

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

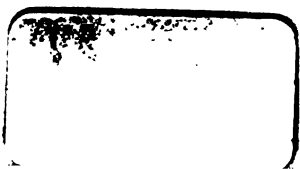

Celt 5042.3.35

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

GEIRIADUR YSGRYTHYROL :

YN CYNNWYS

AR WYDDOCAD GEIRIAU ANGHYFLAITH

ARFEREDIG YN YR YSGRYTHYRAU :

YNGHYD AG

ENWAU AC HANESION YR AMRYWIOL GENEDLOEDD, TEYRNASOEDD,
A DINASOEDD, Y CRYBWYLLIR AM DANYNT YN Y BEIBL;

HEFYD,

EGLURHAD BYR AR HOLL BRIF BYNCIAU CREFYDD:

GYDA

SYLWADAU BEIENIADOL AR LAWER O YSGRYTHYRAU;

AC Y MAE YN DANGOS

SEFYLLFA A MAINTIOLI MYNYDDOEDD; NATURIAETHAU CREADURIAID; COEDYDD A
MEINI GWERTHFAWR; ABERTHAU, GWYLIAU A DEFODAU IUDEWIG,

FEL CYSGODAU O BETHAU YSBRYDOL AC EFENGYLAIDD.

GAN Y DIWEDDAR

BARC. THOMAS CHARLES, B. A.,

OR BALA.

CYFROL I.

YR AIL AEGRAFFIAD AMERICANNAIDD, GYDAG YOHWANEGIADAU.

—O—

UTICA, E. N.:

ARGRAFFWYD GAN EVAN E. ROBERTS,
DROS Y CYHOEDDWR, T. T. EVANS, FLOYD, E. N.

1863.

Ce 97 5042.3.35

+ 44 ^{of}
David R Thomas
Cool Creek, Tenn.
2 vols

RHAGYMDRODD YR AWDWR.

TRYSORFA pob gwybodaeth fuddiol ac angenrheidiol yw yr Ysgrhythrau Sanctaidd. Gan eu bod oll wedi eu rhoddi gan ysbrydoliaeth Duw, rhaid eu bod yn cyfranogi o'i berffeithrwydd ef, ac yn addas iddo. Oblegid perffeithrwydd ei wybodaeth nis gall gamsynied; ac oblegid uniondeb ei natur, ni fyn ein twyllo mewn dim; am hyny, y mae y wybodaeth a roddir i ni yn yr Ysgrhythrau, yn oruchel, yn sicr, ac yn gyflawn. Nid oes dim perthynol i'n cyffyran a'n dedwyddwch mewn byd arall, na dim sydd yn perthyn i'n hamgylehiadau a'n dyledswyddau rna yn y byd hwn, nad ydyw Duw, yn ei Air Sanctaidd, wedi rhoddi cyflawn gyfarwyddyd i ni pa fodd i ymddwyn yn mhob peth, yn mhob sefyllfa, a thuag at bawb. Y mae trefn fawr yr iechydwr iaeth trwy Gyfryngwr, yn dysgleirio yn eglur ac yn gyflawn ynddo, a hyny o flaen byd o bechaduriaid; ac y mae Duw, yr hwn a orchymynodd i'r goleuni lewyrchu o dy-wyllwch, yn nghreadigaeth y byd, yn llewyrchu yn nghalonau y rhai oll a gedwir i fywyd trwyddol, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist. Y diwyg o ddeall yr Ysgrhythrau, ac ymostyngiad i awdurdod Duw ynddynt, yw yr achos o bob cyfeiljornad mewn barn a bucheddiad. Taeniad gwybodaeth o Dduw, a'i Air Sanctaidd, yw unig ddyben cyhoeddiad y gwaith hwn. Os bydd mewn un gradd yn ddefnyddiol i rwyddhau y ffordd tuag at iawn ddeall yr Ysgrhythrau, trwy eglurhau geiriau—ymadroddion allegaw—cysgodau—defodau—hanesion—a'r athrawiaeth bwysfawr gynnwysedig ynddynt, y mae dyben y gwaith wedi ei ateb; ac y mae hyny yn ad-daliad boddlongar am yr holl lafur wrtho. Pell iawn oddiwrth fy meddwl oedd cymeryd at y fath orchwyl pwysig; ond gan i ragluniaeth, yn hollol ddifwriad i mi, ei roddi yn fy llaw, nid ydyw yn orthrw m genyf; er bod y llafur yn fawr, eto, os bydd y gwaith yn dderbyniol gan eglwys Dduw, ac yn ddefnyddiol trwy ei fendith, i un enaid, llawen wyf, a llawen tyddaf. Da fuasai genyf allel anrhegu fy nghydwladwyr a rhodd mwy teilwng o'u derbyniad; ond fel y mae dymunaf ei nawdd iddo, a bendith Duw arno, er eu llesad.

Am fod enwan yr awdwyr a ddefnyddiwyd fwyaf yn nghyfansoddiad y gwaith canlynol yn cael eu rhoddi i lawr yn nghorph y gwaith, nid oes achos eu cofiau yma. Y maent, amryw o honynt, yn gwahaniaethau oddiwrth eu gilydd yn eu meddyliu ar lawer o bynciau, a'r rhai hyny hefyd yn bwysfawr; ond na farned neb fy mod yn cwbl gymeradwyo egwyddorion yr awdwyr hyn, er fy mod yn gweled yn y addas eu cofiau ar rai achosoion, a defnyddio yr hyn a gymerais allan o honynt, i ateb fy nybenion fy hun. Ymgynghorais ag eraill yn ddiwyd, ac ymdrechais, yn wyneb yr Ysgrhythrau, yn ddiduedd, farnu drosod fy hun. Nid ydyw heb gydnabod fy ngwaeledd a'm hanmherffeithrwydd mawr: yr wyf yn wael, yn annigonol, ac yn annheilwng iawn, uwch ben dyfnion bethau Duw. Y mae yr ystyriaeth o hyn yn gorphwys ar fy meddwl beunydd, a phob awr o'r dydd; ac nid ewyllysiwn ei anghosio un fynydd o'm bywyd; eto, rhaid i mi hefyd gydnobod fod y digonedd i'w gael o Dduw; ac nid ewyllysiwn roddi dim i lawr heb gyfeirio fy meddwl at Dduw am ei gyfarwyddyd. Y camsyniadau a'r gwallau sydd yn y gwaith, i mi y maent i gyd yn perthyn; a hyny o ddefnyddioldeb sydd ynddo, dymunwn ei briodoli i Dduw. 'Ni ddichon dyn dderbyn,' na gallu na gwybodaeth, na doethineb, mewn un ystyr, 'oni bydd wedi ei roddi iddo o'r nef.'

Os bydd neb o ddarllenwyr y Gwaith hwn yn cael eu tueddu i feddwl yn amgen am unrhyw fater nag y trinig neu y penderfynir ef yn y Llyfr hwn, dymunaf arnynt chwilio yn fanwl; ac, wedi hyny, barnu yn bwylllog ac yn ddiduedd, a pheidio a dilyn un awdwr heb edrych a gwrandao ar eraill a ysgrifenasant ar yr un mater. Wrth roddi gwahanol gyfieithiad i rai geiriau ac adnodau, i'r cyfieithiad cyffredin awdurdodedig, na feddylied neb fy mod yn taflu un gradd o ddiystyrwch ar y cyfieithiad hwnw—pell iawn yw hyny oddiwrth fy mwriad. Ond gan fod yn llwyr anhosibl i un cyfieithiad byth gyrrhaedd holl gyflawnder ystyr yr ieithoedd gwreiddiol, mewn llawys o fanau, tybiais y byddai crybwylliad am wahanol gyfieithiadau yn rhoddi ychydig olwg ar amrywiaeth ystyriaethau cynnwysedig yn y gair, neu y geiriau, yn yr iaith y llefarodd yr Ysbryd Glan wrthym. Nid oes un hyfrydwch mwy genyf yn y byd, na dim moddion yn fwy adeiladol, na darllen yr Ysgrhythrau Sanctaidd yn yr ieithoedd y llefarodd yr Ysbryd Glan hwyt; sef, yr Hen Destament yn Hebraeg, a'r Testament Newydd, yn y Groeg. Er annogaeth i eraill sydd ag amser a manteision ganddynt i hyny, gallaf dystiolaethu,

trwy brofiad, y daw y ddwy iaith, trwy arferiad, yn dra buan yn rhwydd ac yn ddirwyst. Llawer o fuddioldeb a gefais tuag at ddeall yn hyddysg iaith y Testament Newydd, trwy ddarllen cyfieithiad y LXX. o'r Hen Destament, yn yr un iaith; sef y cyfieithiad oedd yn arferedig yn gyffredinol, yn amser yr apostolion.

Y mae pawb hyddysg â darllen unrhyw iaith yn gydnabyddus â defnyddioldeb GEIRIADUR. Dyben GEIRIADUR YSGRYTHYROL yw, egluro geiriau arferedig yn yr Ysgrhythrau. Y mae hyn yn arwain yn naturiol i agoryd athrawiaethau—eglurow testynau—a rhoddi hanes defodau, personau enwog, neu deyrnasoedd, &c. y sonir am danynt yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd. Y mae GEIRIADUR YSGRYTHYROL yn dra angenrheidiol yn y Gymraeg, i'r Cymry uniaith, y rhai trwy ddaioni Duw sydd, lawer o honnynt, yn newynu ac yn sychedu am wybodaeth o wirioneddau Duw yn ei Air. Er nad oes prinder o honnynt mewn ieithoedd eraill, y mae y Cymry, hyd yn hyn, wedi bod heb yr un. Y Mae GEIRIADUR yn barod, yn gyfleus, ac yn hawdd i bawb ei ddefnyddio. Os na bydd i'r darlennydd gael yr hyn y mae yn chwilio am dano dau un gair, edryched un arall, perthynol i'r un achos:—ac y mae yn fuddiol, yn aml, i edrych y geiriau sydd â gystyr gwrthwyneb i'w gilydd; megys, CREDINIAETH ac ANGHREDINIAETH—CARIAD ac ANGHARIAD—UFUDD-DOD ac ANUFUDD-DOD—CYFRAITH ac ANGHYFRAITH, &c. Yr wyf yn golygu i'r darlennydd edrych yr Ysgrhythrau cyfeiriol a roddir i lawr, am eglurhad mwy helaeth o'r mater y traethir am dano:—*Bonus Textuarius, est bonus Theologus*—Bod yn Ysgrhythrwr da, yw bod yn Dduwinydd da.

Gan fod y maes mor helaeth, a hynod gyflawn o'm blaen, nid rhyfedd fod y gwaith wedi chwyddo ychydig dan fy llaw. Y mae diffyg llyfrau yn ein hiaith, ar y rhan fwyaf o gangenau gwybodaeth, wedi peri i mi helaethu ar rai pethau nad oeddwn ar y cyntaf yn bwriadu crybwyll nemawr am danynt. Trwy orfod, am na feddwn eiriau eraill mor addas yn eu lle, yr arferais rai geiriau nad ydynt ddealladwy i'r cyffredinolrwydd o ddynion; ond, trwy arferiad, bydd pob gair yn fuan yn dyfod yn ddeallus. Yr oeddwn yn bwriadu sylwi ychydig yma yn chwaneogol at yr hyn a roddais i lawr dan y gair BIBL, ar yr amrywiol argraffiadau o'r Ysgrhythrau Sanctaidd, yn yr iaith Gymraeg. Ond gan fod y gwaith wedi chwyddo yn fawr eisoes, rhaid i mi oedi hyn yn bresennol; ac os caf einioes ac iechyd, yr ydwyf yn bwriadu gwneuthur hyn eto mewn ffordd arall. Nid oes dim yn fwy ar fy meddwl, ddydd a nos, na helaethu gwybodaeth iachusol a defnyddiol yn mhlith fy nghydwladwyr hawddgar ac anwyl. Yr ydwyf yn gydwybodol yn rhwymedig yn eu gwasanaeth, ac yn eu cydnabod yn deilwng o bob ffrwyth llafur a fedraf fi byth eu hanrhegu â g ef. Erfyniaf eu dyfal weddiau drosof. Bydded bendith y Duw mawr yn llwyddo pob ymgais, a phob moddion, a fyddo yn tueddu i ychwanegu eu ddedwyddwch amaerol a thragywyddol! Hyn yw gweddi feunyddiol

Eu hufudd Wasanaethwr,

THOMAS CHARLES.

BALA, *Awt*, 1805.

YCHYDIG HANES

AM

FY WYD A MARWOLAETH YR AWDWR.

ODDIWRTH yr hanes a ysgrifenyddwyd gan Mr. CHARLES ei hun, yn Saesonaeg, ymddengys iddo gael ei eni Hydref 14, 1755. Ei dad, Rice Charles, oedd ffermwr cyfrifol yn Pant Dwfîn, plwyf Llanfihangel, gerllaw pentref St. Clears, oddentu deng milltir o Gaerfyrddin. Pan oedd Mr. Charles o ddeg i ddeuddeg oed, meddyliodd ei rieni ei ddwyn i fynu i'r weinidogaeth, ac a'i hantonasant i ysgol yn Llanddowror, lle y bu o dair i bedair blynedd. Tra bu yno y profodd yr argraffiadau crefyddol cryfaf ar ei feddwl; ond trwy ba foddion nid oedd yn cofio. Nid oedd ei argyhoeddiadau am bechod, dros flwyddyn neu fwy, ond ysgafn ac ar amserau; ond yr oedd ganddo awydd mawr i wrando pregethiad yr efengyl, a darllen y Beibl, a'r llyfrau goreu a fedrai gael. Ond y llyfr a fendithiwyd fwyaf iddo, oedd *Traethawd Bunyan ar y Ddau Gyfammod*, yn neillduol y rhan hono sydd yn darlunio cyflwr arswydus y rhai hynny ag sydd dan y cyfammod gweithredoedd, yr hyn a effeithiodd arno mor ddwys ag i beri iddo amryw droiau i wlo yn chwergw. Yr oedd y pryd hynny yn barnu pawb yn grefyddol ag oedd yn myned yn gyson i'r eglwys; ond rhyfeddodd yn fynych wrth sylwi, nad oeddynt yn ymddyddan am bethau crefyddol, yn neillduol ar y Sabbothau. Nid oedd ganddo dros gryn amser yr un cyfaill crefyddol; ond dygwyddodd yn nhrefn rhagluniaeth iddo ddyfod yn adnabyddus i hen wr duwiol ag oedd yn byw ychydig o filltiroedd o gartref ei dad; ei enw oedd Rhys Hugh, am ba un y mae yn coffhau yn barchus mewn rhai manau yn ei ddydd-llyfr. Yr oedd yn arfer ymwelod ag ef unwaith neu ddwy bob wythnos, a'i gyfeillach a fu yn dra bendithiol iddo. Y mae Mr. CHARLES yn dywedyd ei fod yn ei garu fel ei enaid ei hun, a phob amser ystyriodd ef fel ei dad-yn Nghrist. Y mae yn cydnabod nad oedd ganddo y pryd hwn ond ychydig o adnabyddiaeth o'r drefn efengylaidd o iechydwrïaeth. Yr oedd ei grefydd, gan mwyaf, yn gynnwysedig o ddymuniadau cryfion am ryw beth nad oedd eto wedi cyrhaedd ato, gyd âg ymroad o ddefnyddio pob moddion tu ag at ei gael. Gwnaeth broffes gyhoeddus o grefydd: cyfranogodd o sacrament Swper yr Arglwydd; ac a arferodd foddion i ddwyn crefydd i mewn i deulu ei dad; ac y mae yn dywedyd fod ganddo sail i obeithio na bu ei ym-

gais gwan yn aneffeithiol. Ar y rhan yma o'i fywyd y mae efe yn sylwi fel y canlyn: 'Pan edrychwyf ar y graig y'm naddwyd, ac ar geudod y ffos y'm cloddiwyd o honynt, pa mor rhagorol a rhyfeddol yw y rhad ras a'r drugaredd a sylwodd, ac a dosturiodd, wrth blentyn tlawd, mor wael ac anwybodus.

Pan oedd oddentu, 14eg oed, danfonwyd ef i'r athrofa yn Nghaerfyrddin, ag oedd y pryd hynny dan olygiaeth y Parchedig Mr. Jenkins. Yn fuan ar ol myned yno, ymunodd â'r gymdeithas o Fethodistiaid, Calinaidd ag oedd yn y dref hono; ac ynddi cysaru âg amryw o bobl wir dduwiol, ymddyddantion pa rai a fu yn dra bendithiol i'w enaid. Ond oddiwrth ormod cyfeillgarwch â phroffeswyr diofal, uchelfrydig, a llonwych, bu mewn perygl o gael mawr niwed, hyd oni agorodd yr Arglwydd ei lygaid, ac a'i hachubodd o'u magl.

Ionawr 20, 1773, aeth i wrando y Parch. Daniel Rowlands, i'r Capel Newydd, yn Sir Benfro. Ei destun oedd yn Heb. 4. 15. Ar yr achos hwn y mae yn sylwi fel y canlyn:—'Diwrnod oedd hwn yn haeddu coffadwrïaeth tra byddwyf byw! O'r diwrnod dedwydd hwnw yr wyf wedi byw megys mewn nef newydd a daear newydd. Ni byddai y cyfnewidiad a brofai dyn dall wrth gael ei ddiwg yn fwy hynod na'r cyfnewidiad a brofais i y pryd hynny ar fy meddwl. Y pryd hwnw yr argyhoeddwyd fi gyntaf o'r pechod o anghrediniaeth, ac o gynnwys meddylian culion a chaledion am yr Hollalluog. Cefais y fath olwg ar Grist fel ein Harchoffeiriad, ar ei gariad, ei dosturi, ei allu, a'i holddigonolrwydd, ag a lanwodd fy enaid â syndod—a llawenydd anrhaethadwy a gogoneddus. Gorchfygwyd fy meddwl â syndod. Yr oedd y gwirioneddau a ddygwyd i'm golwg yn ymddangos bron yn rhy rasol i'w credu. Nis medrwn braidd gredu gan wir lawenydd. Bydd i'r golygiadau gogoneddus a gefais y pryd hynny ddiwallu fy enaid, trwy fyfyrion arnynt, filiynau o flynyddau i ddyfod. Yr oedd genyf o'r blaen ryw ddarluniad o wirioneddau yr efengyl; ond ni threiddiasant yn rymus i'm calon hyd y tro hwn. Parhaodd effaith y bregeth hon arnaf am fwy na haner blwyddyn; ac yr oeddwn, yn gyffredin, mewn hwyl gysurus. Yn fynych, wrth rodio yn y meusydd, edrychwn i fynu tu a'r nef, a galwn ef yn gartref i mi, dan hiraethu am ymddangosiad fy

Iachawdwr gogoneddus i'm cymeryd dros byth ato ei hun.' Pan ddeuai yr 20fed o Ionawr, bob blwyddyn ar gylch, ei arferiad oedd ei nodi yn ei ddydd-lyfr dros amryw flynyddau, tra parhaodd i ysgrifenu ynddo, fel diwrnod ar ba un y cawsai ddadguddiad hynod o ras a thrugaredd yr Arglwydd i'w enaid.

Yn y flwyddyn 1775, agorwyd ffordd iddo, yn nhrefn rhagluniaeth, mewn modd annysgwyliadwy, i fyned i'r brif ysgol yn Rhydychain. Nid oedd heb lawer o ofnau o herwydd y temtasynau yr oedd yn deall y byddai yn ddarostyngedig iddynt yn ei sefyllfa newydd; ond penderfynodd, fod mor hawdd i'r hwn sydd yn ein cadw ni mewn un lle, ein cadw ni mewn lle arall; ac nad oes dim anhawserau gyda Duw. Derbynwyd ef yn aelod o'r brif ysgol, ac o Goleg Iesu (*Jesus College*) Mai 31, 1775. Yr fuan cafodd gydnabyddiaeth ag amryw o wyr ieuainc crefyddol, a fu o fawr fudd a chysur iddo. Ond yn mhen oddeutu dwy flynedd, dygwyd ef i gyfyngder mawr yn ddisymwth, trwy atal ei gynorthwyon o Gymru. Heblaw hyn, yr oedd mewn mwy o ddyled i'r Coleg nag oedd ganddo fodd i dalu. Yn y petrusder hwn, yr oedd wedi dyfod i benderfyniad i hysbysu ei amgylchiadau i'w ddyled-wyr, ac i ddychwelyd yn ol i'w wlad. Ond, mewn modd annysgwyliadwy, rhyddhawyd ef o'r cyfyngder hwn, fel yr adroddai efe yn y geiriau canlynol:—'Ar un boreu, tra yr oeddwn yn ysgrifenu at fy mhobl yn Nghymru, gan fynegi iddynt am fy nghyfyngder a'm bwriad canlynol, daeth cyfaill anwyli i mewn; minnau yn fuan a ddadguddiais fy helynt iddo, ynghyd a'r modd yr oeddwn wedi ymroddi i adael y Coleg. Yntau a atebodd, nad oedd efe yn ammen na chawn fy nghynorthwyo trwy ryw foddion newgilydd; a dymunodd arnaf roddi fy meddwl mewn esmwythdra yn yr achos. Ychydig ddyddiau ar ol hyny, anfonodd gwr boneddig am danaf i giniaw gyd ag ef; a chyn fy mod o'i dŷ, er fy mawr syndod, efe a estynodd i mi yr *Ugain Punt* yr oeddwn yn fyr o honynt; ac ar yr un pryd dywedodd wrthyf, na chai diffyg fod arnaf tra y byddwn yn Rhydychain. Yr oeddwn yn llawen iawn, ac yn dra diolchgar am hyn: a bu y gwr boneddig gystal a'i air.'

Yn y flwyddyn 1777, treuliodd wyl-ddyddiau yr hâf, yn nghyd â chyfaill crefyddol, gyd â'r Parch. Mr. Newton, yn Olney, Sir Bucks, er mawr fudd a chysur iddo. Mehefin 14, 1778, cafodd ei urddo yn Ddiakon, yn Rhydychain.

Yr oedd wedi ymrwymo i wasanaethu Curadaeth yn Ngwlad yr Hâf; ond gan nad oedd ar ei Beriglor eisieu ei gynnorthwy hyd Wylfhang-el yn y flwyddyn a enwyd olaf, daeth trwy wahoddiad ei gyfaill, y Parch. S. Lloyd, i'r Bala. Treuliodd yno, ac mewn taith trwy ran fawr o Ogledd Cymru, oddentu pum wythnos. Yn mis Awst aeth i Langeitho, lle o cafodd

glywed dwy bregeth gan y Parch. Daniel Rowlands, er ei gysur annhraethol, fel y tystia yr rhagymadrodd ei ddydd-lyfr. Oddi yno cyrhaeddodd yn iach i dŷ ei dad.

Gellir barnu am agwedd ysbrydol ei feddwl y pryd hyny oddiwrth y sylw canlynol o'i eiddo:—'Edrychw'n ar y conglau bychain yn y tŷ, a'r gwrychoedd encil yn y maesydd, gyd ag hyfrydwch anhawdd ei adrodd; lle buasai fy enaid gynt mewn ymdrech â Duw, ac mewn gweddi yn caffael y fendith; a'r coffa am yr amryw fendithion a gyfranwyd i mi ar amryw amserau, a lanwodd fy nghalon â llawenydd a mawl.'

Oddentu Gwyl Mihangel dechreuodd ar ei weinidogaeth yn Ngwlad yr Hâf; ac ar y 6ed o Daehwedd, yn yr un flwyddyn, dechreuodd ysgrifenu ei ddydd-lyfr, yr hwn a ddilynodd dros yn agos i saith mlynedd, sef hyd oddentu canol y flwyddyn 1785. Yn mis Mawrth, 1779, cymerodd y gradd o Wryf yn y Celfyddydau. Ar yr achos hwn y mae yn ysgrifenu fel y canlyn:—'Nid wyf mwyach yn aelod o'r Coleg. Daioni a thrugaredd Duw a fuan yn wir yn fawr iawn tu ag ataf tra bum yno. Boed i'm calon fod byth yn ymostyngar a diolchgar am y trugareddau a dderbyniais. Cefais fy nghlynal yno trwy fyfyrdd a moddion o ddarpariad Duw, a'r fath ag oedd yn eglur ddangos ei law anweledig ef yn eu trefnodd. Yr oedd y tentisiynau a ymosodasant arnaf yn gryfion ac yn lluosog; ond yr Arglwydd a'm cadwodd.'

Wedi bod yn llafurio yn Ngwlad yr Hâf yn agos i bum mlynedd, aeth Mr. CHARLES i'r ystâd briodasol, yn y flwyddyn 1783, ac a sefydlodd am weddill ei oes yn y Bala.

Wedi iddo briodi, a chartrefu yn y Bala, ei ymgais cyntaf oedd am le i weinidogaethu yn ngwasanaeth yr Eglwys yr oedd yn weinidog urddiedig ynddi; ond dros dalm o amser ni chafodd un lle yn agored (oddieithr i ddarllen y Gwasanaeth, a phregethu am unwaith) yn nes na Shawbury, yn Sir Amwythig. Bu yno am rai misoedd, yn gynnorthwyr i'w gyfaill y Parch. Mr. Mayer, oedd yn Beriglor y plwyf. Yn agos i ddechreu y flwyddyn 1784, efe a gafodd Guradaeth Llan y Mowddwy, sydd o ddeutu pedair milltir ar ddeg o'r Bala. Efe a deithiodd yno trwy bob math o dywydd, weithiau ar farch ac weithiau ar ei draed, i gyflawni ei weinidogaeth dros rywfaint llai nag yspaid blwyddyn. Yr oedd y ffordd yn ddrwg y pryd hyny, a llwybr serth Bwlch y Groes yn rhan o honi; ond nid oedd meithder ac anhawder y daith (wyth milltir ar hugain rhwynged a dychwelyd) bychander y cyflog, na'r gwg a'r dirmyg oedd arno gan rai o herwydd ei ffyddlondeb, nac un attalfa arall, yn effeithio arno i beri iddo roddi y lle i fynu. Adgododd Mr. CHARLES yn y lle hwn yr hen arferiad llesol o holi, neu *gateceisio* plant, bob Sabboth, ar ol y Gosper; a bu hyny yn dramgwydd i rai. Ond ni adawodd yr Arglwydd mo'i was i lafurio yno

heb fod effeithiau da i'w gweled ar rai o'r gwrandawyr. Mae lle i oberthio fod ei weinidogaeth wedi cael oi bendithio er deffroad, a throedigaeth rasol, i ambell un o honynt, ac er darostyngiad i ragfarn ac anfoes amryw eraill. Ond, yn fyr, bu ei ddiwydrwydd a'i ffyddlondeb duwiol yn achlysur gan rai o blwyfolion Llan y Mowddwy i ymgynhyrfu mewn gelyniaeth i'w erbyn. Anfonasant achwyniadau at Berson y plwyf; yr hwn yn ddioed a anfonodd rybudd iddo i ymadael o'i wasanaeth. Ond gan fod Mr. CHARLES yn dra chymeradwy gan y rhan fwyaf o'r plwyfolion, yagrifenwyd eryniad, a rhoddodd llawer eu dwyllaw wrtho, i ddeisyf cael parhad o'i wasanaeth. Ond ni chyrrhaeddodd yr erfyniad i law y Periglor, gan i'r gwr a'i cymerodd i'w ddwyn ato, gymeryd hefyd ei berswadio i'w ddyfetha ar y ffordd, fel y cyfaddefodd ef ei hun ar ol hyny. Yn ganlynol, bu yn rhaid i Mr. CHARLES ymadael pan ddaeth amser y rhybudd i ben, sef Ionawr 1, 1785.

Mae yn debygol mai ar ol ymadawiad, neu wrth ddysgwyl ymadael a Llan y Mowddwy, y darfu i Mr. CHARLES ysgrifenu at ei hen gyfaill a'i noddwr tirion, y Parch. Mr. Newton, gan adrodd ei helynt, a deisyf cymhorth ei weddi- au, a'i gynghor yn yr achos. Yn yr ateb a roddodd Mr. Newton iddo, y mae yn ymddangos yn lled gryf yn ydyb mai dyledswydd Mr. CHARLES fyddai gadael y Bala, Gwynedd, a Chymru oll, yn hytrach na rhoddi i fynu y meddwl am weinidogaethu o fewn cylch neu furiau yr Eglwys Sefydledig. Ond ni wyddai Mr. Newton y pryd hyn, ac nid oedd modd iddo wybod, bwriadau yr Arglwydd am arwain a defnyddio ei was yn y llwybr a agorodd o'i flaen, er lles i'w gyd-genedl, ie, a chenedloedd a chenedlaethau eraill hefyd. Ni wyddai Mr. Newton, ychwaith, ond ychydig am y tueddiad syml a dwys yr oedd Duw wedi ei weithio yn meddyliau ei gyfaill yn Nghymru, am ymdrech a llafurio yn, ac o blaid, ei wlad enedigol, ac yn enwedig y rhan o honi & arweiniasai ei iaw ragluniaethol ef i briodi a thrigfanu ynddi. Ar ol hyn y gwelodd Mr. Newton, a rhai cyfeillion eraill, fod yr Arglwydd yn ddiau wedi arwain Mr. CHARLES ar hyd yr iawn ffordd, er ei ogoniant ei hun, ac er llwydd a chyrryedd mawr i achos ei wirionedd.

Ond er hyn a adroddwyd, nid oedd Mr. CHARLES ddim eto wedi cael y fath radd o foddlonrwydd meddwl am ewyllys Duw, o ran y llwybr oedd iddo ei rodio, fel ag i ymroddi, heb oed na dysgwyliad yn mhellach i adael yr Eglwys Sefydledig, nac ychwaith i bregethu unwaith y tu allan i'w muriau. Bu ar ol hyn, am rai troion, yn gwasanaethu yn Llanwddyn: a rhag bod yn segur (yr hyn oedd yn boen o'r trymaf i'w enaid effro) aeth drachefa i weinidogaethu amryw weithiau, yn achlysurol, yn Shawbury, er meithder y daith i fyned a dychwelyd, ac er amryw rwystrau eraill. O'r

diwedd, ar ol iddo arfer ymdrech a dysgwyliad maith, a datgan ei ewyllygarwch i weinyddu am ddim i Eglwyswyr ei gymydogiaeth, cafodd ei dueddu, neu yn hytrach ei nerthu, mewn ymroddiad, i ddilyn arweiniadau rhagluniaeth, a bwrw ei goelbron yn mhlith y corph o bobl a elwir yn Fethodistiaid Calfinaidd. Yn mysg y bobl hyn efe a gafodd dderbyniad rhwyd; ac, hefyd, yn mhen yspaid byr o amser, dderbyniad tra serchus a pharchus. Yr oedd amryw o'u haelodau blaenaf yn gwybod ei foed, mewn rhan, am ei awyddfryd a'i symledd fel Cristiof, ac am ei ddoniau buddiol fel pregethwr. Ond ni bu efe yn hir yn llafurio yn eu mysg, heb i'r corph o honynt weled, mewn rhyw fesur, y rhagoroldeb oedd ynddo. Oddeutu Awst y flwyddyn hon (1785) y mae yn debygol, y bu i'r diweddar Barch. Mr. Daniel Rowlands, ei wrando yn pregethu yn Llangeitho; a'i ddywediad llon am dano, yn ebrwydd, oedd hyn, 'Rhodd yr Arglwydd i'r Gogledd ydyw Charles:' ie, yn ddiian; ac fe ellir ychwanegu, 'i'r Deheubarth hefyd.'

Yn y flwyddyn 1785, tybygid, y dechrenodd Mr. CHARLES fod yn bregethwr teithiol; er hyny, trefnodd ei deithiau yn y fath fodd ag i fod gartref y Sabboth olaf o bob mis, i weini Sacrament Swper yr Arglwydd yn nghapel y Bala. Gan na ddygwyd ei ddydd-lyfr ddim pellach na Gorphenaf yr 8fed, yn y flwyddyn hon, y mae yn lled amlwg mai amler a phwys ei orchwylion eraill a'i rhwystrodd i'w ddwyn yn mlaen. Bu ei weinidogaeth dan ddylanwadau ac arddelaid neillduol tua diwedd y flwyddyn hon. 'Y mae cof eto gan amryw am ei bregeth yn y Lôn Fudr yn Lleyn, ac am yr effeithiau grymus a'i dilynodd. Ac am hono a bregethodd mewn cymanfa yn y Bont Uchel, gerllaw Rhuthin, yn nyddiau y Nadolig, ar Gal. 4. 4, 5. pan lefarodd am Berson anseidrol, ac ufudd-dod gweithredol a dyoddefol y Prynwr, gyd â'r fath eglurdeb, awdurdod, ac effeithiau nefolaidd, ag a roddodd y gynnulleidfa mewn synded deffrous a diolchus, ac mewn ymddodiad serchiadol ac ysbrydol, na welwyd y cyffelyb ond yn anfynych. Rhai blynyddoedd ar ol hyn y gwelwyd cyffelyb ddylanwadau tan ei bregeth mewn Cymanfa yn Aberystwyth, lle bu effeithiau grymus ar lawer o' gan-noedd, os nid miloedd, o'r gwrandawyr.

Ond i ddychwelyd at ddechreu hanes ei lafur teithiol. Ni bu Mr. CHARLES ddim yn hir yn llafurio yn mysg y Methodistiaid, heb fod ei ddysgleirdeb yn amlwg fel pregethwr cyhoedd, ac hefyd fel blaenor profiadol a defnyddiol mewn cyfarfodydd neu ymddyddanion cyfeillgar, ac yn mhob gorchwyl cymanfaol. Gyda hyn yr oedd ei sylmrydd caruaid a duwiol, ei wresogrwydd a'i ymdrechadau ffyddlon yn mhob gwaith da, a'i ddiwydrwydd hunan-ymwadol yn ei lafur oll, yn ennil iddo le mawr yn mysg ei frodyr a'i gyfeillion; nid allai ei gymydogion a'i gydnabyddiaeth lai na'i barchu;

ie, yr oedd, ac y mae ei elynion hefyd yn dystion am ei rinweddau gwir Gristionogaidd. Ynmysg yr amryw ranau o'i lafur fyddlon a llesol, efe a ddangosodd yn fuan ei fod yn fawr ei ymdrech am chwahu y caddug dudew o anwybodaeth oedd yn gorchuddio dealltwriaeth tlodion ein gwlad. Y mae amryw o'i lythrau, ac o'i ymddyddanion, sydd yn gofus gan amryw o'i gyfeillion, yn dystion amlwg o'r dwsyder a'r awyddfryd a weithiasai yr Arglwydd yn ei enaid, i'w dueddu a'i gymhwyso at y rhan hon o'i lafur. Wrth ddal sylw a holi yn ei gymydogoeth, ac ar ei amryw deithiau, efe a wybu yn sicr fod rhan fawr o drigolion Cymru, a'r rhan fwyaf o lawer o'i his-raddolion, heb fedru darllen y Beibl yn yr iaith a ddeallent: ac yr oedd gormod o brawf yn canlyn i wrthbrofi yr hen ddywediad Pabaidd 'Mai mammaeth ddiwioledeb yw anwybodaeth.' Yn lle hyn, yr oedd anwybodaeth yn Nghymru yn fam ac yn famaeth amlwg i annuwioldeb mewn llawer rhith, ie, dulliau-rhy aml i'w hadrodd. Wrth edrych ar eu hamryw ffrwythau drwg, yr oedd ysbryd Mr. CHARLES 'wedi ei gynhyrfu ynddo;' ac er gwelod pob moddion a defnyddiau o fewn ei gyrrhaeddiad yn fychain iawn at gyflawni y diffyg, yn ol golygiad rheswm dynol; eto nid ymollyngodd, ac ni ddigalonodd efe, yn ei ymdrech a'i lafur o gariad. Efe a erfyniodd gynnorthwy aml un o fonedd elusengar Lloegr: a bu yn llwyddiannus i gael hyny, yn rhoddion ac yn gynnorthwyon blynyddol; cafodd at hyny beth cymhorth gan rai yn Nghymru; ac amlwg yw ei fod hefyd yn rhoddwr haelionus yn ol ei allu ei hun, neu o'r da bydol oedd ganddo trwy fendith yr Arglwydd, yn benaf ar ddiwydrwydd ei wraig. Trwy foddion ac ymdrechiau fel hyn y bu efe yn offeryn arbenig, yn llaw Duw, er lles mawr i Ogledd Cymru. Efe a chwiliodd, ac a gafodd ddyinion syml, awyddus i'r gwaith da, ac o ddoniau cymedrol i ddysgu eraill, o leiaf, i ddawllen Gair Duw yn yr iaith Gymraeg; a'r cyfryw hefyd ag a ymfoddlonent ar gyflogau bychain, yn ol bychander y moddion oedd ganddo at gynal y gwaith. Yr oedd yr ysgolion hyn yn cael eu symud ganddo o le i le, bob chwedd mis, naw mis, neu ychydig fwy, os gwelid achos yn galw am estyniad eu hamser mewn sbell bentref neu gwmwd. Ond, yn gyffredinol, yr oedd nifer go fawr o blant, a rhai mewn oed, yn dysgu darllen yn hyny o anser.

Bellach, wedi rhoddi hyn o hanes am yr Ysgolion Cylchynol, y rhai y bu Mr. CHARLES mor ymdrechgar i'w codi a'u cynnal, tros nifer o flynyddoedd yn Ngogledd Cymru, er lles mawr i amryw floedd o dlodion, ac i'r rhan hono o'r wlad yn gyffredinol, y mae yn gweddu i ni ddywedyd rhywfaint am yr YSGOLION SABBOTHOL. Dechreuwyd arfer y moddion hyn at addysgu y tlodion yn Nghymru oddeutu y flynyddyn 1789, ar ol cael aml dystiolaeth gref am y lles a'r buddioldeb o honynt

yn amryw fanau yn Lloegr: a bu Mr. CHARLES yn un o'r rhai cyntaf, os-nad y cyntaf o bawb, o fewn y Dywysogaeth, a ymdrechodd, ac a lwyddodd, tu ag at eu codi a'u gosod mewn trefn yn lled aml a chyffredinol. Yn y cyfarfodydd misol a chwarterol a gynnelid gan y Methodistiaid, lle y gallai efe fod yn bresennol, anfynych y gadawodd efe i un cyfle fyned heibio mewn llawer o flynyddoedd, heb daer annog ei frodyr oll i roi y cymhorth a allent at ddwyn y gwaith yn mlaen. Ac ni chafodd ei aml gynghorion tirion a gwresog, a'i ymdrech-iadau difrifol, ddim myned yn ofer. Efe a gafodd ugeiniau, cannoedd, a miloedd, yn gynnorthwywr ewyllysgar, yn ol eu hamryw alluoedd a'u doniau bychain; ac y mae lle i obeithio y bydd ffrwyth da a helaeth i'w weled o'r ymdrechiau hyn mewn oesoedd i ddyfod. Hyd yn hyn mae y gwaith yn myned yn mlaen ac ar gynydd ynmysg y corph a nodwyd; ac y mae hefyd gryn nifer, nid yn unig o sectwyr eraill, ond hefyd o Eglwyswyr mewn amryw fanau, yn arfer ymdrechiau ffyddlawn i'r un dyben.

Ond nid i'r Cymry yn unig y llafuriodd Mr. CHARLES; bu tros rai blynyddoedd yn un o bedwar Gweinidog urddedig yn Eglwys Loegr, oedd yn myned o Gymru i weinidogaethu yn Nghapel Spa-fields, a Chapel arall, perthynol i Gymdeithas y diweddar Arglwyddes Huntington, yn ninas Llundain; (y Parchedigion Mr. Jones o Langan, Mr. Griffiths o Nefern, a Mr. Nathaniel Rowlands oedd y tri wyr eraill.) Ac yn y rhan hon o'i lafur ni adawodd yr Arglwydd mo hono heb arwyddion o'i fendith ar ei ymdrechiau. Mewn llythyr a ysgrifenydd gan y ddiweddar Benefiges Ann Erskine (yn Ebrill, 1792) i'w daer wahodd yn yr haf canlynol i Lundain, y mae hi ar ol adrodd am ddau a fuasai farw yn yr Arglwydd, yn hysbysu mai trwy ei weinidogaeth ef y cawsant eu 'galw trwy ras;' ac, fod yn nghynulleidfa Spa-fields amryw eraill yn gwirio fod yr Arglwydd wedi bendithio ei bregethau er eu deffroad, eu hadeiladaeth, a'u cysur.

Yn mhen rhai blynyddoedd yn mbellach, ar ol iddo weled llwyddiant mawr ar yr Ysgolion Sabbothol yn Nghymru, efe a ymdrechodd, ac a lwyddodd mewn rhyw radd o leiaf, i'w codi a'u cynnal yn Llundain, o fewn cylch y cyfuniad yr oedd yn llafurio ynddo. Wedi hyn, efe a roddodd gais am ddeffroi profeswyr o bob enw, yn y ddinas fawr hono, at y gwaith o addysgu, nid plast tlodion yn unig, ond *pobl meon oedran* hefyd, i fedru darllen Gair Duw yn eu hiaith eu hunain. Yn ei ymdrech hwn, y mae lle i obeithio ei fod wedi llwyddo, a'r had a hanodd wedi egino a ffrwytho hefyd.*

Wedi i'r newyddion am y llwyddiant ar Ys-

* Y mae un Dr. Pole wedi cyhoeddi, yn Saesonaeg, Hanes yr Ysgolion i rai mewn oed (*Adult Schools*) ac yn y gwaith wedi addfer mai y Parch. T. CHARLES yw y gwr sydd i edrych arno fel eu sylfaenwr.

I gydymdeithio ág ef fe bennodwyd Mr. Bogue, Gweinidog yr Annibynwyr yn Gosport, Mr. Mills, gwr boneddig crefyddol, a Mr. Hughes, Gweinidog i'r Bedyddwyr yn Llundain, neu gerllaw iddi Cyn iddynt gychwyn, yr oedd Cyfeistoddwyr Cymdeithas y Beiblau wedi anfon i Dublin fil o Destamentau, i gael eu taenu a'u rhanu ganddynt, fel y gwelent achos a chyffe, yn mysg tlodion y wlad. Yr oeddynt hefyd i ymwahanu, a teithio bob yn ddau, yn y lleoedd y byddai achos am hyny. Hwy a aethant allan o borth Caergybi yn yr hwyr, Gorphenaf 24, 1807, tirasant dranoeth yn Dublin; a buont ar eu taith trwy barthau o'r Iwerddon, hyd Awst 20, yn agos i fis o ddyddiau.

Fel firwyth o'r ymdaith hon y mae i ni gyfrif y niferoedd o Destamentau Gwyddelig, a gawsant eu hargraffu at wasanaethi tlodion yr Iwerddon, a'r bwriad o argraffu y Beibl yn yr un sylwadau a wnaethant, (a Mr. CHARLES yn enwedigol) ar amlder y bobl sydd yno yn siarad yr iaith hono. Ond gyda hyny y mae i ni lle i farnu fod y dystiolaeth a roddodd y pedwar ymddeithydd parchus hyn wedi bod yn effeithiol i gynhyrfu tosturiaethau ac ymdrechiau llaweroedd yn Mrydain, tu ag at geisio goleuo, moesoli, ac efengyleiddio trigolion ein chwaer ynys. Ac, yn ganlynol, heblaw ymdrechiau grymus Cymdeithas y Beiblan (sydd yn taenu ei nawdd a'i Changhenau Cynnorthwyol ar led y wlad hono, gyda llawer o wledydd eraill) y mae yn bresennol ddwy Gymdeithas arbenig a newydddaidd, sydd yn cydyndrechu yn mhlaidd yr Iuddewon yn bennodol; un yn Gymdeithas at godi a meithrin Ysgolion (*Hibernian Society*), a'r llall y bu ei dechreuad yn ddiweddarach, i daenu yr efengyl trwy bregethiad.

Hoblaw y rhai hyn, y mae yn Llundain Gymdeithas a elwir y *Tract Society*, sydd yn treulio cryn lawer o arian, wrth gyfranu llyfrau mân ar destynau dwys a buddiol; a Chymdeithas Ysgolion Sabbothol gyda hyny, sydd yn rhoi mân lyfrau Ysgol at addysgu plant a thlodion o bob oedran. Y mae y ddwy Gymdeithas hyn, wedi cyfranu llawer o help a chymhorth mewn aml barth o Brydain a'r Iwerddon: ac fel y mae Mr. CHARLES wedi bod, yn ei fyddlondeb a'i ddiwydrwydd gwresog, yn gynorthwyr haelionus, ac yn annogwr i eraill roddi cynorthwy, i bob un o honynt, y mae yn beth i'w addef, mai trwy ei ymdrech ef yn beauf y cafwyd, dros amryw flynyddoedd, lawer o filoedd o Lyfrau Ysgol, o fan draethiau buddiol, a chryn nifer o Destamentau hefyd, at wasanaeth y Cymry tlodion.

Ond yr ydym eto heb ddyfod at yr ymdrech a'r gorchwyl a fydd yn effeithiol tu hwnt i ddim arall i wneuthur enw Mr. CHARLES yn nodedig ac anwyl gyd a'r rhai a garant enw Duw a'i achos; ie, braidd, na feddyliem hyd barthau pellaf ac oesoedd diweddaf y byd. Y mae eisoes amryw ymfynion yn nghylch syl-

faeniad CYMDEITHAS Y BEIBLAU wedi dyfod o wledydd pell, heblaw o'n gwlad ni ein hunain, ac am y gwr a luniodd yn gyntaf y rhag-fwriad, *am daenu Gair Duw yn argraffedig ar led y byd*, neu a fu yn *fwyaf offerynol at gychwyn gwaith mor dra maur ac ardderchog*. Y gwr hwnw, os neb rhyw un o ddynolryw, neu, ynta, yn yr achos hwn, *yn fwy na neb arall*, ydoedd Mr. CHARLES. Eto, ni bu efe ddim yn yr ymdrech a'r llafur o'r dechreuad, heb rai cynnorthwyrwyr ffyddlawn, a'r rhai hyny o'r diwedd yn lluosogi, fel y dengys yr hyn a ganlyn.

Y mae yn hysbys i lawer fod Mr. CHARLES, yn Hed fuan ar ol iddo ymuno â chorff y Methodistiaid Calfinaidd yn Nghymru, wedi dangos yn amlwg fod ei feddyliau yn ofidus o herwydd anamllder y rhai, a fedrent ddarllen, yn mysg y werin a'r tlodion, ac hefyd o herwydd anamllder Beiblau yn mysg holl bobl y wlad yn gyffredin. Yn ganlynol, fel y gŵyr llawer, wrth gosio ei ymddydanion, ac fel y mae i'w weled yn ei lythyrau, a'r atebion iddynt, yr oedd ei ymdrech tros lawer o flynyddau o blaid Ysgolion, ac hefyd am gael niferoedd mawrion o Feiblan a Thestamentau Cymreig, i'w gwerthu a'u cyfranu yn mysg y niferoedd aml o deuluoedd a phersonau oedd yn amddiffad o honynt. Y lle cyntaf yr oedd yn naturiol iddo droi ei wyneb ato, gan obeithio am gymhorth, a chyflenwad (*supply*) cyfatebol i'r angen, ydoedd yr hen Gymdeithas o Eglwyswyr, ac aelodau yr Eglwys Sefydledig, a elwir, 'Y Gymdeithas er Taenu Gwybodaeth Gristionogol' (*The Society for Promoting Christian Knowledge*.) Yr oedd y Gymdeithas hon wedi ei ffurfio a'i sefydlu er's mwy na chan' mlynedd yn ol, ac wedi bod yn ymdrechgar dros lawer o flynyddoedd, i ddwyn allan lawer argraffiad o'r Ysgrhythrau, *yn nghyda llyfrau da eraill*; ond er's cryn amser yr oedd ei bywiogrwydd wedi myned ymaith. Eto, hyd y flywyddyn 1804, hon oedd yr unig Gymdeithas adnabyddus yn Mrydain y galleid dysgwyl cynorthwy effeithiol oddiw'rthi, at gael Beiblau mewn niferoedd addas at gyflawni diffyg cyffredinwyr a thlodion Cymru, a gwledydd eraill sydd dan y llywodraeth Brydeinaidd.

Y mae yn rhy anhawdd dangos ond rhan fechan o'r llafur a'r ymdrech maith y bu Mr. CHARLES ynddynt yu yr achos hwn: ond oddiw'rth y llythyr sydd eto ar gael, y mae yn amlwg ei fod yn y flywyddyn 1791, a'r ganlynol, os nid cyn hyny, wedi ysgrifenu, a hyny lawer o weithiau, at w'r yr oedd efe yn gobeithio y byddent er cynorthwy i gael argraffiad newydd yn Gymraeg, at gyflawni diffyg ein gwlad. Ar yr hen Gymdeithas uchod yr oedd llygaid Mr. CHARLES a'i gyfatebwyr; ond ni lwyddasant y pryd hyny. Eto, fe allai fod yr ymgeisiau hyn wedi effeithio i ryw radd o leshad, a'u bod, yn nghyd ag annogiadau rhai o'r Eglwyswyr penaf, wedi rhoddi cynhyrriad i'r

y prydawn, buwyd ar waith yn ystyried y mater, ac yn ymuno i ddechreu ar y gwaith yn ol y cynllun oedd o'r blaen wedi ei barotoi. Bydd y Penderfyniadau i'w gwelod yn amryw o'r papyrâu newyddion yfory neu drenydd. Agorwyd llyfr tanysgrifiadau, ac addawyd Saith Gant o Bunnau yn y fan; ac ni a allwn yn ddiarneu, ddsygwyl helaethiad mawr ar hyn, pan wneler y gorchwyl yn gyffredin yn adnabyddus.

'Yr oedd y diffyg o Feiblan yn Nghymru dan sylwad enwedigol, ac yn cael ei ddwys wasgu ar y Cyfarfod: a bydd hyn, yr wyf yn gobeithio, yn un o'r pethau blaenaf dan ystyriaeth y Dirprwywr. Bu y Parch. Mr. Owen yn dra defnyddiol i'r achos, trwy areithio, heb ei ddsygwyl, ar ol i'r cyfeillion eraill fyned trwy eu hamryw ranau oedd yn osodadig iddynt. Attegodd y bwriad mewn modd nerthol, rhesymol, ac ysgrythyrol, gan ddangos fod y Gymdeithas wedi ei gosod ar sail sicr gair ac addewidion Dnuw.

'Ei anwyl Frawd, nis gallwn ni lai na chyd-lawenhau, pan ystyriom fod y gorchwyl hwn wedi cael ei ddechreuad meŵn ymddyddan a fu rhýngom ni ein dau ar foreugwaith a fydd i'w gofio byth. Oddiwth hyn y'm tueddwyd, yn y Cyfarfod nesaf gan aelodau Cymdeithas y Traethodau, i grybwyll am y diffyg o Feiblan Cymreig; ac yna yr enynwyd y fflam sydd yr awr hon wedi tori all, ac a lysg yn oleuach oleuach, yr wyf yn hyderu, hyd y dydd goleuaf o wybodaeth gyffredinol, y pryd na ddsygwyl ein brawd mwyach, gan ddywedyd, 'Adnabyddwch yr Arglwydd,' am y bydd pawb yn adnabod; o'r lleiaf hyd y mwyaf o honnynt, i'r Arglwydd y byddo y gogoniant; o herwydd, am danom ni, sydd yn llwyr annheilwng o'r lleiaf o'i drugareddau, ein dyled yw ei chyfrif yn rhagorffaint anmbriadiwy gael bod yn offerynol, mewn unrhyw radd, i gynnyddu y wybodaeth am yr iachawdwriaeth yr ydym yn hyderu ein bod yn gyfranogion o honi.

'Bellach, ymunwn mewn erfyniadau am i'r gareg sydd megys 'wedi ei thori o'r mynydd nid â llaw,' a'r un a welsom heddyw yn myned yn fryn, gyndyddu hyd onid elo yn fynydd, ac yn bwrw i lawr gestyll pechod a Satan, o'r dwyrain i'r gorllewin, ac o begwn i begwn; ac felly, er na byddwn ni byw i weled y dydd dysglaer, y caffom gydlawenychu am i ni gael gosod y maen cyntaf i adeilad a fydd yn barhaus, fel yr ydym yn gobeithio, ac yn llawenydd i'r holl ddaear. Gan ddeisyf eich gwedd-iâu chwi, a'n brodyr Cymreig, am lwyddiant y gwaith.

Wyf yr eiddoch, yn ngwasanaeth yr efengyl,
JOSEPH TARN.'

Bellach, wedi rhoi hyn o hanes amherffaith am ymdrech Mr. CHARLES, a'r llaw fu ganddo, tan lwydd, trwy fendith, yn sylfaeniad cyntaf y Gymdeithas uchod, ni wnawn ond crybwyll,

yn fyr, am orchwylioth ac amgylchiadau eraill ei fywyd.

Yr oedd yr Arglwydd wedi cynnysgaethu Mr. CHARLES, â chryn radd o rym ac iechyd corphorol; ac, yn ganlynol, yr oedd yn arfer teithio, ar waith yr Arglwydd, trwy bob math o dywydd, a chan gyd-ddwyn yn siriol & lletty a chynnalieath dlawd pan y dygwyddai felly ar ei ffordd. Ond yn suan ar ol dechreu y ganaf oer 1799, wrth deithio ar noswaith oerlen tros fynydd Migneint, ar ei ddychweliad o Sir Gaernarfon, ymaethodd oerfel dwys yn mawd ei law aswy: yr hyn a barodd iddo ofid maith a gofidus. Ar ol gwneuthur prawf o amryw foddion, a medr amryw feddygon, ac yn olaf, un enwog yn Nghaerlleon, bu raid iddo yn y diwedd ddychwelyd adref a goddef ei thori, neu yn hytrach ei chodi ymaith. Bu y tro hwn yn achlysur o brawf dwys a maith iddo ef, a'i deulu, a'r eglwysi oll oedd mewn cyfundeb âg ef. Yr oedd gweddian aml yn ei achos, ac am estyniad ei oes, a pharhad ei ddefnyddioldeb, os gwelai yr Arglwydd hyn yn dda, er mwyn gogoniant ei esw a dyrchafiad ei achos. Gwrandawyd yr erfyniadau aml a thaer; ac estynwyd ei oes yn agos i bymtheng mlynedd yn inhellach; yn y rhai y cafodd nerth a llwydd i gyslawni amryw orchwylioth penaf ei fywyd.

Rhai blynyddoed ar ol hyn y bu iddo ddechreu ar y Llyfr tra gwerthfawr hwn, a fydd er budd mawr i Gymru, sef y GEIRIADUR YSGRYTHYROL; hefyd yr ail Llyfr o'r Drysorfa Ysbrydol; ei Amddiffyniad o'r Methodist Cymreig (*Vindication of the Welsh Methodists*;) a llawer o lyfrau mân er addysg i'r rhai ieuainc, &c. Gyda hyn, a'i ymdrech yr adroddwyd peth am dano, ac y bu sefydliad Cymdeithas y Beiblan yn ganlyniad iddo, efe a fu mewn llafur mawr a maith, yn mlynnyddoedd olaf ei fywyd, yn cyd-gymharu llawer argraffiad o'r Beibl, i'r dyben o fod er cynnorthwy i'r Gymdeithas uchod i gan argraffiad neu argraffiadau newydd yn fwy cywrair a chywir. Yn y llafur hwn bu yn codi yn foreuol, ac yn chwilio yn ddyfal gyda chynnorthwy rhai eraill hefyd, tros amser neu amserau maith. Wrth barotoi copi at yr argraffiad ystrydeb (*stereotype*) i Goleg Caergrawnt, yn y flwyddyn 1804, bu yn ddyfal yn chwilio pob adnod, a'r attaliadau oll, gan gymharu wyth o argraffiadau Cymreig â thri a gyfrifid yn mysg y rhai goreu yn Saesoneg, tu ag at gael argraffiad cywir. Ac yn ei fynyddoedd olaf, 1812 ac 1814, pan oedd eu hargraffiad wythplyg (gan argraffwyr y brenin) yn myned yn mlaen, yr oedd ef ar waith yn ddyfal yn adolygu copi iddynt o'r argraffiad olaf a fuasai yn Rhydychain. Ei ddymunid cryf a hiraethlon oedd am ei gael yn gywrair, digoll, er budd i'w gydwladwyr; ac yn gyfatebol yr oedd ei lafur a'i fawr ymdrech, heb geisio na chael un wobwr gan neb o ddynolryw.

Yn y gwanwyn, neu ddechreu yr haf, 1802,

bu Mr. CHARLES yn gweinyddu tros amryw wythnosau yn Nghaerlleon, a lleoedd o'i hamgylch, o fewn cylch y cyfuniad a fuasai yn ddiweddar tan olygiad y Parch. Phillip Oliver. Yr oedd wedi bod yno amryw weithian o'r blaen; ond y pryd hyn yr oedd gofal y cynulleidfaoedd hyny wedi disgyn arno mewn modd arbenig, gan fod Mr. Oliver wedi marw yn y flwyddyn 1800, ac yn ei lythyr cynnyu wedi ei benodi ef yn warchodwr ar leoedd addoliad, ac ar drefniad yr achos yno. Yn y rhan hon, fel rhanau eraill o'i waith tros ei Arglwydd, bu ei ddyfalwch a'i fyddlondeb yn amlwg yn nodedig, er na ddiangodd efe ddim heb wrthwynebiad ac enllibiad gan ambell un o vsbryd rhy hunanol a llygredig. Un o'r pethau 'bychain iawn' oedd hyn ganddo ef yn y golwg ar y 'gwaith mawr' yr oedd efe arno.

Yn hanes bywyd Mr. CHARLES y mae hyn hefyd yn gofyn peth adroddiad am dano. O'r amser yr ymunodd efe a'r Methodistiaid Calfinaidd yn Nghymru, a chyn y flwyddyn 1808, yr oedd eu cymdeithasau wedi amlhan, a nifer yr eglwyswyr yn y cyfundebedi myned yn rhy tychan i ateb i'r galwad oedd am danynt i weinyddu Swper yr Arglwydd. Mewn amryw leoedd yr oedd hefyd gryn nifer o'r seolodau yn chwenych cael bedydd i'w babanod gan weinidogion, eglwyswyr neu eraill mewn cyfundebed a'u corph eu hunain. O herwydd y pethau hyn, a'r amlhad o honynt, darfu i gryn nifer o bregethwyr, henuriaid, ac seolodau eraill, ddatgan eu dymuniadau am i ryw rai o'r pregethwyr, oedd heb urddau eglwysig, gael eu neillduo i'r gwaith gweinidogawl hwn, ac i fod yn gynnorthwyol i'r eglwyswyr lle gellid eu cael. Ar y cyntaf hid oedd y bwriad a'r ymgais yn foddlonawl iddo ef ac eraill. Efe a barhaodd i'w wrthwynebu dros amryw flynyddoedd, ond mewn modd tirion, a chan bdef y gall hyny fod yn rheidiol, trwy ychwanegiad yr angen ac addfedrwydd amser. Yn Nghymru a Bala, a fu y flwyddyn 1810, efe a wnaeth ddatganiad cyhoedd, yn mysg y pregethwyr a'r henuriaid, o'i foddlonrwydd i'w cais a'r bwriad; ac, er cysur a llawenydd i'r rhai oedd yno yn bresennol, ac i'r corph yn gyffredinol, efe a addawodd fod yn barotowr y rheolau cytunedig arnynt, i gael eu harfer ar yr achos hwn. Yn ganlynol i hyn, yr oedd erbyn y Gymanfa nesaf (1811) wyth o bregethwyr cymeradwyr gan yr eglwysi, trwy brawf dros amryw flynyddoedd, wedi cael eu penodi a'u galw i'r gwaith; a hwy a gawsant yno eu neillduo mewn modd tra difrifol.

Bellach, y mae yn rhaid tynu at ddiwedd iad hanes ei fywyd pwysfawr a llafurus. Y mae yn debygol, oddiwrth ei eiriau ef ei hun wrth un ag oedd yn agos ato yn ei ddyddiau olaf, fod y ddamwain ganlynol wedi effeithio er niwed i'w gorph oddeutu tair blynedd cyn amser ei farwolaeth. Wrth deithio (ar ei ben ei hun

yagatfydd) yn rhyw barth yn Sir Drefaldwyn; wedi dyfod at lidiart neu gliwden, efe a ymeginiodd yn ormodol wrth ei hagoryd; a chafodd yn lled fuan, brofi effeithiau poenns oddiwrth y tro. Wrth deimlo poen yn, neu oddeutu y bledran, yr oedd yn meddwl weithiau fod naw; graian, neu gareg, yn peri ei ddolur; ond nid felly yr oedd. Cynnyddu wnaeth ei boen a'i afiechyd. Yn y flwyddyn 1813, yr oedd llawer o'i gyfeillion yn dal sylw, gyda gofid, fod ei wedd wedi salwino, a'i lais wedi gwanhan; er hyny yr oedd efe yn parhau i deithio a llafurio yn agos fel o'r blaen. Yn tris Mehefin efe a deithiodd yn lleftras tan bregethu, a gorphwyso ond yohydig, o'r Bala hyd Gaerbybi yn Mon, lle yr oedd Cymanfa yn cael ei chynnal; ac aeth oddi yno gyda brys (a chan bregethu mewn rhai manau) hyd dref Llanidloes, yn Sir Drefaldwyn, lle yr oedd cyfarfod wedi cael ei gyhoeddi at ffurfio Cymdeithas Beiblaeu, neu gynnorthwyo y Farn Gymdeithas. Yr oedd ei awyddfyd syml a gwresog yn ei gymhell i ymdrechu yn y modd hwn, uwchlaw ei allu, er mwyn cynnorthwyo a rhywyddhau pob rhan o waith yr Arglwydd. Ond gan gynydd ei boen a'i leagedd ni bu ei deithiau ond byrion, ei bregethau ond anaf, mewn cymhariaeth, o hyny hyd ddiwedd ei oes.

Yn y gwanwyn, a dechreu yr haf, 1814, yr oedd efe, er ei leagedd ei hun a gwaelodd ei anwyl wraig, yn gallu teithio a llafurio yn ngwaith y weinidogaeth, ond nid fel y buasai. Yn mis Awst aeth efe a Mrs. Charles i Abermaw, er prawf a wnai swel y môr lesâd iddynt yn eu gwendid a'u nych. Ar ôl bod yno yn agos i bythefnos, hwy a aethant at eu perthynasau a'u cyfeillion yn Machynlleth. Yno y pregethodd ddwy waith ar y dydd Sabboth, Medi 4, a'r rhai hyn oeddynt ei bregethau olaf. Yn y boreu, ei destun oedd yn Luc 15. 7. a'r bregeth brydnawol oedd oddiwrth 1 Cor. 16. 22.

Yn yr wythnos ganlynol yr oedd yn teimlo ei hun yn gwaethygu, ac yn hiraethu am ddychwelyd ya ol i'r Bala; a thrwy anhwadra mawr efe a gyrrhaeddodd yno brydnawn Sadwrn, y 10fed dydd o Fedi, mewn gwendid oedd yn amlwg, ac yn ofidus i'w berthynasau a'i gyfeillion ei weled ynddo. Wrth un oedd yn ei helpio i'w dŷ, ac i'w ystafell, efe a ddywedodd, 'Yr wyf yn teimlo fy hun yn dra di-olehgar i'r Arglwydd am iddo fy ngalluogi i ddyfod adref unwaith eto.' ac yn fuan efe a ychwanegodd, 'Bellach nid oes genyf ddim i'w wneuthur ond marw.' Yn y dyddiau canlynol, efe a adroddodd amryw waith y geriau hyny yn 2 Bren. 13. 14. fel rhai oedd yn gwneyd argraff dwys ar ei feddwl: 'Ac yr oedd Eluseus yn glaf o'r clefyd y bu efe farw o hono;' yna efe a ychwanegai, 'Nid wyf fi yn gwybod pa beth yw bwriad yr Arglwydd i wneuthur â mi; ond yn ei law ef yr wyf, a gwnaed â mi fel y byddo da yn ei olwg—yr

wyf wedi rhoddi fy hun iddo filoedd o weithiau.'

Yn ei ddyddiau olaf, gwelodd yr Arglwydd yn dda ei brofi trwy amryw gystuddia teulu-aidd, heblaw ei afiechyd ei hun a'i anwyl briod. • Oddeutu pythefnos cyn ei farwolaeth, tarawyd eu morwyn a llucheden boeth a aeth a'i bywyd yn mhen wyth niwrnod. Yr oedd hi yn weindog ffyddlon, hoff a chymeradwy iawn gan ei meist'r a'i meistres, ac wedi bod am wyth mlynedd yn ei gwasanaeth. Gyda hyn yr oedd eu mab hynaf tan ddolur tra dwys, a'i fywyd mewn enbydrwydd mawr. Tan y dygwyddiaidau hyn i gyd, yr oedd yn rhaid i'w ofidian fod yn ddwys; ond fel hyn yr oedd ei lais ymostyngol, 'Y mae gan yr Arglwydd ei wialen yn y teulu; ond y mae hi yn llaw tad tyner.' Wrth gyfaill oedd wedi galw i edrych am dano, dywedodd, 'Chwi a welwch ein bod ni yn y ffwrn; ond wedi i ni ddyoddef ychydig, cawn ein dwyn allan wedi ein puro.' Ac wrth gyfaill arall dywedodd aml waith yn debyg i hyn: Pechadur gwael ydwyf—dim ond pechadur gwael ac annheilwng. Mi a wn nad oes modd i mi gael fy achub heb faddenant; ond y mae maddenant gyda Duw.' Pap fynegwyd iddo fod ei fab yn dechru gwblhau, torodd allan mewn diolchgarwch, 'Da iawn yw yr Arglwydd—y mae ei drugarodd ef yn parhau yn dragywydd;—gan ail-adrodd amryw weithiau, 'oblegid ei drugaredd ef sydd yn parhau yn dragywydd.' Yna gofynodd i un fyned i'w lyfr-gell i gyrcu oddi yno lyfr y Salmu Hebraeg. Wedi troi at y Salm 136, yr oedd fel un yn tynu cysur cryf oddiwrth y gair חסד (*chod*) a gyfeithir *trugaredd*, gan ddal sylw ei fod yn air o gynnwysiad helaeth a chysurlawn.

Boreu dydd Llun, y 3ydd o Hydref, wrth deimlo ei hun beth yn well, efe a aeth i rodio i'r ardd; ac oddiwrth hyn yr oedd gobaith ei gyfeillion yn cryfhau am ei wellhad. Ond byr fu y parhad o hono; canys gwaethygodd yn y pryduawn, a threuliodd y nos mewn llawer o boen. Ond er fod ei boenau corphorol yn llym, yr oedd ei feddwl yn dawel, ac yn cael ei gynnal gan ddyddanwch yr ysgrythyrau. Yn mysg ymadroddion eraill y nos hono dywedodd, 'Mi wn i bwy y credais, a'i fod ef yn abl i gadw yr hyn a roddais ato erbyn y dydd hwnw.' Dywedodd hefyd wrth gyfaill, 'Fod poenau ei gorph wedi bod yn drymion; ond (eb efe) pan feddylwyf am fy mhachadurus-rydd, nid yw yr hyn yr wyf yn ei ddyoddef

ond megys dim.' Pan soniodd cyfaill am y golled a gai yr eglwys, a'r wlad oll, yn ei ymadawiad, atebodd, 'Byddwch dawel yn yr Arglwydd, y mae efe yn abl i godi cannoedd o weision mwy ffyddlon, a mwy llywddiannus nag a fum i erioed.' Oddeutu canol dydd Mawrth, yr oedd ar ei draed, ond yn bur wan; eto yr oedd yr hyn a ddywedai yn arwyddo un â'i feddwl wedi ei gymhwysu i fwynhau cyfeillach angelion, ac ysbrydoedd y cyfiawn y rhai berffeithiwyd. Wrth geisio rhodio ar draws ei ystafell, dywedodd, 'Palodd fy nghnawd a'm calon; ond nerth fy nghlon, a'm rhan yw Duw yn dragywydd.' Ar amryw droeau y dywedodd gyda dwys ddirifwch, 'Yr awr hon, Arglwydd y gollyngi dy was mewn tangnefedd, yn ol dy zir; canys fy llygaid a welsant dy iechydwrriaeth.' Wrth fyned i orwedd y noson hono, dywedodd, 'Y byddai yn dda ganddo gael noswaith heb boen; a'r Arglwydd a ganiataodd ei ddymunniad, er na chafodd ond ychydig iawn o gwag. Oddeutu pump o'r gloch boreu dranoeth cwynodd ei fod yn oerllyd, a daeth crynfa arno a barhau yn agos i awr. Wedi hyny bu am yspaid yn esmwyth, heb ddywedyd gair. Yna daeth cyfaill at ochr ei wely a dywedodd, 'Wel Mr. CHARLES; y mae dydd tralloed wedi dyfod.' I hyn fe atebodd yn fuan, 'Y mae noddfa!' A dyma oedd y geiriau olaf a ddywedodd; a'i ysbryd a ehedodd ymaith oddeutu deg o'r gloch boreu dydd Mercher, Hydref 5, 1814, pan oedd chwe diwrnod yn fyr o fod yn 59 mlwydd oed.

Y pryduawn dydd Gwener canlynol ymgynullodd cynulleidfa luosog o bob graddau o'r Bala a'i hamgylchoedd, a rhai hefyd o bell, i ddangos yr arwydd olaf o barch i'r gwas ffyddlon hwn i Grist. Cyn cychwyn i'r eglwys, pregethodd y diweddar Barch. Thomas Jones, o Ddinbych, ar yr heol, mewn modd dwys a difrifol, oddiwrth Heb. 11. 4. Wrth son am firwythau ffydd y gwas ffyddlon hwn i'r Arglwydd, yr oedd yn rhy anhawdd i'r llefarwr, a llawer o'r gwrandawyr, i atal oddiwrth ddagran. Canwyd hymnau priodol ar hyd y ffordd i eglwys Llanycil. Ac mor luosog oedd y dyrfa, fel y gorfu i ran fawr o honi sefyll yn y fynwent tra darllenid gwasanaeth y claddedig-aeth yn yr eglwys, ar ol gorphen pa un y cauwyd anthem wedi ei chymeryd o Salm 39. Ar ol canu pennill eilwaith wrth y bedd, gadawyd ei gorph yn ei dawel orphwysfa hyd oni ddadebra wrth sain udgorn yr archangel.

GEIRIADUR YSGRYTHYROL.

AAR

A. Y lythren gyntaf yn mhob iaith adnabyddus yn y byd, ond yr Ethiopaeg; ac yn hono, medd Ludolfus, y drydedd ar ddeg yw. A. cysylltiad, arferedig o flaen geiriau yn dechreu â chydseiniad, fel y rhagflaena ac ciriau yn dechreu â llefarydd; megys, a fum, ac ein, ac yr, ac ei, &c.—Hefyd, rhagddod, yn yr un amgylchiad, fel mae ag yn rhagflaenu geiriau yn dechreu â llefarydd, ac yn arwyddo *gydag*. Hefyd, rhagenw, yn arwyddo *pwyl, beth, yr hyn*. Hefyd, gorair, ac a arwydda *cyhyd, tra*; megys, a'r dynion yn cysgu, sef, tra yr oeddent yn cysgu.

AARON, אַהֲרֹן [*uchel, uchelwr, neu athraw, oddiwrth אֲרֹן neu אֲרִי*] mab Amram, mab Cohath, mab Lefi; brawd Moses a Miriam; saith mlynedd iau na'i chwaer, a thair blwydd hyn na Moses. Exod. ii. 2; a vii. 7. Num. xxvi. 59. Ganwyd ef A.M. 2430, yn nghylch blwyddyn cyn i Pharaoh roddi gorchymyn i ladd plant gwrrywaidd yr Hebreaid. Aaron a briododd Eliseba, neu Elisebath, merch Aminadab, a chwaer Nahason, o lwyth Judah, un o'r hynafiaid yn llinach Crist. Trwy y briodas hon y cysylltwyd y teuluoedd offeiriadol a'r breninol, yn rhagddangosiadol o Grist, yr hwn, ei hunan, o ran ei swyddau, sydd yn offeiriad ac yn frenin. Bu iddo bedwar o feibion o'i wraig Eliseba, sef Nadab ac Abihu, Elcazar ac Ithamar. Exod. vi. 20, 23. Pa fath oedd ei sefyllfa a'i amgylchiadan yn ei ieuenctyd nid yw amlwg—nid oes hanes am dano nes i'r Arglwydd ymddangos iddo i'w anfon i gyfarfod Moses yn yr anialwch. Exod. iv. 27. Tebygol iddo gael dygiad i fyny manteisiol o ran dysg; hwyrach, trwy ei frawd Moses, fel offeryn; a'i fod wedi ei gynnysgaethu â doniau addas i dderbyn dysg, ac i gynyddu mewn gwybodaeth. Oblegid hyn, gellir meddwl, y mae yn cael ei alw, *Aaron y Lefiad*—fel pe buasai yn wr o ragoriaeth ac enwogrwydd yn mhilith hiliogaeth Lefi. Exod. iv. 14. Tystiolaetha yr Arglwydd am ei ragoriaeth o ran dawn ymadrodd, "Mi a wn y medr efe lefaru yn grogw." אֲרֹן יָדַבֵּר *yn llefaru efe a lefara*. Rhoddwyd iddo y ddawn o ymadroddi yn hyawdl. Ymddangosodd yr Arglwydd iddo, ac i'w frawd Moses, yn nghylch yr un amser; ac er annogaeth i'r ddau, anfonodd Duw ef i gyfarfod Moses (Exod. iv. 27.) ac a'i gosododd i fod yn enau i'w frawd, i lefaru wrth Pharaoh a'r Hebreaid am fwriad graslawn Duw i waredu

AAR

yr Hebreaid allan o gaethiwed yr Aipht; ac a fuont ill dau yn offerynol yn llaw yr Arglwydd i gyflawni y gorchwyl mawr hwnw tu ag at ei bobl. Mae hanes Aaron yn gymysgedig â hanes yr Israeliaid yn eu taith ryfedd trwy yr anialwch mawr o'r Aipht i Ganaan.

Pan oedd yr Hebreaid newydd gael eu gwaredu o'r Aipht, ac yn ymladd ag Amalec yn Rephidim, Aaron a Hur a aethant gyda Moses i ben bryn, i gynnal ei freichiau i fyny, tra yr oedd efe yn annog y bobl, ac yn gweddio am y fuddugoliaeth, nes y gorchfygasant eu gelynyon. Exod. xvii. 10, 13.—Wrth Sinai, efe a'i ddau fab hynaf, yn nghyda deg a thriugain o henuriaid Israel, a aethant gyda Moses ran o'r ffordd i ben y mynydd; lle y gwelsant bethau rhyfedd, pan lefarodd Duw wrth Moses. Pen. xxiv. 1, 2, 9, 11. Yn fuan wedi hyny y dewiswyd Aaron a'i hiliogaeth i wasanaethu y swydd offeiriadol yn mysg yr Iuddewon, hyd ddyfodiad a marwolaeth y Messiah addawedig. Pen. xxix., xxx. Erbyn bod yr anrhydedd neillduol wedi ei roddi iddo, er dangos ei fod yn analluog ac annigonol i ddwyn eraill i ffafr Duw, efe ei hunan a gwymppodd i bechod erchyll. Yr Hebreaid a'i hannogasant i wneuthur iddynt dduwiau i'w blaenori yn lle Moses, yr hwn oedd eto yn y mynydd. Gorchymynodd Aaron iddynt ddwyn clust-dlysau eu gwragedd a'u plant ato; y rhai a ddaethant, tebygol, yn rhwyddach nag y dysgwylodd; cymerodd y rhai hyn o'u llaw, ac a'u lluniodd yn llo tawdd, er dynwared f'ch yr Aipht, yr hwn, fel allai, fod gormod o'r Hebreaid yn ei fawrhau gynt yn y wlad hono. Cyhoeddodd wyl iddo, a'r bobl a ddywedasant, "Dyma dy dduwiau di, Israel, y rhai a'th ddygasant i fyny o wlad yr Aipht." Daeth Moses ac a'i ceryddodd yn llym am ei ddelwaddoliaeth; yntau a geisiodd ymesgusodi, gan fwrw y bai ar ddrygioni y bobl; ac iddo fwrw yr aur yn tân a'r aur ddyfod allan yn llo. Pen. xxxii.

Digiodd yr Arglwydd wrth Aaron yn fawr, o achos y llo aur, i'w ddyfetha; ond Moses a weddiodd drosto y waith hono, a'r Arglwydd a'i harbedodd. Deut. ix. 20. Os oedd ymddygiad y bobl yn rhyfedd yn yr achos hwn, yr oedd ymddygiad Aaron, "Sant yr Arglwydd," yn fwy felly. Ceisiodd ymesgusodi wrth Moses; ond ni wnaeth dyn call, a llefarwr croyw erioed esgu mor salw. Nis gallasem byth

feddwl y medrai efe lefaru yn groyw ac yn ddoeth oddiwrth ei araeth amddiffynol iddo ei hun. Fel gwr yn ofni Duw, a chanddo awdurdod ar y bobl, dylasai, yn absennoldeb Moses, oddef y gwaethaf oddiwrth y bobl yn hytrach nag uffudhau iddynt, mewn achos mor bechadurus. Os "oedd lent ar ddrwg," rheitiaf i gyd oedd iddo eu gwrthsefyll; ond y mae yn rhoddi y bai ar y bobl, ac yn dywedyd am y llo fel pe buasai wedi ei wneuthur trwy ryw ddamwain, heb ei gydsyniad, a thu hwnt i'w ddysgwyliad; ac yn gwrth-ymbil digofaint Moses, ac nid digofaint yr Arglwydd. Yn ateb i weddi Moses drosto, diamheu iddo gael gwir edifeirweh, a maddenant am ei bechod dirfawr; ac iddo byth yn olllaw, gosio am dano gyda gostyngeddwrwydd a hunanffieiddiad. Goddefodd yr Arglwydd hyn i ddybenion doeth, i ddangos beth yw dyn—fod gosodiad Aaron yn yr offeiriadaeth yn hollol o ras, pan y gallasai yn gyfiawn gael ei dori ymaith am ei anwiredd—fel y byddai iddo ymddyw yn gyda mwy o ostyngeddwrwydd a thosturi tuag at y rhai a fyddai mewn anwybodaeth ac amryfusedd, am ei fod yntau hefyd wedi ei amgylchu â gwendid—fel y byddai yn cydnabod ei angen am iawn dros bechod pan y byddai pech-aberth ei gysegriad yn cael ei offrymu—ac hefyd, fel yr ymddangosai yn amlwg ein hangen am arch-offeiriad rhagorach, ac o uwch urdd; sef Iesu Mab Duw, yr hwn sydd Arch-offeiriad diddrwg, dibalog, didoledig oddiwrth bechaduriaid, wedi ei wneuthur yn uwch na'r nefoedd, ac y mae yn hollol y cyfryw ag oedd weddus i ni. Heb. vii. 26.

Yn nghylech dau fis wedi hyn, gwisgwyd Aaron a'i feibion a'r gwisgoedd cysegredig—cysegriwyd, urddwyd, ac enciniwyd ef i'r swydd offeiriadol. Lef. viii. Yn ddiwedderth oddiwrth dros gynnulleidfa mcibion Israel; a thra yr oedd efe a Moses yn aberthu, ac yn bendithio y bobl, daeth tân i lawr o'r nef ac a ysodd yr aberth. Lef. ix. Tbygol fod ei ddau fab hynaf wedi yfed gormod o win ar ddydd eu cysegriad. Cymerasant dan cyffredin; am hyny buont feirw. Nid oes genym hanes fod Aaron, na'i feibion eraill, yn galaru dim ar eu hol, oddiweithr mewn ymattal oddiwrth fwyta cig pech-aberth y bobl y diwrnod hwnw. Lef. x.

Yn nghylech blwyddyn wedi hyn y bu Aaron a Miriam yn edliw gwraig Moses, am ei bod yn Ethiopes; ac yn cenfigenu wrth ei awdurdod ef. Cafodd Aaron ei arbed, o herwydd ei fod yn y swydd offeiriadol; eithr Miriam a darawyd â gwahanglwyf trwm iawn. Cydnabu Aaron ei fai, ac a ymostyngodd, gan weddio am adferiad iechyd ei chwaer. Num. xii.—Cyn pen hir wedi hyn, pan oedd Cora a'i gyfeillion yn cenfigenu wrth anrhydedd Aaron, gan feddwl ymwithio i'r weinidogaeth, yr Arglwydd a amddiffynodd yr anrhydedd a roddasai efe yn nerchafiad ei weision, trwy daraw y gwrthwyncbwyr, a pheri i'r ddaear agor ei safn a'u llyncu

yn fyw i uffern, neu i'r *pwll*. A holl gynnulleidfa mcibion Israel a duchanasant yn erbyn Moses ac Aaron, fel pe buasant hwy yn cuog o ladd y gwrthryfelwyr hyn; ennyodd digofaint yr Arglwydd yn eu herbyn, ac a anfonodd bla yn eu plith, fel y bu feirw o honynt bedair mil ar ddeg a saith cant, heblaw y rhai a fuant feirw yn achos Cora. Aaron a safodd rhwng y meirw a'r byw, a'r pla a attaliwyd.

Er profi ei alwad i'r swydd oddiwrth yr Arglwydd, ac i rwystro amrafael mwyach ynghylch yr offeiriadaeth, Duw a'i cadarnhaodd i Aaron, trwy beri i'w wialen flaguro yn ddy-symwth, a dwyn almonau ger bron y drugareddfa, pan oedd gwaiail y llwythau eraill yn wywedig a difrwyth oll. Num. xvi., a xvii.—Pan y daethant i Meriba, mae Aaron a'i frawd Moses yn pechu yn erbyn Duw, trwy anhyderu arno am ddwfr i'r gynnulleidfa. Fel cerydd am hyn, ac i ddangos nad allai offeiriadaeth Aaron ddwyn dynion i mewn i'r etifeddiadaeth nefol, cafodd Aaron ei attal rhag myned i Ganaan. Ychydig cyn i Israel feddiannu y wlad, yn ol gorchymyn Duw, efe a aeth i fyny i fynydd Hor; ac yno diosgodd Moses ei wisgoedd sanctaidd oddiam dano, ac a'u gwisgodd am Eleazar ei fab; ac efe a fu farw yno yn ddy-symwth yn 123 o'i oed, A. M. 2552. Ei feibion, a'i frawd Moses a'i claddasant mewn ogof, "a holl Isratl a alarasant am dano ddeg diwrnod ar hugain." Num. xx. Deut. ix. 6.

"A diosgodd Moses oddiam Aaron ei wisgoedd, ac a'u gwisgodd am Eleazar ei fab; a bu farw Aaron yno yn mhen y mynydd." Num. xx. 28. Wrth orchymyn Duw i Moses, tbygol i Aaron wisgo ei wisgoedd godidog arch-offeiriadol am dano, ac iddo fyned yn y rhai hyny i ben y mynydd, lle y diosgwyd ef o honynt, ac y gwisgwyd Eleazar â hwynt gan Moses. Gwedi hyny bu Aaron farw yn y fan. Er iddo farw dan gerydd, eto, bu farw yn bechadur a gafodd drugaredd, a gobaith ac enciso ogoniant, heb arswyd, tbygol, nac anewyllysgarweh. Gorchwyl oedd hwn a roddwyd i Moses i'w wneuthur; a diamheu iddo effeithio ar ei deimladau yn dra bywiog; yn enwedig pan yr ystyriodd ei bechod a'i euogrydd ei hun yn Meriba.—Er i'r Iesu farw, bu farw ac adgyfododd yn ei swydd. Ni roddodd, ac ni rydd byth mo'i offeiriadaeth i arall. Y mae efe yn aros yn dragywydd, ac offeiriadaeth dragywyddol ganddo. Heb. vii. 24.

Cafodd Aaron ei anrhydeddu gan yr Arglwydd, trwy roddi lle mawr iddo yn ei dŷ, dros agos i ddegain mlynedd; ac yn hyny i fod yn gysgod mwyaf neillduol o neb o'r Mes-siah mawr oedd i ddyfod. Galwodd Duw ef a'i feibion i fod yn offeiriad yn ei dŷ hyd oni ddelai yr Arch-offeiriad mawr, Iesu Mab Duw. Hyd yn hyn yr oedd y penau teuluoedd, tybygir, yn gweinyddu fel offeiriad. Nid oedd attalfa ar neb i aberthu, mwy na rhyw ran arall o addoliad Duw, am a wyddom. Ond

mae yn naturiol i feddwl y byddai pob pen-
teulu yn blaenori ar eu teuluoedd yn addoliad
Duw; ac felly yn aberthu i'r Arglwydd, fel
rhan o'r addoliad dwyfol. Nid oes hanes
genym am addoliad yn cael ei roddi i Dduw
heb hyny. "Trwy ffydd yr offrymodd Abel i
Dduw, aberth rhagorach na Chain." Yr oedd
y ddau â'u haberthau ganddynt yn yr addoliad
cyntaf hwn. Gelwir Melchisedec yn "offeiriad
i'r Duw goruchaf," a hwn yw yr offeiriad
cyntaf a elwir felly yn y Beibl. Diamheu ei fod
yn y swydd oruchel hon trwy osodiad dwyfol;
yr hyn a feddylir wrth ei urdd, er nad oes
genym un hanes am ei urddiad. Yr oedd
wedi ei neillduo i'r swydd trwy awdurdod
dwyfol; yr hyn oedd, yr amser hwnw, yn beth
newydd a thra hynod yn y byd. Pa mor bell
yr oedd yn adnabyddus ac yn dderbiniol yn
ei swydd gan bobl yr oes hono, nid yw yr
hanes yn rhoddi hysbysiad. Diamheu ei fod
felly i lawer. Cafodd y duwiolion yr amser
hwnw amlygrwydd ac addysg yn mherson Mel-
chisedec, a'i swydd sanctaidd, am natur yr add-
ewid yn Eden, a'r Hâd addawedig, a'r gwaith
a roddwyd iddo i'w gwblhau. Ond yr oedd
offeiriadaeth Melchisedec yn aros yn ei berson
ef yn unigcl: nid oedd neb yn ei urdd ar ei ol.
Yn hyn yr oedd yn cysgodi offeiriadaeth
dragywyddol Crist, yn ei Berson ei hun yn
unig. Ond pan osodwyd Aaron yn y swydd
hon, yr oedd ei urdd i barhau yn ei deulu hyd
ddyodiad Crist; ac yr oedd y swydd i gael ei
gweini yn yr eglwys, fel cysgod parhaus trwy
yr holl genedlaethau, hyd oni ddelai Crist i'w
gweini yn ei Berson ei hun.—Geill ym-
ddangos yn rhyfedd na buasai rhyw drefniad
wedi ei wneuthur tuag at sefydlu yr offeiriad-
aeth mewn rhyw deulu arall, pe buasai teulu
Aaron yn pallu ac yn darfod. Gadael y dy-
gwyddiad hwn, heb ragofalu am dano, oedd yn
rhoddi crededigaeth y grefydd Iuddewig i
ddybynu ar barhad y cangenau gwrrywaidd o'r
teulu hwnw. Ni buasai un dyn o synrywdeib
Moses, neu yn wir yn feddiannol o ddeall cy-
ffredin, yn rhoddi ei ddeddfiad i ddiabynu ar y
fath beth damweiniol ac annyls, heb fod yn
gwbl ymwybyddus o'i ddechreuad dwyfol; yn
enwedig wedi marwolaeth dau o bedwar mab
Aaron, mewn modd dysyfyd, o herwydd gweith-
red ryfygus yn ngweinyddiad eu swydd, yn y
man y cysegrwyd hwy iddi, a hyny heb fod
iddynt feibion. Num. iii. 4.

Yn wneib llawer o amgylchiadau cyfyng, bu
ymddygiad Aaron yn y swydd gyda llawer o
wylder, addasrwydd, a ffyddlondeb. Ni chy-
merodd y swydd arno heb ei alw iddi gan
Dduw. Heb. v.—Y mae barn Duw ar ei
ddau fab, Nadab ac Abihu, am offrymu ger
bron yr Arglwydd dân dycithr, yn dystiolaeth
o blaid manylrwydd gwyladwrus Aaron ei
hun: ymddygodd dan y brofedigaeth danllyd
hono yn addas i offeiriad Duw. "A thewi a
wnaeth Aaron," *אמר ה' אל אהרן* a' wnaeth Aaron.

Lef x. 3. Yn yr achos gofidus hwn, cafodd
Aaron ei gynnal yn rhyfedd iawn, ac ymddyg-
odd yn addas i sant yr Arglwydd, ac arch-
offeiriad Duw. Yr oedd ei holl deimladau
dynol yn dyoddef artheithiau i'r gradd mwyaf
oddi wrth yr ergyd annysgwyladwy a galarus
hwn. Ei feibion ei hun—ei feibion hynaf—ei
feibion newydd en cysegro i'r fath swydd or-
uchel ac anrhydeddus, am ba rai yr oedd yn
cynnwys y gobaith mwyaf cysurus—wedi eu
tori ymaith yn ddysymwth gan farn Duw am
bechod rhyfygus heb amser i edifeirwech, yn
gyhoeddus, fel rhybydd i eraill hyd ddiwedd
amser! Yr oedd pob meddwl am danynt fel
saeth yn ei galon. O fod yn profi y teimladau
mwyaf hyfrydion yn cydffrydio, y mae wedi ei
feddiannu ar unwaith â'r loesion, yr ing, a'r
cyfyngder mwyaf; eto, "tewi a wnaeth Aaron!"
—dim grwgnach—dim achwyn—ond ymos-
twng, towi, parchu, ac addoli. Diamheu iddo
gofio ar y achos hwn am y llo aur, a rhyfeddu
amynedd yr Arglwydd tuag ato, gyda gostyng-
eiddrwydd a diolchgarwech. Gen. xviii. 25.
1 Sam. iii. 18. Job i. 20, 21; a ii. 10. Salm
xxix. 2; a xvi. 10. Esa. xxxix. 8. Mat. x. 37.

Y mae golwg ardderchog ar Aaron pan
safodd rhwng y meirw a'r byw, a'i thuser yn
ei law, i attal y pla oedd yn difa y gynulleidfa.
Dangosodd ei hun, yn yr achos hwn, yn odidog
ac yn ardderchog, o ran ei ffydd, ei wroldeb,
a'i gariad at y bobl, yn *rhedeg*, yn ei hen
ddyddiau, heb ystyried y canlyniadau, i ganol
cynulleidfa gyffrous, gynddeiriog, a phla din-
ystriol yn eu hysu; ac yn sefyll rhwng y meirw
a'r byw, a'i thuser ganddo, ac yn attal y pla.
Safodd rhwng pechaduriaid enog a digofaint
dwyfol. Cysgod o awyddfryd yr Arglwydd
Iesu yn dyfod o fynwes ei Dad; i sefyll rhwng
Duw a dynion; i ddyoddef digofaint y naill,
ac i achub y lleill, ac i eiriol dros y troseddwy.
Y pla a attaliwyd! Num. xvi. 46, 48. Ioan
xi. 42. 1 The. i. 10. 1 Tim. ii. 5, 6. Heb.
vii. 25. Iago v. 16. 1 Ioan v. 15.

Pan gynnenodd Cora a'i gyfeillion wrth yr
anrhydedd a roddasai Duw arno, yr Arglwydd
a'i cadarnhaodd yn ei swydd, trwy beri i'w
wialen flaguro ger bron y drugareddfa, a dwyn
ffrwythau ac almonau, tra yr oedd gwial y
llwythau eraill yn ddiffrwyth oll, ac yn wyw-
edig. Yr oedd hyn, diamheu, yn cysgodi y
ffrwythau sydd yn dyfod oddiwrth offeiriad-
aeth Crist. Rhoddwyd gwialen Aaron ger
bron y dystiolaeth, a'i holl flagur, blodau ac
almonau; felly y mae Crist ger bron Duw dros
ei bobl, yn holl gyflawnder a rhinwedd anfeid-
rol ei swydd. Un wedi ei amgylchynu â
gwendid oedd Aaron, ac yn rhaid iddo offrymu
dros ei bechodau ei hun: gwnaed ef yn offeiriad
trwy nerth gorchymyn cnawdol; lluddiwyd
ef hefyd gan farwolaeth i barhau yn ei swydd,
ac nis gallasai ei aberthau berffeithio yr addol-
ydd, trwy dynu yuaith bechod, a glanhau y
gydwybod: ond y mae Iesu yn ei swydd trwy

lu; yn ei Berson yn ddirwrg, dihalog, didoledig oddiwrth bechaduriaid; tynodd ymaith bechod trwy ei abertlu ei hun unwaith; aeth i mewn i'r cysegr trwy ei waed ei hun, ac a cisteddod ar ddeheu law y Mawredd, yn byw bob amser i eiriol dros y rhai sydd yn dyfod at Dduw trwyddo. Welc, un mwy nag Aaron yma! Edr. GWIALEN, OFFEIRIAD.

AARONIAID, hiliogaeth Aaron. Yr oeddent mor luosog a bod 13 o ddinasoedd yn cael eu rhoddi iddynt allan o lwyth Judah, Simeon, a Benjamin. 1 Cron. xii. 27; a vi. 54, 60. Jos. xxi. 13, 18.

ABADON, *Heb.* אבדון *Gr.* Απολλυον (*Apolyon*) [*dinystr*, neu *dinystrydd*] brenin y locustiaid gwelwedigaethol yn Dat. ix. 11. Mae yr ysgrifenywyr mwyaf dysgedig a deallus yn amrywio yn fawr yn eu meddyliau am gymhwysiad gwelwedigaethol y locustiaid a'u brenin, dan y pummed udgorn. Mr. J. Mede ac Esgob Newton a farnant mai y Saraceniaid a feddylir wrthynt, ac wrth eu brenin y meddylir Mahomet, a'r Caliphs ar ei ol. Ond barna Vitringa fod y da'nuniad yn fwy addas i'r Gothiaid dan Alaric, ac Ataulphus ei frawd yn nghyfraith y rhai a boenasant yn ddychrynlyd drigolion Rhufain a gwlad yr Ital. Edr. ANGERIST, LOCUSTIAID, RHUFAIN. Gwel hefyd, Mede, Esgob Newton, a Vitringa, *in loc.*

ABAGTHA, *Heb.* אבגתא [*tad y gwinwryf*] un o ystafellyddion y brenin Ahasferus. Esth. i. 10.

ABANA, *Heb.* אבנה [*caregog*] un o afonydd Damascus. Tybiodd Naaman ei bod hi cystal, os nad gwell, na'r Iorddonen, i lanhau ei wahan-glywf. Y mae yn rhedeg i'r dehaul-orllewin, ar hyd gwastadedd hyfryd yn nghylch 200 o filliroedd, i Fôr mawr y Canoldir. 2 Bren. v. 12. Edr. PHARPAR.

ABARIM, *Heb.* אברם [*mynediadau*] enw cyffredin ar ochrau y mynyddoedd cribog, o du y dwyrain i'r Iorddonen. Cyrhaeddent hyd derfynau y Reubeniaid a'r Moabiaid. Tebygol iddynt gael yr enw hwn oddiwrth y mynediadau, neu y ffyrdd trwyddynt. Enwau y mynyddoedd hyny yw, Pisgah, Nebo, Peor, &c. Oddiyma y gwelodd Moses wlad Canaan ychydig cyn ei farw. Deut. xxxii. 40.

ABBA, *Heb.* אב *Syr.* אבא [*tad*].—"Abba, dad:" llef plentyn, yn meddiannu ysbryd plentyn, yn dangos parch, anwyldra, a hyfdra sanctaidd. Nid oedd yn gyfreithlawn i gaethwas arferyd y gair *Abba* wrth lefaru wrth feistr y teulu yr oedd yn perthyn iddo, neu y gair cyfatebol *Imma* wrth y feistres. Gwel Selden, *de Succ. in Bona Def. cap. iv.*—Mae y gair yn Hebraeg ac yn Groeg; y mae yn cael ei arferyd gan Grist, fel y cyntaf-anedig yn mhilith brodyr lawer (Marc xiv. 36.) a chan yr holl blant mabwysiadol, Iuddewon a Chenedloedd. Y maent oll yn un teulu, a Duw yn Nghrist mor agos Tad i'r naill a'r llall; y maent yn un corff, a'r un Ysbryd ynddynt oll. Rhuf. viii. 15. Gal. iv. 6. Eph. ii. 19; a iii. 15. Yr

Ysbryd Glân, fel Ysbryd mabwysiad, sydd yn eu cyuhyrfu ac yn eu cynnorthwyo i lefain mewn taer weddi ddibaid, *Abba, Dad.* Mae yr Ysbryd hwn yn y Mab yn gyntaf, o ran ei ddynoliaeth; am hyny y mae yn cael ei alw, "Ysbryd ei Fab." Gal. iv. 6. O hono ef, a thrwy undeb a pherthynas âg ef, y mae yn cael ei roddi i'r holl deulu. "O herwydd eich bod yn feibion, yr anfonodd Duw Ysbryd ei Fab i'ch calonau chwi," &c. yr un Ysbryd sydd ynddynt hwy ag yn Nghrist, a'r un yw ei lef, sef *Abba, Dad.* Er y gall rhagrithiwr ddywed-yd y geiriau, ond ni chafodd un rhagrithiwr erioed *Ysbryd y Mab* yn ei galon, yn llefain, *Abba, Dad.* Ni wyddai Adda yn mharadwys, ac nis gŵyr angelion y nefoedd, ddim am yr ysbryd hwn: canys, er eu bod hwy yn eu creadigaeth yn cael eu galw yn feibion Duw, ac Adda yn fab Duw, o ran eu dibyniad fel creaduriaid ar Dduw, ei ddelw arnynt, a'u hagosrwydd iddo: er hyny, nis gwyddant ddim am y fraint oruchel o fabwysiad, undeb a pherthynas neillduol â Christ, fel Mab Duw, a'r ysbryd cyfatebol i'r fraint oruchel hon. Edr. MABWYSIAD.

ABDA, tad Adoniram. 1 Bren. iv. 6.

ABDI, *Heb.* אבדי [*fy ngwas*] tad Cisi. 2 Cron. xxix. 12.

ABDIEL, *Heb.* אבדיאל [*gwas Duw*] 1. Mab Guni o lwyth Gad. 1 Cron. v. 15.—2. Tad Selemiah. Jer. xxxvi. 26.

ABDON, *Heb.* אבדון [*gwas barn*] 1. Mab Hilel y Pirathoniad, yr hwn a farnodd Israel ar ol Elon, dros wyth mlynedd. Barn. xii. 13, &c.—2. Mab Micha. 2 Cron. xxxiv. 20.—3. Enw dinas. Jos. xxi. 30.—Yr oedd eraill o'i enw. 1 Cron. viii. 23; a ix. 36.

ABEDNEGO, *Heb.* אבדנעגו [*gwas Nego, neu oleuni*]. 1. Un o'r llanciau a fwriwyd i'r ffwrn dân. Dan. iii. 26.—2. Mab Hilel, barnwr Israel. Barn. xii. 13.—3. Mab Micha. Edr. SADRACH.

ABEL, *Heb.* אבל [*gwagedd, tarth*] eraill a farnant ei darddiad o'r gair *HABAL* yn Arabaeg, yn arwyddo *marwolaeth anamserol*, a galar ei fam o'r achos. Gwel y Dr. Kennicot, *Dissert. II.* Ail fab Adda ac Efa, a brawd Cain. Oddiwrth ddull yr ymadrodd yn Gen. iv. 1, 2, yr hwn sydd yn dyweddi i Efa *esgor* eilwaith, heb sôn iddi *feichioi* eilwaith, y barna rhai mai *efelliaid* oedd Cain ac Abel. Efe oedd yr ail ddyn a anwyd i'r byd, a'r cyntaf y mae coffadwriaeth anrhydeddus am ei ffydd a'i ffrwythau, ac am ei ddyoddefiadu o achos cyfiawnder. Er nad ydyw yr hanes am dano ond byr, eto y mae yn barchus iawn. Yr Arglywydd Iesu a'i geilw "Abel gyfiawn." Mat. xxiii. 35. "Efe a gafodd dystiolaeth oddiwrth Dduw ei fod yn gyfiawn." Heb. xi. 4. Yr oedd yn wr hynod, tan yr enw hwn, yn yr eglwys, trwy yr holl oesoedd.

Coffeir, 1. *Am ei alwedigaeth*—bugail defaid oedd: nid seguryn, ond gwr diwyd a ffyddlon

mewn galwedigaeth, nid anghyffredin, wedi hyny, yn mhllith yr hen dduwion.

2. *Am ei offrwrm*: “dygodd o flaen-ffrwyth ei ddefaid” yn fyw, “ac o’u brasder hwynt” wedi eu lladd. Exod. xxii. 29, 30; a xxiii. 19. Lef. iii. 16, 17: a v. 25. Dygodd y goreuon i Dduw, heb weled dim yn rhy dda iddo. Yr oedd ei aberth *gwaedllyd* yn cysgodi Crist, Oen Duw, yn aberthu ei hun dros bechodau ei bobl.

3. *Yr amser yr aberthodd*: “wedi talm o ddyddiau,” מִקֶּרֶךְ דְּיָמֵי אֲרַם *yr amser gosodedig*, sef y Sabbath, medd rhai; diwedd y flwyddyn, medd eraill: (Edr. DŷDD) neu, fel y barna eraill, wedi i Cain ac Abel ymadael â thŷ eu tad Adda, a gosod i fyny yn eu gwahanol alwedigaethau, gwnaethant eu profles neillduol, bob un o honynt, o addoliad Duw yn gyhoeddus. Yr oeddent, hyd yn hyn, wedi bod dan addysgiadau eu tad, ac yn cyd-addoli âg ef; ond yn awr, wedi tyfu i fyny i oedran a maint-ioli gwyr, y maent yn bersonol yn dwyn eu rhoddion a’u haberthau i’r Arglwydd, לִיתְרוֹ, i IEROFAH. Dr. Owen.

4. *Ei ffydd*: “trwy ffydd yr offrymodd,” &c. Os trwy ffydd, yna yr oedd yn offrymu mewn ufudd-dod a pharch i osodiad a gorchymyn Duw, gyda golwg ar ei addewid. Yr oedd yr addewid a roddodd Duw i’n rhieni cyntaf yn Eden, o fawr werth ganddo; a’i ffydd yn yr hâd addawedig oedd gysur cryf iddo, fel pechadur enog yn haeddu marw. Nid gweithred allanol, yn unig, oedd ei addoliad: hyny a allasai ei wneuthur, a bod yn ei galon yn rhagrithiwr; ond yr oedd ffydd yn yr addewid ar waith yn fywiog; a “thrwy ffydd yr aberthodd.” O herwydd hyn, yn benaf, y dywed yr apostol, iddo “offrymu i Dduw aberth rhagorach na Chain.” Heb. xi. 4. Y mae yn wir fod defnydd ei aberth yn rhagorach, ac yn fwy addas cysgod o aberth Crist. *Ἰλασινα θυσιασ, amlach aberth*. W. S. Arwydda y geiriau, amlach o ran rhifedi, ac nid yn unig rhagorach o ran defnydd ei aberth. Cain a ddygodd o ffrwyth y ddaear offrwrm i’r Arglwydd, naill ai o ddefod, neu ynte o gydnabyddiaeth o’i rwy-medigaethau iddo, fel ei Greawdwr a’i Gynnalwr. Nid oedd dim yn ei offrwrm yn dangos ei gydnabyddiaeth o’i drosedd, a’i angen am iawn dros ei bechod. Ond yr oedd ollrwm Abel, heblaw ffrwyth y ddaear, yn offrwrm lluddedig; fel cydnabyddiaeth ei fod ef ei hun yn haeddu marw; a bod ei ffydd yn golygu y Messiah i ddyfod, yr hwn oedd i farw drosto, fel iawn am ei bechod. Er bod defnydd ei aberth yn rhagorach, eto yr oedd yn rhagorach yn nghyfrif Duw, yn benaf, oblegid ei ffydd yn aberthu. Yr oedd ganddo bech-aberth yn gystal a bwyd-offrwrm, a ffydd fywiol yn y Messiah adlawedig yn offrymu.

5. “Edrychodd Duw ar Abel, ac ar ei aberth.” Edrychodd ar Abel yn gyntaf, fel un cyfiawn trwy ffydd. Yr oedd yn feddianol o ffydd gyfiawnhaol cyn y weithred hon o

addoliad; am hyny yr oedd ei berson yn gyfiawn, ac yn gymeradwy gyda Duw. Am fod ei berson ya gyfiawn, edrychodd Duw hefyd ar ei aberth, ac a dystiolaethodd ei fod yn gymeradwy, trwy ddwyn tystiolaeth i’w roddion. Pa un ai trwy dân o’r nefoedd yn llosgi ei aberth, neu ryw ffordd arall, sicr yw i Dduw. roddi arwydd diamhenol ac amlwg o’i foddlonrwydd iddo; yr hyna fu o fawr gadernid i’w ffydd, yn gystal ag yn foddion o enyn cenfigen yn Cain.

6. *Ei ferthryddod*. Pan welodd Cain yr arwydd a roddes Duw o’i foddlonrwydd i Abel, a’i offrwrm, “digllonodd Cain yn ddirfawr.” Ac er i Dduw ei hun ymresymu â Chain yn yr achos, a dangos bod ei ddigllonedd yn erbyn ei frawd yn annheilwng ac yn anghyfiawn; eto er hyny “cododd yn erbyn ei frawd, ac a’i lladdodd.” “Paham y lladdodd efe eff? oblegid bod ei weithredoedd ef yn ddrwg, a’r eiddo ei frawd yn dda.” 1 Ioan iii. 12. Yr oedd Cain “o’r drwg,” o’r un drwg—*εξ του πονηρου*, sef y diafol. Yr oedd o hono o ran yr ysbryd oedd ynddo—yr hwn a genedlwyd yn gyntaf yn y diafol, ac o hono ef a drosglwyddwyd i blant dynion trwy y cwmp. Yr oedd ei weithredoedd cyn y gyfiawan echryslawn hon yn *ddrug*. Dyn drwg ydoedd yn dwyn ei rodd i’r Arglwydd, ac yn rhagrithiwr twyllodrus ger ei fron. “Os da y gwnai,” yr hyn oedd hebei wneuthur hyd yma, “oni chai oruchafiaeth?” Oni chai oruchafiaeth yn fy ymddygiad tuag atat, cyfateboli’th bynafaeth ar dy frawd, a’th flaenoriaeth trwyhyny? “Ac oni wnai dda, pechod a orwedd wrth dy ddrwa,” ac a’th ddyfetha yn y diwedd, trwy i ti syrthio i bechodau mwy echryslawn, a thrwy gosbedigaeth ddyledus am danynt. Yr oedd gweithredoedd Abel yn dda. Yr oedd ei ymddygiad yn ostyngedig, yn dirion, ac yn addfwyn tuag at ei frawd. “Atat ti (medd Duw) y mae ei ddymuniad, a thi a lywodraethi arno ef.” Nid oedd Abel gyfiawn am oruchafiaeth na blaenoriaeth ar Cain, yn ol tystiolaeth Duw am dano; ond yn ufudd iddo, yn ostyngedig ac yn barchus tuag ato, fel ei frawd, a’i frawd hynaf. Ond yr oedd y ddau mewn gwahanol gyffirau; eu hysbrydoedd yn hollol groes i’w gilydd, a’u bywydau yn cyfateb yr un fath. Er mai brodyr oeddent, wedi eu cenedlu yn yr un groth; eto, yn ysbrydol, yr oeddent o wahanol hâd; un o Dduw, a’r llall o’r diafol. Y mae yr elyniaeth yn ymdangos yn gryf; y ddau a wrthwnebasant eu gilydd—un mewn addfwynder a daioni, a’r llall mewn drygioni a chreulonder. “Megs y pryd hwnw, yr hwn a anwyd yn ol y cnawd, a erlidiai yr hwn a anwyd yn ol yr Ysbryd; felly yr awr hon hefyd.” Gen. iii. 15. Gal. iv. 29. a v. 17. Llaidd brawd a gwr cyfiawn, oedd amlygiad o ddulw ac ysbryd y diafol i radd mawr iawn, yr hwn oedd leiddiad dyn o’r dechreuad. Abel a ddyoddefodd mewn ffydd

ac addfwynder addas, diamheu, "o achos cyfiawnder;" ac a flaenorodd holl ardderchog lu y merthyron, y rhai ar ei ol a liwiasant eu gwisgoedd a gwaed, ac ydynt yn bresennol o flaen yr orsedd fry, yn llefain yn ddiadaw, "I Dduw y byddo y diolch, yr hwn aroddodd i ni y fuddugoliaeth trwy ein Harglwydd Iesu Grist." 1 Cor. xv. 57.

"A thrwyddi hi y mae efe, wedi marw, yn llefaru eto." Heb. xi. 4. Y mae ei siampl yn ein dysgu i fyw trwy ffydd ar Grist a'i aberth yn unig am gyfiawnhad ger bron Duw. Y mae ei fywyd duwiol a chyfiawn, ffirwyth ei ffydd, yn ein hannog i ddilyn cyfiawnder, er goddef cenfigen, dygasedd, ac eithaf hîd y perthynasau agosaf. Y mae ei waed yn llefaru eto, am ddial ar Cain, ac ar bawb a gerddant ei ffordd anghyfiawn waedlyd ef. Y mae pawb a gerddant ffordd Cain, yn cyfiawnhau ei gasineb at gyfiawnder, a'i greulondeb gwaedlyd. Ac y mae Abel yn gwaeddi o hyd, "oni ddial Duw ei etholedigion, sydd yn llefain arno ddydd a nos! Yr wyf yn dywedyd i chwi, y dial efe hwynt ar frys." Luc xviii. 7, 8.

"Y mae gwaed Iesu yn dywedyd pethau gwell na'r eiddo Abel." Dyoddefodd Iesu yn anghyfiawn, trwy ddwyllaw gwaedlyd ei frodyr, yr Iuddewon; ond nid am ddial y mae ei waed ef yn llefain, ond am faddenant; Heb. xii. 24.—gwaed merthyr oedd gwaed Abel; ond gwaed aberth oedd gwaed Crist; oblegid hyn, "y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddenant pechodau." Eph. i. 7. Edr.

ABERTH, CAIN, GWAED.

ABEL.—"Maen mawr Abel:" yr hwn a elwid hefyd Maes Josuah. Lle yn agos i Bethsemes, a alwyd felly mewn coffadwriaeth am alar yr Hebraid am eu cyfeillion a laddesid am edrych i mewn i'r arch. Ymddengys hefyd fod maen mawr wedi ei godi er coffadwriaeth am y tro galarus hwn. 1 Sam. vi. 18, 19.

ABEL-BETHIMAACA, [*galar i dy Maaca*] dinas gadarn oedd yn sefyll ar gyfer mynydd Libanus. Y ddinas hon a waredwyd trwy gynghor gwraig ddoeth i dori pen Seba mab Bicri (yr hwn oedd yn ymguddio ynddi) a'i dasfu dros y mur i Joab; felly y cafodd y ddinas lonydd. 2 Sam. xx. 14.

ABEL-MAIM [*galar y dyfroed*] dinas. 2 Cron. xvi. 4.

ABEL-MEHOLAH, [*galar, gwendid neu afiechyd*] dinas oedd yn sefyll o du y gorllewin i'r Iorddonen. 1 Bren. xix. 16. Yn agos i'r fan yma y cafodd Gedeon fuddugoliaeth ar ei clynon: (Barn. vii. 22.) ond ei hanrhydedd penaf ydoedd fod Eliseus y prophwyd wedi bod yn byw ynddi. 1 Bren. xix. 16.

ABEL-MISRAIM, [*galar yr Aiphthaid*] yma y galarwyd uwch ben corff Jacob. Y lle hwn a elwid gynt, llawr dyrnu Atad. Gen. l. 11.

ABER-OEDD, אֲבֵר [fyon] neu אֲבֵר [myned heibio] ffrwd, firwd fechan; cyd-ffrwd; cwmp neu fynediad afon fechan i un fwy, neu i'r môr; porthladd. Gen. xxvi. 15. 2 Sam xvii. 20. 2 Cron. xxxii. 30. Amryw ddinasoedd yn sefyll wrth gwmp neu fynediad afonydd, a gawsant eu henwan oddiwrth y gair hwn; megys Aberystwyth, sef cwmp yr afon Ystwyth; Aberffraw, sef cwmp yr afon Ffraw, lle yn benaf y trigai tywysogion Gwynedd.—Yn gyffelybiaethol, aberoedd a arwyddant helaethrwydd: "ffrydiau ac aberoedd o fêl ac ymenyn;" sef helaethrwydd parhaol o bethau gwych a moethus. Job ix. 17.

ABERTH-AU (a-perth), Heb. אֲבֵר [lladd] Gr. θύοτα, lladd yn fwyd, Luc xv. 23, 27. Act. x. 13. a xi. 7. ond yn fwyaf cyffredinol lladd i'w aberthu. Yr oedd aberthu, neu ladd anifeiliaid yn aberthau i'r Arglwydd, yn arferiad crefyddol yn yr eglwys yn mhlith gwir addolwyr Duw, er pan y mae genym hanes am addoliad yn y Beibl; ac am hyn, diamheu ei fod yn arferiad o osodiad dwyfol, ac i Adda aberthu yn dra buan ar ol y cwmp. Yn addoliad Cain ac Abel, y mae Abel yn dwyn "o flaen-ffirwyth ei ddefaid, ac o'u brasder hwynt," yn offrw i'r Arglwydd. Gen. iv. 4. Nid annhebyg mai crwyn yr anifeiliaid a aberthwyd i'r Arglwydd, trwy ei orchymyn, oedd y crwyn y gwnaed peisiau o honynt i Adda ac Efa yn mharadwys. Y mae yn anhawdd amgyffred pa fodd y daeth yr aferiad o aberthu, mor foreu ac mor gyffredin, i gymeryd lle yn mhlith pawb, fel moddion i neddychu y Duwdod, os na farnwn fod hyn yn rhan o'r dadguddiad dwyfol i Adda, yn fuan ar ol iddo drosoddu. Ond os gorchymynodd Duw i Adda, wedi ei gwmp, i dywallt gwaed anifeiliaid diniwed, ac i ddifa rhan, neu y cwbl, o'u cyrff, trwy dân, i ddangos y gosbedigaeth haeddiannol am bechod, ac i ragddangos dyoddefiadau hâd y wraig addawelig; y mae y ddefod yn ymddangos yn gwbl addas ac addysgiadol. "Trwy ffydd yr offrymodd Abel i Dduw aberth rhagorach na Chain." Heb. xi. 4. Os trwy ffydd, yna yr oedd yn rhaid bod rhagddadguddiad dwyfol yn nghylech y mater, fel sylfaen ffydd, wedi ei roddi. Y mae nodi y gwahaniaeth rhwng creaduriaid glân ac aflan, cyn y dyllf, yn amlygu, hefyd, fod rhyw ddadguddiad dwyfol, yn yr achos hwn, yn foreu iawn.

Nid oes genym gyfarwyddiadau, wedi eu rhoddi am y dull a'r modd o aberthu, nes y gosodwyd i fyny holl drefniadau cysgodol Moses, wrth Sinai. Cyn hyn, tebygol, fod pob un wedi ei adael i'w ryddid ei hun, i aberthu yn y man a'r dull a ddewisai. Yn gyffredinol, ymddengys fod yr anrhydedd o aberthu, yn perthynu, neu yn cael ei roddi, i'r hynafiaid, i benau teuluoedd, i dywysogion, neu i ryw un yn blaenori mewn rhuwedd a

duwioldeb. Ond, wedi hyny, cyfyngwyd hyn i deulu Aaron yn unig, a'r lle i fod ar yr allor fawr yn Jerusalem, wedi adeiladu y deml yno gan Solomon; a chyn hyny ar yr allor bres wrth ddrws y babell. Yr oedd amrywiol fath o aberthau, yn ol trefniadau Moses—megys, aberth hedd, aberth diolch, aberth dros gamwedd, &c. Yr oedd aberth boreuol am naw ar gloch, a phrydnawnol am dri ar gloch bob dydd. Yn gyffredinol, yr oedd surdoes a mel yn waharddedig yn eu holl offrymau a'u haberthau; ond yr oedd halen yn orchymynedig; "offryma halen ar bob offrwm i ti." *Lef. xi. 12, 13.* Ond gan y bydd achlysuron, dan eiriau craill, i ymhelaethu ar amrywiol bethau a defodau perthynol i'r aberthau, ni chwanegaf yn bresenol, ond yn unig sylwi eu bod oll yn cyfeirio at Grist, ac yn gysgodol o hono, "yr hwn a roddodd ei hun drosom ni, yn offrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peraisd." *Eph. v. 2. Heb. ix. 26; a x. 12, 14.*

Rhoddodd Crist ben ar yr holl aberthau cysgodol, trwy ei abertlu ei hun; ac a cisteddodd yn dragwydd ar ddechulaw Duw: "Canys ág un offrwm y perffeithiodd efe yn dragwyddol y rhai sydd wedi eu sancteiddio." Yr oedd mwy o rinwedd yn ei aberth ef, nag oedd o ddrwg yn holl bechodau y rhai a sancteiddir. Y mae ei waed â digonol werth ynddo i lahan oddiwrth bob pechod, a pherffeithio yn dragwyddol y rhai a gredant ynddo. *1 Ioan i. 7, 8, 9.* Y mae mawredd y gwaith a wnaeth, sef tyuu ymaith bechodau y byd (*Ioan i. 29.*) yn dangos mawredd ac anfeidrol werth ei aberth. Y mae gwerth yr aberth hwn yn tarddu—

1. *Oddiwrth fawredd anfeidrol y Person oedd yn aberth, sef Crist Iesu.*—"Trwy yr Ysbyrd tragwyddol efe a offrymodd ei hun yn ddifai i Dduw—a'r Arglwydd a aroglodd arogl esmwyth," neu beraidd. *Heb. ix. 14. Gen. viii. 21.* Yr oedd y Person â dwyfol fawredd, yn ganlynol, ág anfeidrol werth ynddo. Yr oedd yn ei Berson ei hun yn anfeidrol fwy, a mwy ei werth na'r holl bersonau a achubir yn nghyd. Nid rhan o hono oedd yr aberth; nid ei gorff, nid ei enaid, yn unig, ond ei hunan—sef Crist Iesu, yn ei Berson, yn gyflawn, yn Dduw ac yn ddyn, a roddodd ei hun drosom ni, yn offrwm ac yn aberth i Dduw. Yn y golygiadau hyn y mae gwerth yr aberth yn ymddangos yn anfeidrol fu hwnt i bob peth a fedrwn ni ei feddwl. Nid oes ond deall anfeidrol a all amgyffred ei fawredd, a chyfrif ei werth. Nid yw cymaint o fydoedd ag a ddichon Duw eu gwneuthur, a'r rhai hyny wedi eu llenwi â'r creaduriaid mwyaf gogoneddus a ddichon efe eu gwneuthur, ond dim, a llai na dim, mewn cydmariaeth iddo. Nis gellir dywedyd mwy am dano na dywedyd, "iddo ymddangos unwaith i ddileu pechod, trwy aberthu ei hun." *Heb. ix. 26.* Edr. Cxawd.

2. *Mawredd ei gariad a'i ewyllysgarwch yn y gwaith.*—Nis gallasai fod yn aberth, oni buasai iddo roddi ei hun i hyny. Yr oedd ganddo y peth nad yw gan un creadur, sef awdurdod ar ei fywyd ei hun. "Nid oes neb (medd efe) yn ei dwyn oddiarnaf fi; ond myfi sydd yn ei dodi hi i lawr o honof fy hun. Y mae genyf feddiant i'w dodi hi i lawr, ac y mae genyf feddiant i'w chymeryd hi drachefn." *Ioan x. 18.*—*εἰς ὅσταν ἔχω, y mae genyf gwbl feddiant o fy einioes; am hyny y mae genyf awdurdod i'w dodi hi i lawr.* Nid *gallu* yw arwyddocad y gair, ond *awdurdod*. Y mae gan bob dyn *allu* i'w ladd ei hun, ond nid oes ganddo *awdurdod*: nid efe biau ei fywyd ei hun, ond Duw; ond yr oedd gan Grist awdurdod ar ei fywyd ei hun. Gwel *Musculus in loc.* Y mae ewyllysgarwch gwr yn rhoddi, ya chwanegu at werth y peth a roddir. Rhoddodd Crist ei hun â'i holl galon, gydag anfeidrol ewyllysgarwch. Yr oedd ewyllys anfeidrol Person anfeidrol, yn gwbl yn y rhodd. Yr oedd ei ewyllys yn aberthu ei hun yn cyfateb i'w gariad at ogoniant Duw ac iachawdwriaeth ei bobl; ac yr oedd y cariad hwnw heb un mesur na therfyn iddo; gogyfuwch a'r Person oedd yn caru. *Eph. iii. 18, 19.* Ymddangosodd yr ewyllysgarwch hwn, yn nhrefniad y cyfammod tragwyddol, pan y rhoddodd ei hun o'i wir fodd, yn yr arfaeth; yn ei ddyoddefiadau yn y cnawd; yn ei holl fywyd; yn unwedigol yn ymdrech difrifol y naur ddynol yn yr ardd. Nid ymddangosodd ei ewyllysgarwch erioed yn fwy nag yn yr awr dywyll dymhestlog hono, pan y dechreuodd efe soddi i holl ddyfuderoedd dirfawr dyoddefiadau dialeddol. *Salm xl. 6, 7, 8. Diar. viii. 23, &c. Esa. liii. 12.* *Ioan xviii. 11.* *Luc xii. 50.* *Col. ii. 15.* Ni wnaethai ei ddyoddefiadau heb ei ewyllysgarwch, mwy na'i ewyllysgarwch heb ei ddyoddefiadau, ddim ein hachub. I'e rhoddai dyn ei gorff i'w losgi, heb fod ganddo gariad, nid yw ddim; felly, ni buasai dyoddefiadau Crist ddim yn aberth—ddim yn iawn, heb eu bod yn ewyllysgar. Ond felly yr oedd; yn wyneb ei ddyoddefiadau mwyaf, gwaeddodd, gydag anfeidrol foddlonrwydd, "O Dad, gogonedda dy enw!" *Ioan xii. 28.*

3. *Mawredd ei ddyoddefiadau.*—Ni bu, ac ni bydd byth, ofid y fath a'i ofid ef. Os chwiliwch holl ddyfuderoedd uffern, gwlad y poenau mawrion, nid oes yno neb yn yfed ond ei gwpanaid ei hun; ond yfodd Crist gwpaneidiau miliynau, dirifedi, i gyd ar unwaith. Dyoddefodd eu melldith hwynt oll i gyd ar unwaith, ac a welodd y pen draw iddi; canys efe a'u *llwyr brynodd* (*εἰς ἕρπασεν*) oddiwrth fellldith y ddeddf, gan ei wneuthur yn fellldith drostynt. *Gal. iii. 13.* Bu mewn mwy o uffern, os nad o ran lle, eto o ran dyoddefiadau, nag y bydd neb arall byth ynddi. Pwy a all amgyffred ei ddyoddefiadau, pan ddechreuodd

ymofidio a thristau yn ddifawr, ac a ddywedodd, "Y mae fy enaid yn athrist hyd anghu," neu yn athrist anghuol. Marc xiv. 33. 34.

4. *Ei allu dwyfol i sefyll dan ei ddyoddefiad- au anfeidrol.*—Peth rhyfedd na buasai y natur ddydol wedi soddi yn dragywyddol dan y fath ddyoddefiadau; ond trwy eu hundeb a'r Person Dwyfol, a thrwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, cynnaliwyd, codwyd a derchafwyd hi, ac y mae yn uchel iawn. Esa. xlii. 1; a lii. 13. Yr oedd nid yn unig yn anmhosibl ei orchfygu; ond yr oedd yn anmhosibl ei attal gan ofidiau anghuol. Act. ii. 24. Yr oedd y fath nerth ynddo, fel yr oedd yn abl dyoddef, mewn ychydig oriau, a myned trwyddynt yn drwyadl, yr hyn y buasai holl filiynau y cadwedigion yn eu dyoddef dros byth, ac heb weled diweddd arnynt.

Wrth ystyried y pethau hyn, gallwn gael ychydig olwg ar werth ei aberth. Rhoddodd yr un aberth hwn derfyn tragywyddol ar yr holl aberthau craill, fel iawn am bechod. Wedi cael hwn, y mae Duw yn dyweddyd, "Na chwanegwch ddwyn offryn ofer, arogldarth sydd fyddym genyf," &c. Esa. i. 12, 13, &c. Er nad ydym i aberthu i wneuthur iawn am bechod, eto, y mae yn gymhwys, yn ddyladwy, ac yn ofynol i ni aberthu moliant i'r hwn a wnaeth iawn; i aberthu ein hunain, ein cyrff, ein heneidiau, a'n meddianau, yn gwbl i'w wasanaeth, dros byth. Salm l. 23. Diar. iii. 9. Hos. xiv. 2. Rhuf. xii. 1, 2. Heb. xiii. 13.

ABEZ, אֲבֵז [wy] dinas o fewn terfynau llwyth Issachar. Jos. xix. 20.

ABIAH, אֲבִיָּה [yr Arglwydd yw fy nhad] 1. Mab Samuel. Efe oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd, am gymeryd gwobr er mwyn gwyro barn. 1 Sam. viii. 2. 1 Cron. vi. 28. —2. Mab Jeroboam, yr hwn yn unig a gafodd ras o'i deulu. Yr hwn hefyd a fu farw, yn ol gair y prophwyd, a bu galar mawr am dano. 1 Bren. xiv. 1, 18. —3. Gwraig Ahas, mam y brenin Hezeciah; y mae rhai yn meddwl ei bod yn ferch i Zechariah, yr arch-offeiriad, yr hwn a laddodd y brenin Joas. 2 Cron. xxix. 1. —4. Mab Rehoboam, a Michaiab merch Uriel o Gibeah. Efe a ryfelodd â Jeroboam brenin Israel, ac a laddodd mewn ymladdfa 500,000 wyr Israel. Yr oedd 400,000 gan Abiah o wŷr grymus, ond yr oedd 800,000 gan Jeroboam. Tra bu Abiah yn adrodd ddaed oedd ci achos wrth Israel, a phechaduruswydd eu hymddygiad hwythau, y mae Jeroboam yn peri gosod cynllwyn ac yn dyfod o'u hol hwynt, fel yr oedd y rhyfel yn mlaen ac yn ol, ac Abiah a'i fyddin yn yr enbydrwydd mwyaf. Yn y cyfyngder hwn gwaeddasant ar yr Arglwydd, a'r offeiriad a leisiasant mewn udgyrn. A phan waeddodd gwŷr Judah, Duw a darawodd Jeroboam a'i fyddin o flaen Abiah a Judah, a hwy a orchfygwyd â laddfa fawr. 2 Cron. xiii. 13—18. Ni theyrn-

asodd ond tair blynedd. Yr oedd ganddo 14 o wragedd. a bu iddo 22 o feibion, ac 18 o ferched.—5. Offeiriad, a phenaeth yr wythfed dosbarth yn ngwasanaeth y deml. Yr oedd Zechariah tad Ioan Fedyddiwr o'r dosbarth hwn. 1 Cron. xxv. 10. Luc i. 5.

ABIALBON, אֲבִיאלְבֹן [tad synwryol] un o gedym Dafydd. 2 Sam. xxiii. 31. Gelwir ef hefyd Abiel. 2 Cron. xi. 22.

ABIATHAR, אֲבִיָּתָר [tad rhagorol] y degfed archoffeiriad, a'r pedwerydd o lin Eli. Ffodd ymaith rhag ofn Saul, at Dafydd a'i wŷr; a Dafydd a ymfynodd a'r Arglwydd trwyddo ef. 1 Sam. xxii. Tybir mai efe a roddodd y bara gosod i Dafydd pan oedd newyn arno. Marc ii. 26. Wrth ystyried yr ysgrythrau yn fanwl, ni welaf un ffordd esinwyth i gysoni yr hanes yn 1 Sam. xxi. 6, & Marc ii. 26, ond trwy farnu mai Abiathar tad Ahimelech, ac nid ei fab a feddylir yn Marc. Y mae Ahimelech yn cael ei alw yn *fab* Abiathar yn mhob man arall ond yn yr hanes yn 1 Sam. xxii. a Zadoc yn cael ei alw yn *fab* Ahitub. 1 Sam. xviii. 26. Hwyrach fod Abiathar, yr amser hwnw yn hen, a bod Ahimelech yn gweini yn ei le. Ar ol marwolaeth Abiathar, tad Ahimelech, daeth ei fab Ahimelech i'r swydd; ac Abiathar, mab Ahimelech, ar ei ol yntau, yr hwn a ddiswyddwyd gan Solomon, a'n ei ymlyniad wrth Adoniah yn ei fradwriaeth. Y mae rhai yn cyfieithu "*gan* Abiathar," yn "*hanes* Abiathar," neu yn y dosbarth hwnw o'r hanesiaeth sanctaidd, y mae Abiathar y person mwyaf hynodol ynddo, ac o herwydd hyny a elwir wrth yr enw. Gwel Calmet a Macknight.

ABIAM, [tad y moroedd] un o freninoedd Judah, mab Rehoboam, ac wŷr Solomon, yr hwn a deyrnasodd yn annuwiol, dair blynedd, yn Jerusalem. 1 Bren. xiv. 31; a xv. 1, 7.

ABIIB, אֲבִיב [tywysen fawr, neu ffurwyth aceddfed] y seithfed mis o'r flwyddyn Iuddew-aidd. Yr oedd hwn yn cynnwys ynddo ddeng niwrnod ar hugain, ac yn cyfateb i'n llenad Fawrth ni. Yn nghanol y mis hwn y byddai yr Iuddewon yn dechreu ar y cynhauaf. Ar y degfed dydd o hono y cymerwyd yr oen pasc, a'r pedwerydd ar ddeg y bwytasant y pasc. Exod. xii. 13. Ar y pymthegfed dydd y casglent ysgub blaenffwrth eu haidd, a'r unfed ar bymtheg yr offryment hi. Lef. xxiii. 4, 11. Yn y mis hwn yr offrymodd yr Iesu ei hun, fel blaenffwrth o gynhauaf mawr, llafar ei enaid. Ioan xi. 28.

ABIDA, אֲבִירָה [tad gwylod-uteth] mab Midian, ac wŷr Abraham. Gen. xxv. 4.

ABIDAN, אֲבִירָן [tad barn] tywysog y Benjaminiaid. Num. i. 11.

ABIEL, אֲבִיָּאל [fy nhad yw Duw] tad Cis a Ner, a thaid Saul, brenin cyntaf Israel. 1 Sam. ix. 1.—Un arall o'r enw. 1 Cor. xi. 32.

ABIESER, אֲבִיעֶסֶר [fy nhad yw fy nghymhorth] 1. Un o lwyth Manaseh. Jos. vii. 2. Barn. vi. 34.—2. Un o gedyrn Dafydd, o dref Anathoth. 2 Sam. xxiii. 27.

ABIGAIL, אֲבִיגַיִל [llawenydd y tad] 1. Chwaer Dafydd, a gwraig Jether. 1 Cron. ii. 17.—2. Gwraig Nabal. Yr oedd hon yn wraig synwrol a doeth iawn; ond, er hyny, priododd y gloddestwr cyfoethog Nabal. Pan glywodd fod dinystr yn dyfod am ben ei gŵr a'i theulu, aeth i gyfarfod Dafydd, & gweision ac &g anrhegion mawrion. Adroddodd ei hachos o'i flaen mor bwylllog, synwrol, a doeth, fel y dyhuddwyd ei lid; a hi a gafodd ffair yn ei olwg. Dychwelodd i fynegi i'w gŵr y perygl yr oeddent wedi bod ynddo trwy ei ynydrwydd, a'r modd yr oedd hi wedi rhagflaenu yr aflwydd. Pan fynegodd hi iddo, aeth y peth fel saeth trwy ei galon; ac yn nghylch pen y deng niwrnod efe a fu farw. Cyn pen hir wedi hyn hi a briododd Dafydd. 1 Sam. xxv.

ABIHAEL, אֲבִיהֵאֵל [tad cadernid] 1. Ail fab Huri, a thad Michal, Mesulam, &c. 1 Cron. v. 13, 14.—2. Y mae amryw eraill hefyd o'r un enw. Num. iii. 35.—3. Tad Esther. Esther ii. 15.—4. Merch Eliab, mab Jesse. 2 Cron. xi. 18.

ABIHU, אֲבִיהוּ [efe yw fy nhad] mab Aaron. Exod. vi. 23. Lef. x. 1. EDR. AARON.

ABILENE, talaeth rhwng mynydd Libanus ac Anti-Libanus, ar yr afon Chrysorrhoeas, ar yr hon yr oedd Lysanias yn detrach dan Ymerawdwr Rhufain. Luc iii. 1.

ABIMAEI, אֲבִימָאֵל [tad anfonedig oddi wrth Dduw] mab Joctan, mab Heber. Gen. xx. 28. Preswylodd ef a'i hiliogaeth yn Arabia, tebygol.

ABIMELECH, אֲבִימֶלֶךְ [fy nhad sydd frenin] 1. Brenin y Philistiaid, yr hwn oedd yn trigo yn Gerar. Pan welodd degwch pryd Sarah, syrthiodd mewn cariad mawr â hi; ac wedi iddo glywed gan Abraham mai ei chwaer ef ydoedd, dygodd hi i'w dŷ, ar feddwl ei phriodi. Ni oddefodd Duw iddo gyd-orwedd â hi, eithr a'i rhag-rybuddiodd mewn breuddwyd yn ei chylch. Tranoeth dychwelodd â Sarah at Abraham, gan ei geryddu am y twyll a wnaethai; er hyny yn rhoddi iddo anrhegion mawrion. Abraham a weddiodd ar Dduw, a Duw a iachâodd Abimelech, a'i wraig, a'i forwynion, a hwy a blantasant; o herwydd yr Arglwydd a gauasai ar bob croth yn nhŷ Abimelech, o achos Sarah gwraig Abraham. Gen. xx.—2. Un arall o'r enw, mab i'r cyntaf, fel y tybir; yr hwn hefyd a geryddodd Isaac am wadu ei wraig. Adnewyddodd y cyfammod a wnaethai ei dad &g Abraham. Gen. xxvi.—3. Mab Gedeon o'i ordderchwraig; dyn drygionus iawn, a gwaedlyd erchyll. I'r dyben iddo gael ffordd rydd i'r orsedd, i'lywodraethu Israel, lladdodd ddeg a thriugain

o'i frodyr. Gwraig o ben y tŵr yn Thebez (yr hwn yr oedd efe yn ymosod yn ei erbyn) a dañodd ddarn o faen melin ar ei ben, ac a ddrylliodd ei benglog, fel y dymunodd ar gludwydd ei arfau ei orphen, rhag i'r gair fyned allan, mai gwraig a'i lladdodd. Barn. ix.—4. Mab Abiathar, yr hwn oedd un o'r offeiriaid yn amser Dafydd. 1 Cron. xviii. 16.

ABINADAB, אֲבִינָדָב [tad adduned] 1. Un o drigolion Ciriath-jearim, yn nhŷ yr hwn y bu arch yr Arglwydd ddyddiau lawer a sancteiddwyd Eleazar ei fab i'w chadw. Efe oedd tad Uziah ac Ahio. 1 Sam. vii. 1. 2 Sam. vi. 3.—2. Ail fab Jesse; tad, tebygol, i un o dywysogion Solomon, yr hwn a briododd Taphath, merch Solomon. 1 Bren iv. 11. EDR. TAPHATH.

ABIRAM, אֲבִירָם [tad goruchel] 1. Mab Eliab. Efe a Dathan, a Chorah, a wrthryffasant yn erbyn Moses ac Aaron, am yr awdurdod a roddasai Duw iddynt; am hyny, efe a'i holl deulu, a'r hyn oll a feddent, a lyncodd y ddaear, a disgynasant i uffern. Num. xvi. 27, 33.—2. Mab hynaf Hiel y Betheliad. Collodd ei fywyd pan oedd ei dad yn sylfaenu muriau Jericho. 1 Bren. xvi. 34. EDR. HIEL, JERICHO.

ABISAG, אֲבִישָׁג [fy nhad a feddian nodd] y llances a gafwyd i gynesu ac amgel-eddu Dafydd yn ei henaint. 1 Bren. i. 4. EDR. DAFYDD.

ABISAI, אֲבִישָׁי [anrheg fy nhad] nai Dafydd a rhyfelwr cadarn; bu daer iawn am gael Saul yn ysglyfaeth iddo. 1 Sam. xxvi. 9. 1 Cron. ii. 16.

ABNER, אֲבִנֵר [canwyll y tad] mab Ner, ewythr y brenin Saul, a thywysog ei lu. Rhyfelwr creulon yn erbyn Dafydd a'i wŷr. Ar ol marw Saul, gwnaeth Isboeth yn frenin; ac am saith mlynedd a ddaliodd deulu Saul i fyny yn erbyn Dafydd. Pan geryddodd Isboeth Abner, ceisiodd fyned mewn cyfammod â Dafydd; ond Joab a'i lladdodd. Dafydd a anrhydeddodd Abner â chladdediogaeth ardderchog, yn Hebron, a bu galarnad mawr am dano. 2 Sam. iii. 31.

ABRAM, אַבְרָם [tad derchafedig] ac **ABRAHAM**, אַבְרָהָם [tad llawer, tad lluosog, tad lluoedd] mab Terah, a'r degfed o Noah yn llinach Sem. Er ei fod yn yr hanes yn cael ei enwi o flaen Nachor a Haran, eto, dilys yw, mai efe oedd y mab ieuangaf. Bu farw Terah ei dad yn Haran, yn 205 o'i oed, ac yr oedd Abraham yn 75 pan aeth o Haran; gan hyny, ganed Abraham, nid pan oedd ei dad yn 70 oed, ond 130, sef 352 ar ol y dylyf, ac A. M. 2008. Gwlad ef enedigaeth oedd Ur y Caldeaid, yr hon oedd o du y dwyrain i'r afon Euphrates. Geilw Stephan hi (Act. vii.) Mesopotamia, am ei bod yn gorwedd rhwng dwy afon, yr hyn yw ystyr y gair. EDR. MESOPOTAMIA. Geilw y prophwyd Jeremiah hi, "gwlad delwau cerffedig," ac a ddywed fod ei thrigol-

ion yn ynfydu mewn eilunod. Pen. l. 38. Yn y wlad hon, sef gwlad y delwau cerfiedig, yr ymddangosodd yr Arglwydd gyntaf i Abraham, ac a'i galwodd allan o honi, pan oedd yn 71 neu 74 o oed, medd rhai.* Aeth efe a theulu ei dad i Haran; ac wedi trigo yno o gwmpas pum' mlynedd, bu farw ei dad. Wedi hyny aeth Abraham, a Sarah ei wraig, a Lot ei nai, tua Chanaan. Yr oedd ei daith o Haran i Sichem yn ngwlad Canaan, yn faith ac yn llawn o beryglon, trwy anialwch Palmyrena, dros fynyddoedd uchel Libanus, neu Hermon, neu Gilead; ond ufudd-dod fydd a'r chryfyddod y cwbl, ac efe a ddaeth trwy holl anhawserau y ffordd i wlad Canaan.

Yr oedd galwad Abraham yn weithred neillduol o ras; nid yn unig i Abraham ei hun, ond hefyd i'r eglwys yn gyffredinol. Hyd yn hyn, nid oedd un neillduad pennodol wedi bod rhwng y wir eglwys a'r byd yn gyffredinol. Bu y cymysgedd hwn yn foddion o lygriad i'r eglwys fwy nag unwaith, cyn ac wedi y dylif. Yr oedd y byd, yn gyffredin, wedi syrthio oddiwrth Dduw i eilunaddoliaeth yn yr amser hwn; a gwir dduwioldeb, trwy hyn, yn dra isel. O'i benarglwyddiaeth a'i ras, rhyngodd bodd i Arglwydd y gogoniant alw a neillduo Abraham iddo ei hun, i hysbysu ei enw iddo—i fod yn gyllidfa yr addewidion—i fod yn dad i Grist yn ol y cnawd—ac i'r eglwys wel-edig fod yn ei dŷ hyd ddyfodiad y Messiah addawedig; sef o gwmpas dwy fil o flynyddoedd. “Eiddo pa rai,” dros yr holl amser hwn, “oedd y mabwysiad, a'r gogoniant, a'r cyfammodau, a dodiad y ddeddf, a'r gwasanaeth, a'r addewidion.” Rhuf. ix. 2—4. Y mae yr holl wir ddedwyddwch a feddianna y byd, neu a feddiennir gan neb o blant dynion, yn deillio o Abraham a'i hâd. Trwyddynt hwy y mae genym Feibl, Iachawdr, ac efengyl. Y gwreiddyn ydynt, ar ba un yr impiwyd yr

eglwys efengylaidd, ac o ba un y derbyn ei holl freintian.

Y mae galwad Abraham yn dangos, 1. Neillduol ofal Duw am ei eglwys yn y byd. Y mae yn ei bywhau a'i hailgyfodi, pan, trwy wrthgiliaidau ei phroffeswyr, a llygredigaethau yn tori allan, y mae wedi llesgáu i raddau iawron. Gall alw y pethau nad ydynt, fel pe byddent: gall roddi bod i'r hyn nid oes fod iddo; ac fe all adgyfodi a chryfhan y llesg a'r gwan. Ezech. xxxiv. 16.—2. Y mae hefyd yn amlygu, gyda dysgleirdeb nid bychan, drugaredd raslawn Duw tuag at bechaduriaid. Yn eilunaddolwr, yn ngwlad y delwau cerfiedig, y cafodd Duw Abraham, heb ddim rhagoriaeth rhyngddo a'r lleill o'i gydwladwyr; ac felly, yn ddiarnheu, y buasai yn parhau, oni buasai i Dduw y gogoniant ymddangos iddo, a'i alw allan oddiyno. Jos. xxiv. 2. Act. vii.—3. Gellir gweled hefyd, yn ngalwad Abraham, natur ac effeithioldeb galwad Duw ar bechaduriaid. “Dos allan,” medd Duw, “o'th wlad, ac oddiwrth dy genedl,” &c. Gen. xii. 1. Y gorchymyn hwn, a nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan trwyddo, a genedlodd fydd ac ufudd-dod parod ac ewyllysgar yn nghalon Abraham. Galwad Duw oedd yr achos effeithiol, fel ag yr oedd graslonrwydd Duw yr achos cynhyrfiol o'i holl wahaniaeth, o ran ffydd ac ufudd-dod, rhwng Abraham a'r lleill o'r genedl. Nid oblegid ei fod yn well, o'i ran ei hun, y galwodd Duw ef; ond galwad Duw a effeithiodd ynddo yr holl rhagoriaeth. 1 Cor. i. 26, &c.—4. Y mae natur ac ansawdd ffydd, hefyd, i'w gweled yn ngalwad Abraham. “Trwy ffydd, Abraham, pan ei galwyd, a ufuddhaodd.—Cyfododd Duw y cyfiawn o'r dwyrain, ac a'i galwodd at ei droed.” Heb. xi. 8. Esa. xli. 2. At ei droed y mae Duw yn dwyn y galwedigion, i'r llwch, i dderbyn ei ddysgeidiaeth ddwyfol, ac i ufuddhau o galon â pharodrwydd meddwl. Credodd yr addewid, a hyny a'i nerthodd ef i ufuddhau i'r gorchymyn, trwy adael y cwbl, ei wlad, tŷ ei dad, eilunod, &c., ac a aeth, yn ddiymholi, ar ol yr Arglwydd. Gwelodd anfeidrol fwy yn yr addewid na'r cwbl yr oedd efe yn ei adael; am hyny, nid anhawdd oedd ganddo gychwyn. Dechreuodd ei grefydd, lle y mae crefydd eto yn cael ei dechreuad, os bydd o'r iawn ryw, mewn ffydd, ufudd-dod, a hunanymwadiad. Os na fydd y ffrwythau hyn yn tyfu, fel effeithiau ein ffydd, yr achos yw, am nad yw y ffydd yn iachusol ac yn ddiffuant. Salm xlv. 10. Mat. x. 37, 38; a xvi. 24, &c. Ioan xv. 19. 2 Pedr. i. 4. Dat. xviii. 4.

* “A'r Arglwydd a ddywedodd wrth Abram, Dos allan o'th wlad” &c. Gen. xii. 1. Y mae amrywiol barn yn nghylch galwad Ab am: rhai yn honi iddo gael ei alw ddiwy waith, ac eraill yn barnu nas galwyd ef ond un waith. Yn Gen. xi. 31, rhoddir i ni hanes fod Terah a'i holl deulu yn gadael Ur y Caldeaid i fynd i Canaan. Yr oedd hyn yn ddilys mewn canlyniad i grybwylliad dwyfol. Tra yr oeddent yn aros yn Haran, bu farw Terah. Gweddi hyny, y mae Duw yn adnewyddu ei alwad i Abram, ac yn peri iddo fynd i Ganaan. Gen. xii. 1.—Y mae y Dr. Hales, yn ei Amseryddiaeth, yn barnu yn gryf iddo gael dau alwad; y cyntaf wedi ei adael heb grybwylliad am dano, medd efe, yn yr Hen Testament, ond wedi ei goffau yn neillduol yn y Testament Newydd (Act. vii. 2—4). “Duw y gogoniant a ymddangosodd i'n tad Abraham yn (Ur y Caldeaid) Mesopotamia, cyn iddo drigo yn Charran, ac a ddywedodd wrtho, Dos allan o'th wlad, ac oddiwrth dy dylyth, a thyrdd i'r tir a ddangoswyf i ti.” Oddiwrth hyn, eglur yw, i Dduw alw Abraham cyn iddo ddyfod i Charran. Rhoddir hanes am yr ail alwad yn Gen. xii. 1. “Yr Arglwydd a ddywedodd,” nid, oedd rædi ddycedd, “Dos allan o'th wlad, ac oddiwrth dy genedl, ac o dy dy dad, i'r wlad a ddangoswyf i ti.” (עַל־שָׂרָה וְעַל־אַבְרָם, & y wlad.) Y mae gwahaniaeth y ddyw alwad yn eglur, wrth sylw ar yr iaith wreiddiol, a chyfeithu yn gyfatebol: yn y cyntaf yr oedd y wlad yn *annbenodol*, fel ei broswylfa ond i'ros ychydig amser; ac yn yr ail y mae yn *benodol*, yn dynodi lle ei drigfa. Yn y ddywedaf, crybwyllir hefyd ei fod i'wsgaru oddiwrth dy ei dad, ac i adael ei frawd Nachor a'i deulu yn Charran. Y galwad hwn a ufuddhodd Abraham iddo, heb wybod i ba le yr oedd yn mynd iddo, ond yn fynddiried yn ddiolhad i'r arweintid dwyfol. Heb. xi. 8.—Gwel Dr. Hales, “*New Annals of Chronology*.”

Wedi dyfodiad Abraham i wlad Canaan, ymddangosodd yr Arglwydd iddo, yn ngwastadedd Mamre, fel tystiolaeth o'i foddilonrwydd i'w ffydd a'i ufudd-dod; ac i'w gysuro yn y wlad estronol hon, trwy gadarnhau ac ychwanegu ei addewidion iddo. Yn ei ymddangosiad cyntaf, yr oedd yr Arglwydd wedi addaw ei wneuth-

ur yn genedlaeth fawr—ei fendithio—mawrygu ei enw—ei wneuthur yn fendith—a bendithio holl deuluoedd y ddacar ynddo. Gen. xii. 2. Yn yr ail ymddangosiad hwn, y mae yn addaw gwlad Canaan iddo, ac i'w hâd; ac yntau a adeiladodd yno allor i'r Arglwydd.

Yn fuan wedi hyny, adeiladodd allor rhwng Bethel a Hai, ac a *alwodd* ar enw yr Arglwydd. Gen. xii. 6—8. Mae y gair *Heb.* כָּנַן yn arwyddocau galw ar, neu *cyhoeddi* enw yr Arglwydd; ac, hwyrach, iddo wneuthur pob un o'r ddau. Gwaith Abraham yn galw ar enw yr Arglwydd a arwydda, bod yr Arglwydd wedi hysbysu ei enw iddo; heb hyn nis gallasai alw arno mewn ffydd. Credodd Abraham am Dduw yn ol yr hysbysiad hwn, a'i haddefodd, ac a'i haddolodd yn gyhoeddus. Abraham yw y dyn cyntaf o'r byd y dywedir i Dduw *ymddangos* (אָרָא) iddo; sef, yn gyntaf, yn Ur y Caldeaid. Act. viii. 2.—ac yn ail, yn ngwastadedd Moreh, neu y *dderuen* (אֲרָבָה) Moreh. Gen. xii. 7. Pa fath oedd yr ymddangosiad o'r Arglwydd i Abraham, nid yw amlwg: hwyrach iddo roddi i Abraham ryw arwydd dysglaer, gweledig i'w lygaid corfforol, o'r presenoldeb dwyfol. Hyn sydd ddilys, beth bynag, i Abraham gael hollol foddlonrwydd mai dadguddiad dwyfol oedd, yn wahanol oddiwrth bob peth arall. Gan fod Duw yn anfeidrol goruwch pawb, diambhu y dichon hysbysu ei hun felly, i hollol foddlonrwydd i'w bobl. Cymdeithas ddiffino o bob tu, a diddarfod byth, yw y gymdeithas rhwng Duw a'i bobl. O'u tu hwy y mae aml rwystr ac ataliad, a llesgrwydd mawr ar y goreu; ond y mae yr Arglwydd, o'i ddaioni a'i raslonrwydd ei hun, yn ymweled â hwynt drachefn a thrachefn; a thrwy hyny yn eu hyfforddi a'u dwyn i fyny, yn raddol, i'r gymdeithas dragywyddol, yr hon a lwnc bob cymdeithas arall iddi ei hun.

Wedi buddugoliaethu ar y breninoedd cedryn a gaethgludasent Lot, a chael ei fendithio ar ei ddychweliad, mewn modd ardderchog, gan Melchisedec, brenin Salem, ac offeiriad y Duw Goruchaf, ymddangosodd yr Arglwydd drachefn i Abraham mewn *gweledigaeth*. Gen. xv. Diamheu fod buddugoliaeth hynod Abraham ar y breninoedd, yn gadarnid neillduol i'w ffydd, o ran ei ddiogelwch ei hun, yngystal ag yn wystl o fuddugoliaeth Crist ar holl alluoedd y tywyllwch, a buddugoliaeth yr eglwys drwyddo.

Yma yn gyntaf y sonir am *air* yr Arglwydd yn dyfod at un mewn *gweledigaeth*. Y mae rhai yn golygu Crist yn cael ei arwyddo y Gair *tragywyddol*, יְהוָה דְּבַר “y GAIR JEHOFAH,” neu “JEHOFAH y GAIR.” Addawodd fod iddo yu darian, ac yn wobr (שָׂכָר) neu digonoldeb mawr, helaethlawn. Y gair שָׂכָר a arwydda, *fydd* i *foddlonrwydd*, i sirioldeb, neu yr hyn a fyddo yn boddloni; ac felly yn arwyddo cyflog, gwobr, neu yr hyn a fyddo yn boddloni

gŵr am ei waith. Mae yr Arglwydd, yn y geiriau, yn addaw bod iddo ef, ac i bawb yn meddiannu yr un ffydd ag yntau, yn amddiffynfa gadarn, fel tarian, tra byddai yn y rhyfel, ac yn rhan gyflawn ddiagonol iddo.

Dywedir, yn ganlynol i'r weledigaeth hon, mewn modd neillduol am ffydd Abraham—“Yntau a gredodd yn yr Arglwydd (yn JEHOFAH) ac efe a'i cyfrifodd iddo yn gyflawnder.” Y geirian hyn a goffeir gan yr apostol fel prawf diambheuol mai trwy ffydd, ac nid trwy weithredoedd y cyflawnheir pechadur ger bron Duw. Yn yr addewid y cafodd Abraham gyflawnder. Yr oedd ffydd Abraham yn golygu Crist yn' yr addewid, yr hwn yw yr Arglwydd ein Cyflawnder; ac a gredodd ynddo fel y cyfryw. Gwelodd bob cyflawnder (שָׂכָר) ynddo, megys ag y dywedodd Duw yn yr addewid. Nid oes le i amheu nad oedd Abraham wedi ei gyflawnhau trwy ffydd yn yr addewid cyn hyn: ond y mae yn dra thebyg-ol i'r ymddangosiad gogoneddus hwn o'r Arglwydd iddo, gan addaw y byddai yn darian ac yn wobr iddo (yn arwyddo yr hyn yw Crist i bechadur) ei nerthu yn y ffydd yn Nghrist a'i gyflawnder, gyda chadernid buddugoliaethus ar ei holl ofnau. Rhoddodd, yn hyn, ogoniant i Dduw gydag enwogrwydd hynod, trwy orphwys arno yn ol yr addewid. Yma y sonir am gredu gyntaf yn y Beibl.

Cyn ymadael ag ef y tro hwn, y mae yr Arglwydd yn gwneuthur cyfammod rheolaidd ag Abraham, trwy aberth, i gadarnhau yr addewid o wlad Canaan iddo ef a'i hâd: ac mewn gweledigaeth yn hysbysu iddo amrywiol helynt ei hâd rhaglaw. Y trwmgwsg a syrthiodd ar Abraham tua machludiad yr haul; y dychryn a'r tywyllni mawr yn ganlynol i hyny, oeddent yn arwyddocâol o grwydriad a chystudd ei hâd yn Nghanaan a'r Aipht, dros bedwar can' mlynedd.* Y ffwrn yn mygu, a'r lamp danlyd yn trawyo rhwng darnau yr aberth, ydynt yn dangos profedigaethau tanlyd ei hâd, yn enwedig Crist, a'u gwaredigaethau goneddus. Deut. iv. 20. Salm xxi. 10. Galar. v. 10. Esa. lxiii. 1. Jer. xi. 4. Mal. iv. 1. Luc xii. 28. Edr. ADAR.

Deallodd Sarah, trwy, yr addewid, fod Abraham i gael hâd lluosog iawn; a'r hâd hwnw i etifeddu gwlad Canaan; ond hyd yn hyn, nid oedd sôn am Sarah yn yr addewid, ac y byddai iddi hi ymddwyn ac esgor. Pan oedd yn 75 oed, heb un tebygoliaeth iddi blanta, heb ymgynghori â Duw yn yr achos, trwy wendid ffydd a rhesymau cnawdol, er ei bod yn cydnabod llaw Duw yn ei diffwrwythdra, hi a roddes Agar ei llawforwyn i Abraham, fel ail wraig, neu wraig o is radd iddo. Gyda gormod o brysurdeb cytunodd Abraham â'i chynnygiad; aeth i mewn ati, a beichiogodd, ac a esgorodd ar fab, yr hwn a alwodd efe ISMAEL.

* Gwel y *DYSSORFA* YSBYDOL, Llyfr I. tu dal. 356.

Dyma yr esiampl gyntaf a gawn, fod i wŷr *duwiol* ddwy o wragedd—esiampl ddrwg ydoedd; a blaen-ddrych niweidiol, a fu yn achos o lawer o anghysur ac anesmwythder teuluaid i Abraham, ac eraill hefyd a ganlynasant ei esiampl yn hyn o orchwyl. Edr. LAMECH.

Pan oedd Abraham yn 99 mlwydd oed, ac yn mhen 14 o flynyddoedd wedi iddo-fyned i fewn at Agar, a'i phriodi, ymddangosodd yr Arglwydd i Abraham drachefn. Nid hwyrach nad oedd yr ysbaid hir hwn o ddyeirwrch Duw iddo yn gerydd am yr hyn a wnaeth mewn perthynas i Agar. Beth bynag am hyny, amlhaodd Duw ei addewidion iddo; a newidiodd ei enw, yn arwydd o fendith fwy; cyfnewidiodd hefyd enw Sarai i Sarah, yn arwyddo y byddai yn *dywysoges* enwog yn yr eglwys, ac a addawodd roddi mab i Abraham o honi, ac a gadarnhaodd ei gyfammod âg ef, trwy arwydd yr enwaediad. I'r dyben o gadarnhau ei ffydd yn yr addewid, amlgodd ei hun iddo wrth yr enw Duw Hollalluog: אֱלֹהֵי אַבְרָהָם *Duw y Tywalltur*, neu y *Gwasgarwr*: Duw holl-ddigonol ynddo ei hun, ac o'i gyflawnder anchwiliadwy sydd yn tywallt yn hel-aeth i'w bobl. Wrth yr enw hwn yr oedd Duw yn rhoddi ar ddeall i Abraham, ei fod o'i holl-ddigonolrwydd anfeidrol ei hun, yn abl i gyflawni ei addewidion, heb gynnorthwy o fywiogrwydd natur Abraham a Sarah, nac o un man arall. Addawodd yn ei ddwyfol fawredd a'i holl-ddigonolrwydd, fod yn Dduw i Abraham ac i'w hâd. Ar hyn syrthiodd Abraham ar ei wyneb ger bron yr Arglwydd, ac a *chwarddodd*, mewn llawn sicrwydd a gorfoledd ffydd. Yr oedd Duw wedi pentyru a chadarnhau ei addewidion iddo, fel yr oedd wedi ei lenwi a'i orchfygu gan syndod, gorfoledd, a diolchgarwch. Salm cxxvi. 2. Esa. liv. 1. Luc i. 14; a v. 8. Ioan viii. 56. Gal. iv. 27.

Cyn dystryw Sodom a Gomorrah, ymddangosodd y JĒHOFAH mawr yn mherson y Mab, tebygol, mewn dull dynoli i Abraham, a dau o'i angelion, fel gweinyddwyr gydag ef. Buont yn y babell gydag Abraham a Sarah, mewn modd tra chyfeillgar, yn ymddyddan âg ef, fel gŵr a'i gyfaill, fel pe buasai yn methu celu oddiwrth Abraham yr hyn oedd ar fedr ei wneyd, sef dystrywio Sodom. Adnewyddodd yr addewid o blentyn i Abraham o Sarah, gan nodi amser ei chyflawniad: ar hyn y chwarddodd Sarah, ac y cafodd ei cheryddu am hyny. Gen. xviii.—Mae yr Arglwydd yn sylwi ar ofal Abraham am ei deulu, gyda chymeradwyaeth neillduol, fel annogaeth i bawb i ddilyn ei lwybr rhagorol yn hyn o orchwyl. "A gelaf fi rhag Abraham yr hyn a wna? Canys mi a'i hadwaen ef, y gorchymyn efe i'w blant, ac i'w dylwyth ar ei ol, gadw o honynt ffyrdd yr Arglwydd, gan wneuthur cyflawnder a barn." Gen. xviii. 17—19. Mae y geiriau yn dangos fod Abraham yn gydwybodol wrth y gorchwyl tra

phwysfawr hwn o addysgu ei deulu yn ffydd Duw, ac yn rhoddi ei holl awdurdod allan, fel penteu, o blaid yr Arglwydd a'i ffyrdd sanctaidd. Yr oedd ei hun wedi cael hyfrydwch ynddynt; ac yr oedd yn gweled, nid yn unig ar bawb angenheidrwydd, a'i bod yn ddyledswydd arnynt, ond hefyd ei bod yn ddedwydd-wch i bawb rodio ynddynt. Y mae canmol-iaeth yr Arglwydd iddo yn yr achos hwn, yn dangos mor fanwl y sylwa efe ar ein holl ymddygiad yn mhob sefyllfa; ac mor gymeradwy ganddo ein hymgais i daenu gwybodaeth o hono, a thrwy hyny wneuthur lles i'n gilydd, a gogoneddu ei enw mawr yn y byd.

Yn ol ei addewid, ymwelodd Duw a Sarah, a hi a feichiogodd, ac a ymddug i Abraham fab yn ei henaint. Gen. xxi. Er hir oedi, eto y mae yr addewid yn sicr yn ei hamser. Ond, wedi hir ddyagwyl am fab, a'i gael yn ol yr addewid, dyma orchymyn rhyfedd oddiwrth Dduw i Abraham, ag oedd i'w brofi i'r radd eithaf o ran ei ffydd a'i ufudd-dod: sef iddo gymeryd ei unig fab Isaac, yr hwn a hoffai, a'i offrymu yn boeth-offrwm. Peth anhawdd oedd credu ac ufuddhau pan yr oedd y gorchymyn a'r addewid yn ymddangos yn gwbl grôes i'w gilydd; ond trwy orchestwaith ffydd, credodd Abraham y naill, ac a ufuddhaodd i'r llall. Ar hyn cadarnhaodd Duw ei gyfammod âg ef trwy *lw*. "I mi fy hun y tyngais," medd yr Arglwydd (am na allai dyngu i neb oedd fwy, medd Paul) "yn ddiâu gan fendithio y'rh fendithiaf." &c. Gen. xxii. Heb. vi. Melys a rhyfedd yw hanes Duw a'i bobl.

Wedi marwolaeth Sarah, Abraham a briododd Ceturah, a bu iddo chwech o feibion o honi. Bu Abraham farw yn 175 mlwydd oed, a. m. 2183. Cyn Crist, 1822. Claddwyd ef yn ogof Machpelah, gyda Sarah ei wraig. Gen. xxv. 8. "Ac Abraham a fu farw mewn oed teg, yn hen, ac yn gyflawn," (שָׂרֵי) sef cyflawn o bob peth, o ddyddiau, o ras a sancteiddrwydd, o gysuron ac o barch. Aeth i draggywddoldeb yn gyflawn o'r bendithion a gafodd yma gan yr Arglwydd; sef digon o bob peth i barhau byth. Gen. xxv. 8.

Nid fel hanes rhyw ŵr duwiol arall y mae i ni ddarllen hanes Abraham: am hyny byddai yn fuddiol i sylwi ychydig yn fanwl ar natur goruchwyliaethau Duw turg ato, a thuag at yr eglwys ynddo. Mae y cwbl o'i hanes agos yn allegawl, yn gysgodol, ac yn rhagddangosiadol o bethau eto i ddyfod; y rhai oedd gan Dduw i'w cyflawni tuag at ei eglwys yn y byd. "Yr hyn bethau ydynt mewn *alegori*," medd yr apostol. Gal. iv. 24. Hanes gwir ydyw am Abraham,, ond mae mewn *alegori*, neu yn gyffelybiaethol, hefyd. Pan y cychwynodd Abraham o Ur y Caldeaid, yr oedd yr holl eglwys yn cychwyn ynddo; ac yr oedd achos Duw yn y byd yn cael y fath adnewyddiad rhyfedd trwy hyny, yr hwn a barhâi, o ran ei effeithiau, hyd ddiwedd amser. Pan dderbyn-

iodd yr addewidion, derbyniodd hwynt, yn ol meddwl Duw, fel cynnrychiolwr yr holl eglwys, a phob aelod o honi : ac y maent yn etifeddiaeth i'w hâd ysbrydol oll, yn luddewon a Chenedloedd. Ei ddwy wragedd ydynt yn arwyddo y ddwy oruchwyliaeth, neu y ddau Destament : Sarah yn rhagddangos yr addewid, ac eglwys y cenedloedd dan yr oruchwyliaeth efengylaidd ; ac Agar, yn forwyn gaeth, yn gosod allan gyfammod Sinai, a'r oruchwyliaeth luddewig ; ac yn gosod allan broffeswyr deddfol, cnawdol, yn mhob oes, y rhai ydynt oll yn elyniaethol i blant y wraig rydd. Mae Mae diffrythdra Sarah, pan oedd Agar yn planta, yn arwyddo diffrythdra y Cenedloedd dros lawer o oesoedd, pan oedd eglwys yr luddewon yn iraidd ac yn frwythlon. Yr oedd gwaith Sarah yn ymddwyn yn ei henaint, wedi i rym natur ddarfod, trwy nerth yr addewid yn unig, yn arwyddo, fod Duw yn rhoddi bod i'w holl blant ysbrydol, o'i raslonrwydd a'i gyflawnder anfeidrol ei hun ; ac y byddai i'w eglwys gael egor arni, yn mhllith y Cenedloedd meirwon, trwy allu yr efengyl, a golud gras Duw yn Nghrist Iesu. Esa. liv. 1. Zech. iiii. 14. Gal. iv. 27.

Rhoddir gan yr apostol Paul, yn Rhuf. iv ; a Gal. iiii. a iv. esboniad rhagorol ar natur goruchwyliaeth Abraham. Ceir gwelod yno, yn dra amlwg, yn ol esboniad yr apostol, fod i ni ddeall wrth hâd Abraham, nid yn unig yr luddewon, ei hâd yn ol y cnawd, na chwaith ei had ysbrydol, sef y sawl a gerddant lwybrau fydd Abraham ; ond, yn fwyaf neillduol, y meddylir Crist ; yn yr hwn, yn unig, y bydd i'r holl Genedloedd gael eu bendithio. Mae cyfammod yr addewid i Abraham, yn gosod allan natur y cyfammod gras yn Nghrist, a threfn fawr yr iachawdwriaeth yn nghyflawnhad pechadur trwy ras, trwy fydd, heb weithredoedd. Mae Crist, hâd Abraham, yn cael ei ddal allan yn y cyfammod hwn, fel trysorfa ddi-ddarfod o fendithion i'r holl Genedloedd ; yn darian ac yn wobr, sef yn amddiffynfa ac yn gyflawnder digonol byth iddynt. Yn yr ystoriaethau hyn, mae Abraham yn cael ei alw yn dad i bawb a gredant yn Nghrist : "Yr hwn yw ein tad ni oll," sef y sawl oll a gerddant lwybrau fydd Abraham. Man yn dad goruchwyliaethol a chyfammodol ; yr oedd felly yn wreiddyn yr olewydden, o frasder pa un yr oedd yr holl gangenan yn cyfranogi. Rhuf. xi. 17. Am hyn y mae addewid a chyfammod Duw âg Abraham, a ganarhawydd iddo trwy lŵ, yn rhoddi cysur cryf i bawb a ffoiant i gymeryd gafael yn y gobaieth a osodwyd o'u blaen. Heb. vi. Mae pawb sydd yn blant i Abraham trwy fydd yn Nghrist, yn cyfranogi gydag Abraham, yn yr addewidion a'r cyfammod, ac yn yr hyn oll oedd gynnwysedig ynddo yn ysbrydol. Mae Duw Abraham yn Dduw iddynt, yn darian ac yn wobr mawr iawn : a'r Ganaan nefol yn etifeddiaeth dragwyddol iddynt.

Mae Abraham, fel tad, yn esiampl o ffydd ac ufudd-dod i'w holl hâd ysbrydol, luddewon a Chenedloedd. Rhuf. iv. 9, &c. Credodd, yn bechadur, er cyflawnhad, yn y gwrthddrych addawedig, sef Crist Iesu ; credodd dan obaith yr addewid, yn erbyn pob gobaieth wedi ei sylfaenu ar natur ; nid ystyriodd ei gorff ei hun ; ond ystyriodd allu a ffyddlondeb Duw i gyflawni yr hyn a addawodd. Yr un eto yw ffydd etholedigion Duw o ran ei sylfaen—ei gwrthddrych—ei hansawdd—a'i heffethiau. Am ufudd-dod Abraham, y mae ei ufudd-dod yn cyfateb, fel yn mhawb, i rym a bywiogrwydd ei ffydd. Yr un peth yw Duw yn ei orchymyn ac yn ei addewid, gan wir ffydd ; y mae mor deilwng o ufudd-dod yn y naill, yn ngolwg ffydd, ag ydyw o grediniaeth yn y llall. Y mae mawredd Duw yn awdurdodol yn y gorchymyn, yn plygu yr enaid i ufudd-dod, fel y mae ei allu yn gweithredu yn rhinweddol yn yr addewid, yn nerthu yr enaid i'w dderbyn ac ymorphwys arni. Edr. ABIMELECH, ADDEWID, AGAR, CYFAMMOD, ENWAEDIAD, FFWRN, FFYDD, ISAAC, ISMAEL, LAMP, LOT, MELCHISEDEC, SARAH, UFUDD-DOD, &c.

"Abram yr Hebreadd." Gen. xiv. 13. Tebygol iddo gael yr enw hwn oddiwrth ei waith yn dyfod o'r tu hwnt i'r afon Euphrates, i fyned i Ganaan : o herwydd arwyddda y gair אַבְרָם a gyfeithir *Hebreadd*, *myned drosodd*, neu *ddyfod o tu hwnt*. Er y barna rhai iddo gael yr enw oddiwrth *Eber*, neu *Heber*, mab Selah (Gen. xi. 15) ; ond paham y rhoddwyd enw iddo oddiwrth Heber, yn hytrach nag oddiwrth ei dad ei hun, neu ryw un arall o'i hynafiaid, nis gallodd neb ddangos un rheswm. Gellir penderfynu, gan hynny, iddo gael ei alw yn Hebreadd oddiwrth y dygwyddiad uchod, ac nid oddiwrth un o'i hynafiaid, am ba un nis gwyddom ddim ond yr enw, a'r hwn a fu fyw chwech o genedlaethau o'i flaen ; a thrwy yr holl amser hwn, ni alwyd neb o'i hiliogaeth yn Hebraid : profa hyn yn eglur na alwyd Abram yn Hebreadd oddiwrth Heber. "Na chymerwn o edau hyd carai esgid, nac o'r hyn oll sydd eiddot ti : rhag dywedyd o honot, Myfi a gyfoethogais Abram." Gen. xiv. 23. Geiriau diarebol yw y rhai hyn, cyflawn ystyr pa rai, tebygol, nad ydynt adnabyddus.—"Ac Abram a aeth i alaru am Sarah, ac i wylofain am dani hi." Gen. xxiii. 2. Sarah a fu farw yn Nghaer Arba. Trigodd Abraham yn Beer-seba (Gen. xxii. 19), a dywedir i Sarah farw yn Hebron, yn nghylch pedair milldir ar hugain o Beer-seba. Er y cyfleusdra i borthi ei anifeiliaid, tebygol fod gan Abraham amryw drigfanau amserol ; ac yn neillduol un yn Beer-seba, ac un arall yn Hebron ; a thebygol, tra yr oedd yn ymdeithio yn Beer-seba, i Sarah farw yn Hebron : a'i waith yn dyfod i alaru am Sarah, a arwyddda, tebygol, ei ddyfod o'r lle cyntaf i'r diweddf, pan glywodd am farwolaeth Sarah. Y mae yn nodedig mai Sarah

yw yr unig wraig y rhoddir hanes neillduol yn yr ysgrythyrau am ei hoedran, ei marwolaeth, a'i chladdedigaeith. Barnwyd hi yn deilwng o fwy arhydedd nag eraill.

"Had Abraham a gymerodd efe"—sef Iesu. Heb. ii. 16. Cymerodd Crist sylwedd dynol o lwynau, neu hâd Abraham, i undeb personol a'i Berson Dwyfol, fel y byddai yn Achubwr addas i'w bobl. Yr oedd Crist mewn bod, fel Person Dwyfol, er tragwyddoldeb; yr oedd wedi ymrwymo yn y cynghor dwyfol, i achub dynion syrthiedig, ac nid angelion syrthiedig; i'r dyben i'w hachub cymerodd natur arall, sef had Abraham, i undeb a'i Berson Dwyfol yn ol yr addewid i Abraham. Nid dynoliaeth yn unig ydoedd, ond hâd ydoedd, a hâd Abraham; felly mae Crist o ran ei Berson mor wioneddol yn hâd Abraham, ag un arall o'i blant; ac fel y cyfryw, y mae yn Iachawdwr addas, ac yn gyllidfan, neu drysordy, yr addewidion i'r holl genedloedd. Nid person dynol a gymerodd y Person Dwyfol iddo ei hun; ond natur ddynol i undeb a'r Person Dwyfol. Nid oes, gan hyny, amlhad personau, ond ychwanegiad natur i'r Person, fel y mae y natur ddynol yn un a'r person Dwyfol, ac yn eiddo iddo, ac yn rhan o Grist; a hyny nid trwy gymysgiad sylwedd, ond trwy undeb personol, ac anwahanol. Yr oedd y natur ddynol yn hollol gwbl yn dianc, yn ffoi, yn soddi i golledigaeth; Mab Duw o'i ben-arglywyddiaeth, a'i gariad rhad, a gymerodd afael arni (fel y mae y gair Groeg *επιανθραειται*, yn arwyddocau) ac felly a'i hattaliodd rhag cwbl ddinystr, ond a'i hachubodd, a'i diogelodd, ac a'i derchafodd yn ei Berson ei hun, mewn modd dirgeledig, goruohel, a gogoneddus. Gen. xxii. 18. Zech. xiii. 7. Luc i. 31, 35. Ioan viii. 36. Act. xiii. 19. Rhuf. ix. 5. Gal. iii. 16; a iv. 4.—Yr oedd Abraham yn gyagod o Grist. 1. Yn nghyfammodd Duw ag ef. Gen. xvii. 2. Gal. iii. 29.—2. Yn ei fod yn ben pobl neillduol. Dent. vii. 6. 1 Pedr ii. 9.

ABREC, אֲבֵרֶךְ [*plygoch y glin*] enw a orchymynodd Pharaoh ei gyhoeddi o flaen Joseph, er arhydedd a pharch iddo. Gen xli. 43.

ABSALOM, אֲבִישׁוֹן [*heddrach y tad*, neu *tad heddrach*]* trydydd mab y brenin Dafydd. Ei fam oedd Maachah, merch Talmai brenin Gesur. 2 Sam. iii. 3, 4. Bu iddo dri o feibion, ac un ferch, a'i henw Tamar, yr hon oedd wraig deg yr olwg.† 2 Sam. xiv. 27. Nid oedd wr mor glodfawr am ei degwech ag Absa-

* Belniald diweddar a ddywedant, lle y byddo Ab neu, Abl, yn nechrea yr enw Hebraeg, y dylai y gair *tad* fod yn gyntaf yn y cyfithiad. Felly ystyr Abigail yw *tad Haevenydd*, neu *achos Haevenydd*; Abimelech yw *tad y brenin*, neu *dad breninol*; Absalom yw *tad heddrach*.—E.

† Yn 2 Sam. xiv. 27, dywedir fod i Absalom dri o feibion ac un ferch, sef Tamar; ond yn 2. am. xviii. 18, dywed Absalom ei hun, "Nad oedd ganddo fab i wneuthur coffa am dano." Rhaid barnu, gan hyny, i'w feibion farw o'i flaen, er nad oes coffa am hyny. Nid oes yr un ffordd arall i gysoni yr ymadreddion yn y ddau le.

lom o fewn holl Israel: o wadn ei droed hyd ei goryn nid oedd wrthuni ynddo ef. Ond nid oedd harddwch y meddwl yn dufewnol yn ateb i'w degwech corfforol. Coffeir am ei wallt yn enwedigol, y pwysai, pan gneifiai ei ben bob blwyddyn, 200 siel. Dyn masw, mursenaidd, gwaedyd, creulawn, aflan, twyllodrus, ydoedd. Nid oes un weithred dda a wnaeth yn ei holl fywyd, yn cael coffau am dani. Lladdodd ei frawd Amnon, a halogodd ordderch-wragedd ei dad; trwy fwyneidd-dra twyllodrus lladrat-aodd galonau y bobl oddiwrth ei dad, a gwrthryfelodd yn ei erbyn. Yr-Arglywydd, oblegid hyn, a ddygodd ddrwg ar Absalom. Cafodd Joab ef yn nghrog wrth ei wallt hardd, mewn derwen, a chymerodd dair picell yn ei law, ac a'u brathodd trwy galon Absalom. Bwriasant ei gorff i ffos fawr yn y coed, ac a osodasant arno garnedd geryg fawr iawn. Amcanodd Absalom ei dderchafu ei hun, a gwneuthur iddo enw mawr; ond Duw a'i siomodd, ac a'i taffodd i warth a dirmyg tragwyddol. Yn lle y golofn olygus a adeiladodd i fod yn feddrodd iddo, ac yn goffadwriaeth am dano; cafodd gladdedigaeith asyn mewn ffos, a'i goffadwriaeth yn ddirmygedig ac yn ffaidd gan bawb, hyd heddyw. I weled diwedd echrydus y cyfryw lwybrau, edryched ieuentyd ffol ar Absalom yn nghrog wrth bren; yn wrthoddedig ac yn felldigedig gan nefoedd a daear; a chymerant rybydd mewn pryd. 2 Sam. xiv, xv, xvi, xvii, Edr. COLOFN, LLAW.

ABSEN-U, (ab-sen) tueddrwydd i roddi sen, neu i enllibio. Mae y gair Heb. אָבְסֵן *absen*, yn arwyddo, troed, troedio, olrhain, canlyn, ysbio yn ddichellgar. Mae yr absenwr yn ysbio traed ei gymydog, i edrych a genfydd ef yn llithro yn un lle, i'r dyben i gyhoeddi ei fai. Gelwir ef yn *athrodwr* yn Diar. xxv. 28. Y mae yr ysbryd hwn, a'r cyfryw arferiad, yn hollol groes i gariad at ein cymydog; ac am hyny yn bechadurus, ac yn nôd dyn heb ei adnewyddu, a phell oddiwrth Dduw. Edr. ENLLIB.

I'w gymydog nid halogwr.
O enw absenw nag absenwr.

W. Middleton.

ABSENNOL, *Llad.* ABSENTIA; *Saes.* ABSENCE: gwydd ac absen; allan o olwg; amhresenol. 1 Cor. v. 3. Phil. ii. 11. Col. ii. 5.

ABWYDYN, (bwyd) abwyd, pryfyn.—"Mab dyn yr hwn sydd abwydyn." Job xxv. 6. Mae Duw mor fawr ac ardderchog, fel nad oes dim ardderchogrwydd digonol i osod allan ei fawrhydi dwyfol. "I bwy," medd Duw, "y'm gwnewch yn debyg, ac y'm cystedlwech, ac y'm cyffelybwr?" Esa. xlvi. 5. Y mae dyn, yntau, mor wael a dirmygedig, fel nad oes dim yn y greadigaeth yn rhy wael i'w gyffelybu iddo. Gen. iii. 19. Job xiv. 2. Salm xxxix. 5; a lxii. 9. Esa. xl. 6, 16, 17. Abwydyn yw, am mai o'r ddaear y gwnaed ef—ar y ddaear y

mae yn byw—yn ddarostyngedig, fel abwyd yn, i gael ei sathru bob mynyd; heb allu i'w amddiffyn ei hun; i'r ddaear y dychwel at y prifed, abwyd yn at abwyd yn. Darostyngodd pechod ddy'n o fod yn uchder, neu ben (מַתְּנֵה) llwch y byd (Diar. viii. 26) i fod yn abwyd yn; a'r gwaelf o'r cwbl; eto, er gwaeled ydoedd, cofiodd Duw am dano, ac a ymwelodd âg ef, mewn modd tra rhyfedd, trwy gymeryd ei natur arno, a dyfod yn bryfyn ei hunan. Salm viii. 4; a xxii. 6.

ACELDAMA, קַלְרֵמָה [*maes y gwaed*] dywedir ei fod yn sefyll o du y deheu i Jerusalem, ac o du y gogledd i afon Siloah, ac mai yr enw yw a Maes y Panwr; dilys mai yr un yw a Maes y Crochenydd. Esa. vii. 3. Pan ddygodd Judas y deg-ar-hugain arian yn ol, y rhai a gwasai efe am fradychu ei feistr, yr archoffeiriaid a'r llywodraethwyr a gymerasant arnynt, nad oedd gyfreithlawn eu bwrw i'r drysorfa sanctaidd, am mai gwerth gwaed oeddent; a phrynasant â hwynt y maes hwn i gladdu dy-eithriaid ynddo; felly y galwyd ef yn faes y gwaed. Zech. xi. 12. Mat. xxvii. 8. Act. i. 19. Y mae teithwyr yn dywedyd fod goruwchadeilad arno yn bresenol; a bod y dwfr, mewn deuddydd neu dri, yn difa cyrff y meirw.*

ACTAU, Πράξεις των Αποστόλων, sef *Gweithredoedd yr Apostolion*. Galwyd ef Actau (neu *Actae* W. S.) oddiwrth y gair *Llad*. ACTA. Er nad oedd angen am dano, barnodd y cyfieithwyr parchedig am gymhwys ei gadw yn Saesonag ac yn Gymraeg, am fod y gwledydd wedi cynnesio âg ef o'r cyfieithiad Lladin, a fu yn arferedig dros holl Ewrop am gannoedd o flynyddoedd.

Awdwr y Llyfr hwn oedd, yn ol bran y rhan fwyaf, "Luc y Physygrwr awyl;" yr hwn hefyd a ysgrifenoedd yr Efengyl a elwir wrth ei enw. Edr. Luc. Bernir hefyd iddo ysgrifenu yr hanes hwn yn Rhufain, pan oedd Paul yn garcharor yno, wrth ddymuniad y brodyr yno, a thrwy orchymyn Paul ei hun. Am yr amser, dywedir mai oddi amgylch 60 mlynedd ar ol genedigaeth Crist, 27 wedi troedigaeth yr apostol Paul, a'r 4ydd i Nero, yn cynnwys hanes yr eglwys am agos i 30 o flynyddoedd. Gwel D. Parry, in *Prolegom. in Act. Apost.*

Mae yr hanes o'r canlyniad mwyaf, yn nesaf at hanes Crist gan yr Efengylwyr.—1. Am ei fod yn cynnwys tystiolaethau godidog am adgyfodiad, esgyniad, a derchafiad Crist i'r nefoedd.—2. Am gyflawniad o'r hen addewidion a roddwyd i'r eglwys, o oes i oes, am dywallt yr Ysbryd Glân, a galwad y Cenedloedd, trwy udgorn floedd yr efengyl yn eu plith; a'r modd ardderchog y darostyngodd Crist yr holl fyd iddo ei hun, trwy ychydig o

bysgodwyr tlodion, yn wyneb y gwrthwyneb iadau cadarnaf a chreulonaf.—3. Am y rhoddir yma, hefyd, olwg eglur a chywir ar sefydliad a threfn yr eglwys yn nyddiau yr apostolion; yn nghydag amddiffyniad yr Arglwydd o'i eglwys mewn modd rhyfedd, yn nghanol erledigaethau tanlyd, a marwolaethau didor. Yr oedd cynnydd yr eglwys mor eglur a goruwch-naturiol, fel yr aeth yn ddiarheb, *Fed gwaed y merthyron yn had o'r Eglwys*: yr oedd lladd y duwion yn eu hamlhan.

4. Yn y llyfr hwn gellir clywed pregethwr yn pregethu, a gweled duwion yn byw, yn *ddi-amheul*, dan ddyllanwadau yr Ysbryd Glân; a theyrnas Satan, trwy hyny, yn difanu, fel tywyllwch dudew o flaen goleuni buddugoliaethus yr haul. Gwelwn pa fath rai yw dynion dan ysbrydoliaeth Duw, pa beth oedd eu hathrawiaeth, a pha fath oedd eu bucheddau; pa beth a ddysgasant, a pha fodd yr ymddygasant tuag at gyfeillion a gelynyddion; tuag at y gwan a'r amheus, a thuag at y gwrthwynebw a'r anuffudd. Duw anghynewidol yw yr Ysbryd Glân; ac, er bod amryw ddoniau o'r un Ysbryd, eto, y mae gras a gwaith cadwedigol yr Ysbryd o'r un natur yn mhawb, yn mhob oes: felly y mae y bucheddiad sanctaidd yn tarddu oddiwrthynt. Os gwaith yr Ysbryd Glân, yn nyddiau yr apostolion, oedd derchafu Crist yn yr athrawiaeth, ac yn nghanonau dynion, nid yr Ysbryd Glân sydd yn dysgu dynion i dderchafu rhyw beth arall yn ei le yn ein dyddiau ni. Os ydoedd, yn amser yr apostolion, yn mawrhan dynion i ariad at y byd, i genfigen a malais at eu gilydd; yn tywallt cariad Duw yn eu calonau, trwy ei ddadguddio a'u nerthu i'w gredau; eu dysgu i garu eu gilydd, a byw mewn undeb a thangnefedd heddychol; yr unrhyw yw ei effeithiau sanctaidd hyd heddyw. Edifeirwch a maddeuant pechodau, yn enw yr Iesu o Nazareth, oedd yr athrawiaeth o ran y crynodeb o honi, a bregethwyd gan yr apostolion; edifeirwch am bechod, a chysur o fadd-euant, y mae yr Ysbryd Glân yn gyfrannu i eneidiau y sawl a gredasant yn enw Iesu. Pa le bynag y mae yr un Ysbryd wedi ei dywallt, y mae yno yr un ffrwythau o edifeirwch, ffydd, cariad, gobaith, a syniad ysbrydol, nefolaidd; a lle y mae y rhai hyny yn wirioneddol, yno y mae gwir Gristionogrwydd.

Y mae yr hanes, mewn modd boddlonol iawn, yn amlygu Duwdod a dynsawd yr Ysbryd Glân; ei waith yn yr eglwys yn donio ac yn awdurdodi athrawon; yn goleuo, dwys-bigo, yn cyfnewid, ac yn sancteiddio pechaduriaid, trwy ddadguddio Crist iddynt yn yr efengyl; ei anfeidrol gyflawnder i'w swydd a'i waith; yn nghydag ymostyngiad yr eglwys iddo, yn hollol yn ei arweiniad a'i gyfarwyddiadau. Yn nrych y llyfr hwn y gwelwn y JEHOFAH mawr yn rhoddi ail dro o adnewyddiad ar y byd, yn Iuddewon ac yn Genedloedd; yn gosod i fyny deyrnas Crist yn y byd, trwy oruchwyliath

* Cryhwylia Sándys fod cyrff y meirw yn cael eu difa mewn deuddydd, ond y mae efe yn cyfrif yr effaith hwn i'w sawd y tir. Dywed y Dr. Robinson nad ydynt yn claddu neb yno er yr llawer bliwyddyn, os nad oes yno ddim i nodi y lle ond addail yr hen addol.—E.

rasol a gogoneddus, yn ol golud gras Crist, yr hon sydd i barhau tra parhao amser, gyda mesur, mwy neu lai, o amlygrwydd a gogoniant. Nis gallwn lai na sylwi, wrth edrych ar y gwaith bendigedig, ar radlonrwydd s helaethrwydd a chywiliadwy olud Crist, ar anorchfygol nerth yr Ysbryd Glân, yn ei weithrediadau yn argyhoeddi, goleuo, a chyfnewid pechaduriaid. Y mae yn rhyddhau ac yn codi dyn o bob man—o'i human-gyfiawnder, a'i holl anfoesau; a'i ddwyn yn hollol at Grist, i fyw arno, ac i fyw iddo, ac i fyw gydag ef dros byth. Gwelwn yma yr hanes am y cyfnewidiad mwyaf rhyfedd yn un oes, yn meddwl a moesau dynion, wedi ei effeithio heb allu nac awdurdod ddynol, cyfreithlon neu anghyfreithlon; ie, yn wrthyneb i holl alluoedd yr amser hwnw yn y byd; a hyny hefyd, nid mewn gwledydd diddysg, anfoesol, a barbaraid, ond yn y rhai mwyaf o ran eu dynoliad, eu dyg, a'u moesolrwydd; sef yn Amerodraeth iawr Rhufain. Canfyddwn floedd o ddynion yn cael eu troi o'r arferiad o bob drygioni at yr arferiad o bob rhinwedd. Llawer, mewn byr amser, yn cael eu diwygio mewn deall, gwybod-aeth; tueddfryd, a serch: yn adnabod, yn caru, yn ymhyfrydu, ac yn ymddiried yn Nuw; yn cael eu troi o hunan-serch i'r dynserchgarwch mwyaf pur—yn byw yn unig i foddhau Duw, a gwneuthur tiriondeb a chymwynasgarwch i'w gilydd; yn llawenychu yn heddwch Duw, ac yn dysgwyl yn orfoleddus am eu gollyngdod i wlad dedwyddwch ac anfarwoldeb. Pwy a ddichon wadu nad yw hyn oll oddiwrth Dduw? Pwy ond y dall na wel yn y pethau daionus hyn, ryfeddodau Duw tuag at feibion dynion? Y mae yr hanes rhyfedd hwn yn gadael y darlennydd yn sychedig am ychwaneg, gyda Paul, yn garcharor yn Rhufain, dros ddwy flynedd, yn ei dŷ ardrethol ei hun, yn derbyn pawb a ddeuai ato, yn progethu teyrnas Dduw, ac yn athrawiaethu y pethau am yr Arglwydd Iesu Grist, gyda phob hyfder yn ddiwahardd. Edr. PAUL. Heblaw yr esbonwyr cyffredin ar y Beibl, edrychwech ar y llyfr hwn, S. Cradock, J. Lightfoot, a Dr. Francis Roberts's *Key*.

ACW, (ac, neu oc) draw. Esa. xviii. 10. Marc xiii. 21.—“Ai hyn yma ai hyn acw.” Preg. xi. 6.—“*This or that.*” *Saes*.

ACWILA, [eryr] *Llad*. ACQUILA: Iudew a anwyd yn Pontus. Efe a'i wraig Priscila oeddent yn gweithio pebyll lledr i luoedd y Rhufeiniaid. Dychwelwyd hwynt yn foreu i'r ffydd Gristionogol, hwyrach trwy bregeth Pedr ar ddydd y Pentecost yn Jerusalem. Buont yn trigo yn Rhufain nes eu gyru oddiyno gan Claudius. Daethant i Corinth, lle bu Paul yn llettya, ac yn cydweithio pebyll a hwynt. Daethant oddiyno i Ephesus, lle y buont ddiwyd i ddysgu Apolos yn ffordd yr Arglwydd yn fanylach. Aethant drachefu i Rufain, a buont yn cadw tŷ cyfarfod i'r Cristionogion; yno y cyfarchwyd hwynt gan Paul yn ei Epistol at yr

eglwys. Dychwelasant i Asia, a thrigasant yn, neu yn agos i Ephesus; ac yr oeddent yno pan ysgrifennodd Paul ei ail Epistol at Timotheus. Act. xviii. Rhuf. xvi. 4. 2 Tim. iv. 19.

ACH-AU, *Heb.* יָחָס (iachus); cyff, cofrestr cenedliad teulu, llwyth neu genedl. Num. i. 18. 1 Cron. v. 1, 7, 17. Neh. vii. 5. Edr. CENEDLAETH.

ACHAIA, *Gr.* Ἀχαΐα [blinder] talaeth yn ngwlad y Groegiaid yn Ewrop, a alwyd felly oddiwrth Achæus, mab Xuthus. Weithiau mae Achaia i'w olygu mewn ystyr mwy helaeth am Peloponesus a gwlad Groeg;* megys yn Act. xix. 21. Rhuf. xv. 26; a xvi. 5. 1 Cor. xvi. 15. 2 Cor. i. 1; a ix. 2; a xi. 10. 1 The. i. 7. 8. Y ddinas 'benaf ynddi gynt oedd Corinth. 2 Cor. i. 1. Bu Paul yn progethu yr efengyl yma yn hir, a sylfaenodd yma amryw eglwys. Act. xviii. 1, 12. 2 Cor. ix. 2. Edr. GROEG.

ACHAICUS, un genedigol o Achaia, a dysgybl Paul. Efe a Stephanas a Ffortunatus a ddygasant Epistol cyntaf Paul at y Corinthiaid. 1 Cor. xvi. 17.

ACHAN, אֲחָנָן [trallodwr] mab Charmi o lwyth Judah, yr hwn, wrth gymeryd Jericho, a guddiodd y diofryd-beth yn llawr ei babell; a gorfu ar Israel o'r achos ffoi o flaen eu gelyntion. Cafwyd ef allan wrth fwrw coelbrenau; cyfaddefodd ei fai, a thebygol iddo wir edifarian. Edr. TRAIID. Dygwyd y lladrad allan ger bron yr holl gynnulleidfa. Yna, efe a'i blant, a'i holl anifeiliaid, er dychryn i eraill, a labyddiwyd a meini i farwolaeth; a llosgwyd eu cyrff hwynt a than, wedi eu llabyddio, yn nyffryn Achor. Codasant arnynt garnedd fawr o geryg. Jos. vii.—Gelwir ef hefyd *Achar* yn 1 Cron. ii. 7.

“A holl Israel a'i llabyddiasant ef a meini, ac a'u llosgasant hwy (sef ei ddodrefn, ei feddianau) a than, wedi (yn hytrach, *neu*) a'u llabyddiasant a meini.” Jos. vii. 25. Tebygol mai llosgi a wnawd y pethau oedd yn llosgadwy yn unig, ac na effeithiai llabyddio arnynt. Llabyddiasant y pethau a bywyd ynddynt, a llosgasant y pethau difwyd; sef y babell, y dodrefn, &c. Os llabyddiwyd ei feibion a'i ferched (nid oes son am ei wraig) tebygol eu bod hwythau, ryw ffordd, mewn gradd, yn cydgyfranogi o'i fai.

ACHAT, maen gwerthfawr. Yr ail faen yn y drydedd res yn nwyfroneg yr archoffeiriad. Exod. xxviii. 19.

ACHBOR, אֲחָבֹר [llygoden] 1. Tad Baalhanan. Gen. xxxvi. 38.—2. Un o swyddwyr Josiah. 2 Bren. xxii. 14.—yr hwn hefyd a elwid *Abdon*. 2 Cron. xxxiv. 20.—3. Tad Elnathan. Jer. xxvi. 22.

* Dywed Kitto fod Achaia bob amser yn y Testament Newydd yn cynnwys holl wlad Groeg, oddyselthir Macedonia, Ilyriaem, Epirus, a Thessaly.—E.

ACCHO,* אכר [caredig] enw dinas yn llwyth Aser. Barn. i. 31. Yr un a Ptolemais wedi hyny.

ACHIS, אכיש [felly y mae] brenin Gath, yn amser Dafydd. Gelwir ef *Abimelech* yn nhitl Salm xxxiv. Achis oedd ei enw priodol; ond fel yr oedd pob brenin yn yr Aipt yn cael ei alw Pharaoh (Gen. xli. 1. Exod. v. 1. 1 Bren. xi. 18.) felly, yn yr un modd y gelwid pob brenin y Philistiaid, Abimelech. Gen. xx. 2; a xxvi. 1. Yn 1 Sam. xxi, xxvii, xxviii, xxix, gwelwch hanes ffoad Dafydd ato rhag Saul, trwy wendid ei fydd—ei berygl yn ganlynol i hyny, a'i waredigaeth ryfedd o ddwy-law ei elynion marwol. Edr. DAFYDD.

ACHLYSUR-ON, (ach-lys) achos, ethryb, oedfa, pryd, tymhor. 1 Sam. xxii. 22. Jer. ii. 24. Dan. vi. 4, 5.—“Pechod yn cymeryd achlysur trwy y gorchymyn yn gweithio mewn un bob trachwant” (Rhuf. vii. 7, 8.) sydd yn dangos natur ffyrnig, amhlygadwy, y reddf o bechod yn ei llywodraeth ar bechadur, ac analluogrwydd y ddeddf i ddarostwng pechod, a gwared pechadur oddiwrtho. Trwy y ddeddf y mae *adnabod* pechod, ond nid trwy y ddeddf y mae *darostwng* pechod, na sancteiddio pechadur, mwy na'i gyfiawnhau; ond yn hytrach y mae y reddf o bechod yn cymeryd achlysur (*αχολυση*) oddiwrth waharddiad, ysbrydolrwydd, a barn gondeimniol y ddeddf, i weithio allan yn egniol ac yn rymus (*καταρπασαντο*) bob trachwant mewn ffordd o wrthryfel yn erbyn y gorchymyn. Nid yw hyn yn brawf fod y gorchymyn yn bechod; nid y ddeddf sydd yn rhoddi yr achlysur; ond pechod sydd yn cymeryd achlysur oddiwrthi hi, a pheth arall yn ymddangos yn dra phechadurus, gan ei fod yn gweithio marwolaeth trwy yr hyn sydd dda, sef y ddeddf sanctaidd. Y mae y ddeddf yn dangos pechod, ac yn enog-farnu y pechadur o'i blegid; ond nid yw yn addaw bywyd i'r pechadur, nac yn ei ryddhau oddiwrth ei bechod; ond y mae pechod yn cymeryd *achlysur* trwy y gorchymyn i dwyllo y pechadur, trwy ddallu ei feddwl rhag gwled manyrwydd y ddeddf; hefyd, i ddysgwyl bywyd trwyddi; a phan nas gall pechod, fel hyn, ei dwyllo trwy ddallineb, yna y mae yn gweithio ynddo, yn gryf, bob trachwant, i'r dyben i'w yru i anobaith: felly y mae y gorchymyn, yr hwn ydoedd unwaith i fywyd, yn farwolaeth iddo. Rhuf. vii. 8, 11.—Y mae credinwyr yn Nghrist yn cael eu galw i ryddid oddiwrth y ddeddf fel yr oedd yn y cyfammod gweithredoedd, ac oddiwrth ei cholffarn, yn gystal ag oddiwrth iau drom deddfau yr hen orchwyliaeth; ond y mae perygl i'r cnawd gmyeryd achlysur oddiwrth hyny i fywyd penrhydd a halogedig. Nid yw yr efengyl sanctaidd, ynddi ei hun, yn rhoddi yr un achlysur i'r cnawd, i ni fyw yn ol y cnawd, er y gall dymion ei chamdedfyddio, ac arfer eu rhyddid i'r dyben hwnw. Nid rhyddhau pechod y

mae yr efengyl, ond marwchau pechod, a rhyddhau y pechadur oddiwrtho. Gal. v. 13.

Y mae yr apostol yn cynghori y gwagedd ieuainc i “briodi, planta, a gwarchod y tŷ, fel na roddont ddim achlysur i'r gwrthwynebwr i ddifenwi,” neu ymsenu, a rhoi drygair. 1 Tim. v. 14. Er mai ymsenu a wna y gwrthwynebwr, er pob peth, eto ein gofal a ddylai fod, na roddom achlysur iddo wneuthur hyny, trwy ein rhodiad anaddas, a chroes i orchymyn Duw.

ACHMETHA, אַחַמֶּתָּה [mewn cist]—“A chafwyd yn Achmetha,” Ezra vi. 2.—“A chafwyd *mewn cist*,” Dr. M.—“Yn *Ecbatana*,” medd rhai; “*mewn cist*,” medd eraill. Yr un oedd Achmetha ag Ecbatana, tebygol.

ACHOR, אַחֹר [blinder] enw a roddwyd ar ddyffryn yn agos i Jericho, o herwydd y tralod a ddaeth ar holl Israel trwy bechod Achan. “A Josuah a ddywedodd, am i ti ein blino ni (עֲכֹרְתָּנִי) yr Arglwydd a'th flina (יַעֲכֹרְתָּנִי) dithau. Am hyny y gelwir enw y fan hono dyffryn Achor (עַמְרַת אַחֹר) hyd y dydd hwn.” Jos. vii. 25, 26.—“A dyffryn Achor yn ddrws gobaith,” Hos. ii. 15. Addewid yw hon sydd yn cael ei gwirioneddu tu ag at yr eglwys, yn holl ymweliadau grasol Duw yn ei hadferyd a'i chysuro. Y mae yr Arglwydd yn gwneuthur dau beth tu ag ati, sef ei hamddifadu o'i holl bethau gwych, ei chariadau, a'i heilunod, yr oedd hi o'r blaen yn ymhyfydu ynddynt, ac a ddygasant ei chalon oddiwrth yr Arglwydd. Adn. 13. Y mae hefyd yn ei denu, ac yn ei dwyn i'r anialwch o amddifadwydd o'i chysuron gynt, ac i anialwch o flinderau a thrallodion. Gwedi hyny, o'r fan hono, o'r cyflwr amddifadus hwn, “rhoddaf iddi ei gwinllanoedd;” sef cyflawnder helaeth o bob bendithion ysbrydol: “a dyffryn Achor yn ddrws gobaith.” Yn ei holl drallodion, bydd drws gobaith o gynnal-iaeth, diangfa, a helaeth fwynhad o'r etifeddiaeth addawedig. Nid oes un Achor, sef trallod, heb ddrws iddo; a hwnw yn ddrws gobaith. “Ffyddlawn yw Duw, yr hwn ni âd eich temtio uwchlaw yr hyn a alloch; eithr a wna yn nghyda'r demtasiwn ddiangfa hefyd, fel y galloch ei ddwyn.” 1 Cor. x. 13. Yn y golygiad hwn y mae ystyr y geiriau yn ymddangos i mi; eto, yr ydwyf yn cydnabod fod amryw o awdwr ynwog yn barnu, nad at *ystyr* y gair Achor y mae cyferiad y prophwyd, ond at *ffrwythlonrwydd* y dyffryn. Esa. lxx. 10. Yr oedd *ffrwythlonrwydd* dyffryn Achor yn yn dangos i'r Israeliaid pa fath oedd holl wlad yr addewid; ac yr oedd meddiant o hwnw yn ernes ac yn obaith o feddiannu yr holl wlad yn y diwedd. Felly y mae rhyddid grasol a blaen-ffrwyth yr Ysbyrd, yn ddrws o obaith, ac yn ernes o ryddid gogoniant plant Duw, a'u cynauaf llawn mewn dedwyddwch tragrwyddol. Rhuf. viii. 23, 24, 25. Nid anhawdd cymmodi y ddau olygiad uchod ar y

* Dyma y 'le a adwaenir yn awr wrth yr enw Acre.—E.

geiriau a'u gilydd: y mae tralodau a gorfoledd y diwoliol yn cydfyned a'u gilydd, yn aml: a'r ddau yn ddrws gobaith o ddiangfa o'r tralodau, ac o gyflawn fwyhad o'r gorfoledd. Mat. v. 12. Act. v. 41. Rhuf. v. 2—5. Cor. vi. 10.—Barna rhai, mai yr un yw dyffryn Achor ag Egedi, yr hwn oedd yn llawn o winlanoedd, a bod Hazazon-Tamar yn enw arall arno, oblegid amltra y coed planwydd yno. Can. i. 14. Gwel Zanchius, Rivetus, Calvin, Sanctius, Poccock, Horsley.

ACHOS-ION (caws) gallu effeithiol: *achos dybryd*, bai brwnt; godineb; cwyn.—1. Hawl, dadl. Exod. xxii. 9. Esa. i. 23.—2. Rheswm paham, neu amgylchiadau yn galw am. 1 Sam. xvii. 29.—3. Er mwyn, o herwydd. Gen. iii. 17, 2 Cor. vii. 12.—4. Cyhuddiad, neu y bai a roddir yn erbyn un i'w enog-farnu. Mat. xxvii. 37. Marc xv. 26. Ioan xviii. 38.—5. Un peth yn haeddu, neu yn cymbhell i beth arall, fel effaith o hono. Act. xxviii. 18. Col. iii. 6

ACHUB-O (cub) gwaredu, cadw, diogelu yn wyneb gelynyon a pheryglon tymorol, ysbrydol a thragywyddol. Mich. v. 6. Joel ii. 32. Ioan iii. 17. Heb. xi. 7.—*Achub y blaen*, bod yn flaenaf. Edr. CADW, ICHYDWRIAETH.

ACHUBYDD (achub) gwaredwr iachawdwr; un a all achub eraill yn wyneb eu hanghysur, eu peryglon, a'u hofnau. Un o enwau yr Arglwydd Iesu, yr hwn yw ACHUBYDD y rhai ymddiriedant ynddo. "Cyflawn ac Achubydd yw efe." Salm xvii. 7. Zech. ix. 9. Yn mhob ystyriaeth ag yr achubir pob dyn, efe yw Achubydd pob dyn: ond y mae mewn modd neillduol a chyflawn, yn Achubydd tragwyddol i'r ffyddloniaid, sef y sawl, a gwir a bywiol ffydd, a gredant ynddo. 1 Tim. iv. 10. Edr. CEIDWAD, GWAREDWR, IACHAWDWR.

ACHWYN-ION (cwyn) cwyno, cyhuddo, beio; rhoi cwyn mewn llys yn erbyn un. Cam-achwyn, camgyhuddiad o un fel troseddwr o gyfraith. Barn. xxi. 22. Ezra iv. 6. Luc xix. 8. Act. xxiii. 29.

ADAH אָדָה [*cynnulleidfa*] gwraig Lamech, a mam Jabal a Jubal. Gen. iv. 19; a xxxvi. 2. Edr. LAMECH.

ADAIL-RILIAU (ail) adeilad, adeiladaeth, tŷ; ystyr priodol y gair yw gwaiail-blethu neu gwaiail i eilio a hwynt; ac, oddiwrth hyny, arwydda tŷ wedi ei wneyd felly.—"Ac yr ydoedd adail newydd," &c. Ezech. xlvi. 23.—"Adail dinas." Ezech. xl. 2.

ADAM אָדָם [*daear goch*] dinas oedd yn sefyll y du y deheu i Fôr Tiberias. Yn agos yma y safodd dyfroedd yr Iorddonen yn bentwr, tra y bu yr Israellaid yn myned trwodd. Jos. iii. 10; a xix. 33, 36. Edr. ADMA.

ADAMANT, *Adamas* [*anorchfygedig*] un o'r gemol feini caletaf a gwerthfawrocaf, y *diamond*. Heb. מוֹרְתוּיִל *morthwyl*, *taro*. Gelwir maen gwerthfawr wrth yr enw hwn o herwydd

ei galedrwydd. Gwel Parkhurst. Y gair Heb. מוֹרְתוּיִל a gyfieithir *adamant*, a arwydda, medd Scheuchzer (*Phys. Sacr on Jer*) math o gareg dra chaled, a wasanaethai i gerio ar, a thori ceryg caledion eraill: a alwyd felly o herwydd ei barhausder. Ni thoric ef a morthwyl, ni feddalir ef a than, ond gwres yr haul trwy wydr a effeithia arno. Os rhwber ef a pheth meddal, dysgleiria mewn tywyllwch. Tery dan o'r dur. Hwn oedd y trydydd maen gwerthfawr, o'r ail res, yn nwyfroneg yr arch-offeiriad. Exod. xxviii. 18.—Talcen Ezeziel oedd wedi ei wneuthur yn debyg i adamant, oblegid iddo gael ei ddonio a hydra cadarn i fynegi cenadwri Duw wrth yr Iuddewon. Ezech. iii. 9.—Dywedir gan Zechariah fod calonau dynion pechadurus fel adamant. Pen. vii. 12. Ni thoric hwynt a bygythion na barnedigaethau Duw; ac nis toddir hwynt trwy ei drugareddau, ei wahoddiadau, a'i addewidion, nes delo gwres Haul Cyflawnder i mewn; sef taenelliad o waed Iesu, a thywwalltiad o'i gariad trwy ei Ysbryd Glan.—Pechodau Judah a ysgrifenydd y phin o hairan, ac ewin o adamant. Eu tuaddiadau llygredig oeddent wedi gwreiddio yn ddwfn, a sefydlu yn eu calonau; a'u holl feiau oeddent wedi eu nodi gan Dduw nas gellid eu dileu. Jer. xvii. 1.

ADAR, אָדָר [*uchel, godidog*] 1. Enw mis Iuddewig, cyfatebol i Chwefror a rhan o Mawrth; yr oedd ynddo 29 o ddyddiau. Ar y trydydd dydd o hono y gorphenwyd ac y cysegrwyd yr ail deml. Ezra vi. 15. Ar y pedwerydd ar ddeg o hono yr oedd dyddiau y Pwrim. Esth. vi. &c. Pob tair blyned yr oedd ail Adar yn cael eu chwaneu, i gyfateboli blwyddyn y lloer i flwyddyn yr haul o un ar ddeg o ddyddiau—2. Enw dinas yn Judah. Jos. xv. 3.

ADAR, ADERYN (iar) אָדָר [*cyfym ysgogiad*]; ehediad yr awyr. Y mae eu cyrff wedi eu gorcheluddio a phlu; a dwy o adenydd, a dau droed, a gylfin iddynt oll. Y maent yn deor eu cywion o'u hwyau. Ni feddant na dannedd, na gweflau, na chlustiau allanol, ond yn unig tyllau clustiau; na llestri llaethog (*lacteals*) nac arenau, na chwysigen ddwfr. Y mae rhai o honynt yn gigweiniol, a'r lleill yn rawnweiniol. Y mae rhai yn deithiol, neu yn myned o'r naill wlad i'r llall, a'r lleill yn gartrefol. Y mae rhai yn hynod gan liwiau amryw, gwych a godidog; ac eraill yn rhagori yn nodedig mewn cethlyddiaeth hyfrydion. Y mae sain beraidd yr eos, ac eraill o'r teulu ad-enog, yn hynod ragorol o ran amrywiaeth tŵn a melysader hyfrydol. Yn y coedydd y lleisiant, rhwng nefoedd a daear, yn sirioli y greadigaeth, ac yn annogaeth i bawb i folianu eu Creawdwr. Edr. CANU. Yr estrys yw y mwyaf, a'r aderyn mudlais (*humming bird*) America yw y lleiaf o'r adar adnabyddus i ni.

O'r adar nid oedd ond turturau a chywion colomepod i'w hoffrymu yn boeth-offrwm i'r

Arglwydd. Yr oedd yr offeiriad i ddwyn yr aderyn at yr allor, a thori ei ben, a'i losgi ar yr allor, a gwasgu ei waed wrth ystlys yr allor, a thynu ymaith ei grombil a'i blu, a'u bwrw hwynt gerllaw yr allor, o du y dwyrain i'r lle y byddai y lludw; ei hollti, a'i esgyl hefyd: eto, medd y gair, na wahaned ef. "A llosged yr offeiriad ef ar yr allor, ar y coed a fyddant ar y tân." Yr oedd turturod i fod yn hen; a'r colomenod i fod yn ieuainc. Yn yr offwrn dros bechod, yr oedd y pen i gael ei dori wrth ei wegil, ond nid ei dori ymaith. Offryman dros y tlodion oedd yr adar hyn, y rhai ni allant gyrhaedd oen. Lef. i. 14; a v. 7. 8; a xii. 2, 6, 8. Luc ii. 24. Yr oedd yr adar hyn yn cysgodi Crist, yn ei burdeb a'i ddiniweid-rwydd, ei lareidd-dra, a'i gariad digyfelyb; ac hefyd, yn dangos pa fath a ddylai ei holl ganlynwyr fod. Gwaedwyd, drylliwyd, a lladdwyd ef, ac a'i llosgwyd gan angerdd tanyllyd digofaint dwyfol dros ei bobl; ond, er y cwbl, ni wahanwyd mo hono. Salm xxxiv. 20. Ioan xix. 33, 36. Daliodd yr undeb rhwng y ddwy natur yn ei berson dirgeledig, trwy ei holl ddyoddeñadau, ac yr oedd ei adenydd ganddo i adgyfodi drachefn, a derchafu i'r uchelder. Felly, hefyd, y gweddai i ninau offrymu ein hunain, yn ddiwahan ac yn gyflawn iddo, a'n hadenydd o ffydd a chariad genym, i ehedeg ato a throsto yn gyflym ac yn fywiog, gyda sain can a moliant. Eea. xl. 31. 2 Cor. viii. 11, 12. 1 Thea. v. 23.

Yn nglanhad y gwahan-glywys, yr oedd yr offeiriad i orchymyn i'r hwn oedd i'w lanhau, gymeryd aderyn y tó (*adar y tó*, yn ein cyfieithiad ni) byw a glân, a choed cedr, ac ysgarlad, ac isop, alladd un a deryn mewn llestr pridd, oddiar ddwfr rhedegog yn y llestr, fel y byddai y gwaed a'r dwfr yn gymysgedig a'u gilydd. Wedi hyny, yr oedd i gymeryd yr aderyn byw, a'r coed, a'r ysgarlad, a'r isop, wedi eu clymu yn un a'u gilydd, a'u trochi hwynt yn ngwaed yr aderyn a laddwyd, yn gymysgedig a'r dwfr yn y llestr pridd. Yn ganlynol, yr oedd i danellu y gwaed saith waith ar yr hwn a lanheid oddiwrth y gwahan-glywys. Yna yr oedd i ollwng yr aderyn byw yn rhydd ar wyneb y maes. Lef. xiv. 2—4. Y gair *Heb.* צִבְיָא sydd yn cael ei arferyd am adar yn gyffredinol, heb nodi aderyn y tó yn neillduol, mwy na rhyw aderyn arall. Gwel Gen. xv. 10, 11. Deut. iv. 17; a xxii. 6. Salm viii. 8. Ezec. xvii. 23; a xxxix. 4, 17. Yn ol y cyfieithiad Saeson-eg, ac amryw gyfieithiadau eraill, dau aderyn (*two birds*) ydyw. Gan fod y gair *glan* yn cael ei arferyd, tebygol yw fod pob aderyn glân yn addas, ac nad oedd adar y tó yn cael eu penodi yn neillduol.—"Dau aderyn y tó," yw cyfieithiad y Dr. Morgan, ond y mae y rhan fwyaf o gyfieithiadau yn un a'r Saeson-eg.

"Yr oedd y ddau aderyn yn cysgodi Crist mewn gwah anol gyflwr," medd Witsius, *Ex-*

ercit. xix. Cyffelybir Crist i adar, oblegid ei awyddffryd i gadw y gorchymynion—ei ymarweddiad nefolaidd (*πολιτευμα εν ουρανω*)—ac oblegid iddo ffoi o le ile, i ochelyd y maglan a osodwyd iddo gan ddyinion.—*Adar glân*, hyny yw, y rhai a ellid yn gyfreithlawn en bwyta; felly, y mae Crist yn sanctaidd ynddo ei hun, ac hefyd yn ymborth bywiol i bechadur.—Yr oedd yr aderyn a leddid yn arwyddo marwolaeth Crist. Y gwaed yn cael ei dywallt ar ddwfr rhedegog, nid dwfr marw, llonydd, sydd yn arwyddo ufudd-dod bywiog Crist mewn cariad rhedegog, yn nghyd a'i ddyoddefaint. Yr oedd yr aderyn byw, gwedi ei drochi yn ngwaed yr aderyn marw, yn cael ei ollwng yn rhydd ar wyneb y maes, yn arwyddo adgyfodiad Crist oddiwrth y meirw, a'i ehediad i'r nefoedd trwy ei waed ei hun. Heb. ix. 12. Gwaed Crist, wedi marw a'i fyw-hau (fel y cymhwysai y gwaed i ni) sydd yn glanhau ein gwahanglywys brydol. Yr oedd yr un gwaed ar yr aderyn byw ag ar y gwahan-glywys; yr oedd yr aderyn byw yn rhydd ar wyneb y maes, a'r gwaed arno; yr oedd yr un gwaed ar y gwahan-glywys, ac yntau yn cael cyflawn fwynhad o'i holl freintiau yn y gwersyll ac yn y babel; felly mae Crist, fel Mechnlydd, yn y nefoedd trwy ei waed ei hun, a'i holl bobl yn lân, ac yn rhydd ynddo, a thrwy yr un gwaed.

"Y mae yr Arglwydd yn amddiffyn ei bobl, megys adar yn ehedeg." Eea. xxxi. 5. Fel y mae y fam aderyn yn rhoddi ei hun dros ei chywion, rhyngddynt hwy a'r perygl, felly y mae yr Arglwydd yn gorchuddio ei bobl a'i haeddiant, ei allu, ei drugaredd, a'i ddaioni; "gan amddiffyn a gwared, gan basio heibio," neu lamu rhagddo a chuddio (כִּסָּה) fel y gwnaeth yn yr Aipht, i attal y dinystrydd i'r tai lle yr oedd y gwaed ar y drysau; ac yn y modd hwn yn achub. Y dysgedigion a farnant fod y geiriau yn cyfeirio at waredigaeth Israel yn yr Aipht, pan oedd y dinystrydd yn lladd cyntaf-anedigion yr Aiphtiaid. Yr oedd JEHOFAN yn cyd-gerdded, megys, a'r dinystrydd; a phan ddeuent at y drysau yr oedd y gwaed arnynt, yr oedd JEHOFAN yn llamu i'r drws (fel y mae y gair yn arwyddo) yn gorchuddio y tŷ, a'r dinystrydd yn pasio heibio: "Ni âd i'r dinystrydd ddyfod i mewn i'ch tai chwi i ddinystrio." Y mae y gair כִּסָּה a gyfieithir *pasio heibio*, yn arwyddo *llamu*; "yr oedd JEHOFAN yn llamu i'r drws, ac yn rhoddi ei hun rhwng y dinystrydd a'r tŷ, a phawb ynddo;" ac fel hyn yr oedd fel aderyn yn gorchuddio trostynt, ac yn eu hachub. Yr un gair yw ag a gyfieithir *llamu*, yn 1 Bren. xviii., 26. Yr oedd yn ddangosiad hynod fod Duw mewn cymmod, ac yn amddiffynwr i bawb sydd dan daenelliad gwaed Crist, yr hwn yr oedd oen y pasc yn ei gysgodi, ac na âd i'r dinystrydd eu dinystrio. Exod. xii. 23. Edr. Pasc. Gwel Coccejus, Vitringa, Lowth.

Y mae dynion yn gyffelyb i adar, yn weiniaid, ac yn hawdd yn maglu, ac yn crwydro oddiwrth yr Arglwydd, eu nyth priodol. Diar. vi. 5; a vii. 23. Esa. xxxi. 6. Dan. ii. 38. —Mae y saint yn debyg i adar, yn weiniaid, ac yn agored i orthrymderau ac ymlidiau; eto, yn hawddgar ac yn fywiog, ac yn canu yn beraidd am eu gwaredigaethau o lawer gauaf du, a llawer rhwyd a magl. Salm cxxiv. 6. Can. ii. 12. Ezech. xvii. 23. —Cyffelybir athrawon a gorthrymwyrr creulon, i adar aflan, a chas, o herwydd eu gorthrymder, eu creulondeb, a'u haflendid athrawiaethol a bucheddol. Gen. xv. 11. Dat. xviii. 2. Y maent fel yr adar yn ngweledigaeth Abraham, yn disgyn ar y celaredau i'w llwyr ddyfetha; ond y mae Duw, trwy ryw foddion neu gilydd, yn eu tarfu ymaith, ac yn gwared y diniwed.

ADARWR—WYR, (adar-gwr) heliwr adar, maglwr adar. *Heb.* חֲפָז *gosodwr hoenynau*, neu *maglau*.—Y diafol 'a'i offerynau a gyffelybit i adarwyr, o ran eu dichellion, eu cyfrwysdra, a'u hamcanion gwaedlyd yn erbyn y duwionion. Y mae y diafol yn cynllwyn iddynt, ac yn gosod ei hudoliaethau i'w maglu, gyda llawer o ddichellion a chyfrwysdra. Ond eu Gwaredwr hwynt sydd gryf a gwyliadwrus, ac a rydd aml achos iddynt gannu, "y fagl a dorwyd, a ninau a ddiangasom." Salm cxxiv. 7. Diar. vi. 5.—"Gwyllydd Ephraim a fu gyda'm Duw: aeth y prophwyd yn fagl adarwr yn ei holl lwybrau, ac yn gasineb yn nhŷ ei Dduw." Hos. ix. 8. Cawn yma ddesgrifiad galarus iawn o gyflwr Ephraim. Bu ganddynt wyllyddyddion gyda Duw, ac yn wyr ysbrydol a sanctaidd; yn cael gweledigaethau oddiwrth Dduw, yn cymdeithasu â Duw, ac yn byw i ogoniant Duw, a lesâd Ephraim; ond, yn lle gwyllyddyddion, gyda Duw, y mae y prophwyd yn ffol, y gwr ysbrydol yn ynyf; ac y maent yn maglu dynion yn eu holl lwybrau, â gau athrawiaethau a chyfeiliornadau. Y mae yr adarwyr hyn â'u maglau yn yr holl ffyrdd, ac yn rhwydo dynion i ddynstr tragywyddol. Nid oes un athrawiaeth nad ydynt yn ei llygru, nac un ddyledsdydd nad ydynt yn cam-gyfarwyddo mewn perthynas i'r cyflawniad o honi. Tebygol, yn ol fy meddwl i, fod cyfeiriad yma at y lloi a osododd Jeroboam i fyny yn Dan a Bethel, i attal y bobl rhag myned i addoli at y wir allor yn Jerusalem; a'r prophwydi ynyf, ffol (adn. 7.) yn lle dangos eu perygl i'r bobl, a'u hiawn gyfarwyddo, yn eu hannog i gydffurfriad âg ewyllys y brenin; a thrwy hyn, yn cyfranogi o'i bechod mawr: fel hyn yr oeddent yn fagl adarwr yn eu holl ffyrdd. Pwy bynag a gymero arno yr enw Gwyllydd, ac nad yw yn cyfarwyddo pechaduriaid at y wir allor, a'r gwir aberth o osodiad Duw, sef Crist Iesu, magl adarwr yw ar ei holl fiordd; y mae ei holl athrawiaeth, yn mhob rhar o honi, yn gyfeiliornus; a maglu, yn lle adeiladu encidiau dynion, yw ei holl waith. Os nad yw holl feini

ei adeiladaeth, fel athraw, wedi eu hiawn osod ar y sylfaen hon, nid oes un o honynt yn y man lle dylai fod. Oddiwrth y cyfryw wyllyddyddion ffol, ynyf, gwareded Duw ei eglwys! Y maent yn gasineb ac yn ffeidd-dra yn nhŷ Dduw. Galar. iv. 13. Esa. xxix. 1. Jer. vi. 17; a xviii. 22; a xxxi. 6. Ezech. xxxv. 4. Hos. vi. 9; a vii. 1. Mic. vii. 4. Gwel Rivet, Pockock, a Horsley *in loc.*

ADEILAD—U (adail) gosodiad, eiliad, ty. —1. Gwneuthur tŷ neu fur, trwy gasgliad a gosodiad ynghyd amryw ddefnyddiau addas. Deut. xxviii. 30. Mat. vii. 24.—2. Llwyddo achosion teulu, neu deyrnas, yr hyn ni ddichon neb ei wneuthur ond yr Arglwydd. Salm cxxvii. Pan sonir am Dduw yn adeiladu dynion, dinasoedd, murian, &c., meddylir, eu cynnal a'u helaethu. Job xxii. 23. Salm li. 18. Jer. xviii. 9. Adeiledir eglwys Dduw gan yr Ysbryd Glân, trwy athrawiaeth yr efengyl, ar Grist, fel ei sylfaen; a gweinidogion y gair yw yr offerynau. Mat. xvi. 18. Eph. ii. 20, &c.—3. Cryfhaf a chynghori ein gilydd yn y ffydd Gristionogol. 1 Cor. iii. 10. Col. ii. 7.—4. Cyfodi eglwys o'r Cenedloedd, i uno â'r Iuddewon yn addoliad Duw. Can. viii. 9. Edr, CRAIG, MAEN, SAIL.

ADEILADAETH (adail) pen-saerniaeth adeiladwaith; hyfforddiad, cynghor, cysur.—1. Tŷ o waith dwylaw dynion. Ezra v. 4.—2. Cynghorion trwy Ysbryd Duw i'r saint. 1 Cor. iv. 3. 1 Tim. i. 4.—3. Eglwys a phobl Dduw ar y ddaear. 1 Cor. iii. 9. EDR, Tŷ.

ADEILADWR—WYR (adail-gwr) adeiladydd, saer, pen-saer-celyydd.—Arwydda, 1. Duw, yr hwn a wnaeth bob peth trwy ei air. Gen. i. 3. Heb. xi. 10.—2. Gweinidogion ffyddlon yr efengyl, y rhai sydd yn adeiladu y saint ar Grist fel eu sylfaen. 1 Cor. iii. 10.—3. Llywodraethwyr achosion tymhorol. Salm cxxvii. 1.—4. Yr Iuddewon, y rhai a wrthodasant Grist, pen congl-faen, a sylfaen safadwy ei eglwys. Salm cxviii. 22. 1 Pedr ii. 7. EDR, MAEN.

ADEN—YDD (ad-aw) asgell, esgyll; y rhanau hyny o adar â pha rai y maent yn ehedeg, neu yn diogelu a chynhesu eu cywion. Y gair *Heb.* כַּנָּף a arwydda *eithaf*, neu *ben pellaf* rhyw beth: am hyny galwant bob peth cyffelyb, yn aden; megys cwr mantell, Deut. xxii. 12. Ruth iii. 9.—eithafoedd gwlad, Job xxxviii. 18. Esa. xxiv. 16.—byddinoedd; "Estyniad ei adenydd," sef ei fyddinoedd, "fydd llonaid dy dir di, O Immanuel." Esa. viii. 8.—"Lluoedd ffiadd;" *Heb.* *asgell ffeidd-dra*; Dan. ix, 27. sef lluoedd y Rhufeiniaid, y rhai a ddinystriasant Judea dan Titus Vespasian.

"Gwae y tir sydd yn cysgodi âg adenydd." Esa. xviii. 1. Mae y dysgedigion yn gyffredinol (er nad pawb) yn cytuno mai gwlad yr Aipht yw y tir a feddylir yma; ond pa fodd i briodoli y darluniad hwn i'r wlad hono, y mae

amrywiaeth nid bychan yn eu barnau. Vitrin-
ga a gyfieitha y geiriau, "Gwae y tir a gysgodir
âg adenydd:" ac yn esbortio yr adenydd fel yn
arwyddo y mynyddau sydd yn terfynu y wlad
hono, ac megys yn ei chysgodi o du y gorllewin
tua Libya, ac o du y dwyrain tuag Arabia; y
rhai ydynt yn rhedeg o'r gogledd i'r deheu, ac
yn raddol yn pellhau oddiwrth eu gilydd, fel
dwy aden aderyn.* Am eglurhad o'r bennod
hon, a'r brophwydoliaeth gynnwysedig ynddi.
Edr. Appendix to Colme's Dictionary, Frag. 5,
Hefyd, Mr. King, a'r Dr. Horsley, yn eu cy-
hoeddiadau diweddar arni.

Yr Arglwydd yn ehedeg ar adenydd y gwynt,
a arwydda, cyflymdra yr Arglwydd yn gwared,
yn dyddanu, ac yn diogelu ei bobl. Salm xviii.
10.—Wrth adenydd y cerubiaid a'r seraph-
iaid, y dangosir parodrwydd a chyflyndra ang-
elion, ac eraill o wir weision Duw, at ei waith,
ac yn ei wasanaeth. Esa. vi. Ezech. i, a x.
—Adenydd y saint, a pha rai y maent yn
ehedeg i'fyny at Dduw, a'r pethau sydd uchod,
yw eu ffydd, eu gobaith, eu cariad, eu serch-
iadau sanctaidd, a'u myfyrododau nefolaidd.
Esa. xl. 31.—Adenydd, neu esgyll Haul Cyf-
iawnder (Mal. iv. 2.) ydynt yn arwyddo effeith-
ioldeb rhinweddol gwir adnabyddiaeth o Grist,
yn ei berson a'i swyddau, i feddyginiaethu a
dyddanu ei bobl yn eu holl orthymderau.—
Priodolir adenydd i'r Arglwydd yn gyffelyb-
iaethol, a dywedir bod ei bobl ar ei adenydd, a
thaa ei adenydd, yn arwyddo ei fod yn ddiog-
elwch, yn gymhorth, ac yn ymgeledd gyflawn
iddynt, o bob tu: yn gyffelyb i'r eryr yn eu
dwyn, ac i'r iâr yn eu diogelu. Exod. xix. 4.
Deut. xxxii. 11. Salm xvii. 18; a xxxvi. 7; a
lvii. 1; a lxi. 4; a xci. 4. Mat. xxiii. 37.
Luc. xiii. 34.

"Pe cymerwn adenydd y wawr:" pe yr
ehedwn mor gyflym a'r wawr yn ehedeg o'r
dwyrain i'r gorllewin: neu, fel y cyfieitha eraill
y geiriau, "pe cymerwn adenydd, ac yr ehedwn
at y wawr," sef i'r dwyrain; ac wedi hyny, pe
ehedwn ac y trigwn yn eithafoedd y môr gor-
llewinol, sef o'r naill ochr y byd i'r llall. Salm
cxxxix. 9.

"Rhoddwyd i'r wraig ddwy o adenydd eryr
mawr." Dat. xii. 14. Hyny yw, rhoddodd yr
Aglwydd i'r wir eglwys, gwraig yr Oen, gyfar-
wyddyd a chynnorthwyon, er ei harwain a'i
diogelu yn nghanol llygredigaethau ac erledig-
aethau Anghrist, fel y gwnaeth i'r Israeliaid yn
eu ffoedigaeth o'r Aipht, ac i'r miloedd na
phlygasant eu gliniau i Baal, yn nyddiau llygr-
edig Ahab, pan y cafodd Elias, prophwyd Duw,
yn ei ffoedigaeth, ei borthi, megys mewn anial-
wch tlawd, gan wraig weddw o Sarepta, dros
ddyddiau lawer, oddiwrth wyneb Ahab a Jeze-
bel; felly y wraig yma, oddiwrth wyneb y sarph,
"dros amser, amseroedd, a hanner amser."
Darluniad yw o gyflwr yr eglwys yn amser y
Waldensiaid, y rhai a ffoisant rhag erledigaeth-

au Eglwys Rhufain, i ddyffrynoedd Piedmont,
Lombardy, Calabria, Provence, Picardy, Bohe-
mia, Hungary, &c.

ADENEDIGAETH-AU (geni) genedig-
aeth drachefu, ail-enedigaeth. *Gr. παλιγενεσία*
adenedigaeth. Tit. iii. 5. *αναγενναω, adeni,*
adgenedlu. 1 Petr. i. 3, 23, *γεννηθη αυθεν,*
geni drachefu. Ioan. iii. 3. Gellir golygu ad-
enedigaeth mewn ystyr helaeth; yna y cyn-
nwys galwedigaeth effeithiol, dychweliad, a
sancteiddiad: neu, yn fwy neillduol, yna yr
arwydda y planiad cyntaf o egwyddor o ras
yn yr enaid, ag ydyw y tarddiad cyntaf o'r
sancteiddrwydd hwnw a ddygir rhagddo yn
sancteiddhad, ac a berffeithir yn y netoedd.

1. *Arwydda adeni, neu ail-eni, fod deiliaid*
adenedigaeth wedi eu geni unwaith, ac felly mewn
bod eisoes fel creaduriaid.—1. Nid rhoddi bod
iddynt, fel creaduriaid, yw eu hail-eni; ond
gweithredu ynddynt wahanol ddull newydd o
fod arnynt, o ran eu sancteiddrwydd, a'u
perthynas â Duw, a'u dwyn i undeb â Christ.
Mae y ddwy enedigaeth yn groes i'w gilydd.
Eu genedigaeth gyntaf sydd o rieni pechadurus,
ac ar eu delw; yr adenedigaeth sydd o Dduw,
ac ar ddew Duw:—yr enedigaeth gyntaf sydd
o had llygredig; ond yr ail sydd o had an-
llygredig:—yr enedigaeth gyntaf sydd mewn
pechod; ond yr ail sydd mewn cyflawnder a
sancteiddrwydd:—yr enedigaeth gyntaf sydd
o'r cnawd ac yn gnawdol; ond yr ail sydd o'r
Ysbryd ac yn ysbrydol, ac yn gwneyd dynion
yn ysbrydol:—yn yr enedigaeth gyntaf y
maent yn blant digofaint; ond yn yr ail y
maent yn ymddangos eu bod yn wrthddrychau
cariad Duw.

2. Gelwir ail-eni yn *fywahu*: "A chwithau
a fywhaodd efe," &c. Eph. ii. 1. Golygir
hwynt, fel eraill, cyn eu hail-eni, yn feirw mewn
pechod. Y maent yn gwbl amddifad o'r byw-
yd hwnw sydd yn cael ei gyfranu iddynt yn yr
adenedigaeth, a hollol groes iddo. Nid yn unig
y maent yn feirw i bethau sanctaidd, ond *mewn*
pechodau a chamweddau; sef yn fyw iddynt,
ac yn farw dan y felldith ddyledus am danynt.
Y maent yn farw i garu Duw, ac yn fyw mewn
gelyniaeth yn ei erbyn. Rhuf. viii. 7. Y mae
tywylwch yn y deall—cyndynrwydd yn yr
ewylllys—cnawdolrwydd a daearoldeb yn y
serchiadau—oferedd yn y meddyliau—ac am-
ryw chwantau yn cael eu gwasanaethu gan yr
holl ddyd. Tra byddo marwolaeth yn yr holl
enaid at Dduw, y mae bywyd pechadurus yn yr
holl gynneddfau yn gweithio yn gryf, yn egni-
ol, yn ddiorphwys, ac yn ddiffino, fel egwyddor
gref yn llywodraethu arno yn mhob peth.
Rhuf. iii. Eph. ii.; a iv. 18, 19. Nid oes dim
ynddo yn tueddu at fywyd Duw, neu dduwiol,
nac yn ei addasu i dderbyn bywyd, ond y mae
pob peth ynddo yn gwbl groes i hyny—yr hyn
a eilw yr apostol, "gelyniaeth yn erbyn Duw,"
yr hyn yw "syniad y cnawd;" sef syniad dyn
heb ei ail-eni. Yn yr adenedigaeth y mae

* Gwel Vitrinas in loc. Lowth, Parkhurst, &c.

egwyddor o fywyd ysbrydol yn cael ei phlanu yn yr enaid. "Crist yw yr adgyfodiad a'r bywyd;" ac adenedigaeth yw "myned trwodd o farwolaeth i fywyd." Y mae pob peth tu yma i fywhau yr enaid yn sanctaidd ac yn dduwiol, yn ei adael yn fyr o adenedigaeth:—1. Geill dyn gael ei feddydd, ac eto heb ei ail-eni. Arwydd gweledig oddi allan o ras ysbrydol yw bedydd; ond meddiannu y gras ysbrydol yw ail-eni dyn.—2. Geill un gael ei olchi, ei oleuo, ei ddiwygio, ei foesoli, a phrofi llawer o dymherau athrist a gorfoleddus; meddiannu doniau, a lle parchus yn yr cglwys; ac eto heb ei fywhau yn ysbrydol trwy ail-enedigaeth.—3. Y mae bywhad, a golchiad yr adenedigaeth, yn tra rhagori ar bob peth mwyaf golygus yn y rhagrithiwr mwyaf enwog, ac ar holl ystumiau ac agweddau o amrywiol fath yn y dorf o broffeswyr gwag, oriog, amserol, a thwyllodrus. Mat. vii. 15, &c.; a xii. 33, 34, 35; a xiii. 19, 20, 21; a xxv. 3, 4. Hos. vi. 4—10. Iago i, a ii. *Chawd* ydynt hwy ar y gorsu; ond y mae yr hwn a ail-anwyd yn ysbryd ar y gwaethaf; "yr hyn aned o'r Ysbryd sydd ysbryd." Y mae ynddynt egwyddor o fywyd sanctaidd yn eu tueddu dan ddylanwadau yr Ysbryd Glân, i fyw i Dduw a chyda Duw—yn rhodio, neu bucheddu, yn ol yr Ysbryd, yn rheolau y gair sanctaidd, ac i gasâu a marwchau pechod. Rhuf. vi, vii, viii. 2 Cor. v. 15. Col. iii. 5. Yn y bywhad hwn, y mae yr holl enaid, yn ei holl alluoedd, yn cael gweithredu arno; sef, y deall—yr ewylls—y gydwybod—y meddylfryd—y cof—a'r serchiadau; y maent oll yn cael eu hadnwyddu. Y mae yr hen ddyn yn cael ei ddiosg, a *dyn* newydd yn cael ei wisgo. Eph. iv. 22—24. Col. ii. 11; a iii. 8. Y mae yn yr holl ddyn syniadau, teimladau, tuaddiadau, a serchiadau newyddion; y mae gwrthddrychau newyddion o'i flaen, a dyben newydd yn ei lywodraethu yn ei holl weithrediadau, ac adnewyddiad yn y bucheddiad allanol, yn cyfateb i'r adnewyddiad yn ysbryd y meddwl. Y maent yn byw bywyd newydd, nid iddynt eu hunain ac i chwantau dynion, ond i Dduw, i Grist, yr hwn a fu farw drostynt, ac a gyfodwyd; y maent yn rhodio mewn newydd-deb buchedd.

3. Gelwir adenedigaeth, *Ffurio Crist yn y galon*. Gal. iv. 19. Rhoddir golwg gywir ar Grist yn athrawiaethol yn nrych y Gair; 2 Cor. iii. 18, ac yn edrych arno, newidir hwynt i'r uurhyw ddelw. Y mae y dyn newydd yn ol delw yr hwn a'i creodd yn newydd yr hon yw delw Crist; i fod yn un ffurf â'r ddelw hon y rhagluniaethwyd hwy, yr hyn a weithredir ynddynt yn yr adenedigaeth. Rhuf. viii. 29. Col. iii. 10. Y maent yn tebygoli i Dduw fel Tad, ac i'r Arglwydd Iesu, Mab y Tad, fel eu brawd. Os ydynt yn cael eu geni o Dduw, y maent yn debyg iddo, ac yn debyg i Grist, yr hwn yw delw Duw. Y mae hyny o ang-enrheidrwydd yn tarddu oddiwrth eu perth-

ynas & Duw fel Tad, ac & Christ fel eu pen, eu brawd, a'u priod. Y mae rhyw neilldu-olrwydd yn ngweithrediadau sancteiddrwydd yn y dyn newydd, addas i amgylchiadau rhyfedd pechadur colledig wedi ei achub, a'i ddwyn i berthynas agos & Duw fel plentyn, yr hwn oedd o'r blaen yn elyn, a'i berthynas & Christ fel y cyntaf-anedig yn mhlith brodyr lawer. Y mae rhyw anwydeb parchus, diolchgar, a gostyngedig, yn ei gariad at Dduw fel Tad, ac at Grist fel Achubwydd. Y mae pob peth yn Nuw—yn Nghrist—yn y gyfraith—ac yn holl drefn yr iechydwrtaeth, wrth ei fodd, yn dra hardd, ac yn dra gogoneddus, ac y mae am debygoli i Grist mewn sancteiddrwydd, cyfiawnder, cariad, addfwynder, hir-ymaros, trugarogrwydd, &c. Y mae delw yr hwn sydd yn cenedlu ar yr hwn a genedlir o hono. Gen. v. 3. Mat. v. 48. 1 Ioan ii. 29; a 4, 7, 8, 19, 20. Nid sancteiddrwydd mewn creadur yn unig, sydd yn yr adenedigion, fel yn Adda, ac yn yr angelion; ond sancteiddrwydd yn gweithredu mewn pechadur a fabwysiadwyd, a adgenedlwyd, ac y mae ei holl weithrediadau yn cyfateb i hyny.

4. Gelwir adenedigaeth, *Cyfranogi o'r duwiol anian*. 2 Pedr i. 4. Nid o anian Duw, a'i hystyried yn hanfodol yn Nuw; hyny nis dichon un creadur fod yn gyfranog; mae y priodoliaethau dwyfol, lawer o honynt, yn anghyfranogol; ond yn yr adenedigaeth, gweithredir hyny yn yr enaid ag sydd yn ei debygoli i'r natur ddwyfol, mewn ysbrydolrwydd, sancteiddrwydd, daioni, tiriondeb, &c., am hyny a elwir y duwiol anian.

5. Y mae llawer o enwau eraill wrth ba rai y gelwir adenedigaeth; megys, enwaedu ar y galon; Dent. xxx. 6. Edr. ENWAEDIAD—rhoddi calon ac ysbryd newydd; Ezec. xxxvi. 26, 27.—tynu y galon garêg, a rhoddi calon o gig; adn. 26.—dodi y gyfraith yn y meddwl, a'i hysgrifenu ar y galon; Heb. viii. 10.—ufuddhau o'r galon i athrawiaeth yr efengyl; Rhuf. vi. 17.—rhyddhau oddiwrth bechod, a'u gwneyd yn weision i Dduw; adn. 22.—claddu ac adgyfodi gyda Christ; adn 4, 5.—creadigaeth newydd; Eph. ii. 10.—gelwir ef ysbryd; Ioan iii. 6.—hâd; 1 Ioan iii. 9, yr hwn yw yr egwyddor o ras a blenir yn yr adenedigaeth. Edr. dan yr amrywiol enwau.

II. *Duw yw yr unig achos effeithiol o'r cyfnewidiad*.—2. Nid dyn ei hunan yw yr achos effeithiol o hono. Nis gŵyr ddim am dano, am ei natur, nac am yr angenheidrwydd o hono: fel y canfyddir yn amlwg yn siampl Nicodemus. Hwn yw un o bethau Duw nad yw y dyn naturiol yn eu hadnabod nac yn eu derbyn. 1 Cor. ii. 11, 12. Nid oes ganddynt, yn wirioneddol, ddim dymuniad, tuaddiad, nac ewylls tuag ato, beth bynag a wyddant am dano wrth glywed eraill yn dywedyd am dano: y mae syniad eu meddwl yn clyniaeth yn ei erbyn. Nid oes ganddynt ychwaith allu i'w

gwbllau. Ymddengys hyn yn amlwg wrth ystyried yr amrywiol enwau a roddir arno; megys creadigaeth, adgyfodiad, &c. Dywedir am dano yn eglur ac yn bendant, nad yw o ddy. Ioan i. 12, 13. Tit. iii. 5. Ezech. xvi. 3, &c.

2. Y mae yn cael ei briodoli yn neillduol ac yn bendant i *Dduw*. Ioan i. 13. 1 Ioan iii. 9; a v. 1. Priodolir ef i bob un o'r Personau Dwyfol.—1. I'r Tad, yr hwn o'i fawr drugaredd sydd yn ein hadgenedlu ni i obaith bywiol, trwy adgyfodiad Iesu Grist oddiwrth y meirw. 1 Pedr i. 3. Efe a'u rhagluniodd i hyny er trwyddoldeb, ac a effeithia arnynt i hyny mewn amser. Rhuf. viii. 29.—2. Priodolir y gwaith hwn, hefyd, i'r Mab. 1 Ioan ii. 29. Efe yw yr adgyfodiad a'r bywyd; y mae yn byhau y neb y myno, fel y Tad; ac y mae y meirw yn clywed llef Mab Duw yn yr efengyl. Ioan v. 25.—3. Ond yn nhrefn fawr yr iechydwrtaeth, priodolir y gwaith arderchog hwn i'r Ysbryd Glân, mewn modd arbenig. Ioan iii. 5. Er mai Duwdod y Tri Pherson sydd yn gweithredu pob peth, eto, priodolir rhai pethau yn fwy neillduol i'r naill Berson na'r llall; a phriodolir yr un weithred, mewn gwahanol olygiadau, i bob un o honynt. Gelwir adenedigaeth, "Geni o ddwfr ac o'r Ysbryd." Ioan iii. 5. Wrth y dwfr y meddylir, gras yr Ysbryd, o herwydd ei natur lanhaol; ac oblegid yr un achos gelwir ef, "*golchiad* yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glân." Tit. iii. 5. Yr Ysbryd sydd yn byhau. Ioan vi. 63. Efe sydd yn argyhoeddi o bechod. Edr. ARGYHOEDD. Efe sydd yn uno yr enaid & Christ, ac yn ei fyhau a'i nerthu i gymeryd gafael arno; ac yn parhau i drigo yn ei galon fel gwreidd yn pob gras, a'r achos effeithiol o bob tueddiad a gweithrediad sanctaidd. Ysbryd y Mab sydd yn eu calonau yn llefain, Abba, Dad. Gal. iv. 6. Anaddas meddwl fod yr Ysbryd Glân yn gweithredu y cyfnewidiad goruchel hwn yn wahanol oddiwrth Grist, ond trwy uno yr enaid & Christ; canys y mae Crist, yn ffynon ac yn wreiddyn o sancteiddrwydd i bechadur, yn gystal ag yn achos o'i gyflawnhad ger bron Duw. 1 Cor. i. 30. Yn ymddyddan Crist & Nicodemus, cysyllta ail-eni a chredu ynddo a'u gilydd, a chadwedigaeth dragywyddol & phob un o'r ddau. Ioan iii. 3, 4, 5, 14—19.—1. Gwaith Duw ydyw, canys mawredd *gallu* Duw sydd yn ei weithredu. Gallu creadigol sydd yn ei effeithio; i.e. nerth Duw—*mawredd* nerth Duw—*rhagorol fawredd* nerth Duw—yn ol gweithrediad nerth ei gadernid ef y mae yn gweithio yn ei bobl, yr hon a weithredodd efe yn Nghrist pan gyfododd ef o feirw. Eph. i. 19, 20. Yr un gallu anfeidrol a adgyfododd y pen sydd yn byhau y corff hefyd, a phob aelod o hono. Fel nad oedd bosibl ei attal gan ofidiau a rhwymau angen, felly, hefyd, nis gellir attal yr aelodau gan hoil rym llygredigaethau, a gallu tywyllwch. Act. ii. 24. 2 Cor. x. 4, 5.—

2. O Dduw y mae, sef o *ras* Duw yn unig. Daioni a chariad Duw ein Hiachawdwr yw yr achos gwreiddiol a chymhelliadol o hono. Tit. iii. 4. Eph. ii. 4, 5. *O'i wir ewyllys* (*Βοτρυχ*) y mae yn ennill, neu yn cenedlu pechaduriaid. Iago i. 18. Ei ewyllys pen-arglwyddiaethol—ei ewyllys da—boddtonrwydd ei ewyllys. Y mae y cymhelliad yn gwbl ynddo ei hun, ac nid yn y dynion. Y mae pob peth sydd ffaidd gan Dduw yn y pechadur cyn ei ail-eni; a dim ond hyny: am hyny, y mae i'r gradd mwyaf yn annheilwng o'r cyfryw ras; ac oni buasai fod Duw yn gyfoethog o drugaredd, a'i gariad yn rhad, ac yn anfeidrol fawr, ni buasai un enaid yn cael ei aileni. Eph. ii. 4. Cyffelybir y pechadur, i ddangos ei ffeidd-dra a'i analluogrwydd i amgeleddu ei hun, i blentyn bychan newydd ei eni, wedi ei dafu yn ei waed ar wyneb y mae, heb un llygad yn tosturio wrtho i'w amgeleddu yn y gradd lleiaf; yn y cyflwr hwn y mae Duw yn tramwyo heibio iddo, ac yn dywedyd wrtho yn ei waed, "Bydd fyw!" Ezech. xvi. 3—6.

III. *Y mae grym yn adgyfodiad Crist y sydd yn effeithio ar lawer o bethau*:—megys, ar ein cyflawnhad: "Efe a gyfodwdd i'n cyflawnhau." Rhuf. iv. 25. Felly hefyd ar ein hadgenedliad. Dywedir fod dynion yn cael eu "hadgenedlu i obaith bywiol, trwy adgyfodiad Iesu Grist oddiwrth y meirw." 1 Pedr i. 3. Y mae yn gynllun o hono; gwnaed ni yn gyd-blaniogion i gyffelybiaeth ei farwolaeth ef, felly hefyd i gyffelybiaeth ei adgyfodiad ef. Rhuf. vi. 5. Eglurwyd Crist yn Fab Duw mewn gallu, trwy ei adgyfodiad; felly y mae adgenedliad yn ein gwneyd, ac yn egluro ein bod yn feibion i Dduw. Yr oedd adgyfodiad Crist trwy fawredd gallu Duw; ac felly y mae byhau pechadur marw: adgyfodiad Crist oedd y cam cyntaf i'w ogoneddiad; felly adgyfodiad Crist ydyw y cam cyntaf i weled, a myned i mewn i deyrnas Dduw. Ioan iii.

IV. *Yn gyffredinol, trwy gyfrwng y gair, sef efengyl ein hiechydwrtaeth, y mae yr Ysbryd Glân yn gweithredu y cyfnewidiad hwn*.—Am hyny, dywedir eu bod wedi eu hail-eni trwy *air* Duw. 1 Petr i. 23. Eu bod wedi eu hennill trwy air y gwirionedd. Iago i. 18. A gelwir gweinidogion y gair yn *dadau ysbrydol*. "Canys pe byddai i chwi," medd yr apostol wrth y Corinthiaid, "ddeng mil o athrawon yn Nghrist, er hyny nid oes i chwi nemawr o dadau, canys myfi a'ch cenedlais chwi yn Nghrist Iesu, trwy yr efengyl." 1 Cor. iv. 15. Felly y dywed am ei fab Onesimus, yr hwn a genedlodd yn ei rwymau Philem. 10. Gweinidogaeth yr efengyl yw y moddion trwy ba un y mae yn gweithredu, ac yn cyfranu gras i enaid pechadur.* Y mae pregethiad yr efengyl yn ordinhad o sefydliad dwyfol, i'r dyben hwn, yn un peth. Ezech.

* Gwel y Dr. Owen on the Spirit; Charnock on Regeneration; Witsius on the Covenant; Dr. Goodwin on the Work of the Spirit; Leighton on Peter; Westminster Assembly's Confession of Faith, &c., &c.

xxxvii. Marc xvi. 15, 16. Rhuf. i. 16; a x. 14, 15, &c. 1 Cor. i. 17, 18. 2 Cor. x. 4, 5. 1 Petr. i. 23. Iago i. 18.—Gair Duw yw yr efengyl; ac y mae mawredd awdurdodol a galluog Duw yn ei air, fel y mae yr Ysbryd Glân yn ei ddefnyddio i'r dyben y gosodwyd ef. "Canys fel y diagyn y gwlaw a'r eira o'r nefoedd, ac ni ddychwel yno, eithr dyfrha y ddaear, ac a wna iddi darddu a thyfu, &c., felly y bydd fy ngair," medd Duw, "yr hwn a ddaw o'm genau: ni ddychwel ataf yn wag: eithr a wna yr hyn a fynwyf, ac a lwydda yn y peth yr anfonais ef o'i blegid." Esa. lv. 10, 11. Y mae ei effeithioldeb yn dibyn ar ewyllys Duw; ond y mae, fel moddion, yn ddigonol ac yn addas at bob gwaith sydd gan Dduw i'w wneuthur ar ei bobl; sef eu haileni, eu bywhau, eu dysgu, eu dychwelyd, eu rhybuddio, a'u dyddanu. 2 Tim. iii. 16. Heb. iv. 12; a vi. 17, 18. Gwna yr hyn a fynwyf, a llwydda yn y peth yr anfonais ef o'i blegid. Os enfynd Duw ef i ail-eni pechadar, i fywhau esgryn sychion, y mae yn sicr o lwyddo yn hyny. Y mae yr efengyl, fel moddion, mor addas i genedlu bywyd, ag ydyw i fagu a chynnal bywyd. Mae y naill fel y llall yn cael ei briodoli i'r gair; ac nis gall fod yn effeithiol i'r naill mwy na'r llall, heb effeithiol weithrediad yr Ysbryd Glân. 1 Petr. i. 23; a ii. 2. Yr un gair sydd yn braenaru ac yn gwneuthur y tir yn dda, ag y sydd, wedi hyny, yn hâd da yn tyfu ynddo, ac yn dwyn firwyth. Y mae yn troi yr enaid; ac wedi hyny, yn ei gynnal ac yn ei ddyddanu yn llwybrau cyflawnder. Salm xxiii. 3; a xix. 7. Jer. xxiii. 29. Mat. xiii. Y mae y gair, ac ordinhadau Duw, fel moddion, yn ddigonol ac yn addas i bob peth. Dysgwylw'n am y cwbl trwyddo; ac na ddysgwylw'n am ddim perthynol i'n hiechyd-wriaeth ond trwyddo, rhag ein taflu gan y diafol i wlad dychymygion gwag disail. Nid yw yn ymddangos fod un gwaith grasol a sanctaidd yn cael ei weithredu gan yr Ysbryd Glân, yn gyffredinol, ar enaid pechadar, ond trwy yr efengyl; pa fath bynag, gan hyny, a ddichon fod ein profiadau a'n teimladau, onid ydynt yn *gytun* â'r gair, nid ydynt yn gadwedigol. Os ydynt *trwy* y gair, y maent yn eglur yn *gytun* â'r gair. Geilw yr apostol y cyfnewidiad hwn yn "ufuddhau o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i ni," neu i'r hon y'n traddodwyd, i gael ein ffurfio yn gyfatebol oddi. Rhuf. vi. 17. Crist yw delw y Duw aawleddig; y gair yw y drych cywir sydd yn dangos, yn ngoleuni yr Ysbryd Glân, ogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist; a'r olwg hono ar ogoniant yr Arglwydd sydd yn cyfnewid y pechadar i'r unrhyw ddelw. Beth yw ffydd ond *credu* gair Duw? ond ffydd sydd *trwy* glywed, a chlywed *trwy* air Duw. Trwy gredu tystiolaeth y gair am ddrwg pechod, y mae edifeirwch am dano yn dyfod; a thrwy gredu am anfeidrol ddaioni a hawddgarwch Duw, yn ol tystiolaeth y gair, y mae cariad Duw yn cael ei dy-

wallt yn ein calonau ni trwy yr Ysbryd Glân.

V. Ni byddai yn anfuiddiol i ystyried rhai pethau yn mhellach am yr adenedigaeth, i gael deall mwy cyflawn am dano.—1. Deiliaid yr adenedigaeth yw dynion, ac nid angelion; ac nid pawb o ddynion chwaith, ond y rhai hyny sydd mewn modd neillduol yn wrth-ddrychau o gariad Duw: y rhai a ragluniaethwyd ganddo i fod yn un ffurf â delw ei Fab—a etholwyd yn Nghrist, ac a brynwyd ganddo (1 Petr. i. 2, 3,) ond wrth naturiaeth yn bechaduriaid, ac yn blant digofaint.—2. Y maent yn oddefol yn y gwaith, ac nid yn gweithredu; yn oddefol fel plentyn yn ei enedigaeth naturiol; fel y defnyddiau yn nghreadigaeth y byd—fel dyn marw pan y cyfodir ef oddiwth y meirw; fel yr esgryn sychion yn ngweledigaeth, Ezeziel. Pen. xxxvii.—3. Gweithred anorchfygol gras Duw ydyw. Y mae Duw yn gweithredu gyda'r mawredd a'r gallu priodol iddo ei hun, fel yn nghreadigaeth y byd, neu yn nghreadigaeth plentyn yn y groth. Y mae yr Ysbryd yn yr adenedigaeth, fel y gwynt yn chwythu lle y myno, ac nis dichon neb ei attal. Ioan iii. 8. Y mae yn gorchfygu yn hawdd, trwy ei allu dwyfol, yr holl rwystrau sydd ar y ffordd oddiwth elyniaeth, gwrthwynebiad, a llygredigaethau; pan y byddo Duw yn gweithredu, pwy a'i lluddias?—4. Gweithred ddiatreg a dysymwth, ar unwaith, ydyw. Nid ydyw, fel sancteiddhad, yr hwn y mae yn ddechreuad o hono, yr hwn a ddygir yn mlaen yn raddol. Y mae pob gras yn cynnyddu, ond y planiad o honynt sydd ar unwaith. Cenedlir, a genir plentyn ar unwaith, ac nid yn raddol. Felly y mae yn yr adenedigaeth; nis gellir dywedyd fod un yn fwy adenedigol na'r llall, er ei fod yn fwy sanctaidd; nid oes un yn fwy fel plentyn na'r llall, er ei fod yn blentyn mwy.—5. Y mae yn berffaith. Nid rhan o ddyn sydd wedi ei adgenedlu, a rhan heb ei adgenedlu: ond creadur newydd sydd yn cael ei adgenedlu, ac y mae yn berffaith yn ei ryw. Gwir yw, fod dwy egwyddor yn y dyn a adgenedlwyd; sef, deddf yn yr aelodau, a deddf y meddwl; egwyddor o bechod, ac egwyddor o ras; yr hen ddyn, a'r dyn newydd: ac y mae yr holl hen ddyn heb ei adgenedlu; y mae yn parhau heb gyffwrdd ag ef, ac yn gwbl fel yr oedd, ond yn unig wedi ei ddifeddiannu o'i lywodraeth: ac mae y dyn newydd yn gwbl adgenedledig, heb un rhan ddiadgenedledig; nid oes dim pechod ynddo, neu yn cael ei wneyd ganddo, nis geill wneuthur pechod. "Y mae merch y brenin oll yn ogoneddus oddi mewn." Y mae yn berffaith ddyn, ac yn meddiannu ei holl aelodau, er heb fod yn neu cyflawn dyfiant, fol y byddant yn ddilys. Nid oes dim cynnydd ar adgenedliad, er bod cynnydd ar yr hyn a genedlwyd.—6. Nis gellir ei golli byth. Unwaith wedi ei adgenedlu, fe barha felly byth; nid yw bosibl ei ddi-

adgenedlu. Mae wedi ei eni o hâd anllygredig ac anfarwol. Mae gras yr Ysbryd Glân ynddo yn ffynnon o ddwfr yn tarddu i fywyd tragwyddol. Ioan iv. 14.—7. Y mae hefyd yn y dyn a adgenedlwyd ryfel parhaus rhwng yr hen ddy n'r dyn newydd; deddf yn yr aelodau a deddf y meddwl; y cnawd yn chwenych yn erbyn yr Ysbryd, a'r Ysbryd yn chwenych yn erbyn y cnawd; y ddau yn gwrthwyn-ebu eu gilydd yn ddiror; ond diwedda y rhyfel mewn buddugoliaeth gyflawn o du yr Ysbryd: canys beth bynag a aned o Dduw sydd yn gorchfygu y byd, pechod, a Satan, a phob gelyn, ac y mae yn fwy na gorchfygw'r ar y cwbl, trwy Grist. 1 Ioan v. 4. Rhuf. viii. 37.—8. Y mae y rhai a adgenedlwyd yn gyfaranog o bob gras yr Ysbryd—yn cael eu haddasu i fwynhau holl freintiau goruchel y cyfammod gras—ac yn cael eu haddasu i gyflawni pob gweithred dda, gwedi eu creu yn Nghrist i weithredoedd da (Eph. ii. 10; a iv. 24), ac yn barod i bob gweithred dda. Tit. iii. 1. Ac wedi eu gwneuthur yn gymhwys i gael rhan, ac i'w mwynhau, o etifeddiaeth y saint yn y goleuni. Col. i. 12. Bydd y gwaith yn ei berffeithrwydd yn dra gogoneddus; a bydd Duw byth yn ogoneddus yn ei saint, ac yn rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu. 2 Thea. i. 10.

"Yn wir, meddaf i ehwi, y cewch chwi, y rhai a'm canlynasoch i yn yr adenedigaeth," &c. Mat. xix. 28. Trwy gyfnewid yr attaliadau, rhoddir gwahanol feddwl i'r geiriau. Mae y rhan fwyaf o argraffiadau o'r Bibl Cymraeg yn cysylltu y gair adenedigaeth a'r rhan flaenaf o'r adnod, ac yn arwyddo bod y dysgyblion wedi canlyn Crist yn yr adenedigaeth: sef eu bod yn offerynol yn ei law, ac wedi aros gydag ef yn ei brofedigaethau, yn gosod i fyny ei deyrnas yn y byd. Wrth Mab y dyn yn eistedd ar orsedd ei ogoniant, y mae i ni ddeall gosodiad Crist i fyny yn ei frieni-iaeth, gyfryngel, yr hon a dderbyniodd efe gan yr Hen Ddihenydd, fel y byddai i'r holl bobl- oedd, oenedloedd, ac iethoedd ei wasanaethu ef. Dan. vii. 9—14. Luc xxii. 28. Gosodiad yr apostolion ar orsedd-feincian, yn barnu deuddeg llwyth Israel, a arwyddai y byddai iddynt lywodraeth ar ei eglwys, dan yr orchwyliaeth efengylaidd, yr hon oedd y deu- ddeg llwyth yn ei chysgod. Y mae barnu, yn aml, yn yr ysgrifthyrau, yn arwyddo yr un peth a *lywodraethu*. Barn. xii. 7. 1 Sam. viii. 5. Hwy fyddent y gweinidogion penaf yn ei deyrnas, yn gosod i fyny yr holl reolau a'r trefniadau, wrth ba rai yr oedd yr eglwys i gerdded, ac yn eyhoeddi yr athrawiaethau ag oedd hi i'w credu hyd ddiwedd y byd.—Yn yr argraffiadau o'r Beibl yn y flwyddyn 1620, 1630, a 1769, trwy osodiad gwahanol yr attaliadau, mae y gair adenedigaeth yn cael ei gysylltu gyda'r rhan olaf o'r adnod, trwy roddi rhagwahanod ar ol y geiriau, "y rhai a'm can-

lynasoch i." Yn ol y nodiad hwn, meddwl rhai wrth yr *adenedigaeth*, yr *adgyffodiad* yn y dydd olaf, pan y bydd cyrrf y saint, yn gystal a'u heneidiau, yn cael eu hadeni i anllygredigaeth a gogoniant tragwyddol; a phob peth yn cael eu hadferyd o holl effeithiau y cwmp, Os ydyw yn briodol i alw creadigaeth yn *genedliad* (*γενεαι*) nid ydyw yn amhriodol galw unrhyw adnewyddiad, neu adferiad ar wedd a dull pethau yn gyfredinol (*παλιγγενεσια*) yn *adenedigaeth*. Gen. ii. 4. Nid creadigaeth fydd y gwaith a wneir yn y dydd olaf, ond adenedigaeth; sef gosod pob peth mewn dull ac agwedd arall, a mwy gogoneddus. Bydd i'r apostolion, y dydd hwnw, ryw aurhydedd arbenig, fel cynweision y deyrnas; ac yn ol yr athrawiaethau a gyhoeddasant hwy, bydd pawb yn cael eu hachub neu eu colli.*—Y mae rhai yn cyfieithu y geiriau fel hyn:—"Yn wir meddaf i chwi, yn yr adferiad, pan eisteddo Mab y dyn ar ei orsedd ogoneddus, y cewch chwithau fy nghanlynwyr, yn eistedd ar ddeuddeg gorseid, farnu deuddeg llwyth Israel." Yn y dydd hwnw y bydd anrhydedd i'r Iesu dirmygedig a'i holl ganlynwyr. Edr. ADFERIAD.

ADFER אָדפער un o'r rhai a ymlidiasant drigolion Gath. 1 Cron. viii. 15.

ADERYN Y TO, ehediad digon adnabyddus. Yr oedd adar y to yn ymborth cyffredin yn mhllith yr Iuddewon. Gwerthent ddau o honynt er ffyring. Mat. x. 26. Er Heied oeddent, a lleied eu gwerth, eto mae gofal Duw am danynt y fath, na chânt syrthio o flaen yr heliwr, nac ychwaith ddisgyn ar y ddaear i gaagli eu lluniaeth, heb ei sylw arnynt; yn dangos manylrydd rhagluniaeth Duw, a'i ofal am ei holl greaduriad, hyd yn nod y rhai gwaelaf, a mwyaf diwerth. Pa faint mwy, gan hyny, y gofala Duw am ei bobl, y rhai a brynwyd er gwerth mawr, nid âg arian ac aur, a phethau llygredig, ond a *gwerthfawr* waed Crist i "Hwy a dalant fwy na llawer o adar y to." Mat. x. 31. Luc xii. 6.

ADFER-U (mer), edfrydu, talu adref; ailgyweirio, diwygio, gosod i fyny o newydd; dwyn yn ol yr hyn a gollwyd; adnewyddu, neu ail-adeiladu. Esa. i. 26; a lvii. 18. Dan ix. 25. Zeph. iii. 8.

A ddwg arbenig nid *adfer*. *Diar*.

ADFERIAD (adfer), edfrydiad, adnewyddiad; dwyn yn ol i'w lle priodol. "Yr hwn sydd raid i'r nef ei dderbyn, hyd amseroedd adferial pob peth." Act. iii. 21.—"Yr un ydd dir i'r nef ei dderbyn, yd yr amser yr adverer yr oll bethae, ry ddywesei Dew trwy enae ei oll saint Prophwydi er yn oes oesoedd." W. S.—"Yr adnewyddir pob peth." Dr. M. Sef diwedd byd a dydd barn; pan yr adferir, 1. Delw Duw yn berffaith ar gyrff ac eneidiau ei bobl, yr hon a gollasant drwy y cwmp.—2. Gogoniant mynegol i Dduw, ei briodoliaethau, a'i lywodraeth ddoeth a da; yr

* Gwel Masoulus, Bullinger, Macknight, Campbell,

hyn sydd yn bresennol, mewn graddau mawr, yn guddiedig o olwg.—3. Y cyflawnir yr holl brophwydoliaethau, yr addewidion, a'r bygythion sydd yn y gair, gwirionedd pa rai y mae gwatworwyr annuwiol yn eu hamheu. 2. Petr iii. 4. Y mae pob peth igael eu hadferyd yn yr amseroedd gosodedig; hyd nes y gwnelir hyny, rhaid i'r nefoedd dderbyn Crist, yno i lywodraethu pob peth, a pheri iddynt gydweithio er daioni, i gael pob peth i'w le priodol—sef pechod a diafol i ddystryw; ei bobl i gadwedigaeth; a'r gogoniant i Dduw yn gyflawn, i'r hwn y mae yn perthyn. Salm cx. 1. Esa. lxxv. 17; a lxxvi. 22. 1 Cor. v. 25, 26, &c. 2 Petr iii. 13. Dat. xxi. 1, &c.

ADFERWR (adfer), edfrydydd, adgyweiriwr, adnewyddwr.—“Efe fydd i ti yn adferwr einioes.” Ruth iv. 15. Rhan ei gyfarchiad gwragedd duwiol Bethlehem i Naomi, ar waith Boaz yn priodi Ruth ei gwaidd; yn gosod allan y byddai Boaz yn gynaliaeth, yn gysur, ac yn amgeleddwr iddi, yn ei hen ddyddiau; wedi yr holl gyfnewidiadau a'r siomedigaethau yr aethai hi trwyddynt.

ADFYD (ad-byd), helbul, blinder, gwrthwyneb. Mae adfyd ysbrydol a thymorol yn fynych yn cyfarfod â duwiolion. Esa. xxvi. 16. Luc. xvi. 25. Heb. xi. 25.

Adfyd pob hîr drisgweh. Diar.

ADFYWIO (ad-byw), dadebru, dadlewygu; adnewyddu, sirioli, cynnyddu. “A dfywiant fel yd.” Hos. xiv. 7. Trwy effeithiau y gair a dylanwadau yr Ysbryd Glân, adferir hwynt o adfeiliad ysbrydol, a blagurant a ffwrthlonant yn hyfryd ac yn doreithiog. “Adfywiodd pechod, a minnau a fum farw.” Rhuf. vii. 9. Dyma effeithiau y gyfraith arno; adfywiodd pechod yn ei wyneb. a bu yntau farw o ran pob gobaith o gael bywyd trwyddi.

ADGAS (cas), dygas, hygas, casiol, brwnt, ffaidd, cywilyddus. Diar. xxx. 23. Salm xxxv. 2. Eze. xxiii. 29. Dat. xviii. 2.

ADGENEDLU (ad-cenedl), cenedlu drachefn; gweithred yr Ysbryd Glân trwy weindogaeth y gair, yn cenedlu y dyn newydd, neu yn creu y creadur newydd, yn ol Duw, sef yn dduwiol, mewn cyfiawnder a gwir sancteiddrwydd; adferu y ddelw hono yn ol, a gollwyd yn Eden, a'i gosod yn yr enaid.—“Od oes neb yn Nghrist, y mae efe yn creadur newydd.” 2 Cor. v. 17. Eph. iv. 24. Edr.

ADNEDIGAETH.

ADGOFIO (cofio), Deut. xxx. 1. Edr. Cofio-

ADGYFOD—I—IAD (cyfod), adgodiad, ailgodiad, cyfodiad drachefn.—1. Adgyfodiadweithian, a arwydda ryddhad, neu adferiad per son, neu genedl, o gyflwr adfyd a chaethiwed megys yn achos Dafydd, Hezeciah, Paul. Salm xxv. 3, 4. Esa. xxxviii. 16. 2 Cor. i. 9, 10.—Y genedl Iuddewig. Galar. iv. 20. Eze. xxxvii. 1—14. Hos. vi. 1, 2.—2. Y mae bywhad enaid o gyflwr o bechod a damnedigaeth yn cael ei alw yn adgyfodiad. Ioan v. 25.

Eph. ii. 1, 5. Col. ii. 12; a iii. 1.—3. Felly, hefyd, y mae bywhad a chyynydd eglwysi cysglyd, dirywiedig, i fywiogrwydd rhodiad ysbrydol, a chysuron dwyfol, yn cael ei alw yn adgyfodiad. Esa. lx. 1. Dat. xi. 15. a 20. 1—8.

I. “Crist a gyfodwyd oddiwrth y meirw, ac a wnaed yn flaen-ffrwyth y rhai a hunasant.” 1 Cor. xv. 20—1. Y mae adgyfodiad Crist yn athrawiaeth sylfaenol yn y grefydd Gristionogol, ac yn cynnwys pob athrawiaeth arall ynddi.* Os cyfododd Crist, bu farw; os bu farw, ymgnawdolodd; canys heb hyny nis gallasai farw. Fel yr oedd yn Dduw ac yn ddyd, ac yn ddyd hollol rydd oddiwrth bechod, nis gallasai angyael awdurdod arno, ond o'i wirfodd ei hun: os bu farw o'i wirfodd ei hun, bu farw i ateb rhyw ddybenion pwysfawr i ereill; ac os cyfododd o feirw, y mae dybenion ei farwolaeth wedi eu hateb yn gyflawn. Yr oedd dybenion i'w hateb o'r canlyniadau mwyaf, nas gallasid eu cael heb farwolaeth y fath berson a'r Duw-ddyn, Crist Iesu—sef, gwneuthur iawn dros bechod, a thrwy hyny, gogoneddu Duw yn nhragywyddol iechydwrïaeth ei bobl. Os cyfodwyd Crist, y mae hyny yn brawf diambheul o ddigonolrwydd yr iawn a wnaeth, yn ei aberthiad o hono ei hun; canys heb hyny, ni buasai Duw yn ei ryddhad oddiwrth offidiau angyael. “Os Crist ni chyfodwyd, ofer yn wir yw ein pregeth ni,” medd yr apostol, “ac ofer hefyd yw eich ffydd chwithau.” 1 Cor. xv. 14.—2. Rhagddywedwyd gan y prophwydi am ei adgyfodiad, ac amgylchiadau ei adgyfodiad, y byddai iddo gyfodi y trydydd dydd, &c. Job xix. 25. Salm xvi. 10, 11; a xxii. 19; a cx. 7. Esa. xxv. 8; a liii. 8; a lv. 3. Hos. vi. 2 Zech. iii. 8. Act. xiii. 34.—3. Rhagddangoswyd ei adgyfodiad trwy lawer o gysgodau; megys, gwaredigaeth Isaac pan oedd ei dad yn bwriadu ei offrymu yn boeth-offrwm, yn ol gorchymyn Duw—yn nerchafiad Joseph o'r carchar; yn ngwaith Samson yn dyfod i fyny o wlad y Philistiaid, ac yn dwyn ymaith byrth Gaza; yn ngwaredigaeth Jonah o fol y morfil; Daniel a'r tri llanc o'u cyfyngderau i dderchafiad gogoneddus; yn y bwch diangol, a'r aderyn byw a drochwyd yn ngwaed yr aderyn marw, ac yn ehedeg ymaith—yn nhrefn glanhad y gwahan-glywysus. Gen. xxii. Lef. xiv. 6, 7; a xvi. 21, 22. Barn. xvi. 3. Heb. xi. 19. Edr. ADAR.—4. Y mae genym y sicrwydd mwyaf o wirionedd ei adgyfodiad. I'n cadarnhau am wirionedd y pwnc hwn, y mae genym dystiolaeth gelynon, sef y milwyr a'r archeffiriaid—angelion a sicrhasant ei adgyfodiad wrth y gwragedd a aethant at y bedd—ym-

* Adgyfodiad Crist yw colofn fawr neu sylfaen ein ffydd ni. “Os cyfodai a'i enau yr Arglwydd Iesu, a chredu yn dy galon i Dduw ei gyfodi o feirw, cadwedig fyddi.” Rhuf. x. 9. Oymrwch ymaith yr ategydd hyn oddiwrthym, ac ni erys dim o'u ffydd yn ddiogel; pa gymaint y gobaith a dderbyniasom am Isachawdwrïaeth, mae yn difannu yn gwbl ar yr uu pryd, 1 Cor. xv. 17, 18. Witalis Ezeroté 19. De Symbol. 87.—C.

ddangosodd i'w ddyagyblion dros ddeg o weithian wedi adgyfodi—ymddyddanodd lawer & hwynt, ac a fwytaodd ac a yfodd yn eu gŵydd. Mat. xxxviii. Marc xvi. Luc xxiv. Ioan xx. xxi. Act. ix. 3—17. a vii. 56. 1 Cor. xv. 5 6, 8. Y mae disgyniad yr Ysbryd Glân, yn neillduol, yn sicrhau hyny, yn ol rhagddyweddiad Crist ei hun. Act. i. 15.

Priodolir ei adgyfodiad, 1. I'r Tad, fel tystiolaeth mai ei Fab ydoedd; a'i fod wedi ei gyflawn foddloni, trwy yr iawn a dalodd dros ei bobl. Fel eu pen a'u Mechniyydd, cyfiawnhawyd ef yn ei adgyfodiad, ac anfonodd y Tad angel i agor drws y carchar, i'w ryddhau, trwy dreiglo y maen ymaith o ddrws y bedd. Esa. liii. 8. Mat. xxviii. 2. Act. ii. 24; a iii. 15, 16; a iv. 10; a x. 4; a xvii. 81. Rhuf. x. 9. Eph. i. 20. Heb. xiii. 20.—2. Adgyfododd Crist yn ei nerth dwyfol ei hun. Yr oedd hyn yn brawf diamheuol o ddwyfoldeb ei berson; gan fod ganddo feddiant i ddodi ei einioes i lawr, a meddiant i'w chymerydhi drachefn. Nis gall un creadur adgyfodi ei hun, mwy na chreu ei hun; y mae yn brawf diamheuol o'i Dduwdod; canys ni allasai fod ganddo awdurdod i'r naill na'r llall, oni buasai ei fod yn Dduw yn gystal ag yn ddyn.* Ioan ii. 19; a x. 17, 18. Rhuf. i. 4.—3. Adgyfodwyd ef, hefyd, gan yr Ysbryd Glân; o'r achos hyn y geirw ef, "Ysbryd y bywyd yn Ngrist Iesu." Yr ysbryd Glân a genedlodd ei ddynoliaeth yn nghiroth y forwyn, mewn undeb & Pheron Mab Duw; yr Ysbryd Glân a addurnodd y ddynoliaeth yn yr undeb hyny, & sancteiddrwydd ac a donian addas i'r fath undeb goruchel. Ac er gwahanu corff ac enaid sanctaidd Crist oddiwrth eu gilydd yn ei angen, eto ni thorwyd yr undeb rhyngddynt & Pheron Mab Duw; ac yr oedd yr Ysbryd Glân, fel cwlm yn undeb hnw, yn preswyllo yn mhob un o'r ddau, i'w huno drachefn yn ei adgyfodiad. Rhuf. viii. 2, 11. 1 Petr. iii. 18.—4. Adgyfododd Crist yn ei gorff priodol ei hun, a oedd ganddo cyn ei farwolaeth, yn for-eu y trydydd dydd. Adgyfododd mewn dull araf a phwyllog. Fel dangosiad o hyny (ac, hefyd, mai nid dwyn ei gorff a wnaed—ac na byddai yntau farw mwyach—ac iddo dynu ymaith achos cywilydd, ac y cai ei wisgo & gogoniant)—gadawodd ei fedd-wisagoedd, sef y lliciniau oedd am dano, ar ol, wedi eu plygu a'u gosod yn drefnus yn y bedd. Ioan xx. 5, 6, &c.—5. Adgyfododd, hefyd, gyda mawrhydi ac ardderchawgrwydd gogoneddus. Bu daear-gryn mawr—disgynodd angel o'r nef-

oedd, ac a dreiglodd y maen ymaith, ac a eisteddodd arno; dau eraill a eisteddasant, un wrth ben, ac un wrth draed ei fedd; llawer o gyrff y saint a gyfodasant gyd & ef. Mat. xxvii. 52; a xxviii. 2. Marc xvi. 4, 5, 6. Ioan xx. 12.—6. Adgyfododd fel person cyffredinol, yn cynnrychioli, yn ei adgyfodiad, ei holl bobl; ac yr oeddent hwy yn adgyfodi gyd & ef, fel eu pencyfamodwr a'u cynnrychiolwr; a'i adgyfodiad ef yw yr achos haeddianol ac effeithiol o'u hadgyfodiad hwy i fywyd o gyfiawnhad, o sancteiddrwydd, ac o ogoniant. Rhuf. iv. 23. Eph. ii. 6.

Am effeithiau adgyfodiad Crist, a'r dybenion mawrion i ateb trwy hyny, y maent yn amrywiol:—

1. *Y dyben penaf oedd amlygiad o ogoniant Duw.* Cyfodwyd Crist o feirw trwy ogoniant y Tad. Rhuf. vi. 4. Neu, fel y cyfieithia rhai y geiriau, *I ogoniant y Tad*, neu er gogoniant Duw Dad. Phil. ii. 11. Sef er amlygiad y priodoliaethau dwyfol yn ogoneddus; sef ei ffyddlondeb yn cyflawni y cysgodau, yr addewidion, a'r prophwydoliaethau am hyny. Act. xxvi. 22, 23.—Ei allu; cyfodi un oddiwrth y meirw yw gwaith gallu dwyfol. Eph. i. 19, 20.—Y mae cyfiawnder dwyfol, hefyd, yn cael ei ogoneddu. Pan orphenodd Crist ei waith fel Mechniyydd, cyfiawn oedd iddo gael ei ryddhau, heb ei gadw yn hŵy fel carcharor yn y bedd; ie, ei ryddhau yn gyfreithlon, ac yn anrhydeddus; fel y gwnaed trwy aflon cenad o'r nef i dreiglo ymaith y maen, a'i roddi yn rhydd. Gwedi ei adgyfodi fel hyn, "Efe a gyfiawnhawyd yn yr Ysbryd;" a thrwy hyn y gogoneddwyd cyfiawnder Duw; ac felly, hefyd, ei ddoethineb, ei ras, a'i ddaioni, yn trefnu iechydwriaeth, a thrwy hyn ei chwblhau yn ogoneddus—yr hyn a fuasai wedi myned yn gwbl ofer, pe buasai Crist heb adgyfodi.'

2. *Mewn perthynas i Grist ei hun.*—1. Trwy hyn rhoddodd brawf ychwanegol o ddwyfoldeb ei Berson a'i faboliaeth; eglurwyd ef, trwy hyn, yn Fab Duw mewn gallu. Ymddangosodd ei fod yn Hollalluog, gan iddo gyfodi ei hun oddiwrth y meirw—ei fod yn Arglwydd pawb oll, yn gystal y meirw a'r byw—fod agoriadau uffern a marwolaeth ganddo—ac yr egyr feddau ei bobl, ac a'u geysd hwy yn rhydd, fel y rhyddhawyd yntau.—2. Ymddengys wrth hyn yn eglur, iddo orphen ei waith fel Mechniyydd dros ei bobl—iddo "ddybenu camwedd—selio pechodau—gwneuthur cymmod dros anwiredd—a dwyn cyfiawnder tragywyddol;" iddo gyflawni y gyfraith—boddloni cyfiawnder: yn fyr, iddo wneuthur pob peth agytanodd & cfi gyfiawn foddlonrwydd i'w Dad: am hyny, cyfodwyd ef o feirw—derbyniwyd ef i ogoniant—a gosodwyd ef i eistedd ar ddehenlaw Duw, wedi gorphen ei holl waith fel Mechniyydd.—3. Y mae yn profi, hefyd, iddo gael y fuddugoliaeth ar angau ar bedd. Hosa! xiii. 14. 1 Cor. xv. 51.—Cyfododd

* Pan bynag yn wir a ystyrir fod Crist wedi ei adgyfodi gan y Tad neu ganddo ei hun, y mae y naill olygiad neu y llall yn ein cyfnyddu ni a phrawfanorchfygol o'i dragywyddol Dduwdod a'i Faboliaeth. Canys gan fod rhagorol lawredd wrth Duw yn cael ei weithredu yddo, fel y dywed Paul yn ei adgyfodiad, os Crist ei hun a ddefnyddiodd hwnw yn ei gyfodi ei hun, amlyga ei fod yn feddianol o rinwedd anfeirrol, ac felly mai Mab tragywyddol y Duw Goruchaf ydoedd, ac o'r un hanfod ag ef, yr hwn oedd ganddo fywyd ynddo ei hun yn ymaith a'r Tad. Witstein *Esarcit*. 19. *De Symbol.* & i. c.

oddiwrth y meirw, i fwynhau y gogoniant addawedig iddo. 1 Petr i. 11, 12.

3. *Mewn perthynas i'w bobl, y mae grym adgyfodiad Crist yn fawr, a'i effeithiau yn amrywiol.* Phil. iii. 10.—1. Trwy ei rinwedd y mae y saint yn mwynhau holl fendithion y cyfammod gras. Y cymhwysiad o honynt oll sydd trwy ei fywyd ef fel Eiriolwr, yn ganlynol i'w adgyfodiad, i'r hyn y priodolir y cwbl o'n hiechydwrfaeth. Rhuf. v. 10.—2. Priodolir cyfiawnhad, yn neillduol, fel effaith a dyben arbenig adgyfodiad Crist. Rhuf. iv. 25; a. viii. 33, 34.—3. Adgeneddiad sydd effaith arall o adgyfodiad Crist. 1 Petr i. 3. Eph. ii. 5, 6.—4. Adgyfodiad y saint yd y dydd olaf sydd ffrwyth ac effaith adgyfodiad Crist. Corff gogoneddus Crist yw y cyllun wrth ba un y ffurfir eu cyrff hwy, ac y mae ei adgyfodiad ef yn wystl ac yn ernes o'u hadgyfodiad hwy. EDR. BLAEN-FFRWYTH, CYDGYFODI.—1. Trwy eu hundeb & Crist; 2. Trwy lef Mab Duw; 3. A thrwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glân, y bydd cyrff y cyfiawnion yn cael eu hadgyfodi. Adgyfodir hwy yn gyrrff dysglauer a gogoneddus—yn gyrrff ysbrydol a bywiol—yn gyrrff cryfion i gydweithredu â'u heneidiau, heb flino byth—ac yn gyrrff perffaith ac anlygredig. Mat. xiii. 14. Ioan v. 28, 29. Rhuf. viii. 11. 1 Cor. xv. 43, 44. Phil. iii. 21. Ond bydd cyrff yr annuwiolion, fel eu heneidiau, yn aflan, yn warthus, a dirmygedig. Dan. xii. 2.

II. *Cyfodiad y meirw yn gyffredinol.* Am adgyfodiad y meirw nis gallasai neb wybod dim am dano ond trwy ddadguddiad dwyfol, gan ei fod yn gwbl yn dibynnu ar ewyllys ac arfaethiad Duw; ac nis gellir gwybod dim am ewyllys Duw, neu yr hyn y mae wedi ei benderfynu i'w wneyd, ond trwy ddadguddiad o'i feddwl. Barnodd yr Atheniaid fod Paul yn mynegi duwiau dweithr, am ei fod yn pregethu yr Iesu a'r adgyfodiad iddynt. Act. xvii. 18. Ond y bydd adgyfodiad cyffredinol i'r cyfiawnion a'r anghyfiawnion sydd eglur, 1. Oddiwrth dystiolaethau diamheuol gair Duw. Job xix. 25, 27. Esa. xxvi. 19. Dan. xii. 2. 1 Cor. xv. 2 Cor. v. 10. Phil. iii. 20. 1 Thes. iv. 14. Dat. xx. 12, 15.—2. Y mae adgyfodiad Crist yn sicrhau hynny. 1 Cor. xv. 16.—3. Y mae cyrff, yn gystal ag eneidiau y saint, wedi eu hethol, eu prynu, a'u huno & Christ, ac yn demlau i'r Ysbryd Glân. Mat. xxii. 31, 32. 1 Cor. vi. 15, 19.—4. Gan fod barn gyffredinol, y mae yn rhaid bod adgyfodiad cyffredinol; fel y byddo cyrff ac eneidiau pawb yn cael eu cyd-farnu, y rhai fuont yma yn cyd-fyw ac yn cyd-weithredu.

Er bod bywyd ac anlygredigaeth wedi eu dwyn i oleuni mwy eglur trwy yr efengyl; eto, y mae yn amlwg bod yr adgyfodiad oddiwrth y meirw yn ddigon bysbya, trwy ddadguddiad dwyfol, i'r hen dduwiolion er y cynddydd—i Enoch, Moses, Job, Dafydd, a'r holl brophwydi.

Job xix. 25, 26, 27. Salm xvi. 10, 11; a xlix. 14. Esa. xxvi. 19. Dan. xii. 2, 3. Luc xx. 37, 38. Judas 14. Y mae rhyw ddangosiad o adgyfodiad yn holl drefn y greadigaeth. Y mae cyfodiad yr haul bob boreu yn dwyn rhyw adfywiad rhyfedd beunyddiol i holl natufiaeth. Mae yr holl greaduriad fel pe baent yn cael adfywiad a bywyd newydd. Wedi tymhor tywyll marwaidd y gauaf, y mae adfywiad rhyfedd yn yr haf i'r planigion, y coedydd, y blodau, a gwyrddlysiau y maes. Y mae yr had a heuir yn y ddaear yn marw yno, ac wedi hyn yn adfywio, yn blaguro, ac yn ffrwythloni.

Beth o ddynion a gyfodir? Ateb: en cyrff yn unig. Y mae dyn yn gyfansoddedig o ddwy ran, sef enaid a chorff. Nid yr enaid a adgyfodir, canys nid yw hwnw yn marw. Y mae hwnw yn sylwedd anfarwol. Ond y corff, yr hwn sydd yn marw, a adgyfodir; a hwnw yn unig y sydd yn farwol a adgyfodir; yr hyn a roddir yn y bedd a ddaw allan oddiyno; yr hyn sydd yn huno yn llwch y ddaear a ddefroir oddi yno. 1. Nid yw y corff, yn marwol-aeth, yn cael ei ddiddymu, neu ei wneyd yn ddim—y mae hyn yn groes i reswm a'r ysgrythrau. Y mae gwahaniad corff ac enaid yn anegu, ond nid oes un o honynt yn cael ei ddiddymu. Y pridd a ddychwel i'r ddaear, fel y bu, a'r ysbryd at Dduw yr hwn a'i rhoes. Er fod sylwedd y corff, ar ol marw, yn myned trwy lawer o gyfnewidiadau, eto, parhâ ei sylwedd mewn rhyw ddull neu gilydd. Nid dim yw y pridd; ond y mae yn sylwedd, pa ddull bynag a fyddo arno. Pe byddai yn cael ei ddiddymu, ffurfio corff drachefn fyddai—creadigaeth, ac nid adgyfodiad.—2. Ni bydd y corff yn yr adgyfodiad yn newydd, awyraidd, nefolaidd, neu ysbrydol, o ran ei natur a'i sylwedd. Bydd yn wahanol oddiwrth yr hyn yw yn bresennol o ran ei gynneddfau, ond nid o ran ei sylwedd. Pan yw yr apostol yn dywedyd am yr had a heuir yn y ddaear, ac yn cyffelybu y corff i hwnw; "Y peth yr wyt yn ei hau, nid y corff a fydd yr wyt yn ei hau," (1 Cor. xv. 37.) nid yw yn meddwl gwahanaethiad yn y sylwedd, ond yn nghynneddfau ac ansawdd y sylwedd. Er yr adgyfodir y corff yn gorff ysbrydol, eto nid ysbryd a fydd, ac wedi colli ei natur flaenorol; ond bydd yn ddarostyngedig i'r ysbryd—yn cael ei ddefnyddio yn nghylch gwaith ysbrydol—yn ymfrydu mewn gwrthdrysau ysbrydol—ac ni bydd yn cael ei gynnal trwy foddion naturiol, ond fel yr angelion. Luc xx. 26. Er y bydd yn gynnwysedig o gig a gwaed, eto, ni bydd yn bechadurus, nac yn wnan, nac yn farwol; ond yn bur, yn sanctaidd, yn anlygredig, ac yn anfarwol. 1 Cor. xv. 50—53. Nis geill y rhai hynny fod yn gyrrff dynol, nad ydynt gig a gwaed.—3. Yr un corff y sydd yn bresennol a adgyfodir; felly y dystiolaetha Job. Pen. xix. 26, 27. Felly y dywed yr apostol yn eglur, "Rhaid i'r llygradwy hwn wisgo anlygr-

edigaeth," &c. (1 Cor. xv. 58.) yn cyfeirio at y corff oedd ganddo y pryd hwnw. "A phan ddarffo i'r llygradwy hwn," &c., yr hyn ni byddai yn wir pe corff arall fyddai ganddo. "Yr hwn a gyfnewidia ein corff gwael ni;" ond os nid yr un corff, ond arall, nid eis corff gwael ni fydd yn cael ei newid yn un sturf a'i gorff gogoneddus ef. Phil. iii. 21.—1. Y mae ystyr y gair adgyfodiad yn arwyddo mai yr un cyrff a fyddant. Os nid yr un corff a gyfodir, ag a syrthiodd, nid adgyfodiad a fydd, ond creadigaeth.—2. "Caiff pawb a'r sydd yn y beddau glywed ei leferydd ef; a hwy a ddecant allan," &c. Pwy, a pha beth a ddaw allan! Beth, ond yr un cyrff y sydd yno.—3. Symudwyd Enoch ac Elias yn yr un cyrff ag oedd ganddynt yma yn y byd, ac nid cyrff eraill.—4. Y mae adgyfodiad Crist yn neillduol yn ei brofi; canys cyfododd ef a'r un corff a ddyoddefodd ar y groes, ac a ddodwyd yn y bedd: ymddengys hyn oddiwrth ôl yr hoelion yn ei ddwyllaw a'i draed, ac a ganfyddwyd gan Thomas ar ol ei adgyfodiad; nid corff awyrraid, nac ysbrydol o ran ei sylwedd, oedd: ond yr oedd yn gynnwysedig o gnawd ac eagrwm, ac a ellid ei deimlo. Ioan xx. 25, 27. Yn awr y mae adgyfodiad Crist yn gynllun o adgyfodiad ei holl bobl.—5. Y mae cyfiawnder Duw yn gofyn fod yr un cyrff yn cael eu cyfodi a'u gogoneddu, ag a etholwyd gan Dduw, a brynwyd Grist, a sancteiddiwyd gan yr Ysbryd Glân; a bod yr un cyrff, ac nid eraill, ag a fu yma yn pechu, yn cael eu cosbi.—6. Gellir golygu hyn yn beth tra sicr oddiwrth addewiddion Duw i'w bobl, a'i fygythion i'w elynion. Pa le mae gwirionedd Duw, os nid yr un personau fydd yn dyoddef ag a bechasant? A pha fodd y gallant fod yr un personau heb yr un cyrff?—7. Bydd yn siomedigaeth fawr i'r saint, y rhai ydynt yn dysgwyl am brynedigaeth eu cyrff, os nid yr un, ond cyrff eraill, a roddir iddynt yn yr adgyfodiad.—8. Pa fodd y derbyn pob un y pethau a wnaed yn y corff, os nid yr un cyrff a fyddant? Ni bydd dybenion yr adgyfodiad yn cael eu hateb felly.—9. Os nid yr un cyrff a fyddant, trawsfudiad fydd, yn hytrach nag adgyfodiad.

1. Y mae yr adgyfodiad, o ran yr achos effeithiol o hono, yn cael ei briodoli yn unig i'r Duwdod; gormod gorchwyl yw i neb arall ond Duw. Rhuf. iv. 17. 2 Cor. iv. 14. Priodolir ef i bob un o'r Personau Dwyfol. 1 Cor. vi. 14. Ioan v. 22, 27. Dat. i. 18. Rhuf. viii. 11.—2. Yr achos haeddiannol i'w holl bobl yw Crist, fel Cyfryngwr; trwy rinwedd ei farwolaeth a'i adgyfodiad ef yr adgyfodir hwy. Y blaen-ffwyth yw Crist; fel dyn efe yw y cynllun o hono.—3. Y moddion trwy ba rai yr effeithir ef, yw llef Mab Duw, a sain yr udgorn; yr un a llef yr arch-angel, ac udgorn Duw. Ioan v. 28. 1 Thea. iv. 16. Ond pa un a fydd y llef yn wahanodol, fel hono wrth fedd Lazarus; neu trwst taran gref, a elwir "Llef yr

Arglwydd," Salm xxix.—neu a fydd yr udgorn yn cael ei chwythu gan angelion, a'r floedd yn floedd yr holl angelion, nid hawdd penderfynu.

Am amser yr adgyfodiad; bydd yn niwedd y byd hwn, y dydd diweddar. Ioan vi. 39—54. Pan ddiagyno Crist o'r nef, ymeirw yn Nghrist a gyfodant yn gyntaf. 1 Thea. iv. 16.

Nid oes raid ateb ymfynion dynion ffol, am y dull a'r modd y bydd yr adgyfodiad. Digon yw i ni fod yr athrawiaeth o ddadguddiad dwyfol; a bod gallu Duw yn ddigonol i gyflawni yr hyn y mae yn ei addaw. Mae yn athrawiaeth o'r canlyniadau mwyaf; yn rhoddi i ni olwg eang ar ogoniant y priodolietheu dwyfol, yn rhoddi cysur cryf dan bob dyoddefiadau, croesau, ac erlidigaethau; ac yn cyfodi y meddwl i obaith gwynfededig, am gyflawn ddedwyddwch mewn corff ac enaid, tros byth.*

Dylai yr ystyriaeth o'r adgyfodiad, hefyd, ein dyagu i ofalu yn addas am ein cyrff tra byddont byw, na byddont yn cael cam trwy gybydd-dod, anghymedrolder, a phechodau aflan yn erbyn ein cyrff; ac hefyd i ofalu eu bod i gael eu claddu yn barchus ac yn addas. Mae yr ystyriaeth o'r adgyfodiad yn dra chynnal-iaethol i'r saint wrth golli perthynasau anwyl ac agos. Cant gyfarfod a hwynt eto yn fuan mewn gwell byd, ac amgenach amgylchiadau, heb ymado beth—dan amrywiol groesau blinderau, a than afiechyd a gofidiau blaenorol, oddiwrth yr holl bethau hyn rhyddheir hwy yn yr adgyfodiad.†

ADGYWEIRIO (ad-cywair) adferthu, trwsio, taclu; ail-barotoi, attrwsio.—"A adgyweiriasant y dinasoedd." Barn. xxi. 23.—"Os gddiwedder dyn ar ryw fai, chwychi y rhai ysbrydol, adgyweirwch y cyfryw un mewn ysbryd adffwynder." Gal. vi. 1. *Adgymalwoch* (*καταρτιζω*) y cyfryw un. Tafodd ei fai ef fel aelod o'i le yn yr eglwys; ymddygwch tu ag ato fel meddygon medrus, cywrain, a thrwy addysg dyner, ffyddlawn, ac annogaethau, rhoddwch ef drachefn yn ei le. Nid oes neb ond rhai ysbrydol yn addas i'r cyfryw orchwyl cywrain a hwn; sef dynion o brofiad, golygiadau, a dybenion ysbrydol, efengylaidd. Dyben athrawiaeth a dysgyblaeth efengylaidd, yw adgyweirio; a dyna y dyben sydd gan bob dyn ysbrydol yn ei olwg, wrth ymddrin â chyflyrau dynion. Nid gadael neb yn ei fai, nid ei ladd am dano, ond ei adgyweirio, trwy ei feddygiaethu o hono.

ADMAH, אֲדָמָה [daearol] un o'r dinasoedd a ddystrywiwyd gyda Sodom. Gen. x. 19. Hos. xi. 8.

ADNA, אֲדָנָא [hyfrydwoch] 1. Cynnorth-

* Adgyfodiad y corff yw y dirgelwch mawr hwnw o eiddo Cristionogaeth, heb yr hwn nid yw yr efengyl ond ofer, ac ofer ein fydd a'n gobalith ni; ac nid yw cysur y rhai hyn a ddyoddefasant bethau chwerron yn herwydd Crist ond bychan i'r eithaf, neu ddim o gwbl. "Adgyfodiad y maelw yw calondid Cristionoglon." Tertullian, Witeius—C.

† Gwel herlock's *Trial of the Witnesses of the Resurrection of Jesus*; Benson's *Life of Christ*; West on the *Resurrection*; Macknight's *Harmony of the Gospels*; Drew, *Essay on the Resurrection of the Human Body*, &c., &c.—C.

wywr Dafydd. 1 Cron. xii. 20.—2. Un o dywysogion Jehosaphat. 2 Cron. xvii. 14.—3. Llefiaid. Ebra. x. 30.

ADNABOD (nabod), gwybod, canfod, deall, cydnabod, &c.—“Am hynny o hyn allan nid adwaenona neb yn ol y cnawd : os buom hefyd yn adnabod Crist yn ol y cnawd, eto yn awr nid ydym yn ei adnabod ef mwyach.” 2 Cor. v. 16. “Am hynny nid ydym o hyn allan yn parchu neb (wrth weini yr efengyl iddynt) o herwydd y cnawd ; ac, iê, os parchasom Crist o herwydd y cnawd, nid ydym yn ei barchu ef mwyach o herwydd hynny.” Macknight. Y mae pob gwahaniaeth rhwng y naill ddydd a'r llall wedi ei ddiiddymu trwy farwolaeth Crist, yr hwn a ddatododd ganol-fur y gwahaniaeth ; ar dir yr efengyl nid ydym yn adnabod, yn parchu, nac yn gwneyd cyfrif o neb o ran eu gwaedoliaeth, na breintiau allanol, eu bod o had Abraham, wedi eu henwaedu : neu o herwydd eu sefyllfa allanol yn y byd, o herwydd eu bod yn gyfoethog, ac yn barchus yn mhlith dynion ; neu o ran eu cynneddfau a'u donian naturiol, a'u dysgeidiaeth. Nid oedd iechydwr-iaeth y naill mwy nag iechydwaiaeth y llall i fod yn wrthddrych arbenig yn ngolwg ac yn ngofal yr apostol fel gwas Iesu Grist ; ond ei waith oedd pregethu yr efengyl i bob creadur.—*Os buom hefyd yn adnabod Crist yn ol y cnawd* : yr oedd rhai o honnynt wedi gweled Crist yn y cnawd, ac eraill yn ei barchu am ei fod yn luddew, ac yn ei barchu o ran ei berthynas â hwynt yn ol y cnawd. Yr oedd ganddynt oll, unwaith, farn gnawdol am dano ef a'i deyrnas, fel pe byddai o'r byd hwn : yn awr nid ydym yn ei adnabod ef mwyach. Nid ydym yn ei adnabod ef yn ei gyflwr o iselder yma yn y byd, gan ei fod wedi ei gyfodi o feirw ; ac nid ydym yn gwneyd cyfrif o honom ein hunain o herwydd i ni ei weled yn y cnawd : canys er bod y cyfrw olwg a gwybodaeth o hono yn ddymunol ; eto y mae gwybodaeth ysbrydol o hono trwy ffydd yn llawer mwy dymunol ; ac yr oedd llawer yn ei adnabod yn y cnawd, y rhai na fwynhasant ei bresenoldeb ysbrydol, ac nis cânt fwynhau ei bresenoldeb gogoneddus oddiyma. Yn mhellach, nid ydym yn awr yn barnu am dano fel yr oeddem ni cyn i ni gael gwybodaeth ysbrydol o hono ; ac fel y gwnai ein cydwlad-wyr, yn ol ei amgylchiadau allanol, ei ddygiad i fyny, ei dlodi, ei gystuddian, nas gallasai fod y Messiah, Mab Duw, am hynny ei fod yn deilwng o farwolaeth ; yn awr y mae genym fedd-yddiau hollol wahanol am dano, yn credu mai Crist Duw ydyw, Prynwr ac Achubwr ysbrydol, teyrnas pa un nid yw o'r byd hwn. Nid yw adnabod Crist yn ol y cnawd o ddim llesâd gwirioneddol ; ond ei adnabod yn ysbrydol, ac yn ysgrythyrol, trwy ffydd, yw bywyd tragwyddol. Mat. xii. 50. Act. vii. 58 ; a xxii. 3. Gat. ii. 14 ; a v. 6. 1 Cor. i. 12. Col. iii. 11.

“A hyn yw y bywyd tragwyddol ; idylnt ddy adnabod di yr unig wir Dduw, a'r hwn a

anfonaiet ti, Iesu Grist.” Ioan xvii. 3. “A hon yw'r vuchedd tragvythawl, 'sef yddyn dy adnabot ti y vot yn unig wir Dduw, a'r hwn a ddanvoneist Iesu Christ.” W. S. “Dy adnabod di yn unig wir Dduw.” Dr. M. Nid oes neb yn adnabod Duw yn gyflawn, ac yn iach-ueol, ond sydd yn ei adnabod yn efengylaidd, fel Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist, fel Duw pob gras, yn madden anwiredd, a phechod, a chamwedd, rhaid ei adnabod er iechydwr-iaeth, yn nhrefn iechydwriaeth yn Nghrist, yn cymmodi y byd âg ef ei hun, heb gyfrif iddynt hwy eu pechodau ; ei adnabod, trwy ffydd, yn ysbrydol, yn brofiadol, ac yn fuddiol. Gelwir y Tad yma yr unig wir Dduw, mewn cyferbyniad i'r gau dduwian, ond nid yn cau allan y Mab a'r Ysbryd Glân, fel nad ydynt yn Ber-sonau yn yr Haufod Dwyfol, fel yr haera yr Ariaid a'r Sociniaid, a'r titl unig wir Dduw yn perthyn i bob un o honnynt, yn gystal a'r Tad : pe angen, ni buasai Crist byth yn rhoddi ei hun gyf i'r unig wir Dduw ; ac hefyd, y mae bywyd tragwyddol yn dibynu cymaint, yn ol y geiriau hyn, ar adnabod Crist, ac adnabod y Tad. Yr achos o'r gwahanol ddull o ymad-rodidi yw, am fod Crist, fel Cyfryngwr wedi cael ei anfon gan yr unig wir Dduw, ynghylch gwaith iechydwriaeth dyn. Y mae yn ang-enrheidiol anheborol er iechydwriaeth, i ddyn gael y wybodaeth hon ; canys bod heb adna- bod Duw yw bod heb Dduw—canys nid yw efe Dduw i neb nad yw yn ei adnabod ; a bod heb Dduw yw bod heb fywyd, a phob dedwydd- wech. Pa fodd y gall uu gras weithredu tu ag at Dduw, a'r enaid heb ei adnabod ? Pa fodd y credir yn Nuw, neu y cerir ef, heb ei adnabod ? Am hynny, y mae Duw yn y cyf- ammod newydd, yn addaw y byddai iddo ef roddi i'w bobl galon i'w, adnabod. Jer. xxiv. 7. Rhaid, gyda rhoddi dadguddiad allanol, goleuo llygaid meddwl dyn yn ddimewnol, a thynu ymaith y gorchudd oddiar ei galon, cyn yr edrycho pechadur ar ogoniant yr Arglwydd, i'w newid i'r unrhyw ddelw. 2 Cor. iii. 18. Y mae rhodiad yn ol gorchymyn Duw yn brawf o wir adnabyddiaeth o Dduw. Jer. xxii. 16. 1 Ioan iv. 6—8.

“A'i ddefaid ef sydd yn ei ganlyn ef, oblegid y maent yn adnabod ei lais ef.” Ioan x. 4, 6 Llais Crist yw yr efengyl, yr hon sydd yn llawn cariad, gras, a thrugaredd ; ac yn cyhoeddi cyflawnder, heddwch, maddenant, rhyddid, bywyd, ac iechydwriaeth gyflawn ; y mae ei lais ef yn yr efengyl yn adfywiol, adferol, yn hyfrydol, ac yn ddyddanus. Y mae ei ddefaid, nid yn unig yn gwrando ar ei lais, ond yn ei adnabod yn brofiadol, ac yn ufuddhau o'r galon iddo. Nis dichon i neb ei ganlyn heb adnabod ei lais, oddiwrth ba beth, ac at ba bethan, ac i ba ffordd y mae yn eu galw. Y mae ei lais yn hollol wahanol oddiwrth lais pawb eraill—yn addasrwydd y pethau sydd ganddo i lefaru wrthynt, i'w cyflwrau gwael a chystuddiedig—

yn ei diriondeb yn llefaru—ac effeithioldeb ei wirionedd ar eu meddyliau. Salm xlv. 2. Can. v. 13. Eza. xi. 4. Mat. vii. 28, 29. Luc iv. 32. Ioan vii. 46. Y mae efe yn llefaru gwirionedd digymysg wrthynt; a'r gwirionedd hwnw yn addas, ac yn briodol i'w cyfyrâu; ac y mae yn peri i'r gwirionedd fod yn effeithiol er eu cymsur a'u hyfforddiad.—“Adnabod pechod trwy y ddeddf;” (Rhuf. iii. 20; a vii. 7.) yw i ddyd, yn nrych sanctaidd y ddeddf, welad ei bechaduruswydd, fel y mae yn erbyn Duw, a'r dirfawr berygl o hono yn ei ganlyniadau i ni.—“Crist nid adnabu bechod.” Nid adnabu beth oedd natur bechadurus, yn dafwrol; ni wnath un pechod yn allanol. Yr oedd yn gwbl rydd oddi wrtho, yn ei beron ei hun; er iddo yn ei gorff ei hun ddwyn pechodau eraill ar y pren. Ioan viii. 46. 2 Cor. v. 21. 1 Petr. ii. 22.

1. Arwydda adnabod, yr arfer anianol o wraig. Gen. iv. 1, 17. Mat. i. 25.—2. Brynti, neu y pechod yn erbyn aniau. Gen. xix. 5. Barn. xix. 25. Edr. GWYBODAETH.

ADNEWYDDU (newydd), ail-gyweirio, adferu, diwygio, gosod i fyny o newydd. Arwydda, 1. Y cynfawddiad a wna yr Ysbryd Glân ar eneidiau y gwaredigion. Col. iii. 10.—2. Ail-enyn a threfnu yr hyn a wnaed o'r blaen. Salm li. 10. Rhuf. xii. 2. Tit. iii. 5.—3. Gosod a chadarnhau peth. 1 Sam. xi. 14.—4. Dwyn i well cyflwr. Galar. v. 21.—5. Adfywiau. Salm ciii. 5.—6. Gwneuthur peth o newydd. Salm civ. 30. Edr. ADEN-
DIGAETH.

ADONICAM, אֲדֹנִיקָם [yr Arglwydd a'm derchafodd] 666 o'i feibion a ddychwelasant o'r caethiwed. Ezra ii. 13. Edr. RHIF.

ADONIRAM, אֲדֹנִירָם [fy Arglwydd sydd uchel] derbyniwr teyrnegu Solomon, a chyfarwyddwr deng mil ar hugain o wyr i dori coed yn Libanus at waith y deml yn Jerusalem. 1 Bren. iv. 6; a v. 14.

ADONIZEDEC, אֲדֹנִיזֶדֶק [Arglwydd cyfiawnder] brenin Jerusalem, yr hwn oedd un o'r pum brenin a ryfelasant yn erbyn Gibeon, a orchfygwyd ac a laddwyd gan Josua. Pen. x. 1, &c.

ADOBAM, אֲדֹבָם [cu harddwch] 1. Derbyniwr teyrnegd Dafydd. 2 Sam. xx. 24.—2. Trysorwr Rehoboam. 1 Bren. xii. 18. Edr. РЕХОВЪАМ.—3. Mab Tau, brenin Hamath, yr hwn a anfonwyd gan ei dad i fendithio Dafydd am ei fuddugoliaeth ar Hadarezer, brenin Syria. 1 Cron. xviii. 10. Gelwir Tau, *Toi*; ac Adoram, *Joram*, yn 2 Sam. viii. 10.

ADRAMELEC, ac ANAMELEC, אֲדָרְמֶלֶךְ [mauredi y brenin] 1. Duwiau Sepharaim, yn ol iaith y Persiaid, sydd yn arwyddo brenin y praidd; ac yn ol iaith yr Arabiaid, yn agos yr un peth. Tebygol eu bod yn cael eu haddoli er mwyn llwyddiant ar y praidd. Pa ddull oedd arnynt ni chytunir; ond y rhan fwyaf sydd o'r farn mai yr haul a'r lleuad oeddynt;

oblegid geilw y Cenedloedd hwynt, rheolwyr, a duwiau yr holl fyd. 2 Bren. xvii. 31.—2. Mab Senacherib, brenin Assyria; yr hwn a alwyd felly o barch i'w ddelw. Tybir ei fod yn aberthu ei feibion i'r eilun: lladdwyd ef wrth aberthu yn nhŷ Nisroch ei ddaw. 2 Bren. xix. 37. Eza. xxxvii. 38.

ADRAMYTUM, 1. Dinas yn yr arfordir gogleddol i Affric, a gorllewin yr Aipht.—2. Dinas o Mysia, yn Asia Leiaf. Mewn llong oddiyma y bu Paul yn mordwyo o Cesarea i Myra yn Lycia. Act. xxvii. 2.

ADRODD (rhawdd), traethu, mynegi, dadgan.—“Brwnt yw adrodd y pethau a wneir ganddynt hwy yn ddirgel.” Eph. v. 12. Rhy frwnt i feddwl pur eu cynnwys, i dafod pur eu hadrodd, nac i giust bur eu gwrando. En ffieiddio, a galaru o'u plegid, sydd addas a dyledus.—“Nid cyfreithlon eu hadrodd.” 2 Cor. xii. 4. Edr. ANHRAETHADWY.

ADREF-U, (tref) tua chartref; yn ol drachefn, dychwelyd i dref, dychwelyd yn ol. 1 Sam. vii. 14. 1 Bren. xiii. 7. Diar. vii. 20. Edr. CAETREF.

ADRIA, enw dinas yn yr Ital. Oddiwrth hon y cyfenwyd y Môr Adriatic, yn mha un y bu Paul mewn tymhestl fawr. Act. xxvii. 27.

ADSAIN (ad-sain), adlais, dadsain, darystain.—“Agos yw y dydd terfyg, ac nid adsain y mynyddoedd.” Ezec. vii. 7. Gwel Eza. xvi. 9, 10; a xl. 9.

ADULAM, אֲדֻלָם [cu tyst] dinas hyfryd, a elwid GOGONANT ISRAEL. Mic. i. 15. Yr oedd yn sefyll o du y dehau-orllewin i Jerusalem. Yn agos yma y bu Dafydd mewn ôgof. 1 Sam. xxii. 1. Bu yn ddinas enwog yn nghylch pedwar can' mlynedd ar ol genedigaeith Crist; eith yr awr y mae yn anghyfanedd.

ADUMMIM, אֲדֻמִים [cochion] mynydd a dinas yn agos i Jericho, yn rhandir llwyth Benjamin. Yr oeddent yn sefyll ar y ffordd o Jerusalem i Jericho: dywedir fod yno lawer o ysbeilwyr, ac i'r lle gael yr enw o'r achos. Jos. xv. 7; a xviii. 17. Oddiwrth y lle hwn y cymerodd yr Iesu ddammeg y gwr a syrthiasai yn mhlith lladron. Luc x. 30—36.

ADWAEN-IAD (gwaen), adnabyddus, cydnabyddus, cynefin.—“Od oes neb yn caru Duw, hwnw a adwaenir ganddo ef;” sef a gydnabyddir fel un o'i bobl, a amddiffyuir, ac a amgeleddir. 1 Cor. viii. 3.

“Gwyn eu byd y bobl a adwaenant yr hyfryd-lais: yn llewyrch dy wyneb, O Arglwydd, y rhodiant hwy.” Salm lxxxix. 15. Hyfryd-lais yw llais yr efengyl, yr hwn yn unig sydd yn hyfryd i bechadur mewn cyferbyniad i bob llais arall. Yr oedd llais yr udgyrn yn cyhoeddi y Jubili yn dra hyfryd i'r dyledwyr tlodion a'r caethion; pa faint mwy hyfryd yw llais yr efengyl yn cyhoeddi heddwch a maddeuant i bechadur euog a thlawd! Udgorn-floedd brenin Seion yn mysg ei bobl, yw yr efengyl. Nun. xxiii. 21. Gwel

hefyd, Num. x. 10. Salm lxxi. 8. & Cron. xiii. 12, 14. Zech. ix. 14. Esa. xlii. 13. Er mor hyfryd yw y llais, nid pawb sydd yn ei abnabod; nid adwaenant natur a dyben yr efengyl, na gwerthfawrogrwydd y bendithion. sydd i'w cael ynddi. Llais Duw yn ei ras a'i drugaredd, yn cyhoeddi ei drefn fawr yn ei Fab i achub pechaduriaid; ond nid yw y llais yn dwyn dim goleuni gyd âg ef iddynt hwy, am Dduw nac am ei drefn. Y mae llawer heb glywed erioed yr hyfryd-lais: nid oedd un Jubili yn cael ei chyhoeddi yn mhlith holl genedloedd y ddaear, ond yn Israel. Ac o'r rhai sydd yn ei glywed, mae llawer heb ei adwaen: y mae yr efengyl yn guddiedig rhagddynt. 2 Cor. iv. 3. Ond y mae pobl yn ei adwaen: gwynfydedig ydynt; canys, 1. Rhodiant yn llewyrh wyneb yr Arglwydd:—2. Gorfoleddant yn ei enw:—8. Ymdderchasant yn ei gyflawnder. Pa fendithion mwy a ellid meddwl am danynt! Edr. ADNABOD, GWYBOD.

ADWY-AU-OG (adaw), bwlech, ffosp; drylliad mewn clawdd, neu fur.—Y gaubrophwydi Iuddewaidd “ni safasant ar yr adwyau,” na'u cau ohwaith; ni wnaethant ddim tu ag rwystro rhedfa anwired, yr hwn oedd yn agor drws i ddialedd Duw dori i mewn am ben eu cenedl. Mab Duw yn unig oedd o anfeidrol allu i sefyll ar yr adwy i droi ymaith y digofaint dwyfol. Ezec. xiii. v. a xxii. 30.—“Cyfodi yr adwyau,” sef oynorthwyo, amddiffyn, ac amgeleddu, mewn cyfyngder a chyni. Esa. xlv. 26. Amos ix. 11.

ADDA, Heb. אָדָם (*adam*) y dyn. Am

hunain ein llun eiu wrth ni delw ein

כְּדַמוֹתָנוּ בְּצַלְמֵנוּ אָדָם

ef efe creodd y Aleim ddelw ar *hun* ei

וַיְבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ כִּצְלֵם אֱלֹהִים בְּרָא אֹתוֹ 27

bc. Aleim wrthynt *dywedodd a Aleim* hwynt *bendithiodd A*

וַיְבָרֵךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים 28

Mae y geiriau *Aleim*, *gonawn*, *ein ni*, *hunain*, yn y rhif liosog; a'r geiriau *dywedodd*, *creodd*, *bendithiodd*, *ef*, *ei hun*, yn y rhif unigol, Gen. i. 26, 27, 28. Canfyddwn oddiwrth y geiriau hyn fod cyngor dwyfol mewn perthynas i greadigaeth yn gysal a phrynedigaeth dyn.

2. Crewyd Adda ar y ohweched dydd, wedi creu pob peth arall. Gwnaed tŷ mawr y byd yn gyntaf, a llanwyd ef â dodrefn; ac yna dygwyd y deiliad ardderchog i'w breswyllo. Wedi creu y bydoedd, creodd ddyn fel sylwedd y cwbl. Y mae defnyddiau y nefoedd a'r ddaear yn cyd-gyfarfod ynddo. Yr oedd y greadigaeth i gyd, yn ei holl ogoniant, yn gyflawn o harddwch a phob dymunoldeb, yn barod i dderbyn ei harglwydd. Rhoddwyd bod iddo mewn dull hollol wahanol i'w holl hiliogaeth; nid aeth Adda, fel hwynt oll, trwy leagroydd a gwendidau mebyd ac ieuonctyd Daeth o law ei Greawdwr yn ddernyn cyflawn-

darddiad y gair Hebraeg y mae awdwyr yn amrywio yn eu barnau. Oddiwrth y gair אָדָם (*adam*) sef *daear*, *daear goch*, medd rha; eraill a farnant ei darddiad o'r gair דָּם (*dam*) *tebygolrwydd*, au mai ar lun a delw Duw y crewyd dyn. Yr enw yw a roddwyd gan Dduw ar ein rhieni cyntaf; ac mae yn sefyll am ddyn yn gyffredinol, o bob rhyw, gwrryw a banyw; ond yn neillduol am ein cyn-dad, Adda. Gen. i. 26; a v. 1, 2.

Am Adda, nid yw yr hanes ond byr, ond cynnwysfawr hynod, ac o'r canlyniad mwyaf i bawb ei wybod.—1. Mae y Creawdwr dwyfol yn gosod rhyw odidogrwydd arno yn ei greadigaeth rhagor yn creadur arall. Gwnaeth bob creadur arall a'i air; ond y Tar tragwyddol a ymgynghorasant cyn gwneuthur dyn. “Duw hefyd a ddywedodd, *gonawn* ddyn ar ein delw ni,” &c. Geiriau ydynt yn arwydd ystyriaeth a chynghoriad; i ddangos ardderchogrwydd y creadur oedd i gael ei greu, a dybenion dyfnion Duw mewn perthynas iddo, a'i ogoniant i gael ei amlygu trwyddo. Dyma y creadur a ddewisodd Duw, yn ei arfaeth dragwyddol, yn benaf, i amlygu rhagorol olud ei ras, ei drugaredd, a'i ddaioni ynddo a thrwyddo. Mai y Personau Dwyfol sydd yn llefaru mewn ffordd o gynghor, nid oes neb uniawn-gred, yn amheu; ac y mae yn amhosibl meddwl am un esboniad arall ag sydd yn addas ac yn gyson â'r gwirionedd. Mae y geiriau yn dra hynod, yn gosod allan undod a lluosogiad yn y Creawdwr mawr. Mae y geiriau, yn y rhif liosog a'r rhif unigol, yn neillduol i sylwi arnynt yn yr iaith Hebraeg:—

ar ddyn *gonawn Aleim dywedodd A*

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה

אֶת דְּלוֹתָיו עַל דָּוָן וַיֵּלֶם חֲרֹעַד A

וַיְבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ כִּצְלֵם אֱלֹהִים בְּרָא אֹתוֹ 27

bc. Aleim wrthynt *dywedodd a Aleim* hwynt *bendithiodd A*

וַיְבָרֵךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים 28

berffaith o ran cynneddfau ei gorff a'i enaid, Yr oedd ei gorff yn ei gyflawn faintioli; yr oedd pob aelod yn berffaith, yn gyflawn, ac yn hardd. Yr oedd yr holl synwyrâu felly hefyd, ac yn fywiog, heb ddim pall ynddynt. Gosododd Duw ef, yn gyflawn o synwyrâu, mewn byd cyflawn o wrthdychau addas iddynt, ac heb ddim anghytlun & hwynt. Y fynyd y cafodd lygaid, gwelodd greadigaeth Duw yn ei holl ogoniant, heb ddim gwrthuni. Yr oedd ei glustiau, ar unwaith, yn clywed cyd-beroriaeth, hyfryd yr holl greadigaeth. Yr oedd yr holi synwyrâu eraill, yn yr un modd, yn cael en hyfrydau gan bob peth addas iddynt.

3. Rhoddodd Duw iddo, yn ei greadigaeth, yr arglwyddiaeth ar bob peth byw, ar dir, a môr, ac awyr. Ac a'i bendithiodd & ffrwythlonrwydd, i amlbau ei ryw, yn ei holl ogoniant a'i ddedwyddwch creadigol.

4. Ond wedi y cwbl, ei ardderchogrwydd penaf oedd delw Duw ar ei enaid, mewn

gwybodaeth, cyfiawnder, a gwir sancteiddrwydd. Gen. i. 26. Eph. iv. 24. Col. iii. 10. Nid oedd dim arall yn deilwng i'w galw yn ddelw Duw ond y pethau uchod mae yr apostol yn crybwyll am danynt, sydd yn cael eu hadnwyddu yn adferiad y rhai a achubir. Yr oedd Adda, nid yn unig wedi ei greu gan Dduw, fel pob creadur arall, ond hefyd yn (zara) of Duw—wrth lun (כְּבִרְתָּא) yn of llun Duw. Ni wnaed pethau eraill ar lun dim oedd mewn bod o'r blaen; ond gwnaed dyn ar lun a delw Duw. Yr oedd ei wybodaeth éang, tu hwnt, i raddau pell iawn, i wybodaeth ei holl hiliogaeth wedi hyn. Yr oedd yn naturiaethwr cyflawn ar unwaith. Yr oedd, trwy fywiogrwydd ei feddwl, yn treiddio yn drwyadl i naturiaeth a chynneddfau y creaduriaid, fel y gallodd ar unwaith, roddi enwau addas i'w naturiaethau iddynt oll. Yr oedd ei wybodaeth am Dduw, ei berffeithrwydd a'i ogoniant dwyfol, yn gyflawn, yn ol ei radd fel creadur—er nas gall dim meidrol *gymwys* anfeidroldeb. Yr oedd ei feddwl pur, hob len, yn ddigwmwl, yn edrych ar y gogoniant dwyfol yn y pethau a welir; ac yr oedd agwedd ei holl ysbryd yn hollol addas i'w adnabyddiaeth o'r Bon Dwyfol. Fel yr oedd ei wybodaeth am Dduw yn éang, yr oedd ei ewyllys a'i serchriadu yn gweithred i yn fywiog, mewn gwresogrwydd rheolaidd, ac ymostyngiad sanctaidd iddo. Nid oedd dim pallod, na dim yn onmod ynddo, mewn un gradd.

5. Fel yr oedd yn gyflawn sanctaidd, yr oedd hefyd yn gyflawn ddedwydd. Gan ei fod yn gyflawn o Dduw, nis gallasai lai na bod yn gyflawn o ddedwyddwch. Wele ddyn yn gyflawn o sancteiddrwydd a dedwyddwch wedi ei osod mewn byd cyflawn o bob peth daionus a dymunol, ac yn arglwydd arno; ei enaid yntau yn gyflawn o Dduw!

6. Ond, Och! dyn mewn anrhydedd nid arosodd! Ar ei greadigaeth, gosododd Duw Adda mewn gardd hyfryd, i fwynhau ei ffrwythau, i'w llafurio a'i chadw; ond, yn unig, gwaharddodd iddo fwyta, dan berygl marwolaeth, o ffrwyth un pren; sef y pren gwybodaeth da a drwg. Y dyn a hudwyd gan y wraig, a'r wraig gan y sarff; ac felly, mewn anufudd-dod i'r gorchymyn dwyfol, bwytawyd o ffrwyth y pren; a'r dyn, yn ganlynol, a fu farw. EDR. PŴR. Ymaffodd euogrydd ac ofn ynddynt: ceisiafant ymguddio; a phan alwyd hwy i gyfrif, fel eu hiliogaeth hyd heddyw, ceisiafant ymesgusodi, gan gyhuddo eu gilydd. Y mae Duw yn eu hargyhoeddi yn llym; yn rhoddi barn drom arnynt; ond eto yn gymyagedig a thrugaredd. "Trwy chwys dy wyneb y bwyfei (nid pridd, ond) fara;" ac wrth y wraig y dywedodd efe, "mewn poen y dygi blant,"—eto *plamt* a fyddant. Melldithiodd y sarff a melldith dragywyddol; gan gyhoeddi y "byddai i hâd y wraig vsigo oi ben." Adda a genedlodd feibion a merchod

ar ei ddelw ei hun, dan y cwmp. Bu fyw 930 o flynyddoedd. Gen. iii, v.

7. Gosodir Adda allan yn yr ysgrythyrau, y mae yn dra amlwg, nid fel person neillduol, unigol, ar ei ben ei hun; ond fel person cyffredin, yn sefyll dros, ac yn cynrychioli, neu yn dynsodi, ei holl hiliogaeth. Yr oedd ei holl hiliogaeth, nid yn unig yn ei lwynau, fel ei blant a'i hil, ond hefyd i'w hystyried a'u golygu ynddo, fel *pen-cyfammodwr*. Y mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefn a deddf natur: ond ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn *ben-cyfammodwr* i'w hiliogaeth; oddyeithr yn gysgodol. Ond yr oedd holl blant Adda yn *gyfammodol ynddo*; a'i weithred ef o ufudd-dod, neu anufudd-dod, oedd eu gweithred hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyflawni yn eu personau eu hunain. Nid oes dim gwahaniaeth yn hyn: "trwy anufudd-dod un dyn y gwnaed llawer yn bech aduriaid." Rhnf. v. 19. Pechodd pawb ynddo; ac y mae ei holl hil, fel yntau, dan feldith y cyfammod toredig hwn. Ac o herwydd eu bod yn gyd-gyfranogion ág ef yn ei anufudd-dod, y maent hefyd yn gyd-gyfranogion yn llwgr ei natur. Yn nhorriad y cyfammod hwn, trwy anufudd-dod y pen-cyfammodwr, syrthiasant oll i ddyfnderocodd llwgr a gofidiau. Y mae pawb o'i hiliogaeth, wrth natur, yn amddifad o'r cyfiawnder gwreiddiol oedd gan Adda cyn pechu; y mae eu holl natur, yn ganlynol, yn llygredig; ac y maent wrth naturiaeth yn blant digofaint. Gen. vi. 5, 6. Job xiv. 1. Salm xiv. 8. Diar. xx. 9. Preg. vii. 20. Esa. lxiv. 6. Mat. xv. 19, 20. Rhuf. iii. 23. Gal. iii. 22. Eph. ii. 3. EDR. PŴR.

8. Y mae Adda, hefyd, yn cael ei osod allan fel *ffurf* yr un oedd ar ddyfod: ac yn gysgod neillduol o Grist. Rhuf. v. 14. 1 Cor. xv. 45. Y mae agos bob peth oedd yn perthyn iddo yn ei gyflwr paradwysaidd yn cael cyfarjo atynt fel cysgodau; ond, yn fwyaf neillduol, yr oedd yn cysgodi Crist, fel pen-cyfammodwr. Yr oedd pob un o'r ddau yn sefyll yn lle pawb perthynol iddynt, trwy berthynas ac undeb cyfammod. Fel yr oedd Adda yn sefyll dros ei hiliogaeth, felly y mae Crist dros ei holl bobl. Y mae yr hyn oll a feddai pob un o'r ddau Adda, yn eiddo y rhai sydd yn perthyn iddynt. Y mae anufudd-dod y cyntaf, ac ufudd-dod yr ail, yn *gyf ifedig* i'w hâd; felly, hefyd, y mae llwgr y naill, a gras y llall, yn *gyfranedig*. Y mae hâd pob un yn sefyllfa, ac yn tebygu i'w pen-cyfammodwr. Y mae pawb yn yr Adda cyntaf wrth natur; ond y mae yr Ysbryd Glan, trwy yr efengyl, yn ol etholedigaeth Duw, yn symud holl hâd ysbrydol Crist o'r naill, ac yn eu himpio yn y llall; fel megys y dygasant ddelw y daearol, y dygant hefyd ddelw y nefol. Y mae un yn gyflawn o anghyfiawnder, o lwgr, ac o drueni, i'w hiliogaeth; mae y llall yn gyflawn o gyf-

iawnder, o sancteiddrwydd, a dedwyddwch tragrwyddol, i'w holl hâd yntau. Yn nghodwm y cyntaf, syrthiodd pawb ynddo: yn nghodiad yr ail, cododd pawb o'i hâd ynddo, a chyd âg ef. Rhuf. vi. 2, 3, 4, 5, &c. Eph. ii. 5, 6. Col. ii. 12, 13. a iii. 1, 2. Yr oedd arglwyddiaeth Adda ar bob creadur yn cysegodi arglwyddiaeth mwy eang a pharhaus Crist ar nefoedd a daear. Gen. i. 28; a ii. 19, 20. Salm viii. 6. Heb. ii. 6, 7. 8.—Yr oedd paradwys nefol, cartrefle Crist a'i bobl dros byth: pren y bywyd yn nghanol yr ardd oedd yn arwyddo Crist byw, llawn o ffrwythau, yn nghaerol ei bobl ar y ddaear ac yn y nef. Nid oes dim gwaharddiad i fwyta o hono, na chleddyf tanllyd ar y ffordd, ond gellir bwyta yn rhydd o hono, a byw yn dragrwydd. Salm i. 3. Can. ii. 3. Luc xxiii. 43. 2 Cor. xii. 1, 2, 3, 4. Dat. ii. 7; a xxii. 2, 14.—Mae yr Apostol yn cyfeirio, yn neillduol, at briodas Adda, fel rhagddangosiad a chysegod penodol o'r undeb dirgelaid rhwng Crist a'i eglwys. Eph. v. 30, 31.—“Parodd yr Arglwydd i drwmgwag syrthio ar Adda—ac a gymerodd un o'i aenau—ac a'i gwnaeth yn wraig, ag a'i dyg at y dyn. Ac Adda a ddywedodd, Hon weithian sydd asgwrn o'm hesgryn i, a chnawd o'm cnawd i.” Felly, yn gyfatebol, medd yr Apostol, “Crist a garodd ei eglwys, ac a'i rhoddes ei hun drosti.” Cysgodd gwag marwolaeth, fel y cal hi ei thynu allan o'i ystlys, o ba le y daeth allan ddwfr a gwaed, i'w sancteiddio a'i glanhau; fel y gosodai efe hi yn ogoneddus iddo ei hun, megys y dygodd Duw Efa at Adda, i fod yn eiddo iddo, fel ag yr oedd yn wrth-ran o hono. Fel yr oedd y wraig yn asgwrn o esgryn, ac yn gnawd o gnawd ei gwr, felly, medd yr apostol, “Aelodau ydym o'i gorff ef, o'i gnawd ef, ac o'i esgryn ef.” Eph. v. 30.—Fel na chafodd Adda amgeledd gymhwys iddo yn mhlith yr holl greaduriaid; felly nid oedd yn nef y nefoedd un bried i Grist, amgeledd gymhwys iddo; ond, “Ei hyfrydwch oedd gyda meibion dynion;” ac efe a adawodd bob peth er ei mwyn, ac a lynnodd wrth ei eglwys a roddwyd iddo gan y Tad. Y dirgelwch hwn sydd fawr! Gen. ii. 20, 24. Diar. viii. 31.—Yr oedd undeb a pherthynas deublyg rhwng Adda a'i wraig, y fath na bydd byth ond rhwng Crist a'i eglwys. Yr oedd hi yn rhan o hono, yn gnawd o'i gnawd; wedi hyny, unwyd hi âg ef yn wraig iddo, fel yr oedd yn gnawd iddo. Ei gnawd oi hun oedd fel ei wraig, a hi a gymerwyd o hono, yn gnawd o'i gnawd. Felly Crist a'i eglwys: mae yr eglwys yn cael ei bôd o hono; ac wedi cael ei bôd o hono, y mae mewn undeb tragrwyddol âg ef, fel ei briodas-ferch, a gwraig yr Oen. Yr Oen a laddwyd a roddodd fod iddi; a'i wraig yw wedi cael bôd, ac y bydd byth. O hono ei hun y mae yn ei gosod iddo ei hun; efe a gaiff ei holl serch, ei holl wasanaeth, ei holl fawr, a'i chymdeithas

dros oesoedd maith tragrwyddoldeb. Nid oes un berthynas, wedi hyny, yn gosod allan mor gyflawn, natur ac agosrwydd yr undeb a'r berthynas rhwng Crist a'i eglwys, ag yr oedd y briodas gyntaf. Gwel J. Zanchy, a Dr. T. Goodwin, ar yr Epistol at yr Ephesiaid.

Ond, yn mhob peth, y mae yr ail Adda yn rhagori, yn anfeidrol, ar y cyntaf. Y mae y cyntaf “o'r ddaear yn ddaearol;” ond yr ail, “yr Arglwydd o'r nef.” “Yr Adda cyntaf a wnaed yn enaid byw;” ond “yr Adda diweddfaf yn ysbryd yn bywhau.” 1 Cor. xv. 45. Syrthiodd y cyntaf, a'i holl hiliogaeth ynddo; ond disgynnodd yr ail o'r uchelder, i gyfodi ei bobl i fyny. Hudodd y wraig y cyntaf i bechu; ond y mae yr ail yn cyfodi ei eglwys o'i phechod i fyny i gyflawnder, sancteiddrwydd, a gogoniant. Colodd yr Adda cyntaf, a'i wraig hefyd, baradwys; ond ennillodd Crist baradwys dragrwyddol i'w bobl. “Fel y byddai efe yn blaenori yn mhob peth.” Col. i. 18.

ADDAS—RWYDD (das), cymhwys, gweddus, cydweddol, cyfleus, buddiol. *Addas i'w achosion*; sef i'w angenrheidiâu.—“Dygwch gan hyny ffrwythau addas i edifeirwch.” Mat. iii. 8. “*Teilung i wellaath buchedd.*” W. S. Sef tymher a gweithredoedd croes i'r pechodau yr edifarheir o'u plegid. Ffrwyth addas i edifeirwch am feddwod yw sobrwydd a chymedrollder; ffrwyth addas i edifeirwch am gybydd-dod yw haelioni; i elyniaeth yn erbyn Duw yw caru Duw, &c. Nid oes dim a brawf yr edifeirwch yn wirioneddol heb y ffrwythau addas, sef pethau sanctaidd, croes i'r bai. Nid haelioni yw y ffrwyth addas i edifeirwch am feddwod, ond cymedroldeb; nid sobrwydd yw y ffrwyth addas am gybydd-dod, a gorthrymder, ond unioni y cam a wnaed, a gweithredu y gras gwrthwynebol. Y mae llawer yn twyllo eu hunain yn hyn; y ffrwythau croes i'r bai yw y ffrwythau addas i edifeirwch am y bai.—“Ar rodio o honoch yn *addas* i'r alwedigaeth y'ch galwyd iddi.” Eph. iv. 1. “*Ar rodio yn teilung o'r alwedigaeth y'ch galwyd.*” W. S. Galwyd hwy i wybodaeth a chrediniaeth o'r efengyl; rhodiad addas yw bucheddu yn gyfatebol i'r efengyl; sef, ufuddhau o'r galon i'r ffurf hono o athrawiaeth, yn ei holl burdeb, ei huniondeb, ei graslonrwydd, ei charedigrwydd, a'i nefolrwydd. Rhodiad yw, croes i bob anhuredd, anghyflawnder, creulondeb, ac angharedigrwydd, a daearoldeb. Rhodiad addas i'r rhai a gawsant faddenau yw bod yn faddeugar; i'r rhai a gawsant drugareded, yw bod yn drugarog; i'r rhai a garwyd yn rhad, yw rhodio mewn cariad; i'r rhai a lwyd i dragrwyddol ogoniant, yw rhoddi eu serchiadau ar y pethau sydd uchod, a cheisio gwlad well, a hono yn un nefol, &c.—“Fel y rhodiach yn *addas* i'r Arglwydd i bob rhyngu bodd, gan ddwyn ffrwyth yn mhob gweithred dda,” &c. Col. i. 10. *Val y*

rotioch yn *deilwng* gan yr *Arglwydd*, a'i *voddhau* eu *ym pop dim*." W. S. "*Gan ryglyddu bodd ym mhob dim*." Dr. M. Rhodio yw bucheddu yn addas i'r *Arglwydd*; sef yn addas i'r hyn yw yr *Arglwydd*; yn addas i'w briodoliaethau o ras a sancteiddrwydd; yn addas i'r hyn a wnaeth Crist Iesu drosom a thuag atom, trwy "ryngu ei fodd ef ym mhob peth," efe yw y gwrthddrych a'r dyben penaf yn ein golwg; *αἰώς του Θεου*; yn *deilwng* neu yn *addas* i Dduw. 1 Thea. ii. 12. Y mae pob peth ynom croes i briodoliaethau, gorchymynion, addewidion, a gwirionedd Duw, yn anaddas i Dduw: ac y mae pob peth croes i efengyl Crist, a natur ei deyrnas, yn anaddas i'r *Arglwydd* Iesu. Y mae llawer peth yn y byd yn ymddangos yn bethan bychain eu pwys, ac heb fod na drwg na da ynddynt eu hunain; eto nid ydynt yn addas i'r *Arglwydd* Iesu, nac i neb o'i ganlynwyr; nid ydynt yn addas i Dduw, ac i'r rhai sydd am foddhau Duw yn mhob peth; nid ydynt yn lesau neg; ac nid oes gan Gristion ddim i wneyd *ag* oferedd diles.

ADDAW—EWID—ION (daw), addewid. Gair yw yn rhwymo un i gyflawni rhyw beth cyfreithlawn i arall, yn ddiagramod, neu ar ryw ammodau cytunol rhwng pleidiau. Y cyfryw a wnaeth Laban & Jacob am roddi iddo ei ferch, &c.

Dyled ar bawb el *addaw*. Ddar.

1. *Addewid* Duw, yw gwaith Duw, o'i wir fodd a'i raslonrwydd ei hun, yn addaw rhoddi ymward, neu rodd ddaionus, i ddyvion. Salm cix. 98. 2 Petr i. 4. Y mae pob addewid yn gorphwys am y cyflawniad o honi, os na bydd ammodau o'r tu arall heb eu cyflawni yn attal, ar ffyddlondeb, anghyfnawidoldeb, a gallu, y blaidd sydd yn addaw. Os na newid ei feddwl, os na thyr ei air, ac oni phalla ei allu, y mae addewid y gwr yn sicr. Gan hyny, nid oes dim a ddichon fod yn fwy sicr nag addewidion Duw; canys ni newid ei feddwl—y mae yn amhosibl iddo fod yn gelwyddog—ac ni phalla ei alluogrwydd i gyflawni. Y mae efe yr un mor rasol, a'r un mor alluog i gyflawni, a phan yr oedd yn addaw. Mal. iii. 6. Heb. vi. 18. Iago i. 17. Gair cadarn, sicr, yw addewid Duw, a gair yn aros yn dragywydd. Jos. xxi. 45. Luc. xvi. 17. 1 Pedr i. 25. 2 Pedr i. 19.—2. Mae y gair *addewid*, yn y Testament Newydd, yn arwyddo, yn aml, y rhagfynegiad sicr a roddodd Duw i Abraham, a'r patrieirch eraill, o anfoniad y Messiah. Yn yr ystyr hwn y mae yr apostol, yn fynych, yn ei arfer. Rhuf. iv. 13, 14. Gal. iii. 16.—3. Mae yr Ysbryd Glan yn cael ei alw, *Glan Ysbryd* yr *addewid*, am ei fod wedi ei addaw gan yr *Arglwydd* i'r rhai sydd yn credu ynddo; yn eu nerthu i gredu yr addewidion, ac i fyw arnynt; ac yn ernes eu hetifeddiaeth dragywyddol. Eph. i. 13.—4. "Amser yr addewid," a arwydda, amser cyflawniad addewid Duw i

Abraham. Gen. xv. 13, 14. Act. vii. 17. Fel yr oedd yn nghyflawniad yr addewid hono, felly y mae gan Dduw, yn ei olwg, a'i rag-oesodiad, drefn ac amser i gyflawni ei addewidion oll. Rhaid aros amser yr addewid; a chael ffydd ac amynedd i etifeddu yr addewidion. Y mae amser yr addewid wedi ei drefnu gan ddoethineb dwyfol; a'r unig amser cymhwys ydyw i'w chyflawni. Ond, yn ei hamser, gan ddyfod, a ddaw, nid oeda. Hab. ii. 3.—5. "Plant yr addewid," 1. Yw yr Iuddewon, hiliogaeth Isaac, yr hwn oedd mab yr addewid, mewn cyferbyniad i'r Ismaellaid, hil Ismael, a'i fam Hagar, y gaeth-forwyn.—2. Yr Iuddewon crediniol, mewn cyferbyniad i'r Iuddewon anghrediniol, y rhai a wrthodasant Grist.—3. Holl wir gredinwyr, yn Iuddewon a Chenedloedd, y rhai sydd wedi eu geni oddi uchod, trwy nerth yr addewid, ac yn credu yn Nghrist: e' iechyd-wriaeth; y rhai ydynt had ysbrydol Abraham, ac yn gyfranogion o holl fendithlon ysbrydol cyfammod Abraham.—6. Y mae addewidion y cyfammod newydd yn well nag addewidion yr hen gyfammod: am eu bod yn fwy eglur, ysbrydol, ßang, cyflawn, a chyffredinol, nag addewidion cyfammod Sinai. Heb. viii. 3.—7. Mae yr *Arglwydd* wedi "rhoddi i ni addewidion mawr iawn a gwerthfawr," neu *μεγιστα και τιμια*, yr *addewidion mwyaf a gwerthfawrocaf*. 2 Petr i. 4. Mae y pethau mwyaf a gwerthfawrocaf sydd mewn bod, yn gynnwysedig ynddynt, sef, "pob peth a berthyn i fywyd a duwioldeb,—i fywyd o gyflawnhad—i fywyd grasol—i fywyd sanctaidd a thragywyddol. Mae y pethau angenrheidiol i bechadur i'w mwynhau i'w wneuthur yn dduwiol, yn fawr iawn ac yn werthfawr iawn, ac oll yn yr addewidion. Nid oes dim o werth nad yw yn gynnwysedig ynddynt. Y mae Duw, yn ei holl berffeithrwydd a'i briodoliaethau; y mae Crist, yn holl gyflawnder anfeidrol ei berson, ei swyddau, ei enwau, a'i berthynasau; y mae yr Ysbryd Glan, yn ei berson, yn ei holl ddoniau, ei radau, ei ffrwythau, a'i gysuron; y mae gras a gogoniant yn gynnwysedig ynddynt, ac nid oes dim daioni wedi ei adael allan. Y mae yr holl addewidion yn rhad, ac fel tocynau (*bank notes*) ariandy Lloegr, yn daledig i'r sawl a'u dygo am dâl (*payable to the bearer*); ond y maent yn cael eu cyflawni yn eu priodol drefn; a'r naill yn addasu y pechadur i dderbyn y llall: megys, gras yn rhagflaenu ac yn rhagbarotol i ogoniant—edifeirwch yn addasu pechadur i dderbyn maddeuant—argyhoeddiad o bechod yn rhagflaenu ac yn tueddu y pechadur i dderbyn cyflawnder Crist; yr hwn y mae yr Ysbryd Glan yn argyhoeddi o hono, ac yn ei ddatguddio trwy yr efengyl.—8. "Y mae holl addewidion Duw yn Nghrist, ac ynddo yn Ie, ac ynddo yn Amen." 2 Cor i. 20. *Ie ac Amen*; hyny yw, yn eiddo i ni. Pan gyflwynai dyn tlawd erfyniad, a'i gyfaill cyfoethog yn ateb, *ie*; y mae yr hyn a ofynodd wedi ei roddi iddo, ac yn

eiddo iddo. *Amen*, sic'r o'i gyflawni. Y mae y gair yn arwyddo *gwirionedd a ffyddlondeb*. Yn cynnwys, fod yr addewidion mor sic'r ag y gall gwirionedd eu gwneuthur, ac yn gymaint i ymorphwys arnynt ag ar ffyddlondeb ei hun. Y cwbl o hyn yn *Iesu Grist*. Nid trwy rinwedd unrhyw weithredoedd, nac ar ammod unrhyw deilyngdod ynom ni; ond yn gwbl o herwydd ac er mwyn Iesu Grist, ei werthfawr waed, a'i gyflawnder tragywyddol. Gwel *Hervey's Theron and Aspasio*. Vol. III. p. 522.—*Ego quidem sine verbo ne in paradiso optarim vivere; et cum verbo etiam in inferno vivere facile est*: hyn yw, Ni ddymunwn fyw yn mharadwys heb addewid; ond, gyd âg addewid, y mae yn hawdd byw hyd yn nod yn uffern ei hun. Luther.—Y mae yr holl addewidion ynddo; gan eu bod, y rhan fwyaf, am dano, nis gallant gael eu cyflawni, ond ynddo: ond y maent oll ynddo yn ie ac *Amen*: y mae efe y fath, yn gwbl, ag y rhag-brophwydwyd ac a rag-fyngwyd am dano. Y mae y Crist addawedig yn berffaith gyflawn yn ol yr addewidion.—9. Y mae yr holl addewidion i'r eglwys, hefyd, ynddo yn ie; *iddo*, neu i ni ynddo, y rhoddwyd hwynt oll, fel ag y mae efe yn ben-cyfammodwr yn y cyfammod tragywyddol. 2 Tim. i. 9. "Rhoddwyd gras i ni yn Nghrist Iesu cyn dechreu y byd." O hono y mae yr holl fendithion addawedig yn dyfod; ac o'i gyflawnder y mae ffydd yn derbyn. Ioan i. 16. "Efe a wnaed i ni gan Dduw yn ddoethineb, ac yn gyflawnder, ac yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth." 1 Cor. i. 30. Efe, hefyd, yw gweinyddwr yr addewidion; y mae yn rhoddi ei Yebryd i nerthu enaid i'w credu a'u derbyn; ac yn cyfranu y bendithion cynnwysedig ynddynt, yn nhrefn ac amser yr addewid.—10. Y mae gwir ffydd yn golygu yr holl addewidion yn eu cyflawnder difesur—eu rhadlonrwydd trwy Grist—eu sicrwydd diamheuol—yn gorphwys ar anghyfnawidoldeb, ffyddlondeb, a galluogrwydd, y Duw a'u rhoddodd—ac yn eu cyfarch gyd a'r anwylddeb a'r llawenydd mwyaf. Arwydda y gair *Gr. ἀσπασαμενοι*, cyfarchiad serchiadol cyfeillion, wedi hir ysgariad oddiwrth eu gilydd, ac ymgoffeidio caredig. Arwydda yr un poth ag y dywedodd yr Arglwydd am Abraham, "gorfoledd oedd gan eich tad Abraham weled fy nydd i (sef yn yr addewid); ac efe a'i gwelodd, ac a lawenychedd." Ioan viii. 56. *EDR. CYFARCH.* Yr oedd gwerth a dymunoldeb yr addewidion mor fawr yn ngolwg yr hen batrieirch, nes y darfu iddynt orfoleddu yn yr olwg arnynt, ac ymadael â'r ddaear er eu mwyn; a myned trwy y byd fel dyeithriaid a phererinion; gan ddangos yn eglur eu bod yn ceisio gwlad well. Heb. xi. 13, 14, 15. Yr un effeithian sydd eto yn canlyn gwir grediniaeth o addewidion Duw.

Hwyrach y gall fod yn ddefnyddiol i goffau am ychydig o'r addewidion ar brif bynciau

Cristionogrwydd; ac am hyn rhoddir ychydig o honynt dan y penau canlynol:—

AM WAITH DUW YN DYSGU EI BOBL.—Exod. iv. 12. Salm xxv. 8, 9, 12; a xxxii. 8. Esa. xxix. 18, 19; a xliii. 7, 16; a liv. 18; a lviii. 11. Jer. xxxi. 34. Mica iv. 2. Luc xii. 12. Ioan xiv. 26; a xvi. 13. Iago i. 5.

AM FADDEUANT.—2 Sam. xii. 13. 2 Cron. 7, 14. Salm xxxii. 1—5; a cxxx. 4. Esa. i. 18; a xliii. 25; a xlv. 22; a lv. 7. Jer. xxxi. 34, 37; a xxxiii. 8; a l. 20. Mica vii. 18, 19. Zech. xiii. 1. Act. xiii. 38, 39. Eph. i. 7; a iv. 32. Heb. viii. 12; a ix. 14, 28; a x. 17. 1 Petr. ii. 24. 1 Ioan i. 9.

AM GYFLAWNHAD.—Esa. xlv. 24, 25; a liii. 11. Jer. xxiii. 6. Act. xiii. 38, 39. Rhuf. iii. 21—24; a iv. 5; a v. 1, 9. 2 Cor. v. 21. Gal. ii. 16. Tit. iii. 7.

AM SANCTEIDDRWYDD.—Lef. xx. 8. Ezec. xi. 19, 20; a xxxvi. 25—39; a xxxvii. 23. Zech. xiii. 9. Ioan xvii. 17. Act. xxvi. 18. Rhuf. vi. 14. 1 Thea. iv. 3. Tit. ii. 11, 12, 14. Heb. viii. 10, 11, 12. 1 Ioan i. 7, 9.

AM DDYDDANWCH.—Deut. xxxii. 9. Jos. i. 9; a xix. 25. 1 Sam. xii. 22. Salm xxxii. 2, 6; a xxxiv. 18; a xlii. 5, 11; a ciil. 13. Esa. iv. 2, &c.; a x. 24—27; a xi. 10; a xiv. 1, 3; a xxviii. 16; a xxxii. 1, 2; a pen. xxxv.; a xl. 1, 2; a xli. 17, 18; a xlii. 3; a xlix. 9—17; a li. 3, 11; a Pen. liv.; a lv. 1; lviii. 10, 11; a lxi. 1, &c. Jer. xxxi. 3, 9, 12. Galar. iii. 31, &c. Hos. ii. 14, 19. Mat. xi. 28. Rhuf. viii. 35—39. 2 Thea. ii. 16. Heb. ii. 18; a x. 37. Deut. iii. 19, 20; a vii. 16, 17.

AM FENDITHION TYMHOROL.—Deut. xxviii. 2—14. Salm xxxiv. 10; a xxxvii. 3. Esa. xxxiii. 16. Mat. vi. 25, &c. Marc x. 29, 30. Phil. iv. 6, 19. 1 Tim. iv. 8; a vi. 17.

AM FFYDD.—Ioan vi. 37. Eph. ii. 8.

AM EDIFEIRWCH.—Ezec. xi. 62, 63; a xx. 43. Act. v. 30, 31. Rhuf. xi. 36.

AM GARIAD AT DDUW.—Deut. xxx. 6. Rhuf. v. 5. 2 Thea. iii. 5.

AM BARHAD MEWF GRAS.—2 Sam. xxiii. 5. Salm xxiii. 1; a lxxxix. 34. Jer. xxxii. 40. Ioan iv. 14; a x. 27, 28; a xiv. 19. Rhuf. viii. 31, 32, &c.

AM FARWOLAETH WYNFYDEDIG.—Salm xxiii. 4. Esa. xxv. 8. Hos. xiii. 14. Rhuf. viii. 38. 1 Cor. iii. 22; a xv. 55, 56. Dat. xiv. 13; a xx. 14.

AM WYNFYD TRAGYWYDDOL.—Esa. xxv. 8; a xxxv. 10; a li. 11. 2 Tim. iv. 8. Dat. vii. 17; a xxi. 4.

ADDAWL—OLI—IAD (add-awl), ymostwng, atolygu, parchu, anrhydedd, mawrhan. Mae y gair *Heb. אָדוֹלָה* a gyfeithir *addoli*, a'r gair *Gr. προσκυνεω*, yn arwyddo gorchrain, neusyrrthio ar y wyneb ar y llawr, fel arwydd o ymostyngiad a pharch; ac felly yn arddangosiad o'r parch dyladwy oddiwrth iaafiaid i uchafiaid, mewn awdurdod neu urddas. Ond nid yw y gair *addoli* yn cael ei arfer gan ein cyfeithwyr

ni, ond paa y byddo parch yn cael ei ddangos i'r Duwdod, neu i'r rhai y tybiwyd eu bod yn dduwiau.—1. Arwydda addoliad, cydnabyddiaeth barchus o fawredd, perffeithrwydd a daioni Duw; a'n rhwymedigaethau ninau iddo fel ein Creawdwr, ein Cynaliwr, a Duw ein hiechydwriaeth. Dangosiad allanol o barch yw addoliad, trwy agwedd barchus weddaidd ar ein cyrff ger bron Duw, o'r parch a'r cariad tufewnol yn ein meddwl, i'w dduwiol fawredd.—2. Y mae yn ofynol, hefyd, fod ein dull a'n defodan o ddangos y parch hwnw, mewn addoliad dirgel a chlyhoeddus, yn ol trefn a rheol gair Duw. Y mae wedi ein cyfarwyddo yn mhob peth perthynol i'w ordinhadau a'i addoliad; ac y mae parch manwl i'w drefn a'i osodiadau yn un ffordd o ddangos parch i'r Arglwydd ei hun.—3. Nid oes neb yn deilwng o addoliad ond Duw. Marc ix. 19. Salm lxxiii. 18. Act. i. 7, 23—28. Gen. xlviii. 15. Nid oes neb yn haeddiannol o barch, er ei fwyn ei hun, ond y Bod Dwyfol: y mae pawb, a phob peth arall, i'w parchu er ei fwyn ef, yr hwn a'u gwnaeth y peth ydynt, ac nid er eu mwyn eu hunain. Y mae pawb i'w parchu yn ol yr urddas a'r parch y mae Duw wedi ei reddi arnynt, er ei fwyn ef, ac nid o'u herwydd eu hunain. Dim ydynt hwy, a Duw sydd bob peth. Ond y mae Duw yn Fod angenrheidiol; yn dibynu yn gwbl arno ei hun; yn feddiannol yddo ac o hono ei hun, o bob perffeithrwydd; a'i holl greaduriaid dan y rhwymedigaethau mwyaf iddo: am hyuny, y mae yn anfeidrol deilwng o eithaf cariad, parch, ac addoliad. Yn y cwmp colodd dyn iawn adnabyddiaeth o Dduw; ac, yn ganlynol, colodd ysbryd gwir addolwr. Ymadawodd a Duw, ciliodd oddi wrtho, ac aeth yn elyn iddo. Y mae yn annuwiol, heb Dduw yn y byd; neu yn eilun-addolwr, yr hyn sydd waeth na didduwiaeth. Y mae digofaint Duw arno o'r achos. Wedi ei dori oddiwrth Dduw, nis gall lai na bod yn druenus. Dyben trefn yr iechydwriaeth yw dwyn y gwrthgilywr a'r gwrthryfelwr yn ol at Dduw, i'w gymmod a'i heddwch: i'w addoli a'i wasanaethu. 1 Pedr iii. 18. Yn yr adenedigaeth, y mae yr ysbryd hwn o addoli yn cael ei adferu i bechadur, tel pob peth arall a gollodd yn y cwmp. Trwy flydd, y mae yr Ysbryd Glân yn rhoddi i bechadur, oleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist; ac yn yr olwg hono, y mae anwylddeb a pharch duwiol yn cael eu gweithredu yn yr enaid tuag at Dduw. Y mae yn cydnabod fod Duw yr hyn ydyw, gyda boddlonrwydd, cariad, parch, a gorfoledd.—Gan fod pob un o'r Personau Dwyfol yn feddiannol o'r un hanfod, a phriodoliaethau yr hanfod hwnw yn gydradd yn perthyn i bob un o honynt, y mae addoliad cydradd, o'r achos hwnw, yn deilwng i bob un o honynt; sef i'r Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glân. Ioan v. 28; a xiv. 1. Mat. xxviii. 19, Salm xlv. 11. Act. vii. 59; ix. 14. 1 Cor. i.

2. 2 Pedr iii. 28. Judas 25. Dat. i. 5, 6. Heb. i. 6. 2 Thes. ii. 5. Edr. TERNON.

Y mae addoliad i'w olgyn naill ai yn dufewnol neu yn allanol. Duwioldeb yn y galon yw sail addoliad tufewnol; ac os na bydd addoliad tufewnol, nis dichon fod yn allanol yn wirioneddol: canys rhaid i'r rhai a addolant Dduw, ei addoli mewn ysbryd a gwirionedd. Ioan iv. 24. Sef yn dufewnol, a'r ysbryd a holl alluoedd yr enaid. Gweithrediadau pob gras tuag at Dduw yn yr enaid yw gwir addoli Duw—agwedd sanctaidd y meddwl tuag at Dduw, yr hyn yw duwioldeb. Oddiwrth *εωσεβεια*, *duwioldeb*, a *σεοσεβεια*, *duwiol-frydedd* (1 Tim. ii. 10. 2 Pedr iii. 1. Ioan ix. 31.) y mae gwir addoliad yn tarddu: gan hyny, nis dichon un dyn *αεθυς*, *annuwiol*, heb dduwioldeb yn ei galon, wir addoli Duw. 1 Pedr iv. 18. Rhaid cyfranogi o'r duwiol anian, neu dueddiad duwiol y meddwl tuag at Dduw, i'w addoli—yr hon a dderbynir yn yr adenedigaeth. “Y rhai sydd yn y cnawd ni allant ryngu bodd Duw; oblegid y mae syniad y cnawd yn *ελν-ιαεθ* yn erbyn Duw.” Rhuf. viii. 7, 8. Y mae hyn yn eglur i bawb a fyno ddeall ac ystyried. Gan hyny, 1. Heb wir adnabod Duw nis dichon neb ei wir addoli. Nis dichon addoliad allanol, a'r meddwl yn dywyll am Dduw, fod yn wir addoliad: canys pa fodd y parcha neb un yn wirioneddol, heb ei adnabod! Y mae mor eglur, hefyd, y rhaid i'r wybodaeth hono fod yn gywir yn ol tystiolaeth y gair am dano: os nad yw yn gywir, nid gwybodaeth mo honi, ond *cam-farn* am dano, yn tarddu o'u hanwybodaeth. Gwir wybodaeth yw gwybod-aeth ysbrydol, brofiadol, efengylaidd, o Dduw yn Nghrist: gan mai yn Nghrist y mae ein personau a'n haddoliad yn gymerauwy, rhaid ei adnabod yn Nghrist i'w addoli. Hyn a'n cyfarwydda at iawn wrthdrrych addoliad—y dull addas i'w addoli—ac a'n tuedda yn effeithiol i hyny. Y mae gwir adnabod Duw yn rhan o ddelw Duw ar enaid dyn, ac yn ein tebygoli iddo.—2. Heb fydd, cangen arall o wir dduwioldeb, y mae yn anmhosibl rhyngu ei fodd ef. Heb. xi. 6. Heb gredu non Duw, a chredu tystiolaeth y gair yn gywir am dano, nis dichon neb ei wir adnabod na thueddu yn sanctaidd tuag ato. Trwy flydd yr addolodd Abel, Jacob, Moses, a'r holl dduwiolion yn mhob oea. Heb. xi. Heb fydd nis dichon neb weddio, nagwneyd un weithred arall yn sanctaidd. Heb. iv. 2; a x. 22.—3. Nis dichon neb addoli Duw heb ei ofni. Dodir ofn Duw, weithiau, am holl addoliad Duw; ac a arwydda, y parch tufewnol yn enaid dyn at Dduw, oddiwrth gydnabyddiaeth o'i fawredd, ei sancteiddrwydd, a'i berffeithrwydd, yn mhob ystyr. Salm ii. 11; a v. 7; a lxxxvii. 7; a cxxxviii. 2. Lle na byddo ofn Duw, nis dichon fod yno wir addoli Duw. Heb. xii. 28.—4. Nis dichon i neb wir addoli Duw heb gariad ato. Y mae parch a chariad yn cydweithredu tuag at Dduw,

mewn gwir addoliad. Y mae y cythreuliaid yn credu, yn ofni, ac yn crynu: ond nid ydynt yn caru Duw; am hyny nid ydynt yn addoli Duw. Iago ii. 19. Pob peth nad yw yn tarddu o gariad at Dduw, nid yw yn gymeradwy ganddo. Hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn, a hyn a mae yntau wedi ei addaw i'w bobl. Deut. x. 12; a xxx. 6.

Addoliad allanol, yw cynulleidfa o ddynion yn cyd-addoli Duw yn gyhoeddus, ac yn dangos addoliad tafnewnol y meddwl yn yr arferiad cyhoeddus o'r ordinhadau a sefydlodd Crist yn ei eglwys, yn ol y gair. Yr ordinhadau ydynt gweddi, pregethiad y gair, canu mawl, gweinyddu y ddau sacrament, sef Bedydd a Swper yr Arglwydd. Nid oes gan neb awdurdod i osod ordinhadau yn yr eglwys ond yr Arglwydd: y mae yr ordinhadau a drefnodd efe i gael eu harferyd yn ddyfal, yn ddirifol, mewn ffydd—yn ol trefn Daw; gan ddangos ein parch iddo ynddynt, a'n dysgwiliad wrtho am fendith trwyddynt. Y mae yn ddyledswydd ar bawb felly i'w addoli yn gyhoeddus bob amser; ac yn wyneb pob peryglon, er parch i'r Arglwydd, a lleshad i'w gilydd, ac addeifiad o hono ger bron ei gaseion.

Gan fod addoliad dwyfol yn orchymynedig, ac yn cael ei roddi i'r Arglwydd Iesu, ac i'r Ysbyrd Glan, y mae yn brawf diamheuol o ddwyfoldeb eu personau. Mat. ii. 2, 8; a viii. 2; a ix. 8; a xxviii. 19. Marc v. 6. Luc iv. 7. a xxiv. 52. Ioan v. 23. a ix. 38. Heb. i. 6.

Gelynyon yr eglwys a ddeuant i "addoli wrth ei thraed hi," pan y maent yn ymostwng i'w hawdurdod, ac yn dangos parch dyladwy iddi. Dat. iii. 9.—"Addoli y bwystfil a'r ddraig," yw mawrhau Pabyddion a Phabyddiaeth: ac uno a'u defodan a'u cyfreithiau coel-grefyddol, pechadurus, a chabledus. Dat. xiii. 4. Mae dynion yn *addoli cythreuliaid*, pan y maent yn profesu gau athrawiaeth, caru a mawrhan delwau a dewiniaeth, &c. Deut. xxxii. 17. Dat. xix. 20. Edr. Duw, EILUN.

ADDEF—IAD (def), cydnabod, cyffesu, arddelwi, rhoddi.—"Y neb a guddio ei bechodau ni lwydda: ond y neb a'u haddefo ac a'u gadawo, a gaiff drugaredd." Diar. xxviii. 13. Y mae dyn yn cuddio ei bechod trwy ei wadu, neu ei leihau, fel y gwnaeth Saul, i Sam. xv. 20, 21. neu ei briodoli i un arall, fel y gwnaeth Adda i'w wraig, a'r wraig i'r sarff. Gen. iii. 12, 13. Ezec. xviii. 2. Ceisio cuddio eu pechodau y mae dynion; ond nis dichon iddynt ei wneyd, gan fod Duw yn hollwybodol. Salm cxix. 168. Dywedir yn aml, yn yr ysgrythrau, fod dynion yn gwneyd yr hyn y maent yn ei geisio, neu yn amcanu ei wneyd. Ezec. xxii. 26. Mal. i. 7. Addef pechod sydd wrthwyneb i'w guddio; ei addef yn rhwydd ac yn gyflawn, gyda chywilydd a thristwch duwiol ger bron Duw, neu ger bron dynion hefyd, os bydd yr achos yn gofyn. Ond ofer yw addef, heb ei adael; y mae y

ddau yn gynnwysedig mewn gwir edifeirwch am bechod. "A gaiff drugaredd;" sef y neb a'u haddefo ac a'u gadawo. Salm xxxii. 5. Luc xv. 18, &c. 1 Ioan i. 8, 9.—"Pwy bynag a'm haddefo i ger bron dynion, Mab y dyn a'i haddef yntau ger bron angelion Duw." Luc xii. 8. Y mae addef Crist yn groes i'w wadu trwy ofn, neu gywilydd; ac yn cynnwys, 1. Gwir adnabyddiaeth o hono ef, ei efengyl, ei achos, a'i bobl yn y byd.—2. Ei addoli yn gyhoeddus yn ei ordinhadau gyd a'i bobl.—3. Ei broffesu ger bron dynion fel en hunig Arglwydd ac Iachawdwr.—4. Bucheddu yn addas i efengyl Crist.—5. Dal i fyny wir athrawiaeth yr efengyl, yn groes i holl gyfeiliornadau y pwll diwaelod. Dynion yw yr unig offerynau gan y diafol i waradwyddo Crist, ac i erlid ei bobl a'i achos yn y byd. Y mae yn angenrheidiol ac yn orchymynedig i'w holl ganlynyddwr ei addef ger bron dynion, beth bynag fyddo y canlyniad. Salm cxix. 46. Ioan ix. 22. Mat. x. 32, 33. Rhuf. x. 9, 10. 1 Tim. vi. 12, 13. 2 Tim. i. 8. 1 Ioan iv. 15. Dat. ii. 13. Rhaid ei addef, 1. Er gogoniant Crist ei hun.—2. Er cynal achos Crist yn y byd, ac er helaethiad ei deyrnas. Os gwad pawb ef, derfydd ei achos yn y byd.—3. Er tystiolaeth i ddynion, ac yn eu herbyn. Bu hyfdra y duwiolion o'i blaidd, ac yn ei addef, er goddef pob creulondeb, yn foddion neillduol o lwyddianus i ennill eraill i greu ynddo.—4. Er cynnydd ffydd a chariad y rhai sydd yn ei addef. Y rhai a'i haddefant a addef yntau ger bron ei dad a'i angelion. Luc xii. 8. 1 Sam. ii. 40. Dat. iii. 5. Addef hwynt, 1. Fel ei eiddo, a'i wir ddygyblion.—2. Addef eu gwaith yn ei addef yn tau.—3. Arhwydedda hwynt a'r anrhydedd mwyaf, ac yn y dull mwyaf cyhoeddus. Edr. CYFFESU.

ADDFED—U (add-med), ffaeth, blodiog; peth wedi tyfu i berffeithrwydd; megys yd, ffwrwthau, &c. Gen. xl. 10. Exod. xxii. 29. Joel iii. 13. Mfc. vii. 1. Dat. xiv. 15, 18.

ADDFWYN—DER—DRA (add-mwyn), llariaidd, llednais, hynaws, tirion, rhadlaw, gwâr, arafaid, tawel, llonydd, didonau; llarieidd-dra, lledneisrwydd, turiondeb. Mat. v. 5; a xi. 29; a xxi. 5. 1 The. ii. 7. 1 Pedr iii. 4. 1 Cor. iii. 21. 2 Cor. x. 1. 1 Tim. vi. 11. 2 Tim. ii. 25. Tit. iii. 2. 1 Pedr ii. 23; a iii. 15. Iago i. 21.—Yn y cwmp colodd dyn yr addurn hardd hwn o eiddo Duw ar ei enaid; ac a aeth yn gyndyn, yn ffyrnig, yn waedwyllt, yn greulon, ac yn anhawdd i'w drin. Yn y dyn Crist Iesu gwelwn y tlws gwerthfawr hwn yn ymddangos ar ein daear ni yn ei berffeithrwydd a'i ogoniant. "Addfwyn ydwyf," medd efe ei hun, "a gostyngedig o galon." Y mae addfwynder yn berthynol, hefyd, i bawb sydd yn dyfod at Grist, ac yn credu ynddo. Gal. v. 22. Col. iii. 12. "Y mae y ddoethineb sydd oddi uchod," yn mhawb a'i derbyniodd, "yn bur, yn heddychlon, yn foneddigaidd, yn

hawdd ei thrin, llawn trugaredd a firwythau da." Iago iii. 17. Mae yr Ysbryd Glan, trwy ddwys argyhoeddiad o bechod, yn darostwng, yn plygu, yn ystwytho, ac yn llarieddio pechaduriaid ystyfuig, ac yn eu dwyn atyt eu hunain, i ymostyngiad i'r Arglwydd, ac ufudd-dod iddo; megys y gwnaeth â Saul grenlon (Act. ix.) Zaccheus y publican, y mab afradlon, a miloedd eraill o'u bath. Pan welont nad oes ond trugaredd Duw a all eu bachub, mae yr olwg hono yn eu darostwng ger bron Duw yn y llwch; ac yn eu tirioni tu ag at eraill.—"Gwyn eu byd y rhai addfwyn; canys hwy a etifeddant y ddaear." Arwydda yr agwedd rasol hon eu hundeb â Christ addfwyn; a'u bod wedi eu bendithio yaddo â rhadau ei Ysbryd. Y mae yn agwedd addas ar ddyn ger bron Duw; ac yn ei wneuthur yn wynfydedig iddo ei hun, ac i bawb eraill. Dyoddef ceryddon Duw, ac amhirondeb oddiwrth ddynion, mewn dystawrwydd a llynyddwch. Lef. x. 3. Salm xxxix. 9. "A etifeddant y ddaear." Ie, nid y ddaear yn unig, ond y nefoedd hefyd.—1. Yn gyffredinol, mae yr Arglwydd yn rhoddi iddynt yr hyn sydd angenrheidiol er eu digonedd. Diar. xxx. 8.—2. Y mae yn rhoddi boddlonrwydd iddynt, i'r hyn sydd ganddynt, bydded ychydig neu lawer. Heb. xiii. 6.—3. Trwy eu hundeb â Christ, y mae iddynt hawl gyfreithlon i'r hyn sydd ganddynt. 1 Cor. iii. 21, 22.—4. Y mae Crist yn eu gwneuthur oll "yn freninoedd ac yn offeiriaid," a'r rhai cyfiawn a lywodraetha ar bawb y boren, yn yr adgyfodiad mawr, os nid cyn hyny. Salm xxvi. 9; a xxxi. 11, 19; a xliv. 14; a cxlix. 4. Diar. ii. 21; a x. 30. Esa. lvii. 13; a lx. 21. Heb. x. 36; a xi. 16. Dat. v. 10.

ADDUNED—AU—U (uned), eidduned, gofuned, diofryd, addewid; addewid bwysig i Dduw am gyflawni rhyw weithred dda. Addunedodd Jacob i Dduw y degwm o'i holl feddiannau. Gen. xxviii. 20—22. Adduned-Hannah ei mab Samuel i'r Arglwydd, a'i wasnaeth. 1 Sam. i. 12, 28. Y mae amrywiol reolan yn cael eu rhoddi mewn perthynas i addunedau yn Lef. xxvii. Yr oedd addunedau plant, heb gydsynied eu rhieni, a gwragedd, heb gydsynied eu gwyr, yn hollol ddirym. Num. xxx. 1, 2, 3, &c. Dan yr Hen Destament, yr oedd addunedau yn dra chyffredin; ond dan y Testament Newydd, nid oes un gorchymyn neillduol, na chyfarwyddyd mewn perthynas iddynt. Oddiwrth hyn y casgl rhai eu bod yn perthyn mwy i'r hen oruchwyliaeth na'r newydd. Beth bynag am hyny y mae yn ddilys y dylent gael eu gwneuthur yn ddirifol—yn ofn Duw—am bethau cyfreithlon—o fewn cyrhaedd ein gallu i'w cwblhau—ac mewn ysbryd efengylaidd: nid fel iawn i Dduw am ein pechodau, ond fel arwyddion o'n hedifeirwch, ein diolchgarwch, a'n cydnabyddiaeth o ddaioni Duw tu ag atom. Wedi eu wneuthur,

y maent yn rhwymo, fel llw Duw arnom; ac yn bechod mawr i beidio eu cyflawni. Deut. xxiii. 21; Salm xxii. 25; a l. 14; a lvi. 12; a lkv. 1; a cxvi. 14, 18. Preg. v. 4, 5. Edr. LLW, TYNGU.

ADDURN—AU—O (add-gwrn), harddwch, ceinion; prydfferthu, ceiniwigo. "Addurn yr esgidiau." Esa. iii. 18. Edr. Escid.—"Efe a addurnodd y nefoedd â'i Ysbryd." Job xxvi. 13. Nid yn unig gwnaeth Duw y nefoedd, ond efe a'i haddurnodd â'i Ysbryd. Y maent wedi eu harddu, eu prydfferthu a'u gwneuthur yn hyfryd i'r llygaid edrych arnynt. Mae y lloer, a'r ser, addurniadau ysblynydd y nefoedd, wedi eu gosod a'u trefnu yn gyfanedd, yn y modd mwyaf hardd a hyfryd i edrych arnynt. Gosododd Duw fŵd, neu gronglwyd y tŷ, uwch benau pryfed gwael, yn geinwedd, ac yn llawn harddwch; fel y gwelent ogoniant a daioni eu Harglwydd. Y mae mŵd, neu gronglwyd boglynog, ceinibog, serenog, gemwaith Duw, yn harddu eu palas am ychydig o ddyddiau yma yn y byd; ac os felly, beth fydd y tŷ nid o waith llaw, tragywyddol yn y nefoedd? 2 Cor. v. 1. Bydded i'r trigianydd edrych am addurniadau cymhwys i'r breswylfod, sef rhadau yr Ysbryd Glan. Yr hwn a addurnodd y nefoedd a all addurno calon pechadur tywyll, afuniiaidd, a goleuni ysbrydol, a thlysau o aur, a boglynau o arian (Can. i. 11), sef sancteiddrwydd yr Ysbryd.

ADDYSG—IAD—AU—U (a-dysg), hyfforddiad, cyfarwyddiad; athrawu.—Ceryddon addysg, sef ceryddon er addysg, yn athrawiaethol, neu yn rhagluniaethol. Diar. vi. 23. Edr. CERYDD.—Mae pechaduriaid yn byw mewn cariad at eu pechodau, yn casau addysg dduwiol, sanctaidd, oddiwrth Dduw. Salm l. 17. Diar. v. 12. Edr. ATHRAWIAETH, DYSG, RHIE NL. Trech anian nag addysg. Diar.

AEL—IAU, ellael; ael-lygad, sef y bwa gwalltog uwch y llygad. Lef. xiv. 2. Ael bryn, dibyn, llechwedd, serth, llethr. Luc iv. 29. Ael gwisg, ymyl; ar uel, agos, wrth, yn agos at.

AELOD—AU, cangen, darn; rhan o gorff dyn; aelod o gig, sef darn: yn draws symudol, perthynas, ceraint, teulu.—1. Un o ranau y corff, megys troed, llaw, &c. Rhuf. xii. 4. 1 Cor. xii. 26.—2. Holl egni corff ac enaid. Rhuf. vi. 12; a vii. 23.—3. Y chwantau pechadurus sydd yn ein natur lygredig. Col. iii. 5. Iago iv. 1.—4. Yr holl fyddloniaid, y rhai a unwyd â Christ trwy ffydd. 1 Cor. xii. 17. Eph. v. 30. Crist a'i bobl, a'u hystyried yn gorff, efe yw y pen, hwythau yw yr aelodau: y maent hefyd yn aelodau i'w gilydd; y maent wedi eu huno âg ef, fel eu pen, ac mewn undeb a'u gilydd, fel aelodau. Eph. iv. 25. Edr. BRDYR.

AELWYD—YDD (ael), teulu; lle yr arferir llosgi tân arno. Esa. iii. 14. Jer. xxxvi. 23. Eagyra y rhai cystuddiedig a gyffelybir i

aelwyd; oblegid fod baredigaethau Duw, a'u gofidiau tufewnol, megys yn llosgi arnynt, yn eu gwneuthur yn ddigysur. Salm cii. 3. Llywodraethwyr Judah a fyddant fel aelwyd danllyd yn mhlith coed, i ddifa eu gelynicion o amgylch. Zech. xii. 6.

Aelwyd a gymhell. Diar.

AENEAS [*canmoladwy*], enw dyn yn Lyda, yr hwn a orweddodd wyth mlynedd yn glaf o'r parlys, ac a iachawyd gan Pedr. Act. ix. 33. Effeithiodd y wyrth hon mor hynod ar drigolion Lyda a Saron, fel yr ymchwelasant at yr Arglwydd.

AERES, *Saes. HEIRESS*, yr un peth ag etifeddes. Diar. xxx. 23.

AERON (*aeron*), *אֲרֹנָה*, ffrwythau coedydd, ffrwythau haf; megys afalau, ellaig, eirin, cnau, &c. Dat. xviii. 14.

AF, arferir ef yn niweddiad y perwyddiaid, yn y dynweddiad cyntaf, yr amser dawedadwy; hefyd, fel attodiad i enw gwan, a arwydda y gradd uchaf; fel rhagddod, mae ystyr nacael iddo, megys afian, &c.

AFAL-AU (*bal*), ffrwyth coed. Afal per, afal sur, afal melyn-hir (*a lemon*) afal euraid (*an orange*) afal gronynog (*a pomgranate*) afal y marchog (*nonpareil*). Mae prenau afalau o amrywiol fath. Dywed Bochart nad oedd ond ychydig, os dim, o honynt yn ngwlad Canaan. Nid ffrwythau naturiol yw afalau, ond ffrwythau celfyddyd yn unig. Y ffordd i'w lluosogi yw hau y cnewyll yn y ddaear, y rhai a ddygant afalau surion yn unig, yn wahanol eu llun a'u harchwaeth oddiwrth yr hyn a hauwyd. I droi y rhai hyn yn afalau o un rhyw yw gwaith impio. Brigyn o'r pren afalau wedi ei impio yn y pren sur a bwr iddo ddwyn afalau o'r un rhyw a'r pren o ba un y dygwyd y brigyn allan. Y ffordd oreu i gadw afalau dros y gauaf yw, eu gadael ar y coed nes y byddo perygl iddi rewi; eu casglu ar dywydd sych, a'u rhoddi yn dyrau ar eu gilydd i chwysu, dros fis neu chwech wythnos. Dylid eu harolygu yn ofalus a chymeryd ymaith bob un y byddo dim ymddangosiad arno o fraeniad: gwedi hyn, rhwbio y rhai iach yn sych, a'u rhoddi mewn ystenu priddion mawrion, wedi eu berwi a'u sychu yn dra sych; ac wedi hyn, eu cau i fyny, i gadw yr awyr allan. Ond dilyn y dull hwn, cadwant yn dda am hir amser; ond os daw awyr atynt, crychant i fyny, a meddalant. Fel y mae Crist yn cael ei gyffelybu i bren afalau, felly y mae yr iechydwr iaeth yn ei hamrywiol gangenau, fel yr amlygir hwynt yn yr addewidion, ac athrawiaethau yr efengyl, yn cael ei chydmaru i'r afalau, ffrwyth y pren. Can. ii. 5.—“Ffrwythau pren y bywyd,” sef Crist, yw holl freintiau, rhadau, cysuron, a gwardigaethau ei bobl. “O'i gyflawnder ef y maent oll yn derbyn, a gras am ras.” Ioan i. 16.—“Y mae arogl ffreonau yr eglwys

megys afalau,” sef ei gweddian, yn esgyn yn uwg arogl-darth eiriolaeth Crist; a'u hymarweddiad sanctaidd, yn troedio llwybrau pur yr efengyl; y maent yn gymeradwy gan Dduw, ac yn lleol i ddyuion. Can. vii. 8.

—“Gair a ddyweder mewn amser, sydd fel afalau aur, mewn gwaith arian cerfiedig.” Diar. xv. 11. Gair o rybydd, addysg, neu gysur, a ddyweder mewn doethineb, cariad a thiriondeb, yn addas o ran y personau, yr amser, a'r amgylchiadau, sydd hyfryd, hardd ac adeiladol; fel *afal euraid*, yn arogl yn beraidd, yr olwg arno yn hardd, ac yn hyfryd i'r archwaeth. Yr afal euraid, *citron*, tebygol, a feddylir. Gwel Harmer, Vol. II. p. 160—166. (*Edit. Dr. A. Clarke.*)

AFALLEN (*afall*), pren afalau; *afallen sur*, sef pren afalau surion. Y gair *אֲפַלְלָהּ* a gyfieithir *afallen* yn Can. viii. 5, a Joel i. 12, yw yr un a gyfieithir pren afalau yn Diar. xxv. 11. Can. ii. 8. Y mae teithwyr diweddar* wedi sylwi, mai ffrwythau canolig yw yr afalau yn ngwledydd y dwyrain, ac nad ydynt yn cyfateb i'r hyn a ddywedir am afalau yn yr ysgrythyrau: ond fod y pren *citron* a'i ffrwythau yn aml yn ngwlad Judea; a'r pren a'i ffrwythau yn cyfateb yn gwbl i'r desgrifiad o'r *אֲפַלְלָהּ* yn y lleoedd uchod: am hyn gellir barnu mai y pren hwnw a feddylir. Y mae yn bren cysgodfawr, a'i ffrwyth yn beraidd ac yn hardd; ac yn rhagori llawer ar brenau y coed, yn yr olwg arno, ei gysgod, a'i ffrwythau.—“Dan yr afallen y'th gyfodais.” Can. viii. 9. Mae yr eglwys (pen. ii. 3.) yn eistedd dan gysgod y pren hwn, i'w diogelu rhag gwres a phoethder yr haul; ac yn ymborthi ar ei ffrwyth, i'w chynnal a'i chysuro; yma y mae yn hysbysu y cymundeb rhyngddi a Christ, dan ei gysgod ei hun. Dan y pren afalau, wedi fy nghysgodi ganddo, ac yn ymborthi ar ei ffrwyth, “y'th gyfodais,” neu y'th ddeffroais, i gael rhagor o gymundeb a thi, a mwynhad mwy cyflawn o'th gymdeithas. Mae yn dra amlwg mai geiriau yr eglwys ydynt wrth Grist.† Yn yr agosrwydd ato, mae y saint yn llafurio am ychwaneg o fwynhad o hono; ac megys yn ei ddeffro i'w cynnorthwyo a'u dyddanu.—“Yno y'th esgorodd dy fam;” yno y bu eglwys yr Hen Destament mewn gwewyr am danat, nes dy ymgnawdoli; yno y mae dy fyddlawn weision mewn gwewyr, nes dy ffurfio yn nghalonau pechaduriaid; yno y mae pawb a'th adwaenent yn llafurio am fwy cyflawn fwynhad o honot, a thebygolrwydd i ti. Salm xlv. 24. Esa. lxiii. 11, 12; a lxiv. 7. Jer. ii. 6. Gal. iv. 19.

AFIAID, yr oedden yn trigo yn Hazerim, yr hon oedd yn cyrhaedd o afon yr Aipht i Gaza. Deut. ii. 23. Jos. xiii. 3.

AFIECHYD (*iechyd*) anhwyrl corfforol, saldra, clefyd, llesgedd. Ffrwyth ac effaith pechod

* Gwel Russell's *Natural History of Aleppo*. p. 21.

† Gwel Ainsworth, Gill, Browe, Durham

yw pob afiechyd corfforol. Y mae yn gynwysedig yn y farwolaeth hono a fgythiodd Duw ar y dyn os anuffuddhai i'w orchymyn. Y mae llawer o afiechyd dynion yn tarddu oddiwrth eu dull o fyw; y mae segurdd, diogi, moethau, ac anghymedroldeb, yn magu y plâau mwyaf gofidus a dychrynllyd ar ddynion; megys y gymalwst, y graianwst, y cryd cymalau, afiechyd yr ysgyfaint, a'r iau, a'r pen, &c. Y mae glanweithdra, cymedroldeb, oodi yn foreu, dilladu â gwisgoedd addas, gochelyd segurdd, syrthni, ac awyr wlybyrog, ac eistedd mewn dillad gwlybion, &c. yn gymhorth mawr at gadw y corff yn iachus. Y mae yn resynus gwelod dynion yn llenwi y gwaed âg afiechyd sydd raid iddo dori allan ryw ffordd yn fuan neu yn hwyr, trwy eu hynfydrwydd yn porthi chwantau pechadurus: ond, er dystrywio corff ac enaid, nid ymadawant a'u chwantau, ac amryw feluswedd. Y mae un pryd o gig, a hyny o un rhyw, yn ddigon mewn pedair awr hugain; ac ni ddylai neb yfed ond i ddiychedu ei hun, ac yfed yr hyn sydd fwyaf addas i hyny. Y mae afiechyd ceryddol a barnedigaethol hefyd, o herwydd en diystyrwch o Dduw, a'u hanuffudd-dod i'w air. Deut. xxviii. 22. Yr oedd afiechyd Job a Hezechiah er eu profi a'u puro. Nid yw yn bechardurus arferyd pob cyfferi a moddion meddygol, gyda golwg ar Dduw am ei fendith arnynt; i'r gwrthwyneb y mae yn rhyfyg pechadurus peidio; er hyny, gweddi y fydd a iachâ y claf, ynghydag ymstyngiad gwirioneddol ger bron Duw mewn edifeirwch am ein pechodau sydd yn achos o bob gofid. Iago v. 13—15. Yn nyddiau ei gnawd yma yn y byd, yr oedd yr Arglwydd Iesu "yn myned oddiamgylch, gan bregrethlu efengyl y deyrnas, ac iachau pob cleiyd, a phob afiechyd yn mhlith y bobl." Mat. ix. 35. Y mae y geiriau yn rhoddi i ni olwg rhyfedd o ogooneddus a thirion arno. Mae y bobl yn llawn afiechyd, ac yntau yn gyflawn feddyginiaeth iddynt. Mae yr holl rinwedd ynddo ei hunan; nid deall rhinweddau pethau eraill meddyginiaethol y mae, ond mae y rhinwedd ynddo ei hun, a hwnw yn ddigonol i symud pob afiechyd. Y mae, nid yn unig ei gyflawnder dwyfel i'w weled, ond hefyd ei raslonrwydd a'i ewyllys da; yr oedd yn myned o amgylch, o'i ewyllys da ei hun, i gyfranu yn rhad, yr hyn oedd gyflawn ynddo, er llesad i'r truan a'r elwysus. Yr hwn a roddodd orchymyn i'r haul amgylchynu y nefoedd, i dywallt golenni am ben daear dywyll, er llesad a sirioldeb i'w thrigolion, a aeth ei hun yn gyflawn o oleuni a meddyginiaeth i blith pechaduriaid afiach. Yr un ydyw ef eto; trwy efengyl ein hiechydwr-iaeth, a'r pregethiad o honi, y mae iachad yn cael ei weini i eneidiau clwyfus, digysur; a bydd amledd dirifedi o honynt wedi eu cwbl iachau. Heb. 7. 25.—*Quem admodum Satan peripaticus est ad perpendum, ita Christus ad sanandum; hyny yw, Fel y mae Satan yr rhodio*

oddiamgylch i ddistrywio, felly y mae Crist i iachau. *Musculus in loc.*

AFLAFAR (llafar), mudaniaeth, bod heb lefaru; anghydaeniol, heb seinio yn hynod, ac yn ddeallus.—"Y mae cymaint o rywiogaethau lleisiau yn y byd, ac nid oes un ohonynt yn aflafar." 1 Cor. xiv. 10. Sef heb ei briodol ystyr gwahaniaethol oddiwrth bob awn neu lais atall. Nid oes un o honynt yn anhynod. Anfuddiol yw pob awn os bydd yn anhynod; felly, anfuddiol yw pob lefaru yn yr eglwys, oni bydd yn ddealladwy i'r gwrandawyr, er eu hadeiladaeth.

AFLAN-HAU (glân), halogedig, diwynedig, anurddedig, budr, brwt.—1. Peth budr, halogedig. Mat. xxiii. 27.—2. Gwlad heb addoliad Duw ynddi a'i thrigolion heb lanhad aberth Crist. Jos. xxii. 19.—3. Yr hyn a ennillir trwy gamwedd. Job xxxi. 7. Hag. ii. 13.—4. Heb freintiau eglwysig, a hawl yn Nghrist a'i ras. 1 Cor. 7. 14.—5. Torwyr y seithfed gorchymyn, y rhai sydd yn llygru cyrff ac eneidiau. Eph. v. 5.—Yr oedd amryw fath o aflendid dan y gyfraith seremoniol, Lef. v. 2.—ysbrydol, 2 Pedr ii. 10.—ymarferol, Esa. lxiv. 6. Tit. i. 15. Yr oedd pob math o rai aflan i'w cau allan o'r gwersyll gynt, nes eu glanhau. Num. v. Dyagwn oddi yma ddau beth, 1. Fod ein pechodau yn achos cyflawn i Dduw ein bwrw ymaith byth. Dat. xxi. 7.—2. Fod pechaduriaid cyhoeddus i'w bwrw allan o gymdeithas y fyddloniaid, nes y gwelir ynddynt edifeirwch a dychweliad at Dduw. 1 Cor. v. 13. Edr. GLAN, GLANHAU, GOLCH.

AFLES-OL (lles), anuffuddiol, difudd, dielw. Dywed yr apostol fod "dirymiad o'r gorchymyn (neu gyfraith Moses) o herwydd ei leagedd a'i aflus." Heb. vii. 18. Am ei fod yn lleag, neu yn wan, yr oedd yn aflusol. Yr oedd y gyfraith foesol yn lleag ac yn wan i sancteiddio a chyflawnhau pechadur; oblegid bod lleagrwydd yn ei gnawd, trwy bechod. Rhuf. viii. 3. Y mae fel drych goleu yn dangos pechod, ac yn gryf i euogfarnu y pechadur: ond nis gall ei achub na'i lanhau. Yr oedd y seremoniau Iuddegwyr yn lesol fel cysgodau o Grist, i'w ddangos i'r addolwyr; ond wedi i'r sylwedd mawr ddyfod a'u cyflawui oll, yr oeddent yn lleag ac yn aflusol; i.e. yn y gwrthwyneb, yr oeddent o'r niwed mwyaf; gan eu bod, yn lle dangos Crist, yn troi pechaduriaid oddi wrtho atynt eu hunain. Gan hyny, fel ag yr oedd yn drugaredd yn yr Arglwydd eu rhoddi a'u gosod i fyny, hyd gyflawnder yr amser; felly hefyd yr oedd yr un modd yn drugarog yn yr Arglwydd eu dirymu a'u gosod o'r neilldu pan ddaeth.

AFLONYDD-U (llonydd), anesmwyth, blinderus, trafferthus, terfyagus. 1 Sam. xxviii. 15. Salm xxxviii. 8. Act. xvii. 6. Gal. v. 12.

AFLUNIAIDD (afun), dilun, anferth, anogedig.—"A'r ddaear oedd afuniaidd a gwag." Gen i. 2. Heb. ׀׀׀ yn ddiidrefn, yn

gymysglyd, גִּיגִּוּג *gwag, dilanu, disylwedd defnyddiol*. Yr oedd yr elfenau yn gymysgedig, heb eu neillduo oddiwrth eu gilydd, heb drefn, na harddwch, na defnyddioldeb. Yr oedd yma ddefnyddiau; ond heb eu hiawn drefnu a'u defnyddio. Yr un geiriau a arferir yn Deut. xxxii. 10. 1 Sam. xii. 21. Job xii. 24. Salm civ. 40. Esa. xxxiv. 11; a xlv. 9. Jer. iv. 23.

AFLWYDD-O (llwydd), anffawd, anhap, dryglam, trychineb.—“Dystryw ac aflwydd sydd yn ffyrdd pechaduriaid.” Rhuf. iii. 16. Gan fod eu ffyrdd yn groes i Dduw, y mae Duw, yn ei briodoliaethau, ei oruchwyliaethau, a'i ragluniaethau, yn groes iddynt hwythau; am hyny, nis gallant lwyddo; ond tynu pob trueni a gofidiau arnynt eu hunain, heb newid eu ffyrdd.

AFON-YDD (aw-on). 1. Ffrwd o ddwfr croyw, yn rhedeg tua'r môr. Gen. ii. 10. Exod. ii. 5. Gelwir amryw afonydd yn Lloegr yn awr wrth yr enw hwn; y Saeson yn cam-synied yr enw cyffredin am afon, fel yn enw ar ryw afon yn neillduol. Yr afonydd penaf ac enwocaf yn Asia, heblaw yr Euphrates, ydyw y Tigris, Indus, Ganges, Kyang, Lena, Jenisea, ac Obi. Y rhai sydd yn nhir cydiol Ewrop ydyw y Wolga, Don, Nieper, Niester, Danube, Duina, Duna, Weisel, Oder, Elb, Weser, Rhine, Po, Tiber, Rhone, Seine, Loire, Garonne, Ebro, Tajo, Guidania, Guadalquir. Rhai Affric ydynt, y Nilus, Senegal, Zaire, a Bravagal. Rhai penaf yr Americ ydynt, yr Afon De la Plata, Afon Amazons, y Mississippi, a St. Lawrence. Yr afonydd mwyaf yn y byd, ydyw y Mississippi, Amazons, a De la Plata. Y mae y Mississippi, yn ngogledd America, yn rhedeg, a chyfrif ei throellau, 4,500 o filltiroedd cyn cael y môr. Yn neheudir America, y mae yr afon De la Plata, wedi rhedeg amryw filoedd o filltiroedd, yn ymdywallt mor nerthol i'r môr, fel y mae yn cadw ei chroywder amryw filltiroedd oddiwrth y tir. Y mae ei lled, yn agos i'w cheg, yn 150 o filltiroedd. Yr afon Amazons hefyd, sydd yn y deheu, yn rhedeg 3000 o filltiroedd cyn cyrhaedd y môr, rhwng Brazil a Guiana, lle y mae yn ymdywallt, yn 200 o filltiroedd o led. St. Lawrence, hefyd, sydd afon fawr iawn yn y gogledd, yn cael y môr yn agos i Newfoundland. Heblaw y rhai hyn, y mae yn America amryw afonydd eraill yn fordwyol; megys y Delaware, yr Ohio, &c., &c. Yr afonydd mwyaf enwog yn Brydain ydynt, y Thames, Hafren, Medway, Mersey, Dyfrdwy Humber, Tyne, Usc, Clyd neu Clwyd, Tweed, a Derwent. Ar rai ystyriaethau, y mae yr afon Thames yn un o'r afonydd enwocaf yn y byd; sef, o ran tegwch yr afon, prydferthwch y dolydd ar ei glanau, a'r aneirif gyfoeth a drosglwyddir ar hyd-ddi. Yr afonydd a sonir am danynt yn fwyaf neillduol yn yr Ysgrhythrau ydynt, Nilus, yn yr Aipht; yn Canaan, yr Iorddonen, Cison, Jabboc, ac Arnon; Abana a Pharphar, yn Syria; yn Caldea, yr Euphrates,

Hidecel, Gihon, Pison, Chebar, Ahafah, Ulai. Gelwir yr Euphrates a'r Nilus, weithiau, yr *afon*, mewn ffordd o enwogrwydd. Ezra iv. 10, 16. Salm lxxx. 11. Esa. xix. 5. Felly gelwir, hefyd, y Môr Coch. Salm lxxiv. 15. Hab. iii. 8. Esa. xxviii. 8. Wrth *afon y diffeithwch* y meddyiir afon Bosor, yr hon a rana etifeddiathau Judah a Simeon, ac a red i Fôr y Canoldir. Amos vi. 14.

2. Arwydda afon hefyd, helaethrwydd a llawnder o unrhyw beth. Y graig yn tywallt afonydd o olew, a arwydda fod yr olew-wydd yn tyfu mewn creig-leoedd, yn rhoddi i Job y cyfryw helaethrwydd o olew, fel pe buasai yn afonydd yn llifo i lawr o'r creigiau. Deut. xxiii. 18; a xxx. 20, 24. Job xxxii. 6. “*A'r graig yn fy ymyl sydd yn ymdywallt yn afonydd o olew.*” —“Ag afon dy hyfrydwch y diodi hwynt:” hyny yw, a helaethrwydd dy hyfrydwch a'th dangnefedd, yn llifo yn barhaus oddiwrthyt i'w heneidiau, y digoni hwynt, fel rhai wedi yfed i lawnder a boddlonrwydd hollol. Y mae pob peth yn y Gwaredwr, yn gyntaf, y sydd yn cael ei gyfrauu i'r gwaredigion, y rhai sydd yn ymddiried dan gysgod ei adenydd. Ei hyfrydwch ef, yn gyntaf, fel ffynon dragywyddol ynddo: ei hyfrydwch ef iddynt lwy, fel afon, neu ffrwd gref (כַּרְסִי) yn rhedeg o'r ffynon hono, ac o'r un natur a'r ffynon ei hun. Gyd âg ef y mae ffynon bywyd; ond y mae ffrydiau helaeth, crysion, yn llifo i'w bobl. Salm xxxvi. 8, 9. Jer. xxxi. 14. Mat. xxv. 11. Y mae yr ischydwrriaeth yn cael ei chyffelybu i “afon bur o ddwfr y bywyd, dysglaer fel grisial, yn dyfod allan o orseddfaine Duw a'r Oen.” Dat. xxii. 1. O gariad tragywyddol, a dwfn gynghor y Drindod, y tarddodd hi allan; y mae yn bur fel Duw ei hun, ac yn puro pechaduriaid aflan. Y mae yn ddwfr y bywyd, oblegid ei bod yn tarddu o'r bywyd ei hun, ac yn rhoddi bywyd, sirioldeb, a dyddanwch i filoedd, a fuasant yn athrist ac yn wylofus byth hebddi. Y mae, fel afon, yn rhedeg gyda llawnder a grym anfeidrol, a pharhad tragywyddol, ac bechaduriaid ar ddarfod am danynt, mewn cyflwr o bechod a thrueni. Geill y neb sydd â syched arno yfed o honi yn rhad, yn helaeth, ac yn dragywyddol. Dyma yr afon sydd a'i ffrydiau yn llawenhan dinas Duw yn yr amseroedd mwyaf sych, cynhyrfus, a therfysgelyd; a'i dyfroedd yn ffrwythlon, ac yn feddyginiaethol. Exod. xvii. 5, 6. Salm xlvi. 4; a lxxviii. 15; a cv. 41. Can. iv. 12. Ezec. xlvii. 1, 8, 9, &c. Joel iii. 18. Zech. xiv. 8. Tit. ii. 11, 12.

“Y mae yr Arglwydd ardderchog (fel amddiffynwr ei eglwys) yn fangre afonydd a ffrydiau llydain; y rhwyf-long nid â trwyddo, a llong odidog nid â drosto.” Esa. xxxiii. 21. Fel y mae afonydd a ffrydiau llydain nid yn unig yn gysur i ddinasoedd, trwy en dyfroedd iachus, ond, hefyd, yn ddiogelwch iddynt rhag ymosodiadau gelynyon; felly y mae yr Arglwydd yn

ddiogelwch cyflawn a thragywyddol i'w eglwys; nid â gelyn byth trwyddo na throsto; ond bydd eu hymngais yn erbyn ei eglwys yn ddynstr iddynt eu hunain. Galleisid meddwl, gan fod yr Arglwydd yn fangre afonydd a ffrydiau llydain, o ran helaethrwydd a llawnder y bendithion sydd ynddo i'w bobl, y gallasai hyn rwyddhan dyfodiad gelymion, mewn llongau godidog, i ymosod arnynt; ond y mae yr Arglwydd ardderchog yn ddigonol amddiffynwr, ac nis dychon y llongau godidog nesáu atynt.

"Eie a yf o'r afon ar y ffordd," &c. Salm cx. 7. Ew, sef yr Arch-offeiriad mawr, tragywyddol, yr hwn sydd yn eistedd ar ddeheu- law y mawredd—yr hwn sydd a llywodraeth freninol ganddo—ac sydd yn darostwng pawb tano, neu yn eu dryllio & gwialen haiarn. "A yf o'r afon ar y ffordd." Y mae awdwyr yn amrywio yn eu meddyliau am ystyr priodol y geiriau hyn. Y mae rhai yn eu priodoli i ddy- oddefiadau Crist; eraill â farnant fod yfed o'r afon yn ddeagrifad mwy priodol o gyfranogiad helaeth y natur ddynol, yn mherson Crist, o gynnorthwyon dwyfol yr Ysbryd Glân i fyned trwy ei holl ddyoddefiadau, er trymed oeddent, a derchafu ei ben yn fuddugoliaethus ar ei holl elynion, ac i'w addasu i weinyddiad y swydd gyfryngol, yn yr holl waith pwysig perthynol iddi. Yn yr ystyr hwn y golygodd cyfansodd- wr craff a manwl y Salmau Cân yn Gymraeg y geiriau:—

Ofwir fyra fr gyflawn hon,
Fo yf o'r afon nesau
A gaeu ar ei ffordd yn rhwydd,
A'r Arglwydd a'i derchafu.
E. PAVA.

Gwel Hervey's *Meditations*, p. 98, 99. Myned trwy ddyfroedd, meddant, a ffrydiau yn llifo dros un, ac yfed cwpan cymysgedig o bob peth niweidiol, ydynt ymadroddion aml, yn yr ysgrythran, yn arwyddo-cystuddiau a gorthym- derau mawrion. Salm cxiv. 5; a lxxv. 8. Esa. xxx. 28; a li. 17. Jer. xxv. 15; a xlvii. 2. Ond yfed o afon mewn gwledydd poethion, sychion, a arwydda, cyfranogiad o gynnorth- wyon a chysuron, yn wyneb cyfyngderau, lafur, a lludded. Beth a ddichon fod yn fwy dymun- ol a lleol i deithiwr lluddedig? "Gwnaf idd- ynt," medd Duw wrth ei bererinion lleag, "rod- io wrth ffrydiau dyfroedd," o ba rai y gallant yfed yn barhaus, er eu cynnalieath a'u cysur. Jer. xxxi. 9. Y mae "yfed dwfr gorthrymder," yn arwyddo caethiwed a chystudd. 1 Bren. xxii. 27. Esa. xxx. 20. Eto, nid "yfed o'r afon ar y ffordd" ydyw hyn; y mae y naill yn arwyddo prinder, a'r llall helaethrwydd o gysur- on. 2 Bren. iii. 16, 17. Diar. xviii. 4. Esa. xxvii. 25. Joel iii. 18. "Wrth ymddyddan a'r Dr. Lowth," medd Mr. Merrick, "dywedodd wrthyf fod yr esboniad hwn, sydd yn priodoli gwaith Crist yn yfed o'r afon, i'w waith yn der- byn cynnalieath a chysuron, yn llawer mwy i'w gymeradwyo na hwn sydd yn dychymygu eu bod yn cyfeirio at ei ddyoddefiadau." Dar-

luniant ryfelwr bywiol, egniol, medd Grotius, yr hwn, tra yn ymlid ei elynion, yn lle myned i ryw dŷ am luniaeth ac adfaethiad i adgryfhau ei ysbrydoedd, a'i cymer gyda brys o'r afon nesaf a gyferfydd â hi.

While with advancing step his feet
The conflict yet prepare to meet,
The streams that glide along the way,
New vigor to his heart convey,
And bid him 'mid the scene of dread,
Secure of conquest lift the head.

MERRICK.

Dywedir am y Messiah, "y llywodraetha o fôr hyd fôr, ac o'r afon hyd derfynau y ddaear;" (Salm lxxii. 8), sef o'r Môr Heli, neu y Môr Marw, hyd y Môr Mawr, sef Môr y Canoldir; ac o afon Euphrates yn y dwyrain, hyd Hispan yn y gorllewin; neu, yn hytrach, y byddai ei llywodraeth yn cyrhaedd, yn ol addewidion ei dad iddo, yn ddiderfyn, dros wyneb yr holl ddaear, o fôr hyd fôr. Gen. xv. 18. Exod. xxiii. 31. Num. xxxiv. 2—6. 1 Bren. iv. 21. Salm ii. 8; a lxxxiii. 8. Esa. xlv. 22. Zech. ix. 10. Act. i. 8. Col. i. 5, 6. Dat. xi. 15. —"Y mae yr Arglwydd yn cyfodi ei law ar yr afon, ac yn ei tharo hi yn ei (neu, nes y byddo yn) saith firwd;" yn arwyddo, symudiad effeithiol rhwystrau mawrion, fel afon gref, ar ffordd gwaredigaeth ei bobl. Esa. xi. 15; a xlv. 27.—"A'i wynt nerthol efe a gyfyd ei law ar yr afon." Y mae yn y geiriau hyn gyf- eiriad eglur at fynediad yr Israeliaid trwy y Môr Coch. Exod. xiv. 22—"Ac a'i tery yn ei saith firwd;" neu a'i tery nes y byddo yn saith firwd, fel y gallo y neb a fynd drosodd mewn eagidiau, neu yn droed-aych. Ac yn ganlynol i hyny, "fe fydd prif-ffordd i weddill ei bobl, y rhai a adewir o Assyria." Amlwg yw, mai wrth yr afon sydd i'w tharo, y meddwl y prophwyd yr Euphrates, ac nid y Nilus, fel y barnodd llawer. Ni buasai taro yr afon Nilus yn agor ffordd i'w bobl o Assyria. Y mae yn yr adnod brophwydoliaeth am ddarostyngiad a dinystr y ddwy ymerodraeth, sef Assyria a'r Aipht; ac yn arwyddocaol yn eu dinystr hwy, ddinystr pawb eraill a fyddent yn attalfa ac yn rhwystr i ryddid ei bobl, a llwyddiant ei achos, er eu bod yn ymddangos, fel afonydd mawrion, yn anwrthwynebol. Gwel Lowth, Vitringa, Parkhurst.—"Afonydd o ddwfr bywiol yn dylifo o groth y neb a greddo yn Nghrist," a arwydda y byddai iddo gyfranogi yn helaeth, o'r Ysbryd Glân, yn ei ddylanwadau grasol a chysurol; yn ganlynol, y byddai yn fuddiol ac yn adeiladol i eraill, ac yn barod i bob gweithred dda. Afonydd o gysuron sanctaidd yn dufewnol, a'r rhai hyny yn tori allan yn afonydd ffirwythlon, yn ei fucheddiad a'i rodiad allanol. Ioan vii. 38; a iv. 14. 1 Ioan iv. 15. Diar. v. 16; a xviii. 4. Esa. xii. 3; a xxxii. 15; a xlv. 3.

AFRAD-LON-I-RWYDD (rhad) difrodwr, difawr, gwastraffwr; difa, gwastraffu; un yn gwastraffu, trugareddau, megys bwyd, diod, dillad, &c. Diar. xxviii. 7. Rhuf. xiii. 13.—

"Ac yno efe a wasgarodd ei dda, gan fyw yn *afradlon*." Luc xv. 13. Edr. DRYWRDD.

AFRAID (rhaid) heb raid, heb achos. 1 Cor. vii. 37. 2 Cor. ix. 1.

Afrad pob afrad. Dior.

AFREOL-US (rheol) heb rodio wrth reol; anhrefnus, penrydd. Heb rodio wrth reol union y gair a roddodd Duw i ni, yn mhob peth i rodio wrthi. 1 Thea. v. 14. Edr. RHYWRDD.

AFRLAD-EN (afr-llad) teisenau teneuon. Teisen beillaid groyw wedi ei chymysgu trwy olew, neu aflrad groyw wedi ei heneinio ag olew. Lef. ii. 4. Dylai y gair teisen fod yn y rhif lluosog (לְרַבִּי) *teiseni*: felly y mae gwedi ei roddi yn nghyfieithiad y Dr. Morgan; ond yn yr holl argraffiadau wedi hyny, rhoddwyd ef, yn anaddas, yn y rhif unigol. Yr oedd y teiseni hyn wedi eu dymysgu ag olew; ond nid oedd yr aflrad i gael eu cymysgu ag olew, ond eu heneinio ag olew. Exod. xxix. 2. Lef. vii. 12. Num. vi. 15.—Y peilliad gwenith o ba un y gwnaent yr aflrad oedd yn arwyddo purdeb Crist, a'i holl bobl a'u holl wasanaeth ynddo; yr olew a arwyddai, gras a chysuron yr Ysbryd Glân. Yn y teiseni yr oedd y peilliad wedi ei gymysgu ag olew, a'r aflrad gwedi eu heneinio ag olew; felly y mae gras yr Ysbryd Glân oddi fewn ac oddi allan i'r duwilion; y maent wedi eu cyd-dymheru ag ef, ac wedi eu heneinio hefyd. "Y mae yr eneniad yn aros *ymoch* chwi," medd yr apostol. 1 Ioan ii. 27. A dywed Paul, "Yr hwn sydd yn ein cadarnhau ni gyda chwi yn Nghrist, ac a'n *heneiniodd* ni, yw Duw." 2 Cor. i. 21.

AFU-AU (bu), rhan dufewnol o ddyn ac anifail. *Llad*. JEOUR; hyny yw, *justa cor*, *sef yn agos i'r galon*. Deryn o gnawd gilchwynrog mewn dyn, yn gorwedd yr ochr ddeau, ac yn ymestyn dros yr ochr ddeau i'r cylla, ac yn meinhu tu a'r pen. Ei ddyben yw puro y gwaed a ddygir iddi trwy wythien a elwir *vena porta*, ac a dychwelir yn ol trwy un arall a elwir *vena cava*. Mae y *vena porta* yn ateb i'r un gwasanaeth a rhedweli. Mae y ddwy wythien hyn yn dosbarthu yn fân gangenau trwy holl gorff yr afu. Dyben arall yr afu yw ysgaru y bustl o'r gwaed, trwy yr hyn y mae y gwaed yn cael ei buro. Mae y bustl yn cael ei ddwyn o'r gwaed yn yr afu, trwy fân lestri, i *goden y bustl*; ac oddi yno dygir ef i'r coluddion wrth enau y cylla, i dyneru ac addasu yr ymborth i roddi maeth trwy y llestri llaethog. Y pethau sydd yn chwaneu pwsau y galon sydd yn gydradd yn lleihau pwsau yr afu; a'r pethau sydd yn lleihau pwsau y galon sydd yn chwaneu pwsau yr afu yn yr un gradd. Yn ganlynol, pan fyddo rhyw anifail yn tewychu trwy lawer o gysgu, ymborth, segurdd, ac ychydig o waith, mae y galon yn lleihau, a'r afu yn cynyddu; ac felly yn y gwrthwyneb. Pan byddo pwsau y galon heb gyfateb i bwysau y corph, y mae yr afu yn cynnyddu yn ormodol, ac yn gwasgu yn ormodol ar y rhanau cylchyn-

ol; megys y cylla, y coluddion, cledr y ddwyfron, &c. Ac felly y mae awydd i ymborth yn lleihau, ac anadlu yn gyfyngach. Pan byddo yr afu wedi cynnyddu yn ormodol, trwy orlawnder o ymborth, a rhy fach o waith, er y geill physygywriaeth wneuthur lles, a rhoddi esmwythder am ychydig, nid oes dim ond cymedrollder a rydd iechyd: er ei lleihau trwy garthai, eto cynnyddu a wna yn fuan trwy anghymedroldeb a segurdd. Mae casgliad gôr yn chwydd yn yr afu, yn gyffredinol yn farwol; neu, o'r hyn leiaf, yn anhawdd ei fddyginiaethu. Edr. BUSTL. Yr oedd y Caldeaid yn arfer dewiniaeth wrtho. Ezec. xxi. 21. Wrth *dywallt yr afu*, y meddylir galar mawr. Galar. ii. 11. Edr. DEWINIAETH.

AFFAITH-AU (ffaith), y serch; hefyd yr un peth ag effaith: yn y gyfraith, cyfranogi o bechod arall.—" *Affaith* gwaed gwirion;" sef yr euogrwydd a'r effeithian o dywallt gwaed gwirion. Deut. xxi. 9.

AFFRIC, אֲפִרְקָה *Habaraa, Hafarca, Hafrecca*, אֲפִרְקָה sef y *Baruca*, neu *golad Baruca*. Gwel Dr. Hyde. Un o bedwar parth y byd. Y mae agos yn ynys, wedi ei chydio ag Asia yn unig â llain o dir yn nghylch 60 o filltiroedd, a elwir *Isthmus of Suez*, neu Cyfyngdir Suez, rhwng y Môr Coch a Môr y Canoldir: tros ba un y gallasai yr Israeliaid fyned o'r Aipht i Ganaan, heb fyned trwy y Môr Coch; ond yr un peth oedd i'w harweinydd galluog i fyned â hwynt trwy y môr ag ar hyd y tir sych; a dewisodd y ffordd a roddai iddo achlysuron i amlygu ei ogoniant ei hun. Y mae Affric yn 4300 o filltiroedd o hyd o'r Penrhyn Bona, wrth Fôr y Canoldir, i'r Penrhyn Deau, sef y *Cape of Good Hope*; sef o'r gogledd i'r deau. Ei lled yn y man lleiaf, yw 3500 o filltiroedd, o'r dwyrain i'r gorllewin. Y mae Môr y Canoldir i'r gogledd iddi yn ei gwahanu oddiwrth Ewrop; i'r dwyrain iddi y mae Cyfyndir Suez, y Môr Coch, a Môr India, yn ei gwahanu oddiwrth Ewrop; i'r gorllewin iddi y mae Môr Werydd, yn ei gwahanu oddiwrth Americ. Poblogwyd y wlad hon, gan mwyaf gan hiliogaeth Ham. (Edr. Ham, ac enwau ei feibion.) Bernir i lawer o'r Canaan-eaid ffoi yno pan oresgynodd Josuah eu gwlad. Nid ydyw mor boblog ag Ewrop ac Asia; y mae llawer o honi yn boeth iawn, ac yn anoddefol i Ewropeaid. Nid oes eira yn gyffredin i'w weled yno, ond ar ben y mynyddoedd. Dysgwylia y trigolion i weled y marmor yn toddi mor gynted a gweled dwfr yn rhewi yn galed. Y mae llawer o honi yn ddi-faethwch eang a thywod a poethlyd, yr hyn sydd yn chwaneu at boethder yrawyr yno. Yr afonydd mwyaf nodedig yn Affric, yw y Nilus yn yr Aipht (Edr. AIPHT, NILUS) y Niger, yr hon sydd yn myned i Fôr Werydd wedi rhedeg dros 2800 o filltiroedd. Gambia, a Senegal ydynt gangenau o'r Niger. Y mynyddoedd mwyaf nodedig ydyw yr *Atlas*, yr

hwn a rydd yr enw *Atlantic* i Fôr Werydd, o ba un y mae yn rhedeg i fyny hyd yr Aipht; mynyddoedd y lletad rhwng Abyssinia a Monopotapa; a mynyddoedd Sierra Leone. Y mae sefyllfa Affric yn neillduol o gyfleus at farchnadaeth; gan ei bod yn sefyll megys yn nghanol y byd, a thrwy hyn yn nes at y parthau eraill nag ydynt hwy at ou gilydd. Y mae iddi 10,000 o fil tiroedd o arfordir, a llawer o afonydd mawrion, dyfnion, yn rhedeg i fyny i ganol y gwledydd êang yno: oud er yr holl gyfnewidau hyn nid oes yno forwriaeth yn cael ei dwyn yn mlaen, ag sydd o ddim llesad i'r trigolion; y maent yn amddifad o longau, marchnadaeth, a marchnadwyr, hyd yn nod lle y mae eiddo i fasnachu â hwynt. Y mae mewn gradd mawr wedi ei hegeuluso gan y brodorion a phelledigion. Bu ynddi, yn yr oesoedd gynt, deyrnasodd mawrion; megys yr Aipht, Carthage, ac Abyssinia, &c. Y mae ei thrigolion i gyd, naill ai yn felycion, neu yn deuo: ac o ran crefydd, y maent oll naill ai yn Baganiaid, Mahometaniad, neu yn Gristionogion. Dygwyd yr efengyl yn foreu i rai parthau o'r wlad hon, a bu eglwysi blodeuog yn y cyn-oesoedd yn yr ardaloedd ar Fôr y Canoldir, yr Aipht, Abyssinia, &c. a bu llawer o ddynion enwog yno; megys Cyprian, Awstin, &c. Goddefodd llawer ferthyrdod yno dan Ymerawdwyr Paganaid Rhufain; ond wedi dirywial Cristionogaeth, ac iddynt gollu grym duwioledeb, goregynodd y Saraceniaid y wlad, a dygasant gau grefydd Mahomet ar adenydd eu byddinoedd gyda hwynt; ac y mae Ymerodraeth y Twrc, a llywodraethau eraill, yn cynnal y celwydd hwnn hyd heddyw. Math o Gristionogaeth lygredig ydyw crefydd Abyssinia; Mahometaniaeth, a'i holl dwyll a'i chyfeiliornadau, sydd yn teyrnasu yn ddinystriol yn yr Aipht: a thywyllweh dudaw Paganiaeth sydd yn gorchuddio y parthau eraill o'r wlad resyrus hon. Y mae llawer o'r wlad êang hon yn hollol anadnabyddus i ni hyd heddyw. Yr unig fasnachaeth mewn parthau êang a phoblogaidd, yw y trigolion eu hunain, er ys rhai oesoedd. O ran Lloegr, dyddymwyd y fasnach greulawn a gwaradwyddus hon, wedi hir ymdrech gan ddyinion ffyddlawn yn erbyn ariangarwch a chrenlondeb. Cyfoeth gwr sydd gynwysedig yn rhifedi ei deulu, y rhai a werth fel anifeiliaid, yn aml am ond ychydig bria, Gwedi dyddymu masnach greulawn y caethweision, y mae ymdrechidau llwyddianus yn parhau i daenu gwybaeth o'r efengyl mewn amryw barthau o honi, yn enwedig ngwlad yr Hotentotiaid, tua'r Penrhyn Deheuol, lle y lasuriodd y Dr. Vanderkemp, ac y mae eraill yn parhau i lasurio yn llwyddianus.

"Anfonaf y rhai diangol o honynt at y Cenedloedd, i Tarsis, Affrica, a Lydia," &c. Esa. lvi. 19. פִּלְשֵׁתִים וְלִיִּדְיָה *Phul a Lud. Saer.* Lowth. Ni cheir y gair פִּלְשֵׁתִים *Pul* yn yr ysgrifur ond yn y fan hon; nid addas, tebygaf,

ei gyfleithu Affrica, fel y mae yn ein dau gyf ieithiad ni. Barna Vitringa, ac eraill, mai Philas a fodylir, dinas ac ynys yn yr afon Nilus, yn uwch i fyny na Syene, neu ryw dalaeth neu ddinas yn y parthau pellaf yn yr Aipht, at drigolion pa le y mae cenadau yn cyhoeddi gogoniant yr Arglwydd i fyned; sef yr apostolion ac eraill, y rhai oedd yn lawm tân dwyfol yr Ysbyrd Glân, yn awyddus i gario yr efengyl i barthau pellaf y byd.

AG, gyda, a arferir o flaen geiriau yn dechreu â llafaryddion, fel y mae â o flaen cydseiniaid.—"Ac a'u dug hwynt allan ag arian ac aur." Salm cv. 37.

AGABUS, *Αγαβος* [*ceiliog rhedyn*] Hagab. Lef. xi. 22. Yr un enw ag Hagaba yn Neh. vii. 48. Ezra ii. 45, 46. Dywedir am Agabus mai un o'r Deg-a-Thringain oedd, a anfonodd Crist allan. Tebygol ei fod yn fath o brophwyd teithiol, yn myned o le i le, gan fynegi ei brophwydoliaethau; rhagddywedodd am y newyn a ddygwyddodd yn nyddiau Claudius Cæsar, A. D. 44. Act. xi. 28. Yn nhgylch y flwyddyn 60, ymwelodd â Phaul yn Cæsarea, ac ragddywedodd y byddai iddo gael ei rwymo yn Jerusalem. Act. xxi. 10. Mae hanesion yn dywedyd iddo gael ei ferthyru yn Antichia.

AGAG, אגג [*goruwch ystafell*] brenin Amalec. Tebygol fod hwn yn enw cyffredin ar y breninoedd hyny. Ymddengys fod un cadarn o honynt o'r enw hwn yn amser Moses (Num. xxiv. 7), un arall yn amser Saul, yr hwn oedd elyn creulawn a gwaedlyd iawn i'r Israëliaid. Par orchymynodd Duw i Saul ddyfetha holl genedl yr Amaleciaid, efe, yn ei ragrith, a arbedodd Agag a'r goreu o'r praidd; eithr Samuel y prophwyd a'i darniodd ger bron yr Arglwydd yn Gilgal. 1 Sam. xv. 8, 20, 32, 33. Gelwir Haman yn Agagiad, tebygol, oblegid ei fod o'r un gwaed creulawn â hwynt. Esther iii. 1. Edr. SAUL, SAMUEL.

AGEN-AU [ag], gagen, hollt, holltiaid, fflochen. Yr oedd y graig ar ba un y rhoddodd Duw Moses i sefyll, yn *agen* pa'un y cuddiwyd ef tra yr oedd y gogoniant yn myned heibio, yn ddiammheul yn cyagodi Crist; yn yr hwn, yn unig, y gallwn ni bechaduriaid weled ac edrych ar ogoniant yr Arglwydd. Yn wyneb Iesu Grist y mae llewyrchiad dyaglaer gogoniant Duw yn dyner ac yn oddefol i ni, waeledd euog. Exod. xxxiii. 22. Salm xviii. 2.; a xci. 1, 4, 12. Can. ii. 14. Esa. vi. Ezec. i. 10. Rhuf. xi. 33. 1 Bren. xix. 11. Yn yr hollt a wnaed gan wialen Moses, ac y llifodd y dyfroedd allan o hono, y cuddiwyd Moses ei hun, yr hyn oedd yn cyagodi Crist croeshoeliedig. Salm lxxviii. 15.

AGOR-I-IAD [ag], rhwyddhau, datguddio, dynoethi, dadgan, amlygu.—1. Gwnenthur rhyddid i fynediad a dyfodiad, agoryd drws i fyned i mewn ac allan. Nah. iii. 13. Act. xvi. 26.—3. Tynu caued ymaith oddiar wyneb. Exod. xxi. 33.—3. Deongli, neu egluro

peth. Luc xxiv. 32.—Llygaid a chlustiau Duw yn agored, a arwydda ei sylw craff ar ymddygiad dynion, ei sawr ofal am les ei bobl, a'i barodrwydd i wrando eu gweddiau. Neh. i. 6. Jer. xxxii. 19. 1 Pedr iii. 12. Wrth ei ddwyllaw a'i drysorau yn agored, y dangosir helaethrwydd ei allu a'i ras, a'i barodrwydd i gyfrannu f'w greaduriaid. Salm civ. 28. Dent. xviii. 12.—*Egyr ei wesusau* yn erbyn dynion, pan y byddo, trwy ei air a'i ragluniaeth, mewn modd eglur a nerthol, yn eu hargyhoeddi o'u hægogrwydd. Job xi. 5.—*Egyr galonau*, pan oleuo llygaid y deall, i amgyffred gwirioneddau dadguddiedig. Luc xxiv. 32. Act. xxvi. 18; a xvi. 14. *Egyr glustiau* dynion, pan y mae yn eu dwyn yn ystriol i wrando ei air a'i ragluniaethau. Job. xxxvi. 10.—Y mae yn *agoryd gwesusau* dynion, pan y mae yn rhoddi ei gynnorthwyon i weddio, ac achos i folianu ei enw. Salm li. 15.—Y mae Duw yn agor i ddynion, pan y mae yn gwelod yn dda roddi iddynt ei bresenoldeb, a'i fendithion nefol. Mat. vii. 7. Crist sydd yn "agoryd, ac nid yw neb yn cau; ac yn cau, ac nid yw neb yn agoryd;" rhydd yr efengyl, cadwedigol ras, neu freintiau eraill, neu eu hat-tal, fel y gwelo fod yn dda. Dat. iii. 7.—Dynion yn *agoryd eu calonau*, neu eu *drysau*, i Grist, sydd yn dangos eu parodrwydd i'w dderbyn, trwy ffydd a chariad. Can. v. 2, 6. Dat. iii. 20. Salm xxiv. 7—10,

"*Agoraist* fy nghlustiau." Salm xl. 6.

אֲזַנֵּי אֲזַנֵּי כִּי־רָאִיתִי *clustiau a gloddiaist i mi*. Y mae esbonwyr, yn gyffredin, yn barnu fod y geiriau yr cyfeirio at y gyfraith yn nghylech y gwas, yr hwn o hoffder at ei feistr, a ewyllysi-ai aros gyd âg ef; "Cymer fynawyd, a dod trwy ei glust, ac yn y ddôr, a bydded yn was i ti byth." Exod. xxi. 5, 6. Dent. xv. 17. Prophwydo y mae y Salmydd am Grist, fel offeiriad, ac felly y mae yr apostol yn cymhwyso y geiriau ato. Heb. x. 5. Nid oedd ond un glust i'r gwas yn cael ei thyllu; ond y mae yma *glustiau* yn cael ei cloddio. Nid yr un gair, chwaith, sydd yn cael ei arfer yn y ddaau fan. Nid yw yn ymddangos mor eglur, gan hyny, fôd yn y geiriau gyfeiriad at y ddesof hono. Y mae y geiriau, "Yr Arglwydd a *agorodd* fy nghlust" (Esa. l. 5; a xlviii. 8) yn ymddangos yn nes at eiriau y Salmydd. Tebygol fod y gair *cloddio y clustiau*, yn arwyddo yr un peth a *phlanu y glust*, Salm xciv. 9; a phob un o'r ddaau yn cyfeirio at y ffurfiad cyntaf o'r glust. Fel hyn y mae y geiriau yn cytuno â chyfleithiad y LXX, yr hwn a gymerodd yr apostol. Y mae y glust, trwy gyforddwyon (sef rhan yn lle y cwbl) yn arwyddo y corff i gyd. Felly "clustiau a gloddiaist i mi," sydd yn arwyddo yr un peth a "chorff a gymhwsaist i mi."* Ond yr achos, tebygol, yr enwir y clustiau yn fwy

nag o'n rhan arall o'r corff yw, am fod y clustiau yn arwyddo ei wrandawriad, a'i ufudd-dod, yn ganlynol i hyny, i ewyllys ei Dad, yn iechydwrtaeth ei bobl. Dynoliaeth, canys hyny y mae y corff yn gyforddwynnaidd yn ei arwyddo, wedi ei chymhwyso i berson Crist, a ufuddhaodd ac a ddyoddefodd, i weithredu cyflawnder cyflawn i bechaduriaid. Yn y corff a gymhwsywyd iddo, "gwnaeth ewyllys Duw." Ni allasai wneuthur ewyllys Duw yn gyflawn heb gorrff, sef dynoliaeth, i ufuddhau, dyoddef a marw. Hyn oedd ewyllys y Driudod, fel y gallai ddileu pechod, ac achub pechaduriaid.

AGORIAD-AU (agawr), allwydd, allwedd.

—1. Arwydda offeryn i gloi ac i ddadgloi cloiau, barau, &c. Bara. iii. 26.—2. Gallu ac awdurdod, trwy ba un y cauir dynion i fyny, neu y rhyddheir hwynt. Rhoddi *agoriad* ty *Dafydd* i Eliacim, a arwydda rhoddi iddo awdurdod i oruchwyliaethu a threfnu achosion yn nheyrnas Judah, fel swyddog gwladol i Hezeciah, yr hwn oedd o hiliogaeth *Dafydd*. Esa. xxii. 22 — *Agoriad ar yagwydd*. Yr oedd yr agoriadau dwyreiniol o gryn faintioli, ac yn fwâog: o herwydd hyny, y byddent arferol o'u dwyn ar yr yagwydd. Y rhai mwyaf cyffredin oeddent o bren. Nid oes gan yr Aiphtiaid, hyd heddyw, ond cloiau ac agoriadau prenau. Nid oes hyd yn nod ar byrth Cairo ddim amgenach. Lowth. Gan Grist y mae *agoriad Dafydd*, yr hwn sydd â phob awdurdod ganddo i gau ac agor fel y gwelo yn dda. Dat. iii. 7. Mat. xviii. 18. Y mae ganddo *agoriad y pydew diwaslod, uffern a marwolaeth*; sef awdurdod i ganiatau neu rwystro Satan a'i offerynau, fel y gwelo yn oreu, ac i gadw rhag, neu gondemnio i farwolaeth ac uffern. Dat. xx. 1; a i. 18.—Donian, cymhwysderau, ac awdurdod i eglurhan yr yagrythyrau i ddynion, a elwir *agoriad gwymbodaeth*. Luc xi. 52.—*Agoriadau teyrnas nefoedd*, ydynt allu ac awdurdod i bregethu yr efengyl, ac i weinyddu y sacramentau, Bedydd a Swper yr Arglwydd; ac i gadw llywodraeth a dygyblaeth yn yr eglwys, fel y byddo i ddynion gael eu derbyn, neu eu bwrw allan, wrth reol y gair. Mat. xvi. 19.

AGOS-AU (caws), 1. Gyferbyn, neu gerllaw. Gen. xix. 2. Ioan xix. 20.—2. Mewn perthynas, cyfathrach, &c. Ruth ii. 20. Duw sydd *agos* at ei bobl yn mhob peth y galwont arno; sef yn bresanol, ac yn barod i faddeu a chynnorthwyo. Salm xxxiv. 18; a lxxxv. 1. Jer. xxiii. 23. Esa. lv. 6. Dent. iv. 7.—"Agos yw Duw yn eu genau, a phell oddiwrth eu harenau," pan lefarir llawer gan ddynion am Dduw, heb gariad na derbyniad i'w efengyl, nac ufudd-dod i'w orchymynion. Jer. xii. 2. Nesau at Dduw i'w addoli, trwy ffydd, a chael cymundeb âg ef, yn yr Ysbryd Glan, trwy haeddiant ei Fab, Iesu Grist. Lef. x. 3. 1 Sam. xiv. 36. Zeph. iii. 2.—Blin-

* Rivetus in loc. Dr Owen ar Heb. x. 5, Merrick's Annotations on the Psalms.

der, neu gyfynger, sydd *agos*, pan y byddo yn gweithredu ac yn trywanu hyd yr enaid; neu ar wneuthur felly. Salm xxii. 11.

AGRIPPA, *Llad. AGER PARTUS* [caled oedd *ager arno*] mab Herod Agrippa, y rhoddir hanes am dano yn Aot. xii. Pan fu farw ei cwythr, Herod brenin Chalcis, Agrippa a deyrnasodd yn ei le, trwy osodiad yr ameraudwr Claudius, A. D. 49. Yn mhen pedair blynedd, yn lle Chalcis rhoddwyd iddo daleithiau Gaulonite, Trachonite, Batanea, Paneas, ac Abilene. At y rhai hyn, chwanoedd Nero, Julius yn Perea, a rhan hefyd o Galilea, tua'r gorllewin i Fôr Tiberias. Pan oedd Ffestus yn Rhaglwr ar Judea, A. D. 60, daeth Agrippa a'i chwaraer Bernice, gyda pha un yr oedd Agrippa yn byw mewn lloegach digywilydd, i Caesarea, i gyfarach iddo. Wedi iddynt aros yno lawer o ddyddiau, Ffestus a fynegodd i'r brenin Agrippa hanes Paul, yr hwn oedd yno yn garcharor, trwy achwyniadau yr Iuddewon yn ei erbyn. Ar hyn, Agrippa a chwanoeddodd glywed Paul; yr hyn a gafodd dranoeth. Paul, ar yr achlysur, a ddangosodd pa fath oedd ei fuchedd o'i febyd; ei droedigaeth ryfedd a gwyrtiol; a'i etholiad a'i osodiad i fod yn apostol i'r Cenedloedd. Wrth ei wrando yn areithio am y pethau hyn, Ffestus a waeddodd â llef uchel, "Paul yr wyt ti yn ynfydu!" Yntau a'i hatebodd yn llariaidd, a chyda gweddeidd-dra parchus, Nad oedd; ac a gyfarchoedd Agrippa mewn perthynas i'w wybodaeth o'r pethau yr oedd yn llefaru am danynt. Y brenin a atebodd, "Yr wyt ti o fewn ychydig i'm hennill i fod yn Gristion." Ar hyn, Paul, gyda medrusrwydd a sel ardderchog, a fynegodd ei ddymuniaid, o'i fod ef, a phawb ag oedd yn ei wrando, o fewn ychydig, ac yn gwbl oll, y cyfryw ag oedd efe, ond y rhwymau oedd am dano. Ond, tebygol na ddaeth Agrippa ddim pellach na bod o fewn ychydig. Yr oedd parch, mawredd bydol, yn nghyd â'i chwantau cnawdol a fflaidd, yn attafia iddo rhag bod yn *gwbl oll*. Yr oedd yn gweled, yn amgylchiadau Paul ei hun, beth a fyddai y canlyniadau o hyny. Nid oedd i ddyagwyl, trwy fod yn gwbl oll yn Gristion, ond gwaradwyddiadau, erledigaethau, a dyoddefiadau; ond nid oedd ysbryd balch Agrippa mewn agwedd, yn bresenol, i syuo y cyfryw bethau. Felly, fel llawer ar ei ol, o fewn ychydig i fod yn gadwedig, y bu golledig! Wedi dinystr Jerusalem, y mae yr hanes am dano, iddo ef a'i chwaraer Bernice fyned i Rufain, lle y bu farw, A. D. 90, ac yn 70 mlwydd oed.

AGUR [*alltud*, neu *gynnulledig*], mab Jacoh. Tybia rhai mai Solomon oedd efe; ond nid oes un rheswm paham y newidiai Solomon ei enw; na chwaith pa fodd y gallai weddio yn erbyn cyfoeth; ac nid yw ei ddull o ysgrifenu yn debyg i Agur, yr hwn, trwy yr Ysbryd Glan, a lefarodd y ddegted-bennod-*ar-hugain* o'r Diarebion, wrth ei ddau gyfaill,

Ithiel ac Ucal. Y mae efe yma yn dangos ysbryd rhagorol, yn cyfseu ei anwybodaeth dirfawr o sawredd anchwiliadwy Duw, a'i ryfeddol weithredoedd; ei barch i air Duw, a'i ddymuniaid am ran gymedrol o bethau y byd hwn. Diar. xxx.

AGWEDD-AU (ag-wedd), llun, dull, ystum, delw. Job iv. 16. Esec. i. 5. 1 Bren. vi. 25. 2 Bren. xvi. 10.—"Agwedd gwas." Phil. ii. 7. Yr oedd Crist yn ffurf (*μορφη*) Duw; sef yn wir Dduw; am hyny, ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch â Duw, sef a'r Tad: ond *cymeryd arno* a wnaeth *agwedd* (*μορφη*) *gwas*. Nid gwas oedd, ac nid agwedd gwas oedd arno; ond ffurf Duw yn ogyfuwch â Duw. Ond daeth yn was, ac a gymerodd arno agwedd berthynol i'r cyfryw swydd a sefyllfa isel a gwasel; o wir gariad at bechaduriaid, ac i'r dyben i'w achub. Y gair *Gr. δουλος*, a arwydda, *caethwas*, *gwas*, yn y radd isaf, ac yn rhwym i'w wasanaeth. Felly, gwnaed Crist o wraig, dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf. Hyd nes y talodd y pridwerth drostynt, yr oedd yn gaeth ac agwedd caethas arno. Gan mai efe ei hun oedd y pridwerth, yr oedd yn ofynol iddo gymeryd arno yr agwedd berthynol iddynt hwy. Ni thalasai iddo fyned trwy y byd, ac i'r groes, fel gwr o urddas a boneddigeiddrwydd; gan mai prynu yr oedd y rhai oedd dan y ddeddf, yr oedd yn rhaid iddo wneuthur hyny yn yr agwedd berthynol i'r cyfryw orchwyl. Yr oedd gwaradwydd a dirmyg yn ddyledus i ni, fel pechaduriaid; i'n prynu oddiwrthynt, aeth ef danynt. Yr oedd yn parhau yn ffurf Duw, er cymeryd arno *agwedd gwas*. Pwy a ddichon ddywedyd pa faint sydd yn gynnwysedig yn y geiriau hyn, "Eef a'i DAROSTYNGODD EI HUN!" Phil. ii. 8, &c.

AGWRDl (gwr-dl), cadarn, cryf, nerthol, caled.—"Mai gwth gwynt *agurdd*." Act. ii. 2. W. S.

AH, AHA, arwydd o alar mawr, a molest trwm. Barn. xi. 35. O! Jer. xxii. 18. 2 Bren. vi. 15. Eea. i. 24. Arwydda, hefyd, diystyrwch, *gwwd*, a dirmyg. Salm xxxv. 21.

AHAB, אַחָאב [*brwd y tau*] 1. Mab Omri, yr hwn a deyrnasodd yn lle ei dad. Dechreuodd deyrnasu ar Israel, A. M. 886, ac y deyrnasodd 22 o flynyddoedd. Rhagorodd ar holl freninoedd Israel mewn annuwioldeb: yn ei amaer ef y bu tair blynedd a chwe' mis heb ddim gwlaw ar y ddaear. Iago v. 17. Bu newyn mawr yn y tir o achos y sychder. Rhoddes hyny yn gwyn yn erbyn y prophwyd Elias, ac a chwiliodd yn ddyfal am dano, i geisio ei ladd. Cafwyd Elias i ateb drosto ei hun ger bron Ahab: dywedodd yn hyf wrtho, mai efe a'i deulu oedd yr achos o'r farn drom hon, trwy ymadael oddiwrth y Duw byw, a myned ar ol Baal'm. Dynnodd ar Ahab gasglu holl Israel, a holl brophwydi Baal, i fynyd i Carmel, Casglwyd y bobl: galwasant lawer

ar Baal, ond yn ofer: Elias, yn eu gwydd oll, a ddangosodd mai JEHOFAH oedd y gwir Dduw, ac nid Baal, trwy ddisgyniad tan o'r nefoedd i ysu ei aberth. Lladdwyd 450 o brophwydi Baal. Yn fuan gwedi hyn, cafwyd gwlaw, trwy weddi Elias. 1 Bren. xvi. 29—34; a xvii, xviii. Treisiodd Naboth o'i winllan; cafodd faru i'w chanlyn. Wedi cael ei dwyllo gan y gau-brophwydi, lladdwyd ef wrth ymladd â'r Syriaid yn Ramoth Gilead, a'r cwn a lyfasant ei waed ef. 1 Bren. xx, xxi, xxii. Edr. ELIAS, JEZEBEL.—2. Un arall o'r enw, un o'r gau-brophwydi oedd yn twyllo yr Iuddewon yn nghaethiwed Babilon. Jer. xxix. 21, &c.

AHAFĀ, אַחַפַּא [cenedlaeth] enw dinas, tebygol, yn ngwlad Babilon, yn gyfagos i ba un yr oedd afon o'r un enw, yn rhedeg i'r Euphrates. Yno y bu Ezra a'r gaethglud yn cadw ympryd, cyn eu cychwyniad i'w gwlad eu hunain. Ezra viii. 15, 21.

AHASFERUS, neu ASTEYAGES, אַחַשְׁוֵרֶשׁ [penaeth] 1. Tad Darius, brenin y Caldeaid. Nid oes ond ychydig o sôn am dano. Dan. ix. 1.—2. Ahasferus, neu Cambyses, mab Cyrus, brenin Persia. Daeth i'r orsedd ar ol ei dad, A. M. 3475, ac a deyrnasodd saith mlynedd a phum' mis. Rhwystrowyd adeiladu yr ail deml yn Jerusalem yn ei ddyddiau ef. Ezra vi.—3. Ahasferus gwr Esther. Nid yw haneswyr yn hollol gytuno pwy oedd efe. Y mae Scalinger, Gill, ac eraill, yn meddwl mai Xerxes ydoedd; ond y mae Prideaux yn nghydag eraill, yn meddwl mai Artaxerxes mab Xerxes ydoedd, yr hwn a wnaeth lawer er yr Iuddewon, yn y seithfed flwyddyn o'i deyrnasiad. Ezra vii. Neh. i, ii. Edr. ESTHER, MORDECAI, NEHEMIAH.

AHAZ, אַחַז [meddiannu] 1. Mab Jotham, brenin Judah, yr hwn a deyrnasodd yn ei le. Efe a drodd i fflaidd eilun-addoliaeth: aberthodd un o'i feibion i'r eilun-dduw Moloch, ac a barodd aberthu ac offrymu i eilunod yn yr uchelfeydd, ac ar y brynau, a than bob pren gwyrdllas. Teyrnasodd, yn ddrygionus iawn, un mlynedd ar bymtheg; bu farw, a chladdwyd ef yn Jerusalem; ond ni ddygasant ef i feddrod breninoedd Israel, o herwydd ei ddrygioni. 2 Bren. xv. 38; a xvi. 2 Cron. xxviii.—2. Tad Jehoahab. 1 Cron. viii. 36.

AHAZIAH, אַחַזְיָה [gweledigaeth yr Arglywydd] mab Ahab, yr hwn a deyrnasodd yn ei le ar Israel; ni theyrnasodd ond yn nghylch blwyddyn ar ol marwolaeth ei dad. Yr oedd mor hynodol a'i dad mewn annuwioldeb. 1 Bren. xxii. 51, 52.—2. Brenin Judah, a mab Jehoram, ac Athalia merch Ahab. Daeth i'r orsedd yn lle ei dad yn y flwyddyn A. M. 3119, cyn geni Crist 881. Teyrnasodd un flwyddyn yn ddrygionus, gan rodio yn sfford tŷ Ahab, i'r hwn yr oedd efe yn berthynas. Cafodd ddyrnod marwol trwy orchymyn Jehu, ac a fu farw yn Megido, tref yn llwyth Issachar. 2

Bren. viii. 24—29; a x. 12; a xi. 1. 2 Cron. xxii. Dywedir yn 2 Bren. viii. 26, mai "mab dwy flwydd ar hugain oedd Ahasiah pan aeth efe yn frenin;" ond yn 2 Cron. xxii. 2, mai mab dwy flwydd a deugnain oedd. Yn ol y cyfryw diweddat, rhaid ei fod yn ddyw flwydd yn hŷn na'i dad, yr hwn a fu farw yn ddeugnain oed, 2 Cron. xxi. 20; yr hyn nis dichon fod yn wir. Nis gellir, mewn un modd, gysoni y ddaen le: am hynny, rhaid barnu fod gwall yn yr ysgrifau yn y lle diweddat, trwy ddiolaf-wch rhyw ysgrifenydd.

AHIAH, אַחִיָּה [brawd yr Arglywydd] un o brophwydi yr Arglywydd, yr hwn oedd yn trigo yn Siloh. Tebygol mai efe oedd yn annog Solomon pan oedd yn adeiladu y deml; yr hwn befyd a'i bygythiodd ar ol ei gwympgwarthus. 1 Bren. vi. 11; a xi. 9. 2 Cron. ix. 29. Edr. SOLOMON.—2. Mab Ahitub yr arch-offeiriad, yr hwn a ddaeth i'r swydd yn ei le. 1 Sam. xiv. 3.—3. Mab Naaman, o lwyth Benjamin. 1 Cron viii. 7.—4. Tad Baasa brenin Israel. 1 Bren. xv. 27. Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron, xxvi. 20; a ii. 25.

AHICAM, אַחִיקָם [brawd yn cyfodi] mab Saphan a thad Gedaliah. Un o dywysogion Judah, a anfonwyd gan Josiah i ymgythori Hulda ynghylch barnedigaeithau Duw yn erbyn y wlad o herwydd ei drygioni. 2 Bren. xxii. 12. Bu yn amddiffynwr cadarn i fywyd y prophwyd Jeremiah. Jer. xxvi. 24.

AHIEZER, אַחִיעֶזֶר [brawd y cymhorth] 1. Mab Ammisadai, tywysog o lwyth Dan. Num. i. 12.—2 Y penaf o gedyrn Dafydd. 1 Cron. xii. 3.

AHILUD [brawd a anwyd], tad Jehosaphat, cofiadur Dafydd. 2 Sam. 8. 16

AHIMAAS, אַחִימָאֵץ [brawd y cynghor] 1. Tad Ahinoam, gwraig Saul. 1 Sam. xiv. 50.—2. Mab Sadoc yr arch-offeiriad: bu hwn, ynghyd â Jonathan mab Abiathar, yn dra gwasanaethgar i Dafydd yn amser gwrthryfel Absalom. 2 Sam. xv. 27. Efe oedd y cyntaf a fynegodd i Dafydd am hollol orehfygiad ei wrthwynebwy. 2 Sam. xix. 28. Ymddygodd yn ddoeth ger bron y brenin, heb frnegi iddo am farwolaeth ei fab Absalom. Aeth i'r swydd offeiriadol ar ol ei dad; ac Azariah ar ei ol yntau. 1 Cron. vi. 8, 9.

AHIMAN, אַחִימָן [brawd darparedig] 1. Un ogawri meibion Anac, oedd yn byw yn Hebron yn amser yr ysbwy'r a anfonwyd gan Moses, Num. xiii. 22, o'r lle yr ymlidwyd ef a'i frodyr, Sesai a Thalmai, gan Caleb. Jos. xv. 14.—2. Un o borthorion y deml. 1 Cron. ix. 17.

AHIMELEC, אַחִימֶלֶךְ [fy mrawd sydd frenin] Arch-offeiriad, at yr hwn y daeth Dafydd, lle y bwytaodd y bara gosod, ac y cafodd gleddyf Goliath, yr hwn a laddasai efe. Achwynwyd arno i Saul am gynorthwyo Dafydd; gorchymynodd Saul ei ladd ef, a 84 o offeiriad eraill gydag ef; nid estynai gweisiadau

y brenin eu llaw yn erbyn offeiriaid yr Arglwydd; eithr Doeg yr Edomiad a ruthrodd arnynt, ac a'u lladdodd hwynt oll. 1 Sam. xxi, xxii. Edr. **ABIMELEC**. Nid ydyw yr hanes yn dywedyd i Ahimelec gael ei ladd gan Doeg: y mae y Dr. Macknight o'r farn na laddwyd mo hono, ond mai yr un yw ag oedd yn arch-offeiriad dan deyrnasiad Dafydd. 1 Cron. xviii. 16. Edr **AMATHAR**.

AHINADAB, אֲחִינָדָב [brawd swyllsgar] mab Ido, llywodraethwr talaeth Mahanaim, y tu hwnt i'r Iorddonen, yn neyrnasiad y brenin Solomon. 1 Bren. iv. 14.

AHINOAM, אֲחִינֹעַם [tegwch y brawd] 1. Merch Abimaas, a gwraig Saul. 1 Sam. xiv, 50.—2. Gwraig Dafydd, un o Israel, a mam Amnon. 1 Sam. xxx. 5. 2 Sam. iii. 2.

AHIO, אֲחִיֹּו [ei frawd] mab Abinadab. Efe a'i frawd Uzza oedd yn gyru y fen newydd, ac yr hon yr oedd yr arch, pan oedd Dafydd yn ei symud o dy Abinadab i'r lle a ddarparasai eif iddi. 2 Sam. vi.

AHITOPHEL, אֲחִיטוֹפֶל [brawd y dinystr] priodwr o Gilo. Cynghorwr rhagorol yn amser Dafydd. Gwyrodd at blaid Absalom: pan welodd nad oedd ei gynghor yn cael derbynaiad, ond ei ddiddymu trwy gynghor Husai, cyfrwyddodd ei asyn, ac a aeth i'w dy yn Gilo, a threfnodd ei dy, ac a ymgrogodd. Felly y cafodd Dafydd wrando ei weddi am droi cynghor Ahitophel yn folineb. 2 Sam. xv, xvi. xvii. Edr. **ABSALOM**, **DAFYDD**, **JUDAS**.

AHITUB, אֲחִיטוּב [brawd o ddaioni] mab Phineas, wŷr Eli. Lladdwyd ei dad yn y frwydr waedlyd hono, pan ddarfu i'r Philistiaid gymeryd arch Duw; daeth yn arch-offeiriad yn lle ei daid EH. 1 Sam. iv.—2. Yr oedd dan eraill o'r enw. 1 Cron. vi. 8, 11.

AHIHUD, אֲחִיחֻדָּ [brawd clodfawr] mab Salomi, tywysog o lwyth Aser, yr hwn a osodwyd gan Moses yn un o'r swyddogion i ranu yr Canaan. Num. xxxiv. 27.

AHOLAH, neu **AHOLIBAH**, אֲחֹלָה [pabell] אֲחֹלִיבָה [fy mhabel ynddi] enwau dychymgol ydynt, trwy ba rai y mae y prophwyd Ezeiel yn gosod allan deyrnasoedd Judah ac Israel; y cyntaf a arwydda Samaria, a'r deg llwyth; yr ail a arwydda Jerusalem a'i thrigolion. Y mae y ddwy yn cael eu gosod allan dan yr un bai, sef puteinio yn yr Aipht ac Assyria, trwy ddywared eu delw-addoliaeth, a phwyso arnynt am gynnorthwŷ. Y mae yr Arglwydd yn bygwth gwneuthur y bobl hyn yn orthrymwyryddynt, i'w dwyn i gaethiwed creulawn. Eze. xxiii. 4.

AHOLIAB, אֲחֹלִיָּאָב [pabell y tad] mab Achisamah, yr hwn a osodwyd gyda Bezaleel i adeiladu y babell. Exod. xxxv. 34. Edr. **BEZALEEL**, **PABELL**.

AHUZZATH, אֲחֻזָּתָ [gwledigaeth] cyfaill yr ail Abimelec, yr hwn, ynghyd a Phicol tywysog ei lu, oedd yn ei ganlyn pan wnaeth gyfammod ag Isaac. Gen. xxvi. 26. Argraff-

wyd, yr enw hwn yn y Beiblau Cymreig yn gyfeillorau, *Ahuzza*.

AI, AIATH [carnedd, neu bentwr], dinas oedd yn sefyll ynghylch naw milltir oddiwrth Jerusalem. Bu Abraham yn adeiladu allor yma. Gen. xii. 8; a xiii. 3. Yma y gorfu yr Israel ffoi o achos trosedd Achan: cymerwyd hi wedi hyny trwy ystryw; llosgwyd hi a thân, a chrosgwyd ei brenin. Joa. vii, viii. Adeiladwyd hi drachefn gan y Benjaminiaid; ac yn mhen hir amser cymerwyd ei gan Sennacherib. Eea x. 28. Adeiladwyd hi drachefn ar ol caethiwed Babilon. Neh. xi. 31.—2. Dinas yn ngwlad Moab, a gymorwyd ac a ysbeiliwyd gan y Caldeaid. Jer. xlix. 3.

AIAH, אִיָּהּ [pa le y mae f] 1. Mam Rispah. 2 Sam. xxi. 8.—2. Mab Zibeon, o hiliogaeth Esau. Gen. xxxvi. 24.

AJALON, אֲיָלוֹן [planfa derw] 1. Dinas yn llwyth Dan, yn perthyn i'r Lefiaid o deulu Cohath; eithr yr Amoraiad oeddent yn dal gafael a meddiant ynddi. Jos. xix. 42. Barn. i. 26. 2 Cron. xxviii. 18.—2. Dinas arall yn llwyth Benjamin, yn agos i Bethel; diogelwyd hi gan Rehoboam. 2 Cron. xi. 10.—3. Dinas yn llwyth Ephraim, ddwy filltir o Sichem. Cydmarer Jos. xxi. 24; a 1 Cron. vi. 69.—4. Un arall yn llwyth Zabulon, lle y claddwyd Elon, barnwr Israel. Barn. xii. 19. Nid yw hysbys oddiwrth ba un o honynt y cafodd y dyffryn yr enw *dyffryn Ajalon*, o herwydd ei fod yn sefyll yn eu canol hwynt. Jos x. 12.

AIELEPH, HASAHAR [ewig foreu] titl Salm xxii. Naill ai enw yr offeryn, neu y don ar ba un y cenid y Salm hon. Neu, yn hytrach, gan fod y Salm yn brophwydoliaeth, wrth *hydd*, neu *ewig y boreu*, gellir meddwl Crist; yr hwn oedd yn cael ei hela fel *hydd* gan y cwn, Iuddewon a Chenedloedd (adn. 16), a heliwyd ac a ymlidiwyd yn y boreu. Ioan xviii. 28. Hefyd, a adgyfododd o feirw yn foreu y trydydd dydd (Ioan xx. 1.) pan wnaeth Duw ei draed ef fel traed ewigod. 2 Sam. xxii. 34. Salm xviii. 33; a xlix. 15. Can. ii. 9, 17; a 8. 14.

AILL (all), arall: *mab aill*, sef mab mabwysiedig, neu mab o ordderch, bastardd. "Eithr os heb gosbedigaeth yr ydych, gan hyny, meibion aill ydych, ac nid meibion o briod." Heb. xii. 8. W. S.

AIN, עֵינָן [llygad, ffynon] dinas a roddwyd i lwyth Judah. Jos. xv. 32. 1 Cron. iv. 32.

AINON, Gr. *Aivan*; lle dyfrog yn agos i Salim, yn yr hwn yr oedd Ioan yn bedyddio. Ioan iii. 23. Ni sonir am un o'r ddau le yn yr ysgrythrau ond yn y fan hon.

AIPHT, *Llad*, Αἴγυπτος; Gr. *Aia*, neu *Ἰαία Κοκκῶν*, sef *Tir y Cuphtiaid*. Cyn-enw yr Aipht Isaf oedd אֵי כַפְתֹּר *Ai Caphtor*, Jer. xlvii. 4. *y wlad orchuddiedig*; oblegid, yn ol hanes Herodotus, yr oedd y *Delta* yn forfa gwedi ei orchuddio a dwfr; ac felly yr oedd yr holl Aipht Isaf, can belled a mynydd Massius, a'r Llyn Sabon. Oddiwrth hyn y daeth

Ai-capht, neu *Ai copht*; a thrwy draws-gyfnewidiad, *Agypt*, *Egypt*, yr *Aipht*. Yn Sanscrit, galwir hi *Gupta-Shan*, hyny yw, y *tir gorchuddiedig*; a *Cardama-Sthan*, hyny yw y *tir lleidiog*. Gwel Wilford on *Egypt and the Nile*. *Asiat. Research*, Vol. III. p. 385. Galwyd hi gan y cyn-frodorion Chemia, oddiwrth Ham mab Noah. Barna rhai ei galw *Aipht*, oddiwrth y gair *Gr. Αἴγυπτος*. *du*, oddiwrth liw tywyll y ddaear, yr afon, a'r trigolion. Gwel *Ant. Univ. Hist.*, Vol. I. p. 391. Geilw Homer yr afon Nilus wrth yr enw *Aipht* (*Odyss*. xiv. 257.) ac y mae Hesychius yn barnu mai oddiwrth enw yr afon y cafodd y wlad yr enw. Gelwir hi yn Heb. מצרים *Mitsraim*, oddiwrth *Mitsraim*, mab Ham. Rhoddyd iddi ei henw presenol gan y Groegiaid; ac y mae yn arwyddo gwlad y *Cuphtiaid*, yr enw a roddai y prif drigolion arnynt eu hunain. Y mae yn sefyll yn y rhan ogledd-ddwyreiniol o Affric, ac o du deha-orllewin i wlad Canaan. Y mae y Môr Coch yn ei gwahanu oddiwrth Asia, oddigerth 60 milltir o dir rhwng y Môr Coch a Môr y Canoldir, a elwir Lleindir Suez. (*the Isthmus of Suez*).

Y mae gwlad yr *Aipht* yn 603 o filltiroedd o hŷd, ac yn 300 o léd. Nid oes nemawr o wlaw un amser yn y wlad hon; ond y mae yr afon Nilus yn rhedeg trwy ei chanol, ac yn llifeirio drosti, trwy doddiad yr eira ar y mynyddoedd, ac yn ei dyfrhau yn flynyddol. Y llaid y mae dyfroedd yr afon yn ei adael ar eu hol, yw gwrtaith y tir. Yr oedd yn y cynfyd yn wlad fras, tra ffrwythlon; ond fel y mae yr afon yn treulio ei ffos yn ddyfnach, a'r llaid y mae yr afon yn ei gario yn cyfodi ei glenydd yn uwch, y mae y pethau hyn yn attal lliferiant ei dyfroedd i gyrhaedd mor belled ag yr oeddent yn y cynoesoedd: y mae y llaid hefyd wedi gwaethygu o ran ei rinwedd gwrteithiol. Y trigolion caethion presenol ydynt yn dra digalon yn ei llafurio a'i gwrteithio, gan nad oes iddynt fawr obaith hyny, i wneuthur llesid iddynt eu hunain, a gwella eu hamgylchiadau. O herwydd yr holl bethau hyn yn nghyd, nid ydyw ond gwlad ddiiffrwyth yn y dyddiau hyn, ac arwyddion amlwg i weled o anffodlonrwydd a barn Duw arni, a'i phreswylwyr truenus. *EDR. NILUS.*

Yr oedd yr *Aipht*, unwaith, yn wlad boblog iawn; ac yn cynnwys, medd haneswyr, yn nghylch 20,000 o ddinasoedd; enwau rhai o honynt oedd Syene, No, Memphis, Zoan, Sin, On, Phibeseth, Pithon, Ramaes, Migdol, Trap-hanes, Pathos, Alexandria, &c. Yr oedd wedi ei rhanu yn dair o daleithau; sef, yr *Aipht Uchaf*, yr *Aipht Ganol*, a'r *Aipht Isaf*. Yr oedd wedi ei rhanu hefyd yn 36 o Siroedd; y rhai a enwent yn ol enw y brif ddinas yn mhob un. Yr oedd breninoedd yr *Aipht* yn floaduog mor foreu ag amser Joseph, os nid cyn hyny, yn nyddiau Abraham. Yr oedd dysgeidiaeth a doethineb yr *Aiphtiaid*, yn y dyddiau boreuol hyn, mor hynod a chadernid a

mawredd eu llywodraeth. 1 Bren. iv. 30. Act. vii. 22. Buasai yn hyfryd ychwanegu, bod ei duwioieb yn cyd-raddu a'i dysgeidiaeth. Ond tra yr oedd yn athrofa y byd yn y prif oesoedd, yr oedd hefyd yn fam a mammaeth eilun-addoliaeth a choelgrefydd. Yr oedd yr *Aiphtiaid* yn addoli pob math o greaduriaid: sef, llŷ a nef, defaid, teirw, geifr, cathod, pompiwn, winwyn, &c. Yr oedd yr *Aipht* yn hynod, hefyd, am ei hadeiladau. Y mae *Peiramidiau* yr *Aipht* yn adeiladau rhyfedd i edrych arnynt hyd heddyw. Math o adeiladau bon-braff brig-fain ydynt, neillduol o hynod o ran eu maintioli helaeth. Yr oedd y mwyaf o honynt, medd haneswyr, yr 499 troedfedd o uchder, ac yn sefyll ar un erw ar ddeg o dir, yn ol mesur Brytanaid. I ba ddefnydd yr oedd yr adeiladau rhyfedd hyn, nid ydyw hynafiaethwyr yn cytuno: y farn fwyaf cyffredin yw, mai bedd-adeilau oeddent i'w breninoedd. Fel y maent yn arwyddion amlwg o gyfoeth, mawredd, a gogoniant yr *Aipht* yn y cyn-oesoedd, felly y maent hefyd o wag-gogoniant a hunan-ymchwydd ei breninoedd.

Mitsraim, neu *Menes*, mab Ham, ynghyd a'i hiliogaeth y *Pathrusim*, *Caaluim*, a'r *Caphtorim*, a boblogasant yr *Aipht* ar ol y dylif. Gen. x. 13, 14. Mae yr enw *Caphtor* wedi ei gadw mewn cofiadwriaeth, yn enw hen ddinas o'r *Aipht* a elwir *Coptus*: ac oddiwrth hono y mae *Cristionogion* yr *Aipht* yn cael eu galw hyd heddyw, y *Cophtiaid*; a'r cyfieithiad o'r Beibl arferedig ganddynt, y *Cyfieithiad Cophtiaid* (*the Coptick Version*). "Ynys *Caphtor*." Jer. xlvii. 4. yn Heb. אֵי כַפְתֹּר (ai caphtor). Dyma y ddau air o ba rai y ffurfiodd y Groegiaid yr enw *Αἴγυπτος* (*Ægyptos*).

Mitsraim, neu *Menes*, oedd y brenin cyntaf yn yr *Aipht*. Bu nifer lluosog o freninoedd o'r enw *Pharaoh*; dywed rhai fod triugain o honynt. Bu yr *Aipht* yn ddarostyngedig i amryw gyfnewidiadau mawrion o ran ei llywodraeth. Yn gyntaf, darostyngwyd hi gan *Nebuchodonosor*, brenin Babilon. Hon a rag-fynegwyd gan *Jeremiah* ac *Ezeciel*. Jer. xliii; a xvi. 13. *Ezec*. xxix. 18, 19; a xxx. 10, 11. Cyn pen llawer o amser wedi ei gorchfygu gan frenin Babilon, darostyngwyd hi drachefn gan *Cambyses* a'r *Persiaid*, a. m. 3480. Am hyn y prophwyda *Esaiiah*, pen. xix. Dyoddefasant orthrymder caled dan lywodraeth y *Persiaid*, a thra anesmwyth oeddent dan yr iau drom. Oddi amgylch a. m. 3672, wedi i *Alexander Fawr*, brenin *Macedonia*, ddymchwelyd amerodraeth y *Persiaid*, daeth yr *Aipht* dan lywodraeth y Groegiaid. Cawsant waredigaeth lesol a gorfoleddus yn y cyfnewidiad hwn: canys bu *Alexander* a'i ganlynywyr yn amgel-eddyr iddynt trwy eu llywodraeth dyner a thirion, o amgylch 320 o flynyddoedd. Y mae prophwydoliaeth *Esaiiah* (pen. xix.) yn rhagfynegi, yn ol barn amryw, y dygwyddiad hwn. Gwel *Vitrings*, *Lowth*, *Newton*.

Wedi hyn daeth yr Aipht yn dalaeth o amerodraeth Rhufain, o A. M. 8995, hyd A. D. 640, pan y goroesgynwyd hi gan yr Arabiaid. O hyn hyd heddyw, bu dan lywodraeth dost amryw o feistriaid caledion. Y Saraceniaid a'r Mamaluciaid a'i gorthrymasant yn A. D. 1527, pan y gorchyfygwyd hi gan y Tyrciaid; dan lywodraeth pa rai y mae yn aros eto. Fel hyn y cyflawnwyd, yn hynod, brophwyddoliaethau Ezeiel am dani, pen. xxix. 15. "Isaf fydd o'r broniniaethau, ac nid ymdderchaf mwy oddiar y Cenedloedd. Ac ni fydd hi mwy i dŷ Israel yn hyder." Mor wir yw geiriau y doeth, "Cyflawnder a dderchafa genedl; ond cywilydd (a dystryw) pobloedd yw eu pechod." Diar. xiv. 34.

Mae yr Aipht yn nodedig yn yr hanesiaeth saetsaidd, am y driniaeth greulon a gafodd hŷd Abraham, sef eglwys Dduw, yr amser hwn, yno. Pan oedd Joseph yn llywydd ar y wlad, disgynodd Jacob a'i deulu yno at ei fŷd, rhag y newyn. Wedi marwolaeth Joseph, cyfododd breinin newydd yn yr Aipht, yr hwn ei adnabussai mo Joseph. Rhyw drawsfeddiannwyd gormesol, tebygol. Dan lywodraeth y gormesdeyra hwn, aeth yr Aipht yn dŷ caethiwed i'r Israellaid, a gorthrymwyd hwy yn greulon & gwasanaeth caled, dros lawer o ŷnyddoedd. Ond gwelodd Duw eu cystudd, a chlywodd eu gwaedd o achos creulondeb eu meistriaid gwaith. Anfonodd y ddau frawd, Moses ac Aaron, i'w gwaredu oddi yno. Pan na ollyngai Pharaoh hwynt, wrth orchymyn Duw, yniwelodd â'r wlad â phlŷau ofnadwy, nes y gollyngodd y bobl ymaith: Wedi hyn, bu edifar ganddo, ac ymlidodd ar eu hol â'i fyddinoedd. Ond ymogoneddodd Duw ar Pharaoh, ac ar ei holl luocedd, trwy eu boddi oll yn y Môr Coch. Yr oedd yr Aipht, a chreulondeb Pharaoh tu ag at yr Hebreaid, yn arwyddion rhagddangosiadol o orthrymwyd a gorthrymderau yr eglwys yn holl oesoedd y byd. "Sodom a'r Aipht," y gelwir yr holl wledydd dan lywodraeth waedlyd Anghrist, i eglwys Dduw, lle mae yn cael ei gorthrymu a'i lladd, yn ei haelodau yn barhaus, hyd nes y dyfethir y bwystfil hwnw oddiar y ddaear. Dat. xi. 8. Aipht, yn iaith y Beibl, yw pob gwlad lle mae maint Duw yn cael eu caethiwo a'u lladd; a Pharaoh yw pob penadur ag sydd yn yn llaw Satan, fel hwnw gynt, i'w gorthrymu a'u cystuddio. Y mae eu gwaredigaeth wyrthiol o'u caethiwed, ac o law Pharaoh, yn gysgodol o waredigaethau yr eglwys trwy Grist. Yn dystryw ofnadwy Pharaoh a'i fyddin, gwelir, megys mewn drych, ddiwedd dychrynlyd holl elymion Duw a'i bobl. Wedi y cwbl, hyfryd yw darllen geiriau y prophwyd Ezeiel am yr Aipht (pen. xix. 18. 21) "Yr Arglwydd a adwaenir gan yr Aiphtiaid; ie, yr Aiphtiaid a adwaenant yr Arglwydd yn y dydd hwnw:—Y dydd hwnw y bydd allor i'r Arglwydd yn rhanol tir yr Aipht:—Y dydd hwnw y bydd pam' dinas yn nhir yr Aipht, yn llefaru iaith

Canaan, ac yn tyngni Arglwydd y lluoedd." Dan lywodraeth y Groegiaid, gwladychodd nifer fawr o'r Iuddewon yn yr Aipht—myrddiynau, medd Philo. Codasant synagogau, ac addolasant Dduw eu tadan, yn hyflon. Cafodd y dygwyllydd hwn, ac estiamplau yr Iuddewon, yn eu haddoliad a'u bywydau, effeithiau rhagorol ar drigolion y wlad. Taenwyd gwybodaeth o'r gwir Dduw yn eu plith, ac o'r modd yr oedd i gael ei addoli. Yr oedd rhai o'r Aiphtiaid, yn mhlith eraill, yn broseltytiaid yn Jerusalem ar ddydd y Pentecost. Act. ii. 10. Bu Cristionogrwydd yn flodeuog yn yr Aipht, dros rai oesoedd wedi dyddiau yr apostolion. "Penedfigion a ddaethant o'r Aipht;" Salm lxxviii. 31. sef, gwyr enwog am eu doniau, eu dysgeidiaeth, a'u dwiolddeb. Yn yr ail a'r drydedd ganrif, rhoddir hanes am eglwys blodeuog yn Alexandria, a pharthau eraill o'r wlad: dyoddefodd llawer o'r prif Gristionogion yno ferthrydod yn llawen.—"Yr Arglwydd a adwaenir gan yr Aiphtiaid." Mae y gwirionedd o hyn yn dra hysbys i bawb cydnabyddus â hanesiaeth eglwysig. Gobeithiwn yr adwaenir ef etto yn y wlad hono, yn y dyddiau diweddfaf, pan lwyd ddinystir Mahometaniaeth oddiar o ddaear, ynghyd & phob gan grefydd arall: ac y "bydd gwybodaeth o'r Arglwydd yn llenwi y ddaear." Felly y boddo!

"Ffo i'r Aipht." Mat. ii. 18. Dewiswyd yr Aipht yn hytrach na Syria fel lle i'r Arglwydd Iesu ffoi iddo:—1. Yr oedd yn agosach i Bethlehlem na Syria.—2. Nid oedd gan Herod gymaint lle gyda llywodraethwyr yr Aipht ag oedd ganddo gan y rhai yn Syria, dibynol ar ba rai yr oedd.—3. Heblaw hyn, yr oedd Iuddewon yn lluoedd aneirif yn yr Aipht yr amser hwnw; ddwywaith y nifer o'honynt a ddaeth o'r Aipht gynt, medd yr Iuddewon; fel yr anfonwyd Crist a'i rieni i'r Aipht at eu pobl eu hunain, y rhai oedent yn llenwi y wlad. Yr oedd eu lle addoliad yn Alexandria yn dra ardderchog. Yr oedd ynddo ddeg a thriugain o gadeiriau euraidd, yn ol rhifedi henuriaid Israel. Yr oedd areithfa o goed yn y canol, yn yr hwn y safai arolygwyr y synagog. Gwel Lightfoot.

AIPHITES, benyw enedigol o'r Aipht. Gen. xvi. 1; a xxi. 9.

AIPHTIAID, trigolion yr Aipht. "A bydd blin gan yr Aiphtiaid yfed dwfr o'r afon." Exod. vii. 18. Nis gellir deall yr ymadroddion hyn yn gyflawn heb olygu ac ystyriedd hyfrydych a iachuarwydd neillduol dyfroedd yr afon Nilus. Y mae dyfroedd afon yr Aipht, medd Abbe Maserier, mor hyfryd, fel na ddymunai un i'r poethder fod yn llai, na'i waredu oddiwrth y teimlad o syched. Y maent mor hyfryd gan y Tyrciaid fel y bwytant halen i godi syched, i gael yfed o hono. Y mae yn ddyweddiad cyffredin yn eu plith, pe bnasai Mahomet wedi yfed o hono, y bnasai yn gweddio ar yr Arglwydd i gael peidio marw, fel y gallasai fwynhan yr hyfrydych hwn yn wastad.

Nid oes dim hyfrydwch boddhaol i'w gydmaru i hwn. Pawb a brofasant o'r dwfr hwn a gyd-nabyddant na chyfarfuant a'i gyffelyb yn un lle arall. Pan yfo un gyntaf o hono, braidd y gellir sicrhau iddo mai dwfr naturiol ydyw; canys y mae rhyw beth ynddo annhraethadwy o hyfryd i'r archwaeth. Ond ei gynneddf mwyaf godidog yw, ei fod yn iachusol odiaeth. Nid yw byth i'w deimlo yn anghysurus, pa faint bynag a yfr o hono; mae hyn mor wir, fel nad ydyw yn anghyffredin i weled dynion yn yfed tri crycied o hono mewn diwrnod, heb ddim anghyfleusdra. "Dynion," medd Mr. Harmer, "na chlywsant erioed am bereidd-dra a hyfrydwch dyfroedd yr afon Nilus, a'r hyn y maent yn ei yfed o hono, a genfydd rym a phriodoldeb yn ngeirian Moses wrth Pharaoh, na welsant erioed o'r blaen: *A bydd blin gan yr Aiphiaid yfed o'r afon.* Ffieciddiant yfed o'r dyfroedd hyny, y rhai yr oeddent yn eu cymeradwyo o flaen holl ddyfroedd y byd: ffieciddiant yfed o hwnw, yr hwn yr oeddent arferol o'i chwenych, ac a ddewisant yn hytrach yfed o ddyfroedd pydewau yr hwn, yn y wlad hono sydd eithaf ffiacidd." *Obs.* Vol. III. p. 564.

ALPHTWR, trigiannydd yn yr Aipht. Gen. xxxix. 1, 5. Exod. ii. 12. Act. vii. 34.

AL, Geirynd o'r un ystyr a tra, ac yn nghyfansoddiad geirian a ychwanega eu hystyr; megys *alaeth, albrys, alfarch, alis.* Arferir ef fel arddod ac atdod yn o fynych yn enwau lleoedd, megys *Alban, Penal.*

ALABASTER, marmor gwyn meddal.—"Ac alabaster." Esther i. 6. Barua Bochart mai ystyr y gair דור *dor*, yn y fan hon yw *perl*, o herwydd ei ddull crwn. Bochart Vol. III. p. 708. Scheuzer's *Phys. Sacr. in loc.* Yn Mat. xxvi. 7. cyfieithir a gair *Gr. alabastron ηουον (alabastron) bluch* o enaint. Arwydda rhyw lestr i gynnwys enaint, neu bŕ-arog; am fod y cyfrw lestri yn cael eu gwneyd o'r marmor hwn, o herwydd ei fod yn ei gadw oreu rhag llygraid Dywed Pliney y ceir ef yn agos i Thebes yn yr Aipht, a Damascus yn Syria. Y diweddaf yw y gwanaf o'r ddau. Ond caent y goreu yn Carmania. Pliney, *Nat. Hist.* lib. 38. cap. 8.

ALAETH-AU-U (al-aeth), tristwch, galarnad mawr, wylofain; cwynofain, nbain. "*Al-aethwch,*" &c. Jer. xlix. 3. Sef, galerwch, cwynfanwch, ubainwch.

ALAMOTH, אלמות [*dirgelwch*] titl y cheched Salm a deugain. Hwyrach fod y Salm hon i'r gwryfion i'w chanu yn neithior Solomon: neu mae y gair Alamothe yn arwyddo y don yr hon y cenid y Salm arni: neu, hwyrach, yr offeryn cerdd. 1 Cron. xv. 20. Gan mai ystyr blaenorol y gair Alamothe yw cuddiedig, arwydda, medd Ainsworth, yn hytrach, cuddiedig gynghor a rhagluniaseth Duw mewn pethan a berthynent i'w eglwys yn Nghrist.

ALARWM. Edr. LARWM.

ALCAN (al-can), metel caletach na phlwm,

tebyg i arian, ac i'w gael yn aml yn gymysgedig ag arian. Yn Tarsis yr oedd helaethrwydd o hono. Ezec. xxvii. 12. Pechaduriaid llygreddig a ffiacidd, y rhai sydd barod i dan digofaint Duw, a gyffelybir iddo; ac hefyd i haiarn, a phres, a sorod. Ezec. xxii. 18, 20. Esa. i. 25. Gwel Bochart, Vol. I. p. 169.

ALCH-AU, llech gridyll. Llech lydan o bres, llawn o dyllau, tebyg i ogr, a osodid dan yr allor i ollwng y lludw drwyddi: yr hyn a allai arwyddo purdeb aberth Crist. Exod. xxvii. 4. 1 Cor. v. 7.

ALEGORI, *αλληγορια [allegoria]* aralleg, cyffelybiaeth. Ffugyr mewn rheitheg, y sydd yn fath o draws-symudiad estynedig, neu, yn hytrach, cyfres o draws-symudiadau. Mewn alegori yr ydym yn dyweyd un peth i arwyddo peth arall. Fel hyn y mae yr apostol yn gol-ygu Sarah ac Agar, a'r pothau perthynol iddynt, yn alegori, neu yn gyffelybiaeth, yn arwyddo ac yn gosod allan bethau eraill. Yn yr alegori hon, y mae Sarah yn arwyddo y cyfammod gras, dan yr oruchwyliaeth efengylaidd; ac y mae Agar yn arwyddo cyfammod Sinai: y mae plant Sarah yn arwyddo plant yr addewid, y rhai ydynt rydd fel eu mam, ac yn etifeddiol; mae plant Agar, y forwyn gaeth, yn arwyddo yr Iuddeuou cnawdol yn nyddiau yr apostol, a'r holl broffeswyr cnawdol hyd dd i wedd amser, y rhai sydd yn fdyeithr i ryddid yr efengyl, trwy ffydd yn Nghrist. Yr oedd gwaith mab y forwyn gaeth, Ismael, yn erlid Isaac, mab y wraig rydd, yn arwyddo, y byddai i'r profeswyr cnawdol hyn, erlid gwir blant Duw yn mhob oes. Yr oedd bwrw allan y wasanaeth-ferch a'i mab, fel na chai etifeddu gyda mab y wraig rydd, yn arwyddo beth fydd diwedd dychrynlyd yr holl broffeswyr cnawdol erlidigaethus hyn; ni chant etifeddu gyda phlant yr addewid.

Y mae amryw ranau o'r Beibl wedi eu llefaru fel hyn, yn allegawl; megys, Caniad Solomon, ei ddarlunias o henaint, &c. Preg. xii. &c. Y mae yr Arglwydd yn tosturio wrth ein gwendidau, wedi ymostwng atom i lefaru wrthym am bethau dwyfol, trwy eu cyffelybu i bethau cynefin i ni, fel y gallom yn hawdd eu deall a'u canfod, yn nghyda'u natur, eu cynneddfau, a'u heffeithiau. Y maent yn llawn o bob math o ffugyrau, ac ymadroddion trosellog, fel y byddai i ni eu teimlo a'u canfod gyda hyfrydwch a a bywiogrwydd, a chroesawu y gwirionedd gyda mwy o barodrydd meddwl, yn ei wisgoedd a'i addurniadau hardd, ceinwch eto dealladwy.

ALELUIA, *Heb.* יהללך *Gr.* Αλληλουια. Ystyr y gair Hebraeg yw, *Moluch* JAH. Y mae Kimchi yn sylwi fod y gair יהללך yn tarddu o'r gair הלל ac yn arwyddo, Duw yn holl harddwch gogoneddus ei fawrhydi, a'i berffeithrwydd, a gweddeidd-dra sanctaidd ei holl fyrrd. Jer. x. 7. Cawn y gair hwn yn nechre'u a diwedd amryw o Salmau. Y lle cyntaf

y cawn ef yw Salma civ. 35. "Datfydded pechuriaid o'r tir [*Aleuthia*] molwch JAH." Ac ya y Testament Newydd cawn ef yn Dat. xix. 1. pan y mae dystryw Anghrist yn cael ei negfyngi.

ALEXANDER, *Ἀλεξάνδρος* [*cynorthwyer cryf*] 1. Mab Simon o Cyrene, yr hwn a fu gynorthwyer i'n Hiachawdwr i ddwyn ei groes i ben Calfaria. Marc xv. 21. Luc xxiii. 26.—2. Un arall oedd gyda'r arch-offeiriad yn carcharu yr apostolion. Act. iv. 6.—3. Alexander y gŏf copr, yr hwn y dywed Paul iddo wneuthur drygau lawer iddo; yr hwn a fasai unwaith yn profesu Cristionogrwydd, ond a wrthodasai y ffydd, ac a wnaethai long-ddrylliad am dani. 1 Tim. i. 20. 2 Tim. iv. 14, 15.

ALEXANDRIA, dinas enwog yn yr Aipht *Ἄλεξάνδρεια*, Act. xviii. 24; ax xvii. 6; yr hon a sylfaenwyd gan Alexander Fawr, ac yma y claddwyd ef. Claddwyd ef unwaith yn Memphis, yn yr Aipht, mewn arch o aur, ond trosglwyddwyd ef wedi hyn y Alexandria. (Gwel Pridaux's *Connection*.) Y mae hi yn sefyll rhwng Môr y y Canoldir a Llyn Maeris, neu Mareotis. Dywedir ei bod, o ran ei harddwch a'i gogoniant, yn ail i Rufain; a bod ei llyfrdŷ yn cynnwys 700,000 o lyfrau; eithr llosgwyd hwynt oll gan yr Arabiaid, neu y Saraceniaid, A. D. 642. Ynddi hi y ganwyd Apolos. Act. xviii. 24. Planwyd Cristionogaeth yma yn foreu iawn; dywedir mai Marc yr efengylwr oedd yr offeryn; bu amryw o wyr enwog, a blodeuog mewn Cristionogaeth, ynddi gynt. Edr. Aipht.

ALMON, *עלמון* (*cuddidiog*) 1. Dinas yn perthynilwyt Benjamin. Jos. xxi. 18.—2. *עלמון* (*deffrous, gwyladwrus*) am mai y pren hwn sydd gyntaf yn deffro o'i farweiddra ganafaid. Blodeua yn mis Ionawr; ac yn mis Mawrth yn y gwledydd poethion, y mae ei ffirwyth yn addfed. Ei ffirwyth sydd werthfawr ac iachus. Gen. xliii. 11. Jacob a anfonodd amheg o hono i'w fab Joseph. Y cyntaf yw yn ei fiodau, a'r diweddaraf yn eu colli. Prysurdeb y pren hwn yn dwyn ei ffirwyth a gyfeir ato yn ngweledigaeth Jeremiah: "Yna y daeth gair yr Arglwydd ataf, gan ddyweyd, Jeremiah, beth a weli di? Minau a ddywedais gwialen (*עלמון*) o'r pren almon a welaf fi. A dywedodd yr Arglwydd wrthyf, Da (neu *אנא*) y gwelaist; canys (*עלמון* *אנא*) yr wyf yn prysuro (neu yn hytrach yn deffroi, neu gwylho ar, neu mewn perthynas i) fy ngair i'w gyflawni, Jer. i. 11, 12. Tebygol oddiwrth Num. xvii. 6—8, fod penaethiaid y llwythau yn dwyn bob un wial o'r pren almon, fel arwydd o'u gwyladwriaeth: a gwialen farw Aaron, yr hon a fiodenodd ac a ffirwythodd, oedd yn arwydd ac yn gysgod addas o'r cyntaf-anedig oddiwrth y meirw. Ac fel y mae y gol-euni yn ymddangos i effeithio yn gyntaf ar y pren arwyddol hwnw, gyf ag addarswydd mawr y gwnaed pedyll y canwyllbren aur ar

lun almonau. Exod. xxiii. 33. Almonau gwialen Aaron, wedi bod ger bron yr Arglwydd dros no oedd yn dangos y byddai arosiad yr offeriad aeth gysgodol yn hir yn ei deulu: yn neill duol, rhinwedd maethlawn yr efengyl, gwialen nerth Crist, a dimystr dysymwth ei ebynicia. Num. xvii. 8. Y wialen yn ngweledigaeth Jeremiah, oedd yn dangos addfedrwydd y farn i ddiagyn ar Iuddewon cyndyn yr amser hwnw. Jer. i. 11.—Pen hen wr algyffelybir i'r pren almon, ei wallt gwyh ef fel ei fiodau gwynion yntau. Preg. xii. 5.

ALMUGIM, neu **ALGUMIM**, *אלמגים* math o bren rhagorol, parhaus, pŕ ei arogl, yr hwn sydd yn dwyn sudd gwerthfawr. Wrth gydmaru 2 Cron. ix. 10, 11; a 1 Bren. x. 11, 12, ymddengys mai enw arall yw am yr *אלמגים* *algumim*, sef y Thynæ; neu y Thyne, fel y cyfieitha y *Vulg.* y gair. Gwel Dat. xviii. 12.

ALOES, math o bren sydd yn tyfu yn Ewrop, a pharthau eraill o'r byd. Y pren, ei ddail, a'i ffirwyth, a arferir yn feddyginiaethol. Byddid yn ei arfer gynt i ber-arogri cyrrf meirw, gwelyau, a dillad. Ioan xix. 39. Diar. vii. 17. Y pren wedi sychu sydd iddo arogl peraidd iawn. Gwel T. M. Good ar Can. iv. 14. Effeithiau yr Ysbryd Glan yn Nghrist a'i bobl a gyffelybir i aloes, oblegid eu pŕ-arogri, a'u bod hefyd yn attal ac yn puro oddiwrth chwantau llygredig a phechadurus, ac yn cadw eu deiliaid yn iach ac yn fywiog. Salm xlv. 8. Can. iv. 14. Yr Israeliaid a gyffelybir i aloeswydd, i ddangos eu cynnydd, eu cyflwr blod-euog, a'u buddioldeb. Num. xxiv. 6.

ALPHA, y llythren gyntaf yn y wyddor Roeg, ac Omega yw y ddiweddaraf. Y mae Crist yn galw ei hun yn "Alpha ac Omega, y dechreu a'r diwedd, y cyntaf a'r diweddaraf;" neu y cyntaf a'r diweddaraf hwnw, yr hwn a ddywedodd ei fod felly trwy Esaiah. Pen. xli. 4; a xlv. 6; a xlvi. 12. Vitringa. Y mae yr enw hwn yn gosod allan ddwyfoldeb ei Berson. Nid oes un creadur a all, yn briodol, ddywedyd, "Myfi yw y cyntaf;" canys y mae ei Greawdwr, yr hwn a'i gwnaeth, o'i flaen. Ni ddichon ddywedyd chwaith, "Myfi yw y diweddaraf." Nid yw un o'r ddau enwad yn briodol i neb ond Duw. Pwy a all ddywedyd, "Myfi yw y dechreu a'r diwedd," ond Duw, yr hwn sydd yn rhoddi bod i bob peth, sydd yn trefnu ac yn cynnal pob peth, a'i ogonaint y dyben o'r cwbl? Ond y mae yr holl enwau yn briodol ac yn addas hollol i Grist, o ran ei Berson, ei holl weithrededd, a'i holl oruchwyliaethau. Y mae efe yn Alpha ac yn Omega, ac yn llenwi y cwbl rhwng y ddwy llythren hyn. Y mae yn preswylho tragwyddoldeb, a'i waith yn berffaith. Deut. xxxii. 4. Dat. i. 8, 11; a iv. 6; a xxii. 13. Exod. iii. 15. Dichon hefyd y ddiareb Roegaidd hon arwyddo, ystad o dderchafiad a darostyngiad Crist: y mae efe yn blaenori yn mhob peth ar bawb; y mae efe yn gyntaf-anedig yn mlith.

brodyr lawer, yr hwn a fu y diystyrfa o'r gwyr. Coccejus, & Vitringa in loc.

ALPHEUS, Ἀλφαιος [mi] tad yr apostolion Iago a Judas. Tybir yn gyffredin fod Mair ei wraig ef yn chwaser i Mair mam ein Harglwydd; ac, o herwydd hyny, eu bod yn cael eu galw brodyr yr Arglwydd. Gal. i. 19. Marc vi. 3. Mae y rhan fwyaf yn meddwl mai yr un yw Cleophas, a enwir gan Luc (pen. xxiv. 18), ag Alpheus gan Mathew (pen. x. 3), —2. Tad Mathew, neu Lefi, yr efengylwr. Marc ii. 24.

AL-TASCHITH, אֲלִישָׁתַי [na lygro, neu na ddyfetho, neu ni ddyfethir] titl Salm lviii, lviii, lix, a lxxv. Arwydda y gair אֲלִישָׁתַי weithiau, llygriad ffyrdd a moesan, trwy bechod, Exod. xxxii. 7. Deut. xxxi. 29. Gen. vi. 12.—weithiau arwydda, hefyd, dynystr, neu gwbl ddyfethiad am bechod. Salm lxxviii, 38, 45. Gen. vi. 13; a ix. 11, 15. Y mae yn air mwy helaeth ei ystyr na lladd. Ezech. ix. 6, 8. Naill ai y mae y gair yn nhitl y Salmu uchod yn mynegi hyder Dafydd ar Dduw, na oddefai iddo gael ei ddyfetha gan ei elynion—neu y rhwymau oedd wedi eu gosod ar ei ganlynwyr na ddyfethent Saul. 1 Sam. xxiv. Y cyntaf sydd fwyaf tebygol.

ALLAN—OL (all), y maes, ôddifaes: *allan o law*, sef yn fuan; yn y man:—*burw allan*, sef esgymuno. Ioan ix. 22. *Allan o amser*: gorchymyn Paul bregethu y gair, "mewn amser, *allan o amser*." 2 Tim. iv. 2. Nid yn unig ar yr amser gosodedig gan yr Iuddeuon, neu yr awr weddi, neu Sabbatho, ond bob amser y byddai cyfensdra, ddydd a nos. Act. xvii. 17; a xx. 7. Nid unwaith yn y dydd; "Y boreu hania dy hâd, a phrydnawn nac attal dy law." Preg. xi. 6. Mewn lleoedd na byddo ond ychydig o arwydd llwyddiant. Act. viii. 26. Mae amser Duw yn fynych allan o amser dynion: anfonodd Duw ei Fab i'r byd yn ei amser ei hun: ond allan o amser gan lawer o ddynion: felly y mae yn rhaid pregethu Crist, "mewn amser, allan o amser." 2 Tim. iv. 2. Gal. iv. 4.

ALLOR—AU (llawr), *Llad*. ALTARE; *Saes*. ALTAR. Ar allorau y byddai offrymau ac aberthau yn cael eu cyflwyno i Dduw. Y gair Heb. זָבִיחַ a arwydda, lladd, aberthu, aberth, allor. 2 Bren. xxiii. 20. Ezech. xxxix. 17, 19. 1 Sam. xxviii. 24. Gen. xxxi. 54. Exod. xviii. 12. Gen. viii. 20. Num. xxiii. 1. *Gr.* θυσιαστήριον. Geilw Ezeziel hi, llew Duw, mynydd Duw. Pen. xliiii. 15. Yr oedd i gael ei chysegru yn sancteiddiolaf i'r Arglwydd, fel y sancteiddia i rhoddion a offrymid arni, a phob peth a gyffyrddai & hi a fyddai yn sanctaidd. Exod. xxix. 37. Num. vii. 1. Mat. xxiii. 19. Nid ydym yn darllen am un allor cyn y dylif, er eu bod yn aberthu; tebygol eu bod yn aberthu ar y ddaear. Y mae yn deilwng o'n sylw, fod gan y rhan fwyaf o genedloedd y ddaear allorau, pa ddull

bynag a fyddai ar eu haddoliad. Y mae yr enwog Cadben Cook, yn ei for-deithiau, yn rhoddi hanes neillduol am alloran ac aberthau trigolion gwylltion ynysoced y Môr Deheuol. Beth a allasai roddi y fath gyffredinolrwydd i'r ddefod hon, oddyeithr rhyw weddill yn aros mewn coffadwriaeth o'r dadguddiad dwyfol am hyny—yn nghyd & chydabyddiaeth dywyll o'u bod yn bechaduriaid—a bod angen am iawn, i heddychu y Bod Dwyfol, yr hwn a anfoddlonwyd trwy bechod? Cawn hanes fod Noah, yn fuan ar ol y dylif, yn adeiladu allor, ac yn aberthu arni i'r Arglwydd. Gen. viii. 20. Abraham, a'r lleill o'r patrieirch, wedi hyny, a adeiladasant allorau i aberthu arnynt. Gen. xii. 7; a xiii. 4, 18; a xxii. 9. Nid ydym yn cael cyfarwyddiadau dwyfol am eu gwneuthuriad cyn y rhai a roddodd Duw i Moses wrth fynydd Sinai. Exod. xx. 24, 25, 26. Yn ol gorchymyn Duw yno, yr oedd yn rhaid gwneyd yr allor o bridd, neu o geryg; ac os o geryg, rhaid eu bod heb eu naddu, ac heb risiau i esgyn ar hyd-ddynt. Gan fod yr allorau, yn gystal a'r aberthau, yn cyagodi Crist, eia hallor ni, gallasai y pridd arwyddo ei natur ddynol, yr hwn oedd o hâd Dafydd, yn ol y cnawd. Heb. xiii. 10. Rhuf. i. 3.

Ar gysegriad y deml, yr oedd canol y cyntedd wedi ei gysegru gan Solomon, fel allor i losgi y poeth-offrymau lluosog, ar yr achos hwnw. 1 Bren. viii. 64; a xviii. 30. Wedi gosodiad i fyny y babel, nid oedd ond dwy allor i'w harferyd yn gyffredin; sef, allor y poeth-offrwm, ac allor yr arogl-darth. Allor y poeth-offrwm, yr hon a wnaeth Moses, oedd fath o goffr, o goed Sittim, dair llath bob ffordd, ac yn bum' troedfedd a haner ei huchder, yn bedair-onglog. Yr oedd wedi ei gwisgo & phres; ac yr oedd iddi bedwar corn, un yn mhob congl, o'r un defnyddiau. Exod. xxvii. 1, 2; a xxxviii. 1, 2. Yr oedd yr allor bres* a wnaeth Solomon, yn ddeuddeg llath

* Er fod allor y poeth offrwm yn y deml yn cael ei galw allor bres, eto, eitur yw, nad oedd wedi ei gwneuthur off o bres. Yr oedd ya groes i'r gorchymyn ei bod felly. Y gorchymyn oedd, pa le bynag y gwnaent allor, heblaw allor y babel a ddygent gyda hwynt yn eu teithiau yn yr antialwch, eu bod i'w gwneuthur o bridd, neu o geryg heb eu naddu. Exod. xx. 24, 25. Heblaw hyny, buasal yn gwbl anndas i'r gwasaneth oedd iddi: o herwydd, pe buasai oll yn bres, i'w tan gwaetadol arni a'i poethaaf i'r fath radd, fel nas gallasai yr offeriadaid weini arni; a hyny yn fwy gan eu bod i weini arni yn droednoeth. Er, ya wir, nad ydym yn orchymynedig iddynt weini yn droednoeth, ond nid enwir esgidiau na sandaliau yn mhilth gwisgoedd yr offeriadaid (Exod. xxviii) golygir eu bod yn waharddedig; a'r geiriau yn dywedyd, adu. 4. "A dyma y gwisgoedd a wnaent," y mae hyn, meddant, yn caud allan y gwbl na enwir yno. Gan y gorchymyn i Moses wrth y berth i ddiogel ei esgidiau, am fod y lle yr oedd yn sefyll arno yn ddaear sanctaidd (Exod. iii. 5), y mae hyn, meddant, yn rhestru yohwanegol pahan nad oedd yr offeriadaid i wisgo esgidiau wrth weini yn y deml; o herwydd yr oedd y deml a'i chylchoedd yn sanctaidd, o herwydd yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol ar y drugar-ddifa. Oblegid y rhestru hyn, yr oedd yn ofnol, gyda manylwydd, i'r offeriadaid weini yn y deml bob amser yn droednoeth, er fod myned yno yn droednoeth ac y palmant marmor yn niweidiol i sechyd llawer o honnynt. Yr oedd yr allor, gan hyny, wedi ei gwneyd o dwr o geryg heb eu naddu yn y gwaedol, a daear ar bon hyny, a'r pres ar hyny drachef, lle yr oedd y poeth-offrwm yn cael ei losgi. Yn ol darluniad yr Iuddeuon o honi, yr oedd yn y gwaedol yn 33 cyntiad (48 troedfedd) yn codi un cwydd o uchder yr oedd yn culhan un cwydd; wedi codi pum' cwydd yr oedd

ygwâr, ac yn chwe' llath o uchder. 2 Cron. iv. 1. Yr oedd i'r allor hon alch o brea, ar waith rhwyd; ac felly yn dylllog, i'r lludw ddiagyn trwyddi. Edr. ALCE. Yr oedd yr aeh i gael ei gosod dan amgylchiad yr allor oeddi tanoddi; yr oedd yr alch, tebygol, ar oeso o bob ochr, a'r canol yn cyrhaedd hyd hamer gwaelod yr allor. Wrth y pedair motrwy oedd ar ei phedair congl, yr oeddent yn ei chodi i fyny i'w glanhau. Yr oedd pedyll lludw, a phedyll tân, a rhawian, a chwagian, a chigweiniau, i gyd o brea, yn perthyn iddi. Yr oedd hefyd fodrwyau wrth ei phedair congl, a throsolion trwyddyn, wrth ea hystlys, i'w dwyn. Yr oedd wedi ei gwneuthur âg estylch, yn gau. Yr oedd yr yma ar hon yn cyagodi Crist, yn ei berson a'i ddyoddefiadau: Efe yw ein hallor, ein haberth, s'n harchboffeiriad mawr. Y coed wedi eu gwisgo a phreos, a arwydda y natur ddydol yn cael cynnalieath effeithiol dan ddigofaint Duw, trwy ei hundeb a'r Person Dwyfol. Yr oedd mawrhydi gogoneddus ei Berson yn rhoddi gwerth i'w ddyoddefiadau, fel iawn am bechod; ac y mae yn ei Berson a'i ddyoddefiadau, anfeidrol rinwedd i gymeradwyo personau a gwasanneth ei holl bobl: "Pob peth a gyffyrddo âg ef a sancteiddir." Nid oes dim yn gymeradwy gan Dduw, ond a sancteiddir ar yr allor hon. Y mae y cyrn, ar ei phedair congl, yn cyagodi Crist yn effeithioldeb ei aberth, a'i allu digonol, i achub pechaduriaid o holl gyrau y ddaear.

Allor yr arogl-darth oedd fwrdd o goed Sittim, wedi ei wisgo âg aur, yn nghylch 22 o fodfeddi ei hÿd a'i lled, a 44 o uchder. Yr oedd ei chwr uchaf wedi ei amgylchu âg ymylwaith, neu goron aur, a phedwar corn iddi ar ei phedair congl. Yr oedd iddi ddwy fodrwy dan y goron, ar eihystlys, a throsolion i'w dwyn ar eu teithiau yn yr anialwch—y cwbl oll wedi eu gwisgo âg aur. Yr oedd allor y poethoffrwm yn sefyll oddi allan, yn y cyntedd, ychydig oddiwrth yr ochr ddwyreiniol i'r babell, neu y deml, lle yr offrymid yr aberthau boreuol a hwyrol, &c. Ond allor yr arogl-darth oedd yn y cysegr sanctaidd, gyferbyn a'r drugareddfa, tu allan i'r wahanlen, ond yn nes ati na bwrdd y bara gosod a'r canwyllbren, ac yn y canol rhwng y ddau. Ar hon yr oedd yr offeiriad i arogl-darthu yr arogl darth

yn culhan drachefn un cufydd; yn oedi drachefn dri chufydd, yr oedd yn culhan drachefn ddau gufydd; yn oedi drachefn un cufydd, yr hyn oedd y ddaear, yr oedd yn culhan dau gufydd, yr hyn oedd y rhoddi oddiamgylch iddi, ar ba un y mae yr offeiriad, yn gweini i'r tan a'r aberthau. Ar y culhad drachefn, lle mae yr offeiriad, ar y pedair congl, yr oedd pedair o golefnas bychain o brea, cufydd o uchder, y rhai oeddent gyrr yr allor, a goffeis yr aml yn yr ysgryth-yau. Yr oedd canol pob un o'r cyrn yn secol, o herwydd y rhodiant yno beth o waed yr aberthau. Yr oedd yn warchuddig i'w ddat eogyn ar hyd grisiau'r allor (Exod. ix. 21.) yr oedd yr eogyn, gan hynny, yr hon a silwent y Ffiffoch, yn maelol yn ddeu onydd-ar-hugain o hyd, at y culhad drachefn lle y mae yr offeiriad, ac un-ar-hymtheg o led. Gwel Prieaux's Con. Part. I. B. 3. An. 886. Y culhad hyn a elwir פתח הפתח, neu estaddfod, neu faine. Ezeo. xiii. 14, 15, 20; a xiv. 18. Yr oedd lled y culhad yn rhoddi maelno o 6' lch yr allor.

llysiennog bob boren a hwyr, pan gynneuent y lampau; yr oedd yr arch-offeiriad i wneuthur cymmod arni unwaith ya y flwyddyn, trwy daenella ar ei chyrn waed y pech-aberth. Exod. xx. Lef. xvi. 18, 29, 30; a xxiii. 27. Heb. i. 3. Luc i. 9, 10, 11. Yr oedd y defnyddiau, fel yn yr allor brea, yn arwyddo y ddwy natur yn mherson Crist:—un allor yn ei gyagodi yn ei gyflwr o ddarostyngiad a dyoddefiadau; a'r llall, yn ei dderchafiad. Fel yr oedd yr allor brea yn cyagodi ei aberthiad ei hun yma ar y ddaear; felly y mae yr allor aur, a'r arogl-darth arni yn feunyddiol, yn cyagodi ei eiriolaeth barhaus yn y nefoedd. Y mae ei eiriolaeth yn y nefoedd yn cael ei holl effeithioldeb oddiwrth rinwedd ei aberth, a'r iawn a wnaeth yma ar y ddaear, fel ag yr oedd gwaed y pech-aberth i gael ei daenella ar gyrr yr allor aur. Y mae yr allor aur, fel y brea, yn bedair-onglog, a chyrn ar bob un; yn dangos fod eiriolaeth Crist yn gryf, yn effeithiol, ac yn ddigonol, dros ei holl bobl, yn mhob o'r o'r ddaear. Heb. ix. 21, 27. Dat. viii. 3. Y mae, yn ei eiriolaeth, yn goronog, yn fuddug-oliaethus, yn dderchafedig, ac mor ogoneddus ag ydyw yn rasol. Y mae y trosolion i'w chario, fel yr allor brea, yn dangos fod Crist, yn holl rinwedd ei aberth, ac effeithioldeb ei eiriolaeth, gyda'i bobl yn mhob lle ac amgylchiad. Mat. xviii. 20; a xxviii. 20. Mewn alltudiseth. Dat. i. 9. Mewn ffwrneisiau, ffauau, a charcharau. Dan. iii. 25, 28; a vi. 23. Act. xvi. 25.

Wrth "allor i'r Arglwydd yn nghanol tir yr Aipht," dealler pregethiad Crist a'i aberth yn yr Aipht; addoliad cyhoeddus yn cael ei roddi i'r gwir Dduw trwy hynny; ac eglwysi Cristionogol yn cael eu sefydlu. Eza. xix. 19. Hyn a gyflawnwyd cyn dyfodiad Crist, trwy sefydliad llawer myrdd o'r Iuddewon yn wlad-yddion yn amser y Ptolomiaid, breninoedd yr Aipht canlynol i Alexander Fawr; a thrwy bregethiad yr efengyl yno, yn amser yr apostolion. Edr. AIPHT, ALEXANDRIA.

Yr allor, dan ba un y gwelodd Ioan eneidiau y merthyron (Dat. vi. 9) oedd, yn ddiamehen, yr allor brea, ar ba un yr oedd cyrff yr ebyrth i gael eu llosgi, a'r gwaed i gael ei dywallt tani, neu wrth ei throed. Lef. iv. 7. Aberthasant eu hunain dros Grist a'i achos yn y byd; ac er dyfetha eu cyrff, y mae eu heneidiau yn y nefoedd mewn cymundeb tragwyddol âg ef, yr hwn, trwy rinwedd ei ddyoddefiadau, a'u hachubodd. Nid yw eu gwaith yn llefain ac yn gof, a, "Pa hyd yr wyt heb ddial ein gwaed ar y rhai sydd yn trigo ar y ddaear," yn arwyddo fod ysbryd dial ynddynt; ond, y mae yn dangos natur y peth ynddo ei hun, ger bron Duw; sef, bod eu dyoddefiadau, fel gwaed Abel, yn galw ar Dduw, fel llywodraethwr a barawr cyflawn, am ddial; ac y mae yn sicr o ddial, yn y diwedd, er hir oedi.

Y Cenedloedd hefyd oedd gaddynt alloran i'w duwiau: yn Athen cafodd Paul un wedi ymgyfenu arni, "I'r Duw nid adwaenir: sef Duw Israel, yr hwn sydd anweledig. Act. xvii. 23. Gorchuddio yr allor & dagrau oedd, naill ai profes ragrithiol o edifeirwch yn nghytedden yr Arglwydd; ai eu hanfri yn erbyn eu gwragodd, neu, yn hytrach, eu godineb yn erbyn eu gwragodd, a hyny yn peri i'r gwragodd wlyo yn chwerw-dost ger bron yr Arglwydd o herwydd eu cam. Mal. ii. 19. Gwel Pooock *in loc.*

ALLTUD-IO-ION (all-tud), arall-wlad, all-wlad, aillt, estron, dycyithr, dycyithr-ddyn, ymdeithydd o wlad arall, un a fyddo yn ymdeithio o wlad ei enediggaeth. Gen. xxiii. 4. Alltud cenedlog, sef alltud genedigol; alltud trapor, un o tu hwnt i'r môr; alltud priodol, sef caethwas genedigol. Arwydda hefyd, yn y Cyfreithiau Cymreig, amaethwyr tir rhai eraill, a allwent alltudion uchelwyr. Saint yr Hen Destament a'r Newydd, ydynt ddyceithriaid a phererinion yma. Salm xxx. 12; a xv. l. 1 Pedr i. 17; a ii. 11. Lef. xxv. 23. 1 Cron. xix. 15. Edr. DYWITHE, PERERIN.

AM, rhagddod; crwn, oddi angylch; megys, *am dy ganol, am dy ben.* Cysylltiad; o herwydd, oblegid, megys, *am hyn, am hyny.* Arferir *am*, yn aml, fel rhagddod yn lle *an*; megys, *ammharach* yn lle *anmharach*.

A'M, sef, *a fym*; megys, *ni a'm tad, sef, mi a fym tad.* "Y neb a'm gwelodd i," sef, *a fym gwelodd i, &c.* Ioan xiv. 9.

AMALEC-IAID, עַמְלֵק [*pobl yn cymeryd ymait*] cenedl alluog yn trigo yn Arabia Garegog. Cyfrifir hi o nifer y cenedloedd blaenaf, o ran hynafiaeth. 1 Sam. xxvii. 8. —"Dechreu y cenedloedd yw Amalec," medd y dewiu Balaam, Num. xxiv. 20. Nid yn unig y cyntaf o'r cenedloedd a ryfelodd yn erbyn Israel, ond, hefyd, y cyntaf o ran hynafiaeth a chryfder. Coffheir am danynt mor foreu a rhyfeloedd Codorlaomer. Gen. xiv. 7. Gan hyny yr oeddent yn genedl cyn dyddiau Abraham & Lot; ac, yn ganlynol, yn hynach na'r Moabïaid a'r Edomïaid, a'r cenedloedd a hanasent o'r patieirch hyny. Eglur yw, gan hyny, nad Amalec, wyr Esau, oedd eu tad, fel y tybiodd llawer, oddiwrth gyffelybrwydd yr enwau: ond eu bod yn tarddu oddiwrth ryw gyff, neu wreiddyn arall; sef, medd yr Arabiaid, o Amalec, neu Amlac, mab Ham. Dywed hanesawr ei bod yn genedl luosog, nerthol; ac iddi ddarostwng yr Aipht, ac awdurdodi arni dros amryw flynyddoedd. Gwel Univ. Hist. Vol. II. p. 282, &c. Y mae yn ddiarnheu ei bod yn genedl gref a gwrol, pan yr ymosodent ar yr Israelïaid mor fuan, wedi i'r Arglwydd ymladd drostynt, yn hollol ddinystr yr Aiphtïaid. Ond, er ei bod yn blaenu o ran hynafiaeth, cadernid, a gwroldeb, ar ei chymydogion, eto, "ei diwedd fydd darfod am dani byth.—Nid ofnodd Dduw; ond cyfarfu & Israel ar y

ffordd, ac yntau yn lluddedig ac yn ddiffygiol, ac a laddodd y rhai olaf, a'r holl weiniaid o honynt." Num. xxiv. 20. Deut. xxv. 18. Eu hymddygiad creulawn a didrugredd yn hyn a anffodlonedd yr Arglwydd mor fawr, fel y dywedodd, "Gan ddileu y dilëaf goffadwriaeth Amalec oddi tan y nesoedd." Exod. xvii. 14. Y ddeddfryd ofnadwy hon a gyflawnwyd, mewn rhan, gan Saul, yr hwn a "darawodd yr Amaleciaid, ac a laddodd yr holl bobl & min y cleddyf." 1 Sam. xv. 8. Wedi hyny, Dafydd a darawodd y wlad; ac "ni adawodd yn fyw wr na gwraig." 1 Sam. xxvii. 8. Wrth Siclag hefyd y gwnaeth Dafydd ddirodaeth ychwanegol o honynt. Yn ddiweddar, gorphenwyd eu difrodi gan feibion Simeon, yn nyddian Hezeciah, brenin Judah, y rhai a darawsant y gweddill a ddiangasant o Amalec; ac a wladychasant yno. Yn bresenol, ac er ys oesoedd lawer, nid oes goffadwriaeth uwyr am danynt, ond sydd angenrheidiol i ddangos mor fanwl y cyflawnodd Duw ei air, o ddileu eu goffadwriaeth oddi tan y nesoedd: ac mai eu diwedd fyddai darfod am danynt byth.

1. Oddiwrth hanes Amalec, dyged pob erlid-iwr gymeryd rhybydd rhag ymddwyn yn greulawn ac yn drahaus tuag at bobl weiniaid a thlodion Duw. Dilys y daw y dydd pan y llwyr ddial Duw ar ei holl elynion; a pho hwyaf yr oedir y farn, trymaf i gyd y bydd pan y delo.—2. Fel y mae uniondeb, cyfiawnder, a gwirionedd Duw yn ddiaball, celfy hefyd y mae ei amynedd yn fawr. Gallasai ddirodi Amalec ar unwaith, yn ddioed; ond, wedi cyhoeddi y farn, oeddod amryw oesoedd cyn ei chyflawni, fel y gallai llawer yn eu plith glywed am waith yr Arglwydd, a thrwy hyny gael eu gadael yn hollol ddiagsus, os parhaent yn ddiidifeiriol, ac yn elynion i'w bobl. Barn. vi. 3, 8; a vii, viii. 1 Sam. xiv. 48; a xxx. 1—17. 1 Cron. iv. 43. Esther iii. 1; a vii. 10; a ix. 7—10.

AMANAĦ, אֲמָנָח [*gwirionedd*] mynydd, yn ol barn rhai, sydd yn terfynu rhwng Cilicia a Syria: ond yn ol eraill, yr hyn sydd debycach i wir, mynydd tu draw i'r Iorddonen, yn rhandir hanner llwyth Manasseh. Can. iv. 8. Edr. LIBANUS.

AMASA, אֲמָסָא [*pobl yn maddu*] mab Ithra o Abigail, chwaer Dafydd; Absalom a'i gosododd yn dywysog ei lu. 2 Sam. xvii. 25. Dafydd, wedi cael ei anffodduau yn ngwaith Joab yn lladd ei fab Absalom, fu hawdd ganddo faddu i Amasa, ac a'i gwnaeth yn flaenor ei fyddin yn lle Joab; ond Joab, o eiddigedd a chas tuag ato, yn dwyllodrus a'i lladdodd. 2 Sam. xx.

AMASAI, אֲמָסָי [*rhodd y bobl*] mab Eleanah. 1 Cron. vi. 25. Tybir mai efe oedd cadben llwyth Benjamin a Judah, yr hwn a ddaeth at Dafydd pan oedd yn yr anialwch yn ffoi rhag erledigaeth Saul. 1 Cron. xii. 16—19.

AMAZIAĦ, אֲמָצִיָה [*nerth yr Arglwydd*]

mab Joas, a'r wythfed brenin yn Judah. Yn y 25 ffwyddyn o'i oedran dechreuodd deyrnasu, ac a deyrnasodd naw mlynedd ar hugain. Ymddygodd yn addas yn nechrenad ei deyrnasiad, ond nid a chalon gywir. Ar ol gorchfygu yr Edmoniaid, dygodd eu delwau hwynt, ac a aeth yn addolwr iddynt. 2 Bren. xiv. Cafodd bymtheg mlynedd o lonyddwch; er hyn ni cheisiodd yr Arglwydd. Lladdwyd ef gan ei weision ei hun. 2 Cron xxv.—2. Arch-offeiriad eilunaddolgar yn Bethel, yr hwn y prophwydd Amos yn ei erbyn. Amos vii. 9—17.

AMBER, *Arab.* **AMBAR**, neu **ANBAR**: sylwedd defnyddiol, o liw melyn a dysglær, o fath suddog; ei flas yn debyg i ystor, a'i arogl fel *turpentine*. Y mae cloddfeydd o hono mewn amryw fanau yn yr Almaen, Pwyl, &c., ond yr hwn a geir yn nhueddau Prwsia a dybir yn oreu. Y mae o ddenfydd mawr mewn cyferi a chelfyddydau. Gwel *Cyclopaedia*. Y mae math gwneuthuredig o amber a wneir o aur a phres coeth. Myn Bochart, *Le Clerc*, ac eraill, mai hwn yw yr amber a grybwyllir yn yr ysgrthyf. Ezec. i. 4; a viii. 2. a thrwyddo, hwyrach, fod dwy n atur Crist yn cael eu gosod allan; gwerthfawrogwydd ei Berson; a mawredd ac ardderchogwydd ei allu a'i arglwyddiaeth. Eraill sydd yn cyfieithu y gair i arwyddo *marworyn tanyllid*; ac felly, geill osod allan Iesu, fel dysgleirdeb gogoniant ei Dad; yn llosgi a zel i anrhydedd ei enw; cariad at eneidiau ei bobl, a digofaint yn erbyn ei elynion. Gwel Bochart, Vol. III. p. 871. a Parkhurst dan y gair **אמבר**—"O ganol y tân fel lliw amber." Ezec. i. 4, 27; a viii. 2.—**כערי השמל** fel *llygaid amber*.—**ηλεκτρον** LXX.—Ba'rna Bochart mai nid *amber* a feddylir wrth y gair, na *chrystal* ehwaith, fel y barnodd rhai, ond metel gymysg o *aur ac arian*, neu *efydd ac aur*, yr hwn a elwir pres Corinth (*Corinthian Brass*) yr hwn a gannmolir yn fawr gan yr hynafiaid am ei ddysgleirdeb hardd; a'r hwn, yn roddir yn tân, a ddysgleiria yn fwy llewyrchus. Y mae amber yn tywyllu ac yn toddi yn y tân. Bochart, Vol. III. p. 871. Dywed Scheuzcer (*Phys. Sacr.* ar Ezec. i. 4.) fod y fath hyn o efydd harddwych yn adnabyddus yn yr India Ddwyreiniol wrth yr enw *Suassa*, ac a arferir i wneyd modrwyau a phiolau i wŷr mawrion. Y mae yn cynnwys yr un faint o aur ag o'r efydd cochaf. Cym. Harmer's *Obs.* Vol. II. p. 490.

AMCAN-ION-U (am-can), arfaeth, cynglyd, bryd, bwriad; meddwl, meddylfryd: *per-wyl*, *tyb*, *llettyb*. Preg. iii. 1, 17. Salm xxi. 11.—*Burw amcan*, dyfeisio. "Yr ydwyf fi, gan hyn, felly yn rhedeg, nid megys ar amcan." 1 Cor. ix. 26.—*ως ουκ αρθλων*, "Nyd val yn anily." W. S. Y gair Groeg a arwydda, *onamlwg, allan o olwg*. Yr oedd y rhedegwyr, yn mhlith y Groegiaid, i redeg yn y

campau gynt yn ol rheolau gosodedig, yn amlgw, yn ngwydd yr edrychwyr a barnwry rhedegta. Yr oedd y rhedegwyr i redeg nid ar amcan, ond a'r nod yn eu golwg, wrth y rheolau gosodedig, yn amlgw i'w gweled. Felly yr wyf finau, medd yr apostol, yn rhedeg, nid ar amcan; ond y mae genyf nod yn fy ngolwg, rheolau i redeg wrthynt; ac yr ydwyf yn yn rhedeg yn ngwydd dynion ac angelion, a Duw, barnwr pawb. 1 Cor. xiv. 9. 2 Tim. ii. 5; a iv. 7.

AMDO (to), gorchudd o bob tu; amwisg, amwisg i gorff marw. Ioan xi. 44. Mat. xxvii. 59. Marc. xv. 46.

AMEN, *Heb.* **אמן** *Gr.* *Αμην*. Y gair *Hebraeg* a arwydda, *diysgogrwydd, sefydlogrwydd, sicrwydd, parhad, dianwadalwch, ffyddlondeb*. Arwydda y gwirionedd a draethir, ac hefyd sicrwydd gwirioneddol y traethawd o hono. Y mae pethau dwyfol yn wirionedd ynddynt eu hunain, pe buasant heb eu hamlygu erioed i ni: ond y mae y dadguddiad o honnynt i ni hweyd yn wirionedd y Duw digelwyddog, yn yr holl gnagenau a'r amgylchiadau o hono. Y mae yn cael ei adferyd, yn aml, fel geiryn o gadarnhad, neu gydsyniad; ac a arwydda, y mae yn wir, y mae yn sicr, bydded felly, felly y caiff fod. Deut. xxvii. 15. Num. v. 22. 1 Bren. i. 36. Y mae yn ein cyfieithiad ni, yn fynych, yn cael ei droi, *yn wir*. Arferir y gair *Gr.* **Αληθως**, *yn wir, yn wirioneddol*, gan yr efwylwyr yn yr un ystyr a'r gair *Amen*. Cydm. Mat. xvi. 18, & Luc ix. 7. Mat. xii. 43; & Luc xxi. 3.

Y mae yn nodedig nad oes neb ond yr Arglwydd Iesu yn dechreu ei ymadrodd gan arferyd y gair hwn, fel gwiriad neu sicrhad o'r hyn y mae yn ei lefaru. Yn efwyl Ioan, ac yn hono yn unig, y mae yn dyblu y gair, fel yn fwy pwysfawr, yn ol yr arferiad Hebraidd. Neh. viii. 6. Salm xli. 13; a lxxii. 19; a lxxxix. 53.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun, o *Αμην, yr Amen*. Dat. iii. 14. Cydm. Esa. lxx. 16. "Duw y gwirionedd." *Heb.* Duw **AMEN**. Duw y gwirionedd yw yr Iesu; sylwedd y gwirionedd dadguddiedig; y Prophwyd anghyfeiliornadwy; y Tyst ffyddlon a chywir. Y mae, nid yn unig yn dyst, ond yn dyst wedi ei dyngu. Yr holl addewidion yn Nghrist, ydynt **IE** ac **AMEN**: y mae efe wedi rhoddi ei Amen wrthynt oll; y maent wedi eu cadarnhau a'i air a'i lw; ac wedi ei sicrhau ynanniddymadwy. trwy ei farwolneth; ac wedi eu selio a'i Ysbryd. Ioan xiv. 6. Rhuf. ix. 5; a xv. 8, 9. 1 Cor. xiv. 6. Gal. ii. 17. Eph. i. 3. 1 Tim. ii. 5.

Y dull o dyngu tystion yn mhlith yr Iuddewon oedd fel hyn:—Y barnwr a ddywedai wrth y tyst, "Yr ydwyf yn dy dyngu i **JEHOFAH**, Duw Israel, neu i hwn, yr hwn a gyfenwir Trugaredd;" a'r tyst a atebai, "Amen." Wedi i'r tyst ddywedyd Amen, yr oedd wedi

i dyngu. Felly mae Crist yn galw ei hun, Y DUW AMEN—YR AMEN—sef, y tyst wedi tyngu: un yn dywedyd pob peth ar ei lw. Gwel Vitringa *Obs. Lib. III. cap. i. § 4, 5.*

AMETHYST. *Gr. Αμεθυστος* [*difeddwi, a ac μεθουο* neu *μεθ, gwin*] maen gwerthfawr amryw liw. Y mae amrywiaeth o honynt, ac i'w cael mewn amryw wledydd. Y farn gyffredin gynt oedd am yr amethyst, ei fod yn cadw rhag meddwi, yr hyn y mae ei enw yn ei arwyddo; am hyny, y byddai yfwyr trymion yn arferol o'i wisgo yn grogedig wrth eu gyddfau; ond tyb ddisail oedd hon. Hwn oedd y nawfed maen yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, a'r deuddegfed yn sylfaen y Jerusalem newydd. *Exod. xxviii. 19. Dat. xxi. 20.*

AMGEN (can), onide; oni bai hyny, mewn modd arall; yn wyrthwyneb:—Nid amgen, nid yn wyrthwyneb; nen, hyny yw. *Exod. xxxii. 92. Marc ii. 21.* “Na byddo i neb uchel synied yn amgen nag y dylid synied.” *Rhuf. xii. 3.*—*Na bo i neb ddyall uwchlaw y dylar ddeall.* W. S. a Dr. M.—“Na byddo i neb synied am dano ei hun yn uwch nag y dylai synied.” *Macknight.* Na byddai, i neb synied yn uwch am dano ei hun, ac yn is am eraill, nag y dylasai; ond synied yn gywir ac yn gyfiawn, “synied i sobrwydd,” ac ymddwyn yn gall ac yn ddefnyddiol yn ol ei sefyllfa, ac heb ymgais am sefyllfa a swydd uwch yn yr eglwys, nad oedd yn addas iddi. Neu beidio ymgonedd: yn yr hyn sydd ganddo, fel pe buasai heb ei dderbyn; neu beidio chwilio i bethau rhy uchel, nad oes ganddo alluoedd meddwl i edrych i mewn iddynt.

AMGENACH (amgen), yn hytrach, mewn modd arall, yn well. *2 Cron. xxx. 18. Phil. iii. 15. I Tim. v. 25; a vi. 3.*

AMGYFFRED (cyffred), cynnwys, argynnwys, dirnad. “Ni all nef y nefoedd amgyffred Duw.” *2 Cron. ii. 6. 1 Bren. viii. 27.* Nis gall creadigaeth, yn ei holl eangder, gynnwys y Creadwyr. Nid oes ond ei hunan a all ei gynnwys. Y mae y meddwl creadigol mwyaf cryf ac eang, yn anfeidrol bell oddiwrth ei gynnwys; iond y mae ei ddeall yn aneirif; a meddwl anfed ol yn unig a all gynnwys Bod anfeidrol. Y mae ei ddeall ef yn amgyffred ei ei hun i berffeithrwydd. “Amgyffred cariad Crist, yr hwn sydd uwchlaw gwybodaeth.” *Eph. iii. 18. Ioan i. 5. Gr. Καταλαβανω, derbyn, cymeryd i mewn, cymeryd gafael:* deall ac adnabod cariad Crist, yn nghyd â gafael fydd arno. Y mae yr holl saint yn adnabod, yn deall, ac yn cymeryd gafael yn nghariad Crist, yn ei holl eangderau anfeidrol, fel sylfaen ansigledig eu gobaiath a'u dedwyddwch; a sylwedd eu caniaadau tragwyddol. *Ioan iii. 16; a xv. 13. 1 Ioan ili. 1; a iv. 16. Rhuf. v. 8. Dat. i. 5. Phil. iv. 7.*

AMGYLCH (cylch), cwmpas, yn nghylch, oddeutu, amgylch, ogyrch. *Ezec. xxxvii. 2. Dat. iv. 3. Exod. xxv. 11. Esa. xl. 22.*

“Amgylchyni fi a chaniadau ymwared.” *Salm xxxii. 7; a cxxxix. 5.* Ti a roddi i mi waredigaethau o bob tu—i gorff ac enaid—yn fy mherson ac yn fy amgylchiadau—yn dufewnol ac yn allanol—yn dymhorol, yn ysbrydol, ac yn dragwyddol—y rhai a barant i mi ganu o orfoledd a diolchgarwch. *Exod. xv. 1. Salm xxx. 11. Dat. vii. 14; a xix. 1. 2 Sam. xxii. 1.*

AML, AMLDER, AMLDRA, AMLHAM, helaethrwydd, cyflawnder, lluosogrwydd. *Hos. ix. 7. Ezec. xviii. 18.—Camweddau. Salm v. 10. Jer. xiii. 22.—Geiriau. Diar. x. 9; a xvi. 14.—Heddwch. Jer. xxxv. 6.—Trugareddau. Galar. iii. 32.—Tywod. 1 Bren. x. 10. 1 Sam. xiii. 3.*

AMLWG—YGU (llwg), eglur, diorchudd, dilen, noeth; dynoethi; hawdd ei ddeall, ei ganfod, ei amgyffred. *Deut. xxix. 29. Diar. viii. 9. Mat. vi. 4. Ioan xi. 54. Hos. ii. 18.*

AMMEU, AMMHEUON—US (pau), petrus, petruso. *Ioan x. 24. Act. v. 24; a x. 17.*

AMMI, עממי [*fy mhobl*] dodiad yr enw hwn ar y deg llwyth ar ol eu gwrthodiad, a arwydda y byddai i Dduw, yn y dyddiau diweddar, eu gwaredu hwynt o'u trueni a'u caethiwed, a'u dwyn i berthynas gyfammodol ag ef ei hun. *Hos. ii. 1.*

AMMINADIB, אַמִּינָדִיב [*fy mhobl sydd dynysogaid*] 1. Mab Aram, o lwyth Judah, tad Naason ac Elizeba, gwraig Aaron, yr arch-offeiriad. *Exod. vi. 23.—2.* Enw un o feibion Saul, a laddwyd gydag ef yn mrwydr Gilboa. *1 Sam. xxxi. 2.—3.* Enw trigiannydd o Ciriath-jearim, Lefiad, gyd a'r hwn yr oedd yr arch yn nghadw, weili ei dygiad yn ol o wlad y Philistiaid. *1 Sam. vii.—4.* Mab Cohath, a brawd Corah. *1 Cron. vi. 22.* “Cerbydau Amminadib.” *Can. vi. 12.* Nid yw hysbys pwy oedd yr Amminadib hwn. Y mae yn dangos yr a gweinidogaeth efengyl Crist i'r ardd gnau (sef eglwys yr Iuddewon) ac y deuent hwythau gyd a'r Cenedloedd, yn rhyddion ac ewyllysgar, i grocsaw Crist; yna bydd pawb yn ewyllysgar. *Salm cx. 3; yn derbyn y gair gyda pharodrwydd meddwl. Act. ii. 41; a xvii. 11.* Pryd hwnw y bydd Crist fel cerbydau iddynt, i'w dwyn yn mlaen mewn gras, trwy weinidogaeth ei air; gan eu cadw hwynt, a dyfetha eu holl elynion. *Esa. lxvi. 14, 15. Can. vi. 12.*

AMMOD—AU (bod), cyfammod, adduned, cynghrair, arfoll, cyfvndeb. *Exod. xxiii. 32. Hos. ii. 18. Job xxxi. 1. Edr. CYFAMMOD.*

AMMON, עַמּוֹן [*ei bobl*] neu **BEN—AMMI,** בְּנֵי אַמְמִי [*mab fy mhobl*] Ben-ammi oedd fab Lot o'i ferch ieuangaf, a thad yr Ammoniaid. Yr oedd yr Ammoniaid yn gwladvchu o du y deheu-ddwyreiniol y Galilea. Nid oedd un o'r Ammoniaid, mwy na'r Moabiaid, i ddyfod i gynnulleidfa yr Arglwydd, hyd y ddegfed genedlaeth; oblegid na chyfarfuant a'r Israeliaid a bara a dwfr yn y ffordd, wrth eu dyfod o'r Aipht, ac o achos cyflogi o hon-

ynt, sef y Moabiaid, Balaam i'w meiddithio. "Na chais," medd Duw, "eu heddwch hwynt, na'u daoni hwynt, dy holl ddyddiau byth." Y mae yr Arglwydd yn dangos, yn hyn, mor ffaidd ganddo anhrgarogrwydd a chreulondeb yn mhawb, yn enwedig tuag at ei lobl. Deut. ii. 29. Esa. lxiii. 9. Zech. ii. 8. Act. ix. 4. Mat. xxv. 45. Neh. xiii. 1. Gen. xiv. 18, &c.; a xviii. 1, 2; a xix. 1, 2. Esa. xxi. 14. Rhaid sylwi nad oedd y gorchymyn hwn yn cynnwys yn yr Israeliaid ysbryd digllon, maleisus, a dialgar, yr hyn sydd bechadurus; Rhuf. xii. 17, 19; nac yn gwahardd yr Ammoniaid i ymgais am iechedwriaeth eu heneiddiau. 1 Tim. ii. 4. Ond y mae yr Arglwydd, fel llywodraethwr cyfiawn, yn gosod ar y ddwy genedl y nod hwn o'i anfoddlonrwydd, am eu hanghymawynasgarwch a'u creulondeb; ac i gadw ei bobl rhag cael eu llygru trwy eu heilun-addoliaeth a'u moesau drwg. Eu prif ddinas oedd Rabbah: eu heilun-dduuo oedd Moloch. Yr oeddent yn elynion parhaus i'r Israeliaid. Gorchfygwyd hwynt gan Jephtha, Saul, a Dafydd. Barn. x. 1 Sam. xi. 1 Cron. xix. Ac a'u dygwyd hwynt i gaethiwed gan Nebuchodonosor, yn ol prophwydoliaeth Ezeziel yn eu herbryn. Pen. xxv. 10. Oblegid eu gorfoledd cywilyddus, yn ninystr Jerusalem, y rhoddodd yr Arglwydd hwynt yn etifeddiaeth i feibion y dwyrain, "fel na ecbosfier meibion Ammon yn mysy y Cenedloedd." Jer. ix. 25, 26; a xxv. 21, 27; a xlix. 1—4. "Clywais waradwyddiad Moab, a chabledd meibion Ammon, &r hwn y gwaradwyddasant fy mhobl: am hyny, fel mai byw fi, medd Arglwydd y lluoedd, Duw Israel, fel Sodom y bydd Moab, a meibion Ammon fel Gomorrah." Sef. ii. 8—11.

AMMHARCH. Edr. ANMHARCH.

AMMHAROD. Edr. ANMHAROD.

AMMHLANTADWY. Edr. ANMHLANTADWY.

AMMHOSIBL. Edr. ANMHOSIBL.

AMMHUREDD. Edr. ANMHUREDD.

AMMHWYLLLO. Edr. ANMHWYLLLO.

AMMRWD. Edr. ANMRWD.

AMNAID-EIDIO (naid), *Gr. νεμια*;

Llad. Nurus; *Saes. Nod*: munud, awgrym; awgrymu; arwydd a wnelo un a'i lygaid neu ei ben. "Efe a amneidia &i lygaid." Diar. vi. 13.—amranta, ysmician; קירי *ysgogi, symud*, fel un yn symud ei wefusau mewn myfyrdod ar ryw beth. Y dyn i'r fall, y gwr anwir, sydd mor llawn o ddrwg fel nas dichon fod yn llonydd heb yn mhob modd geisio tynu eraill i ddrygioni. Y mae amnaid y llygaid yn arwydd naill ai o gariad, neu o dwyll dirgel, ac anniweirdeb, neu gasineb a gelyniaeth. Salm xxxv. 19. "Y neb a amneidio &i lygaid a bair flinder." Diar. x. 10. Y mae dynion twyllodrus rhagrithiol yn arferyd llawer o ystrywiau ac ystumiau corfforol, er twyllo eraill, a chyflawni eu hamcanion pech-

adurus eu hunain; trwy y cwbl, parant flinder lawer i eraill, a dinystr yn y diwedd iddynt eu hunain. "Ac a amneidiodd &i law ar y bobl." Act. xxi. 40. Rhoddodd arwydd neu awgrym &i law.

AMNER (nér), pwtner, alwar, còd. "Gwnewch y chwy *amnerae* a'r nis heneiddiant." Luc xii. 33. "Anyd am ei vod ev yn lleidr, a bod yr *amner* gauthaw. Ioan xii. 6. W. S.

AMNON, עמנון *[ffyddlawon]* 1. Mab Dafydd o Ahinoam ei a'i wraig, yr hwn, yn anghyfreithlaw, a chwennychoedd ei chwær Tamar, a'i treisiodd, ac wedi hyny a'i casaodd. Absalom, yn mhen dwy flynedd wedi hyn, a wnaeth wledd, lle y parodd i'w weision ladd Amnon yn ei feddwod. 2 Sam. xiii.—2. Mab Simeon. 1 Cron. iv. 20.

AMON, עמון *[eywir]* 1. Llywodraethwr Samaria, yr hwn y gorchymynodd Ahab iddo garcharu y prophwyd Michea, hyd oni ddychwelai efe adref yn iach o ryfel Ramoth Gilead. 1 Bren. xxii. 26.—2. Mab Manasseh, y pedwerydd brénin ar ddeg ar Judah. Teyrnasodd ddwy flynedd, gan ddilyn siaml Manasseh ei dad, a gwneuthur yr hyn oedd ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd. Ei weision a'i lladdasant yn ei dŷ ei hun, a Josiah ei fab a deyrnasodd yn ei le. 2 Bren. xxi.—3. Un arall o'r enw oedd un o'r blaenoriaid yn y dychwelaid o'r caethiwed. Ezra ii. 57. Neh. vii. 59. AMON—MO, Edr. No.

AMOR-IAID, עמורי *[gorthryfelgar]* eppil 'Amor, pedwerydd mab Canaan. Llauer o honynt oedd gewri uchel fel cedrwydd, a chedyrn fel derw. Amos ii. 9. Yr oedd ganddynt deyrnas oedd cryfion o du y dwyrain i'r Iorddonen, dan lywodraeth Sehon ac Og. Moses a'u gorchfygodd hwynt, ac a roddes eu tiroedd yn etifeddiaeth i'r Gadiaid, y Reubeniaid, a haner llwyth Manasseh. Deut. i. 44. Jos. xii. Gan mai yr Amoriaid oedd y rhai galluocaf o'r llwyth, gelwid y Canaanec eraill, weithiau, ar eu henw hwynt. Barn. vi. 10. 2 Bren. xxi. 11. Rhieni y genedl Iuddegw a osodir allan megys Amoriaid a Hethiaid, neu Hittiaid: yr oeddent mor annheilwng ger bron Duw, ac mor ddrygionus ynddynt eu hunain, a'r ddau lwyth gwaethaf o'r Canaanecaid. Cananecaid oedd gwraig Judah, mam Selah, a Tamar mam Phares a Zara. Gen. xxviii. Ezec. xvi. 3.

AMOS. Y mae dan o'r enw; sef Amos tad Esiah, ac Amos y pedwerydd o'r prophwydi lleiaf. Y mae yr enwau yn yr iaith Hebraeg yn wahanol, ac o wahanol arwyddocad: עמרי *Amots*, yw tad Esiah, ac yn arwyddo *cryf, gwrol*; enw y llall yw עמוס *Amos* neu *Omos*, ac yn arwyddo *trwm, llyythog*. Nid oedd Amos na phrophwyd, na mab i brophwyd; hyny yw, nid ydoedd nac athraw na dysgybl yn un o ysgolion y prophwydi; namyn, "bugail oedd, a chasglydd

ffrwgthydd yn Tecoa," dinas fechan yn Judah, yn nghylch deuddeg milltir o Jerusalem, a chwech o Bethlehem. Cododd yr Arglwydd y bugail gwladaidd hwn, o Tecoa, i fod yn brophwyd, er darostwng balchder yr Iuddewon, trwy anfon bugail f'w hargyhoeddi; ac hefyd, i ddangos y gall Duw ddefnyddio offerynau gwael, fel y deuddeg pysgodwr o Galilea, wedi hyny, i ddwyn ei amcanion i ben. 1 Cor. i. 27, 28, 29. Prophwydodd yn erbyn Israel a Judah (Israel yn benaf) yn nyddiau Uziah brenin Judah, a Jeroboam mab Joas, brenin Israel; yr oedd, gan hyny, yn cydoesi a Joel a Hosea. Amseroedd oeddent o lwyddiant a hawddfyd ar y genedl; ac hefyd o wgr a dirywiad cyffredinol—o eilun-addoliaeth—ac o drais a gorthrymder. Cyhoeddodd farnedigaethau Duw, yn llym, yn erbyn Israel, yn unedwig yn erbyn Jeroboam a'i denlu. Amaziah, offeiriad Bethel, a'i gwrthwynebodd, gan ei gyhuddo o gyd-fwriadu i'w erbyn, yn nghanol tŷ Israel. "Canys fel hyn y dywed Amos, Jeroboam a fydd farw trwy y cleddyf, ac Israel a gaethgludir yn llwyr allan o'i wlad." Pen. vii. 10, 11. "Na chwanega brophwydo," medd efe, "yn erbyn Bethel mwy; canys capel y brenin, a llys y brenin yw." Ond Amos, ffyddlon i'w alwad, yn ddiarswyd a draddododd y genadwri a gafodd oddiwrth Dduw, er trymed, ac er mor annerbyniol ydoedd, ya erbyn tŷ Jeroboam, a chenedl Israel, a chyhoeddodd wae yn erbyn Amaziah ei hun. Pen. vii. 16, &c. Y mae rhai yn barnu iddo gael ei ladd gan Amaziah. Y mae yn diweddu ei brophwydoliaeth gydag addewidion gwerthfawr o adferiad i'r Iuddewon, a chasgliad y Cenedloedd at Grist, ac yn rhoddi golwg ogoneddus ar lwyddiant yr eglwys yn y dyddiau diweddfaf. Pen. ix. 13, 14, 15. Er ei gymeryd o fysg bugeiliaid Tecoa, eto yr oedd yn ymadroddwr ardderchog a grymus, fel y tystiolaetha ei ddesgrifiad uchel-wych a derchafedig o fawrhydi yr Arglwydd, ac o'r eglwys yn ei gwychder a'i llwyddiant mawr ar y ddaear. Pen. iv. 13; a ix. 13, 14.—3. Tad Mattathias. Luc iii. 25.

AMPLIAS, ἀμπλιας [*mawr, helaeth*] cyfaill Paul. Rhuf. xvi. 8.

AMPHIPOLIS, ἀμφιπολις [*dinas wedi ei hamgylch*] dinas yn Macedonia, a adeiladwyd gan yr Atheniaid, o gylch 470 cyn Crist. Bu Paul a Silas trwyddi ar eu taith o Philippi i Thesalonica; ond nid ydym yn darllen am un eglwys Gristionogol yno. Act. xvii. 1. Y mae yn bresenol yn meddiant y Twrc, ac a elwir Emboli.

AMRAFAEL-GAR-ION (rhy-gafael), ymryson, dadl; ymddadlau, ymgecru, ymgiprys, anghydfod. Y mae y gair *Gr.* σχισματα, sydd yn cael ei gyfieithu *amrafaelion* yn 1 Cor. xi. 18; yn arwyddo yr un peth ag *ymraniadau*. Eifeithiau eu hamrafaelion oedd eu hymraniadau. Deut. xvii. 8; a xix. 17. Mat. x. 35.

AMRAM, אֲמֵרָם [*publ 'dderchafedig*] 1. Mab Cohath, tad Moses, Aaron, a Miriam: bu farw yn yr Aipht, yn 137 o'i oed. Exod. vi. 20.—2. Mab Banni. Ezra x. 34.

AMRANT-AU-U (gran), caead y llygad; cythrym. "Mae llygaid y Lefiathan fel amrantaau y boreu;" neu, fel llewyrchiad goleuni boreuol, yn ddsyglaer ac yn danllyd. Job xli. 18. Mae "amrantaau Duw yn profi meibion dynion." Salm xi. 4. Sef, yn sylwi arnynt gyda'r manylrwydd mwyaf; fel un yn meinhan, ac yn caudad, agos, ei amrantaau, i graffu yn fwy trwyadl a manwl ar ryw wrthddrych y byddo yn eyllu arno. Felly y mae Duw yn profi ei bobl; sef yn eu hadnabod yn drwyadl, ac yn eu coethi, ac yn eu puro oddiwrth eu holl sothach, a'u brychau, gyda'r manylrwydd mwyaf, ac i eithaf perffeithrwydd. Salm xxxiii. 13; a xxxiv. 15, 16; a lxxvi. 7.—Rhoddir amrantaau, weithiau, am y llygad. Salm cxxxii. 4. Diar. vi. 25. Edr. LYGAD.

AMRYFUS-EDD (rhy), camsyniol, cyfeiliornus; camsynied, cyfeiliornad, twyll. Lladd cymydog yn amryfus, yw ei ladd mewn camsyniad, heb friad drwg yn ei erbyn. Deut. iv. 42. Y gair *Heb.* אֲרִיפּוּס a arwydda *cyfeiliorni, myned allan o'r ffordd*, a gyfieithir *amryfus* yn Ezra iv. 22. Job xix. 4. Eze. xlv. 20. Nid pechu yn fwiadol, ond trwy wendid, anwybodaeth, a chamsynied. Yr un gair a arferir yn Num. xv. 22. Job vi. 24. Diar. v. 23. Esa. xxviii. 7; ac a gyfieithir yn y manau hyn, "myned dros y ffordd—camgymeryd—cyfeiliorni." "Amryfusedd cadarn." *Επεργειαν πλάνης*, hyny yw, *nerthol weithrediad cyfeiliornad*, i greu celwydd. 2 The. ii. 11. Am na dderbyniasant gariad y gwirionedd, y mae Duw yn danfon iddynt amryfusedd cadarn i greu celwydd, trwy oddef Satan a gau-athrawon i gyhoeddi eu cyfeiliornadau, i hudo dynion oddiwrth y gwirionedd, yr hwn nid oeddent o'r blaen yn ei garu. Dyma farn ysbrydol ar ddyinion, o'r fath drymaf; ac sydd, y rhan amlaf, yn rhagflaenu dinystr tragwyddol. Mae y diafol yn gweithio yn gadarn trwy gyfeiliornadau, i beri i ddyinion greu y celwyddau mwyaf direswm, croes i bob ymddangosiad, a holl synwrau dynoliaeth: megys y traws-sylwedd-iad, &c. yn mhlith y Papiasiaid. Yr oedd yn rhaid i bob arch-offeiriad fod yn medru tosturio wrth y rhai a fyddai mewn anwybodaeth ac amryfusedd, neu gyfeiliornad, ac allan o ffordd y gwirionedd (*πλάνης, cyfeiliornad o ffordd y gwirionedd*). Rhuf. i. 27. Iago v. 20. 2 Pedr ii. 18; a iii. 17. Judas xi. Mat. xxvii. 64. 1 The. ii. 3. Yn y lle diweddfaf cyfieithir ef *hudoliaeth*; ond buasai y gair *cyfeiliornad* crystal, ac yn agosach cyfieithiad o'r gair Groeg. Y rhai trwy rym temtasiynau a hudwyd allan o ffordd uniawn ufudd-dod a sancteiddrwydd, i grwydro yn eu ffyrdd gŵyr-gam eu hunain. Y mae yn rhaid i'r arch-offeiriad fod yn medru

tosturio wrth y cyfryw, am ei fod yntau hefyd wedi ei amgylchu â gwendid. Er nad oes un gwendid pechadurus yn Iesu, ein Harch-oeffir-iaid mawr ni, eto medr gyd-ddyoddef â'n gwendid ni, a chynorthwyo y rhai a demtir. Heb. ii. 18; a iv. 15; a v. 2.

AMRYW (rhyw), aml un; gwahanol. Gwaherddir yn nghyfraith Moses i anifeiliaid gydio o amryw rywogaeth; hau y maes âg amryw hâd; na gwisgo dilledyn cymysg o lin agwlan. Lef. xix. 19. Deut. xxii. 9. Mat. ix. 16. 17. Rhuf. xi. 8. Gal. iii. 9. Nid annhebyg fod y rheolau hyn wedi eu rhoddi i'r Iuddewon yn ymarferiadol, i'w cadw rhag rhyw ffield-dra neillduol, cynefin yn mhlith y Cenedloedd eilunaddolgar. Gwel Parkhurst. Tebygol, hefyd, fod yr Arglwydd, wrth y cyfryw reolau, y rhai oeddent yn ymarferol i'r Iuddewon yn unig, ond ydynt addysgiadol, yn ein dysgu i arfer symlrwydd ac unffurfiad yn mhob peth; i ochelyd cymysgedd o bob math yn ein ymarferiadau cyfrinachol a phriodasol. 2 Cor. vi. 14. Ac na roddir dim at gyflawnder Crist, fel defnydd ein cyfiawnhad ger bron Duw: "Na aed am danat ddilledyn cymysg o lin a gwlan." Mae y llin a'r gwlan yn ddefnyddiol; ond nid cyfreithlon eu cymysgu mewn dilledyn. Y mae pob peth yn dda yn eu priodol leocedd; ond cyflawnder Crist yn unig, ac yn ddigymysg, sydd i fod yn ddilledyn, neu yn wisg am danom ger bron Duw. Rhuf. v. 19. Dat. xix. 6. Mat. ix. 16, 17. Rhuf. xi. 8. Gal. iii. 9. Y mae yn ngoruchwyliaethau grasol Duw tuag at ei eglwys, "fawr amryw ddoethineb Duw:" doethineb, *πολυποικιλος*, yn *lluosog mewn amrywiaeth*; doethineb yn y dyben grasol; doethineb yn y dewisiad o'r moddion, yr amseroedd, a holl amgylchiadau y cyflawniad o'r dyben hwnw. Doethineb dwyfol yw, wedi ei osod allan yn ei holl amrywiaeth gogoneddus, er syndod tragywddol a gorfoledd y tywysogaethau a'r awdurdodau yn y nefolion leocedd. Eph. iii. 10. Esa. lii. 15. Col. i. 16; a ii. 15. 1 Petr. i. 12; a iii. 22. Esa. lv. 9. Rhuf. xi. 30. Y mae doethineb dwyfol yn y drefu ryfedd hon, wedi gorchfygu a rhagori ar holl ddichellion a chyfrwysdra y sarff dros byth. Ni feddyliodd erioed fod yn bosibl heddychu Duw cyfiawn a phechadur anghyfiawn â'u gilydd; a Duw hefyd yn cael ei anrhydeddu i'r graddau mwyaf. Ond Duw a ymddangosodd yn y cnawd, ac a ddygodd hyn i ben. 1 Petr. iii. 18. 1 Tim. iii. 16. Y mae y duwion "yr awrhon mewn tristwch, trwy amryw brofedigaethau." 1 Petr. i. 6. Nid un rhyw o brofedigaethau svdd yn eu cyfarfod, ond amryw:—profedigaethau yn dufewhol, ac yn allanol; ar eu cyrff, ac ar eu heneidiau; yn eu personau, perthynasau, a'u meddiannau; oddiwirth Dduw, ac oddiwirth y diafol; oddi wrthyt eu hunain, ac oddiwirth eu brodyr; trwy ymdrechïadau a dyoddefïadau oddiwirth y byd, y cnawd, a'r diafol; wrth fyw ac wrth farw. Ond, er hynny, y mae iddynt achos o fawr la-

wenydd; canys, eu profi yr ydys, ac nid eu dys trywio: a bydd profiad eu fydd er mawl, amrhydedd, a gogoniant, yn ymddangosiad Iesu Crist. Rhuf. v. 2. 3. Job xxiii. 10. Iago i. 2. Esa. liv. 7. 1 Cor. iv. 11. Zech. xiii. 9. Rhuf. viii. 17.

AMSER-OL (ser), tymhor, tymp, pryd, oed, oes, adeg, enyd, seibiant; amser cyfaddas i gwblhau gweithred.

Amser i'wfyd, ac amser i olychwyd. Diar.

"Calon y doetha edwyn amser a barn. Preg. viii. 5. Efe a w'yr pa beth a ddylai gael ei wneuthur, a'r amser goreu i'w wneyd. Paul a gynghora y credinwyr i "brynu yr amser, oblegid y dyddiau sydd ddrwg;" Eph. v. 16; hyny yw, defnyddio pob cyfleusdra a roddir i ni gan yr Arglwydd, er gogoniant i Dduw, ac er lles i ni ein hunain, ac eraill; a dyblu ein diwydrwydd, o herwydd yr oedfaon a afradasom ynghylch pethau y byd. "Y doethion oedd yn gwybod yr amserau;" Esa. i. 13; sef hystoriawyrac arwyddfeirdd, a wyddent ystoriau, cyfreithiau acachau y Persiaid.—Ni pherthyn i chwi wybod yr amserau na'r prydian, y "rhai a osododd y Tad yn ei feddiant ei hun:" Act. i. 7. sef yr amser y sefydlid teyrnas Crist, ac y gwaradwyddid ei elynion. Tybient mai amserol a thymhorol oedd teyrnas y Messia: ond yr Ysbyrd Glân a ddangosodd iddynt na ddeuai ei deyrnas ef yn berffaith cyn diwedd amser.—"Cyfnewidier saith amser arno;" Dan. iv. 16. hyny yw, saith mlynedd.—"A ddaethost ti yma i'n poeni ni cyn yr amser?" Mat. viii. 29. sef cyn dydd y farn; yr amser y tefir y cythreniaid i tân tragywddol, a barotowyd iddynt.—"Pan ddaeth cyflawnder yr amser?" Gal. iv. 4; sef amser dyfodiad y Messia, a ordeiniasai Duw.—"Yn dy law di y mae fy amserau;" Salm xxxi. 15; sef fy einioes—gofidiau a llwyddiant fy mywyd.—"Mewn amser, allan o amser:" 2 Tim. iv. 2. hyny yw, pob oedfa, pob cyfleusdra.—Dyoddefïadau y saint a elwir "ychydig amser." Dat. vi. 11; a xx. 3.—"Amseroedd gorphwys, ac adferiad pob peth." Act. iii. 19. 20. Y dydd olaf, pan lawn gysura Duw ei bobl, ac yr adfera efe yr holl greadigaeth i'w phurdeb a'i anrhydedd cyntaf. Rhuf. viii. 21, xxii. 23. "Amser bywiolaeth:" Gen. xviii. 10. 14. sef naw mis o feichiogrwydd.—"Yr amserodd diwedda:" 1 Petr. i. 20. Naill ai y rhan ddiwedda o amser y byd, ai holl amser yr efengyl; yn neillduol pan oedd y defodau luddewig ar gael eu diddymu. Esa. ii. 2. Mic. iv. 1. 1 Ioan. ii. 18; neu y rhan olaf o amser Cristionogaeth, a osodir allan yn amseroedd peryglus, pan y bydd llawer o watworwyr a gau-broffeswyr. 1 Tim. iv. 1. 2 Tim. iii. 1—5. 2 Petr. iii. 3. Sonir hefyd am "amser yr addeu- id:" Act. vii. 17.—adfyd; Jer. ii. 27; a xv. 11;—blinder; Jer. xxx. 7.—cyfyngder; Diar. xx. 10.—cystudd; Esa. xxxiii. 2.—drwg; Amos v. 13. Mic. ii. 3.—digofaint; Jer. xviii. 23.—diwedda; 1 Petr. i. 5. 1 Tim. iv. 1.—ffrwythau. Mat. xxi. 24. Marc xii. 2.—geni a marw; Preg.

v. 2.—terfynedig; Job vii. 1.—ymddatodiad; 2 Tim. iv. 6. Edyrch yr amrywiol eiriau.

AMWISG—O—OEDD (gwisg), gwisg am un, gorchudd, amdo. "Joseph—a; tynnaidd ef i lawr, ac ei amwiscawdd yn y llain, ac a'i dodes ef mewn monwent a naddesit o graic." Marc xv. 46. W. S.

AMYN (myn), ond, onid, oddyeithr. Mat. xviii. 12, 13. Luc xv. 4.

AMYNEDD—AU (myn), ymynedd, dyoddefgarwch, goddefedd, ymaros.

Ni oholles mawr amynedd. Ddar.

Gr. *υπομνω*—*υπο* ac *μνω* aros dan; hyn yw goddef a sefyll dan lwyth o ofidiau, erlidig-aethau a gorthymderau, mewn ffydd ac amynedd. Mat. x. 22; a xxiv. 13. Rhuf. xii. 12. 1 Cor. xiii. 7. 2 Tim. ii. 10, 12. Heb. xii. 1, 2. Y gair a arwydda, dyoddef gofidiau gyda llonyddwch, a boddlondeb meddwl; heb derfysgu, cythruddo, a digaloni; heb ogwyddo i arfer ffordd anghyfreithlawn i gael gwaredigaeth.—"Rhaid i chi wrth amynedd." Ni bydd dygyblion Crist byth mewn amgylchiadau, yn y byd hwn, na bydd raid iddynt wrth amynedd, i ymddwyn yn addas, er gogoniant Duw, a'u llesad eu hunain. Bydd rhyw flinderau, croesau, a gorthymderau yn eu cyfarfod, yn ddyfal beunydd; ac heb amynedd danynt, collant eu lle yn mhob peth. Ni bydd ffydd, cariad, a hyfrydwch yn Nuw, ar waith ynddynt heb amynedd. Rhaid wrth amynedd, 1. I wneuthur ewyllys Duw. 2. I ddyoddef ewyllys Duw; ac wedi gwneuthur a dyoddef ewyllys Duw, rhaid wrth amynedd, 3. I ddysgwyl nes y derbyniont yr addewid, sefy fendith addawedig. Heb. x. 36; a xii. 1, 2; a vi. 15. Luc viii. 15. Gal. vi. 9. Rhuf. xii. 12. Iago v. 7, 8. 1 Pedr ii. 20. 2 Cor. vi. 4. 2 Thea. i. 4. 1 Tim. vi. 11. Tit. ii. 2.—"Caffed amynedd ei pherffaith waith." Iago i. 3, 4. Bydded i bob nath ar amynedd weithredu yn och hyd y diwedd; gweithreded amynedd yn gyflawn ac hyd y diwedd. Y gradd isaf o amynedd a ymddengys mewn ymostyngiad dystaw i ewyllys Duw. "Aethym yn fud ac nid agorais fy ngenau; canys ti a wnaethost hyn." Salm. xxxix. 9. Yr ail radd yw, ymfoddloni, gyda diolchgarwch, dan y cerydd, neu y blinderau presenol arnynt; yn gwaeddi gyda Job, "Bendigedig fyddo enw yr Arglwydd." Job i. 23. Lef. xxvi. 41. Y trydydd gradd, ac amynedd wrth ei pherffaith waith yw, "cyfrif yn bob llawenydd, pan sythiom mewn amryw brofedigaethau." Iago i. 2. Rhuf. v. 2, 3. Zech. xiii. 18.—"Yn eich amynedd meddionwch eich eneidiau." Luc xxi. 19. *Εν τη υπομνησμων κτησασθε τας ψυχας υμων* trwy eich parhad cedwch eich eneidiau. Campbell. Y mae dyn heb amynedd dan groesau a blinderau, heb feddiant o hono ei hun, na llywodraeth arno ei hun. Nid ydyw ei feddwl ganddo i ymofyn am gynnalïaeth danynt, ac i olygu y moddion mwyaf tebygol ac effethiol i'w waredu o honynt; ond, fel tarw gwyllt mewn magl, mae yn rhuo,

yn ymladd, ac yn ymboeni. Golwg trwy ffydd ar ein pechadurusrwydd, a'n drwg haeddiant—ar sawredd a pherffeithrwydd Duw—ei ddoethineb, ei ddaioni, a'i gariad, anfeidrol yn rhoddi ei Fab droesom—yn nghyd â diwedd llesol a gogoneddus ein holl gystaddiau, a duedda i'n gwneyd yn amyneddgar danynt oll. Un o ffrwythau yr Ysbryd yw "hirmaros." Yr Ysbryd sydd yn ei genedlu, yn ei fagu, a'i feithrin, trwy wirioneddau y gair; ac yn nerthu i rodio wrth y rheolau sanctaidd hyny. Y mae yn ei natur a'i effeithiau yn hollol wahanol oddiwrth ddideimladrwydd haerllug, gwroldeb cnawdol, neu ddifaterwch dioglyd.

"Duw yr amynedd a'r dyddanwch." Rhuf. xv. 5. Gelwir ef felly oblegid ei ddyoddefgarwch a'i ymaros tuag at ei creaduriaid. Salm ciii. 8. Exod. xxxiv. 6. Num. xiv. 18. Neh. ix. 17. Joel ii. 13. Nah. i. 3. 2 Pedr iii. 9. Y mae amynedd yn Nuw yn hanfodol, ac yn tarddu o'i ddaioni a'i drugaredd; ac yn cael ei ddangos tuag at bechuriaid heb ddim niwed i'w gyfiawnder a'i sancteiddrwydd, ar sail cyfryngod ac aberth Crist. Gelwir ef yn "Ddaw yr amynedd; am fod amynedd yn briodol iddo, mewn modd enwog, a neillduol iawn. Y mae ei amynedd yn anfeidrol, fel efe ei hun; ac oddi wrtho ef y mae amynedd yn deillio i taw eraill; ond nid yw amynedd pawb ynghyd, ond fel diddim mewn cydmariaeth i'w amynedd ef. Y mae ynddo olud o ddaioni a dyoddefgarwch. Y mae efe yn dyoddef byd o bechuriaid, mewn eithaf gelyniaeth a gwrthryfelgarwch yn ei erbyn, bob mynyd. Y mae holl bechodau pechaduriaid fel cynnifer a hyny o annogaethau iddo ddial arnynt—y mae pechodau pob un yn aneirif—y mae nifer y pechaduriaid yn aneirif—y maent oll yn pechu ar unwaith, a hyny yn ddi-dor: geill Duw yn gyflawn ac yn hawdd eu dinystrio; ond y mae yn ymarhous ac yn ddyoddefgar. Y mae yn rhybuddio eyn cosbi; ac wedi rhybuddio, y mae yn hir oedi yn aml, i edrych a lwydda y rhybudd. Pan y mae yn cosbi, nid yn ol ein pechodau y gwnaefe â ni; ac nid yn ol ein hanwireddau y tal efe i ni. Salm ciii. 10. Y mae ei farnedig-aethau yn gymysgedig â thrugareddau lawer, yn y byd hwn; ac, yn gyffredinol, mae yn eu tywallt yn raddol, pla ar ol pla, fel y gwnaeth ar Pharaoh, ac nid yn tywallt ei holl blâau ar unwaith. Dent. xxviii. Gen. vi. 8; a xv. 13. 16. Exod. v. Lef. xxvi. 28. Act. xiii. 18; a xvii. 30. Luc xiii. 6, 9. Dat. ii. 21; a xiii. 6; a xviii. 8.

'I ymaros am Grist,' neu (*υπομνησμων του Χριστου*) amynedd Crist. 2 Thea. iii. 5. Yr amynedd a ddangosodd Crist dan ei holl ddyoddefiadau a'i waradwyddiadau, megys (*υπομνησμων Ιωβ*) amynedd Job, yn ei holl ofidiau mawrion. Iago v. 11. Trwy amynedd y rhedodd ei yrfa rhyfedd, gan ddyoddef y groes, a dystyru gwaradwydd, gan adael i ni esimpl, fel y dilynem ei ol. Yn mherson Crist gallwn weled "Duw yr amynedd" yn byw ac yn rhodio yn amler ei

ym, heb lithro mewn dim. Cyfarfu a phob peth tueddol i gynhyrfu ac enyn ei lid; ond ynddo cafodd amynedd ei pherffaieth waith; canys "Daw yr amynedd" ydoedd. Yn wyneb Iesu Grist y gwelir gogoniant y briodoledd hon yn Nuw, yn ei holl gynhawnder o berffeiethrwydd safnidrol. Dat. i. 9. Gwel Doddridge, Macknight in loc.—Geilw Crist yr efengyl, "Gair ei amynedd." Dat. iii. 10. Y gair sydd yn dadguddio amynedd Crist—y gair, trwy greu pa un y mae i ni feddiannu y gras o amynedd—y gair, yr hwn mae yn rhaid i ni wrth amynedd i llynu wrth y broffes o hono hyd y diwedd. Gan fod yn rhaid i holl ganlynywyr Crist ddwyn y groes, am hyny, rhaid iddynt wrth amynedd i'w dwyn. Gan fod gorthrymderau, rhaid fod amynedd hefyd bob amser yn ngŷn wrth deyrnas Crist. Dat. xiv. 22. Edr. ADDFWYNDER, DRODDERFARWCH, YMAROS.

AN, gorair difeddedigol, nac. Arferir ef fel arddod nacael, yn aml, yn nghyfansoddiad geiriau; megys, *anhardd*, *anhawdd*, *anhysryd*, &c. 1 Cor. xii. 23. Gen. xviii. 14. Heb. xii. 11.

ANAC, אָנָּח [sorch, addurn] cawr; tad yr Anaciaid, pobl fuosog iawn yn trigo yn Hebron, Debir, Anah, &c. Jos. xi. 21. Eu golygon creulon, a'u maintioli dirfawr, afawr ddigalonodd yr ysbiwyr anghrediniol, y rhai a anfonodd Moses i edrych ansawdd gwlad yr addewid. Num. xiii. 33. Yn nghylch 45 o flnyddoedd wedi hyn, cafodd Caleb grediaid eu dinas benaf hwynt yn etifeddiaeth iddo ei hun. Jos. xiv. 6—15.

ANACH—AU (aeh), achos, rhwystr. "St. Paul wedi rhwystro gan iawn *anachae*." *Argument yr ail Epist. at y Corinth.* W. 8.

ANAD (ad), arbenig, penaf. Yn anad dim, yn benaf dima.—"Mor llygredig oedd ei wedd yn anad neb" neu mwy nag un dyn. Esa. lii. 14. Mae y geiriau yn ddarluniad o Grist yn ei ystad o ddarostyngiad yn byd. Diamheu fod golwg ryfedd arno pan ddygodd Pilat ef allan, yn arwain y goron ddraen a'r wisg borphor, ac ygwaddodd Pilat wrth yr Iuddewon, "Wele y dyn!" Ioan. xix. 5. Salm. xxii. 6. E-a. liii. 2, 3.

ANADDLED, Edr. ADDLED.

ANADL, Heb. אָנָּח *anapa*; Gr. ἀνεμος, *anemos*; Llad. ANH ELITUS: ffyn, chwyth, awel, awel-gyrchiad. Job ix. 18. Act. xvii. 25. Edr. YSGYFAINT.—Ein bywyd naturiol sydd yn cael ei alw anadl; trwy anadlu y mae yn cael erlynnal; ac, megys chwa, neu awel o wynt, y mae yn fuan yn myned heibio, ac yn diffoddi. Salm. lxxviii. 39; a cxlvi. 4. Esa. ii. 22. Anadl Duw yw ei Ysbryd, yr hwn sydd yn deillio oddiwrth y Tad a'r Mab, trwy yr hwn y mae yn trosgwyddo bywyd i'w creaduriaid. Salm. xxxiii. 6; a civ. 30. Wrth Dduw yn anadlu y meddylir, creu enaid mewn corff dyn. Gen. ii. 7. Crist yn anadlu; sef rhoddi doniau yr Ysbryd Glân. Ioan. xx. 22. Anadl yr Ysbryd (gwynt) ar yr esgyrn sychion, sydd yn arwyddo, sêl, hyfder, a gobaieth i gaethion Babilon; rhoddi bywyd

ysbrydol, a bywiogrwydd yn yr holl etholedigion; bywhau ac adgyfodi cyrff y saint yn y dydd olaf. Ezec. xxxvii. 9. Y mae Zedeciah yn cael ei alw, anadl ffroenau yr Iuddewon; gan mai trwy gynnorthwyo breninoedd y mae ein bywyd yn cael ei ddiogelu yn gysurus. Galar. iv. 20.

ANADNABYDDUS (adnabod), dyeithr; anhysbys; yr hyn nid ydys yn ei adnabod.—1. Bod heb ymgyfeillachu &c. Act. xvii. 23.—2. Bod heb barch a mawredd. Paul a'i gyd-bregethwyr oeddent megys yn adadnabyddus gan y byd, yn eu cyflwr ysbrydol a'u llafurwaith; ac oeddent yn annerbyniol ac yn ddi-gyfrif gan ddyuion cnaiddol; eithr yn adadnabyddus ac yn dderbyniol gan Dduw. 2 Cor. vi. 9.

ANAELE (an-ael), erchyll, echryslawn, dy-chrynnlyd; poen, neu friw anfeddyginiaethol. Jer. xv. 18. 2 Cron. xxi. 18. Job xxxiv. 6.

ANAF—US (naf), twm, dyrudwn, amherffaieth, a choll arno; a diffyg rhyw ran arno; un wedi cael anaf arno trwy ddamwain, neu fod felly o groth ei tam. Amryw a gafodd eu hiachau gan Iesu Grist. Mat. xv. 30 Marc ix. 43.

Llunau ei anaf ni garer. Diar.

ANAIR (an-gair), enllib, gwaradwydd, cabl, anghlod. Trwy anghrediniaeth y rhoddod deg o'r ysbiwyr anair, neu anghlod i'r wlad yr anfonasid hwynt i'w hedrych; am ba bechod y buant feirw o bla ger bron yr Arglwydd. Num. xiii. 32; a xiv. 36, 37. Dent. xxii. 14, 17.

ANAML (an-aml), ychydig, neu anfyfych. Preg. v. 2. Mat. ix. 37. Luc x. 2. Edr. YCHYDIG.

ANAMLWG (an-amlwg), aneglur cud, diedig.—"Nid oes creadur anamlwg yn ei olwg ef." Heb. iv. 13. Y mae y fath eangder dwyfol yn ngwybodaeth yr Arglwydd Iesu, fel y mae pob creadur, yn ei holl angylchidanau, perthynasau, meddyliau, a gweithredoedd, yn gwbl amlwg iddo ar unwaith; y mae pob peth, nid pob creadur yn unig, yn noeth (*γυμνα*) heb un gorchudd arno, ac yn agored i'w lygaid ef. Salm. xxxiii. 13, 14; a xc. 8; a cxxxix. 11, 12.

ANANIAH [cwmwl yr Arglwydd], 1. Enw dinas. Neh. xi. 32.—2. Enw dyn. 1 Cron. iii. 24. Neh. iii. 23.

ANANIAS [gras Duw], 1. Gwr Sapphira. Enw Iuddewaidd, yr un a Hananiah. Dan. i. 6. Efe a Sapphira ei wraig oeddent yn mhlith y Cristionogion cyntaf yn Jerusalem; y rhai a darawyd yn ddyssymwth yn feirw, am ddywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân. Act. v. Eu pechod oedd, cadw iddynt eu hunain ran o werth yr hyn yr oeddent yn cymeryd arnynt roddi yn ewyllysgar i fod yn gyffredin; ac felly yr oeddent yn dysegr-ladron.—2. Dyeybl i Iesu Grist; a thebygol ei fod yn un o'r deg a thriugain. Pregethodd yr efengyl yn Damascus. Cyfarwyddwyd ef newu gweledigaeth i ymofyn am dŷ Judas, ac am Saul o Tarsus, yr hwn ydoedd newydd ddyfod yno: dymunodd gael ei

esgusodi, odlegid iddo glywed fod Saul yn erlidiwr creulawn; a bod ganddo awdurdod, o Jerusalem, i garcharu yr holl Gristionogion a gaffai yn y ddinas hono. Dywedodd yr Arglwydd nad oedd dim perygl; oblegid beth bynag a fuasai Saul, ei fod yn awr yn gweddio. Ananias, ar hyny, a aeth i'r ty, ac a gafodd Saul yn ddall; rhoddes ei ddwyllaw arno, ac yn enw yr Iesu a barodd iddo gael ei olwg, a'i lenwi â'r Ysbryd Glân; ac yn ddiwed y syrthiodd oen oddiwrth ei lygaid, a chafodd ei olwg. Bedyddiwyd ef, a derbyniodd yr Ysbryd Glân, a thrigodd yn nghymdeithas yr apostolion. Act. ix. Nid oes dim ychwaneg o haes am y gwr hwn. Edr. SAUL.—3. Mab Nebedeus, arch-offeiriad yr Iuddewon yn nghylch A. D. 48. Yr arch-offeiriad hwn y cyhoeddodd Paul farn Duw yn ei erbyn, pan ddygwyd ef ger ei fron. Act. xxiii. Y rhagddywediad i Ananias, "y byddai i Dduw ei daro yntau" a gyflawnwyd wedi hyny, pan laddwyd ef yn ei balas, gan blaid o dorfysgwyr, a'i fab yn flaenor arnynt.

ANATHEMA, *Gr. αναθεμα*.* Y gair Groeg a arwydd, peth neu berson wedi ei neillduo, a'i ddiogyddu; diofryd-beth; ysgymun-beth. 1 Cor. xii. 3. Mewn hen awdwy'r Groegaidd, mae y gair yn cael ei arferyd i arwyddo rhyw berson, yr hwn yn amser pla neu haint cyffredin, a ddiogyddodd ei hun i ddystryw, fel aberth, i heddychu eu duwiau cythreulig, a thrwy hyny symud y gofid a'r trallod oddi arnynt.—Yn gyffredinol, arwydda tori ymaith, neu ysgymuno un o gynulleidfa y ffyddloniaid; oddiwrth fraint cymdeithas; neu o rifedi y bywiolion. Mae y gair *Heb.* (חרם) cyfatebol iddo, yn cael ei arferyd i arwyddo diofrydiad anifail, dinas, neu ryw beth arall, pa rai oedd i gael eu dystrywio heb achubiaeth. Lef. xxvii. 2, 28, 29. Mic. iv. 12. "Canys mi a ddymunwn fy mod fy hun yn anathema oddiwrth Grist, dros fy mrodyr, sef fy nghenedl yn ol y cnawd." Rhuf. ix. 3. Oddiwrth Grist, neu gan Grist, fel y mae y rhagddodiad Groeg. (*απο*) yn arwyddo yn y lleoedd canlynol: Mat. xii. 38; a xvi. 21. Marc viii. 31. Gal. i. 2. Iago i. 13. sef ei fod ef yn cael ei ddiogyddu gan Grist, i ddyoddef y gosbedigaeth amserol a thymhorol dros ac yn lle ei frodyr, y genedl Iuddewig, yr hon yr oedd yr Iuddewon, yr amser hwnw, wedi eu diofrydu i ddyoddef. Mae yr apostol yma wedi ei lenwi â'r un ysbryd a Moses, pan y dywedodd, "Madden un pechod; os amgen, dilêa fi, atolwg, allan o'th lyfra ysgrifenaist." Exod. xxxii. 32. Deut. ix. 14. Salm lxix. 28. Ezech. xiii. 9. Dat. iii. 5; a xxii. 19. Er bod gras

* Ni cheir y gair *Gr. αναθεμα* ond unwaith yn y Testament Newydd, sef yn Luc xxi. 5, lle y cyfeirir ef "rhoddion." Arwydda yn gyffredin, peth wedi ei ddodi i fynu yn y demt, a'i neillduo fel rhodd gysegredig. Defnyddir y ffrâs *αναθεμα* gan y LXX. yn gyffredin, fel cyfeiriad o'r gair *Hebraegol* חרם ac oddiyno, mae yn debygol, v daeth ef i ymarferiad yn mhilith yr Iuddewon Groegaidd. Edr. Lightfoot, Grotius, Calvin, Olshausen.—C.

yn ymddangos yn y ddau was enwog hyn, gyda godidogrwydd hynodol, yn y geiriau, eto nid addas i ni feddwl eu bod yn dymuned eu tori ymaith, a'u damnio byth drostynt; nid ydyw y cyfryw ddymuniaid yn cydsefyll â gwir gariad at Dduw, a'r cariad dyledus iddynt en hunain. "Megys y dododd Crist ei einioes drosom ni; felly y dylem ninnau ddodi ein heinioes dros y brodyr." 1 Ioan iii. 16. Ond ni arwydda hyny i ni gael ein damnio drostynt, ond dyoddef amryw galedi, i.e. anghu ei hun, er lles i'w heneidiau, a thros y gwirionedd. Gwel *Witaius Exercitatio II. Bucer in loco*.†—"Od oes neb nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu Grist, bydded anathema."—"Os efengyla neb i chwi amgen na'r hyn a dderbyniaoch, bydded anathema." 1 Cor. xvi. 22. Gal. i. 9. Mae y geiriau hyn yn cyfeirio at gosbedigaeth eilun-oddolwyr. Exod. xxii. 20. "Lladder yn farw," (יתרם) dystrywir ef fel un melldigedig: rhoddir ef i farwolaeth gyda melldith, yn ddiarbed ac yn ddiidrugaradd. Felly, yr hwn a bregetho efengyl arall, sydd yn pregethu Duw, arall; a'r hwn nid yw yn caru yr Arglwydd Iesu, nid yw yn credu ynddo, yn ei addoli nac yn ei barchu: ac y mae yr un farn oddiwrth Dduw yn cael ei chyhoeddi yn eu herbryn, ag yn erbyn eilun-oddolwyr. Nid ydyw y cyfryw ymadroddion yn arwyddo y dylem ni eu melldithio, na chynonwys dygasedd tuag stynt; yn y gwrthwyneb, dylem mewn addfwynder ddysegu y rhai gwrthwynebus, i edrych a roddo Duw iddynt ryw amser edifeirwech i gydnabod y gwirionedd. 2 Tim. ii. 25. Ond mae y geiriau yn hysbysu beth yw eu eflyrau ger bron Duw; yn dangos y gyfraith farnedigaethol a roddodd Duw i farwyr Israel. Nis gallwn ninaw eu derbyn i dŷ, fel cenadau Crist, na dywedyd wrthynt. "Duw yn rhwydd," heb gyfranogi o'u gweithredoedd drwg hwy. 2 Ioan ii.

ANATHOTH, ענתות [atebiadau] dinas yn llwyth Benjamin, tair milltir o Jerusalem, lle ganwyd y prophwyd Jeremiah. Joa. xxi. 18. Jer. i. 1. Esa. x. 30.

ANCHWILIADWY (chwiliad), yr hyn ni ellir ei chwilio. Y mae mawredd Duw, doethineb, dybenion, a daioni ei farnedigaethau, a'i ragluniaethau, yn anchwiliadwy. Mae meddyliau y creaduriaid mwyaf goruchel a sanctaidd yn anseidrol bell oddiwrth eu chwilo a'u cynnwys i berffeithrwydd. Salm cxlv. 3. Rhuf. i. 33. Job v. 9. "Anchwiliadwy olud Crist." Eph. iv. 8. Y mae golud Crist i'w chwilio yn barchus, yn ddyfal, ac yn ddiddarfod; ond nis gellir byth chwilio allan amrywiaeth, gwrthfawrogrwydd, a lesâd y bendithion cynnwysedig ynddo; dyfnderoedd y doethineb a'r daioni

† Cyfeirir y darlennydd at eilwadau y Professor Dunbar a'r Rhuf. ix. 2 ymddangosasant yn y *Biblical Review* am Hydref, 1848, "mha rai y dengys mai cyfeiriad priodol yr adnod yw, "Canys mi a ddymunwn fy mod fy hun yn anathema oddiwrth Grist." Ac. a bod yr apostol yn cyfeirio at e gwedd yn ei gyfwr annyghwledig, pryd y tystia (1 Tim. i. 13), ei fod "yn gabiwr, yn erlidiwr, ac yn drabaus."—C.

a amlygir yn y darpariad a'r cyfraniad o hon-
ynt.

ANDREAS, *Ἀνδρέας* [*gur cadarn*] brawd
Pedr, apostol Iesu Grist, priodor a Bethsaida, a
physgodwr o'r dref hono. Ioan i. 40. Dywed-
r iddo bregethu yr efengyl yn Scythia, a chael
ei groeshoelio yn Petre, o Achaia. Tra-
ddodiad au ansicr yw yr hyn olla roddir amdano
ond yr hanes am dano gan yr efengylwyr. Yr
oedd yn gyntaf yn ddygybl Ioan y Bedyddiwr;
ond wedi clywed tystiolaeth Ioan am dano
(Ioan i. 40) aeth yn un o ddilynwyr cyntaf
Iesu Grist, ac a ddygodd ei frawd Simon ato.
Gwedi hyn, rai misoedd, cafodd yr Iesu hwynt
yn pysgota, ac a'u galwodd i'w ddilyn-gan
addaw eu gwneyd yn bysgodwyr dynion. Mat.
iv. 19. Ioan vi. 8. Yr hanes diweddfaf a
roddir am dano sydd yn Ioan xii. 22. Edr.
Peda.

ANEIRIF (rhif), afrifed, anhyrif, annifeiriol.
Salm xl. 12; a civ. 25; a cxlvii. 5. Heb. xi. 12.

ANELWIG (an-elwig), afluniaiidd, dilun:
"anelwig ddefnydd," milrith, cynfurf. "Dy
lygaid a welsant fy anelwig ddefnydd." Salm
cxxxix. 16. Mae pob peth mor amlwg i Dduw
cyn ei wneuthur ag ydyw wedi iddo ei lunio.
Nis gall fod ychwanegiad at wybodaeth yr
Hollalluog. Y mae holl aelodau corff dyn fel
pe baent wedi eu hysgrifenu mewn llyfr gyda
Duw, cyn llunio un o honynt.

ANER אָנֶר [*ateb*], 1. Dinas yn llwyth Man-
asseh. 1 Cron. vi. 70.—2. Aner, Escol, a
Mamre, tri o dywysogion y Canaanaid, y rhai
a gynnorthwyasant Abraham a'u byddinoedd, i
erid y breninoedd hyn, y rhai a ysbeiliasant
Sodom, ac a ddygasant Lot ymaith. Gen. xiv.
34.

ANERCH (erch), cyfarch caredigol trwy
eiriau, cusanau, llythyrnau, neu genadon. Act.
xv. 23. Rhuf. xvi. 16. 1 Cor. xvi. 20. Edr.
CYFARCH.

ANESMWYTH-DRA (esmwyth), aflonydd,
gofidus, dolurus, poendod. "Pan esmwythâo efe,
pwy a anesmwythâ?" Job xxxiv. 29. Duw
bia rhoddi esmwythder, heddwch, a lonyddwch
i bawb; i bersonau, i deuluoedd, a theyrnasoedd;
a phan roddo efe lonyddwch, pwy a anes-
mwythâ? Pen-arglwydd yw efe; y mae ei
allu goruwch pawb, ac nid oes neb a all ddad-
wneyd ei waith, er eu holl ymgais i aflonyddu.
Rhuf. viii. 23. Job xii. 23, 24. Esa. xiv. 3,
4; a xxvi. 3; a xxxii. 17; a l. 8, 9.

ANFAD (mad), drwg ysgeler, echryslawn,
dygas, anferth, gwrthun. Anfad ynfydrwydd,
ynfydrwydd drwg, ysgeler, niweidiol. Preg.
x. 3. "Oerfraw anfad," braw echryslawn. Salm
lxvi. 3. E. P.

ANFARWOL-DEB (marw) dilfranc, diddiw-
edd, tragwyddol. Y mae dau air Groeg yn
cael eu cyfieithu *anfarwol*, *anfarwoldeb*; sef
ἀφρατος, ac *αθασια*. 1 Tim. i. 17; a
vi. 15, 16. 1 Cor. xv. 54. Y-cyntaf a ar-
wydda *anllygredig*, ac yn cael ei gyfieithu felly

yn Rhuf. i. 23. 1 Cor. xv. 52. 1 Pedr i. 4
23. Arwydda fwy nag *αθασια*, *anfarwol*:
llygredigaeth sydd yn dwyn marwolaeth; lle
nad oes llygredigaeth nid oes yno ddim yn
tauddu i farwolaeth. Gwel Hyperius in Leigh.
"Yr Arglwydd yn unig sydd ganddo anfarwol-
deb." 1 Tim. vi. 16. Y mae efe yn anllygredig ac
yn anfarwol. Y mae cfe felly yn hanfodol, yddo
ac o hono ei hun. Bod syml, digymysg, ac
anfarwol ydyw. Y mae ganddo anfarwoldeb;
y mae yn berthynol iddo fel ei hanfod. Nid
oes iddo "na dechreu na diwedd, na chysgod
troedigaeth." Iago i. 17. Y mae pob peth
tebyg i farwolaeth yn anfeidrol bell oddiwrtho;
ond y mae o angenrheidrwydd yn anfarwol, ac
yn rhoddi anfarwoldeb i eraill. Gen. xvi. 14.
Deut. v. 26. Jer. ii. 13. Edr. BRWYD, ENAID.
—"Rhaid i'r marwol hwn wisgo anfarwol-
deb." 1 Cor. xv. 53. Y mae cyrff y saint
yn bresenol, yn llygredig ac yn farwol; ond yn
yr adgyfodiad, hwy a ddiosgir o'r bratiau
ffiaidd hyn, ac a wisgir ag anllygredigaeth ac
anfarwoldeb. Y mae yn *rhaid* (*dec*) y mae yn
perthynu, y mae yn gymhwys iddynt gael eu
hanrhyceddu felly, oblegid, 1. Eu hetbol a'u
galw i'r gogoniant hwn. Rhuf. viii. 30. 1
The. ii. 14.—2. I'w tebygoli yn eu cyrff a'u
heneidiau i Grist eu pen. Phil. iii. 21. 1 Pedr
iv. 13. 1 Ioan iii. 2, 3.—3. Rhaid, oblegid
addewidion Duw iddynt yn Nghrist. 2 Tim.
i. 9—11.—4. Oddiwrth eu hundeb a Christ,
eu Pen anfarwol, y tardda eu hanfarwoldeb
hwy, fel yr achos haeddianol ac effeithiol o
hono, Nid oes un creadur ag anfarwoldeb
ganddo; y mae yn perthyn yn unig i Dduw:
ond gwisgir y gwaredigion ag anfarwoldeb.
Ni phalla eu bywyd; ni dderfydd eu cysuron;
ni wywa eu gogoniant hwy mwy na'u Pen a'u
Priod, Crist Iesu. Ni arwydda yr anfarwoldeb
yma, yn unig, y bydd eu cyrff mewn bod byth
—cany felly y bydd cyrff y damnedigion; ond
bydd eu cyrff wedi eu gwisgo ag anllygredig-
aeth, ac anfarwoldeb llewyrchus, dysglaer, blag-
urog, gogoneddus, yn debyg i gorff gogoneddus
Crist. Dyma y bywyd a'r anllygredigaeth a
ddygydd i oleuni trwy yr efengyl a than
oruchwyliaeth yr efengyl yn fwy eglur na than
yr oruchwyliaeth gysgodol. Y cyrff marwol a
wisgir ag anfarwoldeb: yr un cyrff fydd gan-
ddynt, ond eu bod yn anfarwol; ni bydd cyf-
newidiad yn eu cyrff o ran eu sylwedd, ond o
ran amgylchiadau y sylwedd hwnw: "y marwol
hwn a wisgir ag anfarwoldeb."

ANFEIDROL (meidr), *Gr. μετρον* (*metron*).
Heb. מִדָּה (*medad*) *Saes. MEASURE*: anfesur-
edig, neu anfesuradwy; yr hyn ni ellir ei fesur.
"Cany anfeidrol oedd pwys y pres." 2 Cron.
iv. 18 1 Bren. vii. 47. Arferir ef i ddangos
mawredd peth: "A synu a wnaethant yn an-
feidrol;" (*ὀκνεπισσως*) yn *ddirfawr*, *dros ben*
mesur. Marc vii. 37. Y mae anfeidredd yn
perthyn i'r hanfod dwyfol; a phan ddywedir fod
Duw yn anfeidrol, y meddwl yw, ei fod yn

annherfyndedig, yn anfesuredig, yn anchwiliadwy, ac yn anghynnwysadwy. Yn benaf, perthyna i'w holl bresenoldeb, a'i dragywyddoldeb: ni chynnwysir ef mewn lle, am hyny y mae yn mhob lle; ni therfynir ef gan amser, am hyny y mae yn dragywyddol. Yr oedd cyn bod un lle, yn bod hebdo, am hyny nis cynnwysir ef mewn lle; yr oedd cyn bod amser, am hyny, nis terfynir ef gan amser. Efe yw y Bôd cyntaf, ac o'r hwn y mae pawb eraill yn cael eu bod. "O'i flaen ef nid oedd Duw wedi ei ffurfio, ac ni bydd ar ei ol." Esa. xliii. 10; a xlv. 6. Am hyny nid oes neb o'i flaen, nac yn uwch nag ef, i'w derfynu. Bôd annibynol yw; y mae pob creadur yn dibynu arno ef, ond nid yw ef yn dibynu ar neb. O hono ef, trwyddo ef ac iddo ef, y mae pob peth, fel yr achos a'r dyben o honynt oll. Y mae pob creadur yn byw, yn symud, ac yn bod ynddo ef, ac nid efe ynddynt hwy. Y mae yn anghyfnawidiol; ond ni byddai felly, pe symudai o'r naill le i le arall: ac ni buasai felly pe buasai dechreuad bod iddo, ac ni buasai yn dragywyddol. Dywedir yn gyffredin fod pechod yn anfeidrol, a'r achos yw, am fod y gwrthddrych y pechir yn ei erbyn yn anfeidrol: eanys fel y mae yn weithred, y mae yn derfyndedig ac yn feidrol; nis dichon un weithred i greadur meidrol, ynddi ei hun, fod yn anfeidrol. Ond o ran y gwrthddrych y pechir yn ei erbyn, y mae yn anfeidrol ddrwg, ac yn gofyn anfeidrol iawn drosti—yr hyn nis dichon neb ei roddi ond Person anfeidrol, yr hyn yw Crist fel Person Dwyfol; rhoddodd trwy hyny anfeidrol werth i ddyoddefnadau y natur ddynol mewn undeb ag ef, trwy ba un y derbyniodd cyfiawnder anfeidrol iawn. Fel y mae Duw yn anfeidrol yn ei hanfod, felly rhaid iddo fod yn holl briodoliaethau ei hanfod. Edr. ANEIRIF, CAE-IAD, CYFIAWNDER, DAIONI, DEALL, DORHINEB, DUW, GALLU, SANCTEIDDEWYDD.

ANFERTH (berth), anhardd, gwrthun angenfllaidd. "Ymeangodd uffern, ac agorodd ei safu yn anferth." Esa. v. 14. *Heb. yn ddifeseur, yn ddiidersyn. Saes. WITHOUT MEASURE.* Y mae uffern yn cael ei chyffelybu i angenfll newynllyd, yn agor ei safu yn ddifeseur, i lyncu y rhai a fuont byw yn foethus yma yn y byd, heb edrych am waith yr Arglwydd, "nac ystyried gweithred ei ddwyllaw." Adn. 13. Bydd eu dystryw, yn ddisfyd, yn gyflawn, ac yn ofnadwy. Hab. ii. 5. Num. xvi. 30, &c.; a xvii. 32. Gwel Lowth.

ANFODD-LAWN (bodd), anewyllysgar, soredig, anhoffaidd, dig, anfoddog. Gen. xlviii. 17. Marc x. 14; xiv. 4. 1 Cor. ix. 17.

ANFON (mon), danfon, gyru, hebrwng. Arwydda *anfon*, yn yr ysgrythyrau, 1. Gosod i fnyed. Deut. i. 22.—2. Peri i ddyfod. Deut. xxviii. 20, 48.—3. Trosglwyddo. Act. xi. 39. Nid yw gwaith y Tad yn anfon Crist ddim yn arwyddo israddwch naturiaeth, neu dynsawd, ond ei osodiad yn ei swydd, a'i drefniad i ddyfod

i'r byd yn ei natur, i gyflawni y gwaith a roddwyd iddo i'w gwblhau. Gal. iv. 4. Edr. APOSTOL, SELIO. Y Tad a Christ yn anfon yr Ysbryd Glân, a arwydda dull a threfn gweithrediad y Personau Dwyfol yn nhrefn iechydwr-iaeth; a'u hewyllys iddo amlygu ei gariad a'i allu yn gweithredu gwrthiau, ac yn argyhoeddi, cyfnewid, sancteiddio, a dyddanu ei bobl; yn gosod i fyny eglwys sanctaidd ogoneddus yn mhllith dynion, ac yn iechydwr-iaeth gyflawn pechaduriaid. Ioan xiv. 26; a xvi. 7. Gwaith Duw yn anfon prophwydi ac apostolion, a arwydda ei waith yn eu hawdurdodi a'u cymhwysio i gyflawni y cyfryw swydd, yn y lle, yr amser, a'r dull gosodedig ganddo. Rhuf. x. 15.

ANFUDDIOL (an-budd), diles, anaddas.—"Bwriwch allan y gwas anfuiddiol." Mat. xxv. 30. Anfuiddiol i'w feistr ac iddo ei hun hefyd; yr achos o'i anfuiddioldeb oedd ei ddyrgioni a'i ddiogi; am hyny y geilir ei feistr ef, "gwas drwg a diog."—Yn Luc xvii. 10, arwydda y gair, *anhaeddianol*; un yn gwneyd dim ond a ddyllasai. Gwel Campbell *Prelim. Dissert.* p. 604, 4to.

ANFWYN-AIDD, (mwyn) annhirion, angharedig, anfoesgar, gorwylt. "Yn anfwyn"—"yn ffyrnygion." W. S. 2 Tim. iii. 3.

ANFFRWYTHLAWN-LONRWYDD, (anffrwyth) diffwrth, dieppiledl.—"Ac na fydded i chwi gyd-gyfeillach â gweithredoedd anffrwythlawn y tywyllwch." Eph. v. 11. Gweithredoedd a wneir yn y tywyllwch, rhy gywil-yddus i'w cwblhau yn y dydd; gweithredoedd yn perthyn i gyflwr tywyll dyn wrth naturiaeth, ac na chwblhâi mo honynt oni bai ei fod yn dywyll ac yn anwybodus o'u natur a'u canlyniadau. Y maent yn ddiffwrth ac yn anfuiddiol iddo ei hun ac i bawb eraill. Y mae yn gwbl anaddas i blant y goleuni i gymdeithasu â'r cyfryw, ac â'r neb a'u gwnelo.

ANFFURFIO (an-ffurf), afunio, difwyno, anharddu, hyllu, haeru, anforthu.—"Canys anffurfio eu hwynebau y maent." Mat. vi. 16. Cyfnewid drychiad naturiol eu hwynebau i olygiad athrist, rhithsanctaidd, yr oedd y Pharisaid, heb ddim tristwch gwirioneddol am bechod yn y galon. Esa. lviii. 5.

ANFFYDDLAWN-LONAF-LONIAID (anffydd), anghywir, bradus, twyllodrus.—"Anffyddlawn a throfaus." Mat. xvii. 17. Marc ix. 19. Luc. ix. 41. Edr. TROFAUS. *Απιστος, diffydd un heb gredu yr efengyl. O genedlaeth anghrediniol a throfaus.* Am ei bod yn anghrediniol yr oedd yn drofaus; heb gredu y gwirionedd, yr oedd yn cael ei chylech-arwain â phob awel o ddysgidiaeth gyfeiliornus.

ANGEL-ION (engyl), *Gr. ἄγγελος; Llad. ANGELUS; Saes. ANGEL.* Mae y gair *Gr.* o'r un arwyddocâd a'r gair *Heb.* *צֵנָד* *cenad, cenadur, un anfonedig.* Enw yn arwyddo swydd, ac nid anian, neu naturiaeth. Gelwir cenad dynol wrth yr enw angel. Mat. xi. 10. Marc i. 2. Luc vii. 24; a ix. 52. Iago ii. 25.

Gr. Yr un modd y gelwir pregethwyr yr efengyl yn angelion, y rhai ydynt yn genadau dros Crist, yncy hoeddi gweinidogaethy cymmod i fyd colledig. 2 Cor. v. 20. Dat. i. 20; a xiv. 6. Mat. xxiv. 3.—“Chwi a'm derbyniasoch megys angel Duw;” neu, megys cenad Duw; un anfonedig gan Dduw. Gal. iv. 14.—“Cenad Satan.” 2 Cor. xii. 7. *Gr. angel Satan*; un anfonedig gan Satan, un o'i weinidogion ef y sonia yr apostol am danynt. Pen. xi. 15. Un o'r gweinidogion hyn, tebygol, yr hwn oedd genad Satan, oedd yn cernodio yr apostol.

Er nad oes crybwylliad neillduol am greadigaeth angelion, yn hanes y greadigaeth gan Moses, eto y mae yn gynnwysedig ynddi. Cynnwys y nefoedd yr hyn *oll sydd ynddynt*, y rhai a ddywedir eu creu gan Dduw; ac yn mhlith y rhai hyn, rhaid golygu yr angelion. Hefyd, Moses yn gorphen hanes y greadigaeth, a sylwa, “Felly y gorphenwyd y nefoedd a'r ddaear, a'u holl lu hwynt.” Gen. ii. 1. Gelwir yr angelion, *llu y nefoedd, llu nefol*. Dan. iv. 35. Luc ii. 35. Edr, Llu. Y mae ou creadigaeth yn perthyn i waith y chwe diwrnod, pan y gwnaeth Duw y nef a'r ddaear, a'r *hyn oll sydd ynddynt*. Exod. xx. 11. Tebygol, hefyd, mai y dydd cyntaf y crewyd hwynt, pan greodd Duw y nefoedd a'r ddaear—y nefoedd yn gyntaf ac yna y ddaear; felly y gallent fod yn gynrhychiol pan sylfaenwyd y ddaear, y cydganodd sêr y boreu, ac y gorfoleddodd holl feibion Duw. Job xxxviii. 7. Rhaid eu creu yn foreu, canys syrthiodd rhai o honynt cyn cwmp dyn, ac un o honynt fu yn offerynol o'i gwmp. Eto er eu creu yn foreu, nid cyn y dechreuad, pan greodd Duw y nefoedd a'r ddaear—*cyn bod y byd*, ydynt, eiriau yn iaith y Beibl yn gosod allan dragywyddoldeb. Salm xc. 2. Crewyd hwynt oll ynghyd; canys *holl sêr y boreu*, meibion Duw, a gydganasant pan sylfaenwyd y ddaear.

Mae *ysbrydion creedig* yn cael eu galw yn angelion, oblegid eu cenadwriaeth oddiwrth Dduw at ddynion. Y mae eu creadigaeth yn perthyn i waith y chwe diwrnod, pan y gwnaeth efe nef a daear, a'r hyn *oll sydd ynddynt*. Exod. xx. 11. Y mae eu rhifedi yn lluosog; imloedd, myrddiwn; sef nifer dirifedi. Salm lxxviii. 17. Heb. xii. 23. Mat. xxvi. 53. Dan. vii. 10. Dat. v. 11. Gelwir y rhai a gadwasant eu dechrenad yn angelion etheoledig; 1 Tim. v. 21.—yn angelion sanctaidd; Mat. xxv. 31.—angelion nerthol; 2 Thea. i. 7. Salm ciii. 20; ac y maent yn cyfateb i'r enwan hyn yn gyflawn. Gwnaed hwynt yn sanctaidd, ac oblegid eu hetholiad, cadwasant eu dechrenad. Priodolir iddynt hefyd ddoethineb agwybodaeth. 2 Sam. xiv. 20. Job iv. 11. Y maent yn sefyll ger bron Duw, ac yn gweled wyneb Duw bob amser. Mat. xviii. 10. Luc i. 19. Y maent yn gwneuthur ewyllys Duw gyd â'r ufudd-dod, y llawenydd, a'r fyddlonddeb mwyaf. Yn eu gweinidogaeth y maent yn *fflam dan*;—yn

fywiog, yn wresog, ac yn gweini gyd â'r hyfrydwch a'r cyflymdra mwyaf. Y maent yn weision addas i'r llys y perthynant iddo; a'u holl waith a'u hyfrydwch yw gwneuthur ewyllys Duw, a'i foliannu. Tebygol fod rhyw drefn ogoneddus yn eu plith, pan y sonir am thronau, arglwyddiaethau, a thywysogaethau; ond pa fath yw y drefn hono, nid amlygwyd i ni; ac am hyny ofer yw dychymygu.

Y mae eu sylw yn fanwl ac yn astud, ar bob peth perthynol i ddirgelwch yr efengyl, ac iechydwrriaeth yr eglwys. 1. Yr oeddent yn brysur ynghylch Iachawdwr y byd, tra yr oedd yma ar y ddaear: “Efe a welwyd,” ac a addolwyd, “gan angelion.” Rhagflaenasant bawb, tebygol, yn rhoddi addoliad iddo, ar ol ei enedigaeth. Cyhoeddasant ei enedigaeth i'r bugeiliaid, gyda gorfoledd angelaid, yn molianu Duw. Gweiniasant iddo yn ei brofedigaeth, yn ei ddirfawr ing, ei adgyfodiad, a'i eacyniad:—a hwy a ddeuant gyd âg ef, yn nydd y farn, gyda llawen floedd. Mat. i. 20, 21; a iv. 11; a xxviii. 25. Luc i.; a ii.; a xxii. 43; a xxiv. 45. Act. i. 10. 11. 1 Tim. iii. 16. Heb. i. 6.—2. Y maent yn chwenych edrych i ddirgeledigaethau yr efengyl, fel y gallont weled ynddynt fawr amryw ddoethineb Duw. 1 Pedr i. 12. Eph. iii. 10.—3. Y maent yn fawr eu gofal a'u trafferth yn nghylch pregethiad yr efengyl a'i llwyddiant. Luc xv. Dygasant yr apostolion o garcharau i'w phregethu. Act. v. 10; a xi. 7, 8; a xvi. 23. Y maent yn cydgorodio â'r holl eglwys fawr trwy y byd, i foli yr Oen am bob amlygiad newydd o'i Fawrhydi ogoneddus trwy yr efengyl. Dat. v. 11, &c.—4. Y maent yn “ysbrydion gwasanaethgar oll, wedi eu danfon i wasanaethu er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwrriaeth.” Heb. i. 14. Y maent, yn ddiarnhet, yn gweini iddynt yma ar eu taith, mewn amrywiol ddull a modd, fel y darfu iddynt i Agar, Elias, Daniel, Joseph, a Mair, a'r apostolion; dygant eu heneidiau, fel yr eiddo Lazarus, i ogoniant; a byddant yn brysur iawn yn nydd y farn yn cynnull yr etheledigion, ac yn cynnull allan o deyrnas Crist yr holl dramgyddiadau, a'r rhai a wnant anwiredd. Mat. xxiii.—5. Bydd yr holl angelion a'r holl waredigion wedi eu crynhoi ynghyd yn Nghrist, fel at un pen, i gael eu cynnal a'u sicrhau ganddo, i dderbyn eu dedwyddwch oddi wrtho, i'w wasanaethu a'i addoli byth. Eph. i. 10. Col. i. 20. Edr. CRYNHOL.

Ymddangosodd yr Arglwydd Iesu yn y cynddydd, ac a amlygodd ei hun dan yr enw (מלאך יהוה) “Angel yr Arglwydd,” neu, “yt Angel JEHOFAH;” anfonedig JEHOFAH, neu, y JEHOFAH anfonedig:—(הברית מלאך) “Angel y cyfammod,” neu, “anfonedig y cyfammod.” Y JEHOFAH, yn mherson y Mab, a ymostyngodd o'i wirfodd, yn nhrefn y cyfammod, i gael ei anfon ac i ddyfodi fel Cyfryngwr y cyfammod gwell, i gyflawni holl ammodau

y cyfammod ; i'w gadarnhau a'i waed ; ac i gyfrannu holl fendithion addawedig yn y cyfammod, i bawb a gredant ynddo. Yr oedd ei ymddangosiad ar dull dynol, a rhyw ddysgleirdeb oddi amgylch iddo, ag oedd yn rhoddi iddo fawrhydi gogoneddus. Barn xiii. 6. Yr oedd **JEHOFAH** ynddo, yn mherson y Mab, ac yr oedd yn ddangosiad addas o'r presenoldeb dwyfol ; am hyny y mae yn cael ei alw "Angel ei gynrychioldeb ;" am ei fod yn ddysgleirdeb ei ogoniant, ac yn wir lun ei Berson :—yn ddelw Duw ;—gogoniant Duw ;—a'i wyneb. Heb. i. 3. 2 Cor. iv. 4. 5. Exod. xxxiii. 14, 15. Yr oedd yr Angel goruchel hwn yn dra adnabyddus, i'r eglwys o'r cynddydd. Ymddangosodd i Abraham ; ac y mae Abraham yn ei alw, "Barnydd yr holl ddaear ;" Gen. xviii. 22, 25 ; a xii. 11.—i Agar ; Gen. xvi. 16. Pwy ond yr Angel **JEHOFAH** a allasai ddywedyd wrthi, "Gan amhau yr amhaf dy hâd di?"—i Jacob ; Gen. xxxii. 23, &c. "Cafodd nerth ar yr angel, a gorchfygodd ; wylodd ac ymbiliodd âg ef : cafodd ef yn Bethel, ac yno yr ymddyddanodd â ni ; sef Arglwydd Dduw y lluoedd." Ho. xii. 4, 5.—i Moses yn y berth ; Exod. iii. 2, 9. yr hwr sydd yn galw ei hun yn "Dduw Abraham, Duw Isaac, a Duw Jacob." Yr un Angel wedi hyny a waredodd yr Israelaïd o'r Aipht (Num. xx. 16.) ac oedd yn myned o'u blaen yn y cwmwl, ac a symudodd o'u hol, rhwng llu yr Aiphtiaid a llu Israel. Exod. xiv. 19, 20. Yr hwn yr cedd enw Duw yddo, sef ei hanfod ; am hyny, yr enw **JEHOFAH** ynddo ; ac oedd i fyned o'u blaen yn yr anialwch, i'w cadw ar y ffordd, ac i'w harwain a'u dwyn i wlad yr addewid (Exod. xxiii. 20.) ; a'r hwn, gannoedd o flynyddoedd cyn hyn, y mae yr hen Jacob yn ei gydnabod fel ei (**יְהוָה**) Waredydd oddiwrth bob drwg, ac awdwr bendith iddo ef a'i hillogaeth. Gen. xlviii. 16. Efe oedd yr hwn a attaliodd Balaam rhag mellidithio yr Israelaïd. Num. xxii. 32, 34. Yr hwn a ymddangosodd i Manoaah a'i wraig, ac a roddodd iddynt addewid o fab. Barn. xiii. Efe hefyd a laddodd wedi hyny, "gant a phedwar ugain a phump o filoedd mewn un noswaith yn ngwersyll yr Assyriaid." Esa. xxxvii. 36. Efe yw yr hwn yn mhob oes a "gystuddiwyd yn nghystudd ei bobl ; yr hwn yn ei gariad ac yn ei drugaredd a'u gwaredodd hwyt ; a'u dygodd, ac a'u harweiniodd yr holl ddyddian gynt." Esa. lxiii. 9. Y mae holl anfeidrol fawredd y Daudod i'w weled ynddo, yn ei drugaredd, ei gariad, ei allu, a'i sancteiddrwydd. Y mae yn tosturio wrth ei bobl, gyd âg ymysgaroedd dwyfol yn eu ceryddu, yn eu gwaredu, ac yn lladd eu gelynyon. 2 Sam. xxiv. 16, 17. 1 Cron. xxi. 15—20. 2 Cron. xxxii. 21. Zech. ii. 3, 4 ; a iii. 3. Barn. ii. 1, 2, &c ; a v. 23 ; a vi. 11, 12. Salm xxxv. 5, 6. Jos. v. 13, 14, 15. Efe yw yr Angel **JEHOFAH**, ein castell ni, ac Apostol ein cyffes. Salm xxxiv. 7. Heb. iii. 1.—"Cenad o lad-

merydd, un o fil." Job xxxiii. 23. Heb. מַלְאָכִים מְלַאכֵי הַקֹּדֶשׁ yr *Angel y Deonglwr neu yr Eiriolwr* ; sef Mab Duw, Apostol ein cyffes, yr hwn sydd yn rhagori ar ddeng mil. Y gair a rwyddu, un yn cyfryngu rhwng pleidiau derfynu ymrafaelion : naill ai rhwng Duw a dyn neu rhwng dyn a dyn. 2 Cron. xxxii. 31. Gen. xlii. 23. Un yn egluro achosion, ac yn eiriol dros yr hwn a wnaeth y cam. Priodol iawn ydyw yr enw hwn i Iesu, Angel y Cyfammod ; yr hwn sydd yn Ddeonglwr anionedig, o ran ei swydd, i egluro i bechadur drefn fawr y cymmod, a chanddo iawn i ddangos ar ei ran, fel sail ei eiriolaeth am ei ollyngdod. Gwaith yr offeiriad oedd dwyn iawn i Dduw ; felly y mae Crist, ein Harchoffeiariad mawr ni, yn gwaeddi, "Mi a gefais iawn," ar ran y troseddwr, "gollwng ef." Yn rhinwedd aberth ac eiriolaeth Crist, yn unig, y mae pechadur yn cael gollyngdod. 1 Ioan ii. 2. Ioan xv. 15 ; a xvii. 4, 6, 26. Can. v. 10.

Y mae "angelion, hefyd, y rhai ni chadwasant eu dechreuad, eithr a adawsant eu trigfa eu hun ; ac ydynt yn nghadw gan Dduw, mewn cadwynau tragwyddol, dan dywyllwch i farn y dydd mawr.—Nid arbedodd Duw yr angelion a bechasant, eithr a'u tafiodd i uffern." Judas 6. 2 Pedr ii. 4. Tebygol i'r holl angelion gael eu creu yn yr un cyflwr ; a'u bod yn preswyllo yn yr un trigfanau. Safodd nifer etholedig o honynt yn y cyflwr sanctaidd a gwynfydedig y crewyd hwyt ynddo. 1 Tim. v. 26. Y lleill ni chadwasant eu dechreuad, sef y cyflwr o sancteiddrwydd, o wynfydedigrwydd, a gogoniant goruchel, yn mha un y gosodwyd hwyt. *Μη τροφῶντας τὴν σαυτῶν ἀρχὴν* ; *ni chadwasant eu swydd oruchel*, medd rhai beirniaid, Luc xx. 20, lle y mae y gair *ἀρχὴν* yn cael ei gyfieithu *meddiant*—"I'w draddodi yn meddiant ac awdurdod y rhaglwr ;" sef i'r awdurdod perthynol i'w swydd fel rhaglwr. "Eu trigfa," *το ἰδίον οἰκητήριον*, y lle gosodedig iddynt gan Dduw i weinyddu yn eu swydd. Hwy, fel y lleill, a ddechreuasant yn sanctaidd, yn ufudd, ac yn ogoneddus, &c., ond ni chadwasant y dechreuad hwn—ni safasant yn y gwirionedd hwn. Ioan viii. 44. Yr oedd eu trigfa yn oruchel a gogoneddus, yn sefyll ger bron Duw, ac yn gweled ei wyneb ; ond gadawsant eu trigfa eu hun. Hwy eu hunain oedd yr achos o'u cwmp ; gadael y cwbl a wnaethant o'u gwirfodd eu huain. Dyma hanes ddigonol a chywir i ni am gwmp yr angelion. Yr oedd eu dechreuad yn ogoneddus, a'u trigfa yn oruchel ; ond ni safasant yn y gwirionedd ; ond gadawsant eu trigfa eu hun ; a thrwy wneuthur hyny gadawsant bresenoldeb Duw a'i wasanaeth. Pechasant yn ddirlawr, a Duw a'u tafiodd i uffern, ac a'u rhwymodd mewn cadwynau i'w cadw i farnedigaeth y dydd mawr.—Gwelwn, 1. Fod eu cyflwr a'u sefyllfa greadigol yn ddedydd ac yn ogoneddus. 2. Fod eu cwmp o'r cyflwr hwnw

yn hollol o honynt eu hunain. 3. Fod eu trueni yn dragwyddol. Y maent yn cael eu cadw i'w cosbi, ac nid i'w hachub. Y mae yn dra thebygol y bydd chwaneigiad at eu trueni a'u poensau, yn y dydd mawr; ac y gwyddant hwythau hyny, er eu gofid a'u dychryn. Mat. viii. 29.—“Y mae y diafol yn pechu o'r dechreuad.” Dechreuodd yn foreu; y mae yn parhau i bechu o hyd, yn ddiror, ac yn ddiffino. Y mae yn pechu yn mhob ffordd y gallo; ac yn hudo ac yn annog pawb i bechu yn ddyfal. Hyny ydyw ei duedd yn hollol, a'i waith o gwbl. Nid yw yn gwneuthur dim ond hyny; am hyay, gallwn feddwl y bydd ei gyfrif wedi eangu yn ddirfawr erbyn dydd y farn. 1 Ioan iii. 8. Ioan viii. 44, &c. 1 Cor. vi. 3. Luc viii. 31. Nid ydyw ond segurodd ofer i ymfyn beth oedd eu pechod yn neillduol, gan nad ydyw wedi ei nodi allan yn y gair. Balchder a chenfigen, medd rhai, oddiwrth y geirian yn 1 Tim. iii. 5. Doeth ii. 24. Pechasant;—ni safasant yn y gwirionedd;—gadawsant eu trigfa;—ac ni chânt gynnys; byth ar ddyfod yn ol. Gwelwn ynddynt, er ein rhybydd, nad yw uchder sefyllfa, mawrodd donian, na llwaws o rifedi, ddim yn ddigon i ddiogelu troseddwr anuffudd rhag dialed Duw.*

ANGEN-ION (can), *Gr. avayχη (anance)* eisien, rhaid, tlodi. Job. xxx. 3. Deut. xv. 8. Eph. iv. 28.

ANGENOG-ION-OCTID (angen), *Llad. Eogens*: rheidus, tlawd.—“Efe a wared yr angenog pan waeddo.” Salm lxxii. 12. Darluniad yw o'r Arglwydd Iesu yn ei freniniaeth. Y mae ynddo dosturi, ac y mae ynddo allu digonol i waredu a chynorthwyo. Y mae yn teyrnasu er lleiad ei bobl; ac y mae ynddo bob cymhwysder i'w hamgeleddu yn gyflawn. Job xxix. 12. Salm ix. 18; a xxxiv. 18. Esa. x. 2.

ANGENRHAIID-EIDIAU-IOL (angenrhaid), rhaid, rheidiol, dir; yr hyn ni ellir ei hebgor.—“an peth sydd angenrheidiol.” Luc x. 42. Un o'r diarebion mwyaf pwysig, medd y Dr. Doddridge, a mwyaf sofr a lefarwyd erioed. “Un peth,” sef cael Crist yn rhan yn ei holl gyflawnder anfeidrol. 1 Ioan v. 12. Ioan iii. 16. Marc xvi. 16. Y mae yr un peth hwn yn cynnwys pob peth—pob gras, pob cysur, pob rhagorffaint. Phil. iii. 8, 9. Y mae yn angenrheidiol i *baub*—bob amser—yn mhob amgylchiad a sefyllfa—yn angenrheidiol i fyw, a thuag at holl ddyledswyddau perthynol i'n bywyd yma yn y byd; yn angenrheidiol i farw yn gysurus ac yn fuddugoliaethus. Heb yr un peth hwn, sydd anfeidrol werthfawr, y mae pob peth arall yn rhy fach; y mae hwn yn hollol ddigonol i bechadur tlawd, pan ballo y cwbl ond efe. Y mae yn eiddo pawb a gaffo galon i'w ddewis: ac oddiwrth y neb a'i caffo nis dwg Duw, ac nis gall neb arall ei ddwyn. Salm xxvii. 4. 2 Cor. v. 16. Mat. xvi. 26.

Ioan xvi. 22. Mat. vi. 20, 33. Col. iii. 1. Heb. xi. 25, 26. Mat. xi. 29. Ioan vi. 20. “Angenrhaid a osodwyd arnaf; a gwae fydd i mi, oni phregethaf yr efengyl.” 1 Cor. ix. 16. *Gosodwyd* yr angenrhaid hwn ar yr apostol gan yr Arglwydd, yr hwn a'i galwodd i fod yn apostol. Wrth ei alw i'r swydd, galwyd ef i waith y swydd; ac nis gallasai esgeulnso gwaith y swydd heb fod yn' anfyddlawn i'r Arglwydd, a thrwy hyny dynu gwaeau arno ei hun, Nid cynnaluaeth, er fod yn deilwng iddo gael hyny; nid elw; nid parch gan ddygnion a oedd yr angenrhaid arno; ond ufudd-dod i'r Arglwydd, zel dros ei ogoniant, lleiad eneidiau, a'i rhwymodd i'r gwaith, gyda diwydrwydd a fyddlondeb yn wyneb pob gwrthwynebiadau. Rhuf. i. 14. Jer. xx. 7—9; a xlvi. 10. Amos iii. 8; a vii. 15. Gal. i. 1, 12. Act. ix. 6, 17; a xiii. 9; xix. 9; xxvi. 16; xxviii. 30, 31.

ANGERDD-OL, *Heb. אור* gwres, llosg, poethfa, poethder; tanbaid, poethlyd, llosg-edig.—“Angerdd tân,” grym a phoethder tân. Heb. xxi. 4.—“Angerdd digofaint yr Arglwydd:” hyny yw, poethder ei ddigofaint; digofaint yr Arglwydd yn llosgi ac yn dyfetha pechaduriaid gan ei wres sanctaidd, a'i eiddigedd cyflawn dros ei ogoniant, ac anrhydedd ei gyfraith. Exod. xxxii. 12. Num. xxxii. 14. Jer. xlix. 37.—“Fflam angerddol:” *Heb. [אש אלהים]* *flam JAH*. Can. viii. 6. Mae yr eglwys yn galw ei chariad tu ag at ei hanwylyd yn “fflam JAH,” neu JEHOFAH. Fflam gref, angerddol; neu fflam a enynnodd JEHOFAH yn ei chalon, ac nad oes diffodd arni, nac un rhwystr a saif o'i blaen. Y mae rhai yn meddwl mai yr un peth a feddylir wrth *flam JAH*, ac wrth *tan Duw* [אש אלהים] *tan Aelm*. Job. i. 18; a xv. 30. Sef melt, y rhai y mae Duw yn eu hennyn, ac yn eu saethu. Salm cxliv. 6. Eraill a farnant fod cyfeiriad yn y geiriau at dân yr allor, yr hwn a ddaeth oddi ger bron yr Arglwydd; hyny yw, o'r SHECINAH. Lef. ix. 24. Yr un tân ag oedd ar Sinai yn llosgi. Yr ddychrynlyd, ac yn peryglu bywydau pawb nesant ato. Y tân hwn a ddaeth oddi ger bron yr Arglwydd, yn y cysegr, ac a ysodd y poeth-offrwm, a'r gwèr, ar yr allor. Yr oedd y tân hwn i losgi ar yr allor heb ddiffodd. Lef. vi. 12. Ac y mae gan yr Iuddeuon draddodiad nas gallasai gwlawogydd ei ddiffoddi. I'r tân sanctaidd angerddol hwn y cyffelyba yr eglwys y cariad a enynnodd Ysbryd Duw ynddi at Grist:—“Dyfroedd lawer ni allant ei ddiffodd, ac afonydd nis bod dant.” Can. viii. 7. Rhuf. v. 5. 2 Cor. v. 14. Salm cxix. 139. Mal. iii. 11.—“Corwynt angerddol a syrth ar ben y drygionus.” Jer. xxiii. 19. “Rhyferthwy angerddol.” Dr. M. Sef corwynt cryf, nerthol, yn cario dinystyr gyd âg ef ar yr annwïol.

ANGEU-OL, marwolaeth; marwol, peth yn lladd. Diar. x. 2; a xi. 4. Edr. COLYN, CYS-GOD, MARWOLAETH, &c.—*Arfau angeuol*, arfau

* Gwel Doddridge's *Lectures*, 219—214. Robinson's *Bibliotheca Sacra*, No. 1. Kitto's *Cyclopaedia of Biblical Literature*.

marwol, yn lladd ac yn llwyr ddifa. Y mae Duw wedi eu *paratoi*, ac yn eu *defnyddio* yn erbyn annwiliolion annych weledig, ac am hyny ni ddiangant hwy ddim. Salm vii. 18. Deut. xxxiii. 23, 41, 42.

ANGHAREDIG (caredig), diserch, digariad, annhirion, anfwyn. Rhuf. i. 31. 2 Tim. iii. 8. Edr. CARIAD, CAREDIG.

ANGHLOD (clod), amharch, diarhydedd, gwaradwydd, gwarth.—“Trwy barch ac amharch, trwy anghlod a chlod,” y mae llwybr canlynwyr Iesu i wlad y gogoniant tragwyddol. 2 Cor. vi. 8.

ANGHOFIO (côf) gollwng dros gôf; bod heb feddwl am beth; heb sylwi yn ofalus.—“Nid oes un o honynt mewn anghof;” Luc. xii. 6; hyny yw, mae Duw, Creawdwr a Chynaliwr pob creadur, yn sylwi ar, ac yn gofalu am adar y tŷ; y rhai ydynt leiaf eu gwerth, a hawaf eu hebgor genym. Y mae manylrwydd mawr yn ei ragtuniasth;—nid oes un o honynt mewn anghof; felly hefyd, medd efe, y mae hyd yn nod blew eich penau chwi, fy nygybllion, yn gyfrifedig oll. Mat. x. 30. Heb. xiii. 2, 16. Salm ix. 18; a xxxvi. 6; a civ. 27; cxlv. 15. Y mae yr Arglwydd yn aml, yn eu golwg hwy, yn anghofio ei bobl; heb roddi amlygrwydd o'i gariad a'i diriondeb iddynt; ac yn hir heb ymdangos o'u plaid yn ei amddiffynfa a'i waredigaethau. Salm xiii. 1; a xlv. 24; a lxxii. 19. Ond nid anghofia hwynt yn wirioneddol byth. Ni phaid a'u cynnal, a threfnu iddynt yr hyn a fyddo yn tueddu i'w daioni mwyaf. Esa. xlix. 15.—“Anghofia dy bobl dy hun, a thŷ dy dad.” Salm xlv. 10. Mae y geiriau yn cyfeirio at gyfraith Duw i Israel, pan gaethgludent gaethglud. “Os byddai i un welod yn y gaethglud wraig brydweddol, a'i bod wrth ei fodd, yna dwg hi i fewn dy dŷ, ac eillied hi ei phen, a thored ei hewinedd; a diosged ddillad ei chaethiwod oddiam dani, a thriged yn dy dŷ di: ac wyled am ei thad a'i mam fis o ddyddiau; ac wedi hyny yr âi di ati, a byddi wr iddi, a lithau fydd wraig i ti.” Deut. xxi. 11—13. Wedi myned yn wraig iddo, yr oedd hi i anghofio tŷ ei thad, a'i phobl ei hun; ei bobl ef yw ei phobl hi mwyach. Felly mae yn rhaid i'r rhai sydd yn credu yn Nghrist adael pob peth, a phawb, er ei fwyn. Mat. x. 37. Luc. xiv. 26. Ew *hanghoffer*—ymadael a hwynt yn drwyadl, heb feddwl am danynt yn serchog, mewn cydmariaeth i'w phriod. Felly y gadawodd, Abraham ei wlad, heb feddwl am dani. Heb. xi. 15. Ruth hefyd yr un modd, a briodod bobl Boaz a'i Dduw, cyn iddo ef ei phriodi hi. Pen. i. 16. Pan y byddo enaid yn cymeryd Crist yn briod iddo, y mae ya gwerthu yr hyn oll a fedd; “yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled i ennill Crist.” Phil. iii. 8, 9, 13. Nid y naill gyd â'r llall, ond ymadawiad hollol â'r naill i feddiannu y llall. Yn yr ystyr hwn yr anghofiodd Paul y pethau o'r tu cefn, ac yr oedd yn

ymostyn at y pethau o'r tu blaen. Yr oedd holl bethau tŷ ei dad, a'i bobl ei hun, o'r tu cefn iddo; sef yr holl bethau oedd ganddo fel Iuddew a Pharisead; yr oeddent mor ddirmygedig ganddo, fel nad oedd yn chwytch eu cofio. Yr oedd Crist a'i gyfiawnder ganddo o'r tu blaen, yn nhyd â'r holl gysuron a'r breintian oedd i'w cael ymddo a thrwyddo. At y rhai hyn yr oedd yn ymostyn, i gyrrhaedd yd gwybodaeth mwy cyflawn, a mwynhad o honynt. Iâ, yr oedd yn anghofio y daro o'r yrfa oedd wedi ei rhedeg eisoes, gan yr awyddfryd meddwl oedd ymddo am fwyad mwy cyflawn o'r pethau gogoneddus, tragwyddol, oedd o'i blaen: agwedd ar feddwl dyn, tra dymunol i fod ymddi, nes y llyncwr yr hyn sydd farwol gan fywyd.—Y mae Duw yn anghofio pechodau pan y byddo yn maddeu, ac yn heddychu â'r pechadur yn ei Fab; ac yn ymddwyn tu ag ato fel pe buasai heb bechu. Nid oes adgofia na danoed gyda Duw, pan y byddo yn maddeu. Heb. viii. 12.—Nid anghofia Duw waith ei bobl, a'u llafurus gariad, neu [*του σκοπου της αλοκρας*] y llafur a'r cariad a ddangosasant tuag at ei enw efi. Heb. vi. 13. Efe a gofia yn y farn eu cariad tu ag at ei enw, a holl lafur eu cariad yn ei holl amgylchiadau; eu haelioni, eu parhad, a'u anhunanolrwydd. Mat. xxv. Nid anghofia, chwaith, weithredoedd annwiliolion i'w coebi. Amos viii. 7. Mat. vii. xxv.—Y mae dynion yn anghofio Duw pan nad ydyw yn eu holl feddyliau; ond y maent yn ddiabarch iddo, i'w addoliad, a phob peth sydd yn perthyn i'w waith, ei achos, a'i bobl yn y byd. Barn. iii. 7. Salm x. 4. Y mae ein gwaith yn anghofio Duw yn brawf galarus o ymadawiad y galon ag ef: ein diffyg o gariad ato, ffydd ymddo, ac ufudd-dod iddo. Yr ydym yn ei farnu yn anheilwng o feddwl am dano. Pa amharch mwy!

ANGHREDADWY (credadwy), anhygoel, anhygred. Act. xxvi. 8.

ANGHREDADYN (credadyn), un digred, gwrthffyddiwr, anghristyn. 2 Cor. vi. 15.

ANGHREDINIAETH (anghredin), peidio credu, gwrthod cydsynied â thystiolaeth sicr; anymddiried yn ffyddlondeb Duw yn cyflawni ei sicr; anghredu tystiolaeth Duw am ei Fab. Ioan iii. 18, 19; a xvi. 10. Mae y pechod hwn yn cael ei osod allan yn yr ysgrythrus fel yn dangos yr amharch mwyaf i Dduw; ac yn gwneuthar y niwed mwyaf i ddynion o un pechod arall.

1. Pa amharch mwy a ellir ei ddangos i Dduw na thrwy ei farnu yn gelwyddog, a'i eiriau yn anheilwng o'n cred? 1 Ioan v. 10. Yn ei raslonrwydd anfeidrol, y mae Duw wedi ymostwng i lefaru wrthym; i fynegi, mewn geiriau eglur i ni, holl gyngbor ei feddwl a'i ewyllys, mewn perthynas i ni a'n hiechydwr-iaeth; i dystiolaethu ei hun am ei Fab, fel lachawdwr i ni; am ei addasrwydd, ei ddig-

onolrwydd, a'i barodrwydd i schub y penaf o bechaduriaid. Galleid meddwl y buasem yn derbyn tystiolaeth mor oruchel, am achos o gymaint pwys, gyda'r parodrwydd a'r gorfolodd mwyaf; yn lle hyn, trwy anghrediniaeth, y mae Daw, yn ei holl ddaioni yn cael ei ddiystyru; ei gyngor yn cael ei wrthod, a'r lachawdwr yn cael ei amarchu a'i egeuluso. Y mae "yn mathru Mab Duw, yn barnu yn aflau waed y cyfammod, ac yn difenwi Ysbryd y graa." Heb x. 29. Y mae anghrediniaeth, fel gwreiddyn drwg yn yr enaid, ar ba un y mae pechodau eraill yn tyfu. Pwy a gar un nad yw yn ei farnu yn deilwng o'i gredu? Pwy a'i parcha, a ufuddha iddo, ac a ymddiried iddo am ddim, os ydyw yn ei farnu yn gollwyddog? Nis gall ein hymddygiad tu ag at Dduw fod yn angenach nac eithaf atgas ac amharchus, yn cyfateb i'n meddyliau diystyrllyd am dano. Y mae, gan hynny, yn cynnwys y diystyrwch mwyaf o Dduw a'i awdurdod yn wyneb yr amlygiad mwyaf dysglac a gogoneddus o'i ddaioni a'i rasonrwydd. Yr hwn sydd heb weled anghrediniaeth yn bechod i, pechod y pechodau, sydd eto yn y tywyllwch, heb wir argyhoeddiad, a than lywodraeth ei anghrediniaeth.

2. *Am y niwed o hono i ni*, mae yn fawr iawn. Mae yn attal oddi wrthym holl rinwedd gwirioneddau dwyfol; oblegid y mae yn dra amlwg nas gall un gair, er mor bwysig ac addas i'n cyflyrau, fod yn fuddiol i ni heb ei gredu; ac yn ol y gradd o sicrwydd y byddom yn ei gredu. Heb. iv. 2. Yr na peth, o ran buddioldeb, yw gair heb ei gredu ac heb ei glywed, neu a phie buasai heb ei lefaru. Llefaru, clywed, a chredu, ydynt eiriau perthynol i'w gilydd. Nid gwiw i un lefaru, os na bydd clustiau gan arall i glywed; ac ni lesa clywed heb gredu. Nid oes un rhybydd o fuddioldeb heb ei gredu: ac nis gall addewid weini cysur heb ei chredu. Nid yw yr hyn oll y mae Duw yn ei dystiolaethau am dano ei hun, ac am ei Fab, a'r iechydwriaeth yddo, o ddim buddioldeb i neb, er rhybydd, cyfarwyddyd, a dyddanwch, heb ei gredu. Pwy a alara am bechod, os nad yw yn credu tystiolaeth Duw am y drwg o hono? Pwy a ochel uffern, ac a ymgais am y nefoedd, os nad yw yn credu tystiolaeth y gair am bob un o'r ddau? Beibl heb ei gredu, nid ydyw ddim Beibl i ni. Y mae anghrediniaeth yn attal holl amgeledd yr efengyl oddiwrth y pechadur, ac yn ei gau i fyny dan bechod a damnedigaeth dros byth. Y mae cymaint o niwed yddo i ni ag a fyddai Mab Duw, yn ei holl gyflawnder anfeidrol, o lesad i ni, ac a fydd uffern o boen a gofid i ni. Hwn oedd pechod cyntaf Adda—y pechod a attaliodd yr Israeliaid rhag myned i Ganau—a barodd i'r Iuddewon wrthod Crist—ac yn y diwedd a'u torodd ymaith fel na byddent eglwys. Ioan iii. 16, 17, 36; a xii. 40. Marc xvi. 16. Heb. iii. 12, 19; a iv. 3; a x.

39. Salm cvi. 24, 27. Deut. i. 32. Num. xx. 12. Rhuf. x. 19. Dat. xxi. 8.

ANGHRIST, *Gr. Avri Xpistos* [*avri' yn erbon neu yn lle, Xpistos, Crist*] gwrthwynebwr Crist, un yn gosod ei hun yn lle Crist. Y mae yr apostol yn galw y gau athrawon yn ei ddyddiau, y rhai a wadent athrawiaeth y Drindod, Duwdod a chnawdoliaeth Crist, &c. wrth yr enw hwn. 1 Ioan ii. 18, 19, 22; a iv. 3. 2 Ioan vii. "Y mae twyllwyr lawer wedi dyfod i mewn i'r byd, y rhai nid ydynt yn cyffesu dyfod Iesu Grist yn y cnawd: hwn yw y twyllwr a'r anghrist." Yr un peth yw gwrthwynebu yr athrawiaeth gywir am Grist, a gwrthwynebu Grist ei hun: a chyffesu y wir athrawiaeth am dano yw cyffesu Crist ei hun; ac y mae yr ysbryd hwnw o Dduw. Yr oedd y gau athrawon hyn wedi bod yn nghymdeithas yr apostolion, "eithr nid oeddent o honom ni," medd yr apostol; nid oeddent yn eu holl broffes fiodenog erioed wedi eu huno a Christ, fel aelodau bywiol o'i gorff dirgeledig, a gwir gredu yddo er iechydwriaeth; "cany's pe buasant o honom ni, hwy a arosasant gyda ni." Planigion heb eu planu gan y Tad nefol oeddent; am hynny y diwreiddiwyd hwynt. Mat. xv. 13. Ond y mae yn amlwg, oddiwrth eiriau yr apostol, "Megys y clywsoch y daw anghrist," fod dysgwyliad gofidus yn mhilith y Cristionogion yn y dyddiau hynny am ryw un neillduol, priodol, i gael yr enw hwnw. Nid unrhyw berson neillduol, ond corff o ddyinion olynol, yn dal athrawiaethau anghristaidd; o fucheddau halogedig; ac yn elynion angeuol i achos Crist a'i bobl. Y mae yn cael ei alw gan Paul, "y dyn pechod," neu y dyn hynod o bechadurus; "mab y golledigaeth." Y mae y prophwyd Daniel, a'r apostolion Paul ac Ioan, yn rhoddi darluniau cyflawn o hono.—o natur ei lywodraeth—amser ei ymddangosiad—lle ei eisteddfod—parhad ei deyrnasiad—a'r amser a'r moddion o'i ddystrywiad. Dan. vii. 2 Thea. ii. Dat. xii., xiii.

1. *Y mae yn amlwg mai awdurdod eglwysig ydyw, ac mewn enw, o'r hyn lleiaf, yn Gristionogol.* Hyn y mae y gair *αποστασία*, ymadawriad, yn arwyddo. 2 Thea. ii. 3. Nid ymadawriad oddiwrth un lywodraeth wladol y mae yn ei feddwl; ond ymadawriad oddiwrth y ffydd—ymadael oddiwrth y Duw byw; 1 Tim. iv. 1. Heb. iii. 12; sef ymadawriad a'r dull gwirioneddol o drefniad dwyfol o addoli Duw. Y mae rhoddiad yr enw, "mab y golledigaeth," hwyrach, yn arwyddo y byddai, fel Judas, yn gau apostol. Ioan xvii. 12. Dywed yr apostol am dano, y byddai iddo "eistedd yn nheml Duw, ac yn ei ddangos ei hun mai Duw ydyw." 2 Thea. ii. 4. Awdurdod yn nheml Duw a arwydda, awdurdod addas i'r lle; sef awdurdod ysbrydol. Teml Dduw, dan y Testament Newydd, yw eglwys Dduw;—"eistedd yn nheml Duw" yr un peth ydyw ag eistedd yn eglwys Dduw; sef yn cymeryd arno awdur-

dod ysbrydol yn eglwys Duw. Mewn ystyr cyfriniol, yn iaith y prophwydi, y mae yr enw *Iuddew* yn arwyddo *Cristion*—*Dafydd yw Crist*—*y deml yw yr eglwys*—*yr arogl-darth yw gwedd-iau y saint*, &c., &c.—“Mi a welais fwystfil arall” medd Ioan, “yn codi o'r ddaear, ac yr oedd ganddo ddau gorn, tebyg i oen: a llesaru yr oedd fel draig.” Dat. xiii. 14. Y mae yn cymeryd arno fod yn addfwyn, ac yn ostyngedig; tebyg i Oen Duw, Crist Iesu: ond y mae y llesaru fel draig. Dan yr ymddangosiad o grefydd, y mae yn llywodraethu fel gorthrymwr daearol. Yn hyn y mae corn bychan Daniel, sef anghrist, yn amrywio oddiwrth y cyrn eraill, yn mysg pa rai y mae yn cyfodi, sef y deg brenin. Dan. vii. 24.

2. *Am natur ei lywodraeth*—darlunir hi yn *ormesol*—yn *anghyoddeffol*, neu yn *erledigaethus*—ac yn *eilun-addolgar*.—Y mae “genau ganddo yn traethu mawrhydri, a'r olwg arno yn arwacha'n'i gyfeillion.” Y mae yn llywodraethu ar freninoedd y ddaear; sef yr amerodraeth orllewinol Rufeinaidd, yn gwneuthur rhyfel a'r saint, y rhai ni dderbyniasant ei nod ar eu talcenau. Dan. vii. 8. 20, 21. Dat. xiii. 7, 16; a xvii. 1, 6, 14, 16, 17. Oblegid eilun-addoliaeth y gau eglwys hon, y gelwir hi, “Babilon fawr, mam puteiniaid, a ffeidd-dra y ddaear.” Dau. xvii. 3.

3. *Mae y gallu hwn i ymddangos o fewn terfynau amerodraeth Rhufain*.—Wedi i'r amerodraeth hono ranu yn ddeg corn, neu freniniaeth, “y mae corn bychan arall yn eu mysg, a syrthiodd tri o'i flaen.” Dan. vii. 8. 20. Nid ydyw terfynau y pedwerydd bwystfil, sef amerodraeth Rhufain, yn cynnwys gwledydd bwystfilod eraill, er eu darostwng ganddo: am hyny, yn Ewrop, yn mysg y deg corn, neu freniniaeth, i ba rai y rhanwyd amerodraeth Rhufain, a elwir felly yn briodol, y mae anghrist i'w gael.

4. *Ei eisteddfod yw dinas Rhufain*. Pan y dangoswyd i Ioan mewn gwledigaeth, fwystfil ofnadwy & sath ben a deg corn, a gwraig wedi ei gwisgo ag ysgarlud yn eistedd arno, ac yn ei farchogaeth; y mae angel yn deongli y weledigaeth gyfriniol hon yn y geiriau canlynol:—“Y saith ben, saith fynydd dydynt, lle mae y wraig yn eistedd arnynt:—A'r wraig a welais yw y ddinas fawr sydd yn teyrnasu ar freninoedd y ddaear.” Dat. xvii. 3, 4, 9, 12, 18. Nis gall geiriau fod yn fwy neillduol a therfynedig. Y wraig, yr hon sydd yn eistedd ar y pedwerydd bwystfil, wedi i'r deg corn ymddangos, neu ranu yn ddeg breniniaeth, yw anghrist. Y mae yn eistedd ar saith mynydd; ie, hi yw y ddinas fawr sydd yn teyrnasu (felly yr oedd Rhufain yn amser Ioan) ar freninoedd y ddaear. Nid oes un darluniad a all nodi Rhufain yn fwy eglur, na'i bod yn sefyll ar saith mynydd. Y mae y desgriiad hwn o honi, yn aml, yn y beirdd Rhufeinaidd.* Rhufain, gan hyny,

mae yn amlwg, yw eisteddle a gorseddfa anghrist. Mae yn odau hyn yn briod-lun o eglwys Rhufain; ac yn anmhosibl byth eu cymhwysu, yn briodol, i neb arall. Y mae yn eglwys wrthgiledig: wedi ymadael a'r gwirionedd; wedi llywodraethu ar freninoedd yn ormesol, ac “wedi meddwi gan waed y saint, a chan waed merthyron Iesu:” yn eilun-addolgar i'r gradd eithaf; yn addoli llun y groes, a'r elfen fara yn y sacrament; yn gweddio ar Mair, ac ar seintiau dirifedi.

5. *Nodir allan, hefyd, amser ei ymddangosiad, a pharhad ei lywodraeth*.—Mid ydyw rhifyddiaeth y prophwydoliaethau, y rhan amlaf, mor benodol a manwl ag a ellir dysgwyl mewn cyfansoddiad hanesiol. Amlygir hi, yn gyffredinol, mewn geiriau a oddefant radd o eangder yn y deongliad o honynt; ond eto, nid ydynt mor annodol a phenrydd fel nas gellir, yn amlwg, amgyffred yn agos amser eu cyflawniad. Y mae amser ymddangosiad anghrist yn y byd wedi ei adael i'w gasglu oddiwrth grybwylladau cyffredinol; ond ni ellir penderfynu yn ddiarnheulol yr amser neillduol, nes y cyflawnir y brophwydoliaeth am ei ddinystri. Gwyddom fod parhad ei deyrnasiad i fod dros 1260 o flynyddoedd; pan, gan hyny, y gwelir ei ddystryw, gellir barnu gyda mwy o fanlyrwydd am amser ei ddechreuad.

Wedi gwneuthur yr ychydig sylwadau hyn, golygaf yr hyn a ddywedir gan y prophwydi am gyfodiad anghrist.—Hysbysa Daniel mai wedi i amerodraeth Rhufain ymrannu yn ddeg breniniaeth, ac mai yn *mhlith*, ac ar *ol* y breniniaethau hyn, y byddai i anghrist ymddangos. Medd Paul, “Ac yr awr hon chwi a wyddoch yr hyn sydd yn attal, fel y dadguddier ef yn ei bryd ei hun.” 2 Thea. ii. 6. Yr oedd iddo amser priodol a therfynedig gan Dduw. “Yr hwn sydd yr awr hon yn attal, a etty'i nes ei dynu ymaith.” Yn hwn oedd yn attal, yn ol barn yr awdwyr mwyaf credadwy, oedd llywodraeth amerodraethol Rhufain. Gan hyny, nid oedd i ymddangos cyn dystryw y llywodraeth hono. Dywed St. Ioan (Dat. xvii.) y byddai iddo farchogaeth y bwystfil a'r deg corn; am hyny, y mae yn rhaid ei fod yn cydoesi & hwynt; sef y deg breniniaeth.

Os sylwir ar yr amser y dinystriwyd y llywodraeth amerodraethol; y rhanwyd yr amerodraeth gan genedloedd y gogledd yn ddeg, hyny yw, i amryw freniniaethau anibynol;—o'r amser hwn, ac nid cyn hyny, y mae ini odrych am Anghrist yn codi ei ben, yn raddol, yn mysg y deg corn; ac, o'r diwedd, yn cynnyddu i'r fath rym, trwy yr awdurdod a roddir iddo ganddynt hwy, i allu eu marchogaeth; hyny yw, eu cyfarwyddo, a'u llywodraethu yn mhob peth. Os cyfrifir 1260 o flynyddoedd o'r amser hwnw, gan gadw ein llygaid yn barhaus ar sefyllfa eglwysig a gwladol Ewrop, o hyny yn mlaen, y mae yn hawdd canfod oddi amgylch pa amser yr

* Gwel Martial, lib. IV. ep. 64. Probert lib. III. ix. 37. Virgil, G. lib. II. car. 522.

ymddangosodd Anghrist;—a bod llawer o'i arser wedi rhedeg;—a'i fod yn tynu yn agos iawn at ei ddiwedd.

Y mae rhai awdwyr yn de-lhren cyfrifiad y 1260 o flynyddoedd yn y flwyddyn 606 neu 608, pan y cafodd y Pab yrenw o Esgob cyfrinedinol, ac y cymerodd arno fod yn ben ar yr eglwys Gristionogol. Eraill a ddechreuant y cyfrifiad yn y flwyddyn 750, neu 756, pan y daeth yn dwysog gwladol; ac fel hyn, trwy ei awdurdod wladol ac eglwysig, y daeth yn fwystfil gwahanol i'r holl fwystfilod eraill a fu yn y byd erioed. Ynghylch diwedd ei deyrnasiad, bydd iddo, trwy gyfrwyddra a chreulondeb, dori ymaith, agos yn gwbl, holl dystion fyddlawn dros Grist, o fewn ei derfynau. Ond, yn y diwedd, "dyfetha yr Arglwydd ef ág Ysbryd ei enan, ac a'i dilea â dysgleirdeb ei ddyfodiad." hyn yw, trwy nerth yr efengyl, a thrwy ddysgleirdeb ei ddyfodiad yn y pregethiad o honi. Tywalltir y saith pluil a'r saith bla diweddfaf arno: y deg corn y rhai a roddasant eu teyrnas i'r bwystfil, a gasant y butain, ac a'i gwnant yn noeth, ac yn unig, a'i chnawd a fwyant, ac a'i llosgant â than.* Dat. xvii. 2 The. ii. Ac yna, Ysbryd bywyd oddiwrth Dduw a & i mewn i'r tystion, a hwy a safant ar eu traed;—"a theyrnasoedd y byd aant yn eiddo yr Arglwydd, ac yn eiddo ei Grist ef; ac efe a deyrnasa yn oes oesoedd. Dat. xi. 15. Dan. vii; a xi. 36.—40. 2 The. ii. 1 Tim. iv. 1—3. 2 Tim. iii. 1—7; a iv. 3, 4. Dat. ix, xi, xiii—xix Edr. MIL, RHIF, TRYST. Yr awdwyr canlynol a ysgrifenasant yn enwog ar y mater hwn:—Esgob Newton a Hurd; Syr Isaac Newton; Lowman; Gill; Scott; Johnson; Reader; Vitringa; Daubuz; H. Moor; Faber.

ANGHYDFOD (cydfod), amryson, amrafael, ymddadleu. "Craffu ar y rhai sydd yn peri anghydfod. Rhuf. xvi. 17. Gr. *ἀνομοσία*, *ymraniad*, *plaid ysgaredig*. Y mae rhai yn yr eglwys, yn mhob oes, yn peri pleidiau, eismau, ac ymraniau, er mwyn eu helw a'u parch eu hunain, trwy ddwyn i mewn athrawiaethau gau, yn erbyn athrawiaeth iachus. Cynghor yr apostol yw cilio oddiwrthyt. 1 Cor. iii. 8. Gal. v. 20. Creffwch yn fanwl arnynt (ἀκονείν) ymoglewch rhagddynt, a chiliwch oddiwrthyt: oblegid "eu hymadrodd a ysa fel cancr;" ac y mae y perygl mwyaf i chwi gael eich twyllo trwy eu hymadrodd teg a'ugweniaith. 2 Tim. ii. 17. Mat. vii. 17. "Nid yw Dduw awdwr anghydfod (*ἀναταρασία*) ond tangnefedd." 1 Cor. xiv. 33. Oddiwrth y gelyn ddyn y mae anghydfod yn dyfod.

* Mae y chwyldroadan rhyfeddol sydd wedi cymeryd lle ar y cyfandir y flwyddyn a aeth heibio (1848) ynghyd a sef. lla bresol y Pab (1849) wedi codi llawo o ysgrifenywyr ar lyfr y Dadguddiad, gan fod yr arwyddion yn dyfod yn fwy eglur fod diwedd yr Anghrist Fabaidd heb fod yn mhell. Yn mhith yr ysgrifenywyr diweddaraf gellir nodi Elliott on the *Apocalypse*, Keith's *Signs of the Times*, Conder's *Harmony of History with Prophecy*. Mae gwaith Fleming "On the Rise and Fall of the Papacy" yn tynu sylw cyfrinedol y dyddian hyn. Friodol, se allai, yw hysbysu fod Moses Stuart o America, yn ei waith ar y Dadguddiad, o wahanol farn i'r gelygadau uchod, ac am yw o dduwinyddion Germafy ac America gydag ef.—C

ANGHYDFYD DIAETH-AU (cydfod) amrafael, amryson, anghydfod. "Anghydfyddiaethau." 2 Cor. xii. 20. "Terfysg." Dr. M. Gr. *ἀναταραξιας*, *cyffroadu*, *cynhyrfaadu*, *terfysgoedd*. Cyfieithir yr un gair *terfysgoedd*. Luc xxi. 9. 2 Cor. vi. 5. Iago iii. 16. Y pethau hyn yn yr eglwys ydynt yn arwyddo diffyg cariad, a llawer o guawdolrwydd; y mae gwir dduwioldeb yn heddychol, yn foneddigaidd, ac yn lydrin. "Nid yw Dduw awdwr [*ἀναταραξια*] anghydfod, ond tangnefedd;" os felly, ysbryd croes i Dduw yw awdwr anghydfod.

ANGHYFANNEDD-OL-RWYDD (cyfan-nedd) anrheithiedig, disathr, heb drigiannydd auneddifad. Gen. xvii. 19. Exod. xxiii. 29. Esa. xxiv. 12; a xlix. 8. Mat. xiv. 15. "Wele yr ydys yn gadael eich tŷ i chwi yn anghyfannedd." Mat. xxiii. 38. Gr. *επιμος*, anialwch diffwrth, heb breswlydd, ac yn anniwylledig. Yn mha ystyr y mae yn meddwl y bydd y deml yn anghyfannedd, y mae y geiriau canlynol yn egluro;—"Ni'm gwelwch i yn ol hyn," &c. I'r dyben o fod yn breswlydd i Dduw yr adeiladwyd y deml; pan yr ymadawodd Dduw a hi aeth yn anghyfannedd heb breswlydd; a lluoedd y Rhufeiniaid a'i gwnaethant, yn fuan wedi hynny, yn anialwch disathr. Jer. xii. 7; a xxii. 5. Anialwch anghyfanneddol yw pob man na byddo Dduw yn amlygu ei hun yn ei ras a'i drugaredd achubol i'w bobl, ac yn eu llenwi a llawnder Crist. "Dinasoedd anghyfanneddol." Jer. xxii. 6. "Diffeithwch anghyfanneddol." Eze. xxxvi. 4. "Ffieidd-dra anghyfanneddol." Mat. xxiv. 15. Marc xiii. 14. Ffieidd-dra y diffeithwch. W. S. Ffieidd-dra anreithiol. Dr. M. Y Ffieidd-dra yn anreithio. Dr. C. Sef lluoedd ffiaidd y Rhufeiniaid, y rhai a anreithiasant y ddinas sanctaidd, a'r holl wlad oddi amgylch. "Yn y ddinas y gadawyd anghyfaneddwrwydd." Esa. xxiv. 12. Sef, difrodiad, anreithiad, diffeithwch.

ANGHYFANNEDDFA, man neu le anghyfannedd. "Cyfodant yr anghyfanneddfa gynt." Esa. lxi. 4. Cynnwys y geiriau addewid neillduol am adferiad yr eglwys ar ol hir ddirywiad; a hynny trwy weinyddiad effeithiol o'r swyddau yr cneiniwyd Crist idlynt—a hynny trwy alwad y cenedloedd i fwynhau breintiau yr eglwys efengylaidd.

ANGHYFANNEDDLE-OEDD (an-cyfan-nedd), lleoedd heb gyfanneddwyr ynddynt. "O herwydd yr Arglwydd a gysura Seion; efe a gysura ei holl anghyfaneddleoedd hi." Esa. li. 3. Cynnwys y geiriau addewid o adferiad yr eglwys, trwy lwyddiant yr efengyl yn galw pechaduriaid lawer iddi.

ANGHYFARWYDD (cyfarwydd), anghelwydd, anfedrus.

Doll pob anghyfarwydd. Ddar.

"Pa wedd y dywed yr hwn sydd yn cyflawni lle yr anghyfarwydd, Amen." 1 Cor. xiv. 16.

2 Cor. xi. 6. "Andysgedig." W. S. a Dr. M. *Ὁ ἀναδρησὺν τοῦ τοκοῦ τοῦ ἰδιωτοῦ πως ἐρεῖ το ἀμην.* Wrth yr *ο ἰδιωτης*, yr *annysgedig*, yr *anghyfarwydd*, y deallir ddn cyffredin, mewn cyferbyniad i ddn y ddysg, neu awdurdod, heb fod mewn un swydd. Arferir y gair. *Heb.* יִדְּוֹתָי *idwotai*, gan yr yagrifenwyr Iuddewig am ddn cyffredin, diddysg, i'w wahaniaethu oddiwrth yr offeiriad. Arwydda geiriau yr apostol ei fod yn arferiad yn y brif eglwys o'r dechreuad, fod y bobl, yn ol yr hen ddull yn y synagogau, yn rhoddi eu Hamen yn niwedd y gweddiau. O'r arferiad hwn yn mhlith yr Iuddewon y mae genym lawer o samplau. Gwel Deut. xxvii. 15. Neh. viii. 6. 1 Cron. xvi. 36. Nid am ryw berson neillduol, y mae yr apostol yn llefaru, ond am yr holl gynnulleidfa, yn wahanedig oddiwrth y Gweinidog, yn rhoddi eu Hamen gyd â'u gilydd. Yn awr; os rhodda i Gweinidog ddiolch mewn iaith ddyeithr, nad oedd y bobl yn ei ddeall, pa fodd y gallent ddywedyd Amen, wrth ei waith yn diolch, gan na wyddant pa beth a ddywedai. "Os ydwyf hefyd yn anghyfarwydd ar ymadrodd, eto nid wyf felly mewn gwybodaeth." 2 Cor. xi. 6. Nid oedd yr apostol Paul yn *wr annysgedig*, ond yr oedd wrth addysgu y bobl gyffredin yn arfer iaith gyffredin, ddeallus, i'r rhai yr oedd yn athrawiaethu iddynt; ac er bod ei iaith yn gyffredin yn nghyfrif doethion y byd, eto nid oedd yn anghyfarwydd yn ei wybodaeth o ddirgeledigaethau mawrion yr efangyl; yr oedd yn gyfarwydd yn ei wybodaeth o Grist, ac athrawiaeth graa. Hyn, tybygaf, yw meddwl yr Apostol.

ANGHYFIAITH (cyfiaith). Gelwir yr Aiphthiaid yn bobl *anghyfiaith* i'r Israeliaid. Salm cxiv. 1; a lxxxi. 5. Y mae rhai yn barnu fod y gair *Heb.* אֵיִתִּי *aiythi* yn arwyddo yn hytrach ymddygiad estronol, creulawn, yr Aiphthiaid tu ag at bobl Israel, na dycethrwyd eu hiaith. "Pan aeth Israel o'r Aiphth, aeth tŷ Jacob oddiwrth bobl *greulawn, orthrymlyd*, y rhai ni ddeallent eu hiaith." Salm lxxxi. 5. Yr oedd y waredigaeth yn enwog ac yn ogoneddus; yn gysurus, ac yn orfoleddus iawn, oddiwrth bobl o wahanol iaith, deddfau, a duwiau, a'u hymddygiad yn eithaf angharodig a chreulawn tuag atynt. Gwel Bate, Parkhurst, a Noldius.

"*Anghyfiaith* yw dyn na wyper pa ddywetto; ac na wyper pa ddywetter wrtho." *Cyfrinllaw Cymreig.*

ANGHYFIANDER (cyfiawn), cam, anghyfiawnedd, anghywirdeb; yr hyn sydd yn wrthwyneb i gyfiawnder ac uniondeb. Y mae pob pechod yn anghyfiawnder. Gan nad yw y gyfraith yn gorchymyn dim ond sydd gyfiawn, y mae pob anghydfurfiad â'r gyfraith gyfiawn hon yn anghyfiawnder; nid ydym yn rhoddi y peth y mae hi, yn gyfiawn, yn ei ofyn. Anghyfraith yw pechod; os ydym y gyfraith yn gyfiawn, y mae pob anghyfraith yn anghyfiawnder. Y mae pob gorchymyn yn eithaf cyfiawn yn ei holl ofynion; am hyny y mae

pob trosedd, yn mhob gradd o hono, yn anghyfiawnder. Peth cyfiawn yw i ni garu Duw â'n holl galon; am hyny, anghyfiawnder yw pallod yn y cariad perffaith hwn, yn mhob gradd o hono, ac yn mhob dull o addoliad, ufuddidod, a pharch rhwymedig arnom i ddangos y cariad hwn trwyddo. Peth cyfiawn yw i ni garu ein cymydog fel ni ein hunain; y mae pob agwedd arnom tu ag at ein gilydd, tu yma i hyny, yn anghyfiawnder. Y mae lladd yn anghyfiawnder & pherson ein cymydog; y mae godineb yn anghyfiawnder mewn perthynas i ddiweirdeb ein gilydd; y mae lladradd yn anghyfiawnder & n cymydog, yn ei feddiannau; ac y mae camdystiolaeth yn anghyfiawnder & n cymydog yn ei enw da. Y mae dyn yn wreiddiol yn anghyfiawnder trwy y cwmp. Colodd y cyfiawnder gwreiddiol oedd ganddo cyn y cwmp. Mae yr anghyfiawnder gwreiddiol hwn yn ymddangos yn ei ffrwythau; ac yn tori allan yn weithredol, fel y byddo cyfleuserau yn rhoddi lle, ac yn annog i hyny. "Ffiaidd gan yr Arglwydd Dduw bawb a'r a wnel anghyfiawnder.—A gwae yr hwn a adeilado ei dŷ trwy anghyfiawnder, a'i ystafellau trwy gam:—Cans yr Arglwydd cyfiawn a gar gyfiawnder:—Ac ni chaiff y rhai anghyfiawn etifedu teyrnas Duw." Deut. xxv. 16. Jer. xxii. 13. Salm xi. 7. 1 Cor. vi. 9 Rhaid, gan hyny, i'r anghyfiawn gael "eu golchi, eu sancteiddio, eu cyfiawnhau, yn enw yr Arglwydd Iesu, a thrwy Ysbryd ein Duw ni," neu fod allan o deyrnas Dduw. Adn. 10, 12. Jer. xxii. 3. Deut. xvi. 20. Mat. vii. 12. Rhuf. xiii. 7. 1 Tim. iii. 11. Hos. xii. 8. Luc xvi. 10. 11. Col. iii. 25. Obad. 15. Esa. xxxiii. 1; a v. 22, 23, 24.

ANGHYFLEUS (cyfle), anghymhwys, anghyfadddas. Act. xxvii. 12.

ANGHYFRAITH-EITHLAWN (eyfraith), anneddfol, afreolaidd; pob peth mewn dyn o ran ei feddyliau, ei eiriau, a'i weithredoedd, a'r nad yw yn berffaith gytun & chyfraith sanctaidd Duw, sydd anghyfraith, ac felly yn bechod; "cans *anghyfraith* [*avouta*] yw pechod." 1 Ioan. iii. 4. "Anghyfreithlawn weithredoedd," &c. [*avoutoi ergoi*] gweithredoedd anneddfol, afreolaidd, croes i'r gyfraith. 2 Pedr. ii. 8.

ANGHYDMARUS (cydmar), anghydwedddol, anghygerddol; yr hyn nis gellir ei gydmaru. Y mae aredig & gŷch ac asyn ynghyd, yn yr un iau, yn ieuo yn anghydmarus. Yr oedd hyn yn waharddedig dan gyfraith Moses. Deut. xxiii. 10. Lef. xix. 19. Nid oeddent o'r un rhyw, ac am hyny yn anghydmarus; hefyd, yr oedd un yn lân a'r llall yn aflan. At hyn y cyfeiria yr apostol yn ei orchymyn i'r credinwyr yn Corinth; "Na iener chw i anghydmarus gyd â'r rhai digred." 2 Cor. vi. 14. Gan nad yw y geiriau yn nodi allan un math o gyd-ieuo yn fwy meillduol na'i gilydd, amlwg yw ei fod yn gwahardd pob math o ieuo, gyd â'r digred; megys mewn cyfrinach fel cyfeillion mynwesol; hefyd, cyd-driniaeth mewn negeswaith bydol;

ond yn enwedig, ac yn fwyaf neillduol cydieuo mewn priodas; gan mai hyny gw yr ieuo mwyaf agos a ddichon fod rhwng neb a'u gilydd yn ol trefu natur.

Mae y pechadurusrwydd o ieuo yn anghydmarus gyd a'r digred, mewn priodas, yn ymddangos yn fawr; canys os yw cyfeillach neillduol ag annuwiolion yn waharddedig, pa faint mwy cyd-ieuo mewn priodas & hwynt? Ni all fod gan neb a ieuo yn anghydmarus gyd a'r digred, un bwriad i fyw yn dduwiol i'r Arglwydd. Pe baent yn bwriadu hyny, ni roddent eu hunain, o'u gwirfodd, yn y fath amgylchiadan ansanteisiol i hyny. Nis gallant dystio yn fwy eglur i bawb, mai bywyd o annuwioldeb yw eu dewisiad, na thrwy ddewis priod annuwiol i dreulio dyddiau eu bywyd gyd ag ef. Y maent wrth hyny, mewn effaith, nid yn unig yn tystiolaethu eu bwriad o fyw yn annuwiol eu hunain, ond o gadw tŷ annuwiol i Satan, heb air Duw na gweddi ynddo; ac o feithrin eu plant yn annuwiol, trwy rododi dim ger eu bronau i'w weled ond siamplau annuwiol o ddydd i ddydd. Heblaw yr ystyriaethau hyn, mae y cydieuo yn erchyll bechadurus ynddo ei hun, pa fath bynag a fyddo y frwythau, gan ei fod yn drosedd o orchymyn neillduol, a hyny nid trwy demtas; i'w ddsymwth ond gyda dewisiad rhag-fwriadol.

ANGHYMEDROL-DEB (cymedr), anghymesur, gormodol. Dywed yr Arglwydd am yr Ysgrifenyddion a'r Phariseaid, eu bod, er eu holl ymddangosiad crefyddol yn allanol, yn dufewnol "yn llawn o drawsder ac anghymedroldeb." Mat. xxiii. 25. Mae y gair *Gr. aspasia*, yn arwyddo, diffyg nerth mewn dyn i lywodraethu ei hun, ac i attal ei fŷs a'i chwant anghymesur ac anwesol. Ac oblegid ei fod yn difa ei feddiannau trwy ei anghymedroldeb, y mae yn meddiannu eiddo eraill trwy ei drawsder fel y gallu ei treulio ar ei felys-chwant. Y mae trawsder, ac anghymedroldeb, yn gyffredinol, yn cydfyned a'u gilydd. Mae y naill yn dyfetha yn anghyfreithlawn, yr hyn mae y llall yn gasglu yn anghyfreithlawn. A phan y byddo un yn gwisgo gorchudd o grefydd dros y ffeidd-dra hwn, y mae cyflwr i dyn hwn yn agos i fellidith. Heb. vi. 7, 8.

ANGHYMERADWY (cymer), annerbiniol, asfodddhaol, gwrthoddedig.—"Meddwl anghymeradwy. Rhuf. i. 28. *Gr. adoximon vous*, meddwl anneallus, yn ddifarn gywir, ac yn annerbiniol o bethau Duw; ond yn cymeradwyo ac yn gwneuthur pethau nad oeddent weddus. Gan nad oedd gymeradwy ganddynt gadw Duw yn eu gwybodaeth, rhoddodd Duw hwynt i fyny i'r farn ofnadwy hon; sef i feddwl yn cymeradwyo ac yn ymhyfrydu mewn gwyniau gwarthus, ac heb fedru dosbarthu rhwng drwg a da. Mae y meddwl anghymeradwy hwn yn faddwl llygredig a halogedig; yr hyn sydd ei wneuthur at bob gweithred dda yn anghymeradwy, neu [*προς παν εργον αγαθον*]

adoxiμoi] yn anneallus, ac yn ddigymradwyaeth o bob gweithred dda. Tit. i. 15, 16. 1 Tim. vi. 5. Heb. vi. 8. 2 Ioan 9. Esa. lxiii. 17. Hoa. viii. 11. Deut. xxviii. 28, 29.—"Dyinion o feddwl llygredig, yn anghymeradwy o ran y ffydd."—*"Amprovadwy erwydd y ffydd."* W. S. 2 Tim. iii. 8. Nid ydynt yn deall nac yn cymeradwyo y wir athrawiaeth efengylaidd: ac ni ddylai neb gymeradwyo a derbyn eu athrawiaeth gyfeiliornus a halogedig. Yr oeddent mewn ystyr dyoddefol a gweithredol yn anghymeradwy o ran y ffydd. Nid oeddent yn deall nac yn derbyn y wir athrawiaeth, a dylai pawb wrthod eu hathrawiaeth gyfeiliornus hwy. Nid yn hir y cydsaif gwir athrawiaeth iachus & meddwl llygredig; naill ai fe bura yr athrawiaeth y galon, neu gwrthodir hi gan y galon lygredig. Act. xiii. 8. Rhuf. i. 28.—"Ond yr wyf i yn cosbi fy nghorff, ac yn ei ddwyn yn gaeth; rhag i mi mewn un modd, wedi i mi bregethu i eraill, fod fy hun yn anghymeradwy." 1 Cor. ix. 27. Mae yr apostol yn cyfeirio, tebygol, at drefniadau y Groegiaid, yn eu campau gorchestol. Yn nechreu y chwarsuyddiaethau, byddai criwr yn cyhoeddi enwau yr ymdrechwyr. Wedi cyhoeddi eu henwau, ymddangosent eu hunain, ac a gaent eu holi, "a oeddent yn Roegwyr, yn bobl ryddion, ac o enw difeifl?" Wedi hyny, rhoddai y criwr ei law ar ben yr ymdrechwr, ac a'i harweinai ar hyd y chwareule, ac a ofynai i'r golygwyr a oedd gan neb ddim i'w rododi yn ei erbyn? A ydyw ef yn lleidr, yn gaethwas, neu o focsau a bywyd halogedig? Byddai holiad drachefn arno, wedi iddo ennill y gamp, gau y barnwyr, y rhai oedd i'w goroni, A oedd efe wedi ymdrechu yn gyfreithlawn ac yn rheolaidd, wrth gyfreithiau yr ymdrechfa? Os caid ei fod wedi pallu neu wyro, yn y mesur lleiaf, oddi-wrth y rheolau, byddai yn anghymeradwy [*adoximos*] ac yn wrthoddedig; ni choronid ef. Felly yr apostol, yr hwn sydd yn golygu ei hun yn griwr ac yn ymdrechwr hefyd, nid ydyw yn ddigon ganddo gyhoeddi y rheolau i eraill, ond fel ymdrechwr, yn ymgadw ei hun yn mhob peth; yn cosbi ei gorff ac yn ei ddwyn yn gaeth, mewn cymedroldeb a phurdeb, fel y derbynio y goron anlygredig. Yn llwybrau Duw, ac yn ol rheolau y gair, y mae i ni rodio ac ymddwyn yn mhob dim, os ydym yn dygwyl coron annifanedig y gogoniant. Nid am hyny, ond dyma y ffordd sydd yn arwain i'r wlad well. Y mae y gwardedigion yn cael y cwbl yn rhad; ond y maent yn cael pob peth yn ffordd a threfn Duw—ffordd gras a sancteiddrwydd sydd yn arwain i ogoniant. Y mae anghymedroldeb mewn bwydydd a diodydd mor waharddedig, mor groes i air Duw, ac mor niweidiol i ninau, a gormodded yn mhob peth arall. Y mae glythineb a meddwod yn trymbau y galon, yn gystal a gofalon anghymedrol y bywyd hwn, ac yn cau allan o deyrnas nefoedd. Luc xxi. 24. 1 Cor. vi. 9, 10. Jer.

vi. 30. 2 Tim. ii. 15; a iv. 7, 8. Ond nid oes i ni olygu hyn yn benaf yn perthyn i'w gorff naturiol, ei fod yn gwneyd anfri à hwnw, a bod heb ei arbed yn anaddas; ond corff pechod, llwgr ein natur; sef bod hwnw yn cael ei gosbi a'i ddwyn yn gaeth; marweiddio gweithredoedd y corff hwnw trwy yr Ysbryd; marwbau yr aelodau sydd ar y ddaear; croeshoelio y cnawd a'i wyniau a'i chwantau; a diosg yr hen ddyn y sydd lygredig trwy chwantau twylodrus. Nid ydyw yr apostol chwaith yn mynegi ammhenaeth am ei gyflwr yn y geiriau, ei gymeradwyaeth, a'i barhad mewn gras; canys gwyddai yn dda yn mhwy y credodd, a'i fod yn abl cadw yr hyn a roddodd ato erbyn y dydd hwnw; ond dangos y llwybr y mae i ni barhau mewn gras, a'i ddewisiad a'i ymdrech parhaus o rodio yn y llwybr hwnw; sef trwy ymwadu à phob peth ag oedd yn tueddu i'w rwystro yn ei yria. Heb. xii. 1, 7. Rhuf. viii. 13. 2 Cor. vi. 4.—“Bod Iesu Grist yn och, oddyeithr i chwî fod yn *anghymeradwy*.” 2 Cor. xiii. 5. Yn yr anwylyd, sef Crist, Mab Duw, yn unig, y gwneir pechadur yn gymeradwy gyda Duw; ac os yw yn yr anwylyd, y mae Crist yn trigo ynddo yntau trwy ffydd, ac yn nerthol weithredu er ei sancteiddiad a'i ddyddanwch. Eph. iii. 17. Heb. hyn, anghymeradwy yw pawb gyda Duw; ac am hyny, yn benaf, y mae yn berthynol i bawb holi eu hunain, yn ol cyngor yr apostol.

ANGHYMMODLAWN (cymmod), cyffroadwy, digiadwy, digus, digofus, hyddig. Rhuf. i. 31. Edr. **CYMMOD**.

ANGHYNNEFIN (cynnefin), anarferol, anghyffredin. Heb. v. 13. Edr. **CYFIAWNDER**, **EFENGYL**, **GAIR**.

ANGHYSUR—O—US (cysur), digysur, annyddanus, athrist, galarus. “A phobl y wlad oedd yn anghysuro pobl Judah, ac yn eu rhwystro i adeiladu.” Ezra iv. 4. מְרִירָהּ *yn gwanhau eu dwylaw*. Yr oeddent yn gwneyd felly trwy eu dichellion, a'u cynghorion drwg, a'u cam-gyhuddiadau. Adn. 5—9; a iii. 3.

ANGHYTUN, [cydun] anghydsynio anghydweddu. Act. xxviii. 25.

ANGHYWIR (cywir), anghyfiawn, anonest, anffyddlawn. Barn. ix. 23. Galar. i. 2.

ANGOR—AU, *Gr. ἀγκυρα* [*angycra*] *Llad. ANCHORA*; *Saes. ANCHOR*: oddiwth yr *Hebraeg* אַנְכֹרָה [*ocol*] *camedd, doleniad*: offeryn digon i adnabyddus, a thra angenrheidiol i forwyr. Ei dddyben yw i attal llong rhag rhedeg o flaen ystormydd a gwyntoedd gorwyllion. Yr angorar cyntaf sydd à hanes am danynt, oeddent o geryg mawrion. Wedi hyny gwnawd hwynt o goed, à phwysau mawr o blwm, neu fasedau llawn o geryg ar un pen iddynt; felly y gwna y Japaniaid eu hanghorau hyd heddyw. Yr angorar bachog presenol a ddylunwyd gan Eupalampus, neu Anacharsis, philosophydd o Scythia. Byddent yn taflu angorau gynt o ben ol y llong. “Wedi iddynt frwr pedair angor

o'r llyw :” Act. xxviii. 29. ἀγκυρας τεσσαρας *yr angor a'r pedwar adfach iddo*, medd rhai, sef yr angor goreu a feddent. Nid tebygol y buasant yn bwrw pedwar angor allan o'r llyw. Y mae Bruce a Norden yn rhoddi hanes fod y cyfryw angorau yn arferedig yn bresenol yn y gwledydd dwyreiniol. Gwel *Appendix to Calmet, Frag.* 214.

Gobaith a elwir gan yr apostol, “angor yr enaid.” Heb. vi. 19. Arwydda y gyffelybiaeth, 1 Fod ystormydd o brofedigaethau, gorthrymderau, temtasiynau, ofnau, a pheryglon, yn cyfarfod a'r duwiolion, ar eu mordaith trwy y byd terfysglyd hwn. Y maent yn aml, ac yn dra gerwin, a phob un o honynt yn tueddu i ddinystyr a dystryw tragwyddol yr enaid.—

2. Y mae y credadyn yn anabl, ynddo ei hun, i sefyll yn sefydlog yn erbyn y tonau a'r corwyntoedd hyn. Rhaid iddo edrysh, a dal gafael diogel ar ryw beth sicr, allan o hono ei hun, onidè teflir ef ac a'i chwelir gan y gwynt.—

3. Y mae gwir obaith ysbyrdol, efengylaidd, fel angor i'r llong, yn dal yr enaid rhag cael ei gylch-arwain, a'i ddrlyllio yn erbyn creigiau rhyfyg ar un llaw, ac anobaith ar y llaw arall. Mae yr addewid yn sicr, a chyngor Duw yn ddianwadal; am hyny y mae gobaith sydd yn dal gafael ynddynt trwy ffydd, yn yr hyn y gobeithir am dano, yn ddiogel ac yn sicr. Angor diogel a sicr yw un a fyddo ei defnydd yn dda; ei bwysau yn cyfateb i faintioli y llong; a'i afael yn ddiogel mewn peth sicr. Gobaith yr un modd ni chywilyddia, pan y byddo o waith Ysbryd Duw; yn gafaelyd yn addewidion dianwadal Duw, trwy ffydd: “yn dysgwyl am y gobaith gwynfydedig, ac ymddangosiad gogoniant y Duw mawr, sef ein Hiachawdwr Iesu Grist.” Tit. ii. 13. Y mae angor yn nghwlwm wrth y llong, ac yn ngafael yn y ddaear: a thrwy hyny yn dal peth ansefydlog, trwy gymundeb gafaelgar à pheth sefydlog, yn wyneb pethau cryfion, sef gwyntoedd, yn gweithredu ar y peth ansefydlog hwnw. Felly mae gobaith yn yr enaid, yn gafaelyd mewn addewid sicr, a thrwy hyny yn “myned i mewn at yr hyn sydd o'r tu fewn i'r llen, i'r man yr aeth y rhag-flaenor trosom ni, sef Iesu.” Os na phalla yr addewid, ac os na fetha gafael ffydd yuddi, y mae gobaith yn ddiogel ac yn sicr. 1 Cor. xv. 13, 20. Rhuf. viii. 25. Col. i. 5. 1 Pedr i. 3—10. Heb. x. 19, 20, 21. Edr. **GOBAITH**.

ANHARDD—WCH (hardd), anmhrydfeth, anweddu, anolygus, gwrthun, dybryd. Y gair *Gr. ἀσχημοσύνη*, a gyfieithir *anharddwch*, yn Dat. xvi. 15, a *brynti*, yn Rhuf. i. 27. Rhodio yn noeth o ras yr Ysbryd Glân, a ffirwythau ffydd, yw rhodio mewn anharddwch mawr. Y mae gras a thymher sanctaidd, ysbyrdol, fel gwisg ddilwgr, yn hardd ac yn olygus; mae diffyg o honynt yn noethder, a llygredigaethau yn frynti ac yn anharddwch. “Gwyn ei fyd, gan hyny, yr hwn sydd yn gwylio ac yn cadw ei ddillad

fel na rodio yn noeth, ac iddynt weled ei anharddwch ef."—“Y mae ein haelodau anhardd yn cael ychwaneg o harddwch.” 1 Cor. xii. 23. Y mae yr aelodau gwanaf yn angenrheidiol; a'r aelodau anhardd yn y corff naturiol yn cael ychwaneg o harddwch; felly hefyd y gweddaï fod yn nghorff Crist, sef ei eglwys; a bod i'r aelodau ofalu yr un peth dros eu gilydd.

ANHAWDD (hawdd), caled, anesmwyth; peth na ellir ei wneuthur heb lawer o ymdrech.

Gommedd esmwythder sydd anhawdd ei drin. Ddar.
Nid oes dim yn anhawdd i Dduw ei ddeall, ei drefnu, na'i wneuthur; ond pob peth sydd bosibl a hawdd gyda Duw. Y mae anhawddra yn arwyddo anmherffeithrwydd a gwendid yn y naill beth i gyfarfod a mawredd neu bwysau mewn peth arall; ond gyferbyn â Duw nid oes dim a mawredd yn perthyn iddo; ond y mae pob peth mewn cydradd o fychanrwydd mewn cydmariaeth iddo. Nid ydyw y naill beth yn fwy anhawdd na'r llall i alu diderfyn: nid yw creu a chynnal miloedd o fydoedd o greaduriaid, ond yr un mor hawdd a chreu a chynnal un creadur. Gen. xviii. 14. Jer. xxxii. 17, 27.—“Mor anhawdd yr â y goludog i mgwn i deyrnas nefoedd.” Mat. xix. 23. Marc x. 24. Luc xviii. 24. Gan fod yn anmhosibl i'r sawl sydd yn ymddiried yn eu golud yn lle yr Arglwydd i fyned i mewn, yr anhawddra ar ffordd y goludog yw, yr anhawddra iddo beidio ymddiried yn ei olud, a'r golud ganddo. Y mae ymuniad cryf iawn rhwng calon ddaearol a golud. Mae y cyfryw yn ddall ysbrydol; nid ydyw yn gweled gwagedd y byd, gogoniant Duw, na'r perygl y mae ei enaid ynddo; am hyny, mae yn ymadael â Christ, fel y gwr icuanc hwnw, ac yn rhoddi y blaen i'r byd: er mai yn athrist, eto y mae yn troi ei gefn ar doyrnas nefoedd, o herwydd ei gariad at ei olud.—“Rhyw bethau anhawdd eu deall.” 2 Pedr iii. 16. Anhawdd eu deall, o herwydd eu mawredd a'u hardderchogrwydd ynddynt eu hunain; ac o herwydd tywyllwch meddwl dya anianol; a bod “syniad y cnawd yn elyniaeth yn erbyn Duw:—nid yw yn derbyn y pethau sydd o Ysbryd Duw, ffolineb ydynt ganddo; ac nis gall eu gwybod. Y mae efe yn anianol, a hwythau yn bethau ysbrydol; gan hyny yn ysbrydol y bernir hwynt.” 1 Cor. ii. 14. Rhuf. viii. 5—7. Judas 19. Ddar, xxviii. 5. 1 Thea. v. 21.

ANHAWDDGAR—WCH (hawddgar), anhygar, anghariadus, anhynaws, anffawdus. “Cenedl anhawddgar.” Sef. ii. 1. כְּסִיף *di-hiraeth, di-ddymuniad.* Cenedl ddi-hiraeth am Dduw, ac am ddychweliad ato; a chenedl ancheilwng i Dduw ei chwennych hithau. Yr un gair a gyfieithir *hiraeth*, yn Gen. xxxi. 30; a liv. 3; a *chw* *hir*; *ch*, yn Salm xvii. 12; a Job xiv. 15. Mae yr Ar-

glwydd, yn ei anfeidrol diriondeb, yn galw y fath genedl a hon i ddwys ystyriaeth ac i edifeirwch. Jer. iii. 1; a vii. 28. Esa. x. 6.

ANHAWS. Edr. **HAWS.**

ANHUDDO (hudd), dynoethi, egluro. “Er iddynt ei anhuddo ef mewn dillad.” 1 Bren. i. 1. Mae yn amlwg mai *anhuddo* neu *anhuddo*, a ddylai y gair fod yn y lle hwn, ac nid *anhuddo*; mae yr *am* a'r *an* yn aml yn cael eu rhoddi yn naill yn lle y llall, er eu bod o ystyr cwbl groes i'w gilydd. Y mae am mewn cyfansoddiad yn arwyddo yn *nghylich*, *amgylch*; ac *an*, fel rhagddodiad, âg ystyr nacaol iddo; megys yn *anwybodaeth*, *anfydd*; felly yma, *anhuddo* yw dynoethi; ond *anhuddo* a arwydda rhoddi am, gorchuddio.

ANHUN—**EDD** (hun), gwyliadwrsrwydd, effroad, digwag. “Mewn anhunedd yn fynych.” 2 Cor. xi. 27. Yn Troas pregethodd o hyd y nos hyd doriad y dydd. Byddai weithiau yr gweithio nos a dydd tuag at ei gynnalïaeth, fel na phwysai ar neb. Ni fwytasom fara neb; ond trwy weithio mewn llafur a lludded, nos a dydd, fel na phwysem ar neb o honoch chwi.” 2 Thea. iii. 8. 1 Thea. ii. 9. Byddai hefyd mewn gwyliadwriaethau, ac mewn ymprydian yn aml, 2 Cor. vi. 5. Dyma fywv Apostol mawr y Cenedloedd, a gwas Iesu Grist! Nid elw, ond y swydd, a'r gwaith perthynol iddi, oedd ei orfoledd a'i vmgais penaf. “Nid gwerthfawr genyf,” medd efe, “fy einioes fy hun, os gallaf orphen fy ngyrfa trwy lawenydd, a'r weinidogweth a dderbyniais gan yr Arglwydd Iesu.” Act. xx. 24.

ANHWYL (hwy), afsechyd, lleagedd, clefyd. Lef. xv. 25. Nah. ii. 10. Mat. xiv. 35.

ANHYDYN (hydyn), anhydrin, cildyn, cyandyn, ystyfnig.

Anhydyn pob atywlog. Ddar.

“Rhoddasant ysgwydd anhydyn.” Zech. vii. 11. *Heb.* ysgwydd *wrthgiledig*, ysgwydd i *gilio*. Neh. ix. 29. Y gair כִּסְיָא a gyfieithir yma *anhydyn*, a gyfieithir *cilio* o'r *ffordd*, Exod. xxxii. 8. Deut. xi. 28. 1 Bren. xv. 5.—gwyro ffordd. Galar. iii. 11.—anhywaith. Hos. iv. 16.—cyndyn. Deut. xxi. 18. Ymadrodd cyffelybiaethol yw, oddiwrth anifail yn gwrthod cymeryd yr iau arno, ond yn tynu yn ol ei ysgwydd, ac yn cilio yn anhywaith; ac a arwydda anuffudd-dod mawr, a gwrthodiad o Dduw a'i orchymynion, o dra serch at eu pechodau. Y mae gwrthod gwrando, rhoddi ysgwydd anhydyn, a chau y clustiau, yn arwydd o elyniaeth mawr yn erbyn y gwirionedd, a bod y galon wedi caledu fel adamant, Zech. vii. 12.

ANHYFRYD (hyfryd), annymunol, annedwydd, gofidus, blin.—“Ni welir un cerydd dros yr amser presenol yn hyfryd eithr yn anhyfryd.” Heb. xii. 11. Nid yw cerydd yn achos o lawenydd ond o dristwch, o ran y teimlad presenol o hono; ond wedi hyny y

mae yn rhoi "heddychol ffwrth cyfiawnder." Iago i. 4; a iii. 18. Salm cxix. 67, 71. Esa. xxvii. 9. Rhuf. v. 1—5. Mae yn rhaid i'r cerydd fod yn anhyfryd, ac onidè, paid a bod yn gerydd, a byddwn yn amddifaid o'r ffwrth heddychol.

ANHYGOEL (hygoel), anghredadwy, anhygred, annhebygol.—"Gwelsom bethau anhygoel heddyw." Luc v. 26. *Gr. παδαδοξα* (*para, tu hwn, doxa dysgwylad.*) Mae y gair anhygoel yn well cyfieithiad na "*strange things*" yn Saesoneg, ac yn ateb yn agos iawn i'r gair Groeg, *pethau anhawdd i'u credu*. Geiriau dynion ydynt, wedi eu llenwi & syndod gan y rhyfeddodau anghydfredin yr oeddent yn eu gwled; ac y buassi yn anhawdd credu tystiolaeth neb am danynt, oni buassi eu bod yn eu gwled. Luc vii. 16.

ANHYGYRCH (hygyrch), anhawdd cyrchu, anaml cyrchu.—Llwybrau anhygyrch, yw llwybrau anhawdd, ac o herwydd hyn, anaml myned ar hyd-ddynt. "Y llwybrau a aeth (*aethant*) yn anhygyrch, a'r fforddoliau a gerddasant llwybrau ceimion." Barn. v. 6. Y ffyrdd a wnaed yn anialwch, oblegid nad oedd heddwch gan elynion yn y wlad, i'r hwn oedd yn myned allan, nac i'r hwn oedd yn dyfod i mewn. "Aeth y prif-ffyrdd yn ddisathr, a darfu y cynniweirydd llwybr." Esa. xxxiii. 8. Lef. xxvi. 22. Galar. i. 4; a iv. 18.

ANHYNOD (hynod), annodadwy, aneglur, anamlwg.—"Sain anhynod;" sef sain anamlwg, nas gwyddir i ba ddyben y rhoddir ef. Mae y cyfryw sain yn hollol ddiddfnydd; nid ydyw yn cynhyrfu neb i barotai i ryfel. Felly y mae llefaru yn yr eglwys wrth ddyinion, mewn ymadroddi anneallus, yn gwbl annefnyddiol. Os na wybyddir y peth a leferir, nid ydyw ond llefaru wrth yr awyr. 1 Cor. xiv. 8. Dyben llefaru yw bod yn ddealladwy; os na bydd un yn ddealladwy, nis gall fod yn ddefnyddiol yn yr hyn y mae yn ei lefaru; er mor ragorol a defnyddiol y byddo y mater y mae yn llefaru am dano. Mat. xiii. 51.

ANHYSBYS (hysbys), ansicr, anamlwg.—"A myfi yn anhysbys i ymofyn am hyn;" Act. xxv. 20; neu yn agosach at ystyr y gair *Gr. απορουμενος* a mi yn *petruso*, neu mewn *cyfyng gyngkor*, fel y cyfieithir yn un gair yn 2 Cor. iv. 5. *A mi o herwydd vy bod yn petruso*. W. S. Mae y gair yn arwyddo bod Ffestus yn ymofyngar, ac yn ewyllysio penderfynu yn gyfiawn; ond ei fod mewn amheuaeth a chyfyng gyngkor am yr achos ger ei fron.

ANHYWAITH (hywaith), anhydyn, anhydrin, afrywiog, cyndyn, cildyn.—"Fel anner anhywaith yr anhyweithiodd Israel." Hos iv. 16. Mae y geiriau yn goeod allan afreolaeth, cyndynrwydd, a gwrthryfelgarwch Israel, yn erbyn yr Arglwydd a'i ddeddfau sanctaidd. Er bod yr iau yn esmwyth, yr oeddent hwy,

oblegid eu cyndynrwydd a'u calon-galedwch, yn afrywiog ac yn anesmwyth dau. Er eu ceryddu am eu beiau, nid oedd hyn yn eu dofi ac yn eu plygu; ond yr oeddent yn gwrthod yr iau, ac yn gwingo yn erbyn y wialen. Deut. xxi. 18; a xxxii. 15. Zech. vii. 11. Jer. vii. 24. Exod. xxxii. 9. Hos. ix. 15. Esa. i. 5; a xxx. 23.—"Ar ein gwared ni oddiwrth ddyinion anhywaith." *Dynion anrhesymol*. W. S. 2 Thea. iii. 2. *Gr. αρανος*, dynion *allan o'u lle*, neu *heb un lle*. Dynion afresymol, ffol, ac afrywiog; rhai nad ydynt yn cyfiawni un lle er defnyddioldeb, ac er gogoniant Duw, ac ydynt yn ddigyfrif yn mhith dynion.

ANIAL-WCH (ial), anniwylliedig heb driniad, heb lasurio. *Tir ial*, yw tir agored, heb ei orchuddio & choedydd a dyrysni; *tir anial*, yw tir gorchuddiedig, heb ei arloesi a'i amaethu.—"Efe [sef Duw] a'i cafodd mewn tir anial." Deut. xxxii. 10; a viii. 15, 16. Hos. xiii. 5. Jer. ii. 6. Neh. ix. 19—21. Can. viii. 6. Salm cvii. 4. Cafodd Duw Israel mewn tir anial, ac a fu gyda hwynt i'w cynnorthwyo a'u gwaredu yn eu holl gyfyngderau.—"Mi a'th adnabum yn y diffaethwch, yn nhir sychder mawr;" hyn yw, sylwedd arnynt, arweiniodd hwynt oddi amgylch, cadwodd hwynt fel canwyll ei lygad, ac a "barodd iddynt ddeall;" gwnaeth eu holl arafsa, eu symudiadau, eu teithiau, eu cyfyngderau, a'u gwaredigaethau, yn yr anialwch, yn addygiadol iddynt.—"Tir anial," gwag o bob daioni, "erchyll," gan lygredigaethau, euogrydd, a dychrynfeydd, yw cyflwr pawb fel pechaduriaid wrth natur; yno mae yr Arglwydd yn cael pawb o'i bobl, ac oddi yno y mae yn eu gwaredu, yn eu hamgeleddu, ac yn eu diwallu; yn eu cadw gydag anwylldeb mawr; yn eu harwain, ac yn peri iddynt ddeall. Y gair *Heb. מרצח* a gyfieithir yma "Efe a'i cafodd," sydd yn cael ei gyfieithu gan y LXX, *efe a'i digonodd*; ac felly hefyd gan ein cyfieithwyr ninau mewn manau eraill. Num. xi. 22. Efe a'u cafodd, ac a gafodd ddigon iddynt i'w diwallu.—Anialwch yw. 1. Tir gwyllt, heb ar na medi, lle anghyfanedd, heb dai, na thrigolion ond ychydig. Joa. xiv. 10. Job xii. 24.—2. Hefyd, lleoedd mynyddig, & rhai trigolion a dinas-oedd ynddynt. Luc i. 40. 1 Bren. ii. 34. Jos. xv. 61. Dengys, medd Mr. Reland, nad oes dim cyfatebiad rhwng y gair *Heb. מרצח* a gyfieithir *anialwch*, a'r gair *Heb. סרקוס*, a'r geiriau *Llad. DESERTUM* a *SOLITUDO*, y rhai yn yr ieithoedd hyn a arwyddant *anialwch*; ond bod y cyntaf yn arwyddo tir anniwylliedig, wedi ei neillduo i borfaau deadellau; a'r tir diwylliedig a alwent gwastadedd, dyffryn-oedd. Tir porfaog oedd un heb ddwyn f'd, na gwin, nac olew; a thir f'd oedd y lllal, a gwin, ac olew. Yr oedd yn anialwch Judea, lle y pregethodd Ioan Fedyddiwr, chwech o

ddinasoedd, heblaw amryw bentrefydd; sef Bethabara, Midin, Lecacah, Nibshan, Dinas yr Halen, ac Engedi.—3. Anialwch Arabia, lle bu yr Israeliaid yn crwydro ddeugain mlynedd, a elwir yn neillduol felly. Exod. v. 2. Salm lxxxviii. 40; a cvi. 14. Ioan vi. 31.—4. Y rhan hono o'r byd lle yr oedd y Cenedloedd yn difa eu gilydd, fel anifeiliaid direswm heb gyfraith nac efengyl, moesau nac ordinhadau. Esa. xxxiv. 1, 6; a xli. 19; a xliii. 19.—5. Cystudd a chaethiwed Babilon. Hos. ii. 13, 17.—Yr anialwch o'r hwn y mae y saint yn dyfod i fynd, yw eu cyffwr digysur, diffrwyth, a pheryglus o anwybodaeth ac anghrediniaeth; y byd drwg presenol o lygredd a chyfeiliornadau; a chyffwr o orthrymderau ac erledig-athan. Can. iii. 6; a viii. 5. Edr. ARABIA PARAN, SIF.

ANIAN-OL (an), naturiaeth, greddf, tuedd, natur; naturiol, yn dra, dros ben. Yn ddrud anianol, sef yn ddrud iawn. "Arfer anianol," yw arfer yn un â thuedd natur; arfer yn "erbyn anian," yw arfer yn erbyn naturiaeth, neu duedd natur. Rhuf. i. 26.—"Fel trwy y rhai hyn (yr addewidion) y byddech gyfranogion o'r duwiol anian." 2 Pedr i. 4. *θεοσθεος*, anian yn dyfod oddiwrth Dduw—yn tebygu i Dduw—ac yn ymhyfydu ynddo. Arwydda y tueddiad grasol, sanctaidd, a duwiol, a weithredir gan yr Ysbryd Glan yn yr ail-enedigion. Nid gweithredu ar yr hen anian y mae yr Ysbryd Glan yn yr adenedig-aeth, ond creu anian newydd, a hono yn deillio oddiwrth Dduw, ac yn tueddu yn dduwiol: yn ganlynol, mae y dyn yn ysbrydol ac yn dduwiol. Hwn yw y *θεοσθεος* *duwicled* (1 Tim. ii. 10.) sef tueddiad sanctaidd enaid tuag at Dduw. Y mae y cyfryw sydd yn gyfranog o'r anian hon, 1. Yn ol yr Ysbryd, neu yn ddyinion ysbrydol; y mae Ysbryd Duw yn trigo ynddynt, ac yn eu harwain, ac yn gweithredu ynddynt yn sanctaidd. Y mae eu hymarweddiad yn dduwiol; ac y maent yn rhodio ac yn byw yn ol yr Ysbryd.—2. Y maent yn synio pethau yr Ysbryd, dyfnion bethau Duw; sef athrawiaethau gras, yr athrawiaeth sydd yn ol duwioldeb.—3. Y mae tueddrwydd grasol eu heneidiau tuag at Dduw a'i wasanaeth. Y maent mewn gradd yn ei adnabod, ac yn dilyn i'w adnabod trwy bob moddion; y mae eu meddyliau a'u serch- iadau arno, ac yn hiraethu am gymdeithas âg ef, ac amlygrwydd o'i gariad tragrwyddol iddynt yn Nghrist.—4. Gwedi derbyn y duwiol anian, dyinion Duw ydynt (*του θεου ωσπουος*) sef dyinion i Dduw, yn heddwch Duw, am gymdeithasu â Duw, ac am fyw i Dduw, a rhodio i bob rhyngu bodd iddo. Y mae ganddynt bob peth sydd yn perthyn i fywyd a duwioldeb; sef i fywyd duwiol, neu i dduwioldeb bywiog—pob gras, a phob cyn- northwyon angenrheidiol er ei gynnydd. Nis dichon neb byth ddychwelyd at Dduw, ei

addoli, ac ymhyfydu ynddo, heb y dduwiol anian hon. Nid *εωσθεος*, *dyinion duwiol*, yn tu- eddu yn wirfoddol i addoli Duw ydynt; ond *αεσθεος*, *annuwiol*, heb Dduw, croes i Dduw, ac yn gas ganddynt Dduw. Edr. ADENEDIG- AETH.

ANIFEL-IAID (an-bel), *Llad. ANIMAL*: creadur byw, heb wybodaeth resymol, a drefnwyd at wasanaeth dyn, ac i brydferthu y greadigaeth. Yr anifeiliaid dan y ddeddf a gyfrifid yn dri math:—1. Y rhai glanaf, a mwyaf buddiol i ddynion, hawsaf eu cael, y rhai mwyaf cymhwys i fod yn aberthau i gysgodi aberth Crist; sef ychain, defaid, colomenod, &c. Tebyg mai y rhai hyn a gyfrifid yn lán wrth fyned i mewn i arch Noah. Lef. i. 18, 19, 22; a xxvii. 3. Gen. vii. 8.—2. Eraill oeddent lán i'w bywta, ond nid i'w haberthu; sef y rhai oedd yn cnoi eu cil, ac yn fforchogi yr ewin: ond os byddai i un o'r rhai hyn farw o hono ei hun, heb gael gollwng ei waed—neu gael ei ddryllio gan, ac felly, hwyrach, gyffwrdd âg anifail aflan, yr oedd yntau yn aflan hefyd. Deut. xiv. 4—8. Exod. xxii. 31. Lef. ix. 3, 9; a xxii. 8.—3. Y lleill a gyfrifid yn llwyr aflan, sef y rhai creulawn, yaglyfaethus, ac adar y nos, &c. Lef. xi. Deut. xiv.—Yr oedd y rhai cyntaf yn gysgod o Iesu, ein Pryuwr llariaidd, addfwyn, parod, a digonol aberth. Yr oedd yr ail yn gygod o'r saint, y rhai sydd yn byw ac yn myfyrio ar iachus a phur air Duw, yn cael cymdeithas â Christ a'i bobl, ac yn nofio yn erbyn y firwd o lygredig- aeth. Yr oedd y trydydd yn gosod allan y rhai drygionus creulawn, heb fod yr Ysbryd ganddynt. Dynion o dymherau tanllyd, creulawn, yn erbyn Duw a'i bobl. Lef. xi. Deut. xiv.

"Yr ymleddais âg annifeiliaid yn Ephesus." 1 Cor. xv. 32. Y mae rhai yn deall y lle hwn yn llythyrenol, fod Paul, er mwyn amddiffyn ei fywyd, wedi bod yn ymladd â chreaduriaid gwylltion, megys llewod, eirth, &c., trwy dded- fryd y swyddogion, i foddhau creulonder y bobl. Tan lywodraeth y Rhufeiniaid, fel mewn lleoedd craill, byddid yn bwrw dynion i blith creadur- iaid gwylltion, i ffau y llewod; eraill a gondem- nid i ymladd yn arfogion a bleiddiaid, &c. Eithr nid tebyg iawn, medd rhai, fod Paul wedi cael ei dafu fel hyn, oedd yn ŵr breiniol; oblegid y drwgweithredwyr a'r caeth-weision a fyddent fwyaf arferol o gael y driniaeth hon. Ond mae y geiriau, "yn ol dull dyn," sef yn ol arfer dynion barbariaid, creulawn, yr oes hono, yn ein harwain yn naturiol i ddeall y geiriau heb un ffugyr. Nid addas ymadael âg ystyr llythyrenol at un ffugyrol, os na bydd angenrheidrwydd anheggorol yn galw am hyny. Er nad yw Luc yn cofiaf am hyny yn ei hanes am dauo, eto, gallasai fod, gan fod amryw o bethau eraill am Paul yn cael eu gadael heb grybwylliad ganddo ef; mgys ei waith yn

ceryddu Pedr. Gal. ii. Rhai a farnant fod hyn yn ngolwg yr apostol pan yr ysgrifennodd am ei beryglon yn 2 Cor. i. 8. Ond, pa fodd bynag y deallir y testyn, yn ffugyrol neu yn llythyrenol, mae yn dangos y peryglon dirfawr yr aeth Paul trwyddynt, er mwyn gobaith o adgyfodiad gwynfydedig. Act. xix. 29. Gwel Whitby, Hammond, Grotius, ac Esgob Fell, ar y lle.—Y Cenedloedd a elwir *anifeiliaid y maes*, oblegid eu pellder oddiwrth Dduw, a chymdeithas ei bobl. Esa. xliiii. 20.—Ymerodraeth y Caldeaid a'r Persiaid a gyffelybir i anifeiliaid, oblegid eu creulondeb. Dan. vii. 11. Dat. xii, xiii, xvii. Edrych enwau pob un o honynt.—Y pedwar anifail, neu y pethau byw, yn Dat. iv. yn ol meddyliau rhai, ydynt angelion Duw, ei weinidogion penaf. Eithr mw y tebygol yw, mai gweinidogion yr efengyl a feddylir; wedi eu cynnysgaedu gan Dduw ag amryw ddoniau a chymhwysderau at ei waith. Rhai yn hyfion a diofn fel llewod; rhai yn amyneddgar a llariaidd, fel ychain; eraill yn fwy call a synwrol megys dynion; ac eraill yn canfod ac yn treiddio yn mhell i ddyfnderoedd teyrnas Crist, am hyny, yn cael eu cyffelybu i eryrod. Wrth eu hadenydd y deallir, eu parodwydd i ufuddhan, ac i fnydd lle yr anfonir hwynt gan Dduw. Edr. CERUB.

ANIS, llysiennyn rhinweddol, meddyginiaethol, yn tyfu yn helaeth yn ngwlad Judea. Mat. xxiii. 28.—*Ανηθον*, yn hytrach *ffeneigl*, *αριστον*, yw y gair Groeg am anis.

ANLLAD—RWYDD (llad), trythyll, nwyfus; afendid, anniweirdeb, nwyfiant, trythyllwch.—“A chanddi ymddygiad putain.” Diar. vii. 10. Ymddygiad anniwair; gwisgoedd anniwair, anadda a ffol; ymadroddion yn tueddu at lygru moesau. Pob peth yn ein hymddygiad croes i'r seithfed gorchymyn. Marc vii. 22. 1 Cor. vii. 5. Gal. v. 19. Edr. GODINEB.

ANLLYGREDIG—AETH (an-llwgr), dilwgr, pur, dianmhuredd, digyfeiliornad. Y Gair Groeg *αφθαρσια* a gyfeithir *anllygredigaeth*, a arferir mewn cyferbyniad i lygriad neu drenliad naturiaeth rhyw fod, ei anharddiad neu ei darfodiad; ac, hefyd, mewn cyferbyniad i lwgr moesol, pechadurus. Y mae Duw yn hanfodol anllygredig yn mhob ystyr. Y mae pob creadur yn ddarostyngedig i lygredigaeth, ond fel y gwneio Duw hwynt yn gyfranogion o anllygredigaeth; ond y mae Duw yn anllygredig o hanfod; nis gall ymbalogi, llygru, anharddu, anmhuro, na gwaethygu, mewn un gradd. Nid oes rhanau ynddo i'w colli; nid oes harddwch na gogoniant ond y sydd yn hanfodol iddo. Bôd pur, diranau, digymysg, ydyw, yn cynnwys pob perffeithrwydd, yn hanfodol, ynddo ei hun; yn dibynu yn hollol arno ei hun, ac yn ddi gyfnewid. Nis gall fod yn well ac yn berffeithiach; ac nid oes rhanau ynddo i'w colli, a thrwy hyny waethygu. Aeth y Cenedloedd doethion yn ffyliaid pan y “newidiasant yr anllygredig Dduw, i gyffelyb-

rwydd llun dyn llygredig,” &c. Rhuf. i. 28. Y mae ysbryd addfwyn a llynydd yn foglyu hardd ac yn addurn gogoneddus ac anllygredig, a cher bron Duw yn werthfawr; a chan ei fod felly, y mae yn fwy i gyrchu ato gan wragedd, a chan bawb, na philethiad gwallt, ac amgylch osodiad aur. Mae y naill yn llygredig ac yn ddiwerth ger bron Duw, a'r llall yn gymeradwy gyda Duw, yn anllygredig, ac i barhau byth. 1 Pedr iii. 4.

Yn anghen ac adgyfodiad ein Hiachawdwr Iesu Grist, “diddymodd anghen, ac a ddyg fywyd ac anllygredigaeth i oleuni trwy yr efengyl. 2 Tim. i. 10. Y mae yr efengyl yn dadguddio yn Nghrist, fywyd i bechaduriaid euog, llygredig, meirwon; y mae hwnw yn fywyd tragwyddol, anllygredig a gogoneddus. Yn adgyfodiad y meirw, bydd cyrff y meirw yn Nghrist yn cael eu rhyddhau yn dragwyddol oddiwrth lygredig teth, ac yn cael eu gwisgo ag anllygredigaeth ac anfarwoldeb. Y mae iddynt, hefyd, etifoddiaeth anllygredig; ac o herwydd hyny, ynddihalogedig, a diddifiadedig, “yn nghladw iddynt yn y nefoedd.” 1 Pedr i. 4. 1. Cor. xv. 50, 53, 54. Heb. ii. 14. Tit. i. 2, 3; a ii. 11. Rhuf. xvi. 25, 26. Col. i. 26. Y mae pob peth perthynol i'w cyflwr newydd yn Nghrist yn anllygredig, yn anfarwol ac i barhau byth. Y mae eu Pen yn anllygredig; mae yr undeb rhyngddynt hwy ac yntau yn anllygredig; ac o herwydd hyny maent yn gydetifeddion a Christ, ac i fod yn debyg iddo yn eu cyrff a'u heneidiau. Athrawiaeth anllygredig, yw athrawiaeth bur, ddigymysg, yr hon nis llygra neb a'i credo, ond a fydd ynddynt yn hâd anllygredig; a'u pura oddiwrth eu holl anmhured, i feddianu bywyd ac anllygredigaeth tragwyddol yn Nghrist. Tit. ii. 7. 1 Pedr i. 23. Y mae pob cymysgedd dynol a'r efengyl yn ei llygru; ac y mae yr athrawiaeth lygredig hon yn sicr o lygru y sawl sydd yn ei derbyn a'i chredu. Y mae pob athrawiaeth lygredig, ryw ffordd neu gilydd, yn gynnalietiol i bechod ac yn llygru yr enaid.

ANLLYTHYRENOG (llythyrenog), diddysg, annysgedig, heb ddygiad i fyny rheolaidd, ac ysgolheigaidd. Yr oedd Pedr ac Ioan yn wrt anllythyrenog; sef heb y cyfryw ddygiad i fyny ag a gafodd Paul wrth draed Gamaliel. Act. iv. 13.

ANLLYWODRAETHUS (llywodraeth), afreolus, penwyllt, dilywodraeth.—“Drwg anllwyodraethus,” geilw yr apostol y tafod. Iago iii. 8. Tra byddo y galon heb fod dan lywodraeth Ysbryd Duw, ac ofn duwiol, bydd y tafod felly hefyd; ond yn tywallt allan o'r oferedd a'r drygioni sydd yn y galon, yn ddiystyr o'r canlyniadau. Ni ddichon neb amgyffred y drwg mae yr aelod fechan hon yn euog o hono. Yr hwn ni fedro attal ei dafod, *cymeryd arno* y mae i fod yn grefyddol; canys nid ydyw felly mewn gwirionedd:—ofer yw crefydd hwnw.” Iago i. 26; a iii. 8. Edr. TAFOD.

ANMHARCH (parch), anfri, dianrhydedd, dirmyg. Act. v. 41. 2 Cor. xii. 10.

ANMHLANTADWY (parawd), dibarod, heb barotoi. 2 Cor. ix. 4.

ANMHALNTADWY (an-mhlant), diffrwythder, anfrwythlondeb, dieppiledd. Gen. xxv. 21; a 29. 31. Yr oedd diffrwythder yn cael edrych arno, gan yr hen dduwiolion, yn y cynddydd, a chan yr Iuddawon yn ddiweddarach, fel barn neu gerydd neillduol oddiwrth yr Arglwydd: o'r tu arall, yr oeddent yn cyfrif gwraig fel gwinwydden frwythlawn, a'r plant fel planigion oddi amgylch y bwrdd, yn arwydd gysurus o ewyllys da a boddlonrwydd yr Arglwydd. Yr achos o hyn, yn ddiarnheu, oedd yr addewid yn Eden ar ol y cwmp. Yn ol yr addewid hono, yr oedd holl obaith dyn euog yn gorphwys ar "Had y wraig." Gan ei fod wedi ei ddadguddio, bod Arglwydd nef a daear i ymgnawdoli i fod yn Wardwr addas i'w bobl; a bod y genedl hono wedi ei nodi allan o ba un yr oedd i hanu, yr oedd bod yn "fam yn Israel," ag anrhydedd nid bychan yn perthyn iddi; ac yr oedd bod yn anmhlantadwy, yn y gwrthwyneb, yn waradwydd mawr yn mblith dynion. Luc i. 25. Gen. xxx. 23. Esa. iv. 1. Am fod y Messia'h wedi ei addaw i ddyfod o genedl Israel, yr oedd yn fwy o anrhydedd i fod yn fam yn Israel, ac yn fwy o waradwydd i fod yn anmhlantadwy, nac yn un genedl arall yn y byd.—Mae yr Arglwydd yn cysuro ei eglwys yn wyneb ei diffrwythdra, a'i chlyfwr dieppilaidd, gan addaw y byddai i'w hâd dori allan ar y llaw ddeheu ac ar y llaw aswy, etifeddu y cenedloedd, a chyfaneddu dinasoedd anrheithiedig; ac y byddai, dan yr oruchwyliaeth efengylaidd, yn mhllith y Cenedloedd yn amlach ei meibion na than yr oruchwyliaeth Iuddewig. Bu Sarah yn hir yn anmhlantadwy, cysgod o'r eglwys Iuddewig: ond amlach oedd meibion Sarah na Hagar yn y diwedd. Ni âd yr Arglwydd ei eglwys mewn cyflwr dieppilgar: ond ar ol cuddio ei wyneb mewn soriant dros enyd awr, efe a ymwel â hi drachefn, ac a drugarha wrthi â thrugaredd dragywyddol, ac a amlha ei hâd fel sêr y nefoedd. Esa. xlix. 19, 21; a liv. 1; a lxii. 4. Gal. iv. 27. Diut. xxxii. 43. Mic. iv. 3—6. Rhof. ix. 23, 26, 30. Dat. vii. 4, 9. Ioan. viii. 56; a xi. 52; a xv. 18. EDR. SARAH.

ANMHOSIBL, *Saes.* IMPOSSIBLE, analluog, anallu: anhawdd, yr hyn nis gall fod mewn un modd. Mewn perthynas i natur Duw, y mae yn anmhosibl iddo fod yn gelwyddog, neu ei wadu ei hun. Heb. vi. 18. Tit. i. 2. Mewn perthynas i'w allu nid oes dim da yn anmhosibl iddo. Luc i. 37. Mewn perthynas i dragywyddol arfaeth a threfn rhagluniaethol Duw, mae yn anmhosibl na ddaw rhwystrau, neu i'r etholedigion gael eu twyllo. Luc. xvii. 1. Mat. xxiv. 24. Mewn perthynas i'w allu ef yn cydfyned, nid oedd dim gwrthiol yn anmhosibl i'r apostolion. Mat. xvii. 20. "Yr hyn sydd

yn anmhosibl gyda dynion 'yw yr hyn n^{as} gallant ei ddwyn i ben, o eisieu gallu a doethineb." Mat. xix. 26. Heb ffydd anmhosibl rhyngu bodd Duw; gan nad oes neb ond y sawl a gredant yn meddiannu Crist, yn yr hwn y boddlonwyd ef. Heb. xi. 6.

ANMHUREDD (an-mhur), aflendid, brynti, amheraidd. Ezech. xxii. 18, 19. Diar. xxv. 4.

ANMHWYLL-O (pwyll), anghallineb, annoethineb, annoethedd, direswm, anghymhwyl, diymaenydd.

Rhaid wrth *anmhwyl* pwyll parod. *Eug. y Olywaid.*

"Yn anmhwyllo yn nghylch cwestiynau." 1 Tim. vi. 4. *Gr. σοφον, yn glaf.* Maent yn glaf o anmhwyllo, neu ymfydrwydd ysbrydol; mae yr afiechyd yn ymddangos yn eu gwaith yn codi cwestiynau, ac yn amryson ynghylch geiriau, yn lle ymborthi ar sylwedd yr efengyl. Math o orphwyliaid ysbrydol yw, yn tarddu oddiwrth ymchwyllo y meddwl. Jer. x. 8. 2 Cor. 5. 13.

ANMRWD (brwd) anmerw, heb ei ferwi, heb ei boethi drwyddo; bwyd heb ei barotoi yn ddigonol i fod yn addas i'r cylla i'w dreulio. "Na fwytewch o hono yn anmrwd." Exod. xii. 9. Arwydda y gair *Heb.* נאן nid ei fod yn hollol ddiriniaeth, ond bwyd heb ei gyflawn drin, yn addas i'r cylla i'w dreulio. Yr oedd hyn yn arwydd fod Crist, yr hwn yr oedd oen y pasc yn ei gysgodi, i ymborthi arno fel y mae yn aberth digonol, wedi dyoddef tân digofaint Duw dros bechodau ei bobl. Nid oedd yr oen perffeith-gwbl, hollol ddifai, ddim yn ymborth addas heb ei rostio wrth dân; felly Crist, y mae efe yn Dduw anfeidrol, yn ddyn perffaith ddi-bechod, yn Frenin, yn Athraw, &c. ond nid ydyw yn ymborth addas i bechadur euog, ond fel y mae yn ei aberth yn iawn dros ein pechodau ni. Y mae tywysog ein hiechyd-wriaeth wedi ei berffeithio trwy ddyoddefiadau; Iesu Grist, a hwnw wedi ei groesoelio, yw gwrthddrych addas ein ffydd, ein hyder, a'n gobaith. Heb. ii. 10. 1 Cor. ii. 2. Oni bydd yn cael ei osod allan o flaen pechaduriaid yn ei aberth, a'r iawn a wnaeth drwy hynny, yn ein pregethau, nid yw genym ni ond yn anmrwd; nid yw yn addas i bechadur euog, i ymborthi arno, ac nis gwna les effeithiol i "buro y gydwyllo oddiwrth weithredoedd meirwon, i wasanaethu y Duw byw." Heb. ix. 14. Y mae yn rhaid puro y gydwyllo yn gyntaf, ac onid, ni chaiff y Duw byw ddim gwasanaeth gwirioneddol oddiwrth un pechadur byth: ond nid oes dim yn y nef na'r ddaear a ddichon wneuthur hynny ond gwaed Crist yn unig: hynny yw, Crist fel iawn dros ein pechodau, yn wrthddrych i'n ffydd.

ANNA, אַנָּה [*graslaw*] merch Phanuel, o lwyth Aser; priodwyd hi yn ieuanc, ac a fu fyw saith mlynedd o'i morwyndod gyda gwr. Gwedi ei farw, ymroddodd at wasanaeth Duw: ar bob amser boreuol a hwyrol aberth yn y deml, yr ydoedd hi yno yn tywallt ei gweddïau.

Pan oedd yn oedranus iawn, cafodd gyflawniad o'r hyn yr oedd trwy ffydd yn ei ddysgwyl:—daeth Mair a'i mab hychan i'r deml; hithau, gyda Simeon, a'i molianodd ef, gan ei gyd-nabod y gwir Fessiah. Luc ii. 36, 37.

ANNAS [*trugarog, graslawn*], arch-offeiriad yr Iuddewon, tad yn nghyfraith Caiaphas, ac a fu yn arch-offeiriad o'i flaen. Dygwyd Iesu Grist o'i flaen ef yn gyntaf, ar ol ei ddal yn mynydd yr Olew-wydd; ac wedi hyny dygwyd ef o flaen Caiaphas. Ioan xviii. 13.

ANNEALLUS (deall), ansynwrol, annoeth, ynfyd, ffol. Y mae calon dyn llygredig yn anneallus am Dduw, ac am bethau Duw; ac o herwydd hyny, mae yn agored i gamsyniadau a chyfeiliornadau yn mhob peth a berthyn i Dduw, ei briodoliaethau, a'i addoliad. Er bod hysbysrwydd digonol am dragywyddol allu Duw a'i dduwdod yn y pethau a wnaed, hyd onid yw pawb yn ddiacrus; eto, nid ydyw calon anneallus yn gweled dim mewn iawn olenni, nac yn canfod Duw yn y pethau a wnaed. Rhuf. i. 21, 31; a x. 19. "Y mae Duw, yr hwn a orchymynodd i'r goleuni lewyrchu o dywyllwch, yn llewyrchu i galonau y rhai a achubir, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist." 2 Cor. iv. 6.

ANNEDD-U (dedd), preswylfod, trigfa, cynnwys. Lef. xxv. 29. Tŷ annedd, tŷ preswyllo ynddo.—"Na annent." Marc ii. 2.

ANNEL-AU-OG (del), plygedig, wedi ei blygu, cyfeiriedig. "Bwa ar annel," bwa wedi ei blygu. "Byllt y mellta a ŷnt yn uniawn, ac a gyrchant at y nŷd, megys o annellog fwa y cymylau." Doeth. v. 21. "Hwy a annelasant eu tafod fel eu bwa i gelwydd." Jer. ix. 3. Y maent yn cyfeirio eu geiriau yn gelwyddog, fel saethau at y nŷd; ac fel saethau y mae eu geiriau celwyddog yn dolurio ac yn niweidio eu cymydogion. Salm xi. 2; a xxxvii. 14.—Y mae barneigaethau Duw fel bwa annellog yn erbyn yr annuwiol, oni ddychwel efe mewn gwir edifeirwch at Dduw am drugaredd. Salm vii. 12. Galar. ii. 4; a iii. 12.—"Pan annelwyf Judah i mi, ac y llanwyf y bwa ag Ephraim." Zech. ix. 13, 14. Y mae yr Arglwydd yn y geiriau troellog hyn, yn dangos y byddai efe o blaid ei bobl, yn eu nerthu ac yn eu cyfarwyddo yn eu holl ryfeloedd, allanol a thufewnol. Efe sydd yn ymladd, ac y maent hwythau fel bwa saethau yn ei law, i orchfygu a dystyrio y gelym: "Yr Arglwydd a welir trostynt, a'i saeth ef a a allan fel melltent."—"A'r brenin a wnaeth o'r coed almgum annelau i dŷ yr Arglwydd, ac i dŷ y brenin." 1 Bren. x. 12. **PILLARS**, *Saes.* **צַיִן** *cynnal, cynnaliaeth, cryfau.* Gen. xviii. 5.—*cymeryd lluniaeth.* 1 Bren. xiii. 7. Yn 2 Cron. ix. 11. gelwir yr annelau *grisiau*. Gelwir hwynt **צַיִן annelau** oddiwrth ddull eu gwneuthuriad, tebygol. Edr. **SALECHETH**.

ANNER [an-der], buwch ieuanc heb fod llo drwyddi. Ych, a tharw, yn flugyrol, a osod

allan y cytoethog a'r gallnog, y rhai sydd yn byw mewn llawnder, a anghofiant Dduw, ac a ddiystyrant y tlawd; felly, wrth annerau y meddylir, merched a fyddo yn byw yn yr un fath llawnder ac esmwythyd—nes dyfod yn wresog ac anlad. Barn. xiv. 18.—Anner goch berffaith gwbl, ddianaf [heb fod iau arni, fel y gallai fod ar yr aberthau eraill] a roddid yn llaw yr offeiriad i'w dwyn o'r tu allan i'r gwersyll, ac i'w lladd ger ei fron. Yr oedd yr offeiriad i drochi ei fys yn y gwaed, ac i'w daenellu saith waith tua wyneb y babeli; yna yr oedd un i losgi yr anner ger ei fron, y cig a'r croen, y gwaed a'r biswail. Yr oedd efe hefyd i gymeryd coed cedr ac isop, ac ysgariad, a'i fwrw i ganol llosgfa yr anner; ac, wedi golchi ei gorff a'i ddillad, a'r hwn oedd yn losgi yr anner wneuthur yr un peth, dychwelent i'r gwersyll, ac a fyddent arian hyd yr hwyr. Yr oedd y lludw i gael ei gasglu gan un glân, a'i osod o'r tu allan i'r gwersyll mewn lle glân; yr oedd i'w gadw i wneuthur defnydd o hono yn ddwfr neillduaeth, neu buredigaeth oddiwarth ryw gyffyrddiad arian: yr anner hon a losgid dros bechod. Num. xix. 1, &c. Yr oedd y ddedof hon, yn ol fel y dywed Jerom; y cael ei gwneuthur bob amser ar fywyd yr Olew-wydd, ar gyfer y deml. Yr oedd yr anner goch yn gysod rhagorol o Iesu Grist, yr hwn sydd berffaith ddianaf—heb fod iau pechod arno—yn wyn a gwridog—yn cyfranogi o gystuddiau ei bobl, a'i waed yn glanhau oddiwrth bob pechod. Heb. ix. 13, 14; a'r hwn a ddyddedfodd y tu allan i'r gwersyll, neu y porth. Heb. xiii. 12.

ANNHEILWNG-YNGDOD [teilwng], anhaeddiannol, anaddas.—"Pwy bynag a fwytao y bara hwn, neu a yfo gwpan yr Arglwydd yn annheilwng, euog fydd o gorff a gwaed yr Arglwydd." 1 Cor. xi. 27. Bwyta ac yfed [*αφαΐωσ*] yn annheilwng yn yr ordinhad hon, yw pan y byddont yn cyfranogi o honi mewn ysbryd a dull anaddas, anmharchus, ansanctaid; neu i ddybenion anaddas ac anmharchus, ac nid fel cofiadwriaeth ffyddiog am aberth Crist, i dderbyn llesad i'w heneidiau yn yr arferiad o honi. Y mae y cyfryw yn euog o gorff a gwaed Crist; sef yn euog o anmharchu Crist yn ei ddyoddefiadau, a'r iawn a wnaeth trwy aberthu ei hun drosom. Y mae anmharchu yr ordinhad yn anmharchu yr hyn a arwyddocêir ynddi, sef Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio. Y sawl a gyfranogo felly yn annheilwng, a gaiff farnedigaeth iddo ei hun, yn lle bendith, am nad ydyw yn iawn farnu corff yr Arglwydd. Adn. 29. Y mae ysbryd addas, a dybenion sanctaidd, yn ofynol yn ein harferiad o ordinhadau dwyfol; heb ba rai nis gallwn ryngu bodd Duw, na chael bendith i ni ein hunain, yn ein harferiad o honynt.—Yr Iuddewon a farnasant eu hunain yn annheilwng o fywyd tragywyddol, trwy wrthod yr efengyl, yr un fath a phe buasai y barnwr yn eu cyhoeddi felly. Act. xiii. 46.

ANNHRAETHADWY [traethu], yr hyn nis gellir, neu nid yw gyfreithlawn ei draethu. "Y mae yr Ysbryd ei hun yn erfyn trosom ni âg ocheneidiau annhraethadwy." Rhuf. viii. 26. (συναιμαίους ἀλαήτοις) *ocheneidiau nas gellir eu traethu*; neu, ocheneidiau gruddfanau a dymuniadau nad ydynt yn cael eu traethu mewn geiriau wrth yr Arglwydd. Y mae ocheneidiau a dymuniadau yn cael eu cyffroi gan yr Ysbryd Glân, yn ddirgelaid, yn nghalonau gwir dduwion, ag sydd yn ddysymwth, a chyd â'r cyflymdra mwyaf, yn esgyn i fyny at Dduw, heb aros eu gosod a'u trefnu mewn geiriau ger ei fron. A'r hwn sydd yn chwilio y calonau a w'r beth yw meddwl yr Ysbryd yn yr ocheneidiau hyn, ac a ateb yn raslawn y dymuniadau sanctaidd. Fel hyn, trwy gynnorthawyon yr Ysbryd Glân, y mae cymdeithas ryfedd, ddirgelaid, barhaus, yn cael ei dwyn yn mlaen rhwng Duw a'i bobl, yn nghanol eu gwendidau yma yn y byd. Ioan xv. 17. Exod. xiv. 15. 1 Sam. i. 13. 1 Cor. xiv. 14. Judas 20. 2 Cor. i. 22. Edr. **CYFREITHLAWN.**

ANNHREFN-AU (trefn), didrefnydd, afreolaeth, aflywodraeth, terfysg. "Ac efe a estyn arni llinn annhreffn, a meini gwagedd." Esa. xxxiv. 11. "Llinyn aflunieidd-dra." Dr. M. "Llinyn difrodiaid." Lowth. Yn arwyddo llwyr a manwl ddinyst, trwy ei bod yn cael ei mesur allan i'w difrodi.

ANNHRUGAROG-ION (trugarawg), didosturi, creulawn, dihaelioni. Y gair *Gr. ἀνελεγκμων*, a gyfieithir *annhrugarog*, a arwydda diddeimladrwydd, a didosturi yn y meddwl; ac, hefyd, dihaelioni o ran cyfranau yn weithredol; naill yn tarddu o'r llall, fel y ffrwyth o'r gwreiddyn y mae yn tyfu arno. Dyma yr agwedd bechadurus sydd ar ein calonau fel pechaduriaid syrthiedig; ac sydd yn ein hannhebygu i Dduw yn fawr, ac yn ein gwneuthur yn afrywiog, yn greulawn, ac yn ddideimlad tuag at ein gilydd. Ond mae y rhai sydd wedi eu geni drachefn, yn drugarogion, "fal y mae eu Tad yr hwn sydd yn y nefoedd yn drugarog." Luc vi. 36. Salm xliii. 1. Rhuf. i. 31. Mat. v. 48; a xiv. 14; a xviii. 33. Exod. xxxiv. 6. Eph. v. 1, 2. Col. iii. 12. Lef. xxv. 35—37. Nid oes dim mewn dyn yn cynhyrfu digofaint Duw yn fwy yn ei erbyn, nag annhrugarogrwydd a chreulondeb. Gan mor drugarog yw efe ei hun, nis gall ddyoddef hyn heb ddial y cam ar yr hwn sydd yn ei wneuthur.

ANNHYMMIG (cymmig), annhymhorol, anamserol, anhrydlawn. "Un annhymmig," 1 Cor. xv. 8. *Un antempic. Un a aned allan o dymp, neu amser. Marg. W. S. Gr. ἐκ τρωμα, erthyliad.* Job. iii. 16. Preg. vi. 8. LXX. Nid yw gwaith yr apostol yn galw ei hun felly, yn arwyddo un math o goll yn ei anfoniad, na phalldod yn ei gymhwysderau fel apostol; canys nid oedd dim yn ol i'r apostolion penaf. 2 Cor. xi. 5 Ond y mae yn galw ei hun yn erthyl am iddo erlid eglwys

Crist, adn. 9; ac hefyd am iddo gael ei wneuthur yn apostol heb y rhagbarotoad i hyny a gafodd yr apostolion eraill, trwy fod gyd â'r Iesu yn ei weinidogaeth yma ar y ddaear. Ond cyflawnwyd y diffyg o hyny yn helaeth i'r apostol trwy yr amryw ddadguddiedigaethau a gafodd o'r Arglwydd wedi ei wneuthur yn apostol. 1 Cor. ix. 1. Tebygol nad ymddangosodd Crist i neb o'r apostolion, ar ol ei esgyniad, ond i Paul yn unig. 1 Cor. xv. 8.

ANNICHELLGAR (dichell), didwyll, dihoced, digyfrwystra. Yr agwedd dirion, hardd hon, a weithredir gan yr Ysbryd Glân ar eneidiau y rhai a gedwir i fywyd tragwyddol, sydd yn iawn ddeall gwirioneddau Duw, ac yn ymborthi ar wledd yr efengyl. Salm cxvi. 6; a cxix. 130. Diar. ix. 4.

ANNIFEIRIOL (nifer), aneirif, afrifed, anhyrif. "Drygau annifeiriol a'm cylchynasant," medd y Cyfryngwr mawr, pan yr oedd yn sefyll ac yn dyoddef dros bechodau ei bobl, cyfrifedig iddo. Salm xl. 12; a lxix. 4.

ANNILYS (dilys), anaicr, amheus. "Am hynny ddwy vi yn rhedec, nid val yn annilya." 1 Cor. ix. 26. W. S.

ANNIOLCHGAR (diolchgar), diddiolch, digydnabod, difoesau da. "Daionus yw y Goruchaf i'r rhai anniolchgar a drwg;" ac y mae yn gorchymyn i'w holl blant fod yn debyg iddo yn hyn. Luc vi. 35. 2 Tim. iii. 2.

ANNIWAIR-EIRDER (diwair), anllad, aflan, brwnt, budr, trythyll, nwyfus. Trosedd- iad o'r seithfed gorchymyn, ar feddwl, gair, neu woithred. 2 Pedr ii. 7. Edr. **GODINEB.**

ANNOETH-INEB (doeth), ffol, ynfyd, diddysg.—1. Un heb ddyageidiaeth ganddo. Rhuf. i. 14.—2. Un heb adnabod Duw na'i ffyrdd; ond yn byw mewn ffolineb ac ynfydrwydd pechadurus. Eph. v. 17. Tit. iii. 3. Salm xxii. 6.

ANNOG-AETH-OL (an-dog), *Heb. אָנָס (anas)*; cymhell, cynghori, rhybuddio, cynhyrfu. "A Satan a safodd i fyny yn erbyn Israel, ac a annogodd Dafydd i gyfrif Israel." O herwydd i ddigllonedd yr Arglwydd enyn yn erbyn Israel, y goddefodd efe i Satan weithredu ar lygredd Dafydd, i'w annog i gyfrif y bobl. Yr oedd hyn yn bechadurus yn Dafydd, "canys dywedasai yr Aglwydd yr amlhai efe Israel fel ser y nefoedd." Gwel 2 Sam. xxiv. 1. 1 Cron. xxi. 1; a xxvii. 23, 24. Y mae Satan yn annog dynion i'r hyn sydd ddrwg; yr oedd Jezebel yn annog Ahab i wneuthur drwg yn ngolwg yr Arglwydd. Nis gall Satan beri i neb yn groes i'w ewyllys, ond y mae yn annog.—1. Y mae efe yn naturiaethwr mawr, ac wedi cael hir brofiad a manteision i sylwi yn fanwl ar ddyinion, i ddeall ansawdd eu llysbrydoeld, a'r tueddiadau mwyaf cynnes, a'r gogwyddiadau mwyaf arferol iddynt.—2. Y mae yn gosod o'u blaen wrthddrychau addas i'r tueddiadau hyn.—3. Mae yn cynhyrfu meddwl ynddynt cyfatebol i'r gwrthddrychau hyn. Rhoddodd

y diafol yn nghalon Judas i fradychu yr Iesu. Ioan xiii. 1. Llanwodd Satan galon Ananias i ddywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân. Act. v. 3. Ysbryd yw a ddichon gael dyfodfa at ysbrydoedd dynion, a gweithredu arnynt.—4. Heblaw y pethau hyn, geill Satan fyned yn mhellach; dichon nid yn unig dasu y meddwl i'r dyn, ond dichon gynhyrfu, ac annog y galon i fod yn ewyllysgar i roddi derbyniad a chyd-syniad â chyfrw feddyliau. Felly y gwnaeth â Dafydd yma; annogodd ef, cymbellodd ef yn ddiorthwys, nes y cafodd ei amcan. Nid anhawdd yw adnabod ei ddichellion yn hyn o waith: 1. Y mae bob amser yn gweithredu ar ryw lygredd, megys y gwnaeth yma ar falchder Dafydd.—2. Nid oes ysbryd cynghor ac arafwch, pau y byddo y diafol yn annog, fel nad oedd yn Dafydd yn yr achos hwn.—3. Y mae y peth yn cael ei gadw yn y meddwl ganddo yn barhaus, nes byddo y pechod wedi ei orphen, heb un achos rhesymol yn galw am hyny. Yr ydym ni yn weiniaid ac yn ffol, ac yntau yn fileinig, yn weithgar, ac yn gyfrwys-ddrwy; am hyny, da i ni weddio ar ein Tad yr hwn sydd yn y nefoedd, am ein cadw a'n gwared rhag ei ddrygan.

ANNOS (naws), gyru, annog, ymlid. Act. xix. 20. W. S.

ANNUWIOL-DEB (duwiol), didduw, anhebyg i Dduw, yn wrthwyneb i Dduw a'i ewyllys, yn ddiymgais am ogoniant Duw. Cyfiwr pawb wrth natur yw cyfiwr annuwiol, didduw. Y maent heb iawn wybodaeth o hono; heb ei heddwch a'i dangnefedd; heb gariad tuag ato; heb ffydd ac ymddiried ynddo; heb ofn a pharch iddo; ac heb addoliad ac ufudd-dod iddo. Er ei fod yn anfeidrol fawr a derchafedig, nid ydynt yn ei ganfod felly, i roddi parch iddo; er ei fod yn berffaith hawddgar a daionus, nid ydynt yn synied felly am dano, i'w garu ac ymyhyfrydu ynddo; er fod ei ewyllys yn gwbl sanctaidd a da, eto dewis eu hewyllysiau en hunain y maent, y rhai sydd lygredig a drwg. "Y mae syniad y rhawd yn elyniaeth yn erbyn Duw;" y mae annuwioldeb yn *anian* bechadurus, yn llywodraethu ar feddwl dyn, yn ei dueddu yn groes i Dduw yn mhob dim; a rhaid iddo gyfranogi o dduwiol anian cyn y byddo byth yn dduwiol, Agwedd ei ysbryd yn ei holl feddyliau, syniadau, a thueddiadau, sydd yn gwbl groes i Dduw a'i ddyledswydd iddo, yn ol y pedwar gorchymyn cyntaf o'r ddeddf. Am ei fod yn annuwiol, ac yn ddiymgais am ffafwr Duw a'i ddelw, mae y Cyfryngwr yn ddiwerth, ganddo, i'w gymodi â Duw; a'r Ysbryd Glân yn ddiystyr ganddo i'w adferyd i'w ddelw; am hyny, nid oes ganddo dueddiad i weddio ar Dduw, na chymdeithasu âg ef. Am nad ydym yn gweled Duw mewn dim, y mae yn ddigydnabyddiaeth o hono, ac yn anniolchgar am ei holl ddoniau iddo. Fel hyn, yn annuwiol, y mae ein pechaduruswydd a'n trueni yn dra mawr; ond oblegid ein han-

wybodaeth o Dduw, nid ydym yn gweled y pechaduruswydd o'r annuwioldeb hwn. Gan nad ydym yn canfod Duw yn deilwng o barch, cariad, ufudd-dod, &c., nid ydym yn gweled y drwg o beidio ei barchu, ei garu, &c. Ond tra y byddo agwedd y meddwl yn annuwiol, ac yn ddibarch i Dduw, nis gall fod ynom, yn wirioneddol, un rhinwedd moesol, na dim attalfa rhag cyflawni pob drwg, ond attalfeydd allanol neu lygredig, megys cybydd-dod yn attalfa rhag afradlonrwydd, &c. Gan mai wrth ymadael â Duw yr ymadawsom â phob dedwyddwch, heb ddychweliad yn ol at yr un ffynon, nis gallwn byth fod yn feddiannol o'r tlws a gollasom. Trwy Grist yn unig y mae i ni gymod a dyfodfa at Dduw. 2 Cor. v. 18—20. Heb. vii. 26, 1 Pedr iii. 18. Salm x. 4, 13. Rhuf. i. 18; a xi 26. Tit. ii. 11, 12. Jer. ii. 12—14. Edr. ADENEDIGAETH, ANIAN.

ANNYSGEDIG (dysgedig), anllythyrenog, anghyfarwydd, rhai heb gael llawer o hyfforddiadau mewn celfyddydau a gwybodaethau: Act. iv. 13.—neu anadnabyddus o feddwl Duw, a dysgeidiaeth ei Ysbryd. 2 Pedr iii. 16. Annysgedig gwestiynau; cwestiynau fol, an-orphen; pethau nad ydynt fuddiol, nac yn tueddu at adiladaeth sylweddol; ond yn hytrach yn peri amyrson ac ymddadleu, gan ddwyn y meddwl oddiwrth ysbrydolrwydd crefydd, mewn hunan-dyb a gwag-ymffrost. 2 Tim. ii. 23.—"Andyscedigaidd orchestion." W. S.

ANOBAITH-EITHIOL (gobaith), diobaith. "Am hyny mi a droais i beri i'm calon anobeithio o'r holl lafur a gymerais dan yr haul." Preg. ii. 20. "Mi a droais ymaith heb obaith genyf am gael budd oddiwrth fy holl lafur." Dr. M. Trodd oddiwrth ei lafur, am nad oedd yn cael yn ei lafur y peth ag oedd efe, yn gamsyniol ac yn bechadurus, yn ei geisio ynddo. Barn a phenderfyniad rheswm cnaiddol ydoedd hwn. Y mae i ni, yn ein hamrywiol sefyllfaoedd, i lafurio mewn ffydd—o ufudd-dod i Dduw—er gogoniant i Dduw, ac er budd a llesâd eraill, yn gystal ag i ni ein hunain, a gadael ffrwyth ein llafur gyda Duw, ac ymofyn am ein budd a'n holl ddedwyddwch yn yr Arglwydd, yn y llwybr o ufudd-dod iddo. Y mae yr enaid am fudd a chysur yn mhob peth; ac os na chaiff hyny, y mae yn myned i anobeithio, ac i esgeuluso ei ddyledswydd; ond y mae gras yn dysgu i ddynion lafurio yn gywir, i geisio ennill ein bywioliaeth, a gwneuthur a ddylem, yn mha ryw fuchedd bynag y rhyngo bodd i Dduw ein galw; i adael y canlyniadau gyda Duw, ac i ymofyn am ein cysur yn y lle y mae i'w gael, sef yn Nuw ei hun. Esa. lviii. 10. Jer. ii. 25; a xviii. 12. Preg. xii. 1. Rhuf. vi. 21.

ANOLRHEINADWY (olrhain), anchwil-iadwy.—"A'i ffyrdd mor anolrheinadwy ydynt." Rhuf. xi. 33. "A'i ffyrdd yn anveidrawl." W. S. Mae golud doethineb yn marnau a

ffyrdd Duw—yn nhrefn iechydwrïaeth—ac yn ei oruchwyliaethau a'i ragluniaethau tu ag at ei eglwys, sydd yn eu gwneuthur i ni yn anchwilidwy ac yn anolrheinadwy. Dyfnder mawr yw ei farnedigaethau; ac fel y mae y nefoedd yn uwch na'r ddaear, felly uwch yw ei ffyrdd ef na'n ffyrdd ni. "Dy fforddysydd yn y môr," medd Dafydd, "a'th lwybrau yn v dyfroedd mawrion; ac nid adwaenir dy ôl." Salm lxxvii. 19. Y mae ffyrdd Duw, yn aml, i gyflawni ei amcanion, fel cerddediad ar ddyfroedd heb ôl; ac, am hyny, yn anolrheinadwy. Y mae yr achos cynhyrfiol, a'r dybenion doeth, yn ei olwg, yn gystal a'r modd o ddwyn y dybenion hyny i ben, allan o olwg, ac yn anadnabyddus ond yn unig iddo ei hun, yn aml. Gwell i ni, yd â'r apostol, ryfeddu, addoli, molianu, ymstwg ac ymddiried iddo, na cheisio olrhain, yn fynych. Pan byddom yn meddwl ein bod yn gweled peth o'i ffyrdd, daw rhyw ragluniaeth ar draws, ac a rydd dywyllwch ar y cwbl o'n blaen wedi hyny. Mae Efe yn ei le, pan y byddo yn ymddangos i ni, fel Jacob, yn croesi ei ddwyllaw. Gen. xlviii. 17. A gwell, a harddach yw i ni ymfoddloni na cheisio ei gyfarwyddo. Eph. iii. 8. Job v. 9; a ix. 10; a xi. 7; a xxvi. 14; a xxxvi. 23. Salm xxxvi. 6; a cxxxix. 6; a cxlvii. 3. 1 Cor. ii. 10, 12, 16. Esa. xl. 28.

ANORPHEN (gorphen), diderfyn, diddiwedd.—"Achau anorphen;" achau diddiwedd, diddefnydd, yn peri cwestiynau yn hytrach nag adeiladaeth dduwiol, yr hon sydd trwy ffydd. 1 Tim. i. 4. Y mae pob peth nad yw yn tueddu at adeiladaeth dduwiol, yn fychan ei bwys, ac i'w ochelyd. Mae yr achau sanctaidd a goffheir yn yr ysgrythyrau sanctaidd, yn peri adeiladaeth dduwiol; yn cadarnhau ein ffydd am y gwir Fesiah, mai Iesu o Nazareth ydyw hwnw; ac wedi ei eni o'r genedl, llwyth, a'r teulu, y rhagfynegydd am dano. 1 Cron. i. hyd viii. Mat. i. Luc iii. Nid achau anorphen ydyw y rhai hyn: canys y maent oll yn trefynu yn Nghrist, ac yn ddefnyddiol iawn i gadarnhau ein ffydd ynddo. Ond wedi dyfodiad Crist yn y cnawd, y mae yr achau, i radd mawr, wedi eu colli, ac yn gwbl anffuddiol. Chwedlau diles ydynt yn mhlith pawb, Iuddewon a Chenedloedd; yn tueddu i borthi balchder, i fagu amrysonau, ac i ddyfetha amser a ellid ei dreulio i fwy buddioldeb.

ANRHAITH—EITHIAU (rhaith), ysbail, ysglyfaeth. Arferir ef fel cylymair annherfynedig: "Yr oedd pob anrhaith ar ol:—eu baich sydd anrhaith ei oddef." Arferir ef hefyd fel gair o anwyldeb: "Fy anrhaith;" sef fy nghariad, fy anwylid.—Anrhaith oddef: hyny yw, un a ellid yn gyfreithlawn ei ysbeilio o'i feddiannau; eiddo pa un a ellid cymeryd mældiant o honynt, fel dirwy.—"Anrhaith y creulawn a ddianc." Esa. xlix. 25. Wrth y creulawn, deallir, yn benaf, y diafol: mae yn gryf, yn arfog, ac yn greulawn: "Lleiddiad

dyn oedd efe o'r dechreuad." Ioan viii. 44. Y mae holl blant dyuion wedi eu gorchfygu ganddo, yn ei feddiant. Col. i. 13. 1 Pedr ii. 9. Luc. xi. 21, 22. Y mae fel Pharaoh, yr hwn oedd is-lywydd dano, yn llywodraethu yn galed, ac yn teyrnasu i farwolaeth. "Ond anrhaith y creulawn a ddianc:" y mae gwaredigaeth, a Gwaredwr, wedi eu trefnu gan Dduw iddynt; ac y mae amcan Duw yn hyn, fel yn mhob peth arall, yn sicr o gael ei gyflawni. Y mae un cryfach wedi ei orchfygu, a dwyn ymaith ei holl arfogaeth; ac efe a ran ei anrhaith. Y mae ei amcan yn hyn yn ddiymod, ac yn ddigyfnewid; ac y mae ei allu yn ddwyfol ac yn anfeidrol i gwblhau ei amcan. Esa. xxxi. 4; a l. 8, 9. Jer. l. 34; a li. 38, 44. Heb. ii. 14, 15. Dat. xii. 12.—Anrheithio yr eglwys;—anrheithio y ffydd. Gal. i. 13, 23. Mae yr un gair *Gr. πορθεω*, yn cael ei gyfeithu *defetha*. Act. ix. 21. Yr oedd Saul am *ddyfetha* y ffydd, sef athrawiaeth y ffydd, a phawb oedd yn ei chredu, o'r achos hyny; ond pyrth uffern nis gorchfygant y naill na'r llall. Mat. xvi. 18. Y gair *Gr. λοιμαινω*, a arferir yn Act. viii. 3. am Saul, sydd briodol i lewod, eirth, a bwystfilod ysglyfaethus a dyfethgar eraill.

ANRHEG—ION—U (rheg), rhodd, dawn. 1 Bren. iv. 21. Breninoedd ac eraill yn dwyn anrhegion i Solomon (yr hwn oedd yn gysgod o Grist) sydd yn dangos eu bod yn rhoddi eu hunain a'u pobl, yn ewyllysgar, at ei wasanaeth. Salm lxxviii. 29. Mat. ii. 11.

ANRHYDEDD—U (rhydedd), parch, urddas, mawredd; ermygu; cyfnabyddiaeth addas o ragoroldeb a mawredd arall; neu ein rhwymedigaethau iddo; parch yn y meddwl i ryw un, yn cael ei amlygu mewn dull gweddus, ar air neu agweddiad corfforol.

Nid trefnod *anrhydedd* arglwydd. Ddar.

Fel y mae yr Arglwydd yn hanfodol, yn meddiannu mawredd a phob perffeithrwydd, yn ddiderfyn, y mae yn haeddiannol o anrhydedd i'r gradd uchaf oddiwrth bawb. Y mae pob creadur, fel y cyfryw, dan ddyled i'w anrhydeddu, a'i holl gynnedfau, yn gyfan-gwbl, tra y byddo mewn bod. Attal yr anrhydedd hwn, dyledus iddo, oddiwrth Dduw, sydd anghyfiawnder mawr ac yn bechod ysgeler. Nis gall roddi ei ogoniant a'i anrhydedd i arall, na bod yn ddiystyr am dano, heb fod yn anghyfiawn iddo ei hun; yr hyn nis dichon iddo fod. Gan ei fod yn anrhydeddus tu hwnt i derfynau, haedda'i gael ei anrhydeddu yn ddiderfyn. Ond yn hyn, pawb o ddynolryw a bechasant, ac ydynt yn ol am ogoniant Duw. Rhuf. iii. 23.

Y mae creaduriaid, hefyd, i'w hanrhydeddu, yn ol eu rhagoroldeb, eu swyddau, a'n rhwymedigaethau ni iddynt. Gorchymynir i ni "roddi parch i'r hwn y mae yn ddyledus;" y mae parch, gan hyny, yn ddyledus i rai. Y mae rhai yn rhagori mewn sancteiddrwydd, doethineb, a doniau ysbrydol, a pharch yn ddyledus iddynt o herwydd hyny: y mae eraill

wedi eu gosod gan yr Arglwydd mewn swyddau goruchel; megys swyddogion gwladol, brenin-oedd, tywysogion, a barnwyr—a pharch yn ddyledus iddynt yn ol gorhymyn Duw. Y mae eraill yn gofyn anrhydedd o ran eu perthynas naturiol a ni, a'n rhwymedigaethau iddynt; megys ein rhieni natariol. Y mae yr Arglwydd wedi eu gwisgo âg awdurdod i lywodraethu eu plant, a'u cynnysgaedu a serch i'w hamgeleddu yn eu gwaeledd; am hyny, y mae parch yn gyflawn ac yn ddyledus iddynt.—“Y mae yr henuriaid sydd yn llywodraethu yn yr eglwys yn dda, i'w cyfrif yn deilwng o barch dau-ddyblyg; yn enwedig y rhai sydd yn poeni yn y gair a'r athrawiaeth.” 1 Tim. v. 17. EDR. **MENURIAID.**

—Y mae parch yn ddyledus i bawb o'n gwell; dylem gyfodi ger bron penwyni; a bod yn serchog ac yn hawddgar tu ag at bawb a fyddo yn is na ni. Rhuf. xiii. 5 7. Exod. xxii. 28. 1 Tim. ii. 1, 2. 1 Pedr iii. 7. Col. iii. 19, 22. Eph. vi. 5, 6, 7. Lef. xix. 32. 1 Pedr iii. 5. “Anrhydeddus yw priodas yn mhawb.” Heb. xiii. 4. Ordinhad Duw yw priodas i ddyn yn ei ystad o ddiniweidrwydd; anrhydeddodd yr Arglwydd Iesu hi, pan oedd yma yn y byd, a'i brescnoldeb ei hun. Fel ei holl ordinhadau eraill, y mae yn addas i Dduw, yn weddus, yn hardd, ac yn barchedig; hefyd y mae yn amgeledd, yn gysur, ac yn ddyddanwch i ddynion; canys ni threfnodd Duw ddim i ddyn, ond yr hyn oedd yn ddaionus ac yn lleol. Fel y mae priodas yn anrhydeddus, felly y mae pob peth croes i'r ordinhad hon yn mhlith dynion, yn warthus, yn ffaidd, ac yn bechadurus iawn; yn achos o lawer o anhrefn ac anghysur yma yn y byd, ac o drueni tragwyddol yn y diwedd; “Puteinwyr a godinebwyr a farua Duw,” er iddynt guddio eu pechodau, a diane rhag barn dynion.

ANSAFADWY (safadwy), anwadal, gwam-mal, ysgogadwy.—“Ansafadwy oeddit fel dwfr.” Gen. xlix. 4.—“Ysgafnder oeddit fel dyfroedd.” Dr. M. Yr oedd mor ysgafn, mor ddirym i sefyll yn wyneb hudoliaethau, fel yr oedd yn cael ei ddwyn gan ei chwantau, fel peth ysgafn ar wyneb y llifeiriant. Job. xxiv. 18. Neu, yr oedd fel dyfroedd cryfion chwyddedig, yn tori dros y glanau, ac yn myned dros y terfynau, er mawr niwedd; felly Reuben, yn ymchwydd ei lygredigaethau, yn tori dros ben y terfynau a roddodd Duw i ddynion, trwy ddringo i wely ei dad, ac yn ei halogi. Rhuthrodd gyda ffrwd ei chwantau dros ben terfynau cyflawnder, sancteiddrwydd, a gweddeidd-dra; o uchder braint y cyntaf-anedig, syrthiodd i annenwogrwydd, ac i'lselder, gwarth, a dirmyg. Ni bu llwyth Reuben mewn un ystyr yn enwog: “Ni ragori di.” Nid oes hanes am na barnwr, na brenin, na phrophwyd, o'r llwyth hwn. Dathan ac Abiram, y rhai, fel dyfroedd chwyddedig, a godasant yn erbyn Moses, oeddent o lwyth Reuben. 1 Cron. v. 1, 2, 3.

ANSAWDD (an-sawdd), trefn, cyneidd sefyllfa, cyflwr;—corff gwlad, neu ddinas. Num. xiii. 17. Jos. vi. 22. 2 Bren. ii. 19.—“Ni chymer Duw *ansawdd* un dyn.” Gal. ii. 7. W. S. Sef, ni dderbyn wyneb.

ANTIOCHIA. Er bod amryw ddinasoedd o'r enw hwn yn Asia, wedi eu hadelladn gan Seleucus Nicanor, ac wedi eu henwi felly er anrhydedd i'w dad Antiochus, nid oes sôn yn yr ysgrythrau ond am ddwy; sef Antiochia prif ddinas Syria, ac Antiochia prif ddinas Pisidia.—1. Y mae rhai yn barnu mai yr un ddinas oedd Antiochia, prif ddinas Syria, a Riblah yn ngwlad Hamath, lle y treuliodd Nebuchodonosor ei amser tra y gwarchacwyd ar Jerusalem; lle y dygwyd Zedeciah ger ei fron, i roddi barn yn ei erbyn; y lladdasant ei feibion, ac y tynasant ei lygaid yntau. Yroedd hi yn setyll ar yr afon Orontes; ynghylch deuddeg milldir o'diwrth Fôr y Canoldir, ac ynghylch deng milldir o gwmpas. Yn y ddinas hon yr oedd trigfa y llywodraethwr Groegaidd a ddylynodd Alexander Fawr ar Syria; ac ar ydoedd, yn y dyldiau hyny, yn un o'r dinasoedd mwaif enwog yn y byd am fasnachaeth a chyfoeth. Yr oedd yr un breintiau i'r Iuddewon a'r Groegiaid ynddi. Bu Paul a Barnabas ynddi yn pregethu enyd. Yma y galwyd y dysgyblion yn *Gristionogion* gyntaf. Act. xi. 19—27; a xiv. 26; a xv. 35. Bu yr eglwys ynddi yn flodeuog dros amryw oesoedd; yma y bu Ioan Aur-enau (Chrysostom) yn niwedd y bedwaredd ganrif, yn pregethu yn enwog ac yn llwyddiannus iawn. Dystrywiwyd hi amryw weithiau gan ddaeargrynfaau, a chan y cleddyf. Y mae hi yn awr yn meddiat y Twrc, heb fod tawr well na charnedd.*—2. Prif ddinas Pisidia. Yma y cafodd Paul a Barnabas genad gan bennaeth y synagog i bregethu yr efengyl, ac y buant lwyddiannus nes i'r Iuddewon gyfodi yu eu herbyn, fel y bu gorfod arnynt fyned ymaith. Act. xiii. 14—51.

ANTIPAS, *Αντίπατος* [yn erbyn pawb] merthyf fyddlawn. Dat. ii. 13. Dywedir ei fod yn un o ganlynwyr cyntaf ein Hiachawdwr, ac iddo ddyoddef merthyrdod yn Pergamus, lle yr oedd efe yn olygwyr ar yr eglwys.

ANTIPATRIS, *Αντιπατρις*, [yn erbyn tad] dinas yn Nghanaan, mewn dyffryndir hyfryd, yn agos i'r mynyddoedd, ffordd yr eir o Jerusalem i Cesarea; ac ynghylch 17 neu 18 milldir o Joppa, 42 o Jerusalem, a 26 o Cesarea. Yma bu Paul, a'r rhai oedd yn ei wylid, yr gorphwys ar eu ffordd i Cesarea. Act. xxiii. 31. Ei hen enw oedd *Capharsalama*, ond Herod Fawr a'i hail-adeiladodd, ac a'i galwodd Antipatris, o barch i'w dad Antipater. Dywed Mr. Biscoe (at Boyle's Lecture, cap. 10, p. 384—394.) mai 38 o'n milldroedd ni oedd Jerusalem.

* Dywedir fod nifer y trigolion tua 20,000 o flawn y ddaergryn yn y flwyddyn 1882, trwy yr hwn y lladdwyd o bedd i bum mil o ddynion. Enw y ddinas yn brosenol ynfaith, wlad, sef y Syriaeg, yw Antakia.—C.

ANTUR (tur), hwyrach, o braidd, anaml, odid.—“Ond antur efe a dderbyn fy wyneb innan;” Gen. xxxii. 20.—*fe allai*; Gen. xvi. 2. lle y mae yr un gair, *ond odid*. Gen. xviii. 24; a xxiv. 5; a xxvii. 12.

ANTURIO (tur), ymroddi, afreiddio.—“Am hyny yr anturiais i, ac yr' offrymais boeth-offrwm.” 1 Sam. xiii. 12. *Heb. יצאנתי Sae. forced myself*. Y mae Saul yn lletaru felfe buasai hir amryson rhwng ei gydwybod, ei angen, a'i gyfyngder. Yr oedd ei gydwybod yn dywedyd y dylasai aros am Samuel; ond ei beryglon mawrion, meddai, yn galw arno i aberthu; ond, yn y diwedd, ei angen a'i gyfyngder a orchfygasant. Nid oedd yr eagus gwirion hwn ond twyll a chelwydd i gyd. Nid oedd yn angen iddo aberthu yn groes i ewyllys Duw; ond yr oedd yr angen mwyaf iddo beidio, gan na wnai y cyfryw aberth ddim llesâd iddo; ond, yn y gwrthwyneb, anfoddloni Duw yn fawr.

ANUDON—OL (udon) twyll-dwn, cam-lw, genlw, llw-gauog:—tyngu anudon, sef tyngu celwydd, neu beidio cyflawni llw cyfreithlawn. Y gair Groeg *επιπλεω*, a arferir yn Mat. v. 33; a 1 Tim. i. 10. a arwydda yn flaeuaf, *gweithredu yn groes i lw*, neu *esguluso cyflawni llw*; ond y mae yn arwyddo, hefyd, tyngu celwydd yn wybodus ac yn wirfoddol; cyfeirio at y Duw holl-wybodol am wirionedd yr hyn yr ydym yn ei dystio, er y gwyddom ei fod yn gelwydd. Y mae hyn yn bechod tra echryslawn; yn amharch mawr i Dduw; yn gwadu, neu, o'r hyn lleiaf, yn digydnabod holl-wybodaeth Duw; yn halogi ei enw; ac yn ei arfeidiolio yn ei wyneb. Y mae yn drosedd o'r trydydd a'r nawfed gorchymyn; ac yn dwin pawb sydd yn euog o hono dan feldithion trymion y gyflwr sanctaidd. Y mae yn arswydu meddwl am un creadur gwael wedi ei galedu mor bell ag iddo, ger brou y Duw mawr, yn ei wyddod, ac yn ei enw, gyfeirio ato am wirionedd yr hyn a'wyr efe, y pryd hwnw, sydd gelwydd; ac yn arfeiddio Duw i'w daro a barn, os nad ydyw y celwydd yn wir. Ol i baradd o annuwioldeb y mae dyn wedi myned!—Y mae barn Duw yn cael ei chyhoeddi yn ofnadwy yn erbyn anudon-wyr. Lef. vi. 3; a xix. 12. Jer. vii. 9. a xxviii. 10. Mal. iii. 5. Mat. v. 33. 1 Tim. i. 10. Zech. v. 3, 4. Hos. iv. 2; a x. 4.

Afan yensau anudonau! Diar.

ANUFUDD—HAU—DOD—GAR (ufudd), cyndyrwydd, gwrthryfelgarwch, anhyweithder, anhydynder; anewyllysgarwch i blygu i gyflwr Duw a'i orchymynion sanctaidd, neu i orchymynion cyfreithlawn dynion. Jer. v. 23. Adda a flaeuorodd yn y llwybr pechadurus hwn, a thrwy anufudd-dod yr un dyn hwnw y gwnaed llawer, yn bechaduriaid, sef ei holl hiliogaeth. Y maent oll yn blant anufudd-dod; ac, yn ganlynol, yn blant digofaint. Rhuf. v. 19. Eph. ii. 2, 3. Tit. i. 16. 1 Pedr ii. 7, 8.—“Anufudd-dod sydd

fel pechod dewiniaeth, a throesddiad sydd anwiredd a delw-addoliaeth.” 1 Sam. xv. 23. Y mae dyn yn ei anufudd-dod yn gosod ei ewyllys ei hun i fyny yn lle ewyllys Duw; hyny yw, gosod ei hun yn lle Duw, yr hyn sydd ddelw-addoliaeth. Nis dichon neb foddhu Duw heb blygu i'w ewyllys; ni chymer ddim yn lle ufudd-dod: “Wele, gwrando sydd well nag aberth, ac ufuddhau na brasder hyrddod.” Nid oes dim yn fwy fsiidd gan yr Arglwydd na'i wawdio âg addoliad rhagrithiol, allanol, heb ymostyngiad ewyllys iddo yn dufewnol. Esa. i; a lvii. Rhan fawr o harddwch a dedwyddwch y nefoedd yw, bod ewyllys Duw yn cael ei wneuthur yno: Mat. vi. 10; ac am hyn y cyfarwyddir ni yma ar y ddaear i weddio. Oddiwrth arglwyddiaeth yr ysbyrd anufudd hwn y mae pawb a achubir yn cael eu gwaredu, trwy ras, yn yr ail-enedigaeth. Luc i. 16. Act. xxvi. 19. Rhuf. vi. 14—23. Edr. UFUDD-DOD.

ANWADAL (gwadal), anwastad, ansefydlog, gwammal, oriog.—“Eneidiau anwadal;” sef eneidiau heb eu cadarnhau a'u sefydlu yn y gwirionedd, o ran eu cred; ac heb eu cadarnhau yn eu meddwl yn llwybrau gorchymynion Duw, o ran eu hufudd-dod a'u rhodiad; ac o achos eu hanwadalwch, yn hawdd iddynt gael eu llithio (*abwydo*, Dr. M.) gan gau athrawon, oddiwrth y gwirionedd, ac uniawn lwybrau Duw. *Gr. ἀβυσσος*, abwydo, dal âg abwyd, fel y delir pysgod neu adar. 2 Pedr ii. 14.

ANWASTAD—RWYDD (gwastad), sigledig, anwadal, ysgogadwy, gwammal.—“Anwastad yn ei holl fyrd.” Iago i. 8. “Anwada; yn nghwbl o'i fyrd.” Dr. M. Dyn bwhmanlyd, heb sefydlu ei feddwl am Dduw nac am ei gyflwr; y mae fel tôn y môr, heb allu bod yn llonydd, mor barod i gilio oddiwrth Dduw ag i nesu ato: nid yw yn sefydlog yn yr hyn y mae yn ei broffesu. 2 Pedr iii. 16.

ANWE (gwe), arwe, y bwrw, yr edef a fwir ar draws yr ystof.—“Pa un bynag ai yn yr ystof ai yn yr anwe.” Lef. xiii. 48. Yr oedd y gwahanglywyf ar y dilledyn yn beth goruwch-naturiol, ac yn rhoddi hyn o addysg i ni, sef bod ein cyrff yn gystal a'n beneidiau, wedi eu llygru gan bechod; a bod gwisgoedd balch, anniwair, yn tebygu i wisgoedd a'r gwahanglywyf arnynt, wedi eu halogi gan y cnawd, ac i'w rhoddi heibio a'u casau. Judas 23. Zech. iii. 4, 5.

ANWEDD—AIDD—US (gwedd), anhardd, anghymhwys, annhrefnus, gwrthun, byll.—“Cariad nid yw yn gwnouthur yn anwedd-aid.” 1 Cor. xiii. 5. Nid oes dim yn anwedd-aid yn ngweithrediadau sancteiddrwydd, tuag at Dduw, tuag at ddynion, na tuag at y dyn ei hun. Cariad at Dduw a wna i ddyn ymddwyn fel y gweddai iddo tuag ato yn mhob peth, gyda'r parch, ufudd-dod, a diolchgarwch, a weddai i'r dyn ei roddi. Cariad

tuag at ddyuion a bair yr un effaith, heb roddi gormod parch nac amharch i un dyn; heb ei ofni na'i ddiystyru yn ormodol; ond yn mhob peth, gwneuthur yn weddaidd tuag ato, yr hyn sydd gymhwys a hardd. Y mae cariad yn gwneuthur dyn yn weddaidd tuag ato ei hun hefyd, o ran ei gorff a'i enaid, ei ymborth a'i ddillad, ei ystumiau, a'i eiriau, yn ol gorchymyn Duw. Y mae pob peth pechadurus yn anwedus ac yn anhardd; ond y mae sancteiddrwydd, yn ei holl gangenau a gweithrediadau, yn weddaidd ac yn hardd. Delw Duw ydyw; ac os yw yn tebygu dynion i Dduw, y mae yn rhaid ei fod yn hardd. Phil. iv. 8. 1 Pedr iii. 5; a v. 5. Eph. iv. 22—24. Rhuf. xiii. 13, 14.

—“Anweddaidd yw i wraig lefaru yn yr eglwys.” 1 Cor. xiv. 35. Y gair *Gr. αἰσχροῦ*, a gyfieithir yma yn *anweddaidd*, a gyfieithir *brwnt* yn 1 Cor. xi. 6. Eph. v. 11.—*budr* yn Tit. i. 11. Mae y gair yn gosod allan yn gadarn ac yn oleu, feddlwl yr apostol am yr anweddeidd-dra, y digywilydd-dra, a'r anfoesgarwch i wraig lefaru yn gyhoeddus. Y mae hyn yn anaddas i'r gwylur, y gorchwyledd a'r lledeisrwydd hardd perthynol i'r rhyw fenywaidd; yn anaddas i'r ystâd o ddarostyngiad y maent wedi eu gosod yn eu creadigaeth, ac i'r tynorwch a'r mwynder perthynol iddynt wrth naturiaeth. Ni chafodd neb o'r rhyw un urdd, na lle gweinidogaethol yn yr eglwys dan un oruchwyliaeth, mewn peth ysbrydol. Y mae eu lle yn yr eglwys i'w weled yn amlwg yn eu gwaith yn gweini i'r Arglwydd Iesu; a lle hardd ac anrhydeddus ydyw, ac yn gweddu iddynt yn mhob ystyr. Nid ydyw rheolau yr efengyl yn groes i ddeddf natur, ond perffeithio natur y mae; ac yn dysgu ac yn nerthu pawb i yruddwyn yn addas i'w naturiaeth, ac i'r Duw a'u creodd. 1 Cor. xi. 13.

ANWELEDIG (gweledig), cuddiedig, gorchuddiedig, allan o olwg; yr hyn nis canfyddir & llygaidd corfforol. Y mae Duw felly yn anweledig i ni; ond y mae yn weledig i lygad ffydd; sef deall wedi ei oleuo gan Ysbryd Duw i'w adnabod yn ol tystiolaeth ei air am dano. Fe “ymwrolodd Moses fel un yn gwled yr anweledig;” a thrwy hyn, “gadawodd yr Aipht, heb ofni lliid y brenin.” Exod. x. 28, 29; a xiii. 17, 18. Heb. xi. 27.—“Ei anweledig bethau ef, wrth eu hystyried yn y pethau a wnaed, a welir yn amlwg, sef ei dragwyddol allu ef a'i Dduwdod.” Rhuf. i. 20. Crist, trwy yr hwn y crewyd pob dim, yn weledig ac yn anweledig, sydd yn ei berson ei hun yn *ddelw* y Duw anweledig. Col. i. 15. Y mae Efe o ran ei berson yn wir Dduw; ac onidê, nis gallasai fod yn ddellw Duw i ni. Y mae o'r *un hanfod*, yn ogyfuwch mewn mawrhydi a phob perffeithrwydd: y mae holl gyflawnder y Duwdod yn preswylho ynddo yn gorfforol; am hyn, yn wyneb Iesu Grist y mae gogoniant Duw i'w weled yn cyflawn.

“Y neb a'm gwelodd i,” medd Crist, “a welodd y Tad.” 2 Cor. iv. 4, 5. Ioan xiv. 7.

ANWIR (an-gwir), *Gr. ἀναληθής*; celwydd, twyll: un drwg, un heb y gwirionedd, un heb gredu y gwir, ac heb rodio yn y wir a'r uniawnffordd—“Trwy ddwyllaw anwir.” Act. ii. 23. “Trwy ddwyllaw anniweiriet.” W. S. *δια χειρῶν ἀνομῶν, trwy ddwyllaw digyfraith*; sef dwyllaw y milwyr Rhufeinaidd, anadnabyddus o gyfraith Duw, ac anufudd iddi.—“Efe a wnaeth ei fedd gyda'r rhai anwir.” Esa. liii. 9; neu *Penodwyd ei fedd gyda'r anwir, ond gyda'r cyfoethog yr oedd ei fedd-adail*: Lowth. Neu, *gyda'r cyfoethog yr oedd wedi iddo farw*, neu, *yn ystad marwolaeth*. Vitringa. Ystyr y geiriau yw hyn: Bwriadodd yr Iuddewon i'r Iachawdwr gael ei gladdu gyda'r ddau leidr a groeshoeliwyd gydag ef, mewn rhyw le ffaidd, dirmygedig; ond trefnodd rhagluniaeth dirion yr Arglwydd i'w gorff sanctaidd gael ei ddodi yn medd newydd gwr goludog, cyngorwr pendefigaidd o Arimathea, a'i enw Joseph. Mat. xxvii. 60. Marc xv. 42. Luc xxiii. 50. Ioan xix. 38. Yr oedd hon yn rhagluniaeth hynod mewn perthynas i gorff yr Iesu; ac y mae yn hanes a'r brophwydoliaeth yn cyd-gordio â'u gilydd yn gyflawn. Yr oedd hyn yn neillduol angenrheidiol, fel na byddai i'w gorff sanctaidd weled llygredigaeth, ac fel y byddai y sicrwydd o'i adgyfodiad yn fwy amlwg a chadarn.—Gwel Witsius *in symbol. Exercit. 17. Sect. 20*.

“Heb gyfrif yr anwir yn gyflawn.” Exod. xxxiv. 7. *Heb. לֹא יִרְכָּק לְאֵל יִרְכָּק* Mae yr un geiriau yn cael eu cyfieithu yn Num. xiv. 18, “Gan gyflawnhau ni chyflawnha efe yr euog.”—yn Nah. i. 3, “Ni ddienoga yr anwir.” Gair am air, “gan ddienugi ni ddienoga:” hyn yw, ni chyfrif yr euog yn ddienuog; ac nis arbed ef chwaith rhag y gosb gyflawn ddyledus iddo, fel y cyfryw. Euog yw pawb nad yw eu pechodau wedi eu maddu: nid yw pechodau neb wedi eu madden ond yr edifeiriol sydd yn credu yn Iesu Grist, er cyflawnhad bywyd. Pawb eraill a dderbyniant y gosbedigaeth ddyledus iddynt. Edr. Dieuog.

ANWIREDD—AU (anwir), celwydd, camwedd, anghyflawnder, trawsedd, drygioni.—“Wele, mewn anwiredd y'm lluniwyd.” Salm li. 5. Y mae Dafydd yn cydnabod ei bechadurusrwydd gwreiddiol, yn ei luniad cyntaf; pan y *cynneswyd* ef (*יִרְמָחַתִּי*) yn y groth. Tyfodd o wreiddyn pechadurus; ac, yn ganlyniol, yr oedd yn rhaid iddo yntau fod o'r un *natur* a'r gwreiddyn hwnw. Y mae holl hiliogaeth Adda yn bechaduriaid ynddo, yn ei weithred o anufudd-dod, fel pen-cyfamodwr: “Yn gymaint a phechu,” neu, yn hytrach (*σῶω*) *yn yr hwn* y pechodd pawb. Rhuf. v. 12. Yr oedd Adda yn ben cyffredin, a'r hyn a dderbyniodd yn ei greadigaeth, nis derbyniodd iddo ei hun yn unig, ond i holl

ddynolryw; a'r hyn a gollodd hefyd trwy ei gwmp, yr oedd ei holl hiliogaeth wedi eu colledu o hyny y gystal ag yntau. Y mae pawb hefyd, yn eu dechrenad cyntaf, yn gyfranog o lwgr Adda. Y maent yn gwbl diddueddiad at yr hyn sydd dda; ond, yn y gwrthwyneb, y mae tueddiad cryf ynddynt at yr hyn sydd ddrwg. Er fod lluniwr Dafydd yn gyfiawn ac yn sanctaidd, ond lluniwyd ef o sylwedd ansanctaidd: yr oedd yntau gan hyny yn rhwym, yn ol gosodiad a deddf natur, a chyfammod Duw & dynolryw yn eu pen cyntaf, i fod yn ansanctaidd ac yn bechadurus. Salm lv. 3. Eph. iv. 18. 2 Cor. iii. 5. Rhuf. vii. 8. Mae y gair *ללניווי* *lluniwyd*, yn perthyn i'w genedliad a'i flurfiad yn y groth; a'r gair *רומהרי* *beichiogodd*, yn cyfeirio at yr holl amser y cariwyd ef yn y brn. Wele! yr oedd mewn (*בעירך*) *anwiredd* y pryd hwnw, mewn euogrywydd, ac mewn llygredd; yr oedd *ynddo* ran ei gyfiwr, ac o ran ei natur: *mewn* pechod; sef mewn *cyflwr* o bechod—yn enog a than farn Duw, fel troseddwr; hefyd, & hadau pob anwiredd ynddo yn wreiddiol.—“Pe edrychaswn ar anwiredd yn fy nghalon:” Salm lxxi. 18; hyny yw, pe edrychaswn arno gyda pharch ac hoffder, a chyda bwriad i'w gyflawni. Job xxxi. 26; a xxvii. 8, 9. Rhag-rithwyr yw y cyfryw ag sydd yn cyflawni dyledswyddau crefyddol, ac eto yn parhau mewn undeb serchog a'u pechodau: ni wrendy Duw eu gweddian, ac ni dderbyn eu cyflawniadau na'u personau yn gymeradwy.—“A'r Arglwydd a roddes arno ef ein hanwiredd ni i gyd.” Esa. liii. 6. Nyni oll a gwydrasom fel defaid; troisom tawb i'w ffordd ei hun:” nid gorchwyl bychan oedd ein cael yn ol. Yr oedd cosbedigaeth ddyledus yn gyfiawn, am y crwydriad hyn, a'r anwireddau y buom, trwy hyny, yn euog o honynt, yn barod i ruthro arnom fel bwystfil creulon ofnadwy. I'n hachub a'n dychwelyd at Fugail ao Esgob ein heneidiau, gwnaeth y Tad, yn ol trefniad y cynghor tragrywyddol, i'n hanwireddau ni, a'r gosb ddyledus am danynt, i gyd-gyfarfod ar Iesu, ein Cyfryngwr a'n Mechnydd. Dyma yr achos haeddiannol ac effeithiol o ddychweliad y defaid cyfrgolledig. Mae y prophwyd yn gosod yr *achos* i lawr yma; y mae yr apostol Pedr yn crybwyll am yr *effaith*, sef dychweliad y defaid. 1 Pedr ii. 23. Oddiwrth y geiriau, gwelwn, 1. Anfeidrol raslonrwydd trefn Duw i achub pechaduriaid, trwy ddirprwy osodiad ei Fab ei hun, yn lle ei bobl, i ddyoddef dros eu pechodau. 2. Mawredd anfeidrol Person y Cyfryngwr, yn ei addasu i sefyllu drostynt, a dyoddef am eu hanwireddau yn eu lle. 3. Dirfawr bwys ei ddyoddefiadau dan y gosb ddyledus am eu hanwireddau. “Efe yw yr Iawn dros ein pechodau ni. 1 Ioan ii. 2. Mae y gair *Heb.* *נבא* a gyfieithir yma “a roddes arno ef,”*

yn cael ei gyfieithu “ruthro ar,” yn Exod. v. 3. 1 Bren. ii. 25, 29, 31. 2 Sam. i. 15. Barn. xv. 12. Parodd yr Arglwydd i'n *hanwireddau* ni i gyd-gyfarfod ag ef, a *ruthro* arno fel y dialydd ar y llofruddiog. Num. xxxv. 19, 21, Esa. xlvii. 3; lle y cyfieithir yr un gair, “cyfarfod ag un.” Yn y modd rhyfedd hwn, prynodd ni oddiwrth bob anwiredd, “i'n puro ni iddo ei hun yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd da.” Tit. ii, 14.—Y mae gwaith Duw yn craffu ar *anwiredd* yn arwyddo ei sylw o honynt yn y fath fodd fel y mae yn eu cadw (*שמר*) i'w cosbi yn y personau euog o honynt. Mewn cyferbyniad i'r craffu hwn, dywedir fod Duw heb weled *anwiredd*—yn cuddio, ac yn anghofio—yn dileu, ac yn maddeu *anwiredd*. Salm cxxx. 3. Num. xii. 21. Salm xxxii. 1, 2; a li. 9. Mic. vii. 18.—Wrth lanhau *anwiredd*, deallwn, ei fadden, a gwaredu oddiwrtho. Glanhau peth aflan ydyw tynu ymaith y peth sydd yn ei aflanhau oddiwrtho, trwy gymhwysiad o drydydd peth. Y trydydd peth yma yw gwaed Iesu Grist; yr hwn, trwy y cymhwysiad o hono gan yr Ysbryd Glan i'r enaid, sydd yn glanhau oddiwrth bob pechod. 1 Ioan i. 7. Salm li. 2. Esa. xxvii. 9.—Duw yn “dodi *anwiredd* at eu *hanwiredd* hwynt,” a arwydda ei waith, mewn ffordd o farn, yn rhoddi rhyw rai i feddwl anghymeradwy, i bechu yn ddiattalfa, Rhuf. i. 24, 28. Mat. xxiii. 32. Rhuf. xi. 8, 1 Thea. ii. 16. Neu, wrth *anwiredd* mae i ni ddeall, cosbedigaeth am anwiredd, fel yn Salm xxxi. 10. Edr. Pechod.

ANWYBOD—AETH (gwybod), diwybodaeth, anwybyddiaeth, annealltwriaeth, anhyddysgedd.

Ammeu pob *anwybod*. Dlar.

Y mae anwybodaeth o Dduw a'i bethau sanctaidd yn bechadurus ynddo ei hun; ac yn achos o lawer o bechodau eraill. Y mae yn bechadurus ynddo ei hun, oblegid ei fod yn tarddu oddiwrth clyniaeth y meddwl yn erbyn Duw a phethau ysbrydol. “Nid ydyw yn gymeradwy gan feddwl pechadurus i gadw Duw yn ei wybodaeth.” Rhuf. i. 28. Ein difaterwch am Dduw, a'n gelyniaeth yn ei erbyn, yw yr achos, gan mwyaf, ein bod yn gwybod mor lleied am dano. Y mae yn nglŷn wrth hyn ddibrisod, ac esgeulusdra mawr o'r moddion a drefwyd i ni gael gwybodaeth o'r Arglwydd, a chynnyddu ynddi. Gan fod y gwrthdrys yn ddiwerth genym, nid rhyfedd ein bod yn esgeulus ac yn ddilafur am ei adnabod. Yn yr anwybodaeth hwn mae pechodau eraill yn cael eu cenedlu a'u magu. Anwybodaeth o Dduw sydd yn peri i ni bechu yn ddianswyd yn ei erbyn, ei angharu, anufuddhau iddo, a'i anghredu. Anwybodaeth o bechod, a'r drwg sydd ynddo, a'r canlyniadau o hono, sydd yn peri i ni ymhyfrydu ynddo, a byw yn ddiymgais am waredigaeth oddiwrtho. Anwybodaeth o Grist

* Gwel Vitrings 4to loc.

a'i iechydwrïaeth, sydd yn peri i ni ei esgeuluso a'i ddirmygu, a pharchu a dewis pob peth o'i flaen. Y mae anfeidrol werth a gogoniant ynddo, rhagor pob gwrthddrych arall; ond heb adnabod y gwerth hwnw, y mae yn ddiystyr genym am dano. Fel hyn, y mae dynion wedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Duw, trwy yr anwybodaeth sydd ynddynt. Eph. iv. 18. "Duw wedi esgeuluso amseroedd yr anwybodaeth hon." Act. xvii. 30. Bu amseroedd hirfaith iawn o anwybodaeth ar y Cenedloedd; Duw yn gyflawn a'u heesgeulusoedd yn hir, am eu pechodan a'u hynfydrwydd, heb anfon cenadau atynt, na rhoddi dadguddiad dwyfol iddynt. Ond o'r diwedd, edrychodd dros (*υπεριδων*) yr amseroedd truenus hyny, a'u pechadurusarwydd hwythau; o'i anfeidrol drugaredd a'i ras, y mae yn awr yn "gorchymyn i bob dyn yn mhob man i edifarhau, gan fod i ni yn Nghrist Iesu brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddenant pechodan, yn ol cyfoeth ei ras ef." Eph. i. 7. Edr. ADNABOD, DADGUDDIAD, GWYBODAETH.

ANWYL-DRA-YD (gwyl), diwyl, digywilydd; cu, hoff, cariadus; cymeradwy, gorhoff; un hoff, un anwyl. Gelwir Crist yd "anwyl Fab Duw." Mat. iii. 17; a xvii. 5. Luc. iii. 22; a ix. 25; a xx. 13. 2 Pedr i. 17. Col. i. 13. *Ο υιος ο μου αγαπτος, fy mab, dy anwilyd*, mewn modd neillduol arbenig. *Υιος της αγης αυτου, Mab ei gariad ef.* Y mae Crist yn anwyl, fel y mae yn Fab o un hanfod dwyfol a'r Tad, a phriodoliaethau dwyfol yn perthya iddo. Mae y Tad yn caru y Mab, a'r Mab yn caru y Tad a'r un cariad dwyfol, anfeidrol, perthynol i'r Duwdod yn unig. Mae y naill yn caru y llall a'r un cariad, a hwnw yn ddwyfol, yn dragywyddol, ac yn anfeidrol. Am anwyldeb y Personau Dwyfol at eu gilydd, hybysir ef yn gryf yn Diar. viii. 30: "Yna yr oeddwn i (medd y Mab) gyd ag ef megys un wedi ei feithrin gyd ag ef: ac yr oeddwn yn hyfrydwch iddo beunydd, yn ymlawenhau ger ei fron." Ond dylem ddeall hyn gyda'r gweddeidd-dra addas i'r Personau Dwyfol, ac heb eu dirdynu tu hwnt i'w hamcan cyffredinol; yr hyn oedd i osod allan ymhyfrydwch y Tad a'r Mab yn eu gilydd. Yna yr oeddwn i gyd ag ef er dragywyddoldeb. Y Fi, person, fel yr arwydda y rhagenw; nid natur; nid natur ddynol Crist, yr hon nid yw Berson: pa faint llai rhan o hono, enaid Crist, yr hwn nid oedd bod iddo y pryd hwnw—fel y barnodd rhai yn dra chyfeiliornus. Ond Fi, Person Dwyfol, y Gair (*Logos*) dragywyddol, Gair a Doethineb Duw, yr hwn sydd yn llefaru o'adn. 12. "Myfi Doethineb," &c. Yr un ag y llefara Ioan am dano, ac agos yn yr un geirian, (pen i. 1.) "Yn y dechreuad yr oedd y Gair, a'r Gair oedd gyda Duw, a Duw oedd y Gair." Priodolir creadigaeth pob peth i'r Gair hwn; am hyny, rhaid ei fod o'u blaen, ac yn Berson DWYFOL. Gosodir ef allan, yn y ddau fan, fel

Person gwahanol, fel y rhaid iddo fod, oddiwrth hwnw, gyda'r hwn yr oedd yn bod, fel Person dragywyddol yn cyd hanfodi, ac ogyddragywyddol a'r Tad, yn gyd-radd ag ef; yn gyfaill *Ἰησοφας*, yn ogyfuwch, ac yn meddiannu yr un perffeithrwydd. Yr oedd fel un wedi ei feithrin gyd ag ef, fel Mab gyda Thad, ac yn arwyddo ei berthynas ag ef, wedi ei genedlu o hono; ei Fab ei hun, Mab y Tad, ei briod Fab, ei uniganedig Fab. Yr oedd yn cael ei feithrin ganddo, neu, fel y cyfieitha rhai y gair, yn cael ei ddwyn yn ei fynwes, yn dangos hyfrydwch dwyfol y Tad yn y Mab; ac fel ei unig-anedig Fab, dywedir ei fod yn ei fynwes. Ioan i. 18. Ac yr oeddwn ei hyfrydwch benydd, neu o ddyddi ddydd; hyn yw, yr oedd hyfrydwch y Tad yn y Mab yn ddyfal, ac yn anghynewidiol. Mae y gair *Ἰησους* *ἡυφρυδωχ*, yu y rhif llyuosog, i fynegi rhagorol fawredd yr hyfrydwch, yr hyfrydwch uchaf, a mwyaf tra-rhagorol. Ac felly yr oedd; yr oedd yn Fab, yn Fab yr hyfrydwch mwyaf tra-rhagorol, anwyl Fab ei gariad. Yr oedd er dragywyddoldeb ei anwyl Fab, yn yr hwn yr oedd yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu, am ei fod yn ddelw ac yn wir lun ei berson, ac yn feddianol o'r un hanfod.—Mae y Tad yn ymhyfrydu ynddo fel *Cyfringwr*. "Wele fy ngwas yr hwn yr ydwyf yn ei gynnal; fy etholedig, i'r hwn fy enaid yn foddlon." Esa. xlii. 1. "Yn yr hwn y mae fy enaid yn ymhyfrydu." Dr. Lowth. Ymhyfrydodd ynddo, fel yn ymrwymo mewn cyfammedd i fod yn Gyfringwr ac yn Fechnydd ynddo. Ymhyfrydodd ynddo fel Duw-ddyn, yn addas, fel hyny, i gyflawni y gwaith a roddwyd iddo. Yr oedd yn ymfrydu yn ei ragwelediad o'i gnawdoliaeth; y mae yn mynegi yr hyfrydwch mwyaf yn nesad yr amser hwnw; "Wele dygaf allan fy ngwas, y *BLAGURYN*." Zech. iii. 8. "Wele y gwr a'i enw *BLAGURYN*: o'i le hefyd y blagura." Zech. vi. 12. Iaith hyfrydwch a gorfoledd. Yr oedd yn hyfrydu yn rhagwelediad o berffeithrwydd, cyfiawnder, a gogoniant y gwaith a wnai gwedi ymgnawdoli, a'r holl ganlyniadau gogoneddus o hono, i'r Tad, i Crist, a'r holl eglwys i dragywyddoldeb. "Mae y Tad yn caru y Mab fel Cyfringwr hefyd, ac yn caru ei holl bobl ynddo, ac er ei fwyn. Efe yw o *αγαπτος*, yr anwilyd: y maent hwythau ynddo yn *αγαπητοις θεου*, "yn rhai anwyl gan Dduw." Rhuf. i. 7; a xii. 19. 1 Cor. iv. 14, 17. Col. iii. 12. Judas 17. Can. v. i. Y mae Crist yn ei berson, ei swyddau, a'i holl waith, yn anwilyd y Tad; mae y Tad yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu ynddo. Y mae yr holl etholedigion yn anwyl gan Dduw, o ran eu personau ynddo: y mae eu sancteiddrwydd, a holl weithrediau gras ynddynt a chanddynt—sef en fydd, eu cariad a'u hedifeirwch, yn nghyd a'u holl firwythau, yn anwyl ac yn foddhaol gan Dduw: ac nis dichon dim eu gwahanu oddiwrth ei gariad tu ag atynt yn Nghrist Iesu

Rhuf. viii. 35, &c. Fel y mae Crist yn anwlyd ei Dad, felly mae yn anwlyd ei bobl. Can. ii. 16; a iv. 16. Y mae yn ddymunol ac yn hawddgar yn eu golwg; y maent wedi ei ddewis a'i briodi, fel unig anwlyd eu henaid. Y maent yn ymfoddloni ac yn ymhyfrydu ynddo; yn glynu wrtho, ac yn pwysu arno; ac yn cyfrif pob peth yn dom ac yn golled i'w ennill. Can. i. 3; a Phil. iii. 9.—Yr oedd y deml i'r Iuddewon yn ddymuniad eu llygaid, ac yn anwlydra eu henaid. Ezech. xxiv. 21, 25. Anwlyd Crist yw ei bobl; Deut. xxxii. 12. Salm cxxxvii. 2. Can. i. 13—16; a ii. 13. O gariad aht, y trefnwyd iechydwrtaeth iddynt; y bu Iesu farw, ac y mae yn eirol droe-tynt; ac y mae yr holl Bersonau Dwyfol yn eu haehub, ac yn ymhyfrydu ynddynt. Can. v. 1. Zeph. iii. 17. Dat. xx. 9.

ANYMLADDGAR (ymladdgar), diamrysongar, heddychol, anamrafaelgar. "Rhaid gan hyny i eagob fod yn dirion, yn anymladdgar." 1 Tim. iii. 3 (*αμαρον*) yn heddychol, yn anamrafaelgar, ac yn dangnesfeddw. Os ydyw y tymher hwn, a'r hmddygiad cyfatebol iddo, yn ofynol oddiwrth holl aelodau eglwys Crist, pa faint mwy yn ei holl flaenoriaid, fel y gallont yn hyn, fel yn mhob peth arall, fod yn siamplan i'r praid. Tit. ii. 3.

ANYNAD (ynad), anniddig, anfoddawg, anfwyn; croes, ceintachlyd, cecrus. "Gwraig anynad," yw gwraig anfwyn, anniddig, ceintachlyd. Diar. xxi. 9; a xxv. 24; xxvii. 15. Yr anghysur o fyw gyda y cyfryw amgeledd anghymwys, a gyffelyba y gwr doeth i'r anghysur o drigo ar ddiwrnod gwlawog mewn tŷ a defni parhaus ynddo. "Rhoes Duw hwy i rynu i weddl anynad (anmhwylig) i wreuthur y pethau ni chyngheddant. Rhuf. i. 28. W. S.

APPELLES, *Ἀππελλης* [cau allan] un y mae Paul yn sôn am dano (Rhuf. xvi. 10.) fel "un profedig yn Nghrist;" un wedi cael profiad digonol o hono, fel dysgybl deallus a ffyddlon, trwy ei lafur a'i ddyoddefladau yn achos yr efengyl.

APOCRYPHA, *αποκρυφος* [cuddiedig oddiwrth] y llyfrau hyny yn ein Beiblau ni, nad ydynt yn Ganonaidd; sef heb fod o awdurdod dwyfol, nac wedi eu hysgrifenu gan ysbrydol-iaeth Ysbryd Duw. Y maent yn cael eu galw felly oddiwrth y gair *Gr. Ἀποκρυπτω* (*Apocryp-*to**) *cuddio*, *cuddiedig*. Y mae rhai yn meddwl mai yr Iuddewon a'u galwodd felly, o herwydd eu symud (*Ἀπο της κρυπτης*) oddiwrth arch y cyfammod, lle y gosodwyd y llyfrau Canonaidd. Barna eraill fod yr holl lyfrau a roddwyd yn nghadw, yn cael eu galw Apocryphaidd, neu, cuddiedig, am eu bod yn cael eu cadw o olwg y bobl gyffredin. Ond pan ddaru i'r Iuddewon gyhoeddi eu llyfrau, iddynt alw y rhai hyn y gyhoeddwyd, yn Ganonaidd, neu yn Llyfrau Dwyfol; a'r lleill na chyhoeddwyd, yn rhai Apocryphaidd, neu cuddiedig. Ni bu y llyfrau

a elwir genym ni yn Apocrypha, erioed yn nghofrestr llyfrau Canonaidd yr Iuddewon; er, tebygol, mai gan ryw Iuddewon yr ysgrifenydd hwynt. O herwydd eu hynafiaeth y mae gradd o barch wedi ei roddi iddynt yn mhob oes; ond nid fel ysgrifeniadau dwyfol, nac yn gyd-radd mewn awdurdod a'r Ysgrhythrau Sanctaidd, i sylfaenu ffydd arnynt; nac i fod yn rheol bucheddiad. Nid oes un o ysgrifenywyr y Testament Newydd yn sôn am danynt. Origen, Athanasius, Hilary, Cyril o Jerusalem, a'r holl ysgrifenywyr union-gred yn y prif oes-oedd, y rhai a roisant gŏf-restrau o'r llyfrau Canonaidd, ydynt yn unfryd yn eu gwrthod. Darfu i Gynghor Trent eu cyhoeddi oll yn Ganonaidd, ond gweddi Manasseh, a'r Trydydd a'r Pedwerydd Llyfr Esdras. Y mae Eglwys Loegr, yn ei chweched Erthygl, "yn eu derbyn fel llyfrau (fel y dywed Jerome) i'w darllen er siamplan buchedd, ac addysg moesau; eto nid yw yn eu gosod i sicrhau un athrawiaeth." Yn mhlith llawer o ddywediadau ardderchog a gogoneddus, pur agos i'r ysgrhythrau, neu wedi eu cymeryd o honnynt, y maent yn cynnwys llawer o bethau o dueddiad anaddas, anffuddiol, ac anweddaidd: a llawer o hanesion tra anghredadwy, nad gwiw crybwyll am danynt, ac nas gellir eu darllen heb ddolurio meddwl puraid. Gwel *Key to the Old Testament*, by the Rev. Robert Gray. Hefyd, *Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature*, dan y gair APOCRYPHA.

APOLNIA, *Ἀπολλωνια* [colledigaeth] dinas yn Macedonia, gerllaw Amphipolis. Act. xvii. 1. Gelwir hi yn awr Eriso.

APOLOS, *Ἀπολλος* [dinystrydd] Iuddew o Alexandria, yr hwn a ddaeth i Ephesus tra yr Paul wedi myned i Jerusalem. Act. xviii. 24. Yr un ag Apeles, medd rhai. Rhuf. xvi. 10. Yr oedd efe yn ŵr ymadroddus, cadarn yn yr ysgrhythrau; ac wedi iddo gael ei ddysgu yn fanylach yn y ffordd Grigionogol gan Acwila a Phrisila, aeth i Achaia; ac wedi dyfod i Corinth, bu yn ddefnyddiol iawn i argyhoeddi yr Iuddewon allan o'r ysgrhythrau, mai Iesu oedd y Crist; ac a fu yn ddefnyddiol iawn i ddyfrhau yr eglwys i ddaru Paul eu planu. O Achia mordwyodd efo Zenas y cyfreithiwr i Creta; ac oddi yno i Ephesus, lle yr oedd pan yr ysgrifennodd Paul yr epistol at y Corinthiaid. Act. xviii. 28. 1 Cor. i. 12; a iii. 4—6; a xvi. 12. Tit. iii. 15.

APOLYON, *Ἀπολλων* [dinystrydd] enw Groeg ar angel y pydew diwaelod. Dat. ix. 11. Edr. ABADON.

APOSTOL, cenad, un anfonedig; oddiwrth y gair *Gr. Ἀποστολλω*, *Apostello*, *anfon*; un wedi ei anfon gan arall ar ryw achos pwysfawr; cenadwr. Y mae Crist anfonedig y Tad, yn cael ei alw yn "Apostol ac Arch-offeiriad ein cyffes;"—yr hwn a ddanfonodd Duw, nid i ddamnio y byd, ond fel yr achubid y byd trwyddo ef." Heb. iii. 1. Ioan iii. 17;

a x. 36.; xvii. 3, 8, 18; a xxi 23; a xx. 21, &c. 'Un anfonedig gan Dduw at feibion dynion, a'r neges o'r pwys a'r canlyniadau mwyaſ. "Yr Arglwydd a'i Ysbyrd a'm hanfonodd," medd efe. Esa. xlvi. 18.—"Efe a'm hanfonodd." Pen. lxi. 1. Y mae dau beth yn gynnwysedig yn yr enw hwn a roddir iddo;—1. Ei *awdurdod* i'w waith: ni ddaeth o hono ei hun, ond y Tad a'i hanfonodd: am hyny y llefarodd yn ei enw, ac a borthodd ei braidd a nerth yr Arglwydd, yn ardderchogrwydd enw yr Arglwydd ei Dduw. Mic. v. 4.—2. Y *gwair* yr anfonwyd ef o'i blegid; yr oedd *ewyllys* gan yr hwn a'i hanfonodd iddo i'w wneuthur; ac yr oedd *gwair* ganddo i'w orphen: Ioan iv. 34. ſef hysbysu y Tad ei enw: Ioan i. 18; a xiii. 6; a xvii. 3. hyny yw, hysbysu dirgelwch anchwiliadwy ei gyfammod, a holl drefn ac ewyllys Duw, mewn perthynas i iechydwrïaeth ei bobl; ac i fyw a marw drostynt. "Fe a'i hanfonwyd at ddefaid cyfrgolledig tŷ Israel," a chenadwri rasol, a gwar-edigaeth effeithiol iddynt. Mat. xv. 24. Edr. ANGEL.

Ond yn fwyaf cyffredinol, mae y gair apostol yn cael ei briodoli i un wedi ei anfon gan yr Arglwydd Iesu i daenu yr efengyl ar hyd y byd. O blith ei ddygybllion, "efe a a ethol-edd ddeuddeg, y rhai hefyd a enwodd efe yn apostolion." Luc. vi. 13. Marc iii. 13, 14. Mat. x. 1, 2. Y maent yn cael eu galw, "deuddeg apostol yr Oen." Dat. xxi. 14. Hwy a anfonwyd, ar y cyntaf, at yr Iuddewon yn unig, ond cyn esgyniad Crist i'r nefoedd, cawsant ail anfoniad, "i fyned i'r holl fyd a phregethu yr efengyl i bob creadur." Marc xvi. 15, 16. Y genadwri oeddent i'w chyhoeddi oedd, "edifeirwch a maddeuant pechodau, yn enw yr Iesu, yn mlith yr holl genedloedd:" y newyddion da hyny o lawenydd mawr, fod Duw wedi edrych iddo ei hun am oen y poeth-offrwm; fod Duw wedi "dyoddef dros bechodau—y cyfiawn dros yr anghyfiawn, fel y dygai ni at Dduw." 1 Pedr iii. 18. Athrawiaeth y deuddeg apostol am yr Oen, yw deuddeg sylfaen y Jerusalem newydd; ac ni cheir un maen yn yr adeilad ysbyrdol hon, ond a fyddo wedi ei adeiladu ar y sylfaen hon.

Y mae yn berthynol i'r cenadon cyntaf hyn yn neillduol, ac yn wahanol oddiwrth bawb eraill, 1. Bod eu nifer deuddeg yn unig yn cyfateb i'r deuddeg patriarch, yn gwneuthur y pedwar henuriad ar hugain yn cylchynu yr orsedd fawr, ac yn cynrychioli eglwys yr Heu Destament a'r Newydd. Dat. iv. 4. Yn lle Judas fradwr y dewiswyd Matthias gan y dysgybllion, trwy goelbren, Act. i. 26.—2. Yr oedd yn rhaid eu bod wedi gweled yr Arglwydd Iesu yn y cnawd. "Yr hyn a welsom ac a glywsom ydym yn ei fynegi i chwi." 1 Ioan i. 1—3. Luc, i. 2. "Canys i hyn yr ymddangosais i ti, i'th osod yn weinidog ac yn dyst o'r pethau a welaist." Act. xxvi. 16.

"Ac yn ddiweddaſ oll y gwelwyd ef geny finau hefyd, megys gan un anhymmig." 1 Cor. xv. 8. Er mai un wedi ei eni allan o amser oedd Paul (yr hyn y mae gair anhymmig yn arwyddo) eto efe a welodd Grist yn bersonol. Yr oedd yn anghenheidiol iddynt fod wedi ei weled ar ol ei adgyfodiad; canys dyna y pwnc mawr i'w sicrhau, fel tystion o hono, wedi ei weled a'u llygaid.—3. Yr oedd eu gosodiad a'u hanfoniad, yn uniongyrch gan Grist ei hun, heb na dewisiad, na galwad neb arall. "Fel yr anfonais fi i'r byd, felly yr anfonais inau hwythau i'r byd. Neu, "Fel y gwnaethost fi yn Apostol i'r byd, felly y gwnaethum inau hwythau yn Apostolion i'r byd." Ioan xvii. 18. Campbell. Efe yw anfonedig y Tad, a hwythau ydynt ei anfonedig ion yntau i'r byd: y mae rhyw gyfatebolrwydd rhwng eu hanfoniad hwy a'i anfoniad yntau.—4. Yr oedd eu tystiolaeth am Grist yn sicr ac yn anfaeledig; ac yr oedd y dystiolaeth gadarn hon i fod yn sylfaen i'r holl eglwys. yn mhob oes, i adeiladu fydd arni. Yr apostolion a'r prophwydi yw sail yr eglwys yn athrawiaethol: eu tystiolaeth hwy am y sylfaen sydd i'w chredu, ac i orphwys yn ddisigl arni. Un sail sydd ganddynt oll. Er bod amrywiol o dystion, ac wedi byw mewn amrywiol oes-oedd; eto un sail sydd ganddynt i dystiolaethu am dani, a'u tystiolaethau yn cydgorio yn ogoneddus. Eph. ii. 20. Mat. xvi. 18. Dat. xxi. 14. Dechreuodd Crist, yn ei berson ei hun, draethu am yr iechydwrïaeth fawr; wedi hyny a sicrhawyd i ni gan y rhai a'i clywsant cf. Heb. ii. 3.—5. Yr oedd "Duw hefyd yn gyd-dystiolaethu, trwy arwyddion a a rhyfeddodau, ac amryw nerthoedd a doniau (neu *miracles*, *rhaniadau*) yr Ysbyrd Glan, yn ol ei ewyllys ei hun." Heb. ii. 3, 4. Wedi eu hail anfoniad, gwisgwyd hwynt a nerth o'r uchelder, trwy ddisgyniad yr Ysbyrd Glan arnynt. Ymddangosodd iddynt dafodan gwahanedig, megys o dan, ac efe a eisteddodd ar bob un o honynt. A hwynt oll a lanwyd a'r Ysbyrd Glan, ac a ddechreusant lefaru a thafodau eraill, megys y rhoddes yr Ysbyrd Glan iddynt ymadrodd." Act. ii. 2—4. Wele ychydig o bysgodwyr tlodion o Galilea wedi eu harfogi o'r nefoedd i ddarostwg y byd tywyll gelyniaethol tan lywodraeth Iesu o Nazareth—a phwy a all sefyll o'u blaen? Gwnaed hwy yn hyfion ac yn gedyrn i ddwyn eu tystiolaeth tra phwysfawr gerbron pawb. "Nis gallwn ni (meddaut) na ddywedom y pethau a welsom ac a glywsom." Act. iv. 20. Cafodd miloedd eu dwys-bigo; "a'r Arglwydd a chwanegodd at yr eglwys y rhai a fyddent gadwedig." Cyfododd erledigaeth yn eu herbyn; llabyddiwyd Stephan gan yr Iuddewon; a lladwyd Iago brawd Ioan, un o'r deuddeg a'r cleddyf, gan Herod frenin. Act. xii. 1, 2. Wedi bod yn Jerusalem tua deunaw mlynedd, gwasgarwyd hwynt oll oddi yno i amrywiol wledydd, gan

gymeryd eu cyfarwyddo, moddant i'w hamrywiol gylohoedd trwy goelbren; Pedr i Pontus, Galatia, a'r lleoedd o amgylch; Andrew i Scythia a Sogdiana; Ioan i Asia Leiaf; Philip i Armenia, Media, a Colchis; Bartholemew i Arabia Ffelig; Mathew i Caldea, Persia, a Parthia; Thomas i Hyrcania, Bactria, ac India; Judas i Syria a Mesopotamia; Simeon y Canaanead i'r Aipht, Cyrene, Lybia, a Mauritania; Mathias i appadocia a Colchis; Iago, brawd Judas, a rosodd yn Jerusalem. Edr. eu henwau.

Yr oedd Paul yn enwog yn mhllith yr Apostolion. Mewn modd neillduol y mae yn ei alw ei hun yn "Apostol y Cenedloedd, ac yn mawrhau ei swydd." Rhuf. xi. 13. Ymddiriedwyd iddo am efengyl y dienwaediad, megys am efengyl yr onwaeniad i Pedr. Gal. ii. 7. EDR. PAUL, PEDR, &c.

Mae yr enw hwn yn cael roddi hefyd i weinidogion teithiol cyfredin yr eglwys, megys Andronicus, Junia, &c. Rhuf. xvi. 7. Cyfieithir y gair *Gr.* ἀποστολος (*apostolos*) *cenud, cenadau*, yn 2 Cor. viii. 16. Phil. ii. 25. Gellir cyfieithu y geiriau yn Ioan xiii. 16, "Nid yw apostol yn fwy na'r hwn a'i danfonodd." Campbell.

Llawer o gau apostolion a flinasant yr eglwysi yn foreu, yn enwedig eglwysi Syria, Galatia, Corinth, Colosse, &c. Act. xvi. Gal. i. 7—9. 2 Cor. x, xi. Col. ii. Gwel Witsius *Melet*, p. 30.

APOSTOLIAETH, swydd apostol, neu apostolion, y rhai oeddent i bregethu yr efengyl, plann a chadarnhau eglwysi, bedyddio, urddo gwemidogion, a gwneuthur gwyrthiau. Mat. xxiii. 12; a x. 1. Act. xiv. 25. 1 Cor. iii. 6.

APOTHECARI-ESAU, *Heb.* קָוֵר [*cy-mysgur*] cymysgydd cyferi meddygol, neu berarogla. Exod. xxx. 25, 35. 1 Sam. viii. 13. Preg. x. 1.

APPELIO, *Llad.* APPELLO; *Saes.* APPEAL: cyffroi hawl, gymeryd cwyn; cyrchu at llys uwch: galw am farn arall. "Appelio yr wyf at Cæsar." Act. xxv. 11, 12, 21, 25. *Καίσαρα τζαλουμαι* yr wyf yn galw ar Cæsar, neu yn cyfeirio fy achos i Cæsar; sef yn cyfeirio fy achos o llys ls i llys uwch.

APPIL-FFORUM. Y gair Fforum, yn *Llad.* a arwydda "lle marchnad;" oddiwrth y gair *Gr.* φέρω, *cario, dwyn*; lle y carient bethau i'w gwerthu. Gyd âg enw cadarn, arwydda tref farchnad; fel *Fforum Julii, Fforum Claudii, Fforum Appii*, neu *Appii-forum*. Yr oedd y dref hon ar y ffordd o Rufain i Capua a Brandesium; yn nghylch 51 milltir o Rufain, a 18 o'r Tair Tafarn. Cafodd ei henw, tebygol, oddiwrth Appius Claudius; yr hwn, yn ei uchel-faeroniaeth, a wnaeth y ffordd o Rufain i Capua, yr hon a alwyd ffordd Appius, *via Appia*. "Yn marchnad Appii-forum." Dr. M. Hyd yma y daeth Cristionogion Rhufain i gyfarfod Paul yn ei ffordd yno o Puteoli. Act. xxviii. 15.

APPWYNTIO, *Ffr.* APPOINTER; *Saes.* APPOINT: gosod, nodi, trefn, penodi.—"Nid appwyntiodd Duw ni i ddigofaint." 1 Thea. v. 9. "Ni ddarparodd Duw ni," &c. Dr. M. Ni osododd, ni threfnodd Duw ni: ein hiechydwrtaeth trwy Iesu Grist, ac nid ein colledigaeth, oedd y dyben gan y Duw mawr yn ei olwg, yn ei waith yn ein creu, ein hethol, ein galw, a'n hadgenedlu; yn ein cyfiawhau a'n hadgenedlu; yn ein cyfiawhau a'n sancteiddio: am hyny, mae yn ofynol fod ein holl ymddygiad yn addas i'r cyfryw osodiad, a threfniad grasol a gogoneddus: "Gan hyay byddwn sobr, wedi ymwiago & dwyfroneg ffydd a chariad, ac & gobaiith iechydwrtaeth yn lle helm." Bydded ein hymdrechiadau ni yn unol & threfniad Duw, a'i osodiad grasol mewn perthynas i ni. 1 Pedr i. 2; a ii. 8. Ioan iii. 16. Rhuf. viii. 29; a ix. 22. Judas 4. 2 Thea. ii. 13. 14. Eph. i. 10; a ii. 10. 2 Tim. ii. 20, 28.

APPHIA, *Gr.* Ἀψία. Barnodd rhai o'r hen dadau mai gwaraig Philemon oedd Apphia yr anwylyd (*Ἀψία τῆ ἀγαπητῆ*) gan fod yr apostol yn cyfeirio ei epistol ati hi ac Archippus, gyda Philemon: o'r hyn lleiaf, tebygol eu bod yn ei deulu, ac yn rhyw berthynasau iddo. Philem. 2.

APHEC, אֶפֶס [nerth] 1. Dinas yn llwyth Judah, lle y gweryllodd y Philistiaid pan gymerywyd arch Duw: 1 Sam. iv; bernir mai yr un oedd ag Aphecha. Jos. xv. 53.—2. Dinas yn ngwastadedd Jezreel, lle y tarawyd Saul. 1 Sam. xxix. 1.—3. Un arall yn llwyth Aser, yn agos i Sidon. Jos. xix. 30; a xiii. 4.—4. Dinas yn Syria, un o brif ddinasoedd Benhadad, lle cilioodd y Syriaid yn ol mewn chwidr-frys, ac y lladdwyd 27,000 o'r gwyr a adawsid, gan fur y ddinas yn syrthio arnynt. 1 Bren. xx. 26. Yr oedd hon yn sefyll rhwng Heliopolis a Biblos.

APHIA, אֶפֶס [*llefaru, neu chwythu*] mab Becorath. 1 Sam. ix. 1.

APHRAH, אֶפְרָח [*llychfawr*] lle yn agos i Jerusalem; teml, hwyrach, a alwyd tŷ Aphrah. Mic. i. 10.

APHSES, pen y deunawfed teulu offeiriadol. 1 Cron. xxiv. 15.

AR, rhagddod, megys, *ar y ddaear, ar y lluar, ar i fyny, ar i waered*; "Galwodd ar yr Arglwydd." Fel rhagddod, mewn geiriau cyfansawdd, y mae yn ychwanegu at eu hystyr.

A'R, sef, a yr; megys *hwn a'r llall*. Hefyd, weithiau, fel rhagenw; megys *a'r ni allo*.

AR-ARDD-ARDDWR-AREDIG, *Gr.* *apow, aroo*; *Llad.* Aro. *Ar* yw tir wedi ei aredig, nen a ellir ei aredig.—"Heb âr na medi." "Heb arddiad na mediad." Dr. M. Gen. xlv. 6. Tebygol fod yr Aiphtiaid, wedi gweled cyflawniad o ragddywediadau Joseph hyd yma, sef am ddwy flynedd, yn cymeryd eu cynghori ganddo rhaglglaw, ac wedi gadael heibio yn gwbl ddirodi eu hâd trwy eu hau

heb olwg am gynhaaf.—“Yr arddwyr a arddasant ar fy nghefn; estynasant eu cwysau yn hirion.” Salm exix. 3. Mae y geiriau yn gosod allan grolondeb gelynyon yr eglwys, yn ei llwytho â beichiau trymion, ac yn ei fflangellu mor ddideimlad a phe buasant yn aredig wyneb y maes; a hyn hefyd dros hir amser, fel pe na buasai diwedd i'w creulondeb. Maent yn dangos hefyd hir amynedd y duw-ion, dan ddyoddefiadau maith a thrymion. “Y mae amynedd y fyddloniaid y fath,” medd Luther, “fel y maent yn barod i roddi eu cefnau i'r arddwyr; a hyn nid am ddiwrnod neu ddau, ond am eu holl fywyd.” Amynedd sydd â therfynau iddo a ellir ei gael yn mhlith y Paganiaid; ond y mae i amynedd y fyddloniaid barhad; mae y fath amynedd ag sydd yn ymddangos yn ddiderfyn ac yn anfeidrol. Y mae yma ddau beth, cwbl wrthwyneb i'w gilydd, yn cydgyfarfod, sef parhad y cwysau ar gefnau y fyddloniaid, a'u buddugoliaeth barhaus hwythau, yn canu am y rhai sydd yn gyru y wedd, “eto ni'm gorfuant; yr Arglwydd cyflawn, efe a dorodd raffau y rhai annuwiol;”—a dyna yr aredig yn darfod. Job iv. 8. Esa. l. 6; a li. 23. Mic. iii. 12. Salm cxix. 2, 4. Mat. x. 17; a xxvii. 26.

AR, אר [*yn gwyllo*] neu ARIOPOLIS, neu ARIEL MOAB, neu RABBATH MOAB. Esa. xxix. 1. Deut. iii. 11. Prif ddinas y Moabiaid, yn sefyll ar yr afon Arnon, yr hon oedd yn ei rhanu yn ddwy ran. Sehon, brenin yr Amoriaid, a'i llosgodd â than. Num. xxi. 28. Brenin Assyria a'i dinystriodd mewn un noswaith. Esa. xv. 1. Yn nghylch A. D. 300, llynwyd hi gan ddaear-gryn.—Ymddengys fod holl dir Moab yn cael ei alw AR, oddiwrth enw y brif ddinas.

ARABIA, Heb. ארבה [*cymysg; cymysg o bob anialwch, creigiau, pyllau, &c.*] gwlad eang yn Asia, yr hon a ddosbarthir yn dair rhan:—ARABIA DESERTE, neu Arabia Anial; ARABIA PETREA, neu Arabia Garegog; ac ARABIA FFELIX, neu Arabia Ddedwydd.—Arabia Anial, neu Ddiffaeth, sydd yn sefyll rhwng Euphrates o du y dwyrain a'r gogledd, a mynyddoedd Gilead o du y gorllewin, ac Arabia Ddedwydd ar y deheuol. Yr oedd yn cynnwys yr Itureaid, y rhan ddwyreiniol Edom, a'r Nabothaidd, a phreswylwyr Cedar, &c. y rhai a grwydrent o le i le, i geisio porfa a dwfr i'w hanifeiliaid, heb na thai, na dinasoedd, na thrigfanau. Arabia Ddedwydd sydd yn sefyll o du y deheuol i Arabia Ddiffaeth, ac a wahanir oddiwrthi gan fraich o fynydd; yn terfynu ar du y dwyrain gan gainc o Fôr Persia, ar du y deheuol gan y Môr Mawr, ac ar du y gorllewin gan y Môr Coch. Y mae helaethrwydd o aur ac arian yn y wlad hon, ac yn enwedig o lysiau arogl-bêr. Y bobl yn gyffredin oeddent yn trigo mewn pebyll yn y maes. Yr oedd hon yn meddiant hiliogaeth Joctan, ac Arabia Garegog yn meddiant hiliogaeth Ismael. Y mae Arabia Garegog, a

elwir yn fwyaf priodol ארבה Arabia, sef y Gorllewin, ar y deheuol i Palestina, ac yn cynnwys yr Edomiaid deheuol, yr Amaleciaid, yr Ethiopiaid, &c. Yma yr oedd mynydd Sinai yn sefyll, lle y rhoddwyd y gyfraith i Moses. Y bobl gyntaf a fu yn gwladychu yma oedd hiliogaeth Joctan. Gwlad eilun-addolgar iawn ydoedd hi gynt; ac felly mae yr awr hon hefyd, mewn mawr dywyllwch eilun-addoliaeth. Gwel Blayney ar Jer. xxv. 24.

Y mae Arabia, yn gyffredinol, yn garegog, creigiog, a mynyddig; yn benaf yn y parthau hynny sydd yn awr yn mhell oddiwrth y môr. Yn rhedfa llawer o oesoedd, y mae gwastadedd helaeth iawn rhwng y mynyddoedd, yn nghanol y wlad, wedi cael ei ffurfio trwy enciliaid y môr. Hwn yn awr yw y darn mwyaf firwythlawn ac amaethyddol o'r wlad; y poethaf hefyd yw. Yn uchel yn y mynyddoedd y mae yr awyr yn llawer oerach nag yn y gwastadedd; y maent hefyd yn cynnwys planigion ac anifeiliaid o wahanol rywian. Y gwastadedd a elwir Tehama. Gwel Calmet's Dictionary, by Taylor; a Kitto's Cyclopaedia, dan y gair ARABIA.

ARABIAD-IAID, ארבי [*cymysg, anialwch*] preswyllydd Arabia. Poblogwyd Arabia Ffelix, neu Arabia Ddedwydd, y rhan fwyaf, gan deulu lluosog Joctan, o hiliogaeth Sem. Y taleithau eraill a breswyllywyd gyntaf, tebygol, gan y Rephaimiaid, yr Emmiaid, Zamzumaidd, Amaleciaid, yr Horiaid, ac eraill o hiliogaeth Cus, mab hynaf Cam. Y Cusiaid a ymlidiwyd ymaith yn raddol gan hiliogaeth Nachor, Lot, ac Abraham. Ismael a sefydlodd gyntaf yn Hejas. Edr. ISMAEL. Taenodd ei hiliogaeth yn raddol dros y rhan fwyaf o barthau gogleddol Arabia, Yr hen Arabiaid oedd eilun-addolwyr o'r ffeid diaf—yn addoli llu y nefoedd, yr haul, y lleuad, y sêr, ac angelion, a dynion a fu yn enwog yn eu plith; addolent lawer o feini mawrion, y rhai, hwyrach, oeddent leoedd addoliad y gwir Dduw gan eu'hynafiaid. Gen. xxviii. 18. Y Persiaid a ddygasant grefydd y Magiaid i'w plith. Yr Iuddeuon, yn ffoi rhag creulondeb y Rhufeiniaid, a daenasant eu crefydd yn mhlith rhai o honnynt. Pregethodd Paul yn Arabia. Act. ix. Dychwelwyd llawer o honnynt at Gristionogaeth er yn foreu. Er yr amser y cyfododd Mahomet, A. D. 608, neu yn hytrach ei fuddugoliaethau, A. D. 630, y maent yn gyffredinol wedi bod yn ganlynwyr i'r twyllwr hwnw:

Yr oedd i Ismael ddeuddeg o feibion, yn dadau i gynifer a hyny o lwythan; trigasant yn nesaf at eu perthynasau, hiliogaeth Lot, ac Abraham o Ceturah, ac Esau tad yr Edomiaid. Cynnyddasant yn raddol, hyd nes y llyncasant eu cymydogion i'r gogledd a'r dwyrain, os nid y rhan fwyaf o hiliogaeth Joctan yn Arabia Ffelix. Llauer o honnynt a fasnachasant yn foreu a'r Aiphtiaid mewn pêr-aroglan. Gen. xxxvii. 27; a xxxix. 1. Yn mhen oesoedd

wedi hyny, maenachasant â'r Tyriaid mewn llawer o bethau. Ezec. xxvii. 15—25. Nifer lluosog o honynt a grwydrasant oddiamgylch, gyda'u hanifeiliaid, yn trigo mewn pebyll, heb un drigfa sefydlog. Esa. xiii. 20. Y maent bob amser wedi bod yn nodedig am y pechodau mwyaf ysgeler, y cyfryw na ddymunai neb i'w gyfeillion nac i'w elynion i fyw ynddynt. Y mae yn wir hynodol, na ddarostyngwyd hwynt gan neb o fuddugoliaethwyr mawrion y parhau hyny o'r byd, er y buasai hyny yn ddymunol ganddynt, ac er i amryw o honynt ymgais am hyny. Anfonasant anrhegion i Solomon; ond nid ymddengys i'w dad nac yntau eu darostwng. 1 Bren. x. 15. Anfonasant anrhegion o ddeaddellau i Jehosaphat; ond yn fuan wedi hyny ymunasant yn y cyng-hair mawr yn ei erbyn. 2 Cron. xvii. 11. Salm lxxxiii. 6. Teyngol iddynt ymosod yn erbyn Uzziah, brenin Judah; ond cynnorthwyodd Duw ef yn eu herbryn. 2 Cron. xxvi. 7. Am ychwaneg o'u hanes, Edr. ISMAEL.

"Ti a cistedaist ar y ffyrdd iddynt hwy, megys Arabiad yn yr anialwch." Jer. iii. 2. Awyddfryd yr Arabiaid sydd fawr, yn dysgwyl ar y ffyrdd am deithwyr yn myned heibio, i'r dyben i'w hysbeilio. "Dyagwyllent," medd Syr John Chardin, "am y *caravans* (mintai o farsiantwyr yn cydymdaith) gyda'r awyddfryd mwyaf, yn edrych oddiamgylch iddynt o bob tu, yn ymgyfodi ar eu meirch, yn rhedeg yma ac acw, i edrych a ganfyddent ddim mwg, neu lwch, neu brysg, ar y ddaear, neu ddim ol dynion yn ymdaith heibio." Gwel Harmer's *Obs.* Vol. I. c. 2. *Obs.* 7. Cyfelyb i hyn oedd awyddfryd Israel i fyned ar ol eilunod.

ARAD [*asyn gwylt*], dinas yn sefyll o du y deau i Judah a thir Canaan, yn Arabia Garegog. Yr oedd brenin Arad yn wrthwynebwyr i Israel yn eu ffordd i Ganaan. Num. xxi. 1. Israel wedi hyny a ddystrywiasant eu gwlad a'u dinasoedd. Adn. 3.

ARADĒ (âr), *Gr.* *aparrov*; *Llad.* *Aratrum*; *Heb.* אֲרָד *arets, daear*, neu אֲרָדָה *heroe, tori*; offeryn i aredig tir. Y mae amryw fath o erydr, yn addas i natwr y tir sydd i'w aredig. Y mae tir cryf yn gofyn gwahanol offeryn na thir gwan, brau, i'w dori. Y mae erydr yr oes bresenol yn rhagori ar y rhai arferedig gynt, pan y mae amaethyddiaeth wedi diwygio llawer, a phob math o gelyfddydau wedi eu hystyried a'u profi, gan wyr o ddyg, deall, meddiannau, ac astudrwydd.—"Nid oes neb a'r sydd yn rhoi ei law ar yr aradr, ac yn edrych ar y pethau sydd o'i ol, yn gymhwys i deyrnas Dduw." Luc ix. 62. Geiriau diarebol ydynt yn darlunio dyn diosaf, diymroad, annewr. Rhaid i aradrwr da fod â'i feddwl wrth ei orchwyl, ac nid edrych oddiamgylch, fel y toro y gŵys yn gywir; felly rhaid i bawb sydd yn bwriadu bod yn ganlynwyr Crist, neu i lafurio yn ngwaith y

weinidogaeth. Rhaid iddynt, yn lle edrych ar y pethau o'u hol, edrych ar eu gwaith, gyda gofal parhau, ac ymroad dewr-wych. Heb hyn nis gallant iawn gyfranu (*ορθορομειν*) neu iawn *gyfarwyddo* gair y gwirionedd. 2 Tim. ii. 15.

ARAETHI—EITHIAU—IO (âr), arawd, ymadrodd; ymadroddi, llefaru, parabl. Esa. iii. 8. Act. xii. 21; a xxiv. 1. Araethyddiaeth yw llefaru pob rhyw araeth ac ymadrodd, yn eglur, yn drefnus, yn hysain, yn weddus, ac yn ganmoladwy.—Yn gyntaf, o ran llais; rhaid yw i'r areithiwr gadw cymedroldeb: sef na bo y llais yn rhy ddwfn, neu gryf, neu rhy fain, neu rhy isel; ac na bo yn unsain, neu yr un fath o hyd. Yn nesaf, llefared bob gair mewn cyfaddasrwydd, yn ol y frawddeg, neu y rhan ymadrodd, a'i arwyddocâd; fel y byddo amrywder, neu wahaniaeth, ac anghyffelybrwydd y nwydan, a'r achos yn gofyn, ac yn goddef. A rhaid llefaru pob brawddeg yn ol rhywiau y nwydau, a'r achosion defnyddiol, a fo yn amgylfredig yn yr araeth.—Yn ddian, un o'r priodoliaethau penaf sydd yn perthyn i areithiwr ffraethlawn, a pharabl-ddoeth, yw bod ei dafod yn wiagi, yn gyflymair, yn drobelydr, ac yn arferol o draethu, a hōni pethau, i gynyddu araethwriaeth, a ffraethineb.—Yn ail, o ran ymddygiad y corff: rhai i'r areithiwr gymeryd gofal ar iddo fod yn ŵraidd, ac yn amneidlyd, a'i ddull a'i osgo yn gymhwys yn cydffurfio yn y llais â'r pwysau, a gydweddo â'r araeth. Mae yr ymddygiad yn rhoddi enaid, neu rym yn y pethau a adroddir; yn cynhyrfu y gwrandawyr; yn eu tyneru hwynt i wrando; gan lareiddio a meddalhau eu coledigaethau gwrthnysig; gan beri iddynt goelio mai gwir yw y peth, yn yr hwn y mynent eu sefydlu. Ac yma y mae yn peth hynod i'w ystyried: nid amgen, nad yw yr araeth a ysgrifenis ar bapyr, ac felly a ddarllenir, yn gweithredu hanner cymaint yn nghalonau y gwrandawyr o ymoddfrydi a derbyniad, a phan draethir hi ar dafod leferydd, yn wiwrwydd, ac yn soniarus, ac o-ddvfinder calon. Yr achos yw, am nas gall â'i raffol, neu bin ysgrifenu, ddelweddu, neu ddangos y mynydiau ymodol cyfaddas i'r ymddygiad a ddylai areithiwr, wrth ymadroddi, eu dangos, yn ol dirdeb, neu sicrwydd y nwydan, ac arwyddocâd y brawddegau, neu y rhanau ymadrodd. Ac o herwydd hyny, y dywed Plato, fod rhagoriaeth mawr rhwng fuffr ymddyddan yn hyffracth, ac ysgrifenu yn hyddoeth: oblegid ni a welwn laweroedd a ymadroddant yn barablaidd iawn, heb fedru rhoi eu meddwl mewn ysgrifen hanner da: ac eraill yn y gwrthwyneb, yn ysgrifenu eu meddwl yn odidog, ac yn parablu yn drwagl ac anghymen.

Nid wyf yn rhoddi ar lawr yma pa wedd, yn bendant, y mae i areithiwr ymddwyn o ran y pen, y llygaid, y ddwyfron, y traed, a'r dwylaw;

oblegid y mae yn hawsach dysgu hyny wrth edrych ar ryw wyr doeth, dysgedig, pa un bynag ai pregethwyr duwiol, ai cyfieithwyr parabl-bêr, yn ymddwyn eu hunain ar air ac ymddygiad, bob rhan o'u cyrff, pan fyddant naill ai yn pregethu gair Duw yn ddirfrydus ac yn effeithiol, ynte, yn llysoedd, neu ddadleudai breninoedd, yn areithio yn mhlaid cyf-iawnder, rhwng plaid a phlaid, rhwng gwan a chadarn, i gael o bawb a ddylai, er meithrin brawdgarwch, a mammaethu cytundeb, a chynnal tangnefedd. Gwel Rheithorig Gym-raeg, gan Henry Perri.

ARAF-EDD-WCH (rhaf), afrys, hwyrfrydig; esmwyth, mwyn, tirion, llonydd, llariaidd. —Araf deg, sef yn raddol, diffysio; gan bwll. —“Mi a gerddaf yn araf fy holl flynyddoedd, yn chwerveidd fy enaid.” Esa. xxxviii. 15. Y gair *Heb.* אַרְאָה a gyfieithir yma *cerdded yn araf*, a arwydda *cerdded mewn hyfrydwch*, fel yn Salm xlii. 4; lle y mae yr un gair yn cael ei arferyd: “Cerddwn gyda hwynt i dŷ Dduw, mewn sain can a moliant.” Rhodiaf, fel pe dywedasai y brenin, gyda llawenydd a hyfrydweh, yn heddwch yr Arglwydd, a diolchgarwch iddo, wedi i mi gael goruchafiaeth ar (5y) chwerveidd presenol fy enaid. “Canys dywedodd wrthyf,” sef am estyniad fy nyddian, “ac efe a'i gwna,” ac am fod ei adlewid ef, yr hwn sydd yn ddigelwyddog, genyf, mi a rodiaf mewn llawenydd a gorfoledd, wedi cael buddugoliaeth ar, a gwaredigaeth oddiwrth, chwerveidd fy enaid. Y mae addewid Duw yn sail gorfoledd a llawenydd iddo. “Mi a gryydras fy holl flynyddoedd mewn chwerveidd fy enaid.” Dr. M. “Mi a gerddaf yn *myfyr* i ar chwerveidd fy enaid.” Lowth. “Mi a gerddaf yn *araf* yu chwerveidd fy enaid.” *Saes.* Ond y mae y cyfieithad uchod yn cael ei gadarnhau gan arferiad yr un gair yn y Salm, ac yn addas i'r lle a'r agwedd a weddai fod ar ysbryd y brenin. 2 Bren. xx. 4, 5. Rhuf. iv. 12. Esa. xviii. 4; a xxviii. 16; a xxix. 16; a xxxix. 8. *Munster Ver. Vitringa.* —Ahab a orweddodd mewn sachlian, ac a gerddodd yn araf. 1 Bren. xxi. 27. Ac a gerddodd dan oblygu a chrymu ei ben; felly y cyfieitha y LXX. a'r *Vulg.* y gair *Heb.* חָנָן. Nid yr un gair a briodolir yma i Ahab ag y mae'r brenin duwiol Hezechiah yn ei arferyd. Arafodd Ahab wrth eiriau Elias yn cyhoeddi barnedigacath Duw yn ei erbyn ef a'i deulu; plygodd ei ben, ac a gerddodd yn ddirfryd; ond ni chafodd ei gyfnewid: yr un dyn oedd efe wedi hyny, a chya hyny, fel y gwelwn yn pen. xxii. 18. Plygiad ac arafwch natur oedd, dan ddychrynfeydd o ofn barnedigacathau Duw; a hyny ond amserol, hob ymostyngiad grasol enaid ger bron Duw, mewn gwir edifeirwch a dychweliad at Dduw. Ofn y farn, nid yr olwg ar ddrwg ei bechod, a'i plygodd. Arbedodd Duw ef am hyn, o ran ei berson ei hun; ond, fel Pharaoh, wedi ei arbed, chwaneodd bechu

yn erbyn yr Arglwydd. Esa. lviii. 5.—“Bydded eich arafwch yn hysbys i bob dyn.” Phil. iv. 5. Bydded eich mwynedd-dra (εὐσεως) eich addfwynder, a'ch amynedd, mor amlwg yn eich ymddygiad tuag at bob dyn, fel y byddo yn amlwg i bawb. Dengys yr arafwch hwn, 1. Yn cyd-ddwyn yn addfwyn ac yn amyneddgar â gwendidau eraill; fel Dafydd, yn ei arafwch tuag at ei frodyr cerfigenna. —2. Yn gogwyddo at feddwl y goren am eraill mewn pethau amheus. —3. Yn rhybuddio ac yn adgyweirio eraill o feisw amlwg, “mewn ysbryd addfwynder.” Y mae yr Arglwydd yn agos, yr hwn a wyr bob peth, a farn yn gywir, ac a'n hamddiffyn yn ein hamafwch a'n haddfwynder. Rhuf. xv. 1. 2 Pedr iii. 8, 14. Salm xxxiii. 18. Iago v. 8, 9. Mat. v. 16, 39—42; a xvii. 17; a xviii. 34, 35. 1 Cor. vii. 29, 30, 31. Tit. iii. 2. 1 Pedr iv. 7.

ARAFNA, ARAUNA, ORNAN, אֲרָנָה *aroneh*, אֲרָנָה *ornan*. Er mai Jebusiad oedd o geredd, caniatawyd iddo gael llawr-dyrnu a thir, cyffagos i fynydd Seion. Ar y fan hono yr ymddangosodd angel yr Arglwydd, ac y llefarodd wrth Gad y prophwyd, am iddo orchymyn i Dafydd adeiladu allor yno; y lle, wedi hyny, yr adeiladwyd y deml ynddo. Er mai Jebusiad o genedl ydoedd, eto, dangosodd ar yr achos hwn barch, nid bychan, i'r brenin Dafydd, serch at Israel, a haelioni at achos Duw. Rhoddodd Arauna, gyda haelioni breninol, yr ychain yn boethoffrwm, y llawr-dyrnu, a'r holl offerynau perthynol i'r ychain, yn lle cynnwd: eithr y brenin a'u gwrthododd, ond a brynodd y llawr-dyrnu a'r ychain am 50 o siclau arian. 2 Sam. xxiv. 16, 18. 1 Cron. xxi, &c. “Chwe' chan siel o aur.” 1 Cron. xxi. 25; sef am yr holl dir, tebygol, a ddewisodd Dafydd wedi hyny i adeiladu y deml arno. Y 50 o siclau oedd yn unig am y llawr-dyrnu a'r ychain. Gwel *Univ. History*, Vol. IV. p. 55.

ARAIL-EILIAW (rhail), cyvnal, gofalu am, bugeilio, coledd.—“Rhait i mi arelliaw ar ei hyny.” Ioan x. 16. W. S.

ARALL, ERAILL (ar-all), un heblaw y cyntaf; un drachefn: nid yr un; un gwahanol. Gen. xxx. 24. Caleb oedd âg ysbryd arall ganddo; sef un rhagorach nag oedd gan yr ysbwyrr anghrediniol i ymddiried yn ngallu ac addewid Duw. Num. xiv. 24. Saul a aeth yn ddyn arall, ac a gafodd galon arall; hyny yw, derbyniodd galondid a hyfdra, awdurdod a chymhwysderau llywodraeth, yn haelaethbach nag yr oeddent ganddo o'r blaen. 1 Sam. x. 6, 9. Y mae gau athrawiaeth yn cael ei galw yn efengyl arall. Gal. i. 6, 7. Er nad oedd ynddi ddim cymhwysder i'r enw, oblegid nad ydoedd yn dwyn dim newyddion da i bechador colledig; ond felly y galwai y gau athrawon eu hathrawiaeth gyfeiliornus; mynent ei galw yn efengyl; ond yr apostol a'i

geiliw yn efengyl arall, ac y mae yn cyhoeddi anathema yn erbyn y rhai sydd yn ei phregethu.

ARAM. אַרָם [*uchelder*] 1. Pummed mab Sem. Gen. x. 22.—2. Wyr Nachor, tad yr Aramiaid, neu y Syriaid. Gen. xxii. 21. 1 Cron. i. 17. Aran yw yr enw Hebraeg am Syria. Num. xxiii. 7. Edr. SYRIA. Hiliog-aeth Aram a boblogasant y gwledydd hyny, a alwai y Groegwyr Armenia, Mesopotamia, a Syria. Cafodd gwlad Armenia ei henw oddiwrth Aram. Mesopotamia a elwir yn *Heb.* אַרָם אַרָם *Aram Naharaim*, hyny yw, Aram rhwng y ddwy afon; yr hyn hefyd yw ystyr yr enw *Gr. Mesopotamia, Mesopotamia*.—Padan Aram; hyny yw, Aram ffrwythlawn, neu neillduedig. Parkhurst. Gen. xxii. 18. Yr un cyfieithiad sydd yn y Groeg i Padan Aram, ac i Aram Naharaim, sef Mesopotamia. Gen. xxv. 20; a xxviii. 6, 7; a xxxv. 9, 26. Ond Aram Naharaim oedd enw y wlad i gyd, rhwng y ddwy afon, Tigris ac Euphrates: a'r rhan ogledd o'r wlad hon a nodir yn yr ysgrythyrau wrth yr enw Padan Aram, neu Sadeh Aram, Maes Aram, yn cyfateb i'r wlad a elwir yn bresennol Diarbekr Proper. Hos. xii. 12. *Heb.*—Sonir hefyd am Aram Sobah, Aram Beth-rehob, Aram Damascus; yn ein cyfieithiad ni, Syria Zobah, Syria Beth-Rehob, Syria Damascus. 2 Sam. x. 6, 8.—3. Aram, neu Ram, mab Hesrom, a thad Aminadab. Ruth iv. 19. Mat. i. 4. Luc iii. 33. 1 Cron. ii. 10.—4. Aram mab Disan. Gen. xxxvi. 28.

ARARAT. Cyfieithir Ararat yn 2 Bren. xix. 37, Armenia. Y mae Armenia, tebygol, wedi ei ffurfio o'r ddau air Ararat a Minni. Jer. li. 27. Y mae gwlad Ararat, neu Armenia, yn dra mynyddig yn gyffredinol; ar ben un o'r mynyddoedd hyn y gorhwysoedd yr arch wedi y dylif. Gen. viii. 4. Y mae anglytundeb rhwng y dysgedigion pa fynydd oedd hwn o'r wlad hono. Rhai a farnant mai y mynydd a elwir yn bresennol Ardah, neu Parmak-dagh, ydoedd, yn y gogledd-ddwyrain o Armenia. Mae y mynydd hwn yn sefyll ar wastad-dir 36 o filltiroedd o ddinas Erifan. Y mae yn uchel, ac yn weledig gannoedd o filltiroedd oddiwrtho. Eraill a farnant mai mynydd Corda, neu Cordæan, oedd, yr hwn oedd yn nes eto i dir Sinar. Hyn sydd sicr, mai mynydd yn Ararat, neu Armenia, ydoedd; ac nid yw o ganlyniad i allel penderfynu pa un o honynt.

ARBED-U (ar-ped), cadw, cadw yn ol, noddu, diogelu, gwared, cynnilo.—“Yr hwn nid arbedoedd ei briod Fab, ond a'i traddododd ef drosom ni oll.” Rhuf. viii. 32. Mae y gair *arbed* yn y fan yma yn arwyddo pob peth croes i draddodi: ni chadwodd, nid attaliodd ei Fab. 1. Efe a'i rhoddodd. Ioan iii. 16.—2. A'i traddododd, fel aberth i'r laddfa—i garchar—i farn a choebedigaeth.

Mat. iv. 12; a x. 4; a xvii. 22; a xx. 18; a xxvii. 26. 2 Cor. iv. 11; lle mae yr un gair yn cael ei arferyd.—3. Efe a'i tarawodd, ac a'i drylliodd, a hyny yn ddiarbed. Zech. xiii. 7. Esa. liii. 10. Nid arbedodd ei roddi, a'i draddodi—nid arbedodd ef wrth ei daro a'i ddryllio. Esa. l. 8, 9; a liii. 7, 8. Gen. xxii. 12. Ioan iii. 16; a x. 17. Rhuf. iv. 25; a v. 6, 9, 10. Edr. TRADDODI.—“Efe a arbed yn helaeth.” Esa. lv. 7. *Heb.* יָרַם לְבָרָה *Efe a amlha i arbed*.—“O herwydd y mae efe yn barod iawn i faddeu.” Dr. M. Y gair *Heb.* מָלַח a gyfieithir yma *arbed*, a gyfieithir *madden*, yn Exod. xxxiv. 7, 9. Lef. iv. 20, 26, 35. Num. xiv. 17. Deut. xxix. 20. Salm lxxxvi. 5; a cxxx. 4. Neh. ix. 17. Dan. ix. 9. “*He will abundantly pardon.*” *Saes.* Mae y fath anfeidrol raslonrwydd yn yr Anglwydd, y fath gyfoeth o drugaredd yn Nuw, a'r fath anfeidrol werth yn aberth Crist.—“yn yr hwn y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau,” fel y mae efe yn derbyn pechaduriaid edifeiriol gyda llawenydd a hyfrydych. Mic. vii. 18, 19; yn maddeu iddynt yn rhwydd, yn helaeth, yn aml, ac yn barhaus מְלִיחָה מְלִיחָה *Duw y maddeuadau* yw ei enw. Neh. ix. 17. Cosbodd ei Fab yn ddiarbed, fel y gallai, yn gyfiawn, faddeu i'w bobl yn ddiarbed. Y mae peidio ag arbed y naill yn rhoddi lle i arbed y llall. Dyna yr annogaeth gref a rydd y prophwyd i bechaduriaid i ddechweilyd ato—“Efe a arbed yn helaeth.” Joel ii. 17. Dan. ix. 19. Mal. iii. 17.

ARBENIG (arben), penaf, blaenaf. “Arbenig milwyr,” sef y penaf, y blaenaf o'r milwyr. Tywysogion ac arbenigion y ddinas; sef, blaenoriaid y ddinas. “Y gwyliau arbenig,” מְלִיחָה מְלִיחָה *y gwyliau goodeidig.* 2 Cron. xxxi. 8. Neh. x. 33. Galar. i. 4.

ARCH (ar), dymuniad, deisyfiad, gofyniad, eidduniad. Lef. xxv. 21. 1 Sam. xxvi. 11. Mat. xiv. 28.

ARCH, EIRCH, *Heb.* אָרָן *aran*, cist, ysgrin, coffr. **ARCH DUW,** neu **ARCH Y CFFAMMOD;** gogoniant Israel, pan oedd יְהוֹשֻׁפָּה yn preswyllo rhwng y cerubiad. Cist fechan ydoedd o goed Sittim, wedi ei gwisgo ag aur o fewn ac oddi allan, a choron o aur o amgylch: pedair troedfedd a hanner ei hŷd; dwy droedfedd ac agos i naw modfedd ei lled; a'i huchder yr un a'i lled. Ei chanaid oedd o aur pur, ac a elwid y drugareddfa; uwch ben hon yr arosai y שְׁמוֹנִים, neu yr arwydd o'r presennoldeb dwyfol; ac allan o ddan ben y canad hwn, yr oedd dau gerub aur, wedi eu gwneuthur o gyfanwaith morthwyl; y rhai, a'u hesgyll ar led, oeddent yn gorchuddio holl wyneb y drugareddfa oddi arnodd, ac a'u hwynebau, megys yn syllu arni hi. Yr oedd yn sefyll yn y cysegr sancteiddiolaf, yn y babel, ac yn y deml. O'i mewn hi yr oedd llechau y gyfraith; ac mewn rhyw gludfan

wrth ei phen blaen yr oedd y crochan aur a'r manna ynddo, a gwialen Aaron yr hon a flagurasai, ac ad-yagrifen o bum' llyfr Moses. Yr oedd i'r arch hefyd bedair modrwy aur, trwy ba rai y dodid y trosolion o goed Sittim, & pha rai y dygid hi gan y Lefiaid, pan y byddai achos yn gofyn. O'i blaen hi yr oedd gwaed yr aberth i gael ei daenellu, a'r arogl-darth yn cael ei losgi ar ddydd mawr y cymmod gan yr arch-offeiriad. Yr oedd y coffr, neu yr arch hon mor sanctaidd, fel yr oedd yn farwolaeth i neb edrych arni heblaw yr offeiriad; am hyny y dygid hi dan orchudd. Exod. xxv. 10, 22; a xxxvii. 1, 5. Num. iv. 5, 6, 20; a xvii. 10. Deut. xxxi. 26. 1 Bren. viii. 1. Heb. ix. 4. Ac yr oedd pob man yn sanctaidd lle y deuai arch Duw. Wedi cysegro yr arch trwy daenellu y gwaed arni, a'i heneinio a'r olew sanctaidd, yr oedd yn cael ei dwyn, yn ei holl deithiau yn yr anialwch, ar ysgwyddau y Lefiaid. Aeth yr offeiriad trwy'r Iorddonen o flaen y bobl, gan ddwyn arch Duw ar eu hysgwyddau; a phan ddaeth y rhai oedd yn dwyn yr arch hyd yr Iorddonen, a gwlychu o draed yr offeiriad oedd yn dwyn yr arch, yn nghwr y dyfroedd—yna y dyfroedd, y rhai oedd yn diagyn oddi uchod, a safasant, cyfodasant yn bentwr; felly y bobl a aethant drosodd. Wedi hyny y dygwyd hi i Gilgal. Dygwyd hi ar ysgwyddau yr offeiriad 13 o weithiau oddiamgylch Jericho—yr offeiriad yn y cyfamer, yn lleisio o flaen yr arch, & saith o udgryn o gyrn hyrddod (yn ol ein cyfieithiad ni) a'r mur a syrthiodd. Edr. JUBILL, UDGYRN. Wedi goreagyn gwlad Canaan, gosodwyd yr arch yn Siloh, lle y bu dros 300 mlynedd. Pan oedd yr Israeliaid yn ymladd a'r Philistiaid, dygasant arch Duw i'r gwersyll. Gorchfygwyd Israel, a'r Philistiaid a gymerasant arch Duw, ac a'i dygasant i Asdod. Dygasant hi i dŷ Dagon, eu heilundduw, fel arwydd o'u buddugoliaeth ar Dduw yr Hebraid. Ond buddugoliaethodd ar Dagon yn ei dŷ ei hun; a drylliwyd yr eilundduw yn ddarnau. I bale bynag yr anfonent hi, yr oedd yr Arglwydd yn taro y bobl & phlâau o'i hachos. Bu dda gan y Philistiaid ei hanfon yn ol, a llawer o arhigion gyda hi. Dygwyd hi gydag offrwm ar fên newydd, ar ddwy fuwch flith, hyd Beth-semes; yno y tarawodd yr Arglwydd 50,000 o wyr yn farw, am iddynt edrych yn arch yr Arglwydd. Edr. BETH-SEMES.—Oddiyno y cyrchwyd hi i dŷ Abinadab, yn y bryn, yn Ciriath-jearim: trigodd yno agos i 90 o flynyddoedd. 1 Sam. vi. a vii. Oddiyno y cyrchodd Dafydd hi, nid ar ysgwyddau y Lefiaid, yn ol y gorchymyn, ond ar fên newydd, i Jerusalem. Am i Uzzah estyn ei law ar yr arch, pan oedd yr ychain yn ei hysgwyd, y llidiodd Duw wrtho, ac a'i tarawodd yn farw; am hyny, Dafydd a'i trodd i dŷ Obod-Edom y Gethiad. Wedi iddo gylwed i'r Arglwydd fendithio tŷ Obod-Edom

er mwyn yr arch, Dafydd a'i cyrchodd mewn modd difrifol a rheolaidd ar ysgwyddau y Lefiaid, i Jerusalem, i'r babell a ddarparodd efe iddi, yn agos i'w dy ei hun. Yn mhen yn nghylch pedair blynedd wedi hyny y dygodd Solomon hi i'r gaffell sanctaidd. Num. x. 33—36. Jos. iii. 6; a xviii. 1. 2 Sam. vi. 1 Cron. xv. 1 Bren. viii. 1.

Pan ddinystriwyd y deml gyntaf gan y Caldeaid, nis gwyddom pa beth a ddaeth o'r arch: ond sicr yw, ei bod hi a'i holl ddodrefn yn eisieu yn yr ail deml. Dywedir fod yr Iuddewon, ar ol y caethiwed, wedi gwneuthur un lled debyg iddi, ac wedi rhoddi ynddi brawf-gopi pur o'r gyfraith.—Gelwid yr arch hon, Arch y Dystiolaeth a'r Cyfammod, oblegid ei bod yn cynnwys llechau cyfraith Duw, a llyfr y cyfammod a wnaed âg Israel; ac yr oedd hi ei hunan yn wstl o barhad y cyfammod & hwynt. Deut. xxxi. 25, 26. Gelwid hi hefyd, Arch cadernid yr Arglwydd. Yma yr oedd arosfa y SHECINA, yr hwn oedd yr arwydd o'r presenoldeb dwyfol, a gwystl o'r amlygiad o'i gadarn allu. Salm cxxxii. 8; a lxxviii. 61.

Yr oedd yr arch yn gysgod neillduol o'r Arglwydd Iesu. Y coed Sittim wedi eu gwisgo âg aur, a arwydda y ddwy natur yn ei berson gogoneddus. Fel y llechau yn gyfan yn yr arch, felly yr oedd deddf Duw o fewn calon Crist; cadwodd hi yn berffaith-gwbl, fel Mechnydd ei bobl, ac a wnaeth iawn dros ea troseddau o honi.—Yr oedd y drugareddfa arni o'r un hŷd a lled a'r arch, oedd yn cadw y gorchymynion: felly y mae Crist, fel iawn, yn cyfateb yn gwbl i holl ofynion y gyfraith, yr hyn y mae y gwaed yn cael ei daenellu ar wyneb y drugareddfa yn ei arwyddo. Yr oedd y goron aur oddiamgylch iddi yn gosod allan fawredd ac ardderchogrwydd Crist yn ei holl swyddau:—y mae yn goronog ynddynt oll.—Fel yr oedd y goron aur yn cadw y drugareddfa yn ei lle ar yr arch, a'r goron yn perthyn i'r arch, a'r llechau yn yr arch, a'r drugareddfa ar ei hwyneb; felly y mae trugaredd Duw a'r ddeddf yn Nghrist yn anwahan, ac yn ogoneddus dderchafedig. Crist yn ei berson, ei offeiriadaeth, ei aberth, a'i eiriolaeth, yw yr orseddfainc rasol, lle mae Duw yn cyfarfod & pfechaduriaid enog—yn maddeu iddynt—yn eu cynghori, eu cyfarwyddo, a'u cysuro. Exod. xxv. 22. Heb. iv. 16. Efe yw canolbwynt pob addoliad crefyddol; a rhyfeddod pawb sydd yn ei adnabod, yn mhlieth dynion, ac angelion. Bu dros hir amser, fel yr arch yn yr anialwch, yma isod, heb un drigfa sefydlog; ond wedi iddo ddybenu camwedd, a selio neu orphen pechodau, aeth, gydag ardderchogrwydd addas iddo ei hun, i'r cys-gr nefol, yno i eistedd nes y darostyngir ei holl elynion. Heb neb o'r bobl gydag ef, ei hun yn unig a orchfygodd Satan ac angen yn eu gwlad eu hunain: dinystriodd eu holl alluoedd, ac a saluria bob

peth uchel ar wyneb y ddaear, ac yn nghalonau ei bobl, ag sydd yn ymdderchafu yn erbyn gwybodaeth Duw.—Ni fyn Duw fod un floedd o cruchafiaeth na gorfoledd, ond pan y byddo yr arch gyda ni, sef Crist, a hwnw wedi ei groeboelio; ond y mae efe yn mhregethiad yr efenngyl, gan offerynnau gwael, yn ddigonol i dynu i lawr y muriau cadarnaf a fedd y diafol; a thrwy ffydd ynddo, caiff yr holl waredigion weled ffordd rydd, trwy ganol pob rhwystrau, pob llifeiriad profedigathau, ac angen ei hun, i dir y bywyd tragwyddol. “Efe yw yr hwn a oesodd Duw yn iawn.” Rhuf. iii. 25, *ὁ προσθετο ο θεος ιλαστηριον* yr hwn a oesodd Duw allan yn gyhoedd, i fod yn drugareddfa. *ιλαστηριον* yw y gair gan y LXX. y sydd yn cyfateb i'r gair *Heb.* אֲרֶכְתָּי am gauad yr arch, sef y drugareddfa; ar, ac o faen pa un, yr oedd yr arch-offeiriad i daenellu gwaed yr aberthau, ar ddydd mawr y cymmod. Y mae yr apostol yn sicrhau i ni mai Crist yw y wir drugareddfa, y sylwedd yr oedd y (*אֲרֶכְתָּי* *ιλαστηριον*) drugareddfa yn ei gysgodi. Exod. xxv. 17, 22; a xxxix. 42; a xxx. 36. Lef. xvi. 2, 14, 15. Edr. LAWK.

“Acefe a osodwyd mewn arch yn yr Aipt.” Gen. 1. 26. Gyda ni dodir y tlotaf mewn eirch i'w claddu. Yn y dwyrain, i'r gwrthwyneb, nis arferir ef yn gyffredin, hyd yn nod yn ein dyddiau ni. Yr Iuddewon, tebygol, a gladdent eu meirw yn yr un dull, heb eirch: ni ddodwyd corff ein Harglwydd mewn arch, ond yn unig “amdowyd ef & lliau main:” felly hefyd corff Elisens, eagrwn yr hwn a gyffyrddwyd & r corff a furiwyd i'w feddrod, ychydig wedi ei gladdu. 2 Bren. xiii. 11. Cytuna pawb fod eirch yn arferedig yn yr Aipt yn yr hen oesoedd. Mae hen eirch o faen, a sycamorwydd, eto i'w canfod yn y wlad hono, a rhai wedi eu gwneyd o bapyr-fwrdd. Pêr-aroglywyd corff Joseph, a rhoddwyd ef mewn arch. Barna llawer nad oedd eirch yn arferedig yn gyffredin yn Aipt, ond yn unig i ryw wyr mawrion ac enwog. Am hyny, gellir barnu fod gosod corff Joseph mewn arch yn arwydd o'r parch mawr a ddangosodd yr Aiphtiaid i Joseph yn ei farwolaeth. Nid hwyrach mai y gwahaniaeth oedd, nid bod heb arch, neu mewn arch, ond costustrwydd yr arch ei hun. Rhai o eirch yr Aipt wedi eu gwneyd o granite, ac wedi eu gorhuddio & arwydd-luniau, y rhai nas galleid eu naddu heb lawer o amser a choet, oeddent yn gostus iawn. Y cyfryw un, tebygol, oedd arch Joseph. Y mae dan o'r eirch hyn yn awr yn yr Angueddfa Frytanaid (*British Museum*) yn Llundain. Y maent wedi eu naddu mewn darn cyfansawdd o faen caled, ac wedi eu gorchuddio agos drostynt & arwydd-luniau. Y mae un o hon-yn yn ddeg troedfedd a thair modfedd o hŷd; eiled yn bum' troedfedd a thair modfedd a hanner: a'r ochrau yn ddeg modfedd o drwch; a'i ddyfnder yn dair troedfedd a deg

modfedd. Gyda llafur dirfawr, a chostau mawrion, y dygwyd hwn o'r llong a'i dygodd o'r Aipt i'r fan lle mae yn bresenol.

ARCHANGEL (oddiwrth *αγγελος*, *pen*, *αγγελος*, *angel*) tywysog, neu y prif angel. 1 Thea. iv. 16. Judas 9. Nid yw yn eglur fod yr enw hwn yn cael ei roddi i un angel crëedig. Mae yn wir y dywedir yn 1 Thea. iv. 16; y bydd i Grist “yr Arglwydd ddisgyn gyda llef yr archangel:” ond nid yw hyn yn arwyddo y bydd efe yn cymeryd llais un angel; pan ddel, dwg yr angelion sanctaidd gydag ef, i gasglu yn nghyd ei etholedigion; a'i lais a soinia fel llais yr archangel mawr—“udgorn Duw,” yn cyfeirio, fe allai, at y disgyniad ar fynydd Sinai, yn rhoddiad y gyfraith—pan roddwyd y gyfraith, ac yr udganwyd hi trwy drefniad angelion. Edr. MICHAEL.

ARCH NOAH, *Heb.* תִּבְנֶה [*llestri ceuol*]. Nid yw y gair yn cael ei arfer yn y Beibl ond am arch Noah, a'r arch yn mha un y dodwyd y dyn bach Moses. Gen. vii. Exod. ii. 3, 5. Yr oedd arch Noah, tebygol, wedi ei hadeiladu ar ddull corff llong; ond bod ei gwaelod yn wastad, ac yn ongiog ar bob pen, a'i phen uchaf fel nen tŷ; fel yr oedd yn diweddu y tu uchaf yn lled un cufydd.—“Gorphen hi yn gufydd oddiarnodd.” Wrth hi, y mae i ni ddeall yr arch, ac nid y ffenestr: yn y dull hwn gallai y dwf yn hawdd redeg drosti. Yr oedd Noah i'w gwneuthur o goed Gopher, sef y Cypres-wydden, yn ol barn llawer. *Κουπρισσος*, *cy pres-wydden*; ond tynu ymaith ddiwedd y *Gr.* cawn *κωναρ* *cyparr*, sydd o'r un swm a *gopher*. Fel y mae y gair *Gr.* yn lyfod o'r gair *Heb.* felly y mae *CYPRESSUS* yn *Llad.* a *CYPRESS* yn *Saes.* yn dyfod o'r gair *Gr.* *Κουπρισσος*. Edr. GOPHER.

—Yr oedd wedi ei rhanu yn gelloedd bychain i'r anifeiliaid i'w rhoddi ynddi. Yr oedd hefyd wedi ei phygo oddifewn ac oddi-allan & phyg, o ran diogelwch a phereidd-dra. Yr oedd y drws yn yr ystlys, a'r ffenestr yn ei phen uchaf, i dderbyn y goleuni oddiuchod, ac i Noah edrych i fyny tua'r nefoedd, ac nid ar y dyfnder mawr. Ei hŷd oedd 300 cufydd, hyny yw, gan fod cufydd ychydig yn fwy na hanner llath, oddeutu 160 o latheni; ei lled oedd 50 cufydd, sef 27 o latheni; a'i huchder oedd 30 cufydd, sef 16 o latheni.* Yr oedd yn dri uchder llofft, wedi ei rhanu yn gelloedd bychain. Yr oedd yn debyg i'r eirch i gladdu y meirw gyda ni, ei hŷd yn chwe' gwaith ei led, ac yn ddeng waith ei huchder.

Pan djarfu blynyddoedd hir amynedd Duw tuag at ei bobl, Noah ar ei wythfed a aeth i mewn i'r arch; a chydag ef, o'r creaduriaid

* Dywedir i ryw Isellmya (*Dutchman*) a'i enw Peter Jansen, o'r rhegor i gan mlynedd a sehtant heibio, gwneuthur llong o'r un hŷd, lled, uchder, ar yr un llun yn mhob peth ag arch Noah. Er iddo gael ei oganu wrth ei gwneuthur gan laweroedd, eto, wedi ei gorphen, oedd trwy broffad fod llongau wedi eu gwneuthur yn y dull hwnw yn fwy cyfeus i storio eiddo ynddat, ac yn fwy cyflm yn en rhederau ar y mor, na llongau o un dull arall. *Parker's Biblioth. Bib.* Vol. I. p. 226—4.

glân, saith o bob rhyw: ac o'r rhai aflan, dau o bob rhyw. *Heb.* "Saith a saith, y gwryw a'i fenyw: dau a dau, y gwryw a'i fenyw: a'r Arglwydd a gauodd arno."—"Yn y chwe' chanfed flwyddyn o fywyd Noah, yn yr ail mis, ar yr ail ddydd ar bymtheg o'r mis, ar y dydd hwnw, y rhwygwyd holl ffynonau y dyfnder mawr, a ffenestri y nefoedd a agorwyd—A'r gwlaw a fu ar y ddaear ddeugain, niwrnod a deugain nos.—Bu farw pob cnawd, dyn ac anifail, ac ymlusgiaid, ond a oedd gyda Noah yn yr arch." *Edr. DYLIF, NOAH.*

Yr oedd pob gwarodigaeth i'w bobl, cyn dyfodiad Crist, a phob moddion o waredigaeth, yn gysgodau o Grist, a'r iechydwrisseth drwyddo: felly yr oedd y waredigaeth ryfedd hon i Noah a'i deulu rhag eu boddi, fel eraill, gan y dylif. Crist yw awdwr iechydwrisseth; ac nid oes diogelwch ond ynddo. Nid cryfder gwr, uchder ei fynydd, na chadernid ei drigfan, a allasai ei achub rhag boddi yn y dylif. Yr arch yn unig oedd yn diogelu: ond hi a rodiodd yn hyfyd, a'i llwyth gwerthfawr ynddi, ar wyneb y dyfnder mawr, heb un math o berygl. Yr oedd yn ddiogelwch, ac yr oedd cynnalïaeth iddynt ynddi: felly Crist; nid oes Achubydd ond efe. *Esa. xlv. 20—23, &c.* Yr oedd drws agored i'r anifeiliaid glân ac aflan i'r arch; felly y mae dyfodfa at Grist i'r Iuddewon a'r Cenedloedd. *Esa. xlv. 22.* Fel yr oedd yr Arglwydd yn ddirgelaidd yn tueddu yr holl greaduriaid, yn war ac yn anwar, i ddyfod at Noah i'r arch i'w hachub, o holl gyrau y ddaear, heibio i bob peth, ac yn ddiattaliad nes dyfod yno: felly y mae yr Ysbryd Glân, trwy yr efengyl, yn tueddu pechaduriaid i ddyfod yn ewyllysgar at Grist am iechydwriaeth, heibio i bob peth arall, ac yn ddiwyro, i'r unig fan lle mae iechydwriaeth i'w chael. *Mat. xi. 28, 29.* Ioan vi. 35—41. Fel yr oedd y creaduriaid yn dyfod yn waglaw, heb ddim ganddynt, i'r arch, ac yn cael pob peth yno at eu cynnalïaeth, yn gystal a'u diogelu; felly, mae yn Nghrist bob peth angenrheidiol er diogelwch, ac hefyd, er sancteiddiad, cysur, a dyddanwch y pechaduriaid a ddel ato. *1 Cor. i. 3. Col. iii. 11.* Y ffenestr yn nen yr arch, oedd yn arwyddo y doethineb a'r goleuni sydd oddiuchod, yn eglwys Dduw, i weled yn eglur fywyd ac anfarwolddeb, gogoniant, a gwerthfawrogrwydd y pethau sydd uchod, ac nid y pethau sydd yma ar y ddaear. *Eph. i. 17, 18. Col. iii. 1, 2.*

Wedi achub ei holl lwyth trwy y dyfroedd, gorphwysodd yr arch, a'r cwbl a roddwyd ynddi, yn fyw ac yn iach, ar un o fynyddoedd Ararat, wedi i'r dyfroedd dreio; felly y bydd pawb a gredant yn Nghrist yn ddiangol byth, wedi cael eu cadw yn nghanol ystoriwydd o brofedigaethau, a llifeiriant o orthymnderau. *1 Pedr iii. 21.* *Edr. ARARAT, DYLIF, NOAH.*

ARCH-OFFEIRIAD, arch, neu pen-offeiriad, neu weinidog. *Gr. ἀρχιερεύς.* Yr offeiriad

penaf yn mhlith yr Iuddewon a elwid felly. *Heb. כהן הגדול מואחזר* yr offeiriad penaf o'i frodyr. *Lev. xxi. 10. Num. xxxv. 28.* *שם כהן הגדול* offeiriad penaf. *2 Bren. xxv. 18.* Yr oedd y gwrywaidd o denlu Aaron yn frodyr, ac yn offeiriad cyd-radd: ond yr oedd un yn ben ac yn dywysog ar y lleill. Er nad oedd ei swydd yn wahanol, eto, yr oedd rhai pethau yn perthyn iddo, yn neilluol, i'w cyflawni yn y swydd. Yr oedd yr holl swydd offeiriadol yn perthyn iddo ef, mewn ystyriaeth, a'r lleill i gyd yn gynnorthwywyr iddo, ac i ddyfod ar ei ol i'r swydd. Yr oedd yn gweini yn y babell, ac wedi hyn yn y deml, mewn pethau sanctaidd, yr arch-offeiriad, yr offeiriad, a'r Lefiaid. Yr arch-offeiriad oedd y swyddog mwyaf, yn mhlith yr Iuddewon, yn nosaf at eu brenin. Yr oedd uwchlaw pawb ereill oedd mewn swyddau sanctaidd: yr oedd yn cynnrychioli, yn ei swydd, holl genedl Israel. *Exod. xxviii. 36.* Aaron oedd y cyntaf a ddetholwyd i'r swydd oruchel hon; ar ei ol ef gosodwyd Eleazer, ei fab hynaf; ac wedi hwnw Ithamar ei ail fab. Gwedi hyn y dychwelodd i deulu Eleazer yn Zadoc, ac a barhaodd yn y teulu hwnw hyd y caethiwed i Babilon.

Yn nghysegriad yr arch-offeiriad, 1. Yr oedd i gael ei ddwyn i ddrws pabell y cyfarlod, ac yr oedd ei gorff (ac felly yr offeiriad eraill hefyd) i gael ei olchi & dwir.—2. Yr oedd Moses i wisgo am dano y gwisgoedd offeiriadol.—3. Wedi hyn yr oedd i gael ei eneinio a'r olew sanctaidd.—4. Yr oedd aberth, wedi hyn i gael ei offrymu drosto, a'r gwaed i gael ei roddi ar ei glust dlehan, ac ar fawd ei law a'i droed dehau.—5. Gosod y meitr ar ei ben, a'r goron gysegredig ar y meitr. *Exod. xxix. Lev. vii. viii. ix.* Yr oedd i'r arch-offeiriad yr un gwisgoedd offeiriadol a'r offeiriad eraill; ond yr oedd ganddo hefyd wisgoedd hardd, gwerthfawr, a gogoneddus, perthynol i'r arch-offeiriadaeth: "Gwisgoedd ergogoniant a harddwch," sef y ddwyfroneg, ephod, mantell, a'r clychau a'r pomgranadau wrth eu godreu, y baia, meitr, a gwregys, wedi eu gwneuthur o aur, sidan glas, a phorphor, ac ysgarlad, a llian main. *Exod. xxviii. 4, 5, &c.* (*Edr. dan yr amrwyiol enwau.*) Gallai yr arch-offeiriad hefyd wneuthur pob gwaith perthynol i'r offeiriad: ond yr oedd amryw wasanaeth nas gallasai neb ei wneuthur ond efe ei hun. Efe oedd y blaenor yn mhob peth crefyddol, a'r barnwr, yn gyffredin, yn mhob achos perthynol i ymarferiad a barnau y genedl Iuddewig. Efe yn unig oedd i wisgo yr Urim a'r Thummim, i ymgynghori & Duw. Efe oedd i aberthu a gwneuthur iawn dros yr holl offeiriad eraill. Efe hefyd, yn unig, un dydd bob blwyddyn, oedd i fyned i fewn i'r cysegr sancteiddiolaf, i wneuthur cymmod dros holl gynulleidfa Israel. *Lev. viii. ix. xvi. Exod. xxviii. a xxix.* Nid oedd iddo ddiogedd oddiam ei ben, na rhwygo ei wisgoedd sanctaidd, ar un

achos, fel arwydd o alar; nid oedd iddo ymhalogi am ei dad, nac am ei fam, yr hyn a allai yr offeiriad ei wnenthur. Lef. xxi. 2. Nid oedd iddo fyned allan o'r cysegr ar y cyfryw achosion. Adn 12. Yr oedd iddo gymervd yn wraig iddo, yn unig forwyn o'i bobl ei hun, sef o genedl Israel. 2 Cron. xxii. 11. Ezec. xiv. 23. Gallai yr offeiriad briodi un weddw. Yr oedd iddo fod yn ddianaf; ac felly yr oedd yn ofynol yn yr offeiriad eraill hefyd. Lef. xxi. Tebygol fod ail offeiriad wedi ei osod i wasan-æthu yn lle yr arch-offeiriad os byddai rhyw saldra arno, neu wedi ymhalogi neu ryw fodd wedi anaddasu ei hun i'r gwaith sanctaidd; yr hwn hefyd oedd i ddyfod ar ei ol i'r arch-offeiriadaeth, pan y byddai marw: a hwnw oedd, yn gyffredinol, yn ol barn llawer, mab hynaf yr arch-offeiriad. 2 Bren. xxv. 18. Yr oedd hefyd rai a elwid "tywysogion yr offeiriad," sef blaenoriaid y dosbarthiadan, wedi i Dafydd nanu y teuluoedd offeiriadol yn 24 o ddsbarthiadan. 1 Cron. xxiv. 2 Cron. xxxvi. 14. Eza viii. 24; a x. 5. Neh. xii. 7.

Yr oedd yr offeiriadaeth yn drestadol yn sheulu Aaron; a'r mab hynaf o'r gangen hynaf o'r teulu hwnw, os byddai yn ddianaf, a fyddai bob amser a'r arch-offeiriadaeth yn perthyn iddo dros ei fywyd. Cadwyd at y drefn ddywyf-ol, yn fanwl, nes daeth y genedl dan yr iau Rufeinaidd. Wedi hyny daeth llawer o lygriad i mewn: gwobr, neu ffafr, fyddai, yn aml, yn rhwyddhan y ffordd i'r swydd sanctaidd hon. Gellir meddwl hefyd, oddiwrth rai manau yn y Testament Newydd, nad oedd yn yr amseroedd lygredig hyny ddim yn ychwaneg na swydd ffynfodol. Mat. xxvi. 59. Ond y mae sail ddigonol i greu na byddai neb yn gweini yddi, onda fyddai o hiliogaeth Aaron, os byddai rai o'r cangenau hynaf o'r teulu hwnw wedi darfod.

Yr oedd yr arch-offeiriad yn gysgod arbenig o'r Arglwydd Iesu, yr hwn yw "Arch-offeiriad ein cyfies ni;" yr hwn yr ydym yn ei gyhoeddi, yn creu ynddo, yn ei gyffeau, ei addoli, ac yn ymddiried ein hachos iddo. Y mae wedi ei alw i'r swydd gan Dduw, megys Aaron. Y mae wedi ei neillduo iddi, ei encinio âg olew yr Ysbryd Glân, ac â nerth; ac wedi ei gysegru trwy ei waed ei hun. Y mae wedi ei wago â phob doniau a rhadau i'w addasu i'r swydd, a chyflawni ei holl waith gyda mawrhydi gogoneddus. Y mae yn "arch-offeiriad sanctaidd, diddrwg, dihalog, diddoledig oddiwrth bechaduriaid." Nid oes arnom eisieu ail-offeiriad; canys y mae yr Iesu yn anfarwol yn ei swydd; yn iach gwbl ac yn dragywyddol; yn hollol ddihalog; bob amser yn addas i holl waith ei swydd. Aberthodd ei hun yn iawn dros bechod; aeth unwaith i mewn i'r cysegr trwy ei waed ei hun, gan gael i ni dragywyddol ryddhad. Y mae yn ymddangos yn awr ger bron Duw drosom ni; "yn byw bob amser i einiol ihos y rhai sydd trwyddo ef yn dyfod at

Dduw." Heb. vii. 25, 26; a ix. 12, 24.—Gwnaeth iawn a chymmmod dros ei holl bobl: Efe sydd yn cysegru ei holl eglwys, a'i holl swyddwyr; yn ymgynghori â Duw drostynt; yn arch-offeiriad ar ei holl dŷ; a'r llywodraeth yn gwbl yn ei law; a phawb yn ddarostyngedig iddo. Y mae ei holl ganlynwyr, sydd mewn undeb ysbrydol âg ef, yn wryfion, wedi eu dyweddio i un gwr, yn forwynion pur i Crist. 2 Cor. xi. 2. Dat. xiv. 4.

ARCHELAUS, *Gr. Αρχελαος* [*tywysog y bobl*] mab Herod Fawr o'i wraig Malthace, a gyhoeddwyd trwy ewylls Herod, i lywodraethu y deyrnas yn ei le, ar yr ammod os byddai hyny wrth fodd Augustus. Augustus, pa fodd bynag, a roddes iddo y titl, nid o fod yn frenin, ond yn Ethnarch, a dim ond un hanner o'r tiriogaeth helaeth-fawr y buasai ei dad Herod yn ei fwynhan. Llywodraethodd Archelaus wlad Judea trwy greulondeb, trais, ac anghyfiawnder mawr (creulonaf, medd Josephus, a eagynodd erioed i orsedd Judea) o ba herwydd, cyhuddwyd ef o flaen Augustus; yr hwn, o'r achos, a'i hymlioddi i Fienne, yn Gaul, lle y bu efe yn alltud holl ddyddian ei fywyd: nid yw yn hollol hysbys pa ffwyddyn y bu hyn. Joseph, ar ei ddychweliad o'r Aipht gyd â'r plentyn bach Iesu, a Mair ei fam, wedi clywed mai Archelaus oedd yn teyrnasu ar Judea yn lle ei dad Herod, a ofnodd fyned yno, am hyny gwnaeth ei drigfa yn Nazareth; fel y cyflawnid yr hyn a ddywedaisid trwy y prophwydi, "y gelwid ef," sef yr Iesu, "yn Nazaread." Mat. ii. 23. Edr. NAZAREAD.

ARCHIPPUS, *Gr. Αρχιππος* [*rheolwr march*] pregethwr enwog yr efengyl yn Colosse. Gorchymynir i aelodau yr eglwys ei gyffroi ef i ddiwydrwydd, gofal, a gwroldeb, yn ngwaith y weinidogaeth. Col. iv. 17. Y mae Paul yn ei gyfarch trwy Philemon.

ARCHOLL-ION-EDIG (arch-holl), briw, gweli, anaflad.—1. Briw trwy ddyrnod ar y corff; "archoll am archoll." Exod. xxi. 25.—2. Blino, gofidio, a chystuddio y meddwl a'r corff trwy farnedigaeithau, cetyddon, neu erledignethau. Deut. xxxii. 39. Can. v. 7: Esa. i. 6. Jer. xxx. 12.—3. Cerydd brawdol: "Ffyddlawn yw archollion y caredig." Diar. xxvii. 6. Er eu bod yn anhyfryd i'r troseddwr eto y maent yn iachus a chysurus yn y diwedd: yn adgyweirio o'r bai, ac yn magu cariad ac anwylded rhwng brodyr. "Geiriau yr athrodwr sydd megys archollion." Diar. xxvi. 22. Y mae geiriau y cyfryw bechaduriaid annuwiol yn gofidio dynion, ac yn eu niweidio yn en henwau da, eu hiechyd, eu meddiannau, a'u llwyddiant cysurus yn y byd. Crist "a archollwyd am ein camweddau ni." Esa. liii. 5. Y gair *Heb.* צַדִּיק a arwydda doluriau gwraig wrth egor; hefyd, clwyfau ac archollion dyfniol, wedi eu cloddio yn y corff gan arfan angeuol. Esa. li. 2. Job xxxix. 1. Ezec. xxviii. 9; a xxxii. 26. Y mae y gair yn dra

addas, yn gosod allan ofi iau enaid yr Arglwydd Iesu, a dull ei farwolaeth boenus, sef trwy ei groeshoelio; ac yn hyny yr oeddent yn cloddio ac yn trywanu ei ddwyllaw a'i draed. Salm xxii. 17. Hynod mor fanwl a neillduol y mae y prophwydi wedi rhagfynegi pob amgylchiad perthynol i Grist, yn ei fywyd a'i farwolaeth, fel na byddai dim lle i amheu nad efe yw y gwir Fessiah.

"Mi a leddais ŵr i'm harcholl." Gen. iv. 23. Lleddais, neu mi a laddwn ŵr i'm harcholl:—pe archollai neb fi, yr wyf mor gadarn fy nghorff, ac mor gryf-greulon fy meddwl, fel y laddwn ŵr i'm harcholl. Lamech oedd y cyntaf a dorodd ar draws trefn Duw, ac a briododd ddwy o wragedd; ac o herwydd hyny, tebygol, nad oedd mor gysurus yn ei deulu, o ran uffudd-dod, ei wragedd iddo, fel llawer eraill a gerddodd yr un llwybr ar ei ol. 1 Sam. i. 6, 7. Gen. xvi. Lef. xviii. 18. Y mae geiriau Lamech wrth ei wragedd yn ddarn o brydyddiaeth hynaf yn y byd, wedi eu cyfansoddi cyn y dylif, gan Lamech, y pummed olynol o Ach Cain. Y maent yn cynnwys tri phenill, neu ddywediadau byrion, a'r ddwy linell yn mhob un yn cyfateb, neu yn cyfredeg, fel hyn:

Ada a Silla, olywch fy llais,
Gwragedd Lamech, gwrandedwch fy lleferydd:
Canyis mi a leddais (neu laddwn) wr i'm harcholl,
A llano i'm ciais.
Os Cain a ddiellir saith waith,
Os Lamech saith ddeng waith a saith waith.*
Green's Poetical Parts of the Old Testament.

Y mae ei ddull yn llefaru y geiriau yn sobr dawns wrth ei wragedd, yn dangos bod ei araeth ryw fodd yn perthynu iddynt, ac yn rhoddi ar ddeall iddynt nad allai neb ei archolli a'i niweidio heb ddial arno yn ofnadwy. Os dielir Cain, yr hwn a laddodd ei frawd, saith waith, dielir Lamech, yr hwn ni laddodd neb, saith ddeng waith a saith waith. Os golygwn y geiriau yn ol ein cyfieithiad ni, yr ystyr yw, "Er i mi ladd gwr, i'm harcholl y lleddais ef: os gan hyny, y dielir y neb a laddo Cain saith waith, yr hwn a laddodd ei frawd yn ddiachos, dielir Lamech, yr hwn a archollodd ŵr wrth amddiffyn ei hun; saith ddeng waith."

ARCHWAETH-U (chwaeth), sawr, safr, safwyr, blas, prawf, profiad. Luc ix. 27. Col. ii. 21. Job xii. 11; a xxxiv. 3. Edr. TAFOD.

ARCTARUS, Gr. *Ἀρκτοῦρος* (arcturus) *ἀρκτοῦρος*, cynffon yr arth. Galwai y Groegiaid y cydser yn y nesoedd yr oeddent yn eu dychymygu o ran eu gosodiad yn tebygu i arth, yr *ἄρκτος* (arctos) sef y saith seren. Seren sefydlog yw Arcturus, ac a elwir felly am ei bod yn agos i gynffon yr arth. Yr ydys yn barnu mai Arcturus yw y seren sefydlog agosaf at ein cyfansawdd (system) ni, yn weledig yn yr entrych gogleddol. Y mae yn seren sefydlog o'r maintoli mwyaf, ac yn un o'r cyd-sêr a enwir Archophylax. "Yr hwn sydd y gwneuthur Arcturus.—A dywysi di Arcturus a'i feibion?"

Job ix. 9; a 32, 38. Mae y beirniaid mwyaf dygedig yn yr Iaith Hebraeg yn barnu nad yw y gair *מִי* yn arwyddo un seren na chyd-sêr. Oddiwrth gyfieithiad y LXX. a'r Vulg. y cymerodd y cyfieithwyr diweddaraf eu cyfieithiadau yn yr amrywiol ieithoedd presenol. Yn y lleoedd canlynol yn unig yr arferir y gair: Job iv. 19; a xxvii. 18. Esa. l. 9; a li. 8. Ho. v. 12, ac yn cael ei gyfieithu *gwryfyn, pryfyn*. Felly, barna rhai, y dylasai gael ei gyfieithu yma, y *deifad*, neu *awel sydd yn deifo*. "Yr hwn sydd yn gwneuthur (nid a wnaeth) Arcturus;" hyny yw, y deifad, yr awel ddi-faol; yr hon a elwir felly am ei bod yn dwyn gyda hi rifedi lluosog iawn o fan bryfed, pa rai ydynt yn difa pob peth yr arosant arnynt, fel y gwna gwryfyn dilledyn. Duw yn unig sydd yn anfon yr awel hon, a'i meibion; sef y prwyd mân y mae yn eu dwyn. "A dywysi di yr awel sydd yn deifo, a'i meibion?" hyny yw, y prwyd dirfedi a ddwg yr awel ddi-faol hon gyda hi. Bate's *Critic Heb.* Parkhurst J. Mason, a Goode, ar Job xxxviii. 31, 32.

ARDAI-OEDD (tal), Heb. גַּבַּל (*gabal*) terfyn (ac oddiyma *gable end*) cyffiniau, terfynau, godreun, cwr. "Ardal drwgioni:" Mal. i. 4. hyny yw, ardai lawn o bobl ddrwg; ardal bechadurus a mellidgedig, o herwydd pechodau eithrigolion. Ardal na lwydda byth, tray byddo pechodau y trigolion yn tynnu i lawr farnedigaeithau Duw arni: "Hwy a adeiladant, a minau a dynaf i lawr, medd yr Arglwydd." Exod. x. 14 Num. xx. 16.

ARDRETH-OL-I (treth), toll, rhent, cyllid. Yn garcharor mewn cadwyn pregethodd Paul deyrnas Dduw, a'r pethau am yr Arglwydd Iesu, yn ei dŷ ardrethol ei hun, yn Rhufain, gyda phob hyfder yn ddiwahardd. Act xxviii. 30, 31. Mynodd yr Arglwydd hyny o ryddid iddo er lles enidiau, a gogoniant ei enw, a'i gysur ei hun. Bu ei bregetha, yn ei dŷ ardrethol, o fendith i lawer, ac i rai o deulu Cæsar. Tebygol fod sôn nid bychan am dano cyn i neb o deulu yr ameraudwr ddyfod i'w wrando. Er ei fod ef mewn cadwyn, nid ydoedd yr efengyl yn rhwym, ond yn effeithiol, o enau carcharor, i ryddhau pechaduriaid o gaethiwed cadwynau eu pechodau. 2 Tim. ii. 9.

ARDDANGOS (dangaws), dangos allan, arnoethi, gwaradwyddo. "Efe a'u harddangosodd hwy ar gyhoedd." Col. ii. 15. *Ἐδερματισεν ἐν τραπεζῶναι.* Y gair Gr. *δερματίζω*, a arwydda yr arddangosiad buddugoliaethus a gwaradwyddus a fyddai y rhyfelwyr Rhufeinaidd yn ei wneuthur o'u caethion, ac eu dychweliad buddugoliaethus i Rufain. *Ἐν τραπεζῶναι, ar gyhoedd*, neu gyda hyder disigl. Yr un gair ag a gyfieithir hyderus, Heb. iv. 16, a hyftra, Eph. iii. 12. Dangosodd y tywysogaethau a'r awdurdodau ar gyhoedd yn waradwyddus, fel caethion wedi eu gorchfygu ganddo. Gorchfygodd hwynt yn ei wendid a'i iselder, ac yn ei boenau mwyaf ar y groes, hwythau yn eu

* Gwel Lowth, *Proleg.* IV

boll rym, eu hawdurdod, a'u mileindra, yn ymosod arno: gwaradwyddodd hwynt ar gyhoedd, yn ngwydd yr holl nefoedd. Enillodd oruchafiaeth arnynt, y bydd gwaradwydd byth i Satan a'i lloedd o'i phlegid; y bydd clod a goruchafiaeth byth i'r Iesu, a thragywyddol fuddugoliaeth a gorfoledd i'r eglwys. Y mae rhai awdwr ynwog yn barnu i'r ymddangosiad hwn o'r tywysogaethau a'r awdurdodau, gan Grist, barhan mewn rhyw fodd cyhoedd, gwaradwyddus neillduol, o'r fynydd y dileodd yr ysgrifenlaw, y cymerodd hi oddiar y ffordd, gan ei hoelio wrth y groes, hyd ei esgyniad i'r gogoniant, pan dderchafodd i'r uhelder, ac y caethiwodd gaethiawd: a'r cwbl yn gyhoedd i Dduw ac i'r holl nefoedd, er nad oedd felly i lygaid o gnawd. *Zanclus in loco.*

ARDDERCHOG-RWYDD (ardderch), gorwch, mawreddig, enwog, hynod, godidog, gogonedus, rhwysgawr, ceinwch. Y mae ardderchogrwydd yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, ac efe yn unig sydd yn ardderchog yn hanfodol, ynddo ac o hono ei hun. Y gair *Heb.* אֲרִיזָה a gyfieithir y rhan amlaf *ardderchog ardderchogrwydd*, a arwydd, mawredd, a harddwch, neu mawredd gogonedus. *Exod.* xv. 6, 11. 1 *Sam.* iv. 8.—*הָרַר כְּבֹרֵר הָרָר* "Harddwch, gogoniant dy fawredd." *Salm* clv. 5. Nis gellir byth osod allan, mewn un cyfieithiad, gyflawnder y geiriau yn yr iaith *Hebraeg*:—*כְּבֹרֵר הָרַר מְלִכְרָרָר* "Gogoniant ardderchogrwydd dy freniniaeth." *Adn.* 12. Y mae iawn drefn, pob mawredd, llawnder o bob peth gwerthfawr a hyfryd, sef cyflawnder, sancteiddrwydd, heddwch, llawenydd yn yr Ysbryd Glân, yn ei freniniaeth. "Gogoniant a harddwch sydd o'i flaen, nerth a hyfrydwch sydd yn ei gysegr." *Salm* xvi. 6. Y mae mawredd, a harddwch, a hyfrydwch yn perthyn iddo, ac i'w dŷ trefnus, a'i ordinhadau. Mae yr Arglwydd yn ardderchog ynddo ei hun: y mae pob mawredd a phob harddwch yn hanfodol ynddo; ac nid oes dim yn fychan ynddo, ac yn anhardd. Y mae ei fawredd yn harddwch i gyd, a'i harddwch yn fawredd i gyd. Y mae ei hanfodol, ei briodoiaethau, ei feddwl, ei gyngor, ei arfaeth, &c., yn ardderchog, ac yn hardd anfeidrol. Nid oes dim dymunol, nad yw ynddo; ac nid oes dim annymunol yn perthyn iddo. Pan mae efeyn gwisgo ardderchogrwydd, nid yw efe yn rhoddi am dano y peth nad oedd ganddo o'r blaen: ond yn unig yn ymddangos y peth ydoedd, ac mewn dull addas iddo ei hun. *Salm* xciii. 1. Gan ei fod yn ardderchog yn hanfodol ynddo ei hun, y mae ardderchogrwydd, o angenrheidrwydd yn ymddangos yn ei holl enwau, a'i weithredoedd. Ardderchog yw ei enw a'r holl ddaear, yn mhob dull a modd a gymerodd efe i ddadguddio ei hun. *Salm* viii. 1. Ardderchog yw ei waith yn y greadigaeth yn ei ragluniaethau, ei farnedigaethau, a'i waredigaethau: ond mewn modd arbenig, yn y prunedigaeth ac iechydw-

iaeth dragywyddol ei bobl. *Esa.* xxviii. 29. Ei ardderchogrwydd sydd uwchlaw daear a nefoedd. *Salm* cxlviii. 13. "Oni ddychryna ei ardderchogrwydd ef chwi?" *Job* xiii. 11. Y mae iawn grediniaeth o fawredd ac ardderchogrwydd Duw yn effeithio yn addas ar bawb sydd yn synied felly am dano: ac os nad ydyw yr effeithiau hyn ar ein hysbrydoedd, nid ydym yn gwir adnabod Duw. Gweddai fod pawb yn crynu ger ei fron; yn ei barchu, ei addoli, ac yn ei ryfeddu, gyd a'r gostyngeiddrwydd mwyaf. Er ei fod, yn ei anfeidrol ddaioni, yn ymostwng atom, mewn cariad a thirfondeb, eto nid yw on colli ei ardderchogrwydd. Y mae yn ardderchog yn ddyng bach yn y preseb: y mae yn ardderchog yn ei rodiad, yn ei holl ymddygiad yn ei ddarostyngiad yma yn y byd, yn ei holl waith, ac yn ei holl eiriau. Y mae yn cyfeillachu â phechaduriaid, yn bwrw allan gythreuliaid, yn tawelu y môr, yn gostegu y gwynt, ac yn cyfodi y meirw gyd âg ardderchogrwydd dwyfol. Pwy all ddarllen ei hanes yn cyfarfod â Judas, ac edrych arno o flaen yr arch-offeiriad a Philat—wedi hyn yn cario y groes, a'r goron ddrain, i ben Calfarina, a gwrando ei eiriau dan hoelion ar y groes—heb waeddi gyd a'r canwriad, "yn wir Mab Duw oedd y dyn hwr!" Ein hadnatyddiaeth o hono, a'n pellder oddiwrtho, sydd yn peri i ni gollu ein golwg ar ei ardderchogrwydd, a thrwy hyn bod yn amddifad o barch iddo. *Salm* xlvi. 5. *Job* xxxi. 23. *Rhuf.* i. 18. *Salm* ii. 11. *Job* xlii. 5, 6.—"Ardderchogrwydd Jacob, oedd y rhagorffaint oedd ganddo rhagor Easu ei frawd, a'i hiliogaeth, rhagor holl genedloedd y ddaear, o fod yr Arglwydd yn Dduw iddynt; a'r addewidion yn eiddo iddynt; deddfau, addoliad, ac ordinhadau Duw yn eu plith; yr hyn oedd yn cynnwys yr ardderchogrwydd, yr harddwch, yr hyfrydwch, a'r gogoniant mwyaf sydd i greaduriaid i'w fwynhau." *Salm* xlvii. 4. *Nah.* ii. 2. *Amos* vi. 8; a viii. 7. *Eph.* i. 3. *Salm* xiv. 7; a xvi. 5; a xlv. 4; a lxxiii. 26. *Esa.* lx. 15.

ARDDODIAD, (arddawd) gosodiad, gosod dwylaw. Yr Iuddewon gynt a arferent hyny, 1. Wrth gysegru yr aberth cyn ei ladd, gan gyffesu eu pechodau, a'u bod hwy yn haeddu marw yn lle yr anifail; a chan broffesu eu bod yn ymddiried yn y Messia, yr aberth mawr oedd i ddyfod, i roddi pen ar yr aberthau, ac i dynu ymaith bechodau y byd. *Lef.* iv. 15; a xvi. 21.—2. Arddodiad dwylaw a arferid hefyd wrth sefydlu dynion, a'u gosod mewn swyddau ac awdurdodau llywodraethol, yn arwydd o gyfraniad doniau addas i'r swydd, ac nid i'w gosod yn y swydd. *Num.* xxvii. 18. *Deut.* xxxiv. 9. Arddodiad dwylaw a arferwyd nid i roddi un mewn swydd, ond i dderbyn dawn trwy hyny. Nid oes crybwylliad am arddodiad dwylaw Crist wrth ethol y deuddeg apostol, na'r deg dysgybl a thiugain. Dewiswyd Matthias i'r swydd apostolaidd yn lle

Judas, trwy fwrw coelbron. Gwedi i'r coelbron syrthio arno cyfrifwyd ef (*οὐρανὸς ἐσφίονθη*) gyd â'r un-ar-dddeg. Act. i. 26. Ond nid oes sôn am arddodiad dwylaw arno. Yr oedd *χειροτονία*, *estyniad allan y dwylaw*, ond nid oedd *χειρονομία*, *arddodiad dwylaw*, wrth sefydlu swyddwyr yn yr eglwys. Yr oedd arddodiad dwylaw yn arferedig gan bersonau anghyffredin ar bersonau anghyffredin; a hyn, nid i'w gosod mewn unrhyw swydd, ond er cyfraniad dawn i ryw orchwyl anghyffredin. Yr oedd Saul a Barnabas yn eu swyddau eisoes pan roddwyd dwylaw arnynt gan henuriaid Antiochia. Act. xiii. 1—3. Nid i swydd newydd yr oeddent yn cael eu neillduo yr amser hwnw, ond i'r gwaith y galwodd yr Ysbryd Glan hwynt iddo, y pryd hwnw. Gwedi iddynt ymprydio a gweddio, *καὶ ἐπιθεύτετε τὰς χεῖρας αὐτοῖς*, *yna rhoddi eu dwylaw arnynt*, gollyngasant hwy ymaith. Gollyngasant hwy ymaith gyda'r arwydd hwn o'u hewyllys da am eu llwyddiant. Rhodded dawn i Timotheus trwy brophwydoliaeth ac arddodiad dwylaw yr henuriaeth. 1 Tim. iv. 14. Paul a Silas, tebygol y mae yn ei feddwl wrth yr henuriaeth; canys y mae yn tystio iddo dderbyn dawn trwy arddodiad ei ddwyllaw ei hun arno. 2 Tim. i. 6. Y saith a ddewiswyd yn swyddwyr anghyffredin, i weini mewn gwaith neillduol yn lle yr apostolion y pryd hwnw, wedi eu hethol gan y bobl, a osodwyd ger bron yr apostolion; ac wedi iddynt weddio, gosodasant eu dwylaw arnynt, yn arwydd o'u cymeradwyaeth, ac i gyfranu iddynt trwy hyn ddawn yr Ysbryd Glan, i'w haddasu i'w gwaith. Act. vi. Yr un peth a welir hefyd yn ngwaith Moses yn rhoddi ei ddwyllaw ar Josuah: "A Josuah mab Nun oedd gyflawn o ysbryd doethineb; o herwydd Moses a roddasai ei ddwyllaw arno." Deut. xxxiv. 9.—"A dod o'th ogoniant di arno." Num. xxvii. 20. Cyfranogiad, gan hyn, ac nid gosodiad mewn swydd, y mae arddodiad dwylaw yn ei arwyddo; ac am nad oes genym ddim i'w gyfranu, peth ofer yw rhoddi dwylaw gweigion ar neb.—3. Hefyd wrth fendithio a gweddio. Gen. xlviii. 14, 17, 20.—4. Wrth osod y Llesaid yn eu gwasanaeth. Num. viii. 10. Felly, yr arferiad hwn oedd yn cael ei gynnal gan Grist a'i apostolion wrth weddio, a chyfranu doniau ysbrydol, a iachau y cleifion. Luc xiii. 13. Act. xix. 6; a x. 44. Yr oedd rhoddiad yr Ysbryd Glan, llefaru a thafodau, ac amryw ddoniau arbenig, gynt yn dilyn y ddefod hon. Act. ii. 38.

AREDIG (arad), 1. Llafurio y ddaear, cwysio y ddaear, i'r dyben iddi ddwyn firwyth. 1 Bren. xix. 19.—2. Bod yn ddiwyd mewn galwedigaeth. Diar. xx. 4. 1 Cor. ix. 10.—3. Ymarfer a thwyll, nes cael cosbedigaeth am dano. Job. iv. 8. Ho. x. 13. Cyfeillion Samson yn aredig â'i aner ef, wrth gyfrinachu yn dwylodrus â'i wraig, i gael

gwybod ei ddychymyg. Barn. xiv. 18.—4. Fflangellau creulawn, ac erlidiau cas a thwyllodrus. Salm cxx. 3. "Seion a erddir fel maes:" bygythiad o ddinystrio y deml ardderchog yn Jerusaleim: yr hyn a ddywedir gael ei gyflawni gan Tyrannus Rufus, sef, cael o sylfeini y deml dynu aradr trwyddynt. Jer. xxvi. 18. Mic. iii. 12.

AREN—AU (aren), llefnau, eiwl; *Llad. Ren.*
—1. Rhanau dirgel mewn dyn ac anifail. Lef. iii. 4. Job xix. 27. Salm cxxxix. 13.
—2. Serchiadau a thueddiadau yr enaid, a'i feddyliau. Galar. iii. 13. Dat. ii. 23. Mae Duw yn mhell oddiwrth arenau dynion, pan y maent heb wir wybodaeth o hono, ofn, a chariad, a dymuniad ato, a hyfrydwch ynddo: ac heb roddi gwir ufudd-dod iddo. Jer. xii. 2. Mae dynion yn cael eu pigo yn eu harenau, pan glwyfer eu henaid a meddyliau afonydd, nwydau poenus, cenfigen, galar, a digofaint. Salm lxxiii. 21. Y mae eu harenau yn dygu dynion, pan ymwelo Duw a hwynt ag ymweliad neillduol ei Ysbryd, gan roddi a chyffroi yddynt addysgiadau a golygiadau newyddion; a chyfeirio a threfnu eu meddyliau at Dduw a'i wasanaeth. Salm xvi. 7. Y mae dwy aren, un bob ochr. Mewn dyn y mae yr aren ddeheu yn is na'r aswy; ond mewn anifeiliaid y mae yn gyffredin i'r gwrthwyneb. Y maent wedi eu cydio â'r lwynau, a'r llicin-gig wrth y bilen allanol iddynt, ac a'r chwysigen wrth y pibellau sydd yn dwyn y dwfr o'r arenau i'r chwysigen. Y mae eu llun yn debyg i faen; neu yn hytrach hanner lleuad. Mewn dynion y maent yn gyffredin yn nghylch pum' modfedd o byd, tair o led, ac un modfedd a hanner o drwch. Eu sylwedd sydd gynnwysedig o gilchwyrnau a phibellau dwfr bychain. Y cilchwyrnau a gynnwys y rhan oddiallan, ag sydd wasanaethgar i ysgaru y dwfr; a'r pibellau dwfr ydynt y rhan oddifeuon, ac yn dyfod allan o'r cilchwyrnau, ac yn dwyn y dwfr i geudod, neu y rhae geul o'r arenau, a elwir y *pelvis*: ac oddi yno y mae yn myned trwy y pibellau dwfr i'r chwysigen. Y mae yr arenau yn ysgaru y dwfr oddiwrth y gwaed a ddygir trwy ysgogiadau y galon i'r rhedweliau, a elwir *emulgent arteries*; a'r rhai hyn ydynt i'r dygant i'r cilchwyrnau bychain; yn mhale y mae ei ddyffrilladwydd yn cael ei ysgaru, a dderbynir i enau y pibellau dwfr sydd yn myned o'r cilchwyrnau i'r *pelvis*, ac oddiyno dygir ef trwy y pibellau i'r chwysigen. Y gwaed na allai fyned i'r cilchwyrnau a ddygir yn ei ol trwy y gwythienau. Y mae i'r arenau, fel pob rhan arall o'r corff, redweliau, gwythienau, a gliau. Y mae yr arenau yn ddarostyngedig i afiechyd gonfus iawn, a elwir *nepritis*, sef *afiechyd yr arenau*, yn ol ystyr y gair, ac a berir gan y gareg, neu y graian yddynt. Arferir y gair, hefyd, i arwyddo tandde (*inflammation*) yr arenau. Y mae hwn i'w wahaniaethu yn ofalus oddiwrth y llall; o herwydd dichon hwn fod yn hir, heb fod y gareg

na'r graianwst yn blino y dyn. Yr achosion o hono yr arfer gormod o gyfferi poethion i gymhell i wneyd dwfr; megys olew turpentine, meryw, a'r balm o sulphur—byw yn rhy dda—arferyd dyfroedd poethion—gorwedd ar wely rhy esmwyth—nwydau poethion—gweithio yn rhy galed, &c. Y feddyginiaeth rhagddo yw gwaedu, cadw y corff yn demherus, a a chymeryd cyfferi a fyddo yn oeri; megys halen y graig (*saltpetre*) *cream of tartar*, &c. llonyddwch: yfed maidd wedi ei wneuthur & *cream of tartar*; *balm tea* wedi ei felysu & mel; rhoddi gelod wrth y lwynau, sydd addas iawn. Hefyd, bydded yr ymborth yn ysgafu; megys heidd-gawl (*barley-gruel*) dyfr-gawl (*water-gruel*) uwd bara can (*panada*) pob llyisiau fyddo ynoei. Ymae profiad cyffredin yn dangos fod gweithrediadau y meddwl, megys llawenydd, tristwch, ofn, &c. yn effeithio yn neillduol ar yr arenau. Gwel Salm lxxiii. 21. Diar. xxiii. 16; felly hefyd oddiwrth eu sefyllfa ddirgel-aidd yn y corff, a'u bod wedi eu suddio & brader, arferir hwynt yn aml yn yr ysgrythrau yn gyffelybiaethol, i arwyddo gweithrediadau mwyaf dirgel y meddwl a'r serchiadau. Salm xvi. 7. Jer. xii. 2. Galar. iii. 13. Edrych, chwilio, a phrofi yr arenau, gan hyny, a arwyddant, edrych a phrofi y meddyliau a dymuniadau mwyaf dirgel yr enaid. Salm vii. 9. a xxvi. 2. Jer. xx. 12. Dat. ii. 23, &c. Yr oedd yr arenau, a'r gwèr a fyddai arnynt, bob amser i gael eu llosgi yn aberth; i arwyddo y dylem gysegru i'r Arglwydd y meddyliau, y dymuniadau, a'r serchiadau, mwyaf dirgel, a gochelyd pob rhagrith tu ag ato. Exod. xxix. 13. Lef. iii. 4, 10, 15; a iv. 9; a vii. 4; a viii. 16, 25; a ix. 10, 19.

AREOPAGUS [*bryn Mars*], uchel llys Athen, rhagorol am farn gywir mewn materion. Paul, am iddo bregethu Crist, a phregethu yn erbyn eu duwiau lluosog hwy, y rhai yr oeddent yn eu mawrhau, a ddygwyd ger bron Areopagus, fel troseddwr, ac un yn gosod i fyny ryw grefydd newydd. Ymresymodd ar yr achos hwn gyda'r fath bwyll a doethineb nefol, fel yr argyhoeddwyd ac y dychwelwyd Dionysius, un o'i farnwyr; ac efe a ollyngwyd yn rhydd heb ddim mwy o drafferth. Act. xvii. 19, 34.

ARETAS, *Apetas* [*rhinweddol*] brenin Arabia. Yr oedd amryw dywysogion o'r enw hwn; am ba rai nid oes dim hynodol mewn hanesiaeth teilwng ei adrodd yn y gwaith hwn. 2 Cor. xi. 32. Gwel Josephus *Antiq.* Lib. XIV. C. 2, 3, 4. Lib. XVI. C. 16. Lib. XVIII. C. 7.

ARF-AU ac EIRF (ar), peirian, peiriant, offeryn, ceryn, ermig: offerynnau i wneuthur gwaith & hwynt. Eea. liv. 16. Maent yn amrywiol, yn ol y gwaith a'r celfyddydau yr arferir hwy ynddynt.—Arfau rhyfel. Yr oedd, ac y mae amryw fath o honynt; rhai i niweidio a rhai i amddiffyn. Yr arfau niweid-

iol, i ymosod ar y gelynyon & hwynt, oedd cleddyfau, saethau, picellau, gwaew-flyn, ffyn-taf, &c. Eu harfau amddiffynol, y rhai a arferent i'w hamddiffyn eu hunain, oeddent helman, tarianau, llurigau, durbeisiau, &c.

Arf y doeth yw pwyll. Diar.

Sonia yr ysgrythyr am amryw fath o arfau yn arfogaeth Duw. Dywedir, 1. Am Dduw, ei fod yn *rhyfelwr*: Arglwydd y lluoedd yw ei enw. Iesu Grist yw *Cadben* mawr iechyd-wriaeth: Tywysog llu yr Arglwydd; ae, fel y dywedir am Dafydd, y mae efe yn ymladd rhyfeloedd ei Frenin a'i Dduw—y mae byddin-oedd y nefoedd yn ei ganlyn—a'i arfogaeth ydyw cleddyf llym dau-finiog, sef ei air.—2. Y mae efe yn arfogi ei bobl, ei holl filwyr, y rhai y mae yn eu galw i ymdrechu yn mhlaid y fydd: "Gwisgwch am danoch," medd Paul, "holl arfogaeth Duw." Arfau cymhwys i orchfygu byd, cnawd, a Satan, a'n ceidw ninau yn wyneb eu holl ymgyrch. Eph. vi. 13—20.—Gwelir hwy "yn arfau cyflawnder ar ddeheu ac ar aswy," 2 Cor. vi. 7; i ddangos eu bod yn ddigonol i gadw ac amddiffyn, yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, mewn bywyd neu anghydwyl. Gelwir hwy yn arfau y goleuni, yn Rhuf. xiii. 12; o herwydd mai trwyddynt y gellir gwrthsefyll gallu y tywyllwch; ac hefyd, am eu bod yn dyfod oddiwrth Dad y goleuni, ac yn cael eu rhoddi yn rhad i blant y goleuni i'w meddianu; ac wrth eu harfer hwy yn iawn, y chwanegir ein goleuni a'u gwybodaeth ysbyrdol; ac y daliwn ein ffordd nes dyfod o'r diwedd i oleuni tragwyddol. Yr arfau hyn nid ydynt gnawdol, ond nerthol trwy Dduw i frw cestyll i'r llawr, &c. 2 Cor. x. 4. Ond y dyn sydd heb adnabod Duw a'i arfogaeth, sydd yn ffoi oddiwrth un gorthrymder i gyfarfod un gwaeth; y mae yn ffoi oddiwrth arfau haiarn; a'r hwa dur a'i trywana ef." Job xx. 24. Edr. CLFDDYR, GWREGYS, DWYFRONEG, TARIAN, &c.

ARFAD, un o hiliogaeth Canaan. Gen. x. 18. Preswylia ei hiliogaeth yn ynys Aradus, wrth aber yr afon Eleutherius, ar gyffiniau Phenicia. Eze. xxvii. 8, 11. Newcome.

ARFAETH-AU-U (maeth), rhag-fwriad, rhag-amcan, trefniad blaenllaw, rhag-osodiad.—Y gair *arfaeth* sydd yn gyfieithiad o'r gair *Gr. ὑποθεσις*, yn arwyddo, *rhag-fwriad*, *rhag-drefniad*, *rhag-osodiad*. Yn ol ei arfaeth dragwyddol y mae Duw yn gweithredu pob peth mewn amser.—Gelwir arfaeth Duw wrth amrywiol enwau yn yr ysgrythrau: 1. Weithiau, meddyliau ei galon. Salm xxxiii. 11. Jer. xxix. 11. Y rhai hyn yw dyfnion bethau Duw, sydd yn trigo yn ddirgelaid yn ei feddwl, gwybyddus yn unig iddo ei hun, ac a chwilir gan ei Ysbryd. 1 Cor. ii. 10, 11.—2. Cynghorion Duw, y rhai y dywedir eu bod er ys talm, sef er tragwyddoldeb; ac ydynt wirionedd a sicrwydd; sef yn sicr o gael eu cyflawni mewn amser. Eu bod yn

cael eu galw yn gynghorion, nid arwydda ddiffyg gwybodaeth yn Nuw, neu fel pe nas gwybuasai pa beth i'w wneuthur; ac am hyn yn cynghori âg ef ei hun, neu eraill, pa beth i'w wneuthur; ond am eu bod yn cynnwys y doethineb mwyaf y gelwir hwynt cynghorion.

—3. Weithiau, ordinhad—deddf—terfynedig gynghor Duw. Dan. iv. 17. Zeph. ii. 2. Act. ii. 23.—4. Weithiau, rhagluniaeth, rhag-ordeiniad. 1 Pedr i. 20. Eph. i. 5, 11.

—5. Ei ewyllys—cynghor ei ewyllys—boddlonrwydd ei ewyllys. Esa xl. 10. Rhuf. ix. 19. Eph. i. 5, 11. Edr. dan yr amrywiol eiriau.

I. Fod y cyfryw fwiadau ac arfaethau yn Nuw, a ellir ei ddangos yn eglur. Nid yn unig tyb, neu ddychymyg am bethau i ddyfod ydyw; ond bwriadau terfynedig, sefydledig yn eu cylch. Nis gellir meddwl am y fath Fod a Duw, oddiwrth ei briodoliaethan o ddoethineb a chyfiawnder, iddo wneuthur dim trwy ddamwain. Nagé; ond y mae pob gweithred o eiddo Duw yn weithred o anfeidrol ddoethineb, ac wedi ei selio ar angenrheidrwydd ac addasrwydd pethau: ac y mae mor wir am ei weithredoedd o ras, ag ydyw am weithredoedd naturiaeth. "Gwnaeth hwynt oll mewn doethineb." Salm civ. 24.

1. Ni bu Duw erioed heb ei feddyliau, gweithrediadau ei ddeall. a'i ewyllys. Nid pethau newyddion ydynt ynddo; canys gwnaï hyn ef yn gyfnewidiol; sef bod ynddo heddyw yr hyn nad oedd ynddo er tragwyddoldeb.—

2. Mae ei ben-arglwyddiaeth a'i annibynolrwydd yn eglur yn dangos, fod beth bynag a wna mewn amser, yn ol ei arfaeth dragwyddol. Oni bai ei fod yn gwneuthur pob peth yn ol cynghor ei ewyllys ei hun, ni byddai yn ben-arglwydd, ond yn ddibynol ar eraill. Dan. iv. 35. Eph. i. 11. "O hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef y mae pob peth." Rhuf. xi. 36.—

3. Y mae ei anghynewidioldeb yn gofyn hyny. Canys os gwneir dim mewn amser oedd yn anhybys iddo yn nhragwyddoldeb, rhaid bod hyny yn beth newydd iddo, ac yn gweithredu cyfnewidiad ynddo. Ac os bydd ewyllys ynddo am n peth a fynasai ei wneyd nad ewyllsiodd o'r blaen, y mae hyn yn profi cyfnewidiad ynddo: ond nid oes ynddo gyfnewidiad, na chysgod troedigaeth.—4. Y mae ei wybodaeth yn profi hyny. "Duw gwybodaeth yw yr Arglwydd, a'i amcanion ef a gyflawnir." 1 Sam. ii. 3. "Hysbys i Dduw yw ei weithredoedd oll erioed." Act. xv. 16.

Y mae ei wybodaeth yn dibynu ar ei arfaeth; gwyr y bydd y cyfryw bethau, am ei fod wedi arfaethu iddynt fod.—5. Y mae ei ddoethineb hefyd yn gofyn ei fod yn gweithredu pob peth yn ol rhag-feddyliau, rhag-gynghor, a rhag-arfaeth am danynt. Pa wr doeth a adeiladai dŷ, heb rag-feddwl a rhaglunio dull a thretn y tŷ? o ba ddefnyddiau y gwnai ef? pa bryd, ac i ba ddyben? Pa faint llai y gellir meddwl

hyny am y Duw doeth, yr hwn sydd ryfadd yn ei gynghor, ac ardderchog yn ei waith! Esa. xxviii. 29.

II. Am ângder arfaeth Duw—y mae yn cyrhaedd at bob peth yn y nefoedd ac ar y ddaear, bywiolion ac anfywiolion, rhesymol a dreswm. Salm cxlviii. 6. 2 Pedr iii. 5—10. Job xxxviii. 10, 11. Diar. viii. 29. Jer. v. 21. Holl ymerodraeth mawrion y byd, a'r llywodraethau bychain hefyd, yn eu holl amgylechiadau—eu dechrenad, eu cynnydd, eu mawredd, a'u gogoniant; eu haffwydd, eu gofidiau, a'u terfyniad. Deut. xxxii. 8. Dan. xi. 38—44.

Yn fyr, pob peth yn nghylch pob person neillduol, ydynt yn cyfateb i arfaeth Duw; eu dyfodiad i'r byd; y lle, yr amser, a'r holl amgylechiadau perthynol i hyny; holl ddamweiniau eu bywyd: lleoedd eu preswylfod, a'u galwedigaethau, a'u gwaith; eu hamgylechiadau o gyfoeth a thlodi, iechyd ac affeichyd, adfyd a hawddfyd, eu hamaer i fyned o'r byd, yn nghyd a phob amgylechiad perthynol i hyny:—y mae y cwbl yn ol arfaeth, cynghor, ac ewyllys Duw. Job xiv. 5. Preg. iii. 1, 2; a vii. 14. Act. xvii. 26. Yn neillduol, pob peth a berthyn i bobl Dduw, yn gystal pethau ysbrydol a thragwyddol a phethau tymborol; megys eu hetholedigaeth—eu prynedigath gan Grist—eu galwedigaeth, yr hyn sydd yn ol ei arfaeth, o ran amser, y dull, a'r moddion; eu holl gyfnewidiadau yn y byd o ran hawddfyd ac adfyd, profedigaethau a gwaredigaethau, &c., a'u cyflyrau i dragwyddoldeb. Yr oedd pob peth a wnaeth Crist dros ei bobl, yn ol arfaeth Duw (Act. iv. 28.) amser ei ddyfodiad i'r byd—ei holl amgylechiadau ynddo—yr hyn a oddefodd oddiwrth ddynion—ei farwolaeth, a'r holl amgylechiadau o honi—ei adgyfodiad, a'i holl amgylechiadau: yr oedd y cwbl yr hyn a ragluniodd llaw Duw a'i gynghor i'w gwneuthur. Ié, pethau damweiniol o ran ail achosion, a allent fod neu beidio bod, fel rhydd-weithredoedd dynion, ydynt fel gwrthddrychau arfaeth Duw yn sicr; megys y dengys y prophwydoliaethau yn ol arfaeth Duw, am enwau Josiah a Cyrus, a'r gweithredoedd a wnaent o'u hewyllys rhydd eu hunain, lawer o gannoedd o flynyddoedd cyn eu geni. Peth damweiniol iawn, o ran dynion, oedd enwau y ddau wr hyn; ond nid felly o ran arfaeth Duw. Ié, y mae y pethau lleiaf fel y pethau mwyaf yn wrthddrychau gwybodaeth, ewyllys, ac arfaeth Duw. Mat. x. 29, 30. Edr. ADERYN Y TO, GWALLT.

Ystyriwn ychydig bethau yn mhellach am arfaeth Duw: 1. Y mae yn dragwyddol. Duw dragwyddol sydd yn arfaethu: am hyny y mae ei arfaeth yn arfaeth dragwyddol. Y mae etholedigaeth yn gangen o arfaeth Duw; ond etholwyd ei bobl yn Nghrist cyn seiliad y byd, sef er tragwyddoldeb. Eph. i. 4. Felly y mae yr holl gangenan eraill o'i arfaeth; canys nid oes un ewyllys newydd,

nac un weithred newydd o ewyllys Duw.—2. Y mae yn annibynol ac yn gwbl rydd: “Yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ei hun.” Nid yr un peth yn gwbl yw arfaeth a rhagwybod-
 aeth Duw. Arfaeth a arwydda rhag-osodiad, rhag-benderfyniad, rhag-drefnau o'r pethau a fyddent i gael eu cyflawni, yn eu holl amgylchiadau, eu hachosion, eu dybenion a'u heffeithiau. Nid holl-wybodaeth Duw yn unig sydd ar waith yn ei arfaeth; ond hefyd ei ben-arglwyddiaeth, ei ddaioni, ei gyfiawnder, ei ddoethineb, a'i sancteiddrwydd. Y mae yn ei ben-arglwyddiaeth yn arfaethu yn ddoeth, yn dda, yn gyfiawn, ac yn rasol.—3. Y mae yn anfeidrol ogoneddus. Y mae ei arfaeth yn anfeidrol ogoneddus, ac yn addas i Dduw, o ran ei doethineb a'i huniondeb; ac y mae yn dda i'w creaduriaid, o ran ei daioni a'i graalonrwydd.—4. Y mae yn anfeidrol dirion a grasol tuag at bechaduriaid. Y mae wyneb yr arfaeth yn anfeidrol dirion a grasol tuag at bechaduriaid colledig; oblegid fod achubiaeth pechaduriaid wedi ei arfaethu ynddi. 2 Tim. i. 9. Ni buasai un Ceidwad i achub, oni buasai i Dduw drefnu Ceidwad addas a gogoneddus yn yr arfaeth. Ni buasai un enaid cadwedig, nac un pechod yn cael ei faddeu, oni buasai fod Duw wedi arfaethu achub a maddeu. Nid oes dim daioni, graalonrwydd, na thiriondeb, mewn un modd yn cael ei amlygu a'i weithredu tuag at bechaduriaid, mewn amser, nad oedd yn yr arfaeth er tragywyddoldeb: ac am ei fod yn yr arfaeth, y mae yn cael ei amlygu mewn amser.—5. Y mae yn arfaeth dda. Os yw achub yn waith da, yr oedd arfaethu achub yn arfaeth dda. Os yw yr efengyl yn cyhoeddi newyddion da, y mae yr arfaeth yn arfaeth dda, yn yr hon y trefnuwyd y cwbl a gyhoeddir yn yr efengyl. Ymryson ag arfaeth Duw, yw ymryson â Duw ei hun, yn gweithredu yn ei ben-arglwyddiaeth, fel y mae yn addas iddo; yn trefnu pob peth gydag anfeidrol ddoethineb, daioni, ac uniondeb, yn y modd goreu er ei ogoniant ei hun, a daioni tragywyddol ei bobl. Os ydyw holl weithredoedd y Duw mawr yn addas i'w berffeithrwydd; felly, hefyd, mae yn rhaid bod arfaethu y gweithredoedd hyny. Nis gall fod arfaethu peth yn waeth na'i wneuthur. Meddyliau anmharchus am Dduw a'i berffeithrwydd, yw yr achos o'n holl ymrysonau a'i arfaeth.—6. Y mae yn arfaeth ddwyfol. Gan mai arfaeth ddwyfol yw, y mae yn rhaid bod dyfnderoedd o drefniadau a dybenion ynddi, yn dra phell oddiwrth gyrhaeddiadau ac amgyffrediaid ei holl creaduriaid. Y mae yn hollol guddiedig yn y Duw mawr, ond fel y mae efe yn gweled bod yn dda i'w hamlygu, trwy ei air neu weithredoedd. Nid oes i ni faru am ei doethineb, ei daioni, a'i huniondeb, wrth ymdangosiadau presenol: yn cyflawni y mae. Pan welir y cwbl gyflawniad o honi, os gwelir byth, neu yn ol y gradd y gwelir hi

wedi ei chyflawni, canfyddir ei bod yn addas i Dduw, a bod holl effeithiau a dybenion yr arfaeth yn anfeidrol gyflawn, doeth, a da.—

7. Y mae yn arfaeth anghyfnawidiol. Gan mai arfaeth ddoeth a da, ac addas i Dduw ydyw, mae yn rhaid ei bod yn anghyfnawidiol; yn dibynu yn unig ar ewyllys anghyfnawidiol yr Arglwydd. Y mae dirgelwch ei ewyllys, yn hyn, yn ol ei foddlonrwydd ei hun. Mae yn ewyllysio yn foddlon, ac y mae boddlonrwydd tragywyddol ganddo yn ei ewyllys yn arfaethu: am hyny y mae yn cyflawni yr arfaeth. Ei gyngor grasol a saif yn hyn; canys Arglwydd y lluoedd a'i bwriadodd, a phwy a'i ddydyma? Mat. xi. 26. Eph. i. 5, 9. Salm xxxii. 11. Esa. xli. 10.

—8. Arfaeth yn Nghrist ydyw. Efe yw gwrthddrych penaf yr arfaeth. Ei osod ef i fyny, yr hyn a amlygir ei fod o ran ei berson fel Duw-ddyn, o ran ei swyddau a'i waith, ei ddarostyngiad a'i dderchafiad, yw y dyben penaf ynddi. Yn y cwblhad o'r arfaeth, mewn perthynas i Grist, y cwblheir yn gwbl ei arfaeth mewn perthynas i'w holl creaduriaid. Os derchafir ef, yr hwn yw y pen, derchafir yr holl gorff, ei eglwys, hefyd; a darostyngir ei holl elynion. Nid yn unig gosodwyd ef i fyny yn yr arfaeth, ond y mae y cwblhad o honi yn gorhwys arno; ar ei ysgwydd ef y mae y llywodraeth i'r dyben hwn. Duw tragywyddoldeb ydyw; ac onidde, buasai cwblhad yr arfaeth yn ormod gorchwyl iddo; nis gallasai ei hamgyffred na'i chyflawni. Ond ni ddiffygia, ac ni fiina Duw tragywyddoldeb; am hyny bydd y cyflawniad yn ateb, yn gwbl, i'r arfaethiad, ac yn dragywyddol ogoneddus, ac addas i Dduw. Eph. iii. 11. Esa. ix. 7; a xl. 28. Credo am yr arfaeth yw ein gwaith presenol ni; sef ei bod yn ddoeth, yn gyflawn, ac yn dda, ac mai arfaeth Duw ydyw. Yn yr amser priodol, gwelir hi felly yn y cyflawniad o honi. EDR. ETHOLEDIGAETH, RHAGLUNIAETH, CYNGHOR.

ARFER-ION (mer), defod, arddefod, cynnedded, henfoes, gnothad.—“Trugarha wrthyf, yn ol dy arfer i'r rhai a garant dy enw.” Salm cxix. 132. *Yn ol dy arfer*: Y gair Heb. אָרָפָה a gyfieithir yma arfer, sydd o ystyr tra helaeth, ac a arwydda gosodiad, trefniad, ordeiniad, yn gystal ag arferiad. Gwel Parkhurst's *Lexicon*. Lowth ar Esa. xlii. 1. Yn gyfatebol, gall Dafydd fod yn ymbil am drugaredd, yn ol trefniad cyfammod Duw tuag at ei bobl, ac yn ol ei addewidion grasol, a'i arferedig ddaioni i'r rhai a garant ei enw. Mae Duw wedi trefnu, ac wedi addaw trugaredd; ac yn arfer trugarhau yn barhaus, yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, wrth ei bobl, yn ol ei arfaethiad a'i addewid. Salm cvi. 4, 5: a xxxi. 19. 1 Cor. ii. 9: a x. 13. 2 Thea. i. 6, 7.—“Yr Iesu a aeth yn ol ei arfer i fynydd yr Olew-wydd.” Luc xxii. 29; a xxi. 37. Mat. xxvi. 36. Ioan xviii. 1. Marc xiv. 22. Yr

oedd yn arferol o fyned yno o'r neilldu i weddio, ac i gyfeillachu yn gyfrinachol a'i ddysgybllion. Y mae twrf a berw y byd yn anfuddiol i weddi a myfyrdod; i gymdeithas neillduol & Duw, ac a'n gilydd, yn mhethau Duw. Y mae siampl Crist yn ein galw i dynu o'r neilldu, fel y caffom hamdden mwy tawel i hyny, ac fel yr ymroddom yn fwy trwyadl i'r gwaith sanctaidd a gogoneddus hwn. Mat. vi. 6.

ARFFED (ffed), cyfwng y ddwy forddwyd, yn enwedig i ferch.

Tri trigia bywyd, pen, cwll, ac arffed.—*Tri-oedd.*

“Y coelbren a fwir i'r arffed.” Diar. xvi. 34. *Heb.* כְּרִיִּים i'r *fynwes*, neu i ganol llestr i ba un y byddai y coelbrenau gynt yn cael eu bwrw. Byddai yn arferedig yn mhlith y dwyreiniaid i ddal cwr blaenaf eu gwisgoedd hirlaes i dderbyn fyd wrth fesur a fwir i mewn: oddiwrth yr arfer hon y tarddodd yr ymadrodd, *talw i fynwes*, neu *bwrw, i'r arffed*, neu y *fynwes* yma. Mae y gair *Heb.* כְּרִיִּים a gyfieithu yma *arffed*, yn cael ei gyfieithu *mynwes* yn y lleoedd canlynol: Salm lxxiv. 11. Esa. lxx. 6, 7. Jer. xxxiii. 18. Gen. xvi. 5. Deut. xiii. 6. Ruth iv. 16. 1 Bren. iii. 20. Mae y geiriau yn gosod allan fanylrywydd llywodraeth yr Arglwydd ar bob peth. “Pwy a ddywed y bydd dim heb i'r Arglwydd ei orchymyn?” Galar. iii. 37. Mat. vi. 29. Edr. COELBREN.

ARFFEDAWG—OGAU—ION (arffed), llian arffed, brethyn arffed, blaen-rhwym. Mae y gair yn arwyddoedd hefyd, amgeleddwr, noddwr, golygwr. “Y mae ev dan arffedogion a llywodraethwyr.” W. S. Gal. v. 2.

Yn bedwar-arddeg y caiff etifedd ddewis ei arffedawg, sef ei olygwr.—*Cyffwrddiau Cymraeg.*

“Ac a wnaethant iddynt arffedogau.” Gen. iii. 7. *Heb.* gwregysau: sef gwregysau o ddaid am eu canol yn arffedogau.

ARGAE (cae), dyfr-ddor, caesadl. Diar. xvii. 14. Esa. xix. 10.—“Nid argaeir yr ymfrost hwn yn fy erbyn yn ngwledydd Achaia.” 2 Cor. xi. 20. “Na oacheir y gorfoledd hwn yn v' erbyn yn-gwledydd Achaia.” W. S. *No man shall stop me of this boasting.* *Saes.*—*ori η καυχησις αυτη ου φραγησεται εις εμε*, yn ddiaw nid attelir y gorfoledd hwn mewn perthynas i mi: sef ei fod yn pregethu yr esenryl yn rhad, heb dderbyn dim gan neb.

ARGEISIO (argais), ceisio yn ddyfal, ymofyn am, ymofyn ag. Salm iv. 2. 2 Cron. i. 5.

ARGLWYDD—ES—I—IAETH (clwydd), llyw, llywydd, meist, rhi, rhiawdr, rhwyf, naf, nêr, peryf, pôr, iôn, iôr, gwanar, gwaladr, gweledig. Y gair Arglwydd a arwydda awdurdod, llywodraeth, a pharchedigaeth; ac y mae yn cael ei briodoli, 1. I freninoedd. Gen. xl. 1. 2 Sam. xix. 20. 2. I dywysogion a phen- defigion. Gen. xlii. 10. 30. 3. I ormesdeyrn; Esa. xxvi. 13. 1 Pedr v. 3. Fel arwydd o

barch, aurhydedd, a chariad, gelwir gwyr priod wrth yr enw hwn. Gen. xviii. 12.—Meistriaid. Ioan xv. 15.—Prophwydi. 1 Bren. xviii. 7; a 2 Bren. ii. 19.—Rbaglaw. Act. xxv. 26. Lle mae y gair ARGLWYDD yn yr Hen Destament wedi ei argraffu mewn prif lythyrenau (*capital letters*) cyfieithad ydyw o'r gair *Heb.* יְהוָה JEHOWAH. Edr. JEHOWAH. Pan mewn lythyrenau cyffredin, cyfieithad ydyw o'r gair אֲדֹנָי *Adon*, neu אֲדָוָי *Sadai*, neu אֱלֹהִים *El (Duw)* yr hwn a arwydda rheolwr, cynnaliwr, llywydd. Duw, Tad, Mab, ac Ysbryd Glân, sydd yn fynych yn cael ei alw Arglwydd; i arwyddo ei hunan-ddibyniad, a'i fod, ynddo ac o hono ei hun, yn rhoddi bod, yn cynnal, ac yn llywodraethu pob creadur. Salm cx. 1. 2 Thea. iii. 5. Col. iii. 24. Gelwir ei *Arglwydd y lloedd*, neu *Arglwydd y Sabbaoth*; canys efe a wnaeth, a biau, sydd yn cynnal, ac yn llywodraethu holl luoedd yr angelion, dynion, a'r holl aneirif luoedd o bob creaduriaid eraill. Salm xxiv. 10. Iago v. 4. Pan mae Arglwydd, yn y Testament Newydd, yn gyfieithad o'r gair *xuptos*, mae yn fynych iawn yn meddwl Crist. Dat. xiv. 13. Y mae Arglwydd, cyfieithad o'r gair *Gr.* δεσποτις, *arch-deyrn*, neu feistr, ac y mae yn eglur yn cael ei briodoli i Grist, ac i'r Ysbryd Glân, er bod rhai wedi amheu hyny. Cydm. Act. iv. 24, 25; ág Act. i. 16. Judas 4, 5. Gal. iii. 13. 2 Tim. ii. 21. Heb. iii. 6. Luc ii. 29, 29.

Gelwir Iesu Grist, ARGLWYDD YR ARGLWYDDI: efe sydd yn cynnal ac yn llywodraethu breninoedda phenasthaid, a phawb sydd mewn awdurdod; ie, a phob peth yn y nef a'r ddaear. Dat. xix. 18. Act. x. 36. Efe yw *Arglwydd y gogoniant*; mae efe yn meddiannu gogoniant annherfynol ynddo ei hunan; efe a ennillodd, trwy ei fywyd a'r iawn a wnaeth, ogoniant tragwyddol; ac y mae efe yn ei roddi yn rhad i'w holl bobl. 1 Cor. ii. 8. Efe yw *Arglwydd yr eglwys*, yn enwedig y saint, ei gwir aelodau hi. Efe a dynodd y portreid, ac sydd yn adeiladu ei eglwys. Efe yw y trefnw, a gosodwr pob gwir ordinhad ynddi. Y mae yn sefyll mewn perthynas neillduol & phob gwir aelod o honi, fel ei briod, ei ben-athraw, a'i llywydd mawr. Efe yw y priod ysbrydol, cyfarwyddwr, a llywydd, a fyfyn dedwyddwch tragwyddol y saint. Rhuf. v. 1.—Dywedwyd wrth Grist, Arglwydd, Arglwydd, yw gwneuthur profes gyffredinol o ymstyngiad iddo. Mat. vii. 21. Galw Crist yn Arglwydd mewn modd dyladwy, yw credu o'r galon ynddo, ymstyng mewn ufudd-dod iddo, a dwyn tystiolaeth am dano fel unig Fab Duw, a'r gwir Fessiah; yr hyn ni all neb ei wneuthur ond trwy yr Ysbryd Glân. 1 Cor. xii. 3. Edr. BRENNIN, LLYWYDD, LLYWODRAETH.

ARGLWYDDDES.—“Yr etholedig arglwyddes.” 2 Ioan 1. *Gr.* Εκλεκτη κυρια, *Electe curia*. Cyfieithir ac esbonir y geiriau hyn yn dra

gwahanol. Rhai a farnant Eclecta yn enw priodol, ac a gyfieithant y cyflwyniad "at yr Arglwyddes Eclecta." Gwel Wolf, Wetstein. Eraill a farnant mai ei henw oedd Cyria, "at yr etholedig Cyria." Gwel Heuman, Benson. Eraill drachefu a farnant mairhyw eglwys peillduol a feddylir; Philadelphia, medd Whiston; Jerusalem, medd Whitby. Ond Beza, ac amryw eraill, fel ein cyfieithwyr ni, a farnant yn fwy addas, tybygaf, mai rhyw wraig oedd, enwog am ei sefyllfa, ei chyfoeth, a'i duwioldeb, at yr hon a'i phlant y cyflwynodd Ioan yr Epistol byr, ond tra serchog, hwn. Ymddengys ei bod yn gynnorthwyoli'r efengyl a'i chyfoeth a'i charedigrwydd, a'i bod yn cael ei galw yn *etholedig*, sef rhagorol; ac yn rhoddi yr enw *ωρια*, *arglwyddes*, arni, yr un fath ag y rhoddodd Lue i Theophilus, a Paul i Ffestus, yr enw *παριστος*, *ardderchocaf*. Nid yw Cristionogrwydd yn gwahardd rhoddi y cyfryw ditlau, pan y byddont yn ddyledus. Gwel Beza *in loc.*

ARGOB, ארגוב [*tywarchen*] 1. Talaeth tu hwnt i'r Iorddonen, yn ngwlad Basan, yn rhandir banner hwyth Manasseh. Talaeth tra ffrwythlon, yn yr hon yr oedd 60 o ddinasoedd, a elwid Hafoth-Jair.—2. Prif ddinas y dalaeth hon. Deut. iii. 4, 13. 1 Bren. iv. 13.—3. Lle yn agos i Iysa y brenin yn Samaria. 2 Bren. xv. 25.

ARGOEL—I-AETH (coel), arwydd, peth a ellir ei goekio; arwyddaw; arddangosiad. 1 Sam. x. 17. 1 Bren. xiii. 5. 2 Thea. i. 5. Esa. xx. 3.

ARGRAFF (craff), *Gr.* γραφω *grapho*, ol, dyol, gwasg-nod, cerf-nod; llun, ar-ysgrifen; nadd, naddiad. "Wele, as gledr fy nwyllaw y'th argreffais." Esa. xlix. 16. Cyfeiria y geiriau at ryw ddefod yn mhlith yr Iuddewon o nodi ar eu dwylaw, neu eu breichiau, trwy big-dyllau, arwydd-nod, neu lun y deml, a'r ddinas Jerusalem, fel arwydd o'u tra serch, a'u zel iddi. Gwel Lowth a Vitringa *in loc.* Yr oedd ganddynt ffordd i wneuthur y pig-dyllau hyn yn annileadwy trwy dān, neu ystaeniad. Yn cyfeirio at yr arferiad hwn yn mhlith yr Iuddewon, a Chenedloedd eraill, hefyd, y mae yr Arglwydd yma yn llefaru mewn perthynas i'w eglwys. "Wele, ar gledr fy nwyllaw y'th argreffais;" fel arwydd o'i dra-serch ati, a'i ofal diball am dani. Fel y mae adeiladydd yn darlunio yr adeiladaeth yn gyntaf y mae ar fedr adeiladu, ac wrth ddwyn yr adeilad yn mlaen y mae yn edrych ar y darluniad, fel y byddo yr adeiladaeth yn gwbl, yn mhob peth, yn cyfateb iddo; felly y mae yr Arglwydd, yn ei arfaeth dragywyddol, wedi gosod darluniad iddo ei hun o'i eglwys; ei sylfaen, ei meini, a'i maintioh; pa brydd a pha fodd i'w hadeiladu; a'r holl amgylehiadau perthynol iddi, yn ei sefyllfa yma yn y byd yn y farn, ac i dragywyddoldeb. Mae y trefniad hwn, cyffwrth doethineb a chariad dwyfol yn ei holl ddyfnderoedd, wrth

ei fodd yn hollol, ac yn hyfrydwch annbraeth adwy iddo: "Ger ei fron yn wastad."—Y mae yn gweithredu pob peth yn ol yr arfaeth dragywyddol, yr hon a wnaeth efe yn Nghrist Iesu ein Harglwydd. Dichon gwaraig anghofo ei phlentyn sugno; ond uis dichon Duw anghofo yr eglwys, yn y darluniad gogoneddus hwn o honi, nac esgenluso ei adeiladu yn ol yr arfaeth hon; ac amgeleddu yn drwyadl bob aelod o honi. "Dy furiau sydd ger fy mron bob amser;" sef yr holl adeiladaeth, a phob peth perthynol iddi. Nid yw yn gwneuthur dim, yn ei holl drefniadau a'i oruchwyliaethau yn y byd, heb fod ei lygad, yn y cwbl, ar ei eglwys; ei chysur, ei llwyddiant, a'i chynnydd. Rhoddes Duw portreiad i Moses o'r babel; i Dafydd, a Dafydd i Solomon, o'r deml; ac i Ezzciel o'i deml yntau; o'm portreiad oedd yn ei feddwl ei hun, y cawsant hwy y portreidiau hyn, fel y caffai ei bobl ychydig adnabyddiaeth o'i drefniad dragywyddol a gogoneddus mewn perthynas iddynt. Nid oedd y portreidiau hyn ond yn rhanol, ac yn dangos yr eglwys yn y dull, ar ryw amserau neillduol, yr oedd yn angenrheidiol i'w bobl gael hyfforddiad am dano; ond y mae y portreiad o honi yn gyflawn yn y meddwl dwyfol er dragywyddoldeb, ac yn hyfrydwch penaf y Duwdod, Tad, Mab, ac Ysbryd Glân, o'i holl waith. Exod. xiii. 9, 16; a xxv. 9; a xxviii. 9, 11. Can. viii. 6. Ezec. iv. 1; a xl. 2; a xliii. 11. Deut. vi. 8; a xi. 18. Salm li. 18.

"Gweinidogaeth angen, mewn llythrenau wedi eu hargraffu ar geryg." 2 Cor. iii. 7. Y gair argraffu yma a arwydda, naddiad cerfwr: Yr oedd y gyfraith focsol, a feddylir wrth "gweinidogaeth angen, wedi eu hysgrifenu â bys Duw ar lechau ceryg." Exod. xxxi. 18; a xxxiv. 28. Y mae yn ymddangos oddiwrth yr ysgrythrau hyn, mai dyma yr argraffiad llythrenau cyntaf ag y mae dim hanes genym am dano. Exod. xxiv. 4, 7, 12; a xxviii. 21, 36; a xxxi. 18; a xxxii. 16. Ond y mae gweinidogaeth bywyd a chyfiawnder yn rhagori mewn gogoniant; gan fod pob gwir gredadyn yn llythyr Crist, wedi ei ysgrifenu âg Ysbryd y Duw byw, yn llechau cnawdol y galon. 2 Cor. iii. 3. Dyma argraffiad annileadwy. Y mae sylwedd yr hyn a ysgrifenis yr fywyd yn yr enaid, trwy y gweithrediad dwyfol hwn; yn dueddiad sanctaidd, ac yn weithrediad bywiol, cyfatebol i'r gwirionedd allanol. Mae y gair yn geni ynddo, yn gwreiddio, ac yn dwyn ffrwyth i berffeithrwydd.

ARGYHOEDD—I-IAD (cyhoedd), egluro, goleuo, dwyn peth i'r goleu ar gyhoedd; sicrhau y meddwl am wirionedd y peth. Y mae y gair *Gr.* ελεγχω, a gyfieithir *argyhoeddi*, o ystyr tra helaeth; megys, 1. Dangos peth yn eglur â rhesymau cedyrn, diamheuol, a gwrthbrofi dadleuon yn ei erbyn; "Argyhoeddi y rhai sydd yn gwrth-ddywedyd." Tit. i. 9. 2 Tim. iv. 2. 1 Cor. xiv. 24.—2. Ceryddu am fai:

"Pan (*εργαζομενος*) *geryddwyd* ef ganddo am Herodias." Luc iii. 19. 1 Tim. v. 20. Tit. i. 13.—3. Ceryddu yn dadol, trwy flinderau a gorthrymderau. Heb. xii. 5. Dat. iii. 19.—4. Dwyn i'r goleuni, egluro, a gwneuthur yn amlwg: "Nid yw yn dyfod i'r goleuni, fel nad argyhoedder ei weithredoedd ef." Ioan iii. 20.—5. Gwneuthur yn amlwg ei fai i'r dyn ei hun; neu, gwneuthur dyn yn euog ger bron eraill, trwy dystiolaethau eglur a diambenol. Ioan viii. 9, 46. "A phan ddel efe, sef Ysbryd y gwirionedd, efe a argyhoedda y byd o bechod, o gyflawnder, ac o farn." Ioan xvi. 8—11. Hyny yw, efe wna bechod y byd yn amlwg; a chyflawnder a buddugoliaeth Crist yn amlwg. 1. Mae yr Ysbryd yn rhoddi iawn oleu ar bob gwrthddrych y mae yn ei ddangos. Nid ydyw yn unig yn dangos i sicrwydd *fod* y cyfryw beth, ond hefyd *pa fath* ydyw; ac yn peri teimladau a gweithrediadau cyfatebol iddo yn yr enaid, a'r fath a weddai fod tuag ato. Yn ngoleuni yr Ysbryd, y mae y bôd o Dduw yn dyfod â sicrwydd i'r enaid am dano; a pha fath un ydyw yn ei fawrhydi gogoneddus, ei gyflawnder, ei sancteiddrwydd, a'i ddaioni. Y mae yn dangos y gyfraith sanctaidd yn ei huniondeb, ei sancteiddrwydd, ei hëangder, a'i hanghyfnewidioldeb. Y mae yn dangos pechod, y trosedd (*avouta*) o honi, yn ei atgasrwydd, ei ffeidd-dra, y perygl a'r canlyniadau ofnadwy o hono; a bod y gyfraith yn dal gafael yn y pechadur o'i heiwrydd, i'w gosbi yn gyfatebol i'r bai, ac nas gollwng ei gafael heb iawn digonol.—2. Y mae, gyda hyny, yn peri teimladau a gweithrediadau yn yr enaid tuag ato, cyfatebol i'w natur, a'i berygl yntau o'i blegid. Y mae yn dangos Crist hefyd yn ei fawredd gogoneddus, yn mherffeithrwydd ei waith cyfryngol, cyfoeth ei drugaredd, dyfnderoedd ei gariad, a thrysorau diderfyn ei ras.

Y mae y gair *argyhoeddi*, yn yr arferiad cyffredin o hono, yn cael ei briodoli, yn fwyaf neillduol, i waith yr Ysbryd Glân yn argyhoeddi o bechod, neu yn gwneuthur pechod yn amlwg. Y mae pechod yn llawn yn y byd, ac yn mhob dyn ynddo; eithr nid oes neb yn ei weled, ond fel y mae yr Ysbryd Glân yn ei wneuthur yn amlwg. Ni all pechod ddangos pechod: rheol uniawn a ddengys y gwyrni. Y gyfraith sanctaidd yw y rheol uniawn, wrth ba un y mae i ni adnabod ein gwyrni. Mae yr Ysbryd Glân yn dwyn y rheol hon at feddwl y pechadur, gyda goleuni ac awurdod dwyfol: y mae yn ei ddangos ac yn ei ddal yn wyneb y drych pur hwn, nes y byddo yn cael ei wneuthur yn euog yn ei gydwybod; a'i droseddiadau, a'i ffeidd-dra, yn ymddangos yn dra pechadurus. Yn yr olwg ddirifrifol hon, mae yr Ysbryd Glân yn gweithio teimladau ac agwedd y meddwl yn addas i'r golygiadau hyn: sef teimladau bywiog o'i berygl; cydnabyddiaeth o'i fod yn hollol golledig ynduo ei hun, yn amddifad o'r cyflawnder y mae gyfraith yn ei ofyn—edifeirwch

am bechod; yn cynnwys, tristwch duwiol am dano, hunan-ffeiddiad o'i blegid, ac ymfyniad difrifol am waredigaeth oddiw'rtho, a diogelwch rhag y digofaint dyledus am dano. Edr. Eo-
FEIRWCH.

Y mae gwahaniaeth yn y graddau o argyhoeddiad, a'r amgylchiadau perthynol iddo mewn amrywiol bersonau. Y mae rhai yn teimlo mwy o ddychrynfeydd yn cyd-fyned âg ef nag eraill. Ond nid yw yr argyhoeddiad a'r dychrynfeydd, bob amser, yn cydraddu. Dichon fod dychrynfeydd mawrion, lle y byddo yr argyhoeddiadau yn fychain; teimladau bywiog o berygl, heb gydnabyddiaeth o'r trosedd yn ei haeddu. Dichon fod hefyd argyhoeddiadau gwirioneddol, dwys, a goleu, heb lawer o ddychrynfeydd yn cydfyned â hwynt: mae y meddwl yn sylwi ac yn gorphwys mwy ar y bai, nag ar y gosb am dano; y mae yn ym-ostwng—yn tristau yn dduwiol—yn ffeiddio ei hun—yn mawrhau Duw—ac yn rhyfeddu ei fod wedi ei arbed, a'r gosb cyhyd heb ddisgyn arno. Ond er nad ydyw yr un o ran y gradd o hono, y mae yr un o ran ei natur yn mhawb, ac yn angenrheidiol anhetgorol tuag at edifeirwch am bechod, a dychwaliad at Dduw oddi wrtho. Canys pwy a edifarha am bechod, nes y gwelo y bai o hono? a phwy a ddychwel oddi wrtho, nes gwelod y perygl a'r atgasrwydd o hono? Os bydd yr argyhoeddiadau yn drwyadl ac yn gadwedigol; y maent yn cyrhaedd at lwgr natur, at bob trosedd fel eu gilydd; yn parhau dros ystod bywyd dyn; ac effeithiau cyfatebol i'r golygiadau yn cydfyned â hwynt; ac yn diweddu mewn ymfyniad difrifol am Waredwr. Ioan xvi. 8, 9. 1 Ioan i. 8, 9. Mat. xi. 28. Luc v. 31. Rhuf. v. 12. Salm li. 5. Gen. vi. 5. Jer. xvii. 9. Gal. iii. 10. Act. ii. 37; a xvi. 30. Rhuf. iii. 20; a vii. 7, 9—14. Zech. xii. 10.

Geill dyn wybod i ba radd y mae wedi ei argyhoeddi o fod yn bechadur euog, 1. Wrth yr anhyder y mae yn ei brofi i nesaŷu at Dduw ond trwy Gyfringwr.—2. Wrth y gwerth y mae yn ei weled yn aberth Crist.—3. Wrth ei amynedd yn dyagwyl wrth Dduw am drugareddau ysbrydol a thymhorol.—4. Wrth ei ddi-olchgarwch yn mhob dim.—5. Wrth ei ym-tyngiad diddig dan alluog law Duw.—6. Wrth ei barodrwydd i gyfaddef ei bechod, pan fyddo angenrheidrwydd am hyny.—7. Ei addfwynder yn derbyn cerydd a rhybuddion.—8. A pharodrwydd i feddwl am eraill yn well nag ef ei hun.

Gallwn wybod i ba radd yr ydym wedi ein hargyhoeddi o'n tywyllwch, 1. Wrth ein anhyder yn ein deall ein hunain.—2. Wrth ein parodrwydd i ymofyn am gyfarwyddyd.—3. Ein parodrwydd i wrando ar farn eraill.—4. Ein gwaith yn edrych i air Duw am gyfarwyddyd yn mhob peth.—5. Wrth ein hymofyniad difrifol am oleu yr Ysbryd Glân i ddeall yr ys-grythrau; ac nid yn ymollwng i'n rhesymau

ein hunain yn eu cylch.—6. Wrth ein dibyniad ar oleuni yr Ysbryd Glân yn ein gweddian.—7. Wrth ein hanmharodrwydd i ddadleuon ymrysongar.

Gallwn wybod i ba radd y mae ein hargyhoeddiadau o'n gwendid ein hunain yn cyrhaedd, 1. Wrth ein anhyder yn ein grym a'n gallu ein hunain ar bob achos.—2. Wrth ein taerineb i ymofyn am ras yn gymhorth cyf-amserol.—3. Wrth ein gwaith yn edrych yn aml am gynnorthwyon dwyfol i bob dyledswydd, ac yn erbyn pob profediggaeth.—4. Wrth ein gwaith yn priodol i'r Ysbryd Glân bob meddwl, dymuniad, bwriad, a gweithred dda ynom.

ARGYWEDD-U (cywedd), gorthrym, niweidio, diystyru.—“Dir yw iddo ddyoddef llawer o bethae, ai argyweddu y gan y genedlaeth hon.” Luc xvii. 25. W. S.

ARHOED, aros, arosed.—“Ac nac arhoed aethrhwyl y pasc dros nos hyd y boreu.” Exod. xxiv. 25. Sef na fydded iddo gael ei fwyta y noswaith y lladdent ef.

ARHOLION (holi), ymofynion, cwestiynau. Act. xiii. 29.

ARIAN, neu ARIANT, *Gr.* ἀργύρος; *Llad.* ARGENTUM; *Ffr.* ARGENT; oddiwrth y gair *Gr.* ἀργός, *gwyn.* Gelwit ef yn *Heb.* אֶרֶן yn arwyddo ei ei liw gwelw. Arian rhif, neu arian bath, yw arian derbynol, cymeradwy.—Yr adwyn mwyaf gwerthfawr, pur, ac estynadwy yw, o bob delid, nesaf at yr aur. Y mae yn seingar, ac yn galetach nag aur; ond nid ydyw ei ronynau yn ymlynu wrth eu gilydd i'r un gradd a'r aur. Nid ydyw yn ddarostyngedig i rwd, ac ni newid ei liw, ac ni chyll ei ddsygleirdeb trwy gyd-weithrediad dwf ac awyr; ond anurddir ef trwy gyffyrddiad rhanau llosgadwy (*phlogiston*) amryw ddefnyddiau. Y mae mŵn-gloddiau arian i'w cael yn mhob rhan o'r byd; yn aml, yn gymysgedig â phlwm, alcam, &c. Yn y dyddiau gynt yr oedd Tarsis yn hynod am farchnadaeth arian. Jer. x. 9. Llauer a ddefnyddiwyd o hono gan Solomon wrth adeiladu y deml. 1 Cron. xxix. 4. Mŵn-gloddiau Potosi, mynydd yn agos i dref o'r un enw, yn Peru; Lisses, yn agos i Arica; Oruro ac Ollachca, yn agos i Cusco, prif ddinas Peru, ydyw y rhai mwyaf enwog yn yr oes hon. Y darn mwyaf o arian sydd genym hanes am dano, sydd yn nghadw mewn amgueddfa i frenin Denmark, yn Copenhagen; y darn hwn a gloddiwyd yn mŵn-gloddiau Norway, ac y mae yn pwyso 560 pwys.

“Am gan darn o arian.” Gen. xxxiii. 19. Cyfieithia y LXX. a'r rhan fwyaf o gyfieithiadau ar ei ol, y geiriau קֶשֶׁטָה בְּמֵצָה *cant o wyn,* fel ar ymyl y ddalen yn ein Beiblau ni. Yn ein cyfieithiadau ni, darn o arian yw, yn y tri man lle arferir y gair. Gwel Jos. xxiv. 32. Job xlii. 11. Y mae Stephan yn terfynu y mater wrth ddywedyd, “a brynasai er arian.” Act. vii. 16. Barna rhai fod llun oen ar y darn; eraill a wrthddadleuant nad oedd arian bathol

yn arferedig mor foreu a dyddiau Jacob. Ond fod y gair *Heb.* אֶרֶן yn arwyddo *gwirionedd, purdeb, uniondeb,* (Salm lxi. 7. Diar xxii. 21. Dan. ii. 47; a iv. 87.) dichon arwyddo yma, arian iawn, derbynol, cymeradwy, ag oedd yn gwneyd y pryniad yn gadarn ac yn wirioneddol. Gwel Kircher. *Bochart, Vol II. p. 433. Leigh's Critica Sacra. Boothroyd's Biblia Hebraica.*

Nid ydym yn darllen fod arian mewn arferiad wrth fasnachu cyn y dylif. Y mae Moses yn sôn am haiarn a phrea, &c., ond nid yw efe yn sôn dim am arian. Ond yn amser Abraham yr oedd cyfnewidiaeth o arian yn dechreu cael ei chario yn mlaen, er nad oedd dim bathu arian am hir amser wedi hyny. Gen. xxiii. 15. Mae llawer o anmhurredd ynddo ar y cyntaf; ac y mae yn rhaid puro llawer trwy dân arno cyn y byddo yn goethedig. Salm xii. 6.—Y mae yn cael ei roddi am bob golud tymborol: “Y neb a garo arian, ni ddigonir ag arian; na'r neb a hoffo amldra & chynyrch.” Preg. v. 10. Esa. ix. 3. Yn allegawl, arwydda pob peth sydd yn ddefnyddiol, gwerthfawr, pur a gogoneddus.—Llywodraethwyr gwladol ac eglwysig a gyffelybir i arian, i ddangos mor werthfawr a defnyddiol y dylent fod. Esa. i. 22, 23.—Y saint a gyffelybir i arian coethedig, i ddangos eu rhagoriaeth a'u gwerth; a'u bod wedi eu profi yn nhân amryw brofedigaethan. Zech. xiii. 9. Mal. iii. 3. Esa. lxvi. 10.—Doethineb a'i marsiandiaeth, hyny yw, Crist a'i ddoniau, sydd lawer purach, gwerthfawrocach, hawddgarach, a mwy defnyddiol nag arian. Job. xxviii. 15. Diar. xvi. 16; a viii. 10, 19; a iii. 14.—Yr Iuddewon gwrthnysig oeddent fel arian gwrthodedig, heb allu dal i'w profi. Jer. vi. 30.—Tafod y cyfiawn sydd fel arian dethol-edig; eu hymadrodd sydd bur, defnyddiol, ac adeiladol. Diar. x. 20.—Pobl Dduw a gyffelybir i “ddarn o arian wedi ei gollu,” a chwilir am dano ganddo yn nydd ei nerth. Luc. xv. 8.—Bendithion yr efergyll a gras Crist, ydynt i'w cael “heb arian ac heb werth,” yn rhad, yn rhodd, ac yn helaeth. Esa. lv. 1.

ARIANGAR-WCH (arian-caru), yn caru arian, neu y byd, a'r pethau sydd yn byd. Luc. xvi. 14. 1 Tim. vi. 10. 2 Tim. iii. 2. Edr. CYBYDD, CYBYDD-DOD.

ARIEL, *Heb.* אֲרִיאֵל *tan,* neu *goleuni Duw*; neu אֲרִיאֵל מְיָדָי *mynydd Duw*; neu אֲרִיאֵל לְעֵינַי *llew Duw.* Y mae dau gedyrn Moab, yrhai a laddodd Benaiah, mab Jehoiadah, yn cael eu galw wrth yr enw hwn; i arwyddo eu bod yn ddynion llewtaidd, cedyrn, a chreulon. 2 Saml. xxiii. 20. 1 Cron. xi. 22. Y mae yr allor yn nheml Ezeziel yn cael ei galw, אֲרִיאֵל (*haniel*) *mynydd Duw,* neu אֲרִיאֵל (*ariel*) *llew Duw.* Pen. xliii. 15, 16. Yr oedd un a'i enw Ariel yn mhilith y gaethglud a ddychwelodd o Babilon gydag Ezra. Pen. viii. 16. Mae y ddinas Jerusalem, hefyd, yn cael ei galw Ariel: “Gwae Ariel, Ariel y ddinas y trigodd Dafydd ynddi.”

Esa. xxix. 1. Paham y mae yn cael ei galw felly nid yw awdwr yr cytuno. Rhai a farnant ma am ei bod wedi ei hadeiladu ar fynydd Duw, mynydd Seion; eraill mai oblegid cadernid ag wr-oldeb ei lluoedd, a Dafydd fel eu blaenor wedi trigo ynddi.—“Hi a fydd i mi fel Ariel.” Adn. 2.—Hi a fydd i mi fel A'ch brés yn yr allor fawr, ar ba un yr oedd tân Duw (אֵלֶּיךָ אֵלֶּיךָ) yn llosgi yr aberthau.—“Y mae tân Duw yn Seion, a'i ffwrn yn Jerusalem,” i ddfa ei ely- ion, y rhai a ymosodasant i'w herbyn. Esa. xxxi. 9. Difa ynddi hefyd bechaduriaid gwrthnyaid a diedifeiriol, fel yr oedd yr aberthau yn cael eu difa ar yr allor bres. Cyflawnwyd y wae bro- phwydoliaethol hon ar Jerusalem, mewn rhan gan yr Assyriaid a'r Caldeaid, ac yn gwbl yn ei hollol ddinyst, gan luoedd y Rhufeiniaid, dan Titus Vespasian. Gwel Vitringa, Lowth.

ARIMATHEA, *Αριμαθαια* [*lle uchel*], dinas yn Judea, lle yr oedd Joseph y cynghorwr, neu seneddwr, yn byw. Luc xxiii. 50. Yr un ag a elwir yn hanesiaeth yr Hen Destament, Ramah, a Ramatha, ac arwydda *uchelfa*, neu le uchel; o herwydd hyn cawn amryw leoedd o'r un enw, y rhai a ddyfysgir weithiau a'u gilydd. Yr oedd Ramathaim Zophim, lle genedigol Samuel, yn lle gwahanol iawn, ac yn mharth arall o'r wlad. Yr oedd hi yn sefyll, medd Jer- ome, rhwng Luda a Joppa, yn nghylch 36 neu 37 o filliroedd yn y gorllewin o Jerusalem, lle mae dinas Ramola yn awr yn sefyll. Edr. **JOSEPH.**

ARIOCH, אַרְיֹחַ [*eich llew*] 1. Brenin Elasar. Gen. xiv. 1.—2. Tywysog milwyr Nebuchodonsor. Dan. ii. 4.

ARISTARCHUS, *Αρισταρχος*, [*y tywysog gorau*] Iuddew oedd, er ei fod yn briodor o Thessalonica. Cristion gwresog, y mae Paul yn son am dano, Col. iv. 10, 11; Philm. 24, yr hwn a ddaeth gyd ag ef i Ephesus, lle bu agos iddo golli ei fywyd, yn y*terfysg mawr a godwyd gan Demetrius, y gŏf arian. I weini iddo canlynodd Paul i dir Groeg, i Asia, ac o Jerusalemi Rufain; lle y carcarnwyd ef am breg- ethu yr efengyl, a dywedir i Paul ac yntau gael tŏri eu penau ill dau yn nghyd. Col. iv. 10, 11. Act. xix. 29; a xx. 4; a xxvii. 2.

ARISTOBULUS, *Αριστοβουλος*, [*cynghorwr da*] tybir ei fod yn frawd i Barnabas, ac yn un o'r Deg a Thriugain; ond y mae pob hanes am dano yn gwbl ansicr. Y mae Paul yn cyf- arch ei dylwyth yn unig; am hyny y tybir, naill nad oedd yn Rhufain pan yr oedd Paul yn ysgrifenu ei epistol, neu ei fod wedi marw, neu nad oedd yn proffesu Cristionogrwydd. Rhuf. xvi. 10,

ARLAIS, **ARLEISIAU** (glas), neidrwydd. Barr. iv. 21; a v. 26. “Dy arleisiau rhwng dy lywethau sydd fel dan o bomgranad.” Can. iv. 8; a vi. 7. Y mae rhai yn cyfieithu y geir- iau, “fel darn,” neu flodeuyn y pamgranad y mae dy ruddiau dan dy orchudd.” Y mae blodau y pomgranad yn gochion; neu os hollt-

ir y ffirwyth yn ddarnau, mae y darnau yn gymysg coch a gwyn.—Wrth arleisiau neu ruddiau yr eglwys y meddwl rhai swyddogion eglwysig; eraill a farnant bod y geiriau yn gosod allan y gorchwyledd a'r mulder sanct- aidd a gostyngedig sydd yn meddianu ysbryd- oedd y duwolion ger bron Duw, yn peri iddynt wrido a chywilyddio mewn hunan-ffeiddiad a gostyngeddwydd; tebyg i ruddiau yn gwrido rhwng llywethau gwallt, neu dan orchudd, dros y wyneb. Y mae yr agwedd hon yn gweddu iddynt, ac yn harddwch sanctaidd: yn bryd- ferthyddo ei hun, ac yn hoff gan yr Arglwydd. Y mae eu pechodau, eu gwendidau, a'u lleag- rwydd yn mhob peth, yn peri iddynt wrido; felly hefyd y mae yr ystyriaeth a'r prawf beunyddiol y maent yn ei gael o diriondeb a daioni yr Arglwydd tu ag atynt. Num. xi. 29. Ezra ix. 6. Ezec. xvi. 63.

ARLOESI (lloes), gwaghau, glanhau, puro, carthu. Arloesi tŷ, arloesi ffordd, yw paratoi tŷ neu ffordd, trwy symud rhwystrau oddiar y ffordd, mewn iawn drefn. Lef. xiv. 36. Mal. iii. 1. Arloesi mynyddoedd, a arwydda symud ymaith y coedydd, a'r anialwch, fel y byddont addas i dderbyn hadau, a dwyn ffirwythau. Jo. xvii. 18.

ARLWY-O, &c. (llwy) saig o fwyd; parot- oi, gosod mewn trefn.—Arlwy o luniaeth, saig o fwyd; arlwyo bwrdd, rhoddi bwyd yn drefn- us, ac yn helaeth ar y bwrdd; arlwyo gwledd, paratoi a threfnu gwledd o ddantertfhwyr yn helaeth. Gen. xliiii. 16. Neh. v. 18. Est. v. 8.—“Ti a arlwyi ford ger fy mron, yn ngwydd fy ngwrthwynebwy.” Salm xxiii. 5. Y geiriau a fynegant fydd Dafydd yn yr Ar- glwydd Iesu, ei fugail da; yn ngyfoeth ei ras, helaethrwydd ei drugaredd, a'i ofal parhaus, am dano yn nghanol ei elynion. Er bod ei bobl yn nghanol gwrthwynebwy creulon, yn aml; eto, nis dichon hyny attal yr Arglwydd rhag gweini iddynt gynaliaeth ddigonol, a chy- suron helaeth. Nid rhaid i'r Arglwydd ddy- trwyio eu gelynyon i'w cysuro hwy; dichon eu cysuro, a pheri iddynt wledda yn ngwydd eu gwrthwynebwy. Y mae parotoad Duw yn helaeth, ar gyfer angen pechaduriaid; y mae pob peth yn barod yn Nghrist; a'r bwrdd wedi ei arlwyo ger eu bronau, yn nghyhoedd- iad yr efengyl, yn ei gyfoeth a'i radlonrwydd i bechaduriaid. Y mae hyn oll “yn ngwydd y gwrthwynebwy.” Cant wledda trwy ffydd ar addewidion mawr iawn a gwerthfawr, ar eu taith: ac hefyd ar fwrdd eu Tad, yn y trigfa- au nefol, wedi gorphen teithio a rhyfela. Ioan. x. 9. Salm liv. 7; a cx. 2. Rsa. lv. 1, 2. Mat. xxii. 2. 1 Cor. i. 30. Gwel Rhuf. ix. 22. W. S.

ARMAGEDON, oddiwrth אַרְמָגֶדֶן (*ar*) *mynydd*, אַרְמָגֶדֶן (*Megedon*) neu (Zech. xii. 11.) מְגִדּוֹן (*Magedon*). Talfyriad yw yn hytrach, medd Mr. Faber, o'r gair cyfansoddol אֶרְמֵיָהוּ מְגִדּוֹן *Armah-Megedon*, diofrydu i ddinystyr cyf-

lawn yn Megido. Crybwyllir am ddyffryn yn Megido ddwy waith yn yr ysgrthyrau (2 Cron. xxv. 22. Zech. xii. 11.) ond dim unwaith am am fynydd Megido; am hyny, anhebyg fod y gair yn arwyddo mynydd Megido, yn ol barn Calmet. Gwel Faber's *Dissert on the Prophecies*, Vol. II. p. 424. Ystyr y gair *Heb.* מְגִדוֹ *yw rhwygo*, neu *dori ymaith*. Gwel Jer. lxi. 5; a lxviii. 37. yn *Heb.* Wrth ddyfroedd Megido y gorchfygodd Barac a Deborah Jabin a Sisera, a'u byddinoedd. Barn. v. 19. Yn Megido y lladdwyd Josiah brenin Judah, gan Pharaoh-Necho, brenin yr Aipht. 2 Bren. xxiii. 29. 2 Cron. xxxv. 24. Mae y lle nodedig yn hanesiaeth yr Hen Destament, am ddinystyr a galan-
astra. Arferir y gair yn Dat. xvi. 16. yn ddiambheu, mewn ystyr cyfriniol; ac a arwdda y byddai casgliad breninoedd anghristaidd y ddaear, dan weithrediadau ysbrydion cythreulig (adu. 13, 14.) i ryfel yn erbyn yr eglwys, dydd mawr Duw Hollalluog, yn gasgliad o alamastra a dystryw cyflawn. Mr. Faber, yn wir, a farna mai yn llythrenol y mae i ni ei ddeall, ac yn Megido yn ngwlad Canaan, rhwng y Môr Marw a Môr y Canoldir, y bydd dinystyr lluoedd Anghrist; ond amser a ddengys. Am y dull, yr amser, a'r lle y cyflawnir y brophwydoliaeth hon, nid yw ond rhyfyg anturio dywedyd dim am dani gyda sicrwyd. Rhag-luniaethau Duw yn eu priodol amseroedd a wna hyny yn ddigon eglur. Ofnadwy fydd dydd mawr Duw Hollalluog! Ond bod yn ei heddwch, ni bydd, er hyny, ddim perygl.*

ARNADDYNT, ARNO, ARNADDU, (arn) arnynt. "A phridd arnaddynt." Neh ix. 1.

ARNON, אַרְנוֹן [*llamw o lawenydd*] afon sydd yn codi yn mynyddoedd Gilead, ac yn rhedeg i'r Môr Marw. Barn. xi. 18. Esa. xvi. 2. Num. xxi. 18.

AROER, אֲרֹעֵר [*mynydd-dir*] dinas yn llwyth Gad, yn aefyll o du y gogledd i Arnon. Dent. ii. 36. Ymddengys fod amryw ddinasoedd o'r enw yn Palestina. Gwel. Jos. xiii. Barn. xi. 33. 1 Sam. xxx. 28. Num. xxxii. 34. Esa. xvii. 2. Jer. lxviii. 20.

AROGL-AU-I-IADD-ED (rhogl), arogl-
edd, sawr, ager, arwynt; sawru. Arwyntiad synwyr yw mewn dyn ac anifeiliaid, trwy ba un y maent yn barnu am natur a'u heffeithiau. Mae hyny yn barnu am eu natur a'u heffeithiau. Mae y synwyr hwn yn y trwyn a'r ffroenau. Er fod holl esgyrn y pen yn galed, eto, yn dra rhyfedd, y mae asgwrn y trwyn yn llawn tyllau, fel y gallo y sawrhedion fyned i mewn gyda'r awyr: canys os attal un ei anadl, nis dichon arogl. Doeth iawn yw y drefn ddwyfol y mab peth; gan fod y gwynt ac arogl per a dweillyd yn yr awyr, addas iawn y mae y synwyr hwn yn y lle mae, yr awyr yn wastad yn tramwy; ac hefyd uwch ben y gennau, i foddi i ni hysbysu eidd, am natur ein hymborthir. Mae y synwyr hwn yn rhagori mewn amryw an-

teiliaid, ar yr hwn ydyw mewn dyn; oblegid bod iddynt angen am dano mewn perffeithrwydd mwy nag sydd ar ddyn. Y mae dyn wedi ei gynnysgaedu a chynneddfau uwch i'w gyfarwyddo; am hyny, nid oes arno yr un angen am y synwyr hwn yn yr un perffeithrwydd ag anifeiliaid. Mewn llawer o anifeiliaid ac adar y mae yn gyfarwyddyd iddynt am natur eu hymborth, a pha le i'w gael; trwy hwn y maent yn medru dethol yr hyn a fydd yn fagwriaethol neu yn feddyginiaethol iddynt; ac i wrthod yr hyn sydd o writhwneob natur, ac yn niweidiol. Llawer o hanesion a roddir am berffeithrwydd y synwyr hwn yn y bytheuadgi, a chŵn eraill.†

Yr aberthau gynt oeddent yn arogl-peraidd, neu yn arogl o orphwysfa i Dduw. Yr oedd efe yn eu derbyn, ac yn ymhwyfdu ynd iynt, megys yn gysgodol o ufudd-dod a dyoddefaint Crist. Gen. viii. 21. Exod. xxix. 18. Eph. v. 2. Edr. **ABERTH**.—Arogledd gwybodaeth, ac arogl ennt daionus Crist, ydyw natur hytryd ac adfywiol ei wirioneddau, pan yr adnabyddir hwynt yn iawn: yu ughyd a'r gras a'r rhinwedd sydd yn deilliaw oddi wrtho fel Cyfryngwr. 2 Cor. ii. 14. Can. i. 3. Salm lxxviii. 8. Y mae gweinidogion yr efengyl yn ber-arogl Crist i Dduw: y cyflawniad dirifol o'u swydd ogoneddus o bregethu Crist croesoeliedig, sydd gymeradwy gan Dduw, pa un bynag ai bod dynion yn gadwedig trwy eu gweinidogaeth ai peido:—ac y maent yu arogl marwolaeth i farwolaeth i'rai, ac yn arogl bywyd i fywyd i eraill: maent yn achlysur dinystyr deublyg i anghredinwyr, ac yn foddion o iechydwrriaeth a bywyd tragwyddol i eraill. 2 Cor. ii. 15, 16.

AROGL-DARTH, per-arogl gwerthfawr, a arferid dan y gyfraith yn mhlith yr offrymau, wedi ei wneuthur o amryw ber-lysiad, yn ol cyfarwyddyd yr Arglwydd. Exod. xxxvii. 20. Nid oedd ond yr offeiriad i losgi hwn, na uob, dan boen marwolaeth, i wneuthur i gyffelyb iddo ei hun. Yr oedd yr arogl-darth hwn i'w losgi yn y thuser, ar yr allor aur, fore a hwyr. Arddydd y cymmod y llosgid llonaid dwylaw o hono o flaen yr arch yn y cysegr sancteiddiolaf, fel y byddai i'r mwg guddio y drugareddfa, rhag bod syll-dremu ar yr arch yn farwolaeth i'r arch-offeiriad. Yr oedd hyn yu gysgod o eiriolaeth gadarn, effoithiol, a pharhaus Crist o'r tu fewn i'r llen, ar sail ei gyfiawnder ei hun, trwy yr hwn y mae ei holl wasanaeth ysbrydol yn gymeradwy gan Dduw. Exod. xxx. 34-38. Lef. xvi. 12-14. Dywed yr Iuddewon, fod tri o offeiriad ar waith yn nghylch gwasanaeth yr arogl-darth; un i gymeryd gwaith y lludw oedd ar yr allor wedi y gwasanaeth o'r blaen; un arall i ddwyn y marwot tanlyd oddiat allor y poeth-offeiriad, ac wedi ei osod, ar allor aur, a ymadawai, a'r thridydd a ddygai i mewn yr arogl-darth, ac a'i thaeuallai ar y marwot tanlyd; a thra byddai y mwg yn ysgyn, a' weddiat hys y bobl i'r oedd yr

† Gwel Cic. *De Nat. Deor.* lib. i. c. 66.

aberth beunyddiol yn cysgodi aberth Crist; a'r arogl-darthiad yn arwyddo eiriolaeth Crist, a gweddiau y saint. Yr oedd yr arogl-darth i gael ei losgi y pryd y byddai yr aberth yn cael ei offrymu; hyn oedd i'n dyagu, mae aberth Crist yw sail ei eiriolaeth, a'r achos o gymeradwyaeth gweddiau y saint. Dat. viii. 1-4. Yn addas, gan hyny, yr oedd y bobl yn gweddio, nid yn y deml, ond yn mhob man arall, ar amser yr aberth a'r arogl-darthiad boreuol a hwyrol. Yr oriau hyn gan hyny a alwent yr awr weddi. Act. iii. 1. Gweddiau a mawl cymeradwy gan Dduw, trwy Grist, a elwir arogl-darth ac offrwm. Mal. i. 11. Salm cxli. 1. 2.—"Llosgant arogl-darth i'w balleg-rwyd." Hab. i. 16. I'w fagl. Dr. M. Yr oedd y Caldeaid yn priodoli eu llwyddiant a'u cyfoeth, nid i'r Arglwydd, ond i'w doethineb, eu medr-uarwydd, a'u gallu eu hunain; fel pe buasai pysgodwr yn priodoli ei lwyddiant yn cael helfa o bysgod i'w rwyd, ac yn arogl-darthu iddi fel ei dduw. Esa. x. 7, 13; a xxxvii. 24; a xlv. 4-7. Deut. viii. 17, 18.

AROS—ODD (ar-aws), trigo, parhau, dysgwyl, gwasanaethu. Gen. xxix. 19. Act. xx. 23. Aros yn Nghrist, a'i gariad, yw byw trwy fydd ar Grist; cael ymgeledu enaid trwy gymdeithas Ag ef yn yr Ysbryd Glan; ac ymhelaethu mewn cariad a gweithredoedd da. Ioan xv. 6, 10.

ARPAD, ארפאד [*goleuni iechydoriaeth*] dinas enwog gynt yn Syria, ar ynys o'r enw, yr hon a ddyfethwyd am eilun-addoliaeth. 2 Bren. xviii. 34. Esa. x. 9; a xxxvi. 19; a xxxvii. 15. Jer. xlix. 23.

ARPHAXAD, ארפכשד [un yn meddygiaethu] mab, a thad Selah. Gen. xi. 12, 13. a v. 22. 1 Cron. i. 27. Luc iii. 36. Ganwyd ef yn mhen dwy flynedd ar ol y dylif, bu fyw 490, a bu farw A. M. 2088.

ARSWYD—O—US (swydd), ofn, synedigaeth, crynodod, petrusder, dychryn, braw. Gen. ix. 2. Deut. xi. 25. Salm lxxxix. 7. Ezech. xxxii. 25, 26. Mic. vii. 7. Preg. viii. 12. 2 Cron. xvii. 10. "Yr hwn sydd ofnus ac arswydus, dychweled, ac ymadawed y boreu o fynydd Gilead." Barn. vii. 3.

ARTAXERXES, [*rhyfelwr cadarn*] brennin Persia. Ezra iv. 7; a vi. 14. Mae rhai yn meddwl fod hwn yn enw cyffredin, dros rai oesoedd, i' freninoedd Persia. Ezra vi. 14; a vii. 11, 12; Neh. ii. 1; a v. 14. Edr. **DARIUS**.

ARTEMAS, Αρτεμας. [*disfa*] byrhad yw yr enw o **ARTEMIDORUS**; un o gymdeithion Paul, a phregethwr enwog. Bwriadodd Paul ei anfon ef neu Tychicus i Crete, i gyflawni lle Titus, fel y gallai Titus ddyfod ato i Nicapolis. Tit. iii. 12.

ARTH (ar), Gr. *αρτος*; Llad. *Ursurus*; Heb. ארץ y *chwyrnwr*, y *grugnachwr*, y *tuchanwr*; creadur pedwar-troediog, gwyllt, creulon ysglyfaethus.—

North arth yn ei brotobiau. *Diar.*

Gwylltfil mawr anolygusydyw; mewn rhai man au cym-aint a gwaed-gi mawr, ac mewn lleoedd eraill cymaint a dyniawed. Mae wedi ei gorchuddio â hirflew cedenog, fel y mae yn ymddangos yn glamp afluniaidd.—Mae yr arthod o amryw liwiau, rhai yn felyn-goch, a rhai yn wynion, ond gan mwyaf yn dduon. Maent yn llochestu mewn anialwch yn y gauaf, gan gyssgu y rhan fwyaf o'r amser; ac felly yn pesgi. Mae yr arthes yn anwyl iawn o'i chenawon, ac yn greulon erchyll wrth bob creadur a geisio niwed iddynt. *Diar.* xvii. 12. *Hoa.* xiii. 8. Arthod, yn gyffredin, a ymborthant ar ffirwythydd, mēl gwenyn, a chig: ac ydynt yn dra ysglyfaethus, ffyrnig, a chyfrwys, ac yn fedrus iawn ar ddringo coedydd: mewn gwledydd coediog y maent yn fynychaf i'w cael. Yr oeddent yn gyffredin yn Palestina. Bu Dafydd yn ymladd ag un o honynt, pan oedd efe yn cadw defaid ei dad. Dwy arth a ddrylliasant ddau a dengain o blant Bethel, y rhai oedd yn gwtwar Eliseus y prophwyd. 1 Sam. xvii. 34. 2 Bren. ii. 24. Y mae Duw yn cyffelybu ei hun i arth wedi colli ei chenawon, pan ddoloi dywallt ei farnedigaethau yn erbyn ei elynion. *Hoa.* xiii. 8. *Galar.* iii. 10. Dynion diglawn a gyffelybir i arthod wedi colli eu cenawon. 2 Sam. xvii. 8. *Diar.* xvii. 12. Dynion drygionus, yn benaf, llywodraethwyr gormesol, a gyffelybir i arthod o herwydd eu gormes a'u trais, a'u creulondeb dialgar. *Diat.* xviii. 15. *Esa.* xi. 7. Gofid a galar trwm a gyffelybir i ruad arthod. *Esa.* lix. 11.

Unbenath y Persiaid a ddarlunir fel arth yn ymgodi. &c. *Dan.* vii. 5. Cyffelybir ymerodraeth y Persiaid i arth o herwydd eu creulondeb a'u hyspryd gwaedlyd; canys nid oes un creadur yn fwy creulon a gwancus na'r arth.—Geilw Jeremiah y Persiaid wrth yr enw *anrheithwyr*. Jer. li. 48, 56.—"Ac efe a ymgfododd ar y naill ystlys;" neu a chyfododd un llywodraeth; canys yr oedd y Persiaid ar y cyntaf yn ddarostygedig i'r Mediaid, ond yn fuan ymgyfodasant yn uwch na hwynt.—"Ac yr oedd tair asen yn ei safn ef, rhwng ei ddannedd." Wrth ba rai y meddylir, yn ol barn rhai breniniaethau Babilon, Lybia, a'r Aipht; y rhai a orchfygwyd gan y Persiaid ac a fuant rhwng eu dannedd creulon.—"Cyfod, bwyta gig lawer;" geiriau sydd yn nodi allan eu creulondeb gwancus.—"Wele fi yn codi y Mediaid (ac yr oedd y Persiaid yn un â hwynt) yn eu herbyn, y rhai ni roddant fri ar arian; a'r aur nid ymhyfrydant ynddo. Eu bwâu hefyd a ddryllia y gwyr Ieuaiuc, ac wrth ffirwyth y brn ni thoaturiant, eu llygaid nid eiriach y rhai bach." *Esa.* xiii. 17, 18. Edr. **PERSIAID**. Gwel Syr Isaac Newton's *Obs. on Dan.* c. iv. p. 29. Esgob Chandler's *Vin. B.* I. c. ii. sec. 2. p. 198.

Dwyder fod i Anghrist "draed fel traed arth: y mae efe, a'i oruchwylwyr, yn fedrus iawn at ddring o gorsedd-feincian, at uchelder

wyddau gwladol ac eglwysig, ac i ysglyfio y praidl gwirin. Dat. xiii. 2.

ARUTHR-OL (uthr), rhyfedd, rhyfeddol; syn, erchyll, arswydus.—Y mae yr Arglwydd yn galw y nefoedd, sef trigolion y nefoedd, i synu ac ofni yn aruthrol, wrth yufydrwydd a phechadurusrwydd ymddygiad yr Iuddewon eilun-addolgar, yn ei adael ef, ffynon y dyfroedd byw, ac yn cloddio iddynt eu hunain bydewau wedi tori, y rhai ni ddaliant ddwfr, Jer. li. 12. —Yr oedd yr Arglwydd Iesu yn athrawiaethu gyda y fath weddeidd-dra o ran ei ddull, a'r fath oleuni o ran ei athrawiaeth, a'r fath awdurdod dwyfol yn cyd-fynd a'i eiriau, fel y bu aruthr ganddynt wrth ei athrawiaeth. Luc. iv. 32.—*Rhyfedd*. Dr. M.

ARWAIN-EINYDD-IODD (gwain), tywys cyfarwyddo, dwyn, denu, arwedd; tywysog, blaenor. Gosodir yr Arglwydd allan dan yr enw *Arweinydd*, neu *Flaenor* (Esa. lv. 4.) ac yn aml y llefarir am ei waith yn arwain ei bobl. Salm xxxi. 3; a xxiii. 8. Y mae, fel goruwchlywodraethwr ei holl greaduriaid, yn arwain pawb: yn eu gosod yn y sefyllfaoedd a'r amgylchiadau hyny yn y byd a welodd fod yn dda; yn trefnu eu hamgylchiadau, ac yn goruwchlywodraethu eu holl fwiadau, a'u hyagogiadau a'u gweithredoedd: "Ei frenin-aeth ef sydd yn llywodraethu ar bob peth." Salm ciii. 19. Ond heblaw yr arweiniad rhagluniaethol hwn, y mae yn arwain ei bobl mewn modd arbenig, sanctaidd, ac ysbrydol; fel tad yn arwain ei blentyn: fel bugail yn arwain ei braid; ac fel blaenor yn arwain ei fyddin i frydran ac i fuddugoliaethau. Yn ddangosiad o hyn, arweiniodd y bobl gynt trwy yr anialwch, ar eu taith o'r Aiph i Ganaan, trwy y golofn a'r cwmwl, fel arwydd hynod o'r presenoldeb dwyfol ar yr holl werayli. Salm cxxxvi. 16. Esa. lxiii. 13. Edr. Cwmwl.

"Y sawl a arweinir gan Ysbryd Duw, y rhai hyn sydd blant i Dduw." Rhuf. viii. 14. Yr Ysbryd Glân sydd yn eu hail-eni, ac yn eu gwneyd yn blant; ac wedi eu hadgenedu, a'u dwyn i'r iawn ffordd, y mae yn barhaus yn eu harwain "ar hyd llwybrau cyfiawnder." Salm xxiii. 3. Y mae yr Ysbryd Glân, fel Arweinydd, yn gwneuthur tri pheth: 1 Y mae yn dangos y ffordd.—2 Yn tueddu y meddwl yn hyfryd, o'i wir fodd, i ddewis a dymuno rhodio ynddi.—3 Yn nerthu ei bobl, yn wyneb lleagrwydd, a phob gwrthwynebiadau, i'w cherdded, heb fino na diffygio.—Mae y ffordd y dylent rodio ynddi, ar bob achos, yn mhob sefyllfa ac amgylchiad, wedi ei dadguddio iddynt yn y gair: y gair yw y rheol uniawn, gyflawn, berffaith, yn mhob peth. Nid dadguddio gwirioneddau neu reolau newyddion i ni y mae yr Ysbryd Glân, ond ein tywys i'r gwirionedd dadguddiedig; (Ioan xvi. 13.) sef rhoddi adnabyddiaeth gywir a chyson o'r gwirionedd; yn ein gogwyddo ac yn ein nerthu i rodio ynddo. Mae yr Ysbryd a'r gair, yn mhob peth, yn berffaith

unol a'u gilydd; ac nid ydyw yr Ysbryd yn y gradd lleiaf, mewn barn, profiad, nac ymarferiad, yn groes, neu heblaw y gair. Y mae yr Arglwydd, yn ei ragluniaeth benarglwyddiaethol, yn arwain ei bobl i'r sefyllfa a'r amgylchiad a welo efe fod yn dda: mae y gair yn dangos beth yw eu dyledswydd, a pha fodd y dylent ymddwyn yn yr amgylchiad a'r sefyllfa y maent ynddi; ac y mae yr Ysbryd Glân yn eu goleuo i ddeall rheol y gair; ac yn eu tueddu yn sanctaidd ac yn foddol, ac yn eu nerthu i rodio ynddi. Mae yr Ysbryd yn argraffu delw pob gwirionedd arnynt; ac yn eu cryfau, ac yn cysuro trwy y gwirionedd; ac yn eu nerthu i rodio yn ol y gwirionedd. Mae y gair yn rheol allanol: y mae Crist yn siampl allanol, berffaith unol a'r rheol hono; ac y mae yr Ysbryd Glân yn Arweinydd tufewnol, yn ol y rheol a'r siampl o'u blaen. I'w cyfiawnhau; eu sancteiddio, a'u cysuro, y mae yr Ysbryd Glân yn en harwain at Grist, yn ol rheol y gair; y mae yn eu harwain i ymwadu â hwynt eu hunain, a chwantau bydol, yn ol cyfarwyddyd y gair; ac yn eu tywys yn effeithiol i ymddygiad addas tuag at bawb, yn ol eu hamrywiol sefyllfaoedd a'u perthynas â hwynt; ac i ymagweddiad gostyngedig, llariaidd, addfwyn, a duwiol, dan ragluniaethau croesion, a gorthrymderat, fel mae y gair yn cyfarwyddo. Y mae yn eu harwain fel y gweddai i Dduw eu harwain; sef yn ddoeth, yn allnog, yn dyner, yn amyneddgar, ac yn effeithiol: "Yr hwn a dosturia wrthynt, a'u tywys, ac a'u harwain wrth y ffynonau dyfroedd." Esa. xl. 19. Pa sefyllfa bynag y mae Duw yn ei ragluniaeth yn eu harwain iddi, mae yr Ysbryd yn rhoddi meddwl perthynol i'r sefyllfa hono, ac yn eu harwain i ymddygiad addas iddi; Os gwr, os gwraig; os meistr, os gweinidog; os tad os, plentyn; os brenin, os deiliad; os tlawd, os, cyfoethog—pa sefyllfa bynag y maent ynddo mae y gair yn eu cyfarwyddo, a'r Ysbryd yn eu harwain yn ol y cyfarwyddyd hwnw. Nid neillduol plant Duw, yw bod dan arweiniad Ysbryd Duw; a'u bod "yn rhodio, nid yn ol y cnawd, ond yn ol yr Ysbryd." Rhuf. viii. 1. Gwel Deut. viii. 2; a xxxii. 12. Salm v. 8; a xxv. 5; a xxvii. 11; a xxxii. 8; a xliii. 3; a lxxiii. 24; a cxxxix. 24; cxliv. 10. Diar. viii. 20. Esa. xlii. 16; a lvi. 18; a lxvii. 14. Jer. xxxi. 9. Dat. vii. 17.—Y mae rhai yn cael eu harwain "gan amryw chwantau." 2 Tim. iii. 6. Y mae eraill yn cael eu harwain oddiamgylch âg athrawiaethau amryw a dyethr. Heb. xiii. 9. Ond nid plant Duw yw y rhai hyny.

"Arweiniodd ef o amgylch." Deut. xxxii. 10. "Amgylchodd efe ef." Dr. M. Y mae yr un gair Heb. יסבבתי yn cael e' gyfieithu *amgylchaf* yn Salm xxvi. 6; a cxviii. 10, 11.—*amgylchu*; yn Gen. ii. 11, 13; a Jos. vi. 15. Arwyddia y gair, holl ofal meddwl ЖЕНОФАН am y bobl, yn yr anialwch gwag, erchyll, yn

eu cynnal, yn eu cadw, ac yn cyflawni eu hangenion; heb ofal pa un buasant yn sicr o drengu. Cyfeiria y gairat ofal un am ei deulu, neu fugail am ei ddefaid, neu feddyg am ei gleifion, neu ddyng haelionus am yr angenog. Yr oedd Duw yn golygu eu holl amgylchiadau yn fanwl, ac yn trefnu iddynt bob peth angenrheidiol gyda gofal a chariad mawr.* Hos. xiii 5. Ezech. xvi. 23. Jer. xi.

ARWEDD-IAD-U (gwedd), dwyn, cynnal: *Gr. aipw (airo)*.—*Arweddu* *frwyth*, sef dwyn *frwyth*.—"Canys cyniver ac arweddir gan Ysbryt Duw." Rhuf. viii. 14. W. S.—"Arweddwyd o'r bru." "Arweiniwyd o'r bru." Dr M.—"Arweddaf hefyd." Esa. lxvi. 3, 4. "Arweiniaf hefyd." Dr. M. Y mae y gair *arweddaf* yn gyfieithiad gwell o'r gair *Heb. נשד* na'r gair *arweiniaf*. Y mae y prophwyd yn cyferbynu mawredd gallu Duw, a'i drugaredd dyner tuag at ei bobl, ag anallu duwiau gau y cenedloedd. Mae yn rhaid i'r rhai hyn y gael eu dwyn eu hunain: Eich clud a lwythwyd yn drwm; llwyth ydynt i'r diffygiol:—ni allant achub y llwyth; aethant mewn caethiwed eu hunain." Esa. lxvi. 1, 2. Ond y mae yr Arglwydd yn dwyn ei bobl fel y dwg gwr ei fab; a hyn ydych chi yn unig o'r bru, pan y byddont wan a lesig yn eu hieuenctyd, ond hefyd, trwy ei holl fywyd, hyd oni phenwynont. Gyda thiriondeb digymhar y mae yn dywedyd, "Gwnaethum," ac yr ydwyf eto heb flino na diffygio, "arweddaf, dygaf, a gwardaf hefyd." Deut. i. 31. Num. xi. 12. Jer. x. 3—5. Exod. xix. 4. Esa. lxiii. 6; a xli. 8, 6; a xlii. 1, 2, 3, 21, 24. Gen. xxviii. 15. Jos. i. 5. Salm xlviii. 14; a c. 3. Heb. xiii. 5.—"O'r bru;" yn barhaol, bob dydd, ac hyd oni phenwynont. Y mae angen arnynt, yn mhob ystr, am ei gynaliaeth, a'i amgeledd ddwyfol: diball, diflino, a chyflawn yw ei ofal am danynt, ei ffyddlondeb a'i amgeledd iddynt; yn waddeu eu pechodau, yn eu hadferyd o wrthgiliau, yn eu hadnewyddu yn feunyddiol, yn eu hamddiffyn rhag gelysion, ac yn eu gwaredu oddi wrth brofedigaethau.

ARWYDD-O-ION (ar-gwydd), nôd, argoel, amnaid, awgrym; rhyw beth amlwg, trwy ba un yr eglurheir, neu y nodir peth arall allan. Mat. xvi. 4.—Y mae amryw fath o arwyddion; 1. Arwyddion naturiol; megys cymylau o law.—2. Arwyddion gwladol; felly y mae cleddyf yn arwydd o awdurdod.—3. Arwyddion crefyddol; y mae pedwar math o honnynt.—1. Arwyddion o bethau presenol; felly yr oedd gwisgoedd yr offeiriad a'r Lefiaid yn arwyddion o'u swydd sanctaidd, yn gystal ag yn gysgodol o sancteiddrwydd dynoliaeth Crist. Gwaith Moses a Josuah yn tyfu eu hesgidiau, oedd arwydd o barch i Dduw yn bresenol gyda hwynt. 2. Arwyddion o bethau i ddyfod; megys y bwa yn y cwmwl, a chnu gwlan Gedeon. Gen. ix. 13. Barn. vi. 36. 3. Ar-

wyddion o bethau wedi myned heibio; megys y crochan a'r mana, a gwialen Aaron. 4. Arwyddion o bethau a fuant, ydynt, ac ydynt i ddyfod; megys y sacramantau sanctaidd y rhai ydynt yn arwyddo marwolaeth Crist, peth afu; rhodd Duw a'i addewid, y rhai ydynt yn bresenol i feddwl y derbyniwr; a bywyd sanctaidd aidd o ymroddiad i Dduw, yr hyn sydd i ganlyn.

Gwaed oen y pasc ar gapan y drws, &c. oedd yn arwydd fod Duw am gadw y teulu hwnw. Exod. xii. 13. Y mae Iesu Grist a'i bobl yn arwyddion ac yn rhyfeddodau: y mae llawer yn sylldremu arnynt, yn dywedyd yn eu herbryn, a'u peryglu. Luc ii. 34. Esa. viii. 18. Mae yr Iesu yn cael ei alw yn arwydd i ddynion ddyfod ato. Esa. lxi. 10; a xi. 10. "Ac yn arwydd," neu wawd-nôd, "yr hwn y dywedir yn ei erbyn." Luc ii. 34. Esa. viii. 18. Heb. ii. 4. Act. xxviii. 22. Gen. xlix. 23. Salm xi. 2; a xxxvii. 14; a lxiv. 4. Job xvi. 12.—Arwyddion dyfodiad—Crist yn erbyn yr Iuddewon, oedd taeniad yr efengyl—erlidigaethau Cristionogion—cyfodiad gau brophwydi—amryw ryfeddodau yn yr awyr, ac o amgylch y deml, &c. Mat. xxiv. 3—29. Ond arwydd Mab y Dyn, yn ymddangos wedi hyn yn y nef, oedd ddangosiad amlwg mai efe oedd y Messiah, trwy gosbi y genedl Iuddewig am ei wrthod; neu y pethau ofnadwy fydd i'w gweled o flaen ei ddyfodiad ar y cwmwl i farnu y byd. Mat. xxiv. 3. Neu, wrth arwydd Mab y Dyn, y mae i ni ddeall Mab y Dyn ei hun yn ei amlygiad gwrthiol; felly mae arwydd y prophwyd Jonas yn arwyddo Jonas ei hun yn ei waredigaeth wrthiol. Mat. xii. 39. Luc xi. 29. Cymh. Marc xiii. 26; a Luc xxi. 7; lle nid oes sôn am yr arwydd, ond yn unig am Fab y Dyn ei hunan.—Arwyddion ffordd, oeddent golofnau, neu garneddau, y rhai y parodd Duw eu gwneuthur, i ddangos i'r Iuddewon fod gobaith iddynt am ddychweliad yn ol o gaethiwed Babilon; so fel y gallent hwy, a'r plant a enid iddynt yno, adnabod y ffordd tua Jerusalem. Jer. xxxi. 21.

ARWYDDOCAU (arwydd), cyffelybu, dangos, dal allan. Ioan xii. 33; a xviii. 32; a xxi. 19. Act. xi. 28.

ARWYL-ION (gŵyl), wylofain, galar, tristwch; arwylant, arwyl ddefodau. Gen. l. 3, 4.

ARZA ארצה [y ddaear], llywodraethwr Tirezah. Yn nhŷ Arsa y laddodd Zimri Ela brenin Israel, ac efe yn yfed yn feddw. 1 Bren. xvi. 9.

ASA אסא [meddyg], mab Abiah, brenin Judah. Yn nechreud ei deyrnasiad, ymddygodd yn ddoeth ac yn dduwiol, trwy dori y delwau, a thynu i lawr yr allorau, yn holl ddinasoedd Judah. Ond nid yw y rhan olaf o'i fywyd mor olygus a dymunol. Bu farw o'r gymalwst, neu y droedwst, yn yr unfed flwydd-

yn a deugain o'i deyrnasiad; a Jehosaphat a deyrnasodd yn ei le. 1 Bren. xv. 2 Cron. xiv, xv, xv.

ASAHIEL אַסַּחֵיֶל [gwaith Duw] 1. Mab Seraiah, brawd Joab, un o gedyrn Dafydd, yr hwn a laddwyd gan Abner yn mrwydr Gibeon 2 Sam. ii. 18—23.—2. Lefiad. 2 Cron xxxi. 13.

ASAIHAH אַסַּיְהָא [creadur yr Arglwydd] un o weision y brenin Josiah, yr hwn a anfonwyd ganddo i ymgynghori a'r brophwydes Huldah, yn nghylch llyfr y gyfraith, yr hwn a gawsid yn y deml. 2 Cron. xxxiv. 20.

ASAPH, אַסַּפְּהָ [cynnullydd] 1. Mab Berechiah, o lwyth Lefi, cantor enwog yn amser Dafydd. 1 Cron. vi. 39. Y mae amryw o'r Salmau wedi eu cyflwyno iddo, dull cyfanwddiad pa rai sydd uchelwch a derchafedig. Y mae rhai Salmau a'i enw yn ysgrifenedig o'u blaen; ond, hwyrach, nad oes i ni ddeall mwy wrth y titl na bod y Salmau hyny i'w canu, yn benaf, gan ei hiliogaeth.—2. Tad Joa, cofiadur y brenin Hezekiah. 2 Bren. xviii. 18.

ASCOLON אַסְכּוֹלֹן [tan enlîb] un o ddinasoedd y Paillistiaid, yn sefyll ar Fôr y Canoldir, rhwng Asdod a Gaza. Cymerwyd hi gan lwyth Judah, ar farwolaeth Josuah. Barn. i. 18.

ASCENAS אַסְכַּנָּס [tan yn ymdaenu] mab hynaf Gomer, Hiliogaeth Ascenas, tebygol, a drigasant yn mbarthau gogledd-orllewinol Asia Leiaf. Yn Bithynia y mae môr-gilfach a elwid *Ascanian Bay*: hefyd, a fon a llyn o'r un enw. Yn Phrygia yr oedd talaeth a dinas o'r enw hwn. Nid annhebyg fod breniuocedd yn y parthau hyny yn cymeryd yr enw Ascanius, o barch i'r Ascenas hwn; megys Ascanius mab Aeneas, ac arall o'r enw, a grybwyllir am dano gan Homer, a ddaeth yn gymorth i Priam. Barna Bochart, mai oddiwrth Ascenas y cafodd y Môr Euxin yr enw. Yn yr hen oesoedd gelwid ef Môr Ashkenes. Y Groegiaid a'i galwasant yn gyntaf Pontus Axenus, yn lle Pontus Ashkenas; ac felly cafodd yr enw Pontus Euxinus.—Y prophwyd Jeremiah, yn rhagfynegi goresgyniad Babilon gan Cyrus, (pen. li. 27.) a ddywed, "Gelwch i'r nghyd deyrnasocedd Ararat, Minni, ac Ascenas."

ASDELL, ESTYLLEN, ESDYLL, neu **ESDYLLOD** (as-dell), *Llad.* ASSER, ASSULA; bwrdd, asgloden, eisen, planc, tew, fwrdd, dedren, peithynen. Yr oedd i'r babell ngain esdyllen yn ystlysau y deau a'r gogledd; yr oedd chwech o esdyllod i du y gorllewin, a dwy esdyllen yn y ddau gongl; sef deg a deugain i gyd. Yr oeddent wedi eu gwisgo â g aur; yr oeddent yn sefyll ar eu penau, ac yr oedd dau dyno, neu dafod, i bob un, ac yn myned i ddwy fortais arian. Cufyld a banner oedd lled pob esdyllen; am hyny hŷd y babell oedd ddeg cufydd ar hugain, neu bump troed-

fedd a deugain. Yr oedd pum' bâr hefyd i bob ystlys yn myned trwy fodrwyau i gadw yr esdyllod wrth eu gilydd, a'r bâr canol yn nghanol hŷd yr esdyllod, yn cyrhaedd o gwr i gwr. Yr oedd y barnu a'r modrwyau wedi eu gwisgo. âg aur. Yr oedd yr esdyllod yn cynnal y lleni cywrain. At y rhai hyn y cyfeiria yr apostol, tebygol, pan y geillw tŷ Dduw "colofn a sylfaen y gwirionedd." 1 Tim. iii. 15.

ASDOD [lladrata gwlad], dinas yr oedd templ Dagon ynddi; yr oedd wedi ei rhoddi gan Josuah i lwyth Judah. Jos. xv. 27. Y mae yn taro ar Fôr y Canoldir, yn nghylch deng milltir yn y gogledd i Caza. Yr un yw, ag Azotus, lle bu Phylip' yn pregethu yr efengyl. Zeph. ii. 4. Zech. ix. 6. Act. viii. 40.

ASEN-AU (as), 1. Aagwrn yr ystlys, yr hwn sydd blaid a diogelwch i'r ymysgarocedd. 2 Sam. iv. 6.—Efe a luniwyd o asen Adda, yr yr hon a gymeroedd yr Arglwydd o'i ystlys. Ni chymeroedd yr Arglwydd wraig o'r pen rhag iddi awdurdodi; nas o'r traed, rhag iddi gael ei chyfrif fel caethes; ond o le gerllaw y galon, i garu a chael ei charu. Gen. ii. 21. Edr. Esa.—2, Y fenyw o'r asynod. Num. xxii. 22.

ASER אַסֵּר [dedwydd] mab Jacob o Zilpah, llaw-forwyn Leah. Gen. xxx. 13. Tad un o lwythau Israel. Daeth un mil' a deugain a phum' cant o'r llwyth yma i fyny o wlad yr Aipht. Cynnyddasant yn yr awlawch hyd 53,400. Num. xxvi. 47. Yr oedd 40,000 o honynt yn rhyfelwyr glewyn pan goronwyd Dafydd yn' frenia. 1 Cron. xii. 36. Yr oedd etifeddiaeth llwyth Aser yn sefyll mewn gwlad ffrwythlawn iawn. Deut. xxxiii. 24. Yr ŷd a dyfai yn rhandir Aser oedd yn cael ei gytrif y goren, a bara Jerusalem oedd yn rhagori ar bob bara arall.—"Aser, bras fydd ei fywyd ef, ac efe a rydd ddanteithion breninol." Gen. xlix. 20. Trwy ysbryd prophwydoliaeth, rhoddodd Jacob iddo wlad ffrwythlawn, yn rhoddi lluosogrwydd o ffrwythau iddo ef ac eraill; i.e., danteithion breninol, i fyrddau frenioedd cartrefol a phellenig. Yr oedd ei etifeddiaeth ar dueddau Carmel, yr hon oedd wlad ffrwythlawn i ddiareb. Jos. xix. 26. Esa. xxxv. 2.—Rhagfynega Moses am dano (Deut. xxxiii. 24, 25.) y byddai ei hiliogaeth yn lluosog, ac y byddai gymeradwy gan ei frodyr; sof, yn garedigol, yn gyfrinachol, ac yn serchol: "ac y byddai helaethrwydd o'r olew mwya' rhagorol yn ei etifeddiaeth. "Haiarn a phres fydd dan dy esgid;" sef, bydd amllder o haiarn a phres yn dy randir: neu, geiriau diarebol ydynt, yn dangos y byddai i'r Arglwydd barotol Aser gogyfer a phob caledi ac anhawysder a gyfariyddai: "Megys dy ddyddiau y bydd dy nerth;" neu, fel y bydd dy angen y byddo dy ddigonolrwydd.

ASGELL-OG, ESGYLL (asg), aden, aden-

eg; *Llad. Ala. Gen. i. 21. Lef. xi. 9, 10, 12. Salm xxi. 4. Edr. Apsa.*

ASGWRN, ESGYRN (as gwrn), אֶשְׁרָן (*asurn*) y sylwedd gwyn, bran, diddymled, yn nghorff dyn, yr hwn sydd yn amediffyfa y rhanau mwyaf gwan a thynner, ac yn cynnal yr holl adeilad.—Asgwrn y goes; asgwrn y terddyr; asgwrn yr ysgwydd; asgwrn oesin; asgwrn twa, sef toredig.

Asgwrn yr hen yn yr awen. Ddar.

Y mae doethineb ac arfwriad y Crewdwir i'w gweled yn amlwg yn ffurfiad yr esgyrn; eu harddwch, ac addaerwydd pob un o honynt i'r gwaith sydd i'r aelod i'w wneuthur. Y mae yn hawdd i bob dyn ganfod hyn, ond iddo sylwi ychydig ac esgyrn anifeiliaid. Y maent wedi eu haddasu i'w gilydd yn rhyfedd; ac yn ateb, o ran eu sylwedd, eu ffurfiad, eu grym, a'u hyagafder i harddwch yr holl gorff; i'r ysgogiadau a'r gwaith perthynol i bob aelod. Mae i bob asgwrn bilionen briodol (*periostem*) yn amwieg am dan; mae y rhan amlaf o honynt yn gau, wedi eu llenwi â sylwedd olewaidd a elwir mēr. *Edr. Msr. Mae i bob asgwrn ei kstri, a'i lifnodd cylchredawl: y mae o leiaf un rhedweli (artery) i bob asgwrn, tuag at ei fagwriaeth, a'r mēr yddo; ac y mae gwythenau addas i ddychwelyd y gwaed yn ei ol, wedi didoliad y sylwedd olewaidd o hono. Y mae esgyrn llosgedig, drylliedig, gwanedig, pwdr, yn arwyddo, yn allegawl, yn yr ysgrythrau, arghyhoeddiadau trymion, gwasgeuon gofidus ar y meddwl, tristwch calon anhawdd ei ddwyn na'i feddyginiaethu. *Galar. i. 18. Salm ii. 8; a xlii. 10. Jer. xxiii. 9. Hab. iii. 13.—“Asgwrn o asgwrn, cawd o gnawd,” neu “aelodau o gorff, o gnawd, ac o esgyrn,” sydd yn arwyddo cyfranogiad o'r un natur, yr undeb agosaf, a'r cariad anwyllaf, y fath ag sydd rhwng yr holl wir gredinwyr a Christ. *Gen. ii. 23. Eph. v. 30. 2 Sam. v. 1.***

ASIA, Gr. *Alta*; hwyrach oddiwirth y *Cul. ymuntad*; ac felly a arwydda *cyfandir*. *Sara iv. 12; a v. 16; a vi. 3.* Nid ydyw y gair hwn yn arferedig yn yr Hen Destament; yn yr Apocrypha a'r Testament Newydd y mae yn cael ei arfer yn aml; nid arwydda, unwaith, yn un o'r ddau, yr un peth ag a ddeallir yn bresenol wrtho; sef un o bedair rhanau mawrion, neu bedwar chwarter y ddaear; eithr Asia Leiaf, neu ryw ranau o'r chwarter hwnw o'r ddaear, megys y rhanau oedd dan lywodraeth Antiochus a Seleucus. 1 Mac. viii. 6. 2 Mac. iii. 3.—Yn y Testament Newydd y gair Asia a arwydda, fynychaf, os nid bob amser, Asia Leiaf, neu y parthau arforol o'r wlad hono. *Dat. i. 4. Act. xx. 16, 18. 1 Cor. xvi. 19. 2 Cor. i. 8.* Gwel *Vitrings* ar *Dat. i. 3.* Usher *Diatriba de Asia Lydiana, &c.*

Y mae cyfandir Asia yn sefyll rhwng 25 a 180 o raddau hydred, tu a'r dwyrain oddi-

wrth Lundain; a rhwng cylch y cyhydedd a 80 o raddau o ledred gogleddol. Y mae oddiamgylch 4340 o filliroedd o hfd o'r dwyrain i'r gorllewin; ac oddiamgylch 4360 o led o'r gogledd i'r deheu. Y mae Asia yn rhagori ar Ewrop ac Africa, yn eangder ei thiriogaethau, hinonrwydd yr awyr, ffurfiolunrwydd y ddaear, danteithrwydd y ffurfiadau, pŕ-arogledd y pŕ-lyisiau a'r planigiau, iachawrwydd y cyfferi meddyginiaethol; yr amryiaeth, harddwch a gwerthawrogrwydd y gemau sydd i'w cael ynddi. Yn Asia, yn ol y cofadwriaeth dwyfol, y crewyd Adda ac Efa, y planwyd gardd Eden, lle y gosodwyd hwynt. Oddiyno y gwasgarwyd hiliogaeth Noah, ar ol y dylif, i boblogi yr holl ddaear. Yno y ba y patrieirch, a'u hiliogaeth, cenedl yr Iuddewon, yn byw; “eiddo y rhai oedd y mabwysiad, a'r gogoniant, a'r cyfammodau, a dodiad y ddeddf, a'r gwasanaeth, a'r addewidion. *Rhuf. ix. 4.* Yno yr ymddangosodd Iachawdwr y byd yn y cawd—y gweithiodd waith y pryndigaeth—y bu farw—yr adgyfododd—ac oddiyno yr esgynodd i'r nef. Yno y tywallwyd yr Ysbryd Glan ar y dyagybkon—y planwyd yr eglwysi Cristionogol cyntaf—ac oddiyno y taeuwyd yr eangyl dros wyneb yr holl ddaear. Yn Asia y cyfodwyd yr adeiladau cyntaf o ddim hynodrwydd; y sefydlwyd yr ymerodraeth cyntaf, pryd nad oedd ond anifeiliaid a bwystfflod yn meddianu rhanau eraill o'r byd. O herwydd yr holl bethau hyn yn nghyd, y mae y rhagoriaeth yn ddyledus i Asia ar holl ranau eraill o'r ddaear. Bu tiriogaeth eang Asia dan lywodraeth yr Assyriaid, y Mediaid, y Persiaid, a'r Groegiaid olynol, yn yr hen amseroedd: ond yr oedd ardaloedd difeusr India a China yn hollol anadnabyddus i Alexander Fawr, a'r hen orchfygwyr gynt. Yn meddiant yr ymerodraethau uchod, ymostyngodd Asia i arfau buddugoliaethus y Rhufeiniaid. Wedi cwymp yr ymerodraeth hon, sefydlodd canlynwyr Mahomet, sef y Saraceniaid, ymerodraeth yn Asia, Ewrop, a Africa, mwy helaeth nag ymerodraeth Cyrus Alexander, neu y Rhufeiniaid, yn uchder mwyaf eu gogoniant. Gyda marwolaeth Tamerlane, darfu mawredd y Saraceniaid; a'r Tyrciaid, buddugoliaethwyr yr amser hwnw bob tu, a gymerasant feddiant o barthau canol Asia, y rhai sydd yn eu meddiant hyd heddyw Heblaw y gwledydd dan lywodraeth Bwsia a'r Twrc, y mae yn Asia, yn bresenol, bedai o ymerodraethau mawrion; sef China, Mogul, Persia, ac ymerodraeth Burman heblaw amryw o fan dywysogaethau dibyn arnynt. Dyfethwyd Cristionogrwydd agos y hollol o'r gwledydd hyn, gan y Saraceniaid a Tyrciaid. Gau grefydd Mahomet, a Phagaiaeth a'i heilun-dduwiau, sydd yn bresenol y llenwi yr holl wledydd eang hyn a thywyllwch fel y fagddu. Y mae gan ymerodraeth Brydain diriogaethau helaeth iawn yn India,

thros 80,000,000 o ddeiliaid yn perthynu iddi. Y mae sawryw o genadau, a anfonwyd drosodd yn ddiweddar o Ewrop, wedi bod yn dra llwyddiannus yn eu hymgais i daenu Cristionogrwydd yn mhllith y Paganïaid tywyll; ac y mae eglwys Cristionogol, lluosog a blodenog, wedi eu sefydlu trwy eu llafur-waith. Y mae y Beibl wedi ei argraffu yn ddiweddar yn y Ben-galaeg, ac y mae gwyr addas i'r cyfryw archwyl pwysfawr, ar waith yn ei gyfleithu i sawryw ieithoedd eraill yno. Cynnwysa Asia 500,000,000 o drigolion, neu fwy.

ASIO (as), uno, cyd-iasn, ias-gydio. "Ond rhai yn asio cefwydd ydych chiwi." Job xiii. 4. Esa. xli. 7.

ASIMA, אַסִּימָא eilun-dduw yr Hamacth-iaid, dan lun gafr, neu dduw a gafr, a'r rhan fwyaf ar lun gafr. Nid yw cofiau am ffeidd-dra ac eilunod y cenedloedd o ddim defnydd arall ond i ddangos ynyfdrwydd dyn wedi iddo gollu Daw, a'r angen mawr am yr efengyl i'w gymmudi a'i ddwyn yn ol at Dduw. 2 Bren. xvii.

ASNAPPAR, אַסְנַפָּר [annedwyddwch] brenin Assyria, yr hwn a anfonodd estroniaid i wlad y deg llwyth. Ezra iv. 10. Mae llawer yn meddwl mai Salmanceer oedd y tywysog hwn; ond eraill a dybiant mae Eazarhadon oedd efe.

ASP, Gr. ἄσπις (aspis) math o sarff fechan, wenywng, yr hon y mae ei brathiad yn farwol-aeth fuan; ond yn gyffredinol yn farwol-aeth esmwyth, megys cwsg. Dywedir fod yr aspïaid yn lladd trwy beri cwsg, syched, a cholli gwaed. Yn fuan ar ol y brathiad, mae y golwg yn pallu, a'r rhan a frathwyd yn chwyddo. Dywedir nad oes dim meddyginiaeth i'r brathiad gwenwynig hwn, ond tori ymaith, yn ddioced, y rhan hono o'r cnawd.—Dynion drygionus a gyffelybir i aspïaid, am eu cyfrwysdra; eu bod yn lladd eu hunain ac eraill, a'r gwenwyn pechadurus sydd ynddynt; ac yn barod bob amser i dywallt hwnw allan yn eu geiriau a'u bucheddau; ac am eu gwrthodiad cyndyn i wraudo llais Crist yn yr efengyl. Deut. xxxii. 33. Job xx. 14. Salm lviii. 4. Rhuf. iii. 13.

ASSOS, dinas arfor yn Myssia, neu Troas. Act. xx. 13, 14. "A ddatodasant i A-son." Act. xxvii. 13. W. S. Mae y cyfleithad hwn yn un a'r Vulgate, Lladin, ac Ethiopae. Nis gallasai y ddinas hon fod yr un ag Assos yn Troas, yr hon oedd lawer o filltiroedd oddiyno. Coffa P'iny am Asum yn Crete, ond nid oedd yn borthladd. Am hynny golygodd ein cyfleithwyr ni, ac eraill, y gair Gr. ἄσσοα fel gorair, ac yn arwyddo yn agos neu gerllaw.

ASSUR, אַסּוּר [dedwydd] ail fab Sem, a thad yr Assyriaid. Gelwir pobl Assyria wrth yr enw hwn weithiau. Gen. x. 22. Num. liv. 22. Hec. xiv. 3.

ASSYRIA, gwlad Assur. Gwladychodd Assur o du y dwyrain i'r afon fawr Tigris.

Galwyd yr un wlad, wedi hynny, Adiabene, ac Attyria. Yr oedd Armenia yn tardynu y wlad hon tua'r gogledd; Media a Phersia yn y dwyrain; Susiana, a thalaeith o Persia yn y debar; a'r afon Tigris, neu Hiddecel, yn y gorllewin. Y dinasoedd mwyaf nodedig yn ngwlad Assyria oedd Ninifeh, Resca, Calab, Bessara, Ctesiphon, ar lan yr afon Tigris. Yr oedd yn cynnwys y gwledydd a elwir yn bresenol Diarbeck, Curdistan, ac Iarac-Arabi. Mae y wlad yn gwaethgu er ys agos i 2000 o flynyddoedd, fel nad ydyw yn bresenol ddim llawer gwell nag aniaidwch diffeith. Yr oedd ymerodaeth Assyria, pan oedd fwyaf blodenog, yn cynnwys Media, Persia, Caldea, Mesopotamia, Syria, Palestina, a rhan o Arabia. Wedi dystryw yr ymerodraeth y mae Assyria wedi bod dan lywodraeth y Caldeaid, y Persiaid, y Groegiaid, y Rhufeiniaid, y Parthiaid, y Sarceniaid, a'r Tyrciaid. Yn y cynoesoedd bu yn y wlad hon eglwys Cristionogol; ond, yn bresenol, y mae tywyllwch a phob anffoes anferth yn gorchuddio y wlad; a'i phreswylwyr yn hynod fel lladron ac ysbeilwyr ysglyfaethus. Tebygol fod yr amser eto yn ol, pan gyflawair, yn gwbl, brophwydoliaeth Eesaih mewn perthynas iddi, yn ymweliad grasol Daw & hi. Pen. xix. 23, 24. Edr. HIDECEL, NIMROD, NINIFER.

ASTALCH (as-talch), tarian-friw; as, tarian; talch, briw. Ond arferir y gair fel cyfleithiad o'r gair Heb. אַסְטַלְךָ tarian fechan, math o darian law, ysgafn. Felly, tebygol, yr oedd yr astalch yn offeryn go ysgafn, i'w throei a'i throsi mewn llaw. Salm xci. 4. Can. ix. 4. Gwirionedd Daw sydd fel astalch, i adddiffyn pob ihan o'r credadyn, yn gystal ag yn gleddyf i ymladd & phob gelyn. Edr. BWE-CLED, TARIAN.

ASTAROTH, אַסְטָרוֹת [deadellau] 1. Eiludduwies y Philistiaid a'r Sidoniaid. 1 Sam. xxxi. 10. 1 Bren. xi. 5. Gosododd Solomon yr eilun hwn i'fyny i'w addoli ar fynydd yr Olew-wydd; yr hwn, o'r achos, a elwir mwydd y llygredigaeth. 2 Bren. xxiii. 13. Galwai y Groegiaid yn eilun Astaroth, Astarte; oddiwrth ba un y daeth yr enw Easte, neu Easter, eilun-dduw yr Ellmyon. Pr dduwies hon yr aberthai yr hen Saxoniaid yn Ebrill, yr hwn a elwid ganddynt hwy Eostur Monath, oddiyno y daeth Easter y Sacson, yr enw a roisant i wyl y pasc wedi eu dychweliad oddiwrth Baganiaeth at Gristionogrwydd. Gwel Parkhurst, Ancient Unia, Hist. Vol. 19. p. 177.—2. Dinas yn ngwlad Moab, yr hon a roddwyd i hauner llwyth Manasseh. Deut. i. 4. Jos. ix. 10; a xii. 4; a xiii. 12. 1 Cron. vi. 71.

ASTRONOMYDDION, Gr. ἀστρον (astron) seryddwyr, sylwedyddion; dynion yn sylwi ar sêr, a throfn yr wybren; a thrwy hynny a gym-rent arnynt ragddywydd y pethau a ddygwyddent yn ol llaw. Yr oeddent mewn parch a de-chafiad mawr yn mhllith y Pagan-

isid, ac yn benaf yn Babilon. Dan. i. 20; a ii. 2, &c. Esa. xlvii. 13, 14, 15.

ASTUD — **RWYDD**, *Llad.* Studiosus; *Saes.* Studiosus; dyfal, a diwyd. Y geiriau *Gr.* σπουδῆ, σπουδαῖω, a gyfieithir *astud, astud-rwydd*, yn 2 Cor. vii. 11; a viii. 7. 1 Thea. ii. 17.—*sydd* yn cael ei gyfieithu, “bod yn ddyfal,” yn Eph. iv. 3. 2 Tim. ii. 15; a iv. 9, 21. Heb. iv. 11.

ASUPPIM, אַסּוּפִּים [*casgliadau*] “Tŷ Asuppim.” 1 Cron. xxvi. 15. Cyfieithir yr un gair *trothwyau*, Neh. xii. 25; ymyl y ddalen, *trysorau* neu *cymansaau*. Tai Asuppim oeddent wrth borth deheu y cyntedd: yr oedd dan, tebygol, un o bob tu y porth, lle y casglai y Lefiaid ar achlysuron i ymgynghori yn nghylch pethau perthynol i wasanaeth y deml, a lle y trysorent bob peth o ddefnydd yn y lle eysogredig hwnw. Fod y cyfryw ystafelloedd yn perthyn i'r deml, sydd eglur oddiwrth Jer. xxxv. 2, 3. Gwel 2 Cron. xxv. 24.

ASWY (asw), ochr yr aea, neu y darian. *Edr.* LLAW.

ASYN-EN-OD (syn), *Llad.* Asinos: creadur o ryw y march, hir-ben, hir-glust, crwm-gorff a gwiog o bir-flew geirwon. Maent yn gyffredin yn ein gwlad ni o liw llwyd-goch, a llinell ddu ar hyd y cefn, ac ar draws yr ysgwyddau, &c. Mae yr asynod yn ngwledydd y dwyrain yn harddach, ac o faintioli mwy; ac arnynt hwy yr oedd y gwyr mawrion yn marchogaeth; megys Abraham, Dafydd, &c. Yn amser Deborah yr oedd y rhai ardderchocaf yn Israel yn marchogaeth ar asynod gwynion. Nid oedd gan gaethion Babilon, yn eu dychweliad, nemawr o anifeiliaid pynoriog, heb law 6720 o asynod. Exod. iv. 20. Barn. xii. 4. 2 Sam. xvi. 2. Neh. vii. 69. Barn. v. 10. Yr oedd asynod gwyltton (אָרְיָן) Gwel Parkhurst's *Hebrew Lexicon* yn ngwlad Canaan ac Arabia gynt; ac felly eto yn Affric. Y maent yn rhai teg iawn, ac amryw liw; yn byw mewn anialwch a mynyddoedd; y maent yn gyflym, eiddigeddus o'u rhyddid, trythyll, a thuoddol i yfed; ac yn gyffredin i'w gweled yn yroedd. Job xi. 12; a xxxix. 5—8. Salm civ. 11. Jer. xiv. 6.—Yr oedd yr asynod yn greaduriaid arian dan y ddeddf, a'u cyntafanedig a brynid ag oen, neu a dorfynglid.—Dynion drygionus ydynt debyg iawn iddynt; y rhai sydd gyndyn, digywilydd, ansefydlog, nas gellir eu dofi, yn ymroddi i ymborthi ar ddychymygion gweigion; y rhai y mae yn rhaid eu prynu trwy farwolaeth Iesu Grist, Oen Duw, neu eu bod yn golledig yn dragywydd. Exod. xxxiv. 20. Job xi. 12. Esa. i. 3. Jer. ii. 24. Hos. vii. 9.—Yr oedd yr asyn mewn arnyddedd mawr gynt, o herwydd i'r Arglwydd wneuthur defnydd o hono i wahardd ynydrwydd Balaam. Num. xxii. 2. Pedr ii. 16.—Ond arnyddedd penaf yr asyn ydyw, fod iachawdwr i'w bys wedi marchogaeth yn yroeddus arni i Jerusalem. Zeb. xii. 9. Mat. xxi. Ioan xii.

“Ffrewyll i farch, ffwrwn i asyn, a gwialen i gefn yr ynyd.” Diar. xxvi. 3. Yn ol ein golygiadau ni, yn y parthau hyn o'r byd, dywedwn, yn hytrach, ffwrwn i farch, a ffrewyll i asyn. Ond rhaid ystyried fod asynod y dwyrain, yn euwedig y rhai o Arabia, yn llawer mwy o faint, yn brydfertach, ac yn fuanach, na'n hasynod ni yn y parthau gogleddol o'r byd; ac felly yr oeddent gynt, diamben, yn Palestina; a chan fod yr Arabiaid presenol yn cymeryd llawer o safur i'w hyfforddi i gerdded yn hyfryd, y mae yn dra thebygol fod yr un arferiad yn mhllith yr hen Israeliaid Ymddengys, oddiwrth lawer o fanau yn y Beibl, mai asynod a arferent yn gyffredin i'w marchogaeth; i.e. hyd yn nod eu breninoedd. Eu hasynod, gan hyny, am eu bod yn fywiog, ac wedi eu hyfforddi yn addas, nid oedd eisieu ond ffwrwn i'w cyfarwyddo; ond am fod y meirch yn anamlach, ac hwyrach yn wyllion, ac heb eu darostwng, eu gwarediddo, a'u hyfforddi, bod arnynt yn aml angen ceryddion y ffrewyll.

ATAD, אֲתָד [*draen*] tebygol mai Canaan-ead hynod oedd efo, a chanddo lawr-dyrnu yn Abel-Mizraim. Gen. i. 10.

ATAROTH, עֲטָרוֹת [*coronau*] 1. Dinas yn llwyth Gad, tu draw i'r Iorddonen. Num. xxxii. 34.—2. Dinas ar derfyn meibion Ephraim, rhwng Janoha a Jericho: Jer. xvi. 7; tybir mai yr un yw ag Ataroth-Adar, ada. 6, ac yn pen. xviii. 13.—3. Ataroth-Beth-Joab, neu tŷ Joab, yn Judah. 1 Cron. ii. 54.

ATEB—**IAD** (at-eb), gwrtheb—1. Gwneuthur amddiffyniad o flaen brawle. 2 Tim. iv. 16.—2. Dywedyd mewn cydsyniad ag arall. Deut. xxvii. 15.—3. Dechreu llefaru. Dan. ii. 26.—4. Dwyn tystiolaeth. Gen. xxx. 33.—5. Ufuddhau i alwad. Esa. lxxv. 12.—6. Caniatu yr hyn a ofynir mewn gweddi. Salm xxvii. 7.—7. Rhoddi cyfrif. Job ix. 3; a xl. 2.—8. Talu y pwyth. Ezec. xiv. 7.—9. Cynnhebygu, dwyn tebygoliaeth. Diar. xxvii. 19. Gal. iv. 23.

ATEB, אָתֵב [*cauedig*] ei hiliogaeth a ddychwelasant o'r caethiwed. Exra ii. 16.

ATGAS. *Edr.* ADGAS.

ATTAL, (at-dal) cadw, rhwystro, lluddias, goludd.—“Gwell maen garw a'm battalio, na mewn llyfn a'm gollyngo.—“Na cham attal.” Jer. xix. 13. Iago v. 4.—“Na attal air.” Lef. xvi. 2.—“Attal dy law.” 2 Sam. xxiv. 16.—Attal gweddi, sef peidio gweddio. Jot xv. 4.—“Yr hwn a gyfododd Duw, gan rydd hau gofidiau angy; canys nid oedd bosibl e attal ef ganddo.” Act. ii. 24. Yr oedd y Arglwydd yn ŵr rhydd fel Mechnydd e eglwys; yr oedd yn gyfiawn ei ollwng y rhydd; ac yr oedd yn ddigon galluog i orh ffygu holl nerth angy; gan hyny nid oedd bosibl ei attal ganddo. Wedi iddo ddyddio yr hyn oedd ar hysbys a digonol dros bechod

au ei eglwys, rhyddhawyd y gofidiau angauol a gymerodd afael ynddo. Bu yn rhwym ganddynt i radd diamgyffred: daliwyd gafael ynddo gan anghytrwyddol a dialeddol; ond llwyr brynnodd ei bobl; am hyn, Duw a'i rhyddhaodd. Gan fod yn bosibl iddo ef ateb a thalu, yr oedd yn aamhosibl ei attal ganddo. 2 Sam. xxii. 5. Salm xviii. 4; a cxvi. 3. Eph. i. 20. Col. ii. 12. 1 Thea. i. 10. Heb. xiii. 20.

ATTALIA, [*cyynydd maeth*] 1. Dinas o Pamphylia, a elwir yn bresenol Sattalia.—2. Dinas yn Lycia; pob un o'r ddwy dref, tebygol, a adeiladwyd gan Attalus, brenin Pergamus. Bu Paul a Barnabus yma yn pregethu yr efengyl. Ond nid ydym yn darllen ychwaneg am Gristionogrwydd y trigolion, ond bod ganddynt esgob sefydledig yn eu plith, yn y bummed a'r chweched ganrif.

ATTOLWG-YGION-YGU (dy-olwg), *Gr. arctos* (*aiteo*) taer-erfyn, difrifol - ddymunio. Exod. xxxiii. 18. 2 Cor. xii. 8.

ATTREG-U-WCH (tres), oediad, arosiad amser, gobiriad; felly diattreg, heb attreg, yw peth a ddelo yn ddoied, yn ddisymwth, heb ohirio. Esa. xxx. 13.

Gnawd wedi rhodog attreguol. Diar.

ATTWF-YFU-ION (twf) eildwf, eilgnwd peth yn tyfu heb ei hau. Esa. xxxvii. 30.

ATHALIA, אַתְּלִיָּה [*amser yr Arglwydd*] merch Ahab, ac wyres Omri, brenin Samaria, a gwraig Jehoram brenin Judah. Drwg iawn oedd hi ei hun, ac felly yr hudodd ei gwr a'i mab i rodio yn llwybrau ei thadau. Gwedi i Jehu ladd ei mab Ahaziah, hithau a ddyfethodd y gweddill o'r had breninol, ac a deyrnasodd yn annuwiol chwe' blynedd; nes y bu Jehoiada yn offeryn i'w lladd, a derchafu Joas i'r orsedd. 2 Bren. viii. 26; a xi. 2 Cron. xii. 6; a xxii. 2; a xxiii.

ATHEN, *Gr. Ἀθήνη*, yw enw a roddid ar Minerva, duwies ddysg y Groegiaid: dinas enwog yn nhir Groeg, yn nghylch 25 o filltir-ocedd o du y dwyrain i Corinth, yn sefyll ar wastadedd tra hyfryd. Yr oedd yn hynod am ddysgidiaeth, milwriaeth, coel-grefydd, a moesa da ei thrigolion. Yma y ganed Solon, Socrates, Aristides, &c. philosophyddion enwog: yma yr areithiodd Demosthenes, y pen areithiwr Paganaid: yma hefyd y ganwyd Miltiades, Cimon, Themistocles, Alcibiades, Phocion, ac amryw eraill o'r cad-faenoriaid mwyaf enwog. Un-benaeth oedd ei llywodraeth ar y cyntaf dan freninoedd o deulu y Cecropiaid (Aiptwr, yr hwn a sylfaenodd y ddinas) am 487 o flynyddoedd. Wedi hyny cyfnewidiwyd y llywodraeth un-benol hon, i'w llywodraethu gan swyddwyr, y rhai a alwent *Archons*, neu bennaethiaid. Yr oedd naw o honynt—un yn benaeth, a'r lleill & gwahanol swyddau iddynt. Bu y swyddwyr hyn ar y cyntaf yn cael eu hethol i'w swyddau

droes eu bywydau; ond cyn pen hir amser, yr oeddent i'gael eu dewis yn flynyddol. Parhaodd y dull hwn o lywodraethu am 472 o flynyddoedd. Cyfnewidiwyd hon i lywodraeth cyfundod yn A. M. 3412. Yn nghylch A. M. 3668 gorchfygwyd yr Atheniaid gan Alexander Fawr. Gorchfygwyd hwy wedi hyny gan Syla, cad-faenor Rhufeinaid, a daethant dan lywodraeth y Rhufeiniaid. Yn y bedwaredd a'r bummed ganrif, anrheithiwyd a dystriwyd hwynt gan y Gothiaid. Er y flwyddyn A. D. 1455 y maent yn barhaus dan iau gaeth y Twrc.* Nid yw ond anenwog yn bresenol; yn cynnwys o wyth i ddeng mil o drigolion.—Bu Paul yn pregethu o flaen uchel-lys y ddinas hon, a chafodd Dionysius, un o farnwyr y llys, a gwraig a elwir Damaris, ac eraill gyda hwynt, eu galw trwyddo. Y mae Cristionogrwydd wedi parhau yno hyd yn hyn, o ran enw o leiaf; ac y mae ganddynt esgob yn ben arnynt. Act. xvii. 16. 1 Thea. iii. 1. Edr. **DAMARIS, DIONYSIUS, PAUL.**

ATHRAW-ON (traw), un wedi derbyn dyg eidiaeth a gwybodaeth, ac awdurdod a medrusrwydd i'w thraddodi i eraill. Eph. iv. 12. Edr. **DYSGAWDWR.**

ATHROD-WR (athrawd), drwg-absen, enllib, cabl; absenwr, enllibwr, cablwr, gwaradwyddwr, hortiwr. Y gair *Gr. καταλοιος*, a gyfieithir *athrodwr*, Rhuf. i. 30. weithiau hefyd, *goganwr*. 1 Pedr ii. 1, 12. 2 Cor. xii. 20. Un ydyw yn myned oddiamgylch, yn rhodio yn athrodwr, yn derbyn ac yn taenu enllib. Lef. xix. 16. רְבִיל חֲזָלִיךְ *rhodio yn fasnachwr a man-nwyfur yn ngwarth ei gymydog*. Diar xi 13. Trwy wneithio yn anffyddlaw a'i wesusau, y mae yn dadguddio cyfrinach, ac yn ennyn cynen. Gelym Duw a dynion, a melldith pob cymdeithas yw y cyfryw un: y mae ar ddelw Satan, yn llawn o'i ysbryd, ac yn brysur yn ei orchwyl. Diar. xi. 13; a xx. 19. Edr. **ABSENWR.**

ATHRAWIAETH, *Heb. אֲתְרָוִיָּה* *cyfraith* (oddiwrth *דַּיָּק* *dysgu*, *cyfarwyddo*) gweinigiaeth athraw; dysgeidiaeth ag awdurdod ynddi; yn gywir yn ol rheolau ei hegwyddorion: addysg, hyfforddiad cywir. Jer. xxxii. 33.—“Fy athrawiaeth a ddefnyna fel gwlaw,” &c. Deut. xxxii. 2, hyny yw, y gyfraith, yr addysg, yr ymadroddion neillduol a dderbynias gan Dduw; athrawiaeth yn cymeryd gafael awdurdodol; neu, yn ol Ainsworth, “y ddysgidiaeth a dderbynias i.” Yr Arglwydd Iesu yw Pen Athraw; mae Efe fel môr mawr, ni ellir chwilio allan ei synwyr ef, aneirif yw ei ddeall. Esa. xl. 28. Salm cxlvii. 5. Mae athrawon yr efengyl, y rhai y mae Duw yn ei hanfon, ac yn eu cyfrif felly, fel cymylau yn derbyn eu llawnder, o ran deall, a doniau addas i draddodi y gair, o gyflawnder Crist; a thrwy arddeliad

* Er y flwyddyn 1830 y mae Groeg yn deyrnas annibynnol ac Athen yn brif-ddinas. Ond nid oes nemawr o swyddwyr yr athrawiaeth i'w gogoniant cynteg.—E.

odonor yn arwyddo mawrhydi a gogoniant Ymerodraeth Babilon, felly pen aur yr Arglwydd Iesu a arwydda, rhagoroldeb ei lywodraeth, yr hwn yw Brenin y breninoedd, ac Arglwydd yr arglwyddi; yr hwn sydd a'i deyrnas yn dragywyddol, ac ar ei lywodraeth ni bydd diwedd. Dat. iii. 18; a viii. 3; xiv. 14.—Gair yr Arglwydd a gyffelybtr i aur, oblegid ei burdeb, ei werthfawrogrwydd, a'i barhad. Salm xix. 10.—Y mae phiolau digofaint Duw yn aur, i arwyddo, dwyfoldeb a phurdeb ei ffruedigaethau, a'u bod yn hollol gyfiawn, didedd, a dinwydau. Dat. xv. 7.—Gelwir yr hyn sydd geinwch, yn ddangosiadol, ac yn ddengar, yn aur, neu auraidd felly y gelwir Babilon, “y dref aur—phiol aur yn llaw yr Arglwydd—y pen aur.” Esa. xiv. 4. Jer. li. 7. Dan. ii. 32, 38.—Y mae gan Babilon anghristaidd yn ei llaw gwpan aur yn llawn fleidd-dra. Dat. xvii. 4.—Wrth “aur wedi ei buro trwy dân,” y deallir, ffydd yn Nghrist, yr hon sydd werthfawrocach na'r aur colladwyr; ac yn aml yn cael ei phrofi, trwy dân erledigaethau a phrofedigaethau, ac yn fwy pur a digymysg yn ei gweithrediadau trwyddynt. Dat. iii. 18. 1 Pedr iii. 7.—“Llestri o aur,” yn 2 Tim. ii. 20; a arwyddant, gwir dduwiolion, o ran eu purdeb mewn athrawiaeth a bucheddiad; eu-defnyddioldeb yn nhŷ uawr Duw, sef ei eglwys; eu gwerthfawrogrwydd, trwy eu hundeb & Christ, a phreswylid yr Ysbryd Glan ynddynt; eu parhad, a'r parch a roddir iddynt byth mewn gogoniant dragywyddol.—“Goruwch-adeiladu ar Grist, fel sylfaen, ág aur,” &c. (1 Cor. iii. 12.) yw uno fel asolodau eglwysig, y cyfryw ag a fyddo iachus yn y ffydd, ac yn hardd eu bucheddau; y rhai sydd yn werthfawr ac yn hardd fel aur; ac a ddaliant dân erledigaethau a phrofedigaethau; tra y byddo eraill, y rhai ydynt goed, gwair, sofr, yn cael eu losgi a'u difa, ac yn ellio yn ol gan boethder y tân; a thrwy hyn y mae yr adeiladwyr ffol a'u hunodd hwy wrth eu gilydd yn cael colled, a'u gwaith yn myned yn ofer. Wrth ystyried yn fanwl y lle, yn nghyd a'i holl amgylchiadau, y mae yn ymddangos yn eglur mai hyn yw meddwl yr apostol. Os wrth waith y goruwch-adeiladwyr y deallwn eu hathrawiaethau, neu eu bucheddau, y mae yn anhawdd amgyffred ps fodd y bydd iddynt gael eu losgi gan dân erledigaethau, neu y farn ddiweddaf; na pha fodd y gall neb fod yn gadwedig a'u ffydd a'u buchedd yn gyfeiliornus. Ond y mae yr eglurhad uchod yn rhwydd, ac yn dra addysgiadol; ac yn tydgordio, & geiriau yr apostol, mewn perthynas i'r un achos yn 2 Tim. ii. 20. Yr adeiladwyr yw gweinidogion y gair, a'r adeiladaeth yw eglwys Duw yn y byd; hyn sydd eglur oddiwrth adn. 9. Yr “aur, a'r wrian, a'r meini gwerthfawr,” yw gwir dduwiolion; a'r “coed, gwair, sofr,” yw profeswyr gau, rhagrithiol, neu amserol, wedi eu gollwng

i'r eglwys gan athrawon cenfigenus, hunanol, a phleidiol, er mwyn gwag-ogoniant, tueddiad cnawdol, a dybenion gau; neu trwy eu hanysbrydolrwydd, neu eu hanwyliaeth yn y gwaith. Hwyrach iddynt drafferthu llawer wrth y coed, gwair, a sofr, hyn; ond colled a gawsant o'u holl lafur; eu gwaith a losgwyd, a'u dysgyblion a syrthiasant ymaith. Gwel Macknight.

AWDUR (aw), *Llad.* AUCTOR: gwneuthurwr, un yn cario ei orchwyl yn mlaen gydag awdurdod; meistr ar ei waith. 1 Cor. xiv. 38. Heb. v. 9.

AWDURDOL, 1. Gallu, rheolaeth, arglwyddiaeth: llywodraethu. Mat. xxviii. 18.—2. Mawrhydi ac effeithioldeb nerthol i ddeffroi y gydwybod, ac i ennill y galon. Mat. vii. 29.—3. Caniatad gallu, rhyddid. Mat. x xi. 23. Act. ix. 14.—4. Gelwir angelion neu ryw radd yn eu plith, *εξουσια, awdurdod*, neu *awdurdodau* pa un bynag ai angelion da, (Eph. i. 21; a iii. 10. Col. i. 16. 1 Pedr ii.) 22 neu ddrwg. Eph. vi. 12. Col. ii. 15.

AWEI-ŌŪ (aw-el), gwynt, chwa, chwyth. “Awei y dydd.” Gen. iii. 8. *In the cool of the day, Saes.* sef yn oerni y dydd. Mae y gair *awel* yn gyfleithiad cymhwys o'r gair *אור* chwyth, gwynt, neu *awel*. Mae y beirniaid dysgedig yn amrywio yn eu meddyliau am ystyr y geiriau *אור* gan na arferir hwynt yn y Beibl ond yn y fan hon. Y mae hyn i'w weled yn yr amrywiol gyfleithiadau a roddir o'r geiriau: “Yn *mhrydnawn* y dydd:” LXX. “Yn *oerni* y dydd:” *Saes.* a Fuller.—“Yn *llonyddwch* y dydd:” Onk. Fagius.—“Yn *ngwynt* y dydd hwnw,” sef gwynt cryf anarferol y dydd hwnw. Piscater, Junius. Geiriau cyffelyb iddynt a geir yn Can. ii. 18; a iv. 6 *אור* “Hyd oni *wawrio*.”—*Heb.* “hyd oni *anadlo* y dydd.” Mae y geiriau hyn yn o agos i'r un ystyr; ac os felly, y mae *awel* y *dydd* yn arwyddo y *boreu*. Mae yn sylwael cyffredin, agos yn mhob gwlad, fod *awel* tywydd *têg*, sefydlog, awel foreuol o'r dwyrain yn chwythu, neu yn anadlu yn fywiog, pan y byddo yr haul yn nesáu i'r terfyngylch (*horizon*); a'r gwynt tirion, iachus hwn, a eilw yr Ysbryd Glan, *awel*, neu *anadl y dydd*. Clywodd ein rhieni cyntaf “lais IEHOFAH ALEIM, yn rhodio yn yr ardd, gyda (neu *אור* yn *awel*) y dydd, a hwy a ymguddiasant (trwy euogrwydd ac ofn) o olwg IEHOFAH ALEIM, yn miysg prenuau yr ardd.” Yr oedd dyfodiad IEHOFAH atynt gydag amgylchiadau oedd yn dangos llawer o ofal a thiriondeb: nid mewn tywyllwch a tharanau dychrynadwy, nac yn mhoeitherd y dydd, y daeth; ond yn rhodio yn araf, yn awel hyfrydlawn y boreu. Ynddynt hwy yr oedd y cyfnewidiad a barodd iddynt ffoi i ymguddio oddiwrtho. Hwyrach fod y dull hwn o'i ddyfodiad, yn arwydd allanol o'r gwaith a wnaeth yn rhoddi gwawr hyfryd, foreuol, ar fyd euog tywyll, (trwy auufudd-dod Adda)

trwy ddadguddio, yn ddechreuol, yr arfaeth dragywyddol mewn perthuas i gnawdoliaeth Crist, ac iechydwrfaeth yr eglwys drwyddo. Anadlodd y boreu y cyhoeddwyd y newydd am Had y Wraig yn hyfryd, ac yn dirion iawn ar ddyd euog. Y mae Haul Cyflawnder, yn bresenol, uwchlaw y terfngylch, heb un cwrwl ar ei wyneb, ac nid â byth yn fachlud ddydd ar y rhai y mae Duw yn llewyrchu yn eu calonau, i roddi golenni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Grist. 2 Cor. v. 6. 1 Bren. xix. 12.

"Yn ein cylch-arwain â phob awel dysgeidiaeth." Eph. iv. 14. Mae y rhai sydd yn yn blantos bwhwmanlyd, yn ngwirioneddau yr efengyl, yn debyg i long ar y mor, heb un angor iddi, na llywydd arni, a'r gwynt, yn ei holl gyfnewidiadau, yn ei chario gydag ef, nes y byddo o'r diwedd wedi ei thafu ar ryw greigiau. a'i drylljo yn chwilfriw. Felly y mae rhai dynion: heb adnabod un gwirionedd gyda sicrwydd deall, y mae y naill cyfeiliornad fel y llall yn eu boddhau, pan y bydd yr awel hon yn chwythu. Nid ydynt nac yn deall, nac yn brofiadol o effeithiau rhinweddol yr efengyl heb fedru dosbarthu rhwng drwg a da, y mae pob cyfeiliornad yn addas i'w hysbryd cyfeilornus. Mae y geiriau awel dysgeidiaeth, yn arwyddo eu bod yn gyfnewidiol; cipio dynion yn gryf gyda hi, yn anystyriol, yn ddireswm, ac yn ddiattalfa: ac yn dyfod oddiwrth y diafol, tad dechreuol pob celwydd a chyfeiliornad. Dysgeidiaeth yw; ac y mae gan y diafol ei ddysgawdwy, athrawon gau ac anghristaidd, y rhai sydd, trwy ei gynhyrfiadau cryffion, yn taenu ei had drwg ar hyd y byd. Y mae efe yn brysur ac yn ÷on, ie, gyda gwir athrawon Crist, i gael gaddynt trwy foddion, i gymysgu ei gyfeiliornadau â gwirioneddau pur yr efengyl. Esa. xxviii. 9. Heb. xiii. 9. 1 Cor. xiv. 20. Salm cxxxi. 2. Mat. xi. 7, 25; a xviii. 13. Rhuf. xvi. 19.

AWR-ORIAU (aw), *Gr. opa*; *Llad. Hora*: yn awr, neu yr awr hon, yn bresenol; yn awr hyn, allan o law; yn awr fach yr aeth, y mae newydd fyned. Nid oes dim son yn y Beibl am oriau hyd amser caethiwed Babilon. Yn Dan. v. 5, mae y gair i'w gael gyntaf. Yr Hebraeid oeddent yn rhanu y dydd yn bedair rhan; sef boreu, anterth, nawn, echwydd: a'r nos a ddotharthen yn dair dosparth; sef nos, hanner nos, a'r wyladwrfaeth foreu. Dan yr amerodraeth Rufeinaidd newidiasant eu dull o ranu amser; y nos a ddotharthen yn bedair rhan, ac a elwid gwyliadwrfaethau; pob gwyliadwrfaeth yn cynnwys tair awr. Mat. xiv. 25. Yn y Testament Newydd rheir y dydd yn ddeuddeng awr cyfartal: y drydedd awr oedd yn nghylch naw ar gloch gyda ni; y chweched hanner dydd; y nawfed, nghylch tri ar gloch y prydawn; a'r unfed awr a'r ddeg ychydig cyn machlud haul. Mat. xx. 1-6. Ioan xi. 9.—Awr, hefyd, a arwydda, unrhyw

amser nodedig, pryd, neu oedfa, yn enwedig enyd bach: felly yr ydym yn darllen am awr o brofedigaeth—o faru—o farwolaeth Crist—neu ei ail ddyfodiad—gallu y tywyllwch, &c. Dat. iii. 3, 10; a xiv. 7. Ioan viii. 20. Luc. xxii. 53.—Amser arbenig Duw, yn ol ei dragywyddol arfaeth, i wneuthur rhyw beth, yr hyn ni ddichon fod yn gynt, nac aros yn hwy. Ioan xvii. 1, &c.—Hwyrach fod awr yn arwyddo 24 rhan o flwyddyn, neu 15 o ddyddiau. Dat. xix. 5.—Hanner awr o osteg yn y nef (Dat. viii. 1). Edr. Гостгг.—Mewn un awr, ydyw yn nghylch yr un amser, neu yn ddisymwth. Dat. xvii. 12.

AWYDD-AU-AW-US-FRYD (aw), tuedd cryf, chwant, ainc, gwanc; tueddiad cryf a phechadurus natur lygredig. Rhuf. i. 27.—Tueddiad ac awyddfryd sanctaidd, meddwl wedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glân, at yr hyn sydd dda.—"Awyddus i weithredoedd da." Tit. ii. 14. Wedi eu rhyddhau oddiwrth bechod, a'u puro oddiwrth bob anwiredd, yn bobl briodol i Dduw, y mae eu cyflwr, eu huniaid a'u gwaith yn cyfateb i'w gilydd. Duw da yw eu Duw; gwaith da yw eu gwaith; ac y maent hwythau yn awyddus iddo, o dueddffryd sanctaidd eu meddwl. Eph. ii. 10.—"Awyddfryd y creadur sydd yn dysgwyl am ddadguddiad meibion Duw." Rhuf. viii. 19. Y mae y gair *Gr. ανοξαποδοσια*, a gyfeithir yma *awyddfryd* yn arwyddo, dysgwyliaid gyda y gradd mwyafl o ddymuniaid am y cyflawniad o ryw beth; tebyg i fam Sisera yn edrych trwy y ffenestr, ac yn gwaeddi trwy y dellt, "Paham yr oeda ei gerbyd ef ddyfod?" Barn. v. 28. Felly y mae yr apostol yn dyfalu pob creadur, yn cydoffdio, yn cyd-ocheneidio, ac yn dysgwyl yn awyddus am ddadguddiad meibion Duw yn eu holl ogoniant; dan obaith y rhyddheir yntau o gaethiwed llygredigaeth. 2 Pedr iii. 13. Edr. OCHAIN.

AWYR-ON (aw-yr), *Heb. אור* (*aur*) *Gr. ανρ*, (*aer*) *Llad. Aer*; *Saes, Air*. Awyr yw un o'r pedair elfen; ac y mae yn amgylchu y byd cyfrgrwn o ddaear a dwfr. Y mae corff yr awyr yn cyrhaedd yn uchel i fyty, hwyrach 50 milltir. Y mae pwysau yr awyr, a'i gydmaru â'r dwfr, fel un i fil; y mae 2160 o bwysau o hono ar bob troedfedd ysgwâr; ac y mae 32,400 o hono ar bob dyn, os cyfrifir pymtheg troedfedd o arwyneb i gorff dyn. Yr awyr dufewnol mewn dyn sydd yn ei gynnal dan yr holl bwysau dirfawr hyn yn allanol; ac nis gallai dyn nac anifail fyw heb y pwysau allanol hyn arno, yn gystal a'r awyr dufewnol sydd yn cyfateb. Y mae corff yr awyr fel rhwymyn am y ddaear. Y mae amhwythedigrwydd, neu gwrthneidiolrwydd yr awyr, yn gynnoddff ryfedd berthynol iddo. Cymer ei wasgu i le bychan iawn, nes y byddo yn drymach nag aur; ac a wrthneidia drachefn pan dynir y pwysau ymaith, gyd âg egni nerthol, ac i éangder mawr. Y mae yr awyr yn dra angenrheidiol er bywyd,

iechyd, a chysur pob creadur, Nis gall y rhan fwyaf o greaduriaid fyw hebddo, dros hanner mynyd. Hebddo nis gall na choed na llysiâu dyfa, na byw; na'r adar ehedeg, na'r pygod nofio. Heb awyr darfyddai pob swm, pob siarad, a phob peroriaeth hyfryd; te, iechyd a bywyd ei hun. Ffrwd o awyr yw gwynnt. Y mae yr awyr yn cydbwysio, ond fel y byddo gwres yn ei deneuo, ac yn ei ysgafnau; neu oerai, tarth, &c. yn ei drymhau: ac felly, y mae yn ffrydio wrth ei bwys, ac yn rhedeg o un man i'r llall. Nid yw y cymylau ond casgliad o darth, a'r gwlaw sydd dARTH trymach na'r awyr, ac am hyny yn disgyn ar y ddaear. Pledrenau bychain anweledig ydyw tarth; a chan ei fod yn ysgafnach na'r awyr, y mae yn derchafu i fyny. Ond pan ymuno y pledrenau bychain hyn a'u gilydd, trwy oerfel, a myned yn drymach na'r awyr, disgynant yn wlith, neu yn wlaw. neu yn eira, neu yn gesair.—“Curo yr awyr,” a “llefaru wrth yr awyr,” a arwydda, gweithredu a llefaru yn ofer, ac yn anfuiddiol. 1 Cor. ix. 26; a xiv. 9.

Geilw yr apostol y diafol, “Tywysog llywodraeth yr awyr.” Eph. ii. 2. Y mae rhai yn barnu fod cyforddwy (synecdoche) yn y geiriau, a bod y gair awyr yn y lle hwnw, yn arwyddo, fel rhan am y cwbl, yr holl fyd yma isod, a'i breswylwyr; yn mha rai y mae Satan yn gweithredu, a thrwy hyny, yn llywodraethu arnynt. Eraill a farnant fod eisteddle tywysogaeth y diafol a'i angelion, ar ba rai y mae yn dywysog, yn fwyaf neillduol yn yr awyr, sef yr eangder rhwng nefoedd a daear; o ba le y gall yn hawdd ganfod a sylwi ar bob peth, ac ar bawb o breswylwyr y byd hwn, a dewis ei grifseuderau, o ran amser ac amgylchiadau pethau, ddwyn yn mlaen ei amcanion ystrywgar a chythreulig yn erbyn Crist a'i achos yn y byd, ac er dystryw, eneidiau dynion. Y mae yn dra amlwg oddiwrth hanes Job, fod gan Satan, trwy ganiatâd Duw, gryn awdurdod ar yr awyr; ac y gall efe weithredu ar yr elfen hon, i ddybenion niweidiol iawn i i'rdynion, trwy ennyn tân, a chynhyrfu gwynuodded, ac ystormydd dychrynlyd yn yr awyr. Job. i. a ii. Os ydyw yr awyr yn eisteddle llywodraeth y diafol, esgynodd Crist, fel buddugoliaethwr, trwy yr awyr, trwy ganol llywodraeth y diafol, i'r uchelder; ac a wnaeth ffordd rydd i'w holl waredigion i'w ganlyn yn ddiattalfa gan yr awdurdodau hyn.—Gwaith y seithfed angel yn tywallt ei phiol i'r awyr a arwydda, yn ol barn rhai, hollol ddystryw teyrnas Satan yn y byd, dros amser; pan y byddai iddo ef a'i holl awdurdodau gael ei rwymo, a'i fwrw o'r awyr i'r pydew diwaelod (εις του αβυσσου) a chael can arno, a selio arno, fel na thwyllai efe y cenedloedd mwyach dros fil o flynyddoedd. Dat. xvi. 17; a xx. 2, 3. Eglur yw nad yw y cythreuliaid, yn bresenol, yn hollol wedi caead arnynt yn y dyfnder. Luc viii. 31. Dyma cu lle priodol; ac yno y mae y tân tragywyddol

wedi ei harotoi iddynt; ond trwy oddeffad Duw i ddybenion doeth, y mae iddynt radd o ryddid oddiyno, ac o esmwythder hefyd, hyd amser terfynedig. Mat. viii. 28. Marc v. 1. Yn yr eangder rhwng y nefoedd a'r ddaear, lle yr awyr, y mae y diafol, y tywysog, a'i awdurdodau dano, wedi gosod i fyny dywysogaeth a llywodraeth. Oddiyno y mae yn gweithredu ar blant anufudd-dod, i'w cynhyrfu i gyflawniad o bob llygredd; i wrthsefyll teyrnasiad grasol Crist er iechydwrtaeth i bechaduriaid colledig; ac i demtio, erlid, a phoenodio holl ganlynwyr ffyddlon Crist. Gan fod eisteddle llywodraeth Satan yn yr awyr, y mae yn dangos eangder ei lywodraeth. Fel y mae yr awyr, yn cylchu y ddaear oddiamgylch, felly mae y diafol a'i lywodraeth ar blant dynion dros wyneb yr holl ddaear. Ni bu un ymerodiaeth ar y ddaear mor eang a thywysogaeth Satan. Nid yw y rhan fwyaf o amerawdwyr y byd, hyd yn hyn, ond megys rhaglafiaid dano; a hwy a'u deiliaid, y gyffredin, yn perthynu i unbenaeth eang y tywysog hwn. Ond er bod y diafol a'i lywodraeth mor eang ac wedi ei gosod i fyny yn flaenaf; eto y mae Crist wedi derchafu goruwch pob tywysogaeth, acawdurdod, &c. Ac er bod ei freniuaeth yn fechan yn ei dechreuad, eto cynnydda yn fynydd mawr, ac a leinw yr holl ddaear, ac a faluria ac a dreulia deyrnas y diafol yn mhob dull o'i hymddangosiad ar y ddaear. Dan. ii. Eph. i. 21.

ASAL, אֲסַל [yn agos, neu yn neillduedig] lle a elwid felly, medd Newcome, am ei fod yn agos i Jerusalem, neu fynydd yr Olew-wydd. Zech. xiv. 5.

AZARIAH, אַזַּרְיָה [cynorthwy yr Arglwydd]. 1. Offeiriad y Iuddewon. 1 Cron. vi. 9.—2. Azariah, mab Johanan yr arch-offeiriad. 1 Cron. vi. 10. Tybir mai yr un yw efe a Zechariah, mab Jehoiada.—3. Offeiriad yn amser y brenin Uziah. 2 Cron. xxvi. 18.—4. Offeiriad penaf yn amser Hezechiah. 2 Cron. xxxi. 10.—5. Tad Seraiah, arch-offeiriad diwedaf yr Iuddewon o flaen y caethiwed. 1 Cron. vi. 14.—6. Mab Sadoc yr offeiriad. 1 Bren. iv. 2. Nid ydym yn darllen iddo ddyfod i'r swydd yn lle ei dad.—7. Azariah, neu Uziah, enw un o freninoedd Judah. 2 Bren. xv.—8. Enw un o gyfeillion Daniel. Dan. i. 6.—9. Mab Nathan, yr hwn oedd ben ar swyddogion Solomon. 1 Bren. iv. 5.—10. Prophwyd, mab Oded. 2 Cron. xv. 1.—11. Mab Jehu. 1 Cron. ii. 38.—12. Enw dau o feibion Jehosaphat, brenin Judah. 2 Cron. xxi. 2.—13. Mab Hosaiah, a gyhuddodd y prophwyd Jeremiah a dwyllo y bobl. Jer. xliii.

AZAZIAH, אַזַּזְיָה [cymhorth yr Arglwydd] 1. Lefiad, blaenor tŷ Dduw. 2 Cron. xxxi. 13.—2. Tad Hosea. 1 Cron. xxvii. 20.

AZMAFETH, אַזְמַפֶּת [grym marwolaeth] mab Baroni, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. xxiii. 31. Yr oedd eraill o'r enw. 1 Cron. viii. 30;

a xi. 22; a xxvii. 25. Neh. vii. 28; a xii. 29.
AZRICAM, [cyfodi i fyny] llywodraethwr
 by y brenin Ahas, ac a laddwyd gan Zichri.
 2 Cron. xxviii. 7. 1 Cron. iii. 23; a vii. 36;
 a ix. 14.

AZUBA, [a adawyd] gwraig Aza, man y
 brenia Jehosaphat. 1 Bren. xxii. 42.—2.
 Gwraig Caleb. 1 Cron. ii. 18.

B

BAAL, **BEL**, neu **BELUS**, *Heb.* בַּעַל eilun-
 duw y Caldeaid, y Cananaeid, &c. Y gair
Heb. בַּעַל a arwydda y llywodraethwr, ar-
 glwydd, meist, neu gur priod. Eu duw penaf
 oedd. Dan yr enw hwn yr oeddent yn addoli
 yr haul, (2 Bren. xxiii. 4, 11; xvii. 16. Jer.
 xxxii. 35. Hos. iv. 14.) yr hwn y tybient ei
 fod yn arglwydd ac yn beullywydd y byd. Y
 Caldeaid a'r Babiloniaid a addolent un o'u
 brennoedd cyntaf, naill ai Aser, neu Nimrod
 dao yr enw hwn.

BAALA, בַּעֲלָא [ei delw] 1. Ciriath-jearim.
 Jos. xv. 9. 1 Cron. xiii. 6.—2. Dinas yn
 rhandir Simeon. Jos. xv. 29; a xix. 3.—3.
 Mynydd. Jos. xv. 11.

BAALATH, 1 Dinas yn Dan. Jos. xix. 44.
 1 Bren. ix. 18.—2. Dinas a adeiladwyd gan
 Solomon. 2 Cron. viii. 6.—3. Dinas yn rhan-
 dir Simeon. Jos. xix. 32. 1 Cron. iv. 28.

BAAL-HAMON, בַּעֲלֵי־חָמוֹן [llywodraethwr
 torf] dyffryn ffrwythlon yn agos i Jeru-
 salem, lle yr oedd gwinllan gan Solomon.
 Can. viii. 11.

BAAL-HANAN, [arglwydd tosturi] 1. Mab
 Achbor, seithfed brenin Edom. Gen. xxxvi. 38.
 2. Enw un o swyddogion Dafydd. 1 Cron.
 xxvii. 28.

BAAL-HAZOB, [arglwydd llys] dinas yn
 agos i Ephraim, lle yr oedd cneifwyr Absalom;
 lle y cadwodd y wledd gneifio, ac y lladdodd
 ei frawd Amnon. 2 Sam. xiii. 23.

BAALIM, y rhif lluosog o Baal, yn arwyddo
 dŵriau, neu arglwyddi, yn gyffredinol. Hos.
 ii. 17.

BAAL-PEOR, **BAAL-PHEGOR**, neu
BEEI-PHEGOR, [arglwydd mynydd Peor]
 eilun y Midaniaid a'r Moabiaid. Dywedir yn
 Num. xxv. 3, fod Israhel wedi ymgyfeillio a'r
 eilun hwn; ac yn 1 Bren. xi. 7, fod Solomon
 wedi doddi iddo deml ar fynydd yr Olew-
 ydd.

BAAL-PERAZIM, בַּעֲלֵי־פְרָזִים [arglwydd
 ymraniadau] man yn agos i Jerusalem, lle y
 gyrodd Dafydd y Philistiaid i ffoi. 2 Sam.
 v. 20.

BAAL-SALISA, בַּעֲלֵי־שִׁלְשָׁה arglwydd tri,
 neu y drindod] 1. Eilun a llun tri yn un yn
 cydestedd ar orsedd, fel pe buasent yn ogyf-
 uwch. Y mae y cyfryw lun yn aml ar bathlun-
 iau yr Aipht, a gwledydd eraill.—2. Lle, yn
 ol Jerome ac Eusebias, bymtheg milltir o du y
 gogledd i Diospolis. 2 Bren. iv. 42.

BAAL-TAMAR, בַּעֲלֵי־תָמָר [llywydd y
 balmwydden] y lle y bu meibion Israel yn
 ymladd a llwyth Benjamin. Barn. xi. 33.

BAAL-ZEBUB, **BEEI-ZEBUB**, *Gr.* Βααλ-
 ζεβουλ, *Beelzebub*, [arglwydd y gwybed, neu y
 domen] eilundduw y Philistiaid, teml pe na
 oedd yn Ecron. Geilw yr Iuddewon of pena-
 aeth y cythreuliaid. Mat. xii. 24. Luc xi. 16.
 Yn Marc, τὸ ἀρχόντι, *penaeth*. Geilw yr
 Iuddewon ef felly, nid fel un o benaethiaid y
 cythreuliaid, ond fel y penaeth, yn noilldod;
 a'r un a Satan, neu Satan, y prif wrthwynebw.
 Mat. xii. 25. Tybygir fod ei enw yn arwyddo
 ei fod yn amddiffynwr rhag gwybed, neu o
 herwydd yr amltra o'r gwybed oedd yn ahen-
 au y Paganiaid, y rhai yr oedd lluosogrwydd
 yr aberthau a leddid yno yn eu gormes-gyicha
 yno pan nad oedd un gwybedyn (medd yr
 Iuddewon) ar yr aberthau yn Jerusalem. Gwel
Selden de Diis Syris, Syntag. 2, c. 6.—Ei
 enw Groeg a arwydda, fod y penaf o eilundd
 Paganiaid yn fwy addas i fod ar domen nag
 mewn teml ardderchog. Trwy hwn y dweudai
 yr Iuddewon, yn gablledus, fod yr Iesu yn
 bwrw allan gythreuliaid; fel un yn bwrw allan
 is-gythreuliaid trwy air yr Iesu, i'r dyben i
 gadarnhau ei awdurdod ei hun. Hwn oedd
 ynddynt hwy y pechod yn erbyn yr Ysbyd
 Glân; sef cablu yr Iesu yn wyneb y gwyrdhau
 rhyfedd ac amlwg, wnaethai yr Iesu trwy north
 yr Ysbyd Glân. Y mae yr Arglwydd lesa
 yn daogos yr afresymolded o hynny; canys
 os felly, yna buasai Satan wedi ymrannu yn ei
 erbyn ei hun, ac nis gallasai ei deyrnas felly
 sefyll; yr hyn sydd feddwl anaddas am y cyf-
 ryw ysbyd cyfrwys a Satan fel pe buasai yn
 prysuro felly ei gywilydd a'i ddystryw ei
 hun.

BAAL-SEPHON, בַּעֲלֵי־סֶפְוֹן [arglwydd
 y gogledd, neu y wyliadwr iaeth]. Y dysgw-
 wyr Iuddewig a ddywedant, mai achlysur enwad
 y lle yw, fod dewiniaid yr Aipht wedi gowd i
 fyny ddelw ar ben craig, i fod yn warcheid-
 ddw i'w porthladd, neu i'r wlad. Eraill a
 dybiant mai enw tref ydyw, er nad ydyw hea
 ddosbarthwyr y ddacar yn sôn dim am ei sef
 yllfa. Exod. xiv. 2.

BAANA, [yn y tralod] 1. Mab Ahitad,
 llywodraethwr Taanach, Megido, a Bethsan.
 1 Bren. iv. 12.—2. Un o swyddogion Is-
 boseth mab Saul; efe a Rechab yn ddichellgar
 a'i lladdasant, ac a ddygasant ei ben at Dafydd.
 2 Sam. iv. Am y weithred greulon hon, Daf-
 ydd a orchymynodd dori eu dwylaw a'u traed
 ymaith, a'u crogi uwch ben llyn Hebron.

BAASA, בַּעֲשָׂא [yn ngwaith yr Arglwydd]
 mab Ahia, pen tywysog llu Nadab brenin Israhel;
 yr hwn yn ddichellgar a laddodd ei feistr,
 ynghyd a'i berthynasau oll, fel y cai efe y
 deyrnasu iddo ei hun; felly y teyrnasodd 24 o
 flynyddoedd. 1 Bren. xv.

BABAN. Edr. **MABAN**.

BABEL, בָּבֶל [cymysgedd] enw y tŵr ll y

cymysgodd Duw iethoedd yr adeiladwyr; "Am hyn y gelwir ei henw hi (y ddinas) Babel; oblegid yno y cymysgodd yr Arglwydd (בבל) iaith yr holl ddaear." Gen. xi. 9. Caws hanes yn Gen. x. am y modd y gwasgarwyd hiliogaeth Noah dros wyneb y ddaear, ac y sefydlwyd hwynt yn rheolaidd, yn ol eu teuluoedd, wrth eu hieithoedd, yn eu gwledydd, ac yn eu cenedloedd. Adn. 5. 20. Yn pen. xi. yr hysbyrir pa fodd y darfu i'r Arglwydd amhau iethoedd dynion. Dawn rhagorol Duw i ddyd, fel creadur cymdeithasgar, yw iaith a'u ymadrodd. Rhyfeddol, tu hwnt i'r hangyffred ni yw, fod symudiadau neillduol y tafod yn ngenau un dyn, yn cario ei feddwl yn ddealladwy i glustian un arall.

Hyd yn hyn, "yr holl ddaear ydoedd o un iaith, ac o un ymadrodd." Rhag en gwasgaru ar hyd wyneb yr holl ddaear, ac i wneuthur enw, annogasant eu gilydd i adeiladu dinas, a thŵr, a'i men hyd y nefoedd; hyn yw, yn dra uchel. Yn ngwastadedd Shinar y dewiswyd y lle i ddwyn yr amcan annuwiol hwn yn mlaen. Au nad oedd amldra o gerywl yn y gwastadedd hwn, gwnaethant briddfeini yn lle ceryg, a ch'ai oedd ganddynt yn lle calch. Nid oedd eu bwriad a'u gwaith wrth fedd yr Arglwydd, na: yn unol a'i amcan o boblogi y ddaear. Yr oedd Duw wedi gorchymyn iddynt, "Efrwythwch, a lluosogwch, a llenwch y ddaear." Gen. ix. 1. Yr oedd y gorchymyn hwn yn arwyddo, bod iddynt ymrannu a gwasgaru oddiwrth eu gilydd yn genealoedd, ac yn llywodraethau gwahanol, nes y byddai i'r holl ddaear gael ei had-boblogi a'i llenwi. Tebygol fod, trwy gyfarwyddyd dwyfol, raniad rheolaidd wedi ei wneuthur o'r ddaear, rhwng meibion Noah a'u teuluoedd, ynghylch yr amser y ganwyd Peleg. Gen. x. 25. Deut. xxxii. 8. Ond hyd yn hyn yr oedd yr amrywiol deuluoedd heb ymadael a'u gilydd i gyfannedu yn yr ardaloedd gosoddedig iddynt; ac nid ydynt yn foddlon i hyn. Yn groes i drefniad Duw, wedi ei amlygu iddynt, y mae meibion dynion (nid meibion Duw, Gen. vi. 2.) yn ymosod i adeiladu dinas, i gyd-drigo ynddi, a thŵr tra uchel, i wneuthur iddynt enw. Sylwodd yr Arglwydd gydag anfoddlonrwydd ar eu gwaith rhyfygus; ac "Efe a ddisgynodd, ac a gymysgodd yno eu hiaith, fel na ddeallent eu gilydd." a thrwy hyn yr Arglwydd a'u "gwasgarodd oddiyno ar hyd wyneb yr holl ddaear."

Y mae yn dra thebygol nad oedd Noah, Sem, Eber, a'r duwion eraill yr amser hwnw, yn cytuno yn y gorchwyl hwn; ac hefyd nad oeddynt yn ddarostyngedig i gerydd y gwrthryfelwyr hyn: ond bod eu hen iaith ganddynt, ac iddi barhau yn rheulu Eber; ac o herwydd hyn y gelwir hi Hebraeg.

Mewn perthynas i gymysgiad iaith, a sonir a dano, llawer o wahanol feddyllau sydd wedi bod yn ei gylich; ac amrywiaeth, nid bychan, a lygiadau wedi cael eu rhoddi ar y geiriau.

Y mae rhai awdwyr enwog a dygedig (Vitrin-ga Parkhurst, Le Clerc, &c.) yn barnu mai yw un peth a feddyllir wrth bod o un iaith, ac un ymadrodd, a bod yn gytun, bod o'r un feddwl, yn dwyn yr un amcan yn mlaen, megys yn Jos. ix. 2. "I ymladd yn erbyn Joshua, ac yn erbyn Israel, un fryd." Heb. מִן הַיָּם וְעַד הַיָּם un genau.—"Yn un air." 1 Bren. xxii. 13. Heb. מִן הַיָּם וְעַד הַיָּם un genau.—Wrth bwn dinas yn uhir yr Aipht yn llefaru iaith Canaan Hebraeg מִן הַיָּם וְעַד הַיָּם llefaru gwefus Canaan, y meddyllir, yn darbyn, yn credu, ac yn cydeynio ag egwyddorion Canaan, aef athrawiaeth yr efengyl. Hefyd, bod y geiriau "na ddeallont iaith eu gilydd," yn goddef eu cyfieithu (שִׁבְעָה) na wrandawent, nad ufuddhaent i geiriau neu feddylliau eu gilydd. Gen. xi. 7. Nid yw yn annhebyg iddynt amrywio yn eu meddylliau, a'u trefn o ddwyn y gwaith mawr hwn yn y blaen. Ond wedi dwys ystyried pob peth, a barnau pawb, yr ydwyf o'r meddwl i'r Arglwydd weithredu yn wyrthiol ryw annealltwriaeth rhyngddynt a'u gilydd o ran ymadrodd. Sonir yn pen x. 5, am eu hieithoedd, yn gystal a'u teuluoedd; ac o hyn allan cawn fod amryw iethoedd yn y byd, er nad oes sôn am hyn cyn hyn. Nid oedd yn beth anghyffredin cyn hyn, diambheu, i ddyinion fod yn anghytun a'u gilydd, yn eu bwriadau a'u hamecanion; ond hyd yn hyn yr holl ddaear ydoedd o un iaith, dros agos i ddwy fil o flynyddoedd; ond yn Babel y cymysgodd yr Arglwydd iaith yr holl ddaear; ac oddiyno y gwasgarodd yr Arglwydd hwynt ar wyneb yr holl ddaear. Y mae hefyd yn nodedig, fod y cymysgedd hwn o'u hiaith wrth reol, fel yr oedd yr iethoedd wedi eu trefnu yn ol eu teuluoedd a'u cenedloedd; ac yr oedd mwy o debygolrwydd, os oedd amrywiaeth, yn iethoedd yr amryw gangenau o'r un teulu, nag oedd rhwng y gwahanol deuluoedd. Yr oedd iethoedd hiliogaeth Sem, yn y dwyrain, yn tebygu i'w gilydd yn fwy nag oeddynt i iethoedd hiliogaeth Japheth yn y gorllewin.—Pa sawl iaith a gyfododd yn y cymysgiad yn Babel? Y mae amryw feddylliau am hyn: Rhai a farnant y nifer yn ddeg a thringain; a bod deg a thringain o wahanol genedloedd wedi eu plannu yn y byd oddiwrth y gwasgariad yn Babel; a barnant fod Moses yn cadarnhau y farn hon yn y geiriau yn Deut. xxxii. 8. "Pan gyfranodd y Goruchaf etifeddiaeth y cenedloedd, pan neillduodd efe feibion Adda, y gosododd efe derfynau y bobloedd, yn ol rhifedi meibion Israel." Hyn yw, meddant, rhanodd hwynt yn ddeg a thringain, yn ol rhifedi meibion Israel pan aethant i'r Aipht. Ond, tebygaf nad yw yr ystyr hwn o'r geiriau yn gywir. Y bobl yn y testyn, nid ydynt yr holl rifedi y rhai a wasgarwyd yn Babel, ond trigolion Canaan; ac iawn ystyr y geiriau yw, Pan ranodd Duw etifeddiaeth i'r cenedloedd, pan y neillduodd, neu y gwahanodd, feibion Adda, gosododd der-

fynau y bobloedd (sef y rhai a gawsant Ganaan, yr etifeddiaeth arsaethedig i Jacol) yn ol rhifedi meibion Israel; sef rhoddodd i'r Canaanaeid y cyfryw dđarn, neu ardal, o dir, y gwyddai a fyddai yn etifeddiaeth ddigonol i feibion Israel. Un peth sydd amlwg, pa nifer bynag oedd o ieithoedd, nad oedd llawer o honynt yn gwahaniaethu ond ychydig oddiwrth eu gilydd. O herwydd bu Abraham, Hebreadd, yn byw yn mhlith y Caldeaid yn teithio yn mhlith y Canaanaeid a'r Philistiaid, a bu yn trigo rai misoedd yn yr Aipht; ac eto nid ydym yn canfod anhawsdra mawr iddo gyfeillachu & hwynt. Er bod gwahaniaeth ieithoedd ond bychan yn y dechreuad, eto, mewn amser, aethant yn dra gwahanol, ac yn aneallus i'w gilydd. Ac felly yn amser Joseph pan ddaeth ei frodyr i brynu ŷd yn yr Aipht, cawn ieithoedd yr Hebraeid a'r Aiphtiaid mor wahanol, fel yr oedd yn rhaid wrth gyfieithydd rhyngddynt. Fel hyn iaith y byd a gymysgwyd yn Babel, a derbyniodd yn mhob oes gyfnewidiadau mwy, nes yr aethant fel y maent yn bresenol.

Gwelw mor hawdd i'r Arglwydd ddiddymu cynghor y cenedloedd. "Y mae efe yn diddymu amcanion pobloedd." Saln xxxiii. 10. Job v. 12. Diamheu fod y gorchwyl rhyfedd hwn wedi bod o fuddioldeb nid bychan i achos lleag Duw yn y byd yn yr amser hwnw. Trwy wasgaru annuwiolion oddiwrth eu gilydd, torodd eu grym i radl mawr i gario dim yn mlaen yn erbyn gwir dduwioldeb; ac yr oedd cymysgiad eu hiaith yn attalfa barhaus arnynt rhag dyfod at eu gilydd drachefn. Er i'r tŵr a'r ddinas gael eu hadeiladu wedi hyn i raddau mawrion o wychder, a'u bod yn eisteddfod eilun-addoliaeth dros oesoedd a chenedlaethau; eto attaliwyd hwynt dros yr amser presenol, hyd nes daeth achos Duw i chwaneu cryfder trwy neilliduaed Abraham a'i hiliogaeth oddiwrth y cenedloedd eraill, ac i addoliad Duw gael ei sefydlu yn eu plith.

Y mae cymysgiad iaith plant dynion wedi bod hyd yn hyn yn radd o attalfa ar daeniad cyfeiliornadau a gau athrawiaethau hyd y byd. Y mae llawer offeryn ffyddlon yn llaw y gelyn wedi ei derfynu drwy hyn, fel nas gall wasgaru ei wenwyn mor gyffredin, ac i'r graddau y dymunai. Os oes peth anghyflusdra yn tarddu oddiwrth hyn, y mae llawer o lesâd hefyd. Y Duw, yr hwn a welodd yn dda yr amser hwn gymysgu iaith y ddaear, a all, pan y myno, symud y rhwystr hwn oddiar ffordd taeniad yr efengyl, fel y gwnaeth ar ddydd y Pentecost (Act. ii.) neu trwy roddi i'w weision hawsder a rhwyddineb i ddyasu ieithoedd yr amrywiol genedloedd yrelenatant.—Adeiladu tŵr Babel a benodir gan Amseryddwyr A. M. 1758, wedi y dylif 102, cyn Crist 2160.

BABEL, neu BABILON, prif ddinas Caldea, yn Asia, un o'r dinasoedd ardderchocaf a fu erioed mewn bod. Dull ei gosodiad oedd

bedronglog gywir, yn sefyll ar wastadedd mawr; ei chylch-fesur oedd 45 milltir. Trwch y muriau, neu y tewdwr oedd 50 troedfedd; en huchder 200. Yr oedd ar y muria 310 o dyrau, neu yn ol barn eraill, 250, tri rhwng pob porth, a saith ar bob congl. Gwel Lowth ar Esa. xiii. Mae Prideaux yn doddi cylch-fesur yn 60 milltir; trwch y muriau, 87 troedfedd; a'u huchder, 350. Yr oedd y tu allan i fur y ddinas wedi ei amgylchu & chlawdd dwfn, llawn o ddwfr, wedi ei weithio o bob ochr & phriddfeini. Ei heolydd oeddent union o'r naill borth i'r llall; pob heol, yn ol Prideaux, yn 15 milltir ei hŷd, &c.—Daliwch sylw, y mae amryw hen awdwyr Paganauidd wedi rheddi hanesion am faintioli y ddinas fawr hon; megys Quintius Curtius, Clitarchus, Didorus Siculus, Ctesias, Herodotus, Strabo, Pliny, Solinus; ond y maent yn amrywio ychydig i gyd yn y mesurau. Y mesur lleiaf a roddir am gylch y ddinas yw 45 milltir, y mesur a roddir i lawr gan yr Esgob Lowth, ar ol Strabo; a'r mwyaf yw 60 milltir, y mesur y mae Prideaux yn gogwyddo ato, ar ol Herodotus, yr hwn a fu yn Babilon.—Rhifedi yr heolydd oeddent 50; 25 o honynt yn croesi y 25 eraill, yn gywir onglog. Wrth fod yr heolydd yn croesi eu gilydd fel hyn, yr oedd y ddinas wedi ei dosparthu yn 676 o bedroeroedd (*squares*) pob un o honynt yn bedair ystad a hanner bob ochr. Yr oedd caicac (os nid yr afon i gyd) o'r afon fawr Euphrates yn rhedeg trwy ganol y ddinas. Y rhan hyn y g oedd yn sefyll o du y gorllewin, a chwanegwyd gan Nebuchodonosor. Gwnaeth hefyd ddyfr-ffosydd hynod o du y dwyrain i'r afon, i ddwyn dyfroedd yr afon hono, pan byddai yn dylifo, i'r afon Tigris, cyn y delent i Babilon. Yr oedd y penaf o honynt mor helaeth a dwfn, fel y gallai llongau mawrion nofio ynddo; am hyn y galwyd ef Naarmalea, sef yr afon freninol. Un o'r dyfr-ffosydd a feddylir wrth Cebor. Ezec. i. 3; a iii. 15, 23.—Yr oedd y llyn a gloddiodd Semiramis gymaint rhyfeddodd a dim perthynol i Babilon. Yr oedd o du y gorllewin i'r ddinas: yr oedd, yn ol cyfrif lleiaf, yn 40 milltir ysgwar, yn 160 o gylch, ac yn 35 troedfedd o ddyfnder; y cwbl wedi ei weithio tu fewn & phriddfeini wedi ei syth-gydio & phyg-loyn gludog. Gwnaeth Semiramis y llyn hwn i'r diben i droi dyfroedd yr afon Euphrates iddo, tra y byddai yn gwneyd cromneu (*vault*) ar draws lle yr afon, o'r naill balas i'r llall, bob ochr i'r afon. Yr oedd y gromnen hon yn ugain priddfaen o ddyfnder, yn ddeuddeg troedfedd o uchder, ac yn 15 o led; gorphenwyd, y gwaith mewn 260 o ddyddiau, yn dychwelwyd yr afon i'w lle arferol. Gwedi gorphen y gwaith hwn, cadwyd y llyn a'r ddyfr-ffos (*canal*) oedd yn arwain iddi mewn trefn, a chafwyd hwynt yn ddefnyddiol, nid yn unig pan fyddai yr afon yn gorlifo ei chelanau, ond hefyd i gadw dwfr trwy y

fwyddyn, megys mewn cronfa, i'w ollwng trwy argraw yn achlysurol, i ddyfrhau y wlad oddi amgylch. I'r llyn hwn y trowyd yr afon i'w sychu pan grimerwyd y ddinas. Yr oedd ceulanau yr afon wedi eu gweithio o bob tu â phriddfeini, yr un fath a'r llyn, a'r gwaith o'r un lled yn y ddinas a lled y muriau o amgylch y ddinas. Beth bynag a wnaeth Semiramis tuag at y pethau hyn, diamheu mai Nebuchodonosor a'u perffeithiodd. Ond blodenyn y glaswelltyn yw holl wychder a gogoniant dyn. O bob tu i'r afon yr oedd porthfa, a mur uchel wedi ei adeiladu o'r un defnyddiau, ac o'r un truch a'r muriau ag oedd yn cychlynu y ddinas. Yn y muriau hyn, gyferbyn â phob heol oedd yn arwain i'r afon, yr oedd pyrth pres; cant o rifedi i gyd. Yr oedd y pyrth hyn yn agored y dydd, ac yn nghanad y nos. Dyma y pyrth y mae yr Arglwydd yn addaw eu tori a'u dryllio o flaen Cyrus. Esa. xlv. 2.—Yr oedd grisiau o'r pyrth i'r afon, yn grfleusdra i'r trigolion, y rhai oeddent yn croesi o'r naill ochr i'r llall mewn cychod, cyn i'r bont gael ei hadeiladu. Yr oedd y bont a adeiladwyd ar draws yr afon yn nghanol y ddinas, yn adeilad ardderchog a harddwych. Yr oedd yn vstâd, neu wythfed ran o filltir o hŷd, sef lled yr afon; ac yn 30 troedfedd o led. Wrth ddau ben i'r bont, yr oedd dau balas, rhwng pa rai a'u gilydd yr oedd cymunedd trwy groin-nen dan ddyfrlle yr afon. Yr oedd y palas o du y dwyrain i'r afon yn dair milltir a thri chwarter o amgylch; ond yr oedd y palas o du y gorllewin yn saith milltir a hanner o gwmpas. Yn y palas weddaf hwn yr oedd y gerddi crogedig mor hynodol o glodfawr ac enwog mewn hen hanesiaeth. I foddhau ei frenines Amvite, yr adeiladodd Nebuchodonosor trwynt wrth ei balas newydd. Yr oeddent yn 400 troedfedd ysgwr o faintoli. Yr oeddent wedi eu cyfodi i uchder muriau y ddinas ar fwâu ceryg, mewn dull amryw uchel grynawdd o ddaear, y naill uwch ben y llall ar y bwâu, nes cyrhaedd uchder y muriau. Yr oedd y cwbl yn cael eu cynnal gan fwâu mawrion. y naill uwch ben y llall, ac yn cael eu cadw yn gadarn wrth eu gilydd â mur mawr oddi amgylch. Yr oedd cymaint dyfnder daear yn y gerddi hyn, fel y gallai y coedydd inwyaf wreiddi ynddynt. Yr oedd yn tyfu ynddynt bob math o goedydd, planigion, llysiann, a blodau hyfryd, a pher-arogl. Ar y darn uchaf o'r adeiladaeth hon, yr oedd peiriant, neu fath o sugnedydd, i dynu dwfr o'r afon i ddyfrhau yr holl erddi. Rhwng y bwâu yr oedd ystafelloedd âng a harddwych, y rhai oeddent yn bur oleu, ac yn rhoddi golygiad allanol tra hardd a hyfryd.

Yn y gerddi crogedig hyn, tebygol, yr oedd Nebuchodonosor yn rhodioc, i'w edrych yno ar yr holl ddinas fawr, yn ei holl ogoniant, pan waeddodd.—“Onid hon yw Babilon fawr, yr hon a adeiledais i yn frenindy, yn nghryfder fy

nerth, ac er gogoniant fy mawrhydi?” Am y geiriau rhyfygus hyn, yr awr hono y syrthiodd barn Duw arno, agyrrwyd ef oddiwrth ddyddion, i bori gwellt fel eidionau, dros saith mlynedd, hyd oni thyfodd ei flew fel plu eryrod, a'i ewinedd fel ewinedd adar. Dan. iv. 30. &c.

Yr oedd templ Bel, Belus, neu Baal, yn yr hen balas yn adeilad hynod, yn neillduol o herwydd y tŵr oedd yn sefyll yn ei ganol. Yr oedd ei fôn yn sefyll ar chwarter milltir o dir, pedair-ongl, yn cynnwys wyth o dyrau, y naill uwch ben y llall, ac yn meinhaus yn raddol tua'r pen uchaf. Yn ei uchder yr oedd yn rhagori ar y peiramidiau uchaf yn yr Aipht. Yn mhob uchder llofft yr oedd ystafelloedd âng, a neni bwaog iddynt, cynnaliedig gan golofnau. Ar ben yr adeilad ryfedd hon, yr oedd aryllfa i dremio ar y ser; trwy ba gyfleusdra y daeth y Caldeaid yn fwy hyddys mewn seryddiaeth na'r holl genedloedd eraill. Dywedir fod delw Bel, neu Belus, ynddi, i gyd o aur pur, o faintoli hynod, ac yn werth £21,000,000. Gwel Rollin's *Ancient Hist.*—Yr oedd amryw gapeli â delwau eraill, heblaw hon, yn y deml: canys oddiyma y taenodd eilun-addoliaeth dros wyneb y rhan fwyaf o'r ddaear.—Nimrod oedd sylfaenydd y ddinas fawr hon; Beius, a'r frenines Semiramis, a chwaneegasant at ei maintoli a'i haddurniadan; a Nebuchodonosor a'i gorphenodd, ac a'i gwnaeth yn un o ryfeddodau y byd. Ar ol ei farwolaeth, dechreuodd Ymerodraeth Babilon wanhaus a dihoeni. Cymerodd Cyrus y ddinas trwy ddichell gyfrwys. Trodd yr afon ag oedd yn rhedeg trwy y ddinas allan o'i rhedegfa gyffredin i leoedd wedi eu cloddio iddi gan ei filwyr. Y noson y gwnaeth Belsaaser wledd fawr i'w dywysogion, ac y parodd ddwyn llestri aur ac arian a ddygodd ei dad o'r deml yn Jerusalem, fel yr yfai efe a'i gymdeithion ynddynt: yn nghanol y loddest fawr anghofiwyd, trwy ddirgel ragluniaeth Duw, gau y pyrth pres oedd yn arwain o'r afon i fyny i'r ddinas. Wedi sychu yr afon, a'r pyrth i gyd yn agored, a phawb yn anwyliad-wrus, daeth Cyrus a'i fyddinoedd yn hawdd i mewn, a chymerasant gwbl feddiant o honi; llddasant Belsaasar, a'r holl deulu breninol, a llawer iawn o'r trigolion. Wedi hyny, bu yn meddiant y Mediaid a'r Persiaid. Rhoddodd Cyrus, ar hyn, ryddid i'r Iuddewon caethion i ddychwelyd i'w gwlad eu hunain, ar ol 70 mlynedd o gaethiwed.

Cymerwyd Babilon gan Cyrus, A. M. 3468.—Cymerwyd hi wedi hyny gan Alexander Fawr, yn nghylch A. M. 3672.—Yn nghylch A. M. 3870, aurheithiwyd hi yn ofnadwy iawn gan un o freninoedd y Parthiaid. Oddentu amser ein Hiachawdwr yr oedd agos yn ddi-fieithwch. Pedwar cant o flynyddoedd wedi hyny, yr oedd y fan lle y safodd y ddinas odidog hon, yn gae hela i freninoedd Persia. Trwy hanesion teithwyr diweddar, sef Rawolf

(teithiwr o'r Almaen, yr hwn a fu yno yn y flwyddyn 1574) De la Valle (Rhufeinwr a fu yno y flwyddyn 1616) a Hanway (gwr boneddig o Loegr, yr hwn a fu yno yn y ganrif ddiweddar) hysbysir i ni, fod y fan lle y safodd mor llawn o ffwystflod, a chreaduriaid gwenwynig, fel nas gollir nesau ato, ond yn amser oerfel y ganaf. Gwel Hanway's *Travels*, Vol. IV. Part. III. Chap. 10.—Prideaux's *Connection*.—Rollin's *Ancient History*.—*Universal Ancient History*.—Bishop Newton on the *Prophecies*.—Vitrings a Lowth ar Eea. xiii, xiv.—Wrth ddarlenn ei hanes, ac edrych arni yn ei holl ogoniant a'i chadernid, pwy a allasai ddychymygu y buasai byth yn cael ei hollol ddiddymu. Gallasai hi, os gallasai neb, ddywedyd—"Byth y byddaf arglwyddes:—myfi aydd, ac nid neb arall ond myfi; nid eisteddaf yn weddw, ac ni chaf wybod beth yw dieppiledd." Eea. xlvii. 7, 8.

Yr oedd y Babiloniaid yn hynod o anfoesgar a ffaidd yn eu bucheddau; coffeir am y fath ffaidd-dra ac atendid yn arferedig yn eu plith, ag sydd yn rhy frwnt i'w hadrodd. Hefyd, gwlad y delwau cerfludig oedd hi; ac mewn eilunod yr oeddent yn ynfydu. Jer. l. 38. Cenedl falch, chwerv, lliodiog, a chreulon iawn ydoedd. O herwydd y pechodau hyn, a'u creulondeb tuag at ei bobl, yn neillduol, Eea. xlvii. 6, 7, 8; y lliododd yr Arglwydd wrthyt yn ddirfawr, ac a'u dystriwiodd & dinystr cyflawn ac ofnadwy, er siampl a rhybydd i bawb, hyd ddiwedd amser. Y mae y prophwydoliaethau a'r hanesiaeth am ddinystr Babilon, yn cyfateb mor hynod, fel y maent yn dra theilwng o'n sylw.

1. Y mae Cyrus, yr hwn a oresgynodd Babilon, ac a drosglyddodd Ymerodraeth Babilon i'r Mediaid a'r Persiaid, yn cael brophwydo am dano wrth ei enw, dros gan mlynedd cyn ei eni, a chant a thrugain mlynedd cyn cymeryd Babilon ganddo. Eea. xlv. 28; a xlv. 1, 8, 5.

2. Nodwyd amser ei goresgyniad, i'r flwyddyn, gan Jeremiah, pen. xxv. 11, 12; sef deng mlynedd a thrugain o'r amser y llefarodd y prophwydoliaeth; sef, y bedwaredd flwyddyn i Jehoiacim, mab Josiah, brenin Judah, a'r gyntaf i Nebuchodonosor, brenin Babilon.

3. Rhagfyngwyd y byddai i deyrnasocedd y cenedloedd ymgynnull: y byddai i Ararat, Minni, ac Aschenaz gael eu galw i'w herbyn. Eea. xiii. 4. Jer. li. 57. Felly yr oedd byddinoedd Cyrus, y rhai a aethant yn erbyn Babilon, yn gynnwysedig o'r amrywio: genedloedd a orchfygwyd ganddo o'r blaen. Yn mhllith eraill, y mae y cenedloedd a enwir gan y prophwyd yn cael eu coffau gan yr hanesydd Xenophon. Gwel *Cyropæd*. Lib. v. & Lib. xiii.

4. Rhagfyngwyd, hefyd, y byddai i gedyrn Babilon beidio ag ymladd, ac aros o fewn eu hamddiffynfeydd; o herwydd pallu o'u nerth,

ac iddynt fyned yn wrageddos. Jer. li. 30. Felly y gwnaethant; wedi ymladdfa neu ddwy, yr oedd Cyrus yn methu eu denu y tu allan i'w muriau, i ymladd ag ef. *Cyropæd*. Lib. v; a vii.

5. Prophwydwyd y byddai i'r afon gael ei sychu cyn cymeryd y ddinas; yr hyn oedd yn anhebyg iawn, wrth ystyried lledander a dyfader yr afon: yr oedd yn ddwy ystad o led, ac uchder pen dyn ddwywaith o ddyfnder, fel yr oedd yn golygu y ddinas wedi ei hamddiffyn yn well gan yr afon na'r muriau; oad, er hyny, y mae y prophwydi yn rhagfyngi y byddai i'r afon gael ei sychu: "Yr wyf yn dywedyd wrth y dyfnder, Bydd sych; a mi a sychaf dy afonydd.—Sychder fydd ar ei dyfoedd hi; a hwy a sychant.—A mi a ddyhysbyddaf ei môr hi, ac a sychaf ei ffynonau." Eea. xlv. 27. Jer. l. 38; a li. 36. Fel y crybwyllwyd eisoes, trodd Cyrus ddyfroedd yr afon o'u lle a'u rhedegfa gyffredin, i ddyffosydd a chloddiau dyfion, a llyn mawr cyfagos, nes yr oeddent yn feision, ac yn rhydiol, a hawdd myned trwyddynt.

6. Cymerwyd hi ar noswaith y wledd fawr flynyddol, pan oedd y trigolion yn gloddesta, yn meddwi, ac yn chwaraeu. Yn ddiarwath, ac yn hollol ddiamwybod i'r Babiloniaid, o herwydd hyny, cymerodd y gelyn feddiant o'u dinas. Fel hyny yr oedd y prophwyd wedi dywedyd y byddai: "Myfi a osodais fagl i ti, a thithau Babilon a ddaliwyd, a heb wybod i ti: ti a gafwyd ac a ddaliwyd.—Myfi a feddwaf ei thywsogion hi, a'i doethion, ei phenafiaid, a'i awyddogion, a'i chedyrn: a hwy a gygant hŷn dragwyddol, ac ni ddeffroant." Jer. l. 24; a li. 39, 57. Eea. xxi. 3, 4.

7. Y mae ei diffeithdra a'i hanghyfanneddra presenol, wedi eu darlunio gan y prophwydi gyda'r fath fanylrydd a phe buasent wedi eu gweled a'u llygaid. Gwel Eea. xiii. 19, 20, 21; a xiv. 22, 23; a xlvii. 1, 9. Jer. l. 13, 23, 39, 40; a li. 13, 28, 29, 37, 42, 43.

Y mae yr holl bethau hyn, wrth eu manwl ystyried gyda'u gilydd, a chytuniad y prophwydoliaethau a'r hanesiaeth, yn ymddangos yn dra hynodol, ac yn cadarnhau dwyfoldeb y prophwydoliaethau tu hwnt i bob dadl; ac hefyd yn dangos y defnydd a ddylem wneuthur o hanesyddiaeth, a'r buddioldeb o honi, tuag at iawn ddeall yr Ysgrifthyrau Sanctaidd; yn enwedig y prophwydoliaethau, o ran y cyflawniad o honynt. Y mae rhagluniaethau yn cyflawni ac yn deongli y prophwydoliaethau; ac wrth y gair dwyfol y mae yr holl ragluniaethau yn cerdded. Hanes rhagluniaeth Duw yw pob hanesiaeth gywir; a holl ragluniaethau Duw, hyd ddiwedd amser, a gyflawnant yn gywir ac yn gwbl y prophwydoliaethau sydd hyd yma heb eu cyflawni. Y mae syrthiad Babilon Baganaidd yn wystl o syrthiad Babilon Anghristaidd; bydd dinystr y naill fel y

llall yn ddisymwth, yn aruthr, yn hollol, ac yn dragwyddol; a bydd gorfoledd a rhyddid i eglwys Dduw yn canlyn cwmp y naill fel y llall. Dat. xiv. 8; a xvii, xviii, xix.

Yn Eea. xiv. cawn gán, neu awdl orfoleddus, fuddugoliaethus, ar gwmp Babilon, y fwyaf gorchestol a hardd a gyfansoddwyd erioed. Y mae yn rhyfeddol o ran y wawdiaith fwyaf llymdost, a'r brydyddiaeth fwyaf ardderchog adnabyddus mewn un iaith yn y byd.*—Y mae y prophwyd yn darlunio trigfannau gwlad anghwyl mewn cynhwrf; ac ysbrydoedd yr hen ormesdeyrnoedd yn hgwlad anghwyl yn cyfodi i gyfarfod brenin Babilon, ac i'w gyfarch ar ei ddyfodiad i'w plith; ac yn ei ddirmygu yn wawldyr ar ei ddarostyngiad i'r un cyflwr o wendid ac iselder a hwy eu hunain. Y mae ei feddwl uchaf, a'i ddirfawr ddarostyngiad, yn cael ei darlunio mewn dull a geiriau llynod o nodedig. Adn. 14—20. Yn ddiweddar, y mae yr Arglwydd ardderchog yn ymddangos, i gyhoeddi y ddedfryd ofnadwy yn erbyn Babilon, hollol ddystrywiad y teulu breninol, a chyflawn ddinystr y ddinas; gwar-edigaeth ei bobl, a dystryw eu gelynyon; ac yn cadarnhau y cwbl, mewn modd ofnadwy ac arwyddus, a'i i'w. Adn. 24—28.

BABILON, neu BABILONIA, oedd enw y wlad lle yr oedd y ddinas enwog Babel yn sefyll; weithiau gelwid hi Caldea; yn awr gelwir hi Irak. Salm cxxxvii. 1. Yr oedd y dalaeth hon yn cynnwys dinasoedd Babilon, Volagesocerta, Borsippa, Idiccara, Cocha, Sura, a Pompedita. Derbyniwyd Cristionogaeth yma yn foreu, gan yr Iuddewon ac eraill. Wedi dystrywio Jerusalem, bu gan yr Iuddewon synagogau enwog yn y wlad hon. Gan y Rabbion yn perthyn i'w hathrofaiau yn y wlad hon, y gwnaed y Talmud mwyaf, a elwir Talmud Babilon; argraffiad diweddar o ba un, yn Amsterdam, sydd yn 12 cyfrol. Oddiyma yr ysgrifennodd Pedr, yn ol barn rhai, un, os nid ei ddau Epistol, at ei frodyr gwasgareddig. Y mae Diodorus Siculus (*lib. i.*) a Josephus (*lib. xxi, cap. 5.*) yn rhoddi hanes am ddinas, a elwir Babilon, yn ngwlad yr Aipht. Y mae rhai beirniaid diweddar yn meddwl i Pedr ysgrifennu ei Epistol cyntaf o'r Babilon hon. Eraill a farnant nad un o'i ddwy a feddylir wrth Babilon yn 2 Mat. viii. 20, ond rhyw le yn agos i Galatia, lle y trigai y Galiaid, neu y Galatiaid; anhebyg iawn, barnant, fod 120,000 o'r Galatiaid yn fyddinoedd yn Babilon yn Caldea. Amlwg yw, nad dinas oedd y Babilon yn 2 Mac. ond talaeth o wlad.

Y mae Rhnfain Babaid yn cael ei galw Babilon, i nodi ei heilun-addoliaeth, ei choelgrefydd, ei haflendid, a'i brynti, a'r erledigaeth-

* The former part of this prophecy (contained in Chap. 18. and 14.) is one of the most beautiful examples that can be given, of elegance of composition, variety of imagery, and sublimity of sentiment and diction, in the prophetic style; and the latter part consists of an Ode of supreme and sublime excellence. *Bishop Newton's Discours. on the Prophecies. Discert. X.—Gwel Lowth. Sermon. 28.*

au creulon yn erbyn Eglwys Dduw sydd yn ei chalon anghristaidd. Dat. xiv. 8; xvii, xviii.

BABILONIG, שִׁנְעָר Sinor, neu Shinar; talaeth yn Babilon.—“Mantell Babilonig.” Jos. vii. 21; שִׁנְעָר מַנְטֵל mantell harddwych, o amryw liwiau, y cyfryw a ddyfseiswyd gan drigolion Sinar, neu a wnelid yno. Darlunir y Babiloniaid fel yn hynod am eu gwigoedd gwych a hardd gan y prophwyd. Ezec. xxiii. 15. Yr oedd yn wych ac yn werthfawr, ac effeithiodd yr olwg arni ar Achan i'w chwennych, yn groes i orchymyn Duw; ac wedi ei chwennych, efe a'i cymerodd, gyda phethau eraill; a thrwy hynny efe a dynodd ddystryw arno ei hun, ei deulu, a'r hyn oll a feddai, er rhybydd i bawb i ufuddhau i'r gorchymyn, yn groes i bob deniadau i'r gwrthwyneb. Hwyrach fod ar y fantell hon ryw lunian, gwedi eu cymeryd oddiwrth wrthdrysychau eilun-addolgar a ffaidd, ac am hynny yn wrthdrysych neillduol o anfoddlonrwydd Duw.

BACA, *Heb.* בָּכָה yr hwn a gyfleithir morwydd, yn 2 Sam. v. 23, 24. 1 Cron. xiv. 14, 15. Yn Salm xlvi. 6. y mae y gair wedi ei adael heb ei gyfieithu. Tebygol ei fod yn arwyddo rhyw frysigen, neu goeden, pa un a y morwydd nen ryw bren arall, sydd annilya. Dywed rhai fod y morwydd yn tyfu mewn rhyw dir sych; ond nid yw hynny yn eglur.* —Y LXX, a'r *Llad. Vulg.* a gyfieithant y geiriau, *dyffryn wynfain—dyffryn y dagrau*: ielly hefyd y Dr. M. Nid oes ond un llythyren o wahaniaeth rhwng y gair *Heb.* בָּכָה (*bacha*, deigr) a'r gair בָּכָה (*baca*). Hwyrach fod agos berthynas rhwng y ddau air a'u gilydd; a bod y pren *baca* yn ddefnyddu gwydd-lud (*gum*) yn ddagrau, neu yn ddefnyddu, allan o hono. Tebygol mai rhyw ddyffryn ydoedd, garw, carregog, llawn o fan-wydd; nas gellid yr hawdd fyned trwyddo heb lafur a dagrau hefyd. Yr oedd y cyfryw ddyffrynoedd i'w cael yn ngwlad Judea, y mae yn eglur oddiwrth Deut. xxi. 4. Lle sych, diffaeth ydoedd, heb un ffynon, ond a gloddid i ddal dwf gwlaw. Dichon fod cyfeiriad yn y geiriau at y ffynon y bu tywysogion Israel yn ei chloddio yn yr anialwch. Num. xxi. 16, 18. Y mae rhai yn darllen y geiriau fel hyn: —“Y rhai yn myned trwy ddyffryn *Baca*, a'i gwnant ef (aef yr Arglwydd) yn ffynon.” Cawn yn y geiriau ddarlunio o deithiau yr Iuddewon yn finteioedd i Jerusalem, ar y gwylliau arbenig. Yr oedd anhawdtrau, a chynaliacth iddynt ar y ffordd; yr oedd ffynonau, a llynoedd, a'r gwlaw yn eu llenwi, yn y dyffrynoedd geirwon yr oeddent yn myned trwyddynt. Y maent yn wynfydedig ar eu teithiau, trwy y gynnalacth yr oeddent yn ei gael; ac yn wrnfydedig, yn sicr, ar ben eu taith, ger bron Duw yn Seion. Y mae ffordd

pob credadyn i'r Jerusalem uchod, trwy ddyffryn garw, wylofus, y byd hwn. Dan gerdded ac wylo yr ant, yn aml, yn cesio yr Arglwydd eu Duw: ond gwyn eu byd, am mai tua Seion y mae eu hwynebau: ac nis byddant heb ffynonau, ac afonydd o ddwfr bywiol yr Ysbryd Glan, yn ei ddylanwadau a'i gysuron, ar eu taith, nes y dalont bob un ger bron Duw yn Seion. Jer. i. 4; a xxxi. 8, 9; a ii. 13. Esa. lv. 6; a xli. 18. Zech. xiv. 19. Salm cxxii. 7; xxiii. 1, 2. Hos. vi. 3. Deut. xxii. 3.

BACH-AU, *Llad.* HARPAZ: offeryn cam, at amrywiol wasanaeth; offeryn i ddal pysgod. Mat. xvii. 27. Yn allegawl, arwydda, gallu attaliol Duw; y drefn ragluniaethol yn rhwystro pechaduriaid yn eu hamcanion drygionus a bradwriaethus. Esa. xxxvii. 29. Ezec. xxxvii. 4.

BACH (*o ran maintioli*), 1. Dyn bach, plentyn bychan o ran oed; hefyd, gair o anwydebb a arferir yn aml. 1 Saml xxii. 19. Luc. ii. 21, 27.—2. Credinwyr ieuanc. 1 Cor. iii. 1. Enyd bach, ychydig, neu byr amser. Esa. xxvi. 20.

BACHELL-U (bach), maglu, rhwydo, disodli.—“Y rhai a fwriadasant fachellu fy nhraed.” Salm cxl. 4. Y gair *Heb.* גַּבְעָלָהּ a gyfieithir yma *bachellu*, a gyfieithir *erlid* Salm xxxv. 5.—*guthio* Salm cxviii. 13.—*burw allan*, Jer. li. 34. Priodol ystyr y gair yw *guthio*—*burw*—*burw i lawr*—*burw allan*. Yr oedd gelynyd y Salmydd am ei ddisodli, ei gwmpo, neu attal ei gerddediad, trwy ei rwydo, a'i faglu, adn. 5. Oblegid hyn, mac yn derchafu ei enaid at yr Arglwydd mewn deisyfiadau taerion, am iddo ei gadw. Y mae yn cydnabod fod gallu Duw i'w gadw yn drech na'u gallu hwy i'w dafu i lawr; a bod ei ddoethineb ef yn drech na'u gallu hwy i osod maglau iddo. Y mae ffydd yn gwled yn yr Arglwydd bob digonolrwydd, yn wyneb pob angen, a phob perygl. 1 Sam. xxiii. Job. v. 13. Salm lxxi. 4; a cxl. 1.

BACHGEN-AIDD-IGRWYDD (bach-cen), *Heb.* בַּחְגֵּן (bacheur) mab ieuanc, herlod, llanc, hog, hogyn, rhocas, cryn-ddyn, mab gwas. Gen. xxi. 14—17. “Pan aethym yn ŵr, mi roisym heibio vachgeneiddrwydd.” 1 Cor. xiii. 11. W. S.

Rhodd ac adrodd, rhodd *bachgen*. *Diar.*

“Bachgen a aned i ni.” Esa. ix. 6.—“Bachgen bychan a'u harwain.” Ean. xi. 6. Y mae yn dra thebygol mai yr un Person a feddylir yn y ddau le, sef yr Arglwydd Iesu. O ran ei berson rhyfeddol, y mae yn fachgen, ac yn Dduw cadarn: o ran ei swydd, y mae yn frenin a'r llywodraeth ar ei ysgwydd. Dyben penaf ei lywodraeth yw, darostwng a gwareiddio pechaduriaid gwyllton, penrydd, creulon, a'u gwneyd yn ufudd iddo. Wedi eu dofi a'u llareiddio trwy yr efengyl, y maent yn cymeryd eu harwain ganddo gerllaw y dyfroedd tawel, ac ar hyd llwybrau cyflawnder. Salm xxiii. 1,

2. Hefyd, y mae yr Arglwydd Iesu yn arwain ei braidd trwy rai bychain, fel offerynau, sef ei weinidogion; y rhai ydynt fychain yn eu golwg eu hunain; ac fel yntau, ydynt addfwyn a gostrnedig o galon. Nid ydynt yn arfer mawr-eidd, awdurdod, a gallu dynol, yn llywodraethu yr eglwys; ni raid iddynt wrth y cyfryw arfau; mae y praidd yn adnabod llais Crist ynddynt a thrwyddynt: ac yn cymeryd eu harwain ganddynt gyda hyfrydwch a pharodrwydd meddwl. Mat. xi. 25; a xviii. 4, 10. 1 Cor. xiv. 20. 1 Tim. iv. 12.—“Pan oedd Israel yn fachgen mi a'i cerais ef.” Hos. xi. 1. Y mae yr Arglwydd yn y geiriau hyn yn honi, 1. Fod ei gariad tuag at Israel yn hen; caroid ef yn foreu iawn, sef er tragywyddoldeb. Yr oedd yn cynnwys cariad o ewyllys da tuag ato er tragywyddoldeb; amlygodd y cariad hwn o ewyllys da tuag ato yn foreu, sef pan yn fachgen ieuanc, ac yn ddigymhorth.—2. Y mae ei gariad hefyd tuag ato yn rhad ac yn anhaeddiannol—pan oedd yn fachgen, heb ddysg, heb wybodaeth, na rhinwedd—pan oedd yn fachgen, wedi ei dafu ar wyneb y maes, i'w ffeiddio, ac yn ymdrybaeddu yn ei waed:—Wela, y pryd hwnw, dy amser oedd amser serchog-rwydd; cerais di yr amser hwnw. Ezec. xvi. 2—5, &c.—3. Y mae ei gariad o ewyllys da tuag ato yn tori allan mewn gweithred dda; mabwysiodd ef, ac a'i gwnaeth yn fab iddo, a'i galwodd o'r Aipht, o'r caethiwed caled, ac o ddwyllaw ei elynion creulawn, ac a'i neillduodd iddo ei hun, fel ei blentyn, i'w amgeleddu a'i hyfforddi.

Y mae Israel yn arwyddo, 1. Y rhai o genedl Israel ag oeddent yn Israeliaid yn ol y y cnawd yn unig; i ba rai y dangosodd yr Arglwydd lawer o diriondeb a haelioni.—2. Y rhai oeddent yn Israeliaid yn ol y cnawd, ac hefyd yn wir Israeliaid yn ysbrydol; yn meddiannu yr un ffydd, a'r un ysbryd a'u tad Jacob, i ymdrechu gyda Duw.—3. Y rhai nad ydynt yn Israeliaid yn ol y cnawd, ond yn ysbrydol yn unig. Carodd Duw y rhai hyn yn rhad, ac er tragywyddoldeb: mabwysiodd hwynt yn blant iddo, ac a'u galwodd trwy yr efengyl o dywyllwch a thrueni eu cyflwr caeth wrth natur. Yn yr ystyr diweddfaf hwn o'r gair, y mae yn perthyn i holl Israel ysbrydol hyd ddiwedd amser. Jer. ii. 2; a xxxi. 3, 20. Mal. i. 2, 3. Rhuf. ix. 11—13. Exod. iii. 10; a vi. 6; a xii; a xiv. 5. Cafodd yr ysgrthyr hon gyflawniad yn Nghrist, fel y cawn sylwi mewn lle arall. Mat. ii. 15.

BAD-AU (ba), *Gr.* σκαφη (*scaphe*) ysgraff, cwch, casu unpren, ceubal. Act. xxvii. 30. Y mae yn amlwg fod cwch y llong o'r Aipht, yn yr hon yr oedd Paul yn morio, yn rhwym wrthi, ac yn nofio gyda hi. † Dywed haneswyr na byddent yn ngwledydd y dwyrain yn eu dwyn ar fwrdd y llongau; wrth godi y bad i fyny, gan hynny, y mae i ni ddeall iddynt ei dynu yn gyfagos i ben ol y llong, a'i ddiogela

yno; ac wrth ollwng y bad i waered i r môr, adn. 30. y mae i ni ddeall, iddynt ei ryddhau, a'i ollwng yn mhellach oddiwrth y lloug. Gwel Syr John Chardin, Harmer, Parkhurst.

BAKDD-OD (aedd), mochyn heb ei ddy-paddu. aflan wrth y gyfraith. Baeidd gwyllt, baeidd ceniait. Y baeidd gwyllt sydd greadur crealon, dialgar ofnadwy. Y baeidd o'r coed, neu y baeidd gwyllt, yr hwn oedd yn tiriogwinllan Daw, oedd y Philistiaid a'r Syriaid; neu yn hytrach, yr Assyriaid, y Caldeaid, a'r Rhufeiniaid; y rhai, trwy haerlingrwydd a chreulondeb, a ddystrywiasant yr Iuddewon. Salm lxxx. 13.

BAGAD-AU (cyfaewidiad o magad), swp, apyn; llawr, llawer, torf.—“A bagad o bobl y ddinas oedd gyda hi.” Luc. vii. 12.—A llawer. W. S. a Dr. M.—“Much people. Saes. Luc. viii. 54. Ioan xi. 19.

BAGLOG (bagl), crwbach-ffonog, ffon-faglog.—“A hen esgidiau baglog am eu tread.” Jos. ix. 5.—“Hon esgidiau maglog. Dr. M.—Old shoes and clouted. Saes.—בגל בלחה רכעלה רמסלחה “A sandalau neu esgidiau gwedi heneiddio, neu en treulio, a'u clytio am eu traed.” Tybygaf fod maglog, gan Dr. M. yn fwy addas cyfeithiad yma pa baglog: nid ydyf yn deall pa fath esgidiau yr esgidiau baglog: ond oni buasai clytiog yn well na phob un o'r ddau! * canys hyn yw priodol ystyr y gair בגל בלחה—Leigh.

BAHURIM, בהרים [dewisol] dinas yn agos i Jerusalem, y daeth Simci allan o honi i rogu Dafydd, yn ei fford rhag Absalom ei fab. 2 Sam. xvi. 5. Ac yma y bu Ahimaas a Jonathan yn ymgyddio mewn pydew. 2 Sam. xvii, xviii. Gelwir y ddinas hefyd, Bochar, Bochara, Choraba, a Choramon.

BAL, BEIAU, trosedd, camwedd, camwgl, gwyd, caredd.—“Nid wyf yn cael dim bai ar y dyn hwn.—Dim yn haeddu marwolaeth nis gwnaed iddo.” Luc xxiii. 4, 15. Ioan xix. 4, 6. “Nid wyf yn cael dim bai,” (oubet aictov) dim achos, dim cyhuddiad wedi ei wneuthur yn dda, trwy brawf eglur, yn ei erbyn. Gellir meddwl, yn sicr, y dyldid cyfieithu adn. 15. fel hyn, “Dim yn haeddu marwolaeth nis gwnaed ganddo.” Y mae yr ystyr yn gofyn hyn; ac, yn ol barn rhai beirniaid dysgedig yn y iaith Roeg, goddef y geiriau eu cyfieithu felly. Gwel Campbell. Y maent yn cynnwys tystiolaeth Pilatus, drachefn a thrachefn, am ddiniweid-rwydd Crist. Nid am ei feiau ei hun y dyoddefodd, ond dros ein pechodau ni:—“y cyflawn dros yr anghyflawn.” Salm xxxv. 7. 1 Pedr iii. 18.

BAICH, BEICHIAU, pwn, llwyth, clud, pwys, bwrn.

Nid baich ond y datok o bechod.

1. Cymaint ag a all dyn yn hawdd ei gario. Jer. xvii. 22.—2. Herwy beth trwm, a fyddo yn blino dynion o rhywydd ei bwysau, a'r

gofid sydd yn ei ganlyn; megys llafur a gwasanaeth caled. Exod. ii. 11.—3. Gofalon, a gofidiau y meddwl, ofnau, &c. Salm lv. 22.

—4. Yr amherffeithrwydd a welir yn ein dyledswyddau: “Dygwch feichiau eich gilydd.” Gal. vi. 2. hyn yw, gan eich bod oll yn ddarostyngedig i wendidau, cynaliwch eich gilydd mewn cariad. Y mae pob pechod yn faich. Salm xxxviii. 4. Y mae pwysau pechod yn ein gwasgu i lawr, Heb. xii. 1. ac y mae yn faich trwm i eraill, sydd yn ei adnabod ac yn ei gasu.—5. Pob peth bychan yn faich, o eisiau gallu i'w ddwyn. Preg. xii. 5.—6. Llygredd natur bechadurus: yr hyn y mae pob dyn wedi ei fwynhau trwy ras yn teimlo ei bwys. Salm xxxviii. 4. Job vii. 20.—7. Y seremoniau deddfol, a thraddodiadau dynol, y rhai sydd galed ac anhawdd eu cyflawni. Act. xv. 28. Mat. 23. 4.—8. Swydd llywodraethwyr gwlad neu eglwys, i iawn farnu pethau pwysig. Exod. xviii. 22. Esa. ix. 6.—9. Y mae addoliad ffurfiol a rhagrithiol dynion yn faich ar Dduw. Esa. i. 14.

“A'm baich sydd ysgafn.” Mat. xi. 30. *Baich* Crist. yw ei holl wasanaeth; y gorchymynion a'r athrawiaethau a ddysgodd; pob peth perthynol i ufudd-dod iddo, fel athraw, ac fel brenin. Y mae ei faich yn ysgafn ynddo ei hun, ac yn marn pawb sydd yn ei gario. Nid ydyw yn drwm ond i bechaduriaid llygredig, i'r rhai y mae pob peth sanctaidd yn faich o herwydd halogedigaeth eu meddwl.

1. Y mae y baich yn ysgafn ynddo ei hun; o ran ei wasanaeth a'i addoliad; y mae Duw yn anfeidrol deilwng i'w wasanaethu a'i addoli. Dyled gyflawn iddo ef, a dedwyddwch y dyn ydyw. Edr. ADDOLI.

2. Y mae ei holl drefniadau a defodau ei addoliad yn ysgafu:—yn rhesymol, yn gyflawn, yn hawdd, ac yn ddidraul. Y maent felly, os cymherir hwynt a gwasanaeth pechod, traddodiadau dynion, a choelgrefydd. Hefyd, os cydmerir hwynt a iau drom holl ddefodau cyegodol Moses.

3. Y mae yr athrawiaethau a ddysgodd yn ysgafn; canys cyfeirio y pechadur y maent ato ef ei hun, am bob peth perthynol i'w hiechyd-wriaeth, ac angenrheidiol i esniwythau arnynt. Adn. 28.

4. Y mae ei orchymynion yn ysgafn, hefyd, ynddynt eu hunain. Pe buasai y gorchymyn i ni garu pechod, y byd a'i bethau; i addoli delwau meirwon, a chablu ei enw sanctaidd, buasant yn orchymynion trymion iawn: ond beth a all fod yn ysgafnach, ac yn fwy cyflawn ac addas, na charu Duw perffaith hawddgar, ei addoli a'i barchu? Nid gorchymyn i ni gario beichian trymion, na theithio cant o filltir-oedd, y mae ar y seithfed dydd, ond gorphwys a'i sancteiddio. Pe buasai yn gorchymyn i blant ddianrhydeddu en rhieni—yn gorchymyn i ddynion gasau, lladd, halogi, a difenwi eu gilydd, a liadrata oddiar eu gilydd, buasai y

* Gwel Poole's Synops.

baich yn drwm: ond yn gwblgroes i hyny, y mae gariad, purdeb, cyfiawnder, a thiriondeb addas i Dduw yn ymddangos yn ei holl orchymynion. Nid ydynt drymion i neb ond cythreuliaid, a dynion o'r un ysbryd llygredig & hwynt.

Y mae baich Crist yn ysgafn yn mara pawb sydd yn ei gariu, oblegid, 1. Yn yr adenedigaeth y maent wedi derbyn yr ysbryd perthynol i'r gwaith. 1 Ioan v. 3. Y mae y gyfraith wedi ei hyagrifenu ar eu calonsau a'i dodi yn y meddwl. Salm xxxvii. 21.

2. Oblegid, trwy eu hundeb & Christ, y mae y gorchymynion wedi eu hysgafnhau o'u mellidithion trymion dyledus iddynt am eu trosedd.

3. Oblegid eu bod yn gwasanaethu meist'r trugarog iawn, yr hwn sydd yn maddeu eu holl anwireddau, ac yn iachau eu holl leagedd yn ei waith. Salm ciii. 2, 3.

4. Oblegid eu bod yn eu holl waith yn cael eu nerthu gan Iesu Crist. Phil. iv. 13. Eea. ix. 3; a x. 27. Exod. xvii. 12. Jer. xxxi. 33. Ezec. xxxvi. 26, 27. Salm xl. 8; a cxix. 14, 24, 103, 104. Ioan iii. 16; a xiii. 34, 35; a xv. 3, 12. Rhuf. vii. 22; a viii. 17. Eph. ii. 8. 1 Pedr. ii. 3. Diar. iii. 17.

BAITH, בַּיִת [ty] "Aeth i fyny i Baith." Eea. xv. 2.—"Y mae yn myned i fyny i Beth-Dibbon." Lowth. Enw yr un lle, modd efo, yw y ddau air, ac y dylent gael eu cysylltu, fel yn y Caldaeg a'r Syriaeg. Eraill a farnant mai yr un yw a Beth-Meon (Jer. xlviii. 23.) neu Beth-Baal-Meon (Ezec. xxv. 9.) neu Beth-Peor. Yr oedd teml ynddi, tebygol, i Baal neu Peor.

BALAAM, בַּלְעָם [dystrywiwr y bobl] oddiwrth y gair Heb. בֶּלַע (bola) yr hwn sydd o'r un ystyr a'r gair bol yn Gymraeg, am fod y bol yn dystrywio yr hyn a el iddo: mab Beor, yr hwn oedd yn preswyllo yn Pethor. Geilw Pedr enw ei dad Bxor, yr un person, ond fod gwahanol enwau iddo; neu wahanol swm yn cael ei rodli i'r un llythrenau, mewn amryw iol ieithoedd.* 2 Pedr ii. 15. Dinas oedd Pethor yn Mesopotamia, aef Aram neu Syria. Num. xxiii. 7. Deut. xxiii. 4. Y wlad o ba un y galwyd Abraham, a lle y gwasanaethodd ddawiau dyeithr. Gen. xxiv. 4, 10. Jos. xxiv. 2. Act. vii. 2. Yn y wlad hon y ganwyd y patrieirch i gyd, ond Benjamin. Am hyny geilw eu hiliogaeth eu tad Jacob yn Syriaad ar ddarfod am dano. Dent. xxvi. 5. Gwlad ffaith oedd am eilun-addoliaeth.—Ymddengys oddiwrth ei hanes yn Num. xxiii. xxiv. xxxi. fod Balaam, yn ei ddydd, yn ŵr enwog, yn ngwledydd y dwyrain, fel offeiriad ac fel prophwyd. Barn y rhan fwyaf yw, fod Balaam unwaith yn brophwyd Duw, ac iddo wrthgilio oddiwrth Dduw a throi yn ddewin: ond y mae hyny, medd Scott, yn bur anhebyg, ac yn ddigyfelyb yn yr Ysgrythrau Sanctaidd. Mae yn ymddangos yn fwy credadwy mae

dewin enwog ydoedd; ond ei fod wedi cyrhaedd rhyw wybodaeth am y gwir Dduw trwy glywed, hwyrach, am y gwyrtbiau rhyfeddol a wnaeth Moses yn ei enw, ac iddo ymgais am ddefnyddio yr ychydig wybodaeth oedd ganddo yn y modd gorou er ei elw a'i glod, trwy roi allan mai prophwyd יְהוֹפָאֵן ydoedd, a'i fod yn cael dadguddiedigaethau oddi wtho.

—Pan oedd yr Israeiliaid yn teithio tua Chanaan, trwy yr anialwch, Balac brenin Moab, wedi gweled beth a wnaethant i'r Amoriaid, a ofnodd yn fawr, efo a'i bobl. Anfonodd genadun i gyrchu Balaam a felldithio y bobl. Yr oedd yn arfer yn mhllith llawer o genedloedd, i felldithio y gelymion yr oeddid yn ymladd & hwynt; nid rhyfedd, gan hyny, i Balac, ar yr achos hwn, gyrchu gwr mor enwog a Balaam. "Mi wn," medd Balac, "mai bendigedig fydd yr hwn a fendithiech di, a mellidigedig fydd yr hwn a felldithiech."—Wedi i henariaid Moab fyned at Balaam & gwobr dewiniaeth gyda hwynt, Duw a ymddangosodd i Balaam, ac a barodd iddo mewn geiriau eglur.—"Na ddos gyda hwynt, na felldithia y bobl, canys bendigedig ydynt." Nacaodd fyned gyda hwynt, yn ol gair yr Arglwydd. Hyd yma y mae pob peth yn ymddangos yn dda: ac nid oes dim i'w weled yn peri amhheuaeth am dano. Ond brenin Moab a anfonodd drachefu fwy o dywysogion, ac anrhydeddusach na'r rhai cyntaf, gan addaw gwobr, cyfoeth, ac anrhydedd iddo, hyd eithaf ei ddymuniad. Ar hyn y mae llen-gel yn syrthio, a drwg ei galon yn dechreu ymddangos. Nis gallwn llai na chanmol ei worldeb, pan yw yn dywedyd, "Pe rhoddai Balac i mi arian ac aur loniad ei dŷ, ni allwn fyned dros air yr Arglwydd fy Nuw, i wueuthur bychan na mawr." Geiriau rhagorol, a hollol gymhwys ac addas. Felly y gweddai ymddygiad pawb fod ar bob achos. Ond nid fel ei eiriau yr oedd calon Balaam, yn wirioneddol; yr oedd hono yn myned ar ol cybydd-dod. Y mae yn ymgynghori, yn gohirio, ac fel yn amheuo yn nghylch achos cwbl amlwg; Dylasai wrthod y cynyg gyda ffeiddiad, heb feiddio ymofyn & Duw yr ail waith, wedi cael eisoes ateb pendant ar yr achos. Beth i a gyfnewid Duw ei feddwl, a goddef i'r bobl hyny gael eu mellidithio, y rhai y dywedodd ychydig o'r blaen, eu bod wedi eu bendithio! Pa yntdyrwydd! Rhoddodd iddo genad yn ei ddi. Hos. xiii. 11.

Y mae yr Arglwydd yn goddef aneirif o bethau nad ydynt yn gymeradwy ganddo; ac y mae yn ddigofus wrth y rhai hyny a gymerant achlysur oddiwrth ei oddefiad, i gyfiawnder eu chwantau. "Y maent hwy yn bwriadu drwg, ond y mae Duw yn bwriadu daioni." Hefyd, dichon fod y cymhelliad i'r weithred yn ddrwg, pan byddo y weithred ei hun yn dda; a thra byddo yr Arglwydd yn cymeradwyo y weithred, dichon ffeiddio yr achos cymhelliad: ol o honi yn y gwneuthurwr. Yr achosion

* Gwel Wistaria.

cymbelliadol yn Balaam oedd cybydd-dod a balchder. 2 Pedr ii. 15. Ceisiodd, yn ddyrgionus er mwyn budr elw, felddithio y rhai y mae Duw wedi eu bendithio. Cafodd genad i fyned gyda thywysogion Moab, gydag an-foddlonrwydd Duw, ya ddigon amlwg; yn ganlynol, aeth gyd â'r awyddfryd mwyaſ. Ond ni oddefodd yr Arglwydd iddo fyned yn mhell, heb dystiolaeth hynod o'i anffoddlonrwydd. "A dig Duw a enynnodd am iddo fyned; ac angel a safodd ar y ffordd i'w wrthwynebu." Cafodd gerydd am ei gamwedd: "asen fud, yn dywedyd a llef ddynol, a waharddodd ynfydrwydd y prophwyd." Yr oedd hyn yn wyrth neillduol iawn: gwnaeth Duw ddefnydd o un o'r creaduriaid mwyaſ hurt, i geryddu uu o ddoethion y byd hwn. 2 Pedr ii. 16.

Rhodd Duw i ddyn yw galluoedd ymadrodd; ac nis gallwn amgylfred pa fodd yr ydym yn tŷri geiriau wrth lesaru. Nid oes achos i ni ryfeddu, gan hyny, fod yr Arglwydd yn defnyddio genau asen i wahardd ynfydrwydd y prophwyd. Defnyddiodd Satan y sarff, y cyfrwyaf o'r holl fwyatfiod, i lesaru wrth Eſa; ond cymerodd yr Arglwydd asen, y creadur mwyaſ hurt a'r dylaf o'r cwbl, i lesaru wrth Balaam. Yn ei law y mae yr offerynau mwyaſ anolygus yn aml yn ateb y dyben. Yr oedd yn ddarostyngiad mawr i Balaam ffroen-uchel, yr hwn oedd yn ymfroestio "iddo weled gwel-digaeth yr Hollalluog," i'r Arglwydd ymdangos i'r asen, llefaru drwyddi, cyn i Balaam weled y weledigaeth. Os ystyrir achos yn ddwys ac yn drwyadl, y mae yn fwy rhyfeddod clywed Balaam yn bendithio Israel, na chlywed yr asen yn argyhoeddi y dewin. Llywodraethodd Duw ei dafod i lesaru yr hyn oedd hollol groes i ddymuniadan ei galon, a'i olygiadan am elw bydol, yr hyn a'i eychwynedd o'i wlad ei hun, yn groes i orchymyn Duw. Pan agorodd yr Arglwydd lygaid Balaam, efe a welodd angel yr Arglwydd yn sefyll ar y ffordd, a'i gieddyf noeth yn ei law," fel pe buasai yn barod i'w ddystrywio ar unwaith. "Wele," medd yr angel, "mi a ddaethum allan yn wrthwynebydd i ti; canys cyfeillorws yw y ffordd hon yn fy ngolwg." Ar hyn, y mae Balaam yn gwaeddi, "Pechais." Ond cyfaddefiad ffuantus ydoedd; ya profesu ei fod yn foddolawn i ddychwelyd ya wyneb y perygl, pan yr oedd ei galon yn mwyned ar ol y gwobrwy. Rhodidwyd math o ganiatâd i Balaam fyned, os oedd yn ewyllysio hyn, ya wyneb hofi ymddvgiad yr Arglwydd taag ato yn yr achos. "Dos gyda'r dynion, a'r gair a lesarwyf wrthyt, hyny yn unig a leŷer." Balaam a aeth, wedi y cwbl, ac a ymgeisiodd drachefa, trwy swynyddiaeth, i felddithio y bobl; ond ni lwrddodd, Melldithiodd Amalec y cyntaf, a'r Rhufeiniaid y diweddaf o'u geilynion. Gwel Lightfoot.—Gorfod arno gyladdef, "Nid dyn yw Duw i ddywedyd celwydd, na mah dyn i edifarhau: Ni wél efe uwirleld yn Jacob: Nid oes swyn yn erbyn

Jacob, na dewiniaeth yn erbyn Israel." Yn lle eu melldithio, dechreuodd eu bendithio. Ond y mae yn amlwg nad o'i fodd y gwnaeth hyn: "Pa fodd y rhagaf yr hwn ni regodd Duw! a pha fodd y ffeiddiaf yr hwn ffeiddiodd yr Arglwydd!" Ei ewyllys oedd eu melldithio; ond ni oddefodd Duw iddo. Megys y gwaharddodd Duw ynfydrwydd y prophwyd trwy enau asen fud, felly y gwnaeth ddefnydd o dafod Balaam i lesaru pethau rhagorol, yn brophwydoliaethol, am ddyfodiad Crist—am helynt ei bobl hyd ddiwedd amser—ac am farnedig-aethau Duw ar yr Amaleciaid, y Ceneaid, ac eraill. Gan y cawu achlysuron i ymhelaethu dan eiriau eraill, ar amryw bethau neillduol yn y prophwydoliaethau hynod hyn, ni chwanegef arnynt yn bresenol.

Gwedi i Balaam fetu a melldithio Israel, yn awyddus fyth i'r wobr, rhoddodd gynghor melldigedig a chythreulig iddynt, i hudo meibion Israel i wneuthur camwedd yn erbyn yr Arglwydd. A dechreuodd y bobl odinebu gyda merched Moab. Galwasant y bobl i aberthau eu duwiau; a bwytodd y bobl, ac addolasant eu duwiau—"Ac enynnodd digofaint yr Arglwydd yn erbyn Israel." Num. xxv. 1, 2, 3; a xxxi. 16. Fel hyn, trwy ddichellion cythreulig, y bu o fwy o niweid i Israel, trwy eu maglu i bechu yn erbyn yr Arglwydd, na phe buasai yn eu melldithio tra y buasai byw. Gwedi hyn, lladdwyd ef yn rhyfel Israel yn erbyn y Midaniaid. Num. xxxi. 8.

Y mae hanes y dyn hwn yn hynod ac yn arswydus. Wele ynddo ddim a chanddo adnabyddiaeth o'r gwir Dduw—Dduw wedi ymdangos iddo amryw weithiau, a lesaru wrtho—wedi cael ei rybuddio gan Dduw mewn ffordd ryfedl, a'i ynfydrwydd yn cael ei wahardd gan asen fud—Dduw yn bendithio Israel drwyddo, ac yn lesaru yn brophwydoliaethol drwyddo, mewn modd hynod o oleu a gogoneddus—yn gweled y fath ddedwyddwch mewn gwir grefydd mewn byd arall, fel y dywedodd, "Marw a wnelwyf o farwolweth yr uniawn, a bydded fy niwedd fel yr eiddo yntau:"—eto, y dyn hwn, wedi y cwbl, â'i galon heb fod yn uniawn gyda'r Arglwydd; yn *caru* gwobr anghyflawnder; ac er mwyn budr elw, yn mwyned yn mlaen, yn wybodus, yn groes i ewyllys Duw, gyda bwriad parhaol o gael y wobr, er pob gwrthwynebiad a rhwystr a roddodd Duw ar ei ffordd; ac yn y diwedd yn rhoddi y cyngor mwyaſ cythreulig a allasai y diafol ddodi yn ei galon ei roddi i neb. Y mae ei siampl yn dangos yn amlwg, yr hyn na ddylem byth ei anghoŷo, fod gwir grefydd yn gynnwysedig mewn syniadau ysbyrdol, a thueddiadan sanot-aidd y galon, yn tarddu oddiwrth wir adnabyddiaeth ysbyrdol o Dduw, ac nid mewn doniau, gwybodaeth helaeth, na chyflawniadan coel-grefyddol, a'r galon erioed heb ei darostwng i uffudd-dod i'r Arglwydd. Fel y bu fyw,

felly bu farw, gyda gelynyon Duw. Gwas y diafol ydoedd, a bu ei ddiwedd yn gyfatebol i'w weithredoedd. 2 Cor. xi. 15.

"Ac a'u collwyd trwy dwyll gwobr Balaam." Judas 11. "Ac a'u trosglwyddwyd can dwylliat cyvloc Balaam." W. S. "Ac a'u dyfethwyd gan dwyll gwobr Balaam." Dr. M. "Hwy a redasant yn awyddus ar ol cyfeiliornad Balaam, er gwobr." *Saes.* Y mae y rhan fwyaf o gyfeithwyr yn cyduno â'r Saesoneg. Priodol ystyr y gair *Gr. στυγθῆσαι* yw *tyuallt*; tywallt dwfr neu waed. Luc xv. 37. Mat. xxvi. 28. Marc xiv. 24. Luc xi. 50; a xxii. 20, Y mae tywallt fel dwfr weithiau yn arwyddo gwendid mawr, agos i ddystryw Salm xxii. 14. "Yr ydym," medd y wraig o Tecoa, "fel dyfroedd wedi eu tywallt ar y ddaear, y rhai ni cheuglir." 2 Sam. xiv. 14. Yn yr ystyr hon y golygodd y cyfeithwyr Cymraeg y gair yn y lan hon, a chyfeithant y gair, *a'u collwyd*. Ond y mae ystyr arall i'r gair, a hwnnw yn aml yn yr ysgrifysau; sef myned gydâg awyddfryd a gorwylltor, fel dwfr yn cael ei dywallt: "Tywalltfa arnynt fy llid fel dwfr," medd Duw. Hos. v. 10. "Rhoded barn fel dyfroedd, a chyfiawnder fel ffrwd gref." Amos v. 24. Yn yr ystyr diwoddaf y golygodd y cyfeithwyr Saesoneg yr ymadrodd, ac a gyfeithasant y gair, *ran greedily*.—"Cyfeiliornus yw y ffordd hon yn fy ngolwg," medd yr Angel IEROFAN wrth Balaam; ond er hyny, rhedodd Balaam ar hyd-ddi gydâ'r awyddfryd mwyaf er mwyn y wobr. Carodd wobr anghyfiawnder, ac a redodd yn ddiattalfa ar gyfeiliorn, gan adael y ffordd uniawn. Yr un fath yr oedd y gan athrawon yn nyddian yr apostolion, ac felly y maent o hyny hyd heddyw; maent yn ddiwyd iawn yn taenu cyfeiliornadau er mwyn budr elw. Rhuf. xvi. 18. 1 Tim. vi. 5, 10. Tit. i. 11. 2 Petr. ii. 14, 15. *Twyll* gwobrwy ydyw yr elw hwn; oblegid ei fod yn anghyfiawn, twyllo pawb chwannog iddo a wna yn y diwedd. "Cybydd-dod cyfeiliornwyr yw tanwydd, mam a mamaeth eu cyfeiliornadau," medd Aneasius.

BALADAN, בלדן [yr *Arglwydd Dduw*] o un freninoedd Babilon. Y mae ei enw yn gyfansoddiad o enwau yr eilun-dduwiau Baal ac Adan, neu Adonis. Yr un yw a Belesis, Nanybris, neu Nabonator. Esa. xxxix. 1. 2 Bren. xx. 12. Y mae Syr Isaac Newton yn barnu mai mab Pul, brenin Assyria, oedd Baladan, ac i deyrnas Babilon, gael ei rhoddi iddo fel ei ran a'i etifeddiaeth. Edr. NINEVEH.

BALCH-DER-EDD (bal), uchel, uch-hedol, mawrych; trabaus, rhyfygus, mawrfrydus, mawryddig, ffrostus;—gwenith balch; tyfu yn falch; cerddediad balch.

Tri pheth a wna wraig yn anniwafr: tegwob yn ei hwyneb, ffolineb yn ei phen, a balchedd yn ei chalon.—*Triodd Moss.*

Y mae dyn wrth natur dan y cwmp ym greadur balch. Fel y mae ei foddwl yn gyfeil-

iornus am bob peth, felly y mae am dano ei hun. Yn ei dywyllwch y mae yn meddwl ei hun yn amgen na'r peth ydyw; sef pechadur euog, llygredig, tywyll, ffol, ac annwïol. Y mae yn priodoli pob rhagoroldeb a ddichon fod ynddo, iddo ei hun, ac nid i'r Arglwydd, yr hwn a wnâeth y rhagoriaeth. Ei holl ymgais sydd am dderchafu ei hun, ac nid yr Arglwydd, yr hwn yn unig sy deilwng i'w dderchafu. Nid oes neb yn deilwng o dderchafiad, na ehlod, na pharch, ond Duw ei hun. Y mae efe yn anseidrol, ac yn hanfodol dderchafedig ynddo ac o hono ei hun; ac am hyuny y mae yn gyfiawn iddo gael ei dderchafu gan bawb. Am yr holl greaduriaid, o'r nchaf hyd yr isaf o honynt, pa fath bynag ydynt, heblaw pechaduriaid, "Efe a'u gwnâeth, ac nid hwy eu hunain:" y mae yn anghyfiawn, am hyny, yn bechadurus, ac yn wrthryfel yn erbyn Duw iddynt dderchafu eu hunain mewn dim. Os ydynt gyfiawn a sanctaidd, efe yw ffynon cyfiawnder a sancteiddrwydd: os ydynt ddoeth, efe a roddodd ddoethineb iddynt: os ydynt gyfoethog, efe yn unig a'u cyfoethogodd: os ydynt lwyddiannus, efe a barodd fod llwyddiant iddynt. "Nid yw yr hwn sydd yn planu ddim, na'r hwn sydd yn dyffhau; ond Duw yr hwn sydd yn rhoi y cynnydd." 1 Cor. iii. 7.—Y mae balchder yn mhob trosedd; canys ni throseddai neb orchymyn Duw, oni b'ai ei fod yn derchafu ei hun yn erbyn Duw, ac yn fwy na Duw. Y mae pob troseddwr yn ymfawrygu yn erbyn yr hwn y mae yn anuffuddhau iddo. Nid oes un creadur yn ei briodol le, ond yr hwn sydd yn ddim yn ei olwg ei hun, a Duw yn bob peth; ac yn yr agwedd addas hon ar ei ysbryd, y mae yn hawdd ganddo uffuddhau, ymostwng, a rhoddi mawredd i'r Arglwydd. Po nesaf y byddom at yr agwedd hon, nesaf i gyd y byddwn at Dduw; a phan y byddom yn gyfiawn felly, byddwn yn gyfiawn gyda Duw, ac wrth ei fodd.—Y mae dau orchwyl yn cael eu dwyn yn mlaen gan yr Arglwydd o hyd, yn ei holl ragluniaethau yn y byd, sef derchafu y gostyngedig, a bwrw y balch ilawr. Dygwyd Nebuchodonosor, yr Amberawdwr mawryddig, i'r cyfaddesiad hwn am yr Arglwydd, "Efe a ddichon ddarostwng y rhai a rodiant mewn balchder." Dan. iv. 37. Y mae ei lygaid arnynt i'w darostwng; y mae yn eu gwrthwynebu, ac yn eu gwtwar yn ddirmygus. Job xl. 11, 12. Iago iv. 4. Diar. iii. 34; a xxix. 23. 2 Cron. xxxii. 25. Esa. ii. 12. "Pob un a'r a'i derchafu ei hun a ostyngir; a'r hwn sydd yn ei ostwng ei hun a dderchefir." Luc xiv. 11. Job xxii. 29. Diar. xxix. 23. Mat. xxiii. 12. Dyma un o reolau anghyfiawdiol Duw yn ei holl ymddygiad tuag at blant dynion; efe a rodia wrth hon yn ddiwyrni byth. Ni dderchafu efe neb yn nghyfiawnder ei Fab, i sancteiddrwydd a gogoniant, ond yr hwn sydd o'i wix fodd yn ei ostwng ei hun dan alluog law Duw, fel pechadur euog a thlawd. Luc xviii.

14. Mewn meddyliau gwag am danynt eu hunain, a meddyliau mawr am Dduw a'i iechyd-wriaeth, y maent yn cael eu derchafu: y mae pob meddwl croes i hyny yn eu tynu i lawr.—“Y balch a edwyn efe o hirbell.” Salm cxxxviii. 6; hyny yw, ni chaiff byth ddyfod yn agos ato. Y mae yn hirbell oddiwrth ei ffafur a'i heddwch; ac ni ddaw byth yn nes tra y byddo yr agwedd hono ar ei ysbryd. Ni chais y balch, ac ni oddef Duw i hyny fod.—“Yn y peth yr oeddent foleh o hono, yr oedd efe yn uwch na hwynt.” Exod. xviii. 11. Yn eu duwiau, eu doethineb, eu galluoedd, &c. yr oedd Duw o blaid ei bobl yn uwch na'r Aiphtiaid. Y mae Duw, yn gyffredin, mewn modd neillduol, yn taffu diystyrwch ar y pethau hyny y mae dynion yn ymchwyllo o'u plegid. 1 Sam. ii. 3. Neh. ix. 10, 16. Job xi. 11, 12. Luc xxi. 1.

BALM, math o studd, neu lŷd gwerthfawr, a ddyferai allan o bren o'r enw. Yr oedd helaethrwydd o hono yn mynydd Gilead; ac yroedd y lle yn enwog iawn o'i herwydd. Y mae y gair *Heb.* בַּלְמַת yn tarddu oddiwrth yr un gwreiddyn a'r gair *craig*, ac yn arwyddo, *rhwyng* yn *nghyd*, *crufhau*: oddiwrth ei natur gryfhaol, ei effeithioldeb, a'i anffaeledigrwydd i gadarnhau, i iachâu, ac i rwyng yn nghyd friwiau, archollion, a brathiadau gwenwng. Yr Arabiaid a'i gwerthent i'r Aiphtiaid. Gen. xxxvii. 25. Ei liw ar y cyntaf sydd ledwyn, a chweddi hyny yu wyrdd; ond pan elo yn hen, try yn lled felyny, yn debyg i fêl. Ei ffas sydd chwerw, eithr ei arogl yu bêr; ac arferir ef i bêr-arogli cyrff meirwon. Yr un gair *Heb.* בַּלְמֶת a gyfieithir *triagl* yn Jer. viii. 22; a li. 8; ac yn Ezec. xxvii. 17. Nid ydynt yn cyfrif llai rhinwedd yn balm Brazil, Ybaen Newydd, a Pheru, nag oedd yn balm Gilead gynt. Edr. TRIAGL.

BALLEG-RWYD (ball), rhwyd bysgota, rhwyd dynu; math o rwyd a gwaelod fel sach iddi. Y gair *Heb.* בַּלְלֵג a rwydda, peth wedi ei grebachu, neu ei gyfyngu yn nghyd; ac fely yn sier o ddwyn ei helta yu llwyddiannus i law. Edr. AROGL-DARTH.

BANER (ban), *Saes.* BANNER. Y gair *Heb.* בַּנֵּיט a gyfieithir weithiau *lluanau*, weithiau *baner*. Num. i. 52. Salm xx. 5, 6, 7, &c. Y mae baner yn arwydd i gaerlu, cyfarwyddo, a chefnogi milwyr, ac i ddangos eu gwersyllfa. Rhydd teithwyr diweddar i'r gwledydd hyny hanes neillduol am fanerau dwyreiniol, a'r defnyddioldeb o honynt. Yn Arabia, a'r gwledydd cymydogathol, y maent yn dewis, yn gyffredinol, teithio yn y nos, oblegid poethder dirfawr yr haul yn y dydd. Iochelyd anhrefn yn eu minteioedd yn cydynddaith, y mae i bob gosgordd (*cotter*, fel y galwant hwy) ei gwahanol arwydd o amryw olenadau, yn cael eu dwyn ar drostan uchel, nid annhebyg i stôf haiarn, yn mha un y mae coed sychion yn cael eu llosgi i oleuo. Y mae i

bob gosgordd ei throstan, a'i harwydd penodol ei hun. Y mae deg neu ddeuddeg o'r goleuadau, mwy neu lai, weithiau ar yr un drostan. Y maent, hefyd, wedi eu gosod mewn gwahanol ddull yn gystal ag yn amrywio o ran rhifedi; rhai yn hirgrwn, ar ddull porth; eraill yn daironglog, neu fel y llythren N nen M, &c. Y mae yr arwyddion mor wahanol oddiwrth eu gilydd, fel y gall pob un wybod, yn y nos, i ba osgordd y mae yn perthyn. Y maent yn cael eu dwyn o flaen y minteioedd, ac yn cael eu gosod i lawr yn y man lle y maent i werylltu, eyn y delo y fintai i fyny; ac yn cael eu gosod ychydig oddiwrth eu gilydd. Y maent yn cael eu dwyn, hefyd, y dydd, heb oleu, a'u gwahanol ddull, a'u hamrywiol rhifedi, yn eu gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd yn ddigonol. Heb y cyfryw arwyddion, nis gallasai, heb anhrefn mawr, tof luosog gyd-deithio. Gellir meddwl, gan hyny, fod y gair בַּנֵּיט yn arwyddo *baner ddysglaer*, *oleu*. Yr oedd i lwyth Judah, Reuben, Ephraim, a Dan, y rhai oeddent yn gwersyllu yn yr anialwch, o du y dwyrain, dehau, gorllewin, a gogledd, un o'r llumanau goleu hyn, yn perthyn i bob un o honynt. Num. ii. Yn cyfiriad at hyn y dywed y Saluwydd, “Yn enw ein Duw y banerwn.” Salm xx. 5. *Heb.* Teithiwn a gwersyllwn, nos a dydd, yn enw ein Duw, a'n hyder aruo, ac ar ei amddiffynfa i ni; awn yn mlaen yn ðon, yn ddiarswyd, yn amlyg i bawb, ac yn finteioedd cariadus, yu amddiffynfa yr Arglwydd. Salm lx. 4.—Y gair, hefyd, a rwydda y llusern, neu y lamp a fyddai yn cael ei dwyn o flaen y gwr a'r wraig ieuanc, yn yr hwyr, ddydd eu priodas. “Efe a'm dug i'r gwindŷ, a'i faner drosof ydoedd gariad.” Can. ii. 4.—“Fy anwylyd sydd wyu a gwridog, yn rhagori ar ddeng mil.” *Heb.* yu *fanerog*, neu yn ardewynu yn ddysglaer a deng mil o lampau, fel priodfab wedi ei amgylchu a deng mil o lampau. Can. v. 10. Dywedir fod yr eglwys yn “ofnadwy, fel llu banerog,” neu yn or-ddysglær, fel morwynion, yn geinwedd ac yn llewyrchus yn ngolen y llusernau priodasol. Byddai y gwisgoedd ardderchog, arferedg ar y cyfryw achosion, yn adlewyrchu goleuni y lamp yn ddysglaer iawn. Can. vi. 4, 10.

Gosodir yr Arglwydd Iesu allan wrth yr enw hwn. Esa. xi. 12; a xlix. 22; a lxiii. 10. Y mae efe, fel baner, wedi ei dderchafu yn uchel; y mae yn ddysglaer ogoneddus, yn rhagori ar bawb o ran ei berson, ei awyddau, ei doniau, a'i radau, &c., yn arwydd i gaerlu ei holl bobl ato, ac at eu gilydd; yn eu gwahaniaethu oddiwrth bawb eraill: yn gyfarwyddwr, yn ddyddianwch, ac yn iachawdwriaeth gyflawn, dragywyddol, iddynt. Ynddo ef y mae cyf-iawnder a neith; am hyny, ato of y deuir. Esa. xlv. 24.—Y mae y faner hon yn cael ei chodi gan yr Arglwydd i'r cenedloedd, pan y byddo Crist Iesu yn cael ei bregethu iddynt, yn awyfoldde ei Berson, a chyfawnder ei aberth,

ei swyddau, a'i ras; a than y faner hon y maent yn gorchfygu eu holl elynion. Ni chy-meir byth mo'r faner; ni saif un gelyu yn ei hwyneb; ac ni chyll neb y dydd y sydd yn ymladd dan. Baner ydyw i bechaduriaid i gynnwll ati; ac y mae yn iechydwrtaeth gyflawn iddynt, a thragywyddol. Dyma y faner a roddodd Duw i'r rhai a'i hofnant; trwy ymlyniad wrtho, fydd ynddo, a rhodiad addas i'r efengyl, hwythau a fyddant fel baner wedi ei derchafu yn ogoneddus, ac yn fuddugoliaethus, ar ei holl dir ef, yn annogaeth i eraill gyrchu ato, a glynu wrtho o lwyfryd calon. Zech. ix. 16. Salm lx. 4. Mat. v. 14—16.

"A Moses a adeiladodd allor, ac a alwodd ei henw (יהוה נסיון) JEHOFAH NISI;" sef JEHOFAH yw *ty maner*. Exod. xvii. 15. Cyn-naliwyd dwylaw a gwialen Moses i fynd, fel y mae milwyr yn arferol gynnal eu banerau yn mesur yr ymladdfa. Y mae y banerau hyn yn dwyn arwydd-luniau y wlad: dywedir fod y milwyr yn ymladd dan y faner hono; sef dan gyfarwyddyd ac er amddiffyniad y llywodraeth hono. Felly yr ymladdodd Israel dan gyfarwyddyd Duw, ac er amddiffyniad ei wirionedd; ac felly y daeth yr enw JEHOFAH yn arwydd-lun ar faner yr holl gynulleidfa. Dan ei gyfarwyddyd yr ymladdasant, ac yn ei enw a'i nerth y gorchfygasant—pob un yn cydnabod nad ei eiddo ei hun oedd, ond milwr JEHOFAH.

BAR (bâr), trallod, digofaint, llid, irllonedd, gŵyth.

Bechaduriaid mawr eu bar. E. Fryx
Rhau o'th iaeth, a rhan o'th fur. *Diar.*

BARA, *Heb.* בָּרָה (*bara*) *Gr.* βρωμα (*broma*). Bara gwyn; bara canrhyg; bara rhyg; bara haidd; bara ceirch; bara coch; bara oeped; bara peilliad; bara man-gan, sef bara gwyn; bara cri, a bara croyw, sef bara heb surdoes; bara surdoes; bara plymrhyd; bara chwilog; bara gwersyll; bara planc, bara llech, a bara greiddell; bara gosod, sef bara dangos; bara miod; bara lawr, a bara lasan. Yn iaith yr ysgrhythrau, arwydda bara, pob math o ymborth angeurheidol at gynnaluaeth. Gen. iii. 19; a xxviii. 20; a xlvii. 19. Mat. iv. 4; a vi. 11.—Mae y manna yn cael ei alw, bara o'r nef—bara angelion. Exod. xvi. 4, 15. &c. *EDR. MANNA.*—Y mae Crist yn ei alw ei hun, "Bara Duw, yn dyfod i waered o'r nef, ac yn rhoddi bywyd i'r byd." Ioan vi. 33. Bara Duw ydyw; Duw a'i trefnodd ac a'i parotodd; Duw sydd yn ei roddi i bechaduriaid, ac yn eu nerthu i ymborthi arno. Nid o'r ddaear, fel ein bara cyffredin, y daeth, i gynnal ein bywyd daearol yma yn y byd; ond o'r nef y daeth; yn dangos mawredd a dwyfoldeb ei Berson; ei ras a'i gariad mawr, yn darostwng ei hun atom. i ddyoddef a marw d osom, fel y byddai yn fara, sef yn ymborth ysbwydol, yn rhoddi grym, cynnaluaeth, a byddauwch i bechadur cuog, yn wrneb ei holl

drueni. Crist croeshoeliedig yw y bara bywiol, yr hwn sydd yn rhoddi bywyd i bawb a ymborthant arno trwy fydd. Beth ond y cyf-iawnder a weryd rhag angen, a ddichon roddi cryfder a dyddanwch i bechadur enog? Nid ydyw hwnw i'w gael yn un lle ond yn yr Iesu. Ymborthi arno yw credu yuddo. Y mae credu ynddo, fel ymborthi ar fara iachus, yn rhoddi hyfrydwch, adnewyddiad, grym, a dyddanwch annbraethol. Y mae pob peth ynddo yn fara i'r sawl sydd yn gwir greu yuddo:—ei abent, ei iawn, ei eiriolaeth, ei fuddugoliaeth, ei gariad, a'i ras, &c. Nid oes dim arall, ond efe, i fod yn wir ymborth cynnaluaethol i bechadur. Ni all dyn ymborthi arno ei hun, er llesad; nac ar ei ras, a'i gyfuron; canys y mae angen ymborth ar ras, a Christ yw ei ymborth. Yn lle porthi, ni wna y byd, a'r pethau sydd yn y byd, ond gwanychu, blino, gofidio, a thwylo pawb sydd yn y gynnaluaeth. Ond am Grist, y mae ei gnawd yn fydd yn wir, a'i waed yn ddioid yn wir: "Y bara a roddaf fi yw fy nghnawd, y hwn a roddaf dros fywyd y byd:—a'r neb sydd yn bwyta o'r bara hwn (sef yn credu yn Nghrist, adn. 47), a fydd byw yn dragywydd." Ioan vi. 51, 58; a iii. 15; a x. 9; a xiv. 6, 11. i. 6.—"Porthiaist hwynt â bara dagrau;" sef â dagrau yn lle bara, neu yr oedd eu bara wedi ei fwydo mewn dagrau; dagrau oedd eu bywyd a'u diod. Salm lxxx. 5.—"Canys bara i ni ydynt;" Num. xiv. 9; hyny yw, dyfethwn hwynt, fel y mae dyn yn dyfetha bara wrth ei fwyta. "Efe a fwyty y cenedloedd ei elynion," medd Balam. Num. xxiv. 8. "Ysasant Jacob;" Salm lxxxvii. 7. *Heb.* *bywtant* Jacob. "Y rhai sydd yn bwyta ty mhobl fel y bwytaut fara." Salm xiv. 4; a liii. 4. "Dyfetha, gan hyny, yr holl bobloedd;" *Heb.* *byta* yr holl bobloedd." Deut. vi. 16. Geill y geiriau, "bara i ni ydynt," arwyddo helyd, y byddai holl gyfoeth y Canaanuaid yn eiddo iddynt, ac yn gynnaluaeth presenol, ac yn rhoddi cyfleusterau iddynt rhagllaw. Bara dynion, *Edr. GALARWYR.* Bara gofidiau, *Edr. GORID.* Tori bara, *Edr. SWPER, TORI.* Bara dangos, a bara gosod, *Edr. GOSOD.*

BARABBAS, *Bapaβας* [*ma* y *tud*], lleidr a sleiddiad: yr hwn oedd yn garcharor pan oedd Iesu i gael ei groeshoelio; ac a ddewiswyd gan yr Iuddeuon, yn lle Crist, pan ofynodd Iŷtat iddynt pa un o'r ddau a fyuent hwy ei oliwng yn rhodd. Ioan xviii. 40.

BARBARIAID. Rhaidai y Groegiaid a'r Rhufeiniaid gynt yr enw hwn ar bob alltud nad oedd o'u cenedl Lwyr, neu na fedrai siarad eu hiaith yn byawd. Nid oedd yr enw yn arwyddo dim mwy nag *alltud*, heb un math o ddirmyg yn nglynu wrtho, fel yn bresenol. Y gair *Heb.* בָּרָה a gyfieithir *βαρβαρος*, gan y LXX. a arwydda *estron*, un heb ddeall yr iaith sanctaidd, na chlyfraith sanctaidd Duw. Mae holl ddyntolryw yn gynnwysedig, gan yr apostol

Paul, yn y geiriau Groegiaid a Barbariaid. Rhuf. i. 14. Nid oes gwahania th yn Nghrist rhwng y naill na'r llall; y mae Crist yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl yn rhydd ac yn rhad i bob cenedl, ac yn anfeidrol ddigonol iddynt oll. Col. iii. 11.

BARCER, *Gr. Βαρκευς (burseys) Saes.* **BARKER, TANKER**: cyffeithydd erwyn, lledrwr. —“Gydag un Simon, barcer;” sef lledrwr. Act. ix. 43; a x. 6, 32. Y mae scyllfa, galwedigaeth, ac amgylchiadau pawb yn gwbl atnal-yddus i'r Arglwydd; ac nid ydyw un alwedigaeth gyfreithlon yn ddianrhydedd i neb.

BARCUD (bar-cud), *Cor. BARCUDD; Arm.* **BARCUT**: aderyn aflan dan y d-leddf, vsglyf-aethus, trwm ei gorff, craff ei olwg. Y mae yn ddigon adnabyddus yn Mrydain. Lef. xi. 14. Dent. xiv. 13. Job xxviii. 7.

BARF-AU (bar), *Llad. BARBA*: gen gnu, blew yr en. Y mae yr arferion a'r defodau yn nghylch y farf yn dra gwahanol yn yr amrywioledydd. Y mae llawer o grefydd y Tartariaid yn gynnwysedig yn nhriniaeth eu barfau. Buont yn hir mewn rhyfel gwaedlyd i'r Persiaid, er eu bod o'r un fydd mewn pechau eraill, am na thrinient eu barfau yr un fath a hwy. Yr oedd y Groegiaid yn gwisgo eu barfau hyd amser Alexander. Dywed Plutarch iddo orfhymin i'r Macedoniaid eillio eu barfau, rhag i hŷd eu barfau fod yn fanteisio i'w gelynon wrth ymladd & hwynt.—Dywed Pliny na ddarfuo i'r Rhufeiniaid ddechreu eillio eu barfau hyd y flwyddyn yn ol sylaenu Rhufain 454, pan ddygodd P. Ticinus haid o eillwyr drosodd o Sicily. Scipio Africanus a ddechrenodd y ddefod o eillio bob dydd. Yr oedd Amerawdwr Rhufain yn eillio hyd Adrian, yr hwn a ddewisodd i'w farf dyfu i galdio y creithiau oedd ar ei wyneb. Yr oedd y bonedigion yn mynu eillio eu plant y tro cyntaf gan rai o'u cydradd, neu uwch radd; ac yr oedd yr eillwyr trwy hyn yn eu mabwysiadu.—Y ddysgyblæth yn nghylch barfau eglwyswyr sydd wedi bod yn amrywioled; weithiau parwyd iddynt eu gadael i dyfu, am y byddai eu heillio yn eu gwneyd yn rhy fasw a merchedaidd; brydiau eraill, rhaid eu heillio, am y byddent yn ymfalchjo o'u barfau hirion. Bu dadl fawr a hirfaith rhwng Eglwys Groeg ac Eglwys Rhufain yn nghylch defod y barfau.—Y mae barf hir yn arwydd o alar mewn rhai gwledydd, ac i'r gwrthwyneb mewn gwledydd eraill. Hoff iawn gan y Chineaidd farfau hirion. Yn mhlith y Tyrciaid y mae yn fwy gwaradwydd iddynt gael tori eu barfau, nag ydrw ffangellu yn gyhoeddus yn ein plith ni.—Yr Iuddewon a wisgant eu barfau ar yr en, ond nid ar y wesus uchaf, na'u gruddiau. Yr oedd eneinio y farf yn hen ddefod yn mhlith yr Iuddewon a'r Rhufeiniaid; ac y mae felly eto yn mysg y Tyrciaid. Dywed Chrysostom, y byddai yn arferiad yn mhlith breninoedd

Persia blethu eu barfau yn nghyd ag edarf anr; a rhai o freninoedd Ffrainc yr un modd a arferent foglymu eu barfau ag aur.—“A llaw ddeheu Joab a ymafodd yn marf Amasa i'w gusanu.” 2 Sam. xx. 9. Dywed Thevenot y barna y Tyrciaid yn sarhad ac amnharch mawr i ymafydd yn marf neb ond i'w gusanu, yr hyn a wnant yn aml. Eillio y pen a'r farf, neu hanner y gwallt a hanner y farf, a gyfrifid yn sarhad ac yn ddirmyg mawr yn mhlith yr Iuddewon. Felly y gwnaeth Hanun & chenau Dafydd. 2 Sam. x. 4, 5. 1 Cron. xix. 5.

BAR-IESU, *Βαρνησους [mab Jesus]* swynwr Iuddewig hynod yn Cyprus, yr hwn oedd yn gwrthwynebu Paul a Barnabas, a geisiodd rwystro Sergius Paulus i dderbyn athrawiaeth yr efengyl, eithr a darawyd & dallineb trwy law Paul. Act. xiii. 6. Y rhaglaw, yr hwn oedd yn dyst o'r wyrth yma, a ennillwyd i'r dydd. Y mae Luc yn ei alw ef Elymas; yr hyn, yn Arabaeg, sydd yn arwydd *swynwr*.

BARLYS (bar-lyss), *Heb. בָּרְיָ (bar) Saes.* **BARLEY**: haidd; yr hwn a gyfeithir yd yn Gen. xli. 35, 49; a xlii. 3. Jer. xxiii. 28. yd bara. Y gair *Heb.* arwydda, *yd wedi ei buru*.

BARNABAS, *בָּרְנָבָא [mab d. d. lanwoh]* dysgybl Crist, a chytaill Paul. Cafodd ei eni yn Cyprus; ond yr oedd ei achau o lwyth Lefi. Ei enw priodol oedd Josep, neu Joseph; ond wedi ei ddychweliad at Gristionogaeth, chwanegwyd yr enw Barnabas ato, yn arwyddo *mab dydanuch*. Act. iv. 36. Gwerthodd y tir oedd ganddo, ac a osodd yr arian wrth draed yr apostolion. Y mae rhai yn meddwl iddo gael ei ddygiad i fyny yn Jerusalem, dan y dysgawdwr mawr Gamaliel. Amser ei ddychweliad nid yw hysbys; ond yn gyffredinol y mae yn cael ei gyfrif yn un o'r deg dysgybl a thriugain. Efe a ddug Paul at yr apostolion yn Jerusalem, pan oeddent yn ofni ei dderbyn, ac a sicrhaodd iddynt wirionedd ei ddychweliad. Act. ix. 26, 27. Ar ol ei ymadawiad oddiwrth Paul (pen. xv. 39) dywedir iddo fyned i'r Ital, a phlanu eglwys yn Milan; dywedir hefyd iddo oddef merthyr-dod yn Salamis.

BARN (bar), dedfryd ynad. *Barn dremyg*, sef barn ofer.

Rhydd barn i bob. *Diar.*

1. Brawdriaeth, ynadiaeth. 1 Bren. iii. 28.—2. Doethineb, pwyll, a synwyr, yn galluogi dyn i ddsbarthu rhwng iawnder a cham-wedd. Salm lxxii. 1.—3. Y cosbedigaethau, y rhai y mae Duw yn eu rhoddi ar ddyinion am eu pechodau. *Diar.* xix, 28. *Ezec.* xxx. 14.—4. Llywodraeth ysbrydol ar y byd; yr hyn a roddwyd gan y Tad i Grist y Cyfryngwr. Ioan v. 22; a ix. 39.—5. Ceryddon a thralod, y rhai y mae Duw yn eu dwyn ar ei bobl, er eu profi a'u haddysgu. 1 Pedr iv. 17.—6. Cymedroldeb Duw yn ceryddu ei blant. Jer. x. 24.—7. Gwaith y dydd olaf, yn yr hwn y

gwir brofir pob dyn, a phob gweithred. Preg. xii. 14. Judas 6.—8. Deddfau a gorchymynion cyfiawn Duw. Salm cxix. 7, 10.—9. Y gosb-edigaeth a roddwyd ar Grist am ein pechodau ni. Esa. liii. 8. Act. viii. 33.—10. Athrawiaeth yr efengyl, neu air Duw. Mat. xii. 18. Salm cxix. 7, 20.—11. Cyfiawnder ac uniondeb. Esa. i. 17. Luc xi. 42.

BARNU (bar), 1. Profi a phenderfynn achos. Y dull y rhoddid deddfyd sydd wahanol yn y naill wlad oddiwrth y llall. Y barnwyr Iuddewig a roddent eu deddfyd trwy ddywedyd wrth y cyhuddedig, *Yr ydwyf yn euog*, neu *yr ydwyf yn ddieuog*. Y Rhufeiniaid a wnaent trwy *fwyr amryw* lechau i mewn i giat, wedi eu harnodd *Ag A*, os byddai y cyhuddol yn cael ei ollwng yn rhydd: ond *A C*, os condemnid ef i oddaf coab. Rhai o'r Groegiaid a roddent arwydd o ollyngdod trwy roddi careg wen i'r cyhuddol: ond os careg *ddu*, byddai yn arwydd o golffarn. At hyn, ysgatfydd, mae y cyfeiriad yn Dat. ii. 17. Neu, ynte, at y ddefod yn eu chwarynyddiaethau o roddi i'r gorchestwr buddugoliaethus ryw addurn anrhydeddus *A'i enw arno, i'w wisgo yn gyhoeddus yn en gwleddoedd, &c.* A hyn y cytuna y geirian, "Yr hwn sydd yn gorchfygu, y rhoddaf iddo gareg web, ac ar y gareg enw newydd," sef enw yn ei gofrestru gyda'r gorchestwr buddugoliaethus, yr hwn nad oedd yn feddiannol o hono o'r blaen. Gwel Grotius, Hammond, a Vitringa.—2. Deall mater; felly mae y dyn ysbrydol yn "barnu pob peth, eithr efe nis bernir gan neb;" mae ganddo y fath brofiad dwys o bethau ysbrydol, na *fwyr* y dyn anianol ddim oddiwrtho. 1 Cor. ii. 15.—3. Cyfrifiad sobr, pwyllus. Act. xvi. 15.—4. Rhag-farn. Mat. vii. 1. Mae y dyn ysbrydol, yn ngoleuni Ysbryd Duw, ac yn arych yr efengyl, yn canfod pethau yn uniawn ac yn gywir, yn ol yr hyn ydynt yn wirioneddol, ac nid mewn ymddangosiad yn unig; am hyny y mae yn gallu eu barnu.—Nid yw Crist "yn barnu wrth olwg ei lygaid, nac wrth glywed ei glustiau;" nid yw y gwneuthur cyfrif o ddynion a phethau, neu yn rhoddi deddfyd wrth yr olwg allanol yn unig. Esa. xi. 3.—*Y saint yn barnu y byd*—*barnu angelion*: y maent yn awr yn condemnio drygion y byd *A'u* proffes *A'u* hymarweddiad sanctaidd: yn y dydd olaf, hwy a gydsyniant *A* chondemiad dynion ac angelion drwg. Edr. SAINT. 1 Cor. vi. 2, 3; a v. 12, 13. Exod. xviii. 21. Salm xlix. 14. Dan. vii. 22. Mat. xii. 41, 42; a xix. 28. Luc xxii. 30. Heb. xi. 7. 1 Thea. iv. 17. Dat. ii. 26, 27; a iii. 21; a v. 10; a xv. 3; a xvi. 6; a xx. 4, 10.—*Bernir y saint yn ol dynion yd y caud*, ac y maent yn hyw, er hyny, yn ol Duw yn yr ysbryd, pan y ceryddir hwynt yn allanol yn y caud am bechod, neu yr erlidir hwynt gati annuwiolion; ond, er hyny, ynghanol yr holl bethau anhyfryd hyn, maent yn yr ysbryd yn

byw yn nghymdeithas Duw, a dyddanwech yr Ysbryd Glan. 1 Pedr iv. 6. 1 Cor. v. 5. Heb. xi. 1 Cor. xi. 31, 32.

BARNR—**WYR** (barn-gwr), brawdwr, ynad, beirniad.—1. Un a fyddo yn profi achosion, ac yn penderfynu materion, ac yn rhoddi deddfyd ar y rhai cyhuddol. Salm ii. 10.—2. Duw ydyw gwir reolwr, a phrofwr pob achosion, a barnwr pawb. Heb. xii. 23. Gen. xviii. 25. 3. Crist a elwir y *Barnwr*: efe a ordeiniwyd gan Dduw i brofi cyflwr a gweithredoedd pawb; ac i roddi y ddeddfyd arnynt o dragywyddol drueni, neu dragywyddol ddeddyddwch. 2 Tim. iv. 1, 8. Y mae yn angenberidol fod barnwr wedi ei gymhysro *Ag awdurdod, doethibeb, gwybodaeth, gwroldeb, bywiogwydd, didueddrwydd, ac iawnder*. Mae Crist yn gyflawn o'r cymhwysdara hyn; ac felly y mae yn gwbl anrhydeddus yn ei swydd oruchel hon.

BARNRWYR, y swyddogion penaf, y rhai yn achlysurol a farnent Israel; o amser Josuah hyd amser Saul. Nid oedd olynol ddilyniant rheolaidd o honant; ond gwaredwyr achlysurol oeddent, wedi eu codi gan yr Arglwydd o amrywol lwythau a theuluoedd, i waredu y genedl odditan isauau trymion gorthrymwr, i weini cyfiawnder a barn, ac i ddiwygiu y wlad. Nid oeddent yn cymeryd atynt fawrhydr breninol, nac yn arfer awdurdod costlaw; afradus, a beichiol; eto yr oeddent yn rhaglaniaid uniongyrchol dan **JEHOFAH**, brenin Israel. Tebygol, pan nad oedd barnwr, fod y Lefaid, yr henuriaid, a'r swyddogion cyffredin, yn nghyda'r arch-offeiriad a'r offeiriad, yn trefnu achosion yr amrywol lwythau, ac yn gweini barn a chyfiawnder wrth gyfraith Moses, yn ol y byddai achosion yn gofyn; a phan yr oedd barnwr, ei fod ef yn blaenori arnynt, ac yn arlywio yn eu plith.

Y farn gyffredin yw mai Samuel, y diweddaf o'r barnwyr, a ysgrifennodd y llyfr a elwir, yn ol yr enw Hebraeg arno, **LLYFR Y BARNRWR**: mae yn ymddangos yn o eglur iddo gael ei ysgrifenu yn amser teyrnasiad Saul. Mae y geirian a arferir yn aml, "Yn y dyddiau hyny nid oedd brenin yn Israel," (pen. xvii. 6; a xix. 1; a xxi. 25), yn arwyddo fod brenin yn Israel pan gyfansoddwyd yr hanes; ac eto, ymddengys fod y Jebusiaid yn meddiannu Jerusalem (Pen. i. 21.) o ba le y bwriodd Dafydd hwynt allan. Cawn ynddo hanes Israel o farwolaeth Josuah hyd yn agos at amser genedigwaeth Samuel, oddiamgylch i dri chan mlynedd (290 medd y Dr. F. Roberts), Mae amrywol gyfeiriadau at y llyfr hwn yn yr Hen Destament a'r Newydd. 1 Sam. xii. 11. 2 Sam. xi. 21. Neh. ix. 28. Salm lxxxiii. 9—11. Esa. ix. 4; a x. 26. Act. xiii. 20. Heb. xi. 32. Y mae yn dra sier ei fod yn rhan o'r llyfr sanctaidd y byddai Crist a'i apostolion yn cyfeirio yn wastadol ato. Gan y daw y defnyddiau cynnwysedig yn y llyfr

hwn i mewn eto dan amrywiol enwau, nid oes achos ymhelaethu yn bresenol.

Heblaw yr esbonwyr cyffroddin ar yr holl Feibl, ysgrifonodd yr awdwyr canlynol ar lyfr y Barwyr yn neillduol—Richard Rogers, Arthur Jackson, James Forester, John Mayer.

BAR-AU (bar), bollt, trosol: trosol glo, attalydd: attalfeydd. Esa. xlv. 2. Galar. ii. 2. Salm cxlvii. 13.—“Disgynant i farau y pwll, pan fyddo eu cyd-orphwysfa yn y llwch.” (Job xvii. 16.) Disgynant i farau y pwll, rhwng y trosolion, neu yr elor, ar yr hon y dygir cyrff y meirw i’w beddau. Neu, disgynant i byrth y bedd; y barau a’r rhai y byddant yn sicrhau y pyrth; yn cael eu rhoddi am y pyrth. “At i byrth y bedd.” Esa. xxxviii. 10. Y bedd yw carchardy aneu: y tŷ a ddarparwyd i bob dyn; lle y ceidw eise ei garcharoriau yn ddiogel hyd foreu yr adgytodiad.

BARSABAS, בַּרְסַבָּאס [mab y llw] cyfnewyd of Justus. Tebygol ei fod yn un o’r deg dysgybl a thringain. Eise oedd un o’r ddau a neillduwyd i fwrw coelbren arnynt, am tm i fod yn apostol yn lle Judas; cithr y coelbren a syrthiodd ar Matthias. Act. i. 23.—2. Cyfnew dysgybl arall. Act. xv. 23.

BARTHOLOMEUS, Βαρθολομαῖος [mab Ptolomy] mab Tolmai, un o’r deuddeg apostol. Mat. x. 3. Nid yw loant yn crybwyll am enw Bartholomeus, ond Nathanael; ac nid yw yr ehangylwyr eraill yn crybwyll am enw Nathanael, ond Bartholomeus. Megys y mae Ioan yn enwi Philip a Nathanael yn nghvd, felly y mae y lleill yr enwi Philip a Bartholomeus. Tebygol iawn mai yr un dyn oedd y ddan enw: megys y mae llawer eraill. Ar ol iddo aros oodenta Jerusalem yr nghylch dennaw mlynedd, dywedir iddo fyned i’r India Ddwyrainol. O’r dwyrain dywedir iddo deithio i Lycaonia; ac yn y diwedd, blingwyd ef yn fyw gan yr Albaniaid; wedi hyny croeshoeliasant ef a’i beai lawr.

BARTIMEUS, Βαρτιμαῖος [mab Timaeus] cardotyn dall o Jericho; a iachawyd gan ein Hiachawdwr yn ei daith i Jerusalem. Marc x. 46. Yn hanes y cardotyn dall hwn y mae taerneb ffydd, a thiriondeb a graslonrwydd yr Arglwydd, yn hynod f’w gweled. Nid oedd boibl rhoddf taw ar y naill, nac attal trugaredd feddygiaethol y Hall. Iachaoedd ef gyda dwyfol awdurdod yn y fan. Y mae ansawdd gwir ffydd, a’i heffeithiau bendigedig, i’w gweled yn tra eglur yn y dull tlawd hwn. Gyferbyn a’i ddallineb ei hun, y mae ei olwg ar berson, swydd, a graslonrwydd yr Arglwydd lesu i’w iachau. Yr oedd yn ei adnabod o ran dirgelwch ei Berson, fel Duw-ddyn: yr oedd yn credu am dano mai y Messiah addawedig ydoedd; yr oedd yn gweled cwbl addasrwydd ynddo i’w gyflwr gwael, fel dall a thlawd; clywodd ddarlenn yn y synagogau am y Messiah; y byddai iddo, pan y deuai,

agoryd llygaid y deillion. Esa. xxxv. 5. Y mae gan hyny, yn llefan arno mewn ffydd, nes y safoll yr Iesu, ac y rhoddodd iddo y fendith yr oedd yn ei gofyn. Rhoddodd y cythraul yn nghalonau llawer i’w goryddu, a pheri iddo dewi; yntau a lefoli yn fwy o lawer. “Mab Dafydd, trugaria wrthi.” Y mae yn dra thebygol ei fod yn agos i lwfrhau pan y safodd yr Iesu, a: yr archod i ei alw; canys hwy a ddwedasant wrtho, “Cymer gaeon, cyfod: y mae eise yn dy alw di.” Fel y mae hanes y cardotyn yn dangos ansawdd gwir ffydd, felly mae hanes ei iachad yn amlygu dwyfoldeb Person y Messiah, ei allu, ei dosturi, ei ostyngedeiddrwydd, a’i barodrwydd i gynnorthwyo y tlawd a’r anghenus pan lefont arno. “Dos ymaith, dy ffydd a’th iachaoedd.” Nid, aros ychydig, nes y byddo genyf well hamdden i wrando arnat; neu, dos ymaith, a thyrdd ataf ryw amser arall: nagé; ond, dos ymaith a chyflawn fendith ac iachad gyda thi. “Yr y man, fe gafodd ei olwg.” Pwy ond y dall na wél yn yr hanes, ddwyfoldeb Person yr Iesu, a’i hoflder i drugarhau? Edr. DEILLION.

BARUC, בְּרֻךְ [bendigedig] mab Neriah, ac w’r Maseiah, o lwyth’ Judah, dysgybl ac ysgrifenydd Jeremiah; yr hwn, trwy ymlynu wrth ei feistr; a gafodd erlidiau creulawn. Jer. xxxvi. Aeth gyda’r prophwyd i’r Aipt; ar ol marwolaeth Jeremiah, ciliodd, medd rhai, i Babilon; ac a fu farw yno, yn y ddeuddegfed flwyddyn o’r caethiwed. Nid yw y llyfr a enwir Baruch, yn yr Apocrypha, ond twyll, ac enw gosod a roed arno; canys dywedir iddo ei ysgrifenu yn Babilon, ac yntau ar yr un pryd yn Judea.—2. Mab Zabbai, yr hwn, dair gyfarwyddvd Nehemiah, a adeiladodd rau o fur Jerusalem. Neh. iii. 20.

BARZILAI, בַּרְזַלַּי [haiarn] 1. Simeoniaid o Mehola, tad Adriel, gwr merch Saul. 2 Sam. xxi. 8.—2. Gileadiad o Rogelim, yr hwn a boithodd Dafydd a’i lu tra yr oeddent yn Mahanaim. Pan aeth Dafydd yn ol i Jerusalem, Barzilai a’i hebryngodd hyd yr Iorddonen. 2 Sam. xvii. 27; a xix. 31, 40. Gwrthododd tyned gyda’r brenin i Jerusalem, i gymeryd ei gadweidiaeth ganddo, o herwydd ei fod, trwy henaint, wedi colli archwaeth bwydydd a diodydd; ac am na allai glywed, nis gallasai ymhyfrydu dim yn mhêr adain cerddoriaeth. 2 Sam. xix. 31—37.—3. Un o’r offeiriad, yr hwn a briododd ferch Barzilai y Gileadiad. Neh. vii. 63.

BASAN, בָּסָן [newid] un o wledydd brasaf y Canaanait. Yn ei chanol yr ydoedd mynydd Basan yn sefyll, yn terfynu o du y dwyrain ar fynyddoedd Gilead; yr Iorddonen y gorllewin; ar y deheu gan ason Jabhoc; a thir Gestur yn y gogledd. Yr oedd yn wlad enwog iawn am fraser ei phorffeydd, ei phraid l, a’i hanifeiliaid rhagorol. Moses a’i cymerodd

oddiar Og brenin yr Amoriaid, ac a'i rhoddes i hanner llwyth Manasseh. Num. xxxii. Jos. xvii. 1. I Cron. ii. 21, 23. Deut. xxxii. 14. Amos iv. 1. Basan a Charneil a arferir i osol allan wledydd breision, neu gyflwr blodenog gwlad neu eglwys. Nah. i. 4. Jer. l. 19. Mic. vii. 14.—Duw yn dwyn ei bobl o Basan ac o ddvnder y môr, a arwydda, dychweliad yr Iuddewon o gwrthiwd yr Assyriaid, y Caldeaid, y Rhufeiniaid, &c., a gwaredigaeth gwflawn ei bobl o bob cyfyngder a chyni. Salm lxxviii. 22. Er fod mynydd Basan yn uwch, ac yn fwy cribog a sffrwythlawn na mynydd Seion, eto y mae i fynydd Seion ei ragoroldeb. Y mae teyrnasodd y ddaear yn ymddangos yn tra rhagori mewn cyfoeth a mawredd ar eglwys dlawd Crist yn y byd; eto os ysyrw'n holl ragorfreintiau goruchel a gogoneddus yr eglwys, gwelir Seion yn rhagori ar holl fynyddoedd y byd:—"Mynydd Duw ydyw—chwennyhodl Duw drigo ynddo—ie, preswylia yr Arglwydd ynddo byth." Dyma ragoroldeb a dderchafar yr eglwys mewn breintiau a gogoniant uwchlaw pawb, byth. Salm lxxviii. 15, 16. Yn hyn y mae eglwys Crist yn dderchafedig goruwch holl fryniau y byd.—"Paham y llemwch, chwi fynyddoedd cribog?" Chwi fawrion daear, paham y llemwch, y gorfoleddwch, ac yr ymdderchafwch yn eich ymfrost yn erbyn Seion Duw! nid oes un sail safadwy i'ch gorfoledd: ond y mae i Seion wir achos gorfoledd, am fod yr Arglwydd wedi ei dewia, a'i chwennych yn drigfan iddo ei hun. Salm cxxxii. 13, 14.

BASDARDD (bas-ta-dd), un wedi ei eni yn anghyfreithlon, allan o'r ystad anrhydeddus briodasol a chyfreithlon. Mae pob peth sydd yn un & gosodiad Duw, yn dda ac yn hardd; a phob peth nad yw felly, sydd fas, yn isel, ac yn ddianrhydeddus. Oddiwrth y Cymry, tebygol, y cafodd y Saeson y gair *bastard*. Gwel y Dr. Davies. Y gair *Heb.* בָּזָר a arwydda un wedi ei eni yn llygredig, un genrywiol. Y mae agos o'r un ystyr a'r gair Cymraeg.—"Na ddeued basderddyn, na'r ddegfed genedlaeth iddo, i gynnulleidfa yr Arglwydd." Deut. xxiii. 2. Wrth *fasderddyn* yma, deallir, un a fernid felly wrth gyfaith farnedigaethol Duw i'r Israellaid; rhai wedi eu geni yn buteinllyd, nen trwy loegach anghyfreithlon. Lef. xviii. *Basdarddiaid*, neu *seibion y fam*, yn rheulu Duw, yw y rhai y mae yr eglwys yn fam iddynt o ran profes allanol, ond erioed heb eu geni o Ddnw na'u mabwysiadu ganddo. *Basdarddiaid* yw pawb nad ydynt dan oruchwyliaetha dvasgyblaethol, ceryddol, ac amgeledd Ysbryd Duw, yn ol y gair. Heb. xii. 8.

BASGED (basg), cawell; *basged cyrs*, *basged cleddyf*; sef gwain cleddyf; math o lwsr wedi ei blethu o wial, delst, &c. oddiwrth *basg*, plethied-waith. 2 Bren. x. 7. Jer. vi. 9. Cyfieithir dan air Groeg *basged*, sef *ροθινος*

αορις, yn Mat. xvi. 9, 10. Y mae yr Arglwydd Iesu yn eglar yn nodi y gwahaniaeth rhyngddynt; ac felly ein cyfieithwyr nicau a nodasant y gwahaniaeth yno, trwy gyfieithu y cantaf *basgedaid*, a'r diweddar *cawellaid*.—Mewn basged y gollyngwyd yr apostol Paul dros, nen ar hyd, y mur, o Damascus. pan oedd y Damasgiaid am ei ladd. Act. ix. 25. 2 Cor. xi. 33. Gwedi i'n Hiachawdwr borthi pun' mil o wŷr, heblaw gwragedd a phlant, & phum' torth haid a dau bysgodyn, casglwyd o'r briwfwyd gweddill ddeuddeg basgedaid yn llawn. Tebygol fod gan bob un o'r apostolion ei fasged, yn ol arfer yr Iuddewon, yn y rhai y dtgent eu hymborth, &c. ar eu tothiau. Mat. xiv. 20. Marc vi. 43; a viii. 19. Luc ix. 17. Ioan vi. 13. Mat. xvi. 9. Porthodd, dro arall, bedair mil o wŷr, heblaw gwragedd a phlant, & saith dorth ac ychydig bysgod; a chodasant o'r briwfwyd gweddill saith fasgedaid yn llawn. Mat. xv. 37. Marc viii. 8.

BATH, בַּת [*merch*] y mesur Hobreidd mwyaf yn nesaf at eu homer. Degfed ran o omer oedd y bath, ac o'r un faintioli a'r ephah. Mesur gwlybwr oedd, yn cynnwys saith galwyn a phedwar peint o fesur gwin Brytanaidd. *Ezec.* xlv. 11.

BATHSEBA, בַּת שֶׁבַע [*mech y llw*] merch Eliam, neu Anmiel, mab Abitophel, tebygol, a gwraig Urias yr Hethiad. Edr **ELIAM**. Yr oedd hi yn wraig brydferth iawn. Er i'r brenin Dafydd svrthio gyda hi i odineb, y mae ei holl ymddygiad yn ol llaw, fel gwraig i Dafydd, a unam Solomon, yn dangos ei bod yn wraig dduwiol, synwrol; ac iddi lafurio yn ffyddlon i faethu Solomon ei mab yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Gwel Diar. iv. 3; a xxxi. Ymddygodd i Dafydd dri o feibion, heblaw Solomon, sef Simea, Jobah, a Nathan. 1 Cron. iii. 5.

BAWD, BODIAU (awd), *Heb.* בָּוּד bawdfys; y gwrthfys:—*bawd car*, sef darn o bren dan y car:—*bawd y melinydd*, pysgodyn a elwir felly.—Y mae naturiaethwyr yn sylwi yn hynod ar ddoethineb y Creawdwr yn ngwneuthuriai yr aelod hwn o gorff dyn. Y mae yn ei le a'i ysgogiadau yn ateb y dyben o ddwylaw; ac yn gweithredu yn fwy deheu, cyfeus, a chyflym, na phe buasai dwylaw, ac heb fod yn ddim anghyfeudra trwy ei faintioli a'i bwysau i'r aelod. Y mae ei ysgogiadau a'i gryfder yn ateb yn addas i'r pedwar bys eraill i grafangu a dal gafael. Yr oedd gwaith yr offeriaid yn rhoddi gwaed yr aberth dros gamwedd ar fawd y llaw ddeheu, ac ar fawd y troed deheu, yn arwyddo, yn gysgodol, bod angenrheirwydd glanhau ein holl weithredoedd a'n holl gamrau yn ngwaed Crist. Lef. viii. 39; a xiv. 14, 17. 1 Ioan i. 7.

BDELIWM, *Heb.* בְּדֹלַח [*bedolach*]. Y mao rhai yn meddwl mai math o lud ystoraidd ydyw; ond y mae Bochart a Parkhurst yn barnu mai perl, cragenfaen, gem, sydd i b

ddeall wrth y gair hwn yn yr ysgrhythrau; ac nad ydyw y peth a elwir yn bdeiliwn yn ddiweddar yr un a hwnw gynt. Yr oedd y manna yn debyg iddo, a'i liw yn wyn. Exod. xvi. 31. Num. xi. 7.

BECAH, hanner siel. Gen. xxiv. 22. Exod. xxxviii. 26.

BECHER, בכר [*cyntaf-anedig*] 1. Mab Ephraim. Num. xxvi. 35.—2. Mab Benjamin. Gen. xvi. 21. 1 Cron. vii. 6, 8.

BEDAN. "A'r Arglwydd a anfonodd Jerubbaal, a Bedan, a Jephthah, a Samuel," &c. 1 Sam. xii. 11. Nid oes crybwylliad am Bedan yn mhilith barnwyr Israel. Darllen y LXX. yn lle Bedan, Barac; barna eraill mai yr un yw Bedan a Jair, yr hwn a farnodd Israel 22 o flynyddoedd. Barn. x. 3. Yr oedd un Bedan, wyr Machir, ac yr oedd Jair yn an ohliogaeth merch Machir. Eraill a farnant mai talfyriad yw בדרן *Bedan* o בדרן *Ben-Dan*, sef yw hyny, mab Dan, a'i fod yn arwyddo Samson, yr hwn oedd o lwyth Dan.

BEDYDD—AU (bed), ordinhad arbenig a ordeiniodd Crist yn ei eglwys, dan y Testament Newydd. Mae y gair, yn ol y Groeg, yn arwyddocâu *golchi*, yn gyffradinol (Marc vii. 8); ond y mae y golchiad hwnw, ag sydd yn arwydd o gyflwyniad y golchedig i Dduw, yn cael ei alw felly mewn modd neillduol. Y mae amryw olchiadau yn cael sôn am danynt yn yr Hen Testament; megys Jacob a'i deulu yn ymolchi cyn eu dynesu at Dduw yn Bethel. Gen. xxxv. 2. Yr Hebreaid, cyn iddynt nesau i ymgysfammodi â Duw yn Sinai. Exod. xix. 14. Aaron a'i feibion, cyn eu cysegrriad i'r offeiriadaeth. Exod. xxix. 4. Byddai yr Iuddewon, ar ol enwaedu ar eu proseltytiaid, yn eu golchi mewn dwfr.—Daeth Ioan, mab Zacharias, yn pregethu bedydd edifeirwch er maddeuant pechodan. Cyn i Grist ddechreu ar waith y weinidogaeth, yn gyhoeddus, cafodd ei fedyddio gan Ioan yn aion yr Iorddonen, megys y cafodd Aaron, yn ei gysegrriad i'w swydd, ei olchi wrth ddrws pabell y cyfarfod. Yr oedd Ioan wedi ei anfon gan Dduw i fedyddio a phregethu edifeirwch. Gafodd ef y bedyddiwyd Crist, a'r rhan rwyaf o'r apostolion, tebygol. Crist ni fedyddiodd neb eithr ei ddyagyblion (Ioan iv. 2); ond tystiolaeth Ioan am dano oedd, y byddai iddo "fedyddio uid a dwfr. ond a'r Ysbryd Glan ac a thân." Mat. iii. 11, Ioan i. 33. Anfonodd Crist ei ddyagyblion i bregethu edifeirwch, ac i fedyddio, yn ngwlad Judea yn unig: wedi hyny, ar ol ei adgyfodiad, anfonodd hwynt i'r holl fyd, i bregethu yr efengyl i bob creadur, gan eu bedyddio yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glan. Mat. xxviii. 19.

Gwelodd yr Arglwydd fod yn dda amrywio ei ordinhadau yn ei eglwys, dan wahanol oruchwyliathau yr eglwys. Yr ordinhadau cyn dyfodiad Crist oeddent, gan mwyaf, yn waedlyd; megys yr enwaediad, ac oen y pasc

—yr hyn oedd yn cysgodi tywalltiad gwaed Crist: ond, wedi i Grist ddifeu pechod trwy aberthu ei hun, y mae yr ordinhadau wedi eu cyfnewid; nid oes gollwng gwaed mwyach i fod; ond cofiadwriaeth am y gwaed a dywalltwyd, a chymhwysiad o hono at gyflyandynion aflan, euog. Y mae bedydd yn ordinhad ddwyfol—i gael ei gweini gan y thair sydd wedi eu neillduo i bregethu yr efengyl—i barhau yn yr eglwys hyd ddiwedd y byd—ac i gael ei gweini i'r Conedloedd yn gystal a'r Iuddewon. Mat. xxviii. 19. Act. viii. 12, 38; a x. 44, 48.

Y mae dau sacrament (a dim ond dau) wedi eu trefnu a'u sefydlu gan Grist yn ei eglwys; sef bedydd a swper yr Arglwydd. 1. Y mae yn y ddiwy ordinhad elfenau gwedi eu neillduo, i'w haferyd fel arwyddion gweledig o bethau ysbrydol. Yr arwydd yn y bedydd yw dwfr: dwfr yn cael ei gymhysio at y bedyddiedig yn enw y Drindod, gan berson addas i hyny o ran ei alwad cyreithlon i'r swydd weinidogaethol, yw bedydd. Mae y cymhwysiad o'r dwfr felly at y bedyddiedig, yn arwyddo, cymhwysiad o'r holl iechydwriaeth yn Nghrist at y pechadur. Y mae dwfr yn fuddiol i lanbau, i gysuro, ac i ffrwythloni; mae y cyffelyb effeithiau yn tarddu oddiwrth gymhwysiad o'r iechydwriaeth trwy fydd. Y mae dwfr yn yr ysgrhythrau, yn gyffelybiaethol, yn arwyddo gwaed Crist: sef ei aeth fel iawn am bechod. Heb. x. 22; a xii. 24. 1 Pedr i. 2. Arwydda hefyd, yr Ysbryd Glan yn ei radau a'i effeithiau sanctaidd. Esa. xlv. 3; a lii. 15. Ezech. xxxvi. 25, 27. Arwydda y bedydd, gan hyny, 1. Fod dyn, fel pechadur, yn euog ac yn aflan.—2. Fod angenrheidrwydd anhebgorol am ei lanbau, sef ei gyflawnhau a'i sancteiddio, er ei gadwedigaeth a'i ddeddyddwch.—3. Fod trefn gan Dduw i ateb y dybenion hyn mewn perthynas iddo; sef trwy aberth Crist drosto, a gweithrediad sanctaidd yr Ysbryd Glan yqudo. Y mae dangosiad o farwolaeth, claddedigaeth, ac adgyfodiad Crist, yn y bedydd. Soddiad corff y bedyddiedig yn y dwfr, neu ei daenelliad a dwfr, a arwydda ei ddyoddefiadau; ei arosiad dan y dwfr, ei gladdedigaeth; a'i godiad o hono, adgyfodiad Crist. Yn gyfatebol, arwydda mewn perthynas i'r bedyddiedig, cymunedeb a Christ yn y pethau hyn; sef marwolaeth i'r ddeddf trwy gorff Crist; narweiddio pechod; claddu yr hen ddyw gydag ef; a chyfodi gyda Christ i fywyd newydd o gyflawnhad a newydd-deb buchedd.

2. Wrth arfer y bedydd yr ydym yn profesu, yn y modd mwyaf difrifol y dichon i ni ei wneuthur, ein bod yn hollol gydsynio a threfn fawr Duw yn Nghrist mewn perthynas i gadwedigaeth pechadur; ein bod yn credu yuddi yn unig i'r dyben hwnw; ein bod yn gweled ein hangen am dani; ac yn hiraethlawg am ei mwynhau.

3. Wrth fedyddio yn enw y Drindod, yn ol geir Crist, yr ydym yn gwneyd arddel-ol o'r eir Griaeth o wirionedd yr athrawiaeth, a'r trefn a gwaith y Drindod yn unig yw caelwedigaeth pechadur. Ni wrthbrofir byth na wirionedd yr athrawiaeth hon, tra byddo y goruchmyn ar gael am feddyddio yn enw y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glan. Mat. xxviii. 19. Mae yn cynnwys Trindod o Bersonau yn undod yr hanfod dwyfol—dwyfoldeb pob un o'r Personau—eu cyfuchder a'u gilydd—a'u gwahaniaethiad oddiwrth eu gilydd; ac yn dangos fod yr ordinhad hon yn cael ei chyflawni dau awdurdod y Tri Pherson; ac y mae yr hwn sydd yn ymestwng iddi, yn addef ei ffydd ynddynt, ei addoliad o honynt, a'i ymroddiad iddynt mewn ffydd ac ufudd-dod. Mae yr enw yn y rhif unigol, yn dynodi yr un Duw-dod, hanfod, a gallu y Tri Pherson; yr un ucheledd, teyrnas, a llywodraeth yn parhbyn iddynt.

4. Wrth fedyddio ein plant, yr hon ordinhad yr ydwyf yn barnu, ar anryw gyfrifon, fod ganddynt hawl iddi, yr ydym yn addef pechod gwreiddiol, a'u bod yn euog ac yn halogelig wrth naturiaeth; nad oes fodd byth iddynt fod yn gadwedig ond trwy drefn fawr y Drindod yn Nghrist, mwy na ein hunain, a'i bod yn ddyledswydd arnom ninau eu cyflwyno yn ddirifol ac yn ffyddiog i Dduw yn yr ordinhad hon. Pa fraint fwy a ddichon fod iddynt yn y byd hwn, yn nesaaf at gael y gras a'r breintiau a arwyddoer yn y bedydd?

5. Yr ydym, hefyd, wrth ddwyn ein plant i'r bedydd, yn ymrwmo, yn y modd mwyaf cadara a dirifol, i'w maethu yn aldysg ac athrawiaeth yr Arglwydd—eu dwyn i fyny i Dduw. Y mae pob ymddygiad oros i hyn yn dori ammod & Duw, ac yn bechod ysgeler—eu cyflwyno yn y bedydd i Dduw, a'u maethu i'r diafol wedi hyny! Pa anghyundeb! pa ffeidd-dra!*

6. Y mae Duw hefyd, yn y bedydd, yn seio i ni fod trefn fawr yr iechydwrtaeth wedi ei chwblhau yn Nghrist yn gwbl wrth ei fodd, yn gyflawn ddigonol, ac na chollir y neb a gredo ynddi, ac a'i cymeradwyo yn wirioneddol. Mae y bedydd, fel yr enwaediad, yn insel cyflawnder y ffydd, i'r neb a gredo. Yr ydym ni yn sicrhau ein cymeradwyaeth o drefn Duw a'n holl galon, a'n hymorphwysiad arni yn unig am gadwedigaeth; mae yr Arglwydd yn sicrhau ei gymeradwyo o honom yn y drefn hono, a'n diogelwch tragwyddol ynddi.

7. Y mae y bedyddiedig i'w olygu, o ran profes allanol, mewn undeb & Christ a'i eglwys, ac yn ddeiliad profsesedig o'r deyrnas

hono sydd yn cael ei gosod i fyny yn y byd yn erbyn teyrnas Satan, ac yn filwyr ffyddlawn yn ei erbyn. Rhuf. vi. 3. Gal. iii. 27. 1 Cor. xii. 13.

Am y deiliad cymhwys o fedydd, llawer o ddadl sydd wedi bod, ac yn bod, yn mhliith Cristionogion, er ys rhai cannoedd o flynyddoedd. Nid oes neb yn amheu nad yw credinwyr editeiriol yn gymhwys ddeiliaid bedydd, ar eu profes o hyny, a buddionrwydd cyfatebol: ond, a ydyw plant y bedyddiedig yn ddeiliaid cymhwys?—hyn yw y ddadl. Sicr yw fod plant yn aelodau eglwysig orioed, dan bob goruchwyliaeth; ac hyd nes y gellir profi eu troi hwynt allan gan Grist, neu ei apostolion, rhaid barnu eu bod i mewn eto. Nid oes yn y Testament Newydd un gair o sôn am eu diarddeliad; ond llawer i'r gwrthwyneb. Y mae tystiolaethau amlwg i'w cael, yn ysgrifeniadau yr Iuddewon, eu bod yn bedyddio, yn gystal ag yn enwaedu proselytiaid, a'u plant hefyd. Pa bryd y dechreuwyd yr arfer o'u bedyddio yn eu plith, nid oes genym hanes. Yr oedd yn ddywediad yn eu plith. *Nid oes un dyn yn broselty nes ei enwaedu a'i fedyddio.* Rhydd Lightfoot amryw goffiadwrtaethau o ysgrifeniadau yr Iuddewon yr nghylch y ddau bwn, sef enwaedu a bedyddio y proselytiaid a'u plant. Gwel Vol. II. p. 117, 118.

"Bedyddiwyd y tadan oll i Moses yn y cwmwl ac yn y mor." 1 Cor. x. 1. 2. Yr oedd eu mynediad trwy y môr, dan arweiniad y cwmwl, yn arwyddo yr un peth a bedydd: sef dystryw eu gelynyon, eu diogelwch hwy, a'u bywyd newydd o ganol aneu; eu diogelwch nos a dydd dan y cwmwl, a'u harweiniad ganddo—y cwbl yn cyagodi Crist. Aneu oedd y dyfroedd i Pharaoh a'i iau, gelynyon Israel, ond bywyd i'r Israellaid: felly y bedydd—nid dwfr yn boddi y pechadur yw, ond yn ei lanhau, ei achub, a boddi neu ddystrywio ei bechod yn arwyddocaol. Felly y cwmwl, eu diogelwch a'u harweinydd hwy; ond yn gwgu ac yn melttu yn ofnadwy ar Pharaoh a'i bobl.—Bedyddio i Moses, sef i dderbyniad o athrawiaeth Moses; fel y mae bedyddio i Grist yn arwyddo, i grodiniath o athrawiaeth Crist. Rhuf. vi. 4. Neh. ix. 12, 19. Salm lxxviii. 7, 9; a lxxviii. 13, 14; a cv. 39. Heb. iv. 2. 1 Pedr iii. 21. Heb. xi. 29.—"Bedyddio trwy na ysbryd, yn un corff." 1 Cor. xii. 13. Un bedydd sydd; a'r un Ysbryd sydd yn gweithredu yn yr ail-enedigaeth, a arwyddoer yn y bedydd; a lle mae yr un Ysbryd hwn mewn amryw aelodau, y maent trwy hwn yn un corff. Mae yr un Ysbryd hwn, sef yr Ysbryd Glan, yn gwllwru undeb y corff a'r pen, Crist Iesu, a'r holl aelodau a'u gilydd yn un corff.—"Bedyddio dros y meirw." 1 Cor. xv. 29. Hyny yw mewn crediniaeth o adgyfodiad y meirw, neu dros adgyfodiad y meirw. Mae yr ordinhad y bedydd yn arwyddo adgyfodiad y corff i fywyd

* Yr oedd defod ganmoladwy wedi ei sefydlu gynt yn eglwys Bohemia, i ddwyn eu plant yn ddeuddeur mlwedd oed, a'u gosod ger bron y gweinidog yn yr eglwys i wneuthur profes gyhoeddus o'u ffydd. ac i ddangos hefyd a ddaru y rhieni gyflawn eu dyledswydd tuag at eu plant, yn gyfatebol i'w hymrwymiad yn bedyddio eu plant. *Latitio de mortibus & spiritualibus Frustrum Bohemorum. Cap. 12. sect. 28.*

o ogoniant, yn gystal ag adgyfodiad yr enaid i fywyd grasol a sanctaidd. Col. ii. 12. Rhuf. vi. 3, 4, 5. 2 Cor. iv. 15, 16. 1 Pedr. iii. 21. Mat. x. 38, 39.—Bedydd a arwydda, hefyd, dyoddefiadau mawrion. Pa faint well a fyddant hwy, y rhai a ddyoddefant y cystuddiau mawrion am broffesu Cristionogaeth, os na chyfodir y meirw! Luc xii. 50. Mat. xx. 22, 23. Luc xx. 37, 38. Mae y Dr. Doddridge yn cyfieithu yr ymadrodd, *Bedyddio yn lle y meirw*; megys pe buasai y rhai oedd yn derbyn y grefydd Gristionogol trwy fedydd, yn cael eu gosod ar y maes i filwrio yn achos Crist yn lle y rhai a syrthiasant trwy farwolaeth.

BEDD-AU (edd), beddrod, claddfa, lle i gladdu y marw. Yr oedd yr Hebraid gynt yn ofalus iawn yn nghylch eu beddau; ac y mae yr Iuddewon felly hyd heddyw. Byddent yn arfer claddu eu gwyr a'u gwragedd anrhydeddus mewn ogofeydd; naill ai rhai naturiol, neu dyllau a naddent hwy yn y creigiau. Gen. xxiii. 19. Luc xxiii. 53. Eraill a gleddid mewn mynyddoedd; a rhai yn y mynydd yr oedd y deml yn sefyll arno. Ezec. xliii. 7. Weithiau byddent yn claddu mewn gerddi; ond yn gyffredinol yr oedd eu claddfeydd o'r tu allan i'r ddinas. Ar y pymthegfed dydd o fis Adar, fel y dywedir, y byddent yn arfer gwyn-galchu eu beddau; ac wrth eu bod yn adeiladu ac yn gwyn-galchu beddau y prophwydi, yr oeddent yn profseu parch iddynt. Mat. xxiii. 29.—Dywedir am y bedd, ei fod yn llyncu dynion; ac nas diwellir mo hono. Diar. i. 12; a xxx. 16. Aeth Crist yn dranc ildo. Wrth orwedd ynddo dros ei bobl, gwar-elodd hwynt oddiwrth ei allu i'w cadw yn garcharorion, ac a'i cyweiriodd yn wely iddynt orphwys ynddo hyd y boreu hyfryd y delo i alw arnynt i gyfodi i feddiannu y deyrnas a barotowyd iddynt er seiliad y byd. Hos. xiii. 13.—Y mae y bedd, weithiau, yn cael ei rhoddi am anghu, Job iii. 22; neu am y marw yn y bedd. Esa. xxxviii. 18.—Rhagrithwyr a gyffelybir i feddau wedi eu gwynu; tra maent yn ymddangos yn hardd oddiallan, y maent o ran eu calon a'u gweithredaedd yn llawn llygredd ac aflendid. Mat. xxiii. 27.—Cegau pechaduriaid ydynt fel bedd agored; maent yn bwrw allan arogl ffieiddiaf geiriau llygreddig, y rhai a anurdant ac a halogant eraill. Rhuf. iii. 15.—Cawell saethau y Caldeaid a gyffelybir i fedd agored, yr hwn oedd yn llawn saethau, a'r rhai hyny yn cael eu saethu allan, nes oedd marwolaeth oddiamgylch. Jer. v. 16.

BEDDROD, (bedd-rhawd), lle i dori bedd, neu y man y byddo bedd; lle claddu. Gen. xxiii. 4; a xxxvii. 35.

BELLIADA, בעל־לדא [arglwydd gwybod-aeth] mab Dafydd. 1 Cron. xiv. 7.

BEER, בֵּאֵר [ffynon] dinas lle y ffodd Jotham, mab Gedeon, rhag Abimelech. Barn. ix. 21. Tebygol ei bod yn agos i Jerusalem.

BEER-ELIM, [ffynon y tywysogion] Esa. xv.

8. Rhai beirniaid dysgedig a ddywedant mai yr un yw hi a'r ffynon a gloddiodd tywysogion a phenaeithiad y bobl yn yr analwch. Num. xxi. 17, 18. Gwel Junius, Vitringa.

BEERI, בְּאֵר [fy ffynon] 1. Tad y prophwyd Hosea. Hos. i. 1.—2. Tad Judith, gwraig Esau. Gen. xxvi. 34.

BEER-LAHAI-ROI [ffynon yr hwn sydd yn fyw ac yn fy ngwedd] felly y galwodd Agar y ffynon hon, o herwydd i'r Duw byw ynddangos iddi, a darparu ar ei medr hi a'i inab (Gen. xvi. 14); yu arddangosiadol mae efe yw ffynon y bywyd. Salm. xxxvi. 9. Jer. ii. 13; a xvii. 13. Can. iv. 15.

BEEROTH, בְּאֵרֹת [ffynonau] 1. Un o ddinasoedd y Gibeonaid, a roddwyd i lwyth Benjamin; a'r man lle y ganwyd y ddau wr hyny a laddasant Isboseth. Jos. ix. 17. 2 Sam. iv. 5—7.—2. Yr wythfed warsyllfa ar hugain i blant Israel yn analwch Arabia. Num. xxxiii. 31. Deut. x. 6.

BEERSEBA, בְּאֵר־שֶׁבַע [ffynon y llw] lle a elwid felly oblegid i Abraham wneyd yma gyfamod trwy lŵ ag Abimelech brenin Gerar (Gen. xxi. 31.) ac a roddodd i Abimelech saith hespin yn dystiolaeth mai efe a gloddiodd y ffynon. Isaac hefyd a wnaeth gyfamod ag Abimelech yma. Gen. xxvi. 31—33. Adeiladwyd yma ddinas gwedi hyny. Jos. xix. 2. Yr oedd yn sefyll 20 milltir yn y dehaul i Hebron. Y mae o Dan i Beerseba, yn ymadrodd cyffredin i ddangos terfynau tir yr addewid; Dan yn y cwr pellaf yn y gogledd, a Beerseba yn y dehaul.

BEHEMOTH, בְּהֵמוֹת אֵימָה [anifail, yr anifail, anifeiliaid]. Y mae y gair *Heb.* am y creadur hwn yn y rhif luosog, a'r rhyw fenywaidd, hwyrach, i ddangos ei ragoriaeth o ran maintioli; rhai a fynant ragosod gair unigol o'i flaen, megys *creadur y creaduriaid*; hyny yw, y creadur penaf. Mae naturiaethwyr yn gyffredinol yn meddwl mai yr Elephant, neu, ynte, yr Hippopotamus, ydyw y creadur hwn: neu, fel y barna Mr. J. M. Good, fod y rhyw wedi ei golli, gan nad yw darluniau yn cyfateb yn gyflawn i'r Elephant na'r Hippopotamus. Job xl. 15. Gwel Bochart, Scheuzer's *Physica Sacra*, Schultens, Scott on *Job*, Dr. Shaw's *Travels*, J. M. Good on *Job*.

BEICHIO (baich), pwnic, llwytho, cludo; rhuo, bresu, cloch-frefu.—“Am i chwi frasau fel anner mewn glaswellt, a beichio fel teirw.” Jer. l. 11. “Pan y brasaoch fel anner yn dyrnu ac y gweryrwch fel meirch.” Blayney. Y gair *Heb.* צֶהָלָא a arwydda, *gweryriaid meirch*, ac nid amser *beichiaid taru*. Arwydda אֵבֶר rhyw greadur cryf, march neu darw; ond y perwyddiad sydd yn gofyn ei gyfieithu march yn y fan hon.

BEICHIOG-I (baich), un yn dwyn baich; felly y mae gwraig wrth ymddwyn dyn bach. Yr oedd cosbedigaeth dan y gyfraith ar yr hwn a darawai wraig feichiog i'w niwedio, fel y

BENHADAD, בְּנֵהָדָד [*mab Hadad*] 1. Brenin Syria, yr hwn a ddaeth yn gynnorthwy i Asa brenin Judah, yn erbyn Baasa brenin Israel. 1 Bren. xv. 18.—2. Un arall o'r enw, mab i'r cyntaf, a ddaeth i'r orsedd ar ei ol; yr hwn a aeth i ryfel yn erbyn Ahab brenin Israel, ac a orchfygwyd. Cododd ryfel hefyd yn erbyn Jeboram, mab Ahab; ond gorfu arno ddychwelyd yn ol i'w wlad drachefn. Hazael a'i lladdodd, ac a deyrnasodd yn ei le. 2 Bren. viii. 15.—3. Mab Hazael; gorfu ar hwn ollwng ei afael o lawer o'r meddiant ag oedd ei dad Hazael wedi ei berchenogi. 2 Bren. xiii.

BENHAIL, בְּנֵהַיִל [*mab nerth*] un o'r rhai a ddanfonodd Jehosaphat i'r amryw ddinasoedd dan ei lywodraeth, i ddyegu y bobl, ac i'w troi oddiwrth eilun-addoliaeth. 2 Cron. xvii. 7.

BENJAMIN, בְּנֵימִן [*mab deheulaw*] mab ieuangaf Jacob, o Rachel ei wraig, a anwyd A. M. 2272. Ei fam a fu farw ar ei enedigaeth, ac a'i hanadl diwedda, galwodd ef **BENONI**, *mab fy ngalar*: ond Jacob, rhag iddo fod yn adgoffa parhaus iddo o farwolaeth ei anwy Rachel, a'i galwodd **BENJAMIN**. Priododd yn ieuanc iawn: nid oedd efe ond yn dra ieuanc pan oedd iddo ddeg o feibion. Gen. xxxv. 18; a xlvi. 21. Hefyd, yr holl lwyth a elwid ar ei enw ef. Rhifedi y lwyth hwn pan ddaethant o'r Aipht, oedd 35,400. Cynyddasant yn yr anialwch i 45,600. Eu tywysog oedd Abidan mab Gideoni: eu hyspiwr oedd Palti mab Raphu. Yr oedd yn gwersyllu gyd ag Ephraim y tu ol i'r babell. Yr oedd eu hetifeddiaeth yn ngwlad Canaan o du y gogledd a gogledd-ddwyrain i Judah. Num. i. 11, 36, 37; a ii. 22; a xiii. 9; xxvi. 38—41; a xxxiv. 21. Jos. xviii. Yr oeddent yn filwyr hynod, yn enwedig a'r bwa. Nid hir wedi marwolaeth Josuah, y lwyth hwn, trwy amddiffyn trueiniaid Gibeah, a dynasant ryfel a dystryw arnynt eu hunain. Dwywaith, a 25,000 y gorchfygasant 560,000 o'r llwythau eraill, a lladdasant 40,000 o honynt. Yn y drydedd ymladdfa, torwyd hwynt ymaith hyd at 600, y rhai a ffoisant i graig Rimon. Galarodd y llwythau eraill yn fawr am ddinystri Benjamin. Barn. xx. xxi. Edr. **JABES-GILEAD**, **SILOH**.—Ehwd o'r llwyth hwn a farnodd Israel, ac a'u gwaredodd oddiwrth orthrymder y Moabiaid, yn nghylch 60 mlynedd wedi hyn.—Yr oedd Saul ac Isboseth, breninoedd cyntaf Israel, o'r llwyth hwn. Daeth at Dafydd yn nghylch ugain o'u gwyr mwyaf cedyrn, cyn marwolaeth Saul; ac yn nghylch 3000 ychwaneg ar ol marwolaeth Isboseth. 1 Cron. xii. 1—7, 29.—Yn amser Jehosaphat, eu milwyr sefydlog oedd 380,000. Pan wrthgilioedd y deuddeg lwyth, glynodd y llwyth hwn wrth lwyth Judah a theulu Dafydd, a chyfranogasant o grefydd a dygwyddiadau y llwyth hwnw. Aethant i gaethiwed, a dychwelasant gyda'u

gilydd. Rhagfyngwyd hyn gan Jacob wrth fendithio ei feibion:—"Benjamin a ysglyfaetha fel blaidd: y boreu y bwytyr yr ysglyfaeth, a'r hwyr y rhan yr ysbail." Gen. xlix. 27. Wrth y boreu a'r hwyr, mae i ni ddeall boreu a hwyr gwladwriaeth Israel; canys y llywodraeth hono yw gwrthdrys prophwydoliaeth Jacob, o'r dechreu i'r diwedd; yn ganlynol, rhagfyngir yma y byddai i Benjamin barhau hyd diwedd y wladwriaeth hono. Mae Moses yn cadarnhau prophwydoliaeth Jacob; canys eglurhad ar brophwydoliaeth Jacob yw prophwydoliaeth Moses. "Benjamin," medd Moses, "a drig mewn diogoelwch gyd ag ef; yr hwn sydd yn cysgodi drosto ar hyd y dydd, ac yn aros rhwng ei ysgwyddau ef." Deut. xxxiii. 12. Yr un peth yw ar hyd y dydd, a'r boreu a'r hwyr; yr hyn sydd yn addaw parhad hwy i Benjamin na'r llwythau eraill: yr hyn a gyflawnwyd yn fanwl.—Yr oedd yr apostol Paul o'r llwyth hwn, ac yn anrhydedd mawr iddo. Phil. iii. 5.

BENTHYG, echwyn; *rhoddi benthyg*, rhoddi peth dan ammod o'i gael yn ol, neu ei gyflawn werth yn ei le. Deut. xv. 6. 2 Bren. vi. 5. Diar. xxii. 7.—"A phob gwraig a fenthyca gan ei chymydoges," &c. Exod. iii. 22; a xii. 35.—"A gais gan ei chymydoges." Dr. M. Y gair *Heb.* שָׂאָל (*shaal*) a arwydda *gofyn*, *deisyf*, *ceisio*, *ymorol*, *chwilio*, &c., ac nid arwydda *benthyca*. Nid oes braidd un o'r hen gyfieithiadau yn ei gyfieithu *benthyg*. Yn y LXX. *arisee*: *gofynwch*, y *Vulg.* *postulabit*, *chwi erchwch*. Y Syriaeg, y Caldaeg, y Samaritan, y Coptic, a'r Persiaeg, ydynt yr un a'r Hebraeg. Y mae y Saesonaeg yr un fath a'n cyfieithiad awduredig ni. Yn Beibl Geneva, a Beibl Barker, a argraffwyd A. D. 1616, a rhai eraill, y mae wedi ei gyfieithu yn addas, *ask*, *gofynwch*. Gorchymynodd Duw iddynt ofyn neu erchi rhyw wobry am eu gwasaenaeth. ac a dueddodd galonau yr Aiphtiaid i roddi yn haelionus; ac yr oedd hyn yn mhell oddiwrth fod yn gam, nac hyd yn nod yn *elusen*, fel yr oedd yn ad-daliad bychan am yr holl wasanaeth hir a phoenus a roddodd chwe' chan mil o'r Israeliaid i'r Aiphtiaid dros lawer o flynyddoedd. Heblaw hyny, nid oedd gan yr Aiphtiaid un hawl i wasanaeth yr Israeliaid. Yr oedd yr Aiphtiaid yn ddyledog i'r Israeliaid am eu sefydliad gwladol, eu cyfoeth, a'u bod fel teyrnas. Beth a gafodd Joseph am ei holl wasanaeth mawr iddynt? Dim. Nid oedd ganddo na thalaeth na dinas, nac arglwyddiaeth yn yr Aipht: ac nis cadwodd ddim i'w blant. Yr oedd ei holl wasanaeth yn rhad, a dymunodd ar ddwyn ei esgyrn i fyny o'r Aipht. Gwir i Jacob gael gwlad Gosen i drigo ynddi; ond ei anifeiliaid a'i olud, a'r hyn oll oedd ganddo, a ddygodd i'r Aipht, Gen. xlii. 1, 6. fel na chwasant ond yn unig y ddaear i ymborthi arni; ac a deiladasant ddinasoedd trysoran, ac amldiffynfeydd, nas gwyddis pa nifer; ac heb-

law hyny, dwy ddinas gyflawn, Pithon a Raames; ac am yr holl wasanaeth hyn ni chawsant un iawn na gwobrwy, ond cael eu gorthrymu yn galed, a gweled eu plant gwrryw yn cael eu lladd yn feunyddiol. O ba du, gan hyny, yr oedd y cam? ai nid o du yr Aiphtiaid? Dywedir yn ein cyfieithiad ni, "iddynt *ysbeilio* yr Aiphtiaid." Ond nid arwydda y gair *Heb.* נָטַל (*natsal*) o angenrheidrwydd, *ysbeilio*; ond *duanc*, *myned ymaith*, *gwarded*, *uchub anrhaith*, neu ddwyn aurhaith yn ol; fel yn 1 Sam. xxx. 22. Cafodd yr Israeliaid yn ol ran o'u heiddo, eu cyflog, a gadwodd yr Aiphtiaid oddi wrthyt yn dra anghyflawn. Gofynnodd yr Israeliaid y peth oedd gyflawn yn perthyn iddynt, a rhoddodd yr Aiphtiaid yn rhydd yn ol, yr hyn nid oedd yn gyflawn yn eiddo iddynt. Gan na thalai yr Aiphtiaid gyflog i Israel am eu gwaith, gallai y pen Ynad mawr beri iddynt ei dalu fel hyn: Exod. iii. 22; a xii. 35. Salm x. 17, 18; a cv. 37.—Y mae yn bechod gwnenthur niweid i eiddo benthyg. Exod. xxii. 14, 15. Edr. ECHWYN.

BENYW (menyw), y rhyw fenywaidd. *Diar.* xi. 22. Y rhyw sydd yn ymddwyn ac yn esgor, ac yn dwyn ffrwyth. Yn yr anifeiliaid pedwar carnol, ac hefyd yn yr adar, y mae y fenyw yn gyffredinol yn llai na'r gwrryw; er yn yr adar ysglyfaethau, megys yr hebog, y gwalch, &c., y mae i'r gwrthwyneb; y mae y fenyw yn fwy, yn gryfach, yn galetach, a gwrolach na'r gwrryw. Y mae naturiaethwyr yn gwahaniaethu planigion a blodau yn wryw a benyw.

BEOR, בְּעֹר [tanllyd, *ynfyd*] 1. Tad Bela, brenin Dinhaba, yn Edom. Gen. xxxvi. 32.—2. Tad Balaam y dewin. Num. xxii. 5. 2 Petr ii. 15. Edr. BALAAM.

BERA, בְּרָא [ffynon] brenin Sodom yn amser Abraham. Gen. xiv. 2. Y rhyfel a fu rhyngddo a Chedorlaomer ydyw y ryfel cyntaf y mae genym hanes am dano, yn ngyloch. a. m. 2092.

BERACAH, בְּרַחָה [bendith] 1. Dyffryn yn llwyth Judah. 2 Cron. 20. 26.—2. Enw dyn. 1 Cron. xii. 3.

BEREA, [pwyysig] dinas fechan yn Macedonia, lle bu Paul yn pregethu gyda chryn radd o lwyddiant. Act. xvii. 10, 13. Canmolir y Bereaid am eu hynawseidd yn derbyn yr efengyl, a'u gwaith yn chwilio yr ysgrythrau, i brofi y pethau oeddent yn eu clywed. Edr. BOREDD.

BERIAH, בְּרִיעָה [yn y drwg] 1. Mab Aser, a thad Heber a Malciel; oddiwrtho ef yr oedd tylwyth y Bereaid yn deillio. Num. xxvi. 44.—2. Mab Ephraim, yr hwn a alwyd gan ei dad wrth yr enw hwn, am fod drygfyd yn ei dy; ei ddau fab Ezer ac Elead wedi cael eu lladd gan y Gathiaid. 1 Cron. vii. 23.

BERNICE [un yn dduyn buddugoliaeth] merch Agrippa, yr hwn a gyfenwyd Agrippa

Fawr, brenin yr Iuddewon, a chwaer Agrippa ieuangaf, yr hwn hefyd oedd frenin yr Iuddewon. Yr oedd hi gyda'i brawd Agrippa yn gwrando araeth Paul, yn ei amddiffyniad o flaen Ffestus. Act. xxv. 13. Yr oedd yn byw mewn llosgach fhaidd, gyda'i brawd. Edr. AGRIPPA.

BERYL, *Gr.* Βηρυλλος; *Llad.* BERYLLUS: maen gwerthfawr o liw gwyrddlas, sydd i'w gael yn yr India Ddwyreiniol, ac o gwmpas mŵn-gloddiau aur Peru, yn Neheudir America; mae yn ddefnydd pur galed.—Yr oedd y beryl yn ddegfed maen yn nwyfhoneg yr arch-offeiriad. Exod. xxviii, 20. ac yn wythfed yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. xxi. 20. Dan. x. 6.—Cyffelyba yr eglwys ddwyllaw Crist, ei hanwylid, i "fodrwyau aur, wedi eu llenwi â beryl;" yn arwyddo purdeb, gwerthfawrog-rwydd, a harddwch ei weithredoedd, yn anrhydeddus ac yn dderbiniol gan Dduw a'i bobl. Can. v. 14. Y mae y llaw, yn aml; yn arwyddo gwaith y llaw; a llaw hardd, wedi ei harddurno â modrwy wedi ei llenwi â beryl, a arwydda ei ddull hardd a gogoneddus o weithredu, a gwerthfawrog-rwydd ei waith, yn y greadigaeth, ei ragluniaethau, ond yn enwedig yn y prynedigaeth. Cywreinuwaith y Duwdd yw hwnw, i'w ryfeddu byth.—Yn ngweledigaeth Daniel, ymddangosodd gwr iddo, sef Crist, "a'i gorff oedd fel maen beryl;" i arwyddo dirgelwch, harddwch, ac ardderchogrwydd ei berson. Dan. x. 6.—"Dull yr olwynion a'u gwaith oedd fel lliw beryl." Ezec. i. 16. Dan. x. 5, 6. כֶּרֶן-חַרְשִׁישִׁי *fel llygad Tarsis*; * χρυσολίθος, LXX; CHRYSOLITHUS, *Vulg.* Maen gwerthfawr, a elwir felly, tebyg-ol, medd Newcome mai ei liw yw glaswyrdd: ond arwydda yr enw Groeg a Lladin mai lliw melyn-aur yw. Gelwir ef topaz gan y gemyddion presenol. Pan y ceffir ef yn berffiaith ac yn ddifai, cyfrifir ef yn faen gwerthfawr iawn; ond anaml y mae i'w gael felly.

BERW-I-ION (bar), poethi, brydio. *Berw* y cylla, trenliad y cylla; *berw* yn *mhen un*, sef rhyw fymppy rhyfedd yn ei ben.—Heblaw yr ystyr cyffredin, fod rhyw wlybwr yn berwi gan boethder ac angerdd tân, arwydda, 1. Tertysg a dygyforiad y môr. Job xli. 31.—2. Cystuddiau trymion oddifeu. Job xxx. 27.—"Na ferwa fyn yn laeth ei fam." Exod. xxiii. 19. Bernir yn gyffredin roddi y gyfraith hon i'r Iuddewon, i'w rhybuddio yn erbyn pob math ar greulondeb. Ond, hwyrach, medd y Dr. Cudworth, ei rhoddi yn wrthwyneb i ddefod goel-grefyddol yn mblith y cenedloedd. Yr oedd yn arferiad yn mysg yr hen Baganiaid, wedi casglu i mewn eu holl ffrwythau, i gymeryd myn, a'i ferwi yn laeth ei fam, ac yna, mewn dull swynol, myned a'i daenellu ar eu holl goedydd a'u meusydd, eu gerddi, a'u perllanau, gan dybudd wrth hyn eu

gwneyd yn frwythlon, ac y dygant frwythau yn fwy helaeth y flwyddyn ganlynol. Ac i gadarnhan yr eglurhad hwn o'r gyfraith yn erbyn berwi myn yn laeth ei fam, y mae i sylwi arno, fod yn Exod. xxxiv. 26; orchymyn i ddwyn y cyntaf o flaenfrwyth y tir i dŷ JEHOFAN eu Duw; ac yn Deut. xiv. 21; y mae gorchymyn i ddegymu holl gynnyrch yr hâd, a frwyth y maes. Gwel Dr. Cudworth's *Discourse on the Lord's Supper*.

BESOR [*newyddion da*] afon yn rhedeg i Fôr y Canoldir. 1 Sam. xxx. 9. Gelwir hi hefyd yn Amos iii. 14, *anfon y diffaethwch*. Tybia rhai mai yma y bedyddiwyd yr euuuch gynt. Act. viii. 36.

BETAH, בֵּטָח [*hyder*] dinas o Syria, a gymerodd Dafydd oddiar Hadadecer. 2 Sam. viii. 8. Tybir mai yr un yw a Beten, yr hon y crybwyllir am dani yn Jos. xix. 25, fel yn perthyn i lwyth Aser.

BETHABARA, בֵּית עֵבֶר [*ty tramwyfa*] tref tu hwnt i'r Iorddonen, lle bu Ioan yn bedyddio. Ioan i. 28. Tybir mai dyma y fan lle yr aeth yr Israeliaid trwy yr Iorddonen, dan arweiniad Josuah; ac mai yma yr oedd y rhŷd cyffredin, oddiwrth yr enw *tramwyfa*.—Y mae בֵּית (beth) yn Hebraeg, yn arwyddo *ty neu deml*; am hyny barna rhai fod y rhan fwyaf o leoedd y sydd a beth yn dechreu eu henwau, & themlau eilunod ynddynt.

BETHACRA, neu **BETH-HACCEREM**, dinas rhwng Jerusalem a Tecoa. Jer. vi. 1.—Yr oedd Malc'ah yn dywysog ar ran o honi. Neh. iii. 14.

BETHANIA [*ty y gan*] pentref wrth droed mynydd yr Ierusalem, yn agos i ddwy filltir o du y dwyrain i Jerusalem. Yma yr oedd Mair du a Martha yn byw, yn nghyd â'u brawd Lazarus, yr hwn a gyfododd Iesu o feirw. Ioan xi. 1. Yma y tywalltodd Mair yr enaint i eneinio yr Iesu. Ioan xii. 3. Edr. SIMON. Yr oedd eneiniaid Mair, nid yn unig yn dangos ei chariad gwresog a haelionus tuag ato, ond hefyd ei ffydd ynddo fel eneinio Duw, y gwir Fessiah. Y mae Crist yn eneinio yr eglwys, yn gystal ag yn eneinio y Tad. Y mae y Tad wedi ei osod a'i addasu i'w swydd, ac y mae yr eglwys yn ei holl aelodau yn ymfodloni ac yn ymhyfydu ynddo, yn ol trefniad grasol y Tad. Edr. LAZARUS, MAIR.

BETH-AFEN, בֵּית אֶפְרַיִם [*ty y gwagedd*] yr un a Bethel; un o'r dinasoedd lle yr oedd lloai aar Jeroboam; am hyny mae y prophwyd Hosea yn ei galw hi, mewn ffordd o ddirmyg, **BETH-AFEN**, *ty y gwagedd*, neu y *delwau*, yn lle בֵּית אֶל בETHEL, *ty Dduw*, yr enw a roddasid arni gan Jacob gynt. Gen. xxviii. 19. Hos. iv. 15.—2. Un arall yn y deau-ddwyrain i Bethel, ac yn agos ati. Jos. vii. 2.

BETH-CAR, בֵּית כֶּרֶם [*templ yr oen*] dinas yn llwyth Dan. 1 Sam. vii. 11. Galwyd hi felly, tebygol, am fod llun oen yno yn cael ei

addoli. Yr oedd yr Aiptisiaid yn addoli llun *hwrdd*, a thrigolion Thebes yn addoli *dafad ffw*. Hyd yma yr erlidiodd Israel y Philistiaid yn amser Samuel; yma, neu gerllaw yma, y cyfododd Samuel Eben-ezer. 1 Sam. vii. 11.

BETH-DAGON, בֵּית דָּגוֹן [*ty yr yd*] 1. Dinas yn llwyth Aser. Jos. xix. 27.—2. Un arall yn Judah. Jos. xv. 41.—3. Templ Dagon yn Gaza. Barn. xvi.—4. Templ arall yn Asdod. 1 Sam. v.

BETHEL, בֵּית אֵל [*ty Dduw*] dinas yn sefyll yn y gorllewin i Ai, ynghylch wyth milltir o du y gogledd i Jerusalem. Enw y lle ar y cyntaf oedd Luz. Yma y treuliodd Jacob nos-waith yn ei ffordd i Padan-Aram, yn gorwedd allan â'i ben ar obenydd careg. Y weledigaeth ryfedd hōno a gafodd a barodd iddo alw y lle yn Bethel, *ty Dduw*. Gen. xxviii. 19. Yn mhen 80 o flynyddoedd daeth Jacob yma drachefn i babellu. Y Canaanaid, wedi hyny, a adeiladasant adinas yn y fan, ac a'igalwasant Luz, neu Bethel. Cymerodd Josuah hi, ynghyd âg Ai, ac a'i rhoddes i'r Ephraimiaid. Yma y gosododd Jeroboam un o'i loi aur; am hyny galwyd hi *ty y gwagedd*, neu yr *eilunod*. Hos. xii. 11.

BETHER, בֵּיתֶר [*rhaniaid*] "Mynyddoedd Bether" (Can. ii. 17; a viii. 14), a gyfeithir *mynyddoedd y perlaysiau*, yn ol y *Vulg.* ac yn sefyll, yn ol Eusebius, ynghylch 12 milltir o Jerusalem. Ond y mae Calmet yn meddwl mai Beth-horon uchaf ydyw, rhwng Diospolis a Caesarea, 52 o filltiroedd o Jerusalem.

BETHESDA, בֵּית-הַסֵּדָה [*ty trugaredd*, neu *dosturi*] llyn yn ymyl marchnad (neu borth, medd rhai) y deffaid, yn Jerusalem. Yr oedd math o ysbyty, neu baddon cyffredin, & phum' porth, neu rodfa iddo, wedi eu hadeiladu o amgylch ogylech iddo, i gynnwys pobl ynddo: naill ai rhai i ymbleseru, neu rai cleifion, neu bob un o'r ddau. Y llyn hwn a wnaed yn gyntaf gan Solomon, ac a lwyd Llyn Solomon. Gwel Lightfoot. Byddai yno luaws o gleifion yn gorwedd, oblegid yr oedd rhyw rinwedd meddyginiathol yn y dwfr, ac yr oedd yn gwneuthur lles mawr i lawer with ymdrochi ynddo, oblegid fod angel ar amserau yn arfer disgyn i'r llyn, a chynhyrfu y dwfr; a phwy bynag a elai i mewn gyntaf ar ol cynhyriad y dwfr, a âi yn iach o ba glefyd bynag a fyddai arno. By yno un dyn yn dygwyl am iachâd wrtho 38 o flynyddoedd, ac yn y diwedd a wnaed yn iach gan ein Hiachawdwr bendigedig, meddyg pob afiechyd. Yr oedd yn arwydd o rinwedd meddyginiathol gwaed, Ysbryd, a gair yr Arglwydd, yr hwn oedd y llyn yn gysgod o hono. Dechreuodd yr angel ar brydiau gynhyrfu dyfroedd y llyn rai blynyddoedd cyn dyfodiad Crist, i fod yn arwydd ier i'r Iuddewon o'i ddyfodiad fel Meddyg i'r byd i iachâu pechaduriaid. Yr oedd yr arwydd hwn yn cryshau eu dysgwyliaid am dano y

Feddyg iddynt. Ioan v. 1—10. Edr. ΓΙΘΟΝ, ΣΙΛΟΑ.

BTEH-ACHCEREM, בֵּית-הַכֶּרֶם [ty y winllan] dinas yn sefyll ar fryn rhwng Jerusalem a Tecoa, yr hon oedd hynod, tcb;gid, am ei gwinllanoedd. Neh. iii. 14. Jer. vi. 1.

BETH-HOGLA [ty y wledd], enw dau le; un yn llwyth Judah, Jos. xv. 6. wyth milltir o Gaza, yn ol Eusebius; a'r llall, fel y dywed Jerome, ddwy filltir od-liwrth yr Iorddonen, yn perthyn i lwyth Benjamin. Jos. xviii. 21.

BETH-HORON [ty dijofaint], yr oedd dwy ddinas o'r enw yn perthyn i lwyth Ephraim. 1 Cron. vii. 24. Hwy a elwid yr uchaf a'r isaf.

BETH-JESHIMOTH, בֵּית-יְשִׁמוֹת [ty yr anghyfnedd-dra] dinas yn llwyth Reuben. Jos. xiii. 20. Cymerwyd hi drachefn gan y Moabiaid. Ezec. xxv. 9. Mae Eusebius yn barn ei bod ddeuddeg milltir oddiwrth yr Iorddonen.

BETHLEHEM, בֵּית-לְחֶם [ty barn] 1. Dinas yn llwyth Judah; yr oedd, hefyd, yn cael ei galw Ephrath, neu Ephrata, Mic. v. 2. a'i thrigolion yn Ephratseid. Nid oedd ond bechan; ond daeth i fod yn dra chyfrifol, o achos geni ein Hiachawdwr yno. Yr oedd yn sefyll ar ochr bryn, ynghylch chwe milltir o du y deau i Jerusalem. Y mae yn sefyll ar fryn yn nghanol bryniau, medd Volney; y ddaear oddi amgylch sydd dra ffrwythlon, a'r ffrwythau ydynt y iath oreu; nid oes dim yn eisieu ond diwylliant. Gwel Volney's *Travels*, Vol. II., p. 322. Edr. ΔΑΦΥΔ, ΙΕΣΟΥ.—2. Yr oedd un arall yn perthyn i'r Zabuloniaid. Josua xix. 15.

BETH-NIMRA, בֵּית-נִמְרָה [ty gwrthryfel] dinas yn llwyth Gad. Num. xxxii. 36. Barna Calmet mai yr un a Nimrin ydyw, Jer. xlvi. 34, yn sefyll bum' milltir yn y gogledd i Bethsaida.

BETH-PEOR [ty adwyad] 1. Un o ddinas oedd y Moabiaid, a roddwyd i lwyth Reuben. Dent. iv. 46.—2. Tŷ Peor, eilun-dduw y Moabiaid. Num. xxv. 18. Edr. PEOR.

BETH-PHAGE [ty ffigy cynnar], pentref yr offeiriad, wrth droed mynydd yr Olew-wydd; pentref bychan oedd, yn perthyn i'r offeiriad, ynghylch dwy filltir o du y dwyrain i Jerusalem. Yma y cafodd ein Hiachawdwr yr asen i'w marchogaeth i Jerusalem. Mat. xxi. 1.

BETHSAIDA, בֵּית-צֶדֶה [tyhela] dinas yn Galilea; yn perthyn i lwyth Naphtali; yr oedd y wlad o amgylch yn hynod am geirw. Gen. xlix. 21. Yr oedd yn sefyll yn y pen nesaf i'r gogledd i lyn Gennesaret; yn dra chyfeus i bysgota; oddiwrth yr hyn y cafodd ei henw. Nid oedd ond pentref bychan cyn amser Phylip y tetrarch; efe a'i hadeiladodd yn ddinas, ac a'i galwodd Julias, o barch i Julia, merch Augustus Cæsar. Yma yr agorodd Crist lygaid y dyn dall a chlai a phoeryn.

Marc viii. 22, 26. Bethsaida oedd lle genedig ol Pedr ac Andreas. Ioan i. 44.

BETH-SEMES, בֵּית-שֶׁמֶשׁ [ty yr haul] 1. Dinas yn Judah. Jos. xxi. 16. Pan anfonodd y Philistiaid arch Duw o'u plith, hwy a'u gyasant i Beth-seme, lle y tarawyd yn feirw nifer mawr o'r gwyr, am eu hyfder rhyfygus yn edrych i mewn i'r arch. 1 Sam. vi. 12. "Ie, tarawodd o'r bobl ddeng wr a thringain a deng mil a deugain o wyr. A'r bobl a alarasant, am i'r Arglwydd daro y bobl a lladdfa fawr." 1 Sam. vi. 19. Bernir, yn gyffredin, fod camsynied ryw ffordd yn y rhifedi, fel y rhoddir ef yn ein cyfieithad ni, a'r rhan fwyaf o gyfieithadau eraill. Mae y nifer yn ormod i fod yn trigo mewn pentref ar gyffiniau Judea. Goddef y geiriau d-lau ystyr arall. Un a rydd Bochart, yr hwn a farna y dylasai y geiriau gael eu cyfieithu, "Deg a deugain o fil;" hyny yw, *deg a thriugain i gyd*, yn ol rhifedi y trigolion. Gofyn gosodiad y geiriau y cyfieithad hwn; canys nid yw yn briodol i'r iaith Hebraeg i roddi y mil o flaen nifer llai, i nodi swm cyflawn, ond dechreuir a'r rhifyn lleiaf. A hyn cytuna hanes Josephus; 70 yw y rhifedi ganddo ef Gwel *Ant. lib. iv. c. 2*. Neu, ynte, gellir eu cyfieithu, *deg a thriugain o'r (בעם) bobl gyffredin*, a (המיושים אלף איש) *deg deugain o'r penau*, neu y tywysogion. Arwydda y gair *אלף* tywysog, neu *gaden*. Gwel *Univer. Hist. Vol. IV. p. 33. 8vo.*—2. Dinas yn llwyth Issachar. Jos. xix. 22.—3. Un arall yn Naphtali. Jos. xix. 38. Barn. i. 33. Yr oedd yn yr Aipt deml eilunod, a elwid *Teml yr haul*, neu *Beth-seme*. Jos. xliii. 18.

BETHUEL, בֵּיתוּאֵל [maboliaeth Duw] mab Nachor a Milcab, nai Abraham a thad Laban a Rebecca. Gen. xxii. 20, 22; a xxviii. 2.

BEULA [priodedig] enw a roddwyd ar y genedl Iuddewig, ac eglwys Duw yn y dyddiau diweddaf, i arwyddo eu priodas a Christ, fal eu gwr a'u penarglywydd. Esa. lxiv. 4.

BEUNYDD, yn hytrach PEUNYDD (pae-dydd), bob dydd. Salm lxxxvi. 3. Esa. lviii. 2.—Yn wastadol. Luc. ix. 23.

Bach yw crefydd a ohwllia *beunydd* am dano. *Diar*.

BEZALEEL, בְּצַלְאֵל [yn nghysgod Duw] 1. Mab Uri, o lwyth Judah. Exod. xxxi. 2. 1 Cron. ii. 20. Yr oedd wedi ei lenwi ag Ysbryd Duw, mewn doethineb, mewn deall, mewn gwybodaeth, ac yn mhob rhyw waith, i ddychymygu cywreinerwydd, i weithio mewn aur, &c., yn dangos mai oddiwrth Dduw y mae pob cyfryw ddoethineb. Efe ac Aholiab oedd yn golygu holl waith y babell i'w gwnenthur yn ol y portreiad a gafodd Moses yn y mynydd—yn gysgod o Grist, adeiladwyd yr eglwys, yr hwn yw doethineb Duw. Pan ddaeth Crist Iesu i'r byd, yr hwn yw sylwedd yr holl gysgodau, i fwrw i lawr ddychymygion dynion, ac i osod i fyny ei deyrnas ar y dddear, gyd a'i fod yn bwrw i lawr y dychymygion pechadurus yn nghalonau dynion, bwriodd i lawr holl ddychy-

mygion, sef holl waith dychymygod y babel a'r deml.—2. Mab Bani, yr hwn, ar ol caethiwed Babilon, a roes ymaith y wraig a briodasai efe yn erbyn y gyfraith. Ezra x. 30.

BEZEC, בֶּזֶק [*melli*] dinas yn Judah, yn nghylch dwy filitr o Bethzur; yn enwog o herwydd y fuddugoliaeth a gafodd yr Iuddewon yno ar y Canaanaeid. Barn. i. 4, &c.

BEZER, בֶּזֶר [*casgliad grawnwin*] dinas tu hwnt i'r Iorddonen, a roddwyd gan Moses i lwyth Reuben. Deut. iv. 43. Yr oedd yn un o'r dinasoedd noddfa. Jos. xx. 8. Yr oedd hefyd yn un o'r rhai a berthynent i'r Lefaid. Jos. xxi. 36. Dywedir ei bod yn yr anialwch, oblegid ei bod yn sefyll yn Arabia Ddiffaeth, yn y rhan ddwyrainiol i Edom, ac anialwch o'i hamgylch ar bob llaw. Gelwir hi hefyd Bosra.

BIBL, Gr. *Βιβλος*, *Biblos* [*y llyfr*] Heb. מִקְרָא [*Micra* (*lith*, neu *ysgrifen*)] enwau a roddir ar yr Ysgrhythrau Sanctaidd, mewn ffordd o enwogrwydd a rhagoroldeb. Y rhól sanctaidd, yn yr hon y cynnwysir meddwl dadguddiedig Duw y nefoedd; a thrwy yr hwn y mae yn cael ei ddwyn i ddynolryw ar y ddaear; ac a ddoberthir dan yr enwau HEN DESTAMENT a'r NEWYDD.—Yn hwn y cynnwysir yr hanesion hynaf a chywiraf am bethau a fu—yr athrawiaeth unionaf am bethau sydd—a'r rhagddywediadau sicraf am bethau a fydd. Ysgrifenyd yr Hen Destament cyn dyfodiad Crist yn y cnawd, a'r Testament Newydd ar ol ei esgyniad i'r nef; y cwbl wedi ei lefaru gan ddynion sanctaidd Duw, megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glân. 2 Pedr i. 21. 2 Tim. iii. 16.

Y mae y BEIBL—yr Hen Destament, wedi ei ysgrifenu yn wreiddiol yn ieithoedd y dwyrain, sef Hebraeg a Chaldaeg; a'r Testament Newydd yn Hebraeg a Groeg. Nid yw yr Iuddewon yn gwneuthur derbyniad ond o'r Hen Destament yn unig, yr hwn a gasglwyd ac a gyhoeddwyd gan Ezra. fel yr ydys yn gyffredin yn cytuno, ac wedi ei ranu yn dair rhan; sef, 1. Y Gyfraith.—2. Y Prophwydi.—3. Yr Ysgrifenyd Sanctaidd.—Nid oedd y Beibl wedi ei ddo-barthu yn bennodau hyd ynghylch A. D. 1240, pan ddarfu i un Hugo Cardinalis fyned ynghylch y gwaith; ac hefyd a ddo-parthodd y pennodau yn rhanau wrth lythrenau yr egwyddor, *a, b, c, &c.* y rhai a roddid ar ymyl y ddalen. Ynghylch y flwyddyn 1445, y darfu i Rabbi Mordecai Nathan ddo-barthu yr Hen Destament yn adnodau, fel y maent yn sefyll yn awr yn ein Beiblau ni; ac ynghylch y flwyddyn 1551, un Rhobart Stephan, argraffydd o Ffrainc, a ddo-barthodd y Testament Newydd yn adnodau, fel y mae yn bresenol. Y mae yn eglur fod y Salmu yn ddo-barthiadau bob amser; oblegid y mae Paul, yn ei bregeth yn Antiochia yn Pisidia, yn profi o'r ail Salm. Act. xiii, 33.

Gwedi i'r Beibl gael ei gyfieithu i amryw ieithoedd, daeth cyflawnder yr amser i ben, i'r hawl gyfodi ar Brydain; cynhyrfodd Duw ya-

bryd y gwr enwog hwnw, Mr. William Tindal, i'w gyfieithu i'r Saesoneg, a chafodd ei goroni a merthyrdod yn wobwr am ei waith. Yr oedd Cymru eto yn aros mewn tywyllwch du, a dygn anwrbodaeth, wedi ei gorchuddio ag eilun-addoliaeth a choel-grefydd; eto, am fod gan Dduw fwriad am waredu miloedd yn Nghymru, gofallodd am y moddion gwerthfawr hyn i ninau, yn iaith ein mamau.

Fod y Beibl wedi ei gyfieithu i'r iaith Gymraeg yn y prif oesoedd, nid oes le i amheuer y mae y Dr. Richard Davies, Esgob Menyw, yn ei lythyr argraffedig gyda Thestament William Salisburi; yn rhoddi rhesymau cedyrn i brofi hyn. Ond nid oedd dim o hono i'w gael yn yr oesoedd hyn heb ei adgyfieithu. Dywed, "Yn lle gwir, ni fyfnodd cennyf irioet gael gwelet y Beibl yn Gymraeg: eithr pan oeddwn fachgen, cof yw cennyf welet pump Llyfr Moysen yn Gymraeg, o fewn tny ewythyr ym' oedd wr dysgedig: ond nid ydoedd neb yn ystyr y llyfr nac yn prisio arno. Peth amheus ydyw (ir a wn i) a ellir gwelet yn oll Cymru un hen Feibl yn Gymraeg, i'r penn golledwyt ac y speiliwyt y Cymry o'i oll lyfray. Eithr diammau yw cennyf fod cyn hyn y Bibl yn ddigon cyffredin yn Gymraeg. Perthieithrwydd ffydd y merthyron, eglwyswyr a lleigion, sydd brawf cadarn fot yr Ysgrhythr Lân centhynt yn i iaith eu hunain. Hefyd, y mae cenym ni yn Gymraeg amryw ymadroddion a diarhebion yn aros fyth mewn arfer, a dynwyt o berfedd yr Ysgrhythr Lân, ac o ganol Efyngyl Crist. Yr hyn sydd brofedigaeth ddigonawf fot yr Ysgrhythr Lân yn mhen pob bath ar ddyn, pan y dechreuwyd hwynt, a phan y dygwyt i arfer gyffredinawl: megys, 'A Duw a Digon, heb Dduw heb ddim—A gair Duw yn uchaf.—Y Map rhad.—Ni lafur, ni weddia, nid teilwng iddo ei fara.—Eglwys pawb yn ei galon.—Cyn wired a'r Efyngyl.—Pan nad rhyfedd na thyf post aur trwy nen tŷ yr anwir.—Drwg y ceidw y diawl ei was—I Dduw y diolchwn gael bwyf, a gallu i fwya.—Rhad Duw ar y gwaith;' ac eraill o'r fath hyn. Y mae llawer o enwau arferedig gynt yn mhlith y Cymry yn brawf ychwanegol o hyn: megys, Abraham, Esgob Menyw; Adda Fras, un o'r beirdd; Aaron, un o benaethiaid gwlad Morgan; Asaph, Esgob Llan-elwy; Daniel, yr Esgob cyntaf yn Bangor; Iago ap Idwal; Joseph, esgob Menyw; Samuel Beulan, offeiriad dysgedig; Samson, y chweched Esgob ar hugain, a'r diweddaf yn Menyw; a'r cyfryw eraill a goffeir yn fynych yn yr hen achau. Y mae hyn yn dangos fod yr Ysgrhythr Lân yn wybodidic iawn gan ein hynafteit ni gynt. Y mae prydyddiaeth Taliesin ben-beirdd, yngwiriaw yn yr un peth, yr hwn oedd yn byw yn amser Maelgwn Gwynedd, yn y chweched ganrif.—Yn yr oesoedd diweddaf, cyfieithwyd rhyw ranau o'r Beibl yn Gymraeg yn amser Edward y

Beibl

chweched. Cyhoeddwyd traethawd bychan yn A. D. 1551, a gyfenwyd, "Rhanau o'r ysgrhythy, gosodedig i'w darllen yn yr eglwysi yn amser y Cymun, a'r addoliad cyhoeddus," &c. gan W. S.—Er gwneyd ordinhad gan yr uchel-lys y *Parliament*, yn y flwyddyn A. D. 1663, am gyfieithu yr Hen Destament a'r Llyfr Gweddi Gyffredin, a'u hargraffu yn yr iaith Gymraeg, dan olygiad Esgobion Henffordd, Llanelwy, Tŷ Ddewi, Llandaf, a Bangor, erbyn Mawrth y cyntaf, 1566, tan ddirwy, os pallent, o £40 i'w talu gan bob un o'r Esgobion uchod; eto, nid wyf yn deall i ddim gael ei wneyd yn ganlyniol i'r gyfraith hon o'r 5ed o *Eliz. cap. 28.*—Yn A. D. 1567, argraffwyd y Testament Newydd yn Gymraeg. O'r cyfieithad hwn, cyfieithwyd y Dadguddiad gan T. H. C. M. hwyrach, Thomas Huet, *Chantor of Menyw*. Yr ail Epistol at Timotheus, yr Epistol at yr Hebreaid, Epistol Iago, a dau Epistol Pedr, a gyfieithwyd gan D. R. D. M. sef Dr. Richard Davies, *Menevensis*, sef Esgob Tŷ Ddewi. Y cwbl arall o'r cyfieithad hwn a wnaed gan W. Salisbury, o'r Cae-du, yn Llansanan, Swydd Ddinbych; gwr enwog yn ei ddydd am ddiwydrwydd, dysgeidiaeth, a ddioldeb. Argraffwyd y Testament hwn yn Llundain, A. D. 1567, gan Henry Denham, trwy draul Humphrey Toy. Rhagddodwyd iddo y Calendar, a Chyflwyniad Saesonaeg i'r Frenines Elizabeth, a llythyr maith at y Cymry, gan Esgob Tŷ Ddewi. Gwnaed y cyfieithad hwn, meddant, o'r Groeg, wedi ei gydmaru a'r Lladin, gyda ffyddlondeb, a diwydrwydd. Cafodd W. Salisbury arolygu y cwbl, trwy drefnriad Esgobion Cymru. Ymddengys llawer o ddysg, ffyddlondeb, a manyl-rwydd, yn y cyfieithad boreuol hwn; er bod yr orgraff yn wrthun, yr iaith yn anystwyth, ac hefyd yn anneallus yn ein dyddiau ni, yn aml. Caf achlysuron i ddangos y gwahaniaeth rhyngddo a'r cyfieithad presenol mewn llawer o fanau yn nghorff y gwaith hwn. Argraffwyd ef mewn llythyrenau duon, wedi ei ranu yn benodau, ond heb ei ddisbarthu yn adnodau, oddyeithr ychydig o'r Actau, ac o ddechreu Epistolau Paul at Timotheus hyd ddiwedd y Dadguddiad.—Ni chyhoeddwyd un cyfieithad o'r Hen Destament yn yr iaith Gymraeg nes dros ugain mlynedd wedi y cyhoeddiad hwn o'r Newydd. Ymddengys hyn yn o ryfedd, gan fod gorchymyn i hyny wedi ei roddi gan yr uchel-lys. O'r diwedd, y gwr duwiol a dysgedig, Dr. W. Morgan, a ymroddodd i hyny. Gwr o enedigaoeth oedd o Wybr-Nant, yn mhlwyf Dolwyddelen. Cafodd ei ddwyn i hyny yn Ysgoldŷ (*College*) St. Ioan, yn Caergrawnt. Bu gyntaf yn Beriglor (*Picar*) yn Trallwm, gwedi hyny cafodd Llanrhaiadr-Mochmant. Gwnaed ef yn Esgob Llandaf, A. D. 1595, a symudwyd ef i Lanelwy, A. D. 1601, lle bu farw, A. D. 1604.—Cafodd ei gymhell i'n gwaith pwysfawr o gyfieithu y Beibl i'r

iaith Gymraeg yn benaf yn ei feddwl ei hun, oddiwrth yr Arglwydd: nid yw yn crybwyll am un gorchymyn na chymbelliad a gafodd oddiwrth ddynion. Pa bryd y dechreuodd ar y gwaith sydd anhysbys. Yn nghyflwyniad y gwaith i'r Frenines Elizabeth, cofa yn ddiolchgar am y cynnorthwyon a gafodd i ddwyn y gwaith yn mlaen, a'i orphen, gan yr Archesgob Whitgift; Esgobion Llanelwy a Bangor (Dr. Hughes a Dr. Bellot, tebygol); Dr. Gabriel Goodman; Dr. David Powel; Mr. Edmund Prys, Archdiacon Meirionydd; a Mr. Richard Vaughan, y pryd hwnw Periglor Lutterworth, ac wedi hyny Esgob Bangor, Caerleon, a Llundain. Yn y flwyddyn nodedig, A. D. 1588, y cyhoeddwyd ef yn Llyfr unplyg, mewn llythyrenau duon, yn cynnwys yr Hen Destament, yr Apocrypha, a'r Testament Newydd—cynnwysiad pob pennod—wedi eu rhanu yn adnodau, ac â rhai cyfeiriadau ar ymyl y ddalen—Calendar—a chyflwyniad o hono yn Lladin i'r Frenines Elizabeth. Pa nifer a argraffwyd sydd ansicr; ond y mae yn ddilys nad mwy, os cynnifer, nag oedd o eglwysi plwyfol yn y Dalaeth, y rhai oeddent 800. Y mae llawer o wallau yn yr argraffiad hwn; ond gan nad ydyw yn arferedig yn bresenol, nid oes achos coffau am danynt yma. Cyfnewidiodd lawer ar gyfieithad W. S. o'r Testament Newydd.

Y nesafa ddarparodd Duw i ofalu am Feiblau i'r Cymry, ydoedd yr enwog Richard Parry, D. D. o dref Rhuthyn, yr hwn a wnaed yn Esgob Llanelwy, ar ol marwolaoeth y Dr. Morgan. Yn y flwyddyn 1620, cyhoeddodd y Beibl yn yr un fath blygiad a'r cyntaf; ond wedi cynnewid y cyfieithad gymaint, fel y petrusa y Dr. Parry ei alw yr un â chyfieithad y Dr. Morgan; a hwn yw y cyfieithad arferedig yn bresenol. Bu yr enwog Dr. J. Davies yn gynnorthwy nid bychan i'r Dr. Parry yn niwygiad y cyfieithad o'r Beibl. Yr oedd yn Gaplan i'r Esgob, ac yn treulio llawer o'i amser gydag ef. Y mae yr holl argraffiadau canlynol yn ateb i hwn yn gyffredinol, oddyeithr ychydig gyfnewidiadau yn yr orgraff; a'r prif llythyrenau yn nechreu geiriau.—Ar ol cael Beiblau i'r eglwysi, yr oedd y tlodion eto yn amddifaid o Feiblau yn eu cartrefi, hyd nes y cynhyrfodd yr Arglwydd galonau dau wr enwog, sef Syr Thomas Middleton, o Gastell y Waun, a Mr. Rowland Heylin, i argraffu y Beibl. Daeth y Llyfr Gweddi Gyffredin, yr Apocrypha, a'r Salmau Cân gydag ef, yn wythplyg bychan allan, yn y flwyddyn 1630; hwn, tebygol, yw yr argraffiad cyntaf o Salmau Mr. Edmund Prys.—Fel yr oedd crefydd yn ymledu o fôr i fôr yn Nghymru, daeth cri mawr am Feiblau drachefn; yna darfu i ddau bregethwr teithiol, sef Mr. Walter Cradock, a Mr. Vavasor Powel, roddi chwe' mil yn yr argraff-waeg; daethant allan yn y flwyddyn 1654, y ddau Destament a'r Salmau Cân yn unig. Gwelir hwn Beibl Cromwel gan rai.

Y nesat oedd Mr. Thomas Gouge, a Mr. Stephen Hughes, y cyntaf yn Sais, a'r diweddaf yn Gymro, tra hyddiag yn ei iaith gyn-nwlynol. Yr oedd y naill yn gynnorthwy neillidol i'r llall; un yn mhlith y Saeson yn hel cynnorthwyon i ddwyn y gwaith yn mlaen, a'r llall yn mhlith y Cymry yn llafurio i'r un perwyl. Argraffodd Mr. Thomas Gouge y Testament Newydd, a'r Salmau yn rhyddiaith ac ar gân, yn 1672. Yn A. D. 1677, cyhoeddwyd, trwy ei lafur ef yn benaf, er nad heb gynnorthwy eraill, argraffiad newydd o'r Beibl, a'r Llyfr Gweddî Gyffredin; y nifer oedd 8000; rhoddwyd yn rhad 1000 o honynt, a dosbarthwyd y lleill am bris isel, llai na'r draul o'u hargraffu, sef pedwar swllt y llyfr. Diwygiwr yr argraff-waeg, yn argraffiad Mr. Gouge o'r Beibl, oedd Mr. Stephen Hughes, gwr duwiol a llafurus, a drowyd allan o'r eglwys yn Meidrym, yn Swydd Gaerfyrddin, am anghydfurfiad. Y mae gofal a diwydrwydd Mr. Stephen Hughes yn ganmoladwy iawn yn diwygio y Beibl Cymraeg o lawer o wallau oedd yn y tri argraffiad blaenorol o'r cyfieithiad presenol; ac y mae, er nad heb rai gwallau eto, mor ddiwall eg un argraffiad a ymddangosodd wedi hyn, os nid yn fwy. Y mae yr orgraff a'r attaliadau mor addas, os nid yn fwy nag un argraffiad o'r Beiblan Cymreig. Dilynodd argraffiad 1654, yn rhoddi y llythren Seisonigaidd J i mewn, yr hon oedd o'r blaen yn ddyfeithr i'r iaith Gymraeg. Bu Mr. S. Hughes byw i weled eisiau Beiblan drachefn, a rhag-barotodd tuag at gael argraffiad arall; ond bu farw cyn gorphen y gwaith, yn nghylch A. D. 1687. Ond er i'r Arglwydd ei alw ef ymaith cyn cwblhau ei amcan haelionus tuag at y Cymry, eto nid anghosiodd yr Arglwydd mo honynt; llafuriodd un Mr. Dafydd Jones, yr hwn a drowyd allan o eglwys Llandisilio, i gael argraffiad helaeth arall o Feiblan iddynt, trwy gynnorthwy, yn benaf, yr Iarll Wharton, medd y Dr. Llywelyn, yr hwn oedd Protestant awyddog, ac a fu yn was fyddlon i'r brenin William III. a'r frenines Ann, yn y rhan fwyaf blodeuog o'u teyrnasiad. Cafodd Mr. Jones lawer o gyn-northwyon heblaw hyn at y gwaith hwn, ac i argraffu llyfrau baddiol eraill, gan amrywiol weinidogion yr efengyl, a dinasyddion duwiol yn Llundain. Yr argraffiad hwn o'r Beibl a ddaeth allan yn A. D. 1690. Dywed Calanfy fod yr argraffiad hwn yn cynnwys 10,000 o Feiblan, ond nid yw cystat' a'r argraffiad yn 1678, o ran llythren a phapyr.

Gan fod Beiblan mawr yr eglwysi wedi dryllio, darfu i'r Gwir Barchodig William Lloyd, Esgob Llanelwy, fynu argraffu rhai mewn llythrenau cyffredin; a daethant allan yn y flwyddyn 1690, yn unplyg mawr. Argraffwyd hwn, meddant, dan olygiad Mr. Pierce Morris, gwr o Swydd Fôn, y pryd hwn yn Ysgoldy yr Iesu yn Rhydychain.

Yr amseryddiaeth a'r cyfeiriadau ydynt waith yr Esgob Lloyd. Y mae hwn yn llyfr golygus, ond nid heb wallau; a'i orgraff yn wahanol i'r lleill mewn llawer o eiriau.

Yr argraffiad nesaf a ddaeth allan dan olygiad y Parch. Moses Williams, Ficer Dyfnog, yn Mrycheiniog. Y Beibl hwn a argraffwyd ar draul y Gymdeithus anrhydeddus yn Llundain, yn y flwyddyn 1718, yn llyfr wythplyg.—Daeth argraffiad arall o'r Beibl allan, yn y flwyddyn 1727, heb gynnwysiad y pennodau, na phrofiadau ar ymyl y ddalen, dan olygiad yr un gwr.—Fel yr oedd crefydd ac ygolheigion yn amlhan, daeth prinder am Feiblan drachefn; yna y Parch. Griffith Jones, o Landdowror, a wnaeth hyn yn hysbys i'r Gymdeithas uchod; ac argraffwyd y Beibl drachefn yn Nghaergrawnt, yn y flwyddyn 1746.—Daeth argraffiad arall allan trwy haelioni yr unrhyw Gymdeithas, yn y flwyddyn 1752, y ddan hyn dan olygiad Risiart Morris.—Daeth argraffiad drachefn allan, trwy haelioni yr un Gymdeithas, yn y flwyddyn 1769. Yr oedd yr argraffiad hwn yn cynnwys ugain mil, o'r un orgraff a'r argraffiad 1690.—Yn y flwyddyn 1770, y daeth argraffiad pedwar-plyg mawr o'r Beibl allan yn Nghaerfyrddin, yn nghyd â Sylwadau ar ol pob pennod, gan y Parch. Peter Williams. Bu amryw argraffiadau o'r Beibl hwn.—Bu argraffiad arall yn Rhydychain, A. D. 1799.—A. D. 1812, argraffwyd Beibl bychan, deuddeg-plyg, yn Nghaerfyrddin, yn nghyd â sylwadau cyfeiriol John Cann.

Yn y flwyddyn A. D. 1804, sefydlwyd yn Llundain y Gymdeithas,* a elwir "THE BRITISH AND FOREIGN BIBLE SOCIETY," sef, *Y Beibl Gymdeithas Frytanoid a Thramor*, i'r dyben

* Ni fferir yn anwedus os sylwir am y diweddwr Barh. T. Charles, awdwyr y gwaith hwn, ei fod yn sylhennwr yn golygwys hwn yn eglur, wrth ystyried mai trwy ei waith ei ymgorol yn Llundain ag ewillyswyr da i greffydd a dwlwlod, pa-fodd y gallid cael argraffiad helaeth o'r Beibl, am bris gweddol, yn yr iaith Gymraeg. ac os byddai bosibl, i drefnu cyllidfa barnus o honynt, fel na byddai un amser mwy brinder o Feiblan i'r Cymry tlodion, y rhoddodd yr Arglwydd y meddwl caruadig ardderog yn nghalonau rhai o'r gwyr duwiol yroedd yn ymddyddan a hwyt, o furtio Cymdeithas i dosbarthu Beiblan, nid yn unig y ein gwlad ein henain, ond hefyd yn nwrledydd pellleig tramor, pa un bynag a Cristionogol, Mahometanaidd, neu Baganaidd; fel na byddai un genedi dan y neosedd, nag un person neillidol yn y byd, heb y trysor gwerthfawr hwn, a ewillysial ei foddianu. Cyfarfu amryw o honynt a'u gilydd i ystyried yr achos. Yn y cyfarfod cyntaf hwn yr oedd y Parch. T. Charles yn bresenol. Wrth ymddyddan am lawredd bendithiol, a dymunoldeb y cyffwr sefydliad, effeithiodd y golygiadau ar hyn yn y fath fodd ar eu meddyliad, fel y darfu iddynt gwyddwll dagrau o orfoledd, yn y gobath o lwyddde ynddo. Penderfynwyd i'w Cyfarfod Cyffredin i ystyried yr achos: a chyhoeddwyd yn y papyrau newyddion y byddai cyffwr Gyfarfod i gael ei gynnal yn y London Tavern, Mawrth 7, 1804. Ar yr amser gosodedig, cyfarfu a'u gilydd dros dri ochant o Eglwyswyr ac Ymneillduwyr o amrywiol anaw. Wedi amryw ymddyddanion ac areithiau, dros ddwy awr, ar yr achos pwyfawr a gogoneddus o'u cynnulliad at eu gilydd, penderfynwyd ag un llaia, gyda gorfoledd nid bychan, i sefydlu Cymdeithas dan yr enw "BRITISH AND FOREIGN BIBLE SOCIETY," sef *Beibl Gymdeithas Frytanoid a Thramor*. Yn y fan rhoisat eu henwau i lawr, ac addawyd dros Naith Gant o Bunnau, mewn ychydig o fnyddau, tuag at ddwyn y gwaith yn mlaen. Gosodwyd un-ar-bymtheg ar-hugain i fod yn Oruchwylywr (*Committee*) dros y flwyddyn; dewlwyd Trysorwr ac Yagrifnyddion. Gosodwyd hefyd Arglwydd Teigrmouth yn llywydd y Gymdeithas, yr hwn a lanwodd y awydd gyda'r fyddlondeb mwyaf hyd ddydd el

20. Fel y mae y cynhauf yn ddrych eglur o ddiwedd y byd, a'r adgyfodiad cyffredinol; felly yr oedd y blaen-ffrwyth Iuddewig yn yangos adgyfodiad Mab Duw. Yr oedd yr dsgub flaen-ffrwyth yn cael ei medi o flaen y lleill; felly Crist a adgyfododd o'r bedd yn flaen-ffrwyth, a'r holl rai sydd eiddo Crist a wneir yn debyg iddo yn ei ddyfodiad.—Yr oedd yr ysgub flaen-ffrwyth yn ei hoffrymiad yn fendith ar yr holl gnwd—y cynhauf i gyd yn cael ei fendithio ynddi; felly y mae Crist yn flaen-ffrwyth ysbrydol cynhauf etholedigion Duw, ei holl bobl yn cael eu bendithio a'u sancteiddio byth ynddo.—Yr oedd y blaen-ffrwyth yn ernes ac yn wylt i Israel y caent hwy yr holl gynhauf adref mewn amser da: felly y mae adgyfodiad Crist yn sierhau adgyfodiad gorfoleddus ei bobl, yn yr amser gosodedig. Esa. xxvii. 19.—Fel yr oedd y blaen-ffrwyth yn arwydd-lun o Grist, felly hefyd yr ydoedd yn gosod allan y ffyddloniaid, y rhai a waredwyd o blith dynion: "Israel," eb y prophwyd "ydoedd sancteiddrwydd i'r Arglwydd, a blaen-ffrwyth ei gnwd ef." Jer. ii. 3. Yr oeddent yn bobl briodol i Dduw lawer o amser cyn i'r Cenedloedd gael eu dwyn i mewn. Yr apostol Iago a ddywed, "O'i wir ewylls yr ennillodd efe nyny trwy air y gwirionedd, fel y byddem ryw flaen-ffrwyth o'i greaduriaid ef." Pen. i. 18. Gwelwn yn awr y cyffelybrydd:—yr oedd y blaen-ffrwyth yn eiddo priodol i Dduw Israel—buasai yn gysegr-ladrad i neb ei ddwyn: felly, rhan yr Arglwydd yw ei bobl, y rhai a waredodd efe o blith y dorf annuwiol; a phwy bynag a wnel niwed iddynt, a becha yn ddirfawr.—Yr oedd Duw yn rhoddi y blaen-ffrwyth i'r offeiriaid, fel rhan o'u cynaliaeth: y mae hyn yn dwyn argôf i ni eiriau ein Harchoffeiriad mawr: "Eiddot ti oeddent, a thi a'u rhoddaist hwynt i mi." Ioan xvii. 6.—Nid oedd y blaen-ffrwyth ond rhan fechan o'r cynhauf: felly y mae saint Duw yn nifer bychan; nid ydynt ond megys ysgub, neu ddyrnaid bychan o'yd yn y ddaear, mewn cydmariaeth i'r cnwd tew o ann uwiolion. Fel yr oedd y blaen-ffrwyth yn sancteiddio yr holl gnwd, ac yn ei ddefnydd yn rhagori ar y llall; felly y mae pobl Dduw, er eu bod yn ychydig a gwael yn y byd, ac yn ngolwng dynion anianol, eto hwy ydyw y rhai rhagorol y ddaear, ac y maent yn fendith yn y tir.

BLAENOR-ION (blaen), tywysog, arweinydd, rheolwr, llywodraethwr, bugail, &c. 2 Cron. vi. 5, 6. Esa. lv. 4. Jer. xxv. 35, 36. Act. i. 16. Col. i. 18.

"Beth a yr blaen byth ar blaidd?"

"Blaenor a byw ei lonaid."—T. ALKO.

—"Yr offeiriad, a blaenor y deml." Act. iv. 1; a v. 24, 26.—Gr. στρατηγος του ιερου;—"Llywydd y deml." W. S. a Dr. M. Nid swyddwr Rhufeinig, ond Iuddewaid, oedd hwn. Gelwir gwasanaeth y deml

wrth enw milwraidd (מלחמה milwriaeth) Num. viii. 24, 25; felly blaenor, llywydd, neu gadben y deml, oedd yr hwn oedd yn arolygu ac yn llywodraethu yr offeiriaid a'r Lefiaid, y rhai yn eu clychoedd a wasanaethent yno, yn gosod ac yn trefnu iddynt eu swyddau a'u gwaith. Num. iii. 32. 1 Cron. ix. 11. Crybwyllir yn Luc xxii. 4, 52; am στρατηγος, blaenoriaid (llywodraethwyr, W. S.) y deml, yn y rhif lluosog. Y rhai hyn oeddent, diammen, is-swyddwyr Iuddewaid yn llywodraethu yr amrywiol ddoasbarthiadau, dan y στρατηγος, y llywydd. Gwel Joseph. Ant. lib. xx. c. 5. § 2. De Bel. lib. vi. c. 5. § 3.

Er amser Dafydd yr oedd yr offeiriad a'r Lefiaid yn cadw gwyliadwriaeth yn gyntaf yn y babel, ac wedi hyn yn y deml, nos a dydd. 2 Cron. viii. 14. Gwylwyr yr offeiriad oeddent wedi eu gosod mewn tri man; ond gwylwyr y Lefiaid mewn tri ar hugain. Y Lefiaid yn cyflawni y swydd hon, yn ol eu clychoedd yn y deml gyntaf, a alwent porthorion: ac yr oedd i bob gwyliadwriaeth flaenor, neu (στρατηγος) tywysog; ac arnynt oll yr oedd un a elwid, mewn ffordd o enwogrwydd (αρχηγος) pen-tywysog, neu gadben. Yr oeddent yn cadw gwyliadwriaeth wrth borth y deml, yr cadw heddwch yn eu hamgylchoedd, ac yn dwyn yr afreolus o flaen yr arch-offeiriad a'r cynghor. Ond, heblaw y rhai hyn, yr oedd gwyliadwriaeth arall yn perthyn i'r deml; sef y gwarchawd-lu Rhufeinaidd, yn y tŵr Antonia, yr hwn oedd wedi ei adeiladu yn gyfagos i'r deml. Crybwyllir am hwn yn Act. xxi. 31—34. Geilw Matthew y rhai o'r gwarchawd-lu hwn a osodwyd i gadw bedd yr Arglwydd Iesu (κουστωδια) gwyliadwriaeth, yr hwn oedd yr euw Lladin priodol ar y cyfryw gorff o filwyr Rhufeinig. Nid a blaenoriaid y gwarchawd-lu Antonia y cytunodd Judas i draddodi ei feistr; ac nid wrth y rhai hyn y lletarodd yr Iesu pan ddaethant i'w ddal. Luc xxii. 52. Gelwir y blaenoriaid hyn y στρατηγος, ond blaenoriaid y gwarchawd-lu Antonia a elwir, gan Josephus, προμαρχος, a chan Luc, Act. xxi. xxii; χιλιαρχος, pen-cadben. Nid oedd yn oddefol i genedl-ddyn ddyfod i brif lys eglwysig yr Iuddewon; ond yr oedd yr Iuddewon yn ymgadw rhag cyfeillachu a'r cyfryw, hyd ag yr oedd ynddynt. Y mae yn eglur, gan hyn, mai Iuddewon oedd blaenoriaid y deml y cytunodd Judas a hwynt; sef yr offeiriad oedd yn cadw gwyliadwriaeth y deml, y rhai oeddent dan lywodraeth yr arch-offeiriad a'r cynghor, i gyflawni eu harchion gyda pharodrwydd.—Y mae yn amlwg fod milwyr Rhufeinaidd hefyd yn cymeryd yr Iesu, oddiwrth y geiriau οκτακτο byddin, a χιλιαρχος, milwriad (colonel) a arferir yn yr achos, y rhai ydynt eiriau milwraidd Rhufeinig. Yr oedd yno fyddin a'r milwriad, a swyddogion (οι υπηρηται των Ιουδαίων) yr Iuddewon. Ioan xviii. 12.

BLAENLLYM-U (blaen llym), hogi y blaen

pwfaenu, blaenfaenu; blaenu.—“Fy ngwrthwynebwyr a flaenllymodd ei lygaid yn fy erbyn.” Job xvi. 9. Peri i'r llygaid edrych yn llymmezys mewn digofaint. Arwydda y gair Heb. חֲזָקָה *hagi*, blaenllymu un erfyn o fetel. 1 Sam. xiii. 20. Salm vii. 12.

BLAGUR, BLAGURYN (blagur), planigyn, eginyn, bywullyn.—“Blaguryn yr Arglwydd” —“ffrwyth y ddaear”—Crist o ran ei Dduwdod a'i ddyndod. Blaguryn yr Arglwydd, sef Mab Duw: ffrwyth y ddaear; Blaguryn o gyff Jesse. Esa. xi. 1. “Gwr a'i enw Blaguryn,” Zech. iii. 8; yn arwyddo ei ddyndod. “Blaguryn cyfiawnder,” Jer. xxiii. 5; a xxxiii. 15; yn arwyddo y byddai y gwr hwnw yn berffaith gyfiawn yndo ei hun, ac yn gyfiawnder tragywyddol i'w bobl. Blaguryn oedd, a'i ddechreuad yn fychan; ei ymddangosiad yn wael ac yn ddirmygedig, a'i dyfiant megys o'r ddaear; ond ei gynnydd a fu yn ddirfawr, a'i ffrwythau yn werthfawr ac yn aneirif, yn brydfarthwch ac yn ogoniant, yn rhagorol ac yn hardd, i'r rhai a ddiangasant o Israel. Derbyniodd gan Dduw Dad barch a gogoniant, a'i enw sydd goruwch pob enw. 2 Pedr i. 17. Phil. ii. 9. Ynddo ef, hefyd, yr ymogonedda holl hâd Israel (Esa. xlv. 25) a thrwy undeb âg ef y blagurant hwythau, yr adfywiant fel yd, yr hwn sydd yn dyfod i fyny wedi iddo unwaith farw yn y ddaear. Hos. xiv. 7.—“Gosod blaguryn wrth y trwyn.” Ezec. viii. 17. Diareb a arwydda gwawd; sef yn gwawdio ac yn cyffroi Duw i ddigofaint; neu, fel y mae y trwyn, yn yr iaith Hebraeg, yn arwyddo digofaint; gosod blaguryn wrth y trwyn, yw, chwaneu pechodau fel tanwydd i ddigofaint Duw.—Dywed rhai, ei bod yn arferiad gan y Paganïaid yn eu heilun-addoliaeth, i roddi blagur, neu gangenau wrth eu trwynau, mewn ffordd o barch neu addoliad i'w heilunod; os felly, y mae gosod blaguryn wrth y trwyn yn arwyddo, parchu eilunod. Act. xiv. 13.

BLAGURO (blagur), Gr. βλαστανω (*blastano*) eginio, blaen-darddu, bywulla, blodeuo.—“Er nad yw yn peri iddo flaguro.” 2 Sam. xxiii. 5. Er nad yw yn peri i fy nhŷ flaguro yn bresenol fel y boreu oleuni, pan gyfodo haul foren-gwaith heb gmylau, eto, y mae yn sicr o flaguro felly; canys cyfammod tragywyddol a wnaeth efe â mi. Y mae Dafydd yn golygu breniniaeth y Messiah, a'i lywodraeth gyfiawn, rasol, ar ddynion, ac yn tystiolaethu ei grediniaeth orfoleddus yn nghyfammod Duw mewn perthynas i'w ddyfodiad o'i lwynau, ac y byddai i'w dŷ flaguro yn y Messiah, er nad oedd yn bresenol. “Yna y paraf i gorn Dafydd flaguro;” sef i'w deyrnas lwyddo a chynnyddu. Salm cxxii. 17.—“Gwnaf i gorn tŷ Israel flaguro;” sef i'r lywodraeth flaguro, a'r deyrnas gynnyddu a llwyddo. Ezec. xxix. 21. Salm lxxv. 5; a lxxxix. 18, 24. Luc i. 69.

BLAIDD, BLEIDDIAU (blai) cidwm, bela, gwyddgi; creadur creulon, ysglyfachus, o

rywogaeth y ei, ei gynffon yn troi i mewn, a'i glustiau yn bigfain i fyny; ei ben yn ysgwâr, a'i flew yn llwydion. Mae yn graff ei olwg, yn wancus, ysglyfaethgar, a ffyrnig; ac a aroglâ beth yn fuan iawn. Mae y bleiddiau yn trigo mewn coedydd ac anialwch, ac yn elynion mawrion i anifeiliaid a dynion. Udo a wnant yn lle cyfarth; medrant ddyoddef newyn hir; ond hynod mor greulon a fyddant y pryd hwnw; llarpiant y creadur cyntaf a'u cyfarfyddo, pa un bynag fyddo ai dyu ai anifail; neu weithiau hyd yn nod y nail y llall. Yn yr hwyr, pan ddelont allan o'u llochesau yn wancus, maent yn greulon ac yn beryglus iawn. Jer. v. 6. Hab. i. 8. Maent yn gyffredin yn lled ofnus, ond pan fyddont yn newynllyd. Dywedir y gwa lluchio ceryg, goleu tân, sain clych, neu gerddoriaeth eu dychrynu. Mewn amser tywyll, cymylog, byddant yn ymosod ar y praid; ond ânt yn groea i'r gwynt, rhag i gŵn y bugeiliaid eu sawyrio.

1. Llywodraethwr drygionus, erlidwyr, ac eraill, a gyffelybir i fleiddiau; eu duw yw eu bol; ymhyfydant mewn tywyllwch; erlidiant a llarpiant ddefaid Crist. Ezec. xxii. 27. Mat. x. 16.

2. Gau athrawon, y rhai sydd yn ymddangos yn grefyddol a theg oddiallan, ond oddimewn yn llawn cyfeiliornadau a gau ddybenion; maent o ran eu hathrawiaeth yn ddystryw i eneidiau dynion; ac o ran eu gweithredoedd yn ddynstr i'w meddiannau. Mat. vii. 15. Act. xx. 29.—“Y blaidd a drig gyda'r oen.” Esa. xi. 6. Dan lywodraeth heddychol y Blaguryn, sef Crist Iesu, pan y byddo yr erlidwyr mwyaf creulon yn cael eu cyfnewid a'u llarieiddio, trwy yr efengyl, yn trigo yn heddychol gydag ŵyn Duw, y rhai o'r blaen oeddent am eu dyfetha; fel Saul greulon yn heddychol gyda'r eglwys, yr hon a anrheithiasai o'r blaen. Act. ix. 1. Neu, pan ddaeth yr Iuddewon a'r Centdoedd yn un eglwys heddychol a'u gilydd; Crist, ein taangefedd ni, wedi gwneuthur y ddau yn un, a ddirymodd trwy ei gnawd, yr elyniaeth, gan wneuthur heddwch. Eph. ii. 14, 15. Esa. lxxv. 25. Ezec. xxxiv. 25. Hos. ii. 18. Esa. ii. 4—8; a iii. 5. Mat. x. 16, 17. Gal. vi. 16.

BLAS—U—US (bal), archwaeth, chwaeth, adchwaeth, sawyr; chwaethu, sawyrio.—“Safodd ei blas arni, ac ni newidodd ei harogl.” Jer. xlvi. 11. Dylai pob gwin, meddant, aros ar y gwaddod am gryn amser, fel y cadwo ei flas a'i gryfder. Niweidir ef os tynir ef ymaith yn rhy fuan. Gosodir Moab allan, yn y gyffelybiaeth hon, gan y prophwyd, fel wedi mwynhau braint neillduoi, trwy eu harosfa gwastadol yn eu gwlad eu hun er pan oeddent yn bobl.—Bwyd blasus, sef bwyd hyfryd i'r archwaeth. Gen. xxvii. 9, 14, 31. Job xxxiii. 20.—“A'i flas ydoedd fel blas olew tr.” Num. xi. 8.—“A'i flas fel aflirad o fel.” Exod. xvi. 31. Edr. MANNA.

BLASTUS, ystafellydd Herod, yr hwn a ennillodd gwyr Tyrus a Sidon o'u plaid, i gael heddwch ganddo. Act. xii. 20.

BLAWD, **BLODION** (bal), blawd llif; blawd gwydd; afall-flawd. Yd wedi ei falu yn ddefnydd bara. 1 Bren. xvii. 14, 16. Esa. xlvi. 2. 2 Bren. iv. 41.

BLEW, **BLEWYN** (bal), rhan o orchudd corff dyn; gwallt, gwiag amryw greaduriaid. Esa. l. 6. Mat. 7. 36.—“Ond ni chyll blewyn o'ch pen chwi.” Luc. xxi. 18. Yr oedd yr Arglwydd Iesu, yn adn. 16, wedi rhagfynegi y byddai i rai o honynt gael eu marwolaethu; ei amcan, gan hynny, yn y geiriau hyn, yw sicrhau iddynt, pan y cyd-olygent y cwbl, na byddent yn gollodwyr, yn y gradd lleiaf; eithr pa niwed bynag a oddefent, y byddai wedi ei wneuthur i fyny iddynt yn helaeth, ac y byddai iddynt gael eu gosod mewn diogelwch cyflawn. Hyn yn eglur yw ystyr y geiriau diarebol hyn. 1 Sam. xiv. 45. 2 Sam. xiv. 11. 1 Bren. i. 59. Act. xxvii. 34.—“Y pen, a blew y traed, a'r farf hefyd a ddifa efe.” Esa. vii. 20. Sef holl flew y corff Edr. **BILIO**.

BLIN-FYD (bal), traferthus, terfysgtyd, gofidus; gorthrymder, trallod.—“Dyn blin,” dyn terfysgus, o dymher afrywiog.—“Dydd blin,” amser o drallod a gofidian.—“Yn y dydd blin y'm cuddia o fewn ei babell.” Salm xxvii. 5; a xxxi. 20; a lxxxiii. 3, 4; a xci. 1. Lef. xvi. 2. Ezech. vii. 22. Yn amser trallod, blinder, a gorthrymder, y mae yn ei babell gysur a diogelwch. Yn ei babell, sef yn Nghrist, y mae yn tugarhau, yn madden, yn llewyrchu gwedd ei wyneb, ac yn taenu ei adenydd dros ei bobl. Noddfa ydyw i'r euog, yr ofnus, a'r gorthymedig. Salm l. 15; a liv, 7.

BLINO (blin), gofidio, gorthrymu, diffygio. Mae cyflawniadau crefyddol dynion rhagrithiol, yn byw yn eu pechodau, yn rhyfygus, yn faich ar yr Arglwydd, ac y mae yn blino eu dwyn. Esa. i. 14. Mal. ii. 17. Mae y cyfryw addolwyr, yn lle anhydeddu yr Arglwydd, yn ei wawdio, ac yn ei anmharchu yn fawr, fel pe bai rhyw fradwyr yn parhau yn eu hamecanion bradwrs, eto yn rhagrithiol yn cyrchu at y llys breninol am ewyllys da y brenin, fel pe baent yn ddeiliaid ffyddlon. Maent yn anmharchu Duw yn e'i sancteiddrwydd—ei holl-wybodaeth—yn ei lywodraeth a'i allu—yn ei gyfraith a'i efengyl; ac nis goddef Duw hwynt yn hir; “Blinais eu dwyn,” medd efe.—Pan y dywedir fod Duw yn blino, neu yn cael ei flino gan ddynion, nid oes i ni ddeall y gair yn ddynol ac yn gnawdol, fel pe bai yn arwyddo gwendid, neu amherffeithrwydd yn yr Arglwydd, eto mae mewn creaduriaid: pell yw hynny oddiwrth yr Arglwydd: ni “ddiffygia, ac ni flina Duw tragywyddoldeb.” Esa. xl. 28. Ond arwydda, fod y peth yn hollol groes i'w ewyllys; a bod ei natur sanctaidd yn ei ffeiddoi; a bydd iddo ddangos ei anfodlonrwydd

yn fawr o'i blegid, ac nad oeda y farn yn hwy. Mae yn dangos mor fawrion ac atgas yw y pechodau hynny sydd yn blino yr Arglwydd, ac mor haeddiannol yw y pechaduriaid enog o honynt, o'r farn dostaf; ac mor anfeidrol fawr a ihad yw y drugaredd hono o eiddo yr Arglwydd, sydd yn achub pechaduriaid mor fawrion ac mor annheilwng. “Blinaist fi a'th anwireddau. Myfi, myfi yw yr hwn a ddilëa dy gamweldau, er fy mwyn fy hun.” Esa. xliii. 24, 25.—“Blinaist arnaf, Israel.” Adn. 22. Y mae un yn blino yn fuan ar waith croes i'w anian; felly y mae dyn anianol, o feddwl llygredig, yn blino ar Dduw, ac ar ei waith sanctaidd. Anrhydedd a dedwyddwch penaf dynion, gystal a'u dyledswydd, yw addoli Duw; ond nid yw y dyn anianol yn synied y pethau sydd o Ysbryd Duw; ac am nad yw yn cael difyrwch, budd, a llesad, ei hun yn y gwaith, mae yn dywedyd, mai oferedd yw gwasanaethu Duw. Mal. iii. 14. Y mae dynion yn blino ar yr Arglwydd pan y byddont yn eageulso ei addoli yn gyhoeddus, yn deuluaidd, neu yn y dirgel;—yn ddiystyr o'i heddwch a'i gymdeithas;—yn byw yn dawl heb fod a'u meddylfryd arno;—yn blino pwysu arno, a dygwyl wrtho yn eu cyfyngderau;—yn anesmwytho i'w anianol;—ac yn grwgnach yn erbyn ei ragluniaethau. Mae yr Esgob Lowth yn cyfieithu y geiriau fel hyn;

Eithr ni elwaist arnaf, O Jacob,
Ac nid o'm hachos i y llafuriaist, O Israel!

Mae Vitringa yn gwahaniaethu ychydig

Eithr ni elwaist arnaf, O Jacob,
Pan y llafuriaist o'm hachos, O Israel!

Yn eu holl lafur crefyddol, nid oeddent yn addoli nac yn galw ar yr Arglwydd yn wirioneddol mewn ffydd. Yr oeddent yn llafurus iawn yn y rhan allanol o grefydd, yn yr aberthau a'r defodau luddewig; ond yn ddyeithr i addoliad mewn ysbryd a gwirionedd, trwy ffydd yn y Cyfryngwr. Y cyfryw addoliad sydd flinder i'r Arglwydd.

BLINDER-AU-OG (blin), lludded, trallod, gorthrymder; lluddedig, diffygiol.—“Blinder, neu erlid.” Marc 4. 17. “Gorthrymder, neu erlid.” Mat. 13. 21. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *gofid*, ac yn cael ei briodoli i wewyr a thristwch gwraig wrth esgor. Ioan xvi. 21.—Trallod, Rhuf. ii. 9.—Adfyd, Iago i. 27.—“Deuwch ataf fi bawb a'r y sydd yn flinderog ac yn llwythog, ac mi a esmwythaf arnoch.” Mat. xi. 28. Ioan vi. 35; a vii. 37, 38. Esa. lv. 1, 4. Salm xxxiii. 2; a li. 17. 2 Bren. ix. 25. Salm xxxviii. 4, 5. Ioan xvi. 33. Act. xv. 10. Rhuf. v. 1. 1 Pedr ii. 24. Gan fod y gwahoddiad yn y geiriau i'r blinderog, yn gyffredinol, ac heb ei gyfyngu i'r naill flinder mwy na'r llall, y mae hawl gan bawb ynddo, teimladwy o'u hangen o hono. Y mae mawredd person y Cyfryngwr, ei gyflawnder a'i diriondeb anfeidrol, yn hynod i'w gweled yn y geiriau; y mae yn ddigonol i bawb, ac i

mae i bawb wahoddiad ato i gael esmwythder, beth bynag fyddo yn eu blino. Nid oes un baich yn rhy drwm, nac un blinder yn anaele iddo ef. Pan y golygmod natur y llwyth a'r blinder sydd ar blant dynion, fel pechaduriaid eug, llygredig, pwy ond efe a allasai ddywed-yd, "Mi a esmwythaf arnoch?" Mae efe yn esmwythau y pechadur sydd yn dyfod ato trwy ffydd, yn gyfreithlaw, yn sylweddol, ac yn wirioneddol. Efe ei hun, fel y mae yn iawn dros bechod, ac yn gwaredu oddiw'rtho, yw preswylfa, cysgod, lloches, a thangnefedd ei bobl. Y mae yn eu hesmwythau, trwy eu gwaredu oddiw'rtho *achos* eu holl flinderau yn gyntaf, ac yna oddiw'rth y blinderau eu hunain. Gan fod dyn wedi ei eni yn bechadur, y mae wedi ei eni i flinder. Job v. 7. Salm cxvi. 3. Ond dyma un a ddichon esmwythau arno yn gyflawn, ac yn dragywydd. I esmwythau arnynt, y mae yn rhaid fod ganddo, 1. Allu; —2. Awdurdod; —3. Ewyllys da. Y mae y tri pheth hyn yn cydgyfarfod yn yr Arglwydd lesu yn ddiderfyn; ac am hyny, gallasai efe, er nas gallasai neb arall yn y nefoedd na'r ddaear, ddywed-yd, "Mi a esmwythaf arnoch:" nid, mi ymdrechaf, mi wnaif fy ngoreu; ond y mae yn llefaru fel un ag oedd yn cydnabod ei fawredd ei hun, a'i gyflawnder anfeidrol—un sydd yn gwbl feistr ar ei waith, ac yn sicr o'i gyflawni. Ni chafodd, ac ni chaiff neb byth ei siomi yddo, ag a ddel ato. Y blinderog y mae yn ei alw, pwy bynag yw y rhai hyny, a pha fath bynag fyddo eu blinder. Esmwythder y mae yn ei addaw, a hwnw yn gyflawn, ac yn dragywyddol.

BLITH-OG-ION (llith), llaeth. Anifeiliaid blithion, sef anifeiliaid llaethog, yn rhoddi llaeth; megys gwartheg, &c. Gen. xxxii. 15. 1 Sam. vi. 10.—Diod o flith anifeiliaid, sef llaeth. Da blithog, sef yn rhoddi llaeth.

BLODEUYN, BLÓDAU (blawd), blodon, blaendardd. Blodau ydynt flaen-dardd hyfryd, peraidd, a hardd, ar goedydd a llysiâu, cyn iddynt ffrwytho. Gwiagoedd hardd-wych, peraidd, y rhan hyn o'r greadigaeth, yw blodau; yn addurno natur i'n llygaid, ac yn ei phereiddio i'n harogliad. Y mai y Duw mawr wedi gwneyd ei greadigaeth, nid yn unig yn ddefnyddiol i ddyd, ond yn hardd yr olwg arni, yn hyfryd, ac yn beraidd. Y mae gwychder ac amrywiaeth lliwiau, a chywreinrwydd eu gosodiad er chwaneu harddwch, yn y blodau, yn addas i'r Creawdr Dwyfol, yr hwn sydd yn rhyfeddol yn ei holl weithred-odd. Y mae amrywiaeth a phereidd-dra eu harogliad yn hyfryd, ac yn adfywiad i natur dyn.

Yr oedd llun blodau ar y canwyllbrenau aur—ar barwydydd y deml—ac ar ymyl y môr tawdd. Exod. xxv. 31. 1 Bren. vi. 18, 29; a vii. 26, 49. 2 Cron. iv. 5. Yr oedd y lluniau hyn, nid yn unig yn harddwch i'r gwaith, ond hefyd yn arwyddocaol ac yn gys-

godol, yn dangos harddwch a phereidd-dra natur ddynol Crist, wedi ei haddurno, fel parwydydd y deml, & phob harddwch, gras, a doniau yr Ysbryd Glan; godidogrwydd hardd, a phereidd-dra ei waith yn ei swyddau, fel Prophwyd, ac Offeiriad, a Brenin i'w eglwys yn goleuo ac yn puro ei bobl. Yn ei swydd au y mae yn fiodenog, yn ffrwythlon, yn hardd ac yn beraidd.

"Gwelwyd blodau ar y ddaear." Can. ii. 12. Mae blodau yn arwyddo bendith yr Arglwydd ar y ddaear, ac adnewyddiad o honi i ffrwythlonrwydd trwy hyny. Wrth y blodau yma, yn gyffelybiaethol, y mae i ni ddeall y saint, a gras yr Ysbryd Glan ynddynt. Mae ymddangosiad y rhai hyny ar y ddaear yn arwydd o neillduol fendith yr Arglwydd, a'i gymmod & phechaduriaid. Drain ac ysgall ydynt ffrwythau y feldith: ond y mae blodau a ffrwythau yn arwydd o fendith. Pan y mae yr Arglwydd yn addaw bendithion neillduol i'w bobl, y mae yn dywedyd, "Efe a wna i hiliogaeth Jacob wreiddio, Israel a fiodena, ac a flaen-dardda, a hwy lanwant wyneb y byd & chnwd." Esa. xxvii. 6. Salm lxxii. 16. Hos. xiv. 4, 5, 6.—Gwelodd pen-trulliad Pharaoh winwydden yn blaen-dardd, ac yn blodeno, fel arwydd o'i ryddid, a'i ad-dderchafiad i'w aefyllfa gynt. Gen. xl. 9—13.—Y mae y saint, mewn harddwch sancteiddrwydd, yn debyg i fiodau, oblegid mai cynnyrchiaid gallu a gras Duw ydynt, fel blodau yn y gwanwyn, ar ol gauaf du a diffrwyth—oblegid eu pereiidd-dra hyfryd, trwy eu hundeb & Christ, a chyfranogiad o'i Ysbryd—oblegid eu prydfethwch a'u harddwch, wedi eu haddurno & gras yr Ysbryd Glan—oblegid amrywiaeth gras yr Ysbryd ynddynt, i gyd yn hardd ac yn hyfryd—ac oblegid eu sirioldeb sanctaidd, a'u ffrwythlonrwydd.—Y mae dynion, yn gyffredinol, fel blodau, yn fawreddus, ac yn fiodenog yn eu hieuencid; ond buan y mae gofidiau, cystuddiau, neu angen, yn peri i'w tegwch ddiflannu, ac yn eu gwneuthur yn amddifaid o'u holl-harddwch, eu cyfoeth, eu gogoniant, a'u bywyd. Iago i. 10. Esa. xl. 6. 1 Pedr i. 24. Job xiv. 2.

BLODEST (blawdd), bloedd, gwaedd, banllef, gorfoledd, uchelglod.—"A ddygasant i fyny arch yr Arglwydd trwy fioddest a sain udgorn." 2 Sam. vi. 15.

BLOEDD-IO (blaw), gwaedd, banllef, crochlef, dolef.—"Yr Arglwydd ei hun a ddisgyn o'r nef gyda bloedd." 1 Thea. iv. 16. Yn arwyddo ardderchogrwydd, buddugoliaeth, a gorfoledd cydsain yr holl gymdeithas.

BLOESG-I-NI (blaw-esg), attal-dywedyd; siarad ag attal arno; heb siarad yn eglur.—Y mae yr Arglwydd yn bygwth llefaru wrth yr Iuddewon " & bloesgni gwefusan, ac & thafodiaith ddyeithr;" Esa. xxviii. 11; sef y byddai iddo, mewn ffordd o farn, roddi iddynt ath rawon tywyll, yn llefaru yn floesg am ffordd

yr iechydwrtaeth, y rhai na fynant wrando y wir athrawiaeth, yn dywedyd yn eglur ac yn ddiifoesgni, "*Dyma orphwysdra, gadewch i'r diffygiol orphwysu, a dyma esmwythder.*"—"*Tafod y bloesg a brysura lefaru yn eglur.*" *Esa. xxxii. 4.* Pan byddo y tywyll a'r anwybodus, trwy ddsygeidiaeth yr Ysbryd Glan, yn cael eu goleo i adnabod Duw a'i ffyrdd, ac yn llefaru am danynt yn eglur, a chyda sierwydd diamheus, yn ddiiofn, a chyda hyfdra mawr. *Esa. vi. 9; a xviii. 4; a xix. 18; a xxviii. 11; a xxxv. 4, 6; a li. 14.* *Diar. xv. 28.* *Zech. iii. 9.* *Deut. xxix. 4.* *Can. v. 10.* *Eph. iv. 29.* *Côl. iv. 6.*

BLONEG (blawn), brasder; brasder mochyn, brasder dyn: bloneg pren, sef sŷg, neu freidd-dra pren; bloneg y ddaear, sef rhwymyn y coed.—"*Calon can frased a'r bloneg,*" a arwydda, eithaf anystyriaeth, dideimladrwydd, afreolaeth, ac annealltwriaeth. *Salm cxix. 70.* *Job xv. 27.*

BLWCH, BLYCHAU (bal), eistan, llawgyst, golwrech.—"*Daeth ato wraig a chanddi flwch o enaint gwerthfawr.*" *Mat. xxvi. 7.* *Marc xiv. 3.* *Gr. αλαβαστρον*, olew-flwch wedi ei wneuthur o alabaster, yr hwn a'i cadwai yn hir yn ei bereidd-dra, a'i arogledd hyfryd. Enwir gwneuthuriad y blwch o alabaster ag oedd yn cynnwys yr enaint a dywalltodd Mair ar ben yr Iesu, i arwyddo fod yr enaint, nid yn rhyw beth cyffredin, ond o'r fath bereiddiaf a gwerthfawrocaf. Ni rydd creadyn ddim diwerth i'r Iesu na'i achos.

BLWYDD-YN, BLYNYDDOEDD (bal-gŷydd), blwyddyn, a blwyddynedd, llawer o flynyddoedd. Yr ysbaid o amser y mae yr haul yn rhedeg ei yrfa trwy y deuddeg arwydd; y sydd yn cynnwys pedwar tymhor, sef gwanwyn, haf, cynhauaf, a gauaf. Mae ynddi 365 o ddyddiau, 5 awr, a 49 o fynydau. Ymddengys fod y patriarchiaid, cyn y dyliŷ yn rhanu y flwyddyn yn ddeuddeg mis, yn cynnwys deng niwrnod ar hugain bob un; ond pa fodd yr oeddent yn trin y pum' awr a'r naw mynyd a dengain, nid yw hysbys. Yr oedd yr hen flwyddyn Iuddewig yn cael ei chyfrif yn ol trefn y lleuad; byddai bob yn ail fis llawn o ddeng niwrnod ar hugain, ac un arall diffygiol, o naw ar hugain. I gymedroli blwyddyn y lleuad a threfn rhedegfa yr haul, yn niwedd y flwyddyn, byddid yn chwaneu mis cyflawn ar ol mis Adar, yr hwn a alwent Fe-adar, neu yr ail Adar.

Rhanasant y flwyddyn yn flynyddoedd gwladol, y rhai a ddechreuent yn nghwmp y dail, yn mis Tisri, yn cyfateb mewn rhan i'n Hydref ni; ac i flynyddoedd cysegredig (wrth ba rai y trefnent eu gwyliau, eu cymannafaoedd, a'r holl ranau eraill o'u gweithredoedd crefyddol) y rhai a ddechreuent yn y gwanwyn, yn mis Nisan, yn cyfateb i'n Mawrth ni, ac weithiau i ran o-Ebrill, yn ol trefn rhedegfa y lleuad. Wedi eu hymadawiad o'r Aipht, a

rhoddi y gyfraith iddynt, trwy law Moses, y gwnaed y rhaniad hwn ar y flwyddyn; onid, yr un oedd eu blwyddyn hwy a blwyddyn yr Aiphtiaid, yn mhlith y rhai y ganwyd hwynt, a threfn y rhai oedd ganddynt mewn arferiad, sef y drefn uchod. Y mae rhai dysgedigion enwog yn gwrthdadleu hyn; yn neillduol yr enwog Houbigant, yr hwn a haera nad oes grybwylliad am ddechreuad blwyddyn yn *Exod. xii. 2*, oblegid bod y flwyddyn yn wastad yn dechreu yn y gwanwyn, a bod y gair *bydd* heb un gair yn cyfateb iddo yn yr Hebraeg, ac a roddwyd i mewn yn afreidiol. Cyfieitha y geiriau fel y canlyn: "*Y mis hwn fydd i chwi y mis cyntaf o'r flwyddyn.*" Sylwa, yn mhellach, fod Duw yn nodi y mis hwn felly, i ddangos i'r bobl y cai y mis hwn, yr hwn oedd dechreuad eu blwyddyn, ei ddynodi i hysbysu i'w hiliogaeth ar ba fis, ac ar ba ddydd o'r mis, yr oeddent i gadw y pasc, a gŷyl y bara croyw.

Mae blwyddyn, yn ol iaith y prophwydi, yn arwyddo tri chant a thriugain o flynyddoedd; a mis, ddeg ar hugain. Felly, tri diwrnod a hanner sydd yn arwyddo tair blynedd a hanner; a thair blynedd a hanner, sef amser, amseroedd, a hanner amser, yn arwyddo 1260 o flynyddoedd, dydd am flwyddyn. *Dat. xi. 11; a xii. 14.*

Mae blwyddyn hefyd yn arwyddo tymhor, neu ysbaid yn yr hwn y dygwyddo peth. Hwyrach fod y tair blynedd o amynedd Duw gyda'r Iuddewon diffryth, yn arwyddo gweini-dogaeth Ioan Fedyddiwr a Christ; ac fe allai, hefyd, fod y bedwaredd yn arwyddo yr amser ar ol adgyfodiad Crist, cyn i'r rhyfel dinystriol eu tori hwynt allan. *Luc xiii. 6—10.*

Blwyddyn gofwy, amser adfydus, trallodedig iawn. *Jer. xi. 23.*

Blwyddyn gwaredigion Duw, amser yr efengyl yn ei gwareg. *Esa. lxiii. 4.* Mewn cyferbyniad i flwyddyn y rhyddhad ar y Jubili, y mae ysbaid dychweliad yr etholedigion at Grist, neu amser yr efengyl, yn cael ei alw, "*Blwyddyn gymeradwy yr Arglwydd.*" *Esa. lxi. 2.*

Blynyddoedd Duw, ydyw parhad annherfyndig ei hanfod, *Heb. i. 12.* neu ysbaid ei waith hynotaf ef, megys yn dwyn Israel o'r Aipht, cnawdoliaeth Crist, &c. *Salm lxxvii. 10.* Felly misoedd dyn yw amser ei fywyd. *Job xiv. 5.*

"A'r cenedloedd hyn a wasanaethant frenin Babilon ddeng mlynedd a thriugain. *Jer. xxv. 11.* Rhaid cyfrif, medd Blayner, amser caeth iwed y cenedloedd oddiwrth yr amser y gorchfygwyd yr Aiphtiaid gan Nebuchodonosor wrth Carchemis, y flwyddyn y rhoddwyd y brophwydoliaeth gan Jeremiah, ac y darostyngodd y teyrnasoedd cymydogoethol, Syria a Palestina yn gystal a Jerusalem. Yr oedd hyn yn agos i ddwy flynedd cyn bod yr amseryddwyr Paganaidd yn dechreu ei deyrnasiad, a'i dad eto yn fyw. Ar ol marwolaeth ei dad, yn a Ptolomy, teyrnasodd Nebuchodonosor ddeugol

mlynedd; Iferodamus, neu Efil-merodach ei fab, ddwy; Nerigissar, a Nabonadius, yr hwn, tybygid, oedd Belassar, Wyr Nebuchodonosor, dwy ar bymtheg; at ba rai, os ychwanegwn ddwy flynedd o Darius y Mediad, yr hwn y dywedir yn Dan. ix. 1, ei wneyd yn frenin ar deyrnas y Caldeaid, cawn fod y cenedloedd wedi parhau, fwy neu lai, yr holl amaer hwnw, agos i ddeng mlynedd a thriugain, yn ddarostyngedig i frenin Babilon. Ond wedi i Cyrus esgu i'r orsedd, yr hwn a roddodd ddiwedd ar Ymerodraeth Babilon, nis gallasai y cenedloedd wasanaethu brenin Babilon mwyach, am nad oedd brenin yn Babilon i'w wasanaethu; canys ni byddai breninoedd Persia un amaer yn cael eu galw breninoedd Babilon: ond daeth Babilon ei hun yn dalaeth ddarostyngedig a dibynol dan raglaw; a dechreuodd o'r ysbaid hwnw allan brofi yr ymweliadau dwyfol a ddiweddodd yn ei "hanghyfannedd-dra tragywyddol." Adn. 12.—"Pan gyflawner yn Babilon ddeng mlynedd a thriugain, yr ymwelaf (medd yr Arglwydd) a chwi, ac a gyflawnaf a chwi fy ngair daionus, trwy eich dwyn drachefn i'r lle hwn." Jer. xxix. 10. Yma y mae Duw yn addaw, pan byddai y deng mlynedd a thriugain yn cael eu chyflawni yn Babilon, y byddai iddo ymwelod a'i bobl, a chyflawni ei air daionus tu ag atynt, trwy eu dychwelyd i'w lle eu hunsin. Gwnaeth felly yn gyfatebol yn y flwyddyn ddiweddaf i Cyrus, brenin Persia, yn mhen deng mlynedd a thriugain gwedi y dygiad cyntaf o'r bobl yn gaethion o Jerusalem i Babilon; pan, fel y tystia yr hanesydd sanctaidd (2 Cron. xxvi. 22. Ezra i. 1) "y cyflawnwyd zair yr Arglwydd, trwy enau Jeremiah, cyffrodd yr Arglwydd ysbryd Cyrus, brenin Persia, i ghyoeddi trwy ei holl deyrnas yddid i'r Iuddewon i ddychwelyd yn aurhydeddus;" ac yn ganlynol i hyny, dychwelasant yn lluosog i Jerusalem. Ni choffeir yn un man arall yn mhrophwydoliaeth Jeremiah am y deng mlynedd a thriugain. Y mae yn eglur, gan hyny, mai yr ysbaid hwn a feddylir yn Dan. ix. 2, lle y dywedir i "air yr Arglwydd ddyfod at Jeremiah y prophwyd, y cyflawnai efe ddeng mlynedd a thriugain yn angyfanedd-dra Jerusalem."—Y mae y prophwyd, Zechariah yn llefaru am ysbaid arall o ddeng mlynedd a thriugain (Zech. i. 12); y rhai a ddechreasant yn nghylch y gwarchaead diweddaf ar Jerusalem, ac a gyflawnwyd yr amaer yr adoladwyd yr ail deml gan Darius Hystaspes. Gwel Campbell. Vitrings in Zech. Proleg. p. 17. Petavius Doctr. Temp. Lib. XII. c. 25. Prideaux An. 518. Bishop Newton's Dissert. viii.—Dros yr ysbaid hwn hefyd, diamben, bod arwyddion o anffodlonrwydd yn parhau; amseroedd blinion oeddent, fel y dywedir yn Dan. ix. 25. Ond nis gellir caniatáu, ar un cyfrif, mai yr un ysbaid o ddeng mlynedd a thriugain a feddylir yn Zechariah, ag yn y lleoedd uchod yn Jeremiah. Gwel Blayney.

BLYS-IAU (bal-ya), chwant anghymedrol; trachwant, gwŷn, nwyf.—"A themtiasant Dduw yn eu calon, gan ofyn bwyd wrth eu bly." Salm lxxviii. 18; a 106, 14. Num. xi. 4. 2 Sam. xxiii. 15. Heb. iii. 10. Iago iv. 3. Y mae yn gyfreithlon i ni ofyn bwyd wrth ond *langen*, ond nid wrth ein *blys*; yr hyn sydd yn arwydd o anniolchgarwch, anffodlonrwydd tuchanlyd, a chnawdolrwydd anifeiliaidd, sydd yn anog Duw i dywallyt phiolau digofaint arnom.

BOANERGES [*meibion y darau*], enwau a roddos Crist ar Iago ac Ioan, meibion Zebedeus, oblegid eu gwresogrwydd a'u hyfder, a'u gweithrediadau nerthol trwy eu gweiniadogaeth. Mare iii. 17.

BOAZ, בּוֹאֵז [*mewn nerth*] 1. Mab Salmon a Rahab: gwr cyfoethog yn byw yn Bethlehem, yr hwn a briododd Ruth y Foabees weddw dlawd, o'r hon y cenedloedd efe Obed, tad Jesse, tad Dafydd brenin Israel. Ruth iv. 21. Mat. i. 5, 6. Gwnaeth Boaz ran cyfrathachwr a Ruth; felly y gwnaeth Crist a ninau: er mai Boaz gyfoethog oedd ef, priododd Ruth weddw dlawd o wlad Moab: felly Crist a ddyweddiodd iddo ei hun y cenedloedd tlodion, y rhai oeddent heb oibaith, ac heb Dduw yn y byd. Esa. liv. 1—6.—2. Enw y golofn oedd yn sefyll o du y gogledd yn mhorth y deml. 1 Bren. vii. 21. Edr. Colozn.

BOCS, math o bren sydd a'i ddail yn leision trwy y flwyddyn. Mae y pren hwn mewn arferiad mawr, mewn gerddi heirdd, i addurno eu gwrychod a'u rhodfeydd. Mae y pren o liw melyn ac yn gyfangorff caled, rhy drwm i nosio, ac agos yn rhy galed i fraenu, ac i'r pryfed i'w fwyta; wrth ei weithio y mae yn hawdd ei lathru a'i gaboli. Esa. xli. 19; a lx. 18.

BOCSACH-U (bog-sach), boetgar, ymfrostrus, digofus.—"Ac ydd oeddent yn llawa boc-sach." Act. v. 17. W. 8.

BOCHGERN (boch-cern), grudd, ochr yr wyneb o'r en i'fyny.—"Ac yr oeddwn iddynt megys r' rhai a godent yr iau ar eu bochgernau hwynt." Hos. xi. 4. Sef iau drom caethiwed yr Aipht. Cyfeiria y geiriau at y ddefod o symud yr iau yn mlaen ar wddf yr ŷch yn llafurio, i'w oeri a'i camwythau. "A bwrtais atynt fwyd;" sef y manna yn yr aniatwch.

BOD-ION (po), boda, bury, bery, barcod, barcutan. Bòd y gwerai, bòd y tinwyn, bwa cath y wern, bòd y mèl.—"A'r bòd." Deut. xiv. 18. Heb. בָּוֶהַב *gweled, edrych ar*. Math o adar aflan o ryw y fwlariaid, medd Parkhurst, ac arwydda eu henw Heb. eu bod yn graff eu golwg a'u hedrychiad. Aderyn craff ei lygad yw y barcod. Job. xxviii. 7.

BODDI (bawdd), marw mewn dwfr; Amos viii. 8. megys Pharaoh a'i fyddia yn y Môr Coch. Exod. xv. 4.—Chwantau y byd sydd yn boddi dynion i ddyfader dinystr a cholledigaeth. 1 Tim. vi. 9.

BODDLON-RWYDD (bodd-lawn), un yn

llawn wrth ei fodd; boddhaol; ewyllysgar. Num. xiv. 8. Salm. li. 19. Mat. xii. 18.

Y mae boddlonrwydd yn ras. 1. Croes i genfigen; caeys yr hwn sydd yn cenfigenu wrth lwyddiant eraill, sydd yn anfoddlon i'w gyflwr ei hun. Y mae cenfigen ac ymrwon yn cydfyned a'u gilydd. 1 Tim. vi. 4. Cariad nid yw yn cenfigenu, nac yn ceisio yr eiddo ei hun. 1 Cor. xiii. 4, 5. Lle y mae cenfigen yn teyrnasu, nis dichon y dyn hwnw fod yn foddlon, ond a bydra yr esgryn, a beana, a ofidia, ac a ladd yr annoeth. Diar. xiv. 30. Job v. 2.

2. Y mae yn wrthwyneb i gybydd-dod. "Bydded eich ymarweddiad yn ddiariangar; gan fod yn foddlon i'r hyn sydd genych." Heb. xiii. 5. Yr hwn sydd yn ras gwrthwyneb i'r pechod o ariangarwch neu gybydd-dod. Mae yr hyn sydd gan un yn fwy nag a haeddodd—yn ddigon dros yr amser presenol, ac nis gwyddom a fyddwn byw yfory;—yn oreu er ein lles, a'r hyn y mae y Duw doeth yn gwelod yn dda ei roddi: a'r hwn a roddodd yr hyn sydd genym, a all roddi ychwaneg os bydd angen ychwaneg. Nis dichon y cybydd byth fod yn foddlon. Arwydda y gair *Gr. κλεωκτα, cybydd-dod, sef, dymuniad am ychwaneg*: pa faint bynag ag sydd ganddo y mae yn chwenych ychwaneg.

3. Y mae boddlonrwydd yn wrthwyneb i falchder ac uchelfrydedd. Nis dichon i'r balch oddef i neb fod yn uwch nag ef, neu yn gydradd ag ef; os canfydda hyny, y mae yn anesurwyth ac yn anfoddlon. Nis gellir digoni na boddloni y chwant, y cnawd, chwant y llygad, a balchder y bywyd—rhaid eu croeshoelio, a'u marweiddio i gyrhaedd at foddlonrwydd: "Ni ddywedant byth, Digon." Diar. xxx. 15.

4. Y mae yn wrthwyneb hefyd i ragofalon gofidus, ac anesurwythder ynghylch pethau ac amgylchiadau bydol; am hyny y mae yr Arglwydd Iesu yn ein hannog i'w gwrthsefyll trwy lawer o resyman, yn Mat. vi. 25—34 gan ein hanfon at y creaduriaid direswm i ddyegu bod yn foddlon. Y mae yr Arglwydd yn gofalu drosom, a dylem fwrw ein holl ofal, gan hyny, arno ef.

5. Y mae yn groes hefyd i duchan a grwgnach, dan ragluniaethau adfydus a siomedig-athau; fel y gwelir yn yr Israeliaid yn yr anialwch: "Na rwgnochwch fel y grwgnachodd rhai o honynt hwy." 1 Cor. x. 10. Galar. iii. 39.

"Bod yn foddlon i'r hyn sydd genym," sydd yn ddarluniad addas o foddlonrwydd; 1. Yr hyn sydd genym o bethau bydol. Diar. xxx. 8. 1 Tim. vi. 17.—2. Bod yn foddlon, fel Job, i gollu yr hyn oedd genym. Job i. 21.—3. Bod yn foddlon i gael ein herlid a'n gwaradwyddo o achos crefydd, fel Moses. Heb. xi. 24, 25, 26. Mat. v. 11, 12. 2 Cor. xii. 9, 10.

"Myfi a ddysgais yn mha gyflwr bynag y

byddwyf, fod yn foddlon iddo." Phil. iv. 11.—1. Y mae cyflwrau dynion yn gyfnewidiol yn y byd hwn. Dan. iv. 33. Salm xxx. 7.—2. Yn mhob amgylchiad a chyflwr, mae dynion arrosol yn anfoddlon ac yn dychryllyd, fel yr Israeliaid yn yr anialwch.—3. Nid amgylchiadau a wna neb yn foddlon; ond gras yw a roddir gan Grist i'w bobl, trwy oruchwyliaethau yr Ysbryd Glan dan yr amrywiol ragluniaethau sydd yn eu cyfarfod.

Y mae yr Ysbryd Glan yn dysgu boddlonrwydd.—1. Trwy ddangos iddynt eu hanheilyngdod. Gen. xxxii. 10.—2. Dybenion doeth a ddaonws Duw yn ei holl ragluniaethau tuag atynt. Esa. xxvii. 8, 9; a xxxviii. 16, 17.—3. Trwy ddangos fod Duw yn Dduw iddynt, ac wedi ymrwymo i fod gyda hwynt yn mhob amgylchiad. Esa. xliii. 1—4. Heb. xiii. 6.—4. Bod pob peth yn eiddo iddynt yn Nghrist. Y mae Crist, ei hunan yn bob peth. Col. ii. 10; a iii. 11. Nid rhan o Grist, na rhan yn Nghrist, ond, *Crist yn rhan* a roddir i ni yn yr efenngyl. 1 Ioan v. 12.—5. Y mae yr Ysbryd Glan hefyd yn eu galluogi yn mhob cyflwr i edrych trwodd at y parotoad cyflawn sydd iddynt yn nhŷ eu Tad. 1 Cor. ii. 9. 2 Cor. v. 1. Ioan xiv. 2, 3.

"Yn ei foddlonrwydd y mae bywyd." (*Heb. בְּיָדוֹ bywyddau.*) Salm xxx. 5. Yn ei heddychlonedd trwy Grist a'i aberth, y mae bywyd; sef bywyd cyflawn, cysurus, a pharhaus; bywyd o ras, a bywyd o ogoniant tragywyddol. Y mae pob bendith ysbrydol a thragywyddol yn gysylltiedig a heddychlonedd Duw. Os bydd Duw drosom, pwy a all fod yn ein herbyn? "Yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ef." Eph. i. 5. Mae holl drefn yr iechydwrtaeth yn Nghrist Iesu wedi ei gosod a'i sefydlu yn ol boddlonrwydd ewyllys y Duwdod. Ei ewyllys ef yw yr achos cynhyrfiol o'r cwbl: mae iddo foddlonrwydd yn ei ewyllys sanctaidd, yn mhob peth; ond y mae iddo foddlonrwydd a hyfrydwch yn ei ewyllys yn hyny, gydag enwogrwydd neillduol, am fod amlygiad yn y drefn ryfedd hon, mwy dysglact cyflawn, a gogoneddus, o'r priodoliaethau dwyfol yn gyntunol, nag yn ei holl weithred oedd eraill. "Megys yr etholodd efe ni yndde ef.—Wedi iddo ein rhagluniaethu ni i fabwysiad, trwy Iesu Grist, iddo ei hun, yn ol boddlonrwydd (*εὐδοκία*) ei ewyllys ef." Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu, *rhynngodd bodd*, yn Mat. xi. 28—*y'm boddlonrwydd*, Mat. iii. 16.

BOGEL—EILIAU (bog), bolglwm; y rhan hono o'r corff trwy ba un y maethir plenty yn y groth, a dorir ac a rwymir pan euir ei Y mae nerth y Behemoth yn mogel ei fol, neu yn ei gorff. Job xl. 16. Y mae duwiolde yn "iechyd i'r bogel, ac yn fer i'r esgryn; mae yn dwyn allan ac yn diogelu dedwyddw corff ac ensid, gan ei fod yn tarddu o'r ffynon oddifeewn, sef cydwybod wedi ei golchi y ngwaed Iesu, a chalonn wedi ei hadnewydd

trwy ei ras ef. Diar. iii. 8.—Bod heb dori y bogel, Ezech. xvi. 4; a arwydda, cyflwr natur heb ei chyfnwid, ac yn hollol amddifad o bob amgeledd ysbrydol.—“Dy fogel sydd fel gorffwch crwn, heb eisieu lleithder.” Can. vii. 2. Y bogel sydd yn rhoddi maeth i'r plentyn yn y groth cyn ei eni, fel mae y bronau yn rhoddi magwraeth iddo wedi ei eni; felly, mae bogel yr eglwys yn llawn lleithder, yn arwyddo ei chyflwr gwych ei hun, a'r fagwr-aeth rasol a helaeth mae yn ei rodidi i'w phlant bychain; nid oes dim eisieu lleithder, ond mae wedi ei chyfoethogi a phob gras, ac a phob bendith ysbrydol. 2 Cor. viii. 9. Eph. i. 3. Esa. lx. 7—11. 1 Cor. iv. 15. Gal. iv. 19. 1 Thea. ii. 7.

BOGLYN - AU (bogel), *Gwydd.* No **KNAPAU**, **BOILLE**: boglwm, bogeilglwm, cnap, cnwc; boglyn.—Dwir yn boglynn, sef yn dwrlm, nen yn clochi.—“Gwna hwynt & boglynnau o aur o'u hamgylch. Exod. xxviii. 11; a xxxix. 6, 18, 18.—שבצורת זהב *said-dyllau*, neu *dderbyn-dyllau o aur*; lleoedd ceul o aur i rodidi y meini ynddynt, i'w cadw yn ddiogel: cyfieithir yr un geitiam, *gemwaith aur*; Salm xiv. 13. sef, yr oedd gemau mewn byglynnau aur ar hyd ei gwisg; yn arwyddo harddweh ei hymddangosiad mewn sancteiddrwydd a doniau yr Ysbryd Glan.

BOL, BOLDY (bwl), rhumen, tór, bru, croth.—1. Y rhan hono o'r corff y sydd yn cynnwys yr ymysgaroedd; neu yr ymysgaroedd eu hunain. Mat. xv. 17. Dat. x. 9, 19.—2. Y galon, yr hon sydd ddfu, guddiedig, ac anhawdd ei chwilio allan. Diar. xviii. 8; a xx. 30; a xxii. 18. *Heb. bol.*—Mae “boliau dynion yn darpar twyll,” pan y maent a'u calon yn dychymygu pa fodd i lefaru, neu i weithredu twyll. Job xv. 35.—Bol, neu ymysgaroedd Crist, “fel dysglær ifori wedi ei wisgo a saphir,” a arwyddo ei dosturi, a'i gydymdeimlad dianwadal a pharhaus. Can. v. 14.—Y mae y bol, yn allegawl, yn arwyddo gylthineb. Tit. i. 12. Phil. iii. 19. Rhuf. xvi. 18.—Mae Jonah yn galw bol y morfil yn bol uffern; oblegid y tywyllweh anferth, y cyfyngder, a'r aflonyddwch meddwl, a brofodd yno. Pen. ii. 2.

BOLLTAD-EIDIAU (bolte), corsen, callodren, conyn, paladr, bouyn.—“Ac a'u cuddiasai hwynt mewn (neu a) bolteidiau llin.” Jos. ii. 6.—עץ הערוכות *coed llin*. Barna rhai mai cywarch a feddylir, am fod ei baladr yn fywaf coedaidd. Yr oedd heb ei ddiragli, ac ar nen y ty yn sychu.

BONCYFF-ION (bon-cyff), 1. Gwreidd-gorff pren. Job xiv. 8. Esa. xl. 24.—2. Delw wedi ei wneuthur o foncyff pren. Esa. xlv. 19.—3. Breniniaeth Nebuchodonosor; “A lle y dywedasant am adael boncyff gwraidd y pren; dy freniniaeth fydd sicr i ti wedi i ti wybod mai y nefoedd sydd yn llywodiaethu.” Dan. iv. 15, 26.

BONEDD-IG-AIDD-RWYDD (bon), Ach, tylwyth. Gwr boneddig, sef gwr o henafiaeth barchus, ac o ymddygiad tirion, mwynaid. Boneddig cynnwynol, neu boneddig gwlad, sef Cymro glân o waedoliaeth, a dyledog urddasol.—“Boneddigaidd.” Iago iii. 17. εὐσεβης, arwydda y gair *Gr. arafwch, a idfwynder, madd-eugarwch, mwynedd-dra, hynawsedd*; parodrwydd i faru yn dirion am eraill. Cyfieithir yr un gair, *arafwch*, Phil. iv. 5.—*tirion*, 1 Tim. iii. 3. Tit. iii. 2.—*cyweithas*, 1 Pedr ii. 18. Yn y lle hwn y mae yr apostol Iago yn darlunio yn dra hardd natur ac ansawdd y dymber rasol y mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu trwy yr efengyl ar eneidiau y rhai y mae yn allu Duw er iachawdwriaeth iddynt. Doethineb oddiuchod ydyw: oddiwrth Dduw y mae yn dyfod; ac y mae yn gwneyd y rhai sydd yn cyfranogi o hono yn bar, heddychol, boneddigaidd, &c., y mae y darluniad yn neillduol o hardd, ysbrydol, cywir, ac ardderchog, ac yn dangos prydferthwch dwyfol gwir grefydd. Canmola Luc foneddigeiddrwydd y Bereaid rhagor y Thesalonaid, yn derbyn y gair, yr efengyl, gyda phob parodrwydd, gan chwilio bounydd yr Ysgrhythrau, a oedd y pethau a glywent felly. Act. xvii. 11. “Gwell o enedigaeth.” W. S. *ευσεβης*, arwydda y gair pan briodolir, fel yma, i agwedd y meddwl, meddwl ardderchog, godidog, boneddigaidd; nid yn barnu pethau yn fyrbwyll, ac yn dueddol, heb eu chwilio yn fawwl am y gwirionedd o honnynt. Felly y gwnaeth y Bereaid.—2. Gwyr mawrion yn y byd hwn. Esa. ii. 9. 1 Cor. i. 26.—“Fy enaid boneddig.” Job xxx. 15. Dr. M. נרִיבֶּתֶר *fy uchelder, fy moneddigeiddrwydd, fy mhendefigaeth*. Cyfieithir yr un gair, *pendefig, pendefigion*. Salm cxliii. 8. Diar. xxv. 7. Num. xxi. 18. 1 Sam. ii. 8. Yr enaid yw ardderchogrwydd dyn, ag sydd yn ei wneuthur yn bendefigaidd. Cyfieithir ef *hael*, yn Salm li. 14. Edr. HÆL.

BORD, *Saes.* BOARD; bwrdd, lle i fwyta. Salm xxiii. 5; a cxxviii. 3. 1 Cor. x. 21.

BORE-EU-AU (bor), y wawr, boreuddydd.—1. Y rhan gyntaf o'r dydd, cyn, ac yn nghylohd codiad haul. Marc xvi. 2. Yr hwyr a'r boreu sydd yn gwneuthur y diwrnod o 24 o oriau, yn ol cyfrif yr Iuddewon, y rhai a ddechreuant eu diwrnod o'r hwyr.—2. Toriad y wawr. Barn. xix. 26, 27.—3. Adgyfodiad cyffredinol y dydd olaf. Salm xlix. 14. Marwolaeth a elwir yn nos, ac a gydmerir i gwsig. Ioan ix. 4; a xi. 11.

BORITH, בורית *purwr, puriedydd, puriant*.—“Pe bydde it ac ymolchi a nitwrm, a chymeryd llawer o borith.” Jer. ii. 22. Dr. M. Edr. SEBON.

BOST (awst), ymfrost, gorfoledd; ymfolychn, bocsachu. 2 Cor. viii. 24; a ix. 3, 4; a x. 8, 13, 15.

BOTAS-AU (bot), curan, coesarn, coesarf.

BOTH-AU (bwth), bogel troell, both olwyn. 1 Bren. vii. 38.

BOZRA, בֹּצְרָא [*Ue cadarn*] 1. Dinas yn yr anialwch, tu hwnt i'r Iorddonen. Edr. BZZK. —2. Un arall yn nhir Edom; ei thrigolion, lawer o honynt, oeddent fugeiliaid. Mic. ii. 12.

BRADWCH-YCHU (brad), rhoddi un i fyny yn ddichellgar i ddwyllaw ei elynion. 1 Cron. xii. 17. Mat. xxvi. 2—48. Edr. JUDAS.

BRAD-WRIAETH-AU (bar), gwaith bradwr; dichellwaith. 2 Bren. ix. 23; a xi. 14. 2 Cron. xxxiii. 24.

Na fydd frad fugal fr a'ith gretio. Ddar.

BRADWR-WYR (brad-gwr), bradychwyr; un yn traddodi un arall, megys Judas, yr hwn a elwir yn fradwr. Luc vi. 16. Dywed Stephan wrth yr Inddewon, eu bod yn fradwyr ac yn llofruddion (Act. vii. 52.) o ran eu hymddygiad creulawn tuag at yr Arglwydd Iesu. Un o nodau dynion yr amseroedd enbyd yn y dyddiau diweddf, gan yr apostol yw y byddent (*προδοτες*) yn fradwyr; sef yn bradychu, eu gilydd, a phob ymddiried a roddwyd iddynt.

BRAENAR-U (braen-ar), tir wedi ei aredig i fraenu, Ar i fraenu. Braenaru braenar, Jer. iv. 8, sydd yn gosod allan waith Ysbryd Duw ar galon pechadur, sydd trwy bechod yn ddiffaith, yn anial, yn agored i bob bwyatfil, yn ddiffrythau da, ac yn llawn ffrwythau drwg—yn ei argyhoeddi, yn ddarostwng, ei ddryllio, ac yn gweithredu ynddo wir edifeirwch am bechod; ac felly yn ei addasu i dderbyn had da, yr athrawiaeth am Grist. a chyflawnder bendithion yr efengyl. Nid ar galon iach ddiplwyf, y mae Duw "yn gwlawio cyfiawnder;" ond ar ysbryd wedi ei fraenaru gan oruehwylisethau effeithiol yr Ysbryd Glan, yn archolli y galon, ac yn myned dan wraidd pechodau o bob rhyw. Hos. x. 12.

BRAICH, BREICHAU (bar), *Llad.* **BRACHIUM**, y rhan hono o gorff dyn sydd rhwng y llaw a'r ysgwydd," a: a arferir i weithio, i daro, neu i ryw weithred egniol. Y mae i'r fraich bum' math o ysgogiadau, y rhai a effeithir trwy bum' par o ewynau; sef i fyny ac i lawr, yn ol ac yn mlaen, a chylchaid. Nid oes ond un asgwrn yn y rhan o'r fraich rhwng y penelin a'r ysgwydd, a elwir *Humerus*; o'r penelin i'r llaw y mae dau asgwrn, a elwir y *radius* a'r *ulna*. Y mae gwneuthuriad y fraich, fel pob rhan o gorff dyn, yn amlygu gweithiwr anfeidrol ddoeth a da, yn ei haddasu i'r dyben a'r gwaith perthynol iddi, yn hardd, yn rhwydd, ac yn gyfleus. Pe buasai heb un o'r pump ysgogiadau, buasai yn anglyfleus, ac i radd mawr yn anefnyddiol i'r peth ydyw yn bresenol. Heb y ddau asgwrn yn y rhan isaf y fraich, ni buasai gan y llaw yr holl ysgogiadau y mae yn gyfaddas iddynt, yn chwanelgol at bump ysgogiad y fraich, sef bod a'r...

rain oedd y gweithiwr, ac ofnadwy a rhyfedd yw ei waith yn mhob peth. Salu cxxxix. 14, 15.

Oddiwrth ddefnyddioldeb y fraich, y mae pob peth a fyddo yn addasu dyn at ryw wrotwaith yn cael ei alw, yn yr Yagrythrau, wrth yr enw braich.—Braich sanctaidd, gref, estynedig Duw, ydyw ei hollalluog nerth yn cael ei ddangos mewn modd goruchel, sanctaidd, a rhyfedd, yn ei holl weithredoedd; fel, yn dwyn Israel allan o'r Aipt; yn dychwel-yd ei bobl; yn gwaredu ei eglwys, &c.—Y mae braich estynedig yn arwydd o allu annorchfygol; oblegid onis gall y gwrthwynebwyr blygu y fraich, nas gall orchfygu y person a fyddo yn ei hestyn, na niweidio y rhai y byddo efe yn eu hamddiffyn.—Crist yw braich Duw; oblegid mai trwyddo ef y gwnaed pob peth, am ei fod yn Grist gallu Duw. Jer. xxxii. 17, 21. Exod. iv. 6. Esa. lii. 10; a liii. 1; a lxii. 8; a lxiii. 12.—Braich Crist, a pha un y caegi efe ei wyn, neu ei bobl, ydyw ei allu cadwedigol, ei gariad a'i drugaredd, trwy weithrediaidau pa rai y mae yn eu dwyn ato ei hun. Esa. xl. 11.—Nerth allanol dynion, cyfoeth a meddiannau a elwir eu braich. Y maent yn pwysu arnynt, ac yn gallu cyflawni llawer o'u hamcanion trwyddynt. Salm x. 15; a xxxvii. 17.—Gallu dynol, a grym arfau, &c., a elwir yn fraich o gnawd; o herwydd mai gwan a diflanedig ydynt. 2 Cron. xxxii. 8.—Byddai rhyfelwyr gynt yn dynoethi eu braich ddeheu mewn ymladdfa; neu y ddwy, os byddai y frwydr yn galed; mewn cyferbyniad i hyn, dywedir fod Duw yn dynoethi ei fraich, mewn rhyw achos neillduol, sef i waredu ei bobl, a dystrywio eu gelynyon. Pan fyddo Duw yn anfon yr efengyl gyda grym, awdurdod, ac eglurdeb, y mae megys yn dynoethi, neu yn dadguddio ei fraich; sef yn egluro ei allu, trwy ei Fab, yn iachawdwriaeth pechadur, gan ddiog pob peth a fyddo yn ei guddio; fel y gallo y rhai a waredir weled fod eu hiechydwrriaeth trwy Grist yn unig, yr hwn yw gallu Duw. Esa. li. 9; a lii. 10; a liii. 1; a lix. 16. Ezech. iv. 7. Ioan xii. 88. 1 Cor. i. 24.—Y mae y breichiau weithiau yn arwyddo lluoedd cedyrn o ryfelwyr. Dan. xi. 15, 22.

BRAIDD (bar), prin, yn brin, odid, o fraidd, o'r braidd. Arwydda, fod dyn ar ei oreu yn cyrhaedd at ryw nod, neu yn cyflawni rhyw weithred. Act. xiv. 18. Rhuf. v. 7. 1 Petr. iv. 18.

BRAN, BRAIN (bar), ehediad aflan dan y gyfraith—yn enwedig rhai rhywogaeth o honynt. Lef. xi. 16.—Duon. Can. v. 11. Y mae Duw yn rhefu ei raglunnaeth, yn gofalu am borthi y rhai hyn; pa faint mwy y gofala efe am blant y deyrnas, gwerth gwaed ei anwy! Fab! Luc xii. 24. Job xxxviii. 41. Salm cxlvii. 9. Mat. xii. 12. Rhuf. viii. 32.

BRAN NOS. "A'r fran nos." Lef. xi. 16. Deut. xiv. 16. *Heb.* תְּרוֹמַת לֶחֶם, *glauza*;

Vulg. NOCTUAM; *Saca.* NIGHT HAWK: math o adar aſan; rhyw fath o ddylluan, tebyg ol. Arwydda y gair *Heb.* mai rhyw aderyn ysglyfgar ydoedd, ac nid aunhebyg i'r un y rhydd Haſſelquist hanes am dano, (*Travels*, p. 196.) ei fod o faintioli y ddylluan gyffredin, ac ysglyfgar iawn, yn Syria. Yn yr hwyr, os bydd y ffenestri yn agored, ehedant i'r tai, ac a laddant fabnod, os na wylir hwynt yn ofalus; o herwydd hyn y'r ofna merched hwynt yn lawr.

BRAINT, BREINTIAU (brai), hawl, rhyddid; uchel-fragnt mewn toulu, eglwys, neu wlad-wriaeth: rhagoriaeth ac awdurdod uwchlaw eraill.—“Iddo y bydd brait y cyntaf-anedig.” *Heb.* barn y cyntaf-anedig; ſef yr hyn y mae y gyfraith yn ei farnu iddo. Deut. xxi. 17.—“Fel y byddo iddynt *fraint* yn mhren y bywyd.” Dat. xxii. 14. “Fel y gallu crylawnder hwy fod yn mhren y bowyd.” W. S. Gwyn eu byd y rhai sydd yn gwneuthur ei orchymynion ef, fel y byddo, neu *gan fod*, *iva pro ori*, medd Launæus, iddynt *fraint* (*εἴσους*) hawl, awdurdod, rhyddid i bren y bywyd, ſef i fwynhad tragywyddol o Grist, a holl freintiau y hrbnedigaeth. Ffrwythau pren y bywyd, ſef Crist, yw holl ogoniant a dedwyddwch tragywyddol y saint yn y neoedd.—“Brait gymeriad.” Rhuf. ii. 11.—“Derbyn brait.” Col. iii. 25. W. S., ſef derbyn wyneb.

BRAS, BREISION (bar), *Heb.* בְּרַיָּה; *baria* *Llad.* BRASSUS: ireddog, ſeimlyd, gwerog, blonegog; tew, mawr, rhwyth. Mollt bras; yd bras; blawd mân a bras; pwythi breision; gwlan bras.

Ni phwy oig bras yn wastad. Ddar.

Tir ffrwythlon, yn dwyn ffrwyth toreithiog, a elwir yn dir bras. Num. xiii. 20.—“Enaid y diwyd a wneir yn fras;” ſef, a gaiff lawnder a helythrywydd, llwyddiant a bendith, fel y mae y gair yn arwyddocau. Diar. xiii. 4. Cydm. pen. xi. 25.

BRASDER (bras), y rhanau iredlyd, gwerog, blonegog, a ſeimlyd o greaduriaid. Yr oedd yn waharddedig i'r Hebreaid i fwyta gwr y'r awfal a fyddent yn offrymu yn aberth i'r Arglwydd. Lef. iii. 17. Pa un ai bod gwaharddediad yr un modd am wër creaduriaid glan eraill, ag oedd am fraser yr aberthau, sydd bwnc mewn dadl. Lef. vii. 24.—Llosgi y gwer, neu y braser, ar yr allor, sydd yn cysgodi. 1. Y gofidiau anhraethadwy a ddyoddefodd Crist, yn y flaman angarddol o dân digofaint ei Dad;—2. Yn arwyddo y dylem ninau fod, yn ngwasanaeth Duw, yn wresog yn yr ysbryd;—ac, yn 3. Y dyhai ein chwantau anwylaf, agosaf at ein calon, gael eu dystrywio gan ysbryd barn a hoegfa. Lef. iii. 9.—Arwydda, yn allegawl, llawnder o fendithion ysbrydol, Jer. xxxi. 14. Salm lxiii. 5.—Brasder y ddaear, a arwydda, ei ffrwythlonrwydd. Gen. xxvii. 28.—Dynion drygionus ydynt freision, pan *frado* eu han-

rhydedd, eu cyfoeth, a'u gallu yn helaeth. Deut. xxxii. 14, 15. Salm xvii. 10. Ezec. xxxix. 19.—“Calon fras,” a arwydda ysbryd hunanol, dwl, annystyriol, ac annysgadwy. Eſa. vi. 10. Mat. xiii. 15. Act. xxvii. 27. Eſa. lxiii. 17. Deut. xxix. 4. Salm cxix. 70. Ioan viii. 43. 2 Theſ. ii. 11, 12. Exod. vii. 3, 13, 14.—“Gelyntion yr Arglwydd fel brasder wryn a ddfilanant; yn fwg y dffilanant hwy.” Salm xxxvii. 10. Fel yr oedd tân Duw yn difa brasder yr wryn yn yr aberthau, yr un modd, mor hawdd a buan, bydd i ddigofaint Duw ddifa ei elynion, a bydd iddynt yn ebrwydd ddfilanu yn fwg ffiaidd a drewedig. Lef. iii. 15, 16. Iago iv. 14.—Dywedir fod y saint yn freision, pan fyddo eu gras yn ysbrydol a'u cy-suron yn helaeth. Salm xcii. 14. Diar. xi. 25.—Dywedir fod cleddyf yr Arglwydd yn towychu gan fraser, pan fyddo efe, trwy ei farnedig-aethau, yn tori y cyfoethogion i lawr. Eſa. xxxiv. 6.—Dyffryn bras. Eſa. xxviii. 1, 4. Dyffryn islaw dinas Samaria: neu, yn gyffredinol, holl dirlogaeth Samaria, yr hwn oedd yn ffrwythlon ragorol.

BRAT-IAU (brat), clwt, bril, cadach; carpiâu, clytiau.—Gwisg garpiog, neu fratiog, a arwydda tlodi mawr. Diar. xxiii. 21.—Ein cyflawnder ein hunain a gyffelybir i fratiau budion: nis gall addurno ein henaid, a'i wneuthur yn gymeradwy o flaen Duw ein Barnwr, mwy na gwisg o fratiau, neu garpiâu budron. Eſa. lxix. 6.

BRATH-U (bar ath), gwân, erwan, trywan; gwanu, trywanu, pigo. Niweidio â'r dannedd. Num. xxi. 6.—trywanu ag arfau llymion. 2 Sam xviii. 14.—Barnedigaeth ofnadwy a dysymwth a gyffelybir i frathiad sarph. Preg. x. 8. Jer. viii. 17. Hab. ii. 7.—Dywedir fod y gau-brophwydi, yn mblith yr Iuddewon, yn brathu â'u dannedd; er mwyn boddio eu gwrandawyr, i gael eu heiddo dan eu dannedd, yr oeddent yn gadael heb son am farnedigaethau Duw, y rhai oedd bron a syrthio arnynt; yr oeddent yn taenu eu hathrawiaethau gwenwynig ar led, yn dyfetha eiddo y bobl, ac yn ladd eu heneidiau, fel y lladdai blaidd, neu gŵn, ddefaid â'u dannedd; ac, hefyd, yn gwaradwyddo ac yn erlid prophwydi ffyddlon Duw. Mic. iii. 5. Gwaeddi heddwch, heddwch, pan nad oes heddwch, sydd frathu â'r dannedd o'r fath greulonaf, ac yn dyfetha encidiau. Ezec. xiii. 10.—Y gwin, wrth ymarfer â gormodedd o hono, sydd yn brathu dynion fel sarph, yn difa eu meddianau, eu cyrff, a'u heneidiau. Diar. xxiii. 32.

BRAU (bra), breuol, gwan, hydor, yn hawdd yw dori; hael; parod; dioed: hwylyu.—“Diolch brau;” hyn yw, diolch rhwydd, parod, gwresog. Salm c. 4. E. Prys.—“Ni chant yn frau mo'n gorfod;” hyn yw, ni chant yn glâu, yn hawdd, yn ddiwrthwynebiad. Salm ii. 3. E. Prys.—Un a wna frad yn frau; ſef, un parod i dwyllo.

BRAW (bar), dychryn, arswyd, ofn. Job x. 11. Act. ix. 6.

BRAWD, BRODYR (rhawd), *Llad. FRATER; Saes. BROTHER.*—Brawd un-dad; brawd unfam; brawd maeth; brawd yn nghyfraith; brawd cwyllog; brawd ffydd, a brawd crefydd. —Mae y gair, yn yr ystyr gyfyngaf, yn meddwl, 1. Gwrryw o'r un tad neu fam. Gen. iv. 9.—2. Ceraint, fel yr oedd Abraham a Lot, a Hwytthau Israel, rhai o'r un genedl. Lef. xix. 17.—3. Yn yr ystyr helaethaf o'r gair, dyn o unrhyw genedl, gwlad, neu bobl, oblegid mai Efa oedd mam pob dyn byw. Gen. iii. 20; a xxix. 15.—4. Rhai o'r un broffes grefyddol a'u gilydd. Col. i. 2.—5. Mae hefyd frodyr trwy fabwysiad. Ioan xx. 17.—6. Mewn wydd. 1 Cron. xxv. 9. Felly y mae holl einidogion yr efengyl yn frodyr. 2 Cor. viii. 1.—7. Rhai yn cyflawni yr un gorchwyl, Simeon a Lefi, yn frodyr mewn anwrid. Gen. xlix. 5. 6.—8. Bod mewn cariad cyfammodol, fel Jonathan a Dafydd. 2 am. i. 26.—9. Tebygoliaeth mewn cyflwr neu ymddygiad. Exod. xvi. 2, 20. Joel ii. 8.—10. Rhai yn cydfyw mewn tiriondeb ac undeb. Can. viii. 1. Salm cxxxiii. 1. Mor ddymunol ydyw.

Mae y saint yn cael eu galw yn frodyr i Grist, am eu bod wedi eu cenedlu yn ysbrydol o'r un Tad; Mat. xii. 49; a xxv. 40.—ac am ei fod yntau wedi cymeryd eu natur. Diar. xvii. 17.

Mae Crist yn "Frawd a anwyd erbyn caledi." Diar. xvii. 17. Mae yn cyfranogi o'u natur, ac yn feddianol o holl serchogrwydd, cyd-deimlad, a charedigrwydd brawd, tu ag at ei bobl. Mae gan Grist deimladau addas i bob perthynas rhyngddo a'i bobl, ac a gyflawna y dyledswyddau perthynol iddynt yn berffaith. Garwyd ef i waredu ei frodyr o'u caledi mawr, o drueni pechod a gofidiau y byd, a'u dwyn i orphwysfa a gogoniant tragrwyddol.

Yn ol cyfraith Moses, os byddai i'w farw, a gadael ei weddw yn ddiblant, ei frawd nesaf ato, ieuangach nag ef, os byddai heb briodi, oedd i gymeryd y weddw yn wraig iddo ei hun, ac i gyfodi hâd i'w frawd a fuasai farw; ond os gwrthodai efe wneuthur hyny, yr oedd y weddw i boeri yn ei wyneb, ac i ddattod ei esgid; ac yr oedd ei deulu ef i gael eu galw, *teulu yr hon y dattodwyd ei esgid.* Deut. xxv. 5, 10. Mat. xxii. 24., Marc xii. 19.—Ymddengys oddiwrth Ruth iii. 12, 13; a iv. 5, 10. fod y gyfraith ynghylch priodi gweddw brawd, a chyfodi hâd i'w frawd (Deut. xxv. 5.) yn cyrhaedd yn mhellach na brawd y gwr; sef i'r cyfryw gyfathrachwr a fyddai ganddo hawl i ryddhau yr etifeddiaeth.—Amlwg yw, hefyd, oddiwrth Gen. xxxviii. 8. fod y ddefod o briodi gwraig weddw brawd wedi marw, yn llawer hŷn na chyfraith Moses; ac oddiwrth yr hen ddefod hon, neu yn hytrach oddiwrth sefydliad Moses, y gwnaeth yr Atheniaid y gyfraith nod-

edig hono, na fyddai i un etifeddes briodi allan o'i chyfnessafiad; ond y byddai iddi roddi ei hun a'i heiddo i'w pherthynas nesaf; ac wrth yr un gyfraith yr oedd y cyfathrachwr nesaf yn rhwym i'w phriodi. Y mae yr un ddefod yn parhau yn mhlith y cenedloedd dwyreiniol. Dywed Glearius am y Circassiniaid, "Pan y byddo brawd marw heb blant, y mae ei frawd yn rhwymedig i briodi ei weddw, i godi hâd iddo." Gwel *Complete System of Geography, Vol. II. p. 168.*—Dywed Volney "Y Druses, mewn mesur a gadwant hen ddefod yr Hebraid, o fod dyn yn priodi gweddw ei frawd; ond nid yw hyn yn perthyn yn neillduol iddynt hwy; canys y mae hyn, fel amryw ddefodau eraill, yn perthyn i'r hen bobl hyny, i'w cael yn eu plith, ac hefyd yn mhlith y Syriaid a'r Arabiaid yn gyffredin." Gwel Monsieur Volney, *Voyage en Syrie, tom. ii. p. 74.* Ond dywed Niebuhr, "Y mae yn dygwydd yn wir, yn mhlith Mahometaniaid, i ddyd briodi gweddw ei frawd; ond nid oes ganddi un hawl i'w gymhell i wneuthur hyny." Gwel Niebuhr's *Description d'el'Arabie, p. 61.*—Yn y pallod o frodyr bernir y gallasai y weddw briodi y tad, a bod holl ymddygiad Tamar at Judah yn cyfateb i'r ddefod hon. Y mae y ddefod hon yn arferedig yn bresenol yn rhai parthau o'r dwyrain, sef i'r weddw briodi y tad, yn y diffyg o feibion; ac os bydd ef yn rhy hen, geill ei roddi ef o'r neilldu, a phriodi y neb atall a ddewisio. Gwel *Asiatic Researches, Vol. III. p. 35.* Hefyd, *Fragments to Calmet, No. 125.* Y mae meibion Tamar yn cael eu golygu fel yn gyfreithlawn, ac nid fel plant o odinet; ac yn cael eu rhoddi yn mhlith yr achau fel, y cyfryw; yr hyn na fuasent os nad oedd hawl gan Tamar i briodi Judah yn y diffyg o feibion iddo i'w phriodi.

BRAWDGARWCH (brawd-car) caru eu gilydd fel brodyr; cariad brawdol. 1 Thess. iv. 9. Heb. xiii. 1.

BRAWDOLIA TH (brawd), cymdeithas o ddydion wedi rhoddi eu hunain yn gyntaf i'r Arglwydd, a thrachefn i'w gilydd, i garu eu gilydd fel brodyr. Zech. xi. 14. 1 Pedrii. 17.

BRAWDWR—WYR (brawd-gwr), barnwr; brawd-llys; yr hwn sydd ganddo hawl i drefnu achosion rhwng brodyr, fel yr oedd y cyntaf-anedigion yn Israel a chanddo faint neu frawd, hyny yw, barn, yn mhlith ei frodyr.—"Yn y dyddiau yr oedd y brawdwr yn barnu." Ruth i. 1. Edr. **BARNWYR.**

BRAWDLE—OEDD (brawd-lle), lle i chwilio achosion barn-le. Act. xviii. 12. 2 Cor. v. 10.

BRECH—AU (bar), crach, cramen, clastr, llinor yn, ploryn. Y mae amryw fath o frech, megys y frech wen; brech y moch; brech y cwn; y frech las, neu brech yr ieir; y frech goch; brech y luddewon, sef y gwahanglwyf; y frech awr, cosbedigaeth Duw ar anlladrwydd; brech y buchod, yr hon sydd feddyginiaeth ragorol a pherthynol rhag y frech wen, ond ei hiawn roddi

—“Y ddu frech yw hwnw.” Lef. xiii. 30. *Heb.* נתק תynu ymaith. Math o frech, neu gramen, sydd yn tynu y gwallt yn y gwahan-glywf.

BREFU (bre), rhuo, buguno. Barn. v 16. Sam. vi. 12; xv. 14.

BREICHLLED-AU (braich-fled), breichrwy, breichwisg, breichledr, addura-diws. Cadwyn biethedig o arian, neu aur, i'w gwisgo am yr arddwrn, neu y goes. Gen. xxiv. 30. Num. xxxi. 50. Esa. iii. 19. Ezec. xvi. 11.—“Dy sel, a'th freichledau, a'th ffon.” Gen. xxxviii. 18. “Dy sel, a'th gochl, a'th ffon.” Dr. M. צבצב *cadack brwyd-weithiad*, y rhai sydd mewn bri mawr yn y dyrain, inedd Syr J. Chardin. Sidau cyfrodedig, i'w roddi oddi-amgylch y pen. Harmer. Ysnoden (*ribband*) o sidan cyfrodedig, wrth ba un yr oedd y sel yn nglwlwm. Gwel Dr. Geddes. Arwydda, rhyw addura cyfrodedig, mwnwgl ioreh, neu freichled. Parkhurst.

BREINIOL, un a braint ganddo. Act. xxii. 28. Tir breiniol, tir diardreth. Edr. BRAINT.

BRENIN-OEDD, neu **BREENIN** (braen), arben, penadur, teyruben, llywydd teyrnas, un a chanddo awdurdod i roddi cyfraith mewn grym, ac i gosbi y troseddwyd o honi; neu un a galla gorchwyliaethol yn unig, er budd cyndeithas. Saul oedd y brenin cyntaf ar Israel. Gwel 1 Sam. viii. 11—18. Dent. xvii. 14, &c.—Mae Duw yn Frenin mawr, yr hwn, mewn doethineb a gallu, sydd yn llywodraethu pob peth yn y nefoedd a'r ddaear. Salm xlv. 4; a xcv. 3. Un o awyddau cyfryngol Crist ydyw, bod yn Frenin i ddarostwng, i lywodraethu, a diogelu ei eglwys, a goichfygu ei gelynyon; ac yn y dydd olaf rhydd ddedfryd anniddymol o farn ar yr holl fydd. Salm ii. 6; a xlv. 1. Mat. xxv. 34. Luc i. 32, 33. Ioan i. 49; a xviii. 37. Dat. xvii. 14; a xix. 16. Edr. TEYRNAS.

Llyfrau y Breenydd. Dau o lyfrau awdurdedig yr Hen Destament; a elwir felly am eu bod yn cynnwys hanes breninoedd Israel a Judah, o ddiwedd teyrnasiad Dafydd hyd gaethiwed Babilon, agos am 680 o flynyddoedd, a chyfrif llyfrau Samuel. Yn y *Septuagint*, neu gyfieithiad y LXX, y mae llyfrau Samuel yn cael eu cyfrif yr un ffordd a dau lyfr y Breninoedd, a'r pedwar yn cael eu galw, *Llyfrau y Teyrnasoedd*. Y cyfieithiad Lladin hefyd, *Vulgate*, yn gwneyd yr un cyfrif, a'i geilw *Pedwar Lyfr y Breninoedd*. Dau lyfr y Breninoedd, fel yr ydys yn gyffredin yn barnu, a gasglwyd gan Ezra. Llyfr cyntaf y Breninoedd sydd yn cynnwys y rhan olaf o'r wydd a marwolaeth Dafydd; cyflwr tangnef-eiddus a blodeuog Israel dan lywodraeth Solomon; adeiladaeth a chysegriad y deml ganldo; ei wrthgiliad oddiwrth wir grefydd; adfeiliaid buan cenedl yr Hebraid ar ol ei farwolaeth, oblegid ei rhanu yn ddwy deyrnas. Mae y rhan arall o'r llyfr yn cael ei dreulio

mewn hanes am bedwar o freninoedd Judah, ac wyth o freninoedd Israel, a'r hyn a wnaethant.—Yr ail lyfr sydd yn dwyn yn mlaen yr hanes, ac yn adrodd am weithredoedd a dygwyddiadau un-ar-bymtheg o freninoedd Judah, a deuddeg o rai Israel, a diwedd y ddwy deyrnas, trwy ddwyn y deg llwyth ymaith yn gaethion i Assyria gan Salmanezer, a'r ddau eraill i Babilon.

Yr awdwyd mwyaf hynod a ysgrifenasant ar ddau Lyfr y Breninoedd, ydynt John Dough-teii, *Anal. Sacr.*; James Forester; Arthur Jackson; Joseph Hall, ei fyfyrddau.

BRENINOL (brenin), gwych; urddasol; yn pethyn, neu yn addas i frenin. Danteithion breninol, hyny yw, danteithion addas i frenin. Gen. xlix. 20.—“Yn dalaeth freninol yn llaw dy Dduw.” Esa. lxii. 3. “Yn gylch breninol.” Dr. M. Mae y geirian ardderchog hyn yn cael en llefaru am yr eglwys yn mhllith y Cenedloedd, dan yr orchwyliaeth efengyl-aid.

Y mae yn dysgu i ni, 1. Bod yr Arglwydd yn edrych a'r ei eglwys fel y peth mwyaf gwerthfawr, anwylaf, a harddaf yn ei olwg. Y mae yn enw, yn foliant, ac yn ogoniau iddo. Jer. xiii. 11. Yr unig harddwch a fedd ar y ddaear. Wedi ei harddu gan Dduw i'r gradd eithaf, y mae hithau yn ei harddu yntau; “Ei lawenydd a'i goron yw;” fel y dywed Paul am y Phillipiaid. Pen. iv. 1.

2. Y mae llawer am ddfeddiannu yr Arglwydd o'r harddwch hwn; set, am ddystrywio yr eglwys oddiar y ddaear. I gael hyn i ben, y mae holl byrth utiern yn ymagnio, sef Satan a'i holl offerynuau.

3. Ond y mae llaw gadarn Duw Hollalluog yn dal gafael sier ynddi; ac nis dichon neb ei dwyn o'i law, a thrwy hyny ei ysbeilio o'i goron a'i ogoniau. Ioan x. 28, 29.

“Y gyfraith freninol.” Iago ii. 8. Wrth y gyfraith yma y mae i ni ddeall y gyfraith foesol, sylwedd yr ail lech, o ba un mae yr apostol yn ei goffau, “Car dy gymydog fel ti dy hun.” Y mae yn cael ei galw y gyfraith fieniul, oblegid ei dwyfoldeb, ei huniondeb, a'i rhagoroldeb; oblegid mai cyfraith Duw yw, y Brenin mawr, a bod ei awdurdod freninol ynddi; nid deddf neillduol yw i ryw berson, neu ryw genedl neillduol; ond cyfraith freninol Brenin mawr yr holl ddaear, yn rhwymu pawb, yn mhob oes, a than bob gorchwyliaeth; y mae yn rhwymu creaduriaid moesoi yn holl freniniaeth y Brenio mawr. Rheol dragwyddol o uniondeb yw rhwng Duw a'i greaduriaid, a rhyngddynt lwy a'u gilydd. Cyfiawnder yw cyfiawnder yn ddigymewid byth; ac am fod cyfiawnder yr un, y mae rheol gyfiawn y cyfiawnder hwnw yr un, ac yn ddigymewidiaid. Bydd yn gyfiawn byth i ddyn garu Duw a'i holl galon, a charu ei gymydog fel ef ei hun. Y mae yn gyfraith ogoneddus, yn ddiudedd, ac yn ddidderbyn

wyneb, yn addas i'r Duw a'i rhoddod, ac i'r deyrnas y mae yn perthyn iddi.

BRENINES (brenin), priodwraig brenin, teyrnas, banon. Neh. ii. 6. 1 Bren. x. 1. Act. viii. 27.—Yr eglwys, yn ei holl wir aelodau, a elwir yn freninesau; maent wedi eu dyweddio Ag Iesu, Brenin y breninoedd; maent yn ardderchog, yn ddedwydd, ac yn ogoneddus, yn nheyrnas y cyfammod newydd. Salm xlv. 9. Can. vi. 8.—Y gau eglwys anghristaidd. Dat. xviii. 7.—Brenines y nefoedd, y lleuad, neu, hwyrach, yr holl oleuadau, yr haul, y lloer, a'r ser, y rhai y byddai yr Hebreaid eilun-ddolgar yn aberthu iddynt. Jer. xlv. 17, 25.

BRENINIAETH (brenin), unbenaeth, teyrnas, llywodraeth brenin. Preg. iv. 14.—Llywodraeth Duw. 2 Cron. xiii. 8. Salm cxlv. 11, 13. Dan. ii. 39, 44. Obad. 21. Luc i. 33.

BRESYCH (bres), math o lysiau cawl. Bresych begron; bresych cochion; bresych crych; bresych yr ŷd; bresych y cwn. Heb. ארבה a rwydda, llysiau yn gyffredinol, y rhai arferol o'u casglu yn ymborth. 2 Bren. iv. 39.

BRETHYN-AU (rhath), gwisg-ddefnydd; defnydd gwisgoedd o wlan yn unig. Brethyn cul; brethyn dinesig; brethyn gwyn. Y gair Heb ברתך a gyfeithir *brethyn*, a arwydda gorchudd, neu arwng yn gyffredinol, heb nodi o ba ddefnydd yn neillduol. Num. iv. 7. Mai. ix. 16.—“Ni ddyd neb lain o frethyn newydd at hen ddilledyn.” Mat. ix. 16. Wrth yr hen ddilledyn, a'r hen gostrelau, y meddyllir, medd rhai, y Pharisaid, yn eu hen ysbyrd deddfol, cnawdol; ac wrth y llain o frethyn newydd, a'r gwin newydd, maent yn deall athrawiaeth eglur, fywiog, iachus, yr efengyl, yr hon ni chydfod ac ni chytuna â hen ysbyrd cnawdol, rhagrithiol, y Pharisaid; ond y gwin newydd a ddodant mewn costrelau newyddion, ac felly y cedwir y ddau. Gwel Jerome, Hilary, Bucer, Musculus, &c. Edr. **COSTREL**.

BREUDDWYD-IO-ION (braidd), gweledigaeth trwy hŷn, coeg-beth; gwael-beth; ffigddelwan, neu luniau, sydd yn cael eu ffurfio yn y dychymyg tra yr ydym yn cyagu. Job xx. 8.—Byddai rhai gynt yn sylwi llawer ar freuddwydion. Gen. xl. 8; a xli. 15. Dan. ii.—Yr oedd Duw wedi gwahardd i Israel fyned at freuddwydion, neu ddehonglwyd breuddwydion, rhag iddynt gael eu harwain ymaith at dduwiau dweithr. Deut. xiii. 1, 2, &c. Gwel Pen. xviii. 29. Jer. xxviii. 9.—Byddai yr Arglwydd, weithiau, yn dadguddio ei feddwl mewn gwirionedd trwy freuddwydion, ac yn codi dynion i'w deongli. Dangosodd i Abimelech mewn breuddwyd fod Sarah yn wraig i Abraham. Gen. xx. 3, 6. Gweledigaeth yr ysgol a gafodd Jacob mewn breuddwyd. Gen. xxviii. 12, 13, 14. Joseph, yn moren ei fywyd, a gafodd ddadguddiad rhyfedd

trwy freuddwydion. Gen. xxxvii. 5, 6, &c. Mae yr Arglwydd wedi dywedyd yn bennodol, y byddai iddo wneuthur ei hun yn hysbys trwy freuddwydion weithiau. Num. xii. 6.—Yr ydym yn darllen yn y Testament Newydd fod angel yr Arglwydd wedi ymldangos felly i Joseph amryw weithiau. Mat. i. 20; a ii. 91—92. Mae hyn yn cael ei addaw yn Joel ii. 28.—Yr prophwyd Jeremiah, trwy Ysbyrd Duw, sydd yn llefaru yn uchel yn erbyn breuddwydwyd. Jer. xxiii. 25—32.

Breuddwydion ydynt, 1. Naturiol. Preg. v. 7.—2. Dwyfol. Gen. xxviii. 12.—3. Deiffig a phechadurus—i'w barnu felly pan y byddont yn tueddu i'n troi oddiwrth yr Arglwydd, a ffordd ei orchymynion. Yr oedd y breuddwydd breuddwyd hwn i gael ei roddi i farwolaeth.

Y mae rhai yn barnu fod breuddwydion o bob math yn effeithiau gweithrediaadau ysbyrdion drwg, neu dda, ar dychymyg dyn yn ei gwag. Both bynag am hyn, y mae yn gwbl sicr fod rhai breuddwydion oddiwrth Dduw, ac eraill oddiwrth y diafol, trwy ganiatâd Duw. Mae y breuddwydion sydd oddiwrth y diafol yn addas iddo fel ysbyrd aflan, creulon &c. Felly y mae breuddwydion aflan, pechadurus, a dychrynlyd. Yr oedd Job yn cael ei frawychu â breuddwydion. Job vii. 14. Y mae y breuddwydion sydd oddiwrth Dduw yn addas i Dduw, sef yn sanctaidd, yn addygiadol, hyfforddiadol, neu argyhoeddiadol. Job xxxiii. 14, 15.—Cyn hysbysu ei feddwl i'w bobl mor gyflawn yn y gair ysgrifenedig, yr oedd Duw yn llefaru yn amlach wrthynt trwy freuddwydion a gweledigaethau: ond yn awr at y gyfraith, ac at y dystiolaeth, y mae i ni fyned: a pha beth bynag nad yw yn ol y gair hwn, hyn sydd am nad oes oleuni ynddynt. Esa. viii. 20. Deut. xiii. 1, 2. Jer. xxiii. 32.—Dynion drygionus, a llu Assyria, a gyffelybir i freuddwyd; am eu bod hwy a'u llwyddiant yn hawdd eu dystyrio. Job xx. 8. Salm lxxiii. 20. Esa. xxix. 7; a xxxvii. 36.—Yr luddewon oeddent fel rhai yn breuddwydio, pan ddychwelodd yr Arglwydd eu caethiwed; nid oedd ganddynt fawr o ddygwyliaid am y peth, nac ystyriaeth yn ei gylch. Salm cxxvi. 1.

BREUDDWYDIWR-YDD-WYR, un yn gweled breuddwyd, neu yn cwmeryd arno ei fod felly. Gen. xxxvii. 19. Deut. xiii. 1, 5. Jer. xxvii. 9. Judas 8.

BRI-AU (bar), parch, cyfrifiad, surhydedd.—“Nid mewn bri i ddigoni y cnawd.” Col. ii. 23. Gellir cymhwyso y geiriau, “nid mewn bri,” naill ai at yr ordinadau a'r ewyllysgrefydd y mae yr apostol yn sôn am danynt, nid oes dim bri, dim gwerth ynddynt, gan mai oddiwrth ymchwydd meddwl cnawdol y maent yn tarddu (adn. 18.) neu, gellir eu priodoli i'r corff, a bod heb arbed y corff, nid mewn bri, yn ei ddigoni. Y mae y corff yn

haeddu bri, oblegid ei wneuthurwr, a dyben ei wneuthuriad; oblegid fod cyrff ei bobl wedi eu prynu gan Crist; eu sancteiddio gan yr Ysbryd Gŵan, ac yn demlau iddo; maent mewn nddeb â Christ, ac efe a gyfnewidia eu corff gwael hwy, fel y gwneleir ef yr un ffurf a'i gorff gogoneddus ef. Phil. iii. 21. 1° Cor. vi. 19. Un peth yw digoni y cnawd, peth arall yw rhagddarbob dros y cnawd, er mwyn cyflawni ei chwantau. Rhuf. xiii. 14. Y mae y cyntaf yn anrhydedd dyladwy iddo, a'r llall yn ddianrhydedd pechadurus.

BRIG-AU-OG (bar), brig pren, blaen, crib, copa, gwallt y pen, y cangenau uchel. Job xv. 30; a xviii. 16.—Gwr briglwyd, hyn yw. hynafgwr. Deut. xxxii. 25.

BRIG-ER (brig), siobyn, sypyn, tusw; pen o wallt.—“Os bydd briger i wr, mai anghlod yw iddo.” 1 Cor. xi. 14. W. S.

BRIGWYN-U (brig-gwyn), pen-gwyn; penwyn.—“Fel y tybygid fod y dyfnder yn frigwyn.” Job xl. 32. Cyphyrfa y dwfr i'r fath radd nes y paro ewyn ar wyneb y dyfroedd, nes y byddo y tonau yn frigwyn.

BRITH (bar-ith), manog, amrywliw; cy-mysgliw, amliwiog.—Brith-dir, sef tir canolig; brith adnabod dyn, sef braidd, mewn rhan ei adnabod; brith amheu, sef yn lled amheu; y mae y môr yn frith, sef yn llawn o bysgod. Gen. xxx. 32; a xxxi. 10. Jos. ix. 5. Zech. i. 8.—“Y mae fy etifeddiacti i mi fel aderyn brith.” Jer. xii. 9. Am briodol ystyr y gair *Heb.* צִיָּוִי, Cymraeg a'r Saesoneg, y mae amrywiol farnau yn mhllith y dysgedigion. Parkhurst, ar ol Bochart ddsygedig, a farna mai yr anifail a elwir yr hysna a feddylir writho; ond Blayney a wrthwyneba y farn hon, am nad yw, medd efe, y gair צִיָּוִי byth yn arwyddo *anifail*, ond *aderyn*; ond barna efe y dynoda y gair ryw o adar, sef o'r eryrod, neu hebogan, rhai o honynt sydd gauddynt, y mae yn ddigon hysbys, blu brithion, yn gystal a'r hysna. Y mae math o seiriff hefyd a elwir writh yr enw hwn. Mae y Dr. Blayney am adael y gair heb ei gyfieithu, fel y canlyn: “Y mae fy etifeddiacth i mi fel yr aderyn ysglyfaethus *iseboa*.” Yn yr adnod o'r blaen, cyffelybodd ymddygiad ei etifeddiacth tuag ato fel y llew, rhyw neillduol o'r gwylltfflod; ac yma cyffelyba ei hymddygiad i aderyn ysglyfaethus, mor ffyrnig a gwancus a'r llew; y mae yntau, fel yn ad-daliad, yn galw ar greaduriaid ysglyfaethus eraill, adar yn gystal a gwylltfflod, yn golygu y Caldeaid a'r Babiloniaid, i ddyfod a dial ei achos, trwy syrthio ar y genedl anffyddlonaf, a'i dyfetha.

BRITHLWYD (brith-llwyd), brith gan lwydni. Bara brithlwyd, sef bara wedi ei lwydo gan henaint. Jos. ix. 5, 12.

BRIW-IAU-IO (bar), archoll, anafiad ar gawd. Jer. viii. 21. Act. xvi. 38. Dat. xiii. 3.—Briwlyd, y mân ddarnau gweddill o

y mborth dynion. Mat. xiv. 20. Ioan vi. 12.—“Efe a'm drylliodd yn chwilfrw;” sef yn ddarnau mân, ac yn drwyadl. Job xvi. 12.

BRIWYS-ION (briw), tipynau; drylliau; y mân ronynau sydd yn malurio oddiwrth fwydydd.—Breintiau y Cenedloedd sydd debyg i friwision yn syrthio oddiar fwrdd llawn yr Iddewon. Mat. xv. 27. Marc vii. 28.

BRIW-WYDD (briw-gwydd), crin-frigau. Mân-goed. 1 Bren. xvii. 10. Act. xxviii. 3.

BRO-YDD (bar), ardal, mangre, gwlad. Gen. xxx. 25. Num. xx. 21. Salm cv. 31. 2 Sam. xv. 19. Bro a gwrthdir, neu maenorfro, a maenor wrthdir, ydynt yr un ag iseldir a mynydd-dir.

BROCH-ION (rhoch), *Gr.* βροχῶν, *brycho*: twrdd; godwrdd; mawdrwat; lliid; digofaiat.—“Digovaint, broch, drygioni.” Col. iii. 8. W. S.

“Rhag brood a braw y trawdon.” *E. Frye*, Salm xvii. 7.

BRON-AU (bar), oddf; diden; teth. Y blaethlestr naturiol y sydd yn cynnwys blaeth y fam i fagu ei chywion. Y mae nifer a sefyllfa y bronau a'r didenau yn cyfateb i'r achos am danynt, a'r cyfleusdra i'r ieuanc sugno. Mae y rhai sydd yn dwyn llawer o ddidenau yn gyfatebol. Y maent rhwng cluniau ôl y fuch, y gaseg, yr asen, &c. Y mae dwy res o ddidenau dan fol yr hwch, y cwningen, y llewes, &c. Y mae y rhai hyn yn gorwedd i gael eu sugno. Y mae i wraig ddwy fron, a dwy didden, fel y byddai y ddwy ochr yn cyfateb i'w gilydd, ac fel y gallai y plentyn gael ei symud o'r naill ochr i'r llall, rhag peri camystum ar y corff, trwy orwedd yn ormodol ar un ochr; ac fel na byddai pallod am laeth i'w fagu, os dygwyddai affechedd yn un o honynt.

Y mae y fron yn gynnwysedig o lawer o gilchwydd o amrywiol faintioli, gwythienau, rhedweliau, pibellau, a didenau. Y pibellau ygarthol (*excretory ducts*) fel y maent yn nesáu at y didden, a ymunant â'u gilydd, nes y ffurfiant saith neu wyth o bibellau bychain, a elwir *tubuli lactiferi*, y rhai a gymunant â'u gilydd trwy redfoedd bychain, i ragflaenu yr anghyfleusdra a fyddai trwy ddihoeniad, neu attalfa, un neu ychwaneg o honynt. Dyben a defnyddioldeb y bronau yw ygar y blaeth oddiwrth y rhedweliau yn y gilchwydd, a'i gaegu i'r pibellau blaethog, ac i'w roddi i'r plentyn trwy y didden. Mae y fath gymundeb rhwng y bru a'r fron fel y mae llestri y fron yn ymagor yn raddol, y rhai sydd yn nghanad mewn gwryf, fel y mae y groth yn eangu, fel y rhed y gwaed yn fwy rhydd i'r fron; ac wedi esgor, y maent yn rhedeg o laeth tew, gan fod y gwaed oedd yn maethu y plentyn yn y groth yn rhedeg i'r fron yn laeth i'w fagu wedi ei eni. Gwelir yn mhob peth waith yr Arglwydd yn rhyfedd!—Y mae bronau y meibion yn fychain, ac yn harddwch yn fwy nag un defnydd sydd iddynt; er y dywedir

fod laeth weithiau yn mronau meibion i'w gael.

"Bronau breninoedd a sugni." Esa. lx. 16. Sef, dydd iddynt dy gynnal, dy faethu, dy angeleddu, a'th gysuro; parant i wir athrawiaeth yr efengyl, didwyll laeth y gair, i gael ei bregethau, er maeth, cysur, ac adeiladaeth yr eglwys: bydd holl rym ac awdurdodau llywodraethau o blaid taeniad yr efengyl, er mawr gysur a gorfoledd y duwiolion.

"Fel y sugnoch, ac y'ch diwaller a bronau ei dyddanwch hi." Esa. lxvi. 11. Gosodir Seion, sef yr eglwys, allan yn y geiriau fel mam yn eppilio, ac newydd esgor, a'i bronau yn llawn laeth i fagu ei phlant. Bronau yr eglwys yw athrawiaeth yr efengyl, ac addewidion grasol Duw yn Nghrist. Rhoddant gysur cryf, a dyddanwch tragywyddol. 2 Thea. ii. 16. Heb. vi. 18. Ni bydd byth eisien laeth, sef cynalieth a dyddanwch, ar y rhai trwy fydd a sugnant y bronau hyn. Jer. xxxi. 4. Salm xxxvi. 8; a ciii. 5. Esa. lx. 16.

Crist yn aros rhwng bronau yr eglwys dros nos, Can. i. 13, a arwydda ei fod yn ei golwg yn dra pharchus, dymunol, ac anwyl: ac y byddai ei gafael ffyddiog ynddo, fel ei hunig gysur a'i hyfrydwch, trwy y nos o brofedigaethau a gofidiau yn y bywyd hwn.

Curo dwyfron, sydd arwydd o orthrymder a thristwch. Luc xxiii. 48. Nah. ii. 7.—Tynn ymaith ei fronau ei hun, sydd arwydd o wallgofrwydd gan ofid. Ezec. xxiii. 34.—Ger bron, a rhag bron, yn ngwydd, ar gyfer y wyneb, o flaen. Gen. vi. 13. Salm li. 3. 1 Cor. vi. 6.—Bron marw, sef agos i farw.

BRONWEN (bron-gwen), gwenci, creadur asian, chwimwth, drevillyd, gelymol i'r wadd a'r llygod, &c. Lef. xi. 27.

BRU-AU (bar), croth; boly. Job xxxi. 15.—"Dy fru sydd fel twr gwenith, wedi ei amgylchu a lili." Can. vii. 2; yn arwyddo cyflawniad yr eglwys a bendithion ysbrydol; ei ffirwythlonrwydd i Grist; ei hamddiffyniad gogoneddus a hardd. Twr gwenith yn yr ysgubor, wedi ei amgylchu a blodau lili, sydd yn arwyddo ffirwythlonrwydd, llawnder, a thangnefedd gogoneddus. Nid cae drain sydd oddiamgylch iddi, ond blodau lili—athrawiaethau gogoneddus yr efengyl, yr addewidion mawr iawn a gwerthfawr, a dyddanwch yr Ysbryd Glan.

BRUD-IO-IWR (bar), cofyfr; prophwydoliaeth; amcaniaeth: doethyn; dywedwr tesni; dewin; un y mae a wnelo a Satan. Y mae yn ddigon eglur, oddiwrth yr ysgrythrau, fod y cytryw rai yn mhlith dynion. Lef. xix. 31. Deut. xviii. 11. Mae gair Duw yn eu herbyn, a phawb a ymofyno a hwynt. Dan. ii. 27. Lef. xix. 31. Deut. xviii. 11.

BRWD, BRYDIAW [rhwd], twym; gwresog; poeth; twymno; poethi. Dwfr brwd; hin frwd; bara brwd. Jos. ix. 12. 1 Sam. xxi. 6. Dat. iii. 16.

BRWMSTAN, *Sacs*. BRIMSTONE: mygfaen; math o ddefnydd bras, olewawg, a dawdd ac a ennyn yn wyllt-fflam yn y tân. Dystrywiodd Duw Sodom a Gomorrah, Adma a Seboim, a brwmstan a than o'r nefoedd. Gen. xix. 34.—Poenu ufern a gyffelybir i dân a brwmstan, i osod allan natur yr arthaith ofnadwy, a'r twrf tragywyddol, sydd yn y gerwyn echryslon o ddigofaint Duw. Dat. xxi. 8. Salm xi. 6.

BRWNT [rhwnt], drygnawsus; dyhir; aslan; anweddus. Eph. v. 12. Dat. xxii. 11.

BRWYDR-AU [brwyd], ymladdfa, cadrod, cadtrin. Deut. xx. 3, 5, 6. Salm lxxviii. 9.

BRWYN-EN [rhwyn], *Gr. βρυλλιον, bryllion*. Ni thyf y frwynen heb wlybaniaeth; a phandorir hi i lawr, gwywa yn fuan; felly ni ddilyn rhagrithiwr grefydd yn hir, heb ryw ddybenion cnawdol, a budd amserol; ac nid yw ei ddangosiad blodeuog a'i ddedwyddyd o hir barhad. Job viii. 11, 12.—Crymu y pen fel brwynen (Esa. lviii. 5) a arwydda ymddangosiad rhagrithiol o ostyngeddwrwydd, pan na byddo tristwch gwirioneddol, a gostyngeddwrwydd yn y galon, am bechod.

BRYCH-AU [brwch], mymryn, gronyn, mân bethau. Pechodau llai a gyffelybir i "frychau yn y llygad; y maent yn boenus i gydwybod dyn, effro; ac yn rhwystr anafus i ni edrych ar Dduw, fel ein haul a'u tariad. Mat. vii. 3. Pob math o bechodau, y rhai sydd yn anurddo dyn ger bron Duw a dynion; ac o herwydd yr undeb sydd rhwng dynion a'u pechodau, gelwir hwynt brychau. 2 Pedr ii. 13. Judas 12.—Y mae Crist yn un di-frycheulyd, heb un gradd o lwgr natur, nac ymarferiad. 1 Pedr i. 19.—Cyfrifir y sain felly yn y bywyd hwn, o herwydd eu gwisgo a chyfiawnder pur yr Arglwydd Iesu: eu sancteiddrwydd diragrith, a'u casineb a bechod. Can. iv. 3. Ond yn yr adgyfodiad byddant berffaith mewn sancteiddrwydd, y gyffelyb i'w priod. Eph. v. 27. 1 Ioan iii. 2.

BRYCHNI (brych) ysbrych, brych-nod amrywliw, cymysgliw.—"Brychni yw hyn." Lef. xiii. 39. *Heb. ברוח bohuac* ar hyn. Math o wahan-glywf a brych-nodau ar y croen. Un math o wahan-glywf y mae yr Arabiai yn ddarostyngedig iddo a elwir *bohuac*; ond nid yw yn farwol nac yn heintus; yn yr hwy y mae brychau bychain yn ymddangos ymwech na'r croen. Niebuhr's *Descript. of Arabia* p. 119.

BRYD-AU (rhyd), bwriad; amcan meddwl. 1 Sam. xx. 7, 38. 1 Cor. vii. 37.

BRYN-IAU (bar), moel, cefn, garth. Sam. ii. 24. Gwlad Canaan. Esa. v. 1.—Tragywyddol gariad a thrugaredd y JEHORAF a elwir "bryniau tragywyddol." Gen. xlii. 26. Deut. xxxiii. 15.

BRYNTI, BRYNTNI (brwnt), drygioni, afendid, anniweirdeb. Deut. xxiii. 14. Rhuf. i. 27.

BRYTHEIRIO (brwth), brytheiriad, ys-gyfodiad. Salm lix. 7.

BRYS-IO (rhys), prysuro, cyflymu. Salm xxii. 19; a xxxviii. 22; a lix. 17. Esa. xxviii. 16.—“Ni frysia yr hwn a gredo.” Esa. xxviii. 16. Mae dull tawel, digyffro, Moses, pan lyncodd y ddacar Corah a'i gyfeillion gwrth-ryfelgar, yn ddangosiad amlwg o hyn. Yr oedd y bobl yn ffoi oddiwrth eu gwaedd hwyt; ond Moses a safai yn ddigyffro ac yn sier o ddiogelwch yr Arglwydd. Num. xvi.

Llaw frys llaw gwyrant. *Dlar.*

BUAL-AIL (bu), ŷch gwyllt, neu y *buffalo*; creadur cryf, buan-red. Gellir ei ddofi wrth ei feithrin yn llawgar pan fyddo yn ienanc; ond os os gollyngir ef yn rhydd, a i'ranialwch at ei ryw 1 Bren. iv. 23. Yn Deut. xiv. 5, y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu, ŷch gwyllt.

BUAN, (bu-an) cyflym, Preg. ix. 11. Rhuf. iii. 15. Mewn byr amser, dysymwltf. Job xxii. 22. 2 Pedr ii. 1.

BUCI [*gwag*], 1. Arch-offeiriad yr Iuddewon, mab Abisua, a thad Uzzi. 1 Cron. vi. 5.—2. Mab Jocti o Dan. 1 Cron. xxv. 4.

BUCHEDD-OL (buch), bywyd, trefn bywyd.—“Geiriau y fuchedd hon;” Act. v. 20, neu geiriau y bywyd hwn, sef, geiriau am Grist Iesu, yr hwn yw y bywyd, ac awdwr bywyd tragywyddol i'w bobl. *Havra ta rhamata tēs ζωής τωτης, omnia verba vitæ hujus.* Beza. Y gair *Gr. ζωη*, a arwydda, bywyd neu egwyddo o fywyd tufewnol, a bucheddiad allanol hefyd a'r naill yn tarddu oddiwrth y lall. Wed derbyn bywyd newydd trwy adgyfodiad Crist oddiwrth y meirw, rodiant mewn newydd-debt buchedd, yn gyfatebol i'r bywyd hwnw. Rhuf. vi. 4. Rhaid i'r bywyd, neu y bucheddiad allanol, gyfateb i'r bywyd, neu yr egwyddor dufewnol, fel y firwyth yn cyfateb i'r pren. Act. v. 20. Ioan vi. 68.—“Gwyr bucheddol,” (*αὐτὸς εὐλαβῆς*) *gwyr dduwiol*, “Gwyr ai goglyt ar Dduw.” W. S. Gwyr yn arwain bywyd wrth drefn a rheol gair Duw; yn ofni Duw, yn rhoddi eu goglyd arno, ac yn ei barchu. Act. ii. 5; a viii. 2.—Y mae dynion wedi “ymddyveithrio oddiwrth fuchedd Duw;” Eph. iv. 16. *τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, bywyd Duw*, bywyd o sancteiddrwydd. Buchedd Duw yw, 1. Yr hyn y mae Duw yn ei ofyn genym.—2. Yr hyn y mae efe yn ei weithio yn ei bobl.—3. Trwy ba na y mae yn byw ynddynt. Gal. ii. 20.—4. Trwy ba un, hefyd, y maent hwythau yn byw iddo yntau, yn ol rheol ei air, a thrwy arweiniad ei Ysbryd. Rhuf. vi. 21; a xiv. 7, 8.

BUDR-EDD-I (ud), afendid, ffileidd-dra, halogedigæth. Esa. iv. 4; a xxviii. 8. 1 Pedr iii. 21. Pechod yw y budreddi mwyaf. Edr. AFLAN.

BUDR-ON (ud), brwnt, afan, swga, halogedig; brynti, gwrthuni.—“Megys bratiau bud-

on yw ein holl gyflawnderau.” Esa. lxiv. 6. Geiriau dynion ydynt, wedi eu gwir oleuo i adnabod eu hunain. Yn nrych sanctaidd y gyfraith, ac yn ngoleuni yr Ysbryd Glan, y maent yn gweled eu hunain, fel y gwahan-glywysus gynt, yu beth afan; ac fel y cyfryw, wedi eu gwahanu, a'u neillduo oddiwrth Dduw a'i werysull sanctaidd. Y mae eu holl weithredoedd, sef eu rhai goreu, eu cyflawnderau, yn debyg i wiagoedd y gwahan-glywysus, neu fratiau y mis-glywysus, yn ffileidd, ac i'w bwrw o'r neilldu allan o olwg. Y mae y geiriau *בְּנֵי עֵרְוָה* yn cyfeirio, tebygol, at Deut. xxii. 17, fel dillad tystiolaeth. Yr oedd eu budreddi yn dystiolaeth yn yr achos mewn dadl.

Y mae yr hyn y mae dynion yn ei gyfrif yn gyflawnder yn debyg i fratiau budron, 1. Oblegid fod, y personau sydd yn eu cyflawni yn halogedig ac yn anghymeradwy; a thra y byddo y personau felly, y mae yn rhaid fod eu holl gyflawniadau yn anghymeradwy.—2. Oblegid bod eu dybenion yn eu cyflawni yn bechadurus, i dderchafu eu hunain, ac nid i ogoneddu a derchafu Duw. Lle nad ydyw parch a chariad at Dduw yn achos cynhyrfiol, a'i ogoniant yn ddyben, er y dichon fod y weithred yn dda ynddi ei hun, eto y mae yn ddrwg ac yn bechadurus yn y cyflawniad o honi, a'r person sydd yn ei chyflawni. Nid oes un weithred yn cyfranogi o dduwioldeb, os na bydd Duw a'i ogoniant yn ddyben o honi; a pharch iddo, a chariad tuag ato, yn achos cynhyrfiol yn y person sydd yn ei chyflawni.—3. Pan y byddo y person yn anghymeradwy, a'r dyben yn ddiidduw, y mae yn rhaid fod y person yn ei wedhredoedd goreu yn amddifad o Ysbryd Duw; ac os heb Ysbryd Duw, y mae yn y cnawd; “a'r rhai sydd yn y cnawd, ni allant ryngu bodd Duw. Nid cyfrif yn fyrbwyll ac yn anystyriol i naeth, ond cyfrif yn bwyllog, yn sobr ac yn y goleu, pan y cyfrifodd yr apostol y pethau oedd, neu a dybiodd eu bod yn elw iddo—ie, pob peth yn golled, yn dom, i ennill Crist. Phil. iii. 7, 8. Y peth sydd uchel gyda dynion, yn eu cyflwr tywyll naturiol, sydd ffileidd ger bron Duw. Luc xvi. 15.

BUDRELW, *αἰσχροπερὼς*, *elw gwael, dirmygus*; elw a ennillir mewn ffordd fas, sawaidd, led anghyfreithlawn, er, hwyrach, nad yw cyfraith y tir yn cael lle i gymeryd gafael ar y budrelw-wr, eto budr a ffileidd yn ei waith ger bron Duw. Y cyfryw yw y rhai sydd yn myned i swydd y weindogaeth, gan athrawiaethu y pethau ni ddylid, er mwyn budrolw. Er fod yr elw yn gyfreithlawn yuddo ei hun, eto y mae yn fudr, ac yn halogi y neb sydd yn ei gael, pan y maent yn myned i swydd morsanctaid er mwyn yr elw, ac yn gwyrdroi gwironeddau Duw i foddhau dynion llygreddig, i gael tamaid o fara, Tit. i. 11. 1 Tim. iii. 8. 1 Pedr v. 2. Y mae pob elw bydol yn beth gwael a'i gydmaru a dyben mawr pregethiad yr efengyl. Nid er unwyn dwyn dynion o fudreddi pechod at

Dduw, i gael gafael ar y gwir elw mawr, duw-
ioldeb (1 Tim. vi. 6), a'r perl gwerthfawr (Mat.
xiii. 46. Iond er mwyn peagi eu hunania. Judas
12. 2 Pedr. ii. 12—15. Yr oedd Gehazi,
gwas Elisaeus, yn debyg iawn i'r budrelw-wr;
mewn ffordd fudr y cafodd ei elw gan Naaman,
a budr, ac arian gan wahan-glywyf tragywyddol
y bu yntau o'i herwydd. 2 Bren. v. 20—27.
Felly y bydd pob budrelw-wr, yn fudr ac yn
afian byth, Hab. ii. 9, oddyeithr ei olchi yn y
ffynon a agorwyd i bechod ac aflendid, a marw-
hau ei aelodau sydd ar y ddaear. Zech. xiii.
1. Col. iii. 5.

BUDD-IOL (udd), llesad, ced, elw, eunill.
Job xxi. 15. Salm xxx. 9. Rhuf. iii. 1.

BUDDUGOLIAETH-U (budd), gorachaf-
iaeth, gorfodaeth. 2 Sam. xix. 2. Llync-
odd Iesu anghen mewn buddugoliaeth (Esa.
xxv. 8. 1 Cor. xv. 54.) a thrwy fuddugol-
iaeth fawr hon y mae Duw yn rhoddi i'w saint
fod yn fwy na choncwerywyr, hynny yw, na
buddugoliaethwyr. Rhuf. viii. 37. 1 Cor. xv.
57.—“Cael y maes,” Dat. xv. 2, sef cael y
fuddugoliaeth.

BUGAIL-EILIAID (bu-cael), grŵr, heu-
awr, bugeiliwr. Y Geirian *Heb.* a *Gr.* am fug-
ail, a arwyddant *porthi gafalu am*. “Abel
oedd fugail defaid,” sef porthwr a gwyliwr
defaid. Gen. iv. 2. Y mae bugail yn un ag
sydd yn gwyllo praid, yn eu harwain i bor-
feydd iachusol, ac i ddyfroedd wrth raid; a
phan y byddo achos, yn eu casglu i'r gorlan,
neu gail, gan eu diogelu rhag pob niwed. Ym-
ddengys fod y praid yn fynych yn eu canlyn.
Ioan x. 1—37. ‘Byddai gwyr mawrion gynt
yn arwain praid; ac yr oedd y swydd yn eu
golwg yn anrhydeddus, megys y darllenwn am
Abel, Abraham, Isaac, Jacob, Moses, Dafydd,
&c.

Y mae Duw yn cael ei alw yn Fugail: ar-
weiniodd Israel mewn tirondeb, tynerwch a
gofal mawr, yn yr anialwch, ac yn nhir Ca-
naan. Y mae efe eto yn eu casglu, llywod-
raethu, diogelu, iachau, porthi, ac yn gofalu
bennydd am lesad ei bobl. Gen. xlix. 24.
Salm lxxx. 1; a xxiii. 1. Esa. xl. 11. Crist yd-
yw bugail Duw; oblegid i'r Tad roddi iddo ei
braidd o ddyinion dewisedig er tragywyddoldeb,
a'i osod yntau i farw drostynt, i'w galw, a'u
porthi. Ioan xxii. 6. Zech. xiii. 7. Ioan x.
3, 9, 11. Mic. v. 4. Mae pob cymhwysder
at y swydd a'r gwaith perthynol i fugail yn
cydgyfarfod ynddo:—1. Y mae yn hollwybod-
ol: gwyr am bob un o'i braidd, a phob am-
gylchiad perthynol iddynt; ac am eu holl eisiau
yn dymhorol ac yn ysbyrdol. 2 Cron. xvi. 9.
—2. Y mae yn hollalluog; ac am hynny yn
gwbl abl i gryfhau y leag, ei dwyn ar ei ys-
gwydd ei hun, o bob cyfeiliornad, a'i ham-
ddiffyn rhag y bleiddiad a fyddo am ei dyfetha.
—3. Y mae yn llawn tirondeb a daioni, ac
yn llawenyachu yn gwneuthur daioni iddynt, er
eu dreilio, fel Jacob, gan wres y dydd a'r rhew

y nos; i.e. rhoddi ei fywyd drostynt.—4. Y
mae yn eithaf fyddlon i'r hyn a ymddiriedwyd
iddo, ac ni chyll yr un o honynt.—5. Y mae
yn dra chyfoethog, ac a all wneuthur i'w braidd
orwedd mewn porfeydd gwelltog. Y mae
ganddo hawl yn y praid trwy roddiad y
Tad; trwy bwrcasiad; trwy ei cyrchiad ato;
a rhoddi ei nod arnynt. Efe a'u pian hwyt,
hwythau a'i pian yntau; a'r gwr a biau y bor-
fa, biau y defaid hefyd. Esa. lx. 11.—6.
Gelwir ef yn Ben-bugail; oblegid mai efe yn
unig a biau y defaid, ac a edrych ar eu hol yn
mhob amgylchiad. Ezec. xxxiv. 23. Ioan
x. 16.—7. Y mae Crist yn Fugail da, a
wir ofala am ei braidd, ac a'u ceidw trwy
roddi ei fywyd ei hun drostynt. Ioan x. 11.—
Pen-bugail, Pen-llywodraethwr, Porthwr, a
Gofalwr am ei eglwys. Heb. xiii. 20. 1 Pedr
v. 4.—1. Y mae ganddo braidd yn holl
derfynau y ddaear. Mic. v. 4.—2. Ni chaiff
neb wneuthur niwed iddynt. Ezec. xxxiv. 25.
Salm xxiii. 4. Esa. xlix. 10.—3. Ni chyll
efe un o honynt. Ioan x. 29. Jer. xxiii. 4.
Gelwir gweinidogion y gair yn fugeiliaid (Eph.
4. 11), i ddangos y dylent fod a'u llygaid ar y
praid, i'w harwain i borfeydd breision yr ef-
engyl, i'w dwyn o bob cyfeiliornad i gorlan yr
eglwys, ac i'w hamgeleddu yn mhob cyflwr.

Cyfrail blaidd bugail &c. Diar.

BUL [*Amazul*] enw yr wythfed mis o'r
flwyddyn gysegredig, a'r ail o'r flwyddyn wlad-
ol, yn mysg yr Iuddewon. Y mae yn ateb
mewn rhan i'n Hydref ni, ac ynddo 29 o ddydd-
ian. 1 Bren. vi. 38.

BULWG (bul), math o chwyn yn tyfu yn
mysg yd: Bulwg Rhufain, sef llysiann y bara.
Y gair *Heb.* בולג a arwydda un math o
chwyn amheraidd eu harogl. Job. xxxi. 40.
Ond, tebygol, ei fod yn enw ar ryw lysieuyn
neillduol drygaswru, digon adnabyddus yn y
gwledydd dwyreiniol.

BURGUN-ION (bur-cun), *Heb.* ברגון (*per-
er*) abwy; celain; buria. Lef. v. 2; a xi. 11.
Deut. xiv. 3.

BUSTACH-IAID, BUSTYCH (bu-tach), y
gwryw ieuanc o'r gwartheg. Exod. xxix. 10.
Edr. Ycu.

BUSTL-AU (bus-tyl), *Llad.* Fzl; 1.
Math o lysiau neu wreiddyn chwerv iawn,
tebyg i'n cegid ni. Wedi cymysgu hwn â
gwinagr, rhoddwyd i Grist i'w yfed ar y groes.
Salm lxix. 21. Mat. xxvii. 34.—2. Cyflwr
drwg, pechadurus, a elwir “bustl chwervder,
a rhwymedigaeth anwiredd;” sef eithaf chwerv-
der, y radd chwervaf o'r chwervder. Act.
viii. 23. Y mae ysbyrd pob dyn, heb ei gyf-
newid gan yr Ysbryd Glan, yn chwerv, yn an-
fwynaid, ac yn anhawdd ei drin, yn boenus
ac yn flinderog iddo ei hun, a phawb eraill.
—3. Peth chwerv sydd mewn dyn ac anif-
ail. Job. xx. 25. Edr. Aru.

BUSTL-AU (bus-tyl) *Llad.* Bzlts; *Saes*
Bzls; nodd melyn, chwerv, a yagarir oddi-

wrth y gwaed yn yr afu, ac a gesglir i'r *porus bilarius*, ac i goden y bustl (*gall bladder*) ac eddi yno a ddygir, trwy arweiniad cyffredin, i ben uchafy coluddion a elwir *duodenum*. Defnidd mwyaf y bustl yw, trwy gymysgu a'r caul a'r cartihion, teneuo, dattod, dosbarthu glanhau, ac annog y coluddion a'u cynwysiad; hefyd, cymysgu gwahanol bethau, briwio a phylu pethau egr a hallt, rhanu y pethau ceuledig, agor y llestri i'r caul, peri awydd i fwyd, epluau, a chorphori pethau amrwd â phethau gwedi en troullo yn y cylla. Cytuna pawb fod ei effeithiau yn fawr iawn. Priodola y Dr. Woodward y rhan fwyaf o afiechyd y coff i ryw afiechyd yn y bustl. Mae bustl i'w gael yn mhob creadur, hyd yn nod colomenod, y rhai, er nad oes ganddynt goden y bustl, ete en hafu sydd chwervw iawn. Sylwa Mr. Sauvry, mai y bustl yn ymgymysgu a'r aliw (*saliva*) sydd yn perisyched.—Weithiau o fod yn felyu, try y bustl yn wrydd, fel gwyrdd-rwd efydd (*verdigrise*) neu i liw melyn-wy, a hyn heb na achos gwybodus, oad cynhwrf, neu gythruddiad meddwl. Mae hyn yn peri llawer afiechyd dychryallyd; megys gwrthwyneb, ffisiddiad bwyd, pryder a thrwmfryd, ocheneidiau, gwynt, clefyd y gwaed, crydian, &c. Weithiau, hefyd, try yn ddu, a gelwir *of-choler*; yu yr achos hwn mae yn archwaetha fel gwinegr, a'i effeithiau yn amrywio ac yn ddychrynyllyd. Mae gormodedd a rhy fach o hono yn niweidiol. Pan byddo rhywtrwystr ar ei fynediad i'r coluddion, y mae yn peri y clefyd melyn, a gorlifiad y bustl.—Y corffionadau geriaidd, a geir yn mynediadau y bustl, mae yn nghoden y bustl, a elwir yn gyffredin, *coryg* y bustl, (*gall stones*) ydynt ddim ond cydagglad y bustl, a thrwy sefyll, yn myned yn galed fel careg.

BUWCH—OD (*buw*), *Heb.* בוקר (*becker*) y fenyw o'r gwartheg:—*buwch* gronedig; *bawch* wasawd; *bawch* ddywydd:—creadur glân, buddiol, ffwrwythlon; ei lloï, ei blaeth, ei chig, a'i chroen, sydd at gynnaliethe dynion. Num. xii. 2. *Deut.* xxi. 3. *Edr.* ANNER.

BUZ בוז [*dirmygedig*], 1. Mab Nachor a Milcah, a brawd Huz. *Gen.* xxii. 21. *Edr.* ELHU.—Mae Jeremiah yn bwgwith Buz & digofaint Duw. *Jer.* xxv. 23.—2. Mab Abdiel, a thad Jahdo. 1 Cron. v. 14.

BUZL, offeiriad, a thad Ezeziel. *Ezec.* i. 3.
BWA—AU (bw), *Gr.* βωσ; mwd; enfys; bwa maen; offeryn i ergydio saethau, wedi ei wneuthur o bren, corn, neu ddu, &c. *Gen.* xviii. 3. Hwn ydyw yr offeryn rhyfel hynaf; ac y mae pob math o arfau rhyfel, weithiau, yn myned dan yr enw hwn. *Salm* xli. 9.—Yn allegawl, bwa Duw yw ei allu, ei ddeethineb, a'i ragluniethe, trwy ba rai y mae yn amddiffyn ei bobl, ac yn niweidio eu gelymion.

Gwell gwaith cryman na bwa. *Diar.*

“Efo a anelodd ei fwa.” *Salm* vii. 12. Oni

edy yr annuwiol ei fydd drygionus, mae Duw wedi darparu barnedigaethau ar ei gyfer, ac a'u cyflawna yn fau arno.

“Arhodd ei fwa ef yn gryf.” *Gen.* xlix. 24. Sef ei fydd, ei obaith, a'i amvnedd, yn parhau yn ddiysgog, trwy ba rai y gorchfygodd Joseph bob gwrthwynebiad.

Y mae gweinidogion y gair fel bwa yn llaw Crist, *Zech.* ix. 13. *Dat.* vi. 2. a gwirioneddau yr efengyl yn eu genau fel saethau llymion yn ehedeg yn gyflym, yn ddiwyrni, ac yn ddirgelaid, i feddyliau a chydwybodau dynion i'w hargyhoeddi a'u darostwng i lywodraeth Crist. *Salm* xiv. A'r arfau hyn y mae er ya talm wedi myned allan ar farch gwyn, yn gorchfygu, ac i orchfygu, ac ni ddychwel yn ei ol, nes byddo Seion yn waredigol, a'i holl elynion dan ei draed. *Dat.* vi. 2.

Y mae yr annuwiolior fel bwa twyllodrus; nis gellir ymddiried iddynt mewn dim, mwy nag mewn bwa heb iawn wneuthuriad—ni ergydia hwnw byth at yr iawn hōd; fellg hwythau, nid yw en dybenion byth yn gywir ac yn uniawn; nid ydynt un amser mewn ysbryd addas i waith Duw; y maent yn hollol anffyddlon i'w bwriadau, eu haddunedau, a'u haddewidion. *Salm* lxxviii. 57. *Hos.* vii. 16.

Bwa cyfammod—bwa gwlaw, enfys; arwydd a roddodd Dnw i Noah i gadarnhau ei ffydd yn yr addewid, na ddeuai y dylif mwyach i ddyfetha y ddaear a'i chreaduriaid. *Gen.* ix. 8—17. Nid ydym un amser yn canfod yr enfys ond pan fyddo y gwlaw yn disgyn o'n blaen, a'r haul y tu cefn i ni, oblegid fod pelydr yr haul yn cael eu gwrthdori yn y dyferion gwlaw, thrwy hyn y mae yr amryw liwiau yn ymddangos yn yr enfys.—“Fy mwa a roddais yn y cwmwl, ac efe a fydd yn arwydd cyfammod rhyngof fi a'r ddaear.” *Gen.* ix. 13. Effaith naturiol o achos naturiol gw y bwa:—1. Nid yw byth i'w ganfod ond ar dywydd cawodol.—2. Nac y tywydd hyn oni bydd yr haul yn tywynu.—3. Ymddengys bob amser yn y gwrthbarth i'r nefoedd i'r lle y mae yr haul.—4. Nid yw byth yn ymddangos yn fwy na hanner cylch, ac yn aml ya llai.—5. Y mae bob amser yn ddwbl, gan fod yr hyn a elwir y bwa uchaf ac isaf, neu y cyntaf a'r ail.—6. Y mae y saith lliw canlynol (sef y *prismatic colors*) yn y bwâu; sef y coch, yr orange, y melyn, y gwyrdd, y glas, yr indigo, a'r violet.—7. Y mae yr holl ymddangosiad hwn yn dibynu ar waith pelydr yr haul yn syrthio ar ddefnydd crynion o ddwsr, ac yn eu mynediad trwyddynt yn cael eu gwrthdori a'u gwrthdywynu.

Wrth ystyried achosion naturiol yr enfys, nid ellir yn rheymol faru nad oedd y bwa yn y nefoedd cyn yr awn y sonir am dano yn y lle uchod; ond yn awr y rhoddodd yr Arglwydd ef yn arwydd cyfammod. Mor ddiysgog ag y bydd y bwa yn y cwmwl, fel effaith tywyniad yr haul ar y gwlaw, mor sicr y cedwir

y ddaear rhag ei dinystrio gan ddwfr, a hyny trwy effeithiad angenrheidiol addewid Duw.

"A'r dydd hwnw y toraf fwr Israel yn nglyn Jezreel." Hos. i. 5. "A bydd hyny y dydd y toraf," &c. Horsley. Tori bwa, a arwydda holl ddinystriad gallu milwraidd teyrnas yn gyffredinol, yn yr amser yr oedd bwa a saethau yr arfau mwyaf arbenig mewn rhyfel. Hyn a ddygwyddodd i Israel pan gymerwyd Samaria gan Salmaneser, wedi gwarche arni dair blynedd, yr hyn a derfynodd deyrnas y deg llwyth. 2 Bren. xv. 29; a xvii. 5, 6.

BWCCLED (bwg-cled), tarian, astaloh; offeryn i dori ymaith ddynodau y gelyn mewn rhyfel. 1 Bren. x. 17. 2 Cron. ix. 15, 16. Offerynau rhyfel ydyw bwccled, y darian, a'r astalch. Edr. ASTALCH, TARIAN.

BWCH, BYCHOD, (bu) hyfr; hyfr-fwch; y gwrryw o'r geist. Salm l. 9.—Yn arwydd allegawl o Alexander fawr. Dan. viii. 5. Edr. HWRDD.—Blaenoriaid a llywodraethwyr uwylus, rhyseeddgar. Zech. x. 3. Eze. xxxiv. 17.—Blaenoriaid eglwys Dduw sydd yr debyg i'r bychod o ran gwrolder a hyfdra. Jer. l. 8.—Bwch diangol, y bwch a ollyngid yn rhydd ar ddydd y cymmold, gan ddwyn arno bechodau y bobl. Lef. xvi. 8—28. Yr oedd un bwch i'w ladd yn bechaberth, a'r llall i'w ollwng yn rhydd; yn cysgodi Crist yn ei ddwy natur, ac yn y ddau gyflwr yr aeth efe trwyddynt—yn ei Dduwdod ac yn ei ddyndod; yn ei ddarostyngiad ac yn ei dderchafiad. Yn y cyffelyb fodd yr oedd y defodau am y ddau aderyn yn mhuredigaeth y gwahan-glywylus. Lef. xiv. Felly yr oed y ddau fwch, y lladdedig a'r diangol; un yn cysgodi Crist yn marw dros ein bechodau, a'r llall ei gyfodiad drachefu er ein cyfiawnhad.

BWGWTH, BYGYTHION (bw-gwth), dwrddiad; dwrdd; dondiad; perygliad.—"A Saul eto yn chwythu hygythion a chelanedd." Act. ix. 1. Y mae y geiriau yn darlunio Saul yn fywiog, fel mor llawn o fgythion, ac mor awyddus i galanedd yn erbyn dysgyblion yr Arglwydd, fel y mae ei uwydau creulou yn effeithio ar ei anall, ac yn peri iddo anadlu yn fwy buan a chryf, fel y gwna dynion mewn digofaint angerddol, neu ddymuniaidau awchus. Cydmar. Salm xxvii. 12. Cafodd drugaredd er hyny; a gwnaed y blaidd hwn yn oen diniwed; i.e. yn bregethwr o'r ffydd, ac yn fugail i'r praid, y rhaf gynt o anrheithiasai.

"Gan roddi bwgwrth heibio." Eph. vi. 9. Dyna ffurdd y mae yr Arglwydd yn cyfarwyddo meistriaid i lywodraethu eu gweinidogion; gan gydnabod fod Arglwydd y naill a'r llall yn y nefoedd yn canfod y cwbl, "ac nid oes derbyn wyneb gydag ef." Dyna gyfarwyddyd Duw; a saif Duw o blaid ei orchymyn ei hun, ac o'n plaid ninau, yn ein hymgais a'u ymagweddu yn ol ei air. Ond os ydyw ein dull ni yn llywodraethu ein teuluoedd yn groes i'w air, a'i gyfarwyddyd, pa ryfeddod ein bod yn aifwyddo?

BWHWMAN, (bw-hwman) gwibio yn olae yn mlaen; darymred; bod yn ansefydlog ac yn anwadal mewn barn; anwadalwch. Eph. iv. 14. Edr. AWEL.

BWLCH, BYLCHAU (bwl), adwy; ffosp; angen; agendor.—"Y dydd hwnw y codaf babel Dafydd yr hon a syrthiodd, ac a gauaf ei bylechau." Amos ix. 11. Wrth babel Dafydd, y mae i ni ddeall Crist, had Dafydd, sef ei eglwys, yn mha un y mae yn preswyllo. Y mae pechodau aelodau professedig yr eglwys yn tynu barnedigaethau Duw arni mewn cyfeiliornadau, erledigaethau, cystuddiau, a gorthrymderau; ond yn ei chyflwr iselaf, gofala yr Arglwydd am ei eglwys; efe a ymwel â hi, a'i hadgyweiria, a gau ei bylechau, a gyfyd ei hadwylau, a'i gwna yn hardd a gogoneddus. Y mae yr apostol yn cymhwysyo y geiriau at alwad y cenedloedd, yr hyn a ddechreuodd yn amser yr apostolion, &c sydd heb ddarfod eto, ond a barha tra paro amser. Cau Duw ei bylechau, ac a gyfyd ei hadwylau, nes y byddo yn babel ogoneddus, ac yn breswylfod iddo trwy yr Ysbryd. Act. xv. 16, 17. Y mae yr Arglwydd yn cau bylechau yr eglwys trwy symud ymaith ei farnedigaethau; madden ei phechodan, a diwygio bucheddau ei haelodau; rhoddi iddi athrawon fyddlon a gweithgar; ac athrawiaethau iachus, goleu, a nerthol; ac ychwanegu at nifer ei gwir aelodau. Esa. lviii. 12. Luc l. 68, 69. Jer. xxx. 9. Eze. xxxiv. 23, 24; a xxxvii. 24.

BWN, BYNIAID (bw), aderyn y bwn; sef bwncath y wern, bod y gwerni.—"Gosodaf hi yn feddiant i aderyn y bwn." Esa. xiv. 33. ⁷³Aderyn y bwn, a gyfeithir draenog, yn Esa. xxxiv. 11.—*dyluan*, yn Zeph. ii. 14. Degr y gwahanol gyfeithadau o'r gair bob ansicrwydd pa greadur a feddylir. Bochart (*Vol. II. 1035.*) a Parkhurst, a farnant yr arwydda y draenog. Hyny a wrthwyneba Harmer, *Obs. Vol. I. 311, 313.* Peth neillduol yw rhoddi tri gwahanol gyfeithad o'r un gair, yn nodi rhyw greadur yn yr unig dri lle yr arferir ef. *Saes. BITTERN*; ond ansicr yw pa greadur a feddylir; er tebygol, mai aderyn oedd, medd Harmer.

BWRDD, BYRDDAU (bwr), llech, llechfaen, cyfansawdd o goed. 1 Bren. ii. 7.—Lle i gyfnewid arian. Luc xix. 23. Allor y poeth-offrwm a elwir bwrdd yr Arglwydd. Mat. i. 7.—Ordinadau yr eglwys a elwir yn fwrdd, ac yn erwedig yr ordinad o Swper yr Arglwydd. Can. i. 12. 1 Cor. x. 21. Act. vi. 2.—Darpariaeth neu luniaeth corff neu enaid. Salm lx. 22.—Helaethrwydd o ymborth tymhorol neu ysbrydol. Salm xxiii. 5. Esa. xxi. 5.—"Bwrdd y bara gosod;" bwrdd o goed Sittim wedi ei wisgo âg aur, dau gufudd ei hyd, cufydd a hanner ei uchder. Yr oedd wedi ei amgylchu oddi arnodd âg ymlwaith deublyg, i gadw y bara rhag llithro ymaith. Yr oedd wedi ei gysegro â thaenelliaid gwaed, ac âg en-

einiad olew. Yr oedd y bwrdd hwn yn sefyll yn y llo saectaidd, yn y gongl ogledd-orllewinol iddo, ar gyfer y wahanlen, ac arno y dodid y deuddeg torth o fara gosod, neu fara dangos.—Yr oedd Crist a'i efengyl yn cael eu gosod allan yn hyn; Iesu, yn ei Berson ac yn ei eiriolaeth, yn cyflwyno ei holl lwythau, dewisedig ger bron Duw; yr efengyl yn gosod allan Grist a'i gyflawnder o ddarpariaeth ysbrydol. Exod. xxv. 23, 30; a xxvii. 10. 2 Cron. iv. 8, 19. Edr. Gosod.

BWRIAD-AU-U (bwrw), amcan, arfaeth rhaglunjad, rhagfeddyliad; amcanu, arfaethu. Salm xvii. 3; a xxi. 11. Esa. xxiii. 9; a xiv. 24, 27.—“Hwy a dorwyd yn eu bwriadau.” Esa. xix. 10. שרר *rhwydau*, medd rhai: tebygol mai rhyw teiriannau i ddal ysgod a feddyllir, y cyfryw a arferir hyd heddyw yn yr Aipht i'r dyben hyny. Gwel Dr. Shaw's *Travels*, p. 424.

BWRW (bwr), tafu, lluchio, ergydio, gwthio; tafu i lawr; hefyd dychymygu, tybio. Gen. xx. 10. 2 Cron. xxi. 11. Salm xxxi. 22. Barn. vi. 25. Bwrw ewyn; bwrw golwg; bwrw dagrau; bwrw gwlaw; bwrw eira; bwrw llo; bwrw barn; bwrw aucan; bwrw allan, sef troi allan.

BWTH, BYTHOD (wth), *Heb.* ברת *(bith)* tŷ; llnesty; caban. Gen. xxxiii. 17. Job xxvii. 18. Lef. xxiii. 42, 43. Neh. viii. 14, 16.

BWYD-YDD (byw), *Heb.* ברת *peth*: *Gr.* βρωτος, *brois*: porthiant, ymborth; maeth, lluniaeth. Unrhyw ymborth corfforol, er maeth a chynnaiaeth dynion. Luc xxiv. 41.—Yr oedd amryw fath o'fwydydd yn waharddedig dan y ddeddf, fel yr ydym yn darllen yn helaeth yn Lefiticus. Y mae Paul yn penderfynu fod pob peth, dan yr efengyl, yn lân i'r glân; yr hwn sydd yn bur ac yn gywir yn ei amcan a'i ddyben. 1 Cor. viii. 4. Rhuf. xiv. 15—20. Tit. i. 15.—Bwyd a arwydda, 1. Cyflawnder Crist, o'r hwn yr ydym yn derbyn trwy ffydd, i fywyd tragwyddol. Ioan vi. 55.—2. Gair yr Arglwydd, yr hwn sydd faethlawn i'r enaid. Jer. xv. 16. Heb. v. 12.—3. Defodau y gyfraith. Heb. xiii. 9. Col. ii. 16.—4. Galar duwiol. Salm xliii. 3.

BWYD-OFFRW. “A phan offrymo dyn fyw-offrwm i JEHOFAH.” Lef. ii. 1; a vi. 14; a ix. 17. Num. xv. 4. *Heb.* קרבן *corban*, *mincha*, hyny yw, y rhodd a elwir *mincha*. Arheg, neu rodd ddirifol i Dduw neu ddyn, oedd y *mincha*. 1 Sam. x. 27. Gen. iv. 3, 4. *Heb.* Yr oedd y bywyd-offrwm o bethau difwyd; megys, pailliad, teiseni, afllad, ffrwythau y ddaear, &c.

1. Yr oedd y bywyd-offrwm, yn benaf, yn cysgodi Crist yn ei offrymiad o hono ei hun dros ei bobl; “yn offrwm ac yn aberth i Dduw, o arogl peiraidd.” Eph. v. 2. “Aberth ac (*mincha*) offrwm nis mynaist, eithr corff a gymhwysaist i mi.” Heb. x. 5. Salm xl. 6.

Yn ol esboniad yr apostol, yn offrymiad Crist y cyflawnwyd yr offrwm hwn. Gwnaeth ef i'r “aberth a'r (*mincha*) bwyd-offrwm beidio.” Dan. ix. 27.

2. Yr oedd hefyd yn arwyddo gwir dduwioleion, y rhai, trwy Grist, ydynt wedi eu sancteiddio yn offrymau pur i Dduw. “A hwy a ddygant eich holl frodyr, o blith yr holl genedloedd, yn (*mincha*) offrwm i'r Arglwydd.” Esa. lxvi. 20. Dengys yr apostol fod hyn yn cael ei gyflawni yn ngweinyddiad yr efengyl trwyddo i'r cenedloedd: “Fel y byddai offrymiad y cenedloedd yn gymeradwy, wedi ei sancteiddio gan yr Ysbryd Glân.” Rhuf. xv. 16.

3. Yr oedd hefyd yn arwyddo ffrwythau gras a gweithredoedd da y rhai crediniol. “Cyfeirir fy ngweddi ger dy fron fel arogi-darth, a derchafiad fy nwyllaw fel yr (*mincha*) offrwm prydawnol.” Salm cxli. 2. “Yn mhob lle arogl-darth a offrynir i'm henw, ac (*mincha*) offrwm pur.” Mal. i. 11. 1 Tim. ii. 8. Heb. xiii. 16. Phil. iv. 18.—Yr oedd olew a thus i gael eu tywallt ar y bwyd-offrwm yn gyffredinol; ond os offrwm y tlawd dros bechod oedd, nid oedd i roddi olew na thus arno (Lef. ii. 1, 15.) a'u mai *dros bechod oedd*. Edr. AFLLAD.

BWYELL, BWYEILL (pwy), cymynas. Bwyell lydan; bwyell hir; bwyell gynnud; bwyell arf, neu arf-fwyell; a bwyell' annilleg, arf rhyfel, offeryn i gymynu coed. Deut. xix. 5. Barn. ix. 48.—Yn allegawl arwydda, 1. Yr Assyriaid a'r Caldeaid, y rhai yr oedd Duw yn eu cymeryd yn ei law fel bwyell i ddinystrio. Esa. x. 15. Jer. xlvi. 22.—2. Barnedigaeth finio Duw ar bechaduriaid anniwygiadol. Mat. iii. 10. Luc iii. 9.

BWYSI, *Llad.* PONENDO; *Saes.* POSY: blodeu-glwu. “Fy anwylyd sydd i mi yn bwysi myrr.” Can. i. 13. Edr. MYRR.

BWYTA (bwyd), ymborth, llewa; difa, ysu, dyfetha. Gen. xvii. 4. Preg. v. 11.—“Y rhai sydd yn bwyta fy mhobl fel y bwytant fara.” Salm xiv. 4. Arglwydda bwyta yn y lle hwn, dyfetha, gorthrymu, ysu, a hyny gyda hyfrydwch, fel y bwytant fara. Salm lxxix. 7. Jer. x. 25. Amos viii. 4. Micah iii. 2, 3. Gal. v. 15.

“Bwyta y maent bechod fy mhobl, ac at eu hanwireddau hwynt y maent yn derchafu eu calon.” Hos. iv. 8. Y gair *Heb.* הטאת a gyfieithir yma pechod, a arwydda, pechod, co-bedigaeth am bechod, ac aberth dros bechod; yn yr ystyr diweddf, tebygol, y mae i ni ei ddeall yn y fan hon. Tra yr oedd offeiriad Israel, nid o lwyth Lefi, yn gweini yn y swydd offeiriadol, ac yn mwynhau ei breintiau goruchel, yr oeddent yn derchafu eu calon at anwiredd Israel, sef eu heilun-addoliaeth. A hwyrach fod yr offeiriad yn annog y bobl yn eu peceodau, er mwyn budrelw.

Arwydda bwyta, ymborthi trwy ffydd ar

Grist a'i aberth, fel iawn am bechod. *Esa. lv.*
 1. "Oni fwytwch gnawd Mab y dyn, ac oni yfwech ei waed ef, nid oes genych fywyd yn och." *Ioan vi. 53, 54, 56, 57.* Sef credtu ynddo (*adu. 47*) ac yn y gwaith a wnaeth yn y cnawd, yn marw yn aberth dros bechod. Yn addas y gelwir gwir greu yn Nghrist, yn yr efengyl, ei fwyta; mae hyfrydwch, cynnal-iaeth, a dyddanwch boddlonol i'w gael trwy wir greu ynddo. Y mae Crist, i'r gwir gredadyn, yr llyn oedd y manna gynt i'r Israeliaid yn yr anialwch; sef eu hunig ymborth a'u cynnal-iaeth, ac y mae yn trigo yn eu calonau, fel bwyd mewn cylla iachus.

Arwydda bwyta, hefyd, gwneyd ewyllys Duw gyda hoffder, ac a ddeingys yn rhyfedd yr hyfrydwch oedd Mab Duw yn ei gael wrth gyflawni ei waith mawr yma yn y byd. *Ioan iv. 34.* Edr. *CYD-FWYTA.*

"Bwyta ac yfed yn annheilwng;" sef eymeryd bara a gwin yn Swper yr Arglwydd) yr hwn a ordeiniwyd er cof am farwolaeth Crist) heb ffydd, cariad, acedifeirwch, yn adnewyddu yr enaid i fyw i Dduw. *1 Cor. xi. 29, 30.*—"Bwyta ar y mynyddoedd," yw bod yn gyfranog ag ailun-addolwyr. *Ezec. xviii. 15.*

BWYSTFIL-OD (bwyst-mil), milyn.—1. Creaduriaid gwylltion, anhywaith, ystrywgar, creulon, yaglyfaethus, o bob rhyw. *Gen. ii. 20.*—2. Dynion creulawn gorthrymus. *Salm lxxx. 13.*—3. Teyrnasoedd annuwiol yn erlid pobl Dduw. *Dan. vii. 3, 17, 21.*—4. Rhufain, yn wladol ac eglwysig. *Dat. xvii.* Edr. *ANGHRIST.*

BY, rhagddod; mewn geiriau cyfansawdd a gyfnewidir yn *my*; fel *bychan, fy mychan*; ac y mae yn lleihau ystyr y geiriau.—Hefyd, cysyllt-air, cyfnwidiad o *py*; ac o'r un ystyr ag *os*; megys *by doe yma.*

BYCHAN, bach; ychydig; gwael; diystyr. *Num. xvi. 9. Jos. xxii. 17. Exod. xii. 4; a xviii. 22.*—"Os llwfrhei mewn amser cyfyngder, bychan yw dy nerth." *Diar. xxiv. 10.*

BYD-OEDD (bod), yr holl fyd, y bydysawd; yn *mhell byd*, sef yn mbell iawn; *y'rhaog byd*, yn hir iawn o amser; *er ys talm byd*, sef er ys llawer o amser.—1. Yr holl greadigaeth fawr. *Ioan i. 10. Heb. xi. 3.*—2. Holl breswylwyr y byd, sef holl ddynolryw. *Rhuf. v. 12.*—3. Pawb a'r sydd heb eu hail-eni. *Ioan xv. 18, 19. 1 Ioan v. 19. Ioan xvi. 8.*—4. Yr etholedigion, y rhai a etholodd Duw o'r Iuddewon ac o'r Cenedloedd. *2 Cor. v. 19. Ioan i. 29; a iii. 16.*—5. Gogoniant dynion a phethau daearol. *Gal. vi. 14.*—6. Y pethau y mae Duw yn eu rhoddi er cynnal-iaeth dynion. *1 Cor. vii. 31.*—7. Ymerodraeth Rhufain. *Luc ii. 1.*—8. Y bywyd presenol. *1 Cor. vii. 33.*—9. Y ddaear. *Mat. iv. 8.*—10. Mawredd, parch, a gwycheder y byd. *Gal. vi. 14.*—11. Doethineb cnawdol. *1 Cor. ii. 12.*—12. Tyrfa oedd lluosog. *Ioan xii. 19.*—13. Dedwydd-

wch y nefoedd. *Luc xx. 35.*—*Y byd hwn a arwydda y ddaear hon, yn y cyflwr llygreidd y mae ei phreswylwyr ymddo yn bresenol. Luc xx. 34. Tit. ii. 12.*—*Y byd iwno a arwydda cyflwr o goniant vn y nef. Luc xx. 35.*—*Y byd a ddaear a arwydda amser yr efengyl ar ol adgyfodiad Crist. Heb. ii. 5; a vi. 5.*—Holl demtasiynau y byd, trwy w'g neu w'en. *1 Ioan v. 4, 5.*—Tafed y rhai drygionus aydd fyd o anghyflawnder. *Iago iii. 6.*

BYDOL (byd), yn ol y byd; yn ol dall a threfn y byd; yn tuedda at y byd. *Eph. vi. 12. Tit. ii. 12.*—*Cysegwr bydol, y babell, yr hon oedd yn y byd. ar y ddaear, ac wedi ei gwneuthur o ddefnyddiau bydol, neu ddaearol, mewn cyforbyniad i'r nef ei hun, lle y mae Crist yn gweini ei swyddau. Heb. ix. 1.*

BYD-WRAIG, BYD-WRAGEDD (byd-wraig) colwyn-wraig; esgor-wraig; gwraig yn derbyn plant i'r byd. *Gen. xxv. 17. Exod. i. 15, 16.*

BYDDAR-I-IAID (dar), trwm glyw; trwm ei glywed; na heb glywedigaeth naturiol. Y gair *Heb. בָּרָא* a arwydda hefyd *mad*, neu *ddyddaw*; oblegid y rhai a sawyd yn fyddariaid nid hawdd y dygant siarad. Iach-aodd Crist fudion a byddariaid. *Esa. xix. 18; a xxxv. 5; a xlii. 18. Mat. xi. 5.* Y mae y saint felly pan y byddont yn dyoddef yn amyneddgar yn eu profedigaethau. *Salm xxxviii. 13.*

BYDDIN-OEDD (ydd), llu o filwyr, mintai o wyr. *Exod. xiv. 19. Barn. ix. 37. Salm xviii. 29.*

BYGYLU (bw-gwl), bwgwlth, pervglu, dychrynu. "Bygythiwn a bygyllwn hwy.—Ac felly eu bygylu a wnaethant." *Act. v. 17, 21. W. S.*

BYR-HAU, yshydig o byd, neu o barhad; *or fyrder*, sef cyn y byddo hir. *Phil. ii. 24. 1 Tim. iii. 14.*—Yr oedd goleuni llwyddiant Job yn ymddangos yn fyr, o herwydd bod tywyllwch afwyddiant yn nesau. *Job xvii. 12.*—Yr Arglwydd a fyrhaodd ddyddiau blinder yr Iuddewon; *Mat. xxiv. 22; a dyddiau ieuencyd. Salm lxxxix. 45; a cii. 23.*—"Ni fyrhawyd llaw yr Arglwydd, fel na allo achub." *Esa. lix. 1:* sef na phallodd ei drugared, ac ni wahaodd ei allu.

BYS-EDD (ys) *Corn. Bond, pl. BYDDIAS; Armor. Bes, pl. BISIAT*; rhan o'r llaw naturiol. Y mae pump o fysedd, ac i gyd yn cynnwys pymtheg o esgryn, sef tri yn perthyn i bob un. Cymalau y bysedd a elwir *condily internodia*. Y bys cyntaf a elwir bawd; (*Edr. BAWD*)—yr ail, y mynag-fys, bys yr uwd, y bys blaen; y trydydd, y canol-fys, yr hir-fys, bys y perffed; y pedwerydd, bys y fodrwy, meddyg-fys, bys y gyfaredd; y pummed, y bys bach, y byr-fys.—Mae math o lysian a elwir, bysedd cochion, bysedd ellyllion, bysedd y cwn, llwyn y tawlaeth.—Genir plant yn aml a gormod bysedd gauddynt; y rhai hyn

Ydynt yn gyffredin yn afoniaidd ac yn afona. Y mae rhai o honynt ag esgyrn ac ewinedd ganddynt; eraill ydynt yn unig dalpiau o gnawd. Dylai y rhai hyn gael eu cymeryd ymaith yn mabandod y plentyn. Cofeir am yr corffol, mab i'r cawr yn Gath, yr hwn oedd â chwech o fysedd ar bob llaw iddo, a chwech o fysedd ar bob troed iddo, sef pedwar ar hugain o rifedi. 2 Sam. xxi. 20. 1 Cron. xi. 6.

Priodolir bys i Dduw i arwyddo ei gywreinaeth rhinweddol: fel y mae dynion yn gweithio trwy gymborth eu bysedd, felly y mae bys, neu fysedd Duw, yn arwyddo gweithrediad ei allu. Exod. viii. 19; a xxxi. 18. Salm viii. 3. Luc xi. 20.—Dysgu a'r bysedd ydd yn dal allan rwy ffordd ddirgel gan ddynion i ddenu eraill i bechu. Diar. vi. 13.—Estyn bys, a arwydda cellweir-wawd, dirnig-ddull. Esa. lviii. 9.—Bysedd yr eglwys yn dyferu mayr, a arwydda yr Ysbryd Glan a ddyferodd Crist hyd hespanan clo y galon ganedig, ac a effeithiodd arni i'w defnroi, ac a wnaeth weithrediadau ffydd a chariad ynddi yn fywiog, yn beraidd, ac yn hyfryd. Can. i. 5.

BYTH—OEDD (bod), yn dragywydd; tragywyddol; diddarfod; didranc; diddiwedd; yr hyn sydd tu draw i ganfyddiad ac angyffrediad creadur. Duw a'i air a bery byth. Exod. xv. 18. Esa. xl. 8. Byth bythoedd, a arwydda yn ol yr Heb. cadarnhad diwygog o'r peth yn llaw, a pharhad tragywyddol o hono. Esa. xlv. 17.

BYTHEIRIO. Edr. BERTHEIRIO.

BYW (yw), Heb. בָּיָו *bod byw*.—1. Bod yn meddu gallu i ymsymud a gweithredu. Gen. ii. 7; a xliii. 28.—2. Iachau o glesyd trwm. Ioan iv. 50, 51.—3. Cael ymborth a pheithau eraill at gynnalieith bywyd. 1 Cor. ix. 14.—4. Cael maeith a chynnalieith ysbrydol. Gal. ii. 20.—5. Cael cysur ac allywiad. Salm xxii. 26. 1 Thea. iii. 8.—6. Cael meddiant o ras yma, a gogoniant yn ol hyn. Ioan xiv. 19.—“Diau y gelli fyw.” Bren. viii. 10. Heb. בָּיָו בָּיָו *gan fyw y byddi fyw*: neu, yn ddiau y byddi fyw. Dywedyd y mae Eliseus pa ateb oedd yn mwriad Hazael i roddi i'r brenin. “Ti a ddyweddi y byddi byw yn ddiau; eto yr Arglywydd a ddangosodd i mi y bydd efe marw yn ddiau.” Dangosodd yr Arglywydd iddo ddiau beth; sef beth oedd yn nghalon Hazael i roddi yn ateb i'r brenin, a pha beth a ddygweddai i'r brenin, sef y byddai marw yn ddiau. Yr un fath y dywedir (Preg. xi. 9). beth oedd yn nghalon gwr ieuanc; sef gwneuthur yn llawen, &c., ac hefyd beth oedd sicr amcan a bwriad Duw tuag ato; sef ei ddwyn i farn am y ewbl.

Y mae Duw yn byw ynddo, ac o hono ei hun; bywyd pur ydyw, ac y mae ei fywyd yn hanfodol: y mae ganddo fywiogrwydd a

dedwyddwch tragywyddol ac anamgyffredadwy. Num. xiv. 21. Dent. v. 26.—Y mae bywyd yn Nuw yn gwahaniaethu oddiwrth fywyd creaduriaid: 1. Y mae bywyd yn *hanfod* ynddo ef; ond gweithrediad hanfod yw eu bywyd hwy. Y maent hwy yn *byw*, ond y mae efe yn *fywyd*.—2. Y mae efe yn byw o hono, arno, ac ynddo ei hun; ond *cyfraniad* oddiwrtho ef yw eu bywyd hwy; *ynddo ef* y maent yn byw, yn symud, ac yn bod. Act. xvii. 25, 28. Y mae efe yn fywyd, ac yn *fyw* o fywyd i bob peth byw. Salm xxxvi. 9.—3. Y mae bywyd ynddo ef yn anfeidrol, yn bur, yn ddiderfyn, heb ddechreu ac heb ddiwedd; ond y mae eu bywyd hwy yn feasuredig, neu yn derfynedig. Y mae iddynt oll ddechreu, a bydd i lawer o honynt ddiwedd bywyd.—4. Y mae ei fywyd ef yn gyflawn, yn berffaith ar unrwaith; yn anghynewidiol, heb ddim chwanegiad. Y mae yn byw yn gwbl ar unrwaith; a'i holl fywyd yn berffaith gwbl ynddo ei hun, yn cynnwys tragywyddoldeb; ond y mae bywyd y creaduriaid yn raddol, yn gynnwddol, ac yn ddisanfol.—5. Y mae Duw yn byw o *angenrheidrwydd*; ond nid felly bywyd creadur.

Y mae Crist yn awr yn byw, a chanddo bob dedwyddwch ynddo ei hun. Dat. i. 18. Y mae yn byw bob amser i eiriol dros ei bobl: Heb. vii. 25; ac yn byw ynddynt yn ysbryd bywiol. Y mae efe yn trigo yn eu calonau trwy ffydd; Eph. iii. 17; a hwythau yn byw arno yntau trwy ffydd. Gal. ii. 20.—Gelwir Crist yn Faen bywiol, ac yn Ffordd fywiol; y mae efe yn fywyd ynddo ei hun, ac efe a fywioca hefyd, ac a ddyg i fywyd tragywyddol yr holl rai a unir ag ef. 1 Pedr ii. 5. Heb. x. 20. Edr. FORDD, MAEN.

BYWYD—AU (byw), 1. Einioes, bywdeb; hoedl; buchedd, bywiogrwydd. Luc xii. 16.—2. Darpariaeth at gynnalieith dynion. Dent. xx. 19.—3. Da y byd hwn. Luc xv. 12, 30.—4. Y byd hwn yn unig. Preg. ix. 9.—5. Bywyd ysbrydol, trwy yr hwn yr ydym yn byw i Dduw. Esa. xxxviii. 16. Jer. x. 12.—6. Cyflwr gwynfydedig y saint tu draw i'r bedd. Mat. xviii. 8.—7. Crist Iesu yr Arglywydd, yr hwn yw awdwr bywyd ysbrydol a thragywyddol i'w bobl. Y mae efe yn eu prynu, eu galw, eu cyflawnhau, eu sancteiddio, a'u gogoneddu, yn eu cyrff a'u beneidiau. Ioan xiv. 6.

BYWHAU, BYWEIDDIO, 1. Rhoddi bywyd naturiol i foirw, yr hyn nis gall neb ond Duw. Rhuf. iv. 17.—2. Rhoi bywyd ysbrydol y ras yn eneidiau y rhai sydd yn feirw mewn camwedd a phechod, i fyw trwy ffydd. Eph. ii. 1, 5.—3. Rhoi cysur, trwy waredigaethau allan o gystudd, galar, a phrofedigaethau, a marweidd-dra ysbryd. Salm cxix. 50.—Y mae Crist, yr ail ddyn, neu yr ail Adda, “yn ysbryd yn bywhau.” 1 Cor. xv. 45. Fel Pen-cyfammodwr ei bobl y mae

yn eu bywhau o ddyfnderoedd marwolaeth y swymp i uchder anfarwoldeb a gogoniant thragywyddol. Y mae efe yn "Ysbryd yn bywhau," o ran ei Dduwdod, a ohyflawndor yr Ysbryd Glan yn aros arno. Y mae yn ffynon o fywyd ysbrydol a thragywyddol f'w holl seolodau, ac efe a'u bywha nes y byddo yr hyn sydd farwol wedi ei lyncu gan fywyd. 2 Cor. v. 4.—"Y peth ydd yw-ti yn ei beheu, ny vyweiddir, addieithr yddo farw." 1 Cor. xv. 36. W. S.

BYWIOLAETH (byw-lawd), amser bywiolaeth; amser nodedig i ymddwyn plentyn yn y brŷ; naw mis. Gen. xviii. 16. 2 Bren. iv. 16, 17.

C

CAB, Heb. כַּבְּ mesur Hebreaidd, gwlyb a sych; y mesur gwlyb a gynnwysai ddau beint Brytanaidd; a'r mesur yd dau beint a'r bum-med ran o beint. 2 Bren. vi. 25.

CABAN-AU (ca), bwth; llustey; Jonah iv. 5; cell fechan mewn carchardy. "Pan ddaeth Jeremiah i'r daeardd ac i'r cabanau." Jer. xxxvii. 16. "I'r daeardd a'r carchar." Dr. M. Wrth gydmaru y fan hon & Pen. xxxviii. 6, ymddangys, yn debygol, mai pydew dwfn oedd y daeardd, wedi ei gloddio yn syth i'r ddaear, yn nghanol cyntedd agored oddiamgylch, pan yr oedd y tai mawrion wedi eu hadelladu: a bod yn ystlysau hwn, yn agos i'r gwaelod, gelloedd wedi eu naddu, er trigfaoedd gwahanol i'r trueiniaid a ollyngent i lawr yno. Oddiwrth hyn, tebygol, yr arwydda yr un gair כַּבְּ y *bedd*; am fod beddau yr hynafiaid wedi eu gwneyd & chelloedd gwahanol fel hyn, i roddi y cyrff yn wahanedig ynddynt—y rhai a elwir "ystlysau y ffos," yn Esa. xiv. 15.

CABBON, dinas yn Judah. Jos. xv. 14. Yr un a Machbena, medd rhai. 1 Cron. ii. 49.

CABL-U-YDD-WR (ca-ply), *Llad.* **CALUMNIA**: rheg, gogan, difenwad; rhegwr, difenwr, goganwr pethau sanctaidd: dywedyd yn anwedus am Dduw, neu am y rhai y mae efe yn eu gosod mewn awdurdod dano. 1 Bren. xxi. 10, 13. Esa. xxxvii. 4, 24. 2 Pedr ii. 10. Trosedd union-gyrch yn erbyn Duw, 1. Naill ai trwy gyfrif iddo rywbeth nad yw yn gweddu i berthithrwydd a dwyfoldeb ei natur; neu, 2. Cyfrif i Dduw, ei air, a'i ordinhadau, yr hyn sydd bechadurus, ac yn hollol anmhrifodol iddynt. 2 Sam. xii. 14. Tlt. ii. 5. Dat. xiii. 6. Neu, 3. Trwy fychanu ei briodoliaethau, a chyfrif i'r creadur yr hyn a berthyn yn unig i'r Creawdwr. Mat. xvi. 65.—Dywedir fod dynion yn cablu, pan fyddont yn cael eu gwatwor, eu diystyru, eu gwaradwyddo, a'u bychannu, a dywedyd pob drygair am danynt. Rhuf. iii. 8.—Cabledd yn erbyn yr Ysbryd Glan. Edr. YSBRYD.

CABOL-I-WR (pol), *Llad.* **POLITUS**,

POLITUS: llyfn, llyfnhan, llyfnhawr, cabol-faen sef mewn llyfnau, neu faen i llyfnhan ag ef.—Cabol-feini, meini llyfnion, &c., ceryg yr afon.—"Yn nghanol-feini yr afon y mae dy na, hwynt-hwy yw dy gwtwa." Esa. lvii. 6. Tlt. a ddewisaist yn rhan i ti yr eilunod hyny y rhai a wnaed o geryg llyfnion wedi eu bwrw i fyny gan lifseiriant o'r afonydd: neu y rhai oedd yn cael eu haddoli ar lanau afonydd, le bydd amledd o'r fath feini i'w cael yn gyffredin. Neu y byddai rhan eilun-addolwyr mewn dyfnderoedd mawrion a llithrig, ac y byddai eu dinystr yn anocheladwy a thragywyddol. Salm lxxviii. 11. Esa. x. 6. Job xi. 29. Jer. xiii. 12; a xxiii. 12. Diar. xxiv. 16. Vt. ringa.

CABUL, Heb. כַּבּוּל [*budr*] 1. Yr enw a roddes Hiram, brenin Tyrus, ar yr ugain dinas a roddasai Solomon yn anrheg iddo, i ddangos nad oeddent yn gymeradwy ganddo. 1 Bren. ix. 13. Dywed Josephus ea bod yn agos i Tyrus.—2. Dinas oedd yn sefyll ar gyfer rhandir llwyth Aser. Jer. xix. 27.

CACWN (cwn) math o wenyu gwyltior mawrion, & cholynau gwenwynig ganddynt. Y mae amrywiaeth o honnynt, sef cacwn y oedd; cacwn y waun; cacwn y ddaear; cacwn y tingoeh. Mae Duw yn bwgwrth y Canaanaid & hwynt, &c. Exod. xxiii. 28. Dent. vii. 20. Ymddengys oddiwrth Jos. xxiv. 12, fod Duw wedi eu cymeryd yn offerynnau i yru y cenedl oedd allan o'r tir o flaen Israel, yn neillidau dau frenin yr Amoriaid, heb gleddyf na bwa.

CAD-AU (ca), brwydr, ymladd, trin:—cad a brwydr, a chad ac ymladd. Salm xxxviii. 3. Esa. ix. 5.

CADACH-AU (tach), darn o lain, gwanc &c. 1 Clwt, cerpyn, brat. Num. xix. 15. 2 Sam. xx. 12.—2. Pethau ffaidd a diwrth Esa. xxx. 23.—"A hi a egorodd ar ei mal cyntaf-anedig, ac a'i rhwymodd ef mewn cadachae." Luc ii. 7.—"Hi a egorawdd ei map cyntaf enit, ac a'i cornawdd ef mewn cadachau." W. S.—"A hi a egorodd ar ei chyntaf-anedig fab, ac a'i caw-rwymynodd ef Campbell." Gwnaeth Mair a'i mab bychan, y ol arferiad cyffredinol gwragedd tuag at eplant. Mair, ac nid un fyd-wraig, a'i rhwymodd; tebygol, nad oedd un gyda hi. Y mae amgylchiadau ei enedigaeth yn eithaf tlawd. Edr. GENI, IESU.

CADAIR, CADER-EIRIAU (cad), *Gw.* καθέδρα, *cathedra*; cisteddfa gyffredin; am ddiffynfa, caer, cadarnle.—Cader ymadrodd areithfa; cader buwch, pwre buwch. Y mae amryw fryniau amddiffynedig yn cadw yr enw Cader; megys Cader Diamael, Cader Idris &c.—Cader Moses, yr oedd y Phariseid y chwennyoch cistedd ynddi i farnu a llywodraethu y bobl, fel Moses. Marc. xii. 28, 29.

* Y *Ugthon* ffaen, argraffed 1790, ond nid gwedus & buddiol cyfnewid gair mewn cyfeithiad cyffredin awduddol.

ac xx. 46. "Yn nghadair Moses yr eistedd ysgrifenyddion a'r Phariseaid." Mat. xxiii.

Gr. xabēpa, eisteddfa. Meddylia rhai fod feiriad yn y geirian at y pwlpud o goed a naeth Bara i'r rhai oedd yn egluro y gyfraith i bobl (y rhai gwedi hyny a oesodwyd i fyny a y synagogau, o ba le yr areithiai y Rabbon, i eistedd). Neh. viii. 4. Tebygol ei galw a gadair Moses, am y darllenent ac yr eglurtu lyfrau Moses oddiyno; fel yr oedd Moses egs yn athrawiaethu oddiyno. Nid yw y ar yn arwyddo *awdurdod wladwriaethol*, fel barnodd Lightfoot [*Hor. Heb. in loc.*] a *asatus*, gan nad oedd i'r ysgrifenyddion a'r hariseaid, fel y cyfryw, yr awdurdod hon.

CADARN-HAU, CADERNID (cad), *Gr. στερος*; cryf, gwrol, galluog, nerthol; rthtu, cryfhan, galluogi; cryfder, nerth, wroldeb. Y mae Duw yn un cadarn. Deut. 17. Job ix. 19. Ac a llaw gadarn y dang e ei bobl allan o'r Aipht, yn wyneb creuadeb Pharaoh. Exod. xiii. 8, 14.—Y mae ymorth plant Duw ar un cadarn, sef Crist, eu waredwr cryf. Salm lxxxix. 19. Rea. lxiii. 8. Efe a'u dwg allan o'u holl orthrymderau & aw gadarn. Act. xvii. 10.

CADBEN (cad-pen), arweinydd byddin, neu seor lla. Num. ii. 8. Deut. i. 15. 2 Brae. iii. 24. Act. xxi. 31. *Edr. Tywysog.*

CADES, *Heb. קַדְשֵׁי* [*sanctoiddruydd*] 1. Enw o i'r dehau i wlad Canaan, 24 milltir oddi-ir Hebron, ar gwr anialwch Parau; sef *Canaan Barnea*. Gen. xiv. 7. Y ddinas hon a oddwyd i lwyth Judah. Bu yr Hebraeid yn ir yn ymdeith yma, ac oddi yma yr anfonodd loes ysbwyr i edrych tir yr addewid. Dent.

46. Y mae yn eglur nad hon oedd y Cadwyn yn anialwch Sin, neu Zin, lle ba farw Miriam. Num. xii. 16; a xiii. 2; a xx. 1; a xxxii. 10; a xxxiii. 18, 26.—2. Yr oedd un arall o'r uw yn rhandir Naphtali, sef *Cades yn Galilee*, yr hon a roddwyd i'r Gersoniaid, ac a naed yn ddinas noddfa. Jos. xx. 7; a xxi. 2.—3. Un arall yn llywyth Issachar; hon hefyd roddwyd i'r Gersoniaid. 1 Cron. vi. 72.

CADNAW-ON (cad-naw), *Gr. κενωσις, xepoc*, llwynog. Enwad a roddodd Crist ar Herod, oblegid ei fod yn gyfrwyngall, fel llwynog, bechu, ac a llawn fwrdd dibellgar ganddo i difetha ei wyn diniwed. Luc. xiii. 32. *Edr. Ixnon, Llwynog.*

CADW (cad), cadwraeth, praidd.—"Nag was dydi *gades* bach." Luc. xii. 32. *W. S.*

CADW (cad), dal, cynnal; gwaredhad.—1. Gwaredu oddiwrth ryw beryglon tymhorol, neu, galluogi ac amddiffyn dyn yn eu hwyneb. Mat. xiv. 30.—2. Gwaredu oddiwrth enogwydd pechod, a rhyddhan oddiwrth ei awdurdod lywodraethol, ac hefyd oddiwrth ei lygrid. Ioan xvii. 11, 15. Mat. i. 21; a xviii. 11. Luc. xix. 10. Fel hyn y mae Crist yn cadw, neu yn gwaredu ei bobl. Y maent yn cael eu cyflawnhan trwy gyfrifad o'i gyflawn-

der ef iddynt; a thrwy weithrediad ei Ysbryd ef ynddynt, y maent yn cael eu sancteiddio, gallu a llywodraeth pechod yn cael eu darostwng a'u gwanhau, ac yn y diwedd eu llwyr ddiynystrio.—3. Diogelu peth. 2 Tim. i. 14.—4. Gwnenthr sylw ar. Salm cxix. 4.—Yr oedd Adda wedi ei roddi yn ngardd Eden i'w llafurio ac i'w chadw hi; nid i fwyta ei ffirwyth yn unig, ond i'w golygu a'i llafurio hefyd. Felly y mae Duw yn gosod gweindogion yn ngardd, neu winllan ei eglwys, nid i fwyta ei ffirwyth yn unig. Can. viii. 11, ond i lafurio ynddi, 1 Thea. v. 19. ac i wylie drosti. Heb. xiii. 17. 1 Pedr v. 2.

CADWADAWG-OGION (cadw), yr hyn sydd yn cadw ac yn amddiffyn.—"Eu holl weithredoedd a wnant er ei gwelod o ddynion: canys llydau eu cadwadogion a wnant:" sef eu phylacterau. Mat. xxiii. 5. *W. S. Edr. PHYLACTERAU.*

CADWEDIG (cadw), gwaredigol; diogel; diberygl; un wedi ei gadw a'i ddiogelu yn wyneb perygl. 1 Sam. xxiii. 28. Gwarodigaeth oddiwrth enogwydd a damnodigaeth am bechod. Mat. x. 22; a xix. 26. Act. iv. 12.—"Trwy ras yr ydych yn *gadwedig*;" sef wedi eu gwaredu a'u diogelu yn dragywydd. Eph. ii. 8. *Edr. CHIDWAD, GRAS.*

CADWRAETH (cadwr), cadwad; cadweidiaeth; cadwedigaeth; caidwadaeth. Yr hyn a roddir dan ofal gwr, hyny yw, ei *gadwraeth*. Job. i. 19. Y mae y gair *Heb. מְשָׁרְתָּא* a gyfieithir *cadwraeth*, yn Gen. xxvi. 5. Num. iii. 8, &c. weithiau yn cael ei gyfieithu *gwylidoriaeth*. Lef. viii. 35.—"Cadw y dydd Sabboth i'w sancteiddio." Dent. v. 12. Y Sabboth ydyw y *cadwraeth* yma. Yr un gair hefyd a gyfieithir *goruchwyliaeth*, yn Num. viii. 26, &c.—"Cadw fy *ngadwraeth*; sef, gorochymynion Duw: y gerchymynion yw y *gadwraeth*. Gen. xxvi. 5.

CADWYN-AU-O (cadw), tid, ystid. 1. Tid i rwymo dynion wrth waith caled, neu mewn carchardy. Jer. lii. 11.—2. Pleth o aur, &c i addurno y gwddf. Gen. xli. 42.—3. Cyfraith Duw, yr hon sydd yn addurn odidog gan y credadyn, yn ei attal rhag peryhyddid onawdol; Diar. i. 9; ond yn gaethiwed ac yn garoch caled gan y rhai drygionus. 1 Tim. i. 9, 10. Salm ii. 3.—4. Balchder sydd fel *cadwyn* yn rhwymo dynion a'i awdurdod yn garcharorion iddo; ac y maent yn ei wisgo am danynt fed addurn, yn eu tybhwy. Salm lxxiii. 6.—5. Awdurdod Duw ar yr angelion cwmpedig, a dynion diedifeiriol. 2 Pedr ii. 4. Judas 6.—Y *cadwyn* sydd yn addurno gwddf yr eglwys a'i haelodau, a arwydda, gwirioneddau gogoneddus yr efengyl, y rhai ydynt mewn cyaylltidd hardd a diwahan a'u gylidd: eu profies hardd o honynt, mewn fydd ac ufudd-dod iddynt; ac effeithiau y gwirioneddau mewn gostyngaidrwydd, paroh, ufudd-dod, ac addoliad. Os wrth y gwddf y deallir gwir

ffydd sydd yn cyseylltu y corff a'r pen, wrth y *gadwyn* y gallu ddeall ei holl effeithiau, y rhai sydd yn ei *dangos*, ac yn harddwch iddi. Iago ii. 18. Can. i. 10; a iv. 9.

CAE-AU (ca), gwrych, bid, gwyddi, perth. Trwy drawddwyn, maes canedig; fel *cae o yd*, *cae o wair*: hefyd, addurn-bleth; fel *cae beaw*, sef coron-bleth o fedw: *gwraig yn mron cae*, sef agos i'w dwyn i'w gwely i egor. Arwydda, L. Amddiffyniad tir; megys o yd, gwair, gwinllan, &c. 1 Cron. iv. 23—2. Gofal rhagluniaethol Duw. Job. i. 10.—3. Llywodraethwyr, sydd fel *cae neu fagwyr*, yn llaw raslawn Duw. Esa. v. 5.—4. Trefn Duw, trwy ohwerwder a gofidiau i rwystro ei bobl i gael eu ffyrdd eu hunain. Hos. ii. 6.—“Ffordd y diog sydd fel *cae drain*.” Diar. xv. 19.

CAEL (ca), caffael; cyrhaeddyd; ennill; derbyn; meddiannu. Mat. vii. 8. Luc xi. 10; a xii. 38, 43.

CAENEN-AU (caen), toad; gorchuddiad; arwyneb; y tu allan.—“A'r boreu yr oedd *caenen* o wllth o amgylch y gwesyll.” Exod. xvi. 13. Heb. שֹׁהַבִּים *toad neu ddiagyniad o wllth*. Yr oedd *dwg gaenen* o wllth, un dan y manna, ac un arno; a'r tipynau oeddent rhwng y ddau wllthyn yn cael eu cadw yn bur. Yn cyfeirio at hyn, y mae yn cael ei alw y *manna cuddiedig*. Oymmar. Exod. xvi. 18, 14. Num. xi. 7. Dat. ii. 17. *Edr. MANNA*.

CAER-AU-OG (cae), mur, clawdd, moelglawdd; caerau dinas; amddiffynfa, tŵr; dinas a murian iddi; dinas.—*Caer-gwydion*, sef y llwybr llaethog sydd ar noswaith eglur i'w ganfod yn gylch-ros lwyd-oleu yn y ffurfafen, a alwyd felly oddiwrth *Gwydion ab Don*, yr hwn oedd yn deall seryddiaeth, a farnent yn ddewin.—*Haul dan gaerau*, sef gostwr g haul. Y lle oedd a alwyd gan y Cymry *Caer*, a alwyd gan y Saeson *Caester*, *Cester*, *Ciater*, *Chester*; a chan y Rhufeiniaid *Castrum*.—*Coron caerog*; *brethyn caerog*, sef brethyn yn ei wneuthuriad tebyg i waith mur.—“*Llodrau caerog*.” Exod. xxxix. 28. Dr. M. Arwydda, 1. Mur o amgylch dinas. Heb. xi. 30.—2. Ischawdwriaeth yr Arglwydd, yr hon sydd fel mur yn amddiffynfa gadarn, ddiysgog, a pharhaes i'w bobl. Esa. xxvi. 1; a xxxvii. 26; a lx. 14, 18.—3. Eglwys y Cenedloedd, yn mynegi ei chadernid, wedi ei hadeiladu trwy ffydd, ar graig yr oes-odd. Can. viii. 9, 10.

CAERSALEM, dinas Salem. *Edr. JERUSALEM*.

CAETH-IWO (cae), rhwym, carcharedig; gwneyd yn gaeth, carcharu. Deut. xxiv. 18. Rhuf. vii. 23. 2 Tim. ii. 26. *Edr. GWAS, MORWYN*.

CAETHGLUD-O (caeth-clud), yr hyn a ddygir, neu a gludir yn gaeth; cludo, neu ddwyn yn gaeth, caethiwo. Deut. xxi. 10. 2 Cron. xxviii. 8, 11, 15. Ezec. iii. 11, 15. Amos. i. 6; a vii. 17.—“*Caethgludatet gaethi-wed*; derbyniast roddion i ddynton.” Salm

lxviii. 18. Eph. iv. 8. Cyffelybiaeth ydyw hon wedi ei chymeryd oddiwrth fuddugoliaethwyr, y rhai wodi hir wrolaeth a sent i fyny i'w dinas eu hunain, ac a ddygeant gyda hwynt y rhai penaf o'u caethion, ac a anfonent roddion i'w cyfeillion. 1 Sam. xviii. 6; a xxx. 26. Salm cxlix. 8. Bawn. v. 12.—Y mae yr Ysbryd Glân, dan y cysgod o waith Dafydd yn dwyn yr arch yn fuddugoliaethus i Seion, ei ddinas ei hun, yn gosod allan Grist, o'r hwn yr oedd yr arch a Dafydd hefyd, yn gysegod, yn ei esgyniad i'r gogoniant, ei ddinas yntan, ar ol diagyn yn gyntaf i barthau isaf y ddacar, i orohfygu yr hwn oedd a nerth marwolaeth ganeddo, i dynu colyn angu, ac i ddwyn y caffaeliaid o law y cadarn. Eb un gwr, “Ti a ddygaist yn gaeth yr hyn a ddygodd ereill i gaethiwed.” Neu fel hyn, “Ti a ddygaist gaethgntud o ddynton, megys mewn rhyfel.” Gwel y cyfryw ymadroddion. 2 Cron. xxviii. 5, 11. *Answerth*.

CAETHIWED (caeth), carchar, rhwym-edigaeth, rhwym-lafur, gwasgedigaeth. Exod. ii. 23. Salm lxxviii. 61. Jer. xv. 2.

CAFELL-AU (caf), *llad. CANCELLI*; côi eglwys, rhwyd-waith cangell.—*Cafell y deul*, oedd y cyasegr sancteiddiolaf, i'r hwn yr ai yr arch-offeiriad un dydd bob bliwyddyn; lle yr oedd yr arch a'r drugareddfa, &c. a'r lle y byddai JEMOFAN yn egluro ei foddwl, rai prydan, trwy lesaru geiriau.—“Ac fel yr oedd Moses yn myned i babell y cyfarfod i lesaru wrth Dduw, yna efe a glywai lais yn llefaru wrtho oddiar drugareddfa, yr hon oedd ar arch y dystiolaeth, oddi rhwng y ddau gerub, ac efe a ddywedodd wrtho. Num. vii. 89. 1 Bren. vi. 16; a viii. 6. 2 Cron. iv. 20. Ystyr y gair Heb. מִקְדָּשׁ ydyw areithle, neu adroddle, lle llefaru; oddiwrth fod Duw yn arfer llefaru ei foddwl wrth ddynton oddi yno. Salm xxviii. 2. *Parkhurst*.

CAFN-AU (caf), noe; diod-lestr; cawg; bad; ysgraff:—*cafn enlli*, *cafn tyllino*, *cafn pob*, *cafn dyliso*, *cafn melin*. Arwydda, 1. Math o lestr i ddal dwfr i ddiodi anifeiliaid. Gen. xxiv. 20; a xxx. 38. Exod. ii. 16.—2. Y padellau ag oedd dan y canwyllbren yn y babell a'r deul, i ddal yr hyn a dorid oddiar benau y lampau a'r gefeiliau. Exod. xxv. 38; a xxxvii. 23.—3. Gwinwryf, neu y lle dan y waag i dderbyn y gwin. Job xxiv. 11. Jer. xlviii. 83. Joe. iii. 13. Marc xii. 1.

CAFOD, *Edr. CAWAD*.

CAFF-AD-AEL-IAD (ca), cafrangiad, tyn afael; tyn-afaelu, crafangu; meddiannu, cael cyrhaeddyd, ennill; cyraeddiad, peth mewn gafael.

“Tŷ pheth ei chaf dyn ddiagon er a gaele: techyd, heed a chyfoeth.”—*Diar*.

“Gosdaf i ti fan lle y *caffo ffoi*.” Exod. xxi. 13. *Edr. NODDFA*.—Rhana y *caffaeliad* y ddwy ran; rhwng y rhyfelwyr a aethant i'r fil wriaeth a'r holl gynnulleidfia. Num. xxxi. 27. Gan mai yr Arglwydd a barodd y fuddugoliaeth y mae yn rhanu yr yspail wrth ei ewyllys, har

ner i'r milwyr a haner i'r gynnulleidfa. Jos. xiii. 8. Yr oedd hon yn ddefod osodedig gan Dafydd i Israel. 1 Sam. xxx. 24, 25.—“A ddygir y *caffaeliad* oddiar y cadarn!” Eza. xlix. 24. Gofyniad nad oedd neb ond Duw yn gallael ei ateb; ond geill ef ei ateb yn gadarnhaol, am ei fod yn gadarnach na phob cadarn. Yr un yw y *caffaeliad* ag aurhaith y creulon. *Adn.* 28. *Edr.* ANRHAITH.

CALAPHAS [*kwiliwr dyfal*], mab y'nglyf-raith Annae, yr hwn oedd arch-offeiriad yr Iuddewon y flwyddyn y dyoddefodd yr Iesu. Propwydodd y byddai Iesu farw dros y genedl. Iean xi. 51. Bu hefyd yn ceisio rhwystro yr apostolion i bregethu Crist. Act. v. 27, 28.

CAIB, CEIBIAU (cai), pal; offeryn i lafurio, neu geibio daear. 1 Sam. xiii. 20, 21. 2 Cron. xxxiv. 6. Ar fymyl y ddalen, *gyrdd* neu *morth-wylion*. Eza. vii. 25.

CAIN, *Heb.* קַיִן [*meddiant*] mab hynaf Adda ac Efa, yr hwn a anwyd, tebygol, ynghylch diwedd y flwyddyn gyntaf o oed y byd. Pan aeth yn fawr, llafuriodd y ddaear. Gen. iv. Dug o frwyth y ddaear yn offrw m i'r Arglwydd; ond Abel ei frawd a ddug o flaen-frwyth ei ddefaid, oblegid bugail oedd efe: a'r Arglwydd a edrychodd ar Abel, ac ar ei offrw; ond nid edrychodd felly ar Cain. O achos hyn cododd y fath ddigllonodd yn Cain yn erbyn Abel ei frawd, nes y lladdodd ef. Gwedi hyn, aeth Caia ac a drigodd yn ahir Nod, o du y dwyrain i Eden. Tra yr oedd yn trigo yn y wlad hon, ganwyd iddo fab, ac efe a alwodd ei enw ef Enoc. Gen. iv. 17.—Myned yn *fordd Caia*, yw bod yn greulawn ac ymhyfydu mewn tywallt gwaed. Judas 11. *Edr.* Abel. 2. Dinas yn Judah. Jos. xv. 57.

CAINGC, CEINGCIAU (caing), *caingc* o bren, *caingc* o for, *rhaff dair caingc*, *caingc* o gerdd.—1. Cangen o bren. Gen. xl. 10.—2. Breichiau, megys canwyllbren aur. Exod. xxv. 31, 32.—3. *Caingc* o edafodd, neu raff. Preg. iv. 12.

CAIS (cy-ais), tollwr, cynnullwr trysor, casglwr cyllid. Luc xviii. 10; a xix. 1. *W. S.*

CAIS, ymgais; ymdrech; ymgeisio; ymgengio ceisio. Diar. iv. 4.—“Yr annuwiol gan uchder ei ffroen ni *chais* Dduw.” Salm x. 4. “Fel y *cais* bugail ei ddiadell ar y dydd y byddo ar wasgar, felly y mao yr Arglwydd yn ceisio ei bobl, i'w gwaredu o'd holl grwydriadau. *Ezec.* xxxiv. 12.

CALAH *Heb.* כַּלְהָ [*han*], dinas a adeiladwyd gan Assur. Gen. x. 11. Barna Bochart mai yr un yw a Halah. 2 Bren. xvii. 6.

CALAMUS *Heb.* קַלְמֶסֶת [*corseu*]; *Gr.* *καλαμος*; *Llad.* *CALAMUS*; geilw Pliny hi, *Calamus odoratus* hefyd *Calamus aromaticus*, sef y calamus persaidd. Math o gorsen bwr-aroglaidd, yn genol oddifewn, ac ynddi ryw beth tebyg i wè y pryf eopyn, ond ei fod yn bwr iawn ei arogl, yn enwedig pan fyddo newydd ei agor. Y mae ya tyfu yn yr India Ddwyreiniol, ac

a arferir yn fynych yn *sauce*, a dywedir ei fod yn adfywio ac yn iachau y galon, ac yn glanhau y cylla; pan losgir ef, fod ei fwg yn feddyginiaeth i affechedd yn y ddwyfryn. Exod. xxx. 23. Eza. xliii. 24. Yr oedd yn perthyn, ac yn rhan o'r ensaint sanctaidd, ac yn arwyddo yr Ysbryd Glân a'i radau yn nghalonau y saint; y maent yn bwr eu harog, yn gymeradwy a derbyniol gan Dduw a'i bobl; y maent yn puro y galon, ac yn cyffroi y meddwl i garu Duw, ac i fod yn wresog dros ei ogoniant. Can. iv. 14.

CALCEDON, *Gr.* *καλκεδων*: maen o'r enw; a alwyd felly, medd Arethas, oddiwrth enw y ddinas Calcedon yn Bithynia. Y trydydd maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. xxi. 19. Y maent o amrywiaeth lliwiau, mewn rhan yn dryloyw, ac mewn rhan yn dywyll.

CALCOL כַּלְכֹּל [*difawr y cwbl*], pedwerydd mab Mahol, Lefiad, cantor nodedig am ei ddoethineb. 1 Cron. ii. 6. 1 Bren. iv. 31.

CALCH (cy-ach), *Llad.* *CALX*; ceryg, neu gregin, wedi eu losgi, yn ddefnyddiol i adeiladu, &c. Un o frenioedd Moab, wedi cael gafael ar frenin Edom, naill ai yn fyw ai yn farw, a losgodd ei esgyrn ef yn galch. Amos ii. 1. Barna rhai mai mab brenin Edom a feddylir. 2 Bren. iii. 27. *Prideaux*.—Lluoedd yr Assyriaid a gyffelybir i losfa calch, fawr y torwyd y rhan fwyaf o honynt ymaith trwy haint, gan dan digofaint Duw. Eza. xxxiii. 12.

CALDEA-ID, *Heb.* כַּשְׁדִּיִּם [*Casidim*] [*fel ysbeilwyr*] *Gr.* *Καλδαία, Caldea*; ac oddiwrth y cyfieithad Groeg gelwir y wlad Caldea, a'i thrigolion Caldeaid, yn yr holl gyfieithiadau ereill. Bernir iddynt gael yr enw *Casidim* oddiwrth כֶּשֶׁד *Chesed*, mab Nachor, brawd Abraham, hiliogaeth pa un barnir eu bod: ond llawer o ansicrwydd a dadl sydd am ddechreuad yr enw. Yr oeddent yn adna byddus wrth yr enw hwn yn amser Moses; yr hwn a eilw Ur yn Mesopotamia, y lle y daeth Abraham allan o hono, Ur y Caldeaid, i'w wahaniaethu oddiwrth le arall o'r un enw. Geilw Jerome hwynt, *yn hon genedl*. Dywed *Esaiah* am danynt, “Nid oedd y bobl hyn,” (pen. xxiii. 13.) sef nid oeddent yn holl gyfrifol (gwel Deut. xxxii. 21.) nid oeddent yn cael eu cyfrif yn mhlith y cenedloedd mawrion a chryston y byd, hyd amseroedd diweddarach. Pobl anfoesol, diddysg, greulon oeddent; heb gyfreithiau, heb drigfanau sefydlog; yn crwydro mewn anialwch eang, diffaeth, yn anrheithio fel yr Arabiaid gwylltion. Fel hyn y gosodir hwynt allan yn Job 1. 17. Felly y parhausant i fod, nes i Assur, rhyw frenin cadarn yn Assyria, eu casglu yn nghyd, a'u sefydlu yn Babilonia, a'r wlad gymydogoethol. Eza. xxiii. 13. Barna yr Esgob Lowth, a llawer o amseryddwyr ereill, mai Ninus oedd yr Assur hwn, yr hwn oedd yn byw yn amser y barnwyr,

yn ol eu meddyliau hwy, er bod ereill yn cyfrif ei fod yn oesi wyth cant o flynyddoedd yn gynt. Goresgynodd hwn Babilon oddiar yr Arabiaid, olynwyr Nimrod yn yr ymerodraeth hono; casglodd y Caldeaid, ac a'u sefydlodd yno i ddiogelu ei feddiant o'r ddinas, yr hon y darfu iddo ef a'i olynwyr ei helaethu a'i haddurno. Lowth ar Eaa. xxiii. 18. Ond y mae llawer o anacrwydd yn yr hen hanesioth am y pethau hyn a'u cyffelyb. Y mae gwlad Caldea, yn yr ystyr mwyaf helaeth, yn cynnwys Babilonia; ac yr oedd yr afon Tigris o du y dwyrain iddi, Mesopotamia i'r gogledd, anialwch Arabia i'r gorllewin, a llynclyn Persia, a rhan o Arabia Ffeix, i'r deheu iddi. Yr oedd y tir yn fras, ond heb nemawr o wlaw; ac nid oedd llawer o'i eisiau, gan fod yr afonydd, y Tigris a'r Euphrates, yn ei ddyfnau yn flynyddol. Ei enw cyntaf oedd Sinar. Gen. xi. 2.—Yn Dan. ii. 2, 4, arwydda Caldeaid, ryw blaid, neu gymdeithas, o ddyagedigion (neu yn cymeryd arnynt eu bod felly) gwybyddion, seryddwyr, planedwyr, dewinwyr, y rhai a drigent, meddent, mewn talaeth wrthynt eu hunain; y lleill o'r bobl a salwent Babiloniaid. Edr. ASSYRIA, BABILON.

CALEB, *Heb.* כָּלֵב [*fel y galon*] 1. Mab Jephunneh, o lwyth Judah, yr hwn a anfonwyd gyda Josuah i edrych ansawdd gwlad Canaan, ac a roddasant air da iddi yn wyneb drygair y deg ereill; dywedodd yr Arglwydd na chai y rhai hyny oedd yn rhoddi dryg-air i'r wlad fyned iddi; ond Caleb a Josuah a gaent fyned iddi; ac felly y bu. Joa. xiv. 6.—2. Ardal yn llwyth Judah. 1 Sam. xxx. 14. Edr. JOSUAH.

CALED-I (cal), durfn; durfing; gwaegfa, helbul, cystudd, gofid, cyfyngder.—1 Galluog, nerthol, ystyfnig-naws, megys yr oedd meibion Serfiah yn rhy gryffion ac anystwyth i Dafydd i'w plygu. 2 Sam. iii. 39.—2. Pethau anhawdd eu gwybod: megys gwybod achosion, deall iaith, cwestiynau, &c. Exod. xviii. 26. 1 Bren. x. 1. Ezec. iii. 5.—3. Creulondeb: megys caethiwed, ac ymadrodd gwr caled. Exod. i. 14. Ioan vi. 60. Mat. xxv. 24.—4. Gofidus a galarus. 1 Sam. i. 15.—5. Trwm, anhawdd, gofidus, chwerwdest. Exod. i. 14. Gen. xxxv. 16.—Dywedir fod yr Arglwydd yn caledu dynion, pan fyddo yn eu gadael yn eu caledrwydd, yn gyflawn. Exod. iv. 21; a vii. 3; a xiv. 4. Rhuf. i. 24.—"Brawd a anwyd erbyn caledi." Hwnn yn unig sydd yn frawd ac yn gyfalll cywir, a ymddug felly mewn cyfyngder a chaledi, yn gystal ag mewn amser o lwyddiant a hawddfyd. Diar. xvii. 17. Gwel Ruth i. 16. Esth. iv. 1—14. Y cyfryw un yw Crist. Ioan xiii. 1. Edr. BRAWD.

CALNEH, כַּלְנֵה [*ein cyflawniad*] dinas a adeiladwyd gan Nimrod, yn ngwlad Sinar. Gen. x. 10. Yr un a Calno, tebygol. Eaa. x. 9. Amos vi. 2.

CALFARIA, *Heb.* GOLGOTHA: *Gr.* Κρανίον; *Llad.* CALFARIA: [*lle y benglog*] Calfaria yn Lladin a arwydda yr un peth a Golgotha; sef pen, neu penglog: *apanon*, penglog yw. y gair yn Luc a gyfieithir Calfaria yn Lladin, ac a gadwyd yn ein cyfieithiad ninau. Mae y bryn yn cael ei alw felly, medd rhai, oddiwrth y tebygolrwydd sydd ynddo i lun penglog; neu am mai dyma y lle o ddienyddiad i ddrwgweithredwyr; neu am mai yma y tefid penglogau yr holl anifeiliaid a leddid yn bech-ebyrth yn Jerusalem. Yr oedd y bryn yma yn sefyll o du y gogledd i fynydd Seion, ac yn y gogledd-orllewin i Jerusalem; a chan mai yno y byddai drwgweithredwyr yn cael eu dienyddio, yr ydoedd wedi ei gau y tu allan i'r ddinas, ac yn cael ei gyfrif yn lle asian a melldigedig. Luc xxiii. 83. At y bryn hwn y croesoeliwyd Iachawdwr y byd.

CALON-AU (cal), meddwl; yni; dewrder; hyder. Y rhan dafewnol hono o gorff dyn, y sydd trwy ei hysegogaidd diorphwys yn ei dderbyn a'i dafu allan, yn cadw y gwaed yn nghorff dyn mewn symudiad parhau.—Y groth, "brawd na galon," yw brawd un fam. Arwydda, 1. Yr holl ddyd. Salm xlv. 1.—2. Yr enaid a'i gynneddfer. 1 Sam. i. 18. Diar. xxiii. 26.—3. Y gydwybod. Job xxvii. 6.—4. Yr ewyllys a'r serchiadan. Mat. xxii. 37.—5. Y cof a'r myfyrdod. Luc ii. 51.—6. Bwrind. Eaa. vii. 2.—7. Eisteddfod a ffynon y serchiadan, a gwaithred. Mat. xv. 19.—8. Y deall, Ho. vii. 11.—9. Canol peth. Exod. xv. 8. Ezec. xxvii. 4. *Heb.*—10. Y bedd. Mat. xii. 40. Bod heb galon, yw bod heb ddeall. Ho. vii. 11. Calon ddau-ddyblyg, enaid heb ei uno i ofni ac i wasanaethu yr Arglwydd. Salm xii. 2; a lxxxvi. 11. Ho. x. 2. Iago i. 8. Calon galed, gareg, enaid heb ei gyfnawid trwy ras. Ezec. xi. 19. Eaa. xlvii. 12. Calon Dau, yw ei ewyllys a'i arfaeth, &c. Eaa. lxiii. 4. Calon newydd, enaid wedi ei gyfnawid gan Yabryd Duw. Ezec. xxxvi. 26. Edr. GWARD.

CALL-INEB (all), doeth, deallus, synwrlawn, cyfrwys; parodrwydd deall, synwyr i ddoesbarthu rhwng pethau a'u gilydd, megys drwg a da. Exod. i. 10. 2 Sam. xiii. 3. Mat. x. 16; a xxv. 2, 4, 9. Diar. i. 4. Heb. v. 14. Y mae callineb yn cael ei osod gyferbyn ag ynyfdrwydd, megys yn hollol wrthwyneb iddo (Diar. xii. 16); ac i ffolineb, yn adn. 23.

CALLESTR (ca-lestr), caled-faen, careg dan. Deut. viii. 15. Parodd Duw i ddwfr bistyllio o'r graig gallestr i ddiaychedu Israel yn yr anialwch. Salm cxiv. 8. Wyneb neu dalecan fel callestr, a arwydda hyfder a gwrolder mawr. Eaa. i. 7. Ezec. iii. 9. Gwel Goode ar Job xxviii. 9.

CAM-AU (cy-am), llam, camre; cerddediad.—Cam rhyngof ac angen, a arwydda, bod mewn perygl ac enbydrwydd mawr. 1 Sam. xx. 3.

CAM-U, *Heb.* כֶּפֶת *cephet*; *Gr.* ζαφειρα. *campto*; annuwioldeb, anghyfiawnder, anon-estrwydd, gendab; crwca, gŵyr, crwm. Exod. ii. 13. Galar. iii. 86.—Cam-arfer. 1 Cor. vii. 31; a ix. 18.—Cam-attal. *Lef.* xix. 13.—Cam-dyst. Exod. xx. 16.—Cam-fater. Exod. xiii. 7.—Cam-fucheddu. 2 Cron. xxxvi. 14.—Cam-achwyn. “Os dygais ddim o'r eiddo neb trwy gam-achwyn, yr ydywif yn ei dalu ar ei bedwrydd.” *Luc* xix. 8. “Os dugum ddim y ar nep trwy hocoed, mi ei talaw yn bedwar-plyg.” *W. S.*—“Os gwnaethym gam & neb mewn dim, mi adferaf yn bedwar-plyg.” *Gwel* *Campbell's Dissertations*, p. 610. Nid yn unig trwy gam-achwyn, neu ryw beth gyda chodi y trethi; ond os treisiais i neb mewn dim; neu os gwnaethym gam & neb mewn unrhyw beth. Y mae y gair *Gr.* συναφαιτω, a gyfieithir yma *cam-achwyn*, yn cyfateb i'r gair *Heb.* כָּפַף trwy yr hwn y mae y LXX yn ei gyfieithu: ac a gyfieithir i'r *Cymraeg* yn *Salm* lxxii. 4; a *cxix* 134. *gorthymder*, yn *Preg.* v. 8. *trais*, ac yn *Preg.* vii. 7. *trawsedd*. *Gwel* *Parkhurst* a *Doddridge*. Y mae natur ysbryd yr efengyl yn ymddangos yn go hynod yn *Zaccheus*, yn *tori grym* ei syched am eiddo anghyfiawnder: ac nid yn unig hyny, ond yn rhoddi ynddo egwyddor wrthwyneb i orthymder a thrais; sef egwyddor o gariad a haelioni. Natur ysbryd yr efengyl ydyw gweithio dynion at reol y gyfraith, beth bynag oeddent o'r blaen. Exod. xxii. 1. 2 Sam. xii. 6.

Cam-arfae, cam-dreulio, arferyd peth mewn modd ni ddylid, a'i drenlio er mwyn cyflawni chwant pechadurus. *Gwel* 1 Cor. vii. 31; a ix. 18.—Cam-attal, peidio talu pan y byddo yn uniawn gwneuthur hyny: os ydyw talu cyflog i weithiwr yn beth teilwng ac uniawn, y mae yn gam ac yn anheilwng ei attal. *Lef.* xix. 13. *Iago* v. 4.—Cam-dystiolaeth, tystiolaeth anghywir, gau dystiolaeth: yr hyn sydd drosedd o'r nawfed gorchymyn. Exod. xx. 16. *Mat.* xix. 18. *Rhuf.* xiii. 9. “Ffiaidd gan yr Arglywydd wefusaf celwyddog.” *Diar.* xii. 22.—Cam-fater, mater anghywir, twyllodrus. Ymgadw yn mhell oddiwrth ymadrodd, neu air gau, yn ol eysfeithad *Ainsworth*. Ymadrodd yn cael ei gyfeirio at swyddogion—annogaeth i beidio gwyro barn, fel y mae y geiriau o'r blaen yn dangos. Exod. xxiii. 7.—Cam-fucheddu, byw gan chwaneu trosedd, fel y mae y gair yn arwyddo. 2 Cron. xxxvi. 14. Ffrwyth cam-egwyddor ydyw cam-fucheddu yn gyffredinol.

CAMEL, *Gr.* καμηλος; *Heb.* כַּמֶּלֶךְ [*ad-dalwr*, yn arwyddo tymher ddiagonal y creadur hon] anifail mawr, cadarn, pedwar-troeddiog, a chlustian byrion, heb ddim cyrn. Nid oes ganddo ddim dannedd blaen yn yr en uchaf, ac y mae yn croi y cil. Mae ganddo chwech neu wyth yn yr en isaf, yn llydain, ac yn tasfu allan. Mae y camel wedi ei wisgo & blew hirion, y rhai a fwria efo yn y gwanwyn; ac y maent

yn cael eu casglu i wneuthur defnydd dillad & hwynt. *Mat.* iii. 4. Ei wddf sydd hir a main, felly mae ei goesaen hefyd. Pan gyfodo ei ben i fyny, y mae yn uchel iawn. Mae natur, yn rhyfedd, wedi ffurfio y creadur hwn i deithio lleoedd sychion, poethion, a thywodlyd; y mae gwybyddiaeth sicr iddo deithio amryw gannoedd o filitiroedd heb brofi dim gwlybwr. Mae yn cael ei gyfrif gan *Moses* yn mhlith yr anifaelid asian. *Lef.* xi. 4. *Deut.* xiv. 7.—“Camelod blithion.” *Gen.* xxxii. 15. Camelod blithion, yn mhlith yr Arabiaid, yw y parth mwyaf o'u cyfoeth; y maent yn mhob ffordd yn ddefnyddiol; ac y mae tiriondeb rhaglun-iaeth i'w ganfod yn fawr yn darparu y cyfryw creadur i'r gwledydd hyny, lle nis gallasai un creadur arall fod o'r cyffelyb ddefnydd. Mae y gameles yn rhoddi ei llaeth yn wastad; ie, nid yw yn peidio pan y bydd hi yn drwm a'i llwdu. Ei llaeth, wedi ei gymysgu & thair rhan o ddwfr, sydd ddioid hyfryd ac iachus.*—Pan fyddo y camelod i gael eu pynorio, plygant eu gliniau wrth orthymyn y gyrrwr; ac os oedant i wneyd hyny, tarawant hwynt & phren, o gwagant eu gyddfau i lawr: ac yna, fel pe byddai gorfod arnynt, gruddfanant yn eu ffordd hwy, a phlygant eu gliniau, a gosodant eu boliau ar y dddear, ac arosant yn y dull hwnw nes eu pynorio, ac yna peri iddynt gyfodi. *Gwel* *Buffon's Nat. Hist.* Vol. X., p. 21. *Bochart*, Vol. II., p. 10.—“Haws yw i gamel fyned trwy grai y nodwydd ddu, nag oludog fyned i mewn i deyrnas Dduw.” Y mae yn Arabia ysbeilwyr a fyddant yn marchogaeth, yn lled gyffredin, i mewn i dŷau, ac yn ymddwyn yno yn dra chreulon, onis gellir arferyd moddion i'w rhwystro. O achos hyn y maent yn gwneuthur y drysau yn o isel, nid oes nemawr un o honynt yn fwy na thair troedfedd a uchder. Rhaid i'r rhai hyn fod yn lloed anghyflous i'r rhai sydd yn cadw camelod, pan fyddo arnynt eisieu eu dwyn i mewn i'r cynteddan. Pa fodd bynag, y maent yn eu dysgu, nid yn unig i ostwng ar eu gliniau i'w pynorio, a'u dabynorio, ond i ymlugo ar eu gliniau trwy y fath fân-ddrysau a hyn. Diamheu fod yn rhaid i hyn fod yn dra anhawdd: ac y mae yn dangos cyffelybiaeth ein Harglywydd yn naturiol iawn; Fod yn haws gwrthio camel trwy ddrws can lleied a chrai nodwydd ddu, nag i oludog fyned i mewn i deyrnas Dduw. Y mae y gyffelybiaeth hon yn dangos amhosiblwydd i'r dyn sydd a'i galon yn ei gyfoeth fyned i mewn i deyrnas nefoedd. *Mat.* xix. 24. *Marc* x. 25. *Gwel* *Harmer*. Y mae hon yn ddiareb gyffredin gan y Rabbinaid a'r Arabiaid; ac hefyd yn mhlith yr Indiaid Dwyreiniol, i ddangos anhawdra neu amhosiblwydd peth. *Gwel* *50th Continuation of the Accounts of the East India Mission*, p. 252.

CAMLAS (cam-glas), ffos, gŵyith, clawdd,

* *Gwel* *Pliny's Natural History*, lib. ii, cap. 41.

frwyd, adwy-ddwfr.—Tir camlas, sef tir llawn o ffosydd.—“Y dyld hwnw y bydd i'r Arglwydd ddyrna o gamlas (sef firwd) yr afon Euphrates hyd afon yr Aipht.” Eea, xxvii. 12. Dr. M.

—CAMOG (cam), rhan o gaat olwyn. 1 Bren. vii. 33.

CAMON [*commin*], dinas yn perthyn i lwyth Manasseh, ta hwnt i'r Ioriddomeu, lle y claddwyd Jair, un o farwyr Israel. Baru. x. 5.

CAMP—AU (camp), cylch; ymdrech; chwarcuyddiaeth; gwobr ymdrech, camp-dlws: rhinwedd, cynneddf, naws, ansawdd, teithi.—Camp dda, camp ddrwg.—Yr oedd yn mhllith yr hen Gymry bedair camp ar hugain. Y rhai hyn a ranent yn dri dosbarth; sef deg gwrol gampau; deg mabol gampau; a phedwar gogampau.

Glenid d'n yw ei gampau. Ddar.

“Un sydd yn derbyn y gamp.” 1 Cor. ix. 24. Sef y camp-dlws, y cyngwystl. Cyfeiria yr apostol at y chwarcuyddiaethau a'r ymdrech-iadau yn mhllith y Groegiaid. Yr oedd pawb yn rhedeg, neu yn ymdrech, ond un oedd yn ennill y gamp. Ymdrechfa a rhedegfa yw bywyd y Cristion; yn enwedig gweinidogion y gair: ac y mae o'r pwys mwyaf en bod yn ymdrech yn gyfreithlon ac yn ffyddlon. Yn yr ymdrechfa, neu yr yrfa ysbrydol, geill pawb ennill y gamp; nid yw bod un yn cael ei goroni ddim yn rhwystr i eraill gael en coroni hefyd. Coron anlygredig yw y gamp-dlws; y mae yn fawr ei werth, ac yn dragwyddol ei barhad.—“Yr ydwyf yn cyrchu at y nod am gamp uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu.” Phil. iii. 14. “Am gamp yr uchel alwedigaeth Duw in Christ Iesu.” W. S. Edr. Non. Y gamp, neu y gamp-dlws, yr uchel alwedigaeth, neu alwedigaeth Duw oddi uchod, at yr hwn y mae yr apostol yr cyrchu, yw adgyfodiad gogoneddus, a bywyd dragwyddol. I feddiannu hwn y galwodd Duw ef: feiffath galwedigaeth Duw yw y cyrchu sydd ynddo yn barhaus, wrth y nod, neu yr iawn reol osodedig, ac nis gorphwys nes ei chyflawn fwyngau. Edr. CYFREITHLAWN, GALWEDIGAETH, YMDRECH, YMESTYN.

CAMPHIR, math o bren per ei arogl, ac allan o hono y defnyddir glud peraidd. Mae efe o ryw y lawrydd; dywedir fod rhai o honynt yn 300 troedfedd o uchder, a deg llath, neu ychwaneg, o gylch-fesur. Y camphir goreu sydd i'w gael yn China, Japan, ac ynys Borneo.—Cangen o rawn camphir yw fy anwylyd i mi, yn ngwinllanoedd En-gedi.” Can. i. 14. Mae llawer o amrywiaeth meddyliau na blannigyn a feddylir wrth *קופר* *copher*, a gyfieithir *camphir*; ond barn y teithwyr dwyreiniol diweddar yw, mai y planigyn *henna*, neu *hinna*, a feddylir, yr hwn sydd mewn cymeradwyaeth mawr gan yr Arabiaid, a'r conedloedd dwyreiniol. Y planigyn hardd a pheraidd hwn, medd y Dr. Shaw, oni thorir ef yn ffynydol, a'i gadw i lawr, a dyf yn ddeg neu ddeuddeg troedfedd o uchder, ac yn rhoddi ei flodau yn sypiau, ac yn rhoddi

yr arogl mwyaf hyfryd, fel camphir. Syr W. Jones, yr hwn a welodd yr *hinna* gyntaf yn ynys Hindduan, neu Jobuna, a'i darlania yn blannigyn hardd iawn, ynghylch chwae troedfedd o uchder cyn iddo fiodeno. Mae ei arogl yn beraidd, a bydd y merched yn ei ddwyn yn gyffredin yn eu mynweasu. Defnyddia yr eglwys y pethan mwyaf peraidd a hyfryd mewn naturiaeth, i osod allan rinweddau ei hanwylyd, a'r hyfrydwoh ysbrydol yr oedd yn ei gael yn ei gyndeithas. Mae yn felysach na'r mel—yn werthiawrocach na'r aur, a'r gemau gwerthfawrocach—ac yn bereiddiach na'r *hinna*.—Y gair a gyfieithir cangen o rawn, *עשול* *eschol*, a arwydda *swp*; y mae llawer o rawn mewn un swp, yn arwyddo y cyflawnder o ras a bendithion ysbrydol sydd yn Nghrist. Mae yn llawn o fendithion a chysuron, fel swp o rawn yn llawn o win hyfryd ac adfywiol.—Yr eglwys yn ei gras, ac hefyd yn ei haclodau, a debygir i gamphir; y mae holl wir aelodau Crist yn debyg iddo; oblegid mai “o'i gyflawnder ef y derbvniasom ni oll, a gras am ras.” Ioan i. 16. Can. iv. 13.

CAMPWEDD—AU—U (cam-gwedd), trosedd, anwired, anghyflawnder, cam. Y gair *Heb.* *עשול* a gyfieithir *camweddau*, a arwydda *gwrthryfelgarwch* yn erbyn Duw neu ddyn. Gen. xxxi. 36. a l. 17. Exod. xxxiv. 7. Yr un gair sydd yn cael ei gyfieithu *camwedd*, yn Gen. l. 17, &c. ag sydd yn cael ei gyfieithu *gwrthryfel*, yn 1 Bren. xii. 19.—Yr oedd offirwm wedi ei oed dros gamwedd. Lef. v. 15. Ond pan ddaeth Iesu i'r byd, daeth i ddybenu camwedd, ac i beri i'r bywyd-offirwm beidio. Dan. ix. 24, 27. Edr. PŵHOD.

CAN, cysylltair, o herwydd, am, yn gymaint; er pan; fel, can hyny, can ddywedyd. Bhag-ddod, gyda; o;

Cof gan bawb a gar. Ddar.

CAN, dysgiaer, gwyn, gwynder; megys bara can sef bara gwyn.

CAN—U (saint), *Heb.* *קנה* *Llad.* CANTICUM, CANER: cariad, cerdd, hymn.—1. CAN o fawl a diolchgarwch: megys yr oedd can Moses, Deborah, Hannah, Dafydd, &c. Exod. xv. Barn. v. 1 Sam. ii. Neu alarnad; megys Dafydd a Jeremiah. 2 Sam. i. Galar. i—v.—2. Yr achos ar ba un y cyfansoddir y gan; felly Duw yw can ei bobl; ei ragoriaethau, a'i rad ddaioni, yw yr unig achos, a'r defnydd o honi. Exod. xv. 2.—“Cerdd yr Arglwydd—Can yr Oen,” a elwir felly, am mai Duw a'r Oen yw testyn y gan, a'r moliant. Salm xlii. 8; a cxxxvii. 3. Dat. xv. 3.—Yr oedd Job a Dafydd yn gan i'w casejon, hyny yw, yr oeddent yn wrthddrychau o wawd a dirmyg iddynt. Job xxx. 9. Salm lxix. 12.

Caniadau newyddion, ydyw rhai newydd eu cyfansoddi; neu rai am waredigaethau a thrugareddau newyddion, y rhai sydd yn wastad yn felysion a hyfryd. Salm xxxiii. 3. a xl. 3.

Caniadau ysbrydol, y rhai sydd ar achos ysbrydol; ac o ddefnydd ysbrydol a dwyfol; mewn cyferbyniad i ganiadau gwag, cnawdol, masweddol, a thrythyll, a elwir c'n ffyliaic. Eph. v. 10. Col. iii. 16. Preg. vii. 5.—Byddai gan yr Inddeuon ganiadau yn cael eu canu agos trwy y nos, o flaen eu huchel-wyliau, yn enwedig y nos gyntaf o *yl y pasc. Eea. xxx. 29.

Nid yw canu yn cael ei briodoli i un creadur ond angelion, dynion, ac adar. Nid yw pob crochwaedd, a bloedd a'r llais, yn addas i'w alw yn ganu; ac onid, pahan y gelwir peraidd sain, cethlyddiaeth, a mwyn byncio yr adar, yn ganu (Can. ii. 12) rhagor lleisiau yr anifeiliaid; megys rhaud y llew, bresiad yr ŷch a'r ddafad, a gweriadaid y march, crochnad yr asyn, cyfarthiad y ci, rhochiad y moohyn? Y mae bloedd drystfawr buddugoliaethwyr, ac yagrech a chrochwaeddi y buddugoliaethedig, yn wahanol iawn oddiwrth bereidd-sain canu. Pan ddisgynnodd Moses a Josuah o'r mynydd, dywedodd Josuah, "Y mae sŵn rhyfel yn y gwerayll." Dywedodd Moses, "Nid llais bloeddio am berthafiaeth, ac nid llais gwaeddi am gollu y maes; ond sŵn canu a glywaf fi." Exod. xxxii. 17, 18. Yn eglur yn gwahaniaethu y naill oddiwrth y llall.

Nid yw yr adar gwylltion yn y coedydd yn canu yn gyffredir dros ddeng wythnos; ond mae y rhai sydd yn cael digonedd o ymorth, mewn adar-dy, yn canu agos trwy y flwyddyn; nid yw y fenyw o un rhyw o adar un amaer yn canu—y ceiliogod o bob rhyw sydd yn canu. Nid oes un siampl, medd Mr. Barrington, o aderyn yn canu a fyddo yn fwy mewn maint-llai na'r mwyalch, neu yr aderyn du; ond dywedwn ni y Cymry, fod ceiliog yr iar yn canu; *Gr. spargos, a rhoddodd ei luis allan.*—Yn farn gyffredin yw, mai yr eos yw y cantwr mwyaf rhagorol o'r adar. Y mae ei don, neu glesaf, yn fwy meddal ac addfed nag un aderyn arall; ac ar yr un pryd, trwy roddi ei alluoedd cenddoraid allan, dichon fod yn dra ysablenydd a gwyeh. Dichon hefyd ganu yn hwy heb dafal; a phan y byddo anadliad yn angenrheidiol, gwna hyny gyda llawer iawn o ddeall: y ddaif ato yn hyn yw yr ebedydd, yn gystal ag awen amrywiaeth a chylch. Cana yr eos, os gollefir yr ymadrodd, gyda rhagor deall a gelltiad na'r holl adar. Fel yr hen areithiwr, y mae yn dechreu ei sein-nod yn isul ac yn araf, i arbed y llais i chwyddo. nodau eraill—yr hen a wna, trwy hyny, gydag effaith rhyfedd a hysfryd.

Y mae canu, fel rhan o addoliad dwyfol, i'w wahaniaethu oddiwrth bob gweithred grefyddol arall.—1. Oddiwrth weddi; oddiwrth ba un y mae yn cael ei wahaniaethu yn Iago v. 18. 1 Cor. xiv. 15. Yr oedd Paul a Silas yn gweddio, ac yn canu mawl. Act. xvi. 25.—2. Oddiwrth roddi diolch. Yr oedd yr Arglwydd Iesu, wrth weini y Swper Sanctaidd, yn

diolch, ac wedi hyny yn canu hymn. Mat. xxvi. 26–30. Eph. v. 19, 20.—3. Y mae yn wahanol oddiwrth foliannu Duw; er ein bod yn molianu wrth ganu, eto, nid yw pob moliant yn ganu: yn ffordd o foliannu Duw ydyw; ond y mae ffyrdd eraill i foliannu Duw heblaw hon—gellir ei foliannu yn ein gweddian, ein pregethau, ein geiriau, a'n bucheddau.—

4. Nid llawenydd ysbrydol tufewnol yw; y mae yr agwedd hon yn addasu dyn i ganu, ond nid canu yw yr agwedd ei hun. Nid oes dim yn addas i'w alw yn ganu, heb y llais. "Canu a phyncio yn y galon i'r Arglwydd" (Eph. v. 19) nid yw ddim amgen na chanu a'r galon, neu o'r galon, yn wresog, ac yn wrioneddol. Arwydda canu, fod y llais yn cael ei roddi allan, a hyny yn drefnus, yn rheolaidd, ac yn beraidd, yn addas i'r Duw sydd yn cael ei foliannu, ac i sylwedd neu fater y gan.

Y mae canu wedi bod, er y cyn-oesoedd, yn rhan o addoliad, yn gystal yn mhllith cenedloedd eilunaddolgar, ag addolwyr y gwir Dduw. Cennodd Moses ac Israel yn beraidd wedi y waredigaeth ryfedd wrth y Mor Coch. Exod. xv. Felly y gwnaeth Deborah a Barac wedi hyny, wedi gwaredigaeth Israel oddiwrth Jabin brenin Canaan. Barn. v. Pan ddygwyr berddoriaeth i'r graddau mwyaf o berffeithrwydd gan Dafydd, ac y cyfansoddodd lawer o ber-ganiadau ysbrydol, efengylaidd, i'w canu yn addoliad Duw yn y deml, y mae yn galw ar bawb—holl genedloedd y ddaear, i foliannu yr Arglwydd. Salm lxxvi. 1, 2.—Canodd Crist a'i apostolion hymn, neu Salm, gyda'u gilydd, ar ol cyfranogi o Swper yr Arglwydd; hyn a wnaethant fel eglwys, a Christ yn ei chanol a ganodd hymn, a hwythau gydag ef. Mat. xxvi. 30. Yr oedd eglwys y Corinthiaid yn canu salmau yn nyddiau yr apostolion. 1 Cor. xiv. 26.—Yn niwedd y ganrif gyntaf, ysgrifnodd Pliny lythyr at yr Ymerawdwr Trajan, yn hysbysu iddo, mai sylwedd yr achwyniad yn erbyn y Gristionogion oedd, "Bu bod yn cyfarfod a'u gilydd ar ryw ddiwrnod neillduol, cyn dydd, i ganu can i Grist fel Duw." Gwel *Ep. Lib. X., Ep. 97.* Coffa Tertullian, yn y drydedd ganrif, am ddarllen yr Ysgrhythvrau, canu Salmau, pregethu, a gweddio, fel rhanau o'r addoliad cyhoeddus.—Yr oedd canu, fel pob rhan arall o'r addoliad cyhoeddus, yn yr Eglwys Cristionogol, ar y cyntaf, yn syml, a diaddurn; ac yr oedd yr holl gynulleidfau yn cyd-ganu yn gerddgar, yn ddeallus, yn rheolaidd, ac yn ysbrydol. Diwygiodd Luther (yr hwn a hoffai gerddoriaeth yn fawr, ac oedd ddeallus yn y gelfyddyd hono) ar gerddoriaeth y Pabyddion; ond Calvin, yn ei safyddiad o eglwys Geneva, a dafodd allan o'r addoliad cyhoeddus bob peth yn y gerddoriaeth ond mesurau hawdd, difrifol, a sobr. Rhanodd y Salmau yn ddoesbarthiadau bychain; ac a'u gosododd i'w canu yn yr eglwysai yn rheolaidd, yn un llais. Am beth a ddyfod

ei ganu yn addoliad Duw, Edr. HYMNAU, ODLAU, SALMAU:

Er mai y canïadau yn llyfr y Salmau, yn benaf, a ddylid eu harferyd: ond gellir cynganeddu rhanau eraill o'r gair yn fuddiol; gan ddyinion heb fod dan ddylanwadau anffaeledig yr Ysbryd, a'u harferyd yr adeiladaeth; ond dylai fod gofal mawr i'r cyfryw ganiadau fod yn Yagrythyrol, yn un a chysondeb y ffydd, ac wedi en gosod allan gymaint ag y gellir yn iaith yr Yagrythrau. (Tertullian's *Apolog. cap. 39.*) Y mae hen dadasu yr eglwys yn achwyn yn drwm yn erbyn y canu gwag, ysgafn, a ddygwyd i mewn i'r eglwys; tebycach i ganu mewn chwaryddiaethau, i foddhau y glust, ac ysbryd gwag dynion cnawdol, nag addoliad dwyfol, er adeiladaeth dynion, a mawl i Dduw. Gwel Bingham's *Antiquities, &c.*

CAN Y CANIADAU, y gân ragoraf neu y gân benaf, nid yn unig o holl ganiadau eraill Solomon, ond o holl ganiadau y byd. Nid yn unig am fod y testyn penaf, a'r defnydd goreu ynddi, hyn yw Crist a'i eglwys; ond hefyd am ei bod yn helaethach nag un o Salmau Dafydd. Nid cariad Solomon at ferch Pharaoh, nac yr un arall o'i wragedd, ydyw sylwedd y gân hon; oblegid ni ysgrifenyddwyd mo honi tan ar ol adeiladu tŵr Libanus (pen. vii. 4.) yr hwn ni adeiladwyd nes ei fod ef mewn gwith o oedran. Ond yn nechreud ei deyrnasiad y priododd efe ferch Pharaoh. Yn y bedwaredd flwyddyn o'i deyrnasiad y dechrenodd adeiladu y deml: yr hon, a'i dŷ ei hunan, a barhaodd yn waith iddo am ugain mlynedd; felly yr oedd wedi teyrnasu bedair ar hugain o flwyddoedd cyn dechreu tŵr Libanus. Pa hyd y bu yn adeiladu y tŷ mawr costus hwnw, nis gwyddom. 1 Bren. vii. 2. a x. 17. Ond yr oedd y tŵr wedi ei adeiladu cyn yr amser yr ysgrifenyddwyd y llyfr hwn. Y mae llawer o'r arwydd-luniau yn y gân hon, os cymhwysir hwynt at bendefiges, yn hytrach yn wrthuni iddi nag yn un math o harddwch; megys, pan ei gelwir yn *geidwad gwinllanoedd*—ac y dywedir fod iddi *ben fel Carmel*—*a thrwyn fel tur Libanus*—*llygaid fel pysgodllynoedd*—*dannedd fel deadell o ddefaid*—a'i bod yn *ofndwy fel llu banerog, &c.* Ond os deallir y pethau sydd ynddi am briodas, a'r gymdeithas nefolaidd sydd rhwng Crist a'i eglwys, sef ei bobl, ymddangosant yn athrawiaethol, yn wresog, ac yn odidog ragorol. Y mae y llyfr hwn yn cynnwys ynddo, yn fyr, ddanteithion a brasder yr efengyl. Y rhai sydd yn cael mwyaf o gymdeithas â Duw, a gant fwyaf o fudd ysbrydol wrth ei ddarllen.—Y mae y pedair pennod cyntaf yn cynnwys geiriau mawr-serch rhwng Crist a'i eglwys, yn dangos huffed a theced gan bob un eu gilydd. Yn y lummed bennod, y mae yr

eglwys, trwy ofid edifeiriol, yn cydnabod ei hegeuludra yn peri i Grist sori; gan ddangos ei dolurus gwyn am ei golli dros amser, a'i diwyd ofal i'w geisio drachefn; a'i disigl ffydd nas collasai ef mor llwyr, nad oedd efe yn eiddo iddi hi, a hithau yn eiddo iddo yntan etto. Ac yn y tair pennod diweddar, y mae Crist yn gymmodlawn yn ei dyddanu; a phob un yn dangos brydferthed ganddynt eu gilydd. Er bod geiriau y llyfr hwn yn serchogaidd, eto y mae y deall yn ysbrydol; heb ynddo na gwyn cnawdol, nac anladrwydd aniol.—Eithr fel y deallir dyn odidogrwydd Crist ynddo ei hun, a'i serch i'w ffyddloniaid, y mae yr Ysbryd Glân yma yn arfer ymadroddion hysbys i ddyng; ac yn rhoddi i Grist ac i'w eglwys eiriau arferol rhwng dau ddyng ienanc yn caru; neu ddau briod yn hoffi eu gilydd. Felly mewn manau eraill o'r Yagrythyr Lân, y mae yr un Ysbryd yn cyffelybu undeb a thegwch Crist a'i eglwys i ddyweddiad, neu briodas, ar ammodau cariad, a'r gwychder a berthyna i hyn; fel y gwelir yn Ezec. xvi. 8. Hos. ii. 19. Salm xxv. 10, 11. Mat. xxii. 2. Beibl y Dr. Morgan.

CANA (*meddiant*), 1. Cana Galilea, pentref yn agos i Nazareth, lle gwnaeth Crist ei wrth gyntaf, a elwid felly i'w gwahaniaethu oddiwrth Cana yn llwyth Aser. Ioan ii. 1. Jos. xix. 28.—2. Afon ar gyffiniau Ephraim a Manasseh. Jos. xvi. 8. a xvii. 9.

CANAAN מִצְרַיִם [*marchnatawr*], cyfeithir ef *marchnadyddion*, Ezec. xvii. 4. Zeph. i. 11.—*marsiantwr*, Hos. xii. 7. Isa. xliii. 8. Diar. xxxi. 24.

1. Mab ieuangaf Cam, ac ŵyr Noah. Gen. ix. 18. Galwyd mab ieuangaf Ham wrth y enw hwn yn brophwydoliaethol, medd Parkhurst, am y byddai ei hiliogaeth yn Phoenicia dros amser maith, y marchnadyddion mwyaf yn y byd; a'u hanedigion y Carthaginiad yn Affrica, a ddilynasant eu siampl. Nid oes hanes am ei enedigiaeth na'i farwolaeth wedi e roddi gan Moses. Dychymygant iddo gael e eni yn yr arch. Yr oedd melldith Noah tebygol, yn briodol yn unig i'r mab hwn i Ham ac nid ydyw yn ymddangos iddo gyrihaedd i'w feibion eraill ef. Yr Hebreaid a gredent i'r Canaan yn gyntaf a ganfu noethder ei dai Noah, ac a'i mynegodd i Ham ei dad; ac at hyn y disgynnodd y feiddith arno. Yr oedd hiliogaeth Canaan yn lluosog. Ei fab hyn Sidon a sylfaenodd y ddinas o'r enw, ac oedd dad y Sidoniaid a'r Phoeniciaid. Yr oedd Canaan ddeg crail o feibion, y rhai oeddet dadasu i gynnifer a hyn o lwythau; sef Jebusaid, yr Amoriad, y Girsasiad, yr Hefai yr Arciad, y Siniad, yr Arfadiad, y Semariad a'r Hemathiad. Gen. x. 15—18. Tebygol Canaan fydd y marw yn Palestina, yr hon alwyd oddiwrtho ef Canaan. Dangosent feddadail mewn ogof yn mynyddoedd y lleu pardiad, yn agos i Jerusalem.

* The ancients made no scruple of using Psalms and Hymns of human composition, provided they were pious and orthodox in the substance, and composed by men of eminence, and received by just authority, and not brought in clandestinely into the church. Bingham's *Antiquities of the Christian Church* B. XIV. CA. II. § 174

2. Y wlad lle yr oedd hiliogaeth Canaan yn preswyllo. Y mae hi yn agos i 200 o filltir oedd o hŷd o Dan i Beerseba; ac ynghylch 80 milldir o led. Y mae Môr y Canoldir o du y gorllewin iddi; Libanus a Syria o du y gogledd; Arabia Garegog o du y dwyrain; anialwch Paran a'r Aipht o du y deheu. Dyma faintioli gwlad Canaan, yr hon a addawyd i'r Israeliaid; eithr hi a gyfrifir yn bresennol o'r afon fawr Euphrates, hyd afon Nilus. Exod. xiii. 31. Y mae yn awr yn llawn o arwyddion meilidith, fel na wyddis gan anialwch pa le y bu y dinasoedd penaf yn sefyll. Rhaid ei bod gynt yn wlad dra frwythlawn, trwy fendith neillduol Duw arni. Rhydd Moses ddeagrifiad godidog o honi yn Deut. viii. 7, &c., mewn amryw ystyriaethau yn rhagori ar wlad yr Aipht, yr hon oedd mor enwog gynt am ei frwythlonrwydd; yn enwedig yn rhyw a nifer ei banifeiliaid, ac yn ei holew a'i gwin. Mae ei hawyr yn gymedrol, y tymhorau yn rheolaidd, yn enwedig ei gwlaw cynnar a diweddar. Yr oedd ei daear mor fras fel na ofynai wrtaith, ac yr oedd yn hawdd ei haredig âg aradr uchaf, ac un iau ychain. Am ragoroldeb yr oedd yno, dywedir fod bara Jerusaem yn rhagori ar bob bara; a bod ŷd llwyth Aser yn neillduol yn rhagori ar bob ŷd arall. Yr oedd ei frwythau yn ddanteithiol, ei llysiau yn hyfryd-beraidd, a'i phlanigion yn iachusol. Yr oedd grawn y gwinwrydd yno yn sawrion, yn beraidd, ac yn hyfyd i'r archwaeth. Yr oedd y palm-wrydd a'u frwythau mewn cymeradwyaeth mawr; ac yr oedd ei balm yn feddyginiaethol iawn. EDR. BALM, GLEAD. Yr oedd y gwin-wrydd yno yn dwyn frwythau ddwy waith, ac weithiau dair gwaith, yn y flwyddyn. Yr oedd y coed yno mewn gwyrddlesni parhaus—yr oedd y blagur newydd yn ymddangos cyn casglu yn gwbl yr hen frwythau. Yr oedd y coedwrydd a'r creigiau yn dyferu mêl, a alwent "mel gwyllt." Mat. iii. 4. Dywedir fod y gwenyn mor aml fel y gosodent eu diliau rhwng cangenau y coed, a chlogwyni y creigiau, a hwyrach mai hwn a alwent y "mel gwyllt." Nid ydynt yn dystyrio y gwenyn yno i gael eu mêl, fel yn ein gwledydd ni.

Os gellir edrych ar un man ar ein daear ni yn fwy cysegredig na'i gilydd, Canaan yw y lle. Yno y pereriniodd yr hen batrieirch, ac y mae eu llwch yn gorwedd hyd ddydd brawd; yno y bu addoliad Duw dros oesoedd yn cael ei gynnal; ac yno y ganed, y bu byw, ac y dyoddefodd Iachawdwr y byd; gwladdeidiwr o'r wlad hon oedd Tywysog y bywyd; ac yno y cwbilhaodd y gwaith y bydd cofa a moli byth am dano; yno y tywalltwyd yr Ysbryd Glân, y planwyd Cristionogrwydd, ac oddi yno y taenodd ar led dros wyneb y ddaear. Y mae ei holl gynnyrch, a phob gwrthddrych ynddi, mewn ystyriaeth, yn gysegredig, trwy y defnydd a wnaed o honynt gan yr Ysbryd Glân, yn gyfelybiaethol, i ddangos a gosod allan beiriau

ysbrydol yn eglur i ni. Ei mynyddoedd, ei hafonydd, ei choedydd, ei llysiau, a'i phlanigion, ydynt oll wedi eu defnyddio i'r dyben hwnw. Mae yr Iachawdwr, yr iechydwrnaeth, le y nefoedd ei hun, i'w canfod yn ffugryol yn ngwrthddrychau y wlad hon; a gwybod natur y wlad, ei gwrthddrychan, a'i chynnyrch, sydd lawer o help i ddeall y Beibl ei hun. Pan yn y dyddian diweddar a blagura Cristionogrwydd yno yn ogoneddus, hwyrach y bydd y Beibl yn fwy deallus i Gristionogion gwlad Canaan nag un wlad yn y byd. Ymddyddenais âg un fu anghredadyn a gafodd ei argyhoeddi o wirionedd yr Ysgrhythrau trwy deithio yno, a chanfod pob peth yn cyfateb yn hynod i'r hanes am danynt. Dewisodd Duw y fan hon o'r ddaear, yn benaf, i amlygu ei ogoniant ynddo; a hyfryd yw meddwl am dani rhagor un man arall o'r byd. Daw ei gwrthddrychau yn mhellach dan ein hystyriaeth, dan eu priodol enwau.

Y CANAANAID oeddent hiliogaeth Canaan. Eu trigfa gyntaf oedd yn ngwlad Canaan, yn mha le y lluosogasant yn ddirfawr. Yr oeddent yn hynod fel marchnadyddion a milwyr; fel hyn casglasant lawer o olud, a phoblogasant y rhan fwyaf o ynysoedd Môr y Canoldir. Pan oresgynodd Josuah wlad Canaan, fodd llawer o honynt i Affrica a gwlad Groeg. Dywed Procopius iddynt yn gyntaf gilio i'r Aipht, ac yn raddol iddynt fyned yn mlaen yn Affrica, ac a daenasant dros yr holl daleithau éang hyd gyfyng-fôr Gibraltar, yn cadw o hyd eu hen iaith, heb ond ychydig o gyfnewidiad. Dywed yr awdwr hwn, fod yn yr hen ddinas Tingis, a sylfaenwyd ganddynt hwy, ddwy golofn o feini gwynion, â'r argraff ganlynol arnynt, yn iaith a llythrenau Phoenicia: "Pobl ydym a gadwyd trwy ffoi rhag yr ysbeilwr hwnw, Josuah mab Nave, yr hwn oedd yn ein hymlid ni." Y trefedigion a ddygwyd gan Cadmus i Thebes, yn Boetia, a'i frawd Cilix i Cilicia, oeddent o hiliogaeth Canaan. Tybygir mai ei hiliogaeth o a boblogasant Sicily, Sardinia, Malta, Cyprus, Corfu, Majorca a Minorca, Gados, ac Ebusus. Bochart in Can. EDR. enwau meibion Canaan: HEFYD, DAFYDD, HAM, JOSUAH, NOAH.

CANCER, *Gr. γαγγραινα, gangrain*: math o aflechyd peryglus, sydd yn ysu ac yn madru y cnawd lle y cymero afael. Wrth ei rediad buan yn y cnawd, y mae yr holl gorff mewn perygl; ac yn fynych y mae yn anfoddyginiaethol heb dori ymaith y lle afiach. Ymddengys, wrth edrych trwy chwydd-wydr, fod lllaws mawr o fan bryfed yn ymborthi ar y cnawd; a hyny yw yr achos o hono.

Cyfeiliornadau a heresiau a gyffelybir yn yr ysgrhythrau i ganer; am eu bod yn fuan yn ymdaenu dros eneidiau dynion, yn eu llygru ac yn eu difa: y maent yn bwyta bywyd crefydd, ac yn dwyn dystyryw ac anghen ar beronau ac eglwysi. 2 Tim. ii. 17.

CANDACE, *Gr. Κανδακη [un a ueddiant]*,

enw brenines o Ethiopia, yr hon y daeth ei heunuch i Jerusalem i addoli yr Arglwydd, ac a fedyddiwyd gan Phylip. Act. viii. 27. Edr. EUNUCH.

CANFOD (can-bod), gweled, llygadu, cael golwg ar. Job xxiii. 8. Mat. xiii. 15. Marc xi. 13. Act. xvi. 17. Diar. xiii. 3.

CANGEN-AU, *Heb.* ענף, 1. Rhan o bren. Barn. ix. 48.—2. Crist a elwir "Cangen o rawn Camphir." Can. i. 14. Edr. **CAMPHIR**.—3. Yr eglwys, neu wir aelodau Crist. Ioan xv. 5. Edr. **GWINWYDDEN**.—4. Breninoedd a gwy'r mawrion, y rhai sydd yn cysgodu eu deiliaid a chyfreithiau da, &c. Exec. xvii. 6. Dan. iv. 12.—5. Plant, y rhai sydd yn dyfod oddiwrth eu rhieni fel cangenau oddiwrth y pren. Job xv. 32. Joel i. 7.—"Eithr tydi a fwrwyd allan o'th fedd, fel cangen ffaidd." Esa. xiv. 19. "Fel y pren a ffaiddir." Lowth. Cangen, neu bren ffaidd, yw y cyfryw ag y crogwyd drwg-weithredwyr arno. "Y mae yn ysgrifenedig," medd Paul, "mellidgedig yw pob un sydd yn nghrog ar bren." Gal. iii. 13. Deut. xxi. 23. Yr oedd yr Iuddewon, gan hyny, yn barnu y pren ar ba un y crogwyd un, yn feldidgedig, ac yn ffaidd. Yr oedd y pren ar ba un y crogwyd drwg-weithredwr—y ceryg a pha rai y cai un ei labyddio—y cleddyf a pha un y lleddid un—a'r cadach a pha un y tagid un—yr oedd y pethau hyn oll yn cael eu cyfrif yn ffaidd, ac i gael eu claddu gyda chorf y dienyddedig, fel y pethau mwyaf ffaidd.*

CANIAD—YDD (caniad), cantor, un a chanddo ddawn canu, un yn canu. "Dafydd mab Jesse, peraidd ganiedydd Israel." 2 Sam. xxiii. 1. Edr. **DAFYDD**, **SALMAU**.

CANIATAD (caniad), goddefiad, cenad, cydsyniad, trwydded. Gen. xix. 21. Neh. i. 2. Mat. viii. 31. Heb. vi. 8.

CANLYN (can-glyn), dilyn, erlyn.—1. Dilyn un a fyddo wedi myned o'r blaen. 1 Sam. xiv. 27.—2. Canlyn Crist, neu ddilyn yr Oen, yw gwneuthur profws gyhoedd o'r efengyl, a thrwy ffydd fywiol gwneuthur ymroad diffuant i ganlyn ei siampl mewn cyflawnder a sancteiddrwydd: ymhyfrydu yn ei air a'i ordinhadau, gan bwysu ar ei hollalluog nerth. Y mae gweithredoedd y saint yn eu canlyn; nid ydyw eu gweithredoedd yn myned o'u blaen, ond yn eu canlyn; i ddangos mai eu personau sydd yn cymeradwyo eu gweithredoedd, ac nid eu gweithredoedd eu personau; a'r ddau yn cael eu cymeradwyo trwy Grist. Hefyd, i ddangos fod Duw yn gwobrwyo gwaith ei ras yn ei bobl. Dat. xiv. 13. Mat. x. 42; a xxv. 40. Marc ix. 41. Heb. vi. 10.

CANLLAW-IAU (can-llaw), mur-ganllaw cynghorwr neu amddiffynwr mewn llŷs; gwaith o goed neu faen, a wneid o amgylch penau tai gwastad-nen yr Iuddewon, a'r gwledydd cy-

mydogaethol iddynt, i rwystro i neb syrthio oddiar nenau y tai, neu i ymladd a'r gelyniow oddi arnynt. Deut. xxii. 8. Jer. v. 10.

CANMOL—ADWY (can-mawl), moli, clodfori; teilwng o ganmoliaeth.—1. Moliannu a rhyfeddu mawr ac anfeidrol ddaioni Duw. Salm cxxxviii.—2. Dadgan rhinweddau a chymhwysderau dynion; (Gen. xii. 15. Diar. xii. 8.) neu eilunod mudiion a ffigiol. Barn. xvi. 24.—"Yr Arglwydd canmoladwy." 2 Sam. xxii. 4.—"Mawr yw yr Arglwydd, a chanmoladwy." 1 Cron. xvi. 25. Ni chanmolir yr Arglwydd byth gan neb, nes y gwelont ef yn ganmoladwy, ac yn deilwng o ganmoliaeth, o ran ei hawddgarweth anfeidrol ynddo ei hun, a'i ddaioni annhraethol i ni.

Canmol dda, taw ddrwg. Ddar.

CANOL—YDD (cant-ol), cymherfedd, perfeddbwyt.—1. Y pwynt cyfartal rhwng dau barth mewn amser; y cyfrwng, cyn agosed i'r naill a'r llall. Num. xxxv. 5. Eze. xlvi. 15.—2. I mewn i ryw beth, megys canol y môr. Jonab ii. 3.—3. Yn mysg. Hos. xi. 9. Zeph. iii. 5. Luc. ii. 46.—"Canolydd," cyfryngwr. 1 Tim. ii. 5. W. S.

CANT—OEDD, deg o ddegau.—1. Rhifedi terfynol a phenodol. Gen. xi. 10. a xvii. 17.—2. Rhifedi mawr amhenodol. Diar. xvii. 10. Preg. vi. 3.

CANWRIAD (can-wr), swyddog yn rheoli cant o flwyr. Mat. viii. 5. a xxvii. 54.

CANWYLL—AU (can-gwyll), *Llad.* **CANDELLA**; *Saes.* **CANDLE**; goleu; llusern; peth i roddi goleu yn y nos. Luc xv. 8. Trwy draws ddwyn arwydda canwyll, neu llusern, un peth a fyddo mewn rhyw ystyr yn ateb dyben, neu yn cyflawni swydd canwyll; megys y llygad, "canwyll y corff yw y llygad." Mat. vi. 22. Luc xi. 34.—"Goleuni, neu llusern y corff yw y llygad." W. S. Fel y mae canwyll yn ddefnyddiol i weithio neu deithio yn y nos, y mae llygad iach, craff, yr un fath mor ddefnyddiol; ac y mae holl aelodau y corph yn ei olenni yn gallel gwneud eu wasanaeth a'u gorchwylion. Felly hefyd y gelwir athraw goleu a deallus, yr hwn, trwy ei addysg a'i fuchedd, sydd yn goleuo eraill yn ngwybodaeth. y gwirionedd dwyfol, er eu cysur a'u hiechydwrriaeth Dywedir am Ioan Fedyddiwr, "Efe oedd ganwyll yn llosgi ac yn goleuo;" sef yn athraw hynod o ddefnyddiol. Ioan v. 35.

Gelwir ysbyrd dyn "yn ganwyll (neu lamp) yr Arglwydd, yn chwilio holl gelloedd y bol." Diar. xx. 27. Sef ysbyrd dyn wedi ei oleuo, yn cyflawni ei swydd yn ddeallus yn ddiudedd, ac yn barnu yn gywir am bob peth, yn enwedig am dano ei hun, yn ol tystiolaeth gywir y gair. Heb. iv. 12, 13. 1 Ioan iii. 19, 20, 21.

"Pa sawl gwaith y diffydd canwyll yr annuwiolion?" Job. xxi. 17. Canwyll, yn y fan yma, a arwydda llyyddiant, hawddfyd, esmwythder, cysuron, &c. Diffydd canwyll llyyddiant yr annuwiol gan farnedigaethau

*Gwel Kalmiski *Faticina Obsecrationibus Illustrata*, p. 342.

disymwth a dychrynlyd. Diar. xiii. 9. a xx. 20. a xxiv. 20. Mat. xxv. 8.

Yn nghanol nos o brofedigaethau, ofnau, a pheryglon, goleuodd Duw ganwyll neu [-] lamp Dafydd, ac a lewyrchodd ci dywyllwch, trwy wellhau ei amgylchiadan, symud ei ofnau, a dyddanu ei ysbryd. Salm xviii. 28.

O herwydd eu hanwylddeb a'u diogelwch, geilw Duw ei bobl, "canwyll ei lygad." Deut. xxxii. 10. Salm xvii. 8. Zech. ii. 8. Y maent hwy yn dyner, ac yn hawdd eu dolurio, fel llygad; ond y maent wedi eu diogelu yn rhyfedd, fel y llygad. Edr. LLYGAD.

Gosau canwyll pwyll 1 adyn. *Llywarch.*

CANWYLLBREN (can-gwyll-pren), canwylllydd; offeryn i ddal canwyll. Exod. xxv. 31. Yr oedd y canwyllbren oedd yn perthyn i'r babell, a'i bwysau yn dalent o aur pur, yn sefyll yn y lle sanctaidd, ar gyfer bwrdd y bara gosod, ar yr ystlys ddehau, i oleuo y cysegr. Gosododd Solomon ddeg o'r cyfryw yn y deml; pump o'r tu dehau, a phump o'r tu aswy, o flaen y gafell. 1 Bren. vii. 49. Yr oedd y canwyllbren hwn wedi ei wneuthur o un dryll cyfan o aur coeth, o un cyfanwaith morthwyl, ac iddo baladr & chwech o geinciau yn myned allan o'i ystlysau, tair o un ystlys, a thair o ystlys arall gyferbyn a'u gilydd. Yr oedd tair padell o waith almonau, a chnapp a blodeuyn ar bob cainc. Yr oedd hefyd gnapp dan bob dwy gainc ar y paladr; ac yr oedd ar y canwyllbren bedair padell o waith almonau. Yr oedd hefyd yn perthyn iddo efeiliau a chafnau o aur coeth.

Yr oedd pedwar peth yn cael eu cysgodi yn y canwyllbren hwn; sef yr eglwys mewn undeb & Christ ac yn derbyn goleuni oddi wrtho, yr hwn yw ffynon pob cyfraniad i'r eglwys (2 Sam. xxii. 29.)—y weinidogaeth yn yr eglwys—y gair—a'r Ysbryd Glân. Zech. iv. 2. Dat. ii. 1. Eph. iii. 20. a v. 8.

I. Yr oedd y canwyllbren aur yn gysgod o'r eglwys. Y mae yr Arglwydd yn ddeonglydd i ni ar y mater yma yn Dat. i. 20.

1. Yr oedd y canwyllbren yn derbyn ac yn cyfrannu goleuni; felly yr eglwys. Dyben a defnydd yr eglwys wedi derbyn goleuni ydyw rhoddi i eraill, a dal y gwirionedd fel y mae canwyllbren yn dal y goleuni. Phil. ii. 15. 1 Tim. iii. 15. Canwyllbren yw, nid haul.

2. Fel yr oedd y canwyllbren o aur (fel aur y mae yn dra gwerthfawr, Galar. iv. 2. Job xxviii. 15. Diar. iii. 14. 1 Petr. i. 7. a iii. 3, 4. 2 Petr. i. 4.) felly y mae yr eglwys o saint; am hyny y mae yr eglwys yn cael eu galw canwyllbrenau aur; nid pres, na phlwm, nac ychwaith peth wedi ei oreuro, ond aur—nid dynion halogedig, aflan, anwybodus, rhagrithiol, ond saint pur.

3. Yr oedd amryw geinciau yn y canwyllbren, gan hyny yn wahaniaethol; ond y cwbl yn dyfod allan o'r un paladr, ac wedi eu gwneuthur o'r un dryll aur, ac am hyny yn

un; felly y mae yr eglwys yn amryw gangenau; eto y mae yr holl eglwys yn tarddu o, ac yn dibynnu ar, yr un Crist, ac yn un ynddo ef, un dryll wedi ei weithio yn baladr ac yn gangenau; un Pen sydd iddynt, ac y maent oll yn derbyn o'i gyflawnder; ac yn cael eu harwain a'u llywodraethu wrth yr un rheol, sef y gair, a chan yr un Ysbryd.

4. Yr oedd purdeb, parhad ei goleuni yn llewyrchus, ynghyd & i dysgyblaeth fanwl, yn cael ei arwyddo trwy efeiliau a chafnau y canwyllbren. Yr oedd yr efeiliau yn tynu ymaith yr hyn oedd yn attal llewyrchiad y lamp, yn arwydd bod llygredigaethau, ac aelodau llygredig, i gael eu tori ymaith o'r eglwys, fel y llewyrcho eu goleuni ger bron dynion. Mat. v. 15, 16. ac y byddo teml Duw yn cael ei chadw yn ddilwgr. 1 Cor. iii. 17, &c. Iago i. 23.

5. Yr oedd addurniadau y canwyllbren sef, yr almonau, y blodau, a'r cnapiau, yn arwyddo, y doniau & pha rai y mae yr eglwys wedi ei harddu, i ddal allan ei goleuni gyda mwy o weddeidd-dra a phrydferthwch.

6. Yr oedd yr offeiriad i ofalu am olew pur yr olew-wydden, i roddi yn y lampau, i beri iddynt losgi yn wastad. Yr oedd Aaron i drefnu y canwyllbren ag olew o hwyr hyd foren, bob amser, ger bron yr Arglwydd; felly y mae yr Arch-offeiriad mawr, Iesu Grist, yn cyfrannu o'i Ysbryd i'r eglwys yn feunyddiol; ac o oes i oes. Y mae yn rhodio yn nghanol y saith ganwyllbren aur, i'r dyben i'w trefnu a'u goleuo. Exod. xxvii. 20. Lef. xxiv. 2. Dat. ii. 1. 1 Ioan ii. 27. Eph. iv. 8—12. Zech. iv. 1—3.—Yr oedd y morwynion ffol heb yr olew hwn, er eu holl broffes; ond ni thal dim trwsio y lamp heb yr olew; ni wna yr efeiliau heb yr olew byth a tŷ yn oleu. Rhaid cael yr Ysbryd Glân i oleuo yr eglwys a'i sancteiddio, ac i farwau ei llygredigaethau. Rhuf. viii. 13.

II. Yr oedd y canwyllbren hefyd yn y babell yn gysgod o'r weinidogaeth yn yr eglwys. Dat. i. 20. Y saith seren yn dysgleirio ar ben y canwyllbren, angelion y saith eglwys ydynt. Canys fel y mae y canwyllbren yn cynnal y lamp a'r goleuni, felly y mae yr eglwys yn cynnal y weinidogaeth: ac megys y mae y lamp yn tywynu yn y canwyllbren, felly y mae y weinidogaeth yn yr eglwys. Eglwys heb weinidogaeth sydd megys canwyllbren heb olou. Ni rydd canwyll mewn canwyllbren ddim goleuni heb dan arni; felly ni rydd gweinidog mewn eglwys ddim goleuni yn ei fywyd na'i athrawiaeth, ond fel y byddo dan driniaeth goruchwyliaeth tailld yr Ysbryd Glân. O mor aml y gwelir y rhai a elwir yn ganwyllau yn y canwyllbren, heb erioed eu taniao gan Ysbryd Duw! Yr oedd Ioan yn ganwyll yn llosgi ac yn goleno. Ioan v. 35.

III. Yr oedd y canwyllbren aur hefyd yn gysgod o oleuni y gair, o'r hwn y mae y weie

idogaeth yn dysgleirio; ac y mae yr ysgrhythyr yn cael ei chyffelybu i lamp neu ganwyll, Salm cxix, 105.—i ganwyll yn llewyrchu mewn lle tywyll, 2 Petr i. 10.—i aur, ac aur pur, Salm xix. 10. yr hyn sydd yn gwnenthur y cyfeiriad eto yn fwy cyflawn; canwyllbren aur ydoedd hwn; felly aur yw y gair, ie, gwerthfawrocach nag aur.

IV. *Yr oedd y canwyllbren aur yn gysgod o'r Ysbryd Glan hefyd*: y mae y testyn hwn yn eglur ar y mater; "Ac yr oedd saith o lampau tân yn llosgi* ger bron yr orsed dfainc, y rhai yw saith Ysbryd Duw." Dat. iv. 5. Y mae yn ymddangos yn eglur mai yr Ysbryd Glan, y Trydydd Person yn y Drindod, a feddylir yma, wrth fod Ioan yn gweddio am ras a thangnefedd oddiwrth y saith Ysbryd. Dat. i. 4. Y mae yr Ysbryd Glan yn cael ei osod allan yn yr ymadrodd hwn, "saith Ysbryd Duw," mewn cyferbyniad i'r saith ganwyllbren yn ngeuedigaeth Ioan, Dat. i. 12, 13. ac mewn cyferbyniad i'r saith lamp, y rhai oedd ar ben pob canwyllbren yn y deml; ac hefyd i arwyddo amrywiaeth a pherffeithrwydd ei ddoniau a'i radau, a'i weithrediadau yn ei eglwys, ac yn nghalonau ei bobl; oblegid y nifer saith, yn yr ysgrhythyrau, a arwydda perffeithrwydd.

CAP-IAU (cap), penguwch, penwiag, cwff, cwcwll. Capan côr, capan canonaidd.— "Gwna iddynt hefyd gapiau." Exod. xxviii. 40. a xx. 9. a xxxix. 28. Ezeq. xliv. 18. Lef. viii. 13. Yn ol barn yr Iuddeuon, yr un peth oedd y capiau a'r meitr, a'u bod wedi eu gwneyd o ddarn o liain, 16 o latheni o hŷd, yn gorchuddio ponau yr offeiriad fel helm: Yr oedd capiau yr offeiriad yn gryniou; a meitr yr arch-offeiriad, meddant, yn fain yn y pen uchaf. Edr. MERR. Yr oeddent yn gosod allan eu purdeb a'u hawdurdod yn eu swydd—yr oeddent yn goronog.

CAPAN-AU (cap), capan côr; capan drws, gwarddrws. Yr oedd gwaed oen y pasc i gael ei daenellu ar gapan drws yr Israeliaid, i arwyddo y dylai gwaed Crist, yr hwn oedd oen y pasc yn ei gysgodi, fod yn barchus genym, ac na ddylai gael ei sathru dan draed, a'i farnu yn aflan; Heb. x. 29.—ac i ddangos hefyd y dylai ein ffydd ynddo, a'n cyffes o hono, fod yn amlwg ac yn gyhoedd. fel unig foddion ein diogelwch, ac unig wrthddrych ein ffydd, ein gobaiith, a'n gorfoledd. Edr. PASC.

CAPEL, *Llad. CAPELA*; *Saes. CHAPEL*: tŷ addoliad cyhoeddus. Bethel a elwir capel v brenin, oblegid fod breninoedd Israel yn addoli y llo aur yno. Amos vii. 13.

CAPERNAUM, *Gr. Καπερναουμ* [*maes dyddanoch*] prif ddinas yn Galilea, lle byddai yr Iesu yn fynych yn aros. Yr oedd yn sefyll ar lán môr Galilea, ar gyffiniau Zabulon a Naphtali. Y mae yn awr, yn ol prophwydol-

* Yn *llosgt*, nid yn eiddedd megys y mae yn yr argraffad 752, a 1799.

iaeth ein Hiachawdwr, yn bentref gwaed anrheithiedig, heb ynddo ddim ond ychydig o gabanod gwaelion, a phygotwyr yn byw ynddynt. Mat. xi. 23. Edr. ISSU.

CAPPADOCLIA, talaeth yn Asia yn uno a Pontus, Armenia Galatia. Coffa Ptolomy, *Lib. V. cap. 6.* y trigolion, ac a farna iddynt gael yr enw oddiwrth yr afon, Cappadox. Gelwid hwynt gynt *Leueo Syri*, y Syriaid gwynion. Yr oedd y dalaeth hon wedi ei rhannu yn ddau barth; sef y Mwyaif yn agos i Fôr Pontus, a'r Lleiaf yn agos i Lycaonia. Dygwyd Crisionogaeth yno yn foreu, (Act. ii. 9. 1 Petr. i. 1.) a bu yn flodenog yno hyd a. d. 900. Mae yn bresennol dan lywodraeth y Twrc; ond mae Crisionogaeth heb lwyrr ddarfod yno. Priod-orion o'r wlad hon oedd Strabo, Gregory Thaumaturgus, Basil, a Gregory Nazienzen.

CAPTEN. Edr. CADDEN.

CAPHTOR-IM, *Heb. כַּפְּתוֹרִים* [*afalau*]. Y mae Calmet ac eraill yn cytuno (er fod rhai yn gwrthwynebu) mai Crete, ynys yn Môr y Canoldir, ydyw Caphtor yr Hebraeid. Gen. x. 14. Amos ix. 7. Edr. PHILISTIAID.— "Gweddill ynys Caphtor." Jer. xlvii. 4. Dywedir fod y Caphtoriaid, yn gystal a'r Philistiaid, hiliogaeth Mizraim, tad yr Aiphtiaid. Gen. x. 14.* Pa un a sefydlodd y Caphtoriaid yn gyntaf yn Cappadocia, fel y barnodd rhai o'r hynafiaid, neu yn ynys Crete, fel y barnodd eraill; neu, ynte, a ddarfu iddynt fudo yn uniongyrchol o ryw barthau o'r Aipht, o herwydd eu cyfyngu am le—yr hyn, wrth ystyried y lle y mudasant iddo, sydd yn ymddangos yn fwy tobygol: dilys yw, iddynt yru allan yr Afsiad o'r rhan hono o Palestina sydd yn gyfagos i Gaza, a sefydlu eu hunain yno. Deut. ii. 23. O herwydd hyn y galwyd y wlad, Gwlad (nid *ynys*) Caphtor. Wrth weddill ynys (yn hytrach *gwlad*) Caphtor, deallir y gweddill yn aros yn y wlad hono, o lawer a breswyllent gynt yno. Gwel Blayney.

CAR, neu GER, gorair, yn agos—car llaw, car bron, yn agos, o flaen, yn ngwyddfod. "Rhaid i ni oll ymddangos gar bron brawdle Crist." 2 Cor. v. 10.—*εμπρωθεν*, o flaen, yn ngwydd yr orsedd, a'r hwn fydd yn eistedd arni.

CAR, CEI: (cy-ar), *Saes. CAR*: cerbyd, mên; clwyd; cludair: car-llusg; car-trol; car-hidlo; car-dirwyn; car-pysgota; car yr ên.—"Tarewaist fy holl elynion ar gar yr ên." Salm. iii. 7. Sef yn ddiarbed, yn niweidiol, ac yn waradwyddus. Esa. xxii. 7.

CAR, CERAINT (ca-ar), perthynas; un o'r un gwaed, neu deulu, neu genedl; cyfaill. Num. xxvii. 11. Ioan xviii. 26. Câr clyd, perthynas o'r nawfed Ach. "Y mae dy geraint (oi φίλος) i'th anerch. Anerch y Ceraint wrth y henwe." 3 Ioan 15. W. S.

CARAI-EIAU, math o rwymyn, o groen, gwêad, neu blethiad; carai eagrîd. Gen. xiv. 23. Marc i. 7. Luc iii. 16. Ioan i. 27.

CARAWG (car), baedd-gwylt; afon, nant.—“Ydd aeth allan ev a ei ddiscipulon dros garoc Cedron.” Ioan xviii. 1. W. S.

CARAWL-OLAU (câr-awl), cân, cân cariad: Carawl plygain, sef boreuol gân.—“E gylwei gyncanedd a charolac.” Luc xv. 25. W. S.

CARBUNCL, *Llad*. **CARBUNCULUS**; maen gwerthfawr, o liw coch tanbaidd, y goreu o honant a geir yn ynys Ceylon. Hwn oedd y maen cyntaf yn yr ail res o feini gwerthfawr yn nwyfroneg yr archoffeiriad. Exod. xxviii. 18. Diar. xxxi. 10. Esa. liv. 11.

CARCHAR-AU-U (carch), géol. 1. Lle i gyfngu ar, ac i gosbi cyrff dynion. Gen. xxxix. 20.—2. Cyflwr isel, gwael, a chys-tuddiol. Preg. iv. 14.—3. Y caethiwed y mae dynion ynddo wrth naturiaeth, gan Satan, a'u chwantau eu hunain. Esa. xlii. 7.—4. Y bedd, o'r hwn nis gellir symnd ymaith. Esa. liii. 8.—5. Rhwymau tynion o attaliaeth, a rydd Duw ar Satan a'i offerynau. Dat. xx. 7.—“Ac a'i rhoddasant yn y carchardy yn ehy Jonathani yr ysgrifenydd.” Jer. xxxvii. 15. Yr oedd, ac y mae cto, yn arferedig yn y gwledydd dwyreiniol, i wneyd tai gwyr mawrion yn garcharau (Gen. xxxix. 20.); i.e. yr oedd carchar yn y palas breninol ei hun. Jer. xxxii. 2. Nid tai cyffredin, medd Syr John Chardin, wedi eu hadeiladu i'r dyben hwnw, yw y carcharau dwyreiniol; ond rhan o'r tŷ y preswylia y barnwyr ynddo. Llywydd, neu uchel-faer tref, neu cadben gwyliaedwriaeth, a garcharant y cyfryw a gyhuddir yn eu tai eu hunain; neillidant rar o hono i'r dyben hwnw pan osodir hwynt yn y swyddau hyny; ac a ddewisant yn geidwad y carchar, y dyn mwyaf addas yn eu teuluoedd. Tebygol, gwneyd tŷ Jonathani yn garchar, yn ganlynol i ei wneyd yn ysgrifenydd i'r brenin. Gwel *Harmer's Observ. Ch. VII. Obs. 37.*—Tebygol, mai mewn cyfeiriad at y bedd y galwodd Dafydd yr ogof hono yr oedd efo ynddi, yn garchar; yn yr hon yr oedd megys pe buasai wedi ei gladdu yn fyw. Salm. cxlii. 7.—Paul oedd *garcharor Iesu Grist*, sef mewn rhwymau o achos Crist a'i efigyl. Eph. iii. 1.—*Carcharorion gobeithiol*, sef yr Iddewon yn Babilon; a phechaduriaid sydd felly yn ysbrydol tra maent yn y bywyd hwn. Zech. ix. 12.—*Yr ysbrydion yn ngharchar*, sef trigolion yr hen fyd, y rhai a anuffuddasant i Noah, pregethwr cyflawnder, a'i bregeth; ac am eu hanuffudd-dod a'u drygioni, boddwyd eu cyrff yn eigion y dylif, ac y mae eu hysbrydoedd yn ngharchar uffern, erbyn dydd y farn. 1 Petr. iii. 19. Luc xvi. 23. Yr un ysbryd a fywhaodd Grist, ac a'i cyfododd o feirw, oedd gynt yn Noah yn pregethu i'r hen fyd, trigolion pa un a anuffuddasant, ac ydynt yn ngharchar dan ddogofaint Duw.

CARCHEMIS, כרכמיש [*dwyn ymaith oen*] dinas ar yr afon Euphrates, yn perthyn i

Assyria. Cymerwyd hi gan Necho, brenin yr Aipht, a rhoddodd warchawdln ynddi, y rhai a ddyfethwyd gan Nebuchodonosor, brenin Babilon. 2 Cron. xxxv. 29. 2 Bren. xxiii. 20.

CARDOTA-YN (car-dawd), erfyn elusen, neu rodd; un tlawd. Marc x. 46. Edr. **BARTIMEUS**, **LAZARUS**.

CAREDIGRWYDD (caredig), hynawsedd, tynerwch, tiriondeb. Gen. xv. 13. Ruth ii. 20. Arwydda drugaredd, ymgeledd, tosturi. Salm. xxxi. 21.

CAREDD (câr), tra chariad; chwant anghymedrol, bai, pechod.—“A chaffael o honaw amddiffyn ei hun am y caredd.” Act. xxv. 16, 18. W. S.

CAREG, **CERYG** (câr), carreg nadd, carreg clo, carreg lefain.—1. Maen, neu ddarn o graig. Gen. xxviii. 18.—2. Peth o natur anmhlygedig. Esec. xxxvi. 26.—3. Unrhyw beth niweidiol. Salm. xci. 12.—4. Crist, ei deyrnas, a'i eglwys. Dan. ii. 45. Mat. xxi. 44. “Y gareg a dorwyd allan o'r mynydd, yr hon ni thorwyd â llaw, yn myned yn fynydd mawr.” Dan. ii. 34, 45.—Y mae **JEHOFAH** yn fynych yn yr ysgrhythrau yn cael ei alw yn Graig, megys yn Deut. xxiii. 4, 18, 30, 31. 1 Sam. ii. 2. 2 Sam. xxiii. 3, &c. Crist a clwir yn Graig. Exod. xvii. 6. Num. xx. 8. Deut. viii. 15. Salm. xix. 14. 1 Cor. x. 4. &c.—Y mae Crist, hefyd, yn fynych yn cael ei alw yn Faen, neu Gareg, yn yr ysgrhythrau, i arwddo ei fod yn Dduw, a'i natur yn anghyfuwidiol, a chadarn. Nid o waith dwylaw, i ddangos ei fod, ac yn gweithredu ynddo ac o hono ei hun; ac yn rhoi bod a gweithrediad i bob peth arall. Ac yn mberthynas i'w natur ddynol, nid oedd yno ddim gwaith dwylaw, hyny yw, dim gweithrediad dynol, a chyffredinol natur, yn ei genedliad yn mru y wryf; “yr Yspryd Glân a ddaw arnat ti, a nerth y Goruchaf a' th gysgoda di.” Luc. i. 35. Felly yr oedd yr hwn a ddodwyd yn y preseb yn blentyn bychan, ar yr un pryd yn Dduw mawr; y Bachgen a roddwyd i ni mewn amser, yn Fab Duw er tragywyddoldeb: yr hwn a welwyd yn faban gwael, yn cael ei gynnal ar liniau Mair, oedd ar yr un pryd yn Dduw cadarn, ac yn cynnal pob peth trwy air ei nerth; yr hwn oedd yn ymddagos yn gareg mor fechan ag y gorfu arno ffoi rhag llid Herod, ydoedd Brenin y brenin-oedd, ac Arglwydd yr arglwyddi, yr hwn y mae ganddo bob awdurdod yn y nefoedd ac ar y ddaear; yr hwn a ysigodd ben y diafol, ac a ddryllia, cyn bo hir, ei holl waith, a'i ddelw oddiar y greadigaeth. Dyma y seren y prophwydwyd am dani a ddeuai allan o Jacob, ac a ddrylliai gonglau Moab.—At y gareg, yn y lle hwn, y mae Crist ei hun yn cyferio, pan y mae yn sôn am y maen a wrthododd yr adeiladwyr yn myned yn ben y gongl.—Bechan a gwael, yn ol barn dynol, oedd yr olwg ar deyrnas, ac eglwys Crist yn y byd, yn ei dechrenad; ond o'r diwedd, a yn fynydd mawr, ac a leinw yr

holl ddaear. Esa. xi. 9; a ii. 2. Gwelir holl elynion teyrnas y gareg wedi eu drylho, a'u malurio fel llestr pridd; a'r gareg fechan, sef eglwys Crist, priodas-ferch yr Oen, gwedi ei derchafu allan o gyrhaedd llid a gwaradwydd. yn dragywydd Dan. ii. 34, 35. 45.

Dywedir yn Job xli. 24. am y Lefiathan. "fod ei galon ef yn galed fel careg," hyny yw, y mae efe yn nerthol anghyffredin, ac eondra a glewder anorchfygol ynddo.—Calon Nabal oedd yn marw o'i fewn, ac yn myned fel careg, pan y dywedodd ei wraig iddo am y perygl yr oedd wedi tafu ei hun iddo, trwy ei sarugrwydd.—Yr oedd ei galon wedi myned yn ansyfiadwy fel careg, yr oedd wedi crebychu, neu ei dirdynu gan y braw; a'r crebychiad dirdynawl hwn a fu achos ei farwolaeth. 1 Sam. xxv. 37.

"Tynu ymaith y galon gareg," &c. a arwydda tyuu ymaith y tueddfryd ystyfnig aamhlygedig ac anhywaith, sydd yn y galon, yn rhwystro iddi dderbyn argraffiadau caredigol oddiwrth y gair, a'r moddion cyffredinol, trwy y rhai mae yr Ysbryd Glân yn gweithredn ar ddyinion. Y mae yma dynu a rhoi; tynu y galon gareg, a rhoi calon dyner o gig yn ei lle. Nid yw yr Arglwydd yn unig yn tynu y caledrwydd a'r anhyweithdra o galon pechadur, ond yn planu neu yn doddi ynddo egwyddor newydd, gan ei wneuthur yn ewyllysgar yn nydd ei nerth: nid yn unig tynu yr awch sydd mewn dynion am wneuthur drwg y mae yr Ysbryd Glân, ond eu gwneuthur yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd da. Jer. xxiv. 7; a xxxii. 39. Ezec. xi. 18; a xxxvi. 26. Salm cx. 3. Tit. ii. 14.

"Fel un yn rhwymo careg mewn tafl; felly y gwna y neb a anrhydeddo ffol." Diar. xxvi. 8. Pan fyddo careg wedi rhwymo mewn tafl, y mae y taflieddyd yn rhwystro yn ei amcan ei hun o'i thafu, a'i lasur yn myned yn ofer; felly y mae y neb a anrhydeddo ffol. Ond gallir troi y geiriau ffordd arall: *Fel un yn gosod maen gwerthfawr mewn carnedd geryg*, lle y cuddir ac y collir ef; ac megys nad yw y gareg fechan yma yn cynnyddu dim ar y garnedd, ac nad yw gymaint ag i'w chanfod yno; felly nid yw y ffol yn anrhydeddusach wrth bentyrn anrhydedd arno.

"Bydded i chwli geryg cyfiawn:" hyny yw, bydded i chwli bwyasau cyfiawn a didwyll. Lef. xix. 36. Yn Deut. xxv. 13. "Na fydded genyt yn dy god amryw bwys, mawr a bychan:" *Heb. careg a chareg.* "Careg uniawn sydd foddllawn ganddo ef:" *Heb. careg berffaith.*—Diar. xi. 1. Gwel hefyd Diar. xvi. 11; a xx. 10. Cafod ruthrol o genlysg a elwir yn geryg yn cael eu bwrw o'r nosoedd. Jos. x. 11.

"Careg wen ac enw newydd."—Yr oedd yn arfer yn mhlith rhai o'r Groegiaid o roi careg wen wrth ryddhau un ag a fyddai wedi ei gyhuddo o ryw fai; ond os ei euog-farau a gai y cyhuddol, rhoddid iddo gareg ddu; ond nis gellir cael allan trwy un o'r hen arferion y byddid yn ysgrifonau yr enw newydd arni. Y

mae amryw o'r dysgedigion o'r farn fod yr enw newydd yn cyfeirio at arferiad tywysgion, y rhai a roddent enw newydd i'r cyfryw ag a ryngai bodd iddynt dderchafu i ryw urddas ac anrhydedd tra mawr; o'r hyn y mae genym amryw siamplau yn yr Hen Destament; yn neillduol y lleoedd canlynol: (Gen. xli. 45.) lle y mae Pharaoh yn nowid enw Joseph, ac yn rhoddi iddo enw newydd Saphnaath-Paanea. Dafydd ya newid enw Solomon, ac yn rhoddi iddo enw newydd Jedidia. 2 Sam. xii. 25. Daniel hefyd yn cael newid ei enw yn Babilon, ac yn cael enw newydd Beltesassar. Dan. i. 7. Dr. Good-man, Hammond, Vitringa, Grotius, ynghyd ag amryw eraill, a dybiant fod hyn yn cyfeirio at yr arwydd-nod, neu y cofdrylli a roddid i orchfygwyr buddngoliaethus, yu y chwarenyddiaeth yn mhlith y Groegiad gan adrodd eu henwau, ac arwyddo y gwobr a fyddai iddynt am ei gorchestwaith. Dat. ii. 17. Gwel ychwaneg am hyn dan y gair BARN.

CARFAN (carf), cynnalwyd, trawst, paladr; cledren; rhes; carfan gwely, sef orclwyn gwely carfan gwehydd; "carfan o wair." 1 Sam. xvii. 7.—"Yno yr eisteddesont yn y garvane, o vesur cantoedd, a deg a deugciniau." Marc vi. 40. W. S.

CARIAD (car), serch, hoffder, anwydeb: y tueddnewyd, neu y twymyn-serch hwn sydd yn ennyn yn meddwl dyn wrth sylwi ar ryw beth mewn un arall yn ei foddhau. 2 Sam. i. 26; a xiii. 5. Felly yr ydym yn caru Duw pan fyddom yn ymhyfydu yn ei berffeithrwydd. 1 Ioan iv. 19, 20, 21. Ac yr ydym yn caru dynion oblegid rhyw odidogrwydd yr ydym yn meddwl ein bod yn ei ganfod ynddynt.

"Duw cariad yw." 1 Ioan iv. 8, 16. Sef daioni a hawddgarwch perffaith; ac nid yw yn casâu dim ond yr hyn y dylai perffaith gariad dwyfol ei gasâu. Y mae yn anfeidrol ddedwydd ei hun ac yn llawenyachu yn nedwyddwch ei greaduriaid; ac nid yw yn casâu dim ond yr hyn sydd, yn groes i'w santeiddrwydd ef, ac i'w dedwyddwch hwythau. Mae ei gariad yn gweithredu tu ag ei greaduriaid o'r daioni perffaith sydd ynddo ei hun.

Gwrthddrych penaf cariad Duw yw ef ei hun: yn flaenaf ac yn benaf y mae yn caru ei hun; am hyny, efe ei hun, sef ei ogoniant, yw y gwrthddrych penaf yn ei olwg yn ei holl weithredoedd. Diar. xvi. 4. Rhuf. xi. 36. Dat. iv. 11. Eph. i. 6. Y mae ei ddedwyddwch yn deillio oddiwrth arsynied ei hun, ei natur, ei berffeithrwydd, ac yn y boddlonrwydd, y cariad a'r hyfrydwch, y mae yn ei gael ynddo ei hun. Nid oes angen, ac nis dichon iddo gael dim allan o hono ei hun. i ychwanegu at ei ddedwyddwch hanfodol.

Y mae y Personau Dwyfol yn cyd-garu eu gilydd: y mae y Tad yn caru y Mab a'r Ysbryd Glân; a'r Mab yn caru y Tad a'r Ysbryd Glân; ac y mae yr Ysbryd Glân yn caru y Tad a'r Mab. Dywedir yn aml fod y Tad yn caru y

Mab. Ioan iii. 35; a v. 20. Geilw ef ei *An-uyf Fab.* Matt. iii. 17; a xvii. 5. Col. i. 13. Edr. *ANWYL.* Yr oedd ei hyfydwch ynddo er tragywyddoldeb: "gan ei fod yn ddysgieirdeb ei ogoniant, ac yn wir lun ei berson:" (Heb. i. 8.) o'r un hanfod, ac yn meddiannu yr un perffeithiau a'r Tad. Diar. viii. 30. 31. Ioan xvii. 24. Col. ii. 9. Ie, carodd ef fel ei was, fel Cyfryngwr, yn ei gyflwr o ddar styngiad ac ufudd dod, a than ei holl ddyoddefadau; pan yr oedd yn dyoddef ei ddigofaint fel Mechniudd, yr oedd yn wrthdrrych ei gariad f. l. ei Fab. Esa. xlii. 1. Mat. iii. 17. Ioan x. 17. Ac yn awr y mae ar ei ddehenlaw, mae yn edrych arno gyda hyfydwch, ac yn gwbl foddlaw'n i'w aberth, ei iawn, a'i gyflawnder.—Y mae y Tad yn caru yr Ysbryd Glân, am ei fod yn deillio oddi wrtho, ac yn meddiannu yr un hanfod a pherffeithiau. Job xxxiii. 4. Salm xxx. 6. Ioan xv. 26. 1 Ioan v. 7. Mae y Mab hefyd yn caru y Tad, fel y mae yn unig-anedig iddo, ac yn meddiannu yr un hanfod a pherffeithiau. Carodd ef hefyd fel dyn, ac fel Cyfryngwr, yn berffaith ac yn gyflawn, a'i holl galon, ac a fu ufudd iddo hyd angeu, i brynu ei bobl. Salm xl. 8. Ioan xiv. 31; a x. 18. Phil. ii. 8. Mae y Mab hefyd yn caru yr Ysbryd Glân, fel y mae yn deillio oddi wrtho ef fel y Tad, a gelwir ef Ysbryd y Mab. Gal. iv. 6. Ac y mae Crist yn llefaru am dano yn aml gyda hoffder ac hyfydwch. Esa. xlviii. 16; a lxi. 1. Ioan xiv. 16—26; a xv. 26; a xvi. 7, 13. Mae yr Ysbryd Glân yn caru y Tad a'r Mab, ac yn tywallt cariad Duw yn nghalonau ei bobl: yn chwilio dyfnion bethau (neu *ra fath, ddyfnderau*) Duw, ac yn dadguddio iddynt: yn cymeryd o eiddo yr Iesu, ac yn eu mynegi iddynt; ac felly y mae yn Ddyddanydd iddynt hwy, ac yn ogoneddydd yr Iesu. 1 Cor. ii. 10, 11, 12. Ioan xvi. 14.

Y mae yr holl greaduriaid a wnaeth Duw yn wrthdrrychau ei foddlonrwydd, fel y maent yn greaduriaid iddo ef. Nid ydyw yn casâu hyd yn nod y cythreuliaid, fel y maent yn greaduriaid iddo ef, ond fel y maent yn ysbrydion gwrthryfelgar yn ei erbyn; y mae yn cynnwys cariad cyffiedm i bob dyn, fel y maent yn hiliogaeth Daw, yn greaduriaid iddo, ac yn waith ei ddwyllaw: y mae yn eu cynnal ac yn eu cadw, ac yn tywallt arnynt fendithion ei ragluniaeth dyner. Act. xvii. 28; a xiv. 17. Mat. iv. 24. Y mae yr angelion sanctaidd yn wrthdrrychau ei gariad; dewisodd hwynt i dragywyddol ddedwyddwch; y maent yn sefyll ger ei fron, yn ei wyddfod, a phob amser yn gweled ei wyneb. 1 Tim. v. 21. Mat. xviii. 10. Ond y mae ganddo gariad neillduol i'r etholedigion yn Nghrist. Eph. i. 3, 4; a ii. 4. Y mae hwn yn gariad neillduol a gwahanredol. Mal. i. 2. Rhuf. ix. 11, 12. Edr. **ETHOLEDIGAETH.**

Ymddangosodd cariad y Tad tuag atynt, 1. Yn cynnwys meddyliau o hedd tuag atynt er tragywyddoldeb, ac yn trefnu ffordd eu hedd-

wch a'u cymmod yn Nghrist. 2 Cor. v. 18, 19. —2. Yn eu hethol yn Nghrist i iechyd-wriaeth. 2 Thea. ii. 13.—3. Yn eu rhoddi i Grist, a'u cadw ynddo. Deut. xxxiii. 3. Judas 1.—4. Yn ei waith yn trysori ynddo iddynt hwy bob bendith ysbrydol. Eph. i. 3. 4.—5. Yn ei waith yn ethol ac yn gosod Crist i fod yn Iachawdwr iddynt, ac yn ei addaw, ei addsu, a'i anfon i'r byd i weithio gwaith yr iechyd-wriaeth. Ioan iii. 16. Tit. iii. 4, 5. 1 Ioan iv. 9, 10.—6. Yn madden eu pechodau trwy waed Crist. Esa. xxxviii. 17. Eph. i. 7.—7. Yn eu mabwysiadu i fod yn blant iddo. 1 Ioan iii. 1.—8. Yn eu had-genedlu. Jer. xxxi. 3. Eph. ii. 4, 5.—9. Ac yn rhoddi bywyd tragywyddol iddynt.—Rhuf. vi. 23.

Ymddangosodd cariad **MAB DUW** tuag atynt, 1. Yn dyweddio personau yr etholedigion, y rhai yr oedd eihyfydwch gyda hwynt cyn dechreu y byd. Diar. viii. 31. Ho. ii. 19. —2. Yn mechnio drostynt er daioni, a chymeryd eu hachos a'u mater arno i'w wneuthur yn dda, gyd a'r hyfydwch a'r llawenydd mwyaf. Salm xl. 6—8. Heb. vii. 22. —3. Yn cymeryd eu natur arno yn nghyflawnder yr amser, i'w prynu, i weithredu cyflawnder iddynt, a chymmod drostynt. Rhuf. viii. 3, 4. Gal. iv. 4, 5. Heb. ii. 14, 17.—4. Yn rhoddi ei hun yn aberth, ac yn doddi ei einios yn bridwerth drostynt, ac yn tywallt ei waed er eu glanhad a maddeuant pechodau. Eph. v. 2, 20. Tit. ii. 14. 1 Ioan iii. 16. Dat. i. 5.

Cariad yr **YSBRYD**, y dywedir am dano yn Rhuf. xv. 30. a ymddengys, 1. Yn ei waith yn dyfod i galonau yr etholedigion, i'w hargyhoeddi o bechod, ac o gyflawnder, a'u cysuro. —2. Yn amlgu iddynt ras a bendithion y cyfammod tragywyddol.—3. Yn egluro ac yn cymhwyso yr addewidion iddynt.—4. Yn tywallt cariad Duw yn eu calonau.—5. Yn plannu pob gras ynddynt, ac yn eu nerthu i weithredu ar bob achlysur, ac yn mhob dyledswydd, yn enwedig mewn gweddi.—6. Yn cyd-dystiolaethu a'u hysbryd hwy eu bod yn blant i Ddau, yn ernes o'u hetifeddiaeth, ac yn eu salio hyd ddydd prynedigaeth. Ioan xvi. 7, 8. Rhuf. viii. 15—27. Eph. i. 13, 14. Edr. **TAD, MAB, YSBRYD.**

Y mae rhai yn gwahaniaethu, ac yn sôn am gariad o ewyllys da, trwy ba un y mae Duw yn dymuned ac yn ewyllysio yn dda iddynt; yna mae yn dyfod cariad o haefioni, a chymwynasgarwch, trwy ba un y mae yn gweithredu da ynddynt a thuag atynt; ac yna, gwedi hynny, cariad o hyfydwch a boddlonrwydd ynddynt. Ond, a ydyw y golygiadau hyn ddim yn tueddu i ddangos Duw fel un cyfnewidiol fel ninnau? Nid yw cariad Duw nac yn cynnyddu, nac yn lleihau: ond yr un ydyw er tragywyddoldeb, yn ddigynnydd, ac yn ddileihad, cyn a chwedi y cwymp; cyn a chwedi eu troedigaeth, &c.

Mae troedigaeth yn gwnenthur cyfnewidiad ynddynt hwy, ond nid yn Nuw, nac yn ei gariad tu ag atynt. Y mae Duw yn cyfnewid ei oruchwyliaethau tuag atynt, ond nid ei gariad. Y mae dadguddiedigaethau ei gariad iddynt yn amrywiol, ac yn wahanol, yn fwy ac yn llai i amrywiol bersonau, ac i'r un personau ar amrywiol amserau; eto, nid felly y mae cariad yn nghalon Duw; y mae yr un, ac yn ddigymfnewid.

1. Y mae achos cynhyrfiol cariad, mewn neb rhyw greadur, yn y gwrthdrys; ond y mae achos cynhyrfiol cariad Duw ynddo ei hun, ac nid yn y gwrthdrys: *Ei ddaioni hanfodol ei hun yw yr achos*. Nid oedd dim yn y gwrthdrys; ond, yn y gwrthwyneb, yr oedd ynddynt bob gwrthuni ac anhawddgarwch. Gelynyon oeddent—a beth sydd mewn gelynyon yn haeddu ac yn denu cariad! Rhuf. v. 8, 9, 10. Hos. xiv. 4. Dent vii. 7. Carodd Crist yr eglwys, nid am ddim hawddgarwch oedd ynddi, ond yn wyneb ei hanhawddgarwch, a'i hanharddwch i gyd, ac a'i rheddes ei hun drosti, "fel y sancteiddiaid efe hi, a'i glanhau â'r olchfa ddwfr trwy y gair." Eph. v. 25, 26.—Gan tod achos cynhyrfiol cariad Duw ynddo ei hun, am hyny y mae yn

2. Yn fawr gariad, ya anfeidrol, fel Duw ei hun. Eph. ii. 5. Ioan xv. 13. Eph. iii. 19. 1 Ioan iii. 1. Y mae grym y cariad yn fawr, pan y mae yn caru yn ddisfur wrthdrysau â'r gwrthuni mwyaf ynddynt.

3. Y mae yn dragywyddol ac yn anghyfnawidiol. Y mae yr achos cynhyrfiol yn ddigymfnewid, am hyny mae ei gariad yn ddigymfnewid. Jer. xxxi. 3. Zeph. iii. 17. Rhuf. viii. 35, 39. Cariad Duw tuag at ei bobl yn ei Fab (oblegid yn ei Fab y mae yn eu caru) yw yr achos cynhyrfiol o'i amrywiol oruchwyliaethau tuag atynt yn holl drefu iechydwrtaeth: o gariad y gwnaed y cwbl a'r wnaed, ac a wneir byth. O gariad y rhoddodd ei unig-anedig Fab; Ioan iii. 16.—y bu y Mab hwnw farw dros ei bobl. 1 Ioan iii. 16; a iv. 9. Yn ngrym yr un cariad y mae yn eu galw, ac yn eu bywian. Eph. ii. 5. Y mae, nid yn unig yn trugarhau wrthynt, ond y mae yn trugarhau wrthynt o gariad atynt. Y mae trugaredd yn ehedeg atynt ar adenydd cariad tragywyddol—yn eu hamgeleddu & dwylaw cariad—yn eu cynnorthwyo ag ysgwydd cariad—yn eu cerwyddu & gwialon cariad—yn eu golchi, ac yn eu meddygriaethu o gariad. Cariad sydd yn dyfod & Duw atom ni, ac yn eiddo i ni; ac yn dyfod & ninau at Dduw, ac yn eiddo iddo. Y mae y cariad tragywyddol hwn yn doddi yr holl briodoliaethau dwyfol ar waith tuag at ei bobl; yn trefnu ei holl ragluniaethau yn y modd gorau; ac yn dyfod & holl gyfoeth y nesoedd yn eiddo iddynt. Yr hwn nid arbedodd ei briod Fab—beth arall a all efe arbed, a fyddo er daioni iddynt! Rhuf. viii. 32. Myn cariad dwyfol ei wrthdrysau i gyd wrth ei fodd ei hun, ac ato ei hun dros byth, er maint yw lliid uffern, a hudoliaeth byd a ehawd.

4. Y mae yn gariad neillduol at bersonau ei bobl yn Nghrist yn wahanol oddiwrth bersonau pawb eraill ac oddiwrth, bobpeth sydd ynddynt neu ganddynt; yr hwn a'n carodd ni—*u'm* carodd i. Eph. ii. 4. Gal. ii. 20. Cariad Duw yn ei Fab at bersonau ei bobl sydd yn eu gwahaniaethu oddiwrth eraill, yn eu harddu, ac yn eu cyfoethogi.

Cyffelybir y cariad hwn i win—i angeu a'r bedd—i farwor tanlyd—i fflam angerddol, (Can. i. 2, 4; a viii. 6.)—i gariad tad at ei blentyn, (Salm ciii. 13; a xxvii. 10)—i gariad mam at ei phlentyn sugno, (Esa. xlix. 15)—yr iâr at ei chywiou, (Mat. xxiii. 37.)—brawd at trawd, a chyfaill at gyfaill (Ioan xv. 14, 15.)—ac i gariad y Tad at y Mab. Ioan xvii. 23, 26.

Y pwnc blaenaf yn nghân y gwaredigion ydyw cariad Duw yn Nghrist. Nid rhyfeddod gymaint iddo eu prynu, eu golchi, &c. wedi iddo eu caru: ond y rhyfeddod fwyaf oedd iddo erioed eu caru, yn wyneb eu holl wrthuni. Dat. i. 5.

Y mae cariad Duw yn cael ei dywallt yn nghalonau ei bobl trwy yr Ysbryd Glân: sef yn cael ei amlygu mewn modd eglur a helaeth, nes y byddont yn caru yr hwn a'u carodd hwy yn gyntaf; ac oddiar yr egwyddor hon o gariad, y maent yn ymeugno yn hyfryd mewn ufuddded i'w gyfreithiau. Salm cxix. 40. Y mae yr egwyddor nefolaidd hon o gariad yn ymhyfydu mewn cymdeithas ysbrydol & Duw, ac â'i bobl befyd; y mae yn anhosibl i nob garu Duw a chasau ei bobl. 1 Ioan iv. 20. Pa le bynag y mae cariad yn y galon, y mae efe yn egluro ei hun trwy garu y brodyr: hyny yw, y rhai sydd yn ymddangos eu bod o'r gwirionedd; ac os ydym yn caru y brodyr, yr ydym yn llawen gyd â'r rhai sydd yn llawen, ac yn wylo gyd â'r rhai sydd yn wylo; hyny yw, yr ydym yn llawenhan yn eu gwynfyd, ac yn ymofidio yn eu hadfyd.

"Cariad a guddia luaws o bechodau." 1 Pedr iv. 8. Iago v. 20. Y mae yn hir-ymaros, 1 Cor. xiii. 4.—yn adeiladu, 1 Cor. viii. 1—ni wna ddrwg, Rhuf. xiii. 10.—cyflawnder y gyfraith ydyw. Nid ydyw profes fawr, a llawer o wythiau, *ddim*, heb gariad. 1 Cor. xiii. 1, 2, 3. Y mwyaf o'r holl raddau ydyw. 1 Cor. xiii. 13. Byth ni chwypymaith. 1 Cor. xiii. 8, &c.

Y mae gan Bernard, yn un o'i epistolau, y cyfryw ymadroddion a'r rhai hyn am gariad: "Yn ddaiau," medd efe, "nid yw cariad heb ofn a dymuniad; ond y mae yn sancteiddio ac yn llywodraethu y ddau.—Ond, o herwydd ein bod yn gnawdol, ein cariad sy gnawdol ar y cyntaf; yr hwn, os cyfarwyddir ef mewn iawn drefu, gan gynnyddu dan nodded graa, a berffeithir gan yr Ysbryd. Yn y lle cyntaf, y mae dyn yn ei garu ei hun er ei fwyn ei hun;—yna, pan welo efe nad yw efe yn gwbl ddigonol er dedwyddwch iddo ei hun, y mae yn dechren trwy fydd, ymgeisio & Duw, megys yn angenrheidiol i wneyd ei ddedwyddwch yn gyflawn. Yna y

mæ yn dyfod i garu Duw yn yr ail radd o gariaid, ond 'eto er ei fwyn ei hun, ac nid er mwyn Duw. Ond pan y dygir ef, trwy ei angen a'i eisien, i gael cydnabyddiaeth â Duw, yna, yn raddol, y mae yn dechreu dyfod i adnabod Duw, fel y mae efe; ac yn ganlynol, yn gweled ei fod yn anfeidrol deilwng o gael ei garu. Wedi profi fod yr Arglwydd yn dirion, y mae yn dyfod i'r trydydd gradd, sef i garu Duw o berwydd yr hyn ydyw ynddo ei hun. Yn y gradd hwn y mae efe yn sefyll; ac nis gwn i fod neb yn y bywyd hwn yn cyrhaedd y pedwerydd gradd, sef bod dyn yn dyfod i'w garu ei hun yn unig er mwyn ac ar gyfrif Duw. Y rhai a brofasant hyn, cadarnhaent ef: yr wyf yn addef ei fod yn ymddangos i mi yn beth amhosibl. Ond, daw hyny i ben, pan ddygir y gwas da a ffyddlawn i mewn i lawenydd ei Arglwydd." Gwel Milner's *Church History*, Vol. III, p. 426.

CARIAD-WLEIDD—OEDD, (*αγαπε*) gwleddoedd cariad, yn mha rai yr oedd y prif Gristionogion, y tlodion a'r cyfoethogion, yn cyt-fwrta yn garedig gyd â'u gilydd—yn gyffredin wedi cyfranogi o'r Swper Sanctaidd. Yr un peth a foddwl yr apostolion, tebygol, wrth y gair *byrddau*. Act. vi. 2. Yr arfer hon a fenthycodd y brif eglwys oddiwrth yr Iuddewon crefyddol; y rhai, ar ol iddynt aberthu, a fwytaent gig yr aberth yn llawen gyd â'u gilydd. Neu, yn ol gorchymyn ein Harglwydd (Luc xiv. 12, 13.) i ddyddannu y tlodion, ac i ddangos eu hundeb a'u cariad at eu gilydd, bwytaent ac yfent ynghyd, naill ai cyn, ai ar ol Swper yr Arglwydd. Y mae Tertulian yn dangos fod y cyfryw wleddoedd yn ei amser ef. "Yr ydym ni yn ymgyffarfod â'u gilydd (medd efe) fel, trwy gydfrwad sanctaidd y gallom ni ymosod ar Ddau, trwy y fath ymdrech ag a fyddo boddlawn ganddo ef, lle yr ydys yn gweddio, ac yn agoryd yr ysgrythyrâu; ac ar ol y gyffarfod hwn, bydd swper yn dechreu gyda gweddio; yr ymddyddanion a fyddant y cyfryw ag sydd yn gweddio i glustiau Duw; a chweddi i ni ymolchi, a chanu Salm, nynt a fyddwn yn ymadael mewn sobrwydd." Ond ymlusgodd glythineb a meddwod i mewn trwy rai haloge lig, fel y gadawyd yr arfer heibio agos yr llwyr. Julas 12.—Yr oedd amryw bethan yn cael eu harfer ynddi, megys golchi traed, Ioan xiii. 5.—Cusan sanctaidd, neu gusan cariad, 1 Pedr v. 14. Rhuf. xvi. 16. 1 Cor. xvi. 20, &c. Y rhan fwyaf o Gristionogion a farnasant fyned o'r pethan yn rhy lygredig wrth eu harfer.. Gwel *Cave's Primitive Christians*, Part. VII. Cap. II.—*Suiceri Thesaurus in Aynac*.

CARLAM—AU—U (car llam), carniad, pedwar-carniad. March carlamog, sef march carial.—"Yna y drylliodd carnau y meirch gan garlamau, carlamau ei gryffion ef." Barn. v. 22. Darluniad hynod o hardd ac egniol o ffoad geinyon wedi eu cwbl orchfygu, ac yn y braw a'r dyobryn mwyaf, yn carlamau nes dryllio carnau

y meirch. Y mae pob peth yn eu herbyn gan fod Duw yn eu herbyn; hyd yn nod carnau y meirch yn dryllio, ar gyfymdra pa rai yr oeddent yn ymddiried am eu hainioea.

CARMEL כַּרְמֵל [*gwintlan-Duw*], 1 Dinas yn llwyth Judah, ar fynydd o'r enw hwn. Jos. xv. 55. Yma yr oedd Nabal yn trigo. 1 Sam. xv. 12.—2. Mynydd yn cyrhaedd o Fôr y Canoldir hyd ddyffryn Jezrael. Cafodd ei enw oddiwrth ei ffurwythlonrwydd; ac arferir ef yn aml gan y prophwydi i arwyddoedd unrhyw le ffurwythlawn. Gwel *Universal History*, Vol. II. p. 404. Yr oedd yma amledd o winwydd, ac olew-wydd, a phob coedydd ffurwythlawn, yn tyfu.—Yma yr offrymodd Elias ei offrm rhagorol, ac a atebwyd trwy dân o'r nefoedd, ac y gorchymynodd ladd y 450 o brophwydi Baal. 1 Bren. xviii. 10—40. Edr. ELIAS.—Yr oedd rhyw le bras a ffurwythlawn yn cael ei alw Carmel, neu Saron. Esa. xxxiii. 9; a xxxv. 2. Pen y saint sydd fel Carmel; Iesu, eu pen a'u breiniu, sydd yn anfeidrol uchel a dyrchafedig, gogoneddus, a ffurwythlawn; gobraith, eu gras penaf, sydd yn myned tu fewn i'r llen, ac iddo gwelch-olwg helaeth, a hyfryd ragorol, ac yn ffurwythlawn dros ben mewn gwethredoedd da. Can. vii. 5.

CARMI כַּרְמֵי [*fy ngwinwydden*]. 1. Pedwerydd mab Reuben, a phen cenedl y Carmiaid. Num. xxvi. 6.—2. Tad Achan, o lwyth Judah. Jos. vii. 1, 18.

CARN—AU (car), oddf, enwc; twr, ~~offe~~; menybr, y darn wrth ba un y gafaelir yn mhob erfyn minnog; ewin-garn; gwadn troed anifail; twr o geryg, yr un peth a charnedd; y beddau gynt â'r cyfryw dwr arnynt, a elwir carnedd; oddiwrth hyn y mae enwau amryw leocedd.—Carn Fadryn, Carn Hendwll, ac eraill. Edr. **CARNEDD**. Cynnallydd cefu; "Pwy yw dy garn am dy chwedl?"—Arwydda, hefyd, unrhyw beth nodedig, hynod, cywilyddus; megys carn lleidr, carn fradwr. Carnau ei feirch ef fel callestr. Esa. v. 28.—"Gwnaf dy gorn yn haiarn, a'th garnau yn bras." Mic. iv. 13. Arferiad diweddar, a chwbl anhybys i'r hynafiaid, yw pedoli anifeiliaid, gan nad oes neb o honnynt yn crybwyll am y fath arfer yn mhlich y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid. O herwydd hyn, yr oedd sadrwydd, caderuid, a sylweddolrwydd carn march, o fwy o bwys iddynt hwy nag i ni, ac yr oedd yn cael ei olygu yn un o'r cyneddau goreu mewn march da. O herwydd y diffyg hwn o amddiffyniad i'r traed sydd gan ein meirch ni, cyfrif y prophwyd mor anhawdd i farch redeg ar y graig galed, ag i aredig yr un graig âg ychain. "A red meirch ar y graig f a ardd neb hi âg ychain?" Amos vi. 12. Yr amddiffyniad i'r traed o ledr ac o haiarn a goffêir am danynt; pedolau arian ac aur, y pedolau Nero a Poppeia eu mulod â hwynt, a arferid yn achlysurol i amddiffyn traed creaduriaid tynag a meddal, neu er rhodres a balochder, oeddent yn dra gwahanol i'r pedolau gyda ni, ac yu am-

gylchu yr holl droed megys amwag, fel esgid am droed dyn; ac yr oeddeut yn glymedig wrth y troed. Darlunia Xenophon garn da march, ei fod yn galed, yn gau, ac yn swnio ar y dddear megys aymbal. Cyfarwydda hefyd, er eu caledu, gwneyd y palmant ar ba un y safant o geryg, a'u penau yn gryniou. Cyfrifir y oarnau goreu y rhai sydd o liw tywyll, yn grwn, yn fyr, yn uchel, yn llwfu, ac ychydig yn geuol tu mewn. Y mae y carn gwyn yn gyffredin yn frau. Dylai fod heb gylchau, o herwydd arwydda y cylchau tod y carn yn frau, a'i fod wedi ei anafu, a bod darnau gwedi tori ymaith trwy fynych bedoli. Os bydd yr hoelion yn arferol o gael eu gyru yn agos i'r sawdl, y mae yn brawf fod y carn yn rhy faes yn agos i'r blaen. — Carnau meirch byddinoedd yr Assyriaid a gyfelybir gas y prophwyd i *gallestr*, sef yn galed, ac yn addas i deithio ffyrdd geirwon. Y mae Dduw yn addasu ei offerynau i'r gwaith sy ganddo iddynt i'w wneyd.

CARNEDD-AU (carn), 1. Pentwr o geryg wedi eu casglu ynghyd, yn goffadwriaeth am ryw beth hynod. Gen. xxxi. 46. Jos. vii. 26. —2. Dinas wedi ei hanrheithio, a'i thynu i lawr. 2 Bren. xix. 25. Esa. xxxvii. 26. Salm lxxix. 1. —3. Arwyddion wrth ba rai y gellid gwybod neu gosio ffordd. Jer. xxxi. 21. —*Mae o yn garnedd o arian, sef yn helaeth o gyfoeth.* Y carneddau a'r twmpathau o dlaear oeddent gynt yn mhilith yr hen Frytaniaid, yn goffadwriaethau cyffredin am eu gwyr mawrion ac enwog. Pa un o'r ddau, oedd yn dibynnu ar amgylchiadau y lle, sef a oedd y wlad yn garegog ai peidio. Parhaodd yr arferiad hwn wedi dygiad Cristionogaeth i'w plith: ond pan ddaeth yr arferiad o gladdu mewn eglwys yn gyffredin, nid yn unig rhoddwyd yr arferiad hwn heibio, ond barnwyd ef yn addas yn unig i ddrwgweithredwyr. Pan yr oeddent yn edrych ar y garnedd yn goffadwriaeth anrhydeddus o ryfwr enwog, taflai pob teithydd gareg i'r garnedd, o barch iddo; parhaodd yr un arferiad pan oedd y carneddau yn arwyddion o'r lle yr oedd cyrph yr eu-g yn gorwedd, ond yr oedd yn nod o ddiystyrwch a ffeiddiad.

CARNOL-ION (carn), creadur ag y byddo carnau iddo; megys eidion, march, &c. Salm lxxix. 31. Act. x. 12. Rhuf. i. 23.

CARP-IAU-IOG (carp), brat, clwt, brilyn; bratig. Gwisg garpiog, sydd yn arwydd o syrthni. Diar. xxiii. 21.

CARPED-AU, *Ital.* CARPETTA; *Saes.* CARPET: gorchudd o gywreinwaith i orchuddio gwelyau, a lloriau. —“Hi a weithia iddi ei hun garpedau.” Diar. xxxi. 22. “*She maketh herself covering of tapestry.*” *Saes.* —“*She maketh herself fayre ornament.*” Coverdale. Y gair *תָּרַחְטָרִימָה* a gyfieithir yma *carpedau*, a gyfieithir *llei* yn Diar. vii. 16. Arwydda llen neu orchudd o gywreinwaith. Yn y rhif unigol cyfieithir ef *cadwyn*. Gen. xli. 42. Esac. xvi. 11.

CARPUS *Καρπος* [*ffrwyth*], dyagybl Paul yr hwn oedd yn byw yn Troas. 2 Tim. iv. 13. Y mae rhai o'r farn ei fod yn un o'r deg dyagybl a thriugain, a'i fod wedi bod yn pregethu yr efengyl mewn amryw fanau.

CARTREF-OL-YDD-U (car-tref, tref trigfa, preswylfa, mangre, haddef. —1. Trigfa, preswylfod. Exod. xvi. 29. Lef. xviii. 9. Deut. xxiv. 5. —2. Y bedd. “Pan el dyn i dy ei hir gartref.” Preg. xii. 5. “*I dy ei dragywyddoldeb.*” Dr. M. *הַבַּיִת הַלְלוֹתָ לַיהוָה* pan elo (*neu o herwydd yr a) dyn i'w d y dragywyddol*; 1. O ran ei enaid, arwydda ei gyflwr dragywyddol, naill ai dedwydd yn y nefoedd, neu annedwydd yn uffern. —2. Neu y bedd, o ba le nis dychwel byth i'r bywyd hwn; hwn a elwir *Ty dyn ei hun*. Esa. xiv. 18. Job vii. 10. —3. Y nefoedd, cartrefe dragywyddol y saint; lle y dywedir eu bod “Yn cartrefu gyd â'r Arglwydd.” 2 Cor. v. 8. “*A thriaw gyda yr Arglwydd.*” W. S. *Gr. εὐνησται*, *bod gartref yn ei wlad ei hun, neu yn mhilith ei bobl ei hun*. Yn nhŷ eu Tad nefol y mae trigfanau gwedi eu paratoi iddynt gan Iesu: eu cartref yw, a chyd â'u gilydd y byddant byth, heb neb yn myned oddi cartref. Y mae yn gartref llawn, tyfryd, a thragywyddol; y plant yn unig fydd yno gyd â'u Tad nefol; ni bydd gelyniou i'w blino, a bydd cystudd a galar wedi ffoi ymaith.

CARTH-ION-U (câr), tu allan, neu risgl, sorod; breiagion llin, breulin, byr-lin. Barn. xvi. 9. Esa. i. 31. —Carthu, sef bwrw allan sudredd, tom, a gwaed. Esa. iv. 4. Marc vii. 19. —“*A charthaf o honoch rai gwrthryfelgar.*” Ezec. xx. 38. “*A dethlaf o honoch y rhai anafuddgar.*” Dr. M. Y mae y geiriau yn dangos eu bod yn bethau ffaidd ganddo; megys yr ydym yn arter rhyw offerynau i garthu aflenid, felly y mae gan Dduw offerynau cymhwys i garthu y pechaduriaid cyndynaf, a gwrthnysicaf, o ganol eu llwyddiant, yn domen i ganol ei farnedigaethau. Jer. ix. 22. Myn yr Arglwydd gadw tŷ glân. —“*Certhwch allan yr hen lesain;*” hyny yw, bwriwch o'ch plith y dyn anniwair hwn, a phob cyfrwy dramgwydd a gwarth; megys yr oedd yr luddewon i fwrw surdoes o'u tai ar y Pasc. 1 Cor. v. 7. Exod. xii. 12.

CARW, CEIRW (câr), hydd; creadur buan, petrusol. Deut. xii. 15. 1 Bren. iv. 23.

CAS-AU-EION-INEB (cy-as), *Heb.* כַּסָּאֵי *cous*; dygasedd, cilwg, cynddaredd; censiogen, cynghorfynt: ffrwyth llygredigaeth; y nwyd wrthwynebol i gariad. Ond nid ydym bob amser i deall y gair *casineb*, neu *casau*, yn yr ystyr helaethaf; oblegid nid yw yn fynych yn arwyddo ychwaneg na graidd lai o gariad megys yn Deut. xxi. 15. “Pan f'ddo i wr ddwy wragedd, nn yn gu ac un yn gas;” hyny yw, a chanddo lai o gariad tu ag ati. Felly y dywed ein Hiachawdwr; y byddai raid i'r hwn a'i canlynai, gasau ei dad a'i fam; hyny yw, y

byddai raid iddo en caru yn llai na Christ; yn llai na'i iechydwrïaeth ei hun; ni ddylai eu caru yn fwy na Duw. Luc xiv. 26.—Y mae Solomon yn dywedyd, fod "yr hwn sydd yn arbed y wialen yn casâu ei fab," [Diar. xiii. 24.] hyn yw, nid yw yn ei garu yn y modd y dylai, gan ei fod yn attal oddi wrtho, yr hyn a tyddai yn llesol iddo.—Y mae yr annuwiol yn casâu addysg. [Salm l. 17.] a chûs gan ffylliaid wybodaeth Diar. i. 22. Ac y maent yn casâu ei bobl, [Salm xxxiv. 21.] "a hwy a narheithir."—Y mae hefyd gasineb at bechodau dynion, ac nid at eu personau; fel hyn y mae y cyflawn yn casâu hyd yn nod y wisg halogedig. Judas 23.—"Y peth sydd gûs genyf, hyn yw wyf yn ei wneuthur." Rhuf. vii. 15. Y mae y duwiol yn casâu pechod, am ei fod yn drosedd o gyfraith Duw. EDR. EDIFERWCH.

"Yn gûs gauddynt Dduw;" *Gr. θειουσις; casuwr Duw*, Rhuf. i. 30. Y mae y Duw anfeidrol sanctaidd a da, yn ei Fod, ei briodolrïaethan, a'i weithredoedd, yn wrthdrysych o gasineb dyn llygredig dan y cwmpwr. Mor fawr yw ei dywyllwch a'i bechaduruswydd! Y mae yn casâu yr hawddgarwch a'r prydfethwch mwyaf. Rhuf. viii. 7. Num. x. 35. Deut. xxxii. 41. Salm lxviii. 1; a lxxxiii. 2; a cxxxix. 21.

CASGL-IAD-ION-U (*cas*), hel yn nghyd; dwyn pethau at eu gilydd; tyru.—Y mae yr Arglwydd yn casglu gwasgaredigion Israel—ei wyl—yr holl genedloedd, &c. Salm cxlvii. 2. Esa. xi. 12; a xl. 11; a xliii. 5; a lii. 12; a lvi. 8. Jer. xxxi. 10. Exec. xi. 17; a xxviii. 25. Joel iii. 2. Hab. ii. 5. Mat. xxiii. 37. Mic. ii. 12; a iv. 6. Zeph. iii. 19, 20. Zech. x. 8; a xiv. 2, 14. Y mae y dull hwn o lefaru yn gyffelybiaethol, oddiwrth fugeiliaid yn casglu en praid; neu ryw dywysog buddugoliaethus yn casglu ei gathion o dir y gelyn; neu gybyddion yn pentyru golud; ac a awyddu gwaith caedig ac effeithiol Crist, trwy yr efengyl yn dilyn pechaduriaid ato, ac i undeb âg ef ei hun, o bob pellder, ac o afael en holl elynion, i fyw dan ei ofal a'i gadwraeth, ac ym ei gymdeithas hyfryd byth.

Crist "yn casglu myrr gyd â'i bêr-arogl," a arwydda ei foddolrwydd a'i hyfrydwch yn ngras ei bobl. Can. v. 1; a iv. 13, 14.—"Crist yn casglu lili," (Can. vi. 2,) a arwydda hyfrydwch mawr Crist yn ei bobl; ei waith yn eu casglu yn ysbyrdol i greu ynddo, i undeb a chymdeithas â'u gilydd, fel blodau hardd a pheraidd yn llaw Crist; a'u cynrulliad ganddo at eu gilydd byth. Mat. iii. 7; a xiii. 48; a xxiv. 31. Y mae Crist weithiau, yn dyfod i'w ardd i blannu lili newyddion, ac weithiau i gasglu y rhai addded i'w baradwys fry.

"Na chasgl fy enaid gyda phechaduriaid." Salm xxvi. 9. Y mae casglu weithiau, yn cael ei arferyd am gymeryd ymaith. Num. xx. 24; a xxvii. 13. Y gair **סוּבַח** a arwydda cymeryd ymaith, yn gystal a chasglu, fel yr ydys yn cymeryd rmaith yr yd o'r meusydd, i'w gasglu i'r

ysgubor, neu yr aeron o'r berllan, i'w casglu i'r tŷ. Rhai-l cymeryd peth ymaith o un man i'w gasglu i fan arall. Felly mae y Salmwydd yma yn dymuno ar Dduw na chymerai ei enaid ymaith yn mhlith pechaduriaid; hyn yw, gyd â'r rhai, o herwydd en beiau, sydd yn haeddu marw.—"Casglu at ei bobl," (Gen. xxv. 8.) a arwydda, dygiad hyfryd y duwiolion yn anghen i gymdeithas dragywyddol â'u gilydd.—"Casglu cyfoeth," sef tyru golud trwy llawer o boen a llafur. Diar. xxviii. 8. Ereg. ii. 26. Jer. lxviii. 36. Luc xii. 17.

CASIA קסיה [*y rhisgl*], math o bren pêr ei arogl, a enwir yn mhlith dewis lysiau o'lew yr eneniad. Exod. xxx. 24. Salm xlv. 8. Dywedir mai rhisglyn pren yw y *casia*, a'i fod yn tyfu yn yr India Ddwyrainiol. EDR. AROGL-DARTH, GWISGOEDD.

CASIPHIA קסיה [*arian*], lle y preswyliai Ido, penaeth yr Iuddewon yno. Tybyga Calmet mai lle oedd yn agos i fynydd Caspius, a môr Caspia, rhwng Modia a Hyrcania. Ezra viii. 17. Ezra, pan oedd ar ddychwelyd i wlad Judea, a anfonodd i Ido i Casiphia, fel y dygai y Nethiniaid yn weinidogion i dŷ yr Arglwydd.

CASLUHIM קסלחיה [*gorchudd byrddau*], mab Miz aim, a'i bilogawth. Annilyd yw y lle y trigasant—hwyraich yr Aipt Uchaf, medd Calmet. Gen. x. 14. i Cron. i. 12.

CASTELL-U (*cast*), *Llad. CASTELLUM; Saes. CASTLE*: amddiffynfa, tŵr, llystyn, a fan: auceilad gadarn i ddiogelu rhag gelymion. Gen. xxv. 16. Iesu Grist, yn ei haedliant anfeidol, ei allu anor-hfygol, a'i ofal didor am danynt, yw castell a diogelf ei bobl. Salm xxx. 3; a xxxiv. 7. Deut. xxxii. 11. Mic. iv. 8.—"Bwrw cestyll i'r llawr;" beth bynag a ddefnyddir at rwystro rhedfa awdurdod yr efengyl yn enaid dyn, mae yr un efengyl, yn ngwironedd ei hahrawiaeth, purdeb a chywirdeb ei dysgyblaeth, yn ddigon nerthol a galluog, trwy weithrediad Ysbyrd Duw, i'w bwrw i'r llawr. 2 Cor. x. 4.

CASTOR a POLUX, y rhai hyn oeddent ddau frawd, yn ol y chwedl genedlig, meibion Iau a Leda, a ddaethant o'r un wyl; oblegid hyn yw o'eddyt yn cael eu darlunio â hanner plisgyn wyl ar ben pob un. Yr oed leut mewn cyfrifiad mawr oblegid arwriaeth. Yr oedd y morwyr yn neillduol yn eu parchu yn fawr, ac yn talu addoliad iddynt; am y credent mai hwy oedd yn cadw y inôr rhag lladron, a'u bod yn abl gwneuthur yr ystorn yn dawel; am hyn galwent arnynt yn eu cyfyngderau: a phau y byddai dynion yn cychwyn i fôr-daith gwnaent addune lau iddynt, a dodont eu l un yn arwydd ar eu llongan.—Dyma yr arwydd oedd ar y llon z y mordwyoedd Paul ynddi i Rufain. Act. xxviii. 11. Gwel Calmet's *Dictionary*, Frag. 214.

CATYRFA (ca-tyrfa), byddin, lleng; hefyd,

can mil o flwyr.—“A Judas wedi iddo gabel cathyfa o wyr.” Ioan xviii. 3. W. S.

CATHOD (cy-ath), *Saes.* CAT: cath fôr, neu môr-gath; cath eithin, sef ysgyfarnog; cath goed, gwrcath. Yn Ffrainc y mae y cathod oll o lŵ y plwm; ac yn ngogledd Ewrop y maent oll yn wynion.—“A'r cathod a gyd-atebant yn ei gwedd-dai hi.” Esa. xiii. 22; a xxxiv. 14. Jer. i. 39. *Y bleiddiaid a udant.* Lowth.—*Heb.* אֵימ *im.* Barna Bochart a Vitringa mai *jackals*, gwas y llew, a fed tylir wrth y gair hwn. Creadur digon adnabyddus yw hwn yn y gwledydd dwyreiniol: y mae yn llai na'r llwynog, a rhwng y ci a'r llwynog. Ant allan y nos yn yroedd i ymofyn am ysglyfaeth, yn udo ar eu gilydd; un yn dechreu, a'r lluil yn ateb.—Ond amneu Parkhurst ai nid math o adar aflan a feddylir wrth y gair.

CATHL-AU (ca-thyl), cân. caniad, mydr, gwawd-gân, cywydd, awdl, cerdd; peroriaeth, cynghanedd, pereidd-gân.

Cymerwch *gathl* a *sallwyr* lan,
A moeswch *dympan* hefyd
E Prys. (Salm lxxxi. 2)

CAU (ca), cloi, bolltio, gwneuthur peth yn ddiogel; cau allan, doddi mewn lle arall, peidio gwneuthur derbyniad. Num. xii. 14. Gal. iii. 22.—Cau ar un, a arwydda carchariad, neu gyfyng-ddalfa arno. Job xii. 14. Dat. xx. 3.—Cau clustiau, sef peidio gwrando. Diar. xxi. 13.—Cau llaw, sef peidio a thostrurio. Deut. xv. 7.—Cau ar eiriau, neu welodigaeth, sef dirgelu yr ystyr o honnynt. Dan. xii. 4; a viii. 26.—Cau trugaredd, neu dosturi, yw peidio a chydymdeimlo a chymhorth. Salm lxxvii. 9. 1 Ioan iii. 17.—Cau y nefoedd yw attal gwlaw tymhorol neu ysbyrdol. 1 Bren. viii. 35. Dat. xi. 6.—Cau teyrnas nefoedd, sef camddarlunio y ffordd a'r moddion i gyrhaedd dedwyddwch tragwyddol, a rhwystro eraill i arfer gwir foddion iechydwrtaeth. Mat. xxiii. 13.—Y mae dynion yn cael eu cau mewn anufudd-dod, neu anghrediniaeth (*ἀπειθεῖα*) pan fyddo Duw mewn barn, yn eu rhoddi i fyny i Satan, ac i ddilyn eu chwantau afieolus eu hunain. Rhuf. xi. 32.—“Cyd-gau i'r ffydd,” a arwydda fod holl orchymynion, ordinadau, a rhagluniaethau dwyfol, ynghyd â dylanwadau ysbyrdol, yn cyd-dueddu i annog dynion i gredu yn Mab Duw, fel yr unig Iachawdwr. Felly yr oedd holl drefniadau neu drefodau Moesa, ynghyd â'r ddeddf foesol, yn athraw i'n dwyn at Grist. Gal. iii. 23.—“Cau y pyrth yn yr heolydd,” a arwydda, fod y gonau yn ffaelu ymagor gan henaint a gwendid, i gyflawni a swyddau perthynol iddo, fel porth i'r holl gorph, i dderbyn lluniaeth a thrwy eiriau i roddi allan y meddwl i eraill. Preg. xii. 4.

CAUADFRIG (cau-brig), brig-llawn, brig-dew.—“Cangenau o'r prenau caud-frig i wneuthur bythod.” Neh. viii. 16.

CAWAD-AU, CAWOD-Y D (caw), 1. Tywalthiad, neu ddyferiad gwlaw o gwmwl Zech. x. 1.—2. Bendithion y cyfammod grâs

trwy weinidogaeth y gair. Deut. xxxii. 2. Salm lxxii. 6. Eze. xxxiv. 26. Mic. v. 7. Zech. x. 1.

CAWDD, CODDION (caw), coddiant sarhad; a'nfodd, lliid, digofaint.

Oes dy ddiurtur no ddo ar *gawdd*,

Dau nawdd anffid oreulawn.

E Prys. (Salm lxxiv. 19.)

CAWELL, CEWYLL-U (caw), *Gr.* χαλαρός; balleg, basgad, cest, cestog. Cawell pwsgota, cawell saethau: bwrw yn dy gawell, sef ymlenwa.—Y tri sbawell a welodd pobydd Pharaoh, oeddent yn arwyddo tri diwrnod o fywyd. Gen. xl. 17—20.—Arwydda cawell, yr ymborth ynddo. Deut. xxviii. 5.—Cawell saethau, math o god, neu wain, fyddai gan ryfelwyr gynt i ddwyn eu saethau ynddo.—“Y cawell saethau a drystia;” sef y saethau yn y cawell. Job xxxix. 23.—“Cawell y Caldeaid fel bedd agored,” sef eu saethau a laddant luocedd. Jer. v. 16.—Pan gyffelybir plant i saethau, y tŷ yw y cawell. Salm cxxvii. 5.—Pan gyffelybir Crist i saeth, amddiffyniad Duw yw y cawell, lle y mae wedi ei guddio a'i ddiogelu. Esa. xlix. 2.—Pan gyffelybir barnedigaethau Duw i saethau, ei arfaeth a'i ragluniaeth yw y cawell. Galar. iii. 13—

CAWGI-IAU (caw), osgy, osged; llestr i ddal dwfr, neu i olchi. Exod. xii. 22. Ioan xiii. 5.

CAWL-ION (caw), bresych; potes, isgell a bresych wedi eu berwi ynddo. Gen. xxv. 29, 30. 2 Bren. iv. 38. Hag. ii. 12. Am un saig o hono y gwerthodd Esau ei enedigaeth-fraint. Edr. E:ac.

CAWR-I (ca-gwr), *Heb.* ארור arwr, gwawr. gwron, cadgun, arwron, rhyswr. Weithian, arwydda cawr y diafol; megys yn y llwon cyffredin, myn y cawr, y cawr mawr. Yn y prif amserau, pan y rheid Cymry yn llwythau, blaenor y llwyth a alwent y cawr; yn mhllith y Brytaniaid gogleddol, yr enw cyffredin arno oedd, “Priodawr;” ac yn y deau, “Brutwn gwledig,” y galwent ef. Ond yn yr ysgrythyrau, meddylir dynion o faintioli, a chreulondeb anghyffredin; a elwir yn *Heb.* ארורים hyny yw, rhai yn syrthio ar eraill, ac yn eu hysbeilio trwy drais a gorthrech, o'u heiddo, a'u bywyd, hwyrach. Neu, yn ol Mr. Bate, rhai wedi syrthio oddiwrth ryw un, neu ryw rai, gwrthgilwyr; felly yr esboniaefe y gair yn Gen. vi. 4. “Cawri oedd ar y ddaear y dyddiau hyny;” hyny yw, gwrthgilwyr; wedi cilio neu syrthio oddiwrth Dduw. Yn yr un modd y mae Mr. Ainsworth yn deall y gair; “y hwn,” medd efe am y gair Hebraeg, “a arwydda syrthio, megys eu bod yn *wrthgilwyr*, wedi syrthio oddiwrth Dduw, neu yn hytrach yn syrthio, neu yn rhuthro, yn ffyrnig, ac yn greulawn, ar ddynion (Job i. 5), a'r rhai a wnaethant iddynt, trwy ofn a gorthrech, i syrthio o'u blaen; yr oedd y cyfryw yn ddynion o faintioli anghyffredin, fel nad oedd eraill ond fel ceillogod rhedyn wrthynt.” Num. xiii. 33. Y maent yn cael eu galw yn y

Galdaeg, *Gibbaraja* hyny yw, *cedyrn*; ac felly yr oedd Nimrod yn נִמְרוֹד (*gibbar*), hyny yw, "yn gadarn ar y ddaear." Gen. x. 8. Y maent hefyd yn cael eu galw *Rephaim*, yn Deut. ii. 11. Sef rhai ofnadwy, rhai mae eu hofn yn syrthio ar y rhai a edrych arnynt; o ba herwydd hefyd y gelwir hwynt *Emmin*. Gwel Parkhurst ar y gair עֲמִינִי.

CAWS, COSYN (*caw*), *Llad. CASUS*; *caws* madd, *caws* gwyn; *caws*, sef hel *caws*. Y mae yn arferiad yr rhai parthau o Gymru i wragedd dlodion newydd briodi i fyned oddi amgylch i dai amaethwyr i gawwa, neu i hel *caws*. Ffrwyth llaeth wedi ei geulo, a'i ddryllio. a gwasgu y madd allan o hono, a'i galedu yw *caws*. 1 Sam. xvii. 18. 2 Sam. xvii. 29. Job x. 10. Llaeth yw gwedi ei buro o'i faind, ac yn aml o'i hufen hefyd. Cynghor y meddygon yw bwyta *caws* yn brin ac yn gynnul ar ufwaith.*

CEBAR † כְּבַר [*egni*], afon yn Assyria, yr hon sydd yn rhedeg i'r Euphrates, yn y pen uchaf o Mesopotamia. Gerllaw yr afon hon y cafodd Ezeziel amryw o'i welelgaethau, Ezec. i. 1; a iii. 15, 23; a x. 15, 23.

CED (*cy-ed*), budd, lles, rhodd, cymhorth; rhan.—"Can ys cyrrivit ev gyda ni, ac a gaws ei ged yn y weinidogaeth hyn." Act. i. 17, 25. W. S.

CEDAR [*duaid*], mab Ismael, hiliogaeth yr hwn oedd yn pabellu yn anialwch Arabia, yn porthi praid, ac yn dilyn bwâu a saethau; (Gen. xxv. 13. Esa. xxi. 16; a xlii. 11. Ezec. xvii. 21.) yr oeddent yn trigo mewn pebyll o few geifr, wedi eu gwau; ac y mae haneswyr credadwy yn dywedyd nad oedd ganddynt ddim tai ond y rhai hyn.—Yr eglwys a gyffelybir iddynt, o herwydd ei gwael-wedd, a'i dŵwch ynddi ei hun, ei herledigaethau, a'i phrofedigaethau. Can. i. 5. Edr. ISMAEL.

CEDES. Crybwyllir am dair dinas o'r enw Cedes yn yr Hen Destament. 1. Dinas yn Juda. Joa. xv. 23.—2. Un arall yn Issachar. 1. Cron. vi. 72.—3. Cedes Naphtali, dinas yn Galilea uchaf, a roddwyd i Naphtali; ac wedi hyny a roddwyd i'r Lefaiad o deulu Gerson. Hefyd dinas noddfa. Joa. xix. 37; a xx. 7.

CEDORLAOMER כְּדֹרְלֹאִמֶר [*fel cenedl o gathion*], brenin Elam. Gen. xiv. 1. Edr. ELAM.

CEDRON כְּדֹרֹן [*pygddu*], dyffryn tywyll crygodol drwy ddo; yr afon sydd yn rhedeg tu a'r deheu-ddwyrain, yn ystlys ddwyreiniol Jerusalem, trwy ddyffryn Jehosaphat. Yr oedd Dafydd yn ei chroesi wrth ffoi rhâg Absalom ei fab, a'r Iesu wrth fyned i ardd Gethsemane. 2 Sam. xv. 23. Ioan xviii. 1: Nid yw afon Cedron ond bechan yn gyffredinol. er fod yr holl

aberoedd o amgylch Jerusalem yn rhedeg iddi; ond yn amser gwlawogydd a llifeiriant trymion, bydd yn chwyddo yn erwin; ac, ar y cyfryw achlysuron, dygai gyda hi holl fudreddi y ddinas fawr, yr hwn a ddygid iddi gan y dyfr-floeydd cyffredin, a chan y trigolion. Yn y dyffryn gerllaw yr afon hon y llosgodd Asa, Hecaiab, a Josiah, ddelwan eu hen dadau gwrthgiledig. 2 Cron. xxix. 16. 2 Bren. xxiii. 4. Gwel Maundrell's *Journey, May 9th.*

CEDRWYDD (*cedar gwydd*), כְּרִי [*cryf, parhaus*] coed cyfrifol yn yr ysgrythrau; ac yr oedd llawer o honynt yn tytu o amgylch Libanus; ac y mae eto rai o honynt yn tyfu arno. Y mae y coed hyn yn hirion ac yn breiffion iawn. Y mae rhai, a welir yn Libanus y dydd hwn, yn byntheb troedfedd ar hngain, a deugain troedfedd, o gylch-fesur. Gwel Well's *Sacred Geography. Vol. II. p. 263, 264.* Y mae cangenau yn tarddu o'r gedrwydden, o fewn deg neu ddeuddeg troedfedd i'r llawr. Ei changenau ydynt fawrion, ac o gryn bellder oddiwrth eu gilydd; y mae ei dail yn lled debyg i ddail rhos mair, ac yn wastad yn wyrdd-leision; ac y mae math o sudd yn dyfod o honi i'r hwn y priodolir amrywiol effeithiau. Bydd, ent yn gwneyd defnydd o'r cedrwydd yn adeiladau cyffredinol yr Iuddewon, nid yn unig yn drawstiau a byrddau, ond hefyd yn nghyrrh eu muriau, yn y rhai yr oeddent yn eu cyd-osod a'r ceryg, fel y byddai weithiau dair rhes o feini ac un o gedrwydd. 1 Bren. vi. 34; a vii. 12. Ezra vi. 4. Yr oedd y coed hyn o fawr ddefnydd at wneuthur pethau a amcenid i barhau yn hir; maent agos yn anmhydradwy, o herwydd eu chwerwder, yr hyn sydd yn eugwneuthur na fwyty y pryd hwynt. Yr oedd y deml yn Jerusalem, a phalas y brenin Solomon, wedi eu hadeiladu o gedrwydd, ac yr oedd y fath helaethrwydd o honynt yn y deml, fel y mae weithiau yn cael ei galw Libanus: "Libanus agor dy ddorau." Zech. xi. 1. A'r tŷ lle yr oedd Solomon yn byw, a elwir "tŷ coedwig Libanus." 1 Bren. vii. 2. Y mae Josephus yn dywedyd fod Solomon wedi planu y tath helaethrwydd o gedrwydd yn ngwlad Judea, fel yr oeddynt can amled a'r sycamorwydd, y rhai sydd goed tra chyffredin yno.—Yr oedd coed cedrwydd yn cael eu defnyddio wrth lanhau y gwahan-glwyf; ac hefyd yn y dwfr neilliduaeth. Lef. xiv. 4. Num. xix. 6.

Y mae yr Arglywydd Iesu yn cael ei gyffelybu i gedrwydden, o herwydd ei gadernid, ei ragoroldeb, ei uchler gogoneddus, ei gysgod adfywiol, ei brydfertwch tæg, ei hyfydwch a'i barhad. Efe yw defnydd mawr adeilad ei eglwys. Efe sydd yn ein puro oddiwrth ein gwahan-glwyf pechadurus. Can. v. 15. Ezec. xvii. 23.—Y saint hefyd a gyffelybir i gedrwydd o herwydd eu cadernid, eu harddwch, a'u parhad mewn anlygredigaeth yn adeilad yr eglwys; nid ydynt yn gwywo nac yn ymollwng yn hollol dan un brofedigaeth. Salm xcii. 12. Can. i.

* Cawsom ille bonna, gem etat avara manna. Yn newydd, y mae yn llywthe y cylla: yn rhy hen, postha y gwedd yn ommod. Dywed y Dr. Quincey nas dichen lldo fod yn rhy hen; cawsy po llynaf y byddo, mwyaf yn y byd yr effethia ar drealid y bydd yn y oyle.

† Adnabyddid yr afon hon gan y Groegiaid wrth yr enw Chaboras; ac yn awr gelwir hi Khabon.—C.

17. Esa. xli. 19. Can. viii. 9.—Yr Assyriaid a'r Amoriaid a gyffelybir i gedrwydd, i ddangos eu cadernid mawr, eu balchder a'u llwyddiant. Ezec. xxxi. 3. Amos ii. 9.—Breninoe id a debygir i gedrwydd, i osod allan eu sefyllfa uchel, eu henwogrwydd, a'u hamddiffyniad i eraill. 2 Bren. xiv. 9. Ezec. xvii. 3—22. Gwyr mawrion a beilchion a gyffelybir i gedrwydd. Esa. li. 13; a x. 34, 34.

CEFN—AU (caf), cwrwm, trum, trum y mynudd, trum y ty; y tu ol i'r corph: tu cefn, sef tu ol; y mae iddo gefn da, sef y mae iddo blaidd gref. Glain cefn, gleiniau cefn, sef asgwrn y cefn, cymalau y cefn.—Y mae gwneuthuriad y cefn o amryw fân esgryn, neu gleiniau wedi eu cymalu a'u cydio a'u gilydd mewn dull gwahanol i'r holl gymalau eraill yn y corph. Y mae i bob un dwll yn ei ganol, a thyllau pob un gyferbyn a'u gilydd, fel y mae rhedfa, neu le ceuol trwyddo, o'r naill ben i'r llall, i'r madruddyn, neu babwyrn y cefn, redeg trwyddo, i ba un y mae amryw dyllau bob ochr, i'r giâu fyned allan oddiwrth y madrudityn, a thaenn bob ochr dros yr holl gorph, mor angenrheidiol i deimlad a bywyd y creadur.

Anaf yn nglau, a: gen yn ngwythi. *Diar.*

Mae gwneuthur ad y cefn y mwyaf cyflens a allai fod. Pe buasai yn un asgwrn i gyd, ni buasai un ysgogiad yn y cefn: pe buasai yn ddau neu dri asgwrn wedi eu cymalu i ysgogiadau, buasai y perygl mwyaf i'r madruddyn gael ei ysgio yn y cymalau; heblaw hyny, ni buasai y cwbl mor ystwyth i'r amrywiol ysgogiadau, a'r ystumiau angenrheidiol i ni fod ynddynt. Pe buasai ei gwneuthuriad o amryw fân esgryn heb sylwedd meddalach rhyngddynt (*cartilage*) ni buasai dim mwy defnydd o hono na phe buasai ond un asgwrn. Yn fyr, y mae ei holl drefniad yn dangos doethineb a gofal neillduol yn rhoddi gocheliadau rhag pob perygl ac anghyfleu-dra. Y mae yr esgryn a'r cysylltiadau gwedi eu haddasu yn rhyfedd egrym, ysgogiad a gweithrediad. Y mae y cefn yn gryf ac yn ystwyth; ac eto y madruddyn, yr hwn sydd anhebgorol at fywyd dyn, wedi ei amddiffyn gyd â'r diogelwch mwyaf. Y mae yn gryf, yn ddiogel, yn ystwyth, ac yn gyflens.

“Canys ti a deifiaist fy holl bechodau o'r tu ol i'th gefn.” Esa. xxxviii. 17. Geirian cyfelybiaethol, yn arwydd bod eu pechodau gwedi eu maddeu. Yn ngwrthwyneb i hyn, dywedir, “Cofier anwiredd ei dalau o *flaen* yr Arglwydd; ac na ddilêr pechod ei fam. Byddant bob amser *ger bron* (בְּנֵי דִרְוֹן) יְהוָה.” Salm cix. 14. 15.—“Canys y mae fy ngolwg ar eu holl ffyrdd hwynt; nid ydynt guddiedig o'm gwydd, ac nid yw eu hanwiredd guddiedig oddiar gyfer fy llygaid.” Jer. xvi. 17.—“Weithian eu gweithredoedd eu hun a'u hamgylchnodd, y maent (בְּנֵי דִרְוֹן) *ger bron fy wyneb*.” Hos. vii. 2. Salm xc. 8. Nid yw y cyffelyb eiriau i'w cael yn yr holl ysgrythrau. Y nesaf atynt yw y geiriau yn Mic. vii. 19. “Efe a ddar-

ostwng ein hanwireddau; a thi a defni eu holl bechodau i ddyfnderoedd y môr.” Cymerwyd y dull o ymadroddi oddiwrth waith y cyhoeddwr yn gosod achos y cyhuddelig o flaen y barnwr, ac yn dwyn tystion neu brofion o flaen y barnwr: os bydd y rhai hyny yn cael eu bwrw o'r tu cefn i'r barnwr, y mae y cyhuddedig yn rhydd. Felly, yn y cyffelyb fodd, dywedir fod yr Arglwydd yn bwrw holl bechodau ei bobl o'r tu ol i'w gefn, pan fyddo yn eu maddeu, ac yn eu derbyn hwythau yn rasol i'w heddwch.—“Yna y tynaf ymaith fy llaw, a'm tu cefn a gei di ei weled: ond ni welir fy wyneb.” Exod. xxxiii. 23. *Heb.* אָחֲרַי וְאֶחֶרַי *y tu ol.* Tebygol iddo gymeryd arno agwedd a dull y ddyndoliaeth a gymera'i mewn amser i undeb anwahanol â'i berson dwyfol. Y gair a wnaethpwyd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni, yn llawn gras a gwirionedd, ac ni a welsom ei ogoniant ef. Neu, hwyrach, fod y geiriau i'w deall yn flugurol, i arwyddo llai dadguddiad o'i ogoniant a'i bresenoldeb, fel pe gwelai un tu cefn gwr, ac nid ei wyneb, lle y mae nodiadau gwahaniaethol personau yn fwy amlwg i'w gwyled.—Crist yn thof ei “gefn i'r curwyr, a'i gerna'u i'r rhai a dyment y blew;” a arwydda, ei barodwydd a'i ewyllysgarwch i ddioddef. Esa. l. 6.—Troi cefn, gwe-gil, neu war, ar Dduw, a arwydda diystyrwch o hono; ac ymadawiad oddiwrth wybodaeth cariad, proffes, ac ymarferiad o'i wirionedd. Jer. ii. 27; a xxxii. 33.—“Yr arddwyr a aredant gefn yr eglwys, ac a'estynant eu cwysan yn hirion” (Salm cxxix. 3.) pan y mae yn cael ei herlid a'i gorthrymu yn fawr; ond fel y mae aredig yn rhagflaenu hau a medi, felly y mae cystuddian yr eglwys yn rhagflaenu ei hadfywiad, ei ffyrwthlonrwydd, a thragywyddol bwys gogoniant. Eir. AREŴG.

CEFN—GRWM. *Edr. CRWM.*

CEFFYL—AU, *Gr. Καβαλῆς; Llad. CABALLUS;* march, creadur adnabyddus yn ein gwlad ni. 1 Bren. xviii. 5. *Edr. MARCH.*

CEG—AU—U (*cy-eg*), *Heb.* עֵגֶף *safn, llwnc.* Ceg yr annuwiol a gyffelybir i fedd agored—drewllyd a ffaidd yw sawyr en geiriau cableddus a llygredig. Salm v. 9. Rhuf. iii. 13. Mat. xii. 34.—“Gosod y gyllell ar y geg;” sy ddull o ymadrodd yn dangos y pechaduruswydd a'r perygl o anghymedroldeb, a pheagi eu hunain yn ddiöfn. *Diar.* xxiii. 2. Judas 12. Ac y dylem tod yn dra ymdrechgar am fyw yn sofr ac yn gymedrol yn mhob peth, bob amser, yn mhob cymdeithas; bydded yr achlysuron y peth a fyddont, hyd yn nod pan yr eisteddom i fwyta gyda thywysogion, ar fyrdau pa rai y mae tentasiynau i lythineb a meddwod yn fynych. Mat. v. 29, 30; a xviii. 8. Gen. xxii. 6, 10. Dent. xviii. 3. Num. xxxiii. 35. 1 Cor. ix. 27.

CEGIN—AU (*cêg*), *Llad. COQUINA;* lle i drin bwyd. Ezec. xli. 23.

CENGL—WCH (*cang*), tengl, rhwym, argengl. Jer. xli. 4.

CEHELATHA קְהֻלָּה [cynnullidfa], un o wersylloedd Israel yn yr anialwch. Num. xxxiii. 22.

CEIDWAD—**AID** (cadw), gwarcheidwad, gwylwr, golygwyr, gwaredwr, achubwr; yn a gadwo ac a waredo ddyinion allan o berygl a chyfyngder; ac hefyd un a fyddo yn cadw tŷ, neu yn gwyllo ac yn gwarchod carchardy. Preg. xii. 3. Act. xii. 6.—Gwylwr. Gen. iv. 9.—Ew priodol i Iesu Grist. Eza. xliii. 11. Jer. xiv. 8. Luc ii. 11. 1 Tim. ii. 3. Salm cxxi. 4. Efe yw Ceidwad ei bobl yn mhob ystyr-iaeth—eu Ceidwad cyflawn, galluog, tyner, dyfal, a thragywyddol; ni huno, ni fina, ac ni phella byth. Edr. **GWAREDWR**, **LACHAWDWR**.—“Megys ceidwaid maes y maent o amgylch yn ei herbyn.” Jer. iv. 17. “Megys gwylwr y meusydd yr oeddynt wrthi o amgylch.” Dr. M. שְׂמֵרָה צִדְוֹתָי *ceidwaid meusydd*. Yn y dwyrain y mae ŷd yn tyfu mewn meusydd agored heb eu can; a phan fyddont yn addae i'w casglu, rhoddant geidwaid oddi amgylch iddynt; mwy os byddant yn agos i ryw brif-ffordd, a llai os na byddant—felly y gwnant yn Arabia. Gwel Harmer, *CA. V. Obs.* 15. Tebyg i'r rhai hyn yw y gwylwr o wlad bell, sef o Babilon, i warchae ar ddimasoedd Judah.

CELLAH קְרִילָה [yn *dadmer*], 1. Tref yn llwyth Judah. Jos. xv. 44. Yr oedd yn lle o beth cyfrifad, ynghylch 400 mlynedd ar ol Crist.—2. Mab Naham. 1 Cron. iv. 19.

CELLIOG—**OD** (Caill), *Gr. αλεως*; oddi-wrth yr *Heb.* קְלָיָהוּ (dyfodolad y *golousi*) y gwryw o'r adar.—“Cyn canu o'r celliog y'm gwedi deingwaith.” Mat. xxvi. 34. Luc xxii. 34. Ioan xiii. 38. “Cyn canu o'r celliog ddwywaith y gwedi fi deingwaith.” Marc xiv. 30. Y mae hon awdwr Groeg a Lladin, yn crybwyll am ddau ganiad y celliog; y cyntaf oedd yn fuan wedi canol y nos, a'r llall ynghylch tri o'r gloch y boreu; y diweddfaf oedd y mwyaf nodedig gan ddyinion, fel arwydd o'u cychwyniad i'w gwaith, ac a alwent yn neillduol yn ganiad y celliog; at hwn yn unig y cyfeiria Matthew, &c., gan olygu geiriau ein Hiachawdwr yn eu hystyr gyffrodinol; ond Marc yn fwy manwl yn rhoddi i lawr yn *neillduol* eiriau ein Hiachawdwr, a grybwyll am ganiad y celliog ddwywaith. Gwel Wetstein ar Marc xiv. 30. Schaezzer *Phys. Sacs.* ar Marc xiii. 35.

Nid cyflaned ond Celliog. Ddar.

CELLIOG RHEDYN, math o bryf o ryw y locust, ond ei fod yn fychan. Y mae llawer-odd o honynt mewn gweirgloddiau, mynydd-odd, gwrychoedd, &c. Y gwryw o honynt a gan tra pery y tŷ. Bydd mintioedd o hon- ynt yn difa cawd y ddaear. Amos vi. 1. Yr oedd y celliog rhedyn yn cael ei gyfrif yn lán dan y gyfraith. Ief. xi. 22. Er fod ein cyf- iethwyr ni ryw fodd wedi gadael y gair קְלָיָהוּ *Hagab* yn y lle hwn heb ei gyfieithu, y mae cyfieithwyr y Beibl Saesoneg wedi ei gyfieithu

grasshopper, neu *celliog rhedyn*; ac y mae yr un gair Hebraeg mewn lleoedd eraill yn cael ei gyfieithu *celliog rhedyn*; megys yn Num. xiii. 33. Preg. xii. 5. ac yn Eza. xl. 22. קְלָיָהוּ a gyfieithir *locustiad*. Gallant osod allan y saint gweiniaid yn eu camadau, y rhai ni fedrant ganu ond ychydig pan ddarfyddo tŷ llwydd- iant, a dyfod drychin profedigaeithau.—Dyinion a gyffelybir i gelliogod rhedyn, i arwyddo eu gwaelder, eu gwendid, eu hannheilyngdod; neu o herwydd eu bod yn lluoedd aml yn difa cawd y ddaear, a bod yn hawdd eu difa, a'u lladd trwythau. Num. xiii. 33. Eza. xl. 22. Nah. iii. 15.—“Bydd y celliog rhedyn yn faich” i'r i'r hen ŵr bron marw; y gofid lleiaf sydd drwm a blinderus ganddo; y mae yn anynad, ac yn faich iddo ei hun. Preg. xii. 5. Neu, yn ol eraill, “y celliog rhedyn fydd yn faich;” bydd yn faich iddo ei hun, pan ddelo y corph oblegid henaint, a churiad y cnawd, heb ddim ond y croen a'r esgyrn. Y mae ygerbwrd dyn yn debyg iawn i'r celliog rhedyn—ei aelodau yn waelion ac yn feinion, ac esgyrn ei gymalau yn lymphiau anheirdd; yr holl ygerbwrd yn druan- aidd ac yn anolygus; ei lais yn chwibanllyd fel- yntau; a'i ben yn ysgwyd.—Arglwydd, pa beth yw dyn! Edr. **HAGAB**.

CEINIOG, *Gr. δηνάριον*; *Llad. DENARIUS*:—Ceiniog gyfraith; ceiniog gota.—Y gair a gyfieithir ceiniog yw bath Rhufeinaidd, yn gyd- werth â saith geiniog a thair fyrlling o arian Brydain. Yr oedd hyn yn gyflwg i ŵr am ddiwrnod o waith [Mat. xx. 1—17.] am hyn y cyffelybir gwobr bywyd tragywyddol i gyflwg diwrnod o waith i ddyd; am ei fod yn llafurio yma yn nydd ei fywyd am y bara a bery i fyw- yd tragywyddol. Ioan vi. 27.

CEISIAD—**AID** (cais), treth-gaaglydd; ceis- bwl, gofynwr.—Y gair *Heb.* קְשִׁיָּהוּ a arwydda, *rhoddi benthyg*.—“Rhwyded y ceisiad [neu y gorthrymwr] yr hyn oll sydd ganddo.” Salm cix. 11. Calon galed gybyddlyd, yn ceisio rhwydo eiddo iddi ei hun, pa un bynag ai cam ai cymhwys a fyddo.—“Pen-cais y deyrnged,” sef pen-publican. Luc xix. 1. W. S.

CEISIO (cais), argeisio, ymfyn, ymgeisio; bod yn ddyfal yn chwilio am beth. Gen. xxxvii. 16. Gofyn mewn gweddi [Ezra viii. 21.] neu trwy unrhyw foddion eraill a fyddo yn ateb y dyben i roddi i-ni fwyndad o'r peth. Ddar. ii. 4.—Y mae Duw yn ceisio gynnion, pan fyddo trwy gyflawnder ac eiriolaeth ei Fab, ac effelth- ioldeb ei Ysbryd, yn awdurdodi gweiniodigaeth y gair i ddychwelyd ac adferu ein heneidiau o'r cyslawr truenus a chyfeiliornus. Ezech. xxxiv. 16. Salm cxix. 176. Luc xv. 4—9; a xix. 10.—Ceisio Duw, ei anw, neu ei wyneb, ydyw gofyn ei gyfarwyddyd, gweddio am ei ffair a'i ras, ac ymorphwys arno fel ein rhan a'n cynnalwr. Salm lxiii. 1; a lxxxiii. 16.—Rhagrithwyr fydd- ant yn ceisio Daw yn amser trallod a chyfyng- der; yn foreu, neu yn ddyfal, y ceisiant ef, ond nis cânt; oblegid eu bod yn ei geisio yn hyt-

rach o orfod nag o ddewisiad; nid o gariad ato, ond o ran rhyddid ac esmwythder iddynt eu hunain. Diar. i. 28. Job xxvii. 9; a xxxv. 12. Esa. i. 15. Jer. xi. 11; a xiv. 12. Mic. iii. 4. Zech. vii. 13.—Ceisio, argeisio, ac ymgeisio ág allor, neu deml, ydyw mnych dramwy at y cyfryw, i ddyben crefyddol. 2 Cron. i. 5. Deut. xii. 5.—Ceisio gweithredoedd yr Arglwydd, ydyw bod yn eu hystyried yn ddyfal ac yn ofalus, ac yn ymofyn am ddeall da ynddynt. Salm cxi. 2.—Dinas a geisiwyd, sef yr hon y gosalwyd am dani. Esa. lxii. 12.—Ceisio deddfau Duw, ydyw ymofyniad manwl am eu gwybod, ac ufuddhan iddynt. Salm cxix. 45, 155.—Ceisio barn, neu ddrygioni, ydyw ymroddimewn arferiad o gyflawnder, neu o wneuthur drwg. Esa. i. 17. Diar. xi. 27; a xvii. 19. Yn yr un modd ceisio heddwch a thangnefedd. Salm xxxiv. 14. Jer. xxix. 7. Ceisio enaid, neu einioes un, yw dymuno ac arfer pob moddion tu ag at ei ladd a'i ddistrywio. Salm xxxv. 4; a xxxviii. 12.—“Sion, yr hon nid oes neb yn ei oheisio;” sef heb fod Duw na dyn yn ei hystyried, nac yn gofalu am dani. Y mae rhai yn meddwl fod dirmygwyr yr eglwys yn cyfeirio at ystyr gwreiddiol y gair צִירָרַץ yr hyn yw, *syck diffaeth*. Jer. xxx. 17.

CELAIN (cél), *Llad. CADAVÉR*; burgun, buria, abo, abwy;—1. Corph marw dyn, neu anifel. Num. xiv. 29. Esa. xiv. 19. Mat. xxiv. 28.—2. Delwan ac eilunod. Jer. xvi. 18.—“Pa le bynag y byddo y gelain, yno yr ymgasgl yr eryrod.” Mat. xxiv. 28. Hyn yw, pa le bynag byddo nodau barnedigaethau Duw, yno bydd y saethau hefyd; pa le bynag yr ymgydd, io pechadur, tra byddo y gelain farw ddrewedig mewn camwedd a phechod, yno yr ymgasgl eryrod digofaint Duw. Neu, pa le bynag trwy holl wlad Judea byddo yr Iuddewon gwrthnysig yno y byddlluoedafy Rhufeiniaid (arwydd pa rai ydyw yr eryr) yn fuan i'w distrywio. Job xxxix. 27.—30. Luc xvii. 37.

CELANEDD (celan), galanastra, lladdfa; pentwr o gyrph meirwon. “A gauo ei glust rhag clywed celanedd.” Esa. xxxiii. 15. *Heb.* rhag clywed gwaed; sef a gauo ei glust rhag clywed cynnygiad i dywallt gwaed. Y mae hyn yn arwyddo ei fod yn caáu ac yn ffeiddio pob creulondeb. Salm v. 6.

CELFI, colofnau, arfan.—“Llo y drylliwyd wrth gelfi benau y fam a'r plant.—Eu plant a ddryllir wrth gelfi.” Hos. x. 14; a xiii. 16. Dr. M.

CELFYDD-YD-AU (celf), medrus, cywrsin; crefft, cywreainrwydd; y wybodaeth yn perthyn i ryw gangen o waith, yn ei holl ddirgelion. Exod. xxxvi. 2. 1 Cron. xxii. 15. Jonah i. 8. Act. xviii. 3.

CELI (cel), y dirgeledig; un o enwau Duw:—Duw Celi, sef Duw y dirgeledig.

Ysbyd twa, gwaith *Gra*—*creuhaust*,
Yw'r aberth a gert.

W. *Middleton*, (Salm ff. 17).

CELU (cél), *Czelo*; caddio, dirgelu, peidio adrodd neu amlygu rhyw beth. Gen. xviii. 17. Deut. xiii. 8.

Gwel, a chel, a chlyw. *Diar.*

CELWRN-YRNAU-AID (cel-gwrn), math o lestr crothog; crwc; cynnog. 1 Bren. xvii. 12. Esa. xl. 15.

CELWYDD-AU (cél-gwydd), gaudab, ffalsedd; celu o wydd; anwiredd a ddywedir mewn bwriad i dwyllo, neu o leiaf yn tueddu at hyn; neu i enllibio enw da arall. Barn. xvi. 10. Eph. iv. 25. Y mae y pechod hwn yn drosedd o'r nawfed gorchymyn, ac yn cau dynion allan o'r nefoedd. Exod. xx. 16. Dat. xxii. 15.

CELL-OEDD (ce-yll), *Heb.* כֶּלֶל *Llad. CELLA*; ystafell; bwyd-tŷ; lle cadwer amguedd tŷ; cuddugl, clóer. Gen. vi. 14. 1 Bren. vi. 5.

CELLWAIR - EIRIAU - US (cell-gwair), gwawdio, chwarae; crybwyll; cyferio at. Gen. xix. 14. Diar. xxvi. 19.

CEMARIAD [*duon*], offeiriaid Bâal, neu Moloch. Seph. i. 4. Cyfieithir y gair *offeiriaid* yn 2 Bren. xxiii. 5, Hos. x. 5.

CEMUEL,* *Heb.* כֶּמֶל *[Duw a gyfododd]* 1. Mab Nachor, a thad Aram. Oddi wrtho tarddodd y Cemeliaid, y rhai oedd yn cyfanneddu yn Syria. Gen. xxii. 21.—2. Mab Siphtan o Ephraim. Num. xxxiv. 24.

CEN, *rhagddod*; (can), gyda, yn meddiant o; megys da genyl.—*CEN, cysylltiad*; o herwydd; am; yn gymaint ag; megys cen ei fod, cen y bydd.

CEN (en), croen, plionen; ysgeu, marwdon, caen, crawen, creat, bliag; oddiwrth ysgeu daeth *SKIM, SASS*. tebygol.—Cen ceryg; cen y coed; cen y pysgod, sef yr hyn sydd ar y pysgod hyn a fornid yn lân wrth y gyfraith. Lef. xi. 9, 10. Deut. xiv. 9. Y peth a syrthiodd oddiwrth lygaid Paul, oedd yn rhyw fath o groen tebyg i hwn. Act. ix. 18.

CENAD-AU-ON-U (can), mynegwr, negeswr, negeseur: un yn dwyn cenadwri oddiwrth un gwr, neu un deyrnas, at un arall. Gen. xxxii. 3. 2 Bren. xvi. 7. Cymhwysir yr enw, 1. At Grist; yr hwn yw cenad y Tad at ddynion, i ddeongli ei ewyllys iddynt, ac i ddangos ei uniondeb tu ag atynt, yn ei wŷg yn ceryddu, ac yn neillduol yn ei gariad a'i ewyllys da yn achub. Job xxxiii. 23.—2. Ioan Fedyddiwr, a gweinidogion eraill hefyd, y rhai a anfonu yr Arglwydd i fynegi ei ewyllys a'i orchymynion i'w bobl. Mal. iii. 1; a ii. 7. 2 Cor. v. 20; a viii. 23.—3. Cystuddian, neu brofedigaethau celyd; neu cenad Satan, hwy yw, Satan ei hun. 2 Cor. xii. 7.—4. Barnedigaethau yr Hollalluog. Diar. xvii. 11.—5. Yspiwyr gwlad Canaan. Jos. vi. 17. Iago ii. 25.—“Digofaint y bronin sydd megys cenad angen.” Diar. xvi. 14. Sef yn ofnadwy iawn. Edr. ANFOS, APOSTOL.

CENAW-ON (can), *Gr. Κωνσταντος*; hil, ep-

*Ymddangys fod un arall o'r enw hwn, ag oedd yn dywyngos er y Lefaid. 1 Cron. xxvii. 17.—C.

pil; cywion: impyn; cenawon cyll, cenawon cadudd. Cywion eirth, 2 Sam. xvii. 8.—Llewod, Job iv. 10.—Dreigian, Galar. iv. 3.—Cwn, Marc vii. 27.

CENBAID [*meddiant diogel*], cenedl oedd yn trigo yr ochr orllewinol i'r Môr Marw. Barn. i. 16. Yn amser Saul yr oedd y Ceneaid wedi ymgymysgu â'r Amaleciaid. Yr oedd tiroedd y Ceneaid yn rhandir Judah. Yr oedd y Ceneaid yn trigo mewn mynyddoedd a chreigiau, fel yr oedd yn anhawdd myned yn agos atynt: er hyny dygwyd hwynt i gaethiwed gan Nebuchodonosor, yn ol prophwydoliaeth Balaam. Num. xxiv. 21, 22.

CENATH [*prynat*], tref yn Manasseh, tu hwnt i'r lorddonen. Num. xxxii. 42. Cafodd yr enw Noba, ar ol Noba, Israeliad a'i gorchfygodd.

CENAZ [*meddiant y galar hwn*], 1. Pedwerdd mab Eliphaa, mab Esau, un o dduciaid Edom. Gen. xxxvi. 15.—2. Tad Othniel, a brawd ienangaf Caleb. Jos. xv. 17. Barn. i. 13.

CENCHREA, porthladd cyfagos i Corinth. Act. xviii. 18. Yr oedd yn ddinas go fawr o faintoli.*

CENEDL (can), *Gr.* γενος; *Llad.* gens, *Gxus:* Cenedlaeth pobl, tylwyth, rhywogaeth, hiliogaeth, carenydd: y rhai a darddo oddiwrth yr un cyff, neu dylwyth; [Gen. xxv. 13.]—pobl yr un wlad. Jer. ii. 11.—“Cenedl a gyfyd yn erbyn cenedl.” Mat. xxiv. 7. Yr oedd Palestina, gwlad yr Iuddewon, yn cynnwys amryw ardaloedd neu daleithiau; sef Judea, Galilea, Iturea, ac Abilene, &c. A breniniaeth, neu lywodraeth, y gellid galw pob un o'r rhai hyn, am fod tetrarch, neu raglaw dan yr Ymerawdwr, ar bob un o honynt. Luc iii. 1. Gellid galw trigolion pob un o'r ardaloedd hyny yn cenedl, [2 Cron. xv. 6.] lle y sonir am ymladdau rhwng yr Iuddewon a'u gilydd. Tebygol nad yw y geiriau “Cenedl a gyfyd yn erbyn cenedl,” yn eu prif ystyr [fel y maent yn rhagfyrnegiad o'r helyntion o flaen dinstyr Jerusalem, ac nid o'r rhai a ddygwyddent o flaen diwedd y byd] yn arwyddo ond rhyfeloedd yn Palestina yn unig, rhwng y naill a'r llall o'r ardaloedd rhagddywededig; neu, ynte, terfysgoedd ac ymladdau rhwng trigolion yr un ardal; naill ai rhwng yr Iuddewon a'u gilydd, neu rhyngddynt hwy a phobl eraill yn eu mysg. Tybir fod y geiriau “cenedl yn erbyn cenedl,” yn arwyddo terfysgoedd ac ymladdau rhwng yr Iuddewon a rhai o'r cenedloedd eraill yn byw yn yr un dalaeth, neu ddinas a hwynt; s bod y geiriau, “teyrnas yn erbyn teyrnas,” yn arwyddo rhyfeloedd rhwng y naill dalaeth a'r llall, yn gwlad yr Iuddewon. Marc xiii. 8. Luc xxi. 10. Gwel Hammond ar Mat. xxiv. 7; ac Esgob Newton.

CENEDLAETH - AU (cenedl), hiliogaeth dynion, eppiliaeth, achau hynafiaid.—1. Han-

es am darddiad achau a bywydau dynion.—“Llyfr cenedlaethau Adda,” [Gen. v. 1.] a arwydda hanes y plant a genedloedd Adda, a hol ddigwyddiadau eu hamseroedd, eu hoedran, a'r hyn a ddygwyddodd yn niwrnod eu bywyd. Diar. xxvii. 24. Gen. vi. 9; a xxv. 19. Y mae deg o genedlaethau yn cael eu cyfrif o Adda hyd Noah.—2. Cenedlaethau y nefoedd a'r ddaear, ydyw yr hanes am eu ffurfiad. Gen. ii. 4.—3. Llyfr cenedliad Iesu Grist, ydyw yr hanes am ei achau, ei enediggaeth, ei fywyd, a'i farwolaeth. Mat. i. 1. Fod y Messiah wedi dyfod o lwynan Abraham, Judah, a Dafydd, yn ol yr addewid, sydd amlawg. Yn nechreu y Cronicle y mae genym achau tros fwy na 3500 o flynyddoedd. 1 Cron. i—vi. Y mae Matthew yn gwneuthur yr achau o Abraham hyd Grist, yn 42 o genedlaethau; a Luc yn casglu achau dros 4000 o flynyddoedd, o Adda hyd Grist. Mat. i. Luc iii. Y mae Matthew yn rhoddi achau Joseph, a Luc achau Mair. Yr achos fod yr achau yn ymddangos yn anghytun yw, 1. Am fod i rai dynion amryw enwau.—2. Fod eraill yn mabwysiadu plant.—3. eraill yn cyfodi hâd i'w brawd; y cyntafanedig yn fab yn ol y gyfraith, a'r lleill yn feibion naturiol.—Tebygol fod llygad yr apostol ar hyn, pan y mae yn son am achau anorphen; megys pe ba'i cymaint o geincian, nes y mae yn waith anorphen chwilio y cwbl. 1. Tim. i. 4. Tit. iii. 9.—“Nid a y genedlaeth hon heibio hyd oni wnele hyn oll.” Mat. xxiv. 34. Y bobl oedd yn byw yn amser marwolaeth Crist, nid oeddent oll wedi meirw pan ddistrywiwyd Jerusalem a'r ganedl Iuddeuig, gan y Rhufeiniaid.—“Cenedlaeth anffyddlaw a throfaus. Mat. xvii. 17. “Anffyddlaw a thrawsedig.” W. S. “Anffyddlaw a gwrthysig.” Dr. M. Y mae trofaus yn wrthwyneb i ffyddiog neu ffyddlaw, yn mhob ystyriaeth; megys yn troi at ryw gyfeiliornad, yn lle cerdded ar hyd uniawn lwybrau ffydd. Mae dyn anffyddiog yn rhwym o fod yn ddyn trofaus; oblegid nid oes dim yn gwir sefydlu yr enaid ar y graig ond ffydd. “Craig yw Duw,” medd Moses, gadarn, ddiavagor, nad oes dim a'i try o'i le byth; “Ei ffyrdd ydynt farn, cyflawn ac uniawn yw efe.” Ond am y genedlaeth hon, y mae yn wryrog, yn camu allan o'i gyfraith, ac yn myned yn groes iddo, yn anghyflawn; yn troi yn ol ac yn y blaen, heb sefydlu ar y gwirionedd. Y mae ffydd yn unioni dyn, o ran ei amcanion a'i fwriadau; lle byddo yn gweithredu ar ei gwir wrthddrych, sef Iesu Grist, y mae yn puro y galon oddiwrth drawsedd a thwyll. “Mae y gair חַסְדָּה yr hwn yn Deut. xxxii. 5. a gyfeithir gwrog a throfaus [sef gair o'r un gwreiddyn], yn cael ei gyfieithu yn Job v. 13. yn gyfrwyddra — yn Salm xviii. 27. yn olygon uchel. Y gair *Gr.* πολυπλοκον [LXX] a arwydda, peth cuddiedig, megys dichell; ac hefyd, peth wedi mawr ddyrystu, megys edafedd wedi troi y naill am y llall. Deut xxxii. 4, 5. Mat. xvii. 17. Luc ix. 41. Y mae

* Planwyd egiwys yma Rhuf. xvi. 1.—O

ffydd, yn wyneb y pethau hyn oll, yn sefydlu yr enaid ar Grist, yn tynnu pob dichell o'r ysbryd, yn ei unioni, ac yn ei buro.

CENEDLOEDD (can), ethnicaid, paganiaid, pobloedd; y rhai allan o'r cyfammod; estroniaid i ammodau yr addewid; anadnabyddus o'r gwir Dduw, a'i wir grefydd; pawb, heblaw yr Iuddewon, a gyfrifid felly. Mae yr apostol Paul, yn gyffredinol, yn cyfrif yr holl genedloedd dan yr enw Groegiaid; a holl ddynolrwyd yn yr ymadrodd, Iuddewon a Groegiaid. 1 Cor. vi. 9, 10. Eph. ii. 2, 8, 12; a v. 8.—Dywedwyd i Abraham mai yn ei hād ef y bendithid yr holl genedloedd; y byddent yn ymgynull at y Gwaredwr, ac y byddent yn etifeddiath iddo, yn cyd-lawenhau a'i bobl; y caent eu golueno, a'u hachub ganddo, &c. Gen. xxii. 18; a xlix. 10. Salm xxviii. Deut. xxxii. 43. Eza. xlii. 6, 7; a xlix. 5—8; a lx. a 11. 10. Fel moddion o ddarpariaeth at gyflawniad yr addewidion hyn a llawer o'r cyffelyb, gadawyd nifer mawr o'r Iuddewon, ar ol y caethiwed, yn waagaredig yn mysg y Paganiaid. Cyfleithwyd yr Hen Destament i'r Groeg, yr hon oedd yr iaith fwyaf cyffredin yn eu plith. Yr oedd son am ddyfodiad Crist yn y cnawd wedi ymlledaenu yn mhell ac yn agos yn eu plith. Pan ddaeth Crist, pregethodd y rhan fynychaf yn Galilea, lle yr oedd cynnullaiddfoedd lluosog o honynt. Pan oedd y Groegiaid yn ceisio ei weled, efe a atebodd, gan ddangos mai ar ol ei adgyfodiad y cai rhifedi mawr o'r Cenedloedd eu dwyn i'r eglwys. Mat. iv. 17, 18. Ioan xii. 20—24. Fel yr oedd y genedloedd gynt yn amddifad o wybodaeth am addoliad y gwir Dduw, y mae cenedl-ddyn, neu ethnic, weithiau yn arwyddo y cyfryw a fyddo oddi allan i'r eglwys, y rhai ydynt sunoethion, yn llawn di dduwiaeth, eilun-addoliaeth, &c. Yr ydym i ymddwyn tuag at ddynion esgymunedig, megys tuag at yr ethnic a'r publican. Mat. xviii. 17.

Paul oedd apostol i'r Cenedloedd, eithr Pedr i'r Iuddewon. 1 Tim. ii. 7. Gal. ii. 7. Y Cenedloedd y rhai a fathrant y cyntedd nesaf allan i'r eglwys tros 1260 o flynyddoedd, ydyw y Pabistiaid eilun-addolgar, y rhai sydd debyg i'r hen genedloedd tywyll, mewn anwybodaeth, eilun-addoliaeth, a choel-grefydd. Dat. xi. 2.

CENEDLU, eppiliau; hiliau. 1. Knull plant naturiol. Barn. viii. 30. Gen. v. 3.—2. Yn oruwchnaturiol, megys yr oedd Isaac. Heb. xi. 17.—3. Yn ysbrydol, megys y cenedlir pob gwir gredadyn, yn yr hyn y mae gweindogion y gair fel offerynau. 1 Cor. iv. 15. Y gair ydyw yr offeryn a ddefnyddir yn gyffredinol. 1 Pedr i. 23. Iago i. 18. Salm xix. 7. Yr Ysbryd Glan yw y gweithiwr. Tit. iii. 5. Ioan i. 13; a iii. 3.—4. Dwyn allan; felly y mae Dauw yn cenedlu y gwlaw a'r gwllith. Job xxxviii. 28.

“Myfi heddyw a'th genedlais—cyn sylfaenu y mynyddoedd o flaen y brynau y'm cenedlwyd.” Salm ii. 7. Heb. i. 5. Diar. viii. 24.

25. Geiriau a lefara y Tad am y Mab, a chan y Mab am dano ei hun. Y mae y cenedliad hwn yn perthyn i Grist o ran ei Dduwdod, trwy ba un y mae y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad, fel Personau Dwyfol yn yr un hanfod anfeidrol. Mae y cenedliad dwyfol a goruchel hwn yn hanfodol i'r Duwdod. Nid yw cenedlu yn cael ei briodoli i'r Mab, nac i'r Ysbryd Glan, ond 'yn unig i'r Tad; yr hyn sydd yn ei wahaniaethu oddiwrth y ddaeraill, ac yn rhoddi iddo yr enw Tad, gyda phriodoldeb; a bod yn genedledig sydd yn perthyn yn briodol fr Mab fel yr ail person; o herwydd hyn, gelwir ef, “Unig-anedig y Tad.” Ioan i. 14. Yr hyn sydd yn ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Ysbryd Glan. A'r hyn sydd yn perthyn yn briodol i'r Ysbryd Glan, fel Person Dwyfol, yw ei fod yn *deillio*, neu yn cael ei *anadlu*, ag sy yn ei wahaniaethu oddiwrth y Tad a'r Mab; am hyn, gelwir ef *Ysbryd*.—“Anadl yr Hollalluog.” Job xxxiii. 4. Salm xxxiii. 6. 2 Thea. ii. 8. Nid gwahaniaeth sydd rhyngddynt mewn enw yn unig, ond y mae peth yn yr hanfod tragywyddol sydd yn eu gwahaniaethu, ac heb ddibynu ar ddim damweiniol ac allanol. Dywed y Sabelliaid fod i'r Duwdod dri enw. Tad, Mab, ac Ysbryd; ond nid yw hyn yn gwahaniaethu; pe byddai ar ddyn dri enw, William Henry Frederick, ni byddai William wedi ei wahaniaethu oddiwrth Henry, na Henry oddiwrth William, na Frederick oddiwrth y ddan, gan nad ydyw ef ond un dyn a'r tri enw arno. Rhywbeth yn yr Hanfod Dwyfol, ac nid dim allanol sydd yn eu gwahaniaethu—nid gwaith allanol—nid eu gwaith yn nhrefa yr iachawdwriaeth—nid swyddau, y rhai ydynt yn achlysurol, a allent fod neu beidio, pe mynasai Daw hyn; ond peth yn yr Hanfod, ac o angenrheidrwydd bod fel yr Hanfod; a beth sydd yn yr Hanfod o ddichon eu gwahaniaethu, ond yr hyn a grybwyllwyd? dangosod ac enwed y neb a allo. Os yw un o'r Personau Dwyfol yn Dad yn yr Hanfod Dwyfol, ac arall yn Fab yn yr Hanfod Dwyfol, rhaid fod rhywbeth yn yr Hanfod y sydd yn sail o'r berthynas, ac yn gwahaniaethu y naill oddiwrth y llall, ac nis dichon fod yn ddim arall ond cenedliad; a'r hyn sydd yn gwahaniaethu y trydydd Person oddiwrth y ddaeraill, yw, nad yw yn cenedlu, nac yn genedledig. Oddiwrth y cenedliad y tardda y berthynas, ac oddiwrth y berthynas wahaniaeth y Personau. Dywed hen awdwr, “Digenedledig, cenedledig, a deilliad, nid ydynt enwau hanfod na swydd, ond dull hanfodiad, ac felly yn gwahaniaethu personau.”—Hawdd deall, gan hyn, fod gwahaniaeth y Personau yn dibynu ar genedliad y Mab; os cymerir ymaith hyn, disdrywir y berthynas rhwng y Tad a'r Mab, ac y mae y gwahaniaeth yn darfod. Mae y gwahaniaeth hwn yn hanfodol ac yn angenrheidiol, ac nid yn ddamweiniol neu o ddewisiad. Nid oes un rheswm arall a ellir ei roddi byth paham y mae yr enw Tad yn cael

ei briodoli i'r Tad, ac nid i'r Mab, a'r Ysbryd Glan hefyd. O ran creadigaeth, rhagluniaseth, mabwysiadu, ac ail eni ei bobl, y mae enw Tad mor briodol i'r Mab a'r Ysbryd Glan ag i'r Tad, o ran eu bod hwy yn gweithreda fel y Tad yn yr holl weithredoedd hyn; ond buasai y person cyntaf yn Dad pe na buasai creadigaeth nac ischydwriaseth byth yn gymeryd lle; felly hefyd y buasai y Mab yn Fab. Heb hyn nis gellir byth amddiffyn athrawiaseth y Drindod. Os gwedir tragywyddol genedliad y Mab, nis gellir byth brofi ei fod yn Berson gwahanol yn y Dawdod, ac felly nis gellir profi ei Dduwdod. Nid oes dim yn y Dawdod ond sydd dragywyddol; am hyny y mae y cenedliad yn dragywyddol; ac felly y mae y Tad yn dragywyddol, a'r Mab yn dragywyddol, a'r Ysbryd Glan yn dragywyddol. Nis gellir nodi un mynydd, neu gythrym, mewn amser, nac yn nhragywyddoldeb, yn yr hwn nid oedd Crist yn unig-aeddig Fab y Tad; am hyny rhaid ei genedliu o hono er tragywyddoldeb, neu ei fod yn Fab iddo trwy dragywyddol genedliad.—Wrth ystyried y cenedliad hwn, rhaid gofalu yn neillduoli i rodoli heibio bob peth a'n cynnwys neu yn arwyddo amherffeithrwydd; megys rhanias natur, lluosogiad hanfod, blaenoriaeth, cynodol, ysgogiad, cyfnewidiad, llygriad, lleihad, peidiad a gweithredu, &c. Afresymol yw ymreymu oddiwrth yr hyn sydd naturiol i'r hyn sydd oruwch-naturiol; oddiwrth natur derfynedig a meidrol, at natur anfeidrol ac annherfynedig, a thragywyddol.—Nid oes dim rhaniad yn yr Hanfod rhwng y Tri Pherson; nid oes dim lluosogiad fel mewn genedigaeth naturiol; nid gweithred yn darfod ac yn myned heibio yw cenedliad y Mab, fel mewn cenedliad naturiol; ond tragywyddol genedliad. Yn y cenedliad naturiol y mae y cenedledig ar ol y cenedlwr; ond yma y mae y Mab a'r Tad yn ogyd dragywyddol. Fel hyn ymddengys fod gwahaniaseth anfeidrol rhyngddynt.

Nid ei swydd sydd yn gwneuthur Crist yn Fab Duw; ac nid ei osodiad yn ei swydd ydyw ei genedliad. Pa fodd y gall swydd wneuthur person, na chenedlu perthynas? Ond y Mab tragywyddol a gymerodd y swyddau cyfryngol arno, trwy arfaeth dragywyddol y Drindod.—Nid ei gwawdoliaeth yn nghroth y forwyn, trwy nerth yr Ysbryd Glan, sydd yn ei wneuthur yn Fab Duw; ond y Dawdod yn Mherson y Mab a ymgawdolodd. Yr oedd y peth sanctaidd, sef y ddynoliaeth sanctaidd, yn nghroth y forwyn, mewn undeb personol & Mab Duw; gan hyny, medd yr angel, "y petia sanctaidd a enir o honot ti, a elwir yn Fab Duw."—"Heddyw," heddyw Duw yw ei dragywyddoldeb. Nid oes na doe nac yfora i Dduw, ond yn heddyw tragywyddol; ac y mae heddyw Duw yn cynnwys eu doe, ein heddyw, a'u yfora ni. Cenedliad, gan hyny, cyflawn, perffaith, tragywyddol, hanfodol a phersonol yn y Dawdod anfeidrol yw, yn nechreud ei ffordd, cyn ei weithredoedd erioed.

Y tragywyddol Fab hwn a ymgawdolodd, a a aned o Fair Forwyn, ac a egiurwyd yn Fab Duw mewn gallu, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y meirw. Rhuf. i. 4. Mae y dirgelwch hwn yn fawr; ond nid mwy na phob peth arall perthynol i'r Bôd Dwyfol, ac anfeidrol. Nid amgyffred yw ffydd; ond oredu un sydd yn amgyffred, gyda pharch a boddlonrwydd gostyngedig. Y mae ffydd yn credu fod Duw yn amgyffred ei hun, a'i fod yn dywedyd yn uniawn am dano ei hun, yr hyn y mae wedi ei ddywedyd yn ei air. Edr. MAB, TRINDOD.

CENEZIAID, hen driglion, tebygol, mynydd-dir Judah. Addawodd Duw eu gwlad i Abraham. Gen. xv. 19.

CENFAINT, CENFEINNAU (cen-maint), yr holl eppil; maintai gref.—"Cenfaint o foch." Luc viii. 32.

CENFIGEN, (cen-migen) Heb. צְנִיפִים cyng-horfynt, oas, drwg-ewylls, tra chas. Yn gyntaf, Cenfigen yw bod yn ddrwg gan un weled arall yn llwyddo: megys, 1. Mewn golud. Salm. lxxiii. 2, 3. Gen. xxvi. 14.—2. Mewn parch a dyrbastad. Dan. vi. 4.—3. Yn gwneyd dsiioni ac uniondeb. Preg. iv. 4.—4. Yn cael ei garu. Gen. xxxvii. 4, 11, Act. vii. 9.—5. Mewn crefydd, o ran doniau, defnyddioldeb, cymeradwyaeth gyda dynion, ac arddeliad gan Dduw. Num. xi. 27, 28, 29; a xvi. 8. Neh. ii. 10: Act. v. 16, 17.—Yn ail, Neu fod yn dda gan un weled gofid arall, neu ddrwg yn dygwydd iddo. Diar. xvii. 5; a xxi. 10; a xxiv. 17. Salm xxxv. 15, 26; a xxxviii. 16.

Y mae yr Arglwydd, yn ei air, yn dywedyd yn erbyn cenfigen. Diar. xxiv. 1, 19. Gal. v. 26. Salm xxxvii. 1. 1 Petr. ii. 1. Gwelir ochryalonrwydd y pechod hwn yn, 1. Oddiwrth ymchwyydd, balchder, ac anwybodaeth, y mae cenfigen yn deilliaw. 1 Tim. vi. 4.—2. Y mae yn arwain i derfysg, a phob gweithred ddrwg. Iago iii. 16.—3. Y mae yn nôd o ddynion yn gwasanaethu eu chwantau. Tit. iii. 3.—4. Y mae yn pydru yr esgyrn. Diar. xiv. 30.—5. Y mae yn lladd. Job v. ii.—6. Ni ŵyr y dyn sy dan lywodraeth cenfigen ddim am gariad. 1 Cor. xiii. 4.—7. Y mae yn waeth na llid a digofaint. Diar. xxvii. 4.—8. Yr hyn y mae dyn mewn cenfigen yn ddymunio ac yn fwriadu i arall, a fydd debyg o ddyfod iddo ei hun. Rzec. xxxv. 11. Salm vii. 15; a lvii. 6. Diar. xxvi. 27. Cymb. Est. v. 11-14; a vii. 9, 10.—9. Miriam a darawyd & gwahanglwyf am y pechod hwn. Num. xii. 1, 2, 9, 10.—10. Cenfigenu wrth Moses ac Aaron a wnaeth Corah, Dathan ac Abiram, pan agorodd y ddaear ei safn, ac a'i llyncodd yn fyw. Salm cvi. 16, 17. Num. xvi. 1, 3, 30-33.—11. Y mae yn bechod cythreulig. Iago iii. 14, 15.—12. Y mae yn cau allan o deyrnas Dduw. Gal. v. 21.—Yr oedd rhai yn pregethu Crist o genfigen, o anfedlonrwydd i anrhydedd yr apostol, er mwyn gofidio ei ys-

mor yn y deml, &c., i arwyddo fod yr oruchwyliath yn eangu. Ond am yr arch a'i pherthynasan, yr oeddent yn ddiwahân yn y deml ac yn y babell; i ddangos mai yr un Crist, a'r un iechydwrïaeth drwyddo, sydd yn yr eglwys dan bob goruchwyliath; ac er cyfnewid ei goruchwyliathau, yr un yw Iesu Grist, ddoe, heddyw, ac yn dragywydd. Heb. xiii. 8.

Y mae y darluniad o'r cerubiad ar barwydd ternel Ezeziel eto yn wahanol. Mae palmwydden yn cael ei gweithio rhwng dau gerub; a dau wyneb oedd i bob cerub, sef wyneb dyn, a wyneb llew. Nid oes yma son am adenydd iddynt, ond yn unig am eu dau wynob, a'r balmwydden rhyngddynt, a'r ddau wyneb yn edrych ar y ddwy balmwydden o bob tu.

Y mae y darluniad o honant yn ngweledigaeth Ezeziel wrth afon Cebâr, eto yn gwahaniaethu yn hynod oddiwrth y lleill i gyd. Ezec. i. 4, 5, &c. Y mae yn y weledigaeth hono, yn ymddangos, gyffelybrwydd i bedwar peth byw—dull dyn oedd iddynt;—pedwar wyneb a phedair aden oedd i bob un o honant. Wynob dyn a wyneb llew oedd ar y tu deheu iddynt ill pedwar, a wyneb eryr a wyneb ŷch oedd iddynt ill pedwar. Eu hadenydd oedd wedi eu cysylltu y naill wrth y llall, dwy wedi ddeparthu oddi arnodd, wedi eu cysylltu a'u gilydd, a dwy oedd yn cuddio eu cyrph. Ac yr oedd dwylaw dyn dan eu hadenydd, ar eu podar war ystlys. Ac yr oedd eu traed yn unisawn, a gwadn eu traed fel gwadn troed llo. Yr oeddent yn greichioni fel lliw efydd gloyw. Pan gerddent ni throent—ond aent bob un yn unisawn rhag ei wyneb. "Dyma y peth byw a welais," medd y prophwyd, "wrth aton Cebâr; a gwybum mai y cerubiad oedd ynt." Ezec. x. 20.—Yr oedd yn ymyl y pethau byw un olwyn, gyd a'i phedwar wyneb. Eu gwedd a'u gwaith oedd fel pe byddai olwyn yn nghanol olwyn—yr oedd cantau yr olwynion yn uchel, yn ofnadwy, ac yn llawn llygaid.

Y mae y darluniad o'r pedwar anifeil, neu yn hytrach *zwa pethau byw*, yn Dat. iv. 6, &c., yn gwahaniaethu oddiwrth y rhai hyn i gyd. *Un wyneb* oedd i bob un o honant, *a chwech o adenydd*; yn hyn yn debyg i'r seraphiaid, yn Esa. vi. —Yr oedd *llaw* gan seraphiaid Ezeziel, a'r *yn thau byw* gan Ioan yn debyg i *gerubiad* Ezeziel. Esa. vi. 6. Dat. iv. 6.—Yr oedd y *pethau byw* gan Ioan yn llawn llygaid o'r tu blaen, ac o'r tu ol, ac oddifewn, yr un fath a chantau olwynion Ezeziel.

Os yr un arwyddocad sydd i'r cerubiad ag anifeiliaid neu bethau byw Ioan, y mae yn eglur ddiarnheul eu bod yn arwyddo gweinidogion enwog yr efengyl; y rhai ydynt wrol fel llewod; yn Iafarus, yn amyaedgar, ac yn ddyfal fel ychain; yn graff eu golygon fel eryrod; yn hynaws, yn dirion, ac yn ddeallus fel dynion. Y maent yn ut a'r pedwar honuriaid ar hugain yn syrthio ger bron yr Oen, yn ei addoli, ac yn ei foliannu am eu prynu i Dduw, ac

& thalysau ac & phiolsau aur ganddynt, yn llawn arogl-darth, y rhai ydyw gweddian y saint. Prynedigion yr Oen, wrth hyn, y maent yn eu harwyddo. A phaham nas dichon y ddau gerub ar y drugareddfa arwyddo yr un peth i sef angelion, neu weinidogion yr eglwys, Iudewig a Chenedlig, ac yn eu cynrychioli; yn cael eu bod o'r drugareddfa; eu cynnalïaeth ar y drugareddfa; yn edrych arni gyda syndod a gorfoledd tragywyddol, a gogoniant y Dduwod yn dyagleirio arnynt a thrwyddynt.—At y cerubiad a'u hadenydd y mae y lleoedd camlynol yn cyfeirio: Salm xxxvi. 8; a lxi. 5. 1 Pedr i. 12.—Gall fod estyniad eu hadenydd yn arwyddo arioldeb a pharodrwydd meddwl gwir weinidogion y gair, yn nghyhoeddiad gras ac iechydwrïaeth gyflawn yr Iesu, i fyd eang; a'u dymuniad i sefyll yn gyflawn yn ei awyllys; yn gystal a'u hollol ddibyniad arno am gynorthwyo o bob gras a dawn, i'w gallnogi i gyflawni eu swydd oruchel. Bod eu hwynebau y naill tuag at y llall, a arwydda undeb meddwl, a'u cydayniad a'u gilydd yn egwyddorion a gwirionoddu sylfaenol yr efengyl; ynghyd ag ymroddiad dianwadad i draethu holl gynghor Duw. Maent yn dibynn ar Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio, fel unig sail eu gobaith eu huanain, a swm mawr a sylwedd mater eu gweinidogaeth. Bod wynebau y cerubiad tu ag at drugareddfa, a arwydda, eu bod bob amser yn eu gweinidogaeth yn gosod allan y cymmod mawr a wnaed trwy waed ac a berth Crist, gan gyfeirio pechaduriaid trwmns ato, am gyflawnder a heddwch, maddemat ac iechydwrïaeth.—Gellir galw gweinidogion yr efengyl yn gerubiad y gogoniant; o herwydd eu bod yn milwrio mewn milwriaeth ogoneddus—am eu bod wedi cael ymddiried iddynt am drysor gogoneddus yr efengyl—eu bod wedi eu cynnysgaedu & donau a gras gogoneddus, a chanddynt "weinidogaeth ag sydd yn rhagori mewn gogoniant."

Y cerubiad ar y drugareddfa oeddent hefyd yn drychioli yr angelion sanctaidd, y rhai oedd yn esgyn ac yn disgyn ar Grist, i weini iddo, pan oedd efe yma yn y byd, yn ei gyflwr o ddarostyngiad. Ioan i. 51. Mat. iv. 11. Luc ii. 9, 13; a xxii. 43; a xxiv. 4. Ac y mae efe yn awr yn eistedd ar orsedd o'gogoniant, a myrddiynau o honant yn ei amgylchynn. Dan. vii. 10. Salm lxviii. 17. Yr oeddent wedi eu gweithio o'r un darn o aur a'r drugareddfa, a hwnw o aur coeth, hwyrach, i ddangos purdeb natur ysbrydol yr angelion, a bod eu cynnalïaeth a'u parhad yn eu sefyllfa sanctaidd, yn dibyn ar Grist, o'r hwn yr oedd y drugareddfa yn gysgod: se hefyd, fod Crist, trwy yr anfeidrol iawn a dalodd, wedi uno yr holl etholedigion yn mhllith dynion, yn un gymdeithas nefolaidd gyd a'r angelion. Exod. xxv. 18—22. Col. i. 16, 17. Heb. xii. 22. 1 Cor. xi. 10. Yr oedd y cerubiad ar y drugareddfa a'u hwynebau y naill tu ag at y llall, a phob un yn syllu ar y

dragareddfa, megys yn ewyllysio edrych i mewn i ddirgelwch a mawr amryw ddoethineb Daw, yn iechydwrtaeth dyn. Exod. xxv. 20. 1 Pedr i. 12. Eph. iii. 10. Heb. ix. 5.—Tebygol, mai at y cerubiadid dyohymygod yn y deul, ar hyd ei pharwydydd, a'r rhai hynny ar hyd y dragareddfa, neu ynta, at yr angelion yn rhoddiad y gyfraith ar Sinai, y mae yr apostol yn cyfeirio yn ei epistol at yr Hebreaid [pen. xii. 22.] lle y dywedir fod duwiolion y Testament Newydd yn dyfod "i'r Jerusaalem nefol, ac at fyrddiwa o angelion." Nid oedd y bobl yn gyffredinol, dan yr hen oruchwyliaeth, yn cael dyfodfa i'r cysegr, at y dragareddfa, lle yr oedd y cerubiadid; oad pan rwygwyd llen y deul, trwy farwolaeth Crist ar y groes, atfwyd flordd rydd i'r cysegr sancteiddiolaf, ac oeddffine y grae, i gymdeithas yr angelion, neu y cerubiadid euraidd a glân.—Am y cerubiadid a'r cleddyf tanhyd, &c., Edr. OLEDDYF, ANIFEL.

Breain Tyrus a elwir yn gerub esainiog. Esec. xxviii. 14. Fel pe dywedasai Daw, Megys y mae yr angelion yn ogoneddus o ran eu natur, a'r gwaith a roddais i iddynt, sef dipgelu dynion: felly yr wyt i'thau, breain Tyrus, yn tybied ac yn dy faru dy hun dy fod ar dy orsedd fel cerubiadid y gogoniant. Neu, ynta, ei fod gan ddwygleirdeb aur a pharlan, yn debyg i gerub.

CHRYDD-ON-U (cbr). Heb. חרוד ונחמ. *Llad.* CARIATIO; son, argyhoeddiad, coop.—1. Coop am ryw fai a gwialen, &c. Diar. x. 17; a xxii. 15.—2. Barnedigaethau yr Anglydd. Deut. xxviii. 20.—3. Rhybydd caredig a brawdol.—Y mae mewn cerydd caredig, byfferddiad ac addyg, ac arfer moddion i gael y beius oddi wrth ei fai. Dylai fod mewn cerydd brawdol a thadol ddangos y bai, yn ei natur, y drwg o hono, a'r canlyniadau peryglus o hono, a hynny mewn ysbryd addfwynder, gan ein hystyried ein hunain. Y gair חרוד Deut. xi. 2. Diar. iii. 11; a v. 12; a x. 17, &c., a arwydda, addyg, byfferddiad, diwygiad, dysgyblaeth. Gair all hefyd, a gyfeithir weithiau *cerydd*, weithiau *coopdigaeth*, חרוד ונחמ a arwydda *son*, *argyhoeddiad*, *dadl*, *rhestr*. Y gair olaf a gyfeithir *crydd*, yn Diar. i. 23. &c. Y gair חרוד Eec. xii. 17; i. 2; a lxxv. 15, &c., a arwydda *attal*, *rhwystr*, *ffrwyriad*, *cystwyd*.—"Ac a gerddodd y cryd, [Lac iv. 39.] sef yn yr un modd ag y ceryddodd y gwynt, a'r môr [Mat. vii. 26.] yn dangos awdurdod Crist ar bob assechyd ac ar yr elfennau, fel y mae ymadroddion cyffelybiaethol yn yr ysgrythyrr yn gosod allan, nid yn unig fod y creaduriaid difwydd yn weision i Daw, oad fod heintiau, newyn, &c., at ei alwad, i gopsi peshaduriaid gwrthryfelgar, megys yn Hab. iii. 5. "Aeth yr haist o'i ffenac ef, ac aeth marwor tanlyd allan wrth ei draed ef." Ar ymyl y ddalen, "Aeth cryd poeth," neu giesfydan gwres, "allan wrth ei draed ef." Cyffelybiaeth ragorol i ddangos y gallu dwyfol, i'r hwn y mae yn rhaid i bob peth ymestwag.—

Gwel Salm civ. 7; a evi. 9.

GERWYN-I (câr), llaethdwin, trwp, trwp-darlhaw, neu lestr macsi. Y gair *Gr.* μυρος, a gyfeithir *cerwyn*, a arwydda *gwin-wryf*, neu y lestr ya mha un y athrent y grawnwin. Dat. xiv. 19.

CESAIL-KILIAU (cê), y twll tan y fraich, mynwea.

Mynych y syrth med o gesail.—Diar.

"A'r pwdr fratian dan dy geselliau oddi tan y rhaffau." Jer. xxxviii. 12. Dyben y bratiau oedd i rwystro y rhaffau i'w briwo a'u harbholli.

CESAIR (ces-air), ceallug.—"Ac yr ydoedd cesair a thân." Dat. viii. 7. W. S.

CESAR, neu **CÆSAR**, *Gr.* Καesar. Hwn oedd enw Julius, yr Ymerawdwr cyntaf yn Rhufain, ac ar ei ol ef a gymerwyd gan ei olywyr. Barna rhai ei alw fally am ei *dori allan* [cocco] o groth ei fam; neu am ei eni a gwallt [coccaeries] ar ei ben. Yn y Testament Newydd, priodolir yr enw i Augustus, Lac ii. 1; a xx. 22.—Tiberius, Lac iii. 1.—ac i Claudius, Act. xi. 28. Oddiwrth yr Ymerawdwr galwyd llawer o ddinasoedd wrth yr enw hwn.*

CESAREA. Yr oedd dwy ddinas o'r enw; sef Caesarea Philippi, yn nghanol y wlad, a adalladwyd gan Philip y Tetraroh, ac a'i galwodd wrth yr enw hwn o arhydedd i Tiberius Caesar, ac a chwasegodd ei enw ei hun; a Caesarea ar lan Môr y Canoldir, a adalladwyd gan Herod Fawr, o arhydedd i Augustus, ac a'i galwodd ar ei enw; yr oedd yn sefyll yn nghylch 37 o filltiroedd yn y gogledd-orllewin i Jerusaalem.†

Yma yr oedd Cornelius yn byw; yma yr ywyd Herod gan bryfad; yma yr oedd Philip yn byw gyd a'i ddwy farched; yma y bu Paul yn sefyll ger bron Ffalix a Festus, ac y bu ya garcharor ddwy flynedd. Act. x. 1; a xii. 23; a viii. 40. Pen. xxii, xxiv. Bu yma aglwyys enwog dros lawer o flynyddoedd.

CETURAH, חרוד ונחמ [arogl perawid] gwraig Abraham ar ol Sarah, o'r hon y bu iddo chweco o faibion. Gen. xlv. Edr. ABRAHAM.

CETHER-AWL (ceth), llym, tweiddlaw, teryll.—"Wele yn dyfod o'r gogledd wynnt cethrawl." Esec. i. 4. Dr. M.

CETHER-I-U (ceth), hoel, hoelen hir; swmwl; hoelio, swmyla.—"Bydd y sbai a waddillwch o honnynt yn goethri yn eich llygaid." Num. xxxiii. 55. Dengys y goethriau pa mor hynod oeddus a phoesus y byddai y nall i'r llall, mor anodddefol a cethri yn y llygaid. Byddent, fel y dywod Josuah, "yn ffrewyll yn eu hystlysau, ac yn ddraen yn eu llygaid." Jea. xxiii. 18.

CEUDOD-AU (cau), gwagle, ceuedd, moewas; y gwagle tu fawn i ddyu neu anifel.

* Tebygol mai Herod ydoedd y Cesar y cyfeirir ato yn Act. xiv. 2, &c.—O.

† Mae menteddi manylach yn gosod Caesarea yn agos i 35 o filltiroedd i'r gogledd o Joppa, ac yn 50 o filltiroedd o Jerusaalem. Ew y lle yn breusol yw Caesarea.—C.

Num. xxv. 8. Salm v. 9. Esa. li. 1.

Pe dywedi dafwad, a wyddai coudod, ni byddai dymyd-awg neb tal. *Diar.*

CEUFFOS-YDD (cau-fos), fos ddofn, gogendor.—“Bwrier hwynt yn tân, ac mewn ceuffosydd, fel na chyfodant.” Salm cxi. 10. Wrth y ceuffosydd, deallwn tristwch, a gofidiau, a phrofedigaethau mawrion, a phydew heb waelod, rhan ddychrynlyd holl bechaduriaid diedifeiriol.

CEULAN-ENYDD (ceu-glan), torlenydd aſon. Jos. iv. 18. Esa. viii. 7.

CEULO (caul), tewychu, cawsio. Job x. 10.—Dywedir fod dynion yn “ceulo ar eu aeorod,” mewn cyfatebiad i wlybwr, yr hwn oni thywallter o lestr i lestr, a waeloda, ac a dewycha ei waddod; felly dynion heb weled dim, neu ond ychydig o gyfaewidiadau, ydynt yn ceulo mewn diofalwch cnawdol, heb ofai bygythion. Zeph. i. 12.—“Y dyfnderau a geulaant yn nghanol y môr;” Ekd. xv. 8. hyny yw, yn y Môr Coch. (Yr un gair a gyfieithir *ceulo* yn Job x. 10; a Zeph. i. 12.) Gellir meddwl fod gwaelod y môr wedi ceulo, sadio, a chaledu; nid allent gerdded llaid yr eigion, heb iddo geulo a chaledu. Ond meddwl rhai mai y dyfroedd ar bob llaw oedd wedi ceulo.

CI, CWN, dyfyriad o **CION**: ci coeg, ci drychin, ci tam. Creadur adnabyddus; a gyfrifid yn aſan dan y gyfraith; yr oedd yn dra dirmygus gan yr Iudelewion. Yr ymadrodd atgasaf a allent hwy arfer oedd cyffelyba dyn i *gi maru*. Yr oedd Dafydd yn ei alw ei hun yn *gi marw*, i ddangos i Saul nad oedd iddo ddim anrhydedd o erlid ar ol ei fath. 1 Sam. xxiv. 14.—Erlidwyr a elwir yn *gwn*, i ddangos eu haflendid, a'u creulonder gwaedlyd. Salm xxii. 16.—**CI**, neu *gwn*, sydd enw a roddir i'r diafol. Salm xxii. 20.—*gan athrawon*, Esa. lvi. 10, 11. Phil. iii. 2.—*dynion ansanctiaidd*, aſan, Mat. vii. 6. Dat. xxii. 15. Deut. xxiii. 18. 2 Petr. ii. 22. *Diar.* xxvi. 11. Salm lix. 7.—y cenedloedd. Mat. xv. 26.—Y gair *Heb.* (כֶּלֶב) (*colab*) am *gi*, a arwydda *gafaelgar*, o herwydd ei aſaelgarwch a'i ddannedd mewn unrhyw beth. Bochart, *Vol. II. p. 663*. Cyfieitha rhai y geiriau am Nabal, “a Chalebiad oedd efe,” (1 Sam. xxv. 3.) “a chisidd oedd efe;” i arwyddo ei dymher sarug, costogaidd.

Y mae llawer o gynheddfau rhagorol yn perthyn i'r *ci*, yn gyffredinol; megys, bywiogrwydd amgyffred, hyddysg, hydrin, serchogrwydd, fyddlondeb i'w berchenog, ufadd, gofalus, gwrol, llon, gwg ei feistr a'i tristâ, a'r arwydd lleiaf o'i foddlonrwydd a'i llona yn ddiwed. O'r holl greaduriaid, y *ci* sydd fwyaf ymlynol wrth ddyn; ac nid oes un creadur â mwy o amrywieth yn ei ryw na'r *ci*: y maent yn amrywio yn yr amrywiol wledydd. Barnir y bugail-gi yr agosaf at y rhyw dechreuol. Mewn aniatwch, a gwledydd diboblogaidd, y mae llawer o *gwn* gwylltiau yn mwynd yn yroedd lluosog i hela, ac yn ymosod ar deirw,

baeddod, ia, llewod, a dywalgwa. Yn America, lle mae llawer o honynt oedd yn ddoſion wedi myned yn wylltion, y maent wedi lluosogi i'r fath radd, fel yr ânt yn fyddioedd i leoedd trigiannol, ac a ymosodant ar anifeiliaid, ac yn dra pheryglus i'r trigolion hefyd. Y maent yn rhwymedig, er eu hamddiffynfa, i'w gwrthsefyll a'u ladd, fel bwystfilod creulawn eraill. Ond gwareiddir hwynt yn hawdd drwy diriondeb.—Y Tyrciaid, medd Busbequia, a gyfrifant y *ci* yn greadur aſan a ffaidd, ac am hyny y gyraint ef o'u tai; ac y maent yno yn gyffredin heb fod yn perthyn i neb yn neillduol; y maent yn gwyllod yr ystrydoedd yn hytrach na thair neillduol, ac yn byw ar y gweddillion a deffir i'r ystrydoedd. *Legat. Turc. Epist. iii. p. 178*.

—Y mae cwn yn lluosog yn ystrydoedd Aleppo, medd Russel, heb neb yn eu perchenogi, ac yn byw ar y pethau mwyaf braenedig. *Nat. Hist. p. 60*. Dichon hyn roddi ychydig oleuni ar Salm lix. 7, 15, 16.—Barqa rhai, mai wrth כֶּלֶב *ci* yn Deut. xxiii. 18. y mae i ai ddeall *gurryu-gydiur*, a elwir yn yr adnod o'r blaen קֶרֶן *putainur*, ac a roddir yn adn. 18. gyda phutan (gwel Bochart, *Hieroz. Lib. II. cap. lvi. p. 690*.) ond nid yw yr ystyr hwn yn ymddangos yn debygol i fod y gwir ystyr. Yr un modd y cyfryw drueiniaid ffaidd a feddylir wrth *zuec, cwn*, yn Dat. xxi. 8; a xxii. 15. Galwai y Groegiaid rai wedi ymroddi i fryntwaith, er ei fod yn arferedig iawn yn eu plith (Rhuf. i. 27, 28.) *wadot, sef rhai heb ddim mwy gwyllder na chawn*. Gwel Le Clerc ar Deut. xxiii. 18. a Daubuz ar Dat. xxii. 15. Arwydda y gair *Heb.* קֶרֶן y cyfryw drueiniaid ag a fyddo wedi ymroddi i frynti, pa un bynag ai benyw ai gwyryw, fel y mae yn eglur oddiwrth 1 Bren. xiv. 24; a xv. 12. 2 Bren. xxiii. 7. Ho. iv. 14.—Yn gyffelybiaethol, arwydda *cwn* yn yr ysgrythyrau, 1. Anghredinwyr, ac estroniaid i gyfammod Duw: “Nid da cymeryd bara y plant, a'i fwrw i'r cwn;” sef i rai estronol i gyfammod Duw. Mat. xv. 26.—2. Dirmygwyr halogedig o wirionedd Duw, ac erlidwyr creulawn progethwyr y gwirionedd. Mat. vii. 6.—3. Gelynyon y duwiolion, y rhai sydd am eu dyfetha; Salm xxii, 16, 20. yn enwedig yr holl elynion ffyrnig a roddasant Griet mor greulawn i farwolaeth.—4. Dynion halogedig, wedi eu llychwino a phob ffaidd-dra a drygioni. Dat. xxii. 15.—5. Gwrthgilwyr ffaidd a ddychwelant fel ci at ei chwydfa. 2 Petr. ii. 22.—6. Gau athrawon ariangar, y rhai a beasant er hunain yn lle porthi praid Duw. Esa. lvi. 10, 11. Phil. iii. 2.

CIB-AU-YN (*ci*), plisg ffrwythau; megys *pys, ffa, &c. peisawn*. 2 Bren. iv. 42. Pilonen y winwydden a gyfieithir oddiwrth yr un gair. Num. vi. 4.—Pethau gweigion, dirawn, dignewyllod. Luc xv. 16; a xvi. 21.—Mesur yn cynnwys pedwar galwyn. “Ac ei cuddiei mewn tri chibyned o vlawd.” Luc xiii. 21. W. S. Edr. Mesur.

CIBROTH-HATAFAH, כִּבְרוֹתְהָאָפָה, [beddau y blys] un o wersyllfaoedd Israel yn y r' analwch; lle y blysiasant gig, ac y laddwyd hwynt o herwydd hyny. Num. xi. 34, 35. Salm lxxviii. 30.

CICAION. Y mae awdwyr yn amrywio cymaint ynghylch y cicaion, fel y mae yn anhawdd penderfynu pa fath brysgen oedd. Un anhawsdra mawr ydyw, am nad oes sôn am y cicaion yn un lle yn y Beibl Hebraeg ond yn unig yn llyfr Jonah. Yr hanes a rydd Jerome am y cicaion yw, mai prysgen ydyw yn y lleoedd tywodlyd Palestina, ac yn cyunyddu mor ddisymwth, fel y mae, mewn yehydig ddyddian, yn dyfod i gryu faintioli. Ei dail sydd fawrion, ac yn debyg i ddail y winwydden. Y mae yn sefyll ar ei phladr ei hun, heb ei hattegn & dim araf, ac oddi tani yn gygodfawr iawn. Esbonwyr diweddar ydynt agos i gyd o'r un foddwl (er fod rhaif hynach yn amrywio llawer) mai y *Palma Christi* ydyw y cicaion. Planigyn tebyg i lili ydyw, & i ddail yn llyfnion, ac yn tafu ar led, & manau ddon arnynt. Dywed Dioscorides fod math o hono yn tyfu yn fawr fel pren, a chyn daled a fflysbren. Ei ddail sydd debyg i ddail pren eirynt, er eu bod yn lletach, llyfnach, a duach. Ei gorph a'i gangenanu sydd genol fel eecysen. Y mae rhai o'r farn mai y rhywogaeth olaf yma a grybwyllir am dani yn llyfr Jonah. Gwel Pen. iv. 6, 10. Bochart, *Hieroz.*

CICONIA, Heb. קִינִיָּה, yr hyn a arwydda *caredigrwydd*; fel y dywedir y dengys cywion y ciconia i'w mamau yn eu henaint; gan eu porthi; Gr. *κιωνία*; Saes. *Strork*. Aderyn gwyn, tebyg iawn i'r garan ydyw, ond ei eagyll agos yn dduon; nythau yn y ffynnidwydd uchel (Salm cxi. 17.) ac ar behau tai a simneiau mewn dinasoedd: maent yr bur adnabyddus yn yr Almaen. Mae yn cadw yn aml yn agos i'r dyfroedd, ac yn ymborthi ar bysgod, nadroedd, a'r cyffelyb. Y ciconiaid a adawant y wlad ar ddiwedd yr haf, ac ni wyr neb i ba le y maent yn myned; dychwelant yn ol drachefn yn y gwanwyn: oddiwrth hyn y mae y prophwyd yn dywedyd, "Y ciconia yn yr awyr a edwyn ei dymhorau." Jer. viii. 7. Pan fyddont yn dyfod, arwyddant fod y gauaf wedi myned heibio. Yn y Galdaeg gelwir ef yr aderyn gwyn, oddiwrth ei blu gwynion. Fel y dywed y Bardd Lladin:—

Cum vere rubenti
Candida venit avis longis lavine colubis.
Sef,

Pan yn y gwanwyn tirion yr adn wen sydd yn dyfod, gan y nadroedd y peth casaf.

Vespil, Geor. II. llin. 829.

Gwel Lef. xi. 14. Dout. xiv. 18. Job xxxix. 13. ar ynafl y ddalen. Zech. v. 9.

CIG-AU (ci), cnawd, cigfywd. 1. Cig creaduriaid glân a ellid ei fwyta. Gen. ix. 4. 1 Bren. xvii. 6.—2. Perthynasan. Rhuf. xi. 14.—3. Cig a gwaed, goleuni a rheswm natur. Mat. xvi. 17. Gal. i. 10. "Ni ddich-

on oig a gwaed etifedau teyrnas Dduw;" hyny yw, ein cyrph brenol, llygredig; maent yn llestri rhy gandryll i ddall gogoniant y nefoedd; gan hyny mae yn rhaid eu rhoi i orwedd ya y ddaear, a gadael yno y breuolder a'r llgredigaeth a gawsant oddi yno, cyn y gallont fod yn gymhwys i gael cymdeithas ddfgyfrwng & Duw yn y nefoedd. 1 Cor. xv. 50.—"Calon o gig," effeithian yr efengyl ar y gydwybod, yn ei meddalhau, ac yn ei gwneyd yn deimladwy, ac yn hawdd iddi dderbyn agraiffadau yr Ysbryd Glân; mewn cyferbyniad i galon gareg. Ezec. xxxvi. 26. Edr. **CNAWD**.

CIGFA-OEDD (cig-ma), cigle, lle y gwerthid cig; marchnadaf cig. "Beth bynag a werthir yn y gigfa, bwyteuwch." 1 Cor. x. 25. *cy maxellaw, in macello*. Y gair Lladin *macellum*, medd Ainsworth, a arwydda, marchnadaf cig, neu bysgod, a phob math o luniaeth. Yr oedd Corinth, yr amser lwnw, dan lywodraeth y Rhufeiniaid, ac nid rhyfodd galw rhyw le cyhoeddus yn y ddinas wrth yr enw Lladin *macellum*. Gwel Ainsworth's *Dict.* Michaelis's *Introduct. to the New Test. by Marsh.* Er deall dull yr apostol o ymadroddi yn y bennod uchod, rhaid meddwl i'r Corinthiaid yn eu llythyr at yr apostol, ofyn iddo dri pheth ynghylch cig wedi ei aberthu i eilunod:—1. A allent fyned, yn ddibechod, gyd a'n cydnabyddwyr i gyfranogi, yn aheni yr eilun, o'r aberthau a aberthwyd i eilunod? 2. A allent brynn a bwyta y cig a werthent yn y gigfa, yr hwn a aberthwyd i eilunod? 3. Pan wahodded neb o honynt gan eu cymydogion Paganaid i'w tai, a allent yn ddisai fwyta yno y cig a aberthwyd i eilunod? Y gofyniaid cyntaf a stebodd yr apostol yn 1 Cor. viii. Y ddau ddiweddar y mae yn eu hystyried yn y bennod hon. Mae yr apostol yn trin y mater yn ddoeth ac yn ddichlypaidd; ac yn dangos y gallai arferiad o bethau cyfreithlawn, o herwydd rhyw amgylchiadau, fod yn anffuddiol ac yn anadeiladol i eraill; ac na ddylem geisio ein budd ein hunain yn unig, ond buid, oysur, ac adeiladaeth eraill hefyd.

CIGFRAN, adern yaglyfaethus, aflan dan y gyfraith. Eef. xi. 15. Y gigfran a anfonodd Noah allan o'r arch, nid myned ymaith yn hollol a wnasth, ond myned a dychwelyd yr oedd, at ac o amgylch yr arch, yn ol ac yn mlaen, ond ni ddaeth byth i mewn at Noah i ddywedyd y newydd hyfryd am dreiad y dyfroedd. Os oedd cyrph y meirwon i'w cael, yr oedd ei chylla yn gallu cyd-ddwyn a hwynt. Felly mae yn well gan ddynton cnawdol, cigfranaidd, bleserau burgunllyd na'r efengyl. Gen. viii. 6, 7. Trefnodd Duw gigfrain, or maint eu gwanc, i borthi Elias wrth afon Cerith. 1 Bren. xvii. 4.

CIGWAIN-EINIAU (cig-gwain), crafanc, tryfer; math o ffyrch bychain oedd ganddynt yn trin eu cig yn y babel a'r doml. Exod. xxvii. 3. Num. iv. 14. 1 Cron. xxviii. 17.

CIL-ION (cy-ll), cefa; encil; cilid, encilid, ymadwriad; ciffa; cilfaig, dirgelfa, ymguddfa. Cil drws; cil oleddyf; cnoi oil; oil bech; cil llygad; cil dwrn; cil haul; cil y lleoad. Rhydd enwau i amryw leodd; megys Cil Owain, Cil Bwrw, Cil Gadau, Cil Haul, &c.—“Beth bynag a hollto yr ewin, ac a fforchogo hollt yr ewinodd, ac a gno ei gil, o'r anifeiliaid; hwaſ a fwytwch.” *Leſ. xi. 3, &c.* 5777 פִּלְיוֹן *dwyn i fynu y cil*; ſef dwyn i fynu yr ymborth o'r eylla cyntaf, i'w gaoi draobefa, Y mae gan y creaduriaid a gnoant eu oil, ddaſ, tri, neu bodwar, eylla. Y mae gan yr ſch bedwar eylla; yn y cyntaf a'r mwyaf, a elwir *retinaculus*, ceaglr yr ymborth heb ei gnoi; ceaglr y glaswellt, &c. iddo fel y torir ef ganddo oddiar y ddaſar. Yr ymborth wedi ei ddryllio a'i fwydo yn ddiagonol trwy rym cyhyrol y eylla a'r gwlybwr a dderbynir iddo, a ffuar yr belonan bychain, ac a deſfir i fynu i'w ſafa, lle y gwneir ef yn ſan trwy ei gnoi; yna yr anſenir ef i lawr i'r ail gylla—a hyn a elwir *cnof y cil*. Yn yr ail gylla, a elwir *retinaculus*, malir ef yn ſanach, a thafir ef i'r trydydd eylla, a elwir *omacum*. O hwn yr a yr ymborth i'r pedwerydd eylla, a elwir *abamasum*. Yno y troir yr ef yn gaul, ac yr a i'r llestri lleathog, ac y cymysga a'r gwad. er magwrneth yr anifel. Barna Junina fod tarddiad y gair *Saesonog cud*, *chewing the cud*, yn tardda o'r gair *Cymraeg chwyd*, taſtu i fynu; ſef y pelenan gwedi eu taſtu i fynu o'r eylla cyntaf. Dyben enoi y oil yw er manhan yr ymborth, ſel y galle y eyllaon weithredu arno yn fwy eyllawa i dyna y maeth allan o hona y gwbl, er magwrneth y creadur.

Y mae enoi y cil yn arwydd neillduol o ffyfyrio ar y pethau a roddwyd o'r blaen yn nghadw yn y meddwl, i'w droi yn ſagwrneth ysbrydol; oddiwrth hyn yr oedd enoi y cil, a fforchogi yr ewin, yn nod neillduol o'r anifeiliaid glân. Myfyrio yn nghyfraith yr Arglwydd ddydd a nos, yw hen arfer dawiolion yn mheb oea. *Salm i. 2.* Geiriau Daw yw ymborth yr enaid, [*Amos-viii. 11.*] y rhai a ddylai pawb eu cofio. *Mal. iv. 4.* *1 Cor. xi. 2.* Chwilio yr yegrythrau, a dal yr hyn sydd dda [*Act. xvii. 11.* *1 Thea. v. 11.*] a ohoffo gorchymysion Daw i'w gwneuthur. *Salm ciii. 18.* Y rhai glân o galon, a phur eu meddwl, a ymhyfydant mewn pethau pur.

CILDYN-U-BWYDD (oil-ty'n), cyndya, anhydya, afrywlog, ystyfag, gwrthnyſig. *Joa. xxii. 19.* *Job ix. 20.* *Diar. ii. 15.* *Esa. i. 5.* *Jer. iii. 17.* *Edr. Cymryk.*

CILDDANNEDD (oil-dant) y bosh-ddannedd, y malyddion, *Barn. xv. 19.* Lle mae y gair cildant, yn ein Beibl ni, cyſteithir yn y Beibl *Saesonog*, *agurn yr en, cern*; golwir ef unwaith yn *ddannedd yr en.* *Diar. xxx. 14.* “Daw a holltodd y cildant oedd yn yr en;” Daw a holltodd, neu a agoredd wrth hollti, y twll *Mactes* yr hwn sydd yn *Lehi*, lle yr adolladwyd dinas. “Udwch, drigolion *Mactes*.”

Zeph. i. 11. Y mae y gair *Mactes* yn cael ei gyſteithu *morter* yn *Diar. xxvii. 22.* Felly gellir cyſteithu y goiriau *Mactes Lehi*, ſef cildant yr en, *wall y mortar*. Ac yn ol pob tebygoliaeth, cymerodd y ddinas ei henw oddiwrth *Mactes Lehi*, y *tall mortar* mewn gen aſyn, yr hwn y caſodd *Samson* y waredigaeth wyrthiol trwyddo. Daw a gerodd ffynou iddo mewn ffordd wyrthiol, pan oedd efe bron marw o syohed; ac er cofladwriaeth am y waredigaeth ddeublyg, a'r wyrth hefyd, galwodd hi “ffynon y gailwad, yr hon sydd yn *Lehi*.” *Barn. xv. 19.*—*Creulodeb yr anawiol.* *Job xxix. 17.* *Salm lviii. 6.* *Diar. xxx. 14.* *Edr. BR-MAGORE.*

CILFACH (oil-mach), lle i ymneillduo, lle i lechu: crigyll, angoria, ongl. “*Cilfach y mor.*” *Joa. xviii. 14.* “*Cilfachau y dyfader.*” *Job xxxviii. 18.* “*Cilfachau y mayyddoedd.*” *Job xxxix. 3.* “*Cilfachau y bol.*” *Diar. xviii. 8.* ſef y lleodd mwyaf dirgel, tafewnol, a ohuddiedig. Geiriau hystyngwr a archeolant yn ddwfa iawn, ac anhawdd meddygysaethu ei archeolion.—Yr oedd *cilfach* a glân ddi yn werthfawr i *Paul* a'i gymdeithion yn eu mor-daith bearyfus tua *Rhufain.* *Act. xvii. 30.*

CILGWTHIAW (oil-gwth), gwthiaw ar gil, gwthiaw yn ol, gyru ar encil, neu ar fo. *Salm xlii. 5.* *Act. vii. 27.*

CILICIA [*cyffyrddiad*], gwlad yn y dehanddwyrain i *Asia* *Leiaf*, yn sefyll ar y pen dwyreiniol i *Fôr y Canoldir.* Y brif ddinas oedd *Tarsus*, lle ganwyd *Paul.* *Act. xxi. 32.*—*Pobl-ogwyd Cilicia* ar y cyntaf gan *Tarsis*, w'r *Japheth.* *Gen. x. 4.*—*Paul* a brogethodd yr eſgyl yn *forau* yno, a chaaglywyd yno eglwys [*Act. xv. 23.*] yr hon a barhaodd yn led bodenog hyd ddechreuad yr wythfod ganrif. Mae y wlad i gyd yn bresenol yn meddiant y *Twro.*

CILIAW (oil), 1. Cadw draw, myned oddiwrth. *Job i. 1.* *Esa. xxxi. 6.*—2. *Lleihan*, neu fyned ymaith. *Gen. xxvii. 44.*

CILION, צִלְיוֹן [*cyfawen*] mab *Elimelec* a *Naomi*, yr hwn, yn anſer newyn, a aethai efo ei rieni i wlad *Moab*; a briododd, ac a fu farw yno. *Ruth i.*

CIMAAM צִמְאָם [*ſel hecy*], 1. Mab *Barzilai* y *Gileadiad*, yr hwn a aeth gyda *Dafydd* i *Jerusalem*, ac a gafodd lawer o'i ewyllys da am garedigrwydd ei dad i *Dafydd* yn ei gyfyngded. *2 Sam. xix. 37, 38.*—2. *Dinas* yn agos i *Bethlehem.* *Jer. xii. 17.*

CINIAW-A (cin), nawnbryd; yn fwy priodol, pryd. Y mae rhai yn ein gwlad yn arfer y gair *ciniau* am foreafwyd, ac eraill am nawnbryd, neu ginlaw eohwydd, neu nawnbryd. Y mae gair *Heb.* צִנְיָאָה yn *Diar. xv. 17.* yr hwn a gyſteithir *pryd*, yn cael ei gyſteithu *ffordd-olion*, yn *Esa. xxi. 13.* ac felly yn arwyddo pryd i deithwyr. *Mr. Barker* a ddywed, fod y gair *Hebraig* yn ateb i'r gair *Cymraeg cyfarwyd*, yr hwn a arwydda oed, neu rodd o ewyllys da,

a roddir ar ryw achos cyhoedd cyffredinol, neu ryw achosion tra phwysig. Y mao Mr. Leigh, a Parkhurst, yn dangos fod y gair *Gr. απορον*, yn arwyddo *pryd*, heb un amser penderfynol i'w fwya; a'i fod yn dylsed oddiwrth air a arwydda darpariaeth i rai eua myned i ryfel.—Goruchwyliaeth yr ofengyl. *Mat. xxii. 1-14.* Mae yr ofengyl yn bryd hebethlawn i ddiwallu yr enaid. *Esa. xlv. 6, 7.* Yn bryd hefyd i farddonion Sion. *Iosa. vi. 53. 1 Pedr. i. 11.* Yn bryd bob amser i fyned ato cyn myned i ryfa a byd, onawd, a diafel.

CINNERETH, כנרת [*magys y goluan*] dinas yn Naphthali, o du y gorllewin i Fôr Tiberias; o ba un hyd at y Môr Marw yr oedd gwastadedd, a elwir hefyd y *raos, rhaedis*, wrth yr Iorddonen. *Deut. iv. 49. Jos. xi. 2; a xii. 3; a xix. 35.*—Barna Calmet, ac eraill, mai yr un oedd a Tiberias; ond y mao Boland o wahzol feddwl. Dilys yw, mai yr un yw llya Genesaret, neu Cinnereth, a Môr Tiberias, neu Môr Galilea. *1 Mac. ii. 67.* Brail a faruast ei bod yn sefyll yn y lle yr adeiladwyd Caperanam. *Edr. Larr, Moz, Tiberias.*

CIOB, ymys yn y rhan ogledd-ddwyrainiol o Fôr y Canoldir, y noaf at Lesbos, gyfarbyn a Smyrna, yn nghylch deuddeg milltir o'r tir. Gelwir hi yn awr Scio. Nid oes hanes am blianiad Cristionogrwydd yno yn y foreu: ond cawn fed sagob oddi yno yn y cyngorau cyffredia, mewn oesoedd diweddarach: ac y mao Cristionogrwydd heb ei ddiwreiddio yn llwyr oddi yno *etia.* *Act. xi. 15.*

CIP-IO (cib), *Heb. כִּיב* *cibe*, yagibio, capbio; dwyn o drais, ysglyflaw; cymeryd peth ymaith mewn brys, yn ddisymwth. *1 Bren. xx. 38. Mat. xi. 12.*

CIR, dinas neu wlad dan lywodraeth breinia Assyria. Rhoddir hanes am afon Cyrrhus, a dinas oedd a enwyd Cyropolis, Cyrena a Carina, fel lleoedd yn gorwedd yn y parthau hyn; rhan o Media, tebygol, medd rhai, a alwyd Syromedia, oddiwrth y Syriaid a ddygwyd yn gathion yno. *2 Bren. xvi. 9.*

CIR, CIR-HERES, CIR-HARES, CIR-HERE-SETH. 1. Prif ddinas y Moabaid, a arheithiwyd gan Jehoram, bronin Israel, *2 Bren. iii. 25, &c.* ac a ddystriwyd wedi hynny gan yr Assyriaid a'r Caldeaid. *Esa. xv. 1; a xvi. 7, 11. Jer. xlviii. 31.*—2. Lle yn Media, lle y dygwyd y Syriaid, a rhai o'r Hebraeid yn gathion gan yr Assyriaid; rhai o drigolion pa un oedd yn rhyfela yn myddia Sennacherib yn erbyn Judah. *Amos i. 5; a ix. 7. Esa. xxii. 6.*

CIRIATH קִרְיָת [*dinas*], yr oedd dinas o'r enw yn agos i Gibeon, yn rhandir Benjamin. *Jos. xviii. 28.*

CIRIATHAIM קִרְיָתֵימ [*deu ddinas*]. 1. Dinas o du y dwyrain i'r Iorddonen, ynghylch deug milltir o'r gorllewin i Medebia. Tebygol ei hadeiladu cyn arheithiad Cedoniasomer. *Gen. xiv. 5.* Cymmerodd Sehon hi, hwyrach,

oddiar y Moabaid, a chymerodd Moses hi oddi arno yntau, ac a'i rhoddodd i'r Reubenaid; ond adgymerodd y Moabaid hi drachefu mewn amser. Dinystriwyd hi gan y Caldeaid; ond ail adeiladwyd hi ynghylch A. D. 400, a gelwid hi Ciriatha. *Nun. xxxii. 87. Jer. lvi. 1, 28.*—2. Ciriathaim, neu Cartan, yn lwyth Naphthali. *Jos. xxi. 32. 1 Cron. vi. 76.*

CIRIATH-JEARIM, neu **CIRIATH-BAAL**, [*dinas y coed*] dinas yn Judah, yn sefyll naw neu ddeg milltir o du y gogledd i Jerusaalem. Yma bu arch Daw lawer o fynyddoedd, wedi ei dwyn o dir y Philistiaid. *Jos. ix. 17; a xv. 9, 10. 1 Sam. vii. 1.*

CIRIED (cir), haelloni, elusen.—“Ei giried ev a crya.” *2 Cor. ix. 9, 10. W. S.*

CISLEU צִסְלֵו [*ayder, rhyfys*], y nawfed mis o flwyddyn gysgredig yr Hebraeid, a'r trydydd o'r flwyddyn wiadol. Yr oedd yn cyfateb yn o agos i'r mis Tachwedd. *Zech. vii. 1.*

CISION קִיסְיוֹן [*caldestrwydd*] 1. Dinas yn rhandir Isachar, ac a roddwyd i'r Lefaid o deula Gerson. *Jos. xix. 20.*—2. Afonig sydd yn rhedeg trwy ddyffryn Jesreel, o du y deheu i fynydd Tabor, ac yn myned i Fôr y Canoldir yn Acoo, neu Ptolemais. *Barn. v. 21.* Dywed y Dr. Shaw fod ei tharddiad yn agos i fynydd Carmel, a'i bod yn rhedeg i'r gogleddorllewin i'r môr. Bydd yn chwyddo yn fawr iawn-ar wlawogydd, oddiwrth ffrydiau nifeiriol yn dylifaw o'r brynau cyfagos, nes dygwyd llawer o fyddin Jabin ymaith gan ei llofniant ar y cyfryw achlysur. Gelwir hi yr *ae efa*, o herwydd ei bod yn enwog yn foreu, ar ryw achlysur. *Salm lxxxiii. 9.* Gelwid dinas Oades, Cision,* tebygol, am ei bod yn sefyll ar lan yr afon hon. *Jos. xxi. 28. Cymh. 1 Cron. vi. 72.*

CIST (ceat), *Gr. κορυ* (*cista*) coffer. *1 Sam. vi. 8, 15. 2 Bren. xii. 9, 10. 2 Cron. xxiv. 8, 9, 16, 11. Esec. xxvii. 24. Cist ystyff-glaw.*

CITTIM, *Heb. כִּתִּימ* [*cuddiau*], mab Jafan, w'yr Noah. *Gen. x. 4.* Tebygol i'w hiliogaeth boblogi Ciliada. Crybwyll Homer am y *Kettis* yma: a sonia Ptolemy am y taleithiau *Kettis* a *Kettis*. Rhai o honnynt a aethant tebygol, i ymys Cyprus, ac a adeiladasant ddinas *Kitium*. Hwyrach, hefyd, iddynt sylfaenu teyrnas y Lladiniaid yn yr Ital; lle y cawn hanes am ddinas Celia. Ond prif drigfa hiliogaeth Cittim oedd Macedonia, yr hon a elwid Cittim, yn ol ei enw. Neu, hwyrach, bod i ni ddeall wrth dir Cittim [*Esa. xxiii. 1, 12; a Jer. ii. 10.*] nid yn unig Macedonia, ond gwlad Groeg, ac ynys oedd yr Archipalego; ac hefyd trefedigion ynys oedd Môr y Canoldir, Sisily, Sardinia, a rhan o'r Ital.—“Llongau Tarsia, udwch; canys arheithiwyd hi, fel nad oes na thŷ, na chyn-

* Oleson yw yr enw yn y Beibl Hebraeg yn y cyfiriadau—*Jos. xix. 20; a xxi. 32.* yr hwn ograph a ddiilynyr yn y cyfiriad lad Cymreig yn *Jos. xix. 28.* ond nid yn y llyall.—C.

tedd : o dir Cittim y dadguddiwyd iddynt." Eea. xxiii. 1, 12. Jer. ii. 10. Prophwydoliaeth yw am ddinystr Tyrus gan Nebuchodonosor. Llŵngau Tarsis yw llŵngau Tyrus oedd yn morio i Tarsis, neu Tartessus, yn yr Hispaen. O dir Cittim, neu ynysoedd a thir Groeg, y dygwyd y newydd iddynt vn Tarsis am ddinystr Tyrus. "Canys y Tyriaid (medd Jerome ar adn. 6) pan welant nad oedd diangfa arall iddynt, a ffoisant yn eu llŵngau i Carthage, ac ynysoedd Môr y Caneldir; ac oddi yno cyrhaeddodd y newydd anhyfryd i Tarsis." Gwel Lowth.

CIWDAWD (ciw), llwyth, tylwyth, cenedl; tyra.—Pencidawd, sef tywysog milwraidd.—"Yno 'r giwdawd, a'r pencidawd, a swyddogion yr Iuddaeon, a ddaliesont yr Ieuu." Ioan xviii. 12. Act. xxii. 31. W. S.

CLADD-U (cy-ladd), daearu, priddo; agor daear, a dodi cyrph meirw yaddi. Gen. xxiii. 4. Act. v. 8.—Yr oedd yr Hebraid bob amser yn ofalus iawn ynghylch claddu eu meirw; cyfrifid yn ddianrhydedd nid bychan, ie, y dirmyg penaf, fod neb yn cael ei adael yn amddifad o fraint claddedigaeath; hyny ni wacod hyd yn nod a gelynyon; ond ni chleddid hunan-leiddiad tan ar ol machlud haut; a chredu yr oeddent fod eneidiau y cyfryw yn cael eu taffu i uffern. Yr Iuddewon a alwent y tir claddu, *Y ty a oodwyd i'r rhai bys*, i ddangos eu crediniaeth o anfarwodeb yr enaid, a'r adgyfodiad; a phan fyddent yn dodi corph yn y bedd, byddent yn llefaru wrth y rhai oedd yn gorwedd yno megys pe byddent etto yn fyw, gan ddywedyd, "Bendigedig fyddo ИНОФАН, yr hwn a'ch creodd, a'ch porthodd, ac a'ch dygodd i fywn, ac o'r diwedd, yn ei gyflawder, a'ch cymerodd allan o'r byd; gwyr eich rhifedi oll, ac yn yr amser priodol a'ch adfywia. Bendigedig fyddo ИНОФАН, yr hwn sydd yn peri angen ac yn adferu bywyd." Nid oedd dim arferiad yn mhilith yr hen Hebraid o roddi ygrifen ar feddfoini eu meirw, ond yn mhilith y rhai mwyaf diweddar daeth hyny yn arferiad, a dull eu hyagrifen-fedd sydd debyg i hyn:—"Y gareg hon sydd wedi ei gosod uwch ben N—mab N—, yr hwn a gladdwyd ar y N. dydd o N—, yn y flwyddyn N—." Gorphwysed yn ngardd Eden, gyd a'r holl rai cyflawn sydd yno ar y dechreuad. Amen, Amen, Amen, Selah." Yr arferiad yn mhilith y Cristionogion sydd ddiagon adnabyddus, fel nad oes achos am un dariuniad o hono.—"Claddwyd ni gan hyny gyd ag ef trwy fedydd i farwolaeth;" nid yn unig mae i ni ran yn ei farwolaeth ef, ond hefyd yn ei gladdedigaeath; fel trwy y pethau hyn y dirmyr corph pechod, yr hen ddyn, ac y mae hyn wedi ei selio i ni trwy fedydd. Y mae gan y credadyn hawl i Grist yn fyw ac yn farw, yn ei gladdedigaeath, a'i adgyfodiad, a chymundeb ag ef yn y pethau hyn; felly hawl i'r holl freintiau a'r effeithiau daionus yn ei farwolaeth a'i gladdedigaeath, ac

yn, a thrwy fedydd, maent wedi eu selio i ni. Rhuf. vi. 4. Col. ii. 12.

CLAF, CLEIFION (cy-llaf), afiach, lleeg, drwg ei hwyl. Mae y corph yn glaf pan fyddo rhyw affeichyd arno: mae gwladwriaeth yn glaf ac yn afiach pan byddo yn llygreddig, yn orthrymedig, ac yn agos i ddinystr. Eea. i. 5, 6. Mic. vi. 13. Hoe. v. 13.—Y mae enaid yn glaf pan byddo yn teimio ei affeichyd, ac enogrwydd yn gwasgu ar ei gydwybod. Mat. ix. 12.—Y mae yr eglwys yn glaf o gariad pan byddo agos a lleseirio o hiraeth am gymdeithas a Christ, neu dywalltiad ei gariad trwy yr Ysbryd Glan yn ei gorloni a'i gorchfygu. Can. ii. 5; a v. 8.

CLAFR-LLYD-U (claf), crach, crachog, crachlyd; osach cynddeiriog. Lec. xxi. 20.—"Am hyny y clafra yr Arglwydd gorynau merched Sion." Eea. iii. 17. "Will humble the head." Sae. "A ddarostwng benau." Lowth. A ddarostwng, a ddwyn i gyflwr caeth—hyny a arwyddas y gair פָּרַח medd Parkhurst.

CLAL, CLEIAU (llal), pridd, llaid, pridd-gist, priddgalch.—1. Math o ddaear wedu; pridd, y fath ag y gwneir priddfeini, ac amryw lestri o hono. Exod. i. 14. Jer. xviii. 4.—2. Dynion a gyffelybir i glai, ea cyrph wedi eu llunio o hono, ydynt wael, yn fran, yn anbeithwng, ac yn hawdd eu dryllio. Eea. lxv. 8. Salm ii. 9.—3. Gelwir golud, a phleaserau bydol eraill, yn *llwyth o glai tew*; y maent o ychydig werth i enaid anfarwol, yn ei feichiw, ac yn ei adfahan. Hab. ii. 6. Edr. Dall, Powr.

"Canys hi a ymnewidia fel clai y sêl." Job xxxviii. 14. Ymddengys, wrth y geiriau hyn, eu bod gynt yn arferyd clai yn lle eŵyr i selio ag ef, fel y gwneir etto yn yr Aipht, i selio drysau ag ef. Gwel Harmer, Obs. Vol. II. Pan lewyrcho goleuni y boreu, y ddaear a ymnewidia, o ran ei golygiad, fel clai y sêl. Yn y nos dywyll nid oedd dim i'w welod arni, fel clai heb argraff sêl arno; ond y wawrddydd a ddengys lawer o luniau harddwych arni, sef lluniau pob peth sydd ar ei hwyneb; nid y goleuni sydd yn peri y lluniau, ond eu dangos y mae, a thrwy hyny, fel pe byddai wedi eu hargraffu o newydd bob boreu. Y mae hyn yn wir am olouni dwyfol; pan gyfodo hwnw ar ddyu, ymnewidia fel clai y sêl; ond y mae hyn o wahaniaeth; nid yw goleuni naturiol ond dangos y lluniau sydd ar y ddaear eisoes, nid yw yn effeithio dim yn newydd; ond y mae goleuni yr efengyl yn effeithio argraffiadau newyddion, ac yn peri ffurfiad tra gwahanol i'r peth oedd yno o'r blaen ar y galon a'r bucheddiad, fel y sêl yn gadael yr argraff sydd arni ar y clai.—"A hwy a safant fel dillad;" sef lluniau y pethau sydd ar y ddaear a safant, yn y goleuni, fel dillad i edrych arnynt; ymddangosant yn eu harddwch, fel gwisgoedd yn dilladu corph y ddaear, i bob llygaid a edrycho

arai. Y mae y goleuni yn dangos yr holl bethau dymunol, sydd fel gwiagoedd oaiwydch, yn dilladu ac yn harddu y ddaear. "Y dolydd a wraig a deifaid, a'r dyffirnoedd o orohuddir ag yd. Salm lxx. 13.

CLAIS, CLEISION (clai), duglais, plymliw, cleiswedd, ol dyrnod; nant, afonig.—Maen clais, marmor; clais dwfr a glân, ymyl y dwfr; clais erwydd, estyll; clais y dydd, toriad y dydd, toriad y wâwr, y goleu cyntaf y boreu. Act. xx. 11.—"Y main a gleisiesont;" [Mat. xxvii. 51.] W. S. sef a holltwyd.—"Ya cleisio, [Mat. xxviii. 1.] W. S. yn dechreu gwario, yn dyddhan.

CLAUDA [*cloff*], *Llad*. **CLAUDA**: ymys fechan yn Môr y Canoldir, yn agos i Crete, a elwir yn breconol Gero. Bu Paul a'i gyfeillion yn hwylio heibio iddi yn ei fordaith i Rufain. Act. xxvii. 16.

CLAUDIA [*cloff*], pendeigies o Rufain, yr hon y dywedir iddi cael ei dycawelyd i'r ffydd trwy weisidogaeth Paul. 2 Tim. ii. 21. Y mae rhai gwyr dygedig yn barnu mai Cymraes ydoedd y bendeigies hon, ac mai Gwladus Ruffydd oedd ei henw yn Nghymru; ond yn Rhufain Claudia Rufina. [Y mae merched yn Nghymru o'r enw Gwladus hyd y dydd hwn]. Dywedir mai ei gwr ydoedd Pudena, a enwir yn yr un lle; ac mai gwr mawr iawn ydoedd, ac un o'r saint o deula Caesar. Phil. iv. 22. Gwel Fox's Acts & Monuments, Dr. Gill, a Mr. M. Henry ar 2 Tim. iv. 21. Goodwin's Catalogue. Gwel hefyd Drych y Prif Oesoedd.

CLAUDIUS [*cloff*], un o Ymerawdwr Rhufain. Ymddengys fod amryw o'r enw wedi bod yn Rhufain. Act. xi. 28; a xviii. 2.

CLAUDIUS LYSIAS, swyddog odd gan y Rhufeiniaid gynt yn Jerusalem, i amddiffyn y werin. Dangosodd hwn lawer o diriondeb tu ag at Paul yn ei gyfyngderau. Act. xxi, xxii, xxiii.

CLAUAR-DER (clau-ar) *κλαυρος, claiaros*; tymherus, gweddol, araf, mwynaid, esmwyth; heb fod yn oer nac yn frwd. Angel eglwys Laodicea a elwir felly, oblegid nad oedd yn cwbl amharchu Crist a'i achos. nac yehwaith yn wresog yn ei garu ac yn ei aurhydeddu, trwy ddwyn ei achos yn mlaen yn ariol; felly yr oedd yn ffaidd ganddo. Dat. iii. 16.

CLAMP (llamp), talp, crug, cruglwyth; clamp o ddyn, dyn gwrol, corphorol.—Clamp toes, y genedl Iuddewig, trwy rinwedd y cyf- ammod, a elwir felly. Rhaf. xi. 16.

CLAWDD, CLODDIAU (llawdd), ffos, ffosle, cladd rhych.—1. Ffos ddefu i ddiogelu meusydd. Eea. xxxvii. 33.—2. Dichellon y rhai drygionus i fagu y duwio. Salm vii. 15.—3. Cyfeillionad peryglus, neu goll-edigaeth. Luc vi. 39.

CLAWR, CLORIAU (llawr), clawr daear, clawr bwrdd; dyfod a pheth i glawr, hyny yw, ei ddwyn i'r golau.—Canad neu orohudd ar beth. 2 Sam. xvii. 19.

CLEDR-AU (lled), rhyw beth teneu-wastad astell dō;—cledr y llaw, cledr y ddwyfron. 1 Bren. xviii. 44.

CLEDD-YF-AU (lled), *Llad*. **GLADIUS**; cad-gnaw, ffeswm:—cleddyf drws, cleddyf car.—

1. Arf rhyfel; ac mewn arallig a arferir i osod allan ryfel. Gen. xxxiv. 25. Lef. xxvi. 25.—

2. Dialedd a barnedigaethau Duw. Deut. xxxii. 42.—3. Awdurdod llywodraethol. Rhuf. xiii. 4.—4. Gair Duw yw Cleddyf yr Ysbryd, am ei fod yn cael ei wneuthur yn effeithiol trwy yr Ysbryd i orohfygu ac i wrthsefyll pob gwrth-wynebiad. Eph. vi. 17. Ein Hiacrawdwr a ddywed "Na ddaeth efe i ddanfon tang- nefedd ar y ddaear, ond cleddyf;" hyny yw, bydd fy efongyl yn achos achlysurol o erledig- aethau a thralodau i'w phroffeswyr; nid o'i natur ei hun, ond oddiwrth a thrwy lygredig- aethau dynion. Mat. x. 34.—"Cleddyf Crist yn dyfod allan o'i enau;" sef oddiwrth ei awd- urdod a'i ewyllys: ac wedi ei wregysu ar ei glun, yn barod i fod yn foddion argyhoeddiad a dyohweliad pechaduriaid ato ei hun. Eph. vi. 17. Can. iii. 8. Dat. i. 16. Salm xiv. 3.

"Gyru y cleddyfau yn sychau, a'r gwayffyn yn bladurian," a arwydda gadael rhyfel heibio, a nawynhad o hir heddwoh, tymhorol ac y- brydol, yn rghyd a diwydrwydd a llwyddiant yn llafurio y meusydd. Eea. ii. 3.—Rhoddion a gras. Mic. iv. 3.—"Gyru y sychau yn gledd- yfau, a'r pladuriau yn waewffyn," a arwydda fod rhyfel a phrinder mawr yn nesau. Joel iii. x. "Cleddyf tanllyd ysgwydedig;" neu fel y mae rhai yn cyfleithu y gair, *fflam cleddyf yn ymdroi*, neu, *yn ei droi ei hun*; y gair a arferir yma am droi dyn allan o baradwys, a arwydda ei fod yn cael ei droi allan fel gwraig ygar- edig allan o dŷ ei gŵr; ac na byddo i ddychwel- yd yno byth mwy; felly nid oedd y dyn i ddychwelyd yn o'i hyfrydych cymdeithas & Duw, ar hyd ffordd yr hen gyfammod o weith- redoedd.—Gallai fod y Mawrhydi Dwyfol; yr hwn ya Nghrist sydd yn cymmodi y byd ag ef ei hun, tra yr oedd y cerubiaid a'u cleddyf tan- llyd yn ysgwyd yn ddychrynllyd i gadw ffordd prae y bywyd, yn ei ddalguddio ei hun rhwng y cerubiaid, megys ar orsedd o ras, i annog y pechadur i ddyfod yn ostyngedig i gymdeithas rydd ag ef ei hun, trwy ffordd newydd y cyf- ammod gras. Gwelw'n wrth gymharu Dat. xxi, a xxii, fod deuddeg porth y ddinas sanctaidd yn agored yn fequyddiol, ac angel wrth bob porth megys i dderbyn yr etholedigion i mewn o bed- war cwr y byd; sef y rhai sydd wedi eu hys- grifseu yn llyfr bywyd yr Oen. Er fod ffordd newydd a bywiol wedi ei chysegre at y Tad, trwy aberth y Mab; etto yr halogedig nid & ar hyd-ddi; oblegid nid & i mewn yno ddim af- lan. Dim ond a fyddo wedi ei olchi drwy an- feidrol rinwedd aberth Crist. Gen. iii. 24.

CLEFYD-AU (claf), anhwyf, afsechyd, clwyf.—1. Llygredigaeth corphorol, neu y- brydol. Mat. iv. 23; a viii. 17. —2. Dy-

muniad hiraethlon yr enaid am Grist. Can. ii. 5; a v. 8.—Dnw sydd yn anfon clefydan. Dent. xlviii. Ond fel effeithian pechod, oblegid pechod yw yr achos haoddiannol o glefydan. Yr hen Hebraid a gyfrifent eu clefydan i oruchwyliaeth ysbrydion drwg, megys dienyddwyr y dialedd dwyfol; a phan fyddai rhyw beth anghyffredinol, hwy a'u cyfrifent i law ddigyfrwng y naf: megys y gwnaeth cyfeillion Job. Pen. iv. 7, 8.

CLEMENT [*ſirion*], *Llad. Clemens*; crybyllir am Clement (Phil. iv. 3.) lle mae Paul yn dywedyd fod enw Clement yn yagrifenedig yn llyfr y bywyd. Dywedir ei fod gwedi hys yn esgob yn Rhufain, ac yn awdwr yr epistol a enwir ar ei enw, at eglwys Cosintha.

CLEOPHAS *Κλεοφας* [*yr holl ogoniant*], yn ol dywedriad yr hen dadau am dano, yr oedd yn frawd i Joseph, tad cyfrifedig ein Hiacshawdwr, ac yn ŵr i Mair chwaer Mair Forwyn, a thad Simon, a Iago Leiaf, Judas, a Joseph, neu Josea. Er fod Cleophas a'i deulu yn ddilynwys i'n Hiacshawdwr, etto parhaodd ya anwybodus am y dirgelweh yn mhertynas i'w farwolaeth a'i adgyfodiad; a phan ddaeth hyn i ben, aeth i ammen yn sawr al efe oedd y Messiah. Ar y prydawn ar ol ei adgyfodiad, pan oedd Cleophas a dygybl arall yn ymdaith tu ag Kinnaus, gan ymddyddan a'u gilydd yn mhertynas i'r Iesu, daeth ef ei hun atynt ar ddull ymdeithydd fel hwythan, ac yn dangos iddynt allan allan o'r yegrythyrau, yr angenheidrwydd o ddiodeffaint y Messiah, mewn trefn iddo gael mynediad i'w ogoniant. Cleophas a'i gyfaiil a gymhellasant Grist i aros gyda hwynt, ac efe a wnaeth; ac ar doriad y bara, en llygaid hwynt a agorwyd, a hwy a'i hadnabuant. Luc xxiv. 18, 31—35. Tebygol mai prïodor o Galilea oedd Cleophas, yn hytrach nag o Emmaus. EDR. EMMAUS. Nid oes dim ychwaneg o hanes am dano.

CLINDARDDACH (*clin-tardd*), trwt, swa, clecisa; megys y gwna drain wrth loegi; *llais* drain fel yr arwydda y gair *Hob* ^{yp} felly y gelwir swn cerbydan yn *llais* neu *lef* cerbydan; felly y clindarddach neu y clecian a wna tân wrth loegi sofl, a elwir *llais* neu *lef* sllam. Joel ii. 5. Eccl. i. 24. Y gair a gyfneithir yma *swa*, a gyfneithir yn Preg. vii. 6. *clindarddach*.—“Chwerthiniad dyn yafyd sydd fel clindarddach drain dan grochan,” yn ddisygyr, diddefydd iddo ei hun, ac i eraill, ac yn fyr iawn ei barhad; oblegid y digofaint sydd ar ddyfed ar fyd y rhai anwir.

CLO-IAU (llo), argau; diwedd, gorphen, diweddgo, rheswm; offeryn i rwym-gau drwa, &c. Neh. iii. 8. Anghrediniaeth ydyw y clo sydd yn oadw Crist allan o galon dyn, a barau o anystyriaeth a diogi. Can. v. 5.

CLOCH, CLYCH (clog), yr oedd clych yn rhan o'r addurn ag oedd yn perthyn i fantell ephod yr offeiriad dan y gyfraith, ac ei godron o amgylch yr oedd pomgranadau o sidan giâs,

a phosphor ac ygarlad, bob yn ail, cloch a phomgranad. Pan yr elai yr offeiriad i'r cysegr (nid i'r sancteiddiol, canys nid oedd y fantell hon am dano pan yr ai yno) i weini ger bron yr Arglwydd, byddai sain y clych yn arwydd i'r rhai oedd yn y cyntedd yn addoli nad oedd Daw wedi lladd yr offeiriad, ond ei fod yn derbyn ei aberth drosto ei hun a hwythan. Exod. xxviii. 34, 35. Luc i. 10.—Yr oedd sain y clych yn arwyddo *llais* Crist, yr Offeiriad tragywyddol, yn ei eiriolaeth firwythlon a llwyddiannus tros ei bobl; cafodd dderbyniad gan y Tad, o herwydd iddo fyned i mewn i'r cysegr trwy ei waed ei hun, gwedi ei addurno yn berffaith gwbl yn ol gofyniadau y gyfraith; gan hynny cafodd i ni dragywyddol rhyddhad; ac y mae efe yn byw bob amser i eiriol dros ei bobl. Y mae ya gysur i bob gwir addolwr, fod clych euraidd eiriolaeth Crist heb dewi yn arwydd ei fod yn fyw; ac y mae yr Ysbryd Glan yn dwyn ys hyfryd hain euraidd hwn, yn mhregethau yr efenngyl, i'r cyntaf nesaf allan, sef yr eglwys filwriaethus yn y byd.

Galai hyn hefyd gygodi gweinidogion yr efenngyl, yn eu bywyd a'u hathrawiaeth: y clych aur yn arwyddo y dylent fod yn llefaru ya groyw mewn gweddiau gwroeg at Dduw, drostynt eu hanain a throos y rhai y byddont ya gweini yn eu plith: ac hefyd bod ganddynt athrawiaeth bar, efenngylaidd, a dilwgr, yn seinio yn groyw-eglar, yn beriaid a deallus, uwch ben eu gwardawyr. Y mae gweinidogion heb hyn fel cloch heb dawod. Nid clych yn unig oedd wrth fantell yr ephod, ond yr oedd yne yr un rhifeddi o bomgranadau, i ddangos y dylai cristionogion (yn anweddi gweinidogion y gair) fod yn firwytho yn gyfatebol i'w proffes, a'r athrawiaeth y maent yn gyhoeddi. Pe na chlywsid sain y clych gynt buasai yn arwydd fod yr offeiriad wedi marw; felly, oni chlywir athrawiaeth iachus a phur, a gwelod bywyd firwythlawn, hardd, a pheraregiaidd, yn gweylltiedig a hi, arwydda fod y dyn, neu y gweinidog hwnnw, yn farw mewn camedd a phechod. 2 Cor. ii. 17. 1 Thea. ii. 3, 5. 2 Cor. vii. 2. 1 Tim. iii. Tit. i. 6, hyd y diwedd.

Ansiar yw pa bryd y dygwyd clych i eglwys Cristionogol i wasaneth crefyddol i alw y gynulleidfa ynghyd. Yn yr eglwys dwyrainiol rhoddent arwydd o awr y gwasanaeth a rhngl (*rattle*) neu trwy guro byrdiau a northwyl; yr arferiad hwn a barhaodd yn hir yn eu plith. Arferwyd clych mor foreu a 874 yn Eglwys Groeg. Rhoddent hefyd arwydd ag udgorn. Innocentius Analdus a ddywed y rhoddent gynt arwydd ag udgorn, ac mai yn nghylch y chweched ganrif yr arferwyd clych yn yr eglwys. Yr amser o ddygiad clych i Eglwys Lloegr sydd ansicr. Dywed Bede eu bod yn arferedig ynghylch A. D. 680.—Byddai yn arferiad o fedyddio, neu o'r hyn lleiaf, cysegru clych at wasanaeth crefyddol gan y Pabyddion. Llauer o ddefodau a rhinweddau amlmwydd-

ol a briodolir ganddynt hwy i ganiad clych ar ol y marw, neu wrth eu claddu.

Gans clych, neu glud, ar farwolaeth dŷnion yn Mrydais.—Dywedir mai hyn oedd yr achos dechreuol o hynny : Pan foddylid am ryw un ei fod yn agos i anghu, byddid yn canu clych i rybuddio pawb o fewn cyrhaedd sain cloch, am ei amgylchiad diffrifddwys; ei fod yn myned, neu, yn ol iaith eathredig, ei fod yn mron *passio*; oblegid hynny mae y gair *passing bell* yn ei arwyddo, fel y gallent gyduno â'r gweiaid-og, ei berthynasau, a'i gyfeillion, mewn gweddi at Dduw dros eu brawd a fyddai yn wynebu byd tragywyddol, a gorchymyn ei enaid i freichian tragaredd. Gwel y *Christian Guardian*, Vol. I. p. 48.

Pan ddacth Pabyddiaeth i ymdaenu ar hyd ein gwlad, a gosod i fyny weddian tros y meirw, ni ddechreuent ganu clych hyd oni byddai y dyn farw, fel mae y Pabyddion (yn gyfeiliornu) yn dywedyd y dyllid gweddio dros y meirw, am iddynt gael dyfodfa lwyddiannus allan o'r pardan.

CLOD-AU-YDD (llod), gair da; mawl. — 1. Cydnabyddiaeth mewn geiriau o rinweddau un. Edr. MAWL. Joa. vi. 27. Beth. ix. 4. Rhuf. ii. 29. — 2. Annogaeth ac amddiffyn. Rhuf. xiii. 8. 1 Pedr ii. 20.

CLODFAWR-ORI (clod-mawr), *Llad. COLLAUDARE*: molianu; gosod allan glod mawr; talu diolch. Gen. xlix. 8. Salm vii. 17. Eea. xxxviii. 18. Luc xix. 27. Yr ydym yn clodfori ac yn dyrchafu Duw wrth gydnabod ei orscheider; yn ei fohianu wrth gydnabod ei berffeithrwydd ynddo ei hun; ac yn talu diolch iddo wrth gydnabod ei fod yn ddaionus i ninau. Edr. MAWL.

CLODDIO (clawdd), palu, ffos. 1. Gwneuthur clawdd, ffos, neu bydew. Gen. xxvi. 19. 1 Sa. li. 1. Jer. ii. 18. — 2. Dyfal chwilio am beth, trwy lafur caled. Job iii. 21. Luc vi. 48.— Cloddio gwinwryf gan Matthew, yn pen. xxi. 28; a eglurir gan Marc, pen. xii. 1. Cloddio lle i winwryf, neu wingam. "Ac a wnaeth ynddi winwasg-bren." "Ac a gloddiodd bwll y derbyn y gwin." W. S. Marc xii. 1. Edr. DRYCHAU, GWINWRYF. — "Cloddio a bwrw tail," chwilio i, ac amgeleddu gwreiddyn cyflwr pechadur diffriwyth, trwy foddion gras, ac ordinhadau yr efengyl. Luc xiii. 8.—Dyunion annuwiol ydynt yn cloddio drwg; y maent yn chwilio yn ddyfal trwy lafurus boen, am feiau oedd o'r blaen yn guddiedig, fel y gallont eu cyfodi, megys o ddyfnder angof, er mwyn gwaradwyddo a niweidio ei gymydogion. Diar. xvi. 27; a xvii. 9. — Y goruchwyliwr anghyfiawn, "nis gallai gloddio," nis gallai wneyd dim gwasanaeth llafurus. Luc xvi. 8.—"Cloddio pydewan na ddaliant ddwfr," gwneuthur eilunod, ymofyn cymhorth byddinoedd, &c. Dyfal geisio cymhorth a chysur o'r creadur, yn yr hwn nid oes un oysur parhaus a sylweddol; ac nis gallir cael ynddo ddim pan fyddo fwyaf

yr angen am dano. Jer. ii. 18. Rhuf. viii. 22. Y mae dyn, nid yn unig wedi gollwng ei afael o bob daioni a chysur sylweddol, a throli ei gefn ar Dduw, ond mae wedi gafaelu mewn drygioni a thwyll, ac yn wynebu ar ddistryw tragywyddol.

CLOE [*gwyrdd lysieuyn*], gwraig grofyddol mae Paul yn crybwyll am dani yn 1 Cor. i. 11.

CLOFFION (clo), cam; un na bo gogyhyd ei esgeiriau neu ei liniau; un a fo felly trwy enedigaeath, neu ddamwain. Gen. xxxii. 81. Diar. xxvi. 7. 2 Sam. iv. 4. Act. iii. 2. Mewn ystyr gyffelybiaethol, y rhai gwaelaf a mwyaf analluog. Eea. xxxiii. 28.—Yr oedd cloffini, neu ryw anaf arall, yn gwneuthur aberth dan y gyfraith yn anghymeradwy; ac hefyd yn anghymwyso dyn i swydd yr offeiriadaeth: er i'r anifel fod yn anifel glân, neu'r dyn fod o deulu offeiriadol. Lev. xxi. 18. Deut. xv. 21. Mal. i. 8. 13. Y gwendidau naturiol, y rhai yr oedd yn rhaid i'r offeiriad dan y gyfraith fod yn rhydd oddi wrthynt, sydd yn dangos mor hollol gyfan, sanctaidd a phur, yr oedd yn rhaid fod Iesu Grist, i fod yn dderbyniol yn yr offeiriadaeth; ni wyrodd erioed mewn meddwl, gair, na gweithred; ac ni bu arno erioed y gradd lleiaf o gloffini yn ei rodiad yn ol y gyfraith. Iesu ydyw yr aberth cymeradwy, "yr hwn trwy yr Ysbryd tragywyddol a'i hoffrymmodd ei hun yn aberth difai i Dduw, megys oen difeins a difrycheulyd." Ioan xix. 4. Heb. vii. 26; a ix. 14. 1 Pedr i. 18.—Dyffion cloff, yn ysbrydol, yw hwnw, na bo wedi ei unioni, ei sicrhau a'i sefydlu yn grediniol yn egwyddorion ac ysbryd yr efengyl. Nid oes un o'r cyfryw yn offeiriad neu yn weisidog cymeradwy gan Dduw, dan y Testament Newydd; ac nid yw eu haberthau o weddian, a dyledswyddau eraill, ond cloffion i gyd, tra na byddont wedi eu huno trwy ffydd â Iesu Grist, yr aberth difai, ac yn ei ddwyn ef yn mhob dyledswydd yn mreichiau eu ffydd at Dduw; a thrwy rym yr undeb effeithiol hwnw ag ef, yn cael eu dwyn i rodio yn ddigloffini yn ffydd yr Arglwydd. Diar. xxi. 27. Tit. i. 6—9. 1 Tim. iii.

CLOFFI, myned yn gloff. Arwydda y gair, yn gyffelybiaethol, 1. Cerdedd yn anwastad o herwydd amhneuath, a diffyg adnabyddiaeth o'r hyn sydd gywir. 1 Bren. xviii. 21.—2. Syrthio i brofedigaeth a magl o herwydd gwendid. Salm xxxviii. 17. Jer. xx. 10.

CLOREN-AU (clawr), conell, cynffon. Eea. xix. 16. "Nac ofna, ac na feddalhaed dy galon, rhag dwy gloren y pentewynion myglyd hyn." Eea. vii. 4. Bu Resin a Phacah yn ddau bentewyn; yr oeddent wedi gwneyd cydlogiad dychrynlyd, ac yr oedd yr Iuddewon yn ofni effeithiau mwy dychrynlyd etto oddiwrth eu hymgyfeillach, eu cydgynghor, a'u cyngrair; ond y mae eu llwyddiant wedi terfynu, ac nid ydynt ond dwy gloren pentewynion myglyd, yn barod i ddiffodd yn gwbl. Eea. viii. 4. 2 Bren. xv. 29, 30.

CLORIAN—AU—U. (clawr), mantol, tafo, offeryn i bwysu neu dafoli. "Clorianau anghy. wir sydd ffaidd gan yr Arglwydd." *Diar.* xi, 1; a xvi. 11; a xx. 28.—Clorian yn llaw yr hwn oedd yn eistedd ar y march du, a arwydda prinder o ymorth tymhorol neu ysbrydol; ac etto bydd "barn wrth linyrn, a chyflawnder wrth bwys." *Dat.* vi. 5. *Esa.* xxviii. 17.

Clyw yr un sy'n *clorianau*
Nef lachar, a'r ddaear ddu.
W. Wym.

• **CLUD**—O (llud), baich, llwyth, pwn; yr hyn a ddygir gan un, yr hyn a gludir o'n man i fan arall. *Num.* iv. 19, 24, 27, 31, 47, 49. *Barn.* xviii. 21. Y pwysau, y baich-lwyth; canys pwysau mae y gair *Heb.* כְּבִירָה yn ei arwyddo.

Dirtad a glud i ddedwydd, ac o for aro tynydd. *Diar.*

CLUDER—EIRIAU (clud), yr hyn a gludir; llwythau, &c. Gair yw hwn sydd yn berthynol yn fwyaf neillduol, i'r dull o ddwyn coed ar hyd y mor, gan eu cadwyno ynghyd i nosio. *1 Bren.* v. 9. *2 Cron.* ii. 16.

CLUDYDD ARFAU, yswain, ceidwad a dygiedydd arfau rhyfel. *1 Sam.* xiv. 17; a xvi. 21.

CLUN—IAU (cy-llun), morddwyd, pen uchaf y clun, ffolen, pedrain.—Rhodd i'r glun i lawr, sef eistedd; ni awn o glun i glun, sef o gam i gam; mab wrth glun, sef wrth ei ystlys.—"A chorn du ysgrifenydd wrth ei glun." *Ezec.* ix. 2. בְּמִתְנַחֵם wrth ei lwynau. Y mae y dull hwn o ddwyn y corn du wrth y lwynau yn arferedig yn bresenol yn mhlith y cenedloedd dwyreiniol. Yn *Barbary*, medd *Shaw [Travels]* y mae yr *Hojos*, sef yr ysgrifenyddion, yn dwyn eu cyrn duon wrth eu gwregysau. Y rhan o'r corn [os gellir galw celfin o bres felly] y sydd yn myned rhwng y gwregys a'r wisg uchaf, ac sydd yn dwyn y pinau, sydd hir a gwastad; ond y llestr sydd yn dal yr inc, ag sydd yn gorphwys ar y gwregys, sydd bedr-onglog, ac a' chaeod arno. Dywed *Mr. Hanway* am y Persiaid [*Travels, Vol. I.*] eu bod yn dwyn eu hinc a'u pinau gyda hwynt mewn gwain, yr hon a ddotant dan eu gwregys. *Cymh. Harmer's Obs. Vol. II.*—"Gwregysa dy gleddyf ar dy glun O Gadarn, a'th ogoniant, a'th harddweh." *Salm* xlv. 3. מִבְּרִיחַיָּךְ yr un *cadarn*. Un o enwau y *Messiah*. *Esa.* ix. 6. Gwisgo y cleddyf ar y glun, a arwydda, parotoi i ryfel. *Exod.* xxxii. 27. *1 Sam.* xxv. 13. *Can.* iii. 8. Y cleddyf ysbrydol yw gair *Duw*. *Eph.* vi. 17. Am hyn y mae cleddyf *Crist* yn briodol yn dyfod allan o'i enau. *Dat.* i. 16. "Ac ag anadl ei wesusu y lladd efe yr anwir." *Esa.* xi. 4.—Am fod *Ehwd* yn wr llaw chwith, gwisgai ei ddaer, neu ei gleddyf, ar ei glun ddehau. *Barn.* iii. 16, 21.

CLUST—IAU (cly), un o bump synwyr corph dyn; offeryn y clywed, a'r wybodaeth a dderlynir trwy hyny. Y mae gwaith y *Creawdwr* i'w weled yn rhyfedd yn nhrefniad y glust, i

ateb y dyben o honi. Y tu allan iddi, pe buasai yn bilen ystwyth, buasai yn cwmpo i lawr dros y twll, ac yn rhwystro rhydd fynediad swm i'r glust; pe buasai, drachefn, yn asgwrn caled, buasai yn peri anesmwythder wrth orwedd, ac a fnasai yn dra anghymwys ar amryw achosion eraill; ond gan ei bod yn fath o ledr gwydn, cymer ei wasgu ac a ddychwei i'w le drachefn, yn union-gyrch. Y mae y glust yn llawn troion, pibellau, a llinynau. Y mae pibell o'r glust i'r genau. Trwy hon y mae peth awyr sydd yn dyfod i'r genau yn myned i'r glust; ond gan y byddai yr awyr sydd yn dyfod allan o'r ysgyfaint yn rhy laith i'r glust, y mae y twll sydd yn myned o'r genau i'r glust wedi ei addasu i'r anadl fyned heibio. O herwydd y bibell hon rhwng y genau a'r glust, y mae rhai yn clywed yn well a'u genau yn agored; ac os y bibell hon a gau, ni chlyw y glust hono ddim. Y mae ffynonau yn y glust yn magu cwyr melyn, chwewr, gwydn, fel na byddo y glust yn rhy sech, nac yn rhy wleib; ac hefyd mae y blew oddi amgylch y glust, a'r cwyr melyn hwn, yn attalfa rhag i bryfed mân fyned i mewn iddi, a'i niweidio. Er fod yr holl esgyrn yn tyfn, eto y mae rhai o esgyrn bychain a phibellau y glust o'r un maintiol mewn plant bychain a henaf-gwyr; ond bai hyny, byddai pob llais yn cyfnewid gyda thyfiant y dyn, a byddai hyn yn anghyflusdra mawr i blant adnabod dynion wrth eu llais. Mewn dyn o gyflwr oed, drachefn, y mae pibell y glust yn agored hyd bilen y drwm; ond y mae yn nghanad mewn pleatyn cyn ei eni; canys pe byddai yn agored, byddai gormod lleithder yn niweidiol i'r bilen hono. Bob yn ychydig y mae y bibell yn agoryd, ac yn cael ei charthu mewn plentyn, fel y delo i glywed, yr hyn o'r blaen nis gallai, ac nid oedd angen arno. Yn dufewnol yn y glust y mae pilen deneu a elwir y drwm, neu *membrana tympani*; tu fewn i hono y mae pedwar o esgyrn bychain, a elwir y *malleus*, y *morthwyl*; yr *incus*, neu yr *eingion*; y *stapes*, y *gwrthaff*; a'r *orbicularis*, y *crwn*. Y mae i'r esgyrn hyn linyrnau ag sydd yn eu symud ac yn eu haddasu i holl ddybenion clyw, i bob math o swm, uchel neu isel, anhyfryd neu hyfryd. Nid pilen y drwm, neu y *membrana tympani*, yw offeryn y clyw, ond y mae yn rhyw fodd yn addasu y swm, i'r *sensorium* ag sydd yn mhellach i mewn. Y mae y tu mewn i bilen y drwm, heblaw y pedwar asgwrn bychain hyn, ddau o dyllau bychain a elwir *foramina*, neu *fenestrae*; a chynifer a hyny o bibellau troedig; pedwar cyhyr [*muscle*] a chaineu o giueyn [*nerve*].—Y *vestibulum* a'r *cochlea*. Lle ceuol yw y *vestibulum*, ac y mae y giueyn clyw [*auditory nerve*] wedi ei daenu arno tu fewn; yn hwn, yn fwyaf neillduol, y mae y synwyr clyw yn gynnwysedig. Mae y rhanau eraill o'r glust yn hollol angenrheidiol i gario ac addasu y swm i'r rhan hon o honi; ond yn hon y mae eisteddfod y clyw. Y mae y naill betli wedi ei add-

asu i'r llall tu fewn i'r glust i'w haddasu yn rhyfedd iawn i'r gorchwyl; ond y mae yn rhall tu hwnt i amgyffred neb i ddirnad pa fodd y mae symndiadu y tafod yn y nail ddyrn yn cario ei feddwyl yn ei briodol swm ei hun, yn ei holl amrywiaeth, trwy y glust, i fod yn gwbl ddeallus i ddyrn arall. Y mae y synwyr hwn bob amser yn agored ac yn effro; canys pan y byddom yn cyegu y mae ei angen arnom, fel pan dderbynio y glust ryw swm, 'y deffrom o'n cwsig. "Yn ofnadwy ac yn rhyfedd 'y'n gwnaed." Salm cxxxix. 14. Gwel Cicero, *De Nat. Deor. lib. 2, cap. 57.*

Y gwas yn Israel a wrthodai fyned yn rhydd o'i wasanaeth yn y seithfed flwyddyn, a fyddai yn cael tyllu ei glust a mynawyd wrth orsin, neu ystlys-bost, drws ei feistr, yn arwydd ei fod yn foddolawn i'w wasanaethu am byth. Gall fod hyn yn arwyddo gwymymiad difrifol yr Arglwydd Crist i'w fudd dod ewyllysgar yn ein lle ni. Exod. xxi. 6. Dent. xv. 16, 17.

—Clustiau Duw a arwyddant ei wybodaeth o'i bobl, ei barodrwydd i ystyried eu cwynion, a'u gwar-edu, oddiwrth eu tralloed a'u gelynyon. Salm xxxiv. 15; a cxvi. 2. Iago v. 4. —Clywed yn y glust, ydyw cael dywedwyd peth yn ddirgelaid i ni. Mat. x. 27. —Gostwng clust, gogwyddo clust, rhoddi clust, ydyw gwrando, ac ystyried yn ddyfal yr hyn a orchymynir neu a erchir, a bod yn barod ac ewyllysgar i'w wneuthur. Salm xxxi. 2; a cxvi. 2; a cxxx. 2; a xlix. 4. —Cau clustiau a arwyddu, anghydsyniad, a chwbl wrthodiad. Esa. xxxiii. 15. —Clustiau agored, clustiau yn gwrando yn ewyllysgar; parodrwydd i wrando a derbyn addysg. Esa. l. 5; a xlviii. 8. Diar. xxv. 12. —Clustiau wedi trymhan sydd yn arwyddo anghymwysder i ganfod, neu ambarodrwydd i wrando, ufuddhan, a derbyn gwirioneddau dwyfol. Esa. vi. 10; a lix. 1. —Clustiau dienwaededig, a chlustiau yn troi ymaith rhag gwrando y gyfarth, neu glustiau caud, sydd yn arwyddo gwrthysigrwydd, cyndynrwydd, ac anedifeirwech, yr hyn sydd yn anghymwysu dyn i dderbyn cynghor ac addysg da. Jer. vi. 10. Act. vii. 51. Diar. xxi. 18; a xxviii. 9. —Clustiau yn merwino, deisyfiad chwannog am glywed rhyw beth newydd, sef y cyfryw gywreinarwydd ymadrodd ag a fyddo yn boddhan y nwydan a'r serchiadau. 2 Tim. iv. 3. Edr. MERWINO.

"Y rhai y mae ganddynt glustiau ac nid ydynt yn clywed." 1. Delwan ac eilnod o waith dwylaw dynion. Salm cxv. 6; a cxxxv. 17. —2. Dynion, y rhai y mae ganddynt gyfleusderan ac odfaon i wrando a dysgu gwirionedd Duw, a chynueddfau naturiol i'w ystyried, etto nid ydynt yn ymroddi at hyn. Jer. v. 21. Ezec. xii. 2. Marc viii. 18. —Clustian yn clywed, calon wedi ei pharotoi gan Dduw i dderbyn addysg. Mat. xi. 15; a xiii. 9, 43. Marc iv. 9, 23; a vii. 16. Dat. ii. 7, &c.

CLUST-DLYSAU (clust-dlws), addurniadau o aur, arian, &c., i grogi wrth y clustiau. Yr

oedd yn beth cyffredin yn ngwledydd y dwyrain i feibion a merched wisgo clust-dlwsau. Gen. xxxv. 4. Dwy waith y rhoddyd hwynt i wneuthur delwaa o honynt. Exod. xxxii. 2. Barn. viii. 24, 25, 26. Dwy waith yr offrymwyd hwynt yn offrwm i'r Arglwydd. Exod. xxxv. 22. Num. xxxi. 50.

CLUSTOG-AU (clust), gobenydd, lle i ogwyddo y glust, neu y pen, yn esmwyth i gyagu. 1 Sam. xix. 13. Yr heddwch a'r llwyddiant ag oedd y gan brophwydi yn eu haddaw i'w gwrandawyr, i'w heamwytho i gyagu mewn difalwch cuawdol, a gyffelybir i "glustogan wedi eu gwino wrth eu penlinoedd," fel y byddent bob anser wrth law. Ezec. xiii. 18, 20. Edr. PENELIN.

CLWYF-AU (clw), afiechyd, gweli, —Clwyf y brenin, y manwynau: clwyf tegla, clwyf digwydd: clwyf gwahanol, clwyf mawr, sef y gwahanglywf. Lef. xiii. 2. Deut. xxviii. 27. Nah. iii. 19. "Y pen oll sydd glwyfus," sef adtyd a chyni, yn cyrhaedd rhai yn mhob sefyllfa; y rhai uchaf a mwyaf eu hanrhydedd, yn gystal a'r rhai mwyaf isel a gwael. Esa. i. 5. Deut. xxviii. 51, 52.

CLYD-O-WR (llŷd), gwresog, cynnes, cysurus; nodedd, amddiffynfa. —"Ymwiasoch, ac nid hyd glydwr i neb." Hag. i. 6. Y mae lloead oddiwrth drugareddau cyffredin yn dibynu ar fendith Duw arnynt; ac y mae Duw yn attal ei fendith yn aml yn gerydd am ddiostalwch dynion am ei achos mawr yn y byd; magys yma, Lef. xxvi. 20. Dent. xxviii. 38—48. 2 Sam. xxi. 1. Salm cvii. 34. Esa. v. 10. Jer. xiv. 4. Hos. iv. 10. Hag. ii. 18. Joel i. 10—13. Mat. vi. 33.

Mat oer a wna yagubawr *stud. Diar.*

Colles ei glydwr a gyrodd ty langwr. *Diar.*

CLYTIO (clwt), rhoddi clytiau wrth eu glydd, cyweirio. —"Y beichion a glytiasant gelwydd i'm herbyn." Salm cxix. 69. Y gair Heb. *חַבַּח* a arwydda *cyllymu ynghyd*. Cyfieithir ef *asio* yn Job xiii. 4. —*gwino* yn Job xiv. 17.

CLYWED (clyw), clybod, gwrandaw. —Bod Duw yn clywed, neu yn gwrandaw, a arwydda perffeithrwydd ei wybodaeth o, a'i sylwad ar bethau. Salm lxxviii. 21, 59. Jer. viii. 6. Exod. vi. 5. —Crist yn llefaru y pethau a glywodd gan y Tad, sef y pethau, fel Duw, y mae efe yn eu gwybod gystal a'r Tad; neu yn hytrach, y pethau yr oedd ei ddyndod yn ei ddyysgu gan, neu yn mherthynas i'r Tad; a'r pethau yr oedd y Tad wedi rhoddi gorchymyn iddo eu cyhoeddi i ddynion. Ioan viii. 26, 40.

CNAIF (cna), *Gr. xnav, xnav*; cnu, cneifiad, enwd o wlan. Yr oedd yr Arglwydd wedi gorchymyn i'r offeiriad gael blaenffwrwyth o grnaif y defaid yn rhan iddo, yn mhlith pethau eraill. Deut. xviii. 4. —Dannedd yr eglwys sydd fel diadell o ddefaid gwastadg-naif; [Can. iv. 2.] chwaneigiad gan y cyfieithwyr ydyw y gair *defaid*. Dodwyd ef i mewn yn gyson a pen vi. 6.

Y gair קציר yr hwn a gyfieithir *cnaif*, a arwydda gwnenthur peth wrth fesur yn rheolaidd; felly y cyfieithir y gair yn 1 Bren. vi. 25. "Un *fesur* ac un agwedd oedd y ddau gerub." Ebonwyr yn gyffredin ydynt yn cytuno am ddannodd yr eglwys, mai progethwyr y gair a feddylir wrthynt, y rhai sydd yn caoi ymborth i'w gwrandawr, ac yn enoi cil trwy fyfyrto ar y gwirionedd. Os felly, eu harddwch yw dyfod i fyny o'r olehfa yn fynych; byw mewn undeb cymdeithaol a'u gilydd; bod yn ceadded wrth yr un rheol, yn synied yr un peth.

Mae llinyn mesur Duw wedi ei estyn allan, ac nid yn unig y dylai, ond y mae yn *rhaid* i *esgob* gael ei dori oddiwrth bob peth gwaharddedig. Os oedd Solomon ddoeth yn medru gwnenthur y cerubiad yn hardd, yn un fesur, ac yn un agwedd, oni fedr y Duw doeth wnenthur ei eglwys yn hardd, yn rheolaidd, yn wastad, a chymesur! Can. iv. 2.

CNAP - IAU (cna), cnwc, boglun, boglwm; daru crwn, oddfyn, pwnc, cyga, hurwg.—Yr oedd cnapiau, neu foglynan, yn un o addurniadau y canwyllbren aur yn y babell. Exod. xxv. 31—36; a xxxvii. 17—22. EDR. CANWYLLBREN, MOR.—Yr oedd y cedrwydd ar hyd parwydydd y deml oddifeun wedi eu cerflo yn gnapiau, ac yn fiodau agored. Yr oedd y ddau gnep coronog ar ben colofnan y deml yn bum cufydd en huchder; ac yr oedd rhwydwaith, a phlethiadau o gadwynwaith a phomgranadau i guddio y cnapiau. Yr oedd y cnapiau o waith lili, ac yn bedwar cufydd. 1 Bren. vi. 18; a vii. 16—30. Yr oedd cywreinwaith hynod yn perthyn i gnapiau y ddwy golofn, yn gwnenthur ei edrychiad yn wych ac yn addurnedig. Os golygir y colofnan hyn yn gyagadol o'r apostolion a gweinidogion yr efengyl, gellir golygu y cnapiau hardd ar eu penau, yn arddangos y gras mawr, y doniau, a'r harddwch ysbrydol a fyddai arnynt. Act. iv. 33. Y rhwydwaith, y cadwynwaith, a'r pomgranadau, a arwyddent, yn gyfatebol, pŕ-arogl a llwyddiant o'u gweinidogaeth.

CNAWD, CNODAU (nawd), cig. 1. Y rhan dyner o ddyn ac anifal, yr hwn a lygra yn fuan. Lef. xiii. 11. Salm lxxix. 2.—2. Pob creadur byw ar wyneb y ddaear: felly, daeth *diwedd pob cnawd* ger bron Duw, pan oedd wedi bwriadu, ac ar fyned i ddinystrio dyn ac anifal oddiar wyneb y ddaear, & dylif. Gen. vi. 13.—3. Dynion yn gyffredinol a elwir yn gnawd; y maent mewn rhan o sylwedd cnawd-ol, ac yn llwgradwy a gwrthnyaig mewn drygioni. Ioan xvii. 2. Gen. vi. 3.—Gwnenthur cnawd yn fraich i ni, ydyw dyagwyl wrth, a phwyso ar ddynion am gymhorth ac ymwared. Jer. xvii. 5.—4. Y natur ddynol: felly dywedir fod Crist wedi ei wnenthur yn gnawd pan gymerodd ein natur i undeb anwahanol a'i dragwyddol Berson. Ioan i. 14. Act. ii. 30.—5. Y rhan hono o'r corph y mae natur yn ein dyegu i'w orchuddio. Gen. xvii. 11, 14. Lef. xv.

Esec. xvi. 26; a xxiii. 20.—6. Yr hyn sydd wan ac analluog i gynorthwyo. Eea. xxi. 3. A chnawd yn fynych a arwydda y natur ddynol yn ei chyflwr adfyddus a gwan. Gen. vi. 12. Num. xvi. 22. Dent. v. 56. Salm cxlv. 21. Eea. xlix. 25. Act. ii. 17. 1 Cor. i. 29.—7. Certaint a elwir yn un cnawd. Gen. xxxvii. 27. Eea. lviii. 7. Helyd, gwr a gwraig mewn ystâd briodas ydynt un cnawd; o herwydd bod ganddynt yr un awdurdod y caill ar gorph y llall. Geh. ii. 24. Eph. v. 30, 31. Puteindra sydd yn gwnenthur y pleidiau yn un cnawd. 1 Cor. vi. 15, 16.—8. Y cyflwr marwol yr ydym ynddo yma yn y byd: felly y mae i "wragedd flinder yn y cnawd." 1 Cor. vii. 28. Cafodd Paul brofedigaethau, a chystuddiau yn ei gnawd. Gal. iv. 14. Col. i. 24.—Dyddiau cnawd Crist ydyw holl amser ei ddaroetyniad.—Corph ei gnawd ef, ydyw ei natur ddynol yn ei hiselder a'i gwendid. Heb. v. 7. Col. i. 22.—9. Calon wedi ei hadnewyddu trwy ras yr efengyl, ar yr hon yr aagreffir y gyfraith sanctaidd, gan yr Ysbryd Glan, a elwir yn llechau cnawdol y galon. 2 Cor. iii. 3. Yr un peth a feddylir wrth galon dyner o gig yn Esec. xxxvi. 26. EDR. CIG.—10. Cyflawnder deddfol, a'r holl ddefodau a'r gwasanaeth seremonïol. Y mae yr apostol yn dangos mai nad drwy hyn y cyrhaeddodd Abraham gyflawnder, i ymddangos ynddo ger bron Duw; Rhuf. iv. 1. ac yn gofyn i'r Galatiaid a berffeithid hwy yn y ffordd yma! Gal. iii. 3.—11. Llygreddigaeth natur trwy y cwmp a elwir yn fynych yn y Testament Newydd yn gnawd, i ddangos ei drosglwyddiad trwy genedliad naturiol, &c. Rhuf. vii. 24, 25; a viii. 3, 6, 7, 12; a xiii. 14.

"Yn ol y cnawd." Naill ai yn ol yr ymddangosiad allanol [felly yr oedd yr Iuddewon yn barnu Crist, yn ol ei ymddangosiad gwael oddi allan, Ioan viii. 15.] neu yn ol galluoedd cyffredinol natur; felly yr oedd Ismael wedi ei eni yn ol y cnawd; ond yn fwyaf cyffredinol, yr ymadrodd a arwydda, yn ol tueddiadau pechod ein natur oddifeun, neu y pechod sydd yn trigo ynom. Rhuf. viii. 1, 4. EDR. DYNOL.—Nid yw y saint yn milwrio yn ol y cnawd, nac yn hau i'r cnawd. 2 Cor. x. 3. Gal. vi. 8.—Y mae bod yn y cnawd, a bod yn yr Ysbryd, yn ymadroddion ag sydd yn cael eu gosod ar gyfer ein gilydd yn y Testament Newydd, i arwyddo dau beth ag sydd yn hollol groes i'w gilydd. Bod yn y cnawd, yw bod yn y cyflwr y genir ni, yn gwbl dan lywodraeth natur lygreddig, yn ei holl dueddiadau pechadurus. Rhuf. viii. 8. Bod yn yr Ysbryd, yw bod wedi ein geni drachefu o'r Ysbryd Glan; bod dan ei lywodraeth a'i arweiniad nefol, yn cael ein harwain i bob gwirionedd, gan farweiddio gweithredoedd y cnawd. Rhuf. viii. 9. Nid yw dyn ail-anedig, yr hwn sydd yn, neu yn rhodio yn ol, yr Ysbryd, yn rhydd oddiwrth weithrediadau y cnawd, neu y pechod sydd yn trigo ynddo; eithr y mae yn rhydd oddiwrth ei awdur-

dod arglwyddaid. Nid yw y cnawd yn cael ei ddiddyma yn y credadyn tra byddo yma yn y byd; ond y mae yn cael ei farweiddio trwy yr Ysbryd—ei groeshoelio, yughyd a'i wyniau a'i chwantau—y mae yr Ysbryd ynddo yn chwennych yn erbyn y cnawd, yn mhob peth; a chan fod y cnawd yn chwennych yn erbyn yr Ysbryd, y mae yno ryfel parhaus. Rhuf. vii. 6, 22, 23. Gal. v. 17, 24.

“A'r gair a wnaethpwyd yn gnawd, ac a drigodd yn ein plith ni.” Ioan i. 14. Y geirian hyn a oedant allan ymgnawdoliad Mab Duw. 1. Nid y Tad na'r Ysbryd Glan a ymgnawdolodd, ond y Gair; sef y Duwdod yn mherson y Mab. Nid oes i ai ddeall wrth y Gair yr Hanfod Dwyfol, fel yn berthynol i'r Tri Pherson; canys yna buasai y Tri Pherson wedi ymgnawdoli; ond yr Hanfod yn Mherson y Mab a ymgnawdolodd.—2. Y Gair a wnaed yn gnawd a arwydda yr un peth ag iddo “gyfranogi o gig a gwaed—dyfod yn y cnawd—ac ymddangos yn y cnawd;” yr holl ymadroddion hyn a arferir i osod allan ei gnawdoliad; Heb. ii. 14. 1 Ioan iv. 2, 3. 1 Tim. iii. 16. ac a arwyddant iddo ef, yr hwn sydd wir Dduw, ddyfod yn wir ddyn, ac iddo gymeryd yr hell natur ddynol i undeb a'i Berson Dwyfol.—Nid yw y gair cnawd yn arwyddo corph dynol yn unig, fel y gwahaniaethir ef oddiwrth ysbryd, neu enaid dynol, [Math. xxvi. 41.] ond y natur ddynol yn gyflawn, yn gynnwysedig o gorph ac enaid, fel yr arferir y gair yn Rhuf. iii. 20; a i. 3, 4. 1 Pedr iii. 18. Cymerodd wir gorph a gwir enaid dynol i undeb a'i Berson Dwyfol. Nid y Gair oedd ei enaid; ond cymerodd y Gair tragwyddol gorph ac enaid dynol i undeb ag ef ei hun. Yr oedd ganddo ddeall dynol; doethineb yn gystal a chorpholaeth dynol, yn y rhai yr oedd yn cynnyddu. Luc ii. 52. Marc xiii. 32. Yr oedd ganddo ewyllys dynol yn wahanol oddiwrth yr ewyllys dwyfol, er nad yn wrthwyneb iddi, ond yn ddarostyngedig iddi. Ioan vi. 38. Luc xxii. 42. Yr oedd ganddo serchidan dynol; megys cariad, Marc x. 21. Ioan xiii. 23.—llawenydd, Luc x. 21.—tristwch, galar, digofaint, &c. Mat. xxvi. 38. Marc iii. 5.—Heb hyn ni buasai yn aberth cyflawn dros bechodau—yr hyn oedd yn gofyn enaid a chorph i brynu encidiau a chyrrh ei bobl. Eaa. liii. 10. Heb. x. 10.—3. Nis gall y Gair gael ei wneyd mewn un ystyr, sef ei greu; gan mai Creawdwr pob peth ydyw, nis gallasai gael ei greu ei hun; ac kefyd nis gallasai gael ei droi yn gnawd; nis gallasai y natur ddwyfol gael ei chynnewid yn natur ddynol, gan ei fod yn ddiifynewid; ond cymerodd y Gair natur ddynol, ymddangosodd yn y cnawd yma yn byd.—4. Cenedlwyd y natur ddynol gan yr Ysbryd Glan yn nghroth y Forwyn Fair, o'i sylwedd hi, ac ya ddibechod. Ffurfiwyd y corph, ac unwyd enaid Crist a'r corph, ac yn ddiatreg, yn gythrymawli cymerodd Mab Duw y natur ddynol yn gyflawn i

undeb personol ag ef ei hun; y fynydd y cenedlwyd ac y furfiwyd hi yr oedd yn hanfodi yn Mherson Mab Duw.—5. Natur ddynol a gymerodd Crist, ac nid person dynol—peth sanctaidd yw, ac nid person. Y mae gwahaniaeth rhwng undeb hanfodol y Personau Dwyfol a'r undeb personol; undeb hanfod ydyw hwnw. Hefyd, undeb personau yw yr undeb dirgeedig rhwng Crist a chredinwyr ynddo, er nad ydynt yn un person. Cymerodd Crist natur ddynol, ond nid person dynol. Nid natur a gymerodd natur, na pherson a gymerodd berson; ond person a gymerodd natur. Pe buasai yr Hanfod Dwyfol wedi ymgnawdoli, buasai yr holl Bersonau wedi ymgnawdoli; ond Person y Mab a gymerodd y natur ddynol. Ni bu natur ddynol Crist yn hanfodi ar ei phen ei hun un mynydd yn wahanedig oddiwrth Berson y Gair; ond hanfodi y mae yn ei Berson er ei chenedliad. Pe buasai natur ddynol Crist yn berson dynol, nis gallasai gweithredoedd a wnaed gan bob un o'r ddwy natur gael eu priodoli i'r person; ac nis gallasai yr hyn a wnaeth ac a ddyoddefodd lesau neb ond efe ei hun; iawn drosto ei hun a fuasai; a'r ogyflawnder a weithredodd fuasai yn gyflawnder iddo ei hun. Ond gan ei fod wedi ei gwblhau gan natur ddynol mewn undeb a Pherson Mab Duw, y mae ei riwedd yn fwy helaeth; ac felly y mae i bawb ac ar bawb a gredant.—6. Y mae y ddwy natur wedi eu huno yn ei Berson Dwyfol. Cymerodd y Person Dwyfol y natur ddynol, ac a ymunodd y ddwy natur a'u gilydd, fel nad ydynt ond un Person. Eglur yw, oddiwrth yr ysgrythrau, fod ynddo ddwy natur; ac y mae mor eglur nad ydyw ond un Person.—7. Undeb personol yw, ond nid undeb personau. Undeb personau yn yr un hanfod yw undeb y Tad, a'r Mab, a'r Ysbryd Glan, yn y Duwdod; ond nid undeb dau berson yw hwn, ond undeb person a natur yn un person.—8. Undeb naturiaethau ydyw; ond nid cymyagedd naturiaethau. Y mae priodoliaethau y ddwy natur yn para yn wahanol, er yr undeb hwn. Nid yw y natur ddynol yn cyfranogi o briodoliaethau anghyfranogol Mab Duw: sef yn Hollalluog, yn Hollbresenol, yn Hollwybodol, &c. Y mae yn anrhydedd, ac yn ddyrchafiad rhyfedd i'r natur ddynol, tu hwnt i ddim a gafodd, neu a gaiff neb byth; ond natur ddynol yw, a holl briodoliaethau dynoliaeth yn perthyn iddi.—9. Y mae yr undeb hwn yn annattodol: er i angen ygar corph ac enaid Crist oddiwrth eu gilydd; etto, nid ygarodd y naill na'r llall oddiwrth Berson Mab Duw.—10. Er bod y ddwy natur yn cadw y priodoliaethau priodol i bob un o honynt; etto, priodolir priodolaeth y naill a'r llall i Berson Crist. Nis gellir dywedyd yn addas i Dduwdod Crist ddyoddef, na bod dynoliaeth Crist yn hollbresenol; ond addas dywedyd i Berson Crist ddyoddef, a'i fod yn hollbresenol. Nis gellir dywedyd bod y Duwdod yn ddyndod, na dyndod yn Dduwdod;

ond gellir dywedyd fod Duw, y Gair, yn ddyn, a bod y dyn Crist yn Dduw, Cyfaill IHOFAH. Zech. xiii. 7.—11. Yn ganlynol i'r undeb hwn, y mae cymundeb swyddau, a gallu ac awdurdod i'w gweini yn y ddwy natur. Trwy rinwedd yr undeb hwn, y mae Crist yn Gyfryngwr yn y ddwy natur; ac yn gweithredu fel Cyfryngwr yn y ddwy natur; "Un Cyfryngwr sy rhwng Duw a dnyion, y dyn Crist Iesu." 1 Tim. ii. 5. Nid yw yn cyfryngu yn y natur ddynol yn unig; canys yr oedd yn Gyfryngwr cyn iddo gymeryd y natur ddynol, ac a gwblhaodd rai pethau perthynol i'w swydd cyn hyn; ond yr oedd pethau eraill perthynol i'w swydd, ac yr oedd yn rhaid wrth y natur ddynol i'w cyflawni; a phan yr oedd yn angenrheidiol, ac nid cyn hyn, y cymerodd efe hi. Ynddi fel gwedi ei huno a'i Berson Dwyfol y mae yn Dduw-ddyn, ac yn Brophwyd, yn Offeiriad, ac yn Frenin, yn Farnwr, Deddfwr, ac Achubwr; ac y mae ganddo awdurdod ar bob cnawd, i roddi bywyd tragwyddol i'r cwbl a roddwyd iddo gan y Tad; ac ar ei adgyfodiad rhoddwyd iddo bob awdurdod yn y nef ac ar y ddaear, i osod ordinhadau a swyddwyr yn ei eglwys: ac awdurdod i wneuthur barn hefyd, o herwydd ei fod yn Fab Dyn. Ioan v. 27; a xvii. 2.—12. Y mae rhai gweithredoedd yn cael eu gweithredu gan y Person Duw-ddyn trwy gyd-lafuriad, neu gydweithrediad y ddwy natur yn y Person; megys yn yr offrymiad o hono fel iawn dros bechod. Fel Duw-ddyn, efe yw yr offeiriad sydd yn offrymu; ei natur ddynol, cynnwysedig o gorph ac enaid, yw yr aberth; ei natur ddwyfol yw yr allor sydd yn ei sancteiddio, ac yn rhoddi iddo ei rhiawedd i wneyd iawn.* Tywalltwyd ei waed yn y natur ddynol i lanhan oddiwrth bechod; ond trwy ei hundeb a Mab Duw y mae y fath effaith yn canlyn y gwaed. Y pridwerth yw bywyd a marw-aeth Crist; ond y natur ddwyfol, i'r hon y mae y natur ddynol wedi ei huno yn mherson Mab Duw, sydd yn ei rhinweddu ac yn ei wneyd yn ddigonol. Y mae anfoniad yr Ysbryd Glan yn effaith ei eiriolaeth yn y natur ddynol, ac hefyd ei allu a'i awdurdod yn y natur ddwyfol, yn ol y drefn rhwng y Personau Dwyfol.—13. Nid yw natur ddynol Crist yn wrthddrych addas o addoliad; nid yw i'w addoli fel y cyfryw; ac nid yw addoliad yn cael ei roddi iddo o'i herwydd; etto, y mae Person Dwyfol Crist, a'r natur hono mewn undeb ag ef, yn wrthddrych teilwng o addoliad; mae Duw yn y cnawd yn cael ei addoli, y mae Crist cyflawn yn cael ei addoli. Pan ddygodd ei gyntafanedig i'r byd, sef pan yr ymgnawdolodd, dywedodd "ac addoledd holl angeliion Duw ef." Heb. i. 6. "Ac ar ei adgyfodiad oddiwrth y meirw," rhoddodd Duw iddo enw sy goruwch pob enw; fel yn enw yr Iesu y plygai pob glin," sef mewn ffordd o addoliad dwyfol. Phil. ii. 9, 10. Y mae yr hyn a wnaeth yn y cnawd

yn annogaeth ac yn rheswm paham y rhoddid bendith ac anrhydedd i'w Berson a'r ddwy natur wedi eu huno ynddo. "Teilwng yw yr Oen a laddwyd i dderbyn gallu," &c. Dat. v. 12, 13. Y mae mor deilwng o addoliad wedi ymgnawdoliad ag oedd cyn hyn; ond nid yw yn fwy teilwng o addoliad oblegid hyn, er bod ein rhwymedigaethau ni yn fwy iddo o herwydd ei ymostyngiad, a'r prynedigaeth trwy hyn.

CNAWDOL-RWYDD, anianol, yn perthyn i'r cnawd, llygredig. *Cnawdol*, sef llygredig, ydym oll, a chwbl sydd genym, ac a allwn ei gyrrhaeddyd, fel yr ydym yn llygredig yn deillio oddiwrth yr Adda cyntaf, yr hwn sydd o'r ddaear yn ddaearol. Crewyd Adda yn dduw-ol, yn ol Duw, sef yn ol delw yr hwn a'i creodd; pan gollodd efe ddelw Duw, trwy drosedd yn ei erbyn, nid oedd erbyn hyn ond daearol, neu gnawdol. Cenedlodd Adda fab ar ei ddelw ei hun, sef yn gnawdol a llygredig fel yntau. Gen. v. 3. Rhuf. vii. 14. 2 Cor. i. 12.—Chwantan cnawdol, sef yr hyn a gynhyrffir yn om trwy lygredid natur, yr hyn sydd elyniaeth yn erbyn Duw, ac yn rhyfela yn erbyn yr enaid. Rhuf. viii. † 1 Pedr ii. 11.

CNEIFIO, tocio, gwelleffio; tori gwlan oddi ar ddefaid, a gwallt oddiar ben, &c. Gen. xxxi. 19. Deut. xv. 19. 2 Sam. xiv. 26. Act. xviii. 18. Byddai yr Israeliaid yn arferol o wneuthur gwleddoedd pan fyddent yn cneifio eu defaid. 1 Sam. xxv. 2—10. 2 Sam. xiii. 24. Yr oedd ganddynt dai cneifio. 2 Bren. x. 12, 14.

CNEUEN, CNAU (cna), mesen: math o ffrwyth a phlwg caled iddynt. Y mae amryw rhywogaethau o honynt, megys cnau ffreunig, cnau barfog, cnau y ddaear, &c. Gen. xliiii. 11. Cyffelybir y saint i gnau; Can. vi. 11., yr olwg allanol arnynt ar y ddaear sydd ddirmygus a gwael; ond a ddiogelir gan ras a chyfiawnder Iesu, ac y maent oll yn werthfawr a gogoneddus o fewn. Salm xlv. 13.

CNIDUS, peurhyn a dinas yn Asia Leiaf, gyferbyn a'r ynys Crete; yr oedd ynys hefyd o'r un enw, rhwng y penrhyn a Crete, a barna rhai mai yr ynys hon a feddylir yn Act. xxvii. 7.

CNOI (cno), malu, neu fanhan a dannedd; brathu.

Hir y *cnol* tamaid chwerrw. *Ddar.*

Y creaduriaid a gyfrifid yn lân dan y gyfraith oeddent y rhai a gnoent y cil, ac a fforchogent yr ewin. Lef. xi. 4. Deut. xiv. 7, 8. Gallai fod hyd yn ddarluniad o braidd Crist, y sydd yn rhai glân, wedi eu glanhau yn ei waed ef oddiwrth eu pechodau; ac ynddynt egwyddor uniawn i gnoi eu cil, trwy fyfyrto yn ddyfal ar wirioneddau y gair, ac hefyd eu bod yn fforchogi yr ewin, trwy eu rhodiad manwl a hardd yn llwybrau y gyfraith.—"Cnoi a thrafiyngcu eu gilydd;" sef, digofaint yn gweithio allan enllibau a gwaradwyddiadau maleisus yn erbyn eraill—yr hyn sydd gwbl groes i gariad. Gal.

* Gwel *Vitrings Obâ. Sacr. lib. iv. cap. 15. sec. 6.*

iii. 15. Cariad sydd yn adeiladu; ond cenfigen sydd yn tynu i lawr—yn lladd yr ynyd; a lle mae cenfigen ac ymryson, yno y mae terfysg a phob gweithred ddrwg. 1 Cor. viii. 1. Job v. 2. *Diar.* xiv. 30. *Iago* i. 10. *Edr.* CIL.

CNU—AU (cna), cnaif: hyny o wlan a gneifir oddiar un ddaefad ar unwaith. A dillad wedi eu gwneuthur o gnu, neu wlan ei ddaefaid, yr oedd Job yn dilladu yr anghenog. Job xxxi. 20. *Cnu Gedeon*, ar yr hwn yr oedd gwllith yn helaeth yn disgyn un noswaith, a'r holl ddaear o'i amgylch yn sych; a'r ail noswaith y llawr oddi amgylch yn wlyb, a'r cnu yn sych; gallai hyn fod yn drychioli y genedl Iuddewig, yr hon oedd yn mwynhau ordinhadau gwlithog effeithiol tŷ Dduw, y rhai sydd yn ffrwythloni enaid, tra yr oedd y byd cenedlig yn amddifad o honynt; ac ydynt yn awr wedi eu rhoddi i fynu i galedwch a gwywdra ysbrydol, tra y mae y Cenedloedd yn mwynhau helaethfawr freintiau ffrwythlon efengyl Crist. *Barn.* vi, 37, 38, 39.

CNWD—YDAU (cnu), toraeth, cynnydd, cyllid; cynnyrch y ddaear. *Gen.* xix. 25. *Deut.* xxxii. 13. *Cnwd o yd; cnwd o eira.*—Mewn cyffelybiaeth, holl ddynolryw ar wyneb y ddaear, y rhai a darddant o'r ddaear, fel cnwd tew o'r rhai yr mae Israel Duw, sef yr eglwys, yn flaen-frwyth. *Jer.* ii. 3. *Esa.* xxi. 10. *Iago* i. 18. *Dat.* xiv. 4.

COCH—ION (co-coh), *Gr.* κόκκινον [*coccinon*] gwridog. Y mae y lliw hwn yn cael ei gymhwyso at Grist; megys trwy yr anner goch, neu ei wisg yn goch; i arwyddo ei ddyoddefiadau gwaedlyd, neu ddadymshweliad gwaedlyd ei elysion. *Num.* xix. 2. *Esa.* lxiii. 2.—Gallai y crwyn hyrddod cochion oedd yn toi y babell, osod allan ddyoddefiadau Crist, yn nghyd ag erlidigaethau a thrallodau ei eglwys. *Exod.* xxvi. 14; a xxxix. 34.—Y gwin coch, a'r meirch cochion, sydd yn arwyddo effeithiau ofnadwy barnedigaethau Duw. *Salm.* lxxv. 8. *Zech.* i. 8; a vi. 2. *Dat.* vi. 4.—Yr eglwys a elwir, *Gwinllan y gwin coch*, i arwyddo ei bod yn agored i ddyoddefiadau ac erlidigaethau gwaedlyd; ac hefyd ei bod yn dwyn ffrwyth cymeradwy gan Dduw. *Esa.* xxvii. 2. *Y ddraig goch fawr*, a arwydda Ymerawdwr y Rhufain, yn eu herlidigaethau creulon o'r Cristionogion. *Dat.* xii. 3.—*Cochder y llygaid*, a arwydda helaethrwydd o win; neu fod wedi mwydo mewn gwin, neu feddwi arno. *Gen.* xlix. 12. *Diar.* xxiii. 29.—Lliw anghrist ydyw hefyd. *Dat.* xvii. 3. *Edr.* ANNER, DRAIG, GWIN, MOR, YSGARLAD.

COCHL—AU (coch), *Llad.* CHLANYS; gwiasg uchaf, arwiasg, gorwiasg, mantell. Yn 1 Theis ii. 5. "mewn rhith cybydd-dod," neu *cochl cybydd-dod*; hyny yw, dwyn cybydd-dod dan liw neu rith o wir grefydd, megys y gwnaeth y Phariseaid ddwyn cybydd-dod dan gochl hirweddau. *Mat.* xxiii. 14. Cymeryd rhyddid megys cochl malais, tan esgus o grefydd, yw

peidio ag ufuddhau i gyfreithiau a swyddogion gwladol, ond cymeryd arnynt fod yr efengyl yn eu rhyddhau oddi wrthynt. 1 Petr ii. 16.—

Duw yn gwisgo zel fel cochl, yw dadguddiad o'i ddigofaint barnedigaethol yn cospi ei elysion, a thrwy hyny yn gwaredu ei bobl. *Esa.* lix. 17. Beth bynag a fyddo y cochl y byddo Duw yn ymddangos yuddo, yn ei oruchwyliaethau tu ag at ei greaduriaid, y mae yn sicr ei fod wedi ymwisgo a chyflawnder fel llurig; a thrwy gyflawnder y mae efe yn gweithredu y cwbl y mae yn ei wneuthur: yn ei gyflawnder y mae efe yn cospi ei elysion, yn yr un cyflawnder yn gwaredu ei bobl. Er nad yw ei bobl ei hun, bob amser, yn canfod ei gyflawnder yn ei oruchwyliaethau rhaguniaethol tuag atynt, o herwydd byrdra a gwendid golwg eu fydd i edrych trwodd. *Salm.* lxxxix. 14; a ciii. 6. *Esa.* xxx. 18.—Cynghor ein Hiachawdwr yw, os dygir ein pais wrth gyfreithio, am roddi ein cochl hefyd. Gwell yw dyoddef cam ddwywaith, na gwneyd cam unwaith. *Mat.* v. 40. *Edr.* Gwisg.

COD—AU (co-od), cwd, yscrepan. Cyfoeth yn cael ei ddyfetha trwy feldidith Duw, sydd fel cyfflog a gasgr i god dyllod; nid ydyw yn llesau ei berchenog, and yn darfod yn annysgwyladwy ac yn ddisymwth rhwng ei ddwyllaw. *Hag.* i. 6.—Duw "yn gwnio ac yn selio camwedd dynion mewn cod," ydyw ei waith yn manwl gofio pob gweithred ac amgylchiad perthynol iddynt, mewn trefn i'w ceryddu, cyhuddo, a'u cospi o'u plegid. *Job.* xiv. 17.

CODAI—EIDIAU (cod) llonaid cod neu ysgrepan. *Gen.* xlii. 35. *Diar.* vii. 20.

CODI (cawd), cwnn, derchafu, esgyn, cychwyn. *Codi* y wawr. *Gen.* xxxii. 24.

CODDI (cawdd), cyfyngu, senu, dondio, cytuddio. "Pa wylo a wnewch gan *goddi* fy nghalon." *Act.* xxi. 13. *W. S.*

CODDIANT (cawdd), anfodlonrwydd, llid, digter.—"Nac arswydwch rhag eu *coddiant*." *Esa.* li. 7. *Dr. M.*

COED—YDD (cawdd), manwydd, defuyddgoed; prenau. Arferir coed yn danwydd. *Gen.* xxii. 6.—Syrthio dan y coed, ydyw llewygu gan galed-waith y gwasanaeth gwaelaf; megys dwyn a chrynnu coed, yn yr hwn wasanaeth, yn fynych y gosodid caethweision. *Galar.* v. 13. *Deut.* xxix. 11, *Jo.* ix. 21, 23, 27.—Coed Libanus, sef cedrwydd. *Can.* iii. 9.—Byddin yr Assyriaid o flaen Jerusalem oedd megys coed, neu gynnud, pan dorodd yr Arglwydd, trwy ryw bla tanllyd, 185,000 o honynt mewn un noswaith. *Esa.* xxx. 33.—Coed, neu goedwig, y gelwir niferoedd o goed yn cyd-dyfu; neu y man lle y tyfant. *Salm.* i. 10. 2 *Sam.* xviii. 6. *Edr.* PREN.

COEG—ION (co-oeg), gwag, diddim, disylwedd, cwbl ddiles.—Buwch goeg, sef hesb; cnau coegion, sef gwag.—Coeg a chwbl ddisylwedd yw pob dyn diras. *Salm.* xxvi. 4. *Esa.* xxxii. 5.—Coeg ddigrifwch, sef digrifwch gwag,

disylwedd; ymadrodd nad ydyw yn adeiladu y gwrandawyr. Y gair *Gr. εὐπραξία*, yr hwn a gyfieithir *coeg ddigrifwch*, a arwydda, hyawdl- eodd mewn ymadrodd, ymadroddus; dyn y byddo hawdd ganddo droi ei ymddyddan, a'i gymhwyso at y peth a fyddo mewn llaw, er mwyn peri ysgafder a chwerthin gwag. Eph. v. 4.

COEL-ION (caw-el), crod, hyder, dserogan. —“Rhoddi coel.” 1 Tim. iv. 1. “Rhoi ystyriaeth.” W. S. Y mae gair *Gr. προσήκου*, a gyfieithir *coel*, yn 1 Tim. iv. 1; a Act. viii. 11. yn caef ei gyfieithu *dal ar*, yn Act. xvi. 14; a 1 Tim. i. 4; a Tit. i. 14.—Yn 1 Tim. iv. 13. *glynu wrth*.

COELBREN, cwtws; prea a arferent wrth ddewis swyddwyr, ac enw yr ymgeiswyr arno; yr hyd a arferid ei fwrw, neu ei dynu, er mwyn penderfynu rhyw bwnc fyddai mewn dadl, ac a fethid mewn un modd arall ei benderfynu. Lef. xvi. 9, 10. Galwad difrifol ar Dduw ydyw am eglurhad o'i feddwl i'n cyfarwyddo yn y peth a fyddo uniawn, trwy dafu, neu fwrw rhyw beth, yr hyn a fydd yn deryn i'r ymryson. Diar. xviii. 18.—Bwrw disiau, neu ddernyn o ryw beth i lestr, a feddylir wrth Diar. xvi. 33. “Y coelbren a fwir i'r arfedd;” hyny yw, a fwir i *fynewe*, neu i ganol y llestr. Edr. **ARFFED**. Dylai yr achos y byddom yn ceisio penderfyniad o'i herwydd, fod yn achos pwysig a syml, ac na byddo un ffordd arall yn wybodus i ni, trwy yr hon y galler ei benderfynu. Y dull o gyflawni y weithred a ddylai fod mewn modd sobr a difrifol, rhag ein cael yn euog o gymeryd rhagluniaeth, a thrwy hyny, enw Duw yn ofer; yr hyn sy drosedd o'r trydydd gorchymyn. Gan hyny, bwrw coelbren mewn modd ysgafn, anystyriol, ac heb fod o gwbl angenrheidrwydd, sydd dra beus. Act. i. 24, 25, 26. 1 Sam. xiv. 41, 42.—Yr oedd yr arferiad cyfreithlawn o'r coelbren, 1. I wahaniaethu y naill oddiwrth y llall; megys yr oeddid yn gwneuthur â'r ddau fwch, i wybod pa un a offrymid, a pha un a fyddai yn ddiangol. Lef. xvi. 9. Yr un modd y gwneid â dynion, megys Achan, Jonah, Matthias. Joa. vii. 16, 19. Jonah i. 7. Act. i. 24—26.—2. I ranu tiroedd. Num. xxvi. 53, 56.—3. I drefnu cylchoedd dynion mewn swyddau, a'u rhanu. 1 Cron. xxiv. 5; a xxv. 8. Luc i. 9. Ymddengys fod hiliogaeth Aaron wedi lluosogi cymaint, fel nas gallent wasanaethu yn y deml i gyd ar unwaith; gan hyny, rhanodd Dafydd hwynt yn bedwar-ar-hugain o gylohoedd, y rhai a wasanaethent yn wythnosol yn eu tro. Felly y dywedir am Zacharias, “ddyfod o ran iddo arogl-darth:” hyny yw, ddyfod i'w ran ef, neu ddyfod i'w ran ef wrth goelbren. Yr oedd rhyw ranau o'r gwasanaeth yn fwy anrhydeddus na'u gilydd: yr offeiriad a'r Lefiaid a ddoeparthent y cwbl yn eu plith eu hunain wrth goelbren. Yr Iuddewon a ddywedant, fod tri offeiriad ynghylch gwasanaeth yr arogl-darth: un fyddai yn dwyn y lludw

ymaith, yr hwn oedd yn aros er y gwasanaeth o'r blaen; un arall fyddai yn dwyn padellaid o farwor tanllyd oddiar allor y poeth-offrwm, ac wedi ei osod ef ar yr allor aur, efe a ymadawai; y trydydd a Ai i mewn gyd â'r arogl-darth, ac a'i taenellai ar y marwor tanllyd a thra byddai y mwg yn eegyn, byddai yntau yn eiriol dros y bobl. Dyma y rhan a ddaeth i Zacharias, a'r rhan fwyaf anrhydeddus o'r holl wasanaeth. Gwel Macknight ar Luc i. 5, 9.

COEL-GREFYDD, crefydd na byddo dim sail iddi yn ngair Duw, ac a fyddo wedi ei sylfaenu ar ryw fympyg neu goel ddynol; ewyll- ys-grefydd. Y gair *Gr. δεισιδαιμονιστικος*, a gyfieithir *coel-grefydd*, a arwydda, *ofn ysbrydion aflan*, neu *yabrydion drwg*; ofni ac addoli Daimoniaid,* yn ormodol. Am y Daimoniaid, neu yr ysbrydion aflan hyn, dywedir eu bod yn doddi eu coel arnynt; cyfieithir hwynt *cythraul-iaid* yn 1 Tim. iv. 1; a 1 Cor. x. 20. Mae Parkhurst a Schleusner yn dywedyd nad oedd y gair yn swnio mewn ystyr gwaradwyddus, tramgwyddus, yn nghlustian yr Atheniaid, fel yr ymddengys yn ein cyfieithiad ni; oblegid fod y gair yn cael ei arfer weithiau. gan hen yagrifenwyr, mewn ystyr cymeradwy, megys pe dywedasai Paul eu bod yn dra chrefyddol, yn dyfal addoli ac yn ofni y duwiau. Act. xvii. 23. Gwel Parkhurst, a Leigh.—Y wir grefydd Iuddewig, a alwyd yn goel-grefydd gan Ffestus. Act. xxv. 19.

COES-AU (co-es), llorpp, gomach, esgair, hegl, bér. Lef. xi. 21. Y mae dau esgwrn yn y goes; y mwyaf a elwir y *tibia*, a'r lleiaf *fibula*. Mae coesau a thraed y creaduriaid oll yn hynod o addas i'w hachosion a'u dull o fyw. Edr. **TRAED**.

“Addurn y coesau.” Esa. iii. 20.—“A'r llawdrau.” Dr. M.—*Ornaments of the Legs. Sae. The fetters.*—Dr. L., *Heb. צַנְצָנִים* Cyfieithir ef *cadwyni* yn Num. xi. 50.—*breichled*, yn 2 Sam. i. 10. lle y dywedir mai addurn am y fraich ydoedd. Hwyrach eu bod yn addurn am y coesau ac am y breichiau hefyd.—Y mae coesau, neu esgeiriau gwr, yn cael en rhoddi, yn gyffelyblaethol, am ei nerth. Salm clxvii. 10. Gelwir hwynt y gwyr cryffion, y rhai sydd yn gwanychu mewn henaint. Preg. xii. 3. Wrth y coesau, yn y lleoedd hyn, yr ydys yn deall y cluniau hefyd, o'r corph i'r traed.—Coesau delw Nebuchodonosor, o haiarn, oedd yn arwyddo cadernid yr Ymerodraeth Rufein-aid. Dan. ii. 33, 40.—Coesau Crist fel colofn au marmor, a arwydda ei gadernid i sefyll dan y baich o anwiredau ei bobl, a'i fod yn ddigon abl i'w dwyn i dir angof; i oddef y pwys go-

* Ymddengys oddiwrth Plato mai rhyw fodau canol rhwng duwiau a dynion oedd y daimoniaid, yn nghredo y Grogiaid. Yr oedd dau fath o bonynt, y naill oeddent casidiau dynicau, y rhai, ar ol eu marwolaeth, a ddyrebodd i'r anrhydedd o fod yn daimoniaid, ac wedi hynny yn ddawian; y lleill oeddent o uwch tarddiad na'r rhyw ddynol. Dywed Plato nad oedd enidiau, daimoniaid, ac angelion, ond gwahanol enwau yn golygu yr un peth. Heblaw hyn, tybid fod rhai daimoniaid o natur adan a drwg.—C.

soniant cyfryngol a roddwyd iddo; ac i gyflawni yn hollol ac yn berffaith yr holl waith a roddwyd arno; ac i gynnal ei bobl dan eu holl leagrywydd a'u beichiau trymion. Can. vi. 15.

COETH-I (co-eth), puredig, glân, profedig, tŷr; puro, glanhau. Exod. xxvii. 20. Lef. xiv. 2. Edr. Puro.

COF-ION (co-of), coffa, coffadwriaeth. Un o alluoedd neu gynnoddffau yr enaid, yw y cof; cludfan meddyllia, yn yr hwn y byddwn yn doddi y peth a welom, a ddeallom, neu a ddychymygom, ac yn eu dwyn gyda ni trwy ystod amser; fel y gallom eu had-alw wrth achlysur. 1 Cor. xv. 2.—Y ffordd oreu i gryfhau y cof ydyw cael ei adnewyddu, ei gryfhan, a'i sancteiddio gan yr Ysbyrd Glân—arfer llawer arno— a bod amrywiaeth o bethau gwedi eu gosod a'u trefnu yn wahaniaethol yn y meddwl.

COFIO (cof), meddwl am, adgoffo, adgoffa, coffau. 1. Galw i gôf bethau. Deut. xv. 15.

—2. Dal yn ein meddwl ryw beth i ddyfod a fyddo o bwys, fel y gallom ddarparu ar ei gfer; neu sylwi arno pan ddela. Exod. xx. 8.

—3. Meddwl, ac ystyried. Salm lxiii. 6. Mat. xvi. 9.—4. Gwneuthur cyfrif, a gwobrwyo. Preg. ix. 15.—5. Crybwyll gyda mawl a dyrchafiad. 1 Cron. xvi. 12. Salm ciii. 2.—

Y mae dynion yn cofio Duw, neu ei enw, pan fyddont yn meddwl am dano, yn credu yddo, ac yn ymddiried iddo am gymhorth ac ymwared. Salm xx. 7.—Y mae Duw yn cofio dynion, pan y mae yn eu hystyried, yn gofalu am danynt, a thrwy ei ewyllys da yn eu gwaredu, yn enwedig ar ol hir oediad, neu attaliad ar ei ddewisol drugareddau. Salm lxxiv. 2. Felly cofiodd Duw Noah, Abraham, a Lot, gan eu gwaredu yn ngwyneb dystryw a pherygl. Gen. viii. 1; a xix. 29.—Y mae Duw yn cofio trugaredd pan y byddo yn trugarhanu mewn modd neillduol. Salm xxv. 6. Hab. iii. 2.—Y mae yn cofio, neu yn crybwyll am bechod, neu gyflawnder pan fyddo yn cospi un, ac yn gwobrwyo y llall. Jer. xxxi. 34. Esa. xliii. 25. Ezec. xviii. 22.—Dynion drygionus ac anghristidd, a gofir, pan geryddir neu y cospir hwynt am eu pechodau. 3 Ioan x. Salm cxxxvii. 7. Dat. xvi. 19.

COFIADUR-ON, cofrestrydd, ceidwad coflyfrau, ysgrifenydd, ysgrifenedydd, cof-weinydd; swyddog a fyddai yn ysgrifenu pethau mewn rhestr, neu gof-lyfr, ac yn coffau y brenin o'r pethau a fyddai eisieu eu hystyried. 2 Sam. viii. 16; a xx. 24.

COFLAID-EIDIO (cofi), llonaidd breichiau, peth anwyl; breicheidio, mynwesu, ymgaredigo. Gen. xxix. 13.—Fy nghoflaid, sef fy anwylid; da gan fam ei choflaid, sef ei phlentyn bychan.—Cofeidio mab, hynny yw, ti a gei un o'th eiddot dy hun i'w fwynhau yn dy fynwes. 2 Bren. iv. 16.—Cofeidio craig, ydyw ffoi yn chwannog ati am drigan a chysgod. Job xxiv. 8.—Cofeidio y tomenydd, ydyw dyfod i'r tloidi mwyaf, neu y gwasanaeth gwaelfaf; neu fod

corph marw un yn cael ei dafu i'r cwn. Galar. iv. 5.—Crist yn cofeidio ei bobl a'i ddeheulaw, sydd yn dangos ei gynnalieith caredigol a grasol, ac ymweliadau dyddanus a chysurol ei Ysbyrd. Can. ii. 8; a viii. 3.—Cofeidio doethineb, ydyw derbyn Crist a'i wirionedd i'r galon, ac ymhyfrydu yn ei ddilyn ef. Diar. iv. 8.

COFFADWRIAETH-AU (cof), cofen, cofiaeth, dargofa. Arwydda, 1. Enw; canmoliaeth. Diar. x. 7. Esa. xxvi. 13.—2. Yr hyn a fyddo yn tueddu i ddwyn ar gôf unrhyw beth neu berson: enw Duw IEROFAN, ydyw ei goffadwriaeth o genedlaeth i genedlaeth, neu, yn mhob cenedlaeth; yr enw wrth ba un y cofir am dano, y gelwir arno, y meddylir ac y llefarir am dano. Exod. iii. 15.—Arian y cymmod, y rhan o'r bwyd-offrwm a losgid ar yr allor, a'r thus a ddo did ar y bara gosod, a elwir yn goffadwriaeth; yr oeddent fel pe buasent yn ddwyn ar gôf i Dduw ei gyfammod a'i bobl, a'r trugareddau angenheidiol iddynt; ac yn ddwyn Iesu ar gôf iddynt hwythau, megys offrwm, ac iawn, ac eiriolwr drostynt. Exod. xxx. 16. Lef. ii. 2; a xxiv. 7. Salm xx. 3. At hyn y mae geiriau yr angel, yn ei ymddyddan â Chornelius, yn cyfeirio, "Dy weddian di a'th elusenau a ddyrchafasant yn goffadwriaeth ger bron Duw." Act. x. 4. Salm cxli. 2. Heb. xiii. 16. Dat. viii. 3. Y meini yn nwyfroneg yr arch-offeiriad, ac ar ei ysgwydd, oeddent yn goffadwriaeth; yr oeddent i ddwyn ar gôf iddo am weddio yn daer dros y llwythau; ac megys yn galw am drugareddau oddiwrth Dduw iddynt. Exod. xxviii. 11, 12.

COG-AU-ESAU, *Llad. Coquus*; dyn i ddarparu a thrin bwyd yn barod i'w fwyta. 1 Sam. viii. 13; a xix. 23. Ezec. xli. 24.

COG-AU (co-og) un o'r adar asian a wberddir eu bwyta. Lef. xi. 16. Nid ydyw naturiaethwyr yn cwbl gytuno pa fath ydyw. Mae rhai o'r farn mai y fôr-wylan a feddylir wrth y gair *Heb. שׂוֹרֵךְ*. Gwel Ainsworth a Parkhurst.

COGINIAETH (cog), darpariaeth ymborth. Gwneuthur coginiaeth, gwneuthur bwyd yn fiasus i'r archwaeth; felly yr oedd Jerusalem i'r milwyr oedd yn ei dinystrio. Ezec. xxiv. 10.

COGEL-EILIAU (cog), *Gr. κογυλος*; ffon, cwlbren; offeryn i ddal y llin ar y droell i'w nyddu. Yr ydys yn barnu nad oedd yr hen ddull o nyddu yr un ag ydyw yn ein dyddiau ni â throell, ond â gwerthyd a chogel, fel y mae etto yn rhai manau. Diar. xxxi. 19. Nid oedd bod â llaw yn dal y cogel, neu nyddu, yn orchwyl rhy wael gan ferched boneddigion yn yr oesoedd gynt, mewn gwledydd eraill, nac yn ein gwlad ninnau hefyd; oddiwrth hynny y mae merched heb eu priodi, yn cael eu galw, yn ol iaith y gyfraith, *spinsters*, neu nydd-wragedd. Pool.

COGFRAN-OD (cog-bran), "A'r gogfran." Lef. xi. 18. Deut. xiv. 16. *Heb. תַּשְׁמַת*

Un o adar y dwfr, arian dan y gyfraith. Barna Michaelis mai yr wydd a feddylir wrth y gair, oddiwrth ei chwythlais, neu ei hysiad, pan gynhyrfir hi.

COGWRN (cog-gwrn), unrhyw gorph crwn; cragen, neu bllngyn crwn.—Cogwrn o fyd; cogwrn w; cyw yn ei gogwrn.—“Cogwrn cynhauf.” Eea. xvii. 11. Dr. M.

COHATH, Heb. קוק [cynulleidfa] mab Lefi, (Gen. xvi. 11.) peul y Cohathiaid, y rhai a benodwyd i ddwyn yr arch, ynghyd â llestri sanctaidd y babell, tra byddai yr Israeliaid yn teithio yn yr anialwch. Num. iv. 4, 5, 6. Exod. vi. 18.

COL-ION (co), pig, pentir, penarth; barf fyd.—“Beth a wna y col gyda y gwenith!” Jer. xxiii. 38. Dr. M. Felly y cyfieitha y Dr. Blayne y geiriau.

COLALAH, Heb. קוללה [llais yr Arglwydd] 1. Tad y gau brophwyd Ahab. Jer. xx. 21. —2. Gwr arall o'r enw. Neh. xi. 7.

COLEDD-U (col), monwes, monwesu; edrych ar ol; dwyn gyda; amgeleddu. Eea. xiii. 14; a xl. 11.—Llafurio a thrin tir. Esec. xxxvi. 9, 34.

COLEB-AU (col), y gwddf; addurn y gwddf.—“Coleran oedd am yddfaen eu camelod hwynt:” ar ymyl y ddalen, *loer-dlysau*; ac yn ol cyfieithiad y *Dutch*, *man leuadau*, neu fanloerau, gwddf-dlysau aur lloerenog, y rhai oeddent yn cymeryd eu henw oddiwrth y loer, ac a wisgid am yddfaen eu camelod i'w haddurno, yn ol graddau eu perchfenogion. Barn. viii. 21.—“A'm hamgylcha fel coler fy mhaia.” Job xxx. 18. Heb. *ceg fy mhaia*. Yr ystyr yw, fod Duw wedi gwregysu corph Job o amgylch a phoen a gofid mor gyfyng ag yr oedd ei wddf wedi ei amgylchu gan geg ei baia, neu y twll y rhoddai ei ben trwodd.

COLOFN-AU (colof), *Llad.* COLUMNA; piler, post, tyboet.—Pedwar colofn y corph, sef y coesau a'r breichiau. 1. Attegiion i gynnal adeilad. Barn. xvi. 25, 26, 29.—2. Maen coffadwriaeth am ddyd, neu weithred. Gen. xxxv. 14, 20. 2 Sam. xviii. 18.—Colofnau y ddaear a'r nefoedd, ydyw y creigiau a'r mynyddoedd, y rhai sydd yn gedyrn sylfeini y ddaear, a'u huchder yn ymddangos yn cyrhaedd megys hyd y nefoedd. Job ix. 6; a xxvi. 11.—Coesau Crist fel colofnau marmor, a'i draed fel colofnau o dan, sydd yn dangos ei gadernid a'i addasrwydd i gynnal ac i ddwyn yn mlaen ei achos yn y byd, ac mor ofnadwy ydyw efe yn ei ragluniaethau ceryddol i'w bobl, a chospedigaethol i'w elynion. Can. v. 15. Dat. x. 1. Edr. COESAU.

Y mae yr eglwys yn cael ei galw, “Colofn a sylfaen y gwirionedd,” neu colofn ac atteg, neu gynnalwyd y gwirionedd; canys hyny mae y gair *Gr.* *σπαιρα*, yn ei arwyddo. Y mae Paul, mewn traws-ymddwyn, yn benthycu ei ymadrodd oddiwrth un o hen arferion y cenedloedd, y rhai a arferent ysgrifenu eu cyfreithiau ar lechau, ac

felly eu crogi ar golofnau, fel y byddis yn arfer gosod rhyw gyhoeddiadan yn ein trefydd nin-nau ar furiau a physt, fel y gollid eu darllen; felly, yn a thrwy yr eglwys y mae gwirioneddau Duw yn cael eu cynnal a'u gosod allan ger bron dynion ac angelion. 1 Tim. iii. 15.

Yr oedd arferiad dan yr Hen D. stament o eneinio colofnau, ac ymddengys fod hyny yn cael ei ystyried fel rhan o addoliad sanctaidd: “Bethel, lle yr eneiniaist y golofn,” &c. Gen. xxxi. 13. Edr. ENENIO.

Yr apostolion, a'u cyd-lafurwyr yn y brif eglwys, a elwir yn golofnau, o herwydd eu bod yn offerynol i gynnal achos Crist yn y byd; ac hefyd i ddangos ac i gyhoeddi gwirioneddau gogoneddus yr efengyl. Gal. ii. 9.

Gosodir yr eglwys allan yn dyfod i fynu o'r anialwch fel colofnau mwg; nid rhyw fwg cyffredin yw hwn, ond mwg wedi ei bwr-aogli, &c. Yr un gair Hebraeg sydd am balmwydden yn pen. vii. 7. felly y mae yr eglwys yn esgyn yn unlan, fel palmwydden hir-braff, tu a'r nef, ei gweddau sydd fel arogl-darth, ei serchiadan, ei mawl, a'i diolchgarwch, &c. y rhai ydynt effeithiau naturiol Ysbryd Duw; a lle y mae Ysbryd Crist yn gweithredu yn nghalon pechadur, y mae yn rhaid y bydd yr effeithiau hyn yn tarddu, ac yn esgyn i fynu o anialwch y byd at Dduw, mor naturiol ag y bydd mwg yn tarddu ac yn esgyn o'r man lle bo tan, i fynu tu a'r haul. Can. iii. 6.—Swyddogion a llywodraethwyr duwiol a elwir yn golofnau. Salm lxxv. 3.

“Doethineb yn adeiladu ei thf, ac yn naddu ei saith golofn.” Y mae rhai yn deall wrth y colofnau hyn y patrieirch, y prophwydi, efengylwyr, apostolion, bugeiliaid ysbrydol, ac athrawon. Sier yw, fel y mae y nifer saith yn arwyddo perffieithrwydd, neu nifer digonol, myn Duw gadw nifer digonol o'i dystion, wedi eu naddu a'u trefnu gan ei Ysbryd, wrth reol ei air, fel y byddont yn gynnalieith ac yn addurn i'w achos yn y byd. Diar. ix. 1.—Gwraig Lot a aeth yn golofn halen, neu fel y mae rhai yn deall y lle, hi a aeth yn *gof-arwydd* *tragywyddol*: gwnaed hi yn dyst tragwyddol o gyflawn farn Duw. Y mae hyn yn cael ei ddywedyd naill ai yn gyffelybiaethol, ai yn wirioneddol. Yn gyffelybiaethol, ei bod yn golofn o dragywyddol barhad, fel y mae y cyfammod tragwyddol yn cael ei alw yn gyfammod halen. Num. xviii. 19. Neu, yn wirioneddol a phriodol, oblegid y mae math o halen metelaidd ag a ddeil yn wyneb y gwlaw a'r tywydd, ac sydd yn ddiagon caled mewn adeiladau, fel mae Pliny, Solinus, ac eraill, yn tystiolaethu. Gollir casglu oddiwrth Deut. xxii. 23. fod yr halen yma wedi ei gymysgu â brwmstan. Ac hefyd, y mae Josephus, ac eraill, yn dywedyd fod y golofn hon yn aros yn eu hamser hwy; ond methodd gan neb o'r teithwyr diweddar yn y parthau hyny o'r byd ganfod dim gweddill o honi. Gen. xix. 26. Luc xvii.

32. Gwel Esgob Patrick, Pool, Maundrell, Shaw.

Yr oedd dwy golofn nodedig yn y deml a elwid Jachin a Boaz. Yr oeddent yn sefyll o flaen y tŷ, ac yn mhorth y deml. 2 Cron. iii. 15. Bren. vii. 21, 29. Eu defnydd oedd pres; eu huchder oedd 18 cufydd, y ddwy 36; ond nid enwir ond 85, am fod un cufydd wedi ei guddio a'r cnap coronog ar eu penau; neu, yr oedd gosail pob colofn yn 17 cufydd; hyn, ynghyd â 18 cufydd y golofn ei hun, a wna 35 cufydd. Eu cylch oedd 12 cufydd, a'u tryfseur, yn bedwar cufydd. Yr oeddynt yn geul, a thrwch y pres oedd ynghylch pedair modfedd. Yr oedd cnapiau harddwych ar eu penau. Edr.

CHAPLAU. Gan nad oeddynt yn cynnal, na dim o'r adeiladaeth yn gorhwynt arnynt, rhaid eu bod er harddwch ac er addyg, yn beaf. Yr oeddynt yn arwyddocaol, 1. Mai gallu a fyddiondeb Crist yw cynnalïaeth ac amddiffynfa ei bobl.—2. Gryn a chadernid yr eglwys yddo a thrwyddo: "Pyrth usern nis gorchfygant hi." Mat. xvi. 18.—3. Y mae pob aant yn golofn yn nheul Daw (Dat. iii. 12.) yn enwedig gwir weinidogion y gair. Jer. i. 18. Gal. ii. 9.—Rhagoriaethau colofn yw, bod yn syth ac yn gref; felly y gweddai i weinidogion y gair, a phob sant fod, fel y gallont fod yn goronog yn y diwedd. 2 Tim. iv. 7, 8. Edr. TEMPL.

COLOMEN-OD-AIDD (colom), *Llad. COLEMBIA*; creaduriaid glân wrth y gyfraith. Ymborthant ar y gronynnau puraf, ac yfant y dwfr gloywaf: y maent yn dition, yn ddiuniwed, yn nardd, a ffrwythlawn; ac nid ydynt yn hunan amddiffynol, ond hwy a gasbir ac a ddinystir gan adar ysglyfaethus; maent yn garedig i'w gilydd, ac yn alarus iawn pan gollant eu gilydd. Yr oedd colomenod, neu ddurtarod, yn aberthau gan ddiion dan y gyfraith.—Yr oedd Iesu Grist yn cael ei osod allan trwy y rhai hyn, yn ei lareidd-dra, ei burdeb, a'i gariad aghydmorol. Lef. i. 14; a v. 7; a xii. 8. Luc ii. 24.—Ymddangosodd yr Ysbryd Glân fel colomen, i ddangos ei diriondeb a'i gariad; a bod ei lais yn yr efengyl, yn dwyn rhyw arwydd fod y dyfroedd dylif o ddigofaint dwyfol wedi treio. Mat. iii. 16. Can. ii. 12.—Yr eglwys a gyffalybir i golomen, i ddangos ei gwendid naturiol, a'i bod yn agored i elymion; ei harddwch ysbrydol, pardeb ei hymborth, sef Iesu Grist, a'i wirioneddau; ei llareidd-dra a'i diweirdeb, a'i galar cwynfannus o herwydd ei athenoldeb, a'i ffrwythlonrwydd ysbrydol mewn gweithredoedd da, &c. Salm lxxviii. 13. Can. ii. 14. Mat. x. 16.—Y deg llwyth, y rhai oeddent wedi digalonï, ac ymollwng mewn caethiwed a chystudd, a elwir yn golomen ynfyd heb galon. Hos. vii. 11.—Griddfan, neu drydar fel colomen, ydyw galarn yn y modd chwerwaf. Eza. xxxvii. 14; a lix. 11. Nab. ii. 7.—Dywedir fod y bedwaredd ran cab o dom colomenod er pum siel o arian, yn amser newyn Samaria. Nid yw esponwyr yn cytuno ynghylch y gair

Heb. צִיָּוִן yr hwn a gyffeithir *tom colomenod*. Yr hyn sydd yn ymddangos yn fwyaf tebygol ydyw, mai y gwehillion sailwaf a mwyaf diworth o bob yd a feddyliir, a'r hwn y byddys yn arfor porthi colomenod ar yr amser hyny o'r fwyddynt na bo dim iddynt i'w gael yn y mae. Y mae y gair *tom* yn cael ei arfer am yr hedion, ysgubion y llawr, yr hyn oedd agoaf i fyned gyd â'r manus i'r domen, i ddangos mor wael a sailw ydoedd; yn yr ystyr hwn y mae yr un gair yn cael ei arfer mewn amryw leoced eraill. 2 Bren. vi. 35; a ix. 37. Salm lxxviii. 10. Jer. viii. 2. Phil. iii. 8. Gwel hefyd Edwards *on the style of the Holy Scriptures*.—Colomenaid, sef tebyg i golomen. Can. iv. 1.—"Y mae i ti lygaid colomenod." Can. i. 15. I ddeall llawn ystyr y gyffelybiaeth hon, ni ddylem ei chyfeirio at y colomenod cyffredin yn ein plith ni, ond i lygaid mawrion a hardd colomenod Syria. Y rhai a welant yr aderyn hardd dwyreiniol hwnw, y *carrier pigeon*, a a ddeallant y gyffelybiaeth oren. *New translation of Solomon's Song*. Gwel Brown's *Observations*.

COLOSSE *Gr. Kalossa*, *Colossæ*, neu *Colossæ*, neu *Colossis* [*coep, cerydd*] dinas yn Phrygia Leiaf, ar yr afon Lycus, yn lled agos i Laodicea a Hierapolis. Dywedir fod y tair dinas hyn wedi eu dystyrio gan ddaear-gryn, A. D. 66. Ond Colosse a adeiladwyd wedi hyn, ac a alwyd Chonæ; dywedir ei bod yn sefyll hyd y dydd hwn.—Nid oes dim hanes fod Paul yn Colosse; barn gyffredinol hynafiaeth yw, mai Ephrasa, neu ryw efangylwr arall, wedi ei aafon gan Paul, a blannodd eglwys yn Colosse. Ond y mae y meddwl hwn yn ddiweddar wedi cael ei ammeu a'i wrthwynebu yn fawr. Hônant fod amlygrwydd tafewnol yn yr epistol ei hun, fod yr apostol wedi bod yno.—1. Fod y geiriau yn pen. i. 25. yn profi hyn, Yn hefaru am yr eglwys, dywed, "I'r hon y'm gwneud i yn weinidog, yn ol goruchwyliaeth Duw, yr hon a roddwyd i mi *tu ag atoch chwi*, i gyflawni (neu i bregethu yn gyflawn) gair Duw." Os rhoddwyd goruchwyliaeth Duw i Paul *tu ag at y Colossiaid*, i bregethu gair Duw, a ellir meddwl, er fod Paul yn aml yn Phrygia, y buasai yn eagenluso myned i bregethu i Colosse!—2. Trwy yr holl epistol y mae yr apostol a'r Colossiaid yn ymddangos â gofal neillduol am eu gilydd, fel rhai gwedi eu thwymio yn un a'u gilydd, fel cyfeillion. Gwel pen. ii. 5; a iv. 7, 8, 15. hefyd, pen. i. 7.—3. Ysgrifnodd ei anrheg at y Colossiaid a'i law ei hun, fel y byddai yn gwneud at yr eglwsi eraill a blannwyd ganddo ei hun, ag oeddent yn adnabod ei ysgrifen. Pen. iv. 18.—4. Darfod galw y Colossiaid ganddo sydd eglur, yn ol barn rhai, oddiwrth y geiriau yn pen. ii. 6, 7; a i. 6. Y geiriau hyn, medd Mr. Lardner (*Can. Vol. II. p. 14.*) a ddengys yn amlwg ddarfod galw y Colossiaid i'r ffydd trwy weinidogaeth apostol; a phwy a allasai hwnw fod

ond Paul ei hun, yr hwn a deithiodd mor aml i'w gwlad, ac a brogethodd gyd â'r fath lwyddiant! Gwel Maonknight. Ond nid yw yn ymddangos o bwys mawr, fel y sylwa T. Scott, i allal penderfynu gyda sicrwydd am y mater.—Y mae cyfatebolrwydd neillduol rhwng yr epistol hwn a'r epistol at yr Ephesiaid; a bernir, yn gyffredinol, eu hyagrifenu ynghylch yr un amser, a'u hanfon gyd â'r un genad, sef Tychicus; er na enwir Onesimus yn yr epistol at yr Ephesiaid, yr hwn oedd gyda Tychicus, ac yn Goloesiad. Gallir barnu fod yr eglwys yn Colosse yn dra llwyddiannus ac yn fiodenog; am hyny y mae yr epistol yn fwy llawn o ganmoliaeth na cheryddon; o ddiolchgarwch nag achwyniadau; o annogaethau na rhybuddion. Tebygol fod Epaphras eu gweinidog yn garcharor yn Rufain pan yr ygrifenwyd yr epistol hwn. Y gwr duwiol hwn, er ei ddyfodiad i Rufain, a fa mor yndrechgar yn achos yr efengyl, fel y daeth dan sylw y swyddwyr gwladol, ac a gafodd ei garcharu. Philem. 23. Rdr. ΕΡΑΦΡΑΣ. Tebygol i'r apostol glywed am ryw gan athrawon, y rhai, trwy gymyagu a'u gilydd draddodiadau Iuddeuaidd, ac egwyddorion cyfeiliornus rhai o'r philosophyddion Paganauidd, ac a draddodant y cyfryw gymyagedd dynol ac anghyson yn lle y wir athrawiaeth efengylaidd, er niwed mawr i eneidiau dynion, trwy eu puro oddiwrth y gwirionedd pur fel y mae yn yr Iesu; yn yr hwn yr oeddant wedi eu cyflawni, yr hwn yw pen pob tywysogaeth ac awdurdod; ac yn yr hwn y mae yn preswyllo holl drysorau doethineb a gwybodaeth. Rhag y twyllwyr hyn y mae yr apostol yn neillduol yn rhybuddio y saint yn Colosse; a rhag pawb, y rhai trwy ddefodau coel-grefyddol a gwag-philosophi, a'u denent oddiwrth wirionedd pur a digymyag yr efengyl. Rhydd olygiadan tra ardderchog a gogoneddus ar Berson Crist, ei gyflawnder cyfryngol, a'i ddyrchafiad yn ei swyddau; cyflawnder a rhadlonrwydd yr iechydwrtaeth ynddo. Y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig ynddo; gan hyny, gwag dwyll oedd y cwbl arall, a thraddodiadau dynion tywyll a llygredig eu moddwl.

COLUDD-ION (col). y glas goludd, perfedd, tripa; cylla; amygaroedd. Num. v. 22. Esac. vii. 19. 2 Cron. xxi. 15. Y bwyd wedi ei dreulio yn y cylla a ddygir i'r coluddion, ac yno mae y ffirwyth, neu y maeth yn cael ei neillduo i'r llestri llaethog [*lacteale*] a'r rhan arall, sef y carthion, a fwir allan, y rhai sydd wedi eu cymhwysu trwy wringeliad y coluddion i'w waagu a'i yru yn mlaen trwyddynt. Y mae yn y coluddion fân ffynonau, i'w hireiddio: a'r rhai hyny yn amlach tu a'u diwedd, fel y mae y carthion yn ddiffirwythach a sybach. Rhag i'r hyn fyddo yn myned trwy y coluddion eu dolurio a'u niweidio, y maent wedi eu gwagio a'u llithrigo â math o sudd bras, oleuaidd, yr hwn sydd yn eu hamddiffyn yn y modd goreu, ac yn hwyluso mynediad y carth-

ion drwyddynt. Y mae hefyd, trwy blygiadau, amryw gylfachau ynddynt, i gadw rhan ddiffirwyth o'r ymborth, nes y byddo cyflens i ddyu ymarllwys.—Mae y coluddion yn agos i chwech hyd gwr; * pe byddent yn fyrch âi yr ymborth drwyddynt cyn i'r llestri llaethog dderbyn yr holl faeth oddi wrtho. Maent wedi eu cydio a'u crychu wrth y cefndedyn [*mesentery*] i'w cadw yn eu lle yn mhob yetum ac agwedd a ddichon i'r corph fod ynddo, fel y byddai y ffordd drwyddynt bob amser yn rhwydd ac yn ddirwysr. Coluddyn yr eisteddfod sydd yn uniawn, a'r unig ran o honynt sydd wrth ewyllys dyn fel y gallo ymarllwys yn ddirwysr, wrth ei ewyllys ei hun. Heblaw galluoedd y coluddion, y mae llinynau oddiamgylch yr holl fol, i'w dynu ynghyd, a gwasgu yr holl goluddion, i'w harllwys yn fwy nerthol wrth achos.—Mae byrniad y coluddion gyd ag un o'r pethau mwyaf rhyfedd perthynol i'r corph. Y maent wedi eu sypynio, a'u rhoddi mor wastad ar eu gilydd, a'u diogelu wrth y cefndedyn, fel, er meithder eu hŷd, a'u holl droellau, y cedwir hwynt yn eu lle yn mhob agwedd a ddichon dyn roddi ar ei gorph, ac y diogelir hwynt rhag niwed, er mor feddal a thyner ydynt. Y mae byrniad y llestri tufewnol yn nghorff dyn yn dra rhyfedd, fel y mae y galon yn gweithio ac yn tasfu y gwaed allan 80 o weithiau bob mynyd—y cylla yn treulio yr ymborth—yr yegyfaint yn anadlu trwy filoedd o bibellau, y rhai nis gallant ballu am fynyd—y coluddion yn gweithio yn rheolaidd—yr afu, yr arenan, &c., yn tynu ymaith oddi wrthynt eu neillduadan priodol—y cwbl yn ddirwysr am fynyd. Sylwch ar y rhaff-chwaraewr a'r llam-dreigiwr, pa nifer o wrth a chroes droiadau a raid i'r rhanau tufewnol oddef yn yr holl ystumiau y taflant eu cyrph iddynt; neu yr ysguidiaid a gant weithiau trwy godymau ac ysigidiaid—ac etto, er hyn i gyd, heb brofi dim niwed parhaus. Wrth sylwi ar hyn, rhaid penderfynu eu bod oll wedi eu diogelu yn ofalus, eu hamgylchynu yn y modd goreu, a'u byrnio yn dra chywrair. Gwel Keil's *Anat.* p. 45; Dr. Willis' *Pharmacout*; Mr. Cooper's *Anat*; Dr. Cole in *Phil. Trans.* No. 125.

COLURO, Gr. *κολουριον*; *Llad.* COLLYRIUM, *ali llygaid*, fel y cyfleithir ef yn Dat. iii. 18., *cuddio*, lliwio y wyneb.—“Ac a golarodd ei hwyneb.” 2 Bren. ix. 80. *בבון פינין וזשמן* a roddodd ei llygaid mewn lliw. R' hwy both oedd y *בבון* *שמן* odd gan y merched gynt i liwio eu llygaid ag ef. Er cryfhan y llygaid, ac er harddwch, y merched, yn Aleppo, medd y Dr. Russel, a liwiant y tu fewn i gauad y llygaid yn ddu, a rhyw lwch a alwant yn *lamed*. Folly hefyd y gwna y merched yn Barbary.—

* Ymddengys fod coluddion gwahanol grenduraid yn wahanol eu hŷd. Eiddo yr hwrdd ydynt 27 hyd ei gorph; yr ych, 22; y llew, 8; a'r morgi gwyn (*stark*) tus 3 rhan o 4 ei hŷd.—G.

Russel's *Nat. Hist. of Aleppo*, p. 102. Pa ddefnydd, a pha ddefod bynag y mae y geiriau yn eu darlino, hyn a wnaeth Jesebel, gan ddysgwyl trwy hyny, wneyd ei hun yn gymeradwy gan Jehu. 2 Sam. xi., cynnwysiad y benod.

COLYN-AU (ool), colyn dôr, sef bach drws; y tenwn a el yn rhwyll, oblegid ei debygolrwydd i gelyn: [Diar. xxvi. 14.] y rhan hyny o rai creaduriaid yr hwn a arferant fel arf i niweidio ac i yru eu gwenwyn i gnawd eu gelysion.—Pechod ydyw colyn aneu, yr hwn ay yn ei wneuthur yn niweidiol a pheryglus i ddynion; ond i'r cyfryw sydd yn Nghrist, tynwyd ei gelyn trwy farwolaeth Crist dros bechod; a hwy a ymadawant mewn heddwch, i fod gyd a'r Arglwydd. 1 Cor. xv. 55, 56.—Colyn yn nghyffonau y locustiaid. Dat. ix. 10. Edr. Locust.

COLL-ED-ADWY-EDIG-AETH (co-oll), *Cald.* קולית *Llad.* COLLARIUM; y peth a fo yn colli; yn ddarostyngedig i gollu, wedi colli, distryw. Dan. vi. 2. "Rhoddod ei golled am ei waith;" gwnaed i fyny y golled a gafodd, trwy gael ei wneuthur yn analluog i ddilyn ei alwedigaeth, i ennill ei fywyd. Exod. xxi. 19.—Trenlio i ychydig neu ddim defnydd, a elwir yn golled. Mat. xxvi. 8. Marc xiv. 4.—"Yr hwn sydd werthfawrusach na'r aur colladwy." 1 Petr. i. 7. Y mae yr aur yn colli ei bwynt wrth ei broff yn y tân; bob tro y profer ef, y mae rhyw faint yn colli o hono: ac hefyd y mae yr holl bethau gwerthfawrocaf a phuraf a fodd y dddear, megys aur, &c., yn ddarostyngedig i balldod a cholled; ond y mae fydd y maint yn cael ei mawrygu, ei chadarnhau, ei dwyseiddio, a'i phuro yn ffyrnau tanllyd profedigaethau. Y mae Duw yn cyffelybu ei bobl i braidd colledig; ac bugeiliaid wedi eu gyru ar gyfeiliorn. Jer. i. 6. "Defaid cyfrgollodig tŷ Israel;" y bobl ag oeddent yn crywdro yn fyrrd pechod a dystryw, trwy sawybodaeth ac egeuluedra eu bugeiliaid; at y rhai hyny yr anfonwyd Crist, ac y mae yntau yn anfon ei ddygybllion. Mat. x. 6; a xv. 24. Y mae holl ddynolryw yn golledig wrth natur, yn eu cyflwr o bechod a thrueni; yn crywdro yn anialwch y byd; ymhell oddiwrth Dduw; yn estroniaid i ammodau yr addewid: heb obaith ganddynt ac heb Dduw yn y byd; yn ddyekthriaid i ffordd heddwch; heb un cartref i fyned iddo; na dim gwir gysur ganddynt; ac nid ydynt o un defnydd ysbrydol yn y byd. Luc xix. 10; a xv. 6, 9, 32. Salm cxix. 176. Esa. liii. 6. Mat. viii. 11. Judas oedd "mab y golledigaeth;" a haeddodd golledigaeth, ac sydd yn nghafael colledigaeth. Y mae genym y cyfryw ymadroddion yn 2 Sam. xii. 5. lle y dywed Dafydd wrth Nathan, "Enog o farwolaeth yw y gwr a wnaeth hyn." *Mab aneu yw y gwr a wnaeth hyn.* Heb. Felly mae y Dutch yn cyfieithu y lle. Ioan xvii. 12. *Dutch Annot.* Felly y mae anghrist yn cael ei alw yn

fab colledigaeth, ar yr un cyfrif; am ei fod yn euog, gwedi ei roddi i fyny, ac yn tynu at golledigaeth. 2 Thea. ii. 8. Gwel hefyd Mat. xxiii. 15. Deut. xxv. 2. Gen. xx. 3. Eph. ii. 3. Rhuf. ix. 22. 1 Petr. ii. 6. Judas 4. Edr. ANGHRIST, JUDAS.

COLL, GYLL, COLLEN (co-oll), *Gr.* κωρυλλος; *Llad.* CORYLUS; glasbren, glaswydden; coed onau. Yr oedd cyll yn mhlith y coed hyny y cymerodd Jacob wisal o honynt i'w gosod yn y cafnau dyfroedd lle yr oedd y praid yn yfed. Gen. xxx. 37.

Test a fydd mwy coll...Diar.

CONFORDDUS, *Llad.* CONFORTARE; *Ffr.* CONFORT; *Sues.* COMFORT: dyddanau, cysurus. Zech. i. 13.

CONDEMNIO, *Llad.* CONDEMNARE; *Ffr.* CONDEMNER; *Saes.* CONDEMN. 1. Enog-farnu, deddfydu i gosp. Deut. xxv. 1. Yn yr ystyr hwn ni chondemniodd Crist y wraig addaliwyd mewn godineb, ond llefarodd wrthi, megys yr unig un a all faddau pechodau, a'r hwn yn yr un modd sydd yn cyflawnhau ei holl bobl, "nid wyf fiau yn dy gondemnio di chwaith, dos ac na phecha mwyrach." Ioan viii. 10, 11.—2. Rhoddi barn angharedig, ac anghyflawn, ar bersonau, amcanion, neu weithredoedd dynion. Luc vi. 37.—Y mae duwiolion yn condemnio annuwlion, trwy eu hymarwedd-iad gonest, hardd, cydffurfiol a'r gair, ac ufuddod iddo, yr hwn sydd hollol wrthwynebol iddynt hwy; felly yr oedd y Nimfaeid, trwy eu parodrydd i wrando ar rybydd Jonah, a'u hufudd-dod i'w air, yn condemnio yr Iudewon, y rhai a wrthodasant wrando ar Grist a'i apostolion, er eu mynych rybuddio a'u galw ganddynt i edifarhau a chredu yr efengyl; a bod eu cenadwri yn cael ei chadarnhau trwy lawer o wyrthiau tra rhyfeddol. Yr un modd breines y dehan, Noah, &c. Mat. xii. 41, 42. Jonah iii. 1 Brea. x. 1. 2 Cron. ix. 1. Luc xi. 31. Heb. xi. 7.—"Y farn a ddaeth o un camwedd i gondemniad." Edr. ПЕЧНО.

"Condemnio pechod yn y cnawd," neu yn ei gnawd, hyny yw, cnawd Crist. Anfonodd Duw ei Fab i'r byd wedi ei wneuthur yn gnawd, neu ei wneuthur o wraig, a than y ddeddf, ac felly tan holl feldithion pechodau ei etholedigion; oblegid yr Arglwydd a roddes arno ef eu hanwiredd hwy i gyd, fel un ag oedd wedi ymrwymo i fod yn feichniydd trostynt. Gan fod cyfrifiad o euogrwydd troseddau ei bobl arno ef, eu meichniydd, mae yn rhaid o angenrheidrwydd, i gondemniad a choepddilyn hyny; oblegid lle bynag y delo cyflawnder o hyd i bechod, ni all lai na'i gondemnio a'i gopsi. Yr oedd Duw yn dangos ei gyflawnder a'i sancteiddrwydd ar gyhoedd y byd, trwy gopsi pechod hyd yn nod ar ei Fab ei hun; ie, rhoddwyd cymaint o gopedigaeth arno ef ag oedd holl bechodau ei holl etholedigion yn ei haeddu; fel, trwy hyny, y caent hwy dragywyddol ryddhad. Rhuf. viii. 3. Col.

i. 22. 1 Pedr ii. 24; a iii. 18; a iv. 8. Eph. i. 7. Col. i. 4; a iii. 18, 22.—“Os ein calon a'n condemnia, mwy yw Duw na'n calon;” hyny yw, os ydym yn cael ein heuog-farnu a'n condemnio yn llys ein cydwybod ein hunain, ac nid yw yr hyn a wyddom am danom ein hunain ond ychydig, pa faint mwy enog a chondemniol ydym wrth gyfraith llys y Duw hollwybodol? 1 Ioan iii. 20. Preg. vii. 21. 1 Cor. iv. 4. Edr. DAMNEDIGAEETH.

“Am bechod, a gondemniodd bechod yn y cnawd.” Rhuf. viii. 3. Ymadrodd unigol yw hwn yn yr ysgrythrau. Priodolir y gair condemnio yn hytrach i bersonan nag i bethau; ac etto addas yw ei briodoli i bethau, i arwyddo ein hanghymeradwyath o honynt. Ond dilys yr arwyddo yn y fan hon lawer mwy nag anghymeradwyo pechod; “Am bechod,” *περι αμαρτίας*, ymadrodd amherffaith, yn lle *προσβα* *περι αμαρτίας*, offrrwm dros bechod. Heb. x. 8, 18. Trwy offrrwm dros bechod, y dybenodd gamwedd, a gwnaeth gymmod dros anwiredd, tynodd ymaith bechod, seliodd bechodau, fel nas caent ddyfod allan na'u gwyled mwy yn erbyn ei bobl. Dat. ix. 24. Heb. ix. 26. Mae yr hyn oedd yn condemnio trosedd-wyr wedi cael ei gondemnio gan Grist pan gondemniwyd ef. Barnwyd ef i farwolaeth, ac i'r pechadur yn credu yn Nghrist i gael bywyd, fel nas gwnai mwyach ddianrhydedd i Dduw na niwed iddynt hwy. Condemniwyd pechod; pob pechod; a hyny gan Dduw ei hun; a hyny hefyd yn nghnawd Crist; am hyny y mae i gael ei farwolaethu yn mhawb a gredant yn Nghrist, a'i hollol ddididymu am byth.

CONGL-AU, *Gr. γωνία*; *Llad. ANGULUS*: ongl, cornel, cilfach, ebach. 1. Cwr eithaf unrhyw beth, megys gwlad, macs, adeilad, &c. Lef. xix. 9. Dent. xxxii. 26. Neh. ix. 22. Job i. 19. Salm cxviii. 22. Diar. xxi. 9. Esa. xi. 12. Jer. xlix. 32. Zech. ix. 15. Act. x. 11; a xxvi. 26.—Conglau, neu bedair congl tir, a arwyddo yr holl dir. Num. 24. 17. Ezec. vii. 2.—2. Rhyw ran dywyll, ddyrys, neu anweledig o dŷ neu wlad. Diar. xxi. 9. Esa. xxx. 20. Act. xxvi. 26.—“Y gongl a ddaeth allan o Judah,” ydoedd naill ai eu llywiawdwyr penaf, y rhai oedd yn addurno ac yn cyfrwymo eu teyrnas yn amser Nehemiah, y Macabeaid, &c. [cymh. 1 Sam. xiv. 38, ymyl i ddalen] neu yn hytrach yr Arglwydd Iesu, yr hwn yw y pen congl-faen sydd yn cysylltu, yn addurno, ac yn cadarnhau ei eglwys. Zech. x. 4. Salm cxviii. 22. Esa. xxviii. 16.—Yr oedd taenelliad y gwaed ar gyrn, a phedair congl yr allor yn dangos fod hawl i holl derfynau y ddaear i'r iechydwr-iaeth sydd yn Nghrist. Exod. xxvii. 2. Ezec. xlv. 19.

“Congl-faen;” maen a wnelo ran o ystlys a thalcen yr adeilad ar unwaith, a fyddo yn ei haddurno, ac yn ei chyfrwymo a'i chadarnhau. Job xxxviii. 6. Salm xlv. 12. Jer. li. 26. Mewn ystyr gyffelybiaethol, rhoir congl am

personau, megys Dafydd; i ddangos fel yr oedd holl Israel, a fnasai ar wasgar trwy y rhyfel-oedd, yn cael eu huno ynddo a than ei lywodraeth. Crist hefyd, o'r hwn yr oedd Dafydd yn gysgod. Yr oedd Dafydd yn cael ei wrthwynebu a'i wrthod gan ei frodyr ei hun, gan Saul, ei dywysogion, a'i swyddogion, y rhai ydynt yn cael eu hystyried fel adeilad wyr. Crist hefyd, Mab Dafydd, a wrthodwyd gan ei frodyr yr Iuddewon, yr offeiriaid, yr yagrifenyddion, a'r Phariseaid, a phenaeithaid y bobl, y rhai oeddent megys pen-adeiladwyr yr eglwys; a chan Herod frenin, a'i swyddogion yntau; ond fel y dyrchafodd yr Arglwydd Dafydd i'r orsedd yn wyneb ei holl wrthwynebwyr, felly y dyrchafodd Duw Iesu, Mab Dafydd, a'i ddeheulaw, i fod yn ben congl-faen ei eglwys, i uno ei holl etholedigion yn mhlith Iuddewon a Chenedloedd a Duw, ac a'u gilydd ynddo; ie, efe ydym y pen congl-faen sydd yn uno yr holl etholedigion yn mhlith dynion ac angelion a'u gilydd, gan eu cysylltu yn eglwys iddo ei hun. Salm cxviii. 22. Esa. xxviii. 16. Zech. x. 4. Rhuf. ix. 33. Eph. ii. 20. 1 Pedr ii. 6. Heb. xii. 22.

CONSURIO—IAETH—WYR, *Llad. CONJURARE*; *Ffr. CONJURER*; *Saes. CONJUROR*; tyngedwyr; rhai yn arfer enw Duw gyda bwrriad i frwr allan gythreuliaid o'r rhai fyddo wedi eu meddiannu ganddynt. Tebyg mai gair sathredig yn y wlad oedd *consurio*, a bod y cyfieithwyr dysgedig wedi ei arfer er mwyn i'r werin ei ddeall; ac onidè, mae y gair *tyngedu* yn well gair. Y mae yr un gair Groeg yn cael ei gyfieithu tyngedu yn Mat. xxvi. 63; a Marc v. 7. Pan anfonodd ein Hiachawdwr ei ddysgyblion i bregethu yr efengyl, rhoddes iddynt awdurdod ar ysbrydion aflan, i'w bwrw hwynt allan. Mat. x. 1. Marc iii. 15. Luc x. 17. Act. xvi. 18. Dywed rhai fod y ddawn hon wedi parhau yn yr eglwys ynghylch dau cant o flynyddoedd wedi dyddiau yr apostolion. Rhai yn traws-feddiannu ac yn ffigeiddio y ddawn hon [er nad oedd hi ganddynt] oedd y consurwyr hyny a grybwyllir yn Act. xix. 18; nid oedd yr hyn oeddent yn ei wnothur, ond yn unig trwy swyn-gyfaredd a chyngrair a'r diafol.

CONYN (cawn), paladr, bonyn, corsen; colyn. “Angeu, p'le mae dy gonyn?” 1 Cor. xv. 55. W. S.—“Ac yn y cynffouey yr roeddent connoney.” Dat. ix. 10. W. S.

COOS, [cwr uchaf, copa] ynys yn Mor y Canoldir, yn agos i Asia Leiaf, ac ynddi ddinas o'r un enw. Llyncwyd y ddinas gan ddaear-gryn ynghylch 400 o flynyddoedd cyn Crist. Brodorion o'r ynys hon oedd y darluniedydd Appelles, a'r meddyg rhagorol Hippocrates. Yr oedd gan drigolion yr ynys hon frenin oedd o'r eiddynt eu hunain mor foreu ag amser Jehosaphat, os nid yn foreuach. Syrthiasant wedi hyn dan lywodraeth y Persiaid, y Pontiaid, a'r Rhufeiniaid. Bu Paul yn mordwyo

heibio yma yn ei fordaith i Jerusalem; ond nid ymddengys fod yma un eglwys rai oesoedd wedi hyn. Yr ydym yn cael fod yma eglwys wedi ei sefydlu yn y bedwaredd, y bummed, a'r chweched ganrif; ond er pan syrthiodd i ddwyllaw y Saraceniaid a'r Tyrciaid, ni welwyd ond golwg wael ar Gristionogaeth, a phob peth arall ynddi. Stancora, neu Lango, y gelwir hi yn awr. Act. xxi. 1.

COPA (cop), *Heb.* קופ, pen, crib, uchedd; y car uchaf. 1. Y lle uchaf ar graig, neu fynydd, &c. Barn. xv. 8. Esa. ii. 21. Esec. xxiv. 7, 8; a xxvi. 4, 14.—2. Pen dyn, neu ei goryn. Salm vii. 16; a lxxviii. 21.

COP1, *Ffr.* COPY; *Saes.* COPY: ad-ysgrifen, yr hyn a dynir allan o ysgrifen wreiddiol. Deut. xvii. 18. Jos. viii. 32.

COPR, *Llad.* CUPRUM; *Belg.* KOPER; *Teut.* KUPFER; *Saes.* COPPER; metel caled, trwm, nessaf at aur ac arian. 2 Tim. iv. 14. Edr. Efydd.

COPYN-OD (cop), pryf digon adnabyddus; y mae pedwar math ar hugain o honynt. Rhai o honynt yn fiewog trostynt oll; eraill yn llyfion. Llauer o'r copynod sydd yn dra gwenwynig, a'u brathiad, er nad yw ond bychan iawn, sy dra pheryglus, ac weithian yn achos o farwolaeth ddisymwth, yn enwedig y *Tarantula*. Byddant arferol, fel meddyginiaeth i'r rhai a frathwyd, o chwerau rhyw gerddoriaeth i beri iddynt ddawnsio a chwysu y gwenwyn allan. Nid yw y brathiad mor wenwynig a hyn ond pan fyddo yr hyn yn wreog. Y copynod a ddodwyant rifedi mawr o wyau, weithian bum cant neu chwech. Y maent yn ddiwyd iawn yn gwneuthur eu gweoedd i ddal gwybed, &c. a hyny o ryw lud sydd yn dyfod allan o'u hymysgaroedd eu hunain. Wrth wau eu gweoedd, medrant dasu eu hunain yn uchel iawn i fyny. Pan ddaliant ysglyfaeth, suguant ei holl leithder, ac yna gadawant ef yn farw. Meindra eu hedafedd, a throau cywraen eu gwaith, sy gelyydd iawn.—Hyder ac ymgeistadun cnawdol dynion, i'w hachub eu hunain, a gyffelybir i dŷ, neu weoedd y pryf copyn, y rhai ni ddaliant yn nydd profedigaeth. Job viii. 14. Esa. lix. 5.

COR-OD, *Heb.* כור [bychan] nar, corodyn; sypyn o ddyd; dyn bychan o faintioli, eiddil, dinerth. Un o'r nodau oedd yn anaddasu dynion i wasanaeth y bwyd-offrwm dan y gyfraith. Lef. xxi. 20. 1 Tim. iii. 2, 3. Gellir gweld wrth hyn, fod yn rhaid i'r gyfraith berffaith gael uffudd-dod perffaith. Rhaid i holl addolwyr a gwasanaethwyr y Duw perffaith fod yn berffaith o ran egwyddor eu calon; er nad ydynt yn y byd hwn yn berffaith ddilygred. 1 Ioan iii. 24.

CORA, [*moel, noethlum, rheulld*] 1. Mab Esau ac Aholibamah, un o dduciaid Edom. Gen. xxxvi. 15, 16.—2. Mab Ishar, mab Cohath, mab Lefi, yr hwn gau fod yn anfoddlon i'r swydd oedd ganddo, fel Lefiad, a chan gen-

figenu wrth awdurdod Moses ac Aaron, efe ynghyd â Dathanac Abiram, meibion Eliab, ac On a Peleth, ponaethiaid y Reubeniaid, ynghyd a 250 obenaethiaid y gynnulleidfa, a gyd-gyfoasant yn erbyn Moses ac Aaron, ac a ddywedasant eu bod yn cymeryd mwy o awdurdod arnynt nag oedd yn perthyn iddynt, gan fod yr holl gynnulleidfa yn sanctaidd i'r Arglwydd. Safodd Duw o blaid ei weision, ac a amddiffynodd eu hawdurdod. Dialodd Duw ar y gwyr uchel-frydig hyn am eu hannuwioldeb, trwy beri i'r ddaear ymagor a'u llyncu hwy yn fyw. Num. xvi. 1 Cor. vi. 23—38. Exod. vi. 24. Tebygol fod meibion Cora wedi ffeiddio mawrfrydigrwydd eu tad, ac fe allai iddynt gael achubiaeth wyrthiol rhag eu dyfetha gyd a'r gwrthryfelwyr, ac iddynt gael aros yn eu gorchwyl sanctaidd. Num. xxvi. 11. Rhai o'u hillogaeth ydoedd Samuel, Heman, ac eraill o gantorion y deml yn amser Dafydd; ac iddynt hwy y mae un ar ddeg o'r Salmau wedi eu traddodi i'w canu gyda cherddoriaeth, sef yr 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 84, 85, 87, 88. Yr oedd rhai o honynt yn borthorion i'r deml. 1 Cron. xxvi.

Y mae yr apostol Judas, wrth ddangos cyflwr a chynneddfau drwg, a barnedigaethau gau athrawon, yn dywedyd eu bod "wedi eu dyfetha yn ngwrthddyweddiad Cora." Yr un ysbryd mellidgedig o wrthwynebu pob awdurdod sydd yn mhob gau athraw hyd heddyw. Er llyncu o'r ddaear Cora, Dathan, ac Abiram, etto yr oedd eu hysbryd hwy yn fyw yn y gynnulleidfa dranoeth drachefn, a chlywyd ei waedd ef yn llefain yn erbyn Moses ac Aaron, "chwi a laddasoch bobl yr Arglwydd." Nid "a'u dyfethir yn ngwrthddyweddiad Cora," mae yr apostol yn ddywedyd, ond "a'u dyfethwyd;" i ddangos fod y ddedfryd, wedi ei rhoddi arnynt yn nedfryd Cora, ac mor sicr ag iddynt hwy, sef Cora a'i lu, gael eu dyfetha, felly y caiff y grwgnachwyr mellidgedig hyn eu dyfetha, ac nid yw eu colledigaeth yn hepiant. Judas 11. Gellir gosod yr ymadrodd hwn yn mhlith prif ymadroddion cynnwynol, a iaith brophwydoliaethol y Beibl, yr hon yn fynych sydd yn adroddi am bethau sicr o ddyfod i ben, fel pe baent eisoes wedi eu cyflawni; megys Esa. ix. 6, &c.

CORAZIN, [*dyma ddîrgetluch*] dinas fechan yn Galilca, yn agos i Capernaum. Un o'r dinasoedd yr oedd Crist yn cyhoeddi gwae uwch eu penau, am eu hanedifeirwch, yn nghanol eu breintiau tra rhagorol. Mat. xi. 21. Luc x. 15. Ni chrybwyllir am dani ond yn y ddaul le hyn.

CORBAN, *Heb.* כדבן [*rhodd, neu offrym cyssegredig i Dduw*] hyny yw, nesau i offrymu, neu gyflwyno rhodd i'r Arglwydd yn ei deml neu tuag at achos neu wasanaeth y deml. Mat. xv. 5. Marc vii. 11. Gwel Mat. xxvii. 6. Yr Iuddewon weithiau a dyngent i'r corban neu i'r rhodd a offrymid i Dduw. Pwy bynag, a dyngo i'r rhodd sydd ar yr allor, sydd dan

rwyniau, neu mewn dyled. Mat. xxiii. 18. Theophrastus a ddywed, fod y Tyriaid yn gwardd arfer y cyfryw lwon ag a arferai dyeithriaid, yn enwedigol y corban, yr hwn yn unig [fel y dywed Josephus] oedd mewn arferiad yn mhlith yr Iuddewon.—Yr Iuddewon a farnent na byddai dim rhwyman ar un i gyfrannu tuag at angenrheidiau ei rieni, os byddai iddo ond dywedyd wrth ei dad neu ei fam, Bydded i'r hyn a allwyf roddi i ti fel corban, hyny yw, rhodd, mor anghyfreithlon yw rhoddi i ti, a phe bai wedi ei gysegru at wasanaeth Duw. Neu ynte, os dywedai, Yr wyf wedi addunedu cyflwyno at wasanaeth Duw gymaint ag a allwyf hebgor o'm heiddo; a bydd hyny gymaint o les i ti a phe bait yn ei gael.—Rhodd, neu gorban, yw pa beth bynag y ceit les oddi wrtho;" hyny yw, yr hyn yr wyt yn ei ofyn genyf, yr ydwyf wedi ei roddi at achos arall; nid oes geuyf ddim i'w roddi i ti.—Fel hyn y dywedai yr Iuddewon, Os dywed neb corban, da y mae yn gwneuthur, ac efe a ymddygodd yn addas tu ag at ei rieni, ac nid yw efe yn euog o droseddun y pummed gorchymyn. Mae yn well [meddent] ac yn sancteiddiach roddi corbau, neu gyfrannu rhyw beth tu ag at adeiladu y deml, na chynnal a chynnorthwyo rhieni. Gwel Leigh's *Annotations*, ar Mat. xv. 5. Yr un gwr dyagedig a ddywed, ar Marc vii. 11. "Yr ysgrifenyddion a'r Phariseaidd a ddyagent, y gellid esgeuluso rhieni yn hawdd, os byddai naill ai wedi cysegru rhyw beth at wasanaeth sanctaidd, neu ynte, os bod wedi addunedu na chynnorthwyent eu rhieni."—Godwyn a ddywed fod hyn fel ffurf o lŵ ganddynt, byddai plant yn tyngu wrth eu rhieni na chynnorthwyent ddim arnynt, gan ddywedyd, "Myn corban, ni chei leasd oddi wrthyf." Gwel Godwyn's *Moses and Aaron*. Dr. Hammond a Doddridge.—"Corban," medd un, "oedd yn arwyddo rhyw offrwm sanctaidd, pa un bynag ai aberth ai rhodd o arian," &c.—Yr oedd hyn yn cael ei arfer gan yr Iuddewon diweddar, yn ffurf diarebol o adduned; fel hyn y dywedent, *Corban, beth bynag a fwytawyf gyda thi*: yr hyn, yn ol dyb Rabbi Juda, ac R. Meir, mewn llyfr a elwid Mishna, ac hefyd tyb Maimonides yn ei esboniad arno, oedd yn ei wneuthur yn gysegr-ladrad i wneuthur yr adduned, a'r hwn y byddai yr adduned wedi ei gwneuthur iddo, fwyta yn nghyd; oblegid, trwy y ffurf hon yr oedd y peth a fwyteid telly yn aberth sanctaidd, neu gysegredig. Ond nid oedd dim yn cael ei gysegru yn ddiattreg trwy yr adduned hon, fel y mae y rhan fwyaf o esbonwyr yn barnu, oblegid nis gallai gymeryd lle hyd oni ddechrenai y ddau fwyta ynghyd. Felly yn Marc vii. 11. Os dywedai dyn wrth ei dad neu ei fam, "corban, trwy'ba beth bynag y ceit les oddi wrthyf;" byddai yn gysegr-ladrad os rhoi efe ddim wedi hyny tuag at ei cynnalieith; oblegid drwy y ffurf hon [meddant] yr oedd y cyfryw rodd gwedi ei gwneuthur yn corban;

neu yn offrwm cysegredig yn perthyn yn unig i Dduw a'r offeiriadaeth.

Josephus sydd yn sylwi, fod yn mhlith yr Hebraeid weithian feibion a merched yn eu gwneuthur eu hunain yn gorban; hyny yw, yn eu cysegru eu hunain i Dduw, neu ryw swyddau yn ei wasanaeth. Pan y byddai y cyfryw bersonau yn chwennych cael eu rhyddhau oddi wrth y rhwymau a gymerasant arnynt eu hunain, nen y swydd i'r hon y byddent wedi yn gysegru, hwy a roddent swm o arian i'r offeiriad, y mab ddeg siel a deugain, a'r ferch ddeg ar hugain. Ac oni byddent mewn amgylchiadau y gallent dalu y swm penodol hwn, hwy a gytunent a'r offeiriad, ac a roddent iddo yr hyn a allent ac a'i boddlonai.

Corban, neu corbana, ydoedd trysoria y deml, yn yr hon y cedwid yr arian a offrymid at wasanaeth y deml. Henuriaid yr Iuddewon yn ymddyddan a'u gilydd ynghylch yr arian a ddaasai Judas yn y deml, wedi iddo fradychu Iesu Grist, a ddywedasant, mai nid cyfreithlon eu bwrw yn y drysorfa, neu y corban, oblegid eu bod yn werth gwaed. Mat. xxvii. 5, 6.

CORBYS, Ezeq. iv. 9. Barna y Dr. Shaw, mai wrth y gair *Heb.* כֶּסֶף y mae i ni ddeall rhyg. Eraill a farnant mai math o ŷd ydoedd a alwyd felly oddiwrth y col hir oedd iddo. Scheuchzer *Physica Sacra* on Exod. ix. 32. Cyfeithir ef Rhŷg yn Esa. xxviii. 25.

CORDD—I (cordd), cylch-droi. — "Cordd: llaeth a ddwg allan ymenyn;" *Heb.* גֶּזֶז לַאֵת; felly cylch-droi, corddi, neu wasgu llied a ddwg allan gynhen. Diar. xxx. 33.

CORIANDER, *Gr.* Κοριανδρον; *Llad.* CORIANDRUM; *Ffr.* CORIANDRE; *Heb.* כֶּרְבַּד LXX. *axopio*; *Vulg.* CORIANDRI: ac felly, oddiwrth y ddau gyfeithiad hyn, y mae yr holl gyfeithiadau diweddar. Rhyw blannigyn per-arog, a'i hadau yn grynon; am hyny cyffelybir y mae iddo; sef yn ei lun, ac nid yn ei liw. Exod. xvi. 14, 31. Num. xi. 7. Edr. MANNA.—Nid yr un, tebygol, y mae y gair yn ei arwyddo a'r peth a elwir coriander yn awr yn ein plith ni.—Cyfrifir had coriander yn fuddyginiaethol rhag gwyntogrwydd, a'i amrywiol effeithiau yn y pen, &c.

CORINTH, Κορινθος, [*Hlawnder*, neu *harddwch*] dinas enwog, prif ddinas Achaia, yn sefyll ar lain o dir rhwng Peleponnesus ac Attica. Cafodd yr enw Corinth oddiwrth Corinthus, mab Marathon. Yr oedd Corinth yn dra nodwedig am gyfoeth, gloddest, ac anladrwydd ei thrigolion. Distrywiwyd y ddinas enwog hon yn y ffwyddyn 146 cyn Crist, gan L. Mummius, y prif swyddog Rhufeinaidd am y ffwyddyn hono. Yn mhen can mlynedd, sef 46 mlynedd cyn Crist, adeiladwyd hi drachefu drwy orchymyn Cesar. Gwel Pricieux's *Connection*.—Yr oedd Corinth, cyn ei distrywio gan y Rhufeiniaid, yn enwog am fawr-wychder ei hadeiladau, eangder ei marchnadaeth, nifer a chywreirwydd ei thrigolion, y rhai a ragoras-

ant gymaint ar eraill yn y celfyddydau, fel y galwai Cicero hi, *Totius Graecae lumen*, hyny yr, *Goleuni holl wlad Groeg*; a chan Florus y gelwir hi, *Graeciae decus*; hyny yr, *Harddwch gwlad Groeg*. Ond yr oedd moesau llygredig ei thrigolion yn aaurddo yn fawr y gwychder hwn. Dywed Strabo (*lib. viii. p. 581*) fod yn nheul Venua, yn Corinth, 1,000 o buteiniaid, wedi ymroddi i bob brynti am gyflog, i neb a ddoi atynt, o anrhydedd i'r dduwies. Gan fod eu crefydd yn annog i'r fath ffeidd-dra halogedig, gellir barnu pa mor hynod o halogedig yr oeddent yn eu moesau. Yr oedd achos da gan hyny, i'r apostol euhannog i ochrelyd godineb. Ac wedi rhoddi hannog i'r anglyfiawnon, y rhai na chaent etifeddu teyrnas Ddaw, yr oedd yn ddigon addas iddo ychwanegu, "A hyn fu i rhai o honoch chwi," &c. 1 Cor. vi. 9, 10. — Pan ddaeth Paul o Athen i Corinth, cafodd yno Acwila a Priscila, Cristionogion o Iuddewon, "y rhai a ddaethant yn hwyr o'r Ital, am orchymyn o Claudius i'r Iuddewon oll fyned allan o Rufain." Act. xviii. 2. Cyhoeddwyd y gyfraith hon gan Claudius yn erbyn yr Iuddewon, yn ol barn yr amser-ddion goreu, yn yr unfed ar ddeg o'i deyrnasiad, yn cyfateb i A. D. 51. Yr haf y flwyddyn hono, gellir barnu yn addas i'r apostol ddyfod i Corinth. Gwedi dyfod yno, pregethodd yn ysynagog bob Sabboth. Ond y rhan fwyaf o'r Iuddewon yn ei wrthwynebu, dywedodd wrthynt, "O hyn allan mi af at y Cenedloedd. Act. xviii. 6. Dywed ei fod yn eu mysg mewn gwendid, ac ofn, a dychryn mawr; (1 Cor. ii. 3.) ond ymddangosodd yr Arglwydd iddo mewn gweledigaeth, ac a lefarodd wrtho yn neillduol am beidio ofni, eithr lefara ac na thaw, am fod i mi bobl lawer yn y ddinas hon. Mewn nudd-dod i'r gorchymyn, pregethodd agos i ddwy flynedd, ac a gaeglodd yno eglwys flodenog, yn mha un yr oedd rhai Iuddewon enwog; ond y rhan fwyaf yn genedloedd eilunaddolgar. Yr oedd yr eglwys yn dra lluosog, a chymaint yngofal yr apostol fel yr ysgrifenoedd ddaun o lythyrau maith a rhagorol ati.

Yn fuan gwedi planu eglwys yno gan yr apostol daeth athrawon eraill i'w plith, yn gosod eu hunain i fynu fel pen areithwyr, ac yn honi yn fawr eu rhagoroldeb mewn doethineb a gwybodaeth, i'r dyben i leihau ei awdurdod yn eu plith, ac i ddwyn anmharch ar ei weinidogaeth. Trwy y rhai hyn y rhanodd y Corinthiaid yn bleidiau, ac aethant yn ddadleuwyr poethlyd, ac a redasant i lawer o anhrefn a chyfeiliornadau. Ymddengys iddo ysgrifenu ei lythyr cyntaf atynt yn ateb i un a dderbyniodd efe oddiwrth nt. *Pen. vii. 1.* Yn y seithfed, a rhai o'r pennodau canlynol, y mae yr apostol yn dadrys, ac yn egluro, rhai pethau amheus a dadleuol, yn penderfynu mewn perthynas i ryw drefniadau. ynghylch pa rai yr oedd y Corinthiaid yn ymgynghori ag ef. Ond er iddynt ysgrifenu ato i ofyn ei gyfarwyddiadau

ynghylch y pethau hyn, eto nid oeddent wedi rhoddi un crybwylliad ynghylch y beiau cywilyddu, a'r anhrefniadau yn eu plith; ond cafodd hyfforddiad am y pethau hyn ffordd arall, mwy dirgel. Ysgrifenyd y llythyr, gaff hyny, nid yn unig i ateb eu gofynion hwy trwy lythyr, ond hefyd i wrthwynebu ac i ddiwygio llawer o gyfeiliornadau a llygredigaethau mewn athrawiaeth a dyagyblaeth, i wrthwynebu a dymchwelyd awdurdod y gau athrawon, ac i adsefydlu ei awdurdod ei hun, fel apostol Crist yn yr eglwys. Trwy wirioneddau cyffredinol, y mae, gyda llawer o ddoethineb a medrusrwydd, yn agor y ffordd i wrthwynebiad mwy neillduol o'r anhrefniadau anferth, a'r cyfeiliornadau peryglus yn eu plith, i ba rai yr oeddent wedi cael eu lithio. Y mae yn gosod allan wirionedd ac ewyllys Duw mewn porthynas i amrywiol bethau neillduol, gyda llawer o nerth rheswm, a bywiogrwydd ymadrodd; y mae yn ateb eu gofynion, a chyda thynerweh a doethineb mawr y mae yn cymysgu annogaethau a chyfarwyddiadau am amrywiol bethau eraill. Er nad ydyw wedi ei ysgrifenu gyd â'r yn cysondeb trefn a'r Epistolau at y Rhufeiniaid, yr Ephesiaid, a'r Coloesiaid, etto y mae yn llawn o ddefnyddiau mwyaf pwysig a buddiol. Y mae rhai pethau yn cael eu traethu am danynt yn fwy arbenig a chyflawn gan yr apostol ynddo, nag yn un rhan arall o'r ysgrifthyrau; megys yr adgyfodiad yn pen. 15; ac yn y pennodau o flaen hono, am y prawf neillduol a rhyfedd a roddwyd o ddwyfoldeb yr efengyl, a osodwyd o flaen y byd yn y cyfraniad helaeth o ddoniau goruwch-naturiol, y rhai yr oedd llawer o'r prif Cristionogion wedi eu cynnysgaoddu â hwynt. Wrth yr hanes a rydd yr apostol am danynt yn achlysurol yn y pennodau hyny, o'r personau yn eu meddiannau, o ddull eu cyfraniad a'u gweithrediad, a'r defnyddioldeb o honynt, yr ydym yn deall eu bod oll yn deilliaw oddiwrth Ysbryd Duw, a'u bod yn dra rhyfedd yn eu gweithrediadu; bod yn mhob eglwys lawer yn gyfranogion o'r doniau hyn, wedi eu derbyn, naill ai trwy arddodiad dwylaw yr apostolion, neu ddylanwad digyfrwng yr Ysbryd Glân; bod y dynion ysbrydol yn arferyd y doniau hyn yn gyhoeddus ger bron yr holl fyd, er cadarnhad yr efengyl; neu yn eu cymantfaoedd er eu hadeiladaeth eu hunain. Yn absenoldeb yr apostolion yr oedd y dynion ysbrydol, trwy y doniau hyn, yn enwedig trwy y doniau i wneuthur gwyrthiau, a llefaru â thasodan, yn dychwelyd llawer; ac yr oedd yn gorfod ar y cenedloedd a ddeuent i'w cymantfaoedd (fel y gwnai llawer, pen. xiv. 24.) dystiolaethu yn wir fod Duw yn eu plith. Fel hyn, er i'r efengyl gael ei gwrthwynebu yn ddirlawr gan wyr mawrion y byd, o bob gradd a sefyllfa, etto yn mhob gwlad, trwy nerthoedd yr Ysbryd Glân, a'r doniau rhyfedd hyn yn mhlith y Cristionogion, gorchfygodd bob gwrthwynebiad, ac ymdaenodd mor effeithiol, nes y dymohwelodd

Beganiaeth yn y taleithau mwyaf poblog a moesgar o Ymerodraeth Rhufain. Ond er mor ardderchog a rhyfedd oedd y doniau hyn, y mae yr apostol yn dangos rhagoriaeth gwir sancteiddrwydd, a gwir gariad at Dduw a dynion, arnynt oll. Y maent yn wahenol yn eu natur a'u buddioldeb; heblaw hyny, nid ydoedd y doniau hyn yn hanfodol i'r wir eglwys, fel yr oedd ffydd, gobaith, a chariad: ond pethau achlysurol oeddent, ac am hyny nid oeddent i barhau, ond byddai iddynt ballu a pheidio; ond cariad byth ni chwmp ymaith; y mae yn hanfodol i wir grefydd yn y byd hwn ac yn y byd a ddaw.—Yn pen xv. rhydd yr apostol yr eglurhad a'r cadarnhad mwyaf helaeth o adgyfodiad Crist, ac adgyfodiad gwir gredinwyr yn y dydd diweddaf, a geir yn yr holl ysgrythyrau: y mae yr apostol yn traethu am yr erthygl fawr hon o'n ffydd gyda neillduol fywiogrwydd, grym ymresymiad, a phriodoldeb eglurhad, yn ogoneddus iawn.

Y mae yn gwbl eglur ysgrifenu yr Epistol Cyntaf gan yr apostol tra yr oedd yn aros yn, neu yn agos i Ephesus (pen. viii. 19; a xvi. 15-20.) ac nid hir cyn iddo adael Ephesus. Pa flwyddyn yr ysgrifenydd ef nid yw hawdd penderfynu, hwyrach mai ynghylch A. D. 60, yn ol Mynegai y Beibl yn niwedd yr argraffiad 1746. Er bod rhai yn barnu A. D. 57 yn fwy tebygol. Ysgrifenydd yr Ail Epistol ynghylch hanner blwyddyn neu flwyddyn ar ol y cyntaf, o Macedonia. Pan anfonodd ei lythyr cyntaf at eglwys Corinth, yr oedd wedi penderfynu aros yn Ephesus ban ar ol y Pentecost caulynol (1 Cor. xvi. 8.) fel y gallai Titus ddychwelyd, yr hwn a ddygodd ei lythyr cyntaf atynt, a rhoddi hanes iddo pa fath dderbynriad a gafodd. Ond cychwynodd yn gynt na'i fwriad cyntaf, o herwydd y cythrwf a'r erledigaeth a gododd Demetrius yno, Aeth i Troas, porthladd nodedig i'r gogledd i Ephesus, lle byddai teithwyr o Ewrop i Asia yn arferol glanio. Yma y pregethodd yr efengyl gyda llwyddiant, ond ni chafodd lonydd yn ei ysbryd, am na chafodd Titus yno yn ol ei ddygwiliad (2 Cor. ii. 19.) ac am hyny ymadawodd oddiyno, ac aeth i Macedonia. Yno y daeth Titus ato, ac a'i llonodd yn fawr a newyddion da o Corinth. Gwedi hyn ysgrifonodd yr apostol ei ail lythyr atynt; ac anfonodd ef, tebygol, gyda Titus a'i gymdeithwyr, yn ddiattreg. Gwedi deall gan Titus wrthddadleuon a rhesymau y blaidd wrthwynebol yn ei erbyn, y mae, mewn dull cywraïn, yn eu dwyn i mewn yn ei ail lythyr, yn eu gwrthbrofi, ac yn eu troi yn eu herbyn eu hunain, ac mewn gwawdiaith, finiog a rhagorol, yn eu gorchuddio a chywilydd, ac yn eu gwneuthur yn ddirmygedig.

Geill yr Epistolau hyn ymddangos i lawer o ddarllenwyr yn llai pwysfawr nag eraill, o herwydd bod cymaint o bethau ynddynt perthynol i amgylchiadau neillduol yr eglwys hono, a'r wrthblaid ynddi yn erbyn yr apostol;

ond y gwir yw, y maent yn fwy addysgiadol o'r achos hwnw; gan fod yr apostol o'r herwydd yn cael achlysurol i roddi llawer o gyfarwyddiadau a rhybuddion ynghylch amryw o bethau perthynol i amgylchiadau cyffredinol buchedd ac ymarweddiad, y rhai nis galleid eu traethu mor addas mewn traethodau ynghylch athrawiaethau a dyledswyddau Cristionogrwydd yn gyffredinol. Er eu bod yn perthyn yn fwyaf i amgylchiadau neillduol eglwys Corinth, etto, y maent yn fuddiol i eglwys Crist yn mhob oea, gan eu bod yn cynnwys pethau pwysfawr, nad ydynt i'w cael mewn un man arall o'r Ysgrythyrau Sanctaidd. Heblaw y pethau a grybwyllwyd yn yr Npistol Cyntaf, y mae yn ei ail lythyr yn coffau iddo wneyd gwyrthiau yn mhllith y Corinthiaid, a chyfranu iddynt ddoniau ysbrydol wedi iddynt gredu; iddo bregethu yr efengyl yn rhad iddynt: iddo ddyoddef llawer o galedi ac erlidigaethau yn ei ymgais i bregethu yr efengyl i'r cenedloedd: (2 Cor. iv. 8.) a xi. 23. iddo gael ei gipio i'r drydedd nef, a llawer o bethau eraill mewn perthynas iddo ei hun, na buasem yn gwychod am danynt, oni buasai i'r gau athrawon, a'u plaidd wrthwynebol, yn Corinth, ei annog i'w hadrodd. Ymddengys, yn ei ail lythyr, yn neillduol o hyderus yn naioni ei achos, ac y byddai i Dduw ei gynnorthwyo, a'i ddwyn allan yn fuddugoliaethus trwy y cwbl. Er ei wrthwynebu gan blaidd gref a chyfrwys, y mae yn rhyfedd ei glywed yn haeru ac yn hōni yn gadarn ei awdurdod apostolaidd, ac yn brawf o hyny, yn cyfeirio yn hyf at y nerthoedd gwyrthiol a weithredodd ac a gyfranodd yn mhllith y Corinthiaid. Gyda llawer o wylder yn wir, ac addfwynder. etto, gyda hyder diysgog, y mae yn cyhoeddi ei wrthwynebwyr a'i ddirmygwyr eu bod yn genadau Satan, ac yn eu bwgwth a barnedigaethau gwyrthiol, wedi yndrechu, trwy bob moddion, am adferiad y rhai a hudwyd trwy eu twyll a'u dichellion. Y mae yr apostol yn yr ymrysonfa yn ymddangos yn odidog, yn onest, yn ddiddechell, ac yn ddiammheuol tan ddylauwadau dwyfol, fel apostol Crist. Pe buasai twyll a dichell yn bod, yn y cyfryw amgylchiadau, buasent yn sicr o gael eu dwyn i'r goleu. Ar yr holl Epistol Cyntaf, ysgrifonodd Thomas Morton, W. Selater, J. Lightfoot. *Hora Heb.*

CORLAN-AU-U (côr), defeidty, canadle; unrhyw le diogel i gadw praidd ynghyd. Num. xxxii. 16. Esa. xiii. 20. 1. Gwlad y bo cenedl o bobl yn ei meddiannu, ac yn cyd-drigo ynddi. Jer. xxiii. 3.—2. Eglwys ac ordinhadau Crist: ei bobl yw ei braidd, yntau yw y bugail; yn ei eglwys at ei ordinhadau y maent yn ymgasglu: y maent yn cael mynediad i mewn trwyddo, fel eu drws; yn cael eu dwyn i undeb a'u bugail, ac a'u gilydd ynddo, ac hefyd i gymdeithas felus, adfywiol, a hyfryd, a chyd-orphwys dan amddiffyniad ei allu a'i ffirwythlondeb; a gwirionedd ei air a'i gyfraith

fel muriau o ddysgyblaeth iddynt. Ioan x. 1, &c. Bu amser pryd yr oedd yr Iuddewon a'r Cenedloedd mewn dwy wahanol gorlan; ond tynwyd y mur gwahaniaeth o ddefodau ymaith, fel nad oes mwyach ond un gorlan, ac un bugail. Ioan x. 16. Ezec. xxxiv. 14.—“Saron hefyd fydd yn gorlan defaid, a glyn Achor yn orweddfa gwarthog.” Esa. lxxv. 10. Arwydd o'r heddwch a'r llawnder a gai yr Iuddewon, sef y deg llwyth, yn eu dychweliad i drigfanu y lleoedd hyny. Barn. v. 16. 1 Sam. xxiv. 3. 2 Sam. vii. 8. Salm lxxviii. 70. 2 Cron. xxxii. 28. Mic. ii. 12. Hab. iii. 17. Zeph. ii. 6. Y gair *Gr. αυτη*, a gyfleithir *corlan*, a arwydda unrhyw le cauedig, diorchudd; megys cyntedd, cyn-teddfa. Cyfleithir ef llŷs yn Mat. xxvi. 69. Marc xiv. 66; a xv. 16.—*newadd*, Luc xxii. 55.—*cyntedd*, 1 at, xi. 2.

CORN, CYRN (cór), *Heb. קרן Gr. κισπος; Llad. Cornu*; corn anitel er addurn ac amddiffynfa; corn pori; corn y gôg; corn bresant; corn gwddf; corn mŵg; corn gwydd aradr; corn du; corn o frethyn, neu wlanen.—“A hi a escorawdd ar hei map cyntaf enit ac y cornawdd ef mewn cadachae.” Luc ii. 7. W. 8.

Y mae corn yn arwydd-lun o allu, awdurdod, a gogoniant.—“Cyrn Joseph fel cynr unicorn,” a arwydda awdurdod a llywodraeth ei hiliogaeth yn llwythau Manasseh ac Ephraim, a fu fawr a galluog iawn. Deut. xxxiii. 17.—Corn Hannah a ddyrchafwyd pan anrhydeddodd yr Arglwydd hi mor fawr a rhoddi iddi blentyn i tod yn llywodraethawr yn Israel: megys pe dywedasai, fy anrhydedd a'm henwogrwydd yn Israel, yr hwn oedd o'r blaen dan gwmwl, o herwydd fy anffrwythlondeb, sydd yn awr yn ymddangos trwy allu a daioni Duw tu ag ataf, ys fy anrhydeddu â mab. 1 Sam. ii. 1. Salm xviii. 2, 10; a lxxxix. 17.—Duw ydyw corn iach-awdwriaeth ei bobl, trwy ei allu a'i awdurdod, ac er mwyn ei ogoniant, mae efe yn achub ac yn diogela ei bobl, ac yn gwrthio eu gelynyon o'u blaen. 2 Sam. xxii. 3. Salm xviii. 2.—“Fy nghorn,” medd Dafydd (tebygol yn mherson y Messiah) hyny yw, nerth a gallu fy nheyrnas, “a ddyrcheff fel unicorn; fel nerth y creaduriaid cryfaf, i'r rhai y cyffelybir teyrnas- oedd ac ymerodraethau. Salm xcii. 10.—Nerth anorchfygol i gornio a darostwng gelynyon. Dan. vii. 8, 11; a viii. 9, 21. Zech. i. 18, 19, 21. Dat. xvii. 12.—“Yna paraf i gorn Dafydd flaguro.” Salm cxxxii. 17. *Yma*, sef yn Jerusalem, y gwnaf i awdurdod breninol a mawrhydi Dafydd ymestyn yn adnewyddol yn ei lin breninol; mor gynted ag y diffodder un, cynneuir un arall mor oleu ddysglauer ag y byddo yn harddwch i enw fy ngwas eneinio, hyd oni ymddangoso y Tywysog Mawr, y Messiah, i eistedd ar ei orseddfainc. Yna dyrcheff corn iechydwrriaeth yn nhŷ Dafydd, gwasan-aethwr Duw, i ddarostwng holl ymerodraethau y byd, a goresgyn pob gwrthwynebiad, trwy

allu tragywyyddol ac anorchfygol. Luc i. 69.—Dafydd yn cael ei oneinio â chornaid o olew, pan nad oedd Saul yn cael ei eneinio ond â phiolaid, a allai fod yn arwyddo helaethrwydd doniau a chadernid llywodraeth Dafydd goruwch Saul. 1 Sam. x. 1; a xvi. 1.

Y mae yr annuwiolion yn dyrohafu eu cynr pan fyddont yn ymfrostio yn ben-uchol o'u gogoniant, eu gallu, a'u hawdurdod, ac yn bwygwrth dinystrio eraill.—Tori eu cynr, ydyw cymeryd eu hawdurdod oddi arnynt. Salm lxxv. 10. Jer. xlviii. 25.

“Cyrn yr ailor.” Edr. Ailor.—“Rhwymo yr aberth â rhaffau, hyd wrth gyrn yr allor.” Salm cxviii. 27. Nid ydym yn cael y geiriau hyn yn y gyfraith, ac ni chawn fod y-fath arferiad ganddynt a rhwymo yr aberth wrth gyrn yr allor, gan hyny, y mae yn sicr y dylid deall yn y geiriau *ellipais*, hyny yw. fod gair wedi ei adael allan ynddynt, yr hwn a ddylid chwabegu, megys y mae yn y Galdaeg: “Rhwymwch ef â rheffynau hyd oni offrymoch ef; a thywalltwch ei waed ar gyrn yr allor.” Gwel Ainsworth a Hammond ar y Salm.

Yr oedd y corn yn offeryn y byddid yn chwythu ynddo mewn rhyfel. Josuah oedd yn gorchymyn i'r bobl, pan oeddent wrth Jericho, ffaeddio pan glywent ganu yn hir-llaes â chorn yr hwrdd; ac felly y ba, hyd oni syrthiodd mur y ddinas. Jos. vi. 5, 18, 20. Edr. U-gorr.

CORN DU, corn i ddal du, neu inc ysgrifenu. Ezeiel, yn ei weledigaeth, oedd yn gweled gwr â chorn du ysgrifenydd wrth ei glun, i nodi nod ar y dynion oedd yn ocheneidio ac yn gwaeddi am yr anwiredd a wneid yn y ddinas. Arferiad cyffredin yn mhilith pobl y dwyrain oedd dwyn eu corn du wrth eu cluniau; ac felly y mae yr ysgrifenyddion yn ngwlad y Tyrciaid hyd heddyw. Parodrwydd Crist i nodi a gwaredu ei bobl yn nghanol trallod ac adfyd cyffredinol, sydd yn ymddangos wrth y gwr a'r corn du wrth ei glun. Ezec. ix. 2, 3, 11.

CORNCHWIGL-OD (corn-chwig), corn-icell; un o'r adar a gyfrifid yn aflau wrth y gyfraith, ac y sydd at faintioli y gogfræ. Ei gylfin sydd hinfain, du, a lled gam. Y mae ganddo siobyn o blu ar ei ben, yr hwn y bydd yn ei godi ac yn ei ostwng wrth ei achlysur. Ei goesau sydd lwydion a go fyrion; ei wddf a'i ddwyfron sy led goch; ei esgyll a'i gynffon yn dduon, gyda rhesau gwynion ynddynt; ei esgyll yn lled grynyon yn y blaenau: ei ehadiaid sy led araf. Nid ydynt i'w gweled yn y gwledydd gogleddol ond am o glych tri mis yn y flwyddyn: tebygol eu bod yn symud i ryw barthau cynhesach i dreulio y rhan arall. Y gornchwigl sydd hardd-deg luniaidd o gorph a lliw; ond ei lais sy grug ac amheraidd. Byddant yn nythu yn gyffredin mewn rhesydd grugog, cwmydd corsog, neu forfeydd brwynog. Hynod ydyw eu cyfrwysdra yn twyll-hudo

dynion, cwn, &c. ymaith oddiwrth eu nythod. Lef. xi. 19. Deut. xiv. 18. *Heb.* כִּרְפָת *duchipath.* Bochart a Parkhurst a farnant mai yr aderyn Upapa, Hoopæ, neu Hoop, a feddylir wrth y gair Hebraeg. Gwel Bochart, *Vol. III.* Math o adar tra hardd, ond arian iawn. Ceir hwynt yn amryw barthau o Ewrop, yr Aipht, ac ynys Ceylon. Y maent yn aml yn ymweled â'n hynys ninnau, ond nid mewn tymhorau sefydlog, ac nid ydynt yn hilio yma. Tebygol iddynt gael yr enw oddiwrth y awn a vnant. Gwel Ray, Pennant Brooks.

CORNELIUS [*pelydr yr haul*], canwriad Rhufeinig, o'r fyddin a elwid yr Italaidd, yn trigo yn Cesarea. Er mai ethnig, neu genedldd yn o darddiad, oedd Cornelius, etto yr oedd yn "wr defosiynol, ac yn ofni Duw, ac yn gwneuthur llawer o elusenanau i'r bobl, ac yn gweddio Duw yn wastalol;" fel y daeth ei weddianau a'i elusenanau "yn goffadwriaeth ger bron Duw." Gorchymynodd Duw; trwy ei angel, iddo gyrchu Simon Pedr, yr hwn a'i cyfarwyddai, ynghyd â'i holl dŷ, yn mhellech yn nhrefn yr iechydwrriaeth. Efe a ddyohwelwyd yn Gristion tra enwog a rhagorol. Act. x. 1, &c. Dywedir fod gweddianau ac elusenanau Cornelius wedi dyfod "yn goffadwriaeth ger bron Duw;" hyny yw, y maent wedi cael derbyniad fel ffrwythau ac effeithiau ffydd a chariad yn ol yr ychydig oleuni. oedd ganddo. Y geirian hyn ydynt yn cyfeirio at arian y cymmod, â'r rhan o'r bwyd offrrwm a losgid ar yr allor, a'r thus a ddodid ar y bara gosod, yr hwn a elwid yn *goffadwriaeth*; yr oeddent megys pe buasant yn dwyn ar gôf i Dduw ei gyfammod â'i bobl, a'r trugareddau angenrheidiol iddynt; ac yn dwyn Iesu ar gôf iddynt hwythau, megys offrrwm ac iawn, ac eiriolwr drestynt. Exod. xxx. 16. Lef. ii. 2; a xxiv. 7. Gwel hefyd Salm xxx. 3; a cxli. 2. *Heb.* xiii. 16. Dat. viii. 3. Diammen fod Cornelius wedi ei addysgu yn y wybodaeth o'r gwir Dduw yn gywir; ac yr oedd yn ei ofni, sef yn ei barchu ac yn ei addoli: gan hyny y mae yn rhaid ei fod yn adnabyddus o'r daguddiad dwyfol o'r gwir Dduw, a threfn yr iechydwrriaeth yn mhlith yr Iuddewon. Gwyddai am Fessiah, am waredwr i ddyfod; ond nis gwyddai mai Iesu o Nazareth oedd y Messiah hwnw, nes yr hysbyswyd hyny iddo gan Pedr. Yr oedd ganddo ffydd fywiol, wirioneddol; ond ffydd yr hen oruchwyliaeth, ac nid ffydd y Testament Newydd ydoedd; sef mewn Messiah i ddyfod, ac nid mewn Messiah wedi dyfod, wedi gorphen ei waith, a myned i'w ogoniant.

CORNEL-AU-U (corn), congwl, lle dirgel; gwrthio neu gasglu i gongwl.—"Ni chornelir dy athrawon mwy." *Esa.* xxx. 20. Hyny yw, ni bydd y fath brinder o honynt ag a fu o'r blaen, pan oeddynt yn cael eu horlid a'u gyru i gonglau.

CORNET, *Llad.* CORNU; *Ital.* CORNETTO; corn chwythu, neu leisio; offeryn wedi ei

wneyd o gorn, neu y cyffelyb, i seinio mewn rhyfel, neu mewn cysegr-wyliau. Dan. iii. 8, 7, 10. Y mae y *corn*, yn Hos. v. 8. yn cael ei gyfieithu *cornet*, yn y Beibl Seasoqaeg.

CORNIO, hwylio, gwrthio ymaith & chyrrn. *Edr. CORN.* Exod. xxi. 29. Deut. xxxiii. 17. 1 Bren. xxii. 11. *Ezec.* xxxiv. 21. Dan. viii. 4; a xi. 40.

CORNIOG, & chyrrn iddo. Salm lxix. 31.

CORNWYD-YDD (corn-gwyd), gwely, llynor, gweli-crawnlyd; math o afiechyd blin. Dolur poenus, yn gwynio ac yn poethi yn erwin, ydyw. Exod. ix. 9, 10, 11. Lef. xiii. 18, 19. Deut. xxviii. 27, 35. Job ii. 7. *Esa.* xxxviii. 21. 2 Bren. xx. 7.—Y gair *Gr.* ελκος, a gyfieithir *cornwyd*, a arwydda rhyw hen ddolur crawnlyd, a fyddo naill ai wedi ei wneuthur yn friw neu archoll, ai o ryw godiad chwysigenog. Luc xvi. 20, 21. Dat. xvi. 11.—Yr un ystyr sydd i'r *Heb.* פצע ac y mae yn cael ei gyfieithu weithiau *ysgodod*, weithiau *archoll.* Exod. xxi. 25. Deut. xxiii. 1. 1 Bren. xx. 37. Can. v. 7.

CORON-AU-I. *Heb.* קֶרֶן *Llad.* CORNU, **CORONA**: *Saes* CROWN: *tallaith.*—1. Rhyw addurn crwn a wisgir ar y pen gan freninoedd, &c. i arwyddo mawrhydi ac awdurdod breninol, neu ymerodol. 1 Cron. xx. 2. Mewn cyfatebiad i hyn y rhoddwyd y goron ddrain ar ben ein Hiachawdwr bendigedig. Mat. xxvii. 29. Marc xv. 17. Ioan xix. 5. Diammen fod yr Iuddewon am ychwanegu creulonder at eu dirmyg, ac onidè, buasai coron o wellt yn gwneuthur y tro, o ran gwawd, cystal a choron o ddrain: ac hefyd yr oedd yn rhaid i Grist ddyoddef cosp y feldith ddyledus am bechod, a drain oeddent ffrwythau y feldith.—2. Mewn ystyr cyffelybiethol, arwydda anrhydedd a gogoniant. Job xix. 9. *Galar.* v. 16. Dat. iv. 10.—3. Awdurdod helaeth a buddugoliaeth. Dat. xix. 12; a iv. 4.—Y mae Paul yn galw y Philipiaid yn llawenydd ac yn goron iddo; hyny yw, yr oeddent yn anrhydedd, yn ogoniant, ac yn addurn i'w weinidogaeth, trwy yr hon, fel moddion, yr oeddent wedi cael eu dychwelyd at Grist. Phil. iv. 1. Gwel hefyd 1 Thea. ii. 19, 20.

Yr oedd coron o aur oddi amgylch yr allor aur, bwrdd y bara gosod, a'r drugareddfa, i ddangos fod Crist, yr hwn yr oeddent oll yn ei gysgodi, yn goronog, yn ogoneddus, ac wedi ei wisgo ag awdurdod oruchel yn ei swydd, a'i holl waith cyfryngol. Yr oedd coron sanctaidd hefyd ar ben Aaron yr arch-offeiriad, i arwyddo gogoniant, awdurdod, ac effeithioldeb offeiriadaeth Crist tros ei bobl. Exod. xxv. 11, 25; a xxix. 6, 30. Lef. viii. 9; a xxi. 12.

Rhai a dybiant fod arferiad yn mhlith yr Iuddewon o wisgo priodas-fab a phriodas-ferch & choron-bleth o flodau, &c. ar ddydd eu dyweddi, neu eu priodas; ac mai at hyny y cyfeiria y geirian yn Nghaniad Solomon, "Ewch allan, merched Sion, ac edrychwch ar y bronin Solo-

mon yn y goron a'r hon y coronodd ei fam ef, yn ei ddydd dyweddi ef, ac yn nydd llawenydd ei galon ef." Can. iii. 11. Tybygid mai at yr arferiad hwn y mae y prophwyd Execiel yn cyfeirio yn pen. xvi. 12. lle sonir am y goron hardd a roddwyd i'r Iuddeuon yn eu priodas o gyfammod gwladol a Duw; sef eu cyfoeth a'u henwogrwydd anrhydeddus, a'u trefnusrwydd mewn llywodraeth wladol ac eglwysig: am yr hyn y maent yn galaru, gwedi ei gollu trwy gaeithiwd Babilon, gan waeddi, "Syrthiodd y goron oddi am ein pen: gwae ni yn awr bechu o honom." Galar. v. 16.—Y mae Solomon yma, fel mewn lleoedd eraill, yn gysegod o Grist; a gogoniant ei goroniad ef yn gosod allan ogoniant hysbysol Crist, yr hwn y mae yn ei gael oddiwrth ei eglwys.—Yr hen ddefod o goroni y pleidiau ammodus wrth briodi a arferir etto yn Eglwys Groeg. "Yr ail ddefod," medd y Dr. King, "yr hyn a elwir yn fwyaf neillduol yn briodas, a elwir y swydd o *goroniad priodasol*, oddiwrth a ddefod neillduol ynddi o goroni y pleidiau. Gynt y coronau hyn fyddent o flodau, prysgenau, neu ddail gwyrdd-leision; ond y mae ganddynt yn gyffredinol yn mhob eglwys goronau *arian* i'r byben hwnw." Gwel Dr. King's *Rites, &c., of the Greek Church in Russia*. Dywed y Dr. Russel hefyd, fod y ddefod o goroni y pleidiau priodasol wrth briodi yn arferedig yn mhlith y Maronitiaid yn Syria. Gwel Dr. Russel's *Natural History of Aleppo*.

"Dian y dygwn ef ar fy ysgwydd, a lhwymwn ef yn lle coron i mi." Job xxxi. 36. Er mor wahanol ac anghyffelyb i'n defodau ni yw rhwymyo ysgrifen am y pen, etto rhoddir hanes am y cyfryw ddefod yn y dwyrain, yn arferedig yn ein dyddiau ni. Pan fyddo llywodraethwr, dan yr ymerawdwr, y *Great Mogul*, yn derbyn llythyran oddiwrth ei feistr, y fynydd y gwelo y llythyr-god, disgyna oddiar ei farch, a syrthia yn gorchreiniol ar y ddaear; gwedi hyn, cymeryd y llythyr-god oddiwrth y genad, ac a'i *rhwymyo yn ddiogel am ei ben*, ac yn dychwelyd i'r ystafell y bydd yn arferol o wneuthur negesau, y mae yn ei ddarllen, ac yn ei ateb yn y fan.—Gellir dywedyd fod i'r Arglwydd Iesu goron, neu ogoniant, pedwar plyn:—1. Fel Duw o'r un hanfod a'r Tad.—Heb. i. 2, 3.—2. Mae iddo goron fel cyfryngwr, o ran yr awdurdod a'r gallu sy ganddo i gyflawni ei holl swyddau.—3. Yn yr eglurhad o'i ogoniant yn nghyflawniad ei swyddau: yn neillduol, yn nychweliad ei boblato trwy wialen einerth, sef yr efengyl.—4. Y mae efe yn cael ei goroni pan fyddo ei bobl yn cael ei nerthu a gras i'w ogoneddu: nid fel pe baent yn ychwanegu dim at ei ogoniant hanfodol ac anfeidrol ef, ond trwy gydnabod ei fod ef felly, yn neillduol trwy ei gydnabod ef yn ei gyfoeth o ras. Esa. lxii. 1, 5. 2 Cor. xi. 2. Luc xxiv. 26. Ioan xvii. 24.

Y mae amryw fanau yn y Testament Newydd yn cyfeirio at y gwobrau a roddid i orchfygwyr

gorchestol yn nghampau y Groegiaid. Yn y chwareyddiaethau hyn, byddid yn arfer anrhydeddu ennillwyr y campau a choron-bleth o flodau, neu ryw ddail gwyrdd-leision, megys y llawryf, &c. At hyn y mae yr apostol Paul yn cyfeirio, pan y mae yn dywedyd, "fod pob un a'r sydd yn ymdrochu, yn ymgadw yn mhob peth:—fel y derbyniont goron lygredig," a fydd yn gwywo ac yn diflanu yn fuan. 1 Cor. ix. 25. Mewn cyferbyniad i hyn y dywed yr apostol Pedr, y derbyn y saint "anniflanedig goron gogoniant;" sef y cyfryw goron ag sydd wedi ei gwneuthur, nid o ddefnyddiau llygredig, eithr aullygredig. 1 Pedr v. 4. Hon yw coron y bywyd y mae Iago yn sôn am dani, yn wyneb coron lygredig, farwol, ddfiflanedig, yr ymdrechwyr. Iago i. 12. Dat. ii. 10. Hon yw coron cyflawnder, yr hon a rydd y Barnwr mawr yn yr ymdrechfa ysbrydol, yn nydd y gwobrwy. 2 Tim. iv. 8. Cyfeirio at y goron hon y mae Paul, pan y dywed ei fod "yn cyrchu at y nód, am gamp uchel alwedigaeth Duw yn Nghrist Iesu." Phil. iii. 14. Rhag bod yn faith, cymhared y darllenwyd y testynau canlynol, y rhai, tybygid, sydd yn cyfeirio at y campau a'r gwobrau; yn gystal eu hymdrechiadau a'u gyrfaoedd. 2 Tim. ii. 5. Heb. x. 32. 1 Tim. vi. 12. 2 Tim. iv. 7. Heb. xii. 1, 2. Rhuf. ix. 30, 31. 1 Cor. ix. 24, &c. Edr. CAMP, GALWEDIGAETH.

Y mae ar ben yf eglwys "goron o ddeuddeg seren;" sef athrawiaethau gogoneddus y deuddeg apostol, y rhai y mae yn eu gwisgo, sef yn eu profesu a'u dangos i eraill, fel ei harddwch a'i gogoniant, ac ydynt arwyddion amlwg o'i hundeb priodasol a Christ, a'i chyflwr breninol yn ganlynol i hyn. Dat. xii. 1.—Y mae y saint "yn bwrw eu coronau" o flaen gorsedd-fainc Duw; y maent yn dibrisio eu hunain o'u holl wychder a'u gogoniant, mewn cymhariaeth iddo ef, gan briodoli eu holl gynnalieath, eu sancteiddrwydd, a'u dedwyddwch i Dduw yn Nghrist. Dat. iv. 10.—"Gwraig rymus," neu yn ol y cyfieithiad Saesoneg, *gwraig rinueddol*, "sydd goron i'w gwr." Diar. xii. 4; a xxxi. 10.—Felly y mae plant yn goron i'w rhieni. Diar. xvii. 6.—"Coron anrhydeddus" yw penllwydni; sef arwydd anrhydeddus o ddoethineb ac awdurdod. Diar. xvi. 31; a xx. 29.—Cyfoeth sydd goron i'r doethion, fel y mae yn ennill iddynt, ac yn eu gosod allan yn anrhydeddus. Diar. xiv. 24. Y mae anrhydedd, cyfoeth, ac awdurdod, yn cael eu galw yn goron. Diar. xvii. 6; a xxvii. 24; a iv. 9. Exod. xxv. 11, 25; a xxix. 6; a xxxix. 30. Lef. viii. 9; a xxi. 12. 2 Sam. i. 10. Esth. vi. 8. Job xix. 9; a xxix. 14; a xxxi. 36. Salm xxi. 3; a lxxxix. 39; a cxxxii. 18. Esa. xxviii. 1, 3, 5; a lxii. 3. Zech. ix. 16. Dat. iii. 11; a xii. 1; a xiii.—Coroni yw, 1. Rhoddi coron ar ben un. 1 Bren. xvi. 16. 2 Tim. ii. 5.—2. Amddiffyn, cyfoethogi, anrhydeddu. Salm v. 12; a viii. 5. Heb. ii. 7. 9. Salm lxxv. 11; a

ciii. 4. Diar. xiv. 18.—Rhai coronog Assyria oedd fel locustiaid; eu tywysogion a'u gwyr mawr oedd yn dra lluosog. Nah. iii. 17.—Tyrus hefyd a elwir yn ddnas goronog; o herwydd ei llywodraeth freninol, ei gogoniaut, ei hawdurdod, a'i chyfoeth goruwch eraill. Eas. xxiii. 8.

CORPH, CYRPH, Heb. כִּרְפָּי Llad. CORPUS; sylwedd cyfansawdd, cyfrwymol, cydgysylltiadol; yr hyn sydd naill ai anianol neu ysbrydol. Mewn perthynas i gorph dyn, y mae pedwar peth yn neillduol i sylwi arnynt. 1. Cyfatebolrwydd hollol y ddwy ystlys i'w gilydd; y llaw ddeheu yn ateb i'r aswy, y naill lygad i'r llall, a naill ochr y wyneb i'r llall, a hyn i'r manylrwydd mwyaf—i eilfyddu pa un yw un o anhawaderau mwyaf celfyddwyr delwau. Y mae y ddau lygad yn gyffredinol yn ateb i'w gilydd yn gwbl; ac ni chyfateb yr un o honynt ond i'w gymhar, pe cymharech ef & deng mil o rai eraill. Y mae y tebygolrwydd hwn yn dibynu ar lawer o amrywiol bethau; megys llun, lliw, gosodiad, &c. Felly y cyfateb dwy aden aderyn i'w gilydd; ac er nad oes tebygolrwydd rhwng dwy goes gwrachod y lludw o'r un ochr, etto cyfateb pob un i'w chymhar.—2. Byrniad y cwbl. Nid oes dim yn fwy rhyfedd, pan ystyriom yr holl lestri perthynol iddo, a'r gwaith cywrair i'w gyflawni gan bob un, ac mor hanfodol ydynt i fywyd dyn; pe pallai gwaith un o honynt am yr yspaid lleiaf o amser, byddai farw yn y fan; ac etto, er mor aml, mor dyner, mor feddal, mor ddyrasedig, ac yn gweithredu yn wastad er cyrnal bywyd, y mae y cwbl wedi eu byrnuo yn y fath fodd gyd a'u gilydd, fel nad yw un yn rhwystro y llall mewn un gradd. Y mae yr holl lestri yn cydweithio, er bod eu gwaith yn gwbl wahanol, yn ddirwystr, yn y galon, y gwythienan, y rhedwell, y cylla, yr ysgyfaint, y coluddion, yr asu, yr arenau, &c. y cwbl yn gynnwysedig o fewn cwmpas bychan, yn gweithio yn ddyfal bob mynyd, a gwaith pob un yn anghenrheidiol, etto pob un yn myned yn mlaen a'i waith yn mhob ystum a ddichon fod ar y corph—wedi eu byrnuo, a'u gosod, a'u sicrhau, gan y celfyddwr cywrair i ateb i hyn. Edr. COLUDDION.—3. Priodoledd arall yn perthyn i gorph dyn yw ei *harldwch*. Pan ystyri'r amrywiol ranau a defnyddiau y corph, nis gellir lai na rhyfeddu fod ei ymddangosiad mor hardd; y maent wedi eu cyfansoddi, eu haddasu, eu gosod mor gyfatebol i'w gilydd, a'u harwisgo mor geinwch, fel y mae ymddangosiad y cwbl yn neillduol o hardd, parchus, a dynamol.—4. Y mae galluogrwydd y corph i *sefyll* yn hynod i sylwi arno, yn enwedig pan yr ystyri'r mor fychan yw y gosail mae yn gorphwys arno. Rhoddwch ddelw dyn i orphwys ar ei gwadn, ni saif hanner awr heb gynnal; rhaid ei sicrhau ag attaliadau, ac onide yr awel leiaf o wynt a'i teifi i lawr. Ond am gorph dyr byw, mae yn cael ei gynnal yn

rhyfedd, trwy weithrediadau naturiol, agos yn mantoli yn barhaus. Pleutyn bach yn dygert cerdded, hwyrach, yw y mantolwr goreu yn y byd.—Ymddengys, yn eglur, fod uchder a llei y corph yn wahanol, yn ngwahanol ranau o'r dydd; y mae ynghylch modfedd yn fwy y boreu na'r nos.—Y mae y corph-yn darlod tyfu pan y byddo yr esgyrn mor galed fel nad estrant yn hwy trwy egniad y galon, ac ysgog- iadau y gwaed. Gwel y Dr. Paley's *Natural Theology*.

Corph dyn, yn ei gyflwr presennol, a elwir yn gorph anianol; o herwydd ei ffurfio yn ei anian, o g'ig, gwaed, g'iau, ac esgyrn, &c. A chan mai yn ol anian lygredig y ffurfiwyd, ncu y cenedlwyd ef, y mae efe yn ddarostyngedig i farwolaeth, pydredd, a llygredigaeth; canys ni ddichon cig a gwaed etifeddu teyrnas Dduw. Gelwir ef yn gorph anianol hefyd, mewn gwrthwahaniaeth oddiwrth gorph ysbrydol, yr hwn a geir yn adgyfodiad y meirw. EDR. ANGYFODIAD.

Y mae corph hefyd yn cael ei roddi mewn cyferbyniad i gysgod. Fel y dywed yr apostol am ddefodau y gyfraith, mai cysgod pethau i ddyfod oeddent, ond fod y corph o Grist. Col. ii. 17. Heb. viii. 5; a x. 1.—Yr ydym yn darllen yn Col. i. 22., am gorph cnawd Crist, hwnw oedd y corph y dywedodd efe am dano, "Hwn yw fy nghorph yr hwn yr ydys yn ei roddi drosoch." Y corph a ddodwyd yn medd newydd Joseph o Arimathea, yr hwn ni welodd llygredigaeth. Hwn yw y corph a gwrhwyswyd neu a ddarparwyd iddo yn mru y wryf, trwy ryfeddol weithrediad yr Ysbryd Glan—y corph a gynyddodd mewn maint i—y corph y poerwyd arno, a fflangeliwyd, hoeliwyd wrth y groes, a wanwyd a gwaesffion, ac a dynwyd yn ddifywyd i lawr oddiar pren; le, hwn yw'r corph a gyfododd o'r bedd foreu y trydydd dydd, yn yr hwn yr esgynodd i'r nefoedd; ac er mwyn sicrhau i'w ddysgybion mai ei gorph sylwedol ydoedd, dywedodd wrthynt, "Teimlwch fi, a gwelwch; canys ni oes gan ysbryd gnawd ac esgyrn, fel y gwelwch fod genyf fi." Luc xxiv. 39. Gwel Mat. xxvi. 26. 1 Cor. xi. 24. Marc xv. 43. Luc xxiii. 52. Ioan xix. 40; a xx. 12. 1 Cor. 16; a xi. 29. Heb. x. 5, 10. 1 Pedr ii. 2. Ni bu corph Crist erioed ond mewn un man unwaith. Y mae yn rhaid i *gorph* fod mewn rhyw fan; a'r hyn sydd mewn mwy nag un man ar unwaith, rhaid mai ysbryd dwyfol yw. Yr oedd corph Crist, sef sylwedd ei natddynol, yn absennol o'r nefoedd pan oedd eyma ar y ddaer; ac hefyd pan esgynodd i'r nefoedd, gadawodd y ddaer, ac nid oedd yn mwy; eithr o ran ei Dduwodd anfeidrol ni adawodd y nefoedd pan ddiagynodd i'r ddaer; nac ychwaith ni adawodd y ddaer pan esgynodd i'r nefoedd; oblegid ei fod yn hollbrennol, yn llenwi pob man ar un waith.

Y mae gan Grist gorph arall yn cael son

dano, sef ei eglwys, ei gorph dirgeledig, ei gyflawnder ef, yr hwn sydd yn cyflawni oll yn oll. Eph. i. 23; a iv. 12. Megys y parodd Daw i drwm-gwag syrthio ar Adda, ac y cymerodd un o'i aenanau, ac a'i gwnaeth yn wraig iddo, ac y dywed Adda ei bod yn asgwrn o'i esgyrn, ac yn gnawd o'i gnawd; felly pan syrthiodd trwm-gwag marwolaeth ar Iesu, yr ail Adda, ar y groes, ffurfiwyd yr eglwys o'i gorph ef, i fod yn ddyweddi iddo yn dragywydd; "Oblegid aelodau ydym," medd Paul, "o'i gorph ef, o'i gnawd ef, ac o'i esgyrn ef." Gen. ii. 21—23. Eph. v. 30. "Efe," sef Crist, "yw pen corph yr eglwys." Col. i. 18. Fel y mae undeb rhwng y pen a'r aelodau, felly y mae undeb rhwng Crist a'i eglwys. Fel y mae y corph yn derbyn lluniaseth trwy y pen, felly y mae corph yr eglwys yn derbyn ei holl gynnalaseth ysbrydol trwy Grist, ei phen. Megys y mae yr un anian yn y pen a'r corph, a'r un gwaed yn rhedeg drwyddynt, gan fod y gwddf yn eu cysylltu a'u gilydd; felly mae yr un anian ysbrydol, sanctaidd, a chyflawn, yn nghorph eglwys Crist, ag aydd ynddo ef ei phen; gan eu bod wedi eu hano a'u gilydd trwy ffydd, oblegid mai o'i gyflawnder ef y mae corph yr eglwys yn derbyn, a gras am ras. Col. ii. 19. 1 Cor. xii. hyd xv. Eph. ii. 16; a iii. 6; a iv. 4, 12; a v. 23. Rhuf. xii. 5.—Dywedir tod y Cenedloedd yn gyd-etifeddion ac yr gyd-gorph; hyny yw, y mae iddynt y gymdeithas agosaf a'r luddewon yn Nghrist Iesu; y maent yn cael eu dwyn, twy greu yn Iesu Grist, nid yn unig yn blant i'r un Tad, ac yn gyd etifeddion o'r un etifeddiaeth nefol, ond yn aelodau o'r un a'r unrhyw gorph dirgeledig. Eph. ii. 16. a iii. 6.—"Corph pechod," a "chorph y farwolaeth;" y mae pechod yn debyg i gorph, a chanddo aelodau lawer, sef chwantau yn nglyn wrtho; y mae yn beth marwol, yn haeddu, ac yn arwain i farwolaeth, y cyfryw ag a'i gwaasnaethaant. "Cyflog pechod yw marwolaeth." Rhuf. vi. 6, 23; a vii. 24.—"Iawn farnu corph yr Arglwydd; (1 Cor. xi. 29.) gwnoutaur gwahaniaeth rhwng y bara a'r gwin yn Swper yr Arglwydd, a bara a gwin cyffredin. Y mae dwy ran mewn sacrament, yn yn allanol, sef yr elfenau yn cael eu gosod allan i synwrau y corph; a'r llall yn ysbrydol, yn cael ei gosod allan i gynneddfau yr enaid; o'r olaf y mae dyn aniaol yn amddifad; oblegid a'r elfenau yn unig y mae a wnelo efe, am nad oes ganddo ffydd i ganfod ac i farnu dyben marwolaeth Crist, trwy doriad y bara, a thywalltiad y gwin, yn yr ordinad sanctaidd. 1 Cor. xi. 29. "Cymerwch, bwyteu; hwn yw fy nghorph." Mat. xxvi. 26. Ymadroddion sacramentaidd ydyw y rhai hyn, lle rhoddir yr arwydd dros yr hyn sydd yn cael ei arwyddo; megys y mae enwaediad yn cael ei alw yn gyfammod. Gen. Gen. xvii. 10. A'r oen yn cael ei alw yn basc. Exod. xii. 11, &c. 1 Cor. x. 16. Edr. Swrxx. —"Corph y nefocdd o ddiagleirdeb." Exod.

xxiv. 10. Wynneb eglurdeg y ffurfafen, gloywlas-wybr heb gymylan.—Enwaediad ysbrydol a elwir "dioag corph pechodau y cnawd," o herwydd ei fod yn gynnwysedig mewn marweiddio llygredigaeth natur, ac ymwrthod a'u dull pechadurus o fyw ag y buwyd yn ymhyfrydu ynddo o'r blaen. Col. ii. 11; a iii. 8, 9. Rhuf. vi. 4.—Y mae y godinebwr yn pechu yn erbyn ei gorph ei hun; nid yn unig am fod y corph yn offerynol yn y pechod o odineb, megys mewn rhyw bechodau eraill, eithr yn wrthddrych iddo; yn gymaint a bod gan bechodau eraill wrthddrychau oddi allan, y rhai a gam-arferir; megys mae y lleidr yn niweidio neu gam arfer eiddo eraill; y meddwyn, ddiodydd; y glwth, fwydydd, &c., a'r lleiddiad berson dyn arall; ond y mae y godinebwr yn cam-arfer ac yn niweidio ei gorph ei hun. 1 Cor. vi. 16.

"Aderyn y corph." Lef. xi. 17. Deut. xiv. 16. *Great owl. Saes. Heb. כַּיִם* Math o aderyn aflan yn ol cyfraith Moses; a elwir כַּיִם *gorchuddio, cuddio*, oddiwrth ei waith yn ymguddio o olwg dynion y dydd, ac yn dyfod allan y nos. Cyfieithir yr un-gair *dylluan*, yn Salm cii. 6. Tebygol mai math o adar ydynt anhysbys yn ein gwledydd ni.

CORPHOL—OROL (corp), corph-fawr, mawr ei faint. Num. xiii. 32. 2 Sam. xxi. 20. Disgynodd yr Ysbryd Glan mewn rhith corphorol ar Iesu Grist, pan fedyddiwyd ef. Luc iii. 22.—Y mae holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo yn gorphorol yn Mheron y Cyfryngwr. Y mae holl hanfod a phriodoliaethau y Duwdod mewn undeb sylweddol a thragywyddol a'r natur ddynol yn Mheron y Mab. Y mae holl gyflawnder y Duwdod yn Mheron Crist; nid fel pe bai y dyndod meidrol yn gallu cynnwys y Duwdod anfeidrol; ond trwy ryw ryfeddol a sylweddol undeb. Y mae pob cyflawnder ynddo yn *gorphorol*, yn gyfatebol i *gygodau* y gyfraith. Yn *hanfodol* neu *sylweddol* (fel y mae meddwl mwyaf priodol y geiriau) mewn cyferbyniad i ddynion ac angelion, y rhai a dderbyniant eu holl ddoniau o'i gyflawnder ef; ond nid yw yn preswyllo yn neb, yn gorphorol, ond yn Nghrist. Col. ii. 9.—"I ychydig y mae ymarfer corphorol yn fuddiol." 1 Tim. iv. 8. Hyny yw, ychydig ddyben y mae ymarfer corphorol yn ei ateb: neu, tros ychydig o amser y mae buddioldeb mewn dim o ymarferiadau y corph mewn crefydd.

CORPHOLAETH—AU (corphol), presenolaeth, ansawdd, ansodoldeb. 1 Sam. xvi. 7. Luc ii. 52; a xix. 3.—"Gwae y gwniadyddesau, y rhai a weithiant foledau am ben pob corpholaeth." Eze. xiii. 18. Hyny yw, rhai o bob maintioli, mawrion neu fychain. Yr oedd y gau brophwydi yn cymhwyso eu prophwydoliaethau gwenioithus at dymherau a thuueddiadau pob math o ddynion, mawrion a bychain, uchel-radd ac isel-radd; fel y gallent wneuthur

ysglyfaeth o honynt. Neu, hwyrach y meddylir delwau o bob maintioli.

CORS-YDD (cor), lleithle, dyfrle; lle morfaog. Ezec. xlvii. 11. Y mae y gair *Heb.* כּוֹרֵי yr hwn a gyfieithir *corsydd*, yn Ezec. xlvii. 11., yn y rhif unigof, yn cael ei gyfieithu *fos*, yn Esa. xxx. 14. Corsydd yr afon yw rhyw leoedd diffirwyth, yn agos iddi, ac heb gael dim llesâd oddi wrthi; yn arwyddo rhyw wrandawyr gwael, sydd yn treulio eu dyddiau yn agos i redegfa afon iechydwrtaeth heb gyfnewidiad cyflwr.

CORSEN-AU-U-I, **CORSI** (cors), yr hyn a dyf mewn cors, corswellt, corsgawn; gwellt, neu baladr yd; addfedu, neu yd yn corsenu.—“Neu gologsiad yd cyn corsi.” Esa xxxvii. 27. Dr. M. Gen. xii. 5, 22. Yr oedd amryw fath o honynt yn yr Aipht ac yn ngwlad Canaan, &c. Yr oedd rhai o honynt yn cael eu harfer yn ffyn, er tybygid. mai ffyn go siomedig oeddent. 2 Bren. xviii. 21. Esa. xxxvi. 6. Dat. xi. 1; a xxi. 15.—Ffon gorsen a roddwyd yn llaw ein Hiachawdwr, mewn ffordd o wawd, yn lle teyrnwialen; ar gorsen hefyd yr estynwyd yr yspwng yn llawn o winegr a bustl iddo, pan oedd efe ar y groes. Mat. xxvii. 29, 30, 48.—Y saint gweiniaid a gyffelybir i gorsenau, o herwydd eu bod yn hawdd eu dryllio; ac i ddangos gofal Crist am anynt, a'i dynerwch tu ag atynt; “Corsen ysig nis tyr.” Esa. xlii. 3. Mat. xii. 20.—Mewn golygiad am amllder y cyrs oedd yn tyfu yn yr Aipht, yr Aiphtiaid a'u breninoedd a gyffelybir i ffon gorson, a ffon gorsen ddrylliedig; i ddangos eu hanalluog-rywydd i gynnorthwyo Israel, a'u parodrywydd i'w niweidio; ynghyd a phawb eraill a ymddiriedant ynddynt am nodded a cynnorthwy. Esa. xxxvi. 6. Ezec. xxix. 6.—Israel wedi en taro gan farnedigaeith Duw, a gyffelybir i gorsen yn siglo mewn dwfr. 1 Bren. xiv. 15.—Yr oedd Ioan Fedyddiwr yn annhebyg iawn i gorsen yn ysagwyd gan wynt. Efe a dystiolaethodd yn ddiysgog am Grist, mai efe oedd y gwir Fesiah addawedig; ac a ddilynodd sancteiddrwydd manwl yn ddiysgog, yn wyneb ystormydd o demtasiynau a phrofedigaethau; ac yn ddigryn a gyhoeddodd farn Duw yn erbyn pechaduriaid diedifeiriol, pa fath bynag a fyddai eu sefyllfaoedd a'u mawredd yn y byd. Mat. xi. 7. Luc vii. 24.—Y mae corsen yn fesur o chwe chufydd, neu un ar ddeg o droedfeddau, 2328 o fodfeddau. Ezec. xl. 3, 5. *Brown*.—Dywedir gan Jeremiah, fod cyrs Babilon wedi eu llosgi a thân. Pen. li. 32. Hyny yw, yn ol barn rhai, y corsenau oedd yn tyfu ar lan yr afon Euphrates, y rhai oeddent fel gwarchglawdd o'r tu allan i fur y ddinas, fel na allai y gelynyon ddynesu ati: ond yn ol barn eraill, yr hyn, i'm tyb i, sy fwy tebygol, fod y dyfroedd wedi sychu allan o'r llynau, a'r dyfgloddiau o amgylch y ddinas, fel yr oedd mynedfa i'r gelynyon i mewn iddi; o herwydd tod y gair *Heb.* אֲבָרָא a gyfieithir yma *cyrs* mewn amryw

leoedd eraill yn cael ei gyfieithu *llynau*, neu gysgliad dyfroedd. Exod. vii. 19. Salm cvii. 35. Esa. xix. 10, &c.

CORTYN-AU, a **CORTENI** (cort), *Llad.* CHORDA, CORD; *Saes.* CURTAINS: rhaff-leni, â'r rhai y gwneid pebyll, a mân-demlau. Yr oedd y babell yn cael ei galw *cortynau*, gan roddi rhan tros y cyfan; fel y dywed Dafydd, “Wele fi yn trigo mewn tŷ o gedrwydd, ac arch cyfammod yr Arglwydd dan gortynau;” hyny yw, yn y babell. 2 Sam. vii. 2. 1 Cron. xvii. 1. Esa. liv. 2. Gwel Exod. xxvi. 1. Fel yr oedd yr arch yn aros dan gortynau, neu mewn pabell, hyd nes yr adeiladwyd y deml, ac y dygwyd hi yno i'w lle trigiannol; felly yr oedd Crist, o'r hwn yr oedd yr arch yn gwasgod, mewn gwaeledd a thlodi, heb le i roi ei ben i lawr, ond yn cael ei ymlid o fan i fan, tra yr oedd yma yn anialwch y byd, hyd nes yr esgynodd i'r trigfanau fry, lle y mae yno yn eistedd ar ddeheulaw y Tad.—Dywedir fod Josiah brenin Judah wedi bwrw i lawr dai y Sodomiaid, yn y rhai yr oedd gwraegedd yn yn gwau cortynau i'r llwyn. Yr oedd y lleni, neu y cortynau hyn yn amgylchu y ddelw, ac yn gwneuthur math o dŷ iddi, fel y mae y gair Hebraeg yn arwyddo, yr hyn, yn ol y Groeg, sydd yn arwyddo temlau bychain, neu drigfanau. 2 Bren. xxiii. 7. Gwel Esobog Patrick ar y lle—“Yn ddiysymwth y distrywiwyd fy lluestai, a'm corteni yn ddiattreg.” Jer. iv. 20. Corteni o'r rhai y mae y lluestai, neu y pebyll yn gynnwysedig. Bydd y dinasoedd cryfion, y palasau uchel, y tai teg, yn cael eu dadym chwelyd fel lluesty bugail, neu ryw babell wael.

CORUS, *Heb.* כּוֹרֵי *Cor*; *Cald.* כּוֹרֵי *Cor-ym*: mesur Iuddewig helaethaf, yn c'ynnwys yr un faint a'r omer; yr hwn sydd yn cyfateb i ddeg epha, neu 17, 468 o fodfeddau cyfangorff; hyny yw, medd Symson, pum galwyn a deugain. Ezec. xlv. 11, 14.

CORWYNT-OEDD (cor-gwynt), cylchwynt, crwnwynt, trowynt, troellwynt. Rhoddir amrywiol enwau ar y corwynt yn cyfateb i'w amrywiol briodoliaethau neillduol; megys *Prester*, gwynt cryf, gyda ffamau o lucedd yn tori allan; *Ecnephias*, gwynt nerthol disymwth, yn tori allan o ryw gwmwl; y mae hwn yn aml yn môr Ethiopia, yn neillduol tu a'r Penrhyn Deheu Affric [*Cape of Good Hope*]; yr *Ezhydryria* sydd wynt yn rhuthro allan o gwmwl, ynghyd a llawer o wlaw: y *Typho*, neu *Vortex*, y mwyaf priodol i'w alw yn gorwynt, neu dymhestlwynt, yw gwynt rhuthrog, yn chwyrndroi bob ffordd, ac yn dwyn pob peth gydag ef. Diagyn yn aml oddi uchod. Geilw yr Indiaid ef *Orancan*; a'r Tyreiaid, &c., *Oliphant*. Y mae hwn yn aml yn y Môr Dwyreiniol, yn benaf ynghylch Siam, China, &c., ac yn peri bod morio yn y parthau hyny yn dra pheryglus. Y Dr. Franklin a farnai fod y corwynt, a rhaiadr pistyllog yn y môr [*water spouts*] yn

tarddu oddiwrth yr un achos. Cofodant y rhan amlaf, ar ol tawelwch a phoethder mawr, ac ydynt amlaf yn y parthau cynhesaf y byd. Effeithiau y corwynt yn y ddwy India ydynt yn dymchrynllyd iawn; yn chwythu i lawr dai; yn diwreiddio coed, ie, coedwigau cyfain; yn gwneyd oendyllan yn y ddaear, ac yn tasfu coed, ceryg, priddfeini, a'r ddaear i bob parth. Taffant feusydd cyfain o'r cyrs siwgr yn yr awyr, a byddant wedi eu gwasgaru ar wyneb y wlad. Diwreiddiant y coedydd cadarnaf yn y goedwig, a gwasgarant hwynt fel soff; dygant ymaith y melinau gwynt mewn mynyd; codant lestri effydd trymion o amryw grannoedd o bwysau, ac a'u curant yn chwilfryw. Cyfodant ddyfroedd o'r mor, nes agos a dyliso y wlad. Y mae gwlad y Swiss yn ddarostyngedig i gorwyntoedd erchyll iawn. Y mae taranau a mellu yno mor a m yn y gauaf a'r haf; a chyd a'r rhai hyn y mae corwyntoedd ofnadwy iawn, a godant ddyfroedd o'r llynoedd yn golofn i'r cwmwl, ac yn dwyn gyda hwynt gorph mawr o ddwfr, ac a ddisgyn ar loeodd eraill nes agos a beddi y wlad.

"Llwybr yr Arglwydd sydd yn y corwynt; ac eise a gerdd a chorwyntoedd y deheu. Nah. i. 3. Zech. ix. 14; a vii. 14. Esa. v. 28; a xl. 24. Buan a dioed yw ei farnedigaethau a'i waredigaethau, a sicr ydynt o ddal ei elynion. Diar. i. 27.—Gelynyon creulon a chryfion a gyfelybir i gorwynt. Esa. xxviii. 2. Dan. xi. 40.—Pethau o fyr barhad a gyffelybir i gorwynt. Diar. x. 25. Hos. viii. 7.

COBYN-AU (cor), caran, siad, siol, pen, copa; pryf-gopyn. Gen. xlix. 26. Deut. xxxiii. 16. Job ii. 7. Esa. iii. 17.

COSP-EDIGAETH-AU (cy-osp), poen, arthith, dysalaeth, dienydd; yr hyn y mae euogwydd yn rwymo troseddwr iddo: y drwg o ddyoddef yn cael ei osod ar y drwg o wneuthur.

Nid a cosp ar ynyd. Diar.

Arwydda cospedigaeth cyfiawnder yn yr hwn sydd yn cospi, a bai yn haeddu y gosp yn y cospelig. Nid o'i ben-arglwyddiaeth y mae Duw yn cospi; ond yn gyfiaw, yn ol haeddiant un. Am fod holl blant dynion yn bechaduriaid, sef troseddwr o gyfraith gyfiaw Duw, y maent yn gyfiaw yn ddarostyngedig i gospedigaeth. Gallir golygu cospedigaeth pechod gwreiddiol a gweithredol fel yn amserol, neu yn dragwyddol, yn y byd hwn a'r hwn sydd yn dyfod. Y mae cospedigaeth dragwyddol; i ba un yr a annwilion wedi marw. Mat. xxv. 4, 46. 2 Thea. i. 9. ac y mae cosp yn y bywyd hwn; "Palam y grwguach dyn byw, gwr am gospedigaeth ei bechod?" Galar. iii. 39. Sef cosp yn y bywyd hwn.

Yn y byd hwn y mae dyn yn agored i gosp am bechod yn ei enaid a'i gorph.—1. *Yn ei enaid yn dufennol*;—1. Trwy gollu Duw, yr hon y mae pawb yn ol am dani. Rhuf. iii. 10—23.—2. Yn nghaethiwed yr enaid dan

arglwyddiaeth pechod, ac amryw chwantau. Rhuf. vi. 16. 1 ph. ii. 1, 2, 3.—3. Yn ei amddifadrwydd o wybodaeth am Dduw, a pharch iddo. Rhuf. ii. 10.—4. Yn ei amddifadrwydd o gymdeithas a Duw. Eph. iv. 18.—5. Yn y dychryn a'r anobaith sydd yn aml yn ei feddiannu. Eph. ii. 12. Heb. x. 27. Deut. xxviii. 65.

2. *Yn allanol yn y corph*.—1. Yn ei waith yn colli anfarwoldeb y corph. Yn ei greadigaeth yr oedd corph Adda, fel ei enaid, yn anfarwol; ond yn awr y mae y corph yn farw o herwydd pechod. Rhuf. viii. 10. Felly hefyd y mae yn ddarostyngedig i lawer math ar glefydau ac afiechyd cyn marw—oll yn effaith pechod. Deut. xxviii. 22. Ioan v. 14.—2, Llafur, poen, a lludded corphorol. Gen. iii. 17. 18, 19. Y gwragedd a ymddygant ac a esgorant ar blant mewn aml boenau a gwewyr, mwy nag un creadur arall—a'r cwbl yn firwyth ac effaith pechod. Gen. iii. 16.—3. Colli y llywodraeth ar y creaduriaid sydd fath arall o gosp am bechod dyn. Eze. xiv 21.—4. Llawer o dralodau a chyfyngderau, yn ein personau, ein teulnoedd, a'n hamgylchiadau, ydynt yn gospedigaethau am bechod; ac yn arwyddion o anoddlonrwydd Duw o'i blegid. Y mae mellidith y gyfraith yn dilyn dynion a'u meddiannau, yn y tŷ ac yn y maes, yn y cawell ac yn y toes, &c. Deut. xviii.—5. Drygyd a dystyryd cyffredin, ydynt farn Duw am bechod; megys boddi yr hen fyrd, llosgi dinasoedd y gwastadedd, caethiwed yr Iuddewon, rhyfel; oedd, nowyn, heintiau, Jacargrynfau, &c.—6. Yn ddiweddaf, angeu ei hun sydd yn gyfflog pechod. Gen. ii. 17. Rhuf. vi. 23.

Y mae cospedigaeth dragwyddol mewn byd arall am bechod. Yr holl annwilion, fel y golndog hwnw, y fynydd y byddant feirw, a godant eu golygon yn uffern, mewn poenau. Luc xvi. 23. Yn yr adgyfodiad, daw cyrph yr annwilion allan o'u beddau "i adgyfodiad barn," neu ddamnedigaeth (Ioan v. 29.) "a dyoddefaint yn gospedigaeth ddinystr tragywyddol oddi ger bron yr Arglwydd, ac oddiwrth ogoniant ei gadernid ef." 2 Thea. i. 9. Bydd y gospedigaeth ofnadwy hon yn gyunwysedig yn yr hyn a gollasant, ac yn yr hyn a deimlant byth; collasant bob peth da, dymunol, a dyddannu, sef y nefoedd a'i holl ddedwyddwch; a byddant yn deimladwy byth o ddigofaint Duw, yr hwn a dywelltir arnynt fel tân angerddol. Bydd y gosp dychrynllyd hon yn dragwyddol; hyny mae pechod yn ei haeddu yn gyfiaw: ac am nas dichon neb yn uffern byth wneuthur iawn am bechod, ni dderfydd eu cosp byth. Heblaw hyny, byddant yn parhau i bechu; ac hyny bydd yn gyfiaw i'r gosp barhau. Nid oes yno edifeirwch, na madd-euant pechod, na chyfnewidiad cyflwr byth; ond "yr hwn sydd anghyfiaw, bydded anghyfiaw etto," &c. Dat. xxii. 11.—Dyma y canlyniadau o bechu yn erbyn Duw!

Sonir am amryw fath o gospedigaethau yn yr ysgrhythrau; a'r rhan fwyaf o honynt, os nad y cwbl oll, yn arferedig yn mhlith yr Iuddewon, y rhai y rhoddir hanes am danynt dan yr amrywiol enwau.

COSTREL-AU (*costr*), math o gydan a wneir o grwya, yn gyffredin o grwyn geifr, a'u a'u tu blewog i mewn, wedi eu gwrio a'u pygu fel y dalient unrhyw wlybwr; yr oeddent yn gwaesthygu cryn lawer wrth heneiddio, yn enwedig os cedwid hwy yn agos i'r tân: byddent yn sych-grimo ac yn erebyehu, fel yr aent yn fuan yn ddiddfnydd, trwy fod y pug yn colli, neu yn toddi, a'r gwniadau yn darfod, neu yn dattod, a thrwy hyny ni ddaliant ddiim gwlybwr. *Mat. ix. 17.* At hyn mae y Salm-ydd yn cyfeirio, pan y mae yn dywedyd, "Canys ydyw fel costrel mewn mwg:" wedi crebychu a chrino, "ond nid anghofiais dy ddeddfau." *Salm cxix. 83.*—"Costrel Duw," yn yr hwn y mae efo yn rhoddi dagrau ei saint, ydyw ei goffadwriaeth a'i ofal am ei bobl, a'i barod-rydd i sylwi ar eu gorthrymderau, i wrando eu gwddiau, eu hachub a'u gwaredu, a dial ar eu gelynon. *Salm lvi. 8.* Os ceidw Duw ddagrau y saint mewn costrel, diammen y dial eu cwaed hwynt ar eu gelynon.—"Costrelau y nefoedd," ydyw y cymylau, y rhai a ddaliant ac a dywalltant y gwlaw a'r gwlith allan, fel y gwelo Duw fod yn dda. *Job xxxviii. 37.*—Trigolion Jerusalem oeddent fel costrelau, pan y tywalltodd Duw iddynt win ei ddigofaint nes y rhwygwyd neu y torwyd hwynt. *Jer. xiii. 12.*—"Ac ni ddodant win newydd mewn costrelau hen:" fel yr oedd eu costrelau yn gyffredin o grwyn, pan elent yn hen, byddai y gwin newydd llawn o waith, yn berygl o'u dryllio; felly, yn yr un modd, nid buddiol a fusai i'r dysgyblion ymrydio llawer y pryd hnw, tra yr oeddent etto heb eu heseingylu, a'u dwyn i adnabyddiaeth eglur o drefn y cyfammod gras. *Mat. ix. 17. Marc ii. 22. Luc v. 37, 38. Jos. ix. 4. Jer. xlviii. 12. Hos. iii. 1. Heb. ii. 15.*

COST, COSTUS (*cy-cost*), *Llad. CONSARET*; *Saes. Cost*; traul, pris; yr hyn sydd brin a gwerthfawr; uchel-bria.—"A'r brenin a orchymynodd ddwyn o honynt hwy feini mawr, a meini costus, a meini nadd, i sylfaenu y deml." *1 Bren. v. 17; a vii. 9, 10, 11.* Y gair *Heb. יקר* yr hwn a gyfieithir yma *costus*, a gyfieithir y'n *1 Sam. iii. 1. gwerthfawr*—yn *1 Sam. xviii. 30. anrhydeddus*—yn *Salm xlv. 9. pendefigesau*—yn *Zech. xi. 13. teg*—ac yn *Zech. xiv. 6. dysglauer*.

COZBI כּוּרְבִי [*celwyddwr*] merch Sur, tywysog Midian, yr hon a laddwyd gyda Zimri yn eu hafendid gyda Phinees. *Num. xxv. 6, 15.*

CRACH-LYD (*rhach*), cramen; maraidd, eiddil, bach; megys crach foneddig, crach swyddog. Arwydd ydynt o amnhuredd y gwaed. Un o'r anafau oedd yn anghymwyso

dynion i'r swydd offeiriadol dan y gyfraith, oedd bod yn grachlyd. *Lef. xxi. 10.* Crist ydoedd yr offeiriad cwbl sanctaidd a dihalog, ac yn ateb yn mhob peth i ofynion y gyfraith heb ddiim anaf ynddo, ac a'i hoffrymodd ei hun yn ddifai i Dduw. *Heb. ix. 14; a vii. 26.*

—Rhaid i weinidogion Crist fod yn bur yn eu cyflyrau, eu hegwyddorion, eu hathrawiaeth a'u bucheddau. *1 Tim. iii. 2, 3, 7. 2 Tim. ii. 15.* Yn eu cyflyrau rhyngddynt a Daw; rhaid i'r cyflwr fod wedi ei ryddhau oddiwrth enogrwydd a llywodraeth pechod, cyn byddo neb yn weinidog cymeradwy gan Grist.—"Wedi eich rhyddhau oddiwrth bechod, a'ch gwneuthur yn weision i Dduw;" ni chymer Iesu fenthyg neb o gaethweision y diafol i'w wasanaethu; oblegid mae ei weision yn wyr rhyddion, "wedi eu rhyddhau o law eu gelynon, yn ei wasanaethu ef yn ddiotfn." *Rhuf. vi. 22. Luc i. 74.* Ac hefyd bod eu cydwybodau wedi eu puro trwy waed Crist, oddiwrth weithredoedd meirwon, i wasanaethu y Duw byw. *Heb. ix. 14.* Rhaid bod y galon, neu y gydwybod, wedi ei thrin gan Ysbryd Duw, a'i gwneuthur yn dir da, i dderbyn had da egwyddorion yr efengyl, cyn byth y gwelir ffrwyth efengylaidd a pharhaus. Beth bynag a allo dyn broffesu am egwyddorion yr efengyl, diffirwyth a didrefn a fyddant yn y cwbl heb hyn. Nid mynych y tŷf egwyddorion da mewn cyflwr drwg; ac anfynych y ceir athrawiaeth dda lle byddo cyflwr ac egwyddorion drwg; a lle byddo yr egwyddorion a'r athrawiaeth yn ddrwg, nid oes lle i ddisgwyl bod y fuchedd yn gywir ac yn bur; oblegid mae y fuchedd fel ffrwyth yr egwyddorion. Y pothau sydd yn dyfod allan o ddydd sydd yn ei halogi. *Mat. vii. 18. Luc vi. 43, 44, 45. Mat. xv. 18.* Sier yw, na oddef Duw ddyinion ahan eu bucheddau yn ei eglwys yn hir; yn neillduol i drin ac i ddwyn lestri y tŷ; sef arferyd eu doniau mewn athrawiaeth a dysgyblaeth. Gan hyny, "Ymlanhewch, y rhai a ddygwch lestri yr Arglwydd." *Esa. lii. 11.*

CRAFU (*cras*), cosi, ysgraffinio; un o'r seremoniau a arferid dan y gyfraith, tu ag at lanhan y gwahanglywf mewn tŷ, ydoedd crafu o amgylch, a thywallt y llwch o'r tu allan i'r ddinas. *Lef. xiv. 41.*

CRAFF-U (*cras*), cripio, manwk; craffu a gwin; craffu a golwg, craffu arno, edrych yn graff; sylwi yn fanwl; sylldremu; edrych yn bryderus. *Esa. xiv. 16. Act. xiii. 9; a xiv. 9; a xxiii. 1. 2 Cor. iii. 7, 18. Salm cxxx. 3. Diar. xxxi. 27. Luc iv. 20. Act. x. 4. Rhuf. xvi. 17.*

CRAGEN, CREGYN (*crag*), *Llad. CONCHA*; sylwedd caled; amwisg ac amddiffynfa amryw fath o bysgod a malwod. Mae y gragen yn cael ei ffurfio allan o wlybwr sydd yn dynoddi o honynt, ac yn caledu am danynt. Y mae yr un lun a'r pysgodyn; ac amryw o honynt yn hardd ac yn gywraint iawn yn eu lliwiau a'u caboledd. Gan nad ydyw y gragen yn tyfu

gyd a'r pysgodyn, mae y cranc, a'r coimwch, &c., yn bwrw eu cregyn unwaith yn y flwyddyn, a rhai newydd yn cyfateb i faintioli y pysgod yn cael eu ffurfio am danynt.—“Ac efe a gymerth gragen i ymgrafu & hi.” Job ii. 8. Y mae yr un gair *צִדְדִּי* yn cael ei gyfieithu *pridd-lestr*, Salm xxii. 15.—*Uestr pridd*, Diar. xvi. 23.—*priddell*, Esa. xiv. 9. Darn o lestr pridd oedd gan Job i ymgrafu âg ef yn y llwch. Nid oedd un meddyg, na gwraig, na châr, na chyfaill, i'w ymgeleddu yn ei flinfyd a'i waeledd; peth ofnadwy yw bod yn llaw satan! Wele yma un o weision ffyddlawn Duw mewn gwaelledd tra mawr! Profwyd ef, a daeth allan fel ar wedi ei buro.

CRAIG, CREIGIAU (erau), un o galed-ranau y ddaear; clogwyn o geryg ansyffadwy mewn cyfrwyndiad: oblegid hyny, y gair *Heb.* *צִדְדִּי* a arwydda *cyfrwyndiad*, neu amryw ranau o ddefnydd wedi eu rhwymo ynghyd, ac yn cydsefyll yn gadarn; ac fel y cyfryw y mae craig yn arwyddu o nerth a chadernid. Yr oedd creigiau yn dra chyffredin yn ngwlad Canaan, yn sefyll yn nwech na gwastadedd y ddaear; ac amryw o honynt oeddent yn gyagod a diogelwch i'r trigolion mewn amser o berygl; a byddent yn fynyeh yn ffoi iddynt yn wyneb rhuthuriaidau disymwth eu gelynyon. Pan orchfygwyd y Benjaminiaid gan lwythau eraill Israel, hwy a ffoisant i'r anialwch, i graig Rimmon, ac a gawsant ddiogelwch yno am bedwar mis. Barn. ix. 47; a xxi. 13. Yn nghopa caig Etam y bu Samson mewn diogelwch ac amddiffynfa. Barn. xv. 8. Mynych y ffôd Dafydd i holltau ac ogofeydd y creigiau, pan oedd yn cael ei erlid gan Saul; megys yn Maon, Adulam, ac Egeddi, lle yr oedd ogof dra helaeth, yn yr hon yr ymguddiodd Dafydd a'i wyr, pan oedd Saul yn ceisio ei einioes. Yma y cafodd Dafydd y cyfle i ladd Saul, ond y nacaodd. 1 Sam. xxii. 1; a xxxiii. 25; a xxiv. 2, 4, 5. Y mae amryw greigiau eraill yn cael son am danynt yn yr ysgrythyr, y rhai a sylwir arnynt dan yr amryw-ol enwau.

Y mae yr enw craig yn cael ei roddi i Dduw mewn ystyr gyffelybiaethol; oblegid mai Duw yw cadernid, cysgod, a diogelfa ei bobl, fel yr oedd y creigiau yn y gwledydd hyny, y'n mhob amser o berygl. Dout. xxxii. 4, 15, 30, 31. Salm xviii. 2, 31. 1 Sam. ii. 2. 2 Sam. xxi. 32, 47; a xxxiii. 3. Salm xix. 14; a lxii. 7; a xxiv. 22; a lxxviii. 35. Esa. xvii. 10.—Mynych y mae Crist yn yr ysgrythyr, yn cael ei alw yr graig; gelwir ef felly yn neidduol yn y tri ystyriaeth hyn. 1. Fel sylfaen ei eglwys. Mat. xvi. 18. 1 Cor. iii. 11.—2. Fel ei chysgod a'i diogelfa yn wyneb pob peryglon. Esa. xxxii. 2.—3. Fel y mae efe yn dyfrhau ac yn adfywio yr eglwys yn wyneb ei gywdras a'i ffaeledigaeth. 1 Cor. x. 4. Esa. xxxii. 2. Zech. xiii. 1. Jer. ii. 13.—Crist yw “Craig yr oesoedd,” sef y graig y mae yr eglwys yn yr holl oesoedd yn pwyso arni, ac yn ymgysgodi tani.

Craig gadarn amhlygedig, ansyffadwy, y sydd abl i ddal yn ddiygog byth, yr holl rai a bwysant arno, a phyrth uffern nis gorchfygant hwynt. Y rhai a adeiladant eu gobaith arno a fyddant fel “tŷ ar y graig,” yr hwn a saif i fyny yn wyneb yr holl gurfeydd a'r llifeiriant, oblegid ei sylfaennu ar y graig. Mat. vii. 25. Eph. ii. 20. Esa. xvi. 4. *Heb.*—“Canys hwy a yfasant o'r Graig ysbrydol a oedd yn canlyn; a'r Graig oedd Crist.”* 1 Cor. x. 4. “A oedd yn canlyn.” Barnai yr enwog Archegob Usher fod y graig ei hun yn eu canlyn, ar ol Tertulian. Gwel Usher's *Annals*. Rhai a ddywedant mai Crist oedd yn canlyn, ac nid y dyfroedd o'r graig, yr hon oedd yn cysgodi Crist yn ysbrydol yn ei gynnalïaeth. Gwel y Dr. Shuckford's *Connect*. Tebygol fod y dyfroedd wedi canlyn Israel dros hir dro, o'r hyn lleiaf hyd oni ddaethant at ryw ddyfroedd naturiol; ond pe buasant yn eu canlyn ar hyd eu holl daith ni buasant mewn angen dwfr drachefn yn Cades; ond rhaid ystyried fod yn agos i ddenaw mlynedd ar hugain o'r pryd y daethant at y graig gyntaf hyd y pryd y daethant at yr ail. Yn y Beibl Hebraeg *צִדְדִּי* sydd yn Num. xxxiii. 11. yn y gair *Sin*; ac yn adn. 36. *צִדְדִּי* sydd ynddo; yr hyn sydd yn gwneuthur sain ac ystyr cwbl wahanol. Yn y Beibl Saesonaeg hefyd, y mae S a Z yr un modd wedi eu gosod; fel y yn gwbl eglur eu bod yn ddau le gwahanol, a dylasant gael eu gwahaniaethu yn y Beibl Cymreig. Sier yw, wrth amryw ysgrythyr, fod y dyfroedd wedi canlyn yn yr anialwch. “Efe a holltodd y graig, a'r dyfroedd a ddyliifodd; *cerddasant* ar hyd lleoedd sychion yn afonydd.” Salm cv. 41; lxxvii. 15, 20. Esa. xli. 17, 18; a xliii. 20; xlviii. 21. Ymddengys hefyd fod y dyfroedd yn eu canlyn pan oeddent yn gweryllu wrth Sinai, pan “gymerodd Moses y llo a wnaethent, ac a'i llosgodd & than ac ai malodd yn llwch, ac a'i taenodd ar wyn, eb y dwfr.” Exod. xxxii. 20. Ac yn Dent. ix. 21. “A bwriais ei lwch ef i'r afon oedd yn disgyrn o'r mynydd.”

Yr oedd y graig hon yn gyagod o Grist. 1. Yr oedd hi yn cael ei henw oddiwrth *sychder*, *cras*, *diffaeth* [oblegid hyny yw ystyr y gair *Horeb* yn Hebraeg] ac nid oedd dim tebygolrwydd ynddi i roddi dwfr i'r fath nifer o bobl ac anifeiliaid. Yr oedd Crist fel gwreiddyn o dir sych yn ngolwg rhai. Esa. liii. 2. Ac onid yw yn rhywbeth tra rhyfedd fod yr hwn ag oedd yn cwyno ar y groes “Y mae syched arnaf,” yn galw ar eraill, “Od oes ar neb syched, deued ataf fi ac yfed.” Ioan vii. 37.—2. Niddaeth dim dwfr allan o'r graig hyd nes y tarawyd hi; a rhyfedd na ddaethai tan allan o'r graig gallestr, yn lle dwfr, oblegid hyny oedd yn ei natur. Felly yr oedd yn weddus i dy-

* Ni ddywedir mai y graig naturiol, na'r dyfroedd o'r graig oedd yn canlyn; ond y “graig ysbrydol oedd yn canlyn; ac graig (hono) oedd Crist—angel cyndrychheldeb Duw, yr hwn a'u dygodd hwynt ac a'u harweintodd yr holl ddyddian gynt.” Esa. liiii. 2). ac o'r hwn yr oedd y graig yn gysgodi.—C

wysog ein hiechydwr iaeth gael ei berffeithio trwy ddyoddefi dan. Heb. ii. 10. Pan wanwyd ei ystylys ef a gwaywffon, daeth allan ddwfr a gwaed; rhyfedd na buasai tân digofaint trwyddol yn difa y gwrthwynebwyr; oblegid ein Duw ni sydd dân ysol. Ioan xix. 34. A thrwy hyn yr "agorwyd ffynon i dŷ Dafydd, ac i breswylwyr Jerusalem, i bechod ac atfendid." Zech. xiii. 1. — 3. Ni tharawyd y graig âg un offeryn heblaw gwialen Moses: felly yr Arglwydd a fynai ddryllio Crist a chyfraith Moses, am ein hanwiredau ni, ga iddo gymeryd cospedigaeth ein heddwch arno, a myned yn fachnydd dros y dyledwyr. Esa. liiii. 5. 10. Gal. iii. 13. — 4. Tarawyd y graig yn ngwydd henuriaid Israel, yn wyneb eu grwgnach a'u tuchan; ar uchel floedd y dorf afreolus, ac ar dcyfnniad yr henuriaid, ac amryw o honynt yn sefyll gerllaw, yr hoeliwyd Iesu ar y groes. Mat. xxvii. 41. — 5. Yr oedd arwydd tra rhyfedd o'r mawrhydi dwyfol yn cael ei roddi ar y graig yn Horeb. Pan oedd Crist yn dyoddef ar ben Calfaría, dadguddiodd ei hun yn ei ryfeddol allu a'i Dduwdod i'r fath raddau, nes yr oedd hyd yn nod ei alyniion yn gorfod cyfaddef "Yn wir Mab Duw ydoedd y dyn hwn." Mat. xxvii. 54. — 6. Wedi taro y graig, pistyllodd dyfroedd yn llifeiriol i'w diodi, i'w golchi, ac i'w canlyn yn yr anial cras. Wedi croeshoelio Crist, ei gladdu, ei adgyfodi, tywalltwyd yr Ysbryd Glan yn ffrydiau tra rhyfedd a helaeth ar ddydd y Pentecost; a bydd gyd a'i bobl yn yr anial dyrys bob amser hyd ddiwedd y byd. "Yr hwn sydd yn credu ynof fi, megys y dywedodd yr ysgrhythyr, afonydd o ddwfr bywiol a ddylfiant o'i groth ef." Ioan vii. 38. Act. iv. 31.

Pan ballodd y dyfroedd drachefn o bob parth, yr oedd yn dda i Israel gael cyfarwyddyd i fyned at y graig eilwaith [yr hon er ei bod yn wahanol o ran lle ac amser, etto nid oedd ond un fel cysgod]. Pan ballo holl gysuron daear, i.e. pan ballo cysuron nefol hefyd, wedi i ni trwy ein cam-ymddygiadau dristau yr Ysbryd Glan, fel nad oes na hwyl na thymher ar ein hysbrydoedd, y mae yn dda iawn meddwl fod Iesu Grist yr un yn ei berson, ei gyfoeth, a'i ras; ac nad oes cyfnewidiad arno, na chysgod troedigaeth; a bod croesaw i bechadur ddyfod i ddyfroedd ei haeddiant ef bob amser, heb arian ac heb werth. Esa. lv. 1. Ioan. iv. 10; a vi. 35; a vii. 37. Dat. xxi. 6; a xxii. 17. Jer. ii. 13.

Nid oedd un gorchymyn i dano y graig yr ail waith, er i Moses yn ei wŷa wneuthur hyny. "Llefaroch wrth y graig, a hi a rydd ei dwfr." yw y gorchymyn; ond Moses a *darawodd* y graig *adwy waith*; yr hyn beth oedd feisus yndo. Num. xx. 8, 9, 10. Felly, nid rhaid ail groeshoelio Crist; ond i ni lefaru wrtho mewn gweddi, efe a rydd ddwfr y bywyd yn barhaus i ni wrth ein hangen. Edr. Mosas.

CRAIR, CREIRIAU (cra), arwydd, peth i'w gadw er mwyn un; corph y marw. Creiriau

oeddent gyrph y saint, neu ran o honynt, ar ba rai y rhoddai dyn ei law wrth wneyd llw; oddiwrth hyn arwydda crair gweithred ammod "Nawdd y creiriau," sef nawdd y cyrph meirw. *Cyfreithiau Cymreig*.—Ysgrin y creiriau, arch y dystiolaeth. Crair yw enw y gloch leiaf yn yr eglwys. Canu crair, sef canu y gloch am y marw.—"Yspellio Micah am ei offeiriad a'i greiriau, sef ei ddelwau. Barn. xviii. cynuwysiad y benmod.

CRAMEN-AU (cram, crachen, crach; afiechyd y gwaed wedi tori allan. Lef. xiii. 2; a xiv. 56. Edr. CRACH.

CRAS-U-ION (cra), sych, sych-galed, erin; coeclud, haerllug. Ruth ii. 14. i Sam. xvii. 17.—Tir cras, hyny yw, tir diddwfr, diffaeth, a chan hyny diffwrth. Salm lxiii. 1.—"Y rhai cyudyn a breswylant grasdir." Salm lxviii. 6. Amddifadur gwrthwynebwyr cyndyn, drygionus o bob gwir gysur, ac a'u gosodir yn agored i bob trueni.

CREU-CREADIGAETH-AU (cre), Heb. *בָּרָא* [bara] peri; cread, creadwriaeth.—1. Rhoddi pethau mewn bod gweithredol, y rhai nad oeddent o'r blaen ond mewn posibilrwydd yn unig; yr hyn a elwir yn gyffredin, llunio, neu wneuthur peth o ddim defnydd. Gen. i. 1. A pha beth bynag a wnaed, neu a ffurfiwyd fel hyn; sydd waith Creawdwr, ac a elwir yn *creadigaeth*.—2. Newid dull, cyflwr, a sefyllfa defnydd, yr hwn nid oes ynddo ddim addasrwydd i'r cyfryw gyfnewidiad, ag sydd yn gofyn cymaint gallu i'r gorchwyl ag oedd gwneuthur peth o ddim; megys troi daear yn gnawd. Gen. i. 21, 27; a ii. 19.—3. Gwaith Duw yn dwyn pethau oddi amgylch yn nhrefn ei ragluniaeth. Esa. xlv. 7. Salm civ. 30.—4. Cyfnewid pechadur, a rhoddi ny egwyddor newydd, a'i ffurfio i ddull cwbl newydd, yr hyn a berthyn i Dduw yn unig; ac y mae yn gymaint, os nad yn fwy gorchwyl nag oedd creu y byd; oblegid nid oedd ond gwsagle pan lefarodd Duw y greadigaeth naturiol i fod; ond yn y greadigaeth ysbrydol, llefara i fod yn wyneb holl wrthwynebiad uffern a natur lygredig. Eph. ii. 10; a iv. 24. 2 Cor. v. 17.—5. Adnewyddu a glanhau y galon oddiwrth lygredd natur trwy weithrediadau sancteiddiol yr Ysbryd Glan. Salm li. 10.—6. Arwydda weithian, gwneyd pethau hynod, gwyrtiol, ac anarferol. "Yr Arglwydd a wna [Heb. *בָּרָא* a *grea*] beth newydd," &c. Num. xvi. 30. Yn neillduol cnawdoliad rhyfedd Mab Duw. Jer. xxxi. 22.

1. Duw yw Creawdwr pob peth. Gen. i. 1. Esa. xxxvii. 16; a xlii. 5; a xiv. 12. Act. xiv. 15; a xvii. 24.—Y mae gwaith creadigaeth yn cael ei briodoli i bob un o'r Tri Pherson yn yr Hanfod Dwyfol. "Myfi yw IESHOFAH sydd yn gwneuthur pob peth, yn estyn y nefoedd fy hunan, yn lledu y ddaear o honof fy hun." Esa. xlv. 24. Y mae yn eglur oddiwrth yr ymadrodd Heb. *אֵלֹהֵינוּ בְּרָא בְּרֵאשִׁית* "Yn y dech-

reuaed y creodd Duw," &c. Gen. i. 1. Y mae y gair *אֱלֹהִים* yn enw lluosog, yn dangos fod Personau yn yr Hanfod tragwyddol; a bod y Personau hyny yn cyd-weithredu yn nghreadigaeth y byd. Ei fod yn enw lluosog a ymddengys oddiwrth Preg. xii. 1. "Cofia dy *Gresodwyr.*" Heb. Priodolir y gwaith i'r Tad; Esa. xiii. 5, 6. Act. iv. 3, 24.—i'r Mab; Ioan i. 3. Col. i. 16. Heb. i. 2, 10, 11.—i'r Ysbryd Glan; Salm xxxiii. 6. Job xxvi. 13.—2. Y defnyddian o ba rai y creodd Duw bob peth; "Nid o bethau gweledig y gwnaed y pethau a welir." Heb. xi. 3.—3. Y pryd y creodd Duw y bydoedd; "Yn y dechreuad y creodd Duw y nefoedd a'r ddaear." Gen. i. 1. Heb. i. 10.—4. Y modd y creodd efe y cwbl; "Trwy ei air." Salm xxxiii. 6. "Canys efe a ddywedodd, ac felly y bu." Salm xxxiii. 9.—5. Yr amser a gymerodd y Creawdwr i orphen ei waith; "Chwe diwrnod." Gen. ii. 2. Exod. xx. 11.—6. Y cyflwr y creodd Duw ei holl waith; "Wele yr oedd pob peth yn dda iawn." Gen. i. 31.—7. Dyben Duw yn ngwaith y greadigaeth; "Efe a wnaeth bob peth er ei fwyn ei hun." Diar. xvi. 4.

Y mae Moses yn rhoddi hanes y greadigaeth gyd ag ardderchogrwydd goruchel, addas i'r Creawdwr, ac mewn modd hynod i osod allan ei fawredd anfeidrol. "Efe a ddywedodd, ac felly y bu; efe a orchymynodd a hyny a safodd." Salm xxxiii. 9. Y mae yn ymddangos gyda mawrhydi anfeidrol, a phob cyflawnder o allu, doethineb, a dsiioni ynddo ei hun. Y mae yn rhoddi bod i bob peth; trefn ar bob peth; ac yn rhoddi amrywiaeth bywydan yn ol natur pob creadur, o hono ei hun, gyd ag anfeidrol hawadra. Y mae a'i air yn rhoddi bod i bob peth, o ddiwedd ddefnydd: yn rhoddi trefn o'r anrhefn mwyaf; goleuni o'r tywyllwch; yn rhoddi pob beth yn ei le ei hun, yn hardd a gogoneddus, yn gynnorthwyol ac yn llesol i'w gilydd, heb un ar ffordd nac yn niweidiol i'r lliall. Y rhai na welant yn amlwg, yn y pethau a wnaed, ei dragwyddol allu a'i Dduwdod, ydynt yn ddiessgu. Rhuf. i. 30. Gwelodd Duw yr hyn oll a wnaethai, ac wele da iawn ydoedd; sef yn addas i'r gweithiwr dwyfol; yn brydferth, yn hardd, ac yn llesol i'w gilydd. Gallasai y Creawdwr mawr wneuthur pob peth mewn mynydyn; ond barnodd yn fwy addas i'w fawrhydi a'i ddoethineb dwyfol, i weithio mewn dull graddiannol; fel y gallem ni ei greaduriaid, mewn myfyr pwylllog ar ei ryfeddodau, sylwi yn fwy neillduol a manwl ar yr amrywiaeth perffeithrwydd a gogoniant dwyfol a amlygir ynddynt. Y mae y lleiaf, fel y mwyaf o'i greaduriaid, yn datgan gogoniant a mawredd Duw. Salm viii, a xix.

Gan mai Duw yn unig yw Creawdwr pob peth, y mae yn rhaid ei fod yn parchenogr pob peth yn gwbl; ac yn cynnal pob peth; ac yn llywodraethu ac yn trefnu y cwbl i'w ogoniant ei hun. Nis dichon un creadur fod, na phar-

hau mewn bod, ond ynddo ac o hono. Yr un gair nerthol a'r greodd sydd yn cynnal o hyd Y mae Efe goruwch oll, a thrwy oll. Creadig aeth barhaus yw cynnaliaeth greadigol. Beth yw bywyd un creadur, ond Duw yn bywhau bob mynyd? Beth yw nerth unrhyw creadur, ond Duw yn nerthu ac yn peri grym o hyd? Fel y mae bod pob peth ynddo, yr un modd hefyd y mae *symudiadau* pob peth ynddo. Duw yn gweithredu ar y creadur sydd yn peri iddo fod y peth ydyw fel creadur bob mynyd; a phan dderfydd effeitholdeb dwyfol arno, derfydd yntau hefyd. Y mae pob peth yn dibynnu ar yr achos cyntaf yn hollol tra byddont mewn bod. "Efe sydd yn rhoddi i bawb fywyd, ac anadl, a phob peth oll." Act. xvii. 25, 28. Nis dichon Duw wneuthur dim heb fod yn dibynnu arno ei hun: Os na all un creadur gynnal ei hun, pa fodd y gall gynnal arall? Nage; ond Duw y Creawdwr sydd yn cynnal pob peth.

1. Dyben *penaf* y greadigaeth oedd gogoniant Duw ei hun: "Yr Arglwydd a wnaeth bob peth er ei fwyn ei hun." Diar. xvi. 4. Sef er amlygu ei ogoniant ei hun. "Y nefoedd sydd yn datgan gogoniant Duw." Salm xix. 1. "Ei anweledig bethau ef," sef ei hanfod a'i *briodoliaethau*, "wrth eu hystyried yn y pethau a wnaed, a welir yn amlwg, sef ei dragwyddol allu ef a'i Dduwdod." Rhuf. i. 20. Sef yr holl briodoliaethau dwyfol, yn neillduol ei anfeidrol allu. "O Arglwydd Dduw; wele, ti a wnaethost y nefoedd a'r ddaear, a'th fawr allu, ac a'th fraich estynedig." Jer. xxxii. 17. Hefyd, amlygir ei ddaioni yn hynod yn ngwaith y greadigaeth. Y mae Duw yn ymddangos yn cyfranu o'i ddaioni, gan iddo wneyd pob peth yn dda iawn, a phob peth yn cyd-ueddu ac yn cyd-weinyddu i ddaioni a dedwyddwch ei greaduriaid; y mae y ddaear yn llawn o'i ddaioni, ac yn galw ar bawb i folianu o'i blegid. Salm xxxiii. 5; a cxxxvi. 1—5. Y mae amlygiad hynod hefyd o'i ddoethineb yn amrywiol ranau o'r greadigaeth. "Yr Arglwydd trwy ddoethineb a seiliodd y ddaear; trwy ddeall y sicthodd efe y nefoedd. Trwy ei wybodaeth yr holltodd efe y dyfnderau, ac y defnydd yw wybrenanau wliith." Diar. iii. 19, 20. Y mae doethineb Duw i'w ganfod yn mhob creadur—yn eu dull—cyflead yr amryw ranau o honynt yn y modd mwyaf addas i ateb dyben eu gwneuthuriad—a'r naill ran yn weinyddgar i'r lliall. "Mor lluosog yw dy weithredoedd, O Arglwydd! gwnaesthost hwynt oll mewn doethineb." Salm civ. 24.

2. Dyben *is*, yw daioni dyn; sef dynion yn gyffredinol. Gwnaed y ddaear i'w phreswyllog gan ddyn, a darostyngwyd pob creadur iddo; sef i'w ddefnyddio ganddo, ac i'w wasanaethu. Salm viii. 6—8. Esa. xlv. 12, 18. Y cyrph nefol, yr haul, y lloer, a'r ser, ydynt yn gweini iddo. Gen. i. 24. Hos. ii. 21, 22. Addurnwyd ei dŷ & goleuadau ardderchog a defnydd-

iol. Yn neillduol, gwnaed y ddaear, a phob peth, er mwyn ei bobl etholedig, y rhai yn yr amrywiol oesoedd oeddent i gael bod, ac i fyw arni; ar ba un, fel gomaf, yr oedd gwaith y prynedigaeath ac iaohawdwriaeth i gael eu cwblhau yn y modd mwya' cyhoeddus. Nid yw y rhai hyny o blant dynion yn ateb dyben eu creadigaeth, nad ydynt yn cydnabod Duw yn y cwbl o'i weithredoedd, yn ei ryfedda, ei barchu, a'i addoli.

CREADUR—**IAID** (cread), yn gyffredinol, pob peth a'r a grewyd; [Dat. v. 13. Heb. iv. 13.] ond yn neillduol dyn.—“Ac efe a ddywedd wrthyn, Ewch i'r holl fyd, a phregethwech yr efengyl i bob creadur.” Marc xvi. 15.—Rhaid deall wrth y geiriau hyn, mai creaduriaid rheymol a feddylir; ac onid, ni byddai yr efengyl o ddefnydd iddyn. I ddynion fel pechaduriaid colledig, a neb ond hwy, y mae yr efengyl, a'r newyddion da yn angenrheidiol, ac yn addas; ac iddynt hwy y mae wedi ei rhad roddi. Gan hyny, y gorchymyn ydyw, pregethwech yr efengyl i bob dyn, yn mhob man; i Iuddeuon ac i Genedloedd; i gaethion a rhyddion; pa gyflwr bynag y byddont ynddo. Gwel Mat. x. 5.—“Canyis ni a wyddom fod pob creadur yn cyd oeheneidio, ac yf cyd-osiidio hyd y pryd hwn: ac nid yn unig y creadur, ond ninas hefyd, y rhai svdd genym flaenffwrth yr ysbryd.” Rhuf. viii. 22, 23. Tebygol fod yr apostol, yn y lle hwn, yn galw pawb a phob peth, yn creadur, a'r nad yw yn creadur newydd, neu a'r nad oes ganddo flaenffwrth yr Ysbryd. Edr. **OEHENEIDIO**.

CREADURIAETH (creadur), yr un a **CHREADIGAETH**. Marc x. vi. 2 Pedr iii. 4. Dat. iii. 14. Marc xiii. 19. Rhuf. i. 20.

CRED, CREDU (cre), 1. Rhoddi coal, neu gred, neu ymddiried i ryw beth. Gen. xlv. 26.—2. Rhoddi cydsyniad i wirioneddau yr efengyl; felly y gwnaeth Simon Magus. Act. viii. 13.—3. Bod wedi cwbl arghyhoeddi yn y meddwl. Ioan vi. 69.—4. Derbyn Crist, ac ymorphwys arno am iechydwrriaeth. Ioan i. 12. Rhuf. ix. 33.—5. Hyderu ar un. 1 Cron. xx. 20. Edr. **FFYDD**.

CREADADYN (cred), un yn credu; dyn yn rhoddi cred i wirioneddau gair Duw, yn neillduol yr efengyl, neu y gair am Grist. 2 Cor. vi. 15.—“Na fydd anghredadyn ond eredadyn.” Ioan xx. 27. Na fydd yn ddiffydd, ond yn credu. Yr hwn sy heb gred, y mae efe yn ddiffydd.—Nid credadyn neb heb gred.

CREFYDD—AŪ—OL (cref), dyheuwyd, duwiolder; gwir addoliad Duw; aurhydedd ac ofn: gofalus ofn cydwybod rhag gwneuthur ar fai; onestrwydd cydwybod. Dr. D. Edr. **ADD-AWL**. Y gair *Gr.* **ἰσχυρία**, a arwydda rhoddi addoliad a gwasanaeth i Dduw. Yr ydys yn barnu fod y gair Groeg hwn yn tarddu o'r gair *Heb.* **שׁוּר** sef ceisio; hyny yw, ceisio Duw; ymadrodd a arferir yn yr Hen Destament i osod crefydd allan. 1 Cron. xxviii. 9. 2 Cron.

xv. 2; a xvii. 4. Salm ix. 10.—Addoliaid allanol a seremoniol yr Iuddeuon. Act. xxvi. 15. Gal. i. 13.—Ewyllys grefydd, sef crefydd yn ol maympwy ac ewyllys dyn, yn lle yn ol rheol gair Duw. Col. ii. 18, 23. Edr. **COM-EMARYSO**.—Rhai crefyddol yw y rhai a ymroddant i wasanaethu ac addoli Duw; wedi eu rhoddi eu hunain yn gyntaf i'r Arglwydd, a chwedi hyny i'w bobl. Act. xiii. 43; a xvii. 4, 17. Y mae rhai yn cymeryd arnynt fod yn grefyddol, heb fod feily. Un h fo yn cymeryd arno, neu yn meddwl ei fod (*doxet*) yn grefyddol; hyny yw, yn wir addoliwyr Duw, heb atnal neu ffwrwyo ei dafod, twyllo ei galon y mae, ac ofer yw ei grefydd. Pe bai ynddo wir barch i Dduw, yn ei gymhell i'w addoli, gwnai yr un ysbryd iddo barchu ei orchymyn yn ei eiriau hefyd. Iago i. 26.

CREFFT—WR—WYR, celfyddyd; rhai medrus mewn celfyddyd; celfyddwyr. Deut. xxvii. 15. Eza. iii. 8. Hoa. xiii. 2. Act. xix. 24, 38. Dat. xviii. 22.—“Glyn y crefwyr,” [1 Cron. iv. 14.] a elwir felly am fod yno lawer o ofaint, seiri, &c. yn trigo. Neh. xi. 36.

CREISION (cras), marwydos, sorod —“Fel pan loago y tan greision.” Eza. lxiv. 2. “*As the melting fire burneth.*” *Saes. Sef y Uoogo y tan toddedig.*

CRESCENS, *Gr.* **Κρησενς**, [*tyfadwy*] un o gyd-lafurwyr Paul yn y weinidogaeth, a ymadawodd oddi wrtho o Rufain i fyned i Galatia. 2 Tim. iv. 10.

CRETE, [*enawdol, anianol*], ynys yn sefyll yn Môr y Canoldir. Y mae Crete ynghylch yr un pellder o Bwrop, Asia, ac Affric.—Hwyrach y bydd yr hanes canlynol am y Cretiaid yn gynnorthwyol tu ag at ddcall Epistol Paul at Titus. Gelwir Crete yn bresenol Candia, oddiwrth enw ei phrif ddinas: a alwyd gynt wrth amrywiol enwan Aeria, Chithonia, Idæa, Curète, Macaris, &c. Y mae yn ol Strabo, y 277 o filltiroedd o hyd, [Strabo *Lib. X. p.* 387.] ac yn ol Pliny, yn 270, [Pliny *Lib. XIV. Cap. 12*] ac yn ol Scylack, yn 312. Ei lled, yn ol Pliny, nid yw dros 55 o filltiroedd.* Galwyd hi Hec-tompolis, oddiwrth ei chan dinas. Ei chylch sydd oddeutu 600 o filltiroedd. Yn yr hen oesoedd, yr oedd yn nodedig am yr afon Lethe—mynydd Ida—dyryysa [*labyrinth*] Dædalus—cyfreithiau Minos, un o'i breninoedd †—beddadail Jupiter, a'i enw yn argraffedig arno.—Yn ol hanes hen awdwyr, poblogwyd yr ynys ar y cyntaf o Palestina; Bochart [*Canaan Lib. I. Cap. 15.*] a farna hyny yn debygol, o herwydd y gelwir y parth hwnw o Palestina, sydd yn gorwedd ar Fôr y canoldir, gan yr Arabiaid, Keritha, a chan y Syriaid, Creth; ac am y

* Ymddengys yn ol mesuriad diweddarach, mai 100 o filltiroedd o hyd yw Crete, a bod ei lled yn dra anghyfbartal, yn amrywiol o 35 i 60 o filltiroedd. Myn rhai i'r ynys hon gael ei phoblogi o'r Alp, ac mai yr un yw a Caplato yn Dent ii. 23—0

† Am hanes mwy helaeth o'r ynys hon, a chyfreithiau Minos gwel *Universal History*, Vol. VIII. B. 2. chap. 1.

gallw yr Hebreaid y trigolion Crethi neu Crethim, a gyfieitha y LXX. *Κρηταις*, *Cretiaid*. Ezeo. xxv. 16. Zeph. ii. 5. Nad yw y prophwydi hyn yn llefaru am yr ynys Crete sydd eglur oddiwrth eu gwaith yn uno y Philistiaid gyd a'r Cretiaid, fel yr un bobl. Y Crethim, gan hyny, oeddent rai o'r Philistiaid; gelwir Creti, gwlad y Philistiaid, yn 1 Sam. xxx. 14, 16. Ychwanega Bechart, fod y Cretiaid yn Palestina yn saethyddion enwog, a bod rhai o hon-ynt yn ngosgordd-lu y brenin Dafydd. 2 Sam. viii. 18; a xv. 18; a xx. 23. 1 Bren. i. 38. 1 Cron. xviii. 17. Yn y lleoedd hyn gelwir hwy yn ein cyfieithiad ni, Cerethiaid; ond y gair gwreiddiol yw Creti. Cafodd Creti yr enw, tebygol, oddiwrth air *Heb.* sydd yn arwyddo *diasytrio*, am en bod yn gwneuthur galanastra mawr a'u saethau; at hyn y mae cyfeiriad hardd yn Ezeo. xxv. 16. *וְכִרְתִּים אֶת בְּרִיתֵימָם* *Vekirathi et Cerithim*, y rhai a gyfieitha ein cyfieithwyr ni, "toraf ymaith y Cerethiaid," ond y cyfieithiad llythyronol yw, *toraf ymaith y torowyr ymaith*, *sef* y Cerithim.—Syr Isaac Newton, yn ei Amseryddiaeth a ddywed, "Llawer o'r Phoeniciaid a'r Syriaid, cyn Crist 1045, a ffoisant o Sidon rhag y brenin Dafydd, i Asia Leiaf, Crete, gwlad Groeg, a Lybia; ac a ddygasant gyda hwynt ddygogidiaeth, cerddoriaeth, prydyddiaeth, metelau a'u gwneuthuriaid, a ohelyddyddau eraill, a defodau ac arferion y Phoeniciaid; a dygasant gyda hwynt rai yn hysbys yn y dirgeledigaethau crefyddol, y rhai a alwent Curetis, Idæi, Dactily," &c.

Y Creti o Palestina, tebygol, a roesant eu henwau eu hunain ar yr ynys. Yn eu sefyllfa newydd, parhausant yn saethyddion enwog, medd Tournefort, ac i arfer yr holl gelfyddydau a arferasant gynt yn Palestina; yn enwedig morwriaeth. Dygasant hefyd gyda hwynt holl ddrwg-foesan y Canaancaid, gwedi ymroddi yn hynod i lythineb, meddwood, a phob anniweirdeb. A chyda hyny yr oeddent yn nodedig gybyddlyd a chelwyddog; yn gymaint felly fel y daeth *stiarad fel y Cretiaid*, yn ddiareb am ddywedyd celwyddau a thwylllo: a *chelwydd y Cretiaid*, a arwyddai y celwydd mwyaf haerllug a digywilydd. Epimenides, un o'u prydyddion, a Strabo, priodor o Crete, a osodasant y Cretiaid allan yn waradwvddus, fel celwyddwyr nodedig; yn enwedig Epemenides, yr hwn mewn awdl* a goffeir gan Paul [Tit. i. 12.] sy yn ei gyhuddo, nid yn unig am gelwydd, ond hefyd am lythineb a segurdd. Yr hanes hwn am y Cretiaid sydd yn dangos priodoldeb gorchymyn yr apostol i Titus, "i'w hargyhoeddi yn llym, fel y byddont iach yn y ffydd." Tit. i. 13. Dywed Mr. Tournefort, yr hwn a fu yno yn nechreu y ddeunawfed gantif, fod ei thrigolion presenol yn fwy rhinweddol. Tebygol i'r efengyl wellau eu moesau.

Yn A. D. 1204, y Venetiaid a gymerasant y Canea, ail brif ddinas yr ynys, a chyda hi yr

holl ynys. Bu yn eu meddiant hyd A. D. 1645 pan oreblygodd y Tyrciaid hi, ac ydynt yn y meddiant o honi hyd yn hyn.

Wedi planu yr efengyl yn Crete gan yr apostol a'i gynnorthwyr Titus, gwreiddiodd mor ddwfn, ac a daenodd mor helaeth dros yr ynys, fel y mae yn parhau yno hyd heddyw; ac y mae yn bresenol yn grefydd y trigolion, y rhai ydynt yn gyffredinol o Eglwys Groeg. Y maent yn mwynhau rhyddid crefyddol yn ddirwysr, ond talu teyrngd i'r Tyrciaid. Dywed Tournefort, fod amgylchoedd Canea yn neillduol o hardd. Rhwng y ddinas a'r mynyddoedd agosaf, y mae yno goedwigau helaeth o'r olew-yydd, gwinllanoedd, meusydd, gerddi, nentydd, wedi eu cyffinio a myrtwydd; ond dwy ran o dair o honi sy fynyddig. Crete, er hyny sydd yn un o'r ynysoedd harddaf yn Môr y Canoldir; a phe cai ei diwyllio a'i hamaethu, fel yn yr amseroedd gynt, dygai yn dra helaeth holl angenrheidiau a danteithion bywyd.

Er nad oes hanes yn yr Actau am fordaith Paul i bregethu yr efengyl yn Crete, etto eglur yw ei fod yno: "Er mwyn hyn y'th adewais yn Crete, fel yr iawn drefnit y pethau sydd yn ol, ac y gosodit henuriaid yn mhob dinas, fel yr ordeiniais i ti." Tit. i. 5. Pa bryd yr aeth yno gyntaf; pa un ai cyn ai gwedi ei garchariaid cyntaf yn Rhufeain; pa bryd ac o ba le yr yagrifenodd ei epistol at Titus, yr hwn a ellir edrych arno fel Epistol at y Cretiaid—am y pethau hyn, methais gael boddlonrwydd gan neb o'r dygedigion; am hyny yr wyf yn barnu mai ofer a diles fyddai i mi adrodd yma eu hamrywiol ddychymygion yn eu cylch. Gwel Michael's *Introduction*.

CREULON-DEB (creu-lawn), un yn llawn gwaed, gwaedlawn; ffyrnig, gorwylt, gerwin, calon galed. Gen. xlix. 5, 7. Job xxx. 21.—"Tosturi y drygionus sy greulon." Diar. xii. 10. Yn lle y tosturi hyny ag sydd yn naturiol i ddynion eraill, nid oes ynddo ddim ond creulondeb. Y mae tosturi yn cael ei alw yn greulondeb yma, yn yr un modd ag y mae gwendid Duw yn cael ei alw yn nerth, neu yn gryfach, a ffolineb Duw yn cael ei alw yn ddoethineb, neu yn ddoethach na dyn. 1 Cor. i. 25.

CREYR-OD (cre), crychydd. Creyr glas; creyr gwyn; creyr copog; creyr copog lleiaf—"A'r crŷr [neu creyr] yn ei ryw." Lef. xi. 19. Deut. xiv. 18. Math o adar aflan yw yr *קַרְבָּנָה* a gyfleithir *creyr*; *heron*, *Saes.* ond an-

*Gairiau Epimenides i gyd ydynt fel y canlyn:—*Κρηταις* *αει φευσαι, κακα θηρια, γαστερες αρραι; ταφον, Ανα, σειοχηρες ετεκτηναντο; Ευθε ου θανες, εσσι γαρ αει.* Y Cretiaid sy bod amser yn gelwyddog, drwg ffyrstilod, bollau gorddigg; Gwnaethant fedd-adali i ti, O frenin—ond ti ni buost i'w, canys byw ydwyt bob amser. Yr sechlysur o herwydd pa un yr yagrifenodd Epidemey y llinellau hyn oedd fel y canlyn:—Yr cedd yn Crete fedd-adall a'r argraff ganlynon arno: *Ευδαδε χειται, ου, διον επιχαλουσι*: Yma y mae yn gorwedd yr hwn a alwant Jupiter. O herwydd yr argraff hon y gellw y prydydd hwynt yn gelwyddwyr, gan honi fod Jupiter yn anfarwol. *Glauc. Philo Sacr. Tract. II. Cap. 7. p. 362.*

hawdd i ni yn y gwledydd hyn, benderfynu pa fath oeddent. Barna Bochart mai math o eryrod, neu hebogan oeddent; ond hwyrach bod ein cyfieithiad ni a'r Saesonaeg, mor agos i'w lle ag un.

CRIB, CRIBOG (cy-rhib), copa; copäog; uchel-fryniog.—Crib tŷ, crib mynydd, crib ceiliog; criban cyffion.—“Mynydd Duw aydd fel mynydd Basan; yn fynydd cribog fel mynydd Basan.” Salm lxxviii. 15. EDR. **BASAN**.

CRIBDELLIWR-WYR (crib-dail), trawddelliwr, traws-gipiwr, yspeiliwr, trais-gymhellwr; hyny a awydda y gair *Gr. ἀπαργς*, a gyfieithir *yspeilio*, yn Heb. x. 34; ac yn Mat. xxiii. 25. *trawsedd*; ac yn Luc xi. 39. *trais*; yn 1 Cor. v. 10, 11; a vi. 10. *cribdeiliwyr*. EDR. **LEADRAD**.

CRIN (cri), sych, dinôdd, brau, di-ireiddra, yn hawdd ei dori; llaw-gauad; anhael. Esa. lvi. 3. Ezec. xvii. 24.—“Os gwnant hyn yn y pren lr, pa beth a wneir yn y crin?” Luc xxiii. 31 Ymadrodd diarebol yw hwn; galwai yr Hebraeid ddynion da yn goed irion, a dynion drwg yn goed crinion. Cymh. Salm i. 3. a Jer. xvii. 6, 8. Os äaeth y fath ing a gofid i'm cyfarfod, pan y rhoddais fy hunan yn lle pechaduriaid, yr hwn wyf, nid yn unig yn ddiniwed, ond yn Fab Duw ei hun, pa beth a ddaw o'r trueiniaid hyny a'r nid ydynt yn profi dim o'm cynnorthwyon, a'r rhai y mae eu heugrwydd personol yn eu gwneuthur yn danwydd mor gymhwys i lid dwyfol ag yw y coed crinion i dân ysol? “Pwy o honom o drig gyd a'r tân ysol? pwy o honom a breswylia gyda lloegfeydd tragwyddol?” Esa. xxxiii. 14.

CRISPUS, [*modrwyog*] enw dyn; yr hwn oedd archyngogydd; a gredodd yn yr Arglwydd; a feddyddwyd gan Paul. Act. xviii. 8, 1 Cor. i. 14.

CRIST [*eneiniog*], un wedi ei eneinio. *Gr. Χριστός* (*Christos*) **CRIST**, *Heb. מָשִׁיחַ* (*Messiah*). Ioan iv. 25.—1. Un wedi ei anfon gan Dduw; Mab Dduw, yr Arglwydd Iesu Grist, y Messiah gwir, Iachawdwr y byd; cenedledig gan y Tad cyn yr oesoedd, yn gyd-sylweddol, yn ogyd-dragywyddol, a gogyfuwch a'r Tad o ran ei ddwyfodler; yn llai na'r Tad, ac o sylwedd Mair Forwyn, o ran ei natur ddynol; prif wrthddrych y prophwydoliaethan; a addawyd ac a osodwyd allan trwy gysgodau yn yr Hen Destament; a ddymunwyd ac a ddysgwyliwyd yn fawr am dano gan yr hen batriarchiaid; gobaiht an iechydwrïaeth y Cenedl-oedd; gogoniant, dedwyddwch, a chysur y Cristionogion.

Yr hyn a roes ddechreuad i'r ymadrodd o *Χριστός* (o *Christos*) a *מָשִׁיחַ* (*Messiah*) sef y Crist, y Messiah, oedd y ddefod o eneinio, trwy yr hon y byddai breninoedd ac arch-offeiriad pobl Dduw, ac weithian y prophwydi, yn cael eu cyssegru a'u gosod yn eu glawedigaeth sanctaidd; oblegid cyfrifid yr holl swyddau yn sanctaidd yn mhlith yr Israeliaid. Exod. xxviii.

41. 1 Bren. xix. 16. Yr oedd yr ymadrodd hwn, yn ei arferiad dechreuol, yn cael ei gymhwyso at yr holl freninoedd a'r arch-offeiriad, o genedl Israel yn dda ac yn ddrwg. Dyma yr enw a roddodd yr Hebraeid i'r Iachawdwr a'r Gwardwr hwnw ag oeddent yn ei ddyagwyl; yr hwn a addawyd trwy y prophwydi; ac yr oedd eu holl waredwyr tymhorol yn ei gysgodi. Yr oedd yr olew yn arwyddo yr Ysbryd Glan; a'r eneiniaid yn arwyddo gosodiad cyfreithlon yr eneiniedig i'w swydd; a chyfraniad o gynneddfau a doniau addas i gyflawni y gwaith perthynol i'r swydd. Felly y mae Crist, eneinio-g y Tad, wedi ei alw a'i osod yn gyfreithlon i'w swyddau o fod yn Brophwyd, yn Offeiriad, a Brenin i'w eglwys. Seliodd Duw Dad FE, ac a'i heneiniodd a'r Ysbryd Glan ac a nerth. Ioan vi. 27. Act. x. 38.—Y mae yn feddiannol o'r gymhwysderau mwyaf hefyd i gyflawni pob rhan o'r gwaith tra phwysfawr perthynol i'w swyddau; “Oblegid nid wrth fesur y mae Duw yn rhoddi iddo ef yr Ysbryd.” Ioan iii. 34. EDR. **ENEINIO**.

Ni chyd-gyfarfa yr holl swyddau yn neb ioed ond yn yr Arglwydd Iesu Grist. Ond y mae pob swydd angenrheidiol i'w eglwys yn cyd-gyfarfod ynddo ef; ac y mae yn feddiannol o ddoniau a chymhwysderau goruchel i'w cyflawni oll, yn berffaith ac yn ogoneddus. Y mae holl gyflawnder y Duwdod ynddo, ac y mae natur greadigol yn ei ddynoliaeth wedi ei chario i'r gradd eithaf o berffeithrwydd a gogoniant. Esa. ix. 7.

Y mae yn waith hyfryd ac adeiladol i gymharu a'u gilydd ragddywediadau y prophwydi am y Messiah, a hanes rhyfedd yr efengylwyr am Iesu o Nazareth—a sylwi mor hollol mae y naill yn cyfateb i'r llall. Y maent yn cwbl gyduno mai morwyn fyddai ei fam—y byddai o lwyth Juda—tŷ Dafydd—a'i enedigaeht yn Bethlehem, dinas Dafydd. Y mae eu tystiolaeth yn un am dano, y byddai yn Dduw ac yn ddyw—yn ddyrchafedig ac yn cael ei ddarostwng—yn Arglwydd ac yn was—yn offeiriad ac yn aberth hefyd—yn deml ac yn Dduw yn y deml—yn drugareddta ac yn Arglwydd ar y drugareddfa—y byddai yn wr tlawd, gofidus, a chynefin a dolur, ac y byddai marw—ac y byddai gwedi hyny yn fuddugoliaethus ar angen, ac yn llywodraethwr gogoneddus, goruwch pawb, ac yn hunan-ddibynol yn ei deyrnas dragywyddol. Y mae yr holl bethau hyn yn ymddangos yn gwbl groes i'w gilydd, etto, yn cydgyfarfod yn hyfryd yn mherson y Messiah, sef Iesu o Nazareth, yn ol tystiolaeth y prophwydi a hanes yr efengylwyr am dano. Bydd cyfleusderau aml tan eiriau eraill i helaethu am dano, gan hyny ni chwanegaf yma. EDR. **AGWEDD, BRENNIN, CNAWD, GWAS, IESU, OFFEIRIAD, PROPHWYD**. Gen. xlix. 10. Esa. xi. 1, 2. Mat. i. Luc i. 26—36. Luc iii. 22—31. Mic. v. 2. Mat. ii. Luc ii. Hag. ii. 6, 7. Mal. iii. 1. Esa. vii. 14. Jer. xxxi. 22. Mat. i. 18—25.

Esa. ix. 6, 7, 14. Luc i. 16, 17, 35. Rhuf. i. 4; a ix. 5. Deut. xviii. 15—18. Act. iii. 22; a vii. 35, 37. Mat. xi. 5; a xvii. 5. Salm xxii; a lxxix. Esa. liii. Luc xxiv. 26. Heb. i. 3, 8—10. 1 Cor. xv. 3, 4. Phil. ii. 7—11. 1 Pedr i. 19—21.

2. Y mae y gair yn cael ei arfer am yr athrawiaeth mewn perthynas i Grist. Act. viii. 5. Eph. iv. 20.

3. Holl gorph dirgeoledig Crist, sef ei eglwys; y pen a'r aelodau etholedig ynghyd. 1 Cor. xii. 12.—“Gau Gristian,” ydyw y cyfryw ag a gymerat arnynt mai hwy yw y Messia. Mat. xxiv. 24. Edr. Imsu.

CRISTAL (crist), *Gr.* *κρυσταλλος*; *Sacs.* *CRYSTAL*: math o fwn caled dysglaer, o ddull onglol rheolaidd, wedi ei gyfansoddi o ddalenau digymyng. Nid oes ynddo ddim ystwythder, ac ni thery dan chwasth. Y mae tri rhyw o gristal pur, heb law yr amryw fath o hono sydd yn gymyagedig & sylweddau eraill. Yr oeddent yn cael cristal gyntaf mewn ynys yn y Môr Coch; a'r cwpanau, a'r llestri eraill, a wneid o hono a gyfrifid yn dra gwerthfawr; ond yn bresenol nid yw o gymaint gwerth. Job xxviii. 17.—Dull y ffurfiad oedd ar benau y cerubiaid—y môr o wydr o flaeu gorreddfaic Duw—yr afon o ddwfr y bywyd—a goleuni y Jerusalem newydd, a gyflwynbir i gristal, i ddangos eu purdeb, eu dysglaerdeb, a'u heffeithiau llewyrchol. Esac. i. 22. Dat. iv. 6; a xxii. 1; a xxi. 11. Edr. Gwrdn.—“Gwnaf hefyd dy ffenestri o ristal, a'th byrth o feini dysglaer.” Esa. liv. 12; *Heb.* כִּרְיָן *Sacs.* *AGATAS*: rhyw faen gwerthfawr dysglaer:—yn arwyddo y byddai gwemidogion yr eglwys, ei hordinhadun a'i haelodau, yn bar; y rhai a'i golenant ac a'i harddaent, trwy amrywiaeth eu donian a'u gras.

CRISTIONOGION, dynion wedi eu hobeinio yn ysbrydol, a'r un ysbryd ag yr eneinwyd Crist, i fod yn aelodau, yn addolwyr, ac yn ganlynwyr i Grist. “Y mae genych ohwi *oeneiniaid* (*Gr.* *Χριστιαν.* *Christiana*) oddiwrth y sanctaidd hwnw, a chwia a wyddoch bob peth.” 1 Ioan ii. 20. Hwnw ydyw y gwir Gristion, ag a dderbyniodd Ysbryd Crist, yn ei gyd-ffurfio yn mhob peth a Christ. Nid yw enw o fod yn Gristion yn ddigon, heb fod yn foddianol ar Ysbryd Crist. “Od oes neb heb Ysbryd Crist ganddo, nid yw hwnw yn eiddo ef.” Rhuf. viii. 9. Yr enw hwn a roddwyd gyntaf ar y dygybllion yn Antiochia, ag y sydd yn parhau ar drigolion y rhan hyny o'r byd a'r sydd yn derbyn athrawiaeth yagrythyran y ddaun Destament. Act. xi. 26.

CROCH (cy-rhoch), uchel-lef, uchel-floedd, uchel-waedd; gerwin-floedd, ysgrech.—“A chyhoeddwr a lefodd yn groch;” sef a llef uchel. Dan. iii. 4. “A'r dyrfa gan groch-lefain;” sef, gan wneuthur dadwrdd, trwst, a therfyg, yn nghyd & ysgrech-floeddau. Marc xv. 8. Dat. xviii. 2.

CROCHAN-AU (croch), cfyddys; llestrys; llestr i ferwi ynddo yn gyffredinol, o bridd, haiarn, pres, sar, &c. 2 Bro. iv. 26, 29.—

“Er gorwedd o honoch yn myng y crochman, byddwch fel esgyl colomen wedi eu gwiaeg ag arian, a'u hadenydd ag sar melyu.” Salm lxxviii. 12. *Heb.* חֲרִיטִים *Sacs.* neu resau o garig ar ba rai y gosodent eu crochman i ferwi. Dywed Niebuhr am yr Arabiaid erwydrol, eu bod yn gosod eu crochman ar amryw gerig gwahanedig. uwch ben twll wedi ei gloddio yn y ddaear. Gorwedd rhwng y rhai hyn a arwydda y cyflwr isaf o gaethiwed; canys hwn tebygol, oedd gorphwysau y caethwas gwsela. Dartuniad addas o gyflwr Israel yn yr Aipt, yn llethya fel caethion rhwng rhesau o odyan y priddfain, wedi eu gorhuddio & ohlai a mwg, yn wael iawn yr olwg arnynt. Ond gwedi meddianau Canaan, yn amser Dafydd a Solomon, yr oeddent yn ymddangos yn hardd a godidog; a mwy felly eto, fel yr oeddent yn bobl sanctaidd i'r Arglywydd. Fel hyn, pen droir caethion Satan at Grist, wedi eu cyflawnhau a'u sancteiddio ganddo, y maent yn dechreu edrych yn hardd; ac yn y nefodd yr ymddangosant yn eu cyflawn degweh, ac oi y crochman wedi ei lwyr ddilse, a byddant fel esgyl wedi eu harddu ag arian, a'u hadenydd ag sar melyu. Salm lxxxi. 6. Exod. i. 14. 1 Cor. vi. 9—11; a xii. 2. Eph. ii. 1—4. Tit. iii. 3.—Jerusalem a gyflwynbir i grochan berwedig, a'i wyneb ta a'r gogledd; trwy y Caldeaid, fel moddion, y rhai a ddaethant o'r gogledd, y gwarchaewyd seyllosgwyd Jerusalem, a'r trigolion a boenydiwyd hyd angen, megys mewn dwfr berwedig. Jer. i. 13. Y crochan aur, yn yr hwn yr oedd y manna yn caed, a allai fod yn godd allan ordinhadun gwerthfawr yr efengyl, yn y rhai y mae Crist i'w gael, ac yn cael ei gadw i'r cenedlaethau, ger bron a than olygiad Duw. Exod. xvi. 23. Edr. *MANNA*.—“Moab yw fy nghrochan golchi: dros Edom y bwriad fy eaid.” Salm lx. 8. Cymaint a phe dywedai, er balched oedd y Moabiaid a'r Edomiaid yn ein herbryn, yn yr anialweh, hwy a wnaed yn awr ya ddelliaid, yn weision, le, yn gaethion i ni, i dynu ein hegidian, ac i olchi ein traed. Gwel *Llyfr yr Homiliau*.

CROCHENYDD (crochaa), priddlestrydd, oragenydd; un ya gwneuthur crochmanau, neu ryw lestri eraill o bridd neu glai. Jer. xviii. 2, 3, 4.—Y mae Duw yn cael ei gyflwynbu i grochenydd; efe sydd yn llunio ein cyrph o glai; gaa ein llunio, a gwneuthur & ni, fel y gwneio fod yn dda. Rhuf. ix. 21. Esa. liv. 8.—Y mae Duw, er mwyn dangos ei lywodraeth gadarn a diamsmodol ar ddynion, a'i awdardod oruchel ar eu calonau, yn fynyh yn arfer y gyflwynbiaeth o grochenydd, vr hwn a wnael fel y myno a'i glai; weithian llestr i baroh, ac weithian i anmharch; yn awr yn ei ffurfio, ac yn y man yn ei dori, &c. Salm ii. 9.

CROEN, ORWYN (craw), *Heb.* צרע *Gr.* *צרע*; gorhudd cnawd creadur, dyn ac anifol.

Yn y croen y ganol y bidd y bydd marw. *Mat.*

Pilen fawr dew yw y croen, yn gorhuddio yr holl gorph gwasaenacha fel peiriant teimlad, ac yn oshudd ac yn harddwch i'r holl gorph.—Y mae y croen yn gynnwysedig o dair than; sef y bilionen allanol a elwir *cuticle*, *epidermia*, neu *scarf-skin*. Y ganol a elwir *corpus reticulare*, am ei fod yn llawn o fan dyllau fel rhwyd, neu ogr. Y dufewnol a elwir *cutis*, ac y mae gwedi ei ffurfio o fan linyneu o benau y rhedwellan, y gwythennau, y giâu, y gwynnau, &c. Oddiwrth y rhai hyn y mae yn eodi yr ronynnau mahan dirifedi ar y croen, a elwir *papilla pyramidalis*, yn y rhai y mae teimlad yn gynnwysedig. Y mae hefyd yn y croen gilchwynnau bychan dirifedi, a elwir *miliary glands*; y Heistri hyn sydd yn ygaru y chwys, ac yn ei ddwyn i'r bilen allanol. Y mae y *cuticle*, neu y bilen allanol, yn nodedig am gen mahan a chwys-dyllau na wel y llygad noeth ddim o honyat heb help drychau. Y mae y eên wedi ei osod ar gorph dyn, fel ar y pygod, yn gorwedd ar eu gilydd, a hyn sydd yn peri fod y croen yn ymddangos yn wya, ac onidé byddai yn goch fel y gwesfuan, lle nad ydynt yn gorwedd ar eu gilydd, ond yn cyfarfod yn unig. Oddi rhwng y eên hyn y mae y chwys yn dyfod allan o'r ohwys-dyllau, y rhai y maent yn eu gorhuddio. Dywed Leewen-hoeck, fod yn mhob troedfodd ysgwar, yn nghyfeir 144,000,000 o chwys-dyllau. Barn M. Perrault, fod maeth yn cael ei dderbyn i mewn i'r corph trwy y mahan dyllau hyn; a hyn sydd yn peri fod cigyddion a chogyddion, &c., y rhau amlaf yn tewychu. A'r un fath fod planigion yn derbyn maeth trwy y rhiagl, ac nid yn unig o'r gwraidd.—Defnyddiwyd crwyn yn foreu. Gwigoedd cyntaf dynion oedd o grwyn anifelliaid. Gen. iii. 21.—Oenedd oedd y gwledydd gogleddol a wiagwyd a chrwyn er yr hea oesoedd.—Gwneir memwrwn o grwyn defaid, neu eifr. *Edr. MMBW.*

“A'r Arglwydd Dduw (IHOVAH ELOHIM) a wnaeth i Adda, ac i'w wraig beisiau crwyn, ac a'u gwiagodd am daenynt hwy.” Gen. iii. 21. *Heb.* כתרקו *poisiau*. Arwydda y gair Hebraeg, *gwig* yn *glyn*, cyfagos; y wiag neaf i mewn, crisbin. Y poisiau crwyn a wnaed gan yr Arglwydd i'n rhieni cyntaf oedd, diamhen, o grwyn yr anifelliaid hyn, y rhai, trwy osodiad dwyfol, a laddwyd yn aberth, fel cygod o ddyoddefiadau a marwolaeth yr had addawedig; a gwaith Duw yn fe gwiago a'r rhai hyn, oeddent yn arwyddo mantell cyflwnder, a gwiagoedd iechydwrtaeth. A pha un y caent en gwiago yn ganlynol i'r iawn a wnaeth Crist crostynt. *Rea. lxi. 10. Gal. iii. 27. Rhuf. xii. 13. 14. Dat. vii. 9, 13, 14; a xix. 8.* Ac i'w dygu gan bwy yr oeddant i'w cael, sef ganddo ef yr hwn oedd yn offrymiad ac yn aberth, trefnwyd dan y gyfaith (*Lev. vii. 8.*)

fod i'r offeiraid a offrymai y poeth-offrwm i gael croen y poeth-offrwm a offrymai efe.—Prophwydi, a saint dan erledigaethau, yn fynych wedi hyny, a wisasant wisgoedd o grwyn. *Heb. xi. 37.* “Blingo y croen,” a arwydda gorthymuo dynion, hyd na bo' ganddynt ond eu heimio yn unig wedi ei adael. *Mic. iii. 2, 8.*—“Dianc a'chroen y dannedd.” ydyw dianc heb ddim ond bywyd, wedi cael fel pe ba'i, guro y dannedd o'r pen, a phrin fel genau wedi ei adael i gwyno. *Job xix. 30.*—“Croen am groen;” hen ddiareb ydoedd hon, yn dangos fod dyn am gadw ei fywyd, tros a fyddai i fywyd cyfeillion neu berthynasau fnyed ar goll, yn nghyda phob mantais allanol. *Job ii. 4.*—*Heb.* צרע צרע צרע *croca*, ie, *hwd groen*; sef y croen neaf i mewn, yr hwn i'r gellir eu dynu ymaith heb y boen a'r golled fwyaf; eto, goddef dyn y boen a'r golled hon er mwyn cadw y bywyd gwertafawr.

CROES (cro), *Llad.* *Cruz*; tro, croesbren; gwrthwyneb; fel gwynt croes; croeshynt, sef croes-ffordd; heb groes, heb wahardd, sef heb ddim rhwystr;—math o grog-bren wedi ei wneuthur o ddau ddarn o bren, y naill ar draws y llall, ar ddull T neu X. Ar y fath gyntaf y dywedir i Grist ddyoddef. Nid ydwr ygrifeawyr yn eytano pa un ai bod yr arriad o gosbedigaeth y groes yn mhlith yr Iuddeon ai nad oedd. 1. Marwolaeth y croes oedd y fwyaf ofnadwy o'r holl farwolaethau gosbedigaethol, o ran y cywilydd a'r boen oedd yn ei dilyn; mor waradwyddus ydoedd a'i bod yn nod penaf o ffeiddiad ar y gwaelaf o ddyonion. *Mat. xxvii. 32. Marc xv. 30, 32.*—2. Holl ddyoddefiadau Crist yn ei gorph a'i enaid, a elwir y groes; ac yn neillduol ei farwolaeth b'enus, waradwyddus ar y groes. *Eph. ii. 16. Heb. xii. 2.*—3. Athrawiaeth yr efengyl, yn cyhoeddi Crist wedi ei groeshoelio, ac iechydwrtaeth trwy Grist croeshoddedig. *1 Cor. i. 17, 18. Gal. v. 11.*—4. Y cyfryw orthrymderau ag y bydd y ffyddloniaid yn eu dyoeddf er mwyn Crist a'i gyfiawnder; croes neillduol yw hon, yn perthyn i gredinwr yn unig. *Gal. vi. 14.*—5. Unrhyw beth gofidus wedi ei anfon gan Dduw i'r corph neu y meddwl. Hon yw y groes gyffredin sydd yn nglyn wrth bawb fel y maent yn ddynion. *Mat. x. 38; a xvi. 24.* *Marc viii. 34. Luc ix. 23.*—“Cyfodi y groes,” ydyw ymstwyng yn ewyll-yagar dan er mwyn Crist. *Mat. xvi. 24.* Ni ddylai Cristion wneuthur croes iddo ei hun; nac ychwaith addoli na mawrhan croes Crist (sef y prea) hyny sydd yn perthyn i Grist, yr hwn a groeshoeliwyd ar bren. *1 Cor. ii. 2.*

CROESHOLIO (croes-hoelio), oosbedigaeth y groes, hoelio ar groesbren. *Mat. xxvii. 22.* Y modd y byddid yn cyflawni y boenedigaeth hon oedd fel y canlyn:—Yn gyntaf, byddid yn sflangella y troseddwr a chyrt; ac weithiau byddid yn clymu darnau o esgyrn wrth y ffirewylau hyn, fel y byddai dyoddefiadau yr

nogfarnol yn fwy llymdost. Crist a fflangall-ryd yn dra ehreulon cyn ei groesboelio; ar ol Pilat roddi y ddedfryd arno, gorchymynodd i fflangellu, ac a'i rhoddodd i'w groesboelio. fat. xxvii. 26. Yr oedd hefyd yn arferiad wneuthur i'r hwn a groeshoelid ddwyn ei roes i'r dienyddle; fel hyn y cymhellwyd birst i ddwyn y pren yr hwn yr oedd i ddydded arno. Nid yw awdwr yn cydano yn wbl pa un ai cyn ai gwedi gosod y groes i rny y byddid yn hoelio traed a dwylaw y roeshoeliedig. Amryw awdwr creidaw y dywedant mai cyn ei chodi i fyny y gwneid yn. Dywed Mr. Burder, "Pan groeshoelid yn, hoelid ef wrth y groes tra yr oedd hi yn orwedd ar y llawr, trwy y dwylaw wedi eu estyn ar eu hyd gyd, a thrwy y ddau droed yn ghyd; yna y sythid y groes, ac yr ergydid ei broed yn dra ffyrnig i dwil yn y llawr, wedi ei darparu i'w derbyn. Yn y modd hwn y byddai corph, yr hwn y byddai ei hell bwys yn crogi wrth yr hoelion oedd yn myned trwy y dwylaw i'r traed, yn cael ei gwbl ddad-gymatu, a'r dyddedwr, o'r diwedd, yn trengu trwy rym y boen. Byddai tan weithiau yn cael eu gynnen wrth y roes, fel y darfyddai am y croeshoeliedig trwy mwg a'r fflam." Gwel Burder's *Oriental Customs*. Byddai ysgriften achos cosbedigaeth troseddwr yn ysgrifonedig ar ben y groes, fel gallai pawb ei weled. Ond nid oedd uwch ben yr Iesu un bai yn ysgrifonedig, ond yn ystrach lled-arwydd mai efe oedd y Messiah; ac ni allodd neb gael gan Pilat ei newid.—Crist a groeshoeliwyd trwy wendid ei natur ddynol, ond byw y mao trwy north Duw. 2 Cor. xiii. 4. 1 Pedr iii. 18.—"Ail groeshoelio Crist" y bydd dynion pan fyddont yn llystyru ei berson, neu ei swyddau, neu yn colli wrthod ei gyflawnder a'i efengyl. Heb. ii. 6. "Croeshoeliwyd y saint gyda, Christ;" oblegid ei fod yn eu cynrychioli hwynt yn ei farwolaeth, a hwythau yn cael eu gwneuthur yn gyfranegion o effeithioldeb a rhinwedd ei farwolaeth, trwy gymhwysiad o'r Ysbryd Glân, a dori gryna a llywodraeth eu pechod, i'w gwneuthur yn farw i'r ddeddf, ac i'r byd; ac yn raddol i farweiddio eu holl lygredd tufewnol. Gal. ii. 20; a v. 24; a vi. 14. Rhuf. vi. 3.

CROESANAETH (croesan), serthedd, budriadiad, brynti. "Na chroesanaeth, nac ymadrodd ynnyd." Eph. v. 4, 12. Rhuf. i. 27. W. S.

CROES-FFORDD-FFYRDD, lle byddo y naill ffordd yn myned drwy y llall. Obad. 14.

CROG-I (crog). *Gr.* κρομμυ; rhwym-ddibyn, dibyn; megys y dywed Job fod Duw "yn crogi y ddaear ar ddiddym." Job xxvi. 7. Yn gymaint nad oes gan y ddaear un sailfan, atteg, na chynnalydd, ond nerth Duw. Cymh. Salm xxiv. 2; a civ. 5; a cxxxvi. 6.—Israel a groesant eu telysau ar yr helyg, ar lan afonydd Babel; gan dystio, trwy hyny, fod

iddynt fwy o achos, a'u bod yn fwy parod i alaru nag i chwareu eu tannau. Salm cxxxvii. 9.—"Arno ef y crogant holl ogochiant tŷ e dad." Esa. xxii. 24. Sef ar *Estimam* yn gysgodol; ac ar Grist yn sylweddol. Dercheifr e holl berthynasau ganddo, o'r lliaf o hoanynt hyd y mwyaf o honant; a dygir hwynt oll i gydabod eu dibyniad arno, a'u dyled iddo.

CROG-BREN (crog-pren), dienydd-bren pren dial; dienyddle drwg-weithredwyr. Yr oedd y crog-bren a ddarparasai Haman i grogi Mordecai yr Iudew arno, yn ddeg eufydd a deugain o uchder, sef yn nghylch pum' llath ar hugain. Ac yn lle Mordecai, efe ei h'n a'i feibion a grogwyd arno. Esther vii. 9; a ix. 13.

CROGLATH (crog-llath), telu, magl tag fagl, byddagl; math o lath wrthneidiol, yn tagu neu yn dal aderyn yn nghrog, pan gyffyrddo â hi.—"A syrth yr aderyn yn y fagl ar y ddaear, heb fod croglath iddo?" Amos iii. 5. Na fedydied neb fod y 'drygan sydd yn dyfod, neu a allant ddyfod, i'w cyfarfod, yn dyfod trwy ryw ddam-wain neu ddygwyddiad; nac ydynt: ond dyfod y "maent trwy neitduol raglunioeth Duw (adn. 6.) a hynaf fel gwialen am bechod." "Oni werthir dan deryn y to er ffyrlling! ac ni syrth un o honant ar y ddaear heb eich Tad chwli." Mat. x. 29.

CROMBIL-OD (crom-i), crops aderyn; yr hyn a fyddid yn ei dynu allan o'r aderyn a offrymid ar yr allor. Lof. i. 16. Edr. CYLLA.

CROMLECH (crom-llech), maen gwaetad, neu yn hytrach ceuol, neu yn gogwyddo i lawr naill ochr. Yr enw cyffredin am *grais gorwedd*, *maen llog*, neu *maen yaredd*, yr hon a oodid o fewn y *cylch cynghrair*; arni y cyflawnt. *Lawer o ddefodau arwyddol ac ystyriawr y Derwyddon.*—"Ac yn nghromlechydd y creigiau." Esa. vii. 19. *Holes of the rocks, Saes.* tyllau y creigiau. *On the croggy rocks*, ar greigydd clegyrawg. בניקין *tyllau*, neu *leoedd ceuol*, megys mewn creigiau. Parkhurst.—"Gan ladd y plant yn y glynoedd dan gromlechydd y creigiau." Esa. lvii. 5. Cyfeiria y geiriau at arferion dychrynlyd y cenedloedd Paganaid o aberthu eu plant i'w heilunod, mawn rhyw leoedd neillduol, tywyll, cuddiedig, rhwng clogwyni creigiau.

CROGLWYD-AU (eron-glwyd) neu tŷ, y glwyd sydd yn dal y to ar y ty.—"Y daethant dan gysgod fy nghronglwyd i;" sef daethant i'm tŷ. Gen. xix. 8.—"Nid ydwyf fi delwng i ddyfod o honot dan fy nghronglwyd;" sef i fy nhŷ. Mat. viii. 8.

CRONICL-AU, hanes am bethau a faont mewn amseroedd gynt, oddiwrth y gair *Gr.* Χρονος; *Llad.* CHRONICA; *Saes.* CHRONICLE. Y mao dau lyfr a elwir felly yn y Beibl, y rhai ydynt yn cynnwys hanesion am yn nghylch 3500 o flynyddoedd wedi eu casglu yn nghyd. Yr enw a roddir arnynt yn Groeg yw *Παραλειπομενοι* (*Paraleipomenon*) sef y rhelyw, neu yr

hyn sydd yn ol; yn ol eraill, y pethau a aethant hebio, neu a aeth hebio iddynt, neu y pethau a adawyd allan. Canys ynddynt yr adroddir amryw bethau yr nod hebio iddynt yn ddiawl, neu a adawyd allan o lyfrau eraill: yr Ysgrifysau Sanctaidd; pethau er hynny ydynt wir deilwng o gael eu cadw mewn cof-adwrtaeth, a'u cyfrannu i eglwys Dduw.

Nid ydyw y ddau lyfr hyn ond un gan yr Hebraid (mewn rhai copïau) ac a elwir צרורת ודבריו *serous y dyddiau*, hynny i'w, yr *amaer-odd*; canys, felly yr adroddant hwy am fiwyddyn, sef rhyw nifer bennodol o ddyddiau; felly y mae y gair צרורת yn arwyddo *dydd a nos*; yr *amaer*. Gwel Exod. xiii. 21. 22. Yr un gair a gyflathir *blwyddyn* yn Lev. xxv. 29. Barn. xvii. 10; a xxi. 19. 1 Sam. i. 3, 7; a xxvii. 7. Gan hynny, ystyr yr enwad ar y llyfrau hyn, yn ol yr Hebraeg, ydyw, Adroddiant o'r pethau ag oeddent deilwng o sylw a choffadwrtaeth, ddiwyddiant yn eglwys Dduw o bryd i bryd, o fewn tŷ Israel a'u dinasoedd. Y mae yn gynnwysedig ynddynt rywboth yn mherthynas i gyflwr yr eglwys o ddechreuad y byd hyd wedi y dychweliad o gaethiwed Babilon: a thebyg eu hygrifau gan Eza. 2 Cron. xxxvi. 20—23. Cymh. Eza i. 1—3.

Amcan y llyfrau hyn, yn benaf, ydyw cyflawni hanesyddiaeth Breninocedd Judah ac Israel; ac i gaethu y darnau o hanesiaeth sanctaidd a adawyd allan o lyfrau Samuel a'r Breninocedd, &c., ac i egluro rhai ymadroddion a grybwyllir yno, ac i roddi cyfrif a hanes manwl a chywir o'r cenedlaethau; fel y gellid dangos fod Crist wedi dyfod o'r genechl, y llwyth, a'r teulu, o'r hwn yr oedd efe i gael ei eni.

Y mae y llyfr cyntaf yn dechreu a'r achau o Adda hyd yn mhell wedi y caethiwed; llawer o ba rai a gaethwyd o ranau eraill o'r ysgrifysau. Yna yr adroddir hanes derochafad Dafydd fr orsedd ar ol marwolaeth Sani; rhoddir hanes mawr cyflawn nag yn un man arall o lywodraeth dufewnol y deyrnas—o drefniadau yr offeiriad a'r Lleidid yn agwasaeth y cyasegr—y parotoad a wnaeth i adeiladu y deml—a'i gynghorion a'i sanogwethau i Solomon ei ganlyawr, ac i henuriaid Israel. Y mae y gwr yn ol calon Duw yn ymddangos yn fwy dyglaer ac amryddedus yn y llyfr hwn nag yn ail lyfr Samuel, ac yn dechreu llyfr cyntaf y Breninocedd. Tebygol fod yr achau yn Matthew a Luc mewn amryw ystyriaethau yn cyfeirio at y rhai yn y llyfr hwn. Luc. i. 5. Yn yr achau y mae amrywiaeth gairiau a llythrenau oddiwrth rai mewn ysgrifysau eraill; ond y mae yn eglur fod i lawer o bersonau fwy nag un enw, ac y galwyd hwynt wrth y naill neu y llall, heb ddiim gwanhaniaeth; ac y mae sillied a llefariad, yn y rhan fwyaf o iaithoedd, yn cyfnewid yn o fewn mewn hir amaer.

Yn yr ail lyfr y mae yr achau yn y llyfr cyntaf

af yn cael ei ddwyn yn mlaen, gan ddechreu gyda derochafad Solomon fr orsedd, ac yn rhoi hanes am yr amrywiol freninocedd Judah a deyrnasaent olynol, hyd gaethiwed Babilon; ac yn diweddau gyda ohrybwyllid am orchymyn Cyrus am adferiad yr Iuddewon, ac ail adeiladu y deml. Y mae yr achau yn y llyfr hwn yn rhoddi llawer o oleuni ar yr ymgyfionadau prophwyddiaethol, ac nis gellir yn hawdd eu deall hebddo.

Y mae Jerome yn galw llyfrau y Cronici yn ddyfyrad o hanesyddiaeth yr Hen Testament ac yn neillidnol o angensheidiol tuag at iawn ddeall yr ysgrifysau. Y mae D. Pareus o'r farn fod dafnyddiau y ddau lyfr wedi eu cyfansoddi gan amryw brophwyd, pob un yn ysgrifennu yr hyn a ddygwyddodd yn ei ddyddiau; ac i Eza wedi hynny iawn drifau a doebarthu yr amrywiol goffadwrtaethau, fel eu gwelir yn breseol, a rhagddodi yr achau yn y dechreu.

CROTH—AU (cro), peth fyddo yn chwyddo, crynodd, y bol, y bru:—croth coes, croth y wawr:—y rhan hynny o gorph y fanwy lle y ceneddir ac y meithrinir y plentyn hyd ei enedigsaeth. Mae y groth wedi ei chyfluo a'i hamddiffyn yn gref ag esgryn, er cyrar a diogelwch y fam a'r plentyn. Yr hen Roegiaid a alwent y groth *κροτη*, *metre*, y fam; felly, yn mhith y Oymry, gelwir amrywiol afiechyd y groth, y fam eni—gwaith y fam—gwynt y fam. —“Yr hwn sydd yn credu ynof fi, afonydd o ddwr bywiol a ddylifant o'i groth ef.” Ioan vii. 38. *Gr. xolera*, *bol*; y dyn oddimewn, y galon, y meddwl, yr enaid.—“Allan o'i wra ev.” W. S. Y rhai sydd yn dyfod at Crist yn sychedig, dan deimlad o'u hangen, sef yn credu ynddo, a gant, nid yn unig ryw gysur neillidnol am ychydig, ond cant ffynnon ynddynt, afon ynddynt i ddylifo allan, sef halasthrwydd parhaus o ddyllanwadau yr Ysbyrd, i'w hadfywio a'u ffyrthloni, er eu cyrar eu hunain, ac adeiladaeth eraill. Salm xxxvi. 8. Eza. xlviii. 18. Y mae Ysbyrd Crist yn aros ac yn trigo yn wastad ynddynt, ac yn rhoddi allan afonydd bywiol, iachus, a diddaifod. Y mae nid yn unig yn gweithsedu ar yr enaid, ond ynddo, yn y galon, yn y dyn oddifewn, fel bywyd a diod yn y cylla, er magwraeth a chynnalisaeth.—“Croth y wawr.” Salm cx. 3. Edr. GWLITH.

CROYW—I (cro), crwn, llawn, clae; llwfn; bywiog; pŵr, dihallt, disurni.—Llais croyw, sef llawn, eglur, hyglyw:—aiarad ya croyw, sef yn eglur, yn wahanredol:—iaith croyw, sef eglur, llwfn:—dwr croyw, sef dihallt. Iago iii. 12.—bara croyw, sef heb surdoes:—croywber, sef melus iawn:—croyw-glaer, sef dyglaer:—croyw-grai, sef cri iawn:—croyw-rydd, sef yn rhedeg yn glaer.—Hyfawli croyw-rydd.—Peillid wedi ei gymygu yn croyw trwy olew.” Lef. ii. 5. Seff heb surdoes.—“Yn croyw y bwyteir ef.” Lef. vi. 16; a x. 12. Seff heb surdoes.—“Dyddiau y bara croyw.” Act. xx. 6. Seff y pasc, pan yr oeddent i fwyta bara croyw. Edr. Pasc.

CRWM CRYMU (crw), cam, plygedig, amniawn; plygu, carau. Un o'r nodau ag oedd m anaddaas dynion i waanaeth y cysagr, dan gyfraith, oedd bod yn gefn-grwm. Lef. xxi. 10. Rhaid i weision Crist fod yn uniawn, yn ldiwyrmi yn agwydder eu hysbrydoedd; wedi rhyddhau gan Ddaw oddtan iau drom llyw-draeth pechod, fel y gallont rodio yn sythion. Lef. xxi. 6, 8. Salm xxxii. 2. Na yddo chwant am bethau darfodedig daear m eu crymu, i roddi eu seroh arnynt; ond bod eu serchiadau ar bethau sydd iechod; eu golwg yn uniongyrch ar ogoniant Duw; a'u dysgwyliad yn unig wrth Dduw, un bob bendithion angenrheidiol i fywyd a lwlwdeh. 2 Tim. iii. 2. Col. iii. 2. Salm. i. 3.—Dyma y fath un yw ein Harch-offeaird ni Iesu Grist; yn berffaith gwbl yn sylreddu yr holl gygodau. Efe a aeth trwy eiraith mawr yma ar y ddaear, ya uniawn syth, ac yn ddiwyrmi; ac felly y cyflawna ei holl wyddan.

CRWYDR-O-IAD (crwyd), yn cilio, yn ymud o'i le; cilliedydd; llechidedydd:—Ar grwydr, sef ar ymadid, ar ffo.—“Mab gwaradryddus a gwarthys a sarheithia ei dad, ac a'r ei fam ar grwydr.” Diar. xix. 26.—“Yr iwn a sarheithia ei dad, ac a yr ei fam ar grwydr, ac fab yn peri gwaradrydd a gwarth.” Saez. Yr hwn sydd yn afradloni meddianu ei dad, ac yn gwneyd ei hen fam yn amldid o gynnalieath trwy hyny; neu yn ei gyru oddi cartref, ac ar grwydr, trwy ei drawnder a'i afroelaeth, sydd yn waradrydd i'w leula, ac yn ffin-beth, oes-beth i bob cymdeithias, ac a ddaw yn y diwedd ei hun i ddiystyrwch a gwaradrydd. Y mae y cyfryw angenfild yn rhith dynion, ya mhob oenedlaeth. Deut. xxi. 18—21. Luc xv. 12—16, 30. Diar. i. 1; a xvii. 25; a xxiii. 22—25; a xxviii. 14; a xxx. 11, 17. Edr. Cain, Gwriad.

CRYBWYLL-IAD-ION (cy-rhybwyll), adrodd dywedyd, mynegi, llofaru mewn pwyll.—“A chrybwyll am dangnt pan eisteddych yn dy dyf,” &c. Deut. vi. 7. Ymdrechweh trwy bob ffordd ac ymarferiadau sanctaidd i wneuthur y gyfraith ya gynnefin ac yn adnabyddus i chwi a'ch teuluoedd. 1 Sam. iv. 18. 2 Cron. xx. 34.

CRYOH-U (cy-rhych), *Llad*. CRISPIS; dillyn, cadynog.—Dwfr crych.—“Ei walt yn grych, (neu gudynog, ymyl y ddalen) yn ddu fel y fran.” Can. v. 11. Edr. Du, Gwallt.

CRYCHNI (crych), crychiaden, doleniad.—“Yn eglwys heb arni na brycheuyn na chrychni.” Eph. v. 27. Hyny yw, ni bydd ar eglwys Crist ddim paffod na chulni, na gwrthuni llygredigaeth; eithr bydd heb un arwydd o henaint arni, ac wedi ei chyflawni, a'i chwbl harddu a gras yr Ysbryd Glân; pan atebir dyben Crist yn ei reddi ei hun drosti, hi a fydd yn gyflawn o burdeb a harddwch tragwyddol.

CRYOHNEIDIO (cryoh-naid), crych-lamneidio, neu lamu o lawenydd; megys yn bod wedi ei orchfygu gan lawenydd.—“Fy arenau a grychneidiant.” Diar. xxiii. 16. Yr un gair *Heb.* agyffeithir yn Salm. xxviii. 7., “llawenychoedd fy nghalon.”

CRYCH-NY D W Y D D-A U (crych-nydwydd), nydwydd i grychu.—“A'r crych-nydwyddau.” Eza. iii. 22.—“A'r pyrsau.” Dr. M.—*And the crisping pins.*” Saez.—*And the little purses.* Dr. L. Pyrsau bychain. Cyfieithir yr un gair, *cod, dwy god*, yn 2 Bren. v. 28. Cyfieithir ef *pin*, yn Eza. viii. 1., oddiwrth hyn dychymygr mai math o grych-nydwyddau oeddent. Tebygol fod y pyrsau a'r pin yn o debyg eu llun i'w gilydd.

CRYD (cy-rhyd), math o afiechyd blin:—cryd poeth; cryd dyspeidiawl; cryd diddypaid; cryd penyddiawl; cryd tridiau; cryd melyn; cryd iau melyn; cryd cymalau.—Y cryd poeth oedd un o'r barnedigaethau a fygythiodd Duw ar Israel, os amuddhaent i'w gyffeithiau. Deut. xxviii. 22. Y mae y gair *Heb.* קרד a'r *Gr.* κρυεος, yn arwyddo rhyw glefyd tambaid hynod; oblegid fod y geiriau yn arwyddo emynnu, tanio, lloegi. Mat. viii. 14. Marc. i. 30. Luc iv. 38.—“Ac a geryddodd y cryd.” Luc iv. 39. Edr. CRYDDU.

CRYF-ION (crw), cadarn, gwrol, galluog, nerthol.—Gwardwr Seion sydd cryf; ie, ya gryfach na'i holl wrthwynebwy. Jer. i. 34. Luc xi. 22.—“Gariad sydd gryf fel angen.” Can. viii. 6. Edr. CARIAD.

CRYMAN-AU (crwn), 1. Arf cam miniog, i fedi ag ef. Deut. xvi. 9. Jer. i. 16.—2. Barnedigaethau Duw yn tori i lawr, neu yn medi ei wrthwynebwy. Joel iii. 13. Dat. xiv. 15—19.

CRYMU (crwn), 1. Camu, goblygu, darostwng. Job. ix. 13. Salm xxxviii. 6.—2. Ymostwng mewn ffordd o ufudd-dod ac anrhydedd. Eza. xlix. 23.—3. Rhith ymostyngiad mewn edifeirwch a galar am bechod.—“Crymu y pen fel brwynen.” Eza. lviii. 5. Mic. vi. 6. Edr. BAWYMEN.

CRYNO (crwn), talfyr, dyfyr, taclus, dillyn, destlus, peth wedi ei gyd-gasglu yn fyr a hardd; llawer o fater mewn ychydig eiriau.—“Ac od oes un gorchymyn arall, y mae wedi ei gynnwys yn gryno yn hwn;” neu wedi eu cydgasglu yn, neu i hwn.—“O'r dy gymydog fel ti dy hun.” Rhuf. xiii. 9.

CRYNHOI (crwn), cyd-gasglu, cyfanu, cyfundebu.—“Fel y gallai grynhoi yn nghyd ya Nghrist,” &c. Eph. i. 10; Y mae pechod wedi gwaogaru dynion oddiwrth eu gilydd, ac oddiwrth Dduw; goruchwyliaeth Duw, trwy yr efengyl, yn nghyflawnder yr amseroedd gosodedig ganddo, yw crynhoi yn nghyd ya Nghrist, ac uno drachefu dan un pen, sef Crist, yr holl bethau sydd yn ynefoedd ac ar y ddaear ynddo ef. Y gair *Gr.* ανακρατοριαι, a arwydda, *crynhoi yn nghyd dan un pen*. Y mae

yr holl bethau yn y nefoedd ac ar y ddaear wedi eu gwasgaru trwy bechod. Gwasgarwyd angelion oddiwrth eu gilydd; a rhai oddiwrth Dduw tros byth; a'r hyn ddygwyddodd i rai a allasai ddygwydd i'r lleill, o'u rhan en hunain. Datododd pechod yr holl gylymau ag oedd yn uno pethau ar y ddaear, ac a'u gwasgarodd oddiwrth eu gilydd. Gan fod rhwymyn cariad a thangnefedd wedi ei dori, nis gall fod undeb rhyngddynt a'u gilydd, nac & Duw. Gelyniaeth, tywyllwch, ac anhrefn, sydd yn llywodraethu; ac nid ydyw gogoniant Duw i'w weled ar ei waith, ond delw y diafol.—Y mae y Duw mawr, o'i anfeidrol ddaioni a'i raslonrwydd, wedi arfaethu, er tragywyddoldeb, i ail sefydlu a chrynhoi yr holl bethau yn y nef ac ar y ddaear i undeb, i un corph, a rhoddi terfyn tragywyddol ar bob anhrefn. Y ffordd a arfaethodd Duw i gyflawni y gorchwyl mawr hwn, oedd, trwy osod ei Fab ei hun, Crist Iesu, yn ben arnynt, a'u crynhoi hwythau i undeb a'u pen hwn, i gael bywyd ynddo; eu llywodraethu a'u cynnal ganddo; ac iddo yntau gael yr holl ogoniant yn dragywydd o'u cadwraeth, eu cysur, a'u dyddanwch: eu derchafiad, eu gogoneddiad, a'u parhad diball byth, yn eu ffyddlondeb i'r Arglwydd. Parhad eu pen, yw eu parhad hwythau; tra safod efe, y safant hwythau; canys y mae cadwraeth dynion ac angelion yn gorphwys yn gwbl arno ef dros byth. Y maent mewn undeb & Duw yn Nghrist; mewn undeb a'u gilydd, fel ei gorph, ei gyflawnder, ei deulu, ei deyrnas, &c. Yr un pen sydd iddynt; yr un llywodraeth sydd arnynt; yr un ysbryd sydd ynddynt, sef ysbryd cariad; yr un amcan meddwl sydd ganddynt; yr un ymborth, yr un cynnalïaeth, a'r un etifeddiaeth sydd iddynt. Y mae yf. holl bethau sydd yn y nefoedd ac ar y ddaear, sef dynion ac angelïo a detholedig, trwy oruchwylïaeth Duw, yn nghyflawnder yr amseroedd, i gael eu crynhoi a'u hael sefydlu ynddo, yn ansigledig ac yn anwaagaredig yn dragywydd. Crist yw canolbwynt y cwbl; grym a chadernid pob peth; ac yndd ef y mae pob peth yn cyd-sefyll. Col. i. 17, 20; a ii. 10. Gen. xlix. 10. Dan. ix. 24. Luc xii. 42. Gal. iv. 2, 4; a iii. 16. Phil. ii. 9, 10. Heb. i. 2; a ix. 10. 1 Pedr i. 20. Hag. ii. 7.

CRYN-U (cryn), lled-yagwyd, gosiglo, echr-ydu, crydu. Yr oedd mynydd Sinai yn crynu yn ddirfawr pan oedd Duw a Moses yn cyfarfod a'u gilydd arno. Exod. xix. 18.—Y mae crynu yn effaith ofn, parch, neu wendid. 1 Sam. xiii. 7. "Ofn a ddaeth arnaf a dychryn, ac a wnaeth i'm holl eagyrn grynu." Job iv. 14; a xxxvii. 1. Job xxxiii. 9. Dan. v. 19. Hab. iii. 16. Mat. xxviii. 4. Marc v. 33. Act. ix. 6. Heb. xii. 21. Iago ii. 19.—parch, Eea. lxvi. 2.—crynu o wendid, Preg. xii. 3.

CRYSOLITHUS, Gr. *Χρυσολιθος* (oddiwrth *χρυσος*, aur, *λιθος*, maen) maen gwerthfawr, o liw yr aur. Yr oeddent i'w cael cynt yn Eth-

iopia. Gelwir ef Topaz yn bresenol. Y seithfed maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. xxi. 20.

CRYSOPRASUS, *Χρυσοπρασος* (oddiwrth *χρυσος*, aur, a *πρασον*, ceminen) maen gwerthfawr, a'i liw yn tebygu i sudd cenin, ond tueddnu ychydig i liw yr aur. Y degfed maen oedd yn sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. xxi. 20.

CU, hoff, anwyl, hawddgar, dymunol, caradwy. Deut. xxi. 15. 2 Sam. i. 26. "Mor gu genyf dy gyfraith di!" Salm cxix. 27.

CUALL-BILL (cu-all), ynyfyd, ffol, gwallgof, creulawn, ffyrnig, gorwyllt, lled ynyfyd; enbyd. Dial cuall, sef dial ffyrnig, creulawn. Rhuf. i. 21, 22; a x. 19. W. S., ymyl y ddalen.

CUB, Heb. *קוב* enw talaeth yn Mareotis yn yr Aipht, medd Ptolemy, Grotius. Ezec. xxx. 5. Nid oes grybwylliad am dani yn un man arall yn yr ysgrifysau. Newcome.

CUCUMER-AU, Llad. *CUCUMER*; Sacs. *CUCUMBER*: planigyn, a'i fiodau yn debyg eu llun i glychau; y ffirwyth sydd debyg i afal, o ran ffaethder ei fwydion; ac ynddo dair cell, lle cynnwysir yr hâd aml, yn ddwy rës. Yr oedd helaethrwydd o honnynt yn tyfu yn yr Aipht a Phalestina; a hwy oedd ymborth cygredin caeth-weision a thlodion y wlad. Num. xi. 5.—"Merch Seion a adewir megys lluesty mewn gwinllan, megys lletty mewn gardd cucumerau." Eea. i. 8. Byddid arforol o ad-eiladu math o fythod gwael, mewn gorddi a gwinllanoedd, i wylwyr i wlylio en ffirwythau rhag bwystiflod rheibus, hyd nes yr addfedent i'w casgu; ac yna gadewid hwynt; a thebyg maitymhor y cucumerau oedd yr un byraf. Job xxvii. 28. Felly y gadawyd Jerusalem: tra yr oedd yr holl wlad oddi amgylch iddi yn anrheithiedig, a'r dinasoedd wedi eu llosgi, yr oedd gan yr Arglwydd wylwyr yno; ac yno yr oedd efe am adael ychydig weddill, tros ryw hyd: ond daeth ei dinystr hithau. Eea. i. 7, 9.

CUDYN-AU (cud), tsaw o wallt. Num. vi. 5. Barn. xvi. 13. Ezec. viii. 3.

CUDD-IO-IEDIG, Heb. *קעחד* *ceched*; Gr. *κευθα*, *keutho*: celu, celcio; celedigaeth, celciad, cuddfa; argelwch.

1. Cuddio, rhoddi gorchudd ar beth, cadw yn ddirgel; felly y mae Duw yn cuddio ei orchymynion, pan na byddo yn eu heglurhau. Salm. cxix. 19. "Ni chuddiais dy gyflawnder yn fy nghalon;" eithr eglurais ef mewn geiriau ac ymarweddiad. Salm. xl. 10. Hyn oedd gwbl wrthwyneb i'r gwr a'r un dalent, yr hwn a'i cuddiodd hi yn y ddaear, fel na chai efe ei hun, na neb arall, nac elw na chlod oddiwrthi. Mat. xxv. 25.

2. Cadw, neu drysori; felly y mae y ffyddloniaid yn cuddio gair Duw yn eu calonau, pan y trysent ef yn eu côf, eu barn, eu cydwybod, a'u serchiadau; fel y byddo iddo drefnu eu

holl ymarferiad mewn calon a bywyd, a rhoddi cynnalisaeth a chysur cryf iddynt. Salm cxix. 11.

3. Diogelu : cuddia Duw ei bobl rhag ing, ac eithaf trallod, yn nghysgod y graig fawr, ac yn nirgelfa ei babell, sef Crist. Salm xxvii. 8 ; a xxxii. 7.

Duw sydd yn ymguddio, ac yn cuddio ei wyneb, pan y mae yn peidio egluro ei ogoniant a'i ewylllys da, yn ei ordinhadau, a'i ragluniaethau. Salm lxxxix. 46. Esa. lxiv. 7. Job xiii. 24. Salm xxx. 7.—Duw yn cuddio ei wyneb oddiwrth bechod, ac yn cuddio pechod, sydd yn arwyddo cwbl faddenant, (Salm li. 9 ; a xxxii. 2 ; a lxxxv. 2.) fel un yn cuddio peth ffaidd allan o olwg, nad yw yn bwriadu nac yn ewyllysio edrych arno. Y drugareddfa yn mig oedd yn weledig yn y babell ; yr oedd y gorchymynion oedd yn gofyn y pechadr yn guddiedig yn yr arch, tani.—Y mae Duw yn cuddio balehder oddiwrth ddyinion, pan y byddo yn eu siomi, ac yn eu difeddiannu o'r peth y byddont yn tueddu i fod yn falch o bono. Job xxxiii 17.—Dyinion yn cuddio eu pechodau, a arwydda, eu bod yn gwadu, yn ceisio eu lleihau, ac yn gwneuthur esgusion drostynt. Salm xxxii. 5. Diar. xxviii. 13.—Crist a'i efengyl sy drysor cuddiedig, a doethineb cuddiedig, am nad adwaenir hwynt gan ddyinion anianol. Mat. xiii. 44. 1 Cor. ii. 7.

—Y mae yr efengyl yn guddiedig, pan fyddo dyinion, trwy eu hanghrediniaeth a'n bydolrwydd, yn ddiystyr o honi ; yn ddideimlad o'u hangen am dani ; ac yn ddiolwg ar eu gwerthfawrogrwydd, a gogoniant yr Arglwydd ynddi. I'r rhai y llewyrchodd Duw trwy ei Ysbryd yn eu calonau, y mae yn ddrych golen, yn dangos iddynt ogoniant Duw yn wyneb Iesu Crist ; a hwy a newidir i'r unrhyw ddelw, o ogoniant. Ond os cuddiedig yw, yn y rhai colledig y mae, neu (*ev tois apollurovovois*) rhai sydd yn dystyrio eu hunain.—“Bywyd wedi ei guddio gyda Christ yn Nuw.” Col. iii. Bywyd dirgeledig, llawn o ryfeddodau, yw byw trwy un arall, sef Crist. Ynddo ef y mae iddynt gyfiawnder, a nerth. Bywyd anadnabyddus yn bresnol ydyw ; y mae yn guddiedig, mewn gradd mawr, i bawb, o ran y cyflawnder, y perfeithrwydd, a'r gogoniant o hono. 1 Ioan iii. 2, 3. Y mae Duw yn anweledig ; y mae Crist gyda Duw yn anweledig ; felly hefyd y mae bywyd ei bobl ynddo. Ond y mae eu bywyd yn ddiogel, wedi ei guddio rhag pob gelyn, “gyda Christ yn Nuw,” fel y gwreiddyn a'r ffynnon. Yn nyfnder y gauaf oer, nid yw bywyd v cangenau yn ymddangos, ond y mae yn guddiedig yn y gwreiddyn y pryd hwnnw ; a phan gyfnewidio y tymhor, ymddengys y bywyd cuddiedig yn y cangenau, mewn harddwech a ffrwythlonrwydd. Felly y mae bywyd pob credladyn ; y mae yn ddechreuol, ac mewn gradd bychan, ynddynt hwy yn bresnol ; ond yn lled anadnabyddus iddynt hwy eu hunain,

ac yn fwy cuddiedig oddiwrth y byd ; ond y mae yn y perfeithrwydd, y cyflawnder, a'r gogoniant o hono, gyda Christ yn Nuw ; ac ymddengys pan ymddangoso Crist eu bywyd hwynt.

CUDDEFA-EYDD (cudd-ma), ymguddfa, lloches, celfan, diogelfa, llechfan ; cudd-bentwr, cudd-grug, casglfa. “Khoddaf i ti—guddfeydd dirgel.” Esa. xlv. 3. Sardinia a Babilon, pan gymerwyd hwynt gan Cyrus, oeddent y dinas-oedd cyfoethocaf yn y byd. Craesus, yr hwn a osodir allan fel y brenin cyfoethogaf yn y byd yr amser hwnnw, a roddodd i fyny ei holl olud i Cyrus, a chyfrif manwl yn yagrifenedig o'r cwbl, yn cyfrif yr hyn a gynnwysai pob oertwyn yn neillduol, pan ddygwyd hwy ymaith ; a rhoddwyd hwynt i Cyrus wrth ei balas yn Babilon. Gwel *Xenoph Cyrop. Lib. VII.* Rhydd Pliny hanes (*Nat. Hist.*) o'r cyfoeth a gasglodd Cyrus yn Asia, bod yr arian a'r aur gymaint a £126,224,000 o'n harian ni. Duw a roddodd y trysoran hyn oll i'w was Cyrus, yr hwn a gyfododd, a alwodd ac a lwyddodd yn benaf i'r dyben i ryddhad y bobl o'u caethiwed. “Er mwyn Jacob fy ngwas, ac Israel fy etholedig, y'th elwais erbyn dy enw.” Esa. xlv. 4.

CUFYDD-AU. *Llad.* CURTUS : mesur o gylch hanner llath o hyd, sef o benellin gwr i benau ei fysesd, oedd y cufydd cyffredin ; v cufydd a elwid y cufydd y cysegr, oedd yn nghylch dwy fodfedd ar hugain, sef cufydd a dyrnfedd. Ezec. xlv. 13. Gwel ychwaneg o hysbysrwydd am hyn yn y Tabl sydd yn argraffedig yn niwedd y rhan fwyaf o Fiblau.

CUL-ION, (cu) aflydan, caeth, cyfyng ; prin, teneu, difras, dignawd. “Cyfyng yw y porth, a chul yw y ffordd :” sef, felly y barna dyinion cnawdol hi. Rhaid i ddyw ymwadu ag ef ei hun i rodio ynddi : ond y mae yn ddiagon eang i'r penaf o bechaduriaid, ynddi ei hun, ac o du yr Arglwydd. Mat. vii. 14. EDR. PORTH.—Teneu, difras ; creaduriaid ag ychydig o gig arnynt, a elwir yn rhai culion. Gen. xli. 3. Num. xiii. 20. Ezec. xxxix. 20.—“Paham y gwelai efe eich wynebau chwi yn gulach na'r bechgyn sydd fel chwithau !” sef yn deneuach, yn waeth yr olwg ; *Heb. yn dristwch.* Dan. i. 10.

Pan fo culaf yr yoh goreu fydd y'ngwaith. *Diar.*

CULNI (cul), culedd, culder, toneuder, truan-der—“Anfonodd gulni (neu ddarfodedigaeth) i'w henaid.” Sef iddynt hwy, i'w personau ; ond yn fwy priodol i'w cyrph, megys yn Salm cv. 18., y dywedir am Joseph, “Cystuddiasant ei draed ef mewn gefyn ; ei enaid a aeth mewn heiyra.” Sef bwyttasant yn ddiau, ond ni chwasant ddim maeth ; nid oeddent yn pesgi arno, ond yn hytrach yn culhau, hyd nes yr oeddent o'r diwedd yn darfod i farwolaeth. Ond, tebygol i'r Arglwydd roddi arwyddion o'i ddigofaint ar eu heneidiau hefyd, mewn anesmwythder meddwl, ac euogrwydd cydwybod.

Salm cvi. 15. Esa. x. 16; a xxiv. 16. Job xvi. 8. Num. xi. 33.

CUN (cu), arglwydd, tywysog, penaeth.

As ni chadwir un bydol gwa,
O'i nerth ei hun a'i lloedd.

E. Frye, (Salm. xxxiii. 15.)

CUNNOG-AU (cun-dawg), *Gwydd.*

CUNNOS: crwc, celwrn, ystwc; ystén, piser; costrel: llestr i ddal llaeth.—“Hi a agorodd gunnog o laeth.” Barn. iv. 19. Cyfleithir yr un gair קונוס *costrelau* yn Joa. ix. 4, 13., ac a arwyddia costrelau wedi eu gwneuthur o grwyn anifeiliaid, y fath ag a arferir eto yn ngwledydd y dwyrain. Gwel Harmer's *Obs.*

CURFA-EYDD (cur), curiad, maeddiad; cosp-gurfa. Un o'r rheolau dan gyfraith Moes oedd, “Pan fyddai i ŵr a wneiai â benyw, a hithan yn forwyn gaeth wedi ei dyweddlo i ŵr (*Heb. callibio gan neu am wr*) ac heb ei rhyddhau, neu heb roddi rhyddid iddi, bydded iddynt gurfa.” &c. Lef. xix. 20. *Heb. Bydded curfa.* Mae rhai yn meddwl mai y fenyw yn unig oedd i gael y gurfa, am fod y gair yn y rhyw fenywaidd; eraill a farnant fod y gurfa i'r ddau. Y gwr yn naig oedd i ddwyn aberth, am nad oedd hi mewn amgylchiadau i gael aberth. Pe buasai hi yn rhydd, buasai y ddau yn cael eu marwol-aethu. Exod. xxi. 20, 21. Dent. xxii. 23, 24. Lef. xx. 10. Ioan viii. 4. 5. Heb. xiii. 4.

CUR-IO, culhan, teneuo, bod brasder un yn darfod; pallod ar natur. Amryw bethau sydd fel achos o guriad; ac yn neillduol, gwasgfa corph neu feddwl. 2 Sam. xiii. 4.

CURO (cur), *κρουα, croua*:—1. Baeddu, maeddu, briwio, pwyo, dyrna, dnlio. Lef. ii. 14. Exod. xxx. 36.—2. Ceryddu. sef curo, neu daro, a'r tafod. Salm exli. 5.—3. Ceryddu mewn ffordd o gosb. Act. xvi. 22.—4. Cnithio, neu guro wrth ddrws, am ei agoryd. Act. xii. 13.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn curo wrth ddrws calon ei bobl, trwy ei air, ei Ysbryd, a'i ragluniaethau, i'w ddeffroi, eu cyng hori, a'u cymhell i'w dderbyn fel rhad rodd Duw, ac iachawdwr digonol iddynt: yr hwn a ddaeth i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid. Can. v. 2. Dat. iii. 20.—Curo wrth ddrws Daw ydyw mynych a dyfal goisio wyneb a ffafr Duw yn Nghrist mewn gweddi. Mat. vii. 8. Luc xii. 10.—Curo dwylaw sydd arwydd o lawenydd a gorfoledd mawr. 2 Bren. xii. 12. Salm xlvii. 1; a xxviii. 8. Esa. lv. 12.—Curlaw yw gwlaw trwm iawn yn curo; neu wlaw yn peri llifeiriant, mewn ffordd o farn. Esec. xiii. 11, 13—Curwyr, cur-gospwyr, cernoda yr, tarawyr & gwial. Esa. l. 6. Cyflawnwyd. Esa. l. 6., yn Mat. xxvi. 67; a xxvii. 26.

CUS, *Heb.* קוש [*du*] 1. Mab hynaf Ham, a thad Nimrod, a Seba, a Sabta, a Raama, a Sabteca. Gen. x.—2. Enw gwlad, lle trigai y Cusiaid, hon ydyw Ethiopia. Esth. i. 1; a viii. 9.—3. Mab Jemini. Enw a roddir ar y brenin Saul, neu un o'i ganlynwyr, y mae yn ansicr pwy, gan nad yw yn cael ei enwi ond yn

nhitl Salm vii. Cymhar. 1 Sam. ix. 1; a xxii. 7. 2 Sam. xvi. 15. Barn. iii. 15; a xix. 16. Edr. *ETHIOPIA.*

CUS-ION-AN-AU-U (ca), *Gr. kus, cuso, kusco, cuso.* Yr oedd cusanu yn arferiad gynt fel arwydd o gyfaillgarwch, paroh, ymoctyngiad, anrhydedd, &c. Gen. xxvii. 25, 27. 1 Sam. xx. 41; a x. 1. Sonir am amryw fath o gusanau yn yr yagrythyrau; megys, 1. Cusan cywir, fel arwydd serchiadol o garedigrwydd. 1 Sam. xx. 41.—2. Bradwraidd; felly y cusanodd Judas ei feistr, Joab Amas. Mat. xxvi. 49. 2 Sam. xx. 9. Diaz. xvii. 6.—3. Rhagrithiol a gwenieithus; felly y cusanai Absalom y rhai a ymgryment iddo. 2 Sam. xv. 5.—4. Kilunaddolgar; byddent naill ai cusanu y ddelw ei hun, neu yn cusanu eu llaw yn arwydd o barch ac addoliad i'r eilan. A chan na ddichon iddynt gusanu yr haul a'r lleuad, cusanent eu llaw o barch iddynt. Hos. xiii. 2. 1 Bren. xix. 18. Job xxxi. 27. Dywedir am ddelw o bras i Hercules, yn Agrigentum, yn Sicily, fod y genau a'r ên iddi wedi eu treulio gan gusanau yr addolwyr. Y mae y Siamese hyd heddyw, ar eu hymadawiad o'u haddoliadau, wedi derbyn bendith yr offeiriad, yn myned ac yn cusanu yr eifun, ac yn ymgrymu iddo. Gwel Cicero *Actio 2. in Verrem, Lib. IV. Cap. xliii. & Actio 4. Complete System of Geography.*—5. Cnawdol a phuteinlyd. Diaz. vii. 13.—6. Ysbrydol. Can. i. 2; a viii. 1.—7. Cusan sanctaidd, a arferid gynt yn mhllith Cristionogion, ac a arferir eto mewn ffordd o gyfarhadiad. Rhuf. xvi. 16. 1 Cor. xvi. 20. 2 Cor. xiii. 12. 1 Petr. v. 14.—“Cusenwch y Mab,” hyny yw, anrhydeddweh, addolwch, a cherwch ef. Salm ii. 12. 1 Sam. x. 1.—“Cyflawnder a heddwch a ymgusanasant,” megys y bydd cyfeillion yn arfer gwneuthur, pan gyfarfyddont. Salm lxxxii. 10. Exod. iv. 27. Arwydd o gydgordiad, cariad, a llawenydd, priodoliaethau y Duwdd yn rhesn fawr yr iachydwrfaeth yn Nghrist; hwn yw קניז (*Melchisedeg*) Brenin cyflawnder a heddwch, y maent yn cydgyfarfod ynddo. Heb. vii. 2. “Yna gwaith cyflawnder fydd heddwch.” Esa. xxxii. 17. Mae cyflawnder a heddwch hefyd yn ymgusanu yn y credinwyr; “Gan ein bod wedi ein cyflawnhau trwy fydd, y mae genym heddwch tuag at Dduw, trwy ein Harglwydd Iesu Crist.” Rhuf. v. 1.—“Cusanau ei fin:” (Can. i. 2.) sef Crist.” Min Crist yw ei wirioneddau grasol; canys tywalltwyd gras ar ei wesusau. Salm xlv. 2. Mat. v. 2, 2, &c. Cusanau ei fin a arwyddant cymhwysiad o'i wirioneddau at gyflwr yr enaid, mewn ffordd gysuro, gynnaliethol; yr hyn sydd arwydd neillduol o gariad Crist a'i ffafr, ac a rydd fawr gysur i enaid trallodedig, hiraethlon am ei gymdeithas. Edr. *CARIA-WLEDD.*

CUSIAIAH, *Heb.* קושית [*cadwyn yr Arglwydd*] mab Abdi a thad Ethan, Lefiad, o denlu Merat. 1 Cor. vi. 44; a xv. 17.

CUSAN—RISATHAIM, *Heb.* רִשְׁתַּיִם [duad amwiredau] brenin Mesopotamia, yr hwn a orthymedd Israel wyth mlynedd, ac a waredwyd oddiwrth ei greulondeb gan Othniel mab Cenaz. Barn. iii. 8—10.

CUSI, רַשֵׁי [trafferthus, neu, taer] 1. Un a ddygodd y newydd i Dafydd am dychweliad Absalom. 2 Sam. 18. 21.—2. Tad Selamiah. Jer. 36. 14.—3. Tad y prophwyd Sephaniah. Pen. 1. 1.

• **CUWSAN**, רַשֵׁן [du] 'Dan gystudd y gwelais wersyllau Cuwsan.' Hab. 3. 7. Wrth Cuwsan, tebygol, y meddylir Ethiopia; canys felly y cyfieithir *Cus* y rhan amlaf. Gen. 10. 6, 7. Edr. Cus. Gwelodd y prophwyd, mewn gwledigaeth, fraw, a dychryn, a chystudd, yr Ethiopiaid, yr Arabiaid, y Midianiaid, y Moabiaid, yr Ammoniaid, ac eraill a breswylent y gwledydd cyfagos, pan glywsant am y gwyrthiau mawrion a wnaeth IERHOFAH yn gwaredu Israel. Cymb. Num. 12. 1. Exod. 2. 16, 21. Num. 31. 7, 8. Barna rhai fod y cyfeiriad at Barn. 3. 10. a 7. 1.

CUT—IAU, (cwt) cryg-nyth, caban, hogldy, penty, cwt, twllmoch; cut y moch, cut y gwyddau, cut yr jeir. 'Ymestyn ar eu glythau, a bwytta yr ŵyn o'r praidd, a'r lloi o ganol y cut.' Amos 6. 4. *Heb.* חַתְּ לֵי וּרְחִימִיר אַנְפֵּילֵיאַי, yn neillduol lloi i'w pesgi. Cydunir ag ef bob amser חַתְּ לֵי. Cyfieithir ef ty yn 1 Sam. 28. 24.—*pasgedig*, Jer. 46. 21. Mal. 4. 2. Darlunia y geiriau ddynion wedi ymroddi i lythineb a meddwod, yn byw mewn diolfawch a chwantau cnawdol. Salm 72. 8. Luc 12. 19, 20.

CUTHA, *Heb.* כּוּתָּא [ysig] talaeth yn Assyria. 2 Bren. 16. 24, 30. Yr un y tybia Calmet a Cush, a gyfieithir Ethiopia yn Gen. 2. 13.

CWARTUS, dysgybl sydd yn anerch y Rhufeiniaid gyda Paul, Rhufeinydd, tebygol. Rhuf. 16. 23.

CWBL—HAU, (cwb) y cyfan, y cyfan oll, cyflawni, cyflawni addewid; hyny yw gwnethur i fynu yn gwbl gyflawn yr hyn a gynnwysir ynddi. 2 Sam. 7. 25. 2 Cron. 34. 31. Jer. 23. 20.—Duw a gwblha bob peth er daioni i'w bobl; beth bynag a addawodd efe, ac a ofynant hwythau mewn ffydd, efe a'i gwna drostytnt ac iddynt; ac a'u galluoga hwythau i bob gair a gweithred dda. Salm 57. 2. Job 23. 14.—Duw a gwblha gyngor ei genadon; pan ddygo efe i ben ei ffridau a fynegwyd trwy y prophwydi, mewn addewidion a bygythiou. Esa. 44. 26. Edr. CYFLAWN.

CWCWLL, CYCYLLAU, (cwg) *Llad.* Cuculus: cwl, cwff, penguwch, penwisg. 'Yna y rhwymwyd y gwyr hyny yn eu peisiau, eu llofrau, a'u cecyllau.' Dan. 3. 21. Math o benwisgoedd oedd y cecyllau. Tadu y tri llanc yn eu gwisgoedd fel hyn i'r tân oedd yn dangos fod llid y brenin yn boeth ac yn grenlon iawn, yr oedd am eu llosgi hwy a'r cwbl a berthynai iddynt ar frys.

CWERYL—AU, *Llad.* QUERELA: mater, cwyn, achos, achwyniad, cynghaws, dadl. Diar. 23. 11. Col. 3. 18.

CWESTIWN—YNAU, *Llad.* QUESTIO; gofyniad, holiad. Y mae amryw fath o gwestiynau, neu holiadau, yn yr ysgrhythrau; 1. Crefyddol. Deut. 6. 20. Mat. 2. 2.—2. Cableddua. 2 Bren. 18. 34, 35. Ioan 8. 48.—3. Rhai calledion; a'r cyfryw y daeth brenines Seba i brofi Solomon. 1 Bren. 1. 1. 2 Cron. 9. 1.—4. Rhagrithiol; felly yr holodd Herod y doethion am ymddangosiad y seren. Mat. 2. 7.—5. Rhai manylgais; felly yr oedd un yn gofyn i'r Iesu yn nghylch nifer y rhai cadwedig. Luc 13. 23. A'r dysgyblion hefyd yn gofyn iddo, Pwy sydd fwyaf yn nheyras nefoedd? Mat. 18. 1.—6. Rhai ffol, neu ynfyd, ac annysgedig; y rhai sydd yn magu ymrysonau, ac y dylid eu gochel. 2 Tim. 2. 23. Tit. 3. 9.—7. Cadarnhaol; felly y llefarodd Aaron a Miriam, gan farnu bod yr Arglwydd wedi llefaru trwyddynt hwy yn gystal a Moses. Num. 12. 2. Hefyd, geiriau Balaam am Dduw. Num. 23. 19, &c.—8. Cwynfanus. Gen. 42. 28.—9. Nac-aob; felly y llefarodd Nehemiah wrth Sanbalat a Gesem. Neh. 6. 2.—10. O amhenaeth ac anghrediniaeth [2 Bren. 7. 19.] neu o ddiystyrwch a gwawd; felly y llefarodd brodyr Joseph wrtho; a Pharaoh am yr Arglwydd. Gen. 37. 8. Exod. 5. 2.—11. Mewn fiordd o ryfeddod, neu, er mwyn peri sylwi yn fanwl. Caniad. 3. 6. a 8. 5. Esa. 63. 1. Marc 4. 44.

CWHWFAN—U, (cw-hwfan) ysgwyd, lled-dafu, chwyfanu, gogrynu. Yr un gair *Heb.* חַוְּפָא a gyfieithir *nithio*, yn Esa. 30. 28. ac *ysgwyd llaw* yn Esa. 13. 2. ag a gyfieithir *cwhwfan* yn yr amrywiol leoedd eraill yr arferir ef ynddynt. Exod. 29. 24. Num. 5. 25, &c. Ystyr y gair yw estyniad allan, estyniad megys y gwneir wrth gynyg neu roddi rhywbeth. Num. 8. 11. 'Ac offrymedd [cwhwfaned, ymyl y ddalen,] Aaron y Lefiad ger bron yr Arglwydd, yn offryw (*Heb.* *offrum cwhwfan* gan feibion Israel, fel y byddont hwy i wasanaethu gwasanaeth yr Arglwydd.' Y cwhwfan yn yr adnod hon (medd Ainsworth) a ddehonglir trwy y cyfieithiad *Gr. neillduo*: yr un geiriau ag a arferir am weinidogion Crist; megys y dywedir, 'Neillduwch i mi Barabas a Saul, i'r gwaith y gelwais hwynt iddo.' Act. 13. 2. felly yn Rhuf. 1. 1. Ein cyfieithiad ninau o Num. 8. 14. sydd hefyd yn cadarnhau hyn 'A *neillduo* y Lefiaid o blith meibion Israel.'

CWLWM, CYLYMU, (cw-llwm) Rhwymiad, rhwym; gwasgiad, gwasgri. Cwlwm dolen; llwm gwllwm, sef cwlwm caled; cwlwm gwythi.—'Cylyma hwy am dy wddf;' sef, byddant fel cadwyd wddf yn addurn i ti; defnyddia hwynt ar bob achos. Diar. 3. 3. a 6. 21.—'Gan fod yn ddyfal i gadw undeb yr Ysbryd yn nghwllwm tangnefedd.' Eph. 4. 3. Sef yr undeb barn sanctaidd, serchiadol, sydd

rhwng pobl Duw a'u gilydd; yr hyn sydd firwyth yr Ysbyrd yn eu galluogi i fyw yn nghyd yn gyfeillgar a heddychol a'u gilydd, fel un gwr, ac un galon.

CWLLTWR-YRAU, (cwill) *Llad. CULTER*; *Saes. COULTER*: un o'r offer a berthyn i'r aradr, oddiwrth *cwill*, gwahaniad, yn arwyddo ei fod yn gwahanu, neu yn hollti y tir yn gwynau. 1 Sam. 13. 20, 21.

CWMMIN, *Llad. CUMMINUM*; *Saes. CUMMIN*. Planigyn, neu lysieuyn, lled debyg i'r ffenegl, ei gangau a'i flodau yn siobynau; y mae yn lluosog yn ynys Malta, lle yr hauirac yr amaethir ef fel yd, a byddai yr Israeliaid yn hau yr hâd yn eu meusydd, ac yn ei ddyrnu a gwialen. Mat. 23. 23. Esa. 28. 25, 27. Dywedir ei fod yn feddyginiaethol yn afiechyd y cryd cymalau, y bendro, gwyntogrwydd, coluddwst, amhlantadrwydd, &c.

CWMPAS-OEDD, 1. Amgylch, cylch-fesur, cylchedd. Exod. 34. 8. 1. Bren. 7. 31.—2. Offeryn wrth yr hwn y llunia y crefftwr gylch-fesurau. Esa. 44. 13.—'Y mae y gwynt yn dychwelyd yn ei gwmpasoedd;' hyn ydyw, y mae y gwynt yn chwythi, yn awr o un parth, bryd arall o barth arall; ac felly yn cylchu pedwar ban y byd. Preg. 1. 1.

CWMPEINI, *Ffr. COMPAGNIE*; *Saes. COMPANYY*; cymdeithas, cydgyfeillion, cydgyfuniad, cydfasnachwyr; cydrestr, neu gydros; megys o filwyr mewn byddin. Dat. 18. 17.

CWMWL-YLAU, (cwm-gwl) cwmwl; tywyllu, gorchuddio. 1. Pentwr o ddefnyddau dwfr, yn dyrchafu o'r ddaear yn dath, ac o'r mor yn golofnu, i entrych yr awyr. 2 Sam. 22. 12.—2. Niwl; neu darth boreuol, yr hwn sy beth diflanedig. Hos. 6. 4.—3. Nifer mawr, neu luaws. Heb. 12. 1. Esa. 60. 8.—4. Y nefoedd, neu y wybrenau. Salm 88. 5. a 68. 34.—5. Yn gyffelybiaethol, arwydda cystuddian, tralod, a galar. Preg. 12. 2. Gal. 2. 1.—Y mae Duw yn rhwymo y dyfroedd yn ei gymylau, ac yna yn ei ddefnyddu yn wlaw ar wyneb y ddaear. Job 28. 8. a 38. 9.—Pan sonir yn y gair am ddyfodiad Crist i'r farn, dywedir ei fod yn dyfod ar y cymylau. Mat. 24. 30. Dat. 1. 7. Edr. GWLAW, GWLITH.

Ar eu taith o'r Aipht trwy yr anialwch i wlad yr addewid, yr oedd yr Arglwydd yn myned o flaen yr Israeliaid, y dydd mewn colofn o niwl, i'w harwain ar y ffordd, a'r nos mewn colofn o dân i oleuo iddynt; fel y gallent fyned ddydd a nos. Exod. 12. 21. Yr arwydd hynod hwn o'r presenoldeb dwyfol a elwir yn fnych, y cwmwl, cwmwl yr Arglwydd, y golofn gwmwl. Exod. 16. 10. a 40. 34, 38. Lef. 16. 2. Num. 9. 19. a 10. 34. a 12. 5. Dent. 31. 15. Neh. 9. 19. Salm 78. 14. Gelwir ef hefyd, goleuni tân, tân yn goleuo liw nos, (Salm 78. 14. a 105. 39.) cwmwl a mwg, llewyrch tân ffamillyd. Esa. 4. 5.—Y mae cwmwl, cymylau, goleuni, a thân, yn arwyddion o'r presenoldeb dwyfol. Un a

arwydda fod cymylau a thywyllwch o'i amgylch o ran ein hadnabyddiaeth ni o hono, yn ei hanfod a'i oruchwyliathau; a'r llall yn arwyddo ei burdeb a'i eiddgedd sanctaidd dros ei ogoniant ei hun, ac iechydwriaeth ei bobl; a'i fod fel tân yn difa pawb a phob peth a fyddo yn gwrthwynebu hyny. Exod. 24. 17.—Llef-arodd yr Arglwydd ar fynydd Sinai o ganol y tân, y cwmwl, a'r tywyllwch—a golwg ar ogoniant yr Arglwydd oedd fel tân yn difa ar ben y mynydd. Deut. 5. 22. Exod. 24. 17.—Yr oedd yr Arglwydd yn ymddangos (trwy lewyrch tanlyd, diambheu) ar y drugareddfa yn y cwmwl. Lef. 16. 2. Ond yn yr anialwch, yr oedd ymddangosiad y cwmwl a'r tân ar ddull colofn, uwchben gwersyll Israel, ac yn myned o'u blaen yn eu holl deithian. Y mae yn anhawdd amgyffred, yn gwbl eglur, pa fath oedd dull y golofn. Y mae rhai yn barnu, fod gosail, neu wadn y golofn, yn gorchuddio yr holl wersyll, a'i chanol uwch ben y babell, a'i huchder yn entrych y nefoedd, fel ysgol Jacob, ac yn meinhaus tuag i fyny. Ac er ei bod yn symud o flaen y gwersyll yn eu teithian, eto ei bod yn parhau yn gygod ac yn amddiffynfa i'r gwersyll. Er fod y golofn yn cael ei galw yn golofn niwl, ac yn golofn dân, eto, y mae yn dra eglur nad ydoedd ond un golofn, a'i hymddangosiad yn dywyll y dydd ac yn oleu y nos. Hyn sydd sicr, fod yr Arglwydd yn ymddangos y dydd, weithiau yn llewyrchus, ac yn danlyd, yn y cwmwl. Exod. 14. 20, 24. a 16. 16. Num. 9. 21. a 16. 42. Wrth y geiriau, 'A gogoniant yr Arglwydd a ymddangosodd,' rhaid i ni ddeall iddo roddi rhyw arwydd neillduol o'i bresenoldeb, trwy lewyrchu yn ddysglaer, ac, fe allai yn danlyd yn y cwmwl. Oddiwrth y golygiadau hyn, y tybia amryw o'r beirniaid mwyaf dysgedig, megys Rivet, Buxtorf, a Vitringa fod y golofn niwl yn amgylchynu y golofn dân, fel amwieg am dani, am fod y golofn dân yn llewyrchu ac yn ffamio yn y golofn gwmwl y nos, eithr yn anamlwg y dydd, ond ar achosion neillduol a phwysig. Hwyrach fod yr Arglwydd trwy wahanol arwyddion yn y golofn, yn rhoddi amlygrwydd eglur i'w bob! o'i foddlonrwydd neu ei anfoddlonrwydd tuag atynt. Tân ydoedd, fel tân yn difa, yn llewyrchu, yn goleuo, ac yn ffamillyd. Y mae yn dra thebygol ei fod fel tân Sinai, yn rhy lewyrchus, ac yn rhy ffamillyd, heb y cwmwl yn amwieg am dano; ond yn y cwmwl yr ydoedd yn goleuo ac yn arwain yn gysurus, ac yn amgeledd feunyddiol iddynt. Yn y golygiadau hyn yr oedd yn gygod neillduol o Grist.

1. *O ran ei Berson*, yr hwn yw dysgleirdeb gogoniant y Tad—y gair wedi ei wneuthur yn gnawd, ac yn trigo yn ein plith ni, yn llawn gras a gwirionedd, a gogoniaat.

2. *O ran ei gyfryngdod* rhwng Duw a dyn yn cythaedd o'r ddaear i'r nefoedd; heb yr hwn nis gall pechader oddef purdeb tanlyd sanctaiddrwydd a chyflawnrwydd dwyfol. Duw

yn Nghrist sydd yn addas a goddefol i bechadurtlawd i gymdeithasu ag ef. Gall edrych ar ogoniant Duw yn wneb Iesu Grist yn gysurus.

3. *Yn ei arweiniad a'i gyfarwyddiadau.* Yr oedd y golofn yn eu barhain hwynt trwy yr anialwch i dir yr addewid. Nid oedd yn symud yn gyflymach, nac yn hwy heb orphwys, nag y gallai yr *holl* wersyll ei ganlyn. Yr oedd ei symudiadau wedi eu haddasu i amgylchiadau pob un yn y gwersyll. Yr oeddent yn teithio *gn y cwmwl*. Num. 10. 34. Weithiau y cwmwl a arosai yn hir, sef blwyddyn gyfan; weithiau, fis neu ddau, diwrnod, neu o hwyr hyd foren. Num. 9. 21. Prydiau eraill, byddai dri o ddyddiau heb orphwys. Exod. 15. 22. Num. 10. 33. Pan drigai y cwmwl yn hir ar y babell, meibion Israel a gadwent *wyliadwriaeth* yr Arglwydd, ac ni chychwynent. Yr oeddent yn cadw *gwyladwriaeth* fel y gallent weled pan symudai y cwmwl; a bod yn ddyfal wrth y gwaith perthynol i bob un o honnynt, hyd nes y symudai. Pa un bynag ai dydd ai nos fyddai, pan gvfodai y cwmwl, yna y cychwynent. Yr oedd iddynt yn eu holl daith fod yn hollol farw i'w hewyllys eu hunain, a chychwyn, a theithio, a gorphwys wrth gyfarwyddyd Duw yn unig. Yr oedd iddynt yn arweinydd gwledig i bawb—ffyddlon, cywir, amyneddgar, dyfal a pharhaus. Nis gallai y gwlawogydd ei ddiiffodd, na'r gwynt ystornus ei waargaru. Exod. 12. 21, 22. a 40. 34—38. Deut. 1. 33. Neh. 9. 12, 19. Salm 78. 14. a 99. 7. a 105. 30. Esa. 4. 5, 6. 1 Cor. 10. 1, 2. Zech. 2. 5. Jer. 31. 2. Felly y mae Crist Iesu yn arwain ei bobl, trwy anialwch y byd drwg presenol, i'r Ganaan nefol, a goleuni ei air a'i Ysbryd; ac hefyd trwy ei fod wedi gadael i ni esiampl, fel y canlyniem ei ol. Heb. 10. 19, 20. 2 Pedr 1. 19. Rhuf. 8. 14. Ioan 1. 9. a 14. 6. Na feddylied neb fod amgylchiadau yr eglwys, yn hyn yr waeth yn bresenol nag oeddent yn yr anialwch; nage, ond yn hytrach y maent yn rhagori llawer; yr oedd miloedd o bethau traphwysig, yn mha rai nad allai y cwmwl fod o ddim cyfarwyddyd iddynt; ond nid oes dim perthynol i'w bobl nad yw Crist yn gyfarwyddwr cyflawn, digonol iddynt, trwy ei air a'i Ysbryd. Mae y cyfarwyddiadau wedi eu rhoddi, ac nid oes eisiau cadw gwyladwriaeth yr Arglwydd i'w hadnabod.

4. *Yn ei amddiffyniad a'i ddiogelwch.* Yr oedd y golofn yn amddiffyniad rhag y poethder oddi uchod, rhag lliid golygnion, a rhag dinstr oddiwrth bob un o honnynt. Yr un modd y mae Crist yn gwaredu ei bobl oddiwrth boethder digofaint Duw, ac oddiwrth eu holl elynion ysbrydol. Rhuf. 5. 9. Luc 1. 78. 74, 76. Y prophwyd, pan y mae yn prophwydo am ddiogelwch ac amddiffyniad ei eglwys trwy Grist a'i iechydwriaeth, sydd yn cyfeirio at y golofn hon. 'A'r Arglwydd a grea ar bob trigfa o fynydd Sion, ac ar ei gymaufoedd,

gwmwl a mwg y dydd, a llewyrch tân ffiamllyd y nos: canys ar (neu *uwch ben*) yr holl ogoniant y bydd amddiffyn,' neu *orchudd*. Esa. 4. 5. Neu yn hytrach, ar y owbl, y gogoniant a fydd yn amddiffyn; sef ar bob cymant, fel yr oedd ar yr holl wersyll yn yr anialwch.—Pan yr oedd Pharaoh yn erlid ar ol Israel wrth y Môr Coch, y golofn niwl a ddaeth rhwng llu yr Aiphtiaid a llu Israel. 'A'r Arglwydd a edrychodd ar fyddin yr Aiphtiaid trwy'r golofn dân a'r cwmwl, ac a derfygodd fyddin yr Aiphtiaid.' Felly bu y golofn gwmwl yn ddystryw i'r Aiphtiaid ac yn ddiogelwch i'r Israeliaid. Exod. 14. 19, &c.—Megys yr edrychodd yr Arglwydd ar fyddin yr Aiphtiaid trwy y golofn dân a'r cwmwl, ac a derfygodd fyddin yr Aiphtiaid; felly, pan oedd yr Iuddeuon yn erlid yr Iesu, i geisio ei ddal, amlygodd gymaint o'i Dduwdod anfeidrol iddynt, pan y dywedodd efe wrthynt, 'Myfi yw,' nes yr aethant yn wyag eu cefnau, ac y syrthiasant i lawr. Nid rhaid iddo ond ymddangos, ond edrych—i ddelfwi—i doddi—ac i orchfygu ei elynion tros byth. Exod. 14. 24, 25. Ioan 18. 6. Gwel Lowth, ar Esa. 4. 5.

5. *Yn ei bresenoldeb gyda'i eglwys.* Yr oedd y golofn yn barhaus gydag Israel, yn eu holl amgylchiadau; pa beth bynag a'u cyfarfyddai yn eu taith, a pha beth bynag a'u gadawai, yr oedd y golofn yn myned gyda hwynt, a IEROFAN yn y golofn; felly y mae Crist yn bresenol gyda'i eglwys, bob amser, hyd ddiwedd y byd; trwy y dyfroedd, trwy yr afonydd, a thrwy y tân, i'w diogelu a'u cysuro. Esa. 48. 1, 2, 3. Mat. 28. 20. Dat. 1. 18, 16, 20. 2 Cor. 6. 6, 16, 17, 18. Salm 48. 14.—Diammeu mai cyfeirio at y golofn y mae y geiriau godidog hyn yn Zech. 2. 5. 'Byddaf iddi yn fur o dân o amgylch, medd yr Arglwydd, a byddaf yn ogoniant yn ei chanol.' Yn nghanol y gwersyll yr oedd babell, a chanol y golofn uwch ei phen; gallasai cych y golofn ymddangos oddi allan i'r gwersyll fel mur tanllyd o amgylch iddo.

6. Mae yn dra thebygol fod y cwmwl yn dyhidlo gwlaw yn dirion arnynt; yr hyn oedd o fawr les iddynt yn mhoethder yr anialwch. At hyn y mae geiriau Dafydd yn cyfeirio, Salm 68. 9. 'Dyhidlaist wlaw graslawn, O Dduw, ar dy etifeddiaeth; ti a'i gwrteithiaist wedi ei blino.' Felly y mae Crist, trwy ei air a'i Ysbryd, yn cysuro ac yn peri cynydd i'w eglwys, yn nghanol profedigaethau tanllyd y byd presenol. Dent. 32. 2. Esa. 44. 3. a 45. 8. a 55. 9—11. Ho. 6. 3. a 14. 6, 7. Ezec. 34. 26. Barn. 5. 4. Exod. 15. 17. a 16. 4.

'Ninau hefyd, gan fod cymaint cwmwl o dystion wedi ei osod o'n hamgylch.' Heb. 12. 1. Gall fod yr apostol yn cyfeirio at y golofn oedd yn arwain Israel yn yr anialwch, gan olygu y duwiolion y soniasai efe am dannt yn y bennod o'r blaen, o rau eu ffydd, a'i heffeithian grasol, yn siamplau i arwain a chyfarwyddo Cristionogion trwy anialwch y byd hwn i'r or-

phwysfa nefol, lle maent yn gorphwys ar ben eu taith. Megys yr oedd yr ochr dywyll o'r golofn at yr Aiphthiaid, felly nid yw annuwiolion yn gweled dim gogoniant yn eglwys Duw; dim ond ei brychan a'i gwaelledd. Neu eu bod o ran amllder, fel defnyddau: ac, o ran eu "hundred a'u gilydd, yn gwmwl o ddefnyddau. Er aill a dybiant mai eu hamlder fel llu o adar a feddylir; megys y dywedir gan y prophwyd Ezeciel, pan y mae yn son am falais Gog; "Dringi hefyd fel tymhestl, deui, a byddi fel cwmwl, i guddio y ddaear, ti a'th holl fyddin-oedd, a phobloedd lawer gyda thi." Ezec. 38. 9. Esaiah hefyd, wrth brophwydo am alwad y cenedloedd, sydd yn eu cyffelybu i gwmwl, ac i golomenod, yn ehedeg i'w ffenestri. Esa. 60. 8.—*Cwmwl y gogoniant*, yr hwn oedd yn aros ar y drugareddfa, oedd yn arwyddo mawrhydi gogoneddus presenoldeb Crist yn ei eglwys. 1 Bren: 8 10.—"O herwydd mi a ymddangosaf ar y drugareddfa yn y cwmwl." Lef. 16. 2. *Yn y cwmwl yr ymddangosaf ar y drugareddfa.* Heb. Wrth y cwmwl ar y drugareddfa, deallir, mwg yr arogl-darth. Yr oedd mwg yr arogl-darth, fel cwmwl, yn cuddio y drugareddfa. Adn. 13.

Ymddangosodd Duw yn fynych mewn cwmwl, i ddangos ei fawrhydi; a bod ei ogoniant, ei arfaeth, a'i weithredoedd yn anchwiliadwy. Exod. 16. 20. Salm 104. 3. Mat. 17. 5.—Y mae yr Arglwydd yn marchog ar y cwmwl ysgafn, ac y mae y cymylau yn llwch i'w draed, pan y byddo yn dyfod mewn modd disymwth ac ofnadwy, i waredu ei bobl, ac i ddistrywio ei elynion. 2 Sam. 22. 12. Esa. 19. 1. Nah. 1. 3.—Cwmwl goleu a gysgododd Crist, a'r rhai oedd gydag ef ar y mynydd, pan ddaeth y cyfryw lef ato oddiwrth y mawr ragorol ogoniant, "Hwn yw fy anwyl Fab, yn yr hwn y'm boddlonwyd." Matt. 17. 5. 2 Pedr 1. 17. Yr oedd y cwmwl goleu yn arwyddo dau beth. 1: Sirolddeb ac heddychlonrwydd. "Cwmwl, a thywyllwch, a thymhestl," oedd ar Sinai, yn arwyddo gwag ac anfoddlonrwydd; ond cwmwl goleu sydd yn gorchuddio Crist a'i eglwys yn y nef ac ar y ddaear, a'r llef ynddo yn cyhoeddi boddlonrwydd. Exod. 16. 10; a 19. 9; a 20. 21; a 40. 34. Num. 11. 24. 1 Bren. 8. 10, 11. 2 Cron. 5. 14.—2. Eglurdeb dysglær. Felly y mae goruchwyliaeth yr efengyl mewn cymhariaeth â'r gyfraith a'i holl gysgodau. Y mae efengyl Crist yn llewyrchu yn ogoneddus. Y mae y gwirioneddau sydd yn tystiolaethu am Grist fel dryeh dysglær, yn ei ddangos yn ogoneddus, a'r ordinhadau sydd fel cwmwl goleu yn ei orchuddio—y mae Efe yn eglur i'w weled ynddynt. 2 Cor. 3. 18; a 4. 4, 5, 6.—Y "cwmwl gwyn," Gr. *λευκη*, clærwyn, canaid, dysglær, ar ba un y mae Crist yn ymddangos yn eistedd, mewn gweledigaeth i Ioan, arwyddo ei fawrhydi breninol a gogoneddus, ac eglurdeb ei sangeteidrwydd a'i uniondeb yn ei farnedigaeth-

au. Dat. 14. 14.—Crist wedi ei wisgo a chwml, a arwyddo dwyfoldeb a mawrhydi ei berson, yn nghyd âg aneglurdeb ei weithredoedd ofnadwy; ei weithredoedd ydynt i ni yn fynych yn anamlwg, o ran y dyben a'r diwedd o honiut. Dat. 10. 1. Salm 97. 2. Galar. 3. 44. Luc 21. 27.—"Dysglær gymylau," yn Zech. 10. 1. a arwyddant gymylau yn dysglêrio gan fellt, yn rhagflaenu gwlaw.

Rhagrithwr a gau athrawon, a elwir yn "gymylau diddwr:" gellid, wrth eu hymddangosiad, ddysgwyl defnyddioldeb a budd oddiwrthynt; ond nid oes i'w gael ond siomedigaeth. Yn lle gwllitho athrawiaeth iachus fendithfawr ar yr eglwys, nid ydynt ond cuddio Haul Cyfiawnder o'i golwg, ac felly yn rhwystr i'w chynydd. Mal. 4. 2. Y maent yn cael eu gyru oddiamgylch gan wyntoedd eu balchder, eu swyddymgaia, eu budr-elw, a'u gau-athrawiaeth; ac oni bydd i Dduw, o'i anfeidrol drugaredd, eu hachub a'u hattal yn eu gyrfau gau, diamheu y chwythir hwy o'r diwedd i dragywyddol golledigaeth. 2 Pedr 2. 17. Judas 12. I'r ystyr yma y mae goiriau Solomon: "Y neb a ymfrostitia o achos gau rodd, sydd debyg i gymylau a gwynt heb wlaw." Djar. 25. 14.

Dynion yn gyffredinol a gyffelybir i gwmwl yn darfod; tra y maent yn byw, nid oes ganddynt ond ychydig o wir ddedwyddwch a chysur, a'u dyddiau ydynt yn prysuro i ddybennu. Job 7. 9.

Pechodau a gyffelybir i gwmwl; mor fawr yw eu rhifedi, fel y maent yn tywyllu, ac yn ysgaru rhwng yr enaid â Duw; ac yn rhagarwyddo y dymhestl fawr o ddigofaint Duw.

Y mae Duw yn dileu camweddau ei bobl fel cwmwl, rhag iddynt dori yn gawod farnedig-aethol arnynt. Esa. 44. 22.—Ewyllys da y brenin sydd megys "cwmwl gwlaw diweddar," yn dra defnyddiol a hyfryd. Djar. 16. 15. Pa faint mwy ewyllys da Duw!

CWNCWERWR-WYR, *Ffr. CONQUERANT*: gorchfygwr, buddugoliaethwr.—"Eithr yn y pethau hyn oll yr ydym ni yn fwy na chwncwerwr, trwy yr hwn a'n carodd ni." Rhuf. 8. 37. Gr. *υπερωικωμεν*, yr ydym yn gorchfygu yn gyflawn ac yn berffaith; yr ydym yn gorchfygu yn gryf elynion cedyrn iawn; y mae genym yn a thrwy Grist fwy o nerth nag sydd yn angenheidol i orchfygu ein hamryw elynion nerthol. Gwel Westein, Schleusner, a Coccejus. Y mae y gair Groeg, a arferir yn unig yn y fan hon, yn gryf ac yn helaeth ei ystyr, ac a arwyddo gorchfygu yn rhagorol, dros ben amser, ac yn ogoneddus iawn. Nid yn unig nid yw eu gorthrymderau yn eu gwahanu oddiwrth gariad Crist, ond y maent yn gorfoleddu ynddynt. "Trwy yr hwn a'n carodd," y maent fel hyn yn fwy na chwncwerwr. Mae ei gariad tu ag atynt—ei afael ynddynt—a'i gynorthwy iddynt, yn anfeidrol, yn anorchfygol, ac yn dragywyddol. Ein gwahanu oddiwrth gariad

Crist, yw cael ein gorchfygu; ond bod heb ein gwahanu yw gorchfygu; ond yn ein holl orthymderau yr ydym yn fuddugoliaethus iawn, a'i gariad yn anfeidrol gadarn tu ag atom sydd yn peri i ni fuddugoliaethu yn orfoleddus ac yn ardderchog. Mynega y geiriau orchestwaith, mawredd, cyflawnder, a pharhad tragywyddol y fuddugoliaeth. Dyddymir a dryllir eu gelynyon â dymchweliad tragywyddol, a byddant hwythau yn fyw, ac yn berffaith iach, a dyddanus am byth. Mwy na chwncwerwyr yw bod er gwaethaf gelynyon, yn etifeddiad bywyd tragywyddol, lle nis daw gelynyon byth yn agos atynt, na diun i'w blino na'u hafonyddu.

CWNING-EN-OD, (cwn) *Llad.* CUNICULUS; *Saes.* CONEY: creadur adnabyddus yn ein gwlad; a gyfrifid yn arian dan y gyfraith. "Am ei bod yn cnoi ei chil, ac heb forchogi yr ewin, arian yw." *Lef.* 11. 5. Cannolir ei doethineb am ei bod yn gwneuthur ei thŷ mewn lle diogel. *Diar.* 30. 26. *Salm* 104. 18. Yr enw a roddid yn *Heb.* ydoedd צבוע creadur tra adnabyddus yn ngwlad Judea, ac a elwir yn bresenol, *askoko*; ond y mae y rhai hyn yn wahanol oddiwrth ein cwningod ni; y maent yn wanach, ac yn byw yn gwbl yn y creigiau. Gwel Parkhurst.

CWNU, (cwn) cyfodi, cynal. "Ac mi welais anivel yn cwny o'r môr." *Dat.* 13. 1. *Luc* 11. 7, 8. *W. S.*

CWPAN-AU, (cwb) *Gr.* κυπελλον (*kupellon*) *Llad.* CUPA: cib, carfen, phiol. 1. Llestr o aur, o arian, o bren, neu o bridd, &c. *Gen.* 11. 11. *Luc* 22. 17.—2. Gwin, neu ryw beth arall a roddir ynddi; felly, rhoddir y cynwysol dros y cynwysedig. Megys y dywedir, "Y cwpy'n hwn yn y Testament Newydd yn fy ngwaed;" ac hefyd, "Pwy bynag a fwytao y bara hwn, neu a yfo gwpan yr Arglwydd," sef yr hyn sydd gynwysedig ynddi. *1 Cor.* 11. 25, 26, 27. Troell ymadrodd, neu drofeg mewn Rheitheg ydyw, a elwir trawsenwad (*metonymy*). Amryw samplau o'r drofeg hon a geir yn yr Ysgrhythyr, megys, "Galw yr wyf yn dyst i'th erbyn heddyw y nefoedd a'r ddaear;" sef en preswylwyr, neu y rhai a gynwysant. *Deut.* 30. 19. "Breninoedd a ddygant i ti anrheg, er mwyn dy deml yn Jerusalem;" hyny yw, y gwasanaeth crefyddol a gyflawnir yn y deml. *Salm* lxxviii. 29. *Edr.* SWPER.—3. Cystudd trwm, a gofid caled. *Esa.* 51. 17. *Mat.* 20. 22, 23. *Ioan* 18. 11. *Edr.* PHIOL.

CWPL-AU, cyd, cydiad, cysylltiad, cwsyllt, cwplws. *Barn.* 19. 3. "Deuddeg cwpl o ychain." *1 Bren.* 19. 19. *2 Bren.* 5. 17. *Edr.* YCHAIN.

CWR, CYROEDD-AU, (cw) min, ochr, ymyl, goror, parth, cyffin, terfyn, congl. *Gen.* 19. 4. *Deut.* 13. 7. *Amos* 3. 12. *Hag.* 2. 12. —"Pob un at ei elw ei hun o'i gwr;" hyny yw, o'i fangre, neu ei breswylfod ei hun. Pa le bynag y mae y gwylledyddion deillion yn preswyllo mewn tref neu wlad; pob un at ei

elw ei hun o'i fangre, neu ei gwr; dyna sydd ganddynt yn eu golgw. *Esa.* 56. 11. Neu, o'r mwyaf o honynt hyd y lleiaf o honynt. *Jer.* 6. 14. At y golygiad cyntaf y mae y gair *Heb.* צבוע yn tueddu; a dyna farn y cyfieithwyr; oblegid rhoisant ef ar ymyl y ddalen *tuedd*. Mae y cyfieithwyr Seisnig o'r un farn wrth arfer y gair *quarter*.

CWREL-AU, *Llad.* CORALUM; *Saes.* CORAL; peth o gynyrch y môr, a elwir yn gyffredin *llysiâu* y *longwr*. Math o fôr-lysieuyn amryliw a thewsyptiog.* Y mae dau air *Heb.* yn cael eu cyfieithu *cwrel*, sef צבוע *Job* 28. 18. *Ezec.* 27. 16. צבוע *Galar.* 4. 7. Y diweddaf a arwydda, rhyw fath o faen gwerthfawr, rhai a dybiant mai yr ehedfaen yw. Y maent yn tyfu ar greigiau yn y môr; eu gwraidd sy' feinion iawn, prin y maent i'w canfod. Y maent o natur greigaidd, ac mor galed pan y maent yn y môr ag ydynt wedi eu tynu allan. Y mae tri rhyw o honynt. sef y' du, y gwyn, a'r coch; y du yw y gwerthfawrocaf; nid yw y gwyn o fawr ddefnydd; ond y coch sy' ddefnyddiol er meddyginaeth ac addurn hefyd. Y cwrel coch sydd i'w gael mewn amryw barthau o'r byd, ond yn fwyaf neillduol yn Môr Ethiopia a Môr y Canoldir. *Ezec.* 27. 16. Er gwerthfawroced yw y cwrel, nid ydyw i'w gystadlu i ddoethineb, sef Iesu Grist, a gwir grefydd. *Job* 28. 18.

CWRLID, *Ffr.* COUVRELIT; *Saes.* COVERLID; gwrthban. Y gair *Heb.* צבוע a gyfieithir *cwrlid* yn *Esa.* 28. 20. a gyfieithir *cauadlen* yn *Exod.* 26. 36, 37.—ac yn *2 Sam.* 17. 19. *clawr*, neu *cauad-gorchudd* yn *2 Bren.* 16. 18.—to yn *Esa.* 22. 8.—"Cul yw y cwrlid i ymdroi ynddo." *Esa.* 28. 20. Y mae y geiriau hyn yn ymddangos fel rhyw fymadrodd diarebol, a'u hystyr yw, y caent brofi fod pob moddion amddiffyniad yn rhy brafledig i'w diogelu, ac i'w gorchuddio rhag y drygau oedd yn dyfod arnynt. Nid oedd eu gwelyau ddim ond matras, wedi ei daenu ar y llawr, a llenllian, neu wrthban (*cwrlid*) i'r hwn a orweddai, i ymdroi ynddo.†

CWSG, (cws) cyflwr o lonyddwch, hân. *Salm* 132. 4. *Diar.* 4. 16. *Zech.* 4. 1— "Wele fi yn gwneuthur Jerusalem yn phiol gwsg (neu *phiol grynsa*, neu *wenwyn*) i'r bobloedd oll o amgylch." *Zech.* 12. 2. Caiff holl eilyddion Jerusalem, ac egiwys Dduw hyd ddiwedd y byd, wybod, er gwaned yw hi i'w hamddiffyn ei hun, fod Duw drosti. Maent yn sychedu yn ddirfawr am ei gwaed, ond yn eu hymgais i'w dyfetha, meddwa Duw hwynt â'i farnedigacthau; byddant yn crynu ac yn syrthio fel rhai wedi yfed gwenwyn cryf. Yr un gair *Heb.* צבוע a gyfieithir *cwsg* yma, a gyfieithir yn *Nah.* 2. 3. *ysgwyd yn aruthrol*.

* Yn ol barn naturiaethwyr diweddar, nid cynyrch llysiâu yn y cwrel; ond sylwedd a ffurfi yn drigaidd yn eu hunain gan greaduriaid bychain, y rhai a elwir Polyplaria.—E.

† Gwel Louth ar *Esa.* 30. 1. lle mae y gair yn cael ei gyfieithu gorchudd.

CWTER-YDD, *Saes.* GUTTER; ffos, dyfr-glawdd, dyfrlle, bargod-gain, dyfr-banlle. Gen. 30. 38. 2 Sam. 4. 8.

CWTOGI, (cwta) byrhau, lleihau. Num. 11. 23. Esa. 50. 2. Cyflawni barnedigaethau mewn ychydig o amser. Rhuf. 9. 28.

CWTWS, CYTYSAU, (cwt) coelbren, rhan, cyfran. Esa. 57. 6.—*Tyrn cytysau*, sef bwrw coelbrenau.

■ **CWYMPO-IAD-AU**, (cy-gwmp) syrthiad, syrthio, llithro, llithriad, cilio yn ol. Jer. 8. 4. Iago 1. 11. Act. 20. 9.—“Er iddo gwympo, ni lwyf fwrir ef i lawr.” Salm 37. 24. Y mae hyn yn wir nodedig am y dyn Crist Iesu, yr hwn y mae **ΙΗΟΥΑΝ** yn cynal ei gerdded-iad, yr hwn, “er iddo gwympo,” trwy farwol-aeth, a gyfodwyd drachefu trwy ei law alluog, a'i fraich estynedig. Yr hyn sydd yn wir yr un ffynud^{am} y ffyddloniaid; a dylai hyn fod yn gysur iddynt yn eu holl beryglon a'u tem-tasiynau. Salm 91.

CWYN-O-ION, (cy-gwyn) *Heb.* חַיִּים ach-os, dadl, cweryl, mater, achwyniad; cyng-haws, anghytundeb; galaru, alaethu, gofid-io; cyd-ymdeimlo, cyd-offdio, cyd-alaru, to-sturio.—Cwyn anianol, sef achwyniad gwirion-eddol:—Y mae genyf gwyn i ti, sef yr ydwyf yn tostaro wrthyf.—“Y mae ewyn rhwng yr Arglywydd a'r Cenedloedd,” sef y mae gwrth-ddadl rhyngddo, nid yn unig a'r Iuddewon, ond a'r Cenedloedd hefyd. Jer. 25. 31. Hos. 4. 1; a xii. 2. Mic. 6. 2.—Holl geraint a chydabod Job a gwynasant iddo. Job 42. 11. Yr oedd hyn yn arwydd o'u caredigrwydd i Job, a'u cydymdeimlad ag ef yn ei ofidiau; yr oeddent megys yn dyfod yn gyfranog ag ef yn ei brofedigaethau. Yr un gair *Heb.* חַיִּים a gyfieithir yn Job 2. 11. *cyd-ofidio ag ef*, ac a gyfieithir yn pen. 43. 11. *cwyno iddo*; ac hefyd yn Salm 69. 20. *tostaro*, ymyl y ddalen, *cyd-gwynfan*.

CWYNFAN-AU, (cwyn-ban) galar, grudd-fan, ochain, trydar. Salm 55. 2; a 77. 3. Y mae y gair hwn yn cael ei arfer fel berf [*verb*] ac hefyd fel enw cadarn [*substantive.*] Jer. 15. 15.

CWYR-YDD, (cy-gwyr) sylwedd hydawdd, adnabyddus yn ein gwlad, a wneir o grwybr gwenyn.—Cwyr clust; cwyr gwenyn; cwyr melyn; cwyr coch; cwyr crydd. Arferir y cwyr yn ddefnydd canwyllau, i selio llythyrâu, &c. Salm 97. 5. Calon Iesu Grist a doddodd fel cwyr; rhyfedd oedd ei ofid a'i drallod yn nghanol fflannau angerddol digofaint ei Dad er ein mwyn ni. Salm 22. 14.—“Fel y tawdd cwyr wrth y tân, dyfethir y rhai annuwiol o flaen Duw.” Salm 68. 2. Mic. 4. sef yn hawdd a disymwth.

CWYS-AU, (co-gwys) carai o dir a dorir ag aradr.—“Yr arddwy'r a arddasant ar fy nghefn; estynasant eu cwysau yn hirion.” Salm 29. 3. Job 31. 38. Hos. 10. 10. Edr. **ARDWYR, CEFN.**

CY, (cw) rhagddawd mewn geiriau cyfan-sawdd, ac o'r un ystyr a *com* neu *con* yr *Saesonaeg* yn y geiriau *compact* a *concord*, ac a arwydda gweithred o bob tu. Edr. **CYD.**

CYBYDD-ION, (cwb) *Llad.* **CURVUS**: cyr-rith, amgauwr; ceisiwr, neu rheibiwr arian. Y mae yn y Groeg ddau air a ellir eu cyfieithu cybydd; sef *πλεονectes* (*pleonectes*) a arwyddia *ceisiwr* neu *caffwr ychwaneg*; a'r llall *φιλαργυρος* (*philargyros*) *carwr arian*. 1 Cor. 5. 10; a 6. 10. Luc 16. 14. 2 Tim. 3. 2. Y gair *Heb.* צַעַצַע a arwydda *un rheibus, chwanog am elw*, neu enill. Esa. 32. 5, 7. Y golygiad cyntaf, set y meddwl llythyrenol o'r gair, a gymerir oddi-wrth y dull y byddent yn pwysu arian mewn taledigaeth: oblegid yn nyddiau Abraham a Moses, ac y rhawg wedi hyny, byddent arferol o'u pwysu yn eu taliadau. Gwel Gen. 23. 16. Exod. 22. 27. Jer. 32. 9, 10. Nid oes amheuaeth na byddent yn tori ac yn tocio eu harian i gyfartalu y pwysau, fel y mae arfer rhai gwledydd hyd heddyw, yn neillduol China. Felly un chwanog i elw a gyffelybir i un a fyddai yn tori neu yn tocio pob deryn o arian i wneuthur i fynu y swm wrth bwys. “Yn y golygiad hwn,” medd Mr. Parkhurst, “tybygwn, y mae צַעַצַע yn gybydd, neu tociwr.” Y mae gair arall yn *Heb.* a gyfieithir *cybydd* צַעַצַע ac a ellir, tybygid, roddi yr ystyr hwn iddo, sef *fyngkwl i*, neu *y cwbl i mi*; un yn crafangu y cwbl. Cybydd-dod yw ceisio ychwaneg, neu y cwbl, o dra serch at arian, neu y byd a'r pethau sydd yn y byd. Y mae hon yn agwedd ar ysbryd dyn, hollol groes i'r ddeddf, yr hon a orchymyn i ni garu a cheisio Duw a'n holl galon. Cymeryd y creadur yn lle Duw ydyw, yr hyn sydd eilun-addoliaeth. Felly, gan hyny, y gelwir cybydd-dod gan yr apostol. Col. 3. 5. Mae y chwaut bydol hwn yn arwain dynion i bob twyll, anghyfiawnder, trais, gorthrymder, a llawer o chwantau eraill, ynfyd a niweidiol, y rhai sydd yn boddi dynion i ddianyrst a cholledigaeth. Nid oes boddioni arno; y mae yn cynyddu gyd ag amser, ac yn blaguro fwyaf yn hena-int mewn dynion annuwiol. Y mae yn ffaidd gan Dduw, ac yn cau allan o deyrnas nefoedd. Mic. 2. 2. 1 Cor. 6. 10. 1 Tim. 6. 10. Heb. 13. 5.

CYCHWYN, (cy-gwyn) dechreu taith, neu orchwyl. Cychwyn haul, sef codiad haul. Gen. 23. 12. (Exod. 40. 36. Jos. 3. 1.)

CYD, (cy) fel rhagddawd mewn geiriau cyfansawdd, sydd o'r un ystyr a *cy*, *cym*, *cys*, *cyf*; megys yn y geiriau hyn, cydymaith, cydamddiffyn, cydallu, cydair, cydaddaw, cydwybod, &c.

CYDBARTIAETH, (cyd-barti), tueddrwydd, tuedd i barchu neu i anmharu dynion, oblegid rhyw achosion cnawdol. Y gair *Gr.* προσλιπον, a arwydda tuedd i ryw un ochr neu blaid, fel y mantola clorian pan fydd rhywun yn pwysu ar un pen iddo, 1 Tim. 5. 21. Ond “heb wneuthur dim o gyd-bartiaeth,” yw rheol y Cristion yn mhob peth, a thu ag at bawb. Leigh.

CYD-DORIAD, (tori.)—"Gochelwch y cyd-doriad." Phil. 3. 2. Felly y geilw yr apostol yr enwaediad, mewn ffordd o ddirmyg; y rhai a gynygeunt y gyfraith â'r efengyl, gan geisio dal yr enwaediad i fynu, a hyny o ran traddodiad yn unig, gan ddywedyd, fod yn rhaid enwaedu ar y Cristionogion; ac onidè na lesà Crist ddim iddynt; er eu bod hwy eu hunain yn amddifad o enwaediad y galon. Yr oeddent, nid yn unig yn tori, neu yn rhwygo y cnawd, fel y gwneid yn yr enwaediad [yr hyn oedd bechadurus, o herwydd ei fod yn waharddedig ynddo ei hun, pryd nad oedd fel sêl y cyfammod, Lef. 19. 28; a 21. 5.] ond yr oeddent hefyd yn cyd-dori ac yn cyd-rwygo yr eglwys, gan ei llarpio fel y gwna cwn. Y gair *Gr. ζαχαριαν*, a arwydda cigyddio, darnio, difynio, llarpio.

CYD-DDINASYDDION, (cyd-dinas) rhai yn cyd-drigo yn yr un ddinas, ac yn cyd-gyfranogi o'i breintiau. Eph. 2. 19.

CYD-DDWYN, (cyd-dwyn), cyd-uno, cyd-synied, goddef, goddef yn amyneddgar. Num. 14. 27. Jer. 44. 22. Act. 18. 14. 2 Cor. 11. 1.

CYD-DDYODDEF, (cyd-goddef) cyd-deimlo, tostario; firwyth undeb rhwng pleidiau â'u gilydd; fel aelodau y corph â'u gilydd. Rhuf. 8. 17. 1 Cor. 12. 26. 2 Tim. 1. 8. Heb. 4. 15.—Mae duwionion yn cyd-ddyoddef gyda Crist. Rhuf. 8. 17.—1. Oblegid yr undeb rhyngddynt â'u gilydd. Mae ei dda ef yn eiddo iddynt hwy, sef ei gyflawnder, ei ras, ei etifeddiaeth, &c., felly y mae eu drwg hwythau yn eiddo iddo yntau, yn gyfrifedig, eu pechodau, eu dyoddefiadau, &c. Act. 9. 1, 5, &c.—2. Trwy gyd-yndeimlad. Heb. 2. 17; a 4. 15. Eaa. 63. 9.—3. Maent yn dyoddef erddo, ac yn ei achos, ac oblegid yr un pethau ag y dyoddefodd Crist. Salm 38. 20. 1 Pedr 3. 17, 18. Mat. 5. 11, 12. Act. 5. 41. 1 Pedr 4. 13, 14.

CYD-EISTEDD, (eistedd) eistedd yn nghyd.—"Ac a'n gosododd i gyd-eistedd yn y nefolion lleoedd yn Nghrist Iesu." Eph. 2. 6. Fel y mae Crist yn eistedd yn y nefoedd, fel person cyffredinol, ac yn cynrychioli ei holl bobl, felly y maent hwythau yn cyd-eistedd ynddo ef, er nad ydynt eto yn eu personau eu hunain. Y mae Crist yn rhoddi hawl iddynt i'r etifeddiaeth, ac wedi cymeryd meddiant dragywyddol o honi yn eu henwan. Y mae efe yn eistedd yno fel eu cynrychiolwr, a hwythau yn cyd-eistedd ynddo. Aeth i'r nefoedd fel yr arch-offeiriad i'r cysegr, ag enwau ei bobl ar ei ddwyfroneg; fel y maent yn awr yn cyd-eistedd ynddo, ar ol yr adgyfodiad hwy a gyd-eisteddant gydag ag ef, yn berffaith, gyrph ac eneidiau yn dragywydd.

CYD-ETIFEDD-ION, (etifedd) cyd-hawlwyr, cyd-gyfranogion mewn etifeddiaeth. Y gair *Gr. κληρονομια* (*kleronomia*) a arwydda etifeddiaeth wedi dyfod wrth goelbren. Eph. 3.

6. Y mae y duwionion, Iuddewon a Chenedloedd, yn gyd-etifeddion â'u gilydd, ac hefyd oll yn gyd-etifeddion â Christ. Trwy eu hundeb ag ef, y mae iddynt oll hawl i'r etifeddiaeth. Y mae efe yn etifedd naturiol, fel y mae yn berson dwyfol; ac yn oruchwyliathol, fel Cyfryngwr, trwy drefniad yn y cyfammod dragywyddol; y maent hwythau yn gyd-etifeddion trwy eu hundeb ag ef. Yr un etifeddiaeth sydd iddynt hwy ag yntau, yn ol y gradd y gallant oll ei mwynhau; a'i hawl ef i'r etifeddiaeth sydd yn rhoddi hawl iddynt hwythau, trwy eu perthynas ag ef. Ac am fod ei hawl ef yn angholladwy a thragywyddol, felly y mae eu hawl hwythau. Mae ei hawl ef i'r etifeddiaeth yn flaenorol, fel eu cynrychiolwr; y mae eu hawl hwythau iddi trwy eu perthynas ag ef, fel hawl y wraig trwy ei pherthynas â'i phriod, a hawl yr aelodau trwy eu hundeb â'r pen. Maent yn frodyr iddo, yn aelodau, o hono, yn gaughenau ynddo, ac mewn cyfammod priodas ag ef, na thorir byth. Y maent yn etifeddu bywyd, gras, cariad, a heddwch â Duw; gallu, awdurdod fel brenioedd ac offeiriad i Dduw; a gogoniant dragywyddol mewn corph ac enaid, ynddo a thrwyddo. Rhuf. 8. 17. 2 Tim. 2. 11, 12. Dat. 3. 21. Ioan 17. 22, 24. Gal. 3. 7. Phil. 3. 21. 1 Thea. 4. 17. Luc 22. 29.

CYDFIL-WR-WYR, (milwr) rhai yn cyd-filwrio, neu yn cyd-ryfela mewn rhyfel tymhorol neu ysbrydol. Phil. 2. 25. Philem. 2.

CYDFOD, (bod) cyd-drigo, cyd-fywiolaethu; undeb, heddwch. Trigo yn nghyd sydd yn arwydd o heddwch rhwng rhai â'u gilydd; a'u bodyn ymhyfrydu yn nghyfeillach eu gilydd. 2 Cor. 6. 16.

CYD-FRADWRIAETH, (brad) ymuno â'u gilydd i wneuthur bradwriaeth. Y gair *Heb. קשר* a arwydda bod rhai wedi rhwymo eu gil ydd ag ammodau i wneuthur bradwriaeth. 2 Sam. 15. 12. Jer. 11. 9. Ezec. 22. 25.

CYD-FWRIAD-AU, (bwriad) cydundeb, cydgysylltiad, cyduniad. Eaa. 8. 12. Act. 9. 24. Gen. 37. 18. 1 Sam. 22. 8. 1 Bren. 16. 9. 2 Bren. 9. 14. Amos 7. 10. Yr un gair *Heb. קשר* a gyfieithir yn y lleoedd hyn, *cyd-fwriad*, 'ag a gyfieithir mewn lleoedd eraill, *cyd fradwriaeth*; ei briodol ystyr yw rhwymo, cyd-rwymo.

CYD-FWYTA, *Gr. Εὐερεθίσαι*: bwyta yn nghyd. Cyd-fwyta a arwydda cyfeillgarwch cymdeithasgar a chyweithas. Yr Iuddewon a'u cyfrifent yn beth anghyfreithlawn iddynt, a ffaidd ganddynt, fod yn bwyta gyda, neu yn cyd-fwyta, neu yn cyd-yfed â'r Cenedloedd. Gal. 2. 12. Y mae hyny yn amlwg wrth ymadroddion y wraig o Samaria, yn ei hymddiddan â'r Iesu wrth ffynon Sichar: "Pa fodd yr wyt ti, a thi yn Iuddew, yn gofyn diod genyf fi, a mi yn wraig o Samaria?" Y rheswm paham yr oedd hi yn gofyn gyda syndod, ydoedd, "oblegid nid yw yr Iuddewon yn ymgfyceillach â'r Samariaid." Ioan 4. 9. Yr oedd

gwrthwynebiad gelyniaethol hefyd yn y Samariaid at yr Iuddewon. Pan oedd yr Iesu unwaith yn wynebu tua Jerusalem, 'Efe a ddanfonodd genadau o flaen ei wyneb; a hwy wedi myned, a aethant i mewn i dref y Samariaid, i barotoi iddo. Ac nis derbyniasant ef, oblegid fod ei wyneb ef yn tueddu tua Jerusalem.' Sef ei fod yn un o'r Iuddewon, neu yn un o'r addolwyr arferol o gynull yn Jerusalem. Luc 9. 51, 52, 53. Yr oedd mor ffaidd gan yr Iuddewon gyfeillachu â'r Samariaid, nes y dywedent, 'Fod yr hwn a fwyta'i ddim yn porthyn i Samariad, mor aflan a phe bwyta'i gig moch.' Ac 'Nid oes yr un Samariad yn dyfod yn broselyt yn Israel; ac nid oes iddynt gyfran yn adgyfodiad y meirw mwy na dynon Sodoma.'—Pan oedd Joseph yn croesawu ei frodyr ar eu hail ddyfodiad i'r Aipht i geisio lluniaeth, nis gallai yr Aiphtiaid gyd fwyta â hwynt: 'Gosodasant fwyd iddo ef wrtho ei hun, ac iddynt hwy wrthynt eu hun, ac i'r Aiphtiaid, y rhai oedd yn bwyta gydag ef, wrthynt eu hunain; oblegid ni allai yr Aiphtiaid fwyta bara gyd a'r Hebraeid; o herwydd ffeidd-dra oedd hyn gan yr Aiphtiaid.' Yr oedd yr Aiphtiaid yn ffeiddio yr Hebraeid am mai bugeiliaid oeddent; ac am eu bod yn bwyta, ac yn aberthu y cyfryw anifeiliaid ag oeddent hwy yn eu haddoli fel eu duwiau. Gen. 43. 32. a 46. 34. Exod. 8. 26.—Dyna un peth oedd yn blino y Phareseaid beilchion, rhagrithiol, yn saw iawn, ac yn peri iddynt rwnach fod Iesu Grist yn 'derbyn publicanod a phechaduriaid, ac yn bwyta gyda hwynt.' Mat. 9. 10. Luc 15. 2. Yr oedd y publicanod yn ngolwg yr Iuddewon yn dra adgas, o herwydd eu swydd, sef casglu trethi dros y Rhufeiniaid, y rhai yr oeddent dan eu llwodraeth; eu hanghyfiawnder a'u trais llygredig yn eu swydd; yr oeddent yn gyffredin yn ddyinion mor anenwog, fel prin y barnai yr Iuddewon fod un dyn gonest yn eu plith; ac o herwydd hyn byddent yn mynych gysylltu enwau publicanod a phechaduriaid ynghyd, fel yn arwyddo yr un peth: ac mor ffaidd oedd ganddynt gymdeithas â hwy trwy gyd-fwyta, a phe buasant ddyinion cenedlig; yr hyn beth oedd dra aflan yn eu golwg. Rhaid, bob amser, i'r rhai a fyddo yn cyfeillachu, fod o'r un tueddfryd, yr un feddwl, ac yn cydsynied a'u gilydd, cyn byddo y gyfeillach yn gwbl wrth fodd pawb o'r gymdeithas. Pan fyddo duwion yn cyd-fwyta, neu yn cymdeithasu yn gyfrinachol ag annuwiolion, gan eu bod o wahanol egwyddor i'w gilydd, rhaid fod un o'r ddwyblaid yn ymollwng i dueddfryd y llall; rhaid fod yr annuwiolion yn cael eu henill i dymher, ysbryd, ac arferiadau y duwion; neu fod y duwion yn cael eu deni yn llygredig i'w hysbryd, eu tymher, a'u harferiadau halogedig hwy; y peth olaf hyn o herwydd gwendid eu enawd, a fu yn achos o ofid a galar dwys i'r duwion lawer gwaith. Yr oedd yr Arglwydd Iesu yn hyn, fel yn mhob peth

arall, yn rhagori ar bawb; medrai efe gyfeillachu â rhai halogedig heb ymhalogi oddiwrthynt; ond yn hytrach, trwy ei gymdeithas sanctaidd, nekolaidd, a grasol â hwynt, eu hennill i gyfiawnder a heddwch Duw, ac i sancteiddrwydd yn mhob ymarweddïad.

Y mae cyd-fwyta, yn yr ysgrhythrau, yn cael ei osod allan fel arwydd o gydundeb a chyfeillgarwch heddychlawn. Pan oedd Laban a Jacob yn gwneuthur cyfammed o gydundeb rhyngddynt a'u gilydd, er eu hymadawiad, 'Hwy a gymerasant geryg, ac a wnaethant garnedd, a: a fwytasant yno ar y garnedd. Gen. 31. 46, 54. Yr oedd hyn yn cael ei wneuthur fel arwydd o'u cyd-undeb, a'u hymadawiad heddychol.—Pan oedd Adoniah yn ymddyrchafu i geisio bod yn frenin ar orsedd-fainc Dafydd, gwahoddodd y rhai o'i gyfrinach, a phawb ar a oedd yn ewyllysio ei esgyniad i'r orsedd, i gyd-fwyta âg ef; yr hyn oedd yn dangos eu cydsyniad âg ef yn ei friad dichellgar; y rhai, pan glywsant ddyrchafu o'r Arglwydd Solomon i'r orsedd, a ddychrynasant; o herwydd eu bod, trwy gyd-fwyta ag ef, wedi dangos eu boddlonrwydd i'w amcanion, a thrwy hyn dyfod yn gyhoeddus yn gyfranogion o'i drosedd. 1 Bren. 1. 9, 41, 49.—Ar ol adferiad Job o'i gystudd a'i dlodi mawr, 'Ei holl geraint, a'i holl garesau, a phawb o'i gydnabod o'r blaen, a ddaethant ato, ac a fwytasant fwyd gydag ef yn ei dŷ, ac a gwynasant iddo, ac a'i cysurasant ei, am yr holl ddrwg a ddygasai yr Arglwydd arno.' Job 42. 11. Trwy fwyta bwyd gyd ag ef, yr oeddent yn gosod allan eu hundeb, eu cyfeillgarwch, a'u caredigrwydd tuag ato; eu bod yn tosturio wrtho, yn cyd-ymdeimlo ac yn cyd-ofidio âg ef yn ei adfyd; ac yn cyd-lawenhau âg ef yn ei wynfyd a'i lwyddiant.

'Gyd a'r cyfryw ddyw na chyd-fwyta chwaith;' neu, yn ol cyfieithiad y Dutch, 'Gyd â'r cyfryw un na fydded i chwi gymant a bwyta.' 1 Cor. 5. 11. Hyn yw, Na fydded i chwi gymdeithas gyfrinachol, a chyweithas â'r cyfryw un, na chyfeillach gyhoeddus chwaith; fel y cywilyddio efe; fel y mae yr apostol yn ei egluro mewn lle arall. Gwel 2 The. 3. 14. Wrth gymdeithas a'r cyfryw byddus yn cynnwys ac yn cyfranogi o'u pechodau ger bron pawb. Er bod yn frodyr, o ran proffes o Gristionogaeth, eto yr oedd yr apostol yn gorchymyn peidio cyd-gymysgu, na chyd-fwyta â hwynt, fel cyfeillion neillduol. Nid cymdeithas eglwysig yn unig, neu yn benaf, y mae yr apostol yn ei feddwl; pe felly y deallid ef, ni byddai dim priodoldeb yn ei sylwad yn adn. 10. ond cymdeithasu yn garedigol ac yn fynwesol, gan fod yn ymhýfrdu yn nghyfeillach a cyfryw, fel cyfeillion neillduol. Rhuf. 16. 17. 2 The. 3. 14. 2 Cor. 6. 14. Eph. 5. 11. 2 Tim. 3. 5. 2 Ioan 10. Joa. 23. 12. Hyd ag y mae ynom, dylem arfer dysgyblaeth eglwysig at y cyfryw, a'u bwrw allan, os na ellir

eu diwygio; ond nid oes achos ymadael ag ordinadau sanctaidd, pan *nad allom* gael y gymdeithas mor bur ag y dymunem. Hwyrach i Judas gyfranogi o'r pasc gyda Christ a'i ddyagyblion; ond nid oedd yr ordinhad yn llai buddiol iddynt hwy er i Judas gyd-gyfranogi a hwynt. Ond pan *nad allom*, o ran amrtael amgylchiadau en dyagyblu, dylem ddangos ein hanfoddionrwydd i'w bucheddau, trwy beidio cyd-ymgymsagu a chyd-fwyta â hwynt, fel cyfeillion neillduol, yr hyn a allwn ei wneyd.*

CYD-FFURF-IO, (cyd-ffurf) cyd-ymffurfio, cyd-ddullio, cyflunio; tebygoli. Rhuf. 12. 2. Y mae y saint yn cael eu cyd-ffurfio â Christ; y maent yn cael eu gwneuthur yn debyg iddo trwy eu perthynas gyfammodol â Duw, o ran agwedd sanctaidd eu hysbrydoedd, eu hymarweddiad dichlynaidd, a'u bywyd profedigaethus, gorthrymedig, yn y byd drwg presenol; byddant wedi eu cydffurfio âg ef mewn gogoniant hefyd. Phil. 3. 10.

CYD-GARCHAROR-ION, (carcharor) rhai yn yr un carchar; cyd-gaethion. Rhuf. 16. 7. Col. 4. 10. Philem. 23.

CYD-GENEDL, cyd-wladwyr, cyd-darddiad, cyd-berthynol. 1 Thea. 2. 14.

CYD-GRYMU, (crwm) 1. Cyd-blygu, cyd-wneuthur arwydd o ddarostyngiad. Eea. 46. 2. —2. Cydblygu; bod a deupen ynghyd, fel yr oedd y wraig hono ag oedd ysbryd gwendid ynddi. Luc 13. 11.

CYD-GWYMPPO, (cwymp) cwympo ynghyd, cyd-syrthio. Salm 141. 10.

CYD-GYFODI, (cyfod) cyfodi ynghyd, cyfodi gyd a'u gilydd.—'Ac a'n cyd-gyfododd.' Eph. 2. 6.—'Os cyd-gyfodasoch gyda Christ.' Col. 3. 1. Gellir dywedyd fod i'r Cristion gyfodiad triphlyg: y cyntaf yn *sacramentol*; felly y cyfodir ef yn y bedydd.—Yr ail yn *gorphorol*; felly y cyfodir ef yn nydd y farw o lwch y ddaear. Y trydydd sydd gyfodiad *ysbrydol*; felly y mae yn rhaid cyfodi yn y bywyd hwn, o ran cyflwr yr enaid, o farwolaeth pechod; 'Fel megys ag y cyfodwyd Crist o feirw trwy ogoniant y Tad, felly y rhodiom ninaw hefyd mewn newydd-deb buchedd.' Rhuf. 6. 4.—Y gair cyd-gyfodi a arwydda fod rhyw gysylltiad neillduol rhwng adgyfodiad Crist ac adgyfodiad ei bobl, yn mhob ystyr; a bod ei adgyfodiad ef yn achos o'u hadgyfodiad hwy. Fel ag yr oedd Crist yn berson cyffredinol, yn cynrychioli ei bobl, y mae, trwy osodiad dwyfol, gysylltiad anwahanol rhyngddo ef â hwy, yn mhob peth—yn ei ddyoddefiadau, ei farwolaeth, ei gladdedigaeth, ei adgyfodiad, &c. Rhuf. 6. 5—12. Y mae Crist yn achos *haeddiannol*, yn achos *effeithiol*, ac *arddangosiadol*, o'n hadgyfodiad hwy. Adgyfodir hwy trwy ei haeddiant, a thrwy rym ei adgyfodiad ef, a byddant yn debyg iddo. Phil. 3. 10, 11. 1 Cor. 15. 47. Cwmp yr Adda cyntaf oedd cwmp ei holl

hiliogaeth, am eu bod ynddo yn gyfammodol; felly adgyfodiad yr ail Adda, yw adgyfodiad ei holl hâd yntau, oblegid yr un achos, sef am eu bod ynddo yn gyfammodol.

CYD-GYNNORTHWY-WYR, (cynnorth) rhai mewn undeb yn cynnorthwyo. 3 Ioan 8.

CYD-GYNNULLIAD, (cynnull) cyd-gasglu, cyd-dyru. 2 Thea. 2. 1. Heb. 10. 25.

CYD-GYSYLLTU, (cyswllt) cyfuso, cydrwymo, cyd-adeilio. Salm 122. 3. Eph. 4. 16.

CYDIO, (cyd) Uno, cyfuno, cysylltu. Exod. 28. 7. Job 3. 6. Eea. 5. 8. Ezec. 37. 17.—2. Adnabod yn gnawdol; 'Oni wyddoch chwi fod yr hwn aydd yn cydio â phutain yn un corph?' 1 Cor. 6. 16.

CYD-LUNIO, (llun) cyd-ddullio, cyd-ffurfio; llunio pob rhan yn nghyd, neu yn gysylltiedig. Job 10. 8. Salm 33. 15.

CYDNABOD, (nabod) 1. Addef neu gyffesu, cyfaddef, arddelwi. Deut. 8. 5. 'A Juda a adnabu y pethau hyny.' Gen. 38. 26. Sef a gydnabu.—2. Sylwi ar un, neu rai, er amgeledd, diogelwch, a chysur. Exod. 2. 25.

CYDNABOD-AU, cyfeillion, perthynasan, cymydogion. Job 19. 14. Salm 55. 13. a 88. 8. Luc 2. 44. a 23. 49.

CYDNABYDD-IAETH-AU, (cydnabod) yr hyn a gydnabyddir, cynnesfiadra, cymdeithas. Y mae y gair *Gr. κινεσσις*, a gyfieithir *cydnabyddiaeth*, yn Col. 2. 2. a 2 Tim. 2. 25. yn cael ei gyfieithu *gwybodaeth*, yn 1 Tim. 2. 4. a 2 Tim. 3. 7. yr hwn yw ystyr mwyaf priodol y gair. Gwel Rhuf. 1. 28. a 3. 20. a 10. 2. Col. 1. 9.

CYDNABYDDUS, yn gwybod, gwybodus, deallus. Act. 26. 3.

CYD-NESAU, (nesau) agosau yn nghyd. Eea. 41. 1. a 45. 20.

CYD-OGONEDDU, (gogonedd) Y mae cyd-ogoneddu y saint â Christ yn cynnwys,—1. Eu tebygolrwydd iddo mewn gogoniant. Ioan 17. 22. Phil. 3. 21.—2. Eu cyd-fwynhad gyda Christ o'r gogoniant, o ran cyflwr, lle, ac amser.—3. O ran trosglwyddiad y gogoniant oddiwrth Crist, a thrwyddo iddynt hwy. Ei ogoniant ef a adlewyrcha arnynt hwy.—Ymddyagleiriant yn mhelydr ei ogoniant ef. Bydd yr eglwys fel gwraig Brenin y Gogoniant; yn cyfranogi, trwy ei hundeb priodasol. o'i ogoniant ef, yn ei deyrnas a'i lys breninol, Rhuf. 8. 17. Salm 45. 11, 14. Edr. CYD-EISTREDD, CYD-GYFODI.

CYD-ORWEDD, (gorwedd) gorwedd yn nghyd.—'Nid mewn cyd-orwedd ac anlladrwyd.' Rhuf. 13. 13. *κοιτη, gwely*, yn enwedig y gwely priodasol. Arwydda yma, mewn dichlynedd ymadrodd, cyd-orwedd yn gnawdol, sef godineb. Arferir y gair yn yr ystyr gan y LXX. yn Lef. 18. 20, 23. Y gair *Heb. קרן* a arferir yno, a arwydda, agosau â'r agosrwydd mwyaf. Barna rhai fod y gair *κοιτη* a gyfieithir *cyd-orwedd*, yn Rhuf. 13. 13. yn arwyddo *gorwedd yn hir yn y gwely*. Priodol

* Gwel *Leigh-Dutch Annotations*.—Dr. *Doddridge*.—Dr. *Guyse*.—*M. People*.—*Assembly of Divines*.—*Knox*, &c.

styr y gair yw *gwely*, neu *lle i orwedd*; felly y cyfieithir ef yn Luc 11. 7. Am hyny y gellir ei olygu yn arwyddo, *gorwedd yn anllad*, neu *gorwedd yn hir yn y gwely*, a'i gyfieithu, 'Nid mewn gorwedd, neu hir orwedd,' effaith naturiol cyfeddach a meddwod. Y gair *ασηλεια*, a gyfieithir *anlladrwydd*, a arwydda, dull meddal, masw, rhyseidd, a mwythus o fyw—hwn a hir orwedd ydynt gymdeithion anysgaredig a'u gilydd, ac a ddyndant ddynt hollol ddiurwyth, dan lywodraeth y cnawd, yn porthi y chwantau gwaelaf, a mwyaf anwrol.—Y gwahaniaeth, medd y Dr. Doddridge, 'rhwyg codi am bump o'r gloch yn y boreu, ac am saith, dros yr ysbaid o ddeugain mlynedd, a golygu fod dyn yn myned i'w wely yr un awr, sydd yn agos yn cyfateb i ddeg o flynyddoedd o fywyd dyn;' a thrwy hyny y cyfansoddodd efe y rhan fwyaf o'i ysgrifeniadau.

CYDRADD, (gradd) cyfuwch, heb fod yn uwch nac yn is. Salm 55. 13.

CYD-SEFYLL, (sefyll) sefyll ynghyd. 2 Pedr 3. 5.—'Ynddo ef y mae pob peth yn cyd-sefyll.' Col. 1. 17. Sef yn a thrwy Grist y mae pob peth yn cael eu cynnal mewn bod, ac i sefyll at y deddfau a roddwyd iddynt ganddo ar y cyntaf. Edr. *СВЯТНОІ*.

CYD-STAD, cystal, cydstadl; yr un o ran cyflwr.—'Cyd-stad ydynt a'r angelion.' Luc 20. 36. Sef mewn ysbrydolrwydd ac anfarwoldeb.—'Yn *gymetrol* a'r angelion.' W. S.

CYDSTADLU, (stad) cydraddu, cymharu, cyffelybu. 2 Cor. 10. 12.

CYDSYNIO, (syniaw) cyduno mewn barn, cyd-weled, bod o'r un feddwl; cyduno i wneuthur unrhyw weithred, da neu ddrwg. Dent 13. 8. Esa. 7. 2. Mat. 18. 19. Act. 22. 20. a 24. 9.—'Yr wyf fi yn cydsynio a'r ddeddf mai da yw.' Rhuf. 7. 16. *Gr. συμφημι*. Yr *wyf yn dywedyd gyd a'r ddeddf*, yr un peth ag y mae hithau yn ei ddywedyd.

CYDWEDD—OG, (cyd-gwedd) priodasol, un dan yr un iau.—'Ffyddlawn gydweddawl.' Phil. 4. 3. W. S. 'Fy ngwir gymhar.' Rhai a farnant, oddiwrth y geiriau hyn, fod yr apostol yn briod, ac mai ei wraig a feddylir yma; ond gan fod y geiriau yn y Groeg yn y rhyw wrywaidd (*συζυγε γηραιε*) tebygol mai gwr a feddylir, naill ai Euodias neu Syntyche, o herwydd ei ynddygiad rhagorol fel gwr. 'Eraill a farnant, mai ceidwad y carchar a feddylir, yr hwn, wedi ei droedigaeith, gellir barnu, a fu yn dra buddiol i'r apostol. Neu ynte, Clement, yn ol meddwl eraill; ond nid oes sicrwydd pwy a feddylir.

CYD-WEITHIO, (gwaith) gweithio ynghyd. Marc 16. 20.—'Ac ni a wyddom fod pob peth yn cyd-weithio er daioni i'r rhai sydd yn caru Duw. Rhuf. 8. 28. Cyffelybiaeth wedi ei chymeryd oddiwrth gyfferi meddygol, y rhai yn gyffredinol, ydynt gymysg o amryw ddefnyddiau, peth yn chwerau a pheth yn felus, a'r cwbl yn cyd-weithio a'u gilydd er lles a daioni

i'r clwyfus; felly y mae holl adfyd a hawddfyd pobl Duw, eu chwerau a'u melus, yn cyd-weithio er daioni iddynt yn y diwedd, sef tragwyddol bwys gogoniant.—'Yn cyd-weithio.' 2 Cor. 6. 1. Edr. *GRAS*.

CYDWYBOD—AU, (cyd-gwybod) y gair *Llad*. *CONSCIENTIA*, a'r gair *Saes*. *CONSCIENCE*, yr hwn sydd yn tarddu o hono, a arwyddant yr un peth a cydwbybod yn Gymraeg. *CYDWYBOD*, *tystiolaeth meddwl un ei hunan*; gwybodaeth, ad-feddwl; un yn gwybod am dano ei hun, ymwybod, gwybod ei fod yn euog neu na bo. Y mae y gair *Gr. συνειδησις*, yn tarddu oddi wrth y gair *συνειδω*, sef *συν*, *cyd*, ac *ειδω*, *gwybod*: ac y mae y gair *Gr. ειδω*, neu *ειδω* yn tarddu oddiwrth y gair *Heb. ידע* yr hwn sydd yn arwyddo *gwybod*, neu *adnabod*, yn yr ystyr helaethaf o'r gair.—Cydwybod ydyw y gallu sydd yn enaid dyn i roddi barn ar foesoldeb neu anfoesoldeb ei weithredoedd; en purdeb a'u hunionder, neu eu brynti a'u gwyrni; pa un a ydynt yn gyd-furfiol ag union reol cyfraith Duw. *Cydwybod*, gan hyny, ydyw rheol dufewnol gweithred, a hi yn ystyried y rheol oddi allan; sef cyfraith Duw. Rhaid bod mewn cydwbybod ddeall a barn; adnabyddiaeth o'r gyfraith, yn uniondeb ei rheolau, ac hefyd ystyriaeth o'n gweithredoedd yn ei wyneb. Rhad, gan hyny, fod gan ddynt, cyn y barno yn gywir, wybodaeth eglur, drwyadl, o'r gyfraith, y rheol ~~w~~ ba un y mae i farnu; adnabyddiaeth hefyd o hono ei hun, o'i weithredoedd, ei amcanion, ei ddybenion, a'i egwyddorion, yn wyneb y gyfraith hon. Rhaid hefyd ei fod yn hollol ddiuuedd, yn rhoddi barn arno ei hun ger bron Duw. Rhyw beth rhyfedd mewn dyn yw cydwbybod; sef dyn yn galw ei hun i gyfrif ger bron Duw, wrth reol Duw, ac yn rhoddi barn arno ei hun. Lllys goruchel yw mewn dyn ei hun; ond, y mae 'Duw yn fwy na'n calon, ac a wyr bob peth;' yr hwn ei hun a rydd farn gywir ar ol pob barn o'r eiddom ni; ond bydd barn Duw yn cael ei chyhoeddi yn llys cydwbybod pob dyn, er ei fawr gysur, neu ei ddarfawr ofid.—Pan fyddom yn barnu fod rhyw beth yn gywir, yr ydym yn gwneuthur hyny mewn sicrwydd; neu yn ol tebygolrwydd yn unig; neu mewn amheuaeth; felly y gwahaniaethir cydwbybod i benderfynol, neu sier; tebygol ac ammheul; neu betrusol; a'r achos o ammheuaeth a elwir betrusod cydwbybod; yr hyn a symudir trwy wybodaeth mwy eglur.—Trachefn, y mae cydwbybod i'w gwahaniaethu o ran amser; megys rhagflaeniad; yr hyn yw y farn yr ydym yn ei roddi o flaen y weithred; Gen. 22. 3. a 39. 9. 1 Sam. 24. 7. ac hefyd canlyniad; yr hyn sydd ar ol, neu wedi y weithred; Salm 51. 3. Act. 5. 41. ac yna y mae cydwbybod yn gwahardd, neu yn gorchymyn yn yr achos cyntaf; yn yr olaf yn cymeraidwyo neu yn anghymeradwyo, yn pericysur neu ofid.

CYDWYBOD DDRWG, yw, 1. *Cydwbybod dywyll*,

yn cam-farn am bethau, trwy y tywyllwch sydd ynddynt, heb wybodaeth i wahaniaethu rhwng drwg a da; ac yn casau y goleuni, fel nad argyhoedder eu gweithredoedd. Y maent mor dywyll fel y tybiant eu bod yn gwneyd gwasaenaeth i Dduw, trwy ladd ei weision. Ioan 16. 2. Dyma y fath gydwybod oedd gan Paul cyn ei droedigaeth, pan yr oedd yn erlid ac yn anrheithio yr eglwys, ac yn tybied ynddo ei hun, fod yn rhaid iddo wneyd llawer o bethau yn erbyn enw Iesu o Nazareth. Act. 26. 9.

2. *Cydwybod farwaidd gysglyd*, heb deimlo trwy na dyn yn cysgu ar ben hwyllbren, yn nghanol y môr, er ei fod yn y perygl mwyaf. Diar. 23. 34. Yr oedd cydwybod Pharaoh yn cael ei deffro weithiau gan farnedigaethau Duw arno, ond yn fuan yn dychwelyd i'r un cysgadwydd a dideimladwydd. Felly yr oedd Dafydd dros amser, neu y daeth Nathad ato, a'i brofi yn euog, a dywedyd, 'Ti yw y gwr.' 2 Sam. 12. 7.

3. *Cydwybod bleidiol*, yn ddisylw o bechodau mawrion, er yn fanwl ynghylch pethau bychain; fel y Phariseaid. Mat. 23. 23. Yr arch-offeiriad, o gydwybod, yn palku bwrw yr arian yn y drysorfa, am mai gwerth gwaed ydoedd, a hwythau wedi talu yr un arian i Judas am fradychu yr Iesu. Mat. 27. 6. Yr un fath yr oedd y brenin Saul hefyd yn ei ufudd-dod rhagrithiol a hanerog i orchymyn Duw.

4. *Cydwybod aflan*; felly y mae cydwybod pob dyn anghrediniol, diadgenedledig—'I'r rhai halogedig a'r diffydd, nid pur dim; eithr halogedig yw hyd yn nod eu meddwl a'u cydwybod.' Tit. 1. 15. 1 Cor. 8. 7.

5. *Cydwybod wedi ei serio*; sef wedi caledu trwy dwyll pechod, a thrwy fynych arferiad o hono, fel y mae yn ddideimlad o hono, ac yn ddiarswyd o'r canlyniadau o hono. 1 Tim. 4. 2. Jer. 8. 6.

6. *Cydwybod anobeithiol*; fel Cain a Judas. —Crybwylla yr apostol am gydwybod gamsyniad a chyfeiliornus; 1 Cor. 8. 7.—cydwybod anheus; Rhuf. 14. 14, 23.—cydwybod wan, Rhuf. 14. 1, 14. 1 Cor. 10. 29. a 8. 7—12. Crybwyllir hefyd am gydwybod archolledig, gystuddiedig; Diar 18. 14. felly y tarawodd caion Dafydd ef am rifo y bobl. 2 Sam. 24. 10.

CYDWBOD DDA, sydd mewn dyn wedi ei adnewyddu gan yr Ysbryd Glan, ac yn gwneini ei dydd yn dda, yn oleu, yn ddiudedd, yn dynion; fel yn Josiah, yn ymostwng mewn tristwch duwiol am bechod; ac yn anhawdd ganddi raddi lle i bechod, fel Joseph; ac yn methu cyd-fyned ag eraill, fel Nehemiah. Neh. 5. 15.

Cydwybod bur, yw cydwybod wedi ei thaelenadu a'i phuro a gwaed Crist. Nid oes ond iawn am bechod a all ddieuogi cydwybod, a hwnw yn adnabyddus i'r enaid trwy ffydd; yr hyn sydd yn ei hadnewyddu a'i gwneuthur yn onest a diragrith ger bron Duw; ac yn tarddu at

burdeb yn mhob ymarweddiad. Nid oes modd i'r gydwybod fod yn bur, heb iawn gredu yr efengyl; nac ychwaith, os byddwn ddichellgar a rhagrithiol, neu halogedig mewn rhan o'n hymddygiad. 1 Tim. 1. 5. a 3. 9. 2 Tim. 1. 3. Heb. 9. 14.

Cydwybod ddirwyrstr. Act. 24. 16. Cydwybod ddieuog, heb un rhwystr ynddi; canys os bydd rhwystr ynddi, hithau a rwystr y dyn yn mhob peth; yn ei ddyfodfa at Dduw, a'i gymdeithas ag ef; yn ei fwanhad o gysuron dwyfol; yn ei gyflawniad o ddyledswyddau, &c. Ni ddichon dyn, a chydwybod euog, rwystrus, lwyddo mewn dim. Rhaid, yn gyntaf, gael y rhwystr o'r gydwybod; yr hyn beth ni symud dim byth ond dadguddiad o iawn, sef aberth Crist; a'r dyn a gafodd, ac sydd yn mynych gael dadguddiad o'r iawn, sydd yn sicr o ymarfer i'w gael cydwybod ddirwyrstr tuag at Dduw a dynion.

Y mae effeithiau cydwybod dda yn neillduol o hyfryd, ac yn ddechreuad nefoedd ar y ddac-ar. Y mae dedwyddwch dyn yn cynnwysedig lawer iawn ar gyflwr ei gydwybod. Os bydd cydwybod pechod yn aros, nid oes dim a wna dyn, tra byddo felly, yn dderbyniol. Un o effeithiau cydwybod dda, yw, 1. Rhyddid oddi wrth euogrydd pechod. Heb. 10. 1. 2.—2. Heddwch tuag at Dduw, trwy gredu yn nghyfiawnder Crist. Rhuf. 5. 1.—3. Llawnedd a gorfoledd yn Nuw. Rhuf. 5. 11. 2 Cor. 1. 12. Diar. 15. 13, 15.—4. Hyder a gorfoledd dan waradwyddiadau, enllibiau, ac erledigaethau oddiwrth y byd. 1 Pedr. 2. 19. a 3. 16. 1 Sam. 12. 3.—5. Gwardigaeth oddiwrth ofn marwolaeth a'r farn a fydd. 1 Ioan 3. 21. 2 Tim. 4. 8. Tit. 4. 15.

Y neb a fydd gael, a chadw cydwybod dda, ymddyddaned a'i galon yn aml—rhodied yn fanwl yn ei holl ffyrdd, trwy edrych yn barchus ar holl orchymyn Duw; Salm 119. 6. yn neillduol, trwy gymdeithasu ynddyfal a gwaed neu aberth Crist, trwy ffydd, yr hyn yn unig a ddichon buro y gydwybod oddiwrth weithredoedd meirwon.

Gwneuthur peth er mwyn cydwybod yw ei wneuthur yn y fath fodd na byddo cydwybod yn cael ei rhwystro na'i halogi. Rhuf. 13. 5.—Bwyta peth wedi ei aberthu i eilunod, 'a chanddynt gydwybod o'r eilun,' ydyw ei fwyta gyda pharch i'r eilun, fel pe baent yn credu fod rhyw ddwyfolder, neu rinwedd ynddo. 1 Cor. 8. 7.

Nid cydwybodus ond cywir. Nid cywir ond meddylgar.

Diar

CYD-WYLO, (cyd-wylaw) cyd-alaru, cyd-gwynfan, cyd-alaethu, cyd-ofidio,—'Os ydyw ei gwysau ef yn cyd-wylo.' Job 31. 38. Trwy ffigur ymadrodd, golyga Job fod tir a'i gwysau yn lefain, ac megys yn lefain yn erbyn dynion a bechant yn yr achos, trwy ei gamfeddai-nu, trwy drais ac anghyfiawnder, neu trwy orthrymu neb o'i blegid. Cawn y cyffelyb ym-

adrodd yn Hab. 2. 10, 11. 'Cymeraiſt gynghor gwarthus i'th dŷ, trwy ddistrywio pobloedd lawer; pechaist yn erbyn dy enaid. O herwydd [neu am hyny] y gareg a lefa o'r maur, a'r trawst a'i hetyb o'r gwaith coed. Gwas a adeilado dref trwy waed, ac a gadarnhao ddinas trwy anwirodd.' Mae y cerig a'r coed, y trawstiau a'r muriau, yn dystion cywir yn erbyn trawster ac anghyfiawnder y dynion a'u cam-feddianant er gorthrymu eraill. Hyn a wada Job mewn perthynas iddo ei hun.

CYDYMDAITH-IŌN, (cyd-ymdaith) cyd-deithwyr; i'hai yn cyd-fyned a'u gilydd, mewn ffordd neu farn. Diar. 17. 17. a 22. 24. a 27. 10. 2 Cor. 8. 23. Philem. 17. Dat. 1. 9. Edr. **CYFAILL**.

CYD-YMDAITH-IO, cyd-rodio, cyd-deithio, cyd-gerdded. Act. 1. 21. a 20. 4.

CYD-YMDETHAS, (cyd-ymdaith) cymdeithas, cyfeillgarwch. Salm 94. 20.

CYD-YMFODDLONI, (boddlaw) 'Yn cydymfoddloni a'r rhai,' &c. Rhuf. 1. 32.—'Yn cydsyniaw.' W. S. a Dr. M. *Gr. συνεδοξουσι, sef yn cyd-ymhyfrydu.*

CYD-YMFFURFIO, (cyd-furf) cyd-furfio, cyd-ddullio, cyflunio.—'Na chyd-ymffurfwch a'r byd hwn,' &c. Rhuf. 12. 2. *Gr. μη συσχηματιζεσθε, cyd-ymgweddu.* 1 Pedr 1. 14. Cydagweddu a dynion llygredig y byd yn eu hegwyddorion a'u bucheddau. 1 Ioan 2. 16. Eph. 4. 17, 18, 19. Peidio a chyd-agweddu a hwynt yn eu drwg foesau; na chwaith mewn eilun-oddoliaeth, coel-grefydd, nac mewn dim croes i drefn, ordinhadaw, a gwirioneddau yr efengyl, yr hon sydd yn dysgu dynion i ymwadu ag annuwioldeb a chwanta bydol; a byw yn sobr, yn gyfiawn, ac yn ddawiol, yn y bydd sydd yr awr hon. Tit. 2. 11, 12.

CYD-YMGYMYSGU, (cyd-cymysg) ymglyfeillachu yn guawdol. 1 Cor. 5. 9.

CYF, Edr. **CYD**.

CYFADGAN, (adgan) diareb.

A choeg *cyfadgan* pobloedd. *E. Fryx*, (Salm 44. 14.)

CYFADDAS, (addas) cymhwys, gweddu, cydweddawl. Mat. 26. 16. Marc 6. 21. Luc 22. 6. Act. 24. 25. Gal. 6. 10. 1 Pedr 5. 6.

CYFADDEF, (addef) cydnabod, cyffoesu; yr hyn sydd wrthwyneb i gelu; peidio a chelu, addef. Deut. 26. 3. 1 Bren. 8. 33. Ioan 9. 22. Heb. 11. 13. 1 Ioan 1. 9.

CYFAGOS, (agos) tra agos, agos iawn. Y gair *Heb.* קרבה a gyfieithir *cyfagos*, yn Diar. 10. 14. ac Ezecl. 6. 12. a arwydda yr agosrwydd mwyaf, hyd yn nod y tu mewn i beth; y perfedd oddifewn. Gen. 18. 23. Exod. 3. 20. a 29. 13. Lef. 1. 9. Salm 55. 10. a 62. 5. a 64. 6. a 103. 1. Jer. 4. 14. a 9. 8.

CYFAILL-EILLION, (aill) cyfaill, cydymaith; un a gerir, ac a garo; un a ddywedo, ac a gadwo gyfrinach; un a ymddiriedo, ac yr ymddiriedir iddo; un a gyd-deimlo mewn cys-

tuddiau, ac a gynnorthwyo, hyd eithaf ei allu, mewn pob anghaffael ac angenoetid; un a rodde, ac a gymero gynghor, addysg a cherwydd; yr hwn a ddangoso, ac y dangosir iddo, eithaf ewyllys da; megis yr oedd Jonathan a Dafydd tuag at eu gilydd.—Y mae tri gair *Heb.* am gyfaill; dau [sef *קרן*] a arwydda *portai, amgeleddu.* Y gair Groeg mwyaf cyffredin, yw *φίλος*, a arwydda un yn caru, neu yn cael ei garu; cariad. Y mae gair Groeg arall a arferir weithiau, *εταίρος*.

Mae Solomon, yn llyfr y Diarebion, yn dangos cynneddfau cyfaill cywir [pen. 17. 17.] 'Un yn caru bob amser' ydyw; nid yn unig mewn hawddfyd a llwyddiant, ond hefyd mewn adfyd a chyni; pan na all gynorthwyo, eto y mae yn caru.—'Y mae cyfaill a lŷn yn well na brawd.' Diar. 18. 24. Y mae yn gwneuthur cymwynas gyda mwy o garedigrwydd calon. Efe a argyhoedda, ac a gerydda, pan wnelo ryw-beth o'i le. 'Ffyddlon yw archollion y caredig;' ei geryddon llymaf a darddant o gywirdeb enaid ffyddlon, gwir garedig a diduedd. [pen. 27. 6.] Adwaenir ef wrth gynghor ffyddlon a da, yn gystal ag wrth ei gerydd prydlaw a thirion.—'Oiew ac arogldarh a lawenycha y galon; felly y gwna mwynder cyfaill trwy gynghor ffyddlon,' *Heb.* 'trwy gynghor yr enaid;' trwy y fath gynghor ag sydd yn dyfod o'i galon a'i enaid, ac sydd iaith meddyliau difrifol ei galon. Diar. 27. 9.—'Haiarn a hoga haiarn; felly gwr a hoga wyneb ei gyfaill;' neu fel y mae eraill yn cyfieithu y gair, 'Haiarn a lawenycha [hyny yw, a loywa] haiarn; felly y llawenycha gwr wyneb ei gyfaill.' Y mae cymdeithas cyfaill yn adfywiad ac yn llonder i un a fyddai yn llwfr, ac yn isel mewn tristwch a gofid. Diar. 27. 17.

Y mae Crist fel cyfaill, fel yn mhob peth arall, yn rhgori yn anfeidrol ar bawb. Y mae ynddo bob cynneddfau a rhinweddau godidog ag sydd yn ofynol mewn cyfaill, yn eu hanfeidrol berffeithrwydd. Efe a garodd ei eglwys, ac y mae yn ei charu; ac yn tywallt ei gariad yn ei chalon, nes y mae hithau yn ei garu yntau yn ol. Efe yw yr un sydd yn adrodd cyfrinach y cynghor tragwyddol, a dirgelwch y cyfammod gras, i'w eglwys; ac iddo y tál iddo hithau adrodd cyfrinach ei phrofiad, ac eithaf ei gwendid, ei hofnau a'i hamheuron; efe a cêidw, ac ni ail-adrodda hwynt i warthreddo a briod. Teilwng yw efe i ymddiried ynddo am fater corph ac enaid dros byth. I'w bob y mae yntau yn ymddiried am ei enw, ei waith a'i ogoniant mynegol yn y byd. Efe a ddichonodd gyd oddef a chyd-deimlo a'i bobl yn eu cys-tuddiau a'u gorthrymderau; ac y mae yn aill-gynnorthwyo yn mhob angenoetid, adfyd, a chyni. Efe a ddangosodd eithaf ewyllys da a'i ei bobl, gan roddi ei hun [o gariad arnynt] farw yn eu lle.

Cyfeillach ydyw melusder a hyfrydwch cydnabyddiaeth a magwraeth cariad. Y mae pob rhyw a graddau o gyfeillgarwch yn cyd-gyfarfod yn Nghrist tuag at ei ddyweddi; y mae yn gyfeillgarwch priod a brawd; ac od oes un berthynas yn y byd, yn yr hon y mae cyfeillgarwch, mae y cwbl yn rhy fychan i osod allan gariad Crist.—Y mae mewn cyfeillgarwch gyd-yniad o'r ddwy blaid, undeb mewn barn a charedigrwydd, cyd-deimlad y naill at y llall, yn eu hawyddfyd a'u hadfyd, fel pe b'ai un enaid mewn dau gorph. Y mae rhyddid, yr hwn yw bywyd cyfeillgarwch, y fath gyweithasrwydd rhydd rhwng cyfeillion, tywalltiad cyfrinach calon ddrwg. Y mae y naill yn cysuro ac yn hyfrydu yn y llall. Y mae hefyd gyd-anrhydeddu; y naill yn anrhydeddu y llall, pob un yn rhoddi anrhydedd i'w gilydd; yr hyn oll a geir yn y cyfeillgarwch cymdeithas sy' rhwng Crist a'i eglwys, oddieithr yn y peth claf y mae rhyw faint o wahaniaeth. Er fod Crist yn galw ei bobl yn gyfeillion iddo, ac yn hyny, mewn rhan yn ymstrwg atynt, eto, er hyn i gyd, rhaid cofio mai nid cyfeillgarwch o gyd-raddolion ydyw. Y mae Crist yn anrhydeddu ei bobl trwy roddi anrhydedd *arnynt*; hwythau ydynt ya ei anrhydeddu yntau trwy roddi yr anrhydedd iddo ag y mae efe yn *deilwng* o hono. Ioan 17. 22. Salm 29. 2. Diamheu y bydd i'r hwn sydd yn cynhyrfu cyfeillach mewn eraill, gadw deddfau cyfeillach ei hun: efe a gyfrif elynion ei bobl yn elynion iddo ei hun. Ac fel y mae ei gyfeillach yn *felus* a *hyfryd*, felly y mae yn sicr a dianwadal yn mhob amgylchiad. Ni bydd arno byth gywilydd o'i bobl, ond a'u haddef yn mhob amgylchiad.

“Cyfaill Duw.” Yr enw a roddir yn benaf i Abraham. “Ond tydi, ein Duw ni, a roddaist y wlad hon i had Abraham, dy garedigol (neu dy gyfaill) yn dragywydd.” 2 Cron. 20. 7. “Eithr ti, Israel, wyt had Abraham, fy anwilyd,” neu fy nghyfaill. Esa. 41. 8. Yr un gair *Heb.* אָבִיב, sef *caru*, neu *un a gerir*, sydd yn y ddau. “A chyflawnwyd yr ysgrythyr, yr hon sydd yn dywedyd, Credodd Abraham i Dduw, a chyfrifwyd iddo yn gyflawnder; a chyfaill Duw y galwyd ef.” Iago 2. 23. Mae yr enw hwn yn cael ei roddi iddo, nid yn unig o her. wydd i Dduw yn fynych ymddangos iddo, ac ymddyddan yn gyfeillgar ag ef, a dadguddio cyfrinach iddo (Gen. 18. 17, “A gelaf f rhag Abraham yr hyn a wnaff?”) eithr hefyd, o herwydd iddo wneuthur cyfammod o gyfeillgarwch tragywyddol ag ef, ac a'i had hefyd. Gen. 12. 2, 3; a 17. 2, 4, 7. Ac, yn enwedigol, o herwydd iddo adnewyddu ei gyfammod pan offrymodd ei fab Isaac, ac a'i cadarnhaodd trwy lŵ, a thrwy hyny a'i derbyniodd i agosach cyfeillgarwch a chymundeb ag ef ei hun. Gen. 22. 16, 17, &c. Ac ar y prawf yma o ufuddod Abraham, sef offrymiad ei fab, y mae yr apostol Iago yn adrodd yr ysgrythyr, lle y gelwir Abraham yn gyfaill Duw. Iago 2. 22, 23.

Ein Hiachawdwr a eilw ei apostolion yn gyfeillion. Ioan 15. 15. “Ond mi a'ch gelwais chwi yn gyfeillion;” y mae yn mhellach yn adrodd y rheswm paham: “oblegid pob peth ar a glywais gan fy nhad a hysbysais i chwi.” Fel y bydd dynion yn arfer adrodd eu cyngor a'u holl galon i'w cyfeillion, yn enwedig os bydd y mater o bwys a chanlyniad, neu ei fod o ryw leshad iddynt ei wybod a'i ddeall; felly y dadguddiais inau i chwithau beth bynag sydd yn angenrheidiol er eich addysg, eich swydd, eich cysur, a'ch iechydwriaeth. Ac nid yn unig i'r apostolion y mae yr enw hwn yn perthyn, ond y mae yn perthyn i'r holl wir gredinwyr yn gystal a hwrthau. “Bwyteuoch gyfeillion,” &c. Can. 5. 1. Mewn cyfeiriad at ddull yr Iuddewon yn eu priodasau, o fod cyfaill y priodfab gydag ef, ac yn gweini yn y cyfryw achos iddo ef a'i gyfeillion. Y mae Ioan Jedyddiwr yn cael ei alw yn gyfaill y priodfab, yr hwn trwy ei athrawiaeth a'i fuchedd, oedd yn parotoi pobl yr Iuddewon i Grist. Ioan 3. 29.

Cyfaill sydd air cyffredin o gyfarchiad, pa un bynag ai i gyfaill neu i elyn. Gelwir hwnw oedd heb y wisg briodas am dano, “Y cyfaill.” Mat. 22. 12. Ein Hiachawdwr a eilw Judas fradwr, “Y cyfaill.” Mat. 26. 50.

Yr ydym wedi dal sylw fod dau air yn y Groeg yn cael eu cyfieithu *cyfaill*; un *φίλος* (*philos*) a arwydda cariadusrwydd, serchogrwydd cymeriad, parch, ac anrhydedd; a'r llall, *εταίρος* (*etairios*) a arwydda rhyw adnabyddiaeth gyffredinol yn unig, megys adnabyddiaeth gymydogol, neu rat a fyddai yn cyd-fasnachu, neu yn dygwylldd cyd-gerdded a'u gilydd; cydymdaith cynefn. Nid ydyw yn angenrheidiol yn arwyddo serchogrwydd na pharchedigaeth, fel y mae *φίλε* neu *φίλος*, ac a'u harferir gan awdwyr cenedlig, yn gystal a chan Matthew, am ddynion y byddo yn lled ddfifer genym am danynt; ie, hyd yn nod rhai cwbl atgas, a thra beius. Leigh a ddywed ei fod yn arwyddo gwstai, un yn bwyta ar yr un bwrdd, ac yn cael amgeledd dan yr un gronglwyd, neu yn dilyn yr un alwedigaeth. Arferir ef amryw weithiau gan yr efengylwr Matthew, yn Pen. 11. 16; 20. 13; 22. 12; a 26. 50.—Gelwir cymydog yn gyfaill; “Pwy o honoch, sydd iddo gyfaill, ac a ato haner nos, ac a ddywed wrth, O gyfaill, moes i mi dai torth yn echwyn.” Luc 11. 5. *φίλε* (*phile*) yw y gair sydd yma am gyfaill. Gwel Leigh, Parkhurst, Campbell.

CYFAMMOD—AU, (cyd-ammod) cytundeb, cyngrair; cytundeb rhwng pleidiau. Mae y gair *Heb.* בְּרִיּוֹת a gyfieithir *cyfammod* yn gyffredinol, weithiau yn cael ei gyfieithu *cyngrair*. “Felly y gwnaethant gyngrair yn Beerseba,” Gen. 21. 32. Sef gwnaethant gytundeb trwy lŵ, o bob tu. “Am hyny, efe a alwodd y lle hwnw Beerseba (*ffynon y lle*) oblegid yno y tyngasant ill dau.” Adn. 31. “Yna y cymerodd Abraham ddefaid a gwartheg, ac a'u rhodd- es i Abimelech; a hwy a wnaethant gyngrair ill dau.” Adn. 27. Sef hwy a gyd-wnaeth-

ant ammod trwy llŵ, oblegid hyny yw ystyr y gair cyngrair. Crair,* yr hwn yw gwreiddyn cyngrair a arwydda y peth y cymera i cyfammodwyr eu llŵ arno, sef y peth y gosodent eu llaw arno wrth wneuthur llŵ, y cyfrwng; ac hefyd rhyw arwydd; rhyw beth a gedwir gan un er mwyn un arall; felly yr oedd y defaid a'r gwartheg yn arwyddion ac yn geiriau yn y cyfammod hwn. "Nawdd y creiriau," sef nodded y saint. "Ysgrin y creiriau," sef arch y dystiolaeth.

Y mae tri gair yn yr Hebraeg yn cael eu cyfieithu cyfammod, cyngrair.—1. ברת ברת a gyfieithir yn wneuthur cyfammod (yn ol yr Hebraeg, tori, neu darq cyfammod) yn mhob man lle ceir y gair yn yr Hen Destament. 2 Sam. 3. 12. Job 5. 23. Ezeq. 17. 18. Mae y gwr enwog a dysgedig hwnw. Mr. Joseph Mede, yn treiglo y gair Heb. ברת ברת oddiwrth bwyta; y mae efe yn dangos, trwy ysgrhythrau, ac oddiwrth awdwyr cenedlig hefyd, ei fod yn arferiad gynt o fod cyfammodwyr yn cyd-fwyta a'u gilydd wrth wneuthur cyfammod: "Felly," medd efe, "y gellir galw cyfammod (neu y geilw yr Hebraeid gyfammod) bwytd." Gen. 26. 30, 31; a 31. 54. 2 Sam. 3. 20. Gwel Mede's Works, p. 370. Unwaith yr arferir y gair cyngrair yn y Testament Newydd, yn Act. 23. 13. ac yn gyfieithiad o'r gair Gr. Συνομοσιαι (Synomosian) yr hyn a arwydda rhai wedi ymrwymo trwy lw i fod o'r un fwriad; cyd-fwriad trwy llŵ, neu gytundeb trwy llŵ. "Rhaid o'r Iuddewon, wedi llunio cyfarfod, a'u rhwymasant eu hunain â diofryd, gan ddywedyd, na fwytaent ac nad yfent nes-iddynt ladd Paul. Ac yr oedd mwy na deugain o'r rhai a wnaethant y cyngrair hwn."—2. אלה Llu. "Bydded yn awr gyngrair rhyngom ni;" hyny yw, bydded llw rhyngom ni. Gen. 26. 28.—3. חן cytundeb sefydlog, cytundeb sicr, cyd-a'mmod, wedi ei berderfynu yn gwbl o'r ddwyblaid. Y gair Groeg sydd gan y LXX, ydyw συνθεζε, cyfammod; συν, cyd, θεζε, sefydliad: cydsefydliad, cydosodiad, cydoruchwyliaethau, cydammod, neu gydgrair, cyfrwng. "Gwnaethom ammod ag angeu, ac ag uffern y gwnaethom gyngrair." Esa. 28. 15, 18.—Y mae yn werth ein sylw, fod y gair Heb. ברת yr hwn air a gysylltir â ברת cyfammod ac a gyfieithir gan rai dysgedigion, tori ymaith burwr, neu dori ymaith aberth glanhad, neu lanhawr, yn cael ei gysylltu yn gystal â אלה llw, cyngrair, ag ydyw â ברת cyfammod. Gwel Deut. 29. 12, 14.

Yr oedd gynt ar wneuthuriad cyfammod, aberth yn cael ei ladd. "Cesglwch fy saint yn nghyd ataf fi, a rhai a wnaethant gyfammod â mi trwy aberth." Salm 50. 5. A'r aberth a leddid ar yr achos hwnw oedd y crair, ar yr

hwn y byddai y pleidiau yn cydammodi trwy lw. Byddid hefyd yn tori, neu yn hollti yr aberth, a'r cyfammodwyr a hent rhwng y darnau. Gen. 15. 9, 10, 17. "A mi a roddaf y dynion a droseddasant fy nghyfammod, y rhai ni chwblhasant eiriau y cyfammod a wnaethant ger fy mron; wedi iddynt fyned rhwng rhanau y llo a holltasant yn ddau, tywysogion Judah a thywysogion Jerusalem, yr ystafelyddion, yr offeiriaid, a holl bobl y wlad, y rhai a aethant rhwng rhanau y llo." Jer. 34. 18, 19. Tebygol mai oddiwrth hyn y mae yr ymadrodd Hebraeid hwnw, Taro ammod, ac a arferir yn sathredig yn ein plith ninau, Taro bargaen; (a dyna yr achos y bydd rhai yn taro eu dwylaw yn nghyd wrth wneuthur ammod, neu fargaen) ac mai dyma wir ystyr ברת ברת sef gwneuthur cyfammod, neu gytundeb, trwy daro, tori, neu hollti rhyw greddur, a roddid yn aberth ar yr achos hwnw, fel y gwelir uchod.—Y mae lle cadarn i feddwl mai oddiwrth y dull neu y ffurf o lw a arferid wrth wneuthur cyfammod, y mae tarddiad yr ymadrodd hwnw, a arferir weithiau yn yr Hen Destament, "Fel hyn y gwelw Duw i mi, ac fel hyn y chwanego." Fel pe dywedasai y cyfammodwr, gan edrych ar yr aberth drylliedig ger ei fron, fel y drylliwyd yr aberth hwn i fod yn grair, ac yn arwydd o'r cyfammod, felly y gwelw Duw i minau, a llawer yn ychwaneg, os byddaf yn euog o dori y cyfammod hwn. Ruth 1. 17. 1 Sam. 3. 17; a 9. 35; a 19. 13; a 24. 3. Ond hwyrach mai gwell golygu yr ystyr o ddewis, yr hyn sydd berthynol i'r geiriau ברת—ברת—ברת fel y mwyaf addas; cytuna yr ystyr hwn â chlyfammod, i ba un y mae personau yn myned o wir ewylllys a dewisiad—yn dewis eraill i fod gyda hwynt yn y cyfammod—yn dewis ammodau y cyfammod—ac ynghylch pa bethau, pa bersonau y cyfammodir.

Yn y Testament Newydd, gelwir ef, y rhan fynychaf, *Diathexe* (*Diatheke*) gosodiad, trefniad, llythyr cymun, ewylllys diweddfaf un, cyfammod, neu drefniad testamentaidd, neu roddiad o ryw bethau wrth ewylllys gan un wrth farw. Yr hyn sydd yn cael ei rwyngwyo i'r odidi y pethau addawedig, ydyw ei ewylllys ei hun. Y mae *Diathexe*, weithiau, yn cael ei gyfieithu cyfammod, ac weithiau testament. Heb. 7. 22; a 13. 20. EDR. TESTAMENT.

CYFAMMOD, yn yr ysgrhythr, a arwydda, 1. Y datguddiad graslawn o ewylllys Duw, mewn perthynas i iechydwrtaeth pechaduriaid, trwy y Cyfryngwr mawr, Iesu Grist. Rhoddwyd amrywiol olygiadau o'r drefn ddwyfol hon i'r eglwys, gyda graddol chwanegiad goleuni o'r addewid yn Eden hyd ddyfodiad y Messiah. Ar Sinai, gosodwyd i'fyny yn yr eglwys oruchwyliaeth a threfniadau cysgodol, i ddangos gyda mwy o eglurdeb a manylrywydd, Berson Grist, ei wraith, ei ddyoddefiadau, ei swyddau, a natur ei deyrnas. Am nad oedd amcan Duw i'r oruchwyliaeth hon barhau ond hyd ddyfod-

* Crair, yw yr hyn a gedwir er mwyn un arall; rhyw beth a gedwir o barch a charedigrwydd tuag at y marw. Creiriau oedd rhyw ranau o gyrph y saint, neu ryw ddullad, &c. a fyddai yn perthyn iddynt, ar yr hyn y gosodai dyn ei law pan gymera ei lw. Oddiwrth hyn y daeth fod crair yn arwyddo offeryn cyfammod.—*Myn fy nghrair*, llw a arferid yn Nghymru gynt.

iad y sylwedd mawr, Crist Iesu, gelwir hi, "Yr hen gyfammod:" sef yr hen osodiad, neu drefniad, ag oedd yn yr amseroedd priod i gael eu dyddimu, ac i roddi lle i oruchwyliaeth mwy ysbrydol, cyflawn, dysglair, a gogoneddus; yr hon sydd i barhau hyd ddiwedd amser, a e elwir "Y cyfammod newydd." Heb. 8. 6, 8. Jer. 32. 40. Gal. 3. 17. Nid o ran ei fod yn gwahanu, o ran sylwedd, oddiwrth yr hen, yr oedd Crist wedi ei addaw yn hwnw, ei ddyoddefiad a'i farwolaeth yn cael eu gosod allan yn offryman y gyfraith; a chynifer ag a gadwyd dan y gyfraith neu yr Hen Destament, a gadwyd yn unig trwy ffydd yn ngwaed y Messiah oedd iddyfod. Gal. 3. 6. "Credodd Abraham i Dduw, a chyfrifwyd iddo yn gyfiawnder." Credodd mewn modd neillduol, addewid y cyfammod yn mherthynas i Crist, yn yr hwn y benthidid y rhai a gredent yn mhith yr holl genedloedd. Gen. 12. 3. Ond gelwir y testament, neu y cyfammod hwn yn *newydd*, o ran trefn ei oruchwyliaeth, gan ei fod yn cael ei gadarnhau yn newydd trwy waed a dyoddefiadau a berth Crist; a chan ei fod wedi ei ryddhau oddiwrth y defodau hyny, trwy y rhai yr oedd yn cael ei weini gynt; fel y mae yn cynwys datguddiad eglurach o ddingelion crefydd; ac felly mae helaethrwydd mwy o ddoniau a gras yr Ysbryd yn nglyn wrtho; fel nad yw byth yn heneiddio neu i gael ei ddyddimu.—2. Am *enwaediad*, yr hwn oedd arwydd, neu insel, o'r hen gyfammod. Gen. 17. 9, 18.—3. Dyledswyddau y cyfammod. Salm 25. 14. Heb. "Pâr iddynt weled ei gyfammod;" Efe a ddatguddia, ac a bâr iddynt wybod a deall dyledswyddau, ac a dywallt iddynt fendithion y cyfammod.—4. Am y cyfreithiau a'r ammodau a ofynir gan ddynion trwy, neu yn ol y cyfammod neu orchymynion Duw; y rhai ydynt dystion, neu dystiolaeth o ewyllys Duw, ac o ddyled dyn. Salm 25. 10.—5. Am y deng air deddf, neu y deg gorchymyn, yn y rhai y mae ammodau y cyfammod. Deut. 4. 13.—6. Cyfraith, crefydd, a phobl yr Iuddewon, y rhai oedd mewn cyfammod â Duw. Dan. 11. 28.—7. Am yr adduned, yr addewid, neu yr ymrwymiad, trwy yr hwn y mae mab a merch yn cytuno i'w rhwymo eu hunain, y naill i'r llall mewn priodas; a hwn a elwir "cyfammod Duw." Diar. 2. 17. oblegid mai Duw a sefydlodd y gymdeithas a'r ymrwymiad cyfunol hwnw; ac oblegid fod Duw yn cael ei alw yn dyst ac yn farnwr, yn yr addewid a'r cyfammod difrifol hwn, ac yn ddi-alydd y troseddwr o hono.

Mae yr ysgrythyr yn son am amryw gyfammodau; megys y cyfammod â Noah, Abraham, cyfammod Sinai, &c., ond gellir eu golygu oll dan y ddau hyn, sef **CYFAMMOD GWEITHRED-OEDD** a'r **CYFAMMOD GRAS**, fel y geilw duwinyddion hwynt; gan nad yw yr holl gyfammodau eraill y sonir am danynt, ond gwahanol oruchwyliaethau o'r cyfammod gras.

1. Pleidiau, neu yr Ymdrinyddion yn y Cyf-

ammod Gweithredoedd, oedd Duw ac Adda. Duw, TAD, MAB, ac YSBRYD GLAN, yn anfeidrol sanctaidd, cyflawn, a da, fel Creawdwr a Phen-llywydd pob peth. Adda, yn ddyn ar ddelw Duw; yn wreiddiol gyflawn, ac yn berffaith senctaid; yn gwbl abl, ac wedi ei osod gan ei-Greawdwr mewn amgylchiadau tra manteisiol i gyflawni ammodau y cyfammod.

2. Ammodau y cyfammod oeddent ufudd-dod perffaith a pharhaus i'r ddeddf sanctaidd oedd yn ei feddwl, ac i'r gorchymyn neillduol a roddwyd iddo gan Dduw, "o beidio bwyta o ffrwyth y pren gwybodaeth da a drwg." Gen. 2. 17.

3. Y gosp am doriad o'r ammod oedd, marwolaeth. "Yr oedd bywyd parhaus yn wobwr am ufudd-dod; a marwolaeth yn gosp am anufudd-dod. *Marwolaeth!* gair byr, ond mawr ei bwys, a helaeth ei ystyr. Y mae dyfnder oedd o drueni yn gynwysedig ynddo; marwolaeth ysbrydol—ymadawiad â Duw—mellidith y ddeddf—digofaint dwyfol—holl lwgr natur—llywodraeth greuolawn Satan—cyhuddiadau cydwybod euog—ac arteithiau tragwyddol uffern—mwy o drueni nag a ellir byth ei fynegi, sy' gynwysedig yn y farwolaeth hon. Bod Adda wedi anufuddhau a thori y cyfammod, sydd gwbl hysbys yn y canlyniadau gofidus o hyny, yn nghyflwr pob dyn, yn gystal a thrwy dystiolaeth gair y gwirionedd. Edr. Речен.

4. Gosodir Adda allan yn yr ysgrythyrau, mae yn dra amlwg, nid fel person neillduol, unigol, ar ei ben ei hun; ond fel person cyffredin, yn sefyll dros, ac yn cynrychioli, neu yn dynsodi, ei holl hiliogaeth. Yr oedd ei holl hiliogaeth, nid yn unig yn ei lwynau, fel ei blant a'i hil, ond hefyd i'w hystyried a'u golygu ynddo fel Pen Cyfammodwr. Mae hil pawb yn lwynau eu rhieni, yn ol trefn a deddf natur; eithr ni bu un tad, ond y tad cyntaf, yn ben-cyfammodwr i'w hiliogaeth; oddieithr yn gysgodol. Ond yr oedd holl blant Adda yn gyfammodol ynddo; a'i weithred ef o ufudd-dod neu anufudd-dod, oedd ei weithred iddynt hwy, yn gymaint a phe buasant yn ei chyflawni yn eu personau eu hunain. Nid oes dim gwahaniaeth yn hyn; 'trwy anufudd-dod yr un dyn hwn y gwnaed llawer yn bechaduriaid.' Rhuf. 5. 19. Pechodd pawb o'i hiliogaeth ei bechod ef, ynddo ef; ac y mae pawb, yr un iath ag yr oedd yntau dan fellidith y cyfammod toredig hwn. Ac o herwydd ein bod yn gyd-gyfranogion ag ef yn ei anufudd-dod, yr ydym hefyd yn gyd-gyfranog yn llwgr ei natur, Yn nhorriad y cyfammod hwn, trwy anufudd-dod y pen-cyfammodwr, syrthiasom *oll* i ddyfnderoedd o lygredd a gofidiau. 'Y gorchymyn yr hwn ydoedd i fywyd, hwnw a gaed i ni i farwolaeth,' trwy ein hanufudd-dod iddo. Oddi wrth yr ystyriaethau hyn, ymddengys yn amlwg ein bod dan arglwyddiaeth pechod, a mellidith y ddeddf, tra pharhao ein hundeb a'n perthynas a'r cyfammod hwn.

Er fod y cyfammod hwn yn dra dychrynllyd i ni a'i torodd, a'r olwg arno yn wguis iawn; eto, ynddo ei hun, y mae yn gyfammod tra gogoneddus, ac yn addas i'r Duw a'i gwnaeth. Po fwyaf manwl y chwiliom ac y tremiom i mewn iddo, mwyaf y gwelir ei ogoniant. Os ystyriwn y gyfraith a roddwyd i Adda, ac a ddodwyd yn greadigol yn ei feddwl, y mae hon 'yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda;' nid yw yn gofyn ond yr hyn sydd gyfiawn i Dduw, ac yn dda i'r dyn. Y mae yn dra eglur fod [heblaw y gorchymyn pendant a roddwyd i Adda] y gyfraith foesol, sef y deg gorchymyn, yn perthyn i'r cyfammod hwn, fel rheol ammod o hono. Hyn a feddylir wrth ddelw Duw, ar ba un y crewyd dyn; sef cyfraith Duw, o ran ei sylwedd a'i hysbrydolerwydd, yn nghalon ac ysbryd y dyn. Am hyn y dywedir, 'Y dyn a wnel y pethau hyn, a fydd byw trwyddynt;' ac y geilir yr apostol y ddeddf, 'Y gorchymyn ag oedd i fywyd;' sef trwy ufudd-dod i ba un yr oedd bywyd i'w gael i Adda a'i hiliogaeth. Er nad yr un yw y ddeddf a'r cyfammod gweithredoedd, eto yr oedd y ddeddf yn ammod y cyfammod hwnw. Anufudd-dod iddi oedd anghyfiawnder mawr; anghyfiawnder i Dduw, a thraeni mawr i'r dyn. Os oedd myned yn groes i'r gyfraith yn ddrwg mawr, y mae yn rhaid bod y gyfraith ei hun yn ddaioni mawr.—Yr oedd y gorchymyn pendant allanol, hefyd, yn orchymyn esmwyth iawn; sef peidio bwyta o frwyth un pren o'r ardd; tra yr oedd yr ardd oll, hyd at hwn, a'i holl goedydd, a'i ffrwythau yn eiddo iddo. Gosodwyd y dyn yn yr amgylchiadau mwyaf manteisiol yr oedd bosibl i gwblhau yr ammodau cyfiawn a gogoneddus hyn; o herwydd 'Gwnaeth Duw ddyn yn uniawn;' gosododd y dyn hwn mewn amgylchiadau cysurus ac addas iddo; a cher ei fron lwybr uniawn iddo gerdded. Yr oedd yn ymostyngiad mawr yn yr Arglywydd i ymgysiamodi a'i greadur; ac yn fraint arbenig i Adda a'i hiliogaeth gael eu Creawdwr dyrchafedig mewn cyfammod a hwy; braint nas cafodd un creadur arall, am a wyddom. Nid felly, y mae yn amlwg, y bu gosodiad yr angelion yn eu cyflwr creadigol:—'I'r Duw goruchel,' medd yr Esgor Beveridge dduwiol, 'gymeryd darn o ddaear, a'i weithio ar lun a dull dyn, ac anadlu yn ei ffroenau ananadl einioes; ac yna myned mewn cyfammod ag ef, a dywedyd, 'Gwna hyn, a byw fyddi,' pan yr oedd y dyn yn rhwym i wneuthur y peth [pa un bynag a gai efe fyw ai ni chai trwy hyny] ydoedd, yn ddiammeu yn weithred o gariad ac ymostyngiad dirfawr, ac i synu o'i blegid.'

Ond y mae yn dra eglur, er mor gyfiawn a gogoneddus yw y cyfammod hwn, eto nis gall estyn y radd leiaf o gysur a chymorth i'r dyn a'i torodd. Y mae hyny, yn mhob gradd o hono, yn beth 'nas gall y ddeddf.' Rhuf. 8. 3. Nid hyny, mewn un mesur, oedd y dyben

o hono, nac amcan Duw wrth ei wneuthur. Y mae yn cyd-gau pob peth dan bechod, a'r fell-dith ddyledus o'i herwydd. Nid grym i gyn-northwyo y troseddwr; ond grym pechod i'w gondemnio am ei drosedd, yw y gyfraith wedi ei throeddu. Nid yw yn son am edifeirwch a maddeuant; ond yn ddiball yn cyhoeddi marwolaeth a meiddith dragywyddol yn erbyn yr anufuddhawr. Mae yn wir am bawb oll, gan hyny, mai 'cynaifer ag y sydd o weithredoedd y ddeddf, dan felldith y maent;' Gal. 3. 10. tan euogrwydd, a than lywodraeth pechod, yn ddigymhorth ac yn ddiogysur.

Gallwn weled hefyd yn amlwg iawn, fod pob meddyginiaeth a gynygir, i ymgeleddu gyflwr y pechadur, os bydd yn ei adael dan y cyfammod hwn, neu dan y ddeddf, nid yn unig yn annigonol, ond hefyd yn greulon; fel pe baem yn cellwair a'i fawr drueni, ac a'i gyflwr dychrynllyd. Megs pe gwelech ryw un yn fawr ei drafferth am iachau toriad ar groen un a fyddai wedi ei fwrw i'w gollu, heb ymgais yn y mesur lleiaf am achub ei fywyd. Nid cysur ac ymgeledd dan y ddeddf, ond gwaredigaeth oddi yno, fel y caffom ymgeledd a gwir ddyddanwch, yw yr unig feddyginiaeth gyfatebol i'n cyflwr, ac a wir iacha ein briwiau. Tra byddom dan y cyfammod hwn, erys pob peth sydd yn perthyn i'r cyfammod yn ein cyflyrau, yn ddiysgog; sef melldith y gyfraith—grym llygredigaeth—teyrnasiad Satan—a gwg Duw anfeidrol yn mhob peth. 'Pydew heb ddwfr' ydyw; dim gras, dim cysur, dim bendith, i'w cael ynddo; ond y mae yn 'bydew erchyll,' yn 'bridd tomlyd,' ac yn llawn trueni o bob rhyw.

Y mae yn eglur hefyd nad yw gwaredigaeth yn bosibl i ni odditan y ddeddf, heb *gyfiawnder*; sef y cyfiawnder hwnw y mae hi yn gyfiawn yn ei ofyn, ac sydd yn gyfiawn yn ddyledus arnom ni oll iddi. Syrthiasom dan fell-dithion y cyfammod hwn, trwy anghyfiawnder—'carcharwyd ni yn gyfiawn,' oblegid ein hanghyfiawnder, beth bynag fyddo y canlyniadau. Y mae mor anmhosibl i Dduw beidio bod yn gyfiawn ag ydyw iddo beidio bod. Nis gall taddeu yn anghyfiawn, mwy na chospi yn anghyfiawn. Os gall faddeu yn anghyfiawn, geill gospi hefyd yn anghyfiawn. Os gall wneuthur *un* peth, gall hefyd wneuthur *pob* peth yn anghyfiawn. Anfeidrol Fod yn anghyfiawn sydd feddwl rhy ddychrynadwy i'w letya un mynd. Y mae Satan yn anghyfiawn; ond nid yw Satan yn Fod anfeidrol; ond meidrol, neu a therfynau iddo. Y mae Duw nefeidd yn Fod anfeidrol; ac felly y mae hefyd yn gyfiawn; ie, yn anfeidrol ac anghyfiawdiol gyfiawn. Llai o niwed yw, i filiynau o greaduriaid fod yn druenus byth, nag i *un* gael ei achub yn anghyfiawn. Tra byddo Duw yn gyfiawn, y mae yn wrthddrych anfeidrol deilwng o barch, cariad, ufudd-dod anrhydedd, addoliad, a mawl; ond pe gwnai un weithred

anghyfiawn, darfyddai, gyda hyny, ei deilyngdod o barch. Ond y mae yn anmhosibl i Dduw fod yn anghyfiawn. Y mae anfeidrol alln, a mawredd Duw o blaid cyfiawnder, yn anghyfiawdiol: am hyny, y mae anghyfiawnder, sydd a dim ond meidroldeb o'i blaid, yn sicr o gael ei drechu. O ddiffyg iawn olygiadau ar y pethau hyn, y mae llawer o ganlyniadau niweidiol i ni, a dianrhydeddus i Dduw, yn tarddu. Rhodded Duw i ni ddeall da yn mhob peth.

Os yw y golygiadau hyn yn gywir am y Duw mawr, ac yn' ysgrhythrol, gwelwn, yn ddiamheuol, ei fod yn anmhosibl gwaredu dyn odditan fygythion y cyfammod toredig hwn, heb gyfiawnder. A ydych chiwi yn credu hyn, O ddynion! Os ydych, pa le yr ydych yn meddwl ei gael? Os trowch at y ddeddf, y mae yno gyfiawnder pur yn *gofyn*; ond ni fedd hi gyfiawnder *'w gyfranu*. Os trowch atoch eich hunain, ac edrych yno, nid oes yno un gronyn mwy o gysur i'w gael. Anghyfiawnder sydd yno, a dim ond hyny. Wele, ynte, ddyng anghyfiawn, yn ngafael deddf gyfiawn, a Dduw anfeidrol gyfiawn o'i phlaid! Gofynaf, ac atebed y neb a allo, "A ddygir y caffaeliaid oddiar y gadarn! neu a waredir y rhai a garcherir yn gyfiawn?" Os ceir cyfiawnder o'u plaid, gwaredir hwynt; onidè, caethion fyddant byth. I feddiannu y cyfiawnder a weryd rhag angeu, rhaid troi ein golwg oddi wrthym ein hunain, a'r ddeddf hefyd, i rywle arall; sef at yr "hwn sydd yn ddiwedd i'r ddeddf, er cyfiawnder i bob un a'r sydd yn credu."

Fel y mae y gair *Cyfammod*, yn yr ystyr gyffredinol o hono, yn arwyddo trefniad neu sefydliad rhwng pleidiau, ynghylch rhyw achos, neu achosion perthynol iddynt, neu yn ddadleuol rhyngddynt; felly y *Cyfammod* Gras, yn ol yr ystyr hwn, yw trefniad, neu sefydliad grasol Duw mewn perthynas i gadwedigaeth dyn colledig. Yr oruchwyliaeth hon o ras a thrugaredd a elwir yn fynych yn yr Ysgrhythrau sanctaidd wrth yr enw *Cyfammod*; ac weithiau Testament—*Cyfammod Newydd*—*Cyfammod Hedd*—*Cyfammod Sanctaidd*—*Cyfammod Tragwyddol &c.*

1. Y mae ynddo eithaf perffeithrwydd o ran ei drefniad. Doethineb dwyfol a'i trefnodd: gosodiad penaf y Duwdod ydyw. Y mae wedi ei luniaethu yn hollol. 2 Sam. xxiii. 5. Y mae pob peth wedi ei olygu ynddo. Nid oes dim anhrefn ynddo; dim yn wan, na dim yn eisien ynddo. Mae y Personau Dwyfol yn dysgleirio yn ogyfuwch, gyda ag anfeidrol ogoniant; y mae yr holl briodoliaethau yn cael eu cyddrychafu; y mae pob gorchymyn yn cael ei anrhydeddu, tra byddo yr addewidion grasol yn coffeidio y pechadur a'i troseddodd. "Rhanau o'i ffyrdd" yw pob gwaith arall o eiddo y Duwdod (Job xxvi. 14.) ond ei ffyrdd yn gyflawn yw y cyfammod hwn.

37

2. Fel y mae ei drefn yn eithaf doeth, felly hefyd y mae ei sefydliad yn *sicr*. Y mae ei sicrwydd yn tarddu oddiwrth ei berffaith unionder ynddo ei hun: a chyflawnder ac anghyfiawdioldeb y pleidiau yn ymglyfammedi. Os yw trefniad y cyfammod yn *gyfiawn* ac yn *sanctaidd*, a'r pleidiau hefyd yn gyfiawn, ac yn gwbl alluog i gyflawni eu hammodau, y mae yn rhaid ei fod yn sefydliad sicr, na syflir byth. Ysgydwir pob peth arall; ond y mae hwn yn dragwyddol ddisiogl: mor ddianwadal ac mor gadarn a'r pleidiau sydd yn cyfammodi. Y mae yr ammodau ynddo wedi eu cyflawni, y mae yr addewidion yn ddianwadal, a'r breintiau yn dragwyddol sicr.

3. Y pleidiau, yn y cyfammod hwn, yw y Personau Bendigedig yn y Duwdod, sef *TAD*, *MAB*, ac *YSBRYD GLAN*. Y *Tad*, yn sefyll tros anrhydedd, gogoniant, priodoliaethau, llywodraeth, a chyfraith sanctaidd Duw, a ddirmygwyd ac a dianrhydeddwyd gan ddyng; ar *Mab* yntau fel Pen Cyfammodwr a Mechniyydd mawr, yn sefyll tros, ac yn cynnrychioli y rhai oll o blant dynion a etholwyd ac a gredant ynddo er eu hiechydwrriaeth; a'r *Ysbryd Glan*, yn ymrwymo i weithredu yn yr etholedigion, fel *Ysbryd Crist*, yn sancteiddwyd a Dyddanydd. Felly y mae iaith yr ysgrhythrau, "Gwnaethum ammod a'm hetholedig—gosodais gymhorth ar un cadarn—fy ngwirionedd hefyd a'm trugaredd a fydd gydag ef—cadwaf iddo fy nhrugaredd yn dragwydd." Salm lxxxix. 3. 19, 24, 28, 29. O'r achos hwn y gelwir *Crist* yn "Gyfammod pobloedd," (Esa. xlii. 6.) hefyd yn "Dad tragwyddoldeb." Esa. ix. 6. Y mae yn Berson Tragwyddol; ac, yn nhrefn y cyfammod hwn, yn Dad tragwyddoldeb, yn Dad, fel pen Cyfammodwr i had tragwyddol; yn awdwr iechydwrriaeth dragwyddol iddynt; ac yn sicrhau etifeddiaeth dragwyddol iddynt i'w mwynhau. Ni bu yr *Adda* cyntaf i'w hiliogaeth, ond *Tad brau a thrustan*; syrthiodd yn fuau o'i uchel ddedwyddwch. Yn y codwm, colodd ei fywyd ei hun a'i gysuron, a'r eiddo ei hiliogaeth hefyd. Ond y mae yr etholedigion yn Nghrist yn *had tragwyddol*, ac yntau yn Dad tragwyddol iddynt. Ni bydd efe heb had, na hwythau heb Dad, yn dragwyddol. Felly y mae ammodau y cyfammod yn rhedeg; "Gosodaf hefyd ei had yn dragwyddol." Gwelwn yma had, trwy osodiad dwyfol, yn nhrefn y cyfammod, i barhau byth. Gosodwyd hwynt yn Nghrist, mewn arfaeth gadarn dragwyddol; gosodwyd hwynt yn heddwch Duw, trwy ffydd ynddo; gosodir hwynt hefyd yn sanctaidd a difeus ger ei fron yn dragwyddol.

4. Ammodau y cyfammod hwn, o du *Crist*, mechniyyd ei bobl, oedd cyflawni, ar eu fhan, yr hyn oll oedd ddyledus arnynt i Dduw a'i gyfraith. Yr oedd cyfiawnder dwyfol yn eu gofyn. Nid yw cyfiawnder yn gofyn ond yr hyn sydd gwbl gyfiawn; a hyny sydd *raid* iddo gael, gan

ei fod yn anhwsibli Dduw fod yn anghyfiawn. Bydd cyfiawnder anghyfnewidiol Duw byth yn eu herbyn nes y caffo, yn gyfiawn, yr hyn sydd ddyledus arnynt. Hyn sydd yn gwneuthur eu hiechydwrtaeth yn orchwyl mor fawr, ac yn peri fod y fath anfeidrol anhawsderan ar y ffordd.—Y mae dyled y dyn fel pechadur yn ddyblyg, sef dyled o *ufudd-dod* a dyled o *ddy-oddefaint*. Mae y gyfraith sanetaidd yn cyhoeddi mellithion yn erbyn y dyn, fel troseddwr euog, ac yn gofyn ufudd-dod perffaith i roddi hawl i fywyd, ac i bob bendith berthynol i hyny. Y mae awdurdod, llywodraeth, a sancteiddrwydd dwyfol, wedi cael anharch mawr gan ddyd; rhaid iddynt gael anrhydedd i'r *gradd*, ac yn yr un *natur*, ag yr anharchwyd hwy. Rhaid i bechod gael ei ddangos yn anfeidrol atgas, a Duw a'i gyfraith yn anfeidrol ogoneddus. Rhaid i'r diafol gael ei ddystrywio, a'i waith gael ei ddatod dros byth. Rhaid i hyn oll gael ei gwblhau yn y *natur* a bechodd. Mae y gyfraith yn gofyn y ddyled gan yr anian a bechodd; ac ni ehmer un anian arall yn ei lle. Nid cyfiawnder fyddai gofyn iawn ond gan y natur a bechodd. Dyn a bechodd; a'r natur ddynol sydd dan ofyniad, ac a raid wneuthur yr iawn. Ond dyn, yr adyn tlawd, sydd heb ddim i dalu. Mae y natur ddynol mor ddwfn mewn tloedi a thrueni, ag ydyw y gofynion yn ei herbyn yn drymion. O ba le, gan hyny, a thrwy ba foddion, y gall gwaredigaeth byth ddyfod iddo? Pwy a all ddatod y cwlwm, trwy ddyfais ddofn, i symud yr anhawsderau? Y mae, tybygwn, ddistawrwydd hollol trwy y nef a'r ddaear. Arafed pawb! Syllwn, gyda pharch dyladwy, ar fawr amryddoethineb Duw yn agoryd dorau i ddyfod a dirgeledigaethau dwyfol i'r amlwg. Wele, y Duwdod anfeidrol yn Mherson y Mab, yn cymeryd y natur ddynol i undeb Personol ag ef ei hun! Yn nghroth y Forwyn Fair, ac o'i sylwedd y gwnaed hyn. "Pan ddaeth cyfiawnder yr amser, y danfonodd Duw ei Fab, wedi ei wneuthur o wraig, wedi ei wneuthur dan y ddeddf, fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf, fel y derbyniem y mabwysiad." Gal. iv. 4, 5. Y person goruchel hwn, y sydd yn Dduw ac yn ddyd, a roddodd ei hun i sefyll yn lle ei bobl, ac a gyfiawnodd, yn y natur a bechodd, ammodau y cyfammod trostynt, i'r perffoithrwydd eithaf. Trwy ei *ufudd-dod* a'i ddyoddefaint, efe a fawrhaodd y gyfraith, a gondeynniodd bechod yn y cnawd, ac a'i dangosodd yn bechod, yn atgas, ac yn dra pechadurus. Ysigodd ben y sarph, ac yspeiliodd dywysogaethau ac awdurdodau ar y groes.

Wele, y Person rhyfeddol hwn! a syned pawb wrth edrych arno, yn sefyll ei hunan, ac "o'r bobl nid oedd neb gydag ef;" a thrwy ei rym a'i rinwedd ei hun yn cyflawni y gyfraith, ac yn boddloni cyfiawnder, ar ran miloedd o droeddwyd; yn achub y pechadur, ac yn dystrywio Satan a'i holl lywodraeth! Wele, *EFE*

yn mawredd ei Berson, a rhinwedd ei aberth yn diaggyn i ddyfnderoedd o fellidith, ac i angeu; ac, fel Jonah yn y moroedd uwelion, yn tawelu yr ystorm, ac yn esgyn i'r uchelder; gan orchymyn pregethu edifeirwch a maddeuant, yn ei enw ei hun, yn mblith yr holl genedloedd! Bydd dirgelwch ei Berson, a mawredd ei waith drostynt, yn sail gobaith, ac yn sylwedd can y gwaredigion byth!

5. Trwy eu hundeb cyfammodol â Christ, y mae i'w holl bobl etholedig hawi i'r hyn a wnaeth ac a ddyoddefodd efe trostynt. Yr oeddent hwy ynddo, fel eu pen a'u cynnrychiolwr, yn cyflawni holl ammodau y cyfammod; a thrwyddo y maent yn etifeddu yr holl addewidion. I Grist, yn flaenorol, y gwnaed yr holl addewidion; a thrwyddo y maent yn dyfod yn etifediaeth i'w hâd etholedig. Yn y golgydiadau hyn, yr oedd yr Adda cyntaf yn *ffarf* yr un oedd ar ddyfod, ac y gelwir Crist, "*yr ail Adda*." Trwy yr undeb cyfammodol rhwng Adda a'i hil, yr oeddent hwy yn pechu ynddo, ac yn tori y cyfammod; felly hefyd, yr un modd, trwy yr undeb cyfammodol rhwng Crist a'i bobl etholedig, y maent hwy yn ag ef, yn yr hyn oll a wnaeth ac a ddyoddefodd drostynt. Trwy ei gyfiawnder ef y cyfiawnheir hwy; trwy ei sancteiddrwydd ef y sancteiddir hwy; trwy ei fywyd ef y bywheir hwy; a thrwy ei fuddugoliaeth ef y buddugoliaethant hwythau hefyd. Y mae Crist yn ffurf ac yn effithiol achos o'r hyn a fydd ei holl bobl hefyd.

6. Wedi bwrw golwg byr ar gariad a daioni Duw tuag at ei bobl yn yr arfaeth dragywyddol, yn eu rhoddi i Grist, fel eu pen a'u cynnrychiolwr; a chwedi ystyried hefyd y modd y rhoddodd Mab Duw ei hun, o'i wir ewylls, i sefyll yn eu lle, ac yr ymrwymodd i gyflawni holl ammodau y cyfammod trostynt—ystyriwn yn mhellach am y dull y maent hwy yn cael eu gwneuthur yn feddiannol, yn eu personan, o ddoniau a breintiau y cyfammod hwn; sef undeb ysbrydol a phersonol â Christ, eu Pen goruchel yn y cyfammod. Gwaith yr Ysbryd tragywyddol yw yr undeb dirgelaidd a gogoneddus hwn. Y mae y symudfa hon yn orchwyl mor orchestol, fel nad oes ond gweithrediad nerth y cadernid, a gyfododd Grist oddiwrth y meirw, a all ei gwblhau. Eph. i. 19, 20. Yr Ysbryd Glan yw y gweithydd galluog; a'r efenngyl yn cyhoeddi Crist i bechaduriaid, yw yr arf nerthol trwy ba un y mae yn gweithredu. "Gallu Duw yw hi er idychydwriaeth i bob un a'r sydd yn credu." Rhuf. i. 16. Yn ngwneuthuriaid yr undeb goruchel hwn, y mae cyfnewidiad rhyfedd a thragywyddol yn cael ei weithredu yn y pechadur, o ran ei gyflwr, a syniad ei feddwl. Y mae pob un o'r ddau yn cyfateb i'r cyfammod y trosglwyddwyd ef iddo. Y mae iddo, o ran ei gyflwr, fywyd newydd yn Nghrist. Y mae yn sefyll, yn dragywyddol ar dir ac ar sylfaen newydd gyda Duw; sef ar sail yr IAWN drosto yn y cyfammod; hyny yw,

Iesu Grist; **EFE** yw yr **IAWN**. Dyma **GRAIG** na siglir byth mo honi. Dyma ddigon i bechadur ger bron Duw, sydd dān ysol. "Y mae Crist yn bob peth, ac yn mhob peth." Pa beth bynag yw Crist yndo ei hun, fel pen cyfammodwr, y mae efe yn hyny, o gwbl, i'r pechadur sy mewn undeb ag ef. Y mae holl freintiau ac addewidion y cyfammod yn eiddo iddo; a phob gorchwyliaeth a rhagluniaeth yn newid en natur a'u dybenion tuag ato. Wedi ei impio i mewn yndo, y mae yn tyfu yn gangen fywiol ar y gwreiddyn newydd, ac yn cyfranogi o'i holl fraser, a'i gyflawnder anchwiliadwy. Y mae Crist, i'r rhai sydd mewn undeb ag ef, yn "ddoethineb, yngyflawnder, ac yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth." 1 Cor. i. 30. Y maent mewn heddwch & Duw i'rwyddo; a Duw yn Dduw iddynt, yn holl gyflawnder ei briodoliaethau. Nid yw yn dywedyd, Myfi a fyddaf yn obaith i chwi, yn borth i chwi, yn oleuni i chwi, yn fywyd i chwi, yn haul i chwi, yn darian i chwi, &c. ond "Myfi a fyddaf yn Dduw i chwi!" yr hyn sydd fyrddiwn o weithiau yn fwy nag y mae yn bosibl ei gynnwys mewn unrhyw ymadrodd arall mwy na'u gilydd. Y mae yn cynnwys yndo pa beth bynag yw *Duw*; pa beth bynag sy gan *Dduw*; a pha beth bynag a *all Duw ei wneuthur*. Y mae ei holl briodoliaethau hanfodol yn wastadol yn rhwymedig i ni; a nynt a allwn eu harddelwi hwynt ac ymafaelyd ynddynt. Gallaf estyn yr hyn y mae y prophwyd yn ei ddywedyd am ei gyflawnder a'i nerth, "Yn ddiau yn yr Arglwydd [medd un] y mae i mi gyflawnder a nerth," [Esa. xlv. 24.] at ei holl briodoliaethau eraill, a dywedyd, Yn ddiau yn yr Arglwydd y mae i mi drugaredd i faddeu i mi; Joethineb i'm haddysgu; gallu i'm hamddiffyn; gwirionedd i'm cyfarwyddo; gras i goroni fy nghalon ar y ddaear, a gogoniant i goroni fy mhen yn y nef. Ac os yw yr *hyn ydyw* efe wedi ei roddi i mi trwy gyfammod, yna, yn fwy o lawer, y mae yr hyn sy ganddo, wedi ei roddi i mi. Bu ei Fab farw drosof fi; y mae ei Ysbryd yn byw ynof. Ai efe biau y ddaear? hi a fydd yn gynnysgaeth i mi; Ai efe biau y nef? hi a fydd yn etifeddiaeth i mi; A oes ganddo angelion? hwy a'm gwarchadwant; A oes ganddo gysuron? hwy a'm cynnaliant; A oes ganddo ras? hwnw a'm sancteiddia; A oes ganddo ogoniant? hwnw a'm gwna yn wyfydedig. "Yr Arglwydd a rydd ras a gogoniant; ni attal efe ddim daioni oddiwrth y rhai a rodiant yn berffaith." Salm lxxxiv. 11. Beveridge. Trwy eu hundeb & Mab Duw, y maent hwythau yn feibion; yn "etifeddion i Dduw, ac yn gyd-etifeddion & Christ." Rhuf. viii. 17. Y mae yr holl addewidion mawr iawn a gwerthfawr, cynwysedig yn y cyfammod hwn, yn eiddo iddynt—addewidion o drugaredd, o ras, ac o ogoniant—addewidion am bob peth a berthyn i fywyd a duwioldeb—am gynnaluaeth, ac am gysuron—am nerth i fyw,

ac am nerth i farw—am fuddugoliaeth ar fydd, cnawd, a diafol—am adgyfodiad gogoneddus y dydd olaf, a mynediad helath i'r deyrnas dragywyddol. Y mae yr holl ragluniaethau a'u cyferfydd yn gynnwysedig yn y cyfammod, a than lywodraeth yr addewidion; ac yn rhwym oll, trwy sefydliad tragywyddol, i gyd-weithio er daioni iddynt. O! etifeddiaeth deg!—"Efe a roddodd ei hun i mi, ac a'm cynerodd inau iddo ei hun, pa beth nis gwna i mi ar a allo? a pha beth na all efe ei wneuthur i mi ar a fyno? A oes arnaf eisiau ymborth? gall Duw wlawio manna o'r cymylau: Exod. xvi. 4. neu beri i'r soffieir ddisgyn, a'm porthi a'u cig eu hunain, fel y gwnaethant i'r Israeliaid; neu beri i'r cigfrain ddwyn i mi fara a chig, fel y gwnaethant i Elias. 1 Bren. xvii. 6. A oes syched arnaf? gall Duw agor y creigiau, a rhoddi y gallestr yn llif ddyfroedd, fel y gwnaeth efe i Israel. Deut. viii. 15. A ydwyf wedi fy mwrw i ffwrn danllyd? gall wahardd cynddarredd y fflamau angerddol, fel y gwnaeth i'r tri llanc. Dan. iii. 15. A ydwyf wedi fy mwrw yn mhlith llewod rheibus? gall gau eu safnau, a'u gwneuthur mor ddiuiwed a'r wyn, fel y gwnaeth i Daniel. Dan. vi. 22, &c. Ac fel hyn ni all fod dim eisian arnaf, na all Duw ei dori; dim petrusder, na all Duw ei ddatod; dim ofn na all Duw ei wasgaru; dim peryglon, na all Duw eu rhagflaenu. Ac y mae mor sicr y gwna efe y pethau hyn ag y gall efe eugwneuthur hwynt, gan iddo roddi ei hun yn Dduw i mi yn ei Fab." Esgob Beveridge.

Y mae syniad meddwl y pechadur wedi ei gyfnewid hefyd. Y mae wedi ei eni drachefn, a'i feddwl wedi ei adnewyddu. Y mae wedi ei wir oleuo gan yr Ysbryd Glan, i weled ei gyflwr, fel troseddwr o'r cyfammod cyntaf, a'r feldith ddyladwy iddo trwy hyny. Mae yn cael ei droi at Dduw yn Nghrist, ei fywhau a'i nerthu i gymeryd gafael ar y bywyd tragywyddol, yn y Cyfryngwr. Y mae yr Ysbryd Glan yn ei ladd, ac yn ei fywhau; yn peri iddo deimlo barn marwolaeth yndo ei hun, i gael bywyd mewn un arall; yn ei ladd i'r cyfammod cyntaf, fel y caffo fywyd yn yr ail. Mae "yr hen bethau gwedi myned heibio, a phob peth yn cael ei wneuthur yn newydd." 2 Cor. v. 17. Mae y feldith yn colli ei gafael, a phechod yn cael ei dynu o'i lywodraeth. Mae y pechadur yn marw i'r ddeddf, a'r ddeddf yn marw iddo yntau. Nid yw efe yn dysgwyl oddi wrthi mwy nag oddi wrth brod wedi marw; nac yn ofni oddi wrthi mwy nag oddi wrth elyn wedi marw. Mae y gofynwr, er ei fod yn fyw fel dyn, eto wedi marw fel gofynwr i'r dyledwr, pan gaffo gyflawn dâl; felly hefyd y mae y gyfraith yn marw i'r pechadur sydd yn credu yn Nghrist, o ran ei gofynion a'i barn ddamniol, ac yntau yn marw iddi hitau.

7. Gan fod y pechadur sydd mewn gwir undeb & Christ, yn cael ei fywyd ysbrydol a'i

fywioliaeth mewn un arall, gwelwn yr angen am, a'r lle mawr sydd i fydd yn ei gyflwr. Gair yr efengyl sydd yn tystiolaethu am Grist. Trwy gredu y dystiolaeth hono, yn unig, y mae i ni gael gwir adnabyddiaeth o hono, a rhan ynddo. Y mae graddau yn y fydd hon; ond y mae cadwedigaeth dragywyddol yn gysylltiedig wrth y radd leiaf o honi. Edr. Ffydd.

Gwelwn gan hyn, 1. Mor anfeidrol bwysfawr yw athrawiaeth y DRINDOD. Sylfaen y cwbl o'n hiechydwrtaeth yw. Onid oes Personau yn yr Hanfod Dwyfol, nis gall fod cyfammod rhyngddynt, na gwahanol weithrediadau penodol iddynt; yr hyn sydd ar unwaith yn dadymchwelyd holl drefn yr iechedwriaeth yn y sylfaen. Y mae pob cyfeiliornad mewn perthynas i'r athrawiaeth hon yn *sylfaenol*; ac yn effeithio ar y cwbl o'r adeiladaeth.

2. Anfeidrol gyflawnder yn ei Berson, ei swyddau, a'i waith. Trwy werth ei aberth, llanwodd ammodau y cyfammod ag iawn; cyflawnodd hwynt oll. Y mae ynddo hefyd ddigon i ateb holl amrywiol angenion ei bobl dros byth. "Yr hwn s. dd yn dyfod ataf fi [medd Crist] ni newyna; a'r hwn sydd yn credu ynof fi, ni sycheda un amser." Ioan vi. 35. Y mae ynddo wala, a gweddill; y mae ei gyflawnder yn afon, a'i ffrydiau o amrywiol fendithion a lawenhant ddinas Duw a'i dinasyddion i dragywyddoldeb.

3. Nad oes noddfa nac ymgeledd i gyflwr pechadur allan o'r cyfammod hwn, mewn un gradd. Gwrthodir pob peth gan Dduw, a'r cwbl a elwir gan ddynion yn ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth, a'r nad ydynt yn tarddu oddi wrth y cyfammod hwn trwy undeb a Christ. Pa bethau bynag ydynt, nid ydynt yn perthynu yn y radd leiaf i iechedwriaeth pechadur. Mae y breintiau a'r bendeithion hyn yn Nghrist, o wahanol natur, ac yn anfeidrol uwch a mwy rhagorol nag unrhyw beth mewn anian ddynol a fyddo yn tebygu iddynt. Cyflawnder y cyfammod hwn sydd gyflawnder dwyfol; nid oes mewn un natur greadigol ddim i'w gyffelybu iddo. Ni welir yn y nefoedd byth ei fath; ac nid yw yn gymhwys ond i bechadur. I droseddwr yn unig y mae yn addas; ac iddynt hwy yn unig y dadguddir ef. Y mae sancteiddrwydd y cyfammod hwn hefyd o wahanol natur, ac yn tarddu o wahanol ffynon. Crist yw yr awdwr a'r ffynon o hono. Gwrthddrych i'w ryfeddu byth fydd pechadur wedi ei olchi yn ngwaed Iesu Grist, ac yn cael bywyd oddi wrtho, fel aelod ynddo. "Pwy ydyw y rhai hyn? ac o ba le y daethant?" sydd ofynion cymhwys wrth weled yr olwg ddysgleirwch arnynt, "wedi golchi eu gynau, a'u canu yn ngwaed yr Oen." Dat. vii. 13, 14. Caru un a fu farw drostynt, fydd eu cariad; a chanmol un a'u golchodd oddiwrth eu pechodau yn ei waed ei hun, fydd eu caniadau byth; a chân newydd ydyw hon yn y nefoedd ei hun.

4. Gwelwn fod yn rhaid cael cyfnewidiad cyflwr, cyn y gellir cael cyfnewidiad mewn pethau eraill. Rhaid cael y cyflwr yn Nghrist; ac yna bydd pob peth yn newydd. Pan fyddo y pechadur, o ran ei gyflwr, "yn Nghrist, y mae efe yn greadur newydd; yr hen bethau a aethant heibio; gwnaed pob peth yn newydd." 2 Cor. v. 17. Yr hwn a wnaeth yr undeb, a wnaeth hefyd bob peth arall i gyfateb iddo; y mae hen bethau y pechadur yn myned heibio; a phethau Crist, a phethau yr Ysbryd yn eiddo iddo yn eu lle. Wrth yr hen bethau, y mae i ni ddeall, yn ddiarmeeu, damnedigaeth a melli-dith y ddeddf, yn y cyflwr—cyflawnder a nerth dyn ei hun—ei sancteiddrwydd deddfol, a'i rinweddau moesol—arglwyddiaeth pechod, a'i mwyniant cnawdol llygreddig, yn llwybrau pechod. Yn lle yr hen bethau hyn, y mae *pob peth* yn newydd; y mae Crist yn gyflawnder; i wisgo am yr enaid—sancteiddrwydd efengyl-aidd yn dylifo oddi wrtho trwy gorph, enaid ac ysbryd—pechod yn cael ei ddiorseddu, a'r pechadur yn cael ei ryddhau oddi wrtho—doethineb a grym ysbrydol yn Nghrist, yn nghyd a llawenydd anrhaethadwy a gogoneddus.

5. Gan fod y cyfammod yn sicr, a'r pen-cyfammodwr yn wreiddyn byw ac anfarwol i'w bobl, y mae holl freintiau y cyfammod yn sicr hefyd; a'r rhai a impiwyd yn y gwreiddyn dwyfol hwn, ydynt yn sicr o flaguro yn dragywydd. Y mae iddynt, ynddo ef, ddigon o gynnalisaeth, ac mae yr undeb yn anwahanol. EDR. ARFAETH, CYFRYNGWR, ETHOLEDIGAETH, MECHNIYDD.

CYFAMSER-OL (amser), tymhor, pryd, oelfa, yspaid; yr un amser, yr un pryd. Yr un pryd ag y byddo rhyw weithred wedi ei gwneuthur; fel y dywedir am Judah, "Yn y cyfamer hwnw y darfu i Judah fyned i waered oddiwrth ei frodyr;" sef yr un amser ag y gwerthwyd Joseph. Gen. xxxviii. 1. Luc xii. 1—CYFAMSEROL, *Gr. ευκαιρος* (*eykairos*) pryd-lawn, amserol; heb fod yn rhy gynnar, nac yn rhy ddiweddar.—"Fel y derbyniom drugaredd, ac y caffom ras yn gymhorth cyfamserol." (Heb. iv. 16.) neu, i'n cymhorth mewn pryd. "Ac y gael gras yn gymhorth temhoraidd." W. S. Y mae gras yn ras cyfamserol o ran y Duw sydd yn ei roddi—o ran y personau sydd yn ei dderbyn—ac o ran yr amser a'r dyben o'i roddi. Salm xlvi. 1; a civ. 27. Marc vi. 20. Y mae Duw yn gwneuthur pob peth yn gyfamserol, yn ei iawn bryd. Deut. xi. 4. Salm cxlv. 15. Gal. vi. 9. Y mae gan Dduw gymhorth gyferbyn a *phob* pryd, a phob tralod a fyddo ar ei bobl. Gyferbyn ag amseroedd gorthrymderau: Exod. ii. 23, 24, 25. Salm l. 15—erledigaethau, a phrofedigaethau: 1 Cor. x. 13.—amseroedd o wasanaeth caled: Heb. xiii. 5. Deut xxxi. 6, 8. Jos. i. 5. 1 Cron. xxviii. 20.—ac amser marwolaeth. 2 Sam. xxiii. 5. Luc ii. 28, 29.—Y mae yr orseddfainc yn

rhydd bob amser i tyned ati, ac nid ydyw byth yn dlawd; ond y mae yno drugaredd a gras yn gymhorth bob amser; ac er y gall Duw, yn ei ddoethineb, oedi ateb ein gweddïau; eto efe a'u hetyb mewn amser cyfaddas; yr amser gor-eu er dadgan ei ogoniant ef, ac er ein gwir les-âd ninau.

CYFAN-EDD, (cyfa) cyflawn, hollol, digoll, heb ddim yn eisiau, difreg, heb dori. Jos. viii, 31. 1 Cor. i. 10. Iago i. 4.

Gnawd gan gywair air *cyfan*. *Diar.*

CYFANNEDD-AU-U, (an-tedd) trigfan, preswylfod, preswylfa, preswyllo, trigo, aros, &c. Lev. vii. 26. Salm xxii. 3; a xxxvii. 27; a lxxxiii. 12. Esa. xiii. 20; a lxxv. 21, 22. Jer. x. 25. Zech. vii. 7. Mat. xii. 45.—Arferir cyfannedd weithiau am gartrefol:

"Dy giold a wna yn *cyfannedd*."

E. Frye. (Salm. xxii. 22.)

CYFAR, (âr) erw, dârn o dir, yr hyn a ardd un wedd, neu un iau ychlain mewn un diwrnod. 1 Sam. xiv. 4. Esa. v. 10.

CYFAR-EDD-ION-U, (cyfar) swyno, swyn, lund, hudo; rheibio; llygad-dynu. 2 Cron. xxxiii. 6. Edr. SWYN-GYFAREDD.

CYFARCH-IAD-AU, (arch) anerch, dyanerch;—Arwydda. 1. Ymostyngiad parchedig a chroesawgar i rieni, blaenoriaid, &c. ufuddod parodol isafaid i'w huchafaid; a'u boddlonrwydd i roddi iddynt eu hanrhydedd a'u parch ydedus. Exod. xviii. 7.—2. Ymofyn am heddwch. 1 Sam. x. 4.—3. Yr un peth ag anerch.—"Cyfarch gwelli" 1 Cor. xvi. 21. Col. iv. 10.—Y Phariseaid a'r gau athrawon oeddent yn fawr am gael cyfarchiadau, a'u galw gan ddynion, Rabbi, Rabbi. Mat. xxiii. 7. Marc xii. 28. Luc xi. 43.—"Os cyferchwech well i'ch brodyn yn unig, pa ragoriaeth yr ydych yn ei wneuthur?" Math. v. 47. Yr oedd cyfarchiadau pobl y dwyrain yn amrywio cryn lawer, yn ol graddau sefyllfaeodd y rhai a gyfarchent. Y cyfarchiad cyffredin ydyw gosod y llaw ddehau ar y fywys, gan ogwyddo ychydig ar eu cyrph; ond pan gyfarchent ryw un o'r pendefigion urddasol, ymgyrment agos at lawr, ac a gusanant ymyl ei wisg. Isafaid, o barch ac ymostyngiad i'w huchafaid, a gusanant eu traed, eu gliniau, neu eu gwisgoedd. Cusanant y llaw hefyd. Pan ddygwyd Arglwydd Macartney at Ymerawdlwr China, yn y flwyddyn 1793, daliwyd sylw, fod y Chineaid yn ymostwng ar eu hŷd ar lawr; ac ar y ddefod fawrywch, ar ddydd genedigaeth yr Ymerawdlwr, y bobl a benhliasant, ac a ymgyrmasant naw gwaith, gyd â'r fath ddifrifolder a phe buasant yn addoli duwiau. Gwel Burder's *Oriental Customs*.

"Na chyferchwech well i neb ar y ffordd."

Luc x. 4. Y mae yn gorchymyn iddynt brysuero yn eu gorchwyl, ac nad ymdroent er dim. Ceir y cyffelyb ymadrodd yn 2 Bren. iv. 29. "Gwregysa dy lwyau, a chymer dy ffon yn dy law, a dos ymaith; o chyfarfyddi â neb, na

chyfarch iddo; ac o chyfarch neb di, nac ateb ef." Yr oedd y genadwriaeth ar yr hon yr oedd dysgyblion Crist wedi eu hanfon, mor bwysig, ag yr ydoedd yn gofyn iddynt wneuthur y prysurdeb mwyaf, a gochelyd y pethau hyn a fyddai yn debygol i'w hafrwyddo; yn enwedig os rhyw ddefodau a fyddent. Fel hyn y dylid deall yr ymadrodd, neu y gorchymyn hwn; oblegid nis gallwn feddwl y buasai yr Arglwydd Iesu yn gorchymyn i'w ddysgyblion esgeuloso, neu anmharchu yr un o'r defodau hyn yn afreidiol, y rhai oedd mewn arferiad cyffredin, a'r rhai oedd ddiniwed ynddynt eu hunain. Yn yr achos mewn llaw, pe buasai yn ganiataol iddynt roddi a derbyn y cyfarchiadau cyffredin, tebygol y buasai yn gryn rwystr iddynt, o herwydd yr amser a dreulient yn hyn. Y mae amryw deithwyr credadwy yn dywedyd, y byddant mewn rhai manau, yn ngwledydd y dwyrain, yn attal dycethriaid ar y ffordd, i gael gwybod ganddynt o ba le y byddant yn dyfod, ac i ba le y byddant yn myned. O gywreinrwydd yn unig yr ymholant fel hyn; am hynny byddai yn ddigon addas a chymesur peidio eu hateb. Y mae y golygiad hwn ar y mater, yn dangos nad oedd dim anfoesgarwch yn y gorchymyn a roddodd Crist i'w weinidogion, yr hwn a roddwyd yn unig i'w dysgu pa fodd i ymddwyn yn addas i'r genadwri bwysig oeddent yn ei dwyn—Grotius a ddywed, ar y mater hwn, nad oedd y cyfarchiadau hyn yn mhlith pobl y dwyrain yn cael eu gwneuthur trwy agweddiad ysgafn, neu air, ond trwy grynu ac ystumio llawer ar y corph, cusanu a choffeidio.

"Heb dderbyn yr addewidion, eithr o bell yn eu gweled hwynt, a chredu, a chyfarch." Heb. xi. 13. "Au cymeryd hwynt yn *ddiolchus*." W. S.—"Credu a *choffeidio*." *Saes.* Er fod pob un o'r ddau yn gyfieithiad da, eto y mae y gair *Gr. ἀσπαζομαι* yn ateb i'r ddau, sef *cyfarch trwy goffeidio*. Mae yma radd fawr o natur ffydd yn cael ei ddangos; y mae yn cyfarch yr addewidion, gan eu coffeidio a'u cusanu yn y modd caredicaf, a "hwy eto yn mhell. Y gair *ἀσπαζομαι*, a arwydda coffeidio â'r meddwl, gafael ar beth gyda dymuniad awchus a serchiadol; ac yn cael ei gymeryd, yn gyffelybiaethol, oddiwrth forwyr, y rhai wedi bod mewn peryglon lawer, pan ddelont i olwg y porthladd a ddymument, er eu bod eto yn mhell y maent yn ei gyfarch gyda bloedd orfoleddus. Felly, pechadur wedi cael ei ddwyn i olwg grediniol ar y peryglon mawrion y mae efe ynddynt wrth natur, a dderbyn yr ymward a'r diogelwch hyfryd y mae yr addewid yn ei roddi, gyd â'r llawenydd a'r gorfoledd mwyaf.

CYFARFOD—YDD, arfod, *Heb. קרב (carab)* cyfrwch, cynnaddl, ymgyhwrdd; cymanfa, cyd-dyrfa, casgliad o ddynion. Gen. xiv. 17; a xxix. 13. Exod. iv. 27; a xix. 17. Num. xxiii. 3. *Diar.* vii. 15. Esa. xxxiii. 20. Act. xxiii. 12.

CYFARTH, (arth) udaw, wban, oernadu; peufer, fel y gwna cŵn, a rhai creaduriaid aflan eraill. Salm lix. 6. —“Cŵn mudion heb fedru cyfarth.” Esa. lvi. 10. Gwylwyr yr Iuddewon a gyffelybir yma i gŵn mudion heb fedru cyfarth. Dyna y dyben y byddis yn cadw cŵn wrth dai, mewn llawer man, fel y byddo iddynt gyfarth os daw lladron, neu rywbeth arall yn y nos i aflonyddu y tŷ; onis gallant gyfarth nid ydynt dda i ddim; gall y tŷ fod yn y perygl mwyaf heb gael dim rhybudd oddiwrth-ynt hwy. Felly y rhai sydd dan enw gwylledyddion, neu weinidogion yn yr eglwys, os byddant “yn cysgu, yn gorwedd, ac yn caru hepiant,” nid ydynt o les yn y byd; gall yr eglwys fod yn y perygl mwyaf, mewn nos o wrthgiliadau, dirywiad, a barnedigaethau, heb iddynt hwy fod o un cynnothwy yn eu rhybuddion, eu cynghorion, eu hyfforddiadau, a'u haddysgiadau dauwiol; oblegid “ni fedrant gyfarth.” —“Pa fodd y-pregethant onis danfonir hwynt?” Rhuf. x. 15.

CYFARWYDD-ION-WYR, (arwydd) call, gwybodus, medrus, cywrain, deheug, hwylus, hyddysg. —“A Hiram a anfonodd gyd â'i weision longau, a gweision cyfarwydd ar y môr.” 2 Cron. viii. 18. Preg. ix. 11. —Dewiniaid a chonsurwyr, neu wyr doethion. Jer. ix. 17. —**Y GYFARWYDD**, magien, pryf yn goleuo y nos.

CYFARWYDDO, hyfforddi, addysgu, cyfeirio, arlwygo, arwain. Salm vii. 9; a xxv. 14; a xxxii. 8; a cxix. 133. Diar. vi. 22; a xvi. 9. Preg. x. 10. Esa. ix. 16; a xl. 13. Act. viii. 31. Y mae yr Arglwydd yn cyfarwyddo ffordd a chalon ei bobl, trwy ei air. ei Ysbryd, a'i ragluniaeth. 1 Thea. iii. 11. 2 Thea. iii. 5. —Mae Duw mor anfeidrol ddoeth, a hanfodol wybodus, fel nas gall neb creaduriaid ei gyfarwyddo yn llwybr barn, nac yn neb rhyw weithred. Esa. iv. 13. Job xi. 7, &c. a xxviii. 12, 21, &c. Rhuf. xi. 34. 1 Cor. ii. 16. Esa. lxiv. 4. Y mae y **BOD DWYFOL** uwch ben ei holl weithredoedd, yn ei fawredd anfeidrol ei hun, heb un terfyn ar ei wybodaeth, ei ddoethineb, a'i allu, nac eisiau cyfarwyddyd na chymhorth gan neb. Nid oes gan neb ddim i roddi iddo ond ei eiddo ei hun.

CYFATEB-OL, (ateb) cynhebygu, cyngwedd. Gal. iv. 25. 1 Pedr iii. 21.

CYFATTAL (attal) dal gafael sicr a diogel yn erbyn gwrthwynebiadau trwy fawr ymdrech. Y gair *Gr.* *παρρησιαν*, a gyfieithir *cyfattal* yn Col. ii. 19. a gyfieithir *glynu* yn Heb. iv. 14. —*dal* yn Mat. xxvi. 48, 50. Marc xiv. 14, 46. 2 Thea. ii. 15. Dat. ii. 1, 13, 14, &c. —*attal* yn Ioan xx. 23. Act. ii. 24; a iii. 11. —*ymaflyd* yn Mat. ix. 25; a xii. 11. Marc i. 31. —*cadw* yn Marc ix. 10. —“Cyfattal y pen,” dal gafael sicr a diymmod, ac ymlyniad parhaus wrtho, yn wyn-eb pob cyfeiliornadau ac erledigaethau. Mae fydd yn “cyfattal y pen,” sef Crist, fel aelodau a ydd y corph naturiol, ac yn derbyn ei holl fywyd a'i chynnaluaeth yn barhaus oddi wrtho.

CYFATHRACH-U, (mathrach) perthynas,

carenydd trwy briodas; cyd-gymhwysiad, yn ol deddf priodas; cyfnesaeth; neu, perthynas yn ol deddf natur. Rhuf. ii. 20.

CYFATHRACHWR-WRAIG, cyfnesaf, câr agos; câr trwy y gyfraith; câr waredwr. Un ag oedd ganddo awdurdod i briodi gwraig un a fyddai wedi marw. Y gair *Heb.* *יבום* a arwydda yn fwyaf neillduol, *brawd gwr*. Ymddengys oddiwrth lyfr Ruth, fod y gyfraith (Deut. xxv. 5, &c.) yn mherthynas i ddyn gymeryd gwraig ei frawd a fyddai wedi marw, a chyfodi hâd i'w frawd, yn cyrhaedd yn mhellach na brawd y gwr, sef at y cyfryw berthynas ag a fyddai yn meddu hawl gollyngiad yn rhydd, neu waredigaeth. Yr un gair yn y rhyw fenywaidd sydd yn Ruth i. 15. yn cael ei gyfieithu *chwaer yn nghyfraith*. Pen. iii. 9, 12, 13, a iv. 1, 3, 6, 8. Dalier sylw, mai nad *יבום* *brawd y gwr*, neu *brawd yn nghyfraith*, sydd yn mhob man lle ceir y gair *cyfathrachwr*, yn llyfr Ruth; eithr y mae hefyd y gair *אבן* *gwaredwyr*, neu yr hwn y mae yn iawn iddo ollwng yn rhydd. Edr. **GWAREDWR**, **PRYHWR**. —Y mae yn eglur oddiwrth Gen. xxxviii. 8. fod yr arferiad o briodi gwraig brawd a fyddai wedi marw lawer hynach na chyfraith Moses; ac y mae llawer o genedloedd yn ngwledydd y dwyrain, yn dal yr arferiad i fyny hyd y dydd hwn. Edr. **BRAWD**.

CYFDDYDD, (dydd) gwawriad y dydd, toriad y dydd, clais y dydd, yr amser llwyd dywyll rhwng dydd a nos. Job vii. 4. Salm cxix. 147. Edr. **DYDDHAU**.

CYFEBR-U-ON, (cyfab) bod caseg, asen, neu ddsafad, a rhai ieuainc ynddynt. Gen. xxx. 41; a xxxi. 10. Salm lxxviii. 71.

CYFEDDACH, (cyfedd) cyd-yfed, medd; gwledd arbenig; cyd-yfed gyda hoffder yn yr arferiad; cadw cymdeithas a'r meddwon. Rhuf. xiii. 13. Gal. v. 21. 1 Pedr iv. 3. —“A'r brenin a ddywedodd wrth Esther yn nghyfedd ach y gwin;” sef pan ddygwyd y gwin ger bron, ac iddynt ddechreu llawonhau wrth yfed. Yn mhlith y Persiaid. (medd haneswyr) ni byddent asferol o ddwyn gwin i'r bwrdd, hyd nes y cymerid y bwydydd a'r aeron ymaith; oblegid dwfr a yfud gyda bwyd. Esther v. 6; a vii. 1, 2.

CYFEILIORN-AU-US, (meiliora) gwyr-awg, traws wyrwag, diarfordd, dydroawg. Num. xxiii. 32. Salm xc. 10. Diar. v. 23. Esa. xxix. 24. —“Gan roddi coel i ysbrydion cyfeiliornna.” 1 Tim. iv. 1. —“Ysbrydion crwydrog.” W. S. Y gair *Gr.* *πλοῦτης* a arwydda nid yn unig cyfeiliornus mewn anwybodaeth, ond eu bod yn dwylodrus a dichellgar, yn denu eraill o'r iawn, trwy honi rhyw ysbrydol-iaeth, neu ddadguddiad oddiwrth yr ysbryd; ond nid ysbryd y gwirionedd sydd yn eu harwain, ond ysbrydion cyfeiliornus.

CYFERIO, (cyfer) cyfarwyddo, anfon ar gyfer; ymgaisio at, —“Yn fore y cyfeiriaf atat.” Salm v. 3; a cxix. 5; a cxli. 2. Esa. lvii. 9. Ezech. iv. 3. Luc i. 79.

CYFENW—*I*, (enw) enwad, ail enw.—“Ioan yr hwn oedd a'i gyfenw Marc.” Act. xii. 12.—Cyfenwi, &c., doddi enw ar un, at yr hwn oedd ganddo o'r blaen, i arwyddo rhyw swydd, neu berthynas; enw y byddo hawli ryw enwogrydd oddi wrtho, neu drwyddo. Esa. xlv. 4. Mat. x. 3. Act. i. 23.—“Wedi ei gyfenwi gan Dduw yn archoffeiriad, yn ol urdd Melchisedec.” Heb. v. 10.

CYFER, *Heb.* קֶבֶל (*kebel*) rhag y wyneb, gyferbyn, cyfer i heddyw.—“Ar gyfer eu gilydd;” y naill yn wynebu y llall. Gen. xv. 10. Exod. xxvi. 17. Num. xxv. 4.—“I fynu bawb ar ei gyfer;” hyny yw, rhag ei wyneb. Jos. vi. 4.

CYFLAŴN, (cyf-iawn) iawn, uniawn, dyledus, cyfreithlawn, gwir, cywir; un cywir, didwyll. 1. Un a fyddo gywir a didwyll yn ei weithredoedd a'i ymddygiadau tu ag at eraill. Luc xxiii. 50.—2. Y Creawdwr mawr, yr hwn sydd hanfodol gyfiawn, ac yn ffynon cyfiawnder ei holl creaduriaid. Deut. xxxii. 4.—3. Gwr geirwir a ffyddlon i'w air a'i addewid. Ioan i. 9.—4. Yr hwn, yn ei fywyd, a'i angeu, a gyrhaeddodd berffeithrwydd unionder cyfraith Duw, sef Iesu Grist. 1 Pedr iii. 18.—5. Un ag y sydd yn gyfiawn trwy gyfrifad o gyfiawnder Crist. Rhuf. i. 17; a iv. 6.—6. Un heb ei argyhoeddi o'i bechadurusrwydd, ac yn ei dybied ei hun yn gyfiawn, ac nid ydyw. Luc xviii. 9.—7. Dyn ystyriol, arafaid, calon dyner. Mat. i. 19.—8. Un haelionus a thrugarog wrth y gwan a'r anghenus. Salm xxxvii. 25.

CYFIAWNDER, (cyf-iawnder) uniondeb, iawnder, gwirionedd. Y gair *Heb.* צֶדֶק yr hwn a gyfieithir *cyfiawnder* a arwydda uniawn, cyd-bwys, cyd-wastad, cywir; fel y gellir gwelod oddiwrth Lef. xix. 36. “Bydded iwch' glorianau צֶדֶק *cyfiawnder*, ceryg צֶדֶק *cyfiawnder*, epha צֶדֶק *cyfiawnder*, hii צֶדֶק *cyfiawnder*.” Cydm. Deut. xxv. 15. Job xxxi. 6. Yr un gair צֶדֶק a gyfieithir *uniawn* yn Ezec. xxv. 10. “Bydded genych glorianau uniawn, ac epha uniawn, a bath uniawn.” Y mae yr ysgrythvrau a grybwyllwyd yn dangos yn eglur fod golygiad y gair yn cael ei gymeryd oddiwrth fantol, a chyd-bwysedd clorian (tafol) neu gyfrartalrwydd pwysau a mesur. Felly y gosodid allan gyfiawnder yn mhlith y Rhufeiniaid (ac hefyd yn ein plith ninau, fel y mae yr arwyddluniau ar byrth rhai dinasoedd, a thai cyfnewid yn dangos,) trwy lun un yn dal clorian yn ei law, gan ei ddal yn gwbl wastad, y ddau ben yn ymddangos yn gyd-bwys, heb fantoli y naill ffordd na'r llall. Y mae yr Ysbryd Glan yn cadw yr un golygiad wrth ddangos anghyfiawnder. Cymb. Salm lxii. 9. Dan. v. 25, 27. Mat. vii. 2. Luc vi. 38. Yr un gair a gyfieithir *cyfmedrol* yn Joel ii. 23. “Efe a roddes i chwi y cynnar-wlaw yn gymedrol;” ar ymyl y ddalen, yn ol *cyfiawnder*.

Wrth ystyried y geiriau *Heb.* צֶדֶק *cyfiawnder*

der a נָבֵר *hygoniant*; un, sef cyfiawnder yn arwyddio mantol gywir, cyd-bwys; a'r llall yn arwyddio pwysau gogoniant, gellir gwelod yn eglur mai bod yn ddigon o bwysau, yn nghlorian cyfiawnder, ydyw gogoniant, neu yr achos o hono. Dyna oedd yn arwyddio fod Belassar yn anghyfiawn, sef, wedi ei bwysio yn y clorianau, a'i gael yn brin. Dan. v. 27. Bod dynion yn brin, neu yn rhy fychan o bwysau, yn nghlorian gywir cyfraith Duw, sydd yn eu gwneuthur yn wrthodedig, ac yn cau allan o ddedwyddwch gogoniant. Gosodir yr anghyfiawntion allan, yn gyffelybiaethol, yn yr ysgrythvrau wrth ũs, soff, llwch, a'r cyffelyb bethau ysgafn, i ddangos na'i oes dim gogoniant yn perthyn iddynt. Salm i. 4; a xxxiv. 5. Mat. iii. 12. Job xxi. 18. Esa. xvii. 13; a xxix. 5.

I. Cyfiawnder hanfodol, yw y perffeithrwydd a'r uniondeb hwnw sydd yn Nuw, trwy yr hwn y mae efe yn anfeidrol uniawn tuag ato ei hun, ac yn ei holl ymddygiadau tuag at ei creaduriaid. Salm lxxxix. 14. Job xxxvi. 3.

II. Y rhinwedd gwladwriaethol hyny, o roddi i bawb yr hys sydd yn perthyn yn briodol iddynt; ac a ellir ei alw 1. Yn iawnder cyfranedig yr hyn a berthyn i freninoedd, a rhai mewn awurdodod, &c. Job xxix. 14.—2. Iawnder cymwynasgar, yr hyn sydd yn perthyn i bawb, yn eu cyd-farchnadaeth, tuag at eu gilydd. Gen. xviii. 19.—3. Trugaredd Duw yn Nghrist, a'i gyfiawnder tuag at bechadur. Salm li. 14.—4. Gwirionedd ac uniondeb Duw yn cyfiawni ei addewidion. Esa. xlv. 19.—5. Gogoneddus ffrwyth a gwobr cyfiawnder. Salm xxiv. 5.—6. Ufudd-dod a dyoddefaint Crist, trwy yr hyu y cyfiawnodd efe y gyfraith, ac y llwyf foddionodd gyfiawnder Duw; yr hyn a gyfrifir fel eiddo yr etholedigion, a hwy a gyfiawnheir trwy ffydd ynddo. Dan. ix. 24.—7. Gweithred anrhydeddus o gyfiawnder, ac eiddigedd duwiol, yn tarddu oddiar wir awyddfryd dros Dduw a'i achos. Salm cvi. 31.—8. Sancteiddrwydd ac uniondeb buchedd. 1 Cor. xv. 34.—9. Yr efengyl, a elwir yn air cyfiawnder, oblegid mai trwyddi hi y dadguddir i ni gyfiawnder Duw, ac am ei bod yn dystiolaeth gywir am dano. Heb. v. 13.

Un o'r rhagoriaethau godidog sydd yn *hanfodol briodol* i'r Duw mawr yw bod yn gyfiawn; am ei fod yn gyfiawn, y mae yn wrthddrych anfeidrol deilwng o gariad, parch, ac anrhydedd, ei creaduriaid. Y mae Duw yn gyfiawn yn hanfodol; y mae cyfiawnder yn wreiddiol ac yn hanfodol yn Nuw; y mae ynddo ac o hono, ac nid yn ddeilliedig oddiwrth neb arall. Gan ei fod yn hanfodol ynddo, y mae yn anfeidrol ac yn anghyfiawndiol. Salm xxxvi. 6. Y mae cyfiawnder mewn creaduriaid yn cyfateb i ryw gyfraith, neu reol; y mae cyfraith Duw yn rheol i ddynion, yr hon sydd sanctaidd, cyfiawn, a da; ond nid oes i Dduw un gyfraith allan o hono ei hun; y mae efe yn gyfraith iddo ei hun; ei natur a'i ewyllys ydynt reol

cyfiawnder iddo. Y mae yn ewyllysio rhai pethau am eu bod yn gyfiawn, yn un â'i natur a'i berffeithrwydd moesol; y mae pethau eraill yn gyfiawn, am ei fod yn eu hewyllysio; megys ei holl orchymynion pendant. Pe na buasai Duw yn hanfodol gyfiawn, ni buasai yn wrthddrych teilwng o gariad, ond yn hytrach o gas, dychryn, a braw. Oni b'ai ei fod yn hanfodol gyfiawn, ni byddai yn wrthddrych teilwng o barch, anrhydedd, ac addoliad, ond yn hollol i'r gwrthwyneb. Oni b'ai ei fod yn hanfodol gyfiawn, ni byddai yn wrthddrych teilwng o'n hymddiried; canys pa ymddiried a ellir ei roddi i un a ddichon wneuthur anghyfiawner â ni? Oni b'ai fod Duw yn gyfiawn, ni byddai ei drugaredd, ei heddwch, ei addewidion, &c., o ddim gwerth; canys wrth wneuthur yn anghyfiawn, gallai droi ei drugaredd yn greulondeb; ei heddwch yn ddigofaint; a'i addewidion yn gelwydd. Ni byddai yn deilwng o ufudd-dod, oni b'ai ei fod yn gyfiawn, a'i gyfraith yn gyfiawn. Ni byddai chwaith yn wrthddrych i ymhryfdu ynddo; ond daryddai pob gorfoledd a hyfrydwch ar unwaith dros byth. Bob anfeidrol yn Fod anghyfiawn, sydd feddwl rhy ddychrynadwy i roddi lle iddo am fynydd. Y mae cyfiawnder mor hanfodol i Dduw, fel y mae mor anmhosibl iddo beidio a bod yn gyfiawn, ag yw iddo beidio a bod. Dent. xxxii. 4. Salm xxv. 8; a cxix. 137; a xxxvi. 6. Llai o niwed fyddai i filiynau o greaduriaid fod yn druenus byth, nag i'r Arglwydd achub un yn anghyfiawn. Y mae achub yn anghyfiawn yn wrth-ddywediad mewn geiriau; canys y mae anghyfiawnder a thrueni, a chyfiawnder a dedwyddwch, wedi eu cysylltu yn ddiwahan â'u gilydd.

Gan fod Duw yn hanfodol gyfiawn, nis gall feddwl na gwneuthur dimond sydd yn gytun â'i hanfod, yn gyfiawn. Os arfaethu y mae, y mae ei arfaeth yn gyfiawn. Rhuf. ix. 11, 15. Os llywodraethu, y mae yn llywodraethu yn gyfiawn. Dan. iv. 37. Os ceryddu a wna, y mae ei geryddon yn gyfiawn. Salm lxxxix 30, 32. Mic. vii. 9. Y mae yn madden yn gyfiawn. Rhuf. iii. 26. 1 Ioan i. 9. Yn achub yn gyfiawn. Esa. xlv. 21. Yn barnu yn gyfiawn. Rhuf. ii. 5. Act. xvii. 31. Mat. xvi. 27. 2 Cor. v. 10. Yn cosbi yn gyfiawn. 2 The. i. 6. Barn. i. 6, 7. 2 Cron. xxxvi. 21. Y mae yn rhaid hyd yn nod i Pharaoh, fel genau dros ei holl elynion, ddywedyd lwd yr Arglwydd yn gyfiawn. Exod. ix. 27.

Y mae Duw yn gyfiawn, Yn gyntaf. Tuag ato ei hun.—Yn ail, Tuag at ei greaduriaid.

I. Tu ag ato ei hun; trwy wneuthur ei ogoniant ei hun yn rheol a dyben anghyfnawidiol ei holl orchwyliaethau, mewn ffordd o gyfiawnder. Y mae gogoniant anfeidrol a thragwyddol yn perthyn yn hanfodol i'r Duw mawr; a'r peth sydd yn gyfiawn yn perthyn i Dduw, byddai yn anghyfiawn iddo fod hebdo.

Gwnai yr Arglwydd anghyfiawnder ag ef ei hun, pe rhoddai ei ogoniant i arall, neu ei fawl i ddelwau cerfedig; ond hyny nis gwna. Nis gall efe wneuthur nac ewyllysio dim ond sydd yn gyfiawn tuag ato ei hun, a thuag at ei greaduriaid; oblegid cyfiawnder yw rheol ei ewyllys, a'i ewyllys yw rheol ei weithred; ac nis gall efe ewyllysio na gweithredu dim ond sydd anfeidrol gyfiawn, tu ag ato ei hun yn y lle cyntaf, ac yn flaenaf.—I'r Bob Dwyfol wneuthur anghyfiawnder ag ef ei hun, a fyddai yn anghyfiawnder mwyaf o bob anghyfiawnder; yr hyn nis gall ei wneuthur mwy na gwadu ei hun. Llai peth a fyddai gwneuthur anghyfiawnder â phob bôd arall, gan fod y Bob Dwyfol yn anfeidrol fwy ynddo ei hun na phob bôd creadigol; ie, yr holl fodau creadigol yn nghyd; a'i ogoniant, yn ganlynol, yn anfeidrol fwy o bwys a chanlyniad. Y mae Duw, gan hyny, yn gyntaf yn gyfiawn iddo ei hun, a gogoniant ei briodoliaethau a'i lywodraeth.

Y mae perthynas agos rhwng cyfiawnder Duw a'i sancteiddrwydd; yr un peth ydynt, a'u hystyried ynddynt eu hunain, Gellir ystyried ei gyfiawnder fel amlygiad o'i sancteiddrwydd. Sancteiddrwydd a chyfiawnder ydynt yr un yn yr Hanfod Dwyfol; a chyfiawnder sydd yn cyfiawni yr hyn y mae sancteiddrwydd yn ei ofyn. Mae sancteiddrwydd yn casau pechod, a chyfiawnder yn ei gospi o angenrheidrwydd natur; eto, yn ddoeth ac yn benarglwyddiaethol, o ran y dull, yr amser, a'r graddau o hono, er nad byth yn fwy nag yr haeddai pechod. Salm v. 4, 5, 6. Gen. xviii. 25.

II. Y mae yr Arglwydd yn gyfiawn tuag at ei greaduriaid. "Cyfiawn yw yr Arglwydd yn ei holl ffyrdd, a sanctaidd yn ei holl weithredoedd." Salm cxlv. 17. Caiff pawb eithaf cyfiawnder ar law Duw; oblegid, "Nid yw yr Arglwydd yn gweled yn dda wneuthur cam a gwr yn ei fater." Galar. iii. 26. Rhan o gân Moses a chân yr Oen, yw "Cyfiawn a chywir yw dy ffyrdd di, Brenin y saint." Dat. xv. 3.

—1. Ymae Duw yn ei gyfiawnder, er mwyn amodiffyn cyfiawnder ei lywodraeth, yn cospi y troseddwy'r o'i gyfraith sanctaidd, gyfiawn, a da. Nid creulondeb yn yr Arglwydd sydd yn peri iddo gospi troseddwy'r ei gyfraith; na fydded i neb fod yn euog o feddwl mor gabl-eddus am y Duw da; "Canys nid o'i fodd y blina efe, nac y cystuddia blant dynion." Galar. iii. 33. Gwir yw, fod yr ysgrhythrau yn son am ddigofaint Duw, a'i fod yn ddigllawn beunydd wrth yr annuwiol. Ond, cofiwn, mai digofaint cyfiawn ydyw. Rhuf. ii. 5. Byddai Duw yn anghyfiawn tuag ato ei hun pe byddai iddo beidio cospi troseddwy'r ei gyfraith; ond yn hytrach nag y bydd efe byth yn anghyfiawn tuag ato ei hun, na thuag at neb arall, myn ei ogoniant cyfiawn wrth gospi yn gyfiawn droseddwy'r ei gyfraith, pwy bynag a fyddo yn druenus byth o herwydd hyny. "Arglwydd y

lluoedd a ddyrchefir mewn barn: a'r Duw sancteidd a sancteiddir mewn cyflawnder." Esa. v. 16. Y mae yn gyflawn gyda Duw fod y rhai sydd yn gwneuthur drwg yn haeddu marwolaeth. Rhuf. i. 32. Gan hyny, y mae cysylltiad rhwng gwneuthur drwg a haeddu marwolaeth yn ol cyflawnder Duw; ac y mae barn Duw yn ol y gwirionedd. Rhuf. ii. 2. Gan fod cysylltiad rhwng pechod a haeddu marwolaeth, nis gall y Duw cyflawn lai na chyhoeddi y pechadur yn euog, ac yn ganlynol ei gospi; oddieithr i iawn gael ei roddi drosto. "Cans cyflawn yw ger bron Duw dalu cystudd i'r rhai sydd yn eich cystuddio chiw." 2 Thea. i. 6. "Cyflawn ydwyt ti, O Arglwydd, ac uniawn yw dy farnedigaethau. Salm cxix. 137.

2. Y mae yr Arglwydd, drachefn, mor gyflawn yn achub *rhai* o'i greaduriaid, ag ydwy yn cospi y *Uall*. Nis gall efe achub a maddeu yn anghyflawn, mwy na chospi yn anghyflawn. Pe gallai faddeu yn anghyflawn, efe a allai hefyd gospi yn anghyflawn. A phe gallai wneuthur *un peth* yn anghyflawn, efe a allai hefyd wneuthur *pob peth* yn anghyflawn. Ond nis gallai hyny fod. Fel y dywed yr apostol, "fod yn anmhosibl i Dduw fod yn gelwyddog;" y gallwn ninau ddywedyd fod yn anmhosibl i Dduw fod yn anghyflawn: oblegid nad oes anghyflawnder gyda Duw. Rhuf. 9. 14. Gan hyny, rhaid fod yr Arglwydd bendigedig yn maddeu, ac yn achub, y rhai a gedwir i fywyd tragwyddol, trwy gyflawnder. Un o'i ragoriaethau anfeidrol ef ar bawb eraill, ydwy, oi fod yn 'Dduw cyflawn ac yn Achnbydd.' Esa. 45. 21. 'Ffyddlawn yw efe a chyflawn, fel y madddeu i ni ein pechodau.' 1 Ioan 1. 9.—Yn gymaint a bod y rhai sydd yn gwneuthur drwg yn haeddu marwolaeth; a bod wyneb yr Arglwydd yn erbyn y rhai sydd yn gwneuthur drwg (Rhuf. 1. 32; 1 Pedr 3. 12.) rhaid bod iawn yn cael ei roddi dros y pechadur i gyflawnder, am y trosedd o'i reolau (sef y gyflawnder sancteidd) o'r hyn y mae efe yn euog, cyn y gellir maddeu iddo. 'Oblegid ni chyfrif yr Arglwydd yr anwir yn gyflawn.' Exod. 34. 7.—Ond 'gosodwyd Crist gan Dduw yn iawn, trwy fydd yn ei waed, i ddangos ei gyflawnder ef, trwy faddeuant pechodau; i ddangos ei gyflawnder ef y pryd hwn, fel y byddai efe yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o fydd Iesu.' Rhuf. 3. 25, 26. Gan fod yr Arglwydd Iesu Crist, trwy oi fywyd a'i angen, wedi rhoddi perffaith a digonol iawn, troa, ac yn lle pechadur, y cyflawn dros yr anghyflawn, cafwyd ffordd gyflawn i faddeuant gerdded i'r byd; i.e. bydd cyflawnder Duw yn ogoneddus i dragwyddoldeb wrth faddeu i bechaduriaid euog, a gredant, ar gyfrif yr iawn anfeidrol hwn. Y mae mor gyflawn i Dduw faddeu, ar gyfrif yr iawn a'i boddlonodd, ag ydwy iddo gospi heb iawn. 'Gollwng ef, rhagw diagyn o hono i'r clawdd, cans ymyf a gefall iawn.' Job 33. 24.

Os ydwy yn gyflawn i Dduw faddeu i bechadur, ar gyfrif yr iawn a'i boddlonodd yn ei le, byddai yn anghyflawn iddo beidio a maddeu, yn enw a thrwy haeddiant yr iawn hwnw. Ni chyd-saif a chyflawnder Duw i gospi y pechadur, wedi derbyn iawn drosto. Cansa, 'fyddlawn yw efe a chyflawn, fel y maddeuo i ni ein pechodau, ac y'n glanhao oddiwrth bob anghyflawnder.' 1 Ioan 1. 9.

Dilys yw fod yn gyflawn i Dduw gospi pechaduriaid; ac y mae mor ddilys hefyd nes dichon Duw wneyd dim ond sydd gyflawn. Os maddeu i bechaduriaid, gan hyny, a'u derbyn i'w heddchw, mae yn ddilys fod yn gyflawn iddo wneyd hyny. Ond nis dichon rheawm amgyffred pa fodd y dichon fod yn gyflawn iddo gospi a pheidio cospi pechaduriaid. Os nad ydwy yn gyflawn cospi pechaduriaid, nid oes eisiau cymod drostynt; ac os nad ydwy yn gyflawn peidio a'u cospi, nis gellir cael cymod, oblegid y mae yn groos i natur Dduw i wneuthur yr hyn nid yw gyflawn. Y mae yn gyflawn i Dduw gospi pechaduriaid—ac nis dichon Duw wneyd dim ond sydd gyflawn; pa sail a ddichon fod i Dduw gymodi a phechadur i hyny yw, bod yn gyflawn i Dduw beidio cospi pechaduriaid a'u derbyn i'w heddchw! Cwlwm yw hwn nas gellir byth ei ddattod, heb olygu trefn fawr cyfryngdod Crist, a bod pechaduriaid yn cael eu heddychu a Duw trwy farwolaeth ei Fab, yr hwn a osododd Duw yn iawn dsostynt. Rhuf. 4. 25, a 1. 10. Y mae yn dra diogel, os cymoda Duw a phechaduriaid, y rhaid gwneyd iawn i gyflawnder; o herwydd geill beidio bod yn Dduw, mor gynted a pheidio bod yn gyflawn. Ond yn Nghrist y mae Duw yn ymddangos yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o fydd Iesu. Y mae yr holl drefn fawr hon yn tarddu o ddyfnderoedd doethineb Duw yn unig, ac yn mhell tu hwnt i amgyffred dyn. Ond er nas dichon iddo amgyffred hanfod, a holl ddyfnderoedd y drefn, y mae sail ddigonol i greu ar dystiolaeth Duw, a bod yn gadwedig trwyddi. Sherlock.

'Y mae Duw yn gyflawn odiaeth.' Job 34. 17. צדיק כבודו *helueth gyflawn, cadarn gyflawnder*; *tra'gywyddol gyflawn*. Y mae ei gyflawnder mor helaeth a'i hanfod; ac mor helaeth a'i holl amcanion a'i hoil weithredoedd; y mae mor gadarn fel na sylfir byth mo hono oddiwrth gyflawnder gan ddim. Ni bydd ei ddigofaint mor boethlyd fel yr elo dros derfynau cyflawnder i gospi; ac ni ddwg ei ddaioni anfeidrol ef dros dertynau cyflawnder i drugarhau. Y mae yn gadarn—yn helaeth—ac yn ogoneddus gyflawn yn mhob peth.

'Am yr Hollalluog, ni allwn ni mo'i gael ef, ardderchog yw o nerth, a barn, a helaethrwydd cyflawnder.' Job 37. 23. 'Yn aml o gyflawnder.' Dr. M. *In plenty of justice.* Saes. Heb. צדיקו *Arwydda y gair צדיק a gyfieithir heluethrwydd, amltra, llawer, mawredd; mawredd mewn rhifedi—mewn maintioli—*

mewn gallu—cadarn, fel yn Esa. 61. 1. 'Cadarn i ischau.' Mae cyfiawnder Duw, fel ei drugaredd, yn ateb i holl ystyr y gair; y mae yn helaeth—y mae yn aml—yn gadarn—ac y mae yn dra ardderchog yn y cwbl. Beth bynag sydd yn Nuw, y mae yn hanfodol, ac yn helaeth ynddo—yn gadarn, ac yn ddigyfnewid. Y mae ei hanfod yn gyfiawnder, ac y mae ei gyfiawnder mor helaeth a'i hanfod. Y mae yn gyfiawn yn mhob peth, a thuag at bob creadur; y mae ganddo berffaith uniondeb i'w lywodraethu; a pherffaith wybodaeth i'w gyfarwyddo; a pherffaith ddoethineb i drefnu holl weithrediadau cyfiawnder tuag at bawb: a pherffaith allu i weithredu cyfiawnder bob amser. Meddai wrth farnwyr Israel, 'Cyfiawnder, cyfiawnder, a ddilyni.' Deut. 16. 20. Arwydda dyblu y gair, helaethrwydd o gyfiawnder. Os gorchymynodd hyny i farawyr, pa faint mwy y gwnai efe hyny ei hun? Efe a gyfiawna ei addewidion yn gyfiawn; ac a dywallt ei fygythion cyfiawn yn ofnadwy ar holl wrthddrychau ei ddigofaint. Y mae ganddo gyfiawnder i bawb; y mae yn achub ac yn coepi yn helaethrwydd ei gyfiawnder.

III. Y mae yr holl waith a wnaeth yr Arglwydd Iesu, fel Cyfryngwr, dros, ac yn lle ei bobl, yn cael ei alw, 'Cyfiawnder y ddeddf;' oblegid ei fod yn ateb yn gyfiawn i'w holl ofynion. Rhuf. 8. 4. Gelwir ef, 'y cyfiawnder sydd o, neu, drwy ffydd;' o herwydd mai nid yn ein personau ni y cyfiawnir ef, eithr ei fod yn cael ei dderbyn trwy ffydd, megys y gosodir ef allan yn yr efengyl. Rhuf. 3. 22. a 4. 13. a 10. 6. Gelwir ef hefyd yn 'gyfiawnder Duw.' Duw y Tad a'i trefnodd; Duw y Mab a'i cyfiawnodd; Duw yr Ysbryd Glan sydd yn ei gymhwyso, ac y mae yn anfeidrol deilwng o dderbyniad a gwobr dwyfol. Rhuf. 1. 17. a 3. 21.—Mae y cyfiawnder hwn, 1. Yn gyfiawnder dwyfol.—2. Yn gyfiawnder digonol, yn cyfateb yn gyfiawn i'r cyfiawnder gdtynol yn y gyfraith. Esa. 42. 21.—3. Yn gyfiawnder tragywyddol, trwy yr holl genedlaethau yn cael ei ddadguddio yn yr efengyl; ac i bara byth am yr eglwys. Dan 9. 24. Salm 103. 7.—4. Yn gyfiawnder rhad, 'i bawb ac ar bawb a gredant.' Rhuf. 3. 22.

IV. Y mae credinwyr yn cael eu gwneuthur yn 'gyfiawnder Duw yn Nghrist;' gan fod cyfiawnder Iesu, eu mechniwyd, yn cael ei gyfrif iddynt, gosodir hwynt yn berffaith gyfiawn ger bron Duw farnwr. 2 Cor. 5. 21.—Mae gan y saint gyfiawnder triphlyg: 1. Cyfiawnder eu personau yn Nghrist: defnydd hwn ydyw santeiddrwydd natur ddydol Crist, ufudd-dod ei fywyd, a'r boddlonrwydd a wnaeth trwy ei ddyoddefiadau yn cael ei gyfrif iddynt; o hwn y maent yn ymfrostio, ac ynddo y maent yn ymogoneddu: Esa. 45. 24.—2. Cyfiawnder eu natur, wedi ei hadnewyddu gan yr Ysbryd Glan & hwn y maent yn ymrwthod, yn gwbl yn y pwnc o gyfiawnhad, ac o ran dim llaw sydd ganddynt

hwy yn y cyfiawniad o hono. Esa. 64. 6. Phil. 3. 9.—3. Eu cyfiawnder bucheddol ac ymarferol. Wrth edrych yr ysgrythyrau, gwelwn fod cyfiawnder ymarferol yn meddianu lle nid bychan yn ngwaith yr Ysbryd Glan, ac yn nghrefydd y duwilion. 'Yr hwn sydd yn gwneuthur cyfiawnder sydd gyfiawn.' 1 Ioan 3. 7. Sef, y mae yn dangos yn amlwg, trwy hyny, ei fod wedi ei gyfiawnhau trwy ffydd yn nghyfiawnder Crist. 'Yn hyn y mae yn amlwg plant Duw a phlant diafol; pob un ag sydd heb wneuthur cyfiawnder, nid yw o Dduw.' 1 Ioan 3. 10. Salm 15. 2. Nid yw crefydd pawb ond ofer heb hwn. Nis gallwn fod yn blant i Dduw, yn tebygoli iddo, nac yn cymdeithasu ag ef, heb ymgais difrifol am hwn. 1 Ioan 1. 6, 7, 8. Rhaid ei fod yn tarddu o egwyddor gyfiawn yn yr enaid, ac yn nod penaf i gyrchu ato yn ein holl ymdriniaeth a'n masnach fyddol; a hyny yn ol rheol gyfiawn cyfraith uniawn yr Arglwydd. Nid *elw*, ond *cyfiawnder*, a ddylai fod ein *dyben*; nid ein nwydan ein hunain, na helynt y byd hwn, ond y gyfraith gyfiawn, a ddylai fod ein *rheol*, yr hon sydd yn cyrhaedd at bersonau, meddianau, ac enw da pawb. Un o effeithiau gras yw dysgu byw yn gyfiawn. Tit. 2. 11, 12. Ac yn llwybrau cyfiawnder y mae y bugail da yn arwain ei braidd. Salm 7. 8. Y rhyw hwn o'i gyfiawnder, tebygol, a amddiffinodd Job yn ormodol. Job. 35. 2.—Y maent yn 'credu i gyfiawnder; a'u ffydd a gyfrifir iddynt yn gyfiawnder.' Trwy ffydd y maent yn derbyn cyfiawnder Iesu, a'r gwrthddrych hwn o'u ffydd a gyfrifir iddynt yn gyfiawnder, i'w cyfiawnhau ger bron Duw. Rhuf. 10. 10. a 4. 3, 5, 9. EDR. CREDU, FFYDD.

Y mae yr Ysbryd Glan 'yn argyhoeddi o gyfiawnder;' hyny yw, yn dangos nad oes gan bechadur ddim o'i eiddo ei hun, a bod Iesu Grist yn berson cyfiawn, a'i fod wedi perffaith gwblhau ei gyfiawnder cyfryngol, Ioan 16. 10. EDR. ARGYHOEDDI.

CYFIAWNHAD, (cyfiawn) ymadrodd yn perthyn i lys barn, a arferir mewn achosion a drinir mewn llysoedd barn.—'Pan fyddo amrafael rhwng dynion, a dyfod i farn i'w barnu; yna cyfiawnhant y cyfiawn, a chondemnant y y beius.' Deut. 25. 1. Diar. 17. 15. Esa. 5. 23. Mat. 12. 37. Cyfiawnhad ydyw yr hyn sydd yn sefyll ar gyfer, neu yn wrthwyneb i gondemniad; a hyn yw meddwl y gair pa le bynag yr arferir ef mewn ystyr efengylaidd. Yn mhob man lle y trinir yr athrawiaeth o gyfiawnhad, y mae yn gelygu llysoedd barn, yn nghyd a'r achosion cyfreithliol a drinir ynddynt. Y mae dynion yn cael eu gosod allan fel troseddwy'r yn cael eu cyhuddo o bechod, ac yn cael eu cyhoeddi yn euog ger bron Duw; gan hyny, y maent yn agored i gondemniad a marwolaeth; ond yn ol yr athrawiaeth efengylaidd o gyfiawnhad, y maent yn cael eu cyfiawnhau trwy ffydd yn ufuddod a marwolaeth

Crist; sef eu glanhau oddiwrth bob cyhuddiadau, eu cwbl ryddhan oddiwrth gollfarnedig-iaeth, a'u cyhoeddi yn gyfiawn, a hawl gyfiawn yn dyfod iddynt i fywyd tragwyddol.

Gweithred o ras Duw ydyw *Cyfiawnhad*, yn cyfrif ac yn cyhoeddi dyn yn gyfiawn, trwy gyfrifiad o gyfiawnder Crist iddo; yr hwn gyfiawnder a dderbynir gan y pechadur trwy ffydd. Rhuf. 5. 19. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 21.

Y mae yr athrawiaeth hon o gyfiawnhad pechadur euog ger bron Duw, trwy ffydd yn unig yn nghyfiawnder Crist, yn athrawiaeth sylfaenol o'r grefydd Gristionogol, ac yn gwahaniaethu Cristionogrwydd yn hollol oddiwrth bob crefydd arall yn y byd. Y mae yn athrawiaeth o'r pwys a'r canlyniad mwyaf; ac y mae ymorphwysiad enaid ar ddim arall, heblaw cyfiawnder Crist yn unig am gymeradwyaeth â Duw yn gyfeiliornad dinstriol. Nis gellir bod yn iach yn y ffydd o ran un pwnc arall, os bydd un yn gyfeiliornus yn y pwnc tra phwysfawr hwn. Ac yn ol fel y byddo gweithrediadau ffydd, yn aml ac yn fywiog ar Grist er cyfiawnhad, y bydd cynydd ein dyddanwch, ac y blagura pob gras arall.—Y sawl a chwenycho eithaf eglurdeb ar y mater gogoneddus hwn, astudiant yn fanwl ac yn l'arhaus Epistolau rhagorol Paul: yn enwedig ei Epistol at y Rhufeiniaid, y Galatiaid, yr Ephesiaid, y Philipiaid, y Colossiaid, a'r Hebreaid—yn nghyd a llyfrau Moses, Salmau Dafydd, a phrophwydoliaethau efengylaidd Esaiah a Jeremiah. Ac os bydd dim amheniaeth yn aros eto, ystyriant bregethau Crist a'i apostolion.

Gallwn gasglu, yn fyr oddiwrth yr Ysgrifau Sanctaidd,

1. Mai gwrthddrychau cyfiawnhad efengylaidd yw pechaduriaid euog, a ragluniwyd er tragwyddoldeb i-hyny; ac a alwyd mewn amser trwy yr efengyl i gymdeithas Crist, yn ol boddlonrwydd ewyllys Duw. Rhuf. 8. 30. 1 Cor. 1. 9. Nid oes un achos *haeddianol* o gyfiawnhad yn y gwrthddrychau, mwy nag eraill.

2. 'Duw yw yr hwn sydd yn cyfiawnhau.' Rhuf. 8. 30, 33. Ni pherthyn, ac nid yw yn waith addas i neb arall. 'Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddichon gadw a cholli.' Iago 4. 12.

3. Y peth sydd yn cyfiawnhau ydyw cyfiawnder Crist yn unig, heb ddim arall. Efe yn unig yw ein tangnefedd ni, yr hwn a osododd Duw yn iawn. Rhuf. 3. 20—31. a 4. 1—6. a 5. 18—20. a 10. 3, 4, 5, &c., a 11. 6, 7. Phil. 3. 8, 9. Tit. 3. 7. Gal. 2. 16. Act. 13. 39. Nid ein gwaith ni *tros* Dduw, na gwaith Daw *ynom* ni, ond gwaith Crist *trosom* ni, yn ei fywyd a'i farwolaeth, yw y peth sydd yn cyfiawnhau pechadur, a'r achos haeddianol o'i gymod â Duw. 1 Cor. 1. 30. Eph. 1. 6. Edr. Iawn.

4. Y mae y cyfiawnder hwn yn dyfod yn eiddo i'r pechadur trwy undeb â Christ, trwy ffydd. Rhuf. 3. 22. a 4. 3, 4. a 5. 1, 10. Gal. 2. 16. a 3. 8, 11, 24. Phil. 3. 9. Tystiolaeth

am Grist a'i gyfiawnder yw yr efengyl. Trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan y mae y pechadur yn credu tystiolaeth y Tad am ei Fab, ac yn ymorphwys, trwy ffydd, yn wyneb ei holl ddrwg, ac heb ddim da, ar ufudd-dod a dyoddefiadau Mab Duw, fel yr unig achos haeddianol o'i gyfiawnhad ger bron Duw. Rhuf. 1. 17. Eph. 1. 19. Ioan 16. 7—11. 1 Ioan 5. 10, 11. Nid ffydd yw y cyfiawnder, ond hi sydd yn *derbyn* cyfiawnder. Ioan 1. 12. Rhuf. 5. 17. Act. 10. 43. Nid oes dim a wnelo un gras arall yn y gwaith o gyfiawnhad, ond ffydd yn unig. Nid iaith y Beibl ydyw dywedyd bod dyn yn cael ei gyfiawnhau trwy ei edifeirwch, ei gariad, &c., er mai pechadur edifeiriol sydd yn cael ei gyfiawnhau; ond *trwy ffydd*. Canys hi sydd yn credu tystiolaeth y gair; yn golygu, yn derbyn, ac yn ymorphwys ar Grist, er cyfiawnhad. Edr. Ffrdd.

5. Am y rhanau cynwysedig yn y *cyfiawnhad* hwn.—1. Y mae yn cynwys cwbl fudd-euant o'r holl bechodau. Rhuf. 4. 6, 7, 8.—2. Tragwyddol dderbyniad a chymod â Duw. 2 Cor. 5. 19. Y mae yr hwn a gyfiawnheir yn heddwch Duw, yn gymeradwy ganddo, a'i wasanaeth yn gymeradwy, a chanddo hawl i fywyd tragwyddol. Rhuf. 5. 17, 18.—3. Y mae Duw yn ymddwyn tuag ato fel un cyfiawn. Mae y farn o gondemniad, oedd arno fel pechadur, yn cael ei thynu ymaith, a hawl i fywyd tragwyddol yn cael ei roddi, yn nghyd â phob cynorthwy ac addasrwydd i feddianu a mwynhau y bywyd hwnw. Y mae Duw, yn ei holi oruchwyliaethau, yn ymddwyn tuag ato fel un cyfiawn yn Nghrist. Y mae Duw mewn heddwch trwyadl a gwirioneddol ag ef, heb ddim lliediawgrwydd ynddo. Esa. 27. 4. Rhuf. 5. 1. Wedi ei gyfiawnhau, mae y pechadur yn cael ei sancteiddio, ei nerthu, ei ymgeleddu, ei ddyddau, a'i arwain ar ei daith, nes ei gorphen mewn llawenydd.

Er nad yw *cyfiawrhau* a *maddau* i'w gwahanu, eto y maent i'w gwahaniaethu; er eu bod yn cytuno mewn rhai pethau, eto y maent yn gwahaniaethu mewn pethau eraill. Un peth yw fod y pechadur yn cael maddenant, a pheth arall yw ei fod yn cael ei gyfiawnhau.—1. Y mae maddenant yn cymeryd ymaith bechod oddiwrth y pechadur: ond nid yw yn rhoddi iddo gyfiawnder, fel y mae cyfiawnhad yn gwneyd. Y mae maddenant yn cymeryd ymymaith y dillad budron; ond y mae cyfiawnhad yn gwisgo a newid dillad. Zech. 3. 4.—2. Y mae maddenant yn rhyddhau oddiwrth gospedigaeth, a rhwymedigaeth iddo: 'Yr Anglwydd a dynodd ymaith dy bechod; ni byddi marw;' 2 Sam. 12. 13. ond nid yw yn rhoddi hawl i fywyd tragwyddol; ond y mae cyfiawnhad yn gwneyd hyny; am hyny y gelwir ef, 'cyfiawnhad bywyd.' Rhuf. 5. 18. Ac y mae y rhai a gyfiawnhawyd yn cael eu gwneyd yn 'etifeddion yn ol goibaith bywyd tragwyddol.' Tit. 3. 7.—3. Y mae rhagor yn ofynol

er cyflawnhad, nag er maddeuant: yr oedd gwaed Crist yn ddigonol, er maddeuant; ond er cyflawnhad, y mae sancteiddrwydd natur ddynol Crist yn ofynol—ufudd—dod perffaith ei fywyd—tywlltiaid ei waod—ei ddyoddefiadau a'i farwolaeth—y rhai hyn oll sydd raid gael eu cyfrif er cyflawnhad.—4. Cyflawnder Crist, trwy yr hwn y cyflawnheir pechadur, yw y cyflawniad o'r gyfraith; daeth Crist i gyflawni y gyfraith yn eu lle; efe yw diwedd cyflawnol y gyfraith iddynt, er cyflawnder i bob un sydd yn credu; ac y mae yn aros ynddo ef, yr awdwr o hono: ond nid felly maddeuant—nid yw yn cyflawni y gyfraith, nac yn rhoddi cyflawnder; ac nid yw yn aros yn Nghrist, fel y mae cyflawnder.—5. Peidio cyfrif pechod yw maddeuant; ond cyflawnhad yw cyfrif cyflawnder. Y mae cyflawnder yn gyfrifedig; ond nid felly maddeuant. Rhuf. 4. 6, 7.—6. Cafodd Crist, fel pen-cynrychiolwr ei bobl, ei gyflawnhau; ond ni chafodd faddu iddo. Cyfrifwyd pechodau ei bobl i Grist, gwnaeth iawn drostynt i gyflawnder Duw, rhyddhawyd a chyflawnhawyd ef; ond ni fadduwyd iddo. Gellir dywedyd yn wirioneddol i Grist gael ei gyflawnhau fel mechneydd, ac i Dduw ei gyflawnhau; ond nid addas dywedyd maddeu iddo. 1 Tim. 3. 16.—7. Gellir dywedyd am un diniwed, wedi ei gam-gyhuddo, ei fod yn cael ei gyflawnhau, pan y profir ef yn ddienuog; ond nis gellir dywedyd maddeu iddo; yr euog yn unig sydd yn cael maddeu iddo. Galleid dywedyd am Adda yn ei gyflwr o ddiniweidrwydd ac iddo barhan felly, ac yr angelion ethol-edig, eu bod yn cael eu cyflawnhau, pe cyhoedd id hwynt felly; ond ni buasai maddeuant yn yn perthyn iddynt. Edr. FRYDD, MADDEUANT.

CYFLAWNHAU, 1. Cyhoeddi y drygionna yn ddienuog. Diar. 17. 15. Mat. 12. 37. Dyma gyflawnhan anghyflawn.—2. Cyhoeddi pechadur crediniol yn rhydd oddiwrth enogrwydd a phoenedigwaeth pechod, a'i fod yn gyflawn ger bron Duw, trwy gyfrifiad o gyflawnder Crist iddo gan Dduw, a'i ddesbyniad yntau o hono trwy ffydd. Am hyny y gelwir ef 'cyflawnhau trwy ffydd.' Rhuf. 3. 28. a 8. 33.—3. Gwneyd yn fwy cymhawys ac un-iawn. Jer. 3. 11.

Crist a gyflawnhawyd gan Dduw, 1. Trwy dderbyn ei wasanaeth tros ac yn lle ei bobl.—2. Trwy ei gyfodi draohetn oddiwrth y meirw.—3. Trwy roddi iddo ogoniant, fel prawf eglur ei fod wedi cwbl orphen yr hyn oedd yn ofynol oddiwrtho fel mechneydd dros ei eiddo. Esa. 50. 8.—Crist 'a gyflawnhawyd yn yr Ysbryd' (1 Tim. 3. 16.) hyny yw, ei fod yn honi, neu yn arddelwi, ei hunan yn Fab Duw, y Messia, Brenin Israel, a Iachawdwr dynion, a gyflawnhawyd, neu a brofwyd, i fod yn wir, trwy ddisgyniad yr Ysbryd Glan arno yn ei fedydd; yn nghyd a'r gwyrtian a wnaeth efe yn ganlynol i hyny; trwy egluro ei hun yn Fab Duw mewn gallu, yn ol Ysbryd

sancteiddiad, neu yr Ysbryd Glan, trwy yr adgyfodiad oddiwrth y meirw (Rhuf. 1. 4. 1 Pedr 3. 18.) a thrwy gywalltiaid yr Ysbryd Glan, yn ei ddoniau gwyrthiol, a'i ras sancteiddiol, ar y dysgyblion. Act. ii.

CYFRIETHU, (cyf-iaith) dwyn meddwl tu-rhyw iaith yn eglur mewn iaith arall; deongli. Mat. 1. 23. 1 Cor. 12. 30.

CYFLAFAN-AU, (llafan) gweithred enbyd, echryslawn, lladdfa, celanedd.

O wir frya tr gyflafan hon,
Fo yf' o'r afon heaf.

E. Prye (Salm 110. 7.)

CYFLAFAREDD, a **CYFLAFAREDD**, (cyflafar) cyd-ymddyddan, cydundeb, cyfamod.

Ef a'r un llaw (yn erbyn hedd)

Yr un cyflafaredd * torodd.

E. Prye (Salm 55. 20.)

CYFLAWN, (llawn) cyforiawg, helaeth, cwbl, llwyr, cyfan, cyfdro, diwag, heb ddim gwagder o un parth. Deut. 33. 23. Job 21. 23.—'O gyflawn o bob twyll' sef heb ynddo ond twyll ac ysgelelder. Act. 13. 10. Salm 33. 5. Ioan 16. 24.

CYFLAWNDER, (cyflawnder,) llawnder, llawnaeth; y cyfryw berffeithrwydd mesur na byddo dim yn eisiau ynddo; llawnder digonol. Ioan 1. 16. Col. 1. 19. Weithian, yr arwydda rhyw gyfran helaeth o ryw beth; megys cyflawnder y'ddaear, &c. Yn yr ystyr hwn hefyd y dywed yr Ygrythyf fod rhai, heblaw Crist, yn gyflawn, neu yn llawn o'r Ysbryd Glan, o ffydd, Luc 1. 15. Act. 6. 8.

Y mae gwahaniaeth, mewn tair ystyriaeth, rhwng y cyflawnder sydd yn Nghrist, a'r cyflawnder sydd yn y saint. 1. Y mae gras, a'r Ysbryd ynddynt hwy, trwy gyfranogiad; fel y mae y lleuad yn cael ei goleuni oddiwrth yr haul, a'r atonydd eu dyfroedd o'r môr. Eithr yn Nghrist y mae yn wreiddiol, yn naturiol, ac o hono ei hun.—2. Yn Nghrist y mae cyflawnder yn anfeurrol (Ioan 3. 34.) ond yn y saint yn ol mesur dawi Crist. Eph. 4. 7. Y mae y lleuad yn llawn goleuni, ond yr haul sydd lawnach; y mae yr afonydd yn llawn o ddwfr, ond y môr sydd gyflawnach.—3. Ni ddichon y saint roddi gras i eraill; eithr y mae doniau yr Ysbryd yn Nghrist, fel pen a ffynon, i'w cyfrannu i'w holl aelodau, Ioan 1. 16. Yr oedd hyn yn cael ei gysgygodi yn yr enaint oodd yn cael ei dywallt mor helaeth ar ben Aaron yr a'chofferiad, nes yr oedd yn disgyn ar hyd ei farf, ac yn ymyl ei wisgoedd. Salm 133. 2.

Y mae 'holl gyflawnder y Duwdod' yn preswyllo yn gorphorol yn Nghrist. Gan fod cyflawnder y Duwdod, sef yr holl Hanfod Dwyfel

* Daliwyd sylw, fod y gair *cyflafaredd* wedi cael ei gam argraffu mewn amryw argraffiadau diweddar o'r Beibl, a'r Llyfr Gweddil Gyfredina hefyd. Mewn rhes o honnynt *cyflafaredd* ydyw; ond yn y rhan fwyaf *cyflafaredd* y mae yn cael ei ddiroddi; yr hyn sydd yn gwbl wahanol i ystyr y gair Heb. מְלִיץ *melitz* *cyflafaredd*. Tebygol y gellir cyfrif y camgyntiad hwn yn mhilith belau yr argraffwraig; a diane o hono, o dro i dro, heb sylw arno. Gwel Salm 55. 20 mewn rhyddidith.

Duw nid ofnant, nwyfiant nod,
Trwy ymwas teri amod.—T. Soutley.

yn gyflawn ynddo, nid oes eisiasu cynorthwyo oddiwrth ddychymygion dynol, eu philosophi, &c. Col. 2. 9. Y mae ynddo gyflawnder o ran ei Benson, ei swyddau, a'i awdurdod; ac y mae holl gyflawnder bendithion y cyfamod newydd yn drysoredig ynddo; sef cyflawnder, gras, cysur, a gogoniant; ac o'r cyflawnder hwnw y mae y saint yn derbyn, a gras am ras. Col. 1. 19. Ioan 3. 24. Eph. 4. 10. Ioan 1. 16.—Mae y saint yn cael eu 'cyflawni a holl gyflawnder Duw,' pan y byddont yn mwynhan, mewn graddau tra helaeth, y Tad yn ei gariad, y Mab yn ei gyflawnder a'i fendithion, a'r Ysbryd Glan yn ei ddylanwadau a'i gysuron. Eph. 3. 19.—Yr eglwys, sef y saint, ydyw 'cyflawnder Crist;' yn eu plith, ac ynddynt hwy, y mae yn dangos ei gyflawnder, ei ras, a'i ogoniant; a thrwy eu hundeb ag ef, eu hymostygiad iddo, a'u dibyniad arno, y mae yn cael ei wneuthur yn bon cyfryngol perffaith a chyflawn. Eph. 1. 23.—Mae y saint yn cynyddu at 'fesur cyflawnder Crist,' pan ddygir hwynt oll i berffeithrwydd, yn ol mesur dawn Crist, ac felly i wneuthur i fynu ei gorph dirgeledig, cyflawn, a pherffaith ef. Eph. 1. 23.—Mae y saint yn cynyddu at 'fesur cyflawnder Crist,' pan ddygir hwynt oll i berffeithrwydd, yn ol mesur dawn Crist, ac felly i wneuthur i fynu ei gorph dirgeledig, cyflawn, a pherffaith ef. Eph. 4. 13.—Daeth Crist i'r byd 'yn nghyflawnder yr amser;' sef yr amser a sefydlwyd yn nghyngor ac arfaeth Duw, ac a nodwyd yn y prophwydoliaethau; a phan oedd y byd yn ddigon cyflawn o ddyrgioni, fel y dangosai ei ogoniant yn ei orchfygu; pan oedd dynion wedi cael eu rhybuddio yn ddigonol o'i ddyfodiad; a phan oedd y duwion wedi dysgwyl digon o hyd am dano. Gal. 4. 4. Eph. 1. 10.—'Cyflawnder y Cenedloedd,' sef y rhifedi etholedig o honynt, i'w galw gan yr Ysbryd Glan. Neu, yn hytrach, rifedi mawr, neu dyrsa o genedloedd; mwy o lawer nag oedd yn nyddiau yr apostol. Rhuf. 11. 25. Cymh. Dat. 7. 9.

CYFLAWNI, (llawn) perffeithio, cwblhau; gwneuthur yn gyflawn, dwyn i ben, gorphen. Gen. 50. 3. Heb. 9. 6.—Cyflawni addewid, bygythiad, neu brophwydoliaeth, yw gwneuthur yr hyn a addawyd, a fygythiwyd, neu a ragddywedwyd. Mat. 26. 54.—Cyflawni cyfraith, gorchymys, neu ewyllys, ydyw ufuddhau i'r urhyw. Rhuf. 13. 8.—Cyflawni eirchion a dymuniadau, ydyw caniatáu y pethau a erchir ac a ddyrannir. Salm 20. 5.

CYFLE-AU-OEDD, (lle) lle nodedig, lle cyflens, lle parod wrth law. Zech. 10. 6. Esa. 35. 7.

CYFLEU, gosod pethau yn drefnus yn eu lleoedd. Jos. 4. 8. 1 Sam. 12. 8. Trefnu geirian ac ymadroddion yn gymhwys. Job 37. 19.

CYFLOG-AU, (llog) tâl, pwyth, gobr, gobrwy, gwerth.—1. Yr hyn a enillir trwy wasanaeth, ac sydd deilwng i ddyn am ei orchwyl, yn ol cytundeb, neu arferiad. Gen. 29. 15. Hag. 1. 6.—2. Cospedigaeth a phoen

dragywyddol am lafur dynion yn pechu yn erbyn Duw: 'Cyflog pechod yw marwolaeth;' sef y peth a haeddai pechod, ac sydd sicr o'i ddilyn, oni rhyddheir ni oddiwrtho. Rhuf. 6. 23.—Cyflawn a gweddus yw talu cyflog i wasanaethwr. Lef. 19. 13. Deut. 24. 15. 1 Tim. 5. 18.

CYFLUNIAETH-U, (lluniaeth) dogm, neu gyfran o fwyd, pryd: 'Cymedr-fwyd,' W. S. sef bwyd mewn cymedroldeb a threfn. Luc 12. 42. Y gair *Gr. Ζηροστρον* a gyfieithir *cyfluniaeth*, a arwydda rhyw fesur o yd a arferid gynt ei roddi i gaethweision mewn teulu at eu cynaliaeth. Fod hyn yn arferiad yn mhilith y Groegiaid sydd sicr, a bod yr Inddewon yn yr un modd, yn cyfranu bwyd i'w teuluoedd, a ymddengys oddiwrth Diar. 30. 8. Y mae y gair *dogm* yn cael ei arfer yno ar ymyl y ddalen. Diar. 31. 15. Arferir y gair gan y LXX fel berf, am fesur yd, i gyfateb y gair *Heb. כֶּכֶּל porthi, maethu*. Gen. 47. 12. ar ymyl y ddalen, *fel buwydo plentyn*.

CYFLWR-YRAU, (llwr) ansawdd, helynt, gradd, agwedd, sefyllfa, tueddiad tymher. Preg. 3. 18. Ezec. 16. 55. Phil. 4. 11. Heb. 11. 37.

CYFLWYN-O, (llwyn) rhoddi peth o wirfodd; anrhegu, gosod. Luc 2. 28. Col. 1. 22.

CYFLWYN-O, (llwyn) rhoddi peth o wirfodd; anrhegu, gosod. Luc 2. 23. Col. 1. 22.

CYFLYM-DER-U, (llym) buan, chwimwrth; bywus, parodol; craff. Ezra 7. 6. Preg. 7. 9. a 9. 11. Esa. 60. 6. Mal. 3. 5. 1 Sam. 20. 38.

CYFNESAF-IAID, (nesaf) cyfathrachwr, perthynas agos. car, cyfaill. Lef. 2. 25. Job 19. 14. Salm 38. 11. Edr. **CYFATHRACHWR**.

CYFNEWID-IAD-AU, (newid) newidwriaeth iawn, aralliad, cyfechwyn.—1. Iachad o gystudd. Job 14. 14.—2. Darostyngedig i fod mewn un modd ar un pryd, ac mewn modd arall bryd arall. Neu yn ymismud yn debyg i'r hant, yr awn sydd ar yr un pryd yn y dwyrain yn peri dydd, bryd arall yn y gorllewin yn peri nos. Weithian yn tueddu tu a'r gogledd i wneuthur haf: bryd arall yn agosau at y deau i beri y ganaf. Eithr gyda Duw, yr hwn yw Tad y goleuni, nid oes gyfnewidiad, na chysgod troedigaeth; nid yw efe yn pelláu, yn codi, nac yn machludo; ond, bob amser, yn agos at y rhai a'i hofnant, ac a alwant arno mewn gwirionedd. Iago 1. 17.—3. Yr hyn a roddir am beth arall; iawn, newidiaeth. Mat. 16. 26. Marc 8. 37.

CYFNEWID-WYR, (newid) arianyddwyr, (*Bankers*) cyfnewidwyr arian. Mat. 25. 27. Luc 18. 23.

CYFNOD-AU, (nod) cyswllt, arfod, amser; yspaid amser gosodedig.—'Ac yn nghyfnod y flwyddyn y daeth llu y Syriaid yn ei erbyn ef.' 2 Cron. 24. 23. Dr. M.

CYFNOS-AU, (nos) 1. Hwyr, dechreunos, gwyll y nos. Diar. 7. 9.—2. O dri o'r gloch y prydawn hyd fachlud haul, pan fyddo yr haul ar ei ogwyddiad, sef o gylch haner ei og-

wyddiad hyd ei fachludiad. Dyna y pryd yr oedd yr oen pasg i gael ei ladd, rhwng y ddau hwyf: ynghylch yr un pryd hefyd yr offrymid yr aberth prydawnol. Dechrenwyd croeshoeliad Crist ar y drydedd awr, hyny yw, am naw o'r gloch y boreu, amser yr aberth borenol; diweddodd ei groeshoeliad ar y nawfed awr, sef tri o'r gloch yn y prydawn, amser yr aberth prydawnol. O'r chweched awr hyd y nawfed, y bu tywyllwch ar yr holl ddaear, sef o ddeuddeg o'r gloch hyd dri. Ar y nawfed awr dolefodd yr Iesu, ac a ymadawodd a'r ysbryd. Marc 15. 25, 33, 37. Dyna yr awr y byddid arferol o offrmw y pasg. Crist, y gwir Oen Pasc, a laddwyd yn mhrydnawn y byd, yn yr amseroedd diweddf. Exod. 12. 7. Ezra 9. 6. Edr. Pasc.

CYFOD—I, (cwf) codiad, cwniad, dyrchafiad; codi, cwni, dyrchafu.—1. Tarddu, neu ddyfod o blith. Act. 20. 30.—2. Sefyll i fynu. Gen. 31. 35. Hab. 2. 19.—3. Ymddangos yn fwy gogoneddua. Mal. 4. 2.

CYFOED—ION, (oed) cyfoeswr, cydoed; rhai o'r un oed. Gal. 1. 14.

Cyfoed fydd da a dedwydd. Ddar

CYFOETH—AU, (oeth) gallu, awdurdod; golud, meddianau, eiddo, da, pethau y bywyd hwn. Gen. 13. 6. a 26. 14. Diar. 1. 13. 'A govyn o ba gyfoeth ydd han oedd.' Act. 23. 34. W. S. Sef, o ba lywodraeth, talaeth, neu ardal.—Yn ol cyfoeth gras Crist, y mae maddeuant pechodau yn dyfod i'r saint. Eph. 1. 7. Edr. GRAS.

CYFOETHOG—ION, (cyfoeth) galluog, goludog.—1. Y rhai y mae ganddynt gyflawnder o dda y byd hwn. Gen. 13. 2. Iago 1. 10, 11.—2. Y cyfryw a hyderant yn eu llwyddiant allanol. Luc 6. 24.—3. Y rhai y mae ganddynt helaethrwydd o ras a daioni ysbrydol, hawl i fywyd a dedwyddwch tragywyddol. Iago 2. 5.—4. Y cyfryw a dybiant fod ganddynt helaethrwydd o ddoniau a gras ysbrydol, tra y maent eto yn ymddifad o honynt. Dat. 3. 17.—5. Dynion doethion, synwryol, wedi eu haddurno & helaethrwydd o ddoniau rhagorol. Preg. 10. 6.—Y mae Duw yn gyfoethog; y mae ganddo bob helaethrwydd o ras a thrugaredd ynddo ei hun, ac y mae efe yn dra pharod i roddi pethau mawrion a da i bechaduriaid. Eph. 2. 4.

CYFRAID—EIDIAU, (cyf-rhaid) cymhesurwydd, addasran, gweddeidd-ran; rhan angenrheidiol at gynaliaeth. Act. 30. 34. Phil. 2. 25.

CYFRAITH—EITHIAU, (rhaith) gosodedigaeth, deddf. Cvtundeb rhwng pleidiau i wneyd rheol llywodraeth. Cyfraith wladol y sydd, neu a ddylai fod, yn osodedigaeth gyfiawn, wneuthuredig o gytundeb y brenin a'i deyrnaa. Trefn llywodraeth ydyw cyfraith; yn cynwys y rheolau wrth ba rai mae yn rhaid i'r llywydd a'i ddeiliaid agwedu. Y gyfraith

ydyw y rheol sydd gan gyflawnder i seur gweithredoedd a moesau dynion.

Gan fod dynion yn feidrol, yn anamberffaith, yn anrnhugarogion, yn anghyfiawn, y mae eu cyfreithiau a'u gosodiadau yn ddarostyngedig i fod felly hefyd.—Trefn a gosodiad gwlad Ymerodraeth Brydain sydd agosaf at berffeithrwydd, tebygol, o un a fu ar y ddaear erioed. Y mae pawb yn ddarostyngedig i'r gyfraith, a'r gyfraith hono yn edrych gyd a'r un golwg uniawn, gyfiawn, ar y naill a'r llall. Nid yw trigfanau a meddianau y tlodion ddim yn llai diogel na'r eiddo y cyfoethogion; a bywdau y naill yr un mor werthfawr a bywdau y lleill. Anrhaethol yw y fraint o fyw dan y fath osodiadau uniawn a chywir.

Ond un gosodwr cyfraith sydd, a phob anamberffeithrwydd ac anghyflawnder yn anfeidrol bell oddi wrtho, sef DUW. Mae ganddo awdurdod i osod cyfraith i bawb, canys ei greaduriaid ef yw pob peth. Mae ganddo hefyd, bob cymhwysder i'r cyfryw orchwyl tra phwysfawr. Mae yn anfeidrol ddoeth, ac yn berffaith wybyddus o bob creadur, yn ei holl amgylchiadau, ei duediadau, ei gysylltiadau, a'i derfynau. Mae yn hanfodol gyfiawn, ac nis gall orchymyn ond yr hyn sydd uniawn, cymhwys a llesol, yn ol ei berffaith wybodaeth am anseawdd a natur pob creadur. Bod y fath un a Duw yn gosod cyfreithiau allan, sydd achos teilwng o'r llawenydd i'r gorfoledd mwyaf. Y mae felly yn y nefoedd, ac a fyddai felly ar y ddaear hefyd, oni b'ai ein hollol anadnabyddiaeth o'r Duw hwn, a'n gelyniaeth tu ag ato ei a'i lywodraeth.

Mae y Duw anfeidrol hwn wedi ymostwng i roi cyfraith i ni ddynion ar y ddaear; ac y mae, fel yr hwn a'i rhoddodd, 'yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda.' Dododd y Creawdwr mawr hi, ar y cyntaf, yn egwyddor, neu yn dueddidd sanctaidd tufewnol, yn meddwl y dyn yn ei greadigaeth. Yr oedd ei feddwl yn gweithredu yn berffaith uniawn yn mhob peth, fel y mae y gyfraith yn llefaru, heb un tueddiad croes i hyny ynddo. Ar ei droseddiad o orchymyn Duw, colodd y dyn y tueddiad a'r egwyddor sanctaidd hon o'i feddwl. Colodd wybodaeth gywir o bob peth: colodd sancteiddrwydd a chyfiawnder, fel egwyddor yn ei dueddu yn uniawn, ac yn gryf, at yr hyn sydd gyfiawn. Ond yn awr y mae wedi tywyllu ei ddeall, a chwedi ymddieithrio oddi wrth fuchedd Duw trwy yr anwybodaeth sydd ynddo, trwy ddallineb ei galon. Wedi hyn mae yn dra thebygol i'r Arglwydd amlygu i Adda, ac i eraill o'i weision, a alwodd efe i wybodaeth o'r gwirionedd, o bryd i bryd, swm y gyfraith yn ei hamrywiol orchymynion. Yr oedd eilunaddoliaeth, halogiad y Sabboth, anufudd-dod i rieni, llofruddiaeth, godineb, a lladrata, a cham-dystiolaeth, yn cael edrych arnynt, gan yr hen batricieirch, yn bechodau gwarthus, teilwng o gospedigaeth, cyn rhoddiad y gyfraith

ar Sinai. Gen. iv; a vi; a ix. 5, 6, 22, 23, 24, 25; a xii. 14; a xviii. 20; a xix. 5; a xx. 2, &c.; a xxxiv; a xxxviii; a xxxix; *in toto*. Mae yn dra thebygol i hâd Abraham golli llawer, a dirywio yn eu hadnabyddiaeth o'r gyfraith, yn gystal ag o Dduw, y rhoddwr o honi, tra y buont yn eu caethiwed hir a chaled yn yr Aipht. Yn y trydydd mis wedi eu dwyn allan oddi yno i'r anialwch, ymddangosodd IZHOPAH mewn modd newydd, rhyfedd, a dychrynawdy iawn iddynt ar fynydd Sinai, ac a roddodd grynoded o'r gyfraith iddynt mewn deg o orchymynion, byrion a chynnwysfawr hynod.* Rhoddwyd hi o ganol y mwg, y tywyllwch, a'r tân ffiamlyd, wedi ei hysgrifenu â brys Duw, ar ddwy o lechau ceryg. Rhoddodd Duw y gyfraith yn y modd dychrynawdy hwn, i'r dyben i ddangos i bawb y parch mwyafr iddi, a'i ddigofaint tanlyd yn erbyn y trosedd-wyr o honi; i ddangos i bechaduriaid eu hangen anhebrorol o iawn yn ei hwyneb, ac o gyfrngwr rhyngddynt â Duw.

Mae y pedwar gorchymyn cyntaf yn cynnwys ein dyled tu ag at Dduw, wedi eu hysgrifenu ar un lech; a'r chwech olaf yn cynnwys ein dyledswydd tu ag at ein gilydd, ar y llech arall. Swm, neu grynoded y gyfraith yw cariad; sef caru Duw a'n holl galon, a charu ein gymydog fel ni ein hunain. "Canys hyn, Na ddineba, Na ladd, Na ladrata, Na ddwg'gam-dystiolaeth, Na thrachwanta: ac od oes un gorchymyn arall, y mae wedi ei gynnwys yn gryno yn yr ymadrodd hwn, Câr dy gymydog fel ti dy hun." Rhuf. xiii. *ull.*

1. Y mae Duw yn llefaru y gorchymynion yn y nifer unigol, megys wrth bob un ar ei beu ei hun; fel pe na byddai yn perthyn i neb arall ond efe, fel na byddo gan neb ddim eagns; a gorfydd ar bob un roddi cyfrif i Dduw am y trosedd o honynt.

2. Y maent hefyd wedi eu rhoddi, gan mwyaf, mewn ffordd nacôl, i wahardd pechodau; yr hyn sydd yn arwydd o lwgr ein natur, a'n tueddiad cryf i'r hyn sydd yn groes iddynt.

3. Y mae awdurdod oruchel Duw yn y naili fel y llall, fel nas gellir troseddu un o honynt heb droseddu yr holl gyfraith.

4. Y maent yn dra eang, yn yr ystyr o honynt, ac yn rhwymo yr holl ddyn, gorph ac enaid, bob amser, yn mhob peth, i ufudd-dod, neu i gospedigaeth am anufudd-dod. Salm cix. 96.

5. Y mae Duw ynddynt yn gorchymyn pob dyledswydd croes i'r pechodau a waherddir; ac yn gwahardd pob pechod croes i'r dyledswyddau a orchymynir ynddynt. Nid oedd ond Duw ei hun yn abl rhoddi cymaint ystyr a sylwedd mater mewn mor ychydig eiriau. Mae y deg gair yn nuynegi i ni aufeidrol berffeithrwydd, hawddgarwch, cyfiawnder, uniondeb,

sancteiddrwydd, a daioni Duw; yn nghyd â'r agwedd hono o barch, ffydd, cariad, ufudd-dod, ac addoliad, a weddai fod ar ein hysbrydoedd tu ag at y Bon gogoneddus hwn bob amser; a hyny yn cael ei ddangos yn ein geiriau, ein bucheddau, a'n hymarweddiad yn mob peth. Y mae hyn yn ddyledus i ni roddi i Dduw a'n holl galon, a'n holl enaid, a'n holl feddwl, ac a'n holl nerth; ac *anghyfiawnder i Dduw*, yr hwn yw yr anghyfiawnder gwaethaf a all fod, yw attal hyn oddi wrtho.

6. Mae ein dyled tu ag at ein gilydd yn cael ei osod allan yn gyflawn, o ran ein meddyliu, ein geiriau, a'n gweithredoedd, yn mhob sefyllfa, amgylchiad, a pherthynas, y sydd yn bosibl i ni fod ynddynt—ac yn y cwbl y mae y "ddeddf yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda." Nid yw yn gorchymyn i ni wneuthur i eraill ond yr hyn a ddymunem, yn yr unrhyw amgylchiadau, i eraill wneuthur i ninau, ac sydd gyflawn a da i ni wneuthur i'n gilydd.

7. Rhoddodd Duw y gyfraith i ddyn syrthiedig, nid fel y cai fywyd trwyddi, a thrwy ei ufudd-dod iddi; hyny nis dichon fod, ac yntau eisoes yn droseddwr—ond rhoddwyd hi, 1. I ddangos cyflawn awdurdod Duw ar ei greaduriaid, er eu bod hwy wedi ei wrthod ef a'i wasanaeth.—2. I ddangos amldra ein camweddau; mawredd ein heuogrwydd ger bron Duw; a dyfnder ein llwgr. Rhuf. v. 20; a vii. 7.—

3. I ddangos hefyd ein hangen o Grist, fel Cyfrngwr, rhyngom a gofynion y ddeddf, a pherffeithrwydd ei ufudd-dod iddi, yr hwn yw diwedd y ddeddf, er cyfiawnder i bob un sydd yn credu—4. Ac hefyd i amlygu gwir waith yr Ysbryd Glân ar galonau ei bobl, yr hwn sydd yn "ygrifenu y gyfraith ar eu calonau, ac yn ei dodi yn eu meddyliu." Heb. viii. 20.

8. Mae yn dra amlg fod anwybodaeth o'r ddeddf yn fawr yn y byd Cristionogol, hyny yw, o ran ei natur, ei beangder, ei manylrwydd, ei rhagoroldeb, ei pherffeithrwydd, a'i gogoniant: ac y mae yn dra sicr genyf fod canlyniadau niweidiol iawn yn tarddu oddiwrth yr anwybodaeth hwn. Sail deddfoldeb, a mam a mammaeth penrhyddid Antinomaidd yw anwybodaeth o'r ddeddf. Pwy a all ymddiried ynddo ei hun, a'i gyfiawnder ffaidd, bratiog, yn yr olwg arno ei hun yn wyneb sancteiddrwydd a phurdeb y ddeddf? A phwy a welodd yn y radd leiaf, ogoniant rhagorol y ddeddf, a ddymunai ryddid i'w thori, a byw yn groes iddi? Gwaith Crist yw gwared ei bobl oddi wrth bochod, neu *anomia* [*anomia*] *anghyfraith*, a'r melldithion dyledus i'r troseddwr am hyny—trwy yr hyn y mae yn cymmodi y ddeddf â'r pechadur, a'r pechadur â'r ddeddf. Gwir gogoneddus yw, mai Crist yw priod y credadyn, ac nid y ddeddf; ond er hyny, yn yr undeb â'r priod hwn, y mae yn cael nerth i ddwyn frwyth i Dduw—i ymhyfydu yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddimewn—i ffeiddio ei hun, ac i werthfawrogi sancteiddrwydd. Y mae yn

* Yn nghyflwr rhanau y Deg Gorchymyn, cyfeirir y darllynydd tra dyddorol yn "Kittó's Cyclopaedia of Biblical Literature," o dan y gair *Decalogue*.—C.

dra sicr, mai yn ol y gradd o'n hadnabyddiaeth o'r ddeddf, y bydd ein hadnabyddiaeth sylweddol o Grist hefyd; ac na ddichon fod gan neb gariad gwirioneddol at Grist, heb gariad at y ddeddf hefyd. Mynai Crist achub ei bobl; yr oedd hyn yn nghyngor, rhagluniaeth, ac arfaeth fawr y Drindod er tragwyddoldeb. Ond nid oedd yn unol â'r arfaeth ddaionus hon eu haehub trwy sathru y ddeddf dan draed. Buasai hyny, nid yn unig yn aneddas i Dduw, ac yn hollol groes i'w hanfod sanctaidd, ond yr oedd, hefyd, yn *annhoiibl*, canys trosoddiaid y ddeddf yw ei dinystr. Gwell oedd gan Grist wisgo cnawd, ufuddhan iddi yn ei berson ei hun drostynt, a marw dan ei meiddithion, na'i gadaol tan un gradd o ddirmyg a gwaradwydd. Pe byddai y gyfraith yn gyflawn sydd yn damanio, a'r Gwardwr sydd yn achub yn anghyflawn, damnedigaeth yn sicr a fyddai yn fuddugoliaethus: ond gwardigaeth gyflawn, i bechadur anghyflawn, yn wyneb deddf gyflawn, y mae yr efengyl yn ei chyhoeddi. *Grym* a gogoniant yr iechydwr iaeth yw ei bod yn gyflawn: am ei bod yn gyflawn hi a saif byth. Y mae mor gadarn a thragywyddol a Duw ei hun.

Edrychwn, gan hyny, ar y gyfraith; ac yn y drych hwn gwelwn Dduw yn aneidrol ogoneddus, mewn mawrhydi, cyflawnder, a sancteiddrwydd—gwelwn ddyn yn bechadurus, i'r gradd eithaf, a phechod yn dra phechadurus—gwelwn hefyd yn y drych hwn, berffeithrwydd annherfynol ufudd-dod a chyflawnder Crist, ynghyd â natur a gwerthfawrogrwydd gwaith yr Ysbryd Glan, yn adnewyddu pechadur yn ysbryd ei feddwl i ddelw Duw. Nid yr efengyl, nac ysbryd yr efengyl, sydd yn sathru y ddeddf; ond yr ysbryd o anghyfraith (*avoitta*) sydd yn om dan y cwmp, mewn rhyw ddull neu gilydd, sydd yn ymddangos yn elyniaethol iddi, ac am rhyw ffordd i ddianc rhag cosbedigaeth, er ei sathru dan draed. Ond na thwyll-ed neb ei hun: nid oes ond un ffordd i achub pechadur; ac y mae hono wedi ei phaliantu âg ufudd-dod Crist i'r gyfraith; a phob un ag sydd yn cerdded hono, sydd hefyd yn ymhyrfydu yn nghyfraith Duw yn ol y dyn oddi-mewn. EDR. DEDDF.

CYFREITHLAWN, (cyfraith) yn un â'r gyfraith, yn cyfateb i'r gyfraith.—'Pob peth sydd gyfreithlawn i mi;' hyny, pob peth o ran bwydydd a diodydd, ag oedd waharddedig dan gyfraith Moses, ydynt gyfreithlawn i'w cymeryd mewn cymedrolder, dan yr efengyl. *Cymedrolder* yw ein hunig reol. Ond eto, dylem mewn pethau cyfreithlawn gadw ein golwg ar lesad ac adeiladaeth ein hunain a'n brodyr: canys nid ydynt, mewn llawer amgylchiad, yn lleasu ac yn adeiladu mwy nag yn eu gormodedd. 1 Cor. 10. 23.—Clywodd Paul yn mharadwys eiriau annhraethadwy, y rhai nid yw 'gyfreithlawn i ddyn eu hadrodd;' clywodd eiriau nas galleid eu hadrodd, neu ynte na

chafodd awdurdod i'w hadrodd. Yr oeddynt er ei gysar a'i gynaliaeth ei hun, yn ei waith tra phwysfawr, ac nid yn angenrheidiol eu hadrodd er adeiladaeth i'r eglwys yn gyffredinol. 2 Cor. 12. 4. *Gr. Αρρατα σηματα—α ουκ εστιν αυθρηνας λαλησαι, nid yw bosibl i ddyn eu hadrodd;* neu nad yw gyfreithlawn, heb orchymyn neillduol i hyny.

'Ni a wyddom mai da yw y gyfraith, os arfer dyn hi yn gyfreithlawn.' i Tim. 1. 8. Ni a wyddom, ac ydym yn cyfaddef, gyda sicrwydd gwybodaeth, fod y ddeddf yn dda. Y mae yn gyflawn, yn hardd, (*καλος*) yn ogoneddus, ac er lleasad i bawb; ond dichon peth da gael ei gam arferyd; felly y dichon y gyfraith dda gael ei harferyd yn anghyfreithlawn; ac yn y cam arferiad hwnw nid yw yn dda i ni, er ei bod yn dda ynddi ei hun. Ei harfer yn gyfreithlawn (*νομικως*) yw ei harfer i'r dyben y rhoddwyd hi; ni buasai raid wrthi pe buasem yn gyflawn; oblegid troseddau y rhoddwyd hi, i'r rhai digyfraith ac anufudd, &c. i'w hargyhoeddi, ou hatal, a'u gwneuthur yn ddi-egus yn y diwedd. Oblegid troseddau, y mae yn fuddiol i bawb i ddangos pechod: eu hangen am gyflawnder mewn un arall; a'r angen sydd arnynt am gymnewidiad calon a bywyd, trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan; ac i'w gyfarwyddo i gerdded llwybrau yn rhyngu bodd Duw.

'Od ymdrech neb, ni choronir ef, onid ymdrech yn gyfreithlawn;' (*νομικως*) yn *ddeddfol*, yn ol y rheolau gosodedig. Gall un redeg yn gyflym, ond oni red efe yn y rhedegfa, yn rheolaidd, ni fydd ganddo un hawl i'r goron neu y wobr. Felly ninaw: oni bydd ein llafur ysbrydol o iawn egwyddor, i iawn ddyben, ac yn ol rheolau y gair sanctaidd, ni bydd dim llwyddiant arno. Gallwn fod yn ymdrechwr dyfal yn ol ein dychymygion ein hunain; ond ni byddwn byth yn orchfygwyr heb ymdrechu yn gyfreithlawn. 2 Tim. 2. 5. 2 Cor. 9. 25.

CYFREITHIWR—WYR, (cyfraith-gwr) *Gr. Νομιμος*; un yn deall ac yn trin y gyfraith. Swydd y cyfreithwyr oedd chwilio yr ysgrythyr, a'u darllen a'u heglurhau i'r bobl; ac ateb yr amheuan a allent gyfodi yn eu cylch. Y cyfreithwyr, yn gyffredin oeddent yn elynion i Grist, yn nyddiau ei gnawd, a wrthwynebasant gynghor Duw yn eu herbyn eu hunain, ac a enog-farnwyd ganddo, am iddynt osod beichiau trymach ar ysgwyddau eraill nag a ewyllsient hwy eu hunain ddwyn. Mat. 22. 35. Luc. 7. 30. a 11. 45, 46. a 14. 3.—Y mae yr apostol yn son am Zenas y cyfreithiwr, fel un o blaid achos Crist a'i bobl. Zenas, tebyg-ol, oedd gyfreithiwr Rhufeinaidd. Tit. 3. 13.

CYFRAN—AU—U, (cyfrhan) dogn, gradd, mesur; sgweddi, cgweddi, engweddi, rhan. Preg. 9. 6. Ioan 13. 8. Act. 8. 21. a 26. 18. Rhuf. 15. 27. EDR. RHAN.—Cyfranu, yn gyffredinol, yn y Testament Newydd, a arwydda, rhoddi o ewyllys da ran i un a fyddo mewn

angen o'r pethau daionus o eiddo Duw a fyddo genym, pa un bynag ai pethau y bywyd hwn at gynaliaeth corph, ai doniau ysbrydol at les enaid. Rhuf. 1. 11. a 12. 13. Gal. 6. 6. Eph. 4. 28. Phil. 4. 15. 1 Thos 2. 8. 1 Tim. 6. 18. Heb. 13. 16. Y gair *Gr. ευμεταδοτος*, sy gynwysfawr, ac a arwydda, cyfranu gyda pharod-rydd a hyfrydwch—neu, fel y mae ein cyfieithiad 'ni yn o addas, 'Bod yn hawdd gandernt gyfranu.' 1 Tim. 6. 18. Arwydda, yr haelioni tosturiol a pharod a dylai fod yn y nail ddynt tu ag at y llall; sef rhau o drugareddau yr Arglywydd, fel y byddo un yn derbyn gan Dduw, ac y byddo y llall mewn angen; a hyn o barodrydd meddwl a hyfrydwch calon.

'Yn iawn gyfranu gair y gwirionedd.' Y mae yr apostol yn anog Timotheus i fod yn yr eglwys fel penteulu yn y tŷ; trwy ei weinidogaeth i roddi i bob un ei ran o'r gair, yn ol fel y mae yn perthyn i'w gyflwr, ac amgylchiadau ei sefyllfa. Nid yw esbonwyr yn cytano yn nghylch y gyfelybiaeth. Rhai a dybiant mai oddiwrth yr offeriaid a'r Lefiaid yn tori ac yn dalgymalu yr aberthau, gan wneuthur â hwynt yn ol y gyfraith, y cymerwyd hi. Eraill a dybiant, mai oddiwrth oruchwyliwr, neu benteulu, y rhai a roddant i bob un dan eu gofal fel y byddo eu hachosion yn gofyn. Eraill, mai oddiwrth y llafurwr yn cwysu ei dir yn gywir wrth aredig;—ac nid anheby iawn yw hyn; oblegid mae yr apostol yn son am lafurwr yn y chweched adnod. 2 Tim. 2. 15. Y peth sydd i'w gyfranu yw 'gair y gwirionedd'—sef yr efengyl—a elwir felly, oblegid mai tystiolaeth am dano. *Iawn gyfranu yr efengyl*, yw ei chyhoeddi yn bur, heb ddim chwangiad ati; yn gyflawn, heb dynu dim oddiwrthi, a thrwy hyn trin gair Duw yn dwylodrus: *i'r iawn wrthdrdrychau*, sef pechaduriaid colledig, fel meddyginiaeth addas iddynt; a gosod allan yr holl wirioneddau yn eu priodol leoedd a'u cysylltu a'u gilydd, a dangos yr effeithiau priodol iddynt o'u gwir gred. Am y medrusrwydd ysbrydol hwn, y gweddai i'r rhai sydd yn gwenyddu y gair lafurio ac ymdrechu, trwy ddyfal weddi a myfyrdod; fel y byddont yn brofedig, yn gymeradwy, ac yn dderbyniol (*δοκιμοι*) gan Dduw, yn ddifesi (*απειρασμοι*) heb ddim achos cywilydd ger bron dynion. Y mae bod heb allu iawn gyfranu y gair, yn gwenethur y cyfryw yn anmrhofedig, nen yn anghymeradwy ger bron Duw, ac yn anhardd ger bron dynion—a thrwy hyn yn hollol anghymwys i'r weinidogaeth. Ond 'yr hwn sydd yn gwasanaethu Crist,' yn ffyddlon, ac yn fedrus, 'yn y pethau hyn, sydd hoff gan Dduw, a chymeradwy gan ddynion.' Rhuf. 14. 18. Mat. 7. 29. a 24. 45. Marc 4. 33. Luc 12. 42. Rhuf. 16. 10. 2 Cor. 10. 18. Eph. 6. 19. Tit. 2. 7, 8.

'Fel y gwnele cyfraniad dy ffydd di yn nerthol.' *Gr. Κοινωνια της πιστεως, y ffydd*

yr wyf ti yn gyfranog o honi, ynghyd o'r holl saint; neu trwy yr hon yr wyf yn cyfrannu i'r holl saint. 'Yn gweithredu yn nerthol, trwy adnabod (neu eglurhad) pob peth daionus sydd ynoch chi,' sef yn Philemon a'i deulu, 'yn Nghrist Iesu,' fel ffirwyth o hono, a thu ag ato, ei achos, a'i bobl. Philem. 6.

CYFRANOG-ION, (rhan) bod a rhan yn.—Y mae yn 'gyfranogion o'r galwedigaeth nefol.' Heb. 3. 1. Y maent oll wedi eu galw a'r un galwedigaeth, a hwnw yn nefol; nid yn ddaearol, fel galwedigaeth Abraham o Ur y Caldeaid. Y maent oll yn gyd-gyfranogion o'r holl fendithion gwerthfawr, a'r gogoniant goruchel perthynol i'r galwedigaeth hwnw.

'Fe a'n gwnaed ni yn gyfranogion o Grist.' Heb. 3. 14. Nid oeddent felly wrth natur, ond gwnaed hwynt tiwy ffydd yn gyfranogion o Grist, fel y mae efe, trwy undeb ysbrydol, yn gyflawn yn eiddo iddynt, yn ei berson, ei swyddau, a'i holl berthynasau. Y mae yn eiddo iddynt trwy roddiad y Tad—trwy ymroddiad Crist ei hun—trwy undeb yr Ysbryd—a thrwy eu ffydd a'u dewisiad eu hunain o hono; gan hyn y mae yn eiddo iddynt yn gyfreithlawn. Phil. 3. 7, 8, 9. 1 Ioan 5. 12. Ioan 1. 12. Er fod y saint yn gyfranogion o Grist, eto nid rhan o Grist sydd ganddynt; eith y mae gand bob un o honynt Grist cyflawn, yn ei berson, a'i holl swyddau.—Y maent yn 'gyfranogion o addewid Duw, a'r llesad' sydd ynddi; y mae ganddynt hawl yn yr holl addewidion, trwy Grist, a hwy a gant gyfranogi o'r holl fendithion a gynwysir ynddynt. Eph. 3. 6. 1 Tim. 6. 2.—Y maent yn gyfranogion o'r dduwiol anian,' ac o sancteiddrwydd Crist, pan, trwy undeb â Christ, a chymdeithas ag ef, y maent yn cael eu newid i'r unrhyw ddeiw. 2 Pedr. 1. 4. Heb. 12. 10. *Dduwiol anian*; *θειας ζωσεως*. Y mae rhai awdwy'r enwog yn barnu, nad yw eu cymhwys yn unig at y cynneddfau-grasol a gyfrenir i'r duwiolion yn yr ail-enedigaeth, yn gosod allan ystyr y geriau yn y cyflawnder o honynt; ond eu bod yn gosod allan yr undeb dirgelaidd rhwng Crist a'i bobl; preswylad yr Ysbryd Glan ynddynt; eu cymundeb a'u cymdeithas â'r Tad ac â'i Fab ef, Iesu Grist—yr hyn bethau ydynt oll yn gynwysedig yn yr addewidion. Gwel Dr. Owen on, *Perseverance*. Dr. I. Gerhardius, *in loco*.—Y mae y saint hefyd 'yn gyfranogion o ddyoddefiad Crist, a chystudd yr efengyl,' pan y maent yn cael eu herlid am lynu yn ngair Crist a'i ffydd. 1 Pedr 4. 13. 2 Cor. 1. 7. 2 Tim. 1. 8.—Y maent 'yn gyfranogion o ras Paul,' a gweinidogion eraill, pan y maent yn derbyn addysg ysbrydol drwy eu gweinidogaeth. Phil. 1. 7.

Bod yn 'gyfranog o bechodau rhai eraill,' ydyw cydsynio & hwynt yn eu pechodau, a bod yn dychymygu, yn tueddu at, llawenhau yn, cynorthwyo yn, nen fod yn gyfranog o fudd, neu fwyniant, eu pechodau: a bod yn achos o

honynt trwy siamplan drwg; eu hanog; peidio eu hargyhoeddi; dadlau trostynt; peidio gweddio a galarn o'u plegid. Dat. 18. 4. Eph. 5. 11.

CYFRAID-EIDIAU, (cyf-rhaid) cymhesurwydd, addaaran, gweddeiddran; rhan angenrheidiol at gynaliaeth. Act. 20. 34. Phil. 2. 25.

CYFRGOLL-EDIG (cyfr-coll) colledig, cwbl golledig, dystrywiedig; wedi cwbl ddarfod am dano; cyfieithiad addas i'r *Gr. ἀπολω*. Mat. 10. 6. a 18. 14. Ioan 10. 28. Rhuf. 2. 12.—'Mab y cyfrcoll.' 2 Thea. 2. 3. W. S. Edr. **COLLEDIG**.

CYFRIF-ON, (cyf-rhif) cyfrifiant, cyfrifiad; rhif, nifer, eirif, rhifed.—Arwydda, 1. cyfartalu pethau wrth rif, trwy ddyfal ystyriaeth ac astudrwydd. Mat. 10. 30. a 18. 23. Rhuf. 14. 12.—2. Edrych ar beth gyda golwg barchus, gan ei fwynhau. Salm 144. 3. Esa. 2. 22. a 53. 3. Act. 20. 24. 2 Thea. 5. 13.—3. Bwrw neu ddyfalu rhyw beth, yn ol y wybodaeth a fyddo genym o hono; y parch a'r bri a fyddo genym iddo. Phil 3. 8.—4. Barnu i un, yn ol y gyfraith, yr hyn oedd efe ei hun, neu arall yn ei le, wedi ei wneuthur, mewn trefn i'w gosbi, neu i'w wobrwyo am dano; megys y dywedodd Paul, yn ei lythyr wrth Philemon, yn mhorthynas i Onesimus, gwas Philemon, yr hwn a fuasai yn euog o ryw drosedd yn erbyn ei feistr; medd Paul wrtho ef, 'Os gwnaeth ef ddim cam & thi, neu os yw yn dy ddyled, cyfrif hyn arnaf fi.' Bydded ei drosedd ef yn dy olwg megys pe buaswn i yn euog o hono yn ei le: a myfi a uniaf y cam a wnaeth efe & thi, ac a dalaf ei holl ddyled; ac os ydwynt yn garedig tuag ataf fi, bydded genyt yr un caredigrwydd tu ag ato ef, 'derbyn ef fel myfi.' Philem. 17, 18, 19.—Yn debyg i hyn y mae Duw yn cyfrif cyflawnder i ddyn heb weithredodd; pan y byddo ufudd-dod a cyflawnder Crist, dros, ac yn lle y pechadur, yn cael ei roddi yn gyfreithlon at gyfrif y troseddwr euog, fel pe buasai ef wedi ei wneuthur yn ei berson ei hun, a hyn y i'w wneuthur yn gyflawn ger bron Duw y barnwr. Salm 32. 1, 2. Rhuf. 4. 6, 11. Edr. **CYFLAWNHAU**.

CYFRIFOL, a **CYFRIOL**, (bri) briol, anrhydeddus, onwog: yn haeddu parch. Gal. 2. 2, 6.

CYFRINACH-AU-U, (cyfrin) rhin, dirgelwch, cymdeithasu. Yr hyn a ddyweder, neu a wneler yn ddirgel. Gen. 49. 6. Barn. 3. 19. Act. 5. 2.

Nid *cyfrinach* ond rhwng dan. *Diar*.

'Cyfrinach Duw'; dirgelwch Duw, peth dirgeledig gyda Duw. Y mae dirgeledigaethan rhagluniaethol ac athrawiaethol, ac y mae Duw yn eu hysbysu i'w bobl trwy ei air a'i Ysbryd, a chyflawnder ei ragluniaethan. Amos 3. 7. Salm 25. 14. Ioan 15. 15. *Diar*. 3. 22. Ioan 7. 17. Ond y mae dirgeledigaethau meddwl a

chyngor Duw yn anfeidrol, ac hysbys yn unig iddo ef ei hun. Deut. 29. 29.

CYFRODEDD, (cyfrod) cyd-blethiad; cyd-blethu, nydd-droi, amdroi, amnyddu.—'Llian main cyfrodedd.' Exod. 26. 31. a 36. 37. a 27. 9, 16, 18. a 38. 9, 10, 18. Sef llian, a'r edau wedi eu cyd-blethu, a'u nydd-droi, yr hyn oedd yn eu gwneyd yn gryfach, ac yn fwy parhaus.

Cadarnach yw yr edau yn cyfrodedd nac yn unigorn. Diar. Yr oedd pob peth yn perthyn i'r babell a'r gwasanaeth yno, wedi eu gwneyd yn y modd, ac o'r defnydd goren. Y goreu sydd yn gweddu i Dduw o bob peth, a phob amser, ac yn mhob modd.

CYFRWY-AU, (rhwy) dibr, gobell, ysdarn; cyfrwy untuog, cyfrwy merch. Offeryn i farchogaeth arno. Lef. 15. 9.

CYFRWYS-DBA, (rhws) call, dicbellgar, ystrywgar, cadnoaid, felgraff. 1 Sam. 23. 22. Job 5. 12. 2 Cor. 12. 16. 2 Pedr 1. 16. Eph. 4. 14.

Nid *cyfrwys* ond *opa*. *Diar*.

CYFRYNGWR, (cyf-rhwng) canolydd, eiriolwr; cyflafareddwr, dyddiwr, cyfrwng-farnydd; gwr canol rhwng dwy blaid anghytun. *Gr. Μεσσης, gwr canol*. Nid yw y gair cyfrwngwr yn arferedig yn yr Hen Destament: y gair *Heb. מְרַיֵךְ* a gyfieithir *dyddiwr*, (Job 9. 33.) a arwydda, *arddangoswr, eglurwr*; neu un yn trefnu ac yn egluro achosion rhwng pleidiau anghytunol, yn ddiuedd, ac mewn uniondeb ar bob llaw. *Dyddiwr* yw y cyfieithiad am y gair *Daysman*, yn Saesoneg.—*Μεσσης*, gan y LXX. Edr. **DYDDIWR**.

Y mae yn ofynol mewn cyfrwngwr addas ei fod mor agos i'r naill blaid a'r llall—ei fod o ddewisiad, a thrwy foddlonrwydd y ddwy blaid—ei fod, nid yn unig o egwyddor uniawn, ac yn ewyllysio gwneuthur cyflawnder, ond ei fod, hefyd, yn gymhwys, o ran deall a gwybod-aeth i allu barnu pa rai ydynt ofynion cyflawn y ddwy blaid; rhaid iddo, hefyd, o'i fodd a'i ewyllys ei hun, gymeryd y gwaith arno, a phob plaid yn ymddiried iddo, ac yn ymrwymo i sefyll wrth ei gyflafareddiad; ac yn olaf, y mae yn angenrheidiol iddo allu ymrwymo am gyflawniad ammodan o bob tu.

1. Daeth anghytundeb mawr, trwy bechod, rhwng Duw a dynion: y mae pellder anfeidrol rhwng y ddwy blaid; ac uid oes modd byth i'w cymodi, heb ŵr canol addas rhyngddynt.

2. Y mae yr Arglwydd Iesu Grist o'i wirfodd, a thrwy drefniad dwyfol, wedi cymeryd y gwaith arno o gyfrwngwr rhyngddynt. Y mae y Tad wedi ymfoddloni ynddo, a chwedi ymddiried iddo am bob peth perthynol i'w ogoniant, i anrhydedd ei briodoliaethau, ei gyfraith, a'i lywodraeth; bydd pawb o'r blaid arall, cyfranogion o'r cymmod, yn hollol foddlon fod eu hachos yn ei law, ac ymostyngant gyda hysbrydych i ammodau y cyfammod hedd.

3. Y mae Iesu Grist yn hollol gymhwys, o

ran ei berson, i'r swydd a'r gwaith tra phwysig hwn. Yr oedd yn angenrheidiol iddo fod yn ganol ŵr o ran ei berson, mewn trefn i fod yn Gyfryngwr o ran ei swydd. Pe buasai yn Dduw yn unig, buasai yn Gyfryngwr rhy uchel ar du dyn; pe buasai yn ddyn yn unig, buasai yn Gyfryngwr rhy isel ar du Duw: ond gan ei fod yn Immanuel, Duw-ddyn, y mae yn Gyfryngwr cymhwys rhwng Duw a dynion. Gan ei fod yn Berson Dwyfol, ac yn Fab y dyn hefyd, y mae yn gydradd â'r ddwy blaid; y mae yn ddigon uchel mewn mawrhydi i'r naill, ac yn ddigon isel mewn natur a chyd-ymdeimlad â'r llall. Y mae natur y ddwy blaid yn berffaith yn cyfarfod yn ei Berson gogoneddus. Y mae yn berffaith Dduw ac yn berffaith ddyn, yn un person. Un, nid gan gymysgu y sylwedd, ond trwy undeb person.

4. Gan ei fod yn Berson Dwyfol, y mae yn hollol gymhwys, o ran deall a gwybodaeth, i amgylfred a barnu yn addas am ofynion y Duwdod. 'Y mae y Mab yn adnabod y Tad—ancirif yw ei ddeall.' Mat. 11. 27. Salm 147. 5. Y mae holl anfeidrol fawrhydi, perffeihrwydd a gogoniant y Duwdod, yn gwbl adnabyddus iddo; a gall fesur a phwyso y di-arhydedd anfeidrol a wnaed iddo, trwy bechod dyn. Y mae graddau y bai a'r anghyfiawnder yn y naill blaid a gafodd y cam, yn gwbl wybyddus iddo. Y mae yn hanfodol gyflawn, fel na chynyg wneuthur cymmod, ond ar ammodau perffaith uniawn. Ond pa fodd, meddwch, y daw y cymmod byth i ben, gan fod gofynion y naill yn anfeidrol fawr ac yn gyflawn, a'r llall yn hollol dlawd i'w hateb! I ddatod y cwlwm, a symud yr anhawsdra hwn oddiar ffordd y cymmod, ymrwymodd y Gyfryngwr yn Fechnydd dros y dyn. A chan fod y dyndod wedi ei gymeryd at Dduw yn ei berson, y mae ynddo gyflawnder ac addasrwydd i sicrhau y cyfammod heddi, trwy gyflawni yr holl ofynion dwyfol ar ran dyn. Yn y Gyfryngwr, gan hyny, y mae y cyfammod wedi ei luniaethu yn hollol, gan anfeidrol ddoethineb, a iechydwrriaeth gyflawn ynddo yn sicr ac yn dragywyddol, gan fod yr holl ammodau wedi eu cyflawni, a'r cyfammod wedi ei gadarnhau, a'i selio â gwaed y Gyfryngwr. Yn y drefn ryfedd hon, y mae mawr amryw ddoethineb Duw, ac eangder difesur cariad dwyfol yn cyd-ddyagleirio. Y benaf o ffyrdd Duw ydyw. Y mae y Personau Dwyfol yn cyd-lawenhau ynddi er tragywyddoldeb, a daw yr holl eglwys fawr i gyd-orfeleddu o'i phlegid, dros byth. Diar. 8. 30, 31. Zeph. 3. 17. Jer. 32. 41. Deut. 30. 9. 1 Tim. 2. 5. Heb. 8. 6. a 12. 24.

'Pwy yn ystyried y porthau hyn yn y goleu (medd Witsius dduwioi) a all beidio tori allan mewn gorfoledd a mawl i'r Duw anfeidrol sanctaidd, cyflawn, cywir, da, a gogoneddus! O ddyfnder golud doethineb a gwybodaeth Duw! O ddirgelwch y mae yr angelion yn chwênch

edrych iddo! Gogoniant i'r Tad, yr hwn a drefnodd, a roddodd, ac a dderbyniodd y fath Gyfryngwr a Mechnydd? Gogoniant i'r Mab, yr hwn o'i wir fodd a wisgodd ein natur, a fechniodd drosom ni, ac a aeth trwy y cwbl gyda'r fath amynedd a fyddlondeb! Gogoniant i'r Ysbryd Gŵan, yr hwn sydd yn dangos, yn tystiolaethu, ac yn ernes o'r fath ddedwyddwch anhraethol i ni! Parch i ti, O Iesu, gwir a thragywyddol Dduw, gwir ddyn dihalog y ddwy natur, mewn undeb personol, a chynneddau priodol pob un o honynt, heb eu colli, ar unwaith yn dy Berson! Ti a folwn—ti a gydnabyddwn—atat ti y deunwn—wrth dy draed yr ymostyngwn—ac o'th law yn unig y dyagwyliwn am iechydwriaeth! Ti yw yr unig Waredwr. Dymunem fod yn drysor priodol i ti: yr ydym felly trwy dy ras, ac a barhawu felly yn dragywydd. Bydded i holl fyd dy etholedigion dy adnabod gyda ni, dy gyddabod a'th addoli, ac felly gael eu hachub trwot ti. Hyn yw swm a sylwedd ein ffydd, ein gobaith, a'n dymuniadau penaf! Amen.'

Yr oedd Moses, fel cyfryngwr rhwng Duw ac Israel, yn gysegod hynod o Grist—ond bod Crist yn rhagori yn anfeidrol arno. Mwy na Moses yw, fel y mae yn fwy na phawb. Derbyniodd Moses y gyfraith danlyd gan Dduw, cyhoeddodd hi i'r bobl, ac a eiriolodd drostynt; ond nid oedd Moses yn abl ei chyflawni drostynt, a'u prynu oddiwrth ei mellidith; ond 'Crist a'n llwyr brynnod oddiwrth felldith y ddeddf' Gal. 3. 13, 19, 20.

'Cyfryngwr nid yw i un'—nid oes amgen am Gyfryngwr ond lle byddo dwy blaid, a'r ddwy blaid hyny mewn amrafael. 'Ond Duw sydd un'—un anfeidrol Fod yw Duw, yn berffaith dda a chyflawn, gyd â'r hwn nid oes cyfnewidiad, na chysgod troedigaeth—gan hyny, os oes, trwy ryw ymrafael, angen am Gyfryngwr rhwng Duw a dynion, y mae yn rhaid bod y bai yn gwbl ar y dyn, ac er lesiad y dyn y mae y Gyfryngwr wedi ei drefnu. Yr un yw Duw o hyd, ond dyn sydd wedi colli ei le priodol, trwy droseddu y gyfraith.

CYFRYW, (cyfrhyw) o'r un rhyw, cyffelyb, tebyg, y fath. Mae y gair, yn gyffredinol, yn cael ei arfer yn y radd gymhariaethol, megys, 'Ymaith â'r cyfryw un.' Act. 22. 22.—'Yn erbyn y cyfryw nid oes deddf,' &c. Gal. 5. 23. Rhuf. 1. 23. 2 Cor. 10. 11. 3 Ioan 8.

CYFYL, (hyl) agosrwydd; agos. yn agos, cyferbyn, yn ngwydd.

Ni ddaw drwg yn dy gyfl. E. Prys (Salm 91. 7.)

CYFYNG-DER-AU-DRA, (cyfyng) culni, ancangdra; gofid, cyni, dyrswch, a gwasgfa meddwl; trallod, caledwch, ac adfyd. Y gair Heb. נֶצֶק yr hyn a gyfieithir *cyfyngder*, a ateb i'r holl eiriau uchod, ac amryw yn rhagor o'r un natur. Deut. 31. 17. Job 5. 19. Salm 4. 1. a 25. 27. Diar. 11. 8. 2 Cor. 2. 4.

CYFF-ION, (cyf) corph pren, bonecyff:—cyff pren; cyff gwenyn; cyff cler; cyff elusen.

CYFF CENEDI, tadog, neu wreiddgorph oenedl.

CYFF JESSE, teulu breninol Dafydd, mab Jesse; yr hwn oedd wedi myned yn isel, a diflagur iawn; pan darddodd y Messiah allan o hono. Esa. 11. 1.

CYFFION, 1. Darnau o goed wedi eu gwnouthur yn ddelwau; gau-dduwiau, y rhai a ymofynid â hwynt gan eilun-addolwyr. Hos. 4. 12.—2. Math o beiriant a wnaed o gyffion, neu ddarnau o goed i gopsi, neu boenydio drwg-weithredwyr âg ef; yn yr hwn yr eisteddai un mewn modd tra anesmwyth, yn crogi megys gerfydd ei goesau. Jer. 29. 26. Act. 16. 24.—Trallod blin a gofidus a gyffelybir i gyffion. Job 13. 27.

CYFFAITH, (ffaith) cymysg; ancwyrn.—“Can ys y maent heb gyffeith gair ger bron trwn Duw.” Dat. 14. 5. W. S.

CYFFELYB, (cyffal) cynnhebyg, cyhafal, eisor, gyfeisor; o'r un dull ac agwedd. Exod. 7. 22. Job 1. 8.

Pob cyffelyb a ymgata. Ddar.

CYFFELYBRWYDD-IAETH-AU, (cyffelyb) cynnhebygrwydd, lledrith, tebygoliaeth. Deut. 1. 16. Hos. 12. 10.—“Ac a wnaed mewn cyffelybiaeth dynion.” Phil. 2. 7. Efe a wnaed yn mhob peth yn debyg i'w frodyr; efe a gymerodd arno holl wendidau y natur ddynol, eto heb bechod. Heb. 2. 17. Rhuf. 8. 3.—“Y rhai ni phechasant yn ol cyffelybiaeth camwedd Adda,” ydyw, plant bychain, y rhai ni phechasant yn weithredol, fel Adda, ond ydynt yn bechaduriaid gwreiddiol ynddo, a thrwy hyn ydynt yn ddarostyngedig i farwolaeth.” Rhuf. 5. 14.—“O ba le y cawsai ef hefyd, mewn cyffelybiaeth.” Heb. 11. 19. Edr. ISAAC.

CYFFES-ION-U, (ffes) addefiad, profies, tystiolaeth: *Gr. απολογία, amryw yn addef yr un peth.* 2 Cor. 9. 13. Heb. 3. 1. a 10. 23.

Cyffesu a arwydda, 1. Cydnabod a chyfaddef yn ddigel, fel y gwna troseddwr o flaen barnwr. Jos. 7. 19. Salm 32. 5.—2. Addef, neu arddelw rhywbeth yn gyhoeddus fel yn eiddom i ni; felly y cyffesa Crist ei bobl yn nydd mawr y farn. Y maent hwy yn ei gyffesu, ac yn dal perthynas âg ef, drwy eu geiriau, eu bywyd, a'u hymarweddiad yn y byd; gan ufuddhau i'w orchymynion yn wyneb gwrthwynebiadau byd, euawd, a diafol. Yntau a'u cyffesa hwythau ger bron ei Dad, yr hwn sydd yn y nefoedd. Mat. 10. 32.—3. Clodfori a molianu enw yr Arglwydd. Heb. 13. 15.—4. Addef pechodau mewn gweddi o flaen Duw, gyda thristwch duwiol am danynt, hyn yw ffrwyth argyhoeddiad, neu wrth ddynd duwiol, profiadol; oddiwrth yr hwn y dysgwyl-iwn gael cysur, neu addysg. Salm 32. 5. Mat. 3. 6. Iago 5. 16.

Yr ydoedd yn ddeddf yn Israel i'r archoffeiriad, ar ddydd y cymmod blynyddol, yr hwn oedd ar y degfed dydd o'r seithfed mis, wneuth-

ur cyffes i Dduw, yn enw yr holl bobl, gan osod ei ddwyllaw ar ben bwch byw, yr hwn oedd wedi ei ollwng yn rhydd, neu yn ddiangol, oedd, yn gysgodol, yn dwyn ymaith holl anwireddau meibion Israel. Lef. 16. 21. Cysgod o Grist, yr hwn y rhoddwyd holl anwireddau eu bobl arno, ac efe a'u dng yn ei gorph ei hun ar y pren. Dywedir y byddai yr Iuddeuon, am ddeng niwrnod o flaen dydd y cymmod, yn gwnethur cyffesion neillduol, pob un o'i bechodau ei hun; os troseddiadau tyddent o'r llech gyntaf, cyffesent hwy i Dduw yn unig; os byddent yn droseddiadau o'r ail lech, cyffesent hwynt hefyd i'r rhai y gwnaethant gam â hwynt. Arwydda cyffes, weithiau, yr hyn a gyffesir, sef crefydd Crist. Heb. 3. 1.

CYFFIN-IAU, CYFFINYDD-IAU, (ffin) terfyn; bargod; terfynau; bargodion, godreuen. Jos. 13. 26. Mat. 4. 13.

CYFFRO-AD-AU-OI, (ffro) 1. Anog. Hos. 12. 14. 2 Pedr 1. 13.—2. Codi terfysg, terfysgu. Ruth 1. 19. Act. 17. 5.—3. Cynhyrfu, ymgynhyrfu. Salm 39. 2. a 77. 18.

CYFFREDIN-OL, (cyffred) cyfoll, hollol, arferol.—1. Y bobl gyffredin, isaffiaid; y rhai a elwid yn rhediad yr iaith Hebraeg, *meibion dynion*, neu *feibion y bobl*; mewn cyferbyniad i'r uchaffiaid, y rhai a elwid *meibion gwyr*. Jer. 26. 23. Ezec. 23. 42. Salm 62. 9. Canys felly y barnodd ein cyfneithwyr ni, a'r Saeson hefyd, am y geiriau *Heb. בני אדם* gwreng (*men of low degree*) *בני ארץ* (*men of high degree*) Salm 49. 2. Ond hwyrach nad oedd sail digonol i'r tyb hwn.—2. Yr hyn a fernid yn aflan wrth y gyfraith. Act. 10. 14. a 11. 9.—3. Peth halogedig; sef heb ei olohi. Marc 7. 2.—4. Peth heb ei gyseggu, neu ei neillduo at wasanaeth Duw. 1 Sam. 21. 4.—5. Yr hyn mae yr un rhyddid i'r naill a'r llall ddyfod ato, a'r un hawl ynddo. Jer. 31. 5.—Yr hyn sydd yn perthyn i bob un o'r gymdeithas, y naill fel y llall. Act. 4. 32.—Yr hyn sydd yn perthyn i holl blant Duw, y naill fel y llall, yn ddiwahaniaeth, megys ffydd, Tit. 1. 4. ac iechydwr-iaeth, Judas 2. yr hon a gyhoeddir i bawb yn gyffredinol, ac a dderbynir gan bawb a gedwir i fywyd tragwyddol. Edr. GWRENG, IECYDWR-IAETH.

Cas cyffredin heb gyfraith. Ddar.

CYFFWRDD, CYHWRDD, (teimlo) 1. Teimlo yn arafaid. Luc 8. 44.—2. Gwneyd niwed i un. Gen. 26. 11. Ruth 2. 9.—3. Dinystrio, neu orchfygu. Heb. 11. 28.—4. Cydorwedd â gwraig. Gen. 20. 6. Ddar. 6. 29. 1 Cor. 7. 1.—5. Gafael mewn un peth, ymhel â. Num. 16. 28.—Mae Duw yn 'cyffwrdd â chalonau dynion,' pan y mae yn eu tueddu at rywbeth. 1 Sam. 10. 25.—Mae Duw yn cyffwrdd â'r ddaear, nes y mae hi yn toddi, pan y mae yn anfon ei farnedigaethau dychrynllyd ar ei thrigolion. Amos 9. 5.—“Efe a gyffwrdd â'r awnyddoedd a hwy a fygant,” pan y byddo efe yn symud pob rhwystrau, yn hawdd, oddiar

ei ffordd, ac yn darostwng y balch a'r uchel. Salm 144. 5.—Nid oedd Alexander a'i lu yn 'cyffwrdd â'r ddaear,' yn eu hymdaith yn erbyn y Persiaid; sef teithient gyd â'r fath gyflymder aruthrol fel be buasant yn ehedeg, ac heb gyfarfod ag un rhwystr effeithiol. Dan. 8. 5.—'Gwaed a gyffwrdd â gwaed,' pan fyddo lladdiadau, a phechodau gwaeddfawr eraill, yn cael eu gwneuthur yn fynych, ac yn agos at eu gilydd, megys y naill ar sodlau y llall. Hos. 4. 2.

'Na chyffwrdd, ac na archwaetha, ac na theimla; y rhai ydynt oll yn llygredigaeth wrth eu harfer.' Col. 2. 21, 22. Dyma eiriau cyfraith Moses; 'na chyffwrdd â phethau aflan, na archwaetha, ac na theimla;' yn cyfeirio at fwyd a diodydd y rhai y crybwyllodd yr apostol am danynt yn adn. 16. y rhai yr oedd yr Iuddewon, a'r dysgawdwy'r Iuddewaidd, yn dal llawer arnynt, fel arferiadau a neillduol deilyngdod yn perthyn iddynt. Cyfieithia rhai y geiriau, *na fwyta, &c.* Addas, tebygol, medd Parkhurst, priodoli y geiriau *μη αζη α μη θηης, i fwydydd*; na fwyta y cyfryw, a'r cyfryw bethau; dyma iaith y gau athrawon Iuddewaidd, neu rai wedi eu llygru gan ddyseidiaeth y Pythagoriaid. Gwel Macknight, Roberts.

CYGLY-U, (cly) clyw, clywed. 'Yna Martha pan gygle hi ddyfod o'r Iesu,' &c. Ioan 11. 20. W. S.

CYHOEDD-I, (hoedd) noeth, eglur, hysbys, digel, anghuddiedig, gwybyddus i lawer; hysbysu, eglurhan, gwneuthur yn hysbys i laweroedd trwy rybudd. Diar. 27. 5. Mat. 12. 16. Exod. 33. 19. Lef. 23. 21.

CYHOEDDIAD, (cyhoedd) dadganiad, cyhoeddedig. 1 Bren. 22. 36. 1 Cron. 24. 9.

CYHOEDD-WYR, (cyhoedd-gwr) cyhoedd ddadganwr, pregethwr, efengylwr. 'Wele ar y mynyddoedd draed yr efengylwr, cyhoeddwr heddwch.' Nah. 1. 15. Cyhoeddwr heddwch, yw cyhoeddwr y cymmod yn Nghrist—darostyngiad gelynyon yr eglwys: megys yr Assyriaid a'r Babiloniaid gynt; Anghrist, a'r breninoedd Anghristaidd, yn ddiweddar. Dystriwyd y lleill, a dystriwir y rhai hyn hefyd; a chaiff Seion gadw ei gwylan mewn diogelwch a llawenydd. Esa. 40. 9, 10. a 52. 7. Luc 2. 10, 14. Act. 10. 36. Rhuf. 10. 15.

CYHUDD-ION, (hudd) 1. Beio, neu achwyn ar un; yr hyn a ellir ei wneuthur yn gyfiawn, neu yn anghyfiawn; yn ddirgel, neu yn gyhoeddus. Dan. 2. 8. Marc 3. 2. Act. 24. 2.—2. Enog-farnu, collfarn. Ioan 5. 45.—Gelwir Satan yn 'Gyhuddwr y brodyr ger bron Duw ddydd a nos.' Yr oedd ef yn ddi-baid, trwy ei oruchwylwyr, yn cyhuddo y prif Gristionogion ger Iron y swyddogion gwladol; ac y mae bob amser yn eu cyhuddo wrth Dduw, wrth y byd, ac wrth eu cydwybodau eu hunain. Dat 12. 10. Job 1. Zech. 3. 1, 2, 3.

CYHUDDOL, (cy-hudd) cyhuddedig, beidig, achwynedig. Act. 25. 16.

CYLCH-AU-OEDD, (cyl) cant, cylchig, cylchyn, cylchwy; cwmgawd, cwmpas; gyrfa; ymyl; tro; oddi amgylch; mewn perthynas i.—Cylch yr haul, sef gyrfa yr haul: Cylch-y-nad, sef barnwr cylch.—Cylchoedd, eu nifer yw pump; sef y cylch poeth, y ddau gylch tymherus, a'r ddau gylch oerfelog, neu rewlyd.—Cylch tŷ Dduw, sef mewn perthynas i dŷ Dduw; yn nghylch tair blynedd; yn nghylch y wlad; cylch o gylch, sef oddiamgylch yn gyflawn.—'Cylch y nefoedd.' Job 22. 14.—'Cylch ar wyneb y dyfnder.' Diar. 8. 27.—'Ei elynion yn ei gylch.' Galar. 1. 17.

CYLYM-AU-U. Dan. 5. 12. Exod. 26. 11. Edr. Cwllwm.

CYLLA-ON, (cwll) y rhan hyny o gorph dyn ag sydd yn derbyn yr ymborth o'r genau; y mae yn dechreu yn ngwraidd y tafod, ac yn gwasanaethu i ddwyn y bwyd i'r bol. Y gropa mewn ehediaid ydyw. Y mae i'r anifeiliaid sydd yn cnoi eu cil bedwar cylla; ond sylwyd nad oes gan rai o honynt sydd â phedwar yn Ewrop, ddim ond dau yn Affrica, am fod y llysiau yno, tebygol, yn fwy maethlawn. Mae y gropa mewn ehediaid yn llawer mwy galluog i dreulio eu hymborth yn rhai o honynt, na'r cylla mewn dyn ac anifel. Y mae y nodd, neu y gwlybwr, a elwir y *gastric juice* sydd yn dynnodi o gilchwynn bychain yn y cylla, i dreulio yn ymborth, a'i droi yn *gaul* i borthi y gwaed, â chynnedfan rhyfeddol iawn yn perthyn iddo.—1. Nid yn unig y mae yn wlybwr, ond y mae yn *edrolyth*, ac yn tawdd-chwalu yr hyn a ddelo i'r cylla.—2. Nid yw o'r un datur a'r aliw na'r bustl. Trwy brofiadau allan o'r corph nid ydyw yn gweithredu yr un fath ag un o'r dydoliadau hyn ar ddefnyddiau ymborth.—3. Nid yr un peth yw treuliad y cylla a braeniad ychwaith. Mae y nodd hwn yn gwrth-weithredu braeniad yn gryf iawn, ac yn adferdy sylweddau wedi braenu.—Nid yw yn gweithio ychwaith trwy epleu; canys y mae yn dechreu gweithio ar y wyneb, yn groes i epleu, sydd yn dechreu yn nghanol, neu yn nghalon defnyddiau.—5. Nid treuliad gwres a phoethder ydyw; canys treulia cylla oer y môr-bysg, y *cod* a'r *sturgeon*, gregyn y cranc a'r ceimwch, sydd galetach nag ystlysau y cylla sydd yn eu cynwys.—6. Mae o natur wahanol yn yr amrywiol greaduriaid; yn addas i amrywiaeth eu hymborth. Yn yr adar sydd yn gigweiniol, ni effeithia y nodd hwn sydd yn eu cyllaon ar rawn. Mewn defaid, ni effeithia ddim ar wellt, neu borfeydd, heb ei fod yn gyntaf wedi ei gnoi a'i ddryllio. Y nodd sydd yn nghylla yr ŷch a'r ddafad, yn treulio gwellt a llysiau, ni effeithia mewn un gradd ar gig, neu gyrph anifeiliaid; ac yn nghyllaon yr anifeiliaid hyny sydd yn ymborthi ar gig, nid yw yn effeithio nac yn gweithredu dim ond ar sylwedd marw; canys y mae pryfed ac ednogion byw i'w cael yn aml yn eu cyllaon. Er nad yw yn effeithio ar y cylla tra y byddo dyn

byw, eto, y mae yn bwyta gwisgoedd y cylla, yn aml, pan y caffo weithredu arno tywy ang-eu disfydd, cyn colli ei rym a'i fywiogrwydd. Mor hynod yw hyny; ac eto mor angenrheidiol yw y gwahanol weithrediad.—Pwy, a ystyria, na wél yn mhob peth fanylrwydd, doethineb, a gweithrediad y Creawdwr mawr! Gwel Dr. Paley's *Natural Theology*, p. 186.—Durham's *Physico Theology*, Vol. II. p. 231, 314.—Chamber's *Cyclopaedia*.

'Arfer ychydig win er mwyn dy gylla, a'th fynych wendid; sef dim ond ychydig. Yf win, i iachau dy wendidau, nid i beri gwendidau. Mae Paul yn gorchymyn Timotheus i yfed ychydig win, er mwyn ei gylla, a'i fynych wendid; er hyny, nid yw efe byth yn gorchymyn iddo bregethu ychydig; nac ydyw, er ei fod yn ddyngwan a salaid, y mae yn gorchymyn iddo, ger bron Barnwr byw a meirw, i bregethu y gair mewn amser, allan o amser. 1 Tim. 5. 23. Doddridge *in loc*.

CYLLELL-YLL, (cwl) twca; offeryn llym a miniog, digon adnabyddus, a arferir at amryw betanau. Gen. 22. 6. 1 Bren. 18. 28. Ezra 1. 9. Jer. 36. 23.—'A Sephorah a gymerodd gyllell lem.' Exod. 4. 25. *Heb.* *רַץ* *car-eg lem*.—Llawer o genedloedd a arferent lechau celyd, yn lle arfau heiyrn, cyn ffurfiad y cyfryw arfau yn eu plith; megys yr Indiaid yn America, ac ynsoedd y Mor Deheuol.—Arferir y gair, yn gyffelybiaethol, am greulonder didrugaredd gorthrymwyr gormesol. Diar. 30. 14.—Ac, hefyd, am wylidwriaeth, ac attaliad yn erbyn glythineb, i arwyddo fod eisiau tori y blys anghymadrol, yn wyneb yr hudiad. Diar. 23. 2.—Y cyllill a arferent yn lladd ac yn darnio aberthau, a allent gysgodi Pilat, Herod, ac offerynau eraill, yn y driniaeth greulon a gafodd Crist Iesu, pan roddwyd cosbedigaeth ein heddych ni arno ef, ac y rhoddodd ei enaid yn aberth dros bechod. Ezra 1. 9. Esa. 53.

CYMAIN, (maint) cyfartal, cyfuwch, cynifer.—Ond chwaithau hefyd cymain un.' Eph. 5. 33. 'Can hyny pob un o honoch.' W. S.—'Chwythau *bawb*.' Dr. M.—*Gr.* *πλην και νυστις οτ καθ' ενα*. Y mae yn ddyledsdydd ar bob un garu ei wraig, a hyny am ei bod yn wraig; ac nid oes neb yn cyflawni un ddyledsdydd tu ag ati yn addas, fel y mae Duw yn gofyn, heb ei charu.

CYMAINT, (maint) o un, neu yr un faint; o'r un nifer; o'r un maintioli, neu yn gyfartal. Gen. 26. 12. 2 Sam. 24. 3. Mat. 19. 29. Marc 10. 30. Dat. 18. 6.

CYMAL-AU, (mal) cydiad, neu gyswllt aelodau yn nghyrrh creaduriaid. Job 31. 22.—Wrth 'gymalau a mër,' yn Heb. 4. 12. y meddylir yr amcanion cadarnaf, y dychymygiadau a'r tueddiadau dirgelalaf yn nghalon dyn; y rhai y mae gair Duw, yn ei awdurdod min-iog, argyhoeddiadol, yn cyrhaedd trwedd atynt, yn eu dadguddio, ac yn eu barnu.—'Cymal cynaliaeth.' Y mae yr eglwys yn cael ei

chlyfelybu i'r corph naturiol—Crist yw y pen, a'r credinwyr gwirioneddol yw yr aelodau. Fel yn y corph naturiol, y mae undeb rhwng yr holl aelodau a'u gilydd, ac a'r Pen, Crist Iest. Y maent wedi eu cyd-gynull, eu crynhoi at eu gilydd, pan oeddent yn wasgaredig; wedi eu haddasu a'u cyd-gysylltu—trwy y cysylltiadau y mae y naill aelodau yn wasanaethgar i'r llall, ac i'r holl gorph; ac hefyd, y naill aelod yn rhoddi cynaliaeth i'r llall; felly y mae y cysylltiadau yn gymalan cynaliaeth.—Felly y Pen, sef Crist, yw ffynon bywyd i'w holl gorph, a phob aelod o hono. 'O'r hwn y mae yr holl gorph,' &c., nid oes un gradd o gynaliaeth gan y naill aelod i roddi i'r llall, ond a dderbynio o hono ef. Rhaid, mewn corph iachus, fod undeb rhwng pob aelod a'r pen, a chysylltiad rhyngddi a'r aelodau eraill nesaf ati, fel y byddo yn addas i dderbyn ac i gyfranu. Os na bydd yn derbyn, ni bydd ganddi ddim i gyfranu; ac os felly, bydd yn wywedig ei hun, ac yn achos gwywedigaeth i eraill. Y mae aifeidrol gyflawnder yn Nghrist, ond trwy y gymalan cynaliaeth y gwneir ni yn gyfranog o'r cyflawnder hwnw er ein cynaliaeth. Yr Ysbryd Glan yn benafsydd yn cysylltu yr aelodau a'u gilydd, a'r holl gorph a'r pen. Yn yr ail le, y mae ffydd yn ataelgar yn y pen, ac yn derbyn magwriaeth a chynaliaeth o hono. Yr hyn y mae ffydd yn ei dderbyn er adeilad-aeth y dyn ei hun, y mae cariad yn ei gyfranu er llesau eraill hefyd, 'yn nerthol weithrediad yn mesur pob rhan.' Nid yr un mesur sydd i'r aelodau oll, ond y mae mesur priodol i bob rhan, fel yn y corph naturiol. Y mae nerthol weithrediad, nid yn unig yn cysylltu yr aelodau, ond hefyd yn peri cynydd yn y cysylltiad hwnw, yn ol mesur pob rhan. Yn yr undeb hwn, a thrwy gyfraniad o'r Pen, sef Crist, a'r aelodau a'u gilydd, y mae yr Ysbryd Glan yn nerthol weithredu i beri cynydd y corph mewn cariad. Heb gariad, ni bydd yr aelodau yn gynaliaethol i'w gilydd; ac heb ffydd, ni bydd gan gariad ddim i'w roddi. Y mae ffydd yn derbyn, a chariad yn cyfranu. Gen mai ffydd sydd yn derbyn, y mae yn rhaid fod gair ac ordinhadau Crist o fawr werth gan yr holl wir aelodau, trwy ba rai y mae Crist yn cyfranu i ffydd o'i gyflawnder mawr ei hun. Eph. 4. 16. Col. 2. 19. 'Cymalan morddwydydd' yr eglwys, neu yn hytrach yr addurn, neu y wisg hardd am ei chymalau, sydd yn arwyddo prydferthwch ei hysgogiadau ysbrydol, a'i bucheddiad allanol, wedi gwregysu ei lwynau a gwirioneddau dwyfol, a gwisgo am ei thraed esgidiau efengyl y tangnefedd. Can. 7. 1. Eph. 6. 14, 15.

CYMANFA-OEDD, (cyman) cynulleidfa tyrfa; amryw yn cyd-gyfarfod yn yr un fan. Exod. 12. 16. Yn gyffredinol, yn yr ysgrthyrau yr ydys yn deall wrth gymania, casgliad o amryw ddyinion, wedi dyfod at en gilydd i gyd-addoli Duw. Lef. 23. 3. Num. 28. 18.

—Sonir am gymanfa sanctaidd, neu neillduol, i Baal. 2 Bren. 10. 20.—Y mae yr Arglwydd yn galw y gymanfa sanetaidd, &c., yn ffeidd-dra ac yn anwiredd, o herwydd y camarferiad a wneid o honi. Esa. 1. 13. Amos 5. 21. —Gelwir yr Iuddewon, yn eu gwrth-giliadau, yn 'gymanfa uffyddloniaid.' Jer. 9. 2.—'Cymanfa a chynulleidfa,' neu eglwys (*εκκλησία*) 'y rhai cyntaf-anedig,' yr eglwys Gristionogol, yn cynwys Iuddewon a Chenedloedd, wedi eu galw yn nghyd drwy yr efengyl. Heb 12. 23.

Yr oedd y gymanfa, neu y gynulleidfa, yn Israel, yn cael eu galw yn nghyd trwy lais yr udgyrn ariar. Num. 10. 2, 7. Felly, yn yr un modd, y mae cymanfa a chynulleidfa y rhai cyntaf-anedig, wedi eu galw âg udgorn arian yr efengyl, i gydgyfarfod yn Nghrist, ac yn enw Crist, yr hwn a wnaeth y ddau (sef Iuddewon a Chenedloedd) yn un âg ef, ac â'u gilydd ynddo. Num. 3. 40, 41, 42, 43.

CYMDEITHAS—AU—U, (ymdaith) cyfeillach, cymundeb, cyd-ymdeithas; rhai yn cyd-deithio, neu yn cyd-fyned a'u gilydd: yn cyd-feddwl; yn cyd-ewyllsio, yn cyd-farnu, yn cyd-garu, yn cyd-gasau; mewn gair yn cyd-wneyd pob peth. Y gair *Gr. κοινωνία*, a gyfieithir *cymdeithas* y rhan amlaf, a arwydda cyfrannu rhyw beth i eraill; yn yr ystyr hwn yr arferir ef yn 2 Cor. 9. 13. ac a gyfieithir yno *cyfraniad*. Hefyd, arwydda *cyd-gyfraniad*; yn yr ystyr hwn arferir ef yn 1 Cor. 10. 16. 'Ond cyd-gyfraniad gwaed Crist yw?' Arferir y Groegiaid y gair hefyd, medd Chandler, ar Eph. 5. 11. i arwyddo cyd-gyfraniad o ddefodau crefyddol, ac o'r bendithion a ddychymygid oedd i'w cael trwyddynt. Hefyd, arwydda *cymdeithas*, neu cyd-gyfeillion wedi ymuno a'u gilydd trwy ryw rwymin cyffredin i feddianu rhyw ragorffentiaid trwy eu hundeb a'u gilydd. Yr oedd llawer o'r cyfryw gymdeithasau a alwai y Lladinwyr *Sodalitia*. Ac am fod amryw o honynt wedi eu sefydlu i gyflawni defodau crefyddol, golygent y duw hwn, i anrhydedd pa un y sefydlwyd y gymdeithas, yn ben y gymdeithas, ac yn awdwr y llesad a gaent trwy eu cymdeithas yn ei addoliad. Yn yr ystyr hwn priodolir y gair, gyda llawer o addasrwydd, i ddyagyblion Crist mewn undeb, trwy yr unrhyw werthfawr ffydd, i'r un gymdeithas neu gymundeb eglwysig, i addoli yr unig wir Dduw, trwy gyfryngiad ei Fab Iesu Grist, ac i dderbyn oddi wrtho, trwy yr un cyfryngiad, bob bendith dymhorol, ysbrydol, a thragywyddol. Y Tad, a'i Fab ef, Iesu Grist, yw pen y gymdeithas ryfedd hon; ac oddi wrtho y mae yr holi fendithion yn dylifo i'r holl frawdolion yn y gymdeithas.

Y mae i'r saint gymdeithas & Duw yn Nghrist. Sail gymdeithas & Duw yw undeb. Y mae undeb gyfammodol rhwng Duw a'i bobl, yn eu cymeryd i berthynas gyfammodol ag ef: trwy rinwedd yr undeb hwn y mae efe yn Dduw iddynt hwy, a hwythau yn bobl iddo ef.

Undeb priodasol yw, y fath sydd rhwng gwr a gwraig. 'Dy briod yw yr hwn a'th wnaeth.' Esa. 54. 5. Ffrwyth yr undeb cyfammodol hwn yw rhoddiad yr Ysbryd yn yr adenedig-aeth. 1 Ioan 4. 13. Rhwymyn yr undeb hwn yw cariad tragrywyddol Duw tu ag atynt. Hwn sydd yn eu tynu ato, ac yn eu huno ag ef. Y mae yr undeb yn anwahanol; canys nid oes a'u gwahana oddiwrth gariad Duw yn Nghrist Iesu. Y mae cariad Duw yn cael ei dywallt yn eu calonau gan yr Ysbryd Glan, ac y mae eu calonau yn cael eu cyfarwyddo i gariad Duw, y maent yn cael eu gwreiddio a'u seillio ynddo, ac yn amgyffred gyd a'r holl saint ei fesurau anfeidrol. Eph. 3. 18, 19. Ffrwyth yr undeb hwn yw hawl gyfammodol yn Nuw; y mae Duw yn Dduw iddynt hwy! Zech. 13. 9. Salm 31. 14. Phil. 4. 19. Gen. 15. 1. Galar. 3. 24.

Oddiwrth hyn y mae y gymdeithas rhwng Duw a'i bobl, ac a elwir wrth amrywiol enwau yn yr ysgrythyrau: megys, 1. Eu trigiaid y naill yn y llall. 'Yr hwn sydd yn aros,' (*μενω*) yn trigo 'mewn cariad, sydd yn aros (yn trigo) yn Nuw, a Duw ynddo yntau.' 1 Ioan 4. 16. 2 Cor. 6. 16. Eph. 2. 22. 'Nyni a ddenwn ato,' medd Crist, ac a wnawn ein trigfa gyd âg ef,' sef gyd a'r hwn sydd yn ei garu, ac yn cadw ei air. Ioan 14. 23.

2. Rhodio gyda'u gilydd, fel cyfeillion cyfammodol, heddychlon, a chariadus. Amos 3. 3. 'Mi a breswyliaf ynddynt, ac a rodiaf yn eu mysg,' medd Duw. 2 Cor. 6. 16. Enoch a Noah a rodiasant gyda Duw—sef yn ei heddwch—yn ei gyfeillach—yn ei ofn—ac i bob rhyngu bodd iddo. Gen. 5. 24. a 6. 9.

3. Yn y gymdeithas, neu y cymundeb hwn, y mae pob plaid yn cael y lle a weddai iddynt. Nid yw y dyn sydd yn feddianol o'r fraint oruchel hon yn ei ddyrchafu ei hun, ac yn bychanu Duw: nac ydyw; ond yn y gwrthwyneb, y mae yn rhoddi mawredd, gogoniant, a chlod i Dduw, ac yn cymeryd gwaelledd, gwarth, a chywilydd iddo ei hun. Mae yn cyfrif ei hun yn ddim, a Duw yn bob peth; y mae efe yn ddrwg, a Duw yn anfeidrol dda a chyfiawn; y mae efe yn hollol dlawd, yn byw ar Dduw holl-gyfoethog; y mae efe yn wan, yn pwyso ar y breichiau tragrywyddol. Mae yma gydfwywioliaeth heddychol, rydd, a chariadus, trwy gyfrinach gyfeillgar. Y mae holl gyflawnder mawr y Cyfryngwr yn drysor rhydd i'r pechadur, yn wyneb ei holl angenion; ac y mae yn cael tywallt ei holl achwyniadau a'i ofidiau fel i'w fynwes. Y mae cyfnewidiad o ran gofal am achosion o bob ochr. Y mae achos y pechadur yn hollol yn ngofal Duw; y mae rhyw hiraeth gwiioneddol yn nghalon y pechadur yntau, am ogoniant i enw, a llwyddiant i achos Duw yn y byd.

4. Mae y gymdeithas hon yn drwyadl, ac yn gyffredinol o bob ochr. Y maent yn cymdeithasau a'u gilydd yn mhob peth. Y mae pob

achos gan y credadyn yn achos rhyngddo a Duw; a rhyddid ganddo i fyned at Dduw yn y cwbl. Mae y pethau mwyaf cyffredin sydd yn perthyn iddo, yn ei rodiad a'i alwedigaeth yma yn y byd, yn achosion pwysig rhyngddo a Duw. Y mae yn bwyta ac yn yfed, ac yn dwyn yn mlaen ei holl fasnach fyddol, a'i ym-driniaeth a dnyion, gyda golwg ar Dduw, ac ymfyniad am ei gyfarwyddyd a'i gymhorth.

5. Mae y gymdeithas hon, hefyd, i'w mwynhau yn holl ordinhadau Duw, ac yn wyneb holl wirioneddau Duw—yn y gorchymynion yn eu purdeb dwyfol—yn yr addewidion yn eu cyflawnder a'u rhadlonrwydd—yn holl ddirgeledigaethau yr iechydwraeth, yn eu doethineb, eu cysondeb hardd, a'u cysylltiad gogoneddus. Weithiau, y mae yr enaid yn yndywallt ger bron Duw mewn ymostyngad a galar duwiol; weithiau yn ymgysuro yn nghyflawnder yr iechydwriaeth, a graalonrwydd yr addewidion; felly hefyd, ar brydiau, y mae y gorchymynion, yn eu huniondeb a'u sancteiddrwydd, yn hyfrydwch ac yn orfoledd iddo. Y mae yn gweled a'g wyneb agored, ogoniant yr Arglwydd yn ei wirioneddau, megys mewn drych, ac yn golygu Duw a'i ogoniant fel ei hyfrydwch a'i ddyben penaf. 1 Cor. 1. 9. Eph. 3. 9. 2 Cor. 13. 13. Phil. 2. 1. 1 Ioan 1. 3, 7.

Ni ddichon neb gymdeithasu â Duw, a rhodio yn y tywyllwch—heb adnabod ffordd y cymmod yn Nghrist—yn farw mewn pechod—ac yn byw yn ansanctaid ac yn anghyfiawn. 1 Ioan 1. Pa gyfeillach a ddichon fod rhwng cyfiawnder ac anghyfiawnder—rhwng goleuni a thywyllwch—rhwng Crist a Belial? 2 Cor. 6. 14, 15. Ond rhai mewn cymmod â Duw trwy Grist, ac wedi eu sancteiddio gan yr Ysbyrd Glan, ac yn rhodio yn ddichlynaidd yn ffrydd sanctaidd Duw, sydd yn mwynhau y fraint oruchel.

Y mae yn amlwg oddiwrth yr ysgrythyrau canlynol fod i'r saint gymdeithas â phob un o'r Personan Dwyfol. 1 Ioan 1. 3. Phil. 2. 1. 2 Cor. 13. 14.—1. A'r Tad fel Tad, yn ei gariad tragywyddol, yn eu drngaredd, ei ffyddlondeb, a'i diriondeb tu ag atynt. 1 Ioan 3. 1. Esa. 63. 9. Salm 103. 13.—2. A'r Mab, yn yr hyn yw o ran ei Berson—yn yr hyn a wnaeth drostynt—yn y gras a dderbyniant oddi wrtho yn ei holl swyddau a'i berthynasau—eu prophwyd, eu harchoffeiriad, a'u brenin—eu pen, eu brawd a'u priod, &c.—yn ei gyfiawnder a'i sancteiddrwydd. 1 Cor. 1. 30. Jer. 23. 6. Esa. 45. 24.—yn ei gariad a'i ffyddlondeb. Eph. 5. 2.—3. Y mae iddynt gymdeithas â'r Ysbyrd Glan, yn ei Berson, ei swydd, ei waith, yn ei holl gyfraniadau o ras, doniau, a chynorthwyon—yn ei gariad, ei dnerwch, a'i ffyddlondeb. Rhuf. 15. 30. 2. Cor. 13. 13.

Yn y gymdeithas felus hon, y mae ymostyngiad Duw, ac arhwydedd plant Duw, yn

ymddangos yn rhyfedd. Y mae yn gymdeithas ddymunol a gwerthfawr o'u tu hwy. Eu dyddanwch, eu hyfrydwch, a'u cynaliath yn y byd. Dyma afon eu hyfrydwch, sydd a'i ffrydiau yn barhaus yn eu llawenhau. Yn y mwynhad o honi y maent yn agos i ddedwyddwch y nefoedd; perffeithrwydd o honi, a pharhad tragywyddol o honi, fydd y nefoedd.

'A chymdeithas ei ddyoddefiadau;' y mae i'r saint gymdeithas â Christ yn ei ddyoddefiadau; efo a ddyoddefodd yn eu lle hwynt; y mae y dyoddefiadau hyn yn cael eu cyfrif iddynt, ac y maent yn cael profiad o'u rhinwedd yn eu calon. Phil. 3. 10.—'Cymdeithas yr efengyl,' ydyw y cyd-feddiant a'r rhyddid cyweithas sydd rhwng y saint yn eu profes o wirioneddau, eu profiad o fendithion, a'u cyflawniad parchus o reolau ac ordinhadau yr efengyl. Phil. 1. 5. Gal. 2. 9.

CYMEDROL, (meidr) cymbesuro, cymhwys, addas, canolig; cyfiawn; heb fod yn ormod nac yn rhy fychan. Joel 2. 23. Edr. CYFIAWN.

CYMEDROLLER, (medr) tymherusrwydd, sobreiddrwydd, dirwest. Y gair *Gr. εὐραπεία*, a gyfieithir cymedroller, a arwydda hunanlywodraethiad; sef bod gan un awdurdod arno ei hun, o ran chwantau a phleserau cnaidd; diweirdeb, sobrwydd. 2 Pedr 1. 6. Yr un gair a gyfieithir *dirwest*, yn Act. 24. 25. a Gal. 5. 22. a gair o'r un gwreiddyn a gyfieithir *ymgadw*, yn 1 Cor. 7. 9. a 9. 25.

CYMER—YD—ODD, derbyn, gafaelu yn, &c. cyd-lif, cyd-ffrwd. Cymer dau ddwfr. Y mae llawer o leodd yn Nghymru yn cael yr enw hwn oddiwrth eu sefyllfa wrth godiad dwy afon. 2 Sam. 19. 30. Salm 109. 8.

CYMERAWD—ADWY, (cymer) derbynol, cyfrifol, cyfriawl, teilwng o barch, gwiw, arhwydeddus. Lef. 1. 4. Deut. 33. 24. Esth. 8. 5. Salm 19. 14. Rhuf. 1. 28.—'Gwnaeth ni yn gymeradwy yn yr anwlyd.' Eph. 1. 6. Yr anwlyd yw Crist, yr hwn sydd anfeidrol anwyl gan y Tad—ei anwyl Fab—*υἱος τῆς ἀγάπης*, *Mab ei gariad*. Mat. 3. 16. Col. 1. 13. Etholodd ni ynddo cyn seiliad y byd; a'n bendithiodd ni â phob bendith ysbrydol ynddo; gwnaeth ni yn gymeradwy ynddo, y rhai oeddem hollol yn anghymeradwy ynom ein hunain. Yn ei Fab y mae y Tad yn golygu ei bobl; a chan fod ei Fab yn anfeidrol anwyl, y maent hwythau yn anwyl ac yn gymeradwy ynddo. Gau mai ynddo ef y maent yn gymeradwy, y mae eu cymeradwyaeth yn sefyll ar sail anfeidrol uchel a dyrchafedig. Nis gall fod ar sail uwch nag yn ei anwyl Fab, ac er ei fwyn yn hollol ac yn gwbl. Y mae eu cymeradwyaeth yn dragywyddol a digyfnwid, fel y sail ar ba un y mae yn sefyll. Nid ydyw yr apostol yn dywedyd, yr hwn a'n gwnaeth yn gymeradwy yn ein cariad, yn ein sancteiddrwydd, &c. ond 'yn yr anwlyd.' Y mae yr anwlyd yr un mor anwyl yn parhau. Nid oes un cyfnewid-

iad yn nheilyngdod y Mab, nac yn meddwl a chariad y Tad tu ag ato. Am hyny y maent hwythau yn ddigyfnwid, ac yn dragywyddol gymeradwy ynddo. Oddiwirth eu cymeradwy-aeth yn yr anwylyd, y mae eu holl fendithion, eu gras, a'u cysuron yn tarddu. Gan fod y Tad wedi eu hethol ynddo, ac mai yr anwylyd sydd yn eu gwaenthur yn gymeradwy, y mae mawl a gogouiant dragywyddol i'r Personau Dwyfol, am y drefn ryfedd hon, sydd yn dangos cariad a gras anfeidrol fawr, anchwiliadwy, a gogoneddus. Wele! dyma gariad a gras sydd uwchlaw gwybodaeth!—'Yr ydym yn ymorchestu, pa un bynag ai gartref y byddom, ai oddi cartref, ein bod yn gymeradwy ganddo ef.' 2 Cor. 5. 9. Yr ydym yn ymorchestu, *ἐπιπορευόμεθα, yr ydym yn ymdrechu am dano*, fel ein huchelgais, ein hanrhydedd, ein hurddas, a'n gogoniant penaf; yn ymeginio am dano fel am y peth mwyaf ei bwya, ei anrhydedd, a'i ddedwyddwch; a hyny trwy greu yn yr hwn a'i boddlonodd, sef ei anwyl Fab; trwy ufuddhau iddo—trwy ddoddef drosto—trwy ochelyd y pethau sydd yn ei anoddioni. Nid ydym ond peth bychan, mewn ystori, pa un ai gartref y byddom, ai oddi cartref, ond peth o anfeidrol bwys yw ein bod yn gymeradwy ganddo ef. Dyma y nod penaf yn ei clwg wrth feddwl am fyw, ac wrth feddwl am farw. Ond cyrhaedd at hyn, y mae pob peth yn dda.

CYMHAR—ION—U, (pâr) cydwr, cyfranogwr, cyfaill.—1. Un tebyg i un arall. Felly y mae yr hwn a yspeilio ei dad neu ei fam yn gymhar i ddinystriwr. *Diar.* 28. 24.—2. Rhai o'r un rhyw, megys adar, &c. *Esa.* 34. 15.—3. Gwr a gwraig, y rhai ydynt un pâr; a phob un yn gymhar i'w gilydd. *Mat.* 2. 14.

Pob edn a edwyn ei gymhar. *Diar.*

CYMHELRI, (pelri) terfysg, cynhwrf meddwl, dwys-ofid.—'Y mae arnaf gymhelri mawr bennydd.' 2 Cor. 11. 28. W. S.

CYMHELL, (pell) *Llad.* **COMPELLO**; *Saes.* **COMPEL**: dirio, dirgymhell, argymhell; anog gyda phob diwydrwydd, cynyg gyda phob taerineb; gwaagu ar, gorfodi. 2 Sam. 18. 23.—'Hi a'i cymhellodd ef i fwyta bara.' *Heb.* *Hi a ymafodd ynddo*: sef anogodd ef gyda phob taerineb. 2 Bren. 4. 8.—'Pwy bynag a'th gymhelo un filltir, dos gyd ag ef ddwy.' *Mat.* 5. 41. Tebygol fod ein Harglwydd yn cyfeirio ei ymadrodd hwn, pan y mae efe yn gorchymyn llyawsedd, heddychlonedd, ac ymostyngiad i awdurdod, at y dull a'r arferiad oedd yn mhlith y Persiaid. Fel y mae yn llywodraeth Brydain redegwyr llythyrâu, a chenadwyr dros y brenin; felly yr oedd yn mhlith y Persiaid y cyfryw swyddogion, y rhai, trwy awdurdod eu breninoedd, nen eu hymerawdwr, a allent gymeryd anifeiliaid pobl, wrth eu hachlysur, pa bryd bynag y gwelent yn dda alw am danynt; ie, dynion hefyd, i ddwyn beichiau, i deithio, &c., ac nid oedd wiiw eu gwrthwynebu. Yr oedd yr arferiad hwn yn mhlith yr Iuddewon,

fel yr ymddengys oddiwirth *Mat.* 27. 32. 'Hwy a gawsant ddyn o Cyrene, a'i enw Simon; hwn a gymhellasant i ddwyn ei groes ef.' *Luc* 14. 23. a 24. 29. *Gal.* 6. 12.—'Y mae cariad Crist yn ein cymhell ni;' sef, cariad Crist tuag atom ni. Y mae crediniaeth o gariad Crist tuag atom, yn ein cymhell. Efe a'n carodd pan oeddym feirw; ac o'i fawr gariad bu farw dros y meirw, fel y byddai i'r meirw gael eu bywhau. Y mae ystyriaeth o fawredd a rhadlonrwydd cariad Crist, fel hyn yn marw drosom, pan oeddym ni yn feirw mewn pechodau, a than gollfarn, yn cymhell pawb a gafodd eu bywhau ynddo, i fyw iddo ef, yr hwn a fu farw drostynt, ac uid iddynt eu hunain mwyach. Nid oedd parodrwydd ynddynt i hyn o'r blaen, ond yn gwbl groes; ond y mae cariad Crist yn gweithredu yn dra effeithol arnynt; y mae yn eu cymhell, sef yn dwyn gydag ef (*συνεχεται*) yn *anorchfygol*—fel llong a'r gwynt yn llenwi ei hwylian, yn cael ei ddwyn yn llwythog (wedi tori pob peth oedd yn ei hatal) gan ffrwd gref i ganol y cetfutor: felly, yn gyffelyb i hyn, y mae cariad Crist yn cymhell yr enaid sydd yn ei brofi, er pob dalfeydd, allan o hono ei hun, allan o hunan elw, parch, a hunan-ddybenion, i fyw i ogoniant un arall, sef yr hwn a fu farw drosto. Crist yw y cwbl ganddo. Y mae yn haeddu y cwbl, ac y mae yn cael y cwbl. Yr arwydd oreu o'n bod yn fyw yn ysbrydol, yw ein bod yn fyw i'r hwn a fu farw i roddi bywyd i ni. *Rhuf.* 6. 8, 11, 12. *Gal.* 2. 20. 1 *Pedr.* 4. 1, 2. 1 *Cor.* 6. 19, 20. *Tit.* 2. 13. *Act.* 3. 16. I atal y rhai sydd fel hyn yn cael eu cymhelli, rhaid cael rhywbeth cryfach na'r cariad sydd yn eu ddwyn; ond nid oes dim cryfach na chariad Crist. *Rhuf.* 8. 31, 35, 36. *Can.* 8. 6, 7.—'Pe gallech (medd Mr. Harvey) roddi un llwrf, digalon, yn nghanol byddia yn cyhwyn i'r frwydr; neu, yn hytrach, pe gallech osod cwch yn nghanol rheidir gwylltion yr afon Nilus, chw i ganfyddech ystyr y gair cynwysfawr *συνεχεται*.' Gwel *Theron and Aspasio, Vol. III.* p. 322.

CYMHEN—U, (pen) ffraeth, hyawdl, tafodrydd; canmol, taclu, tacluso, addurno.—'A's ein hanwiredd ni a gymhena wirionedd Duw,' &c. *Rhuf.* 3. 5. W. S.

CYMHESUR—DEB, (cymhes) addas, gweddus, cymhwys, rhesymol cyfaddas. Y gair *Gr.* *απειρος*, a gyfieithir cymhesur, a arwydda, boddhaol, cydunol, dymunol; a gyfieithir *bodd-lawr*, *Ioan.* 8. 29.—*yn dda gan*, *Act.* 12. 3.—*rhyngu bodd*, 1 *Ioan.* 3. 22. Gair *Gr.* arall *αυθρονας* a gyfieithir *cymhesur*, yn *Tit.* 2. 2. a arwydda, symledd, diweirdeb. Hwn, fel y gair cymedroldeb, a arwydda, doethineb i lywodraethu chwantau canwdol, ac atal anghymedroldeb mewn bwydydd a diodydd.—Ni wnaeth hwn ddim anghymesur.' *Luc* 23. 41. W. S. Sef, dim (*αρονον*) *allan o'i le*.—'Er gwarder a chymhesurdap Crist.' 2 *Cor.* '0. 1. W. S.

CYMHORTH—AU, (porth) help, cynaliaeth,

diogelwch rhag perygl. Deut. 33. 7. Salm 20. 2. Gelwir yr Arglwydd 'yn gymhorth a chynorthwyr ei bobl;' y mae efe yn eu cynorthwyo yn mhob dyledawydd—yn eu cynal dan bob baich—ac yn eu cadw, neu yn eu gwaredu oddiwrth bob drwg. Salm 46. 1. a 94. 17. Heb. 4. 16.—Elusen i rai tlodion a elwir felly. Act. 11. 29. Rhuf. 15. 26.—Cymhorth yr etholedigion a osodwyd ar Grist, yr Un cadarn; y mae pryniad, a holl oruchwyliaeth eu hiechyd-wriaeth, wedi eu rhoddi i'w ofal. Salm 89. 19.

CYMHWYS—O, (pwys) addas, gweddus, cyfleus, cyfaddas; yn cydweddu, ac yn cydbwysu, heb fod yn mantoli i un ochr. Gen. 12. 18. Exod. 8. 26. Diar. 26. 1. Can. 5. 12. Marc 7. 27. Luc 14. 35.—'Gwr cymhwys.' Lef. 16. 21. *Heb. גִּבּוֹר אֱלֹהִים gur wrth law, gwr yn ymyl, gwr cyfleus.*—Cymhwys a arwydda 1. Addasu, cyweddu, cyfaddasu, cymhesuro, cymedroli. 1 Bren. 6. 35. Diar. 22. 18. Esa. 44. 13.—2. Darparu, paratoi. Rhuf. 9. 22. Heb. 10. 5

CYMMOD—I, (bod) cysylliad, heddwch, cydfod; tangnefedd, heddychlonedd; cysylio. Ex. 29. 33. Lef. 1. 4.—Yr iawn neu y prydwert heddychu cyfiawnder Duw, i wneuthur i fynu am y trosedd a wnaed iddo drwy bechod. Rhuf. 3. 25. Job 33. 24. 1 Ioan 2. 2. Y gair *Heb. נָקָר* a gyfieithir weithiau yn *iawn*, ac weithiau *cymmod*, a arwydda *cysgodi*, *cuddio*, *gorchuddio*, *taenu dros*. Yr oedd y cymmod cysgodol i gael ei wneuthur trwy daenellu gwaed yr aberth, megys i guddio beiau y troseddwr. Exod. 29. 33. 'A hwy a fwyntant y pethau hyn y gwnaed y cymmod & hwynt;'—o waed y rhai y gwnaed y cymmod—a hyny oedd, yn ad. 20. trwy ddodi o'r gwaed ar y glust ddehau, ar fawd y llaw ddehau, ac ar fawd y troed dehau; adn. 21. ac ar yr holl wisgoedd. At hyn y mae y testynau hyny sy yn son am guddio pechod yn cyfeirio. Salm 32. 1. a 85. 2. Rhuf. 4. 7, &c. Yr oedd yma gysgod o waed ac aberth Iesu Grist, yr hwn sydd berffaith a digonol iawn dros bechodau ei bobl. Dyma y gwaed na wel cyfiawnder ddim euogrwydd yn neb a daenellwyd ag ef. Yn nghysgod hwn y gall pechadur tlawd fyw yn ddiogel byth. Yr oedd y rhai y gwnaed y cymmod drostynt & r gwaed, i fwyta o gig yr aberth; i ddangos fod y rhai a gant Grist drostynt i'w cyfiawnhau, i gael Crist ynddynt i'w sancteiddio, ac i fod yn gynaliaeth beunyddiol a pharhaus iddynt. Exod. 29. 33.

CYMMODI, a arwydda, 1. Heddychu rhai yr oedd amrafael rhyngddynt o'r blaen. 2 Cor. 5. 18, 19, 20. Eph. 2. 16. Heb. 2. 17.—2. Adferu ffafr a charedigrwydd, lle yr oedd wedi bod unwaith, a chwedi colli. Mat. 5. 24. 1 Cor. 7. 11.—Mae cymmod dau ddyblyg; sef cymmodi Duw & ni, a'n cymmodi ninau & Duw, Cymmodir Duw & ni trwy roddi iawn i'w gyfiawnder; yr hyn a wnaeth Crist yn ei farwolaeth; canys efe yw yr iawn. Edr. LAWN.

Gwaith yr Ysbryd Glan yw cymmodi dynion, pan, trwy ei ras, y cymmodir dynion & threfn yr iechydwrtaeth trwy Grist, ac & Duw, a'i ddeddf, a'i holl briodoliaethau, a'i ffyrdd. Rhuf. 5. 10. Cymmod cyflawn yw o bob tu, ar sail cyfryngdod Crist.

Ar ddydd mawr y cymmod, yr oedd yr arch-officiariad yn myned i'r cysegr sancteiddiolaf amryw weithiau. Lef. xvi. Wedi lladd y pechaberth drosto ei hun a'i deulu, yr oedd i gymeryd llonaid ei ddwyllaw o arogl-darth peraid mán, a'i ddwyn o fewn y wahanien; ac yr oedd i roddi yr arogl-darth ar y tân, ger bron yr Arglwydd, fel y cuddiai mwg yr arogl-darth y drugareddfa, fel na byddai efe farw.

2. Gwedi hyny yr oedd i ddwyn i mewn waed ei bech-berth ei hun, a'i daenellu yn ol y rheolau gosodedig.—3. Wedi hyny drachefn, yr oedd i fyned allan, a lladd y pechaberthau dros y bobl; ac yr oedd i fyned i mewn y drydedd waith & gwaed y rhai hyny.—4. Wedi taenellu allor yr arogl-darth, yr oedd yn myned i mewn y bédwaredd waith i ddwyn y thuser allan. Dywed yr Iuddewon ei fod yn taenellu y gwaed y diwrnod hwnw 43 o weithiau: ond y mae llawer o'u dywediadau yn mhell oddi wrth fod i gyd yn gywir. Gwel Ainsworth *in loc.*

'Trwy yr hwn yr awrhon y derbyniasom y cymmod.' Rhuf. 5. 11.—'Can yr hwn yr awrhon y derbyniasom y cyssyl,' ymyl y ddalen, y cymmod, heddychiant. W. S. Dr. M. —'By whom we have now received the atonement.' *Saes.*—*δι ου νουν τιν καταλλαγην ελαβουμεν.* Mae y cyfieithiad Cymraeg yma yn fwy addas na'r Saesonaeg: arwydda y gair Groeg nid iawn (*atonement*) ond cymmod, effaith iawn.

Nid ni sydd yn derbyn yr iawn, ond Duw: ond ni sydd yn derbyn y cymmod, effaith yr iawn a dderbyniodd Duw. Nid gwneyd y cymmod y mae y credadyn, mewn un ystyr, nac mewn un gradd; ond ei dderbyn wedi ei wneyd. Gelwir gweinidogaeth yr efengyl, *διακονια της καταλλαγης*, gweinidogaeth y cymmod, (2 Cor. 5. 18, 19.) gweinidogaeth y cysylliat. W. S. Ynddi hi y datguddir trefn y cymmod yn Nghrist, ac y cyhoeddir hi i'r byd. Derbyn y weinidogaeth hon, gan hyny, trwy ffydd, yn wirioneddol, yw derbyn y cymmod. Gelwir Crist, 'ein tangnefedd ni;' derbyn Crist yn ngweinidogaeth yr efengyl yw derbyn y cymmod. (Ioan 1. 12. Col. 2. 6.) Lle mae Crist yn preswyllo yn wirioneddol, y mae cymmod yno hefyd. Mae derbyn y cymmod, gan hyny, yn arwyddo, 1. Fod y pechadur yn wybodol ac yn deimladwy o'r amrafael sydd rhwng Duw a dynion, o herwydd eu pechodau.—2. Y pwysau dirfawr o fod yr amrafael hwn wedi cael ei derfynu trwy gymmod.—3. Nis dichon hyny fod byth mewn un ffordd arall ond yn unig trwy Grist.—4. Ei fod yn derbyn Crist fel yr amlygir ef yn yr efengyl i'r dyben hwnw.—5. Bod yr hwn sydd yn derbyn Crist,

trwy gredu ynddo, yn derbyn y cymmod, ac yn brofiadol o heddwch Duw.—Y gair yr *awr-hon*, *vov*, a gyfeiria at oruchwyliaeth yr efengyl; hefyd, at yr amser y byddo un yn credu yn Nghrist. Yr awr hon y mae derbyn y cymmod; nid gwedi marw. Credu, yw derbyn y cymmod; y mae y naill yn gysylltiedig a'r llall; y mae yn y weithred o gredu, dderbyn- iad o'r cymmod, a mwynhad o heddwch a Duw.

CYMUN—DEB, (cy-ymyn) *Llad. COMMUNIO; Saes. COMMUNION*; cydun, cydundeib, cymdeithas; amryw mewn undeb a'u gilydd yn cyd-gofio am ddrylliad corph, a thywalltiad gwaed, Iesu Grist, yn Swper yr Arglwydd; a thrwy ffydd yn cael cymdeithas âg ef yn yr ordinhad hon. Yr un gair *Gr. κοινωνία* a gyfieithir yma cymun ag a gyfieithir cymdeithas mewn amryw leoedd eraill. 1 Cor. 10. 16. Edr. **CYMDETHAS, SWPER.**

CYMWYNAS—AU—GAR, (mwyn) budd, lles, elw; parodrwydd caredig i wneuthur lles i un; tro da a wneler gan un o fynder i arall; ffurth undeb yw cymwynas.—'Gwneler cymwynas i'r annuwiol, eto ni ddyg efe gyflawnder.' Esa. 26. 10. Act. 24. 27.—Y gair *Heb. יתן* a gyfieithir *cymwynasgarweh*, a arwydda gras, fiafr, caredigrwydd. A'r gair *Gr. χορηγεω*; yn yr un modd a arwydda caredigrwydd, hynawsedd, tiriondeb, &c. Salm 112. 5. 1 Cor. 13. 4. Gal. 5. 22. Eph. 2. 7. a 4. 32. Col. 3. 12.

CYMYDOG—ION, (cymwd) agos, cyfagos, nesaf, o'r gymydogoeth, cyffelyb.—1. Un yn byw yn yr un cwmwd, neu yn ein hymyl. 2 Bren. 4. 3.—2. Un y caffom gyfle i wneyd rhyw lesad iddo, bydded agos neu bell. Mat. 22. 39.—3. Cydweithiwr, ag a fyddo hefyd & pherthynas naturiol rhyngddo a ni. Act. 7. 27.—4. Un a gymero drugaredd arnom, gan ein gwaredu o gyfyngder, er trigo o hono yn mhell oddi wrthym. Luc 10. 36.—5. Un a fyddo mewn eisiau, bydded ei drigfan ef yn agos neu yn mhell. Diar. 3. 28.—6. Cyfaill. Job 16. 21.—7. Mab. 2 Sam. 12. 11.

Yr Iuddewon, yn gyffredinol, yn nyddiau ein Hiachawdwr, a dybient nad oedd neb yn gymydogion, y rhai y dylid eu caru, ond eu cenedl eu hunain; ac y gallent gasau pawb eraill; eithr dangosodd Crist iddynt fod pawb, hyd yn nod gelynyon, yn gymydogion; ac y dylid dangos caredigrwydd a chymwynasgarweh iddynt. Mat. 5. 43—48. Luc 10. 29—37.

CYMYN—U—WYR—YDI, (cy-myn) ysglodion, naddu; taro neu hollti coed & chymynen, neu fwyell, neu fwyell gynnud; ysglodionwr, naddwr; torwr coed. Deut. 19. 5. 1 Bren. 5. 6. Luc 3. 9. Yr oedd cymyru coed, a gwehynu dwfr, yn cael eu cyfrif yn swyddau lled waelion gynt Deut. 29. 11. Dyma y swydd a roddodd Joshua i'r Gibeoniaid, y rhai a'u twyllasant ef. Jos. 9. 21, 27.

CYMYSG—ION, (mysg) 1. Y naill beth yn mblith y llall, megys dilledyn cymysg o lin a

gwlan. Lef. 19. 19. Myrr ac aloes. Ioan 19. 39.—2. Pobl gymysg, sef Aiphthiaid ac eraill, y rhai a ddaethant gydag Israel allan o'r Aipht, ac a ddaethant ran o'r ffordd tua Chanaan. Exod. 12. 38. Y bobl hyn oedd y rhai a ddechreusant fflsio a son am ddaioni y wlad y daethant allan o honi, a grwgnach yn erbyn y manna gwyrthiol yr oeddent yn ei gael yn yr anialwch, gan ei alw yn fanna gwael. Num. 11. 4. Dangosiad lled eglur o ddyinion yn glynu wrth bobl ac achos Duw o ryw ddybenion cnawdol, ac yn a:hos profedigaeth yn cilio, dan lywodraeth eu blys.

'Ac i'r holl bobl gymysg. Jer. 25. 20. Y mae Blayne, ar ol Jerome, yn golygu fod y bobl gymysg hyn yn perthyn i'r Aipht, ac yn eu cysylltu â'r adnod o'r blaen, ac yn barnu mai rhyw ddeyethriaid oeddynt a dyfodiaid, wedi ymgysylltu trwy briodas a'r Aiphthiaid. Yn Exod. 12. 38. darllenwn am (עַרְבִי) *bobl gymysg*, gwahanol oddiwrth blant Israel, ac aethant i fynu gyda hwynt. Yn Neh. 13. 3. wrth בְּלִיַרְיָה *yr holl rai cymysg*, y mae i ni ddeall yr holl rai nad oeddent o genedl Israel, ond a drigasant yn eu plith. Ezec. 30. 5.—'Ac i holl freninoedd Arabia, ac i holl freninoedd y bobl cymysg.' Jer. 25. 24. Gwelir yr Arabiaid yma, y bobl gymysg, yr hyn a arwydda y gair עַרְבִי sef cymysg, neu gymysgu ynghyd, naill am eu bod yn byw yn gyffredin ac yn gymysgedig a'u gilydd, heb feddianau priodol, na lle sefydlod, ond yn sefydlu dros amser lle y caent borfa, ac wedi hyny yn symud eu diadellau yn nghyd i le arall. (Gwel Strabo, *lib. xiv. p. 747*. Plin. *Nat. Hist. lib. vi. § 32*.) Neu ynte, yn hytrach yn ol barn y Dr. Pocock, am fod y wlad wedi ei phreswyllo gan bobl amrywiol a gwahanol; rhai yn hiliogaeth Joctan, eraill yn hiliogaeth Ismael, a phlant Abraham o Ceturah, y rhai oll a breswylasant yn Cedem, neu wlad y dwyrain; a hwyrach deuluoedd eraill hefyd. Y rhai hyn oll oeddent wedi eu rhanu yn llywodraethau bychain, dan flaenoriaid a elwid *Emirs*, ac eraill a elwid *Shekhs*.

CYMYSGBLA—AU, (cymysg-bla) heidiau o bryfed difaog, yn gymysg a'u gilydd; heidiau ednog. Un o blâu yr Aipht. Exod. 8. 21, 22, 24, 29. Edr. PLA.

CYMYSGEDD, annrhefnusrwydd, ffeidd-dra annaturiol. Lef. 18. 23. a 20. 12.

CYN—ION, (cy-yn) arf miniog, neu flaenllym, i naddu coed neu geryg, &c. Exod. 32. 4.

CYNAUAF—AU, (cyn-gauaf) amser darpariaeth erbyn gauaf; amser medi, &c. a chasglu ffurwythau y ddaear. Barn. 15. 1. Ruth. 2. 23. Esa. 9. 3. Y mae y cynauaf, neu amser tori a chasglu fyd, &c. yn wahanol, fel y byddo y tir a chynesrwydd y gwledydd. Yn Nghanaan, yr ydoedd yn dechreu yn mis Mawrth, ac yn diweddu tua chanol neu ddiwedd Mai. Fel y mae y cynauaf yn amser addas a manteisiol i ddarparu erbyn gauaf, nrrhyw amser llafurio

enillgar a elwir cynauaf; am hyny, y mae un yn cysgu amser cynauaf yn peri gwaradwydd iddo ei hun a'i gyfeillion. Diar. 10. 5.—Amser barnedigaethau dinystriol Duw, trwy y rhai y mae efe yn tori llaweroedd i lawr, ac yn eu dwyn i sefyllfa neu gyflwr tragywyddol, a gyffelybir i gynauaf; mewn ystyr fel hyn y dywedir am gynauaf Babilon a Judah. Jer. 51. 33. Hos. 6. 11.—Pobl wedi addfedu, trwy bechod, i ddinystyr, a gyffelybir i gynauaf, neu gnwd yn barod i'r cryman o ddigofaint Duw. Esa. 18. 5. Joel 3. 13. Dat. 14. 15.—Amser cyfleus i weinidogion yr efengyl lafurio, ac y byddont lwyddianus yn eu gweinidogaeth trwy dori dynion o'u cyflwr natur, a'u casglu at Grist, a elwir yn gynauaf; a dynion yn cael eu tueddu, trwy ragluniaeth, i dderbyn yr efengyl, a gyffelybir i gnwd addfed. Mat. 9. 37, 38. Ioan 4. 35, 36.—Dydd y farn a gyffelybir i gynauaf, pan gesglir y rhai drygionus fel efrau i'w llwyr losgi; ac y ceaglir y cyfiawinion fel gwenith i'r ysgubor; sef i lawenyachu fel yr haul yn nheyrnas eu Tad. Mat. 13. 30, 39, 42.—Yr Assyriaid oeddent fel cynauafwyr; dinystriasant y gwledydd, torasant hwynt i lawr, ie, 'lloffasant y tywysenau;' sef torasant ymaith y gweddill, y rhai a adawyd ar y cyntaf. Esa. 17. 5.

CYNBLANT, (cyn-plant) y plant cyntaf, neu y rhai cyntafanedig. 'A chynblant y tlodion a ymborthant;' sef y rhai tlodaf, y rhai sy yn blaenori mewn tlodi. Esa. 14. 30. Addewid ydyw o'r llawnder a gai yr Iuddewon ei fwynhau dan lywodraeth Hezeciah; a'r eglwys dan lywodraeth Crist.

CYNDYN—RWYDD, (ty) cildyn, ystyfnig, anhydyn, tynog, gwrthnysig; gwrthnysig-rwydd. Dyn cyndyn, sef dyn wedi ymroi i fynu ei ffordd ddrygionus ei hun, ac na wrandawo ar ddim rhesymau i'r gwrthwyneb, er teced a chadarned fyddont. Esa. 30. 1. Jer. 6. 28. Yr oedd yr Arglwydd, trwy Moses wedi gorchymyn i Israel, os byddai i wr fab cyndyn ac anufudd, na wrandawai ar lais ei rieni, ei ddwyn at yr henuriaid, i dderbyn dedfryd, ac i gael ei labyddio. Deut. 21. 18—21. Mae y pechod hwn yn taro yn erbyn y pummed gorchymyn, yr hwn sydd yn gorchymyn ufuddod i rieni. Gellir gweled yma addewid a bygythiad, y naill yn wyneb y llall. Bygythiad i labyddio am gyndynrwydd ac anufudd-dod; ac addewid o hir ddyddiau, mewn tir ffrwythlon i'r ufudd, tra byddo y gyndyn yn preswylid ecradir. Salm 68. 6.—Dyma un o'r nodau beius yr oedd yn rhaid i esgob (neu fugail eglwys Crist) fod yn rhydd oddi wrtho. 'Nid yn gyndyn.' Y gair *Gr.* *αὐθάνης* a gyfieithir yma *cyndyn*, a arwydda, un am ei ewyllys ei hun yn mlaen, dyn huranol, dyn a'i serch arno ei hun; un yn ei foddhau ei hun, ac yn diystyru eraill; un trahaus, balch, taegog, sarug. Tit. 1. 7. Mae yr un gair hefyd, yn yr un ystyr, yn cael ei arfer am gablwyr urddas. 2 Pedr

2. 10.—Derbyniodd y Cyfryngwr mawr roddion i ddynion, ie, 'i rai cyndyn hefyd.' Nid rhoddion iddynt a'u gadael yn wrthryfelgar a chyndyn, ond i'w cyfnewid, a'u gwneuthur yn ufudd. Rhoddion ydynt i'w cymhwyso a'u gwneuthur yn addas i Dduw breswylid yn eu plith, i lywodraethu arnynt, ac i ymhfydyu ynddynt. Salm 68. 18.

CYNDDAREDD, (cynddar) gorphwyll, ynfyrdrwydd, gwylltineb, gwallgofrwydd, gwyn, creulonder, digofaint. 2 Cron. 28:9. Salm 37. 8. a 76. 10. a 78. 40.

CYNDDEIRIOG, (cynddar) gwyllt, gorphwyll, digofus, gerwinol, gwallgofus. Judas 13.

CYNDDYDD—IAU, toriad y dydd.—'Ar y cynddydd.' Luc 24. 1. 'A hi yn dyddhau;' gwawr y dydd. 'Yn fore glas, ar glais y dydd.' W. S. Arwydda hefyd y dyddiau gynt.

CYNFAB, (cyn-mab) mab cyntaf, cyntaf-anedig. Gen. 46. 8, a 48. 14. a 49. 3. Edr. *CYN-APANEDIG*.

CYNYFYD, (cyn-byd) yr amser gynt, er ys talm; oesoedd cyntaf y byd; y dechreuad. Salm 78. 2.

CYNYFFON—AU, (cyn-ffon) cloren, rhonell, conell, lost, llosgwrn; y pen ol i anifail. Bren. 15. 4. Mewn cyfeiriad at hyny y gelwir beth bynag sydd wael a diystyr, y gynffon. Deut. 28. 13. Esa. 9. 14, 15.

CYNGHANEDD, (cy-cân) cydlais, cysongerdd, cyd-dôn, cerddgar, cydganedd, peroriaeth, cydgan, cydgerdd, cysondeb, cân beraid. Luc 15. 25.

CYNGHAW, (cy-caws) achos mewn cyfraith, cwyn, ymryson, ymrafael, dadl, cynhen. 2 Sam. 15. 3. Yr un gair *Heb.* *רִיב* ag a gyfieithir *cynhen*, a gyfieithir yma *cynghaws*. Edr. *CYNHEN*.

CYNGHOR—ION, (cyd-gôr) barn, amcan, arfaeth, arfeddyd, cymanfa o gynghoriaid. 1. Amryw wedi ymgasglu yn nghyd i ymgynghori yn nghylch rhyw achos, ac i gyd-ddatgan eu bwriadan. Act. 22. 30. a 28. 1. *Gr.* *Συνεδριον*, neu *Sanhedrin*, hyny yw, rhai yn cydeistedd i ymgynghori ac i farnu. Yr oedd cynghor yr Iuddewon [yr hwn a elwid *Sanhedrin*] yn cynwys deg neu ddenddeg a thriugain o ddynion, o henuriaid y bobl, ac o'r offeiriad, &c. Luc 22. 66. Gelwir hwynt *Senedd* ar ymyl y ddalen. Yr oedd cynghor mawr yr Iuddewon yn cynwys 72 o farnwyr, yn ol rhifedi cynorthwywyr Moses. Num. xi. y rhai a eisteddent ar ddull haer lleuad yn y deml, sef mewn ystafell yn nghytedd y deml. Yr amser y dechreuodd sydd anhybsys. Dyma y man lle y condemnwyd yr Iesu, er nad oedd ganddynt, yr amser hwnw, awdurdod i roddi neb i farwolaeth. Ioan 11. 47. a 18. 31. Mat. 27. 1.—2. Addysg, hyfforddiad, cyfarwyddyd. Dan. 4. 27. Dat. 3. 18.—3. Bwriad, neu feddwl dirgel. Ezra 4. 5. Job 10. 3.

Cynghor Duw ydyw, 1. Ei fwriad, neu ei

arfaeth. Act. 4. 28. Esa. 46. 10. Salm 39. 11. —2. Ei ewyllys ddatguddiedig trwy athrawiaeth yr efengyl, yr hon sydd yn egluro ffordd iechydwrriaeth i bechaduriaid. Luc 7. 30.—3. Cyfarwyddyd ei air—cynhyrfaadau ei Ysbryd—arweiniad ei ragluniaeth. Salm 73. 24. Dat. 3. 18. Sefyll yn nghyngor yr Arglwydd ydyw bod yn gyfeillgar âg ef, yn gwybod ei feddwl a'i ewyllys. Jer. 23. 18, 22. 'Pwy bynag a ddywedo wrth ei frawd, Raca, a fydd euog o gynghor;' sef a fydd yn agored, ac mewn pergyll o gael ei ddwyn o flaen y cynghor mawr, neu y Senhedrin, yr hyn a gyfrifid yn twy peth na bod yn enog o farn, a dwyn un i gael ei farnu yn y llys dinasaidd, yn yr hwn yr oedd tri-ar-hugain o farnwyr. Mat. 5. 22. Edr. RACA.

'Cynghor hedd a fydd rhyngddynt ill dau.' Zech. 6. 13. 'Ill dau;' sef IEHOFAH, a'r gwr a'i enw BLAGURYN, sef Crist, yr hwn a adeilada deml IEHOFAH, ac a dddwg y gogoniant, yr hwn a eistedd ac a lywodraetha ar ei frenin-fainc; ac a fydd yn offeiriad hefyd ar ei frenin-fainc. Rhwng IEHOVAH a'r BLAGURYN, adeiladwydd y deml, y brenin a'r offeiriad hwn, y bydd cynghor hedd. Mae y ddau yn heddychol, ac yn snhyfrydu yn eu gilydd yn anfeidrol, yn y cynghor, yr arfaeth, a'r gwaith sydd yn cael ei wneuthur gan y BLAGURYN. Mae cynghor hedd rhyngddynt mewn perthynas i eraill; sef pechaduriaid ag sydd i gael eu dwyn, trwy y cynghor hwn, i heddwch a chymmod tragywyddol â IEHOFAH. Y 'cynghor hedd' yma, a elwir yn Esa. 54. 10. 'cyfammod hedd, yr hwn ni syll.' Cyfammod grasol, doeth, cadarn, tragywyddol yw, rhwng y Personau Dwyfol, mewn perthynas i iechydwrriaeth y rhai a roddwyd i Grist gan y Tad. Esa. 51. 6. a 57. 19. a 59. 21, a 61. 8. Jer. 31. 35, 37. a 33. 20. Ecce. 34. 25. a 37. 26. Salm 89. 33, 34. a 103. 17.—'Yr hwn sydd yn gweithio pob peth wrth gynghor ei ewyllys ei hun.' Eph. 1. 11. Dyma reol Duw yn ei holl waith, ac yn neillduol yn ngwaith iechydwrriaeth ei bobl; sef 'cynghor ei ewyllys ei hun.' Nis gall fod gwell rhcol nac ewyllys Duw anfeidrol ddoeth, cyflawn a da. Efe sydd yn gweithio pob peth, ac yn ol cynghor ei ewyllys, sef ei ewyllys anfeidrol ddoeth a chyflawn, y mae yn gweithio pob peth. Nid ydyw yn gweithio dim yn y tywyllwch, heb ddyben, ac heb wybod pa beth y mae yn ei wneuthur: ond y mae yn gweithio pob peth a'i ewyllys goruchel, gyd â'r doeth-neb mwyaf, ac i'r dybenion goreu. Nid rhaid iddo mewn dim fyned allan o hono ei hun am gynghor. Nid yw efe yn edrych allan o hono ei hun, ar bethau oddi allan, i wybod beth i'w wneuthur, na pha fodd, na pha bryd chwaith. Nid yw yn ymgynghori â neb—'Pwy a fu yn gynghorwr iddo eff?' Nage, y mae hyn yn addas i greadnr terfynedig, sydd ag eisiau cynghor arno; ond y mae Duw yn 'fawr mewn cynghor.' Y mae ei ddigonolrwydd ynddo ei hun,

o ran cynghor a gweithred; a'i ewyllys sanctaidd yn unig reol ei waith. Esa. 28. 29. Jer. 32. 19. O herwydd ei ewyllys y mae pob peth, ac y crewyd hwnt. Dat. 4. 11. Y neb y myno y mae efe yn trugarhau wrtho. Rhuf. 9. 18. Mae yn gyntat yn ewyllysio, ac wedi hyny y mae yn gweithio, yr hyn y mae yn ewyllysio, gydag anfeidrol ddoethineb a gallu. Ewyllys gyflawn, sanctaidd, a da, yw ei ewyllys, ac wrth anfeidrol ddoethineb y mae yn effeithiol weithredu; am hyn, y mae ei waith yn gyflawn, y ddoeth, a da. Salm 104. 42. Ac y mae ei gynghor yn dragywyddol ddigyfnawid. Salm 33. 11. Heb. 6. 17.

Nid anaddas golygu jehydig yn mha ystyr y mae cynghor, a chynghori, yn briodol i Dduw.

1. Nid yw yn arwyddo fod diffyg gwybodaeth ar Dduw. Mae hyn yn perthyn i ddynion, ac o herwydd hyny y maent yn ymgynghori âg eraill; ond y mae gwybodaeth Duw yn berffaith, yn aneirif, ac yn gyflawn, am bob peth. Nis gall fod cynydd ar ei wybodaeth trwy gynghori. Yn mhlith dynion, lle byddo llawer o gynghorwyr y bydd diogelwch. Diar. 11. 14. a 27. 9. Ond nid felly y mae gyda Duw.

2. Nid yw chwaith yn arwyddo anghyfartalrwydd rhwng y Personau Dwyfol yn ymgynghori; y mae felly yn mhlith dynion yn ymgynghori yn aml: mewn achos o bwys ymgynghorir â dynion a dybir fyddo yn meddianu cynnedfau a gwybodaeth uwch, a'u barn yn cael ei dilyn. Ond nid oes anghyfartalrwydd rhwng y Personau Dwyfol; y maent yn un mewn hanfod, ac yn mhob priodoledd berthynol i'r hanfod. Holl-wybodol Dad, Holl-wybodol Fab, a Holl-wybodol Ysbryd Glan.

3. Nid yw yn arwyddo fod hir amser yn cael ei dreulio yn y cynghor; canys meddwl Duw yw ei gynghor. Salm 33. 11.

4. Ond pan briodolir cynghor i Dduw mewn perthynas i waith iechydwrriaeth, arwydda ei fod yn actos o bwys neillduol. Ynghylch pethau o bwys, yr ymgynghora dynion, ac nid am bethau bychain, diles, a diganlyniad; felly y mae iechydwrriaeth dyn, nid yn unig i'r dyn, ond hefyd er gogoniant Duw; y mae gwedi ei drefnu yn ddoeth i amlygu gogoniant yr holl briodoliaethau dwyfol; am hyny nis rhoddwyd ef i law neb, ond i law Mab Duw. Salm 21. 5. Ioan 17. 4.

5. Hefyd, arwydda cydundeb meddwl y Tri Pherson Dwyfol. Y maent yn un mewn hanfod, ac yn un y maent yn cytuno. Y maent yn cytuno yn y cynghor, ac yn cydymhyfrydu yn y drefn fawr a benderfynwyd ynddo. Salm 40. 5-8. Esa. 25. 1.

6. Nid yn nghylch y personau i'w hachub yr oedd y cynghor gymaint ag yn nghylch y ffordd i'w hachub, a Pherson yr achubwr. Dewisodd Duw y personau i'w hachub o'i benarglwyddiaeth, ac o'i ewyllys da; er fod yn

angenrheidiol wrth gydsyniad y Personau yn hyny; ond y Person, a'r ffordd i'w hachub, a driniwyd yn y cynghor yn benaf. Cael person ag oedd yn addas, a'r gwaith addas oedd iddo wneyd: i hyny, er amlygiad o holl rinweddau Duwdod. Rhagderfynedig gynghor Duw. a sefydlodd bob peth ag anfeidrol ddoethineb; sef i'r Mab fod yn achubydd—iddo gymeryd natur ddynol i undeb personol ag ef ei hun—i'r natur hono fod yn ddiabedod—pa fodd y gallai hyny fod, sef trwy gael ei eni o wryf—iddo fod yn Fechnydd drostynt—ac yn y natur ddynol iddo wneyd iawn am bechod, a dwyn i mewn gyfiawnder tragywyddol. Yn nghylch hyn yr oedd y cynghor—hyn a benderfynwyd—a hyn a gwblhawyd!

CYNGHORI-WR-WYR, (cynghor) cyng-hawsydd, dadleuwr; un a fyddai yn astudio ac yn dyfal bwyso achosion, er mwyn eu penderfynu; yn enwedig y cyfryw ag y bydd brenin-oedd yn ymgynghori â hwynt. 2 Sam. 15. 12. Diar. 11. 14. Ezra 4. 5.

Un o enwau Crist, y Cyfryngwr gogoneddus, ydyw Cynghorwr; yr oedd efe yn y cynghor a'r arfaeth dragywyddol, pan osodwyd i lawr, ac y penderfynwyd trefn fawr iechydwr-iaeth. Y mae ganddo ef ddoethineb a gwybodaeth anfersul, i gyfarwyddo, ac i gynghori ei bobl yn mhob achos; efe yw eu doethineb. Esa. 9. 6. Diar. 1. 30. a 8. 14. Luc 7. 30. Dat. 3. 18. 1 Cor. 1. 30. Ni wnaed, ar y cyntaf, ddim hebddo ef; ond pob peth trwyddo ef, o herwydd ei anfeidrol allu. Felly, hefyd, ni threfnwyd dim hebddo, ond pob peth drwyddo, o herwydd ei anfeidrol ddoethineb. Ioan 1. 3. Diar. 8. 22-31.

Tystiolaethau yr Arglwydd yw cynghorwyr y saint, trwy ba rai y mae cynghor Duw yn cael ei amlygu iddynt, ac a'r rhai y maent yn ymofyn am addysg, ac oddiwrth y rhai y maent yn derbyn cynghor a chyfarwyddyd yn mhob achos rhyngddynt a Duw a dynion. Y mae cynghor cyflawn, doeth, a da, wedi ei roddi iddynt gan Dduw, ac nid oes i'w gael yn un lle arall. Salm 119. 24. Mic. 4. 9.

Cynghori, yw anog gyda thacrineb a thiriondeb; hyfforddi, cyfarwyddo. 1 Thes. 2. 11. 1 Tim. 4. 13. Heb. 3. 13.

CYNGHRAIR-EIRIAU, (cyd-grair) cyf-amod, cytundeb trwy lw. Gen. 21. 27. 1 Sam. 22. 8. Job 5. 23. Esa. 28. 15. Ezec. 17. 18. Act. 23. 13. Edr. CYFAMOD.

CYNGYD, (cy-wng) meddwl, bwriad, petrusder. Act. 18. 14. W. S.

CYNHEN-AU-U, (cy-ten) ymryson, ym-rafael, ymddadleu. Corn y gynhen; sef blaenor y gynhen.—'Trwy falchder yn unig y cyffry cynhen.' Diar. 13. 10. Y gair *Gr. epis* a gyfeithir *cynhen*, a arwydda bod yn boethlyd o ddigofaint. Rhuf. 1. 29. a 13. 13. Y mae cynhen yn bechod sydd yn cydfyned â chenfigen. Un o weithredoedd y cnawd ydyw, ac y mae yn drosedd o'r chweched gorchymyn.

Gal. 5. 20. Num. 27. 14. Dent. 32. 51. 1 Cor. 1. 11. a 3. 3. Tit. 3. 9.

CYNHES-RWYDD, (cy-tes) gwresogrwydd, tesogrwydd. Gen. 43. 30. 1 Bren. 1. 1. Preg. 4. 11.—'Pa fodd y mae dy ddillad yn gynhes?' Job 37. 17. Y mae rhyw ddirgelwch yn hyn, er mor gynefin, fel pe dywedasai, tu hwnt i'n hamgyffred. Er bod achos o hyn yn natur pethau, eto, nid yw hyn yn ddiagonol. 'Bwyta yr ydych, ond nid hyd ddigon; yfed, ac nid hyd fod yn ddiwall; ymwigasoch, ac nid hyd glydwr.' Eag. 1. 6. Paham? ai ar y bwyd, neu y ddiod, neu y dillad yr oedd y bai; Nage; ond Duw a ataliodd ei fendith, ac yna y pallodd rhinwedd llesol y cwbl. Y mae yn hawdd canfod nas gall un creadur ddim, ond y peth y gwnelo Duw ef; nid oes dim i gael oddiwrtho, ond yr hyn a roddo Duw trwyddo. Er mor amlwg ydyw, eto pell ydyw meddyliau meibion dynion oddiwrth iawn synied am hyn yn aml.

CYNHWRF, (cy-twrff) aflonyddwch, cyffroad, symudiad, ysgogiad, ysgydwad; amrafael, anghydfod. 1 Sam. 4. 14. Job 3. 26. Nah. 3. 2. Act. 15. 39. Mat. 7. 24.

CYNHYRFIAD-AU, (cy-twrff) aflonyddwch, ysgydwad, cychwyniad, crynedigaeth. Ioan 5. 3.

CYNI, (cy-gni) tristwch, blinder; gofid, trallod, gwasgfa, cyfyngder. Salm 107. 39. Y gair *Heb. יבון* a gyfeithir *cyni*, a arwydda yn fwyaf neillduol, gofid meddwl a tristwch.

CYNLLWYN-ION, (cyn-llwyn) dichell, rhagod, cyfragod; llechu yn ddirgel i ruthro ar ysglyfaeth, neu ar elynion; megys y pum mil gwyr a osododd Jôsuah rhwng Bethel ac Ai. Jos. 8. 12. Y mae yr Arglwydd yn gosod cynllwyn i'w elynion a gelynyon ei eglwys. 2 Cron. 20. 22. Mae y diafol yntau yn gosod cynllwynion i'r saint. Eph. 6. 11. Y mae gan y diafol ddwy ffordd i ymosod ar y duwiolion. Un yw trwy greulondeb cyhoeddus erlidwyr, fel yr oedd yr awdwrwr Paganaid, Anghrist, a phawb o'r cyffelyb ysbryd. A ffordd arall sydd ganddo yw yn ddirgelaidd ac yn ddechellgar i'w denu o'r uniawn lwybr, trwy ddechellion cyfeiliornus hocoedd a chyfrwys yn cynllwyn i dwyllo—trwy ddeniadau dichellgar y byd a'r cnawd—trwy *dwyllo* cyfoeth, a chwantau twyllodrus, yn gweithredu ar galon fwy ei thwyll na dim. I sefyll yn erbyn y cynllwynion hyn, rhaid gwisgo am danom 'holl arfogaeth Duw.' Mae yr apostol fel pe bai yn golygu sefyll yn erbyn ei gynllwynion yn beth anhawdd iawn, os nad y peth anhawsaf, yn y rhyfel ysbrydol.

CYNLLWYNWYR, gwyr wedi eu darparu i gynllwyn. Jos. 8. 19. Barn. 9. 25. Jer. 51. 12.

CYNAL, (cyd-dal) cynorthwyo, darboethi, goddef, dwyn, sefyll dan. Cynal cyfeddach; cynal gwyl; cynal pen yr iau; cynal braint llys. 1. Ategn, dal i fynd. Salm 119. 116,

117.—2. Porthi, neu faethu. Gen. 50. 21.—
3. Arwain, a bariu achosion. Deut. 1. 9.—
Y mae Duw yn cynal ei bobl mewn blinder-
au a chystuddiau, 1. Trwy beidio rhoddi ar-
nynt fwy baich nag a allont ei ddwyn. 1 Cor.
10. 13.—2. Trwy eu cyfarwyddo, eu nerthu,
ei dyddanu a'i Ysbryd, a'u hatal rhag pethau
niweidiol iddynt. Esa. 41. 1. 2 Cor. 1. 4.—
'Yn cynal gair y bywyd.' Phil. 2. 16. Mae y
geiriau wedi eu benthyca oddiwrth oleudai ar
hyd glan y môr (medd Beza) lle y mae goleuni
yn cael ei gynal i gyfarwyddo y morwyr mewn
nosweithiau tywyll, i ochelyd creigiau cyfagos,
ac i'w cyfarwyddo i'r porthladd. O'r un cyf-
felyb defnyddiau y gweddai i bob Cristion fod,
yn enwedigion y gair, yn dysgleirio megys gol-
eudau yn y byd, trwy gynal gair y bywyd.
'Gair y bywyd,' yw Crist yn yr efengyl, neu
dystiolaeth yr efengyl am Grist, yr hwn yw
goleuni y byd. Y mae yr efengyl yn cael ei
galw 'gair y bywyd,' am ei bod yn cyhoeddi
bywyd i bechadur marw, dan gollfarn, i'r neb
a greddo yn Nghrist i gael bywyd. Y mae hef-
yd yn air bywiol, ac yn nerthol weithredu trwy
yr Ysbryd Glan ar galonau pechaduriaid, i'w
bywhau, eu cynal, a'u dyddanu yn nghanol byd
o orthrymderau.

Ein dyledswydd yw cynal y gair bywiol hwn
yn y byd, trwy ei gredu, a byw arno ein hun-
ain, a'i ddangos, yn athrawiaethol, ac yn fuch-
eddol, i eraill, yn ei gyflawnder, ei adysgleir-
deb, a'i harddwch. Y mae yr apostol yn anog
y Philippiaid crediniol i ddisgleirio megys gol-
eudau yn y byd. Dichon rhai fod yn gan-
wyllbrenau (medd Zanchy) heb fod yn olenad-
au; yn cynal y goleuni, yn athrawiaethol, heb
fod y goleuni ynddynt eu hunain, fel y maent
yn 'oleuni yr Arglwydd.' Os byddwn yn byw
ar air y bywyd, byddwn yn oleudau yn dys-
gleirio, a thrwy hyny eraill yn cael lleshad
oddi wrthym; yn cael eu cyfarwyddo i ochel-
yd creigiau athrawiaethau cyfeillionus, a llwybr-
au gan, a'u cyfeirio i'r porthladd tawel, tu bwnt
i holl donau cynddeiriog y byd a'i beryglon.
Act. 13. 26. a 20. 34, 35. Dan. 12. 3. Ioan
5. 39. a 6. 68.

CYNALIAD, (cyd-dal) ateg; peth i gynal
peth arall i fynu. 2 Sam. 22. 19. Yr Ar-
glwydd yw cynaliad ei bobl, yn wyneb eu
holl wendid, a llid ac ymgyrch eu holl elyn-
ion, efe a'u cynal, ac a'u dyrcha yn dragywydd.
Salm 18. 18.

CYNALIAETH, (cyd-dal) cadwraeth; llun-
iaeth yr hyn yw moddion cynaliaeth. 1 Bren.
5. 11. Ezra 4. 14. Act. 12. 20. Edr. Cy-
MALAU.

CYNAR, (cyn-dar) yn gyntaf, yn fuan, yn
foreu, yn amserol. Esa. 28. 4. Dwy waith
yn y flwyddyn y byddai helaethrwydd o wlaw
yn ngwlad Canaan; y cyntaf, sef y cyfar
wlaw, yn mis Medi, yn fuan ar ol yr hau; a'r
llall, sef y diweddar-wlaw, yn mis Mawrth.
ychydig cyn y cynhauaf, i addfedu yr ŷd. Mae

y cynar a'r diweddar-wlaw yn arwyddo, hefyd,
yn yr addewidion, pob rhyw fendithion, y rhai
y mae yr Arglwydd yn eu rhoddi i'w bobl yn
eu hamser, ac yn gymedrol, sef yn gymhwys
ac yn addas er eu cynaliaeth a'u cysur. Fel y
cynar a'r diweddar-wlaw i'r ddaear, felly y mae
yr Arglwydd Iesu, yn ei ymweliadau grasol
i'w bobl; yn eu oysuro ac yn eu ffrwythloni
trwy ei rinweddau iachusol ei hun. Deut. 11.
14. Jer. 5. 24. Hos. 6. 3. Joel 2. 23. Zech.
10. 1. Edr. GWLAW.

CYNEFIN—DRA, (cyd-defin) arferol, de-
fodol, arferedig, gnawd. Gellir dywedyd am
un wedi cynefino â rhyw beth, neu ryw le, ei
fod felly trwy arferiad hir a pharhaus. Pan y
mae Jeremiah, neu Duw trwyddo, yn ymlw
â'r Iuddewon, am eu hanhyweithdra, mae yn
eu cyffelybu i 'asen wylli, wedi ei chynefino
â'r anialwch.' Heb. Wedi ei dysgu yn yr an-
ialwch. Jer. 2. 24.—Pan mae y prophwyd
Esaiah yn son am Grist yn ei dlodi, ac isder ei
ddyoddefiadau, y mae yn ei alw yn 'ŵr gofid-
us, a chynefin â dolur,' gellir cyfieithu y gair,
'gwr gofidus, ac yn adnabod dolur:' sef adna-
bod ac yn gwybod am ddolur a gofid yn wir
brofiadol, ac i'r graddau eithaf. Esa. 53. 3.
'Efe a ddysgodd ufudd-dod trwy y pethau a
ddyoddefodd.' Heb. 5. 8.—Y gair *γυναικῶν*, a
gyfieithir *cynefin* yn Heb. 5. 14. a 12. 11. 2 Pedr
2. 14. a arwydda ymarfer mewn ymdrech, neu
ymarferiad ymdrechgar; ac y mae yn cael ei
gyfieithu *ymarfer*, ac yn *ymarfer corphorol*. 1
Tim. 4. 7, 8.—'Y rhai o herwydd cynefindra y
mae ganddynt synwyr,' &c. Nid babanod, y
rhai ydynt anghynefin â gair cyflawnder, sef yr
efengyl; ond rhai mewn oedran, sydd trwy
ymarfer ymdrechgar a dyfal mewn gweddi,
myfyrdod, astudrwydd, a gwrando diwyd, gan-
ddynt ddeali a meddwl parod ac addas i dder-
byn gwirioneddau mawrion yr efengyl, ac i
ymborthi arnynt, fel bywyd cryf, er maeth a chy-
naliaeth i'w heneidiau. Heb. 5. 14. Edr.
EFENGYL, GAIR.

CYNEU—AD, (cyneu) tanio, goleu tân.
Num. 11. 3. Luc 22. 55. Dywedir, yn gyf-
felybiaethol, pan fyddo llid, neu ddigofaint, yn
ymgynhyrfu, ei fod yn cyneu. Gen. 30. 2.
Salm 106. 40.

CYNEU—AU, (cyne) tân mawr, llosgiad tân
ar ryw achos arbenig. Byddai yr Iuddewon
arferol o wneud cyneu o dân ar gladdedigaeth
eu breninoedd da; a hyny fel arwydd o barch
ac anrhydedd i'w coffadwriaeth. Tebygol y
byddai maintioli y tân yn gyfatebol i'r parch
a'r bri a fyddai gan y deiliaid i'w brenin. Os
bychan fyddai y parch, bychan fyddai y cyneu.
Pan oeddynt yn claddu Jehoram ddrygionus,
brenin Judah, 'Ei bobl ni wnaethent iddo gyn-
eu megys cyneu ei dadau;' yr hyn oedd ar-
wydd o'u diystyrwch o hono. 2 Cron. 21. 19,
20. Yr ochr arall pan oeddynt yn claddu
Asa, o barch iddo, 'Hwy a gyneuasant iddo
gyneu mawr iawn. 2 Cron. 16. 14. Wrth

gymharu Jer. 34. 5. A'r lleoedd hyn, gellir gwblod fod pŕ-aroglau yn cael eu llosgi yn y cyneuan hyn, ar, neu yn agos at gyrph y meirw. Nid oedd yn arferiad yn mhlith yr Iuddewon i losgi cyrph y meirw, er nad oedd yn waharddedig iddynt. Gwyr Jabes Gilead a losgasant gyrph Saul a'i feibion. Ond llosgi pŕ-aroglau yn agos iddynt, oedd yn arferedig yn eu plith.

CYNIFER-OEDD, (cyd-nifer) 1. Y cyfryw, neu bawb. Ioan 1. 12. Act. 2. 39. Phil. 3. 15.—2. Llawer, neu gymaint nifer. Ioan 6. 9.

CYNIL-AD-O, (cyn-dil) anhrefgar, ymarbedus, diwastraff, diafradlon.—'A'r hyn a gynilodd dy dadau hyd y dydd hwn.' Esa. 39. 6.—'A drysorodd dy dadau.' Lowth. Edr. HEZECHIAH.

CYNIWAIR, (cyn-diwair) cyrchu, dygyrchu, mynych gyrcu, mynych dramwy; chwyrffio oddi amgylch, gwib-rodiana, cerdded o le i le. Exod. 32. 27. 2 Bren. 4. 9.—'Cyniweiriwch, cyniweiriwch, trwy y pyrth.' Esa. 62. 10. Ewch allan trwy y pyrth yn finteioedd i barotioi ffordd y bobl. Wele y maent yn dyfod yn lluoedd, a'u hwynebau tua'r eglwys; byddwch ddiwyd, byddwch fyddlon i symud pob rhwystr oddiar y ffordd, a rhoddwch dderbyniad croesawgar iddynt. Mae y geiriau 'fel pe baent yn cael eu llefaru yn benaf wrth flaenoriaid, yn wyneb diwygiad mawr.—'Cyniweiriwch o borth i borth trwy y gwerysll,' &c. Exod. 32. 27.

CYNIWEIRFA-ON, cyrchfa, cynired, hygyrchedd, y fan lle y byddo cyniwaer.—'Ewch ac edrychwch am ei gyniweirfa ef, lle y mae efe yn tramwy.' Heb. ei droedle ef; sef ei lwybr, ar yr hwn y mae ei droed yn mynych dramwv. 1 Sam. 2. 3. 22.

CYNIWEIRYDD, un yn cyniwaer, neu yn mynych dramwv drwy y wlad neu dref. Esa. 33. 8. Rhan o'r barnedigaethau y mae yr Arglwydd yn eu bygwth ar yr Edoniaid, ydyw di-bobli en gwlad yn y fath fodd, fel na byddo 'cyniweirydd trwyddi byth bythoedd.' Esa. 34. 10. Jer. 9. 12. Yr un peth yw bod gwlad heb gyniweirydd ynddi, a'i bod yn anghyfanedd heb drigianydd.

CYNORTHWY-ON, (cyd-dorth) cynaliaeth; amgeledd, hŕlp, cadwraeth, gwardigaeth. Exod. 18. 14. 2 Sam. 10. 11. Salm 44. 26. Phil. 1. 19. Edr. CYMHOETH.

CYNRYCH-IOL-DEB, (cyn-drych) cynllun, gwrthddrych; gwydd, gwyddfod, presenol.—'Angel ei gynrychioldeb a'u hachubodd hwyt.' Esa. 63. 9. EDR. ANGEL.—'Hwy a gynneuasant dan, ac a'n derbyniasant ni oll, o herwydd y gawod gynrychiol, ac o herwydd yr oerni' Act. 28. 2. Present rain. Saes.—*Propter imbrem instantem.* Mont.—*Propter imbrem, qui imminabat.* Margin.—*Propter imbrem, qui urgebat.* Beza. Tybygid fod y gair cynrychiol yn cael ei arfer yn y lle uchod, yn yr un ystyr a'r gair cyndrychiol, sef prerencol, yn y golwg. Mae y Dr. Davies yn esbonio y ddau i'r un ystyr, *præsons.* Diamheu

mai cynrychiol y dylai'y gair fod yn y lle hwn.

CYNUD, (cyne) tanwydd, coed tân, peth i'w losgi. Jos. 9. 21. 2 Sam. 24. 22. Dymaran o'r swydd a roddes Joshua i'r Gibeoniaid, yn lle eu lladd: sef tori cynud. Edr. CYMYNU.

CYNULD-IAD, (cyd-dull) casglu, cyd-gasglu, cyd-dyru pethau, neu rai wedi eu casglu yn nghyd, casgliad. Exod. 3. 16. Lef. 19. 9. Gen. Gen. 49. 10. Esa. 33. 4.

Y llaw a rydd a gymull. Diar.

CYNULLEIDFA-OEDD, (cyd-ddull) tyrfa, cymantfa, eglwys. Jos. 22. 17. Yr Israeliaid, wedi iddynt fod yn cyd-wersyllu yn yr anialwch ddeugain mlynedd, ac yn cydgyfarfod dair gwaith yn y flwyddyn, ar yu gwyliau arbenig, a elwir 'y gynulleidfa,' a 'chynulleidfa yr Arglwydd.' Lef. 4. 15. Yr oeddynt yn neillduol yn bobl gyfammodol i'r Arglwydd, yn dibynna arno, ac yn ddarostyngedig iddo. Num. 27. 17. a 31. 16. 'Cael tori o'r gynulleidfa,' oedd bod un yn cael ei symud o blith yr Hebraoid trwy farwolaeth: neu, ynta, yn cael ei ddfroinio trwy ysgymundod. Num. 19. 20.—Y mae y gair *Gr. Εκκλησία, eglwys*, yn cael ei gyfieithu *cynulleidfa*; sef yr eglwys filurus, yr hon y mae Crist yn ei chynull yn nghyd, o Iuddewon a Chenedloedd, yn bobl briodol iddo ei hun; yn yr hon hefyd y mae efe yn 'pregethu cyfiawnder,' yn 'molianu enw ei Dad,' ac 'yn ei fynegi i'w frodyr.' Salm 22. 22. a 40. 9, 10.—'Cynulleidfa y meirw,' ydyw pechaduriaid diadgenedledig, neu ddamnedig. Diar. 21. 16.

CYNNUTA, (cynnud) casglu cynnud, neu danwydd. Num. 15. 32.

CYNNWYS, (cyd-dwys) geni, dal, cydganoli. Gen. 36. 7. 1 Bren. 8. 27. Ioan 21. 25.

CYNNYDD-U, (cyn-dydd) tyfiad, codiad, mwyhad, prifiad; cynyrch; tyfu, mwyhau, prifio, myned yn mlaen mewn corph neu enaid, neu bob un o'r ddau. Job 20. 28. Diar. 1. 9. Eph. 4. 16. 1 Tim. 4. 15. Gen. 30. 30. Salm 62. 10. Ioan 3. 30.

Golwg y perchen yw cynydd y da. Diar.

Ni elwir cywra'n ni cynydd. Diar.

CYNYG-ION, (cyn-dyg) cymhelliaid i dderbyn rhodd, yr estyniad, neu y dygiad allan, a wneir gan un o ryw beth i arall i'w dderbyn, ar ryw achos. Mal. 1. 8. Luc 6. 29. a 23. 36. Act. 8. 18.

CYNYRCH, (cyn-dyrch) cynydd, cynyddiaeth, anghwanegiad. 1. Yr hyn a dŷf neu a ddyrchafa oddiar beth arall; megys cynyrch, neu ffrwyth y ddaear, sef yr hyn a dardd o'r ddaear, ffrwyth tir, toreth, cnwd. Lef. 26. 4. Zech. 8. 12. Dent. 14. 22.—2. Dynion daearol, enawdol, y rhai ydynt fel cnwd wedi tyfu o'r ddaear. 'Yn gynyrch dynion pechadurus.'—Num. 32. 14.

CYNYSGAETH-AU-U, (cynyag) gwaddol, rhodd, neu ran a roddir wrth briodi; rhan briodas. Weithiau gelwir ef 'gwaddol, ac weith-

iau cynysgaeth : yr un gair Hebraeg sydd yn perthyn i'r ddaun, sef מַרְרָה yn arwyddo *brysiad*, *prysuriad*, *cyffmriad*. Felly y galwai yr Hebraeid gynysgaeth yn *arian prysuriad*, i arwyddo eu bod yn rhwyddhau ac yn prysuro priodas. Bate. Dylid gochelyd ariangarwch wrth briodi; sef bod cariad at y gynysgaeth yn wresocach na chariad at y person. Gen. 30. 20. 1 Sam. 18. 25. Rhoddai y priod-fab gynysgaeth i'r briodas-ferch, neu i'w thad, yn mhllith yr Hebraeid; felly hefyd oedd arferiad y Groegiaid, a'r hen genedloedd; ac felly y gwant eiddo yn ngwledydd y dwyrain. Edr. GWADDOL.

CYNT. EDR. GYNT.

CYNTAF, (cynt) blaenaf, penaf, &c. Gellir dywedyd fod peth yn gyntaf, mewn amryw ystiriaethau. 1. Mewn rhifedi. Gen. 8. 5, 13. —2. O ran trefn. Mat. 22. 25, 38. a 28. 1.—3. O ran creadigaeth. 1 Cor. 15. 47.—O ran genedigaeth. Gen. 38. 28. Deut. 21. 17. Jer. 4. 31.—5. Mewn anrhydedd. Esth. 1. 14.—6. O ran amser. Heb. 9. 1. a 10. 9.

Y gorchymyn cyntaf o'r deg, 'Na fydded i ti dduwiau eraill ger fy mron i,' a osod allan y Bob dwyfol, yn ei anfeidrol berffeithrwydd a'i gyflawnder.

1. Mae ei hanfod o hono ei hun; ac y mae yn dibynu arno ei hun; y mae ei hawddgarwch a'i berffeithrwydd mor anfeidrol, fel y mae yn wir haeddianol ac yn deilwng o holl serch, hyder, ufudd-dod ac addoliad pawb. Y mae ei gyflawnder mor anfeidrol, fel y mae ynddo ddigon i ddiangenau pawb; y mae ei ddaioni y fath, fel mai ein dedwyddwch penaf yw glynu wrtho a'i fwynhau. Salm 31. 19. Pan y mae yn dywedyd, 'Na fydded i ti dduwiau eraill ger fy mron i,' y mae yn cynwys y daioni a'r graslonrwydd mwyaf i ni, ac heb ofyn ond yr hyn sydd deilwng i Dduw oddi wrthym. Nis gallwn ei gael ef a dduwiau eraill hefyd. Y mae yn anfeidrol ymostyngiad iddo roddi ei hun yn Dduw i ni, a'i wrthod sydd bechod ag anfeidrol ddirmyg ar Dduw ynddo.

2. Y mae Duw, yn y gorchymyn hwn, yn gofyn yr hyn sydd deilwng iddo gael oddiwrth bawb; sef ei fod yn unig yn Dduw i ni; a'n bod ninau yn ei iawn adnabod—yn hyderu yn unig arno—yn ei ofni, ei garu, ufuddhau iddo yn benaf, a'n holi galon, ac a'n holi enaid—yn ei wasanaethu, ac yn ymofyn am ein dedwyddwch yn unig ynddo. Salm 48. 14. Jer. 50. 5. 1 Cor. 8. 6. Deut. 10. 12, 13. Salm 42. 11. Esa. 43. 10. Ioan 17. 3.

3. Y mae hefyd, yn gwahardd pob peth yn-om sydd groes i hyn; sef pob pechod; canys y mae yn mhob trosedd o gyfraith Duw, ymwrthodiad â Duw ei hun. Yn neillduol, y mae yn gwahardd, 1. Ddiduwiaeth ein meddyliau. Salm 14. 1. Hos. 13. 4. Eph. 2. 12.—2. Ymddiried mewn dyn, neu un creadur arall yn lle Duw. 2 Cron. 15. 12. Jer. 17. 5. Eph. 5. 5. Phil. 3. 19.—3. Anghredu rhagluniaeth Duw.

Zeph. 1. 12.—4. Diystyru gwasanaeth Duw, a charu gogoniant dnyon yn fwy na'i ogoniant ef. Job 21. 15 Ioan 5. 44. Tit. 1. 16.—5. Ymgynghori â swynwyr, dewiniaid, &c. sydd yn gwrthod Duw, a chymeryd y diafol yn lle Duw. Lef. 19. 31. a 20. 6, 27. Deut. 18. 10.—6. Hefyd, priodoli ein llwyddiant a'n rhagoroldeb i xi ein hunain, neu i ddim arall, yn lle i Dduw ei hun, sydd ddiduwiaeth. 1 Cor. 4. 6.

4. Mae y gorchymyn hwn yn dangos, 1. Dyfnder trueni a phechaduruswydd dyn, yn ei ddiduwiaeth, a'i hollol ymadawiad â Duw.—2. Ei fawr ynfyrwydd a'i ffolineb yn cymeryd yn lle Duw yr hyn nid yw Dduw. Salm 115. 6. a 135. 16, 17, 18. Jer. 2. 12, 13.—3. Anfeidrol werth y Cyfryngwr, yr hwn ydyw ein tangnefedd ni, a'n cymmodwr â Duw. 2 Cor. 5. 19, 20. Eph. 2. 14.—4. A neillduol angen am yr Ysbryd Glan, i'n hadnewyddu a'n dychwelyd at Dduw. Esa. 55. 7. Act. 26. 18.

Ymadawiad â Duw yw ein trueni, a dychwelyd at Dduw yw ein dyledswydd a'n dedwyddwch. Nid oes ond y Duw anfeidrol, yn Dad, Mab, ac Ysbryd Glan, yn ddigon i ddyn : ond y mae y Duw hwn, yn nhrefn iachawdwr-iaeth, yn ddigon i ddyn pechadurus, yn wynab ei holl drueni. Cael Duw Dad, Mab, ac Ysbryd Glan, yn Dduw i ni, yw cael pob peth; sef pob cyflawnder a dedwyddwch ar unwaith; hyn a fynai Duw ei roddi i ni, sef ei hunan anfeidrol; na foddlonwn ninau ar lai. 'Duw a digon.'

CYNTAF-ANEDIG-ION, y cyntaf a agoro y groth o ddyn ac anifail; y cyntaf a enid mewn teulu; y mab hynaf. Gen. 27. 19. Ex. 4. 22. Lef. 27. 26. Num. 3. 12. a 8. 16. a 13. 2, 22, 29. a 34. 19. Yr oedd breintiau neillduol yn briodol i bob gwrryw cyntaf-anedig yn mhllith Cenedloedd eraill, ynystal ag yn mhllith yr Iuddewon. Yn mhllith yr Iuddewon yr oedd deuparth o holl feddianau ei dad iddo; sef dau cymaint a phob un o'i frodyr. Gen. 48. 22. Deut. 21. 17. 2 Cron. 5. 1, 2.—Yr oedd iddo ragoriaeth ac awdurdod dros ei frodyr. Gen. 27. 29. a 49. 3. 1 Cron. 5. 2.—Yr oedd, hefyd, hynafiad Crist, a bendith Abraham, yn gyffredinol, yn gysylltiedig, yn yr amseroedd hyny, &r enedigaeth fraint. Gen. 49. 8. Felly, yr oedd y cyntaf-anedig, nid yn unig yn cysgodi yn odidog, cynulleidiaf, neu eglwys y cyntaf-anedigion, y rhai a ysgrifenyd yn y nef-oedd, ac ydynt gyfranogion o'r etifeddiaeth dragywyddol [Heb. 12. 23.] ond yr oedd hefyd bod yn hynafiad y Messiaid, a bendith odidog Abraham yn perthyn iddo. Gan hyny, yr oedd diystyru yr enedigaeth fraint yn diystyru y fraint arbenig o fod yn hynafiad Crist; a thrwy hyny, yn diystyru Crist ei hun, sylwedd yr addewid; ac hefyd, yn diystyru yr etifeddiaeth dragywyddol, yr hon oedd yn cael ei harwyddo wrth y ddeuparth o feddianau ei dad. Am hyny, y geilw yr apostol Esau yn halog-

edig, am iddo werthu ei enedigaeth fraint. Halogedigaeth ei feddwl, a'i ddiystyrwch o bob peth ysbrydol a nefol, oedd yr achos iddo ei gwerthu. Nis gallasai ddangos ei ddiystyrwch yn fwy o'r rhagoroldeb mwyaf ar y ddaear, na thrwy ei gwerthu am un saig o fwyd.—Y mae llawer o dduwinyddion enwog o'r farn, fod yr offeiriadaeth, yn amser y patrieirch, yn rhan o'r enedigaeth fraint: ond nid yw y tyb hwn yn ymddangos a sail iddo, wrth ystyriaeth mwy manwl a dwys o'r mater. Mae yn dra amlwg fod pawb yn aberthu fel eu gilydd, yn ddiatalf, yn yr amseroedd hyny; a'r un rhyddid ganddynt i aberthu ag i gyflawni pob rhan arall o addoliad dwyfol. Er mai Cain oedd y cyntaf-anedig, eto, yr oedd Abel yn aberthu fel yntau: a'i aberth yn dderbyniol. Y mae amryw siamplau o'r cyffelyb wedi'r diluw. Gwel *Outram de Sacrif. lib. I. cap. 4.*—*Vitringa Observ. lib. I. cap. 11.*—Parkhurst, dan y gair *Πρωτοζωα, Third Edit.*—Dr. Owen on the *Hebrews, Exercitation X.* ond yn enwedig Vitringa.

Pan ddinystriwyd cyntaf-anedig yr Aiphtiaid, ordeiniodd Duw fod i bob cyntaf-anedig, o ddynion ac anifeiliaid dofion yn mhlith yr Hebreaid, gael eu cysegru iddo. Exod. 13. 12, 13. Y gwrrywaidd yn unig oedd yn ddarostyngedig i'r ddeddf hon; ond yr oeddent i gael eu prynu a phum' sicl o arian. Num. 18. 16 Prynwyd Crist, diameu, cyntaf-anedig Mair, er na roddir hanes am hyny. Pum' sicl sydd yn cyfateb i ddeuddeg swllt a chwe' cheiniog o'n harian ni. Cyntaf-anedig i anifail glân a offrymid yn y deml, ond nid oeddent i'w prynu; y gwaed i'w daenellu o amgylch yr allor, a'r braeder i'w losgi yn y tân, ar yr allor, a cig i fod yn eiddo yr offeiriad. Num. 18. 17—19. Am anifail aslan, yr oedd yn rhaid naill ai ei brynu, neu roddi rhywbeth yn gyfnewid am dano. Exod. 13. 18.

Yr oedd y cyntaf-anedig yn eiddo Duw mewn modd neillduol arbenig: 'Cysegra i mi bob cyntaf-anedig, sef beth bynag a agoro y groth, yn mysg meibion Israel, o ddyn ac anifail: eiddo fi yw.' Exod. 13. 2. a 22. 29. 'Eiddo fi yw pob peth a agoro y groth,' &c. Ex. 34. 19. Lef. 27. 26. Num. 3. 13. a 8. 16, 17. Mae pawb, a phob peth, yn eiddo yr Arglwydd mewn modd cyffredinol. 'Eiddo yr Arglwydd y ddaear a'i chyflawnder.' Salm 24. 1. Exod. 9. 29. a 19. 5.—Yr oedd yr holl Iuddewon yn eiddo yr Arglwydd trwy ffatr, neu ras cyffredinol, a'r rhai y gwnaethai yr Arglwydd gyfammod graeol, yr hwn gyfammod a wnaeth efe ag Abraham, ac a'i holl hâd ynddo ef; yr hwn a ddewisod efe i fod yn gyfaill neillduol iddo; er mai eiddo ef yr holl ddaear. 'Fel hyn y dywed yr Arglwydd, Fy mab i, sef fy nghyntaf-anedig, yw Israel.' Exod. 4. 22. Nid yn unig am mai hwy oedd y bobl gyntaf, a'r genedl gyntaf, a broffessant wir addoliad Duw, a bod ganddynt y blaenoriaeth

ar y Cenedloedd, y rhai oeddynt frodyr ieuangaf, y gelwir hwy yn gyntaf-anedig; ond yr oeddent felly trwy neillduol etholiad a dewisiad o honynt oddiwrth yr holl bobloedd eraill; yr oedd Duw yn gwneuthur a hwynt yr hyn nad oedd efe yn ei wneuthur ag un genedl arall.—Ond yr oedd cyntaf-anedigion Israel yn eiddo Duw trwy hawl neillduol, mewn modd gwahanol, nid yn unig oddiwrth blant unrhyw genedl [arall, ond mewn modd mwy neillduol na chenedl Israel yn gyffredinol; sef trwy hawl y waredigaeth ryfedd hono a gafodd yr holl gyntaf-anedigion, pan ddinystriwyd pob cyntaf-anedig drwy holl wlad yr Aipht. Yn ganlynol i'r waredigaeth ryfedd hon, y mae yr Arglwydd yn honi hawl neillduol ynddynt, i fod yn eiddo iddo, trwy ymroddiad cyflawn i'w waith a'i addoliad. Oddiwrth hyn y rhyddhaodd yr Arglwydd hwynt trwy gymeryd llwyth Lefi yn eu lle at ei wasanaeth. 'Welc, mi a gymerais y Lefiaid o blith meibion Israel, yn lle pob cyntaf-anedig. Num. 3. 12. Y Lefiaid oeddent 22,000—rhifedi cyntaf-anedigion meibion Israel oeddent 22,273—am y 273 dros ben, yr oeddent i dalu pum' sicl am bob un. Num. iii.

Mae Crist yn cael ei alw 'cyntaf-anedig Duw.' Heb. 1. 6. 'Cyntaf-anedig pob creadur,' yn yr un ystyr. Col. 1. 15. Yn ol barn amryw o wyr dyagedig, y mae yr enwad Cyntaf-anedig, a briodolir i Grist gan yr apostol, [Heb. 1. 6.] yn addas iddo o ran ei Dduwdod a'i ddyndod; ond yn briodol iddo o ran ei ratoriaeth, ei awdurdod, a'i arglwyddiaeth; ac o'r un arwyddocad ag 'Etifedd pob peth.' Ad. 2. Nid yw yn cael ei alw yn gyntaf-anedig o ran ei Dduwdod, ond yn *unig-anedig*; a chyntaf-anedig Mair o ran ei ddyndod. Gwel Dr. Owen *in loco.* Efe yw etifedd ac Arglwydd pob creadur, yr hwn a osododd y Tad yn Frenin nef a daear. Oblegid yr oedd y cyntaf-anedig a hawl ganddo, gynt, i feddianu etifeddiaeth ei dad. Jehosaphat a roddodd y freniniaeth i Jehoram, 'canya efe oedd y cyntaf-anedig.' 2 Cron. 21. 8. Yr oedd y cyntaf-anedig yn arglwydd hefyd, ar ei frodyr, y rhai oeddent oll yn weision iddo. Gen. 27. 37. O herwydd hyn, yn mhlith yr Iuddewon, a chenedloedd eraill hefyd, yr oedd y geiriau cyntaf-anedig, etifedd, ac arglwydd, yn ymadroddion cyfystyr. 'Dros gymaint o amser ag y mae yr etifedd yn fachgen, nid oes dim rhagor rhyngddo a gwas, er ei fod yn arglwydd ar y owbl.' Gal. 4. 1.—*Heres apud antiquos pro domino ponebatur.*—Yn ol y deongliad hwn o'r geiriau cyntaf-anedig ac etifedd, y mae ymadroddion yr apostol yn dra addas am Grist. Gan mai efe a greodd bob peth, ac a wnaeth y bydoedd, y mae efe yn etifedd ac yn Arglwydd pob peth. Col. 1. 16. Heb. 1. 2. Ei gyn-fab yw Crist, goruwch breninoedd y ddaear.—Cyntaf-anedig Mair y gelwir ef yn Mat. 1. 25. a Luc 2. 23. nid gyda golwg ar un a fu gan ei fam ar ei ol, yr oedd

ei chyntaf-anedig, ond o herwydd na bu iddi yr un o'i flaen. Yr oedd efe felly mewn ffordd ryfedd; yr ydoedd yn gyntaf-anedig *gwyrus*, ac fel hyn heb un brawd naturiol. Ganwyd ef heb hechod.

'Y cyntaf-anedig oddiwrth y meirw.' Col. 1. 18. Y cyntaf a gyfododd, trwy ei nerth ei hun, i fywyd trwygyddol ac anfarwoldeb. Y deryn perffaith cyntaf perthynol i'r byd newydd, a'r ystad o dragywyddol ogoniant; nid oes neb o'r gwaredigion yn berffaith ogoneddun yn bresenol fel y byddant byth. Ond y mae Crist felly. Bu yn mhllith y meirw, ond cyfododd i fywyd ac anfarwoldeb perffaith, trwygyddol. Nid cyntaf-anedig *oddiwrth* y meirw yn unig yw Crist; ond hefyd y cyntaf-anedig o'r meirw, a chaulddo gyflawn arglwyddiaeth ar y meirw, yn gystal ag ar y byw. Rhuf. 14. 9. Y mae ei arglwyddiaeth yn cyraedd i wlad angen, ar yr holl farwolion, a gall eu byw hwn y modd a'r pryd y myno. Efe yw yr achos haeddianol o adgyfodiad ei holl bobl.—Ni buasai iddynt byth adgyfodiad, oni buasai i Crist gyfodi. Ond y mae efe yn achos haeddianol o'u hadgyfodiad, yn mhob ystyr—i fywyd o gyflawnhad ger bron Duw—i fywyd grasol a sanctaidd yma—ac i fywyd o ogoniant trwygyddol wedi eu myned oddi yma. Efe, hefyd, yw yr achos effeithiol o'u hadgyfodiad oll. Trwy rym a rhinwedd ei adgyfodiad, a'u hundeb ag ef, yr adgyfodir yr holl eglwys. Rhuf. vi. 1 Cor. xv. Efe yw y cynffurf, neu siampl, o'u hadgyfodiad hwy. Gwneir eu cyrph gwael hwy yn un ffurf a'i gorph gogoneddus ef. Phil. 3. 21.—'Y mae efe yn gyntaf-anedig yn mhllith brodyr lawer.' Rhuf. 8. 29. Y mae efe o'r un natur a hwynt; mewn undeb a pherthynas a hwynt; y mae iddo gyflawn flaenoriaeth ac arglwyddiaeth yn eu plith; a byddant oll yn debyg iddo, ac yn ddarostyngedig iddo, fel eu brawd hynaf. Ato ef y bydd eu dymuniad oll. Yntau a fydd yn eu plith, yn cymdeithasu a hwynt, ac yn eu llywodraethu gydag anfidrol diriondeb, graslonrwydd, a doethineb. Y mae un maethu ac yn addysgu ei eglwys; yn darparu at ei hangenrheidiau presenol, ac yn ei chynysgaeddu ag etifoddiaeth bywyd trwygyddol.

'I gymanfa a chynulleidfa [neu eglwys] y rhai cyntaf-anedig.' Heb. 12, 23. Mae y saint dan y Testament Newydd, yn cael eu dwyn, trwy undeb a Christ, i hawl o holl freintiau cyntaf-anedigion. Y maent fel cyntaf-anedigion Israel yn yr Aiph, wedi eu gwaredu dan gysgod y gwaed. Gwaredwyd hwy dan gysgod oen y pasc oddiwrth berygl yr angel dinystriol; y mae y saint yn bresenol yn cael eu gwaredu a'u diogelu oddiwrth berygl damnedigaeth a digofaint Duw, dan gysgod gwaed Crist, yr hwn yw Oen Duw. Ioan 1. 29. Y maent yn cael eu cynysgaeddu a breintiau tra goruchel yn Nghrist; yn cael eu gwneuthur yn frennoedd ac yn offeiriad i Dduw a'i

Dad ef. Dat. 1. 6. Y maent i gyd, trwy y faint oruchel hon, yn cael ei gwneuthur yn etifeddion i Dduw, ac yn gyd-etifeddion a Christ. Rhuf. 8. 17.

Wrth 'gyntaf-anedig angen,' yn Job 18. 13. y deallir y creulonaf, a'r mwyaf dychrynllyd o bob marwolaeth. Edr. BLAENFFAWYTH, CYNBLANT.

CYNTEDD-AU-OEDD, (cyn-tedd) neuadd, hongl, cadlys, llanerch, drws; mynedfa gauedig i mewn i dŷ, neu balas. Eath. 6. 4. Jer. 38. 6. Yr oedd i'r babell un cyntedd; yr oedd dan gyntedd i deml Solomon; 1 Bren. 6. 36. 2 Bren. 21. 5. ac yr oedd tri i deml Herod, fel y gelwir gan awdwyr, sef yr ail deml wedi ei hadgyweirio a'i haddurno gan Herod, yr hon oedd yn sefyll yn ansers ein Hiachawdwr. Y cyntaf oedd cyntedd y Cenedloedd; a elwid felly, o herwydd fod caniatad i'r Cenedloedd fyned hyd yno, a dim pellach. Yr ail a elwid cyntedd Israel; o herwydd fod gan holl Israel hawl i fyned i mewn yno; sef os byddent yn lân yn ol defodau y gyfraith. Y trydydd, cyntedd yr Offeiriad; lle yr oedd allor y poeth-offrwm yn sefyll, lle yr oedd yr offeiriad a'r Lefiaid yn cyflawni eu gwasanaeth. 2 Cron. 4. 9. Yn gyfatebol i hyn y gelwid addoliad Duw, lleoedd i addoliad, ordinhad-*au* Duw, a chymdeithas a Duw ynddynt, yn gynteddau Duw. Salm 65. 4. a 84. 2, 10.—'Ac efe (Solomon) a wnaeth gyntedd yr offeiriad, a'r (צִדְדִּים) cyntedd mawr, a dorau i'r (צִדְדִּים) cynteddoedd; a'u dorau (sef dorau cyntedd yr offeiriad a'r (צִדְדִּים) a wiagodd efe a phrea.' 2 Cron. 4. 9.—'Canys Solomon a wnaethai bulpud prea, ac a'i gosodasai yn nghanol y (צִדְדִּים) ac a safodd arno (neu עֲמֻדָּה arno yr oedd) ac a ostyngodd ar ei liciâu.' 2 Cron. 6. 13. Amlwg yw, oddiwrth adn. 12. a 1 Bren. 8. 22. fod Solomon yn awr o flaen allor yr Arglwydd, ac yn ganlynol, yn nghyntedd yr offeiriad, am hyny nis gallasai fod yn nghyntedd mawr y bobl gyffredin. Yn y ddau le, os yr un ystyr sydd iddo yn mhob un o honnynt, tebygol yr arwydda צִדְדִּים yn ol y Dr. Taylor (*Heb. Concord*) gwaith pedr-onglog, wedi ei godi yn uwch na'r palmant, a rhagfur o amgylch iddo, a drws yn y mur hwn o flaen allor y poeth-offrwm; a tebygol iddo gael yr enw hwn oddiwrth yr help yr oedd yn ei roddi i'r brenin i gael ei weled a'i glywed gan holl gynulleidfa Israel, wrth weddio ei weddi ragorol.—Cyntedd, mewn ystyr gyffelybiaethol, arwyddo eglwys Crist. Zech. 3. 7. Ac hefyd arwyddo gau eglwys anghrist. Dat. 11. 2.

CYNTEDDFA, man, neu le y cyntedd. Exod. 27. 9, 12. &c.

CYPRESWYDD-EN, *Heb.* כֶּפֶר (*cofer*) pren sydd yn tyfu yn uchel, ac yn dra chryf hefyd. Pren trwm ydyw, ei ddail yn wastad yn leision; y mae yn bwr ei arogl, ac yn hir iawn ei barhad; o ba herwydd, hwyrach, y gwneid delwau o hono. Esa. 44. 44. Yr oedd

amledd o honynt yn tyfu yn Engedi. Can. 1. 14. a 4. 13. Y Rhufeiniaid a'i cyfrifent yn bren tyngedfenawl, ac a'i harferent mewn defodau claddedigaeth. Ei ffirwyth sydd feddyginiaeth ragorol rhag clwyf y gwaed, ond yn cael ei esgeluso yn ddirfawr. Dywedir fod ei ddail a'i ffirwyth yn feddyginiaethol. Ei ffirwyth ydynt addedd tua dechren y ganaf.

CYPRUS, a alwyd felly, bytygol, oddiwrth yr amlra o cypreswydd oedd yn tyfu yno. Ynys fawr yn Môr y Canoldir, yn nghylch 175 o filltiroedd ei hyd, a 60 ei lled, yn sefyll yn nghylch can' milltir o Syria. Y tir ydoedd dra thoreithiog, ond ei thirgion oeddent anfoesol iawn; ei chyfreithiau oeddent yn erbyn diweirdeb, ac o blaid godineb ac anlladrwydd. Hiliogaeth Cittim, yn ol barn Josephus, a'i poblogodd ar y cyntaf. Daeth yr ynys hon i fod yn dalaeth Rufeinig, A. M. 3950. Yr Iudddewon, ar eu gwasgariad, a dyrasant yn lluosog iddi; ond yn A. D. 118, ymlidiwyd hwynt allan o'r ynys, am iddynt, mewn modd diffaith, ladd 240,000 o'r trigolion cynenid.—Planwyd Cristionogrwydd yn yr ynys hon gan ryw foaduriaid yn amser erledigaeth, ac a gadarnhawyd gan Paul a Barnabas, a Marc; ac y mae yn parhau, mewn rhyw fesur, hyd heddyw. Y mae hi yn bresenol, yn meddiant y Twrc. Act. 11. 19, 20. a 13. 4. a 15. 39.

CYRCH-U, (cwr) dygyrchu, gorllwyn, canlyn, erlyn, dwyn at, cynull. 1. Dwyn at. 1 Sam. 6. 21. Esa. 56. 12. Iŵan 10. 16.—2. Nesau, dyfod at, ymgynull. Luc 8. 4.—3. Gobwyso tua chanolbwynt, cyfeirio at nód. Phil. 3. 14. Y gair *Gr. δίστασις*, yn Phil. 3. 14. a gyfieithir *cyrchu*, a gyfieithir *erlid*, *rhuthro ar*, yn Mat. 10. 23. Gwnenthur yn erbyn, sef gyda bwriad ac awyddfryd erlidus a niweidiol. Act. 26. 11. Y mae Mr. Burrows yn sylwi ar hyn, 'Yr un gair ydyw,' medd efe, 'ag a arwydda erlid; o herwydd fod yn yr apostol yr un awyddfryd yn bresenol yn cyrchu neu yn gwasgu at y nód, neu wrth reol osodedig, ag a fuasai ynddo gynt yn erlid y rhai oeddent yn cyrchu at y nód y pryd hwnw.' Fod ganddo yr un awyddfryd yn cyrchu at y nód, ag a fuasai ganddo yn cyrchu eraill o flaen brawdleoedd, ac i'w carcharu. Edr. CAMP, NOD.

Nid calonawg ond a *gyrcha*. *Diar*.

CYRHAEDD, (cwrhaedd) dyfod hyd at; cael gafael yn, cyffwrdd â. Gen. 28. 12. Job 20. 6. Esa. 8. 8. Jer. 51. 9. 2 Cor. 10. 14. Phil. 3. 11, 12.

CYRENE, *Κυρήνη*, [*mur*] gelwir hi yn awr Cairoan, yn nheynas Barea. Gwlad o Libya, yn Asia, yn y gorllewin i'r Aipht, ac yn y deheu i Fôr y Canoldir. Yr oedd ei phrif ddinas o'r un enw a hithau, Cyrene. Bu unwaith yn wlad gadarn, gyfoethog, yn ddigon abl i wrthwynebu Carthage. Priodod oddiyma ydoedd Simon, yr hwn a gymhellwyd i ddwyn croes yr Iesu. Mat. 27. 32. Luc 33. 26. Act. 2. 10. Yr oedd llawys mawr o Iuddewon yn

Cyrene, llawer o ba rai a dderbyniasant y grefydd Grigionogol, ond eraill a safasant yn filieinig yn erbyn y ffordd hono. Act. 11. 20. Daeth y wlad i fod yn agos yn anialwch, trwy ryfeloedd parhaus a thywallt gwaed. Y mae yn bresenol o dan lywodraeth y Twrc.

CYRRITH, (cwr-rhith) cynildeb, cybyddiaeth; cybydd.—'Nyd yn gyrrhith.' Tit. 1. 7. W. S.

CYRUS, *כִּיּוּר* [*yr hau*] mab Cambyses, brenin Persia, a merch Astyages, brenin Media. Y mae llawer o ystoriau anghyson ac anhygoel yn mherthynas i Cyrus, ac nid etyb un dyben eu coffâu. Ond sicr, tybygid, y gellir casglu hyn oddiwrth ei hanes, ei fod yn wr enwog, yn rhyfelwr gloew, a thra llwyddianus. Cyfodwyd ef gan Dduw, fel offeryn, i waredu yr Iuddewon o'u caethiwed. Gosodir ef, neu, hwyrach, breniniaeth y Persiaid allan, gan y prophwyd Daniel y golygiad o hwrdd â dau gorn iddo; yn arwyddo y byddai iddo uno y ddwy Ymerodraeth ynddo ei hun, sef Media a Phersia. Dan. 8. 3—20. Y prophwyd yn tynych a ragddywedasant am Cyrus. Y mae Esaiah yn prophwydo am dano wrth ei enw ddau can' mlynedd cyn ei eni. Esa. 44. 28. Edr. BABYLON, PERSIA.

CYSEGR-AU, (cy-segr) *Llad. SACER, SACRUM, SACRATUM, CONSECRATUM*; lle sancteiddiol; megys, 1. Y gelwid y rhan ddirgelaf a mwyaf neillduol o'r babell a'r deml, yn gysegr sancteiddiolaf; yn yr hwn yr oedd yr arch a'i pherthynasau yn sefyll, ac i'r hwn nid oedd neb i fyned ond yr archoffeiriaid yn unig; a hyny ddim ond un dydd yn y flwyddyn, sef ar ddydd y cymmod, Lef. 4. 6. Neu ddodrefn y lle hwnw. Num. 10. 21.—2. Gelwid y rhan hyny lle yr oedd y canwyllbren aur, bwrdd y bara gosod, allor yr aroglarth, &c., yn sefyll, y cysegr, neu y lle sanctaidd. 2 Cron. 26. 18.—3. Yr holl babell, neu y deml. Jos. 24. 26. 2 Cron. 20. 8.—Gelwir ef 'cysegr yr ymddiffynfa,' neu cysegr cadernid, o herwydd ei fod yn le cadarn, hawdd ei amddiffyn; ac o herwydd ei fod yn perthyn i Dduw, cadernid ac amddiffynydd Israel; ac am mai yno yr oedd Duw, ar orseddfa trugaredd, lle yr oedd amddiffyniad a nodded i bechadur. Dan. 11. 31.—Gelwir ef yn 'gysegr bydol,' am mai defodau cnawdol a gyflawnid ynddo, a chysgod o bethau daionus i ddyfod. Heb. 9. 1.—Y mae hyd yn nod y cyntded, lle yr oedd y bobl yn dyfod i addoli, weithiau yn cael ei alw 'y cysegr.' Lef. 12. 4.—4. Unrhyw le nodedig i addoli Duw yn gyhoeddus. Salm 73. 17.—5. Gwlad Canaan a elwir felly, o herwydd fod pabell Duw a'i deml ynddi. Exod. 15. 17.—6. Nefy nefoedd, lle y mae Duw, a'i angelion, a'i saint yn preswyllo byth. Salm 102. 19. Heb. 8. 2.—7. Temlau eilunod a elwir yn gysegr. Esa. 16. 12. Amcs 7. 9.

'Cysegr bychan,' neu, Cysegr i ychydig, sef o rifedi; neu, Cysegr dros ychydig, sef o am-

ser. *Ezec. 11. 16.* Y mae y geiriau *Heb.* מִצַּת yn cynwys ynddynt yr ystyr-iaethau uchod. Y mae מִצַּת yn dra mynych yn cael ei gyfieithu yn *ychydig*; ac y mae y gair yn gwbl mor briodol i ychydigrwydd mewn nifer, ag ydyw i fychanigrwydd mewn mesur; a dyna yr ystyr y mae y gair yn cael ei gymhwyso at y gaethglud. Gwel *Jer. 29. 6.* 'Byddaf yn gysegr bychan iddynt yn y gwledydd lle y deuant.' Addewid a roddodd yr Arglwydd i'r Iuddewon hyn y gaethgludasid i Babilon. Fel pe dywedasai yr Arglwydd, 'Na feddylid yr Iuddewon hyn sydd eto yn aros yn Jerusalem, a'u toml a'u breintiau ganddynt, fy mod i am *adael* y rhai hyn y gaethgludwyd i wlad y Caldeaid; na, mi a fyddaf yn gysegr i *ychydig* o honynt yn y gwledydd lle y deuant, dros *ychydig* o amser: sef deng mlynedd a thriugain. Byddaf fi iddynt hwy, fy nghaethion, yn y man y byddont, yr hyn y mae yr Iuddewon beilchion yn *tybio* y bydd y deml iddynt, yn amddiffynfa, yn ogoniant, ac yn gysur. Cânt hwy yn Jerusalem y deml am ychydig amser, ond heb Dduw; caiff y lleill yn Babilon Dduw, ond heb y deml. Hwy a gânt y fath gymundeb & Duw yn nhir eu halltudiaeth, ag y meddylid nad oedd yn bosibl i'w gael ond yn y deml yn unig.' *Ezra 9. 8. Neh. 2. 12. Salm 90. 1. a 91. 9. Ezra 8. 14. Jer. 15. 11. a 42. 11. Ezec. 6. 8. a 12. 15. Col. 3. 3.*

CYSEGR-YSBELLIO, yw cymeryd at wasanaeth dyn ei hun, yn *lladradiaid*, yr hyn a fyddo yn perthyn i wasanaeth ac achos Duw, megys degwm, &c., yr hyn sydd yn bechod mewn. *Mal. 3. 8, 9. Rhuf. 2. 22.* Y mae barn Duw yn cael ei ddangos yn amlwg ar gysegr-ysbeilwyr yn y byd hwn. *Jos. vii. 2 Bren. xii. 2 Cron. xxviii. Act. v. Dan. v.*

CYSEGRFA-OEDD, (cysegr-man) man a phethau cysegredig, man a phethau sanctaidd; yr un peth a chysegr. *Ezec. 45. 4. a 48. 21. Heb. 8. 2.*

CYSEGR-WYL, gwyl y cysegriad. Y gair *Gr. εραυα*, a arwydda adnewyddiad, neu adferad, am ei bod yn goffadwriaeth am buredig-iaeth a glanhad y deml, ac adferiad o addoliad Duw ynddi, wedi ei llygru gan y Cenedl-oedd. Gan fod yr wyl hon yn y gauaf, nis gellid bod yn ei chadw mewn coffadwriaeth o gysegriad y deml gan Solomon, yr hyn oedd yn dygwylid yn mis *Ethanim*, yn cyfateb i'n *Medi* ni. *1 Bren. viii. Nis gallai fod ychwaith yn goffadwriaeth o gysegriad y deml gan Nehemiah, yr hyn oedd yn y gwanwyn. Ezra 6. 15.* Ond yr wyl hono a gedwid mewn coffadwriaeth am waith Judas Maccabæus yn diwygio ac yn adgyweirio y deml; yr hwn a fwriddo allan y delwau a'r alloran, ac a ddileodd y delw-addoliath a osodasid i fynu yno gan Antiochus Epiphanes, gan fwrw allan yr offeiriad, a chysegru allor newydd. Yr oedd yr adferiad hwn o addoliad Duw yn achos o orfoledd nid

bychan gan bob Israeliad gwir grefyddol, ac yn cael ei ystyried megys cysegriad newydd o'r deml; ac yr oedd yr wyl, yn ganlynol, mewn parch mawr. Gan hynny, er mai o osodiad dynol yr ydoedd, nid oedd ein Earglwydd yn petruso bod yn bresenol ynddi. Yr oeddent yn cadw y gysegr-wyl dros wyth niwrnod yn olynol, yn dechreu ar y pummed dydd ar hugain o fis *Cislen*; sef rhan o'n Tachwedd a rhan o'n Rhagfyr ni; a chan hynny yn auaif. *1 Mac. 4. 56, 59. 2 Mac. 10. 5, 8.* Dywedir y byddent yn goleu llawer iawn o lampau ar yr wyl hon yn eu tenlucod; weithiau un i bob mab, weithiau un i bawb, pa un bynag ai mab ai merch. Byddai rhai yn chwaneu lamp bob dydd i bawb yn eu tŷ; a byddai ganddynt lawer yn nghrog wrth eu drysau oddi allan. Fel hyn, os byddai y teulu yn cynwys deg o bersonau, goleud deg o lampau y diwrnod cyntaf, ac ugain yr ail, ac felly yn mlaen hyd yr wythfed dydd. Byddai y meibion yn gwledda ar yr wyl hon wrthynt eu huaain. Yr oedd yr wyl hon yn cael ei chadw mewn lleoedd eraill, yn gystal ag yn Jerusalem. *Ioan 10. 22. Josephus, Ant. lib. 12. c. 7, sec. 6, 7. Doddridge, Whitby, Campbell.*

CYSEGRU, *Llad. Consacro*: cyflwyno, difofrydu, sancteiddio; neillduo mewn modd difrifol at wasanaeth Duw. Yr oedd holl genedl yr Hebraeid wedi eu cysegru yn bobl neillduol, ac yn wasanaethwyr y Duw byw. *Gen. xvii. Exod. xiv, xix—xxiv. Deut. v, xxvi, xxvii, xxix.*—I gadw coffadwriaeth o ddynstr cyntaf-anedigion yr Aiphtiaid, gorchymnodd yr Arglwydd gysegru cyntaf-anedigion Israel, yn ddyn ac yn anifel, i fod yn eiddo ef. *Exod. xiii.*—Y Lefiaid, y rhai a gymerodd yr Arglwydd yn lle y cyntaf-anedigion, a gysegrid trwy olchiad, offrymu aberth, a thrwy daenellid olew a gwaed: yn yr un modd y cysegrid yr offeiriad, y babell, y deml, a holl ddodrefn sanctaidd i holl ddefodau gwasanaeth Duw. *Exod. xxviii, xxix. Num. 1. 49, 50. a 3. 10. a vii, viii. 2 Cron. 2. 4. a 7. 9. Ezra 6. 16, 17.*—Byddai yr Iuddewon, weithiau, yn cysegru eu tai, ac hyd yn nod muriau eu dinasoedd; yr hyn a wneid (fel y tybid) trwy weddi a diolchgarwch. *Deut. 20. 5. Neh. 12. 27.* Yr oedd y cysegriad hwn, &c., yn gosod allan neillduad difrifol Iesu Grist i'w swyddau cyfryngol—a'r saint i wasanaeth Duw—yn nghyd â neillduad breintiau a bendithion i'w mwynhau ganddynt. Y mae yr Iesu wedi ei gysegru yn dragywydd; y mae wedi ei gymhwyso a'i osod gan yr Ysbryd Glan, mewn modd aniddymol, i fod yn Brophwyd, Offeiriad, a Brenin tragywyddol i'w aeglwys; a thrwy golli ei waed y rhoddodd efe ei hun a'i bobl i wasanaeth ei Dad. *Heb. 7. 28. 1 Pedr 2. 9.*—Efe a gysegrodd i ni ffordd newydd a bywiol at Dduw, trwy ufuddod ei fywyd, ac anfeidrol haeddiant ei farwol-iaeth. *Heb. 10. 20.* Mae y saint, a chymaint

ag a feddant, yn gysegredig i'r Arglwydd trwy eu neillduad a'u hymroddiad ewyllysgar iddo, a'u cyflawn dderbyniad ganddo yn y Cyfryngwr. Esa. 23. 18. Ezech. 43. 20. Mic. 4. 13. 1 Petr. 2. 9.

CYSGOD-AU, (cy-yagawd) Heb. קישור chosoc; gwasgod, ysgawd, diogelwch. 1. Y drychiolaeth a wnelo unrhyw gorph sylweddol o hono ei hun, drwy fod yn sefyll rhwng yr haul, neu y goleuni, a rhyw ddefnydd arall: diffyg goleuni mewn lle nas gall y goleuni gyrhaedd, o herwydd rhyw gyfangorph yn sefyll rhyngddo. Barn. 9. 36. Esa. 38. 8. Act. 5. 15.—2. Canadle, neu orchudd i lechu dano rhag gerwindeb y tywydd, yn ei wres neu ei oerni; megys tŷ, pabell, pren, &c. Gen. 19. 8. Job 7. 2. Esa. 4. 6. Jonah 4. 5. Marc 4. 32.—3. Pethau o fyrbad, ac a fyddo yn diflanu yn ddisymwth, megys dyn a'i ddyddiau, i ddangos ei ddiddymdra, a elwir yn gysgod. Job 14. 2. 1 Cron. 29. 15. Salm 109. 23.—4. Amddiffyniad a diogelwch mewn amser o berygl. Gen. 19. 8. Num. 14. 9. Esa. 25. 4.—5. Breninoedd a llywiawdwy'r a elwir yn gysgod, o herwydd fod gweiniaid yn cael llechu yn ddiogel o dan aden eu llywodraeth. Barn. 9. 15. Esa. 30. 2. a 10. 1. Gal. 4. 20.—6. Y defodau Iuddegw a elwir yn 'gysgod daionus bethan i ddyfod.' Heb. 8. 5. a 10. 1. Pethau disylwedd a diflanedig oedd-ynt, mewn cyferbyniad i'r sylwedd, sef Crist: 'y corph sydd o Grist.' Col. 2. 17. Nid oedd-ynt ond dangosiad lled dywyll ac amherffaith o bethau ysbrydol, nid gwir ddelw y pethau.—7. Yr arwydd, neu y tebygoliaeth lleiaf o beth. Iago 1. 17.

Dywedir fod yr Arglwydd yn oysgodi ei bobl rhag pob niwed a pherygl. Fel y mae llywodraethau gwladol, a drefnir mewn cyflawnder a barn uniawn, yn ddiogelwch i weiniaid rhag peryglon tymhorol; felly y mae llywodraeth rasol Duw yn Nghrist yn diogelu deiliaid ei deyrnas ysbrydol rhag eu holl elynion. Salm 17. 8. a 63. 7. Can. 2. 3. Esa. 4. 6. a 25. 4. a 32. 2. 'Mor werthfawr yw dy drugaredd, O Dduw! am hyny yr ymddiried meibion dynion o dan gysgod dy adenydd.' Salm 36. 7. Y mae y geiriau yn cyfeirio at ddull yr amryw adar, y rhai a gysgodent eu cywion â'u hadnwydd, er eu nodded â'u diogelwch, megys yr iar, ac eraill. Deut. 32. 11. Mat. 23. 36. Luc 13. 34. Neu, fel y barna rhai, y maent, yn nghyd âg amryw leoedd eraill o'r ysgrythyr, yn cyfeirio at y drugareddfa yn y babell a'r deml, o'r hon yr oedd y cerubiad wedi eu gwneuthur yn un darn o gyfanwaith morthwyl, a thros yr hon yr oedd-ynt yn lledu eu hadnwydd, gan ei chysgodi. Exod. 25. 20. 2 Sam. 22. 11. Heb. 9. 5. Edr. ARCH, TRUGAREDDFA. Gellir golygu yr ymadroddion canlynol â'r un cyfeiriad iddynt:—'Gobeithio yn ei drugaredd ef.' Salm 33. 18. 'Gobeithio yn dy farnedigaethau.' Salm 119. 43. 'Preswyliaf

yn dy babell byth; a'm hymddiried fydd dan orchudd,' neu gysgod, 'dy adenydd.' Salm 61. 4. a 57. 1. a 17. 8. a 63. 7. a 91. 4. Ruth 2. 12. Pan gaffo pechadur enog y fraint fawr o droi ei wyneb at Grist, a'r gwaith a wnaeth efe fel Cyfryngwr (yr hyn yw sylwedd yr arch a'r drugareddfa) yno, ac yno yn unig y mae *trugaredd gyflawn* yn ei goffeidio, ac yn ei ymgwelleddu; nid yn unig y mae yn cael ei ddwyn i gymmod a heddwch â Duw, drwy yr iawn anfeidrol hwn, ond y mae holl biodoliaethau, gogoneddus y Duwod mewn cydgordiad byfryd, wedi ymrwymo, drwy gyflawnder, i gysgodi drosto, ac i fod yn amddiffyniad tragwyddol iddo. Salm 91. 1. Can. 2. 3. Esa. 4. 5. a 25. 4. a 32. 2. a 49. 2. a 51. 16.

'Hyd oni wawrio y dydd, a chilio o'r cysgodau, &c. Can. 2. 17. Hyd oni ddiffano yr holl gysgodau. Neu, yn hytrach, y mae yr eglwys yn erfyn ar Grist, ei phriod, i fod yn agos ati, i'w chysuro a'i chynorthwyo tra parhau ei nos a'i chysgodau tywyll a dychrynadwy. Cysgodau tywyll yw pob gradd o anwybodaeth a phechol, blinderan, ac erledigaethau. Gal. 3. 1—4. Mic. 3. 6. Eph. 5. 8. 1 Ioan 1. 6. Y mae y dydd yn gwawrio, a'r cysgodau yn cilio, pan y byddo Haul Cyflawnder yn cyfodi arni, a hithau âg wyneb agored yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd, a thrw y hyny yn cael prawf o gysur a llawenydd yr Ysbryd Glan. Mal. 4. 2. 2 Cor. 3. 18. 2 Petr. 1. 19. Y mae yn ddydd ar yr eglwys pan y byddo yr Ysbryd Glan, trwy y gair, yn gweini iddi radd mawr o wybodaeth, sancteiddrwydd, heddwch, cysur, a gorfoledd. Esth. 8. 16. Rhuf. 13. 12, 13. 1 Thea. 5. 5. Hyd oni ddelo hyny yn gyflawn, 'Tro, a bydd debyg, fy anwylyd, i iwrch,' &c. Golyga ei hanwylyd yn ddigon o gysur a chynaliaeth iddi yn ei nosweithiau mwyaf tywyll, a than y cysgodau mwyaf dychrynllyd; ac y mae yn gwbl sicr mai cilio a wnant i gyd, ac y gwawria dydd dysglaer arni i bara byth. Salm 57. 3. a 123. 2. Esa. 2. 2.

'Cysgod angeu,' a arwydda, 1. Perygl mawr, ac megys marwol, neu yn bygwth marwolaeth. Salm 23. 4. a 107. 10.—2. Gofidiau a thralloddau yn y byd hwn, y rhai trwy eu tywyllwch o anghysur, ydynt ofnadwy fel angeu. Jer. 13. 16.—3. Pethau cuddiedig, ac anhebyg i ddyfod i oleuni. Job 3. 5. a 12. 22.—4. Amgyffrediad ofnadwy o farwolaeth. Job 24. 17.—5. Y cyflwr trwm, tywyll, a digysur ysbrydol, yr hwn y mae holl ddynolryw ynddo wrth naturiaeth. Y maent yn ngafaelion a than fell-dithion y cyfammod toredig, a than ddedfryd colfarnedigaeth, a hyny yn farwolaeth dragwyddol; ond, er rhyfeddod a bery yn dragwydd, cyfododd Haul Cyflawnder 'i lewyrchu i'r rhai sydd yn eistedd mewn tywyllwch a chysgod angeu, i gyfeirio eu traed i ffordd tangnefedd.' Esa. 9. 2. Mat. 4. 16. Luc 1. 79. Edr. GLYN.

CYSGU, (cws) huno. Cyagu a arwydda,

1. Rhwymiad, neu gload y synwyr, er mwyn i'r corph gael gorphwys, dadluddedu, ac adfwio o farweidd-dra blinder. Gen. 28. 16. Barn. 4. 21.—2. Llywodraethiad pechod ar galonau dynion, yr hyn sydd yn gwneuthur yr enaid yn ddfiraw, yn anheimpladwy ac anystyriol o hono ei hunan, ac o'r Arglwydd hefyd, fel pe byddai yn cysgu. Dyma gwsg ysbrydol, yr hwn yw gorphwysiad yr enaid mewn pechod, yn nghanol y peryglon mwyaf. Barn. 16. 19. Diar. 23. 34. Rhuf. 13. 11. Eph. 5. 14.—3. Esgenludra, segurdd, a diofalwch ysbrydol, yr hyn sydd mewn rhan yn y duwiol, o herwdd y llygredd sydd ynddynt. Can. 5. 2, 3. Mat. 13. 25. a 25. 5. Marc 13. 36.—4. Ataliad sêl a bywiogrwydd ysbrydol dros amser. Can. 5. 2.—5. Marwolaeth; sef datodiad holl gylyman natur, a gwahaniad enaid a chorff oddiwrth eu gilydd. Jer. 51. 39. 1 Thea. 5. 10.—6. Segurdd a diogi. Diar. 6. 10. a 10. 5. a 24. 33, 34. Edr. Huno.

Ni chatr da o hlr *gyson*. Diar.

CYSON, (cy-son) cydsain, cydgerdd, cydlais, cyduniad, yn un air.—'Nid oedd eu tystiolaethau yn gyson;' sef yn un air, yn dywedyd yr un peth a'u gilydd. Marc 14. 56.

CYSONDEB, (cy-son) cyd-gordiad, cyfuniant, cydundeab.—'Prophwydwn yn ol cysondeb y ffydd; sef yn ol gair Duw, yr hwn yw rheol ffydd. Rhuf. 2. 16. Barna rhai mai yr un peth a feddylir wrth gysondeb ffydd, *analogia* (analogia) ag wrth fesur ffydd, yn adn. 3. Y mae doniau ysbrydol yn yr eglwys yn ol mesur dawn Crist. Dylai pawb gydnabod beth yw y mesur iddynt hwy, a pheidio ymgais am waith nas addaswyd hwynt iddo; eithr aynied i sobrwydd, fel y rhanodd Duw i bob un. Gwel Campbell's *Prelim. Dissert.* Macknight.—Nis diehon fod cysondeb rhwng Crist a Belial. 2 Cor. 6. 15. Gan eu bod yn hollol groes i'w gilydd yn mhob peth, nis gall fod cydgerdd (*συμμετρία*) a chynghanedd rhyngddynt. Gwaith hollol ofer yw ymgais am wneuthur cyd-gordiad rhyngddynt mewn dim: ond rhaid i bob un o honynt ochri yn gwbl gyd a'r naill neu y llall o honynt. Yr un gair a arferir yn Mat. 18. 29. Luc 5. 36. Act. 5. 9. a 15. 15.

CYSUR-O-OL-ON-US, (cws) hyfrydwch, dyddanwch; dyddanu, ymgeleddu; dyddanu, llawen, hyfryd. Gen. 37. 35. Job 6. 10. Salm 23. 4. a 119. 50, 76. Esa. 57. 18. Jer. 16. 7. Mat. 9. 2, 22. Luc 8. 48. Gen. 5. 29. Job 7. 13. Can. 2. 5. Act. 24. 10. a 27. 22, 36.

CYSURWR-WYR, dyddanwr, un yn cy-suro. 2 Sam. 10. 3. 1 Cron. 19. 3. Job 16. 2. Salm 9. 20. Edr. DYDDANYDD.

CYSWLLT, **CYSYLLTAU**, (cy-swllt) cydiad yn, cynglyn; cydiad, sef yr hyn sydd yn cydio rhanau wrth eu gilydd. Gen. 32. 25.

CYSYLLTIAD-AU, cydiadau, cynglynon, cyfundebau. 1 Bren. 7. 29. 1 Cron. 22. 3. Col. 2. 19.

CYSYLLTIEDIG, gwedi eu cysylltu, neu eu huno a'u gilydd. Ezec. 46. 22.

CYSYLLTU, cydio, cynglynu, asio, cyfuno. 1 Cor. 6. 17. Ezec. 1. 9. Mat. 19. 6. Marc 10. 9. 'Gwae y rhai sydd yn cysylltu tŷ at dŷ, ac yn cydio maes wrth faes, hyd oni byddo eisau lle.' Esa. 5. 8.

CYSYLIAW, (cysyl) cymmodi, ymgynghori.—'Hwn a'n cysyllawdd ni ynddo e hun, trwy Iesu Grist.' 2 Cor. 5. 18.—'Gweinidogaeth cysiliat.' Col. 1. 20, 21. W. S.

CYSTADL-U (cys-dadl) cyfartal, cydradd, cyfuwch, cyd-wastad, cystal, cydraddu, gwneyd yn dda, neu yn gydwerth.—'Er nad yw y gwrthwynebwy'r yn cystadlu colled y brenin.' Esth. 7. 4. Y mae Esther, wrth y geiriau hyn, yn rhoddi lled hybysrwydd fod y brenin yn cael llawer o elw oddiwrth yr Iuddewon, trwy y trethi a'r teyrngedau oedd arnynt i'w talu; ac y byddai y golled a ga'i y breuin, trwy ddinystrio yr Iuddewon, dros ei holl lywodraeth, mor fawr, na byddai Haman ddim yn abl ei gwneuthur yn dda a'r deng mil talentau arian (a sonir am danynt yn pen. 3. 9.) a ddarfu iddo addaw i drysorau y brenin, am gael eu dyfetha.

CYSTAL, (cys-tal) cydwerth, cyfartal, cydradd; peth a fyddo heb dalu mwy na llai na pheth arall. Mat. 20. 12. Ioan 5. 18.

CYSTUDD-IAU-IO-IOL-EDIG, (cystudd) trallod, gofid, helbul, ing, cyni, cyfyngder. Gen. 16. 11.—Cystudd a arwydda bob math o adfyd, gorthrymder, &c. Exod. 3. 7. Job 5. 6. Pan rodder cystudd ar bechaduriaid diedifeiriol, y mae yn gospedigaeth gyflawn iddynt, ac yn deilliaw oddiwrth ddigofaint cyfiawn Duw, a fydd yn ddinystr tragwyddol iddynt. Nah. 1. 6. Rhuf. 2. 8. 2 Thea. 1. 6.—Er fod pechaduriaid edifeiriol sydd yn credu yn Mab Duw, wedi eu gwaredu ganddo oddi wrth y digofaint sydd ar ddyfod, eto y mae aml a blin gystuddiau yn eu cytarfod, fel cerwyddon tadol oddiwrth Dduw, ac yn arwydd o'i gariad tuag atynt, ac er lesâd iddynt. Trwy y pethau hyn y mae yn eu dysgu i wellau—'a'r holl ffrwyth yw tynu ymaith eu pechod.' Esa. 27. 9. a 48. 17.—'Ein byr ysgafn gystudd'—byr ac ysgafn, wrth ystyried yr hyn a haedd-asm; a'r hyn a ddyoddefodd Crist drosom; ac hefyd, os cymherir a'r tragwyddol bwys gogoniant addewedig, ac mewn gobaith genym i'w fwynhan. Edr. RHAGOROL.

'Yn eu holl gystudd hwynt efe a gystudd-iwyd.' Esa. 63. 9. 'Yn eu holl gystudd hwynt, nid oedd cystudd.' Dr. M. Y mae un yn cyfieithu yn ol y *Ceri* [כֶּרִי] ar ymyl y ddalen, a'r llall yn ol *Chetib* [כֶּתִיב] yn y testun. Y mae y cyfieithiadau o'r geiriau yn amrywio llawer. Y mae ein cyfieithiad ni a'r Saesonaeg yn rhoddi ystyr addas a gogoneddus; sef fod yr Arglwydd megys yn cyd-ddyoddef a'i bobl yn eu holl gystuddiau. 1. Gosodir yr Arglwydd allan fel rhan o gorph y genedl Iuddewig, a'i fod yn

cyd-gyfranogi a hwynt 'yn eu holl lwyddiant a'u blinderau.—2. Nad oedd un amser yn eu cystuddio hwynt o'i fodd; ond megys o'i an-fodd, gyda thristwch, a siarad yn ddynol.—3. Nad oedd byth yn eu cystuddio ond o angenrhaid, ac yntau megys wedi ei ddwyn i gyfyngder. Y peth diweddfaf a wna y tad, yw ceryddu mab anwyl ganddo, yr hwn sydd megys rhan o hono ei hun; a phan y cerydda, gwna hyny gyda gofid. Geiriau hynod ar yr achos hwn a gawn yn Barn. 10. 16. 'A'i enaid ef a dosturiod, o herwydd adfyd Israel' Edr. TOSTURI.

CYSTUDDIWR—WYR, blinwr, afonyddwr; y rhai a fyddo yn cystuddio eraill. Barn. 2. 18. Salm 143. 12. Eisa. 51. 23. a 60 14. Arwydda hefyd, y neb a fyddo yn cael ei gystuddio; megys,

Er's dyddiau bum *gystuddwr*;
Ni chel y grudd *gystudd* gwr.

H. Davi.

CYTTAL, (cyd-dal) cyd-fydio, cyd-drigo, cyd-feddianu, byw yn nghyd, megys gwyr a gwragedd.—'Nyni a bechasom yn erbyn ein Duw, ac a gytlliasom â gwragedd dyeithr.' Ezra 10. 2, 10. Y gair *Heb.* עִתָּל *yn* y lle hwn, a arwydda trigo yn sefydlog, aros, preswyllo, cartrefu. Yr oedd cyttal â gwragedd dyeithr yn beth anghyfreithlon i Israel yn ol deddf Duw. 'Nac ymgyfathracha â hwynt; na ddod dy ferch i'w fab ef, ac na chymher ei ferch ef i'w fab dithau.' Y rheswm paham y mae yr Arglwydd yn gorchymyn fel hys yw, 'canys efe a dry dy fab di oddiar fy ol i, fel y gwasanaethont dduwiau dyeithr: felly yr enyn llid yr Arglwydd i'ch erbyn chwi,' &c. Deut. 7. 3, 4. Dyma ieuo anghymarus.

CYTUN, neu CYDUN, (cyd-un) unedig, o'r un feddwl; rhai wedi uno mewn meddylfryd, bwriad, a gweithrediad. *Gr.* συμφοροι, *eneidiau yn un.* Barn. 20. 11. Ezra 3. 9. Act. 1. 14. Phil. 2. 2.

CYTUNO, neu CYDUNO, (cyd-un) 1. Cyd-synio. Salm 50. 18. Act. 5. 40. Phil. 2. 2.—2. Ammodi. Mat. 20. 2, 13.—3. Cymmodi. Mat. 5. 25.

CYTHLWNG, (cwth-llwng) bod heb lyncu; bod heb fwyta dim er rhyw amser penodol; bod yn ymattal oddiwrth fwyd; ymprydiad. *Gr.* νηστεια, *heb fwyta.* Mat. 15. 32. Marc 8. 3. Mae y gair cythlwng, yn Act. 27. 33. i'w ddeall am gymeryd ychydig o luniaeth; bod heb wneuthur pryd cyflawn.

CYTHRAUL—EULIAID, (cy-traul, neu cythrawl, *gwrthwynebur*) enw a roddir ar angel syrthiedig. Y mae iddo enw yn Groeg sydd yn ateb yn gwbl i'r gair cythraul yn Gymraeg. *Απολυον* (*Apolyon*) dinystrydd, treuliedydd, dystrywydd; yn *Heb.* אבדון (*Abadon*) Dat. 9. 11. Y mae gair arall yn Hebraeg a gyfieithir *cythroul*, sef שָׁר *yspeilydd, treuliedydd, dinystrydd.* Deut. 32. 17. Salm 106. 37. Y gair *Heb.* שָׁר *rhif* llosgog שָׁרָר *a gyfieithir*

cythraul, a *chythreuliaid* (Lef. 17. 7. 2 Cron. 11. 15.) a arwydda, *garw, gerwin, dilyfn, af-rywiog, hagr, hyll*: ac a gyfieithir yn Eisa. 13. 21. a 34. 14. *ellyll, ellyllon.* Y mae eto un gair Groeg yn cael ei gyfieithu *cythraul* a *chythreuliaid*, sef Δαιμονιον (*Daimonion*) yn tarddu oddiwrth Δαιμων (*Daimon*) yn arwyddo *gwybod a gwybodaeth.* Hwn yw y gair sydd gan y LXX trwy yr Hen Testament, yn ateb i'r geiriau Hebraeg a grybwyllwyd uchod; a hwn yw y gair sydd trwy y Testament Newydd yn mhob man lle y ceir y gair cythraul. Y mae geiriau eraill yn cael eu harfer am yr angel syrthiedig, yn arwyddo ei natur fellldigedig; megys Διαβολος (*Diabolos*) *diafol, cyhuddwr, cyhuddwr ar gam, enllibwr, athrodwr, absenwr*, ac hefyd, *Heb.* שָׂטָן *Gr.* Σατανος (*Satan*) *gwrthwynebur, gal'yn, gwrthblaid.* Y mae un gair eto yn Groeg am dano, sef Απεισιμος (1 Pedr 5. 8.) yn arwyddo *gwrthwynebur, gwrthwynebur mewn cwyn, neu mewn cynghaws.* Gelwir ef hefyd, *Un drwg—y ddraig—yr hen sarph—tywysog y byd hwn—tywysog llywodraeth yr awyr—duw y byd hwn*, a llawer yn ychwaneg o'r cyffelyb; y rhai a gânt eu hystried yn eu priodol leodd.

Wrth ystyried yr enwau uchod, ac o'u dodi yn nghyd, gwelir mai ysbryd creedig yw y cythraul, tebygol o radd uchel yn ei sefyllfa greadigol, a gwybodaeth eang ganddo, ond yn gwbl amddifad o gariad a sancteiddrwydd; ac yn llawn llid, malais, a chreulondeb yn erbyn Duw a dyn. Creodd Duw ef yn berffaith, yn ogoneddus, a *da iawn*, yn mhlith ei amrywiol greaduriaid eraill; ond ni chadwodd ei ddechreudol, eithr gadawodd ei drigfa ei hun, ac felly colodd ei holl brydferthwch, ei ogoniant, a'i dymunoldeb; ac wele efe a aeth yn *ddrug iawn.* Trodd y doethineb pur oedd ganddo yn gyfrwystra hudolaidd; trodd ei sancteiddrwydd yn affendig; troes ei gariad a'i uffuddod yn elyniaeth a gwrthryfelgarwch. Y mae wedi myned yn ysbryd aflan, ac yn elyn mawr i Dduw a'i bobl. Y mae yn hudo dynion i bechu yn erbyn Duw, a chwedi hyny yn eu cyhuddo am bechu. O! erchylltra a thruenusrwydd ofnadwy pechod! Yr hwn sydd, nid yn unig yn gwneuthur dynion ac angelion, y rhai sy' dan ei lywodraeth ef, *yn fyr* o'r peth oeddent yn eu creadigaeth; ond y sydd yn eu gwneuthur yn *gwbl wrthwyneb* i'r peth oeddent yn mhob peth.

'Aberthasant hefyd eu meibion a'u merched i gythreuliaid.' Salm 106. 37. *Heb.* שָׂרָר *Gr.* Δαιμονιος. Y mae awdwyr yn amrywio peth mewn perthynas i ystyr y שָׂרָר *ar Δαιμονιος* hyn, y rhai y sonir yma, ac mewn lleoedd eraill o'r ysgrythyr, fod Israel yn aberthu iddynt. Ond os ystyrir y geiriau o flaen ac ar ol yr adnod a grybwyllwyd, gellir gwelid mai rhyw cilunod oeddent, wedi eu dychymygn a'u gwneuthur gan ddynion. Y mae dyn yn ei greadigaeth, wedi ei wneuthur

fel y mae tueddwydd naturiol yaddo i addoli; ond trwy effeithiau pechod yn y cwmp, er na lwyf gollwyf y tueddwydd i addoli, collwyd yr adnabyddiaeth gywir o wir wrthddrych addoliad. Yn lle gwybodaeth anotaidd o'r unig wir Dduw, daeth anwybodaeth i mewn, a dychymygiad heb rifedi. Daeth holl dueddiadau yr enaid i fod ac i weithredu yn guawdol ac yn ddaerol; am hyny y mae yn rhaid cael gwrthddrych cnawdol a daearol, yn nghyd a defodau cnawdol yn y dull o addoli. Y mae syniad y cnawd yn elyniaeth yn erbyn Duw, a phob addoliad ysbrydol iddo. Felly yr aeth cynion i wneuthur eu hamrywiol luniau a'u delwau, yn ol amrywiaeth eu dychymygiad, yn wrthddrychau i aberthu iddynt, ac i ymgryma ger eu bron.

'Llo a wnaethant yn Horeb; ac ymgrymasant i'r ddelw dawdd. Felly y troisant eu gogoniant i lun eidion yn pori glaswellt.' Salm 106. 19, 20. 'Felly y digiasant ef a'u dychymygiad eu hun.' adn. 29. Gelwir hwynt delwau Canaan, yn adn. 38. 'Tywalltasant waed gwirion, sef gwaed eu meibion a'u moreled, y rhai a aberthasant i dduwiau Canaan.' Gwelir yn eglur mai duwiau Canaan ydyw y cythreuliaid y dywedir yma fod Israel yn aberthu iddynt; pa ddelwau bynag oedd yr eilun-dduwiau hyn. Er nad oedd y bobl yn bwriadu yn uniongyrchol aberthu i gythreuliaid, eto felly yr oedd yn yr ystyr a'r canlyniad o'r peth.—1. O herwydd mai y cythraul a roddodd yn nghalon dyn i ddychymygu eilunod i'w haddoli, er mwyn ei dynu oddiwrth y gwir Dduw.—2. Am fod y cythraul yn cael ei wasanaethu, ei foddhau, a'i anrhydeddu, mewn modd arbenig, trwy eilun-addoliadau.—3. O herwydd yr ysbrydion, y rhai y tybient hwy fod yn preswyllo yddynt, oeddent ysbrydion drwg, neu gythreuliaid.—4. O herwydd, megys yr oedd yr eilunod yn yn ateb i'w henwau יָדוּן yn achlysurol, eu bod yn treulio ac yn dinstrio cyrph y creaduriaid hyn a aberthid iddynt; felly yr oedd y cythraul yn dinstrio eneidiau yr aberthwyr. Gwel Lef. 17. 7. Deut. 32. 17. 2 Cron. 11. 15. 1 Cor. 10. 20. Dat. 9. 20. Cyfleithir yn a gair *Apocrypha*, eilunod, yn Salm 96. 5. 'Holl dduwiau y bobl gyant eilunod.' Edr. ATHRAWIAETH.

CYTHREULIG, a fo yn gyfranog o natur y cythraul; diefflig. Mat. 4. 24. Marc 1. 32. Iago 1. 15.

CYTHRUDD-O, (cythrudd) terfysgu, neu gynhyrfu meddwl; dwys ofidio meddwl; cyffroi meddwl; peri tristwch, cyni, a thrallod. 1 Sam. 1. 6. Salm 106. 33. 1 Cor. 13. 5.—'Cariad ni chythruddir.' Ni enyn digofaint a chwerwder yn fuan, ac i boethder anghymedr-ol, lle y byddo cariaf; ond y mae yn hir-ymarhous—yn dyoddef pob dim—yn gobeithio, pob dim—yn ymaros a phob dim.

CYTHRWFL, (trwbl) cyd-gynhwrf, terfysgu, cyffro, cyahwrf. 2 Sam. 18. 29. Act. 19. 29. a 20. 1.

CYTHRYBLU, afonyddu, terfysgu, cyffroi.

Ezec. 32. 2.—'A'r Hollalluog a'm cythryblodd.' Job 23. 16. Y gair Heb. צָרָה cythryblu. a arwydda dychrynu, brawychu: prysuro a ffyrstio gan ddychryn a braw. Cyfleithir y gair hwn dychrynu, Exod. 15. 15.—brawychu, Barn. 20. 41.—brycio, 2 Cron. 26. 20, &c.—'A Zacharias, pan ganfu, a gythryblwyd.' Luc 1. 12. Gr. *rapasow*. a dychrynowyd, a drallodwyd, fel dyfroedd a gynhyrfir gan dymhestloedd cryffion. Arferir of yn Ioan 5. 4, 7. am angel yn cynhyrfu y dwfr yn llyn Bethesda. Y LXX hefyd a'i harferant am *sathru* a *chymysgu* dyfroedd a thraed, gan eu llwydo a'u budreddu. Ezec. 34. 18. Felly, gweithrediadau tebyg i hyn ar y meddwl a foddylir wrth y gair cythryblu. Act. 16. 20.

CYW-ION, (cy-yw) ieuaincyn, aderyn iar, &c., ac yn allegawl, rhai ieuainc y rhan fwyaf o greaduriaid. Gen. 15. 9. Lef. 1. 14. Deut. 22. 7. Job 90. 29. Salm 84. 3. Mat. 23. 37.

CYWAIN, (cy-gwain) dwyn, cludo, cario; crynhoi, cyd-gasglu; megys y gwneir ag yd, i'w gael o'r maes i'r ysgubor. Mat. 6. 26.

CYWEIRIO-IWR, (cy-gwair) dodi peth mewn cywair neu drefn, trefnuso, tymheru, trwsio; megys cyweirio gwelyau, rhywydau, gwair, ymenyn, wyn, moch, telyn, &c. Job 17. 13. Mat. 4. 21. Marc 1. 19.—'Paham yr wyt ti yn cyweirio dy ffordd i geisio cariad?' Jer. 2. 33. Sef paham yr wyt ti yn gwneuthur dy ffordd eilun-addolgar yn hardd, ac yn dda yr olwg arni er mwyn enill caredigrwydd eilun-addolwyr.—'Ni'th gyweiriwyd chwaith a halen.' Ezec. 16. 4. Byddid gynt yn arfer rhwbio plentyn newydd eni a halen, tuag at galedu ei groen, a'i ranau tu fewnol.

'Cyweiri ei holl wely ef yr ei glefyd.' Salm 41 3. Mae yr Arglwydd yn cyweirio, neu yn troi ac yn gwneuthur yn esmwyth holl wely y duwiol yn ei glefyd, trwy roddi iddo nerth cyfatebol, ac amynedd dan ei holl ddyoddefiadau—trwy ddangos iddo y llesad o'i gydustdian, a thrwy roddi iddo obaith gwynfydedd am war-edigaeth allan o honnynt, fel aur wedi ei buro. Rhuf. 5. 3, 4, 5. Heb. 12. 5, 6, &c. Edr. GWELY.

CYWEITHAS-AU, (cy-gwaith) cyfeillach, cymdeithas. Mae y gair yn cael ei arfer fel enw gyant yn 1 Pedr 2. 18. ac yn arwyddo, tyner, hynaws, carnaidd, cyfeillgar.

Nid cyweithas ond brawd. Ddar.

CYWILYDD-IO, (cy-gwilydd) gwarthrudd sarhad, gwarth, gwaradwydd. Nid oedd dim cywilydd, nac achos i fod, ar ddyd yn ei gyflwr o ddiniweidrwydd. Gen. 2. 25.—'Talcen put-einwraig oedd i ti, gwrthodaist gywilyddio.' Jer. 3. 3. Arwydd o anedifeirwch, caledu ac ymhyffau mewn pechod, ydyw gwrthod cywilyddio, pan fyddo achos cywilydd. Jer. 6. 15. a 8. 12. Zeph. 3. 5. Da yw bod yn cywilyddio pan fyddom wedi gwneuthur drwg; ond gwell yw peidio gwneuthur drwg, o'r hyn y mae cywilydd. Mae rhai dynion yn gymaint eu di-gywilydd-dra, fel y maent yn ymogoneddu yn

yr hyn y dylent gywilyddio o'i herwydd, sef eu pechod.—'Cywilydd pobloedd yw eu pechod.' Diar. 14. 34. Phil. 3. 19. Judas 13.—Y mae rhai yn cywilyddio yn yr hyn y dylent ymfrostio ynddo, sef Crist a'i efengyl. Nid oes dim yn fwy gogoneddus, nac yn fwy teilwng o'n haddefiad. Y gwerth, y gogoniant, a'r llesad mwyaf i bechaduriaid, yw Crist yn yr efengyl; ac nid oes dim ond ein hanwybodaeth o honynt a bâr i ni gywilyddio o'u plegid. Mae pob peth yn ddirmygedig ac yn gywilyddus a'r sydd yn perthyn i'r diafol a'i deyrnas, ac a fyddant mewn dirmyg tragwyddol yn mhen ychydig amser. Ond am yr Arglwydd Iesu, a phob peth perthynol iddo, y mae yn anfeidrol deilwng o barch ac anrhydedd. Mae iddo enw goruwch pob enw, ac iddo y plyga pob glin. Phil. 2. 9, 10. Pawb a'i hadwaenant, gyda Phaul, nid oes arnynt gywilydd o efengyl Crist. Rhuf. 1. 16.—Yn ei waith yn prynu ei bobl, Crist a gymerodd arno eu dirmyg a'u gwaradwydd hwynt; a'u diystrodd, ac a aeth trwyddynt. Esa. 53. 2, 3. Heb. 12. 3. Nid gweddus, gan hyny, i neb o'i ganlynwyr fod yn gywilydd ganddyt ef a'i eiriau. Y mae hyny yn nód amlwg o'u hanwybodaeth o hono, a'u hanffyddlondeb iddo. Bydd cywilydd gan Fab y dyn hwythau hefyd, pan ddel yn ngogoniant ei Dad, gyda'r angelion sanctaidd. Marc 8. 38. Mac y diafol yn dangos y byd yn ei holl ogoniant, a phechod yn ei fwyniant, i ddenu dynion oddiwrth Dduw; ac y mae yn dangos Crist a'i achos yn ei waradwydd a'i ddirmyg yn unig, i'r un dyben, sef eu cadw oddiwrtho, a rhag ei addef. Ond gau olygiadau yw y rhai hyn; yr Ysbryd Glan yw Ysbydd y gwirionedd; ac y mae ei oleuni ef yn dangos pethau yn gwbl wrthwyneb; sef y byd yn ei wagedd; pechod yn ei adgasrwydd a'i ganlyniadau; a Christ yn ei ardderchogrwydd gogoneddus.

CYWIR, (cy-gwir) diwygus, uniawn, cyfiawn, ffyddlawn, diffuant, diragrith, didwyll, pur. Gen. 42. 11. Diar. 16. 11. Zech. 7. 9.

Nid cywir ond meddylgar,
Nid meddylgar ond serchawg.
Diar.

CYWRAIN, (cy-gwrain) celfyddgar, manwl. Exod. 36. 21. a 28. 8.

CYWREINRWYDD, medrusrwydd mewn celfyddyd. Exod. 31. 4.

CYWYDD, (cy-gwydd) math o awen-gerdd, bardd-gân.

Y rhai a'i hofnant ef yn len,
A ganan' yr un cywydd.
E. Prye, (Balm 118. 4.)

CH.

CHALCOL, כֶּלֶכֶל [*diasawr y cwbl*] pedwerydd mab Mahol, Lefiad, cantor nodedig am ei ddoethineb. 1 Cron. 2. 6. 1 Bren. 4. 31.

CHAMOS, Heb. כְּמוֹשׁ [*tynu ymaith*] eilundduw y Moabiaid. Jer. 48. 7, 13. Num. 21. 29.

CHEPHIRAH. 1. Dinas y Gibeoniaid, a

roddwyd wedi hyny i'r Benjaminiaid. Jos. 9. 17. a 18. 26.—2. Mab Cirathaim. Ezra 2. 25.
CHERAN, mab Dison, mab Seir. Gen. 36. 26.

CHERITH, כְּרִית [*tori ymaith*] y mae yr afonig hon tu hwnt i'r Iorddonen, ac yn rhedeg i'r afon islaw Bethsan. 1 Bren. 17. 3. Edr. ELIAS.

CHILEAB, כִּלְעָב [*ei dad yn gwbl*] mab Dafydd o Abigail. 2 Sam. 3. 3.

CHUB, dinas Mareotis, talaeth yn yr Aipht, medd Ptolomy. Ezech. 30. 5. Gwel Newcome.

CHWAER, **CHWEIRYDD**, neu yn amlaf, **CHWIORYDD**, oddiwrth *chwiaur* (chwai) merch yr un tad neu fam. Ioan 11. 1.—1. Cynifer. Gen. 26. 7.—2. Rhai yn profesu yr un crefydd. Rhuf. 16. 1. 1 Cor. 7. 15.—3. Dinasoedd a theyrnasoedd a elwir yn chwiorydd, o nerwydd eu tebygolrwydd i'w gilydd. Jer. 3. 8, 10. Ezech. 16. 46.—4. Y Cenedloedd. Can. 8. 8.—5. Yr eglwys, neu y saint, y rhai a dderbynasant y dduwiol anian. Nis gall un enw, nac un berthynas osod allan gariad Crist at ei eglwys; am hyny gelwir hi wrth bob enw a arwydda berthynas ac anwydeb, megis chwær, dyweddi, &c. Can. 4. 9.

CHWAL-U-WR, (chwa-al) taenu, gwasgaru, dryllio. Salm 1. 4. a 68. 2. Diar. 10. 3. a 21. 6. Esa. 19. 7. Jer. 15. 7. a 18. 17. Ezech. 36. 19. Nah. 2. 1. Iago 1. 6.

CHWANEN, **CHWAIN**, (chwa) yr oedd Dafydd yn cyffelybu ei hun i chwänen, i ddangos, tebygol, y ca'i Saul gryn drafferth yn ei ddal, ac mai ychydig fyddai y budd os ca'i afael arno. 1 Sam. 26. 20.

CHWANNOG, (chwant) serchog, awyddus, cybydd; taedd yn gryf, neu gogwyddo at: chwannog i ymladd. Diar. 1. 19. a 15. 27. 1 Tim. 6. 10. Ioan 6. 21.

Bechan teyrnas i chwannog. *Diar.*

CHWANT-AU, (chwan) dymuniad, blŷs, tueddfryd. Dywed yr apostol fod chwantau cnawdol yn rhyfela yn orbyn yr enaid. 1 Pedr 2. 11.—Yr awch a'r anwydeb mewn dyn at ddrwg neu dda. Preg. 12. 5. Y mae pob chwant croes i'r gyfraith yn bechod. Edr. TRACHWANT.

CHWAREU-ON, (chwar) difyrwch, arabedd, camp, cellwair; ystumiau corphorol yn dangos llawenydd ysbrydol neu grawdol; rhyw ddigrifwch ysbrydol neu grawdol i ddiffyru dynion, megys dawnsio, llamsachu, neu ryw wamal-waith arall, fel y gwnaeth yr Israeliaid o flaen y llo aur. Exod. 32. 6. Chwareu go greulon a wnaeth y llanciau hyny o flaen Abner a Joab, pan laddasant eu gilydd. 2 Sam. 2. 14.—Dywedir fod Dafydd yn chwareu ger bron yr Arglwydd. 2 Sam. 6. 21. Mae gwaith Dafydd yn chwareu ger bron yr Arglwydd yn gytun a dull cyffredin yr Iuddewon o fynegi eu llawenydd a'u diolchgarwch. Byddent arferol, yn dyfaoedd, mewn cyd-beroriaeth, o

ganu Salm o fawl a gorfoledd gyda cherddoriaeth, udgyrn, tympanau, a dawnsiaid sanctaidd. Exod. 15. 20. Barn. 11. 34. a 21. 21. Salm 36. 11. a 100. 4. a 149. 3. Yr oedd Dafydd yn hyn yn dangos ger bron yr holl bobl, i waeledd yn ei olwg ei hun, gwresogrwydd ei gariad, ei ddiolchgarwch, a'i lawenydd yn yr Arglwydd. Gweddus yw mawl yn mhawb, ac arhydedd penaf dyn ydyw addoli a molianu Duw. Ni bu, yn ei holl fywyd, olwg mwy ardderchog na hon ar y brenin duwiol, er i Michael wawdio a'i ddirmygu. Edr. DAFFDD.

CHWECH, *Heb.* חַמֵּץ *Gr.* εἶς; *Llad.* SEX; *Gwydd.* SHE : y chweched; y chweched ran; y chweched waith; chwechedfed.—'Mewn chwech o gyfyngderau efe a'th wared di;' Job 5. 19., sef mewn llawer, yn ddiderfyn, yn ei holl gyfyngderau. Mae tri, *chwech*, a *saith*, yn rhifon cyflawn, perffaith, yn yr ysgrythrau; rhifon o berffeithrwydd dynt. Deut. 17. 6. Preg. 4. 12. 1 Sam. 2. 5. Jer. 15. 9. Diar. 24. 16. Edr. TRI, SAITH. Gwnaeth yr Arglwydd y bydoedd mewn chwe' diwrnod; gallasai wneyd y cwbl mewn mynyd, ond gwelodd yn addas gymeryd rhif cyflawn o ddyddian i waith mor gyflawn berffaith.

CHWEDL-AU, (chwed) dywedriad, ymadrodd, ystori; rhyw ddywedriad gwag, dissil. Yr oedd gan y cenedloedd gynt beth dirifedi o chwedlau yn nghylch cyfodiad a gorchestwaith eu duwiau, &c. Nid oedd yr Iuddewon, yn amser yr apostolion, nemawr yn ol iddynt am ddychymygion disail, a thraddodiadau y tadan, &c. 1 Tim. 4. 12. Tit. 1. 14. 2 Pedr 1. 16.—Mae yr 'halogedig a'r gwrachiaidd chwedlau,' (teilwng yn unig i hen wrach eu hadrodd) yn cael eu gosod mewn cyferbyniad i wir dduwioledeb. Nis gallai y dlau gydfyned.—'Ac mewn cybydd-dod, trwy chwedlau gwneuthur, y gwnant farsiaidiaeth o honoch.' 2 Pedr 2. 3.—'A thrwy gybydd-dra, a: wrth eiriau gwneuthur y marsiant am danoch.' W. S.—'A thrwy gribddeiliaeth wrth eiriau dychymygu y marchnattant chwi.' Dr. M.—*Kai ev πλεονεξια πλαστοκς λογοις υμας εμπορευουσινται.* *Gr.* Gwel Schleusner.—'Trwy gybydd-dra y gwnant farsiaidiaeth o honoch trwy chwedlau ffugiol.' Macknight.—'Trwy areithiau cywrain.' Parkhurst. Aifer, medd ef, Plato, yr ymadrodd *πλαστον λογουσ*, i arwyddo gwneuthur araith gywrain. Gwel *Apol. Socrat. sec. 1.* Meddwl yr apostol yw, yr areithiau cywrain, disylwedd, o ran llesad enaid, a wnai y gan athrawon, er boddhau eu gwrandawyr, er mwyn budr elw.

Gnawd i ddyu ofyn chwedlau. *Diar.*

CHWEGR-AU, (chweg) mam yn nghyfraith, sef mam gwraig neu wr. Ruth 1. 14. Mat. 8. 14. Luc 4. 38.

A garo ei gw' ored ei chwegr. *Diar.*

CHWEGRWN, (chwegr) tad yn nghyfraith. Gen. 38. 13.

CHWERTHIN-IAD-AU, (chwarth) crech wenu, gwenu; ystym yn dangos llawenydd neu wawd. Gen. 17. 17. a 18. 12. a 21. 6. Job 5. 22.—Dywedir fod Duw yn chwertthin am ben dynion, pan fyddo heb ystyried eu blinderan a'u gofidian; eu barnu yn ddirugaredd; yn hollol ddiystyr o'u gwrthwynebiad iddo ef, ei waith a'i bobl, Job 9. 23. Salm 2. 4. a 37. 13. Diar. 1. 26. Pan fyddo Duw yn chwertthin yn nialedd pechaduriaid diedifeiriol, arwydda ei fawr anfoddlonrwydd iddynt; ei ddiystyrwch o honynt; ac mor hawdd iddo eu distrywio.—Y mae yr Arglwydd yn llenwi genau ei waredigion a chwertthin (Salm 126. 2.) pan fyddo y newyddion da o lawenydd mawr yn eu llenwi a gorfoledd yr iechydwrriaeth. Chwarddodd Abraham yn wyneb yr addewid o Grist, mewn llawn sicrwydd ffydd o'r cyflawniad o honi, a'i ran dragywyddol ynddi. Gen. 17. 17. Ioan 8. 56.—Ond y mae chwertthiniaid pechaduriaid yn tarddu oddiwrth amheuan am gyflawniad y addewidion Duw, gan mor groes i reswm a threfn naturiaeth y maent weithiau yn ymddangos; neu oddiwrth anystyriaeth; neu ddiystyrwch o eraill. Gen. 18. 12. Luc 6. 25.—Chwertthiniaid yr ynyf ydyd wag, pergyllus, a darfodedig, fel clindarddach drain dan grochan. Mae crochan du o ddigofaint Duw uwch ei ben yn crogi. Job 20. 5. Salm 118. 12.

CHWERW-DER, (chwar) *Gr.* κερως; sur, gofidus, anhwyfryd, blindost, garw.—1. Yr hyn sydd yn groes i felus, ac yn anghymeradwy i'r archwaeth. Exod. 15. 23.—2. Galar, gorthrymder, a gofid caled. 1 Sam. 1. 10. Job 7. 11. Jer. 31. 15. Ezec. 27. 31. Mat. 26. 75.—3. Cenfgen maleisus, a drwg ewyllys. Act. 8. 23. Eph. 4. 31. Iago 3. 14.—Y dwfr arferid i brofi y wraig y byddai ei gwr mewn eiddigedd o'i herwydd mewn achos godineb a elwir yn 'ddwfr chwerw;' nid cymaint o ran ei flas, tebygol, ag o ran y canlyniadau poenus ac ofnadwy oedd iddo i'r rhai enog. Num. 5. 23.

Ni obetr y meius heb y chwerw. *Diar.*

CHWIBANOGL-AU, (chwib) pibell ganu, offeryn cerdd. Dau. 3. 5, 7, 10, 15.—'Pa un bynac vo ai chwibanogl ai telyn.' 1 Cor. 14. 7. W. S.—Chwibanogl y mynydd, math o aderyn.

CHWIBAN-U, (chwib) chwithrwd; lleisio neu scinio yn debyg i chwibanogl. Arferir y gair mewn dau ystyr; megys y gellir tarfu y defaid wrth chwiban, felly yn yr un modd y csegllir y gwenyn yn nghyd. Arferir ef hefyd mewn ffordd o'syndod, dirmyg, o gwatwar. 1 Bren. 9. 8. Galar. 2. 15.—Duw yn 'chwibanu ar y Cenedloedd,'—'am y gwybedyn a'r wenyen.' Esa. 5. 26. a 7. 18. Megys y csegllir y gwenyn wrth chwibanu arnynt; felly, hyn a arwydda fod Duw yn galw yr Aiphtiaid a'r Assyriaid yn nghyd i ddyfetha gwlad; y byddai iddynt ddyfod cyn amled a gwybed neu wenyen, a gorchuddio yr holl wlad.—Y mae Duw yn chwibanu ar yr Iuddewon gwasgared-

ig, i'w casglu fel gwenyn i'r cwch, i ddsnos mor hawdd oedd iddo eu dwyn adref o'u caethiwed, er mor wasgaredig oeddent: dim ond â chwibanad. Zech. 10. 8.—'A bydd yn y dydd hwnw i'r Arglwrdd chwibanu ar y gwyboensa sydd yn eithaf afonydd yr Aipht, ac am y wenyen sydd yn nhir Assyria.' Eza. 7. 18. Yr oedd casglu gwenyn yn nghyd trwy chwibannu, yn arferedig yn Asia yn y bedwaredd a'r bummed ganrif. Coffa Cyril am dano fel peth cyffredia yn ei ddyddian ef; ac y mae yn arferiad yn parhau hyd heddyw yn Lithuania a Muscovy, gwledydd lle mae gwenyn yn lluoeg: meistr y cychod a'u harwain allan i ymborthi, ac a'u dychwel drachefn drwy chwythiad ei chwibanogl. Gwel *Nature Displayed*. Bochart.

CHWILFRIW-IO, (chwil-friw) tori yn fan, dryllio yn fan.—Gwna fo yn chwilfrw; sef gwna fo yn ddarnau mân.—'Ac a'm drylliodd yn chwilfrw.' Job 16. 12. Ysgydwodd fi yn ddarnau; ysgydwodd fi yn ddirlawr; כררררר drylliodd fi yn ddarnau man; sef yn chwilfrw. Mae Duw yn saethu aml saeth at ei bobl; ac y mae weithiau, fel pe hae yn hyfrydu i'w gofidio; ond eu llead sydd yn ei olwg yn y cwbl.

CHWILIO, (chwil) dyfal geisio, olrhain, ymfyn yn ddiwyd am beth, chwilitaith. Gen. 31. 84. Num. 10. 33. Yr ysgrythyrau ydynt fwngloddiau euraidd, ynddynt hwy y mae trysorau bywyd tragwyddol; gan hyny y mae yn fraint eu chwilio. Ioan 6. 39.—Nid wrth chwilio y cafodd Duw ddygioni yr Iuddewon allan, am ei fod yn ddiagon amlwg i bawb. Jer. 2. 24.—Wrth 'chwilio yr hynafiaid,' y meddylir, edrych eu barnau, a pha beth a ddygwyddodd iddynt hwy. Job 8. 8.—Priodol i Dduw yn unig yw 'chwilio y calonau.' Jer. 11. 20. Rhuf. 8. 27. Dat. 2. 23.

Tair ffordd sydd i chwilio calon dyn: sef yn y peth nas tybio; yn y modd nas tybio; ac yn y pryd nas tybio. *Barddas*

CHWITH-C-IG, (chwi-ith) aswy, yn perthyn i'r llaw aswy; annehau, anhyllaw, anhyffordd, anhyfedr, anhyllwydd. Llaw chwith, llaw aswy; bydd yn chwith iddo, bvdd yn anhyllaw, hyny yw, bydd edifeirwch iddo o'i blegid. Chwithodd arno; sef synodd a rhyfeddodd.—'Yn chwithig,' (Barn. 20. 16.) sef yn medru, tebygol, ymladd a'r llaw chwith yn gystal a'r ddehau; am hyny yn tasfu y ceryg yn fwy dinystriol; gan fod eu gwrthwynebwyr yn ddiarnddiffyn felly i'w hergydion. Yr oedd y Gibeaid yn medru ymladd â phob liaw, megys yr oedd rhai o gedvra Dafydd. 1 Cron. 12. 2. Gwr llaw chwith ydoedd Ehwad. Barn. 3. 15.

CHWYDU, CHWYDIAD, (chwydiad), *Heb.* נָחַץ *co*; bwrw allan o'r sybwl, cyfogi, ymgyfogi, gloesio, bwrw i fynu.—Dywedir fod Daw yn chwydu eglwys, neu weinidog, allan o'i enau, pan, trwy ffeiddiad o'u pechod, a chasineb tuag ato, y byddai yn eu rhoddi i fynu i fyw fel y

mynent. Dat. 3. 16. Jer. 14. 19.—Y mae dynion yn 'chwydu cyfoeth,' pan fyddont, trwy dristwch a chwylydd, yn gorfod eu gadael i eraill. Job 20. 15. Diar. 25. 16.—Y mae dynion yn 'yfed, yn chwydu, ac yn syrthio,' pan fyddo barnedigaeithau Duw yn eu syfrdanu, ac yn eu gwneuthur yn waradwyddus a thruenau. Jer. 26. 27. Hab. 2. 16.—Mae dynion yn dychwelyd megys ei at ei chwydiad, pan fyddont yn dychwelyd at eu hen arferion pechadurus, y rhai a adawaent unwaith. Megys y mae ei wrth iddo fwyta drachefn yr hyn a chwydodd, yn dangos mai nid y bywyd oedd yn urbyn ei gylla, ond mai rhyw boen oedd efe yn ei gael oddiwrho, ydoedd yn peri iddo efe ei chwydu; felly y ffol pechadurus yn dychwelyd at ei ffolineb. *Heb.* *Yn ail wneuthur ei ffolineb*, sydd yn dangos mai nid casau ei ffolineb yr oedd, ond mai rhyw ofid a gafodd ef oddiwrho, a hyny oedd yn peri iddo ymadael ag ef deos dro. Diar. 26. 11. 2 Pedr 2. 22.—Mae tir yn chwydu ei drigolion, pan fyddont yn cael eu bwrw allan o hono yn lliidiog, trwy gleddyf a chaethiwed. Lef. 18. 28.

CHWYDD—O, (chwy) dymchwyl, tynchwyl; balchder; afiechyd mewn cnawd. Lef. 13. 2, 10, 19, 28. a 14. 56.—'Gwybodaeth sy yn ymchwyllo' nid yw gwybodaeth heb gariad yn adeiladol i'r hwn a'i meddianu, nac i neb arall chwaith. Eglur yw fod gan yr angenllocau syrthiedig eu gwybodaeth eang, ond balchder ac ymchwyllo sydd ganddynt yn lle gostyngeddwrwydd, gelyniaeth a chasineb yn lle cariad at y gwirionedd. Po mwyaf o wybodaeth a gyrhaeddo dynion, heb eu hystwytho a chariad at Dduw a'i wirionedd, mwyaf maent yn ymchwyllo, ac yn tebygu fwy-fwy i'r diafol. Adnabyddiaeth wirioneddol o Dduw yn ei y gair, o'i fawredd, ei berffeithrwydd, a'i ogofiant, ac o honom ein hunain fel pechaduriaid gwael, a'n gwna i'w fawrhau ef, a ffeiddio ein hunain. 1 Cor. 8. 1.—Chwyddo' a arwydda claf. 1 Tim. 6. 4. 2 Tim. 3. 4. 2 Pedr 2. 18. Judas 16.

CHWYRN—U, (chwy) cyflym, chwimwth, buan, ebrwydd, esgud, dihafach; daegyrru, rhuo. Gen. 33. 13. Esa. 5. 29.

CHWYS—U, (chwy) lluchwys, llafur, poen; llafurio yn dost. Chwys yw y tawehleithder sydd yn tartio allan o'r mân dyllau, sef y chwyedyllau [*pores*] yn nghorph dyn ac anifail, pan dwymno trwy lafur, neu wres arall, neu trwy afiechyd. Gen. 3. 19.—Ein Hiachawdwr, pan oedd yn cael ei wasgu gan bwys digofaint dwyfol, o achos ein pechodau, a chwysodd megys defnyddu gwael ar y ddaear. I dynu ymaith ein melldith, bwyaodd fara trwy chwys ei wyneb; ac i ddangos drymed oedd, yr oedd ei chwys yn waedlyd, ac yu iawn am bechod. Luc 22. 44.

CHWYTH—U, (chwy) anadl, ffyn; chwa, awel. 1. Gyru gwynt; anadlu. Exod. 15. 10. Salm 147. 18.—2. Anadlu yr Ysbryd Glan;

rhoddiad dirgelaidd o'i allu i argyhoeddi, i buro, i adfywio, ac i ddyddanu ei bobl. Can. 4. 16. Ioan 3. 8.—Duw yn chwythu ar feddianau dynion, neu chwythiad ei Ysbryd arnynt, a arwydda mor hawdd, disymwth, a dirgelaidd y distrywia efe hwynt a'u meddianau. Hag. 1. 9. Esa. 40. 7, 24.—Yn mherthynas i ryfel, yr oedd chwythiad yr udgorn, yn arwyddo tod y gelynion yn agosau; neu alwad i ymfyldino yn eu herbyn. Jer. 6. 1. Hos. 5. 8.—Chwythiad, neu ganiad yr udgorn arian, neu y cyrn byrddod gan yr offeiriad wrth Jericho, ac ar yr uchel wylliau, oedd yn rhag-ddangos pregethiad yr efengyl, i orchfygu pob rhwystrau, ac i wahodd pechaduriaid i wleda gyda Christ. Num. x. Jos. vi. Edr. JUBILI, UDGYRN.

'A Saul eto yn chwythu bygythion a chelanedd yn erbyn dysgyblion yr Arglwydd.' Act. 9. 1. Y geirian, yn hardd, a ddarluniant Saul fel mor llawn o fygythion, ac mor awyddus i gelanedd yn erbyn y dysgyblion, fel yr oedd poethder ei nwydau drwg yn effeithio ar ei anadl, ac yn peri iddo dynu ei anadl yn fuanach ac yn gryfach, fel y gwna dynion mewn digter lliidiog. 'Yr oedd yn anadlu creulondeb.' Salm 37. 12. Heb. Mae y cyffelyb ymadrodd gan Homer: *Μεγα ζεετορες, yn anadlu cyn-ddaredd.* Pope. Neu yn hytrach, *dewrder.* Gwel *Iliad.* 3. l. 8. Cicero a arfer y geiriau, *Scelus anhelantem*: hyny yw, yn anadlu drygioni. *Catal.* 2.—*Deliberate valour breathed*: hyny yw yn anadlu dewrder pwyllgog. Gwel Milton's *Paradise Lost*, B. I. l. 554. Gwel Elsner, Wetstein, a Kypke, *in loc.*

D

DA-OEDD, enw cadarn; megys da bywiol; da marwol; da cyffro, sef symudadwy; da digffro, sef ansymudadwy; da byw, a da bathol; da gwahanedig, a da diwahanedig; da duon; da blithion. *Cyfreith. Cymreig.*—Cyfoeth, golud, meddiant bydol, eiddo. Gen. 24. 10. Mat. 19. 22. a 25. 14. Luc 12. 19. I Ioan 1. 17.—GORAIR, megys da da, sef da iawn; da ddyn! da'r eneth! da fachgen!

DA, enw gwan.—1. Yr hyn sydd fuddiol, gweddus, addas, a chymhwys, ac yn ateb dyben ei wnethuriad. Gen. 1. 4. a 2. 18.—2. Dyn rhinweddol, duwiol, haelionus, a thrugarog. Rhuf. 5. 7.—3. Cyfreithlawn i'w arfer; felly y mae pob peth a greodd Duw yn dda, pan gymerer ef trwy dalu diolch. 1 Tim. 4. 4.—4. Yr hyn sydd onest ac uniawn. Salm 37. 27. Mat. 26. 10.—5. Cymhwysir y gair at amryw bethau cymeradwy, yn ol eu rhyw a'u natur, megys addewid, 1 Bren. 8. 53.—athrawiaeth, neu addysg, Diar. 4. 2.—blynyddoedd, Gen. 41. 35.—bugail, Ioan 10. 11.—cyffes, 1 Tim 6. 13.—cyngor, 2 Sam. 17. 7.—cydwybod, Act. 23. 1.—diwrnod, 1 Sam. 25. 8. &c. Edr. y geiriau hyn.

Er fod y gair yn cael ei gymhwyso at greaduriaid, eto, dywedir gan ein Harglwydd, 'Nad

oes neb da ond un, sef Duw.' Nid oes neb da fel Duw; nid oes neb yn *bod* ynddo ac o hono ei hun, heb ddibynu ar neb arall, yn berffaith, anfeidrol, ac anghyfnawidiol dda, ond efe: ond pawb eraill a'r sydd yn dda, cael eu gwneuthur felly y maent trwy ddaioni Duw. Mae yr Arglwydd yn dda ynddo ei hun, ac yn ddaionus i eraill. Salm 119. 68.

1. Y mae Duw yn *hufodol* dda; yn ddaioni perffaith, digymysg; y mae pob da ynddo; a dim ond da. Deut. 32. 4. Y mae yn ddaioni anfeidrol, diderfyn.—2. Y mae yn dda yn ei holl briodoliaethau; ei 'holl ddaioni' y mae yn eu galw. Exod. 33. 19.—3. Y mae yn dda yn ei gyfraith, y mae hono yn addas iddo, yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda.—4. Mae yn dda yn ei holl weithrediadau, ei drefniadau, ei ragluniaethau, ei oruchwyhaethau, ei geryddon, ei gospedigaethau, a'i farnedigaethau. Nis gall Duw perffaith wneuthur ond sy dda. Y mae pethau sy ddrwg i'n teimladau ni yn dyfod oddiwrth Dduw; ond y mae Duw yn dda sydd yn eu rhoddi, da ynddo ei hun—yn ei ddybenion yn eu rhoddi—ac yn y ffrwythau o honynt. Job 2. 10. Heb. 12. 5, 6; &c. Oni bai fod drwg moesol ynom ni, ni ddensai dim drwg dyoddefol oddiwrth Dduw i ni: ond dichon Duw beri fod pethau chwerwon yn llesol. Nid oes neb yn barnu y llywodraeth hono yn ddrwg, a'r sydd yn cospi drygioni; ond i'r gwrthwyneb, pawb a'i barnant yn dda, ac yn llesol.—5. Yn nhrefn yr iechydwrtaeth, yn benaf, y mae anfeidrol ddaioni Duw yn ymddangos, ac yn cael ei gyflannu. Yn y drych hwnw y gwelir 'daioni a chariad Duw ein Hiachawdwr tu ag at ddyn.' Tit. 3. 4. Y mae yn ddaioni rhad, anhaeddianol i ni; y mae yn ddaioni cyflawn, goludog; y mae yn ddaioni tragywyddol. 'Yr hwn,' o'i wir ddaioni, 'nid arbedodd ei briod Fab, ond o'i traddoddod ef drosom ni oll; pa wedd gydag ef na ddyru efe i ni bob peth!' Rhuf. 8. 32. Y mae pob meddwl anhion am Dduw yn feddwl anghyflawn am dano, ac yn dra phechadurus. Salm 25. 8. a 86. 5. 119. 68. Bydded i olud ei ddaioni ein tywys i edifeirwech; peri i ni ei garu, ac ymgais am fod yn debyg iddo, a'n cysuro yn mhob drygfyd. Neh. 1. 5—8. Rhuf. 2. 5, 6. a 12. 6. Eph. 5. 1.*

'Awyddus i weithredoedd da.—Yn barod i bob gweithred ddr.' Tit. 2. 14. a 3. 1, 14. Nid gweithred dda, yn unig, yw gwneyd peth da, ond gwneyd y peth da hwnw yn dda, sef sef yn addas, fel y gweddai iddo gael ei wneyd. Y mae yn angenrheidiol, 1. Ei fod yn ol gorchymyn ac ewyllys Duw; pob gweithred ddrwg sy drosedd o gyfraith dda Duw, ac yn anghydfurfiad & hi: felly y mae yn mhob gweithred dda gydfurfiad & hi. Y pethau a wncir yn ol

* Uwchlaw pob peth, bydded i ni greu fed Duw yn berffaith a da, i'r fath raddau nas gall dim fod yn berffurfiach a gwel. Bradwardin, *de Causis Deo*.—Daioni bddiol, daioni hyffrydol, daioni anrhydeddus, daioni pob daioni.—Nid rhaid i ni onni byw na marw (medd Ambrose) gan fod genym Dduw mer ddaionus.

ewylls a thraddodiadau dynion, ac nid yn ol gorchymyn Duw, a dorir ymaith o gofrestr gweithredoedd da.—2. Rhaid eu bod yn tarddu yn y gwneuthurwr o gariad at Dduw, ac nid o gau ddybenion. 'Diwedd y gorchymyn yw cariad.' 1 Tim. 1. 5. Ioan 14. 15. Cariad at Dduw yw y gwreiddyn ar ba un y mae gwir ufudd-dod yn tyfu, a'r ffynon o ba un y mae yn tarddu.—3. Rhaid eu gwneyd mewn ffydd; 'cans heb ffydd anmhosibl yw rhyngu bodd Duw.' Heb. 11. 6. Rhuf. 14. 23.—4. Rhaid eu gwneyd er gogoniant Duw. 1 Cor. 10. 31. 'Ffrwythau cyfiawnder sydd trwy Iesu Crist, er gogoniant a moliant i Dduw.' Phil. 1. 11.

'Gweithredoedd da, y sydd yn wirioneddol felly, ydynt ffrwythau yn tarddu o undeb ysbrydol & Christ; y maent 'wedi eu creu yn Nghrist Iesu i weithredodd da.' Eph. 2. 10. Y maent yn gyntaf yn Nghrist, fel y cangenau yn y winwydden; ac yna y maent yn dwyn ffrwythau. Ioan 15. 1—8. Y mae ffydd yn Nghrist yn gweithio trwy gariad. Gal. 5. 6. Y mae gair yr efengyl, pan y credir ef a'r galon, yn hâd da ynddi, ac yn dwyn ffrwyth da, cyfatebol iddo ei hun. Luc 8. 15. 2 Tim. 3. 16.—1. Mae gweithredoedd y goreu o ddynion yn amberffaith. Preg. 7. 20. Dat. 3. 2. Y mae eu gwybodaeth o reol gweithredoedd da yn amberffaith; ac felly mae eu ffydd a'u cariad, o ba le y tardant. Y mae pechod yn trigo yddynt, ac yn eu hatal rhag cyflawni yr hyn a ewyllsiant fel ag yr ewyllsiant. Rhuf. vii.—2. Nid oes dim haeddiant yn perthyn iddynt. Nid ydynt yn llesau Duw nac yn rhoddi dim iddo, fel nad ydyw yn enillwr erddynt. Job 22. 2. a 35. 7. Salm 16. 2.—3. Y maent oll yn ddyledus i Dduw, fel nad oes neb yn gwneyd ond a ddylai, er gwneyd a allo; nid ydyw ond talu ei ddyled gyfiawn i Dduw; cans y mae gan Dduw hawl gyfawn i'r hyn oll a ddichon i bob un ei wneyd; ac wrth adael heb ei wneyd yr hyn a ddylasai, y mae yn ddyledwr euog, ger bron Duw. Luc 17. 10.—4. Am nas dichon neb wneyd diin heb ras a nerth Crist i'w cynnorthwyo, nis dichon iddynt haeddu dim gaddo.—5. Nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng gweithredoedd dynion, a thrugaredd Duw a bywyd tragywyddol. Ni haedda neb y thrugareddau tymhorol a fwynhant, pa faint llai bywyd tragywyddol!—Nid ydynt yn effeithiol i wneyd iawn am bechod—i haeddu maddenant pechodau—igyfiawnhau pechadur, ac i'w gymmodi & Duw; nid o weithredoedd y ddeddf y mae y pethau hyn i'w cael, ond yn hollol râd trwy ras. Rhuf. 3. 20—31. Nid ydynt yn achos cynhyrfiol na haeddianol o iechydwrriaeth, ond ei heffeithiau yn unig.—Nid y ffrwyth sydd yn peri tyfiant yn y pren, ond effeithiau hyny ydyw y ffrwyth. 2 Tim. 1. 9. Tit. 3. 5. Ond eto nid oes neb wedi ei achub, wedi ei gyfiawnhau—ei heddychu & Duw, ac wedi cael maddenant o'i bechodau—ac mewn undeb & Christ, nad yw yn

dwyn ffrwythau addas, ac yn derbyn o gyflawnder Crist, a gras am ras. Ioan 1. 16. Tit. 2. 11, 12. Y mae y rhai sydd wedi eu prynu oddiwrth bob anwired yn cael eu puro hefyd, a'u gwneyd yn bobl briodol, awyddus i weithredoedd da. Tit. 2. 14. Eph. 2. 10.—7. Maent yn angenrheidiol, 1. I ddangos ein hufudd-dod i Dduw, yr hwn sydd yn gorchymyn—i ddangos ein diolcharwch iddo—ac i ogoneddu ein Tad yr hwn sydd yr y nef, ac i beri i eraill ei ogoneddu hefyd. Mat. 5. 16. Ioan 15. 8.—2. I harddu ein profes, ac athrawireth Duw ein Hiachawdwr yn mhob peth. 1 Tim. 2. 9, 10. I ddangos ein ffydd i eraill wrth eu ffrwythau—i wneuthur ein galwedigaeth a'n hetholedigaeth yn sicr—ac i rodio mewn cymdeithas â Duw yn ei lwybrau sanctaidd. Iago 2. 18. 1 Ioan i.—3. Er argyhoeddiad—er adeiladaeth, ac er siampl i eraill; I ddangos iddynt yr hyn a ddylent hwythau fod—yr hyn y mae gras Duw yn ei wneyd—a'r hyn sydd raid iddynt hwythau gael eu gwneyd, cyn y byddont addas i gael rhan o etifeddiaeth y saint yn y goleuni. Col. 1. 12.

DABASETH דַּבְּסֵת [*llifeirio o fel*] terfyn etifeddiaeth meibion Zabulon. Jos. 19. 11.

DABERATH, דַּבְּרַת [*peth*] 1. Dinas yn agos i fynydd Tabor, yn nherfyn Zabulon. Jos. 19. 12.—2. Un arall yn llwyth Issachar. Jos. 21. 28.

DABRE-D, (abred) dyred, dwyre, dring, brysia, prysura. 'Dabic y fynydd yma.' Dat. 4. 1. W. S.

DADEBRU, (ebru) adfywiocau, ail gaffael bywyd, adfywiog, deffro 1 Bren. 17. 22. 2 Bren. 13. 11. Galar. 1. 21.

DADGAN, (cân) *Llad. DECANTO*: adrodd, ail adrodd, cyhoeddi, moliannu, traethu. Salm 19. 1. a 66. 2. a 79. 13. Rhuf. 9. 17.

DADGUDDIAD, (dadgudd) ymadguddiad, anirgeliad, egoriad, eglurhad. Yn llyfr yr Hen Destament a'r Newydd, y mae Duw wedi rhoddi datguddiad cyflawn o'i ewylls a'i feddwl i ni mewn perthynas i bob peth sydd i'w credu a'u gwneuthur er ei ogoniant ef, ac er ein hiechydwrriaeth, ein cysur, a'n dedwyddwch tragywyddol ninau. 'Dynion sanctaidd Duw a lefarasant' dros Dduw wrth ddynion, 'megys y cynhyrfwyd hwy gan yr Ysbryd Glau.' 2 Pedr 1. 21. Efe a 'lefarodd lawer gwaith, a llawer modd, gynt wrth y tadau trwy y prophwydi, ond yn y dyddiau diweddaf a lefarodd wrthynt ni yn ei Fab.' Heb. 1. 1. 'Ni welodd neb Duw erioed; yr unig-anedig Fab, yr hwn sydd yn mynwes y Tad, hwnw a'i hysbysodd ef.' Ioan 1. 18. Y mae y dadguddiad dwyffwl hwn o feddwl Duw, a roddwyd i ni yn yr ysgrythyrau Sanctaidd, a phrawf diambenol iddo tufewnol ac allanol, o'i sicr wirionedd. Pwy ond y Duw anfeidrol ddoeth, cyfiawn, sanctaidd, grasol, a daionus, a fusai yn cyhoeddi fath wirioneddau sanctaidd a gogoneddus? Fei y mae argraff mawrhydi, doethineb, a daioni

Duw, ar ei holl weithredoedd, felly y mae i'w weled yn ei holl wirioneddau amlygiad o'i fawredd gogoneddus yn ei uniondeb, ei gyfiawnder, ei ddoethineb, ei gariad, a'i ddaioni. Pwy ond Duw a roddasai gyfreithiau mor un-iawn ac eang; ac 'a gyhoeddasai efengyl mor llawn o ddirgeledigaethau dyfnion, a thrysorau grasol—mor addas i Dduw, ac mor gymhwys i'n cyflyrau ninau fel pechaduriaid? Barnem hwnw yn ynyd, neu yn hurty'n, i'r gradd eithaf, yr hwn, wrth edrych arno ei hun, y nefoedd, a'r ddaear, a'u holl inoedd, a wadai nad gwaith Duw ydynt; ac na chanfyddai fawredd, gallu, doethineb a daioni Duw yn amlwg ynddynt oll. I'm tyb i, nid llai dall ac ynyd yw yr hwn a ddarlleuo yr ysgrhythrau, yn bwylog ac yn ystyriol, heb ganfod a chydabod, gyda pharch duwiol, Duw yn llefaru ynddynt yn awdurdodol, yn gyflawn, ac yn rasol. Y mae mor anhawdd i ddy'n o syniad ysbruddol amheu ei fod ei hun ag amheu nad dadguddiad dwyfol sydd yn gynwysedig yn yr ysgrhythrau. Y mae y gogoniant dwyfol ynddynt yn ei orchfygu gan ei eglurder. Y mae hefyd y prawf allanol mwyaf boddlongar o wirionedd y dadguddiad cynwysedig ynddynt, i'w ganfod yn nghymhwysderau a duwioldeb y rhai a ysgrifenasant yr ysgrhythrau—y gwyrthiau a wnawd er cadarnhad eu hanfoniad—llwyddiant eu cenadwri trwy offerynau anolygus, yn wyneb y gwrthwynebiadau anwyf a chreulonaf—ac yn nghyflawniad y prophwydoliaethau. Y mae y prawf diweddaf hwn yn brawf sydd yn cynyddu, yn ngolwg pawb a ystyrio, beunydd mewn cadernid ac eglurdeb. Y mae y prophwydoliaethau genym yn ein dwyllaw, wedi eu llefaru er ys miloedd o flynyddau; y rhai y mae rhaglun-iaethau Duw tu ag at y byd yn gyffredinol, a'r eglwys yn neillduol, i'w cyflawni bob dydd hyd ddiwedd amser, os gwirionedd ydynt. Pwy a ddichon eu hammeu, am un fynyd, a daflo ei olygon, ac a edrycho ar agwedd bresenol teyrnasocedd y ddaear—ar yr Iuddewon—ar Anghrist—ac ar waith Duw yn mhlith ei bobl yn barhaus yn y byd. Nis gellir byth yn ddigonol gydnabod daioni Duw, a'n rhwymedigaethau iddo, am ei ddadguddiad dwyfol i ni, yr hwn sydd yn dra chyflawn, eglur, sicr a diammheuo.

DADGUDDIAD IOAN Y DUWINYDD. Y llyfr hwn sydd yn diweddu ac yn gorphen yn gyflawn y dadguddiad o feddwl Duw a'i ewylllys, yr oedd efe wedi ei arfaethu i'w roddi i'r eglwys. Y mae ei gynwysiad yn helaeth ac yn bwysfawr; dull ei gyfansoddiad sydd alloga-awl, gan mwyaf, ond yn oruchel, ardderchog, ac ac addurnol. Ni roddwyd geiriau at eu gilydd, hyd yn nod gan yr Ysbryd Glan ei hun, yn rhagori mewn modd addurnol ar rai rhanau o'r Dadguddiad. Mae rhediad yr holl lyfr, o'r dechreu i diwedd, yn un dull dwyfol, ardderchog, ac ofn- nadwy. Nis darllen neb a'i hystyrio, heb deimlo a phrofi arswyd a pharchedig ofn, gan gydnabod

ei fod yn troedio tir sanctaidd. Y mae mawredd Duw a'r Oen yn llewyrchu gyd ag anfeidrol ddysgleirdeb—y mae dull sanctaidd a gwedd hardd yr eglwys—ei ffyddlondeb dan bob dyoddefiadau—ei hysbryd diwair, pur, a siroli—ei buddugoliaethau—ei gogoniant, a'i gorfodedd tragywyddol—yn ein llenwi & syndod a dloich-garwch.

Am awdurdod dwyfol y llyfr hwn, heblaw y prawf tufewnol yn y gwaith ei hun, y mae pob sicrwydd allanol o'i dderbyniad gan yr eglwys, fel y cyfryw, er ei gyhoeddiad eynaf. Gwel Mr. Mede, a Syr Isaac Newton, ar Daniel. Nid oes un amheuaeth, ychwaith, yn gyffredinol, nad yr un Ioan yw yr awdwr o hono ag a ysgrifennodd yr efengyl a'r epistolau canonaaidd dan yr enw hwnw, sef 'Ioan y dysgybl anwyl.' Y farn fwyaf gyffredin a derbyniol, yn mhlith y dysgedigion am amser ei ysgrifeniad yw, mai yn nghylch diwedd y ganrif gyntaf yr ysgrifennodd Ioan ef. Grotius, Hammond, a Lightfoot, ydynt o'r farn mai yn nheyrnasiad Claudius Cesar yr ysgrifenydd ef. Y mae Syr Isaac Newton, ac Esgob Newton, yn gweled hyny yn rhy fuan; ac yn meddwl mai dan deyrnasiad Nero yr alltudiwyd Ioan i ynys Patmos, lle y cafodd y gweledigaethau cynwysedig ynddo. Y mae Vitringa yn barnu yr amser yn ddiweddarach na hyny, ac mai dan deyrnasiad Domitian yr alltudiwyd Ioan, &c. Y mae yn ymddangos yn o eglur mai yn ddiweddar yn y ganrif gyntaf yr ysgrifenydd ef, wedi i'r efengyl ymdaenu yn helaeth dros y gwledydd dwyreiniol, ac i eglwysy gael eu sefydlu trwyddynt, a dechreu dirywio. Y mae y cyfenwad, neu y teitl, a roddir iddo, yn dangos, nid yn unig ei ardderchogrwydd, ond hefyd y cynwysiad o hono:—'Dadguddiad Iesu Grist, yr hwn a roddes Duw iddo ef, i ddangos i'w wasanaethwyr y pethau sydd raid eu dyfod i ben ar fyrder; a chan ddanfôn trwy ei angel, ef a'i hysbysodd i'w wasanaethwr Ioan.' Pen. 1. 1. Rhoddwyd y Dadguddiad hwn gan Dduw y Tad i Grist, fel Cyfryngwr a prophwyd mawr ei eglwys; yr hwn a hysbysodd efe trwy ei angel i Ioan. Dadguddiad prophwydoliaethol yw, a roddwyd i Ioan mewn modd anarferol, mewn gweledigaeth. Y pethau a ddatguddir i Ioan yw y pethau sydd raid eu dyfod i ben ar fyrder; sef pethau oedd i gael eu cychwyniad yn fuan yn amser Ioan, ac i ddyfod i ben yn ddidor nes y cyflawnid pob peth. Y mae Ioan yn cael y weledigaeth ar ddydd yr Arglwydd; ac yn cael gorchymyn i ysgrifenu mewn llyfr yr hyn oedd yn ei weled, a'i anfon i'r saith eglwys oedd yn Asia.

Yn y bennod gyntaf rhydd ragymadrodd, neu arweiniad i mewn, difrifol a phwysig; ynghyd & desgrifiad o'r weledigaeth a gafodd Ioan o Iesu Grist, a'i ymddangosiad gogoneddus ac ardderchog iddo. Y mae yr ail a'r drydedd yn cynwys epistolau at weinidogion y saith eglwys.

Mae amryw awdwyr dysgedig o'r farn, gyda llawer o briodoldeb a thebygolrwydd, i'm tyb i, fod y saith epistol at y saith eglwys yn Asia, i'w hystyried, nid yn unig fel yn perthynu i'r eglwys hyny, a'u hagwedd ysbyrdol yn amser Ioan; ond eu bod i'w golygu hefyd yn brophwydoliaethol, o amrywiol dull a gwedd yr eglwyt Gristionogol o oes i oes, hyd ddiwedd amser. Gwel Brightman, Moore, Vitringa, Gill, Reader.

Penod iv, a'r v, sydd yn cynwys deagrifad ardderchog o Dduw a'r Oen, ar yr orsedd yn ogonoddu yn cael eu haddoli gan yr holl eglwys, yn ei holl aeolodau a'i gweinidogion; yn nghyd ag agoriad y llyfr seliedig o arfaeth Duw gan Iesu Grist, er gorfoledd anhraethadwy yr angelion a'r gwaredigion. Y mae agoriad y seliau, Pen. vi.—ndganiad yr udgyrn, Pen. viii, a'r ix.—cyfodiad y bwystfilod, Pen. xiii.—tywalltiad y phiolau, Pen. xvi.—yn cynwys darluniau allegawl a phrophwydoliaethol o ddystrywiad Rhufain Baganaidd; llywodraeth a chreulondeb y Saraceniad a'r Tyrciaid; yn nghyd a theaniad cyfeiliornadun twyllodrus Mahomet; cyfodiad Anghrist, sef Rhufain Babaid; amser ei deyrnasiad, a'i fawr rwyag; ei greulondeb tuag at y saint; a dialedd Duw arno yn drwm ac yn drwsadl yn y diwedd. Ond gan nad waf yn ysgrifenu esponiad ar y Dadguddiad, ymattaliaf, wedi sylwi ychydig ar y ddau beth canlynol, tu ag at iawn ddeall y llyfr hwn:—

Yn gyntaf, Y mae yn angenrheidiol i'r darllenidyl lasurio i'w wneuthur ei hun yn dra hyddysg o iaith allegawl y prophwydi. Y mae iaith gyffelybiaethol y prophwydi yn cael ei defnyddio gan Ioan, yn y llyfr hwn, yn fwy helaeth nag yn un o'r hen prophwydi. Y mae yn wir ei fod wedi benthyca llawer o'i arwyddluniau gan yr hen prophwydi, yn enwedig Daniel; ond y mae Ioan wedi eu dilyn, a helaethu llawer arnynt. Y mae agos holl wrthddrychau natur, gweledig yn y nef a'r ddaear, wedi eu defnyddio ganddo fel arwyddluniau cyffelybiaethol o bethau gwladol ac eglwysig. Y mae ganddo haul, lleuad, a sêr; tir a môr; afonydd a ffynonau; awyr a mynyddoedd, priodol iddo; yn gosod allon, yn allegawl, y cyfryw bethau ag sydd yn cyfateb iddynt mewn teyrnas, neu yn yr eglwys. Y mae goruwch-swyddwyr, mewn gwladwriaeth yn cyfateb, yn gyffelybiaethol, i'r haul, y lleuad, a'r sêr yn y ffurfafen; ac y mae dymchweliad y llywodraeth yn cael ei osod allan mewn geiriau allegawl, fel pe b'ai holl natur yn cael ei dattod a'i dystyrio—yr haul yn duo, y sêr yn syrthio, y ddaear yn crynu, &c. Dat. 6. 12, 13. Nid yw bosibl deall y prophwydoliaethau heb fod yn hyddysg yn null allegawl y prophwydi o ysgrifenu.

Y mae ystyriaeth arall hefyd yn llawer o gymhorth tuag at iawn ddeall gweledigaethau y llyfr hwn, sef yw hyny, bod amryw o'r gweledigaethau ynddo am bethau oedd yn cydam-

seru a'u gilydd—megys arosfa y wraig yn y diffeithwch dros amser, amseroedd, a haner amser; teyrnasiad y bwystfil a'r eith ben iddo, dros 42 o fisoeedd; mathriad y cyntedd o'r tu allan i'r deml a'r ddinas sanctaidd, gan y ceuelloedd ddau fis a deugain; y ddau dyst yn prophwyd wedi ymwiago mewn sachlian, 1260 o ddyddiau; y butain fawr, a deg corn y bwystfil a'r saith ben iddo:—y mae yr holl weledigaethau hyn am bethau yn cydamseru neu yn cydoesi; neu yn rhoddi gwahanol olygiadau ar yr un gwrthddrychau. Y mae golygyfa y rhan fyrfaf o'r gwrthddrychau hyn yn Ewrop, dan deyrnasiad y pedwerydd bwystfil yn Daniel, sef Ymerodraeth Rhufain, yn ei hamrywiol gyfnewidiadau.

Yr awdwyr mwyaf hynod a ysgrifenasant ar y Dadguddiad ydynt, Mede, Danbuz, Vitringa, Syr Isaac Newton, Esob Newton, Lowman; * heblaw yr amrywiol ysgrifenywyr ar y Testament Newydd, neu ar yr holl Feibl.

DADGUDDIO, (dadgudd) diargelu, egluro, amlygu, arddangos. Y gair *Gr.* ἀποκαλυπτω, a gyfieithir *dadguddio*, yn gystal a'r gair *Heb.* פתח sydd yn cyfateb iddo, a arwydda *diorchuddio*; tynu ymaith orchudd oddiar wrth ddrych i'w wneuthur yn amlwg; neu diorchuddio llygaid i weled y gwrthddrych hwnw. Y mae y gair Hebraeg a'r gair Groeg yn nghyfieithiad y LXX, yn cael eu harferyd am agoriad llygaid Balaam i weled angel yr Arglwydd ar y ffordd. Num. 22. 31. a 24. 4, 16. Fel y mae gair yn cael ei ddefnyddio i osod allan amlygiad o bethau dwyfol i ddynion, arwydda, diargelu y gwrthddrychau, a diorchuddio llygaid meddyliau dynion i'w gweled. Y mae yr un gwrthddrychau yn cael eu hamlygu i bawb sydd a'r ysgrhythrau sanctaidd ganddynt; ond nid nid ydyw pawb yn eu canfod yn yr un modd, oblegid bod gorchudd ar y rhan amlaf o ddynion. 'Yr ymadrodd am y groes, i'r rhai

* Mae chwyldroadau y flwyddyn 1848 wedi esgor ar lawer o esbonwyr ar Lyfr y Dadguddiad. Yr esboniadau diweddaraf, teiling o sylw, yw yr eidd Moses Stuart, Woodhouse, Keith, Conder, ac yn nollidol esboniad cyflawn a manwl y Paroh. Mr. Elliott, sef ei "Horse Apocalyptic," mewn tair cyfrol, wyth plyg, yr hwn a gyfys ymchwiliad helesethach a beirniadaeth manylach nag un arall, ac sydd yn drysor tra gwerthfawr i eglwys Crist. Mae traethawd Fleming hefyd, a ysgrifenydd yn y flwyddyn 1701, wedi dyfod i fri y dyddiau hyn, o herwydd ei nodiad ar y flwyddyn 1848, fel yr amser y byddai y bumed phol yn cael ei thywailt allan, ac y gwaheid awdurdod y Pab, hyd ei ddystryw terfynol yn y flwyddyn 2000. Fe allai y dyllid crybwyll hefyd am waith dyddorol y Dr. Cumming, a draddodwyd ganddo mewn sturt o "Lectures" yn 1848. Mae esbonwyr German yn gwahanuethu yn gwbl oddiwrth dduw ydyddion. Lloegr, o ran natur a dyben Lyfr y Dadguddiad, gan ei olygu yn gyfansoddiad chwaraethyddol (*drama*) i osod allan fuddugoliaeth Cristionogaeth ar Iuddeueth a Phaganueth, yn hytrec na phrophwydoliaeth *Afonyddol*. O'r rhai hyn y mae Pareus, Hartwig, Eichorn, ac eraill, yn nghyd a Moses Stuart, o'r America. Barna eraill bod maes y prophwydoliaeth i'w gyfyngu at ddiwystr Jerusalem, ac oddiyno at gwmp Rhufain Baganaidd, yn nghyd a'r mil-flwyddim, yr adgyfodiad cyffredinol, y farn ddiweddaraf, a chyflwr gogoneddus yr eglwys yn y Jerusalem nefol, ac nad ydynt i edrych am hanes olynol eglwys Crist ynddo. O'r rhai hyn y mae Grotius, Lucke, Kwald, Bleek, Sobotta, De Wetze, Hag, Dr. Davidson, &c. Ond y farn fyrfaf gyffredin yw, mai prophwydoliaeth hanesol o deyrnas Crist ydyw o'r hyspwyddiad hyd ei pherffithiad mewn gogoniant, yn ol Vitringa, Mede, Syr Isaac Newton, Esob Newton, S. Lloyd, Faber, Elliot, a lluwys eraill. Yn ol yr esboniad hwn, tybir fod y seithfed phol wedi dechrau ei thywailt yn chwyldroadau cyffredinol y flwyddyn 1848, a bod cwymp Babilon Fawr yn agosau.—C.

colledig ymfydrwydd yw.—Y dyn anianol nid yw yn derbyn y pethan sydd o Ysbryd Duw; canys ffolineb ydynt ganddo.' 1 Cor. 1. 18. a 2. 14. Y mac yn clywed yr ymadrodd am y groes yn mynegi y pethan sydd o Ysbryd Duw, ond er eu bod yn bethau gwerthfawr a gogoneddus, nid ydyw yn gweled gwerth na gogoniant ynddynt; oblegid fod y gorchudd ar eu calonau. Nis dichon i feddwl ac anian lygredig wled gogoniant mewn pethan sanctaidd sydd yn hollol groes i'r anian hono. Y mac Duw, gyda rhoddi gwrthdrysau yn amlwg o'u blaen, yn llewyrchu i galonau ei bobl, i roddi iddynt oleuni gwybodaeth gogoniant Duw yn wyneb Iesu Grist. Gyda hysbysu y gwrthdrysau, y mac yn rhoddi iddynt anian dduwiol i'w synied, a goleuni ysbrydol yn y meddwl i'w canfod yn eu natur, eu gogoniant, eu cysylltiad a'u priodol leoedd. Nid egluro gwahanol wrthdrysau y mac Duw iddynt, nag y sydd eisoes yn y Beibl wedi eu dadguddio, ond tynu ymaith y gorchudd oddiar eu calonau, fel y gwelont y gwrthdrysau hyny yn eu priodol oleuni, ac y cymeradwyont hwynt. Felly, a wyneb agored y maent, yn edrych ar ogoniant yr Arglwydd yn y drych, gyda'r fath hoffder a hyfydwch, fel y newidir hwynt i'r unrhyw ddelw, o ogoniant i ogoniant, gan Ysbryd yr Arglwydd. 2 Cor. 3. 18. Y pethau aabhraethadwy a ddarparodd Duw i'w bobl, y mac yn eu hegluro iddynt drwy ei Ysbryd. Ni ddichon cig a gwaed eu dadguddio na'u canfod—ni ddichon na dysg, na doniau, na doethineb dynol, cyffredin yn mysg dynion, eu dadguddio. Gwaith neillduol a grasol Duw yw dadguddio ei Fab yn nghalonau ei bobl. Gal. 1. 16. Mat. 16. 17. 'Nid edwyn neb y Mab ond y Tad; ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab; a'r hwn yr ewyllsio y Mab ei ddadguddio iddo.' Mat. 11. 27.

Y mac Duw yn 'dadguddio pethau dyfnion allan o dywyllwch.' Job 12. 22. Y mac yn dadguddio dyfnion bethau Duw [Salm 92. 5.] sef ei feddyliau. Meddyliau Duw yw ei gynghorion a'i drefniadau. Nid ydyw Duw yn meddwl i gyngkori a phenderfynu; ond ei feddyliau yw ei gynghorion. Wrth ystyried y pethau hyn y gwaeddodd yr apostol allan, 'O ddyfnder!' Rhuf. 11. 33. Y mac yn eu dadguddio i ddynion yn ol ei ewyllsio ei hun, o ran ei ddeiwiedad o'r personau, y dull, a'r amser. Amos 3. 7. Gen. 18. 17. Dan. 2. 22.—Y mac dyfnion bethau dynion. Salm 64. 6. Diar. 20. 5. 'Ond gwae y rhai a ddwfn geisiant i guddio eu cynghor oddiwrth yr Arglwydd.' Eza. 29. 15. 'Canys y mac efe yn chwilio y calonau ac yn profi yr arenau.' Jer. 17. 10.—Y mac gan Satan ei ddyfnderau, fel y dywedant. Dat. 2. 24. 'Ond nid oes dim cuddiedig ar nas dadguddir; na dirgel ar nas gwybyddir.' Mat. 10. 26.—'Y dydd y dadguddir Mab y dyn.' Luc 17. 30. Y dydd y dadguddir ef, nid yn y prophwydoliaethau am dano, na phregethiad

yr efengyl o hono, ond yn holl fawredd ei Berson dwyfol, gyda gogoniant addas iddo. Mat. 24. 30. 2 Thea. 1. 10 Tit. 2. 13. 2 Pedr 3. 10.

DADL-EU, (dad-yl) 1. Mater ag a fyddo rhwng pleidiau, heb fod, neu, na addefir ei fod, yn oleu ac yn eglur i bob plaid; ac o herwydd hyny fod y pleidiau yn parhau yn anghydsyniol yn'ei gylch. 1 Sam. 24. 15. Jer. 51. 36.—2. Rheswm, cwyn, achos, cynghaws. Job 13. 6.—3. Ammheuaeth, ansicrwydd, neu anhyder y meddwl. 'Heb na digder na dadl.' 1 Tim. 2. 6. 'Na darammau.' W. S.—'Doubting.' Saes. Gr. *Διαλογισμῶν*. Y mac y ddan gyfieithiad yn rhoddi cyflawn feddwl y gair. Gall fod dyn yn dadleu yn ei feddwl ei hun am wirionedd y ffydd, addewidion Duw, a'i barod rwydd i wrando gweddi; neu gall fod mewn ysbryd ymrafaelgar, a dadlengar, yn ymryson ag eraill. Mae y ddwy agwedd hyn ar feddwl dyn yn ei anaddasu i weddio.

DADLEU, (dadl) ymryson, arddadlu; amrafaelio ac ymryson mewn gweiriau, neu mewn ymresymiad. Barn. 6. 31. 1 Sam. 25. 39. Job 23. 6. Diar. 31. 9. Mic. 7. 9. Rhuf. 9. 20.—Y mac yr Arglwydd yn 'dadleu a dynion,' pan y byddo trwy ei air, ei Ysbryd, a'i ragluniaethau, yn eu hargyhoeddi o'u pechod, ac yn eu ceryddu am dano; neu pan fyddo yn eu cospi a'i farnedigraethau. Eza. 3. 13. Jer. 2. 9. Ezec. 38. 22.—Y mac efe hefyd yn 'dadleu dros ei bobl' yn erbyn eu gwrthwynebwyr, pan ddadguddio gyflawnder eu hachos, ac y cospo eu gelynyon. Salm 35. 1. a 43. 1. Eza. 51. 22. Joel 3. 2. Mic. 7. 9.—Profeswyr a 'ddadleuant a'u mam,' pan ymroddant mewn gostyng-eiddrwydd i arfer y moddion mwyaf eunillgar, a thebycaf i lwyddo, i ddiwygio eu heglwys a'u gwlad. Hos. 2. 2.—Y mac dynion yn 'dadleu yn erbyn Duw,' pan y byddont yn ymresymu, yn anghytuno, yn gwrthwynebu, ac yn beio ar Dduw, yn wyneb trefn yr iechydwrriaeth, ac athrawiaethau gogoneddus yr efengyl. Y mac yr apostol yn dangos fod yr ymfydrwydd hwn yn fawr. Rhuf. 9. 20. Oddiwrth y cyfryw 'gyndyn ddaleu dynion llygredig eu meddwl, heb fod y gwirionedd ganddynt,' y gorchymynir i ni gilio. 1 Tim. 6. 5.

DADLEUDY, llŷs barn, lle i brofi achosion, ac i ddadleu cwyn. Mat. 27. 27. Ionn 18. 33. Act. 23. 35. Gr. *παρατριβῶν*, oddiwrth y gair *Λlad. PRAETORIUM*, llŷs i'r Praetor i wrando achosion. Oddiwrth Marc 15. 16. a Ionn 18. 28. Tebygol ei fod yr un, neu ran o balas Pilat. Cyfieithir yr un gair, *llys*, yn Phil. 1. 13.

DADLWYTHO, (llwyth) gwaghaus o lwyth. Act. 21. 3.

DADRODDI, (rhodd) rhoddi peth yn ol, wedi unwaith ei dderbyu. Deut. 24. 13.

DADSEINIO, (sair) ail seinio, neu seinio mewn atebiad; ateb-lef, gwrthseinio, gwrthdaro, gwrthguro, megys y gwna llef yn erbyn mur, neu graig. 1 Sam. 4. 5.

DADWINO, (edwin) pallu, diflanu, hen-eiddio, treulio. Y mae dau air Hebraeg yn cael eu cyfieithu *dadwino*: sef, **דָּוִד** yn Salm 31. 9. 'Dadwinodd fy llygaid gan ofid. Ac yn adn. 10. cyfieithir ef *pydru*; 'A'm hesgryn a bydrasant.' Yn Salm 6. 7. cyfieithir ef *treulio*; 'Treuliodd fy llygaid gan ddigder.' Y gair arall a gyfieithir *dadwino*, yn Esa. 24. 4. ydyw **בָּל** ac a arwydda, crino, tygio, gwywo, a syrthio, fel dail neu flodau; gwisgo, treulio.—Cyfieithir y gair **בָּל** hefyd *bod yn fol*, yn Diar. 30 22.—*diffygio*, yn Exod. 18. 18.—*pallu*, yn 2 Sam. 22. 46. a Salm 18. 45.—*diflanu*, yn Esa. 28. 1, 4.—*gwael*, yn Nah. 3. 6.—*diystyru*, yn Deut. 32. 15.—*burio i lawr*, yn Jer. 14. 21.—*anmharchu*, yn Mic. 7. 6.—Cyfieithir ef *syrthio*, yn Esa. 1. 30. a 34. 4, a 40. 7, 8. Jer. 8. 13. Edr. **DEDWINO**.

DADWRDD-YRDDAU, (gwrdd) terfysg, cyffro, cythrwll, mawr drwst, godwrdd, ymfrost, ffwdan. 2 Bren. 19. 28. Salm 74. 23. Esa. 37. 29. Mae yn arwyddo gwag siarad, fel y gwna dyn meddw. Diar. 23. 29.

DADYMCHWEL—**YD**, (ymchwel) tafu drosodd, didrefnu; tafu peth mewn modd terfysglyd, megys a'i wyneb i lawr; dyrysu. Job 12. 15. Salm 146. 9. Esa. 24. 1. 2 Tim. 2. 14, 18.

DAEAR, DAIAR, (dai-ar) *Gr. Γαια, Γαίωπα, [gaiera]* oddiwrth y gair *Heb. דָּאָר [gahē]* *Llad. TERRA*.—Tyfu, cynyddu, oblegid mai o'r ddaear y mae tyfiant pob peth. Y corph tra mawr hwn o bridd, ceryg, &c. pa un sydd yn eir cynnal, ac yn ein maethu. Gen. 1. 10. Y bydysawd cyfan o fôr a thir yn nghyd. Gen. 1. 1.—Y mae y ddaear agos yn gron; nid yw ei chylch o'r dwyrain i'r gorllewin ond 107 o filltiroedd yn fwy na llinell canol-ddydd lled-annedd, o begwn y gogledd i begwn y deau. Y mae ei chylch dros 25,000 o filltiroedd; ei thrysfesur [*diameter*] yw 7957½ o filltiroedd;* ei harwyneb ydyw 199¼ o filiynau o filltiroedd yscwar. Mae tair rhan o bedair o honi wedi en toi gan foroedd, os nid ychwaneg. Rhenir hi yn bedair rhan, sef **ASIA**, **EWROF**, **AFRICA**, ac **AMERICA**. Mae iddi ddau ysgogiad; un yn flynyddol o amgylch i'r haul, yr hwn sydd yn llywodraethu tymborau y flwyddyn, ac yn peri haf a gauaf; a'r llall ar ei phegwn ei hun yn feunyddiol, a'r ysgogiad hwn sydd peri dydd a nos. Y mae yn ddydd ar y rhanau hyn y ddaear sydd yn wynebu yr haul, ac yn nos ar y rhanau cyferbyniol; a chan fod pob rhan o

* Ymddengys oddiwrth fesuriad manylach mai 7900 o filltiroedd yw thrysfesur y ddaear o begwn y gogledd i begwn y deau, a 7925 o filltiroedd o'r dwyrain i'r gorllewin, se felly nad yw ei thrysfesur ond 26 o filltiroedd yn hwy un ffordd na'r llall. Ceir mai 196,668,356 o filltiroedd yscwar yw ei harwyneb; o ba un y mae 46 a haner o filiynau yn dir, a 150 o filiynau yn foroedd; neu, a golygu fod ei harwyneb iad yn cynwysa 30 o ranau, yna bydd 7 ran yn dir, a 23 rhan yn fôr. Ei phell-der oddiwrth yr haul yw 96,071,447 o filltiroedd; se felly mae yn trol mewn cylch oeddutu iddo o 597,352,914 o filltiroedd. Cynwysa hyn mewn 265 o ddyddiau, 8 o oriau, 48 o fyaydau, a 44.19 o eiliadau, gyda'r cyflymdd o 68,143 o filltiroedd bob awr. Dosranir y ddaear yn awr nid i bedair rhan fel cynt, ond i bump—sef *Asia, Ewrop, Africa, America, ac Oceania*; yr olaf yn cynwys ynysoedd lluosog *Mor Twaleg y De*.—C.

honi a'i gwyneb at yr haul, ac yn y gwrthwyneb, trwy y symudiad beunyddiol hwn, yn y pedair awr ar hugain, y mae yn ganlynol yn ddydd ac yn nos yn mhob man yn gylchynol, yn y cyfamser. Ei phellder oddiwrth yr haul yw 81,000,000 o filltiroedd. Edr. **PLANEDAU**.

Y gair ddaear a arwydda, hefyd, yn yr ysgrythyr, 1. Holl drigolion y ddaear. Gen. 11. 1.† Salm 96. 1. Jer. 22. 29.—2. Yr holl creaduriaid a gynwysir ar y ddaear, ac yn y byd i gyd, dynion ac anifeiliaid, llysiâu a mwntau, dyfroedd a physgod, &c. 'Eiddo yr Arglwydd y ddaear a'i chyflawnder.' Salm 24. 1.—3. Weithian, nid yw yr holl ddaear, neu holl deyrnasoedd y ddaear, yn arwyddo dim ychwaneg na rhyw ranau o'r ddaear, megys ymerodraeth y Caldeaid a'r Assyriaid. 'Arglwydd Dduw y nefoedd a roddeis i mi deyrnasoedd y ddaear.' Ezra 1. 2. Esa. 10. 14. Yr un modd hefyd y mae Judea, tebygol, sef tir yr Iuddewon, yn cael ei alw yr holl ddaear. 'Llawenydd yr holl ddaear yw mynydd Seion.' Salm 48. 2. Jer. 51. 25. Gwlad yr Iuddewon yn fwyaf neillidol, sydd yn ngolwg yr apostol, pan y dywed, 'Byr waith a wna yr Arglwydd ar y ddaear.' Rhuf. 9. 28. Sef, efe a ddwg ddinystr disymwth ar y tir a'r bobl hyn. Ddaear (γη) ydyw y gair *Gr. a gyfieithir gwlad*, yn Mat. 9. 26.—*tir*, yn Luc 4. 25. Cyfieithir ef *daear*, yn Marc 15. 33.—4. Cyflwr isel a gwael. Dat. 6. 13. a 12. 13.—5. Dychymygion, tu-eddiadau, a mwyniant cnawdol. Ioan 3. 31. Dat. 12. 4. a 13. 11.

DAEAREN, enw y ddaear yn y rhyw fenywaidd; y ddaear, y llawr. Job 16. 18. a 28. 5.

DAEAROL—**ION**, yn perthyn i'r ddaear, arianol. Salm 10. 18. Ioan 3. 12. Iago 3. 15. Adda a'i holl hâd ydynt ddaearol, o herwydd lunio eu cyrph o'r ddaear; ac o herwydd eu bod wedi myned, trwy bechod, yn farwol a llygredig. 1 Cor. 15. 40, 47, 49. 2 Cor. 5. 1.—'Fel yn enw Iesu y plygai pob glin, o'r nefolion, a'r dacarolion, a'r tan-ddaearolion bethau.' Phil. 2. 10. Tra dyrchafwyd, gan Dduw, yr Iesu hwnw a'i dibrisiodd ei hun, gan gymeryd arno agwedd gwas, i fod yn frenin gornuchel, gogoneddus, a'i lywodraeth yn cyrhaedd o uchder y nefoedd i ddyfnder uffern. Y mae holl denlu y nefoedd, sef yr angelion sanctaidd, ac ysbrydoedd y cyfiawn y rhai a berffeithiwyd, yn ymestwng, ac yn ei addoli yn ddi-ffino. Mat. 24. 31. a 25. 31. Eph. 1. 21, 22. Col. 1. 16. a 2. 10. 2 Thes. 1. 7. Heb. 12. 22, 23. Dat. 4. 6, &c. a 5. 9, 10. Holl drigolion y ddaear hefyd a ymestwngant iddo, gan ei gydnabod ef yn Arglwydd, er gogoniant Dduw

† 'A'r holl ddaear ydoedd o un iaith,' &c. Mae esbonwyr yn amrywio yn nghylch y gair 'daear,' gan y'i cyfieithir ef *gwlad*, neu *dir*, mewn manau eraill. Barna Luther, Calvin, Poole, Patrick, Wells, Samuel, Clarke, Henry, Pys Smith, ac eraill, nad oedd cymysgedd yr ieithoedd yn cofreiddio 'holl drigolion y ddaear.' Gwel *Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature*, o dan y gair 'Tongues Confusion of,' a'r 'Encyclopaedia Britannica,' (fled argraffiad, 1842) o dan y gair 'Philology.'—O

Dad, naill ai o'u bodd, neu o'u hanfodd; hyn a wna yr holl saint o'u gwirfodd, gyda'r parch mwyaf. Y tan-ddaearolion bethau, yw yr holl ddynion sydd wedi marw, ac yn eu heddan; yn nghyda'r holl lu damnedig sydd yn uffern. Bydd pob creadur rhesymol, yn mhob man o'r greadigaeth, yn dyfod i ymostwng i'r Cyfryngwr, ac i roddi y goron ar ei ben.

DAEARFOCH—YN, (daear-moch) creadur tra blonegog ydyw; dywedir fod ei fioneg yn fuddiol at iachau poen yn mhen y glun [*sciatica*] ac afiechyd yn y llwynau. 'Ei flew ydynt ddefnyddiol at wneathur puntrau lluniedyddion a goreurwyr. Er mai pethau go eirwon ydyw crwyn daearfoc'h, y maent yn dra bnddiol i gadw gwlaw allan; hwy ydoedd t6 nesaf allan y babell sanctaidd, a hwyrach eu bod yn arwyddo yr olwg wael ar Grist a'i eglwys yn allanol; er fod yno gysgod a diddosrwydd cysurus. Exod. 25. 5. a 26. 14. a 36. 19. Arferent gynt grwyn daearfoc'h hefyd at wneuthur esgidiau. Exod. 16. 10.—'Crwyn daearfoc'h.' Heb. חֲרָשׁ* Nid oes grybwylliad am y creadur hwn yn yr ysgrthyrr ond yn y lleoedd uchod. Y mae yn anhawdd penderfynu pa creadur ydoedd, neu a ydyw yn adnabyddus yn ein gwledydd ni, ai nad yw. Barnai yr Iuddewon ei fod yn creadur glân, yr hyn nid oedd y daearfoc'hyn, yn ol eysraith Moses. Nid oes nemawr air wedi rhoddi mwy dyrswch a phetrusder i feirniaid dyagedig na hwn. Bchart a farna nad un anifail, ond mai lliw a feddylir wrtho. Nid oes un o'r hen gyfieithiadau yn ei olygu yn enw un anifail, ond y 'Caldaeg; oddiwrth ba un y mae ein cyfieithiad ni, a'r Seisonaeg, wedi gyfieithu *daearfoc'hyn*. Y LXX; a'r *Vulgate*, a'i cyfieithant, *Crwyn wedi eu lliwio o liw y violet*—y Syriaeg, *Nefiw*—yr Arabaeg, *Du*—Coptic, *Violet*—Bochart, *Hyrcinia*, *set glas tyryll*.

DAEARGRYN—FAAU, rhyw gynhwrf a therfysg ofnadwy, neu ysgydwad yn y ddaear, neu ryw ran o honi, a ddygwydd trwy ryw dath amnythedig, a lochesir yn ngeudyllau ei chrombil; yr hyn sydd effaith cynneuad rhyw fygfaen brwmstanaidd, a hwnw yn cael lle i dori allan, a chan gyfarfod â rhyw gymysg ddefnyddian, o wahanol natur iddo, yn ei ffordd, a wna ruthr a chyffroad dychrynlyd, nes peri i'r ddaear grynu. Math o daranau dan y ddaear ydyw daeargryn. 1 Bren. 19. 11. Y gwledydd lle mae heleathrwydd o fygfeini, nitr, neu gallystr, yn nghrombil y ddaear, ac amledd o geolau mewn creigiau, sydd fwyaf darostyngedig i ddaeargryn. Mae daeargryn

yn un o'r pethau mwyaf ofnadwy sydd yn ymddangos mewn natur. Mynych y llyncwyd dinasoedd cyfain trwy ddaeargryn, ac y dyfethwyd y wlad oddi amgylch.

Crybwyllir am amryw ddaeargrynfau yn yr ysgrthyrrau. Yr hynotaf ydoedd un a ddygwyddodd yn nyddiau Uzziach, brenin Judah. Josephus a ddywed fod y ddaeargryn yma mor echrynawl ag y darfu iddi hollti mynydd ar draws ei haner, yr hwn oedd yn sefyll yn y gorllewin i Jerusalem, a symud un haner iddo yn nghylch haner milltir o'i le. Gwel Amos 1. 1. Zech. 14. 5. Daeargryn arall, tra hynod, a gornwch naturiol, a ddygwyddodd ar farwol-aeth ein Hiachawdwr. Mat. 27. 51. Rhai ygrifenwyr ydynt o'r farn fod y grynfau hon yn deimladwy dros yr holl fyd: eraill a dybiant mai yn ngwlad Judea yn unig yr ydoedd, neu yn unig yn y Jeml, pyrth yr hon a ysgydwid, a'i llen a rwygwyd yn ddwy, oddi fynu hyd i waered. Rhaid fod rhyw amgylchiadau tra ofnadwy yn dilyn y tro hwn, pan yr effeithiai gymaint ar y canwriad, a'r rhai oedd gydag ef, nes eu dwyn i gyfaddef mai Mab Duw oedd yr hwn a hoeliwyd, ag yr oeddent yn ei wylie. Mat. 27. 54.

Y mae yr ysgrthyrr yn son yn fynych am gryniad y ddaear, sigliad a chynhyrfiad seilian y mynyddoedd, &c. megys effeithiau gallu Duw, ei ddigofaint, a'i ddialedd. Ond nid yw yr ymadrodd hyn, bob amser, i'w ddeall yn llythyrenol, fel pe mewn gwirionedd y byddai y ddaear yn crynu; ond gosod allan y maent fawredd, cadernid, a gallu pen-arglwyddiaethol Duw. Gwel Salm 18. 7. a 46. 3. a 104. 32. a 114. 4.—Yn allegawl, arwydda cyfnewidiadau mawrion yn nghyftwr gwladol ac egwysig teyrnasoedd y ddaear. Dat. 6. 12. a 16. 18.

DAEARYDD, (daear) ffau.—'I'r llwynogod y mae dayerydd.' Luc 9. 58. W. S.

DAFAD, DEFAID, (daf) *Gr. οἰς; Llad. Ovis*. Y gair Heb. דָּבָא am *ddafad*, a arwydda *ffrwythlonrwydd*. Sylwa Columella, er nad oes un creadur wedi ei wisgo â gorchudd mwy cynhes na'r ddafad, eto ei bod yn rhyllid iawn, ac yn wan i oddef oerfel. Gwel Columella, *lib. 8. cap. 3*. Anifeiliaid tyner (*Molle pecus*. Virgil*) ydynt, a rheidiol iawn iddynt gael tŷ, neu gysgod diogel, yn y gauaf; a pho ieuengaf y byddont, tyneraf o gwbl ydynt. Y mae y Salmwydd yn cyfeirio at ffrwythlonrwydd y defaid, yn Salm 144. 13.—'Y dolydd a wisgir â defaid,' gan amled oeddent. Salm 65. 13. Y mae genym hanesion am ddefaid Palestina, eu bod yn ffrwythlawn hynod. Dywed Bochart, fod y defaid dwyreiniol nid yn unig yn dwyn dau oen (Can. 4. 2.) ond weithiau tri neu bedwar, a hyny ddwy waith yn y flwyddyn. Y mae y defaid yn greaduriaid tra defnyddiol, ac hefyd yn dra digost i'w cadw. Y mae eu cig yn fwyd tyner ac iachus

* Cyfieithir y gair Heb. 'tschabak' yn y cyfieithiad Seisonaeg hefyd yn *badger*, yn cyfateb i'r 'daearfoc'hyn' yn y Gymraeg, ond ymddengys na cheir mo'r anifail hwn mewn un wlad allan o Ewrop. Mae mwy o resymau o blaid y golygiad mai anifail o'r rhyw straid oedd y *tschabak*, nag un arall. Gelwir y rhai hyn gan drigolion gwledydd dwyreiniol Affrica wrth yr enwau *pecasse*, *empacasse*, *thacasse*, *fuacasse*, a *tschacasse*—enwau yn tebygu yn fawr iawn i'r Heb. *tschabak*. Y maent o grym faintoll, ac o liw llwyd neu las-goch. Ceir darluniadau o honynt ar lawer o adelladau (*monuments*) yr Agypt, a gellir cael eu bod yn lluoeg, a'u crwyn yn hawdd i'w cael.—C.

—eu gwlan i wneuthur gwisgoedd o hono, er clydwch a harddwch—eu crwyn, wedi eu trin, a wnant amryw o'n gwisgoedd, a gwisgir llyfr-
au & hwynt—y mae eu llaeth yn fwy maeth-
lawn, ac a rydd fwy o gaws ac ymenyn na
llaeth gwartheg—A'u perfedd gwneir tannau
offer cerdd—eu biswail sydd wrtaith rhagorol
—a'u hesgyrn, wedi eu calch-losgi, a wnant
brawf-foddion i'r coethyddion. Y mae amryw
o rywogaethau o ddefaid. Y rhai Yspañaid
sydd yn cael eu cyfrif yn rhagori o ran eu
gwlan; a defaid bychain Cymru, a rhai cynffon
lydan Syria, Barbari, ac Ethiopia, sydd yn
rhagori o ran eu cig tyner a blasus. Y mae
cynffonau y diweddaf a enwais, rhai o honynt,
yn fawr iawn, yn llusgo y ddaear, ac yn cael eu
cynal & byrddau, ar olwynion bychain, ac yn
pwyso 50 o bwysau. Y maent yn ddarostyng-
edig i amryw afiechyd a llaegrwydd. Y mae
iddynt elynion creulon mewn bleiddiaid, cŵn,
&c. Y maent yn ddiniwed, ac yn weiniaid i
amddiffyn eu hunain; yn dueddol i grwydro,
ac yn cael eu tarfu yn aml; y maent hefyd yn
ddystaw, ac yn ddirwgnach yn eu cyfyngderau.
Da iddynt gael amddiffynfa, cadwraeth, ac
ymgeledd, mewn fyddlondeb, tynerwch, a
gallu bugail gofalus. Y maent yn cydnabod
hyn yn eu parodrwydd i wrando llais y bugail,
ac i'w ganlyn. Yn yr holl bethau hyn y mae
duwion yn cael eu cyffelybu i ddefaid, dan
ofal, ac yn nghadwraeth en Bugail da, yr Ar-
glwydd Iesu, yr hwn a roddodd ei enaid dros
ei ddefaid, ac sydd yn eu cyrchu, yn eu diog-
elu, ac yn rhoddi iddynt fywyd tragywyddol.
Ioan x. Salm 74. 1. a 70. 13. a 95. 7. Esa.
53. 6. Jer. 23. 2, 3. Ezec. 34. 6, 12. Mic.
7. 14. Mat. 10. 6, 16. a 25. 32, 33. a 26. 31.
Heb. 13. 20. 1 Pedr 2. 25. Edr. BUGAIL.

DAFADEN-OG, (dafad) chwydd caled di-
ddolur, chwaren. Dafaden ddog; dafaden wyllt,
sef y cancr.—'Neu y dafadenog.' Lef. 22. 22.
Heb. גִּבְעֵי גֹרֵינַיִן gwreinayn, neu chwyddfrychau yn
y croen, ac heb droi yn grach, eto yn lledaenu
ac yn taenu dros y corph. Un o'r anafan oedd
yn anghymhwysu dynion i'r offeiriadaeth dan
y gyfraith.

DAFYDD, דָּף דָּף [*anwyl, anwylyd*] mab ieu-
engaf Jesse, o lwyth Judah. Ganwyd ef yn
Bethlehem, A. M. 2910. Bugeilio defaid ei dad
oedd ei waith yn ei febyd; a thebygol nad
oedd ei waith yn hyn yn barotoad anaddas i'r
lle mawr a roddwyd iddo gan yr Arglwydd, fel
blaenor ar ei bobl, wedi hynny. Yr oedd yn
adnabod yr Arglwydd yn foreu. Nid anhebyg
iddo gylansoddi amryw o'i Salmau pan yr oedd
ar hyd fensydd Bethlech, yn bugeilio praidd
ei dad. Yr haues cyntaf a gawn am dano yw,
pan yr eneinwyd ef gan Samuel, yn ol gor-
chymyn Duw, i fod yn frenin ar Israel yn lle
Saul, pan oedd yn nghylch deunaw oed. 1
Sam. xvi. Dwy ar hugain oed oedd, medd
Bedford; a deg ar hugain pan ddechreuodd
deyrnasu yn Hebron. O ran ei berson, (yr

oedd yn wridgoch, a theg yr olwg, a hardd ei
wedd.) Pan yr ymddangosodd ger bron Sam-
uel, wedi i'r Arglwydd wrthod ei frodyr, dy-
wedodd yr Arglwydd wrth Samuel, 'Cyfod,
eneinia ef: canys dyma efe. Yna y cymerth
Samuel gorn yr olew, ac a'i heneiniodd yn
nghanol ei frodyr. A daeth Ysbyrd yr Ar-
glwydd ar Dafydd, o'r dydd hwnw allan.' Cawn
ef yn aml yn ei Salmau, yn cofau gyda syndod
a diolchgarwch, ddaioni Duw tu ag ato, yn ei
ddyrchafiad yn y modd hynod hwn i'r orsedd.
'Etholodd hefyd Dafydd ei was, ac a'i cymerth
o gorllanau y defaid: oddiar ol y defaid cyfebr-
on, y daeth ag ef i borthi Jacob ei bobl, ac Is-
rael ei etifeddiaeth.' Salm 78. 70, 71.

Yr oedd Saul yn fwy golygus gwr na Da-
fydd; a mwy o addarwydd ynddo, o ran ym-
ddangosiad, i'r freniniaeth. Nid oedd teulu
Jesse yn enwog, ac nid oedd Bethlehem ond
'bechan yn mhliith miloedd Judah'; a Dafydd
hefyd oedd yr ieuengaf o'i frodyr; eto yr Ar-
glwydd a ddywedodd, 'Eneinia ef, dyma ete!'
Yr oedd hyn yn rhagddangos y byddai i Grist,
o hâd Dafydd, er mai y diystyrfa o'r gwyr
oedd, gael yr orsedd, i 'lwyddo, a chael ei
dderchafu, a bod yn uchel iawn.' Gwelodd yr
Arglwydd yn dda y pryd hwn ddethol, o blith
meibion Israel, y person ag yr oedd Crist i
ddyfod o hono, a'i nodi yn arhwydeddus, trwy
ei eneinio yn frenin ar ei bobl. Yr oedd rhag-
oriaeth nodedig yn eneinid Dafydd rhagor i
eneiniad Saul. Yr oedd eneinid Saul yn ter-
fynu yn ei berson ei hun; ond yn eneinid
Dafydd, sefydlwyd y freniniaeth ar Israel yn-
ddo ef a'i deulu tra y byddai Israel yn frenin-
iaeth; ond nid hynny yn unig, ond, yr hyn sydd
yn anfeidrol fwy, sefydlwyd y freniniaeth yn ei
hâd ar yr eglwys gyffredinol, Israel ysbyrdol,
hyd ddiwedd amser; ie, yn oes oesoedd. Ar
ysgwydd Crist, o hâd Dafydd, y mae ac y bydd
y llywodraeth byth; 'ac ar heiaethrwydd ei
lywodraeth, a'i dangnesedd, ni bydd diwedd;
ar orseddfa Dafydd, ac ar ei freniniaeth ef, i'w
threfnu ac i'w chadarnhau & barn, ac & chyf-
iawnder, o'r pryd hwn ac hyd byth.' Esa. 9.
7. Luc 1. 32, 33.

I. Fel yr oedd Dafydd yn un o hynafiaid
Crist, felly yr oedd hefyd yn gysgod neillduol
o hono. Oblegid hynny y gelwir Crist wrth yr
enw Dafydd yn aml yn yr ysgrythyrau. 'Cyf-
odaf hefyd yn bugail arnynt, ac efe a'u portha
hwynt, sef fy ngwas Dafydd: efe a'u portha
hwynt, ac efe a fydd yn fugal iddynt—a'm
gwas Dafydd a fydd yn dywysog yn eu mysg.'
Yn fynych y gelwir ef yn Fab Dafydd—ac o
hâd Dafydd. Ezec. 34. 23, 24. a 37. 24. Jer.
23. 5. a 30. 9. a 33. 17. Mat. 9. 27. a 12. 23.
a 22. 42. Rhuf. 1. 3. 2 Tim. 2. 8. Dat. 5. 5.
Gan fod Dafydd yn un o hynafiaid, ac yn gys-
god o Grist, a'i eneinio gan Dduw i fod yn
frenin ar ei bobl, a bod breniniaeth ei eglwys i
fod yn ei dŷ yn dragywydd, gellir golygu ei
eneiniad ef fel eneinid Crist ei hun. Enein-

iwyd Crist, mewn ystyr, ynddo; am hynny, y mae yr ysgrythrau yn llesaru am ei eneiniad ef ac eneiniad Crist fel un. 'Cefais Dafydd fy ngwasanaethwr: eneiniais ef a'm holer sanct-aidd.' Salm 89. 20. Yr un modd y mae gorsedd-faine Dafydd a gorsedd-faine Crist yn un. 'Iddo y rhydd yr Arglwydd Dduw orseddfa ei dad Dafydd.' Luc 1. 32. Dafydd 'yn gwybod dyngu o Dduw iddo trwy lŵ, mai o firwyth ei lwynau ef o ran y cnawd, y cyfodai ef Grist i eistedd ar ei orseddfa ef.' Act. 2. 30.

Fel hyn y mae dechreuad y freniniaeth, trwy osodiad Duw, yn nhŷ Dafydd, yn ymddangos fel gosodiad newydd o froniniaeth Crist yn y byd, gyda mwy o amlygrwydd ac eglurdeb parhaol nag a fu arni yn y cyn-oesoedd. Planodd Duw y gwreiddyn yn eneiniaid Dafydd, o ba un yr oedd **BLAGURYN CRYLAWN** i darddu a blaguro, yr hwn oedd i fod yn Frenin tragwyddol ar yr eglwya. Gelwir ef 'Gwialen o gyff Jesse; a blaguryn o'i wraidd ef.' Esa. 11. 1. Jer. 23. 5. a 33. 15. Dat. 22. 16.

II. Gwedi eneiniaid Dafydd, arweiniodd yr Arglwydd ef i'r orsedd trwy aml a hir flinderau. Yn ei gyfyngderau a'i waredigaethau, yr oedd 'megys yn rhyfeddod i lawer.' Salm 71. 7. Mynych y bu ei fywyd yn y peryglon mwyaf, oddiwrth genfigen elyusiaethol Saul. Ffodd i wlad y Philistiaid, trwy anghrediniaeth, am ddiogelwch; ac yno y bu mewn enbydrwydd a chyfyngder tra mawr. Nid oedd ond megys cam rhyngddo ag anghau yn fynych; cto diangol ydoedd, trwy ofal Duw am dano. 'Anfonodd Duw oddi uchod, cymerodd fi,' medd efe, 'tynodd fi allan o ddyfroedd lawer. Efe a'm gwaredodd oddiwrth fy ngelyn cadarn, a rhag fy nghaeion, canys yr oeddint yn drech na mi.' Salm 18. 16, 17. 1 Sam. xix, xxiii, xxiv, xxvi, xxix, a xxx. Dewisodd Duw ef mewn pair cystudd, i'w addasu i'r sefyllfa a'r gwaith iddo yn ol. Y mae yn cofian ei gyfyngderau, a'r lies o honnynt, yn nghyd a'i waredigaethau allan o honnynt, yn fynych yn y Salmau, gyda mawr syndod a diolchgarwch.

Yr oedd Dafydd yn yr holl orthrymderau hyn, nid yn unig yn arddangosiad o ddull yr Arglwydd yn gyffredinol yn ei oruchwyliaethau tuag at ei bobl, i'w puro, a'u gwneuthur yn gymhwys i gael rhan o etifedd-iaeth y saint yn y goleuni; ond, hefyd, yn neillduol gysgod o Grist, anwylyd ac eneiuiog Duw, yn ei gyflwr o ddarostyngiad, dirmyg, a dyoddefaint, yma yn y byd, wrth fyned trwy waith y prynedig, ac i gael ei ddyrchafu i'r orsedd dragwyddol. Fel yr eneiuiwyd Crist, mewn effaith, yn eneiniaid Dafydd; felly, hefyd, gwaredwyd Crist yn ei waredigaethau, fel yr oedd yn un o'i hynafiaid, a Christ yn ei lwynau. Eto y mae Crist, nid yn unig yn hiliogaeth Dafydd, ond hefyd, gwreiddyn Dafydd—*gwreiddyn*, ac achos effeithiol ei dderchafiad a'i holl waredigaethau. Yr oedd Crist ynddo, fel ei hād, yn mhob cyfyngder a fu arno; yr

oedd, hefyd, ar yr un pryd, yn amddiffynfa ac yn waredydd iddo. Er fod cystuddiau Dafydd yn fawrion, eto i'w cymharu â chystuddiau Crist, nid oeddent gymaint a defuyn i holl foroedd mawrion y byd. Nid melldithion cyfraith Duw oedd dyoddefiadau Dafydd, a chospedigaeth dialeddol digofaint dwyfol, ond cerydd tad-ol, yn effeithio fel cyfferi meddygol er ei lesād—ond Crist a wnaed yn *felldith* drosom! Beth oedd yn gynwrsedig yn hynny ni ddeall neb byth ond efe ei hun yr hwn a'i profodd.

III. Wedi ei bure yn y pair cystudd, yn amser Duw, daeth i'r orsedd yn anrhydeddus, trwy osodiad Duw, ac i foddlonrwydd a lesād ei bobl. Yr hwn a orchymynodd ei eneinio a'i gosododd ar ei orsedd. Felly yr ydoedd wedi addaw. Salm 78. 70, 71. Symudwyd yr holl rwystrau, agorwyd y ffordd o'i flaen. 'A theyrnasodd ar Israel yn Hebron saith mlynedd a chwe' mis; ac yn Jerusalem y teyrnasodd efe dair blynedd ar ddeg ar hugain, ar holl Israel a Judah. Mab deng mlwydd ar hugain oedd Dafydd pan ddechreuodd deyrnasu, a deugain mlynedd y teyrnasodd efe.' 2 Sam. 5. 4, 5. Yr un modd y derchafwyd Crist, hād Dafydd. Er i freninoedd y ddaear ymosod, a'r pen-aethiaid ymgynghori yn nghyd, yn erbyn yr Arglwydd, ac yn erbyn ei Grist ef; yr Arglwydd a osododd ei frenin ar Sion, ei fynydd sanctaidd—a'i tra dyrchafodd, a roddes iddo enw yr hwn aydd goruwch pob onw—a'i gosododd i eistedd ar ei ddeheu-law ei hun yn y nefolion leoedd, goruwch pob tywysogaeth, ac awdurdod, a gallu, ac arglwyddiaeth, a phob enw a enwir, nid yn unig yn y byd hwn, ond yn yr hwn a ddaw. Salm 2. 2, 6. Eph. 1. 20, 21. Phil. 2. 9. Yr oedd dyrchafiad Dafydd yn rhyfeddod i lawer. Pan yr eneiuiwyd Dafydd, yr oedd Saul yn eistedd ar orsedd Israel, ac yn llwyddiannus yn ei lywodraeth. Yr oedd ganddo feibion hefyd i'w hetiffeddu ar ei ol. Y mae yn ymddangos mai gorchwyl gorchestol ydoedd dwyn Dafydd i'r orsedd yn gyfreithlon o gorlanau y defaid, yn wrneb y cyfryw rwystrau ar ei ffordd, heb luoedd, heb blaid, heb arfan, na dim ond addewid ddianwadal Duw o'i ochr. Ond gan fod ganddo addewid gadarn Duw hollalluog, yr oedd ganddo ddigon i'w wneuthur yn fuddugoliaethus.—Yr oedd dyrchafiad Dafydd, fel ei flinderau a'i ddarostyngiad, yn gysgod o ddyrchafiad Crist: ond beth oedd y rhwystrau ar ffordd Dafydd i'r orsedd i'w cymharu â'r anhawseran oedd gan Grist i ymdrechu â hwynt? Yr oedd i'w gofynion cyfraith gyflawn Duw; yr oedd holl allnoedd y tywyllwch; yr oedd anghau ei hun, brenin y dychryniadau, ar ffordd Crist i'w orsedd:—er hynny, 'dyrchafodd i'r uchelder.' Dileodd yr ysgrifen-law, trwy dalu ei gofynion sanctaidd yn llawn—yspilloidd y tywysogaethau a'r awdurdodau ar y groes—gorchfygodd holl nerth anghau, ac a'i llyncodd mewn buddugoliaeth. Ac efe a gymerodd ei eistedd ar ei

orsedd ddisigl, gyda bloedd orfoleddus ar yr holl nefoedd. Fel nas gallodd neb rwystro eneiynig Duw i'w orsedd, felly nis dichor, neb gelynyon, er grymused ac amled y byddont, ei ddiorseddu byth. Salm 89. 4, 29, 36. a 110. 1. Galar. 5. 19. Heb. 1. 8.

IV. Yr oedd brwydrau a buddugoliaethau Dafydd yn hynod. Ymddangosodd Duw yn foreu o'i blaid, trwy ei nerthu i orchfygu y llew a'r arth. Gwedi hyny, rhoddodd yr Arglwydd Goliath, cawr y Philistiaid, yn ei law, yr hwn yr oedd holl Israel yn ei arswydo. Trwy ei fuddugoliaethau ar y Canaanaid, a'r holl genedloedd oddi amgylch, dygwyd Israel i feddiant cyflawn o holl wlad yr addewid. Yr oedd Duw yn 'gyru allan y cenedloedd o flaen Israel hyd ddyddiau Dafydd.' Act. 7. 45. Ond Dafydd a'u darostyngodd hwynt yn gwbl, ac a'u gwnaeth yn gaeth-weision. Darostyngodd y Jebusiaid, a chymerodd en tŵr. Tarawodd y Philistiaid, ac a'u darostyngodd, ac a gymerodd Gath a'i phentrefydd o law y Philistiaid. 1 Cron. 18. 1. Os cymberir yr ysgrythrau canlynol, gellir gweled yr amser a'r offerynau (sef Dafydd, a'i fab -olomon) trwy ba rai y cyflawnodd Duw ei addewid o wlad Canaan i hâd Abraham. 2 Sam. viii. Ezra 4. 20. Ni wnaeth Josuah, yr hwn hefyd oedd gysgod o Grist, ond dechreu y gwaith o roddi meddiant i Israel o wlad Canaan; gadawyd ef i'w orphen gan Dafydd, yr hwn oedd un o hynafiaid Crist, ac yn gysgod mwy arbenig o hono. Goresgynodd lawer mwy o wlad yr addewid nag a ddarfu i Josuah ei ddarostwng a'i feddiannu. Yn helaethrwydd llywodraeth Dafydd, a'i fab Solomon, y gallwn weled rhyw gyffelybrwydd cysgodol o ẽangder teyrnas Crist. Gosodir helaethrwydd ei deyrnas allan mewn geiriau benthycol oddiwrth hyn; 'Efe a lywodraetha o fôr hyd fôr'—sef o'r Môr Coch hyd fôr y Philistiaid—'ac o'r afon'—sef o afon Euphrates hyd terfynau y ddaear.' Salm 72. 8. 1 Bren. 4. 24. a 8. 56.—Ei hun y gorchfygodd Crist y llew rhuadwy; y buddugoliaethodd ar Satan, blaenor byddin uffern, ac ni phaid a myned ar ei farch gwyn, yn gorchfygu, nes y byddo teyrnasoedd y byd yn eiddo ein Harglwydd ni, a'i Grist ef. Dat. 11. 15. a 12. 10. Salm 9. 8. a 22. 27. a 72. 8. a 89. 17. Ioan 17. 4, 5.

'O fôr hyd fôr.' Gosodir terfynati gwlad yr addewid allan yn y geiriau hyn, 'A gosodaf dy derfyn o'r Môr Coch hyd fôr y Philistiaid, ac o'r diffaethwch hyd yr afon.' Exod. 23. 31. Nid oedd cwr eithaf y Môr Coch, yn y gogledd, ddim yn mbell oddiwrth afon yr Aipht, yr hon oedd yn rhedeg i Fôr y Canoldir; ac ar lan y môr yma yr oedd y Philistiaid yn preswylu, o ba herwydd y mae Môr y Canoldir yn cael ei alw Môr y Philistiaid. O gwr eithaf y Môr Coch, gan hyny, ar draws i Fôr y Canoldir, ac ar hyd ei lan ef, cyn belled a mynydd Libanus, yr oedd y terfyn gorllewinol

o'r dehan i'r gogledd. Drachefn, y diffaethwch, yn nghwr eithaf gwlad Canaan yn y deheu; a'r deheu-ddwyrain i'r gwledydd cyfagos, tu draw i'r Môr Marw, a thu cefn i'r Iorddonen, hyd yr afon fawr Euphrates, oedd yn gwnenthur tertyn yn y dwyrain a'r deheu: a llinyn union oddiwrth Fôr y Canoldir, heibio i fynydd Libanus, at yr afon Euphrates, a nodai allan y terfynau yn y gogledd, neu y gogledd-orllewin. Y mae yn lled anhawdd cwbl ben-derfynu am y terfynau hyn, wedi cymaint o amser; ac o herwydd hyny y mae amryfal dybiau yn nghylch rhai pethau perthynol iddynt; eithr y mae y gosodiad hwn, tybygid, yn cytuno â'r gosodiadau ag sydd yn cael edrych arnynt yn fwyaf cywir. Gen. 15. 18. Num. 34. 3. Deut. 11. 24. Jos. 1. 4. 1 Bren. 4. 21, 24. Salm 72. 8.

Er mai Dafydd ei hun a fu yn y frwydr gyda Goliath, eto, yr oedd holl Israel yn fuddugoliaethus yn ei fuddugoliaeth ef. Yr un modd y mae buddugoliaeth Crist yn fuddugoliaeth dragywyddol i'w holl bobl. 'Cymerwch gysur,' medd Crist wrth ei ddygybllion, 'myfi a orchfygais y byd.' Ioan 16. 33. Y mae ei oruchaethaf ef yn gweini cysur effeithiol iddynt hwy, yn nghanol gorthrymderau y byd.

V. Cafodd Dafydd le mawr yn yr eglwys, hefyd, fel *prophwyd*. Trwy y cysgod enwog hwn o Grist, nid yn unig y perffeithiwyd y gwaith a roddwyd i Josuah, o ddarostwng y Canaanaid, ond dygodd hefyd holl drefniadau Moses mewn perthynas i addoli Duw i berffeithrwydd. Fel hyn, gwelwn fod yn angenrheidiol cael, nid un, ond amryw brophwyd, offeiriad, a brennoedd, i osod allan holl gyflawnder Crist yn y swyddau hyny. Dafydd a berffeithiodd yr holl addoliad Iuddewig, yn ei holl drefniadau a'i osodiadau, fel na wnaed dim cyfnewidiadau arno mwyach tra y parhaodd yr oruchwyliaeth hono. Tretnodd holl ddoesbarthiadau y swyddogion, y barnwyr, y porthorion, a'r offeiriad meibion Aaron; a gosodiadau y cantorion i ganu yn nhŷ yr Arglwydd, & symbalau, a nablau, &c., a'u dosparthu hwy yn bedwar dorparthiad ar hugain. Parhaodd yr holl osodiadau hyn hyd ddyfodiad Crist. 1 Cron. xxiii, xxiv, xxv, xxvi. Luc 1. 5. Dyddimodd y babell a adeiladwyd gan Moses, ac a osododd babell i fynu ei hun yn Jerusalem, i ddwyn arch Duw i mewn iddi. 2 Sam. 6. 17. 2 Cron. 16. 1. Wedi hyny, yn niwedd ei ddyddiau, derbyniodd, trwy yr Ysbryd, bortreid ad o'r deul, yn ol yr hwn yr oedd ei fab Solomon i'w hadeiladu. Dangosodd Duw iddo hefyd y fan a ddewisodd efe i'w hadeiladu, sef yn llawr-dyrnu Arafna y Jebusaid. Deut. 12. 5, 6, 7. 2 Sam. 14. 18, *ult.* 'Mi a etholais Jerusalem i fod fy enw yno; ac a ddewisais Dafydd i fod ar fy mhobl Israel' 2 Cron. 6. 6. Am hyny y gelwid hi y ddinas sanctaidd, lle y bu addoliad Duw yn cael ei gadw hyd ddyfodiad Crist; lle y casglwyd yr eglwys Gristionog-

ol gyntaf ar ol eagniad Crist; a lle y tywalltwyd, mewn modd nodedig, yr Ysbryd Glan ar ddydd y Pentecost. Mam eglwys yr holl fyd oedd yr eglwys yn Jerusalem. 'Y gyfraith,' sef yr efengyl, 'a a allan o Seion, a gair yr Arglwydd o Jerusalem.' Eza. 2. 3.

Fel prophwyd, dan ysprydoliaeth yr Ysbryd Glan, y cyfansoddodd Dafydd y Salmau, i'w canu yn addoliad Duw yn gyhoeddus yn mhob oes, tra byddai eglwys gan Dduw ar y ddaear. Sylwedd y caniadau dwyfol hyn yw, mawrhydi gogoneddus Person y Messiah—gwaith ardderchog y prynedigaeth—bendithion lluosog a gogoneddus yr efengyl, a'i llwydiant dros yr holl ddaear—gwaredigaeth a derchafiad yr eglwys o'i holl bechodau a'i gorthrymderau, hyd nes ymddangosai yn gyflawn ar ddeheulaw ei phriod, ac yn debyg iddo. Edr. SALMAU. Yn yr olwg ar Grist a'i iechydwrriaeth, y mae ei enaid, yn mherson ac yn mhrofiad yr holl eglwys, yn gystal a'i brofiad ei hun, wedi ei lenwi a syndod, gorfollod, a diolchgarwch, a'r dymuniadau mwysaf hiraethlawn am fwynhad o hono. Mae yr efengyl, a'i gwrthdrysychau anfeidrol ogoneddus, yw sylwedd y caniadau peraid hyn, sydd eglur tu hwnt i amheuaeth oddiwrth yr esboniadau dwyfol a roddir arnynt yn y Testament Newydd. Luc xxiv. Act. ii. Heb. 1. 8. a 2. 6, 7. a 5. 6. a 7. 17. a 10. 5, 6, 7, 13. 1 Cor. 15. 25. Eph. 4. 8. Y maent, trwy orchymyn Duw, i'w canu yn yr eglwys. Y mae hyn yn amlwg oddiwrth deitlau amryw o honynt, yn eu cyflwyno i'r pen-cerdd—sef i'r blaenor ar y rhan hono o'r addoliad dwyfol yn y deml. Peraidd ganieddyd Israel, o herwydd hyn, y gelwir ef; sef oblegid iddo gyfansoddi, o dan ysbrydoliaeth Duw, ganiadau peraid ac efengylaidd am Grist a'i iechydwrriaeth, i'w canu gan yr eglwys nes yr elo yn gyflawn i wlad y gogoniant. Yr oedd Salmau Dafydd yn beraid yn yr eglwys yn nyddiau yr apostolion. Act. 16. 25. Eph. 5. 19. Col. 3. 16. Un o Salmau Dafydd, y mae yn dra thebygol, a ganwyd gan Grist a'i ddisgyblion wrth fwyta y pasc a'r swper diweddar. Y mae yn ddigon lysbys y byddid arferol o ganu y Salmau canlynol ar ol y pasc, sef y gair, cxv, cxvi, cxvii, a'r cxviii. Y mae rhyw bereidd-dra nefolaidd ynddynt hyd heddyw, i bob dyn ysbrydol a phrofiadol, yn rhagori ar bob caniadau eraill, er eu cael dan yr antantais fawr o gyfieithiadau. Y mae y golygiadau mwysaf gogoneddus ar ddirgeledigaethau dwyfol yn cael eu gwisgo ganddo yn holl harddwob prydyddiaeth. Y mae ei ehediadau yn gryffon; ei eiriau yn ddetholedig; ei gyffelybiaethau yn addas ac yn oleu; ei faterion yn bwysig ac efengylaidd; ei ei ysbryd yn dduwiol a gwresog.

Y mae doniau naturiol a gras ysbrydol, yn cyd-ddysgleirio yn hardd odidog yn y rhan fwyaf o amgylchiadau ei fywyd. Ei wroldeb fel milwr—ei 'ddoethineb yn ei holl ffyrdd;' (1 Sam. 18. 14.—ei ffydd gadarn—ei dduwiol-

deb ddiragrith—ei ffyddlondeb a'i dynerwch fel cyfaill—ei gydwybod dyner, a'i ysbryd maddengar tuag at ei elynion marwol. Dyma y pethau sydd yn cyd-gyfarfod yn harddwych i brydferthu y gwr yn ol calon Duw. 'Cefais Dafydd, mab Jesse, gwr yn ol nghalon,' medd Duw, 'yr hwn a gyflawna fy holl ewylllys.' Act. 13. 22. 1 Sam. 18. 14. Nis gellir cael tystiolaeth uwch a mwy cyflawn am un creadur. Diamheu nad oedd Dafydd heb ei wendidau yn ei amser goreu; eto, gwendidau oeddynt; ie, gwendidau plentyn ufudd, a gwas ffyddlon i Dduw a'i bobl. Ni welir yn Dafydd falchder, ceffigen, twyll a rhagriith Saul. Y mae yn ymddried yn yr Arglwydd yn unig, er nad heb weithrediadau anghrediniaeth, a'u heffeithiau pechadurus a goddus; y mae ei galon yn gywir gyda'r Arglwydd, er ei fod yn lleag, yn gloff, ac yn amherffiaith yn ei wasanaeth. Gwnaeth Dafydd 'yr hyn oedd union yn ngolwg yr Arglwydd, ac ni chiliodd oddiwrth yr hyn oll a orchymynodd efe iddo, holl ddyddiau ei einioes, ond yn achos Urias yr Hethiad.' 1 Bren. 15. 5.

VI. Er y buasai ddymunol genyf ddiweddu hanes Dafydd yma, ond nid felly y diwedda yn yr hanesiaeth sanctaidd. Y mae yn cael ei ddangos yno dan gwmwl du yn achos Urias, gwraig yr hwn a halogodd, ac a dywalltodd ei waed yntau trwy law meibion Ammon, i'r dyben i guddio ei bechod, ac i gael gwraig Urias yn wraig iddo ei hun. 'Gyda pha fath anwylysgarwch, gyda pha fath ofn,' medd y duwiol Eegob Hall, 'yr ydwyf yn edrych ar drychineb y gwr yn ol calon Duw! O brophwyd sanctaidd! pwy all addaw iddo ei hun y saif yn ddigwmp, pan yr edrycho arnat ti yn archolledig? Er i lygaid halogedig edrych arnat gyda boddlonrwydd, fel siampl i'w hesgusodi yn eu pechodau; nis edrychaf arnat byth heb wylofain, a'th ystyried fel drych galarus o freuolder dynol.'

Heb sylwi yn fanwl ar hanes ei gwmp, yr hwn a ellwch ddarllen yn gyflawn yn 2 Sam. xi. gallwn ystyried ychydig bethau mewn perthynas i'r dygwyddiad gresynol hwn, i'w'r Duw, er cin haddysg a'n rhybudd.

1. Llawnder, segurdd, a mwyniant o esmwythder cnawdol, a ellir eu gweld ynddo fel yn rhagflaenu ei gwmp. Nid ar unwaith, yn gyffredinol, y mae neb yn syrthio; ond y mae adfeiliad dirgelaid, yn aml, yn rhagflaenu, ac yn gwneuthur yn agored i brofedigaethau y gelyn. Y mae meddwl sanctaidd gyda Duw, fel y gwelwn yn Joseph, yn gwrthneidio, gyda braw, oddiwrth gyngydiadau y tentiwr. Ond pan y byddo dyn yn raddol wedi colli ei olwg ar Dduw, ac yn esgeuloso cymdeithas feunyddiol ag ef; wedi colli ei barch i ddeddf Duw, ac yn distyru y gorchymyn, yn lle crynu wrth y gair; pan y byddo yn cellwair a phechod yn y galon, ac yn ymddifyru mewn meddyliau halogedig; wedi colli manylrwydd yn ei rodiad,

a ffyddlondeb yn ei alwedigaeth dros Dduw— yn yr agwedd bechadurus hon y mae yn hawdd i'r gelyn lwyddo, oni ragflaena gras Duw, ac iddo yntau syrthio i bethan mor ffaithd, y buasai yn arwydo wrth feddwl am danynt mewn syniad ysbrydol o ran ei enaid. Yn yr agwedd bechadurus hon, y mae fel dinas warchaëedig a'i phyrth oll yn agored, a'i holl geidwaid yn cysgu yn ddiotal, neu yn byw yn afradlon, ac yn ddiystyr o'u perygl oddiwrth y gelynyon gwyliadwrus sydd yn eu hamgylchu. Pan aeth y fyddin i'r rhyfel, 'arosodd Dafydd yn Jerusalem;' ac yn lle bod yn gweddio ar Dduw drosto ei hun a'i filwyr, 'ar ei wely, ac yn rhodio ar nen ei dŷ,' y gwelwn ef, Yn y segurdd cnawdol hwn, canfu, fel Efa, wrthdrysych teg iawn yr olwg, blysiodd, cyrohodd y gwrthdrysych; ac ar draws y gorchymyn sanctaidd, ac yn ddiystyr, yr awr hono, o holl ddaioni Duw tuag ato, cyflawnodd ei chwant aflan a phechadurus. Arferodd ddichellion i guddio ei bechod; ac yn y diwedd ychwanegodd effaith gwaed gwirion at ei odineb; a 'lladdodd Urias & chleddyf meibion Ammon.' Fel hyn y gwelwn fod un pechod yn rhywddhau y ffordd i'r llall; a'r ail yn caledu y galon i'r trydydd. A'i adael iddo ei hun, i ba le nad & dyn—i ba ddyfnder ni syrth—a pha hyd ni erys mewn pechod!

2. Er ein rhybudd, golygwu yn mkellach amgylchiadau pechod Dafydd. Yn ol tystiolaeth Duw ei hun, yr oedd yn ŵr gwir dduwiol—ie, yn enwog mewn duwioldeb; yr oedd wedi cael profiad helaeth, yn aml, o ddylanwadau sanctaidd yr Ysbyrd Glan, ac wedi yfed yn helaeth o'i gysuron dwyfol; yr oedd wedi ei gyfodi i fyny gan yr Arglwydd i gyflawni gwaith mawr drosto; wedi dangos ffyddlondeb mawr yn mhob peth, a chwedi llywddo yn hynod yn y gorchwyl pwysig a roddwyd iddo. Yr oedd wedi cael ei atal yn fynych rhag pechu, yn wyneb y cynhyrfiadau i hyny, oddiwrth Saul, Nabal, &c. Eto, er hyn i gyd, wele ef yn syrthio yn ffaithd; ie, i'r naill bechod ar ol y llall, fel pe na buasai atalfa arno; hefyd, y mae yn parhau yn ei bechod yn ddiedifeiriol yn hir—deuddeng mis, neu ychwaneg, tebygol. Yn yr amser hwn y mae yn amddifad, beth bynag oedd ganddo o ffurf crefydd, o bresenoldeb Duw; o ddyfodfa ato mewn gweddi, o ateb i weddi, o ddadguddiedigaethau dwyfol, a chy-suron yr Ysbyrd Glan. Y mae yn bryd gwaeddi, 'Am hyny, yr hwn sydd yn tybied ei fod yn sefyll, edryched na syrthio.' 1 Cor. 10. 12. Luc 22. 23. Rhuf. 11. 20. Eph. 6. 10—18. 1 Pedr 1. 5. 2 Pedr 2. 9.—Y mae ei siampl yn arwydd rhybuddiol i bawb i ochelyd y creigiau y drylliodd efe yn eu herbyn. Nid am fod yn hoff gan yr Arglwydd goffau pechodau ei bobl, yr ysgrifenydd yr hanes am danynt, ond er addysg a rhybudd i bawb, hyd ddiwedd amser, rhag iddynt hwythan gerdded yr un llwybrau.

3. Fel yr oedd ei gwmp yn anegusodol, ac

yn hollol o hono ei hun a'i chwant pechadurus, felly; gallwn weled fod ei adferiad yn hollol o'r Arglwydd. Eglur yw na fuasai byth yn ymunioni i'r lan o hono ei hun. Y mae yn natur pob gwrthgiliad ymadawiad *tragywyddol* & Duw. Os edrychwn arno wedi ei gwmp, gwelwn ef yn llwythog o enogrwydd; yn wrthdrysych tra annheilwng o drugaredd; yn ddi-deimlad o'i gyflwr, yn galed ei galon, yn iach ei ysbryd, ac yn ddiymofyniad am Dduw. Nid oedd yn haeddu dim llai nag i'r Arglwydd ei adael dros byth yn ei bechod, ac i fedi o ffwrth ei weithredoedd. Ond trugaredd a ail-mwelodd & ef, ac a'i hadferodd yn gyflawn. Yn rhad y mae Duw yn trugarhau er ei fwy ei hun. Exod. 33. 19. Deut. 7. 8. Esa. 43. 25. Eph. 2. 5.

4. Y ffordd a gymerodd yr Arglwydd i'w adferyd i edifeirwch a'i ffafr, gallwn weled llwybr Duw yn gyffredinol yn ei oruchwyliaethau graol tuag at bechaduriaid. Trwy weinidogaeth ei weision yn mhregethiad y gair, y mae yn eu dwyn yn euog ger bron Duw—'Ti yw y gŵr,' medd Nathan y prophwyd wrth Dafydd. Aeth y fath oleuni ac awdurdod dwyfol gyda dywediad argyhoeddiadol y prophwyd, nes y gwaeddodd Dafydd, 'Pechais yn erbyn yr Arglwydd.' Y mae yr Arglwydd yn gosod ger bron Dafydd ei bechod, yn ei holl amgylchiadau echryslawn, ac yn sylwi ar bob cam a gerddodd efe yn y cyflawniad o hono, yn nghyd â'r holl diriondeb a'r daioni y pechodd yn ei erbyn. 'Myfi a'th eneiniais—myfi a'th waredais o law Saul—rhoddais i ti dŷ dy arglwydd, a gwragedd dy arglwydd yn dy fynwes—rhoddais i ti dŷ Israel a Judah—a phe rhy fychan fuasai hyny, myfi a roldaswn i ti fwy o lawer.' Pa fath diriondeb dwyfol sydd yn ymddangos yma! 'Dirmygiaist air yr Arglwydd.' Dyma gychwyniad ei gwmp. 'Tarewaist Urias yr Hethiad &r cleddyf—a'r wraig a gymerais i ti yn wraig—gwnaethost hyn mewn dirgelwch.' Wele yma gyhuddgwyn trwm iawn yn ei erbyn! Ond y fynydd y cwmpodd Dafydd, ac y cyfaddefodd ei bechod, y mae yr un genad o ladmerydd yn cyhoeddi dros Dduw—'Yr Arglwydd hefyd a dynodd ymaith dy bechod di, ni byddi di marw.' 2 Sam. xii.

Pa hanes rhyfedd a gawn ni yma! Wele ddau wrthdrysych rhyfedd ger ein bron! Pa un sydd i'w ryfeddu fwyaf, ai dyfnder pechaduruswydd y dyn, ai anfeidrol amynedd a thrugaredd Duw! Pwy ond Duw ein hiechydwr-iaeth a allasai drugarhau yn y modd rhyfedd hwn? Sylwch, rhaid tynu ymaith ein pechod, neu collir ni byth. Nid oes neb ond Duw a all dynu ymaith bechod, yr hwn a roddodd bechodau ei bobl yn gyfrifedig ar ei Fab ei hun, ac a'i traddododd ef drostynt. Pan y mae yr Arglwydd yn tynu ymaith bechodau rhyw bechadur yn neillduol, y mae yn ei argyhoeddi, ac yn rhoddi edifeirwch i'r pechadur

hwnw am ei bechod. Nid ydyw maddeuant ac ysbryd diedifeiriol byth yn cyd-drigo gyda'u gilydd. Gwel Salm vi, xxxii, li, xxxvii.

5. Gwelwn yn siaml Dafydd, yn nghyd a siampl ar amryw eraill yn yr ysgrifysau sanctaidd, fod yn yr iechydwrriaeth fawr yn Nghrist ieddyginiaeth ddigonol i'r pechadur mwyaf euog ac aflan. O'r ffynon rinweddol hono y derbyniodd Dyfydd y cwbl tuag at ei adferiad:— Ei argyhoeddiad—ei edifeirwch—ei faddeuant, a'i gymmod â Duw—ei lanhad oddiwrth ei bechod—adnewyddiad y cysurw agollodd—ac adnewyddiad ei ddefnyddioldeb yn nhŷ a gwaith yr Arglwydd. Meddyginiaeth ddwyfol yw yr iechydwrriaeth, anfeidrol ddigonol, rhad, a thragywyddol, i holl bechaduruswydd a thruoni dynion. Salm li. Ezec. 36. 26, &c.

6. Gan fod iechydwrriaeth yn eiddo yr Arglwydd, a bod y fath ddigonolrwydd dwyfol ynddi i amgeleddu cyflwr y pechadur mwyaf euog, aflan, ac annheilwng, na anobeithiedd neb an dan o ei hun, nac eraill ychwaith. 'Meddyginiaethaf eu hymchweliad hwynt,' medd Duw wrth Israel wrthgiledig, 'caraf hwynt yn rhad.' Hos. 14. 4. Y mae yr Arglwydd yn ymgoneddu yn mawredd ei iechydwrriaeth, a rhadlonrwydd ei gariad a'i ras, yn wyneb wrthgiliadau pechadurus ei bobl. Y mae yn eu hadferyd yn gyflawn, ac yn eu llwytho â daioni. Exod. 15. 26. Esa. 44. 23. Jer. 3. 22. Mic. 7. 18, 19. Zeph. 3. 17. Luc. 1. 77. a 15. 20. a 24. 47. Eph. 3. 8.

7. Yn ddiweddaf, na feddylied neb naŋ oes drwg mewn pechod, am fod maddeuant o hono gyda Duw mor gyflawn a grasol. Casgliad echrhydus ydyw hwn; ond a'neir yn aml gan ddynion dan lywodraeth gau egwyddorion a chwanta'u llygredig. Ymddengys oddi wrth siaml Dafydd y gwna yr Arglwydd bechod yn chwew i'r cyfryw ag y mae yn maddeu iddynt. 'Mi a ymwelaf,' medd yr Arglwydd, 'a'u camwedd â gwialen, ac a'u hanwiread â ffrewyllau.' Salm 89. 32. Gair trwm ydyw hwnw o enau Duw—'Nid ymddy y cleddyf a'th dŷ di byth.' Gwaith gofidus yw darllen ein pechodau yn ein dyoddefadau ceryddol o law Duw o'u herwydd. Aflendid a thywallt gwaed oedd pechodau Dafydd; a'r rhai hyn y mae Duw yn ei geryddu yn ei deulu: ac am iddo ef ddirmygu gorchymyn Duw, y mae ei fab Absalom, wedi lladd ei frawd o'r blaen, yn diystaru llywodraeth ei dad, ac yn cyfodi gwrthryfel tost yn ei erbyn. 2 Sam. 13. 28, 29. a 18. 14, 15, 33. 1 Bren. 2. 23, 24, 25. Y mae yn wir fod ei bechod wedi ei fadden, ond y mae yn wir fod y cleddyf hefyd, mewn modd galarus iawn, yn ei dŷ oblegid ei bechod. Er na thorodd Duw ei drugaredd oddi wrtho, eto, 'ymwelodd a'i anwired â ffrewyllau.' Pwy wrth ddarllen hanes Dafydd, ac ymddygiad Duw tuag ato, a ddichon beidio a chydabod mai peth chwew a gofidus ydyw bechod yn mhawb, yn mhob gradd o hono;

fod Duw yn ei ffeiddio, ac y gwna i bawb a gaffo faddenant o hono ei ffeiddio hefyd, yn nghyd a'u ffeiddio eu hunain o'i blegid; ac nas dichon i neb rodio mewn cymmod â Duw, ac yn nghysur ei drugaredd faddenol, heb yr agwedd sanctaidd hon ar ei feddwl?

VII. Yn gerydd ar Israel, mae yr Arglwydd yn goddef i Satan weithredu ar falchder calon Dafydd, i'w annog ef i rifo y bobl. Y cadbeniaid, yn mhen naw mis ac ugain niwrnod, a ddygasant y cyfrif, tri chan mil ar ddeg o ryfelwyr. Y mae y rhifedi yn wahanol iawn yn 1 Cron. xxvii. I'w cymmodi rhaid gadael allan yn un 288,000, heblaw eu swyddwyr ag oedd yn gwasanaethu yn gylchynol bob mis. Ni chyfrifwyd llwythau Leŷ a Benjamin. Y mae ansicrwydd wedi y cwbl am y rhifedi.— Nid hwyrach na fynai Duw iddo wybod eu rhifedi; y rhai oeddent i fod yn ddirifedi.— Ar hyn oalon Dafydd a'i tarawodd ef, a chyfaddefodd ei bechod i'r Arglwydd, gan ddywedyd, 'Pechais yn ddirfawr—ynfyd iawn y gwnaethum.' 2 Sam. xxiv. Gad, gweledydd Dafydd, a ddaeth ato oddiwrth yr Arglwydd, a'i ddewisid iddo o dri phla, sef saith mlynedd o newyn—neu ffoi dri mis o flaen ei elynion—neu haint yn y wlad dri diwrnod. Dafydd a ddewisodd y tridiau o nodau, a bu farw ddeng mil a thriugain o'r bobl. Y mae Dafydd yn ymbil a'r Arglwydd, ac efe a edifarhaodd, ac a ddywedodd wrth yr angel oedd yn dinystrio y bobl, 'Digon bellach; attal dy law.' A Gad a ddaeth at Dafydd, ac a orchymynodd iddo adeiladu allor i'r Arglwydd yn llawr dyrnu Arafna y Jebusiad. Dafydd a brynodd y llawr dyrnu, a'r ychain, gan Arafna, er iddo eu cynnyg yn rhad, er deg a deugain o siclau arian. Deg siel a deugain o arian, tebygol, am yr ychain a'r coed; a chwe' chan' siel o aur wrth bwys, am y lle. Fel hyn y cymmodir yr hanes yn 2 Sam. 24. 24. & 1 Cron. 21. 25. Yno yr adeiladodd Dafydd allor i'r Arglwydd, ac a offrymodd boethoffrymau ac offrymau hedd. 'A'r Arglwydd a gymmododd a'r bobl, a'r pla a ataliwyd oddiwrth Israel.' 'Yr Arglwydd a'i hatebodd ef o'r nefoedd trwy dân ar allor y poethoffrwm.' Ar hyn y dywedodd Dafydd, trwy ddadguddiad dwyfol, yn ddiammedu, 'Hwn yw tŷ yr Arglwydd Dduw, a dyma allor y boeth-offrwm i Israel.' Yn y fan hon, wedi ei prynu gan un o'r Canaancaid, yr adeiladwyd y deml yn fuan wedi hyn. 1 Cron. 22. 1. 2 Cron. 3. 1. Y mae y cwbl yn cosgodi Crist a'i abert; yn yr hwn y mae Duw yn cymmodi y byd ag ef ei hun, ac yn attal pob pla oddiwrth y sawl a gredant ynddo. Galar. 3. 32, 33. 2 Cor. 5. 19.

VIII. Mae cariad Dafydd at addoliad Duw yn ymdangos yn aml yn holl ystod ei fywyd. Pan yr oedd fel wedi ei alltudio yn mhell oddi wrth bob cyfleustra i'w bresenoli ei hun gyda'i frodyr, yn addoliad yr Arglwydd, y mae ei feddwl yn drallodedig iawn, ac fel yn y cyf-

ynghder mwyaf. 'Fy enaid a hiraetha, ie, ac a flysia am gynteddau yr Arglwydd.' O herwydd hyn, y mae yn cenfigenu wrth yr adar ag oedd yn ehedeg ac yn nythu yn gyfagos i allorau yr Arglwydd. Salm lxxxiv. Wedi ei ddyrchafu i'r orsedd, gwnaeth babell i'r arch yn Jerusalem, fel y gallai gacl yr ordinhadau sanctaidd yn agos ato. 2 Sam. 6. 17. 1 Cron. 15. 12. Cyrchodd yr arch o Ciriath-jearim, un o drefydd y Gibeoniaid, naw neu ddeng milltir yn y gogledd-orllewin o Jerusalem. Yr oedd yr arch wedi bod yno o bedwar ugain i bedwar ugain a deg o flynyddoedd, oddiar pan y dychwelodd o wlad y Philistiaid. Jos. 9. 17. a 16. 9, 10. 1 Sam. 7. 1. 1 Cron. xiii. 'Ac o'r dydd y trigodd yr arch yn Ciriath-jearim, y bu dyddiau lawer: nid angen nag ugain mlynedd.' 1 Sam. 7. 2. Nid oes i ni feddwl mai ugain mlynedd yw yr holl amser y bu yr arch yno; canys y mae yn sicr ei bod yno lawer hwy; ond ugain mlynedd, a feddylir, o flaen y dygwyddiadau y rhoddir hanes am danynt yn y rhan ganlynol o'r benod. Nid hawdd penderfynu yn fanwl pa sawl blwyddyn y bu yno—o 80 i 90 o flynyddoedd, y mae yn debyg. Bu y babell yn hir yn Siloh; symudwyd hi oddi yno i Nob; ac oddi yno, ar ol marwolaeth Samuel, tebygol, i Gibeon, ond yr oedd yr arch y dyddiau hyn yn Ciriath-jearim. 1 Bren. 3. 3, 4. 1 Cron. 21. 29, 30. 2 Cron. 1. 3. Trwy ychydig o anhrafn yn ei chyrchiad i fynu, heb sylwi yn ddigon manwl ar y cyfarwyddiadau a roddasai yr Arglwydd, mewn perthynas i'w dygiad yn orchuddiedig ar ysgwyddau y Lefiaid (Num. 4. 5, 6.) dygasant hi yn ol duil y Philistiaid ar fen newydd. Pan ysgydwyd yr arch gan yr ychain oedd yn ei dwyn, Uzza a ymaffodd ynddi i'w hatah hi rhag syrthio, a Duw a'i tarawodd am yr amryfusedd hwn, nes y bu efe farw. A Dafydd a ofnodd yr Arglwydd, ac a drodd yr arch i dŷ Obed-Edom, lle y bu dri mis. Pan fynegwyd i Dafydd i'r Arglwydd fendithio tŷ Obed-Edom er mwyn arch Duw, efe a-aeth yr ail waith yn fwy rheolaidd, ac a'i dygodd i fynu o dŷ Obed-Edom, yn llwyddiannus ac yn orfoleddus, i Jerusalem. 1 Cron. xv. O dra gorfoledd, a llawenydd ysbrydol, efe 'a ddawnsiodd a'i holl egni ger bron yr Arglwydd.' 2 Sam. 6. 14. 'A Dafydd oedd wedi ei wisgo mewn gwisg o lian main; a'r holl Lefiaid, y rhai oedd yn dwyn yr arch, a'r cantorion, Chenaniah hefyd, meist'r y gân, a'r cerddorion.' 1 Cron. 15. 27. Yr oedd Dafydd, gyda bod yn brydydd rhagorol, yn gerddor cywraïn hefyd. Yr oedd caniadau Sion yn enwog yn yr holl fyd. Salm 137. 3. Yr oedd Dafydd yn medru canu—yr oedd yn gywraïn ac yn gelfyddegar fel cerddor. Cysegrodd y ddawn hon, fel pob dawn arall a roddwyd iddo, i'r Arglwydd a'i wasanaeth. Y mae yn debyg na bu yn y byd erioed, yn un man, y fath gerddoriaeth rhagorol, ag oedd wedi ei sefydlu yn ngwasanaeth Duw yn Jerusalem, trwy drefn-

iad Dafydd a Solomon. Yr oedd oll yn cysgodi gorfoledd yr iechydwriaeth a gai y gwar-edigion ei fwynhau byth.* Dyma yr olwg mwyaf ardderchog a welwr arno yn ei holl oes. Nid Dafydd y rhyfelwr gwrol, a blaenor y gad a welwn yma, ond Dafydd y sant, wedi ei lenwi â mawredd a daioni Duw, yn ei ddirbrisio ei hun, ac yn gorfoleddu yn yr Arglwydd. Yr oedd wedi ymwregysu ag ephod lian, yn neidio ac yn llemain o flaen yr Arglwydd. Pan welodd Michal, merch Saul, yr agwedd ryfedd hon ar frenin Israel, hi a'i dirmygodd ef yn ei chalon. Diammeu iddi ei gyfarch ef yn orfoleddus lawer gwaith fel pen rhyfelwr, yn dychwelyd yn fuddugoliaethus o'i frwydrau llwyddiannus. Dafydd y milwr oedd yno i'w weled. Ond pan welodd hi Dafydd y sant yn blaenori ei bobl yn addoliad Duw, ac yn rhoddi yn ei ber-son ei hun siampl o wresogrwydd nefolaidd, a gorfoledd parchus a sanctaidd yn ei wasanaeth, dirmygodd ef yn ei chalon. Y mae ei atebiw geiriau gwawdlyd, o'r achos, yn rhagorol, ac yn dangos meddwl ysbrydol, gostyngedig, ac addfwyn, wedi ei lenwi â'r Ysbryd Glan—'Byddaf eto waelach na hyn, a byddaf ddirmygus yn fy ngolwg fy hun.' Cofied pawb o'r un ysbryd, gerydd Duw ar y wawdwraig fuser-naidd hon—'Am hyny, i' Michal, merch Saul, ni bydd etifedd hyd ddydd ei marwolaeth.' 2 Sam. vi.

Yr oedd dygiad yr arch i fynu i Jerusalem, wedi bod am flynyddoedd mewn gradd o esgeulustra a dirmyg, gyda'r fath barch a llawenydd gan frenin Israel, a holl oreuon y genedl, yn cysgodi ac yn arddangos dyrchafiad Iesu o barthau isaf y ddaear, a'i esgyniad goruwch yr holl nefoedd. Salm xxiv, lxxviii. Eph. iv.

IX. Wedi, hyn, o wir serch at Dduw a'i addoliad, bwriadodd Dafydd adeiladu tŷ i'r Arglwydd. Ond y mae Nathan, trwy air yr Arglwydd, yn gwarafur iddo, ac yn addaw y cai ei fab yr anrhydedd o wneuthur hyny. Ar hyn y mae yr Arglwydd yn gwneuthur cyfammod â Dafydd, yn cynnwys llawer o addewidion grasol a gogoneddus—'A'th dŷ di a sicrheir, a'th freniniaeth yn dragywydd o'th flaen di: dy orsedd-fainc a sicrheir byth.' 2 Sam. 7. 16. Yn yr Arglwydd Iesu, o hâd Dafydd, yn unig, y mae yr addewidion gogoneddus hyn yn cael eu cwbl gyflawni, ac ar ei deyrnas ni bydd tranc.

Mai goruchwyliaeth ogoneddus o'r cyfammod gras oedd y cyfammod hwn â Dafydd, sydd yn ddigon eglur, oddiwrth dystiolaethau diammheul yr ysgrythyrau. Yn Esa. 55. 1. y mae yr Arglwydd Iesu yn gwahodd pechadur-iaid sychedig i ddyfod i'r dyfroedd, sef i gyf-

* Fyndo a wna'i fal penceidd, Nefol a rhagorol gerdd. Frydodd dalm o ber Salman, Fwynd ym' ynt f' enaid man; Canu dwmsel a thelyn, Yn hardd, a wna'i'r gwîw Fardd gwyn. —Am gant ni fu, ni fydd, Ho'w lawl, ei hefelydd.

ranogi o fendithion yr iechydwrïaeth. Yn y drydedd adnod, medd efe, 'Gogwyddwch eich clust, a deuwch ataf; gwrandewch, a bydd byw eich enaid; a mi a wnaf gyfammod tragrwyddol a chwi, sef sicr drugareddau Dafydd;' sef y bendithion ysbrydol addewedig yn nghyfammod tragrwyddol Dafydd. Nid oes dim i'w cyfrif yn sicr ond bendithion ysbrydol yn Nghrist, y rhai ydynt o dragrwyddol barhad. Pa bethau bynag oedd yn addewedig i Dafydd, ydynt yn perthyn i'r holl eglwys yn Nghrist, yn yr hwn y mae y cyfammod yn parhau. Y mae holl fendithion a rhagorfreintiau cyfammod tragrwyddol Crist, yn gwbl, yn perthyn i bawb a gredant ynddo, hyd y diwedd. 'Sicr drugareddau Dafydd,' gan hyny, a arwyddant 'pob bendith ysbrydol yn Nghrist lesu.' Eph. 1. 3. Wele yma bechaduriaid yn cael eu gwahodd i hawl o gyfammod Dafydd, ac i gyfranogi o'r holl freintiau a'r bendithion yn gynnwysedig ynddo. Pa rai ydyw y trugareddau sicr hyn? 'Myfi a fyddaf iddo ef yn dad, ac yntau a fydd i minau yn fab.—Mi a goethaf ei elynion o'i flaen, a'i gaseion a darawaf.—Yn fy enw y dyrchafir ei gorn.—Os trosedda efe, mi a'i ceryddaf a gwialen ddynol—ond fy nhrugaredd nid ymedy âg ef.' Dyma y trugareddau anfeidrol eu gwerth, a thragywyddol sicr, i bob pechadur sychedig sydd yn dyfod at Grist, hâd Dafydd, ac yn gwir gredu ynddo, i fod yn gyfranog o honynt. Y mae yr holl iechydwrïaeth ynddo, ac y mae yn dragrwyddol sicr. Y mae ceryddu ynddo; ond ni thorir y cyfammod. Pan y cyhoeddodd Nathan y cyfammod hwn i Dafydd, aeth i mewn i'r babell, ac a eisteddodd ger bron yr Arglwydd, ac a dywalltodd ei galon mewn gorfoledd, syndod, a diolchgarwch, gan gydnabod ei waeledd ei hun, a mawrhydi a graslonrwydd Duw, mewn geiriau hynod o deimladol. 2 Sam. 7. 18, &c. Nid ydyw y gair *Heb.* יֵשׁוּב a gyfieithithir yn y lle hwn, eistedd, yn arwyddo agwedd ei gorph ger bron yr Arglwydd, ond ei arosfa yno ger ei fron am encyd o amser. Nid ydyw y dull o eistedd byth yn cael ei briodoli i neb, yn yr ysgrythvrau, yn addoñad Duw; ac os na bydd amgylchiadau corph y person yn gofyn, y mae bob amser i edrych arno yn ddull rhy amharchus i fod ar bechadur gwael ger bron yr uchel Dduw. Y mae y gair יֵשׁוּב yn cael ei gyfieithu *preswyllo, trigo, aros.* Gen. 4. 16, 20. a 11. 2. a 13. 7. 'Aros ger bron yr Arglwydd.' 1 Sam. 21. 7.—Yn ei eiriau diweddaf y mae yn dywedyd am y cyfammod hwn, ei fod wedi ei luniaethu yn hollol ac yn sicr, ac mai ei holl iechydwrïaeth, a'i holl ddymuniaid ydoedd, er nad oedd ei dŷ yn bresenol yn blaguro fel y byddai iddo flaguro pan y llywodraethai y Cyfiawn—sef Iesu Grist, y cyfiawn, ei hâd, yn llywodraethu ar ddynion yn ofn Duw. 2 Sam. xxiii. 'Er nad yw fy nhŷ i felly gyda Duw:' er fod y cyfiawn hwnw eto heb ddyfod o fy lwynau, i lywodraethu ar

ei eglwys, ac i eistedd ar fy ngorsedd-fainc, eto y mae yn sicr o fod felly; canys cyfammod tragrwyddol a wnaeth efe â mi' mewn perthynas i hyny. 'Fy holl iechydwrïaeth, a'm holl ddymuniaid yw.' Yr oedd y cwbl oedd yn angen arno, a'r cwbl oedd yn ddymunol ganddo, wedi ei drysori ynddo. Fel y mae y cyfammod hwn yn golygu Crist a'i bobl, y mae rhai pethau ynddo yn fwyaf neillduol yn perthyn i Grist, a phethau eraill yn fwy neillduol yn perthyn i'w bobl. Iddo ef y mae y freniniaeth dragrwyddol yn perthyn yn unig, ond fel ag y mae efe yn eu gwneuthur hwy, ynddo a thrwyddo ei hun, 'yn freninoedd ac yn offeiriad i Dduw a'i Dad ef.' Dat. 1. 6. Iddynt hwythau yn unig y mae *ceryddon* y cyfammod yn perthyn, ond fel ymae efe yn cael ei gystuddio yn eu cystudd hwynt, trwy ei undeb â hwynt, a'i gariad tuag atynt.

Y cyfammod hwn yw y pummed goruchwyliaeth o'r cyfammod gras a rhoddodd Duw i'w eglwys wedi y cwymp. Y mae y cyfammod grasol hwn yn cael ei ddadguddio a'i gadarnhau o hyd, trwy yr holl gyn-oesoedd; ond mewn rhai amserau nodedig, y mae yr Arglwydd yn sicrhau ac yn adnewyddu ei gyfammod a'i eglwys, mewn modd mwy arbenig a goruchel; yn rhoddi megys cyhoeddiad newydd o hono, gyda chwanegiad goleuni, a mwy o helaethrwydd. Hwn oedd y pummed. Y cyntaf a wnaed âg Adda; yr ail â Noah; y trydydd âg Abraham; y pedwerydd oedd cyfammod Sinai; a'r pummed yw y cyfammod hwn â Dafydd. Yr un cyfammod ydynt i gyd o ran sylwedd o honynt; Crist ydyw sylwedd hanfodol pob un o honynt; ac i'r dyben o'i amlygu gydag eglurdeb cynnyddol, y rhoddwyd hwynt. O ran ei âch, y mae yr amlygiad o hono gyda mwy o neillduolrwydd yn y cyfammodau hyn:—megys hâd y wraig—hâd Noah—hâd Abraham—hâd Israel—hâd Dafydd. O ran ei swyddau hefyd, y mae yr amlygiad yn gynnyddol. Ysaïwr pen y sarph oedd efe yn nghyfammod Adda; achubwr gweddill etholedig ydoedd yn nghyfammod Noah; bendithiwr holl deuluoedd y ddaear yw yn nghyfammod Abraham. Yn nghyfammod Sinai yr amlygir ef yn brophwyd, megys Moses; ac yn arch-offeiriad, megys Aaron, yr hyn oedd o'r blaen wedi ei gyagodi yn offeiriadaeth Melchisedec. Yma y gosodir allan ei freniniaeth ddisigl a thragywyddol, wedi ei chadarnhau â chyfammod a llw Duw. 'Tyngais unwaith i'm sancteiddrwydd, na ddywedwn gelwydd i Dafydd. Bydd ei hâd yn dragrwydd; a'i orsedd-fainc fel yr haul ger fy mron.' Salm 89. 35, 36. Yn yr holl Salm hon, y mae Duw yn ymorfoleddu yn ei gyfammod hwn â Dafydd, ac yn ei adrodd, yn ei holl ranau, gyda hyfrydwch calon. Y mae Dafydd, yntau, yn gwaeddi yn yr olwg arno, 'Pwy ydwyf fi, O Arglwydd Dduw? a pheth yw fy nhŷ, pan ddygit fi hyd yma?' Y mae yn edrych arno

mae rhodiad sanctaidd yn ol yr Ysbryd, yn arwydd o undeb â Christ, a chyfranogiad helaeth o ras, o'i gyflawnder ef. Rhuf. 8. 1. Salm 1. 3. Ezec. 47. 12.—'Megys deilen y syrthiasom ni oll.' Esa. 64. 6. Buont unwaith, fel gwlad-wriaeth, ac fel eglwys, yn uchel ac yn ddyrchafedig, yn y mwynhad o ddyogelwch, o freintiau a chyfraniadau helaeth oddiwrth Dduw, yn dymhorol ac yn ysbrydol, fel deilen ir ar dderwen (Esa. 1. 30.) neu ar ryw bren ir-aidd a ffrwythlawn; ond yn awr y maent fel deilen, yr hon, o ddiffyg ireidd-dra, sydd wedi gwywo a syrthio, yn cael ei chario ymaith gan bob gwynt a chwytho arni. Pan y tyro Duw ymaith ei gyfraniadau, o herwydd pechodau dynion, fe wywa, ac fe syrth y pethau mwyaf gwych a godidog; a gwynt o farnedigaeithau Duw a'u caria hwynt ymaith fel sofr, neu ddail sych, crinion. Salm 90. 5, 6. Esa. 41. 2. a 57. 13.

DAL, (al) atal, cynal, gafael;—1. Cymeryd gafael ar, caethiwo, atafaelu. 2 Bren. 25. 6. Mat. 26. 55. Marc 12. 8. Luc 20. 20.—2. Cynal, ategu, cadarnhau rhag cwmpo. Salm 139. 10.—3. Dal rhyw greaduriaid gwylltion wrth hela neu bysgota, &c. Amos 3. 5. Luc 5. 5.—4. Sylwi yn fanwl ar, a rhoi lle i air yr Arglwydd yn y cof a'r myfyrdod. Jer. 23. 18. Act. 16. 14. Tit. 1. 9. 2 Pedr 1. 19.—5. Cydiô rhag colli gafael. Diar. 3. 18. Heb. 3. 14. Dat. 3. 11.—6. Sefyll yn ddiysgog yn ffydd yr efengyl, sef dal enw Crist i fynu mewn egwyddorion, proffea, ac ymarweddiad. Dat. 2. 13.

DALEN-AU, (dal) llen, haen, tenen-lafn.—Dalenau yr ysgyfaint.—'Gyrasant yr aur yn ddalenau,' Exod. 39. 3.—'Gweithier hwynt yn ddalenau.' Num. 16. 38.

DALFA, (dal) man i ddal, carchar, lle i ddyogelu, ac i sicrhau un rhag dianc. Gen. 40. 3. Num. 15. 34.

DALLAH, דָּלָה [dallaw] y wraig dwyllodrus hono a hudodd Samson, ac a'i bradychodd i ddwyllaw y Philistiaid. Barn. 16. 4, &c. Edr. **SAMSON**.

DALMANUTHA, [dwfr-lestr darparedig] enw tiriogaeth, a dinas, fel y tybir, yn sefyll o du y dwyrain i Fôr Tiberias. Dywed un efengylwr i Grist a'i ddysgyblion ddyfod i barthau Dalmanutha. Marc 8. 10. Dywed y llall iddynt ddyfod i barthau Magdala. Mat. 15. 39. Ond y mae yn hawdd cysoni dywediadau y dda'u efengylwr a'u gilydd, wrth ystyried mai dinas a thiriogaeth ydoedd Dalmanutha o fewn ardal Magdala.

DALMATIA, [Ilusern] talaeth o Illycrium, ac yn gorwedd gyda glan Môr Venice o du y dwyrain. Bu Titus yno yn pregethu yr efengyl, ac y mae Cristionogrwydd yno mewn rhyw ddull hyd heddyw. 2 Tim. 4. 10.

DALL-INEB, **DEILLION**, (all) *Gwydd*. **DALL**; tywyll, dallni.—Un heb olwg naturiol. Ioan 9. 1. Tybir nad oedd dallineb y Sodom-

iaid a ymosodosant ar dŷ Lot, yn ddallineb naturiol a pharhaus; ond ei fod yn ddallineb yn y mater hwn yn unig. Gen. 19. 21. Felly yn yr un modd, y tarawyd y Syriaid â dallineb, y rhai a ddaethent i ddal Eliseus, y prophwyd. 2 Bren. 6. 18.—2. Anwybodus; heb un gradd o wir wybodaeth ysbrydol, yn parhau yn gynyddu a gwrthnysig. Mat. 15. 14. Rhuf. 2. 19.—3. Rhai wedi llygru eu barn trwy wobrw. Exod. 23. 8.—4. Y cyfryw ag a ddenir yn hawdd i gyfeiliornad, o herwydd gwiriondeb ac anwybodaeth. Deut. 27. 18.

Arferir y gair weithiau i osod allan, 1. Gweinidogion anwybodus, heb agoryd llygaid eu meddyliu, gan Ysbryd Duw, i ganfod gwirioneddau yr efengyl—y pechodau sydd yn wrthwyneb i wir rinwedd efengylaidd—a'r dinystr disymwth sydd yn dyfod ar yr annwliol. Esa. 56. 10.—2. Y cyfryw a wrthodant efengyl a fydd Crist, o herwydd twyll y gelyn. 2 Cor. 4. 4.—3. Y cyfryw ag a fyddo yn parhau mewn casineb at frawd. 1 Ioan 2. 11.—4. Rhai wedi ymchwyddo trwy falchder, a thybda o honynt eu hunain. Dat. 3. 17.—Y mae Duw yn dallu dynion, yn ysbrydol, pan y mae yn tynu addysg a hyfforddiad eglur oddi wrth-ynt, ac yn attal goleuni ei Ysbryd; yn eu rhoddi hwynt i fyny i'w hewyllysiau a'u chwantau cnawdol, ac yn goddef i Satan a'i oruchwylwyr eu twyllo. Ioan 9. 39. a 12. 40.—Y mae Satan (duw y byd hwn) yn dallu meddyliu dynion, gan eu hattal oddiwrth wybodaeth iachusol o'r gwirionedd, trwy effeithioldeb gau gnghorion, a thrwy eu llithio yn dwyllodrus i gyflawni amryw chwantau, nes y byddo eu cydwybod fel wedi ei serio. 2 Cor. 4. 4.

Dan y gyfraith nid oedd neb dall na chlofi i wasanaethu yn yr offeiriadaeth; nac un anifel cloff neu ddall i gael ei aberthu. I ddangos nad ydyw gwasanaeth tywyll, a gwasanaethwr anwybodus ac anghrediniol, yn gymeradwy gan Dduw. Ac hefyd i ddangos y byddai Iesu Grist, ein Harch-offeiriad mawr, a'n haberth ni, yn meddu cyflawnder o bob gwybodaeth, doethinob, a gallu i gyflawni ei swydd. Lef. 21. 18. Y mae yn beth mor hanfodol i Weinidogion y Gair fod yn graff yn eu golygon ysbrydol, fely gelwir hwynt yn **WELEDYDDION**. Esa. 30. 10. Amos 7. 12. Y maent yn cael llygaid ysbrydol gan Dduw, i weled gogoniant yn Nuw a phob peth sydd yn perthyn iddo. Ac hefyd i weled trueni a gwaeledd dyn—anferthwch a drwg pechod—y canlyniad, a'r perygl ofnadwy o fyw a marw dan ei lywodraeth. Busai yn anghysondeb mewn geiriau fod enw **GWELEDYDD** ar un heb weled dim; pa faint mwy anghyson yw fod dynion yn cael eu galw a'u cyfrif, yn weledyddion ysbrydol; neu weinidogion y gair, pan nad ydynt, mewn gwirionedd, ond tywyllwch a dallineb o anwybodaeth ysbrydol! Yr oedd Paul wedi oael agoryd ei lygaid ei hun, cyn cael ei anfon i agoryd llygaid eraill. Act. 26. 18. Un o'r rhinweddau godidog sydd

fn perthyn i weinidogion yr efengyl ydyw, eu bod yn 'llawn llygaid o'r tu blaen ac o'r tu ol.' Dat. 4. 6. Y maent yn edrych yn mlaen tu ag at Dduw, ac yn dysgwyl wrtho am gyfarwyddyd ac addysg yn mhob peth. Y maent yn edrych yn ol arnynt eu hunain, ac ar yr holl braidd, ar yr hwn y gosododd yr Ysbryd Glan hwy yn olygwyr, gan fwrw golwg arnynt. Act. 20. 28. 1 Pedr 5. 2.

Yr oedd hyn yn un nod arbenig yn dynodi'r Messiah, yn ol prophwydoliaethau yr hen brophwddi am dano, y byddai iddo roddi llygaid i'r deillion; ac y mae Crist ei hun yn cyfeirio dysgyblion Ioan at hyn yn ei atebiad i'w gofyniad, 'Ai efe oedd yr hwn sydd yn dyfod, a'n arall ydym yn ei ddysgwyl?'—Mynegwch Ioan y pethau a glywch ac a welwch; y mae y deillion yn gweled eilwaith,' &c. Mat. 11. 4. 5. Luc 7. 21, 22. Esa. 29, 18. a 35. 5. Y mae yr efengyl yn coffáu am fwy nag un o deillion a iachawyd ganddo. Mat. 9. 27, 28. a 20. 30. Ioan 9. 6, 7. Yn hanes Matthew am Bartimeus, dywedir i ddau ddeillion gael ei hiachâu: pen. 20. 30—34. ond gan mai Bartimeus oedd y mwyaf hynod am ei ffydd, ac oedd yr hwn a lefodd ar ei ol, nid yw Marc yn coffáu ond yn unig am dano ef. Dygwyddodd pan yr oedd yr Arglwydd yn myned allan o Jericho; ond y mae Luc yn rhoddi hanes am gardotyn dall arall a iachawyd ganddo, pan 'oedd efe yn nesáu at Jericho.' Pen. 18. 35—43. Y mae rhai yn barnu mai yr un yw hanes y tri efengylwr, ac y gellir cyfeithu y geiriau *οτι οτι εστιν, tra yr oedd efe eto yn agos at Jericho*; fel y mae y gair i'w ddeall yn y lleoedd canlynol: Luc 19. 29. a 10. 9. a 15. 1. a 18. 40. Gwel Doddridge a Campbell. Ond y mae amgylchiadau yr iachad mor wahanol gan yr efengylwyr, fel y mae yn ymdangos i mi fod tri wedi cael eu hiachâu ganddo;—un wrth fyned i Jericho, a'r ddau arall wrth fyned oddi yno. Dywedir yn Matthew 11. 40 gyfwrdd â'u llygaid; ond yn Luc yr ymdrodd yw, 'A'r Iesu a ddywedodd wrtho, Cymer dy olwg: dy ffydd a'th iachodd'—heb son dim am gyffyrddiad. Y mae Chemnitius o'r un feddwl, ac eraill. Gwel Chemnitius in Harm.

Dangosodd Crist, yn ei wyrthiau ar y ddaear, beth oedd y gwaith perthynol i'w swydd gyfngol, trwy yr efengyl, hyd ddiwedd amser; ac agoryd llygaid pechaduriaid tywyll, a'u troi o'r tywyllwch i'r goleuni. Act. 26. 18. Esa. 42. 7. Salm 146. 8.—'Pe deillion fyddech, ni byddai arnoch bechod.' Ioan 9. 41. Pe bydded eich deimladwy o'ch dallineb, a bod arnoch eisiau eich goleno; ac yn y gydnabyddiaeth o'ch dallineb yn gofyn i mi am oleuni, ni byddai arnoch y pechod hwnw o fy ngwrthod i, ond chwí a gaech eich gwared, fel llawer eraill, oddi wrtho; 'eithr yn awr, meddwch chwí, yr ydym ni yn gweled: am hyn y mae eich pechod yn aros;' neu yr ydych chwí yn y tywyllwch hwn,

gan feddwl eich bod yn gweled, yn aros yn eich pechod o anghrediniaeth, ac yn fy ngwrthod i y gwir Fessiah. Y mae y rhai a waredir oddiwyrth bechod yn cael eu 'gwnenthur yn deimladwy o hono yn gyntaf, yn edifeiriol am deno, ac yn gwerthfawrogi meddyginiaeth yr efengyl. Ioan 15. 22, 24. 1 Ioan 1. 8. Rhuf. 3. 17.—'O fyddariaid, gwrandewch; a'r deillion, edrychwch i weled. Pwy sydd ddall ond fy ngwas i?' Esa. 42. 18, 19. Y geiriau hyn a leferir, tebygol, gan yr Arglwydd wrth genedl yr Iuddewon, y rhai oeddent, fel cenedl, yn was i'r Arglwydd, yn broffesedig; wedi ei anfon at ei waith, ac wedi ei bertfeithio â phob manteision a rhagorfreintiau: eto, wedi y cwbl, yr oedd y gwas hwn, i'r gradd eithaf, yn ddall ac yn fyddar, heb weled gogoniant y Messiah yn eu plith, ac heb glywed i ddeall, credu, ac ufuddhau i lais yr efengyl, pan y pregethwyd hi, gan Grist a'i apostolion, yn nerthoi ac yn oleu iddynt. Y mae yr Arglwydd, mewn rhyw fath o ddigllonedd tosturiol, yn eu cyfarch, 'O fyddariaid, gwrandewch,' &c. Yr ydwyf yn arwain deillion o'r cenedloedd ar hyd ffordd, hyd yma, hollol anadnabyddus iddynt; ac y maent yn cerdded llwybrau nad adnabunt. (Adn. 16.) Chwi bobl y breintiau mawrion, ac sydd er hyn yn ddeillion, edrychwch i weled—ystyriwch, craffwch ar y gweithredoedd, fel y gwelwch pwy ydwyf fi, a pheth yw y gwaith sydd yn cael ei wneuthur. Esa. 43. 8. Ezec. 12. 2. Ioan 9. 39, 41. Amos 3. 2. Hos. 9. 7.

'Dall ydyw, heb weled yn rhell.' 2 Pedr 1. 9.—'Dall ydyw, ac ni wyl ddim o bell.' W. S. a Dr. M.—'Dall ydyw, yn caud ei lygaid.' Macknight. Y gair *μωπαζων*, a arwydda, medd Bochart (*α μωπιτας ωπας*) *caud y llygaid*. Dall a *μωπαζων* yw hwnw, gan nyny, yr hwn yn wirfoddol sydd yn cau ei lygaid, fel na welo; fel y dywed Job, yn gwrthwynebu y goleuni; (pen. 24. 13.) *Heb. מְרַדְרִי מְרַדְרִי* *gwrthryfelwyr yn erbyn y goleuni*, o herwydd pan ddaeth y goleuni i'r byd, nis adnabunt ef, eithr casasant ef, ac ni ddaethant i'r goleuni, fel nad argyhoedder eu gweithredoedd hwynt.* Ioan 1. 10. a 3. 20.

DAMARIS, *Δαμαρις*, [gwraig fechan] gwraig grediniol, a ddychwelwyd i'r ffydd trwy brogethiad Paul yn Athen. Rhai a dybiant mai gwraig Dionysius, yr Areopagiad, ydoedd. Act. 17. 34.

DAMASCUS, *דמשק* [dinas yn y gwastadedd] gelwir hi yn *Heb. דומשק Dumesec*, yn 2 Bren. 16. 10. *דמסעק Darmasec*, yn Cron. 18. 5, 6. a'r un 'fath trwy holl lyfrau y Croniel. *Gr. Δαμασκος*, yn Act. 9. 2. Dinas enwog ydoedd, a fu dros hir amser yn brif ddinas Syria, yn sefyll yn nghylch 160 o filltiroedd yn y gogledd-ddwyrain i Jerusalem, yn y gwastadedd hyfryd rhwng mynydd Libanus yn y gorllewin, a Hermon yn y dehau. Yr oedd y

* Gwel Bochart *Hierozon*, p. 81, 82.

ddinas hon mewn bod yn nyddiau Abraham. Gen. 14. 15. Priodor o Damascus oedd Eleazer, pen gwas Abraham. Gen. 15. 2. Tua diwedd teyrnasiad Solomon y gwnaeth Rezon hi yn brif ddinas ei deyrnas, sef Syria. 1 Bren. 11. 24. Cymerwyd hi gan Jeroboam, mab Joas, brenin Israel. 2 Bren. 14. 28. Yn nghylch can' mlynedd wedi hyny, A. M. 3264, y dinystriwyd hi gan Tiglath-Pileser, ac y dygwyd ei thrigolion yn gachion i Cir. Esa. 7. 8. a 8. 4. a 9. 9. a 17. 1. Amos 1. 3, 4, 5. Yn fuan wedi hyn, daeth yn ddinas flodeuog, a chymerwyd ac anrheithiwyd hi gan Nebuchodonosor. Jer. 25. 9, 10. a 49. 23, 24. Ezec. 27. 18. Yn mhen rhyw dalm o amser daeth i feddiant y Rhufeiniaid. Pregethwyd yr efengyl yma yn foreu gan Ananias, Paul, ac eraill; parhaodd yma eglwys Gristionogol, mewn trefn dda, dros hir amser. Ond, er's llawer o oes-odd, nid oes ynddi ond ychydig o wir Gristionogrwydd. Oddi yma y gollyngwyd Paul trwy ffenestr i lawr y mur, mewn basged, fel y diangai, rhag ei ddal gan y llywydd. 2 Cor. 11. 32, 33. O Damascus y mae y sidanau *damasc*, y rhosynau, a'r cirin *damasc*, yn dyfod i Ewrop.

DAMMEG-ION, (meg) cyffelybiaeth, dychymyg, dyfal; gosod allan wirionedd mewn cyffelybiaeth, neu un peth dan rith o beth arall; cymhwyso rhyw ddywediad ffigiol at wirionedd diffuant; yr hyn sydd yn ei wneuthur yn fwy hynodol, ac yn fwy boddhaol, na phe lleferid ef mewn iaith eglur. Y gair *Gr. παρβολη*, a arferir gan yr efengylwyr, sydd a'r un ystyr helaeth iddo a'r gair *Heb. משל* yn yr Hen Destament. Arwydda, nid yn unig yr hyn a alwn ni dammeg, ond hefyd unrhyw gyffelybiaeth, neu ddiareb, neu rag-ddywediad, neu un peth a draddodir yn ffugyrwl, neu yn farddonawl; weithiau unrhyw addysg buddiol, megys yn Luc 14. 7. Cyfieitha ein cyfieithwyr ni y gair weithiau *diareb*, Luc 4. 23.—*cyffelybiaeth*, Heb. 9. 9. a 11. 19. Yn ol ystyr cyffredin y gair, math o gyffelybiaeth yw dammeg. Y mae yn gwabaniaethu oddiwrth gynllun, neu siampl, yn mha un nid oes yn briodol yr un gyffelybiaeth, ond peth o'r un fath; felly y mae hanes y Pharisead a'r publican, y rhai a ethant i'r deml i weddio; y gwr goludog a Lazarus; y Samariad trugarog; a'r ynfyd yn yr efengyl, yr hwn, am fod ei olud wedi cynnyddu, a ddawodd iddo ei hun fod ganddo dda lawer, dros lawer o flynyddoedd. Nid pob math o gyffelybiaeth ychwaith sydd yn addas i'w galw yn ddammeg. Y gyffelybiaeth a gymerir oddiwrth bethau mawrion, nid ydyw yn addas ei galw yn ddammeg; megys cyffelybiaeth teyrnas nefoedd i ronyn o had mwstard, neu lefen. Mwy addas ei galw yn ddammeg, os bydd y gyffelybiaeth wedi ei chymeryd oddiwrth bethau byw. Hefyd, rhaid i'r peth yn y gyffelybiaeth fod yn weithrediadwy, ac â dichoniad iddo. Ffug-chwedd Jotham o'r pren-

au yn myned i ddewis brenin, sydd yn hytrach yn addysg-wers na dammeg; canys, a'i gymeryd yn llythyrenol, nid oes dichoniad iddi. Y mae gwabaniaeth hefyd rhwng dammeg ac alegori. Mae alegori (yr hon sy ddim amgen nagwers wedi ei thraddodi mewn traws-ddwyn) y mae i bob un o'r prif eiriau, trwy y cwbl, ddaun ystyr; sef y llythyrenol a'r ffugrol. Rhaid i bob peth fod yn berthynol, a'i ystyried y naill neu y llall. Mae yr alegori bob amser yn amherffiaith, os na bydd felly. Nid yw felly mewn dammeg, lle y golygir yn benaf cyfeiriad, ac nid y geiriau yn wahanredig.— Bod cyffelybrydd yn y prif bynciau yw yr hyn oll sydd yn ofynol; nid ydyw yr holl fan amgylchiadau ond megys addurniadau. Y prif bynciau a ddylai fod yn ein golwg wrth ymgais eu deall ein hunain, a'u hegluro i eraill. Ymfodyn am ddirgedigaeth yn mhob peth yn amgylchiadau bychain addurnedig y ddammeg, sydd yn dangos diffyg synwyr, os nid plentyrwydd. Mae dammegion ein Hiachawdwr yn rhoddi siamplau o bob math. Nid ydyw yn gwneuthur dim gwabaniaeth pa un a fyddo y ddammeg yn wir neu yn ffigiol. Bu ymfodyn- iadau yn cael eu gwneuthur cyn hyn, pa un a'i bod dammegion ein Hiachawdwr wedi en hamcanu i wneuthur ei athrawiaethau yn eglur i'r werinots, ynte i'w cadw hwynt yn guddiedig oddiwrth eu llygaid, o herwydd dywedyd o hono yn Luc 8. 10. 'Fel yn gweled na welant, ac yn clywed na ddeallant.' Eto, er hyn, mwy rhesymol ydyw meddwl mai er addysg i'r anwybodus y maent wedi eu hamcanu; nid yn unig am fod yr holl rai a ysgrifenasant ar natur dammeg yn cytuno mai ffordd eglur o lefaru ydyw, wedi ei haddasu at ddeall y rhai gwaethaf, a mwyaf dwl; ond hefyd, o herwydd fod ein Hiachawdwr ei hun yn dywedyd (Mat. 13. 13.) 'Yr ydwyf yn lefaru wrthynt hwy ar ddammegion; canys a hwy yn gweled, nid ydynt yn gweled; ac yn clywed, nid ydynt yn clywed, nac yn deall.' Hyny yw, nid oeddnt yn ystyried, naç yn gofalu am wybod, yr hyn ag oedd efe, mewn ffordd gyffredin, eglur, yn ei ddywedyd wrthynt; ac yn ganlynol, nid oeddnt yn ei ddeall; a chan hyny efe a lefarodd wrthynt mewn dammegion, neu trwy gyffelybiaethau, wedi eu benthyca oddiwrth bethau yr oedd y rhai mwyaf anwybodus yn eu deall; i egluro iddynt rhyweth nad oeddnt yn ei ddeall; ac er fod rhai o'r rhai hyn nad oedd yr apostolion yn eu hamgyffred yn y fan; at yr hyn y mae ein Harglwydd yn ymddangos fel un a fyddai yn rhyfeddu, gan ddywedyd, 'Oni wyddoch chiwi y ddammeg (hawdd ei deall, a chynefin) hon? a pha fodd y gwyrddoch yr holl ddammegion?' Marc 4. 13. Eto efe a'i heglurodd iddynt (sef i'w ddysgyblion) drachefn; adn. 43. ac a orchymynodd iddynt, am ba beth bynag a lefarai; efe wrthynt yn y tywyllwech, ar iddynt ei ddywedyd yn y golenni. Mat. 10. 27. Er y gallai y dammegion hyn

fod yn eglur ac yn ddeallus i'r rhan fwyaf o ddynion yr amseroedd hyny, oblegid fod ein Hiachawdwr yn fynych ynddynt yn cyfeirio at bethau yn union ya eu gwydd, eto, gan fod y gwrthdrysiau hyn wedi eu symud oddi wrthy ni; nid yw pawb yn bresenol yn canfod eu gym a'u gogoniant; nac ychwaith, fe allai, yn en cyflawn ddeall, heb ryw ychydig o gynorthwy.

DAMNEDIGAETH, *Llad.* DAMNATIO; *Saes.* DAMNATION: collfarnedigaeth, barnedigaeth; bod dan ddedfryd yn cael ei farnu yn euog; neu ei gospi, i ba un y mae euogwydd yn rhwymo y troseddwr. Luc 23. 40. Ioan 3. 19. Rhuf. 3. 8. a 8. 1. 1 Tim. 3. 6. Nid yw damnedigaeth yn air o wreiddyn Cymreig. Barn, barnedigaeth, a chollfarnedigaeth, sydd gan W. Salisbury, yn y manau yr arferir ef, oddieithr un man, 1 Tim. 3. 6. lle y mae yn cael ei gyfieithu *enllib*; barn, ar ymyl y ddalen. Yr un gair *Gr.* *ῥημα*, a gyfieithir *barnedigaeth*, yn 1 Cor. 11. 29. ac a gyfieithir *damnedigaeth* mewn lleoedd eraill.—'Gweinidogaeth damnedigaeth,' ydyw y gyfraith doredig; mae hi yn barnu yr euog, ac yn collfarnu ei holl droseddwr; nid oes dim maddeuant yn perthyn iddi, na dim rhyddhad odditan ei dedfryd, heb iawn perffaith, digoll, yr hwn yw Iesu Grist y cyflawn. 2 Cor. 3. 9.—'Nid oes gan hyny yn awr ddim damnedigaeth i'r rhai sydd yn Nghrist Iesu.' Rhuf. 8. 1. Sef dim collfarn; y maent wedi eu cyflawnhau, ac yn huddwch Duw.

DAMNIO, *Llad.* DAMNARE; *Ffr.* DAMNER; *Saes.* DAMN; collfarnu, barnu yn euog, cospi troseddwr. 1 Bren. 8. 32. Diar. 12. 2. Ioan 3. 17.—'Gan wybod fod y cyfrw un wedi ei wrydroi, ac yn pechu, gan ei fod yn ei ddamnio ei hunan.' Tit. 3. 11. 'Wedi ei varnu ganddo ei hunan.' W. S. Y mae y dyn a fyddo heretic yn hunan-farnol, fel y mae y gair *Gr.* *ῥηματιζαπιτος* yn arwyddo; y mae efe yn doddi ardd ei hunan yr un farnedigaeth, neu gopedigaeth ag a arferir ei rhoddi gan yr eglwys ar ddrwgweithredwr; sef ei dori ei hun allan o'r eglwys yr hon yr oedd efe yn aelod o honl. Y mae Macknight o'r farn, fod yr heretic hunan-farnol i'w ddeall am ddyn a fyddo yn dysgu athrawiaeth gyfeiliornus, ac yntau yn gwybod ei bod hi yn gyfeilfornus. 1 Ioan 3. 20. Y mae dyn cyfeiliornus, yn ei fuchedd a'i ymarweddial, yn cael ei fwrw allan gan yr eglwys; ond y mae dyn cyfeiliornus yn ei farn a'i athrawiaeth, yn ei fwrw ei hunan allan.—'A chan droi dinasoedd Sodomah a Gomorrah yn lludw, a'u damniodd hwynt a dymchweliad,' sef a'u cospodd hwynt a dymchweliad. 2 Pédr 2. 6. 'Ac a droes ddinasoedd Sodomah a Gomorrah yn lludw, a'u dymchwelawdd ac a'u cyfrgolles hwynt. W. S.

DAMWAIN-EINIAU, (gwain) dygwydd; peth sydd yn dyfod i ddyn, neu y peth y mae dyn yn dyfod iddo, heb ei ragweled na rhag-

wybod dim yn ei gylch. Gen. 28. 11. Ruth 2. 3. 1 Sam. 6. 9. Preg. 2. 14. Y mae llawer o bethau yn ddamweiniol ac yn ddygwyddiol mewn perthynas i ddynion; ond nis dichon fod un ddamwain mewn perthynas i Dduw; oblegid nid oes dim yn dyfod i ben ar nad yw efe yn ei ragweled, a'i ragwybod i'r perffeithrwydd a'r manyrwydd eithaf. 'Obegid hysbys i Dduw ei weithredoedd oll erioed.' Act. 15. 18.

DAN, *ἡ* [barn] Dinas yn nghwr eithaf Judea, yn agos i droed mynydd Libanus, yn agos i darddiad yr Iorddonet. Yma y gosododd Jereboam un o'r lloi aur i fynu. Jos. 19. 47. Barn. 18. 29.—2. Pumbed mab Jacob, a'r hynaf o'i feibion o Bilhab, llawforwyn Rahel. Efe oedd dad y llwyth a elwir ar yr enw hwn; yr hwn oedd a'i randir mewn gwlad ffwythlaw, rhwng llwyth Judah o du y dwyrain, a gwlad y Philistiaid yn y gorllewin; ond aeth terfynau eu rhandir yn rhy fychan iddynt, oblegid nad oedd efe ond darn o diriogaeth Judah; am hyny ymladdasant yn erbyn Lesem, neu Lais, ac a'i hennillasant; galwasant hi Dan, yn ol enw eu tad. Er na feddai Dan ond un mab, sef Hushim, eto yr oedd y llwyth hwn yn cynnwys 62,700 pan ceddent yn dyfod i fynu o'r Aipt, a hwy a gynnyddasant yn yr anialwch hyd yn yn 64,400. Y llwyth hwn, yn nghyd ag Aser a Naphtali, oedd yn gwnethur un aden o'r gweryll yn yr anialwch, ac yn cychwyn yr olaf. Num. 10. 25.—'Dan a farn ei bobl fel un o lwythau Israel.' Ystyr y gair *ἡ* yw *barn*, a rhagddywedodd Jacob, er mai mab un o'i lawfyrywion oedd, y byddai yn ben llwyth gwahanol, ac y byddai iddo ymyrath ag achosion cyffredin y wladwriaeth, fel pe buasai yn fab i Rahel neu Leah. 'Dan fydd sarph ar y ffordd, a neidr ar y llwybr; yn brathu sodlau y march, fel y syrthio ei farchog yn ol.' Gen. 49. 16, 17. Y mae yn y geiriau ddarluniad prophwydoliaethol o gynneddfau y Daniaid, fel yn gyfrwys ac yn niweidiol, fel seirph a nadrodd. Pe byddem hysbys o'u holl hanes, diammeu yr ymddangosai eu llwyddiant mewn cyfrwystra a dichellion yn nodedig. Yr Yr oedd Samson o'r llwyth hwn, yr hwn, yn dra annysgwyliadwy, a gladdodd y Philistiaid yn hollol ddinystre templ Dagon. Rhagorodd y llwyth hwn mewn dichellion, yn hytrach nag mewn rhyfel cyhoeddus. Ond er hyny, mewn rhyfel yr oedd y llwyth hwn, yn ol prophwydoliaeth Moses, fel cenaw llew yn neidio o Basan, yn greulon, ac yn anwrthwynebol, yn gafael ac yn dyfetha yr ysglyfaeth. Deut. 33. 22. Yn Samson y cyflawnwyd y brophwydoliaeth hon yn nodedig.

DAN, cyfnewidiad o TAN, cymerir y gair, 1. Mewn perthynas i leoedd; megys y mae pethau ar y ddaear *dan y nefoedd, dan yr haul, &c.* Barn. 1. 7. Preg. 6. 1, 12.—2. Islaw o ran cyflwr, sefyllfa, gallu, ac awdurdod; megys y darlennwn am beth 'dan draed.' Rhuf. 16. 20.

'Dan bechod—dan y ddeddf—dan ras—dan felldith;' sef dan argraff, effeithioldeb, a llywodraeth y pethau hyn. Rhuf. 3. 9. a 6. 14.—3. Dan, oddi dan, o ran amddiffyniad; felly y mae y saint 'dan gosgod,' neu 'adenydd,' Duw yn Nggist. Salm 91. 1.—4. Can. 2. 3. Mat. 23. 37, Edr. TAN.

DANADL, (danad) chwyn, pethau diles mewn tir. Job 30. 7. Nid yw y dysgedigion yn gallu cwbl benderfynu am y gair *Heb.* דָּנָה pa un ai ysgall ai danadl poethion a feddylir wrtho; pa un bynag, y mae eu tyfiant yn arwydd o ddiogi, diofalwch, neu anghyfanedd-dra mawr. Diar. 24. 31. Esa. 34. 13. Hos. 9. 6. Zeph. 2. 9.

DANFON, (anfon) yr un ag anfon. Exod. 4. 13. Ioan 3. 17. Edr. ANFON.

DANGOS-IAD, (caws) 1. Gosod peth allan, ei wneuthur yn eglur i edrych arno; arddangos. Exod. 9. 16. a 33. 13. Mat. 8. 4.—2. Cyfranu; gwneuthur yn effeithiol tuag at. Salm 17. 7. a 50. 23.—3. Mynegi peth trwy eiriau. Jer. 38. 21.

DANNEDDOG, (dannedd) yn meddu dannedd.—'Wele, gosodaf di yn fen-ddyrnu newydd ddanneddog.' Esa. 41. 15. Byddid arferol o ddyrnu ŷd yn ngwledydd y dwyraiñ a men a dannedd yn ei hwlwynion, neu rhol-brenau. Llusgent hon dros yr ŷd i'w ysgar oddiwrth y gwellt, ac i ddryllio y gwellt yn ymborth i'w hanifeiliaid. Y mae yr Arglwydd yn edrych ar ei bobl yn y cyflwr isel, gwael, fel pryf, ac yn addaw yn rasol eu cynorthwyo, eu hadnewyddu, o ran gras a doniau, a'u gwneuthur yn fuddugoliaethus, ac yn ddychrynadwy i'w gelnyion. Wedi eu hadnewyddu fel hyn, a'u gwneuthur yn ddanneddog, trwy eu medrusrwydd yn cyhoeddi gwirioneddau Duw yn llym ac yn argyhoeddiadol, dyrnant y mynyddoed, a gosodant y bryniau fel mwlwg; byddant yn nerthol trwy Dduw i ŷwrw cestyll i'r llawr. 2 Cor. 10. 4, 5. Heb. 4. 12, 13.—'Cyfod, merch Sion, a dyrna (medd yr Arglwydd;) canys gwnaf dy gorn yn haiarn, a'th garnau yn bres; a thi a ddrylli bobloedd lawer; a chysegraf i'r Arglwydd eu helw hwynt, a'u golud i Arglwydd yr holl ddaear.' Mic. 4. 13. Dynia yr agwedd ogoneddus a welwyd ar eglwys Crist ar ol dydd y Pentecost, pan y gwisgwyd ei holl swyddwyr a nerth o'r uchelder, a phan oedd y gwirioneddau fel dannedd llymion yn cario argyhoeddiadau yn effeithiol i gydwyboda'u pechaduriaid; a dynion oedd fel mynyddau cryfion, a bryniau uchel, yn cael eu dyrnu, eu malu, a'u darostwng dan lywodraeth Crist. Act. ii, iii, ix, x.—Y mae yr eglwys yn isel arni, pan y byddo ei dannedd wedi pylu, a'r halen wedi colli ei flas. Nid oes neb ond yr Arglwydd a all ei hadnewyddu a'i dyrchafu; ond y mae efe, yn ei ffyddlondeb, yn ymweld â hi yn ei hiesel radd, ac yn ei gosod, trwy ei Ysbryd, yn olygus, yn llwyddiannus, ac yn ddefnyddiol, Edr. DYRNU.

DANIEL, דָּנִיֵּאל [*Duw fy marmor*] 1. Mab Dafydd o Abigail y Garmelites, a elwir hefyd Chileah. 2 Sam. 3. 3. 1 Cron. 3. 1.—2. Ofeiriad o deulu Ithamar, yr hwn a ddaeth gydag Ezra o Babilon. Ezra 8. 2.

DANIEL Y PROPHYD. Yr oedd Daniel o'r hâd breninol, yn hardd ac yn dda yr olwg arno o ran ei berson, heb ddim gwrthuni ynddo. Dan. 1. 4. Caethgludwyd ef i Babilon gan Nebuchodonosor, yn y bedweredd ffwyddyn i Jehoiacim, brenin Judah, A. M. 3398. Trwy orchymyn y brenin, cafodd Daniel yn ngyda thri o fechgyn eraill, eu dwyn i fynd yn nysgeidiaeth y Caldeaid. Rhoddwyd arant enwau newyddion, a Daniel a elwid Beltesassar. Dan. 1. 7. Rhoddes Duw Daniel mewn ffaf a thiriondeb gyda'r pen ystafellydd. Y brenin Nebuchodonosor hefyd a fawrygodd Daniel, ac a roddes iddo roddion mawrion lawer; ac a'i gwnaeth yn bennaeth ar holl dalaeth Babilon, ac yn ben i'r swyddogion ar holl ddoethion Babilon; ac yr oedd yn eistedd yn mhorth y brenin, i fod yn agos ato, i faru drosto, ac i bawb gael caniatad ganddo, cyn eu dyfodiad i wydd y brenin. Belassar, wyr Nebuchodonosor, a'i gwnaeth yn drydydd i lywodraethu yn y freniniaeth. Pan ddaeth Darius i'r orsedd, wedi i Babilon gael ei gorsgyn gan y Mediaid a'r Persiaid, gosodwyd Daniel yn benaf o'r tri rhaglawn, i'r rhai y rhoddai y tywysogion gyfrif. Yn y sefyllfa uchel hon, yn nghanol mawredd, a phrofedigaethau yn nglyn wrth hyny, a llygaid pawb yn graff arno, y cyfryw oedd ei ffyddlondeb, a'i rodiad diehlynaidd, fel na chaed gan ei elnyion nac amryfusedd na bai ynddo, i roddi yn ei erbyn, ond o ran cyfraith ei Dduw. Edr. DARIUS. Y mae yr hanes sanctaidd am dano, yn ei osod allan, nid yn unig fel y gwr mwyaf enwog yn yr oes yr oedd yn byw ynddi, ond yn un o'r rhai mwyaf enwog a fu erioed ar y ddaear; yn neillduol,

1. *Am ei ffydd.* 'Trwy ffydd,' medd yr apostol, 'cauodd safnau y llewod.' Heb. 11. 33. Trwy genfien y rhaglafiaid, a thywysogion y brenin, y taflwyd Daniel i ffau y llewod, am na pheidiai a gweddio ac ymbil o flaen ei Dduw am ddeng niwrnod ar hugain. O herwydd i Daniel, trwy ffydd, roddi ei ymddiried yn yr Arglwydd, Duw a ddanfonodd ei angel, ac a gauodd safnau y llewod, fel na wnaethant iddo niwed. Codwyd Daniel o'r ffau, 'ac ni chaed niwed arno, o herwydd credn o hono yn ei Dduw.' Dan. 6. 22, 23.

2. *Am ei gyfawnder.* Enwir ef bedair gwaith gan Ezeiel, fel un o'r tri gwyr mwyaf hynod o bawb am eu cyfawnder. Pen. 14. 14—20. 'Pe byddai yn ei chanol y tri wyr hyn, Noah, Daniel, a Job, hwynt hwy yn eu cyfawnder, a achubent eu henaid eu hun yn unig.' Y mae y gair *cyfawnder*, yn y lle hwn, i'w otygu yn yr ystyr helaethaf, ac a arwydda enwogrwydd y gwyr hyn yn holl gorph crefydd;

sef yn eu ffydd yn nghyfiawnder mawr yr efigyl (Rhuf. 1. 17. a 3. 21. a 5. 18.)—eu parch i gyfraith gyfiawn Duw yn ei holl orchymynion sanctaidd—eu gofal diwyd am addoliad Duw, yr hyn sydd gyfiawn ddyledus iddo—eu hymddygiad cyfiawn tuag atynt eu hunain, a tuag at bawb eraill. Ymddangosodd ysbyrd rhagorol yn Daniel yn sefyll dros Dduw a'i orchymynion sanctaidd, yn wyneb y peryglon mwyaf. Yn ieuanc 'nid ymhalogai efe drwy ran o fwyd y brenin, na thrwy y gwin a yfai efe' yn hytrach na pheidio gweddio arno, cymerai ei fwrw i ffau y llewod gwancus i'w larpio. Pan fwrwyd y tri llanc i'r fwrn am beidio addoli delw y brenin, tebygol fod Daniel yn asenol ar negeasu y brenin; neu ynte, eu bod yn ei weled yn rhy tchel yn ffafr y brenin i roddi cyhuddiadau i'w erbyn.

3. *Am ei ddoethineb.* Yr oedd ganddo 'ysbyrd rhagorol, a gwybodaeth a deall, deongl breuddwydion, ac egluro dammegion, a datod clyman. Ac o herwydd hyny y gosododd brenin Babilon ef yn benaeth y dewiniaid, astronomyddion, Caldeaid, a brudwyr.' Dan. 5. 11, 12. Yn mhrophwydoliaeth Ezeziel yn erbyn brenin balch Tyrus, dywed y prophwyd wrtho yn wawdus, 'Wele di yn ddoethach na Daniel, ni chuddir dim dirgelwch oddi wrthyt.' Pen. 28. 3. Yn nghanol doethion y byd, parodd yr Arglwydd iddo ragori arnynt oll.

4. *Am ei weddiâu,* a'i ymstyngiad edifeiriol ger bron Duw, yn ymbil, gyda'r gostyngedd-rwydd mwyaf, am ei ffafr iddo ef, a'i genedl bechadurus. Y mae yr olwg arno yn addas yn mhob man; ond y mae yn ymddangos wedi ei wiago a neillduol harddwch pan y mae yn goblygu ger bron yr Arglwydd, yn yr agwedd addas a weddai fod ar bechadur ger bron y Mawrhydi Dwyfol, sef gydag edifeirwch duwiol, parch, a hyfdra sanctaidd.

5. Y mae yn cael ei alw *gwr y dymuniadau* (ymyl y ddalen) gan huffed oedd gan Dduw a dynion. Dan. 9. 23. Dangosodd Duw ei ffafr yn neillduol iddo, yn rhoddi doethineb iddo i ddeogli breuddwydion y brenin, a'r ysgrifen ar y pared, yr hyn a'i dyrchafodd i hynod-rwydd nid bychan yn mhlith dynion, ac yn y waredigaeth a gafodd o ffau y llewod. Rhoddodd iddo amryw weledigaethau nodedig mewn perthynas i ragluniaeth Duw tuag at deyrnas-oesd y ddaear, ac amgylchiadau yr eglwys hyd ddiwedd y byd. Anfonodd Duw yr angel Gabriel i hysbysu iddo wrandawiad ei weddi, ac am amser dyfodiad y Messiah. Y mae y fath amlygrwydd manwl ac eglur yn ei brophwydoliaethau, fel yr haerodd Porphyry, a Collins* wedi hyny, mai wedi eu cyflawniad yr ysgrifennodd Daniel ei brophwydoliaethau.†

* Porphyry oedd yn byw yn niwedd y drydedd ganrif. Ysgrifennodd y Pagan hwn bymtheg o gyfraith yn erbyn Cristionogrydd—deuddeg o ba rat a ysgrifennodd i dafu dystyrwch ar lyfr Daniel. Cafodd ei ateb gan Eusebius, Appollinaris, a Methodius.—Sais oedd Collins, ac a droediodd yr un llywyr a Porphyry, o eiyntaeth yn erbyn crefydd Crist. Cafodd ei

Nid ydyw yr Iuddewon yn cyfrif Daniel yn mhlith y prophwydi, gan iddo fyw bywyd gwr llysa, yn hytrach na bywyd prophwyd; ac am nad oedd ei ddadguddiedigaethau ond trwy freuddwyd a gweledigaeth nos—yr hyn a gyfrifent y radd isaf o ddatguddiad. Ond yr achos o'u gelyniaeth yn ei erbyn diammeu yw, am ei fod wedi nodi amser dyfodiad y Messiah mor hynod amlwg, fel nas gallent wrthsefyll ei eglurdeb. Y mae ein Hiachawdwr, trwy gyd-nabod Daniel yn brophwyd, wedi terfynu y ddadl hon. Mat. 24. 15. Er nad ydyw enw Daniel wedi ei roddi yn nechreu ei lyfr, eto y mae digon o brawf tufewnol yn y lyfr ei hun, mai efe yw yr awdwr o hono, heblaw ei dderbynnyd yn yr eglwys fel y cyfryw yn mhob oes. Y mae trefn ei brophwydoliaethau yn hynod eglur, fel y mae yn ddefnyddiol, fel agoriad tu ag at ddeall gweledigaethau Ioan yn y Dadguddiad, ac amryw o weledigaethau Esaiah ac Ezeziel. Y mae ei iaith yn ddiaddurn, ac yn llai ehedog ac allegawl nag iaith y prophwydi eraill—yn debycach i iaith hanesydd na iaith y prophwydi: ond, er hyny, y mae ei iaith yn fyr, eglur a chynnwysfawr; a'i ddarluniadau yn oleu ac yn naturiol. Yn y Galdaeg yr ysgrifennodd o'r ail bennod hyd y seithfed bennod; o ran, tebygol, eu bod yn perthyn i amgylchiadau yr Ymerodraeth hono, gan mwyaf. Y rhan arall a ysgrifennodd yn Hebraeg.

Barn y rhan fwyaf o awdwyr yw, iddo farw yn Caldea neu Media. Yr oedd yn hen pan rwyddhaodd rhagluniaeth y ffordd i'r Iuddewon i ddychwelyd i'w gwlad, ac yn analluog, wrth bob tebygolrwydd, i'r fath hirdaith. Os gorfu arno, trwy ryw ragluniaeth anhysbys i ni, symud i Media, nid rhyfedd nad oes grybwylliad am dano yn llyfrau Ezra a Nehemiah. Hwyrach fod ei sefyllfa yn y wladwriaeth, ac ewyllys y brenin, yn gofyn ei arosfa yn ngwlad ei alltudiad. Beth bynag am hyny, dilys yw, iddo ef, yr hwn a weddiodd mor daer drostynt, wneuthur pob rhwyddineb a allasai i'w gyd-wladwyr i ddychwelyd; a bod eu rhyddhad yn achos o orfoledd nid bychan iddo.

Ysgrifennodd amrywiol awdwyr yn enwog ar y lyfr hwn, megys Mede, Syr Isaac Newton, Esgob Newton, Prideaux, Gill, Scott, Kett, Hewit, Willet, Dr. Owen ar y 70 wythnos, *Exercit.* 14. ar Heb.*

DANNOD, (anod) gwarthrddo, edliw. Y mae yr un gair *Gr. οὐρανός* yn cael ei gyfieithu weithiau *gwaradwyddo*, Mat. 5. 11. Luc 5. 22. Rhuf. 15. 3. 1 Tim. 4. 10.—*edliw*, Mat. 11. 20.

walth yn erbyn Cristionogaeth ei wrthbroff yn rhagorol gan yr Esgob Ohandler, a Mr. Ohandler.

† Heblaw Porphyry a Collins, gwnaeth Semler hefyd, y beirneddydd ysgrythyrol yn Garnary, ymosodid ar Lyfr Daniel—ac ar ei ol ei ddadlun Michaelis ac Eichhorst yn erbyn y chwe' phennod gyntaf; ond fe'u hatebwyd hwy yn gumpus gan Hengstenberg, Habernick, Staudin, Jahn, ac eraill.—C.

* Heblaw yr awdwyr a nodir uchod fel ysgrifenywyr ar y lyfr hwn, gellir enwi esboniadau Melancthon, Calvin, Vene-ma, Bertholdt, Rosenmuller, Havernick, Lengerke, Broughten, Wintle.—C.

a 27. 44.—*difeniwi*, Marc 15 32.—ac weithiau *dannod*, Marc 16. 14. Iago 1. 5.—Y gair Groeg a arwydda, nid yn unig ceryddu mewn geiriau, neu ddrwio, ond hefyd bychanu, gwarthruddo, trwy edliw rhyw fai i un, pa un ai yn gyfiawn ai ynte yn anghyfiawn. Aeth Crist trwy y gwaradwydd hwn, a dyma ran ei ganlynwyr oll hyd heddyw. Difenydd ef yn anghyfiawn yn ei boenau mwyaf gan y gwaelaeth o ddynion. Dywedir pob drygair yn erbyn ei ganlynwyr. Mat. 5. 11. a 27. 44.—Crist a ddannododd i'w ddsygyblion eu hanghrediniaeth. Marc 16. 14. Yr oedd eu hanghrediniaeth yn feius, ac yn arwydd o galedrwydd calon. Marc 6. 52. Argyhoeddodd Crist hwynt o'u bai, ac a'u ceryddodd yn garedig, yn addas, ac yn sanctaidd, i'r dyben, nid i'w gwarthruddo, ond i'w sancteiddio a'u meddyginaethu.—Mae Duw 'yn rhoddi yn haelionus i bawb, ac heb ddannod.' Iago 1. 5. Er mai pechaduriaid mawrion sydd yn gofyn ganddo, nid yw yn edliw eu beiau iddynt wrth roddi; yn eu gwarthruddo, nac yn eu digaloni o'u plegid. Nid yw yn beio arnynt am ofyn gormod, na gofyn yn rhy aml; ond y mae yn rhoddi, o'i anfeidrol ddaioni ei hun, yn helaeth, yn aml, ac yn barhaus, i'r neb a ofyno ganddo mewn fydd yn ei addewidion. Os ystyriwn mai pechaduriaid euog a ffol sydd yn gofyn, a llawer o euogrwydd a ffolineb yn perthyn iddynt, yn eu gwaith yn gofyn—y mae rhoddr haelionus, ac heb ddannod, i ofyn ganddo, yn anogaeth gref i ddyfal barhau mewn gweddi: dyma y fath un yw Duw!

DANT, DANNEDD, (dan) *Gr. odons, odontes, Llad. DENS, DENTES*: boch-ddaint, cildannedd, dannedd malu, dannedd blaen; dannedd ôg, dannedd cribau, dadnedd olwyn:—celwydd yn dy ddannedd, sef celwydd mawr cywilyddus. Mae y dannedd yn esgyrn celyd iawn, ac megys wedi eu gwydro oddi amgylch, o ran nad oes un bilen yn eu cychu, fel am yr holl esgyrn eraill, i'w cadw rhag effeithiau niweidiol yr awyr, gwlybwr, oerni, a phoethder. Buasai y cyfryw bilen yn ein rhwystro i gnoi ac i fwyta. Y mae y dannedd blaen yn gymhwys i dori; a'r lleill, sef y cil-ddannedd, i falu y bwyd; gan fod y naill yn llymion, a'r lleill yn irwon. Mae y dannedd yn tyfu hyd y diwedd, ac am fod traul mawr arnynt yn eu gwaith; y mae hyn yn amlwg oddiwrth fod y dant fydd ar gyfer y dant a gollwyd yn myned yn hwy na'r lleill. Nid oes dannedd gan blant bychain, am y byddent, yn lle bod yn llesol, yn niweidiol iddynt. Y creadurid hyny sydd a dannedd iddynt yn y ddwy ên, nid oes ganddynt ond un cylla i dderbyn a pharotoi eu hymborth; ond y rhai sydd heb ddannedd yn yr ên uchaf, neu heb ddim dannedd, y mae ganddynt dri chylla, fel mewn anifeiliaid, ac adar grawnweiniol. Y mae doethineb Duw i'w weled yn fawr yn ngosodiad y dannedd; pe buasai y rhai blaen yn ol, neu y cil-ddannedd yn mlaen, buasent yn gwbl anaddas, ac yn an-

nefyddiol. Rhyw weithiwr doeth, darbodus, a fu yma, medd Galen. Mae y dannedd hefyd yn ddefnyddiol i ymadroddi, ac yn harddu y wynebpryd. Rhai anifeiliaid sydd a dannedd blaen iddynt yn y ddwy ên; a rhai heb ddim ond mewn un yn unig; ac y mae gan rai fwy nag un res o ddannedd yn yr un ên. Y mae gan rai pilod ysgythr-ddannedd yn hwy ac yn uwch na'r lleill, i ymafelyd yn, ac i ddal eu hysgryfaeth.

Dynion yn cael eu cyffelybu i fwystfiod gwylltion, eu hymadroddion cywilyddus a pheryglus, eu gallu a'u medruswydd i wneuthur drwg, a elwir, 'dannedd fel gwaywffyn, cleddyfaul,' &c. Job 4. 10. Salm 57. 4. Diar. 30. 14. Y mae Duw yn tori y dannedd hyn, pan wnelo ddynion yn anabl i niweidio eraill. Salm 3. 7. a 58. 6.—'Ysgyrnygu,' a 'rhincian dannedd,' a arwydda, cynddaredd, galar mawr, anobaith, a phoen. Salm 35. 16. Mat. 8. 12. Act. 7. 54.—'Glendid dannedd,' a arwydda, newyn trwm. Amos 4. 6.—Y rhai drygionus ydynt yn cwyno fod y tadau wedi 'bwyta grawnwin surion,' a bod 'dincod ar ddannedd y plant,' (Ezec. 18. 2.) i arwyddo fod y plant wedi gorfod dyoddef am eu troseddau a'u hanwireddau hwynt.—'Dy ddannedd sydd fel deadell o ddefaid gwa-tad-gnaif.' Can. 4. 2. Dannedd yr eglwys yn wastad, a arwydda, ei bod yn un lân, a'i hymborth yn bur.—'Dant am ddant.' Exod. 21. 24. Lev. 24. 19, 20. Deut. 19. 21. Barn. 1. 6, 7. 1 Sam. 15. 33. Eza. 13. 16—18. Mat. 5. 38, 39, 40. a 7. 2. Dat. 16. 6. Nid rheol ymddygiad personau neillduol tuag at eu gilydd yw y gyfraith hon, ond rheol i'r barnwyr pa foddi i wneyd barn rhwng gwr a gwr; 'Fely gwnaeth, gwnele iddo.' Dyma reol gyfiawn y barnwyr, wrth ba un y mae iddynt rodio yn ddiuedd: 'Nac arbeded dy lygad; bydded einioes am einioes, llygad am lygad, dant am ddant,' &c. Y mae yr Arglwydd cyfiawn yn ei ragluniaethau, yn aml, yn mesur i ddynion a'r un mesur ag y maent hwy wedi mesur i eraill; ond nid ydyw y gorehymyn hwn, mewn un gradd, yn cynnwys ymdial dynion ar eu gilydd. Gau esboniad yr ysgrifenyddion a'r Phariseaid oedd tynu y casgliad hwn oddiwrth y geiriau, a'u cymhwyso at ymddygiad personol dynion at eu gilydd. Yr un ydyw cyfraith Duw, yn yr ystyr o honi, yn mhob oes, a than bob goruchwyliaeth; a'r un ydyw y trosedd o honi. Y mae dial yn groes i orchymyn Duw, ac yn bechadurus bob amser; ond mewn lle barn, cyfawnder a weddai fod yn eistedd ac yn llywodraethu, megis o'r dechreu felly yr awr hon, ac hyd ddiwedd amser.—'Hyder ar ffals-wr yn nydd cyfyngder, sydd megis dant wedi ei dori.' Diar. 25. 19. Hyder ar ddim ond ar Dduw ei hun, sydd bechadurus, poenus, ac anffuddiol, yn nydd cyfyngder; fel dant wedi ei dori, yr hwn sydd anhardd, diddefnydd, a phoenus; felly y bydd pob peth a hyderir arno ond y Duw holl-ddigonol; ond y rhai a obeith-

iant yn yr Arglwydd a adnewyddant eu nerth. Esa. 40. 31.

DANTEITHIOL, (dantaith) blasus, hyfryd; boddhaol i'r dant.—'Danteithiol a gwych.' Dat. 18. 14. *Gr. τα λιπαρα κατ' τα λαμπρα.* 'Holl bethau breision a gwychion.' W. S. a Dr. M. Pethau moethus yn ymborth, pethau hardd, claser, dysglaser, a gwych, yn eu holl wisgoedd a'u holl anneddau. Yr holl bethau hyn a ant ymaith oddiwrth Babilon Anghrist-aidd yn nydd ei gofwy. Mwynhaodd hwynt yn hir, ac yn helaeth; am ei cham-ddefnyddiad o honynt, mewn eilun-addoliaeth, balchder, a phob afentid a ffiidd-dra, Duw a'i hyspeiliodd o honynt, ac yn gyflawn a'i dynoethodd i waradwydd tragywyddol. Felly y gwna efe & holl annuwilion y ddaear!

DANTEITHION, (dantaith) bras-fwyd, bwrd blasus, dantaith; y cyfryw a fwyty breninoedd. Gen. 49. 20. Diar. 23. 3.—'Na ad i mi fwyt a o'u danteithion hwynt;' sef gweithredwyr anwiredd. Salm 141. 4. Y mae danteithion gan y rhai a weithredant anwiredd; sef mwyniant pechod, mewn golud, meluswedd buchedd, parch, mawredd bydol, a thrythyllwch cnawd-ol. Dyma y pethau y mae eu calonau llygredig yn eu cyfrif yn ddanteithion, ac y maent yn ymborthi arnynt gyda hyfrydwch. Y mae y goren o ddyon yn ddarostyngedig i gael eu lithio ganddynt; yn cydnabod ei wendid ei hun, a'u pechadurusrwydd hwythau, y mae y Salmydd yn llefain am gymhorth ac am gadwraeth.—'A lanwodd ei fol o'm danteithion; efe a'm bwriodd i allan.' Jer. 51. 34. 'Efe a lanwodd oi fol; efe a'm bwriodd o'm hyfrydwch.' Dr. Blayney. Barna efe fod cyfeiriad yn y geiriau at ein rhieni cyntaf yn cael eu bwrw allan o baradwys. Yr oedd gwlad Canaan yn hyfrydwch i Israel, fel etifeddiaeth yr Arglwydd; fel gwlad dan fendith Duw; yn neillduol am fod cysegr Duw yno, ei ordinhadau a'i bresenoldeb. Oddi yno y bwriodd brenin Babilon yr Iuddewon allan, gyda chreulondeb gwaedlyd. Hyn a ddaeth arnynt am eu pechodau yr erbyn yr Arglwydd.

DAR, fel rhagddod mewn geiriau cyfansawdd, a arwydds, o flaen, ar, neu yn nghylch bod: yn cyfateb agos i pre yn Saesonaeg. Darblygu, sef plygu ar: daramred, sef rhedeg oddi amgylch.

DARBOD, (pod) ystyried, sylwi, rhagofalu, rhagddarparu, gwneuthur darpariaeth flaenorol.

Faham y oedd d' wynebpryd,
O ddarbod hyd ean blinder.

E. Prys, (Salm 44. 24)

'Yn darbod pethau rhagorol.' Rhuf. 2. 18. *Gr. δοξαζεις τα διαπερωτα, profi pethau a gwahaniaeth rhyngddgnt.* 'Approving the things that are more excellent.' Saes. Y geiriau a arwyddant fod gan yr Iuddewon y cyfryw wybodaeth, trwy eu bod wedi eu haddysgu o'r ddeddf, neu, o'r hyn lleiaf, eu bod yn meddwl

hyny, ag y gallent wahaniaethu rhwng drwg a da, gwirionedd a chyfeiliornad. Phil. 1. 7, 8.

Ac nid hyny yn ung, ond hefyd, eu bod yn addas i farnu pa un o ddwy ddyledswydd oedd y fwyaf angenrheidiol a rhagorol. Y mae cadw bywd naturiol yn ddyledswydd angenrheidiol; ond y mae cadw gorchymyniou Duw yn ddyledswydd fwy rhagorol. Y mae caru tad a mam yn ddyledsydd; ond y mae caru Crist a'i achos yn y byd yn ddyledswydd fwy rhagorol, ac i flaenori yn ein serch a'n hymlynad wrthi.—'Heb ddarbod dros yr eiddo.' 1 Tim. 5. 8. Heb ddarbod (*προνοει*) heb ragofalu a darparu pethau addas tuag at eu cynnalaieth. 'Dros yr eiddo,' (*των ιδιων*) ei berthynasau, ei gyfnasaf, ei rieni, a'u rhieni hwythau. Y maent yn eiddo iddo ofalu am danynt, a'u cynnal a'u cysuro yn ol gorchynyn Duw. 'Efe a wadodd y ffydd,' os nid o ran profes, eto o ran bucheddiad, a'i ymddygiad hollol groes i athrawiaeth y ffydd; 'a gwaeth yw na'r diffydd;' o ran ei fod yn pechu yn erbyn mwy o oleuni, ac yn dwyn di-anrhydedd ar y ffydd y mae yn ei broffesu. Y mae yn profesu ei fod yn adnabod Duw, ond ar weithredoedd yn ei wadu: y mae yn ffiadd, yn anufudd, ac at bob gweithred dda yn anghymeradwy. Tit. 1. 16. Esa. 58. 7. Nid yw y cyfryw yn gymhwys i fod yn aelod o un gymdeithas eglwysig; ond os parha heb ddiwygio wedi aml rybudd, dylai gael ei dori allan.

DARFOD-U, (bod) *Heb. דאָרפֿן* dybenu, diweddu, cwblhau, gorphen, tertvnu. Y mae y Salmydd yn dangos, mewn dull ardderchog, ragoriaeth Crist ar bob creadur; ic, y nefoedd a'r ddaear, trwy hysbysu eu darfordiad hwy, a'i barhad yntau. 'Efe yn y dechrenad a seiliodd y ddaear, a'r nefoedd ydynt waith ei ddwyllaw.' Efe, yr hwn yn ei fawredd galluog a roddodd ddechreniad iddynt, wedi iddynt yn gwbl ateb dybenion eu gwneuthuriad, a rydd derfyn iddynt. 'Hwy a ddarfyddant—Tithau yr un ydynt, a'th flynyddoedd ni ddarfyddant.' Salm 102. 25, &c. Y mae anghyfnawidoldeb a pharhad tragywyddol Crist, o ran ei Berso a'i swyddau, yn sail o gysur sylweddol i baw a ymddiriedant ynddo, yn wyneb cyfnewidiad, pallod, a darfodedigaeth pob peth arall.—Obegid fod Crist yn Dduw galluog, a digyfnawid, y mae ei addewidion yn sicr o gael eu cyflawni; ei eglwys yn sicr o gael ei chynnal; ei bobl yn sicr o gael eu gwaredu yn mhob cyfyngder, o'u holl beryglon, a'u diogelu yn dragwyddol. 'Dy flynyddoedd di sydd yn oesoedd.' Salm 102. 24. Heb. 1. 10. Esa. 51. 6. a 66. 22.

'Rhai ar ddarfod am danynt,' yw rhai mewn cyflwr gwael, isel, digymhorth, yn dymhorol neu yn ysbrydol; pa rai y mae udgorn mawr yr efengyl yn cyhoeddi nowyddion da i bechaduriaid, yn eu hadfywio, yn eu cysuro, a'u gwaredu o wlad y gelynyon. Esa. 27. 13.

Ar dywalltiad y seithfed phiol i'r awyr, daeth llef uchel allan o deml y nef, oddiwrth yr or-

seddfainc, yn dywedyd, 'Darfu!' Dat. 16. 17. Nid yw y gair 'darfu' yma yn arwyddo diwedd y byd; canys y mae y byd gweledig yn parhau yn hir wedi hyn. Nid ar yr awyr naturiol, sydd yn amgylchynu y ddaear, y tywalltwyd y phiol, ond ar awyr teyrnas Anghrist. Y mae gan deyrnas Anghrist ei haul, ei lleuad, ei sêr, a'i hawyr briodol iddi ei hun, yn ei llywodraethu, ac yn ei chynnal. Ac fel nas dichon un creadur fyw heb awyr, felly pan dywelltir phiol digofaint Duw ar awyr Anghrist, bydd darfod am dano yn hollol. Y mae ei holl oleuadau, a'r awyr yn mha un y maent yn symud yn eu cylchoedd, ac yn llywodraethu yn effeithiol yn ei deyrnas, & digofaint Duw wedi ei dywallt arnynt. Ar hyn darfu ei deyrnasiad; darfu yr Arglwydd gyflawni ei amcanion, a'i brophwydoliaethau am dano; darfu, mewn gradd mawr, iselder, cystuddiau allanol, a gorthrymder yr eglwys. Medd yr Arglwydd Iesu, 'Wele, yr wyf yn gwneuthur pob peth yn newydd.—Darfu!—Myfi yw Alpha ac Omega, y dechreu a'r diwedd. I'r hwn sydd sychedig, y rhoddaf o'r fynon dwfr y bywyd yn rhad.' Dat. 21. 5, 6.

DARFODIAD—AU, (bod) dyfod i ddiwedd; diweddu; terfyniad.—'Darfodiad terfynedig a lifa drosodd mewn cyfiawnder.' Esa. 10. 22. 'Y cyfiawndad a benderfynwyd sydd yn llifo mewn cyfiawnder; canys cyflawnwyd ef; a'r hyn a benderfynwyd, y mae IEROFAR, Duw y lluoedd, yn ei wneuthur yn nghanol y tir.' Adn. 22, 23. Dr. Bagot. שׁוֹטֵם צָדִיקָה רוּחַ כְּלוּן חַיִּים *darfodiad*, neu *ddarfo dedig-aeth* (Deut. 28. 65.) *terfynedig, cyfiawnder yn llifo*, neu yn llifo mewn cyfiawnder. Y difrodiad a'r dynistr yn y wlad oedd yn derfynedig gan ewyllys a chynghor Duw, ac yn llifo, er mor ofnadwy, eto, mewn cyfiawnder.—'Efe a orphen ac a gwtoga y gwaith mewn cyfiawnder.' Rhuf. 9. 28. Y defnydd a wna yr apostol o'r geiriau hyn sydd yn profi fod yr Ysbryd Glan yn golygu hefyd ddychweliad gweddill yr Iuddewon at yr Arglwydd Iesu, a thywalltiad ei farnedigaethau cyfiawn ar y genedl yn gyffredinol am ei wrthod. Dan. 9. 24, 27.

DARFODEDIGAETH, (darfodedig) treulriad, darfodiad, afiechyd difaol.—'Os chwi ni wrandewch arnaf, &c., gosodaf yn uchaf arnoch ddychryn, darfodedigaeth,' &c. Lef. 26. 14, 16. Deut. 28. 22. Y mae y geiriau yn dangos mai Duw sydd yn gosod clefydau ac afiechyd ar ddyinion; a hyny yn gospedigaeth, neu yn glddy meddygriaethol am bechodau. Pan y mae yr Arglwydd yn eu gosod yn uchaf ar ddyinion, nid oes neb, na dim moddion, a lwydda i'w cael yn isaf, nes y tyno yr Arglwydd hwynt ymaith. Beth a all neb ei wneuthur i ymunioni i'r lan, pan osodo yr Arglwydd ddarfodedigaeth yn uchaf; rhaid darfod dano. Llwybr llywyddianus, yn mhob ys-

tyr, i gorph ac enaid, yw y llwybr o ufudd-dod i'r Arglwydd.

DARFFO, (darfod) pan ddarffo; sef pan orphenir.—'Pan ddarffo cynhauf y gwin.' Esa. 24. 13. a 33. 1. 'When the vintage is done.' Saes. Sef pan orphenir cynhauf y gwin.

DARIUS, דָּרְיוּשׁ [*ymofynydd*] brenin Media, am hyny y gelwir ef Darius y Mediad. Dan. 5. 21. a 6. 9, 25. a 9. 1. a 11. 1. Hwn oedd Cyaxeres, mab Astyages, a brawd Mandane, mam Cyrus, ac Amyit, mam Efil-Merodach, brenin Babilon. Efe oedd y cyntaf a deyrnasodd ar Babilon o freninoedd y Mediaid a'r Persiaid, wedi gorchfygu y ddinas hono gan Cyrus. Er mai Cyrus a orchfygodd Babilon, eto yr oedd ei hynawsedd mor fawr tuag at ei ewythr Cyaxeres, fel y gwahoddodd ef i Babilon, ac y rhoddodd iddo y blaenoriaeth yn y llywodraeth tra y bu efe byw. Wedi i Cyrus ddwyn ei ewythr Cyaxeres, neu Darius, gyd ag ef i Babilon, ymgynghorasant pa fodd i osod llywodraeth reolaidd ar yr holl ymerodraeth. Rhanasynt hi yn gant a saith ar hugain o dal-aethau; rhoddwyd llywodraeth y talaethau hyn i'r rhai a fuasant yn fwyaf cynorthwyol i Cyrus yn y rhyfel. Ar y tywysogion hyn y gosodwyd tri o olygwyr, neu raglawiaid, y rhai oeddent i fod yn y llys bob amser; ac i ba rai yr oedd y tywysogion i roddi cyfrif am bob peth a ddygwyddai yn eu talaethau priodol, ac y rhoddent gyfrif, fel na byddai y brenin mewn colled; a hwy oeddent i hysbysu i'r tywysogion ewyllys y brenin am bob achosion llywodraethol. Daniel oedd y penaf o'r tri. Da yr oedd yn haeddu y cyfryw flaenoriaeth, o herwydd ei oed mawr, ei brofiad yn y cyfryw orchwyl, ac oblegid ei enwogrwydd am ei ddoethineb trwy holl wledydd y dwyrain. Yr oedd Daniel yn rhagori ar y rhaglawiaid a'r tywysogion, o herwydd bod ysbyrd rhagorol ynddo ef; a'r brenin, sef Darius, a feddyliodd ei osod ar yr holl deyrnas. Fel y gwnaeth y rhagoriaeth hyn Daniel yn ail wr yn y deyrnas, a'i fod trwy hyny yn *nesaf* dan y brenin, cenfigenod y tywysogion wrtho yn ddirfawr, a chydfrwriadasant pa fodd y dyfethent ef. Ni fedrent gael un achos na bai yn ei erbyn, ond o achos cyfraith ei Dduw; o herwydd ffyddlawn oedd efe. Cynghorasant y brenin i osod deddf freninol, a chadarnhau y gorchymyn am fwrw i ffau y llewod pwy bynag a archai arch gan un Duw na dyn, dros ddeng niwrnod ar hugain, ond gan y brenin. Daniel a aeth i'w dŷ, ac a weddiodd dair gwaith yn y dydd, fel arferol, a'i ffenestri yn agored tua Jerusalem. Cyhuddwyd Daniel wrth y brenin fel troseddwr ei gyfraith: bu ddrwg iawn gan y brenin, a rhoddodd ei fryd ar waredu Daniel. Ond gan nad oedd lle i newid y gyfraith, a Daniel yn enog, nis gallasai. 'Dy Dduw,' medd y brenin wrth Daniel, 'yr hwn ydwynt yn ei wasanaethu yn wastad, Efe a'th achub di.' Felly y gwnaeth.

Ar hyn, ysgrifonodd y brenin, ac a oesododd gyfraith trwy holl lywodraeth ei deyrnas, i bawb grynu ac ofni rhag Duw Daniel. Daniel a lwyddodd yn nheyrnasiad Darius, ac yn nheyrnasiad Cyrus y Persiad. Edr. DANIEL. Mae yn dra thebygol fod Cyrus, yn yr yspaid y tafwyd Daniel i ffau y llewod, ar ei hynt fil-wraidd, yn Syria, oddi yno tua'r Môr Coch, a chyffiniau Ethiopia, yn darostwng yr holl wledydd hyn y flaen. Ni theyrnasodd Darius ond dwy flynedd yn Babilon, cyn iddo farw, yn 64 oed.

Sonir yn llyfr Ezra am Darius arall, yr hwn a fu yn amddiffyn cyhoedd i'r Iuddewon gweinid, ac yn gynorthwyr iddynt i adeiladu y deml yn Jerusalem; fel y gwelwch yr hanes yn llyfr Ezra, a phrophwydoliaethau Haggai a Zechariah. Gelwir hwn gan haneswyr cenedlig Darius Hystaspes, am mai Hystaspes oedd enw ei dad. Hwn oedd y pumed o freninoedd ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid. Darius, Cyrus, Cambyses ei fab, Artaxerxes, neu Smerdius y Magiad, a Darius Hystaspes, y pumed. Mai rhai yn barnu (megys Usher, Rollin, Calmet, Brown, ac eraill) mai y Darius hwn oedd Ahasferus, gwr Esther; eraill (megys Prideaux, Scott, ac *Universal History*) a farnant mai Artaxerxes Longimanus oedd. Gan fod gwyr mor enwog am ddysgidiaeth a'u gwyllyddiaeth o hanesyddiaeth ac amseryddiaeth yn methu cydweled yn yr achos dadleuol hwn, nid gwiw i mi ymgais am benderfynu y ddadl. Teyrnasodd 36 o flynyddoedd, ac a fu farw A. M. 3519.—Y mae bedd-argraff y brenin hwn yn coffau y gallai yfed llawer o win heb feddwi, yn dangos fod y Persiaid yn barnu cryfder i yfed diod gadarn yn anrhydedd iddynt.* Hynod mor wael yw barn dynion llygredig am yr hyn sydd yn anrhydedd i ddynoliaeth! Nid fyddai hyn ddim yn anrhydedd i anifel; pa faint llai i ddyn rhesymol? Ei anrhydedd penaf oedd ei fod yn offeryn yn llaw yr Arglwydd, fel Cyrus, er amddiffyniad, ymgeledd, a chynorthwy i'w bobl weiniaid, yn wyneb eu holl elynion, i adeiladu y deml, a threfnu addoliad Duw yn eu plith.

Y mae rhai yn barnu am y Darius y crybwyllir am dano yn Neh. 12. 22. mai yr hwn a enwir gan haneswyr cenedlig, Darius Codomannus, ydyw. Hwn oedd y diweddaf o freninoedd y Persiaid; yr hwn a orchfygwyd gan Alexander Fawr, brenin Macedonia, âg yohydig o filwyr gwrol, mewn tair brwydr orchestol. Y gyntaf wrth afon Granicus, yn Phrygia; yr ail wrth fylchau Issus, yn Cilicia; a'r drydedd yn ngwastadedd Arbela, yn Assyria. Yn mrwydr Issus yr oedd gan Darius 600,000 o filwyr; yn yr ymladdfa yn ngwastadedd Arbela, yr oedd ganddo 1,000,000. Nid oedd rhifedi milwyr Alexander ddim dros 74,000 yn un o'r ddwy

ymladdfa. Mor wir yw geiriau y Salmydd, 'Ni waredir brenin gan luaws llu; ni ddianc cadarn trwy ei fawr gryfder.' Salm 33. 16.

Lladdwyd Darius gan ei raglawiaid, Bessus a Nabyranes, yn ei gerbyd. Pangafodd Alexander ef yn ei gerbyd, wylodd uwch ei ben, ac a'i hanfonodd i Sisigambis, ei frenines, i'w gladdu yn meddâu breninol Persia.

Gyda marwolaeth y Darius hwn y darfu am ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid; canys cymerodd ymerodraeth y Groegiaid le, trwy fuddugoliaeth Alexander arno. Ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid sydd i ni ddeall wrth yr arwyddlun o hwrdd a dau gorn iddo, yr hwn oedd yn cornio yn greulou tu a'r gorllewin, gogledd, a'r deheu. Y mae buddugoliaeth Alexander ar Darius yn cael ei darlunio yn gywir dan yr arwydd o'r bwch geifr yn dyfod o'r gorllewin hyd at yr hwrdd—yn toni ei ddau gorn—yn ei fwrw i lawr—yn ei sathru; ac nid oedd a allai achub yr hwrdd o'i law. Dan. 8. 5, 6, 7.—Llawer a soniwyd erioed am wroldeb a llwyddiant Alexander: ond yr holl achos o'i llwyddiant oedd yn gwbl o'r Arglwydd. Ewyllys Duw oedd iddo fod yn offeryn yn ei law i ddarostwng ymerodraeth greulon y Persiaid. Yn llaw yr Arglwydd rhedodd gyda y fath gyflymdra ar hyd wyneb yr holl fyd, fel pe na buasai yn cyffwrdd â'r ddaear.

DARLLEAIN, DARLLAIN, DARLLEN, (llen) lleu, lleuain, darllen, adrodd argraff neu ysgrifen. Y mae Duw y nefoedd wedi hysbysu i ni ei feddwl trwy ysgrifen neu argraff: i'w ddeall, rhaid i ni ei wrando, ei ddarllen, a myfyrio ynddo. Yr oedd breninoedd Israel i ysgrifenu bob un iddo ei hun gopi o'r gyfraith mewn llyfr, wrth orchymyn Duw, a darllen ynddo holl ddyddiau ei fywyd; fel y dysgai ofni yr Arglwydd, a chadw holl eiriau y gyfraith. Deut. 17. 18, 19. Y mae darllen yr ysgrythyrau yn gyhoeddus yn rhan neillduol o addoliad Duw, arferedig yn mhob oes. Luc 4. 16. Act. 13. 15–27. a 15. 21. Y mae Paul yn cynghori Timotheus i lynu wrth ddarllen, wrth gynghori, ac wrth athrawiaethu. 1 Tim. 4. 13. Y mae darllen yr ysgrythyrau yn gynorthwyol i gynghori ac athrawiaethu; heb hyn, bydd y cynghor a'r athrawiaeth yn dlawd ac egwan. Wrth ddarllen yn gyhoeddus yn addoliad Duw, dylid gochelyd pob ystum corphorol amharchus ac anweddaidd; a lleisiau dyleith ac anhfyryd; ond dylid darllen gair Duw *fel gair Duw*, yn sobr, yn bwylllog, yn ddeallus; gyâ âg agwedd a llais addas a hyfryd. Y mae darllenwr da yn esboniwr da; a phob darllenwr drwg a ddylai dewi.

Ni bydd ddoeth ni ddarlunio. *Diar.*

DARN-AU, (arn) dryll, rhan, clwt, llain. Yr oedd gwaith Abraham yn rhanu yr anifeiliaid yn ddarnau, a'u gosod ar gyfer eu gilydd, yn arwyddo fod holl gystuddiau ei bobl dan neillduol drefniad Duw, ac yn derfynedig; ac y bydd iddynt yn yr amser gosodedig gael

* *Ἡδοναμην και οἶνον πινειν πολυον και τουτου φερειν καλως.*

eu harferyd, a'u dwyn at eu gilydd, darn at ddarn, asgwrn at asgwrn. Gen. 15. 17. Ezech. 37. 7, 11, 14.—'Ti a gei ddarn o arian.' Mat. 17. 27. *Gr. στατερα*, arian bath Groeg-aidd, gwerth 2s. 6c.—'Onid yw eich athraw chwi yn talu y dreth?' *Gr. διδραχμα*. Y *didrachma* ydoedd dreth a ofynid gan bob un tu ag at gynal y deml; oddiwrth ba un yr oedd yr Iesu yn rhydd fel Mab Duw, ty pa un oedd y deml. Gwerth y *didrachma* oedd oddeutu pymtheg ceiniog. Yr oedd y *statera* yn werth dau *didrachma*; am hyny yn ddigon dros yr Iesu a Pedr. Y mae pob amgylchiad o'r wyrth hon yn rhyfedd. Y mae tlodi Crist yn fawr, gan na foddai gymaint a modd i dalu y dreth. Y mae ei ufudd-dod i'r llywodraeth, a'i ofal rhag rhoddi achos rhwystr i neb, i'w gweled yn neillduol: gwell ganddo wneuthur gwyrrth i dalu, na thrangwyddo neb. Y mae ei hollwybodaeth, ei hollalluogrwydd, a dwyfoldeb ei berson, yn dysgleirio yn ogoneddus, yn nghanol ei waeledd a'i dlodi. Pwy ond Duw hollwybodol a allasai ddywedyd, y daliai Pedr bysgodyn—y cai efe ddarn o arian—a hwnw yn *statera*, y darp oedd yn eisiau, yn safu y pysgodyn *cyntaf* a ddoi i fynu? Wele yma pob peth yn cael ei gyflawni yn gyfatebol. Gofala yr un Arglwydd na bydd eisiau ar ei ganlynwyr, hyd ddiwedd amser, dim a fyddo yn angen arnynt, er i ofynion trymion, anghyfiawn, gael eu rhoddi arnynt. Yr un yw efe a hwythau, a'u hachos yr un. Rhuf. 14. 20. 1 Cor. 8. 13. a 10. 23. 1 Thes. 5. 22. 1 Ioan 2. 10.

DARN-GUDDIO, (cuddio) chwiw-guddio, chwiw-ladrata. Y gair *Gr. νοσφιζουμαι*, a gyfieithir *darn-guddio*, a arwydda lladrad dirligedd, neu neillduo un rhan oddiwrth y llall, i'r dyben i'w feddianu yn dwyllodrus.—'A *ddarn-guddiodd* beth o werth y tir.' (*αχρημα, meddiant*.) Act. 5. 1, 2, 3. Y mae y gair *χωριον*, yn adn. 8. yn penderfynu mai tir oedd y meddiant a werthodd. Yr oedd y *darn-guddio* hyn yn Ananiai ei wraig yn bechod mawr. Eu balchder rhagrithiol a barodd iddynt ei addunedu i'r Arglwydd yn eu calon; nid oes son ddarfod iddynt ei wneuthur mewn geiriau.—Y mae Ainsworth yn cofnau (ar Lef. 7. 16.) fod bwriadu y peth yn y galon i'r Arglwydd, yn ol barn yr Iuddewon, yn rhwymio fel adduned, pe buasai heb ddywedyd un gair o'i enau.—Eu cybydd-dod a barodd iddynt ddarn-guddio o'r gwerth wedi hyny; a chan ei fod wedi ei addunedu yn *gubl*, yr oedd *darn-guddio peth* o hono yn gysegr-yspail. Y mae Pedr yn ei alw 'yn ddywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân.' Yr oedd yr Ysbryd wedi disgyn o'r nef i osod i fynu eglwys yn y byd; yr oedd y gwerth megys wedi ei addaw tuag at y gorchwyl hwn. Yr oedd yr apostolion yn weision trosto yn y gwaith; dywedyd celwydd wrth yr apostolion oedd yr un peth a dywedyd celwydd wrth yr Ysbryd Glân, gweision yr hwn oeddent. Yr oeddent yn pechu yn erbyn hollwybodaeth yr

Ysbryd Glân; yr oedd yn anghyfiawnder a'i waith, ac yn dwyll o'r fath waethaf.—Y mae *darn-guddio* meddiannau eu meist'r yn bechod mawr mewn gweision: y mae yn anonestrwydd, yn anghyfiawnder, ac yn anfyddlondeb i'r adduned sydd arnynt fel gweision, ac i'r ymddiried a roddwyd iddynt; y mae ar unwaith yn drosedd o'r wythfed a'r nawfed gorchymyn. Tit. 3. 10.

DARNIO, (darn) tori yn ddrylliau, hollti yn ddarnau, dryllio, chwilfriwio, clytio, lleinio.—'A Samuel a ddarniodd Agag ger bron yr Arglwydd yn Gilgal.' 1 Sam. 15. 33. Gwnaeth Samuel y weithred hon mewn ufudd-dod i orchymyn Duw, fel gweinidog Duw yn gwneuthur dialedd cyfiawn ar y brenin creulon hwn. Arbedodd Saul greulon y gwr hwn, yn groes i orchymyn Duw, o hunan-ewylllys a hunan-foddhad; ond o ufudd-dod i orchymyn Duw, y mae Samuel dirion, addfwyn, yn darnio Agag yn ddiarbed. Y mae rhyw Agag hoyw, rhyw oreun, gan bob rhagrithiwr, i'w harbed bob amser; ond y mae pob pechadur edifeiriol yn ffyddlon i Dduw, ac yn ddiarbed o'r pethau hyny y mae yr Arglwydd wedi gorchymyn eu difrodi. Barn. 19. 29. 2 Cron. 28. 24. Marc 5. 4.

DAROGAN-WR, (gogan) rhag-argoeli ar-ddarmain, armain; dewin, brudiwr, coel-gyrchiwr. Y gair *Heb. נָרָה* a arwydda, *ymofyn, a chwilio allan*. Gen. 30. 27. a 44. 5. Ystyr y gair *נָרָה* gan hyny, yw *chwiliwr*; un yn chwilio allan, neu yn ymofyn am wybod pethau sydd i ddyfod, trwy ryw arwyddion, megys ehediad adar, &c. Yr oedd y' pechod hwn yn gyffredin yn mblith y Paganiaid. Num. 24. 1. 1 Bren. 20. 33. Ac y mae yn arferiad rhy gyffredin hyd heddyw yn mysg Cristionogion mewn enw; ond y mae yn hollol groes i air-Duw. Lef. 19. 26. Deut. 18. 10. Y mae y pechod hwn, fel pob pechod arall, yn tardu o ddidduwiaeth calon dyn, a'i anhyder ar yr Arglwydd. Nid oes ond Duw a wy'r bethau i ddyfod. Esa. 45. 21. Y mae wedi rhoddi yn ei air bob hysbysrwydd angenrheidiol i'w eglwys, am ei holl ragluniaethau tuag at y byd yn gyffredinol, a'r eglwys yn neillduol, hyd ddiwedd amser. Pwyso ar Dduw, ac ymostwng iddo, yn wyneb ei holl drefniadau, yw ein dyledswydd a'n baint ni. Y mae yn ddigon i bob un sydd yn caru Duw, ac yn pwyso arno, mai yr Arglwydd sydd yn teyrnasu. Ymostwng i Dduw, a phwyso arno, yw y gelyfddydd o fyw yn dduwiol yn y byd. Daroganwyr pechadurus, annuwiol, yw holl wneuthurwyr Almanacau, sydd yn ceisio-dywedyd pa fath dywydd fydd am y flwyddyn; a pha gyfnewidiadau a gymerant le yn mblith teyrnasoedd y ddaear. Nid llawer, os dim, llai pechaduriaid yw y rhai sydd yn ymofyn a hwynt, ac yn rhoi coel iddynt: Pa ynydrwydd yw meddwl y dichon un creadur gwael ragfynegi y tywydd am flwyddyn, yr hwn nis gwyr pa fath dywydd

a fydd, na pha beth a ddygwydd iddo ei hun, am un diwrnod! Y mae yn resynus gweled cwmaint anwybodaeth a diddnwiaeth yn parhau yn y wlad.

DAROSTYNGWNG, (gostwng) tynu i lawr, iselbau, dianrhydeddu, difreinio, gwneuthur yn ufudd,—‘Yr Arglwydd sydd yn darostwng, ac yn dyrchafu.—Efe a ddichon ddarostwng y rhai a rodiant mewn balchder.’ 1 Sam. 2. 7. Dan. 4. 37. Salm 55. 19. Y mae balchder yn gynwysedig yn mob gweithred o anuffudd-dod; canys y mae dyn yn dyrchafu ei ewyllys ei hun yn erbyn ewyllys Duw. I wneuthur dyn yn ufudd i Dduw, rhaid iddo gael ei ddarostwng mewn edifeirwch am ei droseidd a aeth heibio, ac i ufudd-dod rhaglawn i ewyllys Duw. Lle na byddo edifeirwch am yr anuffudd-dod blaenorol, ni dichon fod ufudd-dod pur a pharod rhaglawn.—‘Efe a’i darostyngodd ei hun.’ Phil. 2. 8. Edr. AGWEDD, DIBRISIO, FFURF, GENI, IESU, TEMTASIWN.

DAROSTYNGEDIG, (darostwng) plygedig; yn ufudd i lywodraeth un arall; yn wasan-aethgar; agored. Salm 66. 3. Rhuf. 8. 7. 1 Cor. 14. 32, 34. a 16. 16. Eph. 5. 24. Tit. 2. 2, 9. Heb. 12. 9. 1 Pedr 2. 18.

DAROSTYNGIAD, (darostwng) ymostyngiad, ufudd-dod, iseliad.—‘Yn gogoneddu Duw o herwydd darostyngiad eich cyffes chw i efengyl Crist.’ 2 Cor. 9. 13. O herwydd ufudd-dod eich cyffes, neu eich ufudd gyffes, o efengyl Crist. Y mae y darostyngiad, neu yr ufudd-dod hwn i efengyl Crist, yn arwyddo derbyniad cyflawn ac ewyllsagar o’r efengyl, yn ei holl ahrawisethau gogoneddus; yn nghyd ag ufudd-dod parod a chyhoeddus i’w holl orchymynion sanctaidd. Y mae ufudd-dod gwir gredinwyr, yn ddarostyngiad meddwl a buchedd i awdurdod a llywodraeth rasol yr efengyl yn mhob peth. Y mae yr Ysbryd Glan drwyddi yn caethiwo yn hyfryd bob meddwl i ufudd-dod Crist. 2 Cor. 10. 5.

DARPAR-ION-U, *Llad. PRAEPARATIO, APPARATUS*: darmerthu, darbod, parotoi, arlwo.—‘I ddarparu i’r Arglwydd bobl barod.’ Luc 1. 17. Y mae y geiriau yn gosod allan effaith ragorol gweinidogaeth Ioan Fedyddiwr ar yr Iuddewon. Yr oedd ei weinidogaeth yn awdurdodol, ac yn dra effeithiol; yn gweithredu yn rymus ar feddyliau ei wrandawyr; nid gwneuthur canlynwr iddo ei hun oedd ei ddyben, ond eu parotoi i’r Arglwydd Iesu, yn barod i’w dderbyn fel y gwir Fessiah; i wrandaw arno, ac i ufuddhan iddo. Yr un yw effeithiau yr efengyl ar bawb, yn mhob oes; nid ydyw yn cael neb yn barod i’r Arglwydd—ond yn elynion iddo. Ond y mae yn eu parotoi iddo; sef yn dangos eu hangen o hono; ei ardderchogwydd a’i ogoniant anfeidrol; ei gyflawnder a’i addasrwydd iddynt; ac yn eu tueddu i wneuthur derbyniad o hono, ac ufuddhan iddo. Fel hyn y maent wedi eu sancteiddio, ac yn

gymhwys i’r Arglwydd; wedi eu darparu i bob gweithred dda. 2 Tim. 2. 21.

Mae Duw, yn mawredd anfeidrol ei gariad, ei ddoethinb, a’i ddaioni ei hun, wedi darparu, er tragywyddoldeb, bethau anrhaethol i’r rhai a’i carant, a ca ddysgwylant wrtho; ac yn awr wedi eu hegluro i ni, trwy ei Ysbryd, yn yr efengyl. Ega. 64. 4. 1 Cor. 2. 9. Y darpariad hwn o eiddo Duw, a arwydda, ei feddwl tragywyddol am er bobl; ei gariad tuag atynt; ei rag-olygiad o’u cyflyrau a’u hangenion; ei rag-drefniad o bob peth yr oedd ei anfeidrol ddaioni am wneuthur iddynt dros dragywyddoldeb; ac effeithioldeb ei ewyllys yn cyflawni ei holl gynghor tuag atynt. Dyfnion bethau Duw ydynt, sydd yn mhell tu hwnt i feddwl pawb ond ei feddwl ei hun. Yr Ysbryd yr hwn sydd yn chwilio pob peth, yn unig a ddichon eu egluro i ni, Mat. 13. 11. a 16. 17. 1 Ioan 2. 27.

‘A darpar-wyl y pase oedd hi.’ Ioan 19. 14. Y gair *Gr. παρασκευη*, a gyfeithir yma *darpar-wyl*, medd y Dr. Campbell, bob amser a arwydda y dydd o flaen y Sabboth, ac nid y dydd o flaen un wyl arall, oni fyddai yr wyl hono yn dechreu ar yr Sabboth. Felly y geilw Marc *παρασκευη*, y *darpar-wyl*, sef y dydd cyn y Sabboth.’ Pen. 15. 42. Yr oedd gorchymyn neillduol am rag-barotoi y dydd o’r blaen i gadw y Sabboth. Exod. 16. 5, 23. Ond nid oedd gorchymyn cyffelyb am rag-ddarpariad i’r gwyliau eraill, oni byddent yn dechreu ar yr Sabboth. Dichon darpar-wyl y sef, yn y lle hwn arwyddo darpariad yr ebyrth hedda fyddent yn arferol o gael eu haberthu yn saith niwrnod yr wyl. Deut. 16. 2. 2 Cron. 30. 22. a 35. 7, 8, 9, 13. Yn yr holl fanau lle yr arferir y gair *παρασκευη*, *darpar-wyl*, gan yr efengylwyr, arwydda y chweched dydd, yn cyfateb i’ny dydd Gwener ni, sef y dydd o flaen y Sabboth Iuddewig. Mat. 27. 62. Marc 15. 42. Luc 23. 54. Ioan 19. 14. Mewn deddf i Augustus Cesar, a goffeir gan Josephus (*Ant. lib. vi. cap. 6. sec. 2.*) y dydd o flaen y Sabboth a elwir, *Τη προ ταυτης (ημερας του σαββατου) παρασκευη*.

DARSTAIN-EINIAU-IO, (ystain) adseinio, dadseinio, adleisio, diaspedain, tincio.

Can galwyddog wefusau rhai’n,
Y dydd yn *darstain* crasdar.
E. Frye, (Salm 31. 18.)

DAS, DEISI, *Heb. דַּשׁ gadis*: twr, pentwr, crug, cruglywth, cludair, swp. Exod. 22. 6. Barn. 15. 5.—‘Dasau fyd. Dr. M. Neh. 13. 15.

DATGUDDIAD, Edr. DADGUDDIAD.

DATTOD, neu **DAD-DOD**, (tawd) rhyddhau, dadglymu, dadrwyddo, dadwneuthur, dadblygu, dad-ddrysu.—‘Oblegid iddo ddatod fy rhaff, a’m cystuddio, hwythau a ollyngasant y firwyn yn fy ngolwg.’ Job 30. 11. Wrth ddatod ei raff, y mae Job yn meddwl dadrwyddo, dadwneuthur, a dadblygu ei raff, fel nad ydyw

dda i ddim, er ei bod o'r blaen, cyn ei ddblygu, yn gadarn i rwympo, a chadw gyda'u gilydd. Wrth ei raff y mae yn meddwl, ei awdurdod fel swyddog, yr hwn oedd yn gryf fel rhaff, i gadw y bobl mewn darostyngiad ac uffuddod i'ldo. Duw a'i dadwygodd o'r awdurdod hwn; dadblygodd ei raff, a'r werinos a olynasant y ffrwyn, ac a ymddygasant yn anllywodraethus, ac yn haerllug, fel march neu ful heb ffrwyn na genfa. Job 12. 18, 21. a 29. 20. 2 Sam. 16. 6. Salm 2. 3.—'A ddattodi di rwyman Orion?' Job 38. 31. Hyny yw, A ddattodi di rwyman yr oerfel a'r rhew: a throï drwy hyny y gauaf yn haf? EDR. ORION.

Dyben ymddangosiad Mab Duw yn y cnawd oedd, i 'ddattod gweithredoedd y diafol.' 1 Ioan 3. 8. Y gair *Gr. λωα*, a gyfieithir yma *dattod*, a arwydda, *dystrywio*, *dinystrio*; megys tynu i lawr adeiladaeth trwy ddattod y defnyddiau oddiwrth eu gilydd (Ioan 2. 19. Eph. 2. 14.) dystrywiad y byd yma isod, trwy ddadglymu rhwyman yr holl elfenau, fel y byddont yn ymollng oddiwrth ei gilydd, 2 Pedr 3. 10, 11, 12. lle yr arferir yr un gair. Ymddangosodd Mab Duw yn y cnawd i ddattod, a thrwy hyny dinystrio gweithredoedd y diafol tros ac yn y pechaduriaid hyny a gedwir i fywyd tragwyddol. Dyoddefodd dros ein pechodau, y y cyfiawna dros yr anghyfiawn; a thrwy hyny a wnaeth iawn dros ein pechodau. Mab Duw yn y cnawd yn iawn dros bechod, ydyw sail, sicrwydd, a'r achos haeddiannol o ddystrywiad holl lywodraeth y diafol ar bechaduriaid, a datodiad ei holl waith ynddynt. Trwy roddi ei hun yn iawn ac yn bridwerth, dadasylfaenodd holl deyrnas y diafol: 'A thrwv farwolaeth a ddinystriodd yr hwn oedd a nerth marwolaeth ganddo.' Heb. 2. 14. Gen. 3. 15. Mat. 12. 29. Luc 10. 18. Col. 2. 15. Eph. 2. 2.

Mae Duw yn dattod rhwyman ei bobl, wrth faddu eu pechodau—symud euogrwydd o'u cydwybodau—eu gwaredu oddi tan lywodraeth pechod, fel nad arglwyddiaetho arnynt—eu gwaredu o ddwyllaw eu holl elynion, a'u dwyn i eangder. Salm 116. 16. Job 36. 8. Esa. 28. 22. a 52. 2.

DATHAN, דָּתָן [*defod*, neu *gyfraith*] mab Eliab, mab Reuben, yr hwn a gydfwriadodd gyda Corah, ac Abiaam ei frawd, mewn gwrthryfel yn erbyn Mosos ac Aaron. Fel yr ymunodd a hwynt yn eu gwrthryfel pechadurus, felly y cydgyfranogodd yn eu dinystr disymwrth ac ofnadwy. Num. xvi.

DAU, *Gr. δυο*; *Llad. Duo*; un ac un. I ddangos y fendith, y cysur, a'r buddioldeb o fod dynion yn byw mewn cymdeithas heddyhol, gariadus, gymwynasgar, gyda'u gilydd, dywed Solomon, mai 'gwell yw dau nac un:—a rhaff dair cainc ni thorir ar frya.' Preg. 4. 9.—12. Ac oblegid mai gwell dau nac un, yr anfonodd yr Arglwydd Iesu ei apostolion allan bob yn ddau a dau, fel y gallent fod yn gynorthwyol ac yn anogaethol i'w gilydd, yn eu gweir-

nidogaeth dra phwysig. Marc 6. 7. Exod. 4. 14.—Mae dwywaith, weithiau, yn cael ei roddi am rif annherfynol. Job 33. 14. Salm 62. 11.

'Dau-eiriog,' yw bod yn gyfnewidiol ac yn dwyllodrus mewn geiriau: dywedyd un peth wrth un, a pheth arall wrth un arall, i ateb rhyw ddybenion gau. 'Rhaid i'r diaconiaid fod—nid yw ddau-eiriog.' 1 Tim. 3. 8. Yr un peth a feddylir wrth fod yn ddau-eiriog, a bod yn athrodwr, yn wenieithiwr, yn dwyllodrus, ac yn ansefydlog—un yn dwyn masnach yn mlaen mewn athrod, mal yr arwydda y gair *Heb. רנן* Diar. 11. 13. a 20. 19. Mae y cyfryw yn anaddas i fod *aelodau* eglwysig, a pha faint mwy anaddas ydynt i fod mewn *swyddau sanctaidd* yn yr eglwys?

'Dau-ddyblyg,' a arwydda, llawnder a helaethrwydd mawr. Y mae yr Arglwydd yn talu yn ddau-ddyblyg, pan fyddo yn rhoddi bendithion yn hehaeth ac yn aml; bendithion ar fendithion; gras ar ras; a chysuron ar gysuron.—'Derbyniodd o law yr Arglwydd yn ddau-ddyblyg am ei holl bechodau.' Esa. 40. 2. 'Hi a dderbyn o law IEHOFAH, fendithion dau-ddyblyg i'w chospedigaeth am ei holl bechodau.' Lowth. Yn lle ei cheryddu am ei phechodau, y mae IEHOFAH wedi troi i'w chysuro a'i bendithio; cyflawnwyd amser ei milwriaeth gaeth, alarus; derbyniodd IEHOFAH iawr: boddlongar am ei phechod; a hithau a dderbyn fendithion amrywiol a helaeth; sef pob bendith ysbrydol yn Nghrist Iesu. Nid ydyw ei chystudd a'i galar o herwydd cerddon Duw am ei phechod, ddim i'w gymharu a'i gorfoledd a'i dedwyddwch; a hwy a fyddant yn ddau-ddyblyg, yn anrhaethadwy a gogoneddus. Esa. 61. 7. Job 42. 10. 2 Cor. 9. 8. Ioan 1. 16. Rhuf. 5. 20. Eph. 1. 3. Mae bendithion ysbrydol yn rhagori gymaint y' eu natur a'u gwerth i ni, ar fendithion tymhorol, fel y gellir eu galw yn fendithion dau-ddyblyg; y mae dwbl lawenydd o'u herwydd—sef llawenydd trwyadl, cyflawn, a thragywyddol.*

'Gwr dau-ddyblyg ei feddwl, sydd anwastad yn ei holl fyrd.' Iago 1. 8. a 4. 8. *Gr. διψυχος*, *dau feddwl*; meddwl wedi ymrannu; dau feddwl yn tueddu i fyrd gwananol, a gwrthwynebol. Meddwl dau-ddyblyg, neu galon dau-ddyblyg (*Heb. רלב* a *chalon* a *chalon*, Salm 12. 2.) ydyw calon wedi ymrannu (Hos. 10. 2.) y meddwl a dau wrthddrych yn ei olwg, ac yna ymrannu a chloffï rhyngddynt, ac heb benderfynu pa un o'r ddau i ddewis. Mae Duw yn ei olwg, a'r byd hefyd yn ei olwg. Y mae ei galon anghrediniol yn ofni anhawsderau a gofidiau o'r blaen; ac, hefyd, yn dychrynu rhag dinystr tragwyddol o'nyed yn ol. Fel Balaam, y mae yn gweled duwioledeb yn dda yn ei ganlyniadau, ond y chwant am wolt

* Benedictiones spirituales ut longe praestantiores corporalibus, eleganter proponuntur sub notione dupli. Caeterae simplices sunt: haec altero tanto praestantiores. Qui spirituales benedictiones accipit, duplo gaudet. Qui corporalibus, accipit simplex. Vitringa.

Rufain. Domitian a fwridd allan amryw seneddwr o'r senedd am iddynt ddawnsio. Fel y mae yr arferiad hwn yn gyffredin yn ein plith ni, y mae, yn ddiammen, yn un o weithredoedd y cnawd, ac yn tueddu at anladrwydd a halogedigaeath.

DIADDELL-AU-OEDD, (dead) gra, mintai, gyr, byddin.—'Capten y ddiadell a elwit diadell yr Ital.' Act. 10. 1. W. S.—Mae yr eglwys yn cael ei chyffelybu i ddiadell, oblegid lluoecogrydd ei haelodan; y hundeb, a'u cariad at eu gilydd; eu perthynas â'r un bugail, sef Crist, Bugail ac Esgob eu heneidiau: y maent yn adnabod ei lais, ac yn ei ganlyn ef yn unig; yn ymborthi ar yr un borfa, gerllaw y dyfroedd tawel, sef anchwiliadwy olud Crist. Can. 1. 7. Esa. 40. 11. Act. 20. 28.—Y mae gwallt yr eglwys yn cael ei gyffelybu i ddeaddell o eifr; Can. 4. 1. sef ei haelodau bywiol o gredinwyr gwirioneddol, mewn undeb â Christ, eu pen, yn lluosog, yn hardd, ac yn agos iawn at eu gilydd mewn ffydd a chariad. Edr. Gwallt.—Ei dannedd a gyffelybir i ddeaddell o ddefaid gwastad-gnaif. Can. 4. 2. Edr. DANNEDD.—'Mellidgedig yw y twyllodrus, yr hwn y mae yn ei ddeaddell wrwy, ac a adduna ac a abertha un llygredid i'r Arglwydd.' Mal. 1. 14. Pwy bynag oedd yn ewyllsio offrymu addunedau, neu roddion gwirfoddol, y rheol oedd, 'offrym-wch wrth eich ewylls eich hun, un gwrryw perffaith-gwbl—nac offrym-wch ddim y bydd anaif arno.' Lev. 22. 19—22. Yr oedd y bobl, yn amser y prophwyd Malachi, yn dangos eu hunain yn dwyllodrus hynod yn addoliad Duw: er mai brenin mawr ydoedd, a'i enw yn ofnadwy, eto hwy a aberthent un llygredid, y cloff a'r clwyfus, iddo, ac nid gwrryw perffaith-gwbl, yn ol y gyfraith. Fel hyn yr oeddent yn dangos eithaf diystyrwch o hono, fel pe buasai y peth salaf a feddent yn ei wasanaethu. Y mae yn anfeidrôl addas a chyfiawn iddo amddiffyn ei hun a'i ogoniant, trwy gyhoeddi mellidith uwch ben y cyfryw annuwilion twyllodrus a rhagrithjol. Mal. 1. 8, 12, 13. Hos. 11. 12. Dent. 23. 21, 22.

DEALL-US, (de-gall) dallt, dyall, gwybod, cyrhaeddgar, gwybodus. Un o alluoedd neu gynneddau yr enaid yw y deall, a pha un yr ydym yn canfod gwrthddrychau, yn dirdad eu haasawdd, a'u cymharu a'u gilydd, i'r dyben i farnu yn uniawn newn perthynas iddynt. Luc 24. 45. Eph. 4. 18.—Y mae cynysgaeddu dyn a'r gynneddf odidog hon yn rhoddi iddo ragoroldeb nid bychan, fel creadur, ar anifeiliaid di-reawm. Salm 32. 9. a 49. 20.—Nid oes gan ddeall dyn yr un gwrthddrych ynddo ei hun; ond rhaid rhoddi gwrthddrych iddo, a rhoddi goleuni a chyfrwng addas trwy ba rai y gall edrych ar y gwrthddrychau. Wedi hyn y mae barn dyn am danynt yn dibynu llawer ar ansawdd y meddwl. O herwydd hyn, ni wel y naill ddyn ddim prydferthwch mewn gwrthddrychau sydd yn ymddangos i arall yn llawn

o harddwch a gogoniant.—Y mae deall cryf gan y diafol, a gwybodaeth helaeth; ond, oblegid y gwyrni llygredid sydd ynddo, o ran ei anian a'i dueddiad, nid ydyw yn canfod nac yn barnu yn addas am y pethau y mae yn ei wybod. Y mae yn mhob anian elyniaeth yn erbyn yr hyn sydd yn groes iddi; ac y mae yr elyniaeth yn rhwym o gynnyddu gyda chynnydd gwybodaeth o hono.

Y mae deall dyn, pob dyn dan y cwmp, wedi ei dywyllu trwy bechod. Eph. 4. 18. Rhuf. 3. 11. Yr oedd gwybodaeth sanctaidd yn y deall yn rhan o ddelw Duw ar y dyn, yr hon a gollwyd trwy y cwmp: y mae wedi ymddyethrio oddiwrth fuchedd Duw, trwy yr anwybodaeth sydd ynddo. Fel cynneddf, y mae deall dyn wedi gwanychu yn mhob ystyr, ac yn ei gweithrediadau tuag at bob gwrthddrych; ond yn mhethau ysbrydol y mae yn dywyll ac yn ddall, heb iawn wrthdrychau, na goleuni i'w canfod, na thueddiad sanctaidd tuag atynt. Y mae Duw, yn nhrefn ei ragluniaeth, yn cryfhau ac yn eangu deall rhai, rhagor eraill, i radd mawr iawn—fel y maent yn gallu edrych i mewn i natur pethau; canfod trefn eu sefydliad; ac adnabod eu defnyddioldeb gyda rhagoroldeb, nid bychan, ar eraill o blant dynion. Cafodd rhai philosophyddion alluoedd i dreiddio i mewn i naturiaeth mewn modd tra rhyfedd i ni. Ond nid yw y galluoedd naturiol mwyaf cryfion ddim yn abl canfod pethau Duw yn eu natur: ogoneddus a'u rhinweddau. 'Dyn anianol nid yw yn deall y pethau sydd o ysbryd Duw; canys ffolineb ydynt ganddo ef: ac nis gall eu gwybod, oblegid yn ysbrydol y bernir hwynt.' 1 Cor. 2. 14. Rhaid wrth ddeall sanctaidd i adnabod pethau sanctaidd; 'ac i Dduw eu hegluro i ni trwy ei Ysbryd.' Y mae yr Arglwydd yn rhoddi calon newydd, ac ysbryd newydd i'w adnabod; ac yn doddi ei Ysbryd o fewn i'w bobl.—Y mae yn llewyrchu yn eu calonau, i roddi goleuni gwybodaeth gogoniant Duw, yn wyneb Iesu Crist. Jer. 24. 7. a 31. 34. Eze. 36. 26, 27. 2 Cor. 4. 6. Yn yr adenedigaeth, y mae anian newydd, yn cynnwys deall ysbrydol, sanctaidd, yn cael ei roddi i'r deiliaid o honi. Y mae llygaid eu meddylian yn cael eu hagar a'u goleuo; y maent yn adnabod ac yn synied pethau yr Ysbryd, yn ol y gradd y mae yr Ysbryd Glan yn eu tywys i bob gwirionedd. Y mae yr apostol yn deisyf cyflawni y Colossiaid a 'gwybodaeth o ewylls Duw, yn mhob doethineb a deall ysbrydol.' Col. 1. 9. Deall ysbrydol yw, mewn cyferbyniad i ddeall naturiol, neu wedi ei gyrhaeddyd trwy unrhyw lafur dynol.* Mae y meddwl yn cael ei oleuo a'i adnewyddu i adnabod ac i synied yn addas am bethau yr Ysbryd. Nis gallaf amgyffred pa fodd y dichon un dyn iawn synied pethau yr Ysbryd, heb ei adnewyddu yn ei feddwl. Ni wel anian, sydd elyniaeth yn erbyn Duw, byth brydferthwch ynddo. Ni wel

* Gwel Dav. 46 lxxx.

sughyflawn yn ei atal, ac yn ei gadw hebddo. 'Deu-parth,' a arwydda, dau cymaint, neu parth holtaeth. Deut. 21. 17. 2 Bren. 2. 9. Y mae Elisoes yn dymuno gradd holtaeth o ysbryd Elias, ei yspryd gwrol dros Ddaw a'i achos, yn wyneb grym eilun-addolizeth; ei ysbryd taer mewn gweddi; a'i ysbryd prophwydoliaethol a gwyrtiol. Yn hyn cafodd ei ddyuniad.

DAW-ON, neu DAWF, DOFION, mab yn nghyfraith; neu, un yn briod & merch un arall. Gen. 19. 14. 1 Sam. 18. 18. a 22. 14. 2 Bren. 8. 27. Neh. 6. 18. a 13. 28.

DAWN, DONIAU, Heb. נֶדָן *neten*; Gr. *δωκος, dawos*; Llad. *Donum*: rhodd, rhinwedd, cymhwysder i ryw beth; yr hyn a roddir yn rhad, o ewyllys da.

Gweddwr crefft heb ei dawn. *Diar.*

Mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun, neu yr Ysbryd Glan, *Dawn Duw*—rhodd rad, anhraethol Duw: rhodd ddigymar, heb ei hail i'w rhoddi gan Dduw ei hun. Ioan 4. 10. 'Rhoddodd—traddodd—a tharawodd ei Fab drosom ni.' Ioan 3. 16. Rhuf. 8. 32. Zech. 13. 7. 'Pa wedd gydag ef hefyd na ddyry efe i ni bob peth?' Y mae Duw yn yr efengyl, yn ei roddi i gynnifer ag a'i derbyniant, yn ei holl gyflawnder anfeidrol, i fod yn rhan, ie, yn bob peth iddynt dros dragwyddoldeb. Ioan 1. 12. 1 Ioan 5. 12.—Mae yr Ysbryd Glan, a'i ddoniau gwyrthiol, yn cael ei alw *Dawn Duw*. Act. 8. 20. Y mae yr Ysbryd Glan yn ddawn, neu rodd Duw, o ran ei berson—ei radau, y rhai ydynt ffrwythau yr Ysryd—ei gysuron—a'i ddoniau. Fel y mae Efe yn Berson Dwyfol, gogyfuwch a'r Tad a'r Mab, y mae yn ddawn anhraethol. Oddiwrth ei breswylid o ran ei Berson yn nghalonau ei bobl, y mae ei ras a'i holl gysuron yn deillio iddynt. Y mae efe ynddynt yn ffynon o ddŵfr bywiol yn tarddu i fywyd tragwyddol.—Y mae y bywyd tragwyddol trwy Grist, yn cael ei alw *Dawn Duw*, Gr. *χαρισμα, rhad rodd*, rhodd rasol, neu o ras yn unig. Mae yn anhawdd cael gair mewn un iaith yn cyfateb iddo. Nid ydyw yn arferedig gan un awdwr Paganaid yn yr iaith Groeg. Gair cysegredig yw, a arferir gan yr Ysbryd Glan i osod allan y ffynon o ba un y mae holl roddion Duw i'w bobl yn tarddu—sef ei ewyllys da ei hun. Y mae yn cael ei roddi yn hollol rad, heb ei ryglyddu gan neb; ond yn ei holl ogoniant a'i ddedwyddwch diderfyn, a phob cymhwysder iddo, 'dawn Duw' ydyw. Dawn addas i'w anfeidrol haelioni, o wir ewyllys da Duw; ac nid oedd neb ond Duw a allasai roddi bywyd o'r fath natur sanctaidd a gogoneddus, ei lenwi a'r fath ddedwyddwch, a'i estyn i'r fath barhad. 'Cyflog pechod yw marwolseth':—y mae dyn yn haeddu hyny. ond mewn cyferbyniad i hyny, y mae yr apostol yn dywedyd, 'Dawn Duw yw bywyd tragwyddol trwy Iesu Grist ein Harglwydd.*'

Gwel Anselm *de loc.*

Rhuf. 6. 23. Luc 12. 83. Mat. 11. 25, 26. a 25. 34. 2 Tim. 4. 8. 1 Pedr 1. 3, 4.

Y mae cyflawnder mawr yr efengyl yn cael ei alw, *dawn cyflawnder*: Gr. *δωκος της δωκοσως, rhad rodd cyflawnder*. Rhuf. 5. 16, 17.

Y mae cyflawnder mawr y Cyfryngwr (a elwir cyflawnder Duw, Rhuf. 1. 17. y cyflawnder eydd o Ddaw, Phil. 3. 9.) yn cael ei ddadguddio yn yr efengyl ger bron byd o bechadurisd eotog; ac y mae, fel rhad rodd Duw, trwy ffydd Iesu Grist, i bawb, ac ar bawb a gredant. Rhuf. 3. 22. Y mae yn *ddawn anwrhaethol* ynddo ei hun, ac yn cynnwys pob *dawn* arall ynddo, fel yn gysylltiedig ag ef. Edr. *CYFLAWNDER*.

Y ma swyddau eglwysig, a chymhwysderau i gyflawni y dyledawyddau perthynol icdynt, yn addas, yn ffyddlawn, ac er adeiladaeth, yn cael eu galw yn *ddawn*, neu *ddoniau* yr Ysbryd; y rhai y mae efe yn eu gweithredu, ac yn rhan i bob un o'r neilldu, megys y mae yn ewyllysio. 1 Cor. 12. 4, 11, 28, 31. a 14. 12. Rhuf. 12. 6. Gwan fod Duw yn arhwyddu personau a'r swyddau a'r doniau ysbrydol hyn, er ei ogoniant ei hun, yn adeiladaeth a dyddadwch ei eglwys, y mae yn bechadurus ac yn beryglus iawn i *esgusio* eu harferyd yn ffyddlon i'r dyben y rhoddwyd hwynt.* 1 Tim. 4. 14. Act. 20. 28. Hab. 13. 17.

DAWNS, Heb. דָּוָן *douts*; Dutch, *DANSEN*; Dan. *DANTZE*; Ffa. *DANSSER*; Saeor. *DANCE*. Mae y geiriau Heb. דָּוָן *a gyfieithir y rhan amlaf yn ein Beiblau ni dawn, dawnio*, yn arwyddo llamu neu bibella o lawenydd. Y mae sŵn yn yr ysgrythyr am ddawnsio eilun-addolgar, Ex. 32. 18.—*cnawdol a halogedig*, Marc 6. 22.—*chwareus*, Mat. 11. 16, 17.—ac ysbrydol a sanctaidd; yn dangos mewn ystumiaid gweddaiidd, addas, a diwair, llawenydd sanctaidd a meddwl yn yr Arglwydd, ac am ei waredigaethau. Exod. 15. 20. 2 Sam. 6. 14. Luc 15. 25. Barn. 21. 21. Yn mhllith yr Iuddewon, meddant, y dechreuodd dawnio mewn dull sanctaidd; yn dangos, yn allanol, eu gorfoledd a'u llawenyd ysbrydol yn symudiadau eu cyrph, yn nghyda chaniadau duwiol, a cherddoriaeth beraiidd. Byddai yr arferion hyn yn eu plith ar eu huchel-wyliu, ac ar ol buddugoliaethau nodedig ar eu gelynyon. Barn. 21. 21. 1 Sam. 18. 6. a 30. 16. Fel yr oeddent yn dirywio yn eu hysbrydolrwydd, diammen eu bod yn dirywio yn eu caniadau a'u dawnsiaid hefyd. Oddiwrth yr Iuddewon y cafodd yr Aiphtiaid yr arferiad; ac oddi yno y daeth at y Groegiaid a'r Rhufeiniaid, gyda pha rai yr oedd yn rhan arbenig o'u haddoliad i'w gau-dduwian. Yn mhllith y Pabyddion, y mae yr arferiad hwn yn gyffredin ar eu huchel-wyliu, a'u Sabbothau mwyaf hynod, megys y Pasc a'r Sulgwyn. Alltudiodd Tiberias yr Ym-erawdwr y cyfryw oferwyr musernaidd allan o

* Gwel Neander's *History of the Planting, &c. of the Christian Church*, Vol. I. ch. 5. Argraffiad 1842.—O.

anghyflawder byth harddwch mewn cyflawnder, nac annwioledob mewn duwioledob; ni ddeall yr un o'r rhai drygionus. Dan. 12. 10. Y mae pawb yn synied ac yn barau am wrth-ddrychua yn ol yr anian sydd ynddynt, yn gystal ag yn ol eu gwybodaeth o honynt. Edr. DABSUDDIAD.

Y gair *deall* a arwydda, heblaw y gynnoddaf o ddeall mewn dyn, gwaithredriadan y gynnoddaf hono, a'i thrysorau o wybodaeth, doethineb, medrusrwydd, anglyffrediad mewn pethau naturiol, goruwch-naturiol, ac ysbrydol. Salm 119. 100. Exod. 31. 3. 1 Sam. 25. 3. 2 Cron. 2. 12. Neh. 10. 28. Dan. 5. 12. Nis dichon dyn annwioled fod yn ddeallus; canys y mae yr ansealdwriaeth a'r ymfydrwydd mwyaf yn ei holl ymddygiad: ond deall da sydd gan y rhai a gadwant orchymynion Daw. Salm 111. 10.—'Y mae fy neall yn ddiiffrwyth.' 1 Cor. 14. 14. Y mae fy neall, neu fy meddwl, yn y pethau yr wyf yn gweddio am danynt, mewn iaith ddy-eithr, yn ddiiffrwyth, yn ddi-adeiladaeth i eraill sydd yn gwrando. Dichon fod yn adeiladu ei hun fally, ond nid yw yn adeiladu yr eglwys. 1 Cor. 14. 4.

Dywedir am yr Arglwydd, 'Cynghor a deall sydd ganddo.—Aneirif yw ei ddaell.' Job 12. 13. Salm 147. 5. Y mae ei ddeall yn hanfodol ynddo, yn ddi-derfyn, yn ddiwyroi, yn gyflawn fel efe ei hun. Os efe yw awdwr deall i'w holl greaduriaid rhesymol, y mae yn rhaid ei fod yn feddianol ar ddeall ei hun. Nis gall ei roddi i eraill, heb ei feddiannu ei hun. Deall deilliedig, cyframedig, a theryfynedig, sydd gan greaduriaid; ond y mae deall yn yr Arglwydd yn wreiddiol, yn hanfodol, an addibynol, yn ddi-gyfnawid, ac yn ddi-derfyn. Ni ddichon neb ychwanegu at ei ddeall; canys y mae yn cynnwys pob peth ar unwaith, ac yn dragywyddol:—y mae yn cynnwys ei hyn yn ei ddeall, yn nghyd a'i holl amcanion, ei drefniadau a'i ddybenion.—Y mae hwn yn un o enwau yr Arglwydd Iesu; 'Onid yw deall yn llefain? Diar. 8. 1. a 1. 20 a 9. 3. Y mae yn briodol iddo fel person dwyfol; ac hefyd o ran ei swydd fel prophwyd i'w eglwys, yr hwn sydd yn galw pechaduriaid ato, yn eu dysgu i gerdded yn ffordd deall, ac, yn eu gwneuthur yn ddoeth i iachawdwriaeth. Luc 11. 49. Ioan 1. 1—4. 1 Cor. 1. 24.

DEALLDWRIAETH, (deall-gwr) gwybodaeth, anglyffrediad, dirnadaeth.—'Pwy a ddangosodd iddo (eef Ysbryd LEHOFAH) ffordd deall-dwriaeth?' Eza. 40. 14. *Heb. ffordd deall-dwriaethau*—yn arwyddo fedd ffordd deall-dwriaeth yn hybys i Ysbryd LEHOFAH yn yr eangder a'r helaethrwydd mwyaf. Neu, ynte, Pwy a ddangosodd idde ffordd deall mewn un gradd, yn y gradd lleiaf.—'Nid pobl ddeallgar ydynt.' *Heb. Nid pobl y deall-dwriaethau ydynt*; hyn yw, sydd a'r gradd lleiaf o ddeall ganddynt, neu sydd ag un gradd ynddynt o awyddfryd i ddsygu. Eza. 27. 11.

DEBIR, דְּבִיר [gair, neu *poth*] 1 Dinas yn llwyth Judah, yn agos i Hebron. Gelwir hi hefyd Dibon, Ciriath-Sepher, a Ciriath-Sannah. Jos. 10. 38. a 15. 15, 49. Wedi ei goregyn gan Josuah, y Cananeaidd, tebygol, a'i hail-feddiannasant. Yr oedd ei muriau yn gedyn, a'i thrigolion yn lewion; am hynny addawodd Caleb roddi Achsah ei ferch yn wraig i'r hwn a'i hennillai. Othniel, mab Cenas, brawd Caleb, a'i hennillodd. Wedi hynny rhoddwyd hi i'r offeiriad. Jos. 21. 15. Oddiwrt h yr enw CIRIATH-SEPPER, *sef tref y llythyrenau*, neu y *llyfrau*, y barna rhai fod eisteddfod dysgeidiaeth gan y Cananeaidd yno, neu, bod eu cof-ygrifeniadau yn cael eu cadw yno.—2. Tref tu hwnt i'r Iorddonen, yn llwyth Gad, yr un, tebygol, a Lodebar, lle y bu Mephiboseth fyw yn ei ieuentyd, gyda'i gyfaill Machir. Jos. 13. 26. 2 Sam. 9. 4, 5.—3. Brenin Eglon. Jos. 10. 3.—4. Dinas yn Benjamin. Jos. 15. 7.

DEBORAH, דְּבוֹרָה [gair] 1. Mamgwaith Rebeccab, yr hon a ddaeth gyda hi o Padan-Aram. Gwedi marw ei meistres, arosodd yn rheulu Jacob, gyda'i chyd-wladesau. Ar ba achlysur y daeth yno, nid yw hybsys. Bu farw yn agos i Bethel, mewn gwth o oedran, ac a gladdwyd islaw Bethel, dan dderwen, yr hon a alwyd *Alhon-Baccuth*, *sef Derwen wylofain*. Yr enw a arwydda, galar y teulu ar farwolaeth yr hynafwraig hon, o dra serch tuag ati. Gen. 24. 59. a 35. 8.—2. Deborah gwraig Lapidoth; prophwydes, yr hon a fu yn barnu Israel. Trigai dan balmwydden, rhwng Ramah a Bethel. Barn. 4. 5. Wedi i Jabin, brenin Canaan, orthrymu Israel yn dost ugain mlynedd, anfonodd Deborah am Barac, mab Abinoam, o lwyth Issachar, yr hwn oedd yn byw yn Cades-Naphtali, ac a'i hannogodd oddiwrt h yr Arglwydd, i gasglu byddiu o ddeng mil o wyr o feibion Naphtali, ac o feibion Zabulon, y llwythau a orthrymwyd dostaf, a myned i fynydd Tabor, yn mha le y rhoddai yr Arglwydd Sisera, tywysog llu Jabin, a'i gerbydan, a'i luaws, i'w law. Nacaodd Barac fyned, onid ai Deborah gydag ef. A hi a ddywedodd, gan fyned yr af gyda thi: eto ni bydd gogoniant i ti yn y daith yr wyt yn myned iddi; canys yn llaw gwraig y gwerth yr Arglwydd Sisera. Rhoddodd yr Arglwydd i Barac fuddugoliaeth nod-edig ar holl gerbydan (900 o gerbydan haiarn) a lloedd Sisera; a Sisera ei hun a laddwyd gan Jael, gwraig Heber y Cenead. Holl lu Sisera a syrthiodd ar fin y cleddyf; ni adawyd un o honynt. O orfoledd a diolchgarwch am y fuddugoliaeth ryfedd hon, Deborah a Barac a ganasant gan odidog ragorol. Barn. v.

DECAPOLIS, [*deg dinasog*] y gair *Gr. Δεκαπολις*, a arwydda deg dinas. Ardal oedd Decapolis, medd Lightfoot, o du y gogledd a'r dwyrain, i Fôr Tiberias; ac yr oedd rhan o honi o du y deheu-orllewin i'r môr hwnw. Enwau y dinasoedd oedd Bethsan, Gadara, Hippo, Pella, Capha-Tzemach, Beth-Gubron,

Caphar-Barnaim, Cæsarea-Phillippi, Orbo, ac un arall nad oes coffadwriaeth am ei henw; ond nid yw pawb o'r un feddwl am enwau dinas-oedd Detapolis. Pregethodd yr Arglwydd Iesu yn y wlad hon, ac iachaoedd y trigolion cleifion ynddi. Mat. 4. 25. Marc 5. 20.

DECHRE-U, (de-cro) *Gr. αρχη (arche)* cychwyn, blaenu, myned yn nghylch rhyw beth.—'Yna y dechreuwyd galw ar enw yr Arglwydd.' Gen. 4. 26. Galw ar enw yr Arglwydd a arwydda yr un peth ag addoli yr Arglwydd. Nid meddwl y geiriau yw, mai yn amser Enos y dechreuwyd addoli yr Arglwydd; yr oedd Abel gyfiawp yn wir addolwr Duw, a diamben wedi ei ferthrydod fod Adda a'i deulu yn parhau i gynnal addoliad yn eu plith. Ond y geiriau a arwyddant fod adferiad neillduol ar wir grefydd yr amser hwnw. Y mae yn dra thebygol fod addoliad Duw wedi dirywio i radd mawr yn amser Cain a'i hiliogaeth; ond yn amser Enos, ymwelodd yr Arglwydd â theulu Adda, a thrwy dywalltiad ei Ysbryd arnynt, a adfywiodd ei achos sanctaidd yn eu plith. Yr oedd Enos yn ddechreu hâd o dduw-ion, y rhai, o oes i oes, a fu yn galw ar enw yr Arglwydd. Dyma y diwygiad cyntaf ar wir grefydd yn y byd, ag sydd yn cael ei goffâu gyda neillduolrwydd a hynodrwydd. Zeph. 3. 9. Rhuf. 10. 13. Salm 116. 17.

DECHREU-AD, (dechre) cychwyniad, cychwynfa, yn gyntaf. Cychwyniad amser yn gyffredinol. Gen. 1. 1. Cychwyniad rhyw yspaid o amser yn neillduol, megys y wladwriaeth Iuddewig, &c. Exod. 12. 2. Esa. 1. 26. Deut. 11. 12.—'Ofn yr Arglwydd yw dechreuad doethineb.' Diar. 1. 7. a 9. 10. Y dyn nad yw yn ofni yr Arglwydd, sydd heb gychwyn bod yn ddoeth; nid oes ganddo un gradd o wir ddoethineb; ond y mae ynfydrwydd a ffolineb yn ei foddiau yn hollol.—'O'r dechreuad.—1. Er tragwyddoldeb, cyn creu un creadur. Diar. 8. 23. 2 Thea. 2. 13.—2. Er cychwyniad amser, yn mhen cyntaf amser. 1 Ioan 3. 8.—3. Cychwyniad yspaid neillduol o amser, megys gweinidogaeth Crist ar y ddaear. Ioan 8. 25.—4. Cyflwr cyntaf, neu swydd oruchel. Judas 6. Edr. ANGELION.

'Yn y dechreuad.' *Gr. ev αρχη.* Ioan 1. 1. Y mae yr efengylwr, yn y geiriau hyn, yn gosod allan dragwyddoldeb a dwyfoldeb Person Crist. Os oedd yn y dechreuad, yna rhaid ei fod cyn y dechreuad. Oni buasai ei fod cyn y dechreuad, ni allasai fod yn y dechreuad. Os oedd Crist, o ran ei berson, yn nechreu amser, ac yn nechreu creadigaeth, yna rhaid ei fod cyn amser, a chyn creu dim. Gan hyny, y mae efe ei hun yn ddigrëedig; ac os yw yn ddigrëedig, yna rhaid ei fod yn Dduw tragwyddol; canys nid oes ond Creawdwr a chreduriaid yn bod. Nid ydyw yn dywedyd (fel Moses, Gen. 1. 1.) yn y dechreuad y creodd Duw y Gair, neu y gwnaed y Gair; ond yn y dechreuad, pan yr oedd Duw yn creu, yr oedd

y Gair; am hyny, yr oedd efe ei hun heb ddechreu, ac yn ddigrëedig. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw, 'y dechreu.' Dat. 1. 8. a 21. 6. a 22. 13. 'Dechreuad creadigaeth Duw.' Dat. 3. 14. Efe yw y dechreuad, y pen, yr achos effeithiol o'r greadigaeth, a holl oruchwyliaethau Duw tu ag at y byd a'r eglwys: mae y cwbl yn dechreu o hono, ac yn diwedd ynddo ac iddo. Y ΙΕΡΟΦΑΝ a'i meddiannodd (ἱεροφαν) y dechreu, y pen, y penaf, o'i ffyrdd: sef o'i waith yn y greadigaeth. Y dechreuad yw, am ei fod cyn pob peth—yn rhoddi bod a chynaliaeth i bob peth—ac uwchlau, ac yn llywodraethwr ar bob peth. Y mae efe cyn pob peth—trwyddo ef y crewyd pob dim—ac ynddo ef y mae pob peth yn cydsefyll. Col. 1. 16, 17. Heb. 1. 10.

DEDAN, דֶּדָן [*eu hanwyllyd*] 1. Mab Ramah, w'r Cua, mab Cam. Tebygol i'w hiliogaeth wladychu yn Arabia Felix. Gen. 10. 7.—2. Mab Jocsan, mab Ceturah o Abraham; w'r Abraham, a thad yr Assurim, a'r Leturim, a'r Leummim. Gen. 25. 2, 3. Y mae y Dr. Wells, a'r Dr. Blayney, yn barnu mai Dedan, mab Jocsan, ac nid Dedan, mab Ramah, a adeiladodd ddinas Dedan, ar gyffiniau gwlad Edom, yr hon, tebygol, mewn amser, a gysylltwyd ag Edom.* Esa. 21. 13. Jer. 25. 23. a 49. 8. Ezec. 25. 13. a 27. 15, 20. Yr oedd y Dedaniaid yn marchnata llawer a'r Tyriaid mewn ifori, ebonus, a brethynau gwerthlaur i gerbydan. Hwyr a orthrymwyd yn dost gan yr Assyriaid a'r Caldeaid.

DEDWINO, (edwin) gwywo, diflanu, difanu, dyfetha. Salm 31. 9. Edr. DADWINO.

DEDWYDD-WCH, (dy-ad-gwydd) didrwech, llwyddiannus, ffynedig, tyciannus, toraethus, gwynfyddedig; gwynfyd, ffawd, ffynedigaeth.—'Dedwydd yw y rhai y maddeuwyd eu hanwiredau,' Rhuf. 4. 7. Dedwydd ydynt o ran eu cyflwr rhyngddynt a Duw—dedwydd yn mhob sefyllfa ac amgylchiad—dedwydd wrth fyw ac wrth farw. Y mae maddeuant pechod yn symud ymaith yr achos, sef pechod, o bob annedwyddwch. Iago 5. 11, Mat. 11. 6. 1 Pedr 3. 14. Y mae dedwyddwch pob creadur yn gynwysedig yn ei waith yn ateb y dyben, ac yn meddiannu y mwyniant hwnw y crewyd ef erddynt. Crewyd dyn i ogoneddu Duw a'i fwynhau—i edrych ar ei brydferthwch—ei addoli—ymhyfrydu ynddo—a'i ogoneddu. Collodd dyn y dedwyddwch hwn trwy bechod; ac y mae wedi troi i ymfyn am ddedwyddwch mewn ffordd arall, a gwrthdrysychau gwanol. Ond cyfeiliorni y mae: rhaid iddo ddyfod yn ol at ddyben ei greadigaeth; onide, nis gall byth fod yn ddedwydd: rhaid iddo gael ei ddwyn i heddwch a Duw, i fwynhau Duw, a'i ogoneddu. Nis gall gael ei heddychu a Duw heb iawn dros ei bechod; ac nis gall fwynhau Duw a'i ogoneddu heb anian addas i

* Wells' Geography of the Old Testament.—Dr. Blayney on Jer. 23. 23.

hyny, sef delw Duw, yn yr hon y crewyd ef. Nid oes iawn dros bechod ond aberth Crist; ac nis gellir ei adnewyddu i ddelw Duw ond trwy waith yr Ysbryd Glan, yn nerthol weithredu i hyny, drwy yr efengyl. Nis gall, gan hyny, fod byth yn ddedwydd heb greu yn yr Arglwydd Iesu, a phrofi golchiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glan. Gwaith hollol ofer a diles yw ymofyn am ddedwyddwch mewn un ffordd arall. Nis gall cymaint o greaduriaid ag sydd mewn bod byth lenwi lle Duw. Maent oll yn dibynu ar Dduw am bob peth; ac y maent oll ynghyd yn anfeidrol i a llai na Duw. Am hyny, nid yw meddiannu llawer, mwy nag ychydig o honynt, yn chwangu dim at ddedwyddwch dyn. Nid ydyw pob gwybodaeth, ond y wybodaeth hono sydd yn tueddu y dyn yn ol at Dduw, fel ei ddyben a'i fwynt penaf, mewn un gradd yn gynorthwyol tu ag at wynfydedigrwydd dyn. Rhaid ein dwyn at Dduw, ein hadferdy i ddelw Duw, ac i gymdeithasau a Duw, neu fod yn annedydd hollol dros byth. Tit. 3. 5. Ioan 3. 3, 16. 1 Pedr 3. 18. Salm 4. 6, 7. a 73. 25, 26. a 48. 14. a 16. 11. a 17. 15.

DEDDF-AU, (dedd) *Gr. φεσμος*; cyfraith, rheol, gosodedigaeth; ordinhad, penderfyniad, cynghor, grym, awdurdod, tueddiad cryf. Y gair *deddf* a arwydda, 1. Rheol a gosodedigaeth creadur rhesymol i fyw yn foisol ac yn rheolaidd. Rhut. 8. 4.—2. Yr holl ddatguddiad dwyfol o feddwl Duw yn ei air. Salm 1. 2. a 19. 7.—3. Athrawiaeth yr efengyl sydd yn cael ei galw deddf ffydd; sef yr athrawiaeth sydd i'w chredu, yn eglurhan trefn Duw i gyf-iawnhan pechadur. Y mae Duw yn ei chyhoeddi gyd ag awdurdod dwyfol; yn erchi derbyniad iddi gan bawb; ac yn gwasanaethu drwyddi i genedlu ffydd yn y rhai cadwedig. Rhuf. 10. 17. 1 Ioan 3. 23.—4. Y deg gorchymyn. Rhuf. 2. 25.—5. Gorchymynion yr ail lech. Rhuf. 13. 8.—6. Yr Hen Destament. Ioan 12. 34.—7. Holl osodiadau, defodau, a barnedigaeth yr hen oruchwyliaeth, a'r oruchwyliaeth ei hun fel cyfammod. Ioan 1. 17. Heb. 10. 1.

Y mae y Duw mawr, fel Creawdwr, Cynaliwr, a Llywodraethwr yr holl greadigaeth, wedi gosod rheolau a threfniadau i'w holl greaduriaid; wrth ba rai y maent i fyned. 'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw.' Job 28. 26. Y mae y gwlaw yn gwbl wrth osodiad a threfniad Duw, pa bryd, pa hyd, pa faint, ac yn mha le i wlawio. Gen. 7. 1-12. 1 Bren. 18. 45. Amos 4. 7. Salm 65. 9, 10. Act. 14. 17. Mat. 5. 45. Jer. 5. 24. a 10. 13.—'Pan roddes efe ei ddeddf i'r môr.' Diar. 8. 29. Jer. 5. 22. Trwy ddeddf, neu osodiad awdurdodol Duw, y mae y tywod yn derfyn iddo, fel nad elo dros hwnw; 'er i'r tonau ymgyrchu, eto ni thycia iddynt; er iddynt derfysgu, eto ni ddeuant dros hwnw.' Wrth osodiad Duw y mae holl drefn natur, a'i ddeddf sydd yn llyw-

odraethu pob peth.—Y mae Duw wedi rhoddi yn y creaduriaid direswm dueddiad cryf, yn ol eu rhyw, yr hwn; sydd fel deddf yn eu cyfarwyddo, ac yn eu llywodraethu, yn gyfaddas i'w naturiaeth, a dybenion Duw mewn perthynas iddynt. Nid dilyn esiamplau eu gilydd y maent, ond pob un yn ufuddhau i'r tueddiad a roddodd Duw ynddo. Y mae ei deddf briodol i bob rhyw; a phob un o'r rhyw sydd yn ufuddhau i ddeddf ei ryw, heb gyfeiliorni na chamsynied. Esa. 1. 3. Deut. 32. 11. Mat. 23. 37. Luc 13. 34. Trwy deddf ac athrylith naturiol, y mae pob creadur yn cenedlu ac yn hoffi ei ryw, ei gymhar, a'i rai bychain. Esa. 49. 15.

'Y cenedloedd, y rhai nid yw y ddeddf' ddadguddiedig 'ganddynt—ydynt ddeddf iddynt eu hunain: y rhai sydd yn dangos gweithred y ddeddf yn ysgrifenedig yn eu calonau.' Rhuf. 2. 14, 15. 'Nid oes derbyn wyneb ger bron Duw: oblegid cynifer ag a bechasant yn diddeddf, a gyfrgollir hefyd yn ddeddf: canys er nad yw y ddeddf ddadguddiedig gan y cenedloedd, fel y mae gan yr Iuddewon, eto y mae goleuni ynddynt yn dangos rhagoriaeth mawr rhwng y naill beth a'r llall; y mae eu cydwybodau ynddynt yn cyd-dystiolaethu; a'u meddyliau yn cyhuddo neu yn esgusodi eu gilydd. Y mae ynddynt reol, gradd o oleuni, a barn yn cael ei rhoddi ganddynt yn eu meddyliau eu hunain, a'u cydwybod yn cyd-dystiolaethu. Er nad ydyw cyfraith Moses ganddynt, y maent yn euog o droseddau y ddeddf sydd yn ysgrifenedig yn eu calonau. Y mae deddf wedi ei hysgrifenu ar lechau ceryg gan yr Iuddewon; y mae y Cenedloedd yn dangos gweithred y ddeddf yn ysgrifenedig yn eu calonau; ond wedi ei thori y mae y ddeddf gan yr Iuddewon a'r Cenedloedd, ac nid wedi ei chwblhanu. Y maent yn dangos gweithred y ddeddf, ond nid wedi ei chwblhanu. Y mae deddf ynddynt yn gorchymyn ufudd-dod, ac yn bygwth am anuddod, fel y ddeddf allanol gan yr Iuddewon; ond y maent heb egwyddor o ufudd-dod i'r ddeddf hono; am hyny y maent yn ddiesgus, ac yn euog ger bron Duw.* Gen. 20. 5. Barn. 1. 7. Dan. 5. 6. 1 Cor. 5. 1. a 11. 14. Ezec. 5. 6. Rhuf. 3. 9. a 4. 15.

'Deddf pechod—deddf yn yr aelodau yn gwrthryfela,' &c., sef yr anian gref o lygredigaeth sydd yn gweithredu yn gref ac yn awdurdodol, yn mhawb wrth naturiaeth; oddiwrth pa un y mae y rhai sydd yn credu yn Nghrist yn cael eu rhyddhau. Ac er ei bod yn gweithredu yn wrthryfelgar, yn gref, ac yn ddiior-

* Allud est facere quae sunt legis, quo ad *praeceptionem*, id est fungi officio legis iubendo, prohibendo, promittendo, et minando. Allud vero facere ea quod *obediuntiam*, implendo eius mandata. Prus dicitur de Gentilibus, Rom. 2. 14, 15. quia cum non habeant legem scriptam *enim sibi ipsae leges*, conscientiae quippe in ipsis faeit quae sunt legis, praecepto & prohibendo. Nec si cogitationes ipsorum discurrunt eos excusare, hoc non intelligendum est in foro *poenae*, sed *poenae*, sed *poenae*, in his qui a gravioribus sceleribus abstinendo, ceteris non quidem sunt absolute meliores, sed tantum minus mali. F. Turret, *Thm.* p. 736.

phwys, yn yr aelodau, sef cyneddfau meddwl y duwionion, eto nid yw yn arglwyddiaethu arnynt: nid hi yw 'deddf y meddwl'; ond mae deddf arall yno, yn cydsynio â deddf Duw; yn ymhyfrydu ynddi, ac yn ei gwasanaethu. Rhuf. 6. 14, 21. a 7. 4, 16, 22, 23, 25.—'Deddf marwolaeth'; sef y gollfarn sydd yn aros ar gyflwr pob pechadur euog fel troseddwr o gyfraith Duw. Oddiwrth 'ddeddf pechod a marwolaeth,' y mae 'deddf ysbryd y bywyd yn Nghrist Iesu,' yn rhyddhau pechaduriaid; sef y mae yr Ysbryd Glan yn nerthol weithredu trwy yr efengyl, yr hon sydd yn tystiolaethu am Grist, ac yn chael ei holl rinwedd allan o hono, i'w ryddhau oddiwrth bechod yn ei arglwyddiaeth, ac yn ei euogwydd damniol. Rhuf. 8. 2.

'Yr ydwyf fi trwy y ddeddf wedi marw i'r ddeddf.' Gal. 2. 19. Trwy y ddeddf, sef trwy oruchwyliaeth y ddeddf, yn ngoleuni yr Ysbryd Glan, ar ei feddwl, yn dangos pechod, ac yn cyhoeddi ei maldithion yn ei erbyn, fel troseddwr diegus o honi. Y mae wedi marw o ran dysgwyl am gyflawnder trwyddi, na dim cymhorth mewn un ystyr oddi wrthi. Nid oes dim genym ni, na dim gan y ddeddf i'w roddi i ni; am hyny, nis dichon dyn ddwyn ffirwyth i Dduw heb farw i'r ddeddf, a bod yn eiddo un arall, sef eiddo yr hwn a gyfodwyd o feirw: yr hwn sydd yn gyfoethog o bob bendithion a rhagorfreintiau i roddi i ni, fel y dygem ffirwyth i Dduw. Rhuf. 7. 2, 3. Yn ol y gradd y mae dyn yn adnabod deddf Duw yn ei helaethrwydd, ei hysbrydolrwydd, ei hawdurdod, ei hanghyfnewidioldeb, y mae yn marw iddi o ran dysgwyl bywyd trwyddi. Wedi myned yn eiddo un arall, nid yw yn dysgwyl mwy oddi wrthi nag oddiwrth gyfaill neu briod wedi marw, nac yn ofni mwy oddiwrth nac oddi wrth elyn wedi marw—gan fod ganddo yn ei briod newydd ddigon i ateb ei holl ofynion—ei mawrhau, a'i gwneuthur yn anrhydeddus. Y mae cyflawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni yn yr hwn sydd mewn undeb fel hyn â Christ Iesu: 'Canys Crist yw diwedd y ddeddf (*τελος, perffithiad*) er cyflawnder i bob un a'r sydd yn credu.' Rhuf. 8. 4. a 10. 4. Y mae cyflawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni ynddynt; oblegid i Grist yn ei berson ei hun ufuddhau yn berffaith iddi drostynt, ac y mae ei ufudd-dod perffaith ef yn cael ei gyfrif iddynt hwy, ac y mae yn eiddo iddynt yn mhob ystyr, ac i bob dyben, yr un fath a phe buasant wedi ufuddhau yn eu personau eu hunain. Rhuf. 5. 18, 19.

Bod 'dan y ddeddf' yw bod dan y cyfammed gweithredoedd; ac am fod y cyfammed hwnw wedi ei dori trwy anufudd-dod dyn i'w ofynion, y mae pawb sydd dan y cyfammed hwnw o angenheidrwydd dan fellidith, dan ddigofaint, a than lywodraeth pechod, ac yn meddiant Satan. Y mae y rhais sydd yn credu yn Nghrist, er cyflawnhad, dan ras, dar gyfammed o ras, dan oruchwyliaethau o ras, ac

wedi myned trwodd o farwolaeth i fywyd. Rhuf. 6. 13, Ioan 5. 24. Eto nid ydynt yn ddideddf i Dduw, ond dan y ddeddf i Grist; sef dan iau Crist, a phob meddwl yn cael ei gaethiwo i ufudd-dod iddo fel eu pen a'u priod. 1 Cor. 9. 21. 2 Cor. 10. 5. Edr. CYFRAITH.

DEDDFWR—WYR, (deddf-gwr) 1. Dodwr cyfraith, gwneuthurwr cyfraith, rheolwr. 'Yr Arglwydd yw ein deddfwr.' Esa. 33. 22.—'Un gosodwr cyfraith sydd, yr hwn a ddeddion gadw a cholli,' a hwnw yw yr Arglwydd. Iago 4. 12. Y mae pob cymhwysder yn yr Arglwydd i fod yn ddeddfwr, neu yn osodwr cyfraith i'w greaduriaid—y mae ei awdurdod arnynt fel eu Creawdwr yn oruchel ac annibynol; y mae yn hanfodol ac yn anfeidrol ddoeth, cyfiawn, a da:—y mae ei holl osodiadau, gan hyny, yn ddoeth, yn uniawn, yn addas i'w greaduriaid, ac er eu liesad mwyaf. Mae yn ddaioni mawr yn yr Arglwydd tnaug at ei greaduriaid, iddo ymostwng i roddi rheolau iddynt, perthynol i'w cyflyrau a'u hamgylechiadau yn mhob ystyr. Eto dyledswydd a'u dedwyddwch yw ymostwng iddo yn mhob dim, a'u pechod mawr a'u hannedwyddwch yw peidio. Fel y mae Efe yn Frenin ac yn Farnwr, yn gystal ag yn ddeddfwr, dichon gadw a cholli. *Dichon* gadw a cholli: mae ganddo awdurdod a gallu i hyny. 1 Sam. 2. 6.—'Nid ymedu y deyrn-wialen o Judah, na deddfwr oddi rhwng ei draed ef.' Gen. 49. 10. Y gair *Heb.* קרייהו a arwydda, *llywodraethwr*, a *barnwr* yn gystal a *deddfwr*: felly y mae amryw ddysgedigion yn cyfieithu y gair yn y lle hwn. *Gr.* ηγορευμενος, *Tywysog*—*Chal.* *Ysgrifenydd*.—*Saes.* *Ebonisior*.—*Syr.* *Legislator*, *llywodraethwr*, un yn arfer awdurdodaeth. Ni bu ond un deddfwr, neu roddwr cyfraith, i holl Israel, a hwnw oedd Moses. Num. 21. 18. Nid oedd un breinoedd yn *deddfu* yr, yn yr ystyr mwyaf priodol o'r gair. Nid oeddent ond i *gopio* y gyfraith mewn llyfr, a darllen ynddo holl ddyddiau eu bywyd; a chadw holl eiriau y gyfraith i'w gwneuthur hwynt. Deut. 17. 18, &c. Nid gwneuthurwr deddf oeddynt yn ol eu swydd; yr oeddynt i lywodraethu y bobl yn mhob peth yn ol y gyfraith osodedig.—Y mae y geiriau yn nodi allan yn eglur, amser dyfodiad y Messiah, dan yr enw *Silo*. Er i'r llwythau eraill gollu eu llywodraethwyr a'u barnwyr yn mhell cyn hyny, eto byddai i lywodraethwr a barnwr gael ei gyfodi yn Judah, o oes i oes, hyd nes y delai Silo. Wrth fendithio y llwythau, y mae Jacob yn addaw y rhagorfraint hon i Judah; sef na byddai i'r 'deyrn-wialen,' neu wialen y llwyth, ymadael o'r llwyth, 'na'r barnwr,' neu y llywodraethwr, 'oddi rhwng ei draed;' ond y byddai i'r llwyth barhau yn llwyth gwahanol, a'i lywodraethwyr a'i farnwyr ganddo, hyd oni ddelai y Messiah. Y mae hanasiaeth yn gwirionedd y brophwydoliaeth; yr oedd y llywodraeth yn y llwyth hwn yn amser ein Hiachawdwr; canys darllenwn yn aml yn yr efeng-

ylwyr am yr 'archoffeiriaid, yr ysgrifenyddion, a'r henuriaid.' Yr oedd eu hawdurdod, mae yn wir, wedi ei chwotogi mewn prif achosion bywyd perthynol i'r llywodraeth; hwy a all-asant farnu, ond nid dienyddio, heb gydsyniad y Rhaglaw Rhufeinaidd, fel y gallwn gasglu oddiwrth Ioan 18. 31. Yr oedd y deyrn-wialen yn ymadael yr amser hwnw, a hi a ymadawodd yn llwyr, heb ddychwelyd byth yn ei hol, yn mhen deugain mlynedd wedi hyny, pan gymerwyd eu dinas, y dinystriwyd eu teml, ac y lladdwyd hwythau a'r cleddyf, neu eu gwerthwyd yn gaethweision.—2. 'Y deddfwyr, (sefy llywodraethwyr) a ddaeth i waered o Machir.' Barn. 5. 14. 'Fy nghalon sydd tuag at ddeodf-wyr (llywodraethwyr) Israel.' Adn. 9.

DEFNI, (dafn) dyferion; defni bargod, dyferion bondo.—'Ymserth gwraig sydd fel defni parhaus.' Diar. 19. 13. a 27. 15. a 21. 9, 10. Y mae y tŷ hwnw yn annymunol ac yn ofidus sydd yn gollwng defni parhaus, fel nas gall y trigiannydd fyned i'w wely, eistedd wrth y bwrdd, na bwyta ei fwyd yn gysurus; felly y mae ymserth gwraig anynad yn flinder trwm a beunyddiol i'w phriod, ac yn peri pob anhrefn i'w holl denlu.

DEFFYDD-IAU-IO, (defn) sylwedd, peth, mater, elfen; yr hyn y gwneir peth arall o hono; arfer peth; defnyddio arf, yw gweithio ag ef. Esa. 54. 46.—'A'r defnyddiau gan wir wesa a doddant.' 2 Pedr 3. 10. *Defnyddiau. Sasa. Elements.* Y mae Mede yn barnu mai wrth y defnyddiau (*στοιχεια*) y meddylir y cyrph nefol, yr haul, y lloer, a'r ser, llu y nefoedd. Y mae gair *Gr. στοιχεια* yn cyfateb i'r gair *Heb. צבא*, oddiwrth *σπειρω*, *myned*, neu *gerdded*, yn drefnus, ac yn filwraidd. Y gair *Heb. צבא* yr un fath a arwydda *sefyll*, neu *gerdded*, mewn dull milwyr; *צבא השמים* *llu y nefoedd*. Mede, *fol.* 613—617. 'Y nefoedd a ant heibio gyda thwrff; a'r defnyddiau (neu ddodrefn y nefoedd, neu luocdd y nefoedd, y rhai ydynt y cyrph nefol uwch ein penau) a doddant gan wir wrea.'—Rhaid i greadur gael defnydd i weithio ag ef, neu i weithio arno; ond gall Duw wneuthur, neu greu y defnydd ei hun, a rhoddi bod i beth nad oedd mewn bod o'r blaen; ac wedi hyny gall roi gwahanol dull a threfn ar y defnydd hwnw yn ddirerfyn. Heb. 11. 3.

DEFNYN-AU, (dafn) dyferyn, rhenin bach o ryw wlybwr, megys gwlythyn.—'Efe a wna y defnyddiau dyfroedd yn fan.' Job 36. 27. Duw sydd yn peri fod y cymylau yn dyferu, ac yn defnyddu yn fan ac yn esmwyth, ac nid yn ymdywllt yn foroedd ar unwaith, am ben y byd a drigolion. Rhyfedd yw gwaith Duw yn crogi lleni tewion o ddyfroedd uwch ein pepau; y mae ei allu, ei ddoethineb, a'i ddaioni, yn cael eu hamlygu mor ryfedd yn y modd tirion, graddiannol, y mae yn dyhidlo dwfr o honynt ar ben y ddaear. Er fod philosophyddion yn craffu ar ail achosion i'r pethau hyn, ac yn

medru dangos pa fodd y mae y naill beth yn effeithio ar y llall; ond y mae yn amlwg i bob rheswm fod yn rhaid i bob ail achos gael achos o flaen hwnw, hyd nes dyfod at yr achos cyntaf, a hwnw yw Duw. *Efe a wna*, sydd yn rhoddi iawn olygiad ar bob peth. Nid oes na gallu, na thuaddiad, nac effeithioldeb mewn dim, ond fel y mae Efe yn peri hyny bob mynyd yn barhas. Gen. 2. 5, 6. Salm 65. 5—13. a 147. 12. Jer. 14. 22.

'Llanwyd fy mhen a gwlyth, a'm gwallt a defnyddu y nos.' Can. 5. 2. Arwydd o iselder a thrueni mawr yw bod dyn yn cael ei wlychu a gwlyth y nefoedd, ac a gwlaw, heb ddiiddos. Dan. 4. 25. Esa. 4. 6.—Defni hefyd a arwydda blinder a thrallod. Amos 6. 11. yn ol ymyl y ddalen. Gellir barnu, gan hyny, fod Crist, wrth y geiriau *nos, gwlyth, defnyddu*, yn cyfeirio at ei ddyoddefiadau dros ei eglwys, yn ei gyffwr o ddarostyngiad yma yn y byd, pan oedd ei chwys fel defnyddu gwaed yn disgyn ar y ddaear, yn arwydd amlwg o dristwch a dyoddefiadau angeuol ei enaid yn dufewnol. Luc 22. 24. *Gr. wesi θρομβοι αιματος*, megys *defnyddu*, neu megys *tolcheni o waed*.

DEFNYN-U, dyferu, dafnau; fel y daw gwlaw o'r cymylau, a'r gwlyth o'r wybrenau. Barn 5. 4. Diar. 3. 20.—'Fy athrawiaeth a ddefnyddu fel gwlaw.' Deut. 32. 2. Nid fel tân yn llosgi, ac yn difa; nid fel cafod ystormllyd, yn dinystrio pob peth; ond fel y gwlaw, i oeri, i ddisychedu, a ffrwythloni pawb a'i derbynio.—'Y dydd hwnw y bydd i'r mynyddoedd ddefnyddu meluswin.' Joel 3. 18. Mae y geiriau i'w deall yn gyffelybiaethol, ac yn gosod allan bregethiad yr efengyl yn gyflawn ac yn ddysglauer, a thywalltiad yr Ysbryd Glan ar yr eglwysi, a'i chyfranogiad, trwy hyny, o lawenydd annhraethadwy a gogoneddus. Esa. 2. 3. a 35. 6, 7. a 41. 18. a 44. 3.

'Defnyddu nesoedd oddi uchod, a thywallted yr wybrenau gyflawnder.' Esa. 45. 8. Wrth gyflawnder y mae i ni deall cyflawnder mawr yr efengyl, y *dawn* cyflawnder. Rhuf. 5. 17. Mae y nefoedd yn defnyddu, a'r wybrenau yn tywallt cyflawnder, pan fyddo y cyflawnder hwnw yn cael ei bregethu yn ei anfeidrol gyflawnder a'i raslonrwydd i bechaduriaid; yr Ysbryd Glan yn cyd-weithredu ac yn argyhoeddi o gyflawnder; a phechaduriaid euog yn cael eu nerthu i greu ynddo er iechydwrriaeth. Y mae yr ymadrodd yn oruchel, ac yn ddysglauer hardd; yn dangos fod cyflawnder a iechydwrriaeth yn anwahanol gysylltiedig a'n gilydd; a bod y dadguddiad a'r cyfraniad o hyn yn effeithio yn ysbrydol er heddwch, cysur, ac angeledd i eneidiau pechaduriaid, fel cawodydd ffrwythlawn o wlaw ar y ddaear. Salm 72. 6, 7. a 85. 10—12.

DEFOD-AU, (def) sefydliad, trefn, gosodiad, arferiad, dull. Gen. 19. 31. Lef. 2. 27. Ioan 19. 40.—'Nid oes genym ni gyfryw ddefod, na chan eglwysi Duw.' 1 Cor. 11. 16.

Geill y gair *defod*, yn y lle hwn, gyfeirio naill ai at ddull gwraig yn gweddio yn ben-noeth, &c. neu ynte, at ddull rhai yn bod yn ymrysongar yn nghylch man amgylchiadan. Nid oes genym ni y cyfryw ddefod ac arferiad, na chan eglwysi Duw. Ond yn y gwrthwyneb, yr ydym yn addysgu ein gilydd, a chymeryd ein haddysgu gan ein gilydd yn mhob peth, mewn cariad, addfwynder, a gostyngeddwrwydd. 1 Tim. 1. 6, 7. a 8. 4.

DEFOD-OL, (defod) tymhorol, arferedig.—‘Efe a geidw i ni ddefodol wythnosau y cynnauaf.’ Jer. 5. 24. neu, digonolrwydd o bethau defodol (neu osodedig) y cynnauaf a geidw efe i ni. (Dr. Blayney, *Vul. Sep.*) Efe sydd yn rhoddi digonolrwydd o ffrwythau ar y ddaear, efe sydd yn eu haddfueu yn eu hamser; efe hefyd sydd yn rhoddi hin dymhoraidd ac addas i’w casglu. Er mai efe sydd yn gwneuthur hyn oll yn flynyddol yn ngolwg pawb, eto ni ddywedant yn eu calon ‘Ofnwn weithian yr Arglwydd ein Duw.’

DEFOSIWN-YNAU, *Llad. DEFOTIO*; *Saes. DEVOTION*; duwiolder, crefyddolder, dyhewyd.—‘Wrth ddyfod heibio, ac edrych ar eich defosiynau.’ Act. 17. 23. *Gr. τα σεβασματα*, eich *defosiynau*—eich *duwiau a addolwch*. Ymyl y ddal. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu yn 2 Thea. 2. 4. *yr hyn a addolir*. Mae hefyd yn cael ei arferyd ym wrthddrych addoliad, sef Duw, a dybiant ei fod felly. Doeth. 14. 20. Nid yw yn cael ei briodoli i’r gwir. Dduw. Y gair a arwydda, yn y lle hwn, ymroddiad yr Atheniaid i’w harferiadau crefyddol, y fath ag oeddent yn amlwg i’r apostol oddiwrth amlra eu hallorau, ‘Wrth ddyfod heibio, ac edrych ar eich defosiynau, ceffais allor, yn yr hon yr ysgrifenasid, I’r Duw nid adwaenir.’ Yn mhiith y pethau yr oeddych yn eu haddoli (eich *σεβασματα*) gwelais allor a’r ysgrifen hon arni, ‘Yr hyn a addolir.’ 2 Thea. 2. 4. *Gr. η σεβασμα*. Y gair a gyfeiria, medd Esgob Newton, at gyfenwad Ymerawdwr Rhufain, *σεβαστος*, *ardderchog, parchadwy*. Mae yr apostol yn rhagfynegi y byddai i’r dyn pechod, mab y golledigaeth, ymddyrchafu, nid yn unig goruwch y swyddwyr cyffredin, a’r barnwyr, y rhai a elwir weithiau yn dduwiau yn yr ysgrythrau; ond hefyd goruwch esgobion, a’r prif esgobion, breninoedd, ymerawdwr—ie, goruwch Crist, a Duw ei hun—‘hyd onid ydyw efe megys Duw, yn eistedd yn nhehl Duw, ac yn ei ddangos ei hun mai Duw ydyw.’ Pan fyddo y Pab yn cael ei urddo, a’i gysegru, gosodir ef i eistedd ar orsedd uwch ben yr allor fawr yn eglwys St. Pedr, yn Rhufain, a’r allor dan ei draed; ac yno, megys Duw, yr ymgwymir ger ei fron, ac y rhoddir addoliad iddo. Esgob Newton, *Dissert.* 22.

DEFOSIYN-OL, duwiol, sanctaidd, addolwr Duw.—‘Gwr defysiynol. Act. 10. 2, 7. a 22. 12. ‘Gwr sanctaidd—gwr duwiol—milwr duwiol. Act. 10. 7. Dr. M. Y gair *Gr. ευσεβης*, a

arwydda *addolwr gwir a pharod*. Y cyfryw un oedd cornelius y canwriad, a milwr oedd dano, yn gystal ag Ananias. Nid oes un sefyllfa na galwad cyfreithlawn, yn anaddasu dynion i fod yn wir addolwyr Duw; ac anrhydedd penaf pawb, yn mhob gwlad a sefyllfa, yw bod felly. Y mae dyled ar bawb i’w addoli; ac angen ar bawb am dano.

DEFFRO-I, (dy-efraw) dyhuno, adfywio, bod yn astud; dadebru, cyffroi yn fywiog, ac ymosod at ryw orchwyl yn fywiog, ac yn egniol. Barn. 5. 12. Fel y mae cwsg naturiol yn perthyn i’r corph, a’r enaid yn agored i gwsg ysbrydol a phechadurus; felly deffroi a arwydda ymysgwyd ac ymgyffroi oddiwrth syrthni y corph neu y meddwl: hefyd, cyfodiad o farwolaeth naturiol neu ysbrydol. Gen. 28. 16. Barn. 16. 14. Job 14. 12. Ps. 139. 18. Eph. 5. 6.—Deffro o gysgu, a deffroi yn gyfiawn, sydd yn arwyddo, adfywiad cyffrous y meddwl at gyfiawnder, at bethau ysbrydol a thragywddol; i synied am danynt gyda’r dyfalwch, y serch, a’r dwysder sydd ddyladwy i’r cyfryw bethau anfeidrol eu gogoniant. Dynion wedi eu deffroi oedd y tair mil, Act. xii.—agwedd ddeffro iawn a welir ar Paul, 2 Cor. 5. 9, 10, 11. Phil. 3. 8.—y rhai y sonir am danynt yn Esa. 2. 3, 4. &c. Ezec. xxxvii.—Y mae colledigaeth dragwyddol yn nglyn wrth gwsg ysbrybol a phechadurus. Luc 12. 20. Mat. 25. 8—10.—Y mae yn gynnwysedig mewn gwir ddeffroad, gan yr Ysbryd Glan, trwy yr ehangyl, adnabyddineth oleu o’u cyffirau fel pechaduriaid—cydabyddiaeth ddeffrous o enbydrwydd a mawr berygl ein cyflwr—ymgais ddirifol am waredigaeth ac ymgeledd—dyfal arferiad o bob moddion yn tueddu i hyny—a gwerthfawrogi Crist a’i iechydwrtaeth uwchlaw pob peth. Edr. Crsgu.

‘Pan ddeffroech, dirmygi eu gwedd hwynt.’ Salm 73. 20. ‘Gwnei eu gwedd hwynt yn ddirmygus yn y ddinas, O Arglwydd.’ Dr. M. *Gr. Κυριε, εν τη πολει σου την σικωνα αυτων εσ ουδενωσεις*, O Arglwydd, yn y ddinas eu gwedd hwynt a wnei yn ddim. LXX. Y gair *Heb.* אָוֶרָא a awydda, *deffroi, cynhyrfu*; ac yn cael ei briodoli i ddinas, oblegid y cyffro a’r cynhwrsydd ynddi. Hyn a arweiniodd rai i’w gyfieithu yn y lle hwn, *dinas*, ac eraill *deffroi*. Yn ol ein cyfieithiad ni, y geiriau a arwyddant, pan deffroi yr Arglwydd, neu, pan y deffroi yr Arglwydd trwy ei ras, yr annuwiolion bydol, esmwyth, y byddai iddo y pryd hwnw ddirmygu eu gwedd hwynt; sef hwy, yn y wedd falch, greulawn, fydol, gnawndol, a phechadurus, a fu arnynt yma yn y byd. Adn. 6, 7. Yn y wedd oreu a fu arnynt, nid oeddynt ond fel breuddwyd aneulin un yn cysgu. Nid oedd un sail na sylwedd yn eu holl wychder a’u dedwyddwch. Hwy a gyfodant i warth a dirmyg tragwyddol. Eu tegwch a dderfydd yn y bedd o’u cartref. Salm 90. 5. Job 20. 6—9. a 36. 8, 9. Dan, 12. 2. 1 Cor. 7. 31. Luc. 12. 19. 20.

Y mae cygu, a defroi, yn cael eu priodoli, yn allegawl, i'r Arglwydd, ac a arwyddant, cyfnewidiad ei ragluniaethau tuag at yr eglwys a'i gelynyon. Y mae yr eglwys yn achwyn yn drwm, Salm 44. 9, &c. 'Nid ydwyf yn myned allan gyda'n lloedd: gwnaethost i ni droi yn ol oddiwrth y gelyn,' &c. 'Defro, paham y cysgi,' &c. Adn. 23. Y cyfryw amser na byddo yr Arglwydd yn ymddangos yn gyhoeddus, yn alluog, ac yn awdurdodol, o blaid ei eglwys, sydd, gan hyny, yn cael ei gyfrif fel pe b'ai yn cyssgu. Ond pan y byddo yn ei ragluniaethau barnedigaethol yn taro ei elynion, yn eu drysu, a'u siomi yn eu holl gynghorion a'u hamcanion; yn eu maglu yn eu rhwydan eu hunain; yna y dywedir ei fod fel un wedi defroi. Salm 78. 65. 'Rhoddes ei bobl i'r cleddyf—tan a ymddol eu gwyr ieuainc;—yna y defrodd yr Arglwydd fel un o gysgu, ac fel cadarn yn bloeddio wedi gwin; ac efe a darawodd ei elynion o'r tu ol: rhoddes iddynt warth tragwyddol.' Ni raid iddo ond doffroi, fel Crist ar y môr, i orchfygu ei holl elynion, ac i ostegu pob ysturm. Mat. 8. 25. Zech. 2. 13. Y mae dan beth yn defroi yr Arglwydd fel o gwsg; sef lliid ei elynion, a'u creulondeb tuag at ei bobl. Salm 7. 6. a 78. 65, 66. Y mae gweddiau ei bobl yn eu dyfyngderan hefyd yn ei ddefroi i'w hamddiffyn. Esa. 51. 9, 10. a 62. 1. Luc 11. 7. Mat. 8. 25.—Mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei osod allan fel yn gorphwys yn foddlon yn nghymundeb ei bobl, ac yn llonyddu yn ei gariad. Y mae yr eglwys yn tyngbedu merchad Jerusalem na fyddai iddynt ei ddefroi, na'i aflonyddu, a pheri iddo gilio, trwy un dymbar, ymarweddiad, egwyddor, nac agwedd anaddas. Y mae cysgadrwydd ysbrydol—caledrwydd calon—ysbryd anghreudiniol, anioleghar, tuchanlyd—a bywyd penrhwydd—yn defroi, yn digio, ac yn tristan yr Arglwydd, ac yn peri iddo gilio oddiwrth ei bobl. Can. 2. 7. a 3. 5. a 8. 4. Zeph. 3. 17. Exod. 23. 20, 21. Esa. 59. 2. a 63. 10. Eph. 4. 30. Y mae Crist yn ei eiriolaeth fry yn y nef, a'r eglwys yn ei gweddiau yma ar y ddaear, yn erfyn ar yr Ysbryd Glan, dan y gyffelybiaeth o ogledd-wynt, i ddefroi a chwythu yn fywiog, yn nerthol, ac yn iachus ar yr eglwys, dan y gyffelybiaeth o ardd, fel y byddai ei gras, fel pâr-aroglan, gael eu hadfywio i sirioldeb a ffrwythlonrwydd, a'u gwagaru er gogoniant ei phriod, ac adeiladaeth eraill, yn gystal a'i chysur ei hun. Can. 4. 16. Gan fod yn anhawdd penderfynu pa un ai Crist ai yr eglwys sydd yn llefaru yn y geiriau, nid anaddas eu golygu fel iaith pob un o'r ddau, gan ei bod yn y dymuniad hwn yn hollol gyttuno.

DEG-AU, *Gr. δεξα, [deka] Llad. DECEM:* naw ac un; rhif o berffithrwyth. — 'Deng waith,' hyny yw, llawer gwaith. Gen 31. 7.— 'Deg o feibion,' hyny yw, llawer o feibion. 1 Sam. 1. 8.— 'Deg o wragedd,' sef amryw. Lef. 26. 26. Rhifedi terfynedig am rifedi annher.

fyndedig.—'Deg punt—deg talent,' sydd yn arwyddo amryw ddoniau, oedfaon, a manteision. Luc 19. 13. Mat. 25. 28.—'Degfed ran y ddi-nas a syrthiodd,' [Dat. 11. 12.] sef, un deyrnas, un o'r deg corn, neu ran fawr o diriogaeth Anghrist.—'Deng niwrnod,' a arwydda yspaid o amser terfynedig gan Dduw. Y mae Brown, Esgob Newton, ac eraill, yn barnu fod y deng niwrnod yn arwyddo deng mlynedd o erledigaeth yr eglwys dan Dioclesian: ond nid ydyw hyny yn ymddangos a sail iddo; oblegid nis gellir profi, trwy un hanes, i eglwys Smyrna ddyoddef deng mlynedd o erledigaeth, dan un ymerawdwr, mwy na'r eglwysi eraill. Y mae Vitranga yn sylwi, gan fod deg yn rhif o berffithrwydd, ei fod yn arwyddo amser hir, yn hytrach na byr, os bydd amgylchiadau yr ymadrodd yn goddef. Gen. 31. 7, 41. 1 Sam. 1. 8. Cystudd ddeng niwrnod, gan hyny a arwydda, cystudd trwm a pharhaus.* Dat. 2. 10. Y mae amser, a phob peth perthynol i gystudd ei bobl yn hysbys i'r Arglwydd, a than ei drefniad. Er mai Satan a'i offerynau sydd yn carcharu ac yn cystuddio; eto, mesur Duw sydd iddynt, o ran amser a graddau, ac nid eu mesur eu hunain. Y mae creulondeb y diafol tuag atynt yn ddiderfyn, ond terfyn ei allu ei hun i'w cystuddio; ond tosturiol iawn i'w yr Arglwydd, a thrugarog. Iago 5. 12. Esa. 27. 8, 9.

DEG-TANT, y gair *Heb. דמנת* a gyfeithir *degtant*, sydd i'w weled dair gwaith yn y Salm-au, sef, Salm 33. 2. a 92. 3. a 144. 9. Priodol ystyr y gair *yw deg*; ond ni arwydda offeryn cerdd mewn un man arall o'r ysgrythrau. Y mae yn ddadl yn mysg y dysgedigion pa un ai darluniad o'r nabl, sef y nabl deg-tant, neu a ydyw yn arwyddo offeryn cerdd gwahanol oddi wrth y nabl. Yn Salm 33. 2. a 144. 9. gellir ei olygu fel darluniad o'r nabl fel enw gwan; yn Salm 92. 3. y mae gosodiad y gair pe b'ai yn enw cadarn, ac yn arwyddo rhyw efferyn gwahanol oddiwrth y nabl: 'Ar deg-tant, ac ar y nabl.' Am ei lnn, a'r dull o chwarae arno, nid yw ond gwaith offeryn yn nhywyllwch hynafiaeth; ac nid ydyw y golled hyny o bwys.

DEGWM-YMAU, y degfed, y ddegfed ran o unrhyw beth. Rhoddodd Abraham i Melchisedec, fel offeiriad y Duw gornhaf, ddegwm o'r anrhaith, ar ol y fuddugoliaeth ar y brenin-oedd, fel arwydd o'i gydnabyddiaeth ddiolchgar o ddaioni yr Arglwydd yn rhoddi y fuddugoliaeth iddo. Gen. 14. 20. Addunedodd Jacob yn Bethel i'r Arglwydd, 'o'r hyn oll a roddech i mi, gan ddegymu, mi a'i degymaf.' Gen. 28. 22.—Dan gyfraith Moses, yr oedd tri math o ddegymau i gael eu talu gan y bobl

* Denarius enim numerus est absolutus & perfectus, ac pro inde significacionem habet temporis longioris, si circumstantiae orationis favent.—Persecutio, quae hic praenunciatur Smyrnae, ita a domino, describitur, ut praenuneri deberent, eam fore gravissimam—tam haud dubie respectu maiorum quae sustinerent, quam respectu temporis, quod ex divino consilio illi afflictionum destinatum erat. Vitranga in loco.

(heblaw y rhai yr oedd y Lefiaid i'w talu i'r offeiriad. Num. 18. 26—28.) sef, 1. I'r Lefiaid tuag at eu cynnalicaah. Lef. 27. 30—33. Dent. 18. 1. Num. 18. 21. 'Mi a roddais i feibion Lefi bob degwm yn Israel, yn etifeddiaeth am eu gwasanaeth y maent yn ei wasanaethu, sef gwasanaeth pabell y cyfarfod.' Yr oeddym i'w fwyta vn eu haneddau: 'a bwytechw ef yn mhob lle, chwi a'ch tylwyth.' Adn. 31. Am hyny yr oedd i'w dalu yno hefyd. Neh. 10. 37. —2. Yr oeddent i ddegymu ou hŷd, eu gwin, a'u holerw, a chyntaf-anedig en gwartheg, a'u defaid; ac yr oeddent i'w fwyta ger bron yr Arglwydd eu Duw, yn y lle a ddewisodd efe i drigo o'i enw ef ynddo; sef yn Jerusalem; a chan hyny yn y manau y trefnodd i'r babell fod. Os byddai y ffordd yn rhy-hir i'w ddwyn yno, yr oeddent i dalu ei werth yn arian. Yr oedd y degwm hwn tuag at gynnal y gwyliu ac offrymau yr Arglwydd. Dent. 14. 22—27. —3. Heblaw y degymau hyn, yr oedd degwm arall bob tair blynedd; a'r Lefiaid, a'r dyeithr, a'r ymddifad, a'r weddw, y rhai fydd yn dy byrth di, a ddeuant, ac a fwytânt, ac a ddigonir.' Dent. 14. 28, 29. Y mae rhai yn ammen a oedd hwn yn wahanol oddiwrth yr ail, mewn un ystyr, ond i'w fwyta yn eu cartrefydd yn lle Jerusalem, yn nghyd a'r Lefiaid a'r tlawd, bob trydedd flwyddyn. Gwel Ainsworth ar Dent. 14. 22. Goodwin's *Moses and Aaron*, Lib. 6, cap. 3.—Selden, *Prideaux*, Syr Henry Spelman, *Calmet*.

Byddai y Groegwyr a'r Rhufeiniaid yn degymu eu meddiannau i gynnal aberthau i'w heilunod.* Byddai y Phariseaid yn degymu y mintys, a'r anis, a'r cwmin. Er nad ydyw yn ymddangos fod degwm llyisiau yn ofynedig, eto nid yw yr Arglwydd Iesu yn beio arnynt am wneuthur hyny, ond am 'adael heibio y pethau trymach o'r gyfraith.' Mat. 23. 23. Mae llawer o ddaleuon wedi bod, ac eto yn bod, mewn perthynas i foesoldeb degymau; ac felly yn rhwymo pawb, yn mhob oes, a than bob goruchwyliaeth, i gysegru y ddegfed ran o'u meddiannau i'r Arglwydd. Gan mai achos mewn dadl yw, yn mysg y rhai mwyaf eu dysg a'u doniau,† rhyfyg a fyddai i mi feddwl ei benderfynu. Ond hyn a ellir ei farnu, gyda phob sicrwydd, ei fod yn ddyledsdydd ar bawb anrhydeddu yr Arglwydd a'u holl gyfoeth, a'r pethau penaf o'u holl ffrwyth—felly y llenwir eu hysguborian a digonoldeb. Diar. 3. 9, 10. Nid oes angen ar yr Arglwydd am ddim; efe biau bob peth; ond y mae yn dygwyl cydnabyddiaeth ddiolchgar oddi wrthym o'i ben-arglwyddiaeth a'i ddaioni, yn rhoddi i ni yn hel-aeth; a bod gofal genym am ei achos a'i addoliad yn y byd.

DEHAU, DEHEU, DEHEU-BARTH, geilw yr Hebroaid bedwar pwynt y nefoedd, קְרָהּ o'r

blaen, y dwyrain.—קְרָהּ tu ol, y gorllewin—שְׁמֵאלָהּ yr aswy, y gogledd—דְּבַרֵּי deheulaw, y dehaw. Golygu dyn yn sefyll a'i wyneb tua chodiad haul, y mae dwyrain o'i flaen, y gorllewin o'i ol, y gogledd ar ei law aswy, a'r dehaw ar ei law ddehaw.*—Yn yr ysgrythrau, nid ydyw y gair dehaw yn arwyddo hanner cylch deheuol y ddaear, neu yr wybr, ond rhyw le neu wlad yn y dehaw i ryw le arall. Y mae yn nodi, yn aml, rhyw anialdir yn y tu dehaw i Jerusalem; yn cynnwys anialwch Shur, Sin, a Pharan, mynydd-dir Idumea, a rhan o Arabia Garegog.†

'Dywedaf wrth y dehaw, Nac attal.' Esa. 43. 6. Y mae yr Arglwydd yn llefaru gyda'r un mawrhydi ag wrth greu y byd, pan y dywedodd, 'Bydded goleuni.' Y mae ei bobl yn cael eu golygu fel carcharorion Satan, y cael eu hattal ganddo; ond fel nas gallai angu attal Pen mawr yr eglwys, wedi iddo wneud cyflawn iawn dros bechod, felly nis gall Satan a'i holl alluoedd attal y prynedigion, pan ddywedo yr Arglwydd trwy yr efengyl, 'Nac attal.'—Wrth y dehaw y meddylir, preswylwyr y dehaw; sef preswylwyr y gwledydd deheuol o wlad Judea, pa rai ydynt Arabia, Seba, yr Aipht, Lybia, Ethiopiaa. Num. 13. 29. Mat. 12. 42. Dan. 8. 9. a 11. 5. Obad. 19.

'Meddianna di y gorllewin a'r dehaw.' Dent. 33. 23. Nid yw y cyfieithiad hwn yn un a gwirionedd yr hanesiaeth ysgrythyrol; rhan yn llwyth Naphtali oedd y parth mwyaf gogleddol o'r wlad; ac yr oedd llwythau Asur a Zabulon yn gwladychu i'r gorllewin iddo. Priodol ystyr y gair *Heb.* נַפְתָּלִי a gyfieithir gorllewin, yw, y mor, fel y cyfieithir ef gan y LXX. a'r *Vulg.* a'r môr a feddylir yma yw môr Cinnereth, (Jos. 12. 3.) neu lyn Gennesaret, (Luc 5. 1.) mor Galilea, mor Tiberias. (Ioan 6. 1.) Yr oedd llwyth Naphtali yn meddiannu rhan fawr o'r môr hwn; sef y rhan orllewinol o'r gogledd i'r dehaw. Y prophwyd Esaiah, yn llefaru am lwyth Naphtali, a'i darlunia fel yn sefyll wrth 'ffordd y môr.' Esa. 9. 1. Mat. 4. 13, 14, 15. Am hyny, dylai y geiriau gael eu cyfieithu, 'Meddianna di y mor a'r dehaw.'

DEHEULAW, llaw ddehaw. Llaw ddehaw mewn cyferbyniad i'r llaw aswy.—Yn allegawl, dehenlaw a arwydda gallu yn cael ei arferyd yn orchestol ac yn egniol, i gyflawni rhrw waith neu orchwyl, ac yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, ac i ddyn. Exod. 15. 6, 12. Job 40. 9, 14. Salm 18. 35. a 21. 8. a 45. 4. a 74. 11. a 77. 10. a 89. 42. a 118. 15, 16.—Lle o barch, dyrchafiad, ac anrhydedd. 1 Bren. 2. 19. Salm 45. 9.—Agoswydd at un. Salm 91. 7. a 109. 6, 31. a 110. 5. a 121. 5. Job 30. 12. Zech. 3. 1.—Dyrchafwyd Crist a 'deheulaw Duw;' sef a rhagorol fawrodd nerth ei gadernid ef, mewn dull dwyfol ardderchog. Act. 5. 31. Eph. 1.

* D. Laert in vita Solonia. Herodotus in clio.

† Gwel y ddadl yn cael ei gosod i lawr yn hel-aeth yn *Cyclopaedia Chambers*, gan y Dr. Rees, dan y gair *TIRAZ*.

* Gwel Caryl ar Job 23. 9.—Geirlyfr y Dr. Davies.

† Complete System of Geography, Vol. II, p. 123.—Shaw's Travels, p. 433.

19, 20.—Y mae yn cael ei alw 'Gwr ei ddeheulaw;' (Salm 80. 17.) sef y gwr y mae efe yn ei garu, ei anrhydeddu, ac yn ei gynnorthwyo yn alluog.—Galwodd Jacob y mab yr hwn oedd anwyl ganddo, Benjamin, sef mab y ddeheulaw. Gen. 35. 18.—Crist yw y mab hwnw, yr anwylid, (*o υιος μου ο αγαπητος*, *fy mab hun, yr anwylid*) yn yr hwn y boddlonwyd y Tad, ac yn yr hwn y mae yn gwnenther eraill yn gymeradwy fel meibion; ac er mwyn hwn y mae yn caru pob un ag y mae yn ei garu. Mat. 3. 17. Ddar. 8. 30. Eph. 1. 9.

Y mae Crist wedi ei ddyrchafu, a'i osod i eistedd ar ddeheulaw Duw—ar ddeheulaw y mawredd yn y goruwch-leoedd. Salm 110. 1. Mat. 22. 44. Marc 12. 36. Luc 20. 42. Eph. 1. 20. Heb. 1. 3. Y mae eisteddiad Crist ar ddeheulaw Duw, tybygaf, yn cael ei briodoli iddo o ran ei swydd offeiriadol, ac o ran ei swydd freninol.—Yn Heb. 1. 3. dywedir am dano, fel offeiriad, 'Wedi iddo buro ein pechodau ni trwyddo ef ei hun, a eisteddodd ar ddeheulaw y mawredd yn y goruwch-leoedd.' Y mae cyfeiriad yn y geiriau hyn at fynediad yr archoffeiriad ar ddydd mawr y cymmod, i'r cysegr sancteiddiolaf. Yr oedd yno arddangosiad o'r presenoldeb dwyfol ar yr orsedd, rhwng y cerubiaid, yn gysgod o'r nefoedd. Yr archoffeiriad yn unig oedd i fyned i fewn yno, a hyn yn unig un dydd yn y flwyddyn. Pan yr ai i mewn, yr oedd yn sefyll yn gweini, gyda phob gostyngieddwydd a pharch, o flaen y cynrychioliad o'r presenoldeb dwyfol. Nid oedd i tyned i eistedd rhwng y cerubiaid ond i addoli wrth droed-fainc yr Arglwydd, ac i fyned allan drachefn. Ond nid felly y gwaeth Crist, medd yr apostol; gan fod ei aberth yn anfeidrol mwy ei werth a'i effeithioldeb nag yr eiddynt hwy; felly, wedi iddo ei offrymu, aeth i'r lle sancteiddiolaf, sef i'r nef ei hun, i'r presenoldeb dwyfol, gwirioneddol, a gogoneddus; nid i weini mewn iselder a darostyngiad, ond i gyfranogi o orsedd-fainc y mawredd a'r gallu: felly y mae yn offeiriad ar ei frenin-fainc. Zech. 6. 3. Y mae hyn yn dangos, y modd mwyaf cadarn ac eglur, anfeidrol werth a digonolrwydd ei aberth.

Y mae yr Arglwydd Iesu, fel brenin, yn eistedd ar ddeheulaw Duw—ar ddeheulaw y gallu—ar ddeheulaw gallu Duw. Mat. 26. 64. Luc 22. 29. Y mae eistedd yn arwyddo, yn yr ysgrythrau, yr un peth a theyrnasu. 'Yr Arglwydd sydd yn eistedd yn frenin yn dragwydd.' Salm 29. 10.—'Eistedd y mae Duw ar orseddfainc ei sancteiddrwydd' Salm 47. 8.—'Yr hwn sydd yn preswyllo (*יָשׁוּב*) yr hwn sydd yn eistedd' yn y nefoedd a chwardd.' Salm 2. 4. 'Ac a eistedd, ac a lywodraetha ar ei frenin-fainc.' Zech. 6. 13. 'Eistedd ar fy neheulaw—llywodraetha di yn nghanol dy eilynion.' Salm 110. 12.—Y mae eistedd ar ddeheulaw Duw yn arwyddo ei fod yn eistedd ar orsedd-fainc Duw, fel y mae yr un orsedd-fainc

yn perthynu i Ddau a'r Oen. Dat. 3. 21. a 2. 1. Eistedd ar yr un orsedd, a arwydda, cyddeyrnasu.* Nid yw y Tad yn peidio a theyrnasu, fel llywodraethwr mawr ar yr holl greadigaeth; ond rhoddodd i'r Mab, fel Cyfryngwr, orsedd a llywodraeth mor eang, mor ogoneddus a dyrchafedig, a'i orsedd ei hun: a phob cymhwysderau i'r fath anfeidrol dderchafiad. Nid sefyll y mae yr Arglwydd Iesu, fel gweinidog brenin, ond eistedd fel brenin ar ei orsedd. Y ddeheulaw yw y llaw sydd yn dal y deyrnwialen; eistedd ar ddeheulaw y brenin yn dal y deyrnwialen yn y canol, rhwng y ddau; sef, eu bod yn cydgyfranogi yn y llywodraeth. Rhoddos yr hen Ddihenydd (sef Duw) i'r Arglwydd Iesu, fel Cyfryngwr, lywodraeth, a gogoniant, a breniniaeth; fel y byddo i'r holl bobloedd, cenedloedd, a ieithoedd, ei wasanaethu: 'ei lywodraeth sydd lywodraeth dragwyddol, yr hon nid a ymaith, a'i freniniaeth ni ddysfethir.' Dan. 7. 14. Y mae wedi ei dderchafu goruwch pob tywysogaeth, ac awdurdod, a gallu, ac arglwyddiaeth, a phob enw a enwir, nid yn unig yn y byd hwn, ond hefyd yn yr hwn a ddaw.* Eph. 1. 21.—Y mae eisteddiad Crist, gan hyny, ar ddeheulaw Duw, yn arwyddo, ei gyfranogiad o gyflawnder o lawenydd a digrifwch; (Salm 16. 11.)—o fawrhydi dwyfol ardderchog; (1 Bren. 2. 19. Mat. 20. 27.)—y cyfryw fawredd nad yw yn gweddu i un creadur byth gyfranogi o hono; (Heb. 1. 4, 5, &c.)—gallu a llywodraeth ar bob peth; (Salm 110. 1. Act. 2. 33, 36.)—ei gymhwysderau anfeidrol yn ei addasu i'r fath ddyrchafiad. Dat. 5. 12, 13.—Ei waith yn eistedd ar ddeheulaw Duw, a arwydda hefyd, ei fod yn y cwbl feddiant o'i orsedd, neu ei lywodraeth, gyda sicrwydd a diegelwch heddychol. Y mae wedi osod arni, yn ol arfaeth ddwyfol; gyda boddlonrwydd yr holl bersonau a'r priodoliaethau dwyfol; er gorfoledd holl luoedd Duw, angelion a gwaredigion. Y mae ei orsedd wedi ei chadarnhau trwy gyflawnder;—pwy, gan hyny, a feiddia, neu a all ei dynu oddi arni? Neb byth,† Salm 45. 6. Luc 1. 33. Mic. 4. 7.

'Cynaliad di & deheulaw fy nghyflawnder.' Esa. 41. 10. Deheulaw yn gwneuthur ac yn amddiffyn cyflawnder; yn cyflawni holl osodiadau a barnedigaethau cyflawnder dwyfol. Y mae Duw yn cynal ei bobl yn gyflawn, yn ogoneddus, ac yn effeithiol.—'Eto cofiaf flynyddoedd deheulaw y Gouchaf.' Salm 77. 10. Blynnyddoedd, neu, medd eraill, cyfnewidiad deheu-

* Gwel Vitrinas.

* *Dubium non est quum summa Christi gloria hoc dicto exponatur, quam certis quibusdam gradibus consecutus est. Primum enim dum in humilitate ad huc conditione esset, radii quidam gloriose majestatis subinde emicauerunt. 2 Petr. 1. 16, 17. Diinde exaltatus est ex conditione mortali, ad immortalitatem in resurrectione: quae est glorificationis initium. Postea ex immortalitate quidem, sed haec tenetis terrestri, ac caelestem in ascensione: quae est gloriae progressus. Denique in caelis id est, consecutus ut ad dextram Dei sederet; in qua re glorificatione apex & coronis est. Mat. 16. 19. Heb. 8. 1.*

† Gwel Witsatus, Exercit. 21. in Symbolum.—Virgilia Observ. Sacr. Lib. 11. cap. 4.—Dr. Owen ar Heb. 1. &—Dr. T. Goodwin ar Eph. 1. 16, 21.

law y Goruchaf; set y cyfnewidiadau a weithredodd ei ddeheulaw, mewn amseroedd gynt, pan oedd pob peth yn isel, yn gyfyng, ac agos yn anobeithiol. Yr un yw efe eto, ac yr un yw ei ddeheulaw mewn cadernid ac effeithioldeb; ie, y *Goruchaf* yw efe; goruwch pob gelyn, pob creadur, a phob anhawadernau; yn oruchel, yn allnog, ac yn dragywyddol. Beth nas dichon y cyfryw un ei wneuthur o blaid fy enaid lleag a digalon? Fy ngwendid yw feithio gobethio ynddo, a dysgwyl wrtho.—Calon (*deall, synwyr*) y doeth sydd ar ei ddeheulaw, yn barod i'w ddefnyddio gyda dehendra ac effeithioldeb.' Preg. 10. 2. a 2. 14.

DEHEU-WYNT. Gwynt araf, gwresog, yw y deheu-wynt, yn gyffredinol. Job 37. 17. Luc 12. 55. Gellir meddwl, gan hyny, mai wrth y deheu-wynt yn Can. 4. 16. y mae i ni ddeall, goruchwyliaethau adfywiol a chysurus yr Ysbryd Glan, yr hwn, yn yr ysgrythrau, a gyffelybir i wynt. Ioan 3. 8. Y mae anadliar yr Ysbryd Glan yn angenrheidiol yn ei wahanol oruchwyliaethau, tuag at adfywiad, firwythlonrwydd, cynydd, ac aeddfedrwydd gras yr eglwys, fel y gwynt naturiol ar ardd o ber-lysiau.

DEHONGL-IAD, (de-hongl) lladmeru, hysbysu, egluro, esbonio. Dehongli breuddwydion a gwledigaethau oedd ddawn neilldrol Duw i rai o'i weision, megys Joseph, Daniel, &c. Gen. 40. 22. a 41. 12, 15.—Rhoddir deongli am gyfieithu yn Ioan 1. 41. 'Nyni a gawsom y Messiah, yr hyn o'i ddeongl (neu ei gyfieithu o'r Hebraeg) yw y *CRIST*,' neu yr Eneiniog.'

'Gan wybod hyn nad oes un trophwydoliaeth o'r ysgrythyr o ddeongliad priod.' 2 Pedr 2. 20. *Gr. idias epiloneas dehongliad o ddychymyg dyn ei hun.* Y mae y prophwydoliaethau wedi eu lletaru gan ddyonion sanctaidd Duw, megys y cynhyrfod hwy gan yr Ysbryd Glan; y mae yr un Ysbryd a gynhyrfodd y prophwydi i brophwydo, wedi esbonio y prophwydoliaethau trwy yr apostolion: y mae y Testament Newydd yn egluro yr Hen; fel y mae yr esboniad yn gystal a'r prophwydoliaethau eu hunain, yn ddwyfol, ac nid yn ddynol. Neu, yr ystyr yw, nid oedd y prophwydi yn eu prophwydoliaethau, yn esbonio, neu yn cyhoeddi eu meddyliau priod eu hunain; ond ofn Duw, fel y mae yr aenod ganlynol yn egluro y geiriau: am hyny y mae yn deilwng i gael ei alw yn 'air sicrach y prophwydi'; a'i gyffelybu i 'ganwyll yn llewyrchu mewn He tywyll'; canys gair Duw anfeidrol ddoeth a chywir ydyw, yr hwn y mae yn aamhosibl iddo fod yn gelwyddog. Yr hwn a anfonodd Duw sydd yn lletaru geiriau Duw. Y mae yr hwn sydd yn lletaru o hono ei hun yn ceisio ei ogoniant ei hun.* Ioan 3. 34. a 18. 7. 1 Cor. 2. 24. **EDR. PROPHWYDOLIAETH.**

* Gwal Lincorch's Theolog, Lib. I., Cap. 2, Sect. 8.—Leigh in loco.—Beza.—Cameron.

DEIAL, Sacc. DEIAL, oddiwrth y gair *Llad. Dina, diurnod*; am ei fod yn dangos yr awr o'r dydd. Yr hynafiaid a'igalwent heryd *Sciathericum*, am ei fod yn gwneuthur hyny trwy y cysgod. Pa rai o'r canoldoedd dwyreiniol, ai y Caldeaid, ai y Pheniciaid, ned yr luddwion a ddychymygasant yr offeryn hwn i amser, aydd anior. Ni wyddai y Groegwyr ddim am awr-fynegau cyn amser Anaximenes Milesius, yr hwn oedd yn cyd-oesi a Cyrus. Y mae llawer o amrywiaeth yn ngwneuthuriad awr-fynegau; a hyny o herwydd gwahanol sefyllia yr orsafau; ac amrywiol ddull neu lun yr arwynebau, ar ba rai y darlunir hwynt; oddiwrth yr hyn y gelwir hwynt, *cyhydaddol, gwastad, uwchbenoi, pegynol, sylh, ar ogwadd, tuaddol, crwngeuol, &c.* Edr. Ant. Univ. Hist. Vol. 12. p. 133.—Deial (דַּיָּאֵל *graddau*) Abaz yw y cyntaf sydd genym grybwylliad am dano mewn hanesiaeth. Pa fath oedd hwnw, er y gallir dychymygu llawer, nis gellir penderfynu nemawr am dano. Mae yn amlwg fod arno ugain o raddau; onide, nis gallasai fyned ddeg o raddau yn ol, neu yn mlaen; ac i'r haal, yn ganlynol y cysgod gyd a'r haal, ddychwelyd ddeg o raddau, ar hyd y graddau y diwyssai ar-hyd-ddynt, ac i ddoethion Babilon sylwi ar y wyrth ryfedd hon:—'Canys anfonwyd at Hezeciah genadau, tywysogion Babilon, i ymofyn am y rhyfeddod, a wnathid yn y wlad;—yn hytrach (בְּרִיָּאֵי) yn y *ddasar*. Yr oedd y wyrth hon yn arwydd i Hezeciah yr iachai yr Arglwydd of o'i glwyd, ac y cai ef fyned i fyni i dŷ yr Arglwydd y trydydd dydd. Eza. xxxviii. 2 Bren. xx. 2 Cron. 32. 31. Nid yw yn hawdd penderfynu pa faint o amser a nodwyd wrth ddeg o raddau; eto nis gallasai fod yf fwy na *chwech awr*, sef o godiad haul hyd ganol dydd; felly, os oedd pob gradd yn cynwys haner awr, yr oedd y deg yn cynwys awr; ac os felly, yr oedd y wyrth yn llawer pum mwy nodedig. Os oedd yn un-ar-ddeg o'r gloch yn Jerusalem pan ddechreuodd yr haul, neu y cysgod, fyned yn ol, yr oedd yn haner dydd yn Babilon; yr hyn a wnai y wyrth yn Babilon yn fwy hynod nodedig nag yn Jerusalem.—Yr oedd yr Arglwydd wrth beri i'r haul a'r lleuad sefyll wrth ddyuniad Joshuah, a dychwelyd yr haul yn ol ddeg o raddau i gadarnhau ffydd Hezeciah yn addewid Duw iddo, yn dangos yn amlwg fod holl lu oedd y nef wrth orchymyn Duw; gall eu gyru yn mlacen, neu yn ol, neu beri iddynt sefyll, yn ol ei ewyllys, gyd a'r un hawsdra y naill a'r llall. Gwelwn, hefyd, nad oes ddim yn ormod ganddo i'w wneuthur i gadarnhau ei ffydd, ac ychwanegu eysur i'w bobl. Gwel *Appendix to Calmel's Dictionary*.

DEIFIAD, (daif) gwywiad, gologiad, maldod. Ymaddengys oddiwrth Gen. 41. 6, 23, 27. a'i gymharu ag Ezec. 17. 10. a 19. 12. mai achos natariol deifad yw gwynt *crasboeth* (yn yr Aipht, a Jerusalem, fel yn yna Brydain y

duwreth-wynt) yn sychu i fyru y gwlybwr, ac fel hyny yn ataf Hydrysant planigion, llysiau, &c. Un o blânau Druw am bechod dyn yw ar y ddaear, ac a symudir trwy ymostyngiad am yr achos o hono ger bron gorsedd-fainc y gras. 2 Cron. 6. 28—31.

DELFIO, (dail) gwywo, crino, golosgi gan dân. 2 Bren. 19. 26. Esa. 37. 27. Dan 3. 27.

DEILIOG, (dail) pren deiliog, pren yn llawn ireidd-dra a dail.—'Y rhai a ymwresogasoch âg eilunod dan bob pren deiliog.' Esa. 57. 5. Jer. 2. 20. a 3. 6, 13. a 17. 2. Dent. 7. 5. a 12. 2. a 17. 2. Exod. 34. 13. Yr oeddent yn llosgi gan eu hawydd i eilunod, y rhai a addolai y cenedloedd dan lwyni a phrenau deiliog, o ryw dŷb coel-grefyddol. Nid oes dim ag y mae natur lygredig plant Adda wedi ymddangos yn fwy awddus iddo nag eilun-addoliaeth, a phob peth perthynol i goel-grefydd. Y mae syniad y cnawd, yr hyn sydd elyniaeth yn erbyn Duw, wedi dangos ys mhob oes, a phob cenedl, y tu-eddiad cryfaf i hyn, am ei fod yn fwy croes i Dduw a'i ogoniant na dim arall. Y mae y geiriau yn cyfeirio at chwant aflan godinebwyr, yn llosgi yn eu hawydd i'w gilydd. 'Yn llosgi gan chwant i eilunod dan bob pren deiliog.' Lowth a Vitrina.—'Y rhai a ymwresogwch yn mliith y llwyni tan bob pren deiliog.' Dr. M.

DEILLIO, (dail) dyfod allan, dyfod oddiwrth.—'Oddiwrth Dduw y deilliais ac y daethum i.' Ioan 8. 42. (*εγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξηλθὼν εἰμι καὶ νῦν*) Wedi ei aufero gan y Tad, yn ol yr arfaeth dragywyddol, daeth o'r llŷs fry yn ei gyflawn awdurdod, ac a ddaeth i'r iselder mwyaf, i gyflawni y gorchwyl a ymrwymodd iddo, o'i wir fodd ei hun. Nid daethum i'r byd yn unig, ond daethum allan oddiwrth y Tad (*ἐξηλθὼν παρὰ τοῦ πατρὸς*.) Y mae un gair yn dangos ei uchder cyn ei ddyfodiad, a'i awdurdodiad i ddyfod; a'r llall yn dangos dyfnder ei ddarostyngiad. Daeth o'r uchder mwyaf i'r iselder mwyaf. Oddiwrth y Tad, gyd âg awdurdodiad y cynghor tragywyddol, i'r byd, at ddyn, yn natur dyn, ac yn agweidd gwas. Phil. 2. 6, &c.

'Yr hwn, sef Ysbryd y gwirionedd, sydd yn deillio oddiwrth y Tad.' Ioan 15. 26. *ὁ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται*. Y mae yma ddau air yn cael eu priodoli i'r Ysbryd Glan; yn y perthynu iddo o ran ei swydd fel Dyddanydd, sef *dyfod*, yn ganlynol i anfonid o ran cytundeb y **Tai yn Un**, yn yr arfaeth; a'r llall, sef *deillio*, yn perthynu i'w bersonoliaeth, fel Person Dwyfol yn yr hanfod tragywyddol. Fel y mae cenedliad yn cael ei briodoli i ddynsawd, neu, bersonoliaeth y Mab, felly mae deilliad yn cael ei briodoli i ddynsawd neu bersonoliaeth yr Ysbryd Glan; a phob un yn hanfodol, mewn dull angenurheidiol o fod, ac yn dragywyddol yn yr hanfod. Y mae y deilliad hwn yn briodol i'r Ysbryd Glan fel Person Dwyfol, mewn dull angenurheidiol o fod, pe buasai heb un an-

foniad a deilliad swyddol yn perthyn iddo: am hyny y gelwir ef Ysbryd Duw, yr Ysbryd sydd o Dduw, (*πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ*) sef yr Ysbryd sydd o Dduw yn deillio oddi wrtho, fel Person gwahanol yn yr un hanfod. 1 Cor. 2. 12. Felly hefyd y gelwir ef Ysbryd Crist—Ysbryd y Mab, am ei fod yn deillio oddiwrth y Tad a'r Mab.* Gal. 4. 6. 1 Pedr 1. 11. Rhuf. 8. 9. Edr. CENEDLU, DUW, TRINDOD.

DEINCOD, **DEINCODYN**, (dy-ainc) cnewyllyn pob grawn; ceryg mân ffwrthau.—'O'r deincod hyd y bilionen,' sef o'r cnewyllyn hyd y plisgyn. Num. 6. 4.—*Codi deincod*, effeithiau anghysurus y deincod ar y dannedd. Byddai yr Iuddewon tuchanllyd, dan farnedig-aethau Duw am eu pechodau, yn arfer ymadroddion diarebol i ymesgusodi eu hunain o'u drwg, gan ddywedyd, 'Y tadau a fwytasant rawn-win surion, ac ar ddannedd y plant y mae deincod.' Jer. 31. 29. Ezec. 18. 2. Yn cyhuddo yr Arglwydd o anghyflawnder yn ei farnedig-aethau, yn cospi y plant am anwreddau y tadau. Y mae Duw yn tyngu iddo ei hun na arferit y ddiareb hon mwyach: 'yr enaid a becho hwnw fydd marw.' Y mae pechaduriaid dan y wialen, ac heb eu hargyhoeddi, eu plygu, a'u darostwng, am dafu y bai ar ryw un heblaw arnynt eu hunain: ond gradd mawr o ryfgy a chaledrwydd calon yw rhoddi anghyflawnder yn erbyr Duw.

DEISYF-IAD, (dais) *Gr. δεσις (deesis)* erfyniad, ymbiliad, dymuniad, arch. Deisyfiad a arwydda tlodi a gwendid yn yr hwn sydd yn deisyf; a chyfoeth, a gallu, a haelioni, yn yr hwn y deisyfir ganddo; neu fod y deisyfwr yn ei farnu felly. Yr ydym ni oll yn dlawd ac yn weiniaid; ni wna ein gofalon ni ddim ein gwared na'n hamgeleddu; gan hyny ein dethineb penaf, yn gystal a'n dyledswydd, yw yn mhob peth mewn gweddi ac ymbil, wneuthur ein deisyfiadau yn hysbys ger bron Duw; ac ni a gawn y deisyfiadau a ddeisyfom ganddo. Eph. 6. 18. Phil. 4. 6. 1 Ioan 5. 15.—'Deisyfiad y diog a'i lladd; canys ei ddwyllaw a wrthodant weithio.' Diar. 21. 25. Y mae deisyfiadau sanctaidd yn tarddu oddiar ffydd yn Nghrist, yn fywiog, yn weithgar ac yn ddiwyd, yn yr arferiad o bob moddion o drefniad Duw i ddysgwyl wrtho, ac i gyrrhaedd at yr hyn beth a ddeisyfom ganddo; ond y mae y diog yn lladd ei hun a'i ddeisyfiadau segurlyd, y rhai sydd yn fflaidd gan Dduw, yn ddelw iddo ei hun, ac yn sicr o ddiwedd mewn siomedig-aeth dragywyddol. Y mae deisyfiadau dynion, yn gyffredinol, yn ol eu hanian: 'deisyfiad y cyflawn sydd ar ddaioni yn unig.' Diar. 11. 23. Y mae ynddo newyn a syched am gyflawnder, oddiar egwyddos gyflawn yn dufewnol; a'r hyn a ddeisyfo Duw a'i rhydd. Diar.

* Gwel Witalus Exerat. 22. in Symbol.—Turret. Inst. Theology Tom. 1 p. 827.—L. Hieron. Zanoh. Tom. prim. De Tribus Elohim, p. 331.—Dr. Owen on the Spirit, Vol. I. chap. 2.

10. 24. Mat. 5. 6. Salm 27. 4. 2 Cor. 5. 2. 1 Ioan 5. 16.

DELW, *Gr.* εἰδωλον (*eidolon*) *Heb.* צַלְמֵי לְבוֹנָיִם llun, cyffelybiaeth, cynllun, agwedd, tebygoliaeth, eilun, eilun-dduw, geu-dduw. 'Gwnaeth Duw ddyn ar ei ddelw ei hun,' yr hon oedd yn gynwysedig 'mewn gwybodaeth, cyfiawnder, a gwir sancteiddrwydd.' Gen. 1. 26. Eph. 4. 24. Col. 3. 10. (Edr. ADDA.) —'Yr hwn yw delw y Duw anweledig.' Col. 1. 15. Y mae Crist, o ran ei Berson, yn hanfodol, ac nid yn argraffadol, nac yn greadigol, yn ddelw, neu yn wir lun Person y Tad. Gwahanol bersonau ydynt yn yr un hanfod, a'r un priodoliaethau dwyfol yr hanfod, yn ogyfuwch, yn perthyn i'r naill fel y llall. Nid y mae delw y Duw anweledig arno, ond delw y Duw anweledig ydyw ef ei hun, yn gyfan ac yn hollol: yr hyn yw y Tad, hyn ydyw y Mab; a'r hyn ydyw y Mab, hyn ydyw y Tad, heb un yn fwy na llai na'u gilydd; nid oes dim rhagoriaeth rhyngddynt; ond bod y Tad yn Dad i'r Mab, a'r Mab yn Fab i'r Tad.—Hefyd, y mae Crist yn y cnawd yn ddelw y Duw anweledig; yn amlwg i ni i'w weled: 'Duw a ymdddangosodd yn y cnawd.' 1 Tim. 3. 16.—'Y neb a'm gwelodd i a welodd y Tad.' Ioan 14. 9. Yr oedd y gogoniant dwyfol wedi ei orchuddio & phabell o bridd; ond yr oedd yn ymddangos yn aml, fel y golofn dda yn y cwmwl gynt, a rhai yn gweld ei ogoniant ef, gogoniant megys yr unig-anedig oddiwrth y Tad. Ioan 1. 14. Y mae gogoniant Duw yn llewyrchu yn wyneb, sef yn mherson Iesu Grist. 2 Cor. 4. 6. Pe buasai yn bosibl i Dduw heb gnawd i fyw yn y byd, ac i ninau oddef yr olwg arno, ni buasai byw ddim amgen nag y bu Iesu byw yn y cnawd, a doddi heibio wendidau-dibechod y natur ddynol oedd ef yn ddarostyngedig iddynt.

Delw a arwydda yn aml, rhyw lun wedi ei osod i fynu i'w addoli. Yr oedd rhai o'r darluniadau hyn yn cynrychioli y gwir; megys y llo aur a wnaeth Aaron, wrth addoli pa un yr oeddent yn bwriadu addoli ΙΕΡΟΦΑΝ; ond, yn nghyfrif yr Arglwydd, aberthu a wnaethant i gythreuliaid, y rhai y buont yn puteinio ar eu hol. Act. 7. 41. Lef. 17. 7. Exod. 32. 4, 5. Felly, hwyrach, y mae y llo i osododd Jereboam i fynu yn Dan a Bethel, tel cynrychan yn mha rai yr oedd y ΙΕΡΟΦΑΝ i gael ei addoli; addoliad pa rai sydd yn cael ei wahaniaethu yn eglur oddiwrth addoliad Baal. 2 Bren. x. Yr un oedd dyben yr Israeliaid wrth Sinai, a Jeroboam; ac addoliad cythreuliaid y geilw yr Ysbyrd Glan bob un o'r ddau. 2 Cron. 11. 15. —Y cenedloedd a wnaent luniau i'w haddoli o bethau yn y nefoedd, ar y ddaear, ac yn y dyfroedd; o'r haul a'r lloer, o ddynion ac anifeiliaid; rhai yn gerffedig o bren a maen; a rhai yn doddedig o aur, arian, pres, &c. Y mae y prophwyd Esausah, mewn dull bywiog, addurnedig rhagorol, yn gosod allan ymfydrwydd a ffolineb y cyfryw wagedd diles, yn pen. xlv.

'Nid oes ddeall gan y rhai a ddyrchasant goed eu cerf-ddelw, ac a weddiant dduw nid all achub.' Esa. 45. 20. Yn erbyn y cyfryw ymfydrwydd pechadurus y mae yr ail orchymyn wedi ei roddi.—Yr oedd rhai o'u heilunod yn fawrion iawn. Yr oedd delw Nebuchodonosor, yn ngwasfadedd Dura, yn ddeg troedfedd a phedwar ugain o uchder o leiaf, ac yn naw troedfedd o led. Dan 3. 1.—Yr oedd delw Apollo, yn Rhodes, yn 228 troedfedd o uchder, a gallai y llongau uchaf, yr amseroedd hynny, meddant, noffo rhwng cluniau y ddelw. Edr. CYTHREULIAID, EILUN.

Rhoddir amrywiol enwau yn Hebraeg ar eilun-ddelwau: megis אֵילִן *eilun*, am ei fod yn cael ei alloli mewn dychryn, neu yn peri dychryn i'r haddolwyr. Jer. 50. 38.—אֵילִן *eilun*, am mai peth diddim yw. Lef. 19. 4. 1 Cron. 16. 26. Esa. 2. 20. Cym. Act. 14. 15. 1 Cor. 8. 4.—אֵילִן *eilun*, tom, pethau ffaidd. Lef. 26. 20. Deut. 29. 17.—הַמַּדְלֵו *delw*, poeth, delw yr haul tebygol. Lef. 26. 30. 2 Cron. 34. 7. Ezec. 6. 4, 6.—מִצְבֵּה *colofn*. Lef. 21. 1.—סֹהֵל *delw*; arwydda yn Arabaeg, *guneyd heddwech*. Deut. 4. 16. 2 Cron 33. 7. 15. Ezec. 8. 3, 5. Delw fenyw, meddant, oedd; hwyrach mai cyfeirio at y wraig fel mam y tangnefeddwr mawr.—צַדִּיק *tristwech*, oddiwrth y llafur a'r tristwech a barent i'w haddolwyr.—צַדִּיק *eilun*, *crynu*, oddiwrth y dychryn a barent i'w haddolwyr. 1 Bren. 15. 13. 2 Cron. 15. 16.—בַּסֵּל *cerf-ddelw*. Dent. 7. 26. Esa. 42. 8, &c.—צַדִּיק *cyfyngder*, *trallod*, am eu bod yn peri trallod i'w haddolwyr. Esa. 45. 16.—צַלְמֵי *delw*. Dan. 2. 31. a 3. 1.—שִׁדְדֵי *cyffelybrwydd*. Lef. 26. 1. Num. 33. 52.—שִׁדְדֵי *ffieidd-dra*. 1 Bren. 11. 5, 7.—רֵיב *delw dyn*. Dengys hyn yn amlwg briodoldeb a chyflawnder yr iaith Hebraeg; y mae geiriau gwreiddiol (*roots*) yn mynegi prif ystyr deilliedig: gyda hyn y mae yr iaith hefyd yn gywysfawr, yn nerthol, ac yn ardderchog.

'Y gyfraith, yr hon sydd ganddi gysgod dationus bethau i ddvof, ac nid gwir ddelw y pethau.' Heb. 10. 1. Y gair *Gr.* σκία, *cysgod*, weithiau, a ddynota llun amherffaith, a dynir yn gyntaf gan luniedydd & phridd-galch (*chalk*) ac nid εἰκων y gwir lun neu ddelw y gwrth-ddrych sydd i'w ddangos, ag sydd gan y lluniedydd yn ei olwg i'w berffeithio. Eraill a farnent yr arfer yr apostol y gair σκία, *cysgod*, yn yr un ystyr ag yn Col. 2. 17. 'Y rhai dynt (σκία) gysgod bethau i ddyfod, ond y corph yw Crist. Yn ol y farn hon am ystyr y gair, y *cysgod*, yw y tebygolrwydd tywyll ac amherffaith o un corph a wneir trwy rwystriad pelydr yr haul; ond οὐ εἰκων y ddelw, yw y corph ei hun sydd yn achosi y cysgod. Λογὴν τῆς εἰκόνα, *gwir ddelw*, a arwyddant y pethau eu hunain sydd yn dyfod i ni trwy weinidogaeth Crist. Felly y deall Chrysostom a Theophylact, ac eraill, y geiriau.

DELLT, unigol, **DELLTEN**, (dell) fflochen-
an, ais, esyth, delltwaith ffenestr. Yr oedd
dellt, ac y maent eto,* yn cael eu harferyd yn
ngwledydd y dwyrain i wneuthur llestri a hwy.
Barn 5. 28. Diar 7. 6. 2 Bren. 1. 2.—'Yn ym-
ddangos trwy y dellt.' Can. 2. 9. Y mae efe,
sef Crist, anwylyd yr eglwys, yn edrych trwy
ffnestri, ac yn craffu yn fanwl ar yr eglwys,
yn ei holl ymddygiadau mwyaf dirgel; ac yn
edrychi arni gyda'r hoffder a'r hyfrydwch mwy-
af serchog. Heblaw hyny, mae yn ymddangos,
neu yn ymfoddeuo trwy y dellt, fel y gallo yr
eglwys ei weled fel blodeuyn hardd, per-arogl,
er ei hadfywiad a'i chysur. **רִצְוֹן מִן הַחֲרִיבִים**
ryn yn blodeuo, sef yn tori allan fel blo deuyn
ar dderchog, trwy ddellt y *cioek*, neu y deilyd.†
Yr holl holl gysgodau gynt, a holl ordinhadau
yr efengyl, ydynt fel dellt, trwy ba rai y mae
Crist yn ymddangos, ac y mae y duwionion yn
edrych ar ei ogoniant. 2 Cor. 3. 18.

DEMAS, [*publogaid*]. Nid oes genym vch-
waneg o hanes am y gwr hwn, ond ei fod yn
foren yn broffeswr Cristionogaeth; a hwyrach
yn bregethwr. Bu dros amser yn wasanaeth-
gar i Paul, pan oedd yn garcharor; ond a'i
gadawodd oddentu y flwyddyn 65, i ddilyn
rhyw alwedigaeth fydol, er mwyn elw. Col. 4.
14. 2 Tim. 4. 10. Dywedir iddo syrthio i gyf-
eithornad Ebion a Cherinthus, y rhai a wadent
Dduwdod Crist. Y mae eraill yn barnu oddi
wrth Col. 4. 14. iddo gael edifeirwch am ei
bechod, a dychwelyd at Paul drachefn i weini
iddo yn ei gadwynau.

DEMETRIUS, [*yn perthyn i yd*] gŵf arian
yn Ephesus. Act. 19. 24.—Crybwyllir am
Gristion rhagorol o'r enw hwn, a gair da iddo
gan bawb. 3 Ioan 12.

DENU, (dân) hudo, llithio, gogwyddo un i
ryw beth trwy dwyll a dichell, neu trwy eiriau
teg a thiriondeb. Geiriau denu, geiriau dar-
bwyllol, areithiol, cymhenol, gwag ogoneddus;
yn boddhan clustiau yn merwino, yn lle eglur-
hau y gwirionedd er adeiladaeth ysbrydol. Y
mae yr apostol yn gosod geiriau a ddysgir gan
yr Ysbryd Glan mewn cyferbyniad i eiriau a
ddysgir gan ddoethineb ddydol; ac yn gwrth-
od y naill yn mhregethiad yr efengyl, ac yn
arferyd y lleill, gan gyd-faru pethau ysbrydol
a phethau ysbrydol. Yn y wisg a roddodd yr
Ysbryd am danynt y mae y gwirioneddau dwy-
fol yn ymddangos oreu; ac nis gellir eu newid
heb fod mewn perygl o wneuthur cam a'r gwir-
ionedd. 1 Cor. 2. 4, 13.—'Mi a'i denaf hi, ac
a'i dygaf i'r anialwch.' Hos. 2. 14. Y mae yn
y geiriau gyferbyniad at ddygiad Israel o'r
Aipht i'r anialwch, a thrwyddo i wlad yr add-
ewid. Yr Arglwydd a'u denodd hwynt o'r
Aipht, trwy weinidogaeth Moses ac Aaron;
felly y mae yn addaw eto denu ei bobl, trwy
weinidogaeth yr efengyl, o'r cyfiwr wrth barnu,

o gaethiwed pechod, chwantau bydol, a digrif-
wch cnawdol, i fyned ar bererindod i ymfyn
am wlad well; ac wedi cefnu ar yr Aipht, y
mae yn addaw dywedyd wrth fodd eu calon;
sef eu haddysgu, eu dyddanu, a'u cynnal yn
mhob amgylchiad cyfyng a gofidus a gyfar-
fyddai â hwynt, a rhoddi iddynt gyflawnder o
bob bendithion ysbrydol, i'w cynnal ar eu taith
i'r Ganaan nefol. Y mae yr un gair yn cael ei
arferyd mewn perthynas i Japheth, 'Duw a
helaetha ar Japheth;' *Heb.* Duw a *ddena*
(פִּתְּחָה) Japheth; sef ei hiliogaeth, y Cenedl-
oedd, trwy yr efengyl, i breswyllo yn mhebyll
Sem; sef i gyfranogi o holl freintiau ysbrydol
yr Iuddewon. Gen. 9. 27. Act. 11. 18. a 17. 4.
a 18. 4. a 19. 8. a 28. 28, 24. Ioan 6. 44.

DEOL, (de-ol) *Llad.* EXILIUM; gwr deol,
exul; alltudio, gyru allan o wlad; rhann, ys-
garu.—'Pwy bynag ni wnelo gyfraith dy Dduw,
a chyfraith y brenin, gwneleu barn yn ebrwydd
arno ef, pa un bynag ai i farwolaeth ai i'w
ddeol, ai i ddirwy o dda, ai i garchar.' Ezra 7.
27. Y mae deol yn cael ei enwi fel un o'r
cospedigaethau am anuffudd-dod i'r gyfraith, ac
i'r brenin Artaxerxes.—*Deol* (*Heb.* שָׁרֵשׁ) neu
diwreiddio un o'i wlad, ac oddiwrth ei bobl a'i
genedl.—'A hwy a welsant i ti feichiau cel-
wyddog, ac achosion deol.' Galar. 2. 14. Hwy
a welsant i ti feichiau celwyddog, neu wagedd,
wedi eu bwrw allan. Dr. Blayney. Y mae ein
cyfieithiad ni yn golygu fod y prophwydi, a'u
gweledigaethau gwag celwyddog, yn achos o
ddeol, neu alltudio, y bobl o'r wlad, trwy wen-
ieithio iddynt yn eu pechodau, yn lle eu galw i
edifeirwch, yr hyn a fuasai yn debyg o'u cadw
yn eu gwlad. Mae cyfieithiad y Dr. B. yn gol-
ygu parhad y prophwydi yn yr un celwydd cyn
ac wedi y caethiwed. 'Pwy a'th iachâ? medd
yr Arglwydd.' Nid dy brophwydi; canys ni
cheir dim ond celwydd a difasrwydd ganddynt
hwy; o herwydd y maent yn parhau o hyd yn
yr un gwagedd a chelwydd. Jer. 2. 8. a 5. 31.
a 14. 14. a 23. 16. a 27. 14. a 29. 8, 9. Ezec.
13. 2.

DEOR, (de-gor) toriad allan, ymddangosiad,
dyfod allan o'r plisgyn, bwrw y plisgyn. 'Fel
petris yn eistedd, ac heb ddeor, yw yr hwn a
helio gyfoeth yn annheilwng.' Jer. 17. 11. Fel
petris yn eistedd ac heb ddodwy. Dr. M. Felly
y mae y Dr. Blayney yn cyfieithu y geiriau.
Petris yn eistedd ac heb ddodwy, sydd yn eis-
tedd ar wyau rhyw aderyn arall, nad ydynt
eiddo; felly y mae yr hwn a helio gyfoeth yn
annheilwng, (לֵא בְמִשְׁפַּח) nid trwy uniawn
hawl, barn, a chyfiawnder. Fel y mae y rhai
ieuainc wedi eu deor a phlueni, yn ehedeg i
ffwrdd at eu rhyw eu hunain, felly y gwna cy-
foeth nad ydyw yn gyfiawn yn eiddo un. Mae
ein cyfieithiad ni, a'r Saesonaeg, yn rhoddi gol-
ygiad arall ar y gymhariaeth; oblegid fel petris
yn nythu ar lawr, y maent yn eistedd yn aml
heb ddeor. Y maent yn gorfod gadael eu
hwyau yn aml, gan ofn anifeiliaid, cŵn, helwyr,

* Gwel Shaw's Travels, p. 207.

† Gwel Parkhurst.—Mr. T. Williams.—Mr. Harmer ar y
Cantadau.

adarwyr, &c. yr hyn sydd yn rhyu yr wyau a'u gwneyd yn ddiiffrwyth. Dichon gwlawog-ydd a gwlybaniaeth hefyd en dyfetha. Felly y mae yr hwn a helio gyfoeth trwy drawsder ac anghyfiawnder; ni bydd iddo firwyth, lles, na mwyniant parhaus o honynt. Yn haner ei ddyddiau, neu yn fuan y gedy hwynt, trwy farn Duw arno; ac, yn ei ddiwedd ynfyd, ffol, ac enog fydd.—Y gair *Heb.* נָבֵל a gyfieithir *ynfyd*, a arwydda nid yn unig diffyg synwyr, ac felly yn ynfyd ac yn wrthddrych o'n tosturi; ond hefyd un o foesan drwg, dyhiryn, cyflafanwr, drwg-weithredwr. Deut. 32. 6, 21. 1 Sam. 25. 25. 2 Sam. 3. 33, 34. Arwydda ynfyd-rwydd, drwg, dyhirwch. Felly y bydd y cyfoethog anghyfiawn yn ei ddiwedd; a'i bechod a'i euogrydd yn cyd-orwedd ag ef yn y bedd, ac yn cyd-gyfodi gydag ef yn y farn.* Salm 52. 5, 6, 7. a 55. 23. Diar 23. 5. Luc 12. 20.

DERBYN-IAD, (erbyn) 1. Gwrth-fynu, cymeryd, caffael, cael, cynnwya. 1 Bren. 8. 34.—2. Croesawu, amgeleddu, llettya. Act. 28. 7.—3. Cymeryd peth yn garedig ac yn ddiodd-efgar. Job 2. 10.—4. Cyfranogi o fendithion, yn ateb i weddi at Dduw am dauynt. Mat. 7. 8.—5. Cymeryd i mewn yn aelod o eglwys neu deulu Duw. Rhuf. 14. 1, 3.—6. Cynnysgaeddiad & doniau yr Ysbryd, a'r sylwedd cynnwysedig yn addewidion Duw, Act. 1. 18. Heb. 10. 36.—Gall Duw yn addas ddywedyd, yn wyneb pob peth sydd gan bob creadur yn y nef ac ar y ddaear, 'Pa beth sydd genyt ar nas derbyniaist?' 1 Cor. 4. 7. Pe cymerai Duw ei roddion oddi wrthynt, ni byddent mewn bod mwyach. Y mae dyn yn hollol o'i le, ac yn bechadurus iawn, pan y mae yn gorfoleddu fel pe b'ai heb dderbyn. Mae Duw yn ffynon fawr ddihsybydd, heb eisiau dim; ond yn rhoddi i bawb fywyd, ac anadl, a phob peth oll.

Y mae Crist yn derbyn gallu, cyfoeth, cadernid, doethineb, anrhydedd, gogoniant a bendith, pan fyddo ei bobl yn eu haddoliadau, yn cydnabod eu bod ganddo, a'i fod ef yn anfeidrol deilwng o honynt oll. Dat. 5. 12. Nid ydynt yn rhoddi dim iddo, ond yn cydnabod eu bod ganddo, gyda boddlonrwydd a llawenydd ysbryd.

Yr ydym ni yn derbyn Crist Iesu yr Arglwydd, wrth gredu yn ei enw, sef credu ynddo am iechydwrtaeth yn gyflawn yn ol tystiolaeth Duw yn y gair am dano. Ioan. 1. 12. Col. 2. 6. Y mae yr enaid yn gweled, yn nrych y gair, addasrwydd cyflawn, ac anfeidrol ogoniant, yn ei Berson, ei waith, a'i swyddau, i'w gyflwr gwael fel pechadur; yn ymfodloni ynddo; yn ei ddewis fel yr unig wrthddrych hardd yn ei olwg, ac addas i'w gyflwr; yn ymddiried ynddo yn unig; ac yn ymroddi iddo yn hollol ac yn gyflawn, am byth, gorph, enaid, amser, a meddiannau. Nid oes neb yn derbyn

Crist yn wirioneddol, heb ymroddiad o honynt eu hunain iddo yn gyflawn. Phil. 3. 8.

'Derbyn yr impiedig air,' yw ei wrando, ei ystyried, ei gredu, ei garu, ymorphwys arno, ac ymostwng iddo. Iago 1. 21. Diar. 2. 1.

'Dyn amanol nid yw yn derbyn y pethau sydd o Ysbryd Duw;' nid ydynt yn gymeradwy ganddo; rhaid iddo gael ei wneuthur yn ysbrydol cyn y cymeradwyo ac y derbynio bethau ysbrydol; ond anian sanctaidd a dderbyn bethau sanctaidd, ysbrydol, fel yr unig bethau addas a chymhwys iddi. 1 Cor. 2. 10.

Derbyn wyneb, a arwydda, weithiau, cymeradwyo, croesawu yn barchus; (Gen. 32. 20.) weithiau bod yn dueddol, untuol, mewn barn rhwng gŵr a gŵr, yr hyn sydd yn anghyfiawnder, ac yn waharddedig gan Dduw. Lef. 19. 15, Exod. 23. 3. Deut. 16. 19. Job 13. 10. Diar. 18. 5. Iago 2. 1, 9.—'Nid oes derbyn wyneb ger bron Duw.' Rhuf. 2. 11. Deut. 10. 17. Gal. 2. 6. Eph. 6. 9. 1 Pedr 1. 17.

'Beth fydd eu derbynriad hwy ond bywyd o feirw?' Rhuf. 11. 15. Derbyniad yr Iuddewon yn ol i heddwech a ffair Duw, ac i fwyhad o holl fendithion a breintiau yr efengyl, trwy ffydd yn Nghrist. Y mae y gair *Gr.* προσηγορία, yn gynnwysfawr hynod, ac a arwydda y fath dderbynriad ag a roddai un i'w gyfaill anwylaf. Felly y mae Paul yn dymuned ar Philemon i dderbyn Onesimus yn garedig, gan faddu ei holl feiau. Adn. 12. Arwydda en hychweliad mewn gwir ediferwch, o wlad bell anghrediniaeth; eu dyfodiad yn ol trwy ffydd; a'u derbynriad llawen, y fath a gafodd y mab afradlon gan ei dad. Luc 15. 32. Beth fydd ond bywyd o feirw, hyny yw, bydd y fath ddiwygiad gogoneddus cyffredinol yn cydfyned a'r oruchwyliaeth rasol hon tuag at yr Iuddewon fel y bydd yn fath o adgyfodiad ysbrydol, grasol, o farwolaeth pechod a damnedigaeth, i fywyd a rhyddid gogoneddus a gorfoleddus. Deut. 29. 28, Ezeq. 37. 16—22. Dat. 11. 11. Eph. 2. 12. 2 Cor. 5. 18—20.

'Yn haeddu pob derbynriad.' 1 Tim. 1. 15. Fel y mae y gair yn wir ac yn ffyddlawn o du yr Arglwydd, yr hwn a'i lefarodd ac a'i tystiolaethodd, y mae yn haeddu derbynriad cyfatebol i'r amlygrwydd a'r sicrwydd o hono, sef pob derbynriad cyflawn, dilys, sicr, diolchgar, gorfoleddus, a fedr dyn ei roddi iddo. Y mae yn air o anfeidrol bwys i ni, sef, 'dyfod Iesu Crist i'r byd i gadw pechaduriaid;' ac y mae, o ran y gwirionedd o hono, yn gorphwys ar y sylfaen gadarnaf, sef gwirionedd Duw, yr hwn y mae yn anmhosibl iddo fod yn gelwyddog. 1 Tim. 4. 9. 2 Tim. 2. 11.

DERNYN, (darn) darn bychan, llain, rheyn, lleinell, clwtyn. 1 Sam. 2. 36. Y gair a gyfieithir *dernyn* yn Marc 2. 21. a gyfieithir *llain* yn Mat. 9. 15.

DERW-EN, *Gr.* δρυς, (*drys*) *Llad.* QUERCUS; dâr, mesbren. Dywed Linnæus fod pedwar ar ddeg o rywogaethau o honynt. Dywed

* Gwel Parkhurst, a Dr. Blayney.

Miller fod ugain math o honynt. Y maent yn goed anniben yn tyfu, ond o hir barhad. Cadwiant yn sychion neu yn wlybion, am flynyddoedd heb waethygu. Am eu bod yn goed caudad-frig, cysgod-fawr, y byddent arferol gynt o cistedd, addoli, a chladdu danynt. Am eu bod yn goed caled, parhaus, y gwnaent ddelwau o honynt. Gen. 35. 8. 1 Cron. 10. 12. 1 Bron. 13. 14. Esa. 44. 14. Ezec. 6. 13. Hosa. 4. 13. Derw Basan oedd yn cael eu cyfrif y rhai goreu; am hyn y gwnaent rwyfau o honynt. Ezec. 27. 6.—Llywiawdwyr, a gwyf cedyrn a nerthol a gyffelybir i dderw Basan, uchel, a chedyrn, i ddynddi eu gallu, eu cadernid, a'u haddasrwydd o herwydd hyn i fod yn gysgod ac yn amddiffynfa i eraill. Esa. 6. 13. Zech. 11. 2.—Mae y genedl Iuddewig yn cael ei chyffelybu 'i'r llyfyn a'r dderwen; y rhai wrth frwr eu dail y mae eu sylwedd ynddynt: felly o dan bob profedigaeth, ceryddon, a barnedigaethau, y mae ynddi hâd sanctaidd, yr hwn a fydd ei sylwedd hi, ac o herwydd hyn, ni lwyf ddyfethir hi; eithr blagura eto ar ol pob ysturm a gauaf du. Yr oedd Crist ynddi yn hâd sanctaidd, cyn ei ddyfodiad yn y cnawd; ac eto, er bod yr Iuddewon yn bresenol yn elynion, o ran yr efengyl; eithr o ran yr etholedigaeth, caredigion dynt, oblegid y tadau; canys dielfarus yw doniau a galwedigaeth Duw. Y Gwardedwr a ddaw allan o Sion, eto, ac a dry ymaith annwioledeb oddiwrth Jacob. Rhuf. 11. 26—30. Mae yr hen wreiddyn yn sanctaidd, trwy gyfammod tragywyddol Duw ag Abraham; trwy yr un cyfammod y mae y cangenau hefyd felly; er tori rhai o honynt ymaith trwy angrediniaeth. Rhuf. 11. 16, 17.

DETHOL, dewis, neillduo. Edr. ΕΤΗΟΛ.

DEUBAR, (dan-pâr) deuryw, dau fath. 'Yn ol tafodiaith y ddeubar bobl.' Neh. 13. 24.—amryw bobl. Heb. *pobl a phobl*.

DEUDEG, neu DEU-AR-DDEG, deg a dan. Mewn cyfeiriad at ddeuddeg llwyth Israel—y deuddeg torth o fara gosod—y cymerodd Crist iddo ddeuddeg apostol, athrawiaeth pa rai sydd yn cael eu galw y deuddeg seren yn y goron ar ben yr eglwys efengylaidd. Dat. 12. 1.—Dywedir fod deuddeg mil o bob un o lwythau Israel wedi eu selio; (pen. vii.)—bod i'r Jerusalem newydd ddeuddeg porth: (pen. xxi.)—a bod pren y bywyd yn dwyn deuddeg rhw frwyth. Pen. 22. 2.

DEUGAIN, dan ugain. Yr oedd yr ysbaid hwn o amser yn cael ei ystyried yn gysegredig. Arferir yn yr ysgrhythrau y rhif dengain yn aml, mewn achos o gystudd, darostyngad a chospedigaeth. Moses a'i darostyngodd ei hun ddwy waith ddeugain niwrnod mewn ymryd a gweddi. Deut. 9. 9, 18.—Ymrydiodd Elias ddeugain niwrnod. 1 Bren. 19. 8.—Felly y gwnaeth ein Harglwydd hefyd. Mat. 4. 2. Dengain niwrnod y Grawys, yn goffadwriaeth am hyn, a gyfeiriant at yr un peth.—Dengain niwrnod o oediad a roddwyd i'r Ninifeid i ed-

ifarhan: Jonah 3. 4.—Cystuddiwyd Israel am eu pechodau yn yr anialwch ddeugain mlynedd. Num. 14. 33, 34.—Dengain mlynedd y gwnaeth yr Arglwydd yr Aipht yn ddiffieithwch anrheithiedig ac anghyfaneddol am ei bradwriaeth i Israel. Ezec. 29. 11—14.—Deugain niwrnod y byddai pob gwraig yn aflan os esgorai ar wrryw. Lef. 12. 4.—Deugain niwrnod a deugain nos y gwlawodd yr Arglwydd ar y ddaear yn y dilyw. Gen. 7. 12.—Deugain niwrnod y dygodd Ezeziel anwiredd tŷ Judah. Ezec. 4. 6.—Deugain niwrnod, dair gwaith, y pregethodd Noah edifeirwch i'r hen fyf. Gen. 6. 3.—Dengain niwrnod wedi ei adgyfodiad yr esgynodd Crist i'r nefoedd. Act. 1. 3—9.—Yspaid dengain mlynedd a roddodd efe i'r Iuddewon, wedi ei groetholio, i edifarhan, cyn dnystrio eu dinas a'r deml gan y Rhufeiniaid.—Dengain gwialenod, yn unig, yr oedd barnwyr i roddi i ddrwg-weithredwyr. Dent. xxv.

DEUNAW, wyth a deg. Gen. 14. 14. 2 Cron. 11. 21.

DEUTERONOMIUM. Y diweddaf o bum llyfr Moses; a elwir felly oddiwrth y gair *Gr. δευτερονόμιον*, yn arwyddo *ai-adroddiad o'r gyfraith*. Gan fod y genedlaeth a ddaeth allan o'r Aipht, yn gyffredinol wedi marw, y mae Moses, ychydig ddyddian cyn ei farwolaeth, yn ail adrodd crynodeb o'r teithiau yn yr anialwch, ac amryw o'r cyfreithiau a roddwyd iddynt; ac yn ychwanegu rhai newyddion, fel y gellir gweled yn pen. i—xxv. Mae yn rhoddi iddynt amryw gynghorion difrifol syml; yn dangos y melldithion a fyddai iddynt am anuffudd-dod, a'r bendithion o uffudd-dod. Pen. xxvi hyd xxxi. Ychwanegwyd y bennod ddiweddaf, yn rhoddi hanes am farwolaeth Moses, gan Josuah, neu gan Ezra, pan gasglodd efe y llyfrau yn nghyd. Mae rhai yn barnu mai Moses ei hun, trwy ysbryd prophwydoliaeth, a ysgrifennodd hanes ei farwolaeth ei hun. Mae cyfansodiad y llyfr hwn yn fwy addurnol, dyrchafodig, ac ardderchog; ac hefyd yn fwy eglur ac ymarferol, na'r lleill o lyfrau Moses. Edr. EZRA, MOSES.

DEUWCH, (dyfod) galwad ac annogaeth wirfoddol i ddyfod. Exod. 16. 9. Esa. 1. 18. a 55. 1. Mat. 11. 28. a 25. 34. Edr. DYFOD.

DEWIN-IAID, (dew) dewinydd, duwinydd, chwiliogydd; un ag ysbryd y duwiau ynddo; dywedwr pethau anamlwg. Arferir y gair *Dew* gynt (oddiwrth y gair *Deus*, a *θεος*) yn lle y gair *Duw*. Gwel Act. 4. 39. cyfieithiad W. S. Nid yw y gair dewin, ran ei ansawdd, yn cario un ystyr drwg mwy na da; ond fel y mae trwy arferiad cyffredinol yn cael ei gymeryd mewn ystyr drwg. Arferir y gair yn yr ysgrhythrau mewn ystyr drwg, am ddyfynion drwg twyllodrus, yn hudo dynion ar eu hol, er mwyn elw, trwy gymeryd arnynt hysbysu rhyw ddir-dlirgelwch am bethau i ddyfod. Y mae wyneb Duw yn erbyn y dynion a ymfynio a dewiniaid. Lef. 19. 31. a 20. 6. Jer. 27. 9. Zech.

10. 2. Edr. BRUDIWR, CONSURWR, DAROGAN-
WR.

DEWINIAETH, (dewin) chwiliogaeth, dewinio, dadguddio, neu hysbysu rhyw ddirgelwch, trwy ryw gyfaredd. 'Onid dyma y cwpan yr yfai fy arglwydd ynddo, ac yr arferai ddewiniaeth wrtho?' Gen. 44. 5, 15. Y mae fhai beirniaid dysgedig yn cyfieithu y rhan ddiweddaf o'r adnod fel hyn: 'Ac yr ymfynai yn fanwl am dano.' כַּחַשׁ יְרַחֵשׁ אֶת הַכַּוֵּץ אֶת הַחֶמְדָּה *chan ymfyn yr ymfynai efe am dano.*—Adn. 15. כַּחַשׁ יְרַחֵשׁ *oni wyddoch chwi yr ymfynai gur o'm bath i yn fanwl?* neu *gan ymfyn yr ymfynai gur o'm bath i?* Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu da y gw, neu, mi wn trwy brofiad ac ymfyniad manwl. Gen. 30. 27.—*Dysgwyl yr ddyfal*, 1. Bren. 20. 33. Nid tebygol fod y patriarch am ymddangos fel dewin iddynt; ac nis gallasai golygwr ei dŷ feddwl ei fod yn arfer dewiniaeth wrth y cwpan, gan ei fod yn medru dywedyd y ffordd yr aeth y cwpan wedi iddo fynd. Y mae y cyfieithiad arall yn rhoddi ystyr hawdd, naturiol, a mwy addas i Joseph. Gwel *Cald.* Ainsworth, Parkhurst, *Christian Observer* for 1804. (Y mae ein cyfieithwyr ni, a'r Saesonaeg, we. i dilyn y LXX.)—Gan fod Duw y nefoedd yn drech na Satan, a'i ddoniau yn ddielifarus, 'Nid oes swyn yn erbyn Jacob, na dewiniaeth yn erbyn Israel.' Num. 23. 23.—'Oedd gauddi ysbryd dewiniaeth.' Act. 16. 16. *Gr.* πνευμα πωθω-
vov, ysbryd pythion:—Heb. פִּיְתוֹן *pythin, sarph.* Y mae hanes cenedlig fod y'gau dduw Apollo wedi lladd sarph ofnadwy iawn; oddiwrth hyn galwyd ef y *Pythian*. Yr oedd delw sawr iddo yn Pytho, neu Delphi; ei holl atebion pan ymgynghorent ag ef, a elwid atebion, neu oraclau Pytho; a'r offeriadae, yr hon oedd yn eu traddodi, a elwid Pythia. Oddiwrth hyn y gelwid ysbryd dewiniaeth yn ysbryd Pythos, yn arwyddo y cythraul, yr hwn oedd yn meddianu y ddynes. Gwel Leigh, Parkhurst, a Mallerus ar Esa. 19. 3. Dr. Willet ar Lef. 20. 6.—Nid annhebyg fod yr hanes am Apollo yn lladd y sarph, yn gyfeiriad traddodiadol, tywyll, at y brophwydoliaeth yn Eden, am had y wraig yn ysigo pen y sarph. Gen. 3. 15. Fel y darfu Satan wneuthur defnydd o'r Sarph yn Eden i dwyllo ein rhieni'cyntaf; felly y mae seirph yn mhob oes hyd heddyw, wedi bod mewn cymeradwyeth uchel grefyddol gan eilyn-addolwyr tywyll.*

'Am hyn y bydd nos i'chwi fel na chaffoch weledigaeth; a thywyllwch i chwi fel na chaffoch ddewiniaeth.' Mic. 3. 6. Fel na chaffoch, *Heb. oddiwrth.* Mae y geiriau yn cynnwys cyhoeddiad o farn yr Arglwydd yn erbyn y prophwydi cyfeiliornus, y rhai oeddent yn brathu a'u dannedd, ac yn cyhoeddi heddwch, ac yn

darparu rhyfel yn erbyn y rhai ni roddent yn eu penau. Adn. 5. Nid ydym i ddeall y geiriau fel pe buasent erioed wedi cael gwir weledigaeth, a'r Arglwydd wedi eu hateb; ond yr oeddent hwy yn haeru hyn, ac yn twyllo' bobl a'u celwyddan er mwyn gwobrwyau, i besgi eu hunain. Y mae yr Arglwydd yn bwgth gwarth a gwaradwydd iddynt, trwy ddioglu eu gwisg ragrithiol oddi am danynt, a gwneuthur eu twyll a'u celwyddau yn amlwg i bawb—peri eu haul fachludo, a'u dydd dduo arnynt. Nid à gau athrawon yn mlaen y mhell, canys eu hyfydrwydd fydd amlwg i bawb. Nid gweledigaeth oddiwrth Dduw ydwy gwaeddi heddwch i wrthgilwyr. 2 Tim. 3. 9. Jer. 28. 5—9. a 29. 21, 23. Ezec. 22. 28.

DEWIS-IAD, (dew) *Llad.* DELIGERE: dethol, ethol. Dewisiad yn yr Arglwydd o ryw wrthddrych at ryw ddyben neu wasanaeth, a arwydda ei benarglwyddiaeth a ddibynol, a'i hawl gyflawn a chyflawn yn mhawb ac yn mhob peth. Nis gall fod cymhwysderau addas mewn un creadur ond a gyfrano yr Arglwydd iddo, at un dyben mwy na'i glydd; am hyn, nis gall ei ddewisiad o hono darddu o'i addasrwydd i'r peth, ond a rydd ewyllys a phenarglwyddiaeth Duw yn ei ddewis ac yn ei addasu i hyn. Nid yw Duw yn galw neb i unrhyw swydd, heb addasrwydd i'r swydd: ond y mae pob addasrwydd yn tarddu o ddewisiad yr Arglwydd o'r person i'r swydd yn rhagflaenorol, a rhagbarotod canlynol i hyn; ac wedi hyn ei alwad a'i ordeiniad i weinyddu y swydd. Y mae dewisiad neb o'r Arglwydd yn gadwedigol, yn ganlynol i'w ddewisiad ef o honnynt hwy yn Nghrist, ac yn ffrwyth ac effaith o hono. Ioan 15. 16, 19. Edr. ETHOL, ETHOLEDIG-AETH.

'Yn yr hwn y'n dewiswyd hefyd, wedi ein rhagluniaethu yn ol arfaeth yr hwn,' &c. Eph. 1. 11.—*εκληρωσθημεν, have obtained an inheritance—y carwsom etifeddiaeth.* Y gair Groeg a arwydda, cael neu dderbyn rhan yn etifeddiaeth trwy goelbren, neu rad roddiad un arall, ac nid trwy ddim doethineb, na llafur o'r eiddom ein hunain. Cyfeirio y mae yr apostol at y dull y cafodd yr Israeliaid wlad yr addewid, sef pob un ei ran trwy goelbren, a'r rhan hono oedd yn etifeddiaeth iddo. Yr oedd llywodraeth ddirgelaid Duw ar y coelbren yn dewis ac yn penderfynu i bob un ei ran. Num. 26. 55. a 33. 54. Mat. 5. 5. a 19. 29. Heb. 1. 4, 14. a 6. 12. Y mae y gair yn gwbl mewn ystyr oddefedig, yn arwyddo mai yn hollol o arfaeth, cynghor, ac ewyllys Duw y dewiswyd ac y galwyd hwy yn Nghrist i feddianu yr etifeddiaeth hon.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn ddewisedig gan Dduw i'r holl swyddau cyfryngol a'r gwaith perthynol iddynt; ac y mae ei holl bobl yn ddewisedig ynddo. Salm 65. 4. Esa. 41. 9. a 43. 10. a 44. 1. a 49. 7.

Dewisiad, mewn creadur, a arwydda ei waith o'i wir ewyllys, yn rhag-barchu un peth rhagor

* See Cook's Enquiry into the Patriarchal and Druidical Religion, Introduction.—Jenkins's Reasonableness of the Christian Religion.—Jones's Phisiological Disquisition.—Complete System of Geography.—Owen's Natural History of Serpents.—Newbury's Collection of Voyages.

y llall. Nid yw ei ddewisiad o hono yn ddi-gonol sicrwydd fod neillduol ragoroldeb yn y gwrthdrrych ei hun, ond y mae yn dangos barn y dewiswr am dano. Dichon fod gan wahanol bersonau wahanol olygiadau, a gwahanol farn am yr un gwrthdrrychau; ac am hyny maent yn gwneuthur gwahanol ddewisiad. Y mae y pethau svdd werthfawrocáf gan rai yn fwsáf dirmygedig gan eraill. 1 Cor. 1. 18—24. 2 Cor. 2. 15.—Y mae dynion, yn gyffredin, yn chwangu i ddewis pethau yn ol yr anian, neu y tueddiad sydd yn llywodraethu arnynt. Y mae dyn o syniad ysbrydol, sanctaidd, yn dewis pethau yr Ysbryd; ond y mae syniad y crawd yn elyniaeth yn erbyn Duw; am hyny ni ddewis ddim o bethau Duw. Dewisodd Mair y rhan dda, sef Crist a'i iechydwrtaeth, pan oedd Judas yn dewis y deg ar hugain arian, ac yn gwerthu Crist am danynt. Luc 16. 42. a 22. 4. Ioan 6. 70. Mat. 26. 14, 15. Marc 14. 10.—Y mae dewisiad calon pob un yn dangos yr anian sydd ynddo, a'r hyn y mae pawb yn ei ddewis fydd eu rhan a'u hethfeddiaeth. Nid yw y rhan dda yn eiddo i neb, na Christ yn briod i neb, ond y sawl svdd yn ei ddewis o flaen pob peth. Phil. 3. 13. Can. 2. 16.

DEWISOL, (dewis) detholedig, rhagorol, dymnol. Exod. 15. 4. 1 Sam. 9. 2. 1 Bren. 12. 21. Can. 5. 15. a 6. 9.

DEWR-ION, (dew) gwrol, grymusol, arwr, rhyssydd, cadgun, calonog. Y dewr, er grymusedd a fsvdd, a floeddia yn chwew yn nydd digofaint Duw, ac na bydd yn ei heddwch. Zeph. 1. 14. Esa. 33. 7.

DIACHOS, (achaws) diethryb, diherwydd, heb ddim yn cymhell neu yn gweithredu tuag at.—'Byddwch ddiachos tramgywydd.' 1 Cor. 10. 32. (απροσοχοι). Y gair Groeg a arwydda bod ein hunain yn ddiatramgywydd neu ddi-gwymp. Phil. 1. 10. Hefyd, bod yn ddiachos gwmp eraill, neu beri i eraill bechu, a syrthio. Yr un gair a gyfieithir dirwostr yn Act. 24. 16. Y mae yr apostol yn cynghori y Corinthiaid fod a golwg ganddynt yn eu holl arferiad o bethau cyffredin, megys bwyta gwahanol fwydydd, &c. ar lesad a chysur eraill; a bod yn ddiachos iddynt hwy bechu, tramgywyddo, neu dristau: ond yn mhob peth yn gogoneddu Duw, ac yn rhoddi achos i eraill i'w ogoneddu.

'Ai yn ddiachos y mae Job yn ofni Duw?' Job 1. 9. Fel pe buasai Satan yn dywedyd, ni byddai neb i'th wasanaethu, oni b'ai dy fod yn eu cyffogi; ysbryd chwantus am wobrsydd yn peri i Job dy ofni, a'th addoli; y mae yn cael ei elw a'i gyfoeth drwy hyny, ac y mae ei grfoeth a'i lwyddiant yn gynorthwy i'w dduw-oldeb. Y mae y geiriau yn bentwr o gellwyddan yn erbyn Duw a'i was enwog Job; ond y maent yn dangos beth yw barn Satan, a barn pawb sydd yn meddiannu ei ysbryd, am Dduw, ac am dduwion. Job 1. 21. a 2. 10. a 21. 14, 15. Mal. 1. 10. Mat. 16. 26. 1 Tim. 4.

8. a 6. 6. Y mae Dafydd yn ei berson ei hun, ond yn benaf yn mheson Crist, yn achwyn oblegid ei elynion cedryn, diachos, y rhai a wnaethant gam ag ef yn ddiachos. Salm 69. 4. a 119. 78. Rhoddodd Crist achos teilwng, trwy ei anfeidrol gariad a'i ddaioni, i bawb ei garu, a gelynyion diachos yw ei holl elynion.

DIACON, *Gr.* διακονος, (*diaconos*) 1. Gweinidog, gwas; yn benaf, medd Wetstein, un yn gwasanaethu byrddau.—'Pwy bynag a fyndod fod yn fawr yn eich plith, bydded yn weinidog (*διακονος*, yn *ddiaccn*) i bawb.' Mat. 20. 26.—'Yna y dywedodd y brenin wrth y gweinidogion' (*τοις διακονος*) wrth y *diaconiaid*. Mat. 22. 13. Ioan 2. 5, 9.

2. Gweinidog, neu was i Dduw. Felly y priodolir ef i swyddogion gwladol. Rhuf. 13. 4. 'Gweinidog Duw ydyw efe.' (*θεου γαρ διακονος εστι*) *Diacon Duw ydyw efe*.

2. Gweinidog, neu was Duw, neu Grist, yn ei eglwys i bregethu yr efengyl; *διακονος*, *diacon*, *diaconiaid*, yw y gair Groeg am y gair *gweinidog*, *gweinidogion*, yn y lleoedd canlynol: 1 Cor. 3. 5. 2 Cor. 6. 4. a 11. 15, 23. Eph. 3. 7. Col. 1. 7, 23, 25. Felly y mae Crist ei hun yn cael ei alw, 'Gweinidog yr enwaediad;' *Gr. Diacon yr enwaediad*. Rhuf. 15. 8. Fel yr oedd efe yn Iuddew genedigol, wedi enwaedu arno, yn arwydd o'i rwymedigaeth i gadw defodau a chyfreithiau Moses; ac a gyfyngodd ei weinidogaeth i ddefaid cyfrgolledig tŷ Israel. Mat. 15. 24.

4. Y mae math neillduol o weinidogion yn eglwys Crist yn cael eu galw yn ddiaconiaid, swydd a gorchwyl pa rai, yn benaf, oedd gofalu am, a gweini i'r tlodion. Phil. 1. 1. 1 Tim. 3. 8, 12.

5. Y mae yn cael ei briodoli i holl ganlynwyr Crist yn gyffredinol. Ioan 12. 26. 'Lle yr wyf fi, yno y bydd fy ngweinidog (o *διακονος*, *fy niacon*) hefyd.'

DIAFOL, *Gr.* διαβολος (*diabolos*) *Llad.* DIABOLUS; *Ffr.* DIABLE; *Ital.* DIAVOLO. Hwn yw y gair y mae y LXX yn gyffredin yn ei roddi yn gyfieithiad o'r gair *Heb.* שטן *Satan*. 1 Cron. 21. 1. Job 1. 6, 7, 9, 12. a 2. 1, 2, 3, 4, 6, 7. Salm cix. Zech. 3. 1, 2. Weithiau *επιβολος*, *cynllwynwr*; (*gwrthwynebw*, yn y cyfieithiad Cymreig.) 1 Sam. 28. 4. 2 Sam. 19. 22. 1 Bren. 5. 4. Y gair *Gr.* διαβολος a arwydda gwrthwynebw, cyhuddwr, cyhuddwr ar gam, enllibiwr, absenwr, athrodwr. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *enllibaidd*. 1 Tim. 3. 11. 2 Tim. 3. 3. 'Nid yn enllibaidd.' *Gr.* Nid yn *ddieft*, neu yn *ddiafaidd*, sef yn debyg i'r diafol, a than ei lywodraeth; canys felly y mae pob enllibiwr. Nid yw y Groeg byth yn y rhif luosog yn yr ysgrythyrau, ond pan y mae yn cael ei briodoli yn y lleoedd uchod. Y mae yn nodi allan y penaf o'r angelion syrthiedig—'penaeth y cythreuliaid'—'tywysog llywodraeth yr awyr,'—dan ba un y mae y lleill i gyd yn gweithredu, y rhai a elwir

datuovia (demoniad) cythrenliaid. Y mae yr angel syrthiedig yn cael ei alw felly, oblegid iddo gyhuddo ac enllibio Duw wrth ein rhieni cyntaf, fel pe buasai yn wrthwynebw'r i'w cynydd mewn gwybodaeth a dedwyddwch. Gen. 3. 5. Ioan 8. 44. Ac am ei fod, o'r tu arall, yn cyhuddo ac yn enllibio y brodyr ger bron Duw ddydd a nos. Dat. 12. 9, 10. Job 1. 10, &c.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw Judas yn ddiabol; am y byddai iddo, dan ddy-lanwad, neu gynhyrfiad, yr ysbryd hwnw, ei yspio, ei gyhuddo, a'i fradychu.—Y mae dynion drwg yn cael eu galw yn blant diafol, am eu bod dan lywodraeth y diafol, ac yn gwneuthur ei weithredoedd; yn tebygoli iddo yn eu gelyniaeth y'n erbyn Duw a'i bobl, yn eu gwaith yn enllibio ac yn eu gwaradwyddo hwnw; ac am eu bod yn offerynau yn cael eu defnyddio gan y diafol, i ddwyn yn mlaen ei achos yn y byd. Ioan 8. 34. a 13. 2. Act. 13. 10.

DIAL, DIALEDD, (al) *Heb.* דַּל (*goel*) cosp, cospedigaeth. Y mae gwahaniaeth rhwng *cosp* a *aial* mewn rhyw ystyr. Y mae yn gyfreithlon ac yn ddylegus ar y swyddogion gwladol, a rhai mewn swyddogion cyhoeddus, g'wpi beiau a fyddo yn niweidiol i'r wladwriaeth; ond nid yw yn gyfreithlon i un dyn, neillduol na chyhoeddus, ddial: nid yw hyn yn perthyn i neb ond i'r Duw mawr yn unig. Deut. 32. 35. Rhuf. 12. 19. Heb. 10. 30. Salm 94. 1. a 149. 7. 2 Thes. 1. 8. Dial a arwydda gwneuthur iawn i ni ein hunain, yn nghospedigaeth eraill; ond y mae yn rhy bergylus i un creadur fyned yn nghyd & hyny, rhag iddo fyned i nwydau pechadurus, a myned dros derfynau cyfiawnder i'w ddinystr ei hun. Dyoddef a maddeu i'n gilydd sydd orchymyngedig i ni. 'Myfi bian dial,' medd Duw. Nid oes ond Duw a wyr y gradd o ddrwg sydd yn mhob bai; ac ef yn unig a gyfartala y gosp iddo yn gyfiawn, ac yn sanctaidd. Y mae Duw wrth ddial ar bechaduriaid yn mynu iawn i'w sancteiddrwydd a'i gyfiawnder mewn modd addus i Dduw anfeidrol gyfiawn a sanctaidd. Y mae yn gweddu yn ogoneddus i Dduw ddial, ac a fyddai yn addas iddo beidio. Mae yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw, pan y byddo yn rhoddi dial, bob peth sydd mewn dynion yn llygredig ac yn bechadurus. Y mae yn dial mewn cysondeb mwyaf & g anfeidrol ddaioni ei hanfod, ei sancteiddrwydd, a'i gyfiawnder. Y mae ei ddial yn ofnadwy, ond y mae yn gyfiawn; ac am ei fod y mae yn ofnadwy. Luc 18. 7. 2 Pedr 3. 3—7. Dat. 6. 13.

DIALYDD, (dial) dialwr, cospwr. Y mae y gair *Heb.* דַּל (*goel*) a gyfieithir *dialydd*, yn cael ei gyfieithu yn aml *prynwr*. Priodol ystyr y gair yw *agos berthynas, cyfathrachwr*; yr hwn oedd ganddo, wrth gyfraith Moses, hawl i ryddhau etifeddiaeth ei frawd wedi ei gwertbu; i ddial ei farwolaeth trwy ladd y llofrudd, os cyfarfyddai & ef tu allan i'r ddinas noddfa.

Lef. 25. 25. Num. 35. 19, 21, &c. Deut. 19. 6, 12. Jos. 20. 3, 5, 9. Felly yr oedd yn gysgod o'n cyfathrachwr a'n prynwr Iesu Grist, yr hwn a brynodd ei bobl oddiwrth fellidith, ac oddiwrth bob anwiredd; ac a ddygodd. yn ol yr etifeddiaeth dragywyddol iddynt; ac a ddi-alodd ar y llofrudd hwn, Satan. Ioan 8. 44. Job 19. 25. Salm 19. 14. a 107. 2. a 119. 154. Esa. 35. 9. a 43. 1. a 51. 10. a 52. 3. a 59. 20. a 63. 4. Hos. 13. 14. Tit. 2. 13. Gal. 3. 13.—Nid oedd gan yr hen Roegwyr un swyddog i edrych yn neillduol ar ol llofruddion; perthynasau y lladdedig yn unig oedd ganddynt hawl i edrych ar ol y llofrudd, a dial arno. Gwel Homer, II. 9. llin. 628.—*Pausanio, lib.* 5. c. 1. p. 376. *lib.* 8. c. 34. p. 669.—Dialydd yw yr Arglwydd ar bob un a orthrymo neu a dwyllo ei frawd mewn dim. 1 Thes. 4. 6.

DIAMMEU, (di-ammen) yn wir, yn ddiau, yn ddiadal. 1 Bren. 13. 32. Diar. 22. 16. Phil. 3. 8. 2 Tim. 1. 5, 12.—Y pethau a gredir yn ddiammeu yn ein plith' Luc 1. 1. Yn hytrach, y pethau a gyflawnwyd yn ein plith —*περι των πεπληροφωρημενων εν ημιν παραματων*—*quae in nobis completae sunt verum.* Vulg. Gwel Campbell, Doddridge.

DIAMDŁAWD. Amdlawd yw bod yn hollol dlawd, yn dlawd o bob tu. Diamdławd yw helaethrwydd o bob tu, llawnder, digonedd, helaethlawn, diwall.—'Gwin o bob math yn ddiamdławd.'—*Stores of all sorts of wine.* Neh. 5. 18.

DIANA,* *Gr.* ἀρτεμις; gelwid hi hefyd, *Hēbe, Trivia & Hecate, Lucina.* Un o'r deuddege goruwch-dduwiau y, Paganiaid; merch Jupiter a Latona, meddent a chwaer Apollo. Hi oedd brenines y nef, sef y lleuad; Diana y galwent hi ar y dddegar, a Hecate yn uffern; yn cynorthwyo gwragedd wrth esgor, galwent hi Lucina. Byddai gwragedd yn y cyfryw amgylchiad yn arfer gweddio arni, am na wyddent, druaia, am neb gwell i alw arno. Yn amser y prophwydi Esaiiah a Jeremiah, addolent hi yn Palestina, dan yr enw Meni, sef *niferi*, neu y *misodd*. Jer. 7. 18. Esa. 65. 11. yn *Heb.* Eze. 16. 25. Ei llun oedd heiyddes a haner lleuad ar ei phen; neu gwedi ei gorchuddio & bronau drosti, yn arwydd o'i ffrwythlonrwydd; a'i gosail wedi ei addurno a phenau ceirw, ychain, cŵn, &c. Addolent hi gyda llawer o ddirifwch yn Ephesus. Act. 19. 27—35. Ond digon yw hyn am beth nad oedd ddim ond prawf o ddallineb ac ynfyrwydd pechaduriaid wedi colli y gwir Dduw. Gwel Gwel Parkhurst dan y gair *שְׁדַי*.

DIANC, (anc) cilio, ffoi, gochelyd, ymogelu, brysiu ymaith.—'Pa fodd y diangwn ni os esgeluswn iechydwrriaeth gymaint?' Heb. 2. 3. Luc 21. 36. Rhuf. 2. 3. 1 Thes. 5. 3. Mae dull yr ymadrodd mewn ffordd o ofyniad yn sicrhau, yn y modd cadarnaf, na ddiangwn ni

* Gelwid hi yn Diana, mae yn debygol, oddiwrth y gair Lladin, *dias*, yn arwyddo, *diurnod*, neu, yn gyntaf, *golau*.

ddim. Yr iechydwrtaeth yw yr unig ffordd i ddiannod rhag cyflawn daledigaeth am drosedd ac anuffudd-dod. Adn. 2. Y mae colledigaeth pawb a'i hesgeuluso yn gyflawn, yn sicr, ac yn anocheladwy. Y maent yn pechu yn erbyn y daioni a'r cariad mwyaf; y maent yn diystyru iechydwrtaeth, a phob rhagoroldeb ynddi: ac yn esgeulno yr unig feddyginiaeth a drefnodd Duw i bechadur colledig. Pa fodd, gan hyny, y gellir dianc? Esa. 20. 6. 1 Cor. 10. 8, 9, &c. Mat. 3. 7, 9. Heb. 10. 29. Gen. 19. 17, 19, 22.

DIANGFA, (dianc) ymwared, achubiaeth, gwaredigaeth, rhyddhad.—'I'r Arglwydd Dduw y perthyn diangfaau rhag marwolaeth.' Salm 63. 20. *Heb.* לְמוֹת הַצָּרוּת *mynediadau*, neu *fyrdd marwolaeth*, sef *fyrdd* i, neu oddi wrth *farwolaeth*. *Ffyrdd* i elynion yr eglwys i gael *marwolaeth*, ac i'r eglwys ei hun i gael *diangfa*. Y mae llawer o *fyrdd* i, ac oddiwrth *farwolaeth*, gan yr Arglwydd; gall gymeryd y ffordd a fyao i bob un o'r ddau. Yr oedd y tan yn *ddiangfa* i'r tri llanc, ac yn *farwolaeth* i'r rhai a'u bwriasant i'r ffwrn:—yr oedd y Môr Coch yn *ddiangfa* rhag *marwolaeth* i'r Israeliaid, ac yn *ffordd* i *farwolaeth* i Pharaoh a'i lu-oedd. Y mae gan Dduw *ddiangfaau* rhag *marwolaeth*, pan fyddo gofidion anghyngau yn cylch-yrru; pan y bo rhwyd wedi ei darparu gan elynion, a phydwed wedi ei gloddio, a dim ond cam megys rhyngom ag anghyngau. Salm 18. 5. a 57. 7. a 116. 3. 1 Sam. 18. 11. a 19. 10, 13. a 21. 10. 2 Sam. 21. 16. Job 5. 18. Deut. 32. 29.—Yn nghyd a'r demtasiwn, y cyfyngder a'r brofedigaeth, efe a wna *ddiangfa* hefyd. *Gr.* ἔκστασις, *mynediad allan*. 1 Cor. 10. 13.

DIANGOL, (dianc) diogel, dyasgen, dienydd.—'Rhai diangol y cenedloedd.' Esa. 45. 20. *Gweddellion y cenedloedd*. Dr. M.—yn meddwl y rhai oedd heb eu distrywio gan farnedigaeithau Duw, o'r cenedloedd, ac eto yn glynu wrth eu heilunod. Ond gan fod y prophwyd yn prophwydo am alwad y cenedloedd [adn. 23, &c.] wrth y rhai diangol y cenedloedd' y mae yn meddwl y rhai cadwedig o'r cenedloedd; y rhai trwy ffydd yn Nghrist oeddent wedi dianc oddiwrth ddigofaint dwyfol, ac oddiwrth holl ffeidd-dra eu heilun-addoliaeth, ac oferedd eu meddwl. Eph. 4. 17, &c.

DIANNOD, (annod) yn lleugys, yn y man, yn ddiattreg, yn ddioed, yn ebrwydd.—'Ac yn ddiannod y dygwyddodd i lawr wrth ei draed ev.' Act. 5. 10 W. S. Sef yn y man.

DIANRHYDEDD-U, (anrhydedd) difrio, amharchu, sarhau, dadfrio. Y mae y rhai sy yn tori y ddeddf yn dianrhydeddu, ac yn amharchu Duw, yn ei awdurdod ddwyfol oruchel, yn ei sancteiddrwydd a'i gyflawnder. Rhuf. 2. 23. Y maent, yn eu hanuffudd-dod iddo, yn tystiolaethu eu bod yn barnu nad oedd ganddo awdurdod i orchymyn, neu ei fod yn gorchymyn yr hyn oedd yn anaddas iddynt

hwy ei wneuthur, yr hyn sy ddianrhydedd i'w awdurdod oruchel, ei uniondeb, a'i sancteiddrwydd.—Yr oedd yr Iuddewon yn dianrhydeddu Crist trwy fychanu a dirmygu ei berson, fel Mab Duw; yn gwadu ei anfoniad oddiwrth Dduw; yn cablu ei eiriau, ei weithredoedd, a'i athrawiaeth; ac yn llawn gelyniaeth yn ceisio ei ladd. Ioan 8. 59. Y mae neillduol fawredd yn ymddangos yn yr amynedd digyffro, y tiriondeb a'r addfwynder sydd i'w weled yn Nghrist, yn ei holl atebion i'r geiriau enllibus, lliديو a dirmygu.

DIANWADAL-WCH, (anwadal, *Heb.* לְוָתָה) sefydlog, safadwy, gwastad, digyfnawid.—'Dianwadalwch ei gynghor—trwy ddau beth dianwadal.' Heb. 6. 17, 18. Wrth gynghor Duw y mae i ni ddeall ei arfaethiad i anfon ei Fab i'r byd o hâd Abraham, i fod yn Iachawdwr i etifeddion yr addewid. Y mae dianwadalwch cynghor Duw yn tarddu oddiwrth yr hyn ydyw Duw ynddo ei hun; sef oddiwrth anghyfnawidoldeb ei hanfod—perffeithrwydd ei ddoethineb a'i wybodaeth—anfeidroldeb ei ddaioni—hollalluogrwydd ei allu—anddibynolrwydd ei benargiwyddiaeth. Am fod ei hanfod yn ddigyfnawid, y mae bod ei gynghor yn ddi-anwadal. Fel nad dichon tywyllwch ddyfod o oleuni, felly nis dichon cynghor anwadal ddyfod o hanfod dianwadal. Nis gallasai gyfnawid er gwell, heb gyfnawid yn ei hanfod er gwell—yr hyn sydd anmhosibl. Yr oedd perffaith ddoethineb yr hanfod dwyfol digyfnawid, yn arfaethu ac yn penderfynu pob peth yn y modd goren. Nis gallasai y cynghor gyfnawid er gwaeth, drachefn, heb i'r hanfod gyfnawid er gwaeth—yr hyn sydd yn gablodd dychrynllyd i feddwl unwaith. Y mae cynghor ei ewyllys, gan hyny, yn berffaith dda, ac yn ddianwadal. Yr oedd Duw yn ewyllysis, o'i anfeidrol ddaioni a'i gariad tuag atynt, ddangos yn helaethach i etifeddion yr addewid, ddianwadalwch y cynghor hwn, ar ba un yr oedd yr holl iechydwrtaeth yn gorphwys yn dragywyddol; fel y gallent, trwy hyny, gael cysur cryf. I'r dyben o ddangos hyn, rhoddodd iddynt addewid ddianwadal, ac a gadarnhaodd hono trwy lw dianwadal. Trwy y ddau beth hyn, neu y ddwy weithred hyn, y mae y dadguddiad a'r dangosiad mor ddianwadal a'r cynghor ei hun; canys y mae mor anmhosibl i Dduw fod yn gelwyddog ag iddo gyfnawid ei hanfod, a bod yn anwadal yn ei gynghor. Nid yr addewid a'r llw sydd yn gwneuthur y cynghor yn *ddianwadal*, ond *dangos* dianwadalwch y cynghor y maent. Buasai y cynghor yn ddianwadal pe buasai yr addewid heb ei dadguddio felly; ond heb yr addewid yn ei dadguddio felly, ni chwaseu ni yn bresenol ddim cysur oddiwrth ei ddianwadalwch. Yn yr addewid, wedi ei chadarnhau â llw Duw, yr ydym ni yn gwled y cynghor dianwadal; ac wrth greu dianwadalwch yr addewid, yr ydym ni credu hefyd ddianwadalwch y cynghor. Y mae yr addewid mor gadarn a'r

cynghor, a'r cynghor mor gadarn a Duw. Pwyso ar yr addewid yw pwyso ar y Duw a'i llefarodd, ac ar y cyngor a ddatguddir ynddi a thrwyddi. Na hon nid oes un sylfaen gadarnach a ddichon fod. Y mae yn sylfaen ddigon cadarn i'r ffydd gadarnaf i orphwys arni; ac yn ol gradd ffydd yn yn gorphwys ar y sylfaen hon y mae grym y cysur; gellir cael, o ran y sylfaen, 'gysur cryf.' Salm 33. 11. Diar. 19. 21. a 21. 30. Rhuf. 11. 28, 29. Num. 23. 19. 1 Sam. 15. 29. Tit. 1. 2.

DIAREB-ION, (ar-eb) ymadrodd synwyr-lawn; call-chwedl; ymadrodd tra eglur, anam-meuadwy, diammheul. Y gair diareb a arwydda yn aml, gwawd, gwawd-nod, gwatwargyff. Y mae personau, neu bethau, yn ddiareb, pan yr enwir hwynt yn aml gyda gwawd, a dystyrwch. Deut. 28. 37. 1 Bren. 9. 7. 2 Cron. 7. 20. Areith-wawd fer. Esa. 14. 4.—Yr oedd diarebion yn arferedig, yn aml, gan yr hynafiaid yn y cynfyd; ac yr oeddent, yn gyffredin, yn fath o ddammegion byrion. Num. 21. 27. Llefafodd Solomon dair mil o ddiarebion; ond am nad oeddent i fod yn brawf reol barhaus i'r eglwys, y mae llawer o honynt wedi eu colli. 1 Bren. 4. 32. Y rhai sydd ar ol heb eu colli, a elwir yn *Heb. מְשִׁיבֵי דַמְמֵגִיּוֹן*, ymadroddion hardd, awdurdodol. Y mae Llyfr Diarebion Solomon yn llawn o athrawiaethau gogoneddus, rheolau, cynghorion, a chyfarwyddiadau addas ac uniawn i bawb, yn mhob swydd, a phob sefyllfa ac amgylchiad y dichon dnylon fod ynddynt. Y mae defnyddiau pwysfawr a gogoneddus o athrawiaethau a chynghorion, yn cael eu llefaru mewn rhyw gall ddywediadau byrion, ac ymadroddion synwyr-lawn, hollol annibynol ar eu gilydd, ac yn ddigysylltiad y naill a'r llall; y mae pob dywediad yn cynnwys yr ystyr yn gyflawn ynddo ei hun, ac yn ei amlygu gydag eglurdeb golen, truthgar, yn treiddio i'r meddwl yn uniongyrchol, ac yn ei lenwi a'r synwyr ar unwaith, heb ymresymiad na dadl am dano. Mae rhanau o'r ysgrifeniadau sanctaidd fel rhyw wê euraidd wedi eu cydwau a'u cydblethu a'u gilydd mewn cyfansoddiad trefnus, a'r naill ymadrodd yn dibynu ar y llall, fel nas gellir egluro y naill heb y llall. Ond y mae y llyfr hwn, gan mwyaf, yn debyg i dwr o berlau, neu flwch o eman, neu feini gwerthfawr, i gyd, heb y cyfryw wêad, yn annibynol ar eu gilydd, yn cynnwys ystyr gyflawn ynddo ei hun. Hwyrach i Solomon gasglu yn nghyd y 24ain pennod blaenaf, a'u gadael mewn ysgrifen, ac i Hezeciah osod rhyw un i *gopio* y lleill. Diar. 25. 1. Ysgrifnodd Solomon y naw pennod cyntaf yn y drefn y maent yn bresenol, yn cynnwys athrawiaethau gogoneddus am berson a gwaith Crist; gwahoddiadau tyner yr efengyl, mewn dull gwresog a serchog; yn nghyda rhagoroldeb y dadguddiad dwyfol, a'r perygl o fyned yn groos i lwybrau Duw i lwybrau halogedig chwantau enawd-ol, ynfyd a niweidiol. Hwyrach i Solomon

gyfansoddi y Diarebion ar amrywiol amserau; rhai yn ei ieuentyd, neu ei ganol oed, fel cynghorion i'w fab Rehoboam; ac eraill, hwyrach yn ei hen ddyddiau, wedi ei adferiad o'i wrthgiliad trwm, trwy ei wragedd Paganaid annulwio. Yn y cyfneithiad Groeg, ac eraill a'i dilynodd, y mae rhyddid anaddas wedi ei gymeryd i chwaneu llawer o gyfrwng-gymysgiad trwy gorph y llyfr, nad ydyw yn yr iaith wreiddiol.

DIAREBWR-WYR, (diareb) un yn llefaru, neu yn adrodd diarebion, neu ddammegion. Num. 21. 27. Eze. 16. 44.

DIARGYHOEDD, (cyhoedd) dinam, difeius, difefl. Y mae hwnw yn ddiargyhoedd, yr hwn nis gellir ei argyhoeddi, neu ei gyhuddo a unrhyw fai. Luc 1. 6. 1 Thea. 2. 10. a 3. 13. a 5. 23. 1 Tim. 3. 2, 10; a 5. 7.—Y mae yr apostol yn anog y Philippiaid i rodio felly, fel y byddent ddiargyhoedd a diniwed (*ἀνεπατοί, διγγυμυσγ, διδωυλλ*) yn blant difeius i Dduw yn nghanol cenedlaeth ddrygionus a throfau. Pen 2. 15.—'Gwnewch eich goren,' medd Pedr, 'ar eich cael ganddo ef mewn tagnefedd; yn ddi-frycheulyd ac yn ddiargyhoedd.' 2 Pedr 3. 14. Dyma y fath ymarwedd iad y mae yr efengyl yn arwain iddo. Nid ydyw yn pleidio un pechod. Pa beth bynag mae y gyfraith yn wahardd mae yr efengyl yn ei feddyginiaethu. Y mae yn feddyginiaeth gyflawn oddiwrth bob afiechyd ysbrydol; a gwelir pawb sydd yn ei gwir gredu a'i derbyn wedi eu cwbl iachau, ac yn ddiargyhoedd yn nydd ein Harglwydd Iesu Crist. 1 Cor. 1. 7.

DIARIANGAR, (ariangar) heb garu arian; digybyddlyd; heb garu y byd, na'r pethau sy yn y byd. 1-Tim. 3. 3. Heb. 13. 5. Y mae hyny yn bechadur ac yn anaddas yn mhawb; ond yn neillduol mewn blaenoriaid eglwysig, y rhai a ddylent fod yn siampl i'r praidd. Y mae yn eu cwbl anaddasu i bob swydd sanctaidd yn eglwys Dduw; ac yn nod dychrynyllyd ar gau athrawon. Judas 11, 12. Edr. **ARIANGAR**.

DIARWYBOD, (gwybod) anwybod, diwybod, heb wybod. 1 Tim. 1. 13. Heb. 13. 2. Y mae yr apostol yn cydnabod ei hun yn enog iawn, sef y penaf o bechaduriaid, yn erlid yr eglwys, er iddo wneuthur hyny o gydwybod, yn ddiarwybod, trwy anghrediniaeth. Nid yw anwybodaeth yn esgusodi neb a moddion gwybodaeth ganddynt.

DIATTREG, (attreg) dioed, diymaros, di-rwyst, dihirio.—Yn ddiattreg, sef yn ddiymaros, mewn mynyd. Jos. 10. 9. Act. 13. 11. Jer. 4. 20. Esa. 39. 5.

DI AU, (di-gau) sicr, diammeu, yn wir, mewn gwirionedd, yn ddily, yn ddinam. Gen. 3. 1. a 28. 16. a 29. 14.

DIBAID, (di-paid) didor, diball, didawl, gwastadol, parhaus.—'Gweddiwch yn ddibaid' 1 Thea. 5. 17. Mae ein hangenion yn parhau yn ddibaid; mae Duw yn gwrando yn ddibaid; a gorsedd-fainc y gras yn rhydd bob amser, yn

ddiball, i fyned ati : am hyny gweddiwn yn ddibaid. Ein dyledswydd, ein brait arbenig, a'n cysur, yw hyny. Yr oedd hyn yn cael ei arwyddo a'i gysgodi yn yr arogl-darth gwas-tadol yn y deml. Nid yw yr Arglwydd yn ein dysgu ond i weddio am ein bara beunyddiol, yn arwyddo ein dyledswydd i weddio am dano bob dydd. Exod. 20. 8. Mat. 6. 11. Salm 105. 4. Luc 18. 1, &c. a 21. 36. Act. 10. 2. a 12. 5. Rhuf. 1. 9. a 12. 12. Phil. 4. 6. Col. 1. 3. a 4. 2. 1 Pedr. 4. 7. Heb. 4. 16.

DIBLANT-A, (di-blant) amhllantadwy, heb blant. Gosodir allan yn yr ysgrifthyrau, fel ceredd oddiwrth yr Arglwydd, attal plant oddiwrth rai yn briodasol, neu eu dyfetha wedi eu rhoddi. Lef. 20. 20. a 26. 22.—'Ysgrifenwch y gwr hwn yn ddiblant—ni ffyna ei hâd of,' &c. Jer. 22. 30. Mae yn amlwg oddiwrth y geiriau fod gan Coniah had, er ei fod yn cael ei ysgrifenu yn ddiblant; ac oddiwrth 1 Cron. 3. 17, 18. mae yn ddigon eglur fod gan Coniah, neu Jeconiah, *saiith* o feibion o leiaf; ond ystyr y geiriau yw, bydd cynddrwg iddo, neu waeth na phe buasai yn ddiblant; bydd barn Duw ar ei hiliogaeth; ni ffyna ei had of un a eisteddo ar orseddfa Dafydd, nac a lywodraetho mwyach yn Judah. Hyn, tebygol, yw ystyr y geiriau yn Lef. 20. 20. Gwel 1 Sam. 15. 35. Jer. 15. 7. Ezec. 5. 17.

DIBLATHAIM, HALMON-DIBLATHAIM, dinas tu hwnt i'r Iorddonen, wrth droed mynydd Nebo, neu Pisgah. Num. 23. 47. Jer. 48. 22. Ezec. 6. 14.

DIBON, דִּבּוֹן [*deall*] dinas a roddwyd i fyth Gad gan Moses; yr un, tebygol, a Dibon-Gad. Num. 32. 3, 33, 34. a 33. 45. Jos. 13. 9. Esa. 15. 2.—2. Dinas yn Judah; yr un a Debir, tebygol. Neh. 11. 26. Yr un yw Dibon a Dimon (Esa. 15. 2, 9.) yn ol barn Jerome.

DIBRIS, (pris) distadl, diwerth, dirmygus, dielwig, heb anrhydedd. Obad. 2. Marc 6. 4.

DIBRISIO-IODD, (dibris) 'Eithr efe a'i dibrisiodd ei hun.' Phil. 2. 7.—'Eithr ef y dirmwad ei hun.' W. S. 'Eithr efe a'i diddymodd ei hun.' Dr. M.—'Made himself of no reputation.' Saes.—*ἀλλ' εαυτον εκενωσε, efe a waghaodd ei hun—sed ipse sese inanivit.* Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *gwneyd yn ofer.* Rhuf. 4. 14. 1 Cor. 1. 17. a 9. 15. 2 Cor. 9. 3. Mae y geiriau yn gosod allan gweithred rydd, ewyllysgar, rasol, o eiddo Crist tu ag ato ei hun, yn ei ddarostyngiad rhyfedd at waith y pryndegaeth. Ymddangosodd yn y cnawd—gymerodd arno agwedd gwas—yr hwn. ac yntau yn gyfoethog, a aeth yn dlawd. 1 Tim. 3. 16. 2 Cor. 8. 9. Yr oedd yn parhau i fod yr hyn ydoedd er tragwyddoldeb fel Person Dwyfol, ond efe a gymerodd arno ei hun yr hyn nad oedd : *sef cnawd—agwedd gwas—tlodi—bod yn ufudd hyd anghu, sef anghu y groes.* 'Mor lygredig oedd ei wedd yn anad neb, a'i bryd yn anad meibion dynion.' Esa. 52. 14.

Yr oedd gogoniant yn perthyn iddo, fel Person Dwyfol; yr oedd iddo hefyd ogeoniant cyfryngol o ran ei swydd; diosgodd, neu gwaghaodd ei hun o'r holl ogeoniant yn mhob ystyr, o ran y mynegiad neu y dangosiad o hono, ac a'i darostyngodd ei hun i'r holl ddirmyg, tlodi, a dyoddefaint dyledus i'w bobl fel pechaduriaid, i'r dyben i'w hachub.* Os ystyriwn ei hanfod fel Duw yn ei holl ogeoniant a'i berffeithrwydd diderfyn, a chymharu hyny âg agwedd y dyn tlawd, diystyraf o bawb, sydd yn nghrog rhwng y ddau leidr ar ben Calfaria, gallwn ganfod cyflawn ystyr y gair, *Efe a'i dibrisiodd*, neu a *waghaodd ei hun* : a thyna hefyd fesur ei gariad at yr eiddo.† Edr. AGWEDD.

DIBYN, (dib) serthallt, diphwys, llechwedd, goriwaered. Mat. 8. 32. Marc 5. 13. Luc 8. 33.

DICLAH, דִּקְלָח [*palmwydden*] seithfed mab Joctan. Gen. 10. 27. Trigodd ei hiliogaeth yn Arabia Ffelix, lle mae y palmwydd yn lluosog.

DICHELL-ION, (dig) Gr. τεχνον, ystryw cyfrwysedd, ystranc, twyll, hoked.—'Nid ydym heb wybod ei ddichellion ef.' 2 Cor. 2. 11. *αυτου τα νοηματα, ei feddyliau, ei gynghorion*, y rhai ydynt yn ddichellgar a chyfrwys. Y gair Groeg a arwydda, yn gyffredinol, *meddyliau* : ond weithiau, arwydda meddyliau cyfrwys, ystrywgar, twyllodrus, pan fyddo rhyw berson yn *ymddangos* yn un peth, ac yn *bwriadu* peth arall. Yr un gair a gyfieithir *meddwl* yn 2 Cor. 10. 5. Mae yr apostol yn anog y Corinthiaid i faddeu i'r gwr a ysgymnasid ganddynt, a'i gysuro, megys y maddenasai yntau iddo, ar ei wir edifeirwch; rhag trwy ddysgyblaeth rhy lymdost, iddo ddigaloni, a chael ei lyncu gan ormod tristwch; a thrwy hyny iddynt gael eu siomi, nen gael eu gorchfygu trwy gyfrwystra (*πλεονεκτηθωμεν*) gan Satan : 'Canys nid ydym ni heb wybod ei ddichellion ef.'—'Rhag bod y Satan ein gorchfygu, gan nad anwybod genym ei amcanion ev.' W. S.—'Rhag ein siomi gan Satan; canys nid ydym heb wybod ei amcanion ef.' Dr. M.—'Lest Satan should get an advantage over us.' Saes.—Y gair Groeg a gyfeiria at ddull masnachwyr cybyddlyd, y rhai sydd yn gwylied i ddal ar bob achlysur a chyfleusdra i dwyllo a chamgolladu eraill. Vorstius. Y mae Satan yn brysur, yn weithgar, ac yn cymeryd pob mantais i hudo dyn i bechu yn rhyfygus, ac wedi hyny peri digalondid, ac i'w lyncu gan ormod tristwch ac anobaith. 'Nid ydym ni heb wy-

* He that was and is God, took upon him the form of a man. The apostle doth not say that Christ made that form of no reputation, or Christ *εκενωσε* that form; but Christ being in that form *εκενωσε εαυτον*, made himself of no reputation; not by any real change of his Divine Nature, but taking to himself the human, wherein he was of no reputation. It being he that was so, in the nature and the dispensation, wherein he was so; and it being not possible, that the Divine Nature of itself, in itself should be humbled, yet he was humbled, who was in the form of God, though the form of God was not.—Vln. Evang. by Dr. J. Owen.

† Gwel Wiltius Exer. I de Orat., Waterland's Ser

bod ei ddichellion ef; ond yn brofiadol o hon-
ynt yn ein personau ein hunain, ac hefyd yn
mheronau eraill yn yr eglwysy eraill dan ein
golygiad.—Mae 'dyfodiad y dyn pechod, mab
y gollddigaeth, yr anwir hwnw, gyda phob di-
chell anghyfiawnder, yn y rhai colledig.' 2
Thes. 2. 9, 10. Dichellion, llawer o honynt,
celwyddog, anwir, yn cadw dynion mewn pob
anghyfiawnder a drygioni, ac yn eu maethu
a'u magu ynddynt. Anwir ydyw efe ei hun;
anwiredd yw ei athrawiaeth; cadw a maethu
dynion mewn anwiredd ac anghyfiawnder yw
ei ddyben.—Mae dichellion a chyfrwystra
sarphaidd yn perthyn i ddynion fel pechadur-
iaid syrthiedig; yn tebygu yn hyn, fel pob
peth arall, i'r hen sarph, sef Satan, yr hwn sydd
yn twyllo yr holl fyd. Dat. 12. 9. Rhuf. 3.
13. Salm 10. 7. a 38. 12. a 50. 19. a 119. 118.
Diar. 12. 2, 10. Esa. 32. 7. Oddiwrth hyn y
mae yr Arglwydd yn gwared y rhai sydd wir
edifeiriol, ac yn derbyn maddenant pechodau.
Salm 32. 2. Ioan 1. 47.—'Mi a'ch deliais
chwi trwy ddichell.' 2 Cor. 12. 16. O hyn
yr oedd rhai gau athrawon yn mhlith y Cor-
inthiaid yn ei gyhuddo. Er na phwysodd ar-
noch, meddent, ei gyfrwystra oedd hyn; bu
gyfrwys, ac a'ch daliodd trwy ddichell. Yn
ateb i'r cyhuddiad hwp, mae yr apostol yn go-
fyn, 'A wnaetum i elw o honoch chwi, trwy neb
o'r rhai a ddanfonais stoch?' Adn. 17, 18. Y
mae y rhai sydd weithwyr twyllodrus eu hun-
ain, yn llafurio er mwyn elw, ac nid er llesid
eneidiau dynion a gogoniant Duw, yn barnu
fod pawb yn debyg iddynt; ac yn ymgais am
gyfeirio llygaid pawb at feiau eraill, fel na syll-
ont ar eu beiau hwy. 2 Cor. 11. 13.

DICHELLGAR, (dichell) ystrywgar, twyll-
odrus, cyfrwysddrwyg, hocedus. Diar. 7. 10. a
14. 17. 'Hwn a fu ddichellgar wrth ein cen-
edl ni.' Act. 7. 19. Felly y mae yr Ysbryd
Glan yn galw callineb brenin yr Aipht, a'i holl
ddyghymygon cyfrwys-ddrwyg i attal cynydd a
llosgodiad yr Hebreaid; ond yr oedd ei holl
ddichellion yn ofer. Exod. 1. 10. Salm 105.
25. Esa. 54. 17.

DICHON, (dig) *Gr.* *ισχυειν*, medru, gallu,
effeithioli.—'Dichon Duw, ie, o'r meini hyn,
gyfodi plant i Abraham.' Mat. 3. 9. Mae y
geiriau yn neillduol hardd a chyrhaeddgar.
Mae Ioan yn tystiolaethu, yn gadarn ac yn
egniol, yn erbyn gau hyder y Phariseaid a'r
Saduceaid; yn cyfeirio at y meini o'u blaen, ac
yn dangos fod gallu Duw mor anfeidrol, fel y
gallai fyw huan a sancteindio y rhai hyny, a'u
gwnenthur mewn ystyr mwy ardderchog yn
blant i Abraham, ac yn etifeddion yr addewid,
na hwy, y rhai nad oedd ganddynt ond tadog-
aeth naturiol i ddangos eu bod felly; ac y
byddai iddo wneuthur hyny yn hytrach nag
i'w addewid ballu, ac y byddai i'w bath eti-
feddu y bendithion addewedig, a gogoniant ei
deyrnas. Mae parhad yr eglwys yn gorphwys
yn hollol ar rasionrwydd, ffyddlondeb, a gallu

Duw, ac nid ar ddynion, nac ar ddim mewn
dynion. Pwy bynag a wrthgilio, ac a ymlyg-
ro, dichon Duw gyfodi eraill yn eu lie, o'r
pechaduriaid mwyaf anolygus ac anhebyg. Pwy
a osod derfyn iddo? dichon wneuthur meini
yn ddynion byw—ie, yn gredinwyr sanctaidd,
ufudd!

'Ni ddichon efe weled teyrnas Dduw.' Ioan
3. 3. Mae y geiriau yn gosod allan addas-
rwydd pob dyn heb ei eni drachefn, o ran ag-
wedda a syniad ei feddwl, i weled a chanfod
teyrnasiad ysbrydol Crist, trwy yr efengyl, yn
y byd, ac ar galonau pechaduriaid; ac am na
chanfyddant ei deyrnas, nis dichon iddynt fyn-
ed i mewn iddi. Mae y ddau air hyn *gweled*,
a *myned* i mewn, er eu bod yn gysylltiedig,
eto i'w golygu yn wahanol. Mae teyrnas Duw
yn ysbrydol yn ei natur, ei chyfreithiau, ei dy-
benion, a'i chysuron; ni *wel* dyn anianol y
deyrnas ysbrydol hon; nis dichon iddo ei
gweled heb ei eni drachefn; a thrwy hyny
feddiannu deall a goleuni ysbrydol. Ac os na
ddichon iddo ei *gweled* ni ddichon iddo chwaith
fyned i *mewn* iddi; mae hyny yn groes i sef-
ydliad Duw, yn gystal a'i ddymuniaid ei hun.
1 Cor. 2. 14. Mae esbonwyr yn gyffredin yn
golygu y gair *gweled* yn gyfystyr â'r geiriau
myned i *mewn*, ac yn arwyddo cyfranogi, mwyn-
hau, meddiannu. Sicr yw fod *gweled* yn ar-
wyddo yn aml, *mwynhau*, neu *ddyoddef*, fel y
byddo natur y gwrthddrych; megys *gweled*
daioni, *gweled* bywyd, *gweled* llygredigaeth,
gweled marwolaeth, &c. Er bod hyny yn gy-
nwysedig, eto nid hyny yw y cwbl sydd yn
gynwysedig ynddo. Y gair nis *dichon weled*, a
arwyddo, yn dra sicr, ei anaddasrwydd a'i an-
nghymhwysder i hyny; ac felly mae pob dyn
heb ei oleuo a'i eni drachefn gan Ysbryd Duw.

'Ni ddichon y Mab wneuthur dim o hono ei
hun.' Ioan 5. 16. *ov duvatai, ni ddichon, ni*
all, nid yw yn bcsibl iddo. Gan fod ei hanfod
yr un a'r Tad, mae yn rhaid iddynt gydweith-
redu yn mhob peth. Fel nad oes gwahanol
hanfod iddynt, nis gall fod iddynt wahanol gy-
nghor, gwahanol ewyllys, gwahanol allu, na
gwahanol weithrediad: 'Pa beth bynag y
mae y Tad yn ei wneuthur,' yn nghreadigaeth,
trefniad, a llywodraethiad y byd, 'hyny hefyd
y mae y Mab yr un *ffunud* (*ομοιως*, *yr un dull*,
yr un modd) yn ei wneuthur.' Mae holl drefni-
adau, cynghorion, a gweithredoedd Duw, yn
gydradd, ac yr un *ffunud* yn perthynu i'r per-
sonau dwyfol; nis dichon, o herwydd undeb
hanfod, y naill ewyllysio na gweithredu yn
wahanol oddiwrth y llall. Nid yw undeb y
natur ddynol a Pherson Dwyfol y Mab yn
effeithio dim gwahaniaeth yn hyn; gan ei fod
yn Dduw yn gystal ag yn ddyn, ni ddichon
iddo wneuthur dim o hono ei hunan; ac os na
ddichon iddo wneuthur dim, ni ddichon iddo
gynghori dim, nac ewyllysio dim o hono ei
hun:—mae undeb y ddwy natur y fath, fel nad
ydynt ond *un person*. Mae y gair bach *ομοιως*,

yr un *ffunud*, o neillduol bwys: Nid oes neb ond Duw a ddichon weithredu yr un *ffunud* a Duw; ond mae y mab yn gweithredu yr un *ffunud* a'r Tad; gan hyn y mae y Mab yn *Iduw* gogyfuwch a'r Tad. Nid yw y Mab yn gweithredu fel offeryn yn llaw y Tad, ond yn gweithredu yn mhob peth yr un *ffunud*, gyda'r un awdurdod, yr un gallu, yr un rhyddid, a'r un doethineb a'r Tad—mae anfeidrol berffaith gydraddoldeb hanfod rhyngddynt. Ioan 7. 17. a 8. 28. Gwel Zanch. *De Tribus Elohim*, lib. quart. cap. secund.

DIDEN—AU, (did) *Heb.* דָּד (*dad*) *Gr.* τῆθη, (*tithe*) teth, tethau; bronau merch. *Ezec.* 23. 3.

DIDOI, (toi) diorchuddio, dynoethi. 'A didoi y tō a wnaethant lle yr oedd efe.' *Marc.* 2. 3. *Luc.* 5. 18, 19, 20. Mae penau y tai yn y gwledydd dwyreiniol yn wastad; yr oedd yr Iesu yn yr ystafell nesaf at nen y tŷ; tebygol fod grisiau oddi allan i fynydd i nen y tŷ; a thynasant gymaint o'r pridd-lechau, sef tō y tŷ, ag oedd angenrheidiol i ollwng i waered y gwely yn yr hwn y gorwedda i dyn claf. Mawr oedd eu ffydd yn yr Iesu, a'u llaforus gariad tu ag at y claf!

DIDOL—I—EDIG, (tawl) gwahan, gwahanedig; wedi ei neillduo, o'r neilldu. 'Didoledig oddiwrth bechaduriaid.' *Heb.* 7. 26. Er i Grist gyfranogi o'r un natur a phechaduriaid, byw yn eu plith, cyflawni pob dyledswydd tu ag atynt, a chyfeillachu yn rhydd â hwynt, eto yr oedd yn hollol ddidoledig oddi wrthynt oll, o ran cyfranogiad mewn un gradd o'u llwgr. Yn yr ystyr hwn yr oedd yn ddidoledig, ac yn ysgaredig oddiwrth bawb a anwyd i'r byd. Er ei fod yn ddyn wedi ei eni i'r byd, eto mae yn ddidoledig oddiwrth bechaduriaid, o ran cyfranogiad yn y gradd lleiaf o euogrwydd na llwgr Adda, gwreiddyn a chyndrychiolwr ei holl hal. Y cyfryw un oedd weddus i ni, i gyfryngu rhyngom â Duw, o achos pechod, ac i wneuthur iawn drosom.—'Y rhai hyn yw y rhai sydd yn eu didoli eu hunain.' *Judas.* 19. Yn cynwys meddyliau uchel am eu doniau, eu doethineb, a'u cyflawnder eu hunain, rhagor eraill; ac yr eu hymchwyydd ffol yn didoli oddi wrthynt. *Esa.* 65. 5. Neu yn anoddefol o iau ddysgyblaethol yr eglwys arnynt, o herwydd hyny yn ymneillduo i benrhyddid buchedd aflau. *Adn.* 4.—Yn nydd mawr y farn, bydd y barnydd cyflawn yn gwneuthur didoliad amlwg, manwl, cyflawn, a thragywddol, o'r cyflawnion a'r anghyflawnion oddiwrth eu gilydd. *Mat.* 13. 49. a 25. 32. Yr oeddent wedi eu didoli er tragywddoldeb yn yr arfaeth, mewn amser didolwyd hwynt yn bersonol, trwy yr efengyl a sancteiddiad yr Ysbyrd Glan; yn nydd y farn bydd pob un yn ymddangos yn gyhoeddus, gyda'r blaid a ddewisodd yma yn y byd, y naill yn ogoneddus, ac yn hollol ddedwydd, a'r llall yn warthus ac yn druenus byth.

DIDWN, (twn) cylan; heb doriad, diddrylliad.

Cenweh ei glod, clodforwech hwn,

A'i diddion ryfeddodan.

E. Frye (*Salm.* 106. 2.)

'Didwn ei air fel crair cred;' mae ei air mor ffyddlon a chyfammod y ffydd.

DIDUEDD, (tuedd) anhueddol, amhleiddgar, diragfarn. Mae 'y doethineb sydd oddi uchod yn ddiuedd.' *Iago.* 3. 17.—yn ddiddosbarth, *W. S.*—yn ddiragfarn. Mae yr apostol yn beio ar y Cristionogion am eu bod yn diystyrn eu brodyr tlodion, ac yn dangos parch gormodol yn eu cynulleidfaoedd i'r cyfoethogion, er eu bod o fucheddai anaddas i'w proffes. Onid ydych chiwi, medd yr apostol, dueddol yn och eich hunain? ac onid aethoch yn farnwyr eich meddyliau drwg? *ou διακριθητε εαυτοις*, onid ydych chiwi dueddol yn och eich hunain? Mae y ddoethineb sydd oddi uchod yn gwbl groes i hyn, *αδιακριτος*, yn ddiuedd. Yr oedd yr ysbyrd tueddol yn eu plith, yn edrych uwyr ar gyfoethun, a'i sefyllfa yn y byd, nag ar rinweddau, rhadau, ysbyrd, a delw Duw. Mae y ddoethineb oddi uchod yn gweled rhagoriaeth y pethau sydd oddi uchod, ac yn parchu yn fawr y cyfryw sydd wedi eu llenwi â hwynt.

DIDWYLL, (twyll) diddichell, diboced. 'Didwyll laeth y gair.' *1 Pedr.* 2. 2. *το λογικον αδολον γαλα, laeth y gair*, yr hwn sydd bur a digymysg; heb ddim twyll ynddo, nac yn twyllo neb trwy ei gredu ac ufuddhau iddo. Twyll a siomedigaeth yw pob peth a chwanegir at wirionedd pur yr efengyl. Mae yn hollol ddigonol ynddo ei hun; ac yn fagwriaethol i gyd, ac yn peri cynydd i bawb sydd yn ei chwenych, ac yn cyfranogi o hono trwy ffydd. Trwy air Duw y mae ei blant yn cael eu hail eni, a thrwy yr un gair, sef yr efengyl, y maent yn cael eu magu, ac yn cynyddu mewn grym a maintoli ysbyrdol. *2 Cor.* 2. 17. a 4. 2. *Esa.* 55. 1. a 66. 11. *Salm.* 19. 10. a 119. 103. *Diar.* 24. 13, 14.—'Gwedd i wesusau didwyll,' yw gwedd i ddiragrith, ddiffuant, yn gosod achos ger bron Duw yn gywir, ac yn gofyn pethau uniawn, ac i iawn ddybenion. *Salm.* 17. 1. a 145. 18. *Mat.* 15. 8.

DIDYMUS. *Edr.* THOMAS.

DIDDANU. *Edr.* DYDDANU.

DIDDARBOD (darbod) difeddwl, diofal, annarbodus, diragddarbod, diragweliad.—'Y rhai wedi diddarbodi,' &c. *Eph.* 4. 19. *απηληγοτες, Being past feeling*—*απο*, yn arwyddo *didymiad, αλγεω, dolurio*. Y gair Groeg, medd Raphaelius, a arwydda y gradd eithaf o ddideimladrwydd, anobaith, a difrawwch; ac yn gosod allan yr agwedd meddwl mwyaf anystyriol a llygredig; wedi ymroddi i bechod o gariad ato, ac anobaith gallel byth ymysgwyd oddiwrtho. *1 Tim.* 4. 2. *Rhuf.* 1. 24, 26, 28. *Dent.* 29. 19.

DIDDIM, (dim) peth heb ddim, anoberi.—

e Yr holl genedloedd ydynt megys diddim ger hi fron ef, yn llai na dim.' Esa. 40. 17. Yr oll genedloedd o ran eu cyflyrau yn ysbrydol y mae y prophwyd yn ei olygu. Y maent hwy a'u holl eilunod, eu doethineb, eu dysgeidiaeth, &c., mor bell oddiwrth fod yn gymeradwy ger bron Duw, mae megys diddim, ie, llai na dim, msent yn bechadurus, ac yn draffiaidd yn ei olwg. Pob enawd, yn ei holl wychder, ei flodeu, a'i odidawgrwydd sydd wellt, a'i holl odidawgrwydd fel blodeuyn y maes. Rhuf. 8. 6. 1 Cor. 1. 17. Dan. 4. 35. Esa. 34. 12.

DIDDORI, (diddawr) diofal, diystyr, anystyriol, difraw, diddarbod.—'Eb ddiddori.' Eph. 4. 19. W. S. myml y ddalen.

DIDDOS-I, (dos) diddefni, diddiferfa.

Adall ddedwydd yn *ddiddos*. *Diar.*

Yn *ddiddos* ei tyfyrdd. *E. Prys*, (Salm 1. 2.)

'Meni diddos,' yw certwyni gorthoedig. Num. 7. 3. Mae rhai yn barnu mai math o gerbydau hardd a feddir, arferol gynt i farchogaeth ynddynt, gan dywysogiyn a breninoedd, wedi eu gorchuddio i gadw allan y gwres, llwch a'r gwlaw. Cyfieithir yr un gair, *elorau meirch*, yn Esa. 66. 20.—'A phabell fydd yn ddiddos rhag tymhestl a rhag gwlaw.' Esa. 4. 6. 'Yn ymguddfa rhag tymhestl.' Dr. M. Mae gwres a thymhestloedd mawrion, yn iaith y prophwydi, yn aml, yn arwyddo bamedigaethau ofnadwy yn sythio ar ddyinion, neu erledigaethau ar yr eglwysi. Salm 11. 6. Esa. 32. 2, 19. Ezec. 38. 22. Dat. 16. 21. Can. 1. 6. a 2. 11. Mae diogelwch yr Arglwydd i'w bobl yn y cyfrw amseroedd blinïon, yn cael ei gyffelybu i babell ymguddfa, neu ddiddos, yn eu cadw a'u diogelu rhag dim niwed oddi wrthynt.' Mae yn eglur oddiwrth adn. 5. fod y geiriau yn cyfeirio yn fwyaf neillduol at ddiogelwch yr Arglwydd i'w bobl yn yr anialwch. Yr hyn oedd efe iddynt hwy yr amser hwnw, a'u hamgylchiadau cyfyng yno, hny a fydd efe i'w eglwys yn mhob oes, a phob amgylchiad hyd ddiwedd amser. Yr Arglwydd Iesu a fydd iddi 'megys ymguddfa rhag y gwynt, ac yn lloches rhag y tymhestl,' &c. Esa. 32. 2. Yn nghanol y tymhestloedd mwyaf, efe a fydd iddi yn ddiddos ddiogel, ddiiddefni. *Edr. CWMWL.*

DIDDRWG, (di-drwg) diniwed, gwirion, dibechod.

Nid dedwydd ond *diddrwg*.

Nid *diddrwg* ond dibechod. *Diar.*

'Y cyfrw arch-offeiriad sanctaidd, diddrwg, &c. oedd weddus i ni.' Heb. 7. 26. Yr oedd yr Arglwydd Iesu ein harch-offeiriad ni, yn berffaith sanctaidd [*σσιος*] o ran ei natur; ac yn berffaith diddrwg [*αξατος*] o ran ei fucheddiad. Fel ag yr oedd yn sanctaidd [*σσιος*] nid oedd pechod yn bresennol gydag ef, ac yn barod i'w amgylchu, fel y mae gyda'r goreu o ddyinion. Rhuf. 7. 18, 21. Heb. 12. 1. Fel ag yr oedd yn diddrwg [*αξατος*] yr oedd yn gwbl rydd oddiwrth effeithiau y cyfrw egwy-

ddor bechadurus. 'Nid *adnabu* bechod.—Ni *wnaeth* bechod, ac ni chaed twyll yn ei enau.' 2 Cor. 5. 21. 1 Pedr 2. 22. Ioan 8. 46.

DIDDYFNU, (dyfnu) dilaethu, tynu oddi wrth y fron. Yr oedd yr Iudewon yn diddyfnu eu plant dair gwaith: yn gyntaf, oddiwrth y fron, yr hyn a wnaent yn mhen tair blynedd, neu yn gynt y rhan amlaf; yn ail, oddiwrth y fammaeth, yn mhen saith mlynedd; a'r drydedd waith, oddiwrth bethau plentynaidd. 1 Cor. 13. 11.—'Eithr gosodais, a gostegais fy enaid, fel un wedi ei ddiddyfnu oddiwrth ei fam; fy enaid sydd ynof wedi ei ddiddyfnu.' Salm 131. 2. Fel y mae plentyn wedi ei ddiddyfnu yn ddystaw am y fron, yn ngofal ei fam am dano, felly mae enaid y Salmwydd yn farw, ac yn ddiymgais am bethau mawrion, a sefyllfa uchel yn y byd. Gellir cyfieithu y geiriau, 'Fel un wedi ei ddiddyfnu gyda'i fam, neu ar ei fam, sef ar freichiau, neu ar fyowes ei fam (*מְלִי מְאִמָּה super matrem suam.*) Mae wedi ei ddiddyfnu, ac eto gyda'i fam, yn byw ar a roddo hi iddo, a'i gofal am dano.' Mae y gyffelybiaeth yn neillduol hardd a chynnwyslawr, ac yn gosod allan agwedd ysbrydol enaid wedi ei lareiddio, a'i farweiddio i'r byd a'r pethau sy yn y byd, ac yn ymlonyddu ac yn ymdawelu yn ngofal Duw am dano. Mae dyn, fel pechadur tywyll, llygredig, yn nglŷn wrth y byd a'i orwagedd, o ran ei serch a'i awyddfyrd, fel y plentyn wrth y fron; ei ddymuniad a'i gysur penaf yw; ond y mae Ysbryd Dduw yn diddyfnu ei bobl oddiwrth bob peth, i fyw yn unig ar Dduw eu hiechydwrtaeth, ac i ymdigrifo ynddo. Salm 87. 4. Hab. 3. 18.

DIDDYM-U, (dym) gwneuthur peth yn ddim, dirymu, dilen.

Dyn *didwym*, sef yw hwnw, heb dda ganddo.

Cyffwrddu Cymraeg.

Didwymu cyngor, neu gyfammod, yw ei dori, ei ddilen, neu rwystro ei gyflawniad. 2 Sam. 15. 34, a 17. 14. Esa. 8. 10. a 14. 27. a 19. 3. a 28. 18. Jer. 33. 20. Gall Duw diddymu holl yngghorion dnyion, ond pa beth bynag sy o Dduw ni all dyn ei ddidymu. Act. 5. 39. Mae Duw yn dewis y pethau nad ydynt fel y diddymai y pethau sydd: pethau ffol, pethau distadl, a diwerth yn ngolwg dnyion; felly yr oedd dnyion yn barnu pregethiad o Grist wedi ei groeshoelio. Ond mae Duw yn dewis hyn, sef pregethu Crist wedi ei groeshoelio; a hyn nid mewn doethineb ymadrodd, ond a'r geiriau a ddysgir gan yr Ysbryd Glan, i ddidymu y pethau o werth a chymeradwyaeth gyda dnyion, ac y maent yn ymfrostio o'u plegid, ac yn hyderu arnynt. 1 Cor. 1. 28. Dyoddefodd Mab y dyn lawer o bethau ac a'i dirmygydd. Marc 9. 12. *Gr. εἰσοδεσθη, nihili fiat, Mont. a gyfrifwyd yn ddim.* Yr hwn a gyfrifwyd yn ddim, a'r pregethiad o hono, a ddewisodd Duw i ddidymu y pethau sydd gan dnyion i'w parchu ac i hyderu arnynt. Esa. 53. 3. Bhuf. 4. 47. a 14. 3, 10. Luc 16. 15. 2 Cor. 12. 11.

yn gyfiawn yn agored i'r gospedigaeth, o herwydd ei anmharch i enw yr Arglwydd, sef i'r Arglwydd ei hun, ac yn sicr o gael ei gospi, oni ragflaena edifeirwch a maddeuant i droi ymaith y gospedigaeth.—'Ac ni ddienoga yr anwir.' Nah. 1. 3. *Heb.* וְכִי לֹא יִבְרָח אֶחָד מִדְּדִיעוּגֵי נִי דְּדִיעוּגָא; 'yr un geiriau a gyfieithir, 'Heb gyfrif yr anwir yn gyfiawn.' Exod. 34. 7. Y mac yn maddeu anwiredol, a chamwedd, a phechod, i bechaduriaid edifeiriol sydd yn credu yn Iesu Grist, fel iawn dros eu pechodau; ond ni ddienoga, ni chyfrif hwynt yn y farn yn ddiuoga, y rhai diffydd a diedi-feiriol; gofwya hwynt â chospedigaeth gyfiawn gyfatebol i'w beiau. Mae yr Arglwydd yn cyfrif pawb y peth ydynt yn wirioneddol, ac yn ymddwyn tuag atynt yn gyfatebol. Exod. 23. 7, 21. Joa. 24. 19. Job 10. 14. Mic. 6. 11.

DIFA, (dif) dyfetha, ysu, treulio, afradloni, difrodi.—'Ac welc y berth yn llosgi yn dân, a'r berth heb ei difa.' Exod. 3. 2. *Heb.* heb ei beryta. Duw sydd dân ysol; er hyn preswylta yn ei eglwys, yr hon yr oedd y berth yn ei arwyddo, yn ddysglaer, yn ngogoniant ei briodoliaethau, a'i oruchwyliaethau tanlyd, ac eto heb ei difa, am ei fod yn preswyllo gydag ewyllys da. Deut. 33. 16. Yr oedd yn rhyfeddod iawr i Moses, paham nad oedd y berth, a hi yn llosgi, yn cael ei difa hefyd; ond nid mwy rhyfeddod oedd hyn na bod Israel yn yr Aipht yn cael en cystuddio a'u dolurio; a'r eglwys yn y byd, o oes i oes, yn cael ei chystuddio, ei gorthymu, a'i herlid, ac eto heb ei difa. Mae IEROFAN yn nghanol y berth a'r tân, a'i ewyllysia tuag at ei eglwys; am hyny, y mac, ac y bydd, heb ei difa. Gen. 15. 13—17. Deut. 4. 20. Salm 66. 12. Esa. 43. 2. Dan. 3. 27. Difa Duw ei wrthwynebwyf fel tân angerddol yn difa drain neu sofr. Heb. 10. 27. Salm 59. 13. a 144. 6. Jer. 8. 13. Zech. 5. 4.

DIFAI—EIUS, (bai) dibechod, dianaf, heb droseddu.—'A'i hoffrymodd ei hun yn ddifai i Dduw.' Heb. 9. 14. Mae y geiriau yn cyfeirio at oen y pasc, a'r offrymau gorchymynedig dan gyfraith Moses. Y rheol gyffredin oedd, 'Na offrymwech ddim y bydd anaf arno; o herwydd ni bydd esfe gymeradwy drosoch—un gwrryw perffaiith-gwbl o'r eidionau, neu o'r defaid, neu o'r geifr. Os bydd anaf arno, os cloff neu ddall fydd, neu arno ryw ddrwg anaf-arall; nac abertha ef i'r Arglwydd dy Dduw. Nac abertha i'r Arglwydd dy Dduw ŷeh neu ddatf y byddo arno anaf, neu ddim gwrthuni.' Lef. 22. 19—21. Num. 19. 2. Deut. 15. 21. a 17. 1. Exod. 12. 5. Mal. 1. 8. Felly yr oedd yr Arglwydd Iesu yn ateb i'r cysgodau hyn o hono: yr oedd o'r iawn ryw; yn berffaiith, yn ddianaf, yn ddiwrthuni, yn ddifai. Nid oedd ynddo ddim yn ormod, na dim yn eisiau. Yr oedd ganddo gorph ac enaid dynol—yr oedd hyny yn ofynol; nid oedd ganddo un pechod mewn un gradd; yr oedd yn berffaiith sanctaidd yn ei natur, ni wnaeth bachod, ac ni chæd

twyll yn ei enau. 1 Pedr 1. 19. Heb. 4. 15. a 7. 27. Eph. 5. 2. Gan fod ei berson yn ddifai, yr oedd ei aberth yn ddifai; canys aberthu ei hun a wnaeth.

'Canys difai ydynt ger bron gorsedd-fainc Duw.' Dat. 5. 14. Er eu bod yn llawn beiau ger bron gorsedd-feinciau dynion, breninoedd, ymerawdwyf, a gwyr mawrion y ddaear, eto difai ydynt ger bron gorsedd-fainc Duw; wedi eu cyfiawnhau yn rhad trwy ras; wedi derbyn cwbl faddeuant o'u holl bechodau; wedi eu hadnewyddu yn ysbryd eu meddwl i grefydd bur a dihalogedig ger bron Duw a'r Tad; ac i rodiad addas i'w proffes, yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd, yn ddiargyhoedd. Iago 1. 27. Luc 1. 6. Salm 15. 3, 4. a 32. 2. Zeph. 3. 13.

'Oblegid yn wir, pe buasai y cyntaf hwnw yn ddifeius, ni cheisiasid lle i'r ail.' Heb. 8. 7. Wrth y cyntaf hwnw, y meddwl yr apostol cyfammod Sinai; ac wrth yr ail, goruchwyliaeth rasol yr efengyl. Yr oedd y cyfammod yn ddifeius, yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn dda i ddyben ei osodiad. Cyfammod Duw oedd; am hyny yr oedd yn ddoeth, yn dda, ac yn ddifeius. Ond i ddangos pethau gwell y trefnwyd ef; am hyny yr oedd yn rhy anherffaiith i ateb yn lle y pethau gwell hyny. Yr oedd yn berffaiith i'r dyben y trefnwyd ef; ond yn anherffaiith i ateb dybenion mwy rhagorol, na threfnwyd y cyfammod hwnw iddynt—sef achub pechaduriaid mewn ffordd o iawn i Dduw, a glanhad perffaiith i'r pechadur.

DIFATER, (di-fater) diofal, diystyr, diwerth.—'Athraw, ai difater genyt ein colli ni?' Marc 4. 38. *Gr.* ου μελει σοι; *onid oes ofal genyt?*—'onid gwaeth genyt?' Dr. M. Iaith anghrediniaeth ydoedd, yn cynnwys gradd o amhuetiaeth o ofal Crist am ei bobl, a hyny yn peri ofnau a dychrynyfeydd. Adn. 40. Salm 12. 5. a 44. 23. a 121. 4. Mwy gwaith oedd dystewi anghrediniaeth y dysgyblion, na gostegu y gwynt a'r mor.

DIFEFL, (mefl) glân, difrychau, digywilydd, diwarth.—'Yn weithiwr difefl.' 2 Tim. 2. 15. *Gr.* εργατην ανεπισχυτον, gweithiwr nad oes arno gywilydd o'i waith yn pregethu yr efengyl. 2 Tim. 1. 3. Rhuf. 1. 16. Lle y mac yr un gair heb ragddod *ava* yn cael ei gyfieithu *cywilydd*; neu yn weithiwr nad oes achos iddo gywilyddio ger bron dynion, gan ei fod yn iawn gyfranau gair y gwirionedd. *A workman that needeth not to be ashamed.* Gweithiwr difefl, sef diwarth i achos Duw, ac athrawiaeth efengyl, o ran ei athrawiaeth, ei iawn gyfraniad o honi, ei holl ddull a'i agwedd wrth athrawiaethu; a'i holl rodiad a'i fucheddiad sanctaidd, duwiol, yn addas i'r efengyl. Mat. 24. 25. Marc 13. 23. Luc 14. 42. Ioan 16. 22. Heb. 13. 21. Edr. CYFRANU.

DIFENWI, (difanw) ymsenu, goganu, anmharchu, rhoi drygair, rhoi drygfri, dychanu.—'Ac a ddifenwodd Ysbryd y gras.' Heb. 10.

DIEGWAN, (egwan) nerthol, grymus, cadarn, dilesg, pybyr, galluog.—'Ac efe yn ddiogwan o ffydd,' &c. Rhuf. 4. 19. Mae y gair, 'efe a, nerthwyd yn y ffydd,' (adu. 20.) yn dangos o ba le y tarddodd grym ffydd Abraham. Mae y cyfieithiad Cymreig yma yn ateb i briodol ystyr y gair *Gr. ἐδυναμωθη*, 'efe a nerthwyd,' yn well na'r Saesoneg, *was strong in faith*:—*robustus factus est fide*, 'efe a wnawd yn gadarn yn y ffydd.' Beza. Yr oedd yr Arglwydd yn nerthu ffydd Abraham yn gynnyddol fel yr oedd yr anhawsderau ar ffordd cyflawniad yr addewid yn ychwanegu. Trwy effeithioldeb yr Ysbryd Glan ar ei feddwl, nid ystyriodd ei hun, yr hwn oedd yr awrhon wedi marweiddio, na marweidd-dra bru Sarah; ond ystyriodd, ac yr oedd yn gwbl sicrganddo, am yr hyn a addawsai Duw, ei fod yn abl i wneuthur hefyd. Golwg trwy ffydd ar allu, cyflawnder, a ffyddlondeb Duw, a nerthodd ei ffydd yn yr addewid, yn wyneb pob darfodedigaeth yn y creadur, i radd mor fawr a hynod ag sydd yn gwneuthur ei ffydd yn siampl i'r holl eglwys. Rhuf. 4. 18. Heb. 11. 11, 12. Gen. 17. 17. a 18. 11. Salm 103. 5.

DIEITHR. Edr. ДУЙТНН.

DIENBYD, (enbyd) *Gr. ακιδυνος*, (*acidy-nos*) difraw, dibryder, diberygl. 'Jerusalem a gyfaneddir yn ddienbyd.' Zech. 14. 11. Mae y gair *Heb. ברתה* yn cael ei gyfieithu *hyderus*, Gen. 34. 25.—*diogel*, Deut. 12. 10.—*hyder*, Esa. 36. 4. Diar. 25. 19. Bydd diogelwch Jerusalem y fath, fel y bydd ei phreswylwyr yn hyderus ac yn ddiogel. Mae yr Arglwydd yn rhoddi i'w bobl y cyfryw olwg ar ei fawredd anfeidrol, ei allu, a'i ffyddlondeb i'w diogelu, a'i berthynas gyfammodol â hwynt, fel y maent yn cael eu gwared oddiwrth eu holl ofn. Salm 34. 4.

DIENEIDIO, (enaid) difywydu, lladd. Deut. 19. 11. a 22. 26. a 27. 25. Salm 31. 13. a 94. 6. Edr. LLADD, LLOFRUDDIAETH.

DIENWAEDIAD-EDIG, (enwaediad.) Gelwir yr Iuldwon yr enwaediad, a'r Cenedloedd y dienwaediad. Rhuf. 2. 26, 27. a 3. 30. a 4. 9. Gen. 2. 7. Eph. 2. 11.—'A minau yn ddi-enwaedig o wefusau.' Exod. 6. 12. *Heb. gwefusau gormod*—gwefusau rhy fawrion a thewion, ac oblegid hyny yn anaddas i lesaru yn groew, ac yn eglur.—'Cyfrifwch yn ddi-enwaedig ei ffrwyth ef; tair blynedd y bydd efe megys dienwaededig i chwi.' Lef. 19. 23.—'Torwch ymaith ei afendid,' sef ei ffrwyth; 'tair blynedd y bydd efe aflan i chwi; na fwytaer ef.' Dr. M. Pob pren ymborth a blant yn ngwlad Canaan, yr oeddent i beidio a bwyta ei ffrwyth am dair blynedd. Y bedwaredd flwyddyn yr oedd ei ffrwyth yn sanctaidd i foliannu yr Arglwydd, neu yn saanteiddrwydd moliant i'r Arglwydd. Y bummed flwyddyn yr oeddent i fwyta o hono, 'fel y chwango efe ei gnwd i chwi.' Nid oedd gyfreithlawn iddynt fwyta o ffrwythau y coedydd, heb offrymu yn

gyntaf y blaenffrwyth i'r Arglwydd; nid oedd y ffrwyth yn ei eithaf perffeithrwydd cyn pen tair blynedd; am hyny, yr oedd yn anaddas offrymu y blaenffrwyth i'r Arglwydd, cyn pen pedair blynedd; a chyhyd nes offrymid y blaenffrwyth i'r Arglwydd, yr oedd yr holl ffrwyth i'w olygu yn aflan, neu yn ddi-enwaededig; ac am hyny yn waharddedig iddynt fwyta o hono. Nid oes dim yn lân i bechadur ond a sancteiddir gan Dduw iddo; ac y mae yn addas ac yn ddyledus i'w olygu yn mlaenaf yn mhob peth.—Dynion 'dienwaededig o galon a chlustiau,' yw dynion halogedig, anuffudd a gwargaled. Act. 7. 51. Ezec. 44. 7. Lef. 26. 41.—'Marw o farwolaeth y dienwaededig,' yw marw trwy law dyeithriaid, rhai dienwaededig: nen marw yn annuwiol ac yn drueus, fel rhai dienwaededig, allan o gyfammod Duw. Ezec. 28. 10. Edr. ENWAEDIAD.

DIENYDD-WR, (dien) un yn marwolaethu, crogrw, arteithiwr, dialeddwr.—'Y brenin a anfonodd ddiennyddwr.' Marc 6. 27. *Gr. σκεκουλατων*, *gosgorddwr*, *gwyliedydd*, *milwr*. Y gair diennyddwr a arwydda, nn sydd felly wrth ei swydd; ond arwyddocad y gair Groeg yw *gosgorddwr*, neu warchawdwr, un o'r milwyr, oedd yn gweinyddu i Herod. Nid oedd un diennyddwr, wrth ei swydd, yn yr amseroedd hyny.

DIEPPIL-EDD, (eppil) diffrwyth, amhlantadwy, heb hâd, heb hiliogaeth. Can. 5. 2. Esa. 49. 21. Edr. DANNEDD, DEFAID.

DIESGUS, (eagus) dinaswyn, digyfrith, diddiffyniad. 'Hyd onid ydynt yn ddiesgus.' Rhuf. 1. 20. a 2. 1. Mae y Duwdod a'i dragwyddol allu, ei anfeidrol gyflawnder a'i berffeithrwydd, mor amlwg i'w gweled wrth eu hystyried, yn ngweithredoedd Duw, fel y mae pob dyn yn ddiesgus, nad ydyw yn eu gweled; yn credu ei fod, ac yn credu ynddo; yn ei addoli, ac yn ei ogoneddu fel Duw. Mae argraff ddwyfol ar ei holl weithredoedd; ac y mae ei fawredd, wrth eu hystyried, i'w weled yn amlwg ynddynt oll; fel y mae holl genedloedd y ddaear, y rhai nid oes ganddynt y gair datguddiedig, yn hollol ddiesgus, yn eu dduwiaeth, eu heilun-addoliaeth, eu hafendid, a'u halogedigaeth pechadurus. Ni adawodd efe mo hono ei hun yn ddi-dyst; gan hyny mae pawb yn ddiesgus, ag nad ydynt yn credu ynddo, ac yn ei addoli. Act. 14. 17. a 17. 24.—29.

DIEUOG-I, (euog) difai, dinam, digyhuddedig.—'Nid dienog gan yr Arglwydd yr hwn a gymero ei enw ef yn ofer.' Exod. 20. 7. Deut. 5. 11. *Heb. לא יבקר* *nid glan, nid pur, nid diniwed*; hy'nny yw, euog fydd yn nghyfrif Duw, am hyn yn ddarostyngedig i feiddith y gyfraith, a digofaint Duw. Cyfieithir y gair *cospedigaeth* yn 1 Bren. 2. 9. Nid heb gospedigaeth fydd gan yr Arglwydd. Mae yn cael ei gyfieithu *gwirion*, Job 9. 28. Felly yma, nid gwirion, nid diniwed, gan yr Arglwydd. Mae efe

29. *A dremygodd Ysbryd y gras.* W. S. *zai*
το πνευμα της χάριτος ενοςπισας. A ddirmyg-
 odd, a ddiystyrodd, a anmharchodd Ysbryd y
 gras, neu yr Ysbryd grasol. '*Hath done despite*
unto the Spirit of grace.' Arwydda y gair
 gwneuthur cam ag un yn ddirmygus ac yn ddi-
 ystyrllyd. Yr oedd y gwrthgilwyr y sonia yr
 apostol am danynt yn gwneuthur felly a'r Ys-
 bryd Glan, gweinyddwr pob gras a thrngaredd
 i bechaduriaid. Yr oedd yr Ysbryd Glan
 wedi ei ddanfôn o'r nef mewn modd neillduol
 arbenig, i ddwyn tystiolaeth gyhoeddus i Ber-
 son, aberth, ac adgyfodiad Crist, a'r gogoniant
 ar ol hyny. Hyn a wnaeth mewn amrywiol
 ffordd; trwy arwyddion a rhyfeddodau, ac am-
 ryw nerthoedd; trwy ddoniau ysbrydol, a
 thrwy weithrediadau grasol, yn argyhoeddi,
 goleuo, sancteiddio, a chyfnawid pechaduriaid;
 yn selio, dyddanu, ac yn cynnal ei bobl yn eu
 holl flinderau. Yr oedd y gwrthgilwyr yn
 gwneuthur cam a'r Ysbryd, trwy ei ddiystyru
 a'i ddirmygu yn ei holl weithrediadau grasol a
 gogoneddus: yn dirmygu ei dystiolaeth trwy
 ddirmygu y gwir yr oedd yn rhoddi tystiolaeth
 mor ddiammhenol iddo. Os ydyw dywedyd
 celwydd wrth yr Ysbryd Glan yn bechod mor
 fawr, pa faint mwy ydyw gwneud yr Ysbryd
 Glan yn gelwyddog? Act. 5. 3. 1 Ioan 5.
 10. Gan mai tystiolaethu am Grist, a'i ogon-
 eddu ef, yw gwaith arbenig yr Ysbryd Glan,
 nis dichon un dyn fathru Mab Duw, a barnu
 yn aflan waed y cyfammod, trwy yr hwn y cys-
 egrwyd Crist i'w swydd, ac y sancteiddir ei
 holl bobl, heb wneuthur cam, a thafu diystyr-
 wech eithaf ar yr Ysbryd Glan hefyd.—Cafodd
 Crist ei ddifenwi, ond ni ddifenwodd drachefn.
 1 Pedr 2. 23. a 4. 14. Marc 15. 32. Ioan
 9. 28.

DIFLAN-IAD-U-EDIG, (diflan) difaniad,
 dedwiniad, palledigaeth, methedigaeth, disym-
 ythiad. Y gair *Heb.* שָׁדָד a gyfieithir *diflan-*
iad, yn Dent. 28. 22. a gyfieithir *deifio*, a *gwywo*
 yn Gen. 41. 6, 23, 27. Ezec. 17. 10. a 19. 12.
Edr. DEIFIO.

'Ai gwybodaeth, hi a ddiflana.' 1 Cor. 13.
 8. Yr un gair *Gr.* *xarapew*, a gyfieithir *pallu*
 yn nechreu yr adnod, a gyfieithir *diflanu* yn
 diwedd yr adnod.—'prophwydoliaethau, hwy
 a ballant—gwybodaeth, hi a ddiflana.' Mae
 pethau yn pallu ac yn diflanu mewn pedair
 ffordd, medd *Musculus*.—Mae gweithiwr yn
 pallu pan y rhoddo i fynu weithio:—mae y
 gwir yn pallu pan y byddo wedi troi yn win-
 egr:—mae y *tân* yn diflanu pan ddiffoddo:—
 mae gwawr y boreu yn diflanu pan gyfodo yr
 haul, ac y bydd yn ddydd perffaith a goleu.—
 Felly y mae gwybodaeth y duwion yma o
 ran, yn diflanu pan ddelo yr hyn sydd berffaith
 —sef pan y byddo yn ddydd goleu, dysglær,
 digwmwl, arnynt, a'r gwrthdychau y maent
 yn eu gwybod o ran yma yn gyflawn yn eu
 golwg byth: ac y byddant yn gweled wyneb
 yn wyneb, heb un drych, ac yn adnabod megys

yr adwaenir hwynt. Arwydda yr ymadrodd,
 nid yn unig pallod a diflaniad doniau gwrth-
 iol yr Ysbryd Glan; yn y brif eglwys, ond hef-
 yd y byddai amherffeithrwydd gras yn diflanu
 yn mhorffeithrwydd gogoniant: a'r hyn sydd
 farwol yn cael ei lyncu gan fywyd. 2 Cor. 5.
 4. Salm 37. 20. Act. 13. 41. 1 Cor. 2. 6.
 Heb. 8. 13. Iago 4. 14.

'Prenau diflanedig, heb ffrwyth.' Judas 12.
 —*llygredig*, W. S. *δενδρα φθινοπωρινα*—'pren-
 au llygredig, heb ffrwyth,' Dr. M.—'prenau
 gwywon, crinion,' W. S. ymyl y ddalen. Y
 gair *Gr.* *φθινοπωρον*, a arwydda y tymhor Hyd-
 ref, pan mae y ffrwythau wedi eu casglu oddiar
 y prenau, a'r dail wedi syrthio, a hwythau wedi
 colli eu holl hyfrydwch a'u harddwch, yn ym-
 ddangos yn wywedig, ac fel yn feirw; *δενδρα*
φθινοπωρινα, *prenau diflanedig*, gan hyny, yw
 prenau fel y maent yn ymddangos yn y tym-
 hor hwnw, heb na blodau, na ffrwythau, na
 dail arnynt. Mae Phavorinus yn barnu fod y
 gair *Gr.* *φθινοπωρον*, yn arwyddo rhyw fath o
 afiechyd ar brenau ag sydd yn atal eu ffrwyth
 rhag dyfod i berffeithrwydd; ond yn peri idd-
 ynt wywo, gwaethygu, pydru, a syrthio. Yn
 y ddau olygiad ar y gair, y mae yn arwydd
 addas o gau athrawon a phroffeswyr cnawdol,
 diffwyth; y rhai ydynt ddiffwyth eu hunain,
 ac hefyd yn diffwytho y tir, sef pawb oddiam-
 gylch iddynt.* Mat. 13. 22. Eph. 5. 11. Tit.
 3. 14. 2 Pedr. 1. 8. Gwel Mintert, Parkhurst,
 Witsius *in loco*. Hammond, Leigh, Gerhard
in 2 Pedr 2. 17.

DIFLAS-ODD-RWYDD, (di-flas) di-halen,
 merf, anflasus.—'Ar brophwydi Samaria hefyd
 y gwelais beth diflas.' Jer. 23. 13. 'Diflaster.'
 Dr. M. Y gair *Heb.* שָׁדָד a gyfieithir *ymfyd-*
rwydd, *ffolineb*, yn Job 1. 22. a 24. 12. Mae
 yn arwyddo peth afresymol, fflaidd, anhoff.
 Peth ynyd a fflaidd oedd gwaith y gau-broph-
 wydi yn prophwydo yn Baal, sef yn enw yr
 eilun-dduw Baal, i'r bobl, yn lle prophwydo yn
 enw IEROFAN, a thrwy eu celwydd yn hudo y
 bobl i bob cyfeiliornad. Gal. 2. 14.

'Eithr o diflasodd yr halen, a pha beth yr
 helltir ef?' Mat. 5. 13. Marc 9. 50. Luc 14.
 34. Os bydd y rhai sydd yn dysgu eraill yn
 dywyll eu hunain; ac os bydd y rhai sydd yn
 diwygio eraill yn anfoesol ac yn annuwiol eu
 hunain, pa fodd yr adferir hwynt? Maent yn
 anhebyg i gael eu hadferyd; ond byddant y
 gwrthdychau mwyaf diddefnydd a dirmyg-
 edig ar wyneb y ddaear; a'u sathru gan ddyn-
 ion a gânt, a'u bwrw allan gan Dduw. Lef. 2.
 13. Ezec. 16. 3, 4. 2 Cor. 2. 14, 15. 2 Pedr
 2. 20, 21. Mae rhai yn cyfieithu y geiriau
ετι αλισθησεται pa fodd yr helltir ag ef? 'Ni
 thal efe ddim.' Nis dichon neb halltu a syl-
 wedd heb halltrwydd ynddo: felly nis dichon
 y, tywyll oleuo eraill; na dynion cyfeiliornus

* Qui nullum salutarem fructum ferunt, nec in seipais, nec
 suis sectatoribus.—Arbores, frugi perdoe, eo quot suos fruc-
 tus corrumpant.

ddysgu y gwirionedd yn gywir i eraill; na dynion halogedig wneyd eraill yn sanctaidd ac yn dduwiol. Mae yn ofynol fod halen athrawiaeth iachus, profiad ysbrydol, a buchedd sanctaidd, yn ngweinidogion y gair; heb hyny, pa fodd yr holltir & hwynt? Gallant wneud pleidwyr dadlengar, a goganwyr ffol; ond dyna holl effeithian eu gweinidogaeth. Gwel Dr. Tengstadius, Bishop Sandermania's *Philological Remarks on St. Matthew's Gospel*.

DIFRAW, (di-braw) diofal, diystyr, diofn, dibryder, hyderus. 2 Cron. 29. 11. Ezec. 39. 6. Zech. 1. 15.

DIFROD-I, (difr) anrhaith, yspail, dystryw, diffeithder; anrheithio, yspeilio, dystrywio, dinystrio, hafogi. Esa. 5. 6. Joel 1. 10, 15. Zech. 14. 11. Num. 21. 3. Deut. 3. 6. a 13. 15.

DIFRYCHAU—EULYD, (brychau) glân, dihalog, pur, dinam.—Mae yr Arglwydd Iesu, nid yn unig yn oen difai, dianaf, ond hefyd yn ddiffrycheulyd, ἀνίλος, difai, heb gymaint a brycheuyn arno. Bu fyw mewn byd halogedig, yn hollol rydd oddiwrth bob gradd o halogedigaeth. Gallai efe ddywedyd am y diafol, 'Nid oes i ti ddim ynof fi.' Ioan 14. 30. Mae ganddo ryw beth, ie, llawer peth, yn y goreu o ddynion; ond nid oedd dim o'i eiddo halogedig yn Nghrist; nac erioed gymaint ag un brycheuyn. 1 Pedr 1. 19. Iago 1. 10. 2 Pedr 3. 14.

DIFUDD—IO, (budd) dielw, diynill, diged, —'Difudd i chwi yw hyny,' (Heb. 13. 7.)—*dibroffti*, W. S. sef mae yn dra niweidiol ac yn beryglus iawn i chwi.—'Chwi aethoch yn ddi-fudd oddiwrth Grist.' Gal. 5. 4. 'Ni vuddia Crist ddim ywch.' W. S. *κατηρηθητε απο του Χριστου*, 'chwi a ddiddymwyd oddiwrth Grist'; hyny yw, nid yw Crist o ddim budd i chwi: yr ydych chi yn rhydd oddiwrtho, trwy ymgyfiawnhau yw y ddeddf; chwi a syrthiasoch ymaith oddiwrth ras. Fel y wraig wedi marw y gwr, mae hi yn rhydd (*κατηρηται*) oddiwrth ddeddf y gwr; felly y mae y rhai sydd yn priodi y ddeddf er cyfiawnhad, yn rhydd oddiwrth Grist, a Christ yn rhydd oddiwrth ynt hwythau. Rhuf. 7. 2, 3.

DIFURIO, (mur) digaeru.—'Yn difurio y gaer.' Esa. 22. 5. 'Yn dinystrio y gaer.' Dr. M.

DIFWRIAD, (bwriad) difeddwl, diamcan, Num. 35. 22.

DIFWYNO, (difwyn) llygru, dyfetha, dystrywio, anurddo, difuddio, anfuddioli. Num. 33. 52. Esa. 65. 8. Mal. 3. 11.

DIFYR—WCH, (difyr) hyfryd, llon, hylon, dyddan, llawen, gorhoenns, gorawenus, llonwch, digrifion.—'Y neb a garo ddifyrwech a ddaw i dlodi.'—*gnledda*. * Dr. M. Diar. 21. 17. Luc 15. 13—16. a 16. 24, 25. 1 Tim. 5. 6. 2 Tim. 3. 4.

DIFFAITH—EITHFA—OEDD—WCH, (ffaith) anialwch, dyrysni, anghyfannedd, disathr, dy-

serth.—'Adeiladant hefyd yr hen ddifeithfa codant yr anghyfanneddfa gynt, ac adnewyddant ddinasoedd diffaith, ac anghyfannedd-dra llawer oes.' Esa. 61. 4. a 44. 26. a 49. 8, 17, 19. a 51. 3. a 52. 9. a 58. 12. a 60. 10, 15. Jer. 49. 13. Ezec. 36. 4, 33—36. Wrth gymharu yr ysgrythyran hyn & u gilydd, nid anhawdd canfod meddwl yr Ysbryd Glan yn y cyfryw ymadrodd ag a arferir ynddynt. Y mae yn dra eglur mai wrth 'hen ddifeithfa—anghyfanneddfa gynt—dinasoedd diffaith—ac anghyfannedd-dra llawer oes,' y deallir y cenedloedd dyeithriol i Dduw, ac effeithian ei wirionedd, a goruchwyliaethau ei ras ar eu calonau, ynghyd ag eglwysi dirywiedig wedi eu hyspeilio gan elyn pob daioni, a phob peth hardd, gwerthfawr, a dymunol: wedi myned yn anialwch drachefn, yn ddiffwrwyth yn ysbrydol, ac yn sathrfa i elynion. Mae cyflyrau dynion, o ran eu hagweddat ysbrydol yn cael eu cyffelybu i wlad wedi ei dyfetha gan elynion, a'i gwnenthur yn anialwch. Mae yr Arglwydd, yn lluosogrwydd ei dosturiaethau yn addaw ymweled & hwynt yn rasol, i'w harloesi, eu gwrteithio, eu hadnewyddu, a'u ffrwythloni. Pan fyddo yr Arglwydd yn cysuro Sion, sef ei eglwys, dywedir, 'y gwna efe ei hanialwch hi fel Eden, a'i diffeithwch fel gardd yr Arglwydd.' Mae y gyffelybiaeth yn hardd ac yn ardderchog, ac yn arwyddo llawer mwy nag adferiad allanol yn unig, o gaethiwd Babilon, &c.

'Bydded ei drigan ef yn ddiffaithwch,' &c. Act. 1. 20. Salm 69. 25. a 109. 8. Y geiriau a gymawysant brophwydoliaeth, neu ragfynegiad o ddinystyr trwyadl holl elynion Crist a'i achos yn y byd; ac y mae Pedr yn eu cymhwyso at Judas, fel y blaenaf a'r penaf o honnynt. Y mae eu pechodau yn tynu dinystyr ofnadwy arnynt, eu teuluoedd, eu meddianau, a'u trigfanau hefyd. Myn Duw ddangos yn amlwg i bawb, ei anfoddlonrwydd tuag at y trigianydd, trwy nodau o anfoddlonrwydd ar ei drigan. Edr. ANIAL, ANIALWCH.

DIFFODD—I, (ffawdd) dyhuddo, rhoddi tân allan, darfod.—Fel y cyffelybir digofaint Duw o ran ei burdeb, ei angerdd poethlyd, annyoddeiol, i dân; felly y mae attal ei ddigofaint, neu ei droi ymaith, yn cael ei alw, ei ddiffoddi. Ezec. 20. 48. Mae plant, o ran y cynhesrwydd a'r cysur ydynt i'w rhieni, yn cael eu cyffelybu i farwor; a breninoedd yn cael eu cyffelybu i oleuni, neu lamp, o ran y lleasad ydynt i'w deiliaid; yn eu hyfforddi ac yn eu hamddiffyn; felly y gelwir eu tori ymaith trwy farwolaeth. eu diffoddi. 2 Sam. 14. 7. a 21. 17.

'Canwyll (neu lamp) y drygionus a ddiffoddir.' Diar. 13. 9. Eu holl ymddangosiad gwych; eu holl oleuni y fath ag ydyw; eu holl broffes wag o grefydd; eu holl gynnalieith, a'u holl gysuron; y cwbl i gyd a ballant ac a ddarfyddant dros byth. Pan fyddo y waedd ganol nos, pan fyddo mwyaf angen am danynt, bydd eu lampau yn diffoddi. Mat. 22. 13. a 25. 8.

Diar. 20. 20. a 24. 20. Job 18. 5, 6. a 21. 17. Esa. 50. 11. Salm 118. 12.—Y mae gwir gariad at Grist yn nghalon credadyn, o'r fath natur, fel nas dichon pethau gwych ei brynu ym aith; felly hefyd nis dichon croesau, gorthymnderau, a gofidiau, byth ei ddiffoddi. 'Dyfroedd lawer nis gallant ddiffoddi cariad, ac afonydd nis boddant;' ond mae fel y tân ar yr allor yn cynneu yn wastadol. Can. 8. 7. Lef. 9. 24. a 6. 12, 13. Rhuf. 8. 35. 2 Cor. 5. 14, 15. Esa. 43. 2. Mat. 7. 24, 25.—Profedigaethau y diafol, ei gymbelliadau dirgel, ei ammhueon, a'i ddrwg-dybiau cyfrwys, yn cael eu tafu yn ddisymwth i'r meddwl, ydynt fel picellau tanllyd, yn boenus ac yn annyoddefol; ond mae fydd fel tarian, yn eu diffoddi, fel y maent yn eu heffeithiau niweidiol. Mae tystiolaeth sicr y gair, yn ngafael fydd, yn diogelu yr enaid rhag y niwed.—Mae hynawsedd a thirioneb yr Arglwydd y fath, fel na ddiffydd y llin yn mygu, sef ei bobl lesg, ofnus, a gweiniaid; ond y lesg efe a gryfha. Esa. 42. 3. Mat. 12. 20. Eze. 34. 16.

'Na ddiffoddwch yr Ysbryd.' 1 The. 5. 19. Wrth yr Ysbryd yn y lle hwn, mae rhai yn meddwl yr Ysbryd Glan ei hun. Nis gellir ei ddiffoddi mwy na halogi enw Duw; ond geill ymddygiad dymon fod y fath fel pe baent am ei ddiffoddi, ac am hlogi enw Duw. Amos. 2. 7. Yn hytrach, wrth yr Ysbryd, deallwn, dawn, neu ddoniat yr Ysbryd. Mae Paul yn annog Timotheus i ail ennyn (*αναζωοποιειν*) dawn Duw. 2 Tim. 1. 6. Ei ddiffoddi yw yr hyn sydd yn groes i'w ail ennyn. Pan ddisgynodd yr Ysbryd Glan ar y dysgybllion, ymddangosodd iddynt dafodau gwahanedig o dân (Act. 2. 4.) fel arwydd o amrywiaeth eu doniau tanllyd, y rhai yr oedd yn eu cyfranu iddynt. Mae doniau yr Ysbryd yn cael eu diffoddi pan y byddont yn cael eu heugeuluso trwy segurddod a diolfalwch; neu pan byddo yr Ysbryd yn cael ei dristau trwy trwy rodiad llygredig ac annwïol. Gellir diffoddi tân trwy atal tanwydd oddi wrtho; trwy ei ddyhuddo a'i fgyu; trwy dafu dwfr arno; yn y cyffelyb fodd, gellir diffoddi yr Ysbryd yn ei ddoniau a'i gynhyriadau sanctaidd, trwy eu heugeuluso, eu hattal, a'u boddi â chwantau llygredig. Mat. 25. 8, 25. 1 Tim. 4. 14. 1 Cor. 14. 1, 30. Eph. 4. 30. Act. 7. 51. Gallwn fod yn enog o ddiffoddi yr Ysbryd, nid yn nng ynom ein hunain, ond yn rai hefyd, trwy ddiystyru doniau yr Ysbryd a roddwyd iddynt; trwy eu hattal rhag eu defnyddio yn ffyddlon; a thrwy esgeuluso ymdrechau am fendith ar bob doniau a roddodd Duw er adeiladaeth i'r eglwys. Y mae gweindogion y gair yn diffoddi yr Ysbryd yn eu gwrandawyr trwy bregethau disylwedd, ac anffengyllaid, anysbydol, ac anghymwysiadol at eu cyffirau. Mae y cnawd yn chwennychu yn erbyn yr Ysbryd, yn mhawb, yn mhob dull a modd, i'w attal, ei rwystro, ac os bydd bosibl, ei ddiffoddi. Tristau a ddiffoddi yr Ysbryd,

hyd ag y mae ynom ni wneuthur hyny, ydyw esgeuluso, diystyru, a gwneuthur dim yn groes i'r Ysbryd yn ei oruchwyliaethau tuag at ei eglwys, neu ei ddoniau ynom ein hunain, neu eraill. Edr. TRISTAU, YSBRYD.

DIFFRWYTH-O, (di-ffrwyth) digynnyrch, difudd, dirym, diwaith. Edr. FFRWYTH.

Fo all *diffrwyth* wneyd adwyth. *Diar.*

'Diffrwytho yr amser,' yw treulio yr amser i ddim budd i ni nac eraill. 'Diffrwytho y tir,' yw gwneyd y tir yn ddiffudd, ac yn anaddas i ddwyn ffrwyth. Luc 13. 7. Mae dynion diedifeiriol, yn enwedig os byddant yn yr eglwys, fel y ffigysbren hwnw yn y winllan, nid yn unig yn ddiffrwyth ei hunan, ond hefyd yn niweidiol i eraill, yn attal bendith, ac yn tynu barn Duw ar yr eglwys, ac ar y wlad lle byddont.

'Y mae fy neall yn ddiffrwyth?' (1 Cor. 14. 14.) sef yn ddiffrwyth ac yn ddiffudd i eraill. Mae fy ysbryd i fy hun yn gweddio mewn tafod dyeithr, ond am fy mod yn gweddio mewn iaith anadnabyddus i'm cymdeithion, nis gallaf fod o fudd iddynt, am nas gallant ymuno gyda mi yn fy ngweddiau. Y mae y deall i'w olygu fel yn arwyddo y peth a ddeallir, neu sydd yn y deall, fel mae y meddwl yn arwyddo syniad, neu farn y meddwl, yn 2 The. 2. 2. Dat. 17. 9.

DIFFUANT, (ffuant) diffyg, diledrith, diragrith.—'Ffydd ddiffuant,' (*ἀνοπιστικὸν πιστεύω*) ffydd ddiragrith, syml, wirioneddol. 2 Tim. 1. 5. Yr un gair a gyfeithir *diragrith*, yn 1 Tim. 1. 5. Mae yn cael ei briodoli i ffydd, hefyd i gariad, Rhuf. 12. 9. 2 Cor. 6. 6. 1 Pedr 1. 22. ac i ddoethineb, Iago 3. 17. Mae pob gras yn wirioneddol yn y rhai a adgenedlir gan yr Ysbryd, ac nid yn fflugiol ac ymddangosiadol yn unig. Rhith a ffug sydd gan bawb eraill ar y goreu, fel lamp heb olew. Mat. 25. 3.

DIFFYDD, (di-ffydd) dirgel, anghredadyn, digoel, anffyddlawn.—'Tr rhai halogedig a diffydd, nid pur dim.' Tit. 1. 15. Gan eu bod eu hunain yn halogedig, y mae pob peth felly iddynt, fel bwydydd a diodydd, &c. Maent fel y gwahan-glywfus, ac eraill gynt, yn arianhau pob peth a gyffyrddo â hwynt. Os bydd eu meddwl a'u cydwybod yn halogedig, beth a ddichon fod yn lân iddynt? 1 Cor. 7. 14. 1 Tim. 1. 5. a 5. 8.

DIFFYG-IO-ION, (diff) *Heb.* פֶּן pall, aball, gwall, eisiau, anghael, meth, bwich; llesgau, methu, lludded.

Nid *diffyg* arfar was gwych. *Diar.*

'Cyflawni dnygion eich ffydd chwi.' 1 The. 3. 10. 'Y sydd yn eisieu.' W. S. *τα υστερηματα της πιστεως*, yr hyn sydd yn ol, yr hyn sydd yn eisian i'ch ffydd chwi. Mae pob gras yn y goreu, yn ddiffygiol yn y bywyd hwn. Y mae ffydd yn ddiffygiol, naill ai o ran ei gwrth-ddrychau neu o ran ei hansawdd ei hun, neu ei chred yn y gwrthddrychan. Mae yn ddiffygiol

o ran ei gwrthddrychau, neu y pethau sydd i'w credu, pan y byddo y deiliaid o honi yn anadnabyddus o, neu yn canfod yn anghywir am, ryw erthygl o Gristionogrwydd. Mae ffydd yn ddiffygiol yn ei hansawdd, neu o ran y gradd o honi, pan fyddo yn wan, yn ddiawael, yn ddiffywyd, yn ddiwaith, ac yn ddiffirwyth. Y mae y diffyg cyntaf i'w gyflawni trwy agoryd ffordd Duw yn fanylach iddynt. Act. 18. 26. Mae yr ail i gael ei gyflawni trwy rybuddion ac annogaethau. Yr oedd yr apostol yn canfod per-ygl nid bychan o fod ei ffydd yn ddiffygiol, canso os byddai eu ffydd yn ddiffygiol, yr oedd yn rhaid eu bod yn ddiffygiol yn mhob peth. Mae yn dangos ysbryd rhagorol bugail da, yn gofalu am y praidd.

Y mae diffygio yn arwydd o amherffeithrwydd y natur sydd yn diffygio; ond y mae y fath berffeithrwydd a'r fath anfeidrol gyflawnder yn y Duw tragrwyddol, yr Arglwydd, Creawdwr cyrau y ddaear, fel na ddiffygia ac na flina. Nid oes dim yn anhawdd iddo. Yr oedd yn creu heb ddiffygio; mae yn cynnal y bydoedd, ac yn eu llywodraethu yr un fath. Y mae wedi galw, cynnal, ymgeleddu, a llywodraethu ei bobl, ei eglwys, trwy yr holl oesoedd, heb ddiffygio. Mae yn gofalu am bob un o honynt, bob mynyd, yn eu holl amrywiol amrywiol amgylchiadau, profedigaethau, anghysuron; yn eu trefnu, a'u goruwch-lywodraethu, yn y modd goreu; yn eu cynnal danynt, ac yn dwyn allan o honynt, eto heb flino. Mae y fath berffeithrwydd yn ei natur a'i hanfod, fel y mae pob peth a arwydda amherffeithrwydd yn anfeidrol bell oddiwrth. Nid oes dim yn ormod, dim yn faich, dim yn anhawdd iddo. Mae ei holl waith yn addas iddo ei hun, ac y mae yn gwneuthur y cwbl gyda hyfrydwch ac anfeidrol hawsdra. Gan ei fod Er felly, y rhai a obeithiant ynddo 'a adnewyddant (neu a newidant, Heb.) eu nerth—rheiant ac ni flinant, a rhodiant ac ni ddiffygiant.' Eaa. 40. 28-31. 'Rhydd nerth i'r diffygiol;' am hyny ni ddiffygiant. Glynant wrth ffyrdd yr Arglwydd yn gwneuthur daioni, gyda hyfrydwch calon, heb ddiffygio. Luc 18. 1. Gal. 6. 9. 2 Thes. 3. 13. Dat. 2. 3. Mae eiriolaeth Crist o'u plaid yn nghanol profedigaethau y diafol a'r byd, fel na ddiffygia eu ffydd. Luc 22. 32. Y gair *Gr. exλεπω* yn y fan yma, fel yn Heb. 1. 12. a arwydda *pullu*, neu ddarfol yn hollol. 'Mi a weddiais drost, fel na phallai (neu ddarfyddai) dy ffydd.' Hi ddichon fod mewn llesmair, ond ni ddiffygia yn hollol.

DIFFYGIOL, (diffyg) gwallus, aballus, blinedig.—'Yr Iesu gan hyny yn ddiffygiol gan y daith, a eisteddodd felly ar y ffynon.' Ioan 4. 6. Mae y pethau lleiaf yn hanes ein Hiachawdwr mawr, yn llawn o ardderchogrwydd ac addysgiadau mwyaf godidog. Yn nrych y geiriau hyn, gwelwn, 1. Ei wir ddynoliaeth yn ymddangos yn eglur. Fel yr oedd yn Dduw yr oedd diffygio yn hollol amherthynol iddo;

ond o ran ei ddynoliaeth, a'i holl wendidau dibechod, yr oedd yn ddarostyngedig i flinder, i newyn a syched, i ofidiau a doluriau, i e, i farwolaeth ei hun. Yr oedd yn wir ddyd ac yn wir Dduw, a chyflawnder y ddwy natur yn eu holl briodoliaethau yn perthyn iddo.—2. Gan ei fod yn ddarostyngedig i flinder ei hun, dichon lesaru gair o gysur mewn pryd wrth y diffygiol, a'u cynnorthwo yn eu holl wendidau.—3. Yn ei ddarostyngiad mawr rhoddodd siampl i ni fel y dilynem ei ôl. Fe bioedd yr anifeiliaid ar fil o fynyddoedd; gallasai alw am eu gwasanaeth i gyd fel ei eiddo, yn gyfiawn; ond ni fynai gynorthwo neb o honynt yn ei waith mawr; cymerodd arno agwedd gwa, mewn darostyngiad a gostyngeddwrwydd, i gwblhau y gwaith anfeidrol bwysig a roddwyd iddo. Ioan 4. 34.

'Un peth sydd ddiffygiol.' Marc 10. 21. Neu, mewn un peth yr wyt yn ddiffygiol. Nid ydyw y geiriau yn arwyddo nad oedd ond un peth; ond yr oedd yn ddiffygiol mewn un peth, ac yr oedd sywi ar un peth yn ddigon i'w brofi, ac i ddangos beth ydoedd, sef nad oedd ganddo fawr gariad at Grist, ond bod y byd a'i bethau yn rhagori mewn gwerth yn ei olwg.

DIFFYDYN—U, (diff) *Llad. DEFENDERE*; differ, diffryd, noddi, achlesu, amddiffyn.—'Edw Duw Jacob a'th'ddiffyno.' Salm 20. 1. Heb. יִשְׁכַּבְּ אֶת דְּדִירְחָאֶף; sef i ardderchogrwydd a digelwch, tu hwnt i gyrbaedd pob gelyn. Y Duw hwnw a ddyrchafodd Jacob o'i holl gyfyngderau a'th ddyrchafo ac a'th ddiffyno ditbau.

DIG—IO—LLAWN—LLONEDD, DIGDER, DIGOFAINT, (dy-ig) *Gr. οργη*; lliid, anfoddlonrwydd, bâr, lliidiowgrwydd, digllonrwydd, irad, irllonedd, gwythlonder, gwythlonedd, trallid.—Y mae dau fath o ddig neu ddigofaint: un yn anghyfiawn, ansanctatdd, a phechadurus; a'r llall yn gyfiawn, yn sanctaidd, ac yn dda. Y mae digofaint mewn dyn yn aml yn anghyfiawn, yn greulawn, ac yn bechadurus; ond y mae digofaint fel y mae yn Nuw, yn gyfiawn, yn anfeidrol sanctaidd, a gogoneddus. Pechod yw peidio a digio yn gyfiawn, ac yn sanctaidd; ond nis gall fod felly heb fod yn llawn o gariad at Dduw, ac at ein cymydog, a chasineb at bechod—yn rhyw fath o eiddigedd duwiol at Dduw a'i ogoniant, a llesad ein cymydogion. A chan nad oes dim yn dianrhydeddu Duw, nac yn drygu dynion, ond pechod, mae yn rhaid bod ynddo gasineb diffuant at bechod. Felly yr oedd digllonrwydd Crist yn berffaith sanctaidd. Marc 3. 5. Yr oedd digllonedd lliidiog Moses, ac eiddigedd Phineas, pan eiddigeddasant dros Dduw a'i ogoniant, o'r un natur, er nad yr un gradd o berffeithrwydd. Exod. 11. 8. a 32. 19. Num. 25. 11. Salm 106. 30. Y mae digofaint yn bechadurus par fyddo yn anghyfiawn, ac yn ansanctatdd; yn tarddu o falchder, hunan-gariad, cybydd-dod, casineb at Dduw a'n cymydog, a chariad at

bechod. Felly yr oedd yn Dafydd a Nabal; y naill dan lywodraeth ei falchder, a'r llall ei gybydd-dod. 1 Sam. xvi. Yn meibion Jacob yr oedd yn bechadurus yn ei natur, ac yn y gradd o hono, yn eu gyru i ddial ac i ladd. Gen. xxxiv. Salm 37. 8. 1 Pedr 3. 8, 9. Iago 1. 20. Rhuf. 12. 19. Col. 3. 8, 13.

Mae digofaint yn Nuw yn gyfiawn, yn sanctaidd, ac yn anfeidrol addas i'r Bod Dwyrhol ac anfeidrol ogoneddus. Nid rhyw wŷn neu gynhyrifiad afreolaidd, poethlyd, megys mewn dyn pechadurus, ydyw; ond gweithred gyfiawn, trwy ba un y mae y Duw mawr yn dangos ei gyfiawn anfoddlonrwydd tuag at bechod, a phechaduriaid. Os ydyw yn beth cyfiawn yn Nuw, fel yn sicr y mae, i garu ei hun a'i ogoniant, i garu uziondeb s sancteiddrwydd, y mae hefyd yn beth cyfiawn ynddo gasau yr hyn sydd yn groes i hyn; a dangos ei anfoddlonrwydd a'i ddigofaint yn erbyn pechod yn yr amser, a'r ffordd, a'r gradd, y gwelo yn gymhwy. Nid ydyw yn anghytun a'i gyfiawnder i oedi digofaint, na chymeryd y naill berson i ddyoddef yn lle, y llall, os bydd y person yn ymroddi ei hunan yn lle y llall o'i wir fodd, a hawl ganddo hefyd yn ei fywyd ei hun, megys yr oedd gan Grist. Ioan 10. 18. Oblegid ein hanwybodaeth o fawredd a pherffeitarwydd Duw, a'r drwg sy mewn pechod, mae meddyliau y rhan fwyaf yn annhirion, yn annhyner, ac yn angharuaid am Dduw, oblegid ei ddigofaint. Gwybydded pawb fod y gradd lleiaf o ddianrhydedd a roddir i'r Duw mawr, yn anfeidrol fwy drwg na phe b'ai cymaint o greaduriaid a greodd, neu a ddichon Duw eu cren, yn druenus dros bob tragwyddoldeb. Nid yw bod, hanfod, dedwyddwch, a gogoniant y creaduriaid oll, ond megys diddim, a llai na dim, i'w cymharu â Duw eu Creawdwr. Mae Duw wedi dangos ei anfoddlonrwydd a'i ddigofaint yn erbyn pechod, yn ei gyfraith danllyd; ei farnedigaethau ar ddynion o'u plegid; ar eu cyrph, eu heneidiau, eu henau, a'u meddianau; o'r nefoedd ac o'r ddaear; yn ei geryddon llym ar ei bobl; yn mhoenau tragwyddol y damnedigion a chythreuliaid;—ond, yn benaf, yn nyoddefsiadau ei anwyl Fab, fel offrwm ac aberth dros bechodau ei bobl. Yn anghygroes y gwelir dros byth fawredd lliid Duw—y drwg diamgyffred sydd mewn pechod—dyfnderoedd diderfyn cariad Crist, ac ardderchogrwydd ei Berson. Y mae ein drwg ni a'i dda yntau i'w gweled yn yr drych, yn eu maintoli difesur. Gan i Fab Duw ddyoddef felly am bechod eraill, y cyfiawn dros yr anghyfiawn, paham y grwgnach dyn byw, gwr am gopedigaeth ei bechod? Galar. 3. 39. Rhuf. 2. 4, 5. Heb. 10. 26—31. 2 Cor. 4. 11. Luc 24. 26. Nid oes gysgod i bechadur rhag digofaint dwyfol, ond yn yr iawn a wnaeth Mab Duw dros ein pechodau. 1 Ioan 2. 2. Esa. 32. 2. Salm 32. 7. a 119. 114.

Oblegid ei lymder tost, ei losgefeydd anny-

oddefol, ei waith yn ysu holl gysuron dynion ar unwaith, mae digofaint Duw yn cael ei gyffelybu i dân. Deut. 32. 22. Salm 11. 6. Esa. 9. 18. a 30. 27, 30. a 33. 14. Jer. 15. 14. Eze. 22. 21. Zeph. 1. 18. a 3. 8. Heb. 12. 29.—Defnyddiwyd yr elfen dân, yn'aml, gan yr Arglwydd, i ddangos ei ddigofaint trwyddo. Gen. 18. 24. Exod. 9. 24. Lef. 10. 2. 2 Bren. 1. 10. Salm 78. 63. Mat. 3. 10, 12. 2 Thea. 1. 8. 2 Pedr. 3. 7.

Wrth 'ddydd digofaint,' deallwn, y dyddfy byddo Duw, mewn modd ofnadwy, yn dangos ei anfoddlonrwydd yn erbyn pechod, trwy dywallt ei farnedigaethau yn dymhorol neu yn dragywyddol ar bechaduriaid diedifeiriol. Job 20. 28. Rhuf. 2. 5.

Mae dynion yn 'trysori iddynt eu hunain ddigofaint erbyn dydd digofaint,' trwy barhau yn eu pechodau; chwaneu meddwod at syched, pechod at bechod; gwrthod yr efengyl sydd yn cyhoeddi gwardigaeth oddiwrtho; ac ymgaledu yn eu fyrrdd pechadurus. Rhuf. 2. 5.

'Fel y mae dy ofn, y mae dy ddigder.' Salm 90. 11. Gellir cyfieithu y geiriau fel hyn, 'Pwy a edwyn nerth dy soriant, dy ddigofaint, fei y'th ofno yn gyfatebol?' neu, 'Pwy a edwyn dy ddigofaint, fel y'th ofno yn gyfatebol?*' Y mae y fath nerth yn dy soriant, y fath anfeidrol fawredd yn dy ddigder, fel nad oes neb yn ei adnabod i'th ofni yn gyfatebol. Fel y mae Duw goruwch pob bendith a moliant, felly y mae goruwch ein gwybodaeth ni o hono, a'n parch iddo, ein gwylder, a'n parchedig ofn. Neh. 9. 5. Salm 89. 8. a 119. 120.

DIGALON—A—I, (di-calon) difywyd, diybryd, diarial, gwan galon, llwfr, annewr, anwrol.—'Ni phalla efe, ac ni ddigalona, hyd oni osodo farn ar y ddaear.' Esa. 42. 4. Gosodir allan yn y geiriau fawredd person, gwroldeb meddwl, awyddfryd, a fyddlondeb yr Arglwydd Iesu, yn y gwaith mawr a orchymynwyd iddo, nes ei orphen. Y gwaith yw gosod barn ar y ddaear; sef cyhoeddi athrawiaeth uniawn a grasol yr efengyl, a'i gosod hi yn nealltwriaeth pechaduriaid, mewn goleu dysglær, uniawn; yn eu calonau yn ei holl effeithian dwyfol; ac yn eu bywydau mewn bucheddiad sanctaidd; a hyny, nid mewn rhyw un cwr o'r byd, ond ar y ddaear yn gyffredinol. Y mae holl alluoedd y tywyllwch, holl lygredigaethau calonau dynion, eu holl ofer-goelion, a'u hofer ymarweddiad, yn greulawn hyd anghyfydd yn erbyn ei waith; er hyny, 'ni phalla, ac ni ddigalona, hyd oni osodo farn ar y ddaear.' Mae yn myned rhagddo yn amllder ei rym, yn ei fawredd a'i ddigonolrwydd ei hun, yn sathru ei elynion ac yn disgyn eu caderaid i'r llawr. Esa. 63. 1—6. Achub, cynnal, a meithrin ei bobl weiniaid; 'ni ddryllia gorsen ysig, ac ni ddiffydd lla yn mygu;' rhydd bob doniau addas, a phob

* Gwel Dutch Annotations.—Genebrardus.

cyfraniadau angenrheidiol tuag at eu hymgel-eddu; ac 'a ddwg allan farn at wirionedd.' 'Gwynegysa dy gleddyf ar dy glun, O Gadarn, a'th ogoniant a'th harddwch—marchog yn llwyddianus.' Salm 45. 3, 4.

'Y tadau, na chyffrowch eich plant, fel na ddigalonot.' Col. 3. 21. Mor hynod o fanwl a thirion yw gorchymynion yr Arglwydd! Y maent yn sylwi ar ein hymddygiadau tuag at ein gilydd, gyda manylrydd, yn y pethau mwyaf cyffredin; myn Duw na byddom yn niweidiol nac yn anghysurus i'n gilydd mewn dim. Mae rhieni yn ddarostyngedig i gyfeilierni yn eu hymddygiad tuag at eu plant ar ddwy ochr; sef wrth roddi iddynt anwes a gormod moethau, a thrwy hyny eu dwyn i fynu mewn segurdd, a'u gwneyd yn ddiriaid ac yn anhywaith; neu, ynte, trwy ormod sarugrwydd a thoster, a thrwy hyny eu llwfrhan a'u digaloni. Mae gan yr Arglwydd fwy o hawl yn ein plant nag sydd genym ni ynddynt; ac er mai ein plant ni, eto ei greaduriaid ef ydynt, a myn eu meithrin a'u dwyn i fynu yn fyddlawn, yn ddoeth, yn addfryn, ac yn dirion; heb eu magu yn eu llygredigaethau, na'u digaloni yn eu rhinweddau. Y mae gyru ein plant i ddigio, yn ymddygiad croes i'w maethu hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Eph. 6. 4.

DIGAREG-U-ODD, (careg) symud ceryg ymaith.—'Efe a'i cloddiodd hi, ac a'i digaregodd.' Esa. 5. 2. Mae cenedl Israel yn cael ei chyffelybu i winllan; a daioni Duw tuag ati yn cael ei gynharu i ofal a thrafferth lalufwr tu ag at ei winllan. Cloddia hi, ac a'i diogela, rhag i fwystfilod niweidiol ei sathru, ac i'r llwynogod ddifa ei hegin. Mae hefyd yn ei digaregu, fel na byddo i ormod ceryg ei llenwi, ac attal cynnydd ei ffwrthau. Felly y darfu i'r Arglwydd gau oddi amgylch y genedl Iuddewig, a'i gwahanu oddiwrth bawb eraill a'i gyfreithiau a'i ordinhadau; ei hamddiffyn a'i ragluniaethau tirion. Dygodd hi i mewn i wlad yr addewid, ac a'i planodd mewn dyffryn tra ffwrthlon; digaregodd hi trwy yru y cenedl-oedd allan, a'u dystyrwio o'i blaen; a thrwy ddyfetha a dinystrio eu duwiau o bren a maen. Yr oedd y wlad yn llawn o'r meini ffaidd hyn; ond Duw a'i digaregodd, ac a osododd ei addoliad i fynu yn eu plith, yn lle y cyfryw ffeidd-dra. Hyn a wnaeth i'r dyben iddi ddwyn ffwrth; ond grawnwin gwylltion a ddygodd. Am hyny mae barnedigaethau Duw yn ei herbyn yn gyflawn, er tostod ydynt.

DIGELWYDDOG, (di-gelwyddog) gwir, cywir, geirwir, fyddlawn.—'Yr hon a addawodd y digelwyddog Dduw cyn dechreu y byd. Tit. 1. 2. Nid yn unig ni ddywedodd gelwydd, ond y mae yn anhosibl iddo fod yn gelwyddog; mae hyny yn gwbl groes i berffeithrwydd ei hanfod. Ei ewylls da oedd addaw; ond wedi iddo addaw y mae yn anhosibl iddo fod yn anfyddlawn i'w air. Mae addewid Duw yn

dibynu ar berffeithrwydd ac anghyfnawidoldeb ei hanfod; dyna sail gadarn ffydd. Addewid foreu yw wedi cael ei gwneyd i Grist, ac ynddo i'w bobl cyn dechreu y byd; addewid gyflawn iawn a gwerthfawr ydyw, dim llai na hywyd tragywyddol; addewid anghyfnawidol ydyw, canys addewid y Duw digelwyddog yw. Heb. 6. 18. Num. 23. 19. Rhuf. 11. 29. Iago 1. 17.

DIGERYDD, (di-cerydd) disen, diargyhoediad, digosp.—'Y neb a brysuro fod yn gyfoethog, ni bydd digerydd.' Diar. 28. 20. Yr hwn a gynwys yn ei galon chwantau bydol, a chariad at y byd, sydd yn casglu cyfoeth trwy drais ac anghyflawnder; ni bydd ddigerydd yn gyffredinol yn y byd hwn; a bydd yn sier o syrthio, heb edifeirwch, i ddinystyr a cholledigaeth dragywyddol. Diar. 13. 11. a 20. 21. a 23. 4. a 28. 22. 2 Bren. 5. 20—27. 1 Tim. 6. 9, 10. Jer. 17. 11. Edr. CERYDD.

DIGON—I—EDD—OL—OLDEB, (dig) Gr. *cxavot*; diwall, gwala.

Digon Daw da i unig. *Diar*.

Digon Crist trist yn llawn. *Diar*.

Arferid y gair *digon* gynt yn yr un ystyr a'r gair *dichon*. 'Pwy a ddygon vadae pechotae any Duw y hun?' W. S. Marc 2. 7. Yn mhob ystyr, 'digonedd dyu sydd o Dduw.' 2 Cor. 3. 5. Ni ddichon iddo gael dim, oni rydd Duw iddo; canys Duw biau y cwbl. Ac wedi iddo gael creaduriaid, nis dichon iddynt ddigoni yn yr hyn y maent yn ddefnyddiol, heb fandith neillduol Duw arnynt. O herwydd hyn, dichon rhai 'fwyta, ond nid hyd ddiogon; ac yfed, ac nid hyd fod yn ddiwall.' Hag. 1. 6. Gan fod dyn wedi ei greu i fwynhau Duw, a'i wasanaethu, nis digonir ef byth heb hyny. Ni wnawd ef, fel y creaduriaid direswm, i gael ei ddigoni mewn creaduriaid: mae pob peth tu yma i Dduw ei hun yn annigonid iddo. Esa. 55. 2. I wneuthur dedwyddwch ei bobl yn gyflawn, mae yr Arglwydd yn dywedyd yn ei gyfammod grasol yn Nghrist, 'Mi a fyddaf iddynt hwy yn Dduw.' Heb. 8. 10. Jer. 31. 31—34. Ezec. 36. 28. Da gan hyny y dywedodd Philip wrth yr Iachawdwr, 'Dangos i ni y tad a digon yw i ni.' Ioan 14. 8.

'Llawn ddigonir hwy & brasder dy dŷ,' (Salm 36. 8.) sef & Duw ei hun, yr hwn sydd yn ei ddadguddio ei hun i'w bobl yn ei dŷ, sef ei osodiadau sanctaidd. Yno y mae yn dadguddio ei hun fel Duw yr Iachawdriaeth. Y mae y Duwdod yn mherson y mab yn cael ei ddatguddio yno yn nghyflawnder ei swyddau—gwerth mawr ei aberth—ac anchwiliadwy olud ei ras—yn ddigonol Iachawdwr yn wyneb holl druneni pechaduriaid. Y mae yr Ysbryd Glan, hefyd, yn cael ei ddadguddio yn holl amrywiaeth a chyflawnder diderfyn ei ras a'i ddonian, fel digonol sancteiddyd arweinydd, a dyddanydd, gyferbyn a holl halogrwydd, tywyllwch, a thrueni dyn. Y mae y DRINDOD yn yr UNOD, yn cael ei amlygu yn nghyflawn-

der afeidrol ei hanfod a'i briodoliaethau, fel rhan ei bobl, eu llawenydd, eu hyfrydwch, a'u dedwyddwch tragwyddol.

'Digonir hwynt pan ddihanant a'i ddelw; canys digonolrwydd llawenydd sydd ger ei fron, ac ar ei ddehulaw y mae digrifwch yn dragwydd.' Salm 16. 11. a 17. 15. Y mae yn ddigon yma: (2 Cor. 3. 5. a 12. 9.) a digon oddi yma dros byth. Salm 63. 5. Jer. 31. 14. Edr. **DIHUNO**.

A galwa ar y gwr a'n digones;—(aef a'n gwneuth.)
Tulluola.

DIGRED; (cred) diffydd, anghred, anghred-adyd. 1 Cor. 6. 6. a 7. 12. 2 Cor. 4. 4. a 6. 14. Dat. 21. 8. Edr. ANGHREDINIAETH, ANFFIDDLON, SANCTEIDDO.

DIGRIFWCH, (digrif) hyfrydwch, difyrwch, boen, gorhoen, llonder, llawenydd.—'Dy gyfraith yw fy nigrifwch.' Salm 119. 77. Y gair Heb. **יְשֻׁעַ** a arwydda *chwareu o lawenydd*, fel plentyn ar linia ei fam. Esa. 66. 12. Cyfieithir ef a *chwery* yn Esa. 11. 8. Mae gwirioneddau Duw yn peri y digrifwch mwyaf i'r rhai sydd yn eu gwir gredu, eu doall, a'u derbyn; oblegid eu huniondeb, eu gogoniant, a'u deinyddioldeb cyflawn i bob peth, ac yn wynebu pob angen. Mae yn ddigrifwch gwirioneddol, sanctaidd, cyflawn, a thragywyddol. Salm 1. 2. a 119. 24, 47, 174. Rhuf. 7. 22. Heb. 8. 10.

DIGWYMP, (cwymp) heb dramgwyddo, heb syrthio.—'Yr hwn a ddichon eich cadw yn ddigwmp.' Judas 24. Syrthiodd yr angelion, llaws o honynt; cwympodd Adda; mae Cain, Balaam, a Chorah, yn cael eu coffau gan yr apostol fel siamplau o'r rhai a gwympasant yn dilychrynllyd i bechod, ac i ddynstr tragwyddol. Er nas dichon yr un dyn gadw ei hun rhag cwmpo oddiwrth Dduw—oddiwrth y wir athrawiaeth, i gyfeiliornadau—oddiwrth tucheddiad sanctaidd, i drythyllwch a phenrhyddid halogedig—oddiwrth garu a chymdeithasu â Duw, i garu y byd a'r pethau sydd yn y byd—eto dichon Duw ei gadw. Ei waith ef ydyw cadw ei bobl; ac y mae ganddo allu, cariad, gras, a ffyddlondeb digonol i hyny. Rhuf. 16. 25. Eph. 3. 20. 1 Tim. 4. 16. 1 Pedr. 1. 5. Ioan 10. 28, 29. Mae y dynion goreu, yn weiniaid; yn byw lle mae Satan yn trigo, a chanddo lid mawr; ac yn rhodio yn nghanol profedigathau: eto dichon Duw yr lachawdwr eu cadw; dichon gynnorthwyo y rhai a demtir, neu a brofir. Heb. 2. 18.

DIGYFRAITH, (cyfraith) diddeddf, afreolaidd, anufudd; rhai heb ddeall cyfraith Duw, ac yn anufudd iddi. *Gr. avopos, un heb gyfraith*, heb adnabod na chydabod cyfraith. I'r cyfryw y rhoddodd Duw y gyfraith. 1 Tim. 1. 9. Oni buasai eu bod yn ddigyfraith, ni buasai raid rhoddi y gyfraith iddynt.* Ond rhoddodd Duw y gyfraith iddynt yn nghanol

eu tywyllwch a'u hafreolaeth, i fod fel drych i ddangos iddynt gafawnder a sancteiddrwydd Duw; eu pechodau, eu camweddau, a'u perygl mawr; eu hangen am gyfiawnder i'w gwaredu oddiwrth y perygl dirfawr hwn; ac am waith Ysbryd Duw i gyfnewid on calonau afreolaidd, ac ysgrifenu y gyfraith ar eu calonau, a'i doddi yn eu meddyliau. Edr. **CYFRAITH, DEDDF**.

DIGYMYSG, (cymysg) *Llad. COMMISCO; Saes. UNMIXED*; anghymysg, pur.—'Hwnw a yf o win digofant Duw, yr hwn yn ddigymysg a dywalltwyd yn phiol ei lid ef.' Dat. 14. 10. Gwin digymysg, yw gwin pur, heb ei wanhan ag un cymysgedd; felly lliid digymysg yw lliid trwm, annyoddefol, a dychrynllyd. Pwy a ddichon amgyffred beth yw lliid Duw yn ddigymysg? Ond hyn fydd rhan phiol y rhai a yfasant wig lliid godineb Babilon Babaid. Dat. 14. 8.

DIGYSUR, (cysur) annyddan, dihyfrydwch.—'Y ddigysur.' Esa. 54. 11. Mae yr Arglywydd yn tosturio, gyda'r tiriondeb, y cariad, a'r trugarogrwydd mwyaf wrth ei eglwys, ei bobl, yn eu cyffwr digysur; nid oes neb ond ei hunan a ddichon eu cysuro; ond dichon ef wneuthur hyny pan y byddont yn helbulus gan y dymhestl o bob tu, ac mae wedi addaw hyny iddynt. Mae yn cysuro ei bobl, trwy faddeu eu pechodau; darostwng eu hanwiredau; eu nesau i agos gymdeithas ag ef; amlygu ei ogoniant iddynt; dyrchafu arnynt lewyrch ei wyneb; gwasgaru eu gelynon, a'u diogelu. Salm 4. 6. Esa. 40. 1, 2, 9, 10, 11.

DIGYWILYDD, (di-gywilydd) haerllug, anfoesog, diorchwyledd; anniwair; diful.—'Wyn eb digywilydd.' Diar. 7. 13. Heb. פְּרִירָה *hi a gadarnhaodd ei hwyneb*. Darlunia y geiriau un yn cynnyddu mewn anniweirdeb haerllug. Nid ar unwaith mae dynion yn cyrhaedd y gradd eithaf o anfoesoldeb; ond mae cynefino â phechod yn eu cryfhau ac yn eu cadarnhau mewn pechod.

DIHALOG-EDIG, (halawg) pur, glân, anhalog.—Mae Crist 'yn arch-offeiririad santaidd, dihalog.—Eeb. 7. 26.' Gallasai yr arch-offeiriad Iuddewig gael eu halogi mewn amrywiol ffyrdd, a'u hanaddasu trwy hyny i waith eu swydd santaidd, nes cael eu glanhau; ond y mae yr Arglywydd Iesu yn ddihalog byth: ac am hyny bob amser yn addas i waith ei swydd oruchel. Mae yn ddiddrwyg ynddo ei hun; ac yn sumboibl iddo gael ei halogi gan neb na dim arall. Y cyfryw arch-offeiriad oedd weddus i ni, i offrymu aberth dros ein pechodau; i eiriol drosom; ac i'n sancteiddo a'n gwneuthur ninau yn ddihalog. Heb. 13. 11, 12. Eph. 5. 26, 27.

Geilw Crist ei eglwys, 'Fy nihalog.' Can. 5. 2. a 6. 9. Heb. **מְהַרְפָּאֵת** *fy mherfaith*. Mae felly yn nghyfiawnder perffaith y Cyfryngwr; yn arfaeth Duw, mae wedi rhaglunio i fod yn berffaith; ac mae ei dymuniadau a'i hymdrech-

* In viros bonos lex non est, quia ipsi sunt instar legis Aristotele, Polit. 3. 9.

iadau parhaus am berffeithrwydd. Phil. 3. 8—14. Rhuf. 8. 29. Col. 2. 10.

'Gwely dihalogedig,' sef cyd-orweddiad dynion yn yr ystâd briodasol, yn ol gosodiad a threfn Duw. Mae yr ystad a'r gwely yn ddihalogedig ac yn anrhydeddus yn mabw; ond mae gwely puteinwyr a godinebwyr yn halogedig; sef yn bechadurus ac yn ffaidd, ac yn tynu barn Duw arnynt yn ofnadwy. Heb. 13. 4.

'Crefydd bur a dihalogedig.' Iago 1. 27. 'Ymwelod a'r amddifad a'r gwragedd gwedd-won yn eu hadfyd,' yw un o effeithiau crefydd bur yn y galon. Nid hyn yw y cwbl o grefydd; nid hyn yw meddwl yr apostol: ond y mae hyn yn perthyn iddi ac yn tarddu oddi wrthi. Dichon dynion wneuthur hyn heb wir grefydd; ond nis dichon fod crefydd wirioneddol gan neb ger bron Duw a'r Tad, os byddant yn ddidosturi ac yn ddiangeledd i rai mewn amddifadrwyd a chyfyngderau. Esa. 1. 16, 17. Mat. 25. 36, 43. Job 31. 16, 17.

Mae etifeddiacth y saint yn ddihalogedig. 1 Pedr 1. 4. Mae etifeddiacthau a meddianau yma yn halogedig, naill ai yn y caffaeliad, neu yn yr arferiad o honynt, fel y gelwir hwynt 'y mammon anghyfiawn.' Luc 16. 9. Y mae anwiredd wrth ei gymysgu felly a chyfoeth, fel y mae yn anhawdd eu gwahanu yn y meddwl oddiwrth eu gilydd. Ein pechod sydd yn halogi ein meddianau: ond ni bydd un pechod yn y nefoedd; gan hynny, ni halogir byth yr etifeddiacth.

DIHALLT, (hallt) *Gr. avalon*, dihalen, dihel-iaidd, dihellog.—'Os bydd yr halen yn ddi-hallt,' &c. Marc 9. 50. Yn nyffryn yr halen, yn agos i Gebul, oddeutu taith pedair awr o Aleppo, rhydd Mr. Maundrell* hanes iddo dori darnau o graig halen yno, ag oedd wedi colli eu halltrwydd yn hollol trwy effeithiau y gwlaw, yr haul, a'r awyr arnynt. Er fod gan y sylwedd wreichion a gronynau halen, eto nid oedd halltrwydd ynddynt. Y mae yn arddangosiad cymhwys o weinidogion a chorph o athrawiaeth ganddynt, a chrefyddwyr a rhith duwioldeb ganddynt, heb ysbryd a chariad y gwirionedd yn eu calonau, a grym duwioldeb yn eu tuchedau. Edr. DIFLAS.

DIHENYDD, (hanu) dihaniad, diddeilliad, diddechreud.—'Yr hen ddihenydd.' Dat. 7. 9, 13. Heb. עתיק יומין. *Gr. παλαιος ημερων*. ANCIENT OF DAYS.—Priodol arwyddocad y gair עתיק medd Kircher, Vitringa, a Parkhurst, yw sefydlog, parhaus, arosol, o hir barhad; un parhaus o ddyddiau; un a'i ddyddiau yn aros, heb fyned a dyfod. Y mae

yr enwad yn dra addas i breswlydd tragwyddoldeb. Y mae perthynas rhwng amser a dynion, fel creaduriaid; ond nid oes dim perthynas rhwng amser a'r Bod tragwyddol. Nid oes dyddiau iddo wedi myned heibio, na dim i ddyfod. Un heddyw tragwyddol ydyw gyda Duw. Ni bu erioed yn ieuanc, ac nid a byth yn hen; ond y mae ERF y fynydd hon yr hyn oedd erioed, a'r hyn a fydd byth. YD-WYF yw ei enw; nid bum, neu byddaf, ond YDWYF. Y Salmydd, yn llefaru am y ddaear a'r nefoedd, a ddywed, 'Hwy a ddarfyddant, a thi a barhei.' Heb. אלה תהיה עמך *Ti a sefi*. 'Hwy a newidir, Tithau yr un.' Heb. יהיה עמך *Tithau yw efe*, sef *Efe yw yr hwn sydd yn sefyll*, yr hwn sydd yn parhau—yr hwn ni newidir ac ni dderfydd ei fynyddoedd. Salm 102. 27, 28. Heb. 1. 11, 12. Mal. 3. 6. Iago 1. 17. Nid yw 'ei ddyddiau fel dyddiau dyn; na'i fynyddoedd fel dyddiau gwr.' Job 10. 5. Y mae ERF yn hynach na dyddiau, canys yr oedd ERF cyn bod dyddiau; ac yr oedd pump o ddyddiau cyn bod dyn. Pan y daryddo dyddiau, ERF yr un a fydd. Am ei fod yn sefydlog ddigyfnewid yn ei hanfod, y mae felly hefyd yn ei holl briodoliaethau; yn ei gyng-hor; yn ei aifaeth; yn ei orsedd-fainc, ei awdurdod, a'i lywodraeth. Y Tad, yr Hen Ddihenydd, a roddes i'r Mab, fel Cyfryngwr, lywodraeth, gogoniant, a breniniaeth, fel y byddai i'r holl bobloedd cenedloedd, a ieithoedd, ei wasanaethu: Ei lywodraeth sydd lywodraeth dragwyddol, yr hon nid a ymaith, a'i freniniaeth ni ddyfethir. Yr oedd gorseddfeydd eraill, ond bwriwyd hwynt i lawr; ac un 'megys Mab y Dyn,' a ddaeth at yr Hen Ddihenydd, ac a dderbyniodd y llywodraeth ganddo. Dat. 1. 13, 14. a. 5, 6, 7.

DIHEURO, (dihaer) esgusodi; amddiffyn; ymlanhau.—'Y modd i ymlanhau oddiwrth lofruddiaeth, heb wybod pwy a'i gwnaeth.' Deut. xxi. (ystyr y bennod)—sef y modd i amddiffyn, neu ymlanhau, oddiwrth lofruddiaeth.

DIHOENI, (di-hoen) nychu, curio, llesgu, sychu, dysychu, crino, methu.—'Dihoenodd pobl feilchion y ddaear.' Esa. 24. 4. Heb. uchder pobl y ddaear; sef y rhai uchel mewn swyddau yn y wladwriaeth; y pendeffigion a'r llywiawdwy; y rhai a eilw y prophwyd yn adn. 21. 'y llu uchel, yr hwn sydd yn yr uchelder,' breninoedd y ddaear ar y ddaear. Gwel 1 Maccab. 1. 25, &c. Mae pendeffigion y ddaear o herwydd eu pechodau, yn dihoeni yn amdan farnedigacthau Duw ar y ddaear:—'Am eich anwiredd y dihoenwch.' Ezec. 24. 23. Marc 9. 18.

DIHUN—O, (di-hun) deffro, digwsg, effro; deffro o gwsg natur. Gen. 41. 4.—adgyfodi o gwsg marwolaeth. Ioan 11. 11. Job 14. 12.

Dihund a brydero. *Diar*.

'Digonir fi, pan ddihunwyf, a'th ddelw di.' Salm 17. 15. Noda y Salmydd ei ddedwydd-

* Maundrell's Journey to the Euphrates.

עתיק יומין *Primo significandi modo, significat perdurare, per sevarare in loco. Locus Dan 7. 9.*
 Longe commodius exponitur per permanens (consisten) a, durabilis dierum. Vitringa in Jesaiam, esp. 46. 4.—Permanens dicitur; cuius dies maneat, non finiuntur, sed semper pergunt.
 עתיק

wch ef mewn cyferbyniad i ddedwyddwch y rhai sydd a'u rhan yn y bywyd yma. Mae ei ddedwyddwch yn gynwysedig, yn 1. Ei fod mewn cyfiawnder; sef y cyfiawnder sydd o Dduw trwy fydd Crist. Phil. 3. 9.—2. Gwelled wyneb Duw yn heddychol ac yn siriol yn y cyfiawnder hwn; sef cael adnabyddiaeth eglur o hono, a phrawf o'i dangnefedd. Salm 4. 7. a 16. 11. 1 Cor. 13. 12. 2 Cor. 3. 18. 1 Ioan 3. 2, 3.—3. Dihuno a'i ddelw, neu ei ddelw yn ddefffrus ynddo; neu, yn adgyfodi o'r bedd yn y dydd olaf, yn berffaith yn ei ddelw mewn corph ac enaid. 1 Cor. 15. 49. Esa. 26. 19. Phil. 3. 21. Yn yr Arglwydd, yn ei heddwch, a'r mwynhad o hono, mae ei ddedwyddwch cyflawn, digonol; ac heb fod yn ei gyfiawnder, nis gellir cael hyn; ac heb fod ar ei ddelw, nis gellir ei fwynhau. Cymb. 1 Ioan 3. 2.

Er dihuno lawer gwaith yn y byd hwn, heb fod yn hollol ar ei ddelw, mae boreu yn prysuro pan y dihuna y cyfiawntion heb gysgu mwy, yn gwbl ac yn dragywydd ar y ddelw ogoneddus.

DILL-IAU-ION, (il) dil-mèl; crwybr.—Adail cŵyraidd y gwenyn, yn llawn o gelloedd bychain, iddynt osod eu hwyau a'u mèl ynddynt. Y mae gwneuthuriad yr adail hon, a'i chelloedd, yn un o weithredoedd mwyaf rhyfedd creaduriaid direswm. Mae y celloedd yn chwè'onglog, ac wedi eu cyflen yn y modd mwyaf addas a ellid lunio, i ofyn ychydig o ddefnyddiau i'w gwneud, ac i gynwys llawer o fèl ynddynt. Mae eu gwneuthuriad yn dra chywraint, yn ol rheolau mwyaf manwl mesuriaeth, i gymeryd ychydig o le, ychydig o gŵyr i'w gwneud, ac i gynwys llawer o fèl. ● Y farn gyffredin oedd fod gan bob gwenynen o'r haid gell iddi ei hun i drysori ei hymborth; ond camsynied yw hyn; y maent yn arfer y celloedd i gyd yn gyffredin, fel y gellir gweled yn y cwechod gwydr, arferedig gan rai.—Beth bynag sydd felus, hyfryd, a iachusol, a gyffelybir yn yr ysgrhythrau i'r dil mèl, neu ddyferiad y dil mèl, megys gair Duw. Salm 19. 10. a 119. 103.—Gweddiau, mohiant, ac ymadroddion grasol ac adeiladol y saint. Can. 4. 11.—Rhadau sanctaidd yr eglwys, y rhai sydd gymeradwy ac yn hyfryd gan Grist. Can. 5. 1.

'Y dyn llawn a sathra y dil mèl; ond i'r newynog, pob peth chwerw sydd felus.' Diar. 27. 7. Dynion llawn o hunan-dyb, o chwantau a rhag-ofalon bydol, a sathraut yr addeiwidion a'r bendithion gwerthfawrocaf; ond y sawl sydd yn cydnabod eu hangenion a'u hannheil-yngdod, ydynt yn llawen ac yn ddiolchgar am y briwsion lleiaf. Mat. 15. 27.

DILEFEINLLYD, (di-lefn) disurdoes, dieples, croyw, cri.—'Megys yr ydych yn ddilefeinllyd.' 1 Cor. 5. 7. Bod yn ddilefeinllyd, yn allegawl, yw bod yn bur, yn ddihalog, yn ddigyfeiliornad: yn credu, yn deall, ac yn dal gwirionedd yr efengyl yn yr athrawiaeth, o egwyddor ddiragrith, ac o fucheddau sanctaidd.

Yr ydych yn ddilefeinllyd fel eglwys, wedi eich galw i burdeb a gwirionedd diragrith; am hynny certhwch yr hon lefain, malais a drygioni. 'Crist ein pasc ni a aberthwyd drosom ni:' yr oeddynt ar wyl y pasc i fwyta bara croyw saith niwrnod; ac yr oedd yr enaid a fwytai fara lefeinllyd i gael ei dori ymaith oddiwrth Israel; felly y mae yr halogedig i gael ei dori ymaith o'r eglwys. Exod. 12. 15—19.

DILES, (di-ll'es) anefnyddiol, diddefnydd, difudd. Yn ddiles ac yn ofer y cynorthwya pawb ni, oni fydd Duw o'n plaid. Esa. 30. 7.

DILEU, (di-le) symud o le; diddymu, difanu, tynu ymaith, crafu ymaith, dystrywio.—'Dileaf ddyn, yr hwn a greais, oddiar wyneb y ddaear:' (Gen. 6. 7.) hynny yw, dystrywiad ddyn. Priodol ystyr y gair Heb. גלעזל a'r gair Gr. εὐλαεζω, a gyfieithir yma, ac mewn manau eraill, yn aml, dileu, yw sych-rwbio, dilychu, diolio, dioli, dadlythyru ysgrifen, fel na byddo byth yn ddarllenadwy. Duo, difanu, neu rwbio, neu grafu ysgrifen fel nas gellir ei darllen. Yn Num. 5. 23. fnae y gair yn cael ei gyfieithu golchi ymaith. Ysgrifened yr offeiriad y melldithion hyn mewn llyfr, a golched hwynt ymaith a'r dwfr chwerw: hynny yw, eu dileu, trwy eu sych-rwbio. Yn yr ystyr hwn y cymhwysir y gair at dileu enw neu ysgrifen. Exod. 32. 32, 33. Num. 5. 23. Salm 69. 28—Dat. 3. 5.

'Dileu pechodau.' Neh. 4. 5. Salm 51. 1, 9. a 109. 14. Esa. 43. 25. Jer. 18. 23. Y gair Hebraeg a arwydda, hefyd, symud, symud peth o ryw le fel nad ymddangoso mwy. Yn yr ystyr hwn, mae yn cael ei briodoli i gwmwl yn cael ei symud ymaith gan wynt. 'Dileais dy gamweddau fel cwmwl, a'th bechodau fel niwl.*' Esa. 44. 22.

Dileodd Crist 'ysgrifen-law yr ordinhadu, yr hon oedd i'n hercyn ni.' Col. 2. 14. Trwy roddi iawn digonol dros bechodau ei bobl, dileodd yr ysgrifen yn adgoffa ac yn dangos y y ddyled oedd i'w herbyn, ac ar eu ffordd at Dduw. Er mai yn rasol, ac yn rhad, y maent yn cael eu maddeu'i ni, eto, dileu eu pechodau a wnawd gan y Mechniyyd mawr ar y groes, trwy roddi iawn drostynt. 'Effe yw yr iawn dros ein pechodau ni—yn yr hwn y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau.' 1 Ioan. 2. 2. Efwydd dileu bob dyled, a chhoffadwriaeth o honi: mai gwaith Duw yw maddeu; canys nis gall y dyledwr ddileu ei ddyled ei hun: ei fod yn maddeu trwy iawn; canys ar y groes y dilewyd yr ysgrifen-law:—dyna y fan y cyfarfu y Tad fel gofynwr, a'r gyfraith a dorwyd fel ysgrifen ganddo yn ei law; a'r Mab, y Mechniyyd dros ei bobl, yr hwn a atebodd yn gyflawn y gofynion yn llaw y Tad, ac a ddileodd yr

* [1112] amount aliquid loco, ne amplius, appareat. Kircher.—Notat enim aliquid, quale sit, quali modo removere, quali loco movere. Virgatus in Jea. 44. 22.

ysgrifen-law, gan ei hoelio wrth y groes. Gan hyny, na ato Duw i ni ymfrostio ond yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grïst; nerth Duw ydyw hi i'r rhai cadwedig. Gal. 6. 14. 1 Cor. 1. 18. 1 Ioan 3. 5.

'Pan ddelo yr hyn sydd berffaith, yna yr hyn sydd o ran a ddileir.' 1 Cor. 13. 10. *καταργηθήσεται*, a *ddiddymir*, a wneir yn an-fuddiol, ac yn ddiffwyth. Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *diffwyth*, yn Luc 13. 7. Pan ddelo perffeithrwydd yn mhob peth, sef mewn gwybodaeth, cariad, &c., dileir, neu tynir ymaith bob amherffeithrwydd. Yr amherffeithrwydd sydd yn cael ei ddileu, ac nid y gwrth-ddrychau, na'r wybodaeth o honynt. Mae o ran yn ddydd pan y toro y wawr yn y boreu; ond y maent yr hyn sydd o ran yn cael ei ddileu gan gyflawnder goleuni pan gyfodo yr hanl.

DILIN, (*dil*) *pro dilyfn*, medd y Dr. Davies—curedig, gweithiedig, gwastad, hyddwyn, pur.—'A brenin Solomon a wnaeth ddau cant o darianau aur dilin. 1 Bren. 10. 16. *Heb. שְׁהוּט אֹר* *aur profedig*, neu *puredig*; neu aur wedi ei estyn yn ddalenau teneuon, trwy ei guro & morthwylion. Mae Parkhurst yn barnu mai ystyr priodol y gair *שְׁהוּט* yw *dihysbyddu*, *sychu*; a'i fod wedi cael ei briodoli i aur wedi ei buro o'i sothach a'i amhuredd. Diamheu yr arwydda yr aur goreu a mwyaf puredig, wedi ei weithio yn y modd mwyaf cywrair. Y mae yn debygol nad aur i gyd oedd tarianau Solomon, ond coed wedi eu gwisgo & g aur. Nid i ryfel y gwnaud y tarianau hyn, ond er mwyn dangos mawr wychder ac ardderchogrwydd breninol, ac i'w dwyn o'i flaen yn achlysurol. 1 Bren. 14. 25–28. 2 Cron. 9. 15. a 12. 9. 10.

DILUW, *Llad. DILUVIUM*: yn hytrach dylif, medd y Dr. Davies, oddiwrth *dy* a *llif*. Edr. **DYLIF**.

DILYN, (*llyn*) *Heb. דֵּלֶק (delec)* canlyn, erlyn, ymlid, olrhain, eilf yddu, efelychu.—'Dilyn Crist, sef parhau i'w addef yn ngwyneb pob gwrthwynebiadau; glynu wrtho trwy ffydd a chariad; a dilyn ei ol mewn bucheddiad. Arwydda fod Crist yn wrthddrych penaf ein ffydd a'n serch; ein hanwlyd, ein cyfaill, a'n hathraw penaf; ein pen a'n priod. Ni ddilyn neb ef yn drwyadl, yn ffyddlawn, ac yn wastadol, ond a welo fwy o werth a hawddgarwch ynddo nag yn mhob peth arall. Marc 10. 21. Luc 9. 50. Wrth gyflawn ddilyn yr Arglwydd y mae i ni ddeall, ei ddilyn a'r *holl* galon, yn ei *holl* ewyllys, ac yn barhaus. *Heb. אֲדָרִי אֶרְבָּא* *fe lanwodd*, neu *gyflawnodd ar fy ol i*. Num. 14. 24. a 32. 12. Deut. 1. 30. Jos. 14. 8, 9, 14.—'Solomon ni chyflawnodd (yr un gair) ar ol yr Arglwydd, fel Dafydd ei dad.' 1 Bren. 11. 6. 'Am na chyflawnasant ar fy ol i.' Num. 32. 11.

'Dilyn yr Oen,' yw credu ynddo, yn ei aberth fel iawn, a'r unig iawn dros bechod; ei gyhoeddi a'i addef fel y cyfryw, ger bron dynion,

yn wrthwyneb i bob peth arall y mae plant dynion yn eu tywyllwch, am osod i fyny yn ei le; a dilyn ei siampl yn mhob peth. Dat. 14. 4.

'Dilyn cariad—tangnefedd—heddwch a phawb,' yw edrych ar y pethau hyn fel pethau dymunol, gorchymynedig i gyrchu atynt, ac i'w gwneuthur; ymgais a phob moddion a fyddo yn tueddu atynt ynom ein hunain ac eraill hefyd. Ymgais yn ddiffrifol i fyw mewn heddwch a chariad a phawb, er ymwadu a ni ein hunain, a cholledu ein hunain. 1 Cor. 14. 1. 2 Tim. 2. 22. Heb. 12. 14.

'Dilyn cyflawnder,' yw parhau mewn ysbryd tywyll, cyfeiliornus, i ymofyn am gyflawnder trwy weithredoedd y ddeddf, heb gydnabod fod yr ysgrythyr yn cyd-gau pob peth dan bechod. Rhnf. 9. 30. Gal. 3. 22.

Dilyn pob peth yw byw ynddo, a glynu yn barhaus yn yr arferiad o hono, megys drygioni. 1 Sam. 12. 25. Diar. 11. 19.—gwobrau, Esa. 1. 23.—adnabod yr Arglwydd, Hos. 6. 3.—yr hyn sydd dda, 1 Thes. 5. 15. 1 Pedr 3. 13.

DILYNWR—WYR, (*dilyn*) canlynwr, olrhainwr, efelychwr.—'Gwrandewch arnaf fi, ddilynwyr cyflawnder.' Esa. 51. 1. Mae y gair *Heb. צִדֵּק* a gyfieithir yma *cyflawnder*, yn arwyddo 'yr hyn sydd union a chywir mewn gweithred, bucheddiad, ac mewn ymadrodd. Dilyn cyflawnder, gan hyny, yw dilyn athrawiaeth gyflawn, sef yr efengyl, a bucheddiad cyfatebol iddi yn mhob peth. Mae cyflawnder wedi ei gollu yn dra phell oddiwrth dlyn: ond ni cheir ef heb ddyfal lafur am dano. Mae y rhai sydd yn gweled gwerth cyflawnder yn ei ddilyn yn ddyfal, gyda newyn a syched am dano; ac y maent yn sicr o lwyddo; 'hwy a ddiwellir.' Mat. 5. 6.

'Byddwch ddilynwyr Duw fel plant anwyl.' Eph. 5. 1. Nid byddwch yn wrandawyr am Dduw yn unig, yn edrychwyr, yn ganmolwyr, ond yn ddilynwyr Duw. Mae Duw yn ei le yn mhob peth, perffaith ddaioni ydyw. Ein dyledswydd, ein baint, a'n dedwyddwch ni yw bod yn debyg iddo. Mat. 5. 48, 48. Luc 6. 35, 36. Ioan 13. 15, 16, 34. 1 Pedr 2. 21. Ioan 8. 39. 1 Cor. 4. 16. Phil. 3. 17.—'Fel plant anwyl.' Nid fel y mae yn Greawdwr, yn Llywodraethwr, ac yn Farnydd; byddai hyn yn amhosibl; ond fel y mae yn Dad: yn ostyngedig, ac y mae yn garedig, fel y gweddai plant y fath un fod. Yn 'gymwynasgar, yn dosturiol, ac yn maddeu i'oh gilydd, megys y maddeuodd Duw er mwyn Crist i chwithau.' Eph. 4. 12.

DILYS, (*llys*) anwrthodadwy, anocheladwy, sicr, diogel.—'Ac yn ddilys ydd ywch im goddev.' 2 Cor. 11. 1.—'A hyn a wn yn ddilys.' Phil. 1. 25. sef yn sicr.—'Ac i chwytheu y mae yn beth dilys.' Phil. 3. 1, 8. sef diogel.—'Ac yn ddilyrwydd mawr,' 1 Thes. 1. 5. sef sicrwydd mawr.—'Val y mae yn ddilys yn air Duw?' 1 Thes. 2. 13. W. S.

DILYTH, (llyth) dileag, neu ddilysiant, medd Dr. Davies.

A wneol hyn ni lithra fyth,
Fe galff y ddilyth goron.
Z. Frys (Salm 15. 5.)

Sef y goron sicr, barhaus ddiiddiflanedig.

DILLAD-SUR-EDYN, (dill) gwisg, trwsiad, archenad; addurn unrhyw beth. Y mae dillad er harddwch ac er diogelwch. Nid oedd noethder dyn yn anharddwch iddo yn ei greadigiaeth; ac nid oedd angen dillad arno er ei ddiogelwch. Yr oedd y dyn, fel yr holl greaduriaid eraill, yn hardd yuddo ei hun yn ei greadigaeth, heb fenthyca harddwch gan greaduriaid eraill; ac yr oedd pob peth yn addas ac yn gysurus i'w natur. Ond pan bechodd y dyn, daeth cywilydd ac anharddwch, ac aeth ei sefyllfa yn anghysurus iddo, ac yn beryglus.

Rhaid iddo wrth ddillad er harddwch a diogelwch. Wedi colli delw Duw, ar ba un y crewyd ef, mae yn ddarostyngedig i nwydau a chwantau afreolus anghymedrol, ac felly i gywilydd. Am y noethder pechadurus hwn mae yr ysgrifthyrau yn son yn aml. Exod. 32. 25. Ezec. 16. 22. Hos. 2. 3. 2 Cor. 5. 3. Dat. 3. 17. a 16. 15.

Yn allegawl, 'dillad gwynion' a arwyddant lawenydd, anrhydedd breninol, a dyrchafiad gogoneddus. Preg 9. 8. Dat. 3. 5, 18. a 4. 4.—'Bod 'heb halogi dillad,' yw bod o ymarweddiad pur, sanctaidd, a diragrith. Dat. 3. 4.—'Yn goch ei ddillad,' a arwydda fuddugoliaeth waedlyd Crist ar elynion ei bobl, a dystryw ofnadwy ei elynion. Esa. 63. 1. Dat. 19. 3.—'Dillad budron,' a arwyddant pechaduruswydd a gwaeledd. Zech. 3. 3.—'Gwisgo a newid dillad,' a arwydda waith yr Arglwydd yn trugarhau, yn madden, yn puro, ac yn adnewyddu ei bobl, mewn modd amlwg a gogoneddus; ac yn sefyll o blaid ei weision yn eu swydd, yn erbyn cyhudiadau y diafol; yn eu harddu, ac yn eu hawdurdodi i'w gwaith. Zech. 3. 4.

'Bydded i'r gwragedd eu trefnu eu hunnin mewn dillad gweddus.' 1 Tim. 2. 9. *εν κατασκευη ζοουρω, dillad hardd, prydferth, diwair, gostyngedig*; y cyfryw ag a weddai i bechaduriaid euog, a gafodd drugaredd, yn chwenych byw yn dduwiol, ac am farweiddio a chroesoelio y cnawd, yn nghyd a'i wyniau a'i chwantau.

'Os bydd genym ymborth a dillad, ymfoddlonwn ar hyny.' 1 Tim. 6. 8. Canys y mae y Tad nefol yn gwybod bod arnom eisiau ymborth a dillad, a gofala am danom. Mat. 6. 28.

Dilladu y noeth, a phorthi y newynog, sydd ran o'r gyfraith freninol, perthynol i holl ddeiliaid yr Arglwydd yma yn y byd; ac y mae y ffydd hono yn farw sydd heb y cyfryw weithredoedd o drugaredd yn tarddu oddi wrthi. Esa. 58. 7. Ezec. 18. 7. Mat. 25. 36. Iago 2. 15, 16.

Os cymerai un ddilledy ei gymydog ar

wystl, yr oedd yr Arglwydd yn gorchymyn iddo ei roddi adref erbyn machludo haul. Ex. 22. 26, 27. Y mae gofal a thiriondeb yr Arglwydd i'w weled yn fawr yn ei holl gyfreithiau a'i gyfarwyddiadau, o ran ein hymddygiadau tuag at ein gilydd: ni fyn i ni fod yn galed, yn greulon, ac yn ddiosturi tuag at ein gilydd mewn dim. Hwnw yw ei ddilledyn am ei groen ef; mewn pa beth y gorwedd? A bydd os gwaeddaefe arnaf, i mi wrando; canys trugarog ydwyf fi.' Deut. 24. 6—13. Job 24. 3, 9. Mat. 5. 48. Luc 6. 36. Eph. 5. 1, 2. Salm 86. 15.

DIM, (im) *Gr. ουδεν, ουθεν*; dyddim, diddim, diddym, peth heb ddim; pob peth, oll; neb.—Dim gwaith: dim yn y byd: y dim lleiaf: dim wy, y bilen sydd yn amgylchu yr wy yn y plisgyn.

Nid dim ond Duw, nid Duw ond dim.
Nid anfodrol ond ddim, nid Duw ond dim,
Gwell Daw na ddim.—*Diaroblen Cymroig.*

'Tywysog y byd hwn sydd yn dyfod, ac nid oes iddo ddim ynof fi.' Ioan 14. 30. *εν εμοι ουκ εχει ουδεν.* Nid yw efe yn cael dim ynof fi. Dr. M. Dim euogrydd, dim llygredd, dim awdurdod arno: dim euogrydd i'w gyhuddo o hono; dim llygredd i weithredu arno; na dim awdurdod arno mewn un modd. Os dyoddefodd farwolaeth gan hyny, nid o'i achos ei hun y dyoddefodd, ac nid o'i anfodd, ond o'i wirfodd;—*rhoddi* ei hun a wnaeth, i ddyoddef dros ein pechodau ni, y cyfiawn dros yr anghyfiawn. Dan. 9. 26. 1 Sam. 12. 5. Act. 28. 18. a 10. 28. Edr. DIFRYCHEULTD.

'Hebof fi ni ellwch chwi wneuthur dim.' Ioan 15. 5. *χωρις μου, yn wahanedig oddi wrthyf fi*; heb undeb & mi, a chyfraniadau o ras a nerth oddiwrthyf fi—fel y mae y gangen mewn undeb â'r pren, ac yn derbyn nodd trwy yr undeb hwnw i ddwyn ffrwyth. 'Ni ellwch chwi wneuthur dim'; sef dwyn dim ffrwyth ysbrydol o sancteiddrwydd. 'Megys na all y gangen ddwyn ffrwyth o honi ei hun, onid erys yn y winwydden; teily ni ellwch chwithau, onid aroswech ynof fi.' Adn. 4. Nid, ni ellwch wneuthur llawer o bethau, neu ryw bethau mawroin; nagé, ond ni ellwch wneuthur dim—dim yn ysbrydol, yn sanctaidd, ac yn fywiog. Mae dibyniad pob credadyn, bob mynyd, yn hollol ac yn gwbl, yn mhob peth, ar Grist. Nid yn unig ni allant wneuthur dim, ond maent yn sicr o wwo, a chael eu tafu i'r tân i'w llosgi; ond ynddo a thrwyddo, gallant ddwyn ffrwyth lawer. Esa. 26. 12. Jer. 10. 23. Phil. 1. 11. a 4. 13. Hos. 14. 8. Eph. 2. 10. Iago 1. 25. 2 Cor. 3. 5.

'Ni wn i ddim arnaf fy hun.' 1 Cor. 4. 4. *ουδεν γαρ εμαυτω συνιδα, Ni wn i fy mod yn euoog o ddim.* Dr. M. Nid wyf yn cydnabod dim yn feis ynof fy hun. Nid oedd yn foddlonol yn byw mewn dim yn wybodus iddo ei hun, yr oedd ei gydybod yn ei gyhuddo o'i blegid, yn groes i air Duw: nis gallasai gan hyny euog-farnu ei hun. Nis gallasai chwaith

ei gyfiawnhau ei hun; 'canyis pwy a ddeall ei gamweddau?' 'Yn hyn,' medd yr apostol, ni'm cyfiawnhawyd, eithr yr Arglwydd yw yr hwn sydd yn fy marnu.' Addas i ni lefain gyd a'r Salmwydd, 'Glanha fi oddiwrth fy meiau cuddiedig.' Salm 19. 2.

DIMON, [*gwaellyd*] yr un a Dibon, Esa. 15. 2, 9. a fon yr nghyffiniau gwlad Moab. 2 Bren. 3. 22.

DIMONAH, dinas yn y dehau i Judah. Jos. 15. 22.

DINAH, [*barnedigaeth*, neu, *un yn barnu*] merch Jacob o Leah. Ganwyd hi ar ol Zabulon. Pan oedd Dinah oddeutu 15 neu 16 oed, aeth allan i ryw wledd oedd gan y Sichemiaid, i wled merched y wlad. Sichem mab Hemor yr Hefiad, tywysog y wlad, a'i serchodd, ac a'i cymerodd, ac a'i treisiodd. Cynnygiodd meibion Jacob i'r Sichemiaid ammod yr enwaediad; mae Hemor a Sichem yn eiriol arnynt am ei derbyn; ac yn y fantais hono y mae meibion Jacob, Simeon a Lefi, yn eu lladd hwynt. Gen. xxxiv. Beth a ddaeth o Dinah wedi y dygwyddiad galarus hwn, nid yw hysbys. Yr Hebraeid a haeriant iddi briodi Job, ond heb sail. Nid oes derfynau i ddychymygiion, am hyny gwell teui.

DINAIAD, דִּנְיָאִים [*barnwyr*] pobl a wrthwynebasant ail adeiladu y deml. Ezra 4. 9.

DINAS-OEDD, (din-as) *Heb.* דִּנְיָאִים caer, tref gaerog, trefan. Dywed y Rabbino'd nad oedd un tŷ colomenod i fod o fewn 50 o gyfyddau i ddinas yn Israel, a lloriau dyrnu oeddynt i fod yn yr un pellder. Yr oedd y coed i fod 25 o guffyddau oddiwrth y ddinas. Nid oedd cyfeith-bwll [*tan-pit*,] na bedd, i fod o fewn 50 cuffydd iddynt. *Bava Bathra*, cap. ii. hal. 5.

Y mae dinasoedd mawrion, yn mhob oes o'r byd wedi cael eu hadeiladu gan ddyinion er anrhydedd a gogoniant breninoedd a theyrnasoedd; er masnach a chyfleusderau bywioliaeth; er diogelwch rhag gelyniion; er amddiffyniad rheolaidd cyfreithiau, a breintiau dinasyddion. Y dinasoedd mwyaf enwog gynt oedd Babilon, yn Caldea; Ninifeh, yn Assyria; Thebes, Memphis, ac Alexandria, yn yr Aipht; Jerusalem a Samaria yn Nghanaan; Susan, Persopolis, a Rey, yn Persia; Antioch, yn Syria; Ephesus, Philadelphia, a Pergamos, yn Asia Leiaf; Athen, Corinth, a Phillippi, yn nhir Groeg. Y dinasoedd mwyaf enwog a lluosog yn bresenol, yw Cairo, yn yr Aipht; Ispahan, yn Persia; Delhi, yn yr India Ddwyrainiol; Pekin a Nankin, yn China; Caer Cystenyn, yn Twrci; Rhufain, yn yr Ital; Paris, yn Ffrainc; Caerludd, neu Llundain, yn Ynys Prydain; Dublin, yn yr Iwerddon; Edinburgh, yn yr Alban; St. Petersburg, yn Rwsia; Berlin, yn Prwsia; Vienna, yn yr Almaen; Copenhagen, yn Denmarc; Stockholm, yn Sweden; Hague, Amsterdam, a Rotterdam, yn Holland; Philadelphia, Boston, a New York, yn Nhalaethau Am-

erica; Quebec, yn Canada; heblaw amryw eraill.

Ni bu un ddinas erioed ar y ddaear, mor enwog a Jerusalem:—'Dinas y Brenin mawr ydoed.' Salm 48. 2. Edr. JERUSALEM.—

Dinas, yn allegawl, a arwydda unrhyw gyflwr sefydlog, cyflawn, esmwyth, rheolaidd, diogel. Salm 107. 36. Diar. 10. 15. Heb. 13. 14. Y mae yr eglwys ar y ddaear yn cael ei galw yn ddinas. Can. 3. 3. a 5. 7. Dinas fawr—dinas gadarn—dinas sanctaidd—dinas Duw. Dat. 21. 2, 10. a 22. 19. Esa. 26. 1. Dat. 11. 2. Heb. 12. 22. Salm 46. 4. a 87. 3. Esa. 60. 14. a 66. 12. Yr Arglwydd yw ei Duw a'i brenin; y mae ei iechydwriaeth yn furiau ac yn rhagfur; y mae holl gyflawnder y bendithion sydd yn Nghrist, holl ddoniau, rhadau, a dyddanwch yr Ysbryd, fel afon hyfryd yn ei llawenhau; y mae ei threfau yn ogoneddus, ac yn rheolaidd, yn ol y gair; y mae yr Arglwydd Iesu yn Frenin tragwyddol arni, yn ei llywodraethu yn diron, yn rasol, ac yn effeithiol.—Pechaduriaid o blant dynion, yn credu yn Mab Duw, yn ymddiried yndo fel eu Hiachawdwr, ac yn ymostwng iddo fel eu brenin, yw y dinasyddion. Sail y ddinas hon yw yr Arglwydd Iesu yn ei Berson a'i aberth, megys y gosodir ef allan yn athrawiaethau yr apostolion a'r prophwydi. Eph. 2. 20. Ei hordinbadau yw y rhodfeydd lle mae y brenin a'r dinasyddion yn cydgyfarfod a chymdeithasu â'u gilydd. Y rhai hyn yw heolydd ac ystrydoedd y ddinas. Y mae nefoedd, neu yr eglwys yn y nefoedd, yn cael ei galw yn ddinas barhaus, ac iddi sylfaeni, saer ac adeiladydd yr hon yw Duw. Y mae cyflwr y seintiau yno yn sefydlog, yn ddigyfnewid, yn rheolaidd, yn gymdeithasgar, yn ddiogel, ac yn ddedwydd byth. Y mae breintiau y dinasyddion yn aneirif, yn anfeidrol werthfawr, ac yn dragwyddol. Duw a'r Oen yw ei theml; gogoniant Duw a'i goleuodd, a'i goleuni ydyw yr Oen; a'i weision ef, sef y dinasyddion, a'i gwasanaethant byth. Ni bydd yno ddim gwaith ond hyny.

Wrth y ddinas fawr yn Dat. 11. 8. a 16. 19. y mae i ni ddeall sefydliad anghristaidd trwy y byd. Y mae yn cael ei galw yn ddinas fawr oblegid gallu a helaethrwydd llywodraeth anghrist; cwsylltiad rhyfeddol ei holl aelodau a'u gilydd, yn enwedig ei hoffciriaid, ei hymgyflwynwyr, a'i mynachod.

'A dinasoedd y cenedloedd a syrthiasant;' sef y cenedloedd yn perthyn i Anghrist; holl gyfoeth a gallu y blaid Anghristaidd, Mahometanaidd, a Phaganaidd, wedi ymuno â'u gilydd yn erbyn Crist a'i achos, yn cael ei hollol ddinystrio, a llawer o'u dinasoedd wedi eu dystrywio gan ddaear-grynfaau, rhyfeloedd, &c. Dat. 16. 19.

'Cyfoeth y cyfoethog yw dinas ei gadarnid ef.' Diar. 10. 15. Yn ei gyfoeth y mae yn ymhyfyddu, yn ymddiried am ei gysur a'i ddiogelwch, Edr. AFON, JERUSALEM, NOD DFA.

DINAS-FRAINT, (dinas-braint) braint perthynol i ryw ddinas; cyfranogiad o holl freintiau dinasydd. Act. 21. 39. a 22. 28.

DINERTH, (di-north) dirym, digadernid, digalon. Galar. 1. 6.

DINIWED,* (diniwed) *Llad.* **INNOXUS**; dieuog, gwirion, glân, diddrwg, diadwyth.—'Diniwed fel y colomenod.' Mat. 10. 16. Y mae y meistr mawr yn cynghori 'ei weision i fod yn gall fel y seirph i ochelyd peryglon, ond ar yr un pryd, i fod yn ddiniwed (*αρεπαιος*) yn syml, yn annichellgar, ac yn ddi-dwyll, fel y colomenod. Y mae y geiriau yn cael eu coffau fel diareb gyffredin am y creaduriaid hyn. Callineb y sarph heb ddim o'i gwenwyn; sef callineb diniwed, dibechod, difalais, heb gynnwys llid, na dial, na dichellion drwg; peidio a rhedeg i beryglon yn ffol a rhyfygus; a pheidio eu gochelyd yn bechadurus. 'Wele fi,' medd Crist, 'yn eich danfon fel defaid yn nghanol bleiddiaid.' Yr oedd arnynt angen gwyliadwriaeth o bob tu; yr oedd yn ofynol iddynt ymddwyn fel defaid, er i eraill ymddwyn fel bleiddiaid tuag atynt hwy; ac eto yr oeddynt i arfer pob moddion a ffyrdd o gallineb dibechod, i'w hamddiffyn eu hunain. Gwell dyoddef na phechu. Nid gorchwyl bychan yw bod yn ddiargyhoedd a diniwed, yn blant difeius i Dduw, yn nghanol cenedlaeth ddrygionus a throffâu. Phil. 2. 15.

DINIWEIDRWYDD, (diniwed) gwiriondeb, difeidd, glendïd, dieuogrwydd.—'Golchaf fy nwyllaw mewn diniweidrwydd.' Salm 26. 6. Cyfeiria y geiriau at y golchiadau Iuddewig: 'A golched Aaron a'i feibion eu dwyllaw a'u traed.'—Pan ddelont i babell y cyfarfod, ymolchent â dwfr, fel na byddont feirw. Exod. 30. 19, 20. a 40. 32. Esa. 1. 16, 17, 18. Tit. 3. 5. Heb. 10. 19—22. 1 Tim. 2. 8. Nid yw y geiriau yn arwyddo fod Dafydd yn abl glanhau ei hun, a bod ei ddiniweidrwydd yn ffynon iddo i ymolchi ynddi; ond y maent yn hytrach yn arwyddo fod Dafydd yn gweled angen o, ac yn llafurio am, lanhâd tufewnol, ysbrydol, sanctaidd, ac nid yn ymfodloni ar y golchiadau allanol. Y mae pawb edifeiriol am bechod yn caru byw yn dduwiol, wedi eu cyfiawnhau trwy ffydd, a'u pechodau wedi eu maddeu, wedi eu golchi mewn diniweidrwydd; ac y mae eu personau a'u gwasanaeth yn dderbyniol gyda Duw. Dyma yr agwedd a ddylai fod ar y rhai a amgylchynant allor Duw. Mae diniweidrwydd gan bechadur edifeiriol, crediniol, yr hwn sydd yn ffeiddio pechod, ac yn sicr amcanu canlyn gorchymynion Duw; ond am bechaduriaid yn glynu wrth eu pechodau, ni fedrant ddilyn diniweidrwydd. Hos. 8. 5.

DINYSTR-IO-IOL, (dinystr-ia-w) *Heb.* נַצְרָה *Llad.* **DESTRUCTIO**; *Saes.* **DESTRUCTION**; dystryw, difaâd, colledigaeth; niweidio, enwinawl, dystrywiol. 'Ha, elyn, darfu am ddinystr yn

dragywydd; neu, darfu am ddinystr y gelyn yn dragywydd.' Salm 9. 6. a 46. 9. Exod. 14. 13. Esa. 10. 24, 25. a 14. 6, 7, 8. Nah. 1. 9—13. 1 Cor. 15. 26, 54, 56. Dat. 20. 2. Mae Dafydd yn gorfoleddu yn y fuddugoliaeth a roddodd Duw iddo ar ei holl elynion, a'r ymward a ddaeth i Israel trwy ddarostyngiad y cenedloedd oddi amgylch ag oedd yn dystrywio dinasoedd. Darfu am ddinystr, canys torodd yr Arglwydd rym y gelyn; ac efe a bery yn dragywydd i'w cadw tanodd. Y mae y geiriau yn brophwydoliaethol hefyd am ddinystr holl elynion yr eglwys. Yn iaith y Beibl dywedir am beth sydd yn sicr o gael ei wneuthur, ei fod wedi ei wneuthur. Y mae difaâd y gelyn gynt yn wystl o'r un dinystr i'r rhai presenol, ac a ddichon gyfodi eto: 'darfu am eu dinystr, darfu eu coffadwriaeth gyda hwynt.' Edrych ar yr ysgrythrau uchod.

'I ddinystr y cnawd.' 1 Cor. 5. 5. I ddinystr pechod, a elwir yn gnawd yn aml, yr hyn a fuasai yn dinystrio y dyn; sef yr hyn a ddyllasai gael ei ddinystrio, sef ei chwant, ei falchder, ei gybydd-dod, a'i drythyllwch. Y mae amryw awdwyr dygedig yn barnu mai dinystr y corph a feddyllir, trwy roddi rhyw afiechyd neu bla arno mewn ffordd wyrthiol, ag a fuasai yn peri i'w gnawd gurio a darfod i raddau mawrion; ond nid yw hyn yn cytuno âg ysbryd tyner ac iachusol yr efengyl; ac ni buasai y cyfryw ddinystr i'w gorph yn foddion i achub ei ysbryd. Nid oes dim cysylltiad rhwng dinystr y corph ag iechydwriaeth yr ysbryd; ond y mae cysylltiad anwahanol rhwng dinystr chwantau llygredig ag iechydwriaeth yr enaid; ac y mae y bwrw i Satan a sonir yma am dano yn osodiad o drefniad Duw yn ei eglwys, ag sydd, trwy fendith Duw arno, yn llesol i hyny. Mat. 58. 15. 1 Tim. 1. 20. 1 Bren. 13. 34.

Dinystr, weithiau a arwydda tynu i lawr, neu ddmchwelyd dinas, neu ryw adeiladaeth. Gen. 19. 14, 29. Exod. 34. 13. 'Dinystr-iwch eu hallorau hwynt,' sef na adewch maen ar faen o honynt.

'O achos bwyd na ddinystria waith Duw. Rhuf. 14. 20. Trwy gamddefnyddio eu rhyddid efengylaidd mewn perthynas i fwydydd, yr oeddynt yn tramgwyddo eu brodyr gweiniaid, ac yn dinystrio yr undeb, y tangnefedd, a'r cyd-gordio, y rhai ydynt ganghenau rhagorol o waith Ysbryd Duw yn nghanolau ei bobl, ag mae efe yn ymhyfrdy ynddynt. Y mae yn ymddangos yn bechod mawr, pan trwy beth mor lleied a pheidio ag ymatal oddiwrth fwydydd, mae gwaith Duw yn cael ei ddinystrio. Mae y cyfryw ymarferiad yn tueddu i hyny, pa beth bynag wna Duw i rwystro y bobl rhag cael ei gyflawni.

'Fel trwy farwolaeth y dinystriaid efe yr hwn oedd â nerth marwolaeth ganddo, hyny yw, diafol.' Heb. 2. 14. Mae nerth marwolaeth gan y diafol, nid o herwydd un hawl sydd

* Argraffwyd y gair hwn yn argraffiad 1769, a'r holl argraffiadau canlynol, *diastrolid*. Ya yr holl argraffiadau cyniat *diastrolid* yw.

ganddo fel barnwr i gyhoeddi y ddedfryd yn erbyn neb; hyn sydd gan Dduw yn unig; ond y mae yn hudo i bechod, yr hyn yw yr achos haeddiannol o farwolaeth; mae hefyd yn cynhyrfu llygredigaethau dynion i farwolaethu eu gilydd; yn eu dychrynu hwy yn aml â g ofn marwolaeth: mae hefyd yn ddialeddwr digofaint lliidiog Duw ar bechaduriaid cyndyn, diedifeiriol. Anfonodd arnynt gynddaredd ei lid, lliidiowgrwydd, a digder, a chyfyngder, trwy anfon angelion drwg.' Salm 78. 49. Trwy ei farwolaeth, dinystriodd Crist nerth y diafol fel hyn i farwolaeth ei bobl. Tynodd ymaith bechod trwy yr iawn a wnaeth; nis gall roddi coll-farn bellach ar nebsydd yn credu yn Nghrist. Cross-hoeliodd ein hen ddyn ni gyd â g ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhaglawn na wasanaethem bechod. Rhuf. 6. 6. Fel hyn dinystriodd Crist yr hwn oedd â nerth marwolaeth ganddo, ac y gwaredodd ei blant oddiwrth farwolaeth ysbrydol a thragywyddol; ac hefyd oddiwrth yr ofnau oedd yn eu caethiwo dros eu holl fywyd.

'Y gelyn diweddaſ a ddinystir yw yr angeu.' 1 Cor. 15. 26. Neu, yn hytrach, angeu, y gelyn diweddaſ, a ddinystir. Angeu yw y gelyn diweddaſ a gyferfydd â'r credadyn; gelyn yw a ofnir yn aml, mwy neu lai, gan y goreu: mae ynddo ei hun yn elyn i'w natur, yn eu dattod oddiwrth eu gilydd, ac yn attal rhan o honynt dan ei awdurdod, yn ddifwynhad o gyflawn ddedwyddwch yn Nghrist. Yn yr adgyfodiad llwyr ddinystir hwnw, trwy waredu cyrph y duwion odditan ei awdurdod, ac o'i wlad; canys yr hyn sydd farwol a lyncir gan fywyd. 2 Cor. 5. 4.

'Y rhai yn ddirgel a ddygant i mewn heresiau, neu gyfeiliornadau, dinystriol.' 2 Pedr 2. 1. Yr apostol a eglura beth y mae yn ei feddwl wrth yr heresiau neu y cyfeiliornadau hyn, sef 'gwadu yr Arglwydd, yr hwn a'u prynodd hwynt.' Ei wadu yn athrawiaethol o ran ei berson, ei swyddau, ei waith, neu bob nn o honynt. Ei wadu yn fucheddol yn eu bywydau, trwy fyw yn anaddas i'r efigyl. Y mae heresiau athrawiaethol yn ddinystriol i'r rhai sydd yn eu cyhoeddi, ac i'r rhai sydd yn eu derbyn, ac yn eu credu. Mae cyfeiliornadau yn ngŷlech person, swyddau, a gwaith Crist yn ddinystriol; oblegid fod y pethau a drefnodd Duw i fod yn iachusol ac yn gadwedigaeth i bechaduriaid yn cael eu dinystrio, ac nid oes dim arall a ellir ei osod i fynu byth a etyb y dyben yn eu lle. 1 Cor. 3. 11. Maent yn caud y drws gwirioneddol yn erbyn pechaduriaid i gael diangfa; yn gwrth-hoelio ac yn sicrhau eu cadwynau am danynt; ac yn tueddu i'w gwneud yn esmwyth ac yn rhyfygus yn eu pechodau. Mae y cyfryw gyfeiliornwyr yn tynu arnynt eu hunain ddinystir buan. Mae cyfeiliornadau dinystriol yn dinystrio yn fuan iawn. Mae y cyfryw yn gwrthod y gwir i greu celwydd, a hyny am y pethau mwyaf eu

pwys a'u gwerth. Os bydd egwyddorion athrawiaethol dynion yn ddrwg ac yn gyfeiliornus, nis dichon eu bucheddau, yn tarddu oddiwrth yr egwyddorion hynny, fod yn wirioneddol, yn sanctaidd, ac yn dduwiol. Trwy greu y gwirionedd, mae dynion yn cael eu rhyddhau a'u sancteiddio. Nid oes un sylfaen i adciladu arni gan y rhai a wadant sail yr apostolion a'r prophwydi; a pha fodd y dichon yr adeilad fyned rhagddo a sefyll, heb sail iddo! Ioan 8. 22. a 17. 17. Eph. 2. 20.—Mae y cyfeiliornwyr i'w gwylid yn neillduol yn eu herbyn; canys ymaent yn gweithredu yn ddirgel, trwy dwyll a chyfrwysdra: 'Y rhai yn ddirgel a ddygant i mewn,' (*οτιως κηπησαζουσι*) y rhai a ddygant i mewn yn gyfrwys-ladradaidd. Maent hwy eu hunain yn ymddangos yn ngwisgoedd defaid; ac y maent yn taenu eu cyfeiliornadau dan rith gwirioneddau. Ni ddyoddef y diafol, ei weision, na'u nwyddau, y goleuni; rhaid ymrithio i gael derbyniad; mae hyny yn gwneuthur y perygl yn fwy.

DINYSTRIWR—WYR—YDD, un yn dinystrio; un wedi ei anfon a'i awdurdodi i ddinystrio. Job 23. 22. Exod. 12. 23. 1 Cor. 10. 10.—'Myfi a greais y dinystrydd i ddistrywio.' Esa. 54. 16. Duw a'i gwnaeth fel y mae yn greadur; mae yn goddef iddo ddinystrio fel gwialen ar eraill am eu pechodau; ac mae yn ei lywodraethu ac yn ei derfynu, o ran lle ac amser, yn ei waith yn dinystrio. Y mae pawb yn mhob peth o dan lywodraeth Duw i ateb ei ddybenion deeth a sanctaidd. Y mae yn aml yn cymeryd y nail greadur yn ei law i gospi a cheryddu y llall; ond pan y byddo ei amcan wedi ei gyflawni yn llwyr, dinystria y dinystrydd yn fuan. Ni lwydda un offeryn a lunier yn erbyn yr eglwys; ond mae pob peth yr cyd-weithio er daioni iddi, ac er gogoniant Duw yn ei hiechydwrtaeth. Esa. 44. 17.

DIABAITH, (di-gobaith) anobeithiol, diddysgwylad.—'Drwg diobaith ydyw: pwy a'i hedwyn?' Jer. 17. 9. Arwydda y gair Heb. אַבָּתִּים *ileg, gwan, gwanllyd, anwadal*. Mae calon dyn yn llawn o dwyll ac anwadalwch: nid gwiw ymddiried iddi. Mae yn fwy ei thwyll a'i dichellion na dim arall; mae tu hwnt i adnabyddiaeth a meddyginiaeth pawb ond Duw ei hun. 'Gofidus yw, pwy a'i hedwyn?' Dr. M. Yr un gair a gyfieithir *gofidus* yn Salm 69. 20.—*gofidus*, Esa. 17. 11.—*blin*, Jer. 17. 16. Y mae twyll y galon yn peri blinder i'r dyn ei hun, ac i bawb eraill a wnelo ddim â g ef, ac a ymddiried ynddo. Ond y mae y Duw mawr yn ei hadnabod yn ei holl amcanion ai throion twyllodrus; am hyny, y mae yn addas feddyg iddi, a dichon efe yn gwbl iachau ei holl blaau; a dichon roddi i bob yn y ol ei ffyrdd, ac yn ol ffirwyth ei weithredoedd. Jer. 17. 10.

DIOD—YDD, (iawd) llyn, gwirawd; gwlybwr i'w yfed i ddisychedu, ac i loni natur. Y mae y ddiod a yfir mewn gwahanol wledydd

yn amrywïol. Yn ein gwlad ni, y diodydd mwyaf cyffredin ydyw dwfr, diod frag, gwin, syder, cymysg-lyn, brandy, tea, &c. Y diodydd cyntaf arferedig gan ddynolryw, oeddynt, yn ddiambhen, dwfr a laeth: ond gloddest ac anghymedroldeb a barodd yn fuan i ddynion ddysgu gwneyd diodydd cedyrn, yn poethi ac yn meddwi, o lysienau a phlanigion, megys y winwydden, gwenith, haidd, ceirch, afalau, rhwen, &c. 'Dwfr,' medd y Dr. Cheyne, 'yw y ddioid a drefnodd y Creawdwr mawr yn gyffredinol i ddisychedu dyn, ac sydd yn ateb y dyben i dreulio ymborth yn y cylla oren o ddim. Y mae diodydd cryfion, poethion, yn mhob ystyr, yn anaddas ac yn niweidiol, yn yr arferiad gwasatadol o honnynt. Trwy boethi y gwaed yn ormodol, maent yn gwanhau yn lle cryfhau natur; yn niweidiol i holl lestri tufennol dyn, yn prysuro yr ymborth yn rhy fuan, cyn y caffo gyd-ferwi yn y llestri i gael y rhinwedd allan o hono; a thrwy hyny yn llenwi y corph â hadau pob afiechyd, megys y dwymyn, cryd-cymalau, cymalwat, graeanwat, yr eisglwyf, &c. Y maent yn behadurus, yn y gormodedd o honnynt, yn groes i orchymyn Duw; maent yn niweidio y dyn, trwy dywyllu a phylu y deall, llygru y meddwl, ac enyn chwantau aflan, halogedig.' *Essay on Health, p. 47. & Seq.* Edr. Mæddw-dod.

Yr oedd gwin a diod gadarn yn waharddedig i'r offeiriad dan y gyfraith. Yr oeddynt yn waharddedig hefyd i'r hwn oedd âg adduned Nazaread arno. Num. 6. 3; 4. Deut. 14. 26. Luc 1. 15. Heb fwyta bara nac yfed diod gadarn, cynaliodd yr Arglwydd yr Israeliaid yn yr anialwch ddengain mlynedd yn ddigonol ac yn iachus: 'fel y gwybyddoch,' medd Duw, 'mai myfi yw yr Arglwydd eich Duw chwi.' Deut. 29. 6. 'Gwin na diod gadarn nac yf di, na' th feibion gyd â thi, pan ddelech i babell y cyfarfod, fel na byddoch feirw.'—'A hyny er gwahanu rhwng y cysegredig a'r digysegedig, a rhwng aflan a glân.' Lef. 10. 9, 10.—Yr oedd diod offrwm yn cael ei hoffrymu gyd â'r bwyd offrwm yn aml dan y gyfraith. 'Gyd â'r offrwm poeth, neu yr aberth, bedwaredd ran hin o win, am bob oen, yn ddioid offrwm: gyda hwrdd, y drydedd ran hin o win. Ac felly y gwneir am bob ych.' Num. 15. 5, 7, 11. a 28. 8. Lef. 3. 16. Yn amser Hezeciah, pan y purodd efe dŷ Duw, dywedir, 'Y poeth offrymau hefyd oedd yn aml, a'r ddioid offrwm i'r poeth-offrymau.' 2 Cron. 29. 35.—Y dull o offrymu oedd trwy dywallt; 'pâr dywallt y ddioid gref yn ddioid offrwm i'r Arglwydd yn y cysegr.' Num. 28. 7. Wrth waelod yr allor, lle yr oedd gwaed yr aberth i gael ei dywallt, tebygol.

Yr oedd y bwyd a'r diod offrymau hyn yn cysgodi llawder a rhinwedd y bendithion sydd yn Nghrist; cysuron a dyddanwch yr Ysbryd Glan; a hyfrydwch Duw yn ei bobl trwy Grist. Salm 104. 15. a 116. 13. Eph.

5. 18. Can. 1. 2, 4. a 2. 5. Barn. 9. 13. Phil. 2. 27, 2 Tim. 4. 6a

Mae athrawiaeth yr efengyl yn ddioid i'r rhai sydd yn ei chredu, yn peri iddynt lawenydd cynaliathol a sylweddol. Mewn dull ardderchog odiaeth o ymadrodd, mae y prophwyd Eesaïa yn dyfod â'r bwystfilod, dreigiau, a chywion yr estrys, yn gogoneddu Duw, 'am roddi o honof,' medd ef, ddwfr yn yr anialwch, a'r afonydd yn y diffeithwch, i roddi diod i'm pobl, fy newisedig.' Pen. 43. 20. Mae cyfeiriad y geiriau at daith yr Israeliaid trwy yr anialwch, y rhai a ddiodedd Duw â dwfr o'r graig; yr oedd yr holl fwystfilod yn llawenyachu yn y cyd-gyfranogiad o hono. Ond yma maent i'w deall yn allegawl, am bregethiad yr efengyl i'r Iuddewon, a chan yr Iuddewon yn gyntaf i'r Cenedloedd, y rhai a gyffelybir yma i fwystfilod creulawn a dinystriol; mae y Cenedloedd yn gorfoleddu yn y cydgyfranogiad â'r Iuddewon o'u breintian a'u bendithion ysbrydol. Rhedodd y dyfroedd bywiol iachus hyn i afonydd y Cenedloedd, er eu gorfoledd mawr diderfyn. Esa. 11. 6, 7. a 25. 3. a 42. 10, 11. a 48. 21. Salm 86. 9. a 89. 1; Eph. 2. 13.

'A'm gwaed i sy' ddioid yn wir.' Ioan 6. 55. Mae Crist, yn ei ddyoddefiadau, ei aberth, a'r iawn a wnaeth trwy hyny tros bechodau, yn peri iddynt gynaliath, cysur, a dyddanwch gwirioneddol a sylweddol. Mae yn wirioneddol yn ddioid, *αληθως εστι ποσις*, yn wir ddioid. W. S. Wrth ei waed y mae i ni ddeall ei aberth, yr hwn yw yr iawn dros ein pechodau. Fel mae yfed diod iachus yn disychedu, yn cysuro, ac yn cynal natur; felly y mae credu yn aberth Crist, fel y mae yn iawn dros bechod, yn cysuro, yn lloni, ac yn cynal meddwl egwan terf-yaglyd pechadur euog; mae yn wirioneddol yn ddioid, ac yn rhoddi gwir ddyddanwch, a chy-sur cryf.

DIOED, (oed) heb oedi, yn y man, allan o law, yn ebrwydd; fel y cyfieithir yr un gair *Gr. ελευθερος*, yn y lleoedd canlynol: Act. 11. 11. a 23. 30. Phil. 2. 23.—'Yn ddioid mi a anfonais atat.' Act. 10. 33.—'Yn ebrwydd.' W. S. Mae y gair hwn yn neillduol yn dangos parodrwydd meddwl Cornelius i ufuddhau i orchymyn yr angel iddo: ufuddhaodd gyd â'r parodrwydd mwyaf, heb roddi lle i resymau cnawdol, na negesau eraill. Agwedd addas iawn ar feddwl dyn pan fyddo Duw yn llefaru.

DIOER, (goer) diambhen, dilya, diau, mewn gwirionedd, yn sicr.—'Er ein mwyn ni yn ddi-oer ydd yr ysgrifenywyt hyn.' 2 Cor. 10. 10. Luc. 12. 5. W. S.

DIOFAL, (di-gofal) gwallus, esgeulus, anghryno, anofal; esmwyth, cysurus, difraw. Y gair hwn, y rhan amlaf, yn yr ysgrhythrau, a arwydda, difrawder anystyriol, diofni peryglon trwy anystyriaeth ffol a chnawdol. Barn. 18. 7, 27. Esa. 32. 9, 11. a 47. 8. Ezec. 30. 9, &c.—'Ni a'ch gwawn chwi yn ddiofal,' *αυσεπιμους*, yn ddiogel, yn ddiberygl, heb achos

pryderu. Mat. 28. 14.—'Eithr mi a fynwn i chwif fod yn ddiotal,' 1 Cor. 7. 32, *αυσεπιμωυς εβατ*, fod yn ddirbwyd, heb ddwys-ofal, heb feichiau trymion i'ch gofidio yn yr amseroedd peryglus hyn; fel y galloch ofalu am bethau yr Arglwydd yn ddiraniad ac yn ddirwysr, yn y wedd orau i foddioni yr Arglwydd. Yr amgylchiadau goreu i gredadyn fyw ynddynt fel y gallo ymroddi i'r Arglwydd, ac i'w achos mawr yn y byd yn fwy hollol. Diar. 30. 7—9.

DIOFRYD, (gofsyd) tynged, adduned, ymwrthod trwy lw. Diofryd-beth, sef peth wedi ei gysegru, wedi ei roddi i'r Arglwydd, neu at wasanaeth sanctaidd. Lef. 27. 21, 23. Dent. 13. 17.—'A'u rhwymasant eu hunain & diofryd.' Act. 23. 12. *αυθεματισαν εαυτους*.—'Bound themselves under a curse.' Saes. Y gair a rwydda iddynt rwy mo eu hunain & r fath lw ag oedd yn dymuno i ddigofaint Duw eu goddi-weddyd, ac i'w feldith syrthio arnynt, os na laddent Paul cyn bwyta nac yfed. Yr oedd hyn yn dangos fod eu gelyniaeth yn erbyn Crist a'i achos yn fawr, a'u creulondeb wedi cyrhaedd y gradd eithaf.

Am fod Jericho, a'r hyn oll oedd ynddi, yn ddiiofryd-beth i'r Arglwydd, pechodd Achan yn erbyn gorchymyn yr Arglwydd, trwy guddio a chadw dim oedd ynddi; a thrwy hyn y blinodd efe Israel yn fawr, ac y tynodd farn dost arno ei hun a'i holl deulu. Jos. vi. vii.

'Rhoddais Jacob yn ddiiofryd-beth.' Esa. 43. 28. Sef, rhoddais Jacob yn ddialw yn ei, yn gwbl i ddyoddef tostor llym lliidiawgrwydd cyflawnder dialeddol, heb ddim gobaith o ymward. Y peth a ddiiofrydent i'r Arglwydd, ac i'w wasanaeth, oedd yn cael ei roddi yn anny-ddymadwy, yn hollol gwbl i'r Arglwydd; felly hefyd yr hyn oedd yn cael ei ddiiofrydu gan ddynion, neu gan yr Arglwydd, i'w ddystrywio, oedd yn cael ei roddi yn gwbl i ddystryw, heb obaith am waredigaeth; felly y darfu i'r Israeliaid ddiiofrydu gwlad brenin Arad. Num. 21. 2, 3. Felly y mae yr Arglwydd yn bwgwrth yma y pechaduriaid cyndyn hyn a'u gwlad, i hollol ddinystyr: yr hyn a ddygwyddodd iddynt yn eu halltudiaeth i Babilon, a'u cacthiwed yno; ac yn fwy felly yn eu gwasgariad presenol, ar ol dinystr Jerusalem gan y Rhufeiniaid.*

DIOG-I, (di-awg) llwfr, musgrel, swrth, segur, llyegus, llygenaid. Mae dyn fel pechadur syrthiedig, yn lle caru gogoniant Duw, ac ymroddi i'w ogoneddu yn mhob peth, gyda diwydrwydd, dyfalwch, ac ymgniad bywiol, yn caru ei esmwythder cnawdol ei hun. Y mae y cariad hwn at hunan-esmwythder yn ymddangos yn neillduol bechadurus, pan y byddo dyn

yn eistedd mewn diegniad hurt, diofal, ac achos Duw yn dirywio, a chrefyd dan anmharch gwaradwyddus; ac yn ymollwng i'r esmwythder hwn pan y bydd achosion cyrph ac eneidiau dynion, o bob tu, yn galw am ei gymhorth gyda'r ymgniad mwyaf bywiog a diwyd. Oddi wrth y cariad cnawdol hwn at esmwythder, y mae diogi yn tarddu, a llusaws dirifedi o bechodau gydag ef. Mae effeithiau y diogi hwn i'w weled yn ddychrynllyd mewn pethau naturiol ac ysbrydol hefyd. Y mae yn peri anffyddlondeb yn mhob swydd a gwaith. Y mae ei effeithiau i'w weled yn ymlwg ac yn ofidus, ar isel ac uchel radd, mewn swyddau a galwedigaethau, ac yn achos o lawer o anaddasrwydd ac anffyddlondeb yn y gwaith perthynol iddynt. Trwy ddiogi a diofalwch mae y seneddwr a'r barnwr, o herwydd eu hanwybodaeth, yn anaddas i'w swyddau goruchel; athrawon yr esengyl yn anwybodus o ddiogelwch y ffydd, i addysgu eraill ynddo; gweision yn anffyddlon yn eu galwedigaethau; a phob gradd yn anffyddlon i gyflawni y dyledswyddau perthynol i'w sefyllaedd. Y mae y diogi hwn i'w weled (a'i deimlo yn alarus gan rai) yn mhethau ysbrydol hefyd, yn peri i ddynion ddiatferu am, neu esgeuluso yn hollol ddyledswyddau crefyddol; neu yn eu gwneuthur yn farwaid yn y cyflawniad o honynt; neu eu hoedi hyd ryw amser arall. Dilafur am wybodaeth, didymdorch am gymundeb & Duw, ac am fuddugoliaeth ar eu llygredigaethau, mae eneidiau llawer yn byw mewn nychdod echryslon, os nid mewn perygl o ddinystyr tragwyddol.—'Nid yn ddiogel mewn diwydrwydd; yn wresog yn yr ysbryd; yn gwasanaethu yr Arglwydd,' aydd agwedd addas iawn ar weision meistri mor dda, mor anrhydeddus, a gwobrwyol. Caiff y cyfryw weision fyned i mewn i lawenydd eu Harglwydd, tra y byddo y gweision drwg, diog, anffyddlon, yn cael eu bwrw i'r tywyllwch eithaf. Rhuf. 12. 11. Mat. 25. 30. Preg. 9. 10. Gal. 6. 9. Diar. 10. 26. a 13. 4. a 15. 19. a 20. 4. a 21. 25. a 22. 13. a 24. 30. a 26. 13—16.

DIOGEL-U-WCH, (gogel) sicr, dian, dienbyd, diangol, mewn amddiffynfa.—Nid oes neb yn wir ddiogel, ond y rhai y mae yr Arglwydd yn ddiogelwch iddynt. Pwy a ddichon ddiogelu os bydd yr Arglwydd am ddystrywio! a phwy a all ddystrywio y rhai a ddiogela Duw? Geill y Duw mawr, yn ei raslonrwydd a'i holl-ddigonolrwydd, ddywedyd, 'Ac a wnaif iddynt breswyllo yn ddiogel.' Jer. 32. 27. Hos. 2. 18. Ezec. 28. 26. Dent. 33. 28. Pan mae yr Arglwydd yn effeithiol yn gwaredu ei bobl, mae yn eu dwyn i ddiogelwch cyflawn ynddo ei hun: Efe yw eu castell caud; eu tŵr calarn; eu noddfa, a'u diddos. Y mae bendith Benjamin yn perthyn i bob gwir gredadyn, 'Anwyl yd yr Arglwydd a drig mewn diogelwch gydag ef,' sef gyda'r Arglwydd, 'yr hwn. sef yr Arglwydd,' a fydd yn cyagodi drosto ar

* Ea vis est vocis **DI** hoc loco. Notat devoveri Iustitiae divinae ad omnes punitionis severitatem, absque ulla spe liberationis. atque adeo devoveri exitio & externio eterno, absque ulla spe veniae: quae gravissima punitionis & exactionis species est: et e contrario in meliorem partem est devoveri & sacrati cultui Dei in usum aeternum absque ulla spe liberationis & exemptionis. Vitrings in loco.

hyd y dydd: y nhydrach bob dydd—בְּלֵחָה יוֹם
a'r holl ddydd. Mae y gëiriau yn gofyn eu
cysfeithu bob dydd; ond maent yn sicr yn ar-
wddo bob dydd, ac ar hyd pob dydd. Pwy
addywed nad ydyw hwnw yn ddiogel a godwir
bob dydd, ac ar hyd y dydd, gan y Duw Holl-
allnog?—'Ac yn aros rhwng ei ysgwyddau ef':
sef o fewn ei derfynau. Yr oedd rhan o Jern-
salem yn rhandir Benjamin; ac y mae rhai yn
meddwl fod y deml hefyd. Jos. 18. 11—28.
Barn. 1. 21. Beth bynag am hyny, y mae yr
Arglwydd yn sicr yn aros yn mhlith ei bobl,
yn cysgodi drostynt, a hwythau yn preswyllo
yn ddiogel gydag ef. Salm 4. 8. a 132. 14.
Esa. 37. 35. Job 11. 18, 19.—Yn nghyflawn-
der mawr y Cyfryngwr, mae heddwch, llonydd-
wch, a diogelwch hyd byth. Esa. 32. 17.—
Angor diogel ἀσφαλῆ, yw angor nas gellir ei
symud, ond yn dal ei afael yn ddiyasog. Heb.
6. 19. Edr. ANGOR.

DIOHIR, (gohir) diattreg, heb oedi, yn y
fan.—'Ac yn ddioghir tad y bachgen gan levain
gyda deigrae, a ddyvot, Arglwydd, credav,' &c.
Marc 9. 24. W. S.

DIOLCH—ODD—GAR, (iolch) *rectius*, medd
y Dr. D. *Dyolch*, o *dy* a *foli*:—cydnabydd-
iaeth o haelioni, neu ymgeledd, un i ni, a'n
rhwymedigaethau iddo o'i herwydd. Mae di-
olch yn rhan o addoliad dwyfol, dyledus i'r
Arglwydd, oblegyd ei Fod, ei berffeithrwydd
yuddo ei hun, yn nghyd a'i fendithion i ni.
Y mae achos i ni ddiolch am y Bod o
Dduw, ac hefyd bod Duw y fath un ag
ydyw; canys o herwydd ei fod, a'i fod y
fath un ag ydyw, y mae i ni ddim dedwydd-
wch, na gobaith am dano. Mae Efe yn gyf-
lawn haeddianol o glod a diolchgarwch ei holl
creaduriaid rhesymol, oblegid ei ddoethineb a'i
ddaioni yn eu creadigaeth, eu cadwraeth, a'u
holl ymgeledd. Nis dichon fod gan un cread-
ur ddim ond a roddo Duw iddo bob mynyd,
o bob creadur, dyn sydd ar ddyled fwyaf
arno i ddiolch. Y mae trefn ryfedd y pruned-
igaeth, a sancteiddiad dyn, yn gosod arno
rwymedigaethau sydd yn trechu holl ddiolch-
garwch pawb hyd byth. Y mae yn dra addas
iddo ofyn, 'Beth a dalaf i'r Arglwydd, am ei
holl ddoniau i mi?' Y mae anniolchgarwch y
naill creadur i'r llall, am ryw ryglyddon, neu
gymwynasau, yn wrthun, ac yn arwydd o ye-
bryd gwrthun, brwnt, gwael, a dirmygedig; pa
faint mwy ydyw mewn creadur tuag at Dduw?
a pha faint mwy fyth pechadur yn wyneb
prunedigaeth y byd, trwy ein Harglwydd Iesu
Grist? Y mae yr Ysbryd Glan yn llenwi y
gwaredigion a diolchgarwch a mawl tragy-
yddol, trwy ddangos iddynt eu gwaeledd eu
hunain; mawredd a gogoniant Duw; ei anfeid-
rol ddaioni a'i ddoethineb yn eu prunedigaeth,
a'u galwad, eu cyfiwnhad, eu sancteiddiad, a'u
gobaith o ogoneddiad. Parha eu diolchgar-
wch pan na byddo angen am edifeirwch, ffydd,
maddenant, &c.

Yr oedd aberthau diolch gynt dan yr hen
oruchwyliaeth. Lef. 7. 12, 15. a 22. 29. Ein
rhesymol wasanaeth ni yw rhoddi ein hunain,
ein cyrph a'n heneidiau, 'yn aberthau byw,
sanctaidd, cymeradwy gan Dduw.' Dyma ein
rhesymol wasanaeth, ac y mae yn afresymol
iawn rhoddi iddo ddim llai. Y mae y cwbl yn
gymeradwy ganddo trwy Iesu Grist. Rhuf. 12.
1. Eph. 5. 20. 2 Cor. 2. 14. Salm 100. 4.
Esa. 51. 3. Heb. 13. 15.

'Yn mhob dim/diolchwch.' 1 Thes. 5. 18.
Eph. 1. 16. 1 Thes. 2. 13. 2 Thes. 1. 3. Col.
1. 12. Yn mhob dim, sef yn mhob sefyllfa,
yn mhob peth, yn mhob amgylchiad yn y sef-
yllfa hono; beth bynag yw y sefyllfa a'r am-
gylchiad, hyny yw ewyllys Duw yn Nghrist
Iesu tuag atom ni.* Yn Nghrist Iesu y mae
yn trefnu holl amgylchiadau ei bobl, a phob
peth perthynol iddynt; ac os ewyllys Duw yd-
ynt yn Nghrist y mae yn rhaid eu bod yn an-
feidrol ddoeth a da, a sicr o ateb y dybenion
goreu. Yn mhob dim diolchwch gan hyny.
Os yw y ddaear yn llawn o drugareddau yr
Arglwydd, nis dichon fod un sefyllfa ar y ddaear
yn amddifad o honynt; am hyny yn mhob
dim diolchwch. Rhyw agwedd ryfedd o sanct-
aidd, ac o barch i Dduw, a welir ar yr Ar-
glwydd Iesu pan y dywedodd, 'I ti yr wyf yn
diolch, O Dad, Arglwydd nef a daear, am i ti
guddio y pethau hyn rhag y doethion a'r rhai
deallus, a'u dadguddio o honot i rai bychain.
Ie; O Dad, canys felly rhyngodd bodd i ti.'
Mat. 11. 25, 26. Ni chafodd y Duwdd erioed
y fath barch o'r blaen, yn wyneb dyfnderoedd
y drefn ddwyfol yn iechydwriaeth ei eglwys.
Offrymddoedd y diolch tanlyd hwn, fel Cyfryng-
wr, dros ac yn enw pob un o'i bobl; a hwy-
thau a ddiolchant mewn gradd is, a'r un ys-
bryd, hyd byth. Efe yw blaenor y gan, hwy-
thau a'i canlynant mewn tannau is, fel y byddo
rhyw gyd-gordiad rhyfedd yn yr eglwys, o fawl
i'r Duwdd tragyryddol.—Mae gofyn bendith
ar ein hymborth yn cael ei alw yn ddiolch, am
ein bod yn hyny yn cydnabod daioni Duw tu
ag atom ynddynt. Luc 22. 17, 19. a 24. 30.
Mat. 14. 19. a 15. 36. 1 Tim. 4. 4. 1 Cor.
10. 30.

DIONYSIUS, Διονύσιος [un y cyffyrddodd
Duw ag ef.] Yr oedd un o'r enw yn senodd-
wr yn llys goruchel Areopagus yn Athen.
Wrth glywed Paul yn areithio ger bron y llys
hwnw, am adgyfodiad y meirw, cafodd Dion-
ysius ei alw i'r ffydd. Act. 17. 34. Mae rhai
yn meddwl mai ei wraig oedd Damaris, yr hon
a gredod yr un amser. Wedi hyny gwnawd ef
yn esgob yn Athen. Wedi llafuriq a dyoddef
llawer er mwyn yr efengyl, llosgwyd ef yno. A.
D. 95. Yn ei ieuenctyd dywedir iddo gael ei
ddwyn i fynu yn holl ddysgediaeth y Groeg-
iaid; iddo fyned i'r Aipht i ddysgu serydd-

* Possumus autem *en παντι*, vel ad res ipse, vel ad qua
suis circumstantias, referre. Beza in oco.

iaeth; a'i fod yn On pan fu yr Iachawdwr farw, ac iddo ddywedyd wrth sylwi ar y tywyllwch anarferol, 'Naill ai mae Duw naturiaeth yn dyoddef ei hun, neu yn cyd-ddyoddef âg un sydd yn dyoddef.'

DIORN, (di-orn) diofn, difraw, diddychr yn

Ac yn fy enw i yn *iddorn*,
Dyrchestr ei gorn efo.

E. Prye, (Salm 82. 24.)

DIOTREPHESES, *Gr. Διωτρεφης* [*un a faeth-wyd gan Dduw*] pwy oedd, a pha le yr oedd yn byw, nid yw hysbys; ni chawn hanes ychwaneg am dano, nag a roddir gan yr apostol, am ei uchder yn chwennych y blaenoriaeth yn yr eglwys, a'i angharedigrwydd yn gwag-aiarad yn erbyn yr apostol a'i gyfeillion, & geiriau drygionus; heb dderbyn y brodyr ei hun, mae yn gwahardd y rhai a ewyllysiai, ac yn eu bwrw allan o'r eglwys. 3 Ioan 9.

DIR, (ir) sicr, gwir, angenrheidiol, gorfod, caledi. Fel rhagddod chwanea at ystyr y gair, fel y gwelir yn y geiriau canlynol:—

Pa hyd y goddefaf y dir,
Dra codir fy nghaseion.

E. Prye, (Salm 13. 2.)

DIRDRA, (dir-dra) gorthrymder mawr, sarhad; traws-niwed; mawr-gam.

A throer i'w hol y rhai y sy
Yn chwennych i mi *dir-dra*.

E. Prye, (Salm 40. 14.)

DIRAGRITH, (di-rag-rith) diledrith, diffant, gwirioneddol, diffag. Ffydd, cariad, a brawdgarwch diragrith, yw ffydd wirioneddol, weithgar; cariad a brawdgarwch sydd yn ymdangos mewn ffirwythau addas, a ffyrdiau o ymgeledd gymwynaagar, parod a pharhaus yn tarddu oddi wrthynt. Rhuf. 12. 9. 2 Cor. 6. 6. 1 Tim. 1. 5. Iago 3. 17.

DIRDYNU, (dir-tynd) dwys-dynu, chwabdyniad, ginio.—'Eraill a ddirdynwyd.' Heb. 11. 35. Amrywiol ydyw barnau awdwyr am y dull hwn o gospedigaeth. Y gair *Gr. τυμπανίζω*, oddiwrt y gair *τυμπανον*, a arwydda yn hytrach *curo* na *dirdynu*. Barna rhai yr arwydda bob un o'r ddau, ac y byddent yn eu dirdynu yn gyntaf, ac wedi hyny yn eu *curo* â rhyw fath o gwlbrenau, neu *batoons*, & pha rai y byddent yn ffonodio drwg-weithredwyr ar wadnau eu traed. Y mae yn dra amlwg y cyfeiria y geiriau at y rhai a oddefasant yn amser y Maccabeaid; yn enwedig y wraig a'i saith mab y rhoddir hanes am danynt yn 2 Mac. vi. vii. Y darluniad yno yw yr eglurhad goren ar y gair. Dywed Eleazer yno, iddo 'ddyoddef ei guro yn dost ar hyd ei gorph.' Pen. 6. 30. Dywedir am dano, (adn. 19.) 'Efe a aeth yn ewyllysgar i'r poenan.' *Gr. αυθαιρετως επι το τυμπανον κροσηε, efe a aeth yn ewyllysgar i'r tympanum.*—Yr un gair ag sydd gan yr apostol.—Adn. 28. 'Efe a aeth yn gyflym i'w arteithio.' *Gr. επι το τυμπανον ευθεως ηλθε, efe a aeth yn gyflym i'r tympanum.* Mae y gair yn nodi rhyw fath neillduol o gospedigaeth, pa

fath bynag ydoedd: ond nid ydyw deall hyny yn awr o ddim pwys na chanlyniad.

'Eraill a ddirdynwyd,' neu a arteithiwyd (*were tortured*) neu a ddirboenwyd, heb dderbyn, ond gwrthod ymwared ar yr ammodau pechadurus y cynygiwyd ef; 'fel y gallent hwy gael adgyfodiad gwell.' Mawr yw creulondeb y gelyn, a dynion hefyd dan ei lywodraeth; nid ydyw ddigon ganddynt ladd y duwion, ond rhaid eu dirboeni, a'u harteithio. Ond y mae ffydd & Duw mawr yn ei golwg, ac âg adgyfodiad gwell mewn gobaith, yn fuddugoliaethus arno yn ei holl greulondeb gwaeddyd. Nid gweithredu yn y tywyllwch y mae ffydd, ond yn hollol yn y goleuni, ac mewn iawn bywyll ac ystyriaeth. Wrth wrthol y byd, ei barch a'i fwyniant, a dyoddef ei wng a'i boenan. y mae ganddi bethau gwell yn ei golwg, a hi a fydd yn sicr o'u derbyn hefyd: adgyfodiad gwell, a bywyd gwell, a hwnw i bara byth. Dan. 12. 2, 3. 2 Cron. 4. 17, 18.

DIRFAWR, (dir-mawr) tra mawr, ansaf fawr, mawr iawn, abrwysgl. 2 Cron. 33. 12. Salm 21. 1. a 38. 6. a 78. 15. Esa. 64. 12. Mat. 8. 6.—'Ac a ddechreuodd ymofidio a thristau yn ddirfawr.' Marc 14. 33. Y mae geiriau a arferir gan yr efengylwyr, yn enwedig Marc, i osod allan ddyoddefiadau yr Arglwydd Iesu yn yr ardd, yn mynegi gofid a thristwch meddwl yn y gradd mwyaf a ddichon geiriau osod allan. 'Efe a ddechreuodd ymofidio,' *λαλεισθαί, i gael ei drywanu gan y gofid mwyaf treiddgar.*—'Tristau yn ddirfawr,' *αὐτομνησεν, cael ei wasgu i lawr*, ei orwasgu, ei lethu, ac agos ei orchfygu gan dristwch.—*εμβαλεισθαί, i gael ei lenwi a dychryn, a braw aruthredd.*—'Mae fy enaid yn athrist hyd anghau.' *Περικλυτος εστιν η ψυχη μου εως θανατου. Mae fy enaid wedi ei amgylchu a thristwch marwol o bob tu.* Torodd ar ei draws gyda'r fath gyflawnder a grym, fel nad oedd un ffordd o ddiangfa yn agored. O'i wir fodd yr aeth i'r dyfnderau dirfawr hyn o ddyoddefiadau, 'pan y rhoddodd ei hun drosom, yn offrrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peraid.' Eph. 5. 2.

DIRGEL—U—OEDD—ION, (dir-cel) cuddiedig, dan gudd, dan gél; rhin:—*Dirgelwch*, peth cuddiedig:—*Dirgeledigaethau*, sef pethau dirgel, cuddiedig:—*Dirgelfa*, sef lle i ddirgelu a chuddio:—*Dirgel-leoedd*, lleoedd cuddiedig:—*Dirgelion y galon*, *dirgelion dynion*, sef holl fwriadau, tueddiadau, cynhyrifiadau, a gweithredoedd dynion, adnabyddus yn unig i Dduw a hwynt eu hunain. Dwg Duw y rhai hyn i'r amlwg, ac a farna ddirgelion dynion. Rhuf. 2. 16. 1 Cor. 14. 25.

'Dirgeledigaethau doethineb;' sef rhagorol, ardderchawgrwydd, melysder, a hyfrydwch, a gogoniant gwir dduwialdeb mewn cymundeb & Duw, a mwynhad o'i dangnefedd a'i ddelw. Job 11. 6. Mae nid yn unig ddirgelwch mewn doethineb, ond dirgeledigaethau; sef dirgelwch ar ddirgelwch; dirgewch anchwiliadwy. Yn

ngwironeddau a gweithredoedd Duw y mae mawr amryw ddoethineb; ac y 'maent ddau cymaint a'r hyn sydd;' sef yn adnabyddus i ni; neu yn llawer mwy nag sydd hyd yn nod wedi eu dadguddio. Mae dirgeledigaethau gan yr Arglwydd iddo ei hun, heblaw y pethau a amlygwyd i ni. Deut. 29. 29. Y pethau amlwg, sef y pethau a amlygodd Duw, a roddwyd i ni, ac i'n plant hyd byth; ond y mae pethau dirgel gyda Duw, nas dichon neb ond efe ei hun en gwybod a'u hamgyffred. Y mae y pethau sydd ganddo of ddau cymaint, sef llawer cymaint, a'r pethau sydd genym ni trwy ddadguddiad. Dylem gywilyddio oblegid ein hanwybodaeth o'r pethau amlwg; a dylem addoli yn barchus y dirgeledigaethau sydd yn y Duw mawr, heb eu dadguddio. Y mae yn addas, ac yn fraint, i ni gael addoli yn barchus yr hyn nis gallwn byth ei amgyffred. 'Fel yr amlygo i ti dirgeledigaethau doethineb (cynys dyryswech ydynt i'r anwir) a'r wybodaeth a dynodd Duw oddi wrthyt o herwydd dy bechod.' Felly y cyfieitha J. M. Good y geiriau.

Dirgelwch yw y gair a arferir yn y Testament Newydd yn gyfieithiad o'r gair *μυστηριον*, *dirgel*, *cuddiedig*. Arwydda, yn gyffredinol, *pethau dirgeledig* nes eu dadguddio, ac a fuasant yn parhau yn guddiedig byth, heb ddadguddiad dwyfol o honynt. Nid ydyw y gair yn cael ei briodoli i osod allan anamgyffredadwy; ond yn hytrach eu dirgelwch, a'u hanyabysrwydd nes eu hegluro: 'Y dirgelwch oedd guddiedig er oesoedd a chenedlaethau, ond yr awr hon a eglurwyd i'w saint.' Col. 1. 26. Felly y mae i ni olygu ystyr y gair yn y manau lle y cyfarfyddom âg ef; nid cymaint yn gosod allan natur y pethau, ag anwybodaeth pawb o honynt, nes eu hysbysu. 'Gwybod y dirgelion oll;' sef holl wirioneddau dadguddiedig y grefydd Gristionogol—dirgelwch y ffydd. 1 Cor. 13. 2. 1 Tim. 3. 9. 'Ac yn ddi-ddadl mawr yw dirgelwch duwioldeb.' Sef mawr yn ddiameu yw y dirgelwch dwyfol a ddadguddir i ni yn yr efengyl, 'Duw a ymddangosodd yn y cnawd.' 1 Tim. 3. 16. Pethau ydynt na ddaethent i galon dyn, oni buasai i Dduw eu cwblhan, a'u cyhoeddi trwy bregethiad yr efengyl. Yr hyn sydd wedi ei ddadguddio nid yw ddirgelwch mwyach, mor belled; ond dichon er hyny, fod dirgeledigaethau yn y pethau dadguddiedig heb eu dadguddio, a'u hegluro.

'Dirgelwch Duw'—'dirgelwch Crist'—'dirgelwch yr egengyl'—'dirgelion teyrnas nefoedd,' a arwyddant bethau cuddiedig am Dduw, a'i amcanion mawrion; am Grist, ei berson, a'i waith, a'i swyddau; am dernas nefoedd, a goruchwyliaeth yr efengyl, a eglurwyd i ni gan Dduw yn y dadguddiad o Grist i ni trwy yr efengyl.

Dirgelwch oedd toriad yr Iuddewon ymaith trwy angrhrediniaeth, a galwad y cenedloedd, a'u himpiad i mewn yn y wir olew-wydden,

hyd nes y cyflawnodd Duw y pethau hyn, yn eu hamser. Rhuf. 11. 25. Eph. 3. 3, 4, 9.

Dirgelwch i ni yw pob peth yn Nuw, ei arfaeth, ei drefniadau, ei amcanion, a'i waith, ond fel y byddo efe yn eu dadguddio i ni; a dirgelwch yw pob peth sydd heb ei egluro yn y pethau a eglurwyd. Gwel Rhuf. 16. 25, 26. 1 Cor. 2. 7—11. Eph. 1. 9. a 3. 3, 5, 6, 9. Col. 1. 26, 27.

Y gair hefyd a arwydda weithiau ystyr all-egawl, ffugiol, yn wahanedig oddiwrth ystyr llythyrenol, ac a adroddir i ni trwy ddammeg, ffug-chwedl, aralleg, gweithred arwyddol, arddangosiadol, breuddwyd, neu weledigaeth. Y mae dirgelwch yn yr ymadrodd, ac eisiau eglurhad o hono. 'Dirgelwch y saith seren,' sef yr hyn y mae y saith seren weledigaethol yn arwyddo; 'y saith seren, angelion y saith eglwys ydynt.' Dat. 1. 20. Yn yr un ystyr y mae y gair i'w gael yn Pen. 17. 5. Cymh. Mat. 13. 11. Marc 4. 11. Luc 8. 10. Eph. 5. 32. Wrth edrych amgylchiad y gair yn y lleoedd hyny, gellir gwled mai yn yr ystyr all-egawl hwn y mae y gair i'w ddeall ynddynt.—'Dirgelwch anwired,' sef anwiredd yn gweithredu yn ddirgel, ac eto heb ddyfod i'r amlwg yn gyflawn. 2 Thea. 2. 7.—Gorphenir 'dirgelwch Duw,' pan gaffo yr holl brophwydoliaethau mewn perthynas i'r eglwys eu cyflawni. Dat. 10. 7.

'Dy rai dirgel,' Salm 83. 3. sef ei bobl awyl, y rhai y mae efe wedi eu cuddio a'u diogelu yn nirelfa ei babell. Salm 27. 5. a 31. 20. Y mae y babell yn cael ei galw yn ddirgel, am fod Duw yno yn mhlith ei bobl, yn anweledig; yr oedd y cwbl yn y babell dan leni, yn guddiedig o wydd y bobl; nid oedd y ffordd i'r cysegr sancteiddiolaf yn agored eto; ond, er hyny, yr oedd Duw yn hyfforddwr ac yn amddiffynwr i'w bobl yn mhob trallod a chyfyngder.

'Gwrandawais di yn nirelwech y daran,' Ps. 81. 7. sef yn y cwmwl o ba un y taranodd Duw yn ofnadwy yn erbyn Pharaoh a'i luoedd neu ar Sinai yn nghanol y tywyllwch, y tân, a'r dymhestl ddirfawr, pan ddeisyfasant na chwannegid yr ymadrodd. Exod. 19. 16. a 20. 18. Deut. 5. 5, 23. Heb. 12. 19. Nid oes na tharanau, na thywyllwch, na thymhestl, yn abl atal gweddian ei bobl at yr Arglwydd. Nid ymddangosodd Duw erioed i'w bobl mewn dull mwy dychrynlyd ac ofnadwy nag ar Sinai; eto aeth gweddi ato yno, ac efe a'i gwrandawodd yn rasol o ganol y tân. Y mae yr Arglwydd am i ni sylwi ar hyn, fel peth tra nodedig, ac addysgiadol. Os gwrandawodd weddi yno, gwrendy yn sicr, ynte, yn awr oddiar orseddfainc y gras.

DIRMYG—U—US—WYR—EDIG, (myg) di-ystyrwch, dianrhydedd, anmharch, gwarth, gwaradwydd. Y mae y fath dywyllwch, ynfydrwydd, a gelyniaeth yn nghanol pechadur dan y cwmp, fel y mae yr Arglwydd, ei gy-

nghor, ei air, ei ddeddfau, a'i eglwya, yn ddirmygedig ganddo. Lef. 26. 15. Num. 11. 20. 2 Sam. 12. 9. Salm 107. 11. Diar. 13. 13. Amos 2. 4. Mal. 1. 6. Jer. 6. 10. Mat. 18. 10. Ioan 12. 48. 1 Cor. 11. 22. 1 Thea. 4. 8. a 5. 20. Y maent oll yn ddiwerth, ac yn ddiystyr ganddo, ffolineb ydynt yn ei olwg.—Er bod Duw, a phob peth perthynol iddo, yn anfeidrol werthfawr, gogoneddus, a hawddgar ynddo ei hun, eto ni wél dyn anianol ef felly. Am fod Duw yn anmharchus yn ei olwg, mae ei air, a phob peth sydd yn perthyn iddo, yn ddiystyr gadddo. Po mwyaf o Dduw sydd yn y peth neu y personau, mwyaf dirmygedig ydynt ganddo. 'Pwy a ddeall ei gamweddan? Pwy sydd yn amgyffred y drwg sydd ynddynt? Pa anghyfiawnder yw dirmygu Duw o anfeidrol fawredd a daioni? Y mae pechadurus-rydd y bai yn cyfateb i fawredd y gwrth-ddrych sydd yn cael ei ddirmygu, a'n rhwym-edigaethau iddo. Y mae y dirmyg hwn yn ein hyabrydoedd yn ymddangos yn ein meddyliau anmharchus am dano; ein hoerfelgarwch tu ag ato; ein diystyrwch o'i air, ei ordinhadau, ei waith, a'i bobl. Pwy na wél yr angenrheidrwydd anheborol am galon ac ysbryd newydd? 'Ei ddirmygwyr a ddirmygir.' 1 Sam. 2. 30.

'Dirmyg Crist.' Heb. 11. 26. Dirmygydd Crist yn ei berson ei hun, pan fu yma yn y byd; yr oedd yn ddirmygedig i eneidiau anianol cnawdol,* ac yn ffaidd gan y genedl Iuddewig. Esa. 49. 7. 'Dirmygedig yw a diystyraf o'r gwyr,' meddent, Esa. 53. 3. Anmharchwyd, a gwatwrodd, a phoerwyd arno, a dirmygydd ef. Luc 18. 32. Marc 9. 12. Dirmygydd, *εξουθενωθη*, ei ddirmygu a'r dirmyg mwyaf, a'i wrthod. Anmharchwyd Crist hefyd yn ei eglwya, yn ei bobl, yn mhob oes. Yr oedd Crist hefyd yn cael ei ddirmygu yn ei bobl yn yr Aipht. Eu crediniaeth yn yr addewid am Grist a wnaeth yr holl wahaniaeth rhyngddynt hwy a'r Aiffiaid, ac yr oedd yr achos gwirioneddol o holl elyniaeth yr Aiffiaid yn eu herbyn, a'u dyoddefiadau hwythau oddiwrthynt. Y gair *dirmyg Crist*, a arwydda en holl adfyd a'u gorthrymder yno, o achos Crist. Hyn a farnodd Moses yn sobr ac yn bwylllog, yn fwy golud na thrysorau yr Aipht, ac a'i dewisodd yn hytrach, pan y gallasai feddianu y cyntaf; 'cans edrych yr oedd efe ar daledigaeth y gwobryw.'

'Na ddirmyga gerydd yr Arglwydd.' - Heb. 12. 5. *Gr. μη ολγωπετ, Nac edrych yn fychan ar gerydd yr Arglwydd.* 'Nac eskulusa.' W. S. Nid oes un cerydd ond oddiwrth yr Arglwydd, ac y mae efe yn fawr yn mhob peth: edrych yn fach ar y cerydd, yw bychauu y cer-

yddwr ei hun. Er na byddo un yn dirmygu y cerydd, eto dichon ei fychanu yn ormodol, trwy edrych arno fel peth cyffredin, heb weled llaw Duw yn neillduol ynddo: trwy ymgyrfhau yn ddydol ac yn gnawdol dano; trwy fod heb ganfod Duw a'i ddybenion ynddo, yn ei gariad at ei berson, ei gasineb at ei bechod, a'i ddyben grasol yn addysgu mewn hyfforddiadau o sancteiddrwydd a duwioldeb. Yr ydym yn addas yn parchu Duw yn ei geryddon, wrth ymostwng yn sanctaidd i'w ewyllys ynddynt; pwyso arno danynt; a chydasyndied a dybenion Duw ynddynt; a thrwy ymwrthod a'r achos o'i anffoddlonrwydd sydd yn peri iddo ein ceryddu. Diar. 8. 11. Job 5. 17. Dat. 3. 19. Y mae Job yn synu wrth fod Duw yn sylwi cymaint ar ddyd, ag ymostwng i'w geryddu yn lle ei ddryllio: 'Pa beth yw dyn pan fawrheit ef? a phan osodit dy feddwl arno? ac ymwel- ed ag ef bob boreu, a'i brofi ar bob moment?' Job 7. 17, 13. Y mae Duw wedi gosod ei feddwl, ei gariad, a'i ofal, ar y dyn y mae yn ei geryddu. Y mae yn ymweled ag ef, nid yn ei esgeuluso fel un difater am dano. a hynny yn aml hefyd, sef *bob boreu*, yn feunyddiol, yn barhaus: ie, yn ei brofi bob moment. Y mae dyn bob moment yn cyfnewid; nid yr un driniaeth sydd yn addas iddo yr un foment a'r llall — i addasu ei oruchwyliaethau iddo gyda'r manylrydd mwyaf, mae Duw yn ei brofi bob moment. Dirmygu, gan hynny, y cerydd, yw dirmygu Duw yn ei gariad, ei diriondeb, a'i ofal mwyaf. Pan y mae yr apostol yn dywed- yd, 'Na ddirmyga gerydd yr Arglwydd,' mae hefyd yn gorchymyn y gwrthwyneb, sef ei barchu, ei fawrhan, a'i ogoeddu yn ei gerydd- on, fel Duw anfeidrol ddoeth, grasol, a daionus yn mhob peth. Ni roddodd Job ddim yn yn- fyd yn erbyn yr Arglwydd; ond bendithiodd ef, ac a'i haddolodd. Job 1. 20, &c.—Nid ydyw Duw yn dirmygu cystudd ei bobl, eu ealon ddrylliog, gystuddiedig; ac nid gweddus iddynt hwythau ddirmygu ei gerydd yntau. Salm 22. 24. a 51. 17.

DIRNAD, (nad) dehongliad; egluro, dehongli. Barn. 7. 15. a 14. 14.

DIROLLWNG, (dir-gollwng) gollwng yn ddisymwrth, ac yn fyrbwyll.—'Eithr pechod pan orphener a ddirollwng varwolaeth.' Iago 1. 15. W. S.

DIRPER, (peri) haeddu, rhaid.—'Can ys dirpr ynddynt wy vot yn ddarostyngedic.' 1 Cor. 14. 34. W. S.

DIRUS, (di-rus) diarswyd, diofn, digilio yn ol, rhyfygus.

Nid felly bydd y drwg *dirus*,
Ond fel yr us ar gorwynt.

E. Frye (Salm 1. 4.)

DIRWEST, (gwest) *Gr. αστια, νεστια, Heb. צור* ympryd, unpryd, cythlwng, cadgor. Act. 24. 25. a 27. 21.—'Ffydd, addfwynder, dirwest.' Gal. 5. 22. Yr un gair a gyfieithir *cy-medrolder*, yn 2 Pedr 1. 6. Un o ffurwythau yr Ysbryd yw. Mae y gras hwnw sydd yn dwyn

* 'Wrth y dirmygedig o enaid; neu wrth y dirmygedig gan ddyd.' *Saca.* 'Yr hwn y dirmygydd ei berson.' Lowth. 'Et qui animae est fastidius. Vitringa. Homo carnalis & carnalibus imbutus praesudicatus nihil invenit in Christo Jesu quod amet. Inde non amans eans, sed omnes *כפשיים פיצעו* carnales. *Ibid.*

iechydwrïaeth yn dysgu dynion. i fyw yn sobr, sef yn gymedrol, yn wylïadwrus, gan groes-hoelio y cnawd, a'i wynïau a'i chwantau. Gal. 5. 24.—'Ac fel yr oedd efe yn ymresymu am gyfiawnder, a dirwest, a'r farn a fydd.' Act. 24. 25.—'Ac val yr oedd ef yn dosparth am gyfiawnder, a chymedroldep, ac am y varn i ddyvot.' W. S.—'Ac fel yr oedd ef yn traethu am gyfiawnder, a diweirdeb, a'r farn a fydd.' Dr. M. Y gair *επιπρατία*, a arwydda ymatalïad yn mhob ystyr oddiwrth gyflawnïad chwantau anghymedrol.—'Ac wedi bod hir ddirwest.' Act. 27. 21.—'A phan fuasai bellach hir ym-ryd.' Dr. M.—*Πολλης δε αστίας οκασχουσης*, yr ystyr yw, Pan oedd agos i bawb wedi esgeuluso eu hymborth yn ofnai am eu bywydau, ac yn dysgwyl bob mynyd fod y diweddaf, nid oedd ganddynt ond ychydig neu ddim tuedd at fwyd.

DIRWY—O—OL, (dir) treth, caungwl, sarhad, fïorïed, colled. 'Ddirwy o dda,' Ezra 7. 26. Deut. 22. 19. atafaelïad, anrhaith-oddef.—'Gwin y dirwyol a yfant.' Amos 2. 8. Mae y prophwyd yn beio ar Israel, ac 'yn mynegi eu hanwïreddau, sef eu hanngyfiawnder, eu creulonder, eu fïeidd-dra, a'u heilun-addolïaeth: yn gwerthu y cyflawn am arian—yn gwyro fïorïd y gostyngedig, neu y cystuddïedig—yn dilyn ymloggach fïaidd—yn yfed gwin y dirwyol—yn atafaelu eiddo y tlodïon, i gael gwïedda arnynt yn nhŷ eu duw. Mae rhyw gwïwm rhyfedd rhwng pechodau a'u gilydd; eilun-oddolwyr, treiswyr, gorthrym-wyr, halogwyr anniwair, sydd ddarlunïad cywir o'r un bobl, wedi ymïadael â Duw. Ond mae y cyfryw bechodau yn aeddfedu pob person a chenedl i farn: 'Metha gan y buan ddi-anc—a'r cadarn ni wared ei enaid ei hun.' Amos 2. 8, 7, 8, 14.

DIRYM—U—ODD—IAD, (di-grym) egwan, dinerth, diawdurdod.—Gwnenthur gorchymyn neu addewid, yn ddirym (*αυρωμ*) yw gwnenthur yn ddiawdurdod ac yn ddiëffaith. Nis dichon neb, na dim, wneuthur na gorchymynïon Duw na'i addewïdïon yn ddirym. Felly y gwnaeth yr ysgrifenyddïon a'r Phariseïad trwy ddyrchafu eu traddodiadau eu hunain, ar draws, ac yn groes i orchymynïon sanctaidd Duw. Mat. 15. 6.

'Os y rhai sydd o'r ddeddf yw yr etïfeddïon, gwnaed fydd yn ofer, a'r addewid yn ddirym.' Rhuf. 4. 14. Os ydyw yr athrwïaeth ddeddf-ol hon yn wir, nid oes angen am yr addewid, nac am fydd i'w chredu; mae y cwbl yn ofer, yn afreidiol, ac yn ddïles. Y mae yr addewid a fydd yn gysylltïedig â'u gilydd; yr addewid yw sail fydd; ac mae rhoddiad yr addewid yn arwyddo ei bod i'w chredu, a'r bendithïon addawedig i gael eu cyfranu; ond mae pob un o'r ddau yn ofer ac yn afreidiol, os y rhai sydd o'r ddeddf yw yr etïfeddïon: nis gall fod o'r ddau—sef o'r ddeddf ac o'r addewid. 'Am hyny o fydd y mae, fel y byddai yn ol gras:

fel y byddai yr addewid yn sicr i'r holl hâd.' Rhuf. 4. 16.

'A ddirymodd yn ei gnawd ei hun y gelyniaeth, sef, deddf y gorchymynïon mewn ordinhadau.' Eph. 2. 15. Deddf y gorchymynïon mewn ordinhadau, oedd y ddeddf seremonïol, yn cynwys yr holl ddefodau Iuddewig, yn gwahaniaethu yr Iuddewon, oddiwrth yr holl Genedloedd, ac yn achos o elynïaeth barhaus rhyngddynt; ar y groes, dileodd Crist hon, trwy aberthu ei hun fel gwrth-gysgod o sylwedd y cwbl; trwy ddïleu ysgrifen-law yr ordinhadau, tynodd ymaith achos yr elynïaeth rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd, a thrwy hyny a ddirymodd, neu a ddiddymodd yr elynïaeth hefyd. Cymododd y ddau â Duw, ac â'u gilydd hefyd, trwy y groes, neu trwy aberthu ei hun drostynt ar y groes. Nid gwnenthur yr Iuddewon yn Genedloedd, na'r Cenedloedd yn Iuddewon, ond cren y ddau ynddo ei hun, fel eu pen cyfredin, yn *un dyn newydd*, gan wneuthur heddwch. Maent fyth i gyd-ymborth ar yr un aberth, fel yr achos haeddianol ac effeithiol o'u cymod tragywyddol â Duw, ac â'u gilydd.

DISANCTAIDD, (di-sanctaidd) ansanct-aidd, arian, halogedig, heb sancteiddrwydd, ysgeler. Y gair *Gr. avoσtos*, a gyfieithir *disanctaidd* yn 1 Tim. 1. 9. a gyfieithir *annuwiol* yn 2 Tim. 3. 2.

DISERCH, (di-serch) digariad, dihoffder, anghu.—'Yn ddiserch i'r rhai da,' (2 Tim. 3. 3.) sef yn llawn o gasineb atynt, a gelyniaeth yn eu herbyn. Gan nad ydynt yn caru daïoni, nis dichon iddynt garu y rhai da, sef y rhai sydd yn caru ac yn gwnenthur daïoni. Tit. 1. 8.

DISGYN—FA, (cyn) *Llad. DESCENDO*: myncd i waered, myned i lawr, dyfod i lawr, tynu i lawr, darostwng. Gen. 11. 5, 7. a 18. 21. Exod. 19. 18. Ezech. 26. 20. Ioan 6. 38. Iago 1. 17. a 3. 15. Mae *disgyn* ac *esgyn* yn eiriau cyferbyniol, ac o ystyr wrthwyneb. 'Yr hwn a ddisgynodd yw yr hwn hefyd a esgynodd.' Eph. 4. 10. 'Efe a dderchafodd, beth yw ond darfod iddo hefyd ddisgyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear.' Yr oedd yn anmhosibl i Grist ddyrchafu heb ddisgyn; o herwydd dwyfoldeb ei berson, nid allasai fyned yn uwch; nid oes dim uwch na Duw i fod: y *GORUCHAF* ydyw. Salm 57. 2. Gan fod y Salmydd yn priodoli esgyn i'r Arglwydd, mae Paul yn ei eglurhad arno, yn cadarnhau fod hyny yn arwyddo iddo ddisgyn yn gyntaf, ac onide, nas gallasai esgyn fod yn briodol iddo. 'Yr hwn a ddisgynodd i barthau isaf y ddaear,' sef i'r groth, ac i'r bedd, 'yw yr hwn a esgynodd goruwch yr holl nefoedd.' Salm 63. 9. a 130. 15. Disgynodd i'r parthau isaf, fel na byddai neb mor isel mewn trueni fel nas gallasai eu hachub;—esgynodd fel cynrychiolwr, neu berson cyfredin, yn wyneb yr holl rwystrau oedd ar fïorïd y rhai yr oedd efe yn eu cynrychioli, ac â'u symudodd oddiar eu fïorïd. Yr oedd y

ddeddf yn ei gofynion a'i mellidhion; yr oedd holl alluoedd y tywyllwch; a holl nerth angen ar eu ffordd; yn ei esgyniad symudodd hwynt oll, ac a agorodd ffordd i fywyd iddynt. Ioan 6. 38. Rhuf. 10. 7.

Mae Duw yn diagyn, neu yn dyfod i lawr, pan y byddo rhyw arwydd gweledig o'i bres-enoldeb yn symud tua'r ddaear; (Exod. 19. 18. Luc 3. 22.) neu, pan mae yn dangos trwy ei weithredoedd ei fod yn sylwi ar bethau, mēgys ar bechodau i'w cospi. Gen. 11. 7. a 18. 21. Salm 144. 5. Mae hyn yn cael ei briodoli i Dduw, fel llawer o bethau eraill, oddiwrth ddull dynion; ond nid oes na diagyn nac esgyn yn briodol i'r hanfod dwyfol, yr hwn sydd yn llenwi pob man ar unwaith.

DISIGL, (di-sigl) diyagydwad, digryn.—'Ei galon sydd ddisigl, yn ymddiried yn yr Arglwydd.' Salm 112. 7. *נִבְזָן לְבָר* *Ei galon sydd wedi ei pharotai yn gadarn.* Y mae wedi ei pharotai a chadernid, trwy ymddiried yn yr Arglwydd, rhag ofn chwedl ddrwg. Ni ddi-chon dim gadarnhau calon dyn yn wirioneddol, ond ymddiried yn yr Arglwydd Iesu, yn yr hwn y mae pob cyflawnder o ras a chadernid, i achub, cynorthwyo, a gwaredu, y sawl a ymddiriant ynddo.

'Daliwn gyffes ein gobaith yn ddisigl.' Heb. 10. 23. Cyffes ein gobaith, sef ein ffydd fel yr achos a sylfaen ein gobaith—cyffes ein gobaith, sef ein haddefiad cyhoedd o grefydd Crist, ei hegwyddorion sylfaenol, a'n crediniaeth o honynt—yn ddisigl (*axlivi*) yn ddi-gloffni, yn ddi-amheuaeth, yn ddiwro i'r naill law na'r llall, yn gadarn, yn ddi-dyn yn ol; ond gyda llawn sicrwydd o wirionedd yr efengyl; gyda chwbl ymroddiad i lynu wrthi, yn wyneb pob gwrthwynebiadau, gyda ffyddlonrwydd a di-wrwydd hyd y diwedd.

'Gan ein bod yn derbyn teyrnas ddisigl.' Heb. 12. 28. 'Gan ein bod yn cymered attom teyrnas ni ellir y scydwyd.' W. S. Teyrnas Crist, a goruchwyliaeth yr efengyl o honi; mae hon i barhau yn ddisigl hyd ddiwedd amser. Y mae holl deyrnasocedd mawrion y ddaear wedi eu siglo, eu dryllio yn ddarnau; ie, llawer o honynt wedi eu cwbl ddiddymu yn dragywydd. Ond am y deyrnas hon, nis gellir ei siglo mewn ystyr, na thrwy unrhyw foddion. Nid ydyw yn ddarostyngedig i un math o ddirywiad tufewol, na goresgyniad allanol. Y mae ei sylfaen yn gadarn yn nhragywyddol arfaeth Duw; ei rheolau a'i chyfreithiau yn uniawn; ei brenin yn anfarwol, yn anorchfygol, ac yn hollalluog; a'i holl ddeiliaid yn anfarwol ac yn anorchfygol, ynddo a thrwyddo. Tebygol fod hyn yn cael ei briodoli yn y fan yma i deyrnas Crist, yn fwyaf neillduol, mewn cyferbyniad i'r oruchwyliaeth Iuddewig, yr hon a siglwyd ac a symudwyd gan Ddnw ei hun; ond mae goruchwyliaeth yr efengyl yn ddisigl ac yn ddi-gyfnawid; ni fydd un dull na threfn arall ar ei deyrnas hyd ddiwedd y byd. Ys-

gydwyd nesoedd a daear y byd Paganaid ci-lun-addolgar; ysgydwir nesoedd a daear y byd anghristaidd; ond, er cymaint o elyniaeth sydd yn ei herbyn yn y byd, mae teyrnas Crist yn ddisigl.

DISODLI, (di-sawdl) diwadnu, gweithio tanodd, dadymchwelyd. Gen. 27. 36. Jer. 9. 4.

DISPEROD, (dispar) *Llad.* ERRO; crwydr, cyfeiliorn. Mat. 18. 12.

DISTADL, (ystadl) salw, disenw, dibris, dirmygus, diystyr.—'Pethau distadl y byd, a phethau dirmygus, a ddewisodd Duw.' 1 Cor. 1. 28. 'Pethau gwaelion y byd.' W. S. *Gr. αρετης, diachyddiaeth, diwelygordd, diedrif.* Y mae Duw wedi dewis y cyfryw rai, nad oedd na mawredd na theilyngdod yn perthyn iddynt, o ran mawredd eu hachau, na daioni eu teidiau; ond rhai gwael, distadl, dienw, digyfrif yn mhllith dynion; fel na orfoleddai un cnawd ger ei fron ef; ond y byddai y clod yn gwbl i Dduw, a'i ras rhad anhaeddianol.

DIST-IAU, (dis) trawst ceibr.—'Ein distian sydd ffynidwydd.' Can. 1. 17. Y tŷ yw yr eglwys yma yf y byd, yn ei haelodan, ei gweinidogion, a'i hordinhadau. Heb benderfynu y neillduol beth sydd i'w ddeall wrth symerau, a distiau y tŷ hwn, canys nid yw awdwyr yn cytuno, gallwn gasglu oddiwrth y geiriau fod yr eglwys yn adeilad ogoneddus, gadarn, barhaus. Mae y sylfaen yn gadarn, mae y meini ar y sylfaen yn fywiol; eu hundeb a'u gilydd yn ddiwahan; mae yr adeilad yn mhob rhan o honi yn cydgynol eu gilydd ar y sylfaen. Mae y weinidogaeth ynddi a'r ordinhadau, yn sicr o barhau, er i'r gweinidogion feirw yn olynol. Mae y ceirwydd a'r ffynidwydd yn brenau parhaus, diddarfod; felly mae gweinidogaeth yr eglwys a'i ordinhadau; ie, ei holl aelodau. Ioan 11. 26. 1 Bren. 6. 9, 26. a 7. 12. a 10. 27. 1 Tim. 3. 15. Heb. 3. 6. 2 Tim. 2. 19. 1 Cor. 6. 19. Eph. 2. 20, 22. Salm 52. 8. a 92. 13.

DISWYDD-O, (di-swydd) un heb swydd ganddo, un wedi colli ei swydd. 2 Bren. 23. 5. 2 Cron. 36. 3.—'Ac wedi ei ddiswyddo ef.' Act. 13. 22.—*και μετασθησας αυτον, wedi ei symud.*—'Ac yn ol ysmuto ev.' W. S. Y gair a arwydda symud o swydd, neu o fywyd, neu o'r naill fan i fan arall. Act. 7. 16. Heb. 11. 5. Oblegid ei anufudd-dod i orchymyn Duw, y cafodd Saul ei ddiswyddo o fod yn frenin, a'i symud oddi ar y ffordd trwy farwolaeth. Bu farw o dan arwyddion trymion o anfoddlonrwydd Duw. Er i Dafydd ei olynu'r, gael ei geryddu yn llym, eto ni chafodd ei ddiswyddo. Yr oedd calon Dafydd yn union gyda'r Arglwydd, er ei wendidau, ond yr oedd Saul yn dwyllodrus a gŵyrog yn y cwbl, ac ar y goren.

DISYFYD, (syd) diatreg, dirybydd, disymwth, diymaros.—'Ac yn ddisyfyd yd euth sain o'r nev.' Act. 2. 2. a 16. 26. 2 Thes. 2. 2. W. S.

DISYMWTH, (di-symwth) disyfyd, diswta, dirybudd, ar frya, talmyrth.—'Dinystr disymwth, sef dinystr buan, anysgwyliadwy. 1 Theś. 5. 3. Dywedir am y cyntaf ac ail ddyfodiad yr Arglwydd, ei fod yn ddisymwth; sef yn anysgwyliadwy, gan na byddo dynion yn meddwl am dano, nac yn ymbarotol i'w gyfarfod a'i roesawi. Mal. 3. 1. Mat. 24. 44, 50.

DISYNWYR, (di-synwyr) diddeall, ynyfod, ffiof, diystyriaeth, difeddwl. Diar. 9. 16. a 12. 11.

DIWAHARDD. Act. 18. 31. Edr. GWAHARDD.

DIWAIR, (gwair) dihalog, dilwgr, pur. 1 Pedr 3. 2.

DIWALL-U, (di-gwall) holaeth-lawn, gorllawn, diamdlaed, ffwlch, cyflawn, di-eisiau, digonol. Salm 66. 12. Diar. 19. 23. Hag. 1. 6.—'O lafur ei enaid y gwel, ac y diwellir.' Esa. 53. 11. Bu enaid Crist mewn llafur, a bu hefyd mewn tristwch dirfawr, mewn ymdrech, yn y pwll isaf; mewn tywyllwch yn y dyfnderau. 'Mae dy ddigofaint,' medd ef wrth y Tad, 'yn pwyso arnaf; ac a'th holl donau y'm cystuddiaist. Fy enaid a lanwyd o dinderau.' Salm 88. 3, 6, 7. Nid aeth y llafur caled hwn yn ofer; nid yn ofer ac am ddim y trenliodd ei nerth. O'r llafur hwn gwel ffirwyth yn ei dderchafiad a'i ogoneddiad ei hun; yn nghyflawnhad, sancteiddiad, a goneddiad tyfa ddirifedi o bechaduriaid. Gwel bawb y dyoddefodd drostynt mor sanctaidd, ac mor ddedwydd ag y dymunai eu bod; ond ni wel neb ond y rhai y bu ei ensid mewn llafur drostynt. Bu y llafur yn fawr tu hwnt i amgyffred neb ond yr hwn a ddyoddefodd; ond bydd y ffirwyth yn gyfatebol. Ei bobl dlodion hefyd a fwytaut o ffirwyth ei ddwyllaw ef, ac a ddiwellir. Salm 22. 26. Mat. 5. 6.

DIWEDD-AR-AR-IAD, (diw) terfyn, dyben, pen, gorphen, ffin. Arwydda weithiau y rhan olaf o ryw yspaid o amser. Mat. 28. 1.—'A'i ddiwedd fydd trwy liferiant.' Dan. 9. 26, sef, cyflawnir distryw hollol y genedl, fel gwladwriaeth, a dinystr Jerusalem, fel ei phrif ddinas, trwy farnedigaethau ofnadwy ac anwrthwynebol.

'Diwedd pob cnawd a ddaeth ger fy mron.' Gen. 6. 13. Sef, mae amser dinystr yn agos. Amos 8. 2. Jer. 51. 13. Ezec. 7. 2, 3, 6.—'Mae yr Arglwydd yn cael ei alw 'y diwedd.' Dat. 21. 6. Y mae efe yn aros yn dragywydd; efe yw dyben pob peth; ac efe yw perffeithiwr y cwbl, yn dwyn holl fwriadau mawrion y Duw-dod i gyflawn berffeithrwydd. Bydd efe yn ddyddanwch tragywyddol i'w bobl, wedi i bob peth arall ddarfydd. Diwedda y cwbl trwy nerthol weithrediad ei allu a'i ras, yn ei ogoniant a'i dderchafiad ei hun, a dedwyddwch tragywyddol ei bobl ynddo a chydag ef. Edr. ALPHA, DECHREU.

'Fydd gyda'r diweddaef.' Esa. 41. 4. Mae y Duw mawr, yr hwn ydyw y cyntaf, wedi

rhoddi bod i greaduriaid, y rhai sydd yn ol ei ewylllys a'i drefn i barhan byth: ond yr hwn a roddodd ddechreuad iddynt, a fydd byth gyda hwynt, yn eu cynnal ac yn eu trefnu, yn ol boddlonrwydd ei ewylllys ei hun. Nis gallant fod hebdo, nac yn addibynol arno, nac heb ei lywodraeth arnynt. Bydd gyda'r diweddaef o'i bobl, ac yn wyneb y gelyn diweddaef, yn ddiffino ac heb ddiffygio. Parha ei amynedd, ei ras, a'i drugaredd, a arwydda ei bresenoldeb gyda phawb o'i bobl, o'r dechreu hyd y diwedd. Y mae efe yn llenwi yr yspaid rhwng y dechreu a'r diwedd. Y mae efe heb ddechreu ei hun, o'r dechreu hyd y diwedd, a hyd byth heb gyfnewidiad.

'Crist yw diwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a': y rhai sydd yn credu.' Rhuf. 10. 4. Crist yw τέλος, cyfeiriad y gyfraith; ato ef yr oedd yr holl aberthan a'r gosodiadau Iuddewig yn cyfeirio ac yn cyfarwyddo pechaduriaid. Neu, yn hytrach, Crist yw perffeithiad y gyfraith. 'Diwedd y gorchymyn yw cariad,' &c. sef perffeithiad a chyflawniad y gorchymyn. 1 Tim. 1. 5. Y mae Crist yn berffaith yr hyn y mae y gyfraith yn ei ofyn. Y mae efe wedi ei chyflawni yn hollol ac i'r perffeithrwydd mwyaf. Nid oedd ganddi ofyniad nad atebodd efe iddo, yn ei ufudd-dod ac yn ei farwolaeth. Nid ei dyddimu a'naeth, ond ei chyflawni; a thrwy hynny ei chadarnhau a'i hanrhydeddu i'r gradd eithaf. Gan iddo wneuthur hynny yn enw a thros ei bobl, fel eu cynrychiolwr a'u meichniydd, mae yn 'ddiwedd y ddeddf, er cyflawnder i bob un a'r sydd yn credu' ynddo. Ymddengys yn amlwg oddiwrth Rhuf. 10. 5, 6. mai hyn yw ystyr y geiriau. Mae yr apostol yn gwahaniaethu rhwng y cyflawnder sydd o'r ddeddf a'r cyflawnder sydd o ffydd. 'Y dyn a wnel y pethau hyn,' medd Moses, 'a fydd byw trwyddynt.' Y mae pob dyn, ond y dyn Crist Iesu, heb wneuthur y pethau hyn; am hynny, nis dichon iddo fyw trwyddynt. Y mae Crist wedi gwneuthur y pethau hyn yn berffaith ac yn gyflawn; am hynny mae ganddo gyflawnder cyfatebol i'r ddeddf; nis gallodd ofyn chwaneg nag oedd ganddo i'w roddi. Y peth yw Crist ynddo ei hun, o ran perffeithrwydd ei ufudd-dod a'i aberth, mae efe hynny i'r rhai sydd yn credu ynddo, yr un fath a phe buasant wedi cyflawni y ddeddf yn eu personau eu hunain.* Y mae cyflawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni ynddynt. Rhuf. 8. 4. Os bydd cyflawnder y ddeddf yn cael ei gyflawni, dyna ddiwedd a pherffeithrwydd y ddeddf. Cyflawnder y ddeddf wedi ei gyflawni, yw gwneuthur y pethau y mae hi yn eu gofyn yn gyflawn. Y mae yn hollol anhosibl i hyn fyth gael ei wneuthur ynom ni ond trwy ffydd yn Nghrist.—το δικαίωμα—του νομου—πληρωθή—εν υμιν—y cyflawnder—y ddeddf—yn gyf-

* Ut τέλος idem sit quod τεργεωσις sen πληρωσις 1 Tim. 1. 5. ut qui credit in eum re putetur justus a Deo perinde ac si totam legem impleverit. Vatab.

nysr cyflawn, dychrynlyd. Dent. 28. 63. 1 Bren. 14. 15. Salm 52. 5. a 101. 8. Mat. 15. 13. Judas 12.

DIWRNOD, DIWARNOD, (diw-arnod) dydd, dwthwn, dyddgwaith; yspaid o amser terfynedig gan Dduw, ond anhysbys i ni nes y delo. Zech. 14. 7.

Nid y bore y mae éannol ddiwrnod teg. Dlar.

'Diwrnod yr Arglwyd';—amser gosodedig gan yr Arglwyd i gwblhan rhyw waith, megys cospi a dyfetha ei eilynion, a phobl ragrithiol. Esa. 13. 6. a 34. 8. Ezech. 30. 2. Joel 1. 15. a 2. 2.—'Diwrnod cymeradwy gan yr Arglwyd.' Esa. 58. 5. diwrnod wedi ei dreulio mewn gwaith, ac mewn modd cymeradwy gan yr Arglwyd.

'Hyd ddwy fil a thri chant o ddiwrnodan, yna y purir y cysegr.' Dan. 8. 14. Y mae y geiriau yn ateb un sanct i ymfyniad un arall. 'Pa hyd y bydd y weledigaeth, y cymerir ymaith yr offrwng gwastadol,' (nid yw y gair *am* yn yr iaith wreiddiol) 'a chamwedd anrhaith i roddi y cysegr a'r llu yn sathrfa?' Yr ateb yw, 'hyd ddwy fil a thri chant o ddiwrnodau.' Y mae yn ddiamen, fod y diwrnodau i'w deall yn iaith y prophwydi am flynyddoedd: dwy fil a thri chant o ddiwrnodau, gan hyny, ydyw dwy fil a thri chant o flynyddoedd. Y mae yn anhawdd nodi dechreuad amser penodol y prophwydi yn eu prophwydoliaethau, hyd nes y cyflawnir hwynt, ac y bydd dygywyddiadau yn dangos hyny gyda sicrwydd. Y mae y dysgedigion yn amrywio yn eu dehongliadau o'r geiriau hyn: ac nid hawdd yw penderfynu gyda sicrwydd, pa bryd i ddechreu cyfrif y blynyddoedd. Tebygol eu bod yn cyd-amaeru â 1260 o ddyddiau Ioan yn y Dadguddiad, ond eu bod yn dechreu yn gynt—hwyrach yn nechreu teyrnasiad Alexander Fawr, a ddarlunir yma dan lun bwch gafr, yr hwn a darawodd yr hwrdd a'r ddau gorn ganddo, sef ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid. Aeth Alexander drosodd i Asia, A. M. 3870—cyn Crist, 334. Os felly, y mae y ddwy fil a thri chant o ddyddian, sef blynyddoedd, yn tynu at ddiwedd, ac yn cyd-reddeg â 1260 Ioan.* Edr. Drdd.

DIWYD—RWYDD (gwyd) dyfal, dieageulus, astud, manwl.—'Byddwch ddiwyd i wneuthur eich galwedigaeth a'ch etholedigaeth yu sicr.' 2 Pedr 1. 10. Y mae galwedigaeth ac etholedigaeth yn weithredoedd Duw tuag at ei bobl mewn perthynas i'w hiechydwrriaeth, a'r naill yn anwahanol gysylltiedig a'r llall. Y mae etholedigaeth yn dragywyddol, yr gangen o arfaeth dragywyddol Duw, yn dewis ei bobl o'i gariad a'i ben-arglwyddiaeth; mae galwedigaeth mewn amser, yn gweithredu tuag at y rhai a etholwyd i'w neillduo yn bersonol, ac yn sanctaidd i Dduw trwy yr efengyl. Mae pob un o honynt yn sicr ac yn ddiglyfnawid;

'cansy diedifarus yw doniau a galwedigaethan Duw'; ond y maent yn hollol anadnabyddus i ni, ond fel y byddo ein galwedigaeth yn egluro ein hetholedigaeth, ac effeithiau a ffrwythau galwedigaeth ynom, yn egluro ac yn tystio ein bod yn alwedigion, neu wedi ufuddhau i'r alwedigaeth nefol yn yr efengyl. Nid yw y sicrwydd o'r pethau, mewn perthynas i ni ein hunain, yn cael ei roddi i neb mewn diofalwch cnawdol, ond mewn diwydrwydd ysbrydol a pharhaus. Mae diofalwch cnawdol, ynddo ei hun, yn gwrth-broff ein galwedigaeth; y mae pawb sydd yn cael eu galw, yn cael eu galw i ddiwydrwydd ysbrydol, a pharodrwydd i bob gweithred dda; mae yr Ysbryd Glan yn yr alwedigaeth effeithiol hon, yn cenedlu y cyfryw ysbryd o ddiwydrwydd ffyddlawn yn y rhai a alwyd. Y mae yr apostol yn cymeradwyo y cyfryw ysbryd, ac yn annog pawb i barhau ynddo hyd y diwedd, er eu cadarnhad, eu sicrwydd, a'n gorfoledd. Diwydrwydd (*σπουδή*) a arwydda prysurdeb, dyfalwch, gweithgarwch, difrifwch, awyddfryd: ac a arwydda yma hollymegniad ac ymroddiad awyddfrydig, dyfal, a pharhaus yn mhethau Duw, yn ddiarbed, ac yn ddiffino. Phil. 2. 12. Rhuf. 9. 11, 16, 29. a 11. 29. Tit. 2. 14. 1 Ioan 2. 10, a 3. 19. Salm 119. 165:

'Gan roddi cwbl ddiwydrwydd.' *Gr. σπουδην πασαν παρεσκευραυτες*—'Stadium omne adinferentes, vel subinferentes.' Yn *dwyn* i mewn gwbl, neu bob ddiwydrwydd. Diwydrwydd yn mhob peth, yn mhob ffordd, bob amser; diwydrwydd yn gochelyd, a diwydrwydd yn ymgyrhaedd at. Gan fod Duw wedi rhoddi i ni addewidion mawr iawn a gwerthfawr, rhoddwn ninau gwbl ddiwydrwydd i gyrhaedd a meddiannu y pethau addawedig. Y mae yn anaddas i Dduw, yn anffyddlondeb i ni ein hunain, ac yn ddiystyrwch o'r pethau mwyaf eu gwerth, i fod yn ddiotal, yn ddiawydd, yn segurlyd, ac yn ddifater am danynt. Nid am ein diwydrwydd, ond yn rhoddi cwbl ddiwydrwydd y cawn hwynt. 'Llaw y diwyd a gyfoetboga.' *Diar. 10. 4. Rhuf. 12. 8, 11. Heb. 6. 11.*

DIWYGIO—IAD (di-wyg) iawniad, ad-drefniad, ad-ffurfiad; gwellhau, difeio, adgyweirio, adnewyddu.—'Hyd amser y diwygiad.' Heb. 9. 10.—*μεχρι καιρου διορθωσεως, hyd amser yr adgyweiriad.* Nid mor addas, medd y Dr. Owen, yw y gair diwygiad yma: nid diwygio, neu wellhau yr addoliad luddewig a wnawd; ond ei osod yn gwbl o'r neilldu, pan y dygwyd y trefniadau efengylaidd i mewn. Ond cyfarwyddodd a threfnodd Duw bob peth yn yr amser nodedig hwn, ac i barhau yn ddiglyfnawid, yn y modd goreu i'w ogoniant ei hun, ac er iechydwrriaeth dragywyddol ei eglwys. Diwygiad oedd, os golygir ystad yr eglwys yn gyffredinol, trwy ddwyn i mewn bethan gwell, yn tueddu ac yn cyfeirio yn fwy iongyrch at y dybenion mawrion yn ngolwg Duw mewn

* Gwel Syr Isaac Newton, ac esgob Newton ar y prophwydoliaethau. *Dissert. 16.*

perthynas i'w eglwys, a'i ogoniant ei hun ynddi a thrwyddi.*

DIYMGELEDD, (ymgeledd) digymhorth, difaeth, digysur.—Na âd fy enaid yn ddiymgeledd,' Salm 141. 8. Y gair *Heb.* תָּרַץ a arwydda dynoethi, neu dywallt allan: Na *ddy-noetha*, na *thywallt allan* fy enaid; sef ymgel-edda, cryfha, cysura, a chadw fy enaid. Enaid diymgeledd, yw enaid dyeithr i weithrediadau sanctaidd yr Ysbryd Glan, yn cymhwyso iechydwrriaeth Crist iddo. Y mae angen ymgel-edd ar ein heneidiau; mae yr hyn a'u hymgel-edda, yn effeithiol, yn nhrefn Duw yn Nghrist; cyfranogiad o'r cyfiawnder sydd ynddo ef trwy yr Ysbryd, yn unig, a wir ymgel-edda enaid pechadur enog, halogedig, a thruenus. Enaid yn cael ei adael yn ddiymgeledd, sydd yn cael ei adael yn gwbl yn y cyflwr truenus y daeth iddo trwy y cwmp; rhag hyn y gweddia pob dwiol gyda'r taerineb mwya, yn ddbaid.

DIYMMOD-I, (ymmod) disigl, diysgogiad, anhylthyr.—'Byddwch sicr, a diymmod,' 1 Cor. 15. 58.—'Byddwch sicr a disigl,' Dr. M.—'Byddwch ffurcion a diymmot,' W. S. Byddwch sicr, yn sefydlog, yn ddianwadad, yn holl bynciau athrawiaethol y ffydd, ac yn eich ymlyniad wrth Grist, ac yn ei ffydd; heb hyn, nis gellwch fod yn helaethion yn ngwaith yr Arglwydd, na llwyddo yn eich enidiau.

DIYSGOG—I-OL, (ysgog) diysgwydedig, sefydlog. Act. 27. 41.

DIYSTYR-U-WCH, (ystyr) diteddwl, anystyriol, dibarch, dibwys, disylw.—'Lamp ddiystyr,' yw lamp ddi-dddefnydd, diolew, dioleu. Job 12. 5.—'Diystyru cyngor Duw,' yw diystyru ei air, ei gyfraith, athrawiaeth yr efengyl, yr holl addysgiadau a'r hyfforddiadau y mae y Duw mawr yn rasol wedi eu rhoddi i ni er ein cyfarwyddyd, ac er ein diogelwch, a'n hiechydwrriaeth. Luc 7. 30. Num. 15. 31. Diar. 1. 25. a 15. 5. Esa. 5. 24. Hos. 4. 6. Y mae hyn yn mhawb yn arwydd o ffolineb, ynfydrwydd, a chalon-galedrwydd; ac yn gyffredinol yn rhagflaenu dinystr disymwth ac ofn-adwy.

'Herod a'i filwyr, wedi iddo ei ddiystyru a'i watwar,' &c.—'Gan ddiystyru gwaradwydd,' Luc 23. 11. Heb. 12. 2. Y mae ymddygiad Herod a'r milwyr tuag at yr Iesu yn amlygu y dirmyg mwya, a fedrent ddangos iddo; gwisgasant wisg glaerwen am dano—hen beth garp-iog, hwyrach—mewn gwawd a dirmyg, i'w wneuthur yn watwargerdd. Diystyrodd Crist y gwaradwydd hwn; nid ymollyngodd dano; ni wnaeth gyfrif mawr o hono, mewn cymhar-iaeth i'r effeithian gogoneddus oedd i ganlyn ei ddyoddefiadau yn iechydwrriaeth ei eglwys, a dinystr ei gelynyon. Diystyrwyd ef, a diystyrodd yntau y diystyrwch, ac a orphenodd ei waith yn fuddugoliaethus.

* *Διωροῦσθαι*, merito diontur quas recta ad animum accipim diriguntur, cum illa antea eodem quidem, sed sinuo-ao quodam ambitu, tenderent. Beza.

DO, (o) gorair; ie.—*Do*, a *naddo*; sef, ie. a nagé.

DOCTOR-IAID, *Llad.* DOCTOR; *Gr.* διδάσκαλος (*didaskalos*) athraw, *dysgawdwr*.* Cyfieithir yr un gair Groeg weithiau *athraw*. Mat. 9. 11. a 10. 24. Luc 3. 12. Act. 13. 1. 1 Tim. 2. 7. 2 Tim. 1. 11.—weithiau *dysgawdwr*, Ioan 3. 10.—brydiau eraill, *doctor*, *doctoriaid*, Luc 2. 46. a 5. 17. Act. 5. 34. Pan yr oedd Iesu yn ddeuddeng mlwydd oed, cafodd ei rieni ef yn eistedd yn nghanol y doctoriaid yn y deml, yn gwranddo arnynt ac yn eu holi hwynt—neu yn ymofyn â hwynt. Byr yw yr hanes a roddir am yr Iesu yn ei ieuentyd; yn ddeuddeng mlwydd oed, gwelwn ef gyda Mair a Joseph yn Jerusalem, yn ol y gyfraith: (Ex. 34. 23. Deut. 16. 16.) ar ddiwedd yr ŵyl ymddangosodd yn y canol wrth draed y doctoriaid, lle y byddai y dysgaduriaid yn arferol o fod. Byddai y dysgawdwyr yn eistedd yn haner cylch, a'r dysgyblion yn y canol, wrth eu traed. Byddai y doctoriaid ar y gwyliau arbenig, yn arferol o ddyysgu y bobl, yn un o ystafelloedd y deml, yn y gyfraith, yn gyhoeddus. Jer. 26. 5, 6, 7, 10. Yr oedd yr Iesu yn gwranddo, yn ateb, yn y holi. Wrth y geiriau hyn gallwn ganfod dull y doctoriaid yn athrawiaethu, sef eu bod yn egluro y gyfraith, yn holi y dysgatur, ac yn rhoddi rhyddid iddo ymofyn â hwynt er ychwaneg o hyfforddiad ac eglurdeb. Gallwn fod yn sicr ei fod yn eu plith gyda phob gwyllder, gostyngeddrwydd, addfwynder, a mwneidd-dra perthynol i'w oed. Yr oedd heb gymeryd arno yn bresenol y swydd o fod yn athraw yn gyhoeddus i'r bobl. Diammen fod ei ymofynion doeth â hwynt yn tueddi i eglurhan y gwirionedd, aci oleuo pawb oedd yn gwranddo. Eto ymofyn yr oedd fel dysgatur, ac nid fel dysgawdwr. Yn yr oed hwn, yr oedd y fath ddoethineb ynddo, fel y synodd pawb wrth ei ddeall a'i atebion. Er na-chafodd ei ddyysgu yn un o athroffau y doctoriaid a'r Rabbinaid yn Jerusalem, o ba rai yr oedd 400, meddant; eto, yr oedd ei rieni wedi ei ddyysgu mor fanwl, ac yntau mor llawn o'r Ysbryd Glan, fel y synodd pawb yn aruthrol wrth ei ddeall a'i atebion. Deut. 6. 7. Ioan 7. 15.—*Εξίστατο*, *bu aruthr*. Arwydda y gair syndod i'r gradd mwya, i orchfygu natur, nes y byddo yn colli arno ei hun gan ryfeddod.—Mae yr ychydig hanes yn roddi i ni olwg hyfryd ar yr Iesu yn ei fabandod; y dull sanctaidd y treuliodd ei ddyddiau boreuol, a'r ysbryd doethineb a deall a orphwysodd arno. Esa. 11. 2. Blaguryn a dyfodd yn llwyddianus, ac a flodenodd yn foreu, oedd: ni hauodd rhieni erioed yr hâd da mewn daear mor dda, a bu y ffrwyth yn dor-eithiog.—Wedi hyn, aeth i waered gyda hwynt i Nazareth, a bu yn ostyngedig iddynt. Gweithiodd, tebygol, wrth alwedigaeth ei dadmaeth Joseph, fel yr oedd yn cael ei alw yn *fab y*

* Gwal Campbell's Prelim. Dissert. p. 321, &c.

saer, ac yn *saer* Mat. 13. 55. Marc. 6. 5.—Dywed yr Iuddewon ei fod yn gwneyd cribynau ac ieuau. Yr oedd canonau yr Iuddewon yn gofyn i bawb ddwyn en plant i fynu i ryw alwedigaeth. Tebygol i dlodi y teulu beri i Grist weithio ei alwedigaeth, tra yr oedd ef gartref gyda'i rieni, ac yn cyd-gynnal & hwynt. Pa hanes rhyfedd yw hwn!

DODAI, דודאי [*fy anwylyd*] tywysog dosparthiad o 24,000 o ddynion, yn gwasanaethu Dafydd a Solomon yn yr ail mis. 1 Cron. 27. 4.

DODANIM, mab neu hiliogaeth mab ieuengaf Jafan, ac wyr Japheth. Gen. 10. 4. Hwyrach iddynt bresywlio yn ynys Rhodes; ac oddi yno aethant i Epirus. Geilw y LXX. Dodanim, Rhodanim, yn cyfnewid y דודאן yn דודאן lythren tra thebyg i'w gilydd. Gwel *Ancient Universal History*, Vol. I. p. 380. Vol. X. p. 70.

DODI—AD, (dawd) *Gr.* δίδωμι; *Llad.* DARE : gosod, cyfleu, rhoddi, planu.—'Dodi o honoch heibio, o ran yr ymarweddiad cyntaf, yr hen ddyn.' sef bwrw oddi wrthyh; ymwrthod ag ef o'ch gwirfodd, yn *hollol* ac yn *dragwyddol*. Ehp. 4. 22. Rhuf. 13. 12. Col. 3. 8. Heb. 12. 1. Iago 1. 21. 1 Pedr 2. 1. Dodi o honoch heibio yr hen ddyn, mor gyflawn ac mor foddolawn ag y dododd Crist ei einioes drosoch. Ioan 10. 18. 1 Ioan 3. 16.—Dodiad, a arwydda rhoddiad, gosodiad, trefniad, sefydliad rheolau a chyfreithiau. Rhuf. 9. 4. 1 Cor. 14. 16.

DODREFN—YN, (dyodrefn) amguedd tŷ, trefnau, taclau.—'Gwefusau gwybodaeth sydd ddodrefnyn gwerthfawr.' Diar. 20. 15. Y mae gwybodaeth yn harddwch, yn ddefnyddiol, ac yn werthfawr iawn mewn teulu, mewn eglwys, ac mewn gwladwriaeth. Y mae yn harddu ac yn defnyddio yr holl ddodrefn eraill. Beth a wneir & chyfoeth, a gallu, a lluoedd, &c., heb wybodaeth i'w hiawn-ddefnyddio? Dyn heb wybodaeth sydd yn debyg i anifail, ond ei fod yn fwy llygredig a phechadurus. Bywyd tragwyddol yw adnabod y gwir Dduw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Grist. Ioan 17. 3.

'Dodrefn y cadarn,' & pha rai y mae yn cadw ei neuadd, sef calonau pechaduriaid, yw yr holl lygredigaethau, ar ba rai y mae yn gweithredu, ac yn eu defnyddio i gynnal ei deyrnas i fyru, i lygru ac i gaethiwo dynion, ac i ddianrhydeddu Duw. Y dodrefn hyn yw ei arfogaeth, yn yr hwn y mae efe yn ymddiried. Nis gallasai y diafol byth drigo yn nghalon dyn, oni b'ai yr arfau hyn. Pa fodd y dichon Satan drigo mewn calon lawn o wybodaeth, fydd, cariad, ufudd-dod, ac ofn duwio? Anwybodaeth, gan hyny, ac anghrediniaeth, anghariad, &c. yw yr arfogaeth a'r dodrefn sydd ganddo yn cadw ac yn addurno ei neuadd, yn driga addas iddo ei hun. Pan ddel un cryfach nag ef arno, sef Crist Iesu, mae yn ei orchfygu, ac yn dwyn ymaith ei holl arfogaeth, ac

yn llwyr yspellio ei ddodrefn ef. Mat. 12. 29. Marc 3. 27. Luc 11. 21, 22. Edr. LLESTRI, TLYSAU.

DODWY—A, (dodw) gosod, rhoddi, doddi; doddi wŷ.—'Wiau asp a ddodwyasant.' Esa. 59. 5. Wrth wiau yr asp, deallwn yr holl gau athrawiaethau halogedig, y rhai y mae y gau athrawon yn mhob oes yn dodwy arnynt, ac yn eu dwyn allan. Y maent fel wiau yr asp, yn llawn o wenwyn, a'r hwn a fwytao o honynt a fydd marw. 'Y mae eu gwefusau yn traethu celwydd, a'u tafod yn myfyrio anwiredd. Nid oes a alwo am gyflawnder, nac a ddadleu dros y gwirionedd: maent yn gobeithio mewn gwagedd, ac yn dywedyd celwydd.' Wiau yw athrawiaethau gau, o ba rai y tyr allan y gwiberod mwyaf gwenwynig a niweidiol: maent yn lladd ac yn dystyrio pawb a frêthant, ac i'w gochelyd fel y pethau mwyaf niweidiol i ni, a dianrhydeddus i Dduw.

DOEG, [*anesmwyth*] Edomiad, penaf o'r bugeiliaid oedd gan y brenin Saul, yr hwn a gyhuddodd Ahimelech mab Ahitub, yr offeiriad, wrth Saul, ac wrth orchymyn y brenin, yn greu-lawm iawn, a laddodd bump a phedwar ugain o wyr yn dwyn ephod lian. 1 Sam. 22. 18.

DOETH—ION, (oeth) call, synwryol, pwyllog; un yn meddiannu doethineb. Mat. 7. 24.—'Doethion a ddaethant o'r dwyrain.'

Mat. 2. 1. *μαγοι απο ανατολων*, *magiaid o'r dwyrain*, neu *magiaid dwyreiniol*; *doethion* o sect, neu grefydd y *Magiaid*. Yr oedd sect o ddoethion crefyddol cenedlig o'r enw hwn, y rhai a flagurasant fwyaf yn Persia, ac oddi yno a ymdaenasant dros amryw barthan dwyreiniol, yn enwedig Assyria, ac Arabia.* Pa sawl un oedd o honynt—o ba le y daethant—mewn pa faint o amser—pa bryd—ac yn mha dŷ yr oedd yr Iesu yn Bethlehem, &c. sydd a llawer o ddadleuon wedi bod yn eu cylch, a llawer o ddychymygion wedi eu hysgrifenu gan y naill a'r llall: ond dychymygion yw y cwbl ond sydd wedi 'ei roddi i lawr i ni gan yr efengylwyr. Am fod Arabia yn aml yn cael ei galw y *dwyrain*, [Gen. 25. 6, 18. Job 1. 3. Barn. 6. 3. 1 Bren. 4. 30. Jer. 49. 28.] a bod y wlad hono yn un enwog am aur, thus, a murr, barna Grotius, Doddrige, Campbell, &c. mai y wlad hono a feddylir yma. Eraill mai Persia oedd. Am amser dyfodiad y Magi, barna rhai mai o fewn dengain niwrnod puredigaeth Mair y daethant, tra yr oedd Joseph a Mair, a'r dyn bychan, eto yn Bethlehem; eraill a farnant, mai yn mhen blwyddyn wedi ei enedigaeth, wedi iddynt dreulio ychydig amser yn Nazareth, yr hyn y mae y geiriau yn Mat. 2. 16. a Luc 2. 39. yn tueddu i gadarnhau. Ond gan nad yw yr Ysbryd Glan wedi hysbysu y pethau hyn yn sicr, nis gall neb ond dychymygu mewn perthynas iddynt. Hyn sydd sicr, iddynt ddyfod trwy grybwylliad a chyfarwyddyd dwyfol,

* Gwel Pridesaux, Part I. Book III. & IV. *Universal History*, Vol. V. p. 143.—Hyde's *Keligo Veterum Persarum*.

i ymofyn am yr Iesu; 'Gwelsom ei seren ef yn y dwyrain,' meddant, 'a daethom i'w addoli.' Gwelsant seren; a hysbyswyd iddynt trwy ddadguddiad dwyfol, tebygol, mai i'w cyfarwyddo ato yr ymddangosodd y goleuad newydd rhyfedd hwn. 'Y seren a welsant yn y dwyrain, a aeth o'u blaen, hyd oni ddaeth a sefyll goruwch y lle yr oedd y mab bychan. A phan ddaethant i'r tŷ, gwelsant y mab bychan gyda Mair ei fam, a syrthiasant i lawr, ac a'i haddolasant; ac wedi agoryd eu trysorau, a offrymasant iddo anrhegion, aur, thus, a murr.' Yr oedd yn arferedig yn y gwledydd hyn i anrhegu rhyw un enwog a fyddent yn ymwelod ag ef. Gen. 43. 11—15. 1 Sam 9. 7, 8. a 10. 27. 1 Bren. 10. 2. Salm. 72. 10. Diar. 18. 16. Yr oedd eu haddoliad a'n hanrhegion yn dangos eu crediniaeth ynddo, a'u parch iddo, yn addas i fawredd ei Berson a'i swydd; ac yr oedd yr anrhegion yn gyfamserol iawn tuag at gynorthwyo Joseph a Mair yn eu taith gostfawr i'r Aipht, gwlad hollol ddyeithr iddynt, tebygol, ac eto yr oeddynt i drigo yno enyd o amser. Yr oedd dyfodiad y Magiaid yn arddangosiad, os nid yn wystl, y byddai i'r Cenedloedd rodio at ei oleuni, a breinioedd at ddyseirdeb ei gyfodiad. Esa. 60. 3, 5, 6.

DOETHINEB, (doeth) callineb, synwyr, pwyll. Y mae doethineb yn briodoledd hanfodol yn Nuw, ac yn gyfranedig oddi wrtho mewn amrywiol raddau i'w greaduriaid. Mae amryw greaduriaid yn ddoeth, ond *doethineb* yw Duw. Doethineb pur, perffaith, diderfyn, anchwiliadwy, a thragywyddol, fel ef ei hun. Esa. 40. 13. Job 11. 17. Salm 136. 5. Duw *unig* ddoeth yw. Rhuf. 16. 27. 1 Tim. 1. 17. Judas 25. Y mae efe yn ddoeth o angenrheidrwydd hanfod, yn anfaeledig, ac yn wastadol. Y mae *dyfnder golud doethineb*, a *mawr amryw ddoethineb*, ynddo. Rhuf. 11. 33. Eph. 3. 10. Edr. **AMRYW**. Y mae ynddo ddyfnderoedd o ddoethineb, naa dichon yr holl greaduriaid byth ei blymio; mae ynddo olud ac amrywiaeth o ddoethineb, naa dichon neb byth eu cyfrif. Nid oes dim yn groes i ddoethineb ynddo, a môr ydyw heb waelod, ac beb derfynau, o ran amrywiaeth, mesur, a pharhad. Y mae pob meddwl ynddo, pob cynghor, pob dyben, pob gair, a phob gweithred o eiddo Duw, yn ddoeth ac yn dda. Y mae yn ddoeth yn ei holl fwriadau a'i ddybenion; ac yn ddoeth i ddewis y modd, yr amser, a'r offerynau mwyaf addas i gyflawni ei fwriadau. Fel mae ei wybodaeth yn anfeidrol, yn adnabod pob peth ar yr un olwg; felly y mae ei ddoethineb yn anfeidrol i drefnu pob peth yn y modd goreu. Y mae hwn yn ddoeth yr hwn sydd yn gweithredu i ddybenion teilwng ac anrhydeddus, ac yn addasu pob peth yn y modd goreu i gyflawni hyn; felly y mae y Duw mawr yn gweithredu yn mhob dim: Duw *unig* ddoeth yw. Y mae yn *unig* ddoeth, 1. Oblegid nad oes neb mor ddoeth: nid ydyw doethineb pawb yn nghyd,

ond megis dim mewn cymhariaeth i'w ddoethineb ef.—2. Am mai efe yn *unig* sydd ddoeth, ynddo ac a hono ei hun. Nid cynneddf yw yn Nuw, fel mewn dyn, a ellir ei gwahanu oddi wrtho, ond Duw ei hun yw; nis gall fod, heb fod yn ddoeth. Rhuf. 11. 34. Esa. 40. 14.—3. Am fod pawb yn cael eu holl ddoethineb oddi wrtho. Y mae ei ddoethineb ef ynddo ac o hono ei hun; ac y mae doethineb pawb eraill, yn mhob gradd o hono, yn deillio oddi wrtho ef. Esa. 28. 26. Dan. 2. 21.—4. Am mai efe yn *unig* sydd ddoeth, a phob math o ddoethineb ynddo. Y mae creaduriaid yn ddoeth at ryw bethau, megis dynion at ryw wâith neu gelfyddyd; ond mae holl amrywiaeth doethineb yn Nuw. Y mae efe yn ddoeth yn ei fwriadau, ac yn ei holl fyrd. Fel naa dichon fwriadu na gweithredu yn anghyfiawn, oblegid ei gyfiawnder; felly nis dichon fwriadu, na gweithredu yn annoeth, oblegid ei ddoethineb.—5. Efe yn *unig* sydd yn wastad, yn anrhefynol, ac yn anfededig ddoeth. Am ei fod yn berffaith ddoeth, nis gellir ychwanegu at, na thynu oddiwrth ei ddoethineb. Job 11. 6, 7. Rhuf. 11. 33. Salm 92. 2. Diar. 21. 20.

Y mae Duw wedi amlygu ei ddoethineb, fel ei briodoliaethau eraill, yn ei holl weithredoedd. 'Mor lluosog yw dy weithredoedd, O Dduw! gwnaethost hwynt oll mewn doethineb.' Salm 104. 24. Y mae argraff doethineb dwyfol ar wneuthuriad pob creadur, a phob rhan o hono; ac hefyd yn ei wneuthuriad yn ol ei ryw. Y mae y nail beth yn ateb i'r lall, cwbl yn cytuno i ddwyn yn mlaen ddybenion Duw yn y greadigaeth, mewn modd tirionferth, ardderehog, a gogoneddus. Y mae amrywiaeth, addasrwydd, a dybenion gwneuthuriad yr holl greaduriaid, yn amlygu doethineb diderfyn ac anchwiliadwy.

Y mae holl oruchwyliaethau Duw tuag at bawb, byd ac eglwys, a llywodraeth foisol Duw ar y cwbl, yn amlygu dyfnderoedd yr unrhyw ddoethineb anolrheiniadwy. Rhuf. 11. 33. Yn cyflawni y maent yn bresenol, ond pan y byddont oll wedi eu cyflawni yn berffaith, gwaedda pawb a gaffo iawn olwg arnynt, Q ddyfnder golud doethineb Duw!

Y mae holl drefn iechydwrriaeth yn amlygu doethineb Duw, yn ei holl fawredd a'i amrywiaeth diderfyn. 'Trwy yr eglwys,' a rhagluniaethau Duw tuag ati, 'yr hysbysir i'r tywysogaethau a'r awdardodau yn y nefolion leoedd, fawr amryw ddoethineb Duw.' Eph. 3. 10.

Y mae Crist yn cael ei alw 'doethineb'—'doethineb Duw'—am ei fod yn Dduw anfeidrol ddoeth; am fod holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig ynddo, fel Cyfryngwr. Yn ei berson, ac yn ei osodiad i fynu yn ei swydd, a'r dybenion i'w hateb trwy hyn, mae yr amlygiad mwyaf cyflawn o ddoethineb dwyfol a welir byth. Diar. viii. 1 Cor. 1. 24.

'Doethineb Duw mewn dirgelwch,' yw yr

wch yn cael ei droi yn ddol-dir, coed-tir fyddant hwy, ac y cyfrifir hwynt hefyd. Mat. 3. 2.

DOLEF-AIN, (llef) bloedd, bonllef, croch-lef.—Y mae gwaith yr ysbryd aflan yn dolefaen yn y dyn oedd wedi ei feddiannu ganddo, yn dangos mor uchel yw awdurdod Mab Duw ar y cythreuliaid, mor druenus ac anobeithiol yw eu cyflwr hwythau, a'r dysgwyliad dychrynlyd ac ofnadwy sydd ynddynt am farnedigaeth, a'r poenau a barotowyd iddynt. Er ei fod yn poeni yn ddirfawr, y dyn truan a feddiannwyd ganddo, eto mae, ar ei ran ei hun, yn crochwaeddi ar Fab Duw, 'Yr wyf yn atolwg i ti na'm poenech.' Hyny sydd wedi ei benderfynu iddo; y mae gallu ac awdurdod gan Fab Duw i wneuthur hyny; a hyny mae yntau, yn ddychrynadwy iawn, yn ei ddyagwyl. Pa un ai creulondeb ai trueni dychrynlyd sydd i'w ganfod fwyaf? O! y fath agwedd ddychrynlyd a wnaeth pechod ar greaduriaid glân y goleuni!

DOLEN-AU, (dól) bwa, plygiad, cerni, dól-ystum, aswestir.—Dolen gwellaif, dolen cawg; bach a dolen, cwllwm dolen. Exod. 26. 4, 5. a 36. 12, 17.

DOLUR-IAU-US, (golor) *Llad. DOLOR*: ing, gloes, poen; archoll, briw; clywf clyfyd.—'Doluriau uffern a'm hamgylchynasant.' 2 Sam. 28. 6. Salm 18. 5. Cyfieithir yr un gair *Heb. גולריה* *gofidiau, doluriau, rheffynau*. Y mae y gyffelybiaeth yn cael ei chymeryd oddi wrth ddull helwyr yn cylchynu eu helpa & rhwydau i'w dal, ac wedi hyny yn eu lladd. Felly Dafydd a fu wedi ei amgylchu & rhwydau uffern, y rhai a barodd iddo ddolur a gofid nid bychan: yn ei gyfyngder hwn, gwaeddodd ar yr Arglwydd; clybu ei lef o'i deml, anfonodd, ac a'i gwaredodd oddiwrth ei elynion cedyrn, ac a'i dug i eangder. Salm 18. 6, 16, 17, 19.

'Gwr gofidus a ohynefin & dolur.—Diau eie a ddug ein doluriau.' Esa. 53. 3, 4. Y doluriau, neu y dyoddefiadau dyledus i ni o herwydd ein pechodau. Gan i'r 'Arglwydd roddi arno ef ein hanwiredd ni i gyd,' cymerodd yntau y doluriau, yr archollion, a'r dyoddefiadau dyledus am yr anwireddau hyny. 'Rhoddwyd pla arno ef am gamwedd fy mhobl.' Esa. 53. 8.

'Mi a wn oddiwrth eu doluriau.' Exod. 3. 7. Nid yn unig yr oedd yr Arglwydd yn gwybod am eu cystuddiau a'u doluriau, sef eu gofidiau a'u dyoddefiadan, ond yr oedd yn tosturio wrthynt, yn cyd-ddyoddef gyd-a'u gwendid; a chan ei fod yn gwybod ac yn tosturio, mae yn sicr i'w cynal danynt, a'u gwaredu allan o honynt.

DONIAU, (dawn) rhoddion, cymhwysderau.—Y mae doniau cyffredinol, gwyrthiol, grasol, a chadwedigol. Y doniau cyffredinol a gwyrthiol a ellir eu colli; ac y mae yr Arglwydd yn eu cymeryd ymaith yn aml, pan fyddo ei ddybenion yn eu rhoddi wedi eu hateb; neu yn

gerydd am bechodau neu esgeulusdra y rhai a'u derbyniant: ond diedifarus yw doniau grasol a chadwedigol Duw, a'i alwedigaeth sanctaidd trwy yr efengyl. Salm 103. 2. Rhuf. 11. 29. a 12. 6. 1 Cor. 12. 1, 28, 31. Edr. DAWN.

DOR, דרר prif ddinas talaeth yn ngwlad Canaan. Goresgynodd Josuah hi, a laddodd ei brenin. Jos. 11. 2. a 17. 11. Yn Hebraeg, *Nephath-Dor*. Mae yn sefyll ar Fôr y Canol-dir, rhwng Césarea a mynydd Carmel.

DOR-AU, (or) *Heb. דורה* *Gr. dupa*; drws, porth.—'A gauodd y môr & dorau.' Job 38. 8. Mewn dull ardderchog ac addurnedig y mae yr Arglwydd yn llefaru wrth Job, i ddangos ei fawredd ei hun, a dyddimdra Job. Er mor derfysgylt ac ofnadwy yw y môr mawr, y mae y Duw mawr yn ei drin a'i lywodraethu mor hawdd ag y trinia mamaeth blentyn newydd ei eni. Pan ruthrodd efe allan o'r ddaear, fel pe denai allan o'r groth, efe a'u cauodd & dorau, gosododd y cwmwl yn wisg iddo, a niwl tew yn rhwymyn iddo. Y mae ei ddorau wedi eu cadarnhanu & throsolion, ac yn effeithiol yn ei gadw o fewn y terfynau gosodedig. A pha beth y mae Duw yn llywodraethu y creadur ofnadwy hwn? Dim ond y gorchymyn, 'Hyd yma y deui, ac nid yn mhellach.' Dyma rwymyn digon cryf, a dorau digon cedyrn. Y mae yn rhaid iddo orchfygu Duw cyn y toroy rhai hyn. Edr. Daws.

DORCAS, *Gr. Δορκας*, ewig, neu iyrcnes; *Syr. טביתה* *Tabitha*, yn arwyddo yr un peth. Ni gawn yn Act. 9. 36, 39. hanes am ryw ddysgybles yn Joppa a'i henw Tabitha (neu *Dorcus*, yn Groeg) yr hon oedd yn llawn o weithredoedd da ac elusenau; iddi glafychu a marw, ac i Pedr ei chyfodi o farw yn fyw. O herwydd y wyrth ryfedd hon, 'llawer a gredasant yn yr Arglwydd.' Act. 9. 42. Er nad yw yr hanes am y wraig hon ond byr, y mae yn anrhydeddus iawn. Fel pren wedi ei blannu wrth y dyfroedd, ac yn estyn ei wraidd wrth yr afon, mae yn llawn o ffrwythau. Gwnenthur gweithredoedd da ac elusenau oedd ei chelfyddyd, ac yr oedd yn ddiwyd ac yn ffyddlawn iawn wrth ei gwaith sanctaidd. Er hyny, hi a fu glaf ac a fu farw. Ond y mae yr Iesu yn Arglwydd ar y meirw yn gystal a'r byw, ac a all alw ei bobl yno, neu oddiyno, fel y gwelo yn dda. Y mae dywedyd, 'Cyfod,' yn enw yr Iesu, o enau ei apostol, yn ddigon i'w dwyn yn ol o wlad angen.

DOS, (os) berf archedigol; megys, 'Dos i'r arch—dos allan o'th wlad.' Gen. 7. 1. a 12. 1. Y mae mawredd Duw yn ei arch; pan fyddo yn erchi, mae awdurdod dwyfol yr archiad yn peri y peth.

DOS-AU, (os) defnyn, gronyn.

Yn *dōidos* ei fyfyrnod. *E. Prvs* [Salm 1. 2]

DOSPARTH-IAD-AU-U, [*gosparth*] rhan, rhaniad; gwahaniad, neillduad.—Er mwyn

iawn drefn yn ngwasanaeth yr Arglwydd, dosparthodd Dafydd, yr offeiriad, y Lefiaid, y cantorion, a'r porthorion, yn ddosparthiadau; ac yr oedd pob dosparth i wasanaethu yn ei gylich. Yr oedd y drefn hon yn ysgafnhau y gwaith, ac yn gofalu na byddai un rhan o hono yn cael ei esgeuluso; diamheu fod y cwbl wedi ei wneuthur trwy gyfarwyddyd Duw i Dafydd. Bob wythnos yr oedd mil yn dyfod i mewn, a mil yn mynd allan yn eu cylchoedd. 2 Cron. 23. 8. 2 Bren. 11. 5, 6, 7.

Dosparthwyd gwlad Canaan gan ddyinion dewisedig o bob llwyth, ac wedi hyny Josuah a fwriddo goelbren ger bron yr Arglwydd yn Siloh; felly rhanodd Josuah y wlad i feibion Israel yn ol eu rhanau. Jos. 18. 4, 9, 10. Yr Arglwydd, yr hwn a roddodd y wlad iddynt, ac a'u dygodd i mewn iddi, oedd yn dewis rhan a sefyllfa pob llwyth ynddi. Nid oedd neb â mwy o hawl i ddewis, na neb a allasai ddewis yn well, nac yn ddoethach. Y mae ei ragluniaeth ddoeth yn penu yr amseroedd rhagosodedig, a therfynau preswylfod pawb o blant dynion. Act. 17. 26. Y mae yr amseroedd dyfodfa pawb i'r byd, a therfynau eu preswylfod, wedi eu rhag-oed gan Dduw, i ateb ei ddybenion doeth ei hun.

Y rhai o herwydd cyneffindra y mae ganddynt synwyr wedi ymarfer i ddosbarthu drwg a da.—*προς διακρισιν, i ganfod, i farnu, ac i wahaniaethu* rhwng iawn a cham-ddefnydd o'r gwirionedd dwyfol. Heb. 5. 14. Y mae y diafol yn taenu ei gyfeiliornadau ar hyd y byd, dan rith gwirionedd dwyfol; ac os na lwydda trwy hyny, ymgais i wyro dynion i gam-ddefnyddiad o'r gwirionedd, naill ai i'w digaloni a'u rhwystro, neu i'w llenwi â rhyfyg penrhudd. Gwirioneddau dwyfol yn unig, a'r rhai hyny yn cael eu hiawn-ddefnyddio, yw gwir ymborth iachus yr enaid, a bar iddo lwyddo a chynyddu mewn cryfder ysbrydol.

DRACHMA, *Gr. δραχμη*; cyfieithir ef *dryll*, yn Luc 15. 8, 9.—Y *drachma* arian Groegaidd oedd o werth yn nghylch saith ceiniog a thair ffyring o'n harian ni. Ond y gair *Heb. דראכמן dracmon* oedd enw ar arian Persia, ac i'w werth yn nghylch pum' swllt ar hugain. Dywedir bob amser ei fod yn aur. Ezra 2. 60. Neh. 7. 70, 71, 72. Hwyrach mai oddiwrth Darius y Mediad, brenin cyntaf yn Ymerodraeth y Persiaid, y cafodd yr enw, am fod ei lun arno: *דר dar, ט tebyg, מרון delu*.

DRAENOG-OD, (drain) yn llawn drain. Y gair *Heb. קבר* a gyfieithir *draenog*, Esa. 34. 11. yn pen. 14. 43. *aderyn y bun*; ond *draenog*iaid, gan y Dr. M.—yn Zech. 2. 14. *dylluan*. Y gair *אנקוה* a gyfieithir *draenog*, Lef. 11. 30. *Saes. FE' RRET*.—Nid hawdd cyfieithu enwau creaduriaid, y rhai, hwyrach, nad ydynt i'w cael yn ein gwledydd ni; ond rhaid barnu am eu rhyw, nid yn gwbl oddiwrth yr enw, ond, hefyd, oddiwrth amgylchiadau y lleoedd y

sonir am danynt yn yr ysgrythrau.* *BITTERN* yw cyfieithiad Saesonaeg o'r gair *קבר* yn y lleoedd uchod. Pa creadur bynag a i'w eddylir wrth *אנקוה* yr oedd yn aflan dan y gyfraith. Mae tri math o ddraenogod; sef draenogod America sydd heb glustiau iddynt—draenogod Malacca, a chlustiau crogedig—a draenogod cyffredin ein gwlad. Darlunio y creadur hwn sydd afreidiol gan ei fod yn ddigon adnabyddus; y mae wedi ei gynysgaeddu ag arfogaeth ddraenogaid i amddiffyn ei hun heb ymladd, ac i niweidio ei elyn hab ymosod arno. Yn amddifad o nerth a chyflymdra i ddianc, geill amdroi ei hun yn belen, a chyfeirio o bob rhan o'i gorph bigog-lym. Y mae ei drwnc, yr hwn a dywallt yn helaeth pan osoder arno gan ofn, mor ffaidd a drewllyd ei arogl, fel y mae yn pei i'w elyn ffoi oddiwrtho; ond mae rhai creaduriaid, fel y cadno, yn ei feistrol. Triga mewn agenau creigiau, cyffion a holltau hen goed, a bol clawdd, yn mhell oddiwrth aneddau dynion. Gorphwys y dydd, ond yn meiddio dyfod allan y nos—ac yn un o gysgaduriaid y gauaf. Ei ymborth yw gwreiddiau, ffrwythau, pryf, ac ednogynau; a geill fyw yn hir heb ddim ymborth. Cam-gyhuddir ef am sugno gwartheg, yr hyn nas dichon iddo wneuthur o herwydd bychanrwydd ei safn. Creadur llariaidd amyneddgar ydyw: a threfnwyd arfogaeth iddo gyfatebol i'w fwyneidd-dra. Gellir gwelad daioni a doethineb y Creawdwr mawr yn y pethau lleiaf o'i werthredoedd.

DRAIG, DREIGIAŪ, (dra) *Gr. Δρακων; Llad. DRACO*. Mae y gair yn cyfateb yn gyffredinol yn yr Hen Testament i'r gair *תנין* yr hwn a arwydda pysgod, morfilod, neu u morfeirch mawrion, (Gen. 1. 24. Job 7, 12) neu seirph mawrion, gwenwynllyd, Esa. 13. 22. a 34. 13. Jer. 9. 11.—Yn allegawl, gelwir Satan yn ddraig, oblegid ei allu, ei greulondeb gwenwynllyd a niweidiol. Dat. 20. 2. Buddugoliaethwyr a gormesdeyrn creulawn, megys breninoedd Assyria, yr Aipht, &c., a gyfelybir i ddreigiau, oblegid eu gallu a'u creulondeb i ddrygu. Esa. 27. 1. a 51. 9. Ezec. 29. 3. Salm 74. 13.

Wrth y 'ddraig goch fawr,' yn Dat. 12. 13. deallwn ymerodraeth waedlyd Rhufain, yr hon, trwy anogiad a than lywodraeth Satan, a ddi-faodd y Cenedloedd, ac a erlidiodd yr eglwys Gristionogol yn foreu, ac yn greulawn iawn. 'Y ddraig a safodd ger bron y wraig (sef yr eglwys) yr hon oedd yn barod i esgor, i ddifa ei phlentyn pan esgorai hi arno.' Dyma ddarluniad dychrynlyd o greulondeb Amherawd-wyr Rhufain, dan lywodraeth Satan, tu ag at

* Mae awdwr y '*Mission to the Jews*,' yn dywedyd, tu dal en 78, 'Cymerodd Dr. Keth y gwaith o holl ein harweinydd Ibraim yn nghylch Petra; oblegid yr oedd efe wedi bod yno gyda Dr. Robinson o America. Oddiwrtho ef cawsom ein hysbysu fod creadur garw, blewog, yr hwn fedylllem ni oedd y Porcupine, i'w wled yn fynych yn Wady Mousa, a bod yr Arabiaid yn ei alw 'kanfud,' yr hyn sydd amlwg yr un peth a'r Hebraeg 'kippud,' y gair a ddefnyddir yn Ezeiah, er ei fod yn 'bittern' yn y cyfieithiad Saesonaeg.'—E

yr eglwys Gristionogol a'i meibion; ond cafodd yr eglwys wau yn ei holl wewyr a'i gofid, (adu. 2.) ymwared, a lle i ymguddio, gan Dduw. Adn 4.

'Er i ti ein curo yn nhrigfa dreigiau.' Salm 44. 19. Trigfa dreigiau, yw lleoedd, sefyllfa, neu amgylchiadau anial, llawn o beryglon, gelynyon, ac erlidwyr creulawn; yn ddiamedgeledd, a phawb am en dyfetha. Duw yn eu curo yn y cyfryw amgylchiadau, sydd yn dangos y cyfyngder a'r cystuddiau mwyaf: 'eto nis anghofiasom ni, ac ni buom anfyddlawn yn dy gyfammod.' sef, cofiasom, carasom, ac a ymlynasom wrthy, a buom ffyddlawn i'th gyfammod: ie, da iawn oedd fod ganddynt gyfammod i bwysu arno, ac ymhyfrydu ynddo yn y cyfryw amgylchiadau. Salm 74. 13, 14. Esa. 27. 1. 34. 13, 14. Dat. 12. 9. a 13. 2. a 16. 10.

'Ffynon y ddraig.' Neh. 2. 13. Yr oedd y ffynon hon o du y dwyrain i Jerusalem; a dangosir hi hyd heddyw mewn math o ogof tan-ddaeareol. Y mae y trigolion yn ei galw, Ffynon Mair, ac yn cwbl gredu i Mair Forwyn arferyd ei dwfr iddi ei hun a'i theulu. Gwel Calmet.

DRAIN-EN, (dra) *Heb.* דרדר (*derder*) manwydd pigog, diddefnydd yn gyffredin, ond yn danwydd, ac i wneuthur gwrychoedd a pherthi.—'Drain hefyd ac ysgall a dddwg hi i ti.' Gen. 3. 18. Sef chwyn niweidiol, yn lle ffirwythau defnyddiol, iachus. Drain, yn allegawl, a arwyddant unrhyw beth niweidiol, yn peri gofid a thralod—megys gofalon y byd hwn—hudoliaeth golud—a chwantau am bethau eraill, y rhai sydd yn tyfu mewn calonau llygredig, ansanctaid; yn peri llawer o ffiner a gofid meddwl; ac yn niweidiol iawn, gan eu bod yn tagu y gair, ac yn attal ei rinweddau iachusol yn nghyflwr y pechadur. Mat. 7. 16. a 13. 22. Luc 8. 14. Jer. 4. 3. Heb. 6. 8.

Arwyddant hefyd, dynion gofidus a gelyniaethol i eglwys Duw; felly bu y Canaaneaid, yr Assyriaid, y Sidoniaid, &c., i Israel. Maent yn peri blinder a gofid mawr dros yr amser, ond yn fuan y dyfethir hwynt gan dân digofaint Duw. Num. 33. 55. Jos. 23. 13. Esa. 10. 17. a 33. 12. Ezech. 28. 24. Nah. 1. 10. Salm 18. 12.

'Ffordd y diog sydd fel cae drain,' yn llawn o anhawsderau a blinderau, a'i ddiogi a'i ddiogfawch yn eu cynyddu, pan y buasai diwydrwydd a gofal yn eu rhagflaenu; 'ond y mae ffordd yr uniawn yn wastad, ac a godir yn sarn.' Diar. 15. 19.

Y mae yr Arglwydd yn caud i fynu ffordd ei bobl & drain, pan yr ymwelodd a hwynt & gorthrymderau, a blinderau trymion, pigog, i'w hattal i gael eu ffyrdd eu hunain. Nid ar eu ffordd i ddyfod ato, ond ar eu ffordd i gilio oddi wrtho, y mae yn rhoddi y cae drain. 'Af,' medd Israel, 'ar ol fy nghariadau,' sef ar ol fy eilunod a'm duwiau, y rhai a gymerais yn gariadau yn lle y Duw yr ymgyfammedais &g ef

wrth Sinai. 'Am hyny,' am dy bechod ysgele hwn, 'wele, mi a gauaf i fynu dy ffordd i drain:' paraf i gystuddiau a blinderau i'th gyfarfod yn mhob man, nes y byddo mor gyfyng arnat, fel y bydd yn dda genyt ddychwelyd a dy wr cyntaf, gan ddywedyd, 'Gwell oedd arnaf fi yna nag yr awr hon.' Hos. 2. 6, 7.

'Eegys lili yn mysg y drain, felly y mae fy anwylyd yn mysg y merched.' Can. 2. 2. Y mae y geiriau cyffelybiaethol hyn yn dangos rhagoroldeb yr eglwys ar bawb eraill, yn ngolwg Crist; ei chyflwr adfyddus, profedigaethus, yn byw yn y byd yn nghanol gorthrymderau, a gelynyon pigog fel drain; (Num. 33. 55.) a'i diniweidrwydd hithau, ei thiriondeb a'i haddfwynder yn nghanol ei gelynyon a'i phrofedigaethau. Mat. 10. 16.

'Coron o ddrain.' Mat. 27. 29. Marc 15. 17. Ioan 19. 2, 5. Ni chlywsom am neb a goronwyd & drain ond y Person rhyfedd hwn. Wele boen a dirmyg wedi eu huno & u gilvdd! Wedi ei goroni fel hyn, hwy a gurasant ei ben ef & chorsen, neu wialen, fel y byddai i'r drain frathu ei ben, a chael eu cyflawn effaith arno. Yn arwain y goron ddrain a'r wisg borphor y dygodd Pilat ef allan, a'i dangosodd i'r bobl, gan ddywedyd, 'Wele y dyn!' Dyn yn sicr yw, ond ni welwyd erioed y fath olwg ar ddyn o'r blaen! Pa hyd y gwiagodd y goron ddrain, neu pa un a oedd hi ar ei ben ar y groes ai peidio, nid yw hysbys. Ffrwyth y feldith yw y drain; a Christ, trwy wiago y goron ddrain, a'i grogi ar bren, &c., 'a'n llwyr brynnodd oddi wrth feldith y ddeddf.' Gal. 3. 13.

'Yn lle drain y cyfyd ffynidwydd.' Esa. 55. 13. Sef yn lle llygredigaethau y cyfyd ffirwythau yr Ysbyrd;—yn lle annuwiolion pigog, niweidiol, y cyfyd duwiolion hardd a defnyddiol;—yn lle llywodraethwyr gormesol, anghyfiawn, creulawn, cyfyd swyddigion heddychol, a threthwyr cyfiawn. Esa. 60. 17. Yn lle bugeiliaid diofal, yn peagi eu hunain, ac yn gorthrymu y praidd, cyfyd bugeiliaid wrth fodd calon Duw, yn porthi y praidd & gwybodaeth ac & deall. Jer. 3. 15. a 23. 4.

DREW-I-IANT-EDIG, (rhow) drygsawr, drwy-arogl, dryg-wynt.—'Pa faint mwy ffaidd a drewedig ydyw dyn, yr hwn sydd yn yfed anwiredd fel dwfr?' Job 15. 16. Y gair דרוץ *ffiaidd*, medd Mr. Caryl, a arwydda peth mor ffaidd fel y mae yn wrthodedig gan yr holl synwyr: yr hyn nis gall y llygaid edrych arno; nis gall y clustiau oddef clywed am dano; na'r ffronau ei arwynto; na'r dwylaw ei deimlo. Y mae y dyn yn ei bechod yn un telpyn o ffaidd-dra. Y gair אַחֲזֵי *a arwydda llygriad, pydrni, sorod, ysgarth dyn, neu anifel*. Y mae pob dull o ymadrodd yn pallu i osod allan ffaidd-dra dyn. Salm 14. 3. a 53. 3. 'Wele, ni roddes Duw ymddried yn ei saint; a'r nefoedd nid ydynt lân yn ei olwg;' ond mae dyn mor llygredig fel y mae yn sych-

edu am, ac yn ymhyfrydu yn ei anwired. Gan hyny, pa diriondeb bynag gaffo dyn oddiwrth Dduw, nid yn y dyn ffaidd hwn y mae yr achos o hono, ond yn y daioni anfeidrol sydd yn Nuw ei hun.

DRINGO, (drinc) esgyn, derchafu. Salm 132. 3. a 139. 8.

DROMEDARIAID, *Gr.* *δρομος, rhedegwr*; math o gammeirch neu gamelod bychain ydynt, a chrwmp ar eu cefnau, yn gwneuthur math o gyfrwy naturiol i farchogaeth arno. Y mae cyflymdra y creaduriaid hyn, a'u parhad efo ychydig gynaliaeth i deithio hir amser, yn hynod iawn. Teithiant dros gan' milltir y dydd am ddyddiau lawer, a phedair awr ar hugain heb sefyll i orphwys, nac i'w porthi, heb ddangos un arwydd o flinder. Y mae rhai yn meddwl mai y dromedariaid a feddylir wrth yr anifeiliaid buain yn Esa. 66. 20. Addaswyd hwynt yn hynod i deithio trwy anialwch diffaith Arabia ac Affrica; galwant hwynt, Llongau yr anialwch. Teithiant yn ddisino, gyda buandra anghredadwy mewn gwledydd poethion, heb ond ychydig gynaliaeth, sef ychydig does o flawd haid, a phiolaid o ddwfr ac o laeth.*

DROPSI, *Gr.* *υδρα, y dropsi, dyfr-glwyf*. — 'Haint dwfr.' W. S. 'Ac wele, yr oedd ger ei fron ef ryw ddydd yn glaf o'r dropsi—ac efe a'i cymerodd ato, ac a'i hiachaodd ef, ac a'i gollyngodd ymaith.' Luc 14. 2, 4. Mae iachad y dyn hwn, os ystyriwn ansawdd yr afiechyd, yn hynod. Adferwyd ef i'w iechyd, i'w rym, ac i'w iawn faintioli yn ddioed. Pa fath bynag oedd yr olwg arno yn dyfod, neu yn cael ei ddwyn at yr Arglwydd Iesu, gollyngodd ef ymaith ag arwyddion o iachad perffaith arno, o ran ei rym, ei liw, a'i faintioli. Os gofyn neb, Pa fodd y gallai hyn fod? Atebas, yr hwn a allai iachau y dropsi yn y fan trwy gyffyrddiad yn unig, a allasai hefyd yn hollol ddyddim y gormodedd dwfr, yr achos o hono. A fydd dim yn anhawdd i Dduw? Y mae y cwbl o'r hanes byr yn dangos hynawsedd, tirondeb, ac effeithioldeb Crist yn gweithredu; a sicrwydd goleu, a pherffeithrwydd y wyrth. Yr un yw yr Iesu eto!

DRUD-ANIAETH, (rud) glew, cadarn, calonog, anturiol; uchel-bris, mawr-bris.— 'Gair yr Arglwydd, yr hwn a ddaeth at Jeremiah o achos y drudaniaeth.' Jer. 14. 1. *וְהַבְּרִיָּה וְהַבְּרִיָּה* y *sycheder*, neu y *gwaharddiadau*, neu yr *ataliadau*, sef o'r casodydd, a hyny yn peri sycheder, a'r sycheder yn achos o brinder a drudaniaeth; a phedod yn achos haeddianol o'r cwbl. Adn. 7, 8. Darlunia y prophwyd effeithiau galarus y synder hwn ar y ddaear, ar ddynion, ac ar anifeiliaid, mewn prydyddiaeth a geiriau cyffrous, effeithiol; ac yn arwain meddwl y darlennydd i ganfod y drwg arferth o bechod, yr achos o'r holl ballod, a'r darfodedigaeth gofidus ar bob peth: 'Aml yw

ein cildynrwydd ni; pechasom i'th erbyn.' Adn. 7.

DRUSILA, [*gwolithog*] trydedd merch Herod Agrippa Fawr, marwolaeth dychrynlyd pa un y cawn hanes am dano yn Act. xii. a chwaer Agrippa, Bernice, a Mariamne. Act. 25. 23. Addawyd hi yn wraig i Epiphanes, mab Antiochus, brenin Comagena, dan yr ammod iddo gymeryd ei enwaedu; ond wedi iddo ymostwng i hyny, rhoddwyd hi i Azizus, brenin Emesa yn Syria, yr hwn a gymerodd ei enwaedu i'w chael. Yn fuan hi a ymadawodd a'i gwr, priododd Ffelix, o'r hwn y cafodd fab a'i enw Agrippa. Yr oedd yn cael ei chyfrif yn un o'r merched harddaf a phrydferthaf yr oes hono; ond nid mor ddiwair a hardd. O flaen Ffelix a'i wraig Drusila y safodd Paul, ac yr ymresymodd mor hynod am gyflawnder, a dirwest, a'r farn a fydd, nes y dychrynodd Ffelix. Act. 24. 24, 25.

DRWG-YGAU, (rhwg) *Heb.* *ר* drygioni, ysgelerder, mall; pechadurus, anwir, diras, echryslon, anfad.—Y gair drwg a arwydda yn yr ysgrythyrau, 1. Yr hyn sydd ddrwg ynddo ei hun; sef yr hyn sydd yn groes i gyfraith sanctaidd Duw, sef *drwg moesol*, fel y geilw duwinyddion ef. Gen. 8. 21. a 29. 9. Exod. 32. 22. Heb. 3. 13. Ioan 3. 19, 20. Mae pob peth sydd groes i gyfraith Duw, yn ddrwg ynddo ei hun; yn dianrhydeddu Duw, ei awdurdod, a'i briodoliaethau; mae yn niweidiol i ninau—yn llygru y gydwbybod, yn aflanau y meddwl, yn tywyllu y deall, yn caledu y galon, ac yn tynu arnom orthrynderau a gofidiau aneiif. Gan fod y gyfraith yn dda, mae yn rhaid fod pob peth sydd yn groes iddi yn ddrwg—sef drwg ynddo ei hun—drwg yn mhob ystyr—drwg i bawb, yn enwedig i'r hwn sydd euog o hono. Mae y fath ddrwg fel nad oes dim ond iawn drosto a'i symud byth; ac nid oes dim a ddichon fod yn iawn drosto, ond yr hyn sydd yn rhoddi anrhydedd cyfartal i Dduw, ei gyfraith, ei lywodraeth, a'i briodoliaethau, i'r dianrhydedd a gawsant trwy y drwg hwn o bechod. Iesu Grist y cyfiawn, yn unig, yw yr iawn hwnw. 1 Ioan 2. 2.—2. Arwydda hefyd yr hyn sydd flin, gofidus, chwerw, ac yn ddrwg i'n teimladau. Gen. 47. 9. a 50. 15, 20. Job 2. 11. Salm 34. 21. Yn yr ystyr hwn mae drwg yn dyfod oddiwrth yr Arglwydd. Amos 3. 6. Preg. 12. 1. Ac mae dyddiau yn ddrwg, sef yn adfydas, ac yn llawn o orthrynderau: ac mae rhyw gam neu sarhad oddiwrth ddynion yn cael ei alw yn ddrwg. Diar. 17. 13. Mat. 5. 39.—3. Y mae Satan yn cael ei alw, y *drwg-ysbryd drwg-yr un drwg*. Ioan 17. 15, Mat. 5. 37. a 6. 13. 1 Ioan 3. 12. Act. 19. 12. Ynddo ef y dechreuodd y drwg, ac o hono mae yn deillio: awdwr pechod yw; mae yn pechu ei hun o'r dechreuad, ac yn denu dynion i bechu. Dysgir i ni weddio yn erbyn y drwg yn mhob ystyr, ac yn benaf yn erbyn y drwg moesol, yr hwn yw yr

* Gwel Morgan's History of Algiers, p. 101.—Appendix to Calmet's Dictionary, Fragment 123, p. 31.

achos o'r drygau sydd yn anhyfryd ac yn niweidiol i ni. Mat. 6. 13. 1 Cron. 4. 10.

'O herwydd bod bryd calon dyn yn ddrwg o'i ieuencid.' Gen. 8. 21. Bryd calon dyn yw ei fwriad, ei amcan, y dychymygiad o'r ffurfiad sydd yn y meddwl—y mae y cwbl yn ddrwg o'i ieuencid—set yn ddechreuol, yn wreiddiol, yn tyfu i fynu yn gyntaf. Oblegid arogl esmwyth, neu beraidd, aberth Noah, fel cysgod o aberth Crist, y mae yr Arglwydd yn cyhoeddi, 'Ni chwanegaf felldithio y ddaear er mwyn dyn, er bod bryd calon dyn yn ddrwg o'i ieuencid.'

'O bydd dy lygad yn ddrwg, dy holi gorph fydd yn dywyll.' Mat. 6. 23. Os bydd dy lygad yn *aneglur*, yr hwn yw canwyll y corph, mae yn rhaid i'r holl gorph fod yn dywyll; felly, as bydd ein barn am bethau, a'n hadnabyddiaeth o honynt, o'u natur, eu gwerth, a'u defnyddioldeb, yn dywyll, bydd ein holl ymddygiad, a'n rhodiad, yn gyfatebol, yn dywyll. Os na fydd ein goleuni a'n barn yn gywir ac yn oleu, nis dichon fod ein syniadau a'n serchiadau yn gywir, na'n rhodiad yn uniawn.

'Drwg-anwydau,' Rhuf. 1. 29. *κακοθειας*, *mocsau drug*; neu, ynte, arwydda y gair, *gol-ygu pob yeth yn yr olwg waethaf*, a hyny o dymher ddrwg y meddwl. Gwel Wetstein.

DRWS, DRYSAU, (rhws) *Gr. θυρα (thyra)* dôr, porth, bwch, tramwyfa, mynedfa. Oddiwrth hyn mae amryw fynedfaoedd rhwng mynyddoedd, megys Drws-y-nant, Drws-ardudwy, &c.—Drws y tŷ, Marc 1. 33. a 2. 2. a 11. 4.—ystaffell, Mat. 6. 6.—carchar, Act. 3. 19, 23.—y deml, Act. 3. 2.—bedd, Mat. 27. 60. a 28. 2.—Bod wrth y drws, yw bod yn agos. Mat. 24. 23. Marc 13. 29. Iago 5. 9. Dat. 3. 20.—Drws agored, a arwydda, cyfleusdra rhydd i bregethu yr efengyl, a phob rhwystr wedi ei symud. Dat. 3. 8. 1 Cor. 16. 9. 2 Cor. 2. 12.—Drws ymadrodd wedi ei agoryd i weinidogion y gair, a arwydda cynorthwyon oddiwrth yr Ysbryd Glân i bregethu yr efengyl yn oleu ac yn hŷf. Col. 4. 3.—Drws y ffyd wedi ei agoryd i'r cenedloedd, Act. 14. 14, 27. a arwydda y drws agored y mae yr efengyl yn ei gyhoeddi i'r cenedloedd i ddyfod at Grist, ac i gredu ynddo er eu hiachawdwriaeth, a hwythau yn cael dyfodfa ato, ac at Dduw trwyddo.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun y drws, *η θυρα*.—'Drws y defaid,' Ioan 10. 7, 9. Efe yn ei berson a'i gyfryngdod, yw yr unig ffordd o ddyfodfa at Dduw. Y rhai sydd yn credu ynddo yn unig sydd wir aelodau o'r eglwys ar y ddaear, ac a dderbynir i'r trigfanau nesol. Y mae dyn, fel pechadur, wedi ei gau allan yn gwbl oddiwrth Dduw, ac, yn ganlynol, o bob dedwyddwch: nid oes ffordd o gymmod a dyfodfa iddo byth mewn un gradd, ond Crist yn unig. 'Nid yw neb yn dyfod at y Tad, ond trwof fi,' medd Crist. Ioan 14. 6. Dyfod at y Tad, yw dyfod hefyd i'r eglwys yn wirioneddol, a chael hawl i holl freintiau y cyfammod

tragywyddol yn Nghrist. 'Os a neb i mewn trwof fi, efe a fydd cadwedig; ac efe a a i mewn ac allan, [yn ddirwystr, gyd âg eithaf rhyddid a diogelwch] ac a gaiff borfa.' Ioan 10. 9. Bod tu allan i'r drws hwn yw bod yn agores: i'r holl beryglon a ddaethant i mewn trwy bechod, a bod yn golledig, ac yn hollol ddiymgeledd, a digysur gwirioneddol. Yn nghanol pob ffurfiau a chrflawniadau crefyddol, y mae pawb nad ydynt yn credu yn Nghrist, ac yn gwnenther defnydd o hono, fel drws at y Tad, heb Dduw, heb obaith, heb fywyd, heb borfa; sef heb wir gysur, a dyddanwch sylweddol. Drws i bechadur yw, ac ni ddichon neb ddyfod trwy y porth cyfyng [ie, eang hefyd] hwn, ond yn y teimlad bywiog o'i bechadurusrwydd a'i golledigaeth. Deut. 28. 5. Heb. 10. 19. Eph. 2. 18.

DRYCH-AU, (dry) *Gr. δερμα, gwelid*: golygiad, edrychiad, trem, dull, agwedd; adlewycheg. Drych ymwisgo; drych meirionig, neu drych dimai, wyneb gwelwch.

Drych i bawb ei gymydog. *Diar*.

Moses a wnaeth noc bres y babell o ddrychau gwragedd y rhai a ymgasglent yn finteioedd at ddrws pabell y cyfarfod, Exod. 38. 8. a 30. 18. Yr oedd y gwragedd yn ddiambheu yn ymgasglu at ddrws y babell i weddio ac i addoli Duw. Pan yr oedd prinder am bres at waith y babell, dangosasant eu ffyddlondeb a'u zel at wasanaeth yr Arglwydd, trwy ymadael yn barod ac yn ewyllysgar a'u drychau at yr achos, y rhai oeddent yn gyfeus iddynt, ac o gryn werth ganddynt, diambheu. Barna rhai eu bod yn cadw gwyliadwriaeth yno, fel yr oedd y gwragedd hyny, tebygol, a halogwyd gan feibion Eli. 1 Sam. 2. 22. Yn mhllith yr Iuddewon yr oedd y merched yn aml yn borthorion. Llances oedd yn ddrysores yn mhalas yr archoffeiriad; Ioan 18. 17. Mat. 26. 69. 'Yna y dywedodd y llances oedd ddrysores,' &c. Arwydd dda am wirionedd ein gras, a'n ffyddlondeb i'r Arglwydd, yw, pan y byddom yn foddolawn i ymadael a'n cysuron a'n cyfleusderau ein hunain, er ei fwyn ef a'i achos. I hyn y mae cariad Crist yn cymhell y rhai a fywhawyd ganddo; sef, 'fel na byddont byw mwy iddynt eu hunain, ond i'r hwn a fu farw drostynt, ac a gyfodwyd.' 2 Cor. 5. 15.

Yn y cynfyd byddai drych yn cael eu gwneud o bren caboledig, o arian, alcan, arian a phres cymysgedig, &c. Y diweddaf o'r rhai hyn oeddynt yn rhoddi mwyaf gwerth arnynt.* Yr oedd drychau yr hynafiaid yn gyffredinol yn grwn ac yn fychain; ond fel y cynyddodd dynion mewn cyfoeth a rhyseidd, cynyddodd maint-ioli a gwerth drychau eu gwragedd. Byddai drychau yn arferedig hefyd mewn amrywiol ddull a modd gan ddaroganwyr, yn eu dewiniaeth, a'u daroganan.

Y mae gair yr Arglwydd fel *drych* yn rhoddi

* Gwel Pliny, Lib. xxxiii. Cap. 9.

dangosiad cywir, goleu, o ddyd, i'r manylrwydd mwyaf. Y mae hyn yn cadarnhau ei ddwyfoldeb, canys pwy ond Duw, chwiliwr y galon, a allasai roddi darluniad cywir o galon dyn, i'r manylrwydd eithaf, yn ei holl amcanion, dybenion, dychymygon, twyll, dichellion, a'i hamryw chwantau arian, a dyfnderoedd ei didduw-iaeth? Iago 1. 23, 24.

Y mae yr efengyl yn *ddrych* cywir, goleu, dysglaer, yn dangos gogoniant yr Arglwydd Iesu yn ei berson a'i waith, ei gariad a'i ras. Tystiolaeth gywir y gair am dano sydd yn dangos dirgelwch ei berson, a'r gwaith a wnaeth dros bechaduriaid;—pa fodd y bu fyw, a pha fodd y bu farw;—pa beth yw i Dduw dros bechadur, a pha beth yw i'r pechadur a'i derbynio, yn wyneb ei holl angenion. Dychymygon disail yw pob meddwl am dano, ond sydd yn cael ei roddi i ni trwy dystiolaeth y gair am dano. 'Tystiolaeth Duw am ei Fab,' sydd *ddrych* cywir, perffaith, sicr, a gogoneddus: trwy gredu y dystiolaeth ddwyfol oruchel hon am dano, y mae pechaduriaid yn cael eu goleuo am dano, ac yn cael gwir adnabyddiaeth o hono. Y mae edrychiad arno yn y drych hwn yn dra uchel a gogoneddus. Nis gall y rhai a'i cawsant lai na'i garu a'r cariad goruchaf, ymddiried ynddo, ymlynu wrtho, ymroddi iddo, ac ufuddhau iddo. Trwy oleuo llygaid eu meddyliau i edrych ar ei ogoniant yn y drych hwn, y mae yr Ysbryd Glan yn eu newid i'r unrhyw adeler, o ogoniant i ogoniant. Edr. WYREB.

'Y drychau hefyd.' Esa. 3. 23.—'The glasses,' Saes.—'Transparent garments.' Dr. Lowth, *gwisgoedd tryloyw*.—Heb. זָרְקָלִים—*za diaqora laxawixa*, LXX. Gwisgoedd a ellid gweled trwyddynt, y fath a arferai y Lacedemoniaid. Math o wisgiad sidanaidd tryloyw; mein-wè o lin neu sidan; a wisgid yn unig gan y rhai mwyaf moethus. Gwisgoedd anllad ac anwedus oeddent; ac am hyny yn anheilwng i roddi ychwaneg o hanes am danynt.

Yr oeddent hefyd yn rhoddi drychau wrth eu gyddfau, ac yn dra hoff o honynt. Exod. 28. 8. Mae y drychau hyn yn rhan o wisgiad y merched yn y Levant hvd heddyw: [Shaw's Travels, p. 241.] a hwyrach mai y drychau hyn a feddylir yn ol ein cyfieithiad ni. Gwel Lowth *in loc*.

DRYCHIOLAETH, (drychawl) lledrith, an-eilun, gwag-ysbryd. Job 4. 16. Mat. 14. 26. Marc 6. 49.

DRYGAIR, (drwg-gair) gair anmbarchus, gair gwaradwyddus.—'Gwyn eich byd—pan y dywedant bob drygair yn eich herbyn er fy mwy i, a hwy yn gelwyddog.' Mat. 5. 11. Pob rhyw ddrwg: nid oes terfyn ar y gwaradwydd a pha un mae Satan a'i offerynau yn gwaradwyddo Crist, ei achos, a'i bobl; y maent yn dywedyd pob drygair. Y mae y gwynfydedigrwydd yn cael ei briodoli yn unig i'r rhai hyny sydd yn cael eu hanmharchu er

mwyn Crist, oblegid eu perthynas a Christ, eu hagosrwydd ato, a'u tebygolrwydd iddo; a'r drwg eiriau hefyd a ddywedir yn en herbyn, yn gelwyddog, a hwy heb roddi dim achlysur i'r gwrthwynebwr i ddifeniwi. Anrhydedd yw dyoddef anmbarch yn y cyfryw achos. 1 Pedr 2. 12. a 3. 9. a 4. 14. Act. 5. 41. a 9. 16. 1 Tim. 5. 14.

DRYGANIAETH, (aniæth) dryganedd, dryganian, dryganwyd.—'Ac o bydd mab drygionus i'w guro, pared y barnwr iddo orwedd, a phared ei guro ger ei fron, yn ol ei ddryganiaeth, dan rifedi.' Deut. 26. 2. Gallai y barnwyr leihau y gwialenodiau yn ol y byddai natur ei fai, a'i nerth yntau i'w dyoddef; ond nis gallent roddi mwy i neb na deugain gwialenod.

DRYGCHWANT, (drwg-chwant) trachwant, anlladrwydd. Col. 3. 5.

DRYGFARN, (drwg-farn) dedfryd anghyfiawn, dedfryd ofnadwy, ofidus; barnedigaeth drom, ddychrynlyd.—Y pedair drygfarn y mae Duw yn eu bwgwrth ar Jerusalem, yw y cleddyf, a newyn, a bwystfil niweidiol, a haint. Ezec. 14. 21.

DRYGFYD, (drwg-byd) adfyd, cystudd, trallod.—Y mae Duw, yn ei anfeidrol diriondeb a'i ddaioni, yn gweled drygyd ei bobl; ac efe yw eu gobaith yn nydd drygyd. Act. 7. 34. Jer. 17. 17. Salm 94, 13.

DRYGHIN, (drwg-hin) hin wlybyrog, dymhestlog.—'A'r bore, Heddyw dryghin; canys y mae y wybr yn goch ac yn bruddaidd.' Mat. 16. 3.—*χαιμας*, *tempest*, W. S.—*tymhesti*. Act. 27. 20. tywydd gwlybyrog, tymhestlog.

DRYGIONI, (drwg-iawn) Edr. DRWG.

DRYGSAWR, (drwg-sawr) drewiant, drewdod, archwa. Joel 2. 20.

DRYGU. Edr. DRWG.

DRYLL—IO—IEDIG, (rhyll) darn, rhan; darnio, dystrywyo; dinystrio, dystrywiedig.—'Pa wraig a chanddi ddeg dryll o arian.' Luc 15. 8. *Gr. deg drachma*. Yr oedd pob *drachma* o werth naw ceiniog. Nid oedd cyfoeth y wraig yn fawr, am hyny yr oedd yn rhoddi mwy o werth ar bob darn oedd ganddi; yn trafferthu llawer i chwilio am dano wedi ei gollu, ac yn gorfoleddu yn fawr wedi ei gael.

Yn y ddammeg y mae yr Arglwydd Iesu yn cyfiawnhau ei hun am ei fod yn derbyn pechaduriaid, ac yn bwyta gyda hwynt. Ceisio y golledig yr oedd; ac y mae hyn yn achos o gymaint pwys a chanlyniad, fel y mae llawenydd yn ngwydd angelion Duw am un pechadur a edifarhao. Y mae gwerth enaid yn fawr yn ngfolfwg angelion Duw, ac adferiad un pechadur yn peri llawenydd mawr iddynt. Rhydd y geiriau amlygiad hynod o ogoneddus ar y creaduriaid glân fry; eu sancteiddrwydd, eu hawyddfryd dros ogoniant Duw a'i anrhydedd yn y byd; a'u cariad tuag at eneidiau dynion. Ac os oes llawenydd yn ngwydd angelion Duw, pa faint mwy sydd yn y llaw mawr ei hun? Zeph. 3. 17.

'Yr Arglwydd a fynai ei ddryllio ef.' Esa. 53. 10. Hysbysa y geiriau, a gosodant allan yn gadarn ac yn ardderchog, hyfrydwch y Duwdd yn nhrefn fawr yr iechydwrïaeth. Er fod anghu Crist, yr Oen difeius, yn beth dychrynlyd ynddo ei hun, fel yr oedd dyfnderoedd ei ddyoddefiadau, dwysder a llymder ei ardeithiau, a'i loesion yn anamgyffredadwy; eto fel yr oedd ei ddyoddefiadau yn ganol-bwynt ac yn sylfaen yr holl drefn fawr i gyd, yr oedd dyoddefiadau y groes yn aroglu yn beraidd iawn. Eph. 5. 2. Y mae y drylliad hwn yn golygu ei holl ddyoddefiadau yn ei gorph a'i enaid. Y gair אכזב a arwydda *maturio, sathru, dryllio, gwanhau gan ofidiau*, nes y bydd yr holl nerth yn darfod. Y LEHOFAN a fynai, sef drylliodd ef yn ol boddlonrwydd ei ewylls. Yr oedd i'r Duw mawr anfeidrol foddlonrwydd yn ei ewylls ei hun, yr hon a arfaethasai ynddo ei hun; yr oedd hefyd yr un boddlonrwydd yn y cyflawniad o'r arfaeth, a phob rhan o honi, ag oedd iddo yn yr arfaeth ei hun. Gan mai canol-bwynt yr arfaeth oedd aberth Crist, yn hwn yr oedd, ac y bydd, ei hyfrydwch penaf. Y mae Duw yn ymhyfrydu i'r gradd eithaf mewn sancteiddrwydd, cyflawnder, a daioni—y mae hyn yn unol a'i natur—yn nyoddefiadau Crist dysgleiriodd v priodoliaethau hyn yn eu gogoniant mwyaf. Y mae y dangosiad hwn o honnynt yn addas i Dduw edrych arno. Y mae yn ymhyfrydu ynddynt yn y graddau lleiaf o honnynt yn ei greaduriaid, pa faint mwy hyfrydwch yn y moroedd mawrion a dorodd allan yno?

'Agos yw yr Arglwydd at y rhai drylliedig o galon.—Calon ddrylliog gystuddiedig, O Dduw, ni ddirmygi.—I iachau y rhai drylliedig o galon,' Salm 34. 18. a 51. 17. Luc 4. 18. Y mae drylliad calon, a sonir yn y lleoedd hyn am dano, yn rhoddi un olwg ar anawdd gwir edifeirwch. Y mae y gofid am bechod cymaint fel nas dichon yr enaid sefyll dano; mae y galon yn cael ei dryllio. Os na ddryllir y galon am dano, ni ddryllir byth mo honi oddi wrtho; ni bydd ar y dyn eisiau meddyg; ni bydd yr efengyl o werth; ac ni bydd ef na'i aberthau yn gymeradwy gan yr Arglwydd. Ond yn y drylliad editeiriol hwn am bechod, y mae yr Arglwydd yn agos yn ei feddyginiaeth, yn ei gynnalïaeth, yn ei ymgeledd, a'i gysuron.

DRYSOR—ES, (drws) *Gr. θύρα*; porthor.—'I hwn y mae y drysor yn agoryd.' Ioan 10. 3. Daeth yr Arglwydd Iesu i'w swydd trwy y drws; sef trwy osodiad a threfniad dwyfol. Pan ddaeth gan hyn y weinyddu yn ei swydd, agorodd y drysor iddo; sef cafodd gyflawn ryddid i fyned a'i waith yn mlaen, mewn perthynas i iechydwrïaeth ei bobl; ac mae yr Ysbryd Glan yn agoryd calonau pechaduriaid, trwy bregethiad yr efengyl, i wneuthur derbyniad rhydd a chyflawn o hono; mae y defaid yn gwrandaw ar ei laia, ac maent yn ei ganlyn.

DU—O, (tywyll) tywyll-liw, pyg-liw, gwrm; *Heb. דיו [dyo] inc du ysgrifenu.* Jer. 36. 18. Y mis du, sef Tachwedd. Pan briodolir duaid i byrth, croen, wyneb, gwisgoedd, arwydda cyfyngder mawr, tristwch a galar trwm. Jer. 8. 21. a 14. 2. Joel 2. 6. Mal. 3. 14. yn *Heb.*—ond pan briodolir duedd i wallt y pen, arwydda harddwch, goerder, iachusrwydd. Lef. 13. 37. Can. 5. 11.—O herwydd ei llygredigaethau a'i dyoddefiadau, mae yr eglwys yn ddu; ond o herwydd ei chyffwr yn Nghrist, ei chyflawnder, ei gras, ei sancteiddrwydd, ei hordinhadau, a'i threfn, mae ar yr un amser yn hawddgar. *Du* ynddi ei hun, ond hawddgar yn Nghrist;—*du* o ran ei sefyllfa isel, orthrymedig, yn y byd, ond hawddgar o ran ei dyrchafiad ysbrydol; *du* o ran ei pherthynas a'r Adda cyntaf, ond hawddgar yn ei pherthynas a'r ail Adda;—*du* yn ngolwg y byd, ond hawddgar yn ngolwg yr Arglwydd. 2 Cor. 4. 8, 9, 10. Salm 149. 4. Esa. 61. 10. Luc. 15. 22. Rhuf. 13. 14. 2 Cor. 5. 21. Eph. 5. 26, 27. Dat. 19. 7, 8.

DUC—IAID, (ug) tywysog, arglwydd, llywydd, blaenor, penaeth. Arferir y gair *Heb. מלך* yn aml yn Gen. xxxvi. Exod. 15. 15. 1 Cron. 1. 51—54. i arwyddo blaenoriaid, neu benau y teuluoedd yn Edom, ac wedi ei gyfieithu, nid yn anaddas, *duciad*. Cyfieithir yr un gair *llywodraethur*, Diar. 2. 17.—*tywysogion*, Diar. 16. 28. a 17. 9. Jer. 3. 4. a 13. 21. Mic. 7. 5. Zoch. 12. 5, 6.—*penaeth*, Zech. 9. 7.—*hyfforddwr*, Salm 55. 13. Wrth gymharu y cyfieithiadau, canfyddir priodol ystyr y gair; sef blaenor, hyfforddwr, cynhorwr, &c.

DULIO, (dul) curo, baeddu, maeddu, pwyo.—'Dulient fi, ac nis gwybum.' Diar. 23. 35. Gesyd y geirian'allan gyflwr dyn meddw yn ei feddwod. Gellir ei guro a'i bwyo, ac yntau heb wybod dim am hyn; ond teimla ei effeithiau yn ddolurus ar ol hynny; eto, y mae y fath ymfyddyn, gwedi deffro, efe a'i ceisia drachefn; nid yw y canlyniadau o hynny ddim yn ei atal rhag cyflawni ei flys.

DULSIMER, סמבכא a סמבכא *sambuce*, offeryn cerdd; math o delyn, medd rhai; ond nid oes wybodaeth ddilys pa fath ydoedd. Dan. 3. 5, 10.

DULL—IAU, (ull) ystum, gosgedd, llun, ffurf; gwedd, agwedd, arwyddiad.—'A'i gael mewn dull fel dyn?' [Phil. 2. 8.] sef yn wir ddyn, ac yn yr un dull a dynion yn mhob peth perthynol i'r natur ddynol, ac i sefyllfa ac agweddian dynion yn y byd. Nid oedd dim gwahaniaeth rhyngddo yn ei osgedd, ei agweddian, a dull ei fywiolaeth, a dynion cyffredin eraill; ond yn unig ei fod yn hoilol rydd oddiwrth bechod; ac hefyd yn nwyfoldeb ei berson. Er ei fod yn Berson Dwyfol, eto yr oedd yn gwbl mewn dull fel dyn, ac yn wir ddyn.—Yn y dull hwnw, darostyngodd ei hun o'i wirfodd, gan fod yn ufudd hyd anghu, ie, anghu y groes.

'Y mae dull y byd hwn yn myned heibio.' 1 Cor. 7. 31. Y mae ei holl olygfia, yr holl agwedd sydd ar y byd hwn, a ninau ynddo; ein perthynnasau, ein sefyllfaoedd, ein gorchwylion, &c. mae y cwbl yn myned heibio: ni saif fynydd awr yn yr un dull, a bydd y cwbl yn fuan wedi diflanu am byth. Awn oll yn fuan iawn i fyd arall, ond nid â neb a'r dull sydd arno yn y byd hwn gydag ef i'r byd arall. Y mae dull y ddaun fyd yn hollol wahanol. Ond gan fod dull y byd nesaf i barhau byth, a dull y byd hwn yn myned heibio, mae yn anaddas, mae yn ffolineb mawr i ni osod ein meddwl a'n bryd lawer ar ddull y byd hwn. 1 Cor. 7. 28, 29, 30.

DUR-IO-IODD (ur) malaen, balaen, fferis. Haiarn ydyw dur wedi ei galedu, yn ol yr arfer mwyaf cyffredin yn bresenol, trwy ryw gymysgedd o halen a brwmstan, ac wedi ei boethi i radd addas, a'i roddi mewn dwfr oer. Mae yn gofyn gofal a medrusrwydd i'w wneuthur yn galed heb ei wneuthur yn frau. Yr Ellmyn a gyfrifir yn fwyaf cywraint a deallus, yn y gwaith hwn, o droi haiarn yn ddu. Byddai yr hynafiaid yn gwneuthur bwâu o ddu a phres. 2 Sam. 22. 35. Job 20. 24. Y gair עָבָר a gyfieithir *dur*, sydd yn cael ei gyfieithu y rhan amlaf *pres*, ac nid oes un gair arall yn yr iaith Hebraeg yn arwyddo *dur*. Deut. 8. 9. Job 28. 2.

'A dyr haiarn yr haiarn o'r gogledd, a'r dur?' Jer. 15. 12. Yr oedd yr Arglwydd wedi addaw gwneuthur Jeremiah yn golofn haiarn, ac yn fur pres, yn erbyn yr holl dir, yn erbyn breninoedd Judah, &c. Yn y benod hon cwyna rhag eu hadgasrwydd tuag ato, [adn. 10.] 'pawb o honynt,' medd ef, 'sydd yn fy mell-duthio.' Y mae yr Arglwydd tirion yn ei gysuro âg addewid; 'Yn ddiau y bydd dy wedd-ill di mewn daioni, yn ddiau y gwnaf i'r gelyn fod yn dda wrthyt, yn amser adfyd ac yn amser cystudd. A dyr haiarn yr haiarn o'r gogledd, a'r dur,' neu y pres? Haiarn o'r gogledd a fernir, a arwydda haiarn wedi ei barotoi yn y gogledd, gan y bobl a elwir Chalibeaid, yn byw yn agos i'r Môr Du, ac yn ogleddol oddi wrth wlad Judea. Y bobl hyn a gawsant gyntaf, meddant, y gelfyddyd o wneuthur dur.* Yr ystyr yw, a ddichon y gelyn orchfygu a maeddu un a wnaethum i yn debyg i'r haiarn caletaf, a phres? Gwir ei fod yn haiarn, yn galed, yn gryf, ac yn greulawn; ond gwnaethum dithau yn haiarn o'r fath galetaf, ac yn bres; ie, yn golofn haiarn, ac yn fur pres. Medr Duw addasu ei weision i'w hamgylchiadau, ac i'r gwaith sydd gaiddo iddynt i'w wneuthur. Deut. 33. 25.

DURA, [*preswylfod*] gwastadedd yn nhalath Babilon, yn mha un y gosododd Neubuchodonosor ei ddelw fawr i fynu i'w haddoli. Dan. 3. 1.

DUW, Heb. אֱלֹהִים *dy, digonolrwydd*; Gr. θεός; *Llad. DEUS*; *Ffr. DIEU*; *Span. DIOS*; *Ital. IDIO*; *Gal. TE, DI, TE, DIA*. Y gair *Duw** yn gyffredin a arwydda y Duwddod, sef yr HANFOD DWYFOL, y DRINDOD SANCTAIDD. Mat. 4. 7. Deut. 6. 16.—Mat. 4. 10. Deut. 6. 13.—Mat. 22. 32. Exod. 3. 6.—Mat. 22. 37. Deut. 6. 5.—Marc 1. 14, 15. Dan. 2. 44.—Marc 12. 29. Deut. 6. 4, 5.—Ioan 1. 12. Gen. 6. 2.—Act. 4. 24. Gen. 1. 1. Preg. 12. 1. yn Heb.—Act. 10. 34. Deut. 10. 17.

Weithiau arwydda 1. Person y **TAD**. Ioan 13. 3. a 16. 27, 30. Cymh. adn. 28, 29. Act. 2. 28. 2 Cor. 13. 13. Phil. 2. 6.—2. Y **MAB**. Mat. 1. 23. Ioan 1. 1. a 16. 28. Act. 20. 28. Rhuf. 9. 5. 1 Tim. 3. 20. Tit. 2. 13. 1 Ioan 5. 20. 2 Pedr 1. 1.—3. Yr **YBRYD GLAN**. Luc 1. 35. Act. 5. 3, 4. 1 Cor. 3. 16. a 6. 19. 2 Cor. 6. 16. Cymh. 1 Cor. 12. 6. âg adn. 4, 11.—hefyd, Act. 4. 24, 25. âg Act. 1. 16. 2 Pedr 1. 21.

Arwydda hefyd, *eilun*, neu *gau dduw*. Act. 14. 11. 1 Cor. 8. 5.—*Swyddogion*. Ioan 10. 34, 35. Cymh. Salm 32. 6. Exod. 22. 28. Satan a elwir 'duw y byd hwn,' am fod y rhan fwyaf o drigolion y byd hwn yn ddeiliaid iddo ac yn ei wesanaethu. 2 Cor. 4. 4.—'Duw y rhai yw en bol, a'u gogoniant yn eu cywilydd, y rhai sydd yn synied pethau daearol—diwedd y rhai yw distryw.' Phil. 3. 19. Boddhad eu chwantau cnawdol anifeilaidd yw eu hyfrydwch penaf.

1. Nid oes dim yn fwy dilyd ac yn fwy amlyg na'r **Bod o Duw**; ac nid oes dim y mae dyn dan y cwmp yn fwy anghrediniol, ac yn fwy anwybodus am dano. Y mae calon bechadurus dyn yn llawn anghrediniaeth, tywyllwch, a gelyniaeth yn erbyn Duw. Y mae ei anghrediniaeth a'i anwybodaeth [pa faint mwy ei elyniaeth yn erbyn Duw?] yn aneagnusodol, gan fod Duw wedi rhoddi y fath dystiolaethau sicr, ac amlygrwydd dysglær o hono ei hun: 'Ni adawodd mo hono ei hun yn ddiwyd, gan wneuthur daioni, a rhoddi gwlaw o'r nefoedd i ni, a thymhorau ffrwythlawn, a llenwi ein calonau ni â lluniaeth ac â llaweydd.' Act. 14. 17. Rhuf. 1. 20.—Y mae pob creadur yn dwyn tystiolaeth i'r **Bod o hono**. Eu gweled yw edrych ar dystiolaethau ac amlygiadau eglur a diammheuol o'r Duwddod. Y mae pob gwaith yn tystiolaethu fod rhyw weithiwr; y mae pob tŷ yn dangos fod adeiladydd; a phob ffrwd yn dangos fod fflonon o ba un y dylifodd. Ac mae cywreinerwydd a harddwch y gwaith yn amlygu doniau a chynneddfau yr awdwr o hono. O'r goleuadau mawrion yn y gronglwyd

* Y ddau brif enw ar Dduw yn yr Hebraeg yw **Elohim** a **Israhel**. Y mae yr esbonwyr enwog, Havernick a Hengstenberg, yn profi trwy ymohwllad manwl i ddefnyddiad y ddau enw hyn gan Moses, nad arferir y naill yn ddiwahaniaeth yn lle y llall; a bod Elohim yn golygu Duwddod yn yr ystyr eangaf; ac Israhel, Duw fel hanfod personol—fel Duw wedi ymdangos—fel Duw yn ei gywilydd a threfn y prynodigaeth. Elohim yw fel Creawdwr.—Israhel fel Ffrwywr &c. Gwel Havernick's 'Introduction to the Old Testament;' a Hengstenberg on the Pentateuch.—C.

* Gwel Strabo, lib. xii. p. 542.

serenog, yn muandra eu symudiadau diwyrni yn eu cylchoedd, hyd y pryfyn gwaelf dan ein traed, y mae y cwbl yn tystiolaethu, ac yn egluro, fod Creawdwr a Chynnalwr rhyfedd iddynt oll. Y mae pob aelod o'n cyrph—holl ysgogiadau yr aelodau hyny—ya nghyda holl weithrediadau diball y meddwl, yn dwyn i ni dystiolaethau teimladwy a diammheuol am dano.—Y mae hefyd ddirgelwch, eangder, manylrwydd, ardderchogrwydd, ac awdurdod ei air, yn amlygu ei ddwyfoldeb, ac yn tystiolaethu mai un mwy nag un creadur a'i llefarodd. Y mae wedi ei wisgo âg ardderchogrwydd a mawredd dwyfol. Y mae delw Duw arno, a'i fawredd a'i awdurdod ynddo.

II. Y mae yn angenrheidiol anheborol, nid yn unig i ni gredn fod Duw, ond hefyd adnabod pa fath un yw y Duw hwn, sydd yn bod. Am hyn mae y tywyllwch mwyaf yn aros yn meddwl pob dyn dan y cwymp, nes yr agorir ei lygaid, ac y troir ef o'r tywyllwch i'r goleuni. Y mae pob mawredd, pob perffeithrwydd, a'r daioni mwyaf yn cyd-gyfarfod ynddo.

O dri anghenod y mae Duw; sef, y mwyaf parth bywyd; y mwyaf parth gwybod; a'r mwyaf parth nerth: ac nis gellir namya un o'r mwyaf ar un peth. *Barddas*.—Tri banogion Duw: bywyd cyfoll; gwybodaeth cyfoll; a chadernid cyfoll. *Ibid.*—Edr. DA.

Y mae yn ddiddechreu ei hun, ac yn rhoddi dechreuad, i bob peth. Y mae yn annibynol ei hun, a phob creadur yn dibynu yn gwbl arno bob mynyd. Y mae pob creadur, o'r mwyaf i'r lleiaf, yn ddyledog. iddo am bob peth; sef pob cynneddfau, pob perffeithrwydd, a phob dedwyddwch. Nid oes un perffeithrwydd nad yw ynddo, ac nid oes dim amherffeithrwydd, mewn un gradd, ynddo. Bod ysbrydol, pur, diranau, diderfyn, ac anfeidrol yw. Y mae ei holl briodoliaethau yn hanfodol ynddo. Nid rhanau o hono ydynt, ond ERF ydynt. Y mae sancteiddrwydd, cyfiawnder, gallu, &c. yn hanfodol ynddo; nis gall fod, heb fod yn sanctaidd, yn gyfiawn, ac yn alluog. Fel y dywed yr apostol, 'Duw cariad yw'; felly hefyd y gellir dywedyd, Duw sancteiddrwydd yw—Duw cyfiawnder yw—Duw doethineb yw—Duw gallu yw, &c. Y maent oll ynddo yn ddigymysg, yn ddiranau, yn anfeidrol, ac yn dragywydd. Hefyd, nid oes dim ynddo yn groes i'r priodoliaethau hyn; ond gallu yw, heb ddim gwendid; cyfiawnder yw, heb ddim anghyfiawnder; sancteiddrwydd yw, heb ddim anwiredd; doethineb yw, heb ddim annoethineb; trugaredd yw, heb ddim creulondeb; harddwch cyfiawn, heb ddim anharddwch; bywyd, heb ddim ond bywyd, &c. Nid oes dim a weddai fod ynddo nad yw ynddo; ac nid oes dim ynddo, na weddai fod ynddo.

III. Cynneddfau yw priodoliaethau creaduriaid, ond hanfod ydynt yn Nuw: *οὐτως καὶ αὐταρχῆς, hunan-hanfodol, a hunan-ddigonol*. Y mae angelion a dynion mewn bod, er colli cyfiawnder, sancteiddrwydd, trugarogrwydd, &c. ond nid cynneddfau palledig ydynt yn y

Duw mawr, ond hanfod pur diball, digymysg, a diderfyn. Y mae pob perffeithrwydd yn hanfodol ynddo, yn ddiddebnyiad, yn ddichwanegiad, yn ddileihad, ac yn ddiderfyn. Nis dychon fod pall ar un briodoledd ynddo, mwy nag ar Dduw ei hun: ond nis gall fod ynddo gyfnewidiad na chysgod troedigaeth. Nid oes dim yn ddeilliedig ynddo; ond y mae yn fywyd, yn oleuni, yn allu, yn sancteiddrwydd, &c. ynddo ac o hono ei hun. Y maent yn gwbl yn ddeilliedig yn mhob creadur, ond y maent yn ffynon yn Nuw. Nis gallwn ddirnad nac amgyffred y pethau hyn; gwybodaeth rhyrfedd yw i ni! eto y mae yn hyfryd credu, meddwl, a myfyrio, ar y Duw mawr, er nas gallwn ei amgyffred.

IV. Nid oes un briodoledd yn Nuw yn groes i un arall ynddo; ond y mae cysondeb dwyfol ynddynt yn hanfodol ynddo. Y mae ei weithrediadau allanol yn wahanol, ond nid ydyw ei briodoliaethau yn groes i'w gilydd yn y priodoliaethau hyn. Golygiad cyfeiliornus am Dduw yw meddwl hyny. Nid ydyw yn trugarhau yn anghyfiawn, nac yn cospi yn greulawn; ond y mae cyfiawnder yn ei drugaredd, ac anfeidrol harddwch a phrydferthwch yn ei gyfiawnder. Y mae trefn fawr a sefydliad cyfryngod Crist, yn dehongli pob dirgelwch yn ngweithrediad allanol y priodoliaethau yn iechydwrriaeth pechaduriaid. Y mae Duw yn berffaith sanctaidd wrth garu pechadur, canys yn y Cyfryngwr y mae yn ei garu. Mae yn gyfiawn wrth fadddeu pechodau, canys yn *iauw* y Cyfryngwr mae'n maddeu. Mae yn maddeu yn hollol rad, ac yn gwbl gyfiawn hefyd. 1 Ioan 1. 9. Ni buasai raid wrth Gyfryngwr, a Meichniydd pe buasai yn addas i Dduw ddangos trugaredd i bechaduriaid heb elygu gogfynion cyfiawnder dwyfol yn yr achos; a'r hyn nid yw yn gweddu i Dduw, sydd yn annhosibl iddo ei wneuthur. Heb. 2. 10. Ni buasai raid wrth farn gyffredinol gyhoeddus pe buasai yn addas i Dduw gosi yn greulawn, heb olwg ar ogoniant ei gyfiawnder, yn ei weithrediadau—hyd yn nod tuag at ei elynion. Bydd dydd digofaint hefyd yn ddydd o ddadguddiad cyfiawn farn Duw. Rhuf. 2. 5. Bydd ei gyfiawnder, y dydd hwnw, yn ei holl farnau, yn amlwg i bawb, ac yn anfeidrol ogoneddus.—Gwelir yuo, y mae yn wir, *llestri digofaint, a llestri trugaredd*; ond ni bydd llestri digofaint yn llestri creulonder, na llestri trugaredd heb eu hachub yn gyfiawn. Ei holl ffyrdd ydynt farn; cyfiawn ac uniawn yw ERF. Deut. 32. 4. Gweiriau nodedig a lefarir am yr Arglwydd Iesu yn Marc 3. 5. 'Iddo edrych arnynt yn ddigllawn, gan *dristau* am galedrwydd eu calon hwynt.' *Tristau* a arwydda tosturi; welc, ynte, 'ddigofaint a thosturi tuag at yr un gwrth-ddrychau.

V. Y mae holl briodoliaethau Duw hefyd yn ogyfuwch. Perffeithder gogoneddus, annherfyuol, a thragywyddol y Dawdod ydynt. Nid

ydyw mwy a llai, pethau mawrion a bychain, mewn un ystyr yn berthynol i'r Duwdod; ond Bod unigol, diranau, digymysg, a digyfnewid yw. Nid yw yn anaddas dwywed fod y priodoliaethau moesol yn llywodraethu ac yn rheoli y lleill o ran eu gweithrediadau. Nis dichon ei allu weithredu dim yn groes i'w sancteiddrwydd, ei gyflawnder, a'i wirionedd. Yn cyfateb i hyn y dywed yr apostol, fod 'yn anmhosibl i Dduw fod yn golwyddog;' byddai hyn yn groes i'w briodoliaethau moesol a grasol. Nid yw hyn yn tardynu ei allu, ond yn dangos ei fod yn gweithredu yn sanctaidd ac gywir, yn anfeidrol addas iddo ei hun. Gan mai priodoliaethau hanfodol ydynt, y mae yn rhaid eu bod oll yn ogyfuwch.

VI. Y mae yr hanfod dwyfol, a holl briodoliaethau yr hanfod, yn ogyfuwch ac yn gydradd yn mhob un o'r Personau Dwyfol. Y mae yn yr hanfod dwyfol, yn ol tystiolaeth eglur a liammheuol y gair, **DRINDOD O BERSONAU.** [Edr. TRINDOD.] Y mae y Personau yn wahanol, ond yr hanfod dwyfol yr un, a'r holl briodoliaethau dwyfol yr un yn hanfodol yn mhob un o honynt. Un Person sydd i'r **TAD**—arall **MAB**—ac arall i'r **YSBRYD GLAN**; ond **DUWDOD** y **TAD**, a'r **MAB**, a'r **YSBRYD GLAN**, sydd unrhyw; gogoniant gogyfuwch, mawrhydi gogyd-tragywyddol. Y mae y **TRI PHERSON**, yn yr hanfod dwyfol, yn anafuredig, yn dragywyddol, yn hollalluog, yn hollwybodol, ac yn anfeidrol sanctaidd a chyflawn. Yr un yw y cariad dwyfol, y tosturi, a'r trugarogrwydd yn hanfodol ynddynt; ac felly hefyd **YSBRYD GLAN**. Yr un gwrthddrychau sydd i'w cariad. Arfaeth y **TRI PHERSON** yw yr arfaeth dragywyddol; a gwrthddrychau yr arfaeth yw gwrthddrychau cariad dragywyddol y **TRI PHERSON**. Y mae gwahanol swyddau a gweithrediadau yn perthyn iddynt, ond yr un priodoliaethau. *Personau*, nid *priodoliaethau*, yn y **DUWDOD** ydynt; ac y mae priodoliaethau hanfodol y **DUWDOD** yr un fath yn perthyn i bob un o honynt. Unrhyw yw y **TAD**—unrhyw yw y **MAB**—unrhyw yw yr **YSBRYD GLAN**.

VII. Hefyd, nid yw ymgawdoliad y **DUWDOD** yn **MHERSON** y **MAB** yn lleihau mawrhydi yr hanfod dwyfol a'r priodoliaethau yn y **MAB**. Nid ydyw dynoliaeth Crist yn cyfranogi o'r priodoliaethau dwyfol ychwaith; ac nid ydyw y **DUWDOD** yn **MHERSON** y **MAB** yn llai goruchel a gogoneddus, er iddo ymddangos yn y cnaud. Y mae y cynneddfau priodol i ddynoliaeth, a phriodoliaethau anfeidrol y **DUWDOD**, yn yr un Person Crist Iesu. Un Crist, nid trwy; gymysgu y sylwedd, ond trwy undeb person nid trwy ymchwelyd y **DUWDOD** yn gnaud, ond trwy gymeryd y dyndod at **Dduw**. Perffaith **Dduw**, a pherffaith **ddyndod**, o enaid rheymol a dynol gnaud yn hanfod.

VIII. Sylfaen crefydd, a phob rhan o honi, yw y *Bod o Dduw*. Nis dichon fod genym grefydd gywir heb adnabyddiaeth gywir o'r

gywir **Dduw**. Y mae yr yagrythyrau yn cynnwys tystiolaeth gyflawn a chywir **Dduw** ei hun am dano ei hun. Yno clywn ef yn llefaru, ac y gwelwn ni ef yn gweithredu, mewn modd ardderchog ac addas, i ddangos pa fath **Fod** ydyw. Yn y drych hwn, gallwn weled ei ogoniant yn gyflawn, yn holl fawrhydi ei briodoliaethau, ac yn wyneb Iesu Grist. Heblaw ei weithredoedd, y rhoddir hanes am danynt yno, y mae hefyd yn amlygu ei hun dan enwau dwyfol, y rhai sydd oll, naill ai yn dangos ei natur ynddo ei hun, neu ei berthynas a'i bobl, dan amrywiol olygiadau. Nid dychymyg am **Dduw** yw gywir adnabyddiaeth o hono, ond cywir a sicr wybodaeth am dano, trwy credu ei dystiolaeth sicr ei hun, am dano ei hun. Yn y wybodaeth gywir hon o hono, yn ol tystiolaeth ei air, a thrwy ddadguddiad ei **Ysbryd**, y mae pob gras yn yr enaid yn gweithredu yn addas tuag ato; sef cariad, ofn, parch, ffydd, ufuddod, a llawenydd yn **Nuw**. Os bydd gwybodaeth o hono yn anghywir, y mae yr anghywirdeb hwnw, o angenrheidrwydd, yn effeithio ar holl weithrediadau yr enaid tuag ato. Bywyd tragywyddol yw gywir adnabod y gywir **Dduw**, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Grist. Ioan 17. 3.

IX. Fel y mae holl gorph gwirioneddau y **Beibl** yn addas i **Dduw**, yn gytun a'u gilydd, ac a'r priodoliaethdu dwyfol; felly hefyd mae cyfeiliornadau yn anaddas i **Dduw**, yn anghytun a'i briodoliaethau, ac yn arwyddo rhyw amherffeithrwydd ynddo. Y mae holl ddaliadau cyfeiliornus hereswyr pob oes, yn wrthwynebu i'w ben-arglwyddiaeth, ei gyflawnder, ei wybodaeth, ei anghyfnawidoldeb, ei gariad, ei sancteiddrwydd, ei ddoethineb, a'i allu. Y maent oll yn anaddas i **Dduw**, ac yn ei osod allan yn amherffaith, yn y naill-briodoledd neu y llall. Os nad ydyw ein pynociau a'n daliadau yn gytun a'r perffeithrwydd a'r daioni mwyaf yn y **DUWDOD**, ac yn ei osod allan yn ei gyflawn ogoniant, dylem ammen eu cywirdeb, neu gywirdeb ein hadnabyddiaeth o honynt. Y mae pob cyfeiliornad yn cael ei genedlu a'i faethu dan aden rhyw gamolygiad neu olygiad hanerog o'r **DUWDOD**, ond yn wrthwynebu i briodoliaethau dwyfol eraill; ond mae yr athrawiaeth sydd o **Dduw**, ac yn iachus, yn addas i **Dduw**, ac yn cydsefyll a'r holl briodoliaethau dwyfol, ac yn dangos eu gogoniant. Edr. yr hyn a nodir dan yr amrywiol enwau a thitlau dwyfol.

Nid addas fyddai mewn gwaith fel hwn, hel-aethu ar y profion o'r **Bod o Dduw**: y net a ewyllysio weled ychwaneg ar y pen hwn, caiff ei foddioni yn y *Dr. Gill's Body of Divinity*; *Dr. Bradwardin, De causa Dei contra Pelagium*.*

DUWIOL-DEB (duw) duwgar, duwgarwech; dwyfol, dwyfol, crefyddol; duwiolrwydd, duw-

* Gwel hefyd y *Dr. Chalmers' Institutes of Theology*; *The Bridgewater Treatises*; *Macculloch on the Attributes*: ac eraill.—C.

iolffrydedd, dwyfolder. — Duwiol, yw un yn meddiannu duwioldeb. — Duwioldeb a arwydda, bod a wnelom â Duw, neu yn ymagweddu yn addas tuag ato, yn ol y gofynion sanctaidd ac uniawn yn y llech gyntaf o'r gyfraith. Arwydda, 1. Gwir adnabyddiaeth o Dduw, yn ol tystiolaeth ei air am dano. Heb wybodaeth o Dduw, nas dichon fod duwioldeb. Nis gellir gweithredu un gras tuag at Dduw, na chyflawni un ddyledswydd yn dduwiol, sef o ufuddod a pharch i'r Arglwydd, heb wybodaeth o hono. Ioan 17. 3.—2. Agweddiad y meddwl tuag at Dduw, yn gyfaddas i'n hadnabyddiaeth o hono. Yn y cyfnewidiad sanctaidd mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu ar galonau ei bobl, mae yn cenedlu syniad ysbrydol, anian sanctaidd, a thueddiad duwiol yn y meddwl. Yn ol eu hadnabyddiaeth gywir o'r gwrth-ddrych dwyfol ac anfeidrol ogoneddus, y mae gweithrediau eu meddwl puraidd tuag ato; yn ei ofni, ei barchu, a'i garu, yn wyneb ei fawredd, ei ddaioni, a'i hawddgarwch; yn credu ynddo, ac yn ymddiried iddo, yn wyneb ei allu, ei ddigonolrwydd, a'i ffyddlondeb; yn ymostwng iddo yn wyneb ei ben-arglwyddiaeth a'i freniniaeth; yn edifarhau yn wyneb ei sancteiddrwydd, ei gyfiawnder, ei gariad, &c. Mae y parch dyledus iddo, mewn gradd, yn ngweithrediad pob gras tuag ato. 2 Cor. 1. 12. a 7. 9. a 11. 2.—3. Ymddygiad a bywyd duwiol. 2 Pedr 3. 11. Mae y duwiol yn 'byw yn dduwiol yn y byd sydd yr awr hon.' Tit. 2. 12. Y mae yn gwir addoli Duw yn ol ei air, yn y dirgel ac yn gyhoeddus; mae gofal parchus ganddo am achos Duw, a'i anrhydedd yn y byd; mae yn trin ei holl fasnach ddaearol gyda golwg ar ei ogoniant, a chyda dibyniad arno; yn bwyta ac yn yfed er ei ogoniant. 1 Tim. 2. 2. 1 Cor. 10. 31. Duwiol yn mhob peth, duwiol yn mhob man. Dyn i Dduw ydyw, ac nid iddo ei hun: mwynhau Duw yw ei ddedwyddwch; bod yn debyg iddo a'i ogoneddu yw y nod mae yn cyrchu ato benaf. 2 Cor. 5. 15. 1 Tim. 4. 7. 2 Pedr 1. 6.

DWB-IO-ÏODD, (wb) *Saes.* DAUB; iro, llasarnu. Exod. 2. 3.

DWBL, *Gr.* διπλούς [*diplous*]; *Llad.* DUPLEX; dauddyblyg, dyblyg. Gen. 43. 15. Ezod. 22. 4.

DWFN-ION, (dwr) *Heb.* תהום* *Gr.* βάθος; *Llad.* FUNDUM, PROFUNDUM; anoddyfn,

* Defnyddir y gair תהום yn yr Hen Destament i arwyddo weithiau y dyfnor. Gen. 1. 2. a 7. 11.—eigion y ddaear, Salm 71. 20. a 107. 26. Olyleithir of weithiau, wrth y gair *Gr.* ἀβύσσος, yn arwyddo yn y Testament Newydd, y byd anweledig, neu Hades. Tybir fod y ddaear yn gorphwys ar ddyfnor diwaelod, ac felly ei bod wedi ei sylfaenu ar y dyfnodd. Salm 24. 2. a 136. 6. O dan y dyfnodd hyn, neu yn ngwaelodion y dyfnor, y golygdd fod trigrle yr annuwlion, lle y dyoddefant eu corop, a dyns y 'dyfnor,' mae yn debyg, y delysfaol y cythrenlaid ar yr leu na orchymynai iddynt fynd iddo. Luc 8. 31. Yn ol y dyblaeth yma, galwai yr hen Ddorwyddion y lle hwn Anawn, a golygent mai yma y trigai GWARTHAWX, sef haanfod pob drygion, yn gystal ag ysbrydion ymadawedig da a drwg. O ganlyniad, galwent yr ysbrydion a fyddai yn crwydro ar hyd wyneb y ddaear yn 'blant anawn,' neu blant y dyfnor. Gwel Davis's *Celtic Researches*.—O.

gorddwfn, dyfnder, eigion, dyfnor, affwys. Salm 92. 5. Luc 5. 4. a 6. 48.—'Yr Ysbryd sydd yn chwilio pob peth; ie, dyfnion bethau Duw.' 1 Cor. 2. 10. Gan fod yr Ysbryd Glan yn Berson Dwyfol, mae ei ddeall yn aneirif: mae holl ddyfnion bethau y Duwdod [*αβύθου του θεου*; sef y *cynghorion*, yr *arsaethau*, a'r *trefniadau dwyfol*] mewn perthynas i iechydwrriaeth yr eglwys, yn adnabyddus iddo, yn gwbl, yn ddiwyrni, ac yn ddifethedig; ac efe a ddichon, ac efe yn unig, eu hegluro i ni. Mae pob mesur yn perthyn i bethau Duw, ond y maent yn anfesuredig; y mae uchder a dyfnlder, hyd a lled, yn anfesuredig yn perthyn iddynt. Y mae dichellion y diafol yn fawr, y mae pechadurusrwydd a thrieni dyn yn ddwfn; ond mae *dyfnion bethau Duw* er iechydwrriaeth, yn *rhaori*, *υπερεπερισσευσει*, *gormodi*, ac yn *rhaori yn ddirfawr*. Rhuf. 5. 20. Gan mai Ysbryd Duw sydd yn eu hegluro, mae dwyfoldeb, nid yn unig yn y pethau, ond hefyd yn yr eglurhad o honynt; maent yn cael eu hegluro i'r meddwl, yn ol y gair, yn eu cysondeb, eu haddasrwydd, eu gogoniant, a'u mawredd; gyda sicrwydd, anwylddeb, ac effeithioldeb mawr. Maent yn ymddangos yn addas i Dduw, ac yn gorchfygu meddwl tywyll a gelyniaethol dyn, i gymmod â hwynt, ac ymostyngiad iddynt.

DWFR, DYFROEDD, (dwy) *Gr.* ὕδωρ, [*ydor*] gwy, aw, mer. Y drydedd o'r pedair elfen gyffredin yw dwfr, ac yn dra angenrheidiol tu ag at gynaliaeth dyn, a'r rhan amlaf o greaduriaid, a thyfiant llyisiau, coedydd, &c. Gan fod yr elfen ddwfr mor angenrheidiol er cynaliaeth a chysur y rhan fwyaf o greaduriaid, mae y Creawdwr mawr wedi trefnu helaethrwydd o hono. Mewn modd rhyfedd, mae yn cael ei anfon i ddyfrhau y ddaear trwy ffynonau, ffrydiau, ac afonydd mawrion. Mae y cymylau wedi eu dylenwi â dwfr, yn cael eu gygu gan wyntoedd uwchben y ddaear, ac yn ei ddefnyddu yn wlaw ac yn wllth arni, i'w hir-eiddio a'i firwythloni. Y dwfr sydd yn tarthio o'r moroedd mawrion, ac yn disgyn o'r niwl cymylog ar banau uchaf y ddaear, sydd yn rhoddi dechreuad i ffynonau; o ba rai y mae y ffrydiau a'r afonydd mwyaf yn tarddu. Trwy ryw weithred rhyfedd o eiddo y Creawdwr, mae y dwfr, er dyfod o'r mor heli, eto yn colli ei halltrwydd, ac yn disgyn ar y ddaear yn groyw, fel y byddo yn addas ac yn hyfryd at wasanaeth dynion, a'r creaduriaid eraill arni. Y mae yn briodol i'r dwfr, fel pob llif-nodd (*fluid*) arall, iddo esgyn i'r un uchder y disodd o hono. Y mae priodolrwydd arall neillduol yn perthyn iddo, i esgyn mewn pibell fechan o wydr, heb bwysau yn ei wthio i fynu; ac a esgyn yn uwch po gulaf byddo y bibell. Mewn pibell a dau droed iddi, un yn gulach na'r llall, esgyn y dwfr yn uwch yn y troed culaf nag yn y lleiaf. I nodi achos y priodolrwydd hwn yn yr elfen ddwfr, sydd yn

drysu y dynion mwyaf craffus a threiddgar. Nis gellir trwy unrhyw foddion boethi dwfr yn fwy na berwias. Y mae absenoldeb gwres, i ryw raddau, yn ei galedi yn iâ; ac adferiad gwres yn ei doddi, ac yn ei ddychwelyd yn llif-nôdd dyfrog drachefn.—Nid yw pwysau y dwfr yn brawf o'i burdeb neu ei anmhurdeb. Y mae ei bwys yn gorphwys ar y gradd o awyr neu dân a fyddo ynddo; fel, o'r achos hyn, nad rdyw yr un dwfr ddwy fynydd yr un bwysau. Pe rhoddech delpyn o iâ mewn clorian gyw-rain, nid erys yr un fynydd yn gyd-bwysedd.

Y mae y dyfroedd yn llawn o breswylwyr. Ynddynt yn chwaredu ceir y morfeirch mawrion, a'r ednogau lleiaf. Nid oes un dafn o ddwfr heb fod yn llawn o greaduriaid byw. Nid yw yr ysgai amryw liwiau sydd ar wyneb y dyfroedd bryntion yr haf, ond lluoedd nifeiriol o bryfed mân yn magu—fel y gwelir trwy wydrau.

Oddiwrth amrywiaeth ymddangosiad a defnyddioldeb dyfroedd yr arferir hwynt yn gyffelybiaethol yn yr ysgrythrau, yn aml iawn, a chyda llawer o amrywiaeth. Oblegid eu heilaethrwydd, eu rhadlonrwydd, eu ffirwythlonrwydd, eu heffeithiau cysurol ac adfywiol i'r sychedig a'r llesg, glanhaol i'r budr, a'u hiachusrwydd yn y cyfranogiad o honynt, cyffelybir yr iechydwrtaeth iddynt; y cyflawnder diderfyn o fendithion sydd yn Nghrist, eu rhadlonrwydd a'u haddasrwydd i buro, i lanbau, i gy-suro a ffirwythloni y pechadur sydd trwy ddy-lanwadau yr Ysbryd Glan yn gyfranog o honynt.

Y mae dyfroedd, yn aml, yn arwyddo athrawiaeth ffirwythlawn, ddyddanus, yr efengyl, yn ei heffeithiau rhagorol ar enaid pechadur, trwy gyd-wcithrediaid nerthol yr Ysbryd Glan. Salm 23. 2. Can. 4. 15. Esa. 27. 3. a 35. 6, 7. a 44. 3. a 55. 1. a 66. 12. Ezec. 36. 25. a 47. 1—11. Dat. 22. 17. Amos 5. 24. Edr. AFON, FFYNON, GWLAW, GWLITH.

Pbloedd, torfeydd, byddinoedd, a lluoedd o erlidwyr, oblegid eu cyffro, eu terfysg, eu trwst, a'u bloedd echryslawn, y galanastra a'r dystryw y maent yn achos o hono, a gyffelybir i ddyfroedd cryfion chwyddedig, yn dystrywio pob peth o'u blaen. Salm 124. 5. Esa. 8. 7. a 17. 12. Dat. 17. 15.—Y mae digofaint Duw a'i ddychrynfeydd; ofnau, gorthrymderau, ac erledigaethau, o herwydd yr un achos, yn cael eu cyffelybu i ddyfroedd. Job 27. 20. Salm 69. 1. Can. 8. 7. Esa. 30. 28, 33,—Fel y mae ffrydiau yn dylifo o ffynonau, felly cyffelybir plant a hil dynion, i ddyfroedd. Esa. 48. 1. Diar. 5. 16.—Y mae dynion 'fel dyfroedd wedi eu tywallt ar y ddaear;' pan fyddont feirw, nis gellir eu casglu i fywyd drachefn, ond yn wyrthiol. 2 Sam. 14. 14.—Y mae Duw yn dyfrhau ei winllan bob moment, trwy gyfraniadau parhaus o gynalieth a chysuron iddi. Esa. 27. 3.—Y mae gweinidogion yr dyfrhau yr eglwysi, trwy bregethu yn aml wirioneddau

ffirwythlawn yr efengyl iddynt, fel y garddwyr yn dyfrhau gwelyau y pèr-lysiau yn amser sychder. 1 Cor. 3. 6, 7, 8.

Y mae dyfroedd yn arwyddo, agos bob llif-nodd, neu wlybwr; megys dagrau, Jer. 9. 1.—gwlaw, Job 22. 11.—cymylau, Salm 104. 3.—pob peth addas i'w yfed yn ddiod. 1 Sam. 25. 11. Esa. 33. 16.

'Dyma yr hwn a ddaeth trwy ddwfr a gwaed, sef Iesu Grist; nid trwy y *dwfr* (ev tau udati) yn unig, ond trwy ddwfr a gwaed.' 1 Ioan 5. 6. Dyma yr hwn a ddaeth, sef Mab Duw, Iesu Grist, yr Iachawdwr gosodedig, trwy drefniad dwyfol. Mab Duw yw o ran ei Berson; Iesu Grist yw o ran ei swydd gyfryngol; o ran ei fod yn Grist, yr eneiniog, mae yn Iesu, sef yn Iachawdwr; a Mab Duw yw y person a eneiniwyd i'r swydd. Y mae dull ei ddyfodiad a'i amlygiad yn gyhoeddus yn sicrhau dwyloldeb ei berson, a gwirionedd ei osodiad yn ei swydd: yn ei fedydd ac yn ei angeu, a'i adgyfodiad, cafodd dystiolaeth 'ei fod yn Fab Duw, ac, yn ganlynol, y gwir Fessiah; cafodd ei gysegru i'w swydd fel yr offeiriad gynt, trwy ddwfr a gwaed, sef purdeb difrych-eulyd ei berson a'i fywyd, a gwerth a digonolrwydd ei aberth; efe a sancteiddiwyd, neu a gysegrwyd trwy waed y cyffammod. Heb. 10. 29. Daeth yn cyfateb yn gyflawn i'r holl gysgodau a'r prophwydoliaethau am dano. Ni chafwyd ac ni cheir neb arall byth yn cyfateb iddynt mor gyflawn. Mewn modd rhyfedd iawn, pan wanwyd ef, daeth dwfr a gwaed o'i ystlys ar y groes. yn arwyddo y bydd iddo, yn ngweinyddiad ei swyddau, wneuthur cymmod dros bechod a'i waed, a sancteiddio pechaduriaid a'i Ysbryd; yn iawn drostytnt i Dduw, ac yn eu glanhau hwythau i'w fwynhau. A'r Ysbryd yw yr hwn sydd yn tystiolaethu i'r holl bethau, i wneuthur y rhai sydd yn credu yn dra diogel mewn perthynas i wirionedd yr holl bethau hyn am berson Crist a'i swyddau; oblegid yr Ysbryd sydd wirionedd hanfodol o ran ei berson, ac yn wir yn ei waith a'i dystiolaeth. Ioan 19. 34, 35. a 5. 32, 36, 39. a 14. 17, 26. a 15. 26. Mat. 3. 16, 17. a 17. 5. Esa. 1. 16, 18. Ezec. 26. 25, 27. Tit. 2. 14. a 3. 5. Gal. 3. 13. Rhuf. 5. 9. a 8. 6, 23. Heb. 9. 14. 1 Pedr 2. 24.

DWFR—LESTRI MEINI, llestri i ddal dwfr i ddefodau puredigaeth a glanhad yr Iuddewon, yn ol cyfraith Moses. Ioan 2. 6. Edr. FFIR-CYN.

DWG, DWYN, (wg) arweddi, cludo, cymeryd, tynu, dwys-dynu.—'Efe a'i dwg i ben.' Salm 37. 5. Dwg Duw i ben ei ddyben a'i drefn ei hun, mewn perthynas i'w bobl. Mae pob peth perthynol iddynt wedi ei drefnu a than ei olygiad. Mae wedi trefnu pob peth er ei ogoniant ei hun, ac er daioni a lleshad ei bobl; efe a ddwg hyny i ben yn effeithiol, ac yn y modd a'r amser goreu. Eu dyledswydd a'u braint hwy yw treiglo eu ffordd, sef eu

h^hamgylchiadau, eu negesenau, eu profedigaethau, &c., ar yr Arglwydd, yr hwn sydd yn trefnu ac yn effeithio pob peth yn y modd gorau, 'ac ymddiried ynddo.' Mae ganddo ryw ddyben neillduol i'w gwblhau er ei ogoniant ei hun, mewn perthynas i'w holl bobl; ac y mae yn eu rhoddi i bob un o honynt, yn yr amgylchiadau mwyaf addas i ateb y dyben hwnw. Dichon ymddangosiad pethau y rhagluniaethau Duw olygu yn dwyll ac yn groes iawn. Ond ymddiried ynddo yw eu braint, ac 'efe a'i dwg i ben.' Ni siomwyd mo hono erioed o'i ddyben, nac yn y moddion a ddewisodd i'w gwblhau.

'Ni ddwg neb hwynt allan o'm llaw i.' Ioan 10. 28. a 6. 37. a 17. 11, 12. a 18. 9. Gafael cariad, ffyddlondeb, a gallu dwyfol, yw gafael Crist yn ei bobl. Tra byddont yn yr afael hon, nid oes le i amheu eu cadwedigaeth; ond beth os dygir hwynt oddiyno? Pwy a wna hyny? Medd Crist, Neb. Cais llawer trwy ddeniadau a chyhuddiadau, ond ni lwydda neb. Rhaid i'w gariad oeri, neu ei allu a'i ffyddlondeb ballu, yn gyntaf; ond mae hyny yn anhosibl. Y mae yn anhosibl, gan hyny, eu dwyn o'i law. Y gair *απασει τις*, a arferir yma, a arwydda, *dwys-dynu gyda brys a ffyrnigrowydd tanllyd*; yn dangos mawr ymdrech y gelyn i'w tynu o'i law, ond ni lwyddodd, ac ni lwydda byth.

'Wedi iddo ddwyn [neu yn *dwyn*] meibion lawer i ogoniant.' Heb. 2. 10. Y gair *dwyn*, yn y fan yma, a arwydda holl drefniadau a gweithrediadau gras pen-arglwyddiaethol, cariad a doethineb dwyfol, yn y gorchwyl mawr hwn o ddwyn meibion lawer i ogoniant; yn gyntaf, yn eu gwneuthur yn feibion, ac wedi hyny yn eu dwyn, nid i Ganaan, ond i ogoniant. Yr oedd yn rhaid symud yr holl rwystrau oedd ar eu ffordd; a chweddi hyny, eu dwyn bob un yn bersonol, o holl ddyfnderoedd pechod, llygredigaeth, a mellidith, i ogoniant yn gyflawn. Yr oedd y rhystrau yn fawrion, sef gofynion cyflawnder dwyfol, a mellidith y ddeddf; holl alluoedd y tywyllwch, a llygredigaethau eu calon eu hunain; gorthrymderau y byd, a nerth angen. Pwy fuasai yn cynwys y fath amcan o ddirfawr bwys, ond Duw! I'r dyben i gwblhau yr amcan, sefydlodd ei Fab ei hun yn dywysog eu hiechydwrriaeth; ac efe a'i perfeithiodd, neu a'i cysegrodd i'r swydd, a'r gwaith mawr, trwy ddyoddefiadau. Y mae yr holl waith i'w dwyn i ogoniant, yn gwbl yn gorphwys ar y tywysog hwn, ac mae yn hollol addas i'r gwaith, ac a'i cwblha yn ogoneddus. Esa. 3. 6, 7. a 53. 10. Rhuf. 3. 25, 26. a 8. 14, 15. a 11. 36. Heb. 7. 28. a 12. 2. Eph. 1. 5, 14, 18. a 2. 6, 18.

DWRDIO, (dwrđ) senu, dondio, sordio, ceryddu. Barn. 8. 1. Neh. 5. 7. a 13. 11, 17.

DWRN, (gwrn) y llaw, y llaw yn gauad. Esa. 40. 12.—'Taro & dwrn anwiredd;' sef yn greulawn, yn waedlyd, ac yn anghyflawn. Esa. 58. 4.

DWHTWN, (dy-twn) diwrnod, cyswllt, anser, pryd, tymhor. Jos. 4. 14. Luc 13. 31. a 23. 12.

DWYFLWYDD—YNEDD, (dwy-blwydd.) Edr. BLWYDDYN.

DWYFRON—AU, (dwy-bron) parwyden, mynwes, didenau.—Dwyfron yr eglwys, a arwyddant ei harddwch, a'i ffrwythlonrwydd, a'r fagwraeth iachus, gyflawn a charedigol, a rydd i'w holl wir aelodau, trwy addewidion ac athrawiaethau magwriaethol yr efengyl, yn ngweinidogaeth y gair a'r ordinhadau dwyfol. Y maent yn debyg i 'ddau lwdn iwrch o efeilliaid, yn pori yn mysg y lili,' o ran eu harddwch, eu gweddeidd-dra a'u hiachusrwydd. Y mae gwefusan Crist, sef ei eiriau grasol, a'i wirioneddou hardd, yn cael eu cyffelybu i lili yn dyferu myrr dyferol. Can. 4. 5, 11. a 5. 13. Felly mae bronau yr eglwys wedi eu llenwi, nid & dychymygion dynion, a heresiau cyfeiliornus, ond & gwirioneddau dwyfol. Ezac. 16. 7. Esa. 66. 11. 1 Pedr 2. 2. Jer. 31. 14.—'Ei dwyfron a'i breichiau o arian,' Dan. 2. 32. Wrth ddwyfron delw Nebuchodonosor, deallwn Ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid, yr hon a gododd ar ol llywodraeth Babilon, ag oedd is na hi. Adn. 29. Edr. AETH.—'Curo y ddwyfron,' a arwydda cystudd, a thristwch mawr. Nah. 2. 7. Luc 18. 13. a 23. 48.—'Tynu ymaith ddwyfronau;' a arwydda ing, a gorphwyllder anobeithiol. Ezac. 23. 34.

DWYFRONEG, y ddwyfroneg barnedigaeth, oedd ddarn o wisgoedd sanctaidd yr arch-offeiriad dan y gyfraith. Yr oedd wedi ei gwneuthur o'r un defnydd godidog a'r ephod, ac oddeutu deg moedfedd ysgwâr o faintoli. 'Pedair-ongl fydd hi yn ddau-ddyblig; yn rhychwant ei hŷd, ac yn rhychwant ei led.' Exod. 28. 16. Yr oedd arni ddeuddeg o feini gwerthfawr, wedi eu gosod mewn boglynau aur, yn eu lleoedd. Yr oedd y meini wedi eu gosod yn bedair rhes, tri maen yn mhob rhes, ac enwau meibion Israel wedi eu naddu ar y deuddeg maen, o naddiadau sêl. [Edr. enwau pob un o'r meini.] Yr oedd dwy fodrwy o aur ar gyfer y ddwyfroneg, a dwy gadwyn blethedig trwy y ddwy fodrwy, y rhai oeddent i fod yn nglŷn wrth ddau foglyn ar ysgwyddau yr ephod. Yr oedd dwy fodrwy aur ar ddau ben y ddwyfroneg, ar ymyl sydd ar ystlys yr ephod o'r tu mewn; yr oedd dwy fodrwy aur hefyd ar ystlys yr ephod oddi tanodd tua ei thn blaen, ac yr oedd y ddwyfroneg i gael ei rhwymo wrth fodrwyau yr ephod, & llinyn o sidan glâs. Yn nwyfroneg y farnedigaeth, yr oedd Aaron i ddwyn enwau meibion Israel ar ei galon, pan âi i mewn i'r cysegr, yn goffadwriaeth ger bro yr Arglwydd yn wastadol. Yr oedd y ddwyfroneg, a'r meini, ac enwau y deuddeg llwyth arnynt, diamheu, yn cysgodi ac yn arwyddo gosodiad yr eglwys, a'i holl wir aelodau, mewn cyflwr ardderchog a gogoneddus yn Nghrist, a'i waith yn eu cyflwyno yn barhaus

ger bron Duw, yn ei eiriolaeth drostynt yn y nefoedd. Maent oll wedi eu rhoddi iddo mewn arfaeth dragywyddol, a chwedi eu gosod yn y cyfammod tragywyddol, megys sêl ar ei galon, ac ar ei fraich. Can. 8. 6. Gelwid hi 'dwyfroneg y farnedigaeth,' am fod yr urim a thumim arni, a pha rai yr oedd Aaron i ymofyn â'r Arglwydd dros feibion Israel, mewn achosion o bwys ac anhawsdra. Exod. xxviii, xxxix. Edr. URIM a THUMIM.

Yr oedd dwyfroneg hefyd yn rhan o arfog-aeth i amddiffyn y galon, a'r rhanau hyny o'r corph anhebgor i fywyd pob dyn. 1 Bren. 22. 34.—'A gwisgo dwyfroneg cyfiawnder.' Eph. 6. 14. Heb bennodi, yn sicr, dan ba olygiad mae y gair *cyfiawnder* i'w gymeryd yn y lle hwn, gallwn benderfynu yn gadarn fod cyfiawnder yn mhob ystyr o hono, yn gyfrifol, yn gyfratogol, ac yn amddiffynfa gadarn i bawb sydd yn ei feddiannu; ac nas dichon un dyn fod yn ddiogel, heb gyfiawnder yn wisg am dano. Cyfiawnder dwyfol yr efengyl yn wisg am y pechadur trwy gyfrifad, a thrwy ffydd ynddo, sydd yn amddiffyn pechadur rhag melldith y gyfraith, a digofaint dwyfol. Yn mhob achos egwyddorol ac ymarferiadol, mae y Duw cyfiawn o blaid cyfiawnder, yn mhob ystyr. Os ydyw y person yn gyfiawn, mae yn gwbl ddiogel; os bydd yr achos yn gyfiawn, mae yr achos hwnw yn sicr o lwyddo. Y mae ffydd a chariad yn ddwyfroneg o ran eu gwrthddrych, y defnydd maent yn ei wneyd o hono, a'r llybrau grasol y maent yn eu cerdded. 1 Thea. 5. 8.

'A'r dwyfronegau.' Esa. 3. 20.—'And the tablets.' Saes. 'And the perfumed boxes:' sef y gorffychau pêr-arogl. Lowth, ar ol Jerome. בְּרִי נִיבֵּשׁ *olfactoria*, llestri, neu flychau i'w harogli; blychau pêr-arogl. Y maent eto mewn arferiad gan y pendefigesau yn Persia. Wrth wddf-gadwyni pa rai, y rhai ydynt yn crogi islaw eu bronau, y mae blwch mawr o bêr-aroglaeu wedi ei gydio; rhai o'r blychau ydynt gymaint a llaw dyn; y rhai cyffredin ydynt o aur, ac eraill wedi eu gorchuddio â â thlysau, a gemau; y maent oll wedi eu tyllu trwyddynt; y maent wedi eu llenwi â glud (*paste*) dn, yn dra ysgafn, wedi ei wneyd o musk ac amber, ond o arogl cryf. Gwel *Complete System of Geography*.

DWYRAIN, (dwy'r, dwyre) Heb. דְּוַיִּרַיִן (*aur*) *goleuni*; Llad. ORIENS, ab ORIRI, *cyfodi*. Edr. DEAU.—Wrth y dwyrain y mae i ni ddeall, yn aml, y gwledydd hyny y rhai oeddent o du y dwyrain i wlad Canaan; megys Arabia Ddiffaeth, gwlad y Moabaiad, y Midianiad, a'r Ammoniaid; [Baru. 6. 3. Job 1. 3.] fe, hefyd, Assyria, Mesopotamia, Babilonia, a Chaldea, y rhai oeddent yn y dwyrain-ogledd, neu yn y gogledd i wlad Judea. Dywedir am Balaam, Cyrus, a'r Doethion, neu y Magiaid, iddynt ddyfod o'r dwyrain. Num. 23. 7. Esa. 46. 11. Mat. 2. 1.—Yr Assyriaid a'r Caldeaid a gyffel-

ybir i wynt y dwyrain. Hos. 12. 1. Jer. 18. 17.—'A bu, a hwy yn ymdaith o'r dwyrain,' Gen. 11. 2. neu מִקְרַם *tu a'r dwyrain*, fel yn Gen. 13. 11. Mae rhai yn meddwl fod y gair קְרַם yn arwyddo rhyw wlad, neu dalaeth, yn nei' llduol; mae talaeth Bahkter yn bresenol yn arwyddo y dwyrain; a Bactria, neu Bactriana oedd y dalaeth fwyaf ddwyreiniol o Ymerodraeth Persia. Y mae anhawsdra yn ymddangos i ddeonglwy'r yn nghylch priodol ystyr y geiriau hyn, oblegid bod mynydd Ararat yn Armenia, ar ba un y bernir i'r arch orphwys; yn gorwedd i'r gogledd i Sinar. Ond gailasai Noah yn hawdd, wedi ei ddyfodiad o'r arch sefydlu o du y dwyrain i Sinar, er fod yr arch wedi gorphwys o du y gogledd. O ba le byn-ag y daethant, yn Sinar y darfu iddynt drigo, ac adeiladu dinas a thwr. Edr. ARARAT, BABEL, EUPHRATES, GWYNT, HIDECEL.

DWYS-ACH-EDIG, (gwysg) *dywasg*, trwm, *pwysfawr*.—'Mecur da dwysedig;' neu κενσεμενον, *dywasgedig*. Luc 6. 38.—'Gan ddwys ocheneidio yn ei ysbryd;' neu αναστεναζω, *ocheneidio yn drwm, ocheneidio yn ddwfn*. Marc 8. 12. Ystyriaeth o bechadurusrwydd a thrueni y genedl, a effeithiodd mor drwm ar ei ysbryd tyner, grasol, a sanctaidd, nes parodd iddo fel hyn ocheneidio yn ddwys; yn dangos ynddo y tosturi, y purdeb, a'r grislonrwydd mwyaf.

'Golch fi yn llwyr ddwys oddiwrth fy anwiredd.' Salm 51. 2. Heb. הִרְבָּה כִּבְסוּי *golch fi yn aml—golch fi lawer*. Y mae y Salmwyd yn cydnabod fod angen llawer o olchi arno, oblegid affaned oedd; ac yn ymbil am i'r Arglwydd ei olchi, a hyny yn drwyadl. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y golchiadau o dan y gyfraith gynt. Lef. 11. 25, 32. Exod. 19. 10. 1 Ioan 1. 7. Dat. 7. 14.

'A ddwys-bigwyd yn eu calonau.' Act. 2. 37. Pigwyd hwynt mor ddwys, mor drwm a gofidus, nes y parodd iddynt, alar, gofid, a chystudd calon. Cyrhaeddodd pigiad y cleddyf dau-finiog trwedd, 'hyd wahaniaid yr enaid a'r ysbryd, a'r cymalau a'r mēr.' Heb. 4. 12.

DYBEN-U, (dy-ben) diweddiad, gorpheniad, terfyniad; amcan, bwriad, meddwl.—'Mae dyben i'r pethau am danaf fi.' Luc 22. 37. Hyny yw, mae cyflawniad buan i bob peth perthynol i mi, ac a ysgrifenyd gan y prophwydi am danaf. Y pethau oedd i'w cyflawn-gando yn ei gyflwr o ddarostyngiad, angenrheidiol hanfodol er iechydwrfaeth ei bebl.—'Nes dybenu goleuni a thywyllwch.' Job 26. 10. Heb. *Hyd ddiweddiad goleuni gyda thywyllwch*.

'I ddybenu camwedd,' Dan. 9. 24. Heb. כְּלֵא הַבְּשֵׁט *attal camwedd*. Hyn yw priodol ystyr y gair כְּלֵא yr hwn a gyfieithir *attal*, Salm 40. 11. a 119. 101. Exod. 36. 6.—*gwahardd*, Hag. 1. 10. Num. 11. 28.—*lluiddio*, 1 Sam. 25. 33. Gen. 8. 2.—*gwarchae*, Salm 88. 8. Mae anwiredd yn cael ei gyffelybu, nail ai

i lifeiriant wedi dylifo a thaenn dros wyneb yr holl ddaear, a gwaith y Messiah oedd rhoddi attalfa arno, trwy ei ddileu a'i sychu i fynd; neu, ynte, i fwystfil gwyllt, rheibus, a holl blant dynion yn cael eu dyfetha yn ofnadwy ganddo; hwn a gondemiodd ac a ddi-nystriodd Mab Duw yn y cnawd. Rhuf. 8. 3. Mae ein cyfeithwyr dysgedig yn golygu y gair כלה o'r un ystyr a'r gair כלה yr hwn a arwydda *dybenu*, neu *difa*, fel y'i cyfeithir gan y Dr. M. Ond nid oes sail ddigonol am gydarawiad y ddau air; ac nid yw y gair כלה yn un man yr arferir ef yn arwyddo *dybenu*. Gwel y Dr. Owen ar yr Hebraeid, *Ezer*. 14.

DYBLWCH, DYBLYG, *Heb.* כבל *Saes.* DOUBLE: plyn, plygiad; dau-ddyblyg, dau cymaint, &c. Gen. 4. 14. 2 Sam. 12. 6. Dat. 18. 6.—'Dyblwch iddi y dau cymaint yn ol ei gweithredoedd: llenwch iddi yn ddau-ddyblyg:' sef yn helaeth iawn, ond nid mwy nag yr haeddodd. Y mae y geiriau yn dangos toster a llymder barnedigaeithau Duw, a'i ddigofaint arni. Y mae dau-ddyblyg yn arwyddo mesur helaeth: dau-ddyblyg mewn cymhariaeth i eraill, am fod ei gweithredoedd yn haeddu y llanw dau-ddyblyg, yn fwy erchyll, ofnadwy, a chreulawn, na gweithredoedd neb arall. Cosp dau-ddyblyg, ond nid mwy na chymhwys a chyfiawn. 'O herwydd derbyniodd o law yr Arglwydd yn ddau-ddyblyg am ei holl bechodau;' sef yn helaeth, ac yn fwy na'r cenedloedd am yr un pechodau, am fod pechodau Jerusalem yn fwy anesgusodol, yn erbyn mwy o oleuni, helaethach breintiau, ac amlach trugareddau. Luc 12. 47. Jer. 16. 18. a 17. 18. Neu, gellir deall y geiriau, gyda Lowth a Vitringa, am fendithion dau-ddyblyg, sef helaeth, cyflawn tragwyddol, yn rhagori yn ddau cymaint ar ei cheryddon am ei phechodau. Y mae yr Arglwydd am ddyblu ei chysuron, a'i chyflawni â bendithion i'r helaethrwydd mwyaf. Esa. 40. 2. a 61. 7. Y mae holl fendithion yr iechydwrfaeth yn gysylltiedig â'u gilydd. Y mae y rhai sydd yn Nghrist Iesu wedi eu bendithio â phob bendith ysbrydol. Eph. 1. 3.

DYBKŶD, (dybr) prudd, anhylon, gwrthun, erchyll.—Cyflafan dybryd, gweithred erchyll.

Tithau, O Arglwydd, pa ryw hyd, Rhoi arnaf *ddybryd* brudd-der?

E. Prys, (Salm 6. 3.)

Egorai y ddaear yn y man, A llyncal Dathan *ddybryd*.

E. Prys (Salm 106. 17.)

DYCHAN-U, (dych) gogan, sen; goganu, enllibio.—'Gan ych dychanu chwi.' 1 Pedr 4. 4. W. S.

DYCHLAM-U, (dych-llam) cynhyrfu, yspocio, curiad y galon. Job 37. 1.

DYCHRYN-U-IADAU-FAAU, (cryn) echryn, crynodod, ofn mawr, brow, arswyd.—'A bu dychryn Duw.' [1 Sam. 14. 15.] sef dychryn mawr iawn; dychryn gwyrthiol a ddododd Duw ar yr holl wersyll, fel nad oeddent yn gallu meddiannu eu hunain, nac ystyried beth

i'w wneuthur. Mor hollol y mae ysbrydoedd y milwyr mwyaf gwrol a chadarn dan awdurdod Duw!—'Yr oedd dychryn yr Arglwydd arnynt:' sef ofn yr Arglwydd, neu ddychryn oddiwrth yr Arglwydd. 2 Cron. 14. 14.—'Hyn y a'i harwain ef at frenin dychryniadau.' Job 18. 14. sef dychryniadau cryfion, cedryn, yn gorchfygu, ac yn darostwng, fel brenin; y penaeth, neu y mwyaf o'r holl ddychryniadau. Wrth olygu cysylltiad y geiriau, gellir barnu mai angeu yw y brenin dychrynlyd hwn. Y mae anger yn benaf o'r pethau dychrynlyd sydd yn cyfarfod dynion, fel y mae yn ddialedd cospedigaethol am bechod: mae yn ei ragflaenu yn aml, afiechyd, poenau gofidus, a loesion dychrynlyd;—y mae ynddo ei hun, fel gormeiliwr dychrynlyd, yn gorthrymu ac yn darostwng natur dano, ac yn ei dattod oddiwrth ei gilydd, a'r holl gyllymau hyfryd rhwng dyn a phob peth dymunol yn y byd; yn benaf mae yr enw hwn yn addas iddo, oblegid y canlyniadau dychrynlyd o hono i bechadur, fel y cyfryw, mewn byd arall. I'r rhai sydd yn marw yn Nghrist, y mae gwynfydeddigrwydd yn lle dychryniadau ynddo. Dat. 14. 13. Ioan 11. 26. Job 24. 17. a 4. 14. Salm 55. 4. Diar. 14. 32. 1 Cor. 15. 55, 56. Heb. 2. 15.

'Ymlawenbewch mewn dychryn.' Salm 2. 11. Y mae yn ddyledswydd arnom wasanaethu yr Arglwydd, ac ymlawenhan ynddo; ond oblegid ein gwaeledd, a'n pechadurusrwydd, ac o herwydd ei burdeb, ei fawredd, a'i ardderchogrwydd yntau, y mae yn addas i ni ei wasanaethu ef mewn ofn ac arswyd duwiol, ac ymlawenhan ynddo gyda gwylder a pharchedig ofn. Heb. 12. 28, 29; Salm 82. 1—8. a 89. 7. a 95. 1—8. a 97. 1. a 99. 1. a 119. 120. Phil. 2. 12. Heb. 4. 1, 2.

'Heb ofni diu dychryn.' 1 Pedr 3. 6. Yn gwneuthur yn dda, heb ofni y canlyniadau o hyn, na phrofedigaethau, nac erledigaethau. Y mae yn addas i ni ofni digio Duw trwy weithredoedd drwg; ond y mae yn gweddu i ni wneuthur yn dda, heb ofni dim dychryn; ond rhoddi ein cyfau ymddiried yn yr Arglwydd, ac yn ei amddiffynfa. Diar. 3. 5. Luc 21. 9.

DYCHWEL-ION-YD, (chwel) adweddu; troi yn ol; ymchwelyd; dattroi, ymdroi.—Y mae dyn trwy bechod wedi ymadael â Duw; y mae ei gefn arno, a'i wyneb at y byd, a'r cnawd, ei elw, ei anrhydedd, a'i fwyniant ei hun. Y mae ffordd wedi ei hagoryd yn y Cyfryngwr, i bechadur ddychwelyd at yr Arglwydd; yn yr efengyl y mae yr Arglwydd yn taer alw arno, gan ddywedyd, 'Trowch eich wynebau ataf fi, holl gyrau y ddaear, fel y'ch achuber.' Y mae y galwad grasol hwn yn cael ei effeithiol gan yr Ysbryd Glan ar galonau pechaduriaid, i ufuddhau i'r alwedigaeth nefol, a dychwelyd at yr Arglwydd. Mewn gwir ddychweliad y mae yn gynwysedig, 1. Ymostyngiad a galar duwiol am ei ymadawiad â'r Arglwydd.—2. Cydna-

byddiaeth o'i hollol annheilyngdod o dderhyniad yn ol.—3. Ymroddiad ewyllysgar, hiraethlon, am gymmod a derbynriad gyda Duw.—4. Cymmod a'r ffordd, yn mha un yn unig y mae Duw yn derbyn pechadur, sef yn nghyfyngdod Crist.—5. Dyfodiad oddiwrth bob peth arall yn gwbl at Dduw, fel ei ran, ei etifeddiaeth, ei Dduw, ei Arglwydd, a'i frenin byth.—6. Dychweliad at ei orchymynion a'i ffyrdd, ei bobl, ei waith, gyd a'r ymroddiad i fyw mwyach i'r hwn a fu farw drosto, ac a gyfodwyd. Y mae y dychwaledig yn greadur newydd. Salm 51. 13. Diar. 1. 23. Esa. 49. 5. Jer. 3. 1. a 4. 18. Zech. 1. 3. Mat. 18. 3. Act. 3. 10. Luc 15. 18. Hos. 14. 1.—Gwaith Duw, trwy yr efengyl, yw dychwelyd pechadur. Jer. 17. 14. a 31. 18. Galar. 5. 21. 2 Tim. 2. 25. Eto y mae yr Arglwydd yn gweithredu arno yn y cyfryw fodd effeithiol ac addas i'w natur, ar ei holl gynneddfau, fel y mae yn dychwelyd yn wybodus, yn y goleu, yn ewyllysgar, ac a'i holl galon, Salm 110. 3. Act. 26. 18. Hos. 2. 7. Joel 2. 12. Dychweliad ydyw o egwyddor sanctaidd, a chynfnewidiad syniad y meddwl. Oddiwrth olwg oleu ar bechod, o ran y drwg, y ffeidd-dra, a'r perygl o hono; yn nghyd a golwg ar yr Arglwydd, yn ei fawredd, ei sancteiddrwydd, ei diriondeb, a'i raslonrwydd yn Nghrist, y mae y pechadur yn Nghrist yn cael ei enill yn ol yn wirioneddol, ac yn drwyadl. Dychweliad ydyw ar sail y cyfammod gras, ac y mae gafael cadarn y cyfammod ynddo, ac amgeledd y cyfammod yn cael ei weini iddo, yn helaeth, ac yn barhaol.—Y mae yr Arglwydd yn dychwelyd at ei bobl, pan, yn ei raslonrwydd, y mae yn maddau eu pechodau—yn darostwng eu hanwireddau—yn eu gwared o ddwyllaw eu gelynyon—ac yn eu dyddanu trwy lewyrch ei wyneb arnynt. Mic. 7. 18. Num. 10. 36. Deut. 13. 17. Salm 60. 1. Esa. 63. 17.

DYCHYMYG—ION—U, (cymyg) dammeg, dadl orchestol, caffaeliad; tyb, amgyffred, darfelyddiad. Barn. 14. 12. 1 Cor. 28. 9. 2 Cron. 2. 14. Ezec. 17. 2. Y gair, yn aml, a arwydda, gweithrediadau y meddwl ynddo ei hun, o'i fywiogrwydd, ei esmwythder, o'i gynhwrf ynddo ei hun, yn ddisail, yn ddirôl, ac yn aflywodraethus. Salm 38. 12. Diar. 16. 9. Nah. 1. 9. Fel mae calon dyn dan y cwmp yn llygredig, felly mae yn llawn o ddychymygon drwg. Salm 106. 29, 39. a 36. 4. a 38. 12. a 52. 2.—'Gan fwrw dychymygon i lawr.' 2 Cor. 10. 5. *Gr. λογισμούς καθαιρουντες.* 'Yn bwrw i lawr, neu yn tynu ymaith, ddarbwylliaid, ymresymiaidau.' Mae calon dywyll dyn yn llawn o ymresymiaidau dychymygol, disail, i gyd yn ymddyrechafu yn erbyn gwybodaeth Duw; yn ei wneuthur yn anuffudd, ac yn gynyddyn. Nid oes dim parodrwydd ynddo i dderbyn yr efengyl, ond yn hollol i'r gwrthwyneb; mae ei resymau a'i ddychymygon yn ymgodi yn ei herbyn. Mae yr Ysbryd Glan yn north-

ol weithredu trwy yr efengyl, i fwrw yr holl bethau tywyll dychymygol hyn i lawr, ac yn hyfryd yn caethiwo y meddwl i Grist. Buddugoliaeth hyfryd ydyw hon ar galon pechadur llygredig, sydd yn dwyn gwaredigaeth ryfeddol iddo, o'r caethiwed gwaethaf a mwyaf truenus. Dyn sydd yn ben ac yn arglwydd arno ei hun, nes y byddo wedi darod a'i ddychymygon, ac yn cymeryd tystiolaeth Duw am bob peth, yn foddlonrwydd digonol iddo i ymorphwys arni, ac yn rheol iddo weithredu wrthi.

DYDDAN—WCH—YDD, (dân) cysur, hyfrydwch, difyrwch; cysurwr, dyddanwr.—Mae yr Ysbryd Glan yn cael ei alw, o *παραιετός, y Dyddanydd—Dyddanydd arall*: mae Crist yn ddyddanydd, ac mae yr Ysbryd Glan yn ddyddanydd arall. Mae yr un enw, *παραιετός*, yn cael ei briodoli i'r Arglwydd Iesu, ac yn cael ei gyfieithu *Eiriolwr*, 1 Ioan 2. 1. Mae y gair yn arwyddo, *amddiffynwr un mewn llys yn ei absenoldeb*; hefyd, *rhybuddiwr, addysgwr, arweinydd, dyddanwr*. Yn yr ystyr flaenaf y priodolir y gair i'r Arglwydd Iesu, yn ngweinyddiad y swydd offeiriadol yn y nefoedd ar ei bobl. Edr. EIRIOLWR. Yn y golygiadau diweddfaf mae yn cael ei briodoli i'r Ysbryd, yn ngweinyddiad ei swydd yntau, tu ag atynt yma yn y byd. Mae yn *dwyn ar gof* iddynt, yn eu *tywys i bob gwirionedd*, a thrwy hyn yn eu dyddanu yn effeithiol.* Ioan 14. 16. a 15. 26. a 16. 7. Fel mae dyn yn greadur euog, llygredig, mae yn ganlynol yn anghysurus, ac yn druenus; ac nid oes neb o blant dynion yn meddiannu gwir ddyddanwch, ond a ddyddenir gan yr Ysbryd Glan. Llauer o ymgesiaidau sydd gan ddyinion am ddifyrwch a dyddanwch, yn eu cyflwr pechadurus; ond fel maent ynddynt eu hunain, yn hollol lygredig, nid oes dim ond pethau llygredig yn eu dyddanu; pa rai yn y diwedd sydd yn chwaneu at eu gofid a'u trueni. Mwyniant pechod sydd yn rhoddi ond dyddanwch byr, a brau, ac yn sicr o ddiweddu mewn tristwch tragrywyddol.

1. Mae yr Ysbryd Glan yn ddyddanydd, o drefniad dwyfol, yn y cyfammod tragrywyddol. Wrth ddyddanu ei bobl gweinydda y swydd y gosodwyd ef ynddi, yn y cynghor mawr, ac a ddarfu iddo yntau, gyd âg anfeidrol gariad ac ewyllysgarwch, ei chymeryd arno. Mae y Personau Dwyfol yn gweini yn ngwaith iechydwrriaeth yr eglwys, trwy ac yn ol y trefniad dwyfol rhyngddynt, mewn perthynas i hyn. Mae yr un doethineb dwyfol, cariad, a daioni, yn y naill fel y llall; mae y gosodiad a'r derbynriad o'r swyddau yn tarddu oddiwrth yr un ffynon o gariad rhydd, a daoni anfeidrol ynddynt. Yr un cariad oedd yn gosod, ac yn cydsynio â'r gosodiad; a'r un cariad o hyd yn para yn ngweinyddiad y swydd. Mae yr Ysbryd Glan, gan hyn, yn gweini dyddanwch

* Gwel Hammond, Campbell, ar Ioan 16. 6.—Witsius, Exercit. 1. in Orat. Dom. Sec. 16.—Minter, Lexicon Graeco-Latinum in verbo.—Outram, De Sacri. 360.

i'w bobl trwy sefydliad dwyfol, yn holl ddwyfoldeb ei Berson, a mawredd ei ddoethineb, ei gariad, a'i ras.

2. Mae yn dyddanu yn ol trefn y cyfammod. Nid ydyw yn myned allan o'r sefydliad a'r drefn ddwyfol, am ddefnydd y dyddanwch; y mae holl ddefnydd dyddanwch pechadur, fel y cyfryw, yn y drefn ddwyfol, neu y cyfammod tragwyddol; ac yno yn unig. Oni buasai y drefn ryfedd hon, ni buasai un dafn o ddyddanwch byth i bechadur i'w gael. O orseddfainc Duw a'r Oen, mae yr ason yn dyfod allan, sydd a'i ffrydiau yn llawenhau dinas Duw. *Crst.* 22. 1. *Salm* 46. 4. O anchwiliadwy olud Crist mae yn cymeryd defnydd eu dyddanwch; 'Efe a gymer o'r eiddof,' medd Crist, 'ac a'i mynega i chwi.' *Ioan* 16. 14, 15.

3. Mae yn eu dyddanu yn wirioneddol, trwy wneuthur eu cyfyrâu yn ddiogel, ac yn gysurus. Nid eu dyddanu mewn cyflwr drwg y mae; ni byddai y cyfryw ddyddanwch ond ffuantus, twyllodrus, a darfodedig, a hollol anaddas i Dduw y gwirionedd. Yn y llwybr twyllodrus hwn, mae y diafol, tad y celwydd, yn ymgais am ddefnydd ei weision am ychydig amser yma yn y byd. Ond mae yr Ysbryd Glan yn dwyn y pechadur i undeb gwirioneddol & Christ; yn ei wared oddiwrth ddamnedigaeth a llywodraeth pechod; yn puro y gydwybod, ac yn sancteiddio ei natur; ac yn ei ddwyn i heddwch a chymmod & Duw, ac yn ei waredu o feddiant y tywyllwch; ac wedi hyn yn ei ddyddanu. *Rhuf.* 5. 1, 2, 3, &c. a. 8. 1, 2, 3. *Mat.* 9. 2, 3, &c. Yn ei ddwyn i'r arch rhag y dilnw; tan gysgod y gwaed rhag y dinystrydd; i'r noddfa rhag y dialydd; ac wedi hyn yn ei ddyddanu. *Gen.* vii. *Exod.* xii. *Heb.* 6. 18. 'Dyddanwch yn Nghrist ydyw. *Phil.* 2. 1.

4. Mae yn ei ddyddanu yn y goleu. Yn y tywyllwch y mae y gelyn yn ceisio dyddanu pechaduriaid & chelwydd; ond mae yr Ysbryd Glan, fel dyddanydd, yn tywys i bob gwirionedd. Mae yn goleno y pechadur i adnabod y gyfraith sanctaidd, yn ei holl uniondeb, ei hangder, ei hysbrydoldeb, a'i hanghyfnewidioldeb; hefyd, i adnabod ei hunan, yn ei holl bechadurusrwydd a'i lygredigaeth, yn ei hwyneb; yn y cyfwng hwn, mae yn cymeryd o eiddo yr Iesu, ac yn eu mynegu iddo. Mae yn ei argyhoeddi o bechod, yn gyntaf, i weled ei berygl, ac i'w ddarostwng; yna mae yn ei argyhoeddi o gyfiawnder, ac o farn; sef o holl drefn fawr yr iechydwrriaeth yn Nghrist, i'w ddyddanu yn wirioneddol ac yn effeithiol. *Ioan* 16. 8, 9, 10. *Act.* 26. 18.

5. Dyddanwch yr ysgrythrau, yw dyddanwch yr Ysbryd Glan. *Rhuf.* 15. 4. Dyddanwch trwy gredu yw, ac nid trwy ddychymygu, na thrwy dymherau disail. Trwy gredu, a rhodio yn ol rheol y gair, yn ofn yr Arglwydd, maent yn cael dyddanwch yr Ysbryd Glan. *Gal.* 6. 16. *Act.* 9. 31. Y mae holl gynghor a

threfn Duw yn Nghrist, mewn perthynas i iechydwrriaeth gyflawn pechadur colledig, wedi ei hysbysu i ni yn y gair; mae ynddo addewidion mawr iawn a gwerthfawr; cynghor a chyfammod Duw wedi ei sicrhau a'i lw, fel y gallent gael *cysur cryf*, y rhai a ffoisant i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'u blaen. *Heb.* 6. 18. Fel mae yr ysgrythrau yn union, yn wirionedd, yn sanctaidd, yn sicr, ac yn gadarn ddigynnewid, felly mae dyddanwch yr Ysbryd ar sail y gwirionedd, yn gywir, yn wirioneddol, yn sanctaidd, ac yn gryf: deil yn wyneb cyhuddiadau y diafol, llygredd calon llawn o bla, profedigaethau y byd, a gofidiau angen. Gan ei fod yn ddyddanwch cyfiawn a sanctaidd, ar sail sicr, mae yn rhaid ei fod yn gadarn iawn: mae Duw yn ei holl drefn ddwyfol o'i blaid. Mae yr ysgrythrau fel bronau yn llawn laeth, yn rhoddi, ar yr un pryd, fagwraeth iachus a dyddanwch i'r plart bychain, sydd wedi eu geni o Dduw. *Esa.* 66. 11. *1 Pedr* 2. 2. Maent yn sylfaen gadarn i bwysio arni; yn gyfarwyddyd gyflawn yn mhob achos; a'u cynnwysiad yn gwbl addas i gyflwr pechadur, fel y cyfryw. Nid dadguddio rhyw ddirgeledigaethau, nad ydynt eisoes yn ddadguddiedig yn yr ysgrythrau, mae yr Ysbryd Glan wrth ddyddanu ei bobl; ond eu tywys i'r gwirionedd dadguddiedig, yn eu cysondeb a'u cyfiawnder; a gwneyd i'r praidd orwedd yn y porffeydd gwelltog hyn. *Salm* 23. 2. Nid oes dim ag sydd yn addas i gyflwr pechadur, er ei iechydwrriaeth, er ei gyfarwyddyd, a'i ddyddanwch, nad ydyw yn gynnwysedig yn y gair; ac i gael llesad o'r gwirionedd mae yr Ysbryd yn nerthu pechadur i'w deall, ei gredu, ei dderbyn, a chyfranogi o'i ymgeledd sanctaidd. Y mae dyddanwch i feddwl ysbrydol yn mhob rhan o'r gair. *Salm* cxix.

6. Mae yn eu dyddanu gyda llawer iawn o dynnerch. 'Fel un yr hwn y dyddanu ei fam ef, felly y dyddanaf fi chwi; ac yn Jerusalem y'ch dyddenir.' *Esa.* 66. 13. Mae mam yn dyddanu gyda llawer iawn o anwylddeb a thynnerch mawr; heb edrych ar ddim yn ormod a fyddo yn taëddu er dyddanwch i'w phlentyn. Mae wedi ymddwyn ac esgor arno; wedi dyoddef doluriau erddo; nid gormod ganddi, ond hyfrydwch yw iddi, ei ddyddanu yn ei holl ofidiau: 'felly,' medd Duw, 'y dyddanaf fi chwi.'—rhywbeth yn gyffelyb, ond gydag anfeidrol ragoriaeth:—'Ac yn Jerusalem y'ch dyddenir:—nid yn y byd, a'r cnawd, ond yn yr eglwys gyda'i bobl; yn a thrwy yr ordinhadau dwyfol yno. Mae yn eu dwyn yno yn gyntaf, ac yn eu dyddanu wedi hyn, a dyddanwch sanctaidd ei bobl. *Salm* 119. 132. *Ioan* 16. 21. *Esa.* 49. 15. a 54: 7, 8, &c. a 61. 1, 2, 3. a 65. 18, 19. *Hos.* 2. 19, 20.

7. Dyddanwch tragwyddol ydyw. Mae y Dyddanydd yn Berson tragwyddol; mae yn aros yn ei swydd gyda'i bobl yn dragwydd. *Ioan* 14. 16. Mae cyfammod Duw, a'i addaw-

id, sylfaen eu dyddanwch, yn gyfammod tra gywyddol. Esa. 54. 10. Mae eu hundeb & Christ yn annatodol, [Rhuf. 8. 35, &c.] ac y mae eu hetifeddiath yn etifeddiath dragywydd. Salm 37. 18. 1 Pedr 1. 4. Mae eu sancteiddrwydd a'u dyddanwch, yn cyd-gynnyddu; er nad eu sancteiddrwydd yw sail eu dyddanwch, eto dyddanwch sanctaidd yw eu dyddanwch; mae eu dyddanwch yn cynnyddu eu sancteiddrwydd a'u sancteiddrwydd yn eu haddasu i fwynhau y dyddanwch. Mae yn amhosibl dyddanu dyn cnawdol & phethau dwyfol, vsbrydol. Nid ydynt yn perthyn iddo, ac nis gall eu mwynhau. Ni ddichon y byd dderbyn y Dyddinydd, heb dderbyn y Sancteiddydd yn gyntaf. Pan byddo y rhai a sancteiddiwyd yn berffaith sanctaidd, byddant yn berffaith ddedydd; ac am fod eu cyflwr newydd o gymmod a sancteiddrwydd yn angholladwy a thragywyddol, mae eu dyddanwch yn dragywyddol. 2 Thea. 2. 16. Gan mai Duw Ysbryd Glau yw y Dyddanydd, rhaid bod dyddanwch yr eglwys, a phob aelod o honi, yn ddwyfol, yn oruchel, yn gryf, yn sanctaidd, ac yn dragywyddol; yn addas i fawredd y Person sydd yn ei weinyddu.

'Duw yr amynedd a'r dyddanwch:—Duw pob dyddanwch.' Rhuf. 15. 5. 2 Cor. 1. 3. Mae yr Arglwydd yn cael ei alw felly, am ei fod yn hollol gymmodlawn yn Nghrist & r' rhai sydd yn credu ynddo; am mai efe a drefnodd fordd a moddion o ddyddanwch i bechaduriaid; efe sydd yn eu dwyn i gyflwr y mae dyddanwch yn addas iddynt; ac efe yw yr hwn a'u dyddana yn wirioneddol yn eu holl orthrymderau. Esa. 51. 12. Salm 94. 19.—Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw, 'dyddanwch yr Israel.'—Yr oedd wedi ei addaw i Israel yn neillduol, fel gwrth-gysgod Noah, 'i'w cysuro am eu gwaith, a llafur eu dwylaw:' o hono yr hapodd Crist yn ol y cnawd; yr oeddynt yn dysgwyl am dano, yn ol yr addewid; ac mae efe yn sylfaen, yn ffynon, ac yn achos haeddiannol o holl ddyddanwch y gwir Israeliaid, hyd dragywyddoldeb. Luc 2. 25.—Mae dyddiau blinion yn dyfod, yn y rhai y dywed pob un heb Grist, dyddanwch yr Israel, 'Nid oes i mi ddim dyddanwch ynddynt.' Preg. 12. 1.

DYDD—IAU—HAU, (ydd) *Llad.* DIES; *Saes.* DAY; rhaniad amser oddiwrth ymddangosiad, neu guddiad yr haul.—Y mae dydd o ddiar fath, sef dydd celfydd, a dydd naturiol. Wrth y cyntaf y meddylir, yr amser tra byddo y goleuni yn llewyrchu, neu tra byddo yr haul uwchlaw y terfyn-gylch; y rhan arall o amser tra fyddo yr haul islaw y terfyn-gylch, a elwir nos. Wrth y dydd naturiol y meddylir, y rhan hyn o amser y bydd y ddaear yn troi, neu yn gwneyd chweliad ar ei phegwn, ac y bydd ei holl gylch wynebol yn ymddangos i'r haul; sef fel y geilw y Groegiaid ef, *νοθημερον*, nos dydd; sef pedair awr ar hugain. Yr oedd yr

Hebreaid yn cyfrif dechreuad y dydd yn yr hwyr; felly yr oedd yr Atheniaid, yr Awstriaid, y Bohemiaid, y Marcomaniaid, a'r Silesiaid; yr un fath mae yr Italiaid, a'r Chinesaid, yn cyfrif yn bresenol. Mae y Caldeaid, y Persiaid, y Syriaid, a'r Groegiaid, yn ei gyfrif yn dechreu gyda chodiad yr haul. Y mae yr Aiphitiaid, a'r rhan fwyaf o wledydd Ewrop, yn ei ddechreu ganol nos. Yr Umbri a'r Arabiaid a ddechreuant eu diwrnod ganol dydd, pan y byddai yr haul yn y cylch ganol-ddydd.

Yn iaith y prophwydi, arwydda dydd, neu diwrnod, flwyddyn; ac wythnos a arwydda saith mlynedd; mis, deg ar hugain; a blwyddyn, neu amser, tri chant a thriugain. Ezec. 4. 5, 6. Dan. 9. 24. a 7. 25. Dat. 9. 15. a 11. 3.—'Y mae un dydd gyda'r Arglwydd megys mil o flynyddoedd, a mil o flynyddoedd megys un dydd.' 2 Pedr 3. 8. Nid yw amser yn perthynu i'r Arglwydd, ond i ni; nid yw amser hir a byr, ond yr un peth iddo ef, a'r un peth mewn cymhariaeth i dragywyddoldeb. Nid yw yr Arglwydd yn hynach nac yn ieuengach y naill amser na'r llall; na thragywyddoldeb nac yn hŵy nac yn fyrach. Ei flynyddoedd ef sydd yn oes oesoedd, ni chawsant ddechreu, ac ni ddarfyddant. Salm 102. 24. 27.

Fel y mae dydd yn rhan o amser hynodol at waith, felly y mae rhyw amser neillduol i weithredu trugaredd neu farn, yn cael ei alw yn ddyd, neu ddiwrnod; y 'dydd hwnw,' neu y 'diwrnod hwnw,' sef yr amser hwnw, byr neu hir, pan byddo yr Arglwydd yn cwblhau rhyw orchwyl arbenig mewn fordd o drugaredd neu farn. Salm 37. 13. Mal. 4. 1. Jer. 50. 4—30. Esa. 2. 11. a 19, 16, 19, 24. a 61. 2.

Wrth 'ddydd Crist,' y mae i ni ddeall amser ei ddyfodiad y waith gyntaf, yn ei ddarostyngiad, i brynu ei bobl. Ioan 8. 56. Yr ail waith, yn holl ogoniant ei Dad, i farnu y byd. Y mae y dydd wedi ei sefydlu, a mawr fydd y gwaith i'w wneuthur ganddo. 1 Cor. 3. 13. Phil. 1. 6. 2 Pedr 3. 12.

'Dydd prynedigaeth,' yw gwrth-gysgod y flwyddyn Jubili, pan roddir yr holl brynedigion mewn cyflawn feddiant o'n hetifeddiath gan eu cyfathrachwr, Mab Duw, eu prynwr. Eph. 4. 30.

Y mae dydd, neu ddyddiau diweddf, yn arwyddo amser eto i ddyfod, yn mhen llawer o ddyddiau, Gen. 49. 1.—yspaid goruchwyliaeth yr efongyl, wedi dyfodiad Crist yn y cnawd, Esa. 2. 2. Heb. 1. 1.—neu y rhan ddiweddf o'r yspaid hwnw, 1 Tim. 4. 1., 2 Tim. 3. 1.—neu ddyddiau marwolaeth a barn, Iago 5. 3.

'Cystudd ddeng niwrnod,' a arwydda cystudd byr, terfynedig; neu erlidigaeth ar yr eglwys am ddeng mlynedd, Dat. 2. 10. o. A. D. 302, 312.—1260 o ddyddiau teyrnasiad Anghrist—42 o fisoedd—amser, amseroedd, a hanner amser, a arwyddant yr un rhifedi o

ddyddiau, sef 1260 o flwyddoedd. Dat. 11. 2, 3. a 12. 6—14. a 13. 6. Os dechreuir yr rhifedi hwn yn y flwyddyn 606, pan y cafodd y Pab yr enw o Esgob Catholig, neu gyffredinol, ar y byd Cristionogol, diwedda yn y flwyddyn 1866. Edr. ANGHRIST.—'Nid oes rhyngom ni ddyddiwr.' Job 9. 33. Edr. CYFRYNGWR.

Arwydda, dyddiau, yn aml, blwyddyn, neu blynnyddoedd; sef cyson-drefn blynnyddoedd o ddyddiau. a מִקֵּץ יָמִים yn niweddyddiau, sef yn niweddydd y flwyddyn. Gen. 4. 3. Hyn yw ystyr cywir y geiriau, ac nid y geiriau annerfydedig, *talm o amser*.—'Arosodd Dafydd yn ngwlad y Philistiaid flwyddyn [מִקֵּץ יָמִים dyddiau] a phedwar mis.' 1 Sam. 27. 7.—'Yn mhen dwy flynedd lawn, [מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים yn niweddydd dwy o ddyddiau] y bu i Phara oh freuddwydio.' Gen. 41. 1.—'Elcanah a aeth bob blwyddyn i addoli, ac i aberthu i Arglwydd y lluoedd yn Siloh: יָמִים מִיָּמִים dyddiau wrth ddyddiau, neu blwyddyn wrth flwyddyn; sef bob blwyddyn, yn ol ein cyfieithiad ni. 1 Sam. 1. 3. Am hyn, yn addas y cyfieithir y geiriau זָבַח יָמִים [abertth dyddiau] abertth blynnyddol. 1 Sam. 2. 19.—'Unwaith yn y flwyddyn.' 2 Sam. 14. 26. יָמִים לְיָמִים מִקֵּץ o ddiweddyddiau i ddyddiau; sef diweddydd pob blwyddyn.—'Ac yn ol *talm o ddyddiau* y sychodd yr afon. 1 Bren. 17. 7. יָמִים מִקֵּץ yn niweddydd y dyddiau; sef yn niweddydd y flwyddyn; o herwydd peidiodd a gwlawio yn y gwanwyn.—Y geiriau 'yehydig ddyddiau,' yn Gen. 27. 44. a 29. 29. a ddylent gael eu cyfieithu yn *flwyddyn*. A'r geiriau אָךְ עֶשְׂרִי יָמִים blwyddyn, neu *ddeng mis*, ac nid 'deng niwrnod o'r lleiaf.' Gen. 24. 55. Gwel y Dr. Hale's *Analysis of Chronology*.

DYDDFU, (dyddf) gwanhau, llesgâu, llesmeirio, diffygio. Gen. 47. 13.

DYDD-GWAITH, (dydd-gwaith) dydd gweithio ynddo, mewn cyferbyniad i ddydd Sul a dydd gwyl.

DYDD-GYLCH, (dydd-cylch).—'O ddydd-gylch Abia:' Luc 1. 5, 8. *Gr. εφημερία*; cylch beunyddiol, neu wasanaeth am ddiwrnod, yn briodol; a ddel ar gylch, cylchol; gwasanaeth i'w gyflawni yn mhen cylch o amser; neu y tenlu, neu y dosparth oedd i gyflawni y gwasanaeth hwnw. Ymddengys wrth gymharu 1 Cron. 24. 19. & Pen. 9. 27. ac & 2 Cron. 23. 8. a 2 Bren. 11. 5, 6. 7. fod cylchoedd yr offeiriad yn wythnosol, neu saith niwrnod bob un, a'u bod yn dechreu ac yn diweddu ar y Sabboth. Dosparth Abia oedd yr wythfed [1 Cron. 24. 10.] o'r 24 dosparthiadau y dosparthoedd Dafydd yr offeiriad. Bob boreu, neu ddechreu wythnos y dydd-gylch, yr holl offeiriad oedd i wasanaethu y dydd hwnw, neu yr wythnos hono, a safent yn gylch, ac un a fwriai goelbren pa ran o'r gwaith sanctaidd oedd i bob un i'w wneyd; a daeth o ran wrth goelbren fel hyn, i Zacharias arogl-darthu y dydd yr ym-

ddangosodd yr angel iddo, tra yr oedd wrth y gorchwyl sanctaidd hwnw. Lightfoot, Macknight, Whitby, Poole's *Synopsis*.

DYEITHR-IAID (dy-eithr) alltud, estron, un mewn gwlad ddyeithr, Gen. 23. 4.—un dystyredig, Salm 69. 8.—un caethiwus, erlidedig, Obad. 12. Heb. 13. 2.—un heb fod o genedig Israel, neu o deulu Aaron, Exod. 20. 10. Esa. 14. 1. Num. 3. 10. a 16. 40.—Mae y rhai sydd yn byw trwy ffydd, yn cyfaddef eu 'bod yn ddyeithriad a phererinion ar y ddaear.' Y maent wedi eu geni oddi uchod; mae eu hetiffediadaeth a'u hymarweddiad yn y nef oedd; yn ceisio gwlad well, sef un nefol, maent yn teithio fel ddyeithriad trwy y byd hwn taa'u cartref nefol; ac y maent yn erlidedig, yn aml, gan blant y byd hwn. Heb. 11. 13. Salm 39. 11. Phil. 3. 20. Ioan 14. 4, 5. 2 Cor. 5. 1. Mae yr Arglwydd yn annog ei bobl i ddangos llawer o fwyneidd-dra a thirondeb tuag at ddyeithriad. Exod. 22. 21. Lef. 19. 10. Num. 15. 14. a 19. 10. a 35. 18.—Gan nad oedd ond ychydig o lettyau i deithwyr yn y dyddiau gynt, yr oedd yn arfaedig i ofyn ddyeithriad i gael letty ac ymgeledd. Gen. xviii, xix. Barn. xix.

Mae dynion, yn eu cyflwr wrth natur, wedi ymddyethrio oddiwrth Dduw, buchedd Duw, ei addewidion, ei gyfammod, ei ffyrdd, a'i bobl. Salm 54. 3. Joel 3. 17. Eph. 2. 12. a 4. 18. Mae y darluniad hwn o ddydd dan y cwymp, o ran ei gyflwr, ac agwedd ei ysbryd, yn ei osod allan yn annuwiol, ac yn dra thruenus. Bod yn ddyeithr i Dduw, yw bod yn ddyeithr i bob daioni a dedwyddwch. Trwy waed Crist, a gweithrediadau Ysbryd y graa, y mae y rhai oeddent gynt yn mhell, yn cael eu gwneuthur yn agos. Eph. 2. 13.—Mae gau athrawon yn cael eu galw yn ddyeithriad am nad ydynt wedi dyfod trwy y drws galwad cyfreithlawn, i gorlan y defaid; y maent yn ddyeithriad i Grist a'i bobl. Nid ydyw y defaid yn adnabod llais ddyeithriad. Ioan 10. 5. Edr. BENYW, GWRAGEDD.

DYFAL-ACH-WCH, (bâl) diwyd, astud, dibaid, diorphwys.

Tri dyfal gyfangan Ynys Prydain; un oedd yn Ynys Afallon (*Glantonbury*) yr ail yn Nghaer Caradawg (*Alembury, or Old Sarum*) a'r tdydd yn Mangor (*Bangor Is y Goed*). Yn mhob un o'r tri lle yr oedd 2400 o wyr crefyddol: ac o'r rhai hyn 100 cyfenwidol bob awr o'r 24 yn y dydd a'r nos, yn parhau mewn gweddian a gwasanaeth i Dduw yn ddidrac ddiorphwys. *Triodd*.

Wrth hyn y mae yn amlwg i Gristionogrwydd daenu yn foreu, ac yn helaeth, yn mhllith yr hen Gymry. Llawer o ddychymygion a fu, ac sydd yn parhau, am y modd y dygwyd y grefydd Gristionogol gyntaf i'w plith. Yr hanes mwyaf tebygol i wir a welais sydd yn gynnwysedig yn yr hen gronicle canlynol:—

Un o dri menwedigion teyrnedd Ynys Prydain, Bran Fendigaid ab Llyr Llediaith, a ddygys gyntaf dydd yn Nghrist i genedi y Cymry, o Eufain, lle y bu efe saith mlynedd yn ngwystyl ei Fab Caradawg. *Triodd*.

'Gweddi ddyfal,' yw gweddi daer, barhaen.

Act. 12. 5. Rhuf. 12. 12. Eph. 6. 18.—'Dysgwyl yn ddyfal am yr Arglwydd,' yw dysgwyl yn hiraethlawn, yn ddidor, yn ddiwyd, ac yn barhaol. Salm 40. 1. 'Cadw y gorchymynion yn ddyfal,' yw eu cadw yn awchus, yn gyflawn, yn barhaus, yn mhob peth a wnelom, yn holl agwedd y meddwl, a'r fuchedd allanol. Salm 119. 4.

'Byddwn ddyfal gan hyny i fyned i mewn i'r orphwysfa hono.' Heb. 4. 11. *Byddwn ddyfal, σπουδαζωμεν*, 'Rhown ein bryd.' W. S.—'Ymroddwn.' Dr. M. Y gair a arwydda hollol ymroddiad, diwyd, parhaus; yn ymwrthod & phob peth fyddo yn tueddu i atal, ac i gyrchu at bob peth, a phob moddion, a fyddo yn gynnorthwyol.

'Ac efe mewn ymdrech meddwl a weddiodd yn ddyfalach.' Luc 22. 44. *εν αγωνια γεμενος, ac efe yn cael ei wasgu gan iny, cyfyngdra, ac ymdrech meddwl, a weddiodd yn ddyfalach; ερενεστερον, yn ddwysach, gyda'r gradd mwyaf o ddiffrifwch yn ngweithrediadau ei feddwl, ei enaid, a'i gorph.* Y mae y geiriau yn gosod allan y fath ing a chytyngder meddwl nas dichon tafod byth ei fynegi, na meddwl ei amgyffred. Trwy lefain cryf a dagrau yr offrymodd weddian ac erfyniau, pan yr offrymodd ei hun yn offrwam ac yn aberth i Dduw trosom. Heb. 5. 7. Eph. 5. 2.

DYFEILLIORN, (meiliorn) gwneuthur anghyfiawnder; gwneuthur yn feius, ac yn gamweddus.—'Ydd ym yn poeni, ac yn cael ein dyfeilliorni, o herwydd ein bod yn gwir obeithiaw ar Dduw byw.' 1 Tim. 4. 10. W. S.—'Yn cael ein gwaradwyddo.' *Gr. ανεπιδομηθα; ελλιπιο, gwaradwyddo, dannod.* Mat. 27. 44. Iago 1. 5.

DYFER-ION-U, defnyn, defnynu.—'Dy wesusau, fy nyweiddi, sydd yn dyferu fel dil mēl! Can. 4. 11. a 5. 13. Y mae athrawaethau a gweddian yr eglwys yn hyfryd, yn iachus, ac yn adeiladol. O helaethrwydd y galon y mae ei genau yn llefaru yn barhaus; yn dyferu yn ddyfal, yn ddidor, ac yn ddiddarfed. Nid oes dim yn natrn yr cyfateb i felusder a hyfrydwrch gwirioneddau dwyfol, yn eu gweinyddiad yn yr eglwys, dan ddyfanwadan yr Ysbryd Glan. Salm 119. 10, 103. a 45. 2. Col. 4. 2.

DYFERLIF, (dyfer-llif) gwaedlif, cerdded- iad gwaed, hād, &c. Lef. 12. 7. a 16. 2. Ezec. 23. 20.—Yr oedd y cyfryw ddyferlif yn dra aflan dan y gyfraith; yr oedd y person, yr hwn yr oedd yr afiechyd arno, yn aſanhau pob peth y cyffyrddai āg ef: ond nid oedd y fam yn aſanhau y pleunyng sugno. Iachaoedd yr Arglwydd wraig a fu mewn dyferlif gwaed ddeuddeng mlynedd, trwy ei gwaith yn cyffwrdd āg ymyl ei wiag. Er bod cyhyd o amser yn aſiach; er dyoddef llawer gan lawer o feddygon, a threulio cymaint oedd ar ei helw; ac er na chwasaſi ddim llesād, eithr yn hytrach myned yn waeth-waeth—eto, yn ei thlodi a'i gwendid

mawr, daeth at yr Arglwydd Iesu mewn ffydd, gan ddywedyd, 'Os caf ond yn unig gyffwrdd ā'i wiag ef, iach fyddaf;—a'r wraig a iachawyd o'r awr hono.' Mat. 9. 20, &c. Marc 5. 25, &c. Luc 8. 43, &c. Mae yr hanes yn cael ei adrodd gan yr efengylwyr, gyda llawer o addasrwydd a harddwch ymadrodd, yn dangos gwaeledd y wraig, ac iselder ei chyflwr; natur ac effeithioldeb ffydd; gallu a graslonrwydd Crist. Mae efe yn llawn rhinwedd—yn llawn gras a gwirionedd; nid oes un cyflwr yn anfeddygriaethol iddo; ac mae gwir ffydd ynddo, yn sicr o dynu rhinwedd allan o hono. Gwybu yr Iesu ynddo ei hun fyned rhinwedd allan o hono: hithau a wybu yn ei chorff ddarfod ei hiachau o'r pla. Nid oedd dim rhinwedd yn ngwisgoedd yr Arglwydd Iesu, mwy nag mewn gwisgoedd eraill; ond yr oedd ei chyffyrddiad hi ā'i wiag, yn arwydd o'i ffydd ynddo, yn ei Berson, ei allu, a'i drugarogrwydd; ac yr oedd ei waith yn ei hiachau ar hyny, yn dangos ei ffydd yn gywir am dano, a'i fod yn holl-wybodol, yn gwybod am weithrediadau ffydd yn ei bobl yn mhob angylechiad, ac yn mhob gradd o honi.

DYFETHA, (di-feth) diddymn, dystrywio, dinystrio, difrodi. Mat. 21. 41. Marc 12. 9. Act. 2. 23. 2 Thea. 2. 8. Diar. 12. 7. Salm 2. 12. a 5. 6. a 68. 2. a 73. 27. Mat. 27. 20. Marc 3. 6. a 11. 18. a 1. 24. Luc 4. 34.

Dyag i'th bientyn enalll da,
Cyn dysgu modd o'i ddyfetha.

'Na fydd ry gyfiawn; ac na chymer arrat fod yn rhy ddoeth; pabam y'th ddyfethit dy hun?' Preg. 7. 16. Mae yn anmhosibl i un dyn fod yn rhy gyfiawn, yn wirioneddol: gofynion cyfiawn y gyfraith yw, 'Caru Duw a'n holl galon, a'n cymydog fel ni ein hunain'; nis dichon un dyn, gan hyny, yn yr ystyr hwn, fod yn rhy gyfiawn, trwy garu Duw yn ornod. Pe baem yn feddiannol o'r cyfiawnder deddfol hwn, yn ein personau ein hunain, byw fyddem, ac nid dyfetha ein hunain. Bod yn gyfiawn ar sail yr efengyl, trwy ffydd yn Nghrist, yw yr unig ffordd a drefnodd Duw i bechadur i fyw. Rhuf. 1. 17. Nis dichon un dyn fod yn rhy ddoeth, yn wirioneddol, chwaith; ond dichon dyn fod yn rhy gyfiawn, ac yn rhy ddoeth, yn ei olwg ei hun, trwy gam-farnu am dano ei hun, a thybied ei hun yn well nag yd-yw, a dyfetha ei hun felly; ac nid oes nn ffordd mwy sicr iddo ddyfetha ei hun, na hon. Gellir cyfieithu y geiriau, medd beirniaid dyagedig yn yr iaith Hebraeg, 'Na fydd hunan-gyfiawn-hawr mawr.*' Gwel Rhuf. 10. 2, 3. a 12. 3, 16. 1 Sam. 15. 21. Col. 2. 18. 1 Tim. 5. 23. Diar. 3. 7. a 25. 16. Mat. 7. 6. a 18. 30. Ioan 13. 8. a 16. 2. Act. 26. 3.

DYFNDR-AU-OEDD, (dwfn) eigion, dyfnŵr, affwys. Edr Dwfn.—1. Y gymysgfa aſuniaidd yn nechren creadigaeth y byd. Gen.

* Gwel Romaine's Discourses on the Law & Gospel. Ser. vi

1. 2.—2. Y môr a'i ddyfn-leoedd. Job 41. 31, 32. 2 Cor. 11. 25.—3. Pethau dweithr, anadnabyddus, ac anchwiliadwy. Esa. 33. 19. Job 12. 22. Dan. 2. 22.—4. Y bedd, a gwlad y meirw. Rhuf. 10. 7.—5. Uffern, sydd yn bydw diwaelod. Luc 8. 31. Diar. 9. 18. Dat. 20. 3.—6. Gorthrymderau mawrion ac ofnadwy. Salm 130. 1. a 88. 6. Rhuf. 8. 39.

'Dyfnuder gollud doethineb a gwybodaeth Duw,' a arwydda eu bod yn anfeidrol ac yn anchwiliadwy. Rhuf. 11. 33.—'Dyfnuder cariad Crist,' yw ei ddarostyngiad rhyfedd i'r pwll iaf, o ddarostyngiad mewn tywyllwch, yn y dyfnuderan [Salm 88. 6.] i achub y pechaduriaid gwaelaf o ddyfnuder uffern. Eph. 3. 18.—Tafu i ddyfnuderoedd y môr, a arwydda eu bod yn cael eu maddeu yn hollol, ac yn dragywyddol, yn ol gollud ei ras, a lluosogrwydd ei dosturiaethau, a mawredd gwerth aberth Crist. Mic. 7. 19. Salm 51. 1. Tit. 2. 14.—Wrth 'ddyfnuderoedd Satan,' y deallir dychymygion tywyll a disail, a gweithredoedd cywilyddus a dirgelaid twyllwyr. Dat. 2. 24. Yr oedd cyfeiliornwyr twyllodrus yn galw eu dychymygion cyfeiliornus yn ddyfnuderan; ond mae yr Arglywydd Iesu yn eu galw wrth eu henw priodol, sef dyfnuderoedd Satan.—Mae lluoedd y Caldeaid yn cael eu galw 'y dyfnuder,' oblegid eu rhifedi, eu trwst, eu buddugoliaeth, a'r dystryw a wnaent. Ezec. 26. 19. a 31. 4, 15. Amos 7. 4.

'Dyfnur mawr yw dy farnedigaethau.' Salm 36. 6. Y mae meddwl y Salmiwydd wedi ei orlenwi â dirfawredd y perffeithrwydd dwyfol, yn defnyddio y golygiadau mwyaf eang yn naturiaeth, er hyny yn anghyfartal yn mhell i'r gwrthdrysychau, i osod allan eu hanfeidredd:—

O IEROFAN, dy drugaredd sydd hyd y nefoedd!

Dy wirtionedd hyd y cymylau!

Dy gylawnder, fel mynyddoedd cedym!

Dy farnedigaethau, dyfnur mawr! *Hebraeg.*

Yn araeth Zophar y Naamathiad, [Job. 11. 7, &c.] cawn y cyffelyb olygiadau o holl eangderau naturiaeth, wedi eu pentyru ar eu gilydd gyda mwy fyth o ardderchogrwydd, pe ba'i bosibl, trwy y dull nacaol ac ymfynol y maent yn cael eu gosod allan:—

A eili di wrth chwilio gael Duw?

A eili di gael perffeithrwydd yr Hollalluog?

Uchelderau y nefoedd yw, Beth a wnes?

Dyfnach nag uffern, Beth a wyddost?

Ei fasnur sydd hwy na'r ddawar,

A lietach yw na'r mor. *Hebraeg.*

Y mae gwir adnabyddiaeth o'r Duw mawr yn sicr o orlenwi y meddwl a'i anfeidredd diderfyn, ac a'i harddwch, ei brydferthwch, a'i ddaioni digymhar, ac anhywerthadwy. Y mae yn fawr—y mae yn hardd—ac y mae yn awyrl!—'Mor werthfawr dy drugaredd, O Dduw!*'—Y mae ei farnedigaethau, sef ei arfaeth a'i drefniadau, yn ddvnder mawr, fel y maent yn guddiedig yn meddwl Duw; yn anchwiliadwy, oblegid dyfnur ei ddybenion, a'u heffeithiau gogoneddus; ac o herwydd amrywiaeth y ffyrdd dirgelaid sydd gan y Duw mawr i'w cyflawni oll. Rhuf. 11. 33.

† Gwel Lowth De S. Poest. Heb. Praelect 18.

DYFOD-IAD, (bod) esgyn, dygwydd, dyfod i ben; tyfu, cynnyddu; esgyniad, nesad.—'Ai tydi yw yr hwn sydd yn dyfod? ai arall yr ydym yn ei ddydagwyl?' Mat. 11. 3. o ερχομενος yr hwn sydd yn dyfod, yn cyfateb i'r Heb. וְיָבִיא wedi ei gymeryd o Salm 118. 26. 'Bedigedig yw a ddelo yn enw yr Arglywydd.' Enw yn darlunio y Messiah addewedig, yr hwn yr oedd yr holl dduwiolion, dan yr hen oruchwyliaeth, yn dysgwyl yn hiraethlon am dano. Mat. 21. 9. Marc 11. 9. Luc 19. 38. Ioan 6. 14. a 12. 13. Heb. 10. 37. Daeth o'i wir fodd, yn ei anfeidrol gariad a'i ras oddi wrth Dduw at ddynion, yn y cnawd, i geisio ac i gadw yr hyn a gollasid. Ioan 13. 3. Luc 19. 10. Heb. 10. 5, 7. Nid ydyw y gair *dyfod* yn arwyddo symudiad, o ran ei Dduwdd, o un lle i'r llall: y mae hyny yn gwbl amhriodol i'r hwn sydd yn llenwi pob lle ar unwaith; arwydda ei gnawdoliaeth, a'i gwblhad o'r gwaith perthynol iddo yn ol yr arfaeth ddwyfol, yr addewidion, a'r prophwyddoliaethau am dano. Daeth atom mewn dull addas i sefyll drosom, ac i ddyoddef dros ein pechodau.

Y mae dyfodiad yn cael ei briodoli i'r Arglywydd, o ran un math o amlygiad a ddichon efe wneuthur o hono ei hun, trwy ei farnedigaethau ar ei elynion, neu trwy ei ddysglaer ymddangosiad yn mhregethiad yr efengyl, nes byddo holl gyfeiliornadau anghristaidd yn cael eu difa, gan eglurdeb yr amlygiad o hono yn athrawiaethol, fel y tywyllwch gan olenni boruol yr haul. 2 Thea. 2. 8. Esa. 11. 4. Hos. 5. 5. Dat. 2. 16. a 19. 15, 20, 21. Ond yn benaf i'w ail ddyfodiad heb bechod, sef heb bech-aberth, er iechydwrriaeth. 'Wele! y mae efe yn dyfod gyda'r cymylau—gyda nerth a gogoniant mawr.'—ac mor amlwg a dyrchafedig, fel y 'gwel pob llygad ef.' Dat. 1. 7. Dan. 7. 13. Mat. 24. 30, 37, 39. 2 Pedr 1. 16. 1 Ioan 2. 28. Weithiau, y mae y dyfodiad hwn yn cael ei alw ei ymddangosiad, oblegid yr amlygrwydd dysglaer o Grist i bawb y pryd hwnw. Col. 3. 4. 2 Tim. 1. 10. a 4. 1, 8. Tit. 2. 13. 1 Pedr 1. 7. 'Ymddengys a thau fflamlyd, yn rhoddi dial ar y sawl nid adwaenant Dduw,' &c. ond daw er iechydwrriaeth, ac i'w ogoneddu yn ei saint, ac i fod yn rhyfeddol yn y rhai oll sydd yn credu. 2 Thea. 1. 7—10.

Y mae pechaduriaid yn dyfod at Grist, pan maent yn credu ynddo. 'Yr hwn sydd yn dyfod ataf fi ni newyna; a'r hwn sydd yn credu ynof fi, ni sycheda un amser.' Ioan 6. 35. Trwy dyniad y Tad, sef trwy nerthol weithrediad yr Ysbyrd Glan ar eu heneidiau, yn athrawiaeth yr efengyl, maent yn credu ynddo, ac yn dyfod ato; a phawb fel hyn a ddél ato, sydd yn cael derbynaiad croesawgar ganddo. Adn. 37, 44, 45. Y maent yn cael eu dysgu gan Dduw i adnabod Crist, eu hangen o hono, a'i addasrwydd iddynt; ac yn yr adnabyddiaeth hon o hono, y maent o ran agwedd eu

meddyliau, yn dyfod ato i ymlynu wrtho, i dderbyn ganddo, ac i'w wasanaethu dros byth. Mat. 11. 28. Heb. 11. 6.

'Yr hwn a ddel ataf fi, nis bwriaf ef allan ddim.' Ioan 6. 37. Yn yr argraffiadau 1746, 1752, 1799, o'n Beiblau Cymreig, mae gwall argraff, trwy roddi *nis bwriaf*, yn lle *nis bwriaf*. Iawn gyfieithiad o'r *Gr. ου μη εξαλωθεω*, yw *nis bwriaf allan ddim*, ond bod yr ystyr yn gadarnach yn y Groeg.

DYFODFA-AU, (dyfod) nesad, derbyniad; y ffordd i ddyfod. 2 Cron. 23: 13. a 33. 14. Ezech. 42. 12. a 46. 19.—'Trwy yr hwn hefyd y cawsom ddyfodfa trwy fydd i'r gras hwn, yn yr hwn yr ydym yn sefyll;' sef i heddwch Duw, ac i gymundeb parhaus ag ef, gyda hyder am bob peth a berthyn i fywyd a duwioldeb. Rhuf. 5. 2. Eph. 2:18. a 3. 12. Heb. 4. 16. a 10. 19. Y gair [προσπαρη, a arferir yn y lleoedd hyn, a arwydda yn hytrach dygiad, neu arweiniad i mewn. Felly y mae yn cael ei gyfieithu yn 1 Pedr 3. 18. *dwyn* at Dduw. Y mae Crist nid yn unig yn *ffordd*, ond hefyd yn *arweinydd* i'w bobl at Dduw; y mae yn eu dwyn ato. Gyda golwg ar fawredd ei berson, digonolrwydd ei aberth, a chyflawnder ei swyddau, maent yn myned yn ei law yn hyderus, gyda hyfira at Dduw, yn wyneb pob anheilyngdod ynddynt eu hunain. Heb. 4. 14, 15, 16. Eph. 3. 12.

DYFYN-U, (dwf) gwysio, galw; gwys-rybuddio.—'Gwyr Benjamin, wedi ei dyfyn, yn ymgasglu yn erbyn yr Israeliaid.' Barn. xx. cynwysiad y bennod.

DYFFRYN-OEDD, (dyfrhynt) glyn, cwm, ystrad, allmor.—Y gair dyffryn, yn cyfateb i'r gair Heb. הַרְיָא a arwydda gwastad-dir, a ffrydiau yn rhedeg trwyddo. Mae y gair *ystrad* hefyd yn o agos o'r un ystyr. Mae llawer o ddyffrynoedd yn cael sôn am danynt yn yr ysgrythrau, pa rai, caf achlysur i grybwyll am danynt dan eu hamrywiol enwau. Yr oedd dyffrynoedd breision yn gorwedd o amgylch Samaria; ac yr oedd y ddinas yn sefyll ar godiad tir, yn golygu y dyffrynoedd hyn. Esa. 28. 1—4. Wrth 'ddyffryn y celaneddau,' a 'glyn lladdedigaeath,' y meddylir Tophet, glyn mab Hinnom. Jer. 7. 32. a 31. 40. Wrth 'ddyffryn y fforddoliou,' deallir, yn ol barn Calmet, y brif-ffordd wrth droed mynydd Carmel, o Judea, yr Aipht, a gwlad y Philistiaid i Phoenicea.—'A chwi a fowch i ddyffryn y mynyddoedd;' Zech. 14. 5. sef, y dyffrynoedd oddi amgylch Jerusalem, i ba rai darfu i breswylwyr y ddinas hono ffoi, pan warchaewyd arni gan luoedd y Rhufeiniaid.

DYGAM, (cam) gŵyr, gwyrrog, trofaus, cundy.—'Yn veibion i Dduw, yn ddigwliediec ym pervedd cenedlaeth ddrygonus ddygam.' Phil. 2. 15. W. S.

DYGAS. (cas) ffaidd, adgas, echryslawn.

Mewn pechod lluntywyd fi.

Ac mewn drygionl *dygas*.

E. Prye, (Salm 51. 5.)

DYGWYDD-ODD, (cwydd) damwain, damchwyn; canlyniad; cyfran-osodedig, dogniad. Y *chwyl dygwydd*, y gloesion llewyg, y gloesion mawr, clwyf tegla.

'Ni wyddost beth a ddygwydd mewn diwrnod.' Duw sydd yn trefnu pob peth; ac nid ydyw yn gweled yn dda hysbysu i ni, yn neillduof, beth y mae ar fedr ei wneuthur; ond mae yn galw arnom yn mhob peth i roddi ein hyder arno, i ddysgwyl wrtho, ac i ymostwng iddo. Diar. 27. 1. . Preg. 11. 2.

'Dyro i mi y rhan a ddygwydd o'r da.' Luc 15. 12. *το εκκαλλον μερος της ουσιας*. Y gyfran berthynol iddo wrth y cyfreithiau. Wrth gyfreithiau yr Hebreaid a'r Rhufeiniaid, ni allai y pen-teulu ranu ei feddianau yn ol ei ewyllys ei hun; ond yr oedd y gyfraith yn penodi dosparth i bob un o'r meibion. Yr oedd y dyn ieuanc, gan hyny, yn dymuno meddianu yn ddiastreg yr hyn a ddygwyddai iddo yn fuan, yn ol trefn y gyfraith. Yr oedd brys anaddas arno i fyned oddi tan lywodraeth ei dad tirion, ac yn ei hunandyb, a'i ysbryd anmhlgygedig, i lywodraethu ei hun, a'i feddiannau. Mae y ddammeg yn dra defnyddiol i dangos ffolineb a phechadurusrwydd y cyfryw ymddygiad, a'r gofidiau sydd yn gyffredinol, yn ei ddilyn; ac hefyd natur gwir edifeirwch, a graslonrwydd Duw i'r edifeiriol.

DYGYFOR, (cyfor) ymchwyddo, cyfodi i fyru; gwneuthur cynhwrf; tymhestlog, terfysgelyd.—'Y rhai anwir sydd fel y môr yn dygyfor.' Esa. 57. 20. Jer. 46. 7. Y gair a arwydda y cynhwrf a'r aflonyddwch diorphwys sydd yn y môr, ac yn yr anwiriad yn gyffelyb iddo. Y mae y gyffelybiaeth yn hardd ac yn gynnwysfawr; fel y mae y môr yn dygyfor gan ryw gynhwrf ac aflonyddwch diorphwys, ei donau yn cael eu tafu a'u chwalu gan wyntoedd, felly yr anwiriad; nid oedd dim heddwch iddynt nac ynddynt. Y maent yn digyfor ac yn aflonydd gan euogrydd, ofnau, a gweithrediadau llygredigaethan cryfion, yn eu tafu ac yn eu chwalu; fel y môr, yn bwrw allan dom a llaid o fwriadau, dichellion, a gweithredoedd drwg. Y mae eu ffyrdd yn fin bob amser; yn bwriadu drwg, ac yn chwythu yn erbyn eu holl elynion. Salm 10. 5. Fel y mae y môr yn agored i wyntoedd i chwythu arno, a'i gynhyrfu, felly y maent hwythau yn ddarostyngedig i ruthriadau a chynhyrfiadau y diafol, yr hwn sydd yn ddiffin ac yn ddiiorphwys yn pechu ei hun, ac yn annog eraill yn mlaen a'r un gwaith. Jer. 46. 8, 9.

DYHEUO, (hen) chwythu, erthu, erthychu, chwythu yn galed.—'Y rhai a ddyheuant ar ol llwch y ddaear ar ben y tlodion.' Amos 2. 7. 'Dyheudasant uwch ben y tlodion yn llwch y ddaear.' Dr. M. Seif y maent yn chwennych gweled y tlawd a'r truenus yn fwy gorwael a gresynol. Ymadrodd yn amlygu y creulondeb mwyaf. Gwel 1 Sam. 4. 12. 2 Sam. 13. 19. Job 2. 12. Salm 69. 26. a 109. 16.

'Agorais fy ngenau a dyheais; oblegid awyddus oeddwn i'th orchymynion di.' Salm 119. 131. Fel dyfroedd i'r lluddiedig sydd ar ddarfod am dano gan syched, felly mae gwirioneddau dwyfol i'r plant bychain, sydd yn chwennyachu didwyll laeth y gair. Y maent yn hyfryd ac yn ddymunol—mwy dymunol nag aur, a melusach na dyferiad dillan mêl. Salm 19. 10. Esa. 55. 1, 2, 3. Rhuf. 15. 4.

DYHIDLO, (hidlaw) dystyllo, defnyddu, tyw-alk.—'Dyhidlaist wlaw gralaalawn, O Ddnw, ar dy etifeddiaeth.' Salm 68. 9. Edr. Cwmwl.

DYHIR, (hir) sefyllian, dioborwyr, diffaith; dyn diles. Act. 17. 5. W. S.

Rhag y gwr twyllgar gwared fi,

A rhag drygionl'r dyhir.

E. Frye, (Salm 48. 1.)

DYHIROGOD, (dyhir) diffaith, diles; puteiniaid.—'Aberthasant gyda dyhirogod.' Hos. 4. 14. 'Aberthasant gyda merched da.' Dr. M. Y gair Heb. שָׁרָא a arwydda *neillduad*, neu *ymroddiad i ryw waith*; pa un ai i'r Arglwydd a'i waith asectaid; ai ynte, i bechod ac afendid. Yn yr ystyr ddiweddat, yn ddi-ammeu, mae y gair i'w olygu yn y lle uchod, fel y mae amgylchiadau y fan yn ei ddangos. Oblegid eilun-ardoliaeth Israel, a'u puteindra oddiwrth yr Arglwydd a'i addoliad, mae yn bwgwrth eu rhoddi i'fynu yn ddigerydd, a'u merched a'u gwagedd i bob afendid cnawdol, fiaidd, ac aflan. 'Nid ymwelaf a'ch merched pan buteiniont, nac a'ch gwagedd pan doront briodas.' Hos. 4. 14.

DYHUDDO, (hudd) gorchuddio, diddigio, heddychu. 'Pan ddyhudder fi tuag atat.' Ezec. 16. 63.—'Pan wnelwyf iawn drosot.' Dr. M. Ystyr priodol y gair Heb. כָּסַף yw *gorchuddio*. Y mae yn cael ei briodoli i iawn, am ei fod yn gorchuddio pechod. Exod. 32. 30. Salm 32. 1. a 78. 38. a 85. 2. Jer. 18. 23. Rhuf. 4. 7. Y mae yn cael ei briodoli i'r pechadur dros yr hwn y gwneir yr iawn, am ei fod yn cael ei guddio a'i ddiogelu oddiwrth y gospedigaeth ddyledus iddo am bechod. Yn yr iawn mae yr Arglwydd yn dyhuddo tu ag at bechadur, yn cymmodi ag ef, ac yn ei guddio rhag y goep a haeddai yn gyfiawn. Y mae iawn o du Crist, y Mechniyydd; maddenant o du yr Arglwydd, ar gyfrif yr iawn hwnw; ac edifeirwch diffuant o du y pechadur, yn gysylltiedig anwahanol a'u gilydd, yn ngwaith Duw yn ymgymmodi a phechadur.

DYHYSPYDD-U, (hysbydd) sych, hysp, sychu. Nah. 2. 2. Job 14. 11.—'Dyhyspyddu Ninifeh, a arwydda ei hollol ddystrywiad, fel afon wedi ei dyhyspyddu o'i dyfroedd.

DYLED-ION-WYR, (dyl) Gr. οφειλημα; Llad. DEBITUM: rhwymedigaeth; gofyn; gwasanaeth; yr hyn a fyddo fhan un i'w wneuthur. Y mae pob peth mae Duw yn y gyfraith yn ei ofyn oddi wrthym, yn gyfiawn, ac yn ddyled arnom ei gyflawni. Y mae yn gyfiawn ddyledus i ni garu Duw a'n holl galon, a'n cymydog

fel ni ein hunain. Y mae pallod yn ein hufudd-dod i'r gyfraith, yn ein gwneuthur yn ddyledwyr i Ddnw o iawn am ein hanghyfiawnder, neu i ddyoddef gospedigaeth cymhesur 'a'r bai. Gan nas gallwn wneuthur iawn, nid oes genym un gobaith o ddiac rhag y gospedig: eth, ond trwy weddio ar ein Tad o'r nef i fadden ein dyledion. Mat. 6. 12. Luc 11. 4.

'Am hyny, frodyr, dyledwyr ydym, nid i'r onawd, i fyw ya ol y onawd.' Rhuf. 8. 12. Yr ydym yn ddyledwyr mawrion, ond nid i'r onawd, sef i bechod, i'n chwantau llygredig, nac i'r diafol; ond yr ydym yn ddyledwyr mawrion iawn i Ddnw, i'w gydnabod yn mhob peth; i ddiolch yn mhob dim; i'w wasanaethu a'i addoli; i roddi ein hunain yn gwbl iddo, gyrph ac eneidian. Y mae ein dyled hwn yn feunyddiol, yn barhaus, ac yn dragwyddol. Y mae ein dyled i'r Arglwydd yn cyfateb i'w ardderchogrwydd, a'i berffeithrwydd; i'w ddaioni tu ag atom yn ein creadigaeth, yn ein cynnalgaeth, a'n prynedigaeth; i sawredd a gwerth annhraethol gwaith Crist drosom; i gariad, dyddanwch, amgeledd, a holl frywthau yr Ysbryd Glan ynion; ac i holl freintian a bendithion y cyfamod trgywyddol. Yn addas y gallai yr apostol ddywedyd, 'Dyledwyr ydym!' Rhuf. 6. 7, 14. 1 Thea. 5. 8. Eph. 5. 20. Col. 3. 17.

DYLIF-O, neu DILUW, (llif) gorlif, ffrydian, rhyferthwy; llanw, gorlanw. Trwy ddylif mawr y boddodd Duw holl drigolion yr hen fyd, am eu pechodau, oddigerta Noah a'i deulu ac ychydig o'i anifeiliaid ac o'r ehediaid—sef saeth o'r anifeiliaid glan, ac o'r ehediaid, a dau o'r rhai aflan, a gadwyd gyda Noah a'i deulu yn yr arch. Yr amser y bu y dylif oedd y chwe chanfed fwyddyn o fywyd Noah, a. m. 1657, cyn Crist, 2343* (*Cyclopaedia*). 'Rhwygyd holl ffynonau y dyfuer mawr, ac agorwyd ffenestri y nefoedd;' hyny yw, rhuthrodd y dyfroedd allan o eigionydd cuddiedig yn mberfedd y ddaear, a'r cymylau a dywallasant eu dyfroedd yn ffrydiau dibaid ar y ddaear, tros ddeugain niwrnod. Parhaodd y dylif i gynyddu dros 150 o ddyddiau, neu bnm mis o amser, nes yr ymgyfhaodd y dyfroedd tu ag i'fynu bymtheg cufydd, ynghylch wyth llath yn uwch na'r holl ffynyddoedd uchel dan y nefoedd. Ar yr ail ddydd ar bymtheg o'r ail mis, sef tua diwedd Hydref, y dechreuodd y dylif; tua diwedd Mehefin y dechreuodd penau y mynyddoedd ymddangos. Yn mhen deugain niwrnod wedi hyny, sef tua dechreu

* Mae ymchwiladur manylach wedi cymeryd lle yn ddiweddar o barth i amseriad a chyfrredinolrwydd y dylif. Cyfeirir darlennydd yn neillduol at waith y Profesiwr Wallace, 'On the True Age of the World,' o gylch yr amseriad; ac at ddrethodau medrus y Dr. J. Pye Smith, 'Scripture and Geology,' 'Lyell's Principles of Geology,' ac eraill, am natur ac effeithian y rhyferthwy hwn. Mae llyfr yn ach newydd ei gyhoeddi gan y Dr. King, Glasgow, 'The Principles of Geology explained and viewed in their relations to revealed and Natural Religion,' ag sydd yn cynnwys ymchwiladur diweddaraf Decearyddwyr, mewn dull poblogatdd.—O.

Awst, yr anfonodd Noah y gigfran allan, i edrych a sychasai y dyfroedd oddiar wyneb y ddaear. Yn mhen pedwar diwrnod ar ddeg, tua chanol Medi, yr anfonodd allan y golomen y drydedd waith, i edrych a dreisai y dyfroedd, ac ni ddychwelodd mwy ato. Tua dechreu Tachwedd, sef yn yr ail mis, a'r seithfed dydd ar hugain o'r mis, yr aeth Noah a'i deulu allan o'r arch, wedi bod ynddi flwyddyn a deng niwrnod. Gen. vi, vii, viii.

Y mae traddodiadau hanesiol am y dylif, gyd âg ychydig o amrywiaeth o ran rhai amgylchiadau, i'w cael yn mhlith y Cenedloedd Paganaid, yn y rhan fwyaf o barthau y ddaear. Y mae amryw awdwr y cedodlig wedi ysgrifennu am dano; sef Berosus, Hieronymus, Nassas, Nicolaus, Melo, Abydenus, Plato, Ovid, a Lucian. Yn mhlith y Brahmiaid yn yr India Ddwyreiniol, ac yn mhlith yr Indiaid yn Mexico a Phara, cafwyd traddodiadau cofadwriaethol amlwg am dano.* Yr oedd hen gofiadwriaeth o'r dylif yn mhlith y Cymry, iel yr ymdeingys oddiwrth y chawedl ganlyniol:—

Un o dair cangir ddehwaio Ynys Prydain; toriad llyn Llyn, a myned bawdd hyd wyneb yr holl diroedd, oni foddde yr holl ddynion, namyn Dwyfach a Dwyfach, a ddiangasant mewn llong fael, ac o honynt hwy yr adepillwyd Ynys Prydain.—*Triodd.*

Y mae arwyddion amlwg o'r cyffredinolrwydd o hono, hyd heddyw, i'w cael yn mherfedd y ddaear, yn mhob parth o'r byd. Yn Ffrainc, yr Ital, Switzerland, Germany, Lloegr, a gwledydd eraill, ac ar benau y mynyddoedd pell oddiwrth y môr, ceir coedydd yn ddwfn yn y ddaear—dannedd ac esgyrn anifeiliaid—cregyn y môr—tywysenan o ŷd, ac i'w gael mewn mynor a challestr—pysgod wedi troi yn geryg; ac nis gellir dychymygu pa fodd y gallent ddyfod yno, ond trwy ryw gymyagfa o'r môr a'r tir fel yn y diltw. Yr ydys yn barnu fod y ddaear yn fwy llawn o drigolion nag yn bresenol, ac hwyrach yn cynnwys oddeutu 80, 000 o fyrddiynau o drigolion; am hyny yr oedd yn rhaid fod y dylif yn gyffredinol, ac yn gwbl dros y ddaear, i ddystrywio yr holl luaws aneirif o drigolion arni. Pe na buasai felly, pa raid i Noah wrth arch i'w achub, a'i deulu, a'r anifeiliaid? hawdd fuasai iddynt fynydd i ryw gongl heb ei gorchuddio gan y dyfroedd.

Yr oedd y ddaear wedi ei 'llenwi â thrawsodd;' sef, mae yn dra thebygol, â gelyniaeth a chreulondeb yn erbyn achos Duw a'i bobl yn y byd; yr oedd 'pob cnawd,' sef y cyffredinolrwydd o ddynion, 'wedi llygru eu ffordd ar y ddaear;' yr oeddent wedi ymroddi i ddaear-oldeb a chawsdolrwydd—yn bwyta, yn yfed, yn gwreica, yn gwra; buant yn anuffdd pan oedd hir amynedd Duw yn aros, a Noah, pregethwr cyfiawnder, yn eu rhybuddio; yn y diwedd, er llosoedd oedd y blaid, ac er cryfed

oedd y cawri, dygodd Duw y dylif ar fyd y rhai anwir, ac a'u dyfethodd hwynt. 1 Pedr 3. 20. 2 Pedr 2. 5. Yn y dyddiau rhagflaenol i'r dylif, yr oedd plaid gref gan Satan yn y byd; ei deyrnas wedi ymdaenu yn gyffredinol dros y ddaear, ac achos Duw yn isel, a'i bobl ond ychydig o nifer. Eso gofalodd Duw am yr ychydig hyny; cadwodd ei achos yn fyw, pan y dystrywiodd ar unwaith yr anwir ddynion; planodd ei eglwys yn y byd newydd, adnewyddodd ei gyfammod, a chwanegodd adnewidion graeol. Y mae dystryw yr hen fyd yn dangos diwedd sicr annuwioldeb, ac achos Satan a'i holl ddeiliaid, a buddngoliaeth yr eglwys ar ei holl elynion, yn yr amseroedd mwyaf isel a chyfing arni. Edr. ARCH NOAH. *Cyclopaedia.*

'A'r holl genedloedd a ddylifant ato.' Esa. 2. 2. Ya y dyddiau diwedda, pan y bydd mynydd tŷ yr Arglwydd wedi ei barotoi yn mhen y mynyddoedd; sef pan y bydd achos Duw yma yn y byd yn gadarn, yn uchel ac yn ddyrchafedig, a chadernid holl lywodraethau y byd yn gadernid iddo; bydd yr holl genedloedd, yn holl gyrau y ddaear, yn troi eu hwynebau ac yn dylifo ato. Y gair dylifo ato, yn y fan yma, a arwydda cywirdeb eu hadaabyddiaeth, cadernid en hamean, a lluosogrwydd eu nifer. Eze. 17. 22, 23. Mic. 4. 1. Jer. 3. 16, 17.

DYLUO—O, (glud) glynu, dilyn, dyrnu.—'Na phenrhwyma enau yr ych a fo yn dyludo'r ŷd.' 1 Cor. 9. 9. W. S.

DYLLUAN—OD, (dyllu) neu, medd y Dr. Davies, *dall-huan*; aderyn o'r rhyw hebogaid. Y mae amryw fath o dylluanod; megys y dylluan wen; dylluan frech; dylluan rudd; yn cael ei alw hefyd, aderyn y corph; dylluan gorniog; dylluan glustiog; a'r coeg ddylluan.—Y mae un nod neillduol iddynt i gyd, ac yn eu gwahaniaethu oddiwrth yr holl adar, sef bod eu llygaid, fel llygaid y dywalgi (*tiger*) a'r cathod, wedi eu ffurfio i ganfod yn well yn y cyfnos, nag yn nyagleirdeb ganol dydd. Mae rhai o honynt, megys y dylluan wen, yn gweled yn graff yn nhywyllwech duaf y nos. Y mae yr holl adar mân yn elynion iddynt: ac os canfyddant ddylluan allan y dydd, ymgasglant oddi amgylch iddi, dangosant iddi bob dirmyg ac anmharch; mae hithau yn goddef y cwbl, gan nas gall weled pa le i ffoi, na pha fodd i niweidio ei gelyniad, nes byddo cysgodan yr hwy'r yn lleihau dysgleirdeb goleuni'r haul, a hithau, trwy hyny, yn gallel canfod. Y maent yn byw ar lygod, pryfed, &c. Y mae un dylluan yn well na hanner dwsin o gathod, i ddystrywio llygod. Dywedir, gan hen ysgrifenydd, fod yn y flwyddyn 1580, y llygod wedi amlhan yn y morfeydd, yn agos i Southminster, i'r fath radd, fel yr oeddent yn dyfetha y glaswellt; ie, hyd yn nod y gwreiddiau. Ond yn y diwedd, difawyd yr holl lygod gan y dylluanod.

*Gwel Dr. Kitto's 'Daily Bible Illustrations.' Cyf. 1. Mae y Dr. Kitto yn dadlau yn gadarn aros gyffredinolrwydd y dylif, yn erbyn y Dr. Eze Smith.—E.

Yr oedd y **דיללן** a gyfieithir *dylluan*, yn arian dan y gyfraith. Lef. 11. 17. Deut. 14. 16. Esa. 34. 11. Pa aderyn oedd hwn, nid yw awdwr dysgedig yn cytuno. Rhai a farnant mai aderyn y bwn, neu bwncath y wern a feddyllir; [Parkhurst] eraill, mai *ibis* yr Aipt ydoedd. Y mae y LXX yn cyfieithu y gair *ibis*. 'Pur yn ddiau yw pob path i'r rhai pur;' am hyny, nid yw o fawr ganlyniad i allel penderfynu pa aderyn ydoedd.

'Ydwyf fel dylluan y diffeithwch.' [Salm 102. 6.] neu, fel dylluan lleoedd diffaith anghyfaneddol, yn unig, yn alarus, ac yn ddigalon; Duw wedi cuddio ei wyneb, a chyfeillion wedi pellhau oddi wrtho. Oblegid ei dristwch, yr oedd yn ymbellhau oddiwrth bob cyfeillach ddynol. Y mae galar trwm yn caru neiliduo-llrwydd, ac yn pellhau oddiwrth bob cyndeithas: yn neiliduo pan fyddo y galar yn ysbrydol a'r tristwch yn dduwiol, fel y gallo yr enaid dywallt ei gwyn ger bron yr Arglwydd. Y mae y Salmydd yn cyfansoddi y Salm hon yn mherson yr eglwys, yn nghaethiwed Babilon, neu ryw iselder arall; ac yn gosod allan brofiadau galarus y saint, yn aml, yn y byd drwg presenol. Mic. 1. 8.

DYMA, (yma) llyma, y lle hwn, y fau.—'Dyma amynedd a ffydd y saint.' Dat. 13. 10. Dyma yr amser y profir amynedd a ffydd y saint; a thyma yr amser yr ymddengys amynedd: a ffydd y saint yn dra enwog a gogoneddus, yn eu hymlyniad wrth yr Arglwydd mewn amseroedd blinion, ac mewn erledigaethau mawrion a chreulawn. Edr. YMA.

DYMCHWEL, (chwel) gwrthdroi, dadymchwelyd.—'Gan ddymchwelyd eich eneidiau chwi:—yn dymchwelyd tai cyfain.' Act. 15. 24. Tit. 1. 11. Dyma waith y gan athrawon yn nyddiau yr apostolion, ac yn mhob oes o hyny hyd heddyw. Y maent yn ofer-siaradus, ac yn dwyllwyr meddyliau, yn dymchwelyd eneidiau oddiwrth y gwirionedd. Eu hymgais yw, fel offerynau yn llaw Satan, er mwyn hunan-glod a bulr-elw, dad-wneyd y gwaith a wnawd trwy weinidogaeth y gwir athrawon; a thrwy ansefydlu a therfysgu eneidiau gweiniaid, maent yn eu dyrysu, yn eu rhwystro, ac yn eu hanaddasu at bob gwaith da. Yn gyffredinol maent yn gosod pwysau mawr ar bethau bychain; yn hidlo gwybedyn, ac yn llyncu camel; yn bychanu y gwir athrawon, a gwaith Duw trwyddynt; yn anuffdd ac yn afrywiog; yn byw dan lywodraeth eu nwydan afreolus, a'u hysbrydoedd chwerson. Yn ddichellgar maent yn ymlusgo i dai, yn llygru ac yn dymchwelyd tai cyfain, a'u cyfelliorniadau. 2 Tim. 3. 6.

DYMNUN-O-IAD-OL, (unaw) dymuno, deisyfu, atolygu, erfyn; erfyniad, deisyfiad; hyfrydlawn, ceiswiiw, tirion.—'Efe a ddyry i ti ddymuniadau dy galon.' Salm 37. 4. Pan fyddo y galon yn ymddigrifo yn yr Arglwydd, y mae ei dymuniadau yn sanctaidd, yn ysbrydol, ac yn ddwyfol, ac felly yn un & gorchymyn-

ion ac addewidion sanctaidd Duw. Y mae pob dymuniad croes i gyfraith Duw yn ddymuniad pechadurus, ac ni rydd Duw sanctaidd mo hono, ond mewn ffordd o farn. Fel y mae Duw yn rhoddi i'w bobl galonau newyddion, mae ynddynt syniadau a dymuniadau newyddion, am bethau newyddion. Y mae yr hen bethau wedi myned heibio o ran eu dymunoldeb, a serch y meddwl atynt. I'r galon newydd mae pethau Crist a phethau yr Ysbryd yn ymddangos mor ddymunol ag ydynt angerheidiol; ac nid oes dim a foddiona y meddwl puraid, ond ei lenwi & hwynt, a chyflawn fwrhad o honynt. Fel hyn mae Duw yn anfeidrol gyfoethog, ac yn anfeidrol rasol—rhydd yn rhwydd, yn rhad, ond eto yn ddoeth, ac yn ben-arglwyddiaethol ddymuniad ei galon. Y mae pob bendith ysbrydol wedi eu trysori yn Nghrist er tragywyddoldeb. Tit. 1. 2. O anchwiliadwy olud Crist, mae yr addewidion yn llawn; am y cyfranogiad o honynt, mae yr Ysbryd yn cenedlu dymuniadau ffyddiog yn yr enaid; 'y rhai newynog a leinw efe & phethau da.—Gwyn eu byd y rhai sydd arnynt a syched am gyfiawnder; canys hwy a ddiwellir.' Luc 1. 53. Mat. 5. 6.

'Dymuniad yr holl genedloedd a ddaw.' Hag. 2. 7. Y mae yr Arglwydd Iesu yn dra dymunol ynddo ei hun, ac oll yn hawddgar; nid un gwrthddrych yn fwy dymunol i'r holl genedloedd i'w gael; mae yn addas iddynt, yn ddigonol, ac yn addawedig iddynt: mae yr amser yn dyfod, pan y caiff yr holl genedloedd ei wir adnabod, ac y bydd yn ddymunol ganddynt; y gwasanaethant ef, ac yr ymfendithiant ynddo. Salm ii. lxxii. Daw atynt, ac a ddadguddir iddynt, yn holl sawredd a harddwch ei Berson, cyfiawnder ei iechydriaeth, a chyfoeth ei ras. Daw atynt fel y boreu-oleuni, pan gyfodo hant foren-gwaith heb gymylau, & meddyginiaeth yn ei eagyll. 2 Sam. 23. 4. Mal. 4. 2.

'Efe a drodd fy nghyfnos ddymunol yn ddychryn i mi.' Esa. 21. 4. Y mae y prophwyd yn rhagfynegi dinystr Babilon gan y Mediaid a'r Persiaid, mewn dull ymadrodd hardd, bywiog a godidog; yn dynsodi Babilon, ac yn llefaru yn ei berson ei hun am yr hyn a ddygwyddai iddi a'i thrigolion.* Y gyfnos ddymunol yr oeddent yn hiraethu am dani, ac yn dysgwyl llawer o lawenydd a hyfrydwch ynddi, a drodd Duw yn ddychryn; llanwyd llwynau ei thrigolion & dolur; gwewyr a'u daliasant fel gwraig wrth esgor. Adn. 3. Edr. BABLON.

'A'th ddymuniad fydd at dy wr.' Gen. 3. 16. Amryw esbonwyr a olygant **דיוקרת** *dy ddymuniad*, fel yn arwyddo chwant y rhywiau i'w gilydd; ond gan y priodolir ef i Abel [Gen. 4. 7.] rhaid fod iddo ystyr gwahanol. Y mae ei ystyr yn eglur, os ystyriwn fod dau ddull o

* It is a passage singular in its kind, for its brevity and force; for the variety and brevity of its movements; and for the strength and energy of colouring with which the action and event is painted. Lowth.

ymadrodd yn yr iaith Hebraeg, i arwyddo parodrydd un i wasanaethu y llall. Un a fynega aefudrwydd allanol, a'r llall a arwydda tymher dufewnol, a pharodrydd y meddwl i ddangos parch. *לֵב יָדָה לְלֵב לְלֵב* *llygaid ar law*. 'Wele, fel y mae llygaid gweision ar law eu meistriaid, neu fel y mae llygaid llaw-forwynion ar law ei meistres.' Salm 122. 2. Sef, y maent yn sefyll gyda sylw manwl i gyflawni eu dymuniadau. Y llall yw y gair uchod, 'ein dymuniad fydd tuag ato.' Sef, byddwn barod o galon i roddi iddo pob parch a gwasanaeth. Gwel Shuckford.

DYNE-AD, (ne) tywall, gwallaw, dywallaw, gwchynu: tywalltiad.—'Yr hwn a ddineawdd ev arnom ni yn ehelaeth.' Tit. 3. 6. W. S.

DYN-ION, (dy-yn) *Heb.* דִּינָי (*adam*); *Llad.* Homo; bod dynol; y creadur o ddyn, gwrryw neu fenyw; gwrryw. *Dyn bach*, maban; *dyn mwyn*, dyn caruaid. Dyn, o ran ei greadigaeth, sydd creadur ardderchog: rhoddodd ei Greawdwr ef yn ben ar y byd yma isod; ac y mae yn meddiannu galluoedd i feddylicod, ac adfeddylic; i adfwiadu a gweithredu. Mae yn creadur cymysgedig, ac yn grynodedeb o'r greadigaeth: yn cynnwys corph o bridd y ddaear, fel yr anifelliaid: ac ysbryd anfarwol, fel yr angelion. Dyn yw y gadwyn-dorch, yn ngradd-fesurfa y greadigaeth, ag sydd yn clymu trigolion nesoedd a daear, creaduriaid rhesymol ac afresymol a'u gilydd. Nid rhyw gyneddff yn perthyn iddo yw enaid dyn, ond hanfod sylweddol ac anfarwol, a ddichon hanfodi heb y corph. Am Greadigaeth a Chwmp dyn, EDR. ADDA.

Y mae yr Iachawdwr yn cael ei alw 'y dyn Crist Iesu—*Mab y dyn*'—i arwyddo ei fod yn *wir ddyn*, ond nid *dyn yn unig*.—*Verus sed non merus homo*; Perffaith Dduw a pherffaith ddyn yn un Person. EDR. CRIST, CYFRYNGWR.—'Dyn Duw,' yw dyn yn heddwach Duw; trwy gyfammod yn eiddo Duw; yn llawn o Ysbryd Duw; ar ddelw Duw; a chweddi hollol ymroddi i Dduw a'i wasanaeth. 2 Tim. 3. 17.—'Dyn pechod,' EDR. ANGHRIST.—'Yr hen ddyn,' yw yranian lygredig sydd yn mhob dyn wrth naturiaeth, ag sydd wedi ymdaenu dros yr holl ddyn, ac yn gweithredu yn gryf yn mhob cynneddf o'i enaid, a phob aelod o'i gorph. Dyn ydyw oblegid cyflawnder ei aelodau—y mae ganddo ddeall, ewylllys, meddyllian, dychymygiion, serch, &c., oll yn llygredig, ac yn elyniaeth yn erbyn Duw. Nid oes dim o blaid Duw, a chyflawnder, a gwir sancteiddrwydd, mewn dyn dau y cwmp; ond y mae ynddo *hen ddyn* yn gyflawn yn erbyn Duw. Y mae y corph hwn o bechod yn cael ei alw yn 'hen ddyn,' am ei fod yn tarddu o'r Adda cyntaf, y preswlydd cyntaf yn nghalon dyn; ac y mae yn rhaid iddo gael ei ddystrywio a'i ddyosg yn mhawb a achubir. Eph. 4. 22.—'Y dyn newydd—y dyn oddimeewn—dirgel ddyn y galon,' sydd yn arwyddo yr anian

dduwol, yr hon, yn ol Duw, a greuir yn y rhai ad-enir, mewn gwybodaeth, cyflawnder, a gwir sancteiddrwydd. Eph. 4. 24. Rhuf. 7. 22. 2 Cor. 4. 16.—Y mae yn cael ei alw yn *ddyn*, oblegid ei chyflawnder hithau hefyd; y mae pob peth perthynol i ddyn ynddi, ac yn gweithredu yn sanctaidd; sef deall, ewylllys, serch, syniad, ymadroddiad, a bucheddiad—y mae y cwbl yn ol Duw, yn tebygu i Dduw, mewn cyflawnder a sancteiddrwydd. Y mae yn cael ei galw yn *ddyn newydd*, oblegid nad ydyw yn neb wrth naturiaeth, ond yn ddeilliedig o'r ail Adda, yr Arglwydd o'r nef; ac yn cael ei hadnewyddu yn y dyn gan yr Ysbryd Glan, trwy ras pen-arglwyddiaethol Duw. Tit. 3. 3, 4. Er mai bychan a gwau yw yn ei chychwyniad, eto y mae yn gyflawn yn ei holl ranau. Yn dyosg yr hen ddyn, ac yn gwisgo y dyn newydd, trwy nerth yr Ysbryd Glan, a weddai fod dyfal waith ein bywyd yn mhob peth.—'Gan wybod hyn, ddarfod croeshoelio ein hen ddyn ni gyd ag ef, er mwyn dirymu corph pechod, fel rhagllaw na wasanaethasom bechod.' Rhuf. 6. 6. Crist yn ei farwolaeth a wnaeth iawn dros holl gorph pechod, fel y cyfryw, yn ei bobl. Fel yr oedd holl gorph pechod, nid yn unig yn afiechyd mawr, ond hefyd yn *fai mawr*; corph beius, hollol groes i Dduw oedd, ac yn elyniaeth yn ei erbyn. Nid oedd bosibl ei ddystrywio, heb wneyd iawn drosto; na'i ddystrywio yn gyflawn, heb fod yr iawn yn gyflawn; ond gan fod yr iawn yn gyflawn, y mae holl gorph pechod wedi ei ddirymu a'i ddinystrio, fel rhagllaw na wasanaethom bechod. Y mae sancteiddhad, yn gystal a chyflawnder, pechadur, yn tarddu oddiwrth aberth Crist; a golwg trwy ffydd ar Iesu Crist, a hwnw wedi ei groeshoelio, yw y moddion mwyaf effeithiol, o drefnau Duw, i farwhau ein llygredigaethau, a'u bywhau i Dduw. Y mae marwolaeth Crist, fel y mae yn iawn dros bechod, yn farwolaeth i'n hen ddyn, y mae yn anghyflawn iddo fyw, os gwnawd iawn drosto. Y mae bywyd Crist hefyd yn fywyd i'w holl bobl, fel y maent hwy mewn undeb ag ef, fel y maent hwy mewn undeb ag ef, fel eu Pen-cyfammodwr. 'Byw wyf fi, a byw fyddwch chwithau hefyd,' medd Crist. Ioan 14. 19.—'Fel y creai y ddau ynddo ei hun yn un dyn newydd gan wneuthur heddwach.' Eph. 2. 15. Y mae y rhai oll a gredant, o'r Iuddewon a'r Cenedloedd yn un dyn newydd yn Nghrist eu Pen. Y maent oll yn un eglwys, yn gyfranog o'r un breintiau, a'r un ordinhadau ganddynt; yr un efengyl, a'r un Ysbryd yn rhoddi bywyd iddynt, ac yn eu huno a'u gilydd. Nid Iuddewon a Chenedloedd oeddynt mwyach; mae pob gwahaniaeth o'r fath wedi ei ddileu yn Nghrist, a hwythau yn un dyn newydd yn heddwach Duw, ac mewn undeb tragwyddol a'u gilydd. *Dyn* ydynt o ran eu hundeb a'u gilydd, ac a Christ eu Pen; cyflawnder eu gras a'u doniau ysbrydol; eu

harddwch, a'u defnyddioldeb â'u gilydd, ac i'r byd yn gyffredinol. *Dyn newydd* ydynt, am eu bod yn perthyn i drefn, cyfammod, a chredigaeth newydd; wedi eu hadnweddau gan yr Ysbryd Glan, a phob peth o newydd a berthyn iddynt—sef cyflawnder, sancteiddrwydd, gorfoledd, &c., a pherthynas newydd â Duw, ac â'u gorfoledd trwyddo.

DYNESU, [nes] nesau, dyfod yn agos, dyfod ger bron. Gen. 45. 4. 1 Sam. 14. 38.

DYNIAWED, DYNLEWYD, [iaw-ed] bustach, blwyddiad, enderig, eidion ieuanc. Mic. 6. 6.

DYNOETHI, [noethi] dihatru, annoethi, dadguddio, arnoethi, hynoethi, diarcheni, dyog; gwaradwyddo.—'Am hyny y dynoethais inuau dy odre di dros dy wyneb, fel yr amlyger dy warth.' Jer. 13. 26. Cospedigaeth gyffredin ar ferched anllad oedd eu dynoethi, a'u gosod felly allan i olwg y byd; yr oedd hon yn ffordd o gyhoeddi eu beiau er eu gwaradwydd; felly y mae yr Arglwydd yn bygwth gwneuthur â'r Iuddewon yn y geiriau hyn.

DYNOL, [dyn] yn perthyn i ddyn: dyniadol.—'Pechodau dynol,' yw pechodau y mae dynoliaeth, dan y cwymp, yn ddarostyngedig iddynt. Num. 5. 6.—'Mi a'u ceryddaf â gwialen ddynol.' 2 Sam. 7. 14. Gwialen ddynol, sef gwialen ysgafn, dyner, na phery yn hir; nis gall dyn daro yn drwm nac yn hir. Mi a'i ceryddaf fel tad ei blantyn, ac nid fel barnwr y dienyddiedig. Deut. 8. 5. Job 5. 17. Salm 94. 12, 13. Diar. 3. 11, 12. Jer. 30. 11. 1 Cor. 11. 32. Heb. 12. 5—11.—Mae dynion drwg hefyd, yn aml, yn llaw yr Arglwydd, fel gwialen i geryddu ei bobl. Salm 17. 14. Esa. 10. 5, 6.—'Tynais hwynt â rheffynau dynol.' Hosa. 11. 4. Rheffynau *dynol*, a rhwymau *cariaid*, a arwyddant yr un peth. Y mae yr Arglwydd yn coffau ei diriondeb tuag at Ephraim: cymerodd ef erbyn ei freichiau, fel tad wrth ddyysgu ei blantyn i gerdded;—arferodd reffynau *dynol*, ac nid rheffynau *ansfeilaidd*, tu ag atynt; gallasai en gorchymyn gydag awdurdod a bygythiadau; ond yn lle hyny, denodd hwynt yn garuaidd, ac yn dirion, yn y modd mwyaf addas i'w natur ddyoddef. Yr oedd yn gofalu na cha'i yr iau waegu yn drwm arnynt, i'w dolurio yn ei wahaneth; a bwr-iodd atynt fwyd fel y caent gynnalieith a chysuron. 2 Cor. 5. 14. Salm 125. 3. Lef. 26. 13. Ioan 12. 32.—'Rhodio yn ddynol,' yw rhodio yn ol dyn, [*κατα ανθρώπων*] ac nid yn ol Duw, yn ol Gair Duw, ac yn ol yr Ysbryd. 1 Cor. 3. 3. Rhuf. 8. 1, 27. Rhodio yn gnawdol [*κατα σαρκα*] a rhodio yn ol dyn, neu yn ddynol, a arwyddau yr un peth; a hyny yw rhodio nid yn ol yr Ysbryd, ond yn elyniaethol i Dduw. Rhuf. 8. 6, 7.—'Temptasiwn ddynol:' *πειρασμος ανθρώπινος*, profedigaeth *gyffredin* i ddynion, ac nid peth anghyffredin a dyeithr; profedigaeth ysgafn a gwan, pob peth sydd ddy-nol, nis gall fod llawer o bwyau na grym ynddo.

Mae yr apostol yn annog y rhai yn mhlith y Corinthiaid oedd yn tybied eu bod yn sefyll, i edrych na syrthiant; ac yn crybwyll iddynt y byddai eu syrthiad yn fwy aneogusodol, gan nad nad oeddent mewn un profedigaeth neill-duol ac anghyffredinol. Heblaw hyny, '*fydd-lawn* yw Duw, yr hwn na ad eich tentio uwch-law yr hyn a alloch.' Ni allai un profedigaeth eu cytarfod na allai Duw drefnu diangfa iddynt, yn nghyd a'r demtasiwn. 1 Cor. 10. 13.—Nid yw yr efengyl yn ddynol, Gal. 1. 11. *οὐκ ἐστὶν κατὰ ἀνθρώπων*. Nid yn ol dyn, ond yn y gwrthwyneb, yn ol Duw. Nid peth a ddaeth i galon dyn, ond dyfnion bethan Duw ydyw—y mae dyfnderoedd o ddoethineb, cariad, daioni, a gallu dwyfol ynddi yn guddiedig. Er lesad i ddyn y mae, ond nid o ddyn y tarddod: nid ar ddyd y mae ei llwyddiant a'i heffeithioldeb yn gorhwyys. Y mae yr efengyl yn tarddu o Dduw yn gwbl; ac y mae ei gogoniant a'i llwyddiant, yn gorhwyys arno yn hollol: nid oes eisiau doethineb, awdurdod, trefniadau, na thraddodiadau dynol i'w haddurno a'i chynorthwyo.* Y mae yn gyflawn ynddi ei hun, ac ni oddef ychwanegu ati. Efengyl Duw—efengyl Crist ydyw; ac y mae yn gyflawn o fendithion. Rhuf. 15. 29.

DYNWARD, [gwared] eilfyddu, efelychu, arddullio; gwawdio, gwatwar.—'Ond hwynt a'i dynwardasant, ac a'i gwatwarasant.' 2 Cron. 30. 10. Dr. M. Seif, a'u gwawdiaant. 2 Cron. 36. 16.

DYODDEF, [dded] goddef, ymoddef, ymaros; cynnal; caniatu.—1. Goddef peth, neu ganiatau iddo fod: 'Nis dyoddef Duw iddo wneuthur i mi ddrwg;' hyny yw, nis caniatodd Duw iddo, ond a'i hattaliodd. Gen. 31. 7.—'Na ddyoddef bechod ynddo;' sef, cerydda am dano, ac ymdrecha ei attal. Lef. 19. 17.—2. Goddef profedigaethau, gorthymderau, a marwolaeth. 1 Thea. 2. 2. Heb. 2. 18.—Mae 'dyoddefiadau Crist,' yn arwyddo yr hyn a oddefodd ei iau Berson ei hun dros bechodau; [Edr. ΑΒΕΡΤΗ] neu ddyoddefiadau ei bobl er ei fwyn. 1 Pedr 2. 21, 23. Heb. 2. 10. 2 Cor. 1. 5. Col. 1. 24. Mat. 5. 11.—'Dyoddef gyda Christ—fel Cristion—yn ol ewyllys Duw,' yw dyoddef mewn undeb â Christ, ac mewn ymlynid ffyddlawn wrtho, ac ymorphwysiad arno; dyoddef er ei fwyn mewn modd sanctaidd, gostyngedig, addfwyn, ac amyneddgar. Rhuf. 8. 18. 1 Pedr 4. 16, 19. Edr. *ΚΥΡ-ΔΥΟΔΕΦ*.

Ewyllys Duw yw i'w bobl ddyoddef, i'w profi, eu puro, i'w ogoneddu ei ras ynddynt a thrwyddynt. Y mae yn fraint iddynt hwythau ddyoddef yn ol ewyllys Duw, yn blygedig, yn ostyngedig, yn addfwyn, yn nghyd a phob hir-ymaros. Esa. 27. 2. Heb. 12. 5—12. Os ewyllys Duw yw iddynt ddyoddef, mae yn

* Nihil valet in evangelio humana sapientia, humana auctoritas, humanum placitum ac *δογμα*. Solus & verus evangelium predicandus est: nihil quod sit *κατὰ ἀνθρώπων*. Coccejus.

rhaid fod rhyw ddybenion doeth a da i'w hat-eb, trwy hyny; gweddaï iddynt hwythau gyd-nabod hyny, yn eu holl ddyoddefiadau.

'Y rhai nid adwaenant Dduw, ac nid ydynt yn ufuddhau i efengyl ein Harglwydd Iesu Grist, a ddyoddefant yn gospedigaeth ddinystir tragwyddol oddi ger bron yr Arglwydd, ac oddiwrth ogoniant ei gadernid ef.' 2 Thea. 1. 8, 9. Er mor ofnadwy, cyflawn, a thragwyddol, fydd y dyoddefiadau, eto cospedigaeth fyddant; am hyny, mae yn rhaid fod y personau yn dyoddef, yn euog o ddrwg cyfatebol i'r dyoddefiadau mawrion a thragwyddol hyn. Yn mawredd a thoster y gospedigaeth, gallir gwel- ed mawredd y drwg a haeddodd y cyfryw ddi- nystir ofnadwy.

DYODDEFGAR-WCH, (dyoddef) amyn- eddus, hir-ymarhous, hwyrfrydig i ddiig.—'Dy- oddefgarwch Daw.' Rhuf. 2. 4. a 3. 25. Edr. **AMRWEDD**.—'Gan wybod fod gorthrymder yn peri dyoddefgarwch; a dyoddefgarwch, brofiad.' Rhuf. 5. 3, 4. Y mae gorthrymder yn peri dyoddefgarwch, nid ynddo ac o hono ei hun, ond trwy y golygiadau y mae yr Ar- glwydd yn ei roddi iddynt ar ei drefu a'i ddy- benion, mewn perthynas iddynt, yn eu dyod- defiadau. Y mae yn dangos iddynt, mai nid rhyw ddamwain, neu ddygwyddiad, ydyw eu gorthrymderau; ond mai efe sydd yn eu trefnu, o gariad, i ateb y dybenion goreu; eu bod yn fyr, yn yagafu, ac yn odidog ragorol, o ran y Duw sydd yn trefnu, a'i ddyben yn- ddynt; en bod wedi eu cyd-furfio â Christ yddynt: a bod tragwyddol bwys gogoniant yn eu canlyn. Salm 39. 9. Job 1. 12. Rhuf. 8. 29. 1 Cor. 18. 13. 2 Cor. 4. 17, 18. Y mae dyoddefgarwch yn peri profiad mwy trwyadl o honnynt eu hunain; o'u llygredig- aethau a'u cyndynrwydd; hefyd, o wirionedd eu gras, eu ffydd, yn ymddiried yn yr Ar- glwydd danynt, a'u cariad yn glynu wrtho yn- ddynt. Y maent yn cael prawf neillduol o allu, tirondeb, a doethineb Duw, yn eu cynnal yddynt, ac yn trefnu diangfeydd iddynt o'u holl gystuddiau. 2 Cor. 2. 9. 2 Pedr 2. 9.

DYOSG, (osg) diwisgo, dynoethi, dadwisgo, dihatru, diarchennu, diddilladu, diamhuddo, tynu oddiam.—Dyosg archenad; dyosg esgid- iau oddiam draed.—'Dyosg yr hen ddyw—dy- osg corph pechodau,' sydd ymadroddion i'r un ystyr, ac yn arwyddo y rhan hyny o sancteidd- had, sydd yn gynnwasedig yn marwhad a chroesoeliad pechod, ac ymwrthodiad cyflawn â holl gorph pechod, yn ei amcanion, ei du- eddiadau, ei syniadau, a'i chwantau llygredig. Y gair *dyosg*, a arwydda ein bod oll wedi ein gwisgo, wrth naturiaeth, â holl gorph pechod- au; hefyd, bod yr Ysbryd Glan yn gweithredu y cyfryw gyfnewidiad yn meddwl y rhai a sancteiddir, fel y maent, o'u gwirfodd â'u holl galon, yn ymwrthod â'r hen bethau.—'yn mar- weiddio gweithredoedd y corph trwy yr Ys- bryd—yn croesoeliu y corph a'i wyniau, a'i

chwantau.' Col. 2. 11: a 3. 9. Eph. 4. 22. Rhuf. 8. 13. Gal. 5. 24.

'Nid ydym yn chwenych ein dyosg, ond ein harwisgo.' 2 Cor. 5. 4. Er en bod, tra yn y babell hon, sef y corph, yn ocheneidio yn llwythhog; eto, nid eu blinderau, a'u llwythau yn y babell, oedd yr achos penaf o'u chwen- nychiad i'w dyosg; ond wedi eu gwisgo â sancteiddrwydd yma yn y byd [adn. 3.] a chael prawf o'r dedwyddwch annhraethol, wedi ei barotoi iddynt yn y tŷ tragwyddol, yn y nefoedd, y maent yn chwenychu eu harwisgo â'r tŷ hwnw, fel y llyncwr yr hyn sydd farwol gan fywyd. Y mae y geiriau yn gosod allan yn hardd, ac yn gyflawn, natur y cyfnewidiad a ddygwydd i'r saint yn angen—*dyosg* ac *ar- wisgo* fydd; ymadael dros byth â phob peth sydd farwol, yn deillio oddiwrth yr hen Adda, a'i godwm erchyll, ac yn meddiannu yn gyf- lawn y bywyd tra helaeth a thragwyddol a ddaeth trwy yr ail Adda. Ni bydd dim y- paid o amser rhwng y ddau; erbyn y byddont wedi eu dyosg, hwy a fyddont wedi eu har- wisgo. Os wedi ein gwisgo â chyflawnder Crist, ac â'r dyn newydd, nid yn noethion y'n ceir, am un mynyd; ond bydd y dyosg a'r gwisgo yn cymeryd lle ar unwaith. Y mae yr apostol yn golygu y corph megys gwisg am yr enaid; a phan byddo yr enaid wedi ei ddyosg o'r wisg hon, bydd ganddo un arall i'w har- wisgo yn y fan; 'adeilad gan Dduw—tŷ nid o waith llaw—tragwyddol—yn y nefoedd.' Yn y wisg hono bydd yn cartrefu gyd â'r Ar- glwydd. 2 Cor. 5. 8. Am y gogoniant hwn y mae yn ocheneidio, yn chwenychu, ac yn deisyfu ei fwynhau. Edr. **DYN**, **ESGIDIAU**, **PEN**.

DYRCHA-U-IAD-AEL, (dyrch) esgyn; mawrhau, mawrygu; esgyniad, arwyrain, arch- afael, cyfarchafael.—Mae yr Arglwydd yn ddyrchafedig yn ei hanfod, fel y mae yn fedd- iannol ac yn gyflawn o bob perffeithrwydd a rhagoroldeb; y mae yn anfeidrol o Gael ei ddyrchafu, ac y mae yn ddyrchafedig yn Seion yn mhllith ei bobl. Salm 91. 8. a 99. 2. Esa. 57. 15. Y mae ei enw, yn mhob dadguddiad o hono, yn ogoneddus, ac yn ddyrchafedig; y mae mawredd a dymunoldeb ynddo; addas- rwydd dwyfol, a thiriondeb grasol. Neh. 9. 6. Esa. 12. 4.—Dyrchafiad Crist i'r uchelder, a arwydda iddo ddisgyn yn gyntaf i barthau isaf y ddaear, iddo gwblhau y gwaith perthynol iddo fel Cyfryngwr. Edr. **DISGRN**. Mae ei ddyrchafiad yn gynnwysedig yn ei adgyfodiad —ei esgyniad—ei eisteddiad ar ddeheuulaw y Tad—yn y rhoddiad o bob awdurdod iddo yn y nefoedd ac ar y ddaear—ac yn ei osodiad i fod yn farnwr pawb. Ioan 5. 22. Mat. 28. 18. Salm 88. 18. Eph. 4. 8. Dyrchafodd yn ei swydd fel offeiriad, yn rhinwedd ei aberth, a'r iawn a wnaeth, i ymddangos ger bron Duw, ac i eiriol yn y swydd hono dros ei bobl. Heb. 7. 26. **Ragynodd fel brenin, yn fuddugoliaeth-**

us ar ei holl elynion, i gymeryd meddiant o'r orsedd berthynol iddo, yn y swydd hono, ac i deyrnasu hyd oni osodo ei elynion dan ei draed. 1 Cor. 15. 25. Yr oedd Crist yn dyrchafu yn ei swyddau fel person cyffredin, yn cynnyrchu ioli ei holl eglwys; ac felly yr oedd hithau yn cyd-ddyrchafu ynddo. Yr oedd dyrchafiad y pen yn ddyrchafiad yr holl gorph hefyd. Aeth i'r cysegr trwy ei waed ei hun, gan gael i ni dragwyddol ryddhad. Heb. 9. 12. Col. 3. 1. Yr oedd gogoniant diamgyffred yn ei ddyrchafiad—llanwodd yr holl nefoedd & syndod a gorfoledd. 'Dyrchafodd Duw & llawen floedd, yr Arglwydd & sain udgorn. Salm 47. 5. a xxiv. a 68. 24, 25. Yr oedd y Iudwdd yn gorfoleddu wrth weled y drefu fawr yn dyfod i ben mor ogoneddus; yr oedd yr angelion a'r gwaredigion yn cyd-orfoleddu wrth weled y priodoliaethau dwyfol yn cyd-ddyaleirio yn mherson a gwaith y Cyfryngwr; a'r diafol wedi ei faeddu a'i siomi dros byth, a'i deyrnas wedi ei hollol ddystrywio.—Yr hwn sydd yn ddyrchafedig yn y nefoedd, a fydd hefyd yn ddyrchafedig yn mysg y cenedloedd ar y ddaear, pan y caffont eu goleuo trwy yr efengyl, i'w wir adnabod, a'u hangen o hono. Salm 46. 10. 1 Cor. 29. 11. Esa. 2. 11, 17. Ezec. 38. 23. Dat. 18. 3, 4.

Efe yw dyrchafydd ei bobl—dyrchafydd en penau, o byrth anghen ac o'r tomenau. Salm 3. 3. a 9. 13. a 27. 6. a 30. 1, a 37. 34. 1 Sam. 2. 8. Yn y dyfnder y mae yn eu cael oll, dan feiddith, ac yn hollol lygredig; oddi yno y maent yn cael eu dyrchafu i undeb & Christ; i heddwch & Duw trwyddo; i gyflwr o gyfiawnhad; i fod yn feibion i Dduw; i fod yn unffurf & delw ei Fab; i gael buddugoliaeth ar y cnawd a Satan; ar anghen a'r bedd; i fod yn etifeddion i Dduw, ac o ogoniant tragwyddol. Yn yr holl ystyriaethau hyn, efe yw eu dyrchafydd cyflawn, grasol, galluog, a thragywyddol.

Y mae dyrchafu llygaid a dwylaw at yr Arglwydd, yn arwydd allanol o agwedd y meddwl yn dufewnol, o ran ffydd yn yr Arglwydd, a'u dysgwyliad dyfal wrtho am gymhorth a gwaredigaeth. Salm 28. 2. a 86. 4. a 143. 8. a 119. 48.

'Pwy bynag a'i dyrchafu ei hun, a ostyngir.' Mat. 23. 12. Luc 14. 11. a 18. 14. Pwy bynag a'i derchafu ei hun ger bron Duw, megys y Phariseaid; neu yn ei ymddygiad yn mhllith dynion, trwy ymofyn am y lle uchaf, a fydd yn sicr o gael ei ddarostwng; y mae Duw yn ei wrthwynebu ac yn ei ffeiddio; mae gair Duw yn ei erbyn, am hyny nis dichon iddo lwyddo yn ei amcan anaddas. Y mae yn ddiystyr o Dduw, ac o'i bechod yn ei erbyn; ac y mae yr olwg arno yn wrthbu i'r gradd eithaf, fel pe na byddai yn ddigon ganddo bechu yn erbyn Duw, ond yn ymddyrchafu yn ei bechod; ac, fel y dyn pechod, yn 'ymddyrchafu goruwch pob peth a elwir yn Dduw.' Un o reol-

au sefydlog Duw ar ei greaduriaid yw, yr hwn a dderchafu ei hun gael ei ddarostwng. Mae yn deilwng o'n sylw nad oes un gair o eiddo yr Arglwydd Iesu yn cael ei ddywedyd mor aml a hwn; canfyddir ef, o leiaf, ddeg o weithiau yn yr efengylwyr. Mat. 18. 4. a 20. 26, 27. a 23. 12. Marc 9. 35. a 10. 43, 44. Luc 14. 11. a 18. 14. a 22. 26. Ioan 13. 14. Edr. OFFEWM.

DYRNAID—EIDIAU, (dwrn) llonaid law.—'Bydd dyrnaid o ʼd ar y ddaear, yn mhen y mynyddoedd.' Salm 72. 16. Y mae y geiriau yn gyffelybiaethol, yn gosod allan gynnydd teyrnas yr Arglwydd o ddechreuad bychan iawn, megys dyrnaid o ʼd yn mhen y mynyddoedd, lle amlwg iawn, eto lle diffaith, anhebyg iddo gynnyddu llawer, er hyny yn cynnyddu mor ryfedd nes byddo yn tebygoli i goedwig Libanus. Dyrnaid oedd yr eglwys yn nyddiau yr apostolion yn Jerusalem; ac mewn llawer man, lawer gwaith ar ol hyny; ond o'r dechreuad bychan hwn cynnyddodd yn odidog, mewn lluosogrwydd nifer, mewn doniau arderchog, ac mewn sancteiddrwydd nefolaidd. Ei phobl oedd fel gwellt y ddaear o amlra a harddwch; ei ffirwyth a ysgydodd fel Libanus, o ran grym ffydd, gwresogrwydd cariad, a godidogrwydd doniau ei haelodau. Job 8. 7. Esa. 2. 2, 3. a 29. 17. a 30. 23. a 32. 16, 20. Mat. 30. 31—33. 1 Cor. 3. 6—9. Dat. 7. 9. Hos. 14. 5, 6, 7. Salm 92. 12, 13, 14.

DYRNFFEDD, (dwrn-bedd) lled llaw, neu fesur o bedair modfedd. Y mae dyrnffedd foel, a dyrnffedd bica, neu gorniog; dyrnffedd bica, yw y dyrnffedd a'r fawd yn syth, ac yn mesur chwe' modfedd. Mae y Salmydd yn golygu ei ddyddiau yn fyrion, ond yn fesuredig gan Dduw, yn dywedyd, 'Wele gwnaethost fy nyddiau fel dyrnffedd;' neu, Wele, rhoddaist fy nyddiau o ddyrnffeddi. Salm 39. 5.

DYRNOD—IAU, (dwrn) cernod, dwrn-erygd. Y mae dyrnod, neu ddyrnodion, yn arwyddo, yn aml, cystuddiau trymion ac eryddon Duw ar ei bobl, 2 Sam. 7. 14. Salm 39. 10. Esa. 30. 26.—creulonder, trais, a gorthrymder, Jer. 6. 7.—'O herwydd bod digofaint, gochel rhag iddo dy gymeryd di ymaith & i ddyrnod.' Job 36. 18. Y mae digofaint yn erbyn pechaduriaid yn arfaeth, yn mygythion, ac yn marwedigaethau Duw. Y mae weithiau yn eu cymeryd ymaith & i ddyrnod, heb ail daro: (Nah. 1. 9.) felly y gwnaeth & Herod, Ananias a Saphira, ac & Nadab ac Abihu. Act. 12. 23. a 5. 5. Lef. 10. 1.

DYRNU—WR, (dwrn) arfer y dwrn, dwrn-waith, ffustio.—Mae yn amlwg oddiwrth yr ysgrythrau fod yn y gwledydd dwyreiniol wahanol ddull o ddyrnu, a gwahanol offerynau yn arferedig i hyny: ac i gyd yn wahanol iawn i dull a'r offerynau arefereidig yn ein plith ni, yn y parthau hyn o'r byd. Eawir pedwar offeryn dyrnu yn Esa. 28. 27. sef og, men ag ol-

wynion danneddog iddi [Esa. 41. 15.] ffon, a gwialen. Yr oeddynt hefyd yn arferyd ychain, ac anifeiliaid eraill, i aathru yr yd. Y mae yr un offerynnau yn arferedig hyd heddyw yn y gwledydd hyn. Yr oedd eu llorian dyrnu yn y meunydd, yn cyranwys darn o dir wedi ei ganad i mewn â math o foelgiawdd o bridd. Yno byddent yn cludo yr ysgubau, ac yn eu taennu yn wastad, ac yn gyru yr ychain, yn llusgo yr ôg, neu y fen ddanneddog, ar hyd-ddynt, i ysgar yr yd oddiwrth y gwellt, ac i ddryllio y gwellt yn fwyd i'w hanifeiliaid.

'Y mae yn nodedig,' medd Wolf, yn hanes ei fywyd yn Ceylon, tu dal. 113. 'yn yr anifeiliaid wrth ddyrnu fel hyn, na wnaent na bisweilio na throethi tra fyddont wrth y gwaith; hyn a sylwais arno fy hun, gannoedd o weithiau.'

Yn 'cyfeirio at hyn y mae yr Arglwydd yn gorchymyn peidio 'cau safn yr ych tra fyddo yn dyrnu.' Deut. 25. 4. Y mae pob creadur gwasanaethgar i ni yn deilwng o ymgeledd gyfatebol oddi wrthym; pa faint mwy y dylai ein gweinidogion, sydd yn ein gwasanaethu yn fyddlawn, gael eu gwobrwyo yn addas? trwy gyfatebolrwydd rheswm, y gweddai i'r rhai sydd yn llafurio yn nghylech iechydwrtaeth eneidiau dynion gael cynnatieth gysurus ganddynt. 'Ai dros ychain [yn unig] y mae Duw yn gofalu? ynte er ein mwyn ni yn hollol y mae yn dywedyd?' 1 Cor. 9. 9, 10.—Arwydda dyrnu, yn gyffelybiaethol, dygnfino, difrodi, anrheithio, dystrywio. Esa. 27. 12, a 28, 27. Mic. 4. 13. Hab. 3. 12.—Oddiwrth ddoethineb y llafurwr yn arferyd gwahanol offerynnau i ddyrnu amrywiol rawn, rhai yn drymach a rhai yn ysgafnach, mae y prophwyd yn dangos doethineb yr Arglwydd yn ei raglunnaethau a'i oruchwyliaethau tuag at ei bobl. 'Nid âg ôg y dyrnir ffacbus; ac ni throir olwyn men ar gwmmin;' ond mewn barn, ac wrth fesur y mae ei holl ymddygiad tuag atynt. Edr. LLAWR.

DYRYS-GOED, coed cyd-blethedig, dyryslyd, prysg-lwyn; caud-lwyn.—'Hynod oedd gwr, fel y codasai fwyell mewn dyrys-goed.' Salm 74. 5.—'Hynod fyddai (fel un yn dwyn [peth] i odidogrwydd, yr hwn a godai) fwyell mewn dyrys-goed.' Dr. M.

Pw cherio'r seiri goren gynt
A roesan' wynt i'w bwyell.

E. Prye, (Salm 74. 5.)

Mae yn anhawdd penderfynu pa un ai y coed yn yr anialwch, cyn eu cwmpo a'u haddasu at ryw waith, a feddylir wrth y dyrys-goed; neu ynte, coed cyd-blethedig cywraïn y deml. Yr ystyr yw, y mae yn dra amlwg, yr oedd clod a hynodrwydd gynt yn cael eu rhoddi i'r gwyr oedd yn adeiladu, ac yn cerfio y deml ogoneddus hon; ond yn awr y dryllwyr sydd yn enwog, y rhai sydd yn bwrw cysegroedd Duw yn tân. 1 Bren. 5. 6. 2 Cron. 2. 14. Jer. 46. 22, 23. Esa. 64. 11. 2 Bren. 25. 9. I

ddybemion sanctaidd, doeth, a da, y mae yr Arglwydd yn goddef i'w elynion gael eu hewyllys mewn gradd, a llwyddo yn erbyn ei achos, a'i bobl yn y byd; i brofi a phuro ei bobl; i'w ogoneddu ei hun, yn ei ofal am ei eglwys, yn ei chyflwr isel; ac i ddangos cyfiawnder ei farn yn erbyn ei elynion. Ond nid hir y pery ymfrost ei elynion; gwneuthurwr iechydwrtaeth o fewn y tir yw yr Arglwydd; edrych ar ei gyfammod, ac ni rydd enaid ei durtur i gynulleidfa y gelynyon. Act. 12. 19, 20.

DYRYSNI, (dyrys) prysgl, prysglwyn. Gén. 22. 13. Esa. 9. 18. Jer. 4. 29.

DYSG-U, *Gr. δὲσκαζω; Llad. Docere*; addysgu, athrawu, athrawiaethu.—Dysgu a arwydda, 1. Cael gwybodaeth o bethau, trwy wrandawriad ar eraill yn athrawiaethu, neu trwy sylwad y meddwl ei hun ar yr hyn sydd i'w ganfod yn ngwioneddau neu raglunnaethau Duw. 1 Cor. 14. 3. Salm 119. 71. Yn aml mae y Salmydd yn gweddio ar yr Arglwydd ei ddygu yn ei ddeddfau; yr hyn sydd yn dangos ei gydnabyddiaeth o'i dywyllwch yn ei anaddasu i ddeall gwioneddau Duw, er eu dadguddio iddo. Nid oes neb ond Duw a ddichon ddygu pechador tywyll. Mae Duw yn dysgu ei bobl yn wirioneddol, yn gyflawn, yn effeithiol, ac yn dirion iawn. Mat. 11. 29. Mae yn peri iddynt ddeall y gwionedd, yr *holl* wirionedd, yn y cysondeb o hono; a'r rhagor rhwng y gwionedd a chyfeiliornadau; yn cymmudi y meddwl â'r gwionedd, ac yn rhoddi profiad o'i rhinwedd; yn nerthu i rodio yn ol y gwionedd, a phwyso arno. Salm 119. 12, 26, 27, 108, &c. Edr. DADGUDDIO.—2. Dysgu hefyd, a arwydda efelychu, arddullio, neu ddilyn ôl rhyw un; gwneuthur fel y gwnaeth yntau. Felly darfu i'r Inddewon ddygu gweithredoedd y Cenedloedd, set eu canlyn yn eu gweithredoedd eilun-addolgar. Salm 106. 35.—3. Adnabod meddwl eraill. Gal. 3. 2.—Y mae rhai yn dysgu bob amser, ac heb allu dyfod un amser i wybodaeth y gwionedd. 2 Tim. 3. 7. Y gwragedd llwythog o bechodau, yn cael eu harwain gan amryw chwantau, y rhai a ddwg y gau athrawon yn gaeth, a chan ba rai y maent yn dysgu; ond am nad ydynt yn clywed y gwionedd gan y gau athrawon hyn, pa fodd y dichon iddynt ddyfod i wybodaeth o hono? Megys y safodd Jannes a Jambres yn erbyn Moes, felly y mae y rhai hyn hefyd yn sefyll yn erbyn y gwionedd; pa fodd gan hyn y gallant ddyfod i wybodaeth y gwionedd, nes darostwng yr elyniaeth yn eu calonau yn ei erbyn? Gwrthwynebed y sawl a fyno y gwionedd, y mae y gwionedd yn gryf, ac a lwydda yn sicr yn y diwedd.

'Er ei fod yn Fab, a ddysgodd ufudd-dod trwy y pethau a ddyoddefodd.' Heb. 5. 8. Dysgodd Crist ufudd-dod, nid fel yr ydym ni yn dygan ufudd-dod, sef dysgu i adnabod ein dyledswydd, a chael ein cyfarwyddo pa fodd,

a'n nerthu i'w chyflawni; nid oedd angen hyn ar Grist; yr oedd yn gwbl hysbys o bob peth, ac yn barod i holl ewyllys ei Dad; ond dysgodd ufudd-dod yn brofiadol, trwy weithredu ufudd-dod, a hyny yn yr amgylchiadau mwyaf anhawdd i nffuddhan. Galwyd am holl rasau ei ddynoliaeth sanctaidd i weithrediad bywiog a nerthol; sef ei ffydd, ei ostyngueiddrwydd, ei hunan-ymwadiad, ei addfwynder, ei amynedd, a'i gariad. Gweithredodd yr holl rasau hyn yn gyflawn, ac yn ogoneddus, yn ei holl ddyoddefiadau. Y dyoddefiadau a alwodd yn neillduol am eu gweithrediadau. Yr oedd nndd-dod gwirfoddol, cyflawn, a gogoneddus, yn ei holl ddyoddefiadau. Ynddynt dysgodd yr hyn na elwir neb arall byth i'w ddyagu; sef, beth yw i un dibechod ddyoddef dros bechaduriaid; i un cyflawn ddyoddef dros yr anghyflawn. Ni bu, ac ni bydd byth, y fath nffuddhawr, na'r fath ufudd-dod. Yr oedd ei ufudd-dod yn hyn, yn nnigol, ac yn neillduol; ac nis dichon neb byth amgyffred yn gyflawn, am dano: ond yn gymaint a dyoddef o hono ef gan gael ei demtio, dichon gynnoithwyo y rhai a demtir. Y mae yn drugarog, ac yn archoffeiriad ffyddlawn. Heb. 2. 17, 18.—Nid oes neb ond y prunedigion, canlynwyr yr Oen, a all ddyagu y gân am brynedigaeth, a rhoddi y gogoniant yn gyflawn i'r hwn yn unig y mae yn deilwng, sef i Dduw a'r Oen. Dat. 14. 3.

DYSGAWDWR. Edr. ATHRAW.

DYSGEDIG-ION, (dysg) un wedi cyrhaedd gybodaeth trwy ddysgediaeth, un wedi ei addyagn.—'Moses oedd ddysgedig yn holl ddoethineb yr Aipht.' Act. 7. 22. Bod yr Aiphtiaid mewn cymeriad mawr am eu dysgediaeth, mewn oesoedd wedi dyddiau Moses, sydd eglur, oddiwrth y ganmoliaeth a roddir i ddoethineb Solomon, ei fod yn fwy na holl ddoethineb yr Aipht. 1 Bren. 4. 30.

DYSGEDIAETH. Edr. ATHRAWIAETH.

DYSGLAU, (ysgl) *Llad.* DISCUS; cawgen, llestr, bwydiar. Yr oedd llawer o ddysglau yn perthyn i wasanaeth y babell yn angenrheidiol i'r twyd-offrwm, ac yn cynnwys cig yr aberthau pan yr oedd yr offeiriad yn ymborthi arnynt. Nid oedd dysglau arian tywysogion y llwythau yn perthyn i wasanaeth y cysegr; canys yr oedd yn rhaid i'r rhai hyny fod i gyd o aur; [Exod. 25. 20.] ond yr oeddent yn perthyn i wasanaeth y cyntedd, ac allor y poeth-offrwm. Yr oedd pob un o honynt yn pwysu 130 o siclau.

DYSGLAER-EIRIO, (dys-claer) *Gr.* ἀελαεω; ysplenydd, ech-dywynedig, 'claer-wych, harddwych, tryloyw. Gelwir barnedigaethau Duw, 'Ei gleddyf a'i waew-ffon ddysglaer,' o herwydd eu bod yn gyflawn, yn sanctaidd, ac yn ofnadwy iawn. Deut. 32. 41. Hab. 3. 11.—'Gwisgoedd dysglaer,' a arwyddant, purdeb, sancteiddrwydd, ac ardderchogrwydd gogoneddus; ac yn aml, ddarluniad o rai yn gweinyddu mewn swyddau goruchel, ac yn arwydd

o ardderchogrwydd y personau, o'u zel a'u ffyddlondeb yn eu gwaith sanctaidd. Marc 9. 29. Luc 9. 20, 24. 4. Dat. 15. 6. a 19. 8.

Goleuni dysglaer oedd yn aml yn arwydd o'r presenoldeb dwyfol, yn gweithio yn dirion, yn rasol, ac yn ogoneddus, fel Duw yr iechydwr-iaeth, yn ei oruchwyliaethau tuag at ei eglwys. Exod. 24. 10. 2 Sam. 21. 13. Eze. 1. 4. a 8. 2. a 10. 4. Act. 26. 13. 2 The. 2. 8. Edr. CWMWL.

Yr oedd dysgleirdeb croen w'neb Moses, wedi bod gyda Duw ar y mynydd, yn arwydd o berffeithrwydd gogoneddus y gyfraith, yn nghyda holl osodiadau cysgodol yr oruchwyliaeth hono, fel y gosodent allan, trwy arwyddiaeth cysgodol, yr Arglwydd Iesu, a'i iechydwr-iaeth.

'Yr hwn ac efe yn ddysgleirdeb ei ogoniant ef.' Heb. 1. 3. *ος ων απαυρασμα της δοξης.* llewyrchiad, pelydriad, arddysgleirdeb y gogoniant. Nid yw y gair yn cael ei atferyd mewn un man yn yr holl ysgrifysau sanctaidd, ond yn y lle hwn. Mae awdwr y llyfr a elwir y Doethineb, pen. 7. 26. wrth roddi clod doethineb, yn ei galw, 'dysgleirdeb y goleuni tragwyddol.' Mae y geiriau, *dysgleirdeb ei ogoniant*, yn gyfeithiad agos iawn o'r geiriau yn Eze. 10. 4. *חנה כבה כבה ידונה* *dysgleirdeb gogoniant* IEROFAN. Y mae yn dra thebygol fod y geiriau yn cyfeirio meddwl yr Hebreaid at ryw beth cysgodol yn eu plith, ag oedd yn eu haddysgu yn y dirgelwch mawr hwn. Gelwir yr arch, 'y gogoniant,' 'ei brydferthwch.' 1 Sam. 4. 22. Salm 78. 61. Y mae Crist yn ateb yn gyflawn i'r holl arwyddion dysglaer o ogoniant Duw yn eu plith, ac mae yr apostol yn galw eu meddyliau oddiwrth y cysgodau at y sylwedd. Y mae yr apostol yn llefaru am berson yr Arglwydd Iesu, yr hwn trwyddo ei hun a burodd ein pechodau; ac yn dangos ei fod yr hyn nas dichon un creadur, na'r holl greaduriaid yn un, byth fod, sef 'dysgleirdeb y gogoniant dwyfol.' Mae o'r un hanfod dwyfol a'r Tad; mae yr un gogoniant a dysgleirdeb hanfodol yn y naill a'r llall; mae Crist yn ddelw, neu yn amlygiad perffaith y Duw anweledig i ni; 'Y neb a'm gwelodd i,' medd Crist, 'a welodd y Tad:—Myfi a'r Tad un ydym.' 'Unrhyw yw y Tad, unrhyw yw y Mab, ac unrhyw yw yr Ysbryd Glan.' Ioan 1. 14. 2 Cor. 4. 4. Col. 1. 15. Edr. DELW. Mae rhai yn meddwl fod y geiriau yn gyfeiriad at yr haul a'i belydr. Y mae yn sicr fod yr Arglwydd Iesu, y Gair Dwyfol, o ran ei berson, ei swyddau, a'i weithrediadau iachusol tuag at ei bobl, yn cael ei gyffelybu i'r goleuni yn ei offeithiau tirion ar y byd naturiol. Gwel 2 Sam. 23. 4. Esa. 9. 2. a 49. 6. a 60. 1, 3. Mal. 4. 2. Luc 1. 78 a 2. 32. Ioan 1. 4—9. a 8. 12. a 12. 35, 46, 46. Yn ysgrifenu at yr Hebreaid, mae yr apotsol yn y lle cyntaf, yn hysbysu iddynt, fawredd dwyfol a gogoneddus Berson y Cyfryngwr: yn ei alw yn Fab Duw

—dysgleirdeb y gogoniant— a gwir lun Person y Tad. Geiriau sydd yn dangos ei fod yn *wahanol* berson, ac eto yn *un* â'r Tad, yn ogyfuwch mewn hanfod a phob perffeithrwydd. Y mae yn well na'r angolion, ac yn etifeddu *enw* mwy rhagorol na hwy. Y mae yn cynnal pob peth, am hyn, mae pob peth orenedig fel diddym mewn cymharfaeth iddo. Dyma y Person, yr hwn, yn ei anfeidrol fawredd, sydd yn llenwi yr holl swyddau yn, a thros yr eglwys, er ei hiechydwrfaeth.

DYSGWYL—IAD—FA, (gwyl) edrych am, neu aros am un, ymaros, gobeithio.—Mae yr Arglwydd yn 'dysgwyl i drugarhau.' Esa. 30. 18. Y mae yr Arglwydd, fel un â bendith ganddo, yn barod i'w chyfrann; ond y mae dynion yn anmbarod i'w derbyn; yn lle eu taro am eu hynfydrwydd pechadurus, a'u gwrthtysigrwydd, mae yn goddef, yn aros, yn dysgwyl i drugarhau. Gwyr fod eisia trugaredd arnynt, ac nid oes ond ei drugaredd ef a ddichon eu hachub: mae yn dysgwyl am adeg addas er ei ogoniant ei hun, a'u gwir lesau lwythau, i'w gwaredu a'u cysuro. Mae Duw yn trugarhau mewn amser addas; gyda y doethmeb unwyaf. 'Dysgwyl i drugarhau,' a arwydda ei fod yn arfaethu trugarhau, yn bwriadu, ac yn hoffi trugarhau; hefyd ei fod yn gweinyddu trugaredd yn y ffordd, ac yn yr amser goreu, ac ystyried pob peth. Nid yw ei anser ef, a'n hamser ni yn cyfateb yn aml; ond yn ei amser ei hun, gwna efo bob peth. Ioan 2. 4. a 7. 6.

'Dysgwyl wrth yr Arglwydd,' a arwydda bod eu hedrychiad arno, a'u gobaith ynddo, fel eu hunig noddwr a gwaredwr, a'u parodrwydd i ufuddhau iddo, fel eu Harglwydd a'u Brenin. Salm 25. 3, 5. a 27. 14. a 123. 2. a 130. 5—7. a 131. 3. Diar. 20. 22. Y mae pob annogaeth i ddysgwyl wrtho; wedi rhoddi i ni addewidion mawr iawn a gwerthfawr; wedi trugarhau wrth floedd o'r fath bechaduriaid a ni; ni waradwyddir neb a ddysgwylant wrtho—dysgwyliodd ef lawer wrthym ni—ac efo a wyr oreu yr amser i drugarhau. Ond mae yn weddus fod 'dysgwyliad pawb wrtho, mewn ffydd, yn ostyngedig, yn amyneddgar, yn wylidwrus rhag pob peth fyddo yn ei anfoddloni, ac yn dyfal gyrchu at ei holl ewyllys, a'i gynghor. Trugaredd ryfedd yw, i bechadur, fod lle i ddysgwyl; nid oes dim lle, na sail i ddysgwyl am drugaredd yn uffern; mae heb ei haddaw i'r preswylwyr-yno.—Yr oedd iechydwrfaeth yr Arglwydd gan yr hen Jacob i ddysgwyl am dani, pan yr oedd pob peth arall yn pallu iddo. Gen. 49. 18.

DYSGYBL—U—ION—IAETH, *Llad*. Discipulus: ysgolhaig, canlynwr, dysgwr; un yn dysgu gan arall. Arwydda yn y Testament Newydd, credadyn, Cristion, canlynwr i Iesu Grist. Yn yr efengylau, yn gyffredin, arwydda yr apostolion, y rhai a ddysgasant gan Iesu Grist, fel eu hathraw; ond yn yr Actau a'r

Epistolau, arwydda canlynwr i Iesu Grist, yr hwn sydd am ei ddyagn yn y gwirionedd am dano, a bod yn ganlynwr iddo.—Dysgyblion Ioan, oedd y rhai a ddysgwyd gan Ioan, ac yn ganlynwyr iddo. Mat. 9. 14. Ioan 1. 35. Luc 11. 1.

DYSPAIDD—EDIG, (yspaudd) mab dyspaddedig; ystafelydd. Nid oedd i un dspaudd ddyfod i gynulleidfa yr Arglwydd. Dent. 23. 1. Nid oes i ni feddwl fod y gwaharddiad hwn yn cyrhaedd mor belled a difreinio y dyspaddedig o freintian cyndoithas wladol, na manteision crofyddol hanfodol i wir grefydd; ond yn unig yn ei nodi â rhyw wahanfaeth anmbarchus oddiwrth eraill. Hwyrach eu bod yn cael eu canad allan o bob ewydd yn y gynulleidfa, a'u bod yn cael eu hatal rhag dyfod i gynulleidfa Israel i addoli, neu ymuno yn y gwleddoedd sanctaidd; ond eu bod i addoli y tu allan, fel yr oedd yn ganiataol i'r cenedloedd dienwaeddig wneuthur. Yr oedd y gyfraith hon yn tueddu i atal rhieni rhag anafu eu plant, yr hwn oedd yn arferiad tra chyffredin yn y gwledydd a'r oesoedd hyny. Nid oedd un offeiriad ag anaf arno i offrymu bara ei Dduw; 'ni chaiff un gwr y byddo anaf arno nesau.' Lef. 21. 17—21. a 22. 22, 23. 24. Ond yn lle eu cau allan, mae yr Arglwydd Iesu yn iachau yr anafus; i.e. pob cledf a phob afiechyd. Gal. 3. 28. a 6. 15. Esa. 56. 3.

DYSTAIN, (tain) *ystiwart*, pen-swyddwr; goruchwyliwr; ynad llys; rheolwr.

Y *dystain* a ddyly rann y llettyau; iddo ei hun yn nesaf i'r llys, a'r holl swyddwyr y gydag ef: efo y sydd ben ar yr holl swyddwyr. *Cyfreithiau Cymreig*.

Y geiriau שר התבחרים a gyfieithir *dystain*, yn Gen. 37. 36. a 39. 1. a 40. 3, 4. a arwyddant, pen y cigyddion, neu pen y dienyddwyr, neu blaenor y gosgordd-lu. Rhai o'u gosgordd-lu oedd y dienyddwyr gan y tywysogion gynt. Un o'i osgordd [*σπεκουλατωρα*] a anfonodd Herod i dori pen Ioan Fedyddiwr. Marc 6. 27. Y gair טבת a gyfieithir *cog*, sef un yn lladd anifeiliaid, yn 1 Sam. 9. 23, 24. a 8. 13.

DYSTAW—RWYDD, (taw) disôn, didrwt, disiarad; tawedogrwydd.—'Dysgwyl yn ddystaw am iechydwrfaeth yr Arglwydd,' yw dysgwyl yn ostyngedig, yn amyneddus, yn ddi-rwgnach, ac yn ddiolchgar am le i ddysgwyl. Felly gweddai i bechadur ddysgwyl wrth y Duw y pechodd yn ei erbyn; a da fydd hyny iddo yn y diwedd. Galar. 3. 26.—'Eistedd yn ddystaw,' yw eistedd yn ddiawn, yn ddigynhwrf, a digyffro. Felly gwnaeth merch y Cal-deaid er ys oesoedd. Esa. 47. 5.—'Llef ddystaw fain,' yw llef isel, yn dwyn meddwl oglur i'r person y cyfeirir hi ato, ond yn anadnabyddus i eraill; y fath yw llef yr Ysbryd trwy yr efengyl, yn llefaru yn nghalon y pechadur, i'w blygu ger bron Duw, i ddysgwyl yn ddystaw am iechydwrfaeth. 1 Bren. 19. 12. Zech. 4. 6. Iago 3. 17. Salm 89. 15.

Yr oedd awdurdod dwyfol yr Arglwydd

Iesu yn ymddangos yn hynod, pan lefarai wrth y môr, 'Gostega, tystawa—a'r gwynt a osteg-odd, a bu *tawesch mawr*.' Ac wrth y cythraul arian, 'Dystawa, dos allan o hono—a'r cythraul a aeth allan o hono. Marc 4. 39. Luc 4. 35.—'Disgyn i ddystawrwydd,' ydyw diagyn i wlad y meirw, y rhai ni fohiannant yr Arglwydd. Salm 116. 17. a 84. 17. Job 3. 17, 18.—'Dystewi yn yr Arglwydd,' sef ymoestwng iddo, ymorphwys arno, ac ymlonyddu ynddo, oddiar olwg ei ben-arglwyddiaeth, ei ddoethinet, ei allu, a'i ddaioni. Nid oes le i'n diogelu rhag ofnau a pheryglon, ond yn yr Arglwydd. Os efe sydd wrth y llyw, mae yn weddus i bawb yn y llong fod yn ddystaw, er mor beryglus y dichon i ymddangosiadau fod. Salm 38. 7.—Y mae yr Argywdd yn ddistaw wrth un pan na byddo trwy y gair yn ei argyhoeddi, i'yn goleno, yn hyfforddi, yn ceryddu, ac yn ei gysuro, nac yn gweithredu iochydwriaeth drosto. Salm 28. 1. Barn 18. 9. 1 Bren. 22. 38.

DYSTRYCH, (ystrych) ewin, yagai.—'Can wned a dystrych y don.'

Y gwnaethym hyn oedd ddrwg
Yn dy lan olwg dystrych.

E. Prye, Salm 61. 4.

DYSTRYW-IO, *Llad. DESTRUCTIO, DESTRUO; Saes. DESTRUCTION, DESTROY*: dinystr, dystrywiadigaeth; dinystrio, difrodi, dyfetha. Edr. **DINYSTR**. Job, yn lefaru am fawredd Duw o ran ei wybodaeth a'i allu, a ddywed, 'Mae uffern yn noeth ger ei fron ef, ac nid oes dō ar ddystryw.' Job 28. 6. Wrth uffern a dystryw, yr un peth a feddylir; dystryw yw uffern; dystryw dynion a'u holl gysuron, dros byth; dystryw eu cyrph a'u henoidiau, eu parch a'u gwycheder, &c.; dystryw cyflawn o'r cwbl yw, yn ddfifeddygriaeth, ac yn ddiddarfod. I ddystryw y mae ffordd lydan pechod yn arwain. Er nas gwyddom yn mba le mae uffern—beth sydd yn cael ei wneyd, na pheth a ddyoddefir yno, na pheth a ddaeth o'r rhai a ddystrywiwyd yno, eto gŵyr Duw; nid oes dō ar ddystryw iddo. Gŵyr ef holl ddirgelion uffern, holl ddichellion y cythreuliaid, holl ddynderoedd y poenau, a holl waelodion y truoni sydd yno; os felly, pa faint mwy y gŵyr holl ddirgelion calonau meibion dynion? Salm 139. 8. Diar. 15. 11. Esa. 14. 9. Amos 9. 2. Heb. 4. 13.

'Dinas dystryw y gelwir un.' Esa. 19. 18. Y mae rhai *copiau* o'r Beibl Hebraeg yn darllen דין yn lle דין *dinas yr haul*, ac nid *dinas dystryw*. Llauer a ysgrifenydd gan feirniaid dyagedig yn nghylch y gair hwn, a pha ddinas a feddylir; ond gan fod yr Esgob Lowth yn gadael y peth heb ei benderfynu, rhyfyg fyddai i mi ymgais â hyny. Y mae Vitringa, ac eraill, yn barnu mai Heliopolis, dinas hynod am ei heilun-addoliaeth, a feddylir; fel pe buasai hyny yn arwydd hynod o allu buddugoliaethol yr efengyl, fod dinas mor nod-

edig am ei heilun-addoliaeth yn lefaru iaith Canaan, neu yn profesu crefydd Canaan. Gwel Vitringa a Lowth in loco.—Prideaux *Connect. p. 2. b. iv.*—Dr. H. Owen's *Enquiry into the Present State of the LXX. Ver.*—Dr. Kanticott's *Dissert. General, p. 10. sec. xxi.*

DYSYLU, (sylv) sylwedd, cryfbau, seilio. —'Mal gwedy eich gwreiddier a'ch dyalyer yn cariat.' Eph. 3. 18. 'Gwody dysylu sail yr ffydd.' W. S.—Argument yr Epistol at y Rhuveiniaid.

DYSYML, (symb) cywir, didwyll, annichellgar.—'A Jacob oedd ŵr dysym, yn cyfannedd mewn pebyll.' Gen. 25. 27.—'A Jacob oedd ŵr perffaith, yn cyfannedd mewn pebyll.' Dr. M. Heb. **דן** *perffaith, cyflawn*: yr un gair ag a arferir am Noah, Job, ac eraill; arwydda, nid yn unig fod Jacob yn ŵr cywir, symb, annichellgar yn ei ymddygiad at ddyonion; ond hefyd ei fod yn ŵr duwiol, yn ofni Duw fel Job, ac yn eilio oddiwrth ddyrgioni; yn byw fel, pererin a dycyithr yma yn y byd.

DYWEDYD, (gwedyd) lefaru, adrodd.—1. Ewyllysio ac erchi gydag awdurdod, gallu, ac effeithioldeb. Gen. 1. 3, 6, 9.—2. Haeru, adrodd, Gen. 37. 20.—3. Lefaru. Barn. 12. 6.—4. Addaw. Luc 23. 43.—5. Ateb. Exod. 3. 13, 14. 6. Dysgu, sicrhau. Mat. 17. 10.—7. Esbonio, egluro. Heb. 5. 11.—8. Rhybuddio. Col. 4. 17.—9. Cyfaddef, cydnabod. Luc 17. 10. Edr. **LLEFARU**.

DYWEDDI-O, (gwedd) priod, priod-ferch; ymgvfammodi i briodi; priodi. Byddai yn arferiad yn mblith yr Iuddewon i'r ddau ddyu ymgvfammodi â'u gilydd, cyn i'w priodas gael ei chyflawni. Byddai hyn yn cael ei wneuthur, naill ai trwy ysgrifeu, neu trwy roddi darn o arian i'r ddyweddi, yn ngŵydd tystion; ac wrth ei roddi, dywedai y mab ieuanc wrth y ferch, 'Derbyn y darn hwn yn wystal o'th ymrwymiad i fod yn wraig i mi.' Byddai ei derbynriad o'r gwystl yn arwydd o'r hollol gyd-syniad, a'i hymrwymiad iddo. Wedi eu dyweddiad, byddai yn oddefol i'r ddau ddyu ieuanc i ymweled y naill â'r llall, yr hyn nid oedd gyfreithlon o'r blaen. Yr oedd eu dyweddiad yn eu rhwymo i'w gilydd, er nad oedd yn caniatu yr un rhyddid a'r cyfammod priodasol. Os byddai i'r ddyweddi drosedd yn erbyn ei hammod, yr oedd i gael ei chospi am odiseb, yr un fath a phe buasai yn wraig briodasol.

'Mi a'ch ddyweddiad i un gwr, i'ch rhoddi chwi megys morwyn bur i Grist.' 2. Cor. 11. 2.—'Obledid darperais chwi i un gwr.' Dr. M. Y gair *προζομαι*, a arwydda, medd Mr. Parkhurst, *parotoi, addasu*, yn hytaach na *dyweddi-o*. Y dyben oedd gan yr apostol yn ei holl weinidogaeth yn mblith y Corinthiaid, oedd eu parotoi a'u haddasu i Grist, trwy eu gwrthodiad â'u holl eilunod, a'u chwantau llygreddig, a'u hymrododdiad yn hollol i Grist yn unig, fel eu hanwylid, eu priod, a'u Harglwydd.

Y mae Crist yn galw ei eglwys, ei ddyweddi. Can. 4. 9, 10. a 5. 1. Carodd hi â chariad tragywyddol, a rhoddodd ei hun drosti, i'w phrynu oddiwrth bob auwired; mae yn ei sancteiddo, ac yn ei glanhau, fel y gosodai hi yn ogoneddus iddo ei hun, yn eglwys heb arni na brycheuyn na chrychani, na dim o'r cyfryw. Mae yn fwy neillduol iddo ei hun, i'w mwynhau ac i ymogoneddu ynddi, nag un rhan arall o'i greadigaeth. Y mae mewn undeb agosaf â Christ; mae ei Ysbryd ynddi, a'i ddelw arni: a chaiff ei chyd-ogoneddu gyda Christ, a threnlio tragywyddoldeb yn y gymdeithas anwylaf â Christ, ei phriod. Eph. 5. 25, 26, 27. Tit. 2. 14. 'Mi a'th ddyweddiad â mi fy hun,' medd Crist wrthi, 'yn dragywydd; ie, dyweddiad di â mi fy hun mewn cyflawnder; y mae yn gyflawn yn eiddo iddo, trwy roddiad y Tad—trwy ei ddewisid ei hun—a thrwy ei hymroddiad ewyllysgar iddo, yn nydd ei nerth; ac mae hithau yn hollol gyflawn ynddo, a thrwy ei hundeb âg ef—'Ac mewn barn, ac mewn tiriondeb, ac mewn trugaredd, ac mewn fyddlondeb.' Y mae yma bob peth yn cael en henwi sydd angenrheidiol yn y pleidiau, i wneyd y cyfammod rhyngddynt yn gysurus, yn ddymunol, ac yn barhaol. Y mae cyflawnder a barn yn sylfaen iddo, tiriondeb a thrugaredd yn y gweinyddiad o hono: ac am fod fyddlondeb o bob tu, ni thorir ef. Y mae yr Arglwydd ei hun yn ymrwymo i edrych am fod y cyfammod yn cael ei wneuthur felly; 'Mi a'th ddyweddiad â mi fy hun.' Y mae y cariad, a'r daioni, a'r tiriondeb a amlygir yn y geiriau, yn anfeidrol; ei waith ef yw y cwbl. Y mae yn enwi ynddo bob peth angenrheidiol i'w wneuthur yn gyfammod addas rhwng y cyfryw pleidiau â Duw a phechadar—sef cyflawnder, a barn, a thiriondeb, a thrugaredd. Y mae yn addas i'r Arglwydd, ac yn gymhwys i'r pechadar hefyd; canys mae ynddo drugaredd i'w faddeu, a thiriondeb i gyd-ddwyn âg ef, i'w gynnorthwyo, a'i gysuro. Nid mi a'th achubaf, yu unig, ond mi a'th ddyweddiad: nid â rhyw un arall, ond â mi fy hun: o gariad anwylaf, mi a'th ddygaf i'r undeb agosaf â mi fy hun, fel y byddech yn eiddo i mi, a minau yn eiddo i tithau, i gyd-feddiannu, ac i gyd-fywjolaethu byth gyda'n gilydd. O gariad difesu! O ras anchwiliadwy! Zanchius *in loco*.

E.

E, rhagddod mewn geiriau. Aml y rhoddir hi yn lle rhagenw.

Efynaf'r gath bysgod, ond ni fynaf wlychu ei throed. *Diar*.

EANG-DER, (ang) helaeth, llydan, mawr, rhydd.

Eang yw y byd i bawb. Diar.

'Dy orchymyn di sydd dra eang.' Salm 119. 96. Wrth y gorchymyn, deallwn, holl

gorph gwirioneddau dwyfol. Y mae yn eang, oblegid eangder y dadguddiad o Dduw sydd ynddo; sef o'i berffeithrwydd, ei hanfod, ei briodoliaethau, ei arfaeth, ei gynghor, a gwaith y Personau Dwyfol, yn nhrefn yr iechydwriaeth. Y' mae yn y gorchymyn, neu y gwirionedd dwyfol, ddadguddiad cyflawn o'r pethau mwyaf eang; dyfnion, a gygoneddus; sef dyfnion bethau Duw, mewn perthynas i iechydwriaeth yr eglwys. Cynnwys hefyd eangder o gyfarwyddiadau, hyfforddiadau, cysuro, a chynnaliet, i bechadur tlawd, cyfatebol i amrywiaeth yr amgylchiadau y dichon un fod ynddynt. Nid oes dim yn perthyn i bechadur, i'w gyflwr rhyngddo â Duw, ac i'w ddyledswydd i Dduw, ac i'w ddedwyddwch yma ac oddi yma, nad ydyw wedi ei olygu yn y dadguddiad dwyfol. Y mae y gair yn addas i bawb, yn mhob amgylchiad a soffyllfa. Y mae cyfnewidiadau yn perthyn i bethau eraill, ac y mae diwedd ar bob perffoithrwydd; 'ond gair ein Duw ni a saif byth.' Eea. 40. 8. 1 Pedr 1. 25. Mat. 5. 18. Rhuf. 7. 12, 14. Heb. 4. 12, 13.

'Eang yw y porth, a llydan yw y ffordd sydd yn arwain i ddystryw.' Mat. 7. 13. Y mae y porth yn eang a'r ffordd yn llydan, oblegid amrywiaeth y ffyrdd o bechu, ac i gyd yn arwain i'r un fan: hefyd, oblegid nad ydyw y rhai sydd yn cerdded y ffyrdd hyn yn cadw eu hunain o fewn terfynau gorchymynion Duw, ond yn tori ar draws y rheolau sanctaidd, ac yn rhodio yn ddiatalfu, yn ei eu hewillysiau eu hunain; yn aml hefyd, nid ydynt mewn blinder fel pobl eraill. Salm 73. 5.

Y mae yr Arglwydd yn eangu ar ei bobl—yn eangu eu calonau—pan y mae yn eu gwar-edu o gyfyngderau, erlidiau, a phrofedigaethau; yn rhyddhau eu meddyliau o gadwynau llygr-edigaethau; ac yn eu dwyn i adnabyddiaeth, ac i fwynhad o holl eangder yr efengyl. Mae eangder yn cael ei oad o flaen pechadur yn yr efengyl; ya yr adnabyddiaeth o'r efengyl trwy ffydd, mae yntau yn cael eangu arno. Salm 31. 8. a 118. 5. a 119. 32, 45. 2 Cor. 6. 11, 13.

EBACH-AU, ebach, cilfach, gwasgodfa, lloches.—'Hwy a gawsant ryw ebach a thorian iddaw.' Act. 27. 30. W. S.

EBAL, Heb. עֵבֶל [*crug-lwyth o honafiaeth*]—1. Mab Sobal, o hiliogaeth Seir yr Horiad. Gen. 36. 22.—2. Mynydd yn agos i Sichem, gyferbyn â mynydd Garizim, a dyffryn rhyngddynt: Mae y ddan fynydd yn debyg i'w gilydd o ran hyd, uchder, a'n dull. Yr oedd Ebal o du y gogledd, a'i ben yn llwm, ac yn ddiffwrth: yr oedd Garizim o du y deau, ac yn dra ffrwythlawn. Ar y mynyddoedd hyn y gorchymynodd Duw roddi llwythau Israel, chwech ar bob un, i ddadseinio *Amen* i'r bendithion a'r melldithion a gaent eu cyhoeddi gan yr offeiriad yn y dyffryn rhyngddynt. Deut. xxvii, xxviii. Jos. 8. 30—36. Y dul,

oedd fel hyn, medd Calmet, chwech o dywysogion y llwythau cyntaf a enwir, a eagynasant i ben mynydd Garizim; a thywysogion y chwech llwyth arall a eagynasant i ben mynydd Ebal. Yr offeiriad, a'r arch, a Josuah, a henuriaid Israel, a safent yn nghanol y dyffryn, rhwng y ddau fynydd. Yr oedd y Lefiaid yn gylch oddi amgylch yr arch, a'r bobl a'u henuriaid oeddent wrth droed pob un o'r ddau fynydd, chwech llwyth o bob tu. Wedi eu gosod yn drefnus fel hyn, yr offeiriad a droent eu hwynebau tua mynydd Garizim, ac a gyhoeddent y fendith, megys, 'Bendigedig yw y gwr ni wnel ddelw gerfiedig,' &c. Y chwech tywysog ar y mynydd, a'r 6 llwyth wrth odreu y mynydd, a atebent, *Amen*. Wedi hyny, yr offeiriad a droent eu hwynebau tua mynydd Ebal, ac a gyhoeddent, 'Melldigedig yw y gwr a wnel ddelw gerfiedig, &c. A'r chwech tywysog ar y mynydd, a'r chwech llwyth, fel o'r blaen, a atebent, *Amen*. Dywedir eu bod ar, ac ar *gyfer*, y ddau fynydd. Deut. 27. 12. Jos. 8. 33. Hyblaw y cyhoeddi melldithion ar fynydd Ebal, yr oeddent hefyd i osod yno geryg mawrion, eu calchu a chalch, ac yagrifenu holl eiriau y gyfraith arnynt; naill ai y Deg Gorchymyn, neu dalfyriad o holl gyfreithiau Moses. Yr oeddent hefyd i adeiladu yno allor o geryg cyfan, heb eu naddu, ac offrymu arni boeth-offrwm i'r Arglwydd: hefyd, heddaberth, a bwyta yno, a llawenyachu yno ger bron yr Arglwydd. Yr oedd y cwbl yn dangos uniondeb, cyfiawnder, a pherffeithrwydd sanctaidd y gyfraith, a'i melldithion; nid oes bosibl ein gwaredu oddiwrth ei melldithion, ond trwy yr hwn a roddodd ei hun yn aberth drosom, ac a wnaed yn felldith drosom, i'n llwyr-brynu oddiwrth felldith y ddeddf; a bod cymundeb gorfoleddus rhwng Duw a'i bobl, ar gyfrif yr aberth hwnw, yn wyneb y gyfraith danlyd, a'i melldithion ofnadwy. Yr oedd gwaith yr henuriaid a'r bobl yn ateb *Amen*, pan gyhoeddidd melldithion y ddeddf, yn arwyddo eu cydsyniad a'r ddeddf, ei bod yn gyfiawn, yn sanctaidd, ac yn dda; ac nad oedd yn greulawn yn ei melldithion, ond yn gwbl addas, yn mhob ystyr, yr hyn a ddyllasai fod, ac mai hwy oedd yn ddrwg, yn ei throeddu. Nid oes neb byth a wir werthfawroga aberth y Cyfryngwr, ond y rhai a welant berffeithrwydd ac uniondeb y gyfraith, a'u bod hwythau yn hollol feus ac anesgusodol. Rhyw drefn ryfedd yw hono, sydd yn dwyn Duw a phechaduriaid i gyd-wledda a'u gilydd ar fynydd Ebal! Allor o geryg, heb raid eu naddu, ac aberth difai i Dduw, sef Crist Iesu, perffiaith, cyfiawn, a difai, yw unig sail y cymmod a'r wledd ryfedd hon! Lef. iii. Act 10. 36. Rhuf. 5. 1—10. Eph. 2. 16, 17. Col. 1. 20. Heb. 13. 20, 21. Phil. 3. 3.

EBARGOFI-WYD, (argof) anghofio, gollwng dros gof, gollwng yn anghof.—'Ebargofi y ddeddf,' sef peidio sylwi yn graff a: y ddeddf,

a gweithredu yn ol ei gorchymynion sanctaidd. Y mae anghymedroldeb yn tueddu i i hyny. Diar. 31. 5. Preg. 8. 10.

EBED, [*gwas*] 1. Tad Gaal. Barn. 9. 26. —2. Mab Jonathan, o deulu Adin, yr hwn a ddychwelodd o Babilon, a chyd ag ef ddeg a deugain o wrywiaid. Ezra 8. 6.

EBED-MELEC, [*gwas y brenin*] Ethiopiad, gwas y brenin Zedeciah. Bu yn offeryn efo y brenin, i waredu Jeremiah y prophwyd y gdaear-dŷ tomlyd Malciah. Oblegid ei ddadgwrwydd i'r prophwyd, mae yr Arglwydd yn addaw trwyddo, ei waredu pan ga'i Jerusalem ei difrodi gan Nebuchodonosor a'i lloedd. Jer. 38. 6, 7. a 15—18.

EBEN-EZER, Heb. אֶבְרָתָא [maen y cymhorth]. Tra yr oedd Samu'el yn gweddio ac yn aberthu, mae yr Arglwydd yn dryllio y Philistiaid a tharanau mawrion, a lladdwyd hwynt o flaen Israel. Yn gofiadwriaeth am y fuddugoliaeth ryfedd hon, mae Samuel yn gosod i fyny faen rhwng Misep a Sen, ac yw galw ei enw Eben-ezer, ac yn dywedyd, 'hyd yma y cynorthwyodd yr Arglwydd nwni.' Oddiwrth y maen, galwyd y maes Eben-ezer. Yr oedd gosod i fyny y golofn yn arwydd o gydnabyddiaeth ddiolchgar Israel o ddaioni yr Arglwydd tuag atynt, ac yn annogaeth i bawb yn y cyfryw amgylchiadau i alw arno, a rhoddi eu hymddiried ynddo. 1 Sam. 4. 1. a 5. 1. a 7. 12. Gen. 22. 14. Exod. 17. 15. Salm 71. 6, 17. Esa. 46. 3, 4.

EBENUS, Heb. הַבְּרִיטִים [du, tywyll] math o goed celyd, trwm; cymerant eu llathru a'u llyfshau yn hardd-glwa, am hyny arferent hwynt mewn brith-addurn i amryfalu brithwaith. Y mae y goed hyn o amryw liwiau, sef yn dda, yn coch, ac yn wyrdd; ond y muchudd-ddu (*ie-black*) a gyfrifir oreu. Mae yn tyfu yn yr India Ddwyreiniol; o ynys Madagascar a St. Maurice y dygir y rhan fwyaf o hono i Ewrop. Yr oedd y pren hwn mewn cymeriad yn yr hen oesoedd, ac yn wrthdrrych y marchnadyddion. Ezeq. 27. 15.

EBIASAPH, Heb. אֲבִיָּאֵם [fy rhad yr hwn a ychwanegodd] Lefiaid, mab Elcanah, a thad Assir. 1 Cron. 6. 23.

EBOL-ION, (eb-awl) Gr. πολος [*polos*]; Llad. PULLUS; blanc; llwdn caseg, neu asen. —Ar ebol asen, ar yr hwn nid eisteddodd dyn erioed, y marchogodd yr Arglwydd Iesu, bren in Seion, i Jerusalem, yn arwydd o'i bollol gyd-furfiad a'r ddeddf, ac o'i ostyngeddwrwydd a'i addfwynder yn ngweinyddiad ei swydd. Deut. 17. 16. Jos. 11. 6. Barn. 5. 10. 1 Bren. 1. 33. Yr oedd ei ymddangosiad fel hyn, yn marchogaeth i Jerusalem, yn cyfateb yn gwbl i'r brophwydoliaeth am dano. Zech. 9. 6. Er nad oedd ynddo ddim yn wrthun, ac eto yr oedd ei ymddangosiad yn y dull hwn, yn isel, yn ostyngedig, ac yn addfwyn iawn. Y mae holl amgylchiadau y peth yn dangos hyn. Nid march golygus oedd dano, ond asen;

nid ei eiddo ei hun, ond eiddo arall; nidase n wedi tyfu i'w chyflawn faintioli, ond *ebol* llwdn asen, 'ar yr hwn nid eisteddodd dyn erioed.' Nid *À* thacian addurnedig, ceinwch yn ei gylch, dim ond dillad rhai o'r dyrfa dano; ac, tebygol, y rheffyn oedd yn ei gylmu yn lle ffwrn harddwch yn ei ben. Dyma Frenin Seion—y Cyfiawn—yr Achubydd—y Llar-iaidd! Yr oedd yn fuddgoliaethus yn ei iselder; yn sawrydig yn ei ddarostyngiad mwyaf; yn Frenin galluog i achub Seion, ac i ddystrywio ei elynion. Fel yr oedd hyn yn gyflawniad y brophwydoliaeth am dano, felly yr oedd yn cyfateb i gymeriad oen y pasc ar y *degfed* dydd; canys ar y dydd hwnw yr aeth Crist, gwir oen y pasc, i mewn i Jerusalem, i aberthu ei hun drosom. Lightfoot. Yr oedd ei ymddangosiad breninol fel hyn, yn dystiolaeth eglur nad oedd ei deyrnas o'r byd hwn; ac, ar yr un pryd, yn taflu dirmyg a gwarth, yn y modd mwyaf cyhoeddus, ar holl fawr-rwyg a gwychder dynion caawdol, plant y byd hwn.

EBRAN, (eb-ran) gogawr; porthiant anifeiliaid.—'Dy ychain hefyd, a'th asynod, y rhai a lafuriasant y tir, a borthant ebrau pur.' Esa. 30. 24.¹ Y mae y geiriau yn rhan o brophwydoliaeth, yn rhag-fynegu daioni Duw i'w eglwys. Wrth yr ychain a'r asynod, trwy lafur pa rai y mae eraill yn cael cynnaluaeth, deallwn, diammeu, y rhai sydd yn poeni, neu yn lafurio yn y gair a'r athfawiaeth; y rhai sydd yn ymborthi eu hunain, ac, yn ganlynol, yn porthi eraill; sef, *ποιμνιον του θεου*, *praidd Duw*, ag ymadrodd iachus (*λογου υγιου*). Oni phorthir yr anifeiliaid sydd yn lafurio, ni cheir ond ychydig o lafur oddiwrthynt; felly, hefyd, y rhai sydd yn golygu praidd Duw, oni byddant yn ymborthi ar athrawiaethau iachus yr efengyl eu hunain, ni chaiff y praidd dan eu gofal, ond bywioliaeth dlawd ac afiachus. Y mae hon yn addewid tra gwerthfawr i'r eglwys, sef addaw byddai ei gweinidogion yr iachus yn y ffydd, ac mewn profiad ysbrydol o ddaioni Duw; a thrwy hyn yn gryfion i lafurio ac i borthi defaid Crist. 1 Tim. 5. 17. a 6. 3. Tit. 2. 8. Ioan 21. 16. 17.—*בליל המץ אכלו*. Y rhan fwyaf o gyfieithwyr, yn dilyn Kimchi, a gyfieithiant y geiriau, *ebrau pur*. *Clean provender*. *Saes*. Ond arwydda y gair *חמץ* *lesen*, neu *lesinllyd*. Lef. 23. 17. Exod. 13. 15. Arwydda, medd Bochart, ebran cymysgedig, lledsur, i gymhorth cyllaon yr anifeiliaid, pan fyddont yn alaru eu bwyd. Y mae gan yr Arabiaid yr un gwahaniaeth o ebran sur a melus hyd heddyw. Arwydda y geiriau y byddai eu hebran yn fiasus ac yn iachus.

EBRWYDD, (eb-rhwydd) buan, cyflym, prysur. Y mae yr efengylwyr, wrth roddi hanes gwyrthiau ein Hiachawdwr, yn sylwi yn aml eu bod yn cael eu gwneuthur yn ebrwydd, yn ddioed, yn y fan. Yn ebrwydd y cafodd llygaid y deillion olwg—yn ebrwydd y crinodd y ffigyabren—yn ebrwydd yr ymadawodd y

gwahanglwyf *À*'r gwahanglwyfus—yn ebrwydd y sychodd ffynonell gwaed y wrig *À*'r dyferlif. Mat. 20. 34. a 21. 19. Marc 1. 42. a 5. 29.—Yr oedd tri pheth yn ymddangos yn ei holl wyrthiau; sef graslonrwydd, gallu, a pherffeithrwydd.—1. Yr oeddent yn wyrthiau grasol; iachau, nid lladd dynion yr oedd.—2. Yr oedd gallu dwyfol yn ymddangos ynddynt oll, y fath a amlygwyd yn nghreadigaeth y byd. *À*'i air, yn gyffredinol, yr oedd yn iachau y cleifion, yn agor llygaid y deillion, ac yn cyfodi y meirw. 3. Yr oedd, hefyd, berffeithrwydd yn ei waith. Nid iachau yn raddol yr oedd, oddigerth y dall yr agorodd ei lygaid, y cawu hanes am dano yn Marc 8. 23. Ioan ix. ond yr oeddent yn y fan—yn ebrwydd (*εὐθεως*) yn berffaith iach. Yr oedd y dyn claf o'r parlys mor berffaith iach, fel yr oedd yn abl cymeryd ei wely i fynu, a myned i'w dŷ. Chwegr Pedr a gododd, ac a wasanaethodd arnynt. Mat. 8. 14, 15. a 9. 6. Nid oes eisiau amser, mwy na defnyddian, moddion, ac offerynnau, ar Dduw i weithio. Cymer yn aml amaer, fel yn nghreadigaeth y byd; eto o'n rhan ni, ac nid o'i ran ef, y mae yn gwneuthur hyny, fel y gallem ni gael hamdden i sylwi ar ei waith, a'i ddull yn gweithio; fel trwy hyny, yr adnabyddom ef, ei dragwyddol allu a'i Dduwdod. Wrth ddysgwyl wrth yr Arglwydd, da i ni synied felly am dano; dichon ein cynnorthwyo yn ebrwydd, ac yn y fan, yn ddioed. Nid oes dim yn amhosibl, dim yn ankawdd; ac nid rhaid iddo oedi gweithio un fynydd. Ei anrhydeddu yw dysgwyl wrtho fel y cyfryw.

'Na ddod ddwylaw yn ebrwydd ar neb, ac na fydd yn gyfranog o bechodau rhai eraill.' 1 Tim. 5. 22. Y mae llawer yn ymgais am fyned i'r weinidogaeth yn bechadurus, o gau ddybenion pechadurus, a Duw erioed heb eu galw a'u hanfon. Wrth roddi dwylaw yn ebrwydd (*ταχεως*, *ar frys*) y mae i ni ddeall, rhoddi dwylaw yn *ysgafn* ac yn *anystryl*; heb ymofyniad difrifol, a chael prawf o'r person yn gyntaf. Nid *newyddian*—nid yn ebrwydd—'a phrofer y rhai hyny yn gyntaf,' yw y cyfarwyddiadau mewn perthynas i rai yn myned i'r weinidogaeth. 1 Tim. 3. 6, 10. Y mae pechod y rhai hyny yn fawr sydd yn rhuthro i'r weinidogaeth a Duw heb eu danfon; ac y mae y rhai sydd yn dod dwylaw yn ebrwydd arnynt, yn gyfranog o'u pechodau rhyfygus. Num. 16. 26. Jos. 9. 14. 1 Bren. 12. 30.

ECRON, *Heb.* עקרן [*diffrythl*] un o brif ddinasoedd y Philistiaid. Yr oedd yn ddinas gadarn, ac yn sefyll yn agos i Fôr y Canoldir, o amgylch 34 o filltiroedd o du y gorllewin o Jerusalem; 10 milltir o Gath; a 14 o Asdod. Y ddinas hon a roddwyd yn gyntaf i lwyth Judah, ac wedi hyny i lwyth Dan. Jos. 15. 45, 46. a 19. 43. Llwythau Judah a Simeon a'i hennillasant yn gyntaf oddiar y Philistiaid: Barn. 1. 8. ond y Philistiaid yn fuan a'i hadfeddiannasant; ac nid ymddeng-

ys i'r Iuddewon erioed gael meddiant hedd-ychol o honi. Yr Ecroniaid a addeolent yr eilun-dduw Baalsebub. Hwy yn gyntaf a ennogasant ddechwyld arch Duw i dir Israel. 1 Sam. 5. 10. Anrheithiwyd hi gan yr Assyriaid, ac wedi hyny gan y Caldeaid. Amos 1. 8. Zeph. 2. 4.—'Ac efe a weddillir i'n Duw ni, fel y byddo megys penaeth yn Judah, ac Ecron megys Jebusiaid.' Zeph. 9. 7. Y mae rhai dysgedigion, megys Eben-Ezra, Riberia, Junius, Piscator, a Hutchinsonson, yn golygu y geiriau fel addewid, byddai gweddill i gael eu hachub o'r Philistiaid, pan byddai barnedig-aethau yn cael eu tywallt ar y wlad yn gyffredinol, ac yn cael eu dwyn at yr Arglw dd trwy bregethiad yr efengyl; ac y byddest yn enwog ac yn ddefnyddiol fel penaeth yn Judah; a byddai yr Ecroniaid, fel amryw o'r Jebusiaid, yn enwedig Arafah, yn broselytiaid, yn trigo yn yr eglwys. Eraill a farnant fod ystyr y geiriau yn gwbl groes i hyn, ac wrth 'Efe a weddillir i'n Duw ni,' y meddylir yr Iuddewon, sef ei bobl weiniaid orthrymedig, y rhai a gymerodd Duw oddi rhwng dannedd y Philistiaid; canys yr oedd yr arfer greulawn anifeilaidd hono yn eu plith o fwyta cnawd, ac yfed gwaed eu geiynion. Er gwaned, ac er llesged, oedd y gweddill a achubir oddirhwng dannedd y Babiloniaid, yr Assyriaid, y Philistiaid, &c., gwnai Duw hwynt fel penaeth yn Judah, yn enwog, ac yn olygus; y byddai yr Ecroniaid, sef y Philistiaid, neu holl elynion ei bobl, fel y Jebusiaid, a'r Cananeaidd eraill, i'w difrodi a'u dinystrio yn llwyr. Pemble. Esa. 4. 8. a 10. 21, 22. a 11. 11. a 17. 6. a 24. 6. Barn. 1. 21. Zech. 12. 5. a 14. 9. Rhuf. 11. 5. Eph. 2. 12, 14. Dat. 16. 6.—Pregothwyd yr efengyl yn Ecron yn foreu; ond y mae yr holl wledydd hyny yn awr, er ys rhai oesoedd, dan ymerodraeth y Twrc.

ECHDOE, (ech-doe) y diwrnod cyn doe.—'Doe ac echdoe,' a arferir yn aml am yr amser a aeth heibio. 1 Cron. 11. 2.

ECHEL-AU, (ech-el) *Gr. ἀέων*; *Llad. Ax-tes*; echel-men, sef y pren sydd yn cynnal y fen, ac y try yr olwynion arno. 1 Bren. 7. 32.

ECHRYS-LAWN, (ech-rhys) drwg niweidiol, ofnadwy, dychrynllyd.—*Echrys-haint*, neu *haint echryslawn*, adwyth, tarawiad diwymwth. Salm 91. 3.

*Ofer ddynion se echrys lu,
Fyth yn min gamu arha!*

E. Prye (Salm 32. 16.)

ECHWYN-O-ION, (wyn) benthg.—'Y neb a gymero drugaredd ar y tlawd, sydd yn rhoddi echwyn i'r Arglwydd; a'i rodd a dal efe iddo drachefn.' *Diar*. 19. 17. Y mae y tlawd yn cael y rhodd, a'r Arglwydd yn gosod ei hun yn ad-dalwr yn ei le. Mor dirion y mae y Duw mawr yn ymddangos yn y cwbl, yn ol tystiolaeth sicr y gair am dano! Ond pwy a gredodd yr ymadrodd! Neb, ond y sawl sydd yn gweithredu yn gyfatebol i'r dystiolaeth hon. 2 Sam. 12. 6. Esa. 58. 7—11.

Mat. 10. 40, 41. a 25. 40. 2 Cor. 9. 6, 7, 8. Phil. 4. 17.—'Yr annuwiol a echwynna, ac n thâl adref.' Salm 37. 21. Un o nodau dyn annuwiol yw hwn. Y mae o anian ac egwyddor anghywir, ac yn anghyflawn; ac y mae yr egwyddor dufewnol hon yn tori allan mewn firwythau cyfatebol, fel byddo achlysuron yn rhoddi cyfle.

*Os a echwynna ac na bo ganddo a'i tala. *Diar*.*

ECHWYNWR, gofynwr, caelwr, benthycwr. 2 Bren. 4. 1. Luc 7. 41.

ED, עך [*tystiolaeth*] yr enw a roddwyd ar yr allor a adeiladodd y Reubeniaid a'r Gadiaid. 'Canys tyst fydd hi rhyngom ni mai yr Arglwydd sy Dduw.' *Joa*. 22. 34.

EDAF-EDD, **EDAU**, yr hyn a nyddir o sidau, o lin, neu wlan, i wneuthur defnyddiau o honnynt.—'Mewn gwaith edau a nodwydd y dygir hi at y brenin. Salm 45. 14. *רַקְמֹת* *mewn cywreiniusaith, mewn gemasaith*; sef gw isgoedd hardd, godiaog, ceinwych; y cyfryw a weddai i bendefigesau; y cyfryw a ddarlunir gan fam Siera.—'Gwisgoedd symudliw o wniadwaith oddentu.' Barn. 5. 30. Wrth y gwisgoedd hardd a gwerthfawr hyn deallwn holl addurniadau dwyfol yr eglwys; gwaith y Cyfryngwr drosti, a gwaith yr Ysbryd Glan ynddi. Wedi dyoog yr hen ddyn, a'i bratiau budron ei hun, a'i haddurno a'r cyfiawnder sydd o Dduw, trwy fydd Iesu Grist; a gwisgo y dyn newydd, yr hwn yn ol Duw a grewyd mewn cyfiawnder a gwir sancteiddrwydd, bydd yn addas i gael ei dwyn at y brenin, ei phriod gogoneddus, i'w chydogoneddu gydag ef. Ioan 17. 24. Bydd yn addas i'w phriod, ac i'w sefyllfa ogoneddus gyd ag ef; ond bydd byth dan rywmau i'w phriod am y cwbl o wahaniaeth rhyngddi a'r ffeiddiaf a'r truenusaf yn uffern.—Y mae gwefusau yr eglwys fel 'edau ysgariad.' Can. 4. 3. Offerynau ymadrodd ydyw y gwefusan, wrth y gwefusan, gan hyny y mae i ni deall ei hathrawiaethau, ei gweddiau, a'i diolch; y mae y rhai hyn yn hardd, yn weddaidd, ac yn beraidd, trwy ddyageidiaeth yr Ysbryd Glan, a'i ffydd yn Iesu Grist. 1 Cor. 1. 17, 18. a 2. 4, 12, 13. 'Ymadrodd am y groes,' yw yr efengyl, ac y mae y gwefusau cochion yn arwyddo ei bod, medd Cocejus, yn ymfrostitio yn nghroes ein Harglwydd Iesu Grist, ac yn llawenychu yn ei waradwydd, fel ei rhan, heb gyfrif ei ogoniant yn warth. Esa. 51. 7. Gal. 6. 14. Salm 4. 2. Hefyd, mae gwefusau cochion yn arwyddo bywyd, bod yn iachus ac yn heini, yn ieuanc ac yn fywiog; yn ymborthi ar ymborth iachus, sef didwyll laeth y gair, heb ei llesgau gan lygredigaethau, a marweidd-dra ysbrydol.

EDEN, *Heb. עֵדֶן* *Gr. ἀδεν*, [*hyfrydych*]. Y mae y gair *Ad'en* yr un yn yr ieithoedd dwyreiniol a'r gair *Eden*; ae y mae dau ystyr iddo, gydag ychydig amrywiaeth yn ei lriad. Un ystyr yw, *preswylfa sefydlog*; yr ystyr arall yw, *hyfrydych, heddychlonrwydd, es-*

mwythder. Yr oedd i'r gair un o'r ddau ystyr hwn, yn yr Ysgrthyrau Sanctaidd, er ein bod ni yn ei arferyd fel enw priodol. Sir W. Jones' Works, Vol. IV.—1. Talaeth yn Asia oedd Eden, yn mha un yr oedd Paradwys. Yr Arglwydd Dduw a blannodd (עֵדֶן) ardd yn Eden. Yr oedd sefyllfa gwll ad E'den yn agos i Gosan, Haran, a Reseph. Esa. 37. 12. Mae y prophwyd Ezeziel yn cyylltu marchnadyddion Eden gyda marchnadyddion Haran, Canneh, Seba, Assur, a Chilmad. Ezec. 27. 23. Wrth feibion Eden, y rhai oeddent o fewn Telassar, y gallwn ddeall trigolion Eden, yn preswyllo yn nhalaeth Telassar; neu a osodasant eu hunain mewn rhyw amddiffynfa gadarn, fel yr arwydda y gair תְּלִסְמַיִם rhag difrodiadau yr Assyriaid. Am sefyllfa Eden, a'r ardd yn Eden, y mae amryw awdwr wedi manwl chwilio ac ysgrifenu, ond y maent yn anghyt-un yn eu barnau.* Huetius, Wells, Brown, &c., oeddent o'r farn ei bod yn agos i Babilon, a bod sefyllfa yr ardd lle y mae yr afonydd Tigris, neu Hidecel, a'r Euphrates yn ymuno, a chweddi hyny yn ymranu yn ddwy o ffrydiau, neu afonydd, y rhai sydd yn rhedeg i lynclyn Persia. Y mae Calmet o'r farn fod Eden yn cynawys ynddi wlad Armenia, lle ceir penau y pedair afon, Euphrates, Tigris, Phasis, ac Araxes. Y mae y Cadben Wilford wedi rhoddi hanes am le ar fynydd Caucasus, sydd yn ateb yn nodedig i ddarluniad Moses o wlad Eden, a'r ardd ynddi. Yn y lle hwn mae afon yn ymledu yn llyn, ac o hono mae pedair afon yn rhedeg, ac yn cyfateb i afon Paradwys yn mhob peth. Hwyrach y gellir cyfieithu y geiriau fel hyn—'A afon a gyfododd yn,' neu 'yn agos i Eden, i ddyfrhau yr ardd—ac aeth yn llyn—ac oddiyno hi a ranwyd, ac a aeth yn bedwar-pen.' sef penau afonydd. *Asiatic Researches*, Vol. VI.—Am fod Eden yn wlad hyfryd a ffrwythlon unrhyw wlad hyfryd a ffrwythlon a gyffelybir i Eden.—Yr oedd dyffryn o'r enw hwn rhwng mynydd Libanus ac Anti-Libanus yn Syria; ac wrth dŷ Eden, gellir meddwl rhyw balas hyfryd oedd gan freninoedd Syria yno. Amos 1. 5. Esa. 51. 3. Ezec. 28. 13. a 31. 9, 16, 19. Joel 2. 3.—2. Mab Joah. 2 Cron. 29. 12.

EDER, *Heb.* עֵדֶר [*deadell*] 1. Dinas yn Judah. Jos. 15. 21.—2. Mab Musi. 1 Cron. 23. 23.

EDFRYD, (ed-bryd) adferyd, edryd. Y gair *αδορθησιμ*, a gyfieithir *edfryd* yn Mat. 17. 11. Marc 9. 12. a arwydda, medd Campbell, *adferyd*, neu *orphen*. Yn yr ystyr diweddaf, y mae yn golygu y gair yno, ac yn cyfieithu y lle, 'I *orphen* y cwbl, rhaid i Elias yn wir ddyfod yn gyntaf:' sef i orphen yn gyflawn yr hen oruchwyliaeth. Felly y mae yn barnu y dylid cyfieithu yr un gair yn Act. 3. 21. 'Yn am-

* Gwel 'Kitto's Cyclopaedia of Biblical Literature,' dan y gair PARADISE, lle y ceir orthyl rhagorol gan y Dr. J. P. Smith o barth i sefyllfa Eden, yr hon y barna efe mai tu a'r than ddeheuol i Armenia yr ydoedd.—C.

seroedd *cyflawniad* pob peth; yn lle amseroedd *adferiad* pob peth.' Ond y mae deonglwyr, yn gyffredin, yn golygu y geiriau, fel yn gosod allan effaith gweinigogaeth syml Ioan Fedyddiwl, yn iawn drefnu moesau da yn mhllith yr Iuddewon, trwy bregethu edifeirwch iddynt. Yr oedd, o ran ei weinigogaeth, yn barotowr ffordd yr Arglwydd, sef yn parotoi meddyliau dynion i'w dderbyn a ahredu ynddo.

EDIFEIRWCH, (edifar) edifarwch, edifeiriant. Edifeirwch, yn ei ystyr priodol, a arwydda, bod trosedd: bod y troseddwr yn cydnabod ei drosedd; yn ofidus o'i blegid, ac am ddadwneyd yr hyn a wnaeth, a gwneyd iawn drosto, e b'ai bosibl iddo. Mewn ystyr amhriodol, y mae edifeirwch yn cael ei gyfrif i'r Arglwydd, pan y dywedir iddo edifarhau wneuthur o hono ddyn ar y ddaear—a gwneuthur Saul yn frenin—ac edifarhau am ei weision. Gen. 6. 6, 7. 1 Sam. 15. 11. Deut. 32. 36. Salm 135. 14. Hos. 11. 8. Pell fyddo oddi wrthym feddwl fod yr Arglwydd, perffaith ddoeth a da, wedi gwneuthur dim sydd ag achos edifeirwch o'i blegid; nage, yn ei greaduriaid y mae cyfnewidiad, ac nid yn yr Arglwydd: ac, yn ganlyniol i'r cyfnewidiad ynddynt hwy, y mae yntau yn newid ei oruchwyliaethau tu ag atynt, tel y gwnai un a fyddai yn edifeiriol newid ei lwybr a'i weithredoedd. Er fod yr Arglwydd yn un o ran ei fuddwl, ei arfaeth, ei gyngbor, a'i ddyben; eto, nid yw yr un o ran ei ffyrdd, a'i oruchwyliaethau. Nid cyfnewidiad yn ei ewyllys, ei arfaeth, a'i gyngbor, yw edifeirwch yn yr Arglwydd; ond cyfnewidiad yn ei ragluniaethau, a'i oruchwyliaethau. Job 23. 13. Gwaith yr Arglwydd yn *edifarhau* am y *drug* a fygythiodd, neu y *da* a addawodd, yn *ammodol*, a arwydda ei waith yn attal y naill a'r llall. Salm 106. 45. Jer. 18. 10.

'Diedifarus yw doniau a galwedigaeth Duw.' Rhuf. 11. 29. Diedifarus, sef sicr a digyfnawid. Nid pob doniau, ond y dawn o etholedigaeth, a'r doniau sydd ddeilliedig oddiwrth etholedigaeth gras, megys cyfiawnhad, sancteiddhad, a iechydwriaeth gyflawn yn ei holl amrywiol gangenau. Adn. 28. Nid pob galwad, ond y galwad hwnw y mae yr apostol yn son am dano: 'Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd a alwodd efe; a'r rhai a alwodd efe, y rhai hyny hefyd a gyfiawnhaodd efe; a'r rhai a gyfiawnhaodd efe, y rhai hyny hefyd a ogoneddodd efe.' Rhuf. 8. 30. Yn y gadwyn ryfedd hon, y mae y naill dorch enuraidd yn nglyn wrth y llall, ac i gyd mor sicr a'u gilydd; mae y galwad mor ddigyfnawid a'r rhagluniad; a phob un mor ddigyfnawid a meddwl, cynghor, ac arfaeth y Duw digyfnawid. Diedifarus; sef y mae ei foddlonrwydd mwyaf yn yr hyn a wnaeth; o mae yn ymhyfrydu ac yn ymorfoleddu yn y gwrthddrychau, ac yn ei holl raslonrwydd haelionus tu ag atynt.

Mae y gair edifarhau, yn ein cyfieithiad ni,

weithiau yn dywyll ac ammheus. Dywedir am Judas, 'Bu edifar ganddo;' ond y gair *Gr. μεταληθεις*, a arwydda, yn fwy priodol, *pryder*, ac *anesmwythder wedi cyflawni rhyw weithred*. Y gras o edifeirwch Cristionogol a osodir allan bob amser trwy y gair *Gr. μετανοια*, ystyr priodol pa un yw, *cyfnewidiad meddwl o ddrwg i dda*; cyfnewidiad calon o bechod i sancteiddrwydd; cyfnewidiad trwyadl yn hytrach na diwygiad; dyosg yr hen ddyn, a gwisgo y dyn newydd.—Y gair edifeirwch a arwydda, yn yr ystyr priodol o hono, gweithred troseddwr yn edifarhau am ryw fai a wnaeth. Y mae dan air *Gr. yn cael eu cyfieithu yn ein Biblan ni, edifeirwch*; sef *μετανοια, cyfnewidiad meddwl*, a *μετανοια, gofidio*, neu fod yn gythryblus am beth wedi ei gyflawni.* Pechod yw y weithred a gyflawnwyd. Y mae yr ystyriaeth am y gosp ddyledus am dano yn peri terfysg brawychus; ond mai edifeirwch yn cynnwys mwy na hyny, sef *cyfnewidiad meddwl* mewn perthynas i'r weithred ei hun. Pob trosedd a arwydda fod deddf wedi ei throsgeddu, a bod deddfwr wedi ei ddirmygu trwy yr anuffudd-dod i'w ddeddf. Dirmyg y meddwl o'r deddfwr, a'i gyfraith, sydd yn peri fod neb yn ei throsgeddu. Cyd yr edifarhao un troseddwr am ei bechod. rhaid iddo gydnabod ei fod yn feius; sef bod y Duw, yr hwn a roddodd y gyfraith, yn oruchel, yn ogoneddus, yn hawddgar, ac yn dda, ac yn gwbl deilwng o uffudd-dod parod a pharchus; fod y gyfraith a droseddwyd, yn mhob gorchymyn o honi, ac yn ei holl fendithion, yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; a'i fod yntau yn hollol feius ac aneagusodol, fel troseddwr o honi, yn ansanct-aid, yn anghyflawn, ac yn ddrwg. Tra byddo dyn yn meddwl yn gul ac yn anmharchus am y Duw mawr; ac yn meddwl am gyfraith Duw fel rhyw beth a ellir yn hawdd ei hebgor, i'w thafu o'r neilldu yn ddisylw, ac yn ddiystyryllyd, fel pe byddai yn gofyn gormod, neu yn rhy fanwl—nid edifarha y dyn byth am ei drosedd o honi yn yr ysbryd hwn. Ond pan welo fod Duw yn hawddgar ac yn ogoneddus, y gyfraith yn uniawn i gyd oll, sancteiddrwydd neu gydffurfiad a hi yn brydferth ac yn ddy-munol, ac yntau, fel troseddwr, yn euog, yn ffaidd, yn adgas, ac yn haeddiannol o gosped-igaeth dragywyddol—gwelir arno agwedd dyn edifeiriol.—Nid cyfnewidiad *teimlad* yn unig yw *edifeirwch*; ond cyfnewidiad *meddwl, barn, a thueddiad*. Dichon *teimladau* dyn gyfnewid yn fawr, ac yr aml, ac eto y meddwl, y syniad, a'r tueddiad yr un. Y mae teimladau anghy-surus yn aml yn tarddu oddiwrth olwg ar erchyllod y gosp; ond y mae gwir edifeirwch yn tarddu oddiwrth olwg ar erchyllod a ffeidd-dra y bai, yn haeddu y fath gosp ofnad-wy. Nid tymher yn diflanu, gan hyny, yw gwir edifeirwch am bechod, ond cyfnewidiad

sanctaidd yn holl anawdd yr enaid, yn ei iach-aa o'i bla yn sylweddol ac yn wirioneddol. Sancteiddrwydd mewn pechadur ydyw, yn gweithredu yn addas tuag at' Dduw mewn gal-ar duwiol, mewn gostyngedeiddrwydd a hunan-ffeiddiad, a chyffaddefiad rhwydd a pharod o'i fai; yn gweithredu tuag at y gyfraith mewn anwydeb, hyfrydwch a pharch iddi, a dymuniad hiraethlon am gydffurfiad a hi—yn gweith-redu tuag at bechod mewn ffeiddiad o hono, ac ymgais difrifol am waredigaeth oddi wrtho—tuag ato ei hun mewn soriant, sel, awydd-fryd, ac ymddial—tuag at ei gymydog mewn tiriondeb a uwyneidd-dra, yn hawdd ganddo farnu eraill yn well nag ef ei hun. Yn ol y gradd y mae dyn yn adnabod Duw mae yn ad-nabod ei bechadurusrwydd ei hun, a'r mawr ddrwg sydd mewn pechod; golwg ar Dduw, yn yr amlgyiad mwyaf dyaglaer a chyflawn a wnaeth o ddyfnderoedd ei ddaioni, mawredd ei gariad a'i ras, sydd yn gweithredu yr edifeir-wch mwyaf difrifol a sylwedd—gan mai yno y gwelir drwg pechod yn fwyaf eglur. Yn Iesu Grist, a hwn wedi ei groeshoelio yn aberth dros bechaduriaid, ac yn iawn dros bechod, y gwelir daioni Duw yn ei holl eangderau difesur: yna, gan hyny, y mae yr Ysbryd Glan yn troi wyneb pechadur, mewn modd neillduol, i ddryllo ei galon, a'i-lenwi a galar duwiol, yn gystal a gobaith a gwir lawenydd sylweddol. Gwel yr ysgythyrau canlynol: *Zech. 12. 10. Esa. 66. 2. a 55. 7. Jer. 3. 25. a 31. 19. Luc 18. 13. 1 Tim. 1. 15. Eph. 3. 8. Job 40. 4. a 42. 6. Ezeq. 6. 9. a 20. 43. a 36. 31. Salm 32. 5. a 51. 3, 4, 8, 17. a 119. 104, 113. Rhuf. 7. 21. Hos. 14. 3, 8.*—Nid oes un gras ya gweithredu, yn wirioneddol, yn enaid pechad-ur, heb edifeirwch: Trwy greu tystiolaeth y gair dwyfol am Dduw, yr adnabyddwn Dduw; trwy adnabod Duw y mae cariad ato yu cael ei genedlu; yn y cariad ato nis dichon neb beidio ymgais am ryngu ei fodd, trwy uffudd-dod parod iddo. Ond pwy sydd yn gwir garu Duw, trwy amlgyiad o'i gariad tuag atom ni, ac yn uffuddhau iddo o gariad tuag ato, heb wir edifeirwch am iddo erioed ei ddianrhydeddu a'i anmharchu? Y mae yn amlwg fod gwir edifeirwch yn cydraddu a mesur ein ffydd yn yr Arglwydd, fel Duw yr iechydwrriaeth; ein gwybodaeth o hono, ein cariad tuag ato, a'n huffudd-dod iddo.

Am yr angenrheidrwydd o edifeirwch y mae tystiolaethan amlwg ac aml yn y gair. *Act. 2. 38. a 3. 19. a 5. 31. a 11. 18. a 17. 30. Heb. 6. 1. Luc 13. 3, 5. a 24. 47. 2 Cor. 7. 10.* Heblaw hyny, y mae natur pethau, ynddynt eu hunain, yn dangos hyny yn dra amlwg. Mae pob dyn diedifeiriol, tra parhau felly, yn parhau yn elyn gwrthryfelgar yn erbyn Duw. Ni chy-modir ef byth a Duw, ac a sancteiddrwydd a chyflawnder, tra byddo mewn cariad a phech-od. Po mwyaf dyaglaer yw y dadguddiad o Dduw, a'i berffeithrwydd, mwyaf gelyn yw yu-

* Gwel Campbell's Dissert. a.—Mintert.—Witsen's Econ. Fed. Lib. III. cap. xii. sec. 135, &c.

tau iddo. Nid ymâd dyn byth â phechod, tra byddo heb edifarhan am iddo bechu. Gwar-edu dyn diedifeiriol oddiwrth bechod, heb roddi edifeirwch iddo, sydd beth anmhosibl. Edifeirwch gwirioneddol am bechod yw gwir ymadawiad âg ef. Yn y gwrthwyneb, *byro* mewn pechod sydd drachefn yn beth anmhosibl i bechadur gwir edifeiriol. Ni wna pechadur diedifeiriol, tra parhao felly, ddim â'r efengyl; mae yn hollol anghymeradwy ganddo. Ond y mae trefn fawr yr iachawdwriaeth, yn ei holl ganghennau, ei heffeithiau, a'i ffrwythau, i bechadur edifeiriol, yn ymddangos yn ngoleuni yr Ysbryd Glan yn nodedig ogoneddus—yn addas i'r Duw a'i trefnodd, ac yn feddyginiaeth addas iddo yntau. Y mae rhyw gymysg rhyfedd o alar a llawenydd yn llenwi ei feddwl wrth edrych arni.

Y mae yr ysgrythyrau yn gosod allan edifeirwch fel dyledswydd o'n tu ni, ac hefyd fel gras o du yr Arglwydd; ac nid yw yn llai gras am ei fod yn ddyledswydd, nac yn llai dyledswydd am ei fod yn ras. Os nad yw yn iawn i ddyn garu pechod, mae yn ddyled arno edifarhan am dano. Act. 17. 30. Mat. 11. 20, 21, 22. Dat. 2. 21. Ond mae dyn, fel pechadur llygiedig yn gymaint gelyn i Dduw, ac mewn cymaint cariad â phechod, fel nad oes neb a edifarhao, heb i'r Arglwydd roddi edifeirwch iddo. Act. 5. 31. a 11. 18. 2 Tim. 2. 25. Y mae yr Ysbryd Glan yn rasol yn argyhoeddi o bechod; yn dwysbigo y galon; yn enwaedu ar y galon; yn rhoddi calon newydd ac ysbryd newydd, ac yn tynu ymaith y galon gareg; yna mae y pechadur yn cofio ei ffridd drygionus, a'i weithredoedd nid oeddynt dda, ac yn ffeiddio ei hun am ei anwiredd, ac am ei ffeidd-dra. Y mae yn cael ei argyhoeddi o bechod, ei ddryllo am ei bechod—yn ei gyfaddef, ac yn ymadael âg ef. Ioan 16. 8. Act. 2. 37. Deut. 30. 6. Ezec. 36. 26, 27, 31.—Y mae yn cael ei alw yn 'edifeirwch tuag at Dduw—ac edifeirwch i fywyd;' am fod y pechadur edifeiriol wedi ei wir fywchau trwy ras, yn gwir ddychwelyd at Dduw, ac yn sier o fwynhau bywyd tragwyddol gyda Duw. Act. 3. 19. a 11. 18. a 20. 21.—Am y gwahaniaeth rhwng yr edifeirwch goruchel hwn, ac edifeirwch dynol, rhagrithiol, deddfol, ac amserol, Edr. AHAB, JUDAS, NINFEAID, &c.

'Ni chafodd efe le i edifeirwch.' Heb. 12. 17. Edr. ESAU.—'Y rhai cyflawn, y rhai nid rhaid iddynt wrth edifeirwch,' sef y rhai sydd yn gyflawn yn eu tyb eu hunain, ac, yn ganlynoi, heb weled angen edifeirwch arnynt. Y cyfryw rai oedd y Phariseaid a'r ysgrifenyddion, y rhai a rwgnachasant yn erbyn yr Iesu, am ei fod yn derbyn pechaduriaid, ac yn bwytia gyda hwynt. Luc 15. 2, 7. a 18. 10, 11, 14. Mat. 9. 18.

'Hwn a ddyrchafodd Dduw â'i ddehenlaw, yn Dywysog, ac yn Iachawdwr, i roddi edifeirwch i Israel, a maddeuant pechodau.' Act. 5. 31.

'I roddi edifeirwch;' neu, medd y Dr. Doddridge, 'I anfon trwyddo ef ammodau heddwch a ehymmod; *δουναί μετανοίας*, a arwydda yna, medd ef, *rhoddi lle i edifeirwch*. Yn ol yr esboniad hwn, nid yw rhoi edifeirwch yn arwyddo dim hwy na phregethu edifeirwch yn ei enw ef. Ai yr un peth, ynte, yw pregethu edifeirwch a rhoddi edifeirwch? Ai yr un peth yw pregethu maddeuant a rhoddi maddenant? 'Rhoddodd edifeirwch i Israel;' sef i bawb o Israel a edifarhaodd, neu a edifarhant byth. Y mae y cyfryw goll ymadrodd yn aml yn yr ysgrythyrau; megys yn 1 Cor. 4. 5. 'Ac yna y bydd y glod i bob un gan Dduw;' sef pob un a dderbyniô glod yr amser hwnw, a'i derbyniodd gan Dduw. Hefyd, Rhuf. 3. 23, 24. 'A hwy wedi eu cyflawnhau yn rhad,' &c. sef pawb a gyflawnhawyd, *fel hyn yn unig* y cyflawnhawyd hwynt. Felly y mae i ni ddeall hefyd y geiriau yn Ioan 1. 9. pa un ai cyfseithir y geiriau, 'Yr hwn yn dyfod i'r byd sydd yn goleuo pob dyn;' neu, 'Yr hwn sydd yn goleuo pob dyn a'r sydd yn dyfod i'r byd;' hyn yw, efe sydd yn goleuo pawb sydd yn cael eu goleuo; y maent oll yn derbyn eu goleuni oddiwrth Grist. Felly nid yw bod corph pobl Israel heb edifarhan ddim prawf nad oedd llawer o honynt wedi cael gwir edifeirwch; a phawb a edifarhaodd, efe a roddodd edifeirwch iddynt, trwy weithrediad nerthol yr Ysbryd Glan ynddynt. Felly yn addas yr esbonia y Doctor ei hun y geiriau yn Act. 11. 18. 'Fe roddes Duw gan hyny i'r conhedloedd hefyd edifeirwch i fywyd;' sef, medd y Doctor, nid yn unig efe a wnaeth gynyngion o hono, ond a'i gweithredodd yn rasol yn nghalonau rhai o honynt. Yr un fath y gwnaeth hefyd âg Israel; nid yn unig efe a anfonodd iddynt ammodau heddwch—a roddodd le i edifeirwch; ond hefyd a'i gweithredodd yn rasol yn nghalonau rhai o honynt. Felly hefyd yn 2 Tim. 2. 25. 'I edrych a roddo Duw iddynt hwy ryw amser edifeirwch i gydabod y gwirionedd.' Arwydd y geiriau, yn ddiôs, nid pregethu edifeirwch, na rhoddi lle i edifeirwch; ond, a roddai Duw iddynt gyfnewidiad meddwl i gyd-nabod y gwirionedd yr oeddynt o'r blaen yn ei wadu. Athrawiaeth eglur y Beibl yw fod Duw yn rhoddi edifeirwch; a pha raid sydd i geisio troi y geiriau oddiwrth eu hystyr llyth-yrenol a mwyaf priodol, a thywyllu un prawf o ddwyfoldeb Person Crist, a chauad un ffynon o ddedwyddwch anrhaethol i bechadur tlawd?

EDLIW—IODD, (ed-liw) danned, lliwied ymherio. Mat. 11. 20. a 27. 44.

EDNOD, (edn) adar. 1 Bren. 4. 23.

EDOM, Heb. עֲדוֹמָי [coch] Esau mab Isaac a brawd Jacob, a enwyd felly. Rhoddwyd yr enw hwn iddo, naill ai o ran ei liw, yr hwn pan aned a ddaeth allan yn goch drosto i gyd, fel cochl flewog; neu, o herwydd iddo werthu ei enedigaeth-fraint i Jacob am gawl coch. Gen. 25. 25, 30. Idumea a enwyd oddiwrth

Edom, ac a elwir yn aml gwlad Edom. Edr ESAU, IDUMEA.

EDREI, Heb. אֶדְרֵי [crug mawr] 1. Prif ddinas breniniaeth Basan, yn agos i ba un y gorchfygwyd Og. Wedi hyny, hi a roddwyd i hanner llwyth Manasseh, tu hwnt i'r Iorddonen. Jos. 13. 31.—2. Dinas yn Naphtali. Jos. 19. 37. Bu yno Esgob Cristionogol dros rai oesoedd.

EDRYCH, (ed-rych) Gr. δερκο [derco] golygu, sylu, tremio, canfod, bwrw golwg ar beth.—Edrych ar beth a arwydda, 1. Sylwi ar beth yn fanwl. Lef. 13. 5.—2. Deall yn gyflawn, a dadguddio. Dat. 5. 4, 5.—3. Chwilio am, a dewis. Act. 6. 3.—4. Credo, neu ymddiried yn. Esa. 17. 7, 8.—5. Gofal, gwyliadwriaeth, a gocheliad dyfal. Luc 8. 18. a 17. 3. a 21. 34. Act. 5. 35. a 20. 28. Heb. 3. 12.—'Edrych ar yr Arglwydd,' yw ei wir adnabod, ei garu, dysgwyl wrtho mewn ffydd am bob bendith ysbrydol—am gyfarwyddyd, am gynnaluaeth, ac am gysuron; ac hefyd, ei ddilyn. Salm 5. 3. a 34. 5. Esa. 17. 7. a 45. 22. Jonah 2. 4. Mic. 7. 7. Heb. 12. 2.—Gwaith Duw yn edrych ar ddyonau, a arwydda ei adnabyddiaeth gyflawn o honnynt, ac o'u holl ymddygiad; ei ofal am danynt, a'i diriondeb iddynt; Salm 53. 2. a 14. 2. a 33. 14. Galar. 3. 50.—ei gymeradwyad o honnynt; Gen. 4. 4. Num. 16. 15. Esa. 66. 2. ei diriondeb a'i dosturi tuag at ei bobl yn eu gorthrymderau. Edrychodd yr Edomiaid yn greulawn ac yn bechadurus iawn, trwy edrych gyda hyfrydwch ar yr Iuddewon yn cael eu lladd, a'u dinasoedd yn cael eu llosgi, a'u golud yn cael ei yspailio. Obad. 12.—'Nac edrychwch arnaf, am fy mod yn ddu, ac am i'r haul edrych arnaf.' Can. 1. 6. Nac edrychwch arnaf gyda dirmyg a diglloedd; nac edrychwch yn unig, neu yn benaf, ar fy ngwendidau a'm profedigaethau, ac felly tramgyddo wrth grefydd o'm hachos; canys profedigaethau a'm cystuddiasant, ac a'm hanmharchasant yn ddirfawr; ond er fy mod fel hyn yn ddu, yr ydwyf yn hawddgar hefyd, fel lleni Solomon.

EDUMA, pentref, deuddeng milltir o du y dwyrain i Sicheu.

EDUTH, עֲדוּת [tystiolaeth] titl Salm lx. a lxxx. naill ai nod cerddoriaeth, yn awr yn anghysbys i ni; neu arwydda fod y Salmau yn cynnwys dystiolaeth Dyfydd am ei ffydd yn Nuw, a'i ddiolchgarwch iddo am ei waredigaethau, i'w canu gan offeiriad Duw o flaen ei arch yn y cysegr.

EDDI, (edd) penau edafedd; rhidens, amaerwy. Yr oedd gorchymyn i feibion Israel i wneuthur iddynt eddi ar odreu eu dillad, a rhoddi pleth o sidan glas ar eddi y godreu. Y dyben o hono oedd, iddynt edrych arno, i gofio holl ohchymynion yr Arglwydd i'w gwneuthur hwynt. Num. 15. 38. Deut. 22. 12. Mat. 23. 5. Efo sidan glas yr oeddynt yn cylymu yr eddi yn siobynau, ar bedwar cwr eu har-

wisgoedd. Un o'r siobynau hyn a feddylic wrth ymyl [χρυσόδοβ] gwiag yr Arglwydd Iesu, yr hwn yn mhob peth a gyd-ffurfiodd â gorchymyn Duw. Mat. 9. 20. a 14. 36. Marc 6. 56. Luc 8. 44.—Fel arwydd o sancteiddrwydd ac ufudd-dod mwy manwl na chyffredin i'r gorchymyn dwyfol, y Phariseaid a wnaent ymyl-waith [τα χρυσόδοβα, y siobynau] eu gwisgoedd yn helaeth, neu, y siobynau eu gwisgoedd yn fawrion. Mat. 23. 5. Yr oedd hyn yn gwahaniaethu yr Iuddewon oddiwrth hawb, ac yn eu coffa o'u perthynas â Duw, fel ei bobl gyfammodol, a'u rhwymedigaethau, o'r achos hyny yn fwy na phawb, i rodio i bob rhyngu bodd iddo. Cwef Campbell ar Mat. 9. 20.

EFA, Heb. אֵפָא [byw, bywyd; un yn byw-hau] galwodd Adda ei wraig wrth yr enw hwn wedi rhoddiad yr addewid o'i hād i ysgo pen y sarph, mewn ffydd yn yr addewid hono; canys hi oedd, neu oedd i fod, yn fam יְרָאָה pob un, neu pob un sydd yn byw, [οὐ ζῶντες, 2 Cor. 5. 15.] sef i Dduw, yn ysbrydol ac yn dragwyddol, gan ei bod yn fam i Grist, yr hād addawedig, yr hwn yw bywyd pob ored-adyu. Ioan 1. 4. a 11. 25. Col. 3. 4. 1 Ioan 1. 2.—Duw wedi creu y dyn a ddywedodd, 'Nid da bod y dyn ei hunan, gwnaf iddo ymgeledd [Heb. cymhorth] cymhwys iddo.' Heb. megys ger ei fron—yn cyfeirio at ddygiad yr anifeiliaid a'r ehediaid at Adda, ond yn eu plith oll ni chafodd gymborth ger ei fron. 'A'r Arglwydd a wnaeth o asen Adda wraig iddo, ac a'i dug at y dyn. Ac Adda a ddywedodd, Hon weithian sydd asgwrn o'm hesgyrn i, a chnawd o'm cnawd i; hon a elwir gwraig, [ischa, y gwrrywes] oblegid o ŵr y cymerwyd hi.' Rhoddodd Adda yr enw hwn ischa, arni, i arwyddo dull ei chreadigaeth—rhoddodd yr ail enw Efa i arwyddo ei grediniaeth o'r addewid, ac yn ngrefn yr iechydwriaeth trwy hād y wraig, sef Crist Iesu. Felly enwodd Lamech Noah, gan ddywedyd, 'Hwn a'n cysura ni am ein gwaith, a llafur ein dwylaw, o herwydd y ddaear yr hon a felldigodd yr Arglwydd.*' Gen. 5. 29.

Crewyd Efa, tebygol, ar y chweched dydd, wedi i Adda gael adolygiad o'r holl greaduriaid. Ni bu Adda ac Efa byw yn hir yn eu cyflwr o ddiniweidrwydd a dedwyddwch gyd â'u gilydd. Tebygol iddynt fyw yn eu cyflwr creadigol nes ar ol y Sabboth cyntaf; ond dros ba hyd wedi hyny, nis dichon neb ond dychymygu; ac nid ydwy o ganlyniad i'w wybod. Am eu trosedd, a'u cwmp dychrynlyd yn ganlynol i hyny, Edr. ADDA.—Dywedodd yr Arglwydd wrth Efa, wedi iddi droseddu y gorchymyn, 'Gau amlhan yr amlhaf dy boenau di, a'th feichiogi; mewn poen y dygi blant, a'th ddymuniaid fydd at dy ŵr, ac efe a lywodraetha arnat.' Wedi eu bwrw i'w dau allan o baradwys, Efa a feichogodd, ac a esgorodd ar Cain, ac a ddywedodd, 'Cefais ŵr gan yr Arglwydd.'

* Gwel Jonathan Edwards on Original Sin, Part 2. § 3.

Hi a esgorodd eilwaith ar ei frodyr, Abel a Seth, a diammen amrywiol o feibion a merched gyda hyny, er nas cofëir am danynt yn yr hanesiaeth sanctaidd. Y flwyddyn y bu hi farw sydd ansicr. Hwyrach iddi farw oddeutu yr un amser ag Adda, oddiamgylch A. M. 930.

EFENGYL-U-WR, *Gr. ευαγγελιον; Llad. EVANGELIUM.* Y gair Groeg a arwydda, *cenawuri dda*, neu *newydd da*.† Y mae yr efengyl yn cynnwys, 1. Dadguddiad o drefn Duw yn Nghrist mewn perthynas i gadwedigaeth pechaduriaid colledig. Yn yr ystyr hwn, yr oedd yr efengyl yn cael ei hamlygu i'r eglwys yn yr hen amseroedd, trwy addewidion, cysgodau, a phrophwydoliaethau. Yr oedd y dren fawr, fel hyny, yn cael ei dadguddio yn raddol i'r eglwys, a mwy o ddyfodion ddirgeledigaethau Duw, o bryd i bryd, yn cael eu heg-luro, hyd nes cododd Haul Cyflawnder i'r rhai oedd yn ofni ei enw; oblegid hyn, mae yr addewid i Abraham yn cael ei galw efengyl. Gal. 3. 8.

2. Cyhoeddiad o ddyfodiad y Messiah addawedig, sef o'i Berson, fel Duw-ddyn; o'i waith a'i ufudd-dod perffaith i'r gyfraith; o'i ddyoddefiadau a digonolrwydd ei aberth; o'i fuddugoliaeth gyflawn ar uffern, anghu, a'r bedd; o'i adgytodiad anrhydeddus, a'i esgyniad gorfoleddus i'r nefoedd. 1 Cor. 15. 2, 3, 4. Y mae gorchymyn i gyhoeddi y newyddion da hyn i bob creadur; sef pregethu edifeirwch a maddeuant 'pechodau yn ei enw ef yn mhlith yr holl genedloedd. Luc 24. 47. Marc 16. 15.

3. Gallir golygu yr efengyl hefyd yn cynnwys tystiolaeth ddwyfol am Berson a dyfodiad Crist; am berffeithrwydd a digonolrwydd ei waith a'i aberth; a bod bywyd tragwyddol ynddo yn holl gyflawn ystyr y gair hwnw, i'r penaf, i'r gwaelaaf, a'r annheilyngaf o bechaduriaid a gredu ynddo. Tystiolaeth Duw am ei Fab yw: 'A hon yw y dystiolaeth a dystiolaethodd Duw am ei Fab; roddi o Dduw i ni fywyd tragwyddol; a'r bywyd hwn sydd yn ei Fab ef.' 1 Ioan 5. 10, 11. Ioan 3. 16. 1 Tim. 1. 15.

Fel hyn y mae Duw yn yr efengyl yn dadguddio, yn cyhoeddi yn awdurdodol, ac yn tystiolaethu yn sicr, fod Mab Duw, yr Arglwydd Iesu, yn bob peth i Dduw dros bechadur, sydd yn ofynol; a phob peth i'r pechadur yn gyflawn sydd yn anghurheidiol. Gweinidogaeth cyflawnder—gweinidogaeth yr Ysbryd—gweinidogaeth bywyd—gweinidogaeth rhyddid yw. 2 Cor. iii.—Y mae yr enwan mwyaf anrhydeddus yn cael eu rhoddi iddi a ddichon fod; sef, 'Efengyl Duw,' sef yr efengyl y mae Duw yn awdr o honi, ac yn gorchymyn ei phregethu; yn ei harddel, ac yn gweithredu trwyddi:—'Efengyl gras Duw,' sef y newydd da am ras Duw:—'Efengyl Crist,' sef y newydd-

ion y rhai a gyhoeddodd Crist, neu sydd yn cael eu cyhoeddi am Crist, trwy grediniaeth o ba rai y derbynir Crist:—'Efengyl y tangnefedd,' sef y newyddion da am dangnefedd a chymmod rhwng Duw a phechadur, trwy waed neu aberth Crist: Eph. 2. 13, 16.—'Efengyl ein hiehydwrtaeth,' sef y newyddion da am iechydwrtaeth;—'Efengyl y deyrnas,' &c. sef y newyddion da am deyrnasiad y Messiah addawedig. Rhuf. 15. 16. Act. 20. 14. Rhuf. 1. 16. a 15. 19. 2 Cor. 9. 13. a 10. 14. Eph. 1. 13. a 6. 15. Mat. 4. 23. a 24. 14. Edr. ARFAETH, CYFAMMOD, CYFRYNGWR, GRAS.

Y, gair efengyl, weithiau, a arwydda, gweinidogaeth yr efengyl. Rhuf. 1. 9. 1 Cor. 9. 18. Hefyd, arwydda yr haes am yr holl bethau a ddechreuodd yr Iesu eu gwneuthur a'u dyagu, hyd y dydd y derbyniwyd ef i fynu i'r nef. Yn yr ystyr hwn mae i ni ddeall y geiriau canlynol: 'Dechreu efengyl Iesu Crist,' sef yr efengyl yn ol St. Marc. Marc 1. 1. Act. 1. 1. Gwel Campbell, *Dissert.* 5. part. 2.

'Canys i ninnau y pregethwyd yr efengyl, megys iddynt hwythau.' Heb. 4. 2. 'Yn hyr-rach, 'Canys i ni y cyhoeddwyd y newyddion da a gyhoeddwyd iddynt hwy.' Yr oedd y newyddion da a gyhoeddwyd iddynt hwy, yn cynnwys mwy nag addewid o Ganaan ddaesrol, sef o wlad well i holl hâd Abraham trwy ffydd; y mae yr un addewidion gogoneddus yn cael eu cyhoeddi i ninnau; mae yr addewid wedi ei gadael i ninnau hefyd, ac mae gorphwysfa eto yn ol i bobl Dduw, yn yr addewid a gawsant hwy. Trwy ffydd yr aeth y rhai a'i hetifeddasant i mewn iddi, a thrwy anghrediniaeth ni allai y lleill fyned i mewn; trwy yr un ffordd mae i ninnau etifeddu yr orphwysfa sydd eto yn ol, ond trwy anghrediniaeth byddwn yn sicr o fod yn ol o honi. 'Ofnwn gan hyny—rhag bod neb o honoch yn debyg i fod yn ol.' Heb. 4. 1.

EFENGYLES, (efengyl) merch yn cyhoeddi newyddion da.—'Dring rhagot, yr efengyles Seion, i fynydd uchel; dyrchafa dy lef trwy nerth, O efengyles Jerusalem; dyrchafa, ac nac ofna; dywed wrth ddinasoedd Judah, Wele eich Duw chwi.' Esa. 40. 9. 'Dring rhagot, i fynydd uchel, O ferch, yr hon a ddygi newyddion gorfoleddus i Seion; dyrchafa dy lef gyda nerth, yr hon a ddygi newyddion da i Jerusalem.' Lowth. Barna y gwr dysgedig hwn mai i Seion y dygid y newyddion hyfryd, a bod cyfeiriad yn y geiriau at y ddefod yn mhlith y merched yn Israel o ymgynnull ar ryw achos gorfoleddus, megys buddugoliaeth nodedig, gyda cherddoriaeth a dawnsiau, & thympanau yn eu dwylaw, yn gyd-gor i ymuno gyda'r meibion, yn eu cân fuddugoliaethus, ac yn ymbyncio yn nghyd, fel y gwnaeth Miriam a'r gwragedd wrth y Môr Coch. Exod. 15. 20, 21. Fel y gwnaeth merch Jephtha a'r gwyrlyfion i gyfarfod â'i thad & thympanau ac & dawnsiau. Barn. 11. 34. Felly hefyd pan

† Gwel Dr. Davidson's 'Introduction to the New Testament,' Hefyd, 'Olshausen on the Gospels, Vol. I. Introduction,'—C.

ddychwelodd Dafydd o ladd y Philistiaid, daeth y gwagedd allan dan ganu a dawnio i gyfarfod â'r brenin Saul, â thympanau a gorfoledd, ac ag offer cerdd dannau, dan ganu ac ymateb; 'Saul a laddodd ei filoedd, a Dafydd ei fyrddiwn.' 1 Sam 18. 6, 7.

Felly yma, LEHOPAH a roddodd y gair trwy ei brophwyd, newydd gorfoleddus o adferiad Seion, ac o waith Duw yn dychwelyd i Jerusalem, [Gwel Esa. 52. 8.] annogir y gwagedd gan y prophwyd i gyhoeddi y newyddion hyfryd â llais cryf, o leoced uchel, o ba rai y gellid eu clywed oren dros yr holl wlad; a byrdon y gân oedd i fod, 'Wele eich Duw chwî.'—Vitranga, ac eraill a farnant mai Seion oedd i gyhoeddi y newyddion gorfoleddus, sef ei hathrawon a'i hefengylwyr; yn Seion yr oeddent yn trigo y gweinidogion Seion [sef yr eglwys] oeddent; a'u hiaith hwy oedd iaith yr holl eglwys; yr oedd yr holl eglwys yn gorfoleddu wrth y newyddion hyfryd, ac am eu cyhoeddi yn uchel i'r holl fyd eu clywed. Cynnwys y geiriau ddarluniad hynod o'r eglwys yn Jerusalem, a'i swyddwyr sanctaidd, ar ol dydd y Pentecost. Gwel Vitranga, Lowth. Goddef y geiriau bob un o'r ddau gyfieithiad, ac mae yr un mater yn cael cyfeirio ato yn mhob un o'r ddau; er bod y gyffelybiaeth yn ymddangos yn fwy cyson a hardd yn y cyntaf.

EFIL-MERODACH, אֵפִיל־מֶרֹדַח [yr ynyfyd Merodach] mab Nebuchodonosor. Ei enw priodol oedd Merodach; ond oblegid ei ddyrioni a'i ynyfydrwyd, galwyd ef Efil-Merodach. Dywedir iddo lywodraethu yr ymerodraeth yn amser gwallgofrwyd ei dad. Pan ddychwelwyd synwyr ei dad, Efil-Merodach a gafodd ei garcharu ganddo, oblegid ei gam-drefniad yn llywodraethu. Yn y carchar, bu cyfeillach rhyngddo â Jehoiacim brenin Judah; a phan ddaeth i'r orsedd ar ol ei dad, yn y flwyddyn gyntaf o'i deyrnasiad, dyrchafodd ben Jehoiacim, ac a'i dug allan o'r carchardy. Jer. 52. 31. Wedi iddo dernasu dwy flynedd, yn ol y Dr. Prideaux, yn ddrwg ac yn ormesol annyoddefol, ei berthynasau ei hun a frad-fwriadasant i'w erbyn, ac a'i lladdasant. Nerglissar ei frawd yn nghyfraith a ddaeth i'r orsedd ar ei ol; a Laborosoarchod ar ei ol yntau; a Belsassar yn ddiweddfaf. Calmet.—Prideaux's Connection.

EFORY, (mory) Gwydd. MARAX; C. Y VURA: yfory, dydd ar ol heddyw; yr amser i ddyfod, Iago 4. 13.

EFRE, (bre) ller: Ffr. IVROYE, neu IVREYE, am ei fod, meddant, yn enifre, sef yn meddwi y rhai a fwyntant fara, neu a yfant ddiod, wedi eu gwneuthur o hono. Pa lysienyn a feddylir wrth *εὐφροσύνη*, y mae yn anhawdd penderfynu; hwyrach ei fod yn fwy adnabyddus yn y gwledydd hyn na chyda ni. Efre ydyw yn ein tri chyfieithiad ni. Y mae yn amlwg, oddiwrth ddammeff efre y mae, 1. Ei fod yn tebygu yn ei darddiad i wenithen; canys pan yr oedd y

ddau yn ehedeg y canfyddwyd y gwahaniaeth rhyngddynt: 'cans wedi i'r eginyn dyfu, a dwyn ffirwyth, yna yr ymddangosodd yr efre hefyd.'—2. Ei fod yn niweidiol i'r gwenith.—3. Ei fod yn hollol ddiddfeydd; am hyn yr oeddent i 'gaegu yr efre i'w llwyr losgi.' Y mae yr Arglwydd Iesu yn cyffelybu plant y drwg i'r efre hyn; fel yr efre maent yn yr un byd a phlant y deyrnas; yn cyd-dyfu â hwynt; yn cyfranogi o'r un breintiau a thrugareddau, yn aml, â hwynt; y ddau yn tebygu i'w gilydd gymaint fel nas dichon dynion, y rhai mwyaf craff, eu gwahaniaethu; y mae y ddau yn cyd-oddfedn, ond i hollol wahanol ddiweddf. Er nas dichon dynion eu gwahaniaethu, Mab y dyn a ddenfyn ei angelion, a hwy a gynnulant allan o'i deyrnas yr holl dramgwyddiadau, a'r rhai a wnant anwiredf. Bydd y naill i'w llosgi, a'r lleill i'w diogelu dros byth. Mat. 13. 24—43. Ni lwyr ddiadolir hwynt hyd y dydd diweddfaf. Y mae y ddau ryw hyn o ddynion yn cyd-dyfu, sef yn cyd-fyw, ac yn cyd-gyfeillachu, i ddybenion mawrion o ran y drwg, ac o ran y da, ac o ran yr Arglwydd ei hun, a'i achos yn y byd; ond yn nydd y farn, bydd didoliad tragywyddol rhyngddynt. Gwaith y gweision yw gwylio yn ddeffrous, ond nid eu gwaith yw didoli; ni roddwyd i neb o honnynt awdurdod na medr i hyn. Nid dyfetha ond achub y gwaethaf o ddynion yw gwaith y gweision. Nid dyben yr Arglwydd yn y ddammeff yw rhoddi cyfarwyddyd mewn perthynas i ddysgyblaeth eglwysig; rhaid i ystyr y ddammeff gyd-sefyll â'r rhanau eraill o'r gair; ond dangos y mae y dull a'r agwedd fyddai ar y byd yn gyffredinol; sef y byddai y drwg a'r da i gyd-fyw, yn aml, gyda'u gilydd; ac mai pwyll, amynedd, a dyoddefgarwch, ac nid en dyfetha, yw dyledswydd y gweision tuag atynt.

EFRYDD-ION, (brydd) anafus, cloff, amherffaith; un â diffyg rhyw ran ynddo.—'Galw y tlodion, yr efryddion,' &c. Luc 14. 13. Gr. *εὐφροσύνη*, rhai wedi *collis rhyw aelod*.—'Ymddangosodd efryddion yn fy erbyn,' Salm 85. 15. Heb. *נְכִיחִים* tarawyddion, rhai yn taro, sef â'u tafodau, Jer. 18. 18. Mat. 27. 39, &c. Luc 23. 35—39.—neu rhai wedi eu taro, a thrwy hyn wedi eu hanafu:—*claffion*, 2 Sam. 4. 4. a 9. 8.—meibion aneuwog, a gwaelsach na'r ddaear, Job 30. 8. Neu 'ymgasglodd y tarawyddion, neu y ffrowyllwyr, yn fy erbyn—rhwygasant fi, ac ni pheidient.' Cynnwys y geiriau ddegrifiad prophwydoliaethol o fflangelliaid yr Arglwydd Iesu. Yr oedd y fflangellwyr gydag eithaf gelyniaeth a chasineb ato, yn ddiarbed yn ei rwygo, ac ni pheidient, o ran eu meddwl creulon, a'u dymuniad. Mat. 27. 26. Ioan 19. 1.

EFYDD-YN-YNAU, (mydd) Gwydd. CORNA; pres, copr, llatwm, elydr, elydyn, arian bath. Mat. 10. 9. Llestr wedi ei wneuthur o brâs. Marc 7. 4. 1 Sam. 2. 14. Edr. Pres.

EGIN-O-YN, (cin) blaen-darddu. — 'A'r gwinwydd a'u hegin grawn.—Y mae i'n gwinllanoedd egin grawn.' Can. 2. 13, 15. a 7. 12. Dywed y Dr. Gill fod y gair עֲבִיר yr hwn a arferir yn unig yn y gân hon, yn y lleoedd uchod, yn arwyddo *blodeuyn*. Y LXX. a'i cyfieithant, *αυριεω*, *blaen-darddu*, sef blaen-darddiad y blodeuyn, yn arwyddo nesâd y gwanwyn, a chychwyniad y winwydden i fwrwytho yn addas i'r tymhor. Wrth flaendarddiad y blodau yn ngwinnlan Crist, deallwn arwyddion o adfywiad ar yr eglwys yn ei grasau; chwaneigiad ei haelodau, trwy fod rhai o'r newydd yn cael eu bywhau yn ysbrydol; ac amlhad ei chysuron, trwy dywalltiad yr Ysbryd Glan yn haelathach arni. Eea. 26. 19. Act. 9. 31.

EGLAH, Heb. עֲגָלָה [anner] un o wragedd Dafydd, a mam Ithream. 2 Sam. 8. 5.

EGALIM, neu GALIM, neu EGALA, neu EGLAIM, dinas tr' hwnt i'r Iorddonen, o du y dwyrain i'r Môr Marw, yn ngwlad Moab. 1 Sam. 25. 44. Eea. 15. 4. Josephus, *Antiq. lib. 14. cap. 2.*

EGLON, Heb. עֲגֹלֹן [cerbyd crwn] 1. Brenin Moab, yr hwn a orthrymodd Israel ddeunaw mlynedd. Efe, yn nghyda meibion Ammon ac Amalec, a aeth ac a darawodd Israel, ac a feddiannodd ddinas y palmwydd, sef Jericho neu Engedi. Cyfododd yr Arglwydd Ehdw i waredu Israel oddiwrth orthrymder Eglon. Barn. 3. 12, 13, 15 — 2. Dinas yn Judah. Jos. 15. 39.

EGLUR-O-DEB, (eg-llur) *Llad. CLARUS*: amwg, golem; amlygu, dadguddio; amlygiad, hysbysarwydd.—*Yn eglur*, sef yn oleu, yn ddealladwy, yn hawdd ei ddeall. Dout. 27. 8. Ezra 4. 18. Jer. 23. 28. Eea. 32. 4. Hab. 2. 2.

'Mae yr awr yn dyfod pan na lefarwyf wrthych mewn dammegion-mwyach, eithr y mynegaf i chiwi yn eglur am y Tad.' Ioan 16. 25. Cyfeiria y geiriau hyn fwy ar ychwanegiad gwybodaeth ynddynt hwy, trwy dywalltiad yr Ysbryd Glan arnynt, nag amrywiseth yn null yr Arglwydd Iesu o draddodi ei ddysgidiaeth iddynt. 'Na lefarwyf,' sef na thwybiwch fy mod yn lefaru mewn dammegion. Y mae y cyffelyb ymadrodd yn aml yn yr ysgrifthyau; megys, 'Y neb sydd yn cael ei einioes,' sef yr hwn sy yn *tybiad* ei fod yn cael ei einioes. Mat. 10. 39.—'Pwy bynag sydd ganddo,' sef pwy bynag sydd yn *tybiad* fod ganddo. Mat. 13. 12. Luc 8. 28.—'Yr oeddwn i gynt yn fyw heb y ddeddf,' sef, yr oeddwn yn *tybiad* fy mod yn fyw. Rhuf. 7. 9. Felly yma, 'pan na lefarwyf wrthych mewn dammegion,' sef, pan na thwybiwch fy mod yn lefaru mewn dammegion, ond y tybiwch fy mod yn dywedyd yn eglur. Ioan 16. 29. Dichon y gwirioneddau mwyafr eglur ymddangos yn dywyll i ddynion tra byddo llygaid eu meddylliau heb eu goleno. Mae yr Arglwydd Iesu yn sicr, yn ei amser ei

hwn; o egluro y Tad, a'i gariad yn Nghrist tu ag at ei bobl, a'r holl drefn fawr o iechydwr-iaeth o eiddo y Tad, mewn perthynas iddynt. Adnabod y Tad, yw ei adnabod fel Duw a Thad ein Harglwydd Iesu Grist, a'n Tad ninnau ynddo. Dywedyd yn eglur am y Tad, yw dywedyd yn eglur am dano yn ei gariad, ei raslonrwydd, a'i ddoethineb, a holl ddyfnderoedd ei ras, yn nghadwedigaeth pechaduriaid.

'Yn eglurhad yr Ysbryd a nerth.' 1 Cor. 2. 4. Yr oedd eglurdeb ac effeithioldeb gyda phregethiad yr apostol, trwy ddylanwad yr Ysbryd Glan arno ef a'i wrandawyr. Yr oedd yn cael ei ddyagu i lefaru yn eglur, a hwythau yn cael eu goleno i ddeall yn eglur, ac yn profi effeithioldeb y gwirioneddau dwyfol. Ioan 14. 21. Rhuf. 16. 26. 2 Tim. 1. 10. 1 Cor. 2. 10. 2 Cor. 2. 14. Col. 1. 26. 1 Pedr 1. 2. Edr. DADGUDDIO.

EGLWYS, (eg-glwys) Heb. קְהִלָּה *Gr. εκκλησια*; *Llad. ECLESIA*. Y geiriau Hebraeg a Groeg, oddiwrth ba rai y mae y gair eglwys, mewn amrywiol ieithoedd, yn gystal ag yn Gymraeg, yn tarddu, a arwyddant gynnulleidfa, neu dyfia o bobl, fel y cyfieithir y gair Groeg yn Act. 19. 39, 41. Ond yn y Testament Newydd, y gair *eglwys* yn gyffredin, a arwydda 1. Eglwys Dduw, neu gynnulleidfa, neu gymdeithas o ddynion wedi eu galw gan Dduw, trwy brogethiad yr efengyl, i addoli Duw yn Nghrist, yn ol rheol y gair.—2. Holl etholeidigion Duw yn mhob oes, ac o bob cenedl, y rhai ydynt oll yn un corph yn Nghrist, eu Pen Cyffredin. Col. 1. 18.—3. Ffyddloniaid un teulu, gyda'r cyfryw Gristionogion a fyddai arferol o gyd-gynnull yno i addoli Duw. Rhuf. 16. 5. Col. 4. 15. Philem. 2.—4. Y ffyddloniaid o un dalaeth. 2 Thea. 1. 1—5.—5. Pobl yr Iuddewon yn unig a elwir yn eglwys Duw dan yr Hen Destament. Act. 7. 38.

Y mae yr eglwys i'w golygu fel yn filwru, neu yn orfoleddus; yr eglwys orfoleddus yw y cyfawnion sydd yn gorfoleddu yn y netoedd, wedi buddugoliaethu ar y byd, y cnawd, a'r diafol, ac yn gorphwys oddiwrth eu llafur. Dat. 7. 14—17. a 14. 13.—Yr eglwys filwru, yw y cyfawnion ar y ddaear, y rhai sydd eto yn y rhyfel, ac yn dyfod i fynu o'r anialwch, gan bwyso ar Grist eu hanwylyd. Eph. 6. 11. Can. 8. 5.

Mae yr 'eglwys filwru,' drachefn yw golygu yn *weledig*, sef pawb ag sydd ynddi trwy broffea, ac yn weledig, fel dinas ar fryn nas gellir ei chuddio, [Mat. 5. 14.]—neu yn *anweledig*, sef y rhai sydd wir aelodau ysbrydol o'r eglwys, nas dichon neb weled yn sicr pwy ydynt. ond Duw yn unig—yr hwn yn unig sydd yn adnabod calonau holl feibion dynion. 1 Bren. 8. 39. 2 Tim. 2. 19.

Mae y pethau canlynol yn angenrheidiol i wneuthur eglwys weledig yn y byd:—1. Gweinidogion wedi eu galw yn ol trefn Duw, i weini yn yr eglwys. Heb. 5. 4. 2 Cron. 26.

16—21. —2. Arferiad parchus o'r ordinhadau a sefydlodd Crist yn ei eglwys, sef gair Duw, gweddi, a'r sacramentau. Act. 2. 42.—3. Athrawiaeth iachus yn nghylch egwyddorion sylfaenol y ffydd. Eglwys y Duw byw yw colofn a sylfaen y gwirionedd. 1 Tim. 3. 15. Gal. 1. 8. Tit. 3. 10. Col. 1. 18. Heb. 10. 23.—4. Dysgyblaeth eglwysig i geryddu a bwrw allan o'r eglwys, yn ol gair Duw, yr afreolus a'r aflan. Neh. 13. 15. 1 Cor. 5. 5, 11, 13.—5. Cydfod heddychol, a llywodraeth weddaidd yn mhob peth, rhag i'r Arglwydd ei bwrw ymaith, a'i diarddel. 1 Cor. 14. 33. 40.

Wrth yr 'eglwys anweledig,' mae i ni ddeall, 1. Y nifer terfynedig hyny o blant dynion, y rhai a etholodd Duw yn Nghrist cyn seiliad y byd, yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ef, i'w ogoneddu, ac i fod yn rhyfeddol ynddynt byth. Eph. 1. 3—6. 2 Thes. 1. 10. 2 Tim. 1. 6.—2. Y rhai a roddodd efe i'w Fab, fel eu mechnwydd, i'w prynu & i'w waed, i gael iddynt dragyfyddol ryddhad. Ioan 17. 6, 11. Heb. 9. 12. Tit. 2. 14.—3. Y rhai mae trwy ei air a'i Ysbryd yn eu galw i'w deyrnas a'i ogoniant. 1 Thes. 2. 12. 2 Thes. 2. 13. 1 Pedr 1. 2.—4. Y rhai mae yn eu sancteiddio, ac yn preswyllo ynddynt fel yn ei deml byth. 2 Cor. 6. 16. Ioan 14. 23. Dat. 3. 10.—5. Y rhai mae yn eu bendithio & phob bendith ysbrydol yn Nghrist; yn eu cysuro, ac yn eu dyddanu yn eu holl orthymderau; yn eu cafw, ac yn rhoddi iddynt fuddugoliaeth ar en holl elynion; ac a'u geysd yn ogoneddus iddo ei hun, yn eglwys heb arni na brycheuyn, na chrychni, na dim o'r cyfryw. Eph. 1. 3. Salm 132. 15, 16. Jer. 31. 12, 14. Rhuf. 8. 35, 39. Esa. 60. 18. 1 Cor. 15. 22, 23, 24.

O herwydd yr holl bethau hyn, mae yn cael ei galw gydag engwogrwydd mawr, yn Eglwys Dduw—Ere a'i rhagluniodd, a'i prynodd, a'i galwodd, a'i cyfiawnhaodd, a'i sancteiddiodd, a'i gwaredodd, ac a'i gogonedda yn ei holl aelodau, i fod gydag ef, ac i'w fwynhau byth. Y mae y gymdeithas sanctaidd hon wedi ei dyrchafu mewn anwyldob, a rhagorfreintiau, rhagor i holl greadigaeth Duw; a bydd yn ddrych dysglauer byth i ddangos gogoniant yr holl briodoliaethau dwyfol. Mae Duw yn Dduw iddi; Crist yn ben ac yn briod iddi; a'r Ysbryd Glan yn preswyllo ynddi yn ei holl radau, ei ddoniau, a'i ddyddanwch. Mae yn beryglus iawn ei hanmharchu, canys eglwys Duw ydyw, ac a gyffwrddo & hi sydd yn cyffwrdd & chanwyl ei lygaid ef. Zech. 2. 8. Act. 20. 28. 1 Cor. 1. 2. a 10. 32. a 11. 22. a 15. 9. Gal. 1. 13. 1 Tim. 3. 5.

Y mae eglwys gan Dduw, yn mhob oes, er pan ddechrenodd yn nheulu Adda, ac i barhau hdd ddiwedd y byd. Er ei bod weithiau yn fechan, a than erledigaethau creulon yn fynych, ac weithiau yn cael ei symud oddiwrt y naill bobl at bobl eraill, a gelyniaeth mawr iawn iddi yn wastadol, yn y byd, eto ni ddyfethir hi

byth: 'Duw a'i sicrha hi yn dragywydd.' Salm 48. 8. Mat. 16. 18. Isa. 33. 20. Dan. 7. 14. Ioan x.

Yr un yw yr eglwys yn y rhanau hanfodol o honi, yn mhob oes, er ei bod yn amrywio llawer yn yr amrywiol oesoedd, o ran ei goediadau a'i hamgylchiadau. Crist Iesu yw ei sylfaen a'i phen; ei air yw ei rheol awdurdodol i'w chyfarwyddo yn mhob peth; gogoniant Duw, a iechydriaeth dynion, yw dyben ei sefydliad yn mhob oes.

Dros 2500 o flynyddoedd yr oedd yr eglwys i'w chael, gan mwyaf, yn nheuluoedd y patrieirch, a'r penau teuluoedd oedd yr athrawon a'r offeiriaid. Gen. 18. 19. Job 1. 5. Dros y rhan fwyaf o'r amser hwnw, nid oedd ynddi lawer o ordinhadau nac aelodau.—Dros 1530 o flynyddau wedi hyny, yr oedd yr eglwys wedi ei chyfyngu, gan mwyaf, i'r genedl Iuddewig. Yn yr yspaid hwn, yr oedd ei hordinhadau yn dra lluosog; y dadguddiaethau iddi, yn aml ac yn eglur, a'i breintiau yn fawrion. Wedi dyfodiad Crist yn y cnawd, a'i adgyfodiad oddiwrt y meirw, cyfnewidiwyd agwedd yr eglwys yn fawr. Hyd yn hyn yr oedd sancteiddiolaf yr eglwys, a holl wasanaeth y cysegr, yn amlwg yn perthyn i fynydd teimladwy. Heb. 12. 18. Ond pan esgynodd Crist i'r nefoedd, symudodd y drngareddfa, ac eisteddle addoliad, o'r ddaear i'r nefoedd; dilëodd holl ddefodau gwasanaeth y cysegr bydol, y rhai oeddent yn bresenol, ond egwyddorion llesg a thlodion. Gorchymynodd i bregethu edifeirwch a maddeuant pechodau yn ei enw ef, yn mhllith yr holl genedloedd. Yn fuan, trwy bregethiad yr apostolion, a nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, lluoedd yn Judea, ac yn y gwledydd oddi amgylch, a gredasant yn Nghrist, y rhai a ffurfiwyd yn eglwysi mewn undeb a chymdeithas & u gilydd, yn cyd-addoli ac yn cyd-awl ar yr Arglwydd Iesu.

Trwy ddiwydrwydd, hyfdra, a sêl yr apostolion, ac eraill, taenwyd yr efengyl yn fuan dros lawer o wledydd Asia, Ewrop, a pharthau o Affrica. Yr oedd agwedd yr eglwys yn nyddiau yr apostolion yn hynod ddysglauer a gogoneddus. Yr oedd yr athrawiaeth yn bur: ei gweinidogion yn ddoniol, yn danllyd, ac yn sanctaidd; a'i haetodau yn ymroddi yn gwbl i'r Arglwydd ac i'w bobl—yn ymwadu & gannuwioldeb a chwantau bydol, ac yn byw yn sobr yn gyfiawn, a duwiol. Lluaws y rhai a gredasant oedd o un galon, ac un enaid; ac yr oeddynt yn parhau yn athrawiaeth ac yn nghymdeithas yr apostolion, ac yn tori bara ac mewn gweddiâu. Act. 2. 42. a 4. 31, 34. Salm xlv, lxxii, xcvi. Esa. xi, xxxv, xlix, liv, lv, lx, &c. Dat. 6. 2, &c.—Wedi hyny, yn dra buan, anurddwyd hi yn fawr gan amryw gyfeiliornadau dnystriol, a gorthrymwyd hi yn dost gan erledigaethau gwaed.yd, gan amrywiol o Ymerawd-wyr Rhufain, olynol. Cafodd ychydig hamdden dan lywodraeth Cystenyn Fawr, yr Ym-

erawdwr Cristionogol cyntaf, yn y bedwaredd ganrif. Yn yr hafdydd hwn, tyfodd llawer o chwyn drwg yn y winllan, ac ymlusgodd iddi llawer o greaduriaid gwenwynllyd, er parch, esmwythder, a budr-elw. Am eu camddefnyddiad o'r llwyddiant, tywalltodd Duw ei farnedigaethau yn ddychrynlyd ac yn ofnadwy arnynt. Yn raddol, cododd y bwystfil hwnw, Pabyddiaeth, ei ben i fynu, ac a lygrodd yr eglwys weledig â llawer o ddefodau gwag, o drefniad dynol, ac a erlidiodd yn fwy gwaedlyd na neb o'i flaen bawb na chyd-furfiert â'i gyfeiliornadau a'i goel-grefydd. Ond yn yr holl oesoedd tywyll, blinion, yr oedd gan Dduw wir addolwyr.—Y wraig a fodd i'r diffaethwch, lle yr oedd ganddi le wedi ei barotoi gan Dduw, fel y porthent hi yno fil a daucant a thriugain o ddyddiau. Dat. 12. 6. Y mae y dyddiau hyn, a dau fis a deugain y ddau dysti brophwydi mewn sach-lian yn agos a'u cyflawni. Yn fuan udgana y seithfed angel, a theyrnasoedd y byd a'nt yn eiddo i'n Harglwydd ni, a'i Grist ef; ac efa a deyrnasa yn oes oesoedd. Dat. 11. 13. Edr. ANGHRIST, ARFAETH, ARGRAFF.

EGNI-OL, (eg-ni) eidiogrwydd, nertholdeb, taerder, llwyr-ymgais. 2 Sam. 6. 14. Preg. 9. 10. Act. 18. 28.

EGWAN, (gwan) eiddil, llesg, llegach. Salm 109. 24.

EGWYD-YDD, (eg-wyd) meinedd y goes, meilwn, y ffêr; burwy, hual, llyfethair. 2 Sam. 3. 34.

EGWYDDOR-ION, (eg-wyddor) cyn-reol, cyn-sail, cyn-osodedigaeth; yr wyddor.—*Egwyddorion crefydd*, pynciau blaenorol a sylfaenol crefydd.

'Y mae arnoch drachefn eisiau dysgu i chwi beth ydyw egwyddorion dechreuad ymadroddion Duw.' Heb. 5. 12.—'Deunyddiau dechreuad ymadroddion Duw.' W. S.—*τινα τα στοιχεία της αρχης των λογικων του θεου;—dysgu i chwi ryw egwyddorion o ddechreuad o oraclau neu ymadroddion Duw.* Macknight. Y gair *Gr. στοιχεία*, a gyfieithir *egwyddorion* yma, a gyfieithir *defnyddiau*, yn 2 Pedr 3. 10. arwydda cyn-ddefnyddiau, neu ranau cyfansoddol rhyw beth. Arwydda hefyd ffurf y grefydd Iuddew-aidd, y rhai a eilw yr apostol, 'gwyddorion y byd—egwyddorion llesg a thlodion,' Gal. 4. 3, 9. dull addoliad Paganauidd, tebygol, neu Iuddewig. Col. 2. 8.—Ymadroddion Duw oedd yr hen ddatguddiaethau cynnwysedig yn ysgrifeniadau Moses a'r prophwydi. Rhuf. 3. 2. Egwyddorion ymadroddion dechreuol Duw, oedd ystyr, dyben, a defnyddioldeb yr holl drefniadau Iuddewig, ac ymadroddion Duw yn yr ysgrifeniadau sanctaidd yn en gosod allan. Y mae egwyddorion blaenorol yn perthyn i grefydd, eglur ac angenrheidiol: rhaid deall y rhai hyn yn gyntaf, i'r dyben i fyned rhagom at wybodaeth fwy, sef at berffeithrwydd; ac wedi deall y rhai hyn, mae y llwybr yn rhydd

ac yn hawdd i ddeall y pethau mwyaf a dyfnaf; ac heb hyn, nis gellir cynyddu mewn dim, mwy nag-y geill un. ddarllen heb ddysgu y wyddor yn gyntaf.

EHEDEG, (hêd) hedeg, ehêdfan; ffoi, di-anc.—'Pa fodd y dywedwch wrth fy enaid, eheda i'ch mynydd,' neu ebedwch i'ch mynydd, sef Dafydd a'i gymdeithion gweiniaid. Salm 11. 1. Iaith ei gymdeithion *ofnus*, mae yn debyg, y rhai a'i cynghorent ef a'i blaid wan, i ehedeg o'r llys i ryw fynydd, neu le o ddiogelwch, rhag dlygasedd a brâd ei clynon: ond yn lle ffoi fel yr ofnug digalon, mae yn penderfynu aros lle mae ei ddyledswydd yn ei alw, ac ymddiried yn yr Arglwydd am ei amddiffyn a'i ddiogelu. Salm 7. 1. a 9. 10. 2 Cron. 14. 11. Esa. 26. 3, 4.

EHEDIAD-IAID, (ehed) peth yn ehedeg, aceryn.—Fel y mae y tenlu hwn o greaduriaid yn byw, mewn rhan, yn yr awyr, ar y ddaear, ac yn y dyfroedd: felly maent wedi eu haddasu i'r amrywiaeth hyn o fywioliaeth. Y mae eu cyrph yn ysgafu, yn brydferth, yn addas i ehedfan ac i nofio; mae gosodiad eu plyf yn y modd mwyaf addas i ehedeg, nofio, ac at gynhesrwydd. Y mae ganddynt adenydd cywrain i'w dwyn trwy yr awyr. Y mae eu cylffonau yn gwasanaethu yn rhyfedd i ehedeg yn wastad, yn sefydlog, i esgyn a disgyn yn sefydlog yn yr awyr. Y mae ganddynt gw d olew i iro eu plu, a medr rhyfedd i'w drin, a thaenu mesur cymedrol dros eu plu allanol, yr hyn sydd yn eu cadw rhag i'r dŵfr fod yn niweidiol iddynt. Y mae ganddynt draed hefyd i gerdded, i nofio, i ddringo, ac i ddal a dwyn eu hysglyfaeth. Hynod o ryfedd fel y mae y Creawdwr doeth a da wedi addasu pob creadur i'w ddyben; ei sefyllfa, a dull ei fywioliaeth. Edr. ADAR.

EHEGR, (hegr) ebrwydd, prysur, buan, cyflym, allan o law.—'Ac yn ehegr angel yr Arglwydd y trawodd ev.' Act. 12. 23. W. S.

EHI, *Heb. אהרן* [*fy mrawd*] mab Benjamin. Gen. 46. 21. Gelwir ei enw ef Ahiram, yn Num. 26. 38.

EHUD-RWYDD, (hud) byrbwyll, digyng-hor, rhyfygus, chwidr, disynwyr, brysgar.—'Yr ehud a goellia bob gair.—Y rhai ehud a etifeddant ffolineb.' Diar. 14. 15, 18. Ond mae yr Ysbryd Glan, trwy yr efengyl, yn peri i galon y rhai ehud i ddeall gwybodaeth. Trwy dynu ymaith y llygredd moesol o'r galon, mae y synwrau hefyd, yn awl, yn cael eu cryfhau. Y mae iawn olwg ar bethau ysbrydol yn arafu ac yn dofi dynion, ac yn eu dwyn i'w hiawn bwyll. Mae yr efengyl yn addas i gyflyrau pawb; mae ei chyflawnder ynddi ei hun, a meddyginiaeth addas ynddi i gyflwr pob dyn. Esa. 32. 4. Yr oedd aberth dros y neb a bech-ai yn amryfusu, a thros yr ehud. Ezeq. 45. 20.

Ac wrth oll ehudrwydd anghyflawnder—am hyn ydd envyn Duw yddwynt ehudrwydd ead; arn.' 2 Thes. 2. 10, 11. W. S.

EHWD, *Heb.* עָוֹן [*moliannwr*] mab Gera, mab Jemini, gwr llaw-chwith, neu, yn hytrach, *gwr anafus o'i law ddehau.* *Heb.* Meibion Israel a anfonasant anrheg gyd ag ef i Eglon, brenin Moab, yr hwn a'n gorthrymodd hwy yn dost ddeunaw mlynedd. Ehwd a wnaeth ddagr ddau-finiog, ac a laddodd Eglon & hi yn ei ystafell haf. Wedi hyny, diangodd Ehwd i fynydd Ephraim, ac a gasglodd hyny a allai o feibion Israel, ac enillasant rydau yr Iorddonen tua Moab, ac ni adawsant i neb fyned trwodd. A hwy a darawsant o'r Moabiaid yn nghylch deng mil o wyr, pawb yn rymus, a phawb yn wyr nerthol, ac ni ddiangodd neb. Trwyddo y darostyngwyd Moab dan law Israel, ac y gwaredwyd Israel oddi tan eu hiau orthrymus hwynt. Barn. 3. 15, &c.

EIDION-AU, (aid) bu, buwch, ŷch, tywarch-awr. Gen. 32. 5. Exod. 20. 24. Lef. 22. 19. Deut. 22. 1. Hab. 3. 17.

EIDDIGEDD-U, (ciddig) drwg-dyb, cyng-horfynt; y chwant a'r gofal fydd ar un i wneuthur rhyw beth.

O ddirfawr eiddigedd dastoni. *Diar.*

Yr oedd eiddigedd Paul dros y Corinthiaid yn arwyddo ei fawr ofal am danynt, a'i ofn rhag bod eu meddyliau wedi eu llygru oddiwrth y symlrwydd sydd yn Nghrist. 2 Cor. 11. 2, 3.

Eiddigedd y duwiolion—creulon fel y bedd, yw eu dymuniad hiraethlon am gymdeithas & Christ, a'u gofal mawr rhag ei golli. Can. 8. 6.

'Eiddigedd Duw,' a arwyddo ei fawr ofal am ei ogoniant ei hun, anrhydedd ei ordinhadau, a diogelwch ei bobl; a'i barodrwydd tanllyd i gospi y neb a anmharcho neu a niweidio ei bobl. Exod. 20. 5. Zech. 1. 14. a 2. 8. Yr **ARGLWYDD**, neu **IEHOFAH** eiddigeddus yw ei enw; 'Duw eiddigus yw efe:'—mae eiddigedd am ei ogoniant ei hun yn gweddu i'r Arglwydd; mae yn eiddigeddu yn danllyd iawn, ond yn sanctaidd ac yn gyflawn fel y gweddai i Dduw, ac y byddai yn anaddas ac yn anweddus i'w fawrhydi beidio. Nid oes dim gwyniau, neu gynhyfiadau yn y Duw mawr, fel mewn creaduriaid, ag sydd yn arwyddo eu gwendid a'u hanmherffeithrwydd; ond mae yn gweithredu yn sanctaidd, gyda gweddeidd-dra dwyfol, yn addas i'r achos yn gofyn. Ni odd-ef yn ei creaduriaid yr hyn nid yw weddus iddo oddef, heb ddangos ei anfoddlonrwydd yn y modd a'r gradd y gwelo ei ddoethineb a'i ddaioni fod yn oreu. Exod. 34. 14. Deut. 4. 24. a 6. 15. Nah. 1. 1. Jos. 24. 19.

EIDDIL, (aid-il) *Heb.* יָדָל (*del*) egwan, llesg, bychan, gwael. 2 Sam. 3. 39.

EIDDO, (aid) *Gr.* ἰδιος, *idios*; *Llad.* Suus; meddiant, perchenogaeth; yr eiddo ei hun.—'Eiddo yr Arglwydd y ddaear—y byd a'i gyflawnder—yr arian a'r aur—y nefoead.' Exod. 19. 5. 1 Cron. 29. 11, 16. Job 41. 11. Salm 24. 1. a 50. 11, 12. Hag. 2. 8. Mewn modd neillduol arbenig, mao ei bobl yn eiddo iddo. Y maent yn eiddo y Tad trwy etholiad; ac yn

eiddo y Mab trwy roddiad y Tad, trwy bryn- iad, a thrwy waith y Tad, a'i air a'i Ysbryd, yn eu tynu ato; a thrwy eu hymroddiad hwythau iddo yn ganlyuol i hyny. Ioan 17. 6, 10. a 6. 37, 44. Byddant yn eiddo iddo o ran ei gyflawn feddiant o honynt, a'u cyflawn fwyhad hwythau o hono yntau, y dydd y gwnelo bri- odoledd, sef ei *drysor neillduol*, neu ei *dlysau*. Mal. 3. 17. Y mae yr eglwys, gyda gorfoledd yn honi ei hawl yn Nghrist, fel ei hedd, a'i hollol ymroddiad iddo yntau, gyda gorfoledd cariad, a llawn sicrwydd ffydd, gan ddywyd, fy anwyld sydd eiddof fi, a minnau yn eiddo yntau.' Can. 1. 16.

EIDDUNAWD, (eiddun) dymuno: peth dymunol.—'Mae y rhai sydd yn cyvri yn lle eiddunet byw mewn gwnef tros amser.' 2 Pedr 2. 13. W. S. Edr. ΜΟΡΤΗ,

EIGION, (aig) anoddfyn, caddug-lyn, pwll diwaelod, y canol, y dyfnor.—'Trwy eigion byd y trig yn ben:' sef trwy ganol byd y byd yn benaeth.—'A'i fodd i yn eigion y môr.' *Gr.* εν τω πελαγεί της θαλασσης, *yn y dyfnor, yn y cefnfor.* Mat. 18. 6. Gwel Kypke, Raphaelius, Wetstein. Yr oedd boddi yn y môr yn gospedigaeth yn aml yn mhlith yr hynafiaid, wedi crogi weithiau, feini mawrion am yddfau y personau euog; neu wedi eu hamdroi mewn lleni o blwm. Yr oedd wedi myned yn ddiar- eb am ddinystyr buan, dychrynlyd, ac anochel- adwy. Gwel y Dr. Doddridge.

EINGION, (ang) *Gr.* ἀγχιον, *Llad.* Iacus eington gôf. Esa. 41. 7.

EILCHWYL, (ail-chwyl) ail dro, eilchwaith, ail waith, drachefn, eto.—'Na chais eilchwyl.' Luc 6. 30.—'Nag arch drachefn.' W. S. Yr eglurhad goreu ar y geiriau yw-yr ysgrifthyrau canlynol:—Exod. 22. 26, 27. Neh. 5. 1—19. Mat. 6. 12. a 18. 27—35. Na ofyn eilchwyls bydd yn orthwrn, ac yn anhawdd iddo dalu. Gwell eu colli na'u gofyn trwy gyfraith, os bydd yn cyd-sefyll & dyledswyddau eraill.

EILWAITH, (ail-gwaith) yr ail waith, yr ail dro, trachefn.

Pryn hen, pryn eilwaith. *Diar.*

'Ac a'th rydd di eilwaith yn dy le.—Ac a osododd y pen-trulliad eilwaith yn ei swydd.—Ewch eilwaith.' Gen. 40. 13, 21. a 43. 2. Sef drachefn, yr ail waith.

EILLIO, (ell) cneifo, tocio, gwelleifio.—Eillio y pen, y traed, a'r farf, ydynt eiriau cyffelybiaethol, ac yn arwyddo anrheithiad hollol y wlad, o un pen i'r llall, ac yspeiliad y bobl o bob graddau, o'r uchaf hyd yr isaf, gan frein Assyria, yr hwn oedd yr ellyn a gyfflogodd Duw i'r dyben hyny. Blew y pen yw y graddau uchaf yn y wladwriaeth; blew y traed yw y bobl gyffredin; y farf yw y brenin, yr atch-offeiriad, sef y rhai mwyaf goruchel mewn awdurdod a mawrhydi. Eillio y rhai hyn yw eu hyspeilio a'u hanrheithio yn llwyr.

'Ac a eilliodd hanner eu barfau hwynt.' 3 Sam. 10, 4. Y mae eillio, neu dori barf up, yn

yn mhllith yr Arabiaid, yn nod o fwy-o ddiys-tyrwech na fflangellu neu haiarn-nodi; a llawer o bobl yn y wlad a ddewisant farw yn hytrach na dyoddef y cyfryw gospedigaeth. Dr. Ar-
vieux.

EINIOES, (ein-ioes) bywyd; bywyd dyn; holl amser bywyd dyn.—'Rhoddodd Crist ei ein-
ioes;' sef, ei hunan, ei fywyd, 'drosom.' Ioan 10.
11. a 15. 13. 1 Ioan 3. 16. Yr einioes yw peth
gwerthfawrocaf gan ddyd, 'yr hyn oll sydd
gan ŵr a ddyry efe am ei einioes;' ond rhodd-
odd Crist ei einioes drosom. Nis gall neb fod
yn ddyagybl gwirioneddol iddo yntau, ag na
chasa, hyd yn nod ei einioes ei hun, er ei
fwyn. Y mae Crist yn fwy o werth yndo ei
hun, ac yn anfeidrol fwy o werth i ni, na'r ein-
ioes. Y neb, gan hyny, a garo ei einioes i
wrthodiad, neu i ymadawiad & Christ, a'i cyll
yn sior. Y mae yn y tywyllwch, heb iawn ad-
nabod a iawn bwyso pethau. Nid yw einioes
ond ychydig o werth, heb Grist: canys einioes
bechadurus yw; ac einioes dan farn o gon-
demniad ac mewn cyflwr colledig ydyw; ond
'yr hwn sydd yn casâu ei einioes yn y byd
hwn, er mwyn Crist, a'i ceidw i fywyd tragy-
wyddol.' Job 2. 4. Luc 14. 25. a 17. 33.
Ioan 12. 25. Mae casâu yr einioes yn cyn-
nwys casâu pob peth arall, sef pob meddiannau
a pherthynasau. Y neb nid yw yn canfod ac
yn barnu Crist yn fwy ei werth na phob peth,
sydd eto heb ei iawn adnabod, ac nid yw deil-
wing o hono, ac nis gwna dderbyniad gwirion-
eddol o hono. Pan ystyriom pwy, a pheth
yw Crist, ac mor ddiwerth yw pob peth arall
hebdo, mae yn gywilydd i ni feddwl fod dim
anhawadra na gwrthdadaid gwirioneddol ynom
i hyn. Nid ymadrodd caled, ond anfeidrol
rasol a daionus, yw yr ymadrodd sydd yn galw
ar ddyd i ymwrthod & phob peth, a chymeryd
Crist ei hun yn rhan gyflawn dragywyddol
iddo.

EIRA, (air) eiry, ód: *Heb.* אֵירָא *dysglaer,*
clawryn. Tarth yw eira, yn cydio yn nghyd,
ac yn rhewi gan oerfel yn yr awyr. 'Duw
sydd yn rhoddi yr eira.—Efe a ddywed wrth
yr eira, a bydd ar y ddaear.' Job 37. 6. Salm
147. 16. Oerfel corph yr awyr yw yr achos
naturiol o hono. Pan fyddo corph yr awyr yn
gynhes, mae y tarth yn disgyn yn wlaw; ond
pan fyddo oerfel corph yr awyr yn ei rew, mae
yn disgyn yn eira. Mae yr eira, fel y gwlaw,
yn rhinweddol i adfywio a ffrwythloni y ddaear,
ac i ymolchi ág ef. Job 9. 30. Esa. 55.
10. Oblegid ei glaearder a'i ddysgleirdeb, y
defnyddir ef, yn gyffelybiaethol i arwyddo
rhyddhad oddiwrth euogrywydd pechod a llygr-
edigaeth, a gogoniant a rhagoroldeb aberth
Crist. Salm 51. 7. Esa. 1. 18. Galar. 4. 7.
Gweithred ryfedd o eiddo Duw trwy Grist a'i
aberth, yw glanhau pechadur, a'i wneuthur yn
wynach na'r eira—sef, yn bur, yn ddysglaer,
ac yn ogoneddus.

'Megys oerder eira yn amser cynbauaf, yw

cenad ffyddlawn i'r rhai a'i gyrrant.' Diar. 24.
13, 25. Cyfeiria y goiriau at hen arferiad o
oeri gwin a diodydd eraill ág eira, fel y gwneir
yn bresenol ág iâ wedi ei gadw. Y mae yr un
arferiad yn y gwledydd dwyreiniol, yn neilldu-
ol yn Syria, hyd heddyw. Fel y mae y cyf-
ryw ddiodyd yn hyfryd ac yn gysurus yn mhoeth-
der yr haf, felly y mae y cenadau ffyddlawn yn
lloni ac yn cysuro y rhai a'u gyrrant. Diar. 13.
17. a 26. 6. Phil. 2. 25—30.

'Pan wasgarodd yr Hollalluog freninoedd
ynddi [neu *erddi*] yr oedd hi yn wen fel eira
yn Salmon.' Salm 68. 14. Yr oedd y gwaith
yn ddysglaer ac yn ogoneddus, medd rhai;
ond, yn hytrach, yr oedd hi, sef y golomen;
neu hi *fydd* תְּשֻׁבָה [trydydd person, amser
dyfodol rhyw fenywaidd] yn wen fel eira yn
Salmon. Pan ddystrywiodd yr Hollalluog
freninoedd Canaan, er ei eglwys, yn amser Jos-
uah, yr oedd hi yn enwog am burdeb, sanct-
eiddrwydd a godidogrwydd. Cenedl enwog
am burdeb a duwioldeb a ymladdodd ryfeloedd
Canaan dan Josuah. Yn amseroedd y Barn-
wyr, yr oeddynt yn gyffredin yn cael eu di-
wygio cyn iddynt gael eu gwaredu, a'u gwneyd
y fuddugoliaethus. Yn yr holl oesoedd a
aethant heibio, ac sydd i ddyfod, pan fyddo yr
Arglwydd yn gwaredu ei eglwys, mae hefyd yn
ei glanhau a'i phuro. Barn. 2. 7. Jer. 2. 3.
Y mae yn prynu ei bobl oddiwrth bob anwir-
edd, yn eu rhyddhau o ddwylaw eu holl ely-
nion, ac yn eu puro iddo ei hun, yn bobl briod-
ol, awyddus i weithredoedd da. Tit. 2. 14.

Hon pan wasgarodd Duw yn chwyrn,
Pob oedyn o'i gasalon,
Oedd mor ddysglaerwch, ac mor wen,
Ag eira ar ban bryn Salmon.

E. Prys (Salm 68. 14.)

'A wrthyd dyn eira Libanus, yr hwn sydd yn
dyfod o graig y maes? neu a wrthodir y dyfr-
oedd oerion, rhedegog sydd yn dyfod o le ar-
all?' Jer. 18. 14. Y mae rhai yn cyfieithu y
geiriau fel hyn: *A balla eira Libanus o graig
y maes? neu a sychir y dyfroedd oerion rhed-
egog, hyny yw, sydd yn dyfod o'r mynydd
hwno?* [Parkhurst a Blayney.] 'Felly, ni
phallaswn inau i fy mhobl, pe buasant yn ym-
ddiried ynof; ond fy mhobl a'm hanghofiasant
i, ac a arogl-darthasant i wagedd.' Adn. 15.
a 2. 13. Y mae mynydd Libanus yn hynod
ddefnyddiol i'r gwledydd oddiamgylch, canys,
o herwydd ei uchder, mae yr eira yn aros arno,
ac yn toddi yn yr haf, a thrwy hyny yn llenwi
& dyfroedd yr afonydd a'r ffynnonau yn y dy-
ffrnoedd oddi tanodd. Gwel Maundrell's
Journey.

EIRIACH, (air) arbed, prin, goddef, tolio.
gwrth-ymbil.—'Nac eiriach ef.' Deut. 13. 8.
Esa. 9. 19. *Heb.* אֵירָא נָא *fydd dymer-serch-*
og o hono; i wrth-dadaileu drosto. Mae y gor-
chymyn yn fanwl iawn, yn erbyn y perthynas;
au agosaf, a'u hannogant i ymadael oddiwrth
yr Arglwydd. 'Na chydysnia—na wrando ar-
no—nac arbeded dy lygad ef—nac eiriach ef.'

—na fydd yn serchog tuag ato, ac yn dyner o hono—ac na chela arno. Deut. 13. 6, 7, 8. Nid oes creulonder mwy a ddichon y naill ddyn d dangos i'r llall, na thrwy ei demtio i ymadael â Duw, a thrwy hyny aunog Duw i ddigofaint yn ei erbyn. 'Eb eiriach y devait,' (Act. 20. 29.) sef, heb arbed. 'Hwn a heua yn eiriachus, a ved hefyd yn eiriachus.' 2 Cor. 9. 6. W. S. 'Eithr eiriachaf,' [2 Cor. 12. 6.] hyny yw, yr wyf yn arbed. W. S.

Melldithiant nac eiriachaf hwy,

Dod fendith fwy i minna.

E. Frye, (Salm 109. 28.)

EIRIAS, goleu-dân, tanllwyth, cynneu: corph tân yn wrthwyneb i fflagl.

Oa chwala mwg mewn gwynt ay' hawdd,
Oa tawdd cwyr wrth eiras-dân.

E. Frye, Salm 68. 2.

EIRIOL-WR, (air-iawl) dadleu dros un; dadleuwr, amddiffynwr, cyfryngwr, canolydd; lluddiwr; un a luddio i beth fyned rhagddo.—'Y mae i ni eiriolwr gyda'r Tad, Iesu Grist y Cyfiawn.' 1 Ioan 2. 1. 'Y gair *παρὰ* *ἑαυτοῦ*, a gyfneithir eiriolwr yma, a *dyddanydd*, yn Ioan 14. 16. a 15. 26. a 16. 7. a arwydda *amddiffynydd un mewn llys yn ei absenoldeb*. Edr. DRYDDANYDD. Yn yr ystyr hwn priodolir y gair i'r Arglwydd Iesu yn ngweinyddiad ei swydd offeiriadol fry yn y nefoedd, y'n gwir gysegr, dros ei bobl. Nid arferir y gair yn y Testament Newydd, ond yn y lleoedd uchod, ac y cymhwysir ef i'r Ysbryd Glan, ac i Grist. Y mae Crist, fel arch-offeiriad, yn eiriolwr yn y nefoedd, a'r Ysbryd Glan yn *baracles*, yn *ddyddanydd*, yn addysgwr, yn rhybuddiwr, ac yn arweinydd yn yr eglwys yma yn y byd, ac yn nghalon pob gwir aelod ysbrydol o honi. Y mae Crist yn mynegi ei aberth gworthfawr fry yn erbyn pob cyhuddwr: y mae yr Ysbryd Glan yn cymeryd o eiddo yr Iesu, ac yn eu mynegu i'r gydwybod yma i'w thangnefeddu. Yr un ddadl, a'r un achos, sydd gan bob un o blaid y pechadur, sef aberth Crist dros ei bechodau.

Cygodwyd eiriolaeth Crist i'r eglwys, dan yr Hen Destament, yn ngwaith yr arch-offeiriad yn myned i mewn i'r cysegr unwaith bob blwyddyn, i wneuthur cymmod dros y bobl, trwy waed yr aberth a aberthwyd oddiallan; ac hefyd yn mwg yr arogl-darth peraisd. Yr oedd yno berson mewn swydd gysegredig; un o'r bobl yn myned i mewn drostynt, a'u henwan oll ar ei galon, ac ar ei ysgwyddau. Gwaed yr aberth oedd ganddo i'w daenellu ar, ac o flaen y drugareddfa saith waith. Arogl-darth peraisd, yn lloegi yn y thuser aur, a'r mwg yn gwmwl yn cuddio y drugareddfa. Felly yma hefyd yn y sylwedd.

1. Y mae Crist, o ran ei berson, yn ei swydd oruchel, yn ymddangos ger bron Duw trosom ni. Y mae efe yno yn cynrychioli holl gorph yr eglwys, ac yn trin ei holl achos trosti. Un o'r bobl yw, yn ymddangos dros *floedd* o'i frodyr, yn holl ardderchogrwydd ei Berson

Dwyfol, ac awdurdod ei gysegriad i'w swydd. Y person a fu yn rhwym am ddyled miloedd, y rhoddwyd eu hanwiredd oll arno, sydd, âg wyneb hyderus, a hyfdra ac eondra nelllduol ac addas ei hun, yn ymddangos ger bron Duw: nid fel person unigol ar ei achos ei hun, ond drosom ni. Fel yr oedd yr arch-offeiriad i ymddangos ger bron Duw âg enwan y deuddeg llwyth ar ei galon ac ar ei ysgwyddau, yn gofiadwriaeth ger bron Duw, Exod. 28. 9, 21, &c., felly yr un modd, Crist hefyd, a'i bobl ynddo, mewn coffadwriaeth ger bron Duw. 'Gosod fi,' medd yr eglwys, 'fel sêl ar dy galon, fel sêl ar dy fraich.' Can. 8. 6. Yno byddaf yn hardd, yn dderbyniol, ac mewn coffadwriaeth dragrywyddol. At hyn y mae y geiriau yn cyfeirio. Y mae am gael bod yn mherson Crist, am ymddangos ger bron Duw *ynddo*. Yr oedd yr enwan hyn yn perthyn i wisgoedd sanctaidd yr arch-offeiriad: ni buasai wedi ei wisgo yn addas i'w swydd hebddynt. Felly Crist a'i eglwys, neu ei bobl; nid yw efe yn addas o fewn i'r cysegr hebddynt. Drostynt hwy y mae yn ymddangos; a byddant yno mewn modd ardderchog iawn, mewn coffadwriaeth dragrywyddol. Lle byddo dadleuwr, y mae yn rhaid fod yno hefyd hawlwr (*clients*) tros ba rai y mae yn ymddangos ac yn dadleu. Lle byddo pen, rhaid bod yno aelodau; lle byddo priod, rhaid bod yno briodas-ferch.

2. Fel yr oedd yr arch-offeiriad gynt yn dwyn gwaed yr aberth gyd âg ef, ac yn ei daenellu ar y drugareddfa; felly y mae Crist yn cyflwyno ei farwolaeth, ei aberth mawr, droesom yn y deml uchod. Y mae yr aberth sylweddol y tu fewn i'r llen, gyda'r drugareddfa; a'r drugareddfa megys a gwaed y taenelliad ar ei gwyneb. 'Yn nghalon yr orseddfainc y mae yr Oen yn sefyll megys wedi ei ladd.' Dat. 5. 6. Hyn sydd yn rhoddi grym, hywyd, ac effeithioldeb i'w eiriolaeth.

Ond heblaw hyn, 3. Y mae yn eiriol hefyd. Yr eiriolaeth hon yw yr arogl-darth peraisd, svdd fel cwmwl yn toi y drugareudfa, ac yn myned gyda gweddiau y saint. Meddyliais yn fynych fod gweddi Solomon gynt, wrth gysegru y deml, [1 Bren. viii.] yn gysgod neilldrol o eiriolaeth Crist dros ei bobl. Y mae Solomon yno yn gweddio dros eraill a'u gweddiau; sef pan weddiont am i Dduw eu gwranddo o'r nefoedd. Mae eu gweddiau hwy yn myned i'r nefoedd, yn eu cyfyngderau, ac yn wyneb eu pechodau, yn holl rym a rhinwedd gweddi y brenin. Gallasai yr anheilwng a'r enog ymgyuro yn ngwyneb eu gwaeledd, a'u gweddian tlodion, an fod gweddi ragorol y brenin o'u plaid; ac er ofni cael gwrandawiad o'u rhan eu hunain, eto cânt eu gwranddo er ei fwyn ef a'i weddi. Felly hefyd yma. Y mae y saint oll yn gweddio; eto llawer o ammheuaeth sydd ynddynt yn fynych am wrandawiad eu gweddian tlodion. Cofient, nid aeth un o'u gweddian erioed yn gymeradwy i'r nef, heb yr arogl-darth

gyda hi. Er mai gwir saint sydd yn gweddio, eto nis gwrandawyd yr un weddi o'r eiddynt heb ei rhinweddu a'i phereiddio gan yr arogl-darth. Y mae holl rym a rhinwedd eiriolaeth Crist, gyda phob gweddi ac ochenaid a ddel oddiwrt h y saint gweiniaid, yn eu gwneuthur o fawr werth, ac i arogl yn beraidd tu fewn i'r llen. Ni wrandawyd un weddi erioed er ei mwyn ei hun, na'r person oedd yn gweddio; gwrandawyd, a gwrandawir, miloedd o weddi- au trueiniaid, er mwyn eiriolaeth fawr y Cys- ryngwr. Erys yn wirionedd cadarn byth, mai 'Pa bethau bynag a ofynoch i'r Tad yn fy enw, efe a'u rhydd i chwi.' Ioan 16. 23.

Gallwn ystyried eiriolaeth Crist fel yn gyn- nwysedig yn y pedwar peth canlynol:—

1. Y mae ei weddiau, pan oedd ar y ddaear, eto yn parhau yn yr un grym ac effaith a phan oedd yn eu gweddio yn ei gyflwr o ymddarost- yngiad. Nid oes un mewn anghof, ond yn beraidd yn nglustiau y Tad yn barhaus; yn enwedig ei weddi yn Ioan xvii. yr hon sydd fel arogl-darth peraidd, yn llosgi yn ddiddarfod, ac yn bortreiaid neillduol o'i eiriolaeth yn y nef. Yr oedd y weddi hono, fel eiriolaeth, yn addas i'w ystâd o ddarostyngiad; ond y mae ei eiriolaeth fry mewn dull addas i'w ystâd o ddyrchafiad.

2. Y mae ei waed, wedi ei dywallt a'i daen- ellu, 'yn dywedyd pethau gwell na'r eiddo Abel.' Heb. 12. 24. Tywalltwyd gwaed y ddaen, yn anghyfiawn—yn greulon—gan frod- yr—ac am fod eu gweithredoedd yn dda. Y mae llef pob un yn llefaru ac yn gwaeddi. 'Llef gwaed dy frawd,' medd Duw wrth Cain, 'sydd yn gwaeddi arnaf fi o'r ddaear.' Gen. 4. 10. Ond rhyfedd y gwahaniaeth yn eu hiaith! Gwnaeth gwaed Iesu, pan y'u tywallt- wyd, *iawn* am bechod, ie, am bechod y rhai oedd yn ei dywallt; gwnaeth gymmod drost- ynt; ac y mae yn dywedyd yn barhaus am faddenant, yn lle dialedd iddynt. Dywedydd croyw a chadarn o blaid pechadur yw gwaed yr aberth gwerthfawr a wnaeth *iawn*: y mae yn dywedyd o blaid pechadur ar dir cyfiawnd- der; ac ni feiddia neb na dim byth ei wrth- ddywedyd. Y mae mor gyfiawn iddo waeddi am faddenant ag oedd i waed Abel waeddi am ddialedd.

'Ewyllys, y natur ddwyfol. 'Yr wyf yn ew- yllysio,' yw iaith Crist wrth y Tad. Ioan 17. 24. Y mae yn dywedyd hyn gydag ardderch- ogrydd addas i ddwyfoldeb ei berson. Y mae ei ewyllys dwyfol yn anghyfnawidiol byth o'u plaid. Yn yr olwg hon y mae yr eiriolaeth o'u tu mor gadarn, anghyfnawidiol, ac anfeidrol a Duwdod ei hun. Pan ddywedodd y Person Dwyfol hwn, 'Yr wyf yn ewyllysio,' pwy sydd yn abl gwrthsefyll ei ewyllys? pwy a all ei rwystro i gael ei amcan mawr i ben? Nid rhaid iddo ond dywedyd hyn i beri i fyrdd o ddiastiaid ffoi, a phob rhwystr ddiiflanu, i'w bobl gael ffordd rydd ato i'w drigfan nefol.

Gwnaeth bob peth erioed 'yn ol cynghor ei ewyllys ei hun.' Nid oedd raid iddo ond ew- yllysio i beri i'r holl fydoedd ymddangos yn ddioed, fel y maent:—ac nid rhaid iddo ond ewyllysio i beri iddynt i ddiiflanu dros byth, fel na welir mo'u lle mwych. Achos o gysur tragwyddol, gan hyny, ydyw fod yr ewyllys dwyfol yn eiriolaeth Crist dros yr eglwys yn y nef.

4. Dymuniad ac erfyniadau y natur ddynol. Nid yw ddim mwy anmbriodol i'r natur ddyn- ol erfyn yn y nef nag oedd iddi erfyn pan yma ar y ddaear. Y mae yn wir fod gwahaniaeth mawr yn y dull. Yr oedd efe yma yn ei ystad o ddarostyngiad yn 'offrwm gweddiau ac erfyniau, trwy lefain cryf a dagrau:' ond y mae yno mewn dyrchafiad, a'i ddull, yn mhob ystyr, yn addas i'w ystad oruchel, a gogoniant ei Berson. Eto, er ei anfeidrol ddyrchafiad, y mae efo heddyw yn y nef, yn 'medru cyd- ddyoddef gyd a'n gwendid ni, ac yn byw,' yn ei ogoniant, 'bob amser i eiriol trosom ni.' Yn hyn, fel yn mhob peth arall, y mae Crist yn Berson digyffelyb: nid oes ei fath mewn nef na daear. Y mae yn Nghrist [os goddefir yr ymadrodd] ddwy ffynon i'w gariad a'i dosturi; un yn y Person Dwyfol, a'r llall yn y natur ddynol. Y mae yn caru fel y mae yn Dduw—y mae yn caru fel y mae yn ddyn. Y mae yn trugarhau fel Duw—y mae yn cyd-oddef ac yn tosturio fel dyn. Yn y golygiadau hyn, y mae anfeidroldeb megys yn dynesu atom yn rhyfedd. Y mae cariad, fel y mae yn Nuw, yn beth rhy ryfedd i ni; yr ydym yn soddi megys yn eangder ei ryfeddodau; neu, y mae ei ryfeddodau fel pe baent yn ein llethu gan eu dwyfoldeb a'u mawrder. Ond, wele fe yn addas ac agos atom! mae yr hwn sydd yn Dduw perffeithlawn yn berffaith ddyd hefyd; ac y mae yn caru, yn cyd-oddef, ac yn tosturio, fel y mae yn ddyn. Ninau a wyddom beth yw hyny: ys ydym, o ran ein profiad, gyd âg ef, ac yn agos ato. Ac fel y mae Crist yn sefyll tu ag at ei bobl, mewn pob perthynas agos a charuaid, yn Dad, yn Frawd, yn Briod, yn Gyfaill, &c. felly mae ganddo hefyd deimladau addas i bob perthynas. Y cynneddfau a'r teimladau sydd yn *rhanedig* mewn dynion, ydynt yn *gyfan* ac *oll yn un* yn Nghrist. Yr oedd Jonathan yn caru Dafydd—Joseph yn caru Benjamin fel brawd—Abraham yn caru Sarah fel priod—Jacob yn caru Joseph fel tad—Rahel yn caru ei phlant fel mam—ond yn Nghrist mae yn holl ffrydiau hyn yn cyd- gyfarfod. Y mae ynddo ef gariad a theimladau Tad, Priod, Cyfaill, a phob perthynas; ac heb fod yn un rhwystr i'r llall, nac yn lleihau y llall; ond oll yn cyd-aros, ac yn cyd-weithio, yn rhyfedd ogoneddus a sanctaidd, yn ei natur ddynol. Y mae efe yn wirioneddol yn ateb i bob enwad a roddir iddo yn y gair. Os brawd, os Cyfaill, os Priod, y gelwir ef, y cyfryw ydyw mewn gwirionedd; y mae ganddo deimladau

addas i bob cyfryw enwad. Ac megys nad ymadawodd Crist, yn ei ystad o ddyrchafiad, ag un swydd, nac un berthynas y bu yn sefyll ynddi yn ei ystad o ddarostyngiad; felly hefyd ei gymhwysderau i'w swyddau, a'i deimladau addas i'w berthynasau tu ag at ei bobl, nid ydynt wedi eu colli na'u lleihau, ond yn hytrach wedi eu perffeithio. Gan hynny, y mae efe yn eiriol, nid fel un diosol am lwyddiant ei waith, ond fel mam dros ei phlentyn—gwr dros ei anwyl briod—cyfaill dros gyfaill, &c. Y mae yn eiriol hefyd dros gyfeillion a fuant unwaith yn elynion, ond a wnaed yn gyfeillion trwy ei waith yn marw drostynt. Ac os, pan oeddnt yn elynion, bu iddynt gael eu heddychu a Duw trwy ei farwolaeth, mwy o lawer, wedi eu heddychu, yr achubir hwynt trwy ei fywyd o eiriolaeth drostynt. Yn mhellach, y mae ganddo hawl yn y rhai y mae yn eiriol drostynt, fel ei brynedigion; y mae efe wedi talu am danynt, wedi eu llwyr brynu a'i waod; yn ganlyniol, gwybyddwn fod y natur ddynol, mewn undeb a'r Person Dwyfol, a'i herfynddau yn gwbl effro a gwresog o'u plaid. Y mae yn nghylch eu hachos a'i holl galon, yn holl dynerwch ei deimladau caruaid a thosturion, ac yn holl bwysawrogrwydd anfeidrol ei Berson a'i haeddiant. Felly, os llwyddodd Moses tros Israel anuffudd—os llwyddodd Esther dros fywyd ei chenedl, gyda brenin annuwiol—os llwyddodd Abigail gyda Dafydd dros Nabal—pa faint mwy y llwydda yr EIRIOLWR perffaith hwn? Ni cholodd efe achos erioed; ond mae myrddiynau ger bron yr orsedd fry yn iach, ac yn ddiangol, yn dragywydd, yn dystion byw o effeithioldeb ei eiriolaeth drostynt. Gallwn feddwl fod cyrn y ddwy allor gynt yn cysgodi anfeidrol rym a rhinwedd cyfryngod Crist. Yr oedd i'r aller bres, a'r allor aur, bedwar corn bob un. Cyrn, yn yr ysgrythrau, a arwyddant rym, gallu, a rhagoroldeb; felly cyrn yr aller bres, a arwyddant rym a rhagoroldeb aberth Crist i dynu ymaith bechodau ei bobl; a chyrrn yr allor aur [allor yr arogl-darth] yn dangos effeithioldeb eiriolaeth Crist o blaid ei bobl.

Ystyriwn, yn mhellach, pa le y mae yn eiriol, sef 'gyd â'r Tad.'—*Y Tad*; ei Dad of, a'n Tad ninau—nid ei Dad of yn unig, ond ein Tad ninau hefyd—nid ein Tad ni yw yn unig ychwaith, ond ei Dad yntau hefyd. Nis gall un person fod yn fwy derbyniol gyd â'r Tad na'i anwyl Feb ei hun; nac un achos yn iwy derbyniol ganddo nac achos ei blant ei hun. Wrth weled Tad ar yw'r orsedd, a Brawd i ni yn eiriol gyd â'r Tad, pwy nad ymgysurai, gan ryfeddu a diolch, am i'w achos syrthio i ddwy-law mor dda? Fel troseddwr, y mae ein hachos ni yn ddrwg; ond y mae yr Eiriolwr yn Frawd, gyd â'r Tad, ac yn iawn hefyd am y troseddau; gan hynny, y mae pob plaid yn y llys yn un o ochr y troseddwr. Wrth edrych ar hyn, gyfynwn yn hyf, 'Pwy yw yr hwn

sydd yn damnio? Daw yw yr hwn sydd yn cyfiawnhau—Crist yw yr hwn a fu farw—yr hwn hefyd sydd yn erfyn trosom ni.'

Y mae efe hefyd bob amser yn ei swydd, ac wrth ei orchwyl. Nid fe ddaw ryw bryd i eiriol, ond 'y mae i ni Eiriolwr,' &c. Nid rhaid ofni iddo ddyfod i'r llys yn rhy ddiweddar, ac i neb golli ei fater o herwydd hynny; y mae efe yno bob amser, heb flino na diffygio, heb huno na hepiant. Er i'w weision gyagu, a rhoi lle i'r gelyn ddynt i hau efrun, nid felly ein Heiriolwr. Y mae efe yn fwy effro a diflino nac yw y gelyn ei hun: Llawenhaed y rhai sy 'trwyddo ef yn dyfod at Dduw—y mae efe yn byw bob amser i eiriol drostynt hwy.' Heb. 7. 25.

'Y mae i ni.'—Eiriolwr dros ei bobl yw efe; ac y mae yn eiriol dros bob un o honynt yn neillduol. Y mae yn cyffesu enw pob un o honynt ger bron ei Dad a'i angelion sanctaidd. Dat. 3. 5. 'Mi a weddiais drosot,' medd efe wrth Pedr. Luc 22. 32. Y mae y geiriau yn dangos natur eiriolaeth Crist; ei bod dros bob un o'i bobl yn benodol, ac yn ol eu hamrywiol angenion. O Berson anfeidrol! yn medru trin achosion pawb o'i bobl, yr un mynyd, fel pe baent ond un dyn! Nis gall mammaeth fod ond gyd ag un maban ar unwaith; nis gall y meddyg ymweled ond ag un o'i gleision yr un mynyd: nac un dadleuwr ymdryn ond ag achos un o'i hawlwr (*clients*) ar unwaith: ond y mae ein Heiriolwr mawr yn anfeidrol fwy na phawb; ac yn medru trin achos pawb o'i eiddo yr un mynyd—medr wrando ar, cyd-oddef â, ac erfyn dros, fyrddiynau ar unwaith, heb niweidio dim ar achos un wrth ymdrin ag achos y llall. Y mae yn eiriol nid yn unig dros bob un o'i bobl yn neillduol, ond dros bob gras yn ol y byddo yr ymosodiadau arno; 'Mi a weddiais drosot, na ddiffygiai dy fydd di:' ac hefyd yn erbyn pob rhyw gyhuddiad ac ymdrechriad o eiddo y diafol i beri niwed iddynt; 'Satau a'ch ceisiodd,' *ενηργεσας* a'ch taer geisiodd, neu a erfyniodd eich cael; ond yn erbyn hynny, 'Mi a weddiais.' Adn. 31.

Am ffrwythau eiriolaeth Crist, y maent yn amrywiol, ac yn dra gwerthfawr; megys yn 1. Maddenant beunyddiol o'n pechodau. 'O Dad, maddeu iddynt,' yw ei iaith dirion, barhaus, ger bron yr orsedd uchod. 'Os pecha neb, y mae i ni Eiriolwr;' ac effeithioldeb yr eiriolaeth yn unig sydd yn ein hachub rhag y farw ddyledus i'n beiau beunyddiol.

2. Ffrwyth yr eiriolaeth yw, dyfodiad ac arosiad yr Ysbryd Glan, fel Dyddanydd i'w bobl. 'Mi a weddiaf ar y Tad, (medd Crist) ac efe a rydd i chwi Ddyddanydd arall, fel yr aroso gyda chwi yn dragywyddol.' Ioan 14. 16. EDR. DYDDANYDD.

3. Ffrwyth eiriolaeth Crist hefyd yw nerth y credadyn yn erbyn temtasiynau y gelyn, a'r cryfhad a roddir i'w ras egwan, fel na ddiffygio: 'Mi a weddiais drosot, na ddiffygiai dy fydd.' Fel pe dywedasai Crist, Y mae genyt

ronyn o wir ffydd; ac y mae fy ngweddi hefyd o'i phlaid; am hyny, er i'r diafol dy nithio, ni ddiffygia dy ffydd. 'Nid wyf yn gweddio (medd efe wrth y Tad) ar i ti eu cymeryd allan o'r byd, eithr ar i ti eu cadw hwynt rhag y y drwg.' Ioan 17. 15. Y mae yr eiriolaeth yn eu golygu mewn byd llawn o ddrwg, a hwythau yn ffol ac yn weiniaid i ymgadw rhagddo; ie, mewn dirfawr berygl o gael eu llgru a'u gorchfygu. Ond, medd yr Eiriolwr, 'Y Tad sancteiddiol, cadw hwynt trwy dy enw, y rhai a roddaist i mi.' Aen. 11.

4. Trwy yr un eiriolaeth y mae cymeradwy-aeth a derbyniad i'n gwasanaeth amherffaith. Dan y gyfraith, yr oedd Aaron i wisgo 'o'r tu blaen i'r meitr, ar ei dalcen, ddalen o aur coeth, wedi naddu arni, fel naddiadau sêl, SANCTEIDDRWYDD I'R ARGWYDD: a hi a fydd (medd Duw) ar dalcen Aaron, fel y dygo Aaron anwiredd y pethau sanctaidd a gysegro meibion Israel yn eu holl roddioh sanctaidd: ac yn wastad bydd ar ei dalcen ef, fel y byddo iddynt ffaf ger bron yr Argwydd.' Exod. 28. 36—38. Wele yma ddynion yn myned at waith sanctaidd, i addoli Duw sanctaidd! ond y mae anwiredd yn glynu wrth y pethau sanctaidd. Beth ddaw o honynt? A wrthodir hwy a'u gwasanaeth o herwydd yr anwiredd? Nid felly; wele un arall yn cyfryngu' yn cyflwyno Sancteiddrwydd i'r Duw sanctaidd, yn dwyn anwiredd eu pethau sanctaidd, ac yn eunill derbyniad a ffaf iddynt!—Oblegid anwiredd y pethau sanctaidd y bu y cyhuddwr yn haerllug yn gwrthwynebu Josuah yr arch-offeiriad; ond bu yr Eiriolwr mawr yn amddiffynwr iddo. Zech. 3. 1—5. 'Gan fod wrth hyny i ni Arch-offeiriad mawr, yr hwn a aeth i'r nefoedd, Iesu mab Duw—awn yn hyderus at orseddfainc y gras, fel y derbyniom drugaredd, ac y caffom ras yn gymorth cyfamserol. Heb. 4. 14, 16.

5. Y mae effeithioldeb moddiou, a'u cynydd mewn sancteiddrwydd drwyddynt, yn tarddu oddiwrth eiriolaeth Crist. 'Sancteiddia hwynt (medd efe) yn dy wirionedd: dy air sydd wirionedd.' Ioan 17. 17. Y mae efe yma yn gweddio dros rai wedi ei sancteiddio yn ddechrenol, neu mewn rhan; ac felly yn erfyn am eu cynnydd hyd at berffeithrwydd. Y mae yn dra amlwg na chynnydda sancteiddrwydd trwy nerth ei rinwedd ei hun. Rhaid i'r Tad sancteiddiol, nid yn unig ei blanu, ond hefyd roddi y cynnydd. Os gwir sancteiddrwydd ydyw, y mae yn ol y gwirionedd; ac os yw yn ol y gwirionedd, y mae yn cael magwraeth a chynnydd trwy y gwirionedd; 'Sancteiddia hwynt yn (nou trwy) dy wirionedd.' Ond i ateb y dyben gwerthfawr hwnw yn nghyflwr dyu, rhaid i'r gwirionedd gael effeithioldeb dwyfol oddi uchod, am hyny y gweddia Crist; a ffwrth ei eiriolaeth yw pob benthid iachusol a gyfneir i unrhyw ddyn trwy wirionedd yr efengyl. Arwydd neilldrol fod i ni ran yn

eiriolaeth Crist yw, fod y gwirionedd yn gad-ael effeithiau iachusol a sancteiddiol ar ein calonau. Ffrwyth yr eiriolaeth hon ydyw llwyddiant yr efengyl yn mhob gradd, yn mhob gwlad, ac yn mhob calon. 'Gofyn i mi, a rhoddaf y cenedloedd yn etifeddiaeth i ti, a therfynau y ddacar i'th feddiant.' Salm 2. 8. Nid rhoddiad mewn arfaeth yn unig a feddylir yma, ond rhoddiad gweithredol, trwy ddarostyngiad y cenedloedd i ufudd-dod Crist, trwy yr efengyl. Y mae yn y cyfammod rhwng y Tad a'r Mab, le i Grist ofyn, fel Eiriolwr, nes byddo yr holl genedloedd yn weithredol yn etifeddiaeth iddo, ac hyd nes byddo pob un o'i bobl yn berffaith sanctaidd, ac yn gwbl ar ei ddelw. 'Sancteiddia hwynt,' fydd ei weddi barhaus, hyd oni byddo ei 'eglwys yn ogoneddus, heb arni na brychenyn na chrychni, na dim o'r cyfryw.' Eph. 5. 27.

6. Y mae pen draw sancteiddiad yn ngolwg ei eiriolaeth ef, sef gogoneddiad ei bobl: 'Y Tad, y rhai a roddaist i mi, yr wyf yn ewyllsio, lle yr wyf fi, fod o honynt hwythau hefyd gyda myfi, fel y gwelont fy ngogoniaut a roddaist i mi.' Ioan 17. 24. Y mae Crist yn fawr am gyfeillach ei bobl; nid yw yn dymuno neb amgenach na hwy i gyd-wledda âg ef yn nhŷ ei Dad. Cafodd y fath foddhad yn eu cymdeithas yma, fel nas dichon dau neu dri gyfarfod yn ei enw, heb iddo ei hun fod yn y canol; a'r gymdeithas a ddechreuwyd yma ni dderfydd byth. Y mae yn erfyn ar ei Dad am gael ei rai anwyl gyd âg ef yn ei ogoniant. Er mor dda yw y lle y mae ynddo, nid yw yn ei weled yn rhy dda iddynt hwythau hefyd. Ie, gwell ganddo hwynt na'r lle; a haws ganddo adael y lle na bod hebddynt. Ac wrth erfyn am eu cael i'r lle, y mae yn erfyn am iddynt gael bod yn gyfranogion o bob cymhwysder i'w haddaau iddo.

EIRYN, (aren) cilchwynn, chwaren, ffrwyth coed eiry, careg gwrryw. Lef. 21. 20. Dent. 23. 1.

EISIEU, (es) diffyg, angen, angenoctyd, tloidi, rhaid, angenrhaid. Exod. 16. 18. Dent. 2. 7. a 15. 8. 1 Ioan 3. 17.

EISOES, EISYS, (es-oes) cyn hyn, yn barod, hefyd, er hyny. Preg. 1. 10. Mal. 2. 2. Mat. 17. 12. Ioan 3. 18. 1 Cor. 5. 3. 1 Tim. 5. 15.

EISTEDD, (eiste) seddu, eiste. Agwedd gorfforol arferedig wrth orphwys. Gen. 18. 1.—wrth fwyta bwyd: Gen. 37. 25. Marc 6. 39.—wrth roddi barn: Ruth 4: 1. 1 Bren. 2. 12.—mewn tristwch a galar: Ezra 9. 3. Neh 1. 4.—wrth addysgu a gwrando ar addysg. Mat. 23. 2. Luc 10. 39.—Eistedd hefyd a rwydd, parhad sefydlog a llongydd. Mic. 4. 4.—Eistedd gyd âg un a arwydda cyfeillgarwch cyfrinachol. Salm 26. 5.—'Eistedd yn y llwch,' ac yn y 'tywyllwch,' a arwydda, bod mewn tloidi, dirmyg, anwybodaeth, a thrallod. Esa. 47. 1. Luc 1, 79. Mic. 7, 8.—'Eistedd ar

orsedd-feincian,' a arwydda, gogoniant sefydlog, gallu, ac awdurdod. Mat. 19. 28.—Pan fyddo eistedd yn gael ei briodol: i Dduw ac i Griat, fel Cyfryngwr, arwydda awdurdod ddwyfol, a'r llonyddwch tawel perthynol i'r Duwedd: Salm 29. 10. a 47. 8.—neu eu gwaith yn barnu ac yn cospi dynion. Dan. 7. 9, 26. Joel 3. 12. Mat. 26. 64.—Gwaith Crist yn eistedd ar-ddehenlaw Duw, a arwydda, ei agosrwydd at Dduw, ei ddyrchafiad gogoneddus, ei allu, a'i lywodraeth sefydlog ar yr eglwys, a phob peth perthynol iddi. Salm 110. 1. Eph. 1. 20.—Anghrist yn eistedd yn nbeml Duw, yw ei drigiad yn yr eglwys, a'i ymboniad o awdurdod i lywodraethu cydwobodau dynion. 1 Thea. 2. 4. Edr. ANGHRIST, CYD-EISTEDD, DEHEULAW.

EISTEDD—FA—FAAU—LE—OEDD, (eistedd-ma, eistedd-lle) gorsedd, trigfa, pseswylfod, gorphwysfa; lle, neu fan i eistedd. 1 Sam. 20. 25. Job 23. 3. Salm 1. 1. a 139. 2. Luc 14. 17.—'Nisteddfa gwatwarwyr,' lle yr ymgynull gwatwarwyr yn nghyd i gyd-wawdio Duw, ei bobl, a'i achos. Cyfryw y coffheir am danynt yn Diar. 1. 22. a 3. 34. a 13. 13. 2 Pedr 3. 3, 4. Y mae 7 LXX yn cyfieithu y geiriau *eisteddfa plau*; *Gr. καθήδρα λοιμών*, y gair a gyfieithur *plau*, yn Act. 24. 5. Nid oes un pla yn fwy llygrol a dychrynlyd na goganwyr Duw a Duwioldeb. Edr. GORSEDD-FAINC.

EITHAF—OEDD, (aith) eithafig; a fo yn y cwr; a fo pellaf; pell, meith-bell, diweddaf, y pellaf. Eithafodd byd, sef parthau pellaf y byd. 'Mi a'th osodais di yn oleuni i'r cenedloedd, i fod o honot yn iechydwrïaeth hyd eithaf y ddaear.' Act. 13. 47. Y mae yr eithation byd yn cynnwys y parthau rhyngddynt. Y mae awdurdod a llywodraeth Crist, fel Cyfryngwr ac Iachawdwr, 'hyd derfynau y ddaear,' ac os yw yn iachawdwrïaeth hyd derfynau y ddaear, y mae felly hefyd yn y parthau rhwng y terfynau hyny, sef i'r holl ddaear. Y mae pawb o'i thrigolion, yn mhob cwr iddi, âg eisieu iechydwrïaeth arnynt; y mae wedi ei darparu ar eu medr, a hi a gyhoeddwyd, ac a gyhoeddir eto iddynt, yn yr amseroedd priodol.—Digofaint Duw a ddaeth arnynt hyd yr eithaf. 1 Thea. 2. 16. *Gr. εις τέλος i'r diwedd*, neu *dros amser hir*, yn *wastad*, yn *barhaol*. Y mae y gair yn golygu amser hir ei barhad, yn gystal a'r gradd o hono. Gwel Macknight.

EL—ELOHE—ISRAEL, [DUW, DUW ISRAEL.] Yr oddd Jacob newydd gael yr enw ISRAEL gan y gwr a fu yn ymdrech âg ef yn Penuel, ac a orchfygwyd ganddo. Y mae Jacob yn mynegi ei fydd yn mawredd y person a fu yn ymdrech âg ef, sef mai y *Duw cadarn* oedd, fel y mae y gair EL yn arwyddo; a bod y *Duw cadarn* hwn yn Dduw i Israel, ac wedi dangos ei hun yn Dduw iddo yn ei gadernid dwyfol, yn ei waredu o'i gyfyngderau, ac o ddwyllaw ei elynion. Pwy oedd y *Duw cad-*

arn a fuasai yn troi calon Esau yn heddychol tuag ato? Ac yr ydoedd gwaith Duw yn gwneuthur Esau yn heddychol yn arwydd o ofal Duw am Jacob fel ei Dduw, a'i fod yn Dduw iddo. Y *Duw cadarn* yn Dduw i Israel oedd yn ddigon i bwysio arno yn wyneb cyfyngderau eto i ddrifod, ac yn achos digonol o orfoledd tragywyddol iddo. Gen. 33. 20.

ELAH, *Heb. אלה* [Uw] 1. Un o dduciaid Edom. Gen. 36. 41.—2. Mab Baasa, brenin Israel, yr hwn y lladdodd Zimri ei was ef, ac efe yn yfed yn feddw yn Tirsah, yn nhŷ Arsan, yr hwn oedd ben-tenlu yn Tirsah.—3. Enw y dyffryn yr oedd Saul a byddin oedd Israel yn gwersyllu ynddo pan yr ymladdodd Dafydd â Gohah. 1 Sam. 17. 19.

ELADAH, *Heb. אלעד* [*cymanfa Duw*] Mab Tabath, wyr i Ephraim. 1 Cron. 7. 20.

ELAM, *Heb. אילם* [*dyn ieuanc*] 1. Mab hynaf Sem. Oddi wrtho ef y cafodd Elam, dinas yn Persia, ei honw, a'i hiliogaeth a breswylent ynddi. Cedorlaomer oedd frenin Elam, sef yr Elam yma yn Persia, tebygol, er fod Raleigh a Gill, &c. yn meddwl mai rhyw Elam arall yn Arabia neu Syria oedd, lle y gallai fod trefedigaeth o'r Elamitiaid. Oddi amgylch a. m. 2078, darostyngodd Cedorlaomer freniniaethau Sodom, Gomorrah, Admah, Seboim, a Bela, neu Soar. Wedi ei wasanaethu ddeuddeng mlynedd hwy a wrthryelasant yn ei erbyn. Casglodd fyddin* fawr i'w darostwng mewn cyngrair âg Amraphel brenin Sinar, Arioch brenin Elasar, a Tidal brenin y Cenedloedd, neu *Goim*. Rhag iddynt gael eu cynnorthwyo gan y breninoedd cymydogathol, darostyngodd yn gyntaf y Rephaimiaid yn Asteroth-Carnaim; a'r Zuziad yn Ham, yr un a'r Zamuzmiaid, tebygol; a'r Emiaid yn Safeh-Ciriathaim; a'r Horiaid yn eu mynydd Seir-gwlad pa rai a feddiannwyd gan yr Edomiaid wedi hyny. Gen. 32. 3. a 36. 20. Wedi iddynt fyned hyd Elparan, dychwelasant a daethant i Enmispar, hono yw Cades, ac a darasant holl wlad yr Amaleciaid, a'r preswylwyr oddi amgylch Hasesontamar. Yn ddiweddaf, yn nyffryn Sidim, yr hwn oedd yn llawn o byllau clai, ymladdasant â'r breninoedd wrthryfelgar, ac a'u gorthfygasant. Dychwelasant â chaethion lawer, ac ysglyfaeth. Abraham, pan glywodd gaethiwo Lot, âg ychydig weision, ac ychydig o freninoedd Canaan mewn cyngrair âg ef, a ymlidiodd ar eu hol hwynt hyd Dan, a'u tarawodd, ac a'u hymlidiodd hyd Hoba, y tu aswy i Damascus. Dug drachefn y caethion, a'r holl ysglyfaeth, a Lot a'i gyfoeth. Shuckford a farna mai yr un yw Cedorlaomer â Ninyas yr Assyriaid; Bedford sydd o'r farn mai rhaglwg oedd dan Zammeis, brenin Assyria; ond nid yw pawb yn cyduno âg un o'r ddaau. Gen. xiv.—2. Un a ddychwelodd, a'i feibion, o'r caethiwed gyda Zorobabel. Ezra 8. 7.

ELATH, *Heb. אילת* [*cadarnid*] dinas o Ed-

om, gerllaw Esion-Gaber, ar y llync-lyn Elana, o'r Môr Coch. Dafydd, wedi darostwng yr Edomiaid, a gymerodd Elath. Rezin, bronin Syria, a ddog Elath at Syria, ac a prodd yr Iuddewon o Elath. Deut. 2. 8. 1 Bren. 9. 26. 2 Bren. 14. 22. a 16. 6.

EL-BETHEL, *Heb.* אֵל בֵּיתֵאל [*Duw Beth-el, neu Duw ty Duw*] yr enwau a roddodd Jacob ar yr allor a adeiladodd yn Bethel wedi ei ddychwelyd o Padanaram; [Gen. 37. 5.] rhoddodd yr enw arni a roddodd Duw yn rasol arno ei hun. Yr oedd yr allor a'r enw yn goffadwriaeth barhaus iddo, i 'Dduw ymddangos iddo yno pan y ffoisai efe o wydd ei frawd.'

ELCANAH, *Heb.* אֶלְקָנָה [*eiddigedd Duw*] mab Jeroham, o Ramathaim Zophim, o fynydd Ephraim, Lefiad o deulu y Cobathiaid, a gwr Hannan a Peninnah, a thad Samuel. 1 Sam. 1. 1, 2. 1 Cron. 6. 26, 27.

ELDAAH, *Heb.* אֶלְדָּאָה [*gwymbodaeth o Dduw*] mab Midian, wŷr Cetura ag Abraham. 1 Cron. 1. 23.

ELDAD, *Heb.* אֶלְדָּד [*anwlyd Duw*] Eldad a Medad oeddynt o rifeidi y dengwr a thriugain o henuriaid Israel, a gasglodd Moses, yn ol cyfarwyddyd Duw iddo, i fod yn gynnorthwyol iddo fel barnwyr ar y bobl. Y ddau wŷr hyn, o wylder gostyngedig, tebygol [1 Sam. 10. 22. Exod. 3. 11. a 4. 13, 14. Jer. 1. 6. a 36. 8.] a drigasant yn y gwerysll, yn lle myned i babel a cyfarfod gyda'r lleill; a gorphwysodd yr Ysbryd arnynt yn arwydd o'u dewisiad gan Dduw i'r swydd. Josuah a fynegodd hyn i Moses, ac a archodd i Moses eu gwahardd. A Moses a atebodd, 'O na byddai holl bobl yr Arglwydd yn brophwydi, a rhoddi o'r Arglwydd ei Ysbryd arnynt.' Num. 11. 24—30.

ELEAD, *Heb.* אֶלְעָד [*tystiolaeth, neu dragwyddoldeb Duw*] wŷr Ephraim, yr hwn, yn nghydag Ezer ei frawd, a laddwyd gan ddynion Gath, y rhai a anwyd yn y tir, sef yn ngwlad yr Aipht, ac a ddaethant i waered i wlad Gosen i ddwyn anifeiliaid yr Israeliaid, ac a laddasant y rhai a'i gwrthwynebodd, yn mhllith pa rai yr oedd Elead. Y mae hyn yn fwy tebygol nag i Ezer ac Elead fyned i Gath i ddwyn anifeiliaid y trigolion. Ephraim eu tad a alarodd o'u plegid, ddyddiau lawer; a'i frodyr a ddaethant i'w gysuro. 1 Cron. 7. 21, 22.

ELEALEH, *Heb.* אֶלְעָלָה [*esgyniad Duw, neu boeth-offrum Duw*] dinas a roddodd Moses i lwyth Reuben, oddentu milltir o Hesbon. Y Moabiaid a'i meddianasant, a thra yr oedd yn eu meddiant, anrheithiwyd hi yn dost gan yr Assyriaid a'r Caldeaid. Num. 32. 37. Esa. 15. 4. Jer. 48. 34.

ELEASAH, *Heb.* אֶלְעָשָׂא [*creadur Duw*] mab Helez, a thad Sisamai. 1 Cron. 2. 39.

ELEAZAR, *Heb.* אֶלְעָזָר [*cymhorth Duw*] 1. Trydydd mab Aaron, yr hwn a ddaeth i'r swydd archeoffeiriadol ar ei ol. Aeth i wlad yr addewid gyda Josuah, ac a'i cynnorthwyodd i

ranu y wlad rhwng y llwythau. Bu oddentu 23 o flynyddoedd yn offeiriadu yn Siloh. Pan fu farw claddasant ef yn mryn Phinees ei fab, yr hwn a ddaeth ar ei ol i'r offeiriadaeth. Parhaodd yr arch-offeiriadaeth yn nheulu Eleazar, hyd ddyfodiad Crist, ond yr ychydig amser y bu yn nheulu Eli, yr hwn oedd o deulu Ithamar, mab ienengaf Aaron. Yn amser Dafydd yr oedd 16 o ddosparthiadau o deulu Eleazar, a dim ond wyth o deulu Ithamar. Num. 20. 26. 27, 28. a 34. 17. Jos. 24. 23. 1 Cron. xxiv. —2. Mab Abinadab, i dŷ yr hwn y dygodd gwyr Ciriath-jearim yr arch, wedi ei hanfon adref gan y Philistiaid. Y mae Calmet, ac eraill, wedi dychyngygu fod Eleazar yn offeiriad, neu o'r hyn lleiaf yn Lefiad; ond nid oes prawf digonol o hynny; ac nid oedd Ciriath-jearim yn un o ddinasoedd yr offeiriad. 1 Sam. 7. 1.—3. Mab Dodo, yr Ahobiad, yr ail o dri chedyrn Dafydd. Yn Mhazdammim yr Israeliaid a ffoisant o flaen y Philistiaid; ond Eleazar a darawodd arnynt, nes diffygio ei law, a glynu o'i law wrth y cleddyf; a'r bobl a ddychwelasant ar ei ol, yn unig i anrheithio. 2 Sam. 23. 9, 12. 1 Cron. 11. 12, 13, 14. Yr oedd hefyd yn un o'r tri chedyrn a ruthrasant trwy wersyll y Philistiaid, ac a dynasant ddwfr o bydew Bethlehem, ac a'i cymerasant ac a'i dygasant at Dafydd. 2 Sam. 22. 16.—4. Mab Eliud, a thad Matthan. Mat. 1. 15.—5. Mab Mahli, a brawd Cis, o deulu Merari. 1 Cron 23. 21, 22.

ELEPH, *Heb.* אֶלֶפַח [*mil*] dinas yn llwyth Benjamin. Jos. 18. 28.

ELHANAN, *Heb.* אֶלְחָנָן [*trugaredd Duw*] mab Dodo o Bethlehe'm, un o gedyrn llu Dafydd; yr un, tebygol, ag Elhanan mab Jair, neu Jaareh-Oregim, y Bethlehemiaid. 2 Sam. 21. 19. 1 Cron. 11. 26. a 20. 5.

ELHUZAL, *Heb.* אֶלְחֻזַּי [*Duw yw fy nerth*] un o filwyr enwog Dafydd. 1 Cron. 12. 5.

ELI, *Heb.* אֵלִי [*dyrchafael*] 1. Arch-offeiriad o deulu Ithamar, mab ienengaf Aaron, yr hwn a farnodd Israel ar ol Abdon. Barn. 12. 13. Paham y denglwyddwyd yr arch-offeiriadaeth iddo, o deulu Eleazar, nid yw hysbys; ond mae yn sicr i'r trosglwyddiad gymeryd lle trwy drefniad dwyfol. 1 Sam. 2. 20. Bu yn barnu Israel ddeugain mlynedd. Daeth Samuel ar ei ol ef fel barnwr. Ahitub, brawd Ichabod, wŷr Eli, a ddaeth ar ei ol ef i'r arch-offeiriadaeth; ac Ahiah ei fab a ddaeth ar ei ol yntau; ac Ahimelech ei frawd a ddaeth ar ei ol yntau, holl deulu pa un a laddwyd gan Saul, oddigerth Abiathar; a Zadoc o deulu Eleazar a ddaeth i'r arch-offeiriadaeth yn ei le. Oddentu 43 o flynyddoedd wedi hyn Solomon a'i diswyddodd. Wedi hynny bu gweddillion teulu Eli yr byw mewn cyflwr gwael ac yn isel arnynt.

Er bod Eli yn wŷr duwiol, yr oedd ganddo feibion, Hophni a Phinees, annuwiol iawn. 'Meibion Eli oedd feibion Belial, nid adwaen-

ent yr Arglwydd.' Er eu holl fanteision, yr oeddent yn anwybodus o'r Arglwydd, yn anrasol, yn halogedig, ac yn ffaidd iawn eu hymddygiad. Yr oeddent mewn swydd sanctaidd, ac o herwydd hyn yn fwy eu pechod: 'Yr oedd pechod y llanciau yn fawr iawn yn ngolwg yr Arglwydd; a ffeiddiodd dynion offrwim yr Arglwydd.' Cam-ymddygodd Eli yn bechadurus tuag at ei feibion annuwiol, trwy fod yn rhy dynor o honynt. 'Ei feibion a haeddasant felldith, ond nis gwaharddodd efe hwynt.' Er nad oedd yn ddstaw wrthynt, eto nis argyhoeddodd hwynt gyda'r llymdra, y sobrydd, y difrifwch, a'r taerineb, oedd y fath achos yn gofyn. Efe a'u *hargyhoeddodd*, ond dylasai eu *coepi* hefyd, ac yntau yn farnwr yn Israel. Oblegid ei dynerwch pechadurus hwn tuag at ei feibion, y mae gwr i Ddaw yn cael ei anfon i argyhoeddi Eli o'i fai, i gyhoeddi anfodlonrwydd Duw yn ei erbyn, a barn Duw ar ei deulu. Am iddo anrhyddodu ei feibion yn fwy na'r Arglwydd, y mae yn bwgwtb yn drwm, 'Wele y dyddiau yn dyfod pan dorwyf dy fraich di, a braich tŷ dy dad, ac ni bydd hen ŵr yn dy dŷ di byth. A'r gwr o'r eiddot, yr hwn ni thoraf ymaith oddiwrth fy allor, fydd i beri i'th lygaid ballu, ac i beri i'th galon ofidio; a holl gynnyrch dy dŷ di a fyddant feirw yn wŷr.' Yn wyneb y pethau trymion hyn, y mae ymostyngiad Eli dan alluog law Duw yn dra addas. Dywedodd 'Yr Arglwydd yw efe, gwnaed a fyddo da yn ei olwg.' Nid oes yma un esgusodiad o hono ei hun, un lleihad o'i fai, nac un achwyniad ar doster y farn; ond, yn y gwrthwyneb, cydsyniad llawen & barn Duw, er mor ofnadwy; a chydnabyddiaeth o'i ben-arglyddiaeth, ei gyfiawnder, a'i ddaioni. Yn y cyfryw amgylchiad Aaron a dawodd. Lef. 10. 3.—Hezeciah, pan y bygythiwyd ef & barnedigaethau Duw, a ddywedodd, 'Da yw gair yr Arglwydd.' 2 Bren. 20. 19. Dyma yr ymddygiad a weddai i'r fath bryfed gwael a ni tuag at y Duw mawr.

Y mae gofal Eli am arch Duw, yn ei orian diweddfaf hefyd, yn dirion, yn dduwiol, ac yn gyffrous. Wedi i'r Philistiaid orchfygu yr Israeliaid mewn ymladdfa, y maent yn cyrchu arch Duw i'w dy-hryn, ac yn meddwl, er eu pechaduruswydd diediteiriol, y byddai i arch Duw sierchau y fuddugoliaeth iddynt. Ond y mae y Philistiaid yn eu taro eilwaith; yn dal yr arch, ac yn ladd Hophni a Phinees. Pan ddaeth cenad a'r newyddion athrist hyn ato, a phan grybwyllodd am arch Duw, yntau a syrthiodd oddiar yr eisteddle, a'i wddf a dorodd, ac efe a fu farw. Yr oedd Eli yn eistedd ar eisteddfa gerllaw y ffordd, yn dysgwyl; canys yr oedd ei galon yn 'ofni am arch Duw.' Yr oedd achos iddo ofni am dano ei hun, am ei wlad, ac am ei blant; ond yr oedd y cwbl wedi eu llyncu yn ei ofal am arch Duw.

Wele yma hanes syml ac addysgiadol iawn: —gwr duwiol ya marw dan nodau o anfordd-

lonrwydd Duw; ei haal yn machludo dan gwmwl. Gwelwn na oddef Duw bechod yn nebyddig; ei blant ei hun am ei fod yn eu caru ete a'u cerydda. 'Chwi yn unig a adnabwn o holl deuluoedd y ddaear, medd efe, am hyn ymwelaf & chwi am eich holl anwiredau.' Amos 3. 2.

Gwelwn yn nrych haes y gwr hwn, pa fath drueni mae rhieni yn eiddwyn ar eu teuluoedd trwy gyd-ddygiad a goddefiaid rhy foddhaol ag ynydrwydd a llygredigaethau eu plant. Bydded i rieni difraw, a phawb ag sydd yn cynnwys pechodau yn eraill a allant eu hatal, ystyried hyn. 1 Sam. ii, iii. a 4. 14—22. 1 Bren. i, iii.

2. Y diweddfaf o henafaid Crist yn ol y cnawd. Luc 3. 23.

ELI, [*fy Nuw*] *Eli, Eli*, neu *Eloi, Eloi*, (Marc) *Lama sabachthani*, hyn yw, 'Fy Nuw, fy Nuw, paham y'm gadawiaist?' Nid dyma y geiriau yn Salm 22. 1. yn berffaith gywir. Yn lle *sabachthani*, cawn yn y Salm, *ghazabthani*, neu *ozebtheni*. Syro-Caldaeg oedd iaith gwlad Judea yr amser hwnw; ac yn yr iaith hono y mae y geiriau yn cael eu llefaru gan yr Arglwydd, Yn Marc, y gair *Syriaeg Eloi* a arferir, yr hwn sydd o'r un ystyr a'r gair *Heb. ܐܠܗܝ* sef *fy Nuw*. Yr oedd Duw wedi ei adael, nid o ran yr undeb personol rhwng y ddwy natur yn mherson Crist, nac o ran ei berthynas gyfammodol, nac o ran ei gynnalieaeth effeithiol ddigonol i'r natur ddydol, yn yr amgylchiadau rhyfedd yr oedd ynddi, yr amser hwnw, ond o ran teimlad cysurol o bresenoldeb Duw iddo. Nid oedd achos ynddo ef ei hun i Dduw wneuthur hyn; ond fel yr oedd yn fechniwyd, yn dyoddef dros eraill, ac yn aberth dros eu pechodau, yr oedd achos cyfiawni Dduw guddio ei wyneb oddiwrtho.

ELI-ON (el) enaint.—'Ira hefyd dy lagaid ag eli llygaid, fel y gwelech.' Dat. 3. 18. Wrth lygaid yr eglwys yma y meddylir ei deall, a'i gwybodaeth o bethau Duw; nid oedd yn gweled yn gywir ac yn eglur. Os bydd y llygaid yn ddyfrllyd neu yn weiniaid ni bydd gwrthddrychau, er yn eglur ynddynt eu hunain, ddim yn ymddangos felly i ni. Yr oedd yr eglwys hon yn cam-farnu am bob peth perthynol i'w chyflwr ysbrydol; a'r achos oedd am ei bod yn ddall. Yr oedd agwedd ei chyflwr yn hawdd i'w ganfod, ond yr oedd hi yn ddall, ac nis geill y dall ganfod dim er mor eglur y byddont. I ganfod gwrthddrychau yn eglur rhaid cael dadguddiad eglur o honynt, a llygaid goleu, iach, i'w gweled. Yn yr ysgrifthyrau y mae pethau Duw, ag sydd yn perthyn i gyflyrau, yn ddigon eglur wedi eu dadguddio; gan hyn, os na chanfyddwn hwynt, ar ein llygaid, sef ar ein deall ni, y mae y pallod. Gwaith yr Ysbryd Glan yn tynnu y gorchudd oddiar galonau pechaduriaid, fel yr edrychont & wyneb agored, sef heb un gorchudd, ar ogoniant yr Arglwydd yn nrych yr ysgrifthyrau;

am hyny, wrth eli llygaid (*κολοουριον*) y mae i ni ddeall yr Ysbyrd Glan yn ei weithrediaidau cadwedigol, yn dwyn dyn i adnabyddiaeth o hono ei hun, a'i angenion ysbrydol. Yr hwn sydd heb ei oleno gan yr Ysbyrd nid yw yn gweled yr angen am Grist a'r benthithion ynddo; am hyny nid yw yn canfod diim gogoniant na gwerth ynddunt. Prynu eli llygaid yw gweddio am dano, ei dderbyn a'i ddefnyddio; heb yr effeithiau eglurhaol ac iachusol hyn nid yw pawb ffordd deillion a chamsyniol yn eu barnau am danynt eu hunain a'u cyflyrau.

ELIAB, [*Duw fy nhad*] 1. Mab Helon, penaeth llwyth Zabulon. Num. 1. 9.—2. Mab cyntaf-anedig Jesse, brawd Dafydd. 1 Sam. 16. 6. a 17. 13.—3. Gwr cadarn milwraidd i i ryfel, un o'r rhai a ddaethant at Dafydd yn Siclag. 1 Cron. 12. 9.—4. Mab Elcanah, a thad Jeroham, o lwyth Lefi. 1 Cron. 6. 27.

ELIACIM, [*adgyfodiad Duw*, neu *Duw yr adgyfodiad*] 1. Mab Hilciah, yr hwn a ddaeth ar ol Sebna, yn ben-teulu i frenin Hezeciah. Efe, yn nghyda Sebna yr ysgrifenydd, a Joab mab Asaph y cofiadur, a anfonwyd yn genadau at Senacherib i ofyn heddych; ond ni chwasant ond eu difrio gan Rabsaceh, tywysog ei lu. Ar hyn hwy a ddychwelasant at y brenin, a'u dillad yn rhwygedig. Wedi hyny yr anfonodd y brenin Eliacim, a Sebna, a henuriaid yr offeiriaid, at Esaiah i ofyn ei weddianu drostynt. 2 Bren. 18. 18, 26—37. a 19. 2. Esa. 22. 20, &c. a 36. 3. a 37. 2.—2. Mab Abihud, a thad Azor. Mat. 1. 13.—3. Un o'ach yr offeiriaid a ddychwelasant gyda Zorobabel. Neh. 12. 41.

ELIADA, [*gwybodaeth Duw*] 1. Mab Dafydd, o un o'i ordderchadon. 2 Sam. 5. 16. 1 Cron. 3. 8.—2. Tywysog yn myddin Jehoshaphat. 2 Cron. 17. 18.—3. Tad Rezon. 1 Bren. 11. 23.

ELIAH, [*yr Arglwydd Dduw*] Y mae dau o'r enw hwn, y rhai a gyttalasant a'r gwragedd dyeithr, wedi y caethiwd, ac a'u rhoddasant ymaith. Ezra 10. 21, 26.

ELIAM, [*pobl Duw*] 1. Tad Bathseba, gwraig Urias yr Hethiad. 2 Sam. 11. 3.—2. Mab Ahitophel y Giloniad; un o'r deg-ar-hugain gwyr cedyrn yn myddin Dafydd. 2 Sam. 23. 34. Tybia rhai mai yr un oedd y ddau hyn, ac mai Eliam mab Ahitophel oedd tad Bathseba, ac i Ahitophel ymuno ag Absalom yn ei fradwriaeth, o herwydd yr anfri a roddodd ymddygiad Dafydd ar ei deulu. *Ancient Universal History*, Vol. iv.

ELIAS, (*Elihu*) [*Duw yr Arglwydd*] prophwyd Duw; priodur o Thesbe, tu hwnt i'r loddonen, yn Gilead; er fod rhai yn barnu fod yr enw *Thesbiad* wedi ei roddi iddo, nid oddiwrth y lle yr oedd yn byw, ond oblegid ei fod yn *ddiwygiwr* mawr yn Israel; canys y gair *הַלְוִי* a arwydda y *dychwelwr*. Yr oedd yn preswyllo yn Gilead; ond mae y gair yn hollol ddiastaw am ei dad, a'i deulu, a'r

llwyth yr oedd yn perthyn iddo, am ei ddygiad i fynn, a'i alwedigaeth.

Yn nesaf at Moses, Elias, tebygol, oedd y prophwyd mwyaf enwog o holl brophwydi yr Hen Destament. Efe a Moses, y rhai oedd yn tebygu mor fawr i'w gilydd, oedd y ddau a ddetholwyd i'r anrhydedd arbenig o fod gyda Christ yn ei wedd-newidiad: 'y rhai a ymddangosasant mewn gogoniant, ac y ddywedasant am ei ymadawiad ef, yr hwn a gyflawnai efe yn Jerusalem.' Luc 9. 30, 31. Tri sydd o breswylwyr y nefoedd a chyrrh ganddynt, ac y mae Elias yn un o'r tri. Ymddengys yn ei holl fywyd yn hynod o ran ei gymedrolder, ei ymneillduad oddiwrth bob cymdeithas, ei wrolder, a'i eiddigedd dros achos Duw, y cyfryw ag a ymddangosant wedi hyny yn Ioan Fedyddiwr, yr hwn a brophwydwyd am dano dan yr enw Elias, gan y byddai yn meddiannu gradd mawr o'r un ysbryd. Y mae holl berwyllion ei fywyd yn bwysfawr, mor belled ag y mae genym hanes am dano. Cyfodwyd ef mewn amser pan oedd gwir grefydd yu isel iawn yn Israel; oddeutu 65 mlynedd wedi marwolaeth Solomon. Yr oedd y deyrnas wedi ymrannu yn ddwy, sef Juda ac Israel, a than lywodraeth dau wahanol frenin. Yn Judah yr oedd gwir addoliad Duw yn parhau, ond nid heb lawer o lygriad; ond am Israel, yr oedd agos yn hollod wedi gwrthgilio oddiwrth Dduw i eilun-addoliaeth, ac yr oedd y tywysogion yn ddiffaith ac yn ddrwg. Yn y cyfamser, pan yr oedd Ahab, yr hwn a werthodd ei hun i wneuthur drygioni, yd teyrnasu, ar anfonwyd Elias at bobl Israel wrthryfelgar.

Yn ddisymwth cawn Elias yn prophwydo, ac yn dywedyd wrth Ahab annuwiol, 'Fef mai byw Arglwydd Dduw Israel, yr hwn yr ydwyf yn sefyll ger ei fron, ni bydd y blynyddoedd hyn na gwllith na gwllaw, ond yn ol fy ngair i.' 1 Bren. 17. 1. Dros dair blynedd a haner, ni roddodd y nefoedd wllaw, ac ni cafwyd ffrwyth ar y ddaear. Yn y cyfamser, y mae yr Arglwydd yn dangos ei fawr ofal am Elias, yn ei ddiogelu rhag creulondeb ei elynion, ac yn ei borthi mewn modd rhyfedd iawn: 'Dos oddi yma,' medd yr Arglwydd wrtho, 'ac ymguddia wrth afon Cerith; ac o'r afon yr yfi; ac mi a berais i'r cigfrain dy borthi di yno.' Llwyer a wrthddadleuwyd ac a ddychymygwyd yn nghylch y cigfrain yn porthi y prophwyd; rhai yn barnu nad cigfrain a feddylir wrth y g. *Heb.* *קַרְיָרִים* ond mai marchadwyr oeddyn neu Arabiaid, neu breswylwyr Araba, neu Arabo, neu Oreb; ond y mae yn dra amlwg oddi wrth yr hanes, mai dychymygion yw y pethau hyn i gyd; canys ni buasai y prophwyd yn guddiedig pe buasai yr Arabiaid, neu ryw farchnadyddion, yn ei borthi. Gofynir, wedi hyny, yn mha le y cafodd y cigfrain y bara a'r cig? Yn ateb, medd rhai, ar frwrdd Ahab; medd eraill, ar alloran Baal; medd eraill drachefn, un o'r saith mil ni phlygasant eu gliniau

i Baal a gafodd orchymyn i'w barotoi; ond dychymygion yw y cwbl, ac nid oes dim diwedd ar ddychymygion mwy na buddioldeb o hono; ac y wae i'r naill ddychymyg gystal sail a'r llall, sef meddwl y dyn ei hun. Y mae yn llawn ddigon i foddloni pawb sydd yn parchu Duw a'i air, fod Duw wedi dywedyd, 'mi a berais i'r cigfrain dy borthi di yno; a'r hwn a barodd i'r cigfrain i'w borthi, a allasai hefyd barotoi bara a chig iddynt mewn deng mil o ffyrdd, neu eu cyfarwyddo lle yr oeddent i'w cael. Y mae awdurdod a goruwchlywodraeth Duw yn hyn i'w weled yn fawr; gan fod y cigfrain yn adar ysglyfaethus, yr oeddent, o ran tuedd ou natur, yn fwy tebyg i yspeilio y prophwyd o'i ymborth na charno bara a chig iddo; ond ar yr achos hwn, attaliodd Duw eu Creawdwr eu tuedd naturiol, ac a barodd iddynt weithredu yn gwbl groes i ddeddf natur ynddynt. Fel hyn cafodd y prophwyd ei borthi yn gysurus gan Dduw; tra yr oedd llawer eraill yn newynu. Bu y prophwyd yn y sefyllfa hon yn nghylech yspaid blwyddyn; ac er i ddwfr naturiol yn yr afon ballu, a sychu, ni phallodd y bara a'r cig, yr hyn a addawodd Duw iddo. Fel hyn y dichon Duw gynnal ei bobl yn y cyfyngderau mwyaf yn y ffyrdd y gwelo efe yn dda.

Wedi i ddwfr yr afon sychu, daeth gair yr Arglwydd ato ef, gan ddywedyd, 'Cyfod, dos i Sarephta, yr hon sydd yn perthyn i Sidon, ac aros yno; wele, gorchymynais i wraig weddw dy borthi di yno.' Felly, fe gododd, ac a aeth i Sarephta, gyda'r parodrwydd mwyaf, heb ymgynghori â chig a gwaed, ac heb ammeu dim. A phan ddaeth, cyfarfu yn mhorth y ddinas â gwraig weddw yn casglu briwydd i barotoi ychydig flawd, ac ychydig olew, iddi hi a'i mab, fel eu tamaid diweddf, heb wybod yn mha le y cai hi ychwaneg. Gorchymynodd y prophwyd iddi weini iddo ef yn gyntaf o'i hychydig, gan sicrhau iddi, trwy air yr Arglwydd, 'Y blawd yn y celwrn ni threulia, a'r olew o'r ystên ni dderfydd, hyd y dydd y rhoddo yr Arglwydd wlaw ar wyneb y ddaear.' Yr oedd pob peth wedi ei drefnu gan yr Arglwydd yn hynod. Y wraig at ba un y cafodd ei anfon, a ddaeth allan o'r ddinas, erbyn fod y prophwyd wrth borth y ddinas; cafodd ei meddwl ei dueddu i'w dderbyn, a gweini iddo o'i hangen at ei gynnalieath. Cafodd y prophwyd ymgeledd, a chafodd y wraig a'i phleutyn waredigeath rhag marw o newyn. Ni chaf un o wragedd tlodion Israel yr anrhydedd o weini i brophwyd Duw, yr oeddent wedi pechu eu braint ymaith. O'i ben-arglwyddiaeth y mae yr Arglwydd yn attal ac yn rhoddi, o'i ewyllys da, y pryd ac i'r neb y myno, ac felly yr anfonodd y prophwyd i Sarephta yn Sidon, at y wraig weddw, i'w borthi yno ganddi. Y wraig a aeth, ac a wnaeth yn ol gair Elias. 'Ni ddarfu y celwrn blawd, a'r ystên olew ni ddarfu, yn ol gair yr Arglwydd.' Mat. 9. 28, 29, 30. a 19.

36. Luc 1. 37, 45. Ioan 4. 50, 51.—Er mai un o'r cenedloedd oedd y wraig hon, etô mae yn amlwg ei bod yn adnabyddus o'r gwir Dduw; a thebygol yn ei wir addoli. Pan y dywedodd y prophwyd, 'Gwna i mi deisen fechan yn *gynaf*—y blawd yn y celwrn ni dderfydd,' hi a nerthwyd yn y ffydd, ac a ufuddhaodd yn wyneb pob anhawsdra. Yr oedd yn un o'r gorchymynion caletaf yn ei hamgylchiadau presenol hi, a roddwyd i neberioedd; ond ei ffydd a orchfygodd bob rheswm cnawdol, ac yn derbyn 'prophwyd yn enw prophwyd, a dderbyniodd wobr prophwyd;' dros ddwy flynedd y cafodd hi, a'i mab, a'r prophwyd, eu porthi yn wyrthiol & digonedd o fara. Er fod ein cyfieithiad ni yn nodi yr amser, 'yspaid blwyddyn,' ymyl y ddalen, 'llawer o ddyddiau,' y mae yn amlwg, oddiwrth barhad y newyn, i Elias aros gyda hi llawer mwy na blwyddyn. Gwel 1 Bren. 18. 1.

Cafodd ffydd y prophwyd ei phrofi drachefn: bu farw mab y wraig dlawd, ac y mae hi yn edliw i Elias, mai efe oedd yr achos o'i phrofedigaeth athrist. Cymerodd Elias y bachgen, ymestynodd arno, ac a daer weddiodd am ei adferiad i fywyd. Gwrandawodd yr Arglwydd arno, 'ac enaid y bachgen a ddychwelodd i mewn iddo, ac efe a ddadebrodd.'

'Ar ol dyddiau laiwer daeth gair yr Arglwydd at Elias, yn y drydedd flwyddyn,'—sef yn y drydedd o'i arosiad ef yn Sarephta. Tebygol ei fod yn Sarephta dros ddwy flynedd; pa rai, yn nghyda'r flwyddyn y bu wrth afon Cerith, a wnant y tair blynedd a haner y parhaodd y newyn. Barna rhai mai dwy flynedd union y bu yn Sarephta, a bod y chwemis cyn iddo ymguddio wrth afon Cerith. Nid yw ymddangos oddiwrth yr hanes ei fod yn adnabyddus iawn yn Sarephta, er y gwyrthiau a wnaeth. Dywedodd yr Arglwydd wrtho, 'Dos, ymddangos i Ahab—ac Elias a aeth i ymddangos i Ahab.' Wele yma siampl nodedig o wroldeb ffyddiog, ufudd-dod, a ffyddlondeb. Beth oedd iddo ddysgwyl oddiwrth Ahab ddrygonus, yn llawn o gynddaredd a chreulondeb yn ei erbyn, ond ei ladd ganddo? Ond Elias a aeth i ymddangos i Ahab! Elias a gyfarfu âg Ahab, a'r brenin a ddywedodd wrtho, 'Ond ti yw yr hwn sydd yn blino Israel?' Elias a ddywedodd, 'Ni finais i Israel; ond tydi, a thy dy dad: am i chwi wrthod gorchymynion yr Arglwydd, ac i ta rodio ar ol Baalim.' Yn mha le mae cynddaredd y brenin? 'Y mae calon y brenin yn llaw yr Arglwydd, efe a'i try lle y myno.' Gwroldeb ac awdurdod Elias yn argyhoeddi y brenin fel blinwr Israel, a ddychrynodd ac a arafodd Ahab, ac y mae wrth ddymuniad Elias, fel pe buasai o'i blaid, yn galw ei holl bobl, a prophwydi Baal, a prophwydi y llwyni, i fynydd Carmel. Y pwnc i'w benderfynu oedd, pa un ai Duw y nefoedd, neu yr eilun Baal, oedd Dduw. Rhyfedd anwybodaeth y bobl, i gynnwys am-

mheusath yn y gradd lleiaf, am hyn! Ac eto y mae Elias yn ymddangos fel pe buasai yn sefyll ei hunan o blaid yr Arglwydd yn yr ymrysonfa. Y mae mawrhydi ardderchog yn ymddangos yn Elias ar yr achos hwn! Safodd gyda gwroldeb diofn, ac a ddywedodd wrth yr holl bobl, 'Pa hyd yr ydych chiwi yn cloffi rhwng dau feddwl? Os yr Arglwydd sy Dduw, ewch ar ei ol ef; ond os Baal, ewch ar ei ol yntau.' Gyda hyder disigl yn yr Arglwydd gwnaeth y beiddiad hyf hwnw—'Y Duw a at-ebo trwy dân,' yn llosgi yr aberthau, 'bydded efe yn Dduw.' Gyda thaerineb sanctaidd efe a weddiodd, 'O Arglwydd Dduw Abraham, Isaac, ac Israel, gwybydder heddyw mai tydi sy Dduw yn Isael, a minnau yn was i ti, ac mai trwy dy air di y gwnaethum yr holl wyrthiau hyn. Gwrando fi, O Arglwydd, gwrando fi, fel y gwypo y bobl mai tydi yw yr Arglwydd Dduw, ac mai ti a ddychwelodd eu calon hwy drachefn.' I Bren. xviii. Yn ateb i'r weddi hon, 'Tân yr Arglwydd a syrthiodd, ac a ysodd y poeth-offrwm, a'r coed, a'r ceryg, a'r llwch, ac a leibiodd y dwfr oedd yn y ffos.' Difaodd y tân nid yn unig yr offrwm, ond yr allor hefyd, am nad oedd aberthau i gael eu hoffrymu yno yn ddefodol; ond wrth gysegru y deml, yr aberthau yn unig a yswyd. Hyn a lwyr benderfynodd y ddadl a'r ymryson. Prophwydi Baal, a'r rhai a fuant yn bloeddio yn erchyll ar yr hyn nid oedd Dduw, a waradwyddwyd yn gywilyddus. A'r holl bobl a welsant, ac a syrthiasant ar eu hwynebau, ac a ddywedasant, 'Yr ARGWLWYDD, efe sy Dduw! Yr ARGWLWYDD, efe sy Dduw.' Y prophwyd, gydag awdurdod anwrthwynebol, fel pe buasai y deyrnas yn eiddo iddo, a orchymynodd ddal prophwydi Baal; ac Elias a'u dygodd i waered i fon Cison, ac a'u lladdodd hwynt yno, yn ol cyfraith Moses. Deut. 13. 5. a 18. 20. Jer. 48. 10. Dat. 19. 20 a 20. 10. Ar ol hyn Ahab a aeth i fynu i fwyta wrth orchymyn y prophwyd, ac Elias a aeth i fynu i ben Carmel i weddio, ac ni pheidiodd eiriol dros y wlad, nes y gwrandawyd ei weddi, ac y tywalltodd y nefoedd wlaw mawr. 'Ahab a farchogodd, ac a aeth i Jezreel. A llaw yr Arglwydd oedd ar Elias; ac efe a wregysodd ei lwynau, ac a redodd o flaen Ahab, nes ei ddyfod i Jezreel.' Er fod Elias yn hen, a chwedi ei wanbau o ran ei natur gan lafur, lludded, ac ymprydian, eto nerthodd yr Arglwydd ef i redeg, fel rhedegwr, o flaen cerbyd Ahab, i ddangos ei barch i Ahab o ran ei swydd oruchel; ac i ddangos iddo fod ei argyhoeddiadau llymion yn cyd-sefyll âg uffuddod a ffyddlondeb iddo fel swyddog gwladol.—Pan fynegodd Ahab yr holl hanes i Jezreel, y modd y lladdasai Elias yr holl brophwydi a'r cleddyf, hi a anfonod genad ato, gan fwg-wth y byddai ei einidea ef fel eu heinioes hwythau. I Bren. xix. Pan welodd hyn, efe a gyfododd ac a aeth am ei einioes, ac a ddaeth i Beersaba; gadawodd ei laenc yno, beb allel

myned yn mhellach, gan flinder a llesgrwydd; ond efe a aeth i'r anialwch daith diwrnod, ac a eisteddodd dan ferywen, ac a ddeisyfodd iddo gael marw. Dywedodd, 'Digon yw; yn awr, Arglwydd, cymer fy einioes; canys nid wyf fi well na'm tadau.' Nis gallwn lai na synu i wel-ed ei wroldeb ar yr achos hwn yn pallu, a'i ffydd yn ymollwng i ddigalondid. Ond gwagedd yn ddian yw pob dyn ar y goreu; ac nis dichon neb sefyll ond fel y cynnabio yr Arglwydd ef. 'Ofn dyn sydd yn dwyn magi; ond y neb y mddiriedo yn Arglwydd a ddyrchefir.' Diar. 29. 25. Yn lle rhedeg pob antur, yn ymddiried yn amddiffynia yr Hollalluog, a sefyll wrth ei waith yn ceisio diwygio Israel, ac yn dilyn yr oruchaiaeth a ennillodd eisoes, trwy ddystrywio addoliad Baal, ac adferu addoliad Duw yn y wlad; ffôdd oddiwrth ei waith, ac mae yn dymuno, ac yn gweddio am farw! Ond yr Arglwydd tirion, yr hwn sydd yn dosturiol iawn wrth ei bobl yn wyneb eu llesgrwydd, eu gwendid, a'u llwfrdra, a ymddangosodd i ddyddanu meddwl dihoenedig ei was ffyddlon. Efe, yr hwp a orchymynodd i'r cigfrain, ac i wraig weddw ei borthi, sydd yn awr yn anfon ei angel i barotoi bwyd iddo. I Bren. 19. 5, 6, 7. Ac wedi hyny, i ddangos nad trwy fara yn unig y bydd byw dyn, ac y dichon yr hwn a'n gwnaeth ein cynnal heb luniaeth, Elias, fel Moses, a'n Harglwydd beandigedig, a ymprydiodd ddeugain niwrnod, a deugain nos, hyd nes y daeth i Horeb, mynydd Duw; ac yno yr aeth efe i fewn ogof, ac a lettyodd yno. Yn y lle hwn, mor hynod am y dadguddiad a wnaeth Duw o hono ei hun i Moses, y mae yr Arglwydd, gadag ymostyngiad mawr, ac eto gydag ardderchogrwydd a mawrhydi ofnadwy, a dychrynlyd, yn llefaru wrtho, gan ofyn iddo, 'Beth a wnei di yma Elias?' Y mae yn peri iddo fyned allan, a sefyll ger ei fron yn y mynydd. A'i wynt mawr a chryf y mae yn rhwygo y manyddoedd, ac yn dryllio y creigiau; a'i ddaear-gryn y mae yn siglo seiliau y ddaear: ac a thân o'r nefoedd y y mae ei oleuni dysglauer yn tywynu: ond, tra yr oedd yn dangos mawredd ei allu, yn y pethau dychrynadwy hyn, y mae yn llefaru yn ei diriondeb a'i drugaredd wrth ei was, yn y llef ddystaw fain, 'Beth a wnei di yma Elias?' Nid yno oedd y lle iddo fod yn bresennol, ond yn ngwlad Israel, wrth ei waith yn diwygio y wlad, yn dystyrio addoliad Baal, ac yn adferyd y bobl at yr Arglwydd. Yno, i'r ogof y ffôdd, ac y gyrodd ei ofnan ef i ymguddio, yn lle dilyn ei orchwyl tra phwysfawr, a gadael ei amddiffyniad i'r Arglwydd. Y mae yr Arglwydd yn gwrando ei gwynion—yn ei argyhoeddi o'i llwfrdra, yn ffoi oddiwrth ei waith—yn ei annog, a'i gefnogi, trwy sicrhau iddo, er pob ymddangosiad, nad oedd ond efe ei hun yn sefyll dros yr Arglwydd, eto, fod yn Israel saith o filoedd, y gliniau oll ni phlygasant i Baal. Mae yn ei anfon i encinio Hazael yn

frenin ar Syria, a Jehu yn frenin ar Israel, ac Elisens yn brophwyd yn ei lo ei hun.

Weithian, wedi ei waredu o'i ofnau, gyd a'i hyfdra a'i wroldeb gynt, gwelwn ef, fel cennad Duw, yn sefyll i argyhoeddi Ahab a'i wraig annuwiol, am roddi Naboth i farwolaeth, a chymeryd meddiant o'i winllan. Yn ddiöfn y mae yn dywedyd y gair, ac yn cyhoeddi dinystr ofnadwy oddiwrth Dduw arnynt. 1 Bren. 21. 17—24. Yn yr un ysbryd fyddlon a dewrwych y mae yn argyhoeddi Ahaziah, mab Ahab, ac yn rhagfynegi ei farwolaeth, pan yn ei glefyd yr anfonodd genadau i ymofyn â Baalzebub, duw Ecron. 2 Bren. 1. 3, 4. Y brenin Ahaziah, yn llawn cynddeiriogrwydd a chwerwder, a anfonodd dywysog a deg a deugain i'w ddal. Y tywysog a nesaodd ato, ac Elias a safodd yn ddiarswyd. Pan lefarodd y tywysog, 'Ti ŵr Duw, tyred i waered,' Elias a atabodd, 'Os gŵr Duw ydwyf fi, diagyned tân o'r nefoedd, ac ysed ti a'th ddeg a deugain. A tñan a ddiagnodd o'r nefoedd ac a'u hysodd hwynt.' Adn. 12. Y brenin yn rhyfygus a anfonodd fintai arall; hwythau hefyd a ddyfethwyd yr un modd. A thrydedd fintai a anfonwyd yr un modd; y tywysog a ymbiliodd â'r prophwyd am eu bywydau; ac angel yr Arglwydd a orchymynodd iddo fyned i waered gyd âg ef. Efe a aeth at y brenin, ac yn ddiarswyd a ddywedodd wrtho, 'Gan farw y byddi farw.' Ni chafodd y brenin, na'i fam Jezebel, genad i wneuthur dim niwed iddo. Nid o ofn nac ysbryd ymddial, y galwodd Elias am dân o'r nefoedd i ddifa y dynion, ond trwy ddatguddiad neillddol o ewyllys Dduw iddo, yn yr achos hwnw. Nid yw ei ymddgwiad yn hyn yn esiampl i ni ei chanlyn yn groes i orchymyn Duw, 'I garu ein gelynnion; i fendithio y rhai a'n mellithiant; a gwnenthur da i'r sawl a wnel niwed i ni. Luc 9. 54. Yr oedd yn addas ynddo ef, ac a fuasai yn bechod iddo beidio; ond byddai mor bechadurus i ni i ddilyn ei esiampl yn groes i orchymynion Duw, a phe buasai yntau yn peidio o anufuddod i Dduw.

Fel yr oedd ei holl fywyd yn rhyfeddod, felly hefyd yr oedd ei ddiwedd. 'Yr oedd yr Arglwydd am ei gymeryd i fynu mewn corwynt i'r nefoedd.' 2 Bren. 2. 1. Tebygol i'r Arglwydd ddatguddio iddo yr amser, ac amgylchiadau ei drosglwyddiad. Cyn ei symudiad, ymwelod â meibion y prophwydi yn Bethel, i annog, yn ddiammen, y dynion ieuainc oedd yn cael eu haddysgu yno. Yr oedd gan Dduw, yr amser gwrthgilyddig hwnw, ei athrofa yn Bethel, lle yr oedd r lloi aur yn cael eu haddoli. Yr oedd amryw athrofa yn y wlad, gan mwyafrwyd wedi eu sefydlu gan Elias, ac i gyd dan ei olygiad. Meibion y prophwydi a gawsant ryw grybwylliad am symudiad Elias oddiwrthynt, yn gystal ag Elisens y prophwyd. Daeth Elias ag Elisens gyda'u gilydd at yr Iorddonen; fel yr holltwyd y Mor Coch, ac

yr holltodd Josuah yr un Iorddonen, felly Elias a darawodd y dyfroedd a'i fantell, a hwy a ymwahanasant, a hwy ill dan a aethant drosodd ar dir sych. Ac fel yr oeddynt yn myned dan rodio ac ymddyddan, wele ogorodd ogonæddus wedi ei pharotoi i drosglwyddo'r hen brophwyd o fyd o orthrymdersau i wlad y gogoniant, sef 'cerbyd tanllyd, meirch tanllyd, a hwy a'u gwahanasant hwynt ill dan. Ac Elias a ddyrchafodd mewn corwynt i'r nefoedd. Ac Elisens oedd yn gweled, ac efe a lefodd, Fy nhad, fy nhad, cerbyd Iarnel a'i farchogion. Ac nis gwelodd ef mwyafrwyd.'

Ni chafodd neb o holl weision Duw, ond Enoch, y fath anrhydedd o'r blaen a dianc rhag y ddedfryd gyffredinol hono a gyhoeddwyd yn erbyn dyn wedi iddo bechu. 'Pridd wyt ti, ac i'r pridd y dychweli.' Anrhydeddodd Duw yŵ y modd hwn ei was yn neillduol, yr hwn a fu mor eiddigeddus dros ei ogoniant, a anturiodd bob canlynladau yn ei achos, ac yn gwrthwynebu eilun-addoliaeth cenedl wrthgilyddig ac erlidgar. Yr oedd hyn yn dystiolaeth gyhoeddus o wirionedd yr athrawiaeth a ddysgodd efe i'r bobl; yn amlygiad eglur o fyd arall o wobrau i'r rhai a lynant wrth yr Arglwydd, ac a ddyoddefant yn ei achos; ac yn rhag-ddangosiad o ddisgyniad yr Iachawdwr. 2 Bren. ii.

Wedi ei esgyniad, daeth ysgrifen oddiwrth Elias y prophwyd at Jehoram, brenin Judah, yn ei argyhoeddi, yn ei rybuddio, ac yn ei fygwth â barnedigaethau Duw am ei bechodau. Dygwddodd esgyniad Elias cyn i Jehoram deyrnasu ei hun, yn nheyrnasiad Jehosaphat ei dad. 2 Bren. iii. Am hyny, rhaid barnu i Elias ysgrifenu yr ysgrifen hon mewn ysbryd prophwydoliaeth, yn rhagweled beian Jehoram—ac, fe allai, i'r ysgrifen gael ei gadael gyd ag Elisens, neu ryw brophwyd arall, i'w rhoddi iddo mewn amser addas. Y mae rhai yn barnu mai Elisens, ac nid Elias, a feddylir wrth awdwr yr ysgrifen, a bod y naill enw wedi ei roddi yn lle y llall; neu bod Elisens yn cael ei alw yn *Elias*, am fod cymaint o ysbryd Elias ynddo. 2 Cron. 21. 12—15.

Mae Ioan Fedyddiwr yn cael prophwydo am dano dan yr enw Elias, am iddo ddyfod o daen yr Arglwydd yn ysbryd a nerth Elias. Luc 1. 17. Mat. 11. 14. a 17. 10—12. Mal. 4. 5, 6. Eccles. 48. 1, &c. Yr oedd pob un o'r ddau hyn yn byw mewn amseroedd enbyd, pan yr oedd gwir grefydd yn isel arni, a'r wlad wedi ei llygru i raddau mawr gan gau-grefyddau ac athrawiaethau. Cafodd pob un o'r ddau eu cyfodi i fynu i sefyll dros Dduw a'i achos gyda hyfdra, gwroldeb, a ffyddlondeb anghydmorol. Yr oedd Elias ei hun o blaid Duw a'i achos, yn sefyll yn nerthol ac yn fuddugoliaethus ar ben Carmel, yn erbyn y brenin, a holl rym y llys a'r lluaws. Yr oedd Ioan Fedyddiwr yr un fath, yn ei ddyddiau yntau, yn sefyll yr unig weinidog cyhoeddus yn erbyn holl amry-

fusedd cadarn, cyfeiliornadau, a drwg foesau yr oes. Edr. IOAN FEDYDDIWR.

Yr oedd Elias, fel yr holl brophwydi yn cygodi yr Arglwydd Iesu, gan prophwyd ac athraw ei eglwys; ond gan fod nefoedd a daear wedi eu cymmodi trwy aberth mawr y groes, yr oedd esgyniad ein Harglwydd yn llai dychrynadwy, a chyd ag arwyddion mwy o heddychlunrwydd, tangnefedd, a graalonrwydd dwyfol. Nid cerbyd tanllyd, ond cwmwl gol-eu, a'i derbyniodd ef allan o olwg y dysgyblion. Act. 1. 9.

ELIASAPH, *Heb.* אֱלִיָּאֵשָׁפָא [Dduw yn chwangu] mab Duel o lwyth Gad. Num. 1. 14.

ELIASIB, *Heb.* אֱלִישִׁבַּר [Dduw a ddychwel] arch-offeiriad o hiliogaeth Eliasar. Daeth Joiada ei fab ar ei ol i'r swydd sanotaidd. Neh. 12. 10.

ELIATHATH, *Heb.* אֱלִיָּאֵתָתָא [ti yw fy Nuw] yr wythfed mab i Heman. Yr oedd yn ugeinfed cych y Lefiaid. 1 Cron. 25. 27.

ELICA, *Heb.* אֱלִיקָא [pelican Dduw] Harodid, ac un o gedyr n Dafydd. 2 Sam. 23. 25.

ELIDAD, *Heb.* אֱלִידָד [anwyl gan Dduw] mab Cision, o lwyth Benjamin. Un o'r dirprwywr a ddetholwyd i ranu y wlad. Num. 34. 21.

ELIEL, *Heb.* אֱלִיֵּל [fy Nuw sydd Dduw] 1. Gwr enwog, cadarn o nerth, o lwyth Manasseh. 1 Cron. 5. 24.—2. Lefiad o deulu Cohath. 1 Cron. 6. 34.—3. Mae dau o'r enw yn mhllith cedyrn Dafydd. 1 Cron. 11. 46, 47.

ELIEZER, *Heb.* אֱלִיעֶזֶר [fy Nuw yn gymhorth] 1. Gwas Abraham a goruchwyliwr ei dŷ, yr hwn oedd yn llywodraethwr ar yr hyn oll oedd ganddo. Y mae yn cael ei alw 'Eliezer o Damascus.' 'A goruchwyliwr fy nhŷ yw Eliezer yma o Damascus.' Gen. 15. 2. בְּרִיתָא *mab yr hwn sydd yn rhedeg oddi umgylc h fy nhy.* Parkhurst.—Neu yn ol eraill, *mab fy nhy, y goruchwyliwr.* Mab y tŷ ydys yn galw hyd' heddyw, yn y gwledydd dwyreiniol, caethwas wedi ei ryddhau a'i freinio. Gwel Volney's Travels, Vol. I. Gallwn gasglu, gan hyny, mai un genedigol o Damascus oedd Eliezer, a brynwyd fel caethwas gan Abraham, ac iddo ymddwyn mor addas a fyddlon fel y rhoddodd Abraham ei ryddid iddo, ac a'i gosododd yn llywodraethwr ar yr hyn oll oedd ganddo. Pan anfonodd Abraham ef ar y neges tra phwysfawr o ymosyn am wraig i'w fab Isaac, yr oedd yn henafgwr. Oddentu triugain mlynedd cyn hyny, yr oedd Abraham wedi dywedyd am dano fel goruchwyliwr ei dŷ; a'r geiriau a gyfeithir, 'Ei was hynaf yn ei dŷ;' a ellir eu cyfeithu, *Ei was hynaf, yr henafgwr yn ei dy.* Mae yr hanes am dano yn Gen. xxiv. yn ei amlygu yn eglur fel gwr hynod am ei ddoethineb a'i dduwioldeb. Bu esiampl ei feistr Abraham, a'r addysgiadau a gafodd ganddo, yn fendithiol iddo, fel yr oedd yn was addas i dad y ffyddloniaid, a chyfaill Duw. Y mae duwioldeb yn mhob sefyllfa yn

addurn gogoneddus; ac mae Eliezer yn dysgleirio fel esiampl i bawb yn ei sefyllfa ef, mewn duwioldeb, parch i Dduw, a ffyddlondeb yn negesau ei feistr, hyd ddiwedd amser.—2. Mab Moses a Sephora. Yr oedd ganddo fab a'i enw Rehabiah, meibion yr hwn a amlhasant yn ddirfawr. Exod. 18. 4. 1 Cron. 23. 17, 18.

—3. Lefiad; un o'r rhai oedd yn seinio mewn udgyrn o flaen arch Duw, pan y symudodd Dafydd hi i Jerusalem. 1 Cron. 15. 24.—4. Mab Zichri o lwyth Reuben, yr hwn oedd dywysog yn amser Solomon. 1 Cron. 27. 16. Lefiad arall o'r enw a ddychwelodd o gaethiwed Babilon. Ezra 10. 23.—5. Mab Dodafah o Maresah, yr hwn a brophwydodd yn erbyn Jehosaphat, am iddo ymglyteillachu â Ahaziah, brenin Israel. 2 Cron. 20. 37.—6. Mab Jorim, un o hynafiaid yr Iachawdwr. Luc. 3. 29.

ELIHOREPH, [*Dduw yr ieuanc*] mab Sisa, ac un o ysgrifenyddion Solomon. 1 Bren. 4. 3.

ELIHU, [*efe yw fy Nuw ei hun*] 1. Gwr cadarn, nerthol, un o benaethiaid miloedd yn Manasseh, ac a fu gynorthwyol i Dafydd. 1 Cron. 12. 20.—2. Un o borthorion y deml. 1 Cron. 26. 7.—3. Un o frodyr Dafydd, yr hwn oedd dywysog ar lwyth Judah. 1 Cron. 27. 18.—4. Un o gyfeillion Job, mab Barachel y Buziad, o genedi Ram, neu hiliogaeth Nachor brawd Abraham, o'i ail fab Buz. Y mae eraill yn barnu mai Aram mab Cemuel a feddylir Job 32. 3. Gen. 22. 21. Jer. 25. 20, 23, 24. Llauer o wahanol farnau sydd wedi bod, ac eto yn parhau, am y gwr hwn; rhai yn barnu mai yr Arglwydd Iesu ydoedd, &c. Ond y mae yr hanes yn neillduol o eglur am dano, pwy oedd, ac o ba genedi a theulu yr ydoedd, ac yn sicrhau mai nid dychymyg yw y llyfr hwn, ond mai gwir hanes, cywir, sydd yn gynnwysedig ynddo. Y mae yn ymddangos yn ŵr ieuanc o ddoethineb, gwybodaeth, doniau, a gwylder neillduol o hynod a nodedig. Yr oedd yn gwrando ar y ddadl rhwyng Job a'i gyfeillion, a chafodd ei anfoddloni yn fawr wrth eu dull yn ei thrin. Yr oedd cyfeillion Job yn ei anfoddloni, am eu bod yn barnu yn rhy galed am dano, fel rhagrithiwr drwg, a mor lleied o brawf ganddynt o hyny: 'A'i ddigofaint a gynneuodd yn erbyn ei dri chyfaill, am na chwastent hwy ateb, ac er hyny, farnu o honynt Job yn euog.' Job 32. 3. Mae Job yn ei anfoddlonau am ei fod yn fwy ei ymdrech i amddiffyn ei hun yn erbyn cyhuddiadau ei gyfeillion, nag amddiffyn yr Arglwydd yn uniondeb, doethineb, a daioni ei ragluniaethau yn mhob peth. Nid yw yn cyhuddo Job o un bai, ond ei gamymddygiad yn y ddadl rhyngddynt. Mae yn eglur ei fod yn deall, ac a golygiadau mwy cywir am yr achos y dadleuir yn ei gylch, nag un o'r pleidiau yn yr ymrysona: eto y mae yn amlwg ei fod yntau yn bwrw yn rhy galed ar Job, ac yn rhoddi golygiadau rhy erwin ar ei eiriau. Y mae yn llefaru yn dra ardderchog am Dduw, ei fawredd, ei ben-ar-

glwyddiaeth, ei uniondeb, a'i ddaioni yn ei holl ffyrdd, a'i raslonrwydd yn ei holl ragluniaethau: 'Efe a edrych ar ddynion, ac os dywed neb, Mi a bechais, ac a wyrtais uniondeb, ac ni lwyddodd i mi; efe a wared ei enaid rhag myned ei enaid i'r clawdd, a'i fywyd a wél oleuni.'—Am yr Hollalluog, ni allwn ni mo'i gael ef; ardderchog yw o nerth, a barn, a helaethrwydd cyflawnder; ni chystuddia efe.' Job 33. 27, 28. a 37. 23.

ELIM, [*dyffrnoedd*] un o wersyllfaoedd plant Israel, lle cawsant ddeuddeg ffynon o ddwfr, a deg palmwydden a thriugain, ffynon i bob llwyth. Y mae i sylwi arno fod y rhifedi yn ateb i'r deuddeg llwyth, a'r deg a thriugain henuriad: a'r deuddeg apostol, a'r deg a thriugain dysgybl. Ni chafodd y Dr. Shaw, teithiwr diweddar, ond naw ffynon; ond cafodd 2000 o balmwydd yn y lle hwn. Num. 33. 9.

ELIMILEC, [*fy Nwv sydd frenin*] gwr Naomi o Bethlehem. Yr oedd iddynt ddau o feibion, Mahlon a Chilion. Yn amser newyn trwin ffoisant o Bethlehem i wlad Moab, lle y trigiasant yn nghylch deng mlynedd. Elimelec a'i ddau fab a fuant feirw yno. Ruth 1. 1, &c. Edr. NAOMI, RUTH.

ELIN-OEDD, (glin) ongl, congl, plyg; penelin,—'Gwae y gwniadyddesau clustogau tan holl elinoedd dwylaw fy mhobl,' Ezech. 13. 18. Dr. M. EDR. PENELIN.

ELIOENAI, [*tn ag ato ef mae fy llygaid*] 1. Mab Asiel, o lwyth Simeou. 1 Cron. 4. 36.—2. Mab Asaph, ac un o borthorion y deml. 1 Cron. 26. 3.—3. Mab Zerariah, ac un o'r rhai a ddychwelasant gyd ag Ezra o Babilon. Ezra 8. 4. a 10. 22.

ELIPHAL, [*gwyrth Duw*] mab Ur, blaenor enwog yn myddia Dafydd. 1 Cron. 11. 35.

ELIPHALET, [*Duw fy ngwaredwr*] 1. Mab Dafydd. 2 Sam. 5. 16.—2. Mab Ezech. 1 Cron. 8. 39.

ELIPHAZ, 1. Mab Esau o Adah, merch Elon. Gen. 36. 4.—2. Un o gyfeillion Job, ac un fel yr ydys yn barnu, o hiliogaeth Teman, w'yr Esau. Job 2. 11.

ELISAH, 1. Mab Jafan, Gen. 10. 4. 1 Cron. 1. 7. oddiwrth Elisah, daeth Hellas.—2. Peloponnesus, lle oedd yn enwog am borphor. Ezech. 27. 7. Gwel Boch, Hellas, Michaelia, Newcomb.

ELISABETH, ELISEBA. Heb. אֵלִישַׁבֶּת Gr. *Ελισαβητ* [*Duw cyslaw, neu yn gyflawnder*] 1. Gwraig Aaron, merch Aminadab, a chwaer Nahason. Exod. 6. 23.—2. Un o dylwyth Aaron, gwraig Zacharias, a mam Ioan Fedyddiwr. Luc 1. 5, &c. Y mae y wraig hon yn cael tystiolaeth gan yr Ysbryd Glan ei bod hi, yn gystal a'i gwr, 'yn gyfiawn ger bron Duw, yn rhodio yn holl orchymynion a deddfau yr Arglwydd yn ddiargyhoedd.' Pan gyfarchodd Mair iddi, a hi y pryd hwnw wédi beichiogi ar fab yn ei henaint, y pientyn yn ei chrothi hi a lamodd, ac Elisabeth a lanwyd â'r Ysbryd Glan, ac yn llawn o syndod a gorfol-

edd sanctaidd, a fendithiodd Mair ei chares, ac a fendithiodd ffirwyth ei chroth hi, gan alw Mair yn fam ei Harglwydd: 'O ba le,' meddai hi, 'y mae hyn i mi, fel y delai mam fy Arglwydd ataf fi?' Luc 1. 40—44.

ELISAMA, [*Duw yn guraudo*] 1. Mab Ammihud, tywysog meibion Ephraim. Num. 7. 48.—2. Mab Jecamiah. 1 Cron. 2. 41.—3. Gelwir dan o feibion Dafydd wrth yr enw hwn. 1 Cron. 3. 6, 8.—4. Tad Nathaniah, a thad Ismael, yr hwn a laddodd Gedaliah. 2 Bren. 25. 25.—5. Offeriad a anfonwyd gan Jehosaphat, gyd ng erall, i addysgu y bobl yn nghyfraith yr Arglwydd. 2 Cron. 17. 8.

ELISEUS, (*Elisha*) [*iachawdwriaeth Duw*] mab Saphat o Abel-Meholah. Dysgybl Elias, a phrophwyd enwog ar ei ol ef yn Israel. Pan gafodd Elias ef yn aredig â deuddeg cwpl o ychain o'i flaen, Elias, trwy gyfarwyddyd dwyfol, a fwriodd ei fantell arno, fel crybwyllid o'i alwad i fod yn ddysgybl iddo, ac yn brophwyd i'r Arglwydd ar ei ol. Ar hyn cyfododd, ac aeth ar ol Elias, ac a'i gwasanethodd. 1 Bren. 19. 16—21. Wedi hyn, ymlynodd wrth Elias i dderbyn ei addysgiadau nefolaidd; yn y modd mwyaf sobr, y mae yn dywedyd wrth Elias drachefn a thrachefn, 'Nid ymadawaf â thi.' Pan ddywedodd Elias wrtho, 'Gofyn y peth a wnelwyf i ti cyn fy nghymeryd oddiwrthyt,' ni ddymunodd fendithion daerol, golud, parch, ac esmwythder, ond i gael ei addasu i'w swydd trwy gyfraniad mwy helaeth o ysbryd y gras; 'A dywedodd Eliseus, bydded gan hyn, ddau parth o'th ysbryd di arnaf fi;' sef mesur helaeth o Ysbryd Duw i orphwys arno. Ni cheisiodd yn ofer; pan gymerwyd Elias oddiwrtho, yn ei wydd, cafodd yr arwydd a roddodd Elias iddo i'w sicrhau y ca'i ei ddymuniad, sef ei *welod* pan gymerwyd ef oddiwrtho. Pan ddychwelodd Eliseus or ol esgyniad ei feistr, cymerodd fantell Elias a syrhiasai oddiwrtho, ac a darawodd ddyfroedd yr Iorrdonen â hi, ac a ddywedodd, 'Pa le y mae Arglwydd Dduw Elias?' Y mae y geiriau yn Hebraeg yn hytrach yn gadarnach, fel hyn, 'Pa le y mae IEFOFAN Duw Elias, (אֵלִיָּהוּ) ie, Efe?*' *Efe*, nid neb arall; y mae efe yr un, ac eto gyda mi, er

* Prif ystyr y gair Hebraeg אֵלִיָּהוּ [Hu] yw, *Bod*, neu *hanfod parhaus*: ac a arwydd, yn gyffredinol, *efe*, neu *hi*: ond yn neillduol, fel enw cadarn, un o'r enwau dwyfol yw אֵלִיָּהוּ [Hu] *efe* yr hon sydd o *hanfodad parhaus*. Y mae yn gyfartal, yn aml, *er gwir o'r tragwyddol Dduw*. Gwel Eza. 48. 12. ac yn neillduol Salm 102. 27. אֵלִיָּהוּ אֵלִיָּהוּ [atta Hu] *Ti yw Efe*.—Cymraeg, 'Tithau yr un ydwyf.' Arwyddia y geiriau, hanfod tragwyddol ac anghyfnawidol Duw. Felly yw ystyr y gair yn y fan hon, 'Pa le y mae IEFOFAN, Duw Elias [אֵלִיָּהוּ ap Hu] ie, *Efe?* sef y *Bod* tragwyddol fel y dydd cyfel thu y geiriau. Tebygol mai oddiwrth y gair Hebraeg y tarddodd y gair Cymraeg Hu, yr hwn a arwyddda goruchedd, ardderchogrwydd, a galluogrwydd. Enwad ar y Duwdd yw yn iaith yr hen brydyddion.—Hu Gadarn, For hoyw geldawd; &c. Iolo Goch. Cyfeitha J. M. Good y geiriau canlynol yn Job 8. 19. 'Wela! dyma lawer ydd i'f ffordd ef; fel hyn: 'Wela! (אֵלִיָּהוּ) y Tragwyddol. yn llawenhan ei reddegfa,' &c.—Hunon sydd enw arall o'r un tarddiad ac arwyddocad. Parkhurst's Lexicon, a J. M. Good ar Job.

i Elias gael ei gymeryd, oddiwrthyf.—‘Pa le y mae Arglwydd Dduw Elias; ac yntau hefyd? Ac efe a darawodd y dyfroedd *cilwaith*.’ Dr. M., fel pe buasai Eliseus yn galw am Elias hefyd: ond y mae y cyfieithiad hwn yn wrthod-edig gan y rhan fwyaf o gyfieithwyr. Mae rhai yn barnu, gyd a’r Dr. M. i Eliseus daro y dyfroedd ddwy waith; sef iddo daro a’r fantell yn gyntaf; ond pan welodd na wnai y fantell ei hun, er mai mantell Elias oedd, wahanu y dyfroedd, gwaeddodd, gyd a’r fantell, am **INOFAN**, *Duw Elias, ei hun*. A phan welodd meibion y prophwydi hyn, dywedasant, ‘Gorphwysodd ysbyrd Elias ar Eliseus.’ A daethant i’w gyfarfod ef, ac a ymgyrmasant hyd lawr iddo, fel arwydd o’u parch a’u hymostyngiad iddo fel en harolygwr yn lle eu tad Elias, a hwy a fynent chwilio am Elias, ond ni chwasant ef.—Trwy fwrw halen i’r ffynonell, iachaoedd ddyfroedd Jericho. Nid oedd y moddion ond gwael; ond gyda gair yr Arglwydd y mae pob moddion yn ddigonol. ‘Fel hyn y dywedodd yr Arglwydd, ‘Myfi a iechêais y dyfroedd hyn.’ Buasai y gair yn ddigonol heb yr halen, pe buasai yr Arglwydd yn ewyllsio hyn; ond trwy foddion, yn gyffredinol, y mae Duw yn gweithredu a’r rhai hyn yn aml, yn foddion distadl yn ngolwg dynion. 1 Cor. 1. 18—30. a 4. 4, 5. 2 Bren. 2. 21. a 4. 41. a 6. 6. Exod. 15. 25, 26. Iago 5. 14, 15.

Fel pe buasai y gwylltflod dan ei awdurdod, wrth ei orchymyn, dwy arth o’r goedwig a ddrylliasant ddau blentyn a deugain, y rhai a felldigodd efe, am eu diystyrwch a’u gwawd o hono fel prophwyd Duw. Yr un peth yw gwawdio prophwyd Duw a dirmygu Duw; ie, Duw sydd yn cael ei ddirmygu a’i wawdio yn ei weision. Yr oedd y plant hyn wedi cael eu dwyn i fynu mewn eilun-addoliaeth, a chwedi eu dygu i ddirmygu prophwydi yr Arglwydd. Clywsant fod Elias wedi ei gymeryd i fynu i’r nefoedd; y maent yn waturnus yn peri iddo yntau fyned i fynu ar ei ol, fel y caent wared o hono yntau hefyd: ‘Dos i fynu moelyn, dos i fynu moelyn.’ Y mae y geiriau yn cynnwys pob dirmyg a diystyrwch tuag at yr hen wr parchus a duwiol, a phob gelyniaeth a fedrent ddangos yn ei erbyn fel gwas Duw. Y mae en diwedd dychrynlyd yn brawf mai yn ysbyrd Duw y melldithioedd efe hwynt; ac y mae yr hanes yn rhybudd ofnadwy i rieni pa fodd y dygant eu plant i fynu, a pha addysgiadau a roddant iddynt. Yn nghospedigiaeth plant annuwiol, y mae Duw yn aml yn cospi y rhieni a’u maethodd hwynt felly. ‘Gwatwar cenadon Duw,’ oedd un o bechodau trymion Israel. 2 Cron. 36. 16.

Jehoram, mab Ahab, brenin Israel, a Jehosaphat, brenin Judah, a brenin Edom, a aethant i ryfel yn erbyn Mesa, brenin Moab, yr hwn a wrthryfelodd yn erbyn Jehoram; pan oeddynt ar eu taith, mewn cyfyngder am ddwfr, y

maent trwy Eliseus, yr hwn oedd y pryd hwnw, trwy gyfarwyddyd Duw, diammen, yn y gwersyll gyda hwynt, yn cael ddwfr, ac addewid o fuddugoliaeth. Y tri brenin a aethant i waered ato, i ymofyn am gymhorth. Y mae y prophwyd yn dangos parch i’r brenin duwiol Jehosaphat, ond y mae yn argyhoeddi brenin Israel yn llym, ac yn peri iddo fyned at ‘brophwydi ei dad, a phrophwydi ei fam.’ Y mae y prophwyd yn rhagfynegi gwaredigaeth ryfedd iddynt yn wyrthiol oddiwrth Dduw, a buddugoliaeth gyflawn ar y Moabaiid. 2 Bren. 3. 16—25. Wedi hyn cawn Eliseus yn gwneuthur amryw wyrthiau; sef, yn amlhau olew y wraig weddw dlawd; yn cael mab i’r Sunamees, yr hon a ddangosodd garedigrwydd neillduol iddo fel prophwyd Duw; mae yn cyfodi ei mab o farw i fyw wedi hyn; ar ol ei ddychweliad i Gilgal, y mae yn iachau y cawl;* ac yn amser newyn y mae yn porthi can wr o foibion y prophwydi ag ugain torth haid a ddygodd gwr duwiol o Baal-Salisa, yn rhodd iddo. 2 Bren. iv. Wedi hyn, yn pen. v. cawn hanes am ei waith yn iachau gwahan-glywf Namaan, tywysog llu brenin-Syria, yr unig wahan-glywf a iachawyd ond gan y pen-prophwyd, yr Arglwydd Iesu. Edr. **NAAMAN, GEBAZL**.

Tan olygiad y prophwyd duwiol, blagurodd athrofaoedd y prophwydi; a diammen i wir grefydd adfywio ac ymledaanu trwy y wlad. Naill ai yn Gilgal, neu yn Jericho, y rhai oeddent yn agos i’r lorddonon, yr oedd meibion y prophwydi wedi amlhau cymaint fel yr oedd y lle yr oeddent yn trigo yn rhy gyfyng iddynt. Ar eu deisyfiad, y mae y prophwyd yn caniatáu iddynt cangu eu terfynau. Ni amlygir pa un ai adeilad iddynt gydyfarfod fel cymansa, ynghyd ag Israeliaid duwiol eraill, i gyd-addoli Duw yn gyhoeddus, yr oeddynt yn fwriadu ei adeiladu, neu, ynte, tŷ iddynt hwy a’u teuluoedd i gyd-drigo a chyd-fywiolaethu a’u gilydd. Nid oeddynt am gyfioi eraill at y gwaith, ond yr oeddynt yn foddion i fyned dan y llafur o hono eu hunain, ond iddynt gael yr hen brophwyd gyda hwynt. Un o honynt a ddywedodd, ‘Bydd foddlon, attolwg, a thyred gyda’th weision. Dywedodd yntau, Mi a ddeuaf.’ Yr oedd ei gyfeillach mor adeiladol a chysurus iddynt, fel nad oeddent yn foddion i fod oddiwrtho un amser. Hwyrach nad oeddynt yn gyfarwydd iawn yn nghylch eu gwaith, a rhai o’u harfau wedi eu benthyca; cafodd un o honynt brofedigiaeth trwy i’w fwyelf syrthio i’r ddwfr pan oedd yn bwrw i lawytrawet. ‘Och fi, fy meistr (eb efe); canys benthyg oedd.’

* Yn yr agraftiadau blaenorol o’r Bibl yn 1746, 1752, a 1769 cawn y gair briwiodd wedi ei gyfnewid am y gair bwriodd yn yr hanes am y bresych yn y crochan cawl. 2 Bren. 4. 39. Nid addas yw cyfnewid geiriau yn y cyfieithiad cyffredin awdurdodedig o’r Bibl, er na byddo y cyfnewid yn effeithio ar ystyr y geiriau; ond yn y lle hwn y mae y cyfnewid yn gwbl wahanol oddiwrth ystyr y gair [17] yn hwn a arwydda hollti, tori, briwio, naddu, a gyfieithir hollti, yn Job 16. 13.—tori, yn Salm 141. 7.—dryllo, yn Diar. 7. 22

Tebygol ei fod yn rhy dlawd i ad-dalu y fwy-ell, ac nis gallasai yr echwynwr ychwaith fod hebddi. Ar hyn, y prophwyd a dorodd bren, ac a'i taffodd i'r man y syrthiodd, a'r haiarn a nofiodd. Taffodd y pren i mewn fel arwydd o wyrthiol weithrediad Duw yn yr achos, yn dangos ei foddlonrwydd i'w gwaith, ac annogaeth iddynt i ddilyn eu gorchwyl. Y mae yr Arglwydd & i olwg ar ei bobl yn y cwbl sydd yn perthyn iddynt; ie, yn y pethau bychain. Y mae yn cyd-ddoddef a hwynt yn eu hofnau a'u tristwch; ac y mae ganddo neillduol ofal am y sawl, o herwydd tynerwch eu cydwybodau, sydd yn ofni trwy eu tlodi iddynt ddianrhydeddu crefydd, trwy eu hanallu i dalu i bawb eu gofynion.

Wedi hyn, i achub ei wlad, y mae yn dadguddio i frenin Israel gyfrinach brenin Syria. Ar hyn, y mae Benhadad, brenin Syria, yn anfon i Dothani i'w ddal; ond y mae llu o angelion yn ei amddiffyn ef a'i was ofnus. Yn ateb i weddi y prophwyd, y mae y llu yn cael eu taro & dallineb, ac efe a'u harweiniodd i Samaria; a chwedi eu dwyn i Samaria, yr Arglwydd, ar weddi y prophwyd drachefn, a agorodd eu llygaid; ac wele, yn nghanol Samaria yr oeddynt. Wrth orchymyn y prophwyd, y mae Jehoram, brenin Israel yn gosod bara a dwfr ger eu bron, ac yn eu gollwng ymaith.

Pan y cospodd Duw yr Israeliaid & newyn mawr yn Samaria, fel yr oedd gwagedd tosturiol yn bwyta eu plant, mae y brenin, yn lle ymwrthod & i bechodau, a diwygio y wlad o'i heilun-addoliaeth, yr hyn a dynodd y farn drom hon ar y wlad, yn anfon cenad i ladd y prophwyd. Eliseus oedd yn eistedd yn ei dŷ, a'r henuriaid oeddent yn eistedd gyd ag ef, wedi dyfod i ofyn ei gynghor, tebygol, ac i erfyn ei weddïau drostynt. Er y gwyddai y prophwyd am gynddaredd y brenin yn ei erbyn, a'i fwrriad gwagedd, y mae y prophwyd yn eistedd yn ei dŷ, yn hollol ddigynhwrf, ac yn dawel yn ei feddwl. Mor wir yw gair y prophwyd Esaiah, 'Ti a gedwi mewn tangnefedd heddychyl yr hwr sydd & i feddylfryd arnat ti, am ei fod yn ymddiried ynot.' Salm 26. 3. Pan ddaeth y genad, parodd y prophwyd i'r henuriaid gau y drws yn ei erbyn, hyd nes y deuai y brenin ei hun. Pan ddaeth y brenin, achwynodd yn drwm fod y drwg hwn oddiwrth yr Arglwydd, ac mai ofer oedd dysgwyl mwy wrtho am ymwared. Eliseus a ddywedodd, 'Ynghylch y pryd hwn yfory y gwerthir sat o beilliaid er siol, a dau sat o haidd er siol, yn mhorth Samaria.' Y mae sat, neu *two seah*, yn fesur ychydig mwy na'n pec ni. Y geiriau a arwyddant y byddai llawnder mawr; ac y byddai yr helaethrwydd hwn yn mhorth Samaria, oedd yn beth anghredadwy iawn. Rhyw dywysog a watarodd eiriau y prophwyd, ac a ddywedodd fod y peth yn analluawl oni b'ai i Dduw wlawio f'd o'r nefoedd. 'Wele,' medd y prophwyd yn ateb, 'ti a'i gweli & th lygaid,

ond ni fwytei o hono.' Ac felly y bu; y bobl a'i mathrasant yn y porth, ac efe a fu farw.' 2 Bren. vi, vii.

Y Sunamee, yr hon a ddangosodd garedigrwydd i'r prophwyd, a'r hon, trwy gyfarwyddyd gwr Duw, a ymdeithiodd o'i gwlad saith mlynedd, sef dros holl amser y newyn a anfonodd Duw ar y wlad—y mae hon yn cael gan y brenin ei thir yn ol, er mawr gwyrthiau Elis-eus. Ni bydd neb ar ei golled am ddim a wnaeth dros Dduw a'i bobl. 2 Bren. viii.

Aeth y prophwyd i Damascus—yn ddiam-eu trwy gyfarwyddyd dwyfol. Aeth, medd rhai, i eneinio Hazael yn frenin ar Syria; ond, tebygol, i Elias wneuthur hyny, yn ol gorchymyn Duw iddo; eraill a farnant iddo fyned yno rhag y newyn; neu iddo fyned i annog Naaman i lynu wrth yr Arglwydd. Beth byn-ag oedd ei neges, diammeu iddo fyned mewn fydd wrth gyfarwyddyd Duw. Yr oedd Benhadad, brenin Syria, yn glaf; a phan fynegwyd iddo fod gwr Duw yn Damascus, anfonodd Hazael ag anrheg yn ei law ato, i ofyn a fyddai y brenin fyw o'r clefyd hwnw: Eliseus a ddywedodd wrth Hazael, 'Dos a dywed wrtho, Dïau y gelli fyw: eto yr Arglwydd a ddangosodd i mi y bydd efe marw yn ddïau.' Y mae rhai yn cyfieithu y geiriau, 'Dïau ni byddi byw.' Felly y dylid cyfieithu y geiriau Hebraeg fel y maent yn nghorff y Beibl; ond y mae ar ymyl y ddalen yn y Beiblau Hebraeg wahaniaeth mewn un llythyren, sef חַי yn lle חָי ac mae y rhan amlaf o gyfieithwyr, yn cyfieithu yn ol y *Keri*, fel y galwant ar ymyl y ddalen, ac nid yn ol y *Chetib*, yn y darlleniad; ond y mae Junius a Thremelius, a'r *Dutch*, yn dilyn y *Chetib*, ac yn rhoddi ystyr nacael i'r geiriau, 'Dïau ni byddi byw; canys yr Arglwydd a ddangosodd i mi y bydd efe marw yn ddïau.' Nid oedd clefyd y brenin o'r fath natur fel nas gallasai ymiachau o hono: ond nid oedd y prophwyd yn ewyllysio hysbysu i Hazael beth a fyddai yr achos o'i farwol-aeth. Syllodd y prophwyd ar Hazael, nes y cywilyddiodd, a'r prophwyd a dorodd allan mewn wylofain yn y rhagwelediad o'i ddrygioni, a'r holl drueni a ddygai efe ar Israel, pan fyddai efe yn frenin ar Syria. (Edr. HAZAEL.) Mae dagrau gwr Duw, ar yr achos hwn, yn dangos ei ysbryd sanctaidd, tirion, a thosturiol: nid oedd 'lawen am anghyfiawnder,' nac yn ddideimlad o ofidiau eraill; ond yn galaru yn yr olwg ar bechod, a thrueni dynion trwy byny. Ynghylch yr amser hwn yr anfonodd Eliseus un o feibion y prophwyd, & phiolaid o olew gyd ag ef, i Camoth Gilead, i eneinio Jehu yn frenin Israel. Edr. JEHU.

Wedi bod yn llafurus iawn, a thra llwyddiannus yn ei swydd, fel prophwyd Duw, y mae Eliseus yn nessau at ddiwedd ei yrfa. 2 Bren. xiii. Ac er na chafodd ei symud mewn cerbyd tanlyd, fel Elias, eto yr oedd yn anrhydeddus yn ei farwolaeth, meg y bu yn ei holl fywyd.

Yr oedd ysbryd prophwydoliaeth eto yn gorphwys arno. Pan oedd Eliseus yn glaf o'r defyd y bu farw o hono, Joas brenin Israel a ddaeth i waered ato ef, ac a wylodd ar ei wyn-eb ef, ac a ddywedodd, 'O fy nhad, fy nhad, cerbyd Israel a'i farchogion.' Rhagfynegodd wrth farw y gorchfygai Joas y Syriaid dair gwaith. Wedi hyn bu farw Eliseus, a hwy a'i claddasant ef. 'A minteioedd y Moabiaid a ddaethant i'r wlad: a phan oeddynt hwy yn claddu gwr, wele, hwy a ganfuant dorf, ac a fwriasant y gwr i feddrod Eliseus. A phan aeth y gwr i lawr, a chyffwrdd â g esgryn Eliseus, efe a ddadebrodd, ac a gyfododd ar ei draed.' 'Wedi ei huno, ei gorph ef a brophwydodd. Efe a wneth ryfeddodau yn ei fywyd; ac yn ei ddiwedd rhyfedd oedd ei weithredoedd ef.' Eccles. 48. 13, 14. Yr oedd y wyrth ryfedd hon, a wnawd gan gorph marw yr hen brophwyd, yn dangos fod yr Arglwydd yn Dduw iddo, ac yntau yn anwyl gan Dduw, yn gystal wedi a chyn ei farwolaeth; ac hefyd yn arwyddiad o anfarwoldeb yr enaid, ac adgyfodiad y corph. Yr oedd hon yn wyrth neillduol iawn, sef bod y naill gorph marw yn bywhau y llall. A oedd hyn ddim yn rhag-ddangas, fod bywyd ac anlygredigaeth i'w cael yn Iesu Grist, a hwnw wedi ei groeshoelio, i'r sawl a gyffyrddo ag et trwy fydd? Ezec. 37. 1—10. Mat. 27. 52, 53. Ioan 5. 26—29. Dat. 11. 11.

Yn y ddau brophwyd enwog Elias, ac Eliseus, gwelwn ofal mawr Duw am ei achos mewn amseroedd enbyd a llygredig; y dichon efe addasu offerynnau at eu gwaith a'u sefyllfaoedd yn rhyfedd iawn; y dichon lwyddo ychydig offerynnau yn gystal a llawer; ac y dichon ddiogelu ei weision yn nghanol y peryglon mwyaf; ie, eu hanrhydeddu a'u mawrhau ger bron eu caseion. Wele yma ddau brophwyd fyddlon dros Dduw, wedi bwgwrth eu bywydau gan freninoedd, eto yn cael eu cymeryd o'r ddaer yn anrhydeddus. 'Fy anrhydeddwy'r, medd Duw, 'a anrhydeddaf fi, a'm dirmygwyr a ddirmygir.' Yn ei swydd, yr oedd yn gysgod o'r Arglwydd Iesu, y Prophwyd mawr.

ELNAAM, [harddwch Duw] tad amryw o wyr cedyrn yn amser Dafydd. 1 Cron. 11. 46.

ELNATHAN, [rhodd Duw] mab Achbor, a thad Nehusta, mab Joachin brenin Judah. Anfonodd y brenin Jehoiachim ef, yn nghyd â g eraill, i gyrchu Uriah y prophwyd o'r Aipht i gael ei ladd. Ceisiodd gadw y llyf yn cynnwys prophwydoliaethau Jeremiah rhag cael ei losgi gan y brenin, ond ni lwyddodd. 2 Bren. 24. 8. Jer. 26. 22. a 36. 12, 25.

ELON, [derwen] 1. Dinas yn etifeddiaeth Dan. Jos. 19. 43. 1 Bren. 4. 9.—2 Hethiad, tad Besemath, gwraig Esau. Gen. 26. 34.—3. Un o feibion Zabulon, tad yr Eloniaid. Num. 36. 26.—Elon y Zabuloniad, un o farnwyr Israel, yr hwn a farnodd y wlad ddeng mlynedd. Pan y bu farw, efe a gladdwyd yn

Ajalon, yn ngwlad Zabulon. Rarn. 12. 11, 12.

ELOR, (llawr) *Gr.* *απορ*, o'r *Heb.* *אָר* *sy-mud*; gelor, gelorwyd.—'Ar elorau meirch;' sef ar gludeion. Esa. 66. 20. Y mae y geiriau cyfelybiaethol, yn y lle hwn, yn dangos y byddai dyfodiad pechaduriaid i'r eglwys o blith yr holl genedloedd, gyda phob prysurdeb, cynorthwy, bundra, ac anrhydedd. Y maent wedi myned i'r pellder mwyaf oddiwrth Dduw; y maent yn llesg, yn weiniaid, ac yn ddigalon iawn; ond byddai ganddynt frodyr fyddlawn yn barod i roddi pob cynorthwy iddynt, ac annogaethau i ddychwelyd yn ol at yr Arglwydd, i gael ei amgeledd rasol yn Jerusalem, sef yn ei eglwys.

ELOTH, [*derw*] porthladd, tebygol yn ngwlad Edom, wrth y Môr Coch. 1 Bren. 9. 25. 2 Bren. 16. 6. 2 Cron. 8. 17. a 26. 2. Yr un a elwir AILATH, AILA, HAILA, ELANA.

ELPAAL, [*gwaith Duw*] mab Husim, o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 11.

ELTECEH, [*arch*, neu *arfogaeth Duw*] dinas yn etifeddiaeth Dan, a roddwyd i'r Lefaid, o dylwyth Cohath. Jos. 19. 44, a 21. 23.

ELTECON, [*mae Duw wedi ei sicrhau*] dinas yn Judah. Jos. 15. 59.

ELTOLAD, [*cenediaeth Duw*] dinas yn Judah; ac a roddwyd wedi hyn y lwyth Simeon. Jos. 15. 30. a 19. 4.

ELUL, *Heb.* *עֲלּוּל* enw y chweched mis, yr hwn oedd yn cyfateb i ran o'n misoedd ni, Awst a Medi. Neh. 6. 15. Yn y mis hwn yr oedd yn boeth iawn yn ngwlad Judea a'r gwledydd cymydogoethol, ac yr oedd y ddaer yn llosgi gan boethder yr haf. Gwel Russel's Natural History of Aleppo.

ELUSEN, (elus) *Llad.* *ELEEMOSYNA*, o'r gair *Gr.* *ελεος*, *trugaredd*; cardod, ciried. Y mae elusengarwch yn ddyledswydd orchymynedig i bawb. Wrth roddi elusen, dylem sylwi ar y pethau canlynol: 1. Ein bod ni yn rhoddi yn gyfiawn; ni ddylem roddi dim ond sydd yn gyfiawn yn eiddo ein hunain, a chenym hawl gyfiawn i'w rhoddi. Y mae cyfiawnder i gael ei wneuthur o flaen trugaredd.—2. Dylem roddi, nid yn athrist, na thrwy gymhell, ond o barodrwydd meddwl, ac yn llawen. 2 Cor. 9. 7. Diar. 11. 24. a 22. 9. Deut. 15. 10.—3. Mewn sylmruwydd gwirioneddol diragrith. Rhuf. 12. 8. Mat. 6. 2. &c.—Mewn cariad a thosturi. Esa. 58. 10. 1 Ioan 3. 17.—5. Mewn amsr cyfaddas. Gal. 6. 10. Diar. 3. 28.—6. Yn ddyfal ac yn helaeth, megys y llwyddodd Duw bob un. 1 Cor. 16. 2. 1 Tim. 6. 18.—7. Yn ystyriol, ac mewn doethineb, yn ol angen y rhai y byddom yn cyfranu iddynt, ac yn y ffordd oreu er eu llesad. Act. 4. 35. 1 Tim. 5. 8.—8. O gariad i'r Arglwydd, ac ufudd-dod iddo. Luc 12. 23. Mat. 5. 16.

Ffordd reolaidd iawn oedd hono a ddewioedd yr apostolion i rauu elusen yr eglwys; 'Edrychwch,' meddant, 'yn eich plith am wyr da eu gair, yn llawn o'r Ysbryd Glan a doeth-

ineb, y rhai a osodom ar hyn o orchwyl.' Act. 6. 3. Nid yw yn anghyfreithlawn ond yn ddyledswydd ar ddyinion i wneuthur elusen, yn neillduol pan fyddo angen yn gofyn; ond mwy rheolaidd a mwy addas yw yn gyffredinol, rhoddi yn eglwysig, trwy ddwyllaw swyddwyr addas i hyny, y rhai a allant ymofyn am amgylchiadau y personau sydd i dderbyn elusen, a thrwy hyny yn gallu barnu pa fodd ac i ba radd y dylent gyfrannu. Gwel Mr. W. Perkins, ar Mat. 6. 1, 2, 3.

ELUSAI, Heb. אֱלֻסַי [Duw yw fy nerth] swyddwr yn myddin Dafydd, yn nodedig am ei wroldeb. 1 Cron. 12. 5.

ELW-A, (ol) ennill, mael, budd, elwant, lles, cêd. Chwant awyddus am elw sydd yn arwain tynion i orthrymu, treisio, a llawer o drawsder a chreulondeb tu ag at ei gilydd. Ond 'gwae a elwo elw drwg i'w dŷ, i osod ei nyth yn uchel, i ddianc o law y drwg.' Heb. 2. 9. Diar. 1. 19. Esa. 33. 15, a 56. 11.

'Budr-elwa.' Elw wedi ei ennill mewn ffordd fudr, anghyfiawn; elw y mae chwant ato yn achos cymbelliadol at waith sanctaidd, sydd fudr iawn, ac yn arwydd o ysbryd anaddas mewn gweinidog yr efengyl. 1 Tim. 3. 3, 8. Tit. 1. 7, 11. 1 Petr. 5. 2.

'Y pethau oedd elw i mi;' Phil. 3. 7. sef, y pethau yr oedd yn eu barnu yn elw iddo, hyny yw, yn gyflawnder iddo ger bron Duw. Yr holl bethai a enwasai yn adn. 5. a 6. 'Y rhai hyny a gyfrifais yn golled er mwyn Crist.' Cyfrifais hwynt yn golled (ζημια) mi a'u teflais allan i'r môr, gan farnu yn well i'm colledu o'r rhai hyny, na cholli y llong, fy hunan, a'r cwbl. A hyn a wnaethem er mwyn Crist, i'w ennill ef, a iechydriaeth drwyddo. Adn. 8.

'Marw sydd elw,'—oblegid trwy hyn byddai gyda Christ mewn gogoniant, yr hyn oedd lawer iawn gwell iddo. Phil. 1. 21. 23. Y mae yn gymaint elw ag yw anfarwoldeb yn rhagori ar farwoldeb; anlygredigaeth yn rhagori ar lygredigaeth; bod yn berffaith yn rhagori ar fod yn gruddfan mewn ymladdfeydd & choroph y farwolaeth; bod gyda Christ yn y trigfanau nefol, a'i weled megys ag y mae, yn rhagori ar fod oddi cartref oddiwrth yr Arglywydd, a'i weled trwy ddrach mewn dammeg; yn gmain a bod yn berffaith gyda chyfeillion wedi eu perffeithio yn rhagori ar fod yn nghanol gelynyon, ac yn glwyfus, yn aml, ar faes y gwaed. Heb. 12. 23. Ioan 14. 2, 3, 4. 2 Cor. v.

'Elw mawr yw dduwioldeb.' 1 Tim. 6. 6. Nid oes mwy i'w elwa nag sydd gan ddynduwiol; mae Duw ei hun yn eiddo iddo, yn ei holl gyflawnder dwyfol; mae Crist yn eiddo iddo yn ei holl berthynasau a'i swyddau, a holl ddoniau y prunedigaeth; ac y mae yr Ysbryd Glan, yn ei holl ddoniau a'i radau, a'r cwbl a gynnwysir yn holl addewidion Duw, yn eiddo iddo. Diar. 15. 16. a 16. 18. Salm 37. 16.

ELYMAS, Edr. BAR-IESU.

ELZABAD, Heb. אֵלְזָבָד [rhod Duw]

1. Mab Semaiah. ac un o borthorion y deml. 1 Cron. 26. 7.—Un o gedyrn Dafydd. 1 Cron. 12. 12.

ELLYLL-ON, (ell-yll) anysbyrd, aneilun, lledrith, drychiolaeth. Y gair Heb. אֵלִילִין yr hwn a gyfieithir *eilunod*, ac a arwydda gwagedd, pethau dyddim, diwerth, diles. Lef. 19. 4. 1 Cron. 16. 26. Esa. 2. 8. 20, et al. Y gair אֵלִילִין a gyfieithir *ellyllon* yn Esa. 13. 21. a arwydda, fel y gair blaenorol, rwy fath o greaduriaid. Y mae y gair אֵלִילִין yn cael ei gyfieithu *blewog* yn Dat. 8. 21. ac mae Parkhurst yn barnu mai bychod geifr a feddylir yn y lleoedd uchod. Gwel Parkhurst a Vitringa.

ELLYN-AU, (ell) cyллеll eillio. Num. 5. 5. Esa. 7. 20. Edr. EILLIO.

EM-AU, Edr. GEMAU.

EMIAID, אֵמִיָּא [pobloedd] hen drigolion Canaan tu hwnt i'r Iorddonen, a orchygywyd gan Cedorlaomer, yn Safeh-Cirathaim, neu yn ngwastadedd Ciriathaim. Gen. 14. 5. Yr oeddent yn bobl fawrion, ryfelgar, fel yr Anaciaid.

EMMANUEL, Edr. IMMANUEL.

EMMAUS, Gr. Εμμανου [pobl ddirmygedig, neu HAMATH, baddon poethion.] 1. Pentref, yr hwn oedd yn nghylch triugain ystad, neu agos i wyth milltir o du y gorllewin i Jerusalem. Yr oedd yno faddon poethion, a'u dyfroedd yn enwog am eu rhinweddau meddyginiaethol. I'r pentref hwn yr oedd Cleopas, a dysgybl arall yn myned, pan gyfaif Crist & hwynt ar y ffordd, yr ymddyddanodd & hwynt, y swperodd gyda hwynt, ac yr amlygodd ei hun iddynt. Luc 24. 13—32. Mae yr efengylwr wedi adrodd yr hanes melus a difyrus hwn gyda llawer o harddwch ymadrodd. Mae y ddan ddysgybl yn diweddu diwrnod athrist gyda llawer o orfoledd a llawenydd calon. Nid yw yr Iesu yn amser yn nepell oddiwrth y rhai sydd yn ymddyddan am dano, yn llawnder eu meddylfryd arno. Mae yn caru egluro yn yr ysgrythyrau y pethau am dano ei hun, a thrwy enyn yn ei bobl ddn o gariad tuag ato.—2. Yr oedd dinas arall o'r un enw, yn agos i Lyda, yr hon a elwid Nicapolis.—3. Yr oedd befyd le arall o'r un enw yn agos i Tiberias. Yr oedd baddon poethion yn mhob un o'r tri lle, ac yn aml mae y naill o honynt yn cael ei roddi yn lle y llall gan awdwyr.

ENAID, (en-aid) Heb. אֵנָה *anadlu*; Gr. ἀνεμος, *gwynt, anadl*; Llad. ANIMUS; enawr; einioes; yr ysbryd anfarwol sydd mewn dyu. Mae y gair hwn, yn enwedig yn y dull Hebraidd o ymadroddi, yn amwysol, ac iddo amrywiaeth yn yr ystyr o hono, yn yr ysgrythyrau.

Arwydda, 1. Y rhan resymol, ysbrydol, ac anfarwol o ddynd, trwy ba un y mae yn rhagori ar y creaduriaid. Y mae yn rhaid ei fod yn ysbrydol, am fod galluogrwydd i feddwl, ac i ymresymu ynddo; am ei fod yn ysbrydol mae yn anfarwol. Y mae yn ysbryd anfarwol, nid

vuddo ac o hono ei hun; nid oes neb ond Daw felly; 'efe yn nnig sydd ganddo anfarwoldeb.' 1 Tim. 6. 16. Ond mae yr enaid yn anfarwol o ran ei sylwedd ysbrydol, trefniad Daw a'i ddbyniad arno. Mat. 22. 32. a 10. 28. Preg. 12. 9. Salm 146. 4. Luc 12. 5. 2 Cor. 5. 1, 8. EDR. ANFARWOLDEB.

2. Yr enaid, weithiau, a arwydda yr holl ddyn, yn gynnwysedig o gorph ac enaid; am mai y rhan mwyaf rhagorol o ddyn yw, ac nid yw y cwbl iddo ond peth dyddim, os cyll ei enaid; am hyn yr enaid yw y cwbl. Mat. 16. 26. Rhuf. 13. 1. Dywedodd brenin Sodoma wrth Abraham, 'Dod i mi *נפשך* yr enaid,' sef yr eneidiau, neu y personau. Gen. 14. 21. 'A'r eneidiau a enillasant yn Haran,' sef y caethweision a brynasant yno, neu y plant a anwyd yno. Gen. 12. 5.

3. Arwydda bywyd dyn. Salm 33. 19. a 7. 2, 5. 1 Thea. 2. 8. Job 2. 6.

4. Arwydda, weithiau, gorph marw, yr hwn a fu yn breswylfod i enaid, ac a fydd eto yn yr adgyfodiad. 'Holl ddyddiau ei ymneillduaeith i'r Arglwydd, na ddenad at gorph marw;' *Heb. enaid marw*.—'Celain dyn?' *Heb. enaid dyn*. Num. 9. 6. a 19. 11.—Weithiau hefyd, corph byw, 'Ei enaid,' sef ei gorph, 'a aeth mewn heigrn.' Salm 105. 18.

5. Arwydda, weithiau, hefyd, serchiadau, dymuniadau, a thueddiadau yr enaid: 'Os yw eich ewyllys?' *Heb. os yw eich enaid*, neu eich meddwl. Gen. 23. 8. 1 Sam. 18. 1. Diar. 27. 7. Salm 27. 12.

Y mae Anghrist yn marsiandio yn eneidiau dynion, trwy werthu pardynau, a gwaredig-aeth o'r purdan, &c., iddynt. Dat. 18. 13.

Y mae Elihu yn galw ei enaid, 'anadl yr Hollalluog,' am i Dduw, yn nghreadigaeth enaid dyn, anadlu yn ei ffroenan anadl einioes. Y gair *נשמת* a arwydda *anaol*, trwy drawsnewad a arwydda *enaid* hefyd; canys y mae dyn yn anadlu tra byddo ei enaid ynddo, a phan ymadawo ei anadl, mae ei enaid yn ymadael a'i gorph. Job 33. 4.

'Pan osodo efe ei enaid yn aberth dros bechod—o lafur ei enaid y gwel—am iddo dywallt ei enaid i farwolaeth. Esa. 53. 10, 11, 12. Y mae y geiriau prophwydoliaethol hyn am Grist yn dangos fod dyoddeffadau Crist yn ddirfawr iawn; iddo ddyoddef yn ei enaid yn gystal ag yn ei gorph, ac iddo ddyoddef yn eithaf ewyllygar, ac yn wirfoddol. Gal. 1. 4. 1 Tim. 2. 6. Mat. 20. 28. a 26. 38. Ioan 16. 11. EDR. ABERTH.

'Ni ddaeth Mab y dyn i ddystrywio eneidiau dynion, ond i'w cadw.' Luc 9. 56. Ioan 3. 17. a 12. 47. Y mae eneidiau dynion wedi eu ddystrywio eisoes, fel y maent yn euog ger bron Duw, ac wedi eu llygru gan bechod; ond tra byddont ar y ddaear, mae yn bosibl eu cadw: daeth Mab y dyn, ac a fu farw i'r dyben hyn: ac ni chollir pwy bynag a gredo ynddo, ac a ufuddhao i'r efengyl; ond gan nad oes iach-

awdwriaeth yn neb arall, bydd pawb eraill yn golledig. Act. 4. 12. Ioan 3. 36. Marc 16. 16, 17.

'A chadwer eich ysbryd oll, a'ch enaid, a'ch corph, yn ddiargyhoedd yn nyfodiad ein Harglwydd Iesu Grist:' 1 Thea. 5. 23. hyny yw, *ολοκληρον υμων*, y cwbl o honoch, yr holl ddyn, ei ddeall, a'i gydwybod, ei ewyllys, a'i serchiadau. Y mae y gair Groeg, medd Chandler, yn cael ei briodoli i ddinas a'i holl adeiladau yn sefyll; i ymerodraeth yn meddiannu ei holl dalaethau; ac i fyddin heb gclli un o'i milwyr;—felly, medd yr apostol, 'cadwer chwi yn *gwbl*,' yr holl ddyn, a phob rhan o hono. Y mae yr iechydwriaeth mor eang a cholledigaeth; a'r feddyginiaeth mor llydan a'r clwyf: os ydyw y dyn wedi ei sancteiddio mewn un rhan o hono, mae wedi ei sancteiddio yn mhob rhan, sef yn ei holl enaid, ac yn ei holl gorph. Nid yw y geiriau *το πνευμα, yr ysbryd*, ac *η ψυχη, yr enaid*, ond dau air yn arwyddo yr un sylwedd ysbrydol ac anfarwol mewn dyn, yn ei amrywiol gynneddau, a'i wahanol weithred-iadau. Y mae rhai yn barnu fod y gair *ysbryd* yn arwyddo y rhan anfarwol o ddyn; y gair *enaid* yn arwyddo y bywyd anifeilaidd perthynol i ddyn ac anifel. Cymhar. Heb. 4. 12. Eph. 4. 23. Gwel Macknight, Parkhurst, dan y gair *πνευμα*, Doddridge, a Whitby.

Enaid-fadden, un yn rhoddi i fynu yr ysbryd, neu yn euog o droedd marwol.—'A llawer a canlynant y ffyrdd enaidvaddau.' 2 Pedr 2. 2. W. S.

ENAIM, ענאים [*lygaid*, neu *ffynonau*].—'Ac a eisteddodd yn nrws Enaim.' Gen. 38. 14. Beirniaid a wahaniaethant yn nghylch ystyr y gair hwn. Ai enw priodol, ai galwed-igol? ac os y diweddaf, pa un ai *ffynonau* ai *lygaid* yw ei ystyr? Jerome a farna y diw-eddaf, ac mai croes-ffordd oedd, lle y dylai y teithiwr edrych yn ofalus pa ffordd a gymer.—*In bivio itinere*. *Vulg.*—Ond tebygol i'r lle gael ei alw Enaim oddiw'rth ffynonau yn gyfag-oes iddo. A hwyrach mai yr un lle a Chesib ydoedd, yn ol y cyfseithiad *Sam.*—'Drws Enaim;' 'Pyrth Enaim.' LXX. Lle agored, croes-ffordd; y cyfryw loedd yr hygyrchai y pteiniaid yn aml iddynt. Esec. 16. 25.

ENAINT, (enain) olew; eli arogl-bêr; iraid. EDR. AROGL-DARTH, OLEW.—'O herwydd arogl dy enaint daionus.' *Heb. שמניך טבירם dy eneiniau daionus*, yn y rhif lluosog, yn arwyddo yr helaethrwydd o hono. Wrth eneiniaid Crist, mae i ni ddeall ei ddoniau, ei radau, a'i ragoriaethau yn mhob ystyr. Eneniwyd Crist ag olew llawenydd yn fwy na'i gyfeillion; ac o'i gyflawnder ef y mae ei holl gyfeillion yn derbyn. Y mae fel yr enaint gwerthfawr ar y pen, yn disgyn ar hyd y farf, sef barf Aaron, yr hwn oedd yn disgyn ar byd ymyl ei wisgoedd ef. Yr enaint hwn, set yr Ysbryd Glan, a'i ddoniau sanctaidd, wedi ei dywallt ar Grist, y pen, y mae yn disgyn i'w holl aelodau, ac oddi

wrtho ef y maent yn derbyn yr eneiniaid, yr hwn sydd yn eu dysgu am bob peth. Can. 1. 3. Salm 45. 7. Ioan 1. 16. 1 Ioan 2. 27. Esa. 61. 3. Ioan 12. 3. 2 Cor. 2. 14, 15, 16. Phil. 4. 18.—'Enaint tywalltedig yw ei enw.' Enw Crist yw efe ei hun, yn ei berson, ei swyddau, a'i berthynasau; neu yn yr efengyl sydd yn ei ddadguddio ac yn ei gyhoeddi. Fel y mae y pèr-arogl enaint yn fwy adnabyddus ac effeithiol pan y tywelltir ef, felly y mae Crist; po mwyaf y mae yn cael ei ddadguddio a'i egluro i ni, mwyaf gwerthfawr y bydd i ni, a mwyaf hyfrydwch y bydd ei ragoriaethau yn ei beri. Y mae holl enw Crist yn enaint i gyd; nid oes dim yn anhyfryd ynddo, ond i ni ei wir adnabod; ond y mae i gyd yn werthfawr, yn lleol, ac yn hyfrydwch. Mae y geiriau yn cyfeirio at eneiniaid personau, llestri sanctaidd, ac offrymau dan yr hen oruchwyliaeth. Lef. 2. 1, 2, 3. Y mae Crist yn cyfateb yn gyflawn i'r holl gyagodau gynt; ac yn tra rhagori yn ei berson ei hun arnynt oll.—'Am hyny y llanceau a'i carant.'

ENBYD, (en-byd) anturus, peryglus.—'Y daw ameroedd enbyd;' *Gr. χαίροι χαλεποι, amseroedd gofidus, blin, a gorthrymus.* 2 Tim. 3. 1.

ENBYDRWYDD, (enbyd) perygl, pyd. 1 Sam. 28. 21. Luc 8. 23.

ENCILWYR, (en-cil) gwrthgiliad, mynediad yn ngwrthgefn, ymadawiad, ymneillduad; gwrthgilwyr, ymneillduwyr. Esa. 66. 5. Jer. 8. 5. a 39. 9.

ENCYD, (en-cyd) cryn ffordd; enyd amser. Gen. 32. 16. Marc 6. 31.

ENDOR, *Heb. עֲדוּר* [*ffynon cenedlaeth*] dinas yn Manasseh, yn y r hon yr oedd y ddewines yn byw yr aeth y brenin Saul i ymgynghori a hi yn ei gyfyngder. 1 Sam. xxviii.

ENEAS, *Avetas*, gwr claf o'r parlys yn Lydia, a iachawyd gan Pedr. Act. 9. 34.

EN-EGLAIM, *Heb. עֵי-עֶגְלָיִם* [*ffynon y cerbydau*] dinas yn nechreu y Môr Marw, lle mae yr Iorddonen yn rhedeg i mewn iddo. Ezec. 47. 10.

ENEINIO-IAD-IOG, (enain) tywallt enaint ar un; tywalltiad o enaint ar un, neu ar ryw beth; un wedi ei eneinio. Yr oedd eneinio yn hen arferiad. Yr hanes cyntaf a gawn o hono yw gwaith Jacob yn eneinio y golofn yn Beth-el. Gen. 28. 18. Gwedi hyny y mae yr Arglwydd yn dywedyd wrtho, 'Myfi yw Duw Bethel, lle yr eneiniaist y golofn. Pen. 31. 13. Yr oedd yr eneiniaid hwn o'r golofn yn dangos eneiniaid Crist a'i bobl a'r Ysbryd Glan; y rhai ydynt yn cael ei galw yn feini bywiol. 1 Pedr 2. 4, 5.

Yr oedd eneinio yn arferiad cyffredin dan y gyfraith. Yr oedd yr Hebreaid yn eneinio ac yn pèr-arogli o ran iechyd, glanweithdra a destlusrwydd. Byddent yn eneinio y gwallt, y pen, a'r tarf. Salm 133. 2. Yn eu gwleddoedd, eneinient yr holl gorph; ond weithiau dim

ond y pen a'r traed. Mat. 6. 17. Luc 7. 37, 38. Ioan 12. 3. Byddent arferol o eneinio a phèr-arogli cyrph meirw, i'w cadw rhag llygr-edigaeth. Marc 14. 8. a 16. 1. Luc 23. 56.

Yr oedd eneinio ag olew yn cael ei gyfrif gynt yn feddyginiaethol ac yn iachus. Nid oedd yr apostolion wrth iro y cleifion ond gwneuthur yr hyn oedd yn arferedig yn eu plith, tebygol, er bod yr iachad trwy eu gwaith yn gwneuthur hyn yn *wyrthiol*. Marc 6. 13. Iago 5. 14. 'Yn Yemen, hyd heddyw, maent yn eneinio eu cyrph ag olew i'w cryfhau a'u ham-ddiffyn rhag gwres yr haul. Yn Sana, y mae yr holl Iuddewon, a llawer o'r Mahometaniaid, yn eneinio eu cyrph pan y byddo rhyw saldra arnynt. Gwel Niebuhr, Vol. ii. Y mae yr arferiad yn gyffredinol yn y gwledydd dwyr-einiol, o ran harddwch ac iechyd; i.e., y mae rhai yn ei farnu yn feddyginiaeth rhag haint y nodau.—Yr Hebreaid a eneinient eu breninoedd, eu hoffeiraid a'u prophwydi, yn eu cysegriad i'w swyddau sanctaidd. Exod. 29. 29. Lef. 4. 3. Barn. 9. 8. 1 Sam. 9. 16. 1 Bren. 19. 15, 16.

Er nad oes un gorchymyn wedi ei roddi gan Moses mewn perthynas i eneiniaid breninoedd a prophwydi; eto gwelwn Samuel yn eneinio Saul, a Dafydd wedi hyny. 1 Sam. 10. 1. a 11. 15. a 16. 13. Cafodd Dafydd ei eneinio dair gwaith: yn gyntaf, gan Samuel yn Beth-lehem; yn ail, gan wyr Judah yn Hebron; ac wedi hyny gan holl Israel yn Hebron, ar ol marwolaeth Abner. 2 Sam. 2. 4. a 5. 1, 2, 3, &c. Solomon hefyd a eneiniodd gan Sadoc yr archeofferiad, a chan y prophwyd Nathan. 1 Bren. 1. 39, 45. Nid ydym yn darllen am un o freninoedd Israel a gafodd ei eneinio ond Jehu, mab Nimsi, 1 Bren. 19. 15, 16. Am y prophwydi, nid ydym yn darllen am eneiniaid un o honynt yn neillduol, o ran y dull o wneuthur hyny. Cafodd Elias orchymyn i eneinio Elisens, a diammen iddo wneuthur hyny, er nad oes genym hanes, ond am iddo fwrw ei fantell arno ef. 1 Bren. 19. 19.

Yr oedd holl lestri sanctaidd y' babel a'r deml yn cael eu heneinio wrth eu cysegru. Exod. 30. 26. Yr oedd y pethau neu y personau a fyddent yn cael eu heneinio i'w gol-ygu gwedi eu cysegru mewn modd neillduol i'r Arglwydd, a'i waith sanctaidd. Tywalltiad yr enaid a arwyddai eu neillduad gan Dduw i'r swydd; a'r olew a arwyddai yr Ysbryd Glan yn ei ddoniau a'i gynnorthwyon, i'w haddasu i'r swydd a'r gwaith perthynol iddi. Yr oedd yr holl eneiniaid hyn yn cysgodi eneiniaid Crist, a'i bobl ynddo a thrwyddo. Eneiniwyd Crist a'r Ysbryd Glan ac a nerth, i arwyddo ei neillduad a'i addasiad rhyfedd i'w swydd a'r gwaith perthynol iddi. Act. 10. 38. Edr. CRIST. Eneiniwyd Crist yn y groth, yn nghysegriad y natur ddynol, a'i huniad a'r Duwdd. Eneiniwyd Crist pan ddiagnodd yr Ysbryd Glan arno, a phan ddechreuodd weini yn gy-

hoeddus yn ei swydd, fel Prophwyd mawr ei eglwys. Mat. 3. 16. Esa. 61. 1. Dan. 9. 24. Eneiniwyd Crist yn ei offwrn a'i aberthiad o hono ei hun, pan yn ei ddyoddefiadau dirfawr, y gweithredoedd ffurwythau sanctaidd yr Ysbryd Glan ynddo mor beraidd, fel y mae ei aberth i Dduw o arogl peraidd, ac yn arogl bywyd i fywyd i'w holl eglwys. Eph. 5. 2. 2 Cor. 2. 14. Eneiniwyd ef hefyd ar ei esgyniad i'r nefoedd, pan y derbyniodd roddion i ddynion, ac y mae arogl ei ddoniau yn pŕ-arogli o'r nefoedd i'r ddaear. Eph. 4. 8, 11.

Y mae holl gyfeillion Crist hefyd, sef ei wir ganlynwyr, yn cael eu heneinio âg olew llawenydd; y mae ganddynt yr eneiniaid oddiwrth y sanctaidd hwnw—ac y mae yr eneiniaid yn eu dysgu am bob peth. 1 Ioan 2. 20, 27, 28. Y maent oll yn gyfranogion o'r Ysbryd Glan oddiwrth Grist, fel Ysbryd Crist, fel Sancteiddydd a Dyddanydd; y mae yn eu cysegru ac yn eu puro yn bobl briodol i Dduw; yn eu gwir oleuo yn ngwirioneddau Duw; ac yn eu tywys i bob gwirionedd. Fel yr oeddynt yn eneinio gynt o ran iechyd, glanweithdra a destlusrwydd, felly mae yr Ysbryd Glan yn feddyginiaethol, yn brydferthwch, ac yn ddyddanwch tragrywyddol, i'r rhai oll sydd gyfranog o hono. Luc 10. 34. Esa. 1. 6. Salm 23. 5.

'Dryllir yr iau, o herwydd yr eneiniaid.' Esa. 10. 27. Y mae yr Arglwydd yn cysuro ei bobl y rhai a breswylant yn Seion, trwy addaw iddynt gael eu gwared oddiwrth yr Assyriaid; a gwaredwyd hwynt, nid trwy lu na thrwy nerth, ond trwy Ysbryd yr Arglwydd, fel olew sanctaidd yn dywalltedig ar Hezechiah, a'r prophwyd Esaiah, i weddio ar yr Arglwydd yn yr achos. Yn ol y waredigaeth ryfedd hon, y mae y prophwyd, yn ol ei arfer, yn golygu gwaredigaeth ysbrydol oddiwrth iau pechod a diafol, caethiwed ysbryd, ac ofnau poenus. Dryllir yr ysbryd, pa fodd? 'O herwydd yr eneiniaid,' neu trwy ysbryd yr Arglwydd, yr hwn yr oedd yr olew gynt yn ei gysgodi. Yr eneiniaid ar Grist, ac oddiwrtho a thrwyddo ef, ar ei bobl, a ddryllia bob iau gaethiwus, a phob ofnau gofidus; canys lle y mae Ysbryd yr Arglwydd, yno y mae rhyddid. Rhuf. 8. 15. 2 Cor. 3. 17. Trwy yr eneiniaid y gosodwyd Crist yn ei swyddau goruchel; a dyben ei osodiad ynddynt yw dryllio Satan a phechod oddiar bechaduriaid, a gwaredu pechaduriaid o'u pechodau a'u trueni. O herwydd y gosodiad hwn, a'r dyben o hono, ac o herwydd mawredd anfeidrol y person a osodwyd, y mae y gwaith yn sicr o lwyddo yn ei law, a'r iau yn sicr o gael ei dryllio: 'Ewyllys yr Arglwydd a lwyddo yn ei law.' Esa. 63. 20. O herwydd yr eneiniaid y mae yr efengyl yn llwyddo, pechaduriaid yn cael eu gwaredu o feddiant Satan, ac y dryllir pob awurdard a ymgfoddo yn erbyn helaethiad teyrnas Mat Duw. Zech. 4. 6. Rhuf. 1. 16. 2 Cor. 10. 4, 5. Esa. 11. 2. Dat. 11. 15. O herwydd yr eneiniaid an-

fouir cenadon olynol i bregethu yr ofengyl, y llwyddo yr efengyl o oes i oes, ac y blagura yr eglwys, y dryllir pob iau, ac y bydd ei bobl, nid yn weision, ond yn feibion, ac yn etifeddon i Dduw trwy Grist. Eph. 4. 13. Gal. 4. 7.

Eneinio weithiau a arwydda paratoi, 'Eneiniwch y darian,' sef parotowch y darian. Esa. 21. 5.

ENFYS, (en-bys) *Gr. εως*, y bwa gwlaw. (Edr. BWA).—'Ac yr oedd enfys o amgylch yr orsedd-fainc, yn debyg yr olwg arno i smaragdus.—Ac enfys oedd ar ei ben.' Dat. 4. 3. a 10. 4. Cylch oedd yr enfys yn y ddau le hyn, mae yn amlwg, ac nid hanner cylch, fel bwa gwlaw. Yr oedd o amgylch yr orseddfainc ac ar ben yr angel, fel coron oddiamgylch iddo. Yr oedd yn debyg yr olwg arno i smaragdus, maon gwerthfawr o'r lliw gwyrddaf *mawraf hyfryd*.^{*} Cawn y cyffelyb olygiad yn Ezech. 1. 28. 'Fel gwelediad y bwa a fydd yn y cwmwl ar ddydd gwlawog, fel hyn yr oedd gwelediad y dyagleirdeb o amgylch.' Gwelediad yr enfys o amgylch yr orsedd, ac ar ben angel mawr y cyfammod, a'r lliw gwyrdd hyfryd, a arwydda fod Duw yn gweithredu yn ei gyfammod grasol, yn ei holl oruchwyliaethau tuag at ei eglwys. Cyfammod *hedd yw*. Fel y gwyrdd, mae yn hyfryd yr olwg arno i Dduw a'i bobl, ac yn dragywyddol yn ei barhad. Y mae yn gylch crwn, ac yn dragywyddol yn ei barhad. Y mae yn gylch crwn, ac yn cynnwys Duw a'i bobl, mewn cymmod ac undeb anwahanol, a gogoniant y naill, ac iechydwrriaeth y llall, wedi eu sicrhau ynddo; ac y mae holl oruchwyliaethau Duw tuag at ei eglwys, o fewn y cylch hyfryd a gogoneddus hwn. Gwel Cocejus, Vitringa, Cowper, Reader.

EN-GANIM, *Heb. עין-גננים* [*ffynon y gerddi*] 1. Dinas yn llwyth Juda'h. Jos. 15. 34.—2. Dinas yn llwyth Issachar, a roddwyd i'r Lefiaid o lwyth Gerson. Jos. 19. 21. a 21. 29.

EN-GEDI, *Heb. עין-גדי* [*ffynon dedwyddwch*] yr un yw a Hazazon-Tamar, dinas y palmwydd. Yr oedd yn sefyll ar du gogledd-orllewin, neu, medd eraill, tu dehau-orllewin i'r Môr Marw. Hon, tebygol, oedd dinas y palmwydd, a gymerwyd gan y Moabiaid a'r Amaleciaid. Barn. 3. 12. Yr oedd wedi ei hadeiladu yn foreu, ac a breswylwyd gan yr Amoraiid, ac a yspeilliwyd gan Cedorlaomer. Gen. 14. 7. Rhoddwyd hi i lwyth Judah. Jos. 15. 62. Yma y bu Dafydd yn ymguddio mewn ogofeydd rhag Saul, ac y torodd gwr mantell Saul. 1 Sam. 21. 1, &c. Yma y gwersyllodd y Moabiaid a'r Ammoniaid, pan ddaethant yn erbyn Jehosaphat. 2 Cron. 30. 2. Yr oedd yno lawer o winlanoedd rhagorol, cypreswydd, a phalmwydd. Can. 1. 14. Peth anarferol oedd fod pysgodwyr yn sefyll ar y Môr Marw,

* Nullius coloris aspectus iucundior est. Nam herba quoque virentes frondesque avidè spectamus. Quoniam nihil omnino virtutis comparatum illis viret. Pila. Nat. Hist. lib. 33. cap. 5.

o Engedi^h hyd En-Eglaim, a physgod y Môr Marw fel pygod y Môr Mawr, yn llawer iawn: yr oedd yn beth mor newydd ac mor rhyfedd, fod cenadau Duw yn pragethu yr efengyl yn mhlith y Cenedloedd, a bod neb o honynt yn meddianu yr un ffydd a'r un rhagorfreintian âg Abraham a'i had, y rhai oeddent yn gwir gredu. Fel yr oedd y dyfroedd sanctaidd yn iachau dyfroedd y Môr Marw, a'r pygod ynddo, felly y mae athrawiaethau yr efengyl yn iachau y Cenedloedd

EN—HACCORE, עַן-חֲקָרָה [fynon y geitwad] enw y ffynon a agorodd yr Arglwydd yn wyrthiol i ddisychedu Samson wedi iddo ladd mil o'r Philistiaid â gën asyn. 'Duw a holltodd y cilddant oedd yn yr ên, fel y daeth allan ddwfr o hono.' Barn. 15. 19. 'God clave an hollow place that was in the jaw.' Saes.—'Duw a holltodd geudwll oedd yn yr ên.' Mae y gair חֲקָרָה a gyfieithir yma *cilddant* yn cael ei gyfieithu morter yn Diar. 27. 22. Yn ferf mae yn arwyddo pwyo: oddiwrth cendod morter y mae wedi ei gyfieithu yn Saesoneg *ceudwll*; ac oddiwrth ddefnyddioldeb morter i bwyo ag ef, yn cyfateb i ddefnyddioldeb y cilddant, y cyfieithwyd ef yn Gymraeg *cilddant*. Gellir cyfieithu y geiriau, 'Duw a holltodd y cendwll oedd yn Lehi.'—Wedi i Samson dasfu yr ên o'i law, a galw y lle hwnw Ramah-Lehi, sef 'tafiad yr ên'; Duw a holltodd y cendwll yn Lehi, sef yn y lle y tafodd yr ên. Mae y ffynon yn Lehi hyd y dydd hwn, medd haneswyr. Mae yr ên wedi braenu, ond mae Lehi, lle tafodd yr ên, a'r ffynon ynddo yn aros.

Crist, yn ei ymdrech caled a'i elynion, a sychododd; ond ni agorwyd un ffynon i'w ddisychedu a'i adfywio. Efe nid yn unig a sathrodd y gwinwryf ei hunan, fel y gwnaeth Samson yma, ond ytodd gwpan digofaint Duw drosoem ni, yr hyn ni allasai Samson ei wneuthur. Gwel Parkhurst, *Scripture Illustrated*, by the Editor of Calmet's Dictionary.

EN—HADAH, עַן-חֲדָה [fynon llawen-ydd] dinas yn Issachar. Jos. 19. 21.

EN—HAZOR, Heb. עַן-חֲזָרָה [fynon y llys] dinas yn Naphtali. Pa un'ai yr un yw y lle hwn a Hazor-enan, sydd anhawdd ei benderfynu. Jos. 19. 37. Num. 34. 9. Ezra 47. 17. a 48. L

ENLLIB-IO-AIDD, (enllib) cabl, athrod, traws-gyhuddiad; drwg-absen, drygair; cablu, athrodi, absenu.—'Yn enllibaidd.' 2 Tim. 3. 3. 'Yn gau gyhuddwyr.' W. S. 'Yn hortwyr.' Dr. M. Gr. *διαβολοι, dieflaid*, yn gyhuddwyr, yn enllibwyr. Oddiwrth y gair hwn y mae y gair *diabol*, am ei fod yn ysbryd celwyddog, ac yn gau-gyhuddwr. Y mae yr apostol yn rhoddi disgrifiad dychrynlyd o gau grefyddwyr cyfeiliornus y dyddiau diweddfaf; yn mhlith llawer o bethau dychrynlyd eraill, y maent yn enllibio ac yn cablu pawb a'n gwrthwynebant, yn anfwyn, ac yn ddiserch i'r rhai da. Rhuf. 1. 30, &c. Tit. 3. 3.—'Heb

dderbyn enllib.' Salm 15. 3. Y mae yr hwn a dderbynio enllib yn euog o droseddau y nawfed gorohymyn, fel yr hwn sydd yn ei gario. Edr. AETHRODWR, ABSENWR.

ENLLYNU, (llyn) gwlychu tamaid.—'Hwnw yw ev yr un y rhoddwyv fi iddo dameit, wedi'r i mi ei enllynu; ac eve enllynodd dameit, ac a'n rhoddes i Judas Iscariot ap Simon.' Ioan 13. 26. W. S.

ENNYN, (enyn) cynnen, fflagu, rhoi tân mewn peth; cynhyrfu lliid a digofaint.—'Ennyn cynhen,' cynhyrfu, cyffroi cynhen. Diar. 26. 21. a 28. 25. a 29. 22.

ENOCH, Heb. חֲנוֹך [cyflwynedig] 1. Mab Cain. Gen. 4. 17. Cain a alwodd enw y ddinas a adeiladodd efe yn nhir Nod, o du y dwyrain i Eden, yn ol enw ei fab Enoch. Dyma y ddinas gyntaf sydd a hanes am dau yn yr ysgrythyrau.

2. Mab Jered, a thad Methuselah. Gen. 5. 19. Enoch a anwyd A. M. 622: cyn Crist 3382. Yr oedd yn cyfoesi âg Adda 308 o flynyddoedd, ac a gafodd ei addygu ganddo yn yr hyn oll a wyddai am Dduw, am ei gwmp ei hun, ac am yr addewid o had y wraig. Y mae Enoch yn onwog yn yr hanesiaeth sanctaidd am ddau beth; sef 1. Am ei dduwioldeb; 'Enoch a rodiodd gyda Duw dri chant o flynyddoedd.' 2. Am neillduol ffast Duw iddo: 'Duw a'i cymerodd ef;' hyny yw, 'symudwyd ef, fel na welai farwolaeth; ac ni chaed ef, am ddarfod i Dduw ei symud ef.' Heb. 11. 5.—

1. Y mae 'rhodio gyda Duw,' yn ciriau cyffelybiaethol, arferedig yn aml vn yr ysgrythyrau, ac yn gosod allan y cymmod trwyadl, a'r cymundeb agosaf ac anwylaf, sy rhwng Duw yn Nghrist a gwir gredinwyr. Arwyddant fywyd a duwioldeb: nid gyda Duw weithiau, ond ya rhodio gyda Duw, sef byw beunydd, yn mhob peth, gyda Duw. Wrth naturiaeth, mae pob dyn, fel mae yn bechadur syrtiedig, yn rhodio yn wrthwyneb i Dduw, ac mae ei syniad, sef ei farn a'i dueddiad, yn elyniaeth yn erbyn Duw. Nid oes cymmod na chymundeb rhwng Duw ag un pechadur, er cwmp Adda, ond yn y Cyfryngwr; rhaid, gan hyny, fod gan Enoch adnabyddiaeth o Grist, trwy ffydd yn yr addewid. Yr un peth yw rhodio gyda Duw, a 'rhodio yn Nghrist Iesu—rhodio yn ol yr Ysbryd—rhodio ger bron Duw—rhodio yn ei holl ffyrdd—rhodio yn ei wirionedd—rhodio yn llewyrch ei wyneb.' Col. 2. 5. Rhuf. 8. 1. Gen. 17. 1. Deut. 10. 12. Salm 26. 3. a 89. 15. Nis dichon dau rodiog ynghyd heb fod yn gytun. Amos 3. 3. Rhodio gyda Duw, gan hyny, a arwydda cymmod o du Duw, a chyfenwidiad sanctaidd yn meddwl y pechadur; fel y mae ganddo hyfder tu ag at Dduw, ym-orphwriad arno, a thueddiad sanctaidd i fwy yn ei heddwch, ac yn ei griuillach, ac i rodiog i bob rhyngu bodd iddo. Byw yn heddwch Duw—gyda Duw, o ran agosrwydd ato—ar Dduw, am ei gyanorthwyon—ac i Dduw, a'i

ogoniant, fel dyben penaf ei fywyd. Bywyd o edifeirwch, o ffydd, ac o ufudd-dod yw. Tra byddo dyn heb edifeirwch am ei bechod, y mae gwyneb ei feddwl yn hollol wrthwyneb i Dduw; tra byddo heb ffydd yn Nghrist a'i aberth, mae heb heddwch & Duw, ac agosrwydd ato: tra byddo heb ufudd-dod iddo, mae yn wrthwynebwyr yn ei erbyn. Y mae rhyw gyfeillach sanctaidd rhwng Duw a'i bobl, na wŷr y byd ddim am dano; y mae yn dechreu yma yn y byd, ond nid yw yn diweddu gyda'r bywyd hwn, ond mae i barhau byth mewn gwlad well, a hono yn un nefol.

2. Dangosodd Duw arwydd hynod o'i foddlonrwydd iddo—'Duw a'i cymerodd ef:' sef yn mlodau ei ddyddiau, yn ol yr amseroedd hyny, yn ei gorph, heb brofi loesion angen, wedi cael tystiolaeth gan Dduw ddarfod iddo ryngu bodd Duw. 'Ni welwyd ef,' neu נִרְאָה נִדְּעָה עִפֵּה, sef ar y ddaear. Er i'w gyfeillion ei geisio o gariad ato a'i dduwioldeb syml, nid oedd i'w gael; ac er i'w elynion ei geisio o elyniaeth ato a'i grefydd, nid oedd, ond cymerodd Duw ef, ar unwaith, allan o'u cyrhaedd. Yr oedd yn bregethwr cyfiawnder; a gallwn farnu oddiwrth y golygyn a roddir i ni gan Judas yr apostol, ei fod yn bregethwr syml, hyf, ac arswydus iawn: byddai ei ddull yn sicr o gynhyrfu cynddaredd y pechaduriaid yr anfonwyd ef atynt. Trwy ei gymeryd ef yn fyw i'r nefoedd, gwaredodd Duw ef oddiwrth eu creulondeb lliidiog, a dygodd dystiolaeth o'i gymeradwyaeth o hono, ac a roddodd dystiolaeth amlwg o fyd arall o wobrau i'w bobl. Er i Enoch, ac Elias 1221 o flynyddoedd wedi hyny, gael eu cymeryd i fynu heb weled marwolaeth, er addysg a chysur i'w cyfoedion, yn gystal ag yn arwydd a thystiolaeth neillduol o foddlonrwydd Duw i'w ffyddlondeb drosto, eto nid esgynasant ond fel personau neillduol; ond esgynodd Crist fel ysgub y blaen-firwyth, yn cysegru yr holl gynhauf: esgynodd fel cynrychiolwr cyffredin ei bobl; ac mewn effaith, yr oeddynt hwy i gyd yn esgyn ynddo; ac a esgynant drwyddo yn ogoneddus, i fod yn wastad gyd a'r Arglwydd.

Diammeu fod Enoch yn brophwyd Duw yn ei ddyddian, yn enwog am ei sanoteiddrwydd, ei gyfiawndr, a'i ffyddlondeb ger bron Duw yn ngweinyddiad ei swydd. Y mae Judas yn cofnau ei eiriau prophwydoliaethol, wedi eu cael trwy draddodiad neu ysbrydoliaeth uniongyrch, am ail ddyfodiad yr Arglwydd, i roddi barn ar holl annuwiolion y byd; os prophwyddodd am ei ail ddyfodiad, nid annhebyg iddo bregethu llawer am ei ddyfodiad cyntaf.—Am lyf Enoch, a holl ddychymygiion yr Iuddewon a'r dwyreinwyr, am nad ydynt yn haeddu ein crediniaeth yn y mesur lleiaf, nid teilwng eu hadrodd ychwaith.

ENOS, עֲנוֹשׁ [dyn marwol] mab Seth, a thad Cenan. Bu fyw 905 o flynyddoedd. Gen. 5. 7—11.

ENTRYCH, (trych) yr eangder mawr; y wybren; y ffurfafen.—'Yn llosgi hyd entrych awyr. Heb. עֲרֵב־לֵב הַשְּׁמַיִם hyd galon y nefoedd: sef hyd ganol y nefoedd. Deut. 4. 11.

ENW-I-OG, (nw) Heb. שֵׁם (shem) Gr. *ovopa (onoma)* Llad. NOMEN: henw, yr enwad, neu y galwad, wrth ba un y gwahaniaethir y naill berson, neu beth, oddiwrth y llall. Y mae llawer o'r enwau yn yr ysgrythrau yn arwyddocaol, ac yn mynegu yr achlysur o roddi yr enw, neu yn ddarluniad o'r peth. Y mae yr enwau sydd yn dechreu neu yn diweddu yn *el*, neu yn dechreu & *Ia*, neu *Ieho*, neu yn diweddu yn *Iah*, yn dwyn perthynas & Duw, fel sill o'r enw ELOHIM a IEROFAH. Yr oedd i lawer o bersonau a phethau amrywiol enwau, ac y maent weithiau yn cael eu galw wrth y naill enw, ac weithiau wrth enw arall. Felly mae tad yn nghyfraith Moses yn cael ei alw Jéthro a Reuel—mab ieuengaf Isaac, Jacob ac Israel—wŷr Jehosaphat, Jehoahaz, Ahaziah, ac Azariah, &c. Y mae rhai llythrau hefyd yn cael eu newid yn yr un enw, fel Goshmu a Geshem, Achan ac Achar.

Enw, fel y priodolir i Dduw, a gynnwys bob peth trwy ba rai y mae yn hyabysu, neu yn dadguddio, ac yn amlygu ei hun: 1. Efe ei hun. Salm 29. 2. a 34. 3. a 61. 5.—2. Ei ditlau. Exod. 3. 13, 14. a 6. 3.—3. Ei briodoliaethau. Exod. 33. 19. a 34. 6, 7.—4. Ei air. Salm 5. 11. Act. 9. 15.—5. Ei addoliad a'i wasanaeth. 1 Bren. 5. 5. Mal. 1. 6.—6. Ei ewyllys, ei fwriad, ei arfaeth mewn perthynas i iechydwriaeth ei bobl, a'i ras a'i drugaredd, sydd yn cael eu hamlygu trwy hyny. Salm 22. 22. Ioan 16. 26. a 17. 26.—7. Ei allu i gynorthwyo. 1 Sam. 17. 45. Salm 20. 1, 7.—8. Yr amlygiad o'i ddoethineb, ei ddaioni, a'i allu yn y greadigaeth, a'i ragluniaeth. Salm 8. 1, 9.—9. Ei awdurdod oruchel. Mic. 4. 5.—10. Ei anrhydedd, ei ogoniant, a'i glod. Salm 76. 1.

Yr enw, neu yr enwau a roddir i Grist, a arwyddant, 1. Crist ei hun, ei Berson Dwyfol, fel y mae yn Fab Duw, (Ioan 1. 21. Heb. 1. 1.) neu yr hyn ydyw yn wirioneddol. Gelwir ei enw ef Rhyfeddol, yn Dduw cadarn. Eza. 7. 14. a 9. 6.—2. Ei ditlau, megys Achubwr, Prophwyd, Offeiriad, Brenin, &c. Mat. 1. 21. Dat. 19. 13.—3. Yr efengyl, a phroffes o honi. Act. 9. 15. Mat. 10. 22. a 19. 29. Dat. 2. 13.—4. Ei ddyrchafiad fel Cyfryngwr i'r awdurdod, anrhydedd, y gallu, a'r gogoniant mwyaf goruchel. Phil. 2. 9, 10. Eph. 1. 20, 21.

Enw, fel y priodolir ef i ddyd, a arwyddia, 1. Yr enwad y gelwir un arno. Luc 1. 60, 63.—2. Y personau eu hunain. Luc 10. 20. Dat. 3. 4. a 13. 8. yn Groeg.—3. Bri, cyfrifiad, neu anair. Diar. 22. 1. Deut. 22. 14.—4. Enwogrwydd, anrhydedd, a gogoniant. Deut. 28. 19. Zeph. 3. 20. 2 Cron. 26. 8, 15.—5. Coffadwr

iaeth. Deut. 29. 20.—6. Hiliogaeth, trwy ba rai y cedwir enw un. Deut. 25. 7. Esa. 66. 22.

Yr oedd enwau gynt, nid yn unig yn nôd o wahaniaeth rhwng personau a'u gilydd, ond hefyd yn ddarluniad o'r fath oeddynt. Felly mae enw Duw, enw Crist, yn ddarluniad o'r fath un ydyw Duw, ac ydyw Crist. 'Er mwyn ei enw:' sef, er mwyn ei fod yr hyn ydyw, ac er mwyn amlygu hyny, ac fel y byddo, o'r herwydd, yn cael ei garu a'i glodfoni. 'Galw ar ei enw,' yw galw arno yn ol yr hyn ydyw. Mae yn naturiol i bob creadur i ateb i'w enw, megys wrth reddf natur; felly y mae yn sicr o ateb y neb a alwo arno, yn ol yr hyn ydyw mewn gwirionedd; yr hyn nis gall neb ei wneuthur, heb wir adnabyddiaeth o hono, yn ol ei air. Salm 89. 13.

Fel mae Duw yn anfeidrol fawr, mae yn rhaid i'w enw fod yn addas iddo, fod yn enw mawr, ac yn haeddiannol o barch mawr, a moliant mawr. Salm 99. 3. Jos. 7. 9. 1 Cron. 17. 21. Yn ol gradd mawredd yr enw, mae y pechod o'i halogi a'i ddiystyru. Ezec. 36. 25, 23.—'Ni ddyoddef eich anwiredd, oblegid y mae fy enw ynddo.' Exod. 23. 21. Hyn a arwydda, nid yn unig fod awdurdod Duw ynddo, ond ei fod o'r un hanfod, a'r un priodoliaethau, a'r un perffeithiau ynddo. Yr un yw & Duw, sef person yn yr un hanfod dwyfol a'r Tad; canys mae yn ychwanegu, 'Os gan wrando y gwrandewi ar ei lais ef, a gwneuthur y cwbl a lefarwyf,' yna y rhoddaf y bendithion addawedig. Exod. 3. 14. a 34. 6. Salm 72. 19. a 83. 18. Esa. 42. 8. a 44. 6. a 57. 15. Jer. 25. 6. Ioan 5. 23. a 10. 30, 38. a 14. 9, 10. 'Col. 2. 9. Dat. 1. 8. a 3. 7. Edr. ANGEL.

Cymeryd enw yr Arglwydd yn ofer, yn groes i'r gwaharddiad yn y trydydd gorchymyn, ac sydd yn bechod ysgeler, sydd yn cynnwys diffyg o barch i Dduw yn ein meddwl, ac yn ganlynol, yn enwi enw Duw yn ysgafn yn ein hymadroddion cyffredin; geiriau anystyriol a chellweirus am Dduw, ei air, ei ordinadau, ei ragluniaethau, &c., diystyru addoliad Duw, ac arferiad ysgafn, twyllodrus o ddyledswyddau; gwawdio a gogannu pobl Dduw; cablu gwaith Ysbryd Duw ar eneidiau pechaduriaid trwy yr efengyl; pob arferiad o enw Duw mewn consuriaeth a swyn-gyfaredd; pob llwon anudon, rhegfeydd a mellithion, a cheisio anrhydedd i'n henwau ein hunain, yn lle ymgais am ogoneddu Duw yn mhob peth. Mat. 13. 34, 35. Mat. 3. 4. Job 31. 14, 15. Mat. 15. 8, 9. 1 Thea. 4. 8. Salm 74. 18. Deut. 18. 10, 12. Zech. 5. 3. Iago 5. 12. Salm 109. 97.

'Adnabod un wrth ei enw,' Exod. 33. 12. a arwydda cymdeithas neillduol a chyfrinachol. Nid oedd gan frennoedd y dwyrain ond ychydig o gydnabyddiaeth a'u deiliaid, gan na byddent, ond yn bur anaml yn ymddangos yn

gyhoeddus. Pan fyddent, gan hyny, yn adnabod eu gweinidogion wrth eu henwau, yn ymddyddan & hwynt, ac yn caniatáu iddynt ddyfod i'w gwyddfod, yr oedd yn nôd o gymeriad a hoffder mawr; at hyn, hwyrach, mae cyfeiriad y geiriau.

'Dyfod yn enw Crist,' a'rwydda trawsfeddiannu ei enw; cymeryd arnynt ei enw a'i swydd, a thrwy hyny hudo dynion i dwyll a dinystr. Mat. 22. 5.

Y mae 'rhoddi enw,' yn arwydd o awdurdod a llywodraeth, fel y mae tad yn rhoddi enwau ar ei blant, a meistr i gaethwas, neu berchenog i anifeiliaid. Rhoddodd Adda enw ar ei wraig a'r holl anifeiliaid. Gen. 2. 23. Y mae Duw yn rhoddi enwau i rai cyn en geni, megys Solomon, Ioan Fedyddiwr, y Messiah, &c. Y mae wedi cyfnewid enwau eraill, fel Abraham, Sarai, Jacob.

Y mae Duw yn gwarafun i'w bobl gofio enw duwiau eraill, 'Na chlywer hyny o'th enau:' gormod parch iddynt fyddai hyny, fel pe arwyddai eu bod yn rhyw beth. Exod. 23. 13. Hos. 2. 17. Zach. 13. 2.

'Rhai enwog y gynulleidfa.' Num. 1. 16. a 16. 2. *Heb.* קריאתי קריאתי *galwedigion y gynulleidfa*—sef tywysogion y llwythau, pen-aethiaid y bobl, neu rai mewn swyddau gorchel, y rhai fyddent yn cael eu galw i'r cyngor, neu at eu gwaith. Ar yr achlysuron hyn, hwy a'u galwent yn y dull canlynol: Aaron a'i hiliogaeth—Hur a'i deulu—Caleb a'r rhai dano, &c. Nid oeddent yn galw wrth eu henwau neb ond y swyddwyr, neu blaenor y bobl; y blaenoriaid oedd y galwedigion.

'Y mae efe yn galw ei ddefaid ei hun erbyn eu henw.' Ioan 10. 3. Y mae Westein a Wolfius yn cadarnhau fod y bugeiliaid yn yr hen oesoedd yn rhoddi enwau ar eu defaid, fel y gwneir gyda ni ar gŵn, meirch, &c. Y geiriau a arwyddant fod pob un o'i bobl yn hollol ac yn wahaniaethol adnabyddus i Grist, eu Bugail, yn eu holl amgylchiadau. Fel yr adnabydd Tad ei blant, ac y geilw hwynt wrth eu hamrywiol enwau, felly, ond gyda mwy rhagoroldeb, yr adnabydd Crist ei bobl, ac y gofala am danynt.

'Enwi enw Crist' yw preffesu crefydd Crist, a honi eu hunain yn ganlynwyr iddo. Gweddus yw i'r cyfryw, mewn modd neillduol, a thrwyadl, ymadael oddiwrth anghyfiawnder. 2 Tim. 2. 19.

'Gwell yw enw da nac enaint gwerthfawr.' Preg. 7. 1. *Heb.* טוב שם משמך טוב *gwel enw nag enaint da* Diar. 22. 1. Y mae y ffugur a elwir ar gyfenw (*paronomasia*) yn y geiriau yn *Heb.* 'Rhoddir enw am enw da, fel yr enw gwraig am wraig dda, Diar. 18. 22.—dydd, am ddydd da, Luc 19. 42.—neu ddydd drwg, Job 18. 20. Joel 1. 15. Enaint da yw enaint gwerthfawr, yn aroglu yn beraidd, ac sydd yn ddefnyddiol. 'Enw da,' yw enw yn llyfr y bywyd—'enw yn nhŷ Dduw,' yn nghof-

restr ei blant. Luc 10. 20. Esa. 56. 5. Yr enw newydd a geir trwy ffydd yn Nghrist. Heb. 11. 2. Nid oes enw da gan neb yn wreiddiol, heb fod eu cyflwr yn dda, a'u hymarweddiad yn sanctaidd, yn cyfateb i'w cyflwr. Geilw Duw pawb y peth ydynt yn wirioneddol; os etholedigion, gelwir hwynt felly; yr un fath, os ffyddloniaid, plant Duw, saint, &c, ydynt yn wirioneddol, felly y gelwir hwynt. Nid enw yn unig sydd, ond cyflwr, anian, agwedd, ac ymarferiad, yn cyfateb i'r enw. Felly mae enw, neu gyflwr da, yn well na phob peth gwerthfawr, hyfryd, a dymunol yn y byd.

'Ac a alwodd ar enw yr Arglwydd.' Gen. 12. 8. a 21. 33. Y mae y Dr. Shuckford yn gryf o'r farn nad arwydda קרא בשם galw ar enw, ond galw yn enw. Felly y galwodd Abraham yn neu wrth yr enw IEHOFAH, yr hwn a ymddangosodd iddo. קרא בשם a arwydda galw ar yr enw; ond קרא בשם galw yn yr enw, ac a arferir, pan yr offrymai gwir addolwyr Duw eu gweddiau yn enw y Cyfryngwr; neu pan offrymai y gau addolwyr eu gweddiau yn enw eu rhai gau. 1 Bren. 18. 26. Cynys fel nad oedd gan y gwir addolwyr ond un Duw ac un Arglwydd, felly yr oedd gan y gau addolwyr dduwiau lawer, ac arglwyddi lawer. קרא בשם a arwydda, galw ar IEHOFAH. Salm 14. 4 a 17. 6. a 30. 8. a 53. 4. a 118. 5, &c. a קרא בשם a arwydda yr un peth; 1 Sam. 12. 17. Jonah 1. 6, &c. ond קרא בשם a arwydda enwi wrth yr enw; Gen. 4. 17. Num. 32. 42. Salm 49. 11. Esa. 43. 7. neu, galw yn yr enw, pan arferir ef fel yn arwyddo addoliad dwyfol. Gwel Shuckford's Connection, Vol. i. Dysgodd Duw Abraham, yn y dyddiau boreuol hyn, i nesau ato trwy Gyfryngwr; a bod y Cyfryngwr hwnw, yr hwn ar ol hyny sydd wedi ymddangos yn y cnaud, yn adnabyddus wrth yr enw IEHOFAH.*

Y mae llawer o enwsau priodol yn cael eu hysgrifenu yn wahanol yn yr Hebraeg, ac yn ein cyfieithiad ninau yn canlynol, megys,

Mas, Gen. 10. 23.	Masech, 1 Cor. 1. 17.
Obal, adn. 28.	Ebal, adn. 23.
Peniel, Gen. 32. 30.	Pennel, Gen. 32 81.
Zepho, Gen. 36. 11.	Zephi, 1 Cron. 1. 36.
Sepho, adn. 28.	Sephi, adn. 40.
Pal, adn. 39.	Pal, adn. 50.
Alfah, adn. 40.	Allah, adn. 51.
Jemuel, Gen. 48. 10.	Nemuel, Num. 26. 12.
Jachin adn. 10.	Jarib, 1 Cron. 4. 24.
Sohar, adn. 10.	Zerah, Num. 26. 13.
Gerson, adn. 11.	Gersom, 1 Cron. 6. 16.
Job, adn. 18.	Jaub, Num. 23. 24.
Ebon, adn. 16.	Ozmi, adn. 16.
Muphim, adn. 21.	Haram, 1 Cron. 8. 5.
Huim, adn. 23.	Suham, Num. 26. 42.
Deuel, Num. 1. 14.	Reuel, Num. 2. 14.

Yr enwau canlynol ydynt yr un yn Hebraeg, ond wahanol yn Gymraeg:—

Phut, Gen. 10. 6.	Put, 1 Cron. 1. 8.
Philistim, adn. 14.	Phillistiaid, adn. 12.
Amoriaid, adn. 16.	Amoriaid, Gen. 16. 14.
Girgasiad, adn. 16.	Girgasiad, adn. 21.
Gaza, adn. 19.	Azza, Deut. 2. 23.
Gaza, Jer. 47. 5.	Azzah, Jer. 25. 20.
Rephaimiaid, Gen. 14. 5.	Cawri, Deut. 2. 20.
Rephaimiaid, Gen. 15. 20.	Cawri, Deut. 3. 11, 13.
Naphis, Gen. 25. 15.	Nephis, 1 Cron. 5. 19.
Temani, Gen. 36. 34.	Temaniaid, 1 Cron. 1. 45.
Rameses, Exod. 1. 11.	Rameses, Exod. 12. 37.
Ishar, Exod. 6. 18.	Isharr, Num. 3. 19.
Mahall, adn. 19.	Mahil, 1 Cron. 6. 19.
Osea, Num. 13. 8.	Josuah, Deut. 32. 44.
Osea, adn. 14.	Josuah, Deut. 34. 9.
Jazer, Num. 32. 3.	Jaazer, Num. 33. 85.
Bene-Jaacan, Num. 33. 31.	Malbion Jacan, Deut. 10. 6.

Geiriau sydd a'u horgraff yr un yn Hebraeg, a ddylent fod felly yn ein cyfieithiad ninnau. — *Contemmda non est, accurata circa NOMINA diligentia ei qui voluerit probe intelligere sanctas literas.* Gwel Kennicott's Remarks.

ENWEDIG, (enw) penodol, neillduol; yn enwedig, yn bendifadden, yn neillduol. Act. 25. 26. Gal. 6. 10. 1 Tim. 4. 10. a 5. 8, 17.

ENWAED-U-IAD-EDIG, (enwaid) Heb. כרל tori ymaith, am fod y blaen-groen i gael ei dori ymaith; Gr. περιτομη, t'ri oddi awgylch; Llad. Circumcisio, amdrychiad, cylch-doriad. Dywedir fod yr arferiad o enwaediad yn gyffredin yn mhlith yrhan fwyaf o genedloedd cysefin digymysg o'r byd; tystiolaethir ei fod yn ddefod yn Mexico, Terra Australis, Tongabato. Gwel Modern Universal History, Vol. xvii. Ceremonies and Religious Customs, Vol. iii. Captain Cook's Voyages to the Pacific Ocean, Vol. i. & ii.

Gorchymynodd Duw i Abraham enwaedu pob gwrryw: 'A chwi a enwaedwch gnawd eich dienwaediad; a bydd yn arwydd cyfammod rhyngof fi a chwithau. Pob gwrryw yn wyth niwrnod oed a enwaedir i chwi, trwy eich cenedlaethau.' Yr oedd iddo enwaedu yr hwn a arer yn ei dŷ, a'r hwn a bryner am arian. Pob gwrryw dienwaededig oedd i gael ei dori ymaith o fysg ei bobl, oblegid iddo dori cyfammod Duw. Gen. xvii. Yn ganlynol i'r gorchymyn hwn, enwaedwyd Abraham yn y 99 flwyddyn o'i oed. Enwaedwyd hefyd ei fab Ismael yn 13 oed, a'i holl denlu. Adn. 23 —27.—Adnewyddodd yr Arglwydd i Moses y gorchymyn yn nghylch yr enwaediad, ac a barodd, 'Na fwytad neb dienwaededig o'r pasc.' Exod. 12. 48, 49. Esgeulusodd Moses enwaedu ar ei ddau fab tra yr oedd gyda Jethro yn Midian; esgeuluswyd ef hefyd tra bu yr Israeliaid yn teithio yn yr anialwch ddeugain mlynedd. Wedi myned trwy yr Iorddonen, rhoddodd yr Arglwydd orchymyn i Joshua, gan ddyweddy, 'Gwna i ti gyllyll llymion, ac enwaeda ar feibion Israel drachefn yr ail waith.' Oddiwrth y geiriau hyn, tebygol, fod enwaediad cyffredinol o feibion Israel cyn eu hymadawiad o'r Aipht; ac yn cyfeirio at yr enwaediad hwnw, mae yr enwaediad hwn, yn ngwlad yr addewid, yn cael ei alw 'yr ail waith.' Yr oedd y gorchymyn hwn, os ystyrir yr holl amgylchiadau perthynol iddo, yn brofiad neillduol o fydd Josuah. Newydd fyned i wlad llawn o elyn-

* Y mae Faber yn barnu mai wrth 'enw yr Arglwydd,' y dylid deall y 'Dyw-IEHOFAH,' fel had y wraig, yr hwn yr oedd billogeth Cain yn ei angrhedu. 'Ar enedigath Enos, fel gwrthdystiad furfiol a chyhoedus yn erbyn anfyddiaeth y Cainiaid, trwy orohymyn Seth, yr hwn a osodasai Duw yn lle Abel, dechreuwyd galw ar Enw yr IEHOFAH. Wrth y galw enw y mae i ni ddeall yma, nid titl yr IEHOFAH, ond, os nad wyf yn camsynied, ei Enw Personol.' Faber's Diss. App. 7. —E.

ion, a'r holl wrywiaid dros amryw ddyddiau yn hollol analluog i wrthsefyll eu hymosodiadau, oedd yn brofedigaeth nid bychan. Y mae eu hufudd-dod parod i'r gorchymyn, yn y cyfrwy amgylchiadau peryglus, yn brawf o'u ffydd, eu hymostyngiad i ewyllys Duw, a'u hymddiried ynddo am eu hamddiffynfa; ac ni bu eu hymddiried ynddo yn ofer. Nid oes son am eilyn yn ymosod arnynt yr eu saldra. Cawsant fwyta y pasc yn llawen wedi hyny. Jos. v.

Nid yw y gyfraith yn crybwyll am y gweinidog oedd i weinyddu yr ordinhad hon. Gallai y tad, neu ryw berthynas ei chyflawni. Nid yw yn ymddangos i Zacharias, er mai offeiriad oedd, enwaedu ar ei fab Ioan: Luc 1. 59. Nis gellir casglu oddiwrth siampl Sephorah, [Exod. 4. 25, 26.] fod yn gyfreithlon i wragedd wneuthur hyny. Er i'r Arglwydd gymeradwo yr enwaediad hwn, nid oes un prawf iddo gymeradwyo y ßull y gwnawd ef.

Yr oedd enwaedu yn arferiad cyffredin yn mhlith yr Arabiaid, y Saraceniaid, yr Israeliaid, y rhai oeddynt o hiliogaeth Abraham. Yr oedd, medd Herodotus, yn arferiad yn mhlith rhai o'r Aiphtiaid, ond nid yn gyffredin, tebyg-ol, ond yn mhlith yr offeiriad, a rhyw swyddogion eraill; ond nid oedd yn sacrament, ac yn ddefod sanctaidd rhwymedig arnynt dan berygl o gael eu tori ymaith o blith y bobl, yn mysg un genedl, ond yr Iuddewon yn unig. Wedi dyfod Crist, mae hon, fel pob ordinhad waedlyd arall, a'r holl gysgodau, wedi diflanu, a'i hollol ddiddymu. Darn mawr oedd hwn o ganol-fur y gwahaniaeth rhwng yr Iuddewon a'r Cenedloedd, yr hwn a ddattododd Crist, ac a ddirymodd trwy ei gnawd ei hun y gelynaeth, sef deddf y gorchymynion mewn ordinhadau, fel y creai y ddau ynddo ef yn un dyn newydd, gan wneuthur heddwch. Eph. 2. 11.

Fel ordinhad Duw, yr oedd yr enwaediad yn arwydd o gyfammod Duw, ac yn sêl o hono. 'Ac efe a gymerodd arwydd yr enwaediad, yn insel cyfiawnder y ffydd, yr hon oedd ganddo yn y dienwaediad.' Rhuf. 4. 11. Yr oedd Duw, yn ei gyfammod âg Abraham, wedi addaw, 1. Bod yn Dduw iddo.—2. Amlhau ei hâd.—3. A darparu etifeddiaeth iddo ef a hwythau. Yr oedd yn addaw bod yn Dduw iddo, ei darian, a'i wobwr mawr isawn [הרבה מאד] Y mae yr addewid hon yn cynnwys y cwbl ynddi; nid oes dim ychwaneg gan y Duw mawr i'w addaw, nag addaw ei hun. Yn yr addewid o amlhau ei hâd, mae Crist, yn benaf, yn gynnwysedig, yn yr hwn y byddai i-holl genedloedd y ddaear gael eu bendithio. Yr oedd yr enwaediad yn ei gnawd ef, a'i hiliogaeth, yn arwydd ac yn sêl o'r cyfammod grasol hwn.

Y mae dwy fendith neu ragorfeintiau yn y cyfammod grasol hwn, yr oedd yr enwaediad yn arwydd ac yn sêl o honynt; sef, cyfiawnhad trwy ffydd yn Nghrist, hâd Abraham; a sancteiddhad trwy waith tufewnol yr Ysbryd Glan ar y galon. Yr oedd toriad y cnawd, a

thywalltiad gwaed y person trwy hyny, yn arwyddo yn eglur iawn, fod y person enwaededig yn haeddu dyoddef hyd at dywalltiad ei waed, sef cymeryd ymaith ei fywyd, yn mhob ystyr o hono; ond bod yn y cyfammod, yr oedd yr enwaediad yn arwydd o hono, ddarpariad aberth yn ei le, i ddyoddef drosto; a chaw fod yr arwydd yn y rhan hono o'r corph oedd yn cenedlu hâd, yr oedd yn arwyddedig y byddai yr aberth hwn o'r natur ddynol, ac o hâd Abraham. Yr oedd yr arwydd o'r pethau mawrion hyn yn sêl yn nghnawd Abraham, i gryfhau a chadarnhau ei ffydd; ac yr oedd sêl yn arwydd ddangosiadol o natur trefn Duw i gyfiawnhau pechadur enog, trwy farwolaeth ei Fab. Yr oedd bendith a rhagorfraint arall tra angenrheidiol, ie, neillduol o werthfawr, yn arwyddedig ac yn seliedig yn y cyfammod hwn, sef sancteiddiad calon y pechadur. Yn Nghrist mae pob un sydd yn credu ynddo yn cael ei enwaedu âg enwaediad nid o waith llaw, trwy ddyosg corph pechodau y cnawd yn enwaediad Crist, sef yr enwaediad mae Crist yn ei ofyn, ac yn ei weithredu ar galonau ei bobl. Col. 2. 11. Dent. 30. 6. Jer. 4. 4. Crist ei hun, trwy ei Ysbryd yn yr efengyl, yw yr enwaedwr; y blaen-groen sydd i gael ei dori ymaith, yw corph pechodau y cnawd; yr holl aelodau, sef y llygredigaethau, sydd yn gwneuthur i fynu gorph pechod. Dyma enwaediad y galon yn yr Ysbryd; y rhai sydd yn gwasanaethu Duw yn yr Ysbryd, ac yn gorfoleddu yn Nghrist Iesu, ac nid yn ymddiried yn y cnawd. Rhuf. 2. 25—29. Phil. 3. 3. Eph. 4. 23, 24. Act. 2. 28. 1 Pedr 3. 21. Gal. 3. 27, 28. Tit. 3. 5. Mae pawb sydd yn nghyfammod grasol Duw yn Nghrist wedi eu henwaedu fel hyn yn y galon; mae cleddyfminiog Duw, sef ei air, wedi cael effaith ddwys ar eu calonau; y maent wedi eu dryllio oddiwrth bechod, trwy ddwys-bigiadau llymôn, a gwir edifeirwch.

Gafodd Iesu Grist ei enwaedu pan oedd yn wyth niwrnod oed, a galwyd ei enw ef Iesu. Nid oedd arno ef eisiau ei enwaedu o'i ran ei hun; nid oedd ganddo ef gorph pechodau i'w ddyosg, nac angen arno am faddeuant; ond yr oedd ei enwaediad yn brawf o'i fod o hâd Abraham yn ol y cnawd, fel yr oedd yr addewid am dano; a thrwy hyny daeth dan y ddeddf, ac yn yr ordinhad hon, ymrwymodd i gadw yr holl ddeddf, a dyoddef ei holl felldithion, 'fel y prynai y rhai oedd dan y ddeddf, fel y derbynem y mabwysiad.' Gal. 4. 4, 5. a 5. 3. Yn ei enwaediad, rhoddodd wylt i'r gyfraith o'r tâl llawn a gai ganddo, yn ei roddiad o hono ei hun yn gyflawn dros ei bobl, yn offrwm ac yn aberth i Dduw o arogl peiraidd. Torwyd rhan o'i gorph sanctaidd ymaith yn ei enwaediad, wedi hyny torwyd ef yn gyflawn ymaith o dir y rhai byw. Esa. 53. 8. Ond gan i Grist ein llwyr brynu oddiwrth felldith y ddeddf, trwy iddo gael ei wneuthur yn felldith drosom, mae y sacramentau gwaedlyd wedi eu hollol ddi-

ddymu, a'u terfynu. Ond er nad oes angen eu aberth mwyach, *trosom*, mae yr un angen am enwaediad y galon *ynom*, trwy enwaediad Crist; ac nid oes neb yn wirioneddol yn nghyf-ammod Duw, heb yr arwydd a'r sêl hon ganddynt.

ENYD, (en-yd) yspaid, encyd, talm; arfod, adeg.—'Ychydig enyd.' Ioan 16, 16—19. a 12. 35. *μικρον, ychydig amser*: (rhoddir *ζωον, amser*, i mewn gydag ef yn Ioan 7. 33.)—*enyd bach*, Ioan 14. 19.—*ychydig bachigyn*, Heb. 10. 37.—'Bydded enyd rhyngoch chwi a hitan, yn nghylch dwy fil o guffyddau wrth tesur: na* nesewch ati, fel y gwypoch y ffordd y rhodiech ynddi.' Jos. 3. 4. Yr oedd yr offeiriaid, a'r arch, oddeutu tri chwarter milltir o flaen y bobl, hyd oni ddelent i'r fan yr oeddent i sefyll ynddo, sef yn nghanol yr Iorddonen. Yr oedd hyn i ddangos parch dyledus i'r arch, tel arwydd o bresennoldeb yr Arglwydd yn eu plith. Exod. 3. 5. a 19. 12. Salm 89. 7. Heb. 12. 28, 29. Yr oedd hefyd yn arwydd mai yr arch oedd yn eu diogelu hwy, ac nid hwy yr arch; yn brofiad o fydd yr offeiriaid oedd yn ei ddwyn, fel esiampl addas i'r holl bobl oedd yn canlyn; ac yr oedd yn rhoddi cyfleusdra mwy i'r holl bobl i gael golygiad o'r arch, rhaniad y dyfroedd, a'r ffordd yr oeddent i rodio ynddi.—'Nid oeddech yn cabel enyd.' Phil. 4. 10. W. S. a Dr. M. Eisiau amser cyfaddas oedd arnoch. *ηκαρπεισθε δε, nid oedd cyfleusdra genych*.

EPA-OD, (ab) *Heb.* עָקָב ab, gwrab. Creador pedwar-troediog, y te' bycaf yn ei lun o'r holl creaduriaid i ddyn. Y mae amrywiol fath o honynt, ond y rhai a elwir *Saturs* yw y tebycaf i ddyn. Y maent yn o debyg i hen ŵr anhardd; cuent eu haddoli gynt fel duwiau gan yr Aiphitiaid; ac y maent yn cael eu haddoli hyd heddyw mewn amrywiol fanau yn yr India Ddwyreiniol. Y nesaf at y *Satur* yw yr *Ourang Outang* yn ei debygolrwydd i ddynolryw; a'r nesaf at hwnnw yw y *Baboon*. Y mae *Mafticus* (*Hist. Ind. lib. i.*) yn darlunio teml i'r Epa yn India, â phorthfa, neu redfagolofnog iddi, idderbyn aberthau a offrymid yno, a saith gant o golofnau iddi, dim llai eu maintioli a'u gwychder na cholofnau y Pantheon yn Rhufain. Pan anrheithiodd y Portuguese (A. D. 1554.) Ceylon, yr oedd teml ardderchog ar gopa Adame, yn mhau un y cawsant fwech bychan yn llawn o aur a gemau, hefyd, un o ddannedd yr Epa. Breninoedd y wlad yn chwenych ei adbrynu, a gynnygiasant 700,000 *ducats* am dano. Mawr yw tywyllwch ac ynyd-rwydd plant dynion wedi colli Duw!—Llongau Solomon a ddygent iddo ifori ac epaod. 1 Bren. 10. 22.

EPAPHRAS, *Gr.* Ἐπαφρας [*gorchuddiedig ag ewyn*] priodur o Colosse, a phregethwr fyddlon, llafurus, a llwyddianus yno, trwy la-

fur pa un y cafodd llawer o drigolion Colosse eu dychwelyd at yr Arglwydd. Pan oedd Paul yn garcharor yn Rhufain, aeth Epaphras o Phrygia i ymweled âg ef, ac a fu yn gyd-garcharor â Phaul yno. Y mae Paul yn ei alw yn 'anwylgyd-was a fyddlon weinidog i Grist.' Col. 1. 7. Wedi clywed fod gau athrawon wedi llygru a thralodi llawer o'r Cristionogion yn Colosse, gosododd yr achos o flaen Paul, yr hwn trwy gyfarwyddyd Duw, a ysgrifennodd lythyr atynt i iawn drefnu pethau yn eu plith. Dywedir iddo ddyoddef merthyrdod yn Colosse. Col. 4. 12.

EPAPHRODITUS, *Gr.* Ἐπαφροδιτος [*prydfertth*] gweinidog enwog yr efengyl yn Philippi. Medd Paul am dano, 'Fy mrawd a'm cydweithiwr, a'm cyd-filwr, ond eich cenad chwi, a gweinidog i'm cyfreidiau innau.' Phil. 2. 25. Yr oedd y Philippiaid wedi ei anfon drostynt, yn genad i ddwyn eu cyfraniad at angenrheidiau Paul, yn garcharor yn Rhufain: 'Mi a gyflawnwyd, wedi i mi dderbyn,' medd efe, 'gan Epaphroditus, y pethau a ddaethant oddi wrthyh chwi.' Pen. 4. 18. Trwy ei fyddlondeb yn gweini i Paul, bu yn glaf yn agos i angen: 'Oblegid gwaith Crist y bu efe yn agos i angen, ac y bu diddarbod am ei einioes ef, fel y cyflawnai efe eich diffyg chwi o'ch gwasanaeth tuag ataf fi.' Pen. 2. 30. Y mae hyn yn dangos, nad oedd y doniau gwyrthiol wrth ewyllys yr apostolion eu hunain, ond wrth ewyllys yr Ysbryd Glan; onidê, buasai Paul wedi iachau Epaphroditus. Y mae geiriau Paul am dano, yn ei ddangos yn ŵr tra serchog, a thra mwynaid ei ysbryd; bu ynathrist iawn, oblegid i'r Phillipiaid glywed ei fod yn glaf, a'u bod mewn tristwch mawr o'r achos hwnw. Dychwelodd yn fuan atynt, gan ddwyn gydag ef Epistol Paul at y Philippiaid.

EPENETUS, *Gr.* Ἐπενετος [*canmoladwy*] dyagybl anwyl gan Paul; yr hyn oedd yn arhwydedd nid bychan iddo, medd Theophylact. Y mae Paul yn ei alw, 'Blaen-ffwrwth Achaia yn Nghrist.' Rhuf. 16. 5. Y mae tŷ Stephanas hefyd yn cael ei alw blaen-ffwrwth Achaia. Tŷ Stephanas oedd y teulu cyntaf; a hwyrach mai Epenetus oedd y cyntaf o'r teulu hwnw a dderbyniodd y fydd Gristionogol. 1 Cor. 16. 15. Mewn rhai copiau darllenir yn Rhuf. 16. 5. *Asia* yn lle *Achaia*.*

EPICURIAID, *Gr.* Ἐπικουρητοί, sect o philosophyddion yn mhllith y Groegiaid, canlynwyr un Epicurus, Atheniad. Math o Atheistiaid oeddent, yn gwadu Duw fel creawdwr a llywodraethwr y byd, ac anfarwoldeb yr enaid; ac yn cyfrif holl ddedwyddwch dyn yn gynnwysedig mewn meluswedd buchedd, a digrifwch. Bu Paul yn ymddadlen â rhai o honynt yn

* Ymddengys mai τῆς Ἀσίας (Asia) yn hytrach na τῆς Ἀχαιῶν (Achaia) yw y geiriau a geir yn y MSS. goreu, a'r darlioniad hwn a ddewisai Grotius, Mill, Bengel, Whitby, Olshausen, Tholuck, ac eraill.—C.

* Nid 'aceswch' ati, fel yn yr argraffiadau 1752 a 1859.

Athen. Act. 17. 18. Plaid oeddynt yn mhlith y cenedloedd Paganaid, o'r un cyffelyb egwyddorion a'r Saduceaid yn mhlith yr Iuddewon.

EPISTOL, *Gr.* *Επιστολή* o *Επιστελλω*, *anfon*; *Llad.* *EPISTOLA*; llythyr, yn mha nn yr hybysir meddwl un wrth gyfaill, yn mhell oddi wrtho. Weithiau mae y gair Groeg yn cael ei gyfieithu *llythyr*, megys yn Act. 9. 2. a 23. 25. 2 Cor. 3. 2, 3. ac weithiau mae yn cael ei adael yn *epistol*. Rhuf. 16. 22. Col. 4. 16. 2 Thes. 2. 15. a 3. 17. 2 Pedr 3. 1, 16. Y mae un-ar-hugain o lyfrau y Testament Newydd yn cael eu galw yn epistoliau: y pedwar-ar-dddeg cyntaf a ysgrifenydd gan Paul; y saith eraill a ysgrifenydd, un gan Iago, dau gan Pedr, tri gan Ioan, ac un gan Judas. Gwel enwau yr amrywiol awdwyr, a'r eglwysi at barai yr ysgrifenydd hwynt.

EPPIL-IO, (eb-pil) hiliogaeth, adian; y tó, neu y genedlaeth a ddaw; ein plant a'n hwyron; amlhau, ffrwythloni. Gen. 31. 8. a 48. 6. Jer. 31. 2. Gal. 4. 27. Edr. **HILIOGAETH**.—'Gan beri iddynt fwrw allan eu plant, fel na eppilient.' Act. 7. 19.—'Val na chaffent vot yn vyw.' W. S.—'That they might not live.' *Saes.* *Σωγορευω*, yr hwn a gyfieithir yn Luc 17. 33. *a'i bywaha hi*, sef *a'i ceidw yn fyw.* *Σωσει*, *a'i ceidw.* Marc 8. 35. Luc 9. 25. Yn yr ystyr hwn yr arferir y gair gan y LXX yn aml fel cyfaithiad o'r gair *Heb.* *חַיָּו* *byw*, neu *חַיָּו חַיָּו* *peri byw*. Exod. 1. 17. Gwel Suicer, Thesaur, Schlessner, Parkhurst. Gorchymynodd Pharaoh i'w swyddwyr, tebygol, ac nid i'w rhieni, eu bwrw allan fel na byddent fyw: hyn, tebygaf, yw ystyr priodol y geiriau. Nid ydynt yn golygu y rhieni, fel na eppilient hwy; ond fel na chai y plant a eppilient fyw.

EPHA, *Heb.* *עִיפָה* [*blinedig*] 1. Sych-fesur Iuddewig, yr un cynnwysiad a *bath*, ac yn cynnwys deg *omer*; yn cyfateb i saith galwyn a hanner o'n mesurau ni. Exod. 16. 36. Ezec. 45. 11. Parkhurst.—Dan rith gwraig yn eistedd mewn epha, a thalent o blwm wedi ei fwrw arni yn yr epha, a dwy wraig yn dyfod allan, a gwynt yn eu hesgyll, ac yn cyfodi yr epha, a'r wraig ynddi, a'r plwm arni, rhwng nefoedd a daear, ac yn ei dwyn i wlad Sinar, y dangosir, tybygaf, hollol wasgariad yr Iuddewon gan farnedigaethau Duw trwy y Rhufeiniaid, wedi i'w hanwireddau ddyfod yn gyflawn trwy groeshoeliad Crist, a gwrthodiad yr efengyl. Zech. 5. 5—11. Y mae yn dra anhebyg mai Babilon a feddylir wrth y wraig yn yr epha, fel y crybwyllir yn nghynnwysiad y benod, yn ein Beiblau ni. Dwyn yr epha i Sinar a arwydda gwasgariad a chaethiwed y genedl fel o'r blaen; ei gwaith yn adeiladu iddi dŷ yno, ei sicrhau, a'i gosod ar ei hystol ei hun, a arwyddai y byddai eu gwasgariad a'u caethiwed o hir barhad. Wedi eu hamgylchynu a'u pechodau, a'u gwasgaru yn drwm gan farnedigaethau Duw, maent, gan offerynau yn llaw

Duw, wedi eu gwasgaru i wlad eu gelynyon, ac yno i aros, nid am 70 o flynyddoedd, ond yn barhaus, fel tŷ neu golofn gref, wedi i sicrhau ar ei sylfaen, i hir aros yn ddiysgog. Felly y gwelir heddyw, ac er pan ddymchwelodd Titus Vespasian eu llywodraeth, ac y cymerodd Jerusalem; a'u gwsgariad cyflawn a diweddaff gan Aelius Adrianus. Y cyffelyb farnedigaethau a orddiwes pob gwlad a ddilyn lwybrau anwirreddus yr Iuddewon, pan byddo en mcsur yn llawn: nid yw Duw dderbyniwr wyneb. Gwel Pemble.—2. Mab hynaf Midian: yr oedd yn prewyllo yn Arabia Petraea, neu Garegog. Rhoddodd ei enw i ddinas o du y deheu-ddwyrain i'r Môr Marw, lle mae Ptolemy yn cofnau am ddinas a elwid Ippos. Yr oedd yn Midian ac Epha amlder o gamelod a dromedariaid. Gen. 25. 4. Barn. 6. 5. Esa. 60. 6.—3. Mab Jadai. 1 Cor. 2. 47.—4. Gordderch-wraig Caleb, a mam Haran, a Mosa, a Gazez. 1 Cron. 2. 46.

EPHAI, *Heb.* *עִפָּי* [*blinedig*] Netophathiad, y crybwyll Jeremiah am ei feibion. Jer. 40. 8.

EPHPTHATHA, *Heb.* yn hytrach, *Syr.* *עִפָּתָה* [*ymagor*].—Dywedodd yr Arglwydd Iesu y gair hwn pan agorodd glustiau y dŷ byddar ag attal dywedyd arno, yn nhueddau Tyrus a Sidon. Estynnodd ei fysedd yn ei glustiau, a boerodd, a gyffyrddodd a'i dafod, a chan edrych tua'r nef, efe a ocheneiodd, ac a ddywedodd wrtho, Ephphatha. Mae gwaith Crist yn ocheneidio, yn arwydd o'i dosturi wrth gystuddiau plant dynion, o bob math; y mae ei waith yn rhoddi ei fysedd yn ei glustiau, yn poeri, ac yn cyffwrdd a'i dafod, ac yn llefaru wrtho, yn dangos bod holl rinwedd ei iachâd ynddo ef ei hun, a'i fod yn neddyginiaethu eneidiau dynion yn gyffredinol, trwy yr efengyl, & chyffyrddiad neu nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan. Maro 7. 34. Act. 16. 14.

EPHER, *Heb.* *עִפָּר* [*Uluch*] 1. Ail fab Midian, a brawd Epha. 1 Cron. 1. 33. Y mae son am dir Hopher tu hwnt i'r Iorddonen. 1 Bren. 4. 10. Mae yn ansicr pa un a ddaru i'w hiliogaeth boblogi ynys Upher yn y Môr Coch, neu ddinas Orpha yn Diarbec. Polyhistor a Chleodamus a ddywedant iddo orchfygn Lybia, a'i galw Affrica; dywedir hefyd fod Hercules gydag ef yn yr anturiaeth hon. Gwel Calmet.—2. Mab Ezra. 1 Cron. 4. 17.—3. Gwr cadarn enwog o Manasseh. 1 Cron. 5. 24.

EPHESUS, *Gr.* *Εφεσος*, [*dymuniad*] gynt un o'r dinasoedd mwyaf enwog yn Ionia, yn Asia Leiaf. Dywedir i'r ddinas hon gael ei hadeiladu gan arglwyddes ardderchog a'i henw Ephesus, Amasoniad; neu gan Androclus, mab Codrus, brenin Athen, yn nghylch dyddiau Dafydd, neu yn forenach. Yr oedd yn sefyll ar yr afon Cayster, yn nghylch 23 o filliroedd o du y gogledd i Miletus, a 63 o du y gorllewin i Laodicea. Yn ol Strabo, yr oedd Ephes-

us gynt yn un o'r dinasoedd mwyaf ei march-nadyddiaeth yn y parthau hyn o Asia. Cyn amser Alexander yr oedd gan yr Ephesiaid frenin yn teyrnasu arnynt. Cymerwyd hi gan Antiochus, brenin Syria. Wedi iddi ddyfod i ddwyllaw y Rhufeiniaid, y trigolion a wrthgiliafant at Mithridates, brenin Pontus; ac o herwydd hyn hwy a anrheithiwyd yn ofnadwy gan Sylla, y cad-flaenor Rhufeinaidd. Dystrywiwyd hi gan ddaear-gryn A. D. 19, ond a ail-adeiladwyd yn fuan. Anrheithiwyd hi wedi hyn yn dost iawn, clynoi, gan y Saraceniaid, y Tartariaid, a'r Tyrciaid; fel nad ydyw yn bresenol ond yn bentref bychan, a 40 neu 50 o dai ac amddiffynfa ynddo, ac a elwir Ajasal-ouc.

Yn y dyddiau gynt, yr oedd ei henwogrwydd yn fwyaf o herwydd teml fawr i'r dduwies Diana oedd ynddi. Dywedir bod ei hyd yn 425 o droedfeddi, ei lled yn 220, a bod ei nen yn cael ei gynnal gan 127 o golofnau, 70 o droedfeddi o uchder, wedi eu rhoddi gan gynnifer a hyn o frenioedd. Lluniwyd hi gan un Ctesiphon; ac er ei chyfodi ar draul holl Asia Leiaf, eto buwyd 220 o flynyddoedd yn ei hadeiladu. Rhoddwyd hi ar dân saith waith. Yn nghylch 360 cyn geni Crist, un Erostratus, yn anobeithio gwneyd ei hun yn enwog un flodd arall, a'i llosgodd, i wneyd enw iddo ei hun trwy ei ddrygioni.

Yr oedd yr Ephesiaid yn nodedig am ddeiniaeth a swynyddiaeth. Pan ddaeth Paul yn gyntaf, oddentu A. D. 54, (Act. 18. 19, 20, 21.) nid arosodd yno ond ychydig ddyddiau, ond yr oedd Apolos yn pregethu yno tua'r un amser. Rhai misoedd wedi hyn dychwelodd Paul yno, ac a bregethodd, gyda llawer o lwyddiant, dros dair blynedd, hyd A. D. 57. Rhai o'r Iuddewon crwydraidd, meibion Sefas, y rhai oedd gonsurwyr, a gymerasant enwi uwch ben y rhai oedd ag ysbrydion drwg ynddynt, enw yr Arglwydd Iesu; ond un dyn yr oedd yr ysbryd drwg ynddo, a ruthrodd arnynt, ac a'u gorchfygodd, ac a fu drwm yn eu herbyn; hwythau a ffoisaint allan o'r tŷ, yn noethion ac yn archolledig; ofn a syrthiodd ar yr holl Iuddewon a'r Grosgiaiaid, y rhai oedd yn preswyllo yn Ephesus, ac enw yr Arglwydd Iesu a fawrygwyd. Llawer o'r rhai fuaai yn gwneyd rhodres-waith, neu *manyl-waith* swynyddiaeth, a ddygasant eu llyfrau yn nghyd, ac a'u llosgasant yn ngwydd pawb; a hwy a fwr-iasant eu gwerth hwynt, ac a'u cawsant yn ddeng mil a deugain o ddarnau o arian—£5,000 o'n harian ni, medd Mackdign—£6250, medd Brown: beth bynag, yr oeddynt o werth mawr. Ychydig wedi hyn, mae Demetrius, gŏf arian, yn codi terfysg mawr yn erbyn Paul; ar hyn, Paul a ymadawodd i fyned i Macedonia. Rhai blynyddau wedi hyn, Paul, yn ei daith ddiweddaf i Jerusalem, a anfonodd o Milctus am henuriaid yr eglwys ato. Wedi gorchymyn praidd Duw iddynt, eu rhybuddio am

y gau athrawon, a gweddio gyda hwynt, ymadawodd a hwynt a galar mawr. Yn mhen pump neu chwe' blynedd wedi hyn, pan oedd yn garcharor yn Rhufain, ysgrifennodd atynt lythyr rhagorol. Y mae yn gosod allan ynddo athrawiaethau yr eferygl yn rheolaidd, ac yn dra eglur, yn eu holl ddyfnderoedd, eu cyflawnder, a'u rhadlonrwydd; eu cysylltiad a'u gilydd, a'u heffeithiau sanctaidd ar eneidiau pawb a'u gwir gredant. Y mae yn cynnwys cryn-odeb o egwyddogion y grefydd Gristionogol, mwyaf cadarn a goleu a welir byth.* Ysgrifennodd amryw awdwyr arno yn rhagorol, megys H. Zauchy, Bodius, Roel, Dr. T. Goodwin, Baynes.

Y cyntaf o'r saith epistol at y saith eglwys yn Asia a gyfarwyddwyd at angel yr eglwys oedd yn Ephesus. Y mae rhai o'r farn, gyda llawer o brodoldeb a thebygolrwydd, i'm tyb i, fod yr epistolau hyn yn gyfaddasel i saith yspaid o amserau ar yr eglwys yn gyffredinol, o adgyfodiad Crist hyd ei ail-ddyfodiad. Yn y golygiad hwn, y mae yr epistol at eglwys Ephesus yn gymhwysiadol iawn i oes gyntaf yr eglwys, pan oedd ei llafur, ei hamynedd, a'i phurdeb yn fawr; ond yn fuan y dirywiodd ac yr ymadawodd a'i chariad cyntaf. Beth bynag am hyn, y mae yr argyhoeddiad tyner, a'r rhybydd sobr a roddir iddi, yn addysgiadol i bawb a'r un agwedd arnynt o ran eu hysbrydoedd ag angel yr eglwys hono, hyd ddiwedd amser.

EPHESDAMMIM, neu PASDAMMIM, *Heb.* פֶּסֶד־מִיִּם [defnydd o waed] lle yn Judah, rhwng Socho ac Azecah, o du y gorllewin i ddyffryn Elah. Yma yr oedd y Philistiaid yn gweryllu pan yr oedd Goliath yn sarhau ac yn gwaradwyddo Israel. 1 Sam. 17. 1, 2, 19.—Ymgasglodd y Philistiaid yma gwedi hyn, wedi coroni Dafydd, a gwnaeth Eleazar a Sannah, cedryn Dafydd, laddfa fawr o honynt. 1 Cron. 11. 13, 14, 18. 2 Sam. 23. 11, &c.

EPHLLAL, *Heb.* אֶפְלָל [barnu] mab Zabab. 1 Cron. 2. 37.

EPHOD, *Heb.* אֶפְדָּ [rhwymo, gwregysu] arwisg, neu y wisg uchaf a wisgai yr offeiriaid Iuddewig. Yr oedd dwy fath o honynt; yr oedd un i'r offeiriaid, o lian diwaith: un arall i'r arch-offeiriaid, wedi ei gwneuthur o aur, sidan glâs, a phorphor, ac ysgarlud, a lian main cyfrodedd. Yr oedd hon yn addurnawl harddwych, yn waith cywrain. Ar ei dwy ysgwydd, yr oedd dau faen gwerthfawr, ac enwau y deuddeg llwyth arnynt, yn feini coffadwriaeth i feibion Israel. Exod. 28. 6, &c. Ar y rhan hyn o'r ephod oedd dros ddwyffron yr arch-offeiriad, yr oedd addurn pedair-onglong, a elwid y ddwyffroneg, yr hon a gysylltai a bachau aur wrth yr ysgwyddau, ac wrth wregys yr ephod, y'n mha un yr oedd deuddeg maen

* Est hæc Epistola eeu epitome totius Christianas doctrine & omnium ferme præcipuorum locorum communium, qui in Theologia tractari solent, compendium. Zanch.

yn cynnwys enwau llwythau Israel. Exod. 28. 29. Edr. DWYFRONEG.

Yr oedd yr ephod a wnaeth Gedeon yn wisg gostfawr iawn, a thebygol wedi ei gwneuthur yr un dull ag ephod yr arch-offeiriad; mae rhai yn barnu iddo wneuthur dwyfroneg i ymofyn â'r Arglwydd â hi. Beth bynag, bu hyny yn dramgwydd i Gedeon, ac i'w dŷ. Barn. 8. 26, 27, 28. Deut. 7. 16.

Cawn hanes am eraill, heblaw yr offeiriad, ar achosion neillduol, wedi eu gwisgo ag ephod lian, pan y byddent wrth waith sanctaidd, megys Samuel a Dafydd. 1 Sam. 2. 18. 2 Sam. 6. 14.

'Dwg i mi, atolwg, yr ephod. Ac Abiathar a ddug yr ephod at Dafydd. A Dafydd a ymofynodd â'r Arglwydd,' hyny yw, trwy yr arch-offeiriad. Nid oes i ni feddwl i Dafydd wisgo yr ephod ei hun, ac ymgynghori â'r Arglwydd yn lle Abiathar. 2 Sam. 30. 7, 8. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, frag. 236.*

Yr oedd yr ephod a'r meini coffadwriaeth, ag enwau y deuddeg llwyth arnynt, ar ysgwyddau yr arch-offeiriad, yn arwyddo, 1. Fod yr Arglwydd Iesu, trwy ei allu, ei ffyddlondeb, a'i ras, yn gynnalwr effeithiol i'w holl eglwys, a phob aelod o honi. Esa. 9. 6. a 46. 3, 4.—2. Bod ei holl bobl ynddo mewn coffadwriaeth ger bron yr Arglwydd. Nis gall edrych ar eu harch-offeiriad heb eu canfod hwythan hefyd: mae eu henwau yn wastad ger ei fron. Mal. 3. 16. Eph. 5. 27. Luc 10. 20.—3. Dwyn eu henwau ger bron yr Arglwydd yn y wisg gostfawr, geinwch hon, a arwydda ei gyfiawnder tra gwerthfawr a gogoneddus. Esa. 45. 24. Phil. 3. 9.

EPHRAIM, *Heb.* אֶפְרַיִם [*ffrwythlawn*] mab ieuegaf Joseph, o Asenath, merch Potiphar. Joseph a gyflwynodd ei ddau fab, Ephraim a Manasseh, i'w dad Jacob, yn ei henaint, i'w bendithio ganddo. I arwyddo y byddai Ephraim yn fwy na Manasseh, ac y byddai ei hâd yn llaws o genedloedd, croesodd ei ddwy-law, ac a osododd ei law ddehau ar ben Ephraim, a'i law aswy ar ben Manasseh. Gen. 48. 8—22. Ei feibion, Suthelah, Becher, Tahan, oeddynt benau teuluoedd lluosog. Num. 26. 35, 36. Edr. ELZAD.—Pan ddaeth Israel o'r Aipht, yr oedd yr Ephraimaid yn rhifo 40,500; eu cadben oedd Elisama, mab Ammihud; eu hyspiwr oedd Josuah mab Nun; Cemel mab Siphtan oedd eu penaeth yn rhanu y wlad. Yr oeddynt wedi lleihau 8000 yn yr anialwch. Num. 2. 18, 19. a 13. 8. a 26. 37. 34. 24. Yr oedd Ephraim, Manasseh, a Benjamin, yn gwersyllu tu ol i'r babell, ac yr oeddynt yn cychwyn ar ol yr arch; am hyny, dywedir ei fod yn eu harwain, ac yn cyfodi eu nerth o'u blaen. Num. 2. 18—24. a 10 21—24. Yn ngwlad Canaan, yr oedd rhandir Ephraim yn nghanol y wlad, a Môr y Canoldir o du y gorllewin, a'r Iorddonen o du y dwyrain

iddi. Yr oedd Deborah y brophwydes, a fu yn barnu Israel, o'r llwyth hwn. Felly hefyd yr oedd Abdon, yr hwn a farnodd Israel wyth mlynedd. Barn. 5. 12. a 7. 24, 25. a 8. 1, 2, 3. a xii. Bu y babell yn Siloh, yn llwyth Ephraim, tros yn nghylch 320 o flynyddoedd. Yr oedd 20,800 o wyr cedyrn o'r llwyth hwn yn coronni Dafydd; yn nheyrnasiad pa un, Heles y Peloniad oedd eu pen-cadben; a Hosea mab Azaziah oedd eu rhaglaw. 1 Cron. 12. 30. a 27. 10, 20.

Jeroboam mab Nebat, o'r llwyth hwn, a hudodd, a naw eraill o lwythau Israel, i osod i'w fynu iddo ef freniniaeth wahanol, yr hon a barhaodd 254 o flynyddoedd, sef o A. D. 3029, i 3283. Yr oedd y rhan fwyaf o freninoedd Israel o'r llwyth hwn; ac yr oedd y ddwy ddinas freninol ynddo, sef Sichein a Samaria. Yr oedd un o'r lloi aur yn Bethel, dinas arall ynddo. Gan fod y llwyth hwn mor nodedig yn mysg y deg, gelwid, yn aml, y cwbl wrth yr enw hwn, yn enwedig gan y prophwyd Hosea. 2 Cron. 25. 7. Esa. xxviii. Hos. iv, v, vi, &c. Edr. ISRAEL.

Y mae Ephraim hefyd, 1. Yn enw ar ddinas yn agos i Bethel, yn nghylch wyth milltir o Jerusalem. Abiah a'i cymerodd oddiar Jeroboam. 2 Cron. 13. 19. Yn agos i'r ddinas hon yr oedd Baal-hazor, lle yr oedd Absalom yn cadw ei ddeaddellau. Yma, tebygol, y cilioedd yr Arglwydd Iesu, pan yr oeddent wedi cydfwriadu i'w ladd. Ioan 11. 54.—2. Mynydd-dir yn y llwyth hwn, yn agos i'r terfyn deheu iddo. Barn. 17. 1. a 19. 1. 1 Sam. 1. 1. Jer. 4. 15. a 31. 6. a 50. 19.—3. Coedwig tu hwnt i'r Iorddonen, yn agos i Mahanaim, lle y gorchfygwyd Absalom a'i fyddin; yr hon a alwyd Coed Ephraim, o herwydd lladdfa yr Ephraimaid gan Jephtha. Barn. xii. 2 Sam. 18. 6.

EPHRATA, neu EPHRAIM, *Heb.* אֶפְרַתָּה [*ffrwythlawn, llawnder*] gelwir Bethlehem wrth yr enw hwn. Gen. 25. 16, 19. Ruth 4. 11. Mic. 5. 2. Edr. BETHLEHEM.—'Wele, clywsom am dani yn Ephrata,' &c. Salm 132. 6. Barna rhai mai Siloh, yn mynydd Ephraim, a feddylir yma, am fod yr Ephraimaid unwaith yn cael eu galw yn Ephrateaid. Barn. 12. 5. Ac mai wrth feusydd y coed mae i ni ddeall Ciriath-Jearim. Eraill a farnant mai Jerusalem a feddylir wrth Ephrata, am ei bod yn yr ardal hono. Ond y mae y geiriau yn gosod allan weithrediadau meddyliu Dafydd, o bryd i bryd, mewn perthynas i'r arch. Pan yr oedd yn byw yn Bethlehem Ephrata clywodd yn aml am dani, ac am yr esgeulusder mawr o honi. Wedi ei wneuthur yn frenin, ymofynodd am dani, a chafodd hi yn Ciriath-Jearim, mewn lle anenwog, yn meusydd y coed. Ni chafodd esmwythder, nes ei dwyn oddi yno i Jerusalem, y ddinas freninol, lle, wedi hyny, yr adeiladwyd teml ardderchog iddi. Crist, gwrth-gyagod yr arch, a glybuwyd am dano

yn gyntaf yn Ephrata, ac a'i cafwyd yno yn mblith yr anifeiliaid, fel pe buasai yn meusydd y coed. Mic. 5. 2.

EPHRON, *Heb.* עפראן [*Ulloch*] 1. Hethiad, mab Sohar, yr hwn a werthodd yr ogof yn Machpelah i Abraham yn feddrod. Gen. 23. 6, &c.—2. Mynydd ag amryw ddinasoedd yn sefyll arno. Jos. 15. 9.

ER, *Heb.* ער [*gwyllydd*] mab cyntaf-anedig Judah, yr hwn oedd ddrygonus yn ngolwg yr Arglwydd. A'r Arglwydd a'i lladdodd ef. Gen. 38. 7.

ERAN, *Heb.* עראן [*eu gwyllydwriaeth*] mab Suthelah, o lwyth Ephraim, tad yr Eraniaid. Num. 26. 36.

ERASTUS, *Gr.* Εραστός [*hawddgar*] gorchwyliwr y ddinas yn Corinth. Rhoddodd i fynu ei swydd yn y ddinas, ac a aeth gyda Phaul i Ephesus, oddi yno anfonwyd ef gyda Timotheus i Macedonia. Act. 19. 22. Pan yr ysgrifenoedd Paul ei Epistol a'r Rhufeiniaid, yr oedd Erastus yn Corinth, a rhai blynyddoedd wedi hyny. Rhuf. 16. 23. 2 Tim. 4. 20. Nid oes hanes sicr mwy na hyn am dano.

ERBYN, gwrthwynebiad, gwrthasaf, gwrth-luddiad; yn ngwrthwyneb, yn groes.—'Yn fy erbyn i y mae hyn oll.' Gen. 42. 36. *Heb.* ערבי ארנאף *arnaf fi*; y mae hyn oll fel baich rhy drwm i mi i'w ddyoddef. Y mae rhaglun-iaethau Duw, yn aml yn ymddangos yn dywyll; ac aml ddrygau anhawdd eu dwyn, a gaiff y erfiawn; ond da yw gobeithio, a dysgwyl yn ddystaw am iechydwrriaeth yr Arglwydd; canys 'gwna dywyllwch yn oleuni, a'r gwyr-geim-ton yn uniawn,' o flaen ei bobl; a chant gyd-nabod yr ddiocelgar, fod 'pob peth yn cyd-weiithio er daioni iddynt.' Salm 34. 19. Esa. 42. 16. Rhuf. 8. 28. 1 Cor. 10. 13. 2 Cor. 4. 17.—'Y neb nid yw gyda mi, sydd yn fy erbyn.' Mat. 12. 30. Yr oedd y Phariseaidd wedi dywedyd am wrthiau yr Arglwydd Iesu, mai trwy Beelzebub, penaeth y cythreuliaid, yr oedd yn bwrw allan gythreuliaid. Y mae yr Iesu yn dangos mai haerriad celwyddog oedd hwn, ond fod Satan ac yntau yn hollol groes i'w gilydd. 'Y neb nid yw gyda mi, sydd yn fy erbyn;' ond nid yw Satan gyda mi, am hyny y mae yn fy erbyn, ac yr ydwyf finau yn ei erbyn yntau. Yr hwn, gan hyny, nid yw gyda mi, yn erbyn Satan a'i achos, a'i deyrnas, y mae yn fy erbyn, ac yn erbyn fy achos a'm teyrnas yn y byd. Nis dichon neb yma fod yn amhleidiol; y mae amhleidgarwch yma yn deyrnfrad yn erbyn Crist. 'Y neb nid yw yn casglu gyda Christ, sydd yn gwasgaru;' hyny yw, y mae ei ymddygiad yn tneddu i wasgaru dynion oddiwrth Grist, neu i'w digalon, neu eu difateru i ddyfod; y mae yntau hefyd yn gwasgaru, sef yn cam-ddefyddio ei holl amser a'i lafur. Yr hwn nid yw ei holl galon, a'i ymdrechadau o blaid yr efengyl, a theyrnas Crist yn y byd, a gaiff ei fod yn treulio ei lafur, ei amser, a'r cwbl, ond i ych-

ydig ddefnydd yn y diwedd. Y mae casglu gyda Christ o'r pwys mwyaf, ac yn sicr o lwyddo, ac yn sicr o'i wobr. Casglu Crist ei ddefaid cyfrgolledig; y mae ei waith yn dra sicr o lwyddo; ond ein baint arbenig ni yw casglu gydag ef. Peth ofnadwy yn y diwedd fydd iddo ein cael yn ei erbyn. Luc 11. 23.

ERCHWYN, (cwyn) ystlys gwely, ochr gwely. Salm 132. 3. Y mae y ערש yn arwyddocâu yn hytrach matras gwely, Parkhurst.

ERCHYLL, (erch) hyll, ofnadwy, echryslawn, dychrynlyd.—'Diffaethwch gwag erchyll—pydew erchyll,' sef lleoedd dychrynlyd, llawn o oernadau erchyll y trigolion, ellyllon, bwystflod, neu ddyinion. Y maent yn ddangosiad cyffelybiaethol, neillduol o gymhwys, o gyflwr dyn fel pechadur, yn llawn o lygredigaethau, a phob annedwyddwch. Y mae dyn yn wag o bob daioni, ac yn llawn o bob peth pechadurus ac echryslawn; oddi yno y mae Duw, o'i rad drwgred, yn cyfodi ac yn dwyn ei bobl. Deut. 32. 10. Salm 40. 2.—'Cwp-an erchyll.' Esa. 51. 17, 22. ברוך ה'רעלה *cupn yn peri cynhwrf, terfysg, ac annhrefn*, fel diod gadarn y meddwyn. Darluniad addas o effeithiau barnedigaethau cyfiawn Duw ar ddynion am eu pechodau, heb un ffordd o ymwared yn ymddangos. Mae Duw yn addaw ei gymeryd o law Jerusalem, sef ei eglwys, a'i roddi i law ei chystuddwyr. 'Ni chwanegi ei yfed mwy,' medd Duw, yn rasol wrthi. Bydd diwedd sicr a therfynedig i holl gystuddiau ei bobl.—'Gwelais yn nhŷ Israel beth erchyll;' sef ei heilun-addoliaeth, a'i phuteindra oddiwrth yr Arglwydd; yr hwn y mae yr Arglwydd yn gyfiawn yn edyrch arno gyd â'r ffield-dra mwyaf. Jer. 5. 30. a 23. 14. Hos. 6. 10.

ERECH, un o'r dinasoedd a adeiladwyd gan Nimrod yn ngwlad Sinar. Gen. 10. 10.

ERES, (er-es) rhyfedd, rhyfeddol, aruthr, engur, engurol.

Llais yr Arglwydd, drwy ddyrys llyn,
A godal ddychryn *eres*.

E. Prys, (Salm 29. 8.)

ERFID, (er-mid) ymgyrch, gwrthgyrch, ysgarmes, ymladd.

Ymddyroha dithau f' Arglwydd gun,
F'm nerth dy hun a'th *erfid*.

E. Prys, (Salm 21. 1a.)

ERFYN, (myn) dymuno, gofyn, erchi.—'Yr ydym yn erfyn dros Grist.' 2 Cor. 5. 20. Cenedau Crist ydym, ac yr ydym yn erfyn drosto, yn ei enw, yn ei le (*ὄνομα*). Y mae efe fry yn y nesoedd yn eiriol, yr ydym nifnau yma yn y byd drosto, ac yn ei le, yn erfyn ar fyfod o bechaduriaid, 'cymmoder chwi â Duw.' Tra y mae y gair yn dangos gwrthnysigwydd y byd gelyniaethol yn erbyn Duw, y mae hefyd yn dangos yr ysbryd rhagorol oedd yn llywodraethu yr apostol a'i frodyr yn cario eu cenedwriaeth rasol; yr oeddynt yn erfyn yn dirion

ac yn gymhelladol; yn anfoddlon cymeryd nacâd, gan fod eu cymmod â Duw o'r canlyniad mwyaf i'w dedwyddwch, ac yn un â threfn ryfedd Duw yn Nghrist. Nid traddodi cenadwri oerllydd yr oeddynt; ond yn ffyddlon dros yr hwn a'u hanfododd, ac yn eiddigus dros ei ogoniant, ac yn llawn cariad at eneidiau pechaduriaid; yr oedd eu holl enaid yn y gwaith, ac â'u holl galon yr oeddynt yn ymgais am lwyddom. Mat. 10. 40. Diar. 1. 24.—'Erfyn drosom.' Edr. GWEDDI, YSBRYD GLAN.

ERGLYW, (clyw) gwrando, ystyr. Salm 5. 2. a 55. 2. Diar. 23. 19.

ERGYD—IO, (cyd) taffiad, tarawiad, dyrnod. Gen. 21. 16. Esa. 37. 33. Luc 22. 41.

ERIOED, (er-oed) bob amser, yn wastad, byth; nid un amser, ni bu un amser.—'Erioed y maent hwy,' sef tosturiaethau a thrugareddau yr Arglwydd. Mae cariad Duw yn dragwyddol, heb ddechreu, tuag at ei bobl, ac yn parhau o hyd, ac yn cael ei ddangos o genedlaeth i genedlaeth. Salm 25. 6. a 100. 5. a 103. 17. a 136. 11. Dan. 12. 3. 1 Pedr 1. 4. Jer. 33. 11. 'Cofia dy dosturiaethau, &c. Na chofia bechodau fy ieuenctyd,' &c. Nid oedd yn gweled un achos ynddo ei hun i'r Arglwydd beidio, o'i herwydd, gofio ei bechodau; ond y mae yn gweled achos digonol yn naioni Duw ei hun; yn natur a pharhad ei gariad. Y mae efe wedi pechu yn foreu, ond y mae trugareddau Duw erioed, y maent heb ddechreu arnynt mwy nag ar Dduw ei hun. Y mae y cyferbyniad rhwng gwaith Duw yn cofio ei dosturiaethau, a pheidio cofio ein pechodau, yn gynnwysfawr, ac yn nodedig iawn.

ERI, y pummed mab i Gad, a thad yr Eriaid. Num. 26. 16. Gen. 46. 16.

ERLID—IAU—WYR, (eryl) canlyn, dilyn, erlyn, ymlid ar ol; dyludo, traws-ffino; erlynwyr, traws-flinwyr. Ismael a erlidiodd Isaac trwy ei watwar, ei wawdio, a'i ddirmygu. 'Megys y pryd hwnw, yr hwn a anwyd yn ol y cnawd a erlidiai yr hwn a anwyd yn ol yr Ysbryd, felly yr awr hon hefyd.' Y mae y ddau hâd bob amser, ac yn mhob man, yn wrthwyneb i'w gilydd; ond yr hwn a anwyd yn ol y cnawd, sydd yn erlid; nôd crefyddwyr cnawdol ydyw, sydd â rhyw eilun ganddo i sefyll drosto heblaw gwir dduwioldeb; ei elw, ei blaid, ei barch, a gelyniaeth yn erbyn Crist a'i achos, yn egwyddor ei feddwl. Gen. 21. 9. Gal. 4. 29. Er bod erlidigaeth yn gwbl groes i lythren ac ysbryd yr efengyl, eto llawer o erlid sydd wedi bod, ac yn bod, yn mhlith rhai dan yr enw Cristionogion. 'Nid oddiwrth Grist y mae erlidigaeth,' medd Jortin, 'ond o'r diafol; lle mae erlidigaeth yn dechreu, y mae Cristionogrydd yn darfod. Nid arferodd Crist drawsineb ond unwaith, a hyny i ymlid dynion drwg o'r deml, ac nid i'w hymlid iddi.'

Erlidwyr Crist yn ei berson ei hun pan oedd yma yn y byd, fel y gwelir yn hanes yr Efengylwyr am dano; y mae yn cael ei erlid

yn barhaus, yn ei aelodau, y rhai sydd mewn gwir undeb âg ef, ac yn anwyl ganddo. Yn mhob oes, hyd yn hyn, y maent yn cael, mwy neu lai, eu gwaradwyddo, eu hanrheithio, a'u lladd. Ond 'gwyn eich byd,' (medd Crist) pan y'ch gwaradwyddant, ac y'ch erlidiant, ac y dywedant bob drygair yr eich erbyn, er mwyn fy enw i, a hwy yn gelwydog. Mat. 5. 11. Act. 9. 4. Yr oedd y pechod dirfawr o erlid eglwys Dduw yn gorwedd yn drwm ar feddwl Paul tra y bu byw yn y byd. 'Yr hwn nid wyf addas i'm galw yn apostol, am i mi erlid eglwys Dduw.' 1 Cor. 15. 9. 1 Tim. 1. 13. Taro ei bobl yw taro Duw yn y man unwyaf tyner, sef ar ganwyll ei lygad. Deut. 32. 10. Zech. 2. 8. Y mae barnau dychrynlyd Duw ar erlidwyr yn mhob oes yn ddangosiad neillduol o echrystlondeb y pechod, ac anfoddlonrwydd Duw iddo.—Am erlidigaethau yr Eglwys, Gwel Limborch's *Introduction to the History of the Inquisition*. A. Robinson's *History of the Persecution*. Lockman's *History of Popish Persecution*. Doddridge's *Sermon on the Persecution*. Jortin's *ditto*. Bower's *Lives of the Popes*. Fox's *Martyrology*. Woodrow's *History of the Sufferings of the Church of Scotland*. Neal's *History of the Puritans, and of New England*. *History of the Bohemian Persecutions*.

ERNES, (ern) gwystl, bridyw. *Gr. ἀραξω;* *Llad. ARRHA, ARRABO, o'r Heb. ערבה* yr hwn a gyfieithir *gwystl*, yn Gen. 38. 17, 18, 20. Byddent yn rhoddi ernes, fel arian gwystl, i weinidogion wrth eu cyflogi. Yr oeddynt hefyd yn rhoddi *arrhabon*, neu ernes, mewn cytundeb, fel rhan o arian y pryniad, yn arwydd o'u cyfammod, ac yn wystl am y rhan arall oedd yn ol heb ei thalu. Yn y golygiad hwn y mae yr Ysbryd Glan yn y saint yn cael ei alw *ernes, ernes eu hetifeddiaeth*, 2 Cor. 1. 22. a 5. 5. Eph. 1. 14. Y mae y cwbl wedi ei addaw yn gyntaf, ac y mae yr ernes yn cael eu rhoddi fel rhan o hono, ac yn gadarnhad o'r aldedwid o'r cwbl, yn yr amser priodol, gosod-edig. Y mae yn gwahaniaethu oddiwrth wystl yn y golygiad hwn; y mae gwystl i'w ddychwelyd pan gyflawnir yr addewid o daiu y cwbl, yn ol y cytundeb, ond y mae yr ernes yn rhan o'r taliad, ac o'r un natur a'r hyn sydd yn ol. Heblaw hyny, y mae y gwystl yn gyffredin o gymaint neu fwy gwerth na'r peth addawedig; ond nid yw ernes ond rhan o hono. Byddid mewn masnach yn rhoddi ernes, pan na ellid talu y cwbl, neu ynte, pan na allai y person, o herwydd rhyw amgylchiadau, dderbyn a mwynhau y cwbl. Yr etifeddiaeth, sef bywyd tragwyddol, yw y peth addawedig gan Dduw i'w bobl: ond nid yn y byd hwn y mae yr etifeddiaeth i'w mwynhau; i gadarnhau yr addewid hon i ni, y mae Duw yn rhoddi ei Ysbryd, fel rhan flaenorol o honi, ac yn sicrhau i'w bobl o'r cwbl; y mae yn ernes o'r etifeddiaeth a bwrcaswyd ac a addawyd. Y mae yr etifedi-

aeth wedi ei hadbrynu gan Grist, eu cyfath-rachwr, i'w bobl, yr hon y colodd dyn trwy bechod bob hawl iddi; y mae wedi ei haddaw iddynt yn y gair; y mae Duw yn ewyllysio dangos i etifeddion yr addewid ddianwadalwch ei gyngor yn hyn; ac i sicrhau ei bobl o'r etifeddiaeth, y mae yn rhoddi iddynt ernes yr Ysbryd, neu yr Ysbryd Glan yn ernes.—Y mae yr apostol yn llefaru am berson, ac nid am unrhyw ddawn, gwaith, un rodd; *yr hwn* (ὁς ἐστίν) nid *yr hyn*. Rhoddiad a phreswylid yr Ysbryd Glan ei hun, yn mhersonau ei bobl, yw mewn modd arbenig, yr ernes. 'Yr hwn a'n gweithiodd ni i hyn yma yw Duw; yr hwn hefyd a roddodd i ni ernes yr Yrbryd;' yma y mae y gwaith a'r Yrbryd Glan fel ernes, yn cael eu gwahaniaethu. Y mae gwaith gan yr Ysbryd Glan yn cael ei weithredu arnynt; felly y mae ar lawer nad ydyw yn preswylid ynddynt, fel ernes yr etifeddiaeth. Nid yw yr Ysbryd Glan yn cael ei roddi i breswylid ynddynt, fel yn y deml, ac yn ddyddanydd, ond yn etifeddion yr addewid; ond y mae ei rodd, iad a'i breswylid yn y rhai hyn, yn dragwyddol, ac yn ernes ddiammheuol o'u hawl i'r etifeddiaeth. Y mae yr Arglwydd tiron wedi rhoddi iddynt bob sicrwydd allanol a ellir ei roddi, sef ei air, ei addewidion, ei gyfammod, a'i lw, a dadguddiad o'i ffyddlondeb a'i ddianwadalwch yn y cwbl; rhyngodd bodd iddo hefyd roddi y sicrwydd tufewnol hwn, sef yr Ysbryd Glan, yn ernes. Esa. 51. 29.

Er mai preswylid yr Ysbryd Glan yn ei bobl sydd yn fwyaf neillduol yn cael ei alw yn ernes, eto diammen fod gweithrediadau ynddynt cyfatebol iddo fel ernes. Mae ei weithrediadau cadarnhaol a chysurol ynddynt, yn flaen-ffrwyth yr Ysbryd, ac sicrhad o gynauaf mawr i ddyfod. Mae yn cysuro eu calonau i bob golud sicrwydd deall. Mae iddynt lawenydd yn yr Ysbryd Glan, annrhaethadwy a gogonedus. Rhuf. 8. 23. Col. 2. 2. 1 Petr. 1. 8, 9. Mae y sicrwydd goruchel hwn, a'r llawenydd annrhaethadwy, fel ernes, yn rhan o'r hyn sydd yn ol; er mai rhan fechan a'i gymharu a'r cyflawn fwynhad, eto mae, fel y blaen-ffrwyth, un natur, ac yn rhan o hono; nid gwahanol bethau fyddant, ond yr un pethau wedi eu *hychwanegu* i'r cyflawnder mwyaf y dichon iddynt ei fwynhau. Mae Duw wedi rhoddi ei ernes yn ddialw yn ol; ac mae yr ernes yn rhy werthfawr gan Dduw i'w cholli. Mae pob peth sydd yn perthyn i iechydriaeth yr eglwys yn angholladwy i gyd. Mae hawl gan Dduw yn ei bobl, yr un achos, oblegid ei ernes ynddynt; mae hawl sicr ganddynt hwy o'r etifeddiaeth, oblegid ernes yr etifeddiaeth wedi ei rhoddi gan Dduw iddynt i'r dyben hyn.—Gwel Macknight, Zanchy, Musculus, Goodwin, ar Eph. 1. 14. Dr. Owen on *Communion with God, and on the Spirit*.

ERTHYL-U, (erth-yl) erthyliad, peth a esgorir cyn tymp; esgor peth annhymyg. Job

3. 16. Salm 58. 8. Preg. 6. 3. Exod. 23. 26. Hos. 9. 14.

ERWIN-DEB. Edr. GERWIN.

ERYR-OD, (er-ys) *Heb.* עֵרֶב *dryllio*; *Gr.* αετός; *Llad.* ACQUILA; *Ffr.* AIGLE; *Saes.* EAGLE.—Mae yr eryr yn un o'r mwyaf, y cryfaf, a'r cyflymaf o'r holl adar ysglyfaethus. Mae ei gilfin yn gryf ac yn fachog, ei goesau yn felynlion, wedi eu gorchuddio â phluf hyd y bodiau; y mae iddo bedair o fodiau, tair yn ol, ac un yn mlaen; ei ewinedd sydd braff, bachog, a chryf, yn addas i grafangu ei ysglyfaeth; y mae ei lygaid yn ddwfn yn y pen, ond yn fawr, yn ddsyglauer, yn llym, ac yn dreiddiol; ac mae ei adenydd yn fawrion ac yn gryffion. Mae yn ehedeg yn uchel ac yn fuan; yn arogli o bell; yn bwrw ei bluf yn flynyddol; yn nythu yn uchel yn y creigiau; ac yn gyffredinol yn byw yn hir, ac yn alluol, ar rai achosion, i fyw yn hir heb ymborth. Yr oedd gan Mr. Owen Holland, o Gonwy, eryr yn ei gadwr-aeth am naw mlynedd, yr hwn oedd wedi bod yn meddiant gwr boneddig arall dros 32 o flynyddoedd, a pha beth oedd ei oed pan y cafodd y gwr hwnw ef o'r Iwerddon, nid yw hysbys. Mae Keysler yn cofnau am eryr yn Vienna a fu byw mewn cadwraeth 104 o flynyddoedd. Ei ymborth yw adar, ysgyfarnogod, wyn, mynod, ie, a phlant bychain, os geill ddyfod o hyd iddynt. Gwel *Prod. Nat. Hist. Scot. lib. iii. p. 2. a 14.* Rhoddir yno 'hanes am ddau o blant wedi eu cario ymaith gan eryrod, ac a gafwyd yn eu nythod heb ddim niwed arnynt. Yr achos paham y dichon yr eryr edrych ar yr haul yn ei ddsygleirdeb mwyaf, yw, medd y Jesuit Angelus, yn ei *Optics*, am fod iddo ddau bwr o amrantau, yn y dew ac yn gauad, a'r llall yn denu ac yn fain; mae yn tynu y di-diweddaf dros y llygaid i edrych ar wrth-ddrychau cansaidd, ysplenydd, dysglauer.

Y mae llawer o amrywiaeth o honynt yn gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd, yn eu lliwiau, &c. Yr un a elwir gan yr Indiaid yn America *Yzuahili*, yw y mwyaf o'r hawsaf ei wareddio i hebogyddiaeth. Yr oedd yr holl rywogaethau o honynt yn aflan dan y gyfraith.

Y mae yr eryrod yn dyner iawn o'u cywion; a phan fyddant yn allug i ehedeg, 'efe a gyfyd ei nyth a'i lais; a *gastella* dros ei gywion;' neu ymsymud, neu gylch-eheda uwch ben ei gywion. Mae y gair עֵרֶב yn cael ei gyfieithu *ymsymud*, yn Gen. 1. 2.—*crynu*, yn Jer. 23. 9. yr nraig loedd yr arferir y gair, heb law yn y fan hon. 'Y lleda ei esgyll, y cymer hwynt, ac a'u dug ar ei adenydd, pan y byddont wedi blino; 'felly y dygodd yr Arglwydd ei bobl o'r Aipht, ac a'u harweiniodd ac a'u diogelodd yn yr anialwch.' Yn yr un gyffelyb, y mae yr Arglwydd eto, trwy yr cfengyl, a gweithrediadau yr ysbryd arnynt, yn denu, yn annog, ac yn dwyn yn effeithiol, bechaduriaid o gaethiwed Satan; yn eu harwain, yn eu cynnorthwo, ac yn eu diogelu yn eu holl daith i'r bywyd. Ar

ei adenydd, nid rhwng ei ewinedd, y mae yr eryr yn dwyn ei gywion; felly y mae Crist yn dwyn ei eglwys. Exod. 19. 4. Deut. 1. 31. a 32. 11. Dat. 12. 14. Esa. 31. 5. a 46. 4. a 63. 9. Hos. 11. 3.

'Fel yr adnewyddir dy ieuencyd fel yr eryr.' Salm 103. 5. Fel mae yr eryr yn bwrw ei bluf, a rhai o'r newydd yn tyfu, fel mae yn ymddangos yn ieuanc ac yn hardd; felly mae yr Arglwydd, trwy ei Ysbryd, yn adnewyddu ei bobl yn ysbryd eu meddwl. Y mae angen arnynt am yr adnewyddiad sanctaidd hwn yn barhaus, er eu grym, eu cysur, eu bywiogrwydd, a'u harddwch; mae yr Arglwydd, yn ei ffyddlondeb, yn cofio am danynt, ac yn eu hadnewyddu yn y dyn oddi mewn, o ddydd i ddydd. Rhuf. 12. 2. Tit. 3. 5. 2 Cor. 4. 10.

'Ehedant fel eryrod.' Esa. 40. 31. Y mae ehediad yr eryr yn rhagori ar ehediad yr holl adar, 1. Yn ei gyflymdra. Solomon, yn anôg i beidio rhoddi ein llygaid ar olud, sef y peth nid yw, a ddywed, 'golud yn ddiau a gymer âdenydd, ac a eheda ymaith megys eryr tua'r wybr'; sef yn gyflym iawn, ac yn anadferadwy. Diar. 23. 5. 2 Sam. 1. 23. Galar. 4. 19. Deut. 28. 49. Hos. 8. 1. Hab. 1. 8.—2. Yn sythder ei ehediad. Mae yr adar eraill yn cylch-ehedeg, mwy neu lai, i gyd; ond dichon yr eryr ehedeg yn syth, fel saeth o fwa.—3. Y mae yn ehedeg yn uchel iawn: nid oes un creadur corphorol a ddichon gyrhaedd i'r un uchder a'r eryr. Ehedeg fel yr eryr, gan hyny, ydyw ehedeg yn gyflym, yn syth, ac yn uchel iawn; hyn a wna y rhai a obeithiant yn yr Arglwydd, ac y mae ef yn adnewyddu eu nerth; ar adenydd ffydd, cariad, a gobaith, a serchiadau ysbrydol, chedant at y pethau sydd uchod, lle mae Crist yn eistedd ar ddeheulaw Duw.

'Pa le bynag y byddo y gelain (Luc, y corph) yno yr ymgasgl yr eryrod.' Job 39. 27. Mat. 24. 28. Luc 17. 37. Diareb Hebraidd yw y geiriau, yn dangos y bydd y cyffelyb achosion yn dwyn, yn gyffredin, yr un cyffelyb effeithiau. Y mae y rhan fwyaf o eglurwyr diweddar yn priodoli y geiriau i ddystrywiad yr Iuddewon trwy luoedd y Rhufeiniaid, lluman-arwydd pa un oedd yr eryr. Yr Iuddewon yw y gelain; yr eryrod yw luoedd y Rhufeiniaid, y rhai a fyddent mor sier o'u cael a'u dystyrywio, lle bynag y byddent, ag yw yr eryr o gael a dryllio ei ysglyfaeth. Felly hefyd bydd i farnau Duw yn sier oddiweddyd holl elynion ei deyrnas. Gwel y Dr. Doddridge.

Cyffelybir i eryrod, yn aml yn yr ysgrifthyrau, freninoedd a'u lloedd buddugoliaethus, yn gorthrymu, ysglyfaethu, anrheithio, ac yn lladd cenedloedd a phobloedd; megys brenin Assyria, yr Aipht, a Babilon, yn myned yn gyflym at eu hysglyfaeth, fel eryrod ar adenydd mawrion. Hos. 8. 1. Ezec. 17. 3, 7. Dan. 7. 4. Hab. 1. 8. Jer. 4. 13. a 48. 40. Galar, 4. 19.

'Helaetha dy foelder fel yr eryr;' sef wedi iddo fwrw ei bluf, fel arwydd o anrheithiad, gorthrymder, gofid, a galar. Mic. 1. 16.

ESAIAH, Heb. יְשַׁעְיָהוּ [*iachawdwriaeth yr Arglwydd*] mab Amos, a phrophwyd enwog.—Y mae rhai yn barnu ei fod o hâd breninol. Prophwydodd yn nyddiau Uzzi, Jotham, Ahas, a Hezeciah, breninoedd Judah. Y mae ei wraig yn cael ei galw yn brophwydes, am ei bod yn wraig i brophwyd, tebygol, ac nid am ei bod yn prophwyd. Yr oedd iddo ddau o feibion, sef Saer-jasub, a Maher-shalal-has-baz. Pen. vii, viii. (Edr. dan y geiriau hyn.) Mae yn draddodiad yn mhlith yr Iuddewon a'r Cristionogion, iddo gael ei farwolaethu gan Manasseh yn nechreuad ei deyrnasiad, trwy ei dori â llif, wedi iddo brophwydo 45, neu yn hytrach 60 mlynedd: ond, medd Vitranga yn ei *Prolegomena*, dychymyg disail yw. Nid yw debyg iddo brophwydo dan deyrnasiad Manasseh waedlyd; onide, buasai hanes wedi ei adael am hyny; ac mae yn fwy tebyg fod geirian yr apostol, (Heb. 11. 37.) yn cyfeirio at ddyoddefiadau y merthyron, dan erlidigaethau Antiochus Epiphanes, nag at farwolaeth Esaiah.

Y mae ei ysgrifeniadau, mewn rhan, yn hanesiol, ac mewn rhan yn brophwydoliaethol, a barddonol. Y mae hanes y brenin Uzziath, a ysgrifenydd ganddo, yn awr wedi ei cholli. 2 Cron. 26. 22. Y mae yr ysgrifeniadau sydd genym o'i waith, yn cynnwys rhan werthfawr ac ardderchog iawn o'r Beibl. Y mae Jerome yn galw ei ysgrifeniadau yn grynoded o'r Beibl, ac yn gasgliad o ba beth bynag sydd o wybodaeth anghyffredin o fewn cyrhaeddiad meddwl dyn, mewn naturiaeth, moesolrwydd, a duwinyddiaeth.* Mae ei brophwydoliaethau wedi eu hysgrifenu mewn dull barddonol, yn ol trefn barddoniaeth Hebraeg, yn ol barn yr Esgob Lowth. [Gwel. *Prelim. Dissert.*] Y mae ei olygiadau yn oleu ac yn efengylaidd: ei iaith yn ardderchog; a'i addurniadau yn briodol, yn ddysglaer, ac yn harddwych. Yn gymysgedig â'i brophwydoliaethau yn erbyn yr amrywiol deyrnasoedd brigog y dyddiau hyny, cawn aml addewid werthfawr am y Messiah, ei waith, ei deyrnas fendigedig yn y byd, fel y gwelwn yn pen. 1. 18, 25, 26, 27. a 2. 1—5. 4. 2—6. a 7. 14. a 8. 14. a 9. 6, 7. a xi, xii, xxv, xxvi. a 28. 16. xxxv. O'r ddeugeinfel bendod hyd ddiwedd y llyfr, er bod gwaredigaeth yr Iuddewon o Babilon, a gwagedd eilunod, yn achlysurol yn cael crybwyll am danynt: eto yr amcan penaf yw, rhagfynegi cnawdoliaeth, dyoddefiadau, a gogoniant y Messiah; gosod i fynu yr eglwys efengylaidd yn mhlith Cenedloedd; anghrediniaeth a gwrthodiad yr Iuddewon, a'u hadferiad drachefn yn y dyddiau diweddar.

* Quid loquar de Physica, Ethica & Theologia? Quicquid Sanctorum est Scripturarum, quicquid potest humana lingua profiteri, & mortalium sensus accipere, isto volumine continetur.

Heblaw yr esbonwyr cyffredin ar yr holl Feibl, ysgrifennodd Vitrinas, (Isellmyn) yn ddysgedig ac yn olen ar y Myr hwn yn Lladin. Y Dr. Lowth, Esgob Llundain, a roddodd gyfieithiad newydd o hono, yn nghyd a chys-trawion achlysurol ar yr iaith, yr hwn sydd ddefnyddiol iawn tuag at iawn deall meddwl yr Ysbryd Glan ynddo. Yr ydwyf yn cyfrif fy hun dan rwymedigaethau mawrion i'r ddaun awdwr hyn, yn enwedig y cyntaf, yr hwn sydd i'm tyb i, yn esboniwr heb ei ail, o ran dysg, deall, gwybodaeth, duwynddiaeth iachus, a golygiadau efengyllaidd.*

ESAMPL. EDR. SIAMPL.

ESARHADON, *Heb.* אֶסְרָחָדָן, [*rhwymiad, hysfrydwch, neu lawenydd*] y trydydd mab i Senacherib, brenin Assyria, yr hwn a deyrnasodd yn ei le ef. 2 Bren. 19. 37. Wedi teyrnasu 29 o flynyddoedd yn Ninifeh ar Assyria, Mesesimordacus, brenin Babilon, a fu farw heb adael un mab i lywodraethu ar ei ol; yn ganlynol i hyny, bu y deyrnas mewn llawer o aflywodraeth a chythrwfl drys wyth unllynedd; yn y cythrwfl terfysgelyd hwn, Esarhadon a goffeiddiodd yr achlysur i gymeryd meddiant o Babilon, a'i chwaneagn at ei ymerodraeth o'r blaen, ac a deyrnasodd ar y ddwy dros 13 o flynyddoedd. Wedi teyrnasiad llwyddiannus dros 42 o flynyddoedd, bu farw, a'i fab Saosduchin, yr hwn a elwir yn Judith (pen. 1. 1.) Nebuchodonosor, a deyrnasodd yn ei le ef. Llefari am dano yn yr ysgrhythrau, fel brenin Babilon a brenin Assyria; tywysogion brenin Assyria a ddaliasant Manasseh, ac a'i dygasant i Babilon. 2 Cron. 33. 11. Yn Ezra 4. 10. gelwir ef *Asnappar mawr ac enwog*; yr hyn sydd yn dangos ei fod yn frenin o ragoroldeb ac enwogrwydd tu hwnt i neb arall a fu o'i flaen yn un o'r ddwy deyrnas. Darostyngodd yr Aipht ac Ethiopia: a Thartan, ei ben-cadben, a gymerodd Ashdod. Alltudiodd y gweddill o'r deg llwyth i'r parthau dwyreiniol o'r ymerodraeth, ac a ddygodd bobl o Babilon, ac o Cutha, ac o Afa, o Hath, a Sepharfaim, ac a'u cyfleodd yn ninasoedd Samaria, yn lle meibion Israel. Esa. 37. 38. 2 Bren. 17. 24—28. 2 Cron. 33. 11. Ezra 4. 2, 10. Nah. 3. 8, 10. EDR. SAMARIA.

ESAU, *Heb.* עֵשָׂו [*gweithiwr*] mab Isaac a Rebecca, a brawd Jacob. 'Pan gyflawnwyd dyddiau Rebecca i esgor, wele gefeilliaid oedd yn ei chroth hi. A'r cyntaf a ddaeth allan yn goch drosto i gyd fel cochl flewog: a galwasant ei enw ef Esau; sef un cryf o *wneuthuriad*, a pharod i *waith*. Yr oedd Esau, pan gynyddodd, yn wr yn medru ac yn hoffi hela, ac yn wr o'r maes; yr oedd Isaac yn hoff ganddo Esau, am ei fod yn bwyta o'i helwriaeth; ond Jacob oedd wr dysyml, yn cyfanneddu mewn

pebyll; a Rebecca a hoffai Jacob. Un diwrnod Jacob a ferwodd gawl o fresych cochion iddo ei hun; Esau a ddaeth o'r maes yn ddi-ffygiol, ac a ofynodd i Jacob iddo gael yfed o'r cawl coch hwnw. Jacob a nacaodd, oni werthai iddo ei enedigaeth-fraint. Ar hyn, Esau a ddiystyrodde ei enedigaeth-fraint, ac a'i gwerthodd am un saig o fwyd. Yr oedd braint y cyntaf-anedig 'yn cynnwys bendithion cyfammodol Duw Abraham a'i hād; nid yn unig mewn perthynas i wlad Canaan, ond hefyd Crist a'i iechydwrriaeth. Yr oedd Jacob yn gweled gwerth mawr ynddynt, ond Esau a'u diystyrodde. Nis gellir meddwl fod Esau mewn perygl o farw o angu, ac yntau yn nhŷ Isaac ei dad; meddwl y geirian, 'Wele fi yn myned i farw,' yw, 'Ni byddaf fi byth fyw i etifeddu Canaan, na dim o'r bendithion addawedig i ddyfod, a beth waeth pwy a'u caffont wedi i mi farw.' Iaith dyn halogedig oedd, fel y sylwa yr apostol, Heb. 12. 16, 17. ac yn ddiystyr hollol o fendithion ysbrydol, ac yn llwyr-frydig am y cyflawniad o'i chwant presennol. Mat. 22. 5. Luc 14. 18—20. Phil. 3. 18, 19. Ei halogedigaeth, yn ol sylwad yr apostol, oedd yr achos iddo werthu ei enedigaeth-fraint, a'r holl fendithion cynnwysedig ynddi, a chysylltiedig â hi. Dangosodd ei halogedigaeth yn ei barodrwydd, ar achlysur mor ysgafn, i ymadael â hi; yn ei waith, heb ychwaneg o ystyriaeth, yn cadarnhau y gwerthiad â llw; yn ei ddiolfalwch a'i ddiystyrwch o'r hyn a wnaeth, wedi i rym y brofedigaeth ddarfod: 'Efe a fwytaodd, ac a yfodd, ac a gododd, ac a aeth ymaith,' yn hollol ddiystyr o'r hyn a wnaeth: 'felly (medd yr Ysbryd Glan) y diystyrodde Esau ei enedigaeth-fraint.'

Pan oedd Esau yn 40 mlwydd oed, efe, er mawr chwerwder ysbryd i'w rieni, a gymerodd ddwy o wragedd, o ferched y Canaanaid, sef Judith, merch Beeri yr Hethiad, a Basemath, merch Elon yr Hethiad. Gen. 26. 34, 35.—Oddentu 30 o flynyddoedd wedi hyny, wedi heneiddio Isaac, ac yn cydnabod ei hun yn agos i farw, bwriadodd fendithio Esau; ond bu Isaac fyw wedi hyn 44 o flynyddoedd. Dymunodd arno hela helpa iddo, a gwneuthur iddo flasus-fwyd y fath a garai, 'fel y bwyta-wyf,' medd Isaac, 'fel y'rh fendithio fy enaid cyn fy marw.' Esau a aeth i'r maes i hela helpa, ac i'w dwyn: yn y cyfamser, y mae Rebecca yn dysgu Jacob, yn rhith Esau, i'w chael. Pan ddychwelodd Esau, ac yr hysbyswyd iddo yr hyn a wnaed, y mae Esau yn cwynofain, a thrwy daerni yn caffael bendith yntau hefyd. Ond wrth fendithio Esau, y mae Isaac yn adddef iddo wneuthur Jacob yn arglwydd iddo; ac iddo roddi ei holl frodyr yn weision iddo. Mae bendith Isaac i Esau yn ddarluniad prophwydoliaethol o ansawdd y wlad y preswyliaid ei hiliogaeth ynddi, a'u holl helyntion tra byddent yn genedl: 'Wele, yn mrasder y ddaear y bydd dy breswylfod, ac yn mysg gwllith y nef-

* Heblaw yr awduron a enwyd uchod, cyfeirir y darllynydd at 'Cyfieithiad o'r Prophwyd Esaiah,' gan y Parch. J. Jones, (Teigl) yn mha un y cymharir cyfieithiadau Schmidt, De Dien, Vitrinas, Lowth, Stock, Dathe, Rosenmuller, Gesenius, ac eraill. Hefyd, at waith y Dr. Henderson ar Esaiah, a'r eiddo J. A. Alexander, New York, ar Brophwydoliaethau Esaiah.—C.

oedd oddi uchod. Wrth dy gleddyf hefyd y byddi fyw, a'rh frawd a wasanaethi: oni bydd amser pan feistrolech di, ac y torech ei iau ef oddiam dy wddf.' Edr. **IDUMEA.**

'Chwi a wyddoch ddarfod wedi hyny hefyd ei wrthod ef, pan oedd efe yn ewyllysio esifeddu y fendith; oblegid ni chafodd efe le i edifeirwch, er iddo trwy ddragrau ei thaer geisio hi.' Heb. 12. 17. Gwrthodwyd ef gan ei dad, fel gweinidog Duw, yn hyny, pan yr oedd yn ewyllysio etifeddu y fendith; taer geisiodd y fendith (*ουτρη, hi*) trwy ddragrau, ni chafodd ei gais le trwy edifeirwch, neu gyfnewidiad meddwl ei dad. Mae yn amlwg mai y peth oedd Esau yn geisio oedd y fendith, nid edifeirwch. Nid oedd cydnabod un bai ynddo ei hun, ond yn ei frawd: nid oedd yn ceisio newid ei feddwl ei hun, ond meddwl ei dad i ddadwneyd yr hyn a wnaeth; ond ni chafodd Isaac le i hyny, ni oddefodd Duw iddo, gweinidog yr hwn oedd yn y cwbl: 'Mi a'i bendithiais ef, a bendigedig hefyd fydd efe.' Er i Esau ddyrchafu ei lef a wyllo, a thaer geisio y fendith trwy ddragrau, eto y mae yn dra amlwg fod ei feddwl yn hollol heb ei gyfnewid, ac mai Esau halogedig oedd efe eto yn parhau.

Ennynodd llid Esau yn ddirfawr yn erbyn Jacob, am iddo yn dwyllodrus ei yspeilio o'i fendith. Bwriadodd ladd Jacob o'r achos, ar ol marwolaeth ei dad, yr hyn yr oedd efe yn ei ddysgwyl, yn gamayniol, a ddygwyddai yn fuan. Rebecca a'i siomodd, trwy anfon Jacob i Padan-Aram.—Pan welodd Esau mai drwg oedd merchd Canaan yn ngolwg Isaac ei dad (nid oes son am ei fam) Esau a gymerodd Mahalath, merch Ismael, mab Abraham, yn wraig iddo at ei wragedd eraill.—Tebygol i Esau symud oddiwrth ei rieni ar ol hyn, i wladychu yn Seir, lle yr oedd gweddill yr Horiaid yn presawlio; priododd Aholibama, merch Ana yr Hethiad, mab Sibeon yr Horiaid. Gen. 36. 2, 4, 20—24.

Yn mhen ugain mlynedd, Jacob a ddychwelodd o Padarn-Aran, i ba le y ffodd rhag digofaint Esau. Jacob a anfonodd genadau ag anrhegion i ddyhuddo ei frawd; y mae yntau yn dyfod o fynydd Seir i gyfarfod Jacob, a 400 o wyr gydag ef, i'r dyben. tebygol, i'w ddystrywio ef a'r hyn oll a feddai. Pan gyfarfuant o du y dehau-ddwyrain i Fôr Galilea, yr oedd Esau wedi ei lareiddio, ac efe a gyfarchodd Jacob yn dra charedig. Jacob a fu daer arno dderbyn ei anrhegion, ac yntau gyda gradd o anhawsdra a'u cymerodd. Wedi hyn, cawn hwynt yn cyd-gladdu en tad Isaac; ond gan nad allai y wlad eu cynnwys hwy a'u hanifeiliaid, Esau a ddychwelodd i'w fynydd Seir, y wlad a roddodd yr Arglwydd iddo i'w hetifeddu. Gen. 36. 8. Deut. 2. 5. Jos. 24. 4.—Nid oes hanes am ei farwolaeth. Yr oedd i Esau bump o feibion, a phedwar-ar-ddeg o wyrion, y rhai oeddynt ddugaid yn ngwlad Edom. Yr Edomiaid, hiliogaeth Esau, a gyd-briodas-

ant a'r Horiaid, nes y darfu am y diweddaf, a'r Edomiaid a feddiannasant yn gwbl eu gwlad. Edr. **IDUMEA.**—Y mae Shuckford, ac eraill, wedi ceisio gwneud allan fod Esau yn ddyn duwiol; ond gan fod hyny yn gwbl groes i dystiolaeth yr apostol am dano, yn ei alw yn un *halogedig*, nid oes eisiau ychwanegu geiriau yn nghylch hyny.

'Canys cyn geni y plant eto, na gwneuthur o honynt Cda na drwg, fel y byddai i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll, nid o weithred-oedd, eithr o'r hwn sydd yn galw, y dywedwyd wrthi, yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf. Megys yr ysgrifenyd, Jacob a gerais, eithr Esau a gaseais.' Rhuf. 9. 11, 12, 13. Nid ydyw Duw yn casáu un creadur, fel y cyfryw; canys y mae ei holl weithredoedd yn dda iawn yn ei olwg. Fel mae dynion yn bechaduriaid wrth natur, y maent oll yn gwbl haeddiannol o gasineb Duw, ac angerdd ei ddigofaint; nid oes dim gwahaniaeth rhwng y naill na'r lall, oni wna yr Arglwydd wahaniaeth rhyngddynt; os gwna mown un gradd, i'r naill ragori ar y lall, bydd hyny yn hollol o ras, ac o'i ewyllys da; y mae yn gwneyd hyny am ei fod, o'i ben-arglwyddiaeth, yn dewis gwneuthur felly. Mac hyn wedi ei ddangos yn dra amlwg, yn ei wahanol ymddygiad tu ag at y ddau frawd, Jacob ac Esau. Yr oedd y ddau yn hollol anhaeddiannol o ewyllys da yr Arglwydd; ond cyn eu geni, ac, yn ganlynol, cyn gwneuthur o honynt dda na drwg, hysbysodd ei fwrriad arfaethol o ddangos ei ddaioni i Jacob rhagor i Esau. Pe buasai yr arfaeth yn dibynu ar weithred-oedd dynion, gan fod y sylfaen yn ansicr, nis gallasai yr adeiladaeth fod yn sicr; ond gan fod yr arfaeth yn dybenu ar sylfaen sicr, safadwy, sef cariad pen-arglwyddiaethol Duw, bydd i'r arfaeth, yn ol etholedigaeth, Duw, sefyll. Nid am ei hiliogaeth, ond am eu personau hwy ill dau, y mae yr apostol yn ysgrifenu fel esiampl o etholedigaeth a galwedigaeth i fywyd tragwyddol, mae yr apostol wedi bod yn son yn y bennod o'r blaen, adn. 30. ac yn adn. 22. o'r bennod hon, yn gwneuthur hyny tu hwnt i bob dadl. O'i gariad rhad mae yn rhagarotoi llestri trugaredd i *ogoniant*; a thrwy hir-ymaros, mae yn goddef llestri digofaint, wedi eu cymhwysio i *golledigaeth*. Llestri trugaredd yw, nid yr Iudewon na'r Cenedloedd fel y cyfryw, ond y rhai a alwodd efe o'r Iudewon, ac o'r Cenedloedd.—'Y *gweddill* a achubir o feibion Israel.' Adn. 24, 27.

Y mae y siampl yn hynod o addas i gadarnhau y tectun y mae yr apostol yn ymadroddi yn ei gylch; yr oedd y ddau hyn o'r un tad ac o'r un fam, ac nid fel Isaac ac Ismael o wahanol famau; yn efeilliaid; a chyn gwneuthur o honynt dda na drwg, a phob un o'r ddau yn wreiddiol yn bechaduriaid, o ran eu cyflwyn wrth naturiaeth, y dywedodd yr Arglwydd wrth Rebecca, 'Yr hynaf a wasanaetha yr ieuengaf.' Galwad Duw, gan hyny, a wnaeth yr

hell wshaniaeth rhyngddynt; ac os o'r hwn sydd yn galw, yna mae o'r hwn sydd yn ethol; canys ni byddai galwedigaeth, oni b'ai fod etholedigaeth.

ESBAN, אֶסְבָּן [*tan y mab*] mab Dison, ac wyr Esau. Gen. 36. 26.

ESBON, neu OZNI, pedwerydd mab Gad, a thad tylwyth yr Ozniad. Gen. 46. 16. Num. 26. 16.

ESBONIO, *Llad.* Expono: dehongli, hysbysu, egluro, amlygu.—'Efe a esboniodd iddynt yn yr holl ysgrhythrau y pethau am dano ei hun.' Luc 24. 27. 'Efe a agorodd iddynt yn yr holl ysgrhythrau y pethau oeddnt ysgrifenedig o honaw ef.' Dr. M. Wrth yr holl ysgrhythrau, deallwn, *Moses a'r holl brophwydi*; y mae yn yr holl ysgrifeniadau sanctaidd hyn, addewidion, rhag-ddywediadau, a rhag-ddangosiadau cysgodol o'r Arglwydd Iesu, ei ddarostyngiad, ei ddyoddefiadau, a'i ddyrchafiad, a'i fnyediad i mewn i'w ogoniant. Y mae pethau am yr Iesu ynddynt i gyd, a dyben penaf eu crefansoddiad oedd i'w dadguddio. Pwy bynag nad yw yn gweled Iesu yn yr holl ysgrhythrau, y mae yn sicr nad ydyw yn eu deall fel yr oedd ef yn eu deall; ac am hony nis dichon fod yn eu hiawn ddeall, ac y mae yn anaddas i'w hesbonio i eraill. Act. 24. 14, 15. Ioan 1. 45. Ged. 3. 15. a 22. 18. a 26. 4. a 49. 10, 11. Deut. 18. 15. Salm 132. 11. Esa. 7. 14. a 9. 6, &c.

ESCOL, *Heb.* עֶשְׂקֹל [*grawn-swp*] 1. Un o gynghreirwyr Abraham, a'i cynnorthwyodd yn erbyn Cedorlaomer, brenin Elam. Gen. 14. 24.—2. Dyffryn, neu afon (נהל) neu ddyffryn ag afon yn rhedeg trwyddo, yn nbu dehaui i Judah—a alwyd felly, naill ai oddiwrth Escol, neu oddiwrth y grawn-swp a ddygodd yr yspwydd oddi yno, pan aethant i yspio y wlad. Num. 13. 24.

ESEAN, *Heb.* אֶסְעָן [*cynnaliedig*] dinas yn Judah. Jos. 15. 52.

ESEC, *Heb.* עֶסֶק [*cynhen*] 1. Yr enw a roddodd Isaac ar y ffynon y bu bugeiliaid Gerar yn ymgynbenu a bugeiliaid Isaac yn ei chyleb. Gen. 26. 20.—2. Mab Mola. 1 Cron. 8. 39.

ESGAIR, ESGEIRIAU, (esg) *Gr.* σκελος; *Llad.* Crus; cós, llorp, gomach, ber. Y mae esgeiriau yn arwyddo, weithiau, cryfder dyn. Salm 147. 10. Deut. 28. 35. Diar. 26. 7. 19. 31, 32, 33.

ESGEULUS-O, (cael) *Llad.* Negligens; gwallus, diddarbod, difraw, diofal, annyfal, gwallygus.—'Duw wedi esgeuluso amseroedd yr anwybodaeth hon.' Act. 17. 30. 'Ac anser yr anwybot hyn, nid oedd Duw yn ystyriaw.' W.S.—'Ac yn amseroedd yr anwybod hyn nid oedd Duw yn cymeryd arno weled.' Dr. M. *Gr.* υπερειδων ο θεος. Y gair υπερειδω, a arwydda, *edrych heibio, esgeuluso, diystyru, ymddwyn fel pe b'ai un heb welod.* Y mae yr un gair Groeg yn cael ei arfelyd

gan y LXX yn Lef. 20. 4. 'Os pobl y wlad gan guddio a guddiant eu llygaid oddiwrth y dyn hwnw (pan roddo efe ei had i Moloch) ac nis lladdant ef.' Cuddio llygaid yn y fan hon, a arwydda, peidio edrych ar y dyn a'i fai, i'w gospi am dano. Deut. 21. 1—4. Felly nid oedd Duw yn holl amseroedd yr anwybodaeth hon, er amltra a ffeedid-dra y pechodau, yn edrych arnynt i'w cospi: o'u plegid, a'u hollol ddinystrio. Neu, ynte, yr oedd yn eu hesgeuluso mewn cymhariaeth, heb roddi y fath alwad taer a chyffredinol ar y Cenedloedd ag y mae yn bresennol trwy yr efengyl, i edifarhau a derbyn maddeuant pechodau. Yr awr hon y mae o'i anfeidrol ddaioni, yn gorchymyn i bob dyn yn mhob man i edifarhau. Luc 24. 47. Y mae y gair yn cael ei gyfeithu *dirmygu* yn y lleoedd canlynol: Lef. 26. 15, 43. Num. 11. 20. Gwel 1 Sam. 15. 23, 26.

'Minau a'u hesgeulusais hwythau,' Heb. 8. 9. sef a ymddygaist tu ag atynt fel y gwr tu ag at ei wraig buteinllyd, a dorodd ei chyfammod ag ef trwy ei haflendid.

'Pa fodd y diangwn ni, os esgeuluswn iechydwrtaeth gymaint,' &c. Heb. 2. 3. Esgeuluso iechydwrtaeth, yw bod yn ddiystyr o'r efengyl sydd yn ei chyhoeddi. Mat. 22. 5, 6. Gollwng y pethau a glywsom i gollu; neu bod y gair heb ei gyd-dymheru a ffydd. Heb. 2. 1. a 4. 2. Y mae esgeuluso iechydwrtaeth yn bechod, ac yn ynyfyrwydd mawr iawn. Mae yn bechod mawr iawn, yn cynnwys ynddo ddiystyrwch o Dduw, yn wyneb y dadguddiad mwyaf eglur o holl ddyfnderoedd ei ddoethn-eb, ei gariad, a'i ddaioni. Y mae ynddo ddiystyrwch o'r Tad, yn ei waith yn rhoddi ei Fab drosom; diystyrwch o'r Mab, yn ei holl raslonrwydd, ei radau, a'i gysuron. Y mae hefyd yn cynnwys ynddo yr ynyfyrwydd a'r ffolineb mwyaf; canys pwy ond ynyfion gwallgof a esgeulusai yr unig feddyginiath i'w cyffyrtau truenus sydd bosibl byth iddynt ei chael. Heb. yr unig iechydwrtaeth hon, mae eu cyffyrtau yn hollol anaele, dros dragywyddoldeb.

ESGID-IAU, (es-cid) archen, archeniad. *Gwydd.* CUABAU, BROG: *Heb.* כַּעַל *peth wedi ei sicrhau.* *Gr.* υποδημα, *peth oddi tanodd, wedi ei rwymo.*—Y mae y gair Hebraeg a Groeg yn ddarluniad o ddull gwneuthuriad esgidiau gynt, sef gwadn dan y troed, wedi ei rwymo oddi arnodd, a'i sicrhau felly wrth y troed. Gelwir hwynt sandalau, yn Marc 6. 9. Act. 12. 8. Yr oedd gan yr henuriaid ddau fath o esgidiau, sef rhai yn gorchuddio y traed i gyd, fel ein hegidiau ni yn bresennol, y rhai a alwent *Calceus, Mulleus, Pero, Phocasium*; a rhai eraill yn amddiffyn gwadnau y traed yn unig, wedi eu cyllymu oddi arnodd a chareiau, y rhai a alwent *Caliga, Solea, Crepida, Baxeo, Sandalium.* Yr oedd esgidiau y milwyr yn cael eu gwneuthur o fettel, megys' haiarn a phres. 'Haiarn a phres fydd dan dy esgyd di:' neu, fydd dy esgidiau. Deut. 33. 25. Yr oedd

gan Goliath fotasan pres am ei draed. 1 Sam. 17. 6. Dywed Vegetius fod y Rhufeinwyr yn gwisgo esgidiau haiarn. Byddent hefyd yn gwisgo pres a haiarn yn ddalenau dan eu hesgidiau, ac â hoelion ynddynt; ac felly mae pob gradd yn gwneuthur yr ngwledydd y dwyrain hyd heddyw. Gwel *Bellon. Observat. lib. iii. cap. 44.*

Yn mhllith yr Iuddewon yr oedd caeth-weision yn myned yn droed-noeth; yr oedd eraill, pan yr aent allan, yn gorchuddio eu traed a'u coesau; a'u pendefigesau a'u gorchuddient â defnyddiau gwerthfawr a harddwych. Can. 7. 1. Ezec. 16. 10. Judith 10. 4. Gwel Lady M. W. Montague's *Letters, let. xxix. Vol. ii. a let. xxxiii. Vol. ii. Homer Il. 14 l. 186.*—Yn gyffredinol, nid oedd eu hesgidiau o fawr werth; am hyny mae pâr o esgidiau yn arwyddo gwobr bychan iawn. Amos 2. 6.

'Dyosg dy esgidiau oddiam dy draed.' Exod. 3. 5. Jos. 9. 5. Yr oedd dyosg esgidiau yn dyddiau hyny, yn arwydd o barchedigaeth, fel y mae hyd heddyw mewn amryw o'r gwledydd dwyreiniol. Y mae yr Iuddewon yno yn dyosg eu hesgidiau cyn yr elont i mewn i'w syn-agogau. Ar hyn y cyfeiria y prydydd Rhufeinaidd, Juvenal,

*Observant ubi festo mero pede Sabbata reges.
Sat. 6. lin. 168.*

Sef, 'Mae breninoedd yno yn cadw gwyliau sabbothol yn droed-noeth.' Tebygol fod yr offeiriaid yn gweini yn y babel yn droed-noeth, gan nad-oes dim hanes am eu hesgidiau na'u sandalau yn y disgrifiad o'u gwisgoedd. Mae y Mahometaniaid yn dyosg eu hesgidiau, ac yn eu gadael wrth ddoran eu temlau. Mae y Gentoos, yn bresennol, yn dyosg eu hesgidiau pan yr elont i'w temlau, neu i ystafell rhyw ŵr mawr. Ymddangos yn ngwlydd un yn droed-noeth, yw yr arwydd mwyaf o barch yn eu plith. Nid ydyw y Cristionogion yn Abyssynia, hyd heddyw, byth yn myned i'w tai o addoliad, heb ddyosg eu hesgidiau. (Gwel Joseph Mede's *Works. Millar's Hist. Propagat of Christianity, vol. ii.*) Yr oedd yr Arglwydd yn gorchymyn hyn i Moses a Josuah, fel arwydd o'u gostyngeddrwydd, eu hunan-ffieiddiad, a'u dwfn barch ger bron y presennoldeb dwyfol; ac o'u cydnabyddiaeth nac oedd eu rhodiad yn lân ac yn bur ger ei fron ef. Gen. 28. 16, 17. Preg. 5. 1. Ioan 13. 10. Act. 7. 33.

'Fel hyn y bwytechw ef,' sef y pasg, 'wedi gwregysu eich lwynau; a'ch esgidiau am eich traed; a'ch ffyn yn eich dwylaw.' Exod. 12. 11. Yr oedd hyn yn arwydd o frys mawr; canys, yn gyffredinol, yr oeddynt, yn ddiarn-meu, yn dyosg eu hesgidiau pan yr aent i fwyta, fel y gwanant yn y gwledydd dwyreiniol hyd heddyw. (Gwel Harmer's *Observ.*) Yr oedd gwisgo eu hesgidiau ar yr achlysur hwn, nid yn unig yn arwyddo brys mawr, ond hefyd en rhyddhad o'u caethiwed, a'u llawenydd mawr

o herwydd hyny; gan fod heb esgidiau yn arwyddo galar, darostyngiad, a chaethiwed. Esa. 20. 4. 2 Sam. 15. 30. Ezec. 24. 17.

'Gwr yn dyosg ei esgid, ac yn ei rhoddi i'w gymydog,' oedd arwydd o roddiad i fynu ei hawl iddo. Ruth 4. 7. 'Os gwrthodai un wneyd rhan cyfathrachwr & gweddw ei frawd trwy ei phriodi, yr oedd y gyfathrach-wraig, yn ngwydd yr henuriaid, i ddatod ei esgid oddiam ei droed, a phoeri yn ei wyneb,' yn arwydd ei fod yn haeddu cael ei drin, ac ymddwyn tu ag ato fel caeth-was, nen ryw wael-ddyn dirmygus. Deut. 25. 9. Mae rhai yn barnu mai nid yn wyneb y dyn yr oedd y wraig i boeri. ond ar *arwymeb* (אָרְוַיְמֵב) Deut. 11. 25.) yr esgid wedi ei thynu oddiam ei droed: neu ynte, poeri ar y ddaear yn ei ŵydd, neu o'i flaen, yr hyn oedd yn arwydd o aumharch a chywilydd. Deur. 4. 37. Num. 12. 14. Esa. 50. 6. Gwel *Appendix to Calmet's Dictionary, frag. 101.*

Dwyn, neu ddatod esgidiau un, a arwydda y gwsanaeth gwaelaf a ellir wneuthur iddo. Y cyfryw wasanaeth yr oedd Ioan Fedyddiwr yn golygu ei hun yn rhy wael ei wneuthur i Grist, ac yn ormod anrhydedd iddo. Y caeth-weision oedd, yn gyffredin, yn dwyn yr esgidiau, neu y sandalau, y rhai a ewent *pueri sandaligeruli*. Yr oedd Ioan yn gweled ei hun yn rhy wael i fod yn *sandali-gerulus* i'r Iachawdwr, gan y fath feddyliau parchus oedd ganddo am dano. Mat. 3. 11. Luc 3. 16.

'Dros Edom y bwriaf fy esgid:' hyny yw, darostyngaf Edom dan fy nhraed; ac a wnaif i'r Edomiaid wasanaethu yn y gwsanaeth gwaelaf caeth-weision; neu, tasiaf fy esgid ar Edom fel i ryw le dirgel, y fath a fyddent yn taffu sandalau, neu ddillad budron iddo, cyn eistedd i lawr i fwyta. Salm 60. 8. Gen. 25. 23. Num. 14. 18. 2 Sam. 8. 14. 1 Cron. 18. 13. Gwel Merrick's Annot.

'A gwisgo am eich traed esgidiau parotoad efengyl y-tangnefedd.' Eph. 6. 15. Mae esgidiau haiarn, neu o bres, yn neillduol o fuddiol i filwyr, pan byddo gorfod arnynt droedio ffyrdd geirwon, a rhyfela â gelynyon hefyd: felly mae efengyl y tangnefedd yn gweithredu y fath agwedd ar eneidiau y rhai sydd yn ei gwir gredu, ag sydd yn eu haddasu i'r amgylchiadau mwyaf cyfyng, ac i ymladd â'r gelynyon mwyaf creulon, yn yr amgylchiadau hyny. Nid ydyw gerwindeb y ffordd o ddimniwed, os bydd esgidiau addas am eu traed; felly mae y rhai sydd wedi eu cyflawnhau trwy ffydd, ac yn byw yn heddwach Duw, 'yn gorfoddeddu mewn gorthrymderau.' Rhuf. 5. 3. Edr. AMYNNEDD.

'Mor dæg yw dy draed mewn esgidiau, ferech pendefig!' Can. 7. 1. Fel yr oedd bod heb esgidiau, neu tynu esgid, yn arwydd o dloidi caethiwed, a bod heb hawl i'r etifeddiaeth wedi ei cholli, anaddas fuasai fod eglwys heb ei hesgidiau, gan ei bod yn ei phriod wedi ei gwar-

edu o'i thlodi a'i chaethiwed, a'i hawl i'w hetiffeddiaeth wedi ei adferyd iddi. Y mae yn ei hesgidian yn rhydd, yn gyfoethog, ac yn byw mewn sier obaith o etiffeddiaeth dragywyddol. Y mae eisoes mewn meddiant o freintiau uchel; yn hardd yn ei rhodiad: ac, yn aml, yn gysurus ac yn orfoleddus, dan obaith gogoniant Duw, yr hwn y mae esgidiau am y traed yn ei arwyddo. Esa. 20. 4. 2 Sam. 15. 30. Rhuf. 5. 2. Merch pendefig yw, trwy ei genedigaeth yn ysbrydol; a gwraig yr Oen, trwy ei fydd ymddo; mae ei hagwedd a'i hymddangosiad, i'w gaid ysbrydol, yn addas i'r fath waedoliaeth. a pherthynas oruchel.

'Nac esgidiau;' (*μηδε υποδηματα*) eithr eu bod â sandalau am eu traed (*αλλ' υποδεδεμενους σανδαλια*). Mat. 10. 10. Marc 6. 9. Nid oedd iddynt feddu dim esgidiau, ond y sandalau oedd eisoes am eu traed. Yr oeddynt i gael pob peth oedd yn gynnorthwyol, ond nid dim oedd yn debyg o fod yn rhwyrst iddynt yn eu gwaith. Bod gwahaniaeth rhwng esgidiau a sandalau sydd eglur oddiwrth y lleoedd hyn; er y barna Beza ac Erasmus mai yr un oeddynt. Yn oedd esgidiau yn fwy gwyach na sandalau, ac yn cael eu gwisgo yn fwy anghyffredin; ac yr oeddynt yn cael eu gwneyd o ledr mwy esmwyth. Yr oedd sandalau a'u gwadnau o bren, a'r rhan uchaf o ledr wedi ei gydio â hoelion. Gwnaent sandalau hefyd o frwyn, a rhisgl y palmwydd, &c.

ESGOB-ION, neu YSGOB, (cob) *Gr. επισκοπος*; *Llad. EPISCOPUS*; *Gwydd. EASPAG*: golygwr, goruchwyliwr; un yn llywodraethu.

Cas esgob heb ddyg. Diar.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cael ei alw wrth yr enw hwn. 1 Pedr 2. 25. Mae efe yn esgob, neu yn olygwr eneidiau, wrth ei swydd, fel eu prophwyd, a'u brenin; mae efe yn bwrw golwg (*επισκοπεω*) arnynt yn ewyllysagar (*εξουστως*) yn rhydd, yn barod, o'i gariad a'i ewyllys da tuag atynt. Y mae yn anfeidrol gyflawn o bob cymhwysder i gyflawni ei swydd; mae ynddo gariad difesur; gwybodaeth o honnynt, a'u holl amgylchiadau, sydd berffaith gyflawn; a ffyddlondeb a gallu cyfatebol i'w gariad a'i wybodaeth o honnynt. Oddi wrtho ef, fel ffynon anghyspyddedig, mae pob gradd o ysbryd bwrw golwg, ac edrych ar ol y praidd, yr deilliaw, sydd gan neb o'i weision dano. Mae efe yn rhoddi o'i Ysbryd ei hun i bawb mae efe yn osod yn y swydd esgobaidd dano: os oes neb wedi rhuthro i'r swydd sanctaidd, heb Ysbryd Crist ganddo, yn ei addasu i'r swydd, nid Crist a'i gosododd ynddi.—Yn mhob man arall, heblaw y lle hwn, yn y Testament Newydd, mae y gair yn cael ei briodoli i ddynion sydd yn olygwr ar braidd Crist. Act. 20. 28. Phil. 1. 1. 1 Tim. 3. 2. Tit. 1. 7. Y gair yn nghyfeithiad y LXX. o ba un, tebygol, y cymerodd ysgrifenywyr y Testament Newyddef, a arwydda *golygwr*. 1. Golygwr byddin, y rhai a elwir yn ein cyfeithiad ni, swyddogion neu dywys-

ogion. Num. 31. 14. Barn. 9. 28. 2 Bren 11. 15.—2. Golygwr ar weithwyr. 2 Cron. 34. 12, 17.—3. Golygwr, neu oruchwyliwr ar dŷ yr Arglwydd. 2 Bren. 11. 18.—4. Swyddogion gwladol, neu eglwysig. Neh. 11. 9, 14, 22.—5. Y mae Eleazar yn cael ei alw felly, yn y cyfeithiad hwnw; oblegid ei fod yn golygu y babell. Num. 4. 16.

Yn y Testament Newydd, mae yn cael ei briodoli i olygwr ysbrydol eglwys Dduw, yn unig; ac a arwydda mai eu gwaith oedd gwylled dros, bwrw golwg ar, a phorthi praidd Duw. Nodau y rhai o anfoniad Duw, ac felly i'w derbyn gan yr eglwys, yw y rhai a ganlyn: sef, 'Eu bod yn ddiargyhoedd, yn ŵr un wraig; yn wyliadwrs, yn sobr, yn weddaidd, yn llettygar, yn athrawydd; nid yn wingar, nid yn darawydd, nid yn budr-elwa; eithr yn dirion, yn anymladdgar, yn ddiariangar.' 1 Tim. 3. 2, 3. Mewn esgob, mae dysg a doniau yn angenrheidiol; ond nid ydynt yn ddigonol, nac yn nod chwaith fod yn dyn wedi ei alw i'r swydd oruchel hon, heb ei fod wedi ei gynnysgaeddu hefyd âg ysbrydolrwydd meddwl, a sancteiddrwydd buchedd. Bydded ei ddysg a'i ddoniau o'r gradd helaethaf, heb sancteiddrwydd efengylaidd, mewn ysbryd a bywyd, y mae yn llygru teml Dduw; a Duw a lygra, neu a ddystrywia hwnw yn y diwedd. Nid chwant at fudr-elwa, neu am dra-arglwyddiaeth, sydd yn cymhell y rhai o anfoniad Duw i'r swydd; ond cariad syml diragrith at ogoniant Duw, ac eneidiau dynion. Y mae gwaith a swydd sanctaidd, a llesâd ac ymgeledd praidd Duw, yn fwy yn eu golwg na dim elw, na pharch, a ddichon iddynt gael wrth weini ynddi. Y maent yn deilwng o gynnaluaeth a pharch hefyd, y rhai sydd yn poeni yn y gair a'r athrawiaeth; ond y mae yr achosion cymhelliadol hyn yn rhy wael i'w hannog i gymeryd y fath swydd arnynt. Ioan 21. 15, 16, 17. 1 Tim. 5. 17. Gwnenthur masnach, neu farsiaendiaeth fyddol, er mwyn budr-elw o'r swydd sanctaidd hon sydd bechod ysgeler iawn. Yn lle porthi y praidd, porthi eu hunain a wna y cyfryw; a llywodraethu y praidd â thrais ac â chreulondeb. Y cyfryw a eilw y prophwyd yn gŵn gwancus, na chydabyddant a'u digon, yn wynebu at eu ffordd eu hun, pob un at ei elw ei hun o'i gwr; cŵn mudion, heb fedru cyfarth; yn cysgu, yn gorwedd, ac yn caru hepian. Esa. 56. 10, 11. Ezec. 34. 10. Zech. 11. 17. I deyrnas Satan mae yr achosion cymhelliadol uchod yn perthyn; olwynion cynhyrfiol yn ei lywodraeth halogedig ef ydynt. Golygiadau eraill, dybenion eraill, a hollol wahanol, i.e. cynhyrfiadau ysbrydol, pur, ac efengylaidd, yn cael eu gweithio ynddynt gan yr Ysbryd Glan, sydd yn meddiannu, yn cymhell, ac yn aannog gwir genadon Crist. Eu gwaith penaf yn y byd yw, 'Edrych at y weinidogaeth a dderbyniasant gan yr Arglwydd, ar iddynt ei chyflawni hi.' Col. 4. 17.

ESGOBAETH, swydd golygwr, neu esgob yn eglwys Crist. Act. 1. 20.

ESGOR, (es-cor) dwyn newyddian i'r byd; hefyd, ysgar, gollwng ymaith, gwahanu.—Mae tri pheth, medd meddygon, yn ofynedig mewn esgoriad naturiol: 1. Fod ymdrech addas yn y fam a'r plentyn, y naill i esgor a'r llall i gael esgor arno.—2. Bod y plentyn yn dyfod i'r byd a'i ben yn flaenaf, yr hyn yw ei gyflead naturiol.—3. Bod yr esgoriad yn fuan ac yn rhwydd.—Effeithiau pechod yw doluriau a gwewyr esgor. 'Wrth y wraig y dywedodd, mewn poon y dygi blant.' Gen. 3. 16. 'Ond cadwedig fydd wrth ddwyn plant, os arosant mewn fydd, a chariad, a sarcteiddrwydd, yn nghyd a sobrwydd.' 1 Tim. 2. 15. (*δια της τενορονοτας*) trwy yr esgoriad neu yr esgoredig-aeth. Adda a luniwyd yn gyntaf, ond Efa a bechodd yn gyntaf; eto, er hyny, cadwedig fydd trwy esgoriod; trwy esgoriad ar Iachawdwr, priodol hâd y wraig; 'os arosant mewn fydd,' &c. Os bydd ganddynt y fath fydd wirioneddol ynddo, yr hon a barha, ac a weithia trwy gariad. Trwy y wraig y daeth pechod i'r byd; trwy esgoriad gwraig hefyd y daeth Ceidwad a Gwaredwr oddiwrtho i'r byd. Er iddi bechu yn gyntaf, eto cadwedig fydd hi a'i hiliogaeth, os bydd ganddynt wir fydd—mae Gwaredwr wedi esgor arno. Y mae y geiriau yn cyfeirio at yr addewid gyntaf yn Eden, am Hâd y wraig. Gen. 3. 15.

Annuwionion yn 'esgor ar wagedd, ar gelwydd, ar wynt,' a arwydda nad yw eu holl boen a'u llafur yn ateb un dyben llesol iddynt hwy eu hunain, na i neb arall. Y maent yn ymddwyn, ac yn beichiogi, ac yn esgor; sef, y maent yn llawn poen, traferth, a gofidiau; ond gwynt, gwagedd, celwydd, ac anwiredd yw yr holl ffrwyth. Ni ddaw dim allan o honnynt, ond yr hyn sydd yn cyfateb i'r meddwl tywyll a llygredig, sydd ynddynt. Iago 1. 15. Y gair *Heb.* גַּרְמִי אַף a gyfieithir gwagedd, yn Job 51. 35. a arwydda gwagedd, celwydd, neu anwiredd; yr hyn sydd, medd Parkhurst, yn perigalar, a chystudd, sef drygioni, anwiredd a gwagedd. Salm 7. 14. Esa. 26. 18.—Y mae llef—gwewir—gofid—cnofeydd—a tristwch gwraig wrth esgor, yn arwyddo, yn allegawl, tristwch, gorthrymderau, a gofidiau trymion, disymwth, anocheladwy, nas gellir dianc rhagddynt, mwy na gwraig feichiog rhag gwewyr esgor. Esa. 13. 8. a 21. 3. Jer. 6. 24. a 13. 21. a 22. 24. Hos. 13. 13. Ioan 16. 21. 1 The. 5. 3.

'Cyn ei chlafychu,' sef Seion, 'yr esgorodd; cyn dyfod gwewir arni, y rhddhawyd hi ar fab.' Esa. 66. 7. Y mae y geiriau yn brophwydoliaeth am lwyddiant yr efengyl, yn benaf yn mysg y Cenedloedd, yn nyddiau yr apostolion; ac, yn aml, wedi hyny, hyd ddiwedd amser. Yr oeddynt yn cael eu dychwelyd i'r fydd, ac yn cael eu geni yn Seion, yn lluoedd, yn ddisymwth, ac yn annysgwyliadwy iawn, fel pe

buasai gwraig yn esgor cyn dyfod gwewyr arni. Y mae yr Arglwydd, weithiau, yn dwyn ei waith yn mlaen gyda llaw uchel a braich estynedig; yn bywhai dyffryh o esgyrn sychion ar unwaith, fel 'y buont fyw, ac y safasant ar eu traed, yn llu mawr iawn.' Ezec. 37. 10. Et uad ydyw y gwaith yn llwyddo, yn gyffredinol, heb lafur ei weision, a gweddiau yr eglwys, adn. 8. eto, nid oes dim cyfatebolrwydd rhwng y llafur a'r llwyddiant, yn aml, gan uor helaeth, mor ddisymwth, ac mor ogoneddus ydyw.

'A gweled o honoch hwynt yn esgor.' Exod. 1. 16.—'A gweled o honoch eu heagoredd-le.' Dr. M.—'Ar yr ystolion.' Ainsworth.—*Heb.* על אבנים *wrth y meini*; sef y cafnau meini, yn y rhai, tebygol, medd Parkhurst, y golch-ent y mamau newydd esgor, a'r plant newydd eni, y rhai sydd yn gyffredin mewn rhai gwledydd poethion hyd heddyw. Bates. Llauer o gyfieithiadau, a Geiriaduron, a gyfieithant y geiriau fel y Dr. M. *esgoredd le*, neu *leoedd*; y cyfryw ag a arferir gan wragedd yn esgor; ond annhebyg iawn y buasai ystolion at y cyfryw achos yn cael eu gwneyd o feini.

ESGUD, (cud) bywiog, pybyr, heinis, hoyw, diwyd, blawdd.—'Bydded pob un esgud i wrando, diog i lefaru, diog i ddigofaint.' Iago 1. 19. 'Bid pob dyn ebrwydd y wrandaw.' W. S. Prysardeb i lefaru, a arwydda meddwl chwyddedig, yn barnu ei wybodaeth ei hun yn rhagori ar eraill; ond ysbryd esgud i wrando, a arwydda, meddwl distad gan y dyn am danu ei hun a'i wybodaeth, a'i barodrwydd i gymeryd ei ddysgu gan eraill. Esgud i wrando gair y gwirionedd y mae yr apostol yn ei feddwl, yr hwn sydd yn rhoddi y cysur penaf i'r rhai sydd wedi ei hennill trwyddo, ac ydynt yn ei wrando, fel Mair, gyda hyfrwdwch calon. Luc 10. 39.

Y pryd hyn cyfyd dyn i'w waith,

Ac i'w orchwylloeth *esgud*.

E. Prys (Salm 104. 2.)

ESGUS—ODI—ODOL, (es-cus) asswyn, cyfrith, diffyniad.—'Ond yr awrhon nid oes ganddynt esgus am eu pechod.' Ioan 15. 22. Y mae parodrwydd mawr mewn pechaduraid diedifeiriol i esgusodi eu hunain; ond mae eglurdeb, graslonrwydd, a daioni yr efengyl, yn gwneuthur pawb a'i clywant yn fwy diesgus na neb: ac i gynharu a'u pechodau hwy, nid yw pechodau eraill yn deilwng i'w galw yn bechodau, mewn ystyr: 'Oni bai fy nyfod a lefaru wrthynt, ni buasai arnynt bechod,' mewn cynhariaeth i'r hyn sydd arnynt yn bseanol, trwy eu casineb ataf fi am geiriau. Ioan 15. 16, 17, 18. Luc 14. 19. Rhuf. 2. 15. Edr. DEDD.

ESGYN, (cyn) *Heb.* נִסַּךְ *Llad.* ASCENDERE; *Saes.* ASCEND: dyrchafu, dringo. Edr. DEHEULAW, DYRCHAFU.—'A Duw a esgynodd oddi wrtho ef.' Nid oes un math o symudiad yn briodol i Dduw, yr hwn sydd a'i hanfod yn llenwi pob lle ar unwaith; gan hyny, y mae yn rhaid i ni ddeall mai rhyw arwydd gweled-

ig i Jacob o'r presennoldeb dwyfol a esgynodd, aedwir yn aml gogoniant yr Arglwydd; sef arwydd dysglauer a gogoneddus o'i bresennoldeb. Gen. 17. 22. a 18. 33. Ezec. 1. 28. a 3. 23. a 8. 4.

'Ac ni esgynodd neb i'r nef, oddieithr yr hwn a ddisgynodd o'r nef, sef Mab y dyn, yr hwn sydd yn y nef.' Ioan 3. 13. Y mae yr Arglwydd Iesu yn llefaru am dano ei hun fel Ppohwyd mawr ei eglwys, yn rhagori ar neb a fu o'i flaen. Cafodd Moses ddadguddiad o feddwl Duw ar fynydd Sinai, ond nid esgynodd i'r nef; nac Elias, nac un prophwyd arall wedi hyny: ond am Fab y dyn, yr hwn a ddisgynodd o'r nef, o ran ei gnawdoliaeth, ac sydd *yn y nef*, er hyny, o ran ei Dduwdod, cafodd ef gyflawn wybodaeth o holl berffeithrwydd, arfaeth, ac amcanion y Duwdod, *yn y nef*; yr oedd fel Person Dwyfol yn y cyngbor, yn cyd-araethu ac yn cyd-drefnu a'r Tad a'r Ysbryd Glan; fel Crist eneniog ac anfonedig y Tad, derbyniodd yr hyn yr oedd i'w draddodi i'w eglwys yn y nefoedd, mewn modd ardderchog, cyflawn, a pherffaith, ar unwaith. Gan hyny, mae yn anfeidrol ragori ar bawb a fu o'i flaen, a'u a ddichon ddyfod ar ei ol byth. Ac er iddo ddisgyn i ymgnawdoli, y mae ef, er hyny, yn y nef, yn y cyngbor, yn yr arfaeth, ac yn y trefniadau sydd i'w cyflawni, yr ut fath ag oedd er tragwyddoldeb. *Gr. o av ev tau ou-paw*, yr hwn sydd yn y nefoedd, fel ei breswylfa a'i gartref.

'Ar ol hyn y gwelwch y nef yn agored, ac angelion Duw yn esgyn ac yn disgyn ar Fab y dyn.' Ioan 1. 51. Gen. 28. 12. Y mae, y geiriau yn dangos mawredd Person yr Arglwydd Iesu, ac effeithioldeb ei swydd. Hyd yn nod yn ei gyflwr o ddarostyngiad yma yn y byd, y mae yn Arglwydd ar holl angelion y nef; fel gweinidogion ei llys, maent yn dyfod ac yn myned, yn esgyn ac yn disgyn, wrth ei archiad. Y maent yn weision iddo, yn ei addoli, yn ufuddhau iddo, ac yn ei gydnabod fel eu Harglwydd. Agorodd ef y nefoedd, yr hon a gauwyd trwy bechod yr Adda cyntaf; ac y mae efe, yn ei swydd, fel yr ysgol a welodd Jacob, yn ffordd o gymundeb rhydd rhwng nefoedd a daear.

'Pwy a esgyn i fynydd yr Arglwydd?' Ateb. 'Y glân ei ddwyllaw,' &c. Sef Crist yn flaenaf, a esgyn i'r lle sanctaidd yn y nefoedd; a'i holl bobl, y genedl gyflawn, yr hon a geidw wirionedd, a brynwyd, ac a burwyd oddiwrth bob anwiredd ganddo, yndo a thrwyddo ef. Salm 24. 3. a 15. 1. a 26. 6. a 68. 18. Esa. 26. 2. Ioan 13. 36. Eph. 4. 8, 9, 10. Heb. 12. 28, 29. 1 Tim. 2. 8. Iago 4. 8. Edr. Disgrn.

ESGYNFA—AU, (esgyn) dringiad, llyrchafad: grisian i esgyn ar hyd-ddynt. Ezec. 40. 26. 1 Bren. 10. 5. Hefyd, yr hyn a esgynir iddo. ystafell, eisteddle. 'Yr hwn a adeilada ei esgynfeydd yn y nefoedd.' Amos 9. 6.

'Yr hwn a adeiladodd yn y nefoedd ei gylch- au.' Dr. M. Y mae yr un gair עֲלֵיָא yn cael ei gyfieithu yn ystafelloedd, yn Salm 104. 13. 2 Sam. 18. 33. 1 Bren. 17. 19. Wrth esgynfeydd yr Arglwydd yn y nefoedd, y mae i ni ddeall yr awyr barthau, neu y bydoedd nefol, y rhai ydynt y naill uwch ben y llall, ag sydd fel esgynfeydd i'r palas fry, nef y nefoedd. Y mae ganddo dŷ ardderchog uwchlaw y pellenau dysglauer, a'i cylchau sydd uwch eu penau, ac nid ydynt ond megys grisiau neu esgynfeydd i hwnnw. Ioan 14. 2, 3. 2 Cor. 5. 1.

ESLI, *Εσλι*, [*yn ogos ataf*] mab Naggai, un o hynafiaid Crist. Luc 3. 25.

ESMWYTH—ACH—AU—DER—DRA, (mwyth) gorphwysol, llonydd, heddychol, ysgyfala; llonyddu, tawlu; llonyddwch, tawelwch, gorphwysdra.—'A mi a esmwythaf, arnoch.' Mat. 11. 28. Gwaith Crist yn unig yw esmwythau, ar bechaduriaid; y mae efe yn esmwythau pawb sydd yn dyfod ato mewn ffydd. Mae yn addas i wneuthur hyny, oblegid mawredd gogoneddus ei Person, a chyflawnder anfeidrol ei swyddau. Y mae efe yn esmwythau yn rhad, yn garedig, yn effeithiol, yn gyflawn, ac yn dragwyddol. Fel y mae pechod yn achos gwreiddiol a haeddianol o bob anesmwythder, y mae yr Arglwydd Iesu yn esmwythau yn effeithiol ac yn gyflawn, trwy symud ymaith yr achos hwnw, yn yr euogrwydd, yr arglwyddiaeth, a'r halogedigaeth o hono. Dyfod ato, yw credu yndo, fel pechadur colledig; y mae credu yndo, fel iawn dros ein phchodau ni, yn esmwythau y gydwybod, yn wyneb gofynion y gyfraith, ac ofn damnedigaeth, ac yn heddychu y pechadur a Duw. Y mae ei wael yn glanhau oddiwrth halogrwydd pechod; ac y mae ei Ysbryd, trwy yr efengyl, yn dystrywio ei lywodraeth ar yr enaid, Gan fod yr esmwythdra hwn yn gyflawn, yn gyflawn, yn gyfreithlawn, ac yn cael ei weini gyd âg awdurdod ddwyfol, nid oes neb, na dim, a ddichon anesmwythau pan esmwythâo efe. Esmwythâodd ei egwys oddiwrth iau drom y defodau Iuddewig; esmwythâodd arni yn aml oddiwrth erlidigaethau a gorthrymderau ei holl elynion; ac esmwythder cyflawn a thragywyddol fydd rhan pawb a gredant yndo. 2 Thes. 1. 7. Esa. 38, 14. Esther 4. 14. Jos. 1. 13. Rhuf. 6. 13. a 8. 2. Ioan 16. 33. Act. 15. 10. Gal. 2. 18. a 4. 4, 5. Col. 2. 14. 1 Pedr 2. 24. Dan. 12, 13.

'Esmwythdra y rhai angall a'u lladd,' oblegid eu hanwybodaeth, eu hanystyriaeth, a'u calon-galedwch, yw yr achos o'u hesmwythdra, ac nid gwir waredigaeth o'u perygl mawr a'u truem. Y maent yn sicr yn hyn yn dra áng-hall, sef eu bod yn esmwythau eu hunain mewn cyflwr drwg, ac nid yn cael eu hesmwythau gan Grist, trwy symudfa cyflwr. Diar. 1. 32. Bydd dydd y farn yn ddydd o anesmwythder i'r holl bechaduriaid diedifeiriol, a diffydd yn Nghrist; ond bydd vn esmwythach ar rai na'u

gilydd; y rhai mwyaf anesmwyth arnynt y dydd hwnw yw y rhai a wrthodasant yr efengyl, ac a ddirmygasant y cenadon oedd yn ei chyhoeddi, am fod eu pechodau hwy yn fwy ysgeler na phechodau hyd yn nod y Sodomiaid. Mat. 10. 15.

ESROM, mab Phares, a thad. Aram; un o hynafiaid Crist. Ruth 4. 18. Mat. 1. 3. Luc 3. 23.

ESTAOL, אֶסְתָּוֹל [marched cryfion] dinas yn Dan. Barn. 13. 25.

ESTHER, neu HADASSAH, Heb. אֶסְתֵּר [dirgel] merch Abihael, ewythr Mordecai, o lwyth Benjamin. Ei rhieni a fuaent feirw pan ydoedd hi yn ieuanc, a hi a fagasid gan ei chefnader (nid ei hewythr, fel y dywed Calmet) Mordecai yr hwn a'i cymerodd yn ferch iddo pan fu ei thad farw. Yr oedd hi yn llances weddeiddlws, a glân yr olwg. Esther 2. 7. 'Gwridog oedd hi o berffeithrwydd ei thegwch, a'i hwyneb yn llawen, megys yn hawddgar.' Apocripa. Esther a Mordecai oedd- ynt hiliogaeth y rhai a ddygwyd i Babilon gyda'r gaethglud a gaethgludasid gyda Jechoniah, brenin Judah, yr hwn a gaethgludodd Nebuchodonosor. Edr. MORDECAI. Pan gaaglywd o'r holl dalaethau lancesau teg yr olwg, i'r brenin ddewis brenines arall yn lle Fasti, yr hon, trwy ei hanufudd-dod, a anfodddhaodd y brenin, dygwyd Esther yn eu plith. Cafodd ffafr yn ngolwg pawb a'r oedd yn edrych arni. Pan, wedi ei glanhad, y dygwyd hi at y brenin, efe a'i hoffodd rhagor yr holl wragedd, a hi a gafodd ffafr a charedigrwydd yn ei wýdd, rhagor yr holl wryfon; ac efe a osododd y deyrn-goron ar ei phen, ac a'i gwnaeth yn frenines yn lle Fasti. Ar yr achos o'i dyrchafiad i fod yn frenines, y brenin a wnaeth wledd fawr i'w holl dywysogion a'i weision, a galwyd hi gwledd Esther. Gwnaeth y brenin ryddid i'r talaethau oddiwrth drethi, a rhoddodd roddion i'r rhai oedd oddi amgylch iddo, yn ol gallu a mawredd y brenin. Y mae goruwch-lywodraeth Duw ar bob peth, hyd yn nod llygredigaethau plant dynion, a'i ofal mawr am ei eglwys, i'w gweled yn hynod yn nyrchafiad y gaethgludes fechan ac amddifad hon i'r fath sefyllfa uchel; hyn oll a wnaeth yr Arglwydd, yn benaf er mwyn ei eglwys. Gan fod ganddo gaethion yn Babilon, a llawer o elynion creulon iddynt trwy y gwledydd, a Haman waedlyd yn y llýs yn ceisio eu dyfetha hwynt oll, Duw a ddyrchafodd y gaeth Esther i fod yn ei law yn offeryn effeithol i'w gwared. Yr oedd yn rhaid fod eu gelynyon yn aml, a'r elyniaeth yn eu herbyn yn fawr, gan fod gorfod iddynt ladd 75,000 wrth amddiffyn eu hunain. Esther 9. 16. Bu Esther, nid yn unig yn offeryn o waredigaeth i'w chenedl yn Babilon, ac o'r cyfryw enw a pharch iddynt trwy yr holl ymerodraeth fawr hono, fel yr aeth llawer o bobl y wlad yn broseltyiaid i'r grefydd Iuddewig, ond diammen hefyd iddi fod yn llawer o

gefnogrwydd i weision yr Arglwydd, Ezra a Nehemiah, yn eu gwaith gorcheatol o ddychwelyd a sefydlu yr Iuddewon yn eu gwlad eu hunain, ac i osod iawn drefn yn eu plith, o ran llywodraeth wladol ac addoliad Duw. Pan yr ymddyddanodd y brenin a Nehemiah, ac yr erfyniodd Nehemiah am i'r brenin ei anfon i Jernsalem i'w hadeiladu, dywedir 'fod gwraig y brenin (yr hon oedd Esther) yn eistedd yn ei ymyl.' Neh. 2. 6. Yr hyn sy grybwylliad digonol ei bod yn gynnorthwyol iddo yn yr achos gyda'r brenin: (Gwel Pricieux's Con. fol. p. 106 & 289.) ac, yn ganlynol, anfonwyd ef a llythyrau ac a gorchymynion at y tywysogion, ac at Asaph, ceidwad coedwig y brenin, fel y rhoddai iddo goed at yr adeiladau yn Jernsalem.

Yr Hebraeid a alwant lyfr Esther אֶסְתֵּר רֹחַל neu blyg-lyfr Esther, am mai hi yw y person mwyaf nodedig yn yr hanes byr, cynnwysedig ynddo, ac a fu mor hynod offeryn yn ngwaredigaeth cenedl yr Iuddewon. Pwy a'i cyfansoddodd sydd mewn dadl yn mysg y dysgedigion—rhai yn barnu mai Ezra, eraill, Mordecai. Y farn fwyaf tebyg i wir yw, mai Mordecai oedd yr awdwr o hono, ac i Ezra ei roddi yn mhlith y llyfrau canonaidd. Er na choffeir ynddo am un o'r enwau trwy ba rai y gosodir Duw Israel allan yn yr Ysgrhythrau Sanctaidd, eto y mae yn dra amlwg ei fod wedi ei fwriadu, ac y mae yn hynod o addas i ddangos, mai Duw Israel yw y gwir Dduw, yr hwn sydd yn goruwch-lywodraethu pob peth, ac yn cyflawni ei amcanion o drugaredd a barn, trwy y ffyrdd a'r offerynau y gwelo efe fod yn dda. Hwyrach gadael allan enw yr Arglwydd ynddo yn fwriadol. Y mae petbau hollol hysbys yn cael eu hadrodd am wir addolwyr y IEROFAN; megys y cydfrad yn eu herbyn i'w dyfetha, a'r waredigaeth ryfedd a gawsant; fel y gallai pob darlennydd farnu, oddiwrth y petbau eglur a diamnhenol hyn, ai nid Duw Israel oedd y gwir awdwr, a phenllywodraethwr mawr yr holl fyd. Y mae yr adroddiad eglur a diaddurn o bethau a ddygwyddasant yn ngwýdd yr holl fyd yn tystiolaethu yn anorchfygol, yn wyneb holl ragfarnau gelynyon atgasaf, o blaid y Duw byw, ac mai Duw Israel oedd hwnw.

Y mae amryw bennodau ychwanegol at y llyfr hwn i'w cael yn yr Apocripa; ond ni buont erioed yn mhlith yr ysgrifeniadau Hebraeg, ac ni ddarfu yr Iuddewon erioed ei cymradwyo; y maent yn cynnwys yr un petbau wedi eu hail adrodd, gyda chwanegiadau, i'r dyben i addurno yr hanesyddiaeth; ond, mewn gwirnedd, ei anurddo y maent; heblaw hyn, y mae rhai petbau ynddynt yn anghytun a'r amseroedd i ba rai y mae yr hanes yn perthyn. Edr. HAMAN, MORDECAI.

ESTRON—IAID—ESAU, (trawn) *Llad.* E-TANEUS: alltud, un dyeithr, arall-wlad, arallfro. 'Estroniaethus,' a 'gwefusau estronol,' a

arwyddocant un iaith arall, neu lediaith. 1 Cor. 14. 21. Esa. 28. 11. Edr. DYKITHR.

ESTRYS-IAID, *Heb.* עֵרְוָה oddiwrth eu gwaith yn glaw yn uchel ar' eu gilydd. Lef. 11. 16. Deut. 14. 15. Mae y gair עֵרְוָה yn cael ei gyfieithu *estrys* yn Job 39. 13. yr hwn a gyfieithir mewn manau eraill *ciconia*. Ar ymyl y ddalen y mae yn cael ei gyfieithu yma *ciconia*, a'r gair עֵרְוָה yn cael ei gyfieithu *estrys*. Gellir cyfieithu y geiriau, 'Adenydd yr estrys sydd estynedig, & phlu ac esgyll y ciconia.' Y gwir yw, nad yw un o'r ddaun air yn briodol enw yr estrys ond y gair עֵרְוָה. Ond gan fod y darluniad canlynol yn ateb i'r estrys, gellir meddwl ei fod yn cael ei alw yma עֵרְוָה *pluog*, neu *aderyn pluog*, oddiwrth harddwch ei blu. Y talaf o'r holl adar ydyw; y mae ei uchder, pan y safu yn syth, yn saith neu wyth troedfedd. Y mae yn fawr ei faintioli, ei goesau yn hirion, ei adenydd yn fyrion, a'i wddf yn bedwar neu bump rhychwant. Y mae ei draed yn fforchol, & dau o fodiau mawrion iddynt, ond y naill yn fwy na'r llall; y mae yr hwyaf yn saith modfedd o hyd, & gwin crafanc iddo; mae y llall oddeutu pedair modfedd, ac heb ewin iddo. A'r rhai hyn y lluchia geryg yn ol, wrth redeg, ar ei ganlynwyr. Dywed yr Arabiaid nad yw byth yn yfed; ac nid yw hyn yn annhebyg, oddiwrth y lleoedd anial y preswylia ynddynt. Esa. 13. 21. a 34. 13. Job 30. 29, Jer. 50. 39. Y mae yn bwyta agos bob peth, gwellt, ceryg, haisarn, crwn, blew, &c. Y mae ei hwyaf yn lawrion, a rhai o honynt dros bum' modfedd o dryfesur, ac o bwysau yn bymtheg pwys: y mae y piwg yn galed, ac y maent yn gwneuthur llestri i yfed o honynt. Y maent yn dra ffurthlon, yn dodwy 30 neu 40 o wyau yn yr un tymhor. Pan byddo perygl yn agos, mae yr estrys yn cuddio ei ben, yn unig, er diogelwch; ac yn barnu, fel pechadur ffol, nad oes berygl am nad yw yn ei weled.* Dywedir y gellir eu cymeryd gan ddyn wedi ei orchuddio & chroen yr estrys, ac yn dynwared rhai o'i ystumian a'i yagogiadau. Haera rhai nad oes gan yr estrys na chlyw, ar-chwaeth, aroglad, na chof; os felly, priodol iawn y dywedir am dani, 'Na chyfranodd Duw iddi ddeall.' Gwel *Modern Universal History*.

Y mae pluf ei adenydd mewn bri mawr, ac yn cael eu defnyddio yn addurniadau mewn hetiau, ac yr oeddynt gynt mewn gwelyau, gortho, &c. Lliw naturiol ei bluf yw cymysgdu a gwyn, ond rhoddir llawer o liwiau cywain iddynt gan gelfyddyd. Cawn hanes cyflawn o gynneddfau yr aderyn hwn yn Job 39. 13—18. 'Yr hon a dd ei hwyau yn y ddaear, ac a'u cynhesa yn y llwch; ac y mae hi yn gollwng dros gof y gallai troed eu dryllio hwynt, neu anifail y maes eu sathru.' Er ei

bod yn eu gadael yn y ddaear, neu yn y tywod, nid ydyw hanes cyffredin naturiaethwyr yn wir, ei bod yn eu gadael i'w cynhesu gan wres yr haul; canys dywedir yma [תְּהַמִּים] y *cynhesa hi hwynt*, sef trwy eistedd arnynt. Ond y mae yn gollwng dros gof y gallai traed teithiwr, neu anifail, eu dryllio hwynt, ac heb ofalu am eu gosod, fel yr adar eraill, ar goedydd, neu holltau creigiyydd, er diogelwch.

'Caled yw hi wrth ei chywion, fel pe na byddent eiddo iddi.' Fel y mae yn ddiofal am nyth i adael ei hwyau ynddo, felly hefyd y mae yn ddiserch ac yn ddiofal am ei chywion, ond yn ehedeg ymaith oddi wrthnynt pan fyddo perygl, ac yn eu hanghofio byth wedi hyn. Yn gwbl groes i'r iâr serchog, yr hon a amddiffyn ei chywion yn wyneb y gelyn cryfaf, er bod mewn perygl o golli ei bywyd ei hun. Fel hyn y mae ei gwaith yn aml yn ofer, oblegid ei bod yn ddiplom perygl i'w chywion; ac yn ganlynol yn ddiofal am eu diogelwch. Y mae yr estryaiad yn ddiareb am eu hanserchogrwydd a'u creulondeb. Galar 4. 3.—'Oblegid ni roddodd Duw iddi ddoethineb, ac ni chyfranodd iddi ddeall.' Job 39. 17. Mae y Creawdwr mawr yn cyfrannu ei ddoniau i'w greaduriaid, yn ol ei ewyllys ei hun. Y mae pob creadur yr hyn y gwnelo Duw of. Pob rhodd ddaionus, nid yn unig mewn dyn, ond hefyd mewn anifeiliaid, eu harddwch, eu cryfder, eu cyflymdra, eu cyfrwydra, eu serchogrwydd, &c. oddi uchod y maent oll, oddiwrth Dduw eu creawdwr. Oddiwrth Dduw y mae y gradd lleiaf o ddoethineb mewn anifeiliaid a dynion yn gyffredin; pa faint mwy yn y duwiolion.

'Yr amser yr ymgodo hi yn uchel, hi a ddiystyra y march a'i farchog.' Job 30. 18. Nid ydyw ei adenydd yn ateb y dyben i'w godi oddiar y ddaear, ond y maent yn gynnorthwyol iddo reddeg gyda'r cyflymdra mwyaf, a thrwy hyn yn diogelu ei hun. Rhedant yn gynt na'r march mwyaf cyflym. Y maent yn Arabia, ond yn lluosog iawn yn Ethiopia, ac y mae yr Ethiopiad yn bwyta eu cig. Y mae rhai o honynt mor gryffon fel y mae yr Arabiaid yn marchogaeth arnynt. Yn ngwledydd poethion Affric y mae yr estryaiad i'w gweled, weithiau yn heidau lluosog, ac yn ymddangos o bell yn debyg i fyddin o feirch. Yr oeddynt yn waharddedig yn ymborth dan gyfraith Moses. Lef. 11. 16. Deut. 14. 15. Mewn lleoedd anial y mae eu cynniweirfa y rhan amlaf. Esa. 13. 21. a 34. 13. Job 30. 31. Jer. 50. 30.

ESTYN-EDIG-IAD-YDD, (es-ty'n) *Llad.* *Extendo*; parhau, hwyhau, mwyhau, gohirio, helaethu, estyn allan. Y mae Duw yn estyn ei law heddychol a chynnorthwyol at bechaduriaid, pan, trwy wahoddiadau ac addewidion yr efengyl, y mae yn erfyn arnynt gymmodi & ef yn Nghrist, ac yn addaw eu cynnorthwyo a'i allu a'i ras. Diar. 1. 24. Rhuf. 10. 21.—Y mae Duw yn estyn trugaredd a heddwch fel afon, pan y mae, o'i ben-arglwyddiaeth a'i ras,

* Stat lumine clauso
Eidendum revoluta caput; creditque latere,
Quae non ipsa videt. *Claudian.*

yn eu cyfranu yn effeithiol, yn helaeth, ac yn barhaus, ar ei bobl. Salm 36. 10. Esa. 66. 12.

'Creawdydd y nefoedd a'i hestynydd.' Esa. 42. 5. Duw a greodd y defnyddiau yn gyntaf, wedi hyny efe a estynodd, a ledodd, ac a ffurfiodd y nefoedd o'r defnyddiau hyny; a'u gwnaeth yn hardd, yn ogoneddus, ac yn ddefnyddiol i ateb y dybenion gan y Creawdydd yn ei olwg. Mae y nefoedd fel hyn wedi ei hestyn yn addurnedig ac yn geinwych, yn datgan gogoniant Duw, ac yn mynegi gwaith ei ddwyllaw. Salm 19. 1.

Y mae Duw yn estyn ei law ar ddynion, ac yn eu herbyn, pan y byddo yn eu cospi a'i farnedigaethau am eu pechodau. Esa. 5. 25. Jer. 6. 12. a 15. 6. Ezech. 16. 27. Edr. BRAICH.

ETAM, Heb. עֵיטָם [eu haderyn] dinas o Judah, rhwng Bethlehem a Tecoa, ac a gadarnhawyd gan Rehoboam. 2 Cron. 11. 6. Yn agos iddi yr oedd craig, i'r hon yr aeth Samson i aros wedi taro y Philistiaid. Barn. 15. 8. O ffynon yn agos i'r ddinas hon, hwyrach ffynon y gerddi, y dygodd Pilat, ac te allai Solomon o'i flaen, ddwfr trwy ddyfr-fiosydd i Jerusalem, oddi amgylch y mynyddoedd ar y ffordd. Joseph. de Bello. lib. iii. cap. 13. Y mae teithwyr yn rhoddi hanes am ddyfroedd hyfryd, a chrwn-byllau mawrion, yn agos i Bethlehem, wedi eu gwneuthur, medd traddodiad, gan y brenin Solomon.

ETIFEDD-ION-U, (tifedd) trettadog: Gr. *χληρονομος*, un yn meddiannu etifeddiaeth trwy goelbren, oddiwrth y dull y rhanwyd gwlad Canaan, rhwng y deuddeg llwyth, yn etifeddiaethau. Y mae Crist yn etifedd pob peth. 'Yr hwn a wnaeth efe [sef y Tad] yn etifedd pob peth.' Heb. 1. 2. Fel yr oedd efe yn Dduw, yr oedd yn etifedd pob peth yr un fath, ac yn gydradd a'r Tad. Etifedd, yma, a arwydda, meddiannydd, Arglwydd, a llywodraethwr pob peth. Y mae yn cael ei briodoli yma i Grist, o ran ei swydd, fel y Cyfryngwr; pa beth bynag yw o ran ei swydd, y mae felly trwy osodiad. 'Yr hwn a wnaeth efe, Gr. *εθνε*, yr hwn a drefnodd, a osododd efe. Trwy drefniad a gosodiad y mae Crist yn Dduw-ddyn, ac y mae yn ei holl swyddau. Y mae yn ei swyddau trwy osodiad. Salm 2. 6. Act. 2. 36. Heb. 3. 1, 2. Deut. 18. 18. Golygir yma ei osodiad trwy gyfammod rhyngddo ef a'r Tad; yr addewidion a wnaed iddo cyn ei ddyfodiad yn y cnaud, o'r cyfryw etifeddiaeth; ac hefyd, ei osodiad ar ei esgyniad i'r gogoniant, yn y meddiant a'r llywodraeth ar bob peth. Mae y geiriau pob peth, yn mynegi eangder a manylrywydd ei lywodraeth. Nid oes dim yn y graddigaeth faith i gyd, nad yw yn ei feddiant, a than ei lywodraeth; a'r cwbl er mwyn ei eglwys. 'A'i rhoddes ef yn ben uwchlaw pob peth i'r eglwys.' Eph. 1. 22. Pob peth—ei etholegion yn benaf, ac erddynt hwy pob peth ar

all, sef angelion da a drwg; dynion y byd, a holl lywodraethau y byd; cwbl awdurdod yn yr eglwys a'i holl drefniadau; holl ragorfreintiau a rhadau yr eglwys; pob doniau addas er ei hadeiladaeth a'i chysur; a gogoniant tragrywyddol. Mat. 21. 38. a 25. 32. 2 Cor. 2. 14. Rhuf. 14. 10. 2 Tim. 4. 8. Ioan 17. 2. Heb. 9. 12. Eph. 1. 14. a 4. 8—13. Ioan 17. 5, 22, 24. 1 Cor. 12. 7, 13, 14. 1 Pedr 3. 10, 11.—Mae y saint yn etifeddiion yr addewid, cyfiawnder, iechydwrriaeth, gras y bywyd, y deyrnas, y byd, i Dduw, a chyd-etifeddiion gyda Christ. Trwy Grist, a'u hundeb ag ef, y mae ganddynt hawl rydd, gyfreithlon, i'r holl addewidion, bendithion, creaduriaid, a holl gyfiawnder Duw. Heb. 1. 14. a 6. 17. a 11. 7. Rhuf. 4. 19. a 8. 17. Iago, 2. 5. 1 Pedr 3. 7. Gal. 4. 7.—Y mae holl feibion Duw fel hyn yn etifeddiion, 'Os plant, etifeddiion hefyd,' ac y mae eu hetifeddiaeth yn anllygredig, a dihalogedig, a diddifiannedig. 1 Pedr. 1. 4.

ETIFEDDIAETH—AU, (etifedd) etifiant, trestadaeth, meddiant. Yr hyn a feddianno un trwy drestadaeth, neu ryw hawl gyfiawn. Y mae Duw ei hun, yn ei holl gyfiawnder dwvfol, a'i iechydwrriaeth, yn etifeddiaeth i'w bobl; y mae ganddynt hawl gyfiawn ac anrhydeddus iddi trwy Iesu Grist, eu pen-cyfammodwr; y maent yn byw arni, ac yn ymhyfrydu ynddi. Salm 16. 5. a 73. 25, 26. a 119. 57. Galar. 3. 24.—Y mae ei bobl yn etifeddiaeth yr Arglwydd; mae ganddo hawl gyfiawn ynddynt fel eu Creawdwr, eu Prynwr, a'u Gwaredwr; ac y mae ganddo ofal am danynt, ac y mae ei bresenldeb gyda hwynt. Dent. 4. 20. a 32. 9. Salm 33. 12. a 78. 71. a 94. 14. a 106. 5. Jer. 10. 16. Joel 2. 17.—Mae cenedloedd yn etifeddiaeth Crist, wedi eu rhoddi iddo fel Cyfryngwr, i'w galw, eu hachub, a'u gwaredu ganddo. Salm 2. 8. a 22. 27. a 72. 8. Dan. 7. 13, 14.—Am fod etifeddiaeth Canaan ddaearol yn cysgodi y Ganaan nefol, mae y ddiweddaf, yn aml, yn cael ei galw yn etifeddiaeth. Act. 20. 32. Eph. 1. 14. Heb. 9. 15. 1 Pedr 1. 4, &c. Mae gorchymynion Duw yn etifeddiaeth ei bobl; mae ganddynt hawl ynddynt—maent yn byw arnynt—ac yn ymhyfrydu ynddynt. Salm 119. 111.—Yr Arglwydd oedd etifeddiaeth y Lefiaid, am eu bod yn byw ar ei aberthau. Deut. 10. 9.—Plant ydynt etifeddiaeth yr Arglwydd; efe sydd yn eu rhoddi, a dylai rhenni eu cyflwyno'n llawn i'r Arglwydd. Salm 127. 3.—Etifeddiaeth dyn annuwiol yw cospedigaethau ofnadwy, a gwaeau diddarfod. Job 20. 29. a 27. 13.

'A thi a etifeddi ynot dy hun, yn ngwydd y cenedloedd.'—'Ac ymhalogi ynot dy hun.' Dr. M.—'A mi a halogir o'th blegid di yn ngwydd y cenedloedd;' hyny yw, mi a oddefaf fy enw gael ei halogi dros amser. Ezech. 22. 16. Cymh. pen. 20. 9, 14. a 36. 21, 22. Gwel Newcome a Vatablus. Y mae gwahaniaeth cyfieithiadau y geiriau yn tarddu oddiwrth yr

anhawsdra penderfynu gwreiddyn y gair **הַלְלָהּ** pa un ai o **הַלְלָהּ** a arwydda *etifeddu*, neu o **הַלְלָהּ** a arwydda *halogi*. Gogwydda fy meddwl i at gyfieithiad Dr. N. fel yn fwy unol â rhanau eraill o'r llyfr.

ETWA, (ed-gwa) eto, er hyn, hyd yn hyn. —'Etwa ar dy 'air di, mi a vwriaf y rhwyf.' Luc 5. 5. a 22. 47. W. S.

ETHAM, *Heb.* **עָתָם** [*eu harwydd*, nou *nerth*] y drydedd wersyllfa i'r Israellaïd, yn eu taith o'r Aipht, yn agos i ben uchaf y Môr Coch. Num. 33. 6. Exod. 13. 20.

ETHAN, *Heb.* **אֶתָן** [*cruf*] 1. Ethan yr Ezrahiad, y gwr doethaf yn ei oes; eto yr oedd Solomon yn ddoethach nag ef. 1 Bren. 4. 31. Yr un yw Ethan yr Ezrahiad ag Ethan mab Cisi, mab Merari, o lwyth Lefi, yr hwn oedd yn bencerdd yn ngwasanaeth y deml. 1 Cron. 6. 44. a 15. 17, &c. Cyfenwir Salm lxxxix. ar enw Ethan yr Ezrahiad. Gelwid ef hefyd, yn ol barn rhai, Jeduthun; yr oedd iddo chwech o feibion, y rhai oeddnt benau cynnifer o ddsparthiadau o gantorion yn y deml. Cyflwynwyd amryw o'r Salmau iddo ef a'i feibion i'w canu. 1 Cron. 16. 41, 42. Salm xxxix. a lxii, &c.—2. Mab Zerah, mab Judah. 1 Cron. 2. 6.

ETHANIM, *Heb.* **אֶתָנִים** [*cruf*] y seithfed mis o'r flwyddyn cysegredig, a'r cyntaf o'r flwyddyn wladol. Yr oedd 30 o ddydiâu yn y mis hwn, ac yr oedd yn ateb, mewn rhan, i Medi a Hydref. Yn y mis hwn y cysegrwyd teml Solomon. 1 Bren. 8. 2. Wedi dychweliad yr Iuddewon o gaethiwd Babilon, gelwid ef Tizri.

ETHBAAL, *Heb.* **אֶתְבַּעַל** [*y llywodraethwr*] brenin y Sidoniaid, tad Jezebel, gwraig Ahab. 1 Bren. 16. 31.

ETHER, *Heb.* **עֵתֶר** [*careg*] dinas yn llwyth Judah. Jos. 15. 42.

ETHIOPIA—AD—AID—ES, [*Gr.* *Ulogiad wyneb*, oddiwrth *αιθω Ulogi*, ac *οφεις wyneb*; *Heb.* **כּוּשׁ** *cush, du.*] Y mae y LXX. yn cyfieithu y gair **כּוּשׁ** *Aethiopia, Ethiopia*, yn gyffredinol, a'r cyfieithwyr i'r amrywiol ieithoedd wedi hyn y'u dilynasant. Y mae yr ysgrythrau, yn o debygol, yn crybwyll am dair gwlad wrth yr enw hwn: 1. Cush, neu Ethiopia, ar lan yr afon Gihon.—2. Cush, neu Ethiopia, o du y dwyrain i'r Môr Coch.—3. Cush, Ethiopia, neu Abyssinia, o du y dehau i'r Aipht, a dehau-orllewinol i'r Môr Coch. Pan y sonir yn yr ysgrythrau am Ethiopia, rhaid sylwi yn fanwl ar wahaniaethu rhwng y gwledydd sydd yn myned dan yr enw hwn, a'r gwahanol genedloedd sydd yn preswyllo ynddynt. Nid ydyw yr hanes sanctaidd yn enwi ond un Cush, mab Ham, a brawd Canaan, a thad Nimrod, Sebah, Hafilah, Sabta, Raamah, a Sabtecha; a thaid Sebah a Dedan. Pa un a ydyw yr holl wledydd yn cael eu henwan oddi wrtho ef, a elwir Cush, neu Ethiopia, yn yr ysgrythrau, sydd ansicr. Y mae llawer yn barnu

mai yn Arabia Ddedwydd, o du y dwyrain i'r Môr Coch, yr oedd ei drigfa ar y cyntaf, ac i'w hiliogaeth fyned drosodd oddi yno dros y môr i Ethiopia, a'i phoblogi.

1. Dygodd brenin Assyria y Gushiaid, neu y Cuthiaid, yn ol tafodiaith Caldea, o'r cyntaf, sef Ethiopia ar lan afon Gihon, i brewlio yn ngwlad y deg llwyth, lle yr addolasant Nergal en duw. 2 Bren. 17. 24.

2. Sonir am yr ail, sef Cush, neu Ethiopia, o du y dwyrain i'r Môr Coch, gyda Midian, ac a ysgydwyd gan y daear-gryn a ddygyddodd pan ddisgynodd Duw ar fynydd Sinai. Hab. 3. 7. Gelwir Sephora, gwraig Moses, Cushes, deu Ethiopes, am ei geni yn y wlad hon. Num. 12. 1. Tebygol mai Ethiopiaid o'r wlad hon, dar' Zerah eu brenin, a aethant, 1,000,000 o honynt yn erbyn Asa brenin Judah. Rhai a farnant mai brenin y wlad hon oedd Terhaca, (2 Bren. 19. 9.) ac mai yr un wlad a feddylir yn y lleoedd canlynol: Esa. 43. 3. a 45. 14. Topaz Ethiopia, a gafwyd yn y Môr Coch, ar gyffiniau y wlad hon.

3. Cush, Ethiopia, neu Abyssinia, gwlad dehau-orllewin i'r Môr Coch, ac o du y dehu i'r Aipht. Dywedir fod Ahasferus yn teyrnasu o India hyd Ethiopia, sef Abyssinia. Yr oedd y wlad hon unwaith yn ymerodraeth eang iawn, yn cynnwys 45 o deyrnasoedd. Y mae yn wlad fynyddig boblog. Y trigolion ydynt dduon, neu ddu-efydd. Y mae yno rai mynyddoedd halen, ac yn eraill mae mwngloddiau o haiarn, efydd, ac aur. Yr afon fwyaf yn Ethiopia yw y Nilus, i ba un y mae y rhan fwyaf o'r afonydd bychain yn rhedeg. Y mae y Nilus, medd awdwyr credadwy, yn rhanu yn ddwy gainc; y Niger, yr hon sydd yn myned trwy wledydd meithion Africa, tas'r gorllewin; a'r Nile, yr hon sydd yn rhedeg trwy wlad yr Aipht i Fôr y Canoldir. Mae hon yn chwyddo dros ei cheulenau, ac yn llifo yr holl wlad, yn Mehefin a Gorphenaf, pan fyddo yr eira yn toddi ar fynyddoedd Abyssinia, a gwlawogydd trymion gyda hyny. Dros bedwar mis yn y flwyddyn, mae mwy o wlawogydd yn Abyssinia, nag, hwyrach, yn yr un parth arall o'r byd.

Y mae rhai yn barnu mai yn y wlad hon yr oedd brenines Sheba yn teyrnasu. Y mae yn ddiogel fod yr Ethiopiaid yn enwaedu, yn cadw y seithfed dydd yn Sabboth, hyd heddyw. Hwyrach dwyn Cristionogrwydd i Ethiopia gan yr eunuch mor fore a dyddiau yr apostolion. Ceir hanes am eglwys Gristionogol yno yn y bedwaredl ganrif, ac o hyni hyd yn hyn. Gwnaeth y Mahometaniaid ymdrechion gwaedlyd i daenu eu twyll yn y wlad hon; ond yn ofer. Bu cenadau Pabaidd hefyd yn ymdrechu taennu eu cyfeiliornadau hwythau yno, wedi hyn y brenin i fod o'n tu; ond wedi gwrthryfel o'r achos, gwaharddwyd y Pabyddion i ddyfod i'r deyrnas. Y mae eu Cristionogrwydd yn gymysgedig â llawer o ddefodau coelgref-

yddol, ac yn dra llygredig. Ond diammeu yr ymwel yr Arglwydd eto yn rasol a'r wlad hon, ac yr estyn Ethiopia eto ei dwylaw yn brysur at Dduw; ac y genir rhai i Dduw yn Ethiopia. Salm 68. 31. a 87. 4.

Cyffelybir yr Iuddewon gan y prophwydi i'r Ethiopiaid, o herwydd eu hanwybodaeth, eu diddardodaeth, eu ffeidd-dra Paganaid, a'u cynnefndra & llwybrau pechadurus. Jer. 13. 23. Amos 9. 7.

ETHNIG, *Gr. εθνικός*; cenedl ddyu; un o'r cenedloedd, mewn cyferbyniad i un o'r genedl Iuddewig.—'Bydded ef i ti megys yr ethnig a'r publican.'—'Bit ef y-ty megis cenedlic a phublican.' W. S. Gadawodd ein cyfieithwyr ni y gair Groeg yn y fan hon heb ei gyfieithu; yr un gair, yn y rhif luosog, a gyfieithir *ceneddloedd*. Mat. 6. 7. a 18. 17. Bydded ef i ti, nid fel brawd yn yr Arglwydd, ac aelod o gorph dirgeledig Crist, ond golyga ef fel pechaduriaid diedifeiriol eraill; ac ymddwyn tuag ato, fel y mae i ti ymddwyn yn ol cyfarwyddiadan gair Duw tuag atynt hwythau. Y mae ei barhad yn oi bechod, wedi cymaint o rybuddion caredig, yn profi ei fod eto, yn ol pob ymddangosiad, heb ei gyfnewid; ac y mae ein hymddygiad ninnau tuag ato i fod fel tuag at y cyfryw.

ETHOL-EDIG-AETH-ION, (tol) *Gr. εκλετομαι, εκλετος*; *Llad. ELIGERE*: dethol, dewis, dewisedig; detholedigaeth, detholedigion. Ethol yw dewis rhyw beth, neu rhyw le, neu ryw bersonau, o blith eraill, i ryw ddybenion, swyddau, gwasanaeth, neu waith neillduol yn ngolydd yr etholwr. Arwydda bod ganddo *hawl* i ddewis, *ewyllys rydd* yn dewis, a *dybenion* i'w hateb trwy hyny. Hefyd, mae yr etholedig yn cael ei ystyried yn hyny, yn gwbl, yn ddyoddefol, ac yn hollol wrth ewyllys yr etholwr. Y mae yn aml yn cael ei briodoli i le neillduol, megys Jerusalem. 1 Bren. 11. 13. Neh. 1. 9. O bersonau i ryw swyddau, megys Dafydd, i fod yn frenin: (1 Cron. 28. 4.) y deuddeg apostol i'w swydd oruchel hono: (Luc 6. 13. Ioan 13. 18. Act. 1. 24. a 15. 7.) y diaconiaid. Act. 6. 5.—Ond, yn fwyaf neillduol, y gair etholedig, neu etholedigion, a lefarir, 1. Am Grist, yr hwn, er tragywyddoldeb, a etholwyd ac a neillduwyd gan y Tad, i fod yn ben-cyfammodwr i'w eglwys, ac yn Gyfryngwr, ac yn Fachniydd, i'w phrynu a'i gwaredu. Esa. 42. 1. Luc 23. 35.—2. Am angelion, y rhai a ddewisodd Duw o blith eraill, i fod yn gyfranogion o ddedwyddwch tragywyddol. 1 Tim. 5. 21.—3. Am genedl Israel, yr hon a etholodd, ac a neillduodd yr Arglwydd o blith cenedloedd eraill, i fod yn eglwys ac yn bobl iddo. Esa. 45. 4. a 65. 9, 22. Salm 105. 43.—4. Am y rhai a ddewiswyd gan Dduw yn Nghrist i gaffael iechydwrriaeth a bywyd tragywyddol, allan o bob llyth, ac iaith, a phobl, a chenedl. Tit. 1. 1. Dat. 5, 8, 9.

ETHOLEDIGAETH yn yr ystyr diweddaf, 1.

Sydd weithred yn tarddu o *gariad neillduol* Duw. Cariad Duw yn unig oedd yr achos cymhelliadol yn y weithred hon. Yr oedd y cariad hwn yn Nuw hefyd yn hollol *rydd a rhad*; nid oedd un achos ynddynt hwy yn ei gymhell i'w caru; ac nid oedd Duw yn rhagweled y byddai un achos haeddiannol byth, yn y gwrthddrychau. *Pechaduriaid a gelymion* oedd gwrthddrychau ei gariad; ac felly y buasant yn parhau oni buasai iddo eu caru; ac yn ganlynol, eu gwaredu. Rhuf. 5. 6—10. Eph. 2. 4. Y mae y cariad neillduol hwn tuag at wrthddrychau yr etholedigaeth, yn *dragywyddol* ac yn *ddigyfnewid*. Jer. 31. 3.

2. Gweithred o *ben-arglwyddiaeth* Duw ydyw, yn ol boddlonrwydd ei ewyllys ei hun. Nid oes un rheswm paham y mae efe yn dewis y gwrthddrychau ond ei awdurdod a'i ewyllys. Y mae ganddo *awdurdod* i wneuthur hyny; a'r neb y *myno* y mae efe yn trugarhau wrtho. Rhuf. 9. 11—23. Mae *awdurdod* Duw ar ei greaduriaid yn oruchel, ac yn annibynol, yn tra rhagori ar bob awdurdod a ddichon fod gan un creadur ar y llall, i'r gradd y mae y Creawdwr mawr yn rhagori ar ei greaduriaid. Nis dichon fod gan un creadur awdurdod gyfiawn ar greadur arall ond a rodde Duw iddo; ond y mae awdurdod Duw ar bob creadur, ac yn hollol annibynol. Y mae ganddo hefyd awdurdod ar bechaduriaid, fel llywodraethwr a barnydd cyfiawn, i'w heuog-farnu a'u cospi yn gyfiawn; ac os arbed neb, o'i ben-arglwyddiaeth a'i ewyllys da y mae yn gwneuthur hyny. Gallasai adael pawb yn eu trueni, ac o'i ben-arglwyddiaeth y mae yn dewis ac yn achub y sawl y mae yn ei achub.

3. *Etholedigaeth ddiammodol* yw, ac *anghyfnewidiol*. Nis dichon dim ddygwydd yn y gwrthddrychau nad oedd Duw yn ei ragweled cyn eu hethol. Nid ynddynt hwy yr oedd achos eu hetholiad, ond yn Nuw ei hun; ond y mae efe yn anghyfnewidiol. 'Y mae efe yn un, a phwy a'i try eff a'r hyn y mae ei enaid yn ei chweenyachu, efe a'i gwna.' Y mae cadarn sail Duw, *yn etholiad ei bobl*, yn sefyll yn ddigryn ac yn ddigyfnewid. Job 23. 13. 2 Tim. 2. 19. Salm 33. 11. Gan nad ydyw iechydwrriaeth o weithredoedd, ond o'r hwn sydd yn galw, bydd i'r arfaeth yn ol etholedigaeth Duw sefyll. 'O herwydd Arglwydd y lloedd a'i bwriadodd, a phwy a'i diddyma!' 'Fy nghyngor (medd ef) a saif, a'm holl ewyllys a wnaf.' Rhuf. 9. 11. Esa. 14. 27. a 46. 10.

4. *Y mae yn dragywyddol*. Etholodd Duw hwynt o'r dechrenad i iechydwrriaeth, cyn seiliad y byd. 2 Thea. 2. 13. Eph. 1. 4. Hysbys i Dduw yw ei weithredoedd oll erioed. Y mae rhagwybodaeth Duw o bethau i ddyfod yn gorphwys ar ei arfaeth yn arfaethu y cyfryw bethau i ddyfod. Yn ganlynol, y mae efe wedi gosod, er tragywyddoldeb, gydag ef ei hun, pa bethau bynag oedd efe i'w cyflawni mewn au-

ser. Os yw hyn yn grededig am bob cangen o arfaeth Duw, pa faint mwy am ei osodiad penaf mewn perthynas i iechydwrïaeth ei bobl, yn mha un yr oedd ei ogoniant yn y modd mwyaf ardderchog i ddysgleirio allan.*

5. Y mae yn *etholedigaeth bersonol*, sef o nifer penodol o bersonau o hiliogaeth Adda syrthiedig, i gaffael iechydwrïaeth a bywyd tragwyddol. Y mae cynghor Duw yn hyn yn (*οπισθενη βουλη*) *rhag-derfynedig*, yr hyn ni fuasai pe na buasai y personau yn derfynedig. Y maent yn cael eu galw, 'y rhai a etholodd—lestri trugaredd—y rhai a apwyntiodd Duw i gaffael iechydwrïaeth—y rhai a etholodd Duw o'r dechreuad i iechydwrïaeth—y rhai a ragluniwyd i'w galw, eu cyfiawnhau, a'u gogoneddu—y defaid a roddwyd i Grist gan y Tad—y gweddill yn ol etholedigaeth gras—ychydig wedi eu dewis—rhywogaeth etholedig.' Act. 2. 23. Ioan 13. 18. Rhuf. 9. 23. 1 Thea. 5. 9. 2 Thea. 2. 13. Rhuf. 8. 29. a 11. 5. Ioan 10. 29. Mat. 22. 14. 1 Pedr 2. 9.

6. Y maent wedi eu *hethol* i gredu—i fod yn sanctaidd ac yn ddiifeisus—wedi eu rhaglunio i fod yn un ffurf a delw ei Fab—i fabwysiad—wedi eu hethol o'r dechreuad i iechydwrïaeth, trwy sancteiddiad yr Ysbryd, a ffydd i'r gwirionedd. Eph. 1. 4, 5. Rhuf. 8. 29. 2 Thea. 2. 13. Yn yr etholedigaeth yr oedd Duw yn bwriadu dangos y caredigrwydd mwyaf i bechaduriaid, a dangos yr atgasrwydd mwyaf at bechod—ei gopi yn ol ei haeddiant, ei gondemnio, a'i ddystrywio, yn nghyda holl tywodraeth bechadurus y diafol. Yr oedd cymaint o drugaredd ag a ddengys Duw byth i bechaduriaid, a chymaint o sancteiddrwydd ag a gyfrana efe byth iddynt, ac, yn ganlynol, a feddianant hwythau, i gyd, yn yr etholedigaeth. Nis dichon un weithred o eiddo y Duw mawr, mewn amser, ddangos cymaint o gyfiawnder, sancteiddrwydd, a daioni Duw, ag oedd yn ei arfaeth yn nhragywyddoldeb yn *ethol*; canys yr oedd y cwbl a ddangosir yn ei holl weithredoedd mewn amser yn gynnwysedig yn ei arfaeth yn ethol. Yn ethol yr oedd y cariad a'r daioni mwyaf yn gweithredu yn Nuw, yn anfeidrol sanctaidd ac yn gyfiawn. Ni fuasai neb yn sanctaidd—ar ddelw Mab Duw—yn credu ac yn ufuddhan i'r gwirionedd—nac yn parhau hyd y diwedd, oni buasai eu bod wedi eu hetholi hyny. Sylfaen yr holl adeiladaeth yw yr etholedigaeth. Y cyfiawnhad, yr hyn oedd Israael yn yn ei geisio trwy weithredoedd y ddeddf, ac ni chafodd, yr etholedigaeth a'i cafodd; ond pe buasai heb etholedigaeth, ni chawsai neb y fraint byth. Am hyny, gwadu a chablu etholedigaeth, yr un peth yw a gwadu a chablu Duw, yn yr amlygiadau mwyaf gog-

oneddus o'i gariad a'i ddaioni; a chablu holl drefn yr iechydwrïaeth, yn holl ddyfnderoedd doethineb Duw ynddi; holl ffrwythau sancteiddrwydd trwyddi, a holl gysuron y duwion, a gogoniant tragwyddol, sydd yn tarddu allan o honi.

7. *Etholedigaeth yn Nghrist ydyw*. Maent yn cael eu bendithio â phob bendith ysbrydol yn y nefolion leoedd yn Nghrist, mewn amser, am eu bod wedi eu *hethol ynddo ef* cyn seiliad y byd. Pe buasant heb eu *hethol ynddo*, ni buasant byth yn cael eu bendithio ynddo. Ni buasai Crist yn Gyfryngwr i bechaduriaid o ddynion mwy na'r angelion syrthiedig, na'i farwolaeth yn iawn dros bechodau y naill mwy na'r lall, oni buasai gosodiad Duw yn yr arfaeth, ac iddo yn y gangen hono yn neillduol o'r arfaeth, etholedigaeth, drefnu hyny. Etholedigaeth, yn yr arfaeth fawr dragwyddol, a drefnodd, ac a osododd yr undeb cyfammodol rhwng Crist a'i etholedigion, yr hwn yw sylfaen gadarn yr holl iechydwrïaeth. Oni buasai gosodiad y Personau Dwyfol yn yr arfaeth, ni buasai marwolaeth Crist yn iawn dros bechodau neb; ond y mae efe yn *etholedig*, a hwythau yn *etholedigion ynddo ef*; ac, yn ganlynol, yn y cyfammod, yr un yw efe a hwythau. Y mae efe yn gwbl drostynt hwy, ac iddynt hwy, yr hyn sydd yn angen arnynt hwy iddo fod.

Gelwir Crist yn aml yn yr ysgrhythrau, mewn ffordd o ragoroldeb, yr *etholedig*, neu, *dewisedig* Duw. 'Wele fy ngwas, yr hwn yr ydwyf yn ei gynnal; fy etholedig, yn yr hwn y mae fy enaid yn foddol.' 'Os hwn yw y Crist (*ο χριστος*) etholedig Duw.' 'Maen bywiol—etholedig gan Dduw, a gwerthfawr.' 'Gwnaethum ammod a'm hetholedig.' 'Dyrchefais un etholedig o'r bobl.' Esa. 42. 1. Luc 23. 35. 1 Pedr 2. 4. Salm 89. 3, 19. Y mae Crist yn etholedig Duw, fel y mae yn Dduw, ac fel y mae yn ddyn. Fel yr oedd yn Dduw, nis gellid ei etholi ogoniant a dedwyddwch hanfodol ychwanegol i'r hyn oedd ganddo eisoes mewn gradd anfeidrol, er fod ei ogoniant mynegol, yn ychwanegol trwy hyny. Fel dyn, etholwyd ef gan Dduw i'r graddau uchaf o ogoniant a dedwyddwch a allai dynoliaeth eu meddiannu a'u mwynhau. Fel Duw-ddyn, etholwyd ef i'r swydd a'r gogoniant o fod yn Gyfryngwr rhwng Duw a dyn, a Phen yr holl greadigaeth etholedig. Ei anfeidrol deilyngdod a'i addasrwydd, o ran ei natur ddwyfol, oedd sylfaen ei etholiad; ond, o ran ei natur ddynol, yr oedd ei etholiad yn rhydd ac yn ben-arglwyddiaethol; yn y golygiad hwn, ei etholiad oedd *sylfaen ei deilyngdod*. Yr oedd ei etholiad, fel ag yr oedd ef yn Dduw yn amlygiad o fawr amryw ddoethineb Duw yn dewis un â chymhwysderau addas ynddo i'r swydd—ac nid oedd neb yn abl barnu am ei addasrwydd, ond anfeidrol ddoethineb. Yr oedd ei etholiad, fel yr oedd ef yn ddyn, yn amlygiad gogoneddus o ben-arglwyddiaeth Duw a'i ras.

* Omnisque futurorum praesentia in decreto Dei fundatur: consequenter ab aeterno aqnd sese constituit, quicquid rsequitur in tempore. Id est de omnibus Dei decretis credendum est, comprimum teneri debet de eximio hoc decreto, quo constituit gloriam suam revelare in aeterno hominum statu. Witeius de Econ. Foed. lib. iii. cap. iv. sec. 13.

Y mae pen-arglwyddiaeth Duw yn etholiad Crist, yn ymddangos amryw ffyrdd:—1. O ran y natur oedd i'w dyrchafu felly, sef y natur ddynol, rhagor naturiaeth yn rhyw arall o greaduriaid.—2. Iddo gymeryd hâd naturiaeth gwympedig, lygredig, sef naturiaeth creaduriaid wedi gwrthryfela, myned yn elynion, yn ffaidd, ac yn druenus.—3. Yn dewis y gangen o'r hiliogaeth yr oedd i gael ei ddynoliaeth o honi, sef hâd Abraham, Dafydd, &c.—4. O herwydd ei etholiad gan Dduw, yr oedd y dyn Crist lesu yn rhydd oddiwrth lwgr y natur ddynol, ac, ya ganlynol, yn rhydd oddiwrth bechod a damnedigaeth; yr oedd cariad rhad, pen-arglwyddiaethol, neillduol Duw tuag ato ef, yn gystal a thuang at ei holl bobl, yn ymddangos yn hyn. Yr oedd ei holl sancteiddrwydd, ufudd-dod, gweithredoedd da, a'i barhad, yn tarddu oddiwrth gariad neillduol Duw tuag ato ef, fel ei etholedig, yn gystal ag i'w holl aelodau yndo. Am mai etholedig Duw oedd yr hwn yr oedd yn ei gynnal, ni ddiffygiodd yn ei holl ddyoddefiadau trymion. Pe buasai ei nerth, ei egui, a'i gariad yn cael eu gorchfygu gan ei ddyoddefiadau, buasai trwy hyn yn euog o bechod, ac ni buasai ei ddyoddefiadau yn aberth o arogl peraid, ac ni ddaethai ef, na'i bobl yndo, byth i'r lan. Ond am mai etholedig Duw ydoedd, cynnaliwyd ef yn effeithiol. Y mae ei gyfiawnhad a'i ogoneddiad ef, yn gystal a'i holl aelodau, yn ffrwyth rhag-wybodaeth a rhagluniad Duw. Bydd y dyn Crist Iesu, fel ei holl aelodau etholedig, yn edrych ar gariad Duw tuag ato, fel yr etholedig; ac wrth edrych bydd yn rhyfeddu, yn llawenychu, ac yn gorfoleddu yndo byth. Bendithia Dduw byth am ei gariad rhyfedd, pen-arglwyddiaethol, yn ei ddewis, ac yn ei gynnal rhag soddi yn y dyfnderau mawrion y bu ynddynt, a'r gogoniant anrhaethol a thragywyddol sydd ganddo i'w fwynhau.

Crist, yn ei etholiad, yw Pen yr etholedigaeth, a Phen yr holl etholedigion: etholwyd Crist, ac etholwyd yr etholedigion yndo; dyma y ffordd y penderfynodd Duw i'w cael yn ol ato ei hun. Dewisodd Crist, a rhoddodd ei bobl etholedig iddo, i fod yn eiddo iddo, yn aelodau o hono: fel y trefnodd y Pen i ogoniant, trefnodd yr holl aelodau yndo. Felly, etholiad Crist yw sylfaen eu hetholiad hwy a'u gogoneddiad. Iheb etholiad Crist, a'i etholedigion yndo, ni buasai Crist yn llesâu dim, ni buasai ei farwolaeth yn iawn, ni buasai ei gyfodiad er cyfiawnhad, na'i esgyniad er gononeddiad; ni byddai gwiw son am iechydwrriaeth, na bywyd; nid ydyw, y cwbl oddi amgylch i ni ond tywyllwch, anhrefn, ac amheusrwydd. Nid ydyw y prunedigaeth, na galwedigaeth, nac adgyfodiad, na gogoneddiad, ond sŵn geiriau tywyll, amheus, disylwedd, heb etholedigaeth. Y mae holl hiliogaeth Adda, yn ddiddal, yn druenus byth, heb ethledigaeth i achub y rhai a achubir. Edrychaf, gyda gor-

foledd, ar y drefn ryfedd wedi ei chwlbau; a rhyfeddaf, gyda pharch diddarfod, ddyfnion bethau Duw, yn cael eu hamlygu ynddi a thrwyddi. 'Mor werthfawr yw dy feddyliaeth genyf, O Dduw! mor fawr yw eu swm hwynt.' Salm 139, 17.

Y mae y rhai fel hyn a etholwyd yn Nghrist, yn cael eu galw yn ol arfaeth Duw, trwy ei Ysbryd ef yn gweithio mewn pryd amserol—y maent yn ufuddhau trwy ras i'r alwedigaeth—yn cael eu cyfiawnhau yn rhad—yn cael eu gwneuthur yn feibion i Dduw trwy fabwys—a wneir yn gyfelyb i ddelw ei unig Fab ef Iesu Grist—a rodiant yn grefyddol mewn gweithredoedd da—ac, o'r diwedd, trwy drugaredd Duw, a feddiannant ddedwyddwch tragwyddol.

Y mac duwiol ystyried rhagluniaeth, a'n hetholedigaeth yn Nghrist, yn llawn o ddyddanwch melus, hyfryd, ac annhraethol i'r duw-ionion, a'r rhai sydd yn clywed ynddynt eu hunain weithrediad Ysbryd Crist yn marwau gweithredoedd y cnawd, a'u haelodau daearol, ac yn tynu i fynu eu meddwl at bethau uchel a nefol, yn gystal a'i fod yn cadarnhau yn fawr, ac yn cryfhau eu ffydd am iechydwrriaeth dragwyddol, i'w mwynhau trwy Grist; ac oblegid ei fod yn gwresog ennyu eu cariad tuag at Dduw; i'r rhai manylaidd a chnawdol, sydd heb Ysbryd Crist ganddynt, mae bod barn rhagluniaeth Duw yn wastad ger bron eu llygaid, yn dramgwydd tra pheryglus, trwy yr hwn y mae y diafol yn eu gwrthio naill ai i anobaith, ai yntte i ddirawwch aflanaf fuchedd, nid dim llai peryglus nag anobaith.

Dylem sylwi yn dda, mai nid arfaeth Duw yw ein rheol ni o ran ein cred a'n hufudd-dod: arfaeth Duw yw ei reol ei hun, yr hwn sydd yn gweithio pob peth yn ol cynghor ei ewyllys ei hun. Ond y mae addewidion Duw i'w credu genym ni, ac ewyllys Duw i'w chanlyn, fel y gwneir hwy yn awlwg i ni yn ngair Duw. Gwel ERTHYGL XVII, Eglwys Loegr.

Nodau awlwg etholedigion Duw:—1. Rhai wedi eu galw a'u cyfiawnhau, ac i'w gogoneddu. Rhuf. 8. 30. 2 Pedr 1. 10. Dat. 17. 14.—2. Rhai sydd yn meddiannu ffydd o weithrediad Duw. Tit. 1. 1.—3. Nid oes dim gan neb yn gyfiawn i'w roddi yn eu herbyn. Rhuf. 8. 33.—4. Rhai mae yr efengyl yn dyfod atynt nid mewn gair yn unig, eithr hefyd mewn nerth, ac yn yr Ysbryd Glan, ac mewn sicrwydd mawr. 1 The. 1. 4, 5.—5. Rhai sanctaidd ac anwyl gan Dduw. Col. 3. 12. Phil. 4. 1.—6. Rhai sydd yn gwisgo am danynt ymysgaroedd trugareddau, cymwynasgarch, gostyngeddrwydd, addfwynder, ymaros. Col. 3. 12.—7. Rhai nas gellir eu twyllo i gyfeiliornadau dinystriol, a bucheddau annuwiol anynol a chyflwr o ras ac iechydwrriaeth. Mat. 24. 24.

Fod yr etholedigaeth yn athrawiaeth ysgrythyrol, ac felly yn ddwyfol, mae yr ysgryth-

grau canlynol yn profi yn eglur, ac yn ddi-
mheudol i'm tyb i:—Mat. 11. 25, 26. a 15. 13.
Cymb. Ioan 15. 2. Mat. 24. 22, 24, 31. a 25.
34. Marc 13. 20, 27. Cymhar. Mat 13. 22.
Luc 4. 25—29. a 10. 20, 21. a 12. 32. a 18.
7. Ioan 1. 13. a 6. 37, 39, 64, 65. a 10. 16,
20—29. a 15. 16, 19. a 17. 6, 10, 11, 20.
Act. 2. 23, 29. a 4. 28. a 9. 15. a 13. 48. a
22. 10, 14. Rhuf. 8. 28, 29. a 9. 11—29. a
11. 2—8, 33. a 16. 13. 1 Cor. 1. 26, 27, 28.
Gal. 1. 15. Eph. 1. *in tot.* a 2. 5, 10. a 3. 11,
21. Phil. 4. 3. Col. 3. 12. 1 Thes. 1. 4. a
3. 3. a 5. 9. 2 Thes. 2. 13, 14. 1 Tim. 5.
21. 2 Tim. 1. 9. a 2. 10, 19. Tit. 1. 1. 1.
Pedr 1. 2, 4, 5, 20, 23. a 2. 4, 6, 9. a 5. 13.
2 Pedr 1. 10.—Edr. ARFAETH, ARGRAFF, CFF-
AMMOD, CRYNHOL.—Witsius, (Econ Fœd—
Zanch.—Turretin.—Jonathan Edwards' *Re-
marks on Important Theological Controversies.*

EUBULUS, *Gr. Ευβουλος*, [*cynghorur da*]
dysgybl Rhufeinaidd, yr hwn oedd, y mae yn
debyg, yn garedigol i Paul pan oedd yn y car-
char yno. 2 Tim. 4. 21.

EULUN, neu **EILUN-ADDOLIAD**, *Gr. Ειδωλον*, delw, eilun-dduw; llun dim i'w addo-
li, pa un ai o'r gwir Dduw, Act. 7. 41. neu o
grau-dduw. Act. 15. 2. 1 Cor. 12. 29. Dat.
9. 20.—'Ni a wyddom nad yw eilun ddim yn
y byd.' 1 Cor. 8. 4. Er ei fod yn ddefnydd,
hwyrach, a chywreinauwr arno, nid yw ddim
tel Duw, neu yn lle Duw. Y mae yn ddefnydd,
ac yn llun rhyw beth dychymygod, neu mewn
bod, ond hyny yn unig yw, nid yw ddim yn
Dduw. Gelwir eilunod wrth enwau ofnadwy,
i ddangos y dylem eu ffeiddio, a ffoi oddi
wrthynt: megys *dychryn*, 2 Cron. 15. 16. *Heb.*
—*poenau gofidus*, Salm 106. 36. Esa. 45. 16. *Heb.*—*tom dduwiau*, Deut. 29. 17, &c.—*tram-
wyddiadau*, Zeph. 1. 3.—*diddim*, *gbagedd*,
celwydd, Lef. 19. 4. *Heb. &c.*—*duwiau dweithr*,
duwiau newyddion.—Yr oedd y cenedloedd,
wedi colli y gwir Dduw, yn gwnentur lluniau
pob peth, ac o bob defnyddiau, i'w haddoli;
megys y sêr, yr haul, y lloer, ysbrydion, dyn-
ion, anifeiliaid o bob rhyw, afonydd, planhig-
ion, yr elfenau, &c. Rhai a addolent faen
mawr. Yr oedd yr Aiphitiaid yn addoli teirw,
giachod, cenin, winwyn, &c. Dywedir fod
gan y Groegiaid oddeutu 300,000 o eilunod.
Ni bu gan yr Hebreaid erioed eilunod o'r ei-
ddynt eu hunain, er iddynt, yn aml, yn ffol ac
enfyd, gymerydd eilunod y cenedloedd eraill.
Eu parodrwydd i addoli y llo wrth fynydd Sin-
ai sydd yn rhoddi lle i ammeu eu bod yn euog
o'r cyfryw ffeidd-dra yn yr Aipht. Exod. xxxii.
Ezec. 20. 7, 8. Yn yr 862 o flynyddoedd y
trigasant yn Nghanaan, cyn caethiwd Babilon,
adlithrasant i eilun-addoliaeth 14 neu 15 o
weithiau. Barn. ii, hyd at 2 Bren. xxiv. Bu
eilun-addoliaeth yn grefydd sefydledig yn hir
yn mhllith y deg llwyth; ac ni bu teyrnas Ju-
dah ond anfynych yn hollol rydd oddi wrtho;
o herwydd anfynych y byddai yr uchelfeydd

wedi eu puro yn llwyr allan. 2 Bren. xvii.
Jer. iii. Ezec. xvi, xx, xxiii. Er eu dychwel-
iad o Babilon y mae yr Iuddewon yn ffeiddio
eilunod, ac wedi dyoddef llawer o'r achos hyny.
Y maent yn ffeiddio Cristionogion am eilun-
addoliaeth, oblegid eu bod yn addoli Iesu o
Nazareth fel Duw. Ond yn hyn y maent o'u
gwirfodd yn cyfeiliorni. Mahometaniaid a gy-
merant arnynt fod yn gryf iawn yn erbyn ei-
lun-addoliaeth. Y Pabyddion a addolant Mair,
a seintiau, ac angelion dirifedi, yr elfenau yn y
swper sanctaidd, creiriau, delwau, &c. Ac yn
wir, nid yw yr eglwys Groeg nemawr llai eilun-
addolgar na'r Pabyddion.

Ond, heblaw yr eilun-addoliaeth allanol, mae
yr ail orchymyn, fel yr holl orchymynion, yn
ysbrydol, ac yn dra eang, yn cyrhaedd at ag-
wedd y galon a'r meddwl, yn dufewnol. Mae
cybydd-dod, sef caru y byd, a'r pethau sydd yn
y byd—blys anghymedrol at fwydydd a diod-
ydd—caru a phwyso ar un creadur yn lle Duw,
yn eilun-addoliaeth yn nghyfrif Duw, ac yn
nodi dyn yn eilun-addolwr, fel pe ba'i yn addo-
li eilunod. Ezec. 14. 3. Eph. 5. 5. Col. 3. 5.
Phil. 3. 19. 1 Pedr 4. 3.

Y mae yr ail orchymyn yn gwarafun, fel
pechod ofnadwy, bob meddyliau a dychymy-
gion cyfeiliornus am y gwir Dduw; amrywio
oddiwrth reol gair Duw yn ein haddoliad o
hono; ymgyfathrachu âg eilun-addolwyr. Act.
17. 29. Deut. 5. 12, 32. 1 Cron. 28. 9. Neh.
13. 25.

Y mae yr Arglwydd wedi dangos ei ciddi-
gedd yn erbyn eilun-addoliaeth yn dra ofnad-
wy. Nid oes un pechod yn fwy yn erbyn per-
fffeithrwydd gogoniant Duw, a'r anrhydedd dy-
ledus iddo; nac yn dangos yn fwy anwybod-
aeth, ffolineb, ac ynydrwydd pechaduriaid dan
y cwmp. 'Hwy a newidiasant wirionedd
Duw yn gelwydd, ac addolasant, ac a wasan-
aethasant y creadur yn fwy (neu *πάρα, yn hyl-
rach*.) na'r Creawdwr, yr hwn sydd fendigedig
yn dragywyddol. Amen.' Rhuf. 1. 25. Esa.
44. 7—20. Exod. xxxii. 1 Bren. 12. 26—33
a 14. 9, 11. 1 Cron. xxi. Jer. 7. 24, 33, 34.
a xv. Barn. 8. 27. Num. 25. 3, 4. 2 Cron.
28. 6, &c. 1 Cron. 10. 7, 14.

EUNICE, *Gr. Ευνοια*, [*buddugoliaeth dda*]
merch Lois dduwiol, a mam Timotheus; Iudd-
ewes enedigol, ond yn briod âg un o'r cenedl-
oedd. Y mae ei henw hi, a'i mam Lois, wedi
eu nodi yn barchus yn llyfr Duw, am eu ffydd,
a'u llafur yn addysgu Timotheus yn yr Ys-
grythyrau Sanctaidd. 2 Tim. 1. 5. a 3. 15.

EUNUCH, *Gr. Ευνοχος*, [*gwely-geidroad*]
dyspaidd, mab dyspaddedig; ystafellydd. Cad-
wraeth gwelyau ac ystafelloedd tywysogion a
thywysogesau, a roddid, ac a ryddir eto, i'r
cyfryw yn y gwledydd dwyreiniol; oddiwrth
hyn, gelwir ystafellyddion cunychiaid, pa un
bynag a fyddont yn ddyspaddedig ai peidio.
Y mae yr un gair *εὐνοχος* yn cael ei gyfieithu
weithiau *tywysog*, Gen. 37. 36. a 39. i.—ys-

tafellydd, 2 Bren. 20. 18. Esth. 1. 10. a 2. 3. Dan. 1. 3. Jer. 38. 7.—*dyspaddedig*, Esa. 56. 3, 4.—‘Eunuch galluog,’ *Ευνουχος δυναστης*, rhaglaw, neu swyddwr yn llys Candace, brenines Æthiopia. Act. 8. 27. ‘Ac wele ryw eunych o Æthiopia, sef rhaglaw Candace, brenines yr Æthiopiait.’ W. S.

Yr arfer o ddyspaddu meibion, fel y mae yn erbyn deddf natur, felly y mae yn hollol waharddedig gan Dduw, ac mae y cyfryw yn llusedig o gynnulleidfa yr Arglwydd, neu o bob swydd eglwysig a gwladol. Deut. 23. 1, 2.—Yr eunuch, neu ystafellydd Candace, brenines Ethiopia, oedd, tebygol, *broselyt* i'r grefydd Iuddewig; ac ei ddychweliad o Jerusalem cyfarfu Philip ag ef, trwy gyfarwyddyd yr Ysbryd Glan, ac a bregethodd iddo yr Iesu; ac ar ei gyffes o'i fydd yn Nghrist cafodd ei fedyddio gan Philip; bernir iddo sefydlu Cristionogrydd yn y wlad hono, ac y mae yn parhau yno, mewn rhyw lun, hyd heddyw. Act. 8. 28—39. Edr. *ΕΠΗΘΡΙΑ*.

‘Y mae eunuchiaid a aped felly,’ sef yn ddi-duediad o ran natur i briodi.’ ‘Eraill a'u gwant eu hun yn eunuchiaid er mwyn teyrnas nefoedd;’ sef a ymgadwant oddiwrth briodi, er mwyn ymroddiad mwy cyflawn a diranedig i'r Arglwydd a'i waith; ‘ond nid yw pawb yn derbyn y gair (neu y *gallu*) hwn, ond y rhai y rhoddydd iddynt; y rhai a ddichon ei dderbyn derbyniad.’ Mat. 19. 10, 11, 12.

EUODIAS, *Gr. Ευωδια*, [*arogl-ber*] gwraig enwog yn eglwys Philippi, yr hon yn nghyda Syntyche, a gyd-lafuriodd (*συνθηλασας*, *gydymdrechusant*, neu *gyd-ymorcheslasant*) â'r apostol Paul yn taenu yr efengyl. O herwydd rhyw ymrfael rhyngddynt, y mae yr apostol yn atolwg iddynt synied yr un peth yn yr Arglwydd. Phil. 4. 2, 3.

EUOG, (eu) camglus, beius, anwirion, trawsybob. Y mae pob peth a wneir gan ddyn, ar feddwl, gair, neu weithred, sydd yn groes i gyfraith uniawn Duw, yn ei wneyd yn euog ger bron Duw. Nid ei gydnabyddiaeth o'i drosedd a feddylir wrth fod dyn yn euog, ond ei drosedd o'r gyfraith sydd yn ei wneyd yn euog, pa un ai byddo yn cydnabod hyny ai peidio. Y mae pob dyn yn euog neu yn ddi-euog, hyny yw, yn droseddwr, neu yn berffaith ufudd: fel mae pawb yn droseddwr, maent yn euog a than farn Duw; ac nid oes ond gwaed Crist a ddichon buro y gydwylbod oddi wrth weithredoedd meirwon. Heb. 9. 14. Edr. *CYDWYBOD, CYFRAITH*.

‘Pwy bynag a gyfranogo o swper yr Arglwydd yn annheilwng, sydd yn euog o gorph a gwaed yr Arglwydd.’ 1 Cor. 11. 27. Mae yn euog, trwy hyny, o ddiystyrwch ac anmharch o'r pethau a arwyddoceir yn y gosodiad sanctaidd, sef corph a gwaed Crist, y peth mwyaf sanctaidd a goruchel sydd yn bod—sef y Person goruchel, ei iawn a'i gyflawnder.

‘Euog o farwolaeth,’ sef yw hyny, euog o

drosedd yn haeddu marwolaeth. Mat. 26. 66.—‘Euocau a wnaythoch, a lladd y cyvion.’ W. S. Isgo 5. 6. hyny yw, *Gr. καταδικασατε, euog-farnu a wnaethoch, &c.*

EUPHRATES, *Gr. Ευφρατης; Heb. פְּרָת* [*ffrwythlawm, cynnyddol*] afon nodedig yn Asia, yn tarddu o fynyddoedd Armenia; y mae yn rhedeg ar gyffiniau Cappadocia, Syria, Arabia Deserta, Caldea, Mesopotamia, ac yn mynd i Lychlyn Persia. Y mae hi a'r Tigris yn ymuno, ac wedi hyny yn ymrannu; ac yr oeddynt gynt yn rhedeg i'r môr yn ddwy firwd: ond y mae yn anhysbys a ydynt yn awr yn rhedeg yn ddwy, neu yn un firwd. Dywed Moses, Gen. 2. 14. mai yr Euphrates (פְּרָת) oedd y bedwaredd afon oedd a'i dechreniad yn Eden; ac yr oedd yn mynd trwy Babilon. Y mae ei rhedegfa, gan mwyaf, yn hyfryd, trwy wastadedd ffrwythlawm, a'i cheulenydd wedi en haddurno â gwyrddleuni gwastadol yr helyg, palmwydd, a phorffeydd breision. Ei dwfr sydd, y rhan amlaf, yn afloyw; ond wedi ei sefydlu, neu ei hidlo, y mae yn dra iachus—mae yr Arabiaid yn ei farnu yn feddyginiaeth gyffredinol rhag pob afiechyd. Oddiwrth dodiad yr eira ar fynyddoedd Armenia, a gwlawogydd, mae yn fnych yn dylifo dros ei cheulanau, ac yn gorchuddio y gwastad-dir ar bob tu iddi; ac er, wrth hyny, ei bod yn ffrwythlon y tir, y mae hefyd yn aml yn niweidio y ffrwythau y mae yn achos o honynt. O herwydd hyny, y mae brenin Assyria a'i fyddin oedd yn goregyn gwlad Judea dan Senacherib ac Esarhadon, yn cael eu cyffelybu i'r afon Euphrates, yn gryffon ac yn fawrion, yn taenu dros, ac yn dystyriwio y gwledydd oddi amgylch. Esa. 8. 6, 7. Yr Euphrates oedd y terfyn gogledd-ddwyreiniol y wlad addawedig i hâd Abraham; ac yn nyddiau Dafydd a Solomon yr oeddynt yn ei chyflawn feddiannu. Exod. 23. 31.

Yn nghwmp Babilon Babaidd tywalltwyd, neu tywelltir, ‘y chweched phiol ar yr afon fawr Euphrates; a sychodd ei dwfr hi, fel y parotoid ffordd breninoedd y dwyrain,’ neu y rhai sydd *απο αρατολων ηριου, o godiad haul*. Y mae dehongliwyr y llyfr hwn yn cyfaddef anhawsdra nid bychan i egluro a chymhwyso y geiriau hyn; a hwyrach na ddeallir i foddlonrwydd, mo honynt nes eu cyflawni. Beth sydd i'w ddeall wrth yr afon fawr Euphrates? Pwy yw y breninoedd o godiad haul? A ffordd i beth sydd yn cael ei pharatoi iddynt? Dyma y gofynion sydd anhawdd eu hateb, a'u penderfynu. Gellir deall, mor belled a hyn, feddwl yr Ysbryd Glan, sef bod yr afon fawr Euphrates, mewn ystyr cyfriniol, yn amddiffynfa ac yn gynnalaieth i Babilon Babaidd, fel yr oedd yr afon hon, mewn ystyr llythyrenol, i Babilon Baganaid. Edr. *BABILON*. Fod sychu yr afon hon yn bla ar Babilon, ac yn foddion neillduol i rwyddhau y ffordd, a phrysuero ei dinystr; a bod y breninoedd o godiad haul yn

elynon i Babilon; ac wedi symud y rwystr, yn cael ffordd rydd i gofeidio Cristionogrwydd, yn ei burdeb gogoneddus. Hwyrach fod i ni ddeall, gan hyn, wrth Euphrates Babilon Babilon, holl gyfoeth a galluoedd y teyrnasocdd (Ffrainc yn benaf, yn ol barn Vitringa) ag sydd hyd yma wedi bod yn amddiffynfa ac yn gyn-ualiaeth i'r grefydd Babaid; a *sychu* yr afon a arwydda eu tloidi a'u gwanhai; neu, ynte, bod dyfroedd yr afon yn cael eu troi o'u rhedegfa gyfiredin, fel y gwnaed wrth gymeryd Babilon Baganaid, sef o fod yn gynnalieath ac yn amddiffynfa i Babilon Anghristaidd, ac yn rhwystr i ddyfodfa y breninoedd gogoneddus sydd yn dyfod gyda'r haul, ac yn teyrnasu wrth liw dydd goleu, er gwac i Babilon, ac er cynhyrfiad i ysbrydion aflan anghristaidd i gynull eu holl luoedd i ryfel y dydd hwnw, dydd mawr Duw Hollalluog. Dat. 16. 12, 13, 14.—Am fod gollwg yn rhydd y pedwar angel, sef blaenoriaid eu byddinoedd, sydd yn rhwym yn afon fawr Euphrates, dan udganiad y chweched udgorn, yn arwyddo gosodiad i fynu ymerodraeth fawr y Twrc, barna rhai mai dimystr yr ymerodraeth hono a feddyll wrth *sychu* yr afon fawr Euphrates. Amser a ddengys bethau yn fwy eglur. Gwel Pareus, Coccejus, Vitringa, a Dr. F. Roberts' *Key*.

EUROCLYDON, *Gr. Ευροκλυδων*, ab *Ευροκλυδων* [tymhestl ddwyreiniol] gwynt tymheslog yw, cyfiredin yn Môr y Canoldir, a thra adnabyddus i'n morwyr ni dan yr enw *Levanter*. Act. 27. 14. Mae yn chwythu o bob parth, o'r gogledd ddwyrain oddi amgylch i'r gogledd ac i'r dehaun-ddwyrain.

EURYCH, (aur) *Llad. Aurifex*; eur ôf, gôf aur, purwr aur; efydd-weithiwr, tinc-ôf. Y gair *Ευρυχ* a gyfieithir yn y rhif lluosog *eurychod*, (Neh. 3. 32.) a gyfieithir gofaint aur (adn. 8.)—yn y rhif unigol toddydd. Barn. 17. 4. Mat. 3. 2, 3.

EUTYCHUS, *Gr. Ευτυχος*, [*ffawdus*] gwr ieuanc yn Troas, yr hwn a eisteddai mewn ffenestr, tra yr oedd Paul yn ymresymu yn hir, wedi ei orchfygu gan gwsg, a gwmpodd i lawr o'r drydedd lofft, ac a gyfodwyd i fynu yn farw. Paul a aeth i waered, a syrthiodd arno, ac a'i cofleidiodd, ac efe a adfywiodd, ac a ddychwelodd at y gymdeithas. Act. 20. 9—12.

EWIG, (ew-ig) hydd; danas; anifail pedwar carnol, deadello. Y mae cyn yr ewigod yn gangenog, ac yn syrthio ymaith yn flynyddol: ond anaml y mae gan y fanyw gyrn. Y maent yn hir-hoedlog, a pan yn ieuanc maent yn hardd ac yn serchog. Mae yr ewigod yn llydnu mewn poen mawr, ac a gynnorthwyir, meddant, gan swm y taranau. Job 39. 1—4. Salm 29. 9. Y mae eu sychod yn gryf ac yn ofidus. Maent yn ofnog, yn gyflym, ac yn llamu yn mhell. 2 Sam. 22. 34. Salm 18. 33. Hab. 3. 19. Esa. 13. 14. Edr. Hydd, IWRCH.

EWIN, (ew-in) *Gr. Εωιν*; *Llad. Unguis*; sylwedd cornaidd er amddiffyn blaen bysedd a bodiau dynion; crafanc adar; rhaniad y sylwedd cornaidd yn nhraed anifail fforch-droediog. Mae yr ewinedd yn dra buddiol er amddiffyn penau y bysedd, y rhai sydd yn dyner iawn o herwydd nifer lluosog y gewynau sydd yn terfynu yno er teimlad.

'Ni adewir ewin yn ol,' a arwydda eu cyflawn ymadawiad â'r Aipht, fel na fyddai dim yno i'w denu yn ol; yr hyn a waharddodd Duw iddynt, Deut. 17. 16. a 28. 68. Hos. 9. 3. Y mae ufudd-dod manwl, cadarn, cyflawn Moses i orchymu Duw yn hyn, yn dangos natur gwir ufudd-dod ffydd yn mhawb sydd â'u calonau yn uniawn gyda'r Arglwydd. Yr 'ewinedd o bres' oedd gan bedwerydd bwystfil Daniel, a arwyddant gallu a chreulondeb y Rhufeiniaid i anrheithio, ysglyfachu, a chadw y gwledydd a oresgynasrut. Dan. 7. 19.—*Ewin ddrud*, sef creulawn, ffyrnig.

Duw, daethant arnaf fi, wyr bellch,
Fel llu o feirch *ewin ddrud*.

E. Prys, (Salm 86. 14.)

EWYLLYS-IO, (cwyll) *Gr. Θελγημα*; *Llad. Voluntas*; tuedd a gogwydd y meddwl; dymuniad; dewisiad.—1. Un o alluoedd yr enaid, trwy yr hwn y mae, yn rhydd, yn dewis ac yn gwrthod gwrthddrychau; yn cwblhau neu yn ymatal oddiwrth ryw weithredoedd.—2. Y mae natur yr ewyllys, ynddi ei hun, fel ewyllys, yn rhydd; ac onidê, ni byddai yn ewyllys, ac ni byddai y fath gynneddf mewn dyn. Ond dyn yn ei gyflwr syrthiedig, nis dichon ewyllysio yn groes i'r anian sydd ynddo; gan nad oes sancteiddrwydd ynddo, nis dichon iddo ewyllysio yr hyn sydd yn groes i'r anian sydd ynddo; gan nad yw yn adnabod Duw, nac yn ei garu, nis dichon iddo ewyllysio ei foddhau. Y mae yn ewyllysio yn rhydd, yn ol y peth ydyw, pa un bynag ai halogedig ai sanctaidd y byddo; y mae yn amlwg na chyfnewidia ei anian lygredig ei hun; oblegid nid ewyllysia hyn byth heb ei gytnewid. Am hyn, rhaid iddo gael ei gyfueid gan un arall, sef gan yr Arglwydd, cyn yr ewyllysia yr hyn sy dda. 'Y mae syniad,' ac *ewyllysiau* 'y cnawd, yn elyniaeth yn erbyn Duw, ac nid yw ddarostyngedig i ddeddf Duw; oblegid nis gall chwaith.' Rhuf. 8. 7, 8. Eph. 2. 4. Nid anallu, neu anaddasrwydd *naturiol*, fel cynneddf yr enaid, sydd yn yr ewyllys i ddewis yr hyn sy dda, ond anallu ac anaddasrwydd *moesol* a *phychadurus*. Gelyniaeth yn erbyn Duw yw syniad dyn, ac am hyn y mae yn synio ac yn ewyllysio yn ol yr elyniaeth hono, yr hon sydd yn gwbl groes iddo: 'cans y rhai sydd yn ol y cnawd, am bethau y cnawd y maent yn synio.' Y rhai sydd wedi eu hachub trwy olchiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glan, ac wedi ei hadnewyddu yn ysbryd eu meddwl; y mae y rhai hyn yn synied pethau yr Ysbryd, yn unol â'r hyn ydynt fel pechaduriniid

wedi eu hadnewyddu. Y mae ansawdd ewyllys dyn yn dangos beth ydyw; ac yn ol ei ewyllys y mae ei rodiad yn gyffredinol. Os ydyw yr ewyllys heb ei chyfnewid yn sanctaidd, nid ydyw y goleuni a ddichon fod yn y deall, na'r gweithrediadau a'r cynhyrifiadau a ddichon fod yn y serchiadau, yn sanctaidd ac yn ysbrydol, ac yn nodi dyn wedi ei wir gyfnewid. Salm 1. 2. a 110. 3. Rhuf. 7. 15, 18.

Ewyllysio, neu mynu, a arwydda, 1. Dewis a dymuno. Phil. 2. 13.—2. Gofyn gyda hyf-dra. Ioan 17. 24.—3. Gorchymyn gydag awdurdod. Ioan. 21. 23.—4. Goddef. Iago 4. 15.

Ewyllys Duw a arwydda, 1. Ei awdnrdod i ddewis neu wrthod. Rhuf. 9. 19.—2. Ei gyng-hor, ei ragluniaeth, a'i arfaeth. Eph. 1. 11. Iago 1. 18.—3. Ei air, ei gyfreithiau, a chyhoeddiadau yr efengyl, trwy ba rai y mae yr Arglwydd yn hysbysu i ni yr hyn y mae yn ewyllysio gyfranu i ni; neu yr hyn y mae yn ewyllysio i ni wneuthur mewn ffordd o ufudd-dod iddo. Mat. 7. 21. Rhuf. 12. 2.—4. Ei diriondeb a'i ewyllys ddadguddiedig i ni yn ei weithredoedd grasol. Deut. 32. 16. Luc 2. 14.

'Hyn yw ewyllys Duw, eich sancteiddiad chwi.' 1 Tim. 4. 3. Ei ewyllys yw ei arfaeth, yn ddadguddiedig yn ei addewidion, ac yn ei orchymynion. Y mae darpariad yn nhrefn Duw i gwblhau hyn.—'Yr hwn sydd yn ewyllysio fod pob dyn yn gadwedig, a'u dyfod i wybodaeth y gwirionedd.' 1 Tim. 4. 2. Y mae yn bwriadu achub dynion o bob math, o bob sefyllfa, ac angylechiad; o bob llwyth, iaith, a chenedl; y mae gwaith pob dyn yn ymgais am wybodaeth ysbrydol, ac iechydwr-iaeth, yn unol â'i orchymyn.—Cafodd ewyllys ei Dad ei hanrhydeddu i'r gradd eithaf gan Grist, yn ei ufudd-dod a'i ddyoddefiadau; ufuddhaodd i'w ewyllys ya ei fywyd yn berffaith, ac ymostyngodd iddi yn berffaith sanctaidd yn ei ddyoddefiadau. Mat. 26. 39. Salm 40. 8.—'Nid o'r hwn sydd yn ewyllysio y mae,' sef yr etholedigaeth. Pe buasai felly, ni buasai neb gadwedig; canys ni buasai neb yn ei gyflwr llygredig yn ewyllysio yn sanctaidd ac yn dda; ond gan ei bod o Dduw, yr hwn sydd yn trugarhau, dichon i'w pechaduriaid mwyaf a gwaethaf gael eu cyfnewid a'u hachub: 'canys Duw yw yr hwn sydd yn gweithio ynddynt ewyllysio a gweithredu o'i ewyllys da.' Rhuf. 9. 16. Phil. 2. 13. Ioan 1. 13. Yn nydd nerth yr Arglwydd bydd y rhai cydynaf yn ewyllysgar, ac nid cyn hyny. 'Dy bodl a fyddant ewyllysgar yn nydd dy nerth.' עֲמֵן נִדְבָתָהּ *dy bobl ewyllysgaryddion*, yn nydd dy nerth. Yn lle offrymu aberthau fel cynt, yn nydd nerth Duw, trwy yr efengyl, offrymant eu hunain yn wirfoddol i'r Arglwydd. Y mae yr un gair yn cael ei arferyd am yr aberthau gwirfoddol dan y gyfraith. Exod. 25. 2. a 35. 21, 22, 29. 1 Cron. 29. 5, 6, 9, 14. Barn. 5. 2, 9. Neh.

11. 2. Yn lle yr aberthau, offrymant eu hunain yn aberthau byw, sanctaidd, a chymeradwy gan Dduw, mewn harddwch sancteidd-rwydd.—Yn nghydyndyrwydd halogedig ewyllys dyn y mae ei bechadurusrwydd yn benaf yn gynnwysedig; a hyd nes byddo hwn wedi ei symud, trwy sancteiddiad yr ewyllys, ni bydd neb yn rhedeg llwybrau Duw, nac yn gweithredu mewn ufudd-dod i Dduw. Am hyny, y mae yr etholedigaeth, a iechydwr-iaeth dragwyddol, yn gwbl o Dduw, yr hwn sydd yn trugarhau. O'i ewyllys da ei hun y tosturiodd wrthym. Yn ei ewyllys da ef, yn unig, y dyrcheifir ein corn ni. Salm 89. 17. Esa. 60. 10. Iago 1. 18.

EWYN—OEDD—U, (ew-yn) ewyn-gaen, ewyn-gant, dystrych y don; gorferw; swyfi; glafoerion y genau; burym. 'Malu ewyn, bwrw ewyn,' glafoeri, ewynu. Marc 9. 18, 20. Luc 9. 39.

'Tonau cynddeiriog y môr, yn ewynu allan eu cywilydd eu hunain.' Judas 13. Y mae yn y geiriau ddarluniad bywiog o ysbryd cynhenus, cythryblus, ac aflonydd gau-athrawon; ac effeithiau llygredig a gwarthus eu holl gynhyrifiadau, iddynt eu hunain a'u canlynwyr. Fel tonau cynddeiriog y môr, y maent yn ymchwyddo yn uchel, yn amcanu ac yn bwgwith dymchwelyd y gwirionedd, a dystrywio y wir eglwys; fel tonau y môr, y maent yn ewynu llaid llygredig, ac ewyn disylwedd; fel yr un tonau, y maent yn dymchwelyd arnynt eu hunain, ac yn myned, er eu mawr gywilydd, yn ddidim; ac y mae y gwirionedd, fel creigiau diymmmodol, yn sefyll yn gryf ac yn ogoneddus, wedi i'w holl gynddeiriogrwydd hwy ddarfod.

Ewyn dwr addewid gwas. Ddar.

EWYTHR—EDD, (gwythr.) Arferir ewythr a modrub fel enwau o barch i henaint. 'Merched Salphad fuant wragedd i feibion eu hewythrred.' Num. 36. 11. 'Ei ewythr a'icyfyd i fynu.' Heb. עֲוֹלָהּ *ei anwylyd*, neu *ei aijos berthynas*. Amos 6. 10. Dr. N.

Ewythr yw brawd tad, neu fam, neu bendad, neu henfam, neu orhendad, neu orhenham.

Cyfreithiau Cymreig.

EXODUS, neu ail lyfr Moses, Gr. Ἔξοδος, [*ymadawiad*, neu *mynediad allan*] y mae yn cael ei alw gan Grist, *Llyfr Moses*. Marc 12. 26. Yn Hebraeg y mae yn cael ei alw עֲוֹלָהּ *Llyfr yr enwau*, oddiwrth y geiriau פֶּה רַאי y mae y llyfr yn dechreu. Ond cyfieithwyr yr Hen Destament i'r cyfieithiad Groeg, a elwir y Deg a Thriugain, a'i galwant Ἔξοδος, *Exodus*, neu yr *Ymadawiad*; am mai hanes ymadawiad plant Israel o'r Aipt yw yr hanes penaf sydd yn gynnwysedig ynddo. Y mae yn cynnwys hanesiaeth am yr Israeliad, a'r amgylchiadau perthynol iddynt, ynghylch 145 o flynyddoedd, sef o farwolaeth Joseph, a. m. 2369, hyd osodiad y bawell i fynu yn yr aialwch, a. m. 2514. Gwelwn yn yr hanes rhy-

fedd yn y llyfr hwn, 1. Rhagluniaeth neillduol Duw yn cadw ac amlhau ei bobl yn eu gorthrynderau.—2. Eu gwaredigaeth hynod o gaethiwed yr Aipht.—3. Eu mynediad trwy y Môr Coch, a dystywiad yr Aiphtiaid yn y môr.—4. Y dull rhyfedd y cynnaliodd Duw hwyt yn yr anialwch.—5. Rhoddiad y gyfraith, a Duw yn adnewyddu ei gyfammod â hwyt wrth fynydd Sinai.—6. A gosodiad pabell Duw i fynu yn eu plith. Ond gan y daw yr amrywiol ddefnyddiau cynnwysedig yn y llyfr hwn dan ein hystyriaeth mewn geiriau eraill, nid ydyw yn rheidiol helaethu arnynt yma. Y mae cyfeiriadau aml iawn at yr amrywiol bethan cynnwysedig yn y llyfr hwn, yn y Salmau, y prophwydi, a chan ein Harglwydd, a'i apostolion; a hyny yn y cyfryw iaith agsydd yn dangos eu bod yn golygu yr hanes ynddo, nid yn unig fel yn wironedd, ond hefyd wedi ei roddi gan *ysbrydoliaeth Duw*. Y mae amryw o brophwydoliaethau ynddo wedi eu cyflawni, rai oesoedd wedi eu llefaru; megys yr hon a roddir i ni yn y geiriau canlynol: 'Ac ni chwynych neb dy dir di, pan elych i fynu i ymddangos ger bron yr Arglwydd dy Dduw, dair gwaith yn y flwyddyn.' Pen. 34. 24. Yr hyn y mae holl hanesiaeth y bobl hyn yn tystiolaethu a gyflawnwyd yn fanwl.

EZBON, *Heb.* אֶצְבוֹן [*awyddus i wrando*]

1. Mab Bela, ac w'yr Benjamin. 1 Cron. 7. 7.
—2. Mab Gad. Gen. 46. 16.

EZECIEL, *Heb.* יְחֶזְקֵאל [*nerth Duw*] mab Buzi, offeiriad a phrop'hwyd, yr hwn a ddygwyd yn gaeth i Babilon, gyda Jehoiacin, brenin Judah. Nid yw yn ymddangos iddo brophwydo cyn ei gaethiwed. Yn y ddegfed flwyddyn ar hugain wedi y diwvgiad mawr, a wnawd yn y ddeunawfed flwyddyn o deyrnasiad y brenin Josiah, ac yn y bummed flwyddyn o gaethiwed Jehoiacin, ac o deyrnasiad Zedeciah, yn nhir y Caldeaid, wrth afon Cebur, cafodd efe weledigaeth y cerubiaid a'r olwynion. Pen. i. Yn yr un flwyddyn hefyd y dadguddiodd yr Arglwydd iddo y 390 o flynyddoedd o eithaf amynedd Duw tuag at dŷ Israel, a'r deugain mlynedd o arbediad tŷ Judah, a'r farnedigaeth a roddai efe ar y ddau ar ol hyny, fel y gosodir y cwbl allan yn pen. iv, v, vi, vii.

Yn y chweched flwyddyn, dygwyd ef i Jerusalem mewn gwledigaeth, a dadguddiwyd holl eilun-addoliaeth ffaidd yr Iuddewon yno; a hysbyswyd iddo y cospedigaethau ofnadwy a roddai Duw arnynt, oblegid y cyfryw ffeidd-dra. Pen. viii, ix, x, xi. Ar yr un pryd, addawodd yr Arglwydd i'r gaethglud, y byddai efe yn gysegr bychan i'r Iuddewon yn Babilon, os hwy a ymgadwent oddiwrth y cyfryw bechodau ffaidd, a glynu wrth yr Arglwydd, a'i addoli ef yn unig: hefyd y dygai efe hwyt yn ol i'w gwlad eu hunain; a pheri iddynt flaguro yno mewn heddwch a chyflawnder. Pen. 11. 16—25.—Yn y seithfed flwyddyn y dadguddir

iddo, trwy arwyddion ac mewn geiriau, oresgyniad Jerusalem gan y Caldeaid, ffoedigaeth Zedeciah, tyriad allan ei lygaid, ei gaethiwed a'i farwolaeth yn Babilon. Pen. xii, xiii, xiv, xv, xvi, xvii, xviii. Y pennodau hyn ydynt, gan mwyaf, yn perthynu i'r un achos, gyd âg amrywiaeth helaethiad arno.—Y mae yn rhagfynegi dinystr Jerusalem; dymchweliad breniniaethau Ammon, Moab, Edom, y Philistiaid, Tyrus, a'r Aipht, trwy y Caldeaid. Gwedi clywed am ddinistr Jerusalem, y mae yn rhagfynegi yn hyfryd ddyfodiad y Messiah, eu Brenin a'u Bugail ysbrydol; eu gwaredigaeth o Babilon, ac o'u wasgariad presennol; ymuniad heddychol y llwythau; purdeb eu haddoliad, a dystryw eu gelynyion, yn enwedigol Gog a Magog; a'u sefydliad dedwydd yn eu tir eu hunain yn y dyddiau diweddf. Trwy hanes arwyddol o honnyd hwy, eu gwlad, y deml, a'r llwythau, mae yn darlunio yr eglwys efengyliaid yn y dyddiau diweddf. Pen. xxv—xlviii.

Dechreuodd Ezeziel brophwydo chwe' blynedd cyn dinystr Jerusalem gan Nebuchodonosor, a pharhaodd i brophwydo un ar bytheg o flynyddoedd wedi hyny. Pen. 1. 1. a 40. 1. a 29. 17.—Mae yn argyhoeddi yr Iuddewon o'u pechodau yn noeth ac yn llymdost. Mae yr Ysbryd Glan wedi ei arwain i lefaru mewn dull unigol iddo ei hun, ac yn fwy aml mewn gwledigaethau arwyddol nag un o'r prophwydi eraill, a'r rhai hyny yn fawreddig ac yn dra rhyfeddol. Mae yn ysgrifenu gyda grym, mawregni, pwys, ac ardderchogrwyd; a chyda helaethiad anarferol ar yr amrywiol destynau ymadrodd dan ei ystyriaeth. Gwel Lowth's *Prælect.* xxi. p. 279. Newcome's *Preface to his Translation*.—Yr oedd yn cyd-oesi â Jeremiah, ac yn prophwydo yr un amser; Jeremiah yn dechreu ychydig o'i flac. Er bod Jeremiah yn prophwydo yn Judea, ac Ezeziel yn Caldea, eto mae cyd-gordiad rhyfedd rhyngddynt, yr hyn sydd yn brawf diamheol o ddwyfoldeb prophwydoliaethau pob un o'r ddau.—Pa hyd y bu fyw, a pha bryd a pha le y bu farw, nid ydyw yr ysgrythyrau yn cofian; ac nid yw yr holl hanesion a roddir gan yr Iuddewon, ac eraill, yn deilwng o'n hystyriaeth na'n cred yn y mesur lleiaf. Gwel Calmet.

EZEL, *Heb.* חֶזְקִיָּאל [*yn dangos y ffordd*] mynegfaen, tebygol, oedd yn dangos y ffordd i'r fforddolon. 1 Sam. 20. 19. Neu, hwyrach, yr arwydda y maen wrth ba un y byddai Dafydd a Jonathan yn mynych gyfarfod â'u gilydd.

EZER, *Heb.* עֶזֶר [*trysor*] 1. Tad Husah o Judah. 1 Cron. 4. 4.—2. Offeiriad a ddychwelodd o Babilon. Neh. 12. 42.—3. Mab Seir yr Horiad. Gen. 36. 21, 27.

EZION-GABER, *Heb.* עֲצִיּוֹן גְּבֵר [*asgurn cofn dyn*] dinas, wrth Eloth, ar fin y Môr Coch; o du y dwyrain iddo, ar lychlyn Elam, ac o du gorllewin y llychlyn, medd Dr. Shaw, oddeutu

trugain milltir gogledd o Sinai, a deng milltir ar hugdin o Eloth: ond wrth Eloth, medd y gair. 1 Bren. 9. 26. Yr Israeliaid a ddaethant o Ebrona i Ezion-Gaber, ac oddi yno i anialwch Sin, neu *Tsin* (Edr. CRAIG) hwnw yw Cades. Num. 33. 35.—Cyn belled a hyn y gwrthdeithiodd yr Israeliaid wedi bod wrth gyffiniau deheuol gwlad yr addewid. Yma y gwnaeth Solomon longau, ac a'u hanfonodd i Ophir am aur: o ba achos y goilw yr Arabiaid hi, 'y Porthladd euraidd.' Ar gefn o greigiau yn y porthladd hwn y dryllwyd cyf-lynges Jehosaphat ac Ahaziah. Oddiwrth y creigiau hyn cafodd y lle yr enw Ezion-gaber, sydd yn arwyddocau *asgurn cefndyn*, am fod y creigiau yn tebygu iddo.

EZRA, *Heb.* עֶזְרָא [*cymborth*] mab Seraiah, yr hwn, tebygol, oedd yr offeiriad penaf, ac a laddwyd gan frenin Babilon yn Riblah. Ezra 7. 1. 2 Bren. 25. 18. Eraill a farnant, yn fwy tebygol, mai ei wŷr neu ei orwyr ydoedd. Yn yr un adnod ag y gelwir Ezra yn fab Serai-ah, gelwir Azariah yn fab Meraioth, er bod chwech rhyngddynt. 1 Cron. 6. 7—9. Ezra 7. 1. Peth cyffredin yn yr ysgrhythrau yw galw un yn fab i ryw un o'i henaflaid, o ba un yr oedd yn deillio. Yr oedd Ezra yn wŷr hynod am ei sancteiddrwydd, ac hefyd am ei ddysgidiaeth; yn neillduol am ei ddeall, a'i fedrusrwydd yn ei wybodaeth o'r ysgrhythrau sanctaidd. Yn llythyr Artaxerxes y brenin gelwir ef, ysgrifenydd perffaith deddf Duw y nefoedd: canys Ezra a barotoasai ei galon i geisio cyfraith yr Arglwydd, ac i'w gwnenthur, ac i ddysgu yn Israel ddeddfan a barnedigaethau. Adn. 10, 12. Yn y seithfed flwyddyn i Artaxerxes Longimanus, brenin Persia, cyn Crist 458, cafodd awdurdod freninol, trwy ewyllys da Esther a'i ffafr gyd â'r brenin, mewn rhan, tebygol, i fyned i Judea, a phwy bynag o bobl Israel oedd ewillysagar i fyned gyd âg ef i iawn drefnu pob peth yn y wladwriaeth a'r eglwys, yn ol cyfraith Duw. Cychwynodd o Babilon ar y dydd cyntaf o'r mis cyntaf, Nisan (ynghylch canol Mawrth) a llawer a gychwynasant gyd âg ef. Casglodd hwynt wrth yr afon sydd yn myned i Ahaiah, ac yno y gwersyllasant dridiau, ac anfonodd am yr offeiriaid a'r Lefiaid. Gwedi dyfod 258 o honynt, cyhoeddwyd ymryd i ymbil ar yr Arglwydd am ei gyfarwyddyd iddynt, a'i amddiffyniad ar eu taith; canys nid oedd ar fedr dangos un gradd o anhyder ar yr Arglwydd, trwy ofyn gan y brenin fyddin i'w hamddiffyn. Yma rhoddodd i gadwraeth a gofal y penaethiaid oedd gyd âg ef, yr arian a'r aur a roddasai y brenin iddo i wasanaeth y deml, gwerth ynghylch £800,000. Daeth 1775 o rifedi i Jerusalem ar y dydd cyntaf o'r pummed mis, wedi bod bedwar mis cyflawn ar eu taith o Babilon yno. Ezra vii, viii.

Gwedi iddo ddyfod i Jerusalem, ymosododd yn egniol yn nghylch gwaith yr Arglwydd, âg

awdurdod freninol brenin Persia yn ei amddiffyn. Ond cyfarfu âg anhawsderau annysgwyl- iadwy. Yr oedd dirywiad nid bychan yn mysg y bobl, ac am hynny yr oedd yn augenrheidiol wrth yr ymgeniad mwyaf i ddiwygio y cam-arferion a'r llygriad yn eu plith. Yr oedd- ent wedi cyd-ffurfio â ffeidd-dra y gwledydd, trwy gyd-gyfrinachu a chyd-briodi â hwynt; yr hâd sanctaidd a ymgymysgodd â phobl y gwledydd; a llaw y tywysogion a'r penaethiaid a'r tywysogion a fu gyntaf yn y camwedd, yr hyn oedd wedi bod yn foddion o'i daenu yn fwy cyffredin, ac yn peri mwy anhawsdra i'w ddiwygio. Ezra 9. 1—4. Pan glywodd Ezra hyn, gofidodd yn dra mawr, a rhwygodd ei ddillad, a thynodd ei wallt a'i farf, ac a eisteddodd yn syr. Ei ymddygiad a dynodd sylw cyffredin; a'r rhai a ofnodd eiriau Duw a ymgasglasant ato; ac efe, yn y modd mwyaf cyhoeddus, a dywalltodd ofid ei enaid o'r achos ger bron yr Arglwydd; cyfaddefodd bechodau y bobl iddo gyda llawer o ymostyngiad a gorchwyledd, ac ymbiliodd ar yr Arglwydd dros- tynt. Effeithiodd hyn ar y bobl, a hwy a wylasant âg wylofan mawr. Sechaniah mab Jehiel a annogodd Ezra i ymwroli a diwygio y camwedd, gan addaw y byddai iddynt ymgyf- ammodi â Duw ar fwrw allan yr holl wragedd, a'r plant, a gwnenthur yn ol y gyfraith. Ac Ezra a gyfododd ac a dyngodd benaethiaid yr offeiriaid a'r Lefiaid, a holl Israel, ar wnenthur yn ol y peth hyn.—Yr oedd Ezra, nid yn unig yn bregethwr cyfiawnder, ond hefyd yn ben- swyddwr gwladol, hyd ddyfodiad Nehemiah: a chyflawn awdurdod ganddo fel swyddwr, nid yn unig i ddangos beiau, ond hefyd i'w diwygio. Mewn yspaid tri mis, ymfynwyd yn fau- wl yn yr achos; ac ynghylch 113 o'r offeiriaid, Lefiaid, ac Iuddewon eraill, a ysgarasant oddi- wrth wragedd dyeithr, er bod iddynt blant o rai o honynt. Nid yw yn ymddangos iddynt fwrw eu plant ymaith, ond eu dwyn i fynu yn y grefydd Iuddewig. Bu Ezra yn flaenor eglwysig a gwladol yn Jerusalem am dair ar ddeg o flynyddoedd. Gwedi i Nehemiah ddyfod ac ail-adeiladu muriau Jerusalem, Ezra, yn cael ei gynnorthwyo gan chwech ar hugain o Lefiaid, a ddarllenodd ac a eglurodd y gyfraith i'r holl bobl, yn gynnulledig o'r boreu hyd yr hwyr, dros wyth niwrnod gwyl y pebyll. Darllenas- ant yn eglur yn y llyfr, yn nghyfraith Duw, gan osod allan y synwyr, fel y deallent wrth ddar- llen: a'r holl bobl oedd yn sefyll yn eu lle. I ddarllen ac egluro y gyfraith, yr oedd yn sefyll mewn *pulpud*, neu areithfa, o goed. Effeith- iodd hyn ar y bobl; wylasant, cyfaddefasant eu pechodau, a gwnaethant, a seliasant gyfam- mod â Duw am eu hymddygiad yn ol llaw. Tywalltodd Duw ei Ysbryd ar y bobl yn hel- aeth trwy weindogaeth Ezra, a bu diwygiad mawr yn eu plith. Megys y gwnaeth yn nydd- iau Josuah, pan ddygodd ei bobl gyntaf i'r wlad, felly hefyd y gwnaeth yn bresennol ar eu

dychweliad o Babilon. Gwedi eu dygiad cyntaf i'w gwlad en hunain, a'u sefydliad trwy Zorobabel, a Josuah yr arch-offeiriad, bu dirywiad mawr yn eu plith, fel y sylwyd; ond bu gweini-dogaeth y'gwr hwn, tra enwog am ei ddysg, ei ddoniau, ei awyddfyd sanctaidd, a'i ffyddlondeb, trwy ddylanwadau yr Ysbryd Glan, yn effeithiol iawn i ddechreu diwygiad mawr. Gwedi i Nehemiah gymeryd ei le fel swyddwr gwladol, yr oedd yn parhau fel offeiriad, ac fel ysgrifenydd i ddysgu ac i annog ei bobl.

Efe a ysgrifennodd, yn ol barn gyffredin y dysgedigion, lyfrau Ezra, Nehemiah, ac Esther, a hefyd dau lyfr y Cronicle; o'r hyn lleiaf, efe a gasglodd y defnyddiau yn nghyd, os nid efe oedd eu hysgrifenydd cyntaf. Efe hefyd, tebygol iawn, ac yn ol barn y rhan fwyaf o Iuddewon a Christianogion, a ddiwygiodd feiau a allasant o oes i oes ymlusgo i mewn i'r ysgrifeniadau dwyfol; a gasglodd ynghyd y llyfrau canonaudd; ac a osododd yr ysgrifeniadau sanctaidd yn eu hiawn drefn; a gyfnewidiodd enwau rhai; a chwanegodd rai ymadroddion i wneuthur rhai manau yn fwy dealladwy. Yr Iuddewon, yn ol eu cyffes eu hunain, a gadwasant yr ysgrifeniadau sanctaidd fel y cawsant hwyt gan Ezra, o ran y llyfrau a'u trefn, hyd amser Crist; ac oddiwrthynt hwy y cafodd y Christianogion hwyt. Gwedi hyn yr amlhawyd adysgrifeniadau (*copies*) o'r gyfraith yn fawr; adeiladwyd synagogau yn y wlad, a sefydlwyd fod llihoedd o'r gyfraith yn gyntaf, ac wedi hyn y holl lyfrau yr Hen Destament, i gael eu darllen ynddynt bob Sabboth. Ezra a gafodd, meddant, yr anrhydedd o ddechreu y ddesod ragorol hon. Er bod y bobl cyn y caethiwed yn myned i dai y prophwydi am hyfforddiadau, ac er ein bod yn darllen am synagogau yn y tir, (Salm 74. 8.) eto, nid ydys yn barnu fod ganddynt adysgrifeniadau o'r gyfraith i'w darllen yn sefydlog ac yn gyhoeddus i'r bobl cyn y caethiwed, fel wedi hyn. Bu hyn yn un moddion neillduol i'w cadw rhagllaw rhag eilun-addoliaeth.

Ezra a ddosparthodd y llyfrau yn dri dosparth, y rhai a elwid, 1. Y Gyfraith.—2. Y Prophwydi.—3. Yr Hagiographia, sef yr ysgrifeniadau sanctaidd.—Cyfeiria yr Arglwydd Iesu at y dosparthiadau hyn, Luc 24. 44. 'Dyma y geiriau a ddywedais wrthy, pan oeddwn eto gyda chi, bod yn rhaid cyflawni pob peth a ysgrifenyd yn nghyfraith Moses a'r Prophwydi, a'r Salmau am danaf fi.' Wrth y Salmau y mae yn meddwl y trydydd dosparth, yr hwn oedd yn dechreu gyd â'r Salmau. Mae pum llyfr Moses wedi eu rhanu yn 54 o ddosparth-ranau: a phob Sabboth y darllenwyd un o'r dosparthiadau hyn yn eu synagogau. Hyt a wnaed gan yr Iuddewon 'er yr hen amseroedd.' Act. 15. 21. Yr oedd ynt yn diweddu y geirian diweddaf o Deuteronomium ar Sabboth gwyl y Pebyll; a'r Sabboth wedi hyn yn dechreu yn llyfr Genesis;

ac felly yn myned trwy y cylch hwn bob blwyddyn. Pan waharddwyd hwynt i wneuthur hyn dan erledigaeth Antiochus Epiphanes, dosparthwyd y Prophwydi yn 54 o ddosparthiadau, ac a ddarllenasant y rhai hyn yn lle y gyfraith. Pan adferwyd darllen y gyfraith drachefn gan y Maccabeaid, y dosparth o'r gyfraith a wasanaethodd yn llith gyntaf, a'r dosparth o'r Prophwydi yn ail lith: ac felly y gwnaent yn amser yr apostolion. Dywedir i Paul, ar ol darllen y gyfraith a'r prophwydi, sefyll i fyny yn y synagog yn Antiochia yn Pisidia; sef wedi darllen y llith gyntaf allan o'r gyfraith, a'r ail allan o'r prophwydi. Act. 13. 15. Ezra hefyd, yn llawn o'r un ysbryd a'r rhai a ysgrifenasant yr ysgrythyrau sanctaidd, a chwanegodd mewn amryw fanau eiriau angenrheidiol tu ag at eu cyaylltu, eu hegluro, neu eu cyflawni; o nifer y cyfryw y gellir cyfrif y benod ddiweddaf o Deuteronomium, yn rheddi hanes am farwolaeth a chladdediogaeth Moses, ac o osodiad Josuah yn flaen ar y bobl ar ei ol. Gellir sylwi ar chwanegiadau at yr ysgrif en ar y cyntaf mewn amryw fanau i'w gwneuthur yn fwy dealladwy yn yr oesoedd diweddaf, megys yn y lleoedd canlynol: Gen. 12. 6. a 14. 14. a 36. 3. Exod. 16. 35. Deut. 2. 12. a 3. 11, 14. Diar. 25. 1. ac amryw siamplau eraill a ellid roddi; mai Ezra oedd yr awdwr o'r chwanegiadau hyn sydd ddiagramheuol. Yr oedd yn angenrheidiol, er buddioldeb i eglwys Dduw, i'r gwaith gael ei wneuthur gan un dau ysbrydoliaeth Duw; pwy mwy addas nag Ezra, o ran pob cymhwysder, a'r amser yr oedd yn byw ynddo; ac mae pob hanes yn sicrhau mai efe a'i gwnaeth.

Yn holl ymdrechdiadau Ezra tu ag at ddiwygio y wlad, trwy daenu adysgrifeniadau o'r ysgrythyrau sanctaidd yn mhlith y bobl, ac adferyd pob peth yn yr eglwys, ac yn y wladwriaeth, i gydffurfiad â'r rheolau dwyfol, yr oedd iddo bob cynnorthwy yn Nehemiah dduwiol, y penllywydd ar ei ol ef. Trwy eu cydgoriad â'u gilydd yn yr un amean, a'u cyd-ymdrechiad i ddwyn yn mlaen, llwyddodd y gwaith yn hynod yn eu dwylaw; hyd nes o'r diwedd y cyrhaeddodd gryn radd o berffeithrwydd, naw a deugain o flynyddoedd wedi ei ddechreu gan Ezra. Yr oedd yn fawr gysur, diammeu iddo, yn niwedd ei ddyddiau, i ystyried y gwaith dan olygiad Nehemiah dduwiol yn debyg o fod yn llwyddiannus wedi iddo orphen ei yrfa.

Cyfododd yr Arglwydd y gwr hynod hwn i ddybenion mawrion o ran ei eglwys, nid yn unig yn ei oes ei hun, ond hefyd hyd ddiwedd amser; canys trwy ei lafur ef y mae yr ysgrifeniadau sanctaidd genym yn mhob oes wedi diwygio eu gwallow, eu puro o bob cymysgadd heb fod o ysbrydoliaeth Duw, a'u crynhoi yn nghyd yn drefnus ac yn gyflawn, i ddangos yn ddiagramheuol i ni y cwbl o ewyllys Duw. Trysor na fedd y ddaear ddim i'w gyfartalu mewn gwerth. Jerome, y Rabbiniad, ac eraill, a

farnent mai yr un oedd Ezra a Malachi. Gwel Prideaux's *Part I. Book v. page 205—271, fol.* Hefyd, Calmet's *Dictionary*.

EZRAHIAD, *הַזְרָאִי* [*dyeithr*] yr oedd dan o'r enw hwn, sef Heman ac Ethan. Salm lxxxviii. a lxxxix. titl. Yr oedd Heman ac Ethan, meibion Zerach, mab Judah y patriarch. 1 Cron. 2. 4, 6. Hefyd Heman ac Ethan o lwyth Lefi, cantorion. 1 Cron. 15. 17, 19. a 16. 42. Gclwir y cyntaf Ezraheid, am eu bod o hiliogaeth Zerach, tebygol; ac yr oeddynt yn byw yn amser Dafydd neu Solomon.

F.

GAN nad ydyw y llythyren F yn wreiddiol-ddechreuad o un gair Cymraeg, rhaid edrych am eiriau *Ag F* dan y llythyrenau B neu M; canys hwy a newidir yn F yn nhrefnliad ymadroddion, er mwyn meddalu ac ystwytho y swn; megys, brawd, ei frawd; brenin, ei frenin; merch, ei ferch; morwyn, ei forwyn, &c.

F Nullum incipit radicea mere Brit. Dr. Davies.

FASNI, *פַּסְנִי* [*yr ail*] mab cyntaf-anedig Samuel. 1 Cron. 8. 28.

FASTI, *פַּסְתִּי* [*yn yfed*] gwraig Ahasferus. Esth. 1. 9. Yr oedd yn wraig o lendid mawr; ond am iddi anufuddhau i'r brenin i ddangos ei hun i'r tywysogion, efe a'i bwriodd ymaith yn ddigofus iawn; a hyn a agorodd ffordd i Esther, caethferch o Judah, i gael ei lle, a bod yn wraig i'r brenin. Edr. **AHASFERUS**, **ESTHER**.

FAGDDU. Edr. **MAGDDU**.

FALL, Edr. **MALL**.

FERMILION, oddiwrth y gair *Llad. VERMIX*, neu *VERMICULUS*, *pryffyn*, *Heb. פֶּשֶׁת* cyfieithiad y *LXX. μίλον*; math o liw coch tra hardd, arferedig gan y lliw-wyr i addurno ystafelloedd, neu i liwio delwau. Jer. 22. 14. Ezec. 23. 14. Yr oedd mewn cymeradwyaeth mawr gan yr hynafiaid, dan yr enw *Minium*. Mae dau fath, sef *natural* a *chelydd*. Mae y natural i'w gael mewn mŵn-gloddiau arian, yn dywod cochion; yr hwn y maent yn ei barotoi trwy olchiadau, &c. Y fermilion a wneir trwy gelyddydd, a wneir o *Cinnabar*. Rhai a gymerant arnynt wneyd fermilion o blwm, trwy ei losgi a'i olchi; ond nid yw addas galw hwn yn fermilion, ond plwm coch (*red lead*) er bod y lliw-wyr yn rhoddi yr enw hwn iddo. Mae dau fath o fermilion yn dyfod i ni o Holland; un yn goch dwfn, a'r llall yn wan; yr un yw y ddau o ran sylwedd, ond bod y *Cinnabar* yn un wedi ei falu yn frasach nag yn y llall; po frasaf fyddo y *Cinnabar*, dyfnaf i gyd yw y lliw.

FINEGR, Edr. **GWINEGR**.

FORY, Edr. **YFORY**.

FWLTUR-IAID, *Llad. VULTUR*; adar ysglyfaethus, aflan dan y gyfraith. Lef. 11. 14. Deut. 14. 13. Mae yr un gair *פֶּלֶא* yn cael ei

gyfieithu *barcut* yn Job 28. 7. Mae wyth rhyw o honynt, medd Linnæus. Mae en harogliad a'u golygon yn gryfion, i'w cyfarwyddo at eu hysglyfaeth; echedant yn araf ac yn drymion. Nythant mewn creigiau uchel, ac yn byw yn nghylech can' mlynedd. Cnawd dynion yw eu hymborth mwyaf blasus; canlynant y byddin-oedd i ryfel yn aml, yn dysgwyl am gnawd y lladeddigion; arogiant gelain hanner can' milltir oddiwrtho. Maent yn elyniaethol i nadrodd: ac yn porthi eu cywion a'u gwaed, os bydd achos: preswylant leocdd diffaeth. Esa. 34. 15.

FF.

FFA, unig, **FFAEN**, *Heb. פָּאֵן* *Llad. FABA*, **PONAR**. Mae pob math o ffa yn faethlon, ond yn wyntog. 2 Sam. 17. 28. Ezec. 4. 9. Dan. 1. 12.

FFACBYS, *Gr. φακος*, (*phacos*); mân-bys. Yr *פַּחַבִּי* a gyfieithir *ffacys* yn Gen. 25. 34. 2 Sam. 17. 28. a 23. 11. Ezec. 4. 9. Wrth eu berwi gwnant *gawl coch*; hwn oedd y cawl am ba un y gwerthodd Esau ei enedigaeth ffrainc, ac a alwyd oddiwrth hyny, *Edom*, sef *coch*. Gen. 25. 30. Gwel Shaw's *Travels*.

FFAFR, *Llad. FAVOR*; *Saes. FAVOUR*; hoffedd, serch, cymeriad, hawddgarwch, ewyllys da. Y gair *Heb. פָּאֵר* a'r gair *Gr. χαρις*, a gyfieithir y rhan amlat' *ffafir*, a arwyddant hoffedd, serch, ac ewyllys da tuag at ryw ddyn heb ei haeddu; ac am fod hoffedd a serchogwydd tu ag at un yn ymddangos trwy edrychiad boddhaol a charedig y llygaid, dywedir yn aml yn yr ysgrythyran, am gael ffafir yn ngolwg yr Arglwydd neu ddyn. Gen. 18. 3. a 39. 21. Exod. 11. 3. a 28. 38.—*Fafir*, weithian, a arwydda *harddwch* a *queddeidd-dra* ystum. Diar. 31. 30.—*Ono Noah a gafodd ffafir yn ngolwg yr Arglwydd*, Gen. 6. 8. sef a gafodd *drugareddau*, yn ol y Caldaeg. Felly y cyfieithir yr ymadrodd yn y Groeg, *derbyn trugaredd, cael trugaredd*. Heb. 4. 16. 2 Tim. 1. 18. Ac mae *gras* yn wrthwyneb i *weithredoedd*, neu *ddyled*. Rhuf. 4. 4. a 11. 6. Enw priodol yr Arglwydd yw ei fod yn raslawn; Exod. 34. 6. a rhagorffraint neillduol ei bobl yw eu bod yn cael ffafir neu ras yn ei olwg; felly y dywedir am Lot, Moses, Dafydd, a Mair. Gen. 19. 19. Exod. 33. 12. Act. 7. 46.

FFAGL-AU, (*ffag*) *Gr. φλοξ, φλογος*, *Llad. FLAMMA*; *Saes. FLAME*; ffiam, eirias, goddaith, gwen-fflam. Barn. 15. 4. Job 41. 49. Esa. 5. 24. Edr. **TAN**.

FFAIG, (*ffai*) pen pellaf; eithaf-nod; dyrys-nod; attalfa, dyryswch, cyfyng-gynghor.

Dychryn a dolur ar bob *ffai*
Fel dolur gwraig wrth egor.
E. Prye, (Salm 48. 6.)

FFAIR-EIRIAU, *Gr. φορτος*; *Llad. FORUM*; prif-farchnad; ymgynnulliad pennodol pobloedd i farchnadaeth.—*Ag arian, haiarn, alcam,*

a phlwm, y marchnadasant yn dy feiriau.' Ezec. 27. 12. *הָיוּ עֲבוֹרָיו* a ddodasant yn dy ystordai. Ystordai a feddylir lle y doent nwyddau i'w gwerthu. Y mae ystrydoedd hirion, culion, gorchuddiedig yn bresennol yn ninasoedd y dwyrain, a elwir *Bazars*; yn mhob ochr i ba rai y mae tai bychain yn cynnwys nwyddau i'w gwerthu. Y mae pob canghen wahanol o fasnachaeth & gwahanol *Bazar* iddi. Y mae pob prynwr yn sefyll oddi allan, a'r gwerthwr oddi mewn yn nghanol ei eiddo oddi amgylch iddo.

FFALS-DER-EDD-WR, (ffal) *Llad.* FALSUS; *Saes.* FALSE; gau, anwir; geuog, ffugiol; anghywir, twyllodrus. Tyst ffals, yw gau dyst, tyst celwyddog, anghywir. Deut. 19. 18. 'Mae eu deheulaw yn ddeheulaw ffalsder;' sef yn gweithredu anwiredd, neu yn cadarnhau eu hammodau yn dwyllodrus. Salm 144. 8. Esa. 44. 20. Mat. 5. 30.—'A than ffalsder y llech-asmom.' Esa. 28. 15. Ein cyfrwysdra a'n dichellion a'n diogela yn wyneb pob perygl; yr ydym wedi llunio y fath gyngrair, ac yr ydym wedi trefnu pethau myr gyfrwysgall, fel yr ydym allan o berygl, bygythied faint a fyno trwy ei brophwydi; ac er eu bod hwy yn eu galw yn gelwydd ac yn ffalsder. Esa. 30. 10. Jer. 5. 31. a 14. 13, 14. a 16. 19. a 28. 15, 16, 17. Amos 2. 4. Jonah 2. 8. 2 Thes. 2. 9, 10, 11. —'Hyder ar ffalswr.' Diar. 25. 19. Edr. DANT.

FFAU, FFAU, (ffa) *Gr.* φαλος, *Llad.* FOVEA; gwâl, lloches, trigfan dreigian, pwll; ceudwll. Yr oedd gwaredigaeth Daniel; nid o grafauc y llew, ond o ffau y llewod, yn yr holl amgylchiadau o honi, yn wyrth hynod o nod-edig. Dan. 6. 12, &c. Mae Ninifeh yn cael ei galw yn ffau wedi ei llenwi âg ysglyfaeth, am fod yr ymerawdwr buddugoliaethus yn llywodraethu yno, yn myned allan o honi i ddystrywio y cenedloedd oddi amgylch, ac yn ei llenwi â'n hyspail. Nah. 2. 12.

FFAWYDD, (ffaw) *Ga.* φαλος; *Llad.* FACTUS; coed ffawydd. Y mae y pren-ffawydd yn tyfu yn syth, yn uchel, ac yn ddigangenau yn y bôn, ac yn wyrdd haf-a ganaf. Mae yn llawn o wyrdd-lud a elwir ystor; mae ei ffrwyth yn tebygu i afalan y pinwydd, ond nid ydynt yn fwytadwy. Mae dau air Hebraeg yn cael ei gyfieithu *ffawydd*, *רְתָה* Esa. 41. 9. *רְתָה* Gen. 30. 37. Ezec. 31. 8. Nid yw yn hawdd penderfynu pa goed a foddylir wrth y geiriau. Dan y gyffelybiaeth o blanu coedydd ffrwythlawn, hardd, defnyddiol, fel y cedrwydd, y ffynidwydd, y ffawydd, a'r pren boc, yn yr anialwch, mae y prophwyd yn darlunio effeithau rhagorol yr efengyl ar bechaduriaid yn ngwledydd y cenedloedd; troir anialwch Paganaid trwyddi yn ardd ffrwythlawn, yn llawn o bob planigion hyfryd, a ffrwythau yr Ysbryd Glan; yn llawn o ddyddanwch nefol, a chlodforedd i'r Arglwydd. Esa. 27. 6. a 32. 15. a 55. 13. a 60. 21. a 61. 3.

FFEL, (ffyl-el) gocheigr, synwryol, cyfrwys.

Och na wrandawael Israel,
Gan radio'n ffel fy llwybrau.
H. Frye, (Salm 81. 13.)

FFELIX. Claudius Ffelix a olynodd Cu' manus yn rhaglafiaeth Judea dan ymerawdwr Rhufain. Denodd Drusilia iadael ei gwr, Azizus, brenin Emesa, a'i briodi ef. Edr. DRUSILA. Bu Paul yn sefyll o'i flaen, ac ymresymodd ger ei fron ef, a Drusila, Iuddeus halogedig, 'am gyfiawnder, dirwest, a'r farn a fydd,' nes dychrynodd Ffelix; ond rhag chwanneg o gynnydd ar ei ddychryn a'i aflonyddych, archodd i Paul fyned ymaith, ac y byddai iddo alw am dano ryw dro pan gaffai amser cyfaddas. Archodd i'r canwriad gadw Paul, a chael o hono esmwythdra, ac na lesteiriaid neb o'r eiddo i'w wasanaethu, nac i ddyfod ato. Pan ddaeth Porcius Ffestus i'r dalaeth ar ei ol, Ffelix yn ewyllysio gwneuthur cymwynas i'r Iuddewon, a adawodd Paul yn rhwym; ond nid atebodd hyn un dyben da iddo. Pan adalwyd ef i Rufain A. D. 60, llawer o'r Iuddewon a'i canlynasant ef yno, i'w gyhuddo ger bron yr ymerawdwr, am ei orthrymder a'i greulondeb. Rhoddasid ef i farwolaeth, oni buasai cymeradwyaeth ei frawd Pallas, yn y llysa, ei achub. Act. xxiii, xviv.

FFENESTR, (ffen-estyr) *Gr.* φωνετρα, *goleuni*; *Llad.* FENESTRA; alches, adwy i ollwng y goleu i dŷ. Cyn i wydr ddyfod i arferiad byddai ffenestri yn rhwylllog, neu yn rhwyd-dyllog, wedi eu gwneuthur o ddell: neu, byddai yn nor y ffenestr faen gloyw, a elwir *specularis lapsis*; ac oddiwrth hyn gelwid ffenestri *specularia*. Cyn hyn, lleni yn unig oedd drostynt yn amddiffyniad rhag y tywydd.

'Ffenestri y nefoedd a agorwyd.' Gen. 7. 11. Goddef y gair *אֲרָבָה* ei gyfieithu *rhaidr*, neu *ddufr-esgynfa eiru*. Gollyngodd y cymylan eu dyfroedd yn bistylloedd ac yn ffrydiau ofnadwy am ben y ddaear. Yn cyfeirio at y geiriau hyn, mae Daw yn addaw agor ffenestri y nefoedd, sef tywallt bendithion yn helaeth, fel cawodydd ffrwythlon o'r nefoedd, arnynt. Mal. 3. 10. Mae ffenestri y nefoedd yn cael eu hagar hefyd i farnedigaeithau eto, fel yn amser y dylif. Esa. 24. 18.

'Efe a wnaeth i'r tŷ ffenestri yn llydain oddi fewn, ac yn gyfyng oddi allan.' 1 Bren. 6. 4. a 7. 4. Nid oedd i'r babellddim goleuni oddi allan, ag nid llawer chwaith oedd i'r deml: mae cyflawnder Crist ynddo ei hun (yr hwn yr oedd y deml yn ei gysgodi); nid yw yn derbyn dim gan neb, ond yn rhoddi pob peth i bawb. Doethineb yr eglwys hefyd, doethineb oddi uchod ydyw, yn hollol wahanol oddiwrth ddoethineb y byd hwn. Mae hi wedi ei chyflawni ynddo ef, yn yr hwn y mae holl gyflawnder y Duwdod yn preswyllo yn gorphorol; ac nid rhaid iddi fenthyca dim gan philosophi, a thraddodiadau dynion, pa rai ydynt ond gwag dwyll, ar y goreu. Mae hi oll yn ogoneddus,

yn oleu, ac yn ddysglaer oddi fewn. Col. 2. 9, 10. Salm 45. 13.

'Yn edrych trwy y ffenestri.' Can. 2. 9. Gellir edrych i mewn neu allan trwy y ffenestr; felly goddef y geiriau hyn eu cyfieithu y naill ffordd neu y llall. Os *edrych i mewn* yw ystyr y geiriau, arwyddant hoffder Crist yn ei eglwys, a'i wybodaeth fanwl o honi, yn edrych arni gyda hyfrydwch calon, megys un yn edrych ar ei anwyld trwy ffenestr. Os *edrych allan* yw arwyddocad y geiriau, arwyddant y wybodaeth o ran, dywyll, ac amherffiaith, sydd gan ei bobl o Grist yn y byd hwn; nid ydyw ond megys yn dangos ei hun trwy ffenestr, neu ddellt, i'w gymharu â'r wybodaeth gyflawn, a gânt o hono, pan gaffont ei weled megys ag y mae, 1 Ioan 3. 2. 1 Cor. 13. 9—13. Edr. DELLT.

FFER—AU, (ff-y-er) *Gr. σφορον*; migwrn, meilwn, meinedd y goes. Ezec. 47. 3. Act. 8. 7.

FFEST, (ffès) *Llad. FESTINUS*; cyflym, buan, ar frya.—'A'i dialedd hi sydd yn brysio yn ffest.' Jer. 48. 16:

FFESTUS. Porcius Ffestus a olynodd Ffelix yn rhaglafiaeth Judea, A. D. 60. Pan ddaeth Ffestus gyntaf i'r llywodraeth, ac a aeth i'tynu o Cesarea i Jerusalem, penaethiaid yr Iuddewon a ddeisyfasant gael barn yn erbyn Paul, yr hwn a adawodd Ffelix yn rhwym, i foddhau yr Iuddewon; yntau a atebodd, heb wybod eu bwriad i gynllwyn iddo i'w ladd, nad oedd arfer y Rhufeinwyr roddi neb rhyw ddyd i'w ddyfetha, nes cael o'r cyhuddol ei gyhuddwyr yn ei wyneb, a chael lle i amddiffyn ei hun rhag y cwyn: ond y gwrandawai efe y cyhuddiadau yn ei erbyh ef yn Cesarea. Gwedi i Ffestus ddangos tueddiad i ddechwelyd Paul i Jerusalem, hwyrach wedi ei obrwyo, Paul, i ragflaenu hyny, a appeliodd at Cesar. Gwedi hyn, cafodd Paul amddiffyn ei hun yn ngwydd Ffestus ac Agrippa, ac a roddodd hanes gynod ac effeithiol o'r modd y troisid, ac y galwesid ef i fod yn apostol: ar hyn, Ffestus a daerodd fod llawer o ddysg wedi ei yru yn ynyd; ac Agrippa a ddywedodd wrtho, ei fod o fewn ychydig i'w enill i fod yn Gristion. Ffestus a anfonodd Paul i Rufain. Gwedi i Ffestus fod yn y llywodraeth oddentu dwy flynedd, bu farw, a Nero Albinus a ddaeth ar ei ol i'r swydd. Act. xxv.

FFETAN, (ffed) sach, cwd, cod. Gen. 42. 27. a 43. 22.

FFIAIDD—EIDD—DRA, (ffi) *Llad. FASTIDIOSUS*; dirmygus, atgas.

Ffiaidd ni ebarer. *Diar.*

1. Mae pob pechod, yn gyffredinol, yn ffiaidd, neu yn ffiaidd-dra, ac yn ffiaidd-beth; y mae yn wrthwynebol hollol i berffeithrwydd Dnw a'i gyfraith; yn halogi dynion, a'u gwneuthur yn ffiaidd yn ngolwg Duw; ac a ddylai gael ei ffiaiddio, ei gasâu, a'i ochelyd genym ninnau. Esa. 66. 3. Jer. 44. 4. Job 15. 16. Salm

53. 1. Diar. 6. 16.—2. Gau athrawiaethau, a gweithredoedd halogedig ac anniwair, y rhai y mae Anghrist yn llawn o honynt, ydynt ffiaidd-dra yn ngolwg Duw, a'i bobl sanctaidd. Dat. 17. 4.—3. Eilunod, ac eilun-addoliaeth, ydynt ffiaidd-dra ynddynt eu hunain, ac yn gwneuthur dynion yn ffiaidd yn ngolwg Duw, ac y mae llawer o ddefodau halogedig a ffiaidd yn nglyn wrthynt. 1 Bren. 11. 7. Deut. 7. 26. a 12. 31. Esa. 41. 24.—4. Yr oedd glynu wrth y defodau Iuddewig, heb edifeirwch am bechod, a ffydd yn Nghrist, ac wedi iddynt gael eu dileu dan yr efengyl, yn bechod mawr, ac yn ffiaidd-dra atgas yn ngolwg yr Arglwydd, ac yn cadw dynion yn eu ffiaidd-dra pechadurus heb eu gwir lanhau oddiwrtho yn ngwaed Crist. Esa. 1. 13. a 66. 3.—5. Y mao aberth a gweddi yr annuwiolion yn ffiaidd, am fod eu hegwyddor, yn y cwbl, a'u dull, a'u dybenion, yn bechadurus, ac yn llawn didduniaeth. Diar. 15. 8. a 28. 9.—6. 'Ffiaidd-dra yr Aiphtiaid yw pob bngail defaid—oblegid nyny a aberthwn i'r Arglwydd ein Duw ffiaidd-beth yr Aiphtiaid.' Gen. 46. 34. Exod. 8. 26. Yr oedd bngailiaid yn ymborthi ar, a Moses ac Israel yn aberthu, yr anifeiliaid hyny yr oedd yr Aiphtiaid yn eu haddoli; am hyny yr oedd yr Aiphtiaid yn ffiaiddio y rhai a wnaent felly. Gwel Ainsworth.—7. Y mae y rhai hyny sydd yn gwir adnabod eu hunain, a natur pechod, yn ffiaiddio eu hunain o'i blegid;—eu *hunain* yn gyflawn yn mhob ystyr, gan eu bod wedi eu llygru yn gwbl gan bechod. Ezec. 6. 9. a 20. 43. Job 42. 6. Y mae ffiaiddio en hunain yn groes i feddyliau da am, a hyder arnynt eu hunain: a hunan-gariad, a balchder chwyddedig. Agweidd addas ar ysbryd pechadur ydyw, ac yn nod o wir edifeirwch efengylaidd.

'Ffiaidd-dra anrheithiol,' neu y 'ffiaidd-dra anghyfanneddol, yn y lle sanctaidd—wedi ei osod yn y lle nis dylid.' Dat. 11. 31. Mat. 24. 15. Marc 13. 14. Arwydda y geiriau y ffiaidd-beth ag oedd yn anrheithio ac yn dwyn anghyfannedd-dra gyd ag ef. Wrth y ffiaidd-dra hwn, dealler, yn gyffredin, byddinoedd y Rhufeiniaid yn angylchynu ac yn gwarchae ar Jerusalem. Yr oedd ar y banerau luniau oedd y milwyr yn eu haddoli; ac nid oes dim yn fwy cyffredin yn yr ysgrythyrau na galw eilunod yn ffiaidd-dra. Yr oedd y banerau ffiaidd hyn, gyd â'r byddinoedd, y rhai a wnaethant Jerusalem a'r deml, hyd heddyw, yn anrheithiedig ac yn anghyfanneddol. Y mae geiriau yr efengylwr Luc (pen. 21. 20.) yn cadarnhau y dehongliad hwn tu hwnt i bob amheuaeth: 'Pan weloch Jerusalem wedi ei hamgylchu gan luoedd (a elwir gan Daniel, 'lluoedd ffiaidd, pen. 9. 27.) yna gwybyddwch fod ei hanghyfannedd-dra hi wedi nesáu.' Y lluoedd, gan hyny, yw y ffiaidd-dra: a'r 'ffiaidd-dra anghyfanneddol yn y lle sanctaidd, y lle ni ddylai fod,' yw lluoedd y Rhufeiniaid yn amgylchynu Jerusalem. Dywed Josephus,

hanesydd Iuddewig, i'r Rhufeiniaid, wedi idd-
vnt gymeryd y ddinas, ddwyn eu banerau i'r
deml, eu gosod gyferbyn a phorth y dwyrain,
ac aberthu iddynt yno.—Halogwyd y deml gan
Antiochus, trwy osod delw Jupiter Olympius
ar allor yr Arglwydd. 1 Mac. 1. 53.—Yn yr
16eg flwyddyn i'r Ymerawdwr Adrian, gosod-
asant y ffeidd-dra yn y lle sanctaidd, trwy ad-
ciladu teml i Jupiter Capitolinus yn y fan y
cafai teml Duw yn Jerusalem. Ond y mae yn
eglur, wrth gymharu geiriau y tri efengylwr a
geiriau Daniel a'u gilydd, fod ein Hiachawdwr
yn cymhwyso y geiriau at fyddinoedd y Rhuf-
einiaid yn dystrywio Jerusalem. Addas iawn
y gelwir hwynt y *ffeidd-dra*, a'r *ffeidd-dra an-
rheithiol*, am mai anrheithio Jerusalem, a'i
gwneuthur yn aughyfanedd, oedd eu gwaith.
A phan welir y lluoedd hyn yn y lle sanctaidd,
fel yr oedd Jerusalem a'i hamgylchoedd yn
cael eu golygu, 'Yna y rhai a fyddant yn Ju-
dea, ffoant i'r mynyddoedd,' am ddiogelwch.
Hyn a gofiwyd, ac a wnaud, gan y Cristionog-
ion; y rhai oll oedd yn credu yn Nghrist, pan
warchacwyd ar Jerusalem, a ffoisant i Pella, a
lleoedd eraill tu hwnt i'r Iorddonen; ac nid
ydim yn darllen i un o honynt gael ei ddy-
tetha yn ninystr Jerusalem—mor fuddiol oedd
y gocheliad hwn iddynt. Gwel Josephus
Jewish Wars, Book VI. Chap. vi. Sect. 1.
Eusebius' *Ecclesiastical History, Book III.*
Chap. v. Esgob Newton on the Prophecies,
Dissert. xix.

FFIGYS-BREN-WYDD, *Heb. פִּיגְיָא Gr.*
*φυγία; Llad. Ficus; ffigys; ffrwyth y ffigys-
bren. Mae y ffigys-bren yn gysgodfawr, a'i
ddail yn fawrion; mae rhai yn yr India Ddwy-
reiniol yn taenu eu cangenau mor helaeth, fel
y cysgodant 50, medd rhai, 400 medd eraill, o
wyr meirch danynt: y mae yn briodol yn
neillduol i'r pren hwn ddwyn ei ffrwyth yn
gyntaf o flaen y dail. Dywed Pliny am dano
hefyd y sodda mewn dwfr yn sych, ac y nosia
wedi ei wlyb-nawsio; ac na addeda heb ei ys-
grofinio & bachau heigrn. A dail y pren hwn,
tebygol, y gorchuddiodd ein rhieni cyntaf eu
noethni. Gen. 3. 7. Y ffigys goreu a geir o
Twrci, yr Ital, Yspaan, Provence. Maent yn
faethlon yn ymborth, ac yn feddyginiaethol, yn
dda i'r cylla, ac yn hawdd eu treulio ganddo;
yn addfedu cornwydydd, ac yn iachau briwiau.
Cafodd Hezecciah ei gyfarwyddo i roddi swp o
ffigys wrth ei gornwyd, ac a'i iachaodd. Beth
bynag oedd rhinwedd naturiol y ffigys i iachau
ei gornwyd, mae yn ddiarnieu fod yr iachad
hwn yn wyrthiol. 2 Bren. 20. 7.*

'Y ffigys-bren a fwriodd allan ei ffigys irion.'
Can. 2. 13. Mae yr Arglwydd Iesu yn coffau
hyn fei un arwydd, gyd ag eraill, fod y ganaf
wedi myned heibio, a'rgwlaw wedi pasio. Crist
a wna hyn yn arwydd o fod yr haf yn agos,
pan yw cangen y ffigys-bren yn dyner, a'i
ddail yn tori allan. Mat. 24. 32. Felly yn
gyffelyb i hyn, mae yr eglwys: pan fyddo ei

haelodau byw, y gwir saint, yn gweithredu
fydd ar Grist, cariad tuag ato, ac ufudd-dod
iddo, mae y ffrwythau hyn yn arwydd fod y
gauaf oerllyd, diffwrwyth o gyflwr natur, wedi
myned heibio, a'u bod yn eiddo Crist, ac yn
gyfranog o'i amgeledd, fel y dygont ffrwyth i
Dduw. Rhuf. 7. 4. Hos. 9. 16. Jer. 24. 2.
Mic. 7. 1.

'Ffigys irion,' sydd yn arwyddo y cynhyr-
iadau dechreuol, a gweithrediadau cyntaf gras
mewn dynion, a phlanhigion ieuaine yn eglwys
Dduw.

Y genedl Iuddewig, a chrefyddwyr mewn
enw yn unig, heb ffrwythau yr Ysbryd arnynt,
a gymharir i ffigys-bren ddiffwrwyth; cafodd yr
Iuddewon eu harbed, cloddio oddi amgylch
iddynt, a bwrw tail atynt trwy weinidogaeth yr
Iachawdwr a'i apostolion; ond ni chafodd
wrth geisio ddim ffrwyth arnynt: felly eto,
mae y breintiau mwyaf yn ddieffraith i lawer,
yn aml, a hir-amnyded Duw tu ag atynt yn di-
weddu yn eu dystryw, yn lle iachawdriaeth
dragywyddol eu heneidiau. Luc 13. 6. Mae
yr un peth yn cael ei ddal allan yn y ffigys-bren
na chafodd yr Arglwydd Iesu ond dail yn unig
arno, heb ddim ffrwyth arno, a'r hwn a felldith-
iodd efe gan ddywedyd, 'Na fwytaed neb
ffrwyth o honot byth mwy.' Mat. 21. 19.
Marc 11. 13, 21. Mae yr achos pahan na chaf-
wyd ffrwyth arno, a roddir gan Marc, 'cans
nid oedd amser ffigys,' fel am amser pob ffrwyth
neu rawn, yn arwyddo amser eu casglu wedi
iddynt addfedu. Y mae *καιρος ουρων, amser
ffigys*, Marc 11. 13. yn arwyddo yr un peth a
o *καιρος των καρπων, amser ffrwythau*, Mat. 21.
34. sef, *amser casglu ffrwythau*. Gan fod
ffrwyth yn ymddangos ar y ffigys-bren cyn y
dail, a dail ar y pren hwn, ac amser casglu ei
ffrwyth heb ddyfod, yr oedd achos iddo edrych
am ffrwyth arno. Nid yw y geiriau, 'cans
nid oedd amser ffigys,' yn rhoddi yr achos pa-
ham na chafodd ffrwyth, ond pahan y ceisiodd
ffrwyth, sef am fod dail arno, y rhai oeddynt
yn dyfod ar ol y ffrwyth, ac am nad oedd eto
yn amser casglu ffigys. Wrth ystyried y ddau
amgylchiad, sef bod dail arno, ac nad oedd am-
ser ffigys eto, nid oedd un achos pahan na
chafodd ffrwyth arno, ond diffwrwythia y pren.
Os rhoddir y geiriau, 'a phan ddaeth ato, ni
chafodd efe ddim ond dail,' mewn cromfachau,
ymddengys ystyr y geiriau yn eglur iawn. Neu
tŵy draws-gyfleu y geiriau fel y canlyn, ym-
ddengys eu hystyr yn dra amlwg: 'Ac wedi
iddo ganfod ffigys-bren ac arno ddail, efe a
aeth i edrych a gaffai ddim arno; cans nid
oedd amser ffigys. A phan ddaeth ato, ni
chafodd efe ddim ond dail.' Yn cyfateb yn
gwbl i'r geiriau yn Marc 16. 3, 4. lle mae ein
cyfieithwyr ni wedi rhoddi geiriau yn nghaerol
yr ymadrodd mewn cromfachau, fel yr ym-
ddangosai cysylltiad y geiriau yn nechreu a
diwedd yr ymadrodd. Mae yn eglur nad yw
y geiriau, 'cans yr oedd ef yn fawr,' yn ni-

wedd yr adnod, yn cysylltu â'r geiriau yn union-gyrchol o'u blaen, sef 'pan edrychasant, hwy a ganfuant y maen wedi ei dreiglo ymaith,' ond â'r geiriau o flaen y rhai hyny, 'pwy a dreigla i ni y maen oddiwrth ddrws y bedd, canys yr oedd efe yn fawr.' Y cyfryw ddull o ymadrodd a geir yma. Nid oedd gwaith yr Iesu yn melldithio y pren hwn yn dangos rhyw anffoddlonrwydd pechadurus ynddo, wedi cael ei siomi, ac yntau â chwant bwyd arno; ond gweithredoedd y wyrth ar y pren diffwyth hwn, i ddangos mawredd ei allu, ac i annog ei ddysgyblion i ymorphwys ar fawredd nerth Duw, ac i ofyn cynorthwyon ganddo mewn ffydd yn wyneb holl anhawderau y gwaith o'u blaen: ac i ddangos hefyd, yn addysgiadol, ddiwedd cenedl neu ddynion diffwyth, pa fath bynag fyddai eu hymddangosiad. Nid oes dim ond firwythau da a foddiona yr Arglwydd; y mae diffwythder a melldith yn nglwyn wrth eu gilydd yn ddiwahan. Gwel Doddridge, Campbell, Macknight, Shaw's Travels.

'Fel ffigys yr addfediad cyntaf.' Jer. 24. 2. Rhydd y Dr. Shaw grybwylliad am dri math o ffigys; y cyntaf a eilw *boccore* (יְהוֹכִיָּח) y rhai a grybwyllir yma am danynt) y rhai a addfedant yn nghylech canol neu ddiwedd Mehefin; yr ail math a eilw *hermez*, neu ffigys haf, y rhai na addfedant, ond yn anaml cyn Awst; a'r trydydd a eilw *ffigys gauaf*; y rhai hyn ydynt yn gyffredin yn hŵy o lawer, ac o liw duach na'r *hermez*, yn addfedu ar y pren, ie, gwedi syrthio ei ddail; ac, os bydd y ganaf yn dymhoraidd, a gesglir yn y gwanwyd fel tamaid hyfryd. Gwel Shaw's Travels. Barna y Dr. mai y rhai ddiweddaif hyn oedd y rhai yr oedd yr Arglwydd Iesu yn eu dysgwyl ar y pren ynghylch amser y pasc, yn Mawrth. Mat. 21. 19. Marc 11. 13.

'Ac a wniaent ddail y ffigys-bren,' &c. Gen. 3. 7. *Heb.* עֵלֶה תֵּאֲכֹל *dail y pren tristwch*, oddiwrth erwindeb a phigog-lymedd y tu uchaf i ddail y pren hwn. Gwisgodd ein rhieni cyntaf ef fel sach-lian naturiol, fel arwydd o'u tristwch am eu hanufudd-dod, gan y gallent wisgo dail amryw brenau eraill yn llai annymunol ac anngyfleus. 'Gwnaeth wisg addas i'w anufudd-dod,' medd Irenæus,* fel pe buasai yn cyfaddef nad oedd yn deilwng o un wisg a barai harddwch a hyfrydwch i'r corph.

FFI-O, bwrw ymaith, ffieiddio, hwtio.—'A'th drigolion i'w ffeio.' Mic. 6. 16. Zeph. 2. 15. Dr. M.

FFIRCYN, *Saes.* FIRKIN.—'Y rhai a ddaliant bob un ddau ffircyn neu dri.' Ioan 2. 6. *χυρυσσαι ανα μετρητας δυο η τρεις, dau fesur neu dri.* Mae yn ansicr pa fesur a feddylir; amryw o'r beirniaid a farnant mai y bath sydd i'w ddeall wrth y gair *μετρητας*, am mai hwnw oedd y prawf fesur yn mhliith yr Iuddewon;

hefyd, cyfieithir y gair בַּת gan y LXX, *μετρητας*, y gair a arferir yma, yn 2 Cron. 4. 5. Barna rhai yn anaddas rhoddi enw llestr mor ddiweddar a ffircyn yn gyfieithiad o hono, ac y buasai yn well rhoddi y gair *mesur*, neu *bath*, yn ei le. Gwel Lightfoot, Campbell, Parkhurst. Am nas gellir yn sicr benderfynu pa fesur yd-oedd, rhaid bod y cynnwysiad o hono mor ansicr. Y ffircyn a gynnwysai naw galwyn; a'r bath oddentu saith a hanner, er bod rhai yn barnu pedwar a hanner; os felly, nid yw y bath yn cynnwys ond hanner a gynnwysai ffircyn, yn ol y cyfrif lleiaf. Yr oedd mesur y gwin yn fawr, ac yn sicrhau, tu hwnt i bob dadl, wirionedd y wyrth, ac nid rhyw dwyll dirgel rhwng Crist a'r gwasanaethwyr, yr hyn a allesid feddwl pe buasai ond ychydig o hono. Nid er anuogaeth i anghymedroldeb y lluosog-odd yr Arglwydd Iesu y gwin mor rhyfedd, ond i amlygu ei ogoniant ei hun: a'i ddysgyblion a gredasant ynddo yn ganlynol i hyny. Yr oedd cryn lawer o win yn ofynol, gyda phob gweddeidd-dra a chymedroldeb, ar y cyfryw achos. Byddai gwleddoedd priodasol yn parhau saith niwrnod yn mhliith yr Iuddewon, a byddai lluaus mawr o bobl yn ymgasglu yn nghyd. Gen. 29. 27, 28. Barn. 14. 12. Tobit 11. 19.

FFLAM-LLYD, (ffla) *Heb.* לֶהַב; *Gr.* φλωε; *Llad.* FLAMMA:—*Est vetustas voc. Brit.* Hen air Cymraeg yw, medd y Dr. D. Fflag, eirias, eirias-dân, goddaith. Mae yr Arglwydd yn cael ei alw yn fflam, am fod ei ogoniant yn ddysglaer; ac y bydd iddo yn ei gyflawnder digllawn, ddyfetha ei elynion, fel y llosga tân ddrain a mieri. Esa. 10. 17.

'Yr hwn sydd yn gwneuthur ei genadon yn ysbrydion; a'i weinidogion yn dân fflamlyd.' Salm 104. 4. Penderfyna yr apostol mai yr angelion a feddylir yma. Heb. 1. 7, 14. Yr ysbrydion creëdig hyn a elwir angelion, מַלְאָכִים *cenadon*, oddiwrth eu swydd a'u gwaith, 'ysbrydion gwasanaethgar ydynt hwy oll, wedi eu danfon i wasanaethu er mwyn y rhai a gânt etifeddu iechydwriaeth.' Mae yr Arglwydd yn dra gogoneddus yn eu gwneuthuriad; efe a'u gwnaeth yn ysbrydion bywiog, nerthol, cyflym, ac effeithiol yn eu gwaith; y mae eu hymddangosiad yn ddychrynlyd, a difaant elynion Duw yn ofnadwy iawn. Ymddangosant fel meirch a cherbydau tanlyd. 2 Bren. 2. 11. a 6. 17. *Edr.* ANGEL, ANGERDD, TAN.

FFLANGELL-U, *Gr.* φραγελλιον; *Llad.* FLAGELLUM, oddiwrth y gair Lladin FLAGRUM; ffrewyll, golch-ffon; ffrewyll wedi ei gwneuthur o reffynau, carëiau, neu wiail, i gopsi drwgweithredwyr. Yr oeddynt yn dynoethi y dyn i'w hanner, yn clymu ei ddwy law wrth gyff neu golofn go isel, fel y derbyniai y gwialenodau ar ei gefn plygedig. Gwaharddwyd i'r Iuddewon reddi dros ddeugain gwialenod; ond os byddai y dryganiaeth yn fawr, rhoddent y gwialenodau yn drymach. Rhag iddynt fyned dros

* *Existantibus & aliis foliis multis, quae minus corpus ejus vexare petuissent; mordet autem & pungit corpus.* Lib. iii. cap. 37.

ben y nifer hwn, byddai yn ddefod yn eu plith i roddi 'deugain gwialenod onid un.' 2 Cor. 11. 24. Y ffrewyll & pha un y byddent yn fflangellu oedd wedi ei gwneyd o dri rheffyn gwahenol—13 o wialenodau & r' cyfryw fflangell a roddai 39 gwialenod. Yr Arglwydd Iesu yn rhagfynegi ei ddyoddefiadau sydd yn nodi hyn yn mhlith eraill, y byddai iddo gael ei fflangellu; a chawn hanes i Pilat ei fflangellu, a'i roddi i'w groeshoelio. Mat. 20. 19. a 27. 26. Marc 10. 34. Ioan 19. 1.

Yr oedd y gospedigaeth hon yn mhlith y Rhufeiniaid yn annhebyg yn ei hamgylchiadau i fflangellu yn mhlith yr Iuddewon. Yn mhlith yr Iuddewon nid oedd mor greulon a gwaradwyddus; ni chaent roddi dros ddeugain gwialenod i neb. Ond yn mhlith y Rhufeinwyr yr oedd yn gospedigaeth greulawn a gwaradwyddus iawn. Eglur yw mai yn y dull Rhufeinaidd y fflangellwyd Crist, gan i Pilat ei draddodi i'w fflangellu. Nid oedd terfyn wedi ei osod i nifer y gwialenodau, ac yr oedd y corph wedi ei ddyoethi a'i gylymu yn blygedig wrth gyff go isel, yn yr agwedd mwyaf cyffus i'r fflangellwyr arfer y creulondeb mwyaf. Gwel *Universal History*, Vol. x. Yr oedd yn arferedig, medd Lardner, yn mhlith y Rhufeiniaid, i fflangellu y rhai a fyddent wedi eu barnu i ddyoddef marwolaeth; ond ni fyddai neb yn ddyoddef cospedigaeth, mor echrystlon ond y caeth-weision, euog o'r troseddiadau mwyaf. Yr oedd pob peth gwaradwyddus a dolurus, yn mhlith plant dynion, yn cyd-gyfarfod yn nyoddefiadau ein Hiachawdwr mawr. Yr hyn yr oedd pechod yn ei haeddu oedd yn rhaid iddo yntau ddyoddef. 'Efe a archollwyd am ein camweddau ni; efe a ddryllwyd am ein hanwireddau ni; cospedigaeth ein heddwch ni oedd arno ef.' Esa. 53. 5.

Y mae Duw fel tad yn fflangellu pob mab a dderbynio. Heb. 12. 6. Y gair a arwydda y gradd mwyaf o ddyoddefiadau a gyterfydd a'i blant yma yn y byd: ond er eu fflangellu, eu derbyn y mae yn rasol, yn garedigol, ac i'w dyddann byth. Nid er eu dystryw, ond er eu llesad, mae yn eu ceryddu mor llym-dost, fel y byddont gyfranogion o'i sancteiddrwydd ef. Am ei fod yn eu caru, ac i'r dyben, trwy hyn, eu cynnyddu mewn sancteiddrwydd, mae mor anhyffryd yn eu fflangellu. Dat. 3. 19.

FFLWCH, (ffw) ehelaeth, llawn; diam-dlawd, dibrin; hael, haelwch, gorhoenus, cryf.

Yr Arglwydd a wna ddyohryn ffuch
Drwy holl anlwlch Oades.

E. Prys, (Salm 29. 8.)

FFOADUR-IAID, (ffo) un ar ffo, un a ddiangodd; crwydrad, gwibiad. Barn. 12. 4. 2 Bren. 25. 11. Esa. 15. 5.

FFOEDIGAETH, (ffoad) enciliad, ffoadwr-iaeth, deoliad; rhedfa, ymlidfa, gyrfa. Mat. 24. 20.

FFOI, (ffo) *Gr.* φευγα: *Llad.* FUGERE; rhedeg ymaith, cilio, gwrth-deithio. Y gair

ffoi, yn gyffredinol, a arwydda, cydnabyddiaeth o berygl yn agos, i'w ochelyd gyda'r prysurdeb a'r ymdrechadau mwyaf.—'Ond chwantau ieu-entid ffo oddi wrthynt.' 2 Tim. 2. 22. Chwantau ieuentid (θε) gan hyny ffo oddi wrthynt—rhag iddynt dy anghymhwysu i'r Arglwydd a'i waith, a bod yn annharod i bob gweithred dda. Adn. 21. 'Pwau bynag a'i glanhao ei hun oddiwrth y pethau hyn sydd lestr i barch, wedi ei sancteiddio, ac yn gymhwys i'r Arglwydd. Nid chwantau cnawdol yn unig y mae yr apostol yn ei feddl, ond hefyd uchelfryd, balchder, tra-arglwyddiaeth; byr-bwylltra, a chyndyrwydd; y rhai sydd yn addas iawn i'w cyfrif yn mhlith (τας νεωτερας εντιμουτας) chwantau ieuentid. Y mae y chwantau hyn yn gorddiwes llawer sydd yn rhydd oddiwrth y rhai cnawdol i radd mawr, ac yn eu hanaddasu yn hynod i waith y weinidogaeth, ac i fugeilio praid Duw. Yr oedd Timotheus ynghylch deunaw mlwydd ar hugain o oedran pan ysgrifennodd Paul yr epistol hwn ato, am hyny nid anaddas oedd y rhybudd hwn iddo, ac i bawb eraill.

'Y rhai a ffoisom i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'n blaen.' Heb. 6. 8. Cyfeiria y geiriau at y llofruddiog yn ffoi am ei einioes i'r noddfa rhag y dialydd. Num. 35. 6. Deut. 4. 42. a 19. 5, 11. Y mae addewid ddigyfnewid Duw, yr hon a sicrhawyd ganddo trwy lw, wedi ei gosod o'n blaen, fel y noddfa o blaen y llofruddiog; nid oes diogelfa i bechadur i ffoi rhag y llid a fydd, ond yr addewid rad yn Nghrist, mwy uag i hwn rhag y dialydd, ond yn y noddfa; yr ydym ni wedi ffoi gyd a'r prysurdeb a'r awyddfryd mwyaf, i gymeryd gafael yn yr unig oibaith hwn. Yr oedd y llofruddiedig yn ffoi am ei fywyd—yr oedd ei einioes mewn perygl mawr, ac yn sicr o gael ei chymeryd oddi arno, oni chyraeddai y noddfa cyn i'r dialydd ei ddal; felly mae y rhai sydd yn ffoi at yr addewid, yn cydnabod fod eu bywyd, sef eu dedwyddwch dros byth, mewn dirfawr berygl, o ran dim sydd ynddynt eu hunain i'w hachub; yn yr addewid, neu yn Nghrist ynddi, mae y noddfa a drefnodd Duw i bechadur; am hyny, y mae pawb yn farwol yn mhob man arall: yn cydnabod hyn, maent yn ffoi, nid ar antur, ond i'r noddfa; nid heb neges, ond i gymeryd gafael yn y gobaith a osodwyd o'u blaen, a'u holl rym, a'u hegni, a chyd a'r gorfoledd a'r diolchgarwch mwyaf. Gan fod y gobaith wedi ei osod o'u blaen yn yr ofengyl gan Dduw, y mae ganddynt hawl gyfreithlon i ffoi iddi, ac i gymeryd gafael ynddi: a chan fod yr addewid yn ddianwadad, mae i ni, y rhai a ffoisom yma, gysur cryf. Edr. DANGOS, DIANWADAL.

FFOL-INEB, (ffo-yl) *Heb.* אֵרֶץ לֵלֵד. *Llad.* STULTUS; ynfyd, disynwyr, ffladr; ynfyd-rwydd, annoethineb.

Nid ffolmed ond meddwod. *Diar.*

Ffol yw yr hwn sydd yn siarad ac yn gweith-

redu yn ddisynwyr, yn annoeth, ac yn ddireswm, am yr hyn y mae yn ei ddywedyd, neu yn yr hyn y mae yn ei wneuthur. Y mae pob dyn sydd yn ansanctiaidd ac yn bechadurus, yn nghyfrif Duw yn ffol ac yn ynfyd; yn gweithredu yn anystyriol ac yn ynfyd iawn; yn dymuned, yn ynfyd i'r gradd eithaf na bai un Duw; yn ddiymgais am ei heddwch ac am ei foddhau; yn ymddiried i'r diafol, i'r byd, ac i'w calonau eu hunain, y twyllwyr mwyaf a ddichon fod; yn dewis pethau mwyaf ffaidd, gwael, a darfodedig, o flaen pethau mwyaf pwysig, dwyfol, a thragywyddol; ac fel hyn yn dystyriol eu hunain, er pob cynghor a rhybudd oddiw'r Dduw i'r gwrthwyneb. Salm 14. 1. a 49. 10. Edr. Llyfr y Diarebion i gyd.

'Etholodd Duw ffol-bethau y byd, fel y gwaradwyddai y doethion.' 1 Cor. 1. 27. Dynion isel eu sefyllfaoedd yn y byd; diddysg, digymeriad, a dibarch gan y byd—y rhai a gyfrifai y byd yn ffol: etholodd Duw y rhai hyn, i'w gwneuthur yn ddoeth i iechydwriaeth, trwy roddi iddynt ddoethineb oddi uchod. Yn eu hanwybodaeth a'u hynfydrwydd mae yr annuwiolion yn cyfrif Iesu Grist wedi ei groehoelio, a'r pregethiad o hono, ynghyd a'r holl bethau sydd o Dduw, yn ffolineb—sef pethau disynwyr, distadl, a diangen am danynt. 1 Cor. 1. 23. a 3. 19. 'Ond i'r rhai a lwyd, mae yn Grist gallu Duw, a doethineb Duw:—maent yn ei brofi yn allu Duw tu ag atynt, ac yn ei weled yn ddoethineb Duw yn ei osodiad i fyddu yn ei swyddau. Edr. DOETHINEB, YN-FYD.

FFOLEN-AU, (ffol) *Heb.* עֲבָלִים pedrain, morddwyd, clun.—Ffolenau aur, sef darnau o aur, a llun eu ffolenau arnynt, sef y rhanau hynny o'u cyrph oedd dan farn Duw oblegid yr arch. 1 Sam. 6. 4, 5. Tebygol yw, mai y lledewigwst (*piles*) oedd y pla y tarawodd Duw y Philistiaid & ef; a diammeb ei bod yn farn drom, boenus, waradwyddus; ac yr oedd y ffolenau aur, ffrymau na orchymynwyd gan Dduw Israel, yn goffadwriaeth o'u cywilydd, ac o fuddugoliaeth Duw ar y Philistiaid.

FFOLOG-OD, (ffol) dynes ffol, disynwyr.—'Y ffolog a'i tyn ef (ei thý) i lawr a'i ddwylaw.' Diar. 14. 1. Gwraig ddoeth, synwryol, trwy iawn drefniad ar achosion ei theulu, sydd yn peri llwyddiant mawr a pharhaus ar y teulu y mae yn perthyn iddo; ond y ffolog, trwy ei rhodres, ei segurdd, ei hannerdoethineb, ei melyswedd, a'i gwastraff, sydd yn dinystrio teulu; i.e. er bod ei gwr yn gymedrol ac yn ddiwyd, a bod y teulu yn llwyddiannus pan y daeth iddo; y mae fel pe b'ai yn ei dynn i lawr a'i ddwylaw. Gwell yw cynnysgaeth yn y wraig, na *chyd a'r wraig*. 1 Bren. 16. 31. a 21. 24, 25.

FFON, FFYN, (ffy-on) llawffon, cwlbren, cyrllysg, berllysg. Pastwn i ymgynnal & ef; pren neu wialen i guro neu gospi; ffon-daf i dafu ceryg, neu ryw beth arall; ffon-fugeil-

aidd, arferedig gan fugeiliaid i gyfarwyddo neu i ddal eu praidd. Yn gyffelybiaethol, gelwir bara yn ffon, am mai cynnalïaeth dyn ydyw. Lef. 26. 26. Esa. 3. 1.

Gelwir yr Aipht yn 'ffon gorsen ddrylliedig,' am fod Israel yn ymgynnal arni; ond byddai eu hyder yn ofer, fel un yn pwyso ar gorsen ddrylliedig; ac yn niweidiol iddynt, fel un yn pwyso ar gorsen, a hono yn myned i'w law, ac yn tyllu trwyddi. Yr un fath i bawb yw pob hyder arall tu yma i Dduw ei hun. 2 Bren. 18. 21.

Yr oedd yr Assyriaid a'r Babiloniaid fel ffon yn llaw yr Arglwydd i geryddu ei bobl, a choepi y teyrnasoedd oddi amgylch â hi. Esa. 10. 5, 15. a 14. 5.

'Drylliaist ffon ei ysgwydd ef.' Esa. 9. 4. Pren yr iau, medd Vitranga, sydd yn gwasgu ar yr ysgwydd, neu y gwddf; trwy ba un y gosodir allan orthrymder pechod, a gwasanaeth caled pechaduriaid. Trwy yr efengyl y dryllir iau eu baich, a ffon eu hysgwyddau, a gwialen eu gorthrymwr, y diafol, megys yn nydd Midian, pan y rhyddhawyd yr Israeliaid oddtan eu hian hwynt trwy Gedeon. Barn. 7. 22.

Ffon yr Arglwydd Iesu i gysuro ei bobl fel eu bugail, yw gwirioneddau cynnalïaethol yr efengyl, yn eu dyddau, ac yn eu cyfarwyddo. Salm 23. 4. Maent yn llesg ac yn weiniaid, yn analluog i gynnal eu hunain; mae gwirioneddau mawrion a sicr yn gwbl addas iddynt yn wyneb eu holl drueni yn mhob ystyr ac yn mhob amgylchiad; trwy amlygiad iddynt o'r gwirioneddau am dano ei hun, a'u nerthu i'w credu, ac i bwyso arnynt, mae yn eu cysuro yn effeithiol, ac yn eu cynnal pan rodiont yn nghanol peryglon, gelynlion, ac ofnau dychrynllyd. Ffon yw hon na thyr byth, ac ni phydra: mae mor gadarn ac mor barhaus a Duw ei hun; mae wedi ei rhoddi i bechaduriaid, ac nid yw yn addas i neb arall. Rhuf. 15. 4.

'A chymerais i mi ddwy ffon, un a elwais Hyfrydwch, a'r llall a elwais Rhwymau; a mi a borthais y praidd.' Zech. 11. 7—14. Yr Arglwydd Iesu yw y person sydd yn llefaru mewn perthynas i'w ofal am ei eglwys, fel bugail am ei braidd. Y ddwy ffon a arwyddant ei gyfammod â hwynt, a'i lywodraeth arnynt. Y mae ei gyfammod â hwynt wedi ei iawn drefnu yn mhob peth, yn hardd ac yn ogoneddus; yn amlygu harddwch a phrydferthwch anfeidrol y Duwdd; ac yn harddu yr eglwys yn ei haelodau a'i swyddwyr & addurniadau sanctaidd, a doniau ysbrydol; mewn ffydd fywiog, edifeirwch dwys, cariad gwresog, ac ufudd-dod hardd. O'i ofal am danynt, a'i lywodraeth arnynt, mae eu cariad a'u hundeb a'u gilydd yn tarddu yn gwbl. Efe yw y rhwymwr yn y frawdoliaeth sanctaidd hon. Tori y ddwy ffon, 'hyfrydwch a rhwymau,' a arwydda waith Crist yn rhoddi i fyddu ei ofal a'i gadwraeth o'r bobl o herwydd eu pechodau: 'Dywedais, ni phorthaf chwi.' Mewn byr amser, yn gyntaf,

tori ymaith dri bugail, sef amryw o'u swyddogion drygionus yn y wladwriaeth ac yn yr eglwys; ond yn lle diwygio, eu henaid a'u ffeiddiodd ef, a'i enaid yntau a alarodd arnynt hwy. Yna dywedodd, 'Ni phorthaf hwynt.' Pan fyddo Crist yn tori ei gyfammod â phobl, o ran ei amddiffyniad drostynt, a'i gyfraniadau grasol iddynt, mae ffordd rydd i gyfeiliornadau, llygredigaethau, a phob anghydfod i ddyfod i mewn. Pan doro efe ei 'ffon Rhwymau,' derfydd pob brawdoliaeth dangnefeddus; ac anghariadoldeb, cenfigenau, ac ymraniadau a ddeuant i mewn i ddystrywio y cwbl. Adn. 6. Mae yr Arglwydd yn hir yn porthi neu yn bugeilio defaid y lladdfa, o herwydd truceiniaid y praidd—ei etholedigion, ei bobl wael, gystuddiol, a dirmygadig: er eu mwyn hwynt mae yn arbed y bras, sydd yn eu pesgi eu hunain i'r lladdfa, ond wedi iddo eu haehub hwy, dywed wrth y rhai hyny, 'Ni phorthaf chwi; a fyddo marw, bydded marw: ac y sydd i'w dori ymaith, torer ef ymaith.' Adn. 9.

'Na ffon—ond llaw-ffon yn unig—na ffyn.' Mat. 10. 10. Marc 6. 8. Luc 9. 3. Mewn amryw adysgrifiadau o efengyl Matthew, ceir y gair yn y rhif lluasog (*παθδους* nid *παθου*) fel yn Luc, ac felly mae y cyfieithwyr Saesonaeg wedi cyfieithu y gair yn y ddau le (*staves*) yn y rhif luosog. Mae yn amlwg mai ystyr gorchymyn yr Arglwydd i'w ddysgybion yn hyn, fel pethau eraill, oedd iddynt gymeryd yr hyn oedd yn angenrheidiol iddynt i'r daith; a pheidio, trwy ragofalon, llwytho eu hunain â phethau afreidiol a allasant fod yn rhwystr iddynt yn eu gwaith mawr: gofalai yr Arglwydd am eu cynnalïaeth.

'Ac a addolodd â'i bwys ar ben ei ffon.' Heb. 11. 21. Yn Gen. 47. 31. cyfieithir yr un geiriau Hebraeg, 'Israel a ymgrymodd ar ben y gwely.' Y gair *ymgrymu*, yn aml, a arwydda *addoli*, neu ymgrymu mewn ffordd o addoliad. Gen. 24. 26; 48. Exod. 4. 31. lle mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *addoli*, ynghyd â llawer o fanau eraill. Y gair *מטה* a arwydda *gwely*; hefyd, os cyfnewidir y bogailliaid, arwydda *gwialen* neu *ffon*; felly y mae yn cael ei gyfieithu yn Salm 110. 2. Jer. 48. 17. Ezeec. 19. 11. Yr apostol a rydd yr ystyr diweddfaf i'r gair, yr un fath a'r LXX. Tebygol i'r hen batriarch Jacob ymgrymu ar y gwely yr oedd yn gorwedd arno, mewn ffordd o addoliad parchus i'r Arglwydd, ac ymgynnal yn ei wendid a'i lesgrwydd ar ben ei ffon. Fel hyn ymgrymodd ar y gwely, ac a addolodd ar ben ei ffon hefyd; ac y mae yr apostol yn gosod allan yr achos yn gyflawn yn y geiriau y mae efe wedi eu harferio. Yn y *Vulg. Llad.* cyfieithir y geiriau, *Et adoravit iustigium virgæ ejus*, Ac efe a addolodd ben y *ffon*; yn gadael allan y rhagddod *επι, ar*, i'r dyben o wyro y geiriau i gynnwys eilun/addoliaeth: ond y mae y cyfieithiad hwn mor groes i eiriau a meddwl yr apostol ag ydyw i dduwinyddiaeth iachus. Mae

y geiriau yn rhoddi golygiad neillduol o ogoneddus o ffydd Jacob wrth farw: addolodd Dduw yn barchus ac yn orfoleddus yn ei ddyddiau diweddfaf, er holl lesgrwydd ei natur: ymgrymodd, ymgynnalodd, ac a addolodd, wrth goffau am holl ddaioni Duw tu ag ato, ac wrth fendithio ei feibion.

'Ffyn-wewyr.' Act. 23. 23. *Gr. δεξιολαβος, cymeryd yn y llaw ddehau*; milwr yn dwyn gwayw neu biceil 'yn ei llaw ddehau: *Saes. SPEARMAN.*

FFONOD-IAU, (ffon) dyrnod, ergyd â ffon; tarwiad. Luc 12 47. Y mae y pechod o ommeddiad, neu esgeulusiad, yn gwneuthur pawb yn agored i geryddon yr Arglwydd; ac er nad ydyw anwybodaeth yn esgusod neb, gan fod yn mhawb, mewn mesur mwy neu lai, foddion i gael gwybodaeth o ewyllys yr Arglwydd; eto mae yr hwn sydd yn gwybod ewyllys ei Arglwydd, ac nid ymarotôdd, ac ni wnaeth yn ol ei ewyllys ef, yn fwy euog, ac a gurir yn gyfatebol, â llawer ffonod, tra byddo y gwas anwybodus yn cael ei guro âg ychydig o ffonodïau.

FFORCHOG-I, (fforch) *Llad. Furca, Furcatus*; fwrch, pigfforch, cigwain; hollti neu wahanu yr ewin. Nid oedd yr Iuddewon i fwyta o'r anifeiliaid ond yr hwn a hollto yr ewin, ac a fforchogo hollt yr ewinedd, ac a gno ei gl: nid wedi hollti oddi arnodd yn unig, fel troed ei, &c. ond wedi fforchogi drwyddo, fel troed yr ŷch, a'r ddafad, &c. Mae trydydd math o draed, sef rhai heb hollti, megys traed march, &c. Y canol yn unig oedd yn lân, ac yn fwytdwy. Lef. 11. 3, 26. Deut. 14. 4, 5, 6, &c. Diammen fod y deddfau hyn ynghylch yr anifeiliaid glân ac aflan i'w golygu, nid yn unig yn ymarferol i'r Iuddewon, ond hefyd yn addysgiadol i ninau, ac yn dangos amrywiol gynneddfau dynion glân ac aflan: mae hyn yn eglur oddiwrth weledigaeth Pedr. Act. 10. 12, 28. Fforchogi yr ewin, gan hyny, a ddichon arwyddo iawn ddeall yn ngwirioneddau Duw, gwahaniaethu rhwng y pethau sydd a gwahaniaeth rhyngddynt, megys y gyfraith a'r efengyl; cyfeiliornadau a gwirioneddau; ac yn iawn droedio at wirionedd yr efengyl. Gal. 2. 12, 14. Salm 1. 1. Diar. 9. 6. 2 Cor. 6. 17.

FFORDD, FFYRDD, (ffor) llwybr, heol, sarn; modd.—Ffordd, mewn ystyr cyfelybiaethol, a arwydda, 1. Ymarweddiad gwr. Esa. 59. 8. Salm 1. 6. Diar. 2. 12. a 4. 19. a 15. 9, 10.—2. Llwybr gwirioneddau Duw. Gen. 18. 19. Salm 18. 21. a 119. 14, 27, 30.—3. Defod, arferiad, a dull dynion yn byw. Gen. 6. 12. Jer. 16. 2.—4. Llwybrau rhagluniaethau Duw, a'i ymddygiad ef tuag atom ni. Salm 107. 7. Esa. 55. 8, 9. Rhuf. 11. 33.—5. Gweithredoedd Duw. Job 40. 10.—6. Angen. Jos. 23. 14. 1 Bren. 2. 2.—7. Trefn yr iechyd-wriaeth. Act. 19. 9, 23. Salm 67. 2. a 77. 13.—8. Athrawiaeth wirioneddol, a elwir

'ffordd y gwirionedd.' 2 Pedr 2. 2. Mat. 22. 16.—9. Crist ei hun. Ioan 14. 6.

Mae Crist yn ffordd at y Tad, ac i'r nefoedd. 1. O herwydd yr iawn a dalodd, a thrwy hyn yn cymeryd yr ysgrifen-law oddiar y ffordd o gymmod & Duw: ni ddaw Duw a phechadur byth i gymmod & u gilydd ond ynddo; ond nid oes un ffordd i hyn ond efe yn unig. Nid yw neb yn dyfod at y Tad ond trwyddo. Efe wedi ei ddryllio yn aberth dros bechod yw y ffordd a gysegrwyd trwy y llen i ni. Heb. 10. 20. 1 Ioan 2. 2. Rnuf. 3. 25. 2 Cor. 5. 19. Yn yr ystyr hwn, yn fwyaf neillduol, y mae i olygu Crist yn ffordd newydd, bywiol, gysegr-edig i bechaduriaid, rad, a thragywyddol, sef a deithiwyd gan y saint yn mhob oes, ac i bara byth.—2. Y mae yn ffordd fel Athraw a Phrophwyd mawr yr eglwys yn hysbysu holl gyng-hor, ewylls, a meddwl Duw iddynt. Ioan 17. 6, 8, 14, 26. Mat. 22. 16.—3. Y mae yn ffordd, fel y 'rhoddodd efe i ni esiampl, fel y canlynem ei ol ef.' 1 Pedr 2. 21. Mae ei ol i'w weled yn amlwg yn mhob peth, ac yn mhob man y dylem ni fyned iddo; a chanlyn ei ol, yw cerdded yn uniawn ac yn gywir.—4. Trwy ei Ysbryd y mae yn sancteiddio ei bobl, ac yn eu gwneuthur yn gymhwys i gael rhan o etifeddiaeth y saint yn y goleuni. Col. 1. 12, 13.

'Ffordd yr Arglwydd sydd gadernid i'r perffaith.' Diar. 10. 29. Y mae yr Arglwydd yn ffordd yn ei holl swyddau, yn rhoddi cadernid a nerth i'r diffygiol, ac yn amlhau cryfder i'r dirym; yn ffyrdd ei ragluniaethau a'i ordinhadau y mae yn gwneuthur llesad iddynt; ac mae y llwybrau sanctaidd y maent yn eu cerdded yn tueddu i'w cadarnhau a'u dyddanu. Salm 84. 7. Esa. 40. 31. Zech. 10. 12. Phil. 4. 13.

Mae ffordd yr Arglwydd yn cael ei pharotōi pan byddo iechyduriaeth yr Arglwydd, a'i ffordd i gadw pechaduriaid yn cael ei hamlygu; pechaduriaid yn cael eu goleuo i'w hadnabod, a'u tueddu i'w cherdded; a phan byddo pethau rhwystrus i lodaeniad yr efengyl, ac amlygiad o'i ogoniant, yn cael eu symud; a phob peth yn cael eu parotōi i'w haddasu i ymddangosiad Crist. Esa. 40. 3, 5. Jer. 31. 9.

'Gwae hwynt-hwy, oblegid hwy a gerddasant yn ffordd Cain,' (Judas 11.) sef dilynasant siampl Cain yn casau ac yn erlid eu brodyr, ac yn ei wrthgiliad a'i ymadawiad hollol & Duw. Maent yn gwbl yn un ond eu personau; yr un ysbryd, yr un dybenion, yr un cymbelliadau, yr un ffordd, ac felly yr un diwedd fydd iddynt.

Yr oedd yr Iuddewon yn cerdded 'ffordd yr Aipt, ac yn yfed dwfr Nilus—ffordd Assyria, ac yn yfed dwfr yr afon,' wrth ardeisyf cyng-rair & r Aipt ac Assyria, ac yn hydern arnynt am eu cynnorthwy i gael ymwared trwyddynt. Jer. 2. 18.

'Ffordd i uffern yw tŷ y butain;' am mai yno y mae y rhan fwyaf yn myned sydd yn

bechu & hi; a naml y mae neb yn cael eu gwaed oddi yno trwy wir edifeirwch, a fydd yn yr efengyl. Diar. 2. 18, 19. a 5. 5. a 7. 27. a 9. 18. Preg. 7. 26. Edr. CUL, EANG.

FFORDDOLION, (ffordd) teithwyr, ymdeithwyr. Barn. 5. 6. Job 31. 32. Jer. 9. 2. Galar. 1. 12. Ezec. 39. 14.

FFORTUNATUS. Nid oes wybodaeth ychwaneg am y gwr hwn, ond iddo, ynghyd a Stephanas ac Achaicus, ddyfod i ymweled a Paul oddiwrth eglwys Corinth, a'i loni yn fawr. Gyda'r tri hyn yr anfonodd Paul ei Epistol cyntaf at y Corinthiaid. 1 Cor. 16. 15, 17.

FFOS-YDD, (ffy-os) *Llad.* FOSSA: clawdd, rhŷch, rhigol, pydew, camlas.—'Os y dall a dywys y dall, y ddau a syrthiant yn y ffos,' Mat. 15. 14. sef syrthiant i gyfeiliornadau, i ddrwg-fuchedd, ac i uffern yn y diwedd. Os bydd yr arweinydd a'r arweiniedig yn ddeillion, y mae y ddau yn y perygl mwyaf; nid o osodiad Duw y mae y cyfryw dywysogion deillion; ac nid oes neb ond y dall a'u canlyn. Ofnadwy yw cyfwr y ddau, pan y mae yr Iesu yn dywedyd wrth ei ddisygyblion am danynt, 'Gadewch iddynt!' Nid gwiw ceisio ymgeleddu planigion heb eu planu gan y Tad nefol: rhaid eu planu yn gyntaf ganddo ef, cyn y ceir ffirwyth arnynt.

FFREWYLL-AU-U, (ffraw) *Llad.* FLAGRUM: fflagell, chwip.—'Pan ddel ffrewyll lifeiriol, ni ddaw atom ni.' Esa. 28. 15. Wrth 'ffrewyll lifeiriol,' deallwn byddinoedd yn llifeirio, ac yn myned drosodd, (Dan. 11. 10.) y rhai ydynt ffrewyllau yn llaw yr Arglwydd i fflagellu plant dynion am eu hanwireddau. Ond ein bod ni wedi gwneuthur ammod ag angen, a chyngrair ag uffern, sef & r galluoedd hyn sydd yn dwyn angen a dinystr gyda hwynt trwy eu lluoedd, pan lifeiriant drosodd, ni ddaw atom ni, i'n niweidio; canys yr ydym ni mewn ammod & hwynt. Ond beth, medd yr Arglwydd? a ydvw efe yn sicrhau eu diogelwch yn y cyfryw noddfeydd? 'Fel hyn y dywed yr Arglwydd, Diddymir eich ammod ag angen, a'ch cyngrair ag uffern ni saif; pan ddel y ffrewyll lifeiriol, byddwch yn sathra iddi: y cenlysg a ysguba noddfa celwydd, a'r dyfoedd a foddant y lloches.' Esa. 28. 17, 18. Nid oes dim a ddiogela y rhai hyn sydd yn diystyru amddiffynfa yr Arglwydd. Eu holl ammodau, eu cyngrair, a'u llochesau, a ysguba efe ymaith, ac a'u diddyma.

'Ac a'ch ffrewyllant chwi yn eu synagogau.' Mat. 10. 17. Yr oedd tri o swyddwyr yn perthyn i bob synagog, y rhai a roddent farn ar achosion gwladol; ac yr oedd ffrewyllu yn un o'r cospedigaethau a roddent yn eu llysoedd hyn yn eu synagogau ar ddrwg-weithredwyr. Cymh. Mat. 23. 34. Act. 22. 19. Gwel Witsius, *Vit. Pauli, Sect. I. Vitringa de Synagogis Vet. Lib. Part. I. Cap. ii.* Lightfoot, *Vol. II.*—Yn y synagogau y derbyniodd Paul bun i'wraith ddeugain gwialenod ond un. 2 Cor. 11. 24.

FFRIO, *Llad.* FRIGERE: crasu, poethi, gologsi, cras-boethi. 'Y badell ffrio.' 1 Cron. 23. 29. Y mae yr un gair רבכתה yn cael ei gyfieithu *crasu*, yn Lef. 7. 12. Yr oedd gwaith yr offeiriaid yn ffrio neu yn crasu y bwyd-off-rwm, yn gysgodol o ddyoddefiadau poethlyd yr Arglwydd Iesu pan roddodd ei hun yn off-rwm i Dduw drosom. Eph. 5. 2.

FFROEN-AU-IAD-U, (*ffraw*) *Gr.* ριν (*rin*); ffroenau ydynt dyllau y trwyn. Yn yr iaith Hebraeg darlunir nwydau yr enaid oddiwrth eu heffeithiau ar y corph; felly, yr un gair אפ (af) sydd am y trwyn a'r ffroenau ag am ddigofaint; am fod y nwyd hwnw, neu ddiffyg o hono, yn effeithio ar y trwyn a'r ffroenau. Nid yn unig y mae y ffroenau yn poethi pan y byddo dyn yn ddigofus (Cymh. 2 Sam. 22. 16.) ond hefyd maent yn byrhau; am hyn y gelwir gwr digllawn yn Hebraeg קצר אפ (qצר ffroenau byrion, sef un yn wastadol yn byrhau ei ffroenau trwy ddigofaint. Diar. 14. 17. Yn y gwrthwneb, un yn ymgadw rhag digofaint—diog i ddigofaint—hwytrfydig i ddiog, a elwir אפרים ארד (ffroenau hirion; ac yn y golygiad hwn a bryddolir i ddy. Diar. 14. 29. a 15. 18. a 16. 32. a 19. 11. Ac hefyd, mewn ymostyngiad at ein dealltwriaethau ni, i'r Arglwydd. Exod. 34. 7. Num. 14. 18. Neh. 9. 17. Esa. 48. 9. Jer. 15. 15. Am fod digofaint yn poethi anadl y ffroenau, darlunir digofaint wrth 'chwythiad anadl ffroenau,' (2 Sam. 22. 16. Salm 18. 15.)—'chwythiad ffroenau,' (Exod. 15. 8.)—'anadl Duw,' sef digofaint Duw. Job 4. 9.

'Arogl dy ffroenau megys afalan.' Can. 7. 8. Fel y mae anadl bêr yn arwydd o iechyd yn rhanau tufewdol y corph, felly y mae ocheneidiau a griddfanau sanctaidd, ffirwyth yr Ysbryd, yn y duwoliol yn arwydd o fod y dyn oddi mewn yn cael ei adnewyddu; hefyd, y mae gwrthdrysychau eu harogliad yn beraidd, sef athrawiaethau yr efengyl, a pherffeithrwydd gogoneddus Crist ynddynt. Y maent fel yr afalau euraid yn tyfu ar bren y bywyd. Nis gall eneidiau sanctaidd, yn byw ar hyfyrd wledd yr efengyl, arogl cyfeiliornadau ffaidd o un rhyw; ffirwythau y cnawd ydynt, ac nid ffirwythau Ysbryd y gwirionedd. Can. 1. 3. a 2. 3. 2 Cor. 2. 14. Edr. AFALAU.

'A ffroenasoch arno,' sef gwsanaeth yr Arglwydd; yn arwyddo eu dirmyg a'u diystyrwch o hono. Mal. 1. 13. Agwedd dyn yn gwrthod peth gyda 'diystyrwch a ffaidd-dra. Salm 10. 5. Edr. DIGOFAINT, TRWYN.

FFROM-ASANT-ODD, (*ffro*) brochus, digllawn; cyffrous; sor; anfoddog.—'A hwy a ffromasant yn ei herbyn hi.' Marc 14. 5. 'Ac wy a ddigiesont wrthei.' W. S. 'A hwy a derfysgasant yn ei herbyn hi.' Dr. M. Y gair ἐνθρομωσαντο αυτη, a arwydda iddynt ruo fel llewd yn ei herbyn.—'Hwy a ffromasant.' (Act. 5. 33.) 'hwy a dorasant ar eu traws rag dig.' W. S. 'Hwy a ffromasant yn eu calon-

au.' (Act. 7. 54.) 'y rhwygodd eu calonau gan ddieter.*' W. S. Y gair διαπρωτο, a arferir yn y ddau le hyn, a arwydda, tori ar draws â llif. 'Yn y ddau fan,' medd Suicer,† 'mae y gair yn nodi dirfawr boethder meddwl; ac yn dangos mor fawr oedd eu gelyniaeth yn erbyn Crist, ei efengyl, a'i bobl. Yr elyniaeth rhwng y ddau hâd yw y peth cryfaf a welwyd, neu a welir byth, yn mhllith plant dynion ar y ddaear—y mae yn anghymmaddol, yn greulon, ac yn farwol; yn gorchfygu holl resymau dynol, a holl gyllyman a serchiadau natur ddynol; ac oni b'ai fod llaw orchfygol Duw ar hâd y sarph, a'i amddiffynfa oddi amgylch ei bobl, ni byddai ddichon i'r un ddaear eu cynnwys.

FFROSTIO-WYR, (*ffros*) bocsbachu, brolio, gwagfostio.—Dyma yr agwedd ddirmygus mae pechod wedi ei wneuthur ar ddyinion; yn lle dyrchafu Duw, yr hwn yn unig sy ddyrchafedig, y maent yn dyrchafu eu hunain, ac yn ffrostio o roddion Duw fel pe baent heb eu derbyn ganddo, yn lle diolch am danynt. Rhuf. 1. 30. 2 Tim. 3. 2. Yn fwyaf priodol, ffrostiwr yw un yn honi ei wybodaeth o'r hyn y mae yn anwybodus, neu ei fod yn meddiannu y peth nad yw ganddo.‡ Y mae Iago yn cysylltu ffrostwyr a chelwyddog a'u gilydd: 'Od oes genych genfigen chwerw a'g ymyson yn eich calon, na fyddwch ffrostwyr a chelwyddog yn erbyn y gwirionedd:' sef yn ffrostio eu bod yn ddoethion (adn. 13.) yr hyn nid ydynt; mae cenfigen chwerw yn brawf sicr eu bod yn hyn yn gelwyddwyr yn erbyn y gwirionedd. Iago 3. 14.

FFRWD, (*ffrw*) *Llad.* FEETUM; nant, cornant, a fonig, cenllif, ffrydlif.—Ffrwd, yn gyffelybiaethol, a arwydda yn aml, helaethrwydd, lluosogrwydd; rhywbeth yn ymdaenu yn helaeth ac yn gryf, ac yn myned drosodd yn anorchfygol. 'Mi a estynaf iddi heddwch fel yr afon, a gogoniant y Cenedloedd fel ffrod liferio.' Esa. 68. 12. *Heb.* נהל נהל Nilus a feddylir, mae yn debyg, yr afon fwyaf hynod yn y byd am lfeirio dros ei cheulanau. *Per.* נהל *autem hic intelligi Nilum certo teneo. Vox נהל est ipsissimum Nili nomen.* Vitranga. Rheded cyfiaunder fel ffrod gref, yn anwrthwynebol, yn ffirwythloni, ac yn cysuro, yn mhob man lle y delo; ac anghyfiawnder yn cael ei orchfygu yn nghalonau a bucheddau plant dynion. Amos 5. 24. Edr. AFON, DWFR.

FFRWST, brys, tra-full; terfysg, cythrwil. Exod. 12. 11. Salm 31. 22. a 48. 5. a 68. 12.

FFRWYN-O, (*ffrwy*) *Llad.* FROENUM: genfa; attal. Yn lle ffirwyn arferent gynt gyrt, neu fachau weithiau, trwy ffroenau y camelod, mulod, &c. i'w harwain. 2 Bren. 19. 28. Y

* Dirumpebantur cordibus suis. Beza.

† Utrobique immanis notatur excandescencia. Suicer Thessau.

‡ Apud Atticos Αλαζων est homo mandax. Suicer.

mae attalfeydd rhagluniaethol yr Arglwydd, fel ffrwyn, neu fach, yn cadw dynion creulon, rhyfgyus, ac anesmwyth, o fewn terfynau; ac mae efe yn eu harwain yn aml i'r lle y myno efe, yn gwbl groes i'w bwriadau hwynt. Esa. 36. 29.

'Bydd ffrwyn yn ngenau y bobloedd yn eu gyru ar gyfeiliorn;' (Esa. 30. 28.) sef gan gynghorion i'w cam arwain fel y cafodd yr Assyriad eu cam arwain gan eu cynghorion eu hunain rhag cyfiawni eu hamcathon gwaedlyd yn erbyn Jerusalem.

'Cadwaf ffrwyn yn,' neu פרי ar 'fy ngenau, tra fyddo yr annuwiol yn fy ngolwg.' Salm 39. 1. *Heb.* פֶּסֶחַ *pen-awr, pen-ffrwyn, am-rwym-safn.* Y mae Dafydd yn cydnabod fod y tafod yn aelod anllwyodraethus; ac y dylai ein geiriau fod yn anaml yn nghymdeithas yr annuwiolion; ond eto, gellir myned yn hyn dros derfynau, a thewi & daioni. Yn hyn, fel pob peth arall, da i ni gael ein cadw, ein dysgu, a'n cyfarwyddo gan yr Arglwydd.

'Y dydd hwnw y bydd ar ffrwynau y meirch, SANCTEIDDRWYDD I'R ARGWYDD.' Zech. 14. 20. 'Ar *sinclys ffrwyn* y march.' Dr. M. 'On the bells of the hcrses.' *Saes.* Y gair מַצְלִיחַ a arwydda rhyw addarniadau perthynol i wisgiad march, ac yn dangos fod parch i'r Arglwydd, ac ufudd-dod iddo yn ofynol, ac yn gweddu i ni yn mhob peth, ac ar bob achos; a phwy bynag sydd yn gyfranog o hono yn wirioneddol, y mae fel y surdoes yn y blawd, yn suro y cwbl. Gwel Harmer's Observations, Vol. III.

FFRWYTH-AU-O-LAWN, (ffrwy) *Heb.* פֶּרִי *Llad.* Fructus; cnwd, cynnyrch, toraeth, aeron; grym, ediogrwydd; effaith unrhyw achos.—*Ffrwyth, a ffrwythau,* yn yr ysgrythyrâu, a arwydda, 1. Cynnyrch y ddaear, coed, llysaia. Deut. 28. 4.—2. Plant, neu hiliogaeth. Salm 132. 11. Gen. 30. 2.—3. Gobrwy, a thaledigaeth. Diar. 1. 31. Rhuf. 6. 21. Phil. 1. 22.—4. Mawl a diolchgarwch ydynt ffrwyth y gwefusau. Heb. 13. 15. Esa. 57. 19. Hos. 14. 2.—5. Cynghor, addysg, rhybudd, a siampl dda. Diar. 11. 30. a 12. 14. a 18. 20.—6. 'Ffrwythau addas i edifeirwch,' yw ymarwedd-iad addas allanol i gyfnewidiad grasol tufewnol. Mat. 3. 8.—7. Cyfraniadau elusengar. Rhuf. 15. 28.—8. Gweithredoedd cyfiawn a elwir, 'ffrwythau cyfiawnder,' am nad oes neb yn eu dwyn yn wirioneddol, ond y rhai sydd gyfiawn ger bron Duw trwy ffydd, ac wedi gwisgo y dyn newydd, 'yr hwn a greir mewn cyfiawnder a gwir sancteiddrwydd.' Phil. 1. 11.—9. 'Ffrwythau yr Ysbryd sydd yn mhob daioni;' (Eph. 5. 9.) sef tirondeb a daioni; 'cyfiawnder,'—mewn ufudd-dod i chwe' gorchymyn yr ail lech—'gwirionedd,' yn groes i bob twyll, rhagrith, a chyfeiliornadau. Rhydd yr apostol gofrestr mwy neillduol o honynt yn Gal. 5. 22, 23. Y maent yn cael eu galw yn ffrwythau yr Ysbryd mewn cyferbyniad i weith-

redoedd y cnawd, am mai yr Ysbryd Glan yw y gwreiddyn o honynt, y nodd sydd yn rhoddi cynnaliaeth, yn annogwr, ac yn gyfarwyddwr iddynt. Nid oes neb yn dwyn y cyfrwy ffrwythau yn wirioneddol, ond a unwyd â Christ gan yr Ysbryd Glan, ac y mae efe, yn ganlynol, yn preswylid ynddynt. Hos. 14. 8. Ioan 15. 2, 4, 16. Rhuf. 7. 4. Dichon fod gweithrediadau ar lawer heb y ffrwythau hyn; ond y ffrwythau sanctaidd sydd yn profi cyfnewidiad cyflwr yn wirioneddol. Rhaid bod gwreiddyn sanctaidd cyn y dichlo: bod ffrwythau sanctaidd; canys mae yn rhaid i'r ffrwyth gyfateb i'r gwreiddyn, yn ol deddf natur, ac felly hefyd yn ol sefydliad grasol Duw yn yr efengyl. 'Ni ddichon pren drwg ddwyn ffrwythau da.' Mae ffrwythau yr Ysbryd yn addas iddo, yn ddwyfol, yn hardd, yn beraidd, yn hyfryd, yn ddyddanus, ac yn iachus iawn—'y rhai sydd trwy Iesu Grist er gogoniant a moliant i Dduw.'

'A ffrwyth y ddaear yn rhagorol ac yn hardd i'r rhai a ddiangasant o Israel.' Esa. 4. 2. Yr un person sydd yn cael ei alw 'Blaguryn yr Arglwydd,' neu יְהוֹשָׁפָא, a 'ffrwyth y ddaear,' sef y Messiah. 'Blaguryn יְהוֹשָׁפָא' o ran dwy-foldeb ei Berson fel Mab Duw, a 'Ffrwyth y ddaear' o ran ei ddynoliaeth. Yn ngolwg pawb a ddiangasant, ac a achubwyd ganddo, y mae o ran ei Berson, ei waitb, a'i swyddau, yn brydferth ac yn hardd; ie, yn rhagori ar ddeug mil, sef ar bawb. Edrych ar ei ogoniant fydd eu gwaith yma ac oddi yma byth; ac yn yr olwg arno y newidir hwynt i'r unrhyw ddelw. 2 Cor. 3. 18. Crist yw pren y bywyd sydd yn dwyn deuddeg rhyw ffrwyth bob mis; sef llawer o amrywiaeth ffrwythau, a ffrwyth digonol i'w holl Israel etholedig. Y ffrwythau hyn yw y bendithion ysbrydol sydd i bechaduriaid i'w cael ynddo. Y mae ef yn gyfiawn o bonynt, fel pren wedi ei lwytho â ffrwythau; y maent yn gwbl addas ac yn hollol rad i bechaduriaid, a'r efengyl yn eu galw i gyfranogi o honynt. Nid ffrwyth gwaharddedig yw; nid marwolaeth, ond bywyd tragwyddol fydd y canlyniad o ymborthi arno. Y mae ei ddail yn feddygyniaeth i'r cenedloedd dros yr holl ddaear, a'i ffrwyth yn gynnaliaeth iddynt. Can. 2. 3. Diar. 8. 19.

'Y llafurwr sydd yn llafurio, sydd raid iddo yn gyntaf dderbyn y ffrwythau.' 2 Tim. 2. 6. 'Dir yw yr llafurwr laturio cyn nag yddaw dderbyn ffrwythau.' W. S. 'Rhaid yw i'r llafurwr gan llafurio yn gyntaf dderbyn y ffrwythau.' Dr. M. Y mae y gorair πρωτῶν, yn gyntaf, medd Beza, yn cyfeirio at y llafurio, ac nid at y gair deryn, ac yna mae ystyr y geiriau yn eglur.* Amlwg yw mai hyn yma ydyw meddwl yr apostol, sef an-

* Refertur eulm adverbium πρωτον ad participium κούρωτα non autem ad μεταλαμβάνειν quod fecerit Ambrosium, & alios nonnullos. Beza, hefyd Marknight.

nog Timotheus i oddef cystudd fel milwr da i Iesu Grist, a llafurio yn ngwaith y weinidogaeth, oddiwrth esiamplau milwyr ymdrechwyr, a llafurwyr—nid oes un o'r rhai hyn yn dysgwyl gobrwy heb lafur ac ymdrech caled: felly yr apostol, mae ei lafur yn rhagflaenu ei obrwy; a'i ymdrech a'i boen yn gyntaf, cyn ei fuddugoliaeth a'i orphwysfa. Edr. BLAEN-FFRWYTH.

FFUG, (ffu) *Llad.* Fucus: twyll, rhith, lledrith, rhagrith.

Y rhai a dd'wedant *ffug* a hud,
A phob gwyr gwaedlyd creulon.
E. Prys, (Salm 5. 6.)

FFUMER, *Llad.* FUMERIUS; pibell simnai, ceg simnai, corn simnai, twll y mwg, mygdwll. Hos. 13. 3.

FFYN, (ffyn) anadl, chwyth; swp, rhwymfaich, ysgrub.—'Yr hyn oll oedd ffyn anadl einioes yn eu ffroenau.' Gen. 7. 22. 'Yr hyn oll oedd anadl ysbryd bywyd yn ei ffroenau.' Ainsworth. Sef pob creadur byw oedd yn anadlu, a ddystriwyd gau y diluw oddiar wyneb y ddaear. Mae y geiriau yn dangos eangder y farn drom hon. Ni bu farn ar y ddaear mor gyflawn, ac ni bydd chwaith cyn y dydd mawr olaf, pan ddinystir yr holl creadigaeth yma isod, heb ei hadferyd drachefn. Yr oedd y dilyw yn arddangosiad o hwn; ac mae y ddau yn dangos echryslonrwydd pechod; a mawredd Duw. Mae yn creu byd heb ddim anhawsdra; ac a'i dystriwria mewn modd ofudwv ogoneddus am bechodau ei drigolion.

FFUNUD, (ffun) dull, ffurf, llun, gosgedd, modd: pa ffunud, sef pa fodd; yr un ffunud, sef yr un dull, yr un llun. Deut. 12. 22. Esa. 24. 2.—'Beth bynag y mae efe yn ei wneuthur, hyn y hefyd y mae y Mab yr un ffunud yn ei wneuthur.' Ioan 5. 19. *Gr. ομοιος ποιει*, gweithredu yn yr un dull a modd, trwy ei allu ei hun, gyda'r hawsdra, y doethineb, y daioni, a'r cyweinrwydd mwyaf. Nid oes neb a ddichon weithredu yr un ffunud (*ομοιος*) *gn gwbl yr un fath* a Duw, ond Duw ei hun; mae y Mab gan hyn yn Dduw gogyfuwch a'r Tad, o'r un hanfod a pherffeithrwydd. Mae yr un gair bach-hwn, *ομοιος*, yr un *ffunud*, yn cadarnhau Duwod Crist tu hwnt i bob dadl. Cawn orair arall hefyd yn adn. 23. yn profi yn gadarn yr un pwnc pwysfawr, sef *καθως, fel*. 'Fel yr anrhydeddai pawb y Mab (*καθως*) *fel* y maent yn anrhydeddu y Tad;' sef gyda'r un parch, yn yr un modd, hyd eithaf eu galluoedd, yn barhaus, ac yn ddiddarfod. Y cabledd mwyaf fyddai anrhydeddu neb *fel* Duw, ond Duw ei hun; gan hyn mae y Mab yn Dduw *fel* y Tad, heb ddim gwahaniaeth hanfod na phriodoliaethau. Y mae y gorair *ουτω, felly*, yn adn. 21. o'r un effaith ac ystyr iddo: 'Megys y mae y Tad yn cyfodi y meirw, ac yn eu bywhau, (*ουτω*) *felly* mae y Mab yn bywhau y rhai a fyfno.' Yr un hunan-allu ac awdurdod, yn yr un modd gogoneddus, yn rhoddi bywyd i

eraill o hono ei hun, ac yn ol ei ewyllys ei hun, fel y Tad. Gogyfuwch bersonau ydynt yn yr un hanfod, ac am hyn yn gweithredu yn yr un ffunud.

FFURF-IO-IEDIG, (ffur) *Llad.* FORMA; llun, tebygoliaeth, cyffelybiaeth; llunio.—'A chenyt ffurf y gwybodaeth, a'r gwirionedd yn y ddeddf.' Rhuf. 2. 20. *μορφωσις, darluniad, crynodeb*. Y mae holl gorph gwirioneddau dwyfol, fel drych, yn dangos pethu dwyfol i ni; ond ffurf gwybodaeth oedd gan yr Iuddewon yn y ddeddf yn unig, nid yn y profiad tufewnol, ac yn y weithred allanol. Ffurf o beth, yn ddfwyd ac yn farw; ymddangosiad o beth heb y peth, fel rhith duwioldeb heb dduwioldeb ei hun yn wirioneddol.

'Eithr ufuddhau o honoch o'r galon i'r ffurf o athrawiaeth a draddodwyd i chwi.' Rhuf. 6. 17. 'Eto ufuddhau o honoch o'ch calonau i'r ffurf hono o athrawiaeth i'r hon y'ch traddodwyd.' Dr. M. Goddef y geiriau bob un o'r ddau gyfieithiad, a phob un yn rhoddi ystyr iachus a defnyddiol; traddodwyd ffurf o athrawiaeth iddynt fel dadguddiad dwyfol, i'w chredu, ac i ffurfio eu bywydau yn mhob peth yn gyfatebol iddi; traddodwyd hwythau i'r athrawiaeth, gan yr Ysbryd, i'w ffurfio ganddo yn ol delw hono fel cŵyr, neu fettel toddedig, mewn drychiaden (*molld*) yn derbyn ei argraff a'i lun. Lle y mae ufudd-dod i athrawiaeth y mae argraff a delw yr athrawiaeth ar y person sydd yn ufuddhau iddi; y mae ef y peth y mae hi yn ei ddyysgu, ac yn ei orchymyn; felly y mae llun a delw yr efengyl ar y rhai sydd yn ei chredu ac yn ufuddhau iddi. Yr hyn ydyw hi yn athrawiaethol, hyn ydynt hwythau o ran agwedd eu hysbrydoedd a'u bucheddau, yn ol y gradd maent yn ei chredu ac yn ufuddhau o'r galon iddi. Traddodwyd y ffurf yn gyntaf, iddynt hwy; gwedi hyn traddodwyd hwythau, trwy nerthol weithrediad yr Ysbryd Glan, i'r ffurf sanctaidd hono, i'w ffurfio trwyddi ar ei ddelw.

'Bydded genyt ffurf yr ymadroddion iachus.' 2 Tim. 1. 13.—'Cadw wir esiampl yr iachus ymadroddion. W. S. *υποτυπωσις, cynllun darluniad*. Yr ymadroddion iachus yw yr efengyl, wedi eu llefaru a'r geiriau a ddygir gan yr Ysbryd Glan; (1 Cor. 2. 13.) y rhai sydd yn iachus ynddynt eu hunain, am eu bod yn wirionedd, ac yn addas i'r pethau dwyfol y lleferir am danynt; ac hefyd y maent yn iachus, ac yn feddyginiaethol, yn ddyddanau, ac yn gynnaluaethol i bawb sydd yn eu derbyn, ac yn eu dal, trwy ffydd. Y gair *ffurf* (*υποτυπωσις*) a gyfeiria at adeiladwyr; y thai a dynant yn gyntaf ddarluniad o'r adeiladaeth, ac wedi hyn gweithiant y cwbl yn ol ac yn cyfateb iddo; 'Felly,' medd Paul, 'bydded genyt tithau ffurf yr ymadroddion iachus, yn ol, ac yn gyfatebol, i ba un y mae i ti athrawiaethu, dysgyblu, a bucheddu.' Mae y ffurf, neu y darluniad, yn hollol gywir, wedi ei dynu gan Ysbryd y gwir-

ionedd; byddwn ninnau yn gywir mor belled ag y byddom yn cyfateb i'r ffurf ddwyfol hono.

'Ac efe yn ffurf Duw.' Phil. 2. 6. Wrth ffurf Duw y mae i ni lleall natur a hanfod, sef y gwir Dduw ei hun. Nid oes neb a ddichon fod yn ffurf Duw (*μορφη θεου*) ond Duw ei hun. Duw ydoedd er tragywyddoldeb; a chymerodd arno mewn amser agwedd, neu (*μορφη*) ffurf gwas: fel y mae yn ei berson yn awr ddwy ffurf, sef ffurf Duw, a ffurf dyn; er nad ydyw yn bresennol ag agwedd caethwas arno, mae y natur ganddo, sef ffurf dyn, a fu yn yr agwedd hono. Yr un peth yn gwbl yw ffurf Duw a hanfod Duw. Fel, wrth gymeryd agwedd neu ffurf gwas, cymerodd, nid yr *agwedd* yn unig, heb *hanfod y natur* ddynol; ond hanfod y natur yn *agwedd* caethwas; felly pan y dywodir ei fod yn ffurf Duw, wrth ffurf y mae i ni ddeall yr hanfod.* EDR. AGWEDD.

'I fod yn un ffurf (*συμμορφους*) a delw ei Fab ef.' Rhuf. 8. 29.—'Yr hwn a gyfnewidia ein corph gwael ni, fel y gwneler ef yr un ffurf (*συμμορφου*) & i gorph gogoneddus ef.' Phil. 3. 21.—'Oni ffurfier Crist ynoch.' Gal. 4. 19. Delw ei Fab yw y cynllun; y mae ei holl bobl etholedig wedi eu rhagluniaethu i fod yn un ffurf & r ddelw hono, yn eu cyrph a'u heneidiau. Y gair ffurf yma ni arwydda yn unig undeb natur, ond hefyd *cyfatebolrwydd* y natur hono yn eu personau hwynt, i'r hyn ydyw yn ei berson ef, o ran sancteiddrwydd a gogoniant; bydd cyfatebolrwydd cyflawn yn eu cyrph a'u heneidiau, i'w gorph a'i enaid ef yn awr mewn gogoniant—bydd cyd-ffurf, cyd-lun, cyd-weithrediad, cyd-fwynhad, a chyd-ogoniant, rhwng eu personau hwynt oll & u gilydd, ac & i berson yntau fel y cynllun. Bydd llawer o ddedwyddwch y nefoedd yn gynnwysedig yn y cyd-ffurf, a'r cyd-gordiad rhyfedd hwn, heb un gradd o annhebygolrwydd, nac anghydrerdd byth. Y mae yr Ysbryd Glan yn amgyffred yn berffaith ac yn gwbl y cynllun, sef delw y Mab; ei waith ef yw y ddyndoliaeth yn mherson Crist, ynghyd a'i holl berffeithrwydd a'i haddurniadau gogoneddus; & r ddelw hon yn ei olwg, y mae yn gweithredu yr holl etholedigion i'r un ffurf, gyd a'r manylrwydd mwyaf, ac i'r perffeithrwydd eithaf. Ni bydd dim yn eisiau, na dim yn ormod; ond porffaith gyfatebolrwydd. Bydd y gwaith yn addas i'r gweithiwr; fel y mae y gweithiwr yn ddoeth, yn gywrain, yn alluog, &c. bydd ei holl berffeithrwydd yn ymddangos yn dra dysglær a gogoneddus yn ei waith. Dystriwya y ddelw bechadurus a gawsant, ac a'u llunia i ddelw hollol wrthwyneb. Eph. 1. 4, 5, 11. 2 Cor. 3. 18. Col. 1. 18. 1 Ioan 3. 2. Salm 17. 15.

Peth ffurfiedig yw pob creadur—a'r hwn a'u ffurfiodd oll yw Duw, yn ol ei ewyllys, ac i ateb ei ddybenion ei hun. Anweddus iawn i'r peth ffurfiedig ddywedyd wrth yr hwn a'i ffurf-

* Gwel Sulocr dan y gair *μορφη*.

iodd, 'Paham y'm gwnaethost fel hyn?' Barnem hyny mewn perthynas i'n gwaith ein hunain, wrth drin y coed, y clai, a'r ceryg; ond y mae pellder difesur mwy rhyngom ni a Duw, na rhwng y clai a ni; ond eto yn gwrthdaddl-eu yn erbyn Duw y'n ceir ni yu aml—mor ynyfyd ydym! Rhuf. 9. 20.

FFURFAGEN, (ffuri-men) *Llad.* FIRMAMENTUM: wybren, awyr-nen. Y gair *Heb.* קרקע a gyfieithir *ffurfafen*, a arwyddocâ *ymledu*, neu *ymlediad*, fel aur neu arian yn cael eu lledu dros ryw beth; neu len yn cael ei lledu; canys felly y mae y ffurfafen yn ymddangos i ni. Yr ymlediad hwn, gwaith yr ail dydd yn nghreadigaeth y byd, a arwydda y corph mawr o awyr sydd yn amgylchynu y ddaear, a'r eangder lle mae y ser yn ymddangos. Nid y'n ein ffurfafen ni y mae y ser, ond mewn eangder difesur oddi wrthi; ond *yno* y maent yn *ymddangos* i ni.

Yn ngwledigaeth 'Ezeiel, pen. 1. 22. yr oedd ar benau y cerubiad, a than yr orsedd-fânc, a than draed Crist, ddull y ffurfafen, fel lliw grisial, neu (קרקע) *ta* ofnadwy, ac a allai arwyddo yr eglwys yn ddarostyngedig i Grist; o'r hyn lleiaf, y mae yn dangos yn amlwg fod Crist uwchlaw pob creadur, ar ei orsedd yn ogoneddus; yn canfod pob peth megys trwy ddrych dysglær; ac yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth. EDR. GWYDE.

FFUST-IAU, (ffu) *Llad.* FLAGELLUM; ffust-fel, gwial-ffust, ffon-ddyrnu.—A'r ffustiau—yn lle cynnud.' 2 Sam. 24. 22. Y gair קרר a gyfieithir yma yn y rhif liosog, *ffustiau* a gyfieithur yn Esa. 41. 15. *men*, sef offeryn dyrnu yn ngwledydd y dwyrain hyd heddyw. EDR. DANNEDDGO, DYBNU, MEN.

FFWRN-ES, FFYRNAU, (ffwr) *Gr.* φορνος; *Llad.* FORNAX, FURNUS; ffoc, odyng, pobty, odyndy. Lef. 2. 4. a 11. 35. a 26. 26. Arwydda,—1. Tân mawr i doddi mŵn, neu i buro adwyn, ac i gospi drwg-weithredwyr. Salm 12. 6. a 21. 9. Gen. 10. 28. Dan. 3. 6 —22.—2. Lle o gaethiwed creulawn a phoenus, megys yr oedd yr Aipt yn ffwrn haiarn i'r Israeliaid. 1 Bren. 8. 51. Ffwrn haiarn, hyny yw, naill a'i ffwrn wedi ei gwneuthur o haiarn, neu ffwrn arferedig i doddi haiarn; yr hwn sydd yn gofyn y tân poethaf i hyny—yn arwyddo bod eu caethiwed yn yr Aipt yn boeth ac yn greulon iawn.—3. Barnedigaethau trymion, cystuddiau, a blinderau; y rhai trwy fendith yr Arglwydd, sydd yn puro y cyfiawnon, ond yn dyfetha yr annuwiolion. Esa. 31. 9. a 48. 10. Ezec. 22. 20.—4. Cospedigaeth ofnadwy yr annuwiolion yn uffern. Mat. 13. 42. Mal. 4. 1.—'Twr y ffyrnau.' Neh. 12. 38.

FFYDD, (ffy-ydd) *Heb.* פתח *Gr.* πιστις; *Llad.* FIDES; cred, crediniaeth; ymddried; ffyddlondeb. Ffydd yw credu tystiolaeth, neu addewid, un arall; ac yn ol ein hadnabyddiaeth, ac ein coel am wybodaeth, cywirdeb, a ffyddlondeb, yr hwn sydd yn tystiolaethu, neu

yn addaw, y bydd ein ffydd yn ei dystiolaeth, neu ei addewid.

Mae ffydd, weithiau, yn arwyddo, 1. Ffyddlondeb un i gywiro yr hyn y mae wedi ei addaw. Rhuf. 3. 3. 'Meibion heb ffyddlondeb ynddynt.' Heb. בְּיָמֵינוּ לֹא-אֱמָנוּ *meibion heb ffydd ynddynt.* Deut. 32. 20.—2. Crediniaeth am gyfreithlondeb peth. Rhuf. 14. 22, 23.—3. Athrawiaeth yr efengyl, yr hon a gredir, ac sydd yn sail i ffydd. Act. 24. 24. Gal. 1. 23.—4. A Christ yn yr athrawiaeth, fel gwrthddrych ffydd. Gal. 3. 23.—5. Cred a phroffes o'r efengyl. Rhuf. 1. 8.

Sonir am ffydd hanesiol a marw, tebyg i ffydd y cythreuliaid. Iago 2. 17, 19, 24.—Am rai yn credu dros amser, ond yn amser profedigaeth yn cilio. Mat. 13. 24. Marc 4. 16, 17. Luc 8. 3.

Y mae hefyd ffydd i weithredu gwyrtthiau, neu i wyrth gael ei gwneyd ar un. Mat. 17. 20. 1 Cor. 13. 2. Act. 14. 9.

Ond heblaw yr holl bethau hyn mewn perthynas i ffydd, pa rai ydynt yn dra angenrheidiol i'w gwybod a'u deall, y mae yn gwbl eglur fod ffydd arall yn cael son am dani yr yr ysgythyrau, yn hollol wahanol i'r golygiadau hyn ar ffydd, o ran ei natur, ei tharddiad, ei gwrthddrych, a'i heffeithiau—priodol yn unig i blant Duw a godwir i fywyd tragwyddol. Dichon fod ffydd yn yr ystyriaethau blaenorol i gyd gan ddyn, ac eto ei gyflwr, ei anian, a'i fywyd yr un; ond mae yn gysylltiedig â'r ffydd hon, *gyfnewidiad cyflwr*, anian a bywyd. Gelwir hon, 1. Yn 'ffydd etholedigion Duw,' sef y ffydd y maent hwy oll, a neb ond hwy, yn gyfranog o honi; ac sydd yn brawf diamheuol o'u hetholedigaeth. Tit. 1. 1.—2. Ffydd sydd yn rhodd arbenig Duw, ac o weithrediad Duw yn nghalouau y sawl sydd yn ei meddiannu. Eph. 1. 19. a 2. 8. Col. 2. 12. Ioan 6. 45. 2 Thes. 1. 11. Heb. 11. 1.—3. Y mae yn gadwedigol: y mae cyflwr yr hwn sydd yn ei meddiannu wedi ei ddiogelu am byth. Eph. 2. 8. Rhuf. 1. 16. Ioan 3. 16. Marc 16. 16.—4. Y mae yn cyfiawnhau pechadur ger bron Duw. Rhuf. iii, iv, a v.—5. Yn gweithredu trwy gariad, Gal. 5. 6.—yn puro y galon, Act. 15. 9.—ac yn gorchfygu v byd. 1 Ioan 5. 4.—6. Yn ddiffuant, ac yn ddiragrith. 1 Tim. 1. 5. 2 Tim. 1. 5.—7. Ffydd yw sydd yn aros—heb gwbl ddiffygio—ac yn cynnyddu, ac yn rhoddi gogoniant cyflawn i Dduw. 1 Cor. 13. 13. Luc 22. 32. 2 Thes. 1. 3. Rhuf. 4. 19, 20.

Y ffydd hon, fel y mae yn gadwedigol, yn cyfiawnhau pechadur, yn puro ac yn gorchfygu y byd—tystiolaeth Duw, sef y Drindod sanctaidd, yn y gair, yw ei sail: Crist yn y gair yn gyflawn, yn ol y dystiolaeth hono, yw ei gwrthddrych. 1 Ioan 5. 7—11. Y mae yn arwyddo gwybodaeth yn y deall o'r dystiolaeth hon; cydsyniad yr ewyllys â'r pethau y tysiolaethir am danynt, sef am Grist, a holl drefn

fawr yr iechydwriaeth ynddo; ymddiried ac ymorphwysiad y meddwl ar yr hyn yw Crist yn ol y dystiolaeth am dano, yn holl gyflawn—der ei haeddiant a'i ras, ac yn ei holl swyddau cyfryngol. Esa. 53. 11. Ioan 6. 69. a 7. 38. a 16. 27. a 20. 31. 2 Tim. 1. 12. Heb. 11. 1. 2 Thes. 2. 10, 12. Act. 8. 37. Esa. 10. 20. a 50. 10. 2 Cron. 16. 8.

Y mae Crist yn wrthddrych o osodiad a threfniad dwyfol, er cyfiawnhad ac iechydwriaeth pechaduriaid. Y mae anfeidrol gariad, doethineb, a gras Duw yn cael eu hamlygu yn y gosodiad hwn: yn credu tystiolaeth Duw am dano, y mae gwir ffydd yn adnabod y drefn, yn cydsynio â hi, ac yn ymfoddloni ynddi o'r galon, ac yn ymddiried ynddi yn gwbl ac yn unig am gyfiawnhad, ac am iechydwriaeth gyflawn yn mhob ystyr. 'Yr hwn a osododd Duw yn iawn'—'A wnaethpwyd i ni gan Dduw yn ddoethineb, yn gyflawnder, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth'—'Yr hwn nid adnabu bechod, a wnaeth efe yn bechod drosom ni.' Rhuf. 3. 25. 1 Cor. 1. 30. 2 Cor. 5. 21. Ni buasai efe ddim i ni, oni buasai ei fod wedi ei wneuthur felly trwy osodiad dwyfol. Y Tad a'i hetholodd, a'i rhoddodd, a roddeis ein hanwireddau ni arno, a'i traddododd, a'i drylliiodd, a'i cyfododd, ac a'i dyrchafodd â'i ddeheulaw. Esa. 42. 1. a 53. 6. Ioan 3. 16. Rhuf. 8. 32. a 4. 25. a 10. 9. Act. 5. 31. A hyn i gyd er ein cyfiawnhad, a'n hiechydwriaeth. Yr hyn ydyw Crist ynddo ei hun, a thrwy osodiad Duw, yn ol tystiolaeth y gair am dano, o ran mawredd ei berson, cyflawnder ei waith, a'i ddigonolrwydd fel Iachawdwr yn mhob ystyr—hyny y mae ffydd yn golygu ei fod—yn ei gymeradwyo, yn ei ddewis, yn ymlynu wrtho, ac yn ymddiried iddo. Y mae credu ynddo, gan hyny, trwy y ffydd hon o weithrediad Duw, yn waith tra gogoneddus a lesol—yn rhoddi gogoniant arbenig i Dduw am ei drefn—yn anrhydeddu Crist i'r gradd mwyaf—ac yn dyrchafu y pechadur i gyflwr newydd, goruchel, a gogoneddus iawn. Y mae Crist yn eiddo i'r pechadur, yn ei holi ragoriaethau, ac yn holl gyflawnder ei swyddau a'i waith. Nid ydyw y pechadur mwyach y peth oedd ef ynddo ei hun fel pechadur, ond yr hyn ydyw yn Nghrist, a thrwy undeb âg ef; hyny yw, y mae yn greadur newydd; 'yr hen bethau a ethant heibio, wele, gwnaethpwyd pob peth yn newydd.' 2 Cor. 5. 17. Ac er nad yw y ffydd hon yn unig, eto ffydd yn unig sydd yn gweithredu yn y golygiad hwn o Grist—y derbyniad o hono—â'r ymorphwysiad arno.—1. Pechadur edifeiriol sydd yn credu; 'cans nid rhaid i'r rhai iach wrth feddyg, ond i'r rhai cleifion.' Mat. 9. 12.—2. Mae yr hwn sydd yn credu ynddo, yn ei garu hefyd gyda rhagoroldeb uwchlaw pob peth.—3. Os yw yn ei garu, nis gall beidio ag ufuddhau iddo, yn rhydd ac yn ewyllysgar. Eto ffydd yw y llygad sydd yn ei weled yn nrych y gair, fel yr

Israeliaid gynt yn edrych ar y sarph bres; yn gwneuthur derbyniad o hono tel *Crist Duw*; ac yn ymorphwys arno i holl ddybenion mawrion iechydwrïaeth. Rhuf. 3. 22, 28. a 1. 17. Gal. 3. 8. Eph. 2. 8.

Gellir yn hawsach ddeall natur y ffydd hon, wrth ystyried yr amrywiol ddull o ymadroddi a arferir gan yr Ysbryd Glan, yn yr ysgrythyrau, am ffydd. Megys, 1. Credu tystiolaeth Duw, sef y Tri yn tystiolaethu yn y nef, am ei Fab. 1 Ioan 5. 7—11. Wele yma wrthddrych goruchel ffydd, sef Mab Duw, a bywyd tragwyddol ynddo. Wele, hefyd, dystiolaeth gogyfuwch yn sylfaen iddi, sef tystiolaeth Duw—y dystiolaeth fwyaf a chadarnaf a ddichon fod mewn un achos byth: a'r sail y dystiolaeth ddwyfol hon, y mae y pechadur tlawd yn credu yn y Mab—a thrwy gredu y mae ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun am wirionedd yr hyn y tystiolaetha Duw am dano—fel y cafodd y wraig a'r dyferlif dystiolaeth ynddi ei hun o fod rhinwedd yn Nghrist Iesu i iachau. Neu, yn hytrach, y mae ganddo y dystiolaeth ynddo ei hun, sef y dystiolaeth y mae yn ei chredu—tystiolaeth Duw am ei Fab: mae y dystiolaeth hon ynddo; ac y mae yn credu ac yn barnu am Grist yn ol y dystiolaeth. Trwy fod y dystiolaeth ynddo, y mae Crist ynddo; canys mae y dystiolaeth a Christ yn anwahanol; yr un peth yw credu y dystiolaeth a chredu yn Nghrist, am yr hwn y mae y dystiolaeth yn llefaru. Y dystiolaeth yw sylfaen ei grêd, a'r drych sydd yn dangos y gwrthddrych mae yn gredu ynddo: nid dychymygion am Grist, ond y dystiolaeth sydd ynddo yn gadarn ac yn oleu.—2. Troi wyneb oddiwrth bob gwrthddrych a phob gobraith arall, at yr Arglwydd yn unig am gyfiawnder a nerth. Esa. 45. 22.—3. Ffoi fel y llofrudd i'r noddfa, gyd â'r awyddfryd a'r prysurdeb mwyaf, i gymeryd gafael ar y gobraith a osodir o'i flaen yn yr addewid. Heb. 6. 18.—4. Dyfod at Grist ar annogaeth ei air yn yr addewid, yn wyneb yr annheilyngdod a'r tloidi mwyaf, am dderbyniad, ac am bob peth ganddo. Mat. 11. 28. Ioan 6. 45.—5. Derbyn Crist yn llawen, ac yn gyflawn, yn bob peth ac yn mhob peth. Ioan 1. 12. Col. 2. 6.—6. 'Ymaflid yn ei nerth,' sef yn Nghrist, yr hwn yw gallu Duw, fel y gwnelo heddwch â Duw. Esa. 27. 5.—7. Ymddiried ynddo, sef yn ei ddigonolrwydd, ei allu, a'i ffyddlondeb, ac yn pwysu arno fel sylfaen gadarn o osodiad dwyfol. Salm 40. 4. Esa. 28. 16.—8. Ymborthi arno, a'r iawn a wnaeth trwy ddrylliad ei gnawd a thywalltiad ei waed, er cynnalïaeth, magwraeth, cysur, a diddanwch. Ioan 6. 54.—9. Gwisgo yr Arglwydd Iesu fel ein diogelwch a'n harddwch penaf. Rhuf. 13. 14.

Dyma werthfawr ffydd etholedigion Duw; sef, rhodd anhywerth Duw iddynt, cwlwm undeb pechadur â Christ; agoriad arch cyfammod Duw sydd yn agoryd cymundeb diddarfod

rhwng y pechadur â Christ. 2 Petr. 1. 1. Yr hon y mae eiriolaeth fawr Crist yn y nefoedd o'i phlaid fel na ddiffygio; a gallu dwyfol yn ei nerthu. Luc 22. 32. Rhuf. 4. 20.

Yr un yw yn mhawb ag sydd yn ei meddiannu o ran ei sylfaen, ei gwrthddrych, a'i gweithrediadau, er bod gwahaniaeth mawr o ran y gradd o honi mewn amrywiol wir gred-inwir. Y mae rhai yn weiniaid, ac yn meddu ond ychydig ffydd, Rhuf. 14. 1. Mat. 6. 30. Ma eraill yn gadarn, ac yn meddiannu ffydd fawr, megys Abraham, y canwriad, y wraig o Ganaan, &c. Rhuf. 4. 20. Mat. 8. 10. a 15. 28.

Y mae pawb sy yn gwir feddiannu y ffydd hon, er na bydd ond bychan o ran gradd o honi, yn heddwch Duw, ac yn gyfranogion o'r holl freintiau sydd yn dyfod trwy Grist, yr un fath a'r rhai mwyaf ei ffydd; 'Os plant etifeddion hefyd,' beth bynag fyddo eu hoed a'u maintioli. Rhuf. 8. 17. Ond heb radd o'r ffydd hon, y mae yn anmhosibl rhyngu bodd Duw, na dyfod at Dduw byth. Heb. 11. 6. Y mae pawb hebddi, pa fath bynag fyddont, yn eu cyflwr drwg wrth natur, dan bechod a than ddigofaint Duw. Os heb ffydd, y mae hefyd heb Grist, heb yr Ysbryd, heb obaith, ac heb Dduw yn y byd. Nis dichon fod ganddo sancteiddrwydd heb ffydd yn Nghrist, yr hwn yn [unig yw ffynon a gwreiddyn sancteiddrwydd i bechadur; nis dichon orchfygu y byd, heb undeb â Christ yr hwn a'i gorchfygodd; yn fyr, y mae y diffydd yn gwbl heb iechydwrïaeth yn mhob ystyr a phob cangen o honi, yr hon nis dichon neb ei meddiannu mewn un ffordd ond trwy gredu. Gan mai trwy [ffydd y cyfiawnheir dyn heb weithred oedd y ddeddf, ac yr heddychir ef â Duw, trwy ffydd hefyd y meddiennir pob rhagor-fraint arall cysylltiedig â hono. Rhuf. 3. 28. Ioan 16. 33. 1 Ioan 5. 4. 1 Cor. 1. 30. Edr. ANGHREDINIAETH, CREDU, CYFRYNGWR, CYFAMMOD, CYFIAWNHEID, SANCTEIDDWAD, SAIL, SICRWYDD. Gwel hefyd draethawd rhagorol y Dr. Owen ar Gyfiawnhad trwy ffydd. Witsius, Exer. Sacr. in Symb. Exer. iii. Oecon. Foed. lib. iii. cap. 7. Ball on Faith.

FFYDDLAWN—ONDEB—IAID, (ffydd-lawn) cywir, gwir; cywirdeb. Un ffyddlou, yw un cywir, credadwy; un yn cadw ei air a'i addewid; un cywir a sicr yn yr hyn a ymddiriedwyd iddo. Y mae ffyddlondeb yn briodol-edd ogoneddus yn yr hanfod dwyfol: *Deus est summe perfectus & bonus*, Y perffeithrwydd a'r daioni mwyaf yw Duw; am hyn y mae ffyddlondeb ynddo. Mae yn gywir a ffyddlon iddo ei hun a'i ogoniant. Mae y Personau Dwyfol yn yr hanfod yn ffyddlon i'w holl ammodau, ymrwymïadau, a'u cyfammod a'u gilydd, mewn perthynas i iechydwrïaeth yr eglwys. Ymddiriedodd y Tad i'r Mab fel Cyfringwr cyn ei ddyfodiad yn y cnawd, ac atebodd y Mab i'w holl ymrwymïadau yn berffaith

i'r gradd eithaf. Ymddiriedodd y Mab i'r Tad yn ei ddyfodiad; gwedi ei ddyfodiad, yn ei ystâd o ddarostyngiad, ymddiriedodd am gyflawniad o addewidion y Tad iddo am gynnal-iaeth, fel ag yr oedd yn ddyd, trwy y gwaith gogoneddus ac anfeidrol bwysfawr, ac am ei gogoniant fel Cyfyngwr; y mae yn ymddiried iddo yn awr yn y gogoniant am gael gweled yn gyflawn o lafur ei enaid. Mae y Tad wedi ymddiried ei bobl i'r Mab, a'r Mab drachefn wedi eu hymddiried a'u gorchymyn i'r Tad. Ioan 17. 15, &c. Fel hyn y mae iechydwrïaeth yr eglwys yn gorphwys ar y sylfaen gadarnaf, sef ar ffyddlondeb y Personau Dwyfol i'w gilydd. Y mae yr ammodau gwedi eu gwneuthur, a'r cyfammod wedi ei sicrhau a'i selio; ac y mae y cyflawniad o hono yn gorphwys ar ffyddlondeb a gallu y Personau yn cyfammodi; mae y ffyddlondeb hwnw o bob tu mor ddiball a Duw ei hun. Yr hyn a addawodd y Mab i'r Tad dros ei bobl, y mae wedi ei gyflawni yn berffaith; yr hyn a addawodd y Tad i'r Mab, fe a'i cyflawna mor gyflawn. Y mae yn *aml* o drugaredd a gwirionedd—'ffyddlon yw efe a chyflawn, fel y maddeno i ni ein pechodau,' &c. I Ioan 1. 9. Exod. 34. 6.

Y mae addewidion y Tad i Grist, fel Cyfyngwr, o'r fath gadarnaf, wedi eu cadarnhau a'i ilw: 'Tyngais i'm gwas Dafydd (sef Crist) yn dragywydd y sicrhaf dy had di; ac o genedlaeth i genedlaeth yr adeiladaf dy orseddfaine-faine.' Salm 89. 3—37. Esa. xlix. a liii. Ffyddlondeb y Personau Dwyfol i'w hammodau i'w gilydd mewn perthynas i iechydwrïaeth yr eglwys, sydd yn rhoddi y dadguddiad mwyaf dysglâer a gogoneddus o hono a rôddir byth: ond yn hyny mae hefyd yn gynwysedig ffyddlondeb Duw i holl had Crist, aelodau ei eglwysa fel y cyfryw. Y mae yr holl addewidion yn gynwysedig yn yr ammodau i'r cyfammodwr: ac nis gellir tori yr addewidion â hwy heb ballu mewn ffyddlondeb iddo yntau: ond ffyddlon yw Duw—mae efe yn aros yn ffyddlon—nis gall efe wadu ei hun; hyny yw, nis gall weithredu yn wrthwyneb i'w berffeithiau hanfodol; gwadu ei hun, neu beidio bod yn Dduw, fyddai hyny, yr hyn nis dichon fod mewn un modd. Gallasai beidio ammodi ac addaw, pe buasai yn gweled hyny yn oreu; ond wedi addaw, nis gall beidio â chyflawni yn *ol* y mae wedi addaw, pa un bynag ai ammodol ai diammodol. Deut. 7. 6. 1 Cor. 1. 9, 18. a 10. 13. 2 Cor. 1. 18. 1 Thea. 5. 24. 2 Thea. 3. 3. 2 Tim. 2. 13. Heb. 10. 13.

Y mae ffyddlondeb yn cael ei briodoli i Grist o ran ei dair swydd: y mae yn arch-offeiriad ffyddlon mewn pethau yn perthyn i Dduw, yr hwn a'i hordeiniodd. Heb. 2. 17. a 3. 2. Y mae yn dyst ffyddlon a chywir fel prophwyd. Dat. 1. 5. a 3. 14. Ffyddlon a chywir y gelwir ef fel brenin, ac 'mewn cyflawnder y mae efe yn barnu ac yn rhyfela.' Dat. 19. 11. Y mae yn ffyddlon yn cyflawni y gwaith perthyn-

ol i bob un o'r swyddau: yn ffyddlon i Dduw' yn ol gosodiad y drefn yn y cyfammod. Ioan 11. 4. Yn ffyddlon dros ei bobl yn y nefoedd ac ar y ddaear; ac yn ffyddlon tu ag atynt, yn ystyried eu holl amgylchiadau, eu gwendidau, a'u profedigaethau. Mae y ffyddlondeb dwyfol yn Mheron Crist yn hanfodol yn dysgleirio yn holl weinidogaeth Crist yn ei swyddau, ac yn ei holl oruchwyliaethau tu ag at ei bobl.

'Cyflawnder a ffyddlondeb yw gwregys ei lwynau a'i arenau,' sydd yn ei gryfhau ac yn ei harddu yn ei holl swyddau, ac yn ei holl weithredoedd. Esa. 11. 5. Dyma ddau addurn penaf swyddwr, ac a fyddant yn gadernid iddo yn ei waith yn wyneb pob gwrthwynebw'r.

'Mewn ffyddlondeb y'm cystuddiaist.' Salm 119. 75. 'A chystuddio o honot fi yn ffyddlon.' Dr. M. Yn ffyddlon iddo fel un yn caru ei lesad, ac y buasai yn anffyddlon iddo pe buasai heb ei geryddu â chystudd. Salm 25. 10. a 89. 30—33. Heb. 12. 10, 11. Mewn ffyddlondeb hefyd, heb adael temtio ei bobl uwchlaw yr hyn a allent, eithr a wnaeth ynghyd â'r demtasiwn ddiangfa, fel y gallent ei ddwyn. 1 Cor. 10. 13.

Y rhai sydd gyd â'r Oen sydd *alwedig*, ac *etholedig*, a *ffyddlon*. Dat. 17. 14. Mae y saint yn cael eu galw yn 'ffyddloniaid yn Nghrist Iesu'—gelwir Abraham yn *ffyddlon*. Eph. 1. 1. Gal. 3. 9. 1 Tim. 4. 3. a 4. 10, 12. Mae y gair *πιστος*, *πιστος*, yn cael ei gyfieithu *credadyn*, y *rhai oeddynt yn credu*. 2 Cor. 7. 15. Act. 10. 45. 1 Tim. 6. 2. Hyny ydyw ystyr y gair *πιστος*, *ffyddlon*, pan briodolir ef i Abraham, mae yn dra eglur; a gellir cyfieithu y geirian, *Felly gan hyny y rhai sydd yn credu, a fendithir gyd ag Abraham, yr hwn oedd yn credu*. Y 'ffyddloniaid yn Nghrist Iesu,' yw y rhai sydd yn credu yn Nghrist Iesu.

Priodolir ffyddlondeb i rai yn gweini mewn swyddau yn *gywir*, yn ol yr hyn a ymddiriedwyd iddynt; megys Moses, Sylfanus, ac Onesimus. Heb. 3. 5. Col. 4. 9. 1 Pedr 5. 12. Yr ydys yn dysgwyl mewn goruchwylwyr gael un (neu *τις* *bob un*) ffyddlon. Y mae anffyddlondeb yn ei anghymhwyso yn hollol i'r cyfryw swydd, ac yn difuddio dyben y swydd. Os felly yn mhob goruchwylwr mewn pethau gwladol a daearol, pa faint mwy felly yn y rhai sydd yn goruchwyliaethu mewn pethau sanctaidd? 1 Cor. 4. 2. Y mae llawer o wendidau yn mhawb, ond y mae anffyddlondeb yn fai bwriadol, ac yn bradychu yr ymddiried a roddwyd mewn un.

'Bydd ffyddlon hyd angydd, a mi a roddaf i ti goron y bywyd.' Dat. 2. 10. Ffyddlondeb hyd angydd, a arwydda ymlyniad wrth Grist a'i achos, er marw drosto: ffyddlondeb hefyd mewn diball ymdrechadau dros yr achos, i'w helaethu a'i daenu ar led fwy-fwy. Mae ffyddlondeb yn gweithredu yn ddiwyd, yn ddyfal, yn gyflawn, hyd eithaf ei allu. Nid oes neb

yn ffyddlon heb wneuthur yr hyn a *allo* yn yr achos, a hyny yn *ddyfal* ac yn *barhaus*. Y mae yr Arglwydd a'i achos yn deilwng o hyny, ac y mae llai yn annheilwng iddo, ac yn anffyddlondeb. Er marw yn yr achos, y mae gan yr Iesu goron y bywyd i roddi, sef bywyd a choron arno, yn fuddugoliaethus ac yn ogonoddu. Byddent arferol yn y chwareuyddiaethau ar Fynydd Olympus, o goroni y buddugoliaethwyr,* ie, byddent weithiau yn coroni rhai marw, os byddai eu hymdrechiadau wedi bod yn rheolaidd ac yn orchestol; neu yn coroni colofnac coffadwriaethol i rai wedi bod yn hardd ac yn ddefnyddiol i'r wladwriaeth yn eu bywyd.

FFYNADWY, (ffwn) a ddichon lwyddo.—'Canys bydd yr had yn ffynadwy.' Zech. 8. 12. *Heb.* הַשֵּׁנִי הַחֵדְדִּיחֹל *heddychol*, sef yn llwyddiannus, yn gynnyrchiol; yn cael addfedu i berffeithrwydd yn heddychol, heb neb i'w ddrygu, a hwythau yn ei fwynhau yn heddychol.

FFYNIDWYDD, *Edr.* **FFAWYDD**.—'Ein distiau sy ffynidwydd.' Can. 1. 17. *Heb.* בְּרִי אֲרֶפְרֶדִּיג יֵן וּנִיג יֵן וּפֵן הֹן. *cupressus*, **LXX.** **CUPRESSINA**, *Vulg.* Anhawdd penderfynu pa bren a feddylir: y cypreswydden, medd rhai. Wrth y tŷ, yn ddiameu, y mae i ni ddeall eglwys Dduw; y mae y tŷ hwn, yn mhob ystyr, wedi ei wneuthur o'r defnyddiau goreu, a mwyaf parhaus, gan ei fod yn adeiladaeth dragywyddol, ac i fod yn breswylfod i Dduw trwy yr Ysbryd. Eph. 2. 22. Y mae swyddwyr yr eglwys, a'i holl aelodau bywiol, yn gredinwyr iachus, peraidd, ac nid rhagrithwyr braenllyd, twyllodrus.

'Myfi sydd ffynidwydden ir; o honof fi y ceir dy ffrwyth di.' Hos. 14. 8. Mae yr Arglwydd yn cyffelybu ei hun, o ran y peth ydyw, ac a fydd i'w bobl, i bren ir-las, cysgodfawr, yn amddiffynfa ddigonol a chysurus iddynt. Yn ysbrydol ac yn dymhorol, efe yw eu cysgod, a'u hamddiffynfa. 'O honof fi y ceir dy ffrwyth di;' sef bydd ffrwyth i ti arnaf fi, addas a pharhaus: o honof fi y bydd dy holl gynaliaeth a'th gysur. A pha ffrwyth bynag a geir arnat ti, o honof fi y bydd hwnw. Ioan 15. 1—9. Efe sydd yu gweithio yn mhawb i ewyllysio a gweithredu o'i ewyllys da. Phil. 2. 13. Meddyliwn mai y cyntaf ydyw ystyr y geiriau. Pan y mae Ephraim yn dywedyd, 'Beth sydd i mi mwyach a wnelwyf âg eilunod?' y mae yr Arglwydd yn gwrandao ac yn edrych arno; yn ei weled wedi darfod a phob peth arall, yn dywedyd wrtho, Myfi sydd fel ffynidwydden ir, yn gyflawn o nôdd, o ddail, a changhenau i'th gysodi; ac hefyd, o honof fi y ceir dy ffrwyth di, sef yr holl fendithion addawedig o'r blaen: bydd cymundeb o hyn allan rhyngof fi a thi; cei fyw arnaf, a chei

ffrwyth o honof fi, sef gras am ras. Cei ddyfod ataf fi am dano yn ddirwystyr bob amser, a chei gydnabod dy rwymedigaethau i mi am y cwbl, Ond y mae y ddau ystyr yn cyd-gordio yn dda.

FFYNON, (ffwn) *Heb.* פִּינ [oin] *Llad.* **FONS**; ffynonell, ffynonwys; pen, gwreiddyn, a dechrenad peth. Yn y parth deheu i wlad Canaan, yn Arabia, a pharthau o Affrica, yr oedd ffynonau yn anaml, am hyny yn werthfawr iawn; o herwydd hyny yr ydym yn cael hanes am ymrysonau yn eu cylch. Gen. xxi, xxvi. Exod. ii. Gwel hanes ffynonau enwog gwlad Judea, dan yr amrywol enwau.

Yn gyffelybiaethol, ffynon a arwydda, 1. Gwraig ffrwythlon a ffyddlon, yr hon sydd fam plant, ac yn gysur i'w phriod. Diar. 5. 16, 18. Dent. 33. 28.

2. Y mae yr Arglwydd yn cael ei alw yn ffynon, o ran y cyflawnder o fendithion sydd ynddo, yn cyfateb i holl angenion ei bobl: fel ffynon y mae ynddo gyflawnder diddarfod o gynnorthwyon i'w gwaredu a'u dyddanu. Y mae holl ffrydiau iechydwrtaeth sydd yn ffynonau i ni, yn tarddu yn gwbl o hono ef; ei gariad, ei ddaioni, ei ddoethineb, a'i ben-arglwyddiaeth yw yr achos o honynt yn eu tarddiad, eu rhediad allan, a'u cymhwysiad, er cynnaluaeth parhaus a dyddanweh i'w bobl yn mhob cyflwr ac angylch. Jer. 2. 19. Esa. 12. 3. *Ffynon* yw efe, a'i gyflawnder ynddo ei hun, ac yu rhoddi i eraill; *pyderwau* yw creduriaid, nas ceir ynddynt ond a dderbyniout. Efe yw 'ffynon y gerddi—ffynon y dyfroedd byw—a ffrydiau o Libanus.' Can. 4. 15. Gellir cyfieithu y geiriau, 'O, ti ffynon y gerddi—O, ti ffynon y dyfroedd byw' fel pe b'ai yr eglwys yn cydnabod ei rhwymedigaethau iddo ef a'i gyflawnder didrai am ei holl ffrwythlonrwydd a'i harddweh. Geiriau yr eglwys ydynt, ac nid ei hanwylfod, yn ol fy meddwl i. Y mae llawer o erddi, a phersonau crediniol, ond un ffynon sydd iddynt oll, o ba un y mae eu holl fendithion ysbrydol yn dylifo, sef eu cyflawnder, eu sancteiddrwydd, eu cynnorthwyon, a'u cysuron. Dyfroedd byw, gloyw, iachus, a pharhaus sydd ynddo; y maent yn bywhau, yn cynnal bywyd o ras, ac yn addas i fywyd o ogoniant. Nid annebyg fod Solomon yn y geiriau yn cyfeirio at ffynonau elwid *ffynon y gerddi*; yr hon, medd teithwyr, sydd yn llifo o Tripoli, ac yn dyfrhau yr holl erddi oddi angylch. Ac yr oedd un arall, a elwid *ffynon y dyfroedd byw*, filltir o du y deheu i Tyrus; yr oedd iddi bedair ffynonell, a gwnaed dyfr-fosydd i ddwyn ei dwfr i ddytrhan gwastadedd Tyrus, a'r holl erddi. Y ffrydiau o honynt ydynt reieidr yn rhedeg yn hyfryd o ffynonau yn ystlys mynydd Libanus, ac yn ei ffrwythloni, a'i wisgo a gwyrdlesni peraidd a gwastadol. Gwel Maundrell's *Journey to Aleppo*, p. 142. Rawolf's *Travels*, Part II. c. 12. Y mae eraill yn barnu fod y cyfeir-

* Non solebant Graeci vivos tantum honorare coronis, sed mortuos. Si qui enim illustres viri aut carae memoriae homines dicebantur, in cadavera, urnas, aut tumulos illorum congeri solebant coronas, honoraria virtutis praemia—ut PARRICIDAE, ANTIQVVS, &c. Vitrings in loc.

iad yma at ffrydiau yr Iorddonen, yr hon sydd yn tarddu wrth droed mynydd Libanus, ac yn rhedeg trwy wlad Canaan i'w dyfrhau. Y mae Ezeiel (pen. 47. 6.) yn helathu ar yr un gyfelybiaeth, ac yn dangos dyfroedd y cysegr (yr hwn a wnaed o goed Libanus) yn rhedeg ar hyd y gwastadedd i'r Môr Marw, ac yn iachau y dyfroedd a'r pysgod; ac yn arwyddo effeithiau rhinweddol yr efengyl ar fyd o bechaduriaid mawrion.

Y mae Crist yn galw ei eglwys yn 'ffynon gloedig, seliedig.' Can. 4. 12. Dywed rhai fod gan Solomon ffynon gloedig, seliedig, iddo ef yn unig i yfed o honi yn Jerusalem; neu yn Ethan, lle yr oedd ganddo haf-dy, medd Josephus (*lib. viii. cap. 7.*) a gerddi a rhodfeydd hyfryd. Dengys y mynachod ffynon yn agos i Bethlehem, yr hon a honant oedd y ffynon seliedig; ac y mae yn bur hawdd, medd Maundrell, i'w chloi a'i selio. Beth bynag am hyn, mae y geiriau yn dangos fod gan Grist hawl neillduol yn ei eglwys, ei fod yn ymhyfrydu raddi; a'i bod hithau yn fyddlon iddo yntau, fel morwyn bur. *Diar. 5. 15—18.*

'Y dydd hwnw y bydd ffynon wedi ei hagoryd i dŷ Dafydd, ac i breswylwyr Jerusalem, i bechod ac aflendid.' Zech. 13. 1. Mae cyfeiriad yn y geiriau at y dwfr neillduaeth a glanhad seremoniol dan y gyfraith. Num. 19. 9, &c. Glanhad moesol a feddylir yma oddiwrth bechod, o ran yr euogrwydd a'r halogrwydd o hono. Nid oedd un ffynon i hyn heb ei *hagor*. Nid oedd yn Nuw ei hun, nac yn holl waith Duw yn y greadigaeth gyntaf, un ffynon i olchi pechadur aflan; yr oedd modd i greu rhai glan yn ddirifedi, ond i olchi yr aflan nid oedd un ffynon. Glanhau pechadur yw maddeu ei bechod, a'i sancteiddio: nid oes maddeuant i'w gael yn un & gogoniant priodoliaeth a llywodraeth Daw heb *iawn*; gwneuthur yr iawn hwnw oedd yn anaddas i Dduw, a'i rystried fel Duw yn unig, ac yr oedd yn hollol anhosibl i un creadur. Nid allasai Duwdd farw, ac ni wnaethai marwolaeth yr holl greaduriaid, am eu bod yn feidrol, yn lle y pechadur, ddim iawn drosto. Heblaw hyny, yr oedd yn addas i'r natur a bechodd, yn unig, i wneuthur iawn; nid oedd cyflawnder yn gofyn un natur arall. Duw, yn ei ben-arglwyddiaeth, ei gariad, a'i ras, trwy yr amlygiad mwyaf o ddoethineb dwyfol, a drefnodd yn mherson Crist, Duw-ddyn, a thrwy ei waith yn rhoddi ei hun yn offrwam ac yn aberth i Dduw dros bechadur, i'r iawn mawr hwn gael ei wneuthur yn gyflawn; 'Yn yr hwn y mae i ni brynedigaeth trwy ei waed ef, sef maddeuant pechodau.' Eph. 1. 7. Efe yw yr hwn a ddaeth trwy ddwfr a gwaed, i olchi yr euog a'r aflan. *Edr. Dwfr.* Yn nyoddefiad Crist ar y groes, yr agorwyd y ffynon yn wirioneddol, er ei bod yn cael ei hagor yn gysgodol er dechreu y byd.

Y mae y ffynon yn cael ei hagor eto pan y byddo aberth Crist yn cael ei gyhoeddi fel yr

unig foddion o drefniad dwyfol i dynu ymaith bechod, ac i lanhau pechadur yn mhob ystyr. Bydd wedi ei hagoryd i dŷ Dafydd, ac i breswylwyr Jerusalem; sef i'r swyddog gwladol ac eglwysig, a'r werinos gyffredin heb ddim gwahaniaeth, pan gaffo yr Iuddewon, yn y dyddiau diweddfaf, yn ol addewid Duw, eu dynw i gyd-nabod eu pechod yn gwrthod Crist, ac i edrych ar yr hwn a wanasant am faddeuant o hono. Wrth edrych ar eu pechod mawr, edrychant yn yr un olwg ar y ffynon wedi ei hagoryd. Gwaith penaf gweinidogion yr efengyl yw dangos y ffynon wedi ei hagoryd o flaen pechaduriaid aflan; ac nid oes un athrawiaeth yn deilwng i'w galw yn efengyl, ac a ddichon fod o wir lesad i bechadur, ond yr hon y mae y ffynon, sef Crist a'i aberth, yn sylwedd penaf o honi, a chanol-bwynt yr holl wirioneddau eraill i gyd. I'r aflan y mae y ffynon; er eu mwyn hwynt yr agorwyd hi; ac ni wna neb arall ddefnydd o honi ond y rhai sydd deimladwy o'u haflendid. Yn y cymhwysiad o honi, y mae yn glanhau yr holl ddyn, gorph, enaid, ac ysbryd; y mae hefyd yn glanhau oddiwrth bob pechod; ac y mae y glanhad hwn i barhau byth. 1 *The. 5. 23.* 1 *Ioan 1. 7.* Eph. 5. 27. Am fod y ffynon yn cael ei dadguddio yn y gair, a'i chymhwyso trwy fydd ynddo, y mae yn cael ei galw yn olchfa ddwfr trwy y gair. Eph. 5. 26.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn arwain ei braidd at, ac wrth ffynonau dyfroedd, pan y mae yn dadguddio iddynt gyflawnder yr iechydwrriaeth yn yr addewidion, yn eu nerthu i gyfranogi o'i chysuron, ac i fyw ar ei bendithion. *Dat. 7. 17.* *Esa. 49. 10.* *Joel 3. 18.*

'Fy holl ffynonau sydd ynot ti,' sef yn yr hwn a anwyd yn Seion, y Duw-ddyn, Crist Iesu. *Salm 87. 5, 6, 7.* *Gwel Romaine's Letters. Let. xxxvi. Edr. AFON, DWFR.*

FFYNONELL, (ffynon) *Llad.* FONTICULUS; ffynonig; ffynon, neu ffrwd fechan; dyferlif. 2 *Bren. 2. 21.* *Marc 5. 29.*—Y mae llawer o ddadleuaeth yn mhllith naturiaethwyr ynghylch dechreuad ffynonau. Rhai a'i priodolant i'r gwlaw sydd yn disgyn ar y ddaear, ac yn soddi iddi nes cyfarfyddo â rhyw gorph caled a attalio ei soddiad, ac yn tarddu allan yn ffynonau. Eraill a briodolant eu dechreuad i'r tarth sydd yn cyfodi trwy boethder yr haul o'r môr, llynoedd, afonydd, &c. Ond mae gwrthddadlunon cryfion yn erbyn pob un o'r ddwy farn hyn. Dylal barhad amryw ffynonau, yn rhoddi yr un faint o ddwfr pan fyddo y gwlaw a'r tarth leiaf a phan fyddo fwyaf, sydd wrthddadl gref yn erbyn pob un o'r ddwy farn. Nid yw y sychder mwyaf yn lleihau amryw o honynt yr un gradd, na'r gwlawogydd mwyaf yn eu cynnyddu, os na bydd y dwfr yn rhedeg iddynt oddiar wyneb y ddaear. Eraill, gan hyny, a briodolant ddechreuad ffynonau i'r moroedd, o ba rai y mae y dyfroedd yn cael eu sugno i fynu i'r uwchdroedd, fel yr esgyn y dyfroedd

mewn tamaid o fara y rhoddir ei ben ynddo. Ond y mae dadleuath ynghylch hyn hefyd.—Y mae rhai ffynonau gwastadol, a rhai tymhorol, neu yn unig ar ryw dymhorau; ac eraill hefyd dyspeidiol (*intermitting*) am eu bod yn rhedeg, ac wedi hyny yn peidio; ac yn rhedeg drachefn, ac wedi hyny yn peidio; ac eraill yn gylch-gyfnewidiol, y rhai y mae eu dyfroedd yn codi ac yn gostwng, yn llanw ac yn treio, yn rheolaidd. Dywedir fod ffynon yn Paderborn, yn Westphalia, yr hon sydd yn diflannu ddwy waith mewn pedair awr ar hugain, ac yn dychwelyd yn mhen chwe' awr gyda swm mawr, a chyda'r fath rym, fel y mae yn troi tair o felinau yn agos i'w tharddiad. *Phil. Trans. No. 7. p. 127.* Yn Bosely, yn agos i Wenlock, Swydd Amwythig, cafwyd ffynon ferwedig yn A. D. 1711. Taniai y dwfr, a llosgai fel *spirits of wine*; ac wedi ei danio, berwai dwfr mewn llestr arno yn gynt nag un tã; ac eto yr oedd y dwfr ei hun mor oer ag un arall. Diflanodd y ffynon dros lawer o flynyddoedd, ac ymddangosodd drachefn yn A. D. 1746, ddeg lath ar hugain yn nes i'r afon.* *Phil. Trans. No. 334, 482. Sect. 6.*

'Gwynt yr Arglwydd o'r anialwch a' ddyrchafa, a'i ffynonell a sych: a'i ffynon a â yn hesp.' Hos. 13. 15. Y mae cyfnewidiad gwynt, meddant, yn effeithio yn fawr ar darddiad ffynonau, ac yn aml yn peri ymddangosiadau cwbl groes i'r hyn a ellid ei ddysgwyl oddiwrth dymhor y flwyddyn, neu drefn naturiaeth. Sylwa y prophwyd ar hyn yn y geiriau yma, er mai anaml y sylwir arno.†

FFYNU, (ffwn) llwyddo, tycio.—'Y bobl a adwaenant eu Duw, a fyddant gryfion, ac a ffynant.' Dan. 11. 32. Mae gwir adnabyddiaeth o Dduw yn effeithio yn rhyfedd ar y rhai sydd yn ei meddianu; y mae golwg ar ei fawredd a'i ddaioni, ei anfeidrol gariad a'i ddoethineb yn mhrefu yr iechedwriaeth, yn eu cryfhau, ac y maent yn cynyddu fel lloi paagedig. Mal. 4. 2. Job 6. 6, 7.

FFYRF-ACH, (ffyr) *Llad. Firmus*; praff, braisg, cryf.—'Fy mys bach fydd ffyrfach na lwynau fy nhad;' 2 Cron. 10. 10. 'Fydd breisgach;' 1 Bren. 12. 10. Ymadrodd diar-ebol ydyw, ond yn cael ei ddefnyddio yn ffol iawn ar yr achos presenol, Edr. REHOBOAM.—'Byddwch ffyrvion a diymmot.' 1 Cor. 15. 58.—'Mae ein gobaith yn ffyrv am danoch.' 2 Cor. 1. 7. W. S.

FFYRLING, *fourthing fourthling*, a lygrwyd i *farthing*; dwy hatling, sef y bedwaredd ran o geiniog Lloegr, yr arian bath lleiaf yn y deyrnas hon yn bresennol.—'Ac a fwriodd i

* Mae ffynonau twym a berwedig yn gyffredin mewn rhat gwledydd, yn enwedig yn nghymydogoeth y mynyddoedd taallid. Un o'r rhai ag sydd yn nodedig, yw y ffynon ferwedig a elwir 'The Great Geyser,' yn Iocland, yr hon sydd yn aml yn taflu allan ei dyfroedd i uchder mwy na ohan troed-fedd, ac weithiau i gymaint arall. Rheda ffynon, yn agos i Nismes, yn Ffrainc, am saith awr bob dydd, a phaid am bum awr; un arall, yn Provence, sydd yn rhedeg ac yn trelo bob saith mynydd. Gwel Lyell's principles of Geology.—C.

† Catcot's Treatise on the Deluge, p. 190.

mewn ddwy hatling, yr hyn yw ffyrting.' Marc 12. 42. *εβαλε λεπτα δυο ο εστι κοδρακτης. Λεπτον, hatling*, oedd y darn lleiaf o arian bath yn Judea, a darn o'r *λεπτα* a *κοδρακτης*, neu ffyrting Rufeinaidd, yr hon oedd yn llai ei gwerth na'n ffyrting ni. Mae yr hyn oll a adroddir am y wraig weddw dlawdshon, yn dangos fod ei hamgylchiadau yn isel iawn, ond fod ei hysbryd yn rhagorol. Mor graff yw yr Arglwydd Iesu yn sylwi ar y pethau lleiaf, ac yn canfod ysbyrd a dybenion pob un yn yr hyn oil y mae yn ei wneuthur! Y mae efe yn bynod o dirion, ac yn cael ei foddhau gan wasanaeth gwael wedi ei wneuthur o iawn gwyddor: yn ei gyfrif ef y mae dwy hatling y tlawd yn fwy cymerau, yn aml, na chyfraniadau mwy hel-aeth y cyfoethog.

'Oni werthir pump o adar y tó er dwy ffyrting.' Luc 12. 6. *Gr. ασσαριων δυο*; arian bath Rhufeinig oedd yr *assarius*, yr hwn oedd y ddegfed ran o'r *denarius*, sef y *geiniog*; ac o werth tair ffyrting o'n harian ni. Dau aderyn y tó a allent brynu am un, a phump am ddau o'r rhai hyn. Er mor ddiwerth yw y creaduriaid bychain hyn, eto y maent dan sylw manwl ein Tad nefol; pa faint mwy y mae ei bobl yn ei ofal, o ran eu cyrph a'n heneidiau!

FFYRNIG, (ffwrn) *Llad. Ferox*; creulon, gorwyllt, cynddeiriog, dywal, ethrywyllt, ffrochwyllt. Mat. 8. 28.

G.

GAAL, *Heb. געץ (ffieidd-dra)* mab Ebed, Canaanead, tebygol; hwyrach mai un o hiliogaeth Hamor, gynt brenin Sichem. Efe, a'r Sichemiaid, a gyd-fwrasant yn erbyn Abimelech, ac a ymladdodd ag ef; ond Abimelech a'u gorchfygodd hwynt. Barn. ix. Edr. ABIMELECH.

GAAS, *Heb. געס (cynnurf)* mynydd yn rhandir Ephraim, wrth droed pa un yr oedd afonydd Gaas yn rhedeg, lle y ganed Hidai neu Hurai, un o gedyrn Dafydd. 2 Sam. 23. 30. 1 Cron. 11. 32. O du y gogledd i fynydd Gaas, yr oedd Timnath-Serah, lle y claddwyd Josuah. Jos. 24. 30.

GABBATHA, *Gr. γαββαθα*, [*uchel*, neu *dyrchafedig*]. Rhyw orsedd, nen eisteddfa ddyrchafedig, wedi ei phalmantu, tebygol: lle yr eisteddodd Pilat, y dug yr Iesu allan, ac a'i condemniodd, ac a'i traddodes i'w groeshoelio. Ioan 19. 13.

GABIS, *Heb. גביש* Cyfieithir ef *cenllysg* yn Ezec. 13. 11, 13. a 38. 22. Jos. 10. 11. Salm 18. 12. Esa. 30. 30. Arwydda, yn Job 28. 18. rhyw faen gwerthfawr, oddiwrth ei debygolrwydd i geryg cenllysg. Er gwerthfawroedg yw y maen hwn, y mae doethineb yn rhagori arno.

GABRIEL, *Heb. גבריאל [Duw yw yn nerth]* un o'r angelion penaf: ef a anfonwyd i

hysbysu i Daniel ei weledigaethau; i ragfynegi i Zecharias enedigaeth ei fab Ioan Fedyddiwr; ac at Mair wedi hyny i hysbysu iddi ymddygiad Iesu yn ei bru, a hithau yn forwyn, a'i enedigaeth; ac a hysbysodd iddi feichiogrwydd Elizabeth, ei chares, er's chwe' mis. Efe hefyd, mae yn debyg, a ymddangosodd i Joseph i'w annog i gymeryd Mair ei wraig, a pheidio a'i rhoi ymaith; a'i rhybuddiodd i ffoi i'r Aipht, a dychwelyd oddiyno wedi marwolaeth Herod. Dan. x. a xii. Mat. i. a ii. Luc ii. Y mae ei holl ymddygiad yn cyflawni ei genadwriaeth, yn ei ddangys yn arderchog, yn dirion, yn fwynaid, ac yn hawddgar—fel cenad addas oddiwrth y fath lys gornchel, a chenadwriaeth mor bwysig a gogoneddus.

GAD—AEL—O, (ga) גַּדְוֹ [hadel] gollwng, goddef; ymadael, ymado, gad iddo, gad lonydd, &c.

Case ni wel dda, ac nis gato i arall. *Diar.*

Mae dynion yn gadael yr Arglwydd pan y byddont o ran eu serch yn oeri tu ag ato; yn cilio oddi wrtho yn eu meddwl; yn anuffudd iddo, ac yn ddiymddiried ynddo; ac yn attal oddiwrtho y parch a'r addoliad dyledus. Jer. 2. 13. a 15. 6. a 17. 13.

Dichon yr Arglwydd adael ei bobl o ran ei bresenoideb cysurol dros amser; ond ni ad hwynt byth o ran ei berthynas gyfammodol & hwynt, fel eu Duw, eu hiechydwriaeth, a'u rhan yn dragywydd; ac o ran gweini iddynt gynnaluaeth barhaus. Salm 119. 8. a 141. 8. Heb. 13. 5.

Y mae rhieni yn gadael eu hymddifaid i'r Arglwydd, pan y maent yn eu gorchymyn iddo mewn gweddi, ac yn eu hymddiried iddo mewn ffydd yn ei addewidion, y bydd iddo eu cadw, eu cyfarwyddo, a gofalu am danynt. Jer. 49. 11.

GAD—IAID, Heb. גַּדְוֹ [tyrfa, bagad] mab Jacob, o Zilpah, llaw-forwyn Leah. Gen. 30. 9, 10, 11. Yr oedd iddo saith o feibion: sef Ziphion, Haggai, Suni, Esbon, nen Ozni, Eri, Arodi, ac Arel. Gen. 46. 16. Num. 26. 15—18. Yr oedd y meibion oll yn dadau tylythau lluosog. Jacob yn bendithio Gad, a ddywedodd, 'Llu a'i gorfydd: ac yntau a orfydd o'r diwedd.' Gen. 49. 19. Moses yn ei gân ddiweddaf a ddywedodd, 'Bendigedig yw eangydd Gad: megys llew y mae efe yn aros, fel y rhwygo efe yr ysgwyddog a'r pen.' Deut. 33. 20. Y prophwydoliaethau hyn am dano a arwyddant y byddai iddo lawer o elynion, ond y byddai yn wrol, ac yn fuddugoliaethus arnynt yn y diwedd. Gwel 1 Cron. 5. 18—21. Pan ddaeth y llwyth hwn allan o'r Aipht, dan eu tywysog Eliasaph, mab Deuel, yr oedd eu rhifedi, o fab ugain mlwydd ac uchod, yn 45,650. Ond hwy a leihasant yn yr anialwch 5,150. Eu hyspiwr i yspio y wlad oedd Geuel, mab Malchi. Num. 1. 14. a 13. 15. Gwedi gorchfygu Og a Schon, erfyniodd y Gadiaid a'r Reubenaid ar Moses ac Eleazar, a phenaduriaid y

gynulleidfa, genadu iddynt breswyllo yn eu gwledydd porfaog o du y dwyrain i'r Iorddonen, oblegid bod iddynt anifeiliaid. Num. xxxii. Caniatawyd iddynt eu dymuniad. Eu milwyr a aethant drosodd i wlad Canaan, ac a gynnorthwyasant yn ffyddlon yn y rhyfeloedd; ac yn mhen saith mlynedd dychwelasant at eu teuluoedd i'w cartrefydd. Jos. xxii. Un ar ddeg o gadbeniaid o'r llwyth hwn a nofiasant yr Iorddonen, a hi wedi llifo dros ei holl dorlanau, a yrasant i ffoi holl drigolion y dyffrynoedd tua'r dwyrain, a thu a'r gorllewin iddi, ac a ddaethant at Dafydd i'r amddiffynfa i'r anialwch:—'Gwyr cedyrn o nerth, gwyr milwraidd i ryfel, yn medru trin tarian a bwled, ac wynebau llewod oedd eu hwynebau, ac megys iyrchod ar y mynyddoedd o fuander oeddynt hwy.' 1 Cron. xii.

'Tir Gad,' yw wlad yr oedd y Gadiaid yn ei chyfanneddu. 1 Sam. 13. 7.—'Afon neu ddyffryn Gad,' yw afon Arnon, yr hon oedd yn myned trwy ran o'u gwlad. 2 Sam. 24. 5. Tiglath-Pileser, neu Digiath-Pileser, a'u trosglyddodd o'u gwlad i Assyria, a'r Ammoniaid, a'r Moabiaid, a'u meddiannasant. 1 Cron. 5. 5, 18—26. Jer. 49. 1.

GAD Y PPOPHWRN, cyfaill Dafydd, a'i gydymaith, pan oedd Saul yn ei erlid. Gelwir ef Gwledydd Dafydd. 2 Sam. 24. 11. Rhybuddiodd Dafydd i ddychwelyd o wlad Moab i wlad Judah; ac wedi iddo rifo y bobl, a roddodd yn enw yr Arglwydd, ei ddewisiad o dair barn, sef newyn, haint, neu ryfel; pan ddewisodd Dafydd yr haint, a phan wrandawdd gweddi Dafydd am attal y pla, gorchymynodd Gad iddo, trwy gyfarwyddyd dwyfol, i adeiladu allor yn llaw-dyrnu Arafna y Jebusiad. Ysgrifonodd Gad hanes Dafydd. 1 Sam. xxiv. 1 Cron. xxi. a 29. 29. Edr. DAFYDD.

GADARA, Heb. גַּדְוֹ [cauedig] prif ddinas Perea, medd Josephus, wyth milltir i du y dwyrain i fôr Tiberias. Oddi wrthi hi y cafodd ardal Gadara, neu wlad y Gadareniaid, ei henw. Geilw Matthew gwlad y Gadareniaid, gwlad y Girgasiaid, lle cyfarfu dau ddieffig â'r Arglwydd Iesu. Mat. 8. 28. Marc 5. 1. Luc 8. 26. Tebygol yw, mai gwlad y Girgasiaid oedd yr enw ar y wlad hono yn gyffredin, am ei bod yn perthyn, neu o'r hyn lleiaf yn gyfages i wlad y Girgasiaid. Gen. 10. 16. a 15. 21. Deut. 7. 1. Jos. 3. 10. A Gadara oedd un ardal o'r wlad hono, lle yr oedd dinas Gadara yn sefyll. Y mae rhai adysgrifeniadau Groeg yn darllen yr un gair yn Matthew ag yn Marc a Luc. Mae Matthew yn dywedyd i 'ddau ddieffig gyfarfod â'r Iesu, y rhai a ddeuant o'r beddau,' neu o faes yr oedd y dinasyddion yn claddu ynddo;—yn Marc dywedir, 'cyfarfu âg ef o blith y beddau ddyn âg ysbryd aflan ynddo;—yn Luc, 'cyfarfu âg ef ryw wr o'r ddi-nae.' Yr oedd un o'r ddau, tebygol, yn fwy ffyrnig a gorwyllt na'r llall; am hyny yn cael sylwi arno yn unig yn hanes Marc a Luc. Gan

fod y Gadareniaid yn byw ar gyffiniau y wlad, ac yn agos at y cenedloedd, yr oeddynt yn cadw llawer o foch er mwyn elw, i'w gwerthu iddynt, ac i'r milwyr Rhufeinaidd, er eu bod yn waharddedig fel ymborth i'r Iuddewon eu hunain. Yn gosbedigaeth arnynt am y fasnach anghyfreithlon hon; i ddangos gwirionedd y wrth a wnaeth Crist; hefyd i ddangos mawredd ei allu a'i awdurdod, a chreulondeb y cythreuliaid, goddefodd iddynt fyned i genfaint o foch, oedd yn y mynyddoedd cyfagos i fôr Tiberias; ar hyny rhuthrodd y genfaint, yn nghylch dŵy fil o honynt, dros y dibyn i'r mor, ac a'u boddwyd.

GADI, *Heb.* גָּדִי [*fy nhyrfa*] 1. Mab Susi, o lwyth Manasseh, yr hwn a anfonwyd gan Moses dros y llwyth hwnw, i edrych ansawdd tir Canaan. Num. 13. 11.—2. Tad Menahim, yr hwn a laddodd Salum, mab Jabes, yn Samaria, ac a deyrnasodd yn ei le. 2 Bren. 15. 14.

GADIRL, *Heb.* גָּדִירָאֵל [*Duw yw fy nedwyddwch, neu fy nhyrfa*] mab Sodi, o lwyth Zabulon, yr yspiwr dros y llwyth hwnw. Num. 13. 10.

GAFARL-EILION, (*gaf-ael*) *Heb.* קַתְלֵי דַלְפָּא [*attal, cadw, meddu; gafael cenedl, gafael ty, gafael o dir.—'Pan gaffoch afael arno.'* Gen. 32. 19. 'Pan gyfarfyddoch ag ef.' Dr. M.—'Paham y rhoddaist i mi yn etifeddiaeth un afael ac un rhan?' Jos. 17. 14. Gafael o dir, sef parthiad o dir a elwid felly.

Feddir rhandir yn mhob gafael. Cyffwrddiau Cymreig.

Yr unig wahaniaeth yn y geiriau Hebraeg yn y lle hwn yw, fod un gair (גָּדִירָאֵל) yn arwyddo rhan jesurol o dir; a'r llall (גָּדִירָאֵל) yn arwyddo rhan trwy goelbren.

'A elli di wrth chwilio gael gafael ar Dduw?' Job 11. 7. 'A gei di ddyfnder (doethineb) Duw? a gei di berffeithrwydd yr Hollalluog?' Dr. M. Y mae yn amlwg fod Duw; y mae yn hawdd cael hyny; y mae yn hawdd canfod Duw yn gweithredu; y mae ei weithredoedd yn ei ddangos yn amlwg. Ond y dull y mae yn hanfodi, perffeithrwydd ei briodoliaethau, a holl ddybenion doeth ei weithredoedd, pwy wrth chwilio a eill gael gafael arno? Nid wrth chwilio y ceir yr hyn a ellir wybod am dano, ond trwy ddadguddiad; ond nis dichon meddwl meidrol creadur amgyffred dyfnderoedd anfeidrol y Creawdwr. Mat. 11. 27. Rhuf. 11. 33. 2 Cor. 2. 10, 16. Eph. 3. 8.

'Nid wyf yn bwrw ddarfod i mi gael gafael.' Phil. 3. 13. Sef, cael gafael ar y gamp uchel: dilyn a rhedeg y mae i gael gafael. Mae pen yr yrfa o'i flaen: mae coron cyflawnder yn ei olwg; mae adgyfodiad y meirw yn Nghrist, yn ei holl ogoniant, o'i flaen, ac yntau yn ymestyn ato, os mewn un modd y geill ei gyrhaeddyd: ond yn y rhedfa y mae efe eto, heb gael gafael. Gwaith Crist yn ymalyd ynddo, a'i gwnaeth yn rhedegwr, a'i afael ynddo sydd yn rhoddi grym iddo i ddilyn yn ddyfal, ac yn orchestol, nes y caffo afael. 1 Cor. 9. 24. 1 Tim. 6. 12.

GAFFR, (*gaf*) *Llad.* CAPRA: creadur pedwar-troediog, deadollawg, tebyg i'r ddafad o ran maintioli; wedi ei orchuddio a blew yn lle gwlan; y cyrn yn fwy uniawn a syth na'r ddafad, a barf dan yr en, ac yn aroglu yn drwm. Mae y naturiaethwr enwog, Linnæus, yn cyfrif deuddeg math o honynt. Mae blew gafrod Angora, yn Twrci yn Asia, yn hynod o fain, yn glaerwyn, ac yn sidanaidd; yn grych-gydynsau o wyth neu naw modfedd o hyd, ac y maent yn cael eu defnyddio yn ngwneuthuriaid *camlad*. Mae y rhyw hwn i'w gael o fewn cylch taith dau neu dri diwrnod. Os newidiant i sefyllfa y bydd tymhor yr hin yn wahanol, y mae y blew yn tyfa yn frasach ac yn arwach. Mae clustiau y *Capra Mambrina*, neu gafrod Syria, yn crogi yn hir, ac yn cyrhaedd agos at lawr. Y rhai hyn ydynt aml yn ngwledydd y dwyrain, ac yn diwallu pobl Aleppo a llaeth. Mae yr afr yn greadur hawdd ei gadw; yn dringo y creigiau mwyaf serth; yn byw ar brysgwydd, manwydd, mieri, &c. na ymbortha anifeiliaid eraill arnynt; ond y maent yn niweidiol i goedydd, trwy eu dirisglo. Mae eu llaeth yn rhagorol; yn felus, yn faethlawn ac yn teddyginiaethol. Cyfrifir eu llaeth yn feddyginiaeth ragorol rhag y darfodedigaeth. Llonaidd llwy de o wirodau corn yr hydd (*spirit of hartshorn*) mewn ychydig o hono yn gynnes, i'w gymeryd yn y gwely y boreu, ac wedi hyny am bedwar o'r gloch prydawn, a dilyn ei gymeryd ychydig amser, sydd feddyginiaethol hynod mewn darfodedigaeth, os cymerir ef cyn i'r afiechyd gynnyddu yn drwm. Gwneir hefyd faidd iechus o'u llaeth, pan byddo natur yr afiechyd yn gofyn pethau i adferyd nerth. Mae eu blew yn ddefnyddiol i wneuthur gwallt-gapanau, a rhaffau hefyd, y rhai a barhant yn llawer rhyw mewn dwf na'r rhai a wneir mewn ffordd gyffredin o *hemp*. Eu gwêr sydd ragorol i wneyd canwyllau; eu cyrn a arferir i wneyd farnau cyllyll, &c. Mae eu crwyn yn ddefnyddiol yn fenyg, ac amryw bethau eraill; ac y mae eu cig, yn enwedig cig y mynod, yn ymborth blasus ac iachus.

Yr oedd y geifr yn lân dan y gyfraith, ac i'w harferyd yn ymborth, ac yn aberthau. Num. vii, xxix. Deut. 14. 5. Lef. 15. 29. Edr. ABERTH, BWCH, OFFRW.

Cyffelybir yr annuwlion i'r geifr, y rhai a fyddant ar law aswy y Barnwr, wedi eu didoli oddiwrth y cyflawion ar y llaw ddeheu, fel y didola y bugail y defaid oddiwrth y geifr. Y mae yr ymadrodd yn dangos perffaith wybodaeth Crist o'r rhai fydd i'w barnu; uniondeb ei farn, yn barnu pob un yn ol yr hyn a fydd mewn gwirionedd, y geifr fel geifr; a'r defaid fel defaid: ei awdurdod oruchel, yn gosod pob un yn y lle perthynol iddo, heb ddim anhawsdra; a didoliad cyflawn y naill oddiwrth y llall dros byth. Mat. 25. 31, &c.

GAGENDOR, (*gagen-dor*) caddug-lyn, llynclyn, gwag-le.—Rhyngom ni a chwi y sicra-

wyd *gagendor mawr*.[†] Luc 16. 26. *γασμα μωρα*; *holltiad*, neu *agoriad mawr*, *gwagle eang yn ymagor*. 'Difwys ddirvawr.' W. S. ymyl y ddal. Mae cyflwr y ddwy blaid, mewn byd arall, trwy osodiad ac arfaeth Duw,* yn anghyfeidiol. Mae pellder mawr rhyngddynt, a'r pellder hwnw i bara byth, trwy osodiad anghyfeidiol Duw. Er fod pellder mawr, eto nid oes un *gagendor* anhyffordd rhyngddynt yma; gellir gwaredu y rhai sydd yn meddiant y tywyllwch, a'n symud i deyrnas anwyl Fab Duw. Col. 1. 13. Ond ar ol marw, y mae *gagendor* anhydraidd yn aauiddymadw rhyngddynt.

GAIR, GEIRIAU, (ga-ir) Heb. גַּיְרָא *Llad.*
FAR, FARI: ymadrodd, parabl; gair da. Ymadrodd yn mynegi chwedl, erfyniad, gorchymyn, neu addewid. Gen. 37. 14. a 44. 18. Ex. 8. 13. 2 Sam. 7. 25. 1 Cron. 4. 20. 1 Ioan 3. 18. Hefyd, yr hyn yr ymadroddir am dano. Luc 1. 38. Yn fwy ueillduol, 1. Gelwir yr Arglwydd Iesu Y **GAIR** (*o λογος*) Ioan 1. 1—14. 1 Ioan 1. 1. a 5. 7. Dat. 19. 13. Heb. 4. 12, 13. 2 Pedr 3. 5. Y mae yn dra eglur fod yr efengylwr Ioan yn gosod allan dan yr enw **GAIR**, Berson dwyfol, tragywyddol, a bywyd yn hanfodol ynddo ei hun, gyda'r Tad, fel na bu y Tad erioed hebddo; gogyfuwch a'r Tad, ac eto i'w wahaniaethu oddi wrtho. Y mae Ioan yn ysgrifenu am dano fel Person cwbl adnabyddus dan yr enw hwnw i'r eglwys; canys lleferir am Crist dan enw hwnw yn aml yn yr Hen Destament. Gelwir ef (*גַּיְרָא יְהוָה*) **GAIR** **IEHOFAH**, Gen. 15. 1, 4. (cymh. adn. 7, 8, 9, 13.) 1 Sam. 4. 7, 21. a 15. 10. (cymh. adn. 11, &c.) 1 Bren. 13. 9, 17. a 19. 9, 15. Salm 33. 6. a 107, 20. Ond meddylwn fod cyfeiriad Ioan yn neillduol at Gen. 1. 1. Salm 33. 6. a Diar. viii. Y mae efe yn cael ei alw *Y Gair*, yn *benaf*,† os nid yn *unig*, yn y fan hon, am ei fod yn Berson Dwyfol trwy dragwyddol genediad, yn ddelw y Duw anweledig, yn ddysgleirbeb ei ogoniant, ac yn wir lun ei Berson. Gelwir ef (*o λογος*) *Y Gair*, a *Doethineb Duw*, i ddangos ei fawrhydi tragywyddol ynddo ei hun, yr hwn a gymerodd y swydd arno i amlygu holl gynghor ac ewylls Duw i ni. Buasai efe Y **GAIR** pe na chymerasai un swydd arno; Y **GAIR** oedd gyda Duw, nid o ran ei swydd, ond o ran ei Berson, 'yn hyfrydwch iddo beunydd, ac yn ymlawenhau ger ei fron bob amser.' Diar. 8. 30. Mae yr Iuddeon yn eu hysgrifeniadau a elwir *Chaldee Paraphrast*, a Philo, yn cofiau am **IEHOFAH** yn aml dan yr enw hwn. Cafodd Plato, Groegwr doeth, ryw wybodaeth draddodiadol am dano, ac y mae yn ei alw *ουος* a *λογος*; ond cabledd fyddai meddwl mai oddi wrthyn hwy y cymerodd Ioan yr enw ardderchog hwn ar Iach-

awdwr y byd, yn enwedig gan ei fod wedi ei ddadguddio yn aml dan yr enw hwn yn ysgrifeniadau sanctaidd yr Hen Destament. Oni ba'i ei fod yn ei hanfod yn *Air*, ac yn *Doethineb* Duw, nis gallasai fod felly yn ei swydd. Nid yw swydd yn chwaneu dim at berffeithrwydd y person sydd ynddi, ond mae perffeithrwydd a doniau y person yn angenrheidiol i gyflawni y swydd a'i pherthynasau. Am ei fod ef *Y Gair*, yr oedd yn addas gynghorwr yn y cynghor heddi, i hysbysu y Tad, a holl ddyfnderoedd y cynghor, i ddyinion, ac i lefaru drostynt yn ei eiriolaeth fawr yn y nefoedd. Ioan 1. 4—18. 'Ni welodd neb Dduw erioed, yr unig-anedig, yr hwn sydd yn mynwes y Tad, hwnw a'i hysbysodd.' Am ei fod yn Air hanfodol, y mae yn addas i hysbysu y Tad i ni, tywy amlygu ei hun, a lefaru am dano ei hun.

2. Y mae ewylls ddadguddiedig Duw yn cael ei alw yn *air Duw*, sef yr athrawiaethau, yr addewidion, y gorchymynion, y bynythion, yr hanesion, a'r rhag-ddywediadau cynnwysedig yn yr ysgrhythrau sanctaidd. Dat. 19. 9. Rhuf. 9. 6. Mae gair Duw yn gwbl addas i'w fawrhydi ef, a'n cyflwrau ninnau, yn mhob rhan o hono; y mae yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn dda; yn oruchel, yn sier, ac yn gyflawn; yn awdurdodol, fel gair y Duw a'i llefarodd. Ei ddirmygu yw dirmygu Duw ei hun; ei droseddu yw gwrthryfela yn ei erbyn; ac y mae yn addas i bawb grynu wrtho, ei dderbyn, ei gredu, ac uffuddhau iddo gyda'r parch mwyaf. Yr oedd y gwr hwnw yn barnu yn addas am dano pan ddywedai, 'Yn unig dywed y gair, a'm gwaa a iacheir.'—'Efe a wna yr hyn a fynwyf, ac a lwydda yn y peth yr anfonais ef o'i blegid,' medd yr Arglwydd am ei *air*. Mat. 8. 8. Esa. 55. 11. Edr. **DADWUDDIAD**.

3. 'Gair Crist' yw yr efengyl; efe ydyw ei hawdwr, ei gwrthddrych, a'i dyben penaf. Col. 3. 16.—'Gair cyflawnder,' am mai ynddi hi y dadguddir cyflawnder Duw; ac am ei bod yn dysgu dyinion i fyw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol. Heb. 5. 13. Tit. 2. 12.—'Gair y ffydd,' sef gair ffyddlawn, cywir; gair i'w gredu, ei dderbyn, ac i bwysio arno fel sylfaen ddiysgog, a'r holl wirioneddau dwyfol dadguddiedig ynddo. Rhuf. 10. 8.—'Gair yr iechydwrtaeth,' mewn cyferbyniad i'r ddeddf sydd yn weinidogaeth damnedigaeth; ynddi y dadguddir iechydwrtaeth gyflawn o drefniad Duw; a thrwy ei chredu y gwneir *pechaduriaid* yn feddiannol o honi. Act. 13. 26.

'Geiriau y fuchedd hon.' Act. 5. 20. Edr. **BUCHEDD**.

'Gair ei ras ef,' yw Crist ei hun, i'i hwn y mae yr apostol yn gorchymyn henuriaid Ephesus i'w hadeiladu, ac i roddi iddynt etifeddiath yn mhlith yr holl rai a sancteiddiwyd. Act. 20. 32. Efe yw rhodd rasol Duw, trysorfa gras, awdwr gras, a'i wrthddrych. Efe sydd yn adeiladu ei eglwys, ac yn rhoddi etifeddiath i'w holl bobl. Edr. **DADGUDDIAD**; hefyd,

* Significat decretum Dei, firmum & immutabile, ne quidquam unquam transiret a statu damnatorum ad statum fidelium. Reinold.

† Gwel Vind. Evang. by Dr. Owen.

Witsina, *Miscel. Sacr. Exer.* III. a Suicer, dan y gair *λογος*.

'Gair y llŵ,' yw ben ardystiad a chyhoeddiad Duw y byddai Crist yn offeiriad yn dragwydd. Heb. 7. 28. Gosodiad Crist yn ei swydd trw 'air y llŵ,' a arwydda ryw ddirif-ddwysder cyflammodol yn y gwiaith; a bod y cynghor a'r gosodiad yn anniddymol, yn anghyfnewidiol, ac yn dragwyddol. Edr. Llw.

'Nid trwy fara yn uwg y bydd byw dyn, ond trwy bob gair a ddaw allan o enau Duw,' (Mat. 4. 4.) hyny yw, nis dichon y moddion mwyaf addas, a'r trugareddau naturiol yn yr amler mwyaf o honynt, gynnal bywyd dyn am fynyd, heb i Dduw weithredu cynnalaieth iddo trwy y pethau hyn; ond dichon Duw ein cynnal heb bob peth, neu trwy y moddion a'r ffordd y myno. Y mae pob moddion ganddo i ddewis wrth ei ewyllys, a phob peth yn ddarostyngedig i'w orchymyn; ond nid yw efe yn rhwymedig wrth ddim: y mae ei ddigonolrwydd at bob peth ynddo ei hun.

GAIUS, *Gr. Γαϊός* [*daerol*] Cristion enwog a fedyddiwyd gan yr apostol Paul yn Corinth, ei le cartrefol, yn nhŷ yr hwn yr oedd Paul yn aros pan yr ysgrifennodd at y Rhufeiniaid. Yr oedd efe ac Aristarchus gyda Paul pan gyfododd Demetrius y cythrwil yn nghylch Diana yno. Act. 19. 20. Rhuf. 16. 23. 1 Cor. 1. 14. Ai yr un oedd hwn a Gaius o Derbe, a'r Gaius yr ysgrifennodd Ioan ei epistol ato, nid yw hysbys. Act. 20. 4. Yr oedd Gaius yn enw cyffredin yn mhlith y Rhufeiniaid.

GAHAM, *Heb. גַּחַם* [*eu harweinydd*] mab Nachor o'i ordderch-wraig Reumah. Gen. 22. 24.

GAHAR, *Heb. גַּחַר* [*poethder yn dyfod allan*] Lefiad a ddychwelodd o Babilon gydag Ezra. Ezra 2. 47.

GALANAS, (*galan*) cyflafan, lladdfa; hefyd, yn y Cyfreithiau Cymreig, *iawn am lofruddiaeth*.

Bellach fe'm codir uwch fy nghas,
By mewn galanas iul.

E. Prys (Salm 27. 6.)

GALAR-NAD-AU, (*gal-ar*) tristwch, wylofain; galar-gwyn, udfa. Y mae tristwch a gal-ar o amrywiol fath, megys, 1. Duwiol alar o achos pechod a'i ganlyniadau; 'Gwyn ei fyd y rhai sydd,' fel hyn, 'yn galaru,' yn wirioneddol, 'cans hwy a ddyddenir.' Mat. 5. 4. Esa. 66. 10. Edr. EDIFFERWCH.—2. Y mae barnedigaeth yn peri galarnadau, yn cael eu galw galar, griddfan, a gwae. Ezec. 2. 10.—3. Ar-aeth alarus am ryw golled, neu wrthwyneb. 2 Cron. 35. 25.

Tri achos cyffredin fydd i alar; serch, coll, a gwrthwyneb, *Barádaa*.

—4. Galar naturiol, perthynol i'r natur ddynol yn ei chyflwr dan y cwmp yma yn y byd. Gen. 23. 2. a 50. 10.—5. Galar anobeithiol yn uffern. Mat. 22. 13. a 24. 30.

Ar achos marwolaeth perthynasau neu gyfeillion, byddai yr Hebraid yn dangos pob ar-

wyddion o alar a fedrent: sef yn rhwygo eu dillad, curo eu dwyfron, ymprydio, gorwedd ar y tdaear, myned yn droednoeth, gwneuthur toriadau yn y cnawd, yn tynn eu gwallt a'u barfau, ac yn ymfoeli drostynt. Lef. 19. 28. a 21. 5. Jer. 16. 6. Byddai bara galarwyr yn halogedig, a hwythau hefyd. Hos. 9. 4.

Byddent yn galaru weithiau dros lawer o ddyddiau, megys 30 am Aaron, ac am Moses: ond saith niwrnod oedd yr amser cyffredin i alar; cyhyd a hyny y galarodd trigolion Jabes-Gilead am Saul. Num. 20. 29. Deut. 34. 8. 1 Sam. 31. 13.

Byddent yn dra galarus ar ol unig-anedig, neu gyntaf-anedig, am fod eu marwolaeth yn tori ymaith goffiadwriaeth y teulu. Zech. 12. 10. Nid oedd i offeiriad alaru ond am ei gyfnesaf; ond nid oedd i'r arch-offeiriad wneuthur hyny chwaith. Lef. 21. 1—12. Byddent yn cyflogi gwragedd a cherdorion ar bibellau, i alaru mor foreu a dyddiau Jeremiah, pen. 9. 17. a 48. 36. Mat. 9. 23. Dat. 18. 22. 2 Cron. 35. 25. Yr oedd hyn yn ddefod yn mhlith y Rhufeiniaid. Ar farwolaeth yn na byddai ganddo gyfnesafiaid neu gyfeillion, rhyw un o enw yn y lle, fyddai yn gwneuthur rhan y galarwyr, ac a gysurid fel hwythau. Cysuro y galarus oedd yn cael ei gyfrif yn waith da iawn; ond nid oedd y cysurwyr yn dyfod atynt nes ar ol claddedigaeth y marw, ac nid yn aml hyd y trydydd neu y pedwerydd dydd ar ol ei farwolaeth. Ioan 11. 19, 39. Byddent weithiau yn myned at y beddau i alaru, fel y gwna merched yn ngwlad y Twrce hyd heddyw. Ni feiddiai yr Iuddewon alaru yn Babilon, tebygol; 'Na alarwch, ac na wylwch; ond am eich anwiredd y dihoenwch, ac ocheneidiwch bob un wrth eich gilydd.' Ezec. 24. 23. Pan gyfarfyddai un & gorymdeithwyr arwylawl, yr oedd yn ddefod iddo ymuno â hwynt: at y ddefod hon y mae yr apostol yn cyfeirio yn Rhuf. 12. 16. a'n Hiachawdwr yn Mat. 11. 17. Luc 7. 32.

LLYFR Y GALARNAD. Edr. JEREMIAH.

GALARWYR, (*galar-gwyr*) 'Byddant iddynt fel bara galarwyr, pawb a fytao o hono a halogir.' Hos. 9. 4. 'Y maent iddynt fel bara galarwyr.' Horsley. Mae y geiriau yn Jer. 16. 7. yn eglurhad ar y geiriau hyn. 'Ni ranant iddynt iwyd mewn gal-ar, i roi cysur iddynt am y marw; ac ni pharant iddynt yfed o phiol cysur am eu tad, neu eu mam.'—*Neither shall men tear themselves for them in mourning, to comfort them for the dead.* Saes. Y cyfieithiad Cymraeg sydd yn fwyaf addas, yn ol barn y dysgedig Dr. Blayney. Nid arwydda y gair *Heb. פָּרַס* *tori*, ond *rhanu*, fel y dylasai gael ei gyfieithu yn Esa. 58. 7. Cyfieithir ef yn aml *fforchogi*, neu *rhanu* yr ewin. Lef. 11. 5, 6. Dywed Jerome ei fod yn arferiad cyffredin yn mhlith y cenedloedd i gario bwyd i'r galarwyr, ac i wneuthur gwledd; y cyfryw wleddoedd a alwai y Groegiaid *περι-*

etwa, a'r Lladinwyr *parentalia*. Dywedir mai perthynasau y marw fyddai yn parotol y bwyd. Yr oedd y perthynasau yn ymddangos yn llawen, wedi eu coronol a choron-bleth o flodeu neu ddail, ac yn datgaf rhinweddau y marw. At y wledd hon y cyfeirir 'phiol cysur.' Tebygol na pharhai y gwleddoedd hyn ond un diwrnod ar y cyntaf; ond yn ddiweddarach yr oeddynt yn parhau pob dydd tra byddai y corph heb ei gladdu. O herwydd hyny y galwyd hwynt gan y Rhufeiniaid, *Novem diales Epuloe*, hyny yw, y naw diwrnod wledd: oblegid ar y nawfed dydd y dygid y corph allan. Yr oedd yr Iuddewon yn myned i'r fath gostau yn y gwleddoedd hyn, fel y byddai, medd Josephus (*De Bello Judaico*, lib. ii. cap. 1.) llawer o honynt yn myned i dlodi trwy hyny. Yr oedd y bwyd a wasanaethent yn y gwleddoedd hyn yn aflan, ac yn halogi pawb a fwyta'i o hono; yr hwn a alwent 'bara y galarwyr;' a a hwn a feddylir, tebygol, wrth 'fara dynion,' yn Ezech. 24. 17. Dechreuad y cyfryw arferiad oedd, diammen, fod cyfeillion y galarwyr, y rhai a ddoent i'w cysuro (a'i bod yn dyfod mewn rhifedi tra lluosog ar y cyfryw achosion, sydd amlwg oddiwrth Ioan 11. 19.) yn barnu nas gallasai dyn yn y cyfryw arferiad mawr, fel yr angoffai ei ymborth ei hun, sylwi nemawr ar y gwesteion, ac anfonent bob un fwyd a diod, gan obeithio y llwyddent trwy eu siampl, i beri iddo fwyta gyda hwynt, er adfywiad ei gorph a'i ysbryd. At yr arferiad hwn y cyfeirir Tobit, pan yn ei gynghorion i'w fab, y cyfarwydda ef i 'fod yn helaeth o'i fara ar fedd y cyfiawn.' Tobit 4. 17. Y mae gweddill y cyfryw arferion yn bresennol, medd Syr John Chardin, yn mhlith y Cristionogion dwyreiniol, a'r Mooraiad. Harmer's *Observ. chap. vi. obs. 55.* Yn Dent. 26. 14. y mae cyfraith yn rwywmo pob un a roddo ddegymau y drydedd flwyddyn, i dystio ger bron yr Argwydd ei fod yn ei rhoddi yn llwyr ac yn ddiattalfa o herwydd un achos, ac i un dyben arall. 'Ni fwytais o hono yn fy ngalar (hyny yw, nis treuliais ddim o hono mewn gwleddoedd fy mherthynasau) ac ni ddygais ymaith o hono i aflendid, ac ni roddais o hono dros y marw.' neu, yn fwy llythyrenol, 'ni roddais o hono i ddyn marw. Byddai y Paganaiad yn rhoddi teisenau ar, neu oddi amgylch bedd y marw, fel offrymau i'r ysbryd ymadawedig. Y teisenau hyn hefyd oeddynt fara galarwyr, ac i'r gradd mwyaf yn aflan. Er bod yr holl arferion Paganaiad hyn yn waharddedig i Israel, eto, tebygol eu bod yn eu harfer i ryw raddau; ond gobethiwn heb eu defodau coal-grefyddol ac eilunaddolgar hwy.

GALATIA, neu GALO-GRÆCIA, talaeth yn Asia Leiaf, a Phrygia o du y gorllewin iddi; Pamphylia o du y gogledd: yr afon Halys o du y dwyrain: a Lyconia o dy y dehau. Yr oedd ynddi 22 o ddinasoedd yn y cyn-oesoedd, sef Gordium, Synopa, Pompeiopolis, Ancyra y

brif ddinas, &c. Dywed Josephus *Antiq. lib. i. c. 7.* fod y Galatïaid yn cael eu galw *Gomerïaid*: a Herodotus, *lib. iv.* fod pobl a elwid *Cimmeri* yn preswyllo yn y parthau hyn: a Pliny, *lib. v. c. 3.* fod dinas yn Troas, a rhan o Phrygia, a elwid *Cimmeris*. Y mae yr enwau hyn yn tarddu yn amlwg oddiwrth Gomer. Yr oedd Phrygia yn y dyddiau gynt yn cynnwys y rhan fwyaf o barthau gogledd i Asia Leiaf; ac y mae Bochart yn sylwi fod Phrygia, yn y Grew, o'r un arwyddocâd, ac yn cyfeirio at גומר *Gomer* yn Hebraeg. Oddi wrthynt hwy y cafodd y cyfyng-fôr rhwng llyn Maotia a'r môr Euchin, yr enw *Bosphorus Cimmerius*, yn awr a elwir *Cassa*. Fel yr oeddynt yn lluosogi, taenasant tua'r gorllewin, ac a ddaethant i'r wlad a elwir yn awr *Germany*, neu yr Almaen, neu wlad yr Ellmyn. Dywed Diodorus Siculus i'r *Germaniïaid* darddu o'r *Cimmeriïaid*. Geilw yr Iuddewon hyd heddyw y *Germaniïaid* *Aschenasiïaid*, oddiwrth *Aschenas*, mab Gomer; ac nid ydyw y geiriau *Germen*, *Gemren*, neu *Gomren*, yn gwahaniaethu ond ychydig oddiwrth eu gilydd. Diweddiad gweiriau yn y rhif lluosog yw *en* yn iaith y *Germaniïaid*; oddiwrth y rhif unigol Gomer y ffurfir *Gomeren*, neu *Gemren*, yn y rhif lluosog. O *Germany* daeth yr un pobl i Gal neu Ffrainc, ac oddi yno dros y môr i Frydain, gweddillion pa rai a elwir y *Cymry* hyd heddyw. Oddiwrth yr ystyriaethau hyn mae yn amlwg mai hen Gymry oedd y Galatïaid, a elwid yn y dechreuad *Gomeriïaid*. Y rhai a elwid gan y Groegïaid *Galatae* a elwid yn y dechreuad *Gomeriïaid*, medd Josephus: ac mae yn dra thebygol mai hiliog-aeth yr un tad gwreiddiol a boblogodd yr holl barthau gorllewinol hyn o'r byd; a bod y Saeson, neu y *Saxoniaid*, y rhai a ddaethant o Saxony yn *Germany*, a'r *Cymry*, yn tarddu o'r un gwreiddyn.—Yn 2 Mac. 8. 20. Judas Maccabæus, yn annog y bobl i ymladd yn erbyn y Syriaid, sydd yn cofia i 8000 o honynt, trwy gymhorth a roddais iddynt o'r nef, ladd 120,000 o'r Galatïaid. Nid oes hanes am amser nac amgylchiadau y gorchfygiad hwn, ond tebygol nad trefedigion Galatia a feddylir wrth y Galatïaid hyn, ond y Galiïaid, sef y Ffrancoed, y rhai a oresgynasant lawer a Asia, yn y dyddiau gynt. Yr oeddynt yn gorlenwi en gwlad eu hunain, ac yn heidio i'r gwledydd dwyreiniol, ac yn cyflogi yn filwyr i'r breninoedd i ymladd yn eu rhyfeloedd hwynt.*—Yn nghylch y flwyddyn A. M. 3824, y Rhufeiniaid a ddifrodasant Galatia; ac yn nghylch A. D. 25, a'i darostyngasant yn dalaeth Rufeinaidd: Yn A. D. 266, y Gothïaid a'i hanrheithiasant yn ofnadwy. Ar ol y Rhufeiniaid, y Saraceniïaid a'r Tyrciïaid ydynt wedi ei llywodraethu yn dost.

* Planwyd Cristionogrŵydd yn Galatia gan yr

* Gallorum ea tempestate tantas fecunditatis juvenus fuit, ut Asiam omnem velut examine aliquo implerent. Denique neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu ulla bella gesserunt. Justin, lib. xxv, cap. 2. Well's Geography. Rollin's Ancient History. Pridesaux's Connection,

apostol Paul. Act. 16. 6. a 18. 23. Gal. 1. 2. Yn fuan wedi iddo adael y wlad, cyfododd athrawon Iuddewaid yn mhlith y Cristionogion yno, yn bychanu Paul a'i ddirmygu, ac yn eu gwro oddiwrth athrawiaeth bur yr efengyl am gyfiawnhad trwy ffydd yn ngyfiawnder Crist, at weithredoedd y ddeddf, a'r defodau Iuddewig. I amddiffyn ei apostolaeth, i wrthbrofi y cyfeiliornadau hyn, ac i hyfforddi y Galatiaid yn nghylch dyledswyddau Cristionogrwydd, ysgrifennodd yr apostol lythyr rhagorol at eglwysi Galatia. Y mae yr epistol hwn wedi ei ysgrifenu gydag ysbryd gwrol, tanbaid; yn dangos eithaf eiddigedd duwiol yn erbyn cyfeiliornadau dinystrïol y gau-athrawon, ac o blaid y pwnc sylfaenol Cristionogrwydd o gyfiawnhad trwy ffydd. Y mae yn dywedyd iddo wrthwynebu Pedr yn ei wyneb, pan oedd i'w feio am ei ymddygiad yn Antiochia, yn rhagrithiol yn cyd-furfio â'r Iuddewon mewn perthynas i'r defodau Iuddewig, y rhai oedd wedi eu dileu yn Nghrist; ac yn ei awyddfyd mawr y mae yn cyhoeddi yn *anathema* angel o'r nef, pe byddai iddo efengylu yn amgen na'r hyn a efengylasom i chwi. Y mae yn hawdd canfod fod yr apostol yn golygu yr athrawiaeth y mae yn ei hamddiffyn o'r pwys mwyaf; ei gwadu sydd yn hollol gyfoewid natur yr efengyl, fel y mae yr apostol yn ei galw yn *efengyl arall*, a'r rhai sydd yn athrawiaethu yn groes iddi, 'dynt yn *dattroi* efengyl Crist—yr hon nid yw arall; canys nid *efengyl* mo'r cyfryw athrawiaeth gyfeiliornus. Mawr oedd tiriondeb yr Arglwydd, a'i ofal am ei eglwys, yn rhoddi i ni trwy ysbrydoliaeth Duw, yn foreu, amddiffyniad mor rhagorol ac anwrthwynebol o'r athrawiaeth sylfaenol hon; ar ba un y mae y wir eglwys yn mhob oes yn cael ei hadeiladu, ac yn sefyll yn anorchfygol gan holl byrth uffern, a'r holl gyfeiliornadau a'r ymdaeru sydd yno yn erbyn yr eglwys a'i sylfaen gadarn. Yn y pyrth tywyll gelyniaethol hyn, llawer o gyng-hori, taeru, ysgrifenu, ac enllibio sydd wedi bod, ac eto yn bod yn ei herbyn; ond y mae yr Ysbryd Glan, trwy apostol mawr y Cenedloedd, yn para i lefaru yr un gwirionedd o hyd, yn eglur ddiammheuol, ac yn gadarn anwrthwynebol, er cysur tragwyddol y rhai sydd yn adeiladu eu gobaith arni.

Dros yn nghylch 900 mlynedd bu eglwys Galatia yn flugurog; rhoddir hanes am lawer o esgobion duwiol, ac amryw gynghorfaoedd eglwysag a gynnalwyd yn eu plith; ond yn awr er's 900 o flynyddoedd, trwy orthrymder y Saraceniaid a'r Tyrciaid, y mae Cristionogaeth agos wedi ei ddiwreiddio yn hollol oddi yno.

Am yr amser yr ysgrifenyd yr epistol hwn y mae llawer o amrywiaeth meddylian hyd yn hyn yn mhlith y beirniaid dysgedig. Gwel Macknight's *Preface to the Epistle*.

GALBANUM, *Heb.* חלבנה [*bras*] LXX *Gr.* χαλβαν; *Vugl.* GALBANUM; gwyddlud yn dderfu allan o baladr planigyn yn tyfu yn Per-

sia, ac amryw barthau o Affric. Y mae yn fras, ac yn feddal, fel cwyr; y mae ar y cyntaf, pan dynner ef allan, yn wyn, wedi hyn y mae yn troi yn felynaidd, neu yn gochaid. Y mae ei arogl yn gryf a'i archwaeth yn chwero. Y mae yn llosgadwy fel resin, ac yn doddadwy mewn dwfr fel glud. Yr oedd yn un o'r pèr-lysiau yn yr arogl-darth, 'i'w ddiodi, beth o hono, ger bron y dystiolaeth, o fewn pabell y cyfarfod'—ar y bwrdd, hwyrach, fel y byddai yn barod bob amser i'r offeiriaid i'w losgi ar yr allor aur—yn cysgodi Crist a'i gyfryngod peiraidd ger bron Duw dros ei bobl. Tybia rhai ei fod yn llysiuyn gwahanol oddiwrth yr hyn a elwir Galbanum yn bresennol, am nad ydyw arogl hwn yn beraidd. *Edr.* AROGL-DARTE. Yr unig fan y ceir y gair Hebraeg.* *Exod.* 30. 34.

GALILEA, *Heb.* גליל *Gr.* Γαλιλαα, [*terfyn, cyffin*] tiriogaeth helaeth a ffrwythlon yn y parthau gogleddol i wlad Canaan. Yr oedd Galilea Isaf yn gorwedd o du y gorllewin i'r Iorddonen a Môr Tiberias; ac yn cynnwys etifeddiasthau neu randiroedd Issachar, Zabulon, Naphtali, ac Aser. Yr oedd Galilea Uchaf yn gorwedd o du y dwyrain i'r Iorddonen, ac yn cynnwys y rhan fwyaf o etifeddiasthau hanner llwyth Manasseh y tu hwnw i'r Iorddonen, neu ychwaneg. Yr oedd hon yn cael ei galw Galilea y Cenedloedd, am ei bod ar gyffiniau Syria, Arabia, a Phoenicia, gwledydd y Cenedloedd; ac am fod llawer o'r Cenedloedd, yn gymysgedig â'r Iuddewon, yngwladychu ynddi. Solomon a roddodd ugain dinas o Galilea Isaf i Hiram, brenin Tyrus, yr hwn o'i galwodd gwlad Cabul, sef bawlyd. Yma y ganwyd Jonah a Nahum, y prophwydi. Benhadad, ac ar ei ol ef, Tiglath-Pileser, a anrheithiasant y wlad hon yn ddychrynllyd iawn. 1 *Bren.* 9. 11. a 15. 20. 2 *Bren.* 14. 25. a 15. 29.

Wedi dychweliad yr Iuddewon o Babilon, cadwodd y Samariaid feddiant o Samaria, sef rhandir Ephraim a'r Manassiaid gorllewinol; ond yr Iuddewon a yndaenasant i Galilea, ac i wlad Perea tu hwnt i'r Iorddonen. Yn Nazareth yn Galilea y preswylodd ein Hiachawdwr: yma y dygwyd i fynu y rhan fwyaf o'i ddysgyblion; yma y pregethodd Crist, ac ygwnaeth llawer o'i wyrthian. Yn Galilea, tebygol, y gwedd-newidiwyd ef (*Edr.* GWEDD-NEWIDIAD) ac yma y gwelodd dros 500 o'i ddysgyblion ef, cyn ei esgyniad i'r nefoedd. Oddiwrth y wlad hon yr oedd ef a'i ganlynwyr weithiau yn cael eu galw Galileaid. *Luc* 23. 6. *Act.* 2. 7. *Esa.* 9. 1.

Yr oedd y Galileaid yn anenwog yn mhlith yr Iuddewon o ran crefydd a dysgeidiaeth: ac yr oeddent yn barnu na chododd, ac na chodai, un prophwyd yn Galilea, heb gofio mai un o'r wlad hono oedd Jonah. *Ioan* 7. 52. Yr oedd eu tafodiaeth yn gwahaniaethu oddiwrth

* Gwel Bochart, Vol. III. *Buffon's Nat. Hist.* Vol. I.

iaith yr Iuddewon yn Jerusalem; yr oedd lleferydd Pedr yn ei gyhuddo mai Galilead oedd. Mat. 26. 73. Dywed Josephus fod y Galileaid yn filwyr dewrion; eu bod yn gwrthsefyll y Cenedloedd o'u hamgylch yn wrol; bod eu gwlad yn ffrwythlon, ac wedi ei hamaethu a'i diwyllio yn dda; a'u bod yn bobl lafurus a diwyd. Yr oedd y dinasoedd a'r pentrefydd ynddi yn aml, a'r lleiaf o honynt yn cynnwys 15,000 o drigolion. Hwy oedd y cyntaf a wrthryfelasant yn erbyn y Rhufeiniaid, ac oherwydd hyn a anrheithiwyd ac a laddwyd yn ddychrynlyd iawn. Yn nghyloch A. D. 10, un Judas, priodor o Golan, yn Galilea Uchaf, a annogodd lawer i wrthsefyll y swyddwyr Rhufeinaidd, ac i wrthwynebu talu treth iddynt. Ffuriasant eu hunain yn blaid dan yr enw Galileaid. Yr oeddynt agos o'r un daliadau a'r Phariseaid, ac yn barnu yn beth annheilwng i'r Iuddewon i dalu treth i'r Cenedloedd. Bu eu gwrthwyn-ebrydd i'r Rhufeiniaid yn achos o ryfel hir a gwaedlyd, a llawer o rai diniwed a ddyoddefasant yn drwm o'r achos. Pan yr oedd rhai o'r Galileaid yn Jerusalem ar un o'r gwyliau gosodedig, Pilat a'u lladdodd hwynt yn greulon yn nghyntedd y deml, ac a gymysgodd eu gwaed yn nghyd a'u haberthau. Mae yr Iachawdwr yn cael ei gyhuddo gan yr Iuddewon fel un o'r rhai hyn, a'i fod yn gwyrdroi y bobl, ac yn gwahardd rhoi teyrnged i Cesar. Luc 13. 1. a 23. 2.

GALIM, Heb. גלית [rhai yn pentyru] dinas yn Benjamin, tair neu bedair milltir o Jerusalem, ac yn agos i Anathoth. Yma yr oedd Phalti gwr Michal merch Saul a gwraig Dafydd, yn byw. Y trigolion a ddychrynwyd yn ddirfawr, ac a anrheithiwyd gan fyddinoedd Sennacherib. 1 Sam. 25. 44. Esa. 10. 30.

GALIO, Gr. Γαλιω; [un yn byw ar laeth] brawd Seneca, philosophydd enwog. Ei enw oedd Marcus Annæus Novatus; ond wedi ei fabwysiadu gan Lucius Junius Galio, cymerodd yr enw Galio. Dan yr ymerawdwr Claudius a Nero, gwnawd ef yn rhaglaw Rhyfeinaidd yn Achaia. Yr oedd yn ŵr o dymher hynaws a charnaidd; cyflwynodd Seneca rai o'i lyfrau iddo. Yr Iuddewon wedi cynddeiriogi wrth lwyddiant Paul, a gyfodasant yn ei erbyn, ac a'i dygasant ef i frawdle Galio, yr hwn oedd yn trigo yn Corinth, ac a'i cyhuddasant ef, 'ei fod yn addoli Dduw yn erbyn y ddeddf;' sef deddf yr Iuddewon, neu ddefodau Moses; neu yn erbyn deddf y Rhufeiniaid, o beidio dwyn i mewn dduwiau newyddion, heb gydsyniad y senedd. Fel yr oedd Paul yn amcanu agoryd ei enau, dywedodd Galio wrthynt, 'Pe buasai gam, neu ddrwg-weithred, O Iuddewon, wrth reswm myfi a gyd-ddygaawn a chwi; eithr os y cwestiwn sydd am ymadrodd, ac enwau, a'r ddeddf sydd yn eich plith chwi, ni fyddaf fi farnwr am y pethau hyn.' Ac efe a'u gyrodd hwynt oddiwrth y frawdle. Y Groegwyr Paganaidd a gymerasant Sosthenes yr arch-synag-

ogydd, ac a'i curasant, mewn amharch i'r Iuddewon, o flaen y frawdle. 'Ond nid oedd Galio yn gofalu dim am y pethau hyn;' ond *dylasai* ofalu fel barnwr na byddai neb yn dyoddef cam. Act. 18. 12—17. Nid llawer o flynyddoedd wedi hyn, efe a'i frawd a laddwyd trwy orchymyn Nero.

GALW-EDIG-AETH-ION, Heb. גליל [col] a גליל [col] Gr. γαλιλαία [calco] Llad. VO'GARE; Saes. CALL; gwahodd, llefain ar un; erchi, rhybuddio i ddyfod: enwi; galwad am borth, deisyfiad, gweddi.—Arwydda galw, 1. Creu, neu effeithiol i ddwyn pethau i fod, & gair. Rhuf. 4. 17. Ezec. 36. 29.—2. Addef, neu gydnabod, Heb. 2. 11.—3. Cyfrif. Esa. 58. 13. Mal. 3. 15.—4. Cyhoeddi. Joel 2. 15.—5. Addoli, Duw trwy weddi a diolchgarwch. Gen. 4. 26. Salm 105. 1. Edr. Enw.—6. Erfyn am gymhorth a gwaredigaeth mewn trallod. Salm 50. 15.—7. Gosod mewn swydd. Heb. 5. 4, 5. Esa. 45. 1, 4, 10. Rhuf. 1. 1.—8. Gwhodd pechaduriaid, a'u galw i edifeirwch. Diar. 1. 24. Mat. 22. 14.—9. Bod y peth y gelwir un i'w farnu felly, a'i drin yn gyfatebol i'r hyn y gelwir ef. Mat. 5, 9, 19. a 21. 13. (cymh. Luc 19. 46.) Luc 1. 32, 35, a 2. 22. 1 Ioan 3. 1.—10. Dwyn pechaduriaid i undeb & Christ, ac i gyflwr grasol a sanctaidd. Rhuf. 8. 28. 2 Pedr 1. 3.

Y mae galwedigaeth yn yr ystyr diweddar hwn, i'w olygu fel un o ffrwythau cyntaf etholedigaeth, a gweithred arbenig Duw tuag at yr etholedigion, yn eu gwneyd yn gyfranogion o iechydwrriaeth Crist. 'Y rhai hyn y ragluniodd efe, y rhai hyn y hefyd a alwodd efe.' Rhuf. 8. 30. Gweithred ydyw trwy ba un y mae y rhai a etholwyd gan Dduw, ac a brynyd gan Grist, yn cael eu gwahodd yn dirion trwy foddion allanol, ac yn cael gweithredu arnynt yn effeithiol yn dufewnol i'w tueddu yn ewyllysgar, ac i'w dwyn yn effeithiol o gyflwr o bechod i gymundeb & Duw yn Nghrist. Mae yn cael ei enwi yn alwedigaeth,

1. I ddangos y trueni a'r pollder dirfawr yr oedd dyn wedi myned iddo wedi ei ysgaru oddiwrth Dduw, ac fel Adda, yn ffoi oddi wrtho. 'Yr Arglydd Dduw a alwodd ar Adda, ac a ddywedodd wrtho, Adda, pa le yr wyt ti?' Gen. 3. 9.—2. I ddangos y moddion a ddefnyddia Duw i ddychwelyd dynion; sef trwy ei lais yn yr efengyl, a'r pregethiad o'r gair: moddion rhesymol ac addas ydynt i weithredu ar greadur rhesymol. Mae Duw yn y gair yn llefaru wrth greadur a chlustiau ganddo i wrando, deall ganddo i amgyffred, ac ewyllys ganddo i ddewis, &c.—3. Mae hefyd yn rhoddi gwahanol olygiadau ar y gwaith hwn, fel y gellir edrych arno fel creadigaeth newydd, yn mha un y mae Duw yn galw y pethau nid ydynt, fel pe byddent; o ddiddymder cyflwr o bechod yn dwyn i fywyd; ac yn llewyrchu yn eu calonau, fel y parodd i oleuni llewyrchu o dywyllwch yn y greadigaeth gynt-

af. Rhuf. 4. 17. 2 Cor. 4. 6. Y mae yn rhyw adgyfodiad rhyfedd, yn mha un, trwy *lef alluog* Crist, y mae y pechadur yn cael ei gyfodi o gyflwr o bechod, yn o debyg fel y galwodd ef Lazarus o'i fedd, ac y geillw y meirw yn y dydd olaf. Eph. 1. 20. Ioan 5. 25. Fel rhai yn cael eu galw i swyddau a sefyllfacedd anrhydeddus, felly y maent hwythau yn cael eu galw i anrhydedd a gogoniant tragywyddol. Fel y byddai y rhedegwyr gynt ar fynydd Olympus yn cael eu galw i'r rhedegfa a'r ymdrechbiadau am y gamp uchel, fel y maent hwythau yn cael eu galw i ymestyn at y pethau o'r tu blaen, ac i redeg yr yrfa a osodwyd o'u blaen. Phil. 3. 13. Heb. 12. 1.

Yn llefaru am y galwedigaeth hwn, gosodir allan yn y gair, yr hyn y gelwir pechaduriaid oddiwrtho, ac y gelwir hwynt ato, *a quo & ad quem*. Maent yn cael eu galw o farwolaeth, o dywyllwch, o elyniaeth, ac oddiwrth ddigofaint, (Eph. 2. 1. Col. 1. 13, 21. 1 Pedr 2. 9. Ioan 3. 36.) i oleuni, i fywyd, i ryddid, i heddwch Duw, i gael trugaredd, i sancteiddrwydd, i gymdeithas a Christ, i'w deyrnas, i'w dragywyddol ogoniant. Gan mai Duw sanctaidd sydd yn eu galw, rhaid ei fod yn eu galw oddiwrth bob peth sydd yn groes i sancteiddrwydd, ac at bob peth sydd yn sanctaidd. Y gair *galw* a arwydda mai ato ei hun y mae am eu cael; yr hyn nis dichon iddynt wneuthur heb ymadawiad a phob peth croes i Dduw. Nis dichon y serch a'r meddwl gofiedio dau beth hollol groes i'w gilydd yn eu natur ar unwaith. Mae y pethau y mae yn eu galw oddi wrthynt ac atynt, yn gwbl groes i'w gilydd yn eu natur: am hyny, ni ufuddha neb i'r galwad heb gyfnawidiau yn agwedd a syniad y meddwl, yr hyn y mae galwad Duw yn ei weithredu. Ioan 5. 44, 45. Gal. 5. 13. Col. 3. 15. 1 Cor. 3. 7, 15. Rhuf. 9. 23, 24. 1 Thea. 4. 7. 1 Cor. 1. 9. 1 Thea. 2. 12. 1 Pedr 1. 15. a 5. 19.

Yn y galwedigaeth hwn, Duw sydd yn gweithredu yn gwbl, yr un fath ag yn etholedigaeth, cyfiawnhad, a gogoneddiad. Y mae yn gweithredu yn ben-arglwyddiaethol, ac yn wahaniaethol, yn ol ei arfaeth ei hun a'i ras. 'Y rhai a ragluniodd efe, y rhai hyny hefyd (ac nid neb arall) a alwodd efe.' O'i ben-arglwyddiaeth, ei gariad, a'i ras, y rhagluniodd efe hwynt; o herwydd yr un achos, ac yn yr un modd, y mae efe yn *galw* y *rhai hyny*, ac nid eraill.* Mae yr alwedigaeth yn tarddu o'r un gras, yn gweithredu tu ag at yr un gwrthdrysychau, ac i'r un dybenion, ac mor angenrheidiol, ac mor sicr, a'r rhagluniad. Y rhai a neillduwyd yn rasol yn yr arfaeth er tragywyddoldeb, sydd yn cael eu neillduo a'u gwahaniaethu trwy yr alwedigaeth mewn amser; a thrwy yr alwad mewn amser mae y rhai oedd yn etholedigion yn yr arfaeth yn cael eu nodi, eu gwahaniaethu, a'u dadguddio; gwneuthur yr alwedigaeth, gan hyny, yn sicr, yw gwneuth-

* Gwel Erthygl xvii. o *Erthyglau Eglwys Loegr.*

ur yr etholedigaeth hetyd yn sicr; ac nid oes un ffordd i ni wybod yn sicr am ein hetholedigaeth, ond trwy adnabyddiaeth sicr o'n galwedigaeth yn ol y gair. Mae yr etholedigaeth, fel cangen o arfaeth gadarn Duw, yn anghyfnawidiol; felly hefyd diedifarus yw doniau a galwedigaeth Duw. Ni fwrir allan neb a alwyd i gymdeithas ei Fab. Rhuf. 11. 29. Ioan 6. 37.

Fel y mae y galwad hwn yn oruchel ac yn nefol o rau yr achos a'r tarddiad o hono, felly hefyd y mae o ran y dybenion a'r effeithiau o hono; y mae Duw ynddo yn effeithiol weithredu, yn ol ei arfaeth, i dueddu y rhai a alwyd at bethau uchel a nefol; yn eu haddasu i fwynhau, ac yn eu rhoddi mewn meddiant o'r breintiau mwyaf gorchel a gogoneddus. Y mae y galwad yn gweithredu yn ei effeithioldeb hyd nes y byddo y galwedigion yn y meddiant cyflawn o'r hyn y galwyd hwynt iddo: ni chyll mo'i wrthdrysychau, ac ni leiha ei rym a'i effeithioldeb. Nid myned a hwynt yn erbyn eu hewyllysiau y mae—peth nas dichon fod yw hyny; ond y mae Duw yn y galwedigaeth yn gweithio ynddynt ewyllysio a gweithredu o'i ewyllys da.† Heb. 3. 1. Phil. 2. 13. a 3. 14. Fel y mae graslonrwydd a phen-arglwyddiaeth Duw yn gweithredu yn rhyfeddol tuag atynt yn ei waith yn eu galw, felly y mae ei ffyddlondeb diball yn cael ei ddangos tu ag atynt wedi eu galw: 'ffyddlaw yn yr hwn a'u galwodd, yr hwn hefyd a'i gwna;' sef eu dwyn i feddiant cyflawn o'r hyn y galwyd hwynt iddo. 1 Thea. 5. 24. 2 Thea. 3. 3. 1 Cor. 1. 9. a 10. 13. Esa. 49. 7. Edr. GALLUOG.

Y mae y sefyllfa a'r gwaith y mae yr Arglwydd yn ei raglunio yn galw dynion, yn eu gosod ac yn eu cymhwysio iddynt, yn dyfod dan yr enw *galwedigaeth* yn y gair, ac y mae yr apostol yn annog pob un i aros ynddo yn ddiddig, yn ddiwyd, ac yn ffyddlaw. 1 Cor. 3. 20.

GALL-U-OG, (ga-all) grym, nerth, effeithioldeb, abled, cymhwysder, dichoniad.—Mae gallu yn hanfodol yn yr Arglwydd, ac oddi wrtho ef mae pob gallu yn ol y gradd o hono, yn deillio i'w greaduriaid. Mae gallu yn Nuw yn annibynol ac yn ddiderfyn, fele holl briodoliaethau eraill; ond mae gallu yn y creadur yn ddibynol ar yr Arglwydd, yn ei barhad gwastadol yn gystal a'i ddechreuad. Fel mae doethineb yn angenrheidiol i iawn drefnu, felly mae gallu yn agenrheidiol i effeithioli yr hyn a drefnir; ni thycia y naill heb y llall. Perffaith ddoethineb, perffaith allu, a pherffaith ddaioni, sydd addas i bob gorchwyl—a hyn yw Duw. Edr. HOLLALLUOG.

† Vis quidem est, sed castissima amoris, eo major quo suavior, Coactio quaedam, sed blandissima amicitiae, eo facilius, ut aut ma ceteris peccati ac Diaboli soluta, in iucundissima libertate delictetur. Non trahit Deus invitatus et obtorto collo, sed facit volentes; Phil. 2. 13. tam clare veritates suas mentibus ingerens, ut non possint non assentiri, tam efficaciter bonitatis suae delictis voluntates demulcens, ut non possint eas nolite. Witsius Geon. Fed. lib. iii. cap. v. sect. 33.

Gallu a arwydda weithiau awdurdod, a rhag-or-fraint; 'Efe a roddes iddynt allu i fod yn feibion i Dduw.' (Ioan 1. 12.) 'Rhoes yddwynt y vrait y vot yn veibion i Dduw.' W. S. Mae yr un gair, *εξουσια*, yn cael ei gyfieithu *brant* yn Dat. 22. 14. Arwydda yma, yn fwyaf priodol, *addurhiant*, *uchel-fraint*. Dr. Fulke. Rhodd Crist yw yr uchel-fraint hon; trwy eu hundeb ag ef maent yn feibion i Dduw, ac yn gyf-estfeddion ag ef; ac efe sydd yn rhoddi iddynt ysbryd cyfaddas i'r cyfryw fraint oruchel.

'A eglurwyd yn Fab Duw mewn gallu yn ol ysbryd sancteiddiad, trwy yr adgyfodiad oddi-wrth y meirw.' Rhuf. 1. 4. Yr oedd adgyfodiad Crist yn eglurhad cryf a galluog mai Mab Duw oedd. Rhoddwyd Crist i farwol-aeth am gabledd, am *alw ei hun yn Fab y Bendigedig*. Marc 14. 61—65. Ni buasai Duw yn ei gyfodi oddiwrth y meirw pe buasai yn dwyllwr; yn enwedig gan ei fod yn aml wedi rhagfynegi ei adgyfodiad ei hun. Yr oedd ei adgyfodiad yn dystiolaeth gyhoeddus, wedi ei rhoddi gan Dduw ei hun, i wirionedd honiad Crist ei fod yn Fab Duw. Nid o herwydd ei adgyfodiad y mae yn cael ei alw yn Fab Duw, ond yr oedd yn Fab Duw er tragywddoldeb, pe buasai heb ymgnewdoli, na marw, nac adgyfodi; ond yr oedd ei adgyfodiad yn eglurhad cyhoeddus a chadarn, ei fod yn Fab Duw. Edr. ADGYFODIAD.

'Yn Grist gallu Duw.' 1 Cor. 1. 24. Gallu Duw ydyw fel Person Dwyfol; a gallu Duw ydyw hefyd fel Cyfryngwr a Gwaredwr. Er iddo gael ei groeshoelio a marw, eto y mae y pregethiad o hono ef a'i aberth yn foddion galluog yn llaw Duw i achub pechaduriaid o'r trueni mwyaf; gallu Duw ydyw, yr hwn nis dichon dim ei wrthladd, nac un math o anhawsder fod yn anorchfygol iddo. 1 Pedr 1. 5. Rhuf. 1. 16. 2 Cor. 4. 7.

'Nid llawer o rai galluog a alwyd.' 1 Cor. 1. 26. *Gr. ου πολλοι δυνατοι*. 'Nad llawer o gedyrn.' W. S. a Dr. M. Nid llawer o rai fel Nicodemus, Joseph o Aramathea, a Sergius Paulus; ond llawer o bysgodwyr a chrefftwyr tlodion. Y mae yr efengyl yn cael ei chyhoeddi mor rhydd i'r naill a'r llall, ond nid ydyw mor dderbyniol. Trefnodd Duw yn ei ddoethineb mawr i'w bobl fod gan amlaf, mewn amgylchiadau isel yn y byd, gan nad ydynt o'r byd, fel y byddai eu cynnalieith a'u cysuror o'r nef, ac nid o'r ddaear; ac y byddai iddynt geisio y pethau sydd uchod, ac nid y pethau sydd ar y ddaear. Col. 3. 1, 2.

GAMALIEL, *Heb. גמליאל* [*gobor Duw*] 1. Mab Pedasur, a thywysog llwyth Manasseh, pan ddaeth Israel o'r Aipht. Num. 1. 10. a 2. 20. a 7. 54.—2. Pharisead nodedig, doctor o'r gyfraith, parchedig gan yr holl bobl, wrth draed pa un y cafodd Paul ei feithrin a'i ddwyn i fynu. Act. 5. 34. a 22. 3. Pan oedd yr apostolion mewn perygl o gael eu lladd gan

y cynghor Iuddeuaidd, achubwyd hwy trwy gyngor doeth ac addas y gwr hwn. Dywedir ei fod yn fab Hilel enwog, yn ewythr i Nicodemus, a thros 32 o flynyddoedd yn oreisteddwr yn y Sanhedrim, ac iddo goffeidio Cristionogrydd, &c., ond dywedidau heb lawer o sail iddynt, am a wyddom.

GAMMADIAID, Ezec. 27. 11. Gan nad oes hanes, ond a geir yma am y bobl hyn oedd yn amddiffynwyr tyrau y Tyriaid, nis gellir penderfynu pwy oeddynt. Pobl o Phoenicia, tebygol. Y mae rhai adyagrifeniadau yn dallen גמריים *Gimerim*, sef Cimmerii, trigolion, Crim Tartar—rhai o dylwyth Gomer, o'r hwn yr hanodd y CYMRY. Gwel Esgob Newton *in loc.* Edr. GALATIA.

GANU, (*gan*) cynnwya.—'Dwy fil o bathau a anai ynddo.' 1 Bren. 7. 26.

GAR, (*ga*) gomach. Jos. 11. 6. 2 Sam. 8. 4.

GARAN, (*gar*) cregyr, crychydd, y gwddf cryg.—Garan grychydd, garan hwyad, aderyn a llais anhyfryd, galarus. Esa. 38. 14. Jer. 8. 7.

Nid anferth ond *garan. Ddar.*

GARD, *Ffr. GARDE*; *Saes. GUARD*; 'gwyrr o gard;' sef gosgordd-lu, gwarchawd-lu. 2 Sam. 23. 23. 1 Cron. 11. 25. 2 Cron. 12. 10, 11.

GARDD, GERDDI, (*gar*) *Heb. גדר* (*gadar*) *clawdd*; *Saes. GARDEN*; cadly's, maes cauedig:—gardd lysiau; gardd yd; gardd wair; gardd fagai; lle cauedig i lysiau, blodau, a choedydd ffrwythlawn. Y fwyaf enwog oedd gardd Eden, yr hon sydd yn cael ei galw gardd yr Arglwydd, am mai efe a'i planodd. Gen. 2. 8. a 13. 10. Joel 2. 3. Sonir am ardd y brenin, a gardd Uzza, lle y claddwyd Manasseh ac Amon. Jer. 39. 4. 2 Bren. 21. 18, 26.

Yn nyddiau Esaiiah, yr Iuddewon a aberthent mewn gerddi, ac a arogl-darhent ar allorau priddfeini, yr hyn nid oedd gyfreithlon i neb i'w wneuthur yn yr offeiriad; nac yn un man ond ar yr allor aur yn y deml. Esa. 1. 29. a 65. 3. a 66. 17. Yr oedd y gerddi hyn, meddant, wedi eu cysegru i Venus ac Adonis, ffeidd-dra y cenedloedd. Yn yr ardd y pechodd ac y syrthiodd yr Adda cyntaf; mewn gardd bu ymdrechfa gwaedlyd yr ail Adda, ac y claddwyd ef. Gen. iii. Ioan 18. 1, 26. a 19. 41.

Cyffelybir yr eglwys i ardd, Can. 4. 12, 16. a 5. 1. a 6. 2. Y mae wedi ei neillduo oddiwrth y byd anial diffwrth; ei phlanu a phlanigion hwydd, ac mae ffrwythau cyflawnder i'w cael ynddi; y mae yr Arglwydd yn ei chadw nos a dydd rhag i neb ei drygu; y mae yn rhodio ynddi, yn ei dyfrhau, yn ei gwrteithio, ac yn edrych yn fanwl rhag i chwyn niweidiol dyfu ynddi. Yr oedd y gyffelybiaeth hon yn fwy hynod i'r dwyreinwyr nag ydyw i ni, oblegid arogl peraidd y lysiau, y coedydd, a'r ffrwythau, yn y gwledydd hyny; ac hwyrach

fođ y cyfeiriad hefyd yn neillduol at ardd yr Arglwydd yn Eden, y lle mwyaf ffirwythlawn a hyfryd ar y ddaear, yn ei holl odidogrwydd cyn y cwmp. Edr. PARADWYS. Pa bethau bynag svdd odidog, defnyddiol, a hyfryd, a ddefnyddir gan yr Ysbryd Glan yn yr ysgrythyrâu i osod allan gogoniant ac ardderchogrwydd yr eglwys; a gwelir eu priodoldeb yn gyflawn dros dragywyddoldeb, pan byddo goruchwyliaethau Duw tu ag ati, yn ei holl aelocau, yn gwbl wedi eu gorphen. Fel yr oedd Paradwys yn ben harddwch y ddaear, felly y bydd yr eglwys yn ben tegwch broydd, ac yn llawenydd yr holl nefoedd, pan welir hi yn ei gogoniant. Salm 48. 1, 2. a 102. 16. Esa. 58. 11. a 61. 10, 11. Jer. 31. 12. 1 Cor. 6. 13, 19, 20. a 7. 34. Dat. 21. 27.

GARDDWR, (gardd-wr) golygwr, llafurwr, a gwyliwr gardd. Ioan 20. 15.

GAREB, *Heb.* גַּרְבַּ [bustil] 1. Un o gedym Dafydd. 2 Sam. 23. 38.—2. Bryn yn agos i Jerusalem. Jer. 31. 39.

GARLIZIM, *Heb.* גַּרְזִים [cymunwyr] mynydd yn agos i Sichem, yr hon oedd yn y gwastad rhwng y mynyddoedd Ebal a Garizim. Mynydd ffirwythlon yw Garizim, meddant; am hyny yr oedd y bendithion arno. Yn y flwyddyn A. M. 3872, cyn Crist 332, adeiladodd y Samariaid deml yno i Dduw Israel; 'Ein tadau,' medd y wraig o Samaria, 'a addolasant yn y mynydd hwn,' sef Garizim. Ioan 4. 20. Mae yn debygol fod y deml hon yn sefyll yn amser ein Hiachawdwr, oddiwrth eiriau y wraig. Weithiau byddai Jupiter Olympus, un o dduwiau y Groegiaid, yn cael ei addoli ynddi. Edr. **EBAL**.

GARLANTAU, *Ffr.* GUIRLANDE; *Saes.* GARLAND: coron-bleth o fiodau neu ddail.—'Offeiriad Jupiter—a ddug deirw & garlantau i'r pyrth.' (Act. 14. 13.) sef teirw wedi eu coronï & garlantau. Byddai y Paganïaid yn arferol o goroni eu habertiau & garlantau. Gwel Potter's *Antiq. of Greece*, b. ii. c. 4.

GARLLEG, (gar-lleg) *Saes.* GARLICK; cra y gerddi, cenin ewinog. Mae Tournesfort yn cyfrif 38 math o arlleg. Yr Aiphtiaid oeddynt yn ymborthi ar, ac yn addoli y garlleg. Yn feddyginiaethol, mae garlleg yn gweithredu yn dreiddgar ac yn fywiog. Y maent yn dda i iadd llyngir, rhag y goluddwst, diffyg anadl, i beri ymadael & llawer o ddwfr. Dywed Sydenham, iddo eu profi yn feddyginiaeth effeithiol ei hun yn y dyfrglwyf. Dylid eu harferu heb eu sychu, yn llawn o nôdd; a pheidio a'u cymeryd ar un achos yn rhy aml, nac yn rhy hir, rhag iddynt fod trwy eu poethder yn niweidiol i'r coluddion. Num. 11. 5.

GARMIAD, preswilydd Garma. 1 Cron. 4. 19.

GARW, *Gr.* γερως; gerwin, anlyfn, tonog; sarug, anfwyn. Dyffryn garw, yw yr hwn ni lafuriwyd, ac ni hauwyd ynddo. Deut. 21. 4. Gair garw. (גַּרְבַּ עֶצֶב) gair yn dolurio,

uen yn peri tristwch; gair cwbl groes i arafwch a mwpeidd-dra. Gair cyffrous, angharedig a gyffry ddogofaint ac anghariad. Diar. 15. 1.—'A Joseph a lefarodd wrthynt yn arw.' Gen. 42. 7.

'Y mae yn attal ei wynt garw ar ddydd dwyreiniwynt.' Esa. 27. 8. Yn nghanol eu gorthrymderau cofiodd am danynt mewn trugaredd, ac ni oddefodd iddynt gael eu dyfetha yn llwyr; y mae yr Iuddewon, fel cenedl, yn fyw hyd heddyw, er a allai eu holl elynion i'w dyfetha. Wrth *tesur* y dadleuodd & hwynt. Esa. 57. 16. Job 22. 6. Salm 6. 1. a 38. 1. a 103. 14. Jer. 10. 24. a 30. 11. a 46. 28. 1 Cor. 10. 13. 1 Pedr 1. 6. Y mae cyfieithiad y Dr. M. yn gwahaniaethu oddiwrth ein cyfieithiad awdurdodedig fel hyn, 'Wrth *tesur* y berni hon gan ei bwrw allan, efe a fwriodd ym-aith (y llall) & i wynt caled ar ddydd dwyreiniwynt.' Y mae cyfieithiad Lowth yn gwahaniaethu oddiwrth y ddau, fel y canlyn, 'Mewn mesur uniawn, pan y rhođdi y dyrnod, y dadleui & hi; gyd ag iawn ystyriaeth, i.e. yn y dymhestl arw, yn nydd y dwyreiniwynt.' A hwn y cytuna Parkhurst a Vitringa.

GATAM, mab Eliphaz, mab Esau. Gen. 36. 11.

GATH, neu **GETH**, *Heb.* גַּת [gwastg] dinas y Philistiaid, yn nghylch 32 o filltiroedd o Jerusalem. Yr oedd yn hen ddinas, canys rhoddir hanes am ei thrigolion yn amser y patriarch Ephraim. 1 Cron. 7. 21. a 8. 13. Yma y ganed Goliath a'i frodyr. Ffodd Dafydd am amddiffynfa at Achis, brenin Gath. Ychydig o flynyddoedd wedi hyny Dafydd a'i goresegydd. 2 Sam. 8. 1, 2. Rehoboam a'i cadarnhaodd i Judah. 2 Cron. 11. 8. Hazael, brenin Syria, a'i hennillodd. 2 Bren. 12. 17. Uziah a'i hennillodd oddiar y Philistiaid, ac a dorodd i lawr ei mur. 2 Cron. 26. 6. Hwy a'i hennillasant yn ol dan deyrnasiad Abaz; a Hezeciah a'i hennillodd drachefn. 2 Bren. 18. 8. Gwedi hyny nid oes nemawr o hanes am dani.—Gelwid ei thrigolion Gethiaid. 2 Sam. 6. 10. a 15. 19, 22. a 18. 2.

GATH-HEPHER, neu Gath, yn ardal Hopher. Dinas yn Galilea, lle y ganwyd y prophwyd Jonah. 2 Bren. 14. 25. Yr oedd yn llwyth Zabulon, (Jos. 19. 13.) dwy filltir, medd Jerome, o Sephoris, neu Diocasarea. Am fod llawer o winlanoedd yn ngwlad Canaan, yr oedd amryw ddinasoedd dan yr enw Gath (*gwastg*) megys Gath-Rimmon, yn llwyth Dan. Jos. 19. 45.—Un arall yn llwyth Manasseh, tu draw i'r Iorddonen. Jos. 21. 25.—Un arall yn llwyth Ephraim, y rhai a roddwyd i'r Lefsaïd o dylwyth Cohath. 1 Cron. 6. 69.

GAU, (ga-au) cuddiedig, gorchuddiedig, ffugiol, tywyll, anwir, celwydd. Gau lwybr, gau rodd, geiriau gau, gau weledigaeth, duwiau gau, gau dystiolaeth, rhyfeddodan gau, gau apostolion, gau brophwydi, brodyr gau, gau gristiau, gau athrawon. Salm 119. 104. Diar.

95. 14. Esa. 59. 13. Ezech. 33. 25. Mat. 26. 59. 2. Thea. 2. 9. Mat. 7. 16. 2 Cor. 11. 13, 26. Mat. 24. 24. Y mae gau, yn yr holl ystyriaethau hyn, yn groes i'r gwir. Y mae rhai gwir, cywir, ac uniawn, o'r holl rai a grybwyllir, ac o Dduw y maent; y mae y gau yn wrthwyneb i'r cywir, ac o'r diafol y maent oll. Nid oes dim gau a ddichon fod o Dduw, canys Duw gwirionedd heb anwiredd yw. Mae y gau i'w ochelyd gyda mawr ofal; canys y maent yn dda niweidiol ynddynt eu hunain, ac yn cadw dynion rhag ymofyn am y gwir; ond y mae y gwir yn llesiol iawn, a gwyn eu byd y rhai sydd yn meddu arno.

GAUAF, (gau-af) un o dymhorau y flwyddyn, pan mae y dydd fyras, a'r hin oeraf, yn gyffredim. Er bod yr hin yn oerach yn y gauaf, gellir dangos, trwy astronomyddiaeth, fod yr haul yn agosach at y ddaear y gauaf na'r haf; ond y mae yn gynhesach yr haf am fod pelydr yr haul yn syrthio ar y ddaear y fwy syth, a'r haul yn aros yn hŵy, ac yn poethi corph yr awyr trwy hyny. Dan y cyhydedd y mae y gauaf, fel y tymhorau eraill, yn dychwelyd ddwy waith yn y flwyddyn, ond y mae pob un yn gynhes mewn cydmariaeth i'n gauaf ni, yn y parthau hyn o'r byd. Yn agos i'r pegynau (*poles*) mae yr oerfel mor ddwys, fel y cyfrifem ni yn auaf o hyd. Yn Sweden, gellir dywedyd fod naw mis yn auaf gerwin, a'r misoedd eraill yn haf.—'Haf a gauaf' ydynt yn arwyddo trwy y flwyddyn, yn wastadol. Zech. 14. 8.—'Gauafu,' yw aros trwy y gauaf. Esa. 18. 6. Act. 27. 12.

Y gauaf, yn allegawl, a arwydda cyflwr ac amgylchiadau tywyll, diffwrth, tymhestlog, anghysurus, peryglus; megys y mae cyflwr pawb wrth naturiaeth, fel pechaduriaid, neu gyflwr o erledigaethau, ar yr eglwys. Can. 2. 11.

Y gair *Heb.* גזר a gyfieithir *gauaf*, a arwydda *dyosg*, *dad wisgo*, sef y tymhor y dyosgir y coed a'r llysian o'u biodau a'u ffirwythau: ac yn ganlynol y ddaear o'i harddwisg. Arferir ef mewn cyferbyniad i קיץ y *tymhor byrhaol*, ac yn cynnwys ynddo e'in hydref a'n gauaf ni, fel y mae y llall yn cynnwys y gwanwyn a'r haf. גזר בית חורר *gauaf-dy*, oedd tŷ yn y ddinas, lle trigent y gauaf. Hyd yn nod yn ngwlad Canaan yr oedd gan wyr mawrion auaf-dai a haf-dai. (Jer. 36. 22. Amos 3. 15.) sef tai yn y trefydd y gauaf, ac yn y wlad yr haf. Edr. *Haf*.

GAUDY, neu GEUDY, GEUDAI, toddyn, ysgothfa. Mat. 15. 17. Marc 7. 19.

GAWRI, (gawr) bloedd, gwaedd, bonllef, crochlef. 'A'r popul a roes gawri.' Act. 12. 22. 'Am haner nos y bu gawri.' Mat. 25. 6. W. S.

GAZA, *Heb.* גזר [cadarn] 1. Dinas yn rhandir llwyth Ephraim. 1 Cron. 7. 28.—2. Dinas y Philistiaid; ond a roddwyd i lwyth Juda. Jos. 15. 47. 1 Sam. 6. 17. Yr oedd yn

sefyll ar gwr deheu i wlad Canaan, ynghylch dwy filltir a hanner o Fôr y Canoldir, a 60 dehau-orllewin o Jerusalem. *Bu ddarostyngedig i lawer o gyfnewidiadau: bu yn meddiant y Philistiaid, yr Iuddewon, yr Assyriaid, y Caldeaid, yr Aiphtiaid, y Persiaid, y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid, fel yr oedd yr ymerodraethau y naill yn gorchfygu y llall. Alexander Fawr a'i dystriwiodd; a thebygol na adeiladwyd hi gwedi hyny. Amos 1. 6. Jer. 47. 1. Zeph. 2. 4. Zech. 9. 5. Act. 8. 26. Adeiladwyd Mojuma yn agos i'r môr, yr hon a elwid Gaza Fechan. Yn y chwech canrif cyntaf yr oedd yma eglwys Gristionogol, a chrybwyllir am esgob Gaza yn amryw o'r hen gyngorion Cristionogol. Cymerodd Samson byrth y ddinas hon, ac a'u dygodd i ben y bryn sydd gyferbyn â Hebron, amryw filltiroedd o ffordd. Barn. xvi.

GEBA, neu GABA, *Heb.* גבע [bryn] galwyd amryw fanau mewn gwlad fynyddig, fel gwlad Judea, Gibeá, Gibeon, Gabe, Gaba, Geba, &c. yn arwyddo uchelfaoedd. Dinas oedd Geba, tebygol, yn agos i Michmas, a Gibeá Saul. Jos. 18. 24. a 21. 17. Barn. 20. 10, 33. 1 Sam. 13. 3, 16. a 14. 5. 2 Sam. 5. 25. 1 Bren. 15. 22. 2 Bren. 23. 8. 1 Cron. 6. 60. a 8. 6. 2 Cron. 16. 6. Ezra 2. 26. Neh. 7. 30 a 11. 31. a 12. 29. Esa. 10. 29. Zech. 14. 10.

GEBAL, *Heb.* גבל [terfyn] gellir casglu fod dwy Gebal, sef gwlad Gebal o du y deheu i Judea; a mynydd a dinas, yr un a Bublys yn Phœnicia. Jos. 13. 5. Yr oedd triogolion Gebal yn y cyngair mawr yn erbyn Jehosaphat, brenin Judah. Salm 83. 7. Yr oedd y Giblaid yn mhlith seiri Solomon, yn naddu ac yn darparu coed a chery i adeiladu y deml. 1 Bren. 5. 18. Yr oeddent ar waith yn adeiladu ac yn adgyweirio llongau Tyrus. Ezech. 27. 9.

GEBER, *Heb.* גבר [dyn cadarn] mab Uri, llywodraethwr talaeth Gilead yn amser Solomon. 1 Bren. 4. 19.

GEBIM, *Heb.* גבים [uchelderau neu bryn-iau] Esa. 10. 31.

GEDALIAH, *Heb.* גדליה [Duw yw fy mawredd] 1. Lefiad, mab Jeduthun. 1 Cron. 25. 3.—2. Mab Pasur. Jer. 38. 1.—3. Mab Amariah, a thaid y prophwyd Zephaniah. Pen. 1. 1.—4. Mab Ahicam, tywysog Iuddewaidd, a sethai drosodd at y Caleaid, ychydig cyn iddynt gymeryd Jerusalem. Nebuzaradan, dystain Babilon, a phenaeith y milwyr, a'i gwnaeth yn swyddog ar y bobl a adawsid yn ngwlad Juda. Aeth Jeremiah ato i Mispah; a llawer o'r Iuddewon, y rhai a ffoisent, a ddaethant o wlad Moab, Ammon, ac Edom, ac a ddodasant eu hunain dan ei lywodraeth a'i amddiffynfa ef; addawodd iddynt ddiogelwch os byddent heddychol, a gwasanaethu brenin Babilon. Baalis, brenin meibion Ammon, a anfonodd Ismael mab Nethaniah i'w ladd. Er

i Gedaliah gael hysbyrwydd prydlon o hyn y gan Careah, a holl dywysogion y lloedd, eto ni chredodd, ond barnodd mai celwydd yr oeddynt yn ei ddywedyd am Ismael. Croesawodd Ismael a'i gyfeillion haelionus; ond Ismael a'r deng ŵr oedd gydag ef a darawsant Gedaliah, ac a'i laddasant, a'r Iuddewon a'r Caleaid, y rhai a gafwyd yno, sef y rhyfelwyr. Gweddill yr Iuddewon a ffoisant i'r Aiphthrag ofn Nebuchodonosor, am ladd ei raglaw, er dim a allai y prophwyd Jeremiah ddywedyd i'w hannog i beidio. 2 Bren. 25. 22. Jer. xl, xli, xlii, xliii.

GEDALTI, mab Heman y Lefiad. 1 Cron. 25. 4.

GEDER, GEDERAH, GEDOR, GEDER-OTH, Jos. 12. 13. a 15. 58. 1 Cron. 4. 39. 2 Cron. 28. 18. Bernir mai yr un lle a feddylir dan yr amrywliol enwau hyn.—1. Mab Jered, o lwyth Judah. 1 Cron. 4. 18.—2. Mab Maachah o lwyth Benjamin. 1 Cron. 8. 31.

GEFAIL—EILIAU, (gaf-aill) craffiedydd, gwrthrimyn; gweith-dŷ gŵf. Exod. 25. 38. a 37. 23. 1 Bren. 7. 49. 2 Cron. 4. 21, Num. 4. 9. Edr. CANWYLLBREG.

GEFELL—IAID, (gaf-ell) dau yn yr un groth, a chyd-anedigion. Gen. 25. 24.—'Dy ddwyfion sydd fel dau lwdn iwrch o efeilliaid, yn pori yn' mysig lili.' Can. 4. 5. Y mae y Croawdwr doeth a da wedi roddi i wragedd ddwyron, fel, os byddai iddynt efeilliaid, y gallai pob un o honynt gael ffynon fagwriaethol. Mae y gyffelybiaeth yma yn hardd; mae iyrchod yn mysig lili yn llyfn-wedd ac yn dewion, yn gosod allan frouau yr eglwys yn chwyddedig, ac yn llawnion gan laeth, ac yn arwyddo y fagwraeth gyflawn, iachus, mae yn ei roddi i'w holl blant, trwy weinidogaeth y gair a'r sacramentau. Mae yr eglwys yn hardd ac yn ffrwythlon, ac y mae ei holl wir blant yn cael cynnaluaeth fagwriaethol a chysurus. Nid y wir eglwys mo honi os ydyw ei bronan yn ddifagwraeth. 1 Pedr 2. 2.

GEFYN—AU, (gaf) hual, llyfethar. Y mae gefynau, yn allegawl, yn arwyddo gorthrymder a chaethiwed. Job 36. 8. Salm 68. 6.

GEHAZI, Heb. גִּזְיָהוּ [dyffryn gweledigaeth] gwas Eliseus y prophwyd, yr hwn a gospwyd â gwahanglwyf tragwyddol, am ei gybydd-dod a'i gelwydd yn cymeryd rhoddion Naaman yn enw ei feistr. 2 Bren. iv. a v. Ymddyddanai brenin Israel ag ef weithiau, wedi hyny, am wyrthiau ei feistr. 2 Bren. 8. 4, 5.

GELLWAD—AID, (galw) un yn galw; gyrwr, gyrriedydd. Geilwad ychain; sef gyrwr ychain yn yr iau. Nid yw yr asyn gwyllt yn ddarostyngedig i ewyllys y geilwad. Job 39. 7.

GELE—OD,* (gel) geleu, geloden. Ednog-yn yw y gele, digon adnabyddus, ac a ddefnyddir i sugno gwaed o ryw fan afiach o'r corph

* Heb. גֵּלֶה alwoah; Arabaeg, ALAQA; ond mae y dysgedig Blochart yn cymeryd y gair Hebraeg i darddu yn

yn lle ffaim. Y mae dau fath o honynt, ac a wahaniaethir oddiwrth eu gilydd wrth eu maint-oli, ac hefyd wrth eu golygiad arwynebol.—Gelwir y twyaf gelen bendoll. Y fwyaf a gynnydda i bum modfedd o hŷd, ac y mae dan ei thor yn felen, ac yn ddu ar ei chefn. Y mae tor y leiaf yn wyrdd-dduaid, ac felly hefyd y mae y cefn a linell lydan o'r un lliw, a phob ochr i hono linell gochaid. Hon yw y rhyw a ddylid ei harfer yn feddyginiaethol. Y dull o waedu a'r creaduriaid hyn a arferwyd yn foreu. Dylid eu dewis o ddwfr gloyw rhedegog, am fod y rhai a geir mewn merllyn budr a llonydd & rhyw beth gwenwynlyd yn eu brathiad. Y meddygon yn gyffredin a ddewisant rai a phenau bychain, a linellau gwyrdd-ddu ar eu cefnau, a'u torau yn goch-felyn. Ond o ba ddwfr bynag y cymerwyd hwynt, y ffordd oren yw eu cadw mewn dwfr mewn gwyr, a newid y dwfr yn fynych, fel y glanhaot eu hunain. Cyn rhoddi y gele wrth y croen, dylid ei chymeryd allan o'r dwfr, a'i chadw am awr mewn cwpan gwag, i waghau ei hun, fel y byddo sychedig. Cyn ei rhoddi wrth y croen, dylai y fan gael ei rwbio yn dda, nes y byddo yn boeth ac yn goch. Gellir eu rhoddi wrth yr arleisiau, a thu ol i'r clustiau, mewn afiechyd yn y pen, ac yn un lle arall os bydd yr afiechyd ddim ond mewn un man yn unig, megys cig y dannedd; ac wrth wythenau y fan hono yn y lledewigwst (piles). Dylid golchi yr archoll & dwfr, neu win cynhes, a iachant yn fuan o honynt eu hunain.

'I'r gele y mae dwy farch yn llefain, moes, moes.' Diar. 30. 15. Werth y ddwy farch y deall rhai y ddwy big (dywed eraill fod tair) sydd yn ei thafod i sugno y gwaed, ac nis digonir hi. Cyffelyb iddynt yw y cribddeilwyr cybyddlyd; nid oes dim digoni arnynt, pa un bynag y byddont yn chwennych pethau y byd i'w trysori, neu ynte i'w gario i borthi llygredigaethau annigoniannus. Hos. 4. 18. Mic. 7. 3. Rhuf. 16. 18. 2 Pedr 2. 3, 13, 14, 15. Judas 11, 12. Esa. 56. 11. Diammeu mai yn gyffelybiaethol yr arfer Solomon y geiriau, i ddangos nas dichon neb ddigoni eu chwantau, ond mai eu dyledswydd a'u cyrur yw eu marweiddio, a dyosg yr hen ddyd, yn nghyd a'i chwantau llygredig, twyllodrus.

GELIOTH, dinas gyferbyn & rhiw Adummim. Jos. 18. 17.

GELYN—ION—IAETH, (gâl) cas-ddyn, csgar, ysgar, gwrthwynebwyr; cas, dygasedd.

Tri ohoep dronion ar ei dŷ; madden iddc, tewi arno, a gwneuthur daloni iddo hyd eithaf ei allu. Barddas.

Hoedl dyn nid gelyn a'i rhan. Diar.

Anian groes i gariad yw gelyniaeth; y mae

hytrach o'r gair Arabaidd *alwa*, sydd yn arwyddo tynged, neu anffawd alau, nag o'r gair arall, *alacaah*, sydd yn arwyddo gela. Fel hyn, golyga mai tynged, neu marwolaeth, yw yr hon y mae iddi 'ddwy farch' (sef Hades, proswylfa yr ysbrydion ymadawedig, a'r Bedd) yn llefain moes, moes.—Tybia eraill fod hyn yn anghyson a rhedid yr adnod ffemeroi, sydd yn son am 'dannedd a' chil-ddannedd i ddifa; &c. gan ddeall wrth 'ddwy farch' y gele, dwy welfus y creadur, y rhai sydd ganddi yn gyflawn, ac a pha rai y sugna.—C.

gelyniaeth anghymmodol rhwng Crist a'i gallynwyr, a Satan a'i blaidd yntan. Can. 2. 15. Y mae dwy anian hollol wrthwyneb i'w gilydd yn gweithredu ynddynt; oddiwrth hyn y deilliodd holl erlidigaethau yr eglwys yn yr amryw- iol oesoedd, er y cymp yn Eden hyd yn hyn. 'Gelyniaeth a osodaf,' hyny yw, y mae yn gosod y naill ac yn goddef y llall: a'r elyniaeth y mae efe yn gosod yn nghalonau ei bobl, nid gelyniaeth yw yn erbyn personau annuwiolion, ond yn erbyn delw Satan sydd arnynt, a'i achos, yr hwn y maent yn ei gynnal yn y byd; yn erbyn eu harferion a'u drwg-fucheddau. Mae eu gelyniaeth yn cynnwys cariad at eu personau sydd yn cael eu dystyrio gan eu pechodau; at Dduw a'i gyfraith sanctaidd, sydd yn cael eu dirmygu ganddynt.

'Y mae syniad y cnawd, a chyfeillach y byd yn elyniaeth yn erbyn Duw.' Rhuf. 8. 7, 8. Iago 4. 4. Nid maent yn ddidduw, ond yn gasineb tuag ato, ac yn gweithredu yn elyniaethol iddo ef, a'i achos a'i bobl yn y byd. Gellir tynnu ymaith yr elyniaeth, ond ni ellir byth ei chymodi. Y mae hyn yn dangos yr angenrheidrwydd o ad-enedigaeth, a chyfneddiad i gael ei weithredu trwy hyny, yn syniad meddwl dyn; heb hyn nis dichon Duw ac yntau byth gyfeillachu a chymdeithasu â'u gilydd.

Mae y ddeddf seremoniol yn cael ei galw y gelyniaeth, am ei bod yn dangos gelyniaeth Duw at bechod, yn gofyn iawn drosto; yn cynhyrfu gelyniaeth dyn yn erbyn Duw trwy iau drom y gwasanaeth Iuddewig; ac yn achlysur o elyniaeth rhwng Iuddewon a chenedloedd. Eph. 2. 15, 16. Trwy groes Crist, sef aberth Crist ar y groes, a fydd ynddo, y mae yr elyniaeth yn mhob ystyr yn cael ei lladd. Ni chymmodir dynion yn wirfolodd a'u gilydd, nes y cymmodir hwynt yn gyntaf â Duw; ond 'yn Nghrist mae Duw yn cymodi y byd âg ef ei hun.' 2 Cren. 5. 19. Mae mawredd cariad Duw yn ymddangos yn hynod, gan iddo garu gelynyon mor fawr a rhoddi ei Fab i farw drostynt; 'canys pan oeddy'n elynion y'n heddychwyl â Duw trwy farwolaeth ei Fab.' Rhuf. 5. 10.

Y mae Satan yn cael ei alw y gelyn, y gelynyddyn. Mat. 13. 25, 28. Luc 10. 19. Gelyn i Dduw a'i greaduriad ydyw; y mae yn eu casau, ac yn ceisio yn ddyfal eu dinystrio. Y mae dynion yn offerynau yn aml ganddo i daenu ei gyfeiliornadau yn mhlith eu gilydd, ac i hudo eu gilydd i bechu.

Gair trwm y mae Samuel yn ei ddywedyd wrth Saul, 'fod Duw yn elyn iddo,' sef yn ym- hadd yn ei erbyn a'i farnedigaethau i'w ddystyrio. 1 Sam. 28. 16.

Y mae gorchymyn Crist yn dirion ac yn rasol iawn, yn peri i ni garu ein gelynyon; yn hyn byddwn yn tebygu i Dduw, ac yn dilyn siampl Crist. Mat. 5. 44. 1 Pedr 2. 22, 23. Diar. 24. 17. a 25. 21. Rhuf. 12. 20. Union y

dywedodd y gwr hwnw (Soame Jenyns) 'Pe byddai y cenedloedd Cristionogol yn genedloedd o Grisionogion gwirioneddol, ni byddai son am ryfeloedd yn eu plith.' Edr. CARIAD, TEYRNAS, TEYRNASU.

GEMARLAH, Heb. גמריה [cyflwyniad yr Arglwydd] 1. Mab Hilciah, yr hwn a anfonodd Zedeciah, brenin Juda, gydag Elasa mab Saphan, at frenin Babilon, i ddwyn y deyrnged iddo. Hwy a ddygasant hefyd lythyr oddi wrth y prophwyd Jeremiah at y gaethglud yn Babilon, yn eu rhybuddio rhag celwydd y gaubrophwydi yn eu twyllo â gobaith o ddychwel- iad buan o'u caethiwed; ac hefyd yn cynnwys addewid yr ymwelai yr Arglwydd â hwynt yn mhen deng mlynedd a thri gain, ac hefyd y dygai efe hwynt drachefn i Jerusalem. Jer. 29. 3, 4.—2. Mab Saphan, tywysog a chyng- horwr y brenin Jehoiacim, o flaen yr hwn, yn nghyda'r tywysogion eraill, y darllenodd Baruch, fab Neriah, lyfr prophwydoliaethau Jeremiah yn erbyn Jerusalem, i'w mynegi i'r brenin. Jer. 36. 12, 13.

GEM—AU, (em) Llad. GEMMA; maen gwerthfawr, tlws, glain. Enw cyffredin yw am bob math o feini gwerthfawr. Llauer a ddad- euwyd yn nghylch rhinweddau meddyginiaeth- ol gemau; ond nid cymaint o goel a roddir arnynt am hyny yn bresennol ag yn y dyddiau gynt. Yn allegawl, y maent yn arwyddo y pethau gwerthfawrocach, pethau ysbrydol a sanctaidd; athrawiaethau ac addewidion yr ef- engyl, y rhai sydd werthfawrocach na gemau; rhybuddion caredig a cheryddon, yr olew pen- af. Na thestwech y rhai hyn, medd Crist, o flaen dynion mochynaidd, sydd yn ymdroi mewn tom llygredigaeth a phob aflendid. Tra byddont, yn yr ystyr hwn, yn gyffelyb i foch; yn lle eu gwerthfawrogi, hwy a'u sathrant dan eu traed yn amharchus, ac a'ch rhwygant chwithau. O barch i'r pethau sanctaidd, ac er eich diogelwch eich hunain, na thestwech hwynt o flaen y cyfryw foch, ond ymgedwch oddiwrth eu cyfeillach halogedig. Wrth gun a moch yma, medd Mr. Perkins, y mae i ni ddeall nid pechaduriaid yn gyffredinol, ond gelynyon cyn- dyn atgas, ac sydd yn dangos eu gelyniaeth yn amlwg yn erbyn y gwirionedd. Tit. 3. 10, 11. Gal. 4. 30.

GEMWAITH.—'Gemwaith aur yw ei gwisg hi.' Salm 45. 12. Y cyfryw ag a ddarlunir yn Ezec. 16. 13. 'Felly y'th harddwyd ag aur ac arian, a'th wisg oedd lian main, a sidan, a gwaith edau a nodwydd.' Y gair שבת a gyf- ieithir gemwaith, sydd yn cael ei gyfieithu bog- lynau, yn Exod. 28. 11, 13. Arwydda y cylch- au euraidd yn mha rai y gosodent feini gwerth- fawr ar wisgoedd goreuon a phendefgesau. Yma arwydda harddwch godidog yr eglwys wedi ei haddurno â gwisgoedd iechydwrtaeth. Cyfiawnder dwyfole i phriod am dani, a ffirwythau sanctaidd yr Ysbryd ynddi yn dufewnol ac yn allanol, yn ei holl ymarweddiad, a harddant yr

eglwys yn ogoneddus rhagor neb arall. Nid bratiau budron, ond gemwaith aur, hardd a drudfawr, yw ei gwisg hi. Rhuf. 3. 22. a 13. 14. Dat. 3. 18. Mat. 5. 16. a 22. 11.

GEN—AU, (ge-en) safn, ael-gerth, car gen. Y genau, y gwefusau, a'r tafod, ydyw y rhanau hyny o'r corph ag sydd wasanaethgar i ynborthi ac i ymadroddi & hwynt. Mae y tri gair weithiau yn arwyddo iaith neu ymadrodd. Job 2. 10. a 19. 16. Diar. 12. 18. Y genau, weithiau a arwydda ddrws neu fynediad i mewn. Dan. 3. 36. A miu, neu wefus, a arwydda ymyl. 2 Bren. 2, 13.

Genau yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, a arwydda ei ewyllys, ei awdurdod, ei air, neu ei addewid. Esa. 1. 20. Salm 105. 5. Esa. 40. 5. a 55. 11. Galar. 3. 38.—'Gwialen ei enau,' ac 'Ysbryd ei enau,' ydynt awdurdod effeithiol ei air yn gweithredu yn anwrthwynebol i gopsi a dyfetha ei elynion. 'Yna y dadguddig yr anwr hwnw, (sag Anghrist) y dyn pechod, yr hwn a ddyfetha yr Arglwydd ag Ysbryd ei enau.' Bydd dysgleirdeb y gwirionedd yn ei ddadguddio, pwy, a beth ydyw; ac Ysbryd y gwirionedd, trwy ei effeithioldeb yn ei ddyfetha. Esa. 11. 4. 2 Thea. 2. 8.—'Tarewais hwynt (medd yr Arglwydd) trwy y prophwydi; lleddais hwynt & geiriau fy ngenau.' Hos. 6. 5. Dyma y cleddyf llym sydd yn dyfod allan o'i enau, i daro y cenedloedd ag ef. Dat. 19. 15.

'Agor genau un,' yw peri iddo, a'i gynnorthwyo i lefaru yn eofn, yn rhwydd, yn hyderus, ac yn orfoleddus. Num. 22. 28. Salm 109. 2. Job 3. 1. Salm 51. 15. Neu gwrando yn astud, fel y gwna rhai trwm eu clyw wrth wrando. Salm 119 131.

'Cau genau un,' yw peri i un beidio llefaru gan deimlad o gywilydd ac euogrwydd. Rhuf. 3. 19. Salm 63. 11. Mic. 7. 5. Preg. 12. 4.—Rhoddi llaw ar y genau, yw un yn cael ei daro yn fud gan ddechryn a chywilydd. Mic. 7. 16.—Pffrwyno y genau, yw ei attal yn wliadwrus rhag llefaru yn bechadurus, yn drahaus, ac yn anystyriol. Iago 1. 26. Salm 39. 1. a 141. 3.—Nesau at Dduw & genau, y mae dynion pan na byddont ond yn ymddangosiadol ac yn allanol yn addoli Duw; heb fod eu hysbrydoedd yn cydymagweddu yn barchus, a hwythau yn ei addoli mewn ysbryd a gwirionedd. Esa. 29. 13. Mat. 15. 8. Ezec. 33. 31.—Dynion a osodant eu genau yn erbyn y nefoedd, pau y llefaront yn ffroen-uchel, yn draws-falch, heb ofn a pharch i Dduw. Salm 73. 9. Ezec. 35. 13.—'O helaethrwydd y galon y llefara y genau.' Mat. 12. 34. Am hyny, 'genau y cyfiawn a ddug allan ddoethineb; ond genau y drygionus a lefara drawsedd, a lygra ei gymydog, a lefara wagedd.' Diar. 10. 31, 32. a 11. 9. Salm 144. 8. Edr. SAFN, TAFOD.

GENEA, (gèn) ffirwyn, gwênfa. Salm 32. 9.

GENESIS, Gr. Γενεσις, [cedliad, neu cenedlaeth.] Gelwir y llyfr hwn yn Hebraeg בְּרֵאשִׁית

oddiwrth y gair cyntaf ynddo. Galwodd y Groegiaid ef GENESIS, cenedliad, am ei fod yn cynnwys hanes am genedlaethau y nefoedd a'r ddaear pan grewyd hwynt; ac hefyd am y rhoddi'r ynddo hanes cenedlaethau Adda, a'r hen batriceirch. Pen. 2. 4. a 5. 1. Moses oedd yr ysgrifenydd o hono, dan ysbrydoliaeth dwyfol. Am hyn nid oes dim amhauaeth. Y mae y pum llyfr yn cael eu galw, *Llyfr Moses*, *Llyfr Cyfraith Moses*, sef *Llyfr Cyfraith yr Arglwydd*, trwy law Moses. Marc 12. 26. Luc 2. 22. 2 Bren. 14. 6. 2 Cron. 34. 14. Pa bryd yr ysgrifennodd ef, nid ydyw yn gwbl hysbys; wedi ei osod, tebygol, yn ei swydd oruchel, fel blaenor ar bobl Israel. Cynnwys hanes y byd o'r dechreu hyd farwolaeth Joseph, sef dros 2389 o flynyddoedd. Edr. CREADIGAETH, ADDA, EFA, &c. Y mae ynddo gorph o ddefnyddiaid hancsiol wedi crynhoi yn nghyd, o ddyddiau boreuol y byd, am ba rai nid oes genym ddim hanes arall sydd gredadwy, ag sydd yn gwneuthur y llyfr rhagorol hwn o'r gwerth mwyaf. Gwelwn ynddo y bydoedd, a holl gyflawnder eu dodrefn hardd, yn cael eu dwyn, trwy fawredd gallu dwyfol, o ddiidim i fod, yn hawdd, yn drefnus, ac yn ogoneddus; dyn yn cael ei osod yn y byd yn ben-arglwydd arno, mewn cyflwr sanctaidd a dedwydd; pechod yn dyfod i'r byd, a marwolaeth trwy bechod; ffirwythau y cnawd yn amlhaaf ac yn cynnyddu y ddirfawr; a digofaint Duw o'r herwydd yn dyfetha y byd a'i drigolion, trwy fam gyffredinol y diluw mawr. Yn yr addewid yn Eden i'n rhieni cyntaf, yn foreu iawn wedi iddynt bechu, dadguddir i ni y wawr gyntaf o arfaeth a threfnfaid tragwyddol Duw, i achub pechaduriaid o'u trueni mawr trwy Iesu Crist. Hâd y Wraig. Y mae y dadguddiad grasol hwn yn raddol yn myned ar gynydd, ac addewidion yn cael eu hychwanegu, i Noah, Abraham, Isaac, Jacob, &c. Gwelwn radlonrwydd ac effeithioldeb yr addewid yn neillduad Abel, Enos, Noah, Abraham, Isaac, Jacob, Joseph, Melchisedec, &c. i Dduw a'i addoliad, oddiwrth y byd llygredig. Y mae gelyniaeth y ddau hâd yn ymddangos o hyd, trwy yr holl oesoedd boreuol hyn. Yn hanes meibion Noah a'u gwragedd, rhoddir ni olwg gynnwysfawr ar ddechreuad cenedloedd y ddaear, a theyrnasoedd y byd; cymysgiad ac amrywiaeth ieithoedd y byd; dechreuad Ninifeh a Babilon, dwy o'r dinasoedd mwyaf a fu erioed. Oni buasai i'r Arglwydd roddi i ni yr hysbysrwydd hwn, buasem yn ymbalfalu yn y tywyllwch yn hollol agos, am yr holl hen oesoedd y byd, a'r hyn a ddygwyddodd ynddynt. Ceir yma hanes am y rhyfel cyntaf a fu yn y byd erioed, (pen. xiv.) dystryw Sodoma a Gomorra; ffurfiaid y Môr Marw yn ganlynol i hyny, yr hwn sydd wedi dal sylw trwy y pethau neillduol a briodolir iddo rhagor un môr arall.

Er fod y llyfr hwn yn neillduol o werthfawr a defnyddiol o ran y trysorau digymhar sydd yn

ddo o hanesiaeth boreuol pob peth; eto yn benaf mae ei werth yn anmhrisiadwy oblegid y wybodaeth a roddir i ni ynddo am Dduw ein Creawdwr; ein cyflwr dan y cwmp fel pechaduriaid truenus; yr addewid o Waredwr; ac effeithioldeb yr addewid hono i ddwyn pechadur yn ol at Dduw, a'i nerthu i rodio gyda Duw. Hyfryd yw gweled pechaduriaid yn waredigion, a'r cymundeb rhydd, cyfeillgar, ar sail yr addewid rad, sydd rhyngddynt hwy & Duw—gofal Duw am ei bobl yn mhob amgylchiad, a'u fyddlondeb, hwythau iddo. Y mae hanes Joseph yn rhagori clod, wedi ei ysgrifenu yn annynwaredadwy, ac yn anghymharol yn holl hanesion y byd. Mae ynddo brophwydoliaethau sydd yn yr holl oesoedd yn cael eu cyflawni hyd heddyw, yn dadguddio eangder trefn Duw; ei hysbysrwydd o'i holl amcanion a'i fwriadau erioed; ac yn brawf diammheuol o ddwyfoldeb y llyfr hwn. Pen. ix. xlix.

Yn ngeiriau Lamech wrth ei wragedd—Noah wrth ei feibion—ac yn ngeiriau Isaac a Jacob yn bendithio eu meibion, cawn, yn ol barn y beirniaid mwyaf dysgedig,* y brydyddiaeth hynaf yn y byd, a hono wedi ei chyfansoddi dan ddwyfol ddylanwadau; ac yn cynnwys prophwydoliaethau am ansawdd ac amgylchiadau holl genedloedd y ddaear hyd ddiwedd amser.† Y mae argraff ddwyfol i'w ganfod ar yr holl lyfr, yn cynnwys dechreuad dadguddiad dwyfol i ddynion, a sylfaen y cwbl a ddadguddiwyd i'r eglwys yn yr amrywiol oesoedd wedi hyn. Mae y cwbl yn yr Hen Destament a'r Newydd yn cyfeirio at yr hanesiaeth a'r dadguddiad boreuol cynnwysedig yn hwn.

Ar y llyfr hwn, heblaw esbonwyr cyffredin o'r Beibl, gwel Andrew Willet, Henry Ainsworth, Andrew Fuller, Dr. Frances Roberts *on the Covenants*, Rivetus.‡

GENI, GENEDIGAETH—FA, (gân) *Gr. γέννησις*; cenedlu, esgor, cael dechreuad; cenedliad, esgoriad, dechreuad; esgoreddfa.—'Canyys y meibion a ddaethant hyd yr anedigaethfa,' Esa. 37. 3. Dr. M. Genedigaeth naturiol yw, pan y byddo plentyn yn cael ei eni yn mhen naw mis wedi ei genedliad. Mae rhai yn cael eu geni yn mhen saith neu wyth mis; y rhai a enir yn mhen saith mis ydynt yn fwy tebygol i fyw na'r rhai a enir yn mhen wyth mis; am mai achos y cyntaf yw cryfder y plentyn, ac achos y llall yw gwendid y fam. Nid yw plant wyth mis ond yn anaml yn byw.

Am fod dyn yn cael ei eni mewn pechod, neu yn bechadur, mae yn cael ei eni i flinder a hebwl. Job 5. 8. a 14. 1. 'Dyn a aned i flinder;' hyny yw, dyna ei ran a'i etifeddiaeth;

mae blinder yn etifeddiaeth i ni trwy dadogaeth, fel yr ydym, hil ac eppil, yn bechaduriaid. Hefyd, y mae tueddfryd naturiol ynddo i bechod, a thrwy hyny i flinder. Mae y fath gysylltiad rhwng pechod a blinder, fel mae yr un gair Hebraeg (עמל) yn arwyddo pob un o'r ddau. Dyma gyfoeth dyn yn ei enedigaeth, sef pechod a blinder.

'Yr Arglwydd a gyfrif pan ysgrifeno y bobl eni hwn yno.' Salm 87. 6. 'Yr Arglwydd a gofnododd, pan ysgrifennodd y bobl, y byddai i'r enw hwn gael ei eni.' Gwel Romaine's *Letters*, *Let.* xxxvi. Tebygol fod y geiriau yn rhagfynegi geni yn Seion y mwyaf a aned neu a enir byth, sef y 'bachgen a aned, a'r mab a roddwyd.' Esa. 9. 6.

In their records to them it shall,
By him be made appear
Of Zion, that the **CREAFF** OF ALL
Had his beginning there.

J. Hopkins.

1. Ganed Crist o forwyn, ac nid o wraig, yn ol trefn natur; 'Wele, moriwyn a fydd feich-iog, ac a esgor ar fab, a thi a elwi ei enw ef **IMMANUEL.**' Esa. 7. 14. Mat. 1. 23. Nid trwy nerth a rhinwedd y geiriau yn nghreadaeth dyn, 'Ffrwythwch ac amlhewch,' ond trwy nerth yr Ysbryd Glan, y cenedlwyd dynoliaeth Crist, o sylwedd y Forwyn Fair. Gan ei genedlu o *sylwedd* y forwyn, mae yn wir hâd y wraig—hâd Abraham—mab Dafydd—a mab y forwyn; trwy hyny mae yn Fab dyn—yn frawd wedi ei eni erbyn caledi—yn agos berthynas—ac yn gyfathrachwr & ni. Yr oedd y tri pherson yn gweithredu yn neillduol yn nghenedliad dynoliaeth Crist: y Tad yn trefnu ac yn porotoi; yr Ysbryd Glan yn gweithredu yn nerthol yn ffurfio y ddynoliaeth o sylwedd y forwyn; a'r Mab yn cymeryd y ddynoliaeth a ffurfiwyd i undeb personol âg ef ei hun—a'r cwbl yn yr un mynydyn. Salm 10. 6, 7. Heb. 10. 5. Luc 1. 35. Heb. 2. 16. Y penaf o weithredoedd y Dduwdod yw hon; yn yr hon y mae yr amlygiad mwyaf o gariad, doethineb, a gallu dwyfol, a welir byth. 'Pan gymerodd y Mab arno waredu dyn, ni ddiystyrodd fru y wryf.' Yr oedd hyn yn angenrheidiol, i'w wneuthur, o ran ei Berson, yn Gyfringwr addas. Edr. **CYFRINGWR.**

2. Ganed ef hefyd yn ddi-bechod. Er ei fod yn Fab dyn, eto am genedlu ei ddynoliaeth yn oruwch-naturiol, sef nid trwy rym y geiriau 'ffrwythych ac amlhewch,' ac nid yn ol deddf a threfn natur yn nghenedliad pawb, o sylwedd y Forwyn, nid oedd yn lwynau Adda, nac yn nghyfammod Adda; am hyny yr oedd yn hollol rydd oddiwrth euogrwydd y trosedd-cyntaf, a'r llwgr canlynol i hyny. Anaddas yw dywedyd fod Crist dan y cyfammod gweithrededd, ac iddo gyflawni hwnw; pe buasai felly, buasai yn euog o'r trosedd o hono, ac yn gyfranog o'r holl lwgr a darddodd o hyny. Nid aeth dano chwaith wedi ei eni; canys yna buasai holl ddeiliaid y cyfammod hwnw i gyd yn

* Gwel *Regob Lowth De Saera Poesi Heb.* Prael. 4.

† In his *positas fuerint*, non modo *Iraeliticæ gentis*, sed et *humani etiam generis fortunæ.* Ibid.

‡ Cyfeirir y darlennydd ymchwilgar hefyd at walth rhagoriol y Dr. Hongstenberg (*On the Pentateuch*); Gravis, *Lectures on the Pentateuch*; Robertson, *Clavis Pentateuchi*; a Jamieson, *Critical and Practical Exposition of the Pentateuch*.—C.

gadwedig. Yr oedd ef yn ben-cyfammodwr mewn cyfammod arall hollol wahanol oddiwrth y cyfammod hwnw âg Adda, ac un mwy goruchel a gogoneddus, i'r dyben i gyfodi rhai o ddeiliaid y cyfammod toredig hwnw, a ddetholodd Duw o'i ben-arglwyddiaeth a'i ras, oddi tan felldith y cyfammod hwnw, a holl effeithiau y cwmp mawr: i gwblhau hyn y'r oedd yn rhaid fod ganddo ddynoliaeth, a hono yn ddi-bechod. *Peth sanctaidd* oedd yn ei onedigaeth.

3. Ganwyd ef yn ddyn bach fel ninnau, ac yr oedd yn derbyn magwraeth, ac yn cynyddu yr un fath a phlant eraill; 'Yr Iesu a gynnyddodd mewn doethineb a *chorpholaeth*.' Luc 2. 52. Yr oedd holl fychanrwydd a gwendidau y natur ddynol yn perthyn iddo, yn ei febyd a'i ieuencyd. Rhwymwyd ef mewn cadachau; bu yn derbyn magwraeth naturiol oddi wrth ei fam, a phob cymhorth ac yungeledd angenrheidiol i gyflwr mebyd fel eraill. Luc 2. 12.

Ganwyd ef yn yr amgylchiadau mwyaf isel; mewn aman, neu ystabl, y ganed ef; a'i fam a'i dododd mewn preseb yno i orwedd, am nad oedd iddynt le yn y lletty—yr oedd lle i eraill, ond nid iddynt hwy; am fod, tebygol, eu gwedd yn dloadaidd, a'u meddianau ond ychydig i dalu eu ffordd. Fel hyn, ein Harglwydd, ac yntau yn gyfoethog, er ein mwyn ni a aeth yn dlawd, fel y cyfoethogid ni trwy ei dlodi ef. 2 Cron. 8. 9. Luc 2. 24. Lef. 5. 7. Amos 9. 11.

5. Ganwyd ef yn Bethlehem, dinas fechan oddentu chwe' milltir o Jerusalem, yn ol y brophwydoliaeth eglur am dano. Mic. 5. 2. Mat. 2. 6. Y dref lle bu Dafydd. Ioan 7. 42.

6. Ganwyd ef hefyd yn nghyflawnder yr amser a drefnwyd yn fwyaf cymhwys ac addas gan ddoethineb dwyfol, ac y rhagfynegydd am dano gan y prophwydi. Gal. 4. 4. O herwydd llawer o ddybenion hysbys i Dduw, nid oedd yn addas iddo gael ei eni yn gynt nac wedi hyny. Cafodd y byd brawf digonol o anigonolrwydd pob peth i achub a diwygio plant dynion pechadurus, cyn geni yr Achubwr mawr. Daeth pan oedd y byd yn llawn o drigion, a theyrnas Satan, trwy rym y bedwerydd ymerodraeth Daniel, yn ei chadernid mwyaf. Daeth pan oedd mwyaf o angen am dano, a phan oedd amynedd y saint yn dysgwyl am dano agos a darfod mewn anobaith, ond fel yr oedd ffydd yn addewidion Duw yn eu cynnal. Ganed ef pan oedd y deyrn-wialen wedi ymadael o Juda yn marwolaeth Herod Fawr, yn ol prophwydoliaeth Jacob am dano. Gen. 49. 10. Gwedi marwolaeth Herod, daeth Archelaus i'r orsedd, ond diorseddwyd ef yn fuan gan Ymerawdwr Rhufain; gwedi hyny, rhaglawiad dan ymerawdwr Rhufain, fu yn llywodraethu arnynt, hyd nes dinystriwyd eu dinas, ac y gwasgarwyd hwy o'u gwlad. Edr. **DEDDFWR**.

7. Er ei eni mewn amgylchiadau tlawd a gwael, nodwyd ei onedigaeth gyda pharch neillduol gan drigionion dysglaer y goleuni; a thywalltwyd yr Ysbryd Glan ar rai o breswylwyr daear i ganu *anthem* o orfoledd a mawl ar yr achos mwyaf gogoneddus a gorfoleddus a fu erioed ar y ddaear. Bu holl angelion Duw yn ei addoli, a chanodd ser y boreu, wedi hir ddysgwyl cyflawniad y prophwydoliaethan am dano, gan orfoledd a syndod wrth y weithred fwyaf rhyfedd a welsant, neu a welant byth. Llamodd Ioan Fedyddiwr yn nghroth ei fam o lawenydd; pynciodd Elisabeth a Mair yn rhagorol ar yr achos; Zecharias dduwiol, a'r bugeiliaid, yn nghyd a'r hen Simeon ac Anna, a foliannasant Dduw yn beraidd-hyfydd am ei rfyeddodan, yn hyn i feibiôn dynion. Yn fuan wedi ei eni, daeth doethion o'r dwyrain i anrhegu y mab bychan fel brenin yr Iuddewon. wedi cael eu harwain i'r lle gan ei seren. 'Gwelsom ei seren ef yn y dwyrain,' meddent, 'a daethom i'w addoli ef.' Mat. 2. 2. Edr. **DOETHION**.

'Y rhai ni aned o waed, nac o ewyllys y cnawd, nac o ewyllys gwr, eithr o Dduw.' Ioan 1. 13. 'Y rhai ni aned o waed,' sef yn ol deddf natur; 'nac o ewyllys y cnawd,' fel y ganed Ismael o ewyllys y cnawd yn Sarah i gael plant; 'nac o ewyllys gwr,' fel yr oedd ewyllys Isaac i Esau gael y fendith; eithr o Dduw' yn gwbl ynddo ef yr oedd yr achos cynhyrfiol; ei ras a'i ewyllys da ei hun a'i tueddodd i drugarhau wrthynt; efe a weithredodd yn nerthol ynddynt i'w cyfnewid, ac i roddi ei anian yn eu calonau; efe a'u derbyniodd yn rasol fel ei blant, ac a ymddygodd fel tad tnaeg atynt. Y rhai a aned fel hyn yn rasol o Dduw ydynt yn gweled gwerth ac addasrwydd yn Nghrist, ac yn gwneuthur derbyniad cyflawn o hono. Edr. **ADENEDIGAETH**.

'Dy drigfa a'th onedigaeth sydd o wlad Canaan; dy dad oedd Amotriad, a'th fam yn Hitees.' Ezec. 16. 3. Yr wyf mor hynod o lygredig a ffaidd a phe buasit wedi dy eni o'r gwaethaf o'r Canaanaid, y rhai a orchymyodd Duw eu hollol ddystrywio oblegid cyflawnder eu hanwiredd. Gen. 10. 25. a 15. 16. Lef. 18. 25. Deut. 7. 2. I Bren. 21. 26. Nid oedd dechrenad y genedl Iuddewig ddim gwell na'u dechreuad hwythau; yr Arglwydd a dosturiodd wrthynt o'i rydd ewyllys a'i drugaredd ei hun; ac a wnaeth iddynt ragori ar eraill trwy ei ymgeledd rasol gyflawn iddynt.

GENEDIGAETH-FRAINT. Edr. **BRAINT**.

GENI, (gan) gweddu, dalant, cynnwys.—'Y mae llawer yn geni ynddo.' Ezec. 23. 32. 'Am nad yw fy ngair i yn geni ynoch.' Ioan 8. 37. 'Can nad oes lle i'r gair menwi yn ochwi.' W. S. Y mae yr un gair *χρῆμα*, yn cael ei gyfieithu ganu yn Marc 2. 2.—*dal*, Ioan 2. 6.—*cynnwys*, Ioan 21. 25.—*derbyn*, 2 Cor. 7. 2. Yr oedd eu calonau mor llawn o dywyllwch, rhagfarn, a gelyniaeth yn erbyn yr

Arglwydd Iesu, fel nad oedd lle i'w air ynddynt. Nid ydyw yn dywedyd, nid ydych yn gwrandio fy ngeiriau, neu nid ydyw yn cael llawer o le ynoch, ond nid oes lle i fy ngair i ynoch; mae y meddwl yn ei wrthod, a'r galon yn nghauad yn ei erbyn. Os bydd o lesad i ni, rhaid i'r gair èni ynom, fel ymborth iachus i fod yn fagwraeth i ni; neu gyfferi meddyginiaethol i'n hischau. Y sawl nid ydyw y gair yn geni ynddynt, o ran eu hadnabyddiaeth, a'u cymeradwyaeth o hono, i'w ddefnyddio i'r dyben mae pob rhan o hono wedi ei roddi, y maent dan lywodraeth y nwydau mwyaf echrwslon, fel yr Iuddeuwon yma, am ladd yr Arglwydd Iesu. Jer. 22. 21. Exod. 6. 9. Mat. 13. 15, 20, 21. Act. 17. 19, 20, 21. 1 Cor. 2. 14.

GENNESARET, yr un â Chinnereth. Jos. 19. 35. Y tir Gennesaret o du y gorllewin i Fôr Tiberias, yr hwn a elwir Llyn Gennesaret. Luc 5. 1. O du y dehau i ddinas Cinnereth yr oedd gwaetad-dir gydag afon yr Iorddonen, hyd y Môr Marw; a hwn, tebygol, yw tir Gennesaret.

GERA, גֵּרָא [pererindod] 1. Tad Ehwd. Barn. 3. 15.—2. Tad Simeï. 2 Sam. 16. 5.—3. Mab Benjamin. Gen. 46. 21. Fe allai yr un a mab Bela (yn ol 1 Cron. 8. 3, 5.) cyntafanedig Benjamin.

GERAH, ugeinfed ran o siel; ugain gerah yw siel. Exod. 30. 13. Y bath Iuddeuaidd lleiaf ydoedd.

GERAR, neu GERARAR, dinas y Philistiaid, dehau-orllewin i wlad Canaan, nid oedd yn nebell o Beerseba a Gaza. Yr oedd tiriogaeth Gerar yn cyrhaedd yn mhell i Arabia Garegog. Yr oedd dan lywodraeth breninoedd a enwid Abimeiech: bugeiliaid Isaac, am y ffynonau a gloddiasant. Gen. 10. 19. a 20. 26. Dywedir i Judas Maccabæus gael ei wneuthur yn llywodraethwr penaf ar Ptolmais hyd y Gerheniaid. 2 Mac. 13. 24.

GERGESIAID, preswylwyr Gergesa, tu hwnt i Fôr Tiberias. Yn y wlad hon, pan yr aeth yr Arglwydd Iesu iddi, y cyfarfu dau ddiefflig âg ef. Mat. 8. 28. Edr. GADARA.

GERMAIN, (garm) wylofaïn, griddfan.

Pan eisteddo ar faïne y frawd,
Fe glyw y tlawd yn *germain*.
E. Prys (Salm 9. 12)

GERSON, Heb. גֵּרְשׁוֹן [dyeithr yno] Mab Moses a Sephorah. Exod. 2. 22. a 18. 3. 1 Cron. 26. 24.

GERSON, Heb. גֵּרְשׁוֹן [ei alltudiad] mab hynaf Lefi. Num. 3. 17. Rhifedigion teulu Gerson pan ddaethant o'r Aipht oeddynt 7200. Teuluoedd y Gersoniaid a wersyllasant ar y tu ol i'r Tabernacl tua'r gorllewin. Gweinidogaeth tylwyth y Gersoniaid oedd dwyn llëni y tabernacl, ac Ithamar, mab Aaron, oedd i'w llywodraethu yn eu gwasanaeth. Num. 3. 21.—25. a 4. 24.—28. Rhoddwyd iddynt dar ar

ddeg o ddinasoedd yn ngwlad Canaan. Jos. 21. 27—33. 1 Cron. 6. 71—76. Yr oedd dwy gangen i deulu Gerson, sef Laadan a Simeï; penaethiaid meibion Laadan yn nyddiau Dafydd oeddynt Jehiel, Zetham, a Joel; Selomith, Haziël, a Haran; a meibion Simeï oeddynt Jahath, Zinah, Jeus, a Beriah. 1 Cron. 23. 7—11. Meibion Jehiel, Zetham a Joel, oeddynt olygwyr ar drysorau tŷ yr Arglwydd. 1 Cron. 26. 21, 22.

GERWIN-DEB, (garw) agarw, afrywiog, llym, dyscethrin, ystyfnig.—'Y cyfoethog a etyb yn erwin.' Diar. 18. 23. Effaith cyfoeth ar ddynion ansanctiaidd yw eu gwneuthur yn afrywiog a sarug, gan hyderu ar eu cyfoeth yn lle ar yr Arglwydd. Exod. 5. 2. 1 Sam. 25. 10, 11. Iago 2. 3. Jer. 49. 16.

GESEM, GASMU, Arabiad oedd yn mysg gwrthwynebwyr Nehemiaï a adeiladu Jerusalem. Num. 6. 1, 6.

GESUR-IAID, Heb. גֵּסוּרִים [golwg y dyffryn] 1. Dinas neu wlad y tu dehau i Damascus, a thu y dwyrain i'r Iorddonen. Pa un ai Canaanaid ai Syriaid oedd y Gesuriaid, nid yw yn amlwg. Ni yrodd meibion Israel allan na'r Gersuriaid na'r Maachathiaid, eithr trigasant yn rhlith meibion Israel; ond Jair a enillodd Gesur. Jos. 13. 11, 13. 1 Cron. 2. 23. Yn amser Dafydd, Talmai oedd frenin Gesur, merch yr hwn a briododd Dafydd, ac yr oedd yn fam Absalom. I Gesur y ffôdd Absalom wedi lladd ei frawd. 2 Sam. 13. 37.—2. Gesur, neu Gesuri, oedd.le y tu dehau-ddwyrain i wlad y Philistiaid. Dafydd a'i filwyr a rutherasant ar y Gesuriaid pan oeddynt yn trigo yn Siclag. 1 Sam. 27. 8.

GETHER, Heb. גֵּתֵר [dyffryn profedigaeth] mab Aram, mab Sem.

GETHESEMANE,* Heb. גֵּתְּהֵמָנִים [dyffryn yr olew] pentref ar fynydd yr Olewydd, yn agos i Jerusalem; yn mha le yr oedd, tebygol, olew-wryf. Yma byddai ein Harglwydd yn ymneillduo weithiau o Jerusalem; ac mewn gardd yn agos yma y bu yn ei ymdrech chwerw yn chwysu y gwaed yn ddfafnu i'r llawr, lle y daliwyd ef gan Judas a'i fyddin. Mat. 26. 36—50.

GEUDAB, neu GEUDEB, (gau) celwydd, twyll.—'Geudab yw meibion gwyr.' Salm 62. 9. Wrth בני אדם meibion dynion, a אִישׁ בְּנֵי meibion gwyr, y deallir pob math o ddynion, gwreng a boneddig, isel radd ac uchel radd, y tlawd a'r cyfoethog; Salm 49. 2. i'w gosod oll gyda'u gilydd yn y clorianau i'w pwyso, a gwegi (חֶבֶל) tarth, (anadl) neu ewyn dwfr, yn y pen arall, y maent yn nghyd (יחד) yn ysgafnach na hwnw. Nid oes dim yn yr

* Tebygol mat enw ydoedd ar faes bychan, neu ardd, ych ydig allan o Jerusalem, dros yr afon Cedron, ac wrth droed mynydd yr Olewydd. Mae y man a nodir allan yn awr fel yr ardd, yn mha un y bu ein Hluchawdwr yn ei ymdrech chwerw, yn 250 o droedfedd ysgwar, yn cynnwys wyth o goed olew-ydd hen lawr, ac wedi eu cychlynnu a mur isel o geryg rhydd. Gwel Robinson's Researches in Palestine.—U.

holl greadigaeth yn ysgafnach na hwynt. 'Pan gyfodant yn y clorian;' Dr. M. sef pan y pwysir hwynt yn wirioneddol, ni cheir dim yn ysgafnach. Am hyny nid ydynt yn wrth-ddrychau i'w hofni, nac i ymddiried iddynt; ond dysgwylw'n wrth Duw yn unig, ac ofnwn ef, yr hwn yn unig sydd a mawredd yn perthyn iddo. Esa. 40. 15, 17. Rhuf. 3. 4.

GEWYN, (gaw) giuyn, cyhir. Y gewynau, neu y cyhyrau, ydynt y rhanau cnawdol, neu y llinynau mân hyny o gorph dyn ac anifel, sydd fel rhaffau yn offerynol i bob ysgogiad, neu symudiad. Mewn addasrwydd ymadrodd, gewyn yw dau ben y cyhir, ag sydd yn ei gydio wrth yr asgwrn. Byddai y cymalau yn hollol ddi-ddofnydd heb y gewynau: y gewynau sydd yn eu cylymu wrth ei gilydd, ac yn peri pob ysgogiad o'r eiddynt. Y mae gewyn addas i bob ysgogiad a symudiad o'r holl aelod; a chan fod aelodau yr holl gorph yn gofyn llawer o ysgogiadau, y mae yn rhaid bod nifer y gewynau yn lluosog; ond nid y difyniaethwyr (*anatomists*) yn cytuno am eu nifer; rhai a gyfrifant 529; eraill 446; ac eraill 436.* Hyn sydd sicr, nis diehon fod un ysgogiad, mewn un ffordd, nac mewn un gradd, y tu fewn neu y tu allan, heb fod gewyn yn peri yr ysgogiad hwnw. Mae llawer o'r gewynau, neu yn hytrach y cyhyrau, weithiau, yn cyd-weithredu i gwblhau yr un gorchwyl. Y Dr. Nienty, a gyfrif gant o gyhyrau yn gweithredu bob tro yr anadlo dyn. Anadlu sydd fendith angenrheidiol i ni bob mynyddyn o'n bywyd. Eto, ychydig ydym yn ei ystyried pa fath drefniad amrywiol o bethau yn cyd-weithredu yn hawdd a chyflym, ac yn ddi-ddrysy, sydd yn angenrheidiol tu ag at gael y fendith hono yn ddirwysr. Y mae y rhan fwyaf o ysgogiadau pob rhan o'r corph wrth ewyllys dyn; ond y mae rhai heb fod fellu, megys ysgogiadau y galon, yr ysgyfaint, y coluddion, &c., sef yr ysgogiadau angenrheidiol at gynaliaeth bywyd y creadur. Rhaid i'r rhanau hyny o'r corph weithio pan fyddo y creadur yn cysgu; am hyny y mae eu hysgogiadau, fel mynediadau y cyrph nefol, yn cerdded oll wrth orchymyn Duw. Ond yr ysgogiadau angenrheidiol i gerdded, gweithio, gostwng, codi, &c. y maent oll wrth ewyllys y creadur. Byddai yr ysgogiadau hyn yn anghyfleus, an yn anhyfryd, pe na byddent felly. Y mae cyflymdra ysgogiadau y cyhyrau i'w rhyfeddu yn fawr. Ysgogiadau y tafod, pan fyddo un yn areithio, ydynt amrywiol, cyflym, a diball; ac y mae cyhir yn gweithredu pob ysgogiad: pe pallai un o'r cyhyrau weithredu, byddai pall yn yr ymadrodd yn y fynydd. Mae pob sill a swinir yn gofyn ysgogiad y tafod a'r genau priodol i'r sill hono; y mae amryw o silliau yn yr un gair, ac amryw eiriau yn yr un darn o ymadrodd: ac eto areithia un oriau heb ball yn sain un sill.—Mae nerth y gewynau yn dra rhyfedd. Rhaid i'r

nerth bob amser fod yn fwy na'r pwys i'w godi, neu ei symud; ie, weithiau yn fwy na chant cymaint, gan fod y gewyn yn tyntu megys y fraich feraf i'r dafl. Dywed Borelli enwog, fod gewyn yr ysgwydd, a elwir *deltoides*, yn arfer nerth 60,000 o bwysau, pan fyddo y fraich yn dal 60 pwys. Pe llamai dyn o gant a haner o bwysau ddwy droedfedd oddiar y ddaear, rhaid i'r gewynau roddi nerth 3000 o bwysau. Y mae y galon yn rhoddi nerth 100,000 o bwysau bob ergyd, i dywallt y gwaed dros y corph. Y mae nerth y gewynau yn llawer mwy mewn rhai dynion na'u gilydd. Dywedir am un William Joy, o Gent, iddo godi 2100 o bwysau o blwm o fisen y brenin William; iddo orchfygu nerth ceffylau cryfion, a'u tyun ar ei ol, er eu gyru ffordd arall; ac iddo dori rhaffau cryfion fel tori edef.—Y mae y cyhyrau wedi eu haddasu i ysgogiadau y cymalau; y maent yn gweithredu trwy fyrhau, ac nid mewn un ffordd arall; pan fyddo y gweithreidiad yn dardod, y mae y gewyn yn ymollwng i'w agwedd flaenorol; ond nid yw yn rhoddi allan ddim nerth. Un gewyn sydd yn plygu, ac un arall yn unioni o fraich, a phob aelod arall. Nid oes un o honynt yn rhwystr i'r llall, er amled ydynt yn nghorh dyn. Y maent weithiau yn myned trwy eu gilydd, fel edef trwy grai y nodwydd, i ragflaenu pob anghymwader a fyddent heb hyny i'r corph; megys gewynau y bodiau a'r bysedd. Mae y gewynau sydd yn myned o'r goes i'r traed a rhwymyn am danant yn y ffêr; heb hyn byddent yn anhardd ac yn addas i'w gwaith.—'Ofnadwy a rhyfedd y'n gwnaed!' Gwel Keill a Cheyne's *Anatomy*. Dr. Paley's *Natural Theology*.

'Oblegid cyffwrdd â chyswllt morddwyd Jacob, ar y gewyn a giliodd.' Gen. 32. 32. Y mae y gair *Jacob* wedi ei adael allan yn wallus yn mhob argraffiad o'r Beibl yn Gymraeg, ond yr argraffiadau yn 1588, 1728, 1769, a Beibl pedwar-plyg 1770. Edr. JACOB.

GEZER, dinas yn agos i Joppa, yn rhandir Ephraim; y Canaanaid a breawylasant yn mysg yr Ephraimiaid yn Gezer. Barn. 1. 20.—Yr oedd Gezer arall o du y deheu-orllewin i wlad Canaan, trigolion pa un a ddyfethodd Dafydd a'i filwyr, pan oeddynt yn trigo yn ngwlad y Philistiaid. 1 Sam. 27. 8.

GIAH, *Heb.* גִּיבְעוֹן [*tywys*] dyffryn yn agos, tebygol, i Gibeon. 2 Sam. 2. 24.

GIAU, GIEUYN, (gi) arferir y geiriau hyn yn yr un ystyr â *gewyn*, yn ein cyfieithad ni o'r Beibl; er y byddai yn ddymunol, er mwyn gwahaniaethu a llefaru yn eglur, arferir y gair *cyhir* i arwyddo y peth a elwir *muscle*; *gewyn*, *tendon*; *giau*, *nerves*; a *giuyn*, *nerve*. Job 10. 11. a 30. 17. 'A'th war fel giuyn haiarn:' sef yr ydwynt yn war-galed, yn amhlygedig, ac yn gyndyn yn dilyn dy ffyrdd drygionus. Esa. 48. 4.—Wrth *giau* yn Eze. 37. 8. gellir deall grym, cryfder, ac addasrwydd i weithredu.

* Gwel Keill's *Anatomy*, p. 206, 3rd. Edit.

GIBBAR. Pymtheg a phedwar ugain o'i hiliogaeth a ddychwelasant o'r caethiwed. *Ezra* 2. 20.

GIBBETHON, *Heb.* גִּבְתוֹן [*ei ddyrchafiad*] dinas yn Dan, a roddwyd i'r Lefiaid; hwyrach yr un a Gabbatha. Baasa mab Ahiah a laddodd Nadab mab Jereboam yn Gibbethon. 1 *Bren.* 15. 27. a 16. 15. *Jos.* 21. 23.

GIBEAH, *Heb.* גִּבְעָה [*brym*] dinas yn sefyll ar fryn, yn llwyth Benjamin. Yma y ganed ac y trigodd y brenin Saul; am hyny y gelwir hi Gebeah Saul. *Esa.* 10. 29. 1 *Sam.* 10. 26. a 14. 2. a 15. 34. Yr oedd ei thrigolion yn hynod o lygredig yn amser y barnwyr, fel y tystia yr hanes dychrynlyd am eu hymddygiad tu ag at wraig y Lefiad, yn *Barn.* xix.—'Dyddiau Gibeah,' neu 'amser Gibeah,' a arwyddocant amseroedd pan y byddo drygioni ac anwireddau cywilyddus yn cael eu gwneuthur, a'u hamddiffyn. *Hos.* 9. 9. a 10. 9.

GIBEON-IAID, *Heb.* גִּבְעוֹנִים [*brym*]. Yr oedd Gibeon yn sefyll ar fryn oddeutu pum milltir o du y gogledd i Jerusaem. Gelwir hi Gaba, neu Geba. 2 *Sam.* 5. 25. *cymh.* & 1 *Cron.* 14. 16.

Y Gibeoniaid oeddnt o dylwyth yr Hefiaid. ac oeddent yn preswyllo mewn pedair o ddinasoedd, sef Gibeon, Chephira, Beeroth, a Chir-iath-jearim. Trwy gyfrwystra a thwyll, cawsant ammod heddwch â Josuah, a thywysogion y gynulleidfa a dyngasant wrthynt. Am y twyll a wnaethant, rhoddodd Josuah hwynt yn gymynwyr coed, ac yn wehynwyr dwfr i Israel, i'r gynulleidfa, ac i allor yr Arglwydd. *Jos.* ix. Parhaodd i Gibeoniaid yn ffyddlon i Israel dan y beichiau a roddodd Josuah arnynt; er hyny, y brenin Saul, ond ar ba achlysur nis gwyddom, o'i serch i feibion Israel, a laddodd lawer o honynt. Anfonodd yr Arglwydd, yn amser Dafydd, dair blynedd o newyn ar y wlad o achos y creulondeb hwn. Y mae y farn yn cael ei symud trwy grogi saith o feibion Saul gan y Gibeoniaid, i'r Arglwydd, yn Gibeah Saul. 2 *Sam.* xxi. Er yr amser hwn nid oes genym hanes am y Gibeoniaid fel pobl wahanedig: tebygol eu bod hwy, yn nghyd ag ereill a roddwyd gan Dafydd a Solomon ~~yr~~ un gwasanaeth, yn cael eu galw y Nethiniaid, neu rai wedi eu rhoddi. 1 *Cron.* 9. 2. *Ezra* 8. 20. Hwy a gaethgludwyd gyd a'r Iuddewon i Babilon, a'r rhan fwyaf o honynt a arosasant yn Casiphia, a'r lleoedd oddi amgylch; ond 392 a ddychwelasant gyda Zorobabel, a 220 gyd âg *Ezra*, ac a drigasant yn Ophel, yn Jerusaem, a lleoedd eraill; a Siha a Gispas oeddent olygwyr arnynt. *Ezra* 2. 58. a 8. 20. *Neh.* 3. 26. a 10. 28. a 11. 21.

Yn agos i Gibeon y dinystriodd yr Arglwydd lawer o'r Canaanaid oedd yn ymladd yn erbyn Josuah, trwy frwr arnynt geryg cenllysg mawrion o'r nefoedd, tra yr oedd yr hapl yn sefyll ar ddeisiysiad Josuah. Yn goffadwriaeth o hyn, gosodwyd maen mawr i fynu yn Gibe-

on. *Jos.* 10. 10. 2 *Sam.* 20. 8. *Esa.* 28. 21. Bu ymladdfeydd rhwng milwyr Dafydd a milwyr Isboseth wrth lyn Gibeon, a lladdwyd Arael yno. 2 *Sam.* 2. 13. a 3. 30. Yn niwedd teyrnasiad Dafydd, ac yn nechreu teyrnasiad Solomon, cawn hanes fod y babell ac allor y poeth-offrwm yn Gibeon; a hono oedd uchelfa fawr. 1 *Bren.* 3. 4. 1 *Cron.* 16. 39. a 21. 29, 30. 2 *Cron.* 1. 3. Pa bryd, gan bwy, nac ar ba achlysur, y symudwyd yr allor yno, nid ydynt wedi eu hysbysu.

Sonir am Glyn, a Llyn Gibeon. Fel yr oedd sefyllfa Gibeon ar fryn, tebyg fod glyn yn agos iddi, a llyn ynddo. Yr un ydyw â dyfroedd mawrion Gibeon. *Esa.* 28. 21. 2 *Sam.* 2. 13. *Jer.* 41. 12.

GIBLIAID. Edr. **GEBAL.**

GIDEON, neu **GEDEON,** *Heb.* גִּדְעוֹן [*drylliwor*] mab Joas yr Abiezriad, o llywyth Manasseh, a dinas Ophrah. Geilw Dafydd of Jerubboseth, 2 *Sam.* 11. 21. Yr oedd yr Iuddewon yn ffeiddio yr enw *Baal* gymaint yr amser hwnw, fel y rhoddent *boseth* yn lle *Baal* yn yr erwau yn diweddu â *Baal*; megys *Isboseth* yn lle *Isbaal*. Ystyr y gair *boseth* yw *cywilydd*. Wedi marwolaeth Barac a Deborah, meibion Israel a wnaethant ddrwg yn ngolwg yr Arglwydd; a'r Arglwydd a'u rhoddodd hwynt yn llaw Midian saith mlynedd; sef o *A. M.* 2752 hyd 2759. Y Midianiaid a'u gorthrymasant yn dost; daethant, yn nghyd a'r Amaleciaid, a meibion y dwyrain, fel locustiaid o amltra, i'r wlad i'w dystrywio. Dinystasant gnwd y ddaear; ac ni adawsant ddim ymborth i Israel, na dafad, nac eidion, nac asyn. Meibion Israel a wnaethant iddynt, rhag y Midianiaid, y llochesau sydd yn y mynyddoedd, a'r ogofeydd, a'r amddiffynfeydd; ac aethant yn dlawd iawn o achos y Midianiaid. Yn y cyfyngder mawr hwn, gwaeddasant ar yr Arglwydd; yn ateb mae yntau yn anfon prophwyd i'w ceryddu; ond angel yr Arglwydd a ymddangosodd i Gideon fel yr oedd yn dyrnu gwenith mewn lle dirgel, ac a gadarnhaodd iddo y byddai iddo waredu Israel o law y Midianiaid, er ei waeledd a'i dlodi of a'i deulu. I gadarnhau ei ffydd, parodd yr angel, â chyffyrddiad ei ffon, i dan ddyfod o'r graig ac ysu ei anrheg. Wrth orchymyn yr Arglwydd, y mae yn bwrw i lawr allor *Baal*, ac yn adeiladu allor i'r Arglwydd ar y graig hono, yn ei galw **IEHOPAH SHALOM**, sef yr Arglwydd a rydd heddwch; ac a offrymodd boeth-offrwm ar yr allor, â choed y llwyn a dorodd i lawr. Gwyr y ddinas, wedi creuloni am iddo frwr i lawr allor *Baal*, a thori i lawr y llwyn yn ei hymyl, sydd yn bygwth ei ladd. Ei dad a'i hamddiffynnodd; 'A ddadleuwch chwi,' medd efe 'dros *Baal*? Os Duw yw efe, dadleued drosto ei hun, am frwr ei allor ef i lawr.' Galwodd ef y dwthwn hwnw Jerubbaal, sef *dadleued Baal*. Pan ddeallodd fod y Midianiaid a'u cyngrheirwyr wedi croesi yr Iorrdonen, a gwersyllu yn nyff-

ryn Jezreel, yn agos 200,000 o nifer, Ysbryd yr Arglwydd a ddaeth ar Gideon; udganadd mewn udgorn, ac Abiezer a aeth ar ei ol ef. Anfonodd genadau i Manasseh, Azer, Zabulon, a Naphtal, a daethant i fynu i'w cyfarfod hwynt. Yr oedd yno yn fuan lu o 32,000 o wyr. Trwy arwyddion y cnu gwllithog a'r cnu sych, y mae yr Arglwydd yn cadarnhau y byddai iddo waredu Israel trwy ei law. Profodd yr Arglwydd ef wedi hyny, cyn rhoddi y fuddugoliaeth ryfedd iddo, trwy ddwyn ei lu o 32,000 i 300 wrth ffynon Harod. 'Rhy luosog yw y bobl,' medd yr Arglwydd wrtho, 'i mi roddi y Midianiaid yn eu dwylaw; rhag i Israel ymogoneddu i'm herbyn, gan ddywedyd, Fy llaw fy hun a'm gwaredodd.' Y noson hono cyfarwyddodd yr Arglwydd ef, a Phura ei lanc, i fyned i wersyll y Midianiaid; clywsant un yn adrodd ei freuddwyd wrth y llall, am dorth haid a welodd yn treiglo i wersyll y Midianiaid, ac yn taro pabell nes y dymchwelodd ac y syrthiodd. Deonglodd y llall y breuddwyd yn arwydocaol y dymchwelai Gideon y Midianiaid. Pan glybu Gideon adroddiad y breuddwyd a'i ddeonglad, efe a addolodd ac a ddychwelodd i wersyll Israel; ac a ddywedodd wrth 'y gwyr, 'Fel y gwnelwyf fi gwnewch chwithau.' Rhoddodd udgyrn yn llaw pob un o honynt, a phiserau gweigion a lampau yn nghanol y piserau. Gideon a waeddodd,— 'Cleddyf yr Arglwydd a Gideon;' a'r holl wyr a waeddasant yr un peth. A drylliasant y piserau, ac a ddaliasant y lampau yn eu llaw aswy, a'r udgyrn yn eu llaw ddehau i udganu. Wedi eu llenwi a dychryn, y Midianiaid a ffoiasant, a'r Arglwydd a osododd gleddyf pob un yn erbyn eu gilydd. Yr Ephraimiaid a ennillasant rydau yr Iorddonen, a daliasant ddau o dywysogion Midian, Oreb a Zeeb. Lladdwyd 120,000 o'r Midianiaid. Zeba a Salmunna, yn nghyd a 15,000 a aethant dros yr Iorddoden; Gideon a'u hymliddodd, a ddaliodd y ddau frenin yn Carcor, ac a darfodd yr holl lu. Gideon a'i law ei hun a laddodd y ddau frenin, gan ddial marwolaeth ei frodyr arnynt, ac a gymerth y colerau oedd am yddafu eu camelod hwynt. Gwyr Succoth a Phenuel y wrthodasant borthi llu Gideon pan yr oeddynt yn erlid ar ol y Midianiaid; a Gideon a'u dinystriodd hwynt wedi hyny am eu hanffyddlondeb a'u creulondeb iddynt yn eu cyfyngder. Gwrthododd Gideon arglyddiaethu ar Israel yn ol eu dymuniad, gan ddywedyd, 'Yr Arglwydd a arglyddiaetha arnoch;' ond gofynodd glust-dlysau eu hysglyfaeth; canys clust-dlysau aur oedd ganddynt, am mai Ismaeliaid oeddynt. Liedasant wisg, a thafasant yno bob un glust-dlws ei hysglyfaeth; a'u pwys oedd 1700 o siclau aur; sef £2380, heblaw addurniadau eraill. Gideon a wnaeth o honynt ephod, ac a'i gosododd yn ei ddinas ei hun, Ophra; a holl Israel a buteiniasant ar ei hol hi yno; a bu hyny yn dramgwydd i Gideon ac i'w dŷ. Yr oedd

iddo 70 o feibion. Wedi barnu Israel am 40 mlynedd, bu farw mewn oedran teg, o gylch a. m. 2798, cyn Crist 1209, ac a gladdwyd yn meddrod Joas ei dad, yn Ophrah yr Abiezeriad. Ond ni wnaeth Israel garedigrwydd â thŷ Gideon, yn ol yr holl ddaioni a wnaeth efe i Israel. Barn. vi, vii, viii. Beth bynag oedd yn ngolwg Gideon wrth wneuthur yr ephod hon, yr oedd y weithred yn feius, ac a fu yn achos o dramgwydd i Israel, ac o ddistryw i'w dŷ ef ei hun. Hwyrach iddo feddwl fod yn addas iddo offeiriadu, gan i'r Arglwydd o'r blaen orchymyn iddo adeiladu allor ac offrymu poeth-offrwm arni iddo; neu iddo ei gwneuthur yn arwydd cofadwriaethol o'i fuddugoliaeth; beth bynag oedd yr achos, yr oedd y weithred yn bechadurus, ac o ganlyniadau niweidiol. Yr oedd yn fwy gofalus am wybod meddwl yr Arglwydd yn y dechreu cyn myned i ryfel â Midian, nag oedd yn y weithred hon. Y mae ei enw yn cael ei goffau gan yr apostol yn y gof-restr anrhydeddus a rydd o wyr enwog am eu ffydd a'u gwroldeb yn achos yr Arglwydd yn y byd. Y prophwyd a gyfeiria at y waedigaeth ryfedd a weithredodd Duw trwy Gideon, ei dri chanwr a'u piserau, eu lampau, a'u hudgyrn, fel yn gysgodol o waredigaeth fawr yr efengyl trwy Grist. Trwy ychydig o bregethwyr tlodion, yn seinio udgorn yr efengyl, heb arfau yn y byd ond efengyl ddysglair, danllyd, gorchfygwyd y byd, y cnawd, a Satan, a'i holl luoedd; dymchwelwyd holl allorau gau-dduwiaeth yn y byd; a dyrchafwyd allor i Dduw yr heddwch, a gosodwyd ei addoliad yn wirioneddol i fynu yn nghalonau llawer o bechaduriaid. Esa. 9. 4, 5.

GIDGAD, Heb. גִּדְגָד [byddin barod i ryfel] mynydd yn anialwch Paran, rhwng Bene-jacan a Jobatha. Gwersyllodd yr Hebraeid yno. Num. 33. 32.

GIHON, גִּיחוֹן [gorwylit] 1. Un o geinciau yr afon a'eth allan o Eden i ddyfrhau yr ardd, ac oddiyno a ranwyd ac a aeth yn bedwar pen. Gihon oedd un o'r pedwar pen ag sydd yn amgylchu holl wlad Cush neu Ethiopia. Diammeu fod Moses yn darlunio Eden a'r ardd wrth nodau digon amlwg a nodedig yn ei ddyddiau ef; ond ynghylch yr afonydd, y mae amrywiaeth nid bychan yn marnau awdwyr. Calmet a Reland a farnent mai yr afon Araxes yw y Gihon, yr hon sydd yn tarddu yn Armenia, ac yn rhedeg i Fôr Caspia; Bochart, Wells, Brown, &c., a farnant mai y gainc ddwyreiniol o'r afon Euphrates yw Gihon, yr hon sydd yn rhedeg ar hyd ystlys gorllewin i Cush, Susiana, a Chusistan; ond nid oedd y ganghen hon o'r Euphrates yn bod yn nyddiau Moses, medd Calmet. Edr. EDEN.—2. Ffynon neu ffrwd o du y gorllewin i Jerusalem, yn agos i ba'un yr eneinwyd Solomon. 1 Bren. 1. 33. Hezeiah a argaeodd yr aber uchaf i ddyfroedd Gihon, ac a'u dug hwynt yn union oddi tanodd,

tua thu y gorilewio, i ddinas Dafydd. 2 Cron. 32. 30.

GILBOA, *Heb.* גִּלְבוֹא [cylch ymfyniad] mynydd yn sefyll 60 milltir i du y gogledd i Jerusaleu, chwe' milltir i'r gorllewin i Bethshan, ac yn y deheu o ddyffryn Jezreel. Yma y gorchfygwyd yr Hebraeid gan y Philistiaid, ac y lladdwyd Saul a'i dri mab. 2 Sam. xxxi. a 28. 4. 2 Sam. 1. 6, 21. a 21. 12. 1 Cron. 10. 1, 8.

GILEAD, neu **GALEED**, *Heb.* גִּלְעָד [carnedd y dystiolaeth] 1. Mab Machir, ac wŷr Manasseh. Ei feibion oeddynt Jeezer, Helec, Asriel, Sechem, Semida, a Hopher. Gwladychasau tu hwnt i'r Iorddonen. Num. 26. 30, 31, 32.—2. Tad Jephtha, yr hwn, hwyrach, oedd o hiliogaeth Gilead, mab Machir. Barn. 11. 1, 2.—3. Mynydd nodedig o du y dwyrain i'r Iorddonen. Yn y mynydd hwn y cyfammododd Laban a Jacob a'u gilydd. Gwnaethent garnedd o geryg, ac a fwyntasano ar y garnedd. A Laban a'i galwodd hi Jegar-Sahadutha; a Jacob a'i galwodd hi Galeed, sef carnedd y dystiolaeth. Gen. 31. 46, 47. Y mae yn ansicr pa un ai oddiwrth Galeed Jacob, neu oddiwrth Gilead, mab Machir, y cafodd y mynydd yr enw. Ond gan fod y mynydd yn cael ei alw wrth yr enw hwn yn mhell cyn amser Machir, mwy tebyg, ol iddo gael yr enw oddiwrth garnedd Laban a Jacob. Num. 26. 30. Yr oedd yr holl wlad berthynol i'r Hebraeid o du y dwyrain yn cael ei galw wrth yr enw hwn, yn cynnwys Perea, Golan, Basan, &c. Num. 32. 3, 26. Ond y parth gogledd-dir a elwid yn fwyaf neillduol Gilead. Num. 32. 1. Yr oedd yn dir gwelltog a da i anifeiliaid. 'Pori yn Gilead,' yn gyffelybiaethol, a arwyddda cyflwr da, llawn, a llwyddiannus. Can. 4. 1. Jer. 50. 19. Mic. 7. 14. Zech. 10. 10. Yr oedd triagl, neu balm Gilead, yn nodedig iawn am ei rinweddau meddygiaethol. Jer. 8. 22. a 46: 11. a 51. 8. Gen. 37. 25. Jair, Jephtha, Ibzan, ac Elias, oeddynt wŷr enwog o Gilead.—4. Yr oedd dinas a elwid Ramoth Gilead, a Ramoth Mispeh. Dinas y Lefiaid, a dinas noddfa ydoedd. Jos. 20. 8. a 21. 38. Yr oedd yn nodedig am eilun-addoliaeth. Hos. 6. 8. a 12. 11. Bu yn achos o ymryson a rhyfeloedd rhwng y Syriaid a'r Hebraeid, yn amser Ahab a Jehu. 1 Bren. xxii. 2 Bren. viii, ix.

'Gilead wyt i mi, a phen Libanus.' Jer. 22. 6. 'Gilead ti a fuost i mi yn ben ar Libanus.' Dr. M. 'Gilead a fuost trwof fi, O ben Libanus.' Dr. B. Libanus oedd y mynydd uchaf yn ngwlad Israel; a Gilead oedd y rhan fwyaf bras a chyfoethog o'r wlad. Yr oedd y ddau yn hynod o addas i arwyddo dychafiad a chyfoethogiad teulu breninol Judah, trwy ddaioni Duw, tuag atynt; ond am eu pechodau, y mae yr Arglwydd yn bygwth eu gwneuthur yn ddiffaethwch.

GILGAL, *Heb.* גִּלְגָּל [treigl] 1. Dinas neu

wlad ynghylch chwe' milltir o Antipatris, wedi ei phoblogi, tebygol, gan amryw geredloedd: rhoddir hanes i ni am frenin y cenedloedd o Gilgal. Jos. 12. 23. Yr un, medd Calmet, a Galilee y Cenedloedd, ac a arwyddda Galilee Uchaf, Esa. 9. 1.—2. Lle' oddeutu tair milltir i'r gorllewin i'r Iorddonen. Gwersyllodd Josuah a meibion Israel yn Gilgal enyd o amser, a thrwy adnewyddu yr enwaediad, a threiglo ymaith, trwy hyn, waradwydd yr Aipht oddi arnynt, a roddasant yr enw Gilgal i'r lle. Adeiladwyd yma ddinas enwog. Yma y cadarnhawyd y deyrnas i Saul; y crybwyllwyd iddo am ei wrthodiad; ac y darniodd Samuel Agag, brenin yr Amaleciaid, o flaen ei wyneb, 1 Sam. xi, xv. Yn amser Samuel yr oedd yma allor, ac aberthau yn cael eu hoffryntu arni. 1 Sam. 11. 15. a 15. 33.

'Efe a drodd oddiwrth y chwarelau oedd yn Gilgal.' Barn. 3. 19.—'Oddiwrth y delwau cerfedig.' Dr. M. Y mae yr un gair פְּסָלִים yn cael ei gyfleithu delwau cerfedig yn Dent. 7. 25. Esa. 42. 8, &c. Tebygol yw i frenin Moab osod ei eilun yno yn ddirmyg ar Israel, am fod arch Duw yno, ac enwaedu arnynt yno; neu i ymbil am eu cymborth i ddarostwng y wlad, gan fod Gilgal yn y mynediad i mewn iddi. Oddi yno y dychwelodd Ehwd at Eglon, fel pe buasai ganddo genadwri oddiwrth Dduw iddo, ac a'i lladdodd. Gwedi hyn y mae yn eglur fod eilunod yn cael eu haddoli yno. Hos. 4. 15. Amos 4. 4. a 5. 5.

GILOH, *Heb.* גִּלּוֹה [gorfoleddu] dinas yn Judah. Jos. 15. 51. Yma y preswyliai Abithophel. 2 Sam. 15. 12. a 23. 34.

GIMZO, *Heb.* גִּמְזוֹ [hyny hefyd] dinas yn Judah, yr hon a gymerodd y Philistiaid oddiar Abaz. 2 Cron. 28. 18.

GINATH, *Heb.* גִּנְתָּי [gardd] tad Tibni. 1 Bren. 16. 21.

GIRGASIAID, llwyth o'r hen Ganaaneaid. Jos. 24. 11. 1 Cron. 1. 14. Neh. 9. 8. Dywedir i rai o honynt ffoi i barthau gogleddol Affric; gweddill o honynt, tebygol, oedd y Gergesiaid yn nhw y dwyrain i Fôr Tiberias. Edr. GADARA.

GIRZIAID. Pan y trigai Dafydd yn Siclag, hwy a rutherasant ar y Gesuriaid, a'r Girziaid, a'r Amaleciaid. 1 Sam. 27. 8. Llwythau oedd y Gesuriaid, a'r Girziaid, o'r Amaleciaid, tebygol, neu o'r Canaaneaid; yn dystrywio y cenedloedd hyn yr oedd Dafydd yn cyflawni gwaith yr Arglwydd, yr hwn yr oedd Saul wedi ei ddechreu. Cenedloedd i'w dystrywio oeddynt; yr oedd Duw wedi gorchymyn hyny.

GISPA, penaeth y Nethiniaid. Neh. 11. 21. **GITTAIM**, dinas o Benjamin, lle y ffôdd y Beerothiaid ar farwolaeth Saul a Jonathan. Adeiladwyd hi ar ol y caethiwed. 2 Sam. 4. 3. Neh. 11. 33.

GITTITH. Y gair *Gath*, neu *Gittith* a arwyddda *gwin-uruf*. Enw dinas y Philistiaid.

Yr oedd dinas y Lefiaid, a elwid 'Gath-Rimmon; oddiwrth ba un y gelwid Obed-Edom, mab Jeduthun y Gethiad. 1 Sam. 17. 4. Jos. 21. 25. 2 Sam. 6. 10.—'Ar Gittith,' titl Salm viii. *Heb. למנצח על-הגתית* *I'r gorchfygwr ar y gwin-wryfoedd.* Sef Crist, yr hwn a sathrodd y gwin-wryfoedd, o ddigofaint Duw, a llid ei elynion, ac a fuddugoliaethodd. Dilys yw fod y Salm yn brophwydoliaethol; penderfynwyd hyn gan Grist ei hun, a'r apostol Paul. *Heb. ii.* Iddo ef, gan hyny y cyflwynir y Salm. Gostegodd y gelyn a'r dialydd trwy ei ddyoddefiadau yn iawn am bechod, a bnddugoliaeth gyflawn a thragywyddol y groes. Sathra ei elynion, yn ganlynol, fel sathru grawn-win yn y gwin-wryfoedd, a theyrnasa nes darostwng pob gelyn dan ei draed. Gwel Fenwick, p. 24, 25. Hefyd titl Salm lxxxi, lxxiv. Wrth Gittith barna rhai y meddylir rhyw fesur a ddyasgodd Dafydd gan y Gathiaid; neu ryw offeryn cerdd arferedig gan hiliogaeth Obed-Edom y Gethiad; neu i'r Salmau, yn ol barn eraill, gael eu cyfansoddi ar achlysur y fuddugiaeth a gafodd Dafydd ar Goliath o Gath; neu ar yr achlysur o symud yr arch o dŷ Obed-Edom; neu i'w canu o fawl i Dduw wrth wasgu y grawn-win.

GITHIAID, trigolion Gath, neu Gittaim. 2 Sam. 6. 10. a 15. 19. Neh. 11. 33.

GLAN-HAU, (gla) sanctaidd; pur; hardd; glandeg, prydwedol, hardd-deg; cyflawn. Ysbryd Glân—Ysgrhythyr Lân; sef Ysbryd Sanctaidd, Ysgrhythyr Sanctaidd:—dillad glân, sef dillad pur a hardd:—'gwraig lân yr olwg,' sef gwraig hardd-deg, brydwedol: (Gen. 12. 11.)—'y mae wedi darfod yn lân,' sef yn gyflawn ac yn gwbl.

Llaw lân dlogel ei pherchen. Diar.

Asgre lân dlogel ei pherchen. Diar.

Y mae glân yn arwyddo yn yr ysgrhythrau, bod yn rhydd oddiwrth fudreddi naturiol, neu seremoniol, neu foesol. *Diar. 14. 4. Lef. 10. 14. a 13. 6. Job 14. 4. a 25. 4.—diniwed; cyflawn; a rhydd oddiwrth euogrwydd. Act. 18. 6. a 20. 26.* Y mae glanhau yn arwyddo tynu ymaith y peth sydd yn arianhau, pa un bynag ai budreddi naturiol, seremoniol, neu foesol. *Marc 7. 19. Mal. 3. 3. Ezec. 43. 20, 26. Lef. 8. 15. Num. 8. 21.*

Y mae tri pheth yn cael eu priodoli i lanhau pechadur oddiwrth ei bechod, sef gwaed Crist—yr Ysbryd Glân, yr hwn a elwir dwfr glân—a'r gair glân. *Heb. 9. 14. 1 Ioan 1. 7. Dat. 1. 5. Ezec. 36. 25. Tit. 3. 5. Ioan 15. 3. Eph. 5. 26. 2 Tim. 3. 15. Salm 19. 8.* Y mae gwaed Crist yn glanhau, fel y mae yn iawn dros bechod; yn achos haeddiannol o gyfraniad yr Ysbryd Glân i bechadur; ac fel y mae yr olwg arno, fel aberth, yn ei ddyoddefiadau yn puro y galon.—Y mae yr Ysbryd Glân yn glanhau trwy ddadguddio Crist yn holl gyflawnder ei aberth, i'r enaid; trwy ei uno â Christ; trwy ei adgenedlu, a gweithredu anian

sanctaidd ynddo; a thrwy ei oleuo i weled drwg pechod, a harddwch ei sancteiddrwydd; trwy dywallt cariad Duw yn ei galon, a chasineb at yr hwn sydd ddrwg.—Mae y gair yn glanhau, oblegid mai y gair yw y drych sydd yn dangos pechod; yn dadguddio y ffynon sydd yn glanhau, ac yn offeryn yn llaw yr Ysbryd Glân i ddwyn pechadur trwy ffydd i'r ffynon hono; yn ei gyfarwyddo i lwybrau glân, ac at bwy i fyned am nerth i'w cerdded.

Y mae glanhau pechadur, yn arwyddo symud ymaith yr hyn sydd yn ei arianhau, sef pob pechod, yn mhob ystyr y mae yn ei arianhau—yn yr euogrwydd yn y gydwybod; yn ei lywodraeth, a'i halogrwydd, yn dufewnol; ac yn ei holl effeithiau a'i weithrediadau yn allanol. Rhyw olwg ryfedd yw gweled y Duw Sanctaidd yn glanhau pechadur arian, yn lle ei ddamnio! Rhyw gariad rhyfedd oedd cariad Crist at ei eglwys yn arian, i roddi ei hun drosti i'w glanhau!

Yr oedd yr holl olchiadau a'r defodau seremoniol dan gytraith Moses, yn gysgod o lanhad pechadur, trwy drefn fawr yr iechydwrtaeth yn Nghrist: ac y mae yr ymadroddion a'r geiriau a arferir gan yr Ysbryd Glân yn y Testament Newydd, i osod allan y glanhau ysbrydol hwn, wedi eu cymeryd oddiwrth y defodau Inddewig gan mwyaf; megys glanhau a gwaed—a'r olchfa ddwfr, &c. *Edr. ABERTH, CYFLAWNHAU, GOLCHI, GWAHANGLWYF, GWAED, PURO, SANCTEIDDIO.*

'Cleisiau briw a lanha ddrwg.' *Diar. 20. 30.* Y mae ceryddon dwyfol yn llesiol i'n darostwng dan alluog law Duw, ac i dynu ymaith y pechod. *Esa. 27. 9. Heb. xii. 1 Pedr 5. 5.*—Glendid dannedd, sydd yn arwyddo prinder ymborth. *Amos 4. 6.*

'Yn hytrach rhoddwch elusen o'r pethau sydd gnych, a phob peth sydd lân i chwi.' *Luc 11. 41. Gr. πλην τα ενοντα δοτε ελεημοσυνη.*—'Gan hyny rhodwch elesen o'r pethau ys ydd o y mewn, a' nycha pop peth oll vydd yn lân y chwy.' *W. S.* 'Rhodwch yn elusen yr hyn sydd gnych.' *Dr. Campbell.* Y mae Wolfius, Kypke, a Raphaelus, yn cyfieithu y geiriau yr un fail a *W. S.* sef rhoddwch y pethau sydd o mewn (y cwpan a'r ddysgl) yn elusen. Mae trais, twyll, a chybydd-dod yn arianhau ein meddiannau i ni: ond y mae trugarogrwydd a haelioni yn eu sancteiddio, trwy eu bod yn cael eu defnyddio i ddybenion da, i gysuro yr angenus a'r tlawd.

GLAN-AU, (llan) min; ymyl, ochr, ceulan.—Glan y môr, a glan yr afon, &c., hyny yw, min y môr—yr afon. *Salm 1. 3. Ezec. 47. 7. Deut. 4. 48.*

GLAS-IAD-U, (llas) *Heb. גר. Gr. γλαυπος;* asur; nefliw, plym-liw, gwyrd-dlas, brith-las; gwelw, glas-wyn, llwyd. *Job. 15. 32. Esa. 20. 22.* Lliwio â glas. Glasiad y dydd, sef y wawr. 'Ffoisant ar lasiad y dydd.' *2 Bren. 7. 7. Edr. SIDAN.*

GLAS-WELT-YN, (glas-wellt) ir-wellt, porfa: addurn y meusydd, ac ymborth yr anifeiliaid, y deadellau, &c. Y mae gwyrd-lesni y gwellt yn eu gwneuthur yn esmwyth ac yn hyfryd i'r llygaid: buasai un lliw arall o'r saith yn peri effeithiau niweidiol iawn i'n golwg. Mae gwyrd-lesni llysiâu a glas-wellt yn tarddu yn hollol oddiwrth oleuni yr haul yn trwynu arnynt. Pe rhoddid hwynt i dyfu yn y trwyllwch, neu lle na byddai ond goleuni lampau neu ganwyllau, byddent vn *gwbl wyn*. Y mae hyn wedi ei brofi. Gwel Durham's *Physico-Theology*, Vol. I, p. 40, edit. 1798. Y mae amrywiaeth y glas-wellt yn hynod; ac y mae pob glas-welltyn yn amrywio oddiwrth y llall, fel na cheir dau yr un fath yn gwbl. Rhyfedd yw yn ngolwg pawbsydd yn sylwi, fod yr un telypyn pridd yn dwyn y fath amrywiaeth o rywiau glas-wellt, coed, llysiâu, blodau, &c. a'r rhai hyn yn hollol wahanol eu rhinweddau, eu barogl, a'u lliwiau. Y mae yr un twmpath o dir yn rhoddi rhosyn, tulip, lili, &c. a'r rhai hyn i gyd o wahanol liwiau, aroglau, a rhinweddau.

'Pob cnawd fel glaswelltyn yw.' 1 Pedr 1. 24. Esa. 40. 6, 7. Y mae dynion annuwiol yn gyffelyb i las-wellt, oblegid y torir hwynt i lawr yn fuan, ac y gwywnt yn fuan wedi eu tori. 'Holl ogoniant y dyn sydd fel blodeuyn y glas-welltyn; gwywodd y glas-welltyn, a'i flodeuyn a syrthiodd.'—Cyffelybir hiliogaeth y duwiolion i wellt y ddaear, oblegid eu lluosog-rwydd a'u harddwch. Mae y glas-wellt fel sêr y nef, a'r tywod ar fin y môr, yn aneirif; maent yn eu blodau a'u gwyrd-lesni yn hardd yr olwg arnynt; felly y bydd bendith Duw ar hiliogaeth y cyfiawn, yn eu lluosogi, ac yn eu harddu. Job 5. 25.

Mae y 'glaswellt' yn arwyddo y bobl gyffredin dan lywodraeth y Rhufeiniaid, y rhai dan yr udgorn cyntaf a dlodwyd ac a ddystrywiwyd gan y Gothiaid. Dat. 8. 7. Dan y pummed udgorn, gorchymynwyd i'r locustiaid a ddaethant allan o'r pydew heb waelod, 'na wnaent niwed i las-wellt y ddaear, nac i ddim gwyrd-lesias, nac i un pren; ond unig i'r dynion oedd heb sêl Duw yn eu talcenau.' Dat. 9. 4. Wrth 'y glas-wellt, y pethau gwyrd-lesias, a'r prenau,' mae yn amlwg y meddyli'r gwir dduwiolion, sydd â sêl Duw yn eu talcenau. 'Y cyfiawn a fodeuant,' medd Solomon, 'fel cangen,' neu fel כַּסְלֵי *dail gwyrd-lesion*. Diar. 11. 28. Mae y cyfiawnon yn cael eu cyffelybu yn Ezec. 20. 47. i goed ir; 'Wele fi yn cynneu ynot dân, ac efe a ysa ynot ti bob bren ir, a phob pren sych'—sef y cyfiawn a'r anghyfiawn, fel y gwelir yn pen. 21. 3. Y mae cyflawnder bywyd ynddynt trwy eu huno â Christ, gwreiddyn Dafydd. Gwelwn y dichon Duw ddiogelu ei bobl yn nghanol y peryglon mwyaf.

GLESNI, (glas) gwelwedd. glas-wynaid, gwyrddedd, glasbaill ar eisin.—'Y trowyd yr holl wyneban yn lesni.' Jer. 30. 6.

GLEW, (llew) cryf, cadarn, pybyr, dewr-wych, drudlew, dihafarch, dewrddrud.—'Galwant ar Dduw yn lew;' (Jonah 3. 8.) sef a'r holl galon, yn ddirifol, yn daer, fel dynion am lwyddo gyda Duw.—'Yn dal yn lew y gair fyddlon yn ol yr addysg.' Tit. 1. 3.—'Yn dal yn lew y gair fyddlon yr hwn sydd wrth yr athrawiaeth.' Dr. M. Y mae cyflawnder a harddwch neillduol yn y gair Groeg *αρετυμενον*,* ac yn arwyddo dal y wir athrawiaeth fel yr addysgwyd ef, yn wrthwyneb i bob ymgais i'w dwyn oddi arno; yn *gwrth-ddal*. Nid oes dim yn niweidiol i deyrnas y tywyllwch yn y byd, ond y wir athrawiaeth; gan hynny, nid oes dim y mae ymgais y gelyn yn fwy i'w ddwyn oddiar ddyinion. Rhaid, yn erbyn holl ddichellion a haerllugrwydd cyfeiliornwyr, ddal yn lew yr athrawiaeth wir. (o *πιστος λογος*) Y mae llawer o gau athrawiaethau; ond y mae un athrawiaeth wir, wedi ei llefaru gan Dduw y gwirionedd, ac yn cynnwys dadguddiad gwirioneddol o feddwl Duw; wedi cael hono unwaith, rhaid ei dal yn lew, fel unig sail ei go-baith am fywyd; ein hūnig ymborth iachus, a'n cynnalïaeth. Ei dal yn athrawiaethol, yn gyflawn, ac yn ddigoll; ei dal yn y profiad a syniad addas y meddwl tu ag ati; ei dal, hefyd, mewn bucheddiad sanctaidd addas iddi; nid yn troi oddi wrthi at chwedlau, nac yn troi gras Duw yn drythyllwch, ac yn attal y gwirionedd mewn anghyfiawnder.—Y gair a gyfieithir yma *dal yn well*, a gyfieithir *ymlynu, glynu*. Mat. 6. 24. Luc 16. 13.

GLIN-IAU, (gal-in) *Gr. γλω; Llad. GENU*; pen glin, penlin. Cymal y glin yw y fath a elwir y *ginglymus*; yn mha un y mae pob asgwrn yn derbyn ac yn cael ei dderbyn. Y mae iddo ddau ysgogiad, sef yn ol ac yn mlaen: yr unig ddau sydd yn eisiau yn y cymal hwn. Mae y gewyn cyswllt yn codi o un asgwrn, ac yn myned am y llall. Mae y gewyn hwn yn gryf, i gadw yr esgyrn yn eu priodol loedd; ac yn gryfach yn yr ochrau, nag yn ol ac yn mlaen. Y mae, heblaw hwn, ddau ewyn yn croesi eu gilydd; 'ac yr wyf yn barnu,' medd Cheselden y difyniaethwr, 'nad â cymal yn gyflawn o'i le, heb dori y gewynau cryfion hyn.' Y mae penau yr esgyrn wedi eu teisbanu â defnydd meddal gwydn, ac yn cael eu hiro â sudd-wlyb olewaid, fel na byddai iddynt dreulio, ac y byddai eu symudiadau yn hawdd ac yn esmwyth. Mae y *patella*, neu badell y glin, yn asgwrn cywraïn, a'i ddull a'i swydd yn wahanol i bob asgwrn arall yn y corph. Mae yn grwn, yn dew, ac yn grwm o'r ddeutu, a chwedi ei orchuddio â theisban llyfn. Defnyddioldeb yr asgwrn hwn, yw amldiffyn y cymal a'r gewyn rhag niwed; ac y mae yn rhoddi i'r gewynau lawer o fantais, yn eu gweithredïadau yn ysgogiadau y cymal. Y mae yn ychwanegiad cyfleus a defnyddiol iawn i'r cy-

* Proprie qui adheret alioque velut unguibus affixus, nec seorsim avellit. Bullinger.

mal; mae yn wahanedig oddiwrth esgyrn y glin, ac heb ei uno yr un fath a'r esgyrn eraill o'r corph wrth eu gilydd. Y mae pob cymal yn gywreinarwydd, medd y Dr. Paley, ac yn ol rheolau manylaf mud-gelfyddydau, i weithredu yr ysogiadau perthynol iddo.

Y mae glin, neu gliniau, weithiau, yn arwyddo yr holl gorph, neu y dyn; felly gliniau gweiniaid yn camu neu yn ymollwng, ydynt yn arwyddo dynion gweiniaid, digalon, digysur. Job 4. 4. Heb. 12. 12. Esa. 35. 3. Y mae gliniau yn camu neu yn ymollwng, yn gwbl anaddas i daith hir, rhwystrus i gario beichiau trymion, neu i lafur caled: cyffelyb iddynt ydyw dynion, pan fyddo eu meddwl wedi ymollwng; am hynny, medd yr Arglwydd tirion, 'Cryfhech y gliniau gweiniaid.'—Plygu gliniau i un, a arwydda ei addoli a gweddio arno, (1 Bren. 19. 18. Eph. 3. 14.) neu ei barchu ac ymestwng iddo. Gen. 41. 43. Phil. 2. 10.—Maethu a dyddanu ar liniau a arwydda maethu ac ymgeleddu yn dirion ac yn serchiadol, fel y gwna mam ei phlentyn sugno. Gen. 30. 3. a 50. 23. Esa. 66. 12.—Gliniau yn curo y naill wrth y llall, a arwydda braw anarferol. Dan. 5. 6.

GLO-YN, Heb. גֹּלֵן [gel] Saes. COAL: math o danwydd a gloddwr o'r ddaear, a elwir yn ol ei wahanol natur, glo careg, glo cwlun, glo rhing. Y gair a gyfieithir *tan glo* yn Ioan 18. 18. a gygeithir *tan o farwor* yn pen. 21. 9.—*marwor tanlyd*, Rhuf. 12. 20. Edr. MARWOB.

GLODDEST-WR, (gloddest-gwr) wttreswr, cyfeddach-walch, diotwr.—'Y neb a fyddo cydymaith i loddestwyr a gywilyddia ei dad' neu 'a bortha loddestwyr,' ymyl y ddal. Diar. 28. 7. Priodol ystyr y gair גִּלְדֵּי יָוֹן *glwth ar gig, difawr, afradlonwr*. Diar. 23. 20, 21. Yr hwn sydd yn gwario ei amser a'i feddiannau i borthi gloddestwyr a glythion, ac yn byw yn afradlon, sydd yn gwneuthur yr hyn a allo i gywilyddio ei dad; i ddangos ei ynyfdrwydd ei hun, ac i ddwyn ei hun i ddirmyg, tloedi, a phob trueni.

GLOYW-I-DER, (glaw) Gr. γλαυος; dysglæer, canaid, ysplenydd, eirian, annhywyll; megys, pres gloyw, cleddyf glovw, gwydr gloyw. 1 Bren. 7. 45. Nah. 3. 3. Dat. 21. 18.—'Halgant dy loywdwr,' sef dy frenin, a'th wyr ardderchog; dy holl harddwch a'th wychder. Ezec. 28. 7.—'Gloywi gwaywffyn—saethau,' &c. a arwydda parotoi i ryfel. Jer. 46. 4. a 51. 11.

GLWTH, (llwth) Llad. GULOSUS; gloddestwr; gwâl, gorweddle, gorweddffainc.—'Y maent yn ymestyn ar eu glythau.' Amos 6. 4. 'Yn ymestyn ar eu gwâl.' Dr. M. Edr. ANGHYMEDROLDEB, CYMEDROLDEB.

GLYN-OEDD, (llyn) cwm, pant, allmor, pantle, dyffryn bychan, trwy ba un y byddo afon yn rhedeg.—'Glyn cysgod angeu,' yw glyn

tywyll, dychrynlyd, ac ofnadwy iawn. Salm 23. 4. Edr. Cysgod.

'Baich glyn gweledigaeth.' Esa. 22. 1. Glyn gweledigaeth yw Jerusalem, lle byddent yn cael dadguddiad dwyfol, a gweledigaethau prophwydoliaethol, yn benaf; a lle yr oedd Duw yn amlygu ei hun yn y sancteiddiolaf. Yr oedd y ddinas Jerusalem wedi ei hadeiladu ar ddaun fryn gyferbyn a'u gilydd, sef Seion ac Acra, a glyn rhyngddynt, medd Josephus; rhydd hanes am ddyffryn bychan arall, rhwng Acra a Moriah. *Bell. Jud.* 5. 13. a 6. 6.

'Edrych ar dy ffordd yn y glyn, gwybydd beth a wnaethost.' Jer. 2. 23. Hynny yw, edrych ar dy eilun-addoliaeth yn nglyn mab Hinnom, lle yr oeddynt yn llosgi eu meibion a'u merched yn tân. Jer. 7. 31. Esa. 57. 5. 6. Er eu holl ffeidd-dra yr oedd yn dywedyd, 'Ni halogwyd fi.' 'Edrych ar dy ffordd yn y glyn,' medd Duw, 'pa ffaidd eilun-addoliaeth sydd yno.' Un o effeithiau dychrynlyd y cwmp yw anwybodaeth o honom ein hunain, a barnu yn dda am y peth mwyaf ffaidd ac halogedig.'

'Torfeydd fydd yn nglyn terfyniad; canvs agos yw dydd yr Arglwydd yn nglyn terfyniad.' Joel 3. 14. 'Gweryn lawer a fydd yn nglyn diwedd-brawd.' Dr. M.—'Caaglaf,' medd Duw, 'yr holl genedloedd, a dygaf hwynt i waered i ddyffryn Jehosaphat, a dadleuaf â hwynt dros fy mhobol.' Adn. 2.—'Defiroed y cenedloedd, a deuant i fynu i ddyffryn Jehosaphat: o herwydd yno yr eisteddaf i farnu yr holl genedloedd o amgylch.' Adn. 12. Am fod Duw trwy ei farnedigaethau ar elynion ei eglwys, yn terfynu y ddadl rhyngddynt yno, y mae dyffryn Jehosaphat yn cael ei alw *glyn terfyniad*, neu *glyn y dyrnu*, fel yr arwydda y gair דִּירְוּן Dyrnu a arwydda, yn aml, dystryw mawr ar elynion. Mic. 4. 23. Esa. 41. 15. 2 Bren. 13. 7. Yr oedd dyffryn yn agos i Jerusalem, a elwid dyffryn Jehosaphat, trwy ba un y rhedai yr afon Cedron; ond yma, yn ol fy meddwl i, wrth ddyffryn Jehosaphat, y mae i ni ddeall y dyffryn hwnw yn yr hwn y cafodd Jehosaphat y fuddugoliaeth hynod ar feibion Ammon, Moab, a thrigolion mynydd Seir, pan y lladdasant bawb eu gilydd. 'A phan ddaeth Judah hyd Mispah, hwy a edrychasant ar y dyrfa, ac wele hwynt yn gelaneddau meirwon yn gorwedd ar y ddaear, heb un diangol.' Yr oedd yma farn ofnadwy, a chwbl *derfyniad* o'r ddadl. Y cyffelyb waredigaeth a rydd Duw eto i'w eglwys, pan fyddo rhifedi a chreulonnder ei gelynyon yn galw am dani; a *glyn terfyniad* fydd y fan lle dyfethir y torfeydd. 2 Cron. 20. 22, &c.

GLYNU, (glŷn) dylunu, ymlynu; ymlidio. Mae gwr yn glynu wrth ei wraig, trwy roddei ei serch arni yn barhaus, trigo gyda hi yn gwbi, a dangos pob tiriondeb ac ymgeledd iddi. Gen. 2. 24.

Mae glynu wrth yr Arglwydd, yn dangos

agwedd meddwl pechadur euog; teimladwy o'i berygl a'i drueni, yn canfod ynddo iechydwr-iaeth gyflawn, yn ymroddi i'r Arglwydd yn hollol; yn aros gydag ef, yn wyneb pob gwrthwynebiad a deniadau; ac yn dylunu wrth ei achos, ei bobl, a'i addoliad, tros ddyddiau ei oes.

'Ac a gynghorodd bawb oll, trwy lwyrfryd calon i lynu wrth yr Arglwydd.' Act. 11. 23. 'Ac ef a annogawdd bawp oll, ar vot yddwynt trwy arfaeth calon 'lyny wrth yr Arglwydd.' W. S. 'Ac a gynghorodd bawb oll, trwy lwyrfryd calon barhau yn yr Arglwydd.' Dr. M. Mae y gair *προσμενω*, a gyfieithir yma *glynu*, yn cael ei gyfieithu *aros, parhau*. Mat. 15. 32. 1 Tim. 5. 5. Felly, Barnabas a gynghorodd y credniwyr yn Antiochia, trwy lwyrfryd ac ymroddiad calon, i lynu yn ddiddarfod hyd byth wrth yr Arglwydd. fel yr unig un a allasai roddi ymwared iddynt, a'r unig un teilwng o'u holl serch, eu hymddiried, a'u gwasanaeth. Act. 23. 43. 2 Tim. 3. 14. Heb. 6. 11. a 10. 23. Judas 3. Deut. 10. 20. a 30. 20.

GOB, *Heb.* גֹּבַב [derchafael] gwastad-tir y bu ymladdfeydd ynddo rhwng yr Hebreaid a'r Philistiaid. 2 Sam. 21. 18, 19. 1 Cron. 20. 4.

GOBAITH, (paith) ymddiried, goglyd, dysgwyliad. Dysgwyliad am bethau drwg, ofn ydyw; am bethau da, gobaith ydyw.—I. Dysgwyliad am fwynhau rhyw beth daionus yr ydym eto heb ei feddiannu. Act. 16. 19. Rhuf. 5. 4. a 8. 24. Job 11. 18. Luc 3. 15. Tit. 1. 2. 1 Ioan 3. 3. Y gras o obaith yn y saint, yw dysgwyliad hyderus am bob daioni mewn amser a thragywyddoldeb. Yr Ysbryd Glan sydd yn gweithredu y gras hwn, fel pob gras arall, yn yr enaid; am hyny, y mae yn ornwch natur, ac yn hollol wahanol i obaith dynion deddfol, cnawdol, yn ei darddiad, ei sylfaen, ei wrthddrych, a'i effeithiau. Y mae yr wahanol oddiwrth ffydd, er ei fod yn anwahanol gysylltiedig a hi. Y mae ffydd yn gol-ygu gwionedd yr addewid; ond y mae gobaith yn golygu y peth da yn yr addewid. Y mae ffydd yn credu y drwg yn gystal a'r da; ond dysgwyl am y da yn unig y mae gobaith; ond y mae y ddau yn *cydraddu* a'u gilydd. Cymysg ydyw gobaith o ddymuniad hiraeth-lawn; dysgwyliad hyderus; amynedd yn dysgwyl; a llawenydd yn yr olwg ar fwynhau ryw bryd. Rhuf. 8. 24, 25. Nid oes obaith yn uffern nac yn y nefoedd: nid oes un addewid yn uffern yn sylfaen i obaith: nid oes un gwrthddrych yn y nefoedd i obeithio am dano: canys mae y cwbl mewn mwynhad cyflawn dros byth. Ar y ddaear y mae credadyn yn gogoneddu Duw trwy obeithio ynddo. Mae y gobaith hwn wedi ei sylfaenu ar addewidion a pherffeithian Duw: swyddau, cyfiawnder, ac eiriolaeth Crist. Mae sylfaen y gobaith hwn yn gadarn, ei wrthddrych yn anbywerth, a'i effeithiau yn rhagorol ac yn sanctaidd. 1 Ioan

3. 2, 3.—1. Gelwir ef gobaith yr efengyl; yr efengyl sydd yn dangos y gwrthddrych i obeithio am dano; addewidion yr efengyl yw ei sylfaen; a thrwy yr efengyl y mae yn cael ei gemedlu yn yr enaid. Col. 1. 23. Nid oes un drws gobaith i bechadur yn y ddeddf; yr efengyl yn unig sydd yn ei ddadguddio.—2. Gelwir ef hefyd gobaith iechydwr-iaeth, am mai iechydwr-iaeth, sef gwaredigaeth gyflawn oddiwrth bechod a thrueni, yw y peth y gobeithir am dano. 1 The. 5. 8.—3. Gobaith bywiol y mae yn cael ei alw, am ei fod yn tarddu oddiwrth fywyd ysbrydol yn yr enaid, ac yn gwneuthur y sawl sydd yn ei feddiannu yn gy-surus, yn fywiog, yn weithgar, ac yn awyddus i weithredoedd da. 1 Pedr 1. 3. Nid gobaith bywiol, ond celwyddog, yw gobaith plant y byd hwn; y mae yn marw o'u blaen, neu ar y goreu, *gyda* hwynt; ond ni bydd i obaith y credadyn ddarfod ond yn y cyflawn fwynhad o'i wrthddrych. Diar. 11. 7. a 14. 32.—4. Gobaith da ydyw; y mae ei sylfaen, ei wrthd-drych, a'i effeithiau yn dda. 2 The. 2. 16.

II. Gobaith, weithiau, a arwydda gwrthd-drych gobaith, sef yr hyn y gobeithir am dano. Felly y geilir yr apostol Crist o ran ei ddyfodiad yn y cnawd, 'gobaith Israel.' Act. 28. 20.—Bywyd tragywyddol a elwir y 'gobaith gwynfydedig—gobaith cyfiawnder;' sef gobaith wedi ei sylfaenu ar gyfiawnder Crist, ac sydd yn gweithredu i ddwyn ffrwythau cyfiawnder. Tit. 2. 13. Gal. 5. 5. Heb. 8. 18. —'Gobaith wedi ei roddi i gadw yn y nefoedd.' Col. 1. 5.—'Gobaith,' sef y peth y gobeithir am dano, 'a oedir, a wanha y galon.' Diar. 13. 12.

III. Gobaith, brydiau eraill, a arwydda sylfaen y gras o obaith. Col. 1. 27. Felly y gelwir yr Arglwydd Iesu, 'ein gobaith,' sef sylfaen ein gobaith, a gwrthddrych cyflawn ein gobaith. 1 Tim. 1. 1. Jer. 14. 8. a 50. 7.

IV. Gobaith a arwydda yn aml, hyder, ymddiried, coel, goglyd; ac yn gyfieithiad o'r gair *בטח* Act. 2. 26. Salm 16. 9. Diar. 14. 26. Rhuf. 15. 12. 'Y rhai o'r blaen a obeithiasom yn Nghrist, sef a gredasom ynddo. Eph. 1. 12.

Y mae Duw yn oedi yn hir, yn fynych, cyn rhoddi y pethau da a addawodd;—ein dyledswydd ninau yw dysgwyl yn hyderus pan fyddo yn oedi hwyaf; ac y mae gobaith wedi ei sylfaenu ar addewidion Duw yn galluogi enaid i ddysgwyl felly.—Yn erbyn gobaith fe gredodd Abraham dan obaith am fab, er fod rhaglun-iaeth yn hir yn ymddangos yn groes i'r addewid. 'Efe a nerthwyd yn y ffydd, gan roddi gogoniant i Dduw.*—Y mae gobaith, medd

* *παρ ελπιδα επι ελπιδι, τι εστι; παρ ελπιδα την ανθρωπινην επι ελπιδι τη του θεου, τη παντα νικωση τη παντα δυναμενη, τη παντων περιγυμιμενη*—Yn erbyn gobaith, dan obaith. Beth ydyw! yn erbyn gobaith dynol, dan obaith Duw, yr hwn sydd yn gorohfygu pob peth, yn gallu pob peth, sydd yn rhagori ar bob peth. *Chrysostom.*

Gurnal, yn gosod y Cristion ar weithredoedd rhagorol ac ardderchog; yn ei wneyd yn ddiwyd ac yn fyddlon yn y gwasanaeth gwaelaf; yn ei gadw yn amyneddgar yn y dyoddefiadau mwyaf; ac yn tawelu ei ysbryd pan fyddo Duw yn oedi hwyaf cyn cyflawni ei addewidion. Salm 43. 5. a 62. 1. Rhuf. 5. 2, 3. a 8. 17. Heb. 3. 6. Col. 3. 23, 24. Luc 19. 28. 2 Cor. 4. 17, 18. Hab. 2. 3. Edr. ANGOR, HELM, ACHOR.

GOBENYDD, (goben) clustog ben, clustog dudded. 1 Sam. 19. 13, 16. a 26. 7.—'Yn cysgu ar obenydd,' (Marc 4. 38.) yn lluddedig gan ei lafur y dydd o'r blaen; y cwbl yn dangos ei wirddynoliaeth, yn mhob peth yn gyffelyb i ninau, ond ei fod yn ddbiechod. Nid oedd y gobenydd oedd ganddo ond y peth cyffredin ag oedd gan y llongwyr, heb lawer o harddwch nac esmwythder yn perthyn iddo. Wele y cyfoethocaf yn eithaf tlawd yn ei fyd ei hun! ond trwy ei dlodi ef y cyfoethogir llawer.

GOBLYG—U, (plyg) hanner dau-blyg, agos yn ddau-ddyblyg; plyg-droi, amblygu.—'Efe a oblygodd ei wyneb yn ei fantell.' 1 Bren. 19. 13. Yr oedd hyn yn arwydd o'i ostyng-eiddrwydd, ei barch, a'i addoliad. Exod. 3. 6. a 33. 23. Esa. 6. 2, 5.

GOBR—WY, GWOBR, GWABR, (gob) Heb. כּוּר cyflog, tál, gwerth, tál pwyth, pwyth.—1. Ffrwyth llafur dynion. Preg. 4. 9. a 9. 5. Yr hyn a ennillir trwy weithredoedd drwg, yw gwobr anwiredd, gwobr anghyfiawnder; sef gwobr a ennillir trwy anwiredd ac anghyfiawnder. Y mae pob pechod yn anghyfiawnder. Act. 1. 18. 2 Pedr 2. 15.

2. Gwobrwy a roddir i wyro barn; yr hyn sydd bechod ysgeler yn yr hwn sydd yn rhoddi ac yn derbyn y wobrwy. Deut. 27. 25. Salm 15. 5. a 26. 10. Esa. 1. 23. a 5. 23. Y mae Duw yn farnwr cyfiawn, 'Yr hwn ni dderbyn wyneb, ac ni chymer wobrwy.' Deut. 10. 17. Y mae Duw yn wobrwywr i'r rhai sydd yn ei geisio. Heb. 11. 6. Y mae yn rhoddi iddynt, heb eu haeddu, fendithion addas, helaeth, a thragywyddol; Efe ei hun yw eu 'gwobr mawr iawn;' sef eu rhan a'u hetifeddiaeth. Mawr, yn wir, yw gwobr y sawl y mae Duw yn wobrwy iddynt. Gen. 15. 1. Mat. 5. 12.

Ni arwydda y gair *gwobr* mai am wobrwy y maent hwy yn ofni, sef yn parchu ac yn ufuddhan i'r gorchymyn, er eu bod yn edrych ar daledigaeth y gwobrwy i gynnal eu meddwl yn eu llafur a'u profedigaethau; nagé, ond o ras mae y gwobrwy, ac mewn ysbryd grasol y maent hwythau yn glynu wrth yr Arglwydd, yn dyoddef drosto, ac yn byw iddo. Tál yr Arglwydd; ond tál yn ol ei ewyllys da a'i raslourwydd ei hun, ac nid yn ol a haeddent hwy. Y maent yn haeddu rhy fach o lawer iddo ef roddi iddynt: ond rhydd yn ol ei haelioni anfeidrol ei hun, yn ddirerfyn ac yn dragywyddol. Ffrwyth ei ras yw eu holl weithredoedd; ac os gwobrwa ef hwynt, gwobrwyo

ei ras ei hun a wna. Ond dian y bydd gwobr i'r saint, y rhai sydd yn ofni ei enw. Diar. 24. 14. Dat. 11. 18.

Gwobr yr annwiliion fydd ffrwyth eu llafur. sef *marwolaeth dragywyddol*; dyma gyflog pechod. Rhuf. 6. 23. Salm 94. 2.

'Gwobr yr Arglwydd yw ffrwyth y groth.' Salm 127. 3. Rhodd Duw yw plant; oddi wrtho ef y gweddai ein bod yn eu derbyn, ac yn dangos ein diolchgarwch iddo am danynt, trwy eu cyflwyno iddo, a'u maethu hwynt yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Eph. 6. 4.

'Gwobrau a hoffaist ar bob llawr-dyrnu yd.' Hos. 9. 1.—'Gosodaist dy galon ar wobrwau aflendid. Ar bob llawr-dyrnu mae yd.' Dr. Horsley. Yr oedd Israel yn priodoli eu llwyddiant i'w heilunod. Pen. 2. 5. A chan eu bod yn barnu mai eu gau-dduwiau oedd yn peri llwyddiant, a bod yd ar bob llawr-dyrnu, yr oeddynt yn glynu wrthynt. 'Ond,' medd yr Arglwydd, 'Israel, na orfoledda gan lawenydd, fel pobloedd eraill—y llawr-dyrnu na'r gwinyrwyf nis portha hwynt.' Puteiniasant oddiwrth dy Dduw; a bydd ei feldith naill ai yn difa eu meddiannau, neu yn peri na byddont o gy-sur a llesad iddynt.

GOCHEL—YD, (cèl) cilio, cadw oddiwrth.—Syrthiodd ar Babilon ddinystyr nas gallai ei ochelyd. Esa. 47. 11.—Y mae pethau drwg, a phethau dilesád i enaid, a dynion drwg, yn enwedig cyfeiliornwyr i'w gochelyd; y maent yn niweidiol ac yn beryglus iawn. 1 Cor. 6. 18. Tit. 3. 9, 10. 1 Tim. 6. 11. 2 Tim. 2. 23. a 3. 5. a 4. 15.

GODIDOG—RWYDD, (godid) anghyffredin, dewisol, heb ei gyfryw: ardderchog, hynod, da dros ben. Edr. ARDDERCHOG.

'Godidogrwydd a wnaeth efe.' Esa. 12. 5. Y gwaith a elwir yma yn odidog yw gwaith y pryndegaeth; y mae yn waith godidog ynddo ei hun—yn yr awdwr o hono—a'r effeithiau godidog yn tarddu oddi wrtho. Y mae holl lawredd Duw yn ei holl briodoliaethau yn ymddangos ynddo; a bydd y ffrwythau o hono yn niuystyr Satan a'i holl amcanion, ac iechdwriaeth dragywyddol yr eglwys, yn odidog ragorol.

'Godidogrwydd Jacob;' sef ei holl allu, ei wychder, ei ardderchogrwydd, a'i ogoniant, y rhai y dyrechafodd Duw hiliogaeth Jacob iddynt; y rhai hyn oll y mae Duw yn eu ffeiddio o herwydd eu pechodau ffaidd. Amos 6. 8.

'Fel y byddai godidogrwydd y gallu o Dduw ac nid o honom ni.' 2 Cor. 4. 7.—'Vel y byddei ardderchogrwydd y meddiant* hwnw o Dduw, ac nyd o hanom ni.' W. S. a Dr. M. Gr. *ὑπερβολὴ τῆς δυναμῆος*, rhagoroldeb neu odidogrwydd. Y mae yr efengyl yn odidog

* Y gair *δυναμῆος*, a gyfieithir gan y ddau wyr hyn, meddiant, a gyfieithir y rhan amiaf *gallu*: ond yn Dat. 13. 6. a gyfieithir *amlaes*.

ragorol yn ei hathrawiaeth ardderchog, yn addas i Dduw a'i briodoliaethau, ac i'n cyffyrâu ninnau a'n hangeuion:—y mae y gorchymynion yn union, a'r addewidion yn rasol iawn; yn yr effeithiau godidog yn cyd-fyner â'r pregethiad o honi—gallu Duw yw hi er iechydwrïaeth i bechaduriaid—y mae yn nerthol trwy Dduw i fwrw cestyll i'r llawr. 'Y mae genym y trysor hwn mewn llestri pridd,' medd yr apostol; pe buasai mewr llestri aur neu arian, ni buasai y llestri yn ychwanegu dim at odidogrwydd y trysor, ond y mae godidogrwydd yn ymddangos yn well i ni yn y llestri pridd; nid oes dim yn ymddangos felly yn odidog ond y trysor ei hun. Edr. CRSTUDD, DENU, DOETHINEB.

GODINEB, (god) *Heb.* אֱלֹהִים gwydinob, tor-priodas: sef y trosedd sydd yn tori ammod priodasol; felly y mae y gair *μοιχος, μοιχευω*, yn cael ei gyfieithu yn aml. *Mat.* 15. 19. a 19. 9. *Marc* 7. 21. *1 Cor.* 6. 9. *Gal.* 5. 19. Trosedd o'r seithfed gorchymyn yw godineb, yr hwn sydd yn gwahardd pob math o aflendid cnawdol yn y meddwl, mewn geiriau aflan, neu weithrediad cnawdol, anghyfreithlon. Y mae y gorchymyn hwn yn gwahardd, nid yn unig godineb, puteindra, a phob llosgach anghyfreithlon; ond hefyd chwantau aflan y meddwl, a phob peth fyddo yn tueddu i ennyn a magu y cyfryw chwantau—megys geiriau, ystumiau corphorol, neu wisgoedd anlud: segurdra, glythineb, a meddwod, y rhai ydynt yn peagi y cnawd, ac yn ennyn gwyniau gwarthns. *Lef.* 18. 6, 20, 29. a 20. 13, 15. *Deut.* 22. 25. a 23. 17. *Mat.* 5. 28. *Eph.* 5. 3, 4. *Esa.* 8. 16, 17. *Ezec.* 16. 49, 50.

'Ysgelerder ydyw y pechod hwn, a thân a ysa hyd oni anrheithio.' *Job* 31. 11, 12. Y mae yn halogi y meddwl, yn dwyn y galon oddiwrth Dduw, yn tori ammod, ac yn damnio dan enaid ar unwaith. *Hos.* 4. 11. *1 Cor.* 3. 16, 17. a 6. 15. *Diar.* 2. 19. a 7. 27. Mae Duw yn barnu y godinebwr yn euog o farwol-aeth fel y llofrudd. *Lef.* 20. 10. *Deut.* 22. 20, 21. Mae godineb yn dwyn tlodi, gwarth, a chlefydau blinion gyd âg ef, yn aml, fel mell-dith Duw ar odinebwyr; melldigedig yw eu rhan ar y ddaear, a Duw a'u barna yn y diwedd i ddinystyr tragywyddol. *Diar.* 6. 26, 33. a 7. 23. a 29. 3. *Heb.* 13. 4. *Job* 24. 18. *Mal.* 3. 5. *1 Cor.* 6. 9, 10.

'A llygaid ganddynt yn llawn godineb, ac heb fedru peidio â phechod.' *2 Pedr* 2. 14. *μεστος μοιχαλιδος, yn llawn o'r odineb-wraig.* Y mae grym a synwyr neillduol yn y geiriau, yn arwyddo tod yr odineb-wraig yn barhaus o flaen eu llygaid; i.e. bod eu llygaid mor llawn o honi, fel na chanfyddent ddim arall. *Er fod gan y bobl hys: llygaid, eto nis canfyddent ddim, ond yr odineb-wraig.**

* Ουτοι γαρ οφθαλμους εχοντες ουτεν αλλο βλέπουσιν η μοιχαλιδας. *Oramentus.*

Mae y rhai sydd yn byw trwy ffydd ar addewidion Duw, yn ymlanhau oddiwrth bob halogrwydd cnawd ac ysbryd, gan berffeithio sancteiddrwydd yn ofn Duw. *2 Cor.* 7. 1.

Yn mhllith y cenedloedd, yr oedd godineb yn cael edrych arno yn bechod tra ysgeler, yn fore iawn. *Gen.* 20. 9. Yn ol cyfreithiau yr amrywiol wledydd, yr oedd y pleidiau yn cael eu barnu i ddyoddef cospedigaethau gwa-hanol: megys yn yr Aipht, y gwr i oddef mil o wialenodau, a'r wraig i gollu ei thrwyn; tynu eu llygaid yn mhllith y Groegiaid; alltudiaeth dros fywyd yn mhllith rhai; eu marwolaethu yn mhllith eraill. Y Saxoniaid a farnent y wraig i gael ei llosgi, ac i'r gwr gael ei grogi ar grog-bren uwchben ei llwch. Yr Eilmyr a gospital y wraig yn euog o odineb, trwy eillio ei phen. *Tacitus, de Morib. German.*—Trwy beri i'r wraig yfed y dwfr chwerrw, trefnodd Duw ddefod i adnabod y pechod, er mor ddirgel y gallai gael ei gyflawni. *Num.* 5. 12—31.

Godineb a arferir yn gyffelybiaethol, yn aml, yn yr ysgrythyrau; ac a arwydda eilun-addoliaeth, neu wrthgiliad oddiwrth Dduw at gaudduwiau; trwy ba un y mae dynion yn halogi eu hunain yn ffaidd, ac yn tori eu cyfammod eglwysig â Duw. *Ezec.* xvi, xxiii. *Hos.* 2. 2. *Dat.* 2. 21. *Iago* 4. 4.

GODRE-ON, (god-rhe) ymyl gwisg, amaerwy, eiddi, rhidens, sitrach, ymyl-gylch.—Dy-noethi godre, a arwydda godineb: *Deut.* 22, 30. neu gwaith Duw yn dwyn gwarth a gwaradwydd ar ddynion, oblegid eu ffaidd bechodau. *Jer.* 13. 22. *Nah.* 3. 5.—'A'i odre yn llenwi y deml,' sef gradd llai o'i ogoniant yn cael ei amlygu i'r eglwys yma yn y byd, yr hwn sydd yn ymddysgleirio yn gyflawn yn y nefoedd. *Esa.* 6. 1. *Gwel* *Vitringa in loc.*

GODRO, (godr) armeilio.—'Fel y godroch, ac y byddoch hyfryd gan helaethrwydd ei gogoniant hi.' *Esa.* 66. 11.—'Fel y godroch, ac y byddoch hyfryd o ddysgleirdeb ei gogoniant,' *Dr. M.*—'Fel y tynoch allan faeth peraidd o helaethrwydd ei thrysorau.' *Lowth.* Y mae Seion, neu yr eglwys, yn cael ei chyffelybu i fam iachus yn rhoddi maeth gyflawn i'w holl blant, trwy ragoroldeb y breintiau a'r bendithion gwerthfawr sydd ynddi; maent hwythau yn cael eu hannog dan y gyffelybiaeth o rai bychain yn sugno bronau, i gyfranogi yn helaeth trwy ffydd o'i breintiau a'i bendithion ysbrydol, fel y cynnyddont, y byddont dyddanus a hyfryd. Mae bronau ei dyddanwch, sef ei hathrawiaethau a'i haddewidion, yn gyflawn ddigonol i'w ddiwallu, yn wyneb eu holl angenion. Plant eglwys Duw yw ei bobl; hi yw eu mammaeth; ei bronau hi sydd yn eu dyddanu ac yn eu diwallu: y sawl nad ydynt yn cael eu bywioliaeth ynddi a thrwyddi, nid gwir blant Duw ydynt. *Gal.* 4. 26. *Can.* 4. 5. *1 Pedr* 2. 2. *Salm* 22. 26. a 36. 8. a 37. 11. *2 Cor.* 1. 4, 6. *Rhuf.* 11. 17.

GODYWYLL, (tywyll) lled-dywyll, dileuw-

yrch.—'Ac wele, os bydd y pla yn odywyll.' Lef. 13. 6, 28. 'Os bydd yr anafod yn crychu.' Dr. M. *Heb.* כחה *attal*. 'Os bydd y pla wedi ei attal, ac heb ledu.—כחה כחה' 'Ac nas gwaharddodd efe hwynt;' sef, nis attaliodd efe hwynt. 1 Sam. 3. 13. Nid oes dim perthynas rhwng bod yn odywyll a bod heb jedu; ond y mae gwrth rhwng bod wedi ei attal ac heb ledu.

GODDAITH, (daith) daith, llosg, golosged, cynneu, goleu-dân.—'Fel y goddeithia fflam fynyddoedd.' Salm 83. 14. Felly y dyfetha Duw holl elynion ei eglwys, mor fuan, mor hawdd, ac mor llwyr. Joel 1. 19.

GODDEF, (def) dyoddef, ymddyoddef, ymaros, bod yn foddllawn.—'Dynion ydym ninnau yn gorfod goddef fel chwithau;' yn hytrach (ομοιοπαθεεις) o'r unrhyw hanfod a chwithau, ac yn yr un cyflwr, o ran natur, a chwithau. Act. 14. 15. Iago 5. 17. Gwel Campbell's *Prelim. Dissert.* Edr. DRODDEF.

GODDIWES, (goddiw) gorddiwes, caffael, cyrhaeddyd, dyfod o hyd.—'Os goddiweddir dyn ar ryw fai.' Gal. 6. 1. 'Er dala dyn ar ryw fai.' Dr. M. προληφθη, os cipir dyn yn ddiafrybod, megys gan brofedigaeth annysgwylladwy; os goddiweddir ef, nid fel peth y mae yn arferol ei ddilyn. Y mae y goreu o ddynion yn ddarostyngedig i hyny yn y byd hwn, sydd yn llawn o achlysuron i bechu. Nid oes ond y Tad nefol a ddichon ein cadw rhag profedigaeth, a'n cadw rhag drwg. Eph. 5. 15. a 6. 12. 1 Ioan 2. 1.

'Gwybyddwch y goddiwedda eich pechod chwi,' sef cospedigaeth am eich pechod. Num. 32. 23. Esa. 59. 12. Jer. 42. 16. Oni byddai fod yn bosibl i bechadur ddianc oddiar y Duw holl-bresennol, nid yw ond peth ofer iddo feddwl dianc oddiwrth y gospedigaeth gyfiawn ddyledus iddo.—Crist yw yr unig ddiangfa.

GOF, (of) celfyddydwr, manyl-weithydd; mettelydd. Gof du, gof gwyn, gof pres, gof aur, gof arian, gof haiarn; sef yw celfyddydwr ar y mettela hyny. Byddai y gofaint gynt yn darparu y mettel o'r mwyn, fel y gwnant yn y ffwrneisiau yn bresennol. Act. 19. 24. Esa. 44. 12. Gof hofyd a arwydda offeryn dialodd yn llaw Duw, 'y dinystrydd i ddinystrio.' Y mae yr holl offerynau dinystriol hyn mor hollol dan lywodraeth yr Arglwydd, a'i ofal mor fawr am ei eglwys, fel na lwydda un offeryn a lunir yn ei herbyn hi. Esa. 54. 16, 17.

GOFAL-U-US, (mal) meddwl, pryder, ystigrwydd, astudrwydd, dyfalwch.

Tri *gofal* Cristion: rhag diglo Duw; rhag tramgwyddo dyn; a rhag ymwanhau o'i gariadoldeb at bob datoni.

Barddas.

Mae Duw yn gofalu am ei greaduriaid, yn enwedig ei bobl briodol; y mae yn eu cynnal, yn darparu drostynt, yn ystyried eu hachosion yn fanwl, yn eu llywodraethu, ac yn eu llwyddo. 'Gan frwr eich holl ofal arno ef: canya y mae efe yn gofalu drosoch chwi.' 1 Pedr 5. 7. Mat. 6. 26, 30. 1 Cor. 9. 9. Eich holl ofal,

sef eu hiechydwrriaeth, eu cynnaliaeth, eu hamddiffynfa, a'u diogelwch; eu gofal am eu heneidiau, eu cyrph, eu hamgylchiadau, eu perthynasan, &c. Gofalu yw cymeryd gwaith Duw arnom, 'y mae efe yn gofalu drosoch:' credu, caru, ac ufuddhau, yw ein gwaith ni. Y gair *bwrw* a arwydda ei fod yn pwysu yn drwm ar y meddwl; ei fod yn boenus, yn niweidiol, ac yn anhawdd iawn ei gael o'r meddwl: gorchest-waith ffydd yw rhyddhau y meddwl oddi wrtho, trwy ei frwr ar yr hwn y mae yn perthyn iddo, sef ar yr Arglwydd, ein Tad nefol. Y mae *gofalus* a *thrafferthus* yn cydfyned â'u gilydd; yr ydym ni yn rhy ffial, ac yn rhy weiniaid, i ofalu; am hyny, yr ydym yn drafferthus, yn ofidus, yn anfwyn, ac yn llawn o dymherau drwg—fel Martha, yn mawredd ei gofal a'i thrafferth, agos a beio ar Grist ei hunan yn gystal a'i chwaer. Y mae y gofal hwn yn bechadurus ac yn niweidiol; yn tagu y gair, ac yn ein hamddifadu o bob budd a chysur oddi wrtho. Luc 10. 41. Mat. 13. 22. Gofal y byd hwn mae yn cael ei alw, am ei fod yn tarddu oddiwrth ysbryd y byd hwn; yn meddiannu dynion yn mhob sefyllfa ac amgylchiad yn y byd; ac am ei fod yn nod dynion syddi a'u rhan yn y byd hwn, oni chant waredigaeth oddi wrtho. Y mae yr Arglwydd Iesu yn coffau tri pheth fel cyferi meddyginiaethol i'had y gofal anghymedrol, bechadurus hwn, sef fod ein Tad nefol yn gofalu, ac yn addas i hyny; na lesâ ein gofal ni ddim; a bod teyrnas Dduw a'i gyfiawnder yn anfeidrol fwy eu pwys i ni i'w ceisio yn gyntaf ac yn benaf. Mat. vi.

'Bwyta bara dan bwys, ac mewn gofal,' yw ei fwyta mewn cyfyngder tost, a than ddysgwyliad ofnadwy am farnedigaethau Duw. Ezec. 4. 16. a 12. 18, 19.

'Nid ydym ni yn gofalu am ateb it' yn y peth hwn.' Dan. 3. 16. Gan ein bod wedi penderfynu dyoddef, nid rhaid i ni roddi ateb mewn geiriau. Yr oedd eu meddyliau yn ddiogel; wedi bwrw eu holl ofal ar yr Arglwydd, yr oeddynt mewn tangnefedd heddychol. Ufuddhau y gorchymyn oedd eu gwaith hwy; eu cadw a'u gwaredu oedd gwaith Dnw.

'Llesmeiriasant; y mae gofal ar y môr heb fedru gorphwys.' Jer. 49. 23.—'Llesmeiriasant fel un ofnus ar y môr, heb fedru gorphwys.' Dr. M.—'Toddasant yn fôr o anesmwythder, yr hwn nis dichon orphwys.' Dr. Blayney. Yr oedd y chwedl ddrwg a glyswant wedi eu llenwi âg ofnau, ac wedi peri y fath anesmwythder i drigolion Damascus, Hamath, ac Arpad, sef i'r Syriaid, nes yr oeddynt yn gyffelyb i'r môr yn dygyfor gan anesmwythder. Hwn, tebygol, yw ystyr priodol y geiriau; ac yn y golygiad hwn, mae y gyffelybiaeth yn hardd ac yn synwylawn.

'Fel y byddo i'r sawl a gredasant i Dduw ofalu ar flaenori mewn gweithredoedd da.' Tit. 3. 8.—'Ymofalu y ddangos yn amlwch

gweithredoedd da.' W. S.—'Ofalu am ragori mewn gweithredoedd da.' Dr. M.—*να προοριζουσι καλων εργαων προϊστασθαι.* Gr.—*I oruwch olygu ac amddiffyn gweithredoedd da;* blaenori ynddynt eu hunsaia ac annog ersaill ynddynt: amddiffyn gweithredoedd da yn erbyn pawb a fyddo yn eu bychanu fel pethau afreidiol; a rhoddi eu meddwl, a gofalu yn ddyfal am hyny, fel peth o bwys anheborol. Gwel Parkhurst, Macknight, a Kypke.

GOFER, (mer) nant, cornant, corafon, a fonig, aberig. Diar. 25. 26.

GOFID—IO—US, (mid) cysteg, cyni; trueni; llafur-boen, dygn-boen; trychineb, adfyd; beth bynag fyddo yn blino, trallodi, neu yn dolurio corph neu feddwl dyn.—'Gofidiau uffern—gofidiau angeu,' sef gofidiau mawrion, angeuol, dychrynlyd, marwol. Salm 18. 5. Act. 2. 24. (Edr. ATTAL.) Duwydyw awdwr gofidiau, ond pechod yw yr achos haeddiannol o honynt. Job 5. 6. Esa. 45. 7. Jer. 23. 10. Nid o'r ddaear y blagura gofid; nid un creadur sydd yn peri gofid heb yr Arglwydd; efe yn unig sydd yn lladd ac yn bywhau. Y mae gofidiau y duwiolion yn geryddol, ac yn feddyginiaethol er eu lleshad; ac y maent yn gynnwysedig yn y pob peth fydd yn cydweithio er daioni iddynt. Bod hebddynt fyddai bod yn amddifad o ryw ddaioni a lleshad. Rhuf. 8. 28. Heb. 12. 10. (Edr. CRSTUDD, DOLUR.) Y mae gofidiau annuwiolion, yn llawer, yn amllhan, yn farwol, ac yn dragywyddol. Salm 16. 4. a 32. 10. Dat. 9. 5. a 16. 10. a 18. 7, 10.

GOFWY—O, (mwy) ymweliad; anfon drwg neu dda.—'Amser gofwy—blwyddyn eu gofwy;' sef yr amser y byddo Duw yn ymweled â chenedl neu ddynion am eu pechodau. Jer. 10. 15. a 11. 23. a 46. 21.—'Duw gan eich gofwo a'ch gofwoya chwi; (Gen. 50. 25.) hyny yw, ymwel Duw â chwi yn sicr mewn trugaredd, yn ol ei addewid. 'Trwy ffydd, Joseph, wrth farw, a goffoedd am ymadawiad plant Israel.' Heb. 11. 22. Gen. 15. 7, 13, 14.—'Gofwyo pechodau—gofwyo allorau Bethel,' sef cospi am danynt. Hos. 8. 13. Amos 3. 14.

'Wele fi yn codi bugail yn y tir, yr hwn ni ofwya y cuddiedig.' Zech. 11. 16. Y cuddiedig yw yr hon sydd wedi crwydro, ac yn anweledig gyda'r praid; gwaith y bugail yw ymweled â hi yn y fan ac yn y cyflwr y mae. Peidio gofwo y cyfryw sydd anfyddlonddeb mawr mewn bugail, a barn drom ar y praid. Y mae yn perthyn i fageiliaid yr eglwys ystyried yn fanwl wahanol gyflyrau y rhai sydd dan eu gofal, rhoddi addysg ac annogaethau cyfatebol iddynt, a'u hymgeleddu âg athrawiaeth iachus yr efengyl. Bugail diofal, segurlyd, sydd farn drom iawn ar ddynt; fel y mae bugail ffyddlon, dwyd, a gofalus, y fendith fwyaf a ddichon dynion gael oddiwrth Dduw.

GOFYN, (myn) holi; ceisio; erfyn, deisyf. Tri phrif *afymion* Duw: cariad, cyflawnder, ac nfudd-dod. *Barddas.*

'Gofyn gan Dduw,' yw gweddio arno, ceisio rhyw beth ganddo, neu ymgynghori âg ef. Esa. 30. 2. Ioan 15. 7.—'Gofyn mewn ffydd,' (Iago 1. 6.) yw gofyn dan gydnabyddiaeth o'n hangen, a'n hannheilyngdod, ar sail yr addewid, yn enw y Cyfryngwr, yr hwn a ddywedodd, 'Pa bethau bydag a ofynoch i'r Tad yn fy enw, efe a'u rhydd i chwi.' Ioan 16. 23.—'Gofyn ar gam,' neu gofyn (*xaxwç*) yn *ddrwg*, yw gofyn gan Dduw yr hyn nis addawodd nac a orchymynodd; gofyn yn anghrediniol, yn ddiogal, ac yn esgeulus; a gofyn i ryw ddybenion gau a phechadurus. Iago 4. 3.

'Gofynwch i mi y pethau a ddaw am fy meibion, a gorchymynwch fi am waith fy nwyllaw.' Esa. 45. 11. 'A holwch chwi fi am fy mhlant? A roddwch chwi gyfarwyddiaid i mi am waith fy nwyllaw?' Lowth. 'Am bethau i ddyfod maent yn fy holi: A roddwch chwi orchymynion i mi am fy meibion, a gwaith fy nwyllaw?' Vitranga. Y mae y geiriau yn cael eu llefaru wrth rai yn ymryson â'u luniwr, ac yn beio arno oblegid ei ragluniaethau tu ag at ei eglwys: 'Ymryson peiddell a phriddellau y ddaear,' ond rhyfyg pechadurus ac anaddas iawn yw i'r clai ymryson â'i luniwr—sef pechadur tywyll, ffol, i farnu a chyfarwyddo yr Arglwydd am ei ymddygiad tu ag at ei blant. Sant Israel a'i luniwr yw Duw, ac y mae yn trefnu pob peth tu ag at Israel, sef ei bobl, yn ei bed-arglwyddiaeth, gyd a'r doethineb, y tiriondeb, a'r daioni mwyaf. Parchu, addoli, a rhyfeddu, sydd addas i'w greaduriaid wrth edrych ar ei waith, ac nid barnu a chyfarwyddo. Edr. CEISIO, GWEDDIO.

GOG, Heb. גֹּג (gog) [*gorchudd*] Gog a Magog: mae y ddau enw hyn yn cael sôn am danynt gyda'u gilydd yn yr ysgrythyrau. Ail fab Japheth oedd Magog, ond ni roddir i ni ddim hanes gan Moses am Gog. Gen. 10. 2. Tywysog Magog oedd Gog; gan hyny, wrth Magog mae i ni ddeall y wlad, neu ei thrigolion, a Gog oedd yn frenin arnynt. Ezee. 38. 2, 3. a 39. 1. Edr. MAGOG. Mae Gog yn cael ei alw *pen tywysog*, neu *נשיא ראש tywysog Rosh*, sef y Rwsiaid, Mesech a Thubal.* Mae Michaelis yn cymharu y gair *Gog* a'r gair *Cac* (*Kak*, neu *Chak*) enw cyffredinol ar freninoedd yn mhlith yr hen Dyrcaid, Moguliaid, Tartariaid, Cataiaid, a'r Chineaid. (Gwel *Spic. Geogr.* p. 34.) Gog a Magog oedd, tebygol, yn yr hen oesoedd, yr enw cyffredin ar y Cenedloedd yn preswyllo parthau Gogleddol Ewrop ac Asia, fel y gwelwyd hwynt wedi hyny y Scythiaid, ac yn bresennol Tartariaid. Y parthau hyn ydynt yn awr yn perthyn i ymer-

* *Princeps praecipuus—Princeps capitis Mesoch et Tubal; utrumque coactum est & violentum, LXX. Symmachus & Theodotio jam viderunt, וְגֹגִים hic esse nomen proprium Gentis.* Gwel Vitranga ar Dat. 20. 8.

odraeth Rwsia. Yr hen Dartariaid a alwent eu hunain Mogli, neu Magogli, neu Mungli a Mungugli, hiliogaeth Magog. Yn yr India Ddwyreiniol mae heddyw ymerodraeth Mogul, a'r wlad Mogulistan, neu wlad y Moguliaid.

Rhoddir i ni brophwydoliaethau hynod yn Eze. xxxviii, a xxxix. a Dat. xx. am luoedd Gog a Magog; eu malais a'u bwriadu creulon yn erbyn Israel, yn erbyn gwerayll y saint, a'r ddinas anwyl; a'u dystryw gwyrthiol, cyflawn, ac ofnadwy. Tebygol fod y ddwy brophwydoliaeth i'w golygu yn wahanol, ac yn perthyr i wahanol amserau a dygwyddiadau. Yn Ezeziel maent yn dyfod o ystlysau y gogledd (Pen. 38. 6, 15. a 39. 2.) ond yn y Dadguddiad maent yn dyfod o bedair congl y ddaear. Y mae Gog a Magog Ezeziel yn myned yn erbyn yr Iuddewon wedi eu dychwelyd i'w gwlad eu hunain; ond yn Ioan y maent yn amgylchynu *gwerayll y saint, a'r ddinas anwyl*. Y mae Gog a Magog Ezeziel yn eglur yn cyfeirio at y Cenedloedd yn preswyllo yn y parthau gogleddol; ond yn Ioan y mae yn o debyg mai enwau cyfrinol ydynt; ac yn nodi y gelynyon diweddfaf a gyfodant tua diwedd amser, yn erbyn yr eglwys Gristionogol, wedi hir heddwch a gogoniant mawr. Ymgais diweddfaf Satan yn erbyn achos Crist yn y byd, fydd ymosodiad Gog a Magog, a'u llu aneirif; ond bydd eu dystryw yn wyrthiol gan dân o'r nefoedd, yn ddisymwth ac yn gyflawn. Y mae dinystr y cyntaf trwy gleddyf a haint; ond tân o'r nefoedd sydd yn dystrywio yn ail elyn. Y mae y chweched ran yn cael ei gadael o'r cyntaf, ond y mae y diweddfaf yn cael ei lwyrr ddirystrio. Ond rhaid aros cyflawniad i deall y prophwydoliaethau yn eglur, er y gellir cyn eu cyflawni olygu ynddynt ychydig yn gyffredinol am ddull ac ansawdd yr eglwys yn y byd, ei llwyddiant, ei gelynyon, a'i gwaredigaethau, hyd ddiwedd amser. Gwel Esgob Newton, Vitrina, a Dr. Bryce Johnston, ar y **DADGUDDIAD**.

GOG. Edr. Cog.

GOGAN-ION-U, (cân) cablu, rhoi anghlod, beio ar, athrodi, difrio, amharchu; bychanu. —'Yn eich goganu megys drwg-weithredwyr.' 1 Petr 2. 12. Nid oes neb yn erbyn duwiolion, *fel y cyfryw*; rhaid rhoddi dryg-air iddynt yn gyntaf; ac er bod y drygeirau yn gelwyddau i gyd, ceir digon yn barod i'w derbyn yn awyddus, fel pethau gwirioneddol: wedi eu gwneuthur yn ddrwg-weithredwyr, fel y cyfryw, dechreuir eu herlid trwy eu dirmygu, eu gwawdio, eu hyspeilio, a'u cospi yn aml. Yr ymddiffyniad goreu yw ymarweddiad gonest yn mysg y cenedloedd; fel y gallont, o herwydd y gweithredoedd da a welant, ogoneddu Duw yn nydd yr ymweliad.

Y mae goganu amharchus yn dra phechadurus, yn niweidiol iawn yn mhliith Cristionogion, ac yn gwbl anghytun â'u honiad, a'u hymddangosiad fel canlynwyr Crist. 2 Cor. 12. 10. —'Gogan-air,' 1 Petr 2. 1. 'drygdafodlen,' W.

S. ymyl y ddalen, *παιος καταλαλιας, dywedyd yn erbyn, difriad, drygair, gwaraeddydd*.

GOGLEDD, (cledd) y pwnc hwnw o'r nefoedd y sydd gyferbyn a'r dehau. Edr. DEHAU, DWYRAIN. Dywedir yn yr ysgrthyrau, fod lloedd yn y gogledd, neu yn y dehau, yn aml, o ran eu sefyllfa i wlad Canaan; felly yr oedd Syria yn y gogledd, a'r Aiph yn y dehau i wlad Canaan. Dan. 11. 5—15.

Mae rhai yn barnu fod yr ystafelloedd, y rhai oeddynt tu a'r gogledd yn nheml Ezeziel, yn arwyddo, yn brophwydoliaethol, yr eglwys Protestanaidd yn Ewrop ac America. Eze. 42. 11, 13.

O'r gogledd y mae Duw yn rhoddi oerni; y gogleddwynt sydd wynt sych, oer; y mae gwynt y dehau a'r gogledd yn angenrheidiol i naturiaeth; felly yr un fath y mae argyhoeddiadau llymion, profedigaethau, a phethau anhyfryd yn angenrheidiol, er llesad ysbrydol yr eglwys. Job 37. 9. Can. 4. 16.

'Yn ystlysau y gogledd.' Salm 48. 2. Esa. 14. 13. Lle yr oedd y deml yn sefyll, a harddwch penaf y mynydd. Nid bod mynydd Ebron o du y gogledd i Jerusalem a feddylir; cais yr oedd o'r tu dehau iddi; ond yr oedd y deml yn sefyll ar ystlys ogleddol i'r mynydd.

GUGLUD, (clud) coel, hyder, ymddiried.—'Y neb a roddo ei oglud ar ei gyfoeth, a syrth.' Diar. 11. 28.—'Y neb a roddo ei goel ar ei gyfoeth, a syrthia.' Dr. M. Peth anwadalyw cyfoeth; y mae hyderu arno yn eilun-addoliaeth, ac yn ddirmyg dirfawr ar yr Arglwydd, trwy roddi ei greadur o'i flaen. Gan nas dychon cyfoeth gynnal ei hunad, nis dychon yn sicr gynnal y sawl a ymddiriedo ynddo; am hynny y mae yn sicr o syrthio heb ddim i'w gynnal, dan ddigofaint y Duw yr hwn y cefnodd arno.

GOGONEDDU-US, GOGONIAINT, (coniant,) gogonedd, godidogrwydd; ardderchogrwydd yn ymddangos neu yn dysgleirio; clod, mawl; clodforedd, moliant. Y gair כבב a gyfieithir *gogoniant*, a arwydda *pwysig*; cyfieithiad o'r gair hwn yw geiriau yr apostol, 'pwys gogoniant,' neu 'gogoniant sylweddol,' *pwysig*; yn cynnwys ynddo bethau sylweddol, *pwysig*. Y mae gwag-ogoniant yn mhliith dynion; sef, dynion yn rhoddi gogoniant i'w gilydd, neu yn ei gymeryd iddynt eu hunain, heb ddim yn sylweddol ogoneddus ynddynt; ond y mae pwysau a sylwedd gwirioneddol yn gogoniant Duw; y mae efe yn cyfranu iddynt bethau sydd yn ogoneddus a sylweddol.

Y mae tri pheth yn gwneuthur gwrthdrrych yn ogoneddus, sef mawredd.—prydfwrthwch a harddwch—a gwerthfawrogrwydd a defnyddioldeb. Mawredd, a'r mawredd hwaw yn hardd; ac hefyd yn ddefnyddiol i ni; a'r cwbl ynddo ac o hono ei hun: neu yn yr ail le, ac mewn ystyr is, wedi ei gyfranu yn sylweddol ac yn wirioneddol, ac nid yn ffugiol ac yn ddangosiadol; yn yr ystyr cyntaf, y mae yn Naw—

yn yr all, yn ei bobl. Mae yn Nuw, sef yn hanfod y Personau Dwyfol, ogoniant hanfodol, sylweddol, gornuchel, ac ofnadwy; hardd a gwerthfawr anfeidrol. Gogoniant a harddwch ydyw i gyd. Mae pob mawredd a gwybder ardderchog yaddo, i radd na ddichon neb amgyffred ond efe ei hun. Y ffafwr fwyaf a ddi-chon ei wneyd i neb o'i greaduriaid, yw dangos ei ogoniant iddynt. Exod. 33. 18, 19. Job 37. 22. Salm 138. 5. Y mae yn ogoneddus mewn sancteiddrwydd—mae iddo euw gogoneddus—braich ogoneddus—gorsedd ogoneddus—cadernid gogoneddus—a bydd ganddo eglwys ogoneddus. Exod. 15, 11. Deut. 28. 58. Salm 72. 19. Esa. 63. 12. Jer. 17. 12. Col. 1. 11. Eph. 5. 27.

'Gogoniant yr Arglwydd,' neu כבוד יהוה *Gogoniant* ΙΗΘΕΑΝ, a arwydda yn yr ysgrhythrau, 1. Y Person ΙΗΘΕΑΝ a elwir כבוד מלך *Brenin y gogoniant*. Salm 24. 7, 8, 9. 'Haul (שמש *goleuni*) gyflawnder'—'dysgleirdeb y gogoniant dwyfol'—'y gwir oleuni,' sef Crist. Mal. 4. 2. Heb. 1. 3. Ioan 1. 4, 9.

2. Dadguddiad dysglair o briodoliaethau yr Arglwydd, ei sancteiddrwydd, ei ddoethineb, ei allu, ei ddaioni, &c. Lef. 10. 3. Num. 14. 21. Yn yr ystyr hwn y mae y nefoedd yn datgan ei ogoniant. Salm 19. 1. Cyfodwyd Crist o feirw 'trwy ogoniant y Tad,' sef trwy fawredd ei allu, ac i ogoniant ei berffeithrwydd, ei ddoethineb, ei uniondeb, ei ddaioni, a'i wirionedd. Rhuf. 6. 4.

3. Ei ras a'i drugaredd, y rhai a eilw yr apostol, 'golud ei ogoniant,' sef y gogoniant y mae yn gyfoethog o hono, y mae yn ymogoneddu ynddo fwyaf, fel gwr yn ei gyfoeth. Eph. 1. 18. a 3. 16.

4. Y cwmwl neu y dysgleirdeb gweledig, y Hefarodd Duw ynddo wrth Moses ac eraill, ac a lanwodd deml Solomon. Exod. 16. 7, 10. 1 Bren. 8. 11. Yr oedd hwn yn arwydd neillduol o'r presenoldeb dwyfol; yr oedd weithiau mewn dull dynol, ac yn rhag-ddangos cnawdoliaeth ΙΗΘΕΑΝ. Esa. 1. 28. a 8. 4. a 9. 3. a 10. 4, 18. a 11. 22, 23. a 43. 2—5. a 44. 4. Gellir meddwl fod rhyw ddysgleirdeb, goleuni, neu ogoniant, gyda, neu ar, yr arch a'r cerubiaid bob amser; ac o herwydd hyn y gelwir hi y *gogoniant*, ac ei *brydferthwch*. Salm 78. 61. 1 Sam. 4. 21, 22. A gelwir y cerubiaid, o herwydd yr un achos, cerubiaid y gogoniant. Heb. 9. 5. Yr oedd y presenoldeb dwyfol arnynt, ac arwydd dysglair o hono, tebygol.

5. Yr ydys yn rhoddi gogoniant i'r Arglwydd trwy gydnabod ei fod yn ogoneddus, a phob ardderchogrwydd a rhagoroldeb ynddo; trwy ei garu, ymddiried ynddo, ac ufuddhau iddo, fel y cyfryw Fod gogoneddus; ac amcannu yn ddifrifol ei anrhydeddu, a'i ddangos ef i ddynion fel y cyfryw, yn yr hyn oll a wnelom. Salm 29. 1. 1 Sam. 6. 5. 1 Cor. 10. 31. —'Dyro y gogoniani i Ddnw.' Ioan 9. 24. Pan byddai yr Hebraid yn tyngu rhyw

un, dywedent, 'Dyro y gogoniant i Dduw;' cyfaddef y gwir; cydnebydd a chyfaddef fod Duw yn gwybod dy holl feddyliau dirgel; i.e. holl ddirgeloddy dynion. Jos. 7. 19. Gwel Calmet a Campbell.

6. Y cyflwr gwynfydedig a gogoneddus y mae yr Arglwydd wedi ei ddarparu yn y nefoedd, ac yn ei roddi i'w bobl. Rhuf. 5. 2. Salm 72. 24.

7. Cynrychioliad, neu arddangosiad gogoneddus o hono; felly y gelwir y gwr ar ddelw a gogoniant Duw, fel y mae yn ei arddangos yn ei flaenoriaeth a'i awdurdod. 1 Cor. 11. 7. A'r wraig sydd yn arddangosiad anrhydeddus o'r gwr.

'Ydynt yn ol am ogoniant Duw.' Rhuf. 3. 23. Ydynt yn ol, trwy bechod, o'u tebygolrwydd iddo mewn gwybodaeth ysbrydol, cytiawnder, a sancteiddrwydd; yn ol o'i anrhydeddu yn eu holl weithredoedd; ac yn ol o'r rhagorfeintiau gogoneddus a'r dedwyddwch a fuasent yn eu meddiannu pe buasent heb bechu; yn ol o gymeradwyaeth Duw. Macknight.

'A'hith Dduw yn ogoniant i ti.' Esa. 60. 19. Jer. 2. 11. Zech. 2. 5. Duw yw gogoniant ei bobl; eu perthynas ag ef yw eu hanrhydedd penaf; eu mwynhad o hono yw eu dedwyddwch gwirioneddol a thragywyddol; a'u cymdeithas ag ef sydd yn eu gwneuthur yn anrhydeddus yn ngolwg eraill; ac ynddo ef y maent hwy eu huain yn ymfrostio.

Gogoniant Crist, a arwydda amlygiad o ardderchogrwydd ei berson—cyflawnder ei ras a'i swyddau—a mawredd ei waith gogoneddus. Ioan 1. 14. a 2. 11. a 17. 5.—Ei ddysgleirdeb gogoneddus yn ei gyflwr o ddirychafiad yn y nefoedd. Mat. 19. 28. Heb. 2. 9. 1 Tim. 3. 16. Yr oedd gogoniant i Grist gyda'r Tad cyn bod y byd; yr oedd iddo ogoniant hanfodol fel Person Dwyfol; nid yw hwn yn cael ei roddi iddo, ond y mae yn hanfodol ynddo, yr un fath a'r Tad a'r Ysbryd Glan. Yr oedd gogoniant cyfryngol iddo hefyd, yn yr arfaeth fawr cyn bod y byd; ar ol ei esgyniad, cafodd ei ogoneddu a'r gogoniant hwnw: ymddangosodd yn holl fawrhydi gogoneddus y swydd y gosodwyd ef ynddi cyn bod y byd. Yr oedd y gogoniant hwn i Grist gyda'r Tad er tragwyddoldeb; ond wedi ei esgyniad y dadguddiwyd ef i'r holl nefoedd, ac efe a ddysgleiria yn anghymarol ogoneddus ynddo, yn nghanol ei eglwys i dragywyddoldeb; caiff ei bobl ei weled, ac mewn rhan gytranogi o hono. Ioan 17. 5, 24.

Gogoniant Crist, yw gweiddiogion yr efengyl, am eu bod yn cynrychioli Crist, yn cyhoeddi ei ragoriaethau a'i ddefnyddioldeb i ddynion. 2 Cor. 8. 23.—Y mae delw Crist yn cael ei galw gogoniant: 'o ogoniant i ogoniant,' sef yn gynnyddol. Mae y gradd lleiaf yn ogoneddus, ac yn ddechreuad o ogoniant perffaith, tragwyddol. Y mae pob gweithrediad

o honi, a phob ymddangosiad o honi, yn ei ffwythau, yn harddu dyn, ac yn ogoniant iddo. 2 Cor. 3. 18.

'Fel y cano fy ngogoniant i ti.' Salm 30. 12.—'Am hyny fy nhafod a gân i ti.' Dr. M. Y mae yr apostol yn cyfieithu 'fy ngogoniant,' (Salm 16. 9.) *fy nhafod*, Act. 2. 26. Pan ddefnyddir y tafod, neu y llais, i iawn ddyben, sef i foliannu Duw, a mynegi ei rinwedd, mae yn ogoniant, yn harddwch, ac yn anrhydedd i ddyn. Salm 57. 8. a 108. 1.

'A rhoddi o honof ogoniant yn nhir y rhai byw.' Ezech. 26. 20. Hyn a wnaeth pan ddychwelodd ei bobl o Babilon, ac y gosododd ei deml a'i ordinhadau yn eu plith; pan ymddangosodd Crist yn y cnawd ar y ddaear; a phan osododd i fynu yr eglwys efengylaidd yn mhliith yr holl genedloedd.

'Ar ôl y gogoniant y'm hanfonwyd at y cenedloedd, y rhai a'ch hyspeiliasant chwi.' Zech. 2. 8. Crist yr Arglwydd sydd yn llefaru; ymachub o bliith y cenedloedd; canys ar ol yr amlygiad o'm gogoniant yn dy ddychweliad o'u gwlad, i'w wlad dy huz, y'm hanfonwyd â barnedigaethau cospedigaethol arnynt hwy; neu, medd eraill, ar ol fy nghnawdoliaeth, fy marwolaeth, fy adgyfodiad, a'm hegyniad gogoneddus, y'm hanfonwyd at y cenedloedd, i amlygu fy hun iddynt, i'w troi o dywyllwch i oleuni, ac o feddiaut Satan at Dduw: fel y byddech chwi yr Iuddewon, a hwythau y Cenedloedd, yn un eglwys, yn un dyn newydd yn Nghrist. Act. 26. 18. Eph. 2. 15.

Beth bynag sydd yn fwyaf rhagorol, ac y mae dynion yn ymfroftio o hono, a elwir eu gogoniant. Mat. 6. 29. Salm 49. 16. Dan. 11. 39. Esa. 8. 7. a 10. 18. a 20. 5. Mic. 1. 15.—Y parch a'r ganmoliaeth y mae dynion yn ei dderbyn gan eu gilydd. Mat. 6. 2. Yr hyn sydd yn boddolion dynion cnawdol, didduw. Edr. **ARDDERCHOGRWYDD, DYRCHAFU, DUW, GODIDOGRWYDD.**

'Ymhyfyddodd fy ngogoniant.' Salm 16. 9. Arwydda y gair *Heb. כָּבֵד* *yr afu*, Exod. 29. 13. Diar. 7. 23. 'ymhyfyddodd fy afu.' Yr oedd yr afu yn cael ei olygn gan yr hynafiaid fel eisteddfod cariad a serch. *η γλωσσα μου*, LXX. ac felly yn Act. 2. 26. Yn yr un ystyr arferir ef yn Salm 30. 12. Rhydd Plutarch hanes i un Bias gael gorchymyn i dynu allan o aberth y rhan oreu a'r rhan waethaf o hono; ac iddo yntau dynu allan y tafod, fel yn bob un o'r ddau; am y gellid ei arferyd i'r dybenion goreu a'r gwaethaf. Iago 3. 9. Y Salm-ydd yn ei arferyd i'r dyben goreu, sef i foliannu Duw, a allasai yn addas ei alw ei ogoniant.

GOCR—YNU, (gog) gwagr, hegyn. Offer-yn i wahanu y manion, pylor, &c. oddiwrth y breision: i buro yd oddiwrth ũs, graian, a grawn gwan.—'I nthio y cenedloedd â gogr oferedd.' Esa. 30. 28.—'Gogr oferedd, y wyntyll ddinystriol,' medd Lowth. Gogr gwag heb ddim yn aros yn ol ynddo, ond y cwbl yn

myned trwyddo. Yr ystyr yw, y byddai i'r Arglwydd yn farnedigaethol bori y fath gynhyrfaidau yn mhliith y cenedloedd, yn eawelig yr Assyriaid, ag a fyddai yn y diwedd yn *hollol* ddinystr iddynt, fel un ya gogrynu mewngogr, nes âi y cwbl drwyddo.

'Myfi a orchymynaf, ac a ogrynaf dŷ Israel yn mysg yr holl genedloedd, fel y gogrymir yd mewn gogr: ac ni syrth y gronyn lleiaf i'r llawr.' Amos 9. 9. Gogrynu tŷ Israel a arwydda, y byddai iddo eu gwasgaru, eu taflu, a'u symud o fan i fan, yn mhliith yr holl genedloedd; yr holl bechaduriaid, fel yr ũs, a fyddant teirw yn y gogryniad hwn; ond y gwir dduwiolion, fel y grawa pur, ni syrth yr un o honynt i'r llawr. Y mae gofal Duw am ei bobl yn fanwl ac yn ddiball; myn hwnnt yn bur; ond wrth eu puro ni chollir un o honynt. Luc 22. 31. Zech. 13. 9. *Heb.* 'Ni syrth y garegan leiaf i'r llawr;' y mae grawn yn cael ei gyffelybu i geryg oblogi ei pwysau a'u sylwedd. Edr. **GWYNTLL.**

GOGWYDDI—O, (wydd) gostyngedigaeth, tueddiad, hyblygedd, pwyso i lawr; gwyr. Gogwyddo clust, gogwyddo pen ysgwydd, yw plygu a gostwng pen, &c.—'A chan ogwyddo ei ben, efe a roddes i fynu yr ysbryd.' Ioan 19. 30. Gweithred ei ewyllys ei hun oedd, ac nid o wendid natur. Y mae y pen, *vedi* marw un, yn syrthio i'r fynwes, trwy fod y cyhyran yn colli eu nerth; ond yr Iesu, ag yntau yn fyw, a ogwyddodd ei ben. Rhoddodd ei hun i ddwyllaw angeu yn ewyllysgar. Y mae gogwyddo ei ben yn weithred addas i'w ddarostyngiad dirfawr.

'Efe a ogwyddodd y nefoedd, ac a ddisgynodd.' 2 Sam. 22. 10. Yr oedd arwydd gwel-edig yn y nefoedd yn iselhan at y ddaear, o bresenoldeb yr Arglwydd, o blaid ei bobl, ac i ddyfetha eu gelymion; megys y cwmwl du yn llawn mellt a tharantau, fel wrth y Môr Coch yn erbyn Pharaoh, ac a fu ar Sinai wedi hyny. Salm 97. 2. a 144. 5, 6. Esa. 64. 1, 2.

GOGYFUWCH, (cyfuwch) cydradd, cyf-urdd, gogyfurdd, cystadl, crystal.—'Yr hwn ag efe yn ffurf Duw, ni thybiodd yn drais fod yn ogyfuwch â Duw.' Phil. 2. 6. Edr. **FURF.** 'Gogyfuwch â Duw.' *Gr. εἶναι ὡς θεῶν*. Mae y cyffelyb eirian i'w cael yn Ioan 5. 18. *εἶναι ὡς θεῶν*. Gwel y beirniad yma ychydig o wahaniaeth; *ὡς θεῶν* yn Ioan a arwydda, 'yn gystal â Duw,' sef yn Dduw, yn Berson Dwyfol o'r un hanfod â'r Tad. Yma, *ὡς θεῶν*, 'gogyfuwch â Duw,' a arwydda *ymddangos* fel Duw yn wrthddrych addoliad i angelion a dynion. Am ei fod yn *ffurf* Duw, sef yn wir Dduw, nid oedd yn drais iddo ymddangos felly gyda mawredd a gogoniant dwyfol, a chymeryd iddo ei hun y parch a'r addoliad dyledus iddo yn gyfiawn, fel Person Dwyfol. Ni thybiodd hyn yn drais, ond peth cyfiawn iddo gael, ac sydd yn anghyfiawnder yn mhawb a

attaliant hyn oddi wrtho.* Nid oedd yn drais ynddo—nid oedd yn cymeryd eiddo arall, heb fod yn perthyn iddo yn berffaith gyfiawn, wrth lefaru fel Duw, gweithredu fel Duw, a chymeryd addolidd dwyfol iddo ei hun. Ioan 5. 22, 23. Gwel, Witsius' *De Oratione*, p. 24, 25. Macknight, Pierce, Whitby, Parkhurst.†

GOGYHYD, (cyhyd) o'r un hyd.—'Nid gogyhyd eageiriau y cloff; felly dammeg yn ngenau ffyliaid.' Diar. 26. 7. Y mae ymgais y ffol i ymddangos yn ddoeth, yn anhardd iawn; yn debyg i ymgais y cloff i rodio yn heinif ac yn hardd; ymgais y ddau sydd yn eu hanharddu yn fawr.

GOLAN, Heb. גֹּלָן [*tramwyfa*] un o'r dinasoedd noddfa y tu hwnt i'r Iorddonen, yn Baan, yn llwyth Manasseh. Jos. 20. 8.

GOLCH—I—IAD—FA, (gol) enaint-ddwfr, trwyth; glanhaf; glanhad; lle i lanhau, baddon. Yr oedd golchi yn arferedig gan y cenedloedd dwyreiniol. Fel yr oeddynt yn taithio yn droednoeth, neu â sandalau am eu traed, byddent er glanweithdra a diluddediad, yn golchi eu traed pan ddoent o'u taith. Gen. 18. 4. a 24. 32. a 43. 24. Byddai y gorchwyl hwn yn cael ei wneuthur, yn gyffredinol, gan gaethweision; ond, byddai merched, yn aml, yn golchi traed eu rhieni. Y mae hyn yn dangos ymostyngiad Crist y fawr, pan olchodd draed ei ddysgyblion, fel siampl o ostyngeddwr ydychyd y charedigtrwyd cymwynasgar i'w holl ganlynwyr. Ioan 13. 1—8.

Y mae golchi traed y saint, yn ol siampl Crist, yn arwyddo gostyngeddwr ydychyd a charedigtrwydd mawr tuag atynt; na byddo neb uwchlaw y gwasanaeth gwaelaf a fyddo yn tueddu i'w hadloniad a'u cysur. 1 Tim. 5. 10.

Yr holl olchiadau luddewig oeddynt yn arwyddocaol o burdeb a sancteiddrwydd buchedd; gwir edifeirwch am bechod; a ffydd yn aberth Crist er ein cymeradwyaeth yn wyneb ein holl wendidau pechadurus, yn mhob peth. Exod. 19. 10. Dat. 7. 14.

Yr oedd golchiadau yr offeiriad a'r aberthau, yn arwyddo purdeb difrychenlyd Crist; ein cyfiawnhad a'n sancteiddiad trwy ei aberth a'i Ysbryd. Heb. 9. 10.

Y mae Duw yn golchi dynion trwy roddi iddynt edifeirwch am bechod; eu nerthu i greu yn aberth Crist am eu cyfiawnhad; trwy faddeu eu pechodau, a'u sancteiddio trwy olchiad yr adenedigaeth, ac adnewyddiad yr Ysbryd Glan. Tit. 3. 5. Act. 22. 16. Ioan 13. 8. Esa. 4. 4. Salm 51. 2, 7.

Y mae golehiad yr adenedigaeth yn hollol wahanol, ac yn tra rhagori ar olchiadau allanol, hannerog, rhagrithwyr a chrefyddwyr cnawdol. Yn yr adenedigaeth, y mae duwiol anian, aef

anian sanctaidd yn eu tebygoli i Dduw, yn cael eu chyfranu iddynt. Y mae yr hwch wedi ymolchi yn para a'r un anian ynddi, i ymdreiglo yn y dom; ac oblegid hyny, hi a ddychwel i'r un budreddi—felly y gwna pob pechadur heb ei ail-eni; ond yn yr adenedigaeth, y mae anian sanctaidd yn cael ei rhoddi i bechadur, a elwir *calon* ac *ysbryd* newydd, yn taeddu dyn at burdeb a sancteiddrwydd.

'Y Phariseaid a'r holl Iuddeon, oni byddai iddynt olchi eu dwylaw yn fynych, ni fwyânt.' Marc 7. 3, 4.—'Y Phariseaid a'r ol' Iuddeon, dyeithr yddynt olchy ei dwylo yn orchestol, ny vwytaant.' W. S.—'Y Phaeiseaid ni fwyânt, hyd oni olchont eu dwylaw, trwy dywallt ychydig ddwfr arnynt; ac os byddent wedi dyfod o'r farchnad, trwy eu trochi.' Dr. Campbell. Nid ydyw y gair *αὐλῆ*, a gyfseithir *mynych*, byth yn arwyddo hyny, medd y Dr. C. ond y mae yn arwyddo *y dwrn yn nghauad*; felly yn y faf yma, y mae yn arwyddo *golchi y llaw ag ychydig ddwfr*, trwy *rubio* y llaw a'r dwrn; ond os byddent wedi dyfod o'r farchnad, byddent yn arferyd mwy o ddwfr, ac yn trochi eu dwylaw ynddo. Yr oedd yr holl olchiadau hyn, nid yn ol gorchymyn Duw, ond yn ol traddodiad yr hynafiaid; ac yr oeddynt yn dra gofalus am olchiadau allanol, tra yr oedd purdeb calon, a sancteiddrwydd buchedd yn cael eu heaguluso. Gwel Campbell, Parkhurst, Mintert, a Schleusner.

'Golchi gwisgoedd mewn gwin—a golchi camrau ag ymenyn,' sydd yn arwyddo llawnder mawr o'r cyfryw fendithion. Gen. 49. 11. Job 29. 6.

Llygaid Crist sydd debyg i lygaid colomenod wrth afonydd dyfroedd, wedi eu golchi â llacth. Can. 5. 12. Nid llygaid cochion ydynt, yn llawn llid a chrenlender; ond llygaid fel pe baent wedi eu golchi â llacth, yn bur, yn dynner, ac yn addfwyn, yn llawn tosturi a thru-garedd tuag at bechaduriaid truaïn. Y mae ei galon yn llawn trugarogrwydd, ae y mae ei holl weithredoedd, fel Duw-dyn a Chyfrynwr, yn rhoddi y prawf mwyaf sicr o'i fod yn arch-offeiriad trugarog yn gystal a ffyddlon. Heb. 2. 17. Edr. GLANHAU, LLAW, TROED.

GOLEU—O—NI, (gawl) Heb. גֹּלֵי (galeh) *Llad. Lux, LUMEX*: lleufer, lleuferydd, llewyrch, dysgleirder, gloywder; egluro; goleuad yn rhoddi goleuni. Goleuni yw y creadur cyntaf a greodd Duw. 'A Duw a ddywedodd, bydded goleuni, a goleuni a fu.' Neu, 'ALEM ddyweddd, bydded goleuni, a bu goleuni.' Gen. 1. 3. Y mae ardderchogrwydd a mawredd yr ymadrodd yn dra nodedig, ac yn addas i fawredd anfeidrol yr hwn oedd yn lefaru; 'canys efe a ddywedodd, a bu; efe a orchymynodd, a safodd.' Salm 33. 9. Heb.

Y mae goleuni yn gorph gwahanol, a'i ronynau yn rhanedig i'r bychanrwydd mwyaf; a'r gwrthneidrwndd, a'r cyflymdra mwyaf iddynt. Mae bychanrwydd pelydr y goleuni tu hwnt i

* Paritas enim Divinitatis est fundamentum parit honoris, Witsius.

† Cyfseithir y darllenwyd hefyd at ymdriniaeth medrus a dyddorol o'r ymadroddion yn Phil. 2. 6. a ymddangosodd yn y Biblical Review am fisoedd Ionawr, Mawrth, ac Ebrill, yn 1847.—C.

amgyffred meddwl dyn. Nid oes dim yn wel-edig ond fel byddo pelydr yn dyfod oddiwrth y gwrthddrych yn uniongyrch, neu trwy adlewyrchiad, i'r llygad; mae yn rhaid, gan hyny, fod pelydr y goleuni o fychandra hynod i gymaint nifer o honynt fyned i mor lleied lle a chanwyll y llygad, i wneuthur gwrthddrychan mawrion, megys yr haul a'r lleuad, a gwrthddrychau aneirif, heb ddim annhrefn, i gyd yn weledig ar unwaith. Y mae yn rhaid i'r pelydr ddyfod oddiwrth *bob rhan* o'r gwrthddrych i'w wneuthur yn weledig.—Mae gwrthneid-rwydd yn perthyn i'r pelydr. Y maent yn myned rhagddynt yn union-gyrchol, ond fel byddo gwahanol gynneddfau y gwahanol gyrph y maent yn myned trwyddynt, yn eu troi o'u hunion lwybr.—Y mae cyflymdra y goleuni mor fawr, fel y mae yn ehedeg 191,225 o fill-tiroedd mewn tri-ugeinfed ran mynyd. Pell-der yr haul oddiwrth y ddaear yw 95,173,127 o filltiroedd; mae y goleuni yn dyfod o'r haul i'r ddaear mewn wyth mynyd. Mae yn parhau o'r dechreuad i ddylifo o hyd yn ddiaball, gyda chyflymdra anamgyffredadwy. Gwaith y Duw mawr ydyw, yr hwn sydd yn rhyfedd yn ei holl weithredoedd! Mae y cyflymdra hwn yn ddiammheul sicr yn bod, er yn annir-nadwy; yr achos o hono, ni ddichon fod ddim arall ond yr achos dechreuol o bob peth; a'r achos o'i ddechreuad yw yr achos o'i barhad o hyd.

Y mae gwahaniaeth lliwiau mewn gwrthd-drychau yn tarddu oddiwrth ryw wahaniaeth yn y pelydr, yn eu maintioli, neu yn eu natur; a hefyd gwahaniaeth yn ansawdd y defnydd, ar ba un y mae y pelydr yn disgyn. Yn y gwyn mae cymysgia o'r holl belydr; yn y du, mae yr holl belydr wedi eu colli yn y defnydd: yn y lliwiau eraill mai rhai pelydr neill-duol a gwahanol oddiwrth eu gilydd, yn gwrth-dywynu ac yn adlewyrchu ar y llygad. Mae rhai yn barnu nad oes ond tri math o belydr, sef y coch, y melyn, a'r glas; a bod yr holl liwiau eraill yn cael eu ffurfio trwy gymysgiad y rhai hyn.

Ffynon goleuni y byd yma isod yw yr haul; mae yn harddwch yr holl greadigaeth; ac mor angenrheidiol fel na ddichon un creadur gyrhaedd perffeithrwydd hebdo. Edr. GLASWELL. Creodd Duw y goleuni y dydd cyntaf, cyn creu haul na sêr; yn mha ddull yr oedd yn gwahaniaethu rhwng dydd a nos nid yw hysbys; ond rhaid ei fod yn rhyw gorph dysglær, a'r ddaear afuniaidd yn troi oddiam-gylch iddo. Ni chrewyd mo'r haul, y loer, a'r sêr hyd y pedwerydd dydd.

'Duw goleuni yw,' o herwydd ei burdeb gogoneddus, a'i sancteiddrwydd; oblegid ei ddoethineb, ei ragoroldeb, a'i ddefnyddioldeb; ac oblegid mai efe yw awdwr pob gwybodaeth a chysur i'w greaduriaid. 'Goleuni yw Duw, ac nid oes ynddo ddim tywyllwch.' 1 Ioan 1. 5.—'Goleuni Israel' yw. Esa. 10. 17. Salm

27. 1.—'Mae yn trigo yn y goleuni, ni ellir dyfod ato—yr hwn nis gwelodd un dyn, ac nis gellir ei weled.' 1 Tim. 6. 16. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y gogoniant a'r dysgleirdeb yn y santeiddiolaf, lle yr oedd ИЕНОФАН yn trigo yn y cwmwl oddiar y drugareddfa; ac nid oedd neb ond yr arch-offeiriad, ac yntau ond unwaith yn y flwyddyn, i nesau ato. Lef. 16. 2. Ezec. 1. 22, 26, 27, 28. Y mae efe yn y *goleuni*, yn meddiannu ei ragoriaethau ei hun; yn Nghrist; yn ymddangos yn eglur yn ei air a'i weithredoedd. 1 Ioan 1. 7. Tad y goleuni yw i bawb eraill. Iago 1. 17.

Gelwir Crist yn 'oleuni—gwir oleuni—goleuni dynion—goleuni y bywyd—goleuni Israel—goleuni i oleuo y cenedloedd.' Ioan 1. 4, 9. a 3. 19, 21. a 8. 12, a 12. 35, 36, 46. Esa. 10. 17. a 42. 6. Act. 13. 47. Y mae yn oleuni ynddo ei hun, oblegid ei anfeidrol burdeb, ei wybodaeth a'i ddoethineb; y mae yn oleuni o ran gweinyddiad ei swyddau cyfryngol, yn cyfiawnhau pechaduriaid, yn eu sancteiddio, yn eu goleuo, ac yn eu harwain. Tywyllwch yw pob gwrthddrych arall i bechadur euog, halog edig; ond y mae efe yn oleuni, yn gweini cysur a bywyd. Mae y rhai oedd yn dywyllwch, yn yr Arglwydd Iesu yn oleuni. Eph. 5. 8. Ya ei wyneb ef, sef yn ei Berson, y mae goleuni gwybodaeth gogoniant Duw i'w weled gan y rhai y llewyrchodd Duw yn eu calonau. 2 Cor. 4. 7.

'Goleuni yw y gyfraith—barnedigacthau (neu orchymynion) Duw, sydd fel goleuni, yn myned allan.' Diar. 6. 23. Hos. 6. 5. Y maent yn oleuni, yn uniawn, yn eglur, ac yn sanctaidd; ac y maent yn rhoddi goleuni cywir, a chysur cryf i bawb sydd yn eu deall.

'Rhyfeddol oleuni' yw cyflwr plant Duw yma, ac yn y byd a ddaw—y maent yn ddedwydd, yn sanctaidd, yn gwir adnabod Duw, a'r hwn a anfonodd efe, Iesu Crist. Col. 1. 12. 1 Pedr 2. 9. 'Mae eu goleuni yn llewyrchu fwyfwy hyd ganol dydd,' pan fyddo eu sancteiddrwydd, eu gwybodaeth, eu ffirwythau, eu doniau, a'u defnyddioldeb yn cynnyddu. Diar. 4. 18. a 13. 9. a 15. 30. Mat. 5. 16.

'Arfau y goleuni.' Rhuf. 13. 12. Mae yr apostol yn cyffelybu sancteiddrwydd yn ei amrywiol gangenau a'i weithrediadau, i arfogaeth hardd, gloyw-ddysglær, yn harddwch ac yn amddiffynfa i'r creadadyn. 'Bwriwn oddiwrth-ym weithredoedd y tywyllwch, a gwisgwn arfau y goleuni.' Edr. ARF.

'Goleuni' a arwydda, yn aml, cyflwr o lwyddiant, llawnder, a chysur mawr, yn dymhorol ac yn ysbrydol; a 'nos' a arwydda adfyd a chaledi, a thrueni tragwyddol yr annuwiolion. Salm 56. 13. a 139. 12. a 148. 3. Job 33. 30.

'A'r goleuni a lewyrcha ar dy ffordd;' (Job 22. 28.) sef goleuni i'th gyfarwyddo, i'th lwyddo, ac i'th gysuro. Salm 37. 23, 31. 1 Ioan 2. 20.

Y mae drwg-weithredwyr 'yn casau y goleuni;' (Ioan 3. 20.) hyny yw, Crist, a gwybod-aeth o'i ffyrdd, am fod eu gweithredoedd yn ddrwg. Y maent o'u gwirfodd yn y tywyllwch, fel y gallont becha gyda mwy o ryddid: Mae yn hawsach, ac yn fwy diboen, pechu yn y tywyllwch nag yn y goleuni; ac am eu bod yn penderfynu glynu wrth eu pechodau, o gariad ato, y maent yn ffoi oddiwrth y goleuni o gasineb ato.

'Y rhai a oleuwyd unwaith.' Heb. 6. 4. Y rhai a oleuwyd unwaith, yw y rhai a addysgwyd yn athrawiaeth yr efengyl yn wirioneddol; a dderbyniasant wybodaeth trwy yr athrawiaeth o'r gwrthdychau a ddadguddir yn yr efengyl; ac yn y goleuni athrawiaethol a gymradwysasant y gwrthdychau dadguddedig. Dichon dyn gael hyn oll, ac eto heb ei wir oleuo yn gadwedigol, a'i lunio ar ddelw, ac yn ol ffurf yr athrawiaeth; ac am hyny dichon wedi y cwbl syrthio ymaith, a bod yn golledig, gan fod y cyfryw yn ail groeshoelio iddynt eu hunain Fab Duw, ac yn ei osod yn watwor. Mae yn anhebyg i'r cyfryw ymadnewyddu drachefn i edifeirwch; ac nid ydyw yn beth i ni ddysgwyl am dano, yn gyffredinol. Nis gallwn benderfynu i a chafodd neb o'r cyfryw eu hadnewyddu i edifeirwch; neu a ydyw yn anghytun â gogoniant y prydoliaethau dwyfol i wneuthur hyny; ond nid oes dim moddion wedi eu gadael i ni tuag at adferiad y cyfryw, gan eu bod yn wybodus yn dirmygu ac yn gwatwor Mab Duw, yr unig feddyginiaeth.

GOLEU-FYNAG, (golau-mynag) eglurhad, dangosiad.—'Dod olen-fynag.' 1 Sam. 14. 41. *דָּגוּל חֶבֶר* dangos y perffaith, neu y gwirion. Sef dangos trwy goelbren pwy oedd berffaith neu ddiniwed, a phwy oedd eug.

GOLGOTHA, Heb. גִּלְגֹּתָא [*lle y benglog*] yr un lle a elwid yn Lladin CALFARIA y benglog. Edr. CALFARIA.

GOLIATH, Heb. גִּיָּת [*mynediad drosodd*] cawr hynod o Gath, o genedl yr Acaniaid; yr oedd ei uchder yn chwe' cufydd a rhychwant, sef yn ddeg troedfedd o leiaf; rhai a gyfrifent ei uchder yn ddeuddeg a hanner o droedfeddi; ac yr oedd ei arfogaeth yn pwysu 273 o bwysau. Gwaradwyddodd fyddinoedd Israel ddeugain niwrnod, wedi ymgasglu i ryfel rhwng Sochoh ac Azecah, trwy ofyn i un ymladd âg ef. Dafydd, heb ddim arfau, ond ffon daf, a'i lladdodd. 1 Sam. xvii. Edr. DAFYDD. Ar yr achlysur hwn y cyfansoddodd Dafydd, mae yn debygol, Salm ix. a cxlv.—'Pedwar o'i frodyr, wedi hyny, a laddwyd gan gedyrn Dafydd. 2 Sam. xxi. 1 Cron. xx.

GOLOCHWYD, (llawch) amddiffyniad, erlyniad, deisyfiad.—'Gwylwch tu ag at hyn y gyd a phop astudrwydd a golochwyt dros yr yll sainctæ.' Eph. 6. 18. W. S.—'Trwy eich golochwyt chwi.' Phil. 1. 19. Sef trwy eich gweddi chwi.

GOLOSG-IAD, (llosg) deifio; ergyd fflam.

'Golosgiad yd cynn corsi.' Esa. 37. 27. Dr. M.

GOLUD-OG, (gol) alaf, berthedd, cyfoeth.—1. Llawnder a helaethrwydd o feddiannau bydol, yr hyn sydd anwadal. Diar. 23. 5. 1 Tim. 6. 18.—2. Amledd, helaethder. 2 Cor. 8. 2.—3. Gelwir hwnw yn oludog y sawl sydd yn ymddiried yn ei olud am ei ddiogelwch a'i ddedwyddwch: 'Yn gosod eu gobaith mewn aur, ac yn dywedyd wrth aur coeth, Fy ymddiried wyt; yn llawenychu am fod eu cyfoeth yn fawr; ac oblegid i'w llaw gael llawer;' felly y darlunia Job y cyfryw. Job 31. 24, 25. Mat. 19. 24. Luc 6. 24.—4. Y cyfryw sydd ganddynt helaethrwydd o ras a doniau ysbrydol, a chanddynt hawl i olud tragyryddol yn y nefodd. Iago 2. 5.—5. Y rhai sydd yn eu barn gamsyniol eu hunain yn gyfoethog o ras a doniau ysbrydol, er eu bod yn dlawd. Dat. 3. 17.—Mae Duw yn oludog yn mhob ystyr; y mae ynddo gyflawnder o ddoethineb, daioni, gallu, trugaredd, a gogoniant; y mae amlra, amrywiaeth, a dyfnderoedd diderfyn ynddo o bob perffeithrwydd a daioni. Efe ei hun yw ei olud, ac ni ddichon dim allan o hono ychwanegu ato. Rhuf. 2. 4. a 9. 23. a 11. 33. Eph. 1. 18. Col. 1. 27. Phil. 4. 19. Y mae yn oludog, sef yn helaeth yn ei gyfraniadau; y mae yn oludog i bawb sydd yn galw arno; yn trugarhau yn barod ac yn rhad, ac yn cyfranu yn helaeth ac yn aml. Rhuf. 10. 12.

Y mae anchwiliadwy olud Crist yn cael ei efengylu i'r cenedloedd, (Eph. 3. 8.) sef Crist a'r holl gyflawnder sydd ynddo o fendithion ysbrydol wedi eu trysori i bechaduriaid. Mae ynddo bob bendith; ac y mae pob bendith o ran ei mawredd, ei dyfnderoedd, a'i gwerth, yn anchwiliadwy. Y mae ynddo eangder, heb derfynau; amlra heb gyfrif; gwerth na ddichon neb farnu ei faint; bydd miliynau dirifedi o bechaduriaid eithaf tlodion yn gyflawn ynddo byth. Y mae holl drysorau doethineb a gwybodaeth yn guddiedig ynddo. Col. 2. 3, 10. a 1. 27. Edr. ANCHWILIADWY, ANHAWDD, ANWADAL, EILUN-ADDOLIAETH.

GOLUDD, (lluidd) rhwystr, oedi.—'Eb oludd.' Ioan 21. 3. Act. 12. 10. W. S. Sef yn y man, yn ebrwydd.

GOLWG, GÓLYGUS-WYR, (gawl) Heb. גִּלְגָּל *Llad.* OCLUS; drem, trem; tremynt; wynebpryd; gwelediad.—Golwg-wasanaeth, llygad-wasanaeth. Eph. 6. 6. Y mae golwg yn arwyddo, 1. Y synwyr sydd yn canfod neu yn golygu. Luc 4. 18 a 7. 21. a 18. 41, 42. Act. 9. 18.—2. Y gwrthdych a olygir. Joel 2. 4.—Yn ngolwg, neu yn ngolwg un, yw bod yn weledig—ger bron un, ac yn ei wyddfod—neu yn hollol adnabyddus i un—neu yn nghyfrif un. Esa. 11. 3, Diar. 1. 17. Heb. 4. 13.—'Yn wael yn eich golwg chwi,' sef yn eich barn a'ch cyfrif chwi. Job 18. 3.—'Yn fy ngolwg fy hun,' sef yn fy meddwl a fy marn fy hun. 2 Sam. 6. 22.—Bwrw allan o olwg,

sydd yn arwyddo anhyfrydwch ac anhoffder yn y gwrthddrych, a'i ddiarddel allan o ofal ac o barch. 1 Bren. 9. 7. 2 Bren. 23. 27. Jer. 7. 15. a 15. 1.—'Bwrw golwg arnynt,' yw eu serchu, a gofalu am danynt. 1 Pedr 5. 2.—'Madden yn ngolwg Crist,' yw madden (*εν προσωπω χριστου*) yn mherson Crist, fel yn ei gynnychieli; neu yn ei enw, a thrwy ei awdurdod—yn golygu Crist a'i ogoniant, ac nid ei hnn yn y weithred. 2 Cor. 2. 10. Gwel 1 Cor. 5. 4.

'Ar yr hwn y gosododd yr Ysbryd Glan chwi yn olygwyr.' Act. 20. 28. *Gr. εθετο επισκοπους, y gosododd chwi yn esgobion.* Golygu praiddd Duw yw gwaith esgobion; nid oes neb yn wirioneddol yn y swydd ond a osodir ynddi gan yr Ysbryd Glan. Arwydd eu bod wedi eu gosod ynddi gan yr Ysbryd Glan yw, eu bod yn bwrw golwg ar y praiddd yn fanwl ac yn ffyddlon, o draeserch atynt, a gofal am danynt; ac y mae eu hesgeulusdra o'r praiddd yn brawf na osododd yr Ysbryd Glan hwynt yn y swydd; canys nid yw ef un amser yn gosod neb mewn unrhyw swydd, heb roddi ysbryd addas i gyflawni y gwaith perthynol i'r swydd hono. Rhuthro i'r swydd heb ei osod gan yr Ysbryd Glan, ac heb fwiad i gyflawni y gwaith perthynol iddi, sydd ryfyg a phechod ofnadwy. Edr. Esgob.

GOLWRCH, (gol-gwrch) blwch, cistan. 'Golwrech o irait gwerthfawr.' Mat. 26. 7. W.S. **GOLWYTH**, (gawl-gwyth) darn, darn o gig, difyn, cig-ddernyn, teneu-ddarn.—'Ac efe a ranodd i bob un o Israel, yn wr aq yn wraig, dorth o fara, a golwyth, a chostrelaid o win. 1 Cron. 16. 3. Dr. M.

GOLYMU, (llym) awchlym, miniog; awchus, llymhau. 'Golymasant eu tafodan fel sarph.' Salm 140. 3.

GOLLWNG-YNGDOD, (llwng) rhyddhau, anfon ymaith, dattod, dadrwyimo; rhyddhad, rhydd-deb, esmwythad, lesad, gwaredigaeth.—Gollwng tafod, ymaith; gollwng ychain, eu dad-ieuo; gollwng gwraig, ei rhyddhau.—'I bregethu gollyngdod i'r caethion.' Luc 4. 18. Y mae y geiriau yn cyfeirio at y rhyddhad cyffredinol oedd yn cael ei gyhoeddi trwy holl wlad Israel, i'r tir ac i'r preswylwyr, ar flwyddyn Jubili. Lef. 25. 24, 29, 31, 51, 52. Dent. 15. 1. Mae Crist wedi ei osod yn ei swyddau cyfryngol trwy eneiniad y Tad; fel Offeiriad y mae wedi pwrcau rhyddid i'w bobl trwy yr iawn a dalodd; fel Prophwyd y mae yn cyhoeddi y rhyddid a bwrcasodd; ac fel Brenin, y mae yn awdurdodol yn gosod pechaduriaid yn y meddiant o hono. Mae yr Ysbryd Glan yn nerthol weithredu gyd a'r cyhoeddiad o'r efengyl, i ryddhau caethion pechod a diafol, a'u dwyn i ryddid gwirioneddol, cyfreithlon, a thragywyddol. Rhuf. 6. 17—23. Edr. JUBILI.

GOMER, *Heb. גומר [cyflawn]* 1. Mab hynaf Japheth, mab Noah. Gomer oedd tad y Gomerianaidd, Gomeriaid, Cimmeriaid, a'r Cim-

ri, y rhai a breswylient, yn y prif oesoedd, Galatia, Phrygia, &c. Edr. GALATIA. Oddiwth ei fab Ascenaz y cafodd y Môr Euxin, a Llychlyn Ascaenian, eu henwau. Wedi cyfaneddu Phrygia a Georgia i'r oesoedd daethant heibio i ben dwyreiniol y Môr Euxin, neu tros yr Hellespont, i Ewrop, a phoblogasant y gwledydd a elwir yn bresennol Poland, Hungary, Germany, gwlad y Swiss, Ffrainc, Yspæn, Portugal, a Phrydain. Y Scotiaid a'r Gwyddelod sydd yn tarddu o'r un gwreiddyn. Y Gomeriaid hyn a ranasant yn llwythau, sef y Celtæ, neu a Galiad, Belgiaid, Germaniaid, Saccæ, Titaniaid, &c. Yn foreu, medd Pezron, tu ag amser Isaac, yr oeddynt yn freniniaeth fawr flodeuog; a'u breninoedd oeddynt Man, neu Maneus, Acmon, Uranus, Saturn, Jupiter, a Theutet neu Mercury, yr hwn a ddygodd farchnadaeth i'w plith. Ar ei ol ef, rhanodd y freniniaeth fawr hon yn ddarnau; ond bu y Galiad a breswylient yn ngwlad y Swiss a Ffrainc yn ddychryn hir i'r Rhufeiniaid; rhuthr-gyrecht weithiau yn ddychrynlyd i wlad Grew. Ond buddugoliaethau y Rhufeiniaid a hiliogaeth Magog o'r diwedd a lyncasant y rhan fwyaf o'r Gomeriaid, oddi eithr y gweddill o honynt sydd yn Llydaw, yr Iwerddon, a'r Alban. Coffeir Gomer yn mhlith gelynyon yr eglwys sydd i'w difetha yn y dyddiau diweddf. Gen. 10. 2, 3. Ezec. 38. 6.—2. Gamer, merch Dilaim. Edr. HOSÆA.

GOMMEDD, (gom-medd) nacau, pallu rhoi nag, gwrthod.—'Dan beth yr ydwyf yn eu gofyn genyt, na ommedd hwynt i mi cyn fy marw.' Diar. 30. 7. Y mae y gair 'na ommedd hwynt,' yn arwyddo ei deimlad o'i angen o honyt, a'i daerineb am danynt. Y mae un yn perthyn i'w gyflwr ysbrydol rhyngddo a Duw fel pechadur, sef 'tynu yn mhell oddi wrtho wagedd a chelwydd,' o ran yr euegrwydd o honynt, y gorp am danynt, a'u llywodraeth arno; y mae y llall yn golygu ei amgylchiadau yn y byd; y mae yn erfyn cael ei osod yn yr amgylchiadu mwyaf manteisiol iddo o ran duwioldeb a phurdeb buchedd. 'Na ommedd hwynt,' er gommedd pethau eraill. Mae rhai pethau o'r fath bwysau a chanlyniad yn ngolwg credadyn, fel y mae yn eu gofyn yn hyf gan yr Arglwydd, ar sail ei addewidion, a chyda thaerineb mawr. Pethau sydd yn hanfodol i dduwioldeb a sancteiddrwydd, ni ddechon tyw hebddynt, ac nid rhaid iddo, gan eu bod wedi eu haddaw yn y gair.

GOMORRAH, *Heb. גמרה [pobl wrthryfelgar]* Un o'r pum dinas a ddinystrowyd gan dân o'r nefoedd. Gen. 19. 24. Edr. SODOM.

GOPHER, y coed y gwnaed yr arch o honynt. Gen. 6. 14. Geilw *Targ. Onkel.* hwynt cedrwydd. Bochart, Vol. I. a Fuller (Muscel. lib. iv. cap. 5.) a'u galwant Cypreswydd. Y cyfieithiad Geneva a'u geilw y Pinwydd.* Y

* Quidam exponunt per terebinthum, quidam per pinum. quidam per abietem. Leigh.

LXX. coed pedwar-ochrog. Vulg. coed llyf-ion. Edr. Arch.

GORCHEST-OL, (cest) *Gr.* εσχρη; rhag-oroldeb, rhagor-gamp; dychymyg.—'Ni ofynaf it' orchest,' ni ofynaf it' ddychymyg.—Ar enedigaeth Naphtali mab Bilah, llaw-forwyn Rahel, hi a ddywedodd, 'Ymdrechas ymdrech-iadau gorchestol a'm chwaer, a gorchfygais.' *Ymdrech-iadau Duw, ymdrechais a'm chwaer.* *Heb.* Ymdrechodd & Duw mewn gweddi, te-bygol, am blant, a llwyddodd. Ymdrech-iadau Duw yw ymdrech-iadau dwyfol, ymdrech-iadau yn nerth Duw, ymdrech-iadau gyda Duw—oblegid hyny y maent yn ymdrech-iadau gorchestol, a rhagorol. Gen. 30. 8.

GORCHFYGU, (gorch-myg) trechu, ath-rechu, gorfod; goresgyn; rhagori, blaenori; myned a'r maes, cael y llaw uchaf.—'Gorchfygu' a arwydda, ymdrech & gelyn neu ryw anhawsdro, a'u gorfod. 'Crist a orchfygodd y byd.' *Ioan* 16. 33. Y byd, sef tywysog y byd hwn—holl brofedigaethau y byd—ei wg a'i wên—ei ddeniadau a'i fgythiadau—pob peth sydd yn y byd yn tueddu i wyro enaid oddi-wrth Dduw. Yr oedd y byd yn gwbl yn elyn iddo. Ni chyfarfu a dim ond anhawderau ynddo, a rhyw rwystr a gwrthwyneb oddiwrth bawb. Ond 'mi a orchfygais y byd.' Gorchfygodd bechod yn y byd trwy roddi iawn drosto, a thrwy ei ddarostwng yn nghalonau ei bobl o ran ei awdurdod a'i lywodraeth. Gorchfygodd bob peth oedd yn rhwystr ar ei ffordd yn ngwaith y prunedigaeth, ac a'i gorpheuodd. Gorchfygodd fel person cyffredin yn enw a thros fillynau o bechaduriaid, y rhai a orchfygwyd yn Eden yn eu pen-cyfammodwr cyntaf, Adda. Enillodd y tuddugoliaeth yn ol iddynt. Er mai efe a orchfygodd ei hun, eto y mae holl ffrwyth, gorfoledd, a gogoniant y fuddugoliaeth yn eiddo ei bobl, y rhai ydynt ynddo a thrwyddo yn fwy na chonwerywr. Yr hwn sydd yn credu mai Iesu yw Mab Duw, sydd yntau, trwy ei ffydd hon, yn gorchfygu y byd: mae buddugoliaeth Iesu yn eiddo iddo, a nerth Iesu yn cael ei berffeithio yn ei wendid. 'Yr hwn sydd yn gorchfygu,' (*ο νικων*) sydd enw priodol i bob gwir gredadyn, ac nid yw yn briodol i neb ond efe. Nid oes fodd i neb orchfygu ond sydd yn credu yn HAD Y WRAIG, yr hwn a orchfygodd y sarph—'ceny's nid trwy nerth,' sef ei nerth ei hun, 'y gorchfyga gwr.' *1 Ioan* 5. 4, 5. *Dat.* 2. 7, 17. a 3. 5, 12. a 21. 7. *1 Sam.* 2. 9.

'Tro dy lygaid oddi wrthyf, canys hwy a'm gorchfygasant.' *Can.* 6. 5. Llygaid yr eglwys yw ei hadnabyddiaeth trwy ffydd o Grist, a'i chariad tuag ato. Trwy gredn tystiolaeth y gair am dano, y mae yn ei adnabod, yn ei garu, yn ei hoffi, yn hiraethu am dano, ac yn ymhyfrydu ynddo. Mae y fath hoffder gan Grist yn edrychiad yr eglwys arno. a'i serchiadau sanctaidd tu ag ato, nes ydyw fel un wedi ei orchfygu gan harddwch y gwrthddrych. Ni ddich-

ou geiriau roddi mwy annogaeth i barhau i edrych arno, gan eu bod yn dangos ei hoffder yn y cyfryw edrychiad. Mae y weithred leiaf o eiddo ffydd ar Grist yn ei ogoneddu ac yn ei foddhau; pa faint mwy pan fyddo credadyn 'â wyneb agored yn edrych ar ei ogoniant'—yn syllu yn barhaus arno—yn hiraethlawn am dano—ac yn dyagwyl wrtho. *2 Cor.* 3. 18. *Gen.* 32. 26, 27, 28. *Exod.* 30. 10. *Mat.* 15. 27, 28.

'Na orchfyger di gan ddrygioni, eithr gorchfyga di ddrygioni trwy ddaioni.' *Rhuf.* 12. 21. Na orchfyger di gan ddrygioni dy gas-ddyn a'th elyn, i'th wneuthur yn debyg iddo, ac am ymddial arno. Yn hyn tydi sydd yn cael dy orchfygu, ac yn cael y niwed mwya; dilyn di yr hyn sy dda, a gorchfyga ei ddrygioni ef trwy dy ddaioni, sef dy diriondeb a'th gymwysnagarwch tu ag ato. Dyma ysbryd sanctaidd, ardderchog, ac un buddugoliaethus Cristionog-rwydd!

GORCHUDD-IO, (cudd) gwerchyr, clawr, caead, amhudded; llen, llen-gel, llen-gudd; cuddio, llen-guddio.—Fel arwydd o'u gwylder, eu diweirdedeb, a'u hymostyngiad i'w gwyr, byddai gwragedd yn arferol, yn enwedig yn y dwyrain, o wisgo gorchudd ar eu hwynebau. *Gen.* 24. 65. *Esa.* 3. 23. Mewn priodasau yr oedd yr arfer yn mhlith y Groegiaid i roddi gorchudd i'r briodas-ferch. Yn mhlith y Rhu-feiniaid, y priod-fab a roddai i'r briodas-ferch orchudd a elwid *flamneum*,* o liw coch neu felyn, yn arwydd o'u gwylder gwridog.—Yr oedd amrywiol fath o orchuddion, fel y mae yr amrywiol eiriau Hebraeg am danynt yn arwyddo: rhai i orchuddio y llygaid a'r wyneb-pryd yn unig, *Gen.* 20. 16. *Heb.*—rhai i orchuddio y pen i gyd; eraill y corph. *Ruth.* 3. 15.—Gorchudd briodasol, hirllaes (ךךך) *Can.* 5. 7. *Esa.* 3. 21, 23.

'Gwylwyr y caeru a ddygasant fy ngorchudd oddi arnaf.' *Can.* 5. 7. Gwylwyr y caeru yw swyddogion eglwysig. Y maent yn dwyn gorchudd yr eglwys, trwy wadu a gwrthwynebu yr athrawiaeth o gyfiawnhad pechadur trwy ffydd. Os heb ein gwiago a'r cyfiawnder hwn (*περιβολαιον νομικων, ενδυμα γαμου*) y wisg briodas hon, yn noethion y'n ceir, ac yn waradwyddus. Maent hefyd yn dwyn ei gorchudd trwy ei gosod allan yn waradwyddus, a'i cham-ddarlunio fel un ddrwg, buteinllyd, halogedig, ac aflan, ac nid fel priodas-ferch gwraig yr Oen—yr hon sydd oll yn ogoneddus o fewn: gemwaith aur yw ei gwiag hi.' Y cyfryw gauwylwyr yw y gelynon creulonaf a gafodd yr eglwys yn mhob oes. *Luc.* 6. 22. *Act.* 5. 40, 41. *1 Cor.* 4. 10—13. *Heb.* 11. 36, 37. a 12. 2. *1 Pedr.* 4. 14, 16.

Rheddent orchudd ar wynebau rhai wedi eu barnu i'w colli. *Esth.* 7. 8.

* *Lutea demissos velarunt flammae vultus. Lucan Pharsal. lib. II. v. 361.—Ubi tibi coryclo glomerarem flammae lute.* Virgil.

Yr oedd y gorchudd, neu y llen, ar wyneb Moses yn arwyddo tywyllwch ac aneglurdeb yr oruchwyliaeth hono; (Edr. Moses) ond dilewyd gorchudd y ddeddf seremonïol yn Nghrist, yr hwn a gyflwynodd yr holl gysgodau; ond y mae y gorchudd hyd heddyw ar y genedl Iuddewig, fel mae yn gwrthod Crist, sylwedd yr holl ddefodau Iuddewig; ond pan ymchwel at yr Arglwydd tynir ymaith y gorchudd; y pryd hwnw, ffeiddiant eu holl ddefodau gwag, a chofseidiant Crist a'r efengyl. 2 Cor. 3. 15, 16. Hyd heddyw, pan ddarllenno Iuddew y gyfraith yn y synagog, gesyd dros oi wyneb orchudd gwlanen, a phedwar siog, neu dusw o eddi wrth ei phedair congl, yr hyn a elwid *taled*, neu *taled*; y mae hon yn beth neillduol iawn, ac yn ymddangos yn arwydd o'r gorchudd sydd ar ei caloeau, yn eu hatal rhag canfod diwedd yr hyn o ddilewyd. Er mor eglur yw y dadguddiad efengylaidd o Grist, tra byddo y gorchudd ar y galon, ni chenydd neb mo hono yn wirioneddol ac yn ogoneddus, fel y mae: rhaid tynu ymaith y gorchudd cyn yr ymchwelant ato.

'Y gorchudd sydd yn gorchuddio yr holl bobloedd,' yr hwn y mae yr Arglwydd Iesu yn ei difa, trwy yr efengyl, yn ei eglwys, yw eu hanghrediniaeth, eu hanwybodaeth, a'u cyfeil-iornadau dinystriol, ac eilun-addoliaeth yr holl genedloedd. Esa. 25. 7. Y mae dyn anwybodus, anghredinol, yn gwbl fel dyn a gorchudd ar ei wyneb; nid oes dim yn ymddangos iddo fel y maent; am hyny, mae yn camarferu, a cham-agweddu yn mhob peth: mawr yw y fendith o gael difa y gorchudd trwy oleuo llygaid y meddwl! Esa. 60. 1, 2, 3. Luc 2. 32. Act. 17. 30. Eph. 3. 4, 5, 6. a 4. 18. a 5. 8.

'A gorchudd y Sabboth, yr hwn a adeiladasant hwy yn tŷ,' 2 Bren. 16. 18. Gorchudd y Sabboth oedd ryw fath o gygod rhag gwres yr haul a'r gwlaw, oedd yn ddefnyddiol ar y Sabboth i'r brenin a'i deulu; neu i'r offeiriad i ddarllen ac egluro y gyfraith i'r bobl, ac i'r bobl i wrando hefyd, hwyrach. I foddhau brenin Assyria, Ahaz a drodd hwn i ryw ddefnydd arall, tebygol.

GORCHWYL, (chwyl) gwaith, achos, gweithred.—Gorchwyl Duw, gwaith Duw; gorchwyl y brenin, achosion y brenin. 1 Cron. 26. 32.—'Gwr dieageulus yn ei orchwyl,' sef yn ei waith a'i alwedigaeth. Diar. 22. 28.

'Ymddiriedwyd i mi am y gorchwyl,' *οιζονομία*, am *orchwyliaeth*. Y mae yr Arglwydd wedi fy ngosod yn oruchwylwr, ac ymddiriedwyd i minau am orchwyliaeth; ac yr ydwyf yn gyfrifedig i Ddnw am y dull y cyflawnaf hi. Os gwnaf hyn o'm bodd, y mae i mi wobr; ond os o'm hanfodd, yr ydwyf wedi fy ngosod yn oruchwylwr, ac ymddiriedwyd i mi am y gorchwyl. 1 Cor. 9. 17.

'Edrych ar orchwyl Duw; canys pwy a all unioni y peth a gamodd efs? Preg. 7. 13.

Gorchwyl Duw, yw ei waith, ei drefniadau, a'i osodiadau; ein dyledswydd yw sylwi arnynt yn fanwl, ymostwng iddynt, a'i barchu ynddynt oll. Dichon eu bod, nu aml, yn ymddangos yn geimion i ni, er eu bod off yn union i azeb dybenion Duw ynddynt. Nis dichon un creadur eu cyfnewid; hyn fyddai drueni mawr; ymostwng iddynt, a pharchu Duw ynddynt, yw ein dyledswydd a'n braint fwyaf yn y diwedd. Job 37. 14. Salm 8. 3. a 107. 43. Esa. 5. 12. Preg. 1. 15. Job 9. 12. a 11. 10. a 12. 14. a 34. 29. Esa. 14. 27. a 43. 13. a 46. 10, 11. Dan. 4. 35. Rhuf. 9. 15, 18, Eph. 1. 11.

'Os dilynodd hi bob gorchwyl da,' sef pob gwaith da o diriondeb, a charedigrwydd gwasanaethgar. 1 Tim. 5. 10. Ymddengys rhai yn rhy wresog am rai pethau daionus, ond nid am bob gweithred dda; ymddengys eraill yn fawr eu hawydd dros amser, heb *addilyn* hyny yn ddyfal ac yn ddiadarfod; ond addas yw *dilyn pob gorchwyl da*. Edr. GORUCHWYLIÆTH.

GORCHWYLEDI, (gorch-gwyl) malder, gwyllder, yswyllder, gwlaideidd-dra, lledneisrwydd. Mae y gair *גורחל* a gyfieithir *gorchwyl-odd*, Ezra 9. 6. yn arwyddo cywilydd i'r gradd mwyaf: cyfieithir ef, yn aml, *guarudwydd*, ac mae yn cael ei roddi ar ol cywilydd, fel yn ychwanegu yr ystyr. Salm 35. 4. Esa. 41. 11. a 54. 4.

GORCHYMYN, (gor-cy-myn) archiad; rhybudd; athrawiaeth; rheol.—Mae gwaith Duw yn dywedyd yn unig yn orchymyn; 'Duw yr hwn a orchymynodd,' *Gr. ο θεος ο επιων, y Duw yr hwn a ddywedodd* i'r goleuni lewyrchu o dywyllwch. 2 Cor. 4. 6. Mae geirian Duw yn ddeddfan; am hyny gelwir y Deg Gorchymyn y *deng air*. Deut. 4: 13.—Mae gorchymynion i'w golygu yn gadarnhaol, yn peri y peth; neu, yn nacool, yn gwahardd y peth. Pa un ai cadarnhaol neu nacool, gwna yr hyn a fyno ar ei holl greaduriaid. Esa. 55. 11. 'Dywed wrth yr haul, ac ni chyfyd; ac a selia ar y sêr.' Job 9. 7. Mae yr holl greaduriaid direswm yn cyflawni ei air: tân a chenllysg, eira a tharth, gwynt ystormus, gwneuthur ei air ef mae y cwbl. Salm 148. 8. Pan oedd ei bobl gynt ond *ychydig* o rifedi, a *dyeithriaid* yn y tir; a phan roddent o genedlaeth i genedlaeth, o'r naill deyrnas at bobl eraill, beth a'u diogelodd yn y cyflwr amddifad hwn? Ychydig, dyeithriaid, crwydriaid—Dyma ddyinion dinodded iawn o'u rhan eu hunain. Eto, yr oedd ei air nacool yn ddiogelwch cyflawn iddynt yn mhlith y naill bobl a'r llall. 'Na chyffyrddwch a'm rhai eneiog, ac na ddrygwch fy mhrophwydi.' Dyma yr amddiffynfa gadarnaf a ddichon fod. Fel mae Duw yn fawr yn mhob peth, felly mae ei sawredd yn ymddangos yn ei orchymyn. Edr. DEDDF, CYFRÆITH, EANG.

Mae gorchymyn Duw yn cyrhaedd at ei holl greaduriaid. Salm 33. 9. a 148. 5. Exod. 34.

11. Galar. 2. 17. Esa. 5. 4. Amos 9. 3. Marc 1. 27. Ac a arwydda, 1. Ei awdurdod ar ei greaduriaid.—2. Ei ewyllys a'i barod-rwydd i gynnorthwyo ei bobl yn eu cyfyngderau. Salm 42. 8.—3. Ei awdurdod i ofyn uffudd-dod i'w gyfreithian. Deut. 11. 22.—4. I effeithioi ein gwaith a'w gwaredigaethau. Salm 44. 4.—5. I ogwyddo a chynnorthwyo. Job 36. 32.—6. I attal. Esa. 5. 6.—7. I osod, i drefnu, a sefydlu yn ddiysagog. Salm 33. 9.—8. I gyphyrfu trwy ei ragluniaethau. Esa. 13. 3.—9. I roddi a chyfranu. Lef. 25. 21.

Mae Duw yn gorchymyn ei fendith pan byddo yn ei chyfranu; mae ei awdurdod dwyfol yn y cyfraniad o honi, a phwy a ddichon ei hattal? 'Pan orchymyno ei drugaredd liw dydd,' pwy a'i hattal rhag cerdded ei llwybr at ei gwrthddrychan priodol? Mae yr awdurdod goruchel hwn yn gwneuthur ei mynediad yn ogoneddus, a'i derbyniad yn gyflawn ac yn addas. Deut. 28. 8. Salm 42. 8. a 133. 3.

I ddyonion mae gorchymyn yn briodol, 1. Oddiwrth rieni at eu plant. Gen. 18. 19.—2. Oddiwrth lywodraethwyr at swyddwyr. Jos. 1. 10.—3. Oddiwrth freninoedd at eu deiliaid. 2 Cron. 14. 4.—4. Oddiwrth weinidog yr efyngyl at ei bobl. 2 Thea. 3. 4, 6.

GORDD, (gor) gorddwyn, morthwyl; preu corddi.—'Onid yw fy ngair i megys tân? medd yr Arglwydd, ac fel gordd yn dryllio y graig?' Jer. 23. 29. Mae yr Arglwydd yn dangos rhagoroldeb ei air ar freuddwydion a hudoliaeth y gau brophwydi: 'ûs yw eu geirian hwy; ond gwenith pur yw gair yr Arglwydd; y mae sylwedd magwriaethol ynddo, fel gwenith; y mae effeithioldeb treiddgar, anwrthwynebol ynddo, fel tân; y mae nerth a phwysau ynddo, fel gordd, na ddichon un graig, er caleted fyddo, sefyll dan ei ergyd heb ei dryllio. Dryllia galonau ei bobl âg argyhoeddiadan, a gwir edifeirwch; dryllia ei elynion a'r barnedgaethau y mae yn eu cyhoeddi. Mae yr ordd yn drom, mae y fraich yn gref, a'r llygad yn gywir, i dero y gwrthddrychau cyfeiriedig.—'Gordd yr holl ddaear,' gelwir brenin Babilon, oblegid iddo ef a'i lnoedd ddarostwng a dryllio cenedloedd y ddaear. Jer. 50. 23. Nah. 1. 2.

GORDDERCH-ION, **GORDDERCHAD-ON**, (gordd-erch) cyfoden, cywelys, cariad-wraig, gordderch-wraig. Y gair Heb. גֹּרְדֵּרֶךְ a arwydda, rhanu, un yn cyfranu yn nghariad gwr, er fod ganddo un arall, neu ychwaneg o wragedd: math o la-wraig, neu gwraig o'r ail radd. Yn iaith y Beibl, nid arwydda dim yn antoesol, neu yn anghyfreithlon. Galwodd Ceturah, yr hon a gymerodd Abraham yn wraig iddo, yn un o'i ordderch-wragedd; Hagar oedd y llall. Gen. 25. 1, 6. Gordderch Abraham y gelwir hi yn 1 Cron. 1. 32. Gelwir Hagar hefyd yn wraig iddo. Gen. 16. 3. Gelwir Bilhah a Zilpah yn ordderch-wragedd, ac yn wragedd i Jacob. Gen. 30. 4. a 35. 22. a 37. 2.—Er bod cyfoden y Lefiad yn cael ei galw ei or-

dderch, eto gelwir ef ei harglwydd, a'i hanni-weirdeb hithan yn buteindra. Barn. 19. 1, 2, 27. Ond nid oedd gordderch un, i. Yn cael ei hystyried y wraig benaf: fel y dengys siamplau Sarah, Hagar, Bilhah, a Zilpah. Gen. 16. 6, 9. a 30. 3, 4, 9—13. Gelwir gwragedd Solomon yn freninesau; ond nid yw ei ordderchion byth yn cael eu galw felly. 1 Bren. 11. 3. Can. 6. 9.—2. Nid oedd plant y gordderchion hyn byth yn etifeddu, fel y gellir barnu oddiwrth y siamplau crybwylledig.

Yr oedd gan Dafydd ddeg, a chan Solomon dri chant o ordderchion; ac y mae hanes am rai breninoedd yn y gwledydd dwyreiniol, yn ddiweddar, a llawer mwy; amryw o ymerawdwyr y Tyrciaid oedd ganddynt o un fil i dair mil o'r cyfryw wragedd. Gwel Habesci *Present State of the Ottoman Empire*. Knolles's *History of the Turks*. Hefyd Hanway's *History of the Revolutions of Persia, Part vii. cap. xxxi*. Steward's *Journey to Mequinez, in Newbury's Collection, Vol. XVII*.

Gan fod gordderchadon yn oddefol yn mhlith yr Hebreaid nid anarferol fyddai gweled amryw wragedd a gordderch-wragedd yn yr un tenlu. Y sefydliad cysefn priodas ydoedd un gwr ac un wraig; ac y mae Crist wedi dileu gordderchiad yn hollol, ac wedi adferyd priodas i'w sefydliad cysefn yn mhlith ei holl ganlynwyr; ac, o ganlyniad, barnwyd gordderchiad yn bechod, a dyddimwyd ef yn gwbl yn mhlith Cristionogion. Y sefydliad cyntaf sydd hardd ac yn gysurus, a phob ymadawiad oddi wrtho sydd yn wrthun ac yn ddigysur.

Gelwid unwaith gau wrthddrychau addoliad, sef eilunod, yn פִּלְגֵּשִׁים *gordderchwyr*; sef rhai yn cyfranu a לְהוֹפֵּאֵה yn addoliad ei bobl. Ezec. 23. 20.

GORDDIOG, (diog) tra-diog, segurlyd.—'Boliau gorddiog.' Tit. 1. 12. 'Boliae gorddiogion'—lluscenaidd, muscuel. Ymyl y ddalen. W. S. *Gr. γαρσπες ἀραι, glythion diog*, fel anifeiliaid wedi gorlenwi eu hunain yn addas i waith. Darluniad echryslon o'r Cretiaid o ran eu moesan, yw eu galw, 'Bob amser yn gelwyddog—creulon fel drwg fwystfilod—ac yn dda i ddim ond i besgi eu hunain.'

GORDDU-O, (du) du iawn; yn o ddu; wyneb-ddu; duo y wyneb.—'Os bydd yn nghroen eu cnawd hwynt ddyagleiriadau gwynion wedi gordduo; bryehni yw hyny yn tarddu yn y croen: glân yw efe.' Lef. 13. 39. 'Wedi eu crychu.' Dr. M. *Darkish white*, gwyn tywyll. *Saes*.

GORDDYFNDER-AU, (gor-ddyfa) dyfleoedd; lleoedd cuddiedig, anchwilladwy i neb, ond i lygad Duw.—'Gorddynderau y ddaear;' parthau isaf y ddaear, lleoedd cuddiedig y ddaear. Y mae y rhai hyn yn llaw Duw, ac yn ddigon hysbys iddo. Salm 95. 4. a 104. 6.

GORESGYN-IAD, (esgyn) dyfod i fynu; meddiannu; gorchfygu, darostwng.—'Y rhai

trwy ffydd a oresgynasant deyrnasoedd.' Heb. 11. 33. Felly gwnaeth Joshua, Dafydd, &c., ffydd oedd eu harfogaeth; trwyddi y nerthwyd hwynt o wendid, ac y gwnawd hwynt yn gryfion, ac yn fuddugoliaethus mewn rhyfel. Y mae ffydd yn addas at bob tywydd, ac at bob gwaith; ac yn sicr o fod yn llwyddiannus yn y cwbl. Y mae rhai o ardderchog lu y ffyddloniaid wedi bod yn mhob sefyllfa, yn wyneb pob tywydd a'r gelynyion creulonaf ar bob tir—ac eto yn llwyddo. Nerth Duw yw nerth ffydd, beth, gan hyny, a ddichon ei gwrthsefyll?

GOREU, (gor) godidog, rhagorol; da iawn, da dros ben; o'r goreu; goreu i ti beidio; sef gwell i ti beidio.—'Dian mai cwbl wagedd yw pob dyn pan fyddo ar y goren.' Salm 39. 5. —'Pob dyn byw.' LXX. Dr. M. Cwbl wagedd—pob dyn—*yn sefyll*, (נָעַל) sef er ei fod yn sefyll, yn sefydlog, ac mewn cyflwr da; eto, cwbl wagedd yw pob dyn ynddo ac o hono ei hun. 'Pob dyn, gwyr cyfoethog, gwyr galluog, ie, gwyr duwiol—y maent hwy yn ddarostyngedig i ddamweiniau, cyfnewidiadau, a phrofedigaethau; ie, pan fyddo oreu arnynt; am hyny, medd Dafydd, 'Beth a ddygwyliaf fy ngobaith sydd ynot ti.' Adn. 7. Y mae sylwedd ynot ti, ie, 'digonolrwydd llawenydd, a digrifwch yn dragwydd.'

'Gwnewch eich goreu ar eich cael ganddo ef mewn tangnefedd, yn ddfirycheulyd, ac yn ddiargyhoedd.' 2 Pedr 3. 14. 'Rowch ych bryd ar allu o hono ef ych cael yn ddivrycheulyd, ac yn ddilwgyr mewn tengnhevedd.' W. S: a Dr. M. Y mae y gair *Gr. σπουδαζω*, yn cael ei gyfieithu, *bod yn ddyfal, bod yn astud, bod yn ddiwyd.* Eph. 4. 3. 1 Thea. 2. 17. 2 Tim. 2. 15. a 4. 9, 21. Tit. 3. 12. Heb. 4. 11. 2 Pedr 1. 10. Y mae yn arwyddo hollol ymroddiad, ac ymdrechriad diwyd, dyfal, a pharhaus. Mae addewidion mawrion, a gobaith gwynfydedig yr efengyl, yn galw ac yn annog i'r dyfalwch a'r diwydrwydd mwyaf; heb hyn ni ddichon i ni fod yn ddfirycheulyd, yn ddilwgr, ac yn ddiargyhoedd; ac yn ganlynol, ni ddichon i ni ein cael ganddo ef mewn tangnefedd. Nid oes dim llai na 'gwneyd ein goreu' yn ddyledswydd arnom, ac yn addas i ni, a'r cyfryw obaith genym.

GOUREUO, (gor-auraw) gwisgo ag aur; aur-doi.—'I oreuro parwydydd y tai.' 1 Cron. 29. 4. Yr oedd holl barwydydd y deml ei hun, wedi eu 'goreuro ag aur;' ond parwydydd yr ystafelloedd perthynol iddi, oeddynt wedi eu gorchuddio ag arian. Y mae yn anhawdd dychymygu am fawr-wychder ac ardderchogrwydd y deml, a'r adeiladau perthynol iddi, yn nghylch pa rai y defnyddiwyd cymaint o aur ac arian; ond y mae anchwiliadwy olud Crist yn rhagori yn anfeidrol fwy ar y deml, nag oedd y deml yn rhagori ar y bwthyn salaf ar y ddaear.

• Byddai plant dynion mor ynfyd, ac y maent

eto mewn rhai parthau o'r byd, a goreuro darn o bren i'w wreuthur yn eilun-dduw iddynt. Gen. 40. 19.

GORFLWCH, (gor-blwch) cwpan, phiol, gwn, carfen, mail. Yr oedd gorffychau aur perthynol i wasanaeth y deml, i dderbyn gwaed yr aberthau, ac i ddal dwfr at olchiadau, &c., yn cyagodi ordinhadau yr efengyl, lle mae Crist a'i aberth i'w cael, a thrwy ba rai y mae yr Ysbyrd Glan yn gweithredu i lanhau pechaduriaid euog arian. 1 Cron. 28. 17. Can. 7. 2. Edr. BOGAIL.

GORFOD-YDD, (gor-bod) gorchfygu, buddugoliaethu; bod yn rhwym, neu dan angenrheidrwydd; gwneuthur iawn; sicrhau peth.—Gorfod cilio, bod dan angenrheidrwydd i gilio; gorfod gweithred, gwneyd iawn am weithred; gorfod anifel, sicrhau anifel yn iach.

'Pa fodd, ynte, y cyflawnid yr ysgrythrau, mai felly y gorfydd bod!' Mat. 26. 54. Yr oedd pob peth perthynol i Grist, a gwaith y pryndigaeth trwyddo, wedi eu penderfynu yn yr arfaeth dragwyddol; wedi eu rhagfynegi yn yr ysgrythrau; ac am hyny o orfod yn cael eu cyflawni ynddo. Yr oedd yr arfaeth wedi ei dadguddio a'i darlunio yn yr ysgrythrau; yr oedd y gweithiwr cywrair a'i lygad yn y cwbl ac y trefniad, ac a'r darluniad o'i flaen yn ei holl waith; a chyflawnodd, mal yr oedd yn weddus iddo, 'bob cyflawnder.' Os ydyw ei waith yn cyfateb i'r ysgrythrau, y mae yn yn ateb hefyd i'r arfaeth; ac y mae yn brawf mai y gwir Grist ydyw; a bydd ei waith yn gyflawn dderbyniol gyda'r Duw a drefnodd y cwbl. Golwg ogoneddus fydd gweled yr arfaeth, y darluniad o honi yn yr ysgrythrau, a'r gwaith, yn cyfateb yn gwbl i'w gilydd.

'Ac y gorfyddech pan y'ch farner.' Rhuf. 3. 4. Y mae pechaduriaid mor rhyfygus a barnu Duw—ei farnu yn annhirion, yn anghyflawn, ac yn gelwyddog; ond ymdengys yn ddigon buddugoliaethus, a rhydd, oddiwrth eu cam farn. Mae rhai yn cyfieithu y geiriau *κακησεν τω χρισθω σε*, y *gorfyddech pan y barnech*, yn cyfateb i'r geiriau yn Salm 51. 4. Cyfieithiad y LXX yw geiriau yn apostol. Mae Dafydd yn cyflawnhau yr Arglwydd yn ei geryddon a'i farnedigaethau arno ef a'i deulu: yr oedd ei ddrwg ef yn eu gwneuthur yn gyflawn; ac nid oedd y cospedigaethau hyn yn groes i addewidion Duw iddo; ond yr oedd ei fygythion a'i addewidion yn cydgorodio, ac yn addas i Dduw yn ei oruchwyliathau tu ag ato. Y mae yr apostol yn cymhwyso y geiriau at holl farau Duw yn gyffredinol, 'gorfydd pan farno.'

GORFOLEDD-U, (gor-mawl) llawenydd mawr; hyfrydwch, digrifwch, digoniant; gawri, llawenychnu. Y mae gorfoledd neu lawenydd, yn deimlad hyfrydlon oddiwrth feddiant, neu y gobaith o feddiannu, rhyw beth gwerthfawr neu hyfryd; a'r teimlad hwn yn cael ei ddangos yn ystum ac agwedd gorphorol. 1 Cron. 12. 40. Y mae gorfoledd yn cyf-

ateb i gyflwr yr hwn sydd yn gorfoleddu, a'r gwrthddrych y mae yn gorfoleddu ynddo. Os yw ei gyflwr yn ddrwg, y mae ei orfoledd yn ddisail ac yn ynyf; am hyn, nis dichon iddo roddi boddlonrwydd a pharhau. 'Byr yw gorfoledd yr annuwiol, a llawenydd y rhagrith-iwr sydd dros fynyd awr.' Job 20. 5. Os pechod a'i fwyniant yw gwrthddrych y gorfoledd, y mae yn bechadurus yn ei natur. Diar. 15. 21. Y mae gorfoledd naturiol, ac yn mhethau natur, a daearol, yn bechadurus yn y gormodedd o hono, ac mewn cam amser, ac anystyriaeth. Esa. 22. 13. Y mae mwyniant cymedrol o bethau natur, yn gyfreithlon, a di-olchgarweh gorfoleddus i'r Arglwydd am dan- ynt. Nid oes neb yn mwynhau gwir orfoledd sanctaidd, sylweddol, a diddarfod, ond y rhai sydd yn gorfoleddu yn Nuw trwy Grist. Rhuf. 5. 11. a 15. 17. Phil. 3. 3. Salm 5. 11. a 20. 5. Y maent yn gorfoleddu yn Nuw mewn cyferbyniad i bob peth creddig; ffynon ydyw efe, ond pydewau ydynt hwy; y mae ynddo gyflawnder diddarfod a difesur. Y maent yn gorfoleddu ei fod yr hyn ydyw, fel gwrthddrych cyflawn o harddwch, perffeithrwydd, a phob dymunoldeb; ac yn gorfoleddu yn ei gyfammod, ei addewidion, ac yn ei holl ffyrdd. Y maent yn gorfoleddu yn Nghrist, fel Cyfryngwr, a ffordd at y Tad, mewn cyferbyniad i bob peth ynddynt eu hunain. Y mae ynddo achos sylweddol o orfoledd i bechadur yn wyneb ei holl fawr drueni. Y mae pob peth tu yma i Grist yn annigonol sylfaen o orfoledd i bechadur euog ac aflan. Ond y mae iechydwrriaeth yr Arglwydd Iesu yn achos gorfoledd an-nhraethadwy a thragywyddol i'r rhai sydd yn ei mwynhau. Salm 51. 12. Y mae Crist yn sylfaen ac yn wrthddrych gobaith ei bobl; ei gyflawn fwynhau, a bod yn gwbl debyg iddo, yw eu gobaith; a'i gyfryngod yw sylfaen eu gobaith am hyn mewn gogoniant tragywyddol. Heb. 3. 6. Rhuf. 5. 3.

'Y mae Duw yn creu Jerusalem yn orfoledd,' pan y mae yn diwygio, yn puro, yn adnewyddu,' ac yn cyflawni ei eglwys & bendithion ysbrydol, fel y mae yn orfoleddus ei hun, ac yn gorfoleddu pawb a'i caro, yn yr olwg arni. Esa. 65. 18. Gwaith Duw ydyw hyn; 'Wele fi yn creu,' &c., o hono ef y mae holl ddefnyddiau ei gorfoledd yn dyfod; ac, yn ei fawredd anfeidrol, dichon ei gwneuthur yn orfoledd, er gwaethaf ei thrueni, a'i holl elynion. Lle llawen fydd eglwys Duw byth. Edr. LLAWEN- YDD.

GORIS, (is) isod, obry, islaw, tan, tanodd; iselach, gwaelach.—'Goris ynys fechan.' Act. 27. 16. *υποδραμοντες*, rhedeg tan, neu islaw.

GORIWAERED, (gwaer) gorwaered, go-waered, gwaered, llethr, disgynta; croes i gorifynu.—'Fel dyfroedd a dywelltir ar y goriwaered.' Mic. 1. 4.

GORLLEWIN, (gor-llewin) achlud, ymachlud haul; mynediad haul yn ei addef; myned-

iad haul dan ei gaerau. Am fod Môr y'Canol-dir (neu y môr mawr fel y gelwir ef yn Jos. xv.) ar y cyffiniau gorllewinol i wlad Canaan, galwai yr Hebraid y gorllewin ים y mor; weithiau, יַם הַיָּם *hwyer*, neu y *cynnos*. A gwynt gorllewin a alwent יָרֵחַ הַיָּם *gwynt y mor*, o'r un achos. 'Pan welych gwmwl yn codi o'r gorllewin, yn y fan y dywedwch, y mae cawod yn dyfod.' Luc 12. 54. 1 Bren. 18. 43—46. Gwyntoedd y gorllewin, a dehau orllewin, sydd yn chwythu yn gyffredinol, yn Syria a Phalestina, o Tachwedd hyd Chwefror, ydynt, fel y dywed yr Arabiaid, *Tadau y cawodydd*. Gwel Volney's *Voyage in Syria*.

GORMES—OL—U, (gorm) gorthrech, gorthrymiad, trais, gorddwy, gormail, difrawd. Lleual-ormes, pan fyddo tair-ar-ddeg yr un flwyddyn; gwynnen-ormes, begegyr, bychygyr.—'Myfi hefyd a argyhoeddaf er eich mwyn chwi yr ormes.' Mal. 3. 11. Yr ormes (אֲכָל) *difrodwr, difawr*. Mae yr Arglwydd yn addaw 'agyrd ffenestri y nefoedd, a thywllt bendith fel na byddo digon o le i'w derbyn; a myfi a argyhoeddaf,' (בְּעֵרְתִּי) *geryddaf*, neu *attaliaf*. Wrth y difrodwr y meddylir y locust, lindys, neu ryw greaduriaid eraill fyddo yn difa ffurwythau y ddaear. Oni attal Duw hwynt, y maent yn sicr o ddifa y bendithion; ond y mae gan Dduw awdurdod gyflawn arnynt, ac ni wnant ond a oddefo iddynt. Mae yma ddi-fawr i'n holl gysuron, rhyw 'wyfyn a rhwd yn llygru;' ond nid oes neb heb fod dan lywodr-aeth Duw.

'Ni ormesais ar neb.' 2 Cor. 11. 9. 'Ny vu vydiogi yn ammorth i nebun.' W. S. 'Yn mhob dim y'm cedwais fy hun,' medd efe, 'heb bwysio arnoch, ac mi a ymgadwaf.' Y mae cyfieithiad W. S. yn rhoddi priodol ysryr y gair *ου καταναρκα*, yn gyflawn; *ni bum trwy ddiogi yn ormes*, neu yn faich nac yn orthrymder i neb; y mae rhai felly, ond ni bum i felly, ac nid ydwyf yn bwriadu bod. Y mae y geiriau yn dangos ysbyrd rhagorol yr apostol; y gwaith ac nid y gwobr oedd yn ei olwg.

GORMOD—EDD, (gorm) gormodd, yn rhwy, rhy fawr, rhy luosog.—'Yn yr hyn y mae gormodedd.' Eph. 5. 18. *εν ω εομυ ασωτια*, *Yn y peth y mae rhythni*. W. S. Yn yr hyn y mae afradlonrwydd, afreolaeth, rhyseidd. Y mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *afradlon, rhyseidd*. Tit. 1. 6. 1 Pedr 4. 4. Y mae gormodedd, afradlonrwydd, ac afreolaeth, yn cydfyned & u gilydd; a'r cyntaf yn achos o'r lleill, ac yn bechadurus. Oymedrolder yw ein rheol yn ein holl arferiad o greaduriaid Duw; hyn sydd yn orchymynedig, a hyn sydd yn llesol i ninnau.

'I'r unrhyw ormod rhyseidd.' 1 Pedr 4. 4. *εις την αυτην της ασωτιας αναχουσιν*, *I'r unrhyw gors neu ffos o afradlonrwydd*. Geiriau yn dangos y perygl a'r trueni o fyw yn y pechodau a soniwyd yn adn. 3. Macknight.

GOROR—AU, (gor-or) uchel-dir, mynydd-

dir; cyffin; terfyn.—'Hwythau a ddyg efe i oror ei sancteiddrwydd,' neu i'w oror sanctaidd, sef i wlad Canaan, a wlad a neillduodd ac a sancteiddiodd Duw i'w bobl, a'i holl derfynau wedi ei nodi allan. Num. 34. 2, 3—12.—'Trwy gwbl o'r goror hwnw.' Marc 6. 55. 'Trwy'r oll vro hono.' W. S.

GORPHEN-WYD, (gor-pen) cwblhad, dybeniad, perffeithiad; cwblhau, dybenu, perffeithio, diweddu, cyflawni.—'Yna pan gymerodd yr Iesu y gwinegr, efe a ddywedodd, **GORPHENWYD**.' Ioan 19. 30. Gorphenwyd holl ewyllys Duw mewn perthynas iddo; gorphenwyd yr hyn oll a gysgodwyd, ac a ragfynegywyd yn yr ysgrifysau am dano: gorchfygwyd pob gelyn, a chyflawnwyd pob cyflawnder. Arwydda y gair, 1. Bod gwaith wedi ei roddi iddo gan y Tad. Ioan 4. 34. a 17. 4. Eneiniwyd ef i swyddau i gwblhau gwaith neillduol perthynol i bob un o honynt. Gorphenodd ar y groes yr hyn oedd i'w wneyd yn ei gyflwr o ddarostyngiad yma yn y byd.

2. Arwydda hefyd mai rhyw orcheet-waith oedd, a bod ei gwblhad yn gorphwys yn fawr ar feddwl Crist; yr oedd yn 'gyfyng arno nes gorphenodd ef. Mwy gwaith na dim a wnawd o'r blaen, neu a wneir byth, gan y Duwdod ei hun. Yr oedd nefoedd ac uffern yn cyd-gyfarfod; yn un gofyn iawn, a'r llall yn ymosod arno i'w orchfygu yn ei waith. Mae y nefoedd, daear, ac uffern, yn ymosod arno ar unwaith. Nid yw creu a dal bydoedd dirifedi ond megys dim i'w gymharu â'r gwaith a roddwyd i Grist i'w gwblhau.

3. Yr oedd Crist ei hun yn *unig* yn y gwaith hwn; nid oedd gynnorthwyr na chynnalwr iddo. 'Lle yr ydwyf fi yn myned,' medd efe wrth Pe. tr, 'ni elli di yr *awrkon* fy nghanlyn'; yr oedd y dyfroedd yn rhy ddyfnion ac yn rhy dymhestlog i Pedr fyned gyd ag ef iddynt. Eas. 33. 5. Ioan 13. 36.

4. Mae y gair *gorphenwyd* yn dangos bod eithaf perffeithrwydd yn y cwblhad o hono. Edrychodd ar yr arfaeth fawr, a'i holl drefniadau dyfnion anfeidrol; edrychodd ar yr holl gysgodau, a holl rhagddywediadau y prophwydi am dano; edrychodd ar ei holl ethol-edig bobl, a'u pechodau aneirif; edrychodd ar y gyfraith yn holl berffeithrwydd a manylrwydd ei gofynion cyflawn; edrychodd ar holl luoedd uffern, cedyrn a chreulawn, &c.—yn wyneb y cwbl, gwaeddodd, **GORPHENWYD!** Nid oes dim yn ol—nid oes dim yn eisiau. Pe buasai un gorchymyn heb ei anrhydeddu i'r *gradd eithaf*; pe buasai un o'i bobl heb ei brynu, ac un hatling o'r holl ddyled heb ei thalu; ac un gelyn heb ei gwbl faeddu; buasai y gair *gorphenwyd* yn anaddas, am nad oedd yn wir; ond *gorphenwyd* ydyw, am hyny nis gellir ychwanegu ato byth.

5. Gan fod y gwaith wedi ei orphen, ni ellir ei *ddadwneyd*, ond saif byth yn berffaith ac yn gyflawn. Dyled wedi ei thalu ni ellir yn gyf-

iawn byth ei gofyn. Pwy gyfana ben y sarph wedi ei ysigo! Pwy a adaylfaena deyrnas Satan! Pwy dyn oddi yno yr ysgrifen-law, wedi ei hoelio gan yr Iesu ar y groes! Pwy a wna y gyfraith gyflawn, a'r Meichniydd cyflawn, yn elynion! Pwy a ddadwna y cyfammod tragrwyddol, wedi ei selio â gwaed y Pencyfammodwr! Y mae ei ddadwneyd mor anhosiabl ag yw i'r Daw mawr fod yn galwyddog, neu yn anghyflawn. O berffeithrwydd y gwaith, rhoddwyd eglurhad a phrawf cyflawn yn adgyfodiad, esgyniad, ac eisteddiad Crist; ar ddeheulaw y Tad yn y nefoedd; a rhoddir yn barhaus yn mhregethiad yr efengyl, ac yn y cymhwysiad o'r iechydwrfaeth at gyfluro pechaduriaid yn neillduol. Pan ddeio y Person hwn yr ail waith, daw heb bechod, i'w dynu ymaith a'i ddileu—**GORPHENWYD** hyny!

GORPHWYLL-O, (pwyll) ynfydu, bod yn ffol.—'Any ddywedant eich bot wedy gorphwyllo?' 1. Cor. 14. 23. W. S.—'Pob gwrgorphwyllog.' Jer. 29. 36. Dr. M.

GORPHWYS-O-FA, (gor-pwys) llonyddu, tawelu, gostegu, bod yn llonydd; peidio, dadluddio.—'Duw a orphwysodd ar y seithfed dydd'; nid o angenrhaid, fel pe buasai blinder a diffygio yr perthyn iddo; ond yn ol ei gynghor doeth a'i ewyllys peidiodd a chreu ychwaneg o greaduriaid, ac a ymhyfyddodd yn yr hyn a greodd. Y seithfed dydd edrychodd ar ei waith, ac ymhyfyddodd yn yr amlygiad o hono ei hun a'i rinweddau yn ei greaduriaid. Yr oedd ynddo ei hun yn wrthddrych o anfeidrol hyfrydwch iddo ei hun er tragrwyddoldeb; yn awr y mae yn gweled ei greaduriaid yn hardd fel effeithiau ei dragrwyddol allu, ei ddoethineb, a'i ddaioni, ac yn ymhyfydu yn yr amlygiad. Y mae holl waith Duw yn hyfrydwch iddo, fel mae ei rinweddau a'i ddybenion gogoneddus ei hun yn cael eu hamlygu; ond yn benaf trefn fawr yr iechydwrfaeth yn Nghrist. Llyncea hon ynddi ei hun ei holl weithredoedd eraill, am fod gogoniant y priodoliaethau a amlygir yn ei holl weithredoedd eraill, yn cael ei amlygu yn hon, gyda chwanegiad, i raddau anfeidrol. Fel y goleuni yn yr haul, felly y mae y gogoniant gwaegaredig yn yr holl greaduriaid, wedi ei gyd-ganglu yn hon, ac yn cyd-lawenyachu yn y graddau y maent yn y Duwdod anfeidrol ei hun. Am hyny, y dywedir ei fod yn gorphwys, neu yn *llonyddu*, yn ei gariad at yr eglwys, heb ymofyn byth am un ffordd arall i'w ddadguddio; y mae yn ymhyfydu yn y dadguddiad o hono fel perffaith ddelw o hono ei hun. Salm 132. 14. Zeph. 3. 17. Y mae y seithfed dydd yn orphwysfa i'nau hefyd wrth orchymyn Duw, i syllu ar weithredoedd Duw, ac ymhyfydu yn y dadguddiad o Dduw sydd i'w weled ynddynt. Edr. **SABBOTH**.

Y mae Crist yn 'orphwysfa,' ac y mae yn 'ogoniant,' neu yn ogoneddus. Mat. 11. 29.

Esa. 11. 10. Trwy yr iawn a dalodd, y mae Crist yn ddyogelwch ac yn ddyddanwch tragwyddol i'r rhai sydd yn credu ynddo. I wneuthur un peth, mewn un man, yn orphwysfa addas, 1. Rhaid ei fod yn lle o ddiogelwch, na ddichon drwg ddyfod yno—na gelyn, na chlefyd, na blinder o un rhyw. Y cyfryw yw Crist, y mae yn gwaredu ac yn meddyginiaethu oddiwrth y pethau hyn. Y mae ei aberth, ei allu, a'i ofal, yn ddiogelwch tragwyddol.—2. Rhaid bod llawnder o bob daioni addas a chymhwa. Felly y mae Crist, y mae ynddo feddyginiaeth at bob dolur, a chyflawnder gyf erbyn a phob angen.—3. Rhaid bod yno allu a rhyddid i drigo ac i gyflawn fwynhan. Felly y mae yn Nghrist. Ioan 10. 9. Y mae efe yn orphwysfa trwy drefniad dwyfol—trwy ei addasiad yn weithredol—trwy yr addewid yn ei gyhoeddi—a thrwy waith yr Ysbryd Glan yn dwyn pechadur ato, ac yn ei nerthu i greu ynddo. 'Unig orphwysfa' i bechadur yw—gorphwysfa rad, addas, ddigonol, a thragywyddol. I gael yr orphwysfa hon, rhaid dyfod ato, sef credu ynddo; y mae pob gweithred o wir ffydd, yn ol y gradd y byddo, yn rhoddi gorphwysfa i enaid—y cyfryw, na ddichon dim arall byth roddi. Yr oedd gorphwysfa y Sabboth—Noah yn yr arch—yr Israeliaid yn nhai y gwaed—y llofrudd yn y noddfa—yr Israeliaid yn Nghanaan, oll yn arwyddion a chysgodau o'r hyn yw Crist i'w bobl. Y mae efe yn sylwedd pob peth angenrheidiol, a dymunol, ac i anfeidredd yn rhagori ar bob peth.

Y mae y nefoedd yn orphwysfa o ran lle, i'r rhai sydd wedi gorphwys yma yn Nghrist o ran eu cyflyrau. Heb. 4. 3, 9. Yr oedd gorphwysfa gwlad Canaan yn arwydd cysgodol o bob un o'r ddau; a hefyd gorphwysdra y tir y seithfed flwyddyn. Lef. 25. 5. a 26. 34, 35.

Y mae y deml yn cael ei galw 'gorphwysfa yr Arglwydd.' 1 Cron. 28. 2. Salm 116. 7. Am fod arwydd o'r presennoideb dwyfol yno, a'i fod yn cyfarfod â'i bobl: ond yn benaf am ei bod â'i holl ddodrefn, yn cysgodi yr Arglwydd Iesu; yn yr hwn y mae yn gorphwys oddiwrth ei lid mewn cymmod tragwyddol â'i bobl; ac ynddo y mae ei holl briodoliaethau wedi eu hanrhydeddu i'r gradd eithaf, a'i holl drefniadau wedi eu cwblhau. Gorphwys ynddo byth yn y cyflawniad boddlongar o'i drefn, mewn heddwch tragwyddol â'i eglwys.

'Pan ddelo yr amseroedd i orphwys o olw yr Arglwydd.' Act. 3. 29. *καιροι αναψυχης, amseroedd esmwythad, seibiant, addoeriad.* Y mae yr un gair, *αναψυχης*, yn cael ei arferyd gan y LXX yn Exod. 8. 15. yn ol ein cyfieithiad ni, *seibiant*. Amseroedd y mae pethau hyfryd a dyddanus yn cael eu gweithredu a'u cyhoeddi; amseroedd y mae eneidiau lawer, trwy hyny, yn cael esmwythad hyfrydlawn. Y mae amser tralod, cyfyngdra, drwg, cystudd, adfyd, digofaint, blinder. Salm 9. 9. Diar. 7. 10, a 24. 10. Preg. 8. 12. Esa. 33. 2. Jer.

2. 27, 28. a 18. 23. a 30. 7. Y mae hefyd amseroedd serchogrwydd—ymweliad—cymeradwy—diwygiad—i orphwys, neu esmwythad. Ezec. 16. 9, 57. 2 Cor. 6. 2. Heb. 9. 10. O ba le daw yr amseroedd hyfryd hyn? Pwy a'u trefna, ac a gwblha y gwaith dyddanus? Crist, yr Arglwydd; o olwg, o wydd, oddi ger bron yr Arglwydd y denant. Y mae y cyffelyb eirian i'w cael yn Salm 17. 2. 'Deued fy marn oddi ger dy fron.' מלפניך *Gr. ex prospectu σου*, y gair a arferir yma, *o'th wyneb, o'th wydd, oddi ger dy fron.* Ti sydd o'th anfeidrol ddaioni yn trefnu, ac wedi penodi y cyfryw amseroedd; oddi wrthyt ti y denant, a thi a gwblhai y gwaith o'r oddeid esmwythad hyfryd, cyfreithlawn, sylweddol. Dyma yr amseroedd y rhagfynegodd y prophwyd am danynt; sef yr amser y dyoddefai Crist, yr adgyfodai, yr eagynai i'r nefoedd, ac y ca'i edifeirwch a maddeuant pechodau eu pregethu yn ei enw ef yn mhith yr holl genedioedd. Gaz fod amser gwneuthur iawn dros bechod, a maddeu pechodau er ei fwyn, wedi dyfod, 'Edifarhewch, gan hyny, fel y diläer eich pechodau.' Edr. LLONYDD.

GORSEDD—FA—AU—INC, (gor-sedd) teyrngadair, brenin-fainc, eisteddfa, eisteddle, brawd-le, gorsedd barn. Hefyd eagynfa, gwyddle, lle gor-eisteddwr. Mae gorsedd, a gorsedd-fainc, yn arwyddo eisteddfa ardderchog yn mha un yr eistedd tywysogion a breninoedd i dderbyn cyfarchiad gostyngedig eu deiliaid, i roddi gosteg i ganadon, neu i weini barn a chyflawnder. Gorsedd, teyrn-wialen, a choron, ydynt arwyddion perthynol i freninoliaeth, ac awurdod freninol. Gorsedd-fainc Solomon a ddarlunir yn yr yagrythyrau fel y fwyaf ardderchog yn y byd. Yr oedd wedi eu gwneuthur o ifori, wedi ei gwisgo ag aur o'r goreu. Yr oedd ei phen yn grwn—chwech o risiau, a chanllawiau o bob tu i'r eisteddle—denddeg o lewod yn sefyll ar y chwech gris oddeutu; ni wnaethpwyd y fath yn un deyrnas. 1 Bren. 10. 19, 20. Ond y mae y cwbl yn rhy fach i ddangos allan ardderchogrwydd gogoniant breniniaeth Crist, yr hwn yr oedd Solomon yn ei gygodi.

Gorsedd-fainc a briodolir i'r Arglwydd fel pen-llywydd pob peth—fel Duw yr iechydwr-iaeth—ac fel Barnwr pawb.—1. Fel Pen-llywydd mawr, parotodd ei orseddfa yn y nefoedd; a'i freniniaeth ef sydd yn llywodraethu ar bob peth. Salm 103. 19. a 93. 2. a 45. 6. Yn ei holl lywodraeth, ei weithredoedd, ei farnedig-iaethau, cyflawnder a barn yw trigfa ei orsedd-fainc ef. Salm 97. 2. Y mae, fel brenin ar ei orsedd, yn llywodraethu yn ben-arglwyddiaethol, yn awdurdodol, yn oruchel, ac yn ogoneddus.—2. Fel Duw yr iachawdwriaeth, y mae yn eistedd ar orsedd-fainc y gras. Awn yn hyderus at *τω θρωνω της χαριτης, yr orsedd-fainc y gras.* Heb. 4. 16. Y geiriau a gyfeiriant at y drugareddfa yn y babell. Edr. TRUGAREDDFA. Ei fod yn gweini trugaredd a gras ar ei orsedd, a arwydda ei fod yn trugarhau gyda gallu,

awdurdod, a mawrhydi breninol, na ddichon neb ei wrthsefyll, na diddymu ei waith. Y mae ar ei orsedd yn ngwydd yr holl nefoedd a daear, wedi ymddyrchafu i dosturio; y mae dyfodfa hyderus ato trwy yr arch-offeiriad mawr a'i aberth; ac y mae yn trugarhau ar y cyfrif hwnw, gyda mawrhydi, ardderchogrwydd, a gogoniant anfeidrol, wrth y pechadur gwaelaf, a thruenusaf. Y mae yn trugarhau yn ei drefn ei hun, ar ei orsedd, yn ymogoneddu yn ei waith, yn ngwydd ei holl luoedd ancirif; a phob gweithred a wnelo o drugaredd, fel o farn, a saif byth. Duw yn Nghrist, yw Duw ar ei orsedd yn achub, ac yn cymmodi y byd ag ef ei hun. Edr. DEHEULAW.—3. Y mae gorsedd-fainc barn hefyd, 'brawdle (*βραυλη*) Crist.' Y mae hon yn cael ei galw, 'gorsedd-fainc wen fawr.' Dat. 20. 11. 2 Cor. 5. 10. Y mae mawredd yr orsedd yn dangos mawredd y person, a mawredd y farn. Y mae ei bod yn 'wen' yn dangos dysgleirdeb, mawredd, purdeb, sancteiddrwydd, ac uniondeb gogoneddus ei farn, yn gwbl, a thu ag at bawb. Ni bydd un cwmwl ar yr orsedd i'w chuddio, ond bydd yn wen ddysglair, yn ngwydd pawb. Ni bydd dim brychau anghyfiawnder arni i'w hanharddu a'i llychwino. Gorsedd-fainc—wen—fawr fydd hi; a bydd y barnwr arni yn ddirchafedig, yn awdurdodol, yn bur, ac yn ddiudedd, ac yn berffaith gyfiawn yn y cwbl. O! ardderchogrwydd anfeidrol Mab Mair y dydd hwnw! yr hwn a ddirmygwyd, a eistedd y dydd hwnw ar orsedd ei ogoniant! Mat. 25. 31.

'Gorsedd-fainc Satan,' a arwydda gallu, awdurdod, a chrenlondeb llywodraeth Satan. Dat. 2. 13.—'Gorsedd-fainc anwiredd,' sef y lle y mae anwiredd ac anwiriad yn eistedd ac yn llywodraethu. Salm 94. 20.—'Fel dull cyfelybrwydd gorseddaf.' Ezec. 10. 1. Edr. OLWYN.—'Deuddeg gorsedd-fainc.' Mat. 19. 28. Edr. DEUDDEG.

'A hwy a rutherasant yn unfryd i'r orsedd.' 'Nad ymroddai efe fyned i'r orsedd.' Act. 19. 29, 31.—*εις τον θεατρον*—*Into the theatre, Saes. i'r gampfa.* Y THEATRON, yn mhlith y Groegiaid, oedd adeiladaeth helaeth, wedi ei adeiladu i ddangos golygfeydd cyhoeddus, chwareyddiaethau, &c. ac nid hyny yn unig, ond hefyd i gynnal cymanfaoedd cyhoeddus ar achosion pwysfawr. Teml Bacchus yn Athen oedd y *theatre* gyntaf yn y byd; hwyrach fod y *theatre* yn Ephesus yn rhan o deml Diana. Anaddas, tebygaf, y cyfieithir ef yn ein tri chyfieithiad ni, *gorsedd*. Oni buasai *golygfa*, neu *campfa*, yn well?

GORSIN—AU, (ain) ystlys-bost drws. Exod. 21. 6.—'Wrth osod eu rhiniog wrth fy rhiniog i, a'u gorsin wrth fy nghorsin i.' Ezec. 43. 8. Sef gosod eu traddodiadau hwy gyferbyn a'm gorchymynion i; eu cyfeiliornadau hwy gyferbyn a'm gwirioneddau i; eu haddoliad eilun-addolgar hwy gyferbyn a'm haddoliad sanctaidd i; fel hyn hwy a halogasant ei enw

santaidd a'u ffeidd-dra, ac oblegid hyn yr ysodd Duw hwynt yn ei lid.

GORTHO, (tô) gorchudd, cromglwyd, amwsiog.

Lle buant wedi eu gortho.

E. Prys (Salm 107. 40.)

GORTRECH—U, (gor-trech) gorfod, gorthrymiad, gorchfygiad; goruchafiaith; gorchfygu, gorfwo, gormeilio. Barn. 1. 35. a 6. 2. Act. 24. 7.

GORTHRWM—DER—EDIG—U—WR, (gortrwm) trwm iawn; gormesiad, gorthrech, trais, cystudd, tralod; cystuddio: tralodwr. Gorthrymderau a arwyddant bob math o gystudd, a thrallod, ac erlidigaethau. Exod. 4. 31. Deut. 26. 7. Preg. 4. 1. Mat. 13. 21. Gosodir saint Duw allan yn yr yagrythrau fel pobl orthrymedig; y maent yn mhob oes yn cael eu gorthrymu gan y byd, y cnawd, a'r diafol. 'Yn y byd gorthrymder a gewch:' yn y byd, yn mhob man o hono, yn mhob oes, a thra byddoch yn y byd; ond yn y byd yn unig, derfydd pan orphenont eu gyrfa yn y byd. Ioan 16. 33. Rhuf. 5. 3. Edr. DYODDEF, CYDDRODDDEF.

'Gan faint y gorthrymder, hwy a wnant i'r gorthrymedig lefain.' Job 35. 9. 'Hwy a wnant wrth fawredd i'r gorthrymedig lefain.' Dr. M. Y gair. *Heb.* קָשָׁה a arwydda pob math o orthrymder: gorthrymder ar enw da un tywy athrod, enllib, a chamdystiolaeth; gorthrymder ar feddiannau un trwy anghyfiawnder, twyll, a thrais (1 Sam. 12. 4. Esa. 33. 15. Ezec. 18. 7. Mal. 3. 5.) gorthrymder ar berson dyn, trwy ei niweddio, neu ei gaethiwo. Esa. 52. 4. Pan fyddo gorthrymder fel hyn, yn gyffredinol, o bob tu, mae y gorthrymder yn fawr, ac yn peri i'r gorthrymedig lefain. Ond nid yn aml y dywed y gorthrymedig, 'Pa le mae Duw yr hwn a'm gwnaeth i?'

'Rhaflu gorthrymder,' yw y gorthrymder ei hun, yr hwn sydd yn gwasgu mor galed, ac yn rhwymo mor ddiogel, fel nad oes ymwared. Dichon dyn da fod yn y cyfryw gyflwr truenus; ond y mae dyben Duw yn ddoeth ac yn dda tuag ato yn hyn oll. Job 36. 8, 9, 10.

'Efe a orthrymwyd, ac efe a gystuddiwyd.' Esa. 53. 7. Y mae amryw yn cyfieithu y geiriau, 'Gofynwyd ef, ac efe a gystuddiwyd.'—'Gofynwyd, ac efe a wnaed yn atebol.' Lowth.—'Gofynwyd taliad.' Parkhurst. Pan ofynwyd iawn, gofynwyd ef; ac yn ganlynol i hyny, 'efe a gystuddiwyd.' Yr achos paham y cystuddiwyd ef oedd, am i'r iawn gael ei ofyn ganddo. Aeth yn ewyllysgar i wnenthur y taliad llawn, a thwy hyny dilen yr ysgifellaw.—'Nid agorai ei enau.' Ymostyngodd i'r drefn fawr gydag eithaf boddlonrwydd; ei drefn ei hun oedd, yn gystal a threfn y Tad. Gwel Pool's *Synops.* Vitringa, Lowth, Scott, Parkhurst, ar y gair נָכַח*.

* נָכַח adagere ad solutionem debiti denotat, vel ad aliquid aliud operis faciendum. Kierher.

'Pan eloch i ryfel yn eich gwlad yn erbyn y gorthrymwr a'ch gorthrymo chwi.' Num. 10. 9. Wele yma achos cyfiawn i fyned i ryfel; nid mwed i ryfel i orthrymu, ond pan fyddoch yn cael eich gorthrymu. Yn y cyfryw ryfel gellir, gyda gostyngeddwydd hyderus, ddysgwyl wrth Dduw am lwyddiant; cauks yr Arglwydd sydd noddfa i'r gorthrymedig; ac efe a farn yr amddifad a'r gorthrymedig. Salm 9. 9. a 10. 18.

GORUCHAF-EL-DER-UWCH; (goruch) uwch na'r uchaf, y mwyaf rhagorol; y mwyaf dyrchafedig, y penaf.—Y mae uchelder yn perthyn i Dduw: Job 31. 23. Yn aml y gelwir ef y Goruchaf—yr Arglwydd Dduw Goruchaf. Gen. 14. 18, 22. a 40. 17. Num. 24. 16. Dent. 32. 8. 2 Sam. 22. 14. Salm 21. 7. a 46. 4. a 56. 2. a 83. 18. Dan. 3. 26. Luc 1. 32, 35, 76. a 6. 35. Act. 7. 48. *et. al.* Nis dichon un dyn fod yn uwch na'r dyn uchaf; ond mae Duw yn *oruchaf*—y mae yn *uwch* na'r uchaf o bob peth. Anaddas yw cystadlu Duw â neb arall; nid oes neb, mewn dim, i'w gymharu iddo. Y mae doethineb pawb yn ffolineb; gallu pawb yn berffaith wendid; uchder yn iselder mwyaf, pan gymharir hwynt âg ef.

1. Y mae yn oruchaf yn ei hanfod. Y mae uchelder yn ei hanfod. Nid oes dim cymhariaeth rhwng hanfod digrëedig, ac anddibynol, a hanfod crëedig, dibynol. Y mae uchder hanfod yn perthyn i Dduw. Y mae yn ddarostyngiad yn Nuw, oblegid uchelder ei hanfod, i feddwl, na sylwi ar ddim ond arno ei hun; na rhoi bôd i un hanfod arall. Er nad oes dim yn anhawdd iddo, mae yn ddarostyngiad iddo weithredu allan o hono ei hun, na meddwl am ddim, na serchu dim ond efe ei hun. Nid oes un gwrthdrys yn gwbl addas i feddwl Duw ond Duw ei hun—y mae pob gwrthdrys arall yn anfeidrol fychan, ac yn anfeidrol amherffaith ac anhardd, mewn cymhariaeth iddo. Y mae ef yn llenwi ei feddwl anfeidrol ei hun â phob peth dymunol ynddo ei hun i edrych arno: gan hyny, edrych allan o hono ei hun yw edrych ar wrthdrys llai nag ef ei hun, ac y mae hyny yn ddarostyngiad. O! ddwyfol! Fod heb ei fath.

2. Felly hefyd y mae yn oruchaf yn ei briodoliaethau, sef yn rhagori ar bawb yn mhob peth. Nid oes gymhariaeth rhwng doethineb, gallu, a daioni yn Nuw, a'r cyfryw briodoliaethau mewn un creadur. Y maent yn Nuw yn hanfod, yn ffynon ddiiddechren, ddiidarod, ac yn fôr diderfyn; ond yn mhob creadur maent yn ddeilliedig, yn ddechreuol, ac yn derfynedig. Salm 135. 5. 1 Cor. 8. 5.

3. Y mae yn oruchaf yn ei ben-arglwyddiaeth, yn trefnu ac yn llywodraethu pob peth wrth gynghor ei ewyllys ei hun. Eph. 1. 11. Salm 115. 4. Ei ewyllys a'i foddlonwydd ei hun yw ei unig reol: 'yn ol ei ewyllys ei hun y mae yn gwneyd â llur y nefoedd, ac â thrig-

olion y ddaear; ac nid oes a attalio ei law ef, neu addywed wrtho, Bethyr wyt yn ei wneuthur?' Dan. 4. 35

4. Y mae yn oruchel yn ei holl gynghorion, ei drefniadau, ei feddyliau, ei ffyrdd, &c. Esa. 55. 8. Nid yw yn cynghori â neb; mae cyflawnder cynghor ynddo ei hun; ond y mae wedi amlygu ei gynghor i ni; ac yr oedd hyny yn ymddarostyngiad ac yn ddaioni dirfawr ynddo.

5. Y mae o ran ei awdurdod a'i lywodraeth yn oruchel yn mhob man, ar bob peth, bob amser.

'Dirfawr y'th ddyrchafwyd (מאד גבולית) goruch yr holl dduwiau, ac ar yr holl ddaear hefyd.' Salm 97. 9. Y mae rhai yn ddyrchafedig mewn rhai manau, heb fod felly mewn manau eraill; ac ar rai amserau, ac wedi hyny yn cael eu iselhan; ond nid felly yw yr Arglwydd, ond y mae yn oruchel yn mhob man, ar bob peth, bob amser.

Y mae Crist yn cael ei alw, 'Mab y Goruchaf;' a'r Ysbryd Glan yn cael ei alw, 'Nerth y Goruchaf.' Luc 1. 32, 35. a 8. 28. Enwau sydd yn hysbysu dwyfoldeb y personau; nid oes un creadur yn deilwng o'r cyfryw enwau. EDR. MAB, YSBRYD GLAN.

'Ei oruchelder sydd ar Israel.' Salm 68. 34. Yn ei holl fawredd goruchel y mae yn ddadguddiedig i Israel, ac yn amddiffynwr iddo. Duw yr hwn sydd a'i nerth yn y wybrenanau, sydd yn ofnadwy hefyd yn ei gysegr yn mhlith ei bobl; 'yn rhoddi cadernid iddynt;' sef diogelwch, a phob cysur, a dyddanwch. Y mae Duw yn fawr ac yn oruchel yn mhob peth; ond yn *benaf* yn ei eglwys, yn mhlith ei bobl, fel Duw yr iehydwrireth. Deut. 33. 26. 2 Pedr. 1. 17. Er mor uchel a dyrchafedig yw Duw, eto preswylia gyda'r cystuddiedig a'r isel o ysbryd, i'w bywhau a'u cysuro. Esa. 57. 15.

'Yr hwn a ddaeth oddi uchod sydd goruwch pawb oll.' Ioan 3. 31. Y mae Crist goruwch pawb o ran ei berson, gan ei fod yn Dduw Goruchaf; y mae hefyd yn ei swyddau a'i ogoniant cyfryngol. Y mae yn Offeiriad goruwch pob offeiriad: yn Brophwyd goruwch pob prophwyd; ac yn Frenin goruwch pob brenin. Oddi wrtho ef, a'i swyddau cyfryngol, y mae holl gyflawnder, defnyddioldeb, ac effeithioldeb eu swyddau hwy yn deillio. Oni ba'i ei fod ef yn Offeiriad, ni buasai holl weinyddiad yr offeiriad gynt yn y swydd hono ond hollol ofer a diles; oni ba'i ei fod ef yn Brophwyd, ni byddai holl ymdrech dynion i ddsygu eu gilydd ond hollol aflwyddiannus; ac oni ba'i ei fod yn Frenin, ni byddai awdurdod na llywodraeth gan neb ar ei gilydd. Y mae ef goruwch pawb oll, yn llywodraethu, yn trefnu, ac yn effeitholi gwasanaeth pawb. Rhuf. 9. 5. Eph. 1. 21, 22. 1 Pedr 3. 22.—Goruwch pob tywysogaeth—goruwch pob enw. EDR. Dyrchafu, Esqyn.

'Awdurdodau goruchel.' Rhuf. 13. 1. *Gr. αι εξουσιαι υπερεχουτες.* Y mae yr awdurdodau goruchel yma yn cael eu gwahaniaethu oddi wrth y tywysogion sydd yn eu meddiannu (adn. 3.) ac y maent yn arwyddo, nid y personau sydd yn meddiannu yr awdurdod ei hun, pa un ai bod yr awdurdod yn osodedig yn y bobl gyffredin, yn y penefigion, neu mewn person, breninol, neu yn rhanedig rhyngddynt; ond yr awdurdodau a ddynodant y sefydliad gwladol, pa *fath-bynag* fyddo. Y mae pob gosodiad a threfn wladol oddiwrth Dduw; ac ni ddichon neb ymosod yn erbyn yr awdurdod, heb wrthwynebu ordinhad Duw; a'r rhai a wrthwynebant a dderbyniant farnedigaeth iddynt eu hunain. Macknight.

'Yn y goruwch-leoedd.' Heb. 1. 3. *εν οψη-λοις, yn y goruchafion, yn y lleoedd goruchaf.* W. S. yn y nefoedd. Edr. Heb. 1. 13. a 10. 12. a 12. 2.

'Goruwch-ystafell.' Marc 14. 15. Luc 22. 12. Act. 1. 13. Y goruch-ystafelloedd oedd y rhai a ddefnyddient fwyaf i anneddu ynddynt yn ngwlad Judea, fel y gwnant hyd heddyw yn Aleppo; yn y dosparthiadau isaf o'u had-eiladau yr oedd yr anifeiliaid.* Harmer's *Observ.* Vol. I. Russell's *Nat. Hist. of Aleppo*.

GORUCHAFIAETH-ION, (goruchaf) gor-fodiaeth, buddugoliaeth, dyrchafiaeth. — 'Fod gweddiau dros freninoedd, a phwb sydd mewn goruchafiaeth.' 1 Tim. 2. 2. 'A ffawb ar a osoded mewn awdurdod.' W. S. a Dr. M. Pawb mewn swyddau goruchel, a llywodraeth, neu arglwyddiaeth gauddynt dan y brenin. Yn y cyn-oesoedd yr oedd yr Iuddewon yn gweddio dros dywysogion Paganaid, y rhai yr oeddynt mewn caethiwed danynt; ac yr oedd hyn wedi ei orchymyn iddynt gan Dduw. Ezra 6. 10. a 7. 27, 28. Jer. 29. 7. Wedi hyn daethant mor ragfarnlyd fel na weddient dros lywodraethwyr Paganaid, pwy bynag; i.e. yr oedd brwd-frydwyr (*zealots*) yn barnu na ddylai pobl Dduw ufuddhau i dywysogion eilun-addolgar; ac yn aml tertysgent yn erbyn swyddwyr Paganaid, yn ngwlad Judea, ac mewn gwledydd eraill. Hwyrach i rai o'r Iuddewon ddwyn y farn hon gyda hwynt i'r eglwys Gristionogol. Y mao yr apostol, yn addas i ysbryd yr efengyl, yn gorchymyn gweddio, yn ddirgel ac yn gyhoedd, dros freninoedd, a rhai mewn goruchafiaeth danynt, fel y gallai y cyfryw swyddwyr wybod eu bod yn ddeiliaid ffyddlon, ac y caent fwynhau heddwch danynt.

GORUCHWYLIAETH, (goruch-gwyl) dysteiniaeth; gwaith goruchwylwr. Y mae yn aml yn cael ei briodoli i ryw waith sanctaidd yn y babbell, a'r deml. Num. 4. 16. a 8. 26. a

* Busbequies, yn rhoddi hanes ei dy ardrethel yn Nghaer Cystennyn, a ddywed, 'Pars superior—Sola habitatur—Pars inferior equorum stabulationi destinata est.' Yr oruwch-ystafell yn unig ydys yn gyfanneddu ynddi; y rhan isaf sydd wedi ei neillduo yn faroh-dy i'r coffylau.

18. 5. 1 Cron. 23. 32. a 26. 12. 2 Cron. 7. 6. a 8. 14. a 13. 11. a 31. 16. a 35. 2.—Hefyd i weinidogaeth yr efengyl. Eph. 3. 2. Col. 1. 25. Edr. CRYNHOI, GORCHWYL.

GORUCHWYLIWR—WYR, (goruch-wyl-gwr) arolygwr, golygydd, dystain.—'Felly cyfrifed dyn ni, megys gweinidogion Crist, a goruchwylwyr ar ddirgeledigaethau Duw.' 1 Cor. 4. 1. 'Gouchwylwr Duw.' Tit. 1. 7. 'Dirgeledigaethau Duw,' ydyw gwirioneddau yr efengyl; y rhai oeddynt yn guddiedig yn Nuw er tragwyddoldeb, ond a ddadguddiwyd i'w eglwys, trwy ei weision, o oes i oes. Gweini y dirgeledigaethau mawrion hyn i'r eglwys-yw gwaith gweinidogion Crist. Nid en dychymygiot eu hunain, ond dirgeledigaethau Duw sydd iddynt weinyddu; nid gweinidogion Crist ydynt, os ydynt yn traddodi dim atall. Y gair *αρολογος*, a arwydda arolygwr, a gweinyddwr achosion teulu, neu ddinas. Rhuf. 16. 23.

Mae Duw pob gras yn cyfranu amryw ras, ac mae pob un yn oruchwylwr ar y gras, neu y rhodd a dderbyniodd; braint yw bod yn (*χαροι εχομενοι*) *oruchwylwyr da* dros Dduw, er lles ein gilydd. 1 Pedr 4. 10.

. GORUG, (amser gorphenedig o *goru*) gwuaeth. Arferir ef yn aml yn yr un ystyr a *did*. 'Efe a orug ddaioni i mi;'—'gorug iddo goron;'—'dyfod a orug.'—'Gorumdaith a oruc yr Iesu yn Galilea.' Gwel hefyd Ioan 6. 1. a Luc 18. 15.

Dy aif, er beilch yn clytlo flug,
A'm calon oruw, cadwaf.

E Frye, (Salm 119. 69.)

GORWAGEDD, (gor-gwagedd) dilanw, a-fuddiol, tlawd, ofer, coegedd, chwyddedig-rwydd; gwag-ogoneddusrwydd.—'Gan ddywedyd chwyddedig eiriau gorwagedd.' 2 Pedr 2. 18. Geirian mawr chwyddedig, yn hollol wag o synwyr ac adeiladaeth; nod gau athrawon yw hwn.

GORWEDDFA-AU, (gor-gwedd-fa) gwely, lle i orwedd; peth i orwedd arno. Job 7. 13. Salm 6. 6. a 139. 3. Esa. 35. 7. a 65. 10.

GORWEDD-OG, (gor-wedd) Heb. *גורגור* ar wastad, ar lawr, ar osgo. Gorwedd weithiau a arwydda anlladrwydd. Gen. 19. 33. a 39. 7. Exod. 22. 16. *et. al.*—Cwsg, cwsg marwolaeth. 1 Sam. 3. 5. Job 7. 4. a 11. 19. a 14. 12. a 20. 11. a 21. 26. Salm 4. 8.—'Yr holl fyd yn gorwedd mewn drygioni.' 1 Ioan 5. 19. *εν τω πονηρω*, yn y drwg, yn yr un drwg, yn meddiant Satan, yn llawn o bob drygioni, ac yn ymfodloni, ac yn ymfryfrydu ynddo. Eph. 2. 1. a 6. 11. Col. 1. 13. 2 Tim. 2. 26. 2 Cor. 4. 4.

GORYMDAITH-IAU-IO, (ymdaith) am-dramwyad: cylch-deithio; am-dramwy; angylchu.—'I orymdaith yn y wlad y daethom.' Gen. 47. 4.—'Rhaid i mi orymdaith heddyw.' Luc 13. 33. W. S.

GOSEN, Heb. *גושן* [*dynesad*] 1. Talaeth

ffrwythlawn yn ngwlad yr Aipht, yn agos i Fôr y Canoldir, lle y cyfleoedd Joseph ei dad a'i frodyr, a lle y preswylasant 200 o flynyddoedd. Gen. 47. 6. Y mae llawer o ddadleuoedd pa dalaeith o'r Aipht a feddylir wrth גֹּשֶׁן הַיְרֵחוֹ *goshen*. Yn Gen. 47. 11. gelwir hi 'tir Ramases.' Mae yn eglur mai gwlad borfaog oedd, ar gyffiniau dwyreiniol yr Aipht. Geilw y LXX yn eu cyfieithiad γεσεμ Αραβιας, *gesem Arabias*; rhaid bod y cyfieithwyr hyn, y rhai a gyfieithasant y Beibl yn Alexandria, yn yr Aipht, yn deall ansawdd a daearyddiaeth y wlad hono; am hyny barna Michaelis bod Gosen ar duedd Arabia; ond nid yn uwch i'r gogledd na Tirbonus Palus, a bod ei chyffiniau deheuol yn cyrhaedd hyd Mons Troicus. Barna rhai mai darlleniad y LXX (γεσεμ, גֹּשֶׁן) yw y darlleniad cywir a gwreiddiol; yr hwn a arwydda *gwlad y gwlaw*, a'i bod yn cael ei dyfihau â chafodydd o'r nefoedd, yn wahanol i'r Aipht, yr hon a ddyfrheir gan yr afon Nilus. Yr oedd 'gwlad y gwlaw' yn addas breswylfod i'r Israeliaid, y rhai oeddent fugeiliaid ac amaethyddion. Gwel Boothroyd.—2. Gwlad, neu ddinas yn agos i Gibeon. Jos. 10. 41. a 15. 51.

GOSOD, &c. (sawd) Heb. שָׂרָף *dodi*, cyfleu; rhoi, rhoddi.—'Bara gosod—Bara dangos.' Exod. 25. 30. Num. 4. 7. 1 Sam. 21. 6. 1 Bren. 7. 48. 1 Cron. 9. 32. 2 Cron. 13. 11. Neh. 10. 33. Mat. 12. 4. Heb. 9. 2. 'Bara dangos,' Heb. לֶחֶם פָּרִים *bara uyn-ebau*, neu *bara y presennoldeb*, am ei fod yn cael ei osod o flaen wyneb, neu yn mhresennoldeb Duw, לֶחֶם פָּרִי תְּמִירָה *yn wastadol*; *προθεσις τῶν ἁρτων*, *gosodiad bara*, neu *dorthau*, Heb. 9. 2. *ἄρτοι προθεσεως*, *bara gosod*. Mat. 12. 4. Am wneuthuriad a gosodiad y bara hwn cawn hanes neillduol yn Lef. 24. 5—9. 'A ohymer beilliaid, a phoba ef yn ddeuddeg teisen; dwy ddegfed ran fydd pob teisen. A gosod hwy yn ddwy res, chwech yn y rhes, ar y bwrdd pur, ger bron yr Arglwydd. A dod thus pur ar bob rhes, fel y byddo ar y bara yn goffiadwriaeth, ac yn aberth tanllyd i'r Arglwydd. Ar bob dydd Sabboth y trefna ef hyn ger bron yr Arglwydd bob amser. A bydd eiddo Aaron a'i feibion; a hwy a'i bwyty yn y lle sanctaidd.' Y deuddeg teisen, fel y deuddeg maen ar ddwyfroneg yr Arch-offeiriad, y deuddeg careg a osododd Joshua yn nghanol yr Iorddonen, a'r deuddeg careg a gymerwyd o ganol yr Iorddonen, ac a osodwyd yn Gilgal, a arwyddant y deuddeg llwyth, sef holl Israel Duw. Gal. 6. 16. Exod. 28. 21. Jos. 4. 9, 20. Rhanwyd Canaan yn ddeuddeg etifeddiaeth; yn cyfateb i hyn y mae deuddeg apostol yr Oen, a deuddeg sylfaen y Jerusalem newydd. Dat. 21. 14. Y deuddeg teisen ar y bwrdd ger bron yr Arglwydd yn wastadol, a arwydda bod ei holl bobl, eu personau, a'u gwasanaeth, bob amser yn gymeradwy yn Nghrist, a'i fod yntau a'i wyneb yn llewyrchu

arnynt yn rasol; ar y bwrdd pur, sef Crist, y maent yn gymeradwy yn wastadol. Dat. 8. 3, 4. Eph. 1. 6. Heb. 7. 25. Y mae ei lygaid ef arnynt; a gweddai fod eu llygaid hwythau arno yntau yn wastadol. Salm 34. 15. a 123. 1, 2, 3. Jer. 24. 6.

Yr oedd 'thus pur' i fod ar y bara yn goffiadwriaeth; a phan gymerid y bara ymaith byddai y thus yn cael ei losgi ar yr allor aur, yn aberth tanllyd i'r Arglwydd. Y thus a arwydda eiriolaeth beraidd yr Arglwydd Iesu dros ei bobl, a dylanwadau hyfryd ei Ysbryd arnynt; yn goffiadwriaeth ac yn arwydd sicr o'u cymeradwyaeth ger bron yr Arglwydd. Tra yr oedd yr offeiriad yn ymborthi ar y bara, yr oedd y thus lloagedig yn aroglu yn beraidd fel aberth tanllyd i Dduw; felly y mae Crist yn dderbyniol gan Dduw fel Cyfryngwr, ac yn llesol i'w bobl.

Yr oedd y bara i gael ei 'osod' o newydd bob Sabboth, pan yr oedd yr offeiriad yn eu cylchoedd yn dechren eu gwasanaeth. 2 Cron. 23. 4. Yr oedd dau offeiriad i gymeryd y ddwy res deisenau, a dau i gymeryd y ddau gwpan a'r thus, un i bob rhes; yr oedd pedwar i fyned o'u blaen hwynt, i ddwyn y bara oedd ar y bwrdd, a'r cwpanau thus ymaith: fel hyn yr oedd y newydd yn cael ei osod yn y fan y tynwyd yr hen ymaith. Yr oedd y bara i fod yn wastadol ar y bwrdd, yn eu teithiau, a phob amser. Num. 4. 7. Yr oedd hefyd yn *newydd*, ac nid yn llwyd ac yn henaidd. Felly y mae y duwoliolion yn Nghrist, yr un mor gymeradwy ger bron Duw bob amser; a thrwy fywyd ffydd arno ni heneiddiant ac ni lesgant yn eu heneidiau. Salm 71. 9. a 92. 14. Y mae y fath undeb rhwng Crist a'i eglwys, fel y mae yr un pethau mewn gwahanol ystyriaethau, neu mewn gwahanol raddau, yn cysgodi Crist a'i eglwys hefyd. Felly, yn y golygiad hwn, dichon fod y bara gosod, nid yn unig yn cysgodi yr eglwys, ond hefyd yn dangos beth ydyw yr Arglwydd Iesu i'w eglwys, bara neu ymborth cyflawn, brwd, gwastadol. Y mae yma deisen i bob llwyth ger bron Duw; cânt ymborthi arno ger bron Duw, ac yn ei heddwch, yn eu holl deithiau, eu gwersyllfaoedd, a phob amgylchiad a ddichon eu cyfarfod. Efe yn unig yw achos eu cymeradwyaeth ger bron Duw, eu hunig ymborth a'u cynnalïaeth yn y byd.

Yr oedd y bara i gael ei osod yn *frwd*, neu yn newydd bob Sabboth, ac yr oedd yr offeiriad wedi hyny i ymborthi arno trwy yr wythnos; felly y mae Crist fry yn y nefoedd dros ei bobl, ac yn ymborth hefyd iddynt yn ei ordinhadau ar y ddaear: 'Crist sydd bob peth, ac yn mhob peth.' Y mae efe yn wastadol yn ymddangos fry drostynt, ac yn wastadol yn ymborth yma iddynt. Heb. 9. 24. Dat. 5. 6. Edr. ERRIOL.

'Gosodwyd i ddynion farw unwaith.' Heb. 9. 27. Gosodwyd, trefnwyd, a chyhoeddwyd hyny gan Dduw, yr hwn yn unig oedd ag aw-

durdod i wneuthur hyny fel barn cospedigaeth am bechod; sef i ddynion farw unwaith, a dim ond unwaith. Gen. 2. 17. a 3. 19. Felly Crist, yn gyfatebol i hyn, a offrymodd ei hun unwaith, a *dim ond unwaith*, i ddwyn ymaith bechodau llawer.

'Mai i hyn y'n gosodwyd ni,' sef i ddyoddef; nid yn unig i gredu yn Nghrist, ei bregethu, ond hefyd i ddyoddef. Gallasai rhai godi gwrthddadl yn erbyn yr apostolion, fel cenadon Duw, eu bod yn dyoddef; os oeddynt yn gallu gwneuthur gwyर्थian gwirioneddol, pam nad allent achub eu hunain rhag dyoddefiadau? Na chynhyrfed neb, medd yr apostol, yu y gorthrymderau hyn; i hyn y'n gosodwyd ni; y mae hyn o drefniad Duw, ac yn un prawf o'n hanfoniad gan Dduw. Act. 9. 16.

GOSPER, *Llad.* VESPER; pryd gosper, pryd-nawn, hwyr, nos.—'O'r borae hyd oasper.' Act. 28. 23. W. S.

GOSTEG—U, (teg) dystawrwydd, llonyddwch, tawelwch, arafwch. Cantu ar osteg, canu yn gyhoeddus; rhoi gosteg, gorchymyn dystawrwydd.—'Nid oes osteg i mi,' nid oes dystawrwydd, ac am hyny, dim ond anesmwythder, ac aflonyddwch. Salm 22. 2. Yr oedd yn llefain arno yn nydd hawddfyd, ac yn nos adfyd. Yn y nos y cymerwyd Crist, ac yn dydd y dyoddefodd; ac yr oedd yn gweddio yn ddibaid heb ddfygio. 1 Thes. 5. 17. Luc 18. 1. Dyma weddio yn daer ac mewn gwirionedd. Iago 5. 16. Salm 145. 18.

'Pan agorwyd y seithfed sêl, yr oedd gosteg yn y nef, megys dros hanner awr.' Dat. 8. 1. Wrth y nef y meddylir yr eglwys ar y ddaear; ac wrth osteg yn y nef dros hanner awr, meddylir heddwch, a thangnefedd, a rhyddhad yr eglwys oddiwrth erlidigaethau, yn amser Cystenyn Fawr, medd rhai; wedi dystyry Anghrist, medd eraill. Nid hanner awr historiawl, ond hanner awr weledigaethol, a feddylir: ac am hyny arwydda amser *hir*, ac nid *byr*, fel y barna llawer. Bod hanner awr heb weled gweledigaethau newyddion mewn perthynas i amgylchiadau yr eglwys, sydd arwyddocaol o amser hir o lonyddwch i'r eglwys, medd Vitringa.

Mae yr Arglwydd yn gostegu pan byddo yn oedi ateb gweddiau ei bobl, neu yn oedi dial ar eu gelynnion. Salm 28. 1. a 83. 1.—'Gostegais fy enaid.' Salm 131. 2. Edr. DIDDYFNU.

GOSTWNG, GOSTYNGU—EDIG—RWYDD, (twng) iselu, darostwng; isel.—Gostwng y glust, a arwydda gwrando yn astud ac yn amyneddgar ar un. Salm 86. 1. Diar. 5. 1. Edr. DAROSTWNG, DYRCHAFU.

'Dysgwch genyf; canys addfwyn ydwyf, a gostyngedig o galon.' Mat. 11. 29.—'Dysgwch genyf, can vy-bot yn waredigennus ac yn isel o galon.' W. S.—'Am fy mod yn fwyn ac yn ostyngedig o galon.' Dr. M. Y mae ei

ostyngeddrwydd yn wirioneddol, canys mae o galon yn ostyngedig; mae yn hollol felly, ac yn berffaith gwbl yn mhob peth, ac yn ngweinyddiad ei holl swyddau. Nid oes neb yn uwch o ran ei berson, nac yn is o ran ei ostyngeddrwydd. Mae yn llywodraethu gyda mawrhydi dwyfol, ac yn dysgu gydag awdurdod oruchel, eto gyda y gostyngeddrwydd mwyaf. Mae yn ymostwng i ddyysgu rhai gwael iawn, ac yn eu dysgu gyda gostyngeddrwydd ac addfwynder anghymarol.

'A fu ostyngedig iddynt,' sef i'w rieni. Luc 2. 55. Mae y geiriau hyn yn fyr, ond yn gynnwysfawr iawn; ac yn dangos y fath oedd holl ymddygiad Crist yn ei fabandod a'i ieuencyd. Ufuddhaodd i'r pummed gorchymyn i'r perffethrwydd mwyaf. Ni chafodd rhieni erioed y fath barch ac ufudd-dod gan blentyn.

'Ei ras a rydd efe i'r gostyngedig.' Diar. 3. 24. Iago 4. 6. 1 Pedr 5. 5. Esa. 57. 15. Rhydd ychwaneg o ras; rhydd gysur a chynnalaieth dan yr holl orthrymderau, o gogoniaut tragywyddol yn y diwedd. Diar. 15. 33. a 18. 12. Un o nodau etholedigion Duw yw gostyngeddrwydd, ag sydd yn cael ei weithredu ynddynt gan yr Ysbrd Glan. Mae gostyngeddrwydd yn ymddangos yn agwedd sanctaidd eu hysbryd yn eu holl gymdeithas a Duw, yn cydnabod eu gwaeledd a'u hannheil-yngdod, ac yn edifarhau mewn llwch a lludw. Lle y mae yn wirioneddol rhyngddynt a Duw, ymddengys hefyd yn eu holl ymddygiad tuag at eu brodyr, gan dybied eu gilydd yn well na hwynt eu hunain. Col. 3. 12. Phil. 2. 3. Y mae agwedd wrthwyneb i ostyngeddrwydd yn hollol anaddasu dyn i gymdeithas a Duw, ac i dderbyn dim yn ysbrydol oddi wrtho. Rhaid ei ddarostwng yn gyntaf, cyn y caffo ei ddyrchafu gan Dduw trwy gyfraniadau grasol iddo. Edr. BALCHDER.

GOSYMDAITH, (ymdaith) traul, cynaliaeth, lluniaeth i daith.—'Pwy a i ryfely yn amser ar ei osymddaith i hun?' 1 Cor. 9. 7. W. S.

GOZAN, *Heb.* גוזן [*gorfa*] enw afon, a'r wlad hefyd, trwy yr hon yr oedd yr afon yn rhedeg. Wedi i freninoedd Assyria orchfygu y wlad hon, trosglyddasant rai o ddeg llwyth Israel iddi yn gaethion. 2 Bren. 17. 6. a 19. 12. 1 Cron. 5. 26. Esa. 37. 12. Y mae Prideaux yn golygu sefyllfa afon Gozan a'r wlad yn Media. Vol. I. p. 10.

GRADELL, *Llad.* CRATIS, aich, gridyll.—'Ar radell.' Lef. 2. 5. a 7. 9. *Heb.* פדלל *padell*, *padell ffrto*. Yr oeddent yn paratoi y bwyd-offrwm, weithiau trwy ei hobi ar radell.

GRADD—AU, (rhadd) *Heb.* גרר *Llad.* GRADUS; cam; dring, lled-dring, gris; nrdd, dyrchafiaeth.—Gradd carenydd; gradd o oruchafiaeth; gradd ysgol.—'Y rhai a wasanaethant swydd diacon yn dda, ydynt yn ennill iddynt eu hunain radd dda, a hyfder mawr yn y ffydd eu yn Nghrist Iesu.' 1 Tim. 3. 13. *Καθουον καλον*, *graddl anrhydeddus*, sef

setyllfa ddyrchafedig ac anrhydeddus yn yr eglwys. Y rhai a wasanaethent yn dda, yn ffyddlawn, ac yn ddoeth, mewn swydd is, a gaent eu dyrchafu i swydd uwch; a byddai eu ffyddlondeb yn ennill iddynt (*κολλην παραρησιαν*) ryddid a hyfdra mawr yn y ffydd, sef yn ngwasanaeth y ffydd, ac yn dysgu ffydd Crist. Cor-onir ffyddlondeb yn aml yn y byd hwn & rhyw nod neillduol o gymeradwyad Duw.

GRAIAN, GRAIENYN, (*grae*) gro, marian, tywod bras, marianro. Diar. 20. 17. Esa. 48. 19.

GRAS—LAWN—OL, *Gr. χαρις; Llad. GRATIA*; rhad, llad, cêd, dawn; rhad-rodd; cyfrif, bri, hoffedd; tegwch, harddwch, hawddgarwch, gweddusrwydd; gollyngdod, rhydddeb; cenad, caniatad; heddwch, cymmod, cariad, erfyniad bendith, tâl diolch. Mae y gair *gras* yn dyfod oddiwrth *gratia*, a hwnw oddiwrth *χαρις*, oddiwrth *χαρω*, *llawenhau*, neu *χαρα*, *llawenydd*; neu oddiwrth y gair *קָרַב* bod yn *werthfawr*. Mae y gair *χαρις* weithiau, yn cael ei gyfieithu *ffair*, Luc 1. 30. a 2. 52. Act. 2. 47. a 7. 46. a 25. 3. 9. —*diolch*; Luc 6. 32, 33, 34. a 17. 9. 1 Cor. 15. 57. 2 Cor. 2. 14.—*hawddgarwch*, Act. 7. 10.—*cymwynas*, Act. 24. 27.—*rhodd*, 1 Cor. 16. 3. 2 Cor. 8. 4. *Gras* yw y cyfieithiad yn mhob man arall lle yr arferir y gair. Y gair *gras* a arwydda yn gyffredinol y pethau canlynol:—

1. Daioni, cariad, caredigrwydd, cymwynasgarwch Duw tu ag at ddynion, neu ddyunion tu ag at eu gilydd—a hyny yn hollol rad, wirtoddol, ac anhaeddiannol yn y gwrthddrych o'r daioni hwnw. Amlwg ei fod yn yr ysgrythyr- au yn aml, o'r un arwyddocad a chariad rhad tragwyddol Duw, fel yr unig achos cynhyrfiol yn iechydwrriaeth dyn. Cymhar. Heb. 2. 9. Rhuf. 3. 24. a 5. 15. a 6. 14. 2 Tim. 1. 9. Ioan 3. 16. Eph. 2. 5, 7, 8. Tit. 2. 11. a 3. 3, 4, 5. 2 Cor. 8. 9. Act. 14. 3. a 15. 11, 40. a 20. 24, 32. Yn yr ystyr hwn y mae yr apostol Paul yn aml yn arferyd y gair, ac yn gosod allan ras yn Nuw yn wrthwyneb i weithredoedd mewn dyn, fel yr unig achos o iechydwrriaeth, yn yr artaethiad, pryniad, a'r cymhwysiad o honi, a pharhad unrhyw ddy yn ei meddiannu. Rhuf. 11. 6. 1 Cor. 12. 9. Eph. 1. 2, 6, 7. Yn yr ystyr hwn cymhwysir ef at ddynion hefyd, o ran eu hewyllys da tuag at eu gilydd. Yn yr ystyr hwn o'i arferiad rhwng dynion a'u gilydd, y mae yn cael ei gyfieithu yn gyffredinol *ffair*. Gen. 39. 4. Luc 2. 52. Diar. 13. 15. Esther 5. 8.

2. Trwy draws-enwad, arwydda unrhyw fendith, anrheg neu rodd, yn amlygu caredigrwydd, ac yn deillio o ewyllys da. 1. Felly y mae Crist yn llawn gras a gwirionedd—ac y mae ei bobl yn derbyn o'i gyflawnder ef, gras am ras; sef bendithion helaeth, gwerthfawrocaf, a mwyaf goruchel a pharchus. Ioan 1. 14, 16.—2. Yn yr ystyr hwn y mae y dawn cyflawnder yn cael ei alw yn ras. Rhuf. 5. 20. a

3. 24.—3. Cyflwr o gymmod a heddwch â Duw trwy gyfrifiad o'r cyflawnder hwnw. Adn. 2.—4. Bod dan ras yw bod dan oruchwyliaeth cyfammod grasol Duw yn Nghrist, a than lywodraeth sanctaidd rasol egwyddor o ras, yr hon a eilw yr apostol, *deddf ei feddwol*. Rhuf. 6. 14. a 7. 23. Cynnyddu mewn gras yw cynnyddu mewn sancteicdrwydd tufewnol, mewn doniau ysbrydol, a rhodiad sanctaidd, a duwioldeb. 2 Pedr 3. 18. Yn yr ystyr hwn y rhydd Duw ras a gogoniant. Salm 84. 11.—5. Yr holl ddedwyddwch, cysur, dyddanwch, a'r cyflawnder o fendithion sydd yn Nghrist i'w bobl sydd yn y byd hwn, a'r hwn sydd yn dyfod, a elwir yn ras, yn aml, am mai o rad gariad a haelioni Duw y mae y cwbl yn tarddu. Rhuf. 5. 15, 17. 1 Cor. 16. 23. 2 Cor. 13. 13. Gal. 5. 4. Eph. 6. 24. Phil. 4. 23. Col. 4. 18. 1 Thea. 5. 28. 2 Thea. 3. 18. 1 Tim. 6. 21. 2 Tim. 4. 22. Tit. 3. 15. Heb. 13. 25. Dat. 22. 21.—6. Yn 1 Pedr 1. 10. *gras* a arwydda yr *iechydwrriaeth*, am ei bod i gyd yn hollol yn tarddu o ras Duw; adn. 13. *gras* a arwydda *gogoniant tragwyddol*, yn ei holl gyflawnder, oblegid yr un rheswm.—7. Mae swyddau sanctaidd a dynion addasidd- ynt, pa un ai gwrthiol ai cyffredinol, yn cael eu galw yn ras, am mai ffair neillduol i'r personau eu hunain ac i'r eglwys yw eu bod yn cael eu gosod yn y cyfryw swyddau, ac yn cael eu cynnwrthwyo addas i gyflawni y gwaith perthynol iddynt. Eph. 3. 2, 8. a 4. 7. Rhuf. 1. 5. a 12. 3, 6. a 15. 15, 16. 1 Cor. 3. 10. Gal. 2. 7, 8, 9.—8. Yr efengyl a'r pregethiad o honi. 1 Pedr 5. 12. Efengyl gras Duw ydyw; efengyl yn tarddu o ras Duw; yn dadguddio gras Duw yn Nghrist; yn cyhoeddi bendithion grasol oll yn rhad i ni; a thrwy greu pa un y mae pechaduriaid yn cyfranogi o'r bendithion hyn. Act. 14. 3.—9. Tuedd elusengar o weithrediad grasol Duw yn y galon, a rhoddion ewyllysgar y saint i'w brodyr. 2 Cor. 8. 4, 7, 19. 1 Cor. 16. 3.

Wrth sylwi yn fanwl ar yr arferiad o'r gair yn y Testament Newydd, gellir gweled nad oes dim yn perthynu i'r eglwys, fel y cyfryw, neu sydd yn ei gwneyd yn eglwys, nad ydyw yn cael ei alw yn ras; am fod y cwbl yn tarddu o rad gariad a daioni Duw yn unig ag sydd yn gwneuthur dim rhagor rhyngddi, a phob aelod o honi, ag eraill. Duw pob gras yw Duw; ac o'i drysorau anchwiliadwy a diddarfod, y mae yn cyfranu i gyfodi eglwys iddo ei hun, a hono yn sanctaidd, yn gyflawn, ac yn ogoneddus, wedi ei chwbl harddu â doniau ac addurniad- au yr Ysbryd Glan. Y mae yn gwbl addas iddi hi, ei holl swyddwyr a'i haelodau, ddywedyd gyda'r apostol Paul, 'Trwy ras yr ydyw yr hyn ydyw.' 1 Cor. 15. 10.—'Trwy ras yr ydyw yn gadwedig;' y mae pob peth sydd yn perthyn i gadwedigaeth yn gwbl o ras. Eph. 2. 5.

Y mae gras, fel y mae yn raslonrwydd yn

Nuw, yn anfeidrol fel efe ei hun; nid oes na dechreu, a' diwedd, na therfynau iddo, mwy nag i Dduw ei hun. O ran y cyfraniadau o hono yn Nghrist i'w bobl, mae y cyflawnder a'r helaethrwydd mwyaf ynddo. Mae yr apostol yn ysgrifenu am dano mewn geiriau sydd yn dangos y cyflawnder, yr helaethrwydd, a'r dyfnderoedd mwyaf, megys *τον υπερβαλλοντα πλουτον της αυτου εν χρησотоτητι εφ' Χριστω Ιησου*—rhagorol olud—dirfawr olud (W. S.)—golud tros ben pob mesur a therfynau; golud yn rhagori ar bob trueni a phechod mewn dyn; (Eph. 2. 7.) *τον ανεξιχνιαστον πλουτον του Χριστου*, golud na ellir byth ei gael allan yn gyflawn wrth chwiliad pawb yn fwyaf dyfal ac egniol. Eph. 3. 8. Y mae Duw yn ewyllesio dangos i oesoedd y byd y rhagorol olud hwn; a'i gymwynasgarwch, neu ei *garedigrwydd* (W. S.) i ni yn Nghrist sydd yn dangos hyn *gyflawn—υπερεκεισευσεν η χαρις, gras yn rhagorol amlhau—yn tra amlhau yn fwy o lawer* (W. S.) yn tra amlhau yn fwy o lawer na phechod, y peth mwyaf sydd yn bod ond gras. Am fod gras yn tra amlhau ac yn rhagori ar bechod, yr achubir y pechadur, ac y teyrnasa gras yn oruchel a gogoneddus, trwy gyflawnder i fywyd tragwyddol. Rhuf. 5. 20, 21.—*υπερεκλενωσεν η χαρις, y gras a orlenwodd yn ddirfawr*. 1 Tim. 1. 14.—*χαρις τε μεγαλη, gras mawr* oedd arnynt oll. Act. 4. 33. Mae meddyliau cyffredin am ras Duw yn anaddas iawn; nid peth cyffredin yw, ond anghyffredin iawn. Y mae pob llawnder, pob mawredd, pob eangder, pob amrywiaeth yn rhagori ynddo ar bob peth, ac ar holl ffyrdd Duw ei hun. Mae holl bridoliaethau Duw, a'i holl ragluniaethau ar waith yn ei ddangos. Yn mhersop Crist, ei swyddau, a'i waith yn iechydwrtaeth yr eglwys, yn unig, y mae i'w weled yn ei anfeidredd.

Un o'r enwau y mae y Duw mawr yn ei roddi arno ei hun yw ei fod yn raslawn. Nid oes neb yn adnabod Duw yn gyflawn ond Duw: ei dystiolaeth am dano ei hun yw, ei fod yn drugarog a graslawn. Exod. 22. 27. a 34. 6. Salm 111. 4. a 116. 5. a 145. 8. a 106. 4. a 85. 1. Neh. 9. 31. Joel 2. 13. Jona 4. 2. Y gair *גָּדוֹל* a gyfieithir *graslawn*, a arwydda y tynerwch, y tiriondeb, a'r tosturi mwyaf, at wrthddrychau hollol annheilwng. Y mae tiriondeb a thosturi mewn creadur yn hawddgar iawn; beth a feddylw'n am DDUW GRASLAWN, sydd yn rasol fel Duw, ac yn addas iddo ei hun! Dyma wrthddrych nad oes ond synu byth wrth foddwl am dano!—Llynced fy meddwl bellach iddo ei hun, fel na byddo genyf feddwl byth am ddim ond efe!

'Troi gras Duw yn drythyllwch,' sef efengyl gras Duw—gair ei ras—athrawiaethau gras, y rhai sydd yn dadguddio ac yn cyhoeddi gras Duw yn Nghrist. Judas 4. Athrawiaethau sanctaidd ydynt, a'u hunig dueddiad yw dysgu dynion i wadu annuwioldeb a chwantau bydol,

a byw yn sobr, yn gyflawn, ac yn dduwiol; rhaid eu troi o'u hunion redegfa, o'u natur, a'u dyben, i fod yn achlysur i bechu; *μετατιθεμι*, symud o'i le, cam-osod, cam-droi, gŵyr-droi. Ni ddichon neb droi egwyddor o ras yn drythyllwch; ond dichon egwyddor bechadurus w'ro yr efengyl, neu athrawiaethau gras, yn drythyllwch.

'A ninnau, gan-weithio, ydym yn attolwg i chwi, na dderbynioch ras Duw yn ofer.' 2 Cor. 6. 1. Gellir cyfieithu y geiriau, 'Yn awr, gydweithwyr, yr ydym yn attolwg i chwi, na dderbynioch ras Duw yn ofer.' Macknight.—'Velly nineu can hyny megis yn gydweithwyr,' &c. W. S. 'Gras Duw' yw y swydd weinidogaethol, neu y doniau a roddodd Duw iddynt i gyflawni y swydd. 'Derbyn gras Duw yn ofer,' neu yn ddiles, yw peidio defnyddio y doniau hyny trwy segurddod, diogi, a diofalwch; neu eu cam-ddenyddio i ateb eu dybenion llygredig eu hunain.

'Gwraig rasol,' sef gwraig (*הָרַח*) dduwiol, dirion, serchog, hawddgar, yn llawn mwyn-eidd-dra a gweithredoedd da. Diar. 11. 16.

'Geiriau grasol,' geiriau grasol, yw ymardd ac athrawiaeth wirioneddol, sanctaidd, efengylaidd, yn cael ei thraddodi gyda dechudra, doethineb, serchogrwydd, a thiriondeb; yn ennillgar ar eraill, ac yn tueddu i'w gwneuthur yn ddoeth, yn rasol, ac yn sanctaidd. Preg. 10. 12. Luc 4. 22. Col. 4. 6.

'Hyn sydd rasol, os yw neb o herwydd cydwybod i Dduw yn dwyn tristwch, gan ddyoddef ar gam.' 1 Pedr 2. 19. *Touto rap charis, hyn sydd hardd; sydd gymeradwy ger bron Duw; hyn sydd ganmoladwy. Saes, thank-worthy*. Os bydd un yn dyoddef o gydwybod i Dduw, y mae yn parchu ac yn anrhydeddu Duw yn hyny, ac y mae yn hyny yn gymeradwy gan Dduw. Gwel Beza, Macknight, Schleuser's *Lexicon in XAPIE*.

GRAWN, (gra) *Llad*. GRANUM; yd, yden, gronyn; mân-aeron.—Grawn eiddew, neu crawel yr eiddew; grawn ysgaw, neu crawel yr ysgaw; grawn gwin, neu ffwythau y gwinwydd. Gen. 40. 10. a 49. 11. Job 15. 33. 1 Cor. 15. 37.

GREISION, CREISION, (cras) marwydos, sorod, sothach.' Eea. 64. 2.

GRESYN—U (gres) gofidio, galaru am.—'Gwelais y troseddwr a gresynais; am na chadwent dy air di.' Salm 119. 158. Y mae yr un gair *קָטָן* yn cael ei gyfieithu *ffieiddio* yn Salm 139. 21. 'Onid *ffieidd* genyf.' Arwydda *ffieiddio* i'r gradd eithaf. Y rhai sydd yn gweled gogoniant, prydferthwch, a gwerthfawrogrwydd gair yr Arglwydd, ni allant lai na thosturi wrth y troseddwr o hono, a *ffieiddio* eu hanystyriaeth, eu hesgeulusdra, a'u pechod dirfawr.

GRIDDFAN—AU, cwynfan, ochain, galaru, ocheneidid, alaethu.—'A'r Iesu a riddfanodd yn yr ysbryd, ac a gynhyrfwyd.' Ioan 11. 33.

Yr oedd yr Iesu yn wir ddyn, a holl deimladau dibechod y natur ddynol ganddo. Yr oedd ynddo y tynerwch, y tiriondeb, a'r cyd-ymdeimlad mwyaf. Y mae marwolaeth Lazarus yn rhoddi i ni wir olwg arno yn hyn. Griddfanodd—wylodd—fe gynhyrfwyd, neu *εραξεν εαυτον, ymgynhyrfodd*. - Yr oedd ei ddeimladau tufewnlol, a'i agwedd allanol, yn dangos ei diriondeb tostariol a'i fyddlondeb, fel cyfaill, at y teulu yr oedd yn ei garu. Edr. OCHENAID, LAZARUS.

GRISIAL, (cris) *Llad*. CRYSTALLUS. Edr. CRYSTAL.

GRIS-IAU, *Llad*. GRADUS; gradd, dring, lled-dring. Exod. 20. 26. 1 Bren. 6. 8. Act. 21. 35. Edr. ALLOR, GORSEDD-FAINC, LLOCHES.

GROEG-IAID-WR. Yn Hebreceg gelwir gwlad Groeg a'i thrigolion, *יָוָן Javan* neu *יוֹאֵן*. 'A'r dwch blewog yw brenin Groeg,' *מֶלֶךְ יוֹן* brenin *Javan*. Dan. 8. 21.—'Wela tywysog tir Groeg a ddaw, *וְהָיָה שֵׁר יוֹן בָּא* *Wela tywysog tir Javan a ddaw!* Dan 10. 20.—'Teyrnas Groeg,' *מְלָכּוֹת יוֹן* *teyrnas Javan*. Pen. 11. 2. 'Gwerthasoch hefyd feibion Judah a meibion Jerusalem i'r Groegiaid,' *לְבָנֵי הַיְוֹנִים* *feibion Heiavianim*. Joel 3. 6.—'Yn erbyn dy feibion di, Groeg,' *בְּנֵי יוֹן* *dy feibion di, Javan*. Zech. 9. 13.—'Italia a Groeg,' *יָוָן תִּרְבֵּל* *Fubal a Javan*. Esa. 66. 19. Ezec. 27. 13, 19. Javanoedd pedwerydd mab Japheth; meibion Javan oedd Elisah, Tarsis, Cittim, a Dodanim. Y rhai hyn, mae yn dra thebygol, a boblogasant wlad Groeg, ynysodd Groeg, a'r gwledydd cylchynol. Oddiwrth Javan y galwyd talaeth yn Asia Leiaf, Ionia, tebygol; ac oddiwrth Elisah y galwyd gwlad y Groegiaid, *Ἑλλάς (Ellas)* a'i phreswylwyr, *Ἕλληνες (Ellenes)* yr enw cyffredin arnynt yn y Testament Newydd yn mhob man. Oddiwrth Elisah y cafodd y ddiinas Elis ei henw; hefyd meusydd Elysia (*Elysian fields*) yr afon Elisius neu Iliisus, cainc o fôr a elwir Helespont, sef *Elisae Pontus*. Galwyd hi yn *Græcia* oddiwr y brenin *Ἰππακω (Græcius)* mab Thessalus, olynwr Cecrops yn yr orsedd. Gwel Schleusner's *Lexicon in EAAAΣ*. Well's *Geography of the Bible*. Rollin's *Ancient History*, Vol. III. Nid wyf heb wybod fod hanes y Groegiaid eu hunain am enw eu gwlad yn wahanol. Dywedant hwy mai oddiwrth Helenus, mab Deucalion, brenin Thessaly, y cawsant yr enw Helenes, a'u gwlad yr enw Ellas. Ond y mae yr hanes uchod yn ymddangos i mi yn fwy unol a'r gwirionedd, am ei fod yn fwy unol â'r ysgrifeniadau sanctaidd, ein hunig gyfarwyddwyr sier mewn hanesion henafiaeth, a'r amseroedd gynt. Dywed Pliny (*lib. iv. c. 7*). iddynt gael eu galw yn Roegiaid oddiwrth enw hen frenin, am yr hwn nid oedd ganddynt ond traddodiadau ansicr. Geilw Homer hwynt *Helenes, Danaï, Argives*, ac *Achaiaid*.

Y mae y wlad yn sefyll yn y parth dehan-

ddwyrain o Ewrop. Yr oedd yn cynnwys yn yr ystyr helaethaf Peleponnesus, Achaia, Thessaly, Macedonia, a hwyraeth hefyd Epirus o du y gorllewin i Macedonia; ond yn yr ystyr gyfyngaf, nid oedd yn cynnwys ond y tri cyntaf. Taleithau Achaia oeddynt *Ætolio, Atica, Bœtia, Phocis, Doris, Locris, a Megaris*. Taleithau Peleponnesus oeddynt *Achaia propria, Arcadia, Argia, Elis, Corinth, Laconia, Messenia, a Sicyon*. Ynsoedd Groeg (y rhai a elwir yn Ezec. 27. 7. ynsoedd Elisah) ydynt *Cephalona; Corcyra (yn awr Corfu) Crete, Cyclades, Cythera, Delos, Eliboea*, ac eraill llai eu maint-ioli. Yn yr ystyr helaethaf hwn y mae y gair i'w ddeall yn Act. 20. 2. 'Daeth i dir Groeg,' *εις την Ελλάδα, i Ellas*. Javan a'i feibion, wedi gwasgariad meibion Noah yn Sinar, wrth dŵr Babel, a deithiasant o'ddi yno tuag Asia Leiaf, ac a breswylasant yn y rhan ddehenol o honi; tra yr oedd meibion Gomer, mab hynaf Japheth, yn preswyllo yn y rhan ogleddol. O Asia Leiaf y croesasant mewn amser yr Helespont, neu Eisa Pontus, sydd yn gwahanu Asia Leiaf oddiwrth wlad Groeg. Yn raddol pobllogasant y wlad hono, ac a osodasant i fynu amryw lywodraethau bychain, y rhai y cafachlysuron i roddi hanes am amryw o'honynt dan eu henwau priodol. Philip brenin Macedonia, a'i fab Alexander, a oresgynasant holl wlad Groeg. Wedi gorchfygu gwlad Groeg, yna Alexander a'i fyddin, oddeutu A. M. 3670, a aeth drosodd i Asia, ac mewn tair ymladdfa a ordcwygodd fyddinoedd lluosog y Persiaid. Edr. DARIUS. Mewn chwech (deuddeg medd yr Esgob Newton) mlynedd, goresgynodd ymerodraeth fawr y Mediaid a'r Persiaid, a rhan o'r India Ddwyreiniol; bu farw gan adael ymerodraeth ar ei ol o 4000 o filltiroedd o hyd. Ar ol ei farwolaeth, rhanwyd ei ymerodaeth yn bedair rhan, rhwng pedwar o'i dywysogion a blaenoriaid ei luoedd. Lysimachus a gafodd Bithynia; Thrace, a'r parthau gogleddol; Cassander, gwlad Groeg, a'r parthau gorllewinol; Ptolomy, yr Aipht, a gwledydd y dehan; a Selencus Nicaton, Syria, a'r parthau dwyreiniol. Yn mreuddwyd Nebuchodonosor, ymerodraeth y Groegiaid yw y 'bol a morddwydydd pres' y ddelw fawr a welodd. Dan. 2. 32. Hon yw 'y drydedd freniniaeth o bres, yr hon a lywodraetha ar yr holl ddaear.' Yr oedd pres yn arwyddlun addas o ymerodraeth y Groegiaid. Yr oedd hon yn is mewn cyfoeth a gwycheder na'r ddwy freniniaeth gyntaf o aur ac arian; hefyd yr oedd y Groegiaid yn nodedig am eu harfau pres, ac yr oedd yn enwad cyffredin arnynt, *Brazen-coated Greeks*, y pres-arwisgedig Groegiaid. Wrth y morddwydydd, tebygol, y meddylir breniniaeth y Seleucidae, yn Syria, a'r Lagidae, y rhai a deyrnasasant yn yr Aipht; y ddwy freniniaeth fwyaf enwog o olynwyr Alexander, a'r rhai bu fwyaf a wnelai yr Iuddewon â hwynt. Yn ngwledigaeth Daniel (*pen. 7. 6*) rhoddir i ni ddarluniad o

Alexander a'i olynwyr, dan yr arwyddlun o lewpard, a phedair aden aderyn iddo, a phedwar pen oedd iddo, a rhoddwyd llywodraeth iddo. Y mae y llewpard a'r pedair aden yn ddangosiad o gyflindra anarferol buddugoliaethau Alexander. Duwed Prideaux iddo ehedeg yn fuddugoliaethus yn fuanach nag y gallai eraill deithio, yn aml yn ymlid ei elynion amryw ddyddiau a nosweithiau ar garlam gwyllt: ymlidiodd ar ol Darius dros un diwrnod ar ddeg ddeuddeug milltir bob dydd. Byddai ar warthaf ei elynion heb wybod iddynt, a gorchfygai hwynt cyn iddynt gael hamdden i'w wrthsefyll. Yr oedd yn dyfod ar yr holl ddaear, ac fel y dywed Daniel, heb gyffwrdd â'r ddaear; ond megys ehedeg ar ddau bâr o adenydd, gydag ysgafnder a chyflymdra aderyn. *Connect. Part I. Book. viii.*

Mae y llewpard yn creadur hynod iawn am ei fuanach; 'A'i meirch sydd fuanach na'r llewpardiaid,' medd y prophwyd Habacuc, yn Pen. 1. 8. Creadur bychan, cryf, cyflym, glew, medd Bochart, yw y llewpard; nid fona ymladd a'r llew, neu y bwystfilod mwyaf cryfion a rheibus. Yr un modd Alexander, bychan o gorpholaeth, a breniniaeth fechan, a anturiodd ymosod ar frenin brenioedd (fel y galwyd ef) yfod Darius, ymerodraeth pa un oedd yn cyrhaedd o'r Helespont i'r India. Y mae pedwar pen y bwystfil hwn yn arwyddo rhaniad yr ymerodraeth y crybwyllwyd uchod am dani. 'Rhoddwyd llywodraeth iddo.' Nid ei lewder ei hun, ond rhagluniaeth Dnw, oedd yr achos yn peri ei holl lwyddiant. Cawn ddarluniad arall (Dan. viii.) o Alexander a'i fuddugoliaethau, ei farwolaeth, a'i olynwyr, tan yr arwyddlun o fwech gafr yn dyfod o'r gorllewin ar hyd yr holl ddaear, ac heb gyffwrdd â'r ddaear—i'r hwn yr oedd corn hynod rhwng ei lygaid, sef Alexander. Y mae gafr yn arwyddlun addas iawn o ymerodraeth y Groegiaid, neu y Macedoniaid, am fod llawer o eifr yn eu gwlad. Yr oedd arwyddluniau geifr ar eu lumanau; eu prif ddinas a enwid *Ageæ*, neu *Ageæ*, *trif y geifr*, a'r bobl a elwid *Ageæda*, *pobl y geifr*. Gwel Mede's Works, Book III. Y bwch a ddaeth hyd at yr hwrdd deugorn a welodd Daniel, sef ymerodraeth y Mediaid a'r Persiaid; efe a roddod at yr hwrdd yn angerdd ei nerth—a fu chwerw wrtho—a'i tarawodd—a dorodd ei ddau gorn, sef ei holl nerth—a'i bwriodd i lawr—ac a'i sathrodd—ac nid oedd a allai achub yr hwrdd o'i law. Y bwch gafr a aeth yn fawr iawn, ac wedi ei gryfhau, torodd y corn; sef, bu farw Alexander, yn 33 o'i oed; a chododd pedwar o rai hynod yn ei le, tua phedwar gwynt y nefoedd. Y mae cyd-gordiad y prophwydoliaethau a hanesiaeth awdwyr Paganaid yn nodedig iawn. Y mae manylwrwydd, priodoldeb, ac eglurdeb y prophwydoliaethau yn hynod i sylwi arnynt. Nid oes un gwrthddadl i'w dwyfoldeb a ddichon sefyll yn eu hwyneb yn meddwl un diduedd ac ys-

tyriol. Y mae y darluniad prophwydoliaethol yn briodol, yn addas, yn gyflawn, ac yn eglur iawn—yn cynnwys hanesiaeth oesoedd mewn byr eiriau, ac yn rhoddi golygiad mwy eglur ar Alexander, ei wroldeb, a buander ei fuddugoliaethau—a hanes ei olynwyr, a'r ymerodraeth ar ol ei farwolaeth, na'r hyn oll a ysgrifenyd am danynt wedi hyny. Amseryddiaeth prophwydoliaethol y geilw Mr. Mede hwynt, Calendar Sanctaidd, ac Almanac mawr prophwydoliaeth. Mede's Works, Book iii.

Wrth y corn bychan, yr hwn a ddaeth allan o un o honynt, ac a dyfodd yn rhagorol, tu a'r deau, a thu a'r dwyrain, a thu a'r hyfryd wlad, y mae y rhan fwyaf o ddehonglwyr yn deall breniniaeth y Selucida y Syria, yn enwedig Antiochus Epiphaneus, erlidwr creulion yr Iuddewon; ond y mae Syr Isaac Newton, ac Esgob Newton, yn barnu y darluniad yn fwy priodol i'r gallu Rhufeinaidd, yr hwn a oresgynodd Macedonia a Groeg yn gyntaf, ac oddi yno y Rhufeiniaid a daenasant ac a oresgynasant y lleill i gyd. Yr oedd teyrnas y Seleucida y Syria, yn un o bedwar pen y bwch; ond y mae y corn bychan hwn yn eglur yn wahanol oddi wrthynt. Y mae y darluniad o'r corn bychan yn cyfateb yn gwbl i'r ymerodraeth Rufeinaidd yn mhob peth. Gwel yr awdwyr uchod. Ond y mae barn Faber am y corn bychan, y bwystfil Groegaid, yn amrywio oddi wrth farw y gwyf enwog uchod; ac y mae yn gryf o'r meddwl mai Mahometaniaeth yw y gwrthlun o hono, ac nid y gallu Rhufeinaidd, yn ol eu barn hwy:—1. Annhebyg iawn, meddai ef, y buasai yn gosod allan yr un gallu dan yr arwyddlun corn bychan, wedi ei ddarlunio o'r blaen dan yr arwyddlun bwystfil mawr, creulawn, ac ofnadwy.—2. Y mae y farw hon yn rhoddi ail-adroddiad gweledigaethol o'r un pethau, heb ychwanegu goleuni arnynt.—3. Nis gellir cysoni y golygiad hwn â brudiaeth prophwydoliaethol Daniel; ond yn cyfateb yn gwbl os priodolir ef i Fahometaniaeth.

1. 'O un o honynt y daeth allan gorn bychan.' Dan. 8. 9. Y corn bychan Pabaidd a gyfododd yn mysg y deg corn, a hwy yn sefyll oll, ac a gyd-oesoedd â hwynt; ond y corn bychan hwn a gyfododd o adfeiliad un o bedwar corn y bwystfil Groegaid, ac nid i gyd-oesi âg un o honynt; ond yr oedd i sefyll i fynu yn niwedd eu teyrnasiad. Yn Mecca y dechreuodd, ond yn fuan goresgynodd Syria, ac felly y daeth yn gorn bychan, un o'r cynn adfeiliedig y bwch.

2. Yr oedd y corn hwn ar y cyntaf yn fychan, wedi hyny efe a 'dyfodd yn rhagorol tua'r deheu, a thua'r dwyrain, a thua'r hyfryd wlad.' Bychan oedd dechreuad Mahometaniaeth; ond yn fuan ymdaenodd i'r deheu i Arabia; i'r dwyrain i Persia; ac, yn yr oesoedd diweddar, i Hindostan; ac i'r gogledd dros Palestina. Asia Leiaf, a gwlad Groeg; ymestynodd hefyd i'r gorllewin i'r Ysbaen ac Affrica.

3. Byddai i'r corn hwn gyfodi o herwydd camwedd, pan gyflawner amser y troseddwy'r. Yr oedd adfeiliad cyffredin ar Gristionogrwydd pur, trwy holl wledydd y dwyrain, yr amser y cyfododd Mahomet; a'r ymadawiad pechadurus hwn o eglwys i gorllewin, wedi corphori yn y Pab yn Rhufain, yr hwn a wnaed yn esgob cyffredinol, A. D. 606, yr amser y rhoddwyd y saint yn ei law (Dan. 7. 25.) o ba amser, yn ganlynol, y mae i ni gyfrif y 1260 o ddyddian, yspaid ei deyrnasiad ef, a Mahometaniaeth. Os felly, diweddâ yr yspaid nodedig hwn o amser, A. D. 1866. Y mae yn ddynodol i'r ffeidd-dra dwyreiniol a gorllewinol, sef Mahometaniaeth a Phabyddiaeth, corn bach y trydydd a'r pedwerydd bwystfil, i gychwyn yr un amser, a bydd eu diwedd yr un fath.

4. Bydd yn 'wyneb greulawn, ac yn deall dammegion;' Dan. 8. 23. hyny yw, bydd ei allu crefyddol yn cael ei gynnal trwy rym arfau; crefydd oedd i fod, nid yn fwyn fel oen, ond yn greulawn fel draig. Y dammegion yw holl gyfeiliornadau y Koran. Trwy y cleddyf, yn y modd creulonaf, y taenwyd y grefydd waedlyd hon gan y Saraceniaid a'r Tyrciaid, ar hyd amryw wledydd meithion y byd.

5. 'Aeth yn fawr hefyd hyd lu y nefoedd, a bwriodd i lawr rai o'r llu, ac o'r sêr, ac a'u sathrodd hwynt.' Ie, 'ymfawrygodd hefyd hyd at (neu yn erbyn) dywysog y llu, a dygwyd ymaith yr offrw m gwastadol oddi arno (neu ganddo) ef, a bwriwyd ymaith le ei (y tywysog) gysegr ef. A rhoddwyd iddo lu yn erbyn yr offwrth beunyddiol o herwydd camwedd: ac efe a fwriodd y gwirionedd i lawr: felly y gwnaeth, ac y llwyddodd.' Adn. 10, 11, 12. Eglurir y geiriau hyn gan yr angel: 'A'u nerth ef a gryfha, ond nid trwy ei nerth ei hun; ac efe a ddinystria yn rhyfedd, ac a lwydda, ac a ddinystria y cedyrn, a'r bobl sanctaidd. A thrwy ei gyfrwystra y ffyna ganddo dwyllo; ac efe a ymfawryga yr ei galon, a thrwy hédwch y dinystria efe lawer: ac efe a saif yn erbyn tywysog y tywysogion: ond efe a ddryllir heb law.' Adn. 24, 25. Y mae yr holl ddarluniad hwn yn neillduol briodol i Fahometaniaeth. Llu y nefoedd yw holl weinidogion y gair yn gyfriniol, y rhai a fwriodd i lawr. Ymfawrygodd yn erbyn y tywysog, gan haeru ei fod ef yn fwy na'r Iesu. Dygwyd ganddo yr offrw m gwastadol, trwy roddi attaliad ar addoliad y Cristionogion, a bwriodd wirionedd y wir athrawiaeth i lawr. Nid trwy ei nerth ei hun yr ymgryfhaodd, ond trwy gleddyf y Saraceniaid, &c. Yr oedd yr holl wledydd yn ysgyfala, yn esmwyth, ac yn ddi-enbyd, pan y taenodd ei gyfeiliornadau trwy gyfrwystra a chreulondeb. Y mae y gallu hwn i barhau hyd 2300 o ddiwrnodau, neu flynyddoedd; neu, fel y mae rhai adysgrifeniadau Hebraeg, 2200, yn ol y cyfrif diweddf, y flynyddu A. C. 334. yr amser y daeth y bwch yn erbyn yr hwrdd, sef Alexander Fawr yn erbyn

Darius, diweddâ yr yspaid hwnw A. D. 1866; yr un amser ag y diweddâ yr 'amser, amseroedd, a hanner amser,' sef y 1260 o ddyddiau, yspaid corn bychan y pedwerydd bwystfil. Purir y cysegr, sef eglwys Dduw, oddiwrth y ddau ffeidd-dra hyn ar unwaith. Gwel Faber's *Essay*, Vol. I.

Y bobl fwyaf enwog, yn mhob ystyr, o'r holl hen genedloedd, oedd y Groegiaid. Er fod eu gwlaideiddrwyd a'u hanwybodaeth mor fawr yn eu dechreuad, fel y rhoiant yn mhlith eu duwiau y dyn Pelasgus, yr hwn a'u dysgodd gyntaf i ymborthi ar fës yn lle llyisiau; eto, gwedi hyny rai oesoedd, daethant i fod yn athrawon y byd mewn dysgeidiaeth, a gwybodaeth o'r celfyddydau. Ni bu milwyr, philosophyddion, na phrydyddion erioed yn fwy enwog ar y ddaear nag oedd yn mhlith y Groegiaid. Ganddynt hwy y cenedloedd, y magwyd, ac y perffeihiwyd y celfyddydau, ac oddiwrth ynt hwy y taenasant ar led yn mhlith y cenedloedd eraill. Y mae ysgrifeniadau y Groegwyr mor orchestol, fel na ragorodd neb arnynt, mewn un iaith, hyd heddyw, er eu cael hwy o'u blaen i'w haddysgu a'u helfyddu. Groegwr oedd Homer, pen cerddor y byd; yr hwn sydd yn blaen ar yr holl brdyddion hyd heddyw, ond prydyddion sanctaidd yr ysgrythyrau. Groegwr oedd Aristotle, athraw Alexander Fawr, y philosophydd mwyaf enwog yn yr hen oesoedd; ac y mae yn uchel ei ben yn eu plith eto. Groegwr oedd Demosthenes, yr areithiwr mwyaf ardderchog henafiaeth. Mae Herodotus, Thucydides, a Xenophon, yn y lle uchaf fel hanesyddion. Rhy faith yma fyddai coffau am eu holl ysgrifenwyr enwog, megys Plato, Isocrates, Euripides, Sophocles, Hesiod, Polybius, &c.

Y mae yr iaith Roeg yn rhagori ar bob iaith arall dan y nefoedd mewn cyflawnder, amrywiaeth, a melusder peroriaeth. I ddywedyd y cwbl mewn un gair, nid oes ond yr ysgrifeniadau sanctaidd, a'r iaith sanctaidd yr ysgrifenwyd hwnnt ynddi, yn rhagori ar ysgrifeniadau y Groegwyr. Ysgrifenwyd holl lyfrau y Testament Newydd, gan mwyaf, os nid y cwbl yn yr iaith hono. Wedi amser Alexander, taenodd yr iaith Roeg yn gyffredinol yn y gwledydd dwyreiniol. Cyfieithwyd ysgrifeniadau yr Hen Destament i'r iaith hono, agos i dri chant o flynyddoedd cyn Crist, yr hwn a elwir Cyfieithiad y Deg a Thriugain. Gwel Prideaux's *Connect. An. Ptolomy Philadelphi*. Hwn yw y cyfieithiad a arferwyd gan yr apostolion, ac yn geiriau pa un y maent yn coffau, yn eu hysgrifeniadau, ysgrythyrau yr Hen Destament. Pregethwyd yr efengyl, a phlanwyd eglwys, yn foreu gan yr apostolion, yn y rhan fwyaf o barthau gwlad Groeg; ac y mae lluoedd o honnynt hyd heddyw ar enw Cristionogion, er fod Eglwys Groeg, fel Eglwys Rhufain, er's oesoedd yn llygreddig iawn.

Y mae i ni ddeall wrth y Groegiaid, yn y

Testament Newydd, 1. Priodion gwlad Groeg. Rhuf. 1 14. 1 Cor. 1. 22, 23.—2. Ur o'r grefydd Baganaid, mewn cyferbyniad i'r grefydd Iuddewaid. Ioan 7. 35. Act. 14. 1, 5. a 18. 4. a 19. 10. a 20. 21. Gal. 3. 28. Col. 3. 11. Cymh. 2 Mac. 4. 10—15. a 6. 9. a 11. 24.—3. Groegiaid genedigol, wedi cymeryd at y grefydd Iuddewig. Ioan 12. 20. Act. 17. 4.—4. Iuddewon yn trigo yn ninasoedd a gwledydd y Groegiaid, ac yn llefaru yr iaith Roeg. Y rhai hyn a elwir nid *Ελληνες*, *Groegiaid*, ond *Ελληνιστοι*, *rhai Groegiaid*, sef yn dilyn arferion y Groegiaid, neu yn siarad yr iaith Roeg. Act. 6. 1. a 9. 29. a 11. 20. Gwel Campbell, *Dissert.* I. sec. 6.—Yr oedd y rhai hyn, lawer o honynt, yn anadnabyddus o'r iaith Hebraeg, ac yn darllen yr ysgrifthyrau yn eu synagogau, yn nghyfieithiad y Deg a Thriugain.

GRONYN, bychanig o grawn. Fdr. GRAWN.

GRUDD-IAU, (gru) boch, cern, boch-cern: y rhan hyn o'r wyneb islaw y llygaid, o bob tu; ac sydd yn eisteddfod harddwch a gwylodd.—'Taro ar y rudd,' neu 'ar y gern,' a 'thynu blew y gern,' ydynt arwyddion o ddirmyg a chreulondeb. 'Pwy bynag a'th darawo ar dy rudd ddehau, tro y llall iddo hefyd.' Mat. 5. 39. Geiriau diarebol ydynt, yn gosod allan ymostyngiad addfwyn i ddiystyrwch, cam, sarhad. Esa. 50. 6. Galar. 3. 30. 1 Bren. 22. 24. Mic. 5. 1.

'Hardd yw dy ruddiau gan dlysau.' Can. 1. 10. 'Ei gruddiau,' sef ei hymddangosiad, ei hedrychiad, a'i hymarweddiad. 'Yn hardd gan dlysau,' 'Hawddgar yw dy ruddiau, yn y tlysau.' Dr. M. Pa addurniadu oedd gynt i'r gruddiau yn y gwledydd dwyrerniol, nid yw hysbys yn bresennol. Dywed Olearius, medd Mr. Harmer, am y pendefigesau yn Persia, y gwisgant dair rhes o dlysau oddi amgylch eu penau, yn dechreu ar y talcen, ac yn disgyn ar hyd eu gruddiau, dan yr ên, fel y mae eu hwynebau megys wedi eu gosod mewn tlysau. Harmer's *Outlines of a new Commentary on Solomon's Song*. Gellir golygu yr eglwys yn hardd yn ei hymddangosiad a'i hymarweddiad gŵyl, gostyngedig, sanctaidd, a duwiol.

'Ei ruddiau fel gwely pêr-lysiau.' Y gruddiau yw y gwely, a'r farf ar y gruddiau yw y pêr-lysiau. Y mae gruddiau barfog yn arwdd o wroldeb ac ardderchogrwydd. Rhoddodd Crist ei ruddiau, neu ei gernau, i'r rhai a dynent y blew, yn ei gyflawn oedran; ac nid oes un olwg harddach arno i'w wir ganlynwyr, nag yn ei ddirmyg a'i waradwydd. Can. 5. 13. Esa. 50. 1.

GRUG, (rhng) mrynawg.—'Efe a fydd fel grug yn y diffaethwch, ac ni wèl pan ddêl dani.' Jer. 17. 6. a 48. 6. *Heb.* צִרְיָר *noeth-bren*, pren wedi ei ddeifio, a'i ddynoethi o'i ddail. Yn ol baru Parkhurst, Blayney, &c. nid yw y gair Hebraeg yn arwyddo unrhyw fath o bren yn neillduol, ond pren wedi ei

ddeifio, yn hollol noeth, heb ffrwyth na dail arno, y cyfryw ag a geir yn aml yn mhoethfanau yr anialwch. Y cyfryw bren sydd arwyddlon priodol iawn o ddyn yn cilio oddi wrth yr Arglwydd, ac yn hyderu ar ddyn, ac yn gwneuthur cnawd yn fraich iddo. Ni bydd ganddo na chysgod na chynnahaeth; ac ni cheir arno na dail na ffrwythau. Nis dichon dyn di-Dduw lai na bod yn ddiiffrwrth ac yn ddigysur, yn ansanctiaidd, ac yn druenus.

GRWGNAOH-U, &c. (grwgn) *Heb.* גִּרְגָּר *Gr.* γοργυσμος; *Llad.* MURMUR, SUSURUS; tuchan, manson, gryngian; sibrwd. Mae y gair γοργυσμος weithiau yn cael ei gyfieithu *murmur*, ac weithiau *grwgnach*. Hwyrach y buasai gair *Cymraeg* lân, gan fod digonolrwydd o honynt yn yr iaith ar bob achos, yn fwy addas, ac yn fwy cynnwysfawr, a dealladwy, na y gair *Lladin* *murmur*. Ioan 7. 12, 32. a 6. 41, 43, 61. Act. 6. 1. Phil. 2. 14. 1 Petr. 4. 9. Weithiau arwydda sibrwd, siarad dystaw, a dadleu; ond yn fwy cyffredinol, anfoddlonrwydd tuchanllyd i bersonau, pethau, neu ryw waith i'w wneuthur. *Grwgnachodd* yr Israeliaid yn yr anialwch yn erbyn tystad a rhagluniaeth Duw tu ag atynt, er iddo eu harwain yn rhyfedd mewn trugaredd a thiriondeb mawr. Ffrwyth eu hanghrediniaeth oedd eu grwgnach, a'u hysbryd cnawdol, anianol; a dangosodd yr Arglwydd ei anfoddlonrwydd yn fawr tu ag atynt o'r herwydd, tiwy eu dinystrio gan y dinystrwydd. 1 Cor. 10. 10. Eu hanes a ysgrifenyddir er rhybudd i ninau.

'Gwnewch bob dim heb rwgnach.' Phil. 2. 14. 1 Petr. 4. 9. Deut. 1. 27. Salm 106. 25. Sef yn rhywydd, yn hawdd, a chyda llawenydd calon; gyda golwg ar Dduw yn mhob peth, ac nid arno'n ein hunain, nac ar ddyun. Y mae yr Arglwydd yn edrych nid ar y weithred yn unig, ond hefyd ar yr ysbyrd, yn mhau yn y mae yn cael ei chyflawni. Y mae gweision grwgnachllyd i feistr mor dda yn anaddas iawn.

'Paham y grwgnach dyn byw, gwr am gopedigaeth ei bechod?' Galar. 3. 39. Llauer a rwgnachodd dynion tywyll, cnawdol, yn erbyn Crist, a'i wyrthiau, a'i athrawiaeth, pan oedd yn y cnawd ar y ddaear; ac nid ydynt hyd heddyw, mewn un gradd, yn fwy cymodlon âg ef. Mat. 20. 11. Luc 19. 7. a 15. 2. Ioan 6. 41, 61. Yn moddwl y grwgnachwyr y mae yr achos, ac nid yn yr Arglwydd Iesu; cyn y peidiant rhaid dyfnewid eu meddwl hwy, gan na chynffwrddia Crist byth. Y mae efe o hyd yr hyn oedd o'r dechreuad, yn wrthddrych anfeidrol hawddgar a da; a bydd felly byth; i'w cymmodi hwy gan hynny âg ef rhaid cyfnewid eu meddwl cnawdol, ac agor eu llygaid i weled ei hawddgarwch, a'i ddymunoldeb; yna hwy a'i carant ac a ymhyfrydaut ynddo.

GRYM-US-DER, (rhyrn) *Heb.* גֵּרֵם *gerem*; nerth, gallu, cryfder, pybyrwrch.—'Grym pechod yw y gyfraith.' 1 Cor. 15. 56. Y mae

pechod a'r gyfraith yn gwbl groes i'w gilydd; o herwydd *anghyfraith* (*awpoc*) yw pechod, sef anghydfurfiad a'r gyfraith. Er hynry grym bechod yw y gyfraith; canys trwy y ddeddf y mae adnabod, ac y cyfrifir pechod; ac yn ganlynol, trwy y ddeddf y mae y pechadur, y troseddwr o honi, yn cael ei farnu yn euog, a'i goll-farnu. Rhuf. 3. 20. a 5. 13. Pan fyddo y ddeddf a phechod yn cyd-gyfarfod, mae y pechadur yn sicr o gael ei euog-farnu; ac nid ydyw y ddeddf yn gwanhau pechod, ond yn hytrach y mae pechod yn ymgyrfhau, ac yn ymgynhyrfu yn ei herbyn. Pechod yw colyn angen, a pha un y mae yn lladd, a grym pechod yw y gyfraith.

'Grym ei adgyfodiad.' Phil. 3. 10. Sef y grym a weithredodd yn ei adgyfodiad, a thrwy hyn sydd yn gweithredu yn ei bobl. Grym adgyfodiad Crist yw yr holl rym sydd gan gredadyn i fyw i Dduw, ac i orchfygu pob rhwystr ar ei ffordd i hyn. Yr un gallu a weithredodd yn Nghrist yn ei adgyfodiad, sydd yn gweithredu yn mhob credadyn i'w fwthau, ei gysuro, a'i sancteiddio; a rhinwedd adgyfodiad Crist sydd yn nerthol weithredu, ac yn effeithiol i ynddynt hwythau hefyd. Y mae yr apostol yn hiraethu am adnabyddiaeth brofiadol mwy helaeth o hyn yn ei enaid, yn ei gyfodi i'r lan o holl ddyfnderoedd ac effeithiau y cwmp.

'Y mae yr Arglywyd yn rymus, ac yn gwneuthur grymusder.' Gen. 49. 24. Salm 118. 16. a 132. 2, 5. EDR. HOLLALLUOG, CADERNID, NERTH. Gwr grymus yw gwr cadarn, nerthol, a gwrol. Jos. 6. 2. Barn. 18. 2. 1 Sam. 16. 18.

GUEL, *Heb.* גִּיּוּל [*iawn, prymedigaeth*] mab Machi; un o'r deuddeg yspiwyd dros lwyth Gad. Num. 18. 15.

GUNI, *Heb.* גִּוּנִי [*fy ngardd*] mab Naphthali, pen teulu. Num. 26. 48.

GUR, 'rhyw Gur wrth Ibleam.' 2 Bren. 9. 27. Nid oes grybwylliad arall am dano.

GUR-BAAL, *Heb.* גִּוּר-בְּעַל [*ieuanc o'r hwn sydd yn llywodraethu*] dinas yn Arabia; yr un, medd Calmet, a Gabal, neu Gabalene. 2 Cron. 26. 7.

GWAD-U-WR, (*gwa*) nacâd, gommeddiad, pallu, gwrthod, rhoi nag, negyfaethu. Rhoi nag i gyhuddiad, neu i'r hyn yr haerir yn erbyn un. Gen. 18. 13. Mat. 26. 34. Ioan 1. 20. 'Nis gall Duw wadu ei hun.' sef nis gall letaru, na gweithredu yn groes, neu yu anaddas i'w hanfod, ei natur, y dadguddiad a wnaeth o hono ei hun, a'i addewidion: y mae yn amhosibl iddo fod yn gelwyddog. 2 Tim. 2. 13. Heb. 6. 18. Beth bynag, gan hyn, nad yw yn un a'i berffeithrwydd dwyfol, ni ddichon fod o Dduw, canys nis gall wadu ei hun.

Y mae dynion yn gwadu Duw, neu Grist, neu ei enw, lawer ffordd; megys, trwy wadu y Bôd o Dduw; neu wadu mai Crist ydyw y gwir Fessiah; neu wadu fod Duw y fath un ag ydyw, a chynnwys meddyliau am dano anadd-

as i'w sancteiddrwydd, ei gyfiawnder, ei drugaredd, a'i allu, &c. Y mae dynion yn gwadu Duw, ac yn gwadu Crist, yn eu geiriau, neu yn eu gweithredoedd. Y maent yn eu gwadu yn eu geiriau trwy eu hollol wadu o ran eu Bôd, neu trwy lesaru, neu athrawiaethu, am danynt yn gwbl groes i'r gwirionedd, a thystiolaeth y gair am Dduw, ac am Grist. Peidio ag addef a chyffesu Crist ger bron dynion, mewn geiriau amlwg a chywir, yw ei wadu. Mat. 10. 32, 33. Marc 8. 38. Y mae hyn yn bechod dirfawr; canys y mae dyn, wrth hyn, yn gweithredu yn hollol groes i ddyben Duw yn gosod Crist i fynu, fel unig Iachawdwr i ddynion, a'r cyhoeddiad o hono yn yr efengyl. Un i'w wneuthur yn amlwg yw Crist; ac y mae yn rhaid ei addef ger bron dynion, fel Iachawdwr o drefniad Duw; fel un teilwng i greu ynddo, i ymfrostio ynddo, ac ymwrthod a phob peth er ei fwyn; ac ymddygiad croes i hyn yw ei waith, yr hyn sydd ddirmyg, dirfawr arno, a chwbl groes i ddyben Duw mewn perthynas iddo.

Drachefu, y mae rhai yn profesu yr adwaenant Dduw a geiriau, eithr ar weithredoedd ei wadu y maent, trwy fod yn ffaidd, ac yn anufudd, ac at bob gweithred dda yn anghymeradwy. Tit. 1. 16. Mae dynion, trwy fyw mewn pechod, yn gwadu awdurdod Duw arnynt, eu rhwymedigaethau i ufuddhau iddo, ac uniondeb ei gyfraith. Y mae gwadiad o Dduw yn mhob pechod; ac y mae pechaduriaid rhyfygus yn tystiolaethu yn gyhoeddus, yn eu bywydau, yn erbyn yr hyn oll yw Duw, a'r hyn oll a lesarodd. Gwadu Crist yw pob cyfeiliornad am dano, a phob ymddygiad tu ag ato, fel pe na bai yr hyn ydyw, sef yn Berson Dwyfol; yn Iachawdwr digonol, o drefniad Duw; yn anfeidrol werthfawr a gogoneddus. Act. 3. 13, 14.

Gwadu y fydd, yw cymeryd cyfeiliornad yn lle gwirionedd, neu ymddywy yn anaddas i'r gwirionedd. 1 Tim. 5. 8. Dat. 2. 13.

Y mae dynion yn ymwadu a hwynt eu hunain, pan y byddont yn ymwrthod a hwynt eu hunain yn hollol ac yn gwbl am iechydwrriaeth, ac yn ymddiried yn Nghrist yn unig; sef yn ymwrthod a'u cyfiawnder, eu doethineb, a eu nerth eu hunain; yn ymwrthod a'u besmwythder, eu gogoniant, a'u helw eu hunain er mwyn Crist. Mat. 16. 24. Nis dichon Crist fod i ni y peth ydyw ynddo ei hun, a'r hyn y mae yr efengyl yn ei osod allan, heb yr ymwadiad hwn a ni ein hunain, am na allwn lynu wrthym ein hunain ac wrth Grist yr un pryd: am hynny nis dichon neb fod yn gadwedig heb ymwadu o'i wirfodd, yn ffyddlawn, ac yn barhaus ag ef ei hun.

GWADN-AU-U, (*gwad*) gosail, gwaelod, sylfaen; goseilio; tan y troed.—Gwadn car; gwadn troed; gwadn aradr.—Ar y gwadnau, yn sefyll. Jos. 4. 19.—'A gwadnau fy nhraed hefyd y sychais (neu y sychaf) holl afonydd y

gwarchaedig. Esa. 37. 25.—'Holl afonydd yr Aipht.' Vitringa. Pa fodd & gwadnau ei draed? Barna Vitringa fod cyfeiriad yn y geiriau at arferiad yn mhllith yr Aiphtiaid, yn mhllith pa rai yr oedd yn arferedig yn gyffredin beiriannau dyfrog a alwent *helices*, y rhai, trwy eu gweithio a'u troi & u traed, oeddent yn ddefnyddiol i dynu dwfr o'r dyfr-ffosydd a'r afonydd, i ddyffhau y meusydd a'r gerddi, ac i sychu ffosydd. Olwynion mawrion oedd y peiriannau hyn, & grisiau y tu allan iddynt fel olwyn melin, trwy ba rai yr oedd y gweithiwr yn troi y peiriant & gwadnau ei draed, tra yr oedd ei law yn dal gafael ar ateg yn y pen uchaf i'r peiriant, i'w gynnal; ac fel hyn yr oedd yn codi y dwfr i fynu. Yn gyfatebol i hyn y dywed yr Arglwydd am dir yr Aipht, ei fod yn cael ei ddyffhau & r troed, fel gardd lysiau. Deut. 11. 10. Gwel Vitringa *in loc.*

GWADD, (gwa) trwrch daear. Yr oedd yn afian o dan y gyfraith. Lef. 11. 30. Cyfieithir yr un gair *תְּרֵמֶת* yn adn. 18. y *gogfran*. Barna Bochart mai math o genau goeg, y madfall (*camelion*) a feddylir wrth y gair Hebraeg. Castalio a farna mai y llyffant yw; ac eraill mai y wenci; ond barn Bochart sydd debycaf i wir.—Sylwa naturiaethwyr ar gywreinerwydd hynod yn ngwneuthuriad llygaid y wadd. Y maent mor fychain fel y barnodd rhai na feddai llygaid; ond y mae Borrichius yn profi fod ganddo llygaid, a'i fod yn canfod & hwynt; a bod ganddo alluogrwydd i wthio ei llygaid allan tu hwnt i'r croen, neu en tynnu i mewn, wrth ei ewyllys. Y mae yn nodedig am fuander ei glyw. Y mae ei holl gorph wedi en haddasu i'w sefyllfa dan y ddaear, ac i gloddio trwyddi. Y mae yn byw ar wreiddiau, pryfed, llyffaint, &c. Nid yw y prfyn hwn i'w gael yn holl ynys yr Iwerddon.

GWADDOD, (gwadd) llorion, gwaelodion.—'Yfaist waddod y cwpan erchyll.' Esa. 51. 17. Wrth waddod y cwpan y meddylir y gorthymderau a'r blinderau mwyaf, nes ydyw megys wedi ei meddwi ganddynt, ac wedi cygu yn ddigalon ynddynt, heb ddysgwyl am ymward o honynt. Salm 75. 8. a 11. 6. Jer. 25. 15. Mat. 20. 22. a 26. 39.

'Moab—a orphwysodd ar ei gwaddod.' Jer. 48. 11. Dylai pob gwin, meddant, orphwys ar ei waddod dros gryn amser, i gadw ei rym a'i archwaeth; y mae perygl ei niweidio trwy ei dywallt oddiar ei waddod i lestr arall. Y gair Heb. *שִׁמְרִים* a gyfieithir *gwaddod*, a arwydda *ceidwad*, am fod y gwaddod yn cadw cryfder a blas y gwin. Lowth ar Esa. 52. 6. A thrwy y gyffelybiaeth hon dangosir fod Moab wedi mwynhau rhagorfreintiau neillduol trwy ei harosfa wastadol yn ei gwlad ei hun. 'Ni thywalltwyd hi o lestr i lestr, ac nid aeth hi i gaethiwd: Am' hyny safodd ei blas arni, ac ni newidiodd ei harogl.' Ond oblegid ei heilun-addoliaeth, mae yr Arglwydd yn bygthw anfon mudwyr, 'y rhai a'i mudant hi, a

waghant ei llestri, ac a ddrylliant ei chostrelau. Jer. 48. 12, 13. Mae y gyffelybiaeth, neu yn hytrach, yr aralleg, yn hardd odidog, medd Lowth.

GWADDOL, (gwadd) cynnysgaeth, agweddi, egweddi. Exod. 22. 17.

GWAE, (gwa) *Gr. ouai*; *Llad. Væ*; och, ochain. Gwae, mewn byggythion, a arwydda tralod blin yn agosi. Mat. 23. 13—29. Iaith galar a thristwch yw 'gwae fi.' Salm 120. 5. Y mae tri o'r udgyrn yn y dadguddiad & gwae yn perthyn iddynt, sef y pummed, y chweched, a'r seithfed; yn dangos y byddai tralodion blin ar y ddaear, pan udganent. Dat. 8. 13. a 9. 12. a 11. 14.

GWAED, (gwa-ed) gwyar, crau; tras, carenydd, gwaedol'aeth, &ch; llif-nodd coch mewn dyn ac anifel, sydd yn cylchynu holl ranau y corph trwy redwelion (*arteries*) a gwythienau, ag sydd yn anhebgorol at fywyd a maeth pob aelod. Y mae yn y galon ddwy o ystafelloedd (*ventricles*) sef y ddehau a'r aswy; ac y mae dwy eraill yn nglŷn wrthynt a elwir *auricles*. Yr *auricles* sydd yn derbyn y gwaed yn ei ol o'r gwythienau, ac yn ei dywallt i'r *ventricles*, gwaith pa rai yw ei dafu allan. Y mae yr *auricle* ddehau yn derbyn y gwaed o'r wythien fawr, *vena cava*; a'r *auricle* aswy sydd yn ei dderbyn o'r *pulmonary vein*, i'w dywallt i'r ystafell aswy. Y mae ysgogiadau y llestri hyn yn groes i'w gilydd; y mae yr *auricle* yn eangu i dderbyn i mewn pan fyddo y *ventricle* yr un ochr yn ymwasgu i'w dafu allan, ac felly yn y gwrthwyneb. Y mae y *ventricle* ddehau yn fwy na'r aswy. Nid oes dim cymundeb uniongyrchol rhwng y ddwy, ond rhaid i'r gwaed fyned trwy yr ysgyfaint o'r naill i'r llall. I'r ystafell ddehau (*right ventricle*) y mae y gwaed yn dyfod trwy y wythien fawr (*vena cava*) a'r *auricle*, o'r holl gorph; oddi yno, &g ergyd y galon, y mae yn cael ei dywallt i'r rhedweli yr ysgyfaint (*pulmonary artery*) yr hon sydd yn ei ddwyn i'r ysgyfaint; lle y mae y llif-nodd, oedd o'r blaen yn *wyn*, yn cael ei liwio yn *goch*; oddiyno y mae yn dyfod yn ol trwy wythien yr ysgyfaint (*pulmonary vein*) i'r ystafell aswy; oddiyno y mae yn cael ei dafu & phob ergyd y galon, trwy redweli fawr (*aorta*) tros yr holl gorph. Y mae cauadau bychain ar bob un o'r llestri hyn yn y galon; maent *oddimewn* ar y gwythienau sydd yn ei dywallt i'r galon, i'w rwystro i reddeg yr un ffordd allan; ac *oddi allan* ar y rhedwelion sydd yn ei ddwyn o'r galon, rhag iddo ddychwelyd yn ei ol. Mae y gwaed y naill ffordd yn agor a'r ffordd arall yn caud y rhai hyn. Pe b'ai un o'r cauadau bychain hyn yn rhwystro, neu yn pallu yn ei waith, darfyddai y bywyd yn y fan. Y mae dau ysgogiad i lestri y galon, a elwir *diastole* a *systole*; yn un mae y llestri yn ymeangu i dderbyn y gwaed, yn y llall y maent yn ymwasgu i'w dafu allan. Mae y galon yn ymwasgu i dafu y gwaed allan 4000 o weithiau yn

yr awr, ac y mae holl waed y corph yn myned trwy y galon bedair gwaith bob mynyd. Y mae nerth y galon ar bob ergyd yn cyfateb i rai miloedd o bwysau, ac mae y galon yn rhoddi pedair mil o'r cyfryw ergydion bob awr, a hyny dros 60 neu 80 mlynedd, yn nghws ac yn effro, ac eto heb ddyrsu, diffygio, na blino. Y mae ysgogiadau y galon yn hollol annibynol ar ewyllys dyn, ac wedi eu trefnu yn y fath fodd, fel y gallont fyned yn ddirwysr: yn mha agwedd bynag y byddo y corph. O'r rhedweli fawr (*aorta*) y mae y gwaed yn cael ei ddwyn trwy redwelion bychain, yn ceincio oddi wrthi, dros yr holl gorph, a phob rhan o hono, i'r manylwydd mwyaf, i ddwyn maeth i bob rhan. Am y byddai archolli y rhedwelion mawrion hyn yn peryglu y bywyd yn y fan, i'w diogelu y maent wedi eu gosod yn ddyfnach yn y cnawd na'r gwythienau; neu lle y mae hyny yn niffyg, y mae yr esgyrn wedi eu ffurfio yn amddiffynfa iddynt. Mae y gwythienau yn derbyn y gwaed o'r rhedwelion, i'w ddwyn yn ol drachefn trwy y wythien fawr (*vena cava*) i'r galon. Y mae llestri y gwaed, sef y gwelion a'r gwythienau, mor lusosog ac mor fychain dros yr holl gorph, fel nas gellir cyffwrdd âg un man o hono, â blaen y pin lleiaf, heb archolli un o honynt. Nid ydyw doethineb y Creawdwr i'w weled yn fwy rhyfedd yn un peth nag yn ngwneuthuriad a threfniad y galon, medd Hamburger. Rhyfedd iawn ein bod yn byw cyhyd, gan fod pethau mor fychain a distadl yn angenrheidiol i gynnal y bywyd. Gwelwn fod ein bywyd yn llaw Duw bob mynyd, yr hwn yn unig a roddodd gynhyrifiad i'r gwaed, ac i ysgogiadau y galon ar y cyntaf; ac sydd o hyd yn cadw yr holl lestri angenrheidiol i fywyd, yn drefnus ac yn ddyfal, yn eu holl ysgogiadau a'u gwasanaeth! Y mae y gwaed yn rhanadwy i radd anamgyffredadwy o fychanrwydd, ac onide nis gallai fyned trwy lestri bychain diamgyffred, angenrheidiol i'w gario yn wastad dros yr holl gorph. Dywed Lewenhœck fod crynau (*globules*) y gwaed, yn 25,000 o weithiau yn llai na'r tywodyn lleiaf. Y mae y gwaed yn ei lestri yn y corph yn ymddangos i'r llygad yn unffurf ac unrywiol; ond wedi ei ollwng, ac iddo oeri, y mae o hono ei hun yn ymwahanu ya ddwy ran wahanol; un yn goch, yn ymlynu yn glamp, ac a elwir *cruor*; y llall yn deneu ac yn loyw, ac yn cadw ei ffrydiolrwydd wedi oeri, ac a elwir *serum*; yn oer mae y *cruor* ar y wyneb, yn nofio yn y *serum*; gan hyny, y mae y *serum* yn drymach na'r *cruor*. Y mae amryw o ymfynion ynghylch y gwaed, eto heb eu cael allan; megys beth yw yr achos o'i dwymdra, ei liw coch, cynhyrifiad ei redegiaid, &c. Y Dr. Harvey, physygywr o'r deyrnas hon, a gafodd allan glychrediad y gwaed, a. d. 1628, er bod rhai yn honi nad oedd hyny yn anhysbys i Hippocrates, Aristotle, Plato, &c. Beth bynag am yr amlygiad cyntaf o hono, y mae y peth ei

hwn yn ddiammheuol, trwy amryw brofiadau mwyaf eglur. Gwel *Cyclopaedia*.—Paley's *Natural Theology*.

Heblaw yr ystyr naturiol o hono, gwaed yn yr ysgrythrau a arwydda, 1. Llofruddiaeth, ac affaeth gwaed wedi ei dywallt, yn galw am gospedigaeth. Mat. 16. 17. a 27. 25. Luc. 11. 50, 51. Act. 5. 28. a 18. 27.—2. Gwaedoliaeth, neu achau. Ioan 1. 13. Act. 17. 26.—3. Y mae cig a gwaed yn arwyddo dynoliaeth, yn enwedig yn yr ystad bresennol o wendidau a llygredigaeth. Mat. 16. 17. Gal. 1. 16. Eph. 6. 12. 1 Cor. 15. 50.

Gwaed Crist a arwydda, 1. Ei gnawdoliaeth. Heb. 2. 14.—2. Ei ddyoddefiadau. Col. 1. 20.—3. Yr hyn oll a wnaeth dros ei bobl, yn enwedig rhoddi ei einioes yn bridwerth, a'r iawn a wnaeth trwy hyny, dros bechodau. Rhuf. 3. 25. a 5. 9. Eph. 1. 7. a 2. 13.—Y bywyd, neu yr einioes, yw y gwaed; 'na fwyteuch gig yn nghyd â'i einioes, sef ei waed.' 'A dywallto waed dyn, trwy ddyd y tywelltir ei waed yntan.' Y mae yn gyfiawn cospi un â marwol-aeth am dywallt gwaed. Gen. 9. 4, 6. Crist a dywalltodd ei waed drosom; sef, rhoddodd ei einioes, trwy ddyoddefiadau, yn bridwerth dros lawer. Y mae yn cael ei alw yn 'waed fawr waed,' oblegid yr iawn digymhar a wnaeth dros bechodau, trwy yr hwn y prynwyd dynion oddiwrth bob anwiredd. 1 Pedr 1. 19. Tit. 2. 14. Nid oes dim yn *iawn*, yn *bridwerth*, ac yn *prynu*, ond hwn. Nid yr hyn a dderbynion ni gan Dduw, na'r hyn a wnelom ni drosto, neu iddo, yw yr iawn; ond yr hyn a wnaeth Crist ac a ddyoddefodd drosom ni, hyny yw yr iawn; am hyny y mae yn fwy ei werth na phob peth arall yn nghyd; canys nid iawn yw y *cwbl*; ond *efe* yn unig yw yr iawn dros ein pechodau ni.—Mae yn cael ei alw yn 'waed Duw.' Act. 20. 28.—Y mae yn cael ei alw 'gwaed y cyfammod.' Zech. 9. 11. Hob. 13. 10.—Y mae Moses yn galw gwaed yr anifeiliaid a aberthwyd wrth Sinai, yr hwn a daenlodd ar y llyfr ac ar y bobl, 'gwaed y cyfammod.' Exod. 24. 8. Heb. 9. 20. Y gwaed, trwy yr hwn y cadarnhawyd y cyfammod hwnw; felly trwy waed Crist y cadarnhawyd y cyfammod tragwyddol. Trwy farwolaeth y Testamentwr yr oedd y Testament mewn grym a'r etifeddiaeth yn sicr i'r holl hâd. Trwy ei waed y cyflawnodd Crist holl ammodau y cyfammod, yr hyn a'i cadarnhaodd yn ddiglyfnw- id byth. Edr, DWFR, IAWN, ABERTH, GLANHAU, TAENELLU, YFED, CYFAMMOD.

Bod 'yn ei waed,' a arwydda, bod mewn cyflwr isel, gwaed, llygredig, a diymgeledd. Eze. 16. 6.—Rhoddi gwaed i un i yfed, a arwydda cael ei ladd yn greulawn. Dat. 16. 6. Eze. 16. 38.—Dyn gwaedlyd, yw dyn creulawn, wedi tywallt, neu yn awyddus i dywallt, gwaed yn anghyfiawn. 2 Sam. 16. 7. Salm 5. 6. a 26. 9. a 55. 23.

Mynych y gwaherddir bwyta y gwaed, yn yr

yagrythyrau, am mai yr *simoes* yw; yn cyfeirio yn neillduol at waed Crist, ac i ymgadw rhag pob arferiad ac ymddangosiad o greulondeb. Lef. 3. 17. a 7. 26. a 17. 10. 1 Sam. 14. 33, 34. Eph. 1. 7.

'Yn waed-wyllt.' 1 Tim. 3. 4. *Gr. προπετεις, byrbwyll*, fel y cyfeithir yr un gair yn Act. 19. 36. dibwyll, chwidr-frysa, gorfrysgar. Arwydda y gair bod yn gryf, yn ddibwyll, yn ddibarch o feddyliau eraill, ac anystyriol o ganlyniadau yr hyn a wnelont iddynt hwy eu hunain, ac i eraill; frwyth balchder, hunan-dyb, a diffyg o ofn duwiol.

'A'i chwys ef oedd fel defnydd gwaed yn disgyn ar y ddaear.' Lef. 22. 44. Coffa Aristotle a Diodorus Siculus am chwys gwaedlyd fel effaith ymdrech a gwasgfa anarferol y meddwl. Lefi hefyd, yn ei fuchedd o'r Pab Sextus V. p. 200, a Syr John Chardin, yn ei hanes o Persia, Vol. i. p. 126, a goffant am y cyffelyb ymddangosiad anarferol. Coffa yr hanesydd Thuanus hefyd am esiampl hynod o'r un peth. Thuanus, *Lix. b. p.* 221.

GWAEDD-I, (gwa) bloedd, llef, ingles, dolef, crochlef, garm, gawr, bonllef, diaa, diaspac. Y mae gwaedd a gwaeddi yn arwyddo, 1. Pechaduruswydd ac enogrwydd [mawr. Gen. 18. 20.—2. Tristwch, galar, a gorthrymder mawr. Gen. 27. 34. Exod. 2. 23. a 3. 7. a 22. 23.—3. Taerineb mewn gweddi. 1 Sam. 7. 8, 9. Salm 18. 6. a 84. 2. a 88. 1. a 120. 1. Diar. 2. 3.—4. Eiddigedd a digofaint yn erbyn gelynyon, a bwriad i'w dystyrio. Esa. 42. 13.

GWAEL-ACH-AF, (gwa) *Gr. φαυλος; Llad. VILLIS*: salw, dibris, diystyr, diddefnydd, diffaeth.—'Gwaelachna'r ddaear oeddynt.' Job 30. 8. Mae y ddaear yn wael mewn cymhar-iaeth i ranau eraill o'r greadigaeth sydd fwy goruchel a dysglar; ond y mae pechaduriaid ynddi yn waelach na'r peth gwaelaf. Y mae pechod yn darostwng dyn i'r gradd iselaf.

'Yr hwn a gyfnewidia ein corph gwael ni.' Phil. 3. 21. *Gr. σωμα της ταπεινωσεως ημων, corph ein darostyngiad*, mewn cyferbyniad â *τω σωματι της δοξης, corph ei ogoniant*. Corph gwael yw, trwy bechod; mae y corph fel yr enaid wedi pechu, ac wedi ei lygru yn fawr; a thrwy hyn yn ddarostyngedig i wendidau, gofidiau, a dyoddefiadau; y mae yn wan, yn llygredig, ac yn farwol. Y mae *corph ei ogoniant* ef yn gryf, yn anllygredig, yn anfarwol, ac yn dra gogoneddus.—'Fe newidia ein corph gwael ni, fel y gwnele ef yr un ffurf â'i gorph gogoneddus ef.' Derchasiad mwy ni ddichon fod iddynt!

'Edrychodd ar waeledd ei wasanaethyddes.' Luc 1. 48. 'Ar iselder ei wasanaethyddes.' W. S. Ar *iselder*, ar *waeledd*: nid oedd yn gweled dim ond gwaeledd ynddi ei hun, yn ei pherson a'i hamgylchiadau, pan yr edrychodd Duw arni, ac yr anrhydeddodd hi mor fawr.

'Efe a edrych ar weddi y gwael.' *Heb. 7777*

un wedi ei yspeilio, a'i hollol ymddifadu o bob peth. Salm 102. 17.

GWAELOD-ION, (gwael) llawr, gwaddod, sylfaen, llorion.—'Gwaelodion y ddaear,' yw parthau isaf y ddaear: 'gwaelodion y môr,' yw gorddyfnder y môr, anoddynt y môr. Exod. 15. 5. 2 Sam. 22. 16. Job 36. 30.

GWAERED-YDD, (gwaer) disgynfa, llethr, gorwaered.—I waered, ar i waered, ac ar waered.—'Canys ni adawsani iddynt ddyfod i waered i'r dyffryn.' Barn. 1. 34.

Ni bydd allt heb waered. *Diar.*

GWAETH, (gwa) llai da.—'Drwg-ddynion a thwyllwyr a ânt rhagddynt waeth-waeth, gan dwyllo a chael eu twyllo.' 2 Tim. 3. 13. Nid oes dim gobaith am eu gwelhad, ac nid arosant ychwaith fel y maent, ond gwaethyngant o hyd ynddynt eu hunain, a byddant rhagor melldith i eraill: y maent yn cael eu twyllo gan y diafol, ac yn offerynol yn ei law i dwyllo eraill; a bydd eu diwedd yn waeth na'u dechreuad. 2 Pedr 2. 20. Tebygol fod graddau mewn drygioni yn mhllith y cythreuliaid, ond i gyd am wneuthur y niweid mwyaf i ddynion. Dygodd yr ysbryd aflan gyd âg ef saith ysbryd gwaeth nag ef ei hun, i'r dyben o wneuthur mwy o ddrwg. Mat. 12. 45.

GWAG-LAW-LE, GWEIGION, (gwa) gweili, gweilydd; anolo, coeg, ofer, seithug.—'Y mae yn ei gael yn wag.' Mat. 12. 44. *σκολαζοντα, Scil. τον οικον*, cafodd y tŷ yn wag o drigiannydd, ac wedi ei ysgubo a'i drwsio, ac, fel hynny, yn addas drigle iddo. Y mae yn rhaid bod yr enaid hwnw mewn cyflwr gwael ac echryslawn, ag y mae y diafol yn ei gael yn addas breswylfa iddo ei hun.—'Yn waglaw,' hynny yw, heb rodd, heb bob peth daionus. Luc 1. 53. Ruth 3. 17. Exod. 23. 15. 1 Sam. 6. 3.—'Pethau gweigion,' *των ματαιων*, pethau ofer, diles, disylwedd. Act. 14. 15.

GWAGEDD, (gwag) gwagder; ofregedd, ffrec.—1. Peth gwag, diddefnydd. Preg. 1. 2.—2. Cyfnewidiol a llygredig. Rhuf. 8. 20.—3. Drygioni, oferedd, celwydd. Salm 119. 37. a 4. 2. a 12. 2.—4. Eilunod, y rhai nid ydynt dduwiau, ond pethau gweigion, ofer, a diles. 1 Bren. 16. 13. Act. 14. 15. Jonah 2. 8. Esa. 41. 29.—'Ac efe a estyn arni llyny, annhrefn, a meini gwagedd.' Esa. 34. 11. Noda, megys â llyny, y lle a defir i annhrefn; ac â meini, neu blymen, y lle sydd i fod yn wag, yn anrheithiedig, heb breswlydd, Cymh. Zech. 1. 16. a 4. 9, 10. Galar. 2. 8. 2 Bren. 21. 3.—'Ac i'r cenedloedd ymddiffygio am wir wagedd; am beth diles, yr hyn y mae Duw yn sicr o ddystrywio. Hab. 2. 13.

GWAG-OGONEDD-IANT, (gwag) Gwag-ogoniant, yw ymgoneddu mewn pethau gwa, disylwedd, sef pethau darfodedig y ddaear, neu glod dynion.—'Na fyddwn wag-ogoneddgar.—'Na wnele dim, trwy gynheu, neu wag-ogoniant.' Gal. 5. 26. Phil. 2. 3. Tymher ac

agwedd ydyw hon cwbl groes i wir oestyngeidd-rwydd, a thybied eraill yn well na ni ein hunain, ac yn arwydd o galon w'ag, ansanctaid, didduw. Gogoniant gwag yw pob gogoniant ond a roddo Duw; ac yn y mwynhad o hono, iddo ef yn unig y mae y ciwd yn perthyn.

GWAG-SIARADUS, (gwag siarad) bragaldio; baldorddi, dwndro; ffreg-siarad, ffregodi; siarad yn segur ac yn wag yn erbyn rhyw un. *φλαπυτ*, 1 Tim. 5, 13. *Saes. tatters.*—'ofer-iaithus.' W. S. a Dr. M. Yn llawn berw a dadwrdd; un yn berwi drosodd gan siarad gwag, anadeiladol; clebrwr, clebran, dwndriwr.

(G)WAHAN-IAETH-U, (gwa-han) amrywiaeth, gwahanrodoliaeth, parthiad; rhanu, didoli, neillduo.

Tri gwahaniaeth angenrferod rhwng dyn, a phob byr arall, a Duw; ing (neu *meidrollob*) ar ddyw, ac nis gellir ar Dduw; dechre ar ddyw, ac nis gellir ar Dduw; ac angen newid cyflwr olynol ynghylch y gwynfyd ar ddyw, o anodd-ef bythoedd y ceugant, ac nis gellir ar Dduw, gan allu pob dyoddef, a hynaf gan wynfyd. *Barddas.*

Nid oes dim gwahaniaeth rhwng dynion wrth naturiaeth, o ran eu cyflwr pechadurus a thruenus; ac nid oes dim gwahaniaeth rhyngddynt, o ran y ffordd iddynt gael eu hachub a'u cyflawnhan. Rhaid iddynt oll gael eu cyflawnhan trwy fydd yn nghyfiawnder Crist, yr hwn sydd yn awr yn cael ei gyhoeddi yn yr efengyl i bawb, heb ddim gwahaniaeth. Rhuf. 3. 22. a 10. 12.

'Pwy a'n gwahana ni oddiwrth gariad Crist?' Rhuf. 8. 35. Y mae cariad Crist yn gadarn, ac yn anghyfnewidiol; a chan na palla cariad Crist, ni phalla dim sydd yn perthyn i iechyd-wriaeth ei bobl; deil y cariad trwy bob tywydd, ac a oruwchlywodraetha bob peth, nid yn unig i beidio gwneuthur niwed, ond i gydweithio er daioni. Rhaid i gyfnewidiad gymeryd lle yn ei fynwes ef, yr hyn sydd amhosibl, cyn y pallo hi yma gyd a'i bobl. Os parha ei gariad, parha ei afael yn ei bobl; ac, yn ganlynol, cant hwythau rym i sefyll yn erbyn pob gelyn a phob profedigaeth. Yn nghanriad anghyfnewidiol Crist y mae hyder yr apostol, ac nid yn ei fydd na'i gariad ei hun. Mae yn dra anlwg oddiwrth adn. 37, 39, mai cariad Crist at ei bobl a feddylir yma, ac nid eu cariad hwy ato ef. Nid yw eu cariad hwy ond effaith ei gariad ef; ni phery yr effaith heb yr achos; ond os pery yr achos, pery yr effaith hefyd.* Gwel Coccejus, Ham.

'Ac efe a'i gwahana ef, ac a esyd ei ran ef gyd a'r rhagrithwyr,' Mat.—'gyd â'r anfyddloniaid,' Luc. Mat. 24. 51. Luc 12. 46.—'Ac ei trycha ef ymaith.' W. S.—'Ac a i tyr ymaith.' Dr. M.—*διχοτομήσει αὐτοῦ, αἰ τὴν ἐφ' ἑνὸν ἄνθρωπον.* Y gair a arferir gan y LXX. yn Exod. 29. 17. 'A thyr yr hwrdd yn ei ddarnau,' Lef. 1. 8. Ezec. 24. 4. Yr oedd tori yn ddarnau, neu gwneyd yn ddrylliau, yn goped-

* Et isthuc, 'quae est in Christo Iesu,' subandi exhibitae, vel nictur, Satis evincit his Apost. loqui de dilectione Dei, quae ipse nos diligit, non qua nos illum, etiam haec ab illa pendeat, et sit semper et juncta. Bucer.

igaeth greulawn ofnadwy, ac yn arferedig yn mhlith y Caldeaid (Dan. 2. 5. a 3. 29.) a'r Hebraeid. 2 Sam. 12. 31. 1 Bren. 3. 25. 1 Sam. 15. 38. Barn. 19. 29. Hefyd yn mhlith yr Aiphtiaid, y Groegiaid, a'r Rhufeiniaid.† Herodot. iii. 13. Diod. Sic. 1, 2. Sueton. Calig. 2. 27. *liv.* 1. 28.—Barna rhai mai tori trwy fflangellu a feddylir yn y lleoedd hyn. Whitby, Doddridge, Parkhurst.—Barna eraill, ond yn ddisail, medd Dod, mai ei wahanu trwy ei dori o'i swydd a feddylir, yn cyfateb i'r gair Heb. *קָרַע* 2 Cron. 26. 31. Salm 88. 5. Galar. 3. 54. Hyn, tebygol, oedd bara ein cyfieithwyr ni. Mae y geiriau, 'ac efe a gurir & llawer ffonod,' yn adn. 47. yn tueddu yr arwyddocâd yn fwy i fflangellu, nag un gopedigaeth arall. Beth bynag am natur y gopedigaeth, y mae yn dra sicr y bydd cospedigaeth gweision, neu swyddwyr anfyddlawn, yn ddirfawr, ac yn ofnadwy. Tafodau gwahanedig. Edr. Tafod.

GWAHANGLWYF-US-OL, (gwahan-clwyf) Heb. *קָרַע וְקָרַע* *tarawiad*: Gr. *λεπρα* a *λεπτα*, *cen*; am fod yn yr afiechyd hwn fath o gen, neu grach gwynion, fel eira, yn gorchuddio y croen. Gelwir ef y gwahanglwyf, am fod y gwahanglwyfus i gael ei wahanu oddiwrth gymdeithas & dynion eraill. Yr oedd y gyfraith hon yn cael ei chadw mor neillduol o fanwl, fel na byddai breninoedd gwahan-gleifion yn cael eu hesgusodi, ond yn cael eu neillduo a'u gwahanu oddiwrth ddywion, ac yn cael eu difreinio o'u swyddau. Am ryfgy Uzziab, neu Azariah yn aroglarthu yn y deml, Dduw a'i tarawodd &r gwahanglwyf yn ei dalcen, ac efe a drigodd mewn tŷ neillduol; canys efe a dorasid ymaith o dŷ yr Arglwydd, a Jotham ei fab a lywodraethodd, ac a farnodd y bobl yn ei le. 2 Bren. 15. 5. 2 Cron. 26. 20.—Byddent weithiau yn cymdeithasu &u gilydd; megys y pedwar yn nyddiau Eliseus, a'r naw yn nyddiau yr Iachawdwr. 2 Bren. 7. 8. 2 Cron. 26. 20.

Y mae yr afiechyd hwn yn ymddangos yn y croen mewn cên, neu grach gwynion, sychion, naill ai dros yr holl gorph, neu ar rai rhanau; ac yn gyffredinol &g ysfâr crwin, a gwyniau dolurus eraill yn ei ganlyn. Yr oedd y gwahanglwyf dwyreiniol yn glwyf o'r fath ffeiddiaf, ac yn heintus (*contagious*) i'r gradd mwyaf, fel y byddai yn heintio ac yn llygru dillad a thai. Num. 12. 10, 12. Lef. 13. 47. a 14. 34, &c. Ac yr oedd yn anfeddyginiathol trwy ddim moddion naturiol, neu gyfferiaeth ddywion. Rhoddir i ni hanes am arwyddion y clwyf dychrynlyd hwn yn Lef. xiii. a xiv.

Yn y ddegfed neu yr unfed ganrif ar ddeg, yr oedd y clefyd hwn yn aml yn Ewrop. Dywed Matthew Paris fod naw mil o yspytai i wahan-gleifion yn Ewrop, yr amseroedd hyn,

† In duas partes seco, divido, separo. Fuit immensum genus supplicii, quo proditores alique malefacti plecti solebant. Mintert.

‡ Et Romanis receptum, quo necorum aut captivorum corpora media dissecebantur. Schlessener.

y rhai a elwid *Lazarettoes*; ond yn bresennol yn aml y gwelir ef, os nad ydyw y clwyf drwg, neu y chwantach-glywf (*venereal disease*) yn rhyw fath o hono; y mae M. Tournefort yn barnu hyn yn sicr, yr hwn a welodd amryw wahan-gleifion yn y Levant. Gwel Calmet. Yr oedd yr Iuddewon yn golygu yr afiechyd fel barn Duw ar ddyd am ryw fai ysgeler. Y mae yn sicr fod yr Arglwydd yn taro dynion a'r gwahan-glywf yn amlwg am ei beiau, megys Miriam, Gehazi, Uzziab, &c. Num. xii. 2 Bren. v. 2 Cron. xxvi.

Yr oedd yn mhob ystyr yn arwyddocaol o bechod, gwreiddiol a gweithredol, yn ei effeithiau fflaidd, atgas; ei heintusrwydd a'i anfeddyginiaetholrwydd.

Yr oedd llawer o ddefodau i'w gwneuthur wrth lanhau y gwahan-glywfus. Yr oedd yr offeiriad i edrych arno, ac os barnai ef fod y clwyf yn iachau, yr oedd i gael ei daenellu seithwaith a choed cedr, ysgarlad, ac isop, wedi eu trochi yn ngwaed aderyn wedi ei ladd. Edr. ADAR. Y seithfed dydd yr oedd i eillio ei holl flew, a golchi ei ddillad a'i gnawd mewn dwr glân. Yr wythfed dydd yr oedd aberth i'w aberthu drosto, ac yr oedd gwaed yr aberth i gael ei roddi gan yr offeiriad ar gwr isaf ei glust ddehau, ar fawd ei law ddehau, a bawd ei droed deheu; yr oedd i ddodi olew yr un fath ar ol y gwaed, ac yr oedd yr olew i gael ei daenellu saith waith o flaen yr Arglwydd. Gwel Lef. xiv.

Yr oedd y cwbl yn cysgodi glanhad pechadur trwy dywalltiad a thaenelliad gwaed Crist. Heb. 9. 10. 1 Ioan 1. 7. 1 Pedr 1. 19. 1 Cor. 6. 11. At hyn y mae Dafydd yn cyfeirio yn Salm 51. 7.

Yr oedd yr Arglwydd Iesu yn feddyg i'r clwyf fflaidd hwn, ac yr oedd gair o'i enan yn ddigon i'w symud ymaith yn gyflawn yn y fan. Mat. 8. 2. Luc 5. 12, 13. a 17. 13. Rhoddodd yr un gallu ac awdurdod hefyd i'w apostolion. Mat. 10. 8.

GHAHANLEN, Edr. LLEN.

GWAHARDD-ODD, &c., (hardd) gwarafun, attal, rhagod, rhwystro, llestair. Gen. 39. 9. Num. 11. 28. Mat. 19. 14. Luc 6. 29. 1 Tim. 4. 3. Edr. PRIODI.

GWAHODD-EDIGION, (gwa-hawdd) dynuniad, gwys; deniad, annogiad; galwad, cyfarch, denu, annog, peri. Y mae galwad yr efengyl ar bechaduriaid yn cael ei enwi yn wahodd: y mae Duw ynddi yn denu, yn annog, ac yn peri iddynt ddyfod yn y modd mwyaf serchog a thirion, i gyfranogi o'r bendithion a barotodd efe yn Nghrist. Y mae pob annogaeth i'r gwaelaf ddyfod, a'r perygl mwyaf i neb anufuddhau i'r galwad. Nid yn unig y mae yn ynyfdrwydd ac yn golled fawr, ond hefyd yn bechod mawr; yn cynnwys ynddo ddiystyrwch o Dduw, yn ei gariad a'i raslonrwydd mwyaf. Diar. 1. 24. Mat. 22. 3. Luc 14. 24. Edr. GALW.

GWAIN, (gwa-in) mèn, certwyn; gwain cleddyf, sef amwsg cleddyf. 1 Sam. 17. 51. Ezec. 21. 3, 30. Ioan 18. 11.

GWAIR, GWEIRLAU, (gwa-ir) gweir-wellt, dol-wellt, gwyran.—Gwair rhos; gwair gwn-dwn; gwair bras; brag-wair; ton-wair; gwair hallt, sef gwair oddiar forfeydd a ddylifir gan y môr.

'Y gwair a flaen-dardda.' Diar. 27. 25. רַחֲוֹרִי *gwellt, llysiâu*. Y mae y cyfieithiad yn dra anoddas; canys nid ydynt yn gwneyd gwair yn y gwledydd hyny.*—'Ac wele adladd wedi lladd gwair y brenin.' Amos 7. 1. Gan nad ydynt yn ladd nac yn cyweirio gwair yn y gwledydd hyny, barna Harmer mai *pori i awr*, a ddylai y cyfieithiad fod; *gwed; pori i laur wair y brenin*.—'Coed, gwair, sofr.' 1 Cor. 3. 12. Edr. AUR.

GWAITH, GWEITH-IO-RED-U-IAD-AU, GWEITHREDOEDD, GWEITHIWR-WYR-YDD, (gwai) gweithred, gorchwyl, per-wyl, llafur, poen, cylch, peth, tro; y waith hon, sef y tro hwn. Gen. 18. 32. Felly unwaith, dwywaith, &c.—1. Llafur bydol daearol, yr hyn a ellir ei weithredu y chwe' diwrnod. Exod. 20. 9.—2. Unrhyw weithrediad ar feddwl, gair, neu weithrediad. Preg. 12. 14.—3. Gweithred anghyffredin, neu wyrthiol. Ioan 7. 21. Mat. 11. 2. Luc 24. 19.—4. Gweithred yn wahanieithedig oddiwrti oriau. Rhuf. 15. 18. 1 Ioan 3. 18.—5. Gorchwyl, awydd, gorchwyliaeth. Ioan 17. 4. Act. 13. 1, 2. 1 Tim. 3. 1. 2 Tim. 4. 5.—6. Galwedigaeth, marchnadaeth. Dat. 18. 17.

Gwaith Duw yw y gwaith y mae efe ei hun yn ei weithredu, neu yn ei orchymyn i ni i'w weithredu. Y gwaith y mae ef yn ei weithredu ei hun, 1. Yw gwaith y greadigaeth. Gen. 2. 2. Heb. 1. 10. a 2. 7.—2. Rhagluniaeth a chynnaluaeth. Ioan 5. 17. Esa. 5. 19.—3. Y prynedigaeth ac iechydwrriaeth yr eglwys. Ioan 9. 4, Hab. 3. 2. Dyma ei weithredoedd mawrion a rhyfedd. Dat. 15. 3. 1 Cron. 16. 12.

'Cofia fawrhau ei waith ef.' Job 36. 24. Yr ydym yn mawrhau gwaith Duw pan fyddom yn mawrhau Duw yn ei waith; yn chwilio ei waith i fanylwrwydd, i gael ei adnabod ynddynt a thrwyddynt; yn ymostwng iddo yn ei holl ragluniaethau tu ag atom, gyda pharch dyladwy iddo; pan fyddom yn ateb dyben ei weithredoedd tu ag atom. Gwel Caryl ar y lle.

Y mae holl weithredoedd Duw yn addas i'w fawredd, ac yn amlygu ei allu a'i Dduwdod; ei gyflawnder a'i sancteiddrwydd; ei ddoethineb a'i ddaioni, a'i berffeithiau anfeidrol.—'Perffaith yw ei weithred,' yn addas i'r Duw perffaith sydd yn gweithredu. Deut. 32. 4, Salm 86. 8. a 111. 2. a 145. 10, 17. Ond nid yw yn gymhwys barnu gwaith nes y byddo wedi

* Maundrell's Journey, p. 144, adargraffiad.—Harmer's Obs. Vol. 1., p. 425.

ei orphen, ac heb adnabod yn gyflawn holl ddybenion y gweithiwr ynddo. Nid oes neb yn gynhwys i farnu gwaith Duw, ond efe ei hun, gan na ddichon un creadur amgyffred holl gywreinerwydd ei waith, a'i holl amcanion a'i ddybenion ynddo. Y mae bod ei waith yn ei foddhau ei hun, yn rhoddi y ganmoliaeth fwyaf a ddichon fod iddo.

Gwaith Duw, a gwaith Crist, hefyd, yw y gwaith gorchymynedig i ni gan Dduw, ac y mae efe yn nerthu ei bobl i'w gyflawni. Ioan 6. 29. 1 Cor. 15. 58. a 16. 10. Phil. 2. 30.

Gwaith Duw yw credu—efe sydd yn gorchymyn i ni gredu yn yr hwn a anfonodd efe; ac ni ellir peidio credu heb anuffuddhau i'r awdurdod mwyaf goruchel, yn ei dirionedd a'i ddaioni mwyaf; gweithrediad Duw yw gwir ffydd, efe sydd yn nerthu i gredu. Col. 2. 12. Rhuf. 4. 20.

Y mae gweithredoedd dyn yn dda neu yn ddrwg. Gweithredoedd da yw y rhai hyny sydd yn ofynedig gan Dduw; yn tarddu o egwyddor a dyben union; sef o ufudd-dod a pharch i Dduw; yn un â'i gyfraith dda; yn llesol i ni ac eraill. Gelwir hwynt, *εργα αγαθα*,* *gweithredoedd dwyfol*, rhyfedd, yn *peri gorfolodd a llawenydd*. Act. 9. 36. 2 Cor. 9. 8. Eph. 2. 10. Col. 1. 10.—*τα καλα εργα*, *gweithredoedd hardd, defnyddiol, dymunol*. Tit. 2. 14. Mae y gwrthwyneb yn cael eu galw, *τα εργα τα πονηρα*, *gweithredoedd llafurus, gofidus*. Ioan 3. 19. Col. 1. 21.—*νεπρα*, *meirwon*, yn cael eu cyflawni gan ddynion meirwon mewn pechodau a chamweddau; ac yn tynu barn marwolaeth ar y gweithwyr o honynt. Heb. 6. 1. a 9. 14.—*του σκοτους*, *gweithredoedd y tywyllwch*, am fod pawb yn y tywyllwch, ac yn meddiant i tywyllwch, sef Satan, ag sydd yn eu gweithredu. Rhuf. 13. 12. Act. 26. 18.—*της σαρκος*, *gweithredoedd y cnawd*, am mai natur lygreddig sydd yn eu gweithredu. Gal. 5. 18.—*τα αμαρτια*, *anffruythlon*, am nad ydynt o lesâd i neb. Eph. 5. 11.

Fel y mae yn rhaid bod y pren yn dda, cyn y byddo y ffrwyth yn dda, felly mae yn rhaid i bechadur gael ei gymmodi â Duw, trwy ffydd yn Nghrist, a'i sancteiddio trwy undeb â Christ, fel y derbynio o'i gyflawnder ef, a gras am ras, cyn y dygo byth ffrwythau da, sanctaidd, a chymeradwy gan Dduw. Ioan 1. 16. a 15. 4, 15.

Gan nad yw gweithredoedd da y duwiolion yn cael eu gweithredu dan y ddeddf fel cyfammod, nid yw eu gweithredoedd yn perthynu i'w cyflawnhad ger bron Duw; y mae hyny yn gwbl yn perthynu i gyfammod arall, lle y mae gras yn teyrnasu trwy gyflawnder, sef cyflawnder Crist, i fywyd trwygyddol. Heblaw hyny, nid ydynt yn addas o herwydd eu hanmher-

* *Αγαθος*, ab a auctivo & γαθω laetor, gaudeo. Vel *αγαστος*, admirabilis, admirandus. Vel *αγαν θειος* valde divinus. Vel *απου του αγαν θεειν*, a valde currendo, quia omnes ad bonum currunt, i. e. expedunt. Mintert.

ffieithrwydd, y goreu o honynt, er cyflawnhad. Y mae bod troseddwr yn cael ei gyflawnhau trwy weithredoedd, yn wrth-ddywediad mewn geiriau. Ond y mae gweithredoedd da yn amlygu, ac yn tystiolaethu fod y cyflwr yn dda, a'r dyn yn gyflawn; oblegid, 'Yr hwn sydd yn gwneuthur cyflawnder sydd gyflawn, fel y mae yntau (sef Duw) yn gyflawn.' 1 Ioan 3. 7, 10. a 2. 29.

Nid oes un prawf digonol gan ddyn fod ei ffydd yn gywir ac yn iachusol, os nad ydyw yn *gweithio* trwy gariad; ac y mae annogaethau lawer yn yr ysgrythyrau i'r duwiolion fod, yn gyfoethog ac yn helaethion yn wastadol mewn gweithredoedd da. 1 Tim. 6. 18. 1 Cor. 15. 58. Nid ydym yn helaethion mewn unrhyw waith, os gosodwn derfynau heblaw a osododd Duw i ni; nid oes terfyn wedi ei roddi gan Dduw i weithredoedd da, ond 'anser cyfaddas;' Gal. 6. 10. 'a'n gallu.' 1 Cor. 16. 2. 2 Cor. 8. 2, 3. 'Hyn a allodd hon hi a'i gwnaeth.' Marc 14. 8.

'Gweithredoedd y ddeddf,' yw pa beth byn-ag y mae y ddeddf yn ei ofyn neu yn ei orchymyn; a bod un o weithredoedd y ddeddf, yw ymddiried i'w ufudd-dod ei hun i'r ddeddf am gyflawnhad; neu y mae y gyfraith yn ei ofyn. Gal. 3. 10. a 2. 16. Rhuf. 3. 20, 28. a 4. 2, 6.

'Gweithredoedd y diafol,' yw yr holl adeiladaeth fawr o bechod a thrueni, y mae y diafol, gyda chymaint dichellion, diwydrwydd, a chreulonder wedi ei chyfyodi yma yn ein byd ni yn mhlith plant dynion. I'r dyben i ddattod hon, a dymchwelyd holl lywodraeth y diafol yn y byd, yr ymddangosodd Mab Duw yn y cnawd. 1 Ioan 3. 8. Mat. 12. 29. Luc 10. 18. Ioan 12. 31. a 16. 11. Edr. CYFLAWNHAD, FFYDD, EILUN, BARN, CREADIGAETH, PRYNEDIGAETH.

GWAL—AU, (gwa-al) mur, rhagfur, amgaer; gwlad ddiwylliedig; lle cauedig, gwasgodfa; glwth, gwely, gwely llyisiau; lloches, cut.—'Neu a leisia cenaw llew o'i wâl heb iddo ddal.' Amos 3. 4.—'Ac a ymestyn ar eu gwâl.' Amos 3. 4.

Cred i Dduw
A'n rhoddes, dyfian,
Gwen-wlad, gwal oieu.

Taliesin.

GWALA, (gwal) llawnder, digonolrwydd, digonedd. Exod. 16. 3. Luc 15. 17. Dat. 19. 21.

GWALCH, GWEILCH, (gwal) cudyll, cudyll coch, hebog. Gwalch y weilg, gwalch y penwaig. Y mae y gwaleh yn aderyn craff ei lygaid, cyflym ei ehediad, dewr, ac ysglyfgar. Yr oedd yn aslan dan y gyfraith. Lef. 11. 16. Deut. 14. 15. Yr enw Heb. *קץ*; a arwydda cyflymdra ei ehediad.—'Ai trwy dy ddoethineb di yr cheda y gwaleh?' Job 39. 26. Y mae y gwaleh yn hynod am gyflymdra a pharhad ei ehediad; crys ar yr aden weithiau dair neu bedair awr. Hwyrach fod ei ehediad yn y lle hwn yn cyfeirio at ei fudiad tu a'r dehau yn ei

amser; canys y mae y rhan fwyaf o'r rhyw hebogog yn adar tramwyol.

GWALLGOF-I, (gwall-cof) gwall-bwyll, anhrefn, cyfyng gynghor, terfysg, aflonyddiad; ynfydu. Deut. 28. 34. Diar. 26. 18. 1 Sam. 21. 14. Jer. 25. 16. Y mae y gair **גורף** a gyfieithir *gwallgof*, yn cael ei gyfieithu *ynfyd*, 2 Bren. 8. 20.—*ynfydrwydd*, Zeph. 12. 4.—*gorphwylllog*, Jer. 29. 26. Mae barnedigaethau yn peri i ddynion wallgofi, pan byddo eu gofidiau a'u gorthymderau yn drymion, a hwythau heb amynedd danynt, ac heb un ffordd o ymwardd yn ymddangos. 'Peth ofnadwy yw syrthio yn nwylaw y Duw byw!'

GWALLT-AU, (gwall) briger, blew pen. Y mae pob blewyn o'r gwallt yn cynnwys pump neu chwech o rai eraill, llai wedi eu huno â'u gilydd âg arwisg. Hefyd, y mae pob un yn genol. Y mae gwallt i ddyn fel blew i anifeiliaid; er cynhesrwydd, ac er harddwch. Yn mhllith y Geli (*Gauls*) yr oedd gwallt laes yn anrhydedd a harddwch mawr; am hyny y gelwid hwynt *Gallia Comata*, sef y *Geli Walllog*; a Julius Cæsar, pan ddarostyngodd hwynt, a barodd iddynt dori ymaith eu gwallt, yr arwydd o'u darostyngiad. Gwaherddir i'r Iuddewon dalgrynu godrau eu penau, na thori cyrau eu barfau, na gwneuthur moelni ar eu penau rhwng eu llygaid, dros y marw. Lef. 19. 28. a 21. 5. Deut. 14. 1. Yr oedd y defodau hyn, meddant, yn arferedig yn mhllith yr Ammoniaid, y Moabiaid, yr Arabiaid, yr Edomiaid, &c. Dywedir fod yr offeiriaid yn cneifio eu gwallt, pan wasanaethent yn y deml, bob pythefnos. Nid oedd ellyn i fyned ar ben Nazaread holl ddyddiau ei adduned:—'Sanct-aidd fydd, gadawed i gydynau gwallt ei ben dyfu.' Ond pan gyflawnai ddyddiau ei Nazareath, yr oedd i eillio ei ben wrth ddrws pabell y cyfarfod, a rhoddi blew ei ben ar y tân a fyddai dan yr aberth hedd. Num. 6. 5, 18. Torodd Samson ei adduned wrth eillio ei ben, am hyny y cymerodd yr Arglwyd ei fawr nerth oddiwrtho. Barn. xvi.

Yr oedd 'gwallt du' yn arwydd o harddwch a grymuder. Can. 5. 11. Yr oedd 'gwallt gwyn'* yn arwyddo benaint, synwroldeb, parchedigaeth, ac ardderchogrwydd. Lef. 19. 32. Dan. ix. Dat. 1. 14.

'Ymdaenodd penwyni ar hyd-ddo, ac nis gwybu efe.' Hos. 7. 9. Yr oedd penwyni Ephraim yn arwyddo fod teyrnas y deg llwyth wedi ei gwanychu, yn llesghau, ac yn barod i ddarfod. Yr oedd 'estroniaid, sef yr Assyriaid yn benaf, wedi bwyta ei gryfder. 2 Bren. 13. 7. a 15. 19. Esa. 1. 7. a 42. 25.

'Dy wallt sydd fel diadell o eifr, y rhai a ymddangosant o rinydd Gilead.—A gwallt dy ben fel porphor.' Can. 4. 1. a 7. 5. Y mae yr eglwys, yn ei haelodau, fel gwallt yn aneirif—yn cynnyddu, ac yn derbyn magwraeth o

Grist eu pen. Yn weiniaid ynddynt eu hunain, ac yn cael eu cynnal ganddo fel eu pen; ac yn harddwch ac yn ogoniant iddo. 'Fel porphor,' yn ardderchog ac yn hardd, yn freainoedd ac yn offeiriaid i Dduw; yn gochion trwy ymolchi yn ngwaed Crist, a'i ddyoddefiadau drosto. EDR. ELLIO, PORPHOR.

'Y mae hyd yn nod blew, neu wallt, eich penau yn gyfrifedig oll.' 'Ni chyll blewyn o'ch pen.' chwi,' Luc 12. 7. a 21. 18. Mat. 10. 30. Mae y geiriau yn dangos manylrwydd gofal Crist am ei bobl; y mae y peth gwaelaf perthynol iddynt dan ei neillduol sylw, ac yn ei gadwraeth.

'Amlach na gwallt y pen,' a arwydda, yn *ancirif*. Salm 40, 12. Felly yr oedd y pechodau a roddwyd ar Grist, fel machniydd ei bobl, ac a ddygodd yn ei gorph ar y pren. 1 Petr 2. 24.

Y mae 'gwallt laes' yn waharddedig i wŷr, am ei fod yn arwydd o ddyn masw, mérched-aidd. Yr oedd meibion a merched yn cael eu gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd, yn fwy wrth hyd eu gwallt, nag oddiwrth eu gwahanol wisgoedd. Ond y mae gwallt laes i wraig yn orchudd, ac yn arwydd o'i darostyngiad, am hyny yn weddaidd ac yn hardd. 1 Cor. 11. 14, 15.

Y mae 'gwallt plethedig' yn waharddedig, fel yn anweddu i rai yn profesu duwioldeb, ac yn anghytun â gwylder a sobrwydd. 2 Tim. 2. 9. 1 Petr 3. 3. Y mae y gwallt plethedig yn arwydd o falchder ac anlladrwydd, am hyny yn arferedig gan ferched anllad, pteuillyd. Schlenesner's *Lexicon*, dan y gair *Πλεγμα*.

GWAMMAL-DER-RWYDD-U, (gwambal) anwaetad, anwadal, ansefydlog.—'Oferwyr gwammal.' Barn. 9. 4. **דְּמִיּוֹן אֲנִשׁוּ** *Dymion gwag ac ansefydlog*, sef gwag o synwyr, a gwag o dduwioldeb; y rhai a elwir 'ofer ddynion,' yn 2 Cron, 13. 7. Dymion ofer, gwag, ansefydlog, ac afradlon; ond yn byw ar ddrygioni, a pharod i bob gweithred ddrwg.—'Ac â llygaid gwammal.' Esa. 3. 16. 'Ac yn amneidio â'u llygaid.' Dr. M. 'Wedi gorliwio eu llygaid.' Lowth. Y mae dymion yn pechu â'u llygaid, ac mae balchder ac anlladrwydd yn ymddangos ynddynt. 2 Petr 2. 14. Y mae llygaid gwammal yn groes i llygaid yn edrych yn uniawn, Diar. 4. 25.—i llygaid colomenaidd, Can. 5. 12.—i llygaid dan ammod, Job. 31. 1.

GWAN-U, (gwa-an) trywannu, brathu, treiddio, tyllu. Yr oedd gwânau yn rhan o ddyoddefiadau Crist; 'Un o'r milwyr a wanodd ei ystlys â gwaewffon.' 'Edrychant arnaf si yr hwn a wanasant.' Zech. 12. 10. Dat. 1. 7. Ioan 19. 34, 37. Gwânau, yn y lleoedd hyn, a arwydda holl ddyoddefiadau yr Iachawdwr, ac yn gosod allan ei arteithiau dwys, a'i ofidiau mawrion. Salm 22. 16.—'Ac a'u gwânasant eu hunain â llawer o ofidiau.' 1 Tim. 6. 10. Esarnwythder a hawddfyd y mae dymion yn eu

* Albi capill, mystice significat, ejus tum eternitatem tum majestatem. Vitrings in Apoca. ch. 1. 14.

golygu wrth geisio golud, ond twyll cyfoeth yw hyn; mae y rhai sydd yn chwannog iddi yn sicr o gael eu siomi; yn lle esmwythder cânt lawer o offidiau.

GWAN-ACH-HAU, GWEINIAID, (gwa) egwan, dirym, llesg; gwanychu, digaloni. Y mae gwan a gwendid yn cael ei briodoli i'r corph, neu ysbryd dyn, neu ei amgylchiadau; ac a arwydda weithiau ychydig nerth; weithiau hollol ddirym ac analluog. Y mae gwendid yn naturiol yn perthyn i bob creadur o'i ran ei hunan; ac ni fedd nerth ond a dderbynio yn wastad yn mhob ystyr. Nid oes neb o hanfod ac o angenrheidrwydd yn nerthol, ac yn gadarn oud Duw; nid oes dim gwendid ynddo ef; y mae yn gadarn ynddo ac o hono ei hun; ac y mae nerth pob creadur yn ddeilliedig o hono. Y mae gwendid yn cael ei briodoli i'r Arglwydd o ran barn dynion am dano, a'r moddion y mae yn ei ddefnyddio i gwblhau ei amcanion. Mae trefn iechydwrriaeth trwy angen Crist ar y groes, a'r pregethiad o honi i bechaduriaid, a'r offer-ynau sydd yn ei bregethu, yn bethau gwael, dystadld, yn ngolwg dynion, i achub a sancteiddio dynion; ond y mae gwendid Duw yn gryfach na dynlon, sef y mae ei drefn ef, er ei dirmygu gan ddynion, yn rhagori ar holl ddychymygiion y dynion doethaf, ac a ateb y dyben i gyflawni ei amcanion yn ogoneddus, mewn perthynas i iechydwrriaeth ei eglwys. 1 Cor. 1. 25.

Fe groeshoeliwyd Crist o ran gwendid. 2 Cor. 13. 4. Ei wedid oedd ei natur ddynol, a'r holl iselder dyoddefiadau, profedigaethau, a gwaradwyddiadau, yr amgylchynwyd ef â hwynt; croeshoeliwyd ef yn y gwendid dirfawr hwn; 'eto byw yw trwy nerth Duw,' sef y Person Dwyfol yr oedd y natur ddynol mewn undeb âg ef. Yr oedd yn alluog ac yn nerthol, i fyned trwy ac i orchfygu y cwbl. Y mae yn fwy rhyfeddod ei fod ef yn fyw na neb arall; ac o ran ei fod ef y mae neb arall yn fyw; trwy nerth Duw y mae hyny.

Y mae y ddeddf yn wan trwy y cnawd, sef pechod; ac yn hollol anabl, ac yn annigonol i gyflawnhan a sancteiddio pechadur. Deddf ysbryd y bywyd yn Nghrist Iesu yn unig, sydd yn rhyddhan pechadur oddiwrth ddeddf pechod a marwolaeth. Rhuf. 8. 2, 3.

Y mae yf Ysbryd Glan yn cynnorthwyo ein gwendid ni. Rhuf. 8. 26. Y mae gwendid yn perthyn i'r goreu; yr ydym oll wedi ein hamgylchu â gwendid—sef gwendidau naturiol a moesol; dyoddefiadau a phechodau. Nid oes neb o hono ei hun yn abl ymgynnal danynt, nac ymunioni o honynt. Gwaith yr Ysbryd Glan yw cynnal a chynnorthwyo ei bobl dan eu gwendidau, a'u gwared yn gwbl o honynt. Salm 51. 11, 12. a 143. 10. Y maent yn wan yn mhob gwaith, yn mhob dyledswydd, a than bob croes, ac yn wyneb pob gelyn, ond fel y cynnorthwyo efe hwynt; ond y mae efe yn gwbl addas, ac yn ddogonol i'r gwaith, ac yn

fyddlawn iddynt yn nghanol eu gwendidau.

'Nyni y rhai ydym gryfion, a ddylem gynnal gwendid y rhai gweiniaid.' Rhuf. 15. 1. 'Nyni yr ei cedyrn a ddylem ddwyn gwendid yr ancedyrn.' W. S. a Dr. M. Dylem ymddwyn yn amyneddgar ac yn garedig tuag atynt, er eu gwendidau, ac ymdrech am eu cynal, eu cryshau, a'u meddyginiaethu. Y mae cyfeiriad yn y geiriau at deithwyr yn cydymdaith; os bydd i un o honynt gloffi, neu wanychu, i'r lleill i'w gynnal, nes ei ddwyn ef i orphwysfa i gael ymgeledd ac adnewyddiad. Rhuf. 14. 1, 2. 1 Cor. 9. 22. a 10. 33. Phil. 2. 3, 4. Exod. 23. 5.

'Pan wyf wan, yna yr wyf gadarn.' 2 Cor. 12. 10. Yn nyfnderoedd ei gyfyngderau a'i drallodion, a phan oedd fwyaf profiadol a theimladwy o'i wendid, yna yr oedd Crist yn perffeithio ei nerth yn ei wendid; am hyny, medd ef, 'Yn llawen iawn yr ymfrostiaf yn fy ngwendid, fel y preswyllo nerth Crist ynof fi.' Rhaid i ni leihau, i Grist gynyddu ynom; ac yn ol y gradd y byddom ni yn ddim y bydd Crist yn bob peth i ni.

'Oblegid gwendid eich cnawd chwi;' Rhuf. 6. 19. sef oblegid eich cnawd, neu eich llygred, yr hwn sydd yn eich gwanhau, ac yn peri eich bod chwi yn weiniaid. Gwendid, weithiau, a arwydda bod yn hollol ddirym. 1 Cor. 15. 43.—'Gwan yn y ffydd—cydwybod wan.' Edr. FFYDD, CYDWYBOD.

GWANAR, (gwân) tueddu yn mlaen; arwain, arweinydd.

Eich unig Dduw a'oh *Gwanar.*
E. Prys (Salm 46. 10.)

GWANC-US, (gwanc) awydd i fwyd; aflerw, bwyteig, diwala am fwyd.—'A elli di lenwi gwanc cenawon llewod?' Job 38. 39. Geill Duw wneuthur hyny, ac y mae yn gofalu am danynt.

GWAR-DER, (gwa-ar) dof, llonydd, llariaidd, esmwyth.—'Defaid gwar;' sef defaid llonydd, mwynaid, llariaidd. Salm 44. 11. E. Prys.—'Atolygaf ywch er gwarder a' chymesurdap Christ.' 2 Cor. 10. 1. W. S.

GWAR-AU, GWAR-GALED—RWYDD, GWAR-SYTH, (gw-ar) gwegil; ysgwydd; tyllgorn y gwegil, pillgorn y gwegil. Y mae y gair gwar yn cael ei arferdy yn y Beibl, gan ein cyfieithwyr ni, am y cefn, a'r ysgwydd, a'r gwddf. Exod. 23. 27. Jos. 7. 8. Salm 75. 5.—Mae caledu y war—bod yn war-galed—a gwar-galedrwydd, yn arwyddo parhau yn gynydd, ac yn anuffudd, er pob rhybuddion, cyngorion, a cheryddon. Nid yw yr enw hwn o war-galedrwydd ddim yn cael ei briodoli i neb ond i genedl Israel, y rhai oeddynt yn cynyddu â Duw, yn anuffudd iddo, er ei holl diriondeb tuag atynt, yn ei drugareddau, ei rybuddion, a'i geryddon. Exod. 32. 9. a 33. 3, 5. a 34. 9. Deut. 10. 16. 2 Cron. 30. 8. Act. 7. 51. Jer. 7. 26.—Dywedyd yn war-syth, yw dywedyd yn falch, ac yn ben-uchel. Salm 75. 5.

GWARADWYDD-IAD-AŪ-O-US, (gwarad-gwydd) gwarth, gwarthrudd, cywilydd; gwaradwyddo, edliw, edliwied, lliwied. Gwarth, neu enw anmharchus, ar un yn anhaeddiannol, neu yn enllibiol a chenfigenus. Un ffordd sydd gan elynion Crist yn mhob oes o erlid ei bobl a'i achos, yw eu gwaradwyddo, a dywedyd pob drygair am danynt, yn gelwyddog. Cafodd Crist ei hun ei ran yn helaeth o hono, yn ei ddarostyngiad a'i ddyoddefiadau; 'ond ni chuddiodd ei wyneb oddiwrth waradwydd a phoerodd,' ond diystyrododd waradwydd, trwy roddi ei hun iddo yn ewyllysgar, yn ei waith yn ei abertn ei hun dros ei bobl. Esa. 50. 6. Heb. 12. 2. Y mae ei waradwydd ef ar ei bobl, a'u dyledswydd yw ei ddwyn yn ddiiddig, ac yn llawen, am eu cyfrif yn deilwng i ddyoddef anmharch o achos ei enw ef. Heb. 11. 26. a 13. 13. Act. 5. 41.

Ni waradwyddir neb sydd yn ymddiried yn yr Arglwydd, ac yn glynu wrtho, yn y diwedd, ond anrhydeddir a gogoneddir hwynt byth; ond gwaradwyddir eu holl elynion yn dragwyddol, a hyny yn gyflawn, am fod achos cyflawn eu gwaradwydd ynddynt eu hunain. Bydd eu pechodau cywilyddus eu hunain yn eu gwneuthur yn waradwyddus ac yn ddirmygedig. Diar. 14. 34. Salm 97. 7. a 129. 5. Hos. 12. 14.

Yr oedd bod yn anmhlantadwy yn waradwydd yn mlith gwragedd yr Hebreaid, am eu bod trwy hyny yn ddigynnorthwy i amhlau had Abraham, yn ol yr addewid, a'u hamddiffadu o'r anrhydedd o fod yn un o hynafiaid y Messiah. Luc 1. 25. Gen. 30. 23. Esa. 4. 1.

'Gwaradwydd yr Aipht,' oedd dienwaediad, fel yr oedd yn y dyddiau gynt yn nodi dynion yn estroniaid i ammodau yr addewid, fel yr Aiphtiaid; a hwyrach hefyd i Israel esgeuluso enwaedu ar eu plant yn yr Aipht, a chyd-furfio &u defodau eilun-addolgar. Jos. 5. 9. Ezec. 23. 3. 8. Eph. 2. 11, 12. Edr. **GWARTH, ANMHARCH, CABLEDD, ENLLIB.**

GWARAFUN-O-ODD, (gwa-rhafun) Heb. גרע gwahardd, lluddias, rhwystro, llestair, rhagod; attal, trwy air neu weithred. Mat. 3. 14. Act. 16. 6. 1 Thea. 2. 16.

GWARCHAE-EDIG-AETH, (gwar-cau) argau, cau i mewn; cylchynu, amgylchynu. Dent. 28. 52, 53. a 32. 36. Zech. 14. 2. Ezec. 4. 8.

GWARCH-DWR, (gwarch-tŵr) tŵr i warchae ar ddinas.—'Gwarchaeaf i'th erbyn mewn gwarch-dwr.' Esa. 29. 3. Cyfieitha rhai y מצב *lle sefydlog*; sef yn amgylchu; neu gwrth-glawdd. Luc 19. 43. a 21. 20.

GWARCHEIDWAD, (gwarch-cadw) gwyliedydd, golygwr, gwarchawdwr.—'Efe a roddes y winllan at warcheidwaid.' Can. 8. 11. Y winllan yw yr eglwys; a'r gwarcheidwaid yw gweinidogion yr efengyl. Esa. 21, 11, 12. Edr. **GWINLLAN.**

GWARCH-GLAWDD, (gwarch-clawdd) am-

gaer, am-glawdd, gwrth-glawdd, gwarch-dŵr, llys-lyn.—Yr oedd yn waharddedig i Israel, pan warchaënt ar ddinas, i dori prenau ymborth i adeiladu y gwarchglawdd yn ei herbyn hi. Dent. 20. 19, 20. Ezec. 4. 2.

GWARCHOD, (gwarch) cadw, gwylied, dyagwyl, bwrw golwg, gwarchadw.—'Gan warchod wrth byst fy mhyrth i.' Diar. 8. 34. מִשְׁמָרָה *yn cadw, yn dyagwyl* wrth y pyrth, yn ddyfal, a chyda diwdrwydd.—'Gwarchod y tŷ.' 1 Tim. 5. 4. οὐκ ὀκνεῖς, *llywodraethu y ty*, a threfnu holl achosion y teulu.—'Yn gwarchod gartref.' Tit. 2. 5. οὐκ ὀκνεῖς, *yn aros yn y ty*, ac yn gofalu am achosion y teulu. Yn aros yn y tŷ, ac yn iawn drefnu a llywodraethau holl achosion perthynol iddo. Y mae y gair yn gynnwysfawr, ac yn gosod allan dyledswydd gwraig yn ei thŷ a'i theulu.

GWARED-U-YDD-IGION-WR, (gwar) cadw, achub, noddi; arbed; rhyddhad; achubwr, noddwr, pryniawdwr. Y mae y geiriau gwared, a gwaredwr, yn arwyddo bod rhyw un, neu ychwaneg, mewn cyfyngder, caledi, neu gaethiwed, ac yn analluog i ryddhau eu hunain o hono. Y cyfryw oedd Moses i Israel, yr hwn a anfonodd Duw yn llywydd ac yn waredwr iddynt, pan yr oeddent yn y caethiwed yn yr Aipht. Act. 7. 35. Yn yr amrywiol oesoedd, cyfododd Duw waredwyr i'w bobl pan oedd cyfyngder arnynt; megys Josuah, Gideon, Samson, &c. Yr oedd yr holl waredwyr hyny yn gyasod o'r Gwaredwr mawr, Iesu Grist, i'r hwn y perthyn yr enw **GWAREDWR**, mewn ffordd o enwogrwydd neillduol, rhagor pawb erail. Nid oes un gwaredwr cyflawn a thragywyddol ond efe. Y mae efe yn gwbl addas o ran ei Berson, fel Duw-ddyn, ac o ran ei osodiad yn ei swyddau, i fod yn Waredwr cyflawn a digonol. Gwaredydd yw ei enw, ac y mae yn sicr o ateb i'w enw. Esa. 63. 16. Jer. 50. 34. Gan fod yr enw Gwaredydd yn cael ei briodoli iddo, heb ei gyfyngu at un peth yn fwy na'u gilydd, y mae, gan hyny, yn Waredydd cyffredinol i'w bobl oddiwrth bob drwg, ac o ddwyllaw eu holl elynion; sef oddiwrth bechod—y digofaint—sydd ar ddyfod—o feddiant y tywyllwch—oddiwrth gorph y farwol-aeth—ofn angeu, trallodion, gorthrymwy, &c. Mat. 1. 21. a 6. 13. Col. 1. 13. Rhuf. 7. 24. a 11. 26. Salm 31. 15. a 34. 4, 17, 19. a 39. 8. a 119. 134. a 142. 6. Diar. 23. 11. 1 Thea. 1. 10. Heb. 2. 15. Enw a roddir ar ei bobl yw 'gwaredigion yr Arglwydd; sef y rhai a ddewisodd, ac a waredodd efe o'u trueni mawr, o'i rad gariad a'i drugaredd atynt. Salm 107. 2. Esa. 35. 9, 10. a 62. 12. a 63. 4. Gwaredodd hwynt trwy eu prynu &i waed: trwy weithredu yn effeithiol arnynt i ddatod gweithredoedd y diafol, a darostwng eu hanwireddau ynddynt; a thrwy ddarostwng, a thori dau-nedd annuwiolion, a sathru Satan dan eu traed. Rhuf. 16. 20. Gal. 3. 13. 1 Ioan 3. 8. Kdr. IESU, PRYNWR, PECHOD, DIGOFAINT, &c.

GWARTH--RYDD--US, (gwar) cywilydd, gwaradwydd, dirmyg, anfad-air, lliwiant.—Mae noethder pechadur, heb gyflawnder Crist arno, a saneteiddrwydd Crist ynddo, yn warthus ac yn ffaidd. Dat. 3. 18. Y mae gwyniau llygredig yn warthus iawn; y mae Duw, o farn, yn rhyddi rhai i fynu iddynt, i gyflawni pob aftenid. Rhuf. 1. 26. Edr. **GWARADWYDD, DIRMYG.**

GWARTHAF, (gwarth) copa, uchedd, uchder.—Bod ar warthaf, yw bod yn agos.—'Yna y mae dinystr disymwth yn dyfod ar eu gwarthaf.' 1 Thea. 5. 3. 'Yno y daw arnynt ddestrywiad disymwth.' W. S. a Dr. M. Ar eu gwarthaf, neu arnynt; *αυτοῖς ἐπίσταται, y bydd arnynt*, yn yr amser presennol. Tra byddont hwy yn dywedyd tangnefodd a diogelwch, y bydd arnynt ddinystr disymwth.

GWARTHEG, (gwarth) buwchod. Yr oedd gwlad Basan yn hynod am wartheg a defaid, am ei bod yn wlad fras, borfaog.—Mae gwragedd Israel, neu flaenoriaid y wlad, yn cael eu cyffelybn iddynt, o herwydd eu nwyfau pechadurus, eu hafreolaeth, eu hanlladrwydd, a'u gorthrymder. Amos 4. 1. Deut. 33. 14. Edr. **YCH.**

GWARTHLE-OEDD, (gwarth-lle) gwarthfa, dirgelwch.—'A'r Arglydd a ddynoetha eu gwarthle hwynt.' Esa. 3. 17.—*A ddynoetha eu noethni*. Arfer anfoesgar a chreulawn buddugoliaethwyr gynt, oedd dynoethi a dihatr eu caethion yn noethlymun, a gwneyd iddynt deithio yn y cyflwr gresynus a gwaradwyddus hwnw, yn ngerwindeb y tywydd; yn enwedig i boethder anoddefol yr haul yn y gwledydd hyny. Fr merched yr oedd hyn yn radd uchaf o greulondeb, anfri, ac anmharch; yn enwedig i'r cyfryw a ddarlunir gan y prophwyd, y rhai oeddent wedi ymroddi i bob moethau, a phob addurniadau afreidiol i'w cyrph; ie, hyd yn nod wynebau pa rai braidd a welsid gan ddynion. Cyfrifir hyn bob amser fel y peth caletaf a chreulonaf perthynol i gaethion. Nah. 3. 5, 6. Esgob Lowth ar Esa. 3. 17.

GWASANAETH-U-FERCH--WR, (gwas) gweinigod; dyn ieuanc; dynes ieuanc; gweini: gwasanaeth yw gwaith gweinigod. Yr oedd amryw fath o weision yn mhlith yr Iuddewon:—1. Yr oedd rhai yn gaeth-weision dros eu holl fywyd, ac yr oeddent i'w prynu a'u gwerthu, wrth ewyllys eu meistriaid. Y cyfryw oeddent estroniaid o fysg y genedloedd, neu gaethion a gymerent mewn rhyfel. Lef. 25. 44, 45.—2. Caethwas o'r Hebreaid; nid oedd hwn yn rhwym ond dros chwe' blynedd; 'a'r seithfed y caiff yn rhad fyned ymaith yn rhydd.' Os perchen gwraig fyddai efe, yr oedd y wraig i fyned allan gydag ef. Os ei feistr a roddai wraig iddo, ac iddi blanta iddo feibion neu ferched, y wraig a'i phlant a fyddent oiddo eu meistir, ac yntau a'ai allan yn rhydd ei hun. Os byddai y gwas yn hoff ganddo ei feistr, ac a omeddai fyned yn rhydd, ond a ddewisai aros

gyda'i feistr, yna yr oedd ei feistr i'w ddwyn ef at y barnwr, ac yr oedd i dyllu ei glust ef a mynawyd wrth y ddôr, ac yr oedd i drigo gydag ef byth.—Os byddai i'r meistir daro ei wasanaethwr a gwalen, ac iddo farw dan ei law, gan ddial dialer arno; sef, tebygol, yr oedd y barnwr i'w fwrw i gael ei farwolaethu, neu i gael ei gospi fel y byddai natur ei fai yn ymddangos. Rhuf. 13. 4. Os byddai iddo daro llygad neu ddant ei wasanaethwr, yr oedd i fyned yn rhydd am ei lygad neu ei ddant. Os byddai i'w gornio gwasanaethwr, yr oedd perchen yr ŷch i roddi i berchen y gweinigod ddeg siel ar hngain o arian, ac yr oedd yr ŷch i gael ei labuddio. Exod. xxi. Deut. xv.—3. Gweision cyflog, y rhai a gyflogid, tebygol, am dair blynedd; felly yr oedd gwas am chwe' blynedd yn werth dau gyflog gweinigod. Job 7. 1. Esa. 16. 14. Deut. 15. 18.—4. Gweision a ymroddent yn ewyllysgar i wasanaethu arall; fel yr oedd Josuah yn was i Moses, Elisaeus i Elias, &c.—5. Deiliaid, yn enwedig swyddogion y llu, ydynt weision i freninoedd; a phawb a dalai deyrnged iddynt. 1 Sam. 8. 11—18.

Gweision Duw ydynt, 1. Iest Grist, yr hwn mewn ufudd-dod i'w ewyllys, a gymerodd ein natur arno, a gyflawnodd y gyfraith yn lle ei bobl, ac sydd yn gweinyddu holl fendithion y cyfammod gras yw bobl. Esa. 42. 1. a 49. 3, a 52. 13.—2. Ei holl saint ydynt wedi eu rhyddhau oddiwrth bechod, a'u gwneuthur yn weision i Dduw. Caeth-weision oeddnt i bechod; ond trwy yr efengyl y maent wedi eu rhyddhau oddiwrtho, a'u gwneuthur yn weision cyflawnder. Rhuf. 6. 16—20. Salm 31. 16. a 35. 27. a 116. 16. Job 42. 7.—3. Y rhai a alwo yr Argwydd at ryw orchwyl neillduol yn yr eglwys, neu yn y wladwriaeth; felly yr oedd Moses, Paul, Zorobabel, &c. yn weision yn y gwasanaeth yn ei dŷ y galwodd efe hwynt iddo. Deut. 34. 5. Heb. 3. 5. Mal. 4. 4. Rhuf. 1. 1. Hag. 2. 23.—4. Offerynau yn llaw yr Arglydd, er trugaredd neu farn; felly yr oedd Nebuchodonozor a Cyrus yn weision iddo. Jer. 25. 9. Esa. 45. 1.

'Er gwerth y'ch prynwyd; na fyddwch weision dynion.' 1 Cor. 7. 23. Ssef peidio bod yn weision dynion yn yr hyn sydd bachadurus i ufuddhau iddynt hwy, yn groes i orchymyn Duw; ac na alwent neb yn athrawon ac yn dadau mewn pethau crefyddol, ond Crist ei hun; ac nad ymostyngent i orchymynion a thraddodiadau, nac awdurdod neb rhyw ddynion mewn perthynas i addoliad Duw, yn groes i awdurdod a gorchymyn Duw ei hun. Lef. 25. 42. Dan. 3. 18. 2 Cor. 11. 20. Gal. 2. 4. Col. 2. 16, 19. Eph. 6. 6. 1 Tim. 6. 2.—'Gwas gweision,' yw un wedi ei ddarostwng i'r caethiwed a'r iselder mwyaf. Gen. 9. 25.

Mae y gair *gwas*, weithiau, yn cael ei arferyd am rai yn yr eglwys nad ydynt blant i Dduw, ac yn blant yr addewid; ond sydd yn y

tŷ yn y cyflwr caeth wrth natŷr, dan fellidith y ddeddf, a than lywodraeth pechod; heb ei rhyddhau gan y Mab, trwy ddeddf ysbyrd y bywyd, oddiwrth ddeddf pechod a marwolaeth. Gan nad ydynt blaent, nid ydynt yn etifeddion; am hyny nid arosant yn y tŷ byth, i gafranogi o etifeddiaeth y plant. Er eu bod yn y tŷ, eto gwneuthur pechod y maent, ac y maent yn weision iddo mown gwirionedd. Ioan 8. 34, 35, 36. Gal. 4. 28. &c.

Gwasanaeth, yn aml, a arwydda addoliad a roddir i Dduw, neu yr addoliad a roddir i gaudduwian. Jos. 22. 27. Ezra 6. 18. Rhuf. 9. 4. a 12. 1. Salm 2. 11. a 72. 11. 2 Bren. 10. 18. Edr. ADDOLIAD.—'Agwedd gwas.' Edr. AGWEDD.

GWASARN-U, (gwa-sarn) yr hyn a daenir ar y ddaear, neu a sethrir arno; llacesodr; sa-thru, taenu ar y ddaear.—Gwasarn o dyn, sef y gwellt a roddir ar yr odyr dan yr ŷd.—'A chwi a wasernwch yr annuwiolion;' Dr. M. sef a fethrwrch yr annuwiolion. Mal. 4. 3.—'Oni ddefny y rhai a'th gystuddiant, a thi a fyddi yn wasarn iddynt.' Hab. 2. 7.—'Ac oni fyddi yn ysglyfaeth iddynt?' Newcoome. Prophwydoliaeth ydyw y geiriau am y modd y byddai gweddill y cenedloedd a yspeiliwyd ac a orthrymwyd gan y Babiloniaid, i ymgyfodi ac ymuno gyda'r Mediaid a'r Persiaid, eu brathu, eu cystuddio, a'u hypseilio o'u holl gyfoeth a feddianasant trwy drais a gorthrymder.

GWASG-FA-U, (gwa-asg) *Saes. SQUEEZE*; *Waist*: sef gwaag y gwefegys; pwyso i lawr, sengi, methru, cyngwaagu, gwaagu yn nghyd; gofid, briw.—'Gosodaist wasgfa ar ein lwynan;' Salm 66. 11. *רוּמְזֵן* *rumymyn*, neu *gadwyn* am ein lwynan; yr ydyr yn meddiant ein gelnyon yn cael ein gorthrymu yn drwm. Y gair a arwyddda un peth a fyddo yn orthrwm i gorph neu feddwl, ac yn anhawdd cael gwared o hono. Diar. 1. 27.—Tyrfis o bobl yn tyru ac yn ymwasgu yn nghyd. Marc 3. 9. a 5. 24, 31. Luc 8. 22, 45.

GWASGAR—EDIG—FA—U, (gwa-ygar) chwalfa, taeniad; ysgaru, chwalu; peth wedi ei chwalu.—'Rhyw un a wasgar ei dda, ac fe chwanegir iddo.' Diar. 11. 24.—'A gyfoethoga yn fwy.' Dr. M. Er ei holl haelioni a'i elusengarwch, y mae, trwy fendith Duw arno, yn cynnyddu mewn cyfoeth.

Y mae etholedigion Duw yn bresennol, lawer o honynt, ar wasgar ar hyd y byd, fel y byddont o fendith i eraill yn mhlith pa rai y maent yn byw; ond ceaglir hwynt at eu gilydd i gyd yn yr amser priodol, fel gwenith i'r ysgubor, ac fel defaid i'r gorlan. Y maent yu cael eu gwasgaru oddiwrth eu gilydd weithian gan erlidigaethau; ond y mae llaw Duw yn hyny er daioni. 1 Pedr 1. 1. Act. 8. 1.—Y rhai ar wasgar yn mhlith y Groegiaid, neu y Cenedloedd, yw yr Iuddewon yn byw yn yr Aipht, Assyria, ac Asia Leiaf, neu ryw wledydd heblaw Judea. Zeph. 3. 10. Ioan 7. 36.

GWASGOD-I, (gwa-ysgawd) cysgod, gwasgodfa, achwra, diddos; cysgodi, gorohuddio.—'Nerth y Goruchav a'th wascota.' Luc 1. 35. W. S.

GWSTAD-OL, (gwa-ystad) yn ddyfal, yn barhaus, sefydlog, yn ddibaid, dianwadal, diorlog, diysgog.—'Ceisiwch ei wyneb ef yn wastadol,' sef yn ddyfal, yn ddiwyd, yn ddibaid, ac yn mhob ffordd y mae i'w gael. 1 Cron. 16. 11.—'Yr wyf yn wastad gyda thi.' Salm 73. 23. Yr oedd mewn hoddwch parhaus & Duw; yr oedd gofal Duw am dano, a'i ymgeledd yn cael ei gweini iddo yn ddibaid; yr oedd ei ymorphwysiad yntau arno, a'i ymlyniad wrtho, yn ddianwadal. Salm 71. 14. a 119. 44. Yr un yw Duw bob amser, am hyny y mae yn haeddu gwasanaeth, addoliad, a moliant gwas-tadol. Salm 71. 6. Heb. 10. 15. Dan. 6. 16.

GWASTADEDD, (gwastad) gwastadrwydd, llyfndra; gwastad-dir, brodir, coimle, gwastadfae.—Dyffryn-dir a gwastadedd ydynt yr un fath dir, ac yn gyferbyniol i fynydd-dir. Mae yr anwastad yn cael ei wneuthur yn wastadedd, pan fyddo pob pant yn cael ei gyfodi, a phob mynydd a bryn yn cael eu gostwng. Mewn ystyr ysbyrdol mae y geiriau yn ddiammeu i'w deall; ac y mae hyny yn cael ei gyflawni pan fyddo cyfeiliornadau mewn athrawiaethau yn cael eu diwygio; ysbyrd union yn cael ei adnewyddu oddifewn i ddynion; a'u bywydau yn cael eu gwastadhu yn gyferbyniol i reolan sanctaidd y gair. Rhaid i bawb a achubir, gael eu dwyn i gydnabod eu hunain yn bechaduriaid, ac nad ydynt ddim gwaeth na pechaduriaid, ac i ymostwng i gyfiawnder Crist yn yr efengyl. 'Duw a gauodd bawb mewn anuffudd-dod, fel y trugarhai wrth bawb.' Rhuf. 10. 3. a 11. 32. Nid oes un bryn na mynydd, sef pob peth uchel, nad rhaid iddynt gael eu darostwng; ac nid oes un pant, sef neb mor isel mewn pechadurusydd a thrueni, na ddichon yr efengyl eu cyfodi.

'Wele fi yn dy erbyn, yr hon wyt yn preswyllo y dyffryn, a chraig y gwastadedd, medd yr Arglwydd.' Jer. 31. 13.—'Yr hon wyt yn preswyllo y dyffryn, y graig, a'r maes.' Dr. M.—'Yr hon wyt yn preswyllo gwastadedd cau craig.' Dr. B. Nid Jerusalem, ond yr amddiffynfa Seion, yr hon a ennillodd Dafydd, ac a'i galwodd hi dinas Dafydd. Yr oedd y ddinas hon ar wastadedd craig mynydd Seion, yn cael edrych arni o ran ei sefyllfa naturiol, a'r adeiladau oddi amgylch iddi, yn llwyr gadarn, ac yn anoresgynadwy. Y mae cyfieithiad y Dr. B. yn ymddangos yn addas ac yn gywir. Yr oedd tŷ Dafydd yn ymddried yn nghadernid eu hamddiffynta; ond y mae Duw yn dywedyd ei fod yn eu herbyn, ac yn bwrwth ymweled â hwynt yn ol ffwrwth eu gweithred-oedd; a chynneu tân yn ei choedwig, yr hwn a ysa bob dim oddi amgylch. Y mae yr Arglwydd yn abl symud rhwystrau oddi ar ffordd

ei achos i lwyddo, y sydd yn ymddangos fel mynydd mawr, a'u darostwng mor llwyr nes y byddont yn wastadedd, fel pe na buasant erioed mewn bod. Zech. 4. 7. Edr. SŴAR, IORDDOEN, MAMRE, &c.

GWSTRAFF-U-ANT, (gwa-ystraff) difrodi, trenlio, afradloni.—'Gwastraffant aur o'r pwra.' Esa. 46. 6. Mae yn y geirian ddarluniad bywiog o eilun-addoliaeth y cyfoethogion yn gwneuthur delw hardd a chostus, a chwedi hyn yn gostwng ac yn ymgyrnu i waith dwylaw dyn. O! ddallieub ac ynfyrdrwydd plant dynion!

GWASTRAWD—ODION, (gwas-trawd) marchwas, marchydd.—Gwastrodion afwyn; sef marchweision yr awenau.—'Efe a ddywedodd wrth ei wastrawd, tro dy law a dwg fi allan o'r gād.' 2 Cron. 18. 33. Dr. M.

GWATWAR-US-WR, (gwad-gar) gwawd, hŷd, arabedd; gwawdio, cellwair, cydgam, dirmygu.—'A'r Phariseaid befyd, y rhai oedd ariangar, a glywsant y pethau hyn oll, ac a'i gwatwarasant ef.' Luc 16. 4. εφευχετε τον αυτον, a'i dirmygasant, ac a'i gwarodiasant yn ddirfawr. Yr oedd ei athrawiaeth sanctaidd ef yn gwbl groes i'w chwantau bydol, llygredig hwynt; ac oblegid ei athrawiaeth y dirmygasant ac y gwawdiasant ef yn dra dirfawr. Mae y darluniad yn naturiol ac yn fywiol, yn gosod allan fawr gariad dyn at ei bechod, a bod llygriad y cnawd yn ollynaeth yn erbyn Duw a'i wirioneddau. Mat. 9. 24. a 20. 19. Luc 23. 35. Salm 22. 7. a 80. 6. Edr. DIRMYG, GWARADWYDD.

Pan y mae gwatwar, yn yr ysgrhythrau, yn cael ei briodoli i'r Arglwydd, y mae yn dangos mor ynyf yw ymddygiad dynion tuag ato, yn hytrach nag agwedd ei feddwl ef tuag atynt hwy; y maent yn wrthddrychau o ddirmyg a gwawd. Pan fyddo y fath bryfed a dynion yn ymosod ac yn ymgynghori, yn erbyn y Duw Hollalluog, y mae eu hymddygiad yn hyn yn ffol, ac yn ddirmygus iawn, gan nad oes dim anhawsdra i'r Arglwydd ddadwneyd ei holl gynghorion. Ond y mae efe yn gweithredu yn mhob peth, a thuag at bawb, yn addas iddo ei hun, i'w fawredd, ei gyfiawnder, a'i ddaioni.* Y mae yn gwneyd hyn weithaau yn ei bobl; y maent yn dirmygu yn sanctaidd ac yn dduwiol, ynfyrdrwydd eu gelynyon, a'u bygythion yn eu herbyn. Salm 2. 4. a 37. 14. 2 Bren. 19. 21. Diar. 1. 26.

Y mae chwerthin, gwatwar, digio, yn cael eu priodoli iddo yn ol dull dynion; nid am fod y cyfryw nwydau yn perthyn i'r Bod Dwyrwel, ond mae yn gwneuthur y cyfryw bethau ag a wna dynion yn y cyfryw nwydau. 'Efe a'u gwatwar hwynt,' gād hwynt yn ddigymhorth, dirmyga, a ffeiddia eu gwaith. Yr oedd gwaith y penaethiaid yn Jerusalem yn ymosod

ac yn ymgynghori yn erbyn yr Arglwydd Iesa, ac yntau yn ddirychafedig ar ei orsedd yn y nefoedd, yn ynfyrdrwydd ac yn ddirmygu iawn.

Gwatwarwr sydd bechadur yn y gradd eithaf o galon galedrwydd, ac yn annhebyg o gael ei feddyginiaethu. Nid yn unig y mae hwn yn esgeuluso iechydwrriaeth, ond yn ei dirmygu ac yn ei gwawdio; ac os bydd yn gwneuthur hyn yn wybodus, ac o gasineb, y mae yn agos i gyffiniau y pechod yn erbyn yr Ysbryd Glan. Salm 1. 1. Diar. 9. 8. 13: 1. Act. 2. 13. Heb. 6. 6. Judas 18.

GWATWAR-GERDD, (gwatwar-cerdd) testun cellweir-air, gwawd-iaith.—'Gwatwar-gerdd yw y cyfiawner perffaith.' Job 12. 4. 'Y cyfiawner perffaith,' sef yr hwn sydd wir gyfiawner; yn enwog am gyfiawnder. Mae y gair תמים perffaith yn y rhif luosog, ac a arwydda pob math o berffoithrwydd; perffaith yn mhob ffordd, ac yn gwbl; yn gyfiawner, neu yn ddubl berffaith. Eto y mae hwn yn שוריק yn chwerthiniaid, yn wawd, yn watwar-gerdd. Po mwyaf o Dduw fyddo mewn dynion, neu ryw bethau, mwyaf yn y byd ydynt yn ddirmygedig ac yn ynfyrdrwydd yn ngolwg dynion cnawdol. I'r Groegiaid ynfyrdrwydd oedd athrawiaeth am y groes; ac ynfydion oedd y Cristionogion.* Act. xvii. 1 Cor. 1. 18, &c. Galar. 3. 14. Jer. 20. 7, 8. Diar. 14. 2.

GWAU, (gwa) gwen, eillio, plethu.—'Y mae yn anhawdd dywedyd i bwy i briodoli dychymygiad y gelfyddyd ragorol hon,' medd Mr. Chambers, 'os na phriodolwn hi i'r pryf copyn.'—'A'i bais ef oedd ddiwriad, wedi ei gwau o'r cwr uchaf trwyddi oll.' Ioan 19. 23. Yr oedd cywreindrwydd a gwerth yn y wisg hon o eiddo ein Hiachawdwr, y mae yn amlwg wrth waith y milwyr yn bwrw coelbren am dan, yn lle ei thori, a'r sylw y mae y milwyr yn ei wneuthur o'i gwneuthuriaid. Gwagedd yw dychymygu pwy a'i gwnaeth, gan fod y gair yn ddystaw, dychymygiad ysail yw yr hyn oll a ddywedir am hyn. Mair ei fam, medd dychymygiad rhai; y gwagedd oedd yn gweini iddo, medd eraill; ond tewi sydd oreu pan y bydd y gair yn ddystaw.

Lle taw Duw, nid doeth yngan. St. Ffagan.

Er mai ei bais oedd y wisg nesaf at ei gorph, dyosgwyd hon oddiam dano, fel y dyoddefai yn noeth, ac yn y dull mwyaf gwaradwyddus. Yr oedd hyn wedi ei rag-drefnu iddo, ac wedi ei rag-fynegi am dano. Salm 22. 18. Edr. COERTN, COPYN.

GWAUDD-AU, (gwa-udd) merch yn nghyfraith, gwraig mab.—Y mae halogi gwaudd, trwy orwedd gyda hi, yn bechod ysgeler. Lef. 18. 15. a 20. 12. Ezec. 22. 11.

Ni ddaw cof i'r chwegr ei bod yn waudd. Diar.

GWAWD-IO, (gw-awd) arwyrain, cerdd-

* Christus ipse quidem non ridet, sed ipse gloria sua & frustratione hostium eius pudorem innotuit. Confer Job 5. 22. a 41. 29. Cocejus.

* Christiani ab Ethnicis derisi sunt, qui videbantur genus hominum superstitiosis nova & malicia. Suet. in Vita Veron.

foliant, mawl, bardd-wawd; cydgam; dirmygu. — 'Wedi eich gwnouthur weithiau yn wawd, a'r y waradwyddiadau a chystuddiau.' Heb. 10. 33.— 'Tra ddygid chwi allan weithiau trwy wradwydden a gorthrymdereu, y fod yn ddrychioleth.' W. S. 'Tra y dygyd chwi allan weithiau trwy waradwydd a chystudd, i fod yn watwar-gerdd,' Dr. M. *θεαριζουνοι, y gwawd chwi yn wawd-ddrych, ονειδισμοις δε xai θλιψεις, trwy waradwyddiadau a chystuddiau*; sef yn syll-ddrychau cyhoeddus i'w dirmygu, eu cystuddio a'u gorthrymu, fel y gwnaent i ddrwg-weithredwyr ar y chwareyddfa (*theatre*). Y geiriau a arwyddant gwaradwyddo a chystuddio yn y modd mwyaf cyhoeddus, ar yr olygfa i bawb eu gwled, ac i ymuno i'w gwaradwyddo a'u cystuddio. Hyn oll a ddyoddefasant yn llawen, gan fod eu hachos yn dda, eu Harglwydd yn ffyddlawn, a'u gwobr yn ddiogel. Salm 44. 13. a 69. 12.

GWAWL, (gwa-wl) goleuni, llewyrch, pel-dredd, dysgleirdeb.

Wela llawn olwg Duw a'i wasol,
Maent ar y sawl a'i hofno.

E. Frye, (Salm 33. 18.)

GWAWR-IO, (gwa-awr) llug y dydd, clais dydd, dychlais dydd; eiliw, gne, gorne.— 'Ar godiad y wawr,' sef y goleuni boreuol. Gen. 19. 15.— 'O gyfodiad y wawr hyd gyfodiad y sêr'; sef yr holl ddiwrnod. Neh. 4. 21.— 'Mab y wawr-ddydd,' sef y blaned Venus, y seren foreu. Esa. 14. 12. Yr na yw Lucifer, mab y wawr-ddydd, a'r geiriau cyffelybiaethol, 'seren foreu eglur,' yn Dat. 22. 16. Brenin Babilon a feddylir wrth y geiriau, 'seren foreu,' neu 'mab y wawr-ddydd.' Fel mae y seren neu y blaned foreu yn rhagori ar y sêr eraill yn ei dyagleirdeb a'i heglurdeb, felly yr oedd brenin Babilon yn mhlith tywysogion eraill y byd; ond, er ei wychder, syrthiodd; i.e. syrthiodd i beidio codi byth mwy; felly y gwna hefyd holl elynion Duw a'i eglwys! Tebygol mai y gweddill diangol o'r Iuddewon sydd yn gofyn y gofyniad gyda syndod a gorfoledd.

GWAYWFFON, GWAËWFFON, (gwacwffon) lloest, ystang, safwy, cadwaew, picell. Erfyn milwraidd yn y llaw i niweidio y gelyn âg ef. Yr oedd hwn yn arf cyffredin yn y cynfyd; am hyny y gelwir milwyr yn ffynwewyr. Act. 23. 23. Weithiau arwydda pob math o arfau ymosodol. Nah. 3. 3.

'Cerydda dyrfa y gwaeffyn.' Salm 68. 30.— 'Cerydda anifel y cyrs.' Esgob Horne, Parkhurst. Wrth anifel y cyrs, meddylir y behemoth, neu y crocodile, yr hwn sydd yn gorwedd yn nghyrs yr afon Nilus, yn yr Aipht. Yn gyffelybiaethol yma, arwydda unrhyw ddynion, neu lywodraeth fwystfilaid, greulon, a galluog, yn gormesu ac yn gorthrymu eglwys Crist, hwyrach Rhufain Baganaid neu Babsaid, yr hon a elwir Sodom a'r Aipht. Y mae yr Arglwydd yn abl ceryddu, sef darostwng a dystrywio y cyfryw, ac achub ei bobl o'u dwylaw. Gwel Coccejus. Y mae Esgob Horne

yn cyfieithu yr holl adnod fel y canlyn: 'Cerydda anifel y cyrs, cynulleidfa y galluog yn mhlith lloest y cenedloedd, yn ymddyrrchafu â darnau arian.' Yn aml y mae gelynyon creulon a galluog yr eglwys yn cael en cyffelybu, yn yr ysgrthyrau, i'r cyfryw fwystfilod, neu anifeiliaid cryfion, creulon, ac afreolus.

Wrth 'waeffon' yr Arglwydd, y meddylir unrhyw foddion, neu offerynau barnedigaethol yn ei law. Heb. 3. 11.

GWDEN-YN-I, (gwd) rhesawg, bodwyr, rhaff dorchedig. Gwdyn car.— 'Pe rhwymant fi â saith o wdyn irion.' Barn. 16. 7. Y mae math o helyg, brigau pa rai ydynt yn gryfion iawn. Gwyddai Samson nad oedd hyn yn wir; wedi ei faglu gan ei bechod, y mae y nail bechod yn arwain i'r llall.

GWDDF-AU, (gw) gwddw, gwddwg, mwnwgl; gwar, gwegil. Y rhan hwnw o gorph dyn ac anifel, rhwng y pen a'r ysgwyddau, ag aydd yn uno y pen a'r corph a'u gilydd. Mewn dyn y mae y gwddf yn fyr, yn cyfateb i agwedd syth ei gorph; ond mewn anifeiliaid y mae y gwddf yn hir, yn cyfateb i hŷd y coesau, fel y gallant yn hawdd gael eu hymborth. Yr Elephant yw yr unig anifel nad yw felly ganddo; ond y mae gan hwnw ddarpariaeth yn ei dduryn (*trunk*) yn gwneuthur gwddf hir yn afreidiol iddo.* Y mae hefyd gan yr anifeiliaid ewyn cryf, yn cyrhacdd o'r pen hyd hanner y cefn, i gynnal y pen, yr hwn sydd drwm, yn hir i bori heb flinder nac anesmwythder i gyhyrau y gwddf. Y mae gan yr holl creaduriaid yddfau, sydd yn meddiannu ysgyfaint a llais, ond llyffaint, ac un math o bysgod. Y mae gyddfau yr adar yn hŷy na gyddfau creaduriaid eraill; rhai a choesau hirion, yn hwy na'r lleill—a hyny, o angenrheidrwydd, er cyfleusdra i borthi eu hunain. Yn mhob peth, perthynol i bob creadur, y mae gofal a doethineb y Creawdwr i'w weled yn fawr.

'Dy wddf sydd fel tŵr Dafydd,' neu, tŵr o ifori, 'yr hwn a adeiladwyd yn dŷ arfau; tarianau fil sydd yn crogi ynddo, i gyd yn estylch y cedyrn.' Can. 4. 4. a 7. 4. Neh. 3. 19, 25. 2 Sam. 5. 7, 9. Wrth wddf yr eglwys, meddylir ei ffydd, sydd yn uno pechadur â Christ, yn derbyn cynnalieith oddiwrtho, ac yn anadu gweddiau dyfal ato. Y darluniad cyffelybiaethol yma, a arwydda ei gwroldeb ffyddiog, ei gobaith sicr, a'i hymddygiad rhydd, hardd, calonog, heb blygu ei gwddf i elynion yn ei chaethiwo, na gwasanaethu diafol a phechod mwyach, neu wasanaethu dynion. Rhuf. 6. 7, 18. 1 Cor. 7. 23. Y mae yr agwedd a ddarlunir yma yn gwbl wrthwyneb i'w chyflwr yn nghaethiwo Babilon, pan rwymwyd iau ei chamweddau, ac y plethwyd hwynt am ei gwddf, pan oedd ei gwar dan erlid. Gal-

* *Allorum ea est humilitas ut Cibum terrestrem rostris facile contingant. Quae autem altiora sunt, ut anseres, ut Cygni, ut granae, ut Camelæ, adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam datus Elephantis, qui propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum. Cic. de Nat. D. 12. C. 47.*

ar. 1. 14. a 5. 5. Y mae gan ifydd darianau fil, i gyd yn estylch y cedyrn a orfuant gynt; sef holl arfogaeth Duw, i ymwisgo â hwynt, ac i ymnerthu ynddynt.

'Hardd yw—dy wddf gan gadwyni.' Can. 1. 10. Byddai pendefigesau gynt, ac y maent eto, yn arferol o wisgo mwnwgl-dlysau;* yn ganlynol, nid yw eglwys Crist heb ei gwddf-addurniadau, a'r rhai hyn yn rhagori yn anghydfarol ar ddim godidog, a gwerthfawr a fedd y ddaear, sef doniau a rhadau yr Ysbryd Glan.

Iau un am wddf, a arwydda darostyngiad iddo; a thori neu ddattod yr iau oddiam wddf, yw cael goruchafiaeth. Gen. 27. 40. Esa. 52. 2.

Yr Assyriaid 'yn myned hyd y gwddf,' a arwydda eu goresgyniad o holl wlad Judea hyd at Jerusalem. Esa. 8. 8.—Rhoddwyd yr Ammoniaid ar yddfau y lladdedigion, pan laddwyd hwynt gan y Caldeaid, yr un fath a'r Iuddeuon. Ezec. 21. 29.—'Dodi eu gyddfau i lawr,' yw parodrwydd i ddyoddef caethiwed, neu farwolaeth. Rhuf. 16. 4.

'Toraist y pen allan o dŷ yr anwir, gan ddynoethi y sylfaen hyd y gwddf.' Hab. 3. 13.—'Toraist y pen oddiwrth dŷ yr anwir hyd y gwddf; gan ddynoethi y sylfaen.' Dr. M.—'Dynoethaist y sylfaen hyd y graig.' Es-gob Newton yn darllen צַרַר יַעֲקֹב יַעֲקֹב Capellus, Houbigant, Green. Y mae y geiriau yn gosod allan hollol ddinystrael o elynion ei eglwys, fel adeiladaeth yn cael ei ddyndethi hyd y graig y mae yn sefyll arni.

GWE—OEDD, (gw) peth wedi ei weu, darn o frethyn; gwe copyn, sef rhwyd y pryf copyn, adar-gopwe. Cyffelybir i weoedd y pryf copyn holl ddychymygon dynion i achub eu hunain, trwy eu gweithredoedi eu hunain. Fel y pryf copyn y maent yn nyddu y cwbl allan o'u perfedd eu hunain; ond eu gweoedd hwy ni byddant yn wisgoedd; ac nid ymddilladant a'u gweithredoedd; er eu gweithredoedd goren hwy, yn noethion y ceir pawb a fyddo heb gyflawnder Duw, yr hwn sydd trwy ffydd Crist. Esa. 59. 5, 6. a 28. 18, 20. a 30. 13, 14. Job 5. 14, 18. Phil. 3. 8, 9. Rhuf. 3. 20, 22. a 4. 6. Dat. 3. 17, 18.

GWEDD—AI—U—US—AIDD—EIDD—DRA, (gwe-edd) llun, dull, delw, ffurf, agwedd, gos-gedd, sut; ffunud; gweddaidd, gweddus, cymhwys, addas, hardd, prydferth. Gweddeidd-dra, prydferthwch, addasrwydd, harddwch.—Hefyd iau; ymostwng dan wedd Crist, sef dan iau Crist; oddi yma y mae y gair *dyweddi*, sef un dan iau ei gwr priod.

'Nid mewn dammegion; ond caiff edrych ar wedd yr Arglwydd.' Num. 12. 8. יְהוָה *Gwedd* IEROFAN. Y mae yr un gair

* Collo monile baccatum. Virgil Aeneid. I. v. 650.—Ovid M. 1. 10. fab. 3. Homer Odys. 18. v. 295.

† Nid 'caiff edrych ar wyneb yr Arglwydd,' fel yn argraffiadau 1752, 1799, a'r argraffiad pedwar plyg Caerffrddin 1807, nid yw y gair Hebraeg byth yn arwyddo *wyneb*, ond *gwedd*, *dull*, *llun*, &c.

yn cael ei gyfleithu *llun*, Exod. 20. 4. Deut. 4. 12, 15, 20, 25. a 5. 8.—*drychiolaeth*, Job 4. 16.—*delw*, Salm 17. 15. Dyma yr holl fanau yr arferir y gair. 'Gwedd yr Arglwydd' a welodd Moses, oedd מַלְאָכִים אֱלֹהִים *Angel ei gyn-nrychioldeb*, yn yr hwn yr oedd ei enw, sef ei hanfod, gwir lun ei berson, sef Mab Duw, yr hwn y cafodd olwg arno yn ymddangos mewn gogoniant gweledig.* Y mae y LXX yn cyfleithu y geiriau, ἡ δόξα κυρίου, *gogoniant yr Arglwydd*. Hwn yw *tu cefn yr Arglwydd*, yr hwn a gafodd Moses ei weled. 'Yr Arglwydd' a lesarodd wrth Moses wyneb yn wyneb, fel y llefarai gwr wrth ei gyfalli.' Exod. 33. 11, 14, 23. Gwel Esa. 63. 9. Exod. 24. 10, 11. a 34. 5, 7. Ioan 14. 7, 10. a 15. 24. 2 Cor. 3. 18. a 4. 4, 6. Col. 1. 15. Gwel Parkhurst.

'Gwedd-newidiwyd ef ger eu bron.' Mat. 17. 2. Marc 9. 2. Luc 9. 29.—'Ac ymrythiodd geyr y bron wy.' W. S. a Dr. M. Am wedd-newidiad yr Arglwydd Iesu, dywedir, 1. Iddo ddwyn tri o'i ddyagybllion i fynydd uchel eu hnnain o'r neilldu. Nid mynydd Tabor, fel y mae traddodiad, a dim arall, yn haeru, ond rhyw fynydd yn agos i Cesarea Philippi, lle y bu yr ymddyddan o'r blaen rhyngddo ef a'i ddyagybllion. Mat. xxi. Yr oedd Cesarea wedi ei hadeiladu wrth droed mynydd uchel yn agos i ffynonau yr Iorddonen. Yr oedd holl hyd Gailea iddo deithio o Cesarea i fynydd Tabor, a llawer o ffordd iddo drachefn i fyned yn ei ol i Capernaum, lle y ceir ef nesaf wedi ei wedd-newidiad. Gan hyny, mwy addas meddwl mai mynydd oedd yn agos i Cesarea Philippi, gan nad oes un mynydd yn cael ei enwi. Gwel Lightfoot, Macknight, Fleming's *Christology*, Vol. I. p. 40. Mae Matthew a Marc yn dywedyd mai wedi chwe' diwrnod ar ol yr ymddyddau y bu hyn; ond y mae Luc yn dywedyd mai yn nghylch *wyth* diwrnod wedi y geiriau hyn y gwedd-newidiwyd ef. Mae y tri efengylwr yn gyson a'u gilydd, ond bod Luc yn golygu y diwrnod y bu yr ymddyddan, a diwrnod y gwedd-newidiad, a Matthew a Marc yn golygu y chwe' diwrnod rhyngddynt.—2. Mai fel yr oedd efe yn gweddio y gwedd newidiwyd ef.—3. Gwedd-newidiwyd ef yn ngwydd tri o'i ddyagybllion, sef Pedr, Iago, ac Ioan, fel y byddai tystion digonol.—4. 'Ei wyneb a ddyagleiriodd fel yr haul.'—5. 'Ei ddillad oedd cyn wyned a'r goleuni—yn ganaid iawn fel eira, y fath ni fedr un panwr ar y ddaear eu canu.'—6. Dau wr a ymddangosodd mewn gogoniant, sef Moses ac Elias, rhoddwr ac adferwr y gyfraith; y ddau mwyaf hynod o ran eu swydd a'u gwaith dan yr hen oruchwyliaeth.—7. 'Hwy a ymddyddanasant ag ef am ei ymadawiad ef, yr hwn a gyflawnai efe

* Illic singulare aliquid Mosi præ cæteris tribuitur prophetis. Quum ergo cæteri quoque illustra Divinæ Majestatis indicia conspicati sint, Mosi autem Deus locutus sit ore ad os familiarissime, atque is formam Dei conspexeret, quod non contigit aliis: cogitari potest, an non credibile sit Deum ei apparuisse ea specie humana, qua deinceps, visus est Filius Dei, sic ut in eo splenderet gloria veluti unigeniti a Patre. Wiltatus de Orat. Exer. I. sect. 31.

yn Jerusalem.'—8. 'Pedr, a'r rhai oedd gydag ef (sef Iago ac Ioan) a drymhasant gan gysgu.' Wrth hyn, tebygol, mai yn y nos y gwedd-newidiwyd ef.—9. 'Pan ddihunasant, hwy a welsant ei agyniant ef, a'r ddau wr y rhai oedd yn sefyll gydag ef.'—10. Pedr a gyngiodd wneuthur tair pabell: un i'r Iesu, 'un i Moses, ac un i Elias: heb wybod beth yr oedd yn ei ddywedyd.—11. 'Cwmwl goleu (fel y Secina gynt) a'u cysgododd hwynt.—12. Y dysgyblion 'a ofnasant wrth fyned o honynt i'r cwmwl.'—13. 'Daeth llef o'r cwmwl yn dywedyd, Hwn yw fy anwyl Fab, yn yr hwn y'm boddlonwyd: gwrandewch ef,' ac nid Moses ac Elias mwyach. Deut. 18. 11.—14. 'Pan glybu y dysgyblion hyny, hwy a syrthiasant ar eu hwyneb, ac a ofnasant yn ddirfawr.'—15. 'A'r Iesu a gyffyrddodd â hwynt, ac a ddywedodd, Cyfodwch, ac nac ofnwch.'—16. Wedi edrych 'o amgylch, ni welsant neb mwy, ond yr Iesu yn unig gyda hwynt.' A'r Iesu yn ei wedd arferol, a ymddyddan â hwynt, fel yn gyffredin o'r blaen; ac a waharddodd iddynt i ddywedyd i neb am y weledigaeth, hyd oni adgyfodai Mab y dyn o feirw.

Y mae yn sicr i'r weledigaeth hon gael effaith wastadol ar feddylion y tri dysgybl; blynyddau wedi hyn y mae Pedr yn crybwyll am dani gyda neillduolrwydd hynod. 2 Pedr 1. 17. Nid ei natur a newidiwyd, ond ei wedd: yr oedd cynneddfau ei natur ddynol yr un, ond cyfnewidiwyd y wedd oedd arni, yn ei iselder a'i dlodi, i wedd ddyrchafedig a gogoneddus. Sonia yr apostol am gorph gwael, *το σωμα της ταπεινωσεως*, *corph y darostyngiad*, yr hwn sydd genym ni, ac oedd ganddo yntau yma yn y byd; a *σωμα της δοξης αυτου*, *corph ei ogoniant ef*, neu ei gorph gogoneddus ef. Yn ei ogoniant yr oedd y dysgyblion yn ei adnabod ef, oddiwrth Moses ac Elias yn eu gogoniant: yr oeddynt yn ymddyddan hefyd mewn iaith ag yr oedd y tri dysgybl yn ei deall, ac yr oeddynt yn gwybod rywfodd pwy oedd y ddau wr. Yr holl ddybenion o'r tro hwn, nis gallwn, yn bresennol, eu hamgyffred; gallwn fod yn ddiogel mai nid heb achos digonol yr anfonwyd dau wr enwog o'r gogoniant, ac mewn gogoniant, i gyfarfod â'r Iesu gyda thri o wyr o'r ddaear, yn cynnrychioli yr holl eglwys ar y ddaear. Yr oedd yr eglwys fawr yn y nef ac ar y ddaear, wedi cydgyfarfod yn ei chynrychiolwyr i'w addoli, ac i fod yn dystion o'r cwbl. Yr oedd yr Iesu yn eu plith, fel pen mawr ei eglwys, ac Arglwydd nef a daear. Yr oedd llef y Tad yn dystiolaeth fwyaf ardderchog i fawrhydi ei berson a'i swydd, oedd bosibl i fod. Pa effeithiau a gafodd tystiolaeth y ddau wr am yr hyn a welsant ar lu y nefoedd, nid yw hysbys; ond hawdd genyf gredu, nid bychain. Ond yn yr eglwys ar y ddaear y maent yn barhaus ac yn ogoneddus. Effeithiodd yn fawr ar y tri disgybl o ran cryfhau eu ffydd, ac eangu eu meddyliau am fawrhydi

person Crist; y mae eu tystiolaeth hwy wedi effeithio i'r un dybenion, ar yr holl eglwys byth wedi hyny. Ni welwyd erioed saint mewn gogoniant ar y ddaear o'r blaen; ond yn y tro rhyfed hwn daeth anlygredigaeth i'r golwg. Yr oedd yr ymddyddan rhyngddynt yn mynegi llawer am natur gwynfydedigrwydd cyflwr o ogoniant; sef bod ynddo gyfrinach a chyfeillach hynod a lyfryd iawn. Y mae testun eu hymddyddan yn dangos y pethau sydd a mawredd a gwerthfawrogrwydd ynddynt, yn mhlith lluoedd y gogoniant. Iesu a'i aberth yw, ac a fydd testun mawr eu sylw, eu syndod, a'u gorfoledd byth. Ni buasai un nefoedd, na gogoniant, na dim dedwyddwch i bechadur, oni buasai hwn; ac ynddo y mae yr amlygiad mwyaf o Dduw yn holl ddyfnderoedd ei natur a'i gynghor a welir byth. Nid i weithio y daeth y ddau o'r nefoedd, ond i ymddyddan, ac i weled; yr oedd yr Iesu ei hun yn ddigon i weithio, ac yn ddigon ei hunan i holl iechyd-wriaeth ei eglwys ar y ddaear; ac crys efyda hi pan byddo pawb eraill yn diflanu. Yr oedd ymddangosiad y ddau wr hyny, yn bennodol, yn dystiolaeth mai i'r Messiah hwn y buont yn gweini ar y ddaear, a bod yr holl gyfraith, y prophwydoliaethau, a defodau yr Hen Destament, i gael eu cyflawni i gyd ynddo. Yr oedd llef y Tad yn fwy tystiolaeth na phe buasai holl saint ac angelion y nefoedd yn cyd-dystiolaethu iddo; a'r dystiolaeth hon yw sylfaen gadarn ein ffydd ni.

'Mewn gwedd arall.'—'Mewn ffurf arall.' W. S. Mewn ymddangosiad allanol anarferol iddo ef. Eto, er y cyfnewidiad hwn yn ei wedd, buasant yn ei adnabod oni buasai i'w llygaid gael eu hattal, fel nas adwaenent ef. Marc 16. 12. Luc 24. 16.—'Dillad gweddus.' Edr. DILLAD.

'Fel y rhodioch yn weddaidd tu ag at y rhai sydd oddi allan.' *Gr. ευρηθησθε, yn anrhydeddus, yn brydfferth, yn hardd, yn gymeradw.* 1 Thea. 4. 12. Rhuf. 13. 13.—'Rhaid i esgob fod—yn weddaidd.'—*σοφιστω, mewn iawn drefn, yn hardd*; yn gymhwys, yn ei eiriau, ei ystumian corphorol, ei wisgiad, a'i holl ymddangosiad allanol. Y mae y gair *σοφιστω, sobri*, yn perthyn i agwedd y meddwl; a'r gair *σοφιστω, gweddai*, yn perthyn i'w ddull a'i agwedd yn ei ymddangosiad allanol. 1 Tim. 3. 2.—'Y rhai os hebryngi fel y gweddai i Dduw, da y gwnei.' 3 Ioan 6.—'Megis y gwedda erwydd Dyw.' W. S. Yr un peth yw achos Duw, a'i bobl, ag ef ei hun: pa barch bynag a ddangosir iddynt hwy er ei fwyn ef, sydd yn cael ei ddangos iddo ef. Fel y gweddai i Dduw, gan hyny, y dylai ein hymddygiad fod at ei achos.

'Gweddus oedd iddo ef,' &c. Heb. 2. 10. Y mae holl drefn yr iechyd-wriaeth yn Nghrist yn weddus, ac yn addas i Dduw a'i briodoliaethau; y mae yn gweddu iddo ef, yr hwn a'i trefnodd, a buasai yn *anwedidus iddo ef* mewn un dull a modd arall. Nid oes dim yn gweddu

i gyfiawnder, ond yr hyn sydd gyfiawn, a'r hyn sydd anweddu, sydd anghyfiawn; felly, yr hyn sydd sanctaidd sydd yn gweddu i sancteiddrwydd, a'r hyn yn unig sydd anweddaidd i sancteiddrwydd yw yr hyn sydd ansactaidd. Gan fod holl drefn yr iechydwr-iaeth yn Nghrist yn gweddu, *επεπε*, yn *gym-hwys*, ac yn *addas* iddo, rhaid y buasai rhyw drefn wahanol yn araddas i'w Fawrhydi a gogoniant ei briodoliaethau. Am ei bod yn weddus iddo ef, rhaid ei bod yn anfeidrol ogoneddus, ac yn ddigyfnawid.

'Sancteiddrwydd a weddai i'th dŷ, o Ar-giwydd, byth.' Salm 93. 5. *Byth*, dan bob goruchwyliaeth, yn mhob oes, ac yn mhlith pawb. Y mao sancteiddrwydd yn gweddu i Arglwydd y tŷ; i athrawiaethau a dysgyblaeth y tŷ; i holl drefniadau ac addeliad y tŷ; i'r holl blant a enir yn y tŷ; ac i ddyben Duw yn gosod tŷ, sef eglwys, i fynu yn y byd. Y mao ansacteiddrwydd yn gwbl anaddas i bob peth sydd yn perthyn i'r tŷ; am hyn ni odd-ef Duw mo hono; ond 'os llygra neb deml Duw, Duw a lygra hwnw.' Edr. DILLAD.

GWEDDEIDD-LWYS, (gwedd-llwys) glân ei gwedd, hardd ei gwedd.—'A'r llances oedd weddeidd-llwys, a glân yr olwg.' Esther 2. 7. Y geiriau *יפה-יפה* arwyddant ddull corphorol, gweddaidd, a hardd. Yr oedd gosodiad, cysylltiad, a gwneuthuriad ei haelodau, yn hardd, ac yn weddus.

GWEDDI-AU-O, (gwedd) erfyniad, deisyfiad, dymuniad, adolwg, golchwyl; ymbil, deisyfu, ioli, atolgygu, erfyn. Gweddi, weithiau, a arwydda holl addoliad Duw; ond gweddi, yn yr ystyr briodol o honi, yw tywallt deisyfiad ein calonau ger bron Duw. Salm 62. 8. Joel 2. 32.

Mae amryw ranau mewn gweddi, megys, 1. Cyfeiriad parchus o'n deisyfiadau at Dduw, wrth ei enwau priodol, ac yn ol ei drefn ei hun; cyfaddodiad o'n pechodau; erfyniadau am drugaredd trwy y Cyfryngwr; eriolaeth dros eraill; a diolchgarwch am ddaioni Duw i ni. Y mae hefyd amryw fath o weddi, megys gweddi gyhoedus, yn yr eglwys; gweddi deuluol, yn y tŷ gartef; gweddi ddirgel, pob un ar ei ben ei hun; a gweddi y meddwl. Eph. 6. 18.

2. Ar Dduw yn unig y Nylid gweddio, oblegid mai rhan o addoliad sydd yn perthyn i Dduw yn unig yw gweddi; ac uid oes neb ond efe a ddichon ein hachub, a chaniatau ein deisyfiadau. Mat. 4. 10. Eph. 3. 20. Esa. 45. 20, 21, 22.

3. Crist Iesu, Cyfryngwr y Testament Newydd, yw yr unig ffordd o ddyfodfa i bechadur mewn gweddi at Dduw; yn ei enw ef y mae i ni ofyn pob peth, 'yn yr hwn y mae i ni hyf-dra, a dyfodfa mewn hyder trwy ei fydd ef.' Eph. 3. 12. Ioan 14. 6, 14. a 16. 23. Efe, yn ei aberth, yw y ffordd newydd a bywiol a gysegrwyd i ni trwy y llen, sef ei gnawd ef. Efe, yn ei gyfryngdod, yw gorsedd-fainc y gras,

yr oedd y drugareddfa gynt yn y babell yn ei chysgodi. Y mae yr hyn yw efe, fel Cyfryngwr, oll o blaid y pechadur sydd yn credu ynddo. Y mae efe yn ddigonol drosom ni gyda Duw, ac a fedr gyd-ddyoddef â'n gwendid ni. Heb. 4. 16. a 10. 20, 21, 22. Edr. CYFRYNGWR, EIRIOLWR, DRWS, FFRDD.

4. Yr Ysbryd Glan sydd yn cynnorthwyo mewn gweddi; am hyn y gelwir ef yn 'Ysbryd gras a gweddian.' Zech. 12. 10. 'Ni wyddom ni beth a weddiom, megys y dylem: eithr y mae yr Ysbryd ei hun yn erfyn drosom ni âg ocheneidiau anhraethadwy.' Rhuf. 8. 26. Y mae efe yn ein cymhell i weddio; yn ein cyfarwyddo a'n harwain at Dduw trwy Grist; yn ein dysgu i iawn drefnu ein hachosion ger ei fron; ac yn ein nerthu trwy fydd i wneuthur erfyniadau a deisyfiadau at Dduw. Eph. 2. 18. Nid ydyw gweddian pawb heb Ysbryd Duw, ond ffurfiol a difywyd; yn nesau at Dduw â'r genau, a'i anrhydeddu â'r gwefusau, a'r galon yn pellhau oddiwrtho. Esa. 29. 13. Rhaid i bechadur wrth Ysbryd Duw, i'w ddysgu yn wastadol yn mhob dim o waith Duw. 'Ond y mae efe yn ol Duw (*κατα θεου—at Dduw—yn ol trefn, yn ol ewyllys Duw*) yn erfyn dros y saint.' Sef yn eu dysgu, eu cyfarwyddo, ac yn eu nerthu hwy i erfyn. Y mae pob creadur yn cyd-ocheneidio, ac yn cyd-ofidio; ond ocheneidiau y saint, yn y rhai y mae Ysbryd Duw yn trige, yn unig sydd erfyniadau yn ol Duw; am hyn yn gymeradwy ganddo, ac yn ddiogel o gael eu hateb yn ddaionus. Y maent hwy, nid yn unig yn ocheneidio, ond y mae eu hocheneidiau hwy yn weddian yn yr Ysbryd Glan; am hyn y mae eu gweddian yn beraidd ac yn gymeradwy trwy Grist. Judas 20. Y mae Duw yn awdwr yn gystalag yn atebwr gweddi.*

5. Y mae gweddi yn addas i bob dyn—bob amser—yn mhob amgylchiad—dros bawb—ac am bob peth angenrheidiol, yn ol ewyllys Duw, ac wedi eu haddaw ganddo yn ei air. 1 Tim. 2. 1. Col. 4. 22. 1 Ioan 5. 14. Y mae yr Arglwydd bendigedig wedi trefnu ffordd o ddyfodfa rydd ato i bawb, bob amser, yn mhob amgylchiad. Y mae hefyd yn gorchymyn i ni weddio yn wastad, yn ddibaid, heb ddiffygio.

* Meddyllwch fod troseddwr yn cynnyg deisyfiad gostyngedig i'r Barnwr ar achos o'r pwys mwyaf, ond am nad yw efe ei hun yn gwybod pa beth, na pha fodd i ysgiffenu. Meddyllwch hefyd fod Dadleuwr medrus yn ffurfiol yn holl ddaisyfiad, yr hwn y mae y troseddwr yn ei adysgarfannu, yn ei arwyddo a'i law ei hun, ac yn ei gyfiwyno i'r Barnwr. Mae yr holl ddaisyfiad hwnw yn waith y Dadleuwr, ond hefyd dylid ei gyfrif yn waith y troseddwr, achos yr hwn a ddadlaur, ac i'r hwn y mae yr hyn a ofynir yn dyfod. Y troseddwr hwnw ydym ni; y rhai er fod ganym lawer o bethan i'w dywydd wrth Dduw, eto ni wyddom pa fodd i weddio megys ag y dylem. Y Dadleuwr hwnw yw yr Ysbryd Glan, yr hwn sydd yn ein dysgu pa bethau a pha fodd i weddian, yr hwn sydd yn agor llygaid ein meddwl, fel y canfyddom ein hunain, ynghyd a rhagoroldeb pethau ysbrydol a nefol; yr hwn sydd yn creu ynom dymuniad gwresog am y pethau hynny, ac yn ein cynysgaeddu a'r telmladau sydd yn gweddu i lawredd Duw, ein gwaedd ein hunain, a rhagoroldeb y pethau a ddaisyfir;

yr hwn yn olaf sydd yn ein llanw a (*παρηγοια*) rhyddid a hyder sanctaidd. Ac felly y mae efe yn llefain ynom (Gal. 4. 6) fel yr ydym nianu trwyddo ef yn llefain, Abba, Dad. Rhuf. 8. 15. Y mae yn eiriol drosom ag ocheneidiau anhraethadwy, fel y mae yn creu ac yn cynhyrfu yr ocheneidiau ynom ni, Witsius, Exer. 1. De Oratione. sec. 16.

Luc 18. 1. 1 The. 5. 17. Dyma y flordd a drefnodd Duw, yn ei fawr ddoethineb, i gyfrannu bendithion i ni. Er y gwyr efe ein hangenion ni yn well na ni ein hunain, eto y mae yn weddus i ni eu hadnabod, cydnabod ein gwaeledd, ymostwng yn edifeiriol ger ei fron, a gofyn yn ostyngedig ganddo, a pharchu ei Fab trwy ofyn pob peth yn ei enw. Ezec. 36. 26, 37. Salm 50. 15.

6. Y mae yn ofynol, i'r dyben fod ein gweddian yn gymeradwy, ein bod yn gweddio ar yr iawn wrthddrych; sef Daw yn unig. Nid oes neb a'i enw yn *wrandawr gweddi* ond efe yn unig. Salm 65. 2.—Ein bod yn gweddio yn enw Crist yn unig, fel yr unig achos haedd-iannol i ni gael ain hateb. Ioan 16. 23.—Ein bod yn gweddio yn yr Ysbryd Glan. Judas 20.—Ein bod yn gweddio mewn fydd heb ammeu dim. Iago 1. 6, 7.—Hefyd i iawn ddyben: sef dyben sanctaidd, yn un â gogoniant Duw. 'Gofyn yr ydych, ac nid ydych yn derbyn, o herwydd eich bod yn gofyn ar gam, fel y galloch eu treulio ar eich melus-chwantan.' Iago 4. 3. Diar. 28. 9.—Yn wirioneddol a'n holl galon; yn wir ostyngedig; yn egiol ac yn ddyfal; yn ysbrydol ac yn ddeallus. Jer. 29. 13. Iago 4. 6. Diar. 13. 4. Eph. 6. 16. 1 Cor. 14. 15. Col. 4. 4.—Y mae gweddi ragrithiol, hunan-gyfiawn, gwag-siaradus, yn ffaidd gan yr Arglwydd. Mat. 6. 5, 8. Luc 18. 10, 15.

7. Nid oes sicrwydd mwy genym o ddim, nag y gwrendy Duw weddiau ffyddiawn. Y mae ei orchymynion a'i addewidion yn sierhau hyn, ei briodoliaethau, a'i holl drefniadau, yn nghyd a siamplau y duwiolion a gafodd eu gwrando yn mhob oes, yn sierhau yr un mater. Mat. 7. 7. Num. 23. 19. Salm 22. 4, 5. a 44. 21. a 103. 13. a 145. 18, 19. Esa. 45. 19. Dan. vi. Jonah ii. Act. xvi. Rhyfedd fod y Duw mawr yn goddef i'r fath bryfed, euog, llygredig, a dynion, i nesau ato mewn gweddi, ac wedi ymostwng i roddi cymaint o sicrwydd i ni am wrandawriad gweddi, fel anhogaethau cryfion i ni weddio.

8. Byddai yr Iuddewon yn gweddio dair gwaith yn y dydd, sef ar amser yr aberthau boreuol a phrydnawnol, a haner dydd. Dan. 6. 10. Salm 55. 17. Act. 3. 1. a 10. 3, 9. Y rhai oeddynt yn agos i Jerusalem a weddient yn aml yn nghyntedd y deml; eraill a aent i'r synagogau; ac eraill a ddefnyddient fath o adeiladau pen-agored pennodol i hyny, a alwent *proseuchæ*, sef tŷ neu le wedi ei addasu i weddio. Yr oedd y rhai hyn yn gyffredinol allan o'r dinasoeld, yn agos i afonydd, neu ryw ddyfroedd, canys yr oedd yn arfer yn mhllith yr Iuddewon i ymolchi bob amser cyn gweddio. Yr oedd yr adeiladau hyn yn ben-agored, a choed wedi eu plauu oddi amgylch iddynt, yn gysgod rhag y gwres. Yr un peth, oeddynt, tebygol, a'r *uchelfeydd*; y rhai ar y cymtaf a drefnwyd yn ddiammeu i ddybenion da

o'r cyffelyb, ond a gam-ddefnyddiwyd wedi hyny i eilun-addoliaeth, trwy godi alloran ynddynt. 1 Sam. 9. 19. a 10. 5. Jos. 24. 26. Yn y synagog yr oedd ganddynt ffurf o weddiau i'r holl gynulleidfau; (Edr. SYNAGOG) ond yn y *proseuchæ* hyn, yr oedd pob un yn gweddio ar ei ben ei hun, fel y Pharisead a'r Publican yn nghyntedd y deml. Luc xviii. Yr oedd y synagogau a thó arnynt, ond yr oedd y *proseuchæ* yn agored. Yr oedd y synagogau oddi fewn i'r dinasoedd, ond y *proseuchæ* oddi allan iddynt. Yn un o'r rhai hyn yr oedd yr Iachawdwr yn gweddio ar y mynydd, yn ol meddwl y beirniaid dysgedig. 'A pharhau ar hyd y nos yn gweddio Duw.' Luc 6. 12. *εὐ τῆ προσευχῆ τοῦ θεοῦ, mewn proseuchæ*, neu dy gweddi (wedi ei neillduo i wasanaeth Duw) mewn *casell*, neu dy gweddi. Yr oedd hwn ar fynydd, tebygol, yn agos i afon, neu ryw ddyfroedd. Yr oedd un o'r *proseuchæ* hyn yn Philippi, yn Macedonia, tu allan i'r ddinas, ar lan afon, lle bu yr apostolion yn llefaru wrth y gwagedd a ddaethent yn nghyd.* Act. 16. 13, 14. Gwel Josephus, *Antiq. lib. 14. c. 10*. Calmet, *Prideaux's Connection*, p. i. b. 6. Whitby, *Doddridge, Campbell, Parkhurst*.

9. Am yr amser, y dull, a'r lle o weddio, nid oes genym ddim cyfarwyddiadau neillduol yn y Testament Newydd. Dylai dull yr holl gorph fod yn ostyngedig, yn barchus, ac yn weddaidd; y lle a'r amser yn gyfleus, er mwyn dystawrwydd a lonyddwch. Y mae gweddio yn ddirgel, ac yn gyhoeddus, ac yn deuluol, yn ddyledswydd ar bawb, gorchymynedig gan Duw. Byw heb weddi yw byw yn annuwiol, yn hollol anystyriol, ac yn bechadurus. Gan fod gweddi yn rhan neillduol o addoliad Duw, mae y rhai diweddi yn byw heb addoliad Duw hefyd—a pha le yr ymldongys duwioldeb y cyfryw? Salm 32. 6. Iaithe annuwiolion yw dywedyd, 'Pa beth yw yr Hollalluog fel y gwasanacthem efi a pha fudd fydd i ni os gweddiwn arno?' Job 21. 15. Mae yr Arglwydd yn sylwi arno fel nód neillduol o ddynion wedi eu gwir ddychwelyd ato, eu bod yn weddiwyr. 'Y dwg—fy ngweddiwyr, fy offwrwm.' Zeph. 3. 10. Edr. DYFAL, GWASTADOL, TAER, ELIAS. ●

GWEDDILL-IO, (gweddill) gwaged, rhe-lyw, athorion, briwion, briwsion; yr hyn sydd yn ol. Gweddill o beth, neu bobl a arwydda rhan fechan wedi ei harbed, neu ei gadsel ar ol. Gweddill a achubir—gweddill yn ol etholedigaeth gras—gweddill ei etifeddiacth—gweddill Jacob—y gweddill a alwo yr Arglwydd—gweddill diangol. Rhuf. 9. 27. a 11. 5. Mic. 5. 7. a 7. 18. Joel 2. 32. Ezec. 14. 32. Ni ddinystir y cwbl o blant dynion; y mae gan Dduw ychydig yn mhob oes o etholedigion wedi eu galw ganddo, ac a achubir; ei etifeddiacth ydynt, a diangol fyddant.—Gwe-

* In qua te, quero Proseuchal? Juvenal, Sat. 3. 296.

ddill Baal yw yr hyn a adawyd o'i addoliad a'i addolwyr. Zeph. 1. 4.

GWEDDOL, (gwedd) trefnus, gwedi ei osod mewn trefn, gwedi ei gysylltu yn addas; arferol a'r iau, cynnefin ag ymostwng.—'Ebol llwda asen weddol.' Mat. 21. 5. W. S.

GWEDDW-DOD-ON, (gwedd) *Llad*. *Virtus*: amdditad, unig, wrtho ei hun; dyn gweddw, dynes weddw, sef heb fod yn briod. Gwraig weddw, neu wr gweddw, yw rhai wedi bod yn briod.—Yr oedd yn waharddedig i'r arch-offeiriad briodi un weddw. Lef. 21. 24. Yr oedd yn arferiad i frawd y gwr, briodi gwraig weddw ddblynt 200 o flynyddoedd cyn rhoddi y gyfraith, i'r dyben i gadw yr etifeddiaeth yn y teulu, ac i godi had i'w frawd a fu farw. Gen. 38. 8, 11. Yr oedd hyn yn orchymynodig yn benodol dan gyfraith Moscs. Deut. 25. 5, 6. Heblaw ei frawd, gallai cyfathrachwr agosaf wneuthur hyny. Ruth iv. Yr oedd gweddwdod ac anmhlantadrwydd yn warth mawr yn mhllith yr Iuddewon. Esa. 4. 1. a 54. 4. Gan faru y gallasai gwraig weddw rinweddol gael priod, naill ai yn nheulu ei gwr, os bu farw yn ddiblant, neu yn rhyw denlu arall. Y mae yn cael ei goffau fel barn ar ddynion, pan fyddont feirw heb eu gweddwon i wlyo a galaru ar eu hol. Job 27. 15. Salm 78. 64.

Y mae yr Arglwydd tirion yn cymeryd y gweddwon a'r amddifaid i'w nodded yn neillduol; yn gorchymyn dangos tiriondeb tuag atynt; ac yn bwgwith a barn ddychrynlyd y rhai a orthrymant y weddw. Salm 68. 5. a 146. 9. a 94. 6. Mal. 3. 5. Dangos caredigrwydd iddynt a nodir fel cangen neillduol o wir grefydd. Job 29. 13. Iago 1. 27. Exod. 22. 22. Deut. 10. 18. a 14. 29—31. a 16. 11, 14. a 26. 12, 13. Jer. 49. 11.—Dan yr efigyl y mae yr eglwys i ofalu am y gwir weddwon. 1 Tim. 5. 9, 10. Y 'gwir weddwon' yw 'rhai unig,' yn *hen ac yn ddigymhorth*, 'yn gobeithio yn Nuw, ac yn parhau mewn ymbiliau a gweddian nos a dydd.'—Na ddewiswr yn weddw un a fo dan driugain-mlwydd oed, yr hon fu wraig i un gwr,' sef ar unwaith; 'yn dda ei gair am weithredoedd da,' &c. Adn. 9, 10. Nid ydyw y *dewis* yma yn arwyddo *dewis* i fod yn wrthdrysychau elusen yr eglwys, ond i fod yn ddiaconesau, neu i weini mewn rhyw swyddau yn yr eglwys; megys i ymweled a'r gwragedd cleifion, addysgu y gwragedd ieuainc, ac amryw swyddau eraill mwy perthynol, o ran gweddeidd-dra, i wragedd nag i feibion. Yr oedd y rhai hyn i gael eu cynnal gan yr eglwys; ac y mae Paul yn cyfarwyddo Timotheus i fod yn ofalus a dichlynedd, pwy a ddewisai i'r cyfryw swydd a sefyllfa. Gwel Calmet, Macknight.

GWEL-AU, (gwef) safn, min, gwefus. Gwefl, y rhan amlaf, a arwydda safnau anifeiliaid, a gwefus a arwydda min dynion.—'Llaesant wefl.' Salm 22. 7. *ללפתו בשרו* *ללפתו*

asant wefl, mewn ffordd o wawd a dirmyg. Job 16. 10. Esa. 57. 4.—'A'm ffrwyn yn dy weflau.' 2 Bren. 19. 28. Y mae y geiriau yn golygu Senacherib, brenin Assyria, fel rhyw fwystfil cryf, creulon, ac ofnadw; ond er hyn y mae yn hollol dan awdurdod a llywodraeth Duw, i'w droi ffordd y mynd, ac i'w ddarostwng: a hyny a wnaeth yn effeithiol er amddiffynfa i'w eglwys.

GWEFUS, (gwe-bus) gwëus, gwefl, y sylwedd cyhyrawg sydd yn gorchuddio y genau, ac sydd yn harddwch i'r wyneb, yn amddiffyniad i'r genau, yn gynnorthwyol i gadw yr ymorth yn y genau wrth ei falu gan y dannedd, ac yn ddefnyddiol iawn i dori geiriau, ac ymadroddi. Am fod y gwefusau mor angenrheidiol i ymadroddi, y maent yn aml yn yr ysgrythyrâu, yn arwyddo ymadrodd, araeth, iaith. Nid oes yr un ffugyr yn fwy cyffredin yn yr iaith Hebraeg na math o draws-enwad, yn rhoi yr achos, neu yr offeryn, yn lle yr effaith; gwefusau yn lle y geiriau a draddodir a'r gwefusau. Oblegid y peiriannau hyn yw yr offerynau penaf yn nyweddiad geiriau. 'Yn y dydd hwnw y bydd pum' dinas yn nhir yr Aipht, yn llefaru iaith Canaan.' Heb. 'gwefus Canaan. Sof yn gwir addoli Duw yn ol ei drefn ei hun. Esa. 19. 18.

'O herwydd yna yr adteraf i'r bobl wefus bur, fel y galwo pob un o honynt ar enw yr Arglwydd.' Zeph. 3. 9. Gwefu bur yma a arwydda, addoliad pur, yn ol trefniad Duw, heb ei lygru gan ddefodau dynol. Os bydd y wefus yn bur, y mae yn rhaid y bydd y galon felly hefyd; canys o helaethrwydd y galon y llefara y genau.

'Gwefusau estronol,' yw iaith estronol. 1 Cor. 14. 21.—'Gwefusau halogedig,' yw ymadroddion halogedig. Esa. 6. 5.—'Gwefusau trofaus,' yr un fath a arwyddant ymadroddion trofaus, cyfeiliornus, a dichellgar. Diar. 4. 24.—'Gwr gwefusau,' sef gwr siaradus; y mae yn gwneuthur cymaint defoydd o'i wefusau, fel pe bai yn wefusau i gyd, a heb ganddo un aelod ond gwefusau. Job 11. 2.—'Agor y gwefusau,' a arwydda ymadroddi yn bwylllog, ac yn synwryol. Job 11. 5. Edr. GENAU.

Mae Dafydd yn gweddio am i'r Arglwydd 'gadw drws ei wefusau,' fel na byddai iddo siarad yn bechadurus, ond ymadroddi yn bwylllog, yn fuddiol, ac mewn iawn amser. Salm 141. 3. Mae yr Arglwydd yn cadw drws y gwefusau trwy feddiannu dyn ag ysbryd gwylidwriaeth, pwyll, synwry, ac ofn duwiol. I lywodraethu y gwefusau rhaid, yn gyntaf, llywodraethu yr ysbryd a'r meddwl, a rhoddi doethineb a deall i ddyn. Nid oes neb ond yr Arglwydd a ddichon gadw drws y gwefusau, sef meddiannu dyn ag ystyriaeth, pwyll, ac ofn yr Arglwydd.' Heb ei gadwraeth ef bydd y drws yn aml yn agored, pan y dylai fod yn nghauad, ac yn nghauad pan y dylai fod yn agored. Y mae dynion yn ofni Duw

am fod yn fanwl yn eu rhodiad, ac am ryngu bodd i Dduw yn eu holl eiriau a'u bucheddiad.

'Ei wefusau fel lili ya dyferu murr dyferol.' Can. 5. 13. Y mae y nauriaethwr Pliny yn rhoddi hanes am lili cochion yn Syria, canmoladwy iawn; at y rhai hyn, tebygol, mae y geiriau yn cyfeirio. Y defnyddiau gwllithog yn eu blodau a feddylir wrth y defnyddiau murr. Cyffelybir y gwefusau i'r lili hyn, o ran en harddwch a'u pendeidd-dra. Gwefusau Crist yw ei wirioneddau; y maent yn bur, yn hardd, yn rasol, yn beraidd, ac yn iachusol; yn fuddiol i bob peth. 2 Tim. 3. 16. Salm 138. 2. Luc 4. 22. Ioan 7. 46. Esa. 50. 4. Diar. 16. 24. Dyferu a arwydda parhad a helaethrwydd ei ymadroddion; y mae yn llefaru yn barhaus, a phob amser yn ddefnyddiol.

Cyffelybir gwefusau yr eglwys hefyd, i 'edau ysgariad,' o herwydd bod ei pharabl yn weddus, yn hardd, ac yn adeiladol. Can. 4. 3. Y mae rhai yn barnu fod gwefusau yr eglwys yn cael eu cyffelybu i edau ysgariad, am mae aberth gwaeddyd Crist yw y gwrthddrych penaf y mae yn athrawiaethu, ac ya ymadroddi am dano; ac y mae ei gwefusau cochion, sef ei hathrawiaeth am yr aberth hwn, yn harddu ei hymadrodd, ac yn ei gwahaniaethu yn odidog oddiwrth bawb eraill, ac oddiwrth bob gau eglwys. Y mae gwefusau cochion hefyd, yn arwydd o iechyd, o ieuencydd, o gryfder a chalondid; felly y rhai sydd yn byw ar Grist croeshoeliedig, sydd ganddynt iechyd a harddwch ysbrydol, a gwroldeb ffydd i fyw i Dduw.

'A thalwn i ti loi ein gwefusau.' Hos. 14. 2.—'A thalwn loi, ein gwefusau.' Witsius' *Exercit. de Orat. sec. 42.* Wrth y lloi y mae i ni ddeall aberthau; aberth y gwefusau yw moliant. Mae y geiriau yn cyfeirio at yr aberth diolch. Lef. 7. 12. Geilw yr apostol moliant yn frwyth y gwefusau, am fod y gwefusau yn offerynnau yn molli. Heb. 13. 15. Mae aberthu lloi, teirw, a geifr, wedi eu diddymu; ond y mae aberthu moliant i Dduw ein hiechydwr-iaeth, i barhau byth. Y mae yr aberth hwn gan bob pechadur edifeiriol.

'Ein gwefusau sydd eiddom ni;' sef y mae genym hawl i addoli y peth a fynom, y dull a fynom, neu beidio addoli yn hollol; y mae ein ffydd yn eiddom ni yn gwbl. Salm 12. 4.—'Fel sorod arian wedi eu bwrw dros ddryll o lestr pridd; felly y mae gwefusau posth a chalon ddrwg.' Diar. 26. 23. Gwefusau poethion, yn profesu cariad gwresog, ac eto y galon yn hollol groes i hyn. Mae y gyffelybiaeth yn harddwych. Diar. 10. 18. 2 Sam. 20. 9, 10. Ezec. 33. 31. Luc. 22. 47, 48.—'Wele cyffyrddodd hwn â'th wefusau, ac ymadawodd dy anwiredd, a glanhawyd dy bechod.' Esa. 6. 7. Yr oedd yr allor bres, yr aberth, a'r tân o'r nef oedd yn llosgi yr aberth, yn cysgodi Crist, ei aberth, a'i effeithiau; yr oedd gwaith

y seraph yn cymeryd marworyn oddiar yr allor, ac yn ei roddi i gyffwrdd â gwefusau y phrophwyd, yn arwydd fod y prophwyd, trwy aberth Crist, a'r holl frwythau o hono, yn cael ei lanhau, ei ddonio, ei awdurdodi a'i addasu i'w swydd; ac y byddai efe a'i waith yn gymeradwy trwy Grist. Jer. 1. 9. Dan. 10. 16. Heb. 9. 13, 14. 1 Ioan 1. 7. a 2. 1, 2.

GWEGI, (gwag) gorwagedd, gwagder, ysgafnder, ofer-chwedi, gwag-beth.—'Yr hoffwch wegi.' Salm 4. 2. ריק peth *gwag, diles, a diwerth.* Dyma y peth y mae dynion gwag yn ei garu, ac yn ei hoffi; ac y maent yn arguisio *celwydd*, sef cyfeiliornadau diles. Y mae hoffi gwagi yn dangos agwedd wag iawn ar y meddwl. Y mae y cyfryw ddydion yn ysgafnach na gwagi. Salm 62. 9.—'A'u geiriau a welid yu eu golwg hwynt fel gwagi.' Luc 24. 11.—'Megis ffugiant.' W. S. *ἄγρος, chwedi wag, ofer, disail, anwir.*

GWEGIL, (gwe-cil) gwar, y tu ol i'r pen. Troi gwegil a'r Arglwydd, a arwydda amharch, ac anutudd-dod iddo, a bod yn ddi-ddysgwyliad wrtho. Jer. 2. 27. a 18. 18. Edr. GWAR.

GWEHELYTH, (helyth) tadwys, tadogaeth, âch, gwely cenedl, cyff cenedl, paladr âch, lliu carenydd, bonedd. Gwehelyth ogoniant yw gogoniant hanfodol, perthynol i un o dadogaeth, heb ddeillio iddo oddiwrth neb arall.

Ei waith a'i lawnder pery byth,

A'i wehelyth ogoniant.

E. Prys, (Salm 111. 3.)

'Gwehelyth lwydd,' yw llywydd goruchel, arbenig, cyfreithlon. Salm 10. 16.—'Gwehelyth gyfraith,' cyfraith oruchel, ansoddol, perthynol i deulu Duw. Salm 119. 44. E. Prys.

GWEHLION, (gwe-hil) gwaelodion, llorion, gwaddod, sorod, sothach, ysbwrial, ysyf-cirion, mwlwg; coeg ddydion, heb fri arnynt. 2 Bren. 17. 32. Amos 8. 6.—'Ond efe a wnaeth drachefn o wehlion y bobl offeiriad i'r uchelfeydd.' 1 Bren. 13. 38. פקצות הם o *rai o'r bobl, wedi eu cymeryd allan o'r bobl.* μεμυοσσι, *rhyw ran, LXX.* Buasai y goreuon mor anghymeradwy a'r gwehlion pe na buasant o had Aaron. Yr un gair yw ag a gyfieithir yu Gen. 47. 2. *rai o'i frodyr.*

Mae *gwehlion* i'r gwanth. Diar.

GWEHYNYDD, (gwe-hyn) tywalltwr, gwaghawr, tynwr.—'O gymynydd dy goed, hyd wehynydd dy ddwfr;' sef pawb oll; yr holl genedl, heb un yn ol. Nid oedd neb rhy wael i gael rhan yn nghyfammod Duw; ac nid oedd neb heb fod dan rwymedigaeth i'w wasanaethu. Deut. 29. 11.

GWEINI-DOG-AETH, Edr. Gwas.—Gelwir yr efengyl 'gweiaidogaeth y cymmod.' 2 Côr. 5. 18, 19. 'Sef bod Duw yn Nghrist yn cymmodi y byd âg ef ei hun, heb gyfrif iddynt eu pechodau.' Yn Nghrist yr arfaethodd ac y sefydlodd drefn y cymmod; yr oedd cynghor a chyfammod heddi yn Nghrist, yn

mha un y gosodwyd ac y cytunwyd ei fod ef yn Gyfryngwr ac yn Dangnefeddwr. Neu, yn Nghist y mae yn cymmodi, yn ol ein cyfleithiad ni. Duw, yn ol ei arfaeth a'i gyfammod, a fonodd ei Fab i wneuthur heddwch; ac a roddodd ein pechodau, a chospedigaeth ein heddwch ni arho ef; gwnaeth yntau gymmod, sef iawn dros y pechodau a roddwyd arno; a thrwy hyn gwnaeth heddwch & Duw. Dadguddiad a chyhoeddiad o'r drefn fawr hon yw gweinidogaeth yr efengyl—y weinidogaeth werthfawrocaf a phwysicaf a fu erioed, neu a fydd byth yn y byd. Y mae Duw yn gosod gair y cymmod yn ei wir genadau; sef yn peri iddynt ddeall trefn y cymmod, yn gosod angerheidrwydd arnynt ei egluro a'i gyhoeddi i eraill, ac i fod yn daer arnynt i gymmodi & Duw. Y maent (*θεομεθα υπερ χριστου*) yn erfyn dros Grist; sef yn dirion, yn daer, ac yn oleu, yn traddodi eu cenadwri, gyda bwriad i lwyddo i gael pechaduriaid i heddwch Duw yn Nghrist. Nid oes dim yn deilwng i'w galw yn weinidogaeth yr efengyl, ond gweinidogaeth y cymmod; sef dadguddiad, eglurhad, a chyhoeddiad o drefn fawr y cymmod; ac nid oes neb yn addas i'w galw yn genadon dros Grist, ond y rhai sydd yn ei wneyd yn orchwyl penaf eu gweinidogaeth i eglurhau a dadguddio y drefn hon. Dyben eu gweinidogaeth yw dwyn pechaduriaid at Dduw yn Nghrist; ac am fod pechaduriaid yn gyndyn, a'r achos o'r pwys mwyaf, y maent hwythau yn daer, yn erfyn dros Grist, ac yn Ysbryd Crist. Y maent am lwyddo yn hyn; ac onidè, bydd eu gwaith i gyd yn ofer.

GWEIRGLAWDD—DIR, (gwair-clawdd) sef yw gweirglawdd, tir difwyniant namyn ei wair, a chlawdd yn ei gylch. *Cyfresthiau Cymreig*. Gen. 41. 2, 18.

GWEITH—IO—RED—IAD—WYR. Edr. GWAITH.

GWELED, (gwel) *Heb.* גָּלַע (*gole*) canfod, edrych, golygu, tremio; deall, gwybod, ystyried, darbod. Gwaith y llygaid yn gweled; ac am fod gweled yn un o'r moddion mwyaf rhagorol i ni gael gwybodaeth, y mae gweled, yn aml, yn cael ei roddi am weithrediadau yr holl synwyrâu eraill, megys am deimlo, clywed, arogli, ac archwaethu. Exod. 20. 18. Salm 90. 16. Deut. 5. 24. Jer. 2. 31. Gweled sydd yn rhoddi i ni y wybodaeth fwyaf sicr; ac y mae llai perygl i'n twyllo trwy weled, na thrwy glywed.* Gweled a arwydda. 1. Sylwi ar beth, ac adnabod trwy hyn. Mat. 22. 11. Gen. 37. 14.—2. Canfod trwy brofiad, neu trwy ddadguddiad, neu trwy gredn tystiolaeth Duw. Exod. 5. 19. Rhuf. 7. 23. Ioan 14. 9. Heb. 11. 27.—3. Adnabod Duw trwy ffydd yn nhystiolaeth y gair yn y byd hwn, a mwy cyflawn adnabyddiaeth a mwynhad o hono yn

y nefoedd. Job 19. 26. Ioan 3. 2, 3. 1 Cor. 13. 12 Yr ydys yn gweled o ran yma, trwy ffydd; wrth ffydd yr ydym yn rhodio, ac nid wrth olwg—sef nid wrth olwg synwyrâu naturiol, nac wrth olwg y saut yn y gogoniant. Ond 'gweled yr ydym yr awr hon trwy ddrych mewn dammeg,' neu gyffelybiaeth ddaecol, yn dangos pethau ysbrydol; ond gwelir yn y nefoedd 'wyneb yn wyneb,' megys ag y mae; sef heb ddammeg neu gyffelybiaeth, yn eglur, heb gyfryngau; yn ddi-gwmwl, yn ddiffino, ac yn ddiddarfod. Eu holl waith, eu holl wobr, a'u holl ddedwyddwch fydd gweled Duw. Ni bydd dim arall gan y gwaredigion i'w wneuthur mewn byd arall, ond gweled Duw; hyn fydd eu gwaith a'u holl fwynhad. Y mae digonl-rwydd llawenydd ger ei fron, neu yn ei wyddfod. Salm 16. 11. Mat. 5. 8. Y maent yn ei weled yma, trwy ffydd, yn yr athrawiaethau—yn yr addewidion—ei ordinhadau—ei ragluniaethau—ond yno cant ei weled megys ag y mae; cant weled Crist yn holl fawredd ei berson, a gogoniant ei natur ddynol, a bod yn debyg iddo, ac yn wastad gydag ef. Ioan 17. 24. Salm 17. 15.

Gweled wyneb un, neu wyneb yn wyneb, a arwydda, nid yn unig ei ganfod, ond hefyd cyfeillgarwch ag ef. Yn Persia nid oedd neb yn gweled wyneb y brenin, ond ei ben-cynghorwyr. Esther 1. 14. Dat. 22. 4.

Y gwrthdrysychau a ganfyddir a'r synwyrâu naturiol, a elwir *gweledig*: a'r pethau ni chanfyddir felly, a elwir *amue ledig*, neu y pethau ni welir; ac mae y pethau gweledig ac anwelodig yn arwyddo yr holl greadigaeth, pob creadur. Col. 1. 16.—Y pethau ni welir, yn 2 Cor. 4. 18. yw y pechau ni welir & llygad y corph, na llygaid rheswm dynol; y pethau ni welodd llygad, ni chlywodd clust, ac ni ddaeth i galon dyn, y pethau a ddarparodd Duw, a drysorwyd yn Nghrist, a ddadguddir yn yr efengyl, ac sy yn cael eu gweini gan yr Ysbryd Glan i'r rhai hyn y gedwir i fywyd tragwyddol. 1 Cor. 2. 9. Edrych ar y pethau hyn sydd foddion neillduol, trwy yr Ysbryd, i adnewyddu y dyn oddifewn o ddydd i ddydd. Adn. 18. 2 Cor. 3. 16. Edrych arnynt a arwydda adnabyddiaeth o honnynt—meddylfryd arnynt—serchiadau arnynt—ymddiried ynddynt—a dysgwyliad wrthynt am ddedwyddwch.

'Yn gweled y gwelwch, ac ni chanfyddwch.' Mat. 13. 14. Yr oeddynt yn gweled Crist, ac eto heb ei ganfod i'w wir adnabod; yr oeddynt yn gweled y gwyrtthiau, ac heb ganfod mawredd y person oedd yn eu gweithredu; yr oeddynt yn gweled llawer, eto heb ystyried. Esa. 42. 20. Yr oeddynt yn clywed Crist yn athrawiaethu, ac heb ddeall ei athrawiaethau. Yr oeddynt fel y dall ganol dydd goleu, heb ganfod dim. Barn drom arnynt oedd hon. Ioan 6. 26.

'Ni welant, Arglwydd, pan ddyrchafer dy law,' sef ni ddeallant pan fyddo yr Arglwydd

* Non enim tantum dicimus, vide quid luceat, sed etiam, vide quid sonet, vide quid oleat, vide quid sapiat, vide quid caleat. Anstin.

yn llefaru, neu yn gweithio. Ni chanfyddant ei wirionedd, na'i law yn ei waith, na'i ddyben yn gweithio. Ond cânt weled; cânt deimlo cyflawniad dychrynllyd ei air, a'i ddigofaint yn ei farnedigaethau. Esa. 26. 11.—Gwaith Duw yn gweled personau, neu bethau, a arwydda ei wybodaeth berffaith o honynt; a'i gymeredigaeth, neu anghymeredigaeth o honynt. Gen. 1. 4. 2 Bren. 19. 16. Gen. 6. 5.

GWELEDYDD-IGAETH, (gweled.) Gwelydd yw un yn gweled, neu yn cael geledigaethau yn wirioneddol oddiwrth Dduw; megys Samuel, Sadoc, a Gad. 1 Sam. 9. 9, 11, 19. 2 Sam. 15. 27. a 24. 11.—Neu, gan weledyddion, gwelyddion heb weled. Esa. 29. 10. a 30. 10. Amos 7. 12. Mic. 3. 7. Mae gwelydd yn gyfeithiad addas o'r gair **רִאָאָה** *un yn cael gwelyddigaeth*, neu ddadguddiad dwyfol twy weledigaeth, o ryw ddirgelion i'w hysbysu i eraill. Y mae dau air Hebraeg, sef **רִאָאָה** a **רִאָאָה** yn cael eu cyfieithu *gwelydd*. Y mae y ddau air yn agos yr un ystyr. Y mae gair arall **הִנְבִּיאַת** a gyfeithir *prophwyd*, yn arwyddo *cyfaill*, neu un *cyfeillgar*; un yn cael cyfeillach & Duw, yn gweddio arno, ac yn cael dadguddiad o'i ewyllys.* Felly y dywedir am Abraham, 'Prophwyd **הִנְבִּיאַת** yw efe, ac efe a weddia drosot.' Gen. 20. 7. 'Canys y prophwyd (**הִנְבִּיאַת**) heddyw, a elwid gynt yn **רִאָאָה** *weledydd*.' 1 Sam. 9. 9. Yn llyfrau Moses y mae y gair **נְבִיאַת** *prophwyd* yn cael ei arferyd mewn ystyr mwy cyffredin, am y duwion yn rhodio gyda Duw, ac yn cael amlygiad o'i feddwl; yn nyddiau Samuel, y gair **רִאָאָה** *gwelydd*, a arferid am brophwyd wrth ei swydd, yr hwn oedd yn cael amlygrwydd o ddirgelion Duw i'w hysbysu i ddynion. Wedi hyny galwyd ef **נְבִיאַת**. Y mae yr adnod wedi ei rhoddi gan Ezra, neu ryw un arall, fel eglurhad ar y gwahaniaeth yn arferiad y geiriau yn amser Samuel, ac yn yr oesoedd wedi hyny. Yr oedd gwelydd wrth ei swydd i fod fel llygaid i eraill, i hysbysu yr hyn oedd yn ei weled i eraill, i'r dyben iddynt gyrcu ato, neu i'w ocheiyd, fel y byddai natur y peth. Gallasai yr Arglwydd hysbysu i bob un, yn ol ei amgylchiad, yr hyn oedd yn angenrheidiol iddo ei wybod; yn lle hyny gwelodd fod yn dda gyfodi un i fod yn weledydd i *lawer*, yn yr amrywio oesoedd—a hyny, yn ddiammen, i gyfeirio meddyliau yr eglwys, yn mhob oes, at y prophwyd mawr, Iesu Grist, trwy ba un y mae yr holl ddadguddiad cyflawn o feddwl Duw wedi cael ei roddi i'r eglwys. Y mae hyn i'w weled yn amlwg yn holl oruchwyliaethau Duw tuag at ei eglwys yn y cyn-oesoedd, y mae un o hyd yn cael ei gyfodi i fod er lles i *lawer*—megys yr offeiriad, y prophwyd, barnwyr, y breninoedd, y rhai oeddynt oll yn cyfeirio at y Gwaredwr addweddig, yn mherson yr hwn byddai yr holl swyddau yn cael eu gwei-

nyddu; ac yn awr y mae yr eglwys wedi ei chyflawni ynddo ef. Y mae efe yn ben-bugail, yn arch-offeiriad, ac yn esgob, neu yn olygrwr ar ei dŷ. Y mae un yn cyfryngu yn mhob oes, fel cyagodau o'r cyfryngwr mawr, yr hwn oedd i gyflawni a pherffeithio pob peth.

Llefarodd Duw *lawer môdd* gynt wrth y tadau, trwy y prophwyd—trwy hŷn—trwy weledigaethau nos.—Y mae ymddangosiad Duw i Moses yn y berth yn cael ei alw yn weledigaeth fawr. Exod. 3. 3.—Mewn trwm-gwsg cafodd Abraham ac Isaac weledigaeth. Gen. xv. a 46. 2. Edr. Esa. 1. 1. a 29. 7, 8. Esec. 1. 1. Dan. 2. 19, 28. Nah. 1. 1. Mat. 17. 9. Luc 1. 22. a 24. 23.

Yn nyddiau cyntaf yr efengyl hefyd yr oedd yr Arglwydd yn llefaru yn amly trwy freuddwyd a gwelyddigaethau. Act. 2. 17. a 10. 11—17. a 16. 9. 2 Cor. 12. 1, 2, 3. Dat 1. 10. Ond 'yn y dyddiau diweddf hyn a lefarodd wrthym ni yn ei Fab.' y mae y dadguddiad dwyfol yn y gair yn fwy cyflawn, ac yn fwy eglur; nid oes dim yn eisiau i wneuthur dyn Duw yn berffaith, wedi ei berffeithio, neu ei gwbl addasu, a'i hyfforddi i bob gweithred dda. Gan hyny, edrych yn awr am freuddwydion a gwelyddigaethau i gael amlygrwydd o feddwl Duw trwyddynt, yw myned yn ol at yr hen oruchwyliaeth, neu i ddechreu dyddiau yr efengyl, cyn i'r ysgrifeniadau gael eu cyflawni. Beth yw hyny, ond synied mwy nag sydd ysgrifenedig i yr hyn a waherddir gan yr apostol. 1 Cor. 4. 6.

'Y gwelyddion a orchuddiodd efe.' Esa. 29. 10. Mygyddod hwynt, hyny yw, gadawodd hwynt heb un weledigaeth; nid oedd y gwelyddion yn gweled dim, ond yr oeddynt ganol dydd goleu fel dynion a'r mwgwd ar eu hwynebau. Yr oedd y ddeillion yn cael eu tywys gan ddeillion. Y mae hon yn farn drom ar ddynion, ond nid heb ei haeddu. Esa. 30. 10. EDR. PROPHWYD.

GWELI-AU, (gwâl) archoll, briw.—'Gweliau crawnllyd.' Esa. 1. 6. Y gweliau crawnllyd hyn oedd pechodau y wladwriaeth, a barnedigaethau o'u herwydd, y rhai sydd yn difa ac yn dystrywio dynion a theyrnasoedd.

'Beth a wna y gweliau hyn yn dy ddwyllaw?' Zech. 13. 6. Y gweliau hyn; sef yr archollion, y clwyfau hyn. 'Yna efe a ddywed, Dyma y rhai y'm clwyfwd & hwynt yn nhŷ fy ngharedigion.' Iesu Grist yw y person sydd a'r gweliau yn ei ddwyllaw; ei garedigion, ei geraint, ei genedl ei hun, y rhai oeddent yn profesu eu bod yn garedigion i'r Messiah, yw y rhai a'i clwyfodd. Ond trwy y clwyfau hyn yr agorwyd ffynon i bechod ac afentid. Adu. 1. Salm 22. 16. Ioan 18. 35. a 19. 14—16. Djar. 27. 5, 6.

GWELWLAS, (gwelw-glas) glas gwan. Lliw fel glaswellt wedi eu llosgi gan wres yr haul, yn y gwelydd poethion deheuol, neu liw y clai. 'Ac wele farch gwelwlas; ac enw yr hwn oedd

* Gwel Witsius de Prophetis et Prophetis.

yn estedd arno oedd marwolaeth, ac uffern oedd yn canlyn gydag ef.' Dat. 6. 8. 'March a lliw priddlyd.' W. S. Ymyl y ddalen, melyn, llwchwin, gwelw. Dyma ddrychiolaeth athrist ddychrynlyd.* Edr. PEDWERYDD SEL.

GWELY-AU, (gwâl) *Gr.* *χλωη*; glwth, nyth, gorweddfa, gorweddle, lle i orphwys, i ddadluddaw, neu i gysgu arno; neu ddarn o dir wedi ei godi a'i neillduo i fiodau a pherlysiâu. 2 Sam. 4. 5. Can. 6. 2.

Yr oedd amryw fath o welyau yn y gwledydd dwyreiniol, ac yn wahanol iawn yn eu dull a'u gwneuthuriad i'r rhai yn yr oesoedd hyn yn y gwledydd gorllewinol. Yr mae darluniad gwely y ddyneis anllad, Diar. 7. 16. yn hardd-odidog a chostus. 'Mi a drweiais fy ngwely & leni, ac & cherfiadau, a lliciniau o'r Aipht.' 'Mi a drwsiais fy ngwely & chortinau, ac & thasselau, a lliciniau llin yr Aipht.' Dr. M. Yr oedd y darluniad yn yr iaith Hebraeg, diammeu, yn ddiogon deallus yn yr oesoedd a'r gwledydd hyny, er nad ydyw felly i ni. Nid oedd gwely *παθβαρος* y dyn tlawd, claf o'r parlya, ond math o fatras go sal, tebygol, ac yn hawdd iddo ei ddwyn wedi ei iachau.

Yr oedd gwely Og, brenin Basan, yn wely o haiarn, 'naw cufydd o hyd, a phedwar cufydd o led, wrth guffydd gwr,' sef yn nghylch pymtheg troedfedd a hanner ei hÿd, a chwech troedfedd a deng modfedd o led. Pa fath wely oedd gwely y cawr hwn, a pha fodd yr oedd wedi ei wneuthur o haiarn, sydd anhawdd penderfynu; ac nid ydynt o ganlyniad mawr i ni wybod. Yr oedd ei wely, fel efe ei hun, o faintioli nodedig o fawr. Ar loriau wedi eu gorchuddio & llawr-leni, y maent yn bresennol yn gorwedd yn y gwledydd dwyreiniol; neu ar ddarn o'r llawr wedi ei godi yn uwch na'r cwbl, yn ystlys yr ystafell, a math o fatras danynt, a leni arnynt. *Gwel Fragment to Calmet's Dict. No. 13. p. 28.*

Yn mhliith y Rhufeiniaid yr oedd *lectus cubicularis*, ystafell wely; *lectus discubitorius*, bwrdd wely, sef gwely lle y byddent yn gorwedd arnynt wrth fwyta. Yr oedd ganddynt *lectus lucubratorius*, gwely i astudio arno; *lectus funebris*, ar ba un y byddent yn dwyn y cyrph meirw i'w llosgi, neu i'w claddu.— 'Gwely dihalog.' Edr. DIHALOG.

'Byrach yw y gwely nag y gellir ymestyn ynddo.' Esa. 28. 20. Edr. CWRLID.— 'Wele fi yn ei bwrw hi ar wely,' sef i gystudd mawr. Dat. 2. 22. Ei bwrw hi ar wely, a arwydda ei chystuddio & r fath ofidiau a thristwch, fel nas gallai ymgynnal, ond ymdreiglo ar wely cystudd, mewn gofid a blinder mawr. Hwyrach fod y geiriau yn cyfeirio at 1 Bren. 21. 4. Wedi son am Jezebel o'r blaen (adn. 20.) gallai gyfeirio yn naturiol at Ahab ei gwr, yn gorwedd yn ei wely yn athrist ac yn ddigllon. Ar eu gwelyau y buont yn cyflawni eu chwantau

pechadurus; ar welyau y cânt eu cystuddio & chytudd mawr. Yn aml, y mae y moddion a fu genym yn pechu, yn foddion ya llaw yr Arglwydd i'n cospi am ein pechod. Job 33. 19.

'Gorwedd y maent, ar welyau ifori.' Amos 6. 4. Y *Lectus discubitorius*, y bwrdd wely, tebygol, a feddylir yma; y rhai oerdynt wedi eu gwneuthur o ifori, neu eu gorchuddio, neu brith addurno âg ifori. Yr oedd y gwelyau iddynt orwedd arnynt, yn wych ac yn gostfawr, a hwythau yn treulio eu hamser mewn segurded a moethau arnynt; ac yn fêllhau y dydd drwg mewn esmwythder a digrifwch cnawdol. Yr mae gwae Duw uwch ben y rhai hyn sydd yn esmwyth arnynt yn Seion.

'Helaethaist dy wely,' hyn yw, cynnydd-aist mewn eilun-addoliaeth a halogedigaeth. Esa. 57. 8.

'A'i nertha ef ar ei glaf wely; cyweiri ei holl wely ef yn ei glefyd.' Salm 41. 3. Mae y goren o ddyinion yn ddarostyngedig i glefydan blinion a phrofedigaethau; nid oes grym yn neb i ymgynnal yn y cyfryw amgylchiadau, fel y gweddai iddynt, yn sanctaidd ac yn dduwiol. Yr mae gofal yr Arglwydd am danynt yn mhob amgylchiad, yn fanwl, ac yn ddiaball; a chânt wybod mai yn ol eu dydd y bydd eu nerth. Yr mae yr Arglwydd yn eu nerthu ar eu claf welyau, trwy ddangos iddynt yr hyn a haeddent, a pheri iddynt gydnabod eu gwaeledd, trwy ddangos ei gariad a'i ddyben tuag atynt yn y cwbl; sef eu llesad, fel y byddent gyfranogion o'i sancteiddrwydd; trwy ystyriaethau mai byr ac ysgafu ydynt, a'u diweddiad hollol mewn tragwyddol bwys gogoniant. Yr mae efe yn cyweirio, neu yn *trou* eu holl wely, trwy roddi iddynt amynedd, a dyddanwch ysbrydol ar y gwely, er eu bod mewn clefyd. Nid rhaid i'r Arglwydd gyfnewid amgylchiadau ei bobl i'w cysuro; ar ysbrydoedd ei bobl y mae yn gweithredu y rhan amlaf; ac yna bydd eu hamgylchiadau yn esmwyth, pa fath bynag fyddant. Nid yw cyfnewid amgylchiadau un, heb weithredu yn sanctaidd ar ei ysbryd hefyd, yn ychwanegu dim at ei ddedwyddwch. Mae y geiriau yn daagos tiriondeb, a mawr ofal Duw am ei bobl, ac effeithioldeb ei ofal am danynt. Golygiadau ysbrydol, trwy fydd ar gariad Duw yn ei Fab, a wna bob amgylchiad gofidus yn dawel ac yn esmwyth. 'Yr hwn ni arbedodd ei briod Fab, ond a'i traddododd ef drosom ni oll; pa wedd gydag ef hefyd na ddyry efe i ni bob peth?' Rhuf. 8. 32.

'Ein gwely hefyd sydd iraidd.' Can. 1. 16. Yr mae y gair *ירענך* a gyfieithir *ir* ac *iraidd* yma, ac yn Salm 92. 10. Hos. 14. 9. yn cael ei gyfieithu *gwyrddlas*, *gwyrdd*. Deut. 12. 2. Salm 37. 35. a 52. 8. Y gair a arwydda ffrwythlonrwydd ac iraidd-dra pren, yn hytrach na'i liw. Yn y fan yma, diammen fod y geiriau yn cyfeirio at ryw ddull o addurno eu gwelyau & blodau, neu gangenau pêr, ffrwythlawn;

* *Tristis equidem haec tremenda imago.*

ac yn gyffelybiaethol, yn gosod allan hyfryd-
wech a firwythlonrwydd y gymdeithas ysbrydol
rhwng Crist a'i eglwys. Er benthyca y pethau
mwyaf gwyb a hyfryd a fedd y cnawd, eto
rhy fach yw y cwbl i fynegi natur, hyfrydwech,
a firwythlonrwydd cymdeithas Crist a'i bobl.
Can. 3. 7. Salm 110. 3.

GWELL—**HAU**, (gw-ell) rhagorach, am-
genach; yn well.—1. Mwy ei werth; i'w ddew-
is yn flaenaf. Preg. 9. 4.—2. Mwy derbyniol
a chymmeradwy. 1 Sam. 15. 28.—3. Callach
a doethach. Dan. 1. 20.—4. Mwy cyfeus.
1 Cor. 7. 38.—5. Mwy manteisiol; cyflwr mwy
cysurus, anrhydeddus, a gogoneddus. Phil. 1.
23.—6. Mwy diogel. Salm 118. 8.—7. Rhag-
orach, mwy cysurus a boddlonol. Diar. 15.
16, 17. Salm 84. 10. a 63. 3.

'Adgyfodiad gwell.' Gwell nag ymwared o
offdiau corphorol yma yn y byd; gwell nag
adgyfodiad yr annuwiolion, sydd yn cael mwyn-
iant pechod dros amser; gwell nag adgyfodiad
gwyrtliol i'r bywyd presennol, a gafodd rhai.
Heb. 11. 35.

'Gwlad well y maent hwy yn ei chwenych.'
Heb. 11. 16. Gwell na Chaldaea o ba un y
daethant; a gwell na Chanaan i ba un yr aeth-
ant; gwell nag un wlad ar y ddaear, sef gwlad
nefol. Yr oedd hon wedi ei dadguddio a'i
haddaw iddynt; trwy ffydd yn yr addewid, yr
oeddynt yn canfod ei rhagoroldeb ar ddim yn
y byd; yn yr olwg yma yr oedd eu serchiadau
yn cael eu dwyn yn gryfion i'w chwenych. Y
mae ysbryd nefol yn chwenych pethau nefol,
fel y mae syniad daearol yn chwenych pethau
daearol. Salm 119. 72. Heb. 10. 34.

GWELLT, (gw-ell) pob math o'r lysieuyn;
i'r-wellt; porfa; ymborth anifeiliaid. Gen. 24.
25. Barn. 19. 19. Num. 22. 4. Edr. GLAS-
WELLT.

GWENCI-OD, (gwanc) bronwen, carlum.
—'Y wenci.' Lef. 11. 29. Heb. גִּיָּוִי *ym-
lusgo*; *Saes*. **WEABEL**; math o ymlusgiad af-
lan dan y gyfraith.

GWENDID. Edr. **GWAN**.

GWENIAITH—**U—US—GAR**, (gwen-iaith)
truth, truth-iaith, ymoliaith, teg-eiriau, hud-
iaith.—'Trwy ymadrodd teg a gweniaith yn
twyllo calonau y rhai diddrwg.' Rhuf. 16. 18.
Geiriau teg, *χρησολογιας*, *geiriau cyweithas*,
caruaidd; yn hōni llesâd arall mwy na'i lesâd
ei hun. Gwenaith, *εὐλογιας*, *bendithion*. Yr
oedd y gau athrawon gyd ag ymddangosiad o
lawer o daerineb, yn gweddio am fendithion
arnynt. Dyma ddull ac agwedd dynion yn
ngweinidogaeth yr efengyl yn gwasanaethu eu
hunain, ac nid ein Harglwydd Iesu Grist.
Ysbryd gonest, cywir, diduedd, yw ysbryd
gwir genadau, yn ceisio llesâd eraill a gogon-
iant yr Arglwydd, ac nfi eu llesâd eu hunain.
'Ni buom ni,' medd yr apostol, 'un amser
mewn ymadrodd gweneithus, nac mewn rhyth
cybydd-dod, Duw yn dyst.' 1 Thea. 2. 5.—
Edr. **CALON**, **DAU-DYBYLYG**, **RHAGRITH**.

GWENITH, (gwen-ith) gwenithyd.* Y
mae yd gwenith yn galed, ac yn faethlawn
iawn. Nid oes un yd a wna fara mwy hyfryd
ei flas, mwy magwriaethol na gwenith. Nid
hawdd penderfynu yn mha le y mae gwenith
yn tyfu yn naturiol: y farn gyffredin yw, mai
Affrica yw y wlad: oblegid mai yr hanes cynt-
af a roddir i ni am wenith, yw hanes ei drosg-
glwyddiad o'r wlad hono i wledydd eraill. Si-
cily yw y wlad gyntaf yn Ewrop yr hauwyd
gwenith gyntaf ynddi. Gan ei fod yn fwyaf
angenrheidiol, a defnyddiol at gynaliaeth dyn-
ion, fe ddf yn mhob gwlad, sef yn y gwledydd
oeraf a phoethaf, yn gystaf a'r rhai mwyaf cy-
medrol. Y mae yn tyfu yn Chily a Peru, yn
gystal ag yn Ewrop, lle nad oedd yn adnabydd-
us nes i'r Ewropiaid ei gario yno. Cyfrifai
Miller bedwar math o hono: ond y mae Lin-
næus yn cyfrif un math ar ddeg o hono. Dy-
wed ysgrifenywyr Iuddeuaidd fod y gwenith
goreu yn eu gwlad hwy yn tyfu yn Michmash,
Mezonichah, ac Ephraim; ond y mae yn sicr
fod gwenith Minnith a Phannag yn rhagorol.
Ezec. 27. 17.

Dengys yr Arglwydd yr angenrheidrwydd
oedd iddo farw, trwy gyffelybiaeth oddiwrt h
gronyn gwenith, yr hwn oni syrth i'r ddaear a
marw, a erys yn unig; ni cheir dim cnwd oddi
wrtho, na chynnydd arno, oni bydd efe marw.
Felly hefyd yr un fath, oni byddai i Grist farw,
ni byddai un enaid cadwedig: ond gan ei fod
wedi marw a'i fywau drachefn, bydd cnwd
rhyfedd o bechaduriaid i gael eu bywau a bod
yn ogoneddus: 'o lafur ei enaid y gwel ac y
y diwellir.' Os bydd efe marw, efe a ddwg
ffrwyth lawer; a firwyth ei farwolaeth fydd yr
holl gynhauaf i gyd. Ioan 12. 24. Esa. 53.
10. Hos. 14. 8. 1 Cor. 15. 36.

Pan y cyffelybir yr annuwiolion i'r efrau, y
mae y duwiolion yn cael eu cyffelybu i'r gwen-
ith, oblegid yr rhagoroldeb, eu defnyddioldeb,
a'gofal Duw am danynt. Mat. 3. 13. a 13. 25.
Luc 16. 7.

Oblegid ei faethlonrwydd cynnalïaethol y
cyffelybir gair yr Arglwydd i wenith. Jer. 23.
28. Nid yw pob peth arall i roddi magwraeth
a dyddanwech i enaid pechadur, ond fel yr ŷs
i'w gymharu iddo. Edr. **GAIR**.

GWENNOL, (gwen-dol) gwennol y gwe-
hydd; gwenfol; adar digon adnabyddus. Y
maent yn dramwyol, (Jer. 8. 7. Diar. 26. 2.)
ac yn dyfod i'n gwledydd ni yn y gwanwyn,
ac yn ein gadael oddentu diwedd mis Medi.
Cyn eu hymadawiad, y maent yn tyru yn heid-
iau ar bunau tai i ymgynghori am y daith hir-
faith o'u blaen. Gwelir hwynt yn mis Hydref,
ar eu taith, yn Affrica, yn mhen saith niwrnod
wedi eu cychwyniad. Cyfeiriant eu ehediad

* Barna yr Iesthyddwr enwog, Jacob Grimm, fod yr enw
Allmansiidd am yd, sef **GETRAIDE**, yn tarddu o'r hen air *gri-
ragidi* neu *getregele*, yr hyn a arwydda **DOF**, **HYWEDD**. Y
ffrwyth dof, *megys ydyw*, meddal, 'y sydd wedi syrthio i
ddwyllaw dyn, fel y slaradwn am anifeiliaid dof, mewn cyfer-
byniad i'r rhai sydd wyllt.' Gwel Humboldt's views of Na-
ture. *Argraffiad Bohn*, tu dalen 128, &c.—G.

tna Congo, Senegal. Y maent yn byw ar ednogion, ac y maent yn ehedeg gyda chyflymdra anghyffredin. Y mae eu traed yn fyrion ac yn eiddil; eu hadenydd a'u cynffonau yn hirion i ehedeg, a throi, a chylchu, gyda a'r cyflymdra mwyaf i ddal eu hymborth. Mae eu nythod yn gywrain; ond nid ydyw nythod y gwenoliaid a welir yn y gwledydd hyn, ddim i'w cymharu i nythod yr *esculent swall ow*, a geir ar dueddau China a Choromandel. Mae y Chineaid yn casglu y rhai hyn oddiar y creigiau, ac yn eu dwyn i'r India Ddwyreiniol i'w gwerthu; ac y maent yn eu rhoddi mewn isgell cyw, &c. ac yn ymborthi arnynt fel dante:thfwyd o'r hyfrydaf Gwel Buffon's Nat. Hist.

'Aderyn y tó hefyd a gafodd dŷ, a'r wenol nyth iddi, lle y gesyd ei chywion, sef dy allorau di, O Arglwydd y lloedd.' Salm 84. 3. Y mae y gair אָדָרָא a gyfieithir yma gwenol, yn cael ei gyfieithu yn y rhan fwyaf o gyfieithiadau i arwyddo rhyw fath o golomenod. Beth bynag am hyn, nid yn yr allorau yr oeddent yn nythu, ond yn *agos atynt*, yn yr adeiladau oddi amgylch iddynt. Mae rhai yn cyfieithu y geiriau fel hyn: 'lê, fel y cafodd aderyn y tó ei dŷ, a'r wenol ei nyth i osod ei chywion, felly y caf finau dy allorau di, O Arglwydd y lloedd, fy Mrenin a'm Duw.' Fy nyth a'm gorphwysfa innau yw dy allorau di, lle y caf dawelwch a dyddanwch hyfrydlawn. Mae y Salmydd megys yn cenfigennu wrth yr adar: y maent hwy yn gallel myned yn rhydd i'w nythod, ac at eu cywion; ond yr oedd ef yn cael ei gau oddiwrth addoliad ac ordinhadau yr Arglwydd, y rhai yr oedd ei enaid yn hiraethu am danynt fel yr aderyn am ei nyth. Gweler Scott, Parkhurst.

Arferyr 'gwenol gwehydd' am un peth tra chyffym, megys dyddiau bywyd dyn. Job 7. 6.

GWENWYN, (gwân-gwyn.) - Mae llawer o lysieuau, a mŵn, yn wenwynlyd; megys cegid, *arsenic*, &c. ond yr hyn a elwir yn yr ysgrythyrâu wrth yr enw hwn, yw y gwlybwr hwnw a deifl aspiad, seirph, a dreigiau allan, trwy en colynau neu eu brathiadau, i ladd creaduriaid eraill. Y peth sydd yn wenwynlyd ac yn farwol, i rai creaduriaid, sydd hollol ddiniwed ac yn feddyginiaethol i eraill. Gau athrawiaethau, ac ymadroddion llygredig, a gyffelybir i wenwyn aspiad, y rhai y mae pechaduriaid cyfeiliornus a llygredig yn eu tywallt, er mawr niwed i eraill sydd yn gwranddo arnynt. Y mae gwenwyn gau athrawiaethau yn ddinstriol, oni cheir meddyginiaeth gwir athrawiaeth rhagddo. Deut. 32. 33. Salm 58. 4. Rhuf. 3. 13. Iago 3. 8. Edr. Asp.

GWENYN-EN, (gwên) ednogau bychain a ffurfier o bryfed, rhyfedd am eu cywreinrwydd, a'u diwydrwydd yn casglu mêl a chwy, o flodau a llysiâu, ac yn gwneuthur eu diliau. Edr. Dil. Y peth cyntaf i sylwi arno yn y gwenyn yw y duryn, a pha un y maent yn sygno y mêl o flodau a llysiâu. Mae wedi ei ffurfio fel ys-

gub i ysgubo, neu dafod i'w lyfu ymaith. Mae ganddynt ddanedd, a pha rai y gwnant y cwyr, ac y gweithiant eu celloedd ág ef. Y mae eu cyrph wedi eu rhanu yn chwech o gylochau, ac heblaw y perfedd, y mae ganddynt fêl-gwd, gwenyn-gwd, a cholyn. Heb y colyn byddai i'r creadur diniwed hwn ormod o yspeilwyr segurlyd, yn difa ei drysorau melus, ac heb weithio am dano. Y mae ganddi guddfa i'r cwyr, ac un arall i'r mêl. Y mae tri math o wenyn yn mhob haid, sef y gwenyn llafurus, y gwenyn diog, segurlyd (*drones bees*) a'r fam wenynen; y gwenyn gweithgar, llafurus, yw yr amlaf o lawer; ac yr ydys yn barnu nad ydynt na gwrryw na banyw; ond eu defnyddioldeb yw llafurio yn unig, fel y byddo i'r rhai bychain gael ymborth pan yn anabl llafurio i gynnal eu hunain. Y *drones bees*, fel eu gelwir, sydd fwy na'r lleill, ac yn dywyllach eu lliw; y rhai hyn ydys yn barnu yw y gwrrywiad. Nid oes dros bump neu chwech o honynt yn mhob cwch. Maent yn llechu yn nghylch y crwybr; yn gwneuthur ychydig, neu ddim, ond bwyta y mêl, ac yn aml y maent yn cael eu marwolaethu am eu segurddod a'u diogi gan y diwyd a'r llafurus. Y fam wenynen sydd fwy anaml fyth; dywed rhai nad oes ond un yn mhob haid; y mae eraill yn barnu nad yw hyn yn wir, ond bod tair neu bedair yn mhob cwch. Y fam wenynen sydd yn dodwy yr holl wyau, o ba rai y deorir yr haid. Mae y wenynen yn greadur darostyngedig i drefn a chyfreithiau; yn fywiog, yn wylidwrus, yn weithgar, ac yn hunan-ymwadol iawn. Nid oes gan neb drysordŷ iddi ei hun, ond y mae pob un yn llafurio er mwyn y cyffredin. Pan byddont yn dechreu gweithio yn eu cychod, y maent yn ymrannu yn bedair o ranau, neu gymdeithasau; y mae un yn myned i'r meusydd i chwilio am ddefnyddiau; y llall sydd yn ddiwyd iawn yn tretnu ac yn gosod sylfaen a muriau yr ystafelloedd; y dryded sydd yn llyfnhau yr ochreu tufewnaol, a'r conglau; a'r bedwerydd sydd yn dwyn ymborth i'r holl weithwyr hyn i gyd. Ond nid ydynt yn cadw yn gyson at yr un gwaith; ond y mae pob un yn fedrus yn yr holl waith, am hyn y maent yn newid yn aml; y mae y rhai sydd yn gweithio yn myned allan i'r meusydd, a'r rhai oedd yn y meusydd yn cymeryd eu lle yn y gwaith. Y mae ganddynt arwyddion wrth ba rai y maent yn deall eu gilydd; pan y byddo eisieu ymborth ar un, hi a estyn ei duryn (*trunk*) at yr hon sydd yn gweini yr ymborth, a'r llall a egyr ei chwd-fêl, ac a ddefnydd yn mêl i safn agored yr hon sydd yn galw am dano. Mae eu diwydrwydd a'u llafur y fath, fel y gorphenant gelloedd ddigon mewn un diwrnod i dair mil o wenyn. Y mae ganddynt ddefnydd neillduol, gwahanol oddiwrth y crwybr, i ddwbio tu fewn i'r llestr, fel byddo yn hollol ddiddos. Wrth edrych arnynt, ar yr olwg gyntaf, y mae y cwbl yn ymddangos yn annhrefn, ac afreoliath; ond wrth sylwi arnynt

yn fwy manwl, canfyddir fod pob un yn ddiwyd wrth ei gorchwyl ei hun, ac yn dilyn hwnw yn unig, gyda llawn fwiad. A'u dannedd y maent yn gweithio eu celloedd, ac nid oes diwedd ar eu llafur wrthynt, i'w llyfnhan, a'u cywreinio. Y celloedd i'r rhai ieuainc a fuffir gyd a'r gofal mwyaf; y mae celloedd y *dronea* yn fwy; ond cell y fam wenynen yw y fwyaf. Gan fod bywyd y fam wenynen o gymaint canlyniad i'r holl wladwriaeth, y mae pob parch, gofal, a thiriondeb, yn cael eu dangos iddi. Dywedir y ceir ynddi, wrth agor ei chorff, bum mil o wyau ar unwaith. Yn yr wy y mae y pryfyn yn cael ei ffurfio, ac yn cael ei dafu allan yn mhen diwrnod neu ddau. Porthir hwn gan y gwenyn nes delo i'w gyflawn faintioli yn mhen chwe diwrnod. Wedi hyny cauir ef i fynu mewn ystafell, lle mae yn myned trwy y dull-newidiad diweddaf, oddeutu ugain diwrnod wedi deor yr wy. Wedi iddo gyrhaeddyd i north digonol, y mae yn agor ei charchar a'i dannedd; a phan ymddangoso gyntaf yn eu plith, y maent yn tyru oddi amgylch iddi, rhai yn ei glanhau a'i sychu, ac eraill yn ei phorthi, nes y byddo hi yn addas i weithio gyda hwynt; yr hyn y mae yn ymosod yn ei gylch gyd a'r parodwydd, a'r medruswydd perthynol i'r creaduriaid rhyfedd hyn. Pan fyddo y cwch yn rhy lawn, y mae yr hen rai yn peri gorfod ar y rhai ieuainc i ymadael, a myned allan i edrych am drigfanau newyddion. Weithian y mae anafudd-dod yr ieuainc yn peri rhyfel ofnadwy; ond yr hynafiaid sydd bob amser yn fuddugoliaethus; ac y mae yr ieuainc gwrth-fyfelgar yn gorfod ymadael wedi eu colledu, ac yn archolledig. Pan fyddont yn ymadael a'u hen drigfanau, y mae yn foreu prysur iawn arnynt; wedi dewis y fam wenynen, y maent yn myned gyda hi yn gwmwl gyd a'u gilydd i ymofyn trigfan newydd.

Y mae dau fath o gŵyr; un yn fan, a'r llall yn *kasach*; a'r bras y maent yn dwbio y llestr i'w wneyd yn sych ac yn gynhes. Mae y llall mor angenrheidiol at gynnalïaeth y gwenyn a'r mêl. Mae dau fath o fel hefyd, sef y gwyn a'r melyn. Y mae y gwyn i'w gwael yn y diliau heb dân. Mae y melyn i'w gael trwy wres, a'i wasgu mewn cydau dan wasg. Y mae y mêl goreu yn newydd, yn dew ac yn ronynog, claeuwyn, o arogl peraidd, ac o archwaethiad melys, bywiog. Y mae mêl y mynyddoedd yn rhagori ar fêl y dyffrynoedd; a mêl y gwanwyn yn rhagori ar fêl yr haf.

Y mae colynau gan y gwenyn; ond nid ydynt yn eu harfer, yn gyffredin, heb eu cyffroi. Yn Gauadalope, y mae gwenyn llai o faintioli na'n gwenyn ni, heb golynau; y mae eu mêl yn wahanol: ei liw yn ddu, neu liw amber,—nid yw byth yu'caledu.

Mae byddynoedd yr Amoriaid, yr Assyriaid, a gelynyon Dafydd, yn cael eu cyffelybu i wenyn, oblegid eu hamldra, eu cyflymdra, a'u niw-

aidioldeb. Deut. 1. 44. Eza. 7. 14. Salm 118. 12.

GWERSYLL-EN, (*gwe-er*) braeder, mebin; gwer manllwyn, sef gwer defaid. Exod. 29. 22. Lef. 3. 4. Yr oedd yn waharddedig i Israel i fwyta dim gwer, na dim gwaed; ond yr holl wer oedd eiddo yr Arglwydd. Lef. 3. 16, 17. Edr. BRASDER.

GWERSYLL-FA-U, (*gwer-syll*) gwersyllfa, gorsaf; arosale byddin. 1 Sam. 4. 7. Nid ellir dychymygu dim yn fwy rheolaidd na gwersyll yr Israeliaid yn yr anialwch. Yr oedd y babell yn y canol. O du y dwyrain yr oedd Moses ac Aaron, a'u tenluoedd, yn gwersyllu. O du y dehan yr oedd y Cohathiaid; yn y gorllewin yr oedd y Gersoniaid; ac yn y gogledd yr oedd y Merariaid. Fel hyn yr oedd y babell wedi ei hamgylchynu a'r Lefaid, y rhai oeddynt yn gweini yn ngwasanaeth y babell. O flaen y babell, ac o du y dwyrain; iddi, yr oedd yn gwersyllu lwythan Judah, Issachar, a Zabulon; yn cynnwys 186,400 o wyr addas i ryfel. O du y dehan y gwersyllai Reuben, Simeon, a Gad; yn cynnwys 151,400. O du y gorllewin y gwersyllai Ephraim, Manasseh, a Benjamin; yn cynnwys 108,100. O du gogledd y gwersyllodd Dan, Aser, a Naphtali; yn cynnwys 157,600. Yr oedd y Groegiaid a'r Rhufeiniaid yn ffurfio eu gwersylloedd yn debyg i hyn. Yr oedd yr udgyrn arian un rhoddi iddynt dri larwm pan gychwynent; un i'w rhybuddio i ymbarotoi; y llall i'w casglu at eu llumanau; a'r trydydd i'w cychwyn. Gwersyll Judah oedd yn cychwyn gyntaf; wedi hyny tynid i lawr y babell, a'r Gersoniaid a'r Merariaid a gychwynent a'u beichiau. Ar ol yr ail larwm cychwynai Reuben; wedi hyny y Cohathiaid, a dodrefn y babell ar eu hyagwyddau. Wedi hyny cychwynai llwyth Ephraim, Salm 80. 1, 2; a Dan yn olaf. Num. 1. 2. a 4. 10.

Tu allan i'r gwersyll byddai trigfa y gwahan-glywys a'r aflan—byddai hefyd y drwg-weithredwyr yn dyoddef, y rhai a gyfrifid yn aflan; felly Crist hefyd, fel y tynai ymaith bechodau, ac y sancteiddiaid y cyfryw, a ddyoddefodd y tu allan i borth Jerusalem; ac y mae yn ddyledsdydd arnom ninnau, fyned y tu allan i bob cymdeithas gnawdol, gan ddwyn ei waradwydd ef yn ewllysgar, a dyoddef pob peth er ei fwyn. Cymb. Deut. 23. 10. Num. 19. 3. Exod. 29. 14. Heb. 13. 12, 13, 14.

'Gwersyll y saint, a'r ddinas anwyl,' yr un ydynt; sef eglwys Dduw yn ei hiawn drefu; yn barod i ymladd a thywysogaethau ac awdurdodau. Dat. 20. 9. Mae cyfeiriad y geiriau at y gwersyll yn yr anialwch. yr hwn oedd yn gwbl yn ol trefniad Duw, a than ei lywodraeth, ei arweiniad, a'i amddiffyniad. Salm 87. 2. Dat. 21. 1, 10.

'Dyma wersyll Duw: ac a alwodd enw y lle hwnw Mahanaim,' neu y gwersyllwyr. Gen. 32. 2. Deallwn wrth hyn fod yr angelion a ymddangosasant i Jacob yn lluosog, a bod yr

olwg arnynt yn ddechrynlyd, a gallnog i amddiffyn neu i ddystrywio. Tabygol eu bod fel byddin oddi amgylch iddo, i'w amddiffyn rhag Esau o'r blaen, a Laban ar ol. 'Angel yr Arglwydd a gastella (neu מַרְרָה a *wersylla*) oddi amgylch y rhai a'i hofnart ef.' Salm 34. 7, a 103. 21. a 148. 2. Luc 2. 13. 2 Bren. 9. 17. Joel 2. 11.

GWERTH-U-WYR-FAWR, (gwêr) *Saes*. **WORKER**; pris; bri ar beth; pridwerth.—1. Y bri a roddir ar beth, neu yr iawn am dano. Exod. 20. 30.—2. Dymunol, llesol ac anwyl, Diar. 31. 10. Y mae rhai pethau a gwerth ynddynt i ryw ddybenion, a thros amser; felly mae ffirwyth y ddaear. Iago 5. 7. Y mae pethau eraill yn werthfawr ynddynt eu hunain, ac a barhant felly byth; megys gwaed neu aberth Crist; trugaredd ac addewidion Duw. 1 Pedr 1. 19. Salm 36. 7. 2 Pedr 1. 4. Y mae ffydd yn werthfawr, am mai trwyddi yr ydym yn cyfranogi o Grist gwerthfawr, ac yn derbyn sylwedd yr addewidion gwerthfawr, ac y mae ei ffirwythau yn dra gwerthfawr. Heb. 3. 14. 2 Pedr 1. 1. 1 Pedr 3. 4.

Mae gwerthu weithiau yn arwyddo gwneuthur cyfrif bychan o un peth mewn cymhariaeth i beth arall, a pharodwydd i ymadael yn gwbl a'r naill i gael y llall. Mat. 13. 46.

'Er gwerth y prynwyd chwi.' 1 Cor. 6. 20. Mae y gair τιμη, *gwerth*, yn arwyddo y gwerth a roddid am gaeth-weision i'w rhyddhau. Τιμη ανθρωπων, *gwerth dynion*, hyny yw, caeth-weision. Xenoph. *de Vectigal* iv. 18. Wedi eu prynu er gwerth, yr oeddynt o ran eu personau a'u holl wasanaeth, yn eiddo y gwr a'u prynodd. Felly mae yr apostol yn rhesymu yma: 'Gogoneddweh Dduw, yn eich corph ac yn eich ysbryd, y rhai sydd eiddo Duw?' Pa fodd y maent yn eiddo Duw? Ateb, Er gwerth y prynwyd chwi ganddo, a hwnw yn werth digymhar. Y mae iawn Crist yn ei aberth yn werth am danynt, ac yn iawn drostynt. Gelwir ef τιμη, *gwerth*—*λοτρον*, *pridwerth*, pryniant, *gwerth yn prynu*—*δουναί τη ψυχη αυτου λοτρον αυτι πολλων*. Ei einioes yw y *pridwerth*: rhoddodd ei einioes ei hun, αυτι, yn lle eu *heinioes hwy*. Cymaint ag a dâl ei berson a'i fywyd ei hun yw y gwerth a roddwyd am danynt i'w rhyddhau: *πλαστηριον*, trugareddfa, iawn, cymmod, cyayliad trwy ba un y'n cymmodir â Duw. Mat. 20. 28.

'Wedi fy ngwerthu dan bechod.' Rhuf. 7. 14. Y mae wedi fy ngwerthu yma yn arwyddo bod o'i *anfodd* mewn caethiwed, ac yn gwneuthur yr hyn nad oedd yn *foddlon* ganddo. Nid oedd yn foddlon i un pechod, yn y gradd lleiaf; mor belled, gan hyny, ag yr oedd yn ei wneuthur, yr oedd yn gaeth, hyny yw, wedi ei werthu dan bechod. Gwerthodd Adda ei hun o'i wirfodd dan bechod; yn ganlynol, yr ydym oll yn cael ein geni yn weision pechod; mor belled ag ydyw y rhyddhad heb fod yn gyflawn, ac yn berffaith, y mae effeithiau y gwerth-

iad hwn yn parhau. Fod gwerthu yn arwyddo caethiwed, gwel Deut. 32. 30. Barn. 2. 14. a 3. 8. a 4. 2. 1 Bren. 21. 20. Esa. 50. 1.

Pan y priodolir gwerthu i'r Arglwydd mewn perthynas i'w bobl, y mae yn arwyddo yr effaith o hono, sef caethiwed; yr un modd yma hefyd y mae effaith yr hen werthiad heb ddarvoud, a'r rhyddid a brynwyd gan Grist eto heb ei gyflawn fwynhau, yn ei holl effeithiau gwynfydedig.

'Pryn y gwir ac na werth; felly doethineb, ac addysg, a deall.' Diar. 23. 23. Nid oes dim yn ormod i'w roddi am dano; nid oes dim yn ddigon i'w dderbyn am dano. Y mae yn fwy ei worth na phob peth arall, ac a ateb i ragorach dyben i'r neb a'i meddianno. Diar. 4. 5, 7, a 2. 3, &c. Heb. 12. 16. Phil. 3. 7, 8. Mat. 16. 26. Act. 20. 23, 24. Dat. 12. 11.

Gwerthwyd Joseph gan ei frodyr yn gaethwas; yn hyn, fel pethau eraill o'i fywyd, yr oedd yn gysgod o Grist, yr hwn a werthwyd gan un o'i genedl, a chanlynwr iddo, sef Judas. Fel yr ymostyngodd i bob iselder a gwaradwydd, ni chafodd fod heb y diystyrwch hwn arno; cymerodd arno, yn hyn hefyd, agwedd gwas neu gaethwas; un wedi ei werthu i'r lle isaf a'r gwasanaeth caletaf. Deg-ar-hugain arian oedd gwerth y caeth-was gwaelaf cyffredin yn mhllith yr Iuddewon: a thyma werth person anfeidrol y Messiaf yn eu golwg.—'Pris y prisedig, yr hwn a brynasant gan feibion Israel.'—'Gwerth y gwerthedig, yr hwn a brynasant gan blant 'r Israel.' W. S. a Dr. M. Neu, yn hytrach, gellir cyfieithu y geiriau fel hyn: 'Cymerais y deg-ar-hugain arian (gwerth y gwerthedig, yr hwn a werthasant) gan feibion Israel (a-hwy a'u rhoisant am faes y crochenydd) megys y gosododd yr Arglwydd i mi.' Salm 105. 17. Zech. 11. 13. Mat. 27. 9. Act. 7. 9. Gwêl Knatchbull, Doddridge, Campbell.

GWERTHYD, (gwarth) echel, chwarf, chwafan; *Heb.* כִּישוּר pin, neu ryw beth yn perthyn i'r cogel, nas gellir ei ddeall yn ben; iderfynol heb ddeall gwneuthuriad yr hen beirant at nyddu. Diar. 31. 19.

GWERYRIAD-U, (gwer-gyru) gwneuthur llais, neu sŵn, fel march neu asyn.—'Yr oeddynt fel meirch porthiannus y boreu, gweryrent bob un ar wraig ei gymydog.' Jer. 5. 8.

GWESTFA, (gwêst) gwledd, cyfeddach, llettywriaeth.—'A'r lleoedd pennaf yn y gwestvae.' Luc 20. 46. W. S.

GWEWYR, (gwew) gwayw, gofid, dolur; dolur llym-dost, megys dolur gwraig wrth esgor. Esa. 21. 3. a 26. 16. a 66. 7. Jer. 50. 43.

GWYDD-ION, (gwe) un yn medru y gwyfddydd o wan. Job. 7. 6. Edr. GWAU, GWENOL. 'Torais ymaith fy hoedl megys gwëydd; & nychdod (*oddiwrth yr eddi*, ymyl y ddalen) y'm tyr ymaith.' Esa. 38. 12. 'Torais ymaith fy hoedl megys y gwëydd, gan gulni efo

a'm dryllia.' Dr. M.—'Torwyd ymaith fy hoedl megys gan y gwëydd; tyr fi oddiwrth y y gwëydd.' Gwel Lowth, Tebygol fod yr un gyffelybiaeth yn cael ei dwyn yn mlaen yn niwedd yr adnod ag oedd yn y dechren. Torwyd edau fy mywyd, fel y tyr y gwëydd edau yn y gwëydd, cyn gorphen y deryn. Torais, sef perais i'r Arglwydd ei dori, trwy fy mhechodau.

GWG, (wg) dig, lliidiogrwydd, broch, soriant: dal gwg, bod yn anfoddog; cuchiog, ffyrnig ei olwg; trwyn-sur.—'Herodias a ddaliodd wg iddo.' Marc 6. 19. Mae y geirian yn amlygu ymlyniad cryf y ddynes anllad hon wrth ei phechod, a'i chreulondeb gwaedlyd o'r achos.

GWIAL—EN—OD, (gw-ial) blagur, twf blwyddyn; gwialen-ffon; fflangell. Edr. MOSES, BLAGURYN, HALIARN.—'Tair gwaith y'm curwyd a gwial.' 2 Cor. 11. 25. Cospedig-aeth Rufinaidd oedd y gwial—A fflangell y curai yr Iuddewon. Cawn hanes yn Act. 16. 22. am un gurf a gafodd ef a Silas yn Philippi yn Macedonia.

'Gan yr Iuddewon bumwaith y derbynias ddeugain gwialenod onid un.' 2 Cor. 11. 24. Deugain gwialenod oedd y rhifedi yn ol cyfraith Moses. Deut. 26. 3. Byddai y gwialenodau yn cael eu rhoddi ar y drygionus yn ol ei ddryganiaeth, a fflangell deircainc; byddai pob ergyd a hon yn dair gwialenod. Yr hwn a fernid i gael ugain gwialenod, ni chai ond dennaw, sef chwe' ergyd; a'r hwn a fernid i gael dengain, ni chai ond 39, sef 13 o ergydion. Nid oedd iddynt ychwanegu, ond gallent leihau. Fel drwg-weithredwr, yn aml, yr oedd yr apostol yn cael ei drin, ac yr oedd gwg a creulonder Iuddewon a Chenedloedd yn cael ei ddangos tu ag ato.

'Eraill a'i tarawsant ef a gwial.' Mat. 26. 67. 'Eraill a'i cernodiasant ef.' Dr. M.—'Eraill y trawsant ef a ei gwial.' W. S.—'Rhai a'i tarawsant ar ei ben, ac eraill a'i tarawsant ar ei gernau.' Dr. Campbell. Yn Pen. 5. 39. y mae yr un gair *παλιζω* yn cael ei gyfieithu *taro*. Y mae yn arwyddo, yn aml, taro a chledr y llaw ar y wyneb, heb fod y drwn yn gauad; ac felly y mae yn y cyfieithiad Saesoneg, '*Others smote him with the palms of their hands.*' Arferir y gair yn yr ystyr hwn, medd Wetstein, Kypke a Schleusner, gan Plutarch, Achilles, Tattius, Joseph. *Ant. Lib.* viii. 15. 4. *Coll.* Y mae y gair *χολαριζω* a gyfieithir *cernodio*, yn arwyddo taro a'r drwn yn gauad, a *παλιζω* a gyfieithir *taro a gwial*, yn arwyddo taro a drwn agored. Dangoswyd pob amharch a chreulondeb i'r Iesu, yr hwn, er na haeddodd hyny, o ran ei berson ei hun, a roddodd ei hun fel mechnydd, dros rai a haeddasant y cwbl.

Gwialen, weithiau, a arwydda etifeddiaeth, am y byddent yn mesur etifeddiaethau a gwial. Salm 74. 2.—Weithiau ceryddon, neu

gospedigaethau; am y byddent yn eu defnyddio i geryddu neu gopsi. Mic. 6. 9. a 7. 14. Diar. 20. 15. 1 Cor. 4. 21. Edr. Ffon, TEYRNWIALEN.

GWIBER, (gwib) *Llad.* VIPERA; *Efr.* VIPERE; *Saes.* VIPER: sarp; sarp ehedog, draig.—'O genedlaeth gwiberod;' sef hâd y rhai drygionus, neu blant y diafol, yr hen sarp. Mat. 3. 7. a 12. 34. a 23. 33. Luc 3. 7. Cymh. Gen. 3. 15. Ioan 8. 44. Act. 13. 8. Edr. ASP, DOWRY.

GWIB—IO—IAD—IOG, (gwib) crwydro, ansefydlog, bwhwman, didrigias, ar ddigrain. Edr. CRWYDRIAID.—'Sêr gwibiog.' Judas 13. *Gr.* *αστερες πλανηται.* Y sêr a elwir y planedau, oddiwrth *πλανηται*; sef Mercher, Gwener, Mawrth, Iau, a Sadwrn. Gwel Parkhurst. Galwai yr Iuddewon eu hathrawon yn *sêr*; gelwir hwy felly gan yr Ysbryd Glan. Dat. 1. 16. a 2. 1. A chan fod y planedau nchod yn ymddangos yn afreolaidd yn eu hyagogiadau; weithiau yn ymddangos yn sefydlog, weithiau yn myned yn ol, y mae yr apostol yn eu hystyried yn arwydd-lun addas o'r gau-athrawon, y rhai oeddynt yn ansefydlog yn eu hegwyddorion, ac yn afreolaidd yn eu bywydau; i'r rhai y cadwyd niwl tywyllwch yn dragywydd. Y mae yr holl gau-athrawon yn gyffredinol a'r nod hwn arnynt, sef eu bod yn gwibio; maent yn gwibio o gyfeiliornad i gyfeiliornad, ond yn y cyfeiliornadau y maent yn aros. Yr un yw y gwirionedd; a'r rhai sydd yn derbyn y gwirionedd, sydd yn sêr sefydlog yn llaw Crist.

GWIBED—YN, (gwib) gwyddhedyn, ednogyn, cilionyn, clyryn. Dosparthir creaduriaid y byd yn dri math, sef creaduriaid rhesymol, direswm, a difwyd.—Mae gwibed o'r ail fath: am hyny y dywedodd Awstin fod gwibedyn yn odidocach creadur na'r haâl, am fod bywyd ganddo. Gellir darlunio gwibed, eu bod yn greaduriaid bychain, heb waed coch, esgyrn, na chnawd, na chroen, a safnau ganddynt, a llygaid heb orchudd, ac ygyfaint yn agor yn en hystlysau. Y mae ganddynt fath o orchudd caled drostynt sydd yn gwasanaethu yn lle cig, croen, ac esgyrn. Mae y darluniad hwn yn briodol iddynt i gyd. Mae llygad gwibed yn hynod yn eu gwneuthuriad. Math o rwydwaith yw pob llygaid, ac y mae yn mhob un o honynt gasgliad o amryw filoedd o lygaid bychain, eto perffaith. Cyfrifwyd gan y Dr. Hook, Leewenhœck, a Mr. Puget, saith neu wyth mil o'r mân llygaid hyn, yn rhydwaith llygad un gwybedyn. Y mae pob darn yn ddysglaer-loyw, yn grwn, ueu yn grythog, i gasglu a gwrthdori y goleuni; ac y mae i bob un o honynt ei gieun briodol. Y mae y llygad wedi ei amgylchu â'i ddarnau, neu fân llygaid, yn sefyll tu allan fel twyn orwn, fel y gallo ganfod o bob tu; hefyd y mae yn galed, ac yn ddideimlad, am nad oes dim clorian i'w guddio a'i ddiogelu. Gan mor fychain yw llawer o honynt, rhaid bod rhanau a phibellau

eu cyrph yn fân rhyfeddol. Y mae iddynt fath o gyrn yn eu penau a elwir *antennæ*; y mae dwy o honynt. Heblaw yr *antennæ*, y mae iddynt y *palpi*, neu y *teimtuwr*; y maent yn fyrrach na's *antennæ*, ac yn wastad wrth y safn—y mae pedair, weithiau chwech, o honynt. Mae yr *antennæ* yn ddefnyddiol i lanhau y llygaid. Gan nad nad allent bellau a nesau eu llygaid, fel creaduriaid eraill, i'r dyben i weled yn mhell ac yn agos, mae y rhai hyn yn ateb dyben i deimlo o'u blaen, lle na welant. Y mae Mr. Ray yn dywedyd nad oes dim llai nag 20,000 o fathau o honynt. Rhai o honynt, rhoddir achlysuron yn nghorph y gwaith hwn i sylwi yn fwy neillduol arnynt. Gwel *Encyclopædia*. Buffon's *Nat. Hist. Abridged*. Dr. Paley's *Nat. Theology*.

'Y rhai ydych yn hidlo gwibedyn, ac yn llyncu camol.' Mat. 23. 24. Sef. yn hidlo y gwin i gael y gwibedyn allan, rhag iddynt lyncu dim oedd yn waharddedig iddynt dan y gyfraith. Diareb yw, yn cael ei dywedyd am y rhai hyn fyddent yn ddiwyd, ac yn ofalus, am bethau bychain, tra byddai y pethau trymaf yn cael eu hesgeuluso.

'Chwibanu am y gwibedyn.' EDR. CHWIBANU.

GWIG-OEDD, (gw-ig) ebach, cilfach, cêlfan, lloches, ystryd dinas, tref.—'Dos allan ar ffwrst ir heolydd ar gwigoedd y ddinas.' Luc 14. 21. W. S.

GWILIO, (gwil) gofalu, gochelyd.—'Gwiliid yr Arglwydd rhyngof fi a thithau.' Gen. 31. 49.—'Edryched yr Arglwydd.' Dr. M. EDR. GWYL.

GWILLIAD, (gwill) crwydryn, gwib-ddyn, godechdyd, dydachwr, seguryn.—'A'r gwiliad fydd trech nag ef.' Job 18. 9. Mae yr un gair צמירי yn cael ei gyfieithu, y *sychedig*, yn Pen. 5. 5. Mae yn arwyddo creadur truan newynllyd, yn barod bob amser i ysglyfaethu meddiannau eraill. Diar. 23. 28.

GWIN, (gw-in) *Heb.* רין *Gr.* οἶνος; *Llad.* VINUM. Diod wedi oi gwneuthur o rawn y winwydden. Gellir gwneuthur gwin o bob math, agos, o lysiau, ffrwythat, hadau, gwreiddiau, &c., megys grawn o flodau ysgaw, grawn corinth (*currants*) morwydd, ceiros (*cherries*), afalau, ŷd-rawn, pys, ffa, maip, rhuddygl (*radishes*) ie, hyd yn nod gwellt-glas ei hun. Ond o bob peth sug grawn y winwydden sydd yn gwneuthur y gwin goreu. Gwesgir y sypiau grawn mewn gwin-wryf i gael y nodd allan, ac wedi hyn rhoddir ef i eplesu. Mae amrywiaeth rhinwedd gwin yn tarddu oddiwrth ragoriaeth y grawn, a'r gwahanol ddull o'i wneuthur a'i gadw. Mae rhai grawn yn fwy melys a godidog na'u gilydd. Mae yr un fath rawn mewn amrywiol sefyllfaedd yn gwahaniaethu oddiwrth eu gilydd. Yn mhlith brynau Tokay yn Hungari mae un yn wynebu y dehau a'r haul ganol dydd, ac o herwydd melusder y grawn yn tyfu yno, a elwir *bryn y siogr*. Hwn

sydd yn rhoddi y gwin mwyaf peraidd a godidog yn Hungari, a theulu yr Ymerawdwr sydd yn ei gael i gyd. Hen win wedi ei buro ar y gwaddod yw y goren; mae yn dra defnyddiol i adfywio a chryfhau natur; ac yn feddyginiaethol rhag amryw glefydau marwol, a'i gymeryd mewn dull addas. Diar. 31. 4, 5, 6. Yn yr anghymedroldeb o hono ef, fel pob peth arall, y mae yn niweidiol i natur, ac yn bechadurus.

Am fod gwin, yn ei effeithiau, yn adfywio, yn cryfhau, ac yn lloini natur, y mae cyflwr o hawddfyd, neu lawenydd ysbrydol, yn cael ei alw, 'lawenydd trwy win.' Zech. 10. 7. Can. ii. EDR. CARIAD. Am fod gwin, yn y gormodedd o hono, yn meddwi, yn syfrdanu, ac yn gwneuthur dynion yn aflonydd ac afreolaidd, y mae pob peth a baro yr un effeithiau yn cael ei alw yn win, megys digofaint a barn-edigaethau Duw, &c. Jer. 25. 15. Salm 75. 8. Dat. 14. 10.

Yn Helbon, yn agos i Damascus, yr oedd gwin rhagorol, yr hwn a elwid *Chalibonium vinum*, yr hwn a werthwyd yn feiriau Tyrus. Ni byddai breninoedd Persia yn yfed un gwin arall. Ezec. 27. 18.

Yr oedd gwin Libanus hefyd yn nodedig, yn enwedig gwin Tripolis, Tyrus, a Beretus, lle oedd wrth droed Libanus.*—'Bydd ei goffiadwriaeth fel gwin Libanus.' Hos. 14. 7. 'The scent thereof,' ei arogl, *Saes*. Newcome. 'A bôd yn glodfawr, fel gwin Libanus.' Horsley. 'He should have as good a name as the wine of Libanus.' Coverdale. *μνημοσυνη αυτου, ei goffiadwriaeth*. LXX. Priodol ystyr y gair זכר yw *coffiadwriaeth*. Fel y mae coffiadwriaeth a chlod gwin Libanus yn rhagori ar bob gwin arall, felly y mae yr Arglwydd yn addaw y byddai enw a choffiadwriaeth, a chlod yr eglwys yn rhagori ar bawb eraill. Wedi ei meddyginiaethu a'i ffrwythloni, bydd yn glodfawr. Adn. 4, 5, 6. 'Coffiadwriaeth y cyfiawn sydd fendigedig; ond enw y drygionus a bydra.' Diar. 10. 7.

Gan fod gwin Canaan yn frwysgawl, byddent arferol o'i gymysgu â dwfr i'w yfed yn gyffredin; weithiau hefyd, byddent yn ei bêr-aroglu â myrr, thus, calamus, a phêr-lysian. Diar. 9. 2, 5. Can. 8. 2.

Yr oedd gwin yn ddi-diod-offrwm yn cael ei offrymu gyda'r rhan fwyaf o'r bwyd-offryman. Exod. 29, 40. Num. 15. 5, 7. a 28. 7. Lef. 23. 18. 2 Cron. 29. 35. Ond nid ydym yn darllen am ddi-diod-offrwm wedi rhoddi y gyfraith, ond gyd âg aberthau. Yn yr ystyr hwn dywedir fod y melys-wyn yn llawonhan Duw a dyn; sef yn yr Aberthau i Dduw. EDR. DIOD, CWPAN.

Dywedir gan yr efengylwyr iddynt roddi i Grist dri math o ddi-diod.—'A phan ddaethant i le a elwid Golgotha, hwy a roddasant iddo i'w

* Le vin du mont Liban dont, le prophete Osee o fait deja l'eloge, est encore, excellent. Niebhor, Voyage. Gwel Horsley.

yfed winegr yn gymysgedig â bustl; ac wedi iddo ei brofi, ni fynodd efe yfed.' Mat. 37. 33, 34.—'Gwin myrlyd; eithr efe nis cymertth.' Marc 15. 23.—'A dywedodd (ar y groes) Y mae syched arnaf. Yr oedd gau hyny lestr wedi ei osod yn llawn o winegr; a hwy a lanwasant yspwng o winegr, ac a'i rhoddasant yn nghylch isop, ac a'i ddodasant wrth ei enau. Yna pan gymerodd yr Iesu y gwinegr, efe a ddywedodd, GORPHENWYD.' Ioan 19. 28, 29, 30. Y mae yn amlwg oddiwrth yr hanes fod yn arferedig rhoddi i ddrwgweithredwyr wrth fyned i'w dienyddio ryw fath o gymysgedd o win a gwinegr, i'r dyben i'w gwneuthur yn ddiodeimlad. Y mae rhai yn meddwl fod y gwin a'r myrr, a'r gwinegr a'r bustl, yn ddwy ddiodeimlad wahanol. Y cyntaf wedi ei barotoi, hwyrach, gan rai o'r gwragedd dawiol a chyfoethog, i'w gysuro ar yr achos athrist hwn; a bod y winegr a'r bustl wedi ei roddi iddo gan ei elynion, er ychwaneg o ddiystyrwch a chreulondeb. Dr. Edwards' *Exer. part. II. No. 2.* Dr. Doddridge *in loc.* Ond nid ydwyf yn gweled dim anghysondeb i faru mai yr un ddiod oedd, ac mai ar yr un amser y cynnygiwyd hi i'r Iachawdwr. Yr oedd gwinegr yn cael ei wneyd yn gyffredin o win, neu o sudd grawn y winwydden; am hyny gallai Marc yn briodol ei alw yn win. Y mae yn dra thebygol hefyd fod bustl a myrr yn gymysgedig â'r ddiod hon. Tebygol mai rhyw gyfeillion, neu gyfeillesau, caredig a gynnygiasant hwn iddo, i leihau ei deimladrwydd o'i boen; ond ni fynai hyny; canys yr oedd yn rhaid iddo ddyoddef. Ni fynai Crist ddim i brysuro ei farwolaeth, nac i'w wneyd yn ddiodeimlad; gweithred o'i eiddo ei hun oedd *dodi i lawr ei einioes*; nid yn unig yr oedd yn swyllysio marw, ond ei weithred ei hun oedd marw. Luc 24. 46. Gwel Calmet, Macknight, Hammond. Y gwinegr a roddwyd iddo gan un o'r milwyr ar y groes oedd gwinegr y milwyr eu hunain, tebygol. Y mae yn ddigon hysbys mai gwinegr a dwfr yn gymysgedig â'u gilydd (a elwid *posca*) oedd diod gyffredin y milwyr. Dywedir fod yno 'lestr wedi ei osod yn llawn o winegr.' Yr oedd, y mae yn amlwg, wedi ei barotoi i'r achlysur hwnw, naill ai i'r milwyr, neu i'r dienyddedig. Edr. GWIN-EGR.

'Ni ddodant win newydd mewn costrelau hen.' Edr. COSTREL, BRETHYN.

'Hi a ddiodeidd yr holl genedloedd â gwin lliid ei godineb.' Dat. 14. 8. Y mae y geiriau hyn yn cyfeirio at Jer. 51. 7. 'Phiol aur oedd Babilon yn llaw yr Arglwydd yn meddwi pob gwlad; yr holl genedloedd a yfasant o'i gwin hi; am hyny y cenedloedd a ynydasant.' Gwin lliid (*ovos θυμω*, *gwin yn poethi*) Babilon anghristaidd, sef Eglwys Rhufain, yw ei ganathrawiaethau, sydd yn poethi dynion o blaid ei gau-grefydd a'i heilun-addoliaeth, ac yn eu llehwi â lliid yn erbyn pawb a'u gwrthwyneb-

ant. Ei gwin sydd yn ennyn yr holl genedloedd i buteinio yn ysbrydol gyda hi, sef ei ganathrawiaethau a'i chelwyddau, yn eu denu oddiwrth y gwir, a'r gwir addoliad, at gyfeil-iornadau dinystriol ac eilun-addoliaeth. Mae zeb pob gau-grefydd yn gynddriog, yn fyrrig ac yn greulon. Lef. 18. 21. a 20. 2, 3, 4. 2 Bren. 23. 10. Jer. 32. 35. Gwel Vitrings, Cowper, *in loc.*

'Gwin dirwyol.' Edr. DIRWYOL.—'Gwin trais, yw gwin a gafwyd trwy drais a gorthrymder. Diar. 4. 17.

GWINAU, (gwin) cethin-liw. Mae y prophwyd Zechariah (pen. 6. 1, 2, 3.) mewn gwledigaeth yn canfod pedwar o gerbydau yn dyfod allan oddi rhwng dau fynydd o' bres. Y cerbydau a arwyddant goruchwyliaethau rhagluniaeth Duw tu ag at ei eglwys (cymh. 2 Bren. 6. 17. Hab. 3. 8.) yn dyfod allan oddiwrth ei gynghorion rhagderfyndedig ac anghyfnawidiol. 'Yn y cerbyd cyntaf yr oedd meirch cochion: yn yr ail, meirch duon; yn y trydydd, meirch gwynion; yn y pedwerydd, meirch brithion a gwineuon.' Mae lliwiau y meirch yn cyfeirio at amrywiaeth ymddygiad yr ymerodraethau mawrion y byd tu ag at yr eglwys yn mhith yr Iuddewon. Y Babiloniaid yn waedlyd, fel y meirch cochion: y Persiaid yn gystuddiedig ac yn orthrymedig fel y meirch duon: hynawsedd Alexander tu ag atynt yn cael ei arwyddo wrth y meirch gwynion: y tirondeb hwn a estynwyd iddynt gan y Ptolomiaid, olynwyr Alexander yn yr Aipt; ond nid heb frychau erledigaethau a gorthrymderau, yr hyn a arwyddir wrth y meirch brithion. Olynwyr Alexander yn Syria a arwyddoed wrth y meirch gwineuon; lliw yn agosau i'r coch, neu liw cochddu, yn arwyddo en herledigaethau mawrion dan Antiochus Epiphanes a Demetrius Soter. Gwel Prideaux's *Connection, part i. b. 7. & part ii. b. 2.* Esob Newton *on the Prophecies.* Guthrie's *Gen. Hist. Ancient Universal History, Vol. III.*

'A'r gwineuon a aethant allan, ac a geisiasant fyned i gynniwair trwy y ddaear; felly hwy a gynniweiriasant trwy y ddaear;' (Zech. 6. 7.) sef trwy wlad Judea, fel y gellir gweled yn eu hanes yn Prideaux, ac eraill. Geiriau sydd yn dangos manylrydd rhagluniaeth Duw, a'i ofal mawr am ei eglwys. Nis gall neb fyned heb ganiatad: ac ni roddir caniatad i neb gynniwair trwy un man, heb olygu diogelwch a lleshad ei eglwys.

GWINEGR, (gwin-egr) *Ffr.* VINAIGRE. Gwneir gwinegr o win, cwrw, cyder, neu ryw ddiod arall. Yr oedd gan yr hynafiaid amryw fath o winegr a arferent yn ddiod gyffredin. Gwinegr oedd diod y milwyr Rhufeinaidd. Yr Ymerawdwr Prescennius Niger a roddodd orchymyn i'w filwyr nad yfent ddim ond gwinegr ar eu teithiau.* Cystenyn Fawr a gan-

* Nominem in expeditione vinum bibere; sed aceto universos esse contentos. Spartan in Poesonico.

iatai i'w filwyr win a gwinegr bob yn ail ddydd. Yr oedd y cynauafwyr yn ei yfed wrth eu gorchwyl er eu hadfywiad.*—Gwlych dy damaid yn y gwinegr,' medd Boaz wrth Ruth. Pen. 2. 14. Nid oedd eu gwinegr hwy yr un fath a'r un a arferir genym ni, ond math o win gwan a alwent *pesca* neu *sera*. Gwneir arferiad mawr o hono hyd heddyw yn yr Ysopaen a'r Ital yn amser cynhanaf.—Gwahrddid i'r Nazareaid, 'yfed gwinegr gwin, na gwinegr diod gref,' neu *Shecar*, am ei fod yn peri meddwod. Num. 6. 3. Luc 1. 15. Y mae yn amlwg hefyd fod math o winegr cryf, anaddas i'w yfed; neu na byddai neb yn ei roddi ond i'r gwaelfaf o ddynion. Fel arwydd o ddirmyg ac angharedigrwydd y prophwydir am Grist, i'w elynion 'roddi iddo fustl yn ei fwyd, a'i ddiodi yn ei syched a gwinegr.' Edr. GWIN. Yr oedd y gwinegr hwn yn anhyfryd i'r dannedd, medd Solomon, a thebyg i hyn yw y diog i'r neb a'i gyro. Djar. 10. 26. Y mae gwinegr yn dda yn mhob afiechyd heintus ag a fyddo yn tueddu at falldo a braenedigaeth.

GWINLLAN-WR-YDD, (gwin-llan) llan, neu lanerch gaunedig i'r gwinwydd i'w diogelu rhag i anifeiliaid eu niweidio Noah yw y cyntaf sydd a hanes am dano iddo blannu gwinllan. Gen. 9. 20. Nid ydyw yn anhebyg fod gwin yn ddioid gyffredin yn y cynfyd; yn y dyddian o flaen y diluw, 'yr oeddynt yn bwyta ac yn yfed;' sef yn foethus ac yn anghymedrol. Mat. 24. 38.

Byddai yr hen Frytaniaid yn gwneuthur gwin o sudd neurawn amrywiol goedydd; o herwydd hyn, gelwir rhai manau, Gwinllan helyg, planigfa helyg. Yn Sir Fôn, Gwinllan taip sydd enwad gyffredin ar gae o faip. Yr oedd yn Palestina amryw winllanoedd rhagorol; rhai o'r gwinllanoedd goreu oedd yn Jazer, Sibmah, Engedi, neu Baal-Hamon. Esa. 16. 8, 9. Can. 1. 14. a 8. 11: Y mae amryw awdwyr Paganaid yn rhoddi canmoliaeth i win Gaza, Sarepta, Libanus, Saron, Ascelon, a Tyrus.†

Yr oedd gwaith gwinllanydd yn waith trwm, ac yn cael ei gyfrif yn aml yn waith gwael a dirmygus. 2 Bren. 25. 12. Esa. 61. 5. Can. 1. 6. Byddai gwinllanoedd yn cael eu gosod weithiau i winllanwyr am ardreth fawr, sef mil o arian, neu siclau; a dau gant ychwaneg i'r rhai a gadwent ei ffrwyth hi. Esa. 7. 23. Can. 8. 12.

Nid oedd yn gyfreithlawn wrth gyfraith Moses i neb a blannodd winllan fwyta ei ffrwyth hi cyn y bummed flwyddyn. 'Tair blynedd y bydd ei ffrwyth megys dienwaededig,' sef yn aflan; y bedwaredd flwyddyn bydd ei holl ffrwyth yn sanctaidd i foliannu yr Arglwydd âg ef,' neu yn sancteiddrwydd moliant i'r Arglwydd. Lef. 19. 23, 24. Nid oedd iddynt

dori y winllan na chasglu ei chnwd y seithfed flwyddyn; Sabboth gorphwysdra y tir oedd y flwyddyn hono. Yr oedd y ffrwyth i'r tlawd, yr amddifad, a'r dyeithr. Yr oedd rhyddid i deithiwr fwyta grawnwyn ei wala, ond nid i ddodi dim yn ei lestr i'w ddwyn gyd âg ef. Nid oedd iddynt han y winllan âg amryw had. Lef. 25. 3, 4. Dent. 22. 9. a 23. 24.

'Chwi a borasoch y winllan;' hysg yw, yspelliasoch ddynion yn anghyfiawn o ffrwyth eu llafur; arnhaith y tlawd oedd yn eu tai. Esa. 3. 14.

'Gosodaf Samaria yn garnedd-faes dda i blannu gwinllan;' sef, mi a'i hollol ddystrywaf, fel y byddo yn faes addas i'w aredig. Mic. 1. 6. Mae yr eglwys yn aml yn cael ei chyffelybu i winllan. Esa. 5. 1—7. Mat. 20. 1—16. a 21. 28, 45. Luc 13. 6, 7. Yr Arglwydd sydd yn ei phlanu—ei chadw—ac yn ei dyfrhau, ac y mae yn dysgwyl cael ffrwyth ar y prenau oll ynddi. (Gwel yr amrywiol eiriau.) Y rhai sydd yn gweini yn y gair a'r athrawiaeth a elwir yn 'winllanwyr;' eu gwaith yn ei chadw rhag i ddim fod yn niweidiol iddi, ei dyfrhau; glanhau y canghenau; cloddio o amgylch ei ffigysbrenau, a bwrw tail, i'r dyben i'w gwneyd yn ffrwythlawn.

'Yn y dydd hwnw cenwch iddi, gwinllan y gwaith coch.' Esa. 27. 2.—'Yn y dydd hwnw cenwch i'm hanwyl winllan, gân ymatebol.' Lowth. Y mae llawer o gopiau, a rhai argraffiadau, medd ef, yn darllen חמר חמר yn lle חמר חמר Gwel hefyd Parkhurst.—'Yn y dydd hwnw cenwch iddi, gwinllan gwin eplestedig. Vitrin-ga.—Mae Vitrin-ga yn barnu fod y gair yn gosod allan natur a rhagoroldeb y gwin, yn llawn gwaith wrth eplesu, pan y byddai ei liw ef gocha; ac yn arwyddo yr eglwys yn llawn o wresogrwydd ysbryd, a zel dros Dduw, ac hefyd yn nghanol erledigaethau a phrofedigaethau. Act. 18. 25. Rhuf. 12. 11. 1 Pedr 1. 22,

Gwinllan a blannodd ddeheulaw Duw oedd y genedl Iuddewig; efe a'i dygodd o'r Aipt, ac a'i plannodd yn Nghanaan, mewn bryn tra ffrwythlawn, sef cyflawn o freintiau. Gwnaeth holl waith gwinllanydd tu ag ati—fel y mae yn gofyn, 'Beth oedd i'w wneuthur ychwaneg i'm gwinllan nag a wnaethum iddi?' Eto, grawn gwylltion a ddygodd yn lle grawnwin. Esa. 5. 1—4. Salm 80. 15.

'Ni thry ei wyneb at ffordd y gwinllanoedd.' Job 24. 18. Ni bydd byth o berchen gwinllanoedd, ac yn ganlynol ni chyfrnoga o'i ffrwythau; ond bydd byw mewn tlodi ac angenus. Neu, ni thry at alwedigaeth gyfreithlon i fwyta ei fara trwy lafur a chyflawnder.

'Gosodasnat fi i gadw gwinllanoedd eraill; fy ngwinllan fy hun nis cedwais.' Can. 1. 6. 'Gosodasant;' sef meibion ei mam, brodyr gau, y rhai a aned yn ol y cnawd, ac sydd bob amser yn casau, ac yn erlid y rhai a enir yn ol yr Ysbryd. Gal. 4. 23.—'I gadw gwinllanoedd

* *Aceto Summa vis in refrigerando.* Pllny, lib. 23. c. 1.

† ..... Dulci Bacchi

Minera, que Sarcopota ferax, que Gaza crearat.

eraill; hwy a'i hudasant oddiwrth Dduw a'i addoliad pur; yn ol ei air; oddiwrth bethau ysbrydol perthynol i'w chlyflwr, at gau grefydd, neu at bethau oddi isod, er mawr niwed iddi ei hun.—'Fy ngwinllan fy hun nis cedwais;' yr oedd ganddi winllan ei hun; yr oedd llawn waith iddi yn nghylch hono, ac yr oedd ffrwyth iddi o'i llafur yn ei chylch. Ond bu y gau frodyr hyn yn fawr niwed iddi, tra bu yn lrysur yn nghylch pethau nad oeddent yn perthyn iddi, hi eageulusodd yr hyn oedd yn perthyn yn fawr iddi; a hyn oedd un achos ei bod yn ddu.

GWINWYDD-EN, (gwin-wydd) y gwŷdd, sydd yn dwyn y grawnwin. Y mae ynghylch ugain math o honynt, ac i gyd yn llwyddo oreu mewn gwledydd cynhes, a daear sych, ac yn hawdd eu niweidio gan oerfel a rhew. Maent yn gofyn llawer o lafur wrthynt i'w trin a'u hamaethu. Y mae eu ceinciau yn weiniaid, a rhaid eu hattegu wrth furiau, coed, neu bolion, &c. Rhaid eu glanhau yn fanwl, fel y dygont ffrwyth. Nid yw y gwŷdd dda i ddim ond yn danwydd os bydd yn ddiffwrth. Yr oedd llawer o honynt yn ngwlad Canaan gynt; yn enwedig yn rhandir Judah. Gen. 49. 11. Edr. **GWIN**, **GWINLLAN**. Y maent yn bresennol yn aml yn yr Ital, Ffrainc, Ysypaen, Portugal, ac y mae rhai yn Lloegr. Y mae un ragorol yn ngardd y brenin yn Hampton Court; byddant weithiau yn cynnull oddi arni rawn yn pwyso i gyd 1100 o bwysau. Y swp grawnwin a ddygodd yr yspiwr o Escol, a ddygasant ar drosol rhwng dau, gau ei bwys. Num. 13. 23. Ceir galwyni o win oddiwrth un swp yn rhai partanau o'r byd; a rhai sypiau a bwysant 25 pwys neu ragor. Y mae gwinwydd gwylltion, yn tyfu o honynt eu hunain ar fin ffyrdd, ac yn dwyn grawn gwylltion, surlyd, a chwerw. Esa. 5. 5.

'Gwinwydden Sodom,' yw y rhai sydd yn tyfu yn agos i'r môr marw, a'u grawn mor chwerw a bustl. Deut. 32. 32.

'Eistedd dan ei winwydden,' &c. a arwydda diogelwch, llwyddiant, a digonolrwydd. Mic. 4. 4. Zech. 3. 10.

'Gwinwydden wag yw Israel: efe a ddwg ffrwyth iddo ei hun.' Dr. Horsley. Y gair **קב** a arwydda *gwaghau*. Gwinwydden yn ymwaghau yw gwinwydden yn ymddywallt ei gryn mewn llawer o ffrwyth; nid ffrwyth gweithredoedd da a feddylir, ond cynnydd mewn lluosogrwydd nifer, amlra cyfoeth, &c. 'Yn ol amler ei ffrwyth a'i gyfoeth yr amlhaodd efe alloran;' sef y cynnyddodd mewn eilun-addoliaeth, a'i wrthgiliaid oddiwrth Dduw. Neu, fel hyn y cyfieitha rhai y geiriau: 'Gwinwydden yn gwaghau, neu yn gwywo, yw Israel, yn bwrw ei ffrwyth;' neu dwg ffrwyth cyfatebol, sef dim ffrwyth. Y mae hyn yn cyfateb i pen. 9. 11—17. Cymh. Nah. 2. 2, 3. Gwel Esgob Newcombe, Parkhurst.

Wrth 'winwydden y ddaear,' y deallir pobl-

oedd y ddaear, gelyniaethol i eglwys Crist yn y byd; yn enwedig y pendefigion a'r gwyr mawrion. Neu yr eglwys anghristaidd, yr hon sydd winwydden Sodom, a'i grawnwin yn fustlaidd, a'i grawn-sypiau yn chwerwon: sef ei holl gyfeiliornadau, ei heilun-addoliaeth, a'i ffeidd-dra. Mae yr amaer yn nesaau iddi gael ei medi, a'i bwrw i gerwin fawr digofaint Duw. Diar. 14. 18, 19.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cyffelybu ei hun i winwydden; 'Myfi yw y winwydden, a'm Tad yw y llafurwr,' a'i ddysgybllion yw y cangenau. Ioan 15. 1, &c. Y mae Crist yn galw ei hun yma y 'wir winwydden,' yn benaf, oblegid ei ffrwythlonrwydd. Pren gwan, gwael yr olwg arno yw gwinwydden, ond y mae ei ffrwyth yn rhagorol, yn llawer, ac yn felus odiaeth; felly Crist, nid oedd ond fel gwreiddyn o dir sych, heb na phryd na thegwch iddo; ond y mae arno ffrwythau heb eu bath; y mae yn cyflawrhau yr annuwiol—rhoddi heddwch—ac yn iachau ei bobl. Esa. liiii. Y 'wir winwydden,' sef y winwydden sylweddol, ragorol, a ffrwythlawn, yn llawn nôdd. Ioan 1. 9. a 6. 32. Heb. 8. 2. a 9. 24. Y mae cyflawnder rhyfeddol ynddo fel Cyfryngwr, gan fod cangenau mor ddiffwrth a phechaduriaid yn cael eu gwneuthur yn ifwythlawn ynddo. Y mae y gyffelybiaeth yn hynod o addas ac addysgiadol, yn gosod allan beth yw Crist fel Cyfryngwr, a'r angenrheidrwydd i enaid pechadur gael ei uno âg ef, a derbyn o'i gyflawnder; ac onid è, nis dichon byth ddwyn ffrwythau da, mwy na changen heb fod mewn undeb â'r pren. Mae pawb sydd yn *wirioneddol* mewn undeb âg ef yn dwyn ffrwyth, a than driniaethau y Tad fel llafurwr, fel y dygont fwy o ffrwyth. Y maent mewn undeb agos iawn â Christ; yn debyg iawn iddo; yr un modd, sef yr un ysbryd ynddynt hwy ag yntau, ac yn dwyn, mewn mesur, yr un ffrwyth; ond efe yw y gwreiddyn; efe sydd yn cynnal ac yn cyfranu iddynt hwy yn wastadol. Undeb y cangenau a'r pren bob dydd, bob mynydyn, yw eu cynnalieith, a holl achos eu ffrwythlonrwydd; felly hwythau, nid oes dim i'w gael iddynt ond oddi wrtho, na bywyd mewn un ffordd arall. 'Hebof fi,' *ἡ ἐμὴ εἰς ἐμὸν*, yn wahanol, oddi *wrthuf fi*, *wrthych eich hun, ar wahan*—nis gellwch chwi wneuthur dim; sef dwyn dim ffrwyth. Nid ydych chi dywedyd, medd Musculus dduwiol, heboch chwi nis gallaf fi wneuthur dim; gall y winwydden o honi ei hun ddwyn cangenau eraill, er i'r rhai diffwrth gael eu tynu ymaith. Nid ni ellwch wneuthur ond *ychydig*, neu, nid ydych chi gwneuthur, ond *ni ellwch* wneuthur dim. Nid ni ellwch wneuthur ychwaith, ond *hebof fi* ni ellwch; ond gyda fi, mewn undeb â mi, chwi ellwch ddwyn ffrwyth lawer. Nid yw yn gweddu, medd un gwr, i ddysgybllion Crist, y gwr gangenau ynddo, ddywedyd nis gallaf fi wneyd gweithredoedd da; ond o honof fy hun, heb Grist, nis gallaf; gyda Phaul y

maent yn gallu pob peth trwy Grist, yr hwn sydd yn eu nerthu. Phil. 4. 13. Pa fodd na ddichon cangenau Crist wneuthur dim, pan y mae y Tad, yn gweithio ynddynt i ewyllysio a gweithredu o'i ewyllys da ef? Phil. 2. 13. Y mae yn gysur anrheithol i'r mab beidio byth anghofio pwy yw ei dad, a phwy yw yntau; i'r wraig beidio anghofio pwy yw ei gwr, a phwy yw hithau; i'r claf gofio pwy yw ei feddyg, a phwy yw yntau; i'r ysgolhaig gofio pwy yw ei athraw, a phwy yw yntau; ac i gredadyn gofio pwy yw ef, a phwy yw Crist; y winwydden ffrwythlawn yw Crist, cangen ddiffwrth yw yntau hebdo, ond yn dwyn ffrwyth lawer yndo. Ni ddichon neb byth ddechymygu un ffordd i bechadur fod yn sanctaidd heb Grist; ond yndo, gwneir y mwyaf diffwrth yndo ei hun i ddwyn ffrwyth lawer. Yr oedd Adda yn ymddangos yn winwydden hardd, oruchel, ac yr oeddym ninnau oll yndo; ond pechod 'a marwolaeth a gafwyd arno, ac nid ffrwyth i fywyd. Yr oedd yr Iuddewon yn ymfrostio o Abraham a Moses, ond nid y winwydden oeddynt, ond cangenau ffrwythlawn yn y wynwydden; er na chawsant farwolaeth oddi wrthynt, eto ni chawsant fywyd ychwaith; ni wnaethant o honynt eu hunain un gangen ddiffwrth yn ffrwythlawn. Yr un peth ellir ddywedyd am bawb eraill, hyd yn nod yn eglwys Dduw, heb son dim am yr holl ddoethion Paganauidd. Heblaw hyny, ni wna holl drefniadau a defodau allanol, pob manylwydd crefyddol, yr egwyddorion mwyaf iachus, a'r eglwys fwyaf pur, byth un enaid yn ffrwythlawn, heb undeb gwirioneddol & Christ. Crist yw ein hunig oibaith, ac iddo ef y mae yr holl glod yn perthyn yn mhob dim.

Mae gwaith yr Arglwydd Iesu yn galw y Tad yn Llafurwr, yn dangos fod yr holl drefniad a'r gweithrediad mewn perthynas i Grist, fel y winwydden, a'i holl bobl yndo, o'r Tad, tan olygiad y Tad, ac yn ei ofal. O Dduw y mae planiad y winwydden, sef gosodiad Crist i fynu fel Cyfryngwr; ac o hono ef y mae impiaid yr holl gangenau yndo, a'u glanhad wedi hyny, fel y dygont fwy o ffrwyth. Mae y Tad yn ei holl drefn, a'i ofal, a'i oruchwyliaethau, yn cael ei ogoneddu yn ffrwythlondeb y cangenau. Esa. 26. 12. Jer. 10. 23. Hos. 14. 8. Phil. 1. 11. Act. 4. 12. Eph. 2. 12. Iago 1. 25.

'Nid yfaf o hyn allan o ffrwyth hwn y winwydden, hyd y dydd hwn pan yfaf ef yn newydd yn nheyrnas fy Nhad.' Mat. 26. 29.—'Nid yfaf o gynnyrch y winwydden.' Dr. Campbell. Y mae yr Arglwydd Iesu yn rhagfynegi na fyddai iddo fwyta un pasg arall, na bwyta o'r swper sanctaidd gyda hwynt ar y ddaear. 'Mi a chwennychais yn fawr fwyta y pasg hwn gyda chwi, cyn dyoddef o honof. Ni fwytaf mwy o hono,' sef o'r pasg, 'hyd oni chyflawner yn nheyrnas Dduw.' Luc 22. 15, 16. Er na fwyta'i yma, eto y mae yn sicrhau y caent wledda gyda'u gilydd, yn newydd mewn

amgylchiadau newyddion, mewn dull newydd a mwy rhagorol; nid ar y ddaear, ond yn nheyrnas Dduw. Chwennychodd Crist yn fawr fwyta y pasg hwn gyda'i ddysgyblion; hwn oedd y pasg rhyfeddaf erioed, pan oedd y gwir oen i gael ei aberthu. Nid oedd gwerth yn y lleill ond fel yr oeddynt yn rhagddangos hwn. Yn y pasg hwn caent yr eglurhad mwyaf o'i gariad, a holl drefn yr iechydwaiaeth, a dyben yr holl osodiadau Iuddewig; am hyny, 'gan chwennychu mi a chwennychais,' sef chwennychais yn *fuwr*, ac yn *wirioneddol*; geiriau sydd yn dangos yn rhyfedd ansawdd calon Crist tuag at ei bobl, a gwaith yr iechydwriaeth.

GWINWRYF, (gwin-gwryf) gwinwasg; gwryf i wasgu grawnwin.—'Ac a drychodd winwryf ynddi—ac a gloddiodd ynddi winwryf—ac a gloddiodd le i'r gwin-gafn.' Esa. 5. 2. Mat. 21. 33. Marc 12. 1. Yr oedd y gwinwryf, a'r gwin-gafn i dderbyn y gwin a wasgesid gan y gwinwryf, yn perthyn i'w gilydd; am hyny mae yr un geiriau yn cael eu priodoli i'r naill a'r llall. Cloddiodd ynddi winwryf, sydd yn arwyddo yr un peth a chloddiodd le i'r gwin-gafn, yr hwn oedd dan y gwinwryf yn y ddaear, fel y mae y gair *υποληπιον* yn arwyddocau, sef *llestr dan y gwinwryf*. Y mae *ληπιον* yn cael ei gyfieithu *cerwin*. Dat. 14. 19. Yr un ystyr sydd i'r gair *Heb. ירקב* *gwin-gafn*. 'A drychodd, neu a gloddiodd win-gafn.' Esa. 5. 2. Mewn gwledydd poethion byddai yn angenrheidiol, neu o'r hyn lleiaf, yn addas, er mwyn oerfel, eu bod yn y ddaear, neu mewn ogofeydd creigiau. 'Y mae y gwinwryfoedd yn Persia,' medd Syr John Chardin, 'yn cael eu gwneuthur mewn ceudwll yn y ddaear, a gwaith maen oddi angylch iddo.' Yr oedd hyn yn addas rhag i brmod gwres beri iddo eplesu yn ormodol, a thrwy hyny iddo egru. Gwel Lowth a Vitringa.

Y mae sathru gwinwryf, yn allegawl, yn arwyddo gelynyon eglwys Crist yn cael eu sathru gan farnedigaethau Duw. 'Sethrais y gwinwryf fy hunan,' (Esa. 63. 3.) a esbonir yn adn. 6. 'Sathraf y bobl yn fy nig, a meddwaf hwynt yn fy lliidiogrwydd.' Gan nad oes neb yn cymeryd plaid ei bobl a'i achos, yn erbyn eu gelynyon, y mae y Messiah mawr yn ymddangos, ac a'i fraich, sef ei allu eu hun, yn gweithredu gwaredigaeth ei waredigion, ac yn sathru ei elynion, fel yr hwn a sathrai mewn gwinwryf. Y mae y geiriau yn odidog iawn, yn dangos mawredd, gallu, ac eiddigeidd Crist, yn achos ei bobl gystuddiedig yn y byd, a dinystr sicr a thrwyadl eu holl elynion; a hyny yn unig am fod yr Iesu mawr yn blaid iddynt. Esa. 25. 10. Galar. 1. 15. Mal. 4. 3. Dat. 14. 19, 20. a 19. 13, 15.

GWINGO, (gwin) ymdrech; ymryson; ymystumid; tafu; ymwithio.—'A'r union a aeth yn fras, ac a wingodd.' Deut. 32. 15. Yr union yw cenedl Israel. Edr. JERUSALEM. Yn ei llwyddiant a'i llawnder, fel anifail anhawdd

ei drin, aeth yn anffudd, ac yn ddiystyr o Dduw a'i osodiadau, ac yn ei sathru dan ei thraed. Neh. 9. 25, 26. 1 Sam. 2. 29. At hyn y mae geiriau Paul yn cyfeirio pan y mae yn dywedyd am rai yn 'mathru Mab Duw.' Heb. 10. 29.

'Caled yw i ti wingo yn erbyn y symbylau.' Act. 9. 5. Ymadrodd diarebol oddiwrth ych-ain afreolaidd, yn cael eu cymhwysu at ddynion yn niweidio eu hunain trwy eu cyndaredd egwan, aneffeithiol. Gwrthsefyll a gwrthwyn-ebu un trech na thi, ni wna ond niweidio dy hun. Yr oedd Saul fel rhyw fwystfil afreolaidd ac ofnadwy; ond yr oedd yr Arglwydd Iesu yn gryfach ac yn drech nag ef, ac yn bwriadu ei ddarostwgn a'i warhau; a goreu po gyntaf iddo yntau ymostwng, gan na wnai ond niweidio ei hun wrth wingo. Mae y ddiareb yn arferedig yn gyffredin gan awdwr Groegaidd. Gwel Pool *Synops.* a Parkhurst. Tebygol fod yr Arglwydd Iesu yn cyfeirio at eirian Moses. Dent. 32. 15! Yr oedd yr Arglwydd wedi dechreu âg ef â'i symbylau, ac nid oedd iddo i ddyagwyl ond rhai mwy llym a chaletach, nes iddo wareiddio ac ymostwng, gan ei fod yn bwriadu ei gael yn was uffudd iddo.

GWIR-IONEDD, (gwi-ir) digelwyddog; diau, didwyll, sicr; uniawn, cyflawn, pur; cywiredd. Heb. אֱמִינָה אֱמִינָה *diysgog, diawodol, sefydlog, gwastadol*.—1. Y mae gwir yn cael ei briodoli i beth sylweddol, rhagorol, didwyll, ffyddlon, &c. felly y gelwir Duw, yr unig wir Dduw, yr unig un y mae Duwdd, a holl berffeithiau dwyfol yr hanfod yn perthyn iddo. Felly Crist yw y gwir fara—y wir winwydden—y gwir oleuni; y mae efe yn rhagori ar bob peth a elwir felly, yn ei ddefyddioldeb i'w bobl. Ioan 1. 9. a 6. 32. a 15. 1. a 17. 3.—2. Gwirionedd yn groes i gelwydd a chyfeil-iornadau: yn yr ystyr hwn y mae y gyfraith, gair Duw, yr efengyl, yr wirionedd. Salm 119. 151. Gal. 3. 1.—3. Gwirionedd sydd gyferbyn a chysgod, neu y cysgodau Iuddewig; felly gras a gwirionedd a ddaeth trwy Iesu Crist.

Y mae Duw yn hanfod gwirioneddol, sylweddol. Gwir Dduw, nid dychymyg yw; gan ei fod yn rhoddi bod i eraill, rhaid mai bod sylweddol yw efe ei hun. Y mae y fath un yn wirioneddol ag y mae dywedyd ei fod; gwir yw pob peth a briodolir iddo, ganddo ei hun. Y mae ei fawredd, ei allu, ei ddaioni, ei gyf-iawnder, ei sancteiddrwydd, &c. yn wirioneddol, ac nid yn ymddangos felly yn unig. Gwirionedd pur, perffaith, digymysg, ydyw; nid oes dim croes i wirionedd ynddo. 'Duw gwirionedd heb anwiredd yw.' Y mae ynddo amgyffred cywir, ac y mae yn gwybod pob peth yn hollol fel y maent. Nid ydyw yn dywedyd am ddim ond yn gwbl ac yn berffaith fel y mae. Y mae yn addaw yr hyn y mae yn ei fwriadu, ac y mae yn gwneuthur yr hyn y mae yn ei addaw. Ei air, gan hyny, ei ddadgudd-

iedigaethau, ei weledigaethau, ei rag-ddywed-iadau, ei addewidion, a'i fygythion—gwirion-odd ydynt oll. Y mae pob peth fel y mae yn dywedyd ei fod; yr hyn y mae yn addaw neu fwgwth, y mae yn bwriadu eu gwneuthur, ac felly y gwna. Y mae pob celwydd yn tarddu o un o ddau beth; naill ai o wendid neu o ddyrioni; ond y mae pob un o'r ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw. Y mae un yn dywedyd anwiredd naill ai o gamsyniad, neu yn wybodus ac yr wirfoddol; yn y cyntaf, gwendid ac amherffeithrwydd yw yr achos; yn yr ail, dyrioni. Y mae un yn peidio cyflawni ei addewid naill ai am na *all*, yna y mae yn wan; neu am na *fyn*, yna y mae yn ddrwg. Ond am fod y ddau yn anfeidrol bell oddiwrth Dduw, y mae yn anhosbil iddo fod yn gelwyddog. 1 Bren. 22. 23. Ezech. 14. 9. Heb. 6. 18. Mat. 24. 35.

Dafydd yn gosod allan fawredd difesur, ac eangder y perffeithiau dwyfol, a ddywed, 'Dy drugaredd, Arglwydd, sydd hyd y nefoedd, a'th wirionedd hyd y cymylau.' Nis gellir eu haugyffred mwy nag y gellir cyrhaedd y cymylau.* Salm 26. 7. a 78. 1, &c. Edr. FFYDD, CREDU, DADGUDDIAD, TRYSTIOLARTH. Gwel J. Zachy, *De Natura Dei*.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn galw ei hun, *αληθεια*, Y **GWIRIONEDD**. Ni allasai neb o'r prophwydi na'r apostolion ddywedyd hyn am danynt eu hunain; er eu bod yn dywedyd y gwir, nid 'y Igwirionedd' oedd un o honynt, nac oll yn nghyd. Ond 'Y **GWIRIONEDD**' yw Crist. Dichon dynion sanctaidd ddywedyd weithiau, trwy gamsyniad neu wendid; yr hyn *nid yw wir*; ond nis dichon Y **GWIRIONEDD**; Crist yw hwnw, ac mae pob peth croes i'r gwirionedd yn anfeidrol bell oddi wrtho. Y mae yn wir Dduw ac yn wir ddyn. Y gwir Fessiah addawedig; sylwedd yr holl gysgodau a'r prophwydoliaethau. Gwirionedd a ddysgodd fel prophwyd; gwirionedd yw ei aberth, fel offeir-iad, sef gwir iawn; ac y mae yn llywodraethu mewn cyflawnder a ffyddlondeb. Gwir ffordd i fywyd yw, yn groes i bob gau ffordd a dychymyg dynol. Gwirionedd ydyw yn ei holl swyddau, sef yn eu cyflawni i'r perffeithrwydd mwyaf. Gwirionedd yw yn ei holl deitlau—y mae yn ateb iddynt yn gwbl gyflawn. Gwirionedd yw yn ei holl berthynasau. Gwir ben i'w eglwys—gwir gyfaill—gwir frawd—gwir briod, ac yn meddiannu yn gyflawn bob cymhwysderau addas i'r cyfryw berthynasau. Y mae pob gwirionedd yn yr Iesu, ac yn cael ei ddaangos yn ogoneddus yn ei berson, ei swydd, a'i waith. 1 Ioan 5. 20. Eph. 4. 21. Ioan 1. 14, 17. a 3. 21. a 5. 33, 40. a 8. 32. a 10. 28. a 11. 25. a 17. 2.

Y mae gwir, a gwirionedd, yn arwyddo, i. Geiriau cywir am beth neu berson, yn ateb i'r

* Constantia tua in dilectione & veritas in promissis contenta, ut aestimare non possumus; quemadmodum altitudinem caelorum aestimare non possumus. Coccejus in loc.

peth ydyw yn gwbl.* Ioan 10. 41. a 19. 35. a 21. 24. Act. 12. 9. Tit. 1. 13. 1 Pedr 5. 12. 2 Pedr 2. 22. 1 Ioan 2. 8.—2 Bod un yn wirioneddol yr hyn y mae yn honi ei fod. Ioan 7. 18. *2 Cor. 6. 8. Mat. 22. 16.—3. Geirwir, credadwy. Ioan 3. 33. Rhuf. 3. 4. a 15. 8. Eph. 5. 9.—4. Cadarn, sicr, yn rhwymo yn ol y gyfraith. Ioan 8. 14, 17.—5. Athrawiaeth yr efengyl, yr hon a elwir gyd âg enwogrwydd, 'y gwirionedd—gair y gwirionedd—ffordd y gwirionedd—gwirionedd yr efengyl—gair gwirionedd yr efengyl.' 2 Pedr 2. 15. *2 Cor. 6. 7. Eph. 1. 13. Iago 1. 18. Gal. 2. 5, 14. Col. 1. 5. Tystiolaeth gywyr, a dadguddiad eglur yw yr efengyl, o sylwedd y pethau cysgodol dan oruchwyliaeth Moses, a'r cyflawniad o brophwydoliaethau yr hen brophwydi.—6. Mae gwirionedd hefyd yn arwyddo duwioldeb diragrith, sancteiddrwydd diffuant, cywirdeb ac uniondeb ysbryd a meddwl un tuag at Dduw, ac yn ei rodiad tuag at ddyrnog, yn groes i bob twyll ac ymddangosiad rhagrithiol allanol. Salm 51. 6. Ioan 3. 21. a 8. 44. Rhuf. 2. 8. 1 Cor. 5. 8. Eph. 4. 22. a 6. 14. Iago 5. 19. 1 Ioan 3. 8, 18.

'Wele, Israeliad yn wir,' sef un heb *dwyll*, diragrith, âg ysbryd uniawn oddi mewn iddo. Ioan 1. 47.

'Addoli mewn ysbryd a gwirionedd,' sydd yn arwyddo addoli Duw a'r ysbryd, ac a'r meddwl, ac nid mewn agwedd gorphorol yn unig; a hyny mewn gwirionedd diffuant a diragrith, â chalon uniawn, gywir. Hefyd y mae yn arwyddo addoliad addas i oruchwyliaeth yr efengyl, heb y cysgodau, heb wyddorion y byd, a gorchymyn cnawdol, heb olwg ar ryw le neillduol, na rhyw ddefodau neillduol. Ioan 4. 23. Yr oedd y cyntaf yn addas ac yn ofynol bob amser; ond y diweddaf yn addas i oruchwyliaeth yr efengyl yn unig. Witsius, *De Orat.* Rhaid i Dduw gael addoliad cyfatebol iddo ei hun, i'r hyn yw ynddo ei hun; 'Ysbryd yw Duw,' sanctaidd, cyfiawn, a da; âg anfeidrol sawredd, gallu, a gwybodaeth yn perthyn iddo; rhaid iddo gael addoliad ysbrydol, sanctaidd, parchus, cyfatebol i'r hyn ydyw ef ynddo ei hun.

'Trugaredd a gwirionedd a ymgyfarfuant.' Salm 85. 10. Trugaredd a drefnodd waredwr—rhoddodd addewidion am dano, a chysgodau o hono; pan ddaeth Crist Iesu, y Gwaredwr addwedig, cyfarfu gwirionedd yn nghyflawniad yr addewidion â thrugaredd, yr hon a'u rhoddodd. Trugaredd â chysgodau ac addewidion oedd gan yr eglwys cyn i'r gwirionedd, sef Crist, darddu o'r ddaear; ond wedi hyny y mae trugaredd a gwirionedd wedi ymgyfarfod yn mherson, gwaith, ac aberth Crist. Y mae y cysgodau, yr addewidion, a'r prophwydoliaethau, yn wirionedd i gyd ynddo ef. Salm 89. 14. Exod. 34. 6, 7. Mic. 7. 20.

Luc 1. 54, 55, 56. Ioan 1. 17. Edr. FFYDDLON, GWREGYS.

GWIRFODD, (gwir-bodd) yn ewyllysgar; yn hollol foddlon: o ewyllys da.—'Ofrwm gwirfodd'; sef o wir ewyllys da, a pharodrwydd meddwl, heb fod yn orchymynedig. Exod. 36. 3. Deut. 16. 10.—'Os o'n gwirfodd y pechwn, ar ol derbyn gwybodaeth y gwirionedd, nid oes aberth dros bechodau wedi ei adael mwyach.' Heb. 10. 26.—'Canys os yn ewyllysgar y pechwn.' W. S.—'Os o'r gwaith dioddef y pechwn.' Dr. M.—Y mae y gair *εξουσιως* yn arwyddo rhydd, diorfod, digymhell. Y pechod a feddylir yma yw hollol ymwrthodiad â Christianogrwydd, a phob profes o hono, ac ymarferiadau perthynol iddo; a hyny wedi derbyn gwybodaeth y gwirionedd, sef athrawiaeth yr efengyl. Nid trwy anwybodaeth, na thrwy ryw brofedigaeth ddisyfyd, na thrwy ofnau, a bygythion, yn peri rhagrith, ac argelliaid dros yr amser presennol, a'r galon yn glynu wrth y gwirionedd; ond yn *wybodus*, yn *wirfoddol*, ac o gasineb at y gwirionedd, yn ei wrthod, ac yn ymadael â phob profes o hono. 'Nid oes un aberth dros bechodau wedi ei adael mwyach,' yn nhrefn Duw, nac iddo ef i'w gael. A chan ei fod yn gwrthod yr aberth a roddwyd, mae yn rhaid iddo ymddangos yn y farn heb un aberth dros ei bechodau; a chan na fodd aberth, nid oes iddo ond rhyw ddysgwyl ofnadwy am farnedigaeth, ac angerdd tân, yr hwn a ddifa wrthwynebwy'r gwir aberth. Yr oedd y ddiarluad hwn yn addas iawn o ymddygiad y rhan amlaf o'r Iuddewon yn yr amser yr ysgrifennodd yr apostol yr epistol hwn. Y mae yn addas hefyd i bawb yn mhob oes; os byw ydynt heb aberth Crist, beth fydd ganddynt rhyngddynt ag angerdd tân digofaint Duw yn y diwedd?

GWISG—O—OEDD, (gw-isc) dilledyn, trwsiad, archeniad, achre. Edr. DILLAD. Dwy wisg yn gyffredin oedd gan yr Hebraid; un כמרת a gyfieithir *pais*, Exod. 28. 4, 39. Lef. 8. 13. Gen. 3. 21.—*siaced*, Gen. 37. 3, 23, 30, 31.—*gwisg*, Esa. 22. 21. Y wisg isaf oedd hon, nesaf at y croen. Byddai hon yn aml, ac y mae eto yn y gwledydd dwyreiniol, yn ddiwriad, wedi ei gwau o'r gwr uchaf drwyddi oll, megys yr oedd *pais Crist*. Ioan 19. 23. Y llall oedd מצעל a gyfieithir *mantell*, *cochl*, Ioan 13. 4. Exod. 28. 4. 1 Sam. 15. 28. Eze. 27. 16. Yr arwisg oedd hou, sef y wisg uchaf, ar y llall. At hon y mae geiriau yr apostol yn cyfeirio, pan y mae yn galw gogoniant y nefeodd yn arwisg.—'Ein harwisgo.' 2 Cor. 5. 2, 4. Y ddwy wisg hyn oedd yn cynnwys yr hyn a elwir 'pâr o ddillad.' 2 Bren. 5. 22. Defnydd y bais y rhan amlaf oedd llian; a defnydd y fantell oedd o wlap. Yr oedd y bais yn laes at eu traed, ond pan fyddent yn ei thyn-fyru i gerdded yn fwy rhydd a chyfleus. Yr oedd yr ysgrifenyddion yn caru rhodio mewn dillad, sef peisiau llaesion, mwy nag ar-

* Veritas est, per quam immutata. quae sunt, quae fuerunt, et quae futura sunt dicuntur. Oloero.

ferol, er mwyn ychwaneg o ymddangosiad o sobrwydd a sancteiddrwydd. Luc 20. 46. Gair Heb. arall a ddefnyddir am *wisg*, *קָרָב mado*, ac a arwydda cymhesuredd, *gwisg* gymhesuredd â'r corph. *קָרָב לְמַעַן Llein-wisg las a main*. Lef. 6. 10. Edr. PAIS, MANTELL, GOLEUNI, CWMWL, HAUL, SACHLIAN.

Nid oedd yr Hebreaid byth yn newid dull eu *gwisgoedd*; y lliw gwyn, neu borphor, oedd yn fwyaf cymeradwy yn eu plith.—Y *wisg* briodas oedd y *wisg* fyddent yn ei *gwisgo* ar y cyfryw achosion, wedi ei pharotoi gan yr hwn oedd yn gwneuthur y wledd briodasol, ac yn arhentu ei wahoddedigion & hi fel arwydd o'i ffafr, ac fel y byddent wedi eu *gwisgo* yn addas i'r cyfryw *rwysg-fawredd*. Fod gwyr mawrion yn y dwyrain yn dangos eu mawredd trwy y cyfryw anrhegion, sydd eglur oddiwrth anrhegion Joseph i'w frodyr, Gen. 45. 22. ac oddi wrth Barn. 12. 14. Diammeu gan hyny mai gwrthod y *wisg* a ddarfu y gwr hwnw oedd heb y *wisg* briodas; ac yr oedd hyny yn anegusodol, ac yn anmharch, a dirmyg mawr ar y gwr a'i gwahoddod. *Gwisgoedd* gwynion, tebygol, oedd yn arferedig yn y cyfryw wleddoedd. Y llian main gwyn a glân yw *cyfiawnder* (*τα δίκαιονατα, y cyfiawnderau*) y saint. Dat. 19. 8. Nid rhaid dadleu pa un ai *cyfiawnder* cyfrifol ai *cyfryngol* a feddylir wrth y *wisg* briodas, gan na ellir gwahanu mo honynt, a bod angen anheborol am *gyfiawnder* yn mhob ystyr o hono, i addasu i'r wledd nefol. Y mae *cyfiawnder* yn aml yn yr ysgrhythrau yn arwyddo y cwbl o wir grefydd. *Cyfiawnder* Crist yn gyfrifol sydd yn *cyfiawhau* ger bron Duw, sef *cyfiawnder* Duw, dadguddiedig yn yr efengyl; *cyfiawnder* yw holl waith yr Ysbryd Glan yn yr enaid; peth *cyfiawn* yw edifarhau am bechod, credu yn Nghrist, caru Duw, ac ufuddhan iddo; ac anghyfiawnder mawr yw peidio a gweithredu felly. Ond sylfaen y cwbl yw *cyfiawnder* mawr y *Cyfryngwr*, yn gyfrifedig trwy ffydd i bechadur euog; hwnw ydyw y *wisg* oreu sydd i'r gweision i'w dwyn allan, ei ddangos yn ei holl werth a'i gogoniant, a'i *gwisgo* ar holl afradloniaid dychweledig edifeiriol. Rhaid cael hon er edifeirwch, cyfaddef, a dychwelyd adref; er y cwbl, y maent yn rhy anaddas i fyned i'r tŷ i wledda heb y *wisg* oreu. *Wisg* barod, *gyfiawn*, i roddi am y bechadur; ac yn hon y mae y *wisg* dufewnol o sancteiddrwydd yn cael ei gweithredu gan yr Ysbryd Glan. Nid oes dim llai na'r *wisg* oreu a foddloga galon y Tad i'w rhoi i'r afradloniaid dychweledig; a'r gweision hyny sydd yn eu rhesymau cnawdol yn anuffudhau i'w Harglwydd, ac yn ei chuddio heb ei dwyn allan, a'i *gwisgo* am danynt, a gânt ateb an eu hannuffudd-dod i'w Harglwydd, a'u creulondeb tuag at afradloniaid truenus. Mat. xxii. Luc xv.

'Gwisgwch am danoch yr Arglwydd Iesu, ac na wnewch rag-ddarbod dros y cnawd, er

mwyn *cyfiawni* ei chwantau ef.' Rhuf. 13. 14. Edr. DARBOD. Y cyffelyb ymadrodd a gawn yn Barn. 6. 34. 'Ysbryd yr Arglwydd a ddaeth ar Gideon.' Heb. a *wisgodd* am Gideon. Y mae *gwisg* er diogelwch ac er harddwch; felly y mae Crist yn ddiogelwch ac yn harddwch i bechadur. Ei *wisgo* yw ei ddefnyddio i'r dyben y trefnwyd ef, sef yn ddoethineb, yn *gyfiawnder*, yn sancteiddrwydd, ac yn brynedigaeth. Nid clywed son am dano; nid gwybod am dano; na gwneuthur profes o hono, yn unig, a wna ein diogelu na'n harddu, ond ei *wisgo*; ymddangos ger bron Duw yn ei *gyfiawnder*, a cheu bron dynion yn ei ddelw a'i Ysbryd. Y mae yr apostol yn annog y Rhufeiniaid i ofalu am ymdrechu am hyn, yn benaf o bob peth, ac nid rhag-ddarbod dros y cnawd er mwyn ei chwantau. Golwg hardd yw gwelwed bechadur wedi ei *wisgo* â'r Arglwydd Iesu! Gal. 3. 27. Eph. 4. 22, 24. Col. 3. 10, 12. Dat. 16. 15. 1 Ioan 3. 3. Dat. 19. 8.

Y mae *gwisgo* yn aml yn arwyddo un peth a fyddo yn glynu wrth ddyd, ac y mae yn rhodio, ac yn ymddangos ynddo; ei agwedd-iaid gyffredin; felly y mae yr Arglwydd yn 'gwisgo gogoniant a harddwch—yn *gwisgo* goleuni fel dilledyn;' sef yn ymddangos yn hardd, yn ddysglær, ac yn ogoneddus yn ei holl weithredoedd, ei oruchwyliaethau, a'i farnedigaeithau. Salm 104. 1, 2.

Felly y dywedir fod y saint yn *gwisgo* iechydwrïaeth, moliant; *gostyngedd*drwydd, &c. Esa. 61. 3.—Eraill yn *gwisgo* trawsder. Salm 73. 6.

'Gan ddeisyfu cael ein *gwisgo* â'n tŷ sydd o'r nef.' 2 Cor. 5. 2. Y gair Gr. *επισυττης*, sydd yn arwyddo *amwisg* neu *arwisg*, Ioan 21. 7. *Arwisgo* yw *gwisgo hono* am un, sef y *wisg* uchaf yr hon oedd i fod am, neu ar, yr holl ddillad eraill. Mae gogoniant yn cael ei gyffelybu i *arwisg*; y rhai sydd eisoes wedi eu *cyfiawhau*, a'u sancteiddio, yn unig, a *arwisgir* â hi. *Arwisgo* â thŷ sydd yn ymddangos fel ymadrodd aumhriodol: geilw Macknight yn ymadrodd ffol; am hyny cyfieitha efe y geiriau, *myned i aros yn wastadol yn ein tŷ nefol*: ond nid mwy aumhriodol ydyw na'r ymadrodd, *Trysori sail dda*, yn 1 Tim. 6. 19. Y gwirionedd yw, y mae y cyfryw amrywiaeth geiriau cyffelybiaethol, yn gyffredin, yn yr ysgrifenywyr mwyaf enwog yn mhliith y Groegiaid. Y mae tŷ a *gwisg* yn ateb i gyffelyb ddybenion; sef er harddwch, cludwch, a diogelwch. Gwel Merrick ar Salm 58. 8, 9.

GIWIW, (gwi) *Gwydd*. Frw; teilwng, addas, cymhwys, cymhesur.—'Dyn *gwiw* iawn,' sef dyn cymhwys iawn;—ni wiw ceisio, sef ni lcsâ ymgais—y mae gwaith *gwiw* arno, sef gwaith rhagorol. 2 Sam. 14. 19. Nid *gwiw* troi, &c. 1 Cor. 17. 27.

Gwlu aur i a'i darper. *Diar*.

GWLAD, GWLEDYDD, (gw-llad) Heb. *גֹּלֵהּ goleh*; Ar. Bro; *Gwydd*. Tir, BAN; ar-

dal, bro, brodir, tuedd, goror.—1. Teyrnas neu dalaeth. Gen. 14. 7.—2. Y meusydd, neu y rhan o'r wlad tu allan i'r dinasoedd. Esa. 1. 7.—3. Preswylwyr y wlad. Mat. 3. 5.

Mewn cyfeiriad at wlad Canaan y mae y nefoedd yn cael ei galw yn wlad—un nefol—gwlad well—a gwlad bell. Heb. 11. 14, 16. Mat. 21. 33. a 25. 14. Luc 19. 12. Y mae yn wlad well na'r byd hwn, yn ei hamgylchiadau a'i rhagorfreintiau; yn nedwyddwch a gwaith y trigolion; yn ei hanghyfnawdiondeb a'i pharhad. Yn anghymarol well yn mhob peth. Etifeddiath plant Duw ydyw, wedi ei pharotoi iddynt ganddo, er seiliad y byd; mae hawl ganddynt iddi trwy eu hundeb & Christ; y mae yr Ysbryd Glan yn eu rhagbarotio iddi; a than ei ddylanwadau y maent hwythau yn ei cheisio yn benaf, ac yn dangos yn eglur eu bod yn ei cheisio, yn eu hymarweddiad sanctaidd, nefolaidd. Rhuf. 8. 17.

GWLADEIDDIO, (gwlad) gwneuthur ar ddull y wlad; cywilyddio, gwridio, coch. 'Cywilyddio, a gwlaideiddio a wnathant, a chuddio eu penau.' Jer. 14. 3. Job 6. 20.

GWLADWRIAETH, (gwlad) sefydliad gwladol llywodraeth.—'Wedi ei'ch dyeithrio oddiwrth wladwriaeth Israel.' Eph. 2. 12. Yr oedd yn fraint allanol fwyaf yn y byd, dros amryw oesoedd fod yn perthyn i wladwriaeth Israel. Yr oedd eu cyfreithiau, yn eu hunionder a'u cyflawnder, yn rhagori ar bob gwladwriaeth arall dan y nefoedd. Eiddynt hwy hefyd oedd y cyfammodau, y gwasanaeth, a'r addewidion. Ymddiriedwyd iddynt hwy am ymadroddion Duw. Rhuf. 3. 2. a 9. 4.—Trwy y pethau hyn yr oedd gwladwriaeth Israel wedi ei dyrchafu mewn breintiau yn mhell uwch pawb erail; bod wedi dyeithrio oddiwrth y wladwriaeth hon, gan hyny, oedd radd mawr o iselder a thrueni.

GWLAN-OG, (gw-llan) *Gr.* ληνος, *Dorice*, λανος; *Llad.* LANA; *Gwydd.* OLAN; gwisg y ddafad. Byddent yn yr hen oesoedd yn tynnu y gwlan oddiar y ddafad, yn lle ei gneifio, a'r ddafad yn fyw; am hyny galwai y Rufeiniaid gnu o wlan, *vellus*, tyniad. Yr oedd gwlan Damascus yn hynodol. Ezec. 27. 18. Yn mhlith yr hynafiaid, gwlan Attica, Laodicea, Apulia, Tarentum, Parma, ac Altino, oedd fwyaf ei werth. Haera Tavernier fod gwlan Asia yn rhagori llawer ar wlan Ewrop yn ei feindra. Y gwlan mwyaf ei fri yn bresanol yw gwlan Lloegr ac Ysbaen. Mewn gwledydd heb fod yn rhy oer nac yn rhy boeth y mae y gwlan gorou a meinaf.

'Na ddod am danat ddilledyn cymysg o lin a gwlan.' Lef. 19. 19. Edr. AMRYW, DILLEDYN.—'Byddant fel gwlan,' sef yn yw. Pechodau wedi eu cwbl faddeu, a'r pechadur wedi ei lanhan oddiwrthynt, a feddylir. Esa. 1. 18. Edr. EIRA.—'Gwlanog,' sef a gwlan arnynt. 2 Bren. 3. 4.

'Efe a ddisgyn fel gwlaw ar gnu gwlan.'

Salm 72. 6. Nid yw y gwlaw a'r enu gwlan yn ymddangos yn briodol i'w gilydd. Arwydda y gair *Heb.* תֹּרִי, *tori ymaith*. Cyfieithir ef *cneifio*, Ge'n. 38. 13. Deut. 15. 19. Fel enw cadarn, *cnaif*, Deut. 18. 4.—*cnu*, Barn. 6. 38. Job 31. 20. *New mown grass*. *Saes.* Pe buasant yn lladd gwair yn y gwledydd hyny, buasai y cyfieithiad hwn yn dra addas i ddisgyniad y gwlaw. Ond gan yr arwydda *tori* yn gyffredinol, geill arwyddo yn y fan hon glaswellt wedi ei dori & dannedd anifeiliaid; ac felly y gellir cyfieithu y geiriau: 'Efe a ddisgyn fel gwlaw ar laswellt newydd ei dori.' Dywedir yma am Solomon yn gysgodol, ond am Grist yn benaf, y gwrth-gysgod, y byddai ei athrawiaeth a'i lywodraeth yn fendithiol ac yn gysurol iawn, yn peri i bob rhinwedd flaguro. Tebygol i'n cyfieithwyr dysgedig ni ol-ygu y geiriau yn cyfeirio at gnu gwlad Gideon a'r gwllth arno. Barn. 6. 38.

GWLAW-IO-OGYDD, (gwl-aw) y dwfr a ddefnyna o gymylau yr awyr ar y ddaear. Mae y dwfr yn drymach na'r awyr; ac eto pe na byddai i'r dwfr gael ei godi i fynu yn gymylau yn yr awyr, a defnyddu oddiyno yn wlaw ar y ddaear, byddai i bob peth ar y ddaear wywo, trengu, a darfod; am hyny mae y Creawdwr wedi trefnu i hyny fod. Mae y deddfau canlynol i'r dwfr:—1. Y peth fyddo drymach na chymaint ag ef o ddwfr a ddisgyn ac a sawdd yn y dwfr. 2. Y peth fyddo ysgafnach na chymaint ag ef o ddwfr a esgyn ac a nofia. 3. Y peth fyddo gyð-bwys & chymaint ag ef o ddwfr a saif mewn dwfr, ac a nofia lle y rhoddir ef. Yn ol y deddfau hyn y mae y dwfr yn esgyn i'r awyr, ac yn disgyn oddi yno yn wlaw. Mae y dwfr gan wres yn cael ei droi yn darth, ac yn b'edrenau bychain ysgafnach na'r awyr, canys y mae yr awyr yn ysgafnach i fynu yn uchel nag i waered yn isel; a rhai prydiau yn ysgafnach na'u gilydd. Dodwch arian byw a dwfr mewn llestr gwydr, & yr arian byw yn isaf a'r dwfr yn uchaf; yna bwriwch ddernyn o haiarn i mewn, sudda yn y dwfr, ac a saif ar yr arian byw, am ei fod yn drymach na'r dwfr, ond yn ysgafnach na'r arian byw. O herwydd achosion naturiol, cyffelyb y nofia y cymylau yn yr awyr. Edr. DWFR. Mae pob ail achos yn dibynu yn hollol ar yr achos cyntaf; nid yw ail achosion ddim ond yr hyn y gwnelo y cyntaf hwynt. Duw yw yr achos cyntaf o bob peth; o hono ef, a thrwyddo ef, ac iddo ef y mae pob peth. Y mae efe 'yn gwneuthur pethau mawrion ac anchwiliadwy; rhyfeddol heb rifedi.' Yn mhlith y 'pethau mawrion, anchwiliadwy, rhyfeddol heb rifedi,' un yw, 'rhoddi gwlaw ar y ddaear, a danfon dyfroedd ar wyneb y meusydd.' Job 5. 9, 10. Duw sydd yn rhoddi gwlaw ar y ddaear, a Duw yn *unig*. 'A oes neb yn mhlith oferedd cenedloedd y ddaear a wna iddi wlawio? neu a rydd y nefoedd gawodau.' Jer. 14. 22. Sef nid oes neb ond Duw a bwr iddi wlawio. Er mai ben-

dith gyffredin yw, eto y mae llaw *neillduol* gan Dduw yn rhoddi y fendith gyffredin hon. Costrelau y nefoedd yw y cymylau, ac ni ddichon neb ond Duw lenwi y costrelau hyn, neu beri iddynt roddi un dafn o wlaw, nes rhoddo Duw y gorchymyn.

'Pan wnaeth efe ddeddf i'r gwlaw.' Job 28. 26. Mae y gwlaw yn dyfod o'r nefoedd trwy ddeddf Duw. Efe sydd yn trefnu yr amser pa bryd y mae i ddechreu gwlawio; Gen. 7. 1.—*dros* ba hyd y mae i barhau gwlawio; Gen. 7. 12.—*pa faint* i wlawio; 1 Bren. 18. 45.—*a pha le*, ac ar bwy. Amos 4. 7.—Dywed Elias, 'Fel mai byw Arglwydd Dduw Israel, ni bydd na gwllth na gwlaw ond yn ol fy ngair i.' 1 Bren. 17. 1. Nid ei air ef oedd, ond gair Duw trwyddo; ni bydd gwlaw ond fel y mynegwyf, neu fel y mynego Duw trwyddof fi, fel ei brophwyd.

Mae y gwlaw yn un o dystion Duw, am ei fod, ac am ei *raglunaeth* dyner dros y byd, yn yr amseroedd a'r lleoedd mwyaf tywyll. Act. 14. 17. Mat. 5. 45. Jer. 5. 24. a 10. 13. Job 37. 6, 11, 12. Salm 68. 9, 10. Yn yr Aipht Uchaf nid yw yn gwlawio ond yn bur anaml; ond y maent yn dyfhanu y ddaear trwy amryw ffosydd, neu rygolau a'u traed, i ddwyn dwfr o'r afon Nilus ar hyd y wlad. Dent. 11. 10. Yr oedd gwlad Canaan yn yfed dwfr o wlaw y nefoedd, ddwy waith yn y flwyddyn, a elwir y cynnar a'r diweddar wlaw. Yr oedd y cynnar wlaw oddeutu mis Medi, a'r diweddar wlaw yn nechreu Mawrth o flaen y cynhauf. Joel 2. 23. Zech. 10. 1. Dent. 11. 10, 11. Mewn rhai parthau o ymerodraeth Persia nid yw yn gwlawio ond ychydig dros wyth mis yn olynol. Yn Syria a Barbari nid oes ond ychydig wlaw dros yr holl haf. Yn agos i'r cyhydedd y mae yn gwlawio yn ddwys iawn yn yr haf; pe amgen dihoenai y trigolion gan y gwres. Mewn rhai manau yn agos i'r moroedd, mynyddoedd, neu lynau mawrion, y mae y gwlaw yn dra helaeth.

Dyfnider y gwlaw y naill flwyddyn gyd a'r llall, pe bai yn aros ar y ddaear, sydd wahanol mewn gwahanol fanau. Yn Townley, yn Sir Lancaster, 42½ o fodfeddi; yn Upminster, yn Essex, 19½; yn Zurich, yn ngwlad y Swiss, 32½; yn Pisa, yn yr Ital, 43½; yn Paris, yn Ffrainc, 19; ac yn Lisle, yn Fflanders, 24 o fodfeddi.

Beth bynag sydd yn hyfryd, yn adeiladol, yn fagwriaethol, ac yn gweini cysur a dyddanwech i ddynion, a gyffelybir yn yr ysgrythrau yn aml i wlaw; megys athrawiaeth, gosodiadau sanctaidd yr efengyl, a dylanwadau yr Ysbryd Glan trwyddynt. Dent. 32. 2. Job 29. 23. Esa. 5. 6. Salm 68. 9. Diar. 16. 15. Mic. 5. 7. Edr. DWFR.

Barnedigaethau dinystriol a gyffelybir i gurlaw. Eze. 13. 11. Beth bynag a ddisgyno o'r nefoedd yn helaeth, megys tŷn a brwmstan,

manna, &c., a ddywedir ei fod yn cael ei wlawio o'r nefoedd. Gen. 19. 24. Salm 78. 24, 27.

'A'r Arglwydd a rydd yn lle gwlaw dy ddaear, lwch a lludw.' Dent. 28. 24. Yr hanes canlynol yw yr eglurhad goreu o'r geiriau a welais mewn unrhyw awdwr: 'Weithiau yno (sef India) y mae y gwynt yn chwythu yn uchel yn y tymhorau sychlyd, poethion, yn dyrchafu yn uchel yn yr awyr gymylau tewion o lwch a thywod.—Mae y cawodydd sychion hyn yn niweidiol, ac yn dra blin i'r rhai y syrthiant arnynt; yn ddigon i'w taro & dallineb yn y fan; yn llenwi eu llygaid, eu ffroenau, a'u genau a'u llwch, nes y byddont yn agos methu ag anadlu. Y mae y llwch yn chwilio pob man mewn ac allan yn y pebyll a'r tai; fel nad oes gymaint a thwll clo heb ei lenwi a'r llwch, os na bydd caead arno. Y mae yn cael ei yru gan erwindeb y gwyntoedd, fel mae y llwch yn treiddio i bob man ac i bob peth.' Gwel Syr T. Roe's *Embassy*.—'Y rhan fwyaf o'r nos neithiwr buom yn croesi rhyw anialwch gwag, erchyll, yn mha le, yma a thraw, yr oedd y ddaear wedi ei gorchuddio & thywod mân, a garier weithiau gan wyntoedd cryfion, nes gorchuddio a mygu teithwyr. Nid oes na meirch, na mulod, na chamelod, neu anifeiliaid eraill, er cryfed ac er cyflymed y byddont, a ddichon wrthsefyll y cawodydd, ac ymachub; ond a drengant yn ddiymwared. Mae y tywod hyn, pan gynhyrfer ac y carier hwynt gan wyntoedd cryfion, yn tebygu fwy i gynhyrfaeau y môr, nag i dir, ac yn gwneuthur y ffordd yn ddychrynllyd, ac yn enbydus iawn i deithwyr.' Gwel Herbert. Hefyd; Tournefort, p. II.

'Y cynnar-wlaw a'r diweddar-wlaw.' Joel 2. 23. Nid oes i ni gasglu, fel y gwnaeth rhai, nad oes dim gwlaw dros yr holl anaf rhwng y gwlaw cynnar a'r diweddar. Yn wrthwyneb i hyn y mae; heblaw yr *ail* wlaw, yr hwn a ddaw ar ol y cyntaf, wedi yspaid o dywydd teg dros amryw ddyddiau, y mae y misoedd gauaf yn fwy neu llai gwlawog yn gyffredin, fel y gellir casglu oddiwrth amryw fanau o'r ysgrythrau yn gystal ag hanesion teithwyr a fuan yn y parthau hyn. Eto, er hyny, y cynnar a'r diweddar wlaw, neu, fel y gellir eu galw, *gwlaw Hydref a Gwanwyn*, a wahaniaethir yn hynod; o herwydd fod cynydiad helaeth y tir yn dibynu ar ddygwyddiad rheolaidd y rhai hyn:—y cyntaf yn angenrheidiol anheborol i amser hau; a'r diweddar i lenwi y tywysenau yd cyn y cynhauf. I amser hau, meddaf; canys y mae Harmer yn gwrth-ddywedyd y rhai hyn sydd o'r farn nad yw y cynnar-wlaw yn dyfod nes ar ol hau, i beri o'r had wreiddio; canys yn Barbari, medd ef, maent yn aredig y tir ar ol y gwlaw cyntaf i hau gwenith; ac y mae haidd, &c., eto yn ddiweddarach; ac yn Aleppo nid ydynt yn dechreu aredig nes darfod y tymhor gwlawog. Gellir yn addas meddwl, ei bod felly yn Judea, gan fod angen i'r ddaear wrth wlychiad blaenorol ar ol hir sych-

der, cyn y dichon iddi fod yn addas i dderbyn yr hâd. Heblaw y byddai i'r pallod o'r gwlawogydd cylchol hyn effeithio ar y cynydau yd, effeithiai hefyd ar y glaswellt, ar y ffynonau a'r pydewau dwfr, i sychu y rhai hyn i fynn, fel y byddai, trwy hyny, berygl clemio trwy syched neu newyn. Gwel Harmer's *Observer on the Weather in the Holy Land*. Vol. I. c. 1.

GWLEDD-A-OEDD, (gw-lledd) *Heb.* לָרָד גַּרְעִיפָה, cyfeddach. *Edr. GWYL.*—'Arglwydd y lluoedd a wna i'r holl bobloedd yn y mynydd hwn wledd,' &c. *Esa.* 25. 6.

יְהוֹפָה, Duw y lluoedd, a wna,
I'r holl bobloedd, yn y mynydd hwn,
Wledd o ddanteithlon, gwledd o hen win;
O ddanteithlon breialon, o hen win puredig.

Lowth.

Y mae y geiriau yn odidog ragorol, ac yn arwyddo llawnder mawr o'r pethau goreu, i gyd o drefniad, parotoad, ac arlwyad **יְהוֹפָה**, Duw y lluoedd; ac y mae i'r holl luoedd, ac ar fynydd Seion, sef yn yr eglwys. Gwledd sanctaidd ac ysbrydol yw, gan mai ar Seion y mae yr arlwy, lle yr oedd Duw yn mhlith ei bobl yn cael ei addoli. Gwledd a arwydda heddwch rhwng y pleidiau yn gwledda, a phob plaid wrth ei bodd yn cyd-lawenhau; hefyd llawnder o fendithion; a chyda hyny rhyddid ac iechyd i'w mwynhan. Effeithiau trefn Duw yn Nghrist er iechydwrtaeth pechaduriaid yw hon. Y mae y drefn a'r parotoad mor gyflawn fel y parha y wledd byth. Yr oedd y bobl dan orchudd a gwarthrudd, yn llawn tristwch a wylofsain, ac angeu yn buddugoliaethu arnynt; ond fel y gallant fwynhan y wledd, y mae y gorchudd yn cael ei ddifa, y gwaith yn cael ei dynu ymaith, y dagrau yn cael eu sychu, ac angeu yn cael ei lyncu mewn buddugoliaeth. Y mae yma addewid am symud ymaith bob peth gofidus, i'r dyben i gael cyflawn fwynhad o'r holl bethau gwych a drefnwyd iddynt; a chan fod angeu wedi ei lyncu, nid oes dim i'w ddysgwyl ond bywyd, ac anlygredigaeth, neu anfarwoldeb. Nid rhyfedd fod y bobl yn gwaeaddi, 'Dyma ein Duw ni; gobeithiasom ynddo, ac efe a'n ceidw; gorfoleddwn a llawenychwn yn ei iechydwrtaeth ef.' Y Duw yr hwn y pechodd y bobloedd yn ei erbyn yw awdwr y cwbl, o'i gariad a'i ras ei hwn. Trwy ei ras y mae y bobloedd yn cael eu dyrchafu o'r iselder a'r trueni mwyaf, i'r eangder, y llawnder, y gorfoledd, a'r gogoniant mwyaf. Mewn amryw fanau yn yr ysgrythyrau, crybwyllir am y wledd hon i'r holl bobloedd, megys *Salm* 22. 26. a 23. 5. a 36. 8, 9. *Esa.* 65. 13. *Zech.* 14. 18. *Mat.* 8. 11. a 20. 29. Y mae yr Arglwydd Iesu yn y dammegion yn gosod allan yr un mater, ac mewn cyffelyb eiriau. *Mat.* 22. 1, &c. *Luc* 14. 16. a 15. 27. a 22. 29, 30. *Dat.* 19. 9.

'Gwledd wastadol yw calon lawen.' Calon lawen yw calon newydd, calon sanctaidd, calon a heddwch Duw ynddi, y pechod wedi ei fadd-

ou, y gydwybod wedi ei phuro, a Duw y tangnefodd yn trigo ynddi. *Diar.* 15. 15.—'Cariad wleddoedd.' *Edr. BRYCHAU, CARIAD.*

GWLITH-O, (gwl-ith) arien. Tarth yn disgyn ar y ddaear, yn benaf pan byddo yr haul oddi tan y terfyn-gylch. Mae y gwllith yn gyntaf yn esgyn o'r ddaear, gan wres yr haul; pan yr elo yn drymach na'r awyr, y mae yn disgyn yn ei ol. Gan ei fod yn esgyn cyn disgyn, y cyrph nesaf i'r ddaear sydd yn cael eu gwlychu gyntaf ganddo, a'r wyneb nesaf i'r ddaear. Nid oes dim gwahaniaeth rhwng gwllith a gwlaw, ond bod yn yn disgyn yn ddefnydd mwy na'r llail. *Edr. GWLAW, DWFR.* Mewn gwledydd poethion, a lleoedd na bydd yn gwlawio ond ychydig, y mae gwllith y nos yn rhagorol o lesol. O herwydd hyny y mae rhoddi gwllith yn fendith fawr, a'i attal, yn y gwrthwyneb, yn felldith. *Deut.* 33. 13. 2 *Sam.* 1. 21.

'Dy bobl a fyddant ewyllysgar yn nydd dy nerth, mewn harddwch sancteiddrwydd o groth y wawr: y mae gwllith dy enedigaeth i ti.' *Salm* 110. 3.—'Dy bobl (a offrymant) yn ewyllysgar, yn nydd dy nerth mewn harddwch sancteiddrwydd: o groth y wawr (y mae) gwllith dy enudigaeth i ti.' *Dr. M.* יְהוֹפָה מִרְחֵם מִשְׁחָר לֶךְ טַל *Præ utero aur o'ra tibi ros proliis tuae: hoc est, præ rore, qui ex utero auroræ prodit, ros tibi erit proliis tuae.* *Lowth, Præl.* 10. *Rhagor croth y bore bydd gwllith dy enedigaeth, neu dy enedigion, i ti.* Y mae *ellipsis*, neu air wedi ei adael allan, i wneuthur ystyr y geiriau yn gyflawn; yr hyn sydd arferol iawn yn yr iaith Hebraeg. Y geiriau yn gyflawn ydynt fel hyn, '*Rhagor y gwllith sydd yn dyfod o groth y boreu, bydd gwllith dy enedigaeth i ti*,' sef *dy enedigion di*. Y mae y cyfryw goll-ymadrodd yn aml, megys *Job* 35. 2. 'Fy nghyfiawnder i rhagor Duw.' צְדִיקִי מֵאֵלֶּיךָ *hyny yw, fy nghyfiawnder i rhagor cyfiawnder Duw.* *Cym.* *Job* 35. 2. a 40. 8. *Lef.* 19. 32. *Esa.* 49. 24. Felly yn y lle hwn, '*rhagor croth y boreu*,' a arwydda rhagor gwllith croth y boreu. Nis gallaf ymfoddloni, medd Mr. Hervey, yn ein cyfieithiad ni, yn gwahanu *croth y boreu* oddiwrth *gwllith dy enedigaeth*. Y mae *croth y boreu* yn cael ei briodoli, gyda'r addasrwydd mwyaf, i ddygiad y gwllith, ac yn cyfateb i'r geiriau yn llyfr *Job* 38. 28. 'Pwy a genedlodd ddefnyddu y gwllith?' Genedigion o groth y boreu, mewn rhifedi yn aneirif, ac yn eu heffeithiau yn rhagorol ac yn hyfryd; mwy lluosog fydd genedigion yr Iesu trwy yr efengyl; yn ewyllysgaryddion i gyd; ac wedi eu prydfferthu a harddwch sancteiddrwydd. Mae *genedigaeth* yma yn cael ei roddi yn lle *genedigion*; yr *abstract* yn lle y *concrete*, fel y dywed yr arbwyllebwyr (*logicians*) fel y mae *penwymi* yn cael ei roddi yn lle *penwymion*, (*Lef.* 19. 32.) *caethued* yn lle *caethson*. *Salm* 68. 18. Diammeu fod *croth y boreu* i'w huno efo *gwllith dy enedigaeth*, ac nid efo *harddwch sanct-*

eidrwydd, fel yn ein cyfeithiad ni. Gwel *Hervey's Meditations. Lowth's Praelect.*

'Llanwyd fy mhcn â gwllith.' Edr. DEFNYN. Y mae Ifsai yn cyffelybu byddin yn rhuthro ar y gelyn i ddisgyniad y gwllith o'r nefoedd. 2 Sam. 17. 12.

'Byddaf fel gwllith i Israel.' Hos. 14. 5. Yr hyn yw y gwllith i'r ddaear wedi ei golosgi a'i sychu i fynu gan boethder yr haul y dydd, hyn yw yr Arglwydd Iesu i eneidiau ei bobl, a llawer mwy. Fel y gwllith y mae yn dyfod atynt yn eu hangen, a'u sychder, pan nad oedd cysur o un man arall; y mae yn dyfod atynt yn rhad, yn rasol, a chydag amldra o fendithion, fel y defnyddiau gwllith sydd yn aneirif; ac y mae ei ddyfodiad yn eu hadfywio, eu cysuro a'u ffrwythloni yn rhyfedd iawn, fel y gwllith, lysiau y ddaear, wedi iddynt wywo a dihoeni.—'Efe a flodeua,' pan ddisgyno yr Arglwydd fel gwllith arno; 'fel y lili, ac a leda ei wraidd megys Libanus.' 2 Sam. 23. 4. Job 29. 19. Salm 72. 6. Diar. 19. 12. Esa. 18. 4. a 44. 3. Mic. 5. 7.

'Dy wllith sydd fel gwllith llysiau.' Esa. 26. 19. Y mae yn dra hysbys fod, yn y gwledydd dwyreiniol, lle nad yw yn gwllawio yn yr haf ond yn anaml, y gwllith lluosog y nos yn llesol iawn i bob math o lysiau a choed; y gwllith yw y moddion achosol mwyaf o'u tyfiant a'u ffrwythlonrwydd. (Gwel Russell's *Nat. Hist. of Aleppo. Shaw's Travels. Harmer's Observations, Vol. i. Hasselquist's Travels.*)

Y mae ymweliadau grasol Duw a'i eglwys yn cael eu cyffelybu i wllith ar lysiau; fel y gwna y gwllith i'r llysiau marwaidd darddu o'r ddaear a blaguro, fel y gwna yr Arglwydd i'w eglwys adgyfodi, adfywio, a blaguro trwy effeithioldeb ei air a'i Ysbyrd arni. Peth *nefol* yw y *gwllith*; yn disgyn oddi uchod ar y ddaear yma isod, er ei lleshad; yn esmawth yn ireiddio gwraidd y llysiau yn y ddaear, ac yn peri iddynt darddu a thyfu i fynu; y mae yn gorchuddio yr hyn y mae yn sythio arno: yn dyfod gyd a'r goleuni; ac yn ddefnyddu aneirif; tobyg i hyn yw defnydd neu dywalltiad yr Ysbyrd Glan ar yr eglwys. Ioan 6. 63. Rhuf. 8. 11. Ezec. 37. 12. 13. Salm 104. 30.

Un peth a fyddo yn gysurus ac yn adfywiol a gyffelybir i wllith, megys ffafir bronin a chariad brawdol. Diar. 19. 12. Salm 133. 3.

'Fel gwllith Hermon.' Salm 133. 3. 'Deallasom trwy brofiad,' medd Maundrell, 'beth oedd y Salmydd yn ei feddwl wrth wllith Hermon; yr oedd ein pebyll mor wlyb ganddo a phe buasai wedi gwllawio trwy y nos.' Gan fod y wlad yn boeth, mae gwllith lluosog Hermon yn lyfryd ac yn llesol iawn. Arddangosiad tra addas o fendith Duw ar ei bobl yn eu hundeab a'u cymdeithas ysbyrdol a'u gilydd. 'Fel gwllith Hermon, ac fel gwllith yn disgyn ar fynydd Seion.'—'Fel gwllith Hermon, yr hwn hwn sydd yn discyn ar fynydd Seion.' Dr. M.

Y mae *ellipsis*, neu goll-ymadrodd yn y geirian, medd Lowth, *Praelect. p. 25*, a'r gair כִּשְׁלֵם *megys gwllith*, o flaen y gair disgyn, wedi ei adael allan, yn ol priodoledd yr iaith Hebraeg, ac yn addas wedi ei roddi i mewn gan ein cyfeithwyr ni, ond wedi ei adael allan gan y Dr. M. Yr oedd Hermon yn rhy bell oddiwrth Seion, i wllith Hermon ddisgyn ar fynydd Seion. Gwel Ainsworth.

GWLITH-WLAW, (gwllith-gwllaw) gwllaw mân yn disgyn yn dew ac yn araf.—'Fel gwllith-wllaw ar ir-wellt, ac fel cawodydd ar las-wellt.' Deut. 32. 2. כִּשְׁלֵם עָלֵי יָדָי *gwllaw man tew ar ir-wellt*.* gwllaw tyner nad yw yn niweiddio dim, ac yn dew i wlychu y ddaear, i'w ffrwythloni. Cyffelybiaeth hardd iawn a ddefnyddir i osod allan, 1. Dwyfolddeb athrawiaeth yr efengyl: fel gwllith y mae yn dyfod o'r nefoedd. Y mae yn gwbl o Dduw, fel y gwllith; wedi ei pharatoi yn y nefoedd, ac yn disgyn oddi yno, trwy anfoniad Duw, ar y ddaear, ar ddynion sychion, diffwrth.—2. Ei hyfrydwch, ei ddefnyddioldeb, a'i ffrwythlonrwydd. Y mae mor addas dysgwyl ffrwythau o'r ddaear heb wllaw, a dysgwyl ffrwythau sancteiddrwydd, a chysuron ysbyrdol, a fyddo er gogoniant i Dduw a lles i ddynion, heb yr efengyl.—3. Ei haddasrwydd. Yn nhrefn Duw yn y greadigaeth, y mae yn ei doethineb mawr wedi addasu pethau yn rhyfodd i'w gilydd; y mae ar y naill beth cisiau help y llall er ei gynnalieith; fel y mae y ddaear yn gwaeddi ar y ddaear am gwllaw dydd ffrwythlon i'w ffrwythloni; felly yn yr un modd y mae ar enaid pechadur angen am athrawiaeth rasol a ffrwythlon yr efengyl; y mae yn gwbl addas iddo; y mae yn sychedu ac yn gwaeddi am dani, os yw deimladwy o'i gyflwr, ac nid oes dim a'i digona ac a'i ffrwythlon ond hi.—4. Y mae y gwaith yn raddol yn treiddio i'r ddaear, ac yn myned at wreiddiau y gwllaw a'r llysiau, ac fel yn dwyn magwraeth iddynt a ffrwythlonrwydd; yn y cyffelyb fodd y mae athrawiaeth y gair, dan ddylanwadau yr Ysbyrd Glan, yn effeithio yn raddol, ac yn treiddio trwy holl gynneddfau yr enaid, ac yn dwyn magwraeth i bob gras, er cynnydd a dyddanwch annhraethol iddo.

GWLYCH-U, (gwll-ych) *Heb.* חֶלֶב lleithio gwlybhan, gwlyddeiddio, mwydo. Dan. 4. 15. 1 Sam. 14. 27. Mat. 26. 23. Ioan 13. 26.

GWN, (gw-wn) *Gr.* γυνωστω. Edr. GWYBOD, GWYBODAETH.

GWN, GYNAU, (gw-wn) gwisg laes, ysgin, hŷg, twyg. Mae y gair *Gr.* σκολη, yr hwn yn y rhif lluosog a gyfeithir *gynau* yn Dat. 6. 11. a 7. 9, 13, 14. yn cael ei gyfeithu *gwisgoedd*, a *dillad llaesion*. Marc 12. 38. a 16. 5. Luc 15. 22. a 20. 46. Edr. GOLCHI, DILLAD, GWSO.

GWNA-AETHI-PWYD, (gwn) gweithredau,

* 'Pluvia tenuis dansa super gramen;' ut guttae tenues, succillae, donae cadentes, comparari possint cum pluvia densa & tenuiter cadente. Vitringa.

cwblhau, cyflawni, wedi gweithredu. Salm 119. 35. a 126. 2.

GWNAWN. Gen. 1. 26. a 11. 3, 4. 2 Cron. 20. 12.

GWNEWCH, berf orchymynol, yn mynegi iaith uchel-radd, ac awdurdodol, wrth ddeiliaid. Ioan 13. 17. Col. 3. 23.

GWNEUTHUR-WYR.—'Gwneuthurwyr y gair' yw y rhai sydd yn defnyddio y gair, bob rhan o hono, i'r dybenion y mae yr Argwydd yn rhoddi y gair; sef credu yr athrawiaethau, ac adeiladu arnynt fel ar sylfeini cedryn; derbyn yr addewidion, a'u holl fendithion rhad, er ein cysur a'n cynnalïaeth; ufuddhau i'r gorchymyn yn ewyllysgar ac yn ddiragrith. Mae gwneuthur y gair yn groes i'w esgeuluso a'i ddiystyru, a byw yn groes iddo; hefyd yn groes i'w gamddefnyddio, a rhoddi y nail beth yn lle y llall, yn groes i drefn y gair: megys ym-gais am gyflawnhad ger bron Duw trwy weithredoedd y ddeddf, ac nid trwy ffydd yn Nghrist; nid gwneuthur y gair yw hyn, ond gwneuthur ein dychymygion ein hunain; y mae yn eglur yn y gair na chyflawnheir neb trwy y ddeddf. Gal. 3. 10, 11.

Y mae yn ddyledswydd ar bawb sydd a'r gair ganddynt wrando y gair; ond ei wrando heb ei wneuthur sydd amharch mawr i'r Duw yr hwn a'i llefarodd, ac yn hollol anfuddiol i ninnau. Y mae gwir greu y gair a gweithredu yn cydfyned a'u gilydd; yr hwn sydd heb wneuthur y gair, sydd heb ei greu o to yn ddilys. Nid oes neb wedi adeiladu ar Grist, fel sylfaen, trwy ffydd, ond y rhai sydd yn gwneuthur y gair; ac y mae pawb sydd yn wirioneddol yn wneuthurwyr y gair, wedi eu hadeiladu ar Grist, ac ni ellir eu siglo. Mat. 7. 24, 25. Luc 6. 47. Rhuf. 2. 13. Iago 1. 22, 23, 24. a 4. 11. Deut. 5. 32. a 6. 3. Edr. GAIR, SYLFAEN, CRAIG.

GWNELYD, (gwna) gwneuthur, gweithredydd. Yr amser aminodswy, a'r amser dawodadwy yn unig a arfer y dull hwn.—'Fel y gwnelyd felly i mi.' 1 Cor. 9. 15.

A wnelo dyn Duw a'i barn. Diar.

GWNI0, (gwni) pwytho, cysylltu yn nghyd.—'A wniasant ddail y ffigysbren.' Gen. 3. 7. Yn hytrach, a gydiasant, neu a gyd-blethasant, heb benderfynu pa fodd.—'A gyd-wniasant (sef a gydiasant) y sylfaenau.' Ezra 4. 12.—'A wniast i fynu fy anwiredd.' Job 14. 17.—'Fy nghamwedd a selied mewn cōd;' nid yn unig y mae wedi ei selio, ond y mae y gōd wedi ei gwnio hefyd—sef wedi ei gadw i'w ddwyn yn fy erbyn. Yr oedd Job yma yn barnu yn rhy galed am yr Argwydd yn ei driniaethau o hono. Os oedd yn ei geryddu am ei anwiredd, nid oedd yn ymddwyn tu ag ato fel barnwr, ond yn hytrach fel Tad, ac mewn cariad at ei enaid. a hyny gafodd yntau ei adnabod yn y diwedd. Job 21. 19. Deut. 32. 34. Hos. 13. 12.

GWNIADYDDES-AU.—'Gwae y gwniadydd-

esau clustogau tan holl benelinoedd fy mhobl.' Ezec. 13. 18. Y mae y prophwyd yn cymharu y gau-brophwydi yn prophwydo celwyddau i esmwythau y drygionus, i wniadyddesau yn gwneuthur clustogau tan benelinoedd, neu ges eiliau. Y mae y geiriau yn cyferio at y dull o eistedd yn y gwledydd dwyreiniol, sef ar eu lled orwedd, ac i'w gwneuthur yn esmwyth yn y cyfryw agwedd, yr oedd clustogau tan y penelin, neu y gesail yn angenrheidiol. Gwneuthur tan holl benelinoedd, ydyw eu gwneuthur yn addas i bob gradd, boneddig a gwreng; ac i bob oedran, ieuanc a hen. Yn y cyffelyb fodd yr oedd y gau brophwydi yn prophwydo pethau esmwyth i bawb, i gadarnhau dwylaw yr annuwiol, fel na ddychwelai o'i ffordd ddrygionus; a hyny er dyrneidiau o haid a tham eidiau o fara; ond yn tristau calon y cyflawn trwy gelwydd. Y gwirionedd yn unig sydd yn cysuro y cyflawn; y mae celwydd yn ei dristau. Gwae y byd o herwydd y cyfryw feddygon twyllodrus!

GWOBR. Edr. GOBR.

GWOBRWYWR-WYR, (gwobrwy-gwr) ad-dalwr, pwythwr, budr-wobraeth, dobrwywr.—'Tân a ysa luestai gwobrwywr.' Job 15. 34. Y budr, y llygredig, y dobrwywr, y budr-wobrwywr. Gall arwyddoedd yr hwn sydd yn rhoddi, neu yr hwn sydd yn derbyn gwobr. Yr un ysbryd anghyflawn sydd yn mhob un o'r ddau. 'Tân a ysa eu luestai,' sef eu cyfoeth a'u holl foddianau. Pechod echrystlon yw, ag sydd yn tynu barn Duw ar ddynion yn drwm.

GWR-RYW-IAID-OL-DEB, GWYR, (gw-wr) Heb. גִּבּוֹר Llad. VIR. Y gwryw. Gwr dewr, gwrol-wych, pybyr; gwr priod, gwr gwraig; gwr wrth gerdd, cerddor; gwr pwys, priod-fab; y gwr drwg, y diafol; gwr y gyfraith, cyfreithwr: gwr Duw, prophwyd Duw; gwr i Dduw, sef gwr i wasanaeth Duw. Felly y gelwir Moses, Samuel, Dafydd, &c. Deut. 33. 1. 1 Cron. 23. 14. 1 Sam. 2. 27. a 9. 6. 2 Cron. 8. 14. Dyled gwyr tu agat eu gwagedd yw eu caru megys eu cyrph eu hunain, ac megys y carodd Crist yr eglwys; glynw wrth eu gwagedd, ac wrthynt hwy yn unig: rhoddi parch iddynt megys i'r llestr gwanaf, ac nid eu diystyru am eu bod felly; cyd-gyfanneddu â hwynt, a chyflawni yn fyddlon eu hammodau priodasol. Eph. 5. 24, 28. Gen. 2. 24. 1 Pedr 3. 7. Col. 3. 19. 1 Cor. 6. 9. Diar. 5. 18, 19. Mal. 2. 14, 15. Edr. ADDA, EFA, DYN, PRIODAS.—'Gwryw-gydwyr,' Sodomiad. 1 Cor. 6. 9. 1 Tim. 1. 10.

GWWRACH-IAIDD, (gwr) yn perthyn, neu yn arferedig gan hen wrach, neu hen ddynes ddisynwyr ac annuwiol.—'Eithr gad heibio halogedig a gwrachiaidd chwedlau.' 1 Tim. 4. 7. Chwedlau croes i eiriau y ffydd, athrawiaeth dda, ac ymarfer o dduwioldeb. Adn. 6. Chwedlau anwir, dychymybol, disylwedd, diles, a halogedig: y cyfryw yw yr holl chwedlau anghristaidd yn nghylch addoliad saint ac ang-

elion; gwyrthiau a chreirian y saint, gwahardd priodi, ac ymattal oddiwrth swydydd, &c. Dyma y pethau, a'u cyffelyb, sydd gan y diafol i lygru meddyliau dynion, a'u cadw oddiwrth y gwirionedd—pethau i'w gwrthod a'u fficiddio ydynt.

GWRAGEDDOS. (gwraig) bychanig o'r gair gwraig, ac a arwydda diystyrwch: gwraig wan, ffol (*silly woman*).—'Yn dwyn yn gaeth wrageddos yn llwythog o bechodau.' 2 Tim. 3. 6. Anhawdd cael geiriau addasach i osod allan ffolineb a phechaduruswydd creaduriaid llygredig a thwyllodig, nag a arferir yma gan yr apostol; y mae yma rith o grefydd, a llwyth o bechodau heb eu tynu ymaith, yn cael eu harwain gan amryw chwantau. Y maent yn cael eu twyllo gan gyfeiliornwyr ág athrawiaethau gau i foddhau eu calonau llygredig.

GWRAIDD-ION, GWREIDDYN, (rhaidd) *Gr. ρίζη, rise; Llad. RADIX: bôn; dechrenad; gwaelod; cyff cenedl; paladr âch.* Mae gwraidd llyisiau a chood yn ateb i'r un dyben iddnt hwy, a'r cylla a'r coluddion i gyrph dynion ac anifeiliaid: y mae y naill yn cael eu magwraeth o'r gwraidd, yr un fath a'r lleill o'r cylla. Mae y gwraidd yn taiddu o bwynt bychan yn yr hedyn, a elwir *radicle*. Peth rhyfedd fod y gwraidd bob amser yn myned i lawr i'r ddaear, a'r paladr yn tyfu i fynu; gan wrth han y bydd y *radicle* yn uchaf yn aml, a'r *plumule*, fel y gelwir y pwynt o ba un y tardd y paladr yn isaf. Llyisiau yn tyfu yn ngwaelod y môr, sydd heb wraidd iddynt, a bernir eu bod yn derbyn mawraeth trwy dyllau bychain yn mhob rhan, oddiwrth y dwfr sydd yn eu hamgylchu. Un peth a fyddo yn cynnal, neu yn rhoddi tarddiant a thyfiant, a elwir yn wraidd yn yr ysgrthyrau; megys gwraidd mynyddoedd, sef eu sylfeini; ariangarwch sydd wreiddyn pob drwg, am fod llawer o ddrygioni yn tarddu oddi wrtho, ac yn tyfu arno, fel gwreiddyn; dyn drwg, halogedig, cyfeiliornus, a elwir yn wreiddyn chwerwedd, yn dwyn gwenwyn a wermod; yn raddol ac yn ddirgelaid, y mae yn gwenwyno ac yn llygru eraill â'i wenwyn pechadurus. Deut. 29. 18. Heb. 12. 15. Gelwir Crist yn 'wreiddyn Jesse,' a 'gwreiddyn Dafydd,' am mai efe oedd ei Greawdwr; arno ef yr oedd yn byw, ac yn derbyn magwraeth ysbrydol oddi wrtho i'w enaid; ac efe oedd gynnalwr dragwyddol a gogoniant ei deulu. Yr oedd yn fab Dafydd, ac yn Arglwydd Dafydd, sef yn Dduw ac yn ddyn o hâd Dafydd yn ol y cnawd. Esa. 11. 10. Dat. 5. 5. a 22. 16. Edr. **BLAGURYN.**

'Os sanctaidd y gwreiddyn, y mae y cangenau hefyd felly.' Rhuf. 11. 16. Gwaiddyn y genedl Iuddewig oedd y patrieirch Abraham, Isaac, a Jacob. Yr oedd y rhai hyn yn sanctaidd, am eu bod yn bobl gyfamodol i Dduw; yr oedd y cangenau yn gystal a'r gwreiddyn yn nghyfamod Duw; am hyny rhaid cael o'u plant at wasauaeth yr Arglwydd, ac nid eu bwrw

ymaith yn dragwydd.—'Wedi eich gwreiddio a'ch adeiladu ynddo ef. Col. 2. 7. Gwreiddio yn Nghrist, yw bod mewn undeb ag ef, a derbyn ei holl gynnalwr a'u magwraeth oddi wrtho. Efe yw y gwreiddyn, a hwythau yw y cangenau; nid hwy sydd yn ei gynnal ef, oni efe sydd yn eu cynnal hwy, ac yn cyfranu iddynt o'i gyfiawnder.—'Gwreiddyn y mater a gaed ynof.' Edr. **MATER.**

'Am nad oedd ganddynt wreiddyn, hwy a wiwasant.' Mat. 13. 6. Am nad oedd y gair a glywsant wedi gwreiddio trwy ffydd ynddynt, gwiwodd eu holl ymddangosiad crefyddol. Yr oedd y llygredigaethau yn aros, yn gwreiddio, ac yn tyfu; ond am nad oedd y gair wedi gwreiddio trwy ffydd yn eu calonau, a thrwy hyny yn wreiddyn o fywyd cyfatebol iddo ei hun, diflanodd y gair, a'r llygredigaethau oedd yn aros yn unig.

GWRAIG, GWREICA, (gwr-aig) merch, benyw, bun, rhian, gwreig-nith; gwraig-bwys, priodas-ferch; gwraig-wriog, gwraig briod.—Edr. **ADDA, EPA, GODINER, GWEDDW, PRIODAS.**

Ymlog ddwyn gwraig stat yn onw ei hargryfren, sef ei gwaddol.—**CATO CYRACUS.**

Dyledswydd gwraig yw ufuddhan a pharchu ei gwr; bod yn ffyddlon i'w hammodau priodasol; bod yn bwylllog; gofyn a derbyn addysg gan ei gwr; gwarchod gartref. Eph. 5. 22, 24, 33. Tit. 2. 5. 1 Pedr 3. 1. 2, 3, &c. 1 Tim. 5. 14. Diar. 19. 14.

'Yn gwreica, yn gwra.' Luc 17. 27. Mat. 22. 30. Marc 12. 25. *εραυου και εφεραυου, ni phriodant, ac ni roddant i briodas.* Gwreica yw cymeryd gwraig; a gwra yw cymeryd gwr. Nid oedd hyn yn bechadurus yn nhrigolion yr hen fyd, mwy nag yn bresennol; ond eu pechod, eu hynfydrwyd, a'u dinystr, oedd gofalu yn unig, neu yn benaf, am hyny; ac esgeususo pethau mwy, sef eu diogelwch rhag barn Duw.

'Y rhai hyn yw y rhai ni halogwyd â gwragedd; canys gwryfyon ydynt.' Dat. 14. 4.—Halogi â gwragedd a arwydda ymgysylltu â gwragedd yn anghyfreithlon ac yn odinebus. Y mae yr Arglwydd, yn aml, yn yr ysgrthyrau, yn galw eilun-addoliaeth yn odineb, neu yn buteindra; dynion yn tori eu hamod â Duw, ac addoli, ac yn gwasanaethu eilunod. Jer. 3. 8. Eze. 23. 2, 3. Hos. 1. 2. Hyny a feddylir yn y lle hwn: 'Gwryfyon ydynt;' y maent yn bur ac yn ddiawel fel gwryfyon: yn derbyn ac yn cadw athrawiaeth bur; addoliad pur, heb ddefodau dynol yn gymysgedig ag ef; caniad diragrith, a bywydau sanctaidd. Morwynion o ran cymdeithasu â'r byd a'r cnawd, er eu bod, ac am eu bod yn briod â Christ. Eph. 5. 27. Can. 4. 7. Mae y rhan fwyaf o awdwyr ar y llyfr hwn, yn priodoli y darluniad o'r pedair mil a'r saith ugain mil, yn brophwydoliaethol am y Waldenesiaid; ond y mae yn addas i bawb yn mhob oes, sydd yn gwr ofni Duw, ac yn ei addoli yn ol ei air. Gwel Vitringa.

'Tawed eich gwragedd yn yr eglwysi;' ni

chaniatawyd iddynt, lesaru, &c. 'oblegid anweddaiid yw i wragedd lesaru yn yr eglwys.' 1 Cor. 14. 34, 35. Edr. ANWEDDAIDD

'Yn yr adgyfodiad nid ydynt nac yn gwrica nac yn gwra; eithr y maent fel angelion Duw yn y nef.' Mat. 22. 30. Ni bydd amlhanu hâd yno; o'r ddacar y mae y nefoedd yn cael ei phobli, ac nid yn y nefoedd ei hun.—Mae y drefn yma a'r drefn yno yn hollol wahanol. Derfydd hefyd y perthynasau yma, o ran eu hundeb a'u gilydd, fel y cyfryw; ond bydd pawb yn Nghrist yn aelodau o'u gilydd, fel yn perthyn i'r un corph ysbrydol.

GWRANDAW—WYR, (gwr-andaw) *Gr. ἀνδραγαταί*: andaw, dyglywed, clustfeiniol, ystyried, deall, ufuddhau. Edr. CLUST, CLYWED. Mac Duw yn gwrandaw gweddi. Edr. GWEDDI. Gwrandaw a arwydda mwy na gwaith y glust yn unig; mae yn waith y glust, ac yn waith rheswm; yn waith natur, ac yn waith gras hefyd. Arwydda credu yr hyn a glywir; cydsynied a'r peth; ac ufuddhau iddo. Ioan 9. 27. Gen. 3. 17. Esa. 55. 3.

'Gwrandewch, a bydd byw eich enaid.' Esa. 55. 3. Nid pob math o glywed, neu wrandaw, sydd yn bywhau enaid: ond y cyfryw wrandaw ag sydd yn dwyn crediniaeth ac ufudd-dod i'r hyn a wrandawir, ac yn effeithio yn rasol ac yn sanctaidd ar yr holl enaid. Y mae dammeg yr hauwr yn dangos yn amlwg iawn y gwrandaw anfuiddiol a phechadurus, a'r gwrandaw buddiol a sanctaidd. Y gwrandaw anfuiddiol a gyffelybir i dri math o dir yn derbyn hâd, ac eto heb ddwyn dim ffirwyth; sef min y ffordd, y creigle, a thir dreiniog; a'r gwrandaw buddiol a gyffelybir i dir da yn derbyn yr hâd. Yn y cyntaf, nid yw y gair yn aros dim, nac yn cael dim effaith; y maent yn gwrandaw ac heb ddeall; ac y mae y drwg, sef Satan, yn dyfod yn obrwydd, ac yn cipio yr hyn a hauwyd yn ei galon ef. Yn yr ail dir, y mae y gair yn cael ychydig effaith arwynebol, a thros amser; ond y mae heb ddyfnder daear, heb wreiddyn, ac heb wlybwr: hwn 'dros amser y mae, ac yn amser profedigaeth yn cilio.' Yn groes i'r ddau hyn y mae gwrandaw bnddiol: y maent yn deall y gair, y mae ynddynt ddyfnder daear,—y mae yn gwreiddlo,—ac y mae yn cael gwlybwr oddiwrth ddylanwadau parhaol yr Ysbryd Glan. Y trydydd math o wrandawyr yw y rhai y mae gofal y byd hwn, a thwyll cyfoeth, hudoliaeth golud, a chwantau am bethau eraill, yn ei dagu—'hwy a dagwyd gan ofalon, a golud, a meluswedd buchedd, ac y mae yn myned yn ddiffirwyth.' Y pedwerydd math yw y rhai sydd yn ei wrandaw, yn ei ddeall, yn ei gadw, ac yn dwyn ffirwyth. Nid gwrandaw heb ddeall, na thros amser, ydyw hwn; nid y drain, ond y gair; yr had da, sydd yn tyfu, ac yn dwyn ffirwyth. Mae y galon yma, a'r gair ynddi yn gwreiddio, yn tyfu, yn llywodraethu, ac yn ffirwytho. Mat. xiii. Marc iv. Luc viii. Y mae gwrandaw gair Duw yn ddyledswydd ar

bawb; ac y mae yn fraint fawr fod Duw wedi ymostwng i lesaru wrthym; ond gwrandaw diofal, anystyriol, anghofus, heb ymgais ei ddeall, ei ddefnyddio, a gwneuthur yn gyfatebol, sydd wrandaw anmharchus a phechadurus iawn; fel pe na byddai yr hyn a lesarodd y Duw mawr yn deilwng o'n sylw. Dylem wrandaw yn ddyfal, Diar. 8. 34. Iago 1. 24, 25.—yn astud, Luc 10. 39. a 21. 38. Act. 10. 33.—yn barchus, Salm 89. 7.—mewn ffydd, Heb. 4. 2.—gyda gofal am ei ddal, rhag un amser ei ollwng i golli. Heb. 2. 1.

Y mae yr Arglwydd Iesu yn cynghori, nid yn unig pa fodd y gwrandawom, ond hefyd pa beth. Marc 4. 24. Gair yr Arglwydd, sef yr holl air, ac yn ddigymysg, yn unig sydd i ni wrandaw arno a'i gredu. Mae efengyl arall—philosophi a gwag dwyll—heresiau dinystriol—ymadrodd yn ysu fel cancr, eto yn y byd; pethau i'w gochel ydynt fel gwenwyn marwol. Trwy glywed gair Duw, yn unig, y mae ffydd yn cael ei choneddu; a didwyll laeth y gair yn unig, sydd yn peri cynydd. Rhuf. 10. 17. 1 Petr. 2. 2. Edr. GAIR, GWNEUTHUR.

GWRDD, (wrdd) cryf, cadarn; awchus, pybyr, tanbaid, poethlyd.—'Gwrdd deirw Basan a'm hamgylchynasant.' Salm 22. 12. Pridodolir y gair Heb. אֲבִירִים i deirw, Salm 68. 30.—i feirch, ac a gyffeithir cryfion, Barn. 5. 22. Jer. 47. 3.—cedyrn, Jer. 8. 16. i arwyddo cryfder y creaduriaid hyn. Arwydda hefyd adenydd aderyn, o herwydd bod ei gryfder yn ei adenydd. Deut. 32. 11. Edr. BASAN, TEIRW.

GWREGYS—U, (gwrag) gwag-rwym. Yr oedd yr Iuddewon, a'r Cenedloedd dŵyreiniol, yn gwisgo dillad llaesion rhydd am danynt; am hyny yr oedd yn rheidiol iddynt wrth wregysau i'w hamdynhau, i'w haddasu at waith, nen i rodio. Ioan 13. 4. Act. 21. 11. 1 Bren. 18. 46.

'A rydd wregysau at y marsiandwr.' Heb. כְּכַרְכַּר *Canaanaid*. Diar. 31. 24. Yr oedd math o wregysau costus iawn, wedi eu gwneithur yn gywrain, ac o ddefnyddiau gwerthfawr, ac yn cael eu prynu a'u gwerthu gan farsandwyr.

'Gwregysais di â lliau main.' Ezec. 16. 10. Mewn amser o alar, byddent yn lle y gwregysau gwerthfawr hyn, yn ymwregysu â sach-lian. Esa. 3. 24. a 22. 12.—Elias a Ioan Fedyddiwr a ymwregysent â gwregys croen am eu llwynau. 2 Bren. 1. 8. Mat. 3. 4.—Gweision a'u llwynau wedi eu hamgylch-wregysu yw gweision parod at eu gwaith, ac nid yn gysglyd, yn segur, ac yn afreolaidd. Luc 12. 35, 36. a 17. 10.

Yn eŷ gwregysau y byddent yn dwyn eu harian. 'Na feddwch aur, nac arian, nac efydd i'ch pyrsau.' *Gr. εις τας ζωνας υμων, yn eich gwregysau.* W. S. 'Casglu cyflog i god dyllog.' Heb. gwregys tyllog. Hag. 1. 6. Felly byddai hefyd y Rhufeiniaid gynt, Horace, Ep.

2. Lib. 2. l. 30. Ac felly gwna yr Arabiaid yn Barbari hyd heddyw. Shaw's Travels.

Yr oedd gwregys yr offeiriad i fod am yr ephod; 'o aur, sidan glas, a phorphor, ysgarlad hefyd, a llian main cyfrododd.' Exod. 28. 8. Yn cyfateb i hyn ymddangosodd yr Arglwydd Iesu mewn gwledigaeth i Ioan, 'Wedi ymwisgo a gwisg laes hyd ei draed, ac wedi ymwregysu a gwregys aur.' Dat. 1. 13. Fel y mae gwregys am y lwynau yn arwyddo parodrwydd, a chryfder, a chadernid, yn y rhai mewn swyddau, at eu gwaith; felly mae Crist, ac felly y gweddai i holl weision Duw fod. Y mae Crist, a'i wregys am dano, yn nghanol y caith ganwyllbren aur, yn arwydd o'i ffyddlondeb a'i gyflawnder yn ei swydd. Esa. 11. 5. Dan. 10. 5. Gyd a'r parodrwydd a'r ffyddlondeb mwyaf y mae yn gweinyddu ynddi, ac ni ddiosg ei wregys nes y byddo ei waith wedi ei gwblhau yn berffaith, ac yn ogoneddus. Y mae ffyddlondeb a chyflawnder fel gwreys aur yn harddu y gwisgoedd eraill, yn ei brydfertu yn ogoneddus yn ei holl weinyddiad tu ag at ei bobl, a thu ag at ei elynion hefyd, fel plaid ei bobl. 'Efe a wisgodd ardderchogrwydd, gwisgodd yr Arglwydd nerth, ac ymwregysodd.' Salm 93. 1. a 45. 3, 4. a 72. 12. Esa. 59. 17. Hos. 2. 20. Heb. 2. 17. 1 Ioan 1. 9. Dat. 3. 14.

'Wedi amgylch-wregysu eich lwynau a gwirionedd.' Eph. 6. 14. At y gwregys milwraidd y mae y cyfeiriad yma. Byddai y gwregysau yn gyffredin yn harddwych a gwerthfawr, ac yn cael en rhoddi weithiau fel gwobr i filwyr. 2 Sam. 18. 11. Rhoddodd Jonathan ei wregys i Dafydd. 1 Sam. 18. 4.

'Efe sydd yn datod rhwym breninoedd, ac yn rhwmo gwregys am eu llwynau hwyut.' Job 12. 18. Y mae breninoedd yn ei law; y mae yn eu diarfogi, ac yn eu hiselhaul fel y gwelo yn dda: yn datod eu rhwym milwraidd, ac yn eu gwisgo a gwregys caethwas. Y mae yn eu harfogi an yn eu hiarfogi, yn eu cryfhau ac yn eu gwanhau, wrth ei ewyllys, ac i gwblhau ei amcanion. Y mae dau ben y corph yn cyfarfod yn y lwynau; cryfhan y lwynau yw cryfhat y corph i gyd. Os bydd y lwynau yn weiniaid nis diehon y cluniau na'r breichiau fod yn gryfion. Yr hyn yw y lwynau i'r corph, hyn ydyw y meddwl i'r enaid; os bydd y meddwl yn wan, bydd y dyn yn mhob peth yn wan hefyd; rhaid cryfhau y meddwl i gryfhau y dyn. Achos gwendid meddwl dyn yw cuogrwydd cydwybod, a llygredigaethau y galon; yn yr efbongyl, yr hon ydyw gwirionedd Duw, y mae meddyginiath oddiwrth y pethau hyn yn cael ei ddadguddio; tystiolaeth y gair an danynt yn grediniol yn y meddwl, yn unig a'i cryfha. Gwirionedd Duw, fel gwregys, yn wirioneddol yn y meddwl a'i cryfha yn effeithiol, yn erbyn pob peth o'i du ei hun a fyddo yn ei wanhau. Gwirionedd Duw am yr iechyd-wriaeth yn wirioneddol yn y meddwl trwy

ffydd, yw yr unig both a ddichon gryfhau y meddwl. Duw sydd, fel hyn, yn en gwregysu a nerth i ryfel; ac yn en gwregysu a llawenydd am y fuddugoliaeth, yn rhoddi nerth i'r diffygiol, ac yn amlhau cryfder i'r rhai dirym. Salm 18. 23, 39. a 30. 11.

GWREICHION—EN—I, (gwraich) tenyn, tân, marwydo, ulw.—'Yn eich amgylchu eich hunain a gwreichion.' Esa. 50. 11. Cynneu tân, ac amgylchynu eu hunain a gwraichion, a rhodio wrth lewyrch eu tân, a arwydda dilyn eu dychymygon, eu cyflawnder, eu doethineb, a'u nerth eu hunain am ddiogelwch a chysur, yn lle byw trwy ffydd ac ymddirid yn yr Arglwydd; eu siomi a gant, ac mewn gofid y gorweddant yn y diwedd. Neu ynta, cynneu tân a arwydda, cyffroi crledigaethau, fel darfu yr Iuddewon yn erbyn Crist a'i apostolion, yr hyn a ddiweddodd yn eu dinystr eu hunain. Gwel Vitrinia, Lowth.

GWRENG, (gwr-ong) dyn cyffredin; un o'r werin.—'Yn gystal gwreng a boneddig.' Salm 40. 2. 'Yn gystal gweryn a boneddigion.' Dr. M. Heb. בני אדם *meibion Adda*. אדם בני *meibion gur*. Y mae pawb yn gyfrifedig i Dduw, ac y mae ef yn ddigon mawr i alw pawb, ac nid yw efe yn edrych heibio y gwaelfaf. Y mae ein cyfieithwyr ni, a'r Saesonagc hefyd, wedi gwahaniaethu rhwng ystyr y geiriau בני אדם *Beni Adam*, a בני איש *Beni Aish*, fel pe arwyddai y cyntaf *isafaid*, a'r diweddaf *uchafaid*. Amlwg yw yr arwddאדם בני *Beni Adam*, 'mab y dyn,' urddasrwydd a mawrhydi, yn Salm 80. 17. Gelwir Daniel, yr hwn oedd o deulu offeiriadol, בני אדם *mab y dyn*. Dan. 8. 17.—'Ar yr orsedd yr oedd כמראה אדם *megys gwlediad dyn*.' Ezec. 1. 26.—Yr angel a lefarodd wrth Daniel oedd כמראה אדם *fel dull (neu, gwlediad) dyn*. Dan. 10. 18. Yn y lleoedd hyn nid yw y gair yn arwyddo un gradd o isder. Yn y rhif llosg y geiriau בני אדם a arferir am ddynion yn gyffredinol yn anwahanredol, yn Salm 57. 4. a 58. 1. ac yn arwyddo yn hytrach *uchafaid* nag *isafaid*. Yn Salm 146. 3. y mae hyn yn ymddangos yn fwy cadarn. אדם בני אדם *Na hyderwch ar fab y dyn*. Pan y cydunir hwynt, אדם אדם ydynt o'r un ystyr yn Esa. 13. 12. Folly אדם אדם *אדם* yn Salm 144. 3. אדם אדם *אדם* ydynt o'r un ystyr yn Job 25. 6. Salm 8. 5. Esa. 51. 12. a 56. 2. אדם אדם *אדם* ydynt felly yn Num. 23. 19. Job 35. 8. Jer. 49. 18. a 51. 43. Eto yr un ystyr sydd אדם אדם *אדם* yn Esa. 52. 14. Jer. 32. 19. Mic. 5. 7. Eglur yw, oddiwrth y cynlluniau hyn, nad ydyw y geiriau o aneurheidwrydd yn dynodi graddau yn mhlith dynion; ond yn arwyddo plant dynion yn gyffredinol, wrth ba enw bynag y gelwir hwynt. Nid oes dim yn ansawdd y geiriau Hebraeg i arwyddo yn neilldwl y gwahaniaeth yn y cyfieithiadau a grybyllwyd uchod. Gellir cyfieithu y geiriau, gan hyny, fel y

canlyn. 'Clywch hyn *chwi feibion Adda*, a *chwi blant dynion*, cyfoethog a thlawd yn nghyd.'

Yn darlunio eilun-addoliaeth cyffredin y wlad, dywed *Esaiah*, 'A'r gwreng sydd yn ymgyrnu, sef i'r eilun, 'a'r boneddig yn ymostwng.' Pen. 2. 9. Bydd y tarn mor gyffredin a'r pechod. 'A'r gwieng a grymir tani, a'r galluog a ddarostyngir.' Pen. 5. 15.

GWRES-OG-I, (ôs) twymyn, angerdd, bryd aniaeth : brydio, poethi. Edr. **ANGERDD**, **DIGTER**, **LLOSG**, **LLID**, **TAN**.—'Yn wresog yu yr Ysbryd.' Act. 18. 25. Rhuf. 12. 11. Ezec. 3. 14. *Heb.* **רוח חמה** *angerdd fy ysbryd*. Dat. 3. 15, 16. *Gr.* **ζεστος**, *brwd*. Gwresog, brwd, fel y priodolir hwynt i ysbryd Cristion, a arwydda ysbryd effro, bywiog, egniol, ac ymdrechgar yn ngwaith yr Arglwydd; yn ei wasanaethu o'r galon, ac a'r holl galon yn egniol. Apolos 'yn wresog (*Gr. yn berwi*) yn yr ysbryd a lefarodd ac a athrawiaethodd yn ddiwyd y pethau a berthynent i'r Arglwydd.—'Ac a ymddiddanawdd yn wrwd yn yr Yspryd, ac a ddyscawdd yddwynt yn ddiyscaelus bethae yr Arglwydd.' W. S. Yr oedd poethder ei ysbryd yn ennyn wrth olwg ar ddysgleirdeb, gogoniant, dwysder, a gwerthfawrogrwydd pethau yr Arglwydd, neu y pethau am yr Arglwydd; yr oedd hyn yr peri diwydrwydd i addysgu eraill ynddynt. Yr oedd ei wresogrwydd yn oleu ac yn ddiwyd. Y mae bod yn wresog yn yr ysbryd yn groes i farweidd-dra, cysgadrawydd, difaterwch, diofalwch, a diegniad, yn ngwaith Duw. Effaith gweithrediadau tanlyd yr Ysbryd Glan, yr hwn a gymharir i dân, ar yr enaid, yw y gwres sanctaidd hwn. Y peth mwyaf addas a rhesymol yn y byd ydyw; a hollol anaddas ac afresymol yw bod yn oerllyd yn nghylch pethau o gymaint pwys a gogoniant. Salm 39. 3. Luc 24. 32.

GWRHYD, (gwr-hyd) hyd gwr; chwe' troedfedd: Gwrhyd Aberystwyth, pum' troedfedd chwe' modfedd. *Gr. oppya*, hyd y ddwy fraich yn estynedig, a lled y ddwyfron. Schleusener.

GWRID-O-OG-COCH, (gwridd) cochi, dygoch, cywilyddio, yswilio, gwlaideiddio; dyndod, gwroldeb. Gwriddoach, harddwych, glandeg.—'Ni fddrent wrido.' Jer. 6. 15. Yr oeddynt yn galed, yn hyf, ac yn ddiogywilydd yn pechu.

'Sydd wyn a gwriddog.' Can. 5. 10. Hardd, ieuanc, iachus; 'tecach na meibion dynon.' Salm 45. 2. Perffeihrwydd tegwch yw, yn ei berson, yn ei swydd gyfrngol, yn ei waith, ac yn ei holl berthynasan. 'Y mae efe oll yn hawddgar.' Can. 5. 16. Y mae cyfeiriad yn y geiriau, tebygol, at 1 Sam. 16. 12. 'Efe,' sef Dafydd, 'oedd wridgoch, a thieg yr olwg, a hardd o wedd.' Felly Crist, yr hwn yr oedd Dafydd yn ei gysgodi, gwreiddyn a hiliogaeth Dafydd. Nid harddwch cnawdol a briodolir i Grist, oud harddwch dwyfol; harddwch sanct-

eiddrwydd; harddwch graslonrwydd a thiriondeb; harddwch ei ddoniau a'i ffyddlondeb yn ngweinyddiad. ei swyddan; harddwch ei gyfiawnder, a gwerth ei aberth—yn y pethau hyn y mae 'yn rhagori ar ddeng mil.'

'Can ys pwy pwnc a wrido o'm pleit i,' &c. Marc 8. 38. W. S.

GWRIOGAETH, (gwriawg) gwarchogaeth, ymostyngiad.—'Ar y rhai hyny y cyfodd Solomon dreth wriogaeth.' 1 Bren. 9. 21. Arwydda y gair *Heb.* **סם** a gyfieithir *gwriogaeth*, bob amser cyllid o wyr, wedi eu neillduo oddiwrth eraill i wneyd rhyw gaeth waith. Cyfieithir ef yn aml *treth*. Deut. 20. 11. Jes. 16. 10. Barn. 1. 30. 1 Bren. 5. 13, 14. 2 Cron. 8. 8. Esa. 31. 8.

GWRTETHIO, (gwr-taeth) teilo, amaethu, diwyllo tir, llafurio, trin.—'Ti a'i gwrteithiaist wedi ei blino.' Salm 68. 9. Y geiriau a gyfciriant at ddaioni yr Arglwydd tuag at ei bobl yn yr anialwch, yn gwlawio manna iddynt wrth eu hangen, ac fel hyn yn eu diangennu, eu cryfhau, a'u cysuro, yn nghanol eu holl lafur a'u blinder ar eu taith yn yr anialwch. Ond fel y mae y Salm yn llefaru yn brophwydoliaethol am esgyniad Crist i'r nef, diammaeu fod y geiriau yn rhagfynegiad o dywalltiad yr Ysbryd Glan ar ddydd y Pentecost, a'r adfywiad rhyfedd wedi hyn ar yr eglwys. Yr oedd wedi ei blino, ac yn isel iawn cyn hyn; ond wodi dyhidlo y gwlaw graslawn, neu **גורף** *gwirfoddol*, *helaeth*, adfywiodd, cryfhaodd, a chynnyddodd yn ddifawr. Mae gofal neillduol Duw am ei eglwys wedi cael ei amlygu yn mhob oes; ac y mae ganddo ddigon o fodd i'w chynnal a'i hymgeleddu, pan byddo iselaf arni.

GWRIIBAN, (gwrth-ban) rycan, torset, teisban. Edr. **CWRILD**. 2 Bren. 8. 15. Barn. 4. 18.

GWRTH-DDYWEDYD, (gwrth-dywedwyd) gwrthebru, dywedwyd yn erbyn.—'Nid yn gwrth-ddywedwyd.' Tit. 2. 9. Y mae hyn yn anaddas i'r parch a'r ufudd-dod dyledus oddiwrth weinidogion i'w meistriaid.

GWRTHDRO-FEYDD, (gwrth-dro) gwrthgilio, encilio; troad yn ol, tynu yn ol. Jer. 2. 19. a 5. 6.

GWRTHEB, (gwrth-eb) croes-ateb, gwrthddadl.—'Ac ni allasant wrtheb iddo am y pethau hyn.' Luc 14. 6. W. S.

GWRTH-GLAWDD, amglawdd, amgloddiaid, amgaer; amddiffynta. Deut. 20. 19, 20. Esa. 29. 3.

GWRTHYRCH, (gwrth-cyrch) cyrchiad gwrthwynebol, gelynol. 'Gwrthgyrch blaid,' plaid elynol. Salm 3. 2. E. Prys.

GWRTHNYSIG-RWYDD, (gwrth-naws) cyndyn, anhydryn, afrywiog, ystyfnig, anhydryn, anhywedd, anystwyth, cildyn. 1 Sam. 20. 30. Diar. 14. 14. Jer. 3. 6, 22. Deut. 31. 27. Esa. 19. 14. Edr. **ANHVDYN**, **CILDYN**, **CYNDYN**.

GWRTHOD, (gwrth) llysu, rhoi heibio, bwrw ymaith. Yr ydys yn gwrthod peth o herwydd ei anfuiddoldeb, ei anaddasrwydd; neu o blegid nad yw y meddwl yn ei gymeradwyo, ac yn synied yn dda am dano. Dichon y bai fod yn agwedd a synied y meddwl, ac nid yn y gwrthdrysych. Pan y byddo dynion yn gwrthod Duw, ei addoliad, a'i ddeddfau, yn y meddwl tywyll, annuwiol, y mae y bai. Y mae Duw yn hollol addas a buddiol, ac yn deilwng o bob derbynaiad; ond y mae dynion o swnied cnawdol, tywyll, ac annuwiol, yn ei wrthod; a thrwy hyn yn gwrthod eu dedwyddwch eu hunain. Exod. 16. 28. 1 Sam. 10. 19. 2 Cron. 24. 20, 24. Jer. 2. 17. a 5. 19. Ezec. 5. 6.

'Gwrthodwyd Crist gan ddynion.' 1 Pedr 2. 4. Yr oedd ei angen arnynt; yr oedd yn hollol addas iddynt; yr oedd tystiolaethau hollol ddigonol am dano, pwy oedd; nid oedd neb a allasai en hachub ond efe; eto, er hyn i gyd, *gwrthodwyd* ef gan ddynion, sef gan yr Iuddewon yn nyddiau ei gnawdoliaeth, ac wedi ei esgyniad i'r nefoedd. Marc 8. 31. Luc 17. 25. Act. 13. 46. Y mae yn cael ei wrthod eto gan bawb sydd, er clywed am dano, heb wir gredu ynddo, ac nufuddhau iddo. Heb. 12. 25. Gwrthod Gwaredwr, Iachawdwr, y cariad, y tiriondeb, a'r dedwyddwch mwyaf! Dyma ynfyrwydd na fedd un iaith enw digon hyll ac atgas i roddi arno.

'Ni wrthododd Duw ei bobl, yr hwn a adnabu efe o'r blaen.' Rhuf. 11. 2. Mae y geiriau, 'ni wrthododd,' yn arwyddo fod ei feddwl yn un tuag atynt, a bod ei holl oruchwyliaethau mewn amser yn cyfateb i'w arfaeth mewn perthynas iddynt er tragwyddoldeb. 'Y rhai a ragwybu, a ragluniodd efe hefyd i fod yn un ffurf a delw ei Fab.' Nid yw Duw wedi newid ei feddwl yn ei arfaeth, ond ei gwblhau y mae, trwy alw, cyfiawnhau, a gogoneddu y rhai a ragwybu ac a ragluniodd ofc. Rhuf. 8. 29. Er iddo eu cystuddio, a chuddio ei wyneb oddi wrthynt, eto, nid yn dragwydd y gwrthyd yr Arglwydd hwynt; ond efe a dosturia yn ol amllder ei drugareddau. Galar. 3. 31.

GWRTHOL, (gwrth-ol) o'r tu ol, o'r tu cefn, yn wysg ei gefn, yn ei wrthgefn. Salm 56. 9.

GWRTHRYFEL-A-GAR-WYR, (gwrth-rhyfel) gwrthluydd, gwrthin, afreolaeth; codi yn erbyn y llywodraeth a fyddom, dani. Num. xvi. 2 Sam. xv. Gen. 14. 4.—Y mae dynion yn gwrthryfela yn erbyn yr Arglwydd trwy ddiystyrn ei awdurdod, a gwneuthur yr hyn y mae yn ei warafun. Salm 5. 10. a 107. 11. Dan. 9. 5. Deut. 32. 51. Esa. 63. 10. Yr wyf yn gweled 'deddf arall yn fy aelodau, yn gwrthryfela yn erbyn deddf fy meddwl.' Rhuf. 7. 23. Edr. DEDDF, TAD, YMDDAROSTWNG.

GWRTHSEFYLL, (gwrth-saf) gorsafu, gwrthwynebu.—'Fel y galloch wrthsefyll yn y dydd drwg; ac wedi gorphen pob peth, sefyll.' Eph. 6. 13. Yn y dydd drwg y mae pethau,

sef cynllwynion y diafol, bydol lywiawdwy, drygau ysbrydol, i'w gwrthsefyll; ond gellir eu gwrthsefyll oll, ond cael yr holl arfogaeath am danom. Ynfyrwydd yw rhoddi hebio gwrthsefyll nes gorphenir pob peth; sef hyd nes byddo y gelyn diweddfawedi ei orchfygu. Wedi gorphen pob peth, nid gwrthsefyll fydd y pryd hwnw, ond sefyll yn fuddngoliaethus, yn orfoleddus, ac yn ogoneddus, heb un gelyn i'w wrthsefyll am byth. Y rhai sydd yn gwrthsefyll yn y dydd drwg, a gânt sefyll yn eu rhan yn dydd Crist. Yn y dydd drwg y mae gwrthwynebwyr lawer (*αντικειμενοι πολλοι*) am hyn y rhaid (*αντιστηναι*) *gwrthsefyll*, neu gollu y dydd dros byth. Nid oes amser i roddi arfau i lawr tra byddom yn mhllith gwrthwynebwyr lawer; ond (*αντικειστητε*) *gwrthwynebu* a *gwrthsefyll* hyd at waed, sef hyd at gollu bywyd. Os yw Duw (*υπερ*) trosom, pwy all fod (*χαθ'*) yn ein herbyn? pa ddyd, pa gythraul, pa ddywysogaethau ac awdurdodau a ddi-chon lwyddo yn ein herbyn? Rhuf. 8. 31.

GWRTHYUN-I, (gwrth-un) dybryd, anffurfiol, anwmp; anaddfwynder, anharddwch, hagrwrch. Deut. 17. 1. 2 Sam. 14. 25. Dan. 1. 4.

GWRTHWYNEB-U-WR-WYR, (gwrthwyneb) yn erbyn; gwrthsefyll; chwyd-duedd; alariad; cyfogiad. Y mae dynion yn rhodio yn wrthwyneb i'r Arglwydd trwy ei wrthod ef a'i ordinhadau, ac anufudd-dod i'w air; y mae yntau yn rhodio yn ngwrthwyneb iddynt hwy yn ei farnedigaethau cospedigaethol am eu pechodau. Lef. 26. 24, 25.

'A'r rhai hyn (sef y cnawd a'r ysbryd) a wrthwynebant eu gilydd.' Gal. 5. 17.—'A'r ei hyn a gyverbyniat y gilydd.' W. S. Y gair *αντικειται*, a arwydda ymosod yn erbyn eu gilydd, fel y gwna dwy fyddin o elynion, neu ddwy wersyllfa yn agos gyferbyn a'u gilydd, yn barod at ymladdfeydd beanyddiol. Minert. Felly y mae y cnawd a'r ysbryd, deddf yn yr aelodau, a deddf y meddwl, mewn ctedadyn; y rhai hyn a wrthwynebant eu gilydd yn mhob peth, yn anghymmodol. Y maent yn wersylloedd gwrthwynebol, ac agos iawn; sef yn yr un meddwl, yn yr un galon, yn yr un ewyllys, deall, a serchiadau; y mae y naill yn gweithredu yn wrthwynebol i'r llall yn mhob dim, a chyd a'i holl gryfder. Dwy anian ydynt, croes yn eu tarddiad, eu hansawdd, eu natur, a'u heffeithiau; ond y mae y cnawd i'w groeshoelio, ei farweiddao, a'i ddyosg; a'r ysbryd i'w fywhau, a'i adnewyddu o ddydd i ddydd. Mat. 26. 41. Rhuf. 7. 15, 18. a 8. 6, 7, 13. Can. 5. 2. Col. 1. 21. Edr. DEDDF.

'Oblegid y mae eich gwrthwynebwyr diafol megys llew,' &c. 1 Pedr 5. 8. Mae y cnawd yn wrthwynebwyr oddifewn yn y tŷ, ac y mae y diafol yn wrthwynebwyr oddi allan i'r ctedadyn; yr hwn y gorchymynir iddo ei wrthwynebu (*αντιστητε*) yn gadarn yn y fydd. Adn. 9. Iago 4. 7. Y gair *αντιδικος*, a gyf-

ieithir yma *gwrthwynebur*, a arwydda *gwrthwynebur mewn llys*, neu *dyst yn erbyn un*. Gelwir y diafol 'Cyhuddwr y brodyr.' Dat. 12. 10. Cymh. Job 1. 9. a 2. 5. Zech. 3. 1. Edr. CRUDDO, SATAN. Y mae y gwrthwynebur hwn yn cael ei gyffelybu i lew, o ran ei gryfder, ei grenlonder, a'i ddiwydrwydd. Mae yn ddibaid yn myned oddi amgylch yn greuion, ac yn ei holl nerth; rhaid ei wrthwynebu a'i orchfygu; nid oes byth heddychu ág ef heb gael ein llyncu ganddo. Nid oes orphwysfa iddo, na heddwch ganddo. *Ou diduati avapavou, oude vixau, oude vixameros.* Plant. in Vita. Marcel. Ond, o'i wrthwynebu yn gadarn yn y ffydd, fe ffy. Trwy offerynap, yn gyffredinol, y mae y gwrthwynebur hwn yn gweithredu. Y mae y byd a'r cnawd tano, ac yntau, fel penlluyddwr, yn eu llywodraethu, ac yn gweithredu ynddynt a thrwyddynt. Weithiau yn bwgwth, weithiau eraill yn hudo a maglu. Weithiau y maent yn llewod, brydiau eraill yn seirph tano. Y mae pechaduriaid annuwiol yn addas offerynan i'w ddybenion, gan fod yr un anian ynddynt hwy ac yntau; ei hâd ydynt. Ond, medd yr Arglwydd Iesu wrth ei ddysgyblion, 'Myfi a roddaf i chwi enau a doethineb, yr hon nis gall eich holl wrthwynebwyr na dywedyd yn ei herbyn, na'i gwrthsefyll.' Luc 21. 15.

GWRTHWYNEB-WRAIG, (gwrthwynebwraig) gwraig wrthwynebol, elyniaethol, fel yr oedd Peninnah i Hannah. 1 Sam. 1. 6.

GWRYCH-OEDD, (rhych) cae, bid, gwiddi, perth; rhawyn.—Codi gwrych, ymhyllu, gerwino. 'Alaethwch, a gwibiwch gan y gwrychod.' Jer. 49. 3. 'O amgylch y mur-oedd.' Dr. M.—'O fewn y gwrychoedd.' Dr. Blayney. Wrth *גדרות* y mae i ni ddeall y gwrychoedd, neu yr amddiffynfaoedd oddi amgylch y pentrefydd, neu ddinasoedd bychain, er eu diffyniad rhag lladron, &c. y rhai na anrhydeddent â'r enw mur, neu furiau, addas i gadw gelynyon allan, a ymosodai arnynt yn rheolaidd, yn ol trefn rhyfel. Gwahaniaetha y Salmwydd y rhai hyn oddiwrth amddiffynfaoedd dinasoedd: 'Drylliaist ei holl (*גדרותיו*) *gaerau* ef, gwnaethost ei (*מבצריו*) *amddiffynfaoedd* yn adwyau.' Salm 89. 40. Trigolion y pentrefydd 'merched Rabbath, a wibient fel dyonion y wallgof gan ofn, o fewn y gwrychoedd hyn, heb feiddio dyfod alian, rhag ofn y gelyn yr hwn yr oeddynt yn ei ddysgwyl.

GWRYF-AU-OEDD, (rhvf) tynlesfyn, gwasgar. Gwryfau cwch, gwryf basged; gwryf caws, neu *gwasg caws*.—'Ni sathr sathrydd gwin yn y gwryfoedd.' Esa. 16. 10. Am Moab y llefara y prophwyd, ac y mae yn cwyn-fan iddi, ac yn galaru trosti am ei hanrheithiad trwm, fel yr oedd yr holl wlad a'i chynnyrch wedi eu dyfetha: ni byddai casglu grawnwin, na sathru gwin yn y gwryfoedd. Gwnaed y difrod hwn ar y wlad gan Salmanezur, (yn ol barn Vitranga) pan y daeth i fynu yn erbyn

Samaria. 2 Bren. 18. 9, 10. Vitranga in loc.

GWRYM, (rhyrn) nerth, cadernid; gwni, cysylltiad, cydiad; gwrym, ymyl dilledyn; godre. Exod. 39. 23.

GWTH-IO, (wth) *Gr. wthaw*; cilgwth, ysgwd; hwrddio, dirio.—'Ac yr oeddynt ill dau mewn gwth o oedran.' Luc 1. 7. 'Mewn swrn *gia* o oedran.' W. S. Exod. 11. 1. Num. 35. 20. Dent. 13. 5. Job 30. 12. Salm 118. 13.

GWYBOD-AETH, GWYBEDIYDD, (gwyb) deall, dirnad, adnabod; dealltwriaeth, adnabyddiaeth: un yn deall. Edr. DEALL, DOETH, ADNABOD. Y mae gwybod, a gwybodaeth yn briodol i'r Arglwydd, yn hanfodol, ac yn anfeidrol, ac yn y modd mwyaf perffaith. Nis gall fod heb wybod mwy na bod heb allu, heb fywyd, heb sancteiddrwydd. Y mae gwybodaeth Daw yn gydradd â'i hanfod, ac a'r priodoliaethau eraill yn yr hanfod, sef yn anfeidrol, ac yn anfesuredig. Darlunir cantau yr olwynion yn ngweledigaeth Ezeziel (pen. 1. 18.) 'yn llawn llygaid oddi amgylch;' felly y mae Duw yn llygaid i gyd, yn glustiau i gyd, ac yn ddeall i gyd. 'Duw gwybodaeth yw yr Arglwydd.' 1 Sam. 2. 3. Y mae Duw yn Hollwybodol; yn gwybod pob peth sydd mewn bod, a fydd, neu a allai fod, a gwybodaeth berffaith, fanwl, neillduol. Y mae yn ei adnabod ei hun, ei hanfod ei hun, a *throyddo* ei hun, yn y modd mwyaf cyflawn a pherffaith. 1 Cor. 2. 10. Salm 147. 5. Yr ydym ni yn adnabod Duw yn ei greaduriaid, trwy ei weithredoedd, neu ddadguddiad; ond y mae Duw yn adnabod ei hun *ynddo* ei hun, a *throyddo* ei hun; a hyn yn berffaith, yn un weithred dragwyddol y deall dwyfol, heb ddim ychwanegiad ati. 'Nid llygad o gnawd sydd iddo ef; ac nid fel y gwel dyn y gweli di.*' Job 10. 4. Y mae y wybodaeth hon yn perthynu i'r Personau Dwyfol yn gydradd, ac y mae y naill yn adabod y llall a gwybodaeth berffaith gyflawn. 'Nid edwyn neb y Mab ond y Tad: ac nid edwyn neb y Tad ond y Mab,' sef yn gyflawn, ac yn hanfodol, ac nid trwy ddadguddiad, gweithrediadau nac effeithiau. Mat. 11. 27.

Rhoddir amryu enwau ar wybodaeth Duw yn yr ysgrythyrau, yn ol amrywiol berthynasau y gwrthdrysychau. Am bethau presennol, *gwybodaeth* neu *edrychiad* yw; am bethau aethant heibio, *coffadwriaeth* yw; am bethau i ddyfod, *rhagwybodaeth* yw; mewn perthynas i drefniad dull o weithredu, *doethineb* a *deall* yw. Rhaid i un fod yn wybodns cyn y gallo fod yn ddoeth; gwreiddyn doethineb yw gwybodaeth, a blodeuyn gwybodaeth yw doethineb. Am fod ei wybodaeth yn cyrhaedd at

* Cognoscit se perfecta, et summe perfecta, ita quod nihil perfectius possit cognoscere, vel cognosci. Cognoscit ergo se secundum suam essentiam, et secundum omnes suas conditiones, relationes, et circumstantias universas.—Non est res quam Deus non cognoscit proprie et distincte; hec enim cognitio perfectior est confusa. Bradwardin, 1. 1. c. 1. sec. 9.

wrthddrychau yn gyffredinol, sef pob gwrthddrych, y mae yn hollwybodol. Y mae yn adnabod pob gwrthddrych, pob gwrthddrych yn gyflawn, ar un olwg, yn wahaniaethol heb gymyagedd. Nid ydyw amlder gwrthddrychau, na phellder amser, na lle, yn gwæuthur dim gwahaniaeth. Y mae pob peth gydag ef yn bresennol, ar unwaith, bob amser, sydd gyda ni yn cael eu cyflawni mewn amser.† Dan. 2. 21, 22. 1 Cor. 3. 19, 20. Esa. 44. 7. Rhuf. 11. 33. Heb. 4. 13. Salm 47. 4. a 56. 8. a 94. 9, 10, 11. a cxlvii. Mat. 10. 30.

1. Y mae yn adnabod yr holl creaduriaid, pob creadur yn neillduol, ac yn eu holl amrywiol naturiaethau, megys angelion, dynion, anifeiliaid, planigion, &c. yr un fath a phe na b'ai ond un creadur yn bod. 'Gwelodd Duw bob peth a wnaethai.' Gen. 1. 31. Mat. vi.—2. Y mae yn adnabod holl amgylchiadau a gweithredoedd ei creaduriaid; pa le a pha fodd y maent; a pha beth, a pha fodd, ac i ba ddyben y maent yn gweithredu. • Y mae calonau, arenau, meddyliau, geiriau, gweithredoedd, a dybenion holl blant dynion yn noeth ac yn agored i'w lygaid ef. Heb. 4. 13. Salm 50 11. a 90. 8. a 94. 11. a 139. 4. a 119. 168. a 147. 4. Job 34. 21. Diar. 15. 11. 2 Bren. 6. 12. Rhuf. 8. 27. Dat. 2. 23.—3. Y mae gwybodaeth o bob peth yn gyflawn, yn sicr, ac yn wirioneddol, heb bosiblirwydd o gamsyniad.—4. Y mae yn gwybod pob peth o hono ei hun, ac nid y naill wrthddrych trwy wrthddrych arall, na thrwy ddyweddiad, na thrwy ddsaguddiad, na thrwy ymresymiad.—5. Er bod creaduriaid yn myned ac yn dyfod, o ran eu dull o hanfodi, ond nid ydynt yn ei wybodaeth ef o honynt; y mae ei wybodaeth yn presennoli pob peth iddynt ar unwaith; nid oes myned a dyfod, na chynnyddu na lleihau yn ei wybodaeth mwy nag yn ei hanfod. 'Y mae yn mynegi y diwedd o'r dechreuad, ac er cynt yr hyn ni wnaod eto.' Esa. 46. 10. Mae yr holl brophwyddoliaethau yn amlygu hyn.—6. Y mae holl amrywiaethau a chyfnewidiadau pethau cyfnewidiol, yn anghyfnewidiol adnabyddus iddo ef, ar unwaith dros byth. 'Hysbys i Dduw ei weithredoedd oll erioed.' Act. 15. 18. Yn myfyrio ar y pethau hyn gwaeddai Dafydd, 'Dyma wybodaeth rhy ryfedd i mi; uchel yw, ni fedraf oddi wrthi.' Salm 136. 6. Uchel yw ac addas yn unig i'r Duw mawr. Nis medrwn ei pharchu mewn modd addas am na fedrwn ei hamgyffred—rhy ryfedd i mi—mae fy meddwl yn soddi gan fawredd rhyfeddol y gwrthddrych.

Yn mhllith dynion y mae gwybodaeth o amryw fath, megys, 1. Naturiol, sef y wybodaeth o Dduw a'i berffeithiau, a geir, neu a ellir gael, trwy ystyried y pethau a welir, crëedig, a'u naturiaethau. Rhuf. 1. 21, 28. Judas 10.—2. Gwybodaeth gelfyddydol, i addasu dynion

† Simul et Semel uno actu et uno letu.

at ryw waith neu gelfyddyd. Oddiwrth Dduw y mae pob gwybodaeth o'r fath hon yn dyfod. Exod. 35. 31.—3. Gwybodaeth goruwch-naturiol i ddeongli breuddwydion, &c. Dan. 5. 12.—4. Gwybodaeth hancsiol, a dysgeidiaeth ddynol, yn nghylch ieithoedd, banesiaeth wladol, cenedlaethau a theyrnasocedd y byd, dull a threfn gosodiadau a llywodraethau y byd; Act. 7. 22.—5. Gwybodaeth o ddeddfau Duw, a llythyren y gair. Ezra 7. 12, 25. Rhuf. 2. 18.—6. Gwybodaeth ysbyrdol, efengylaldd, a iachusol. 2 Cor. 2. 14. Rhuf. 15. 14. 1 Cor. 1. 5. 1 Ioan 2. 20. Edr. HADGUDDIO, ENW, GORCHUDD, DECHREUAD.

'Fy ngwas cyflawn a gyflawnha lawer trwy ei wybodaeth.' Esa. 53. 11. Efe yw gwrthddrych y wybodaeth hon sydd yn cyflawnhau. Cawn y cyffelyb eiriau yn Rhuf. 3. 26. 'Fel y byddai efe yn gyflawn, ac yn cyflawnhau y neb sydd o ffydd Iesu; hynny yw, y ffydd sydd a Iesu yn wrthddrych iddi. Y gwrthddrych, sef y gwas cyflawn, ac nid y wybodaeth, yw defnydd y cyflawnhad; ond yn y wybodaeth hono, a thrwy ei ffydd ynddo, y mae y pechadur yn cael ei gyflawnhau. Nid oes neb heb ei gywir adnabod, a chredinaeth ynddo, yn cael ei gyflawnhau trwyddo. Y mae hon yn wybodaeth oruchel o Grist Iesu, a'i osodiad dwyfol, ei addasrwydd, ei gyfiawnder, a'i werthfawrogrwydd, ag sydd yn effeithio ymorphwysiad cyflawn arno, cariad goruchel ato, ymlyniad wrtho, ac ufudd-dod iddo. Vitrina *in loc.*

Tywyllwch a gan grefydd sydd gan mwyaf wedi toi y ddaear hyd yma; a mawr yw tywyllwch hyd yn nod y rhai sydd a meddion gwybodaeth ganddynt; a llawer yn cael eu dyfetha o eisiau gwybodaeth, trwy eu hesgeuluscra a'u diystyrwch o wybodaeth; hefyd, o ran, yma, y gwyir goreu. Ond y mae addewidion gwerthiawr am gynnydd gwybodaeth yr Arglwydd ar y ddaear cyn diwedd amser. 'Y ddaear a fydd yn llawn o wybodaeth yr Arglwydd.' Esa. 11. 9. Hab. 2. 14. Prysured yr amser hyfryd!

GWYCH-ION-U, (gwy) Heb. כִּנְיָ Gwydd. GLAN, GLUAR; peffr, percus, tiws, dillyn, hoyw, pinc, trwsiadus; dewr, giew.—'Bellach, frodyr, byddwch wych.' 'Ewch yn iach.' W. S. 2 Cor. 13. 11.—'Dillad gwyghion,' sef dillad dysglauer, clauerwynion. Iago 2. 2.—'Helaeli-wych,' holaethrwydd o'r goreuon.' Luc 16. 19.

GWYCHR, (gwy) dewr, gwrol, hyf.—'Y mae ef yn y hannoc hwy y vynd rhacddyn yn wechr.' Argument yr Epistol cyntaf i Pedr. W. S.

GWYDD, (gw-ydd) presennoldeb, cynwedd, cynnrychioldeb. Yn ngwydd, ger bron.—'Allan o wydd yr Arglwydd,' sef oddi ger bron ei wyneb, neu ryw arwydd gwledig o'r presennoldeb dwyfol. Gen. 4. 16. Salm 139. 7. Luc 13. 26.

GWYDD, (gw-ydd) coed; pryagoed; peiriant, neu ermyg gwëydd, aderyn o'r enw. Gen. 21. 15. Mat. 21. 8. Marc 11. 8.

GWYDR, (gwyd) *Llad.* VITRUM; *Gwyddel.* GLAINE. *Edr.* DRYCH. Corph caled, dysglaer, brau, celfydd-weithiedig o halen a thywod, neu geryg, trwy wres tân; nid halen cyffredin, ond halen a geir o ludw rhyw lysiau, megys rhedyn, &c. ceryg fflint, neu gallestr, a arferir yn gyffredin. Mae gwybedyddion naturiaeth o'r farn nad oes un corph na ellir ei wydroli; hyd yn nod aur a wydroli'r gal belydr yr haul trwy losg-wydr: ac ni ellir trwy y gradd mwyaf o wres tân weithredu ar un corph yn mhellach na'i wydroli. Yr oedd y gelfyddyd o wneuthur gwydr yn adnabyddus yn foreu i'r hynafiaid. Sidon yn Syria yw y lle cyntaf o hynodrwydd am wneuthur gwydr, ac am wydr-dai. Nid oes sôn am ffenestri gwydr cyn tua diwedd y drydedd ganrif. Celfyddwyr gwydr a ddygwyd i'r nys hon gyntaf oddeutu A. D. 674, gan Abad Benedict, i wydro eglwys a monach-dŷ Wearmouth; neu gan Wilfrid, Esgob Caerwrangon (*Worcester*). Ni arferwyd ffenestri gwydr mewn tai yn gyffredin cyn A. D. 1180. Yn yr Ital yr arferwyd hwy gyntaf; oddi yno i Ffrainc, ac oddi yno i Loegr. Am lawer o fynyddoedd yr oedd Venice yn rhagori ar holl Ewrop yn eu gwydrau; ac yn-hir nid oedd neb ond hwy a'r gelfyddyd ganddynt o wneuthur drychau. Eu gwydr-weithiau mawrion oeddynt yn Muran, neu Murano, pentref bach yn agos i'r ddinas hono. Yn y flwyddyn 1557 y dechreuwyd gwneuthur gwydr yn Lloegr, yn Llundain. Y drychau cyntaf yn Lloegr a wnawd yn A. D. 1673, yn Lambeth. Yn braseunol y mae y Ffrancod a'r Saeson yn rhagori ar y Venetiaid yn y gelfyddyd hono. Gwel *Encyclopaedia*.

'O flaen yr orseddfainc yr ydoedd môr o wydr, yn debyg i grystal.' Dat. 4. 6. Mae y darlleniad yn llawer o argaffiadau Groeg *ωc θαλασσα*, neu *megys mor o wydr*, fel yn Pen. 15. 2. Gwel Mintert a Vitrium. Beth bynag am y darlleniad, hyny yn ddiagramu ydyw ystyr y geiriau. Yr oedd o flaen yr orseddfainc balmant, neu wastad-lawr yn debyg i fôr o wydr, gloyw-ddysglaer, ar ba un yr oedd gorsedd-fainc Duw a'r Oen, gorsedd-feinciau y pedwar henuriaid ar hugain, a'r pedwar anfail, a thyrsa yr etholedigion, yn sefyll. Dat. 15. 2. Mae y geiriau yn cyfeirio, wrth bob tebyg-olrwydd, at ddaa le yn yr Hen Destament. Ezechiel yn darlunio gorsedd-fainc Duw, sydd a'r geiriau nodedig canlynol ganddo: 'Ar yr oedd ar benau y pethau byw ddull y ffurfafen, fel lliw grisial ofnadwy, wedi ei hestyn dros eu penau hwy oddi arnodd. Pen. 1. 22. Mae y pethau byw i'w gweld yn cynnal gwaelod, neu wastad-lawr yr orsedd, yr hwn oedd i edrych arno fel lliw grisial ofnadwy; yma megys môr o wydr tebyg i risial. Y mae y darluniadau hyn yn cyfateb i'r olwg a welodd Moses, a hen-

uriaid Israel, ar orsedd-fainc Duw. Exod. 24. 10. 'A gwelsant Dduw Israel, a than ei draed megys gwaith o faen saphir, ac fel corph y nef-oedd o ddysgleirdeb.' Y mae lliw awyr las, a môr o wydr, yn tebygu i'w gilydd; felly y saphir a'r grisial hefyd. Gan hyny, y mae cyfeiriad y geiriau yn dra amlwg. Ond beth y mae yn ei arwyddocau? Wrth yr orsedd mae i ni ddeall y deyrnas, y llywodraeth; sef teyrnas Dduw wedi ei sylfaenu yn Nghrist y Cyfryngwr. Cynghor, ewyllys, ac arfaeth Duw yn Nghrist yw gosail yr orsedd gyfryngol a'r deyrnas, yn mha un y mae yr holl briodoliaethau dwyfol yn cyd-ddysgleirio ac i'w gwelied fel mewn gwydr gloyw. 'Cyfiawnder a barn yw trigfa, neu *Heb.* מִכְרָן *sicrhad* ei orsedd-fainc.' Salm 80. 14. a 97. 2. Y mae gorsedd-fainc y gras wedi ei sylfaenu mewn cyfiawnder; cafiawnder Crist yw ei sylfaen. Ni fyn Duw gyfranu gras heb yr amlygrwydd mwyaf dysglaer ger bron dynion o'i gyfiawnder. Gwelir, gan hyny, ewyllys, cynghor, ac arfaeth Duw yn sefydlog, ac yn ddiwyfnawid, fel môr wedi ei galedu yn wydr; a chyfiawnder, gwirionedd, a heddwch wedi cyd-gyfarfod, ac yn cyd-ddysgleirio. Dŷma fôr fel gwydr gloyw, i'w ddangos ger bron pawb a thros byth. Gwydr gloyw yw y drefn fawr yn Nghrist, yn dangos yn y modd dysgleiriaf ogoniant y Duwdod yn nghadwedigaeth ei bobl; y mae efe yn eistedd ar ei orsedd arno, a hwythau i gyd yn sefyll arno a thelynu Duw gant. Dat. 15. 2. Hwy yw yw y rhai sydd yn cael y maes ar y bwystfil; a hwy yn unig yw y rhai sydd yn addoli ac yn molianu Duw a'r Oen. Y mae arfaeth gadarn Duw, ac arfaeth ddysglaer Duw, yn dangos ei ogoniant, ac yn eu llenwi a syndod a gortoledd. Mae yr arwydd-lun yn odidog, a'r darluniad yn ardderchog. Nid oedd yr eglwys dan yr Hen Destament yn ymddangos yn sefyll ar yr un llawr a'r orsedd; rhoddwyd iddynt ddaguddiad gweledigaethol ofnadwy o honi. Ond dan y Testament Newydd rhoddwyd goleuni mwy, a dygwyd yr eglwys i agosach cymdeithas, ac yn nes at yr orsedd. Yr un yw arfaeth a threfn Duw tan bob goruchwyliaethau, a'r un yw sylfaen yr eglwys; ond y mae ei goleuni yn fwy; a'i phrofiad, yn ganlynol, wedi ychwanegu. Y mae cynghor ac arfaeth Duw yn fwy dysglaer yn ei golwg, a hithau yn sefyll ac yn ymgynnal arnynt yn fwy sefydlog, buddugoliaethus, a gorfoleddus.

'A'r ddinas oedd aur pur, yn debyg i wydr gloyw.' Dat. 21. 18. Y ddinas yw yr eglwys; yr adeiladau ynddi ydyw y credinwyr, wedi eu galw, a'u sancteiddio; y rhai ydynt yn werthfawr, yn sylweddol, ac yn ddysglaer, fel aur a gwydr gloyw.

GWYDDOR—ION, (gwydd) cynreol; egwyddorion cyntaf gwybodaeth.—'Gwyddorion dechreuad ymadroddion Duw.' Heb. 5. 12. Y pethau cyntaf i'w dysgu a'u gwybod o'r

athrawiaeth Gristionogol; neu yn hytraoch sefydliadau y gyfraith yn yr Hen Destament oeddynt ddechreuad ymadroddion Duw. Dyben yr holl osodiadau y rhoddir hanes am dan-ynŷ yn yr ymadroddion hyn, oeddynt gyagodol. Y peth cyntaf oedd yr Iuddewon i'w ddyagu trwyddynt oedd Crist, ei berson, ei aberth, a'i swyddau; am dano ef yr ysgrifennodd Moses a'r prophwydi; a'r pethau am dano ef oedd yn cael eu darlunio a'u dangos.—Hyn oedd gwyddorion; ymadroddion Duw a ymddiriedwyd i'r Iuddewon. Y gwyddorion hyn, sef dyben ac ystyr gosodiadau eu haddoliad oedd yr Hebraeid, ac y dywed yr apostol wrthynt, bod arnynt eisiau eu dysgu drachefn. Am eu bod heb wybod y pethau hyn, yr oeddynt yn glynu wrth yr hen grefydd Iuddewaidd, a'i gosodiadau—y rhai oeddynt, wedi i'r sylwedd mawr ddyfod, ond gwyddorion lleeg a thlodion. Gal. 4. 9. Edr. EGWRDDOR.

'Gwyddorion y byd,' yw holl ddefodau crefyddol y byd, o ddychymyg dynion y byd, ac nid o Dduw; y rhai a eilw yr apostol 'philosophi, gwag dwyll, traddodiadau dynion.' Col. 2. 8.

GWYDD-WALCH, (gwydd-gwalch) yr hebog gwyllt.—'A'r wydd-walch.' Lef. 11. 13. Deut. 14. 12. Heb. פְּרִיט *dryllio*. Arwydda y gair, tebygol, math o erys, a alwai y Rhufeiniaid *Ossifraga*, sef *torwr asgwrn*, am ei fod nid yn unig yn dyfetha y cnawd, ond yn dryllio yr esgyn hefyd, ac yn ymborthi arnynt. Bochart, *Vol. III. p. 186*. Yr oedd yn aderyn aslan dan y gyfraith.

GWYFYN, (gwyf) meisgyn, pryf, pryfyn dillad. Math o bryf sydd yn ddjarwybod yn llygru ac yn difwyno yr hyn y trigant ynddo. Y mae rhai yn trigo mewn dillad, ac eraill mewn blodau, dail, &c. Y mae Linnæus yn cyfrif 460 o rywogaethau o honynt. Melldith, a barnedigaeithau Duw ar ddynion, a gyffelybir i wyfyn; yn fuan ac yn ddjarwybod yr ysant ac y llygrant holl ardderchogrydd dynion a'u meddiannau. Esa. 50. 9. a 51. 8. Mat. 6. 19. Hœa. 5. 12.

'A adeiladodd ei dŷ fel gwyfyn.' Job 27. 18. Fel y mae y gwyfyn yn difa y dilledyn y mae yn trigo ynddo, felly mae tai y rhai a'u hadeilado trwy drais, gorthrymder, ac anghyfiawnder. Y maent yn dwyn dystryw ar eu meddiannau eu hunain, trwy draws-feddiannu eiddo eraill.

GWYL-EDD-EIDD-DRA, (gw-yl) gwlad-aid, gorchwylus; mulder, lledneisrwydd. Dyma un agwedd hardd y mae yr Ysbryd Glan yn ei weithredu ar Ysbryd gwir Gristion, sydd yn gweddu iddo yn ei holl ymddygiad yn mhlith dynion, yn ei wisgoedd, ei eiriau, &c., yn neillduol yn addoliad Duw.—'Gwylder a pharehedig ofn, sydd yn gweddu yno, ac y mae y diffyg o hyny yn ffaidd ac yn bechadurus iawn. 1 Tim. 2. 9. Heb. 12. 28.

GWYL-IAU, (gwel) gwelediad, ymddang-

osiad; dyddiau gwylion. Gwyl arbenig, uchelwyl, prif-wyl. Am y gwyliau Iuddewig, edrych yr amrywiol enwau, PASO, PENTECOST, PEYLL, NEWYDD-LEUAD, SABBOTHOL.

GWYL-IO-IADWRUS-IEDYDD, (gwel) dwyn anhunedd, bod yn effro, heb gyagu, bod yn dyagwyl, cadw gwylnos. Pan briodolir gwylion i'r Arglwydd, arwydda ei sylw manwl o ddynion a'u gweithredoedd; Job 10. 14. a 14. 16. a 33. 11. ei barodrwydd yn yr amser goreu i gysuro a llethu ei bobl. Jer. 31. 28.—Priodolir gwylion i ddynion mewn swyddau, megys gwyliedyddion, bugeiliaid, a gweinidogion. Ezec. 33. 2, 6. Esa. 21. 11. Luc 2. 8. a 12. 37.—Y mae gwir weinidogion Crist fel gwyliedyddion, neu fugeiliaid, yn gwylion dros eneidiau fel rhai sydd raid iddynt roddi cyfrif. Heb. 13. 17. Arwydda eu mawr ofal, eu diwydrwydd, a'u ffyddlondeb llafurua. Y mae eneidiau dynion mewn peryglon o'r mwyafr oddiwrth bechod ynddynt eu hunain; oddiwrth y byd mewn amrywiol ffyrdd; ac oddiwrth Satan, ei gynllwynion, a'i ddichellion. Gwylion dros eneidiau yw y gwaith mwyaf llafurus a phwysfawr a ellir meddwl am dano, i'w cadw rhag cael eu niweidio gan y gelynydd hyn, i'w coleddu, i'w hyfforddi, a'u magu yn mhob daioni. Gwyliedyddion deillion sydd felldith ar ddynion, ac yn arwydd trwm eu bod yn addfedu i ddinystri buan. Esa. 56. 10.

Annogaethau tagrion ac aml a roddir i ni gwylion gan yr Arglwydd, ac a arwydda ein defiroad oddiwrth anystyriaeth a diofalwch cnawdol; ein sylw iuanwl arnom ein hunain, ar y profedigaeithau a ddichon ein hamgylchu, rhag i ni gael ein denu a'n llythio oddiwrth yr Arglwydd a'i lwybrau, gan bechod a Satan; a dyagwyliaid hiraethlawn am ei ymweliadau grasol, a'i ail ddyfodiad. Mat. 24. 42. a 25. 13. Marc 13. 35. a 14. 38. Luc 12. 37. 1 Cor. 16. 13. Dat. 16. 15.

'Parhewch mewn gweddi, gan wylid ynddi gyda diolchgarwch.' Col. 4. 2. Gwylid mewn gweddi, a arwydda fod hyn, fel gwasanaeth i'r Arglwydd, yn gorphwys yn ddyfal ar ein hysbrydoedd; ein bod yn edrych am amser a chyfle addas i weddio; ac yn gwylid rhag pob agwedd anaddas arnom mewn gweddi; megys ffurfioldeb, anwylder, hunan-gyfiawnder, anobaith anghrediniol; a'n bod hefyd yn dyagwyl am wrandawriad ein gweddiau.

'Wele wyliedydd, a sanct yn diagyn o'r nef oedd.—O ordinhad y gwyliedyddion y mae y peth hyn, a'r dymuniad wrth ymadrodd y rhai sanctaidd.' Dan. 4. 13, 17. Y mae rhai yn barnu mai yr angelion a feddylir wrth y gwyliedyddion, a'r rhai sanctaidd, y rhai sydd yn gwylid dros achosion plant dynion yn y byd, yn enwedig yr eglwys; eraill a farnant mai y duwiolion sanctaidd a feddylir, yn ateb i weddiau pa rai y gwnawd yr ordinhad am y brein; ond eraill a farnant mai Person Dwyfol a feddylir wrth y gwyliedyddion (neu sef y) sanct,

adn. 13. ac mai y Drindod Sanctaidd a feddylir wrth y gwylieddyddion, a'r rhai sanctaidd. Y mae dehongliad Daniel yn gadarnhad i'r golgyriad hwn, gan ei fod yn dywedyd, 'Dyma ordinad y Goruchaf.' Adn. 23, 24. Trwy ei drefniad byddai hyn yn cael ei wneuthur, fel y gwybyddai y rhai byw mai y Goruchaf a lywodraetha yn mreniniaethau dynion. Gwel Dr. Horsley's *Sermon, The Watchers and the Holy Ones*.

GWYLIADWRIAETH, GWYLFA, (gwyli) swydd, neu waith gwylieddydd; amser i un wylio; lle gwylieddydd. Ymddengys fod y nos unwaith wedi ei rhanu yn dair gwyliadwriaeth, pob un yn cynnwys pedair awr; sef y wyliadwriaeth gyntaf, y ganol, a'r wyliadwriaeth foren. Exod. 14. 24. Barn. 7. 19. Wedi hyn y Groegiaid a'r Rhufeiniaid a'i rhanasant yn bedair gwyliadwriaeth, yn cynnwys tair awr bob un. Mat. 14. 25. Marc 6. 48. Luc 12. 38.—'A gadwant wyliadwriaeth yr Arglwydd.' Num. 9. 19. Edr. Cwmwl.—Yr oedd y wyliadwriaeth gyntaf yn dechreu (*αφει*) yn yr hwyr, sef machludiad haul, ac yn diweddau am naw, sef o chwech hyd naw o'r gloch:—yr ail a ddiwedda (*μεσομακτιον*) hanner nos, neu ddeg o'r gloch y nos:—y drydedd a ddiwedda (*αλεξτροπορνια*) ganiad y ceiliog, sef tri o'r gloch y boreu:—y boreuddydd (*πρωι*) oedd y bedwaredd wyliadwriaeth, yn parhau hyd chwech. Marc 13. 35. Mat. 14. 25.

'A gwyliadwriaeth y glanhad.' Neh. 12. 45. Yr oeddynt yn cadw yr holl drefniadau a'r gorchymynion yn nghylch y glanhad, heb oddef un dyn na dim arian i ddyfod i dŷ Dduw.

GWYLL-ION, (gw-yll) tywyllwch, mwrllwch; ellyll; gwyddones. Yn ngwyll y nos, sef yn nhywyllwch yr hwyr.—'Yr wyll a orphwys yno,' &c. Esa. 54. 14. Rdyw adar y nos a feddylir wrth y gair Heb. יְלִיָּוִת y dylluan rudd, neu aderyn y corph, &c.

GWYLLT-ION, (gwyllt) annof, anwar, anhywedd, anwarddof, anlywodraethus; cyflym; didriniaeth. Gwinwydd, olew-wydd, a grawn gwylltion, ydynt y cyfryw sydd yn tyfu heb fod dan ofal a thriniaeth llafurwr, ac yn ganlynol a'u ffirwyth yn llai peraidd a chryfion na'r lleill 2 Bren. 4. 39. Esa. 5. 2. Amos 7. 14. Rhuf. 11. 17.—Mêl gwyllt yw y cyfryw a geir mewn meusydd, creigiau, a choedydd. Mat. 3. 4.—Dyn gwyllt, dyn anifeiliaidd, dilywodraeth, yn llawn nwydau a thrawsder. Gen. 16. 12.

GWYLLTIFLOD, (gwyllt-mil) milod, neu anifeiliaid annof, anwar. Pechaduriaid yn eu cyflwr anuffudd, anlywodraethus, a gyffolybir i'r gwylltiflod, a'u hymddygiad yn afresymol ac yn ansanctaidd. Tit. 1. 12. Act. 10. 12, a 11. 6.

GWYN-ION, (gwy) cân, canaid, cain, claeu-wyn, hynaws, dymunol, dedwydd. Un o liwiau cyrph naturiol. Nid ydyw y lliw gwyn

yn gymaint yn un lliw ag ydyw yn gymysgiad, neu gydundeb, o bob lliw. Y mae Syr Isaac Newton wedi profi ac arddangos yn eglur mai y cyrph hyn yn unig sydd yn ymddangos yn wynion, pa rai sydd yn adlewyrchu pob math o belydr llwiwedig, a bod goleunt yr haul yn wya, am ei fod yn cynnwys pob lliw.—Hewelius a haera, fel peth diammhetol, fod yn y gwledydd gogleddol greaduriaid, megys ysgyarnogod, llwynogod, arthod, &c. yn myned yn wynion yn y gauaf, ac yn yr haf yn dychwelyd i'w lliwiau priodol.—Y mae cyrph duon yn poethi yn gynt na rhai gwynion, am fod y duon yn cymeryd iddynt belydr o bob math o liwiau, a'r gwynion yn eu hadlewyrchu i gyd. O'r achos hwn yr ennyn papyr du yn gynt na'r gwyn.

Am fod y gwyn y lliw mwyaf dysglaer ac ysplenydd, yr arferir ef yn aml i osod allan beth bynag sydd yn bur, ac yn ddisglaer ogoneddus. Dywedir am yr Hen Ddihenydd, fod 'ei wisg cyn wyned a'r eira, a gwallt ei ben fel gwlan pur,' i ddangos ei gwyllnder a'i sancteiddrwydd perffaith, ei ddoethineb a'i fawrhydi. Dau. 7. 9. Y mae Crist a'i wallt yn wya, yn marchogaeth ar gwmwl, ac ar farch gwyn, yn eistedd ar orsedd-faine wen fawr, yn arwyddocau ei burdeb, ei ddoethineb, ei diriondeb, a chyflawnder a sancteiddrwydd ei holl oruchwyliaethau a'i farnedigaethau. Can. 5. 10. Dat. 1. 14. a 14. 14, a 20. 11.

Mae y saint yn wynion, a'u gwisgoedd yn wynion, wedi eu glanhau oddiwrth euogrywydd ac anmhuredd pechod, wedi eu cyflawnhau a'u sancteiddia, a'u rhodiad yn addas i'r efengyl; a bydd eu cyflwr yn y nefoedd yn dra gogoneddus, gorfoleddus, ac ardderchog. Dat. 3. 4, 5, a 4. 4, a 7. 14, a 15. 16.

GWYN, GWYNFYD-AU, (gwy-yn) cynddaredd, cynddeiriogrwydd, gwylltineb, angerddol; cynhwrf meddwl; chwant; gofid; ar-taith.—'Cynhenau, gwynfydau,' &c. Gal. 5. 20. Mae yr un gair *ζηλος* yn cael ei gyfieithu *cenfigen*, yn Rhuf. 13. 13. 1 Cor. 3. 3. 2 Cor. 12. 20. Iago 3. 14, 16. Y gair Groeg a arwydda *angerddol gynhwrf meddwl*, pa un bynag ai sanctaidd ai pechadurus fyddo y cynhwrf a'r poethder hwnw. Y mae yn aml yn cael ei gyfieithu, neu yn hytrach yn cael ei adael heb ei gyfieithu, *zel*, Ioan 2. 17. 2 Cor. 7. 7, 11. a 9. 2. Un o ffirwythau yr Ysbryd yw y poethder hwn pan fyddo yn sanctaidd; ac un o ffirwythau y cnawd yw pan fyddo yn bechadurus ac yn anaddas.

'A baraf i chwi wynfydu.' Rhuf. 10. 19. *παραζηλωσω, gyraf eiddigedd arnoch*, neu *paraf i chwi eiddigeddu*, fel y cyfieithir y gair yn Rhuf. 11. 11, 14. 1 Cor. 10. 22. 'Gwynfydaf dros fy enw,' neu eiddigeddfaf, neu byddaf yn llawn eiddigedd dros fy enw, fy mharch, a'm hanrhydedd dyladwy. Ezech. 39. 25.

GWYNFYD-EDIG-RWYDD, (gwyn-byd) byd y dedwyddwch; cyflwr dedwydd; gwyn-

fydedig, bendithgael; dedwyddwch, llwyddiant. Dent. 38. 29. Salm 41. 2. a 72. 17. Luc 1. 48. Dat. 20. 6. Edr. BENDIGEDIG, DEDWYDD.

Tair oolofn gwynfyd: goddef o foddlonrwydd, gobath y daw, a ohred y bydd. *Barddas.*

Gwneir amryw sylwadau ychwaneg ar y gair hwn dan amrywiol eiriau eraill, sydd yn darlunio y dynion y mae gwynfydedigrwydd yn perthyn iddynt.

GWYNT-OEDD, (gwy) Llad. VENTUS; Gwydd. CHWYTH; chwa, awel, chwyth, anadl; arogl a garier yn yr awyr. Ffrwd o awyr yw y gwynt.* Edr. AWYR. Mae gwyntoedd yn ein gwlad ni, a gwledydd eraill, yn dra chyfnawidiol, ac yn chwythu o bob cwr i'r nefoedd. Y mae math o wynt a elwir *trade-winds* yn chwythu yn agos yr un ffordd, sef o'r dwyrain i'r gorllewin; neu ynte yn chwythu dri neu chwech mis o un pwnc, a chyhyd o'r pwnc arall i'r nefoedd. Y mae y gwyntoedd hyn yn aml yn moreodd yr India, ac a elwir y *Monsoons*. Rhwng troadau yr haul (*tropics*) y mae y gwynt yn chwythu yn wastad yr un ffordd, sef o'r dwyrain i'r gorllewin. Y mae y gwynt mewn gwledydd poethion yn chwythu o'r môr. Gwyntoedd oddiar y môr ydynt gynhesaf yn y ganaf, ac oeraf yn yr haf; a gwyntoedd oddiar y tir yn y gwrthwyneb. Gwyntoedd yn dyfod dros wledydd oerion neu fynyddoedd wedi eu gorchuddio âg eira, ydynt, drwy hyn, yn oerach. Corwynt, neu drowynt, yw gwynt cryf, nerthol, yn cylchynu neu yn cylchdroi. Y cyfryw sydd yn aml yn dyfod o anialwch Arabia; yn y môr-deheuol, tua Siam, &c., yr hyn sydd yn gwneuthur mordwyo y moreodd hyn yn dra pheryglus. Edr. CORWYNT, DEHAU, DWYRAIN, GOGLEDD, GORLLEWIN.

I ddangos hollol lywodraeth Duw ar y gwyntoedd, a'r defnydd a wna o honynt, dywedir ei fod yn gwneyd *puys* i'r gwynt, ac yn marchogaeth ar adenydd y gwynt. Efe sydd yn peri iddo chwythu, lle myno, yn y gradd y myno, hyd y myno, ac i'r dyben y myno. Er ei fod yn gweithio trwy ail a thrydydd achosion, eto efe yw yr achos cyntaf; ac ni buasai ail na thrydydd achos, ac nid effeithiant mewn un gradd, oni b'ai y cyntaf yn gweithredu arnynt; ac mae efe yn gweithio yr aml yn groes iddynt, ac hebddynt. Job 28. 25. Salm 18. 10. a 48. 7. a 78. 26. a 107. 23, 24, 25, 26, 29. a 148. 8. a 104. 3. Amos 4. 13. Jonah 1. 4. a 4. 8. Jer. 4. 11, 12. 1 Bren. 18. 45. Diar. 25. 23. Gen. 8. 1. Exod. 14. 21, 24.

Yr Ysbryd Glan yn ei weithrediadau yn yr

* Creadur cadarn, heb glg, heb agwrn; Heb wythlen, heb waed, heb ben, heb draed; Ac ef ni aned, ac ef ni welod; Efe ar for, ef ar dir, ni wyl, ni wellr; Ac ef yn anghywir, ni ddaw pan ofynir; Ef yn anamlwg, canys nis gwyl golwg; Ef yn ddrwg, ef yn dda, ef hwnt ac yma.

Tullistin o'r Gwynt.

ail-enedigaeth, yn argyhoeddi ac yn adfywio ei eglwys, a gyffelybir i wynt, Ioan 3. 8. Can. 4. 16. Mae y gwynt yn wybyddus wrth ei effeithiau, ei fod, a'i fod yn chwythu; eto nid oes un gallu genym ni i'w attal, na rheswm i wybod o ba le y mae yn dyfod, nac i ba le y mae yn myned: felly y mae yr Ysbryd Glan yn gweithredu i gyfnawid eneidiau ei bobl, yn rhydd, ac yn nerthol, pa bryd, ac ar bwr, y gwelo yn dda; y mae y cyfnawidiad yn eglur, er nas gellir amgwyf y modd y gweithredwyd ef. Edr. ANADL, AWEL.

Rhuthriadau gelynyon, profedigaethau, a gorthymderau, yn curu ar un, yn ei faeddu, a'i ddwyn gyda hwynt, a gyffelybir i wynt cryf, nerthol. Mat. 7. 27. Esa. 27. 8. Hos. 4. 19. Jer. 23. 19, a 25. 32. a 30. 23. Edr. GARW.

'Gwynt sych yr uchel-leoedd yn y difaeth wch tua merch fy' mhobl, nid i nithio, ac nid i buro; gwynt llawn o'r lleoedd hyny a ddaw ataf fi.' Jer. 4. 11, 12. Gwynt yw hwn, nid i nithio, sef i ddwyn yr ūs ymaith oddiwrth y gwenith, ond gwynt cryf i ddwyn y cwbl ymaith; nid oedd nemawr ond ūs ar y llawr dyrru, am hyny y mae y gwynt i gario y cwbl gyd ag ef. Y mae teithwyr wedi rhoddi hanesion dychrynlydd am adwythigrwydd gwynt y debau yn chwythu dros leoedd anial Arabia. Y mae nid yn unig yn poethi yr awyr, ond hefyd yn ei llenwi â tharth gwenynlydd, mygedig. Y stormydd mwyaf oedd gwlad Judea yn ddarostyngedig iddynt a ddenent o'r tueddau hyny. 'O'r debau y daw corwynt—ac wele gwynt mawr a ddaeth oddiar yr anialwch.' Job 37. 9. a 1. 19. Felly Nebuchodonosor a'i fyddinoedd, er iddynt ddyfod o'r gogledd, a gyffelybir i gorwyntoedd deheuol, o ran eu lluosogrwydd, eu cyflymdra, eu hanorchfygölrwydd, a'u heffeithiau niweidiol ar y wlad; gwynt nid i buro, ond i ddystrywio. Nid hawdd goddef y gwynt sydd yn nithio ac yn puro, pa fodd y goddefir gwynt llawn y lleoedd hyn, sydd yn dystrywio yn gwbl! Jer. 51. 2. Esa. 41. 16. Mat. 3. 12. Luc 3. 17.

'A phan gododd haul, bu i Dduw ddarparu poethwynt y dwyrain; a'r haul a darawodd ar ben Jonah fel y llewygodd.' Jonah 4. 8. Rhydd teithwyr hanes dychrynlydd am fath o ddwyrein-wynt ddynstriol, a eilw y Tyrciaid *Samiel*, sydd yn chwythu yn y parthau hyny o'r byd, lle yr oedd Ninifeh yn sefyll. Mae yn taro yn farw a sawl a'i hanadlant, ac yn difa y rhanau tufewol yn lludw; try y cnawd yn ddu fel gloyn, a syrth ymaith oddiar yr esgryn. Dwg gydag ef dân yn ymddangos fel edef sidan. Y mae yn chwythu yn ddynstriol fel hyn o Lychlyn Cambaya i fynu i Mosul. Y gwynt hwn hwyrach a ddarparodd Duw y pryd hyny i chwythu yn ofidus, er nad yn ddynstriol, ar Jonah. Gwel Campbell's *Travels*.

Yr oedd yr Arglwydd yn dyrchafu Job i'r gwynt o brofedigaethau a gofidiau, ac yn gwneyd iddo farchogaeth arno, heb wybodi

ba le y cariai ef, fel y gwna un yd i'w nithio, i'w brofi, a'i buro. Job 30. 22.

Un peth gwag, disylwedd, ac anfuddiol, a gyffelybir i wynt, megys dynion beilchion, ffol; gau brophwydi; eillanod; bywyd dyn. Salm 78. 39. Diar. 25. 14. Jer. 5. 13. Esa. 41. 29.—Pob gau hyder ar fraich o gnaudd yw ymborthi ar wynt, a dilyn y dwyrein-wynt. Hos. 12. 1.

GWYNTYLL, (gwynt) awyren.—'Yr hwn y mae ei wyntyll yn ei law.' Mat. 3. 12. 'Yr hwn sydd aei wogr yn ei law, ac a garth ei lawr.' W. S. πτωσν nid gwyntyll i wneuthur gwynt yw ystyr y gair, ond llaw-raw i godi yr yd i'r gwynt, yn ateb yr un dyben a gogr gyda ni. Nid oedd y wyntyll yn arferedig yn ngwledydd y dwyrain yn yr hen' oesoedd mwy na'r dyddiau hyn. Tri pheth, medd Scultetus, ellir feddwl wrth y wyntyll, 1. Athrawiaeth y gair, sydd yn gwahaniaethu rhwng dnuwionion ac annuwionion yn y farn a roddir yno ar gyffyrnau pawb.—2. Profedigaethau, sydd yn dwyn rhagithwyr ymaith o blith gwir dduwionion, fel ũs a chwal y gwynt ymaith. Salm 1. 4.—3. Y farn ddiwedda, pan yr ysgarir hwynt oddiwrth eu gilydd dros byth. Mat. xiii. a xxv. Y wyntyll yn ei law a arwydda ei barodrydd at ei waith, y sicrwydd iddo gael ei gyflawni, a'i ofal mawr am ei wenith, i'w gael yn bur, ac na chollir dim o hono. Yn ei law ef y mae, ac nid yn llaw neb arall. Y mae Satan yn ceisio nithio, ond am nithio y gwenith i ffwrdd y mae efe; ond caiff ef yr ũs ac nid dim o'r gwenith. Crist bia y gwenith, ac a'i ceidw.

'Yr hwn a nithiwyd a gwyntyll ac a gogr.' Esa. 30. 24. 'A gwyntyll;' gan nad oes hanes fod y wyntyll yn offeryn arferedig yn y dwyrain i nithio yn yr hen oesoedd nac yn bresennol, hwyrach, medd Parkhurst, y dylai y gair רררל gael ei gyfieithu gwynt—'a gwynt ac a gogr.' Edr. EBRAH, GOCR.

GWYR-AWG, *Llad.* Curvus; cam, crwm, gwneuthur yn gam, camu, crymu, gogwyddo. Y mae o ystyr croes i uniawn, uniondeb, cyfiawn; megys gwyrto barn, sef gwneuthur cam farn, barn anghyfiawn, anuniawn. Yr oedd penaethiaid Israel yn ffeiddio barn, sef barn gyfiawn, ac yn gwyrto pob uniondeb i anghyfiawnder. Mic. 3. 9. Exod. 23. 6. Dent. 16. 19. 1 Sam. 8. 3. Yr hwn ni wna Duw. Job 8. 3.—'Gwyrto geiriau Duw—a gwyrto uniawn ffyrdd yr Arglwydd,' yw eu cam-ddeall, eu cam-ddarlunio, a'u cam-ddefnyddio, a thrwy hyn yw dynion oddi wrthynt. Jer. 23. 36. Act. 13. 10. Yr oedd Elymas yn cam-ddarlunio uniawn ffyrdd yr Arglwydd i'r dyben i wyro y rhaglaw oddiwrth y ffydd; ac felly y gwna gweision y diafol yn mhob oes.—'Gwyrasant oll.' Rhuf. 3. 12. 'Wy aethant oll oddy ar ffordd.' W. S.

GWYR-DRAWS, (gwyr-traws) lleddf, gwyr-awg.—'Dynion yn llefaru pethau gwyrdraws.' Act. 20. 30. Pethau anghytun a g athrawiaeth

yr efengyl; gwyrto geiriau Duw i ystyr croes i athrawiaeth iachus; a thrwy hyn, gwyr-droi y bobl; a gwyrto eneidiau dynion oddiwrth y gwirionedd. Y mae pethau gwyr-draws i'w golygu yn bethau croes i bethau gwir, cywir, uniawn; ac am eu bod yn bethau groes i'r gwir, y maent yn denu dynion oddiwrth y gwir. 2 Pedr 3. 16.

GWYR-DROI, (gwyr-troi) croes-droi, cam-droi, gwyrto, troi ar wyr. Paul, yn dangos y fath un yw *heretic*, neu gyfeiliornwr, a ddwyed mai un wedi ei wyr-droi ydyw, sef oddiwrth wirionedd athrawiaeth iachus. Tit. 3. 11.—'Yddym chwelwyth.' W. S.—'Gan wybod fethu y cyfrw.' Dr. M. Dywed Estius fod y gair ερεοπαται yn cael ei arferyd am adeiladau wedi eu dymchwelyd o'r sylfaen.* Neu, fel y barna eraill, arwydda troi allan o'r ffordd. Un ydyw heb obaith ei feddyginiaethu; am hyn y mae i'w ochelyd. Luc 23. 2. 2 Pedr 3. 16.

GWYRDD-ION, (gwyr) *Gwydd.* GLAS; gwyrdd-liw. Un o brif liwiau pelydr goleuni. Gwyrdd yw lliw pob llysiâu a phlanigion yn tyfu lle y delo awyr a goleuni yn rhydd atynt; a lle na ddelo yr awyr atynt, gwyn a melyn yw eu lliwiau. Gwenith, neu rywrawn arall yn tyfu tan y ddaear, fyddai a'i liw yn wyn. Edr. GOLEUNI, GLAS. Y lliw mwyaf esmwyth a hyfryd i'r llygaid yw o bob lliw; am hyn y mae y ddaear a'i thyfiant wedi ei gwisgo a g ef. Gen. 1. 30. a 9. 3. Exod. 10. 15.

'Gwyrddion.' Est. 1. 6. כרפס *carbasus*. *Vulg.*—Castell a'i cyfieitha *cotton*, neu *ceden*.—Taylor, *callica*. Yr oedd y cyntaf yn addas i wehder ac ardderchogrwydd y brenin Ahasferus. Barna Scheuchzer yn ei *Physica Sacra* mai y maen ystinos (*ascetos*) a feddylir wrth y gair hwn, yn yr hwn y ceir defnydd edafedd nas gall y tân ei ddifa. Os tefir llian wedi ei wneyd o hono yn y tân, fe losga heb ei ddifa, ac a ddaw allan yn fwy hardd. Galwent ef llian byw (*vivum id vocant*) neu anfarwol. Dywedir fod ymlyniad anarferol yn rhanau y maen ystinos wrth eu gilydd, fel y mae yn peri llawer o lafur i'r mwnyddion ei ddadgysylltu. Er hyn, weithiau, ceir ef mor neillduol o feddal, ac mor gyffelyb i groen dasaf wedi ei drin, fel y gelwir ef 'lledr y mynydd.' Brydiau eraill, gelwir ef oddiwrth ei ymddangosiad a'i gyffelybrwydd i gog, 'cig y mynydd.' Y mae weithiau mor ysgafu fel y nofia ar ddwfr, ac mor gyffelyb i gorc, fel y gelwir ef 'corc y mynydd.' Gellir nyddu edafedd, a gwneuthur defnydd o hono na effeithia y tân arno; y ffordd o'lanhau y defnydd yw ei roddi yn y tân; pery yn y tân poethaf heb ei ddifa. Nid yw y tân yn cael un effaith arall arno ond ei ganu; nid yw yn ei ddifa nac yn ei galch-loggi. Dywed Pliny iddo ef ei hun weled nappynau o hono, y rhai, wedi eu llychwino, a daflant i'r tân, yr

* Metaphora ab edificio funditus diruto, ut instaurationi non sit locus.

hwn a'u hyagwriai yn well na phe golchent hwynt mewn dwfr. Byddent gynt yn amdoi cyrph breninoedd a phendefigion i'w llosgi ynddynt, i'r dyben i gadw eu lludw yn wahanol oddiwrth ludw y tanwydd. Dywedir fod y maen rhyfedd hwn i'w gael mewn amryw barthau o'r byd, ac hefyd yn Ynys Môn, lle y gelwir ef maen, neu gareg sidan. Glanheir ef yn y tân yn well nag yn y dwfr goreu. Ceir ef yn y parthau anial poethlyd India, lle nad ydyw byth yn gwialawio, a lle y mae llawer o seirph; cynnydda trwy boethder, y mae yn anaml i'w gael, ac yn anhawdd i'w wau o herwydd bydrâ yr edafedd. Y mae ei liw coch yn troi yn ddysglaer-wyn trwy dân. Pan y ceffir ef y mae gymaint ei werth a'r perlau mwyaf gwerthfawr. Y llian mwyaf gwerthfawr yw yn yr holl fyd.

• GWYRNI, (gŵyr) gwyrredd, traws-wyrredd, gwyrrogwydd. Diar. 8. 8. Edr. GAIR.

GWYRTH, (gwyrt) rhinwedd; pybyrwh; peth hollol newydd; rhyfeddod aruthredd, enrhyfeddod. Y mae y gair *Heb.* גִּירְתָּא a gyfieithir *gwyrt*, neu *gwyrtiau*, Exod. 7. 9. 1 Cron. 16. 12, 24. Esa. 29. 14. yn cael ei gyfieithu *rhyfeddod*, Exod. 7. 3. a 11. 9, 10.—*arwydd*, Esa. 20. 3. Ezech. 12. 6, 11. a 24. 24, 27. Zech. 3. 8. Y mae y gair *Gr.* δὲνασις, a gyfieithir *gwyrtiau* yn Mat. 7. 22. Marc 6. 5. a 9. 39. ac yn aml yn y Testament Newydd, yn arwyddo galluog, cadarn; rhyfeddodau a effeithir trwy alluoedd goruwch naturiol a dwyfol. Effaith yw *gwyrt*, croes i drefn a gosodiad pethau, neu gwrthwyneb i bob deddf natur adnabyddus i ni. Y mae yn amlwg fod holl naturiaeth yn cael ei llywodraethu gan y Creawdwr mawr, trwy, neu yn ol, deddfau gosodedig, fel y mae achosion ac effeithiau yn gweithredu yn ol deddfau gosodedig trwy holl naturiaeth. Y mae trefn a deddfau gosodedig i bob peth. Yr hyn oll a weithredir yn un a'i drefn, sydd *effeithiau naturiol*, neu effeithiau yn ol trefn natur; a Duw ydyw yr achos blaenorol o honynt, fel mai efe yw awdwr y drefn a'r gosodiad, ac hefyd sydd yn gweithredu arni a thrwyddi. Pob peth gwrthwyneb i'r sefydliad a'r drefn hon, a'r effeithiau a'r gweithrediadau ynddi, sydd wyrthiol. Nid rhyfeddodau anarferol yn unig ydyw *gwyrtiau*; oblegid gallant fod felly i ni, ac eto yn gwbl unol â threfn a sefydliad achosion ac effeithiau yn naturiaeth; ond effeithiau gwrthwyneb i'r drefn hono. Os felly, y mae yn rhaid i'r Arglwydd fod yn awdwr o honynt; canys nid oes neb a ddichon attal neu weithredu yn groes i drefn naturiaeth, ond y Duw yr hwn a'i sefydlodd.

Gellir hefyd benderfynu, na weithreda awdwr trefn natur yn wrthwyneb i'r drefn ddoeth hono, ond pan byddo dyben cyd-bwys i'w ateb trwy hyny, ac na buasai un ffordd arall mor addas i gyflawni y dyben pwysfawr hwnw. Ffrwyth anfeidrol ddoethineb y Creawdwr yw trefn naturiaeth i ateb y dybenion goreu; i

ymadael a'r drefn, neu i'w hattal, rhaid i ddyben mwy gael ei gyflawni, er amlygiad gogoniant Duw, a daioni dynolryw. Os bydd dynion wedi syrthio i'r fath dywyllwch o anwybodaeth, fel y maent heb ganfod Duw yn y pethau a welir, hwyrach y bydd gweithrediad croes i drefn naturiaeth yn eu deftro i'w ganfod yn well. Yr oedd mynediad yr haul a'r lleud yn eu cylchoedd yn mynegu gallu Duw gymaint a'u gwaith yn sefyll; ond yr oedd eu gwaith yn sefyll wrth air Josuah yn peri i ddymon ei ganfod yn fwy, a bod Josuah yn rhyfela rhyfeloedd yr Arglwydd a than ei awdurdod. Yr oedd holl wyrthiau yr Aipht, trwy law Moses ac Aaron, yn wyrthiau amlwg, a hollol groes i drefn naturiaeth, yn profi mai bys, neu allu, Duw oedd yn eu gweithredu, a bod Moses ac Aaron yn genadau, neu yn weision, wedi eu hawdurdodi ganddo i hyny. Pa gysylltiad, yn ol trefn naturiaeth, oedd rhwng gwaith Aaron yn taro y dyfroedd, a'r dyfroedd yn troi yn waed? yn taro llwch y ddaear, a'r llwch yn myned yn llau ar ddydd ac anifel? yr un fath y plâau eraill, y maent yn groes i sefydliad Duw yn naturiaeth. Yr oedd y *gwyrtiau* a wnaeth Moses yn gadarnhad diamhneol o'i anfoniad gan Dduw, a'i fod yn llefaru ac yn gweithredu dros Dduw; yr oedd mawredd y *gwyrtiau*, a natur y dadguddiad, yn dangos hyn yn dra eglur. Yr un modd yr oedd *gwyrtiau* yr Arglwydd Iesu yn amlygu ac yn sicrhau dwyfoldeb ei berson, gan ei fod yn gweithredu yn ei *enw*, a thrwy ei allu ei hun; natur ei swydd a'i waith, gan eu bod oll yn weithredoedd o drugaredd, ac nid o faru. Yr oedd y *gwyrtiau*, o ran eu rhifedi a'u mawredd, y fath fel nas gellid dymuno na meddwl am ddim yn rhagori arnynt. 'Pan ddelo Crist, a wna efe fwy o arwyddion na'r rhai hyn a wnaeth hwn?' Ioan 7. 31. Y mae yr Arglwydd Iesu yn cyfeirio yn aml at ei weithredoedd, fel y prawf mwyaf sicr o'i anfoniad. Ioan 5. 36. a 7. 37, 38. a 10. 37. a 15. 24. Pan anfonodd Ioan ei ddysgyblion i ofyn iddo, 'Ai tydi yw yr hwn sydd yn dyfod, ai un arall yr ydym yn ei ddysgwyl?' nid yw yn rhoddi dim arall yn sylfaen i'w grediniaeth am dano, ond ei weithredoedd rhyfedd, yn gwbl yn ateb i'r darlunniad a roddwyd o'r Messiah gan y prophwydi. Mat. 11. 4, 5. Esa. 35. 4, 5. Yr oedd y Messiah i fod (נִבְּיָה) yn *rhyfeddol*, nid yn unig yn ei berson, ond ei weithredoedd hefyd. Esa. 9. 6. Yr oedd ei weithredoedd mor lluosog, fel ped ysgrifenedd hwy bob yn un ac un, ni chynnwysai y byd y llyfrau a ysgrifenedd. Ioan 21. 25. Mae yn gwneuthur ei wyrthiau ar wrthdychau yn gyfiredinol yn amlwg yn ngolwg pawb; ar y cythrenliaid, Mat. 8. 23—34. a 12. 22. a 17. 28.—ar y môr, Mat. 14. 26.—ar y gwynt, Mat. 8. 26.—ar y pysgod, Ioan 21. 6. Mat. 17. 27.—ar y bara, Mat. 14. 15—20.—ar y moch, Mat. 8. 28.—ar y ffygsbren, Mat. 21. 19.—ar y dwfr yn ei droi yn

win, Ioan 2. 1, &c.—ar bob afiechyd a chlef-ydau, Mat. 8. 16. ic, ar angen ei hun.* Mat. 9. 24, 25. Luc 7. 14. Ioan 11. 43, 44.

Y mae holl natur tan ei arglwyddiaeth, ac wrth ei orchymyn: ac y mae yn llefaru wrthi fel ei Chreawdwr a'i Harglwydd. Heblaw hyn, y mae holl blaau, afiechyd, ac anhrefn naturiaeth, wrth ei awurdod, yn ufuddhau, sef pechod, a'i holl effeithian. Mae yn ymddangos nid yn unig fel ei hawdwr a'i Harglwydd, ond hefyd fel ei meddyg, yn iachau clefydau, pob clefyd, bwrw allan gythreuliaid, adwyth-wyr naturiaeth, ac yn adferyd bywyd i'r meirw. Am yr amrywiol wyrthiau, Edr. DALL, BRDAR, CLOFFION, DROPSI, PARLYS, &c.

Yr oedd gwyrthiau yr apostolion yn enw yr Arglwydd Iesu yn cadarnhau dwyfoldeb ei berson a'u hanfoniad hwythau ganddo i gyhoeddi ei efengyl, a sefydlu ei grefydd yn y byd. Dros ba 'hyd y parhaodd y doniau gwyrthiol yn yr eglwys nid yw yn gwbl eglur: rhai a farnant iddynt ddarvoud yn nyddiau yr apostolion; eraill ydynt o'r farn iddynt barhau yn hwy. Ymddengys yn o amlwg, wrth hanesion Cristionogol, iddynt ddarvoud cyn amser St. Chrysostom. Bu cryn ddadl ynghylch amser parhad y doniau gwyrthiol yn yr eglwys Cristionogol rhwng y Dr. Middleton, Mr. Yate, a Mr. Toll, y rhai oeddynt yn barnu iddynt ddarvoud gyd a'r apostolion, neu gyd a'r oes apostolaidd; a Dr. Stebbing, Dr. Chapman, Mr. Parker, Mr. Brook, ac eraill, y rhai oeddynt o'r farn iddynt barhau yn hwy.

Am wyrthiau Eglwys Rhufain, nid ydynt deilwng cofiau am danynt, canys chwedlau disail yw y cwbl. Gwel Fleetwood, Limborch, *Theol. Christ.* Claparede, Conybere, Campbell, Lardner, Farmer, Adams, Leland, Huron *ar yr Ysbyrd, Cyclopaedia.*

Y mae gwyrthiau, arwyddion a rhyfeddodau anghristaidd yn cael eu galw yn nodedig gan yr apostol, 'rhyfeddodau gau.' 'Yr hwn y mae ei ddyfodiad yn ol gweithrediad Satan, gyda phob nerth ac arwyddion, a rhyfeddodau gau.'—'Aruthroedd gauoc.' W. S. 2 Thea. 2. 9. *Gr. ταραξί ψευδους, lying wonders,* rhyfeddodau celwyddog, neu gau. Nid gwir wyrthiau mo honynt wedi eu gweithredu trwy allu dwyfol; i gadarnhau y gwirionedd i'n crediniaeth a'u parch. Ni wnaeth neb wyrthiau gwirioneddol ond cenadon Duw. Ioan 9. 16, 33. Am fod Crist yn cadarnhau ei anfoniad a'i wirionedd trwy wir wyrthiau, y mae gan Anghrist, i sefydlu celwyddau a chyfeiliornadau, rhyfeddodau gau, celwyddog. Ni roddodd Duw erioed ei allu dwyfol i weithredu i gadarnhau celwydd. *Celwydd* yw athrawiaeth Anghrist, a gau yw ei holl rhyfeddodau. Dat. 13. 13. a 16. 14. a 19. 20. Gwel Vitrings ar Dat. 13. 13.

GWYRYF, (gwyrf) pur, croyw, heb ei lygru;

morwyn heb adnabod gwr; morwyn-ferch, gwyrf-ferch, geneth. Y gair *Heb.* עַלְמָה am wryf, a arwydda *cuddiedig, celedig,* oddiwirth y cyflwr aeildduedig, cauedig, yr oeddynt yn byw ynddo; neu oddiwirth ei bod heb ei dynoethi gan ddynt, fel ei gwr. Amlwg yw nad oeddynt yn cael en cau i fynu oddiwirth hanes Rebecha, Rahel, Miriam, &c. Arferir yr un gair עַלְמָה *cuddiedig,* mewn cyferbyniad i'r gair נְלוּת *dynoethi.* Dent. 22. 30. 'A'r gwryfson y rhai a *gavesid* i mewn. 2 Mac. 3. 19. Mae yr un gair yn cael ei gyfieithu *llancesau.* Exod. 2. 8. Salm 68. 25. Can. 1. 3. a 6. 8. Yn y lle diweddfaf y mae y llancesau, neu y gwryfson, yn cael eu gwahaniaethu oddiwirth y breuinesau a'r gordderch-wragedd. Yr oedd y gwryfson yn byw mewn ystafelloedd o'r neilldu oddiwirth wyr: a phan roddent allan yr oeddynt bob amser yn gorchuddio eu hunain. Hyn oedd yn peri yr anhawsdra i Amnon, mab Dafydd, weled Tamar ei chwaer. 2 Sam. 13. 2. Ganed Crist o wryf bur, am hyny, gelwir Mair, mam yr Iesu, y *wryf*, neu y *forwyn*, mewn ffordd o enwogrwydd. Esa. 7. 14. Edr. GENEDIGAETH, MAIR, IESU, MORWYN.

'Os yw neb yw tybied ei fod yn anweddaidd tuag at ei wryf,' sef ei ferch yr hon sydd wryf, 'od & hi dros flodau ei hoedran; gwnaed a fydd hi (*θελει ποιεω*) nid yw yn pechu, priodant. Ond yr hwn sydd yn sefyll yn sicr yn ei galon,' sef nad yw yn bechod i'w wryf beidio priodi, 'ac yn afraid iddo,' neu *μη εχωσ αναχη*, *heb fod un angenheidrwydd arno oddiwirth ei hewylllys, na'i thuaddiad, na'i hamgylchiadau hi;* 'a chanddo feddiant,' neu awdudod ar, neu (*περι*) mewn perthynas i'w ewylllys ei hun yn yr achos hwn, 'ac a roddodd ei fryd ar hyny yn ei galon, ar gadw o hono ei wryf,' heb briodi, yn un a'i thuaddiad a'i hewylllys ei hun, 'da y mae yn gwneuthur,' neu y mae yn gwneuthur yn dda. 'Am hyny,' neu *felly ynte,* 'yr hwn,' *Dad,* 'sydd yn ei rhoddi,' *sef ei ferch,* 'yn briod, sydd yn gwneuthur yn dda,' *sef yr hyn sydd gyfreithlaw yn mhawb, ac yn mhob amgylchiad;* 'ond yr hwn nid yw yn ei rhoddi yn briod sydd yn gwneuthur yn well,' o ran ei chysur hi yn yr amgylchiadau presennol. 1 Cor. 7. 36, 37. Hyn, tebygaf yw ystyr y geiriau yn mha rai y mae yr apostol yn rhoddi ateb i ymfyniad a fonoddd y Corinthiaid ato yn nghylch yr achos hwn. Yr oedd yr Iuddeuwon a'r Groegiaid yn barnu gwryfod yn ddianrhydeddus; yr oedd yr Esseniaid a rhai gwybedyddion, yn ei gymeradwyo fel bywiolaeth mwy pur a sanctaidd; y mae yr apostol yn gosod yr achos o flaen y Corinthiaid, a'r eglwys yn mhob oes, yn ddoeth ac yn esmwyth o bob tu.

GWYSG, (gwys) tueddrwydd i waered, pendramwnwgl, penchwidr.—'Aent bob un yn wysg ei wyneb.' Ezec. 1. 9. Dr. M. Sef rhag ei wyneb.—'Hwy a aethant yn wysg eu cefnau.' Ioan 18. 6. 1 Sam. 4. 18.

* *Ratione objecti non fuerunt signa particularia, sive certae rerum speciei adstricta sed universalia potestatem ejus ac imperium in omnes creaturas testantis in caelo, in terra, in aquis, in demonibus, in hominibus, in panibus, in arboribus, &c.* Turretin. Vol. II. 319.

os cymerid pryd pur lawn o gig mochyn halt, ni threuliai cyn pen chwe' awr. Gwel sylwadau dyddorol ar y pwnc hwn yn Chamber's *Educational Course—Rudiments of Animal Physiology*, by Dr. G. Hamilton. Gwel hefyd Dr. Roget's *Bridgewater Treatise*; a Dr. Smith's *Philosophy of Health*.

GOSEN. Ymddengys mai dyfroedd yr afon Nilus ydoedd yn dyfrhau gwlad Gosen. 'Mac dwfr y Nilus,' medd y Dr. Robinson, 'yn mwydo y ddaear i gryn bellder o dan y traeth tywodlyd, a' cheir ef yn mhob man trwy gloddio pydewau tua deunaw neu ugain troedfedd o ddyfnedr. Codir y dwfr o'r pydewau hyn drwy olwynion a droir gan ychain, a defnyddir ef i ddyfrhau y meusydd; a phan y cymer hyn le, yr anialwch a droir yn ddoldir ffurthylawn. Gwelsom amryw o'r cyfryw ffriddoedd yn gwbl ymddibynol ar y dull yma o'u dyfrhau.'—*Researches in Palestine*.

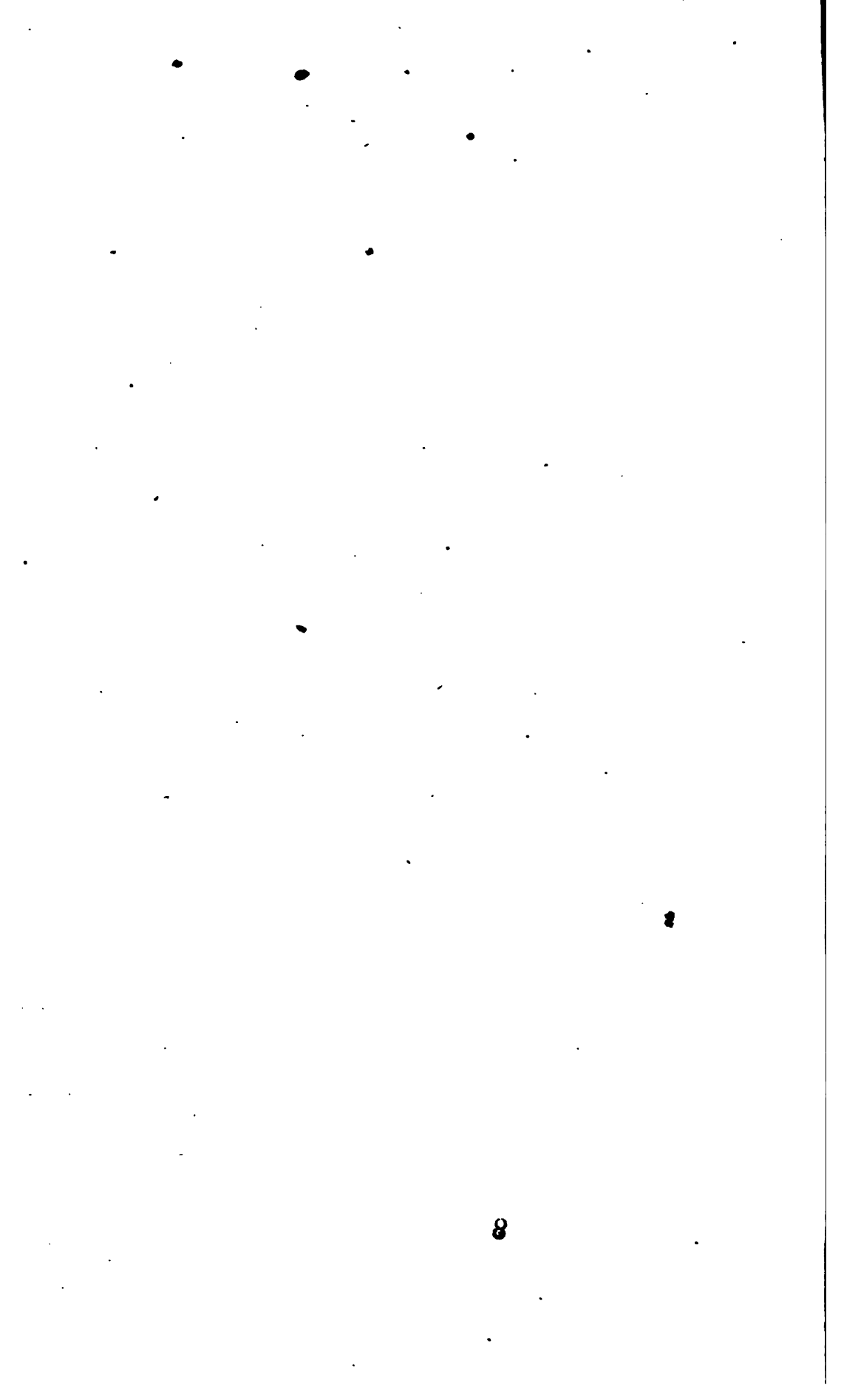
GOSTEG. Mae y 'gosteg yn y nef' yma (Dat. 8. 1.) neu ddistawrwydd yn y deml nefol, yn cyfateb i'r yspaid arferol yn addoliad y cysegr luddewaidd, pryd y byddai yr offeiriad, yn ei dro, yn myned i mewn i offrymu arogl-darth, tra yr oedd yr addolwyr yn aros mewn *dystawrwydd* yn y cyntedd oddi allan; torid y dystawrwydd hyn trwy udgannad udgyrn. (Gwel Esgob Newton *on the Prophecies*; Conder's *Harmony of History with Prophecy*.) Barna Conder fod yr 'hanner awr gosteg' yn cyfeirio at yr adeg hono o lonyddwch a thawelwch anghyffredinol a gymerodd le dros 14 blynedd ar farwolaeth yr Ymerawdwr Theodosius, o. c. 395.

GROEG. Rhenid gwlad Groeg gan y Rhufeiniaid i ddwy dalaeth; yr un ogleddol a elwid Macedonia, a'r ddeheuol, Achaia, megys y cyfeirir yn 2 Cor. 9. 2, &c. ac yr ydym yn deall oddiwrth Act. xviii. fod rhaglaw Rhufeiniaidd y dalaeth ddeheuol yn preswyllo yn Corinth, fel y brif-ddinas. Trigai yr *Ἑλληνισται* yn gyffredin yn yr Aiphit, Syria, Asia Leiaf, a gwlad Groeg; ymddengys hefyd fod y Galile-

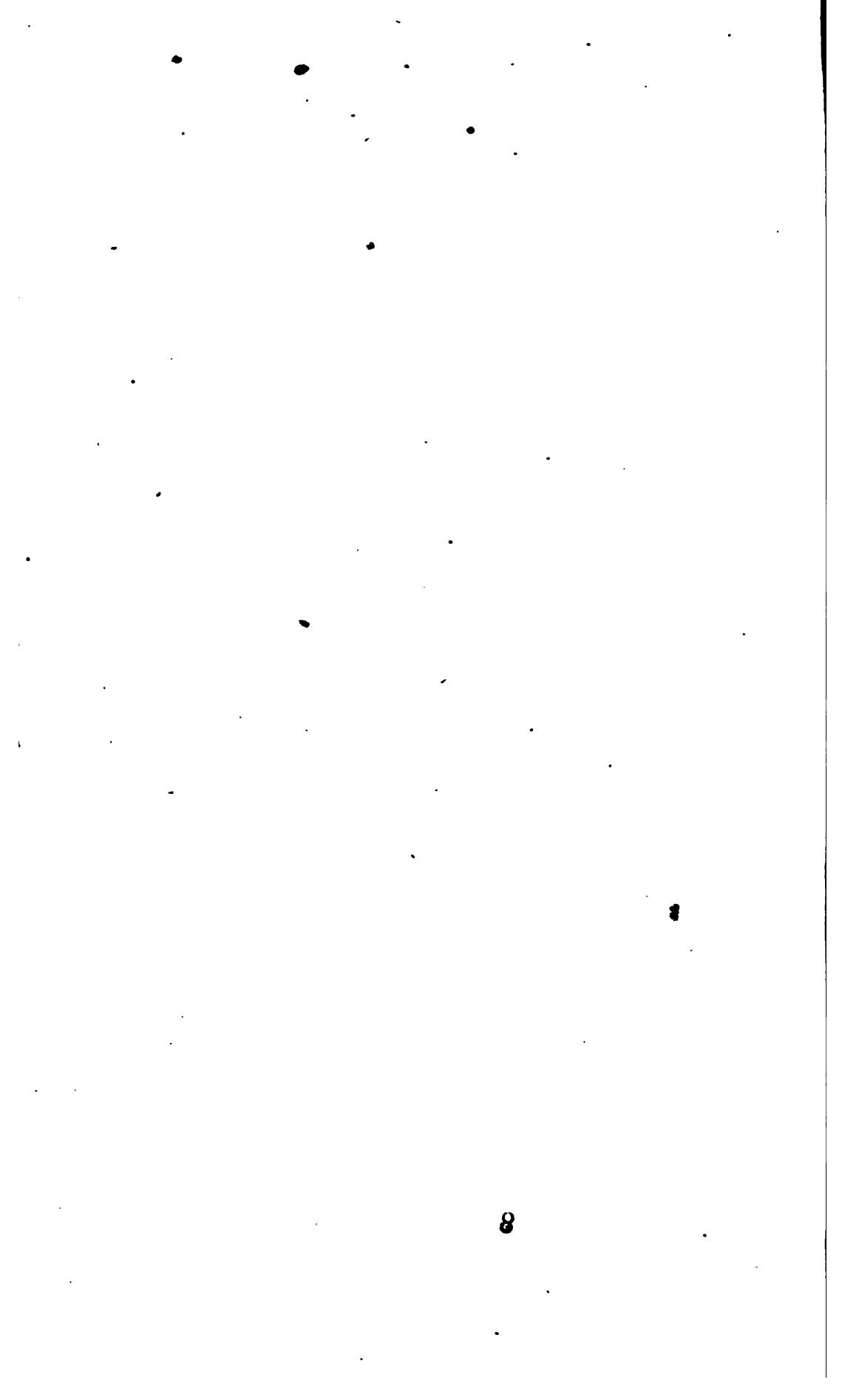
aid yn siarad cymaint o Roeg ag o'r Hiberniaid.

GWAED. *Beth yw yr achos o'r ddaear?*
—Oddiar ymchwiliadau diweddar, bernir y sur ulwin (*carbonic acid*) a ffurfiar yn y cyntedd yw achos twymdra y gwaed. Mae'r awyr a anadlir, pan yn myned i mewn i'r gyfaint, yn gynnwysedig o bedair rhan o'r *gas* a elwir blorai (*nitrogen*) ac un rhan nwy gwahanol a elwir ufelai (*oxygen*); ond yw yr awyr wrth ddyfod allan o'r ysgyfwrn yn o ran cynnwys ag yr oedd wrth ymneid mewn, yn gymaint a bod rhywfaint o'r *oxygen* wedi ei gollu, ac y ceir nwy anadl i'r sur ulwin, yr hwn a gynnrychir trwy fod y ran o'r ufelai yn ymuno â'r ulwin (*carbonic acid*) yn gwneuthur rhan fawr o gyfansoddiad y gwaed yn gystal a'r corph yn gyffredinol. Mae'r unac y cyfnewidiadau a gymer le pan y cyrraedd golosg (*charcoal*) yn yr awyr, yn dra thebyg i hyn a ddygwydd wrth chwythiad anadl i'r chan y cynnrychir gwres trwy y naill gwaed hynny hefyd trwy y llall. Y mae wedi ei dderfynu trwy brawf, fod y golosg a gylwys y sur ulwin a ffurfiar trwy anadlu am ryng-maint o amser, yn ddigonol, pe llosgid y cynnrychru fwy na hanner holl dwymad y corph yn y cyfamser. Bernir gan hynny hyn, yn nghyd â'r ufelai a sugnir i'r gwaed, yn achos o naw rhan o ddeg o dwymad y gwaed, a bod sngledd (*friction*) gwaed ranau y corph, yn nghyd â'r amrywiol gyfnewidiadau yn mheirianwaith y cyfansoddiad, yn achos o'r ddegfed ran.—*O barth i liw coch y gwaed.*—Mac y gwelliant mawr sydd wedi ymeryd lle yn ngwneuthuriad chwydd-wydd (*microscopes*) yn ein galluogi i gantod i'r cryngnau bychain sydd yn anceirif yn y gwaed y *serum* dyfrllyd, yn goch eu lliw, a thylod Dr. Ure fod cochni y cryngnau hyn yn tarddi oddiar bresennoldeb *sulphocyanate of iron*. Mae'r hwn sydd o liw coch, ac yn ffurfio rhan o'r gyfansoddiad y gwaed. Gwel Brande's *Chemistry*; Ure's *Chemistry*; Dr. Roget's *Bridgewater Treatise*.

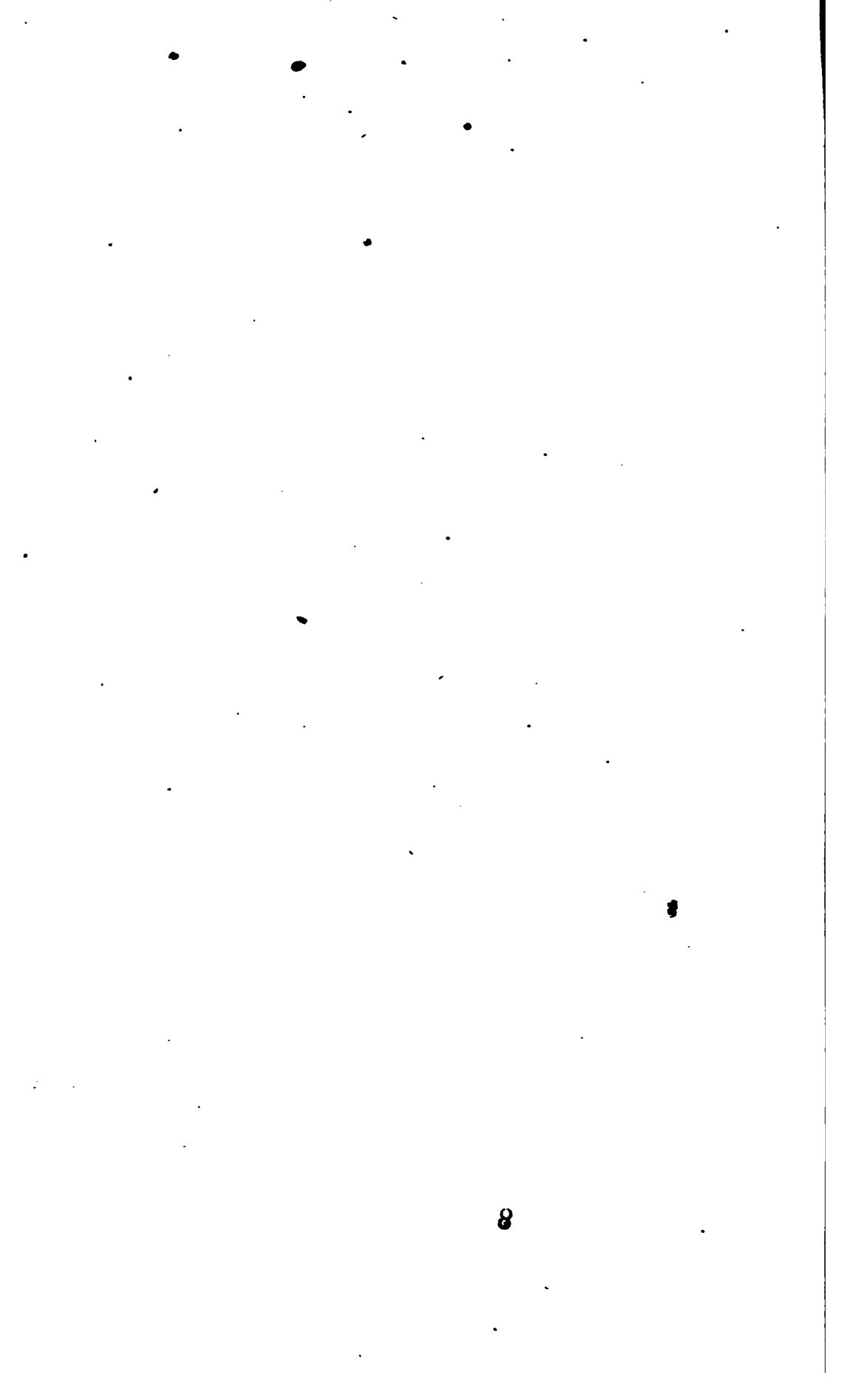

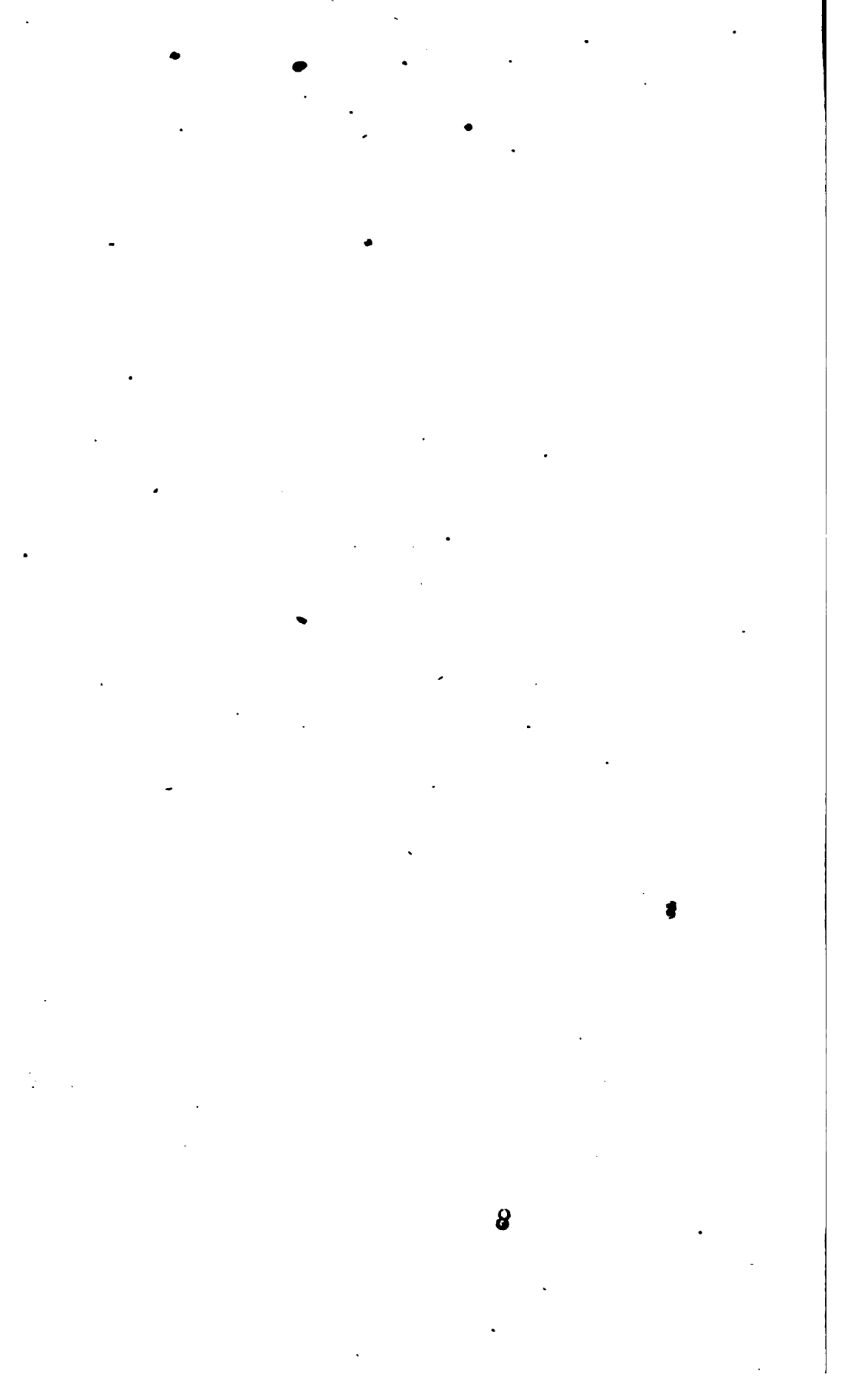

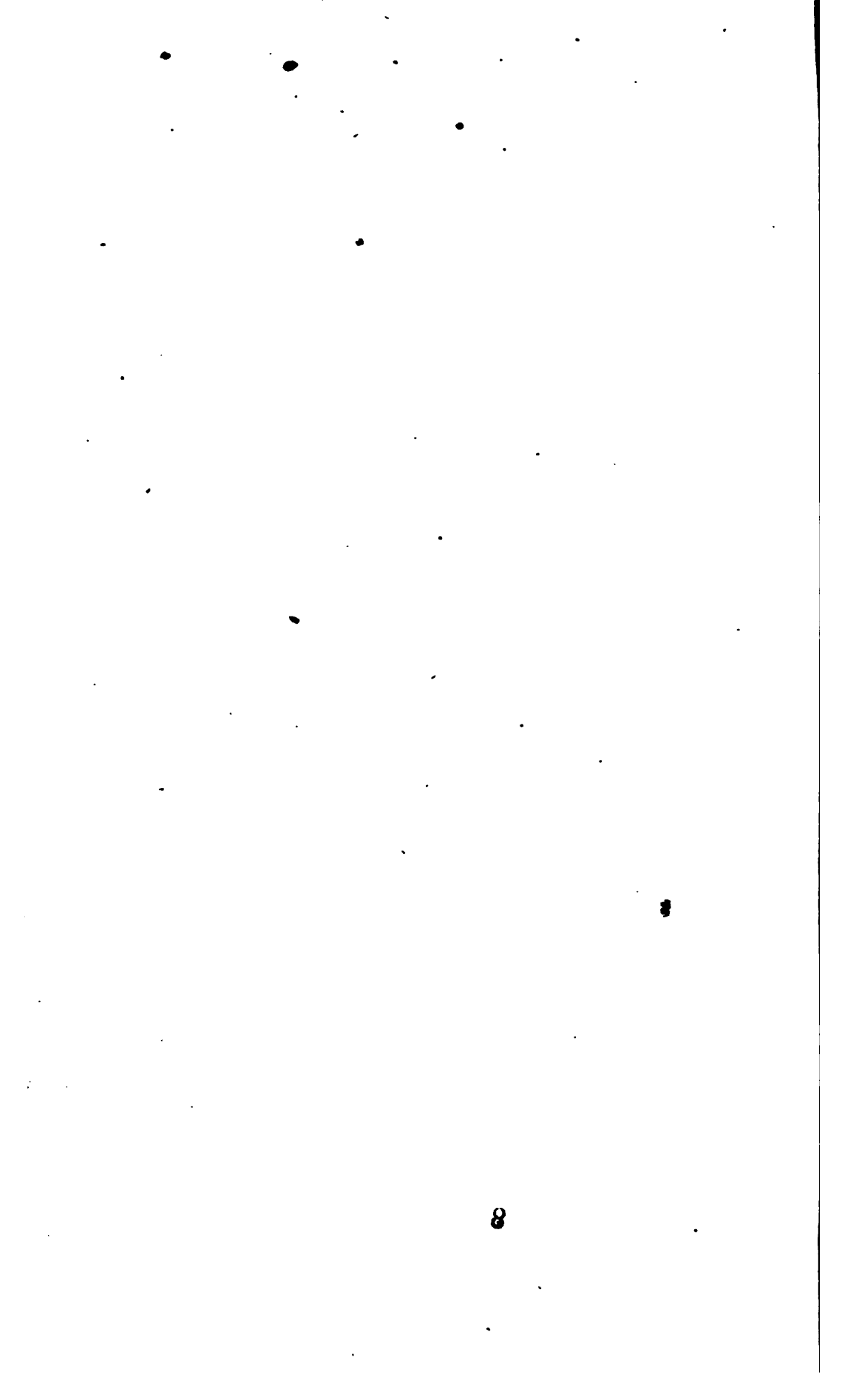

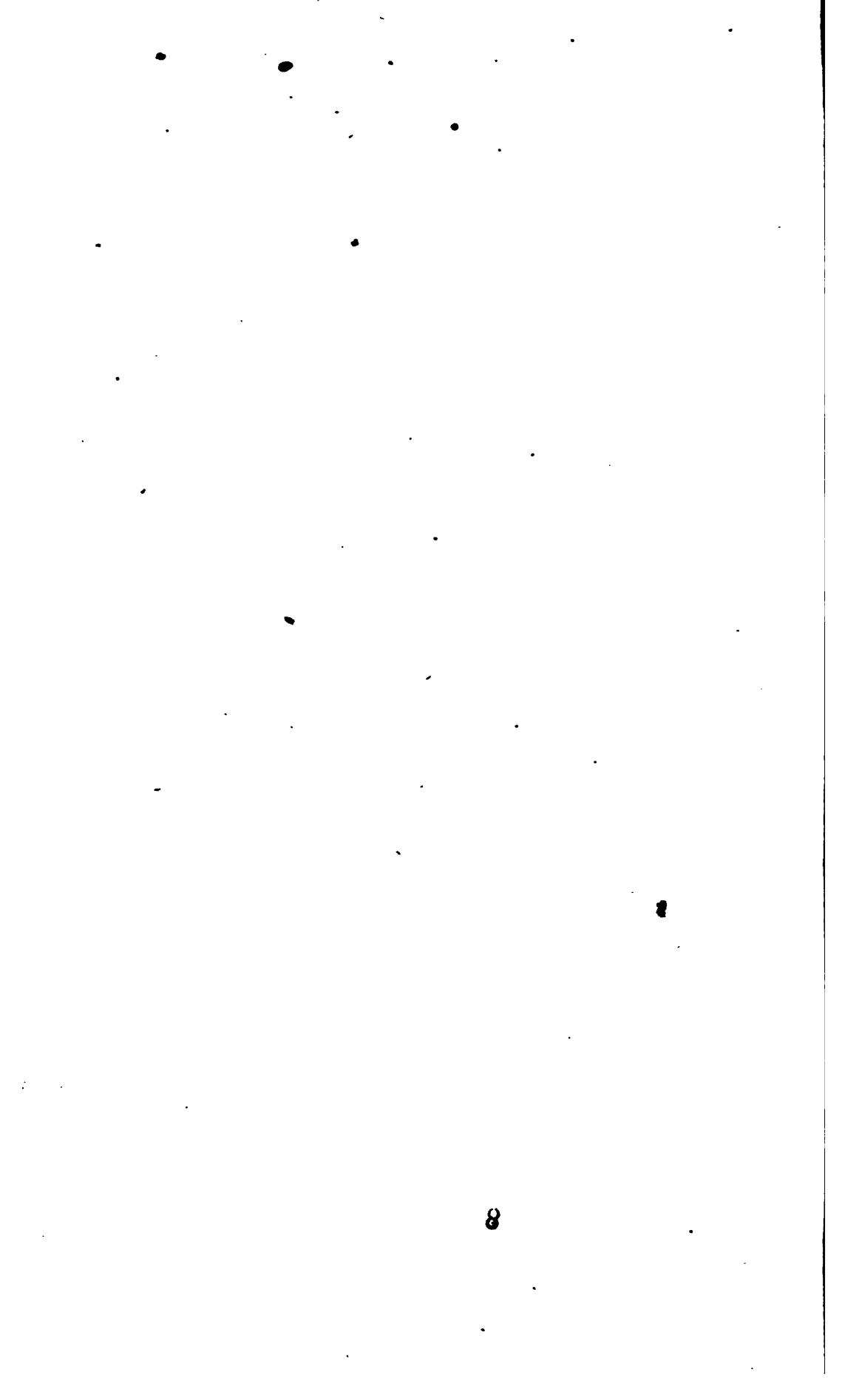

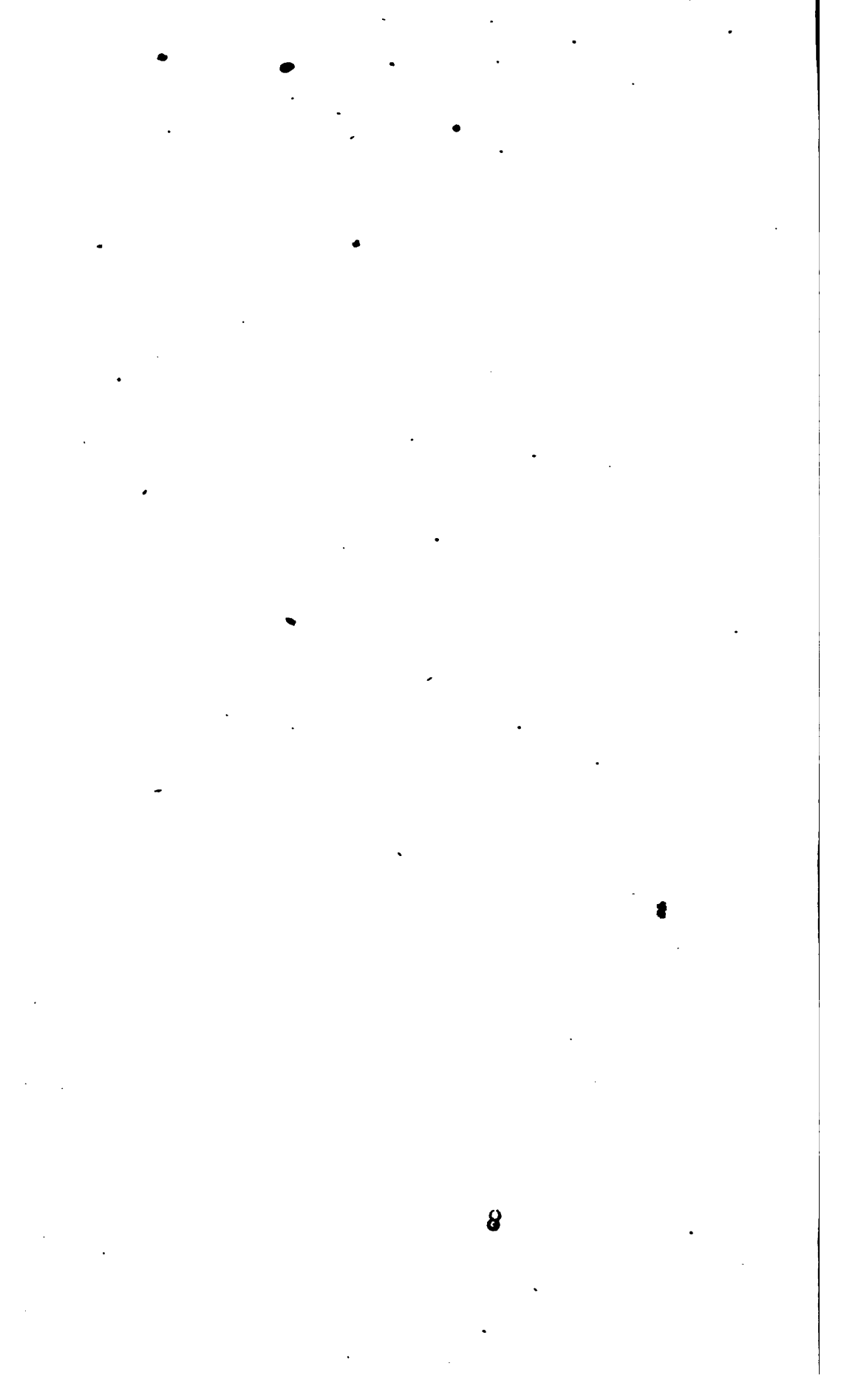

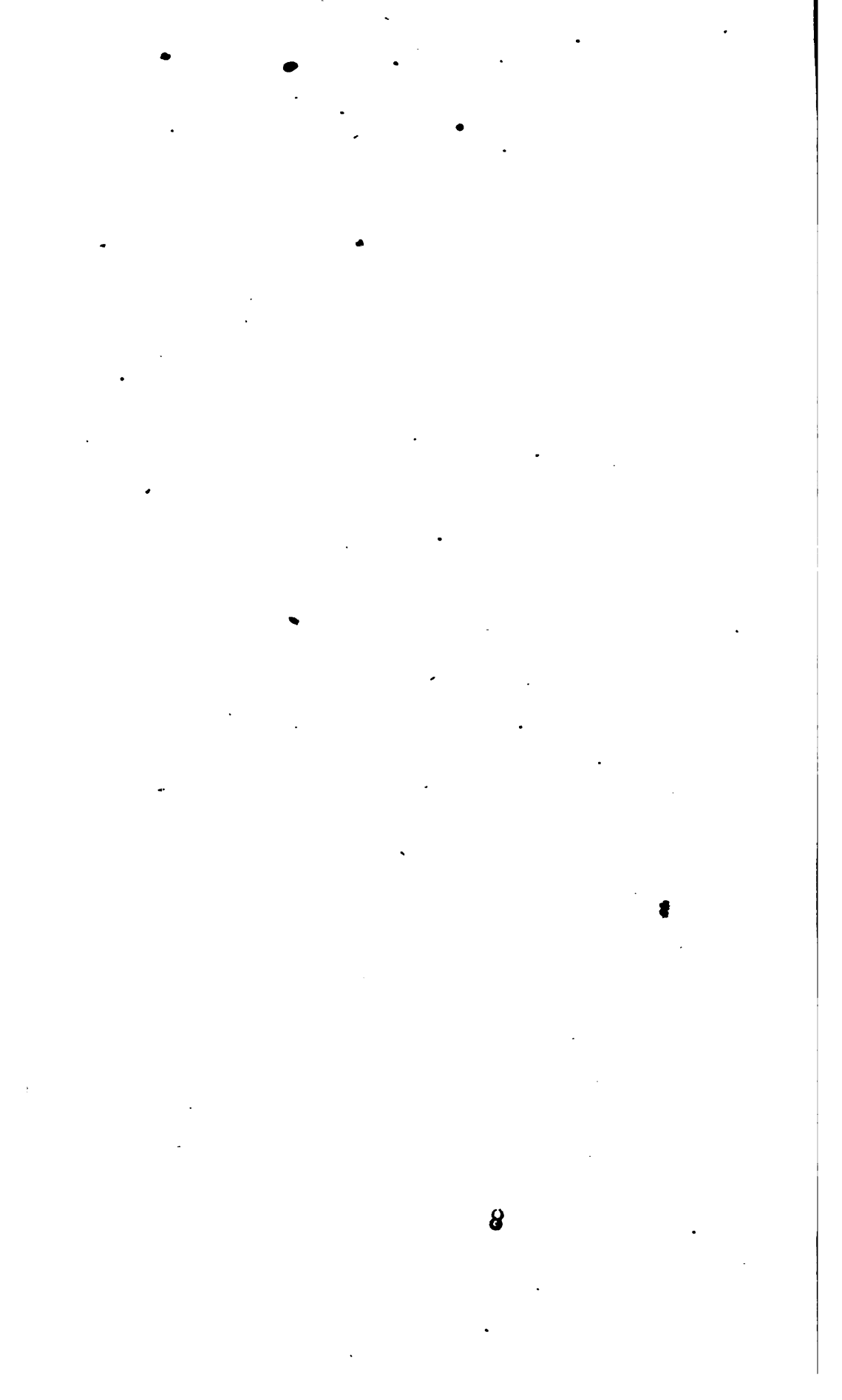

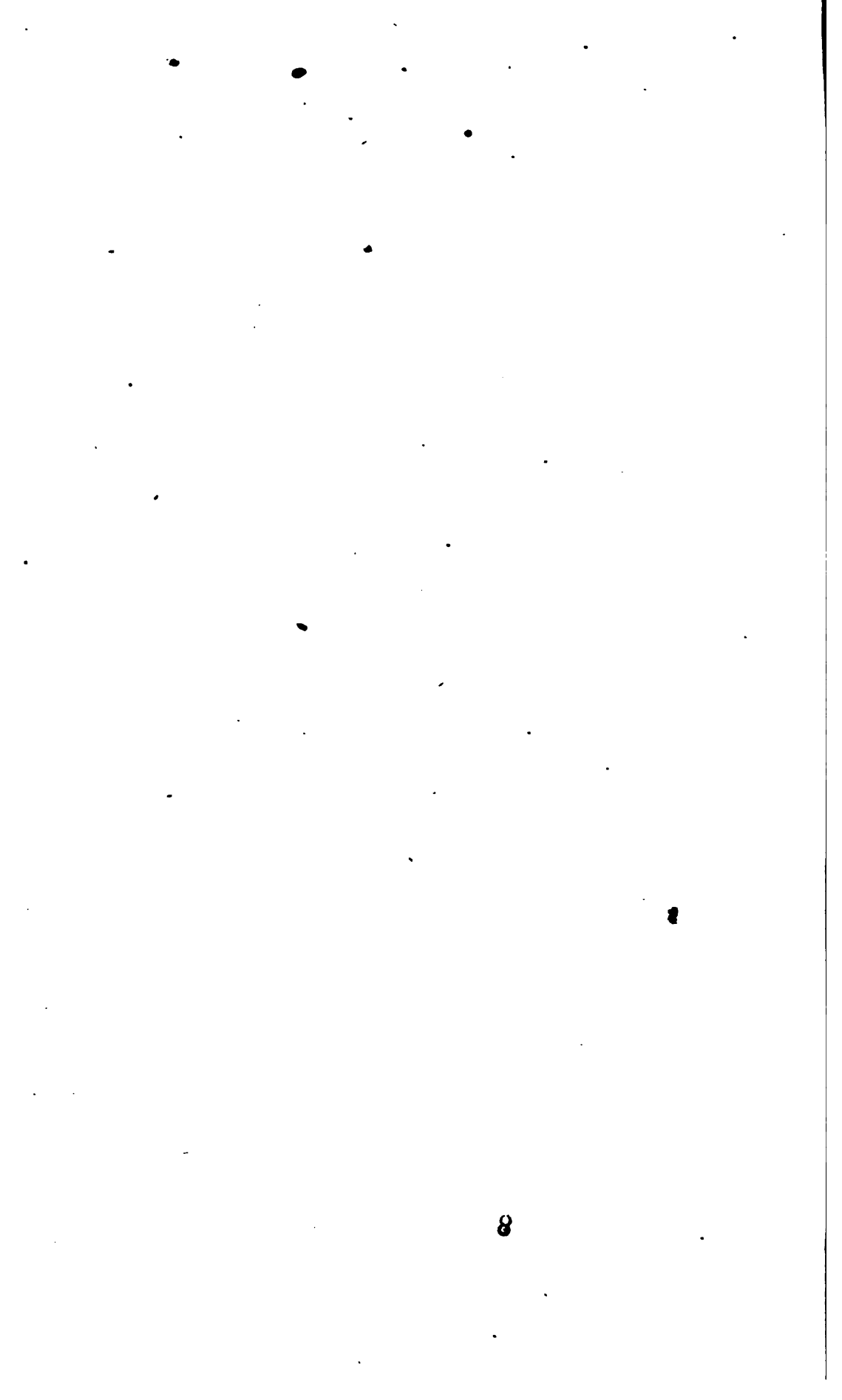

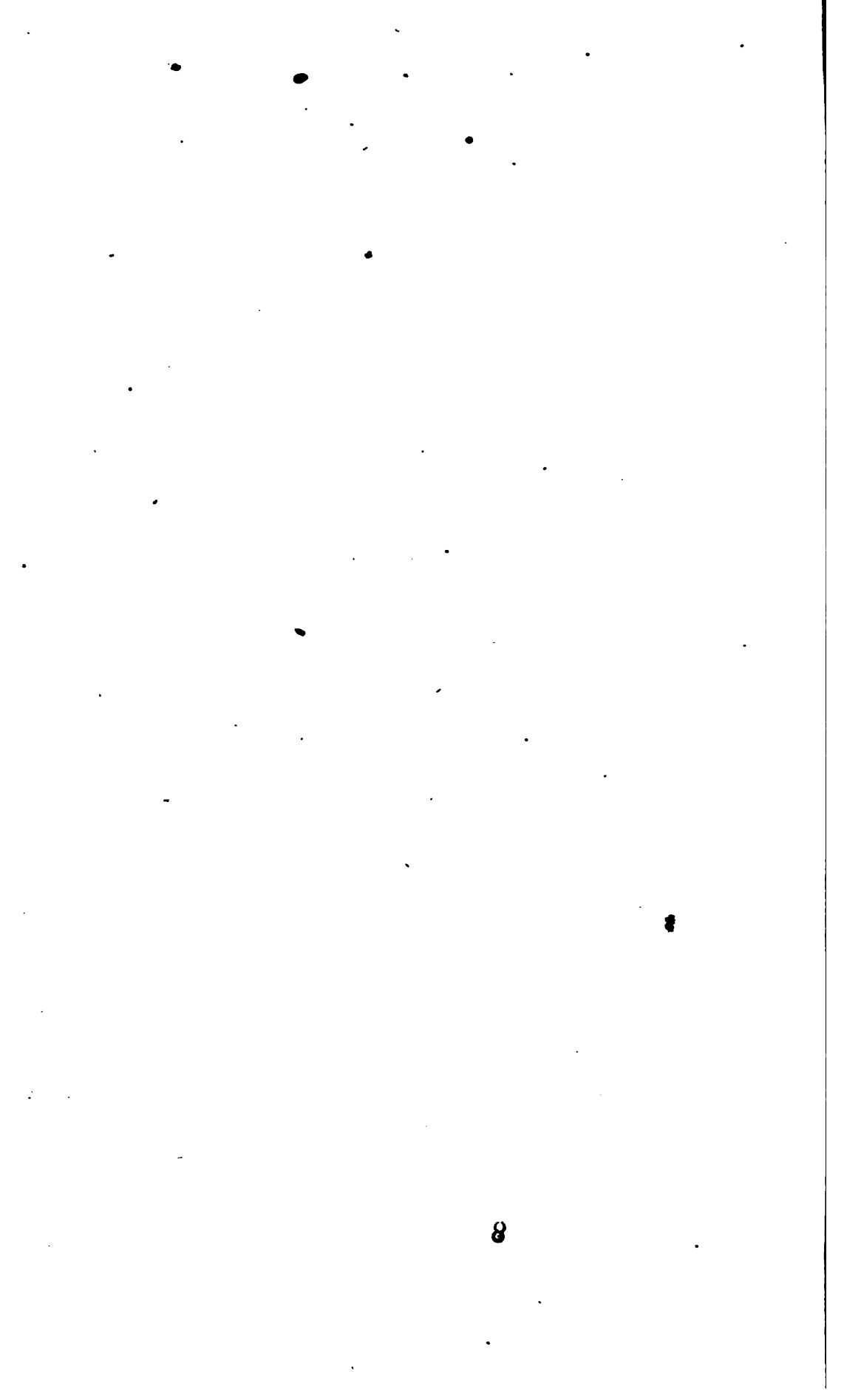

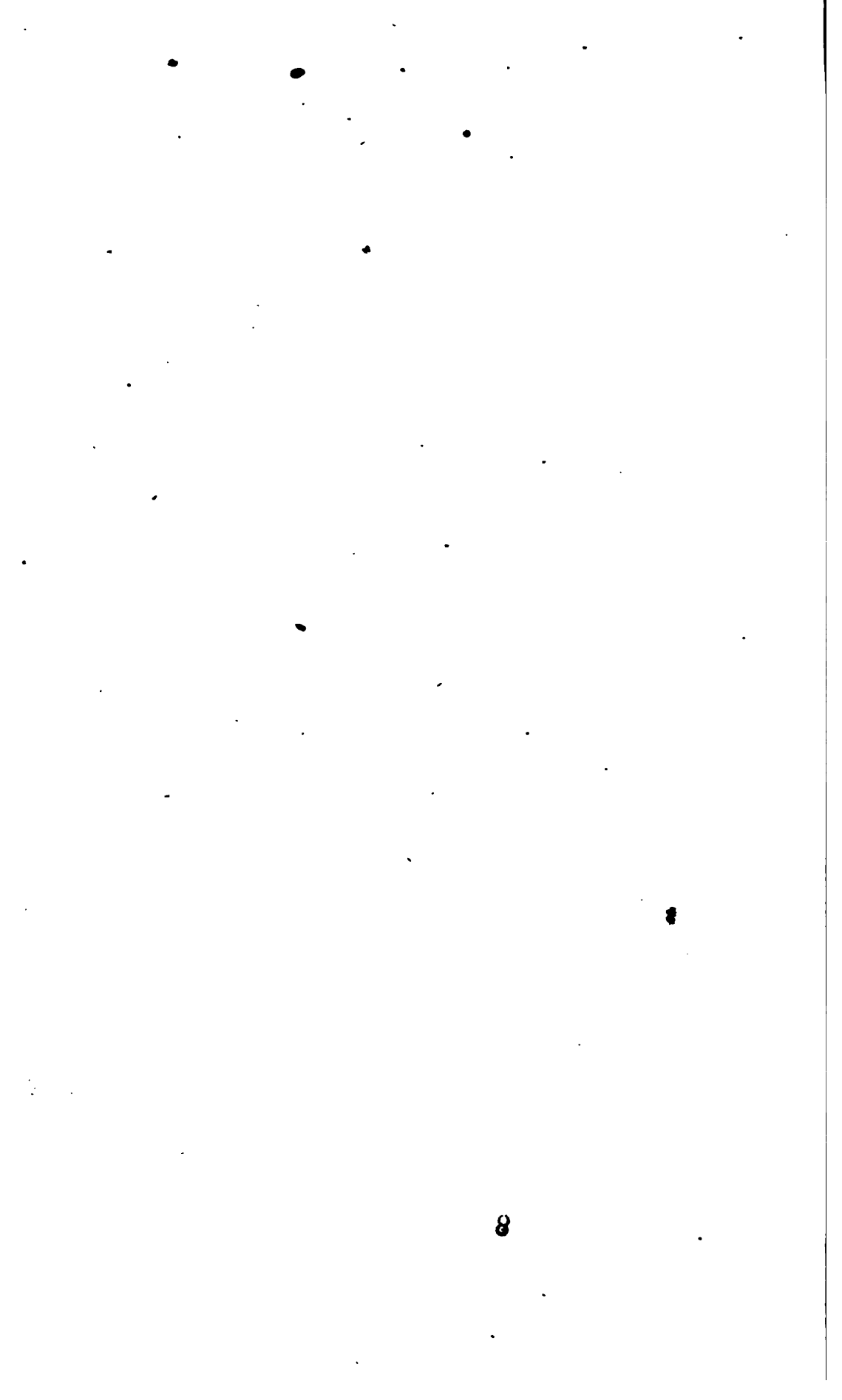

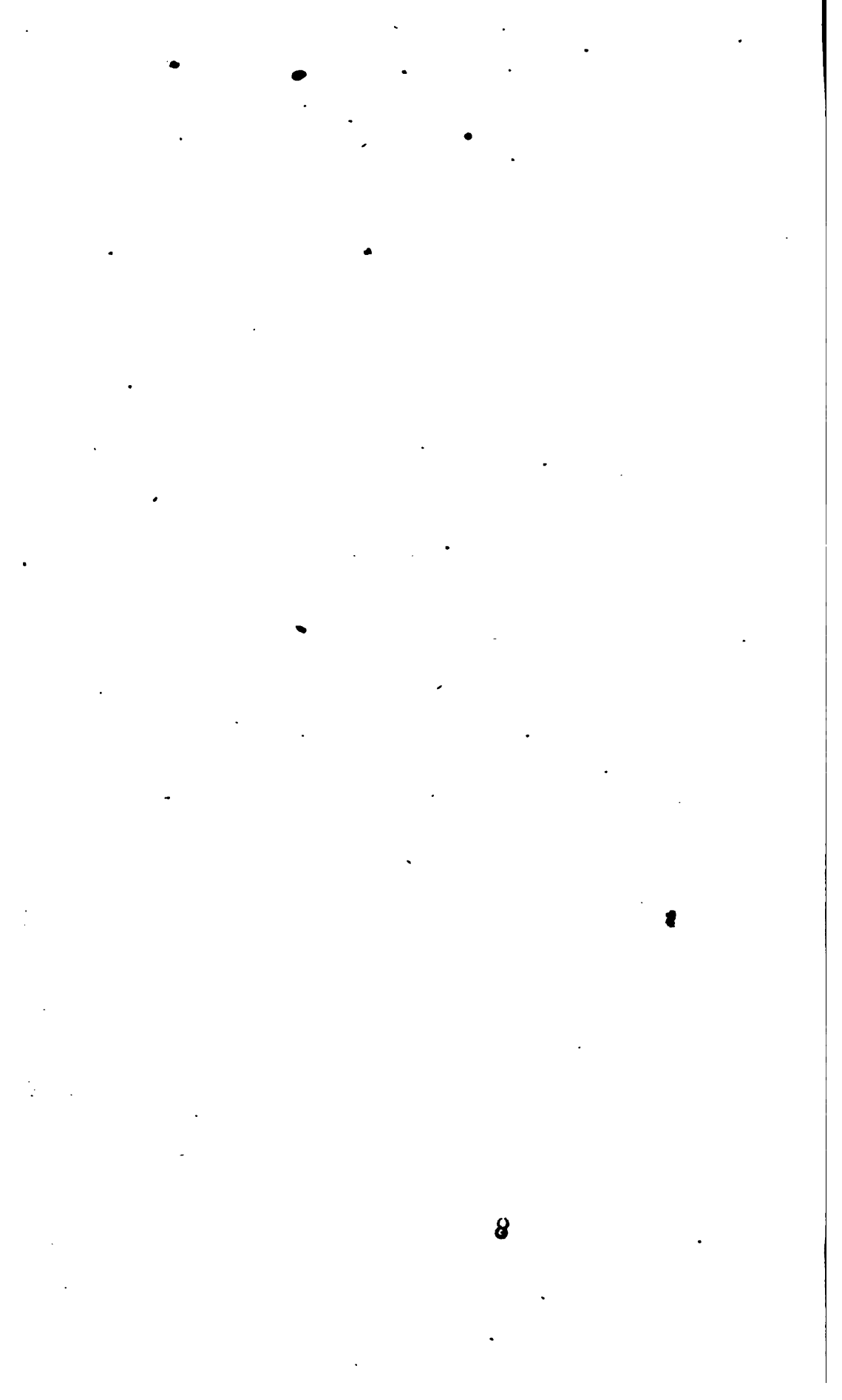

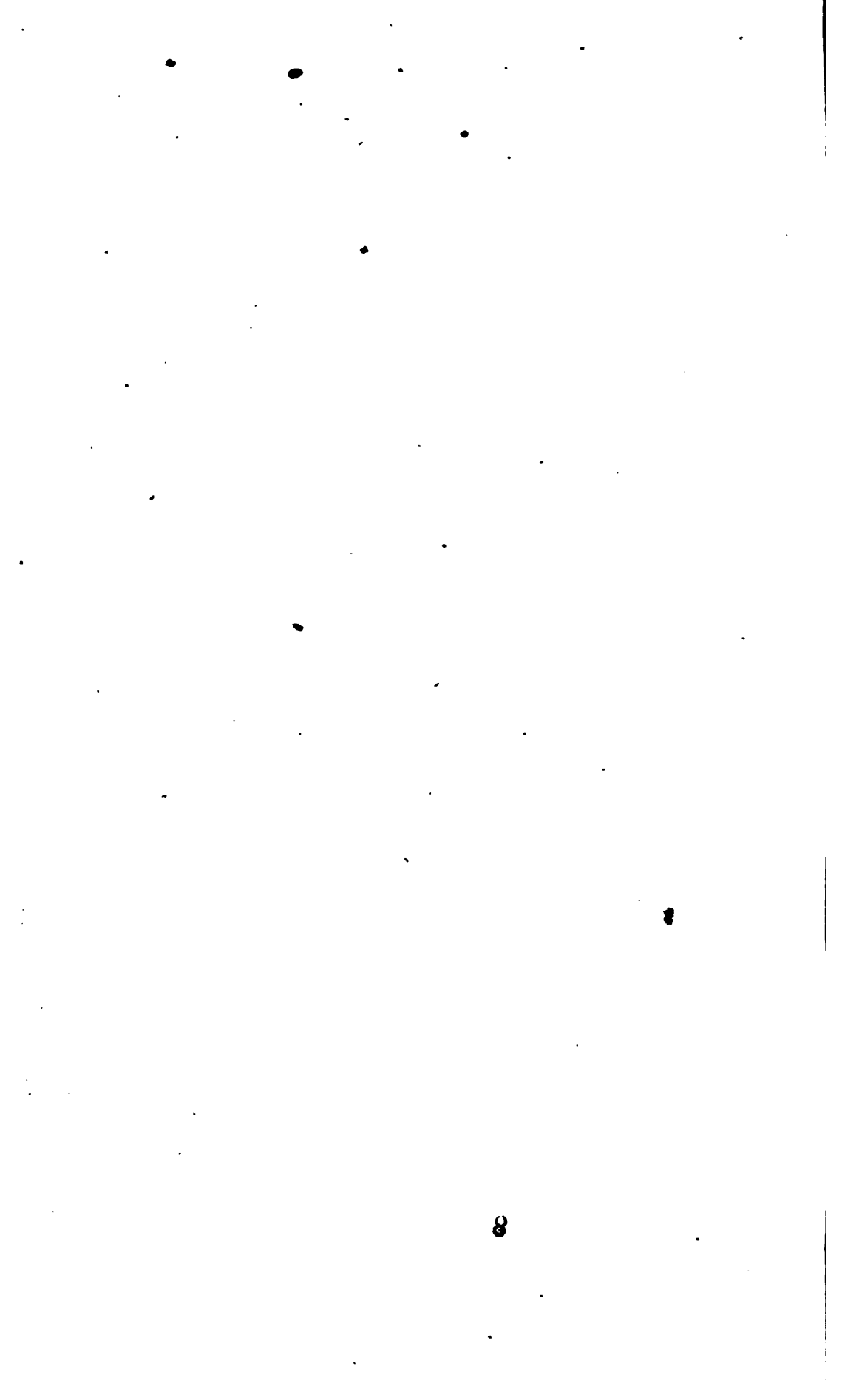

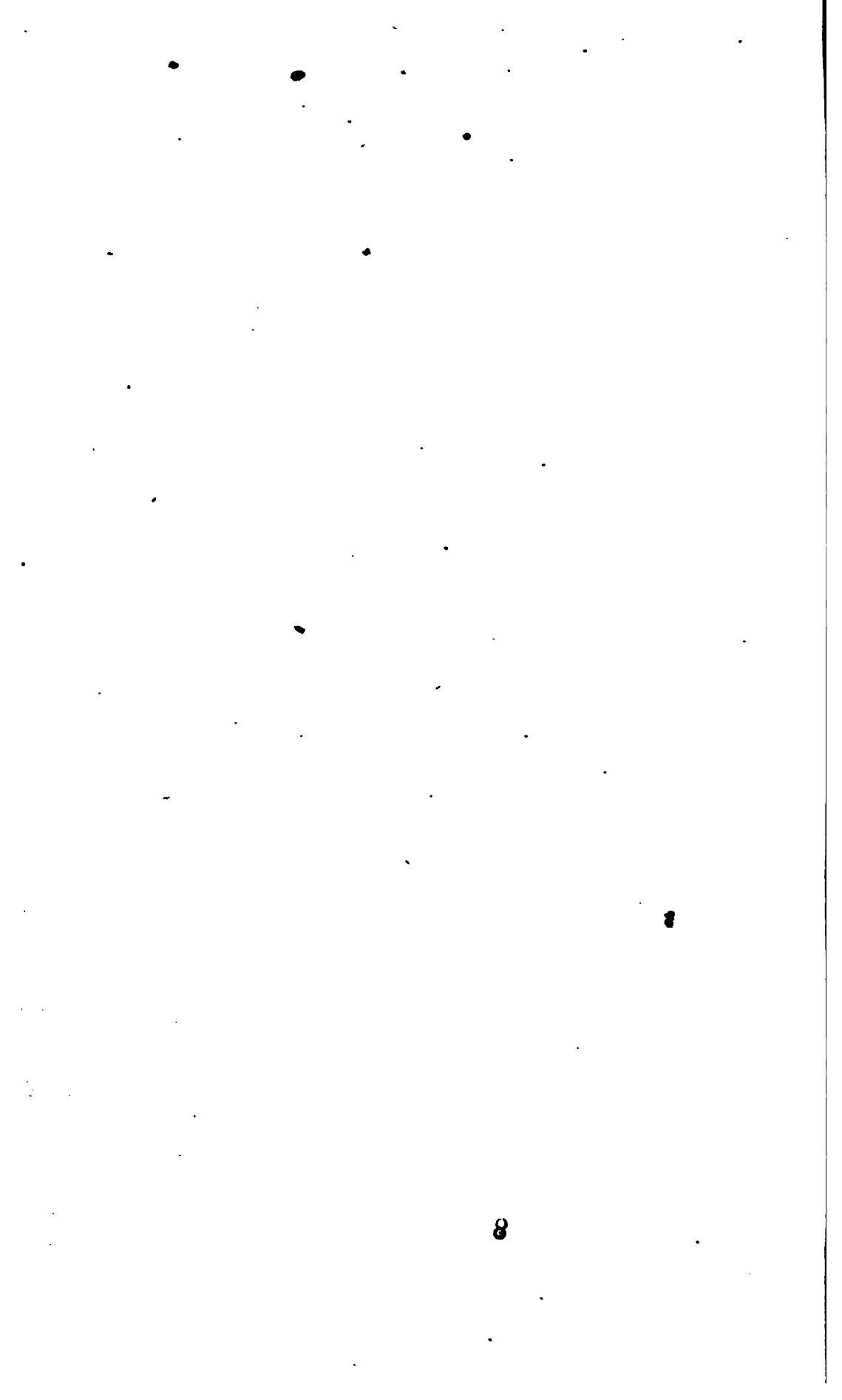

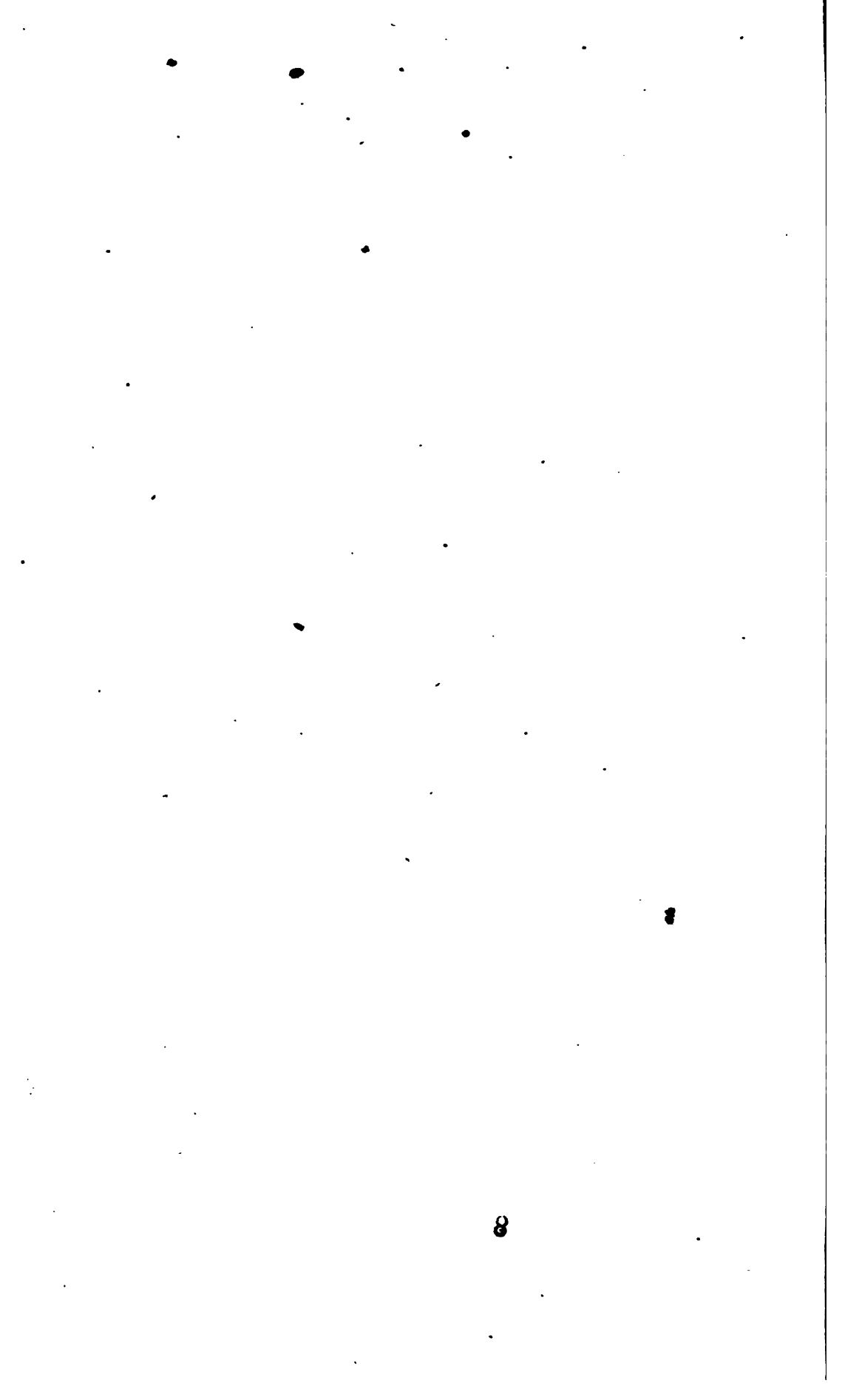

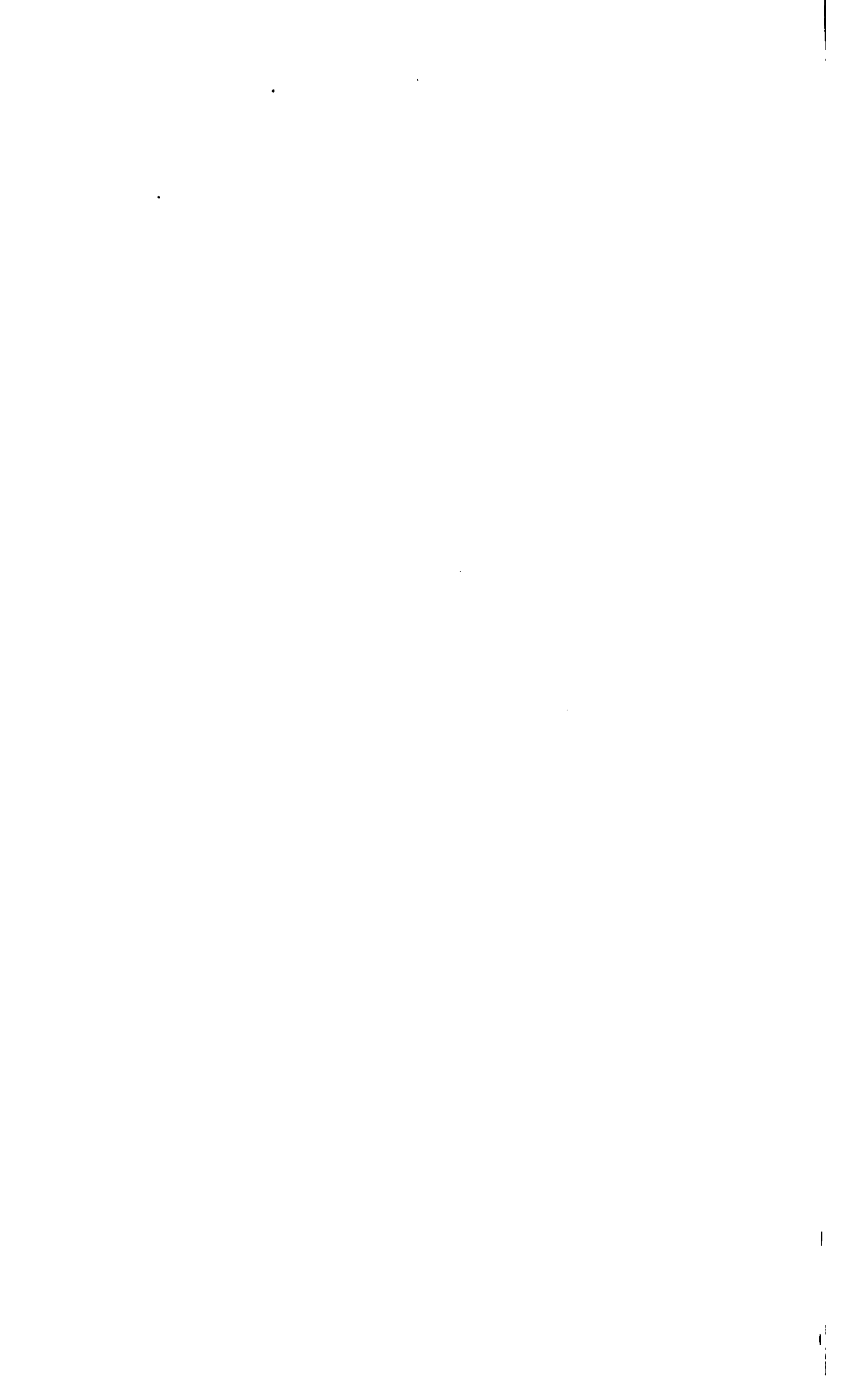

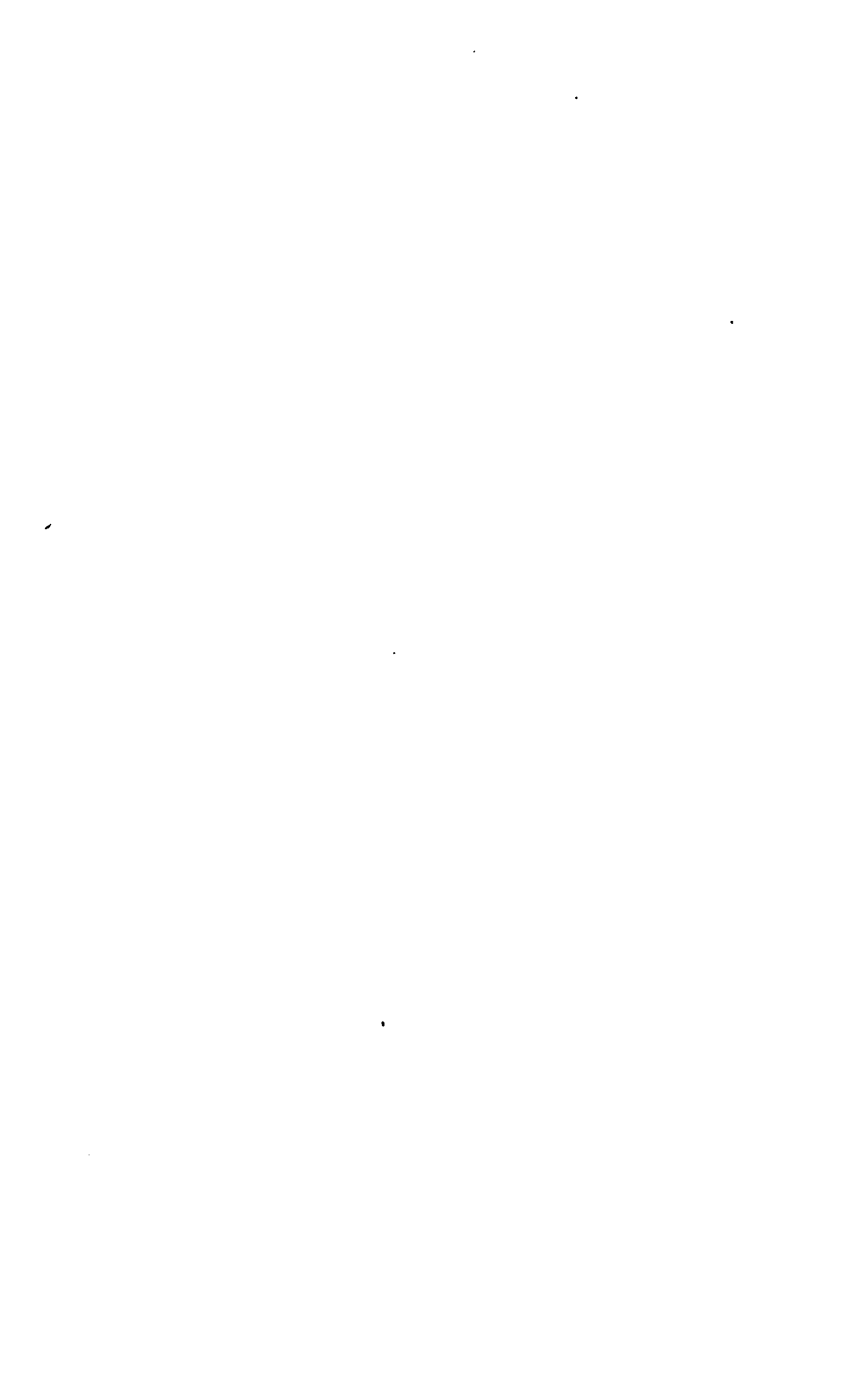

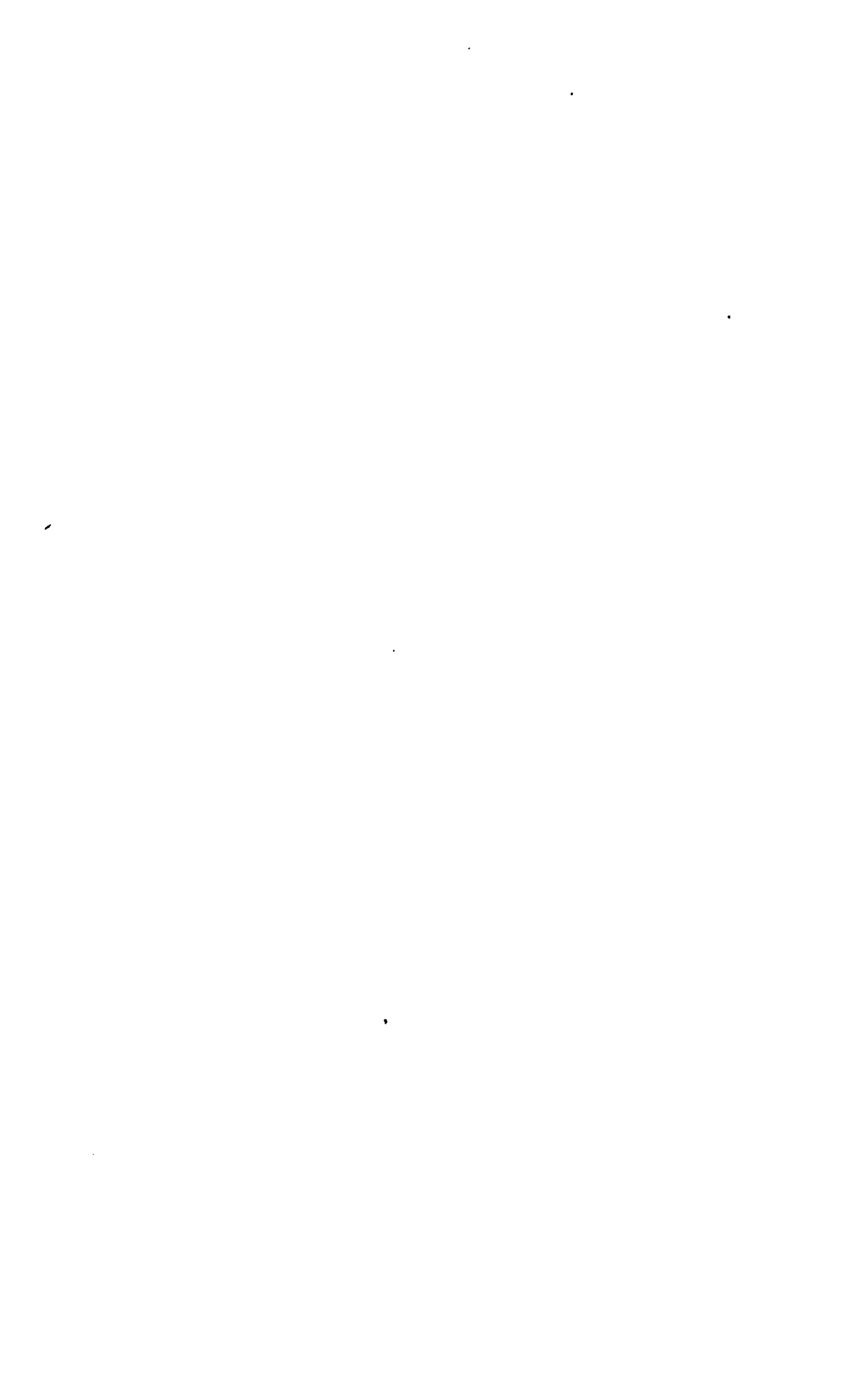

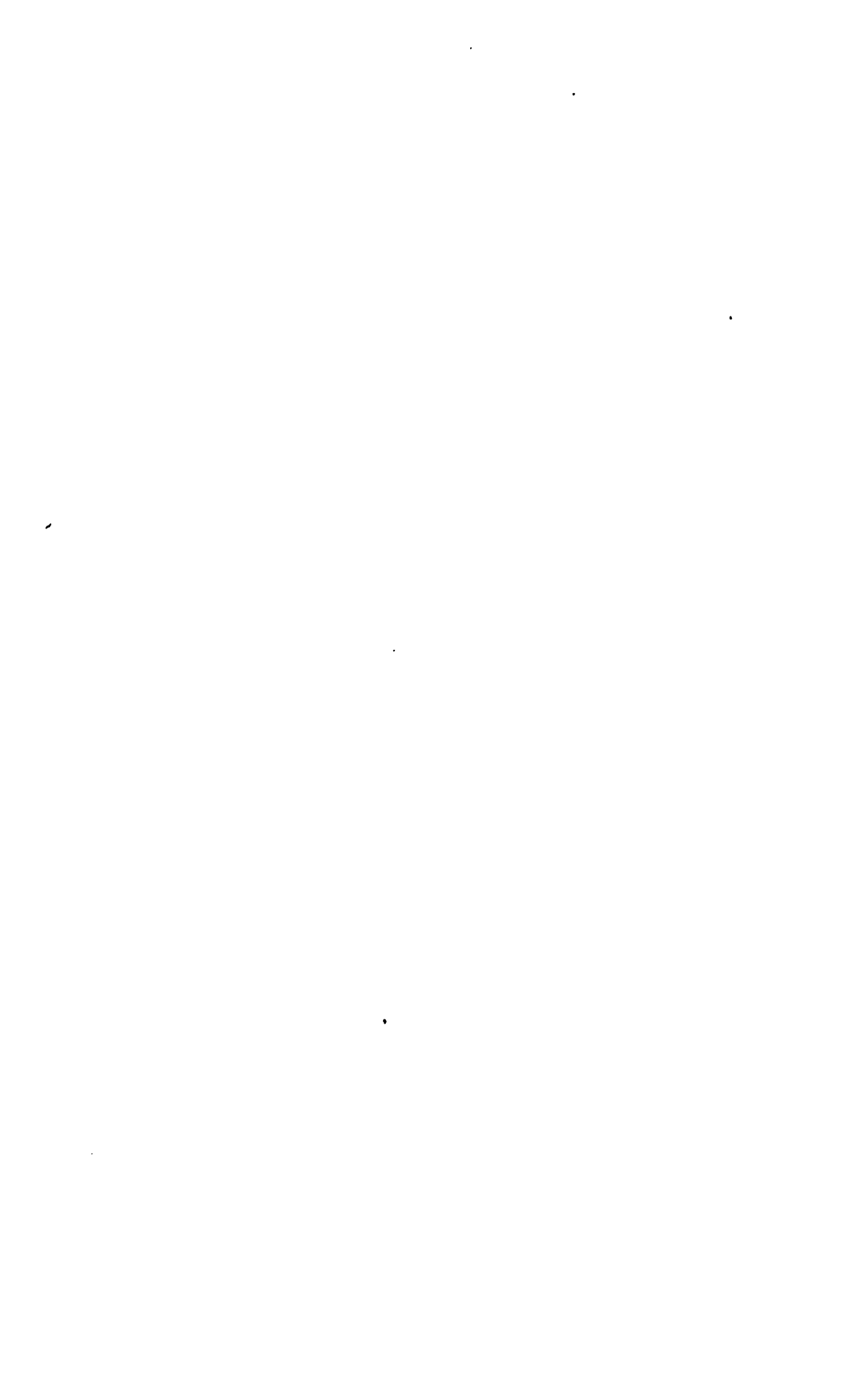

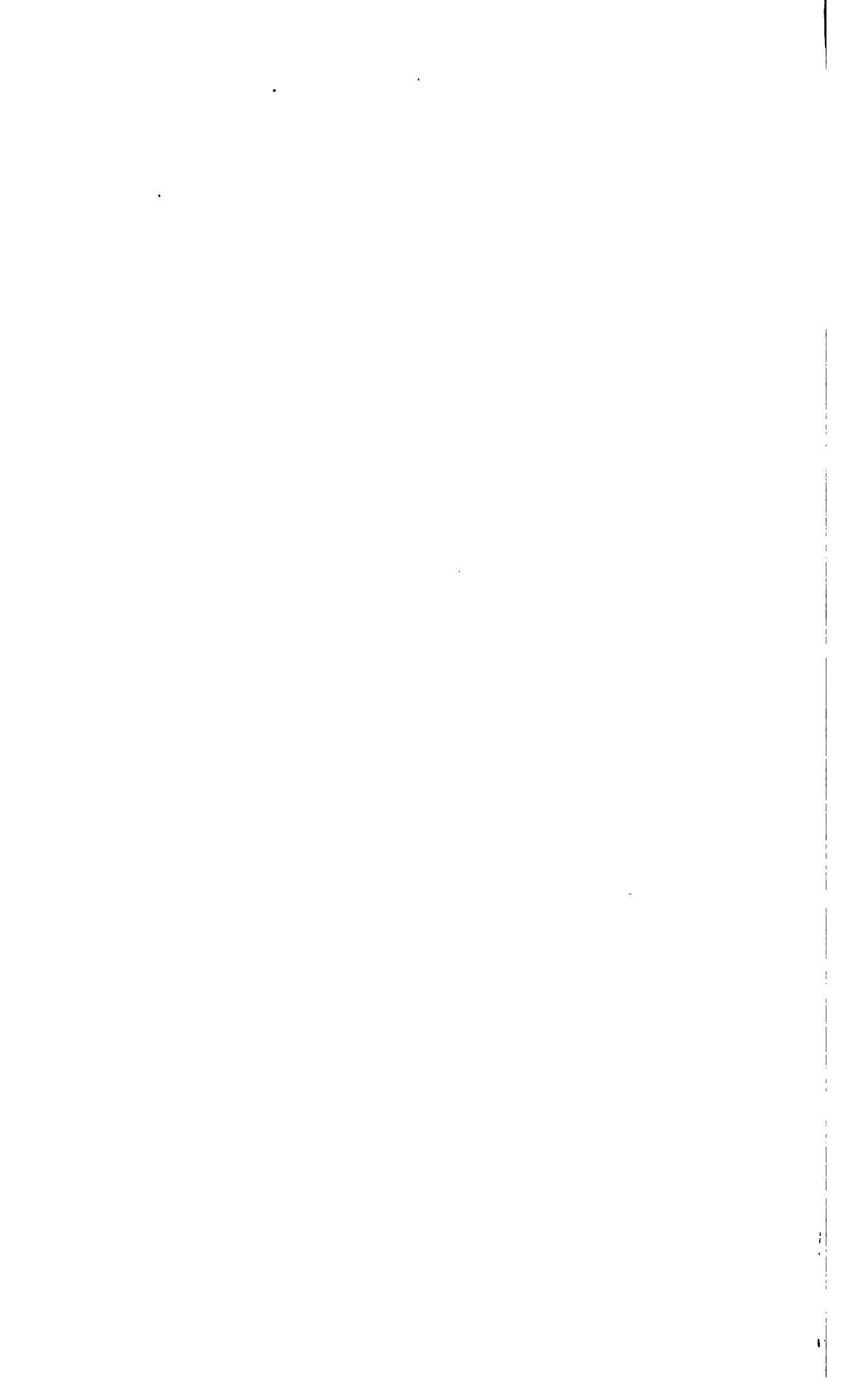

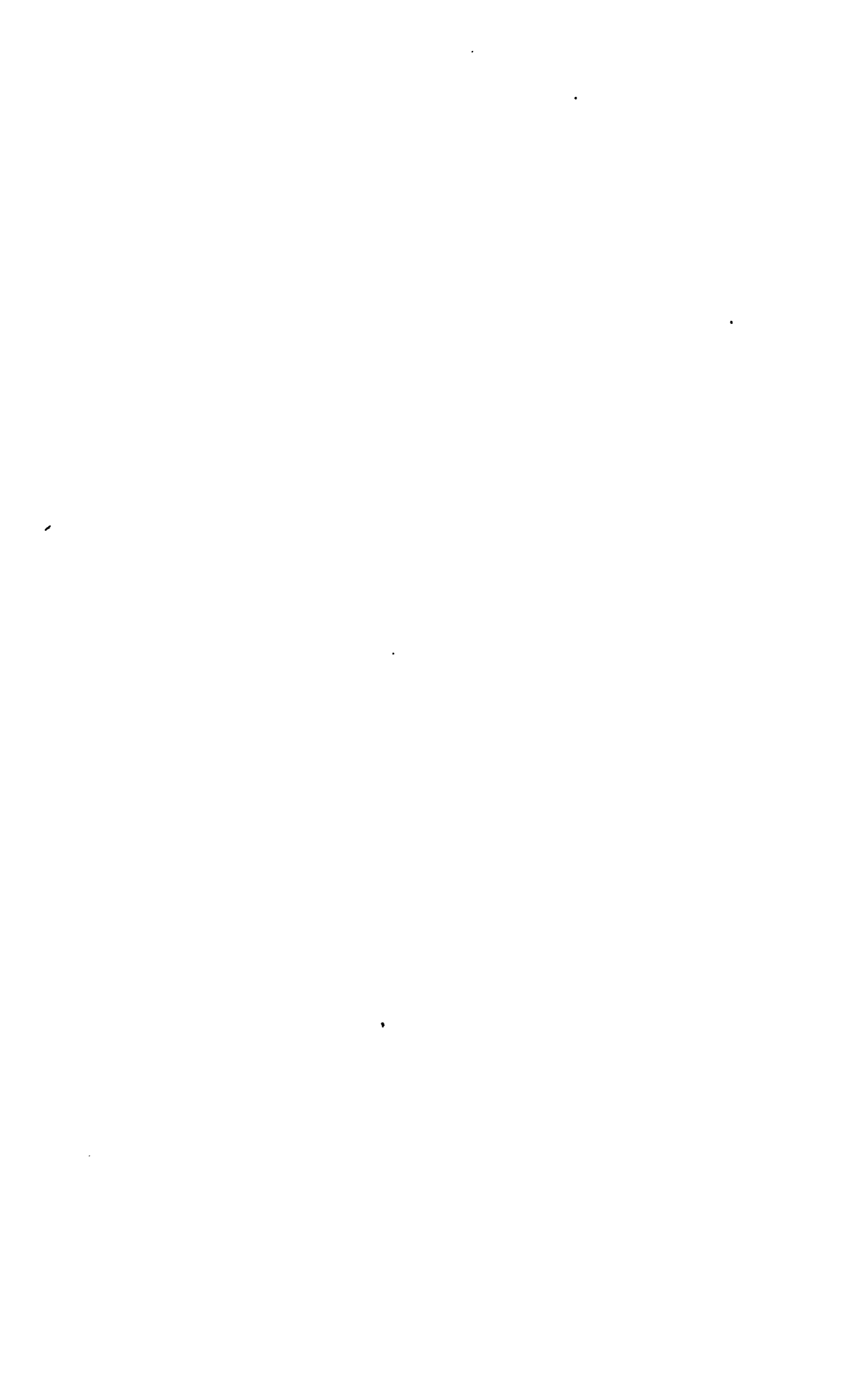

GWSTL, (gwyst) mach, crues, adneu, prid. Gen. 38. 17, 20. Exod. 22. 26. Deut. 24. 6. Job 24. 3. Diar. 20. 16. Edr. ERNES.

GWYSTLORIAETH, (gwystlawr) rhoddi gwystl; gwystledigaeth, gwystleidiaeth, gwystleiriaeth, gwystliad.—'Na chymer ar wystloriaeth wisg y weddw.' Deut. 24. 17. Y mae trugarogrwydd a thiriondeb yn holl gyfreithiau yr Arglwydd. Nid oedd neb i fyned i dy ei gymydog i gymeryd gwystl, ond yr oedd i gael ei ddwyn allan ato; os tlawd oedd, nid oedd i gysgu â'r gwystl gydag ef, ond i'w roddi yn ol cyn machlud haul. Nid oedd neb i gymeryd meini melin un yn wystl; canys cymeryd bywyd dyn, neu gynnalïaeth ei fywyd, oedd hyny. Deut. xxiv. Pob peth, neu offeryn a fyddo er cynnalïaeth, neu er cysur, nid ydyw i'w gadw yn wystl am arian a fenthyca y tlawd.

GWYTHEN, (gwyth) gwythien; mwn-glawdd: Gwythenau yw y llestri yn nghorph dyn ac anifail, sydd yn dwyn a dychwelyd y gwaed yn ol i'r galon, wedi iddo gael ei ddwyn oddi yno trwy y rhedwelion. Edr. GWARD.—'Diau fod gwythen i'r arian.' Job 28. 1. Mwn-gloddiau arian, yn rhedeg yn rhanau bÿchain trwy y ddaear, a gyffelybir, o'r herwydd, i wythenau yn nghorph dyn. Mae gwythen i'r arian, a mawr i'w llafur a thrafferth dynion i'w gael; ond y mae doethineb yn werthfawracach, ac yn fwy teilwng o'n hymofyniad.

GWYW-O-EDIG-ION, (gwy) edwi, crino, diflanu, ediflanu. Y mae dynion yn gwywo fel gwyrdd-lyisiau, pan gollont holl hoywder ac egni, bywyd a llwyddiant, ac y syrthiont i nychder, a chyfyngder. Salm 96. 6. a 102. 4. Ezec. 17. 9, 10.—Neu pan gollont eu holl fywiogrwydd ysbrydol mewn crefydd, neu y syrthiont ymaith oddiwrth y broffes o honi. Mat. 13. 6. Judas 12.

'Ac wele, yr oedd dyn a'i law wedi gwywo.' Mat. 12. 10.—'A' nycha, ydd oedd yno un a ei law wedi dysychy.' W. S.—'Wedi diffwytho.' Dr. M. Llaw ddehau y dyn, medd Luc, oedd wedi diffwytho; yr oedd hyny yn gwneyd cyflwr y dyn yn fwy truenus. Parodd yr Arglwydd iddo sefyll i fynu eyn y canol, yn amllwg i bawb ei weled, ac a barodd iddo estyn ei law. Ac efe a wnaeth felly; a'i law ef a wnaed yn iach fel y llall. Mat. xii. Marc iii. Luc vi. Yn y wyrth hon, fel yn holl wyrthiau eraill yr iachawdwr mawr, y mae dwyfoldeb a mawrhydi ei berson, ei diriondeb, a'i allu, yn ymddangos yn eglur. Yr hwn a iachodd law wedi gwywo a ddichon hefyd feddyginiaethu enaid nychlyd, llesg, a digysur; a hyny â'i air, yn ddiodeb.

Gwywedigion, sef rhai gwywedig, egwan, llesg, Ioan 5. 3. Y gair *Gr. ἔμψας* a arwydda yn mhliith y meddygon Groegaidd, *ατροψια, διαφαυραeth*, y corph heb dderbyn magwraeth oddiwrth ymborth, ac o herwydd hyny yn

llesg, a nychlyd, a diymadferth; nid annhebyg i'r parlys. Gwel Schleusner.

GYNT, (cynt) yn gyntaf, hyd yn hyn, yr amser a aeth heibio.—'Clywsoch ddywedyd gan y rhai gynt.' Mat. 5. 21.—'Ys clywsoch mai y dywetpwyd wrth yr ei gynt.' W. S. a 'Dr. M. felly Coverdale. Y mae y rhan amlaf o lawer o'r cyfieithiadau yn yr amrywioi ieiithoedd yn cyduno â W. S. a Dr. M. yn nghyfieithiad y geiriau hyn. Beza oedd y cyntaf a'i cyfieithodd yn wahadol, yr hwn y mae ein cyfieithwyr ni, yn aml wedi ei ddilyn. *Επεθη τοις αρχαισι, wrth yr hynafaid*, yn neillduol wrth eu tadau ar fynydd Sinai. Gwel Grotius, Whitby, Doddridge, Campbell, Pool, *Synop. in loc.* Yr oedd yr hyn a ddywedwyd wrth yr hynafiaid yn ei le; gorchymyn Duw ydoedd: ond esboniadau y Phariseaid mae yr Arglwydd Iesu yn beio arnynt, fel pe na buasai y gorchymyn ond yn gwahardd y weithred allanol yn unig, heb olygu agwedd y galon yn dufewnol; ond y mae yr Arglwydd Iesu yn dangos ysbrydolrwydd a gwir ystyr y gorchymyn.—'Oeddech gynt yn fihell—yn dywllwch.' Eph. 2. 13. a 5. 8. Edr. PELL, TYWYLLWCH.

GYR-U-FA, (yr) *Heb. גיר* gwtlio, ymlid; rhedegfa. Y mae gyru yn arwyddo gweithred awdardodol, alluog; ar un i'w ymlid. 'Efe a yrodd allan y dyn.' Gen. 3. 24. 'Yr Arglwydd Dduw a'i hanfonodd ef allan o ardd Eden, i lasurio y ddaear, yr hon y cymersid ef o honi.' Adn. 23. Nid yn yr ardd y crewyd y dyn; ond planwyd yr ardd, a *gosodwyd* y dyn ynddi wedi ei greu. O'r ddaear gyffredin y cymerwyd ef, ac yn yr ardd y *gosodwyd* ef; sef yn y lle goreu, mwyaf ffrwythlaw a hyfryd. Cafodd ddrychafiad wedi ei greu, ond ei bechod a'i difeddiannodd o'r cwbl. Y mae trugarodd a barn yn y weithred hon o eiddo yr Arglwydd tuag atynt. Gyrodd hwynt allan o baradwys, dyna y *farn*; nid i uffern i ddyoddef, ond i'r ddaear i'w llasurio, dyna y *dru-garedd*. Haeddasant eu gyru i uffern i farwbyth; ond i'r ddaear y gyrwyd hwynt, lle y daeth iachawdriaeth yr Arglwydd o hyd iddynt, i'w cyfnewid a'u haddasu i'r baradwys nefol, o'r hon nis gyrrir byth.

Yn aml, yn yr ysgrythrau, cyffelybir bywyd Cristion i *yrfa, Aya, ymdrech*, sef ymdrech o bob math, yn cyfeirio at y chwarae-yddiaethau yn mhliith y Groegiaid ar fynydd Olympus.—'Trwy amynedd rhedwn yr yrfa a osodwyd o'n blaen ni.' Heb. 12. 1.—'Rhedwn yn oddefus yr yrfa a osoded i ni.' W. S.—'Mewn amynedd.' Dr. M. Y mae cyfeiriad y gair yn arwyddo bod anhawderau mawrion ar y ffordd; bod yr ymdrech mwyaf yn ofynol i'w gorchfyngu; ac nad ydyw o ddim dyben i ddechreu heb barhau hyd y diwedd; heb hyn â y llafur i gyd yn ofer. Ond gan fod y cyfeiriad hwn wedi helaethu arno dan y gair ANGHYMERADWY nid rhaid ychwanegu yma.

ATDDODIAD.

ABADON. Cyfarfyddir a'r gair Abadon amryw weithiau yn yr ysgrhythrau Hebreig ac yn mhob man arwydda *dinystr*, neu *lle dinystr*, yn cyfateb i'r gair *hades*, sef y byd anweledig, neu *annwn*, megys yn Job 26. 6. lle y cyfieithir ef *dystryw*;—Job 28. 22. *colledig-aeth*;—Salm 88. 11. *dystryw*;—Diar. 15. 11. *dinystr*;—Job 31. 12. *anrheithio*.

ABEL-BETHMAACA. Wrth gymharu 2 Sam. 20. 14, 15, 18. 1 Bren. 15. 20. a 2 Cron. 16. 4. ymddengys mai yr un lle oedd hwn ag Abel ac Abelmaim. Mae yn debyg fod y gair *Abel* yn arwyddo *glaswellt*, a'i fod yn cael ei rag-ddodi fel enw ar leodd firwythlawn a glaswellt; felly gall Abelbethmaaca arwyddo, man firwythlawn yn agos i dŷ Maaca.

ADEN. Tybia Esgob Newton ag eraill, gan mai yr eryr a ddefnyddid ar faner y Rhufeiniaid, mai wrth y 'ddwy aden a roddwyd i'r wraig, (Daf. 12. 14.) y meddylir y rhanau gorllewinol a dwyreiniol, i ba rai yr ymrannodd Ymerodraeth Rhufain yn amser Cystenyn Fawr; ond y mae amrywiol o farnau eraill ar y mater hwn. Gwel Elliot, Keith, Moses Stuart, Conder, &c. ar y Dadguddiad.

ADLADD, (lladd) ail-ladd, lladd drahefn; aethwellt; athrodi, enllibiaw.—'Ac wele adladd wedi lladd gwir y brenin oedd. Amos 7. 1.

ADOLWYN, (awl) erfyn, attolwg, ymbil, deisyf.—'Megys pe b'ai Duw ich adolwyn trywom ni.' 2 Cor. 5. 20.—'Adolwyn ywch, vorder.' 1 Thes. 4. 10. W. S.

ADRIA. Ymddengys fod y môr hwn yn amser Paul yn cynnwys yr holl ranau hyny o Fôr y Canoldir ag sydd rhwng ynnoedd Crete a Sicily. Gwel Ptolemy, iii. 16. a Strabo, ii. a vii. Oddiwrth hyn profa Dr. Falconer mai yr ynys a elwir yn awr Malta oedd y Melita ar ba un y tafwyd Paul.

ARTAXERXES. Mae yr enw Hebraeg yn llygriad o'r gair Persiaeg *Artachshatr*, deilliedig o *arta*, mawr, a *khshethro*, brenin, ac yn arwyddo *brenin mawr*, neu (yn ol Herodotus) *rhyfelwr cadarn*. Sonir am y cyntaf o'r enw hwn yn Ezra 4. 7, &c. yr hwn mae yn debyg, oedd Smerdis, y twyllwr Magiaidd. Yr ail yw yr un y crybyyllir am dano yn Ezra 7. 11, &c. Mac dadl yn bod pa un ai Xerxes neu ei fab Artaxerxes Longimanus ydoedd; gelwir ef Xerxes gan Josephus. Y trydydd yw yr un y sonir am dano yn Neh. 2. 1, &c. a 5. 14, &c. yr hwn oedd, yn dra thebygol, Artaxerxes Longimanus.

ASIA. Tybia Bochart ac eraill fod yr enw Asia o darddiad Pheniciaidd, ac yn arwyddo y

canol, gan y bernir fod y cyfandir hwn yn gorwedd rhwng y ddau arall ag oedd yn wybyddus yn y cyn-oesoedd. Golyga eraill mai o'r iaith Sanscrit y tardda, a'i fod yn arwyddo, y *dwyrain*. Defnyddid yr enw Asia mewn dau ystyr o leiaf, heblaw am gyfandir Asia; sef yn laf, am Asia Leiaf, yn cynnwys Bithynia, Pontus, Galatia, Cappadocia, Cilicia, Pamphylia, Pisidia, Lycaonia, Phrygia, Mysia, Troas, Lydia, Ionia, Aolia, Caria, Doris, a Lycia—yr hyn a arwyddo yn yr ysgrhythrau canlynol:—Act. 19. 26, 27. a 20. 4, 16, 18. a 27. 2, &c.; ac yn 2il, am Ionia yn unig, neu yr arfordir gorllewinol hyny o'r wlad, o ba un yr oedd Ephesus yn brif ddinas, ac yn mha un yr oedd saith eglwys Asia, yr hyn sydd i'w ddeall yn yr ysgrhythrau canlynol:—Act. 2. 9. a 6. 9. a 19. 10, 22. 2 Tim. 1. 15. 1 Pedr 1. 6. Dat. 1. 4, 11.

Ymddengys oddiwrth y mesuriad diweddaraf fod cyfandir Asia yn 7,500 o fillitiroedd o hŷd, ac yn 5,166 o fillitiroedd o led. Dywedir fod y tiriogaethau helaeth yn India sydd yn perthyn i Brydain yn bresennol yn cynnwys dros 130,000,000 o drigolion. Gwel Bell's *Geography*, &c.

CYLLA. Cafodd un Dr. Beaumont, o'r America, gyfeusdra hynod i sylwi ar natur y *gastric juice*, yn nghyda a dull treulid y bwyd yn y corph dynol. Dygwyddodd i ŵr ieuanc o'r enw Alexis St. Martin, gael ei saethu yn ei ochr aswy, yr hyn a adawai, wedi iddo iachau o effeithiau yr archoll, dwll gyferbyn a'r cylla, trwy ba un y gellid gweled a sylwi ar yr hyn oedd yn myned yn mlaen oddi mewn. Fe gyflogodd Dr. Beaumont y dyn ieuanc hwn i fod yn was iddo, ac a wnaeth amryw o brofiadau arno. Dywed y Dr. mai nodd tryloyw yw y *gastric juice*, ei fod yn ddiarogled, braidd yn hallt, a surni yn bur amlwg i'w ganfod arno. Yn un o'i brofiadau, ciniawai St. Martin am un o'r gloch ar gig eidion rhostiodig, yn nghyda bara a phytatws. Mewn hanner awr yr oedd cynnwys y cylla wedi ei droi i ryw beth tebyg i gawl tew, ac erbyn chwech o'r gloch yr oedd y cwbl wedi ei dreulio a'i ddwyn ymait h o'r cylla. Trwy brofiadau eraill, cafodd y Dr. Beaumont fod llyisiau yn treulio yn gynt na chig, a rhyw fath o gig yn gynt nag arall. Treuliai tripa (*tripe*) wedi ei ffrio mewn yspaid un awr; *cod* wedi ei ferwi, mewn dwy awr, ac felly hefyd bara a laeth; cig eidion rhostiedig, ac hefyd wyau wedi eu berwi yn feddal, mewn tair awr; cig mochyn wedi ei halltu, mewn pedair awr a hanner; wyau wedi eu berwi yn galed, mewn pum' awr a hanner; ac

os cymerid pryd pur lawn o gig mochyn hallt, ni threuliai cyn pen chwo' awr. Gwel sylwadau dyddorol ar y pwnc hwn yn Chamber's *Educational Course—Rudiments of Animal Physiology*, by Dr. G. Hamilton. Gwel hefyd Dr. Roget's *Bridgewater Treatise*; a Dr. Smith's *Philosophy of Health*.

GOSEN. Ymddengys mai dyfroedd yr afon Nilus ydoedd yn dyfrhau gwlad Gosen. 'Mae dwfr y Nilus,' medd y Dr. Robinson, 'yn mwydo y ddaear i gryn bellder o dan y traeth tywodlyd, a' cheir ef yn mhob man trwy gloddio pydewau tua deunaw neu ugain troedfedd o ddyfnder. Codir y dwfr o'r pydewau hyn drwy olwynion a droir gan ychain, a defnyddir ef i ddyfrhau y meusydd; a phan y cymer hyn le, yr anialwch a droir yn ddoldir ffwrwthlawn. Gwel som amryw o'r cyfryw ffriddoedd yn gwbl ymddibynol ar y dull yma o'u dyfrhau.'—*Researches in Palestine*.

GOSTEG. Mae y 'gosteg yn y nef' yma (Dat. 8. 1.) neu ddystawrwydd yn y deml nefol, yn cyfateb i'r yspaid arferol yn addoliad y cysegr Iuddewaidd, pryd y byddai yr offeiriad, yn ei dro, yn myned i mewn i offrynu arogl-darth, tra yr oedd yr addolwyr yn aros mewn *dystawroydd* yn y cyntedd oddi allan; torid y dystawrwydd hyn trwy udgarniad udgyrn. (Gwel Esgob Newton *on the Prophecies*; Conder's *Harmony of History with Prophecy*.) Barna Conder fod yr 'hanner awr gosteg' yn cyfeirio at yr adeg hono o lonyddwch a thawelwch anghyffredinol a gymerodd le dros 14 blynedd ar farwolaeth yr Ymerawdwr Theodosius, o. c. 395.

GROEG. Rhenid gwlad Groeg gan y Rhufeiniaid i ddwy dalaeth; yr un ogleddol a elwid Macedonia, a'r ddeheuol, Achaia, megys y cyfeirir yn 2 Cor. 9. 2, &c. ac yr ydym yn deall oddiwrth Act. xviii. fod rhaglawn Rhufeiniaid y dalaeth ddeheuol yn preswyllo yn Coriuth, fel y brif-ddinas. Trigai yr *Ἑλληνισται* yn gyffredin yn yr Aipht, Syria, Asia Leiaf, a gwlad Groeg; ymddengys hefyd fod y Galile-

aid yn siarad cymaint o Roeg ag o'r Hebraeg.

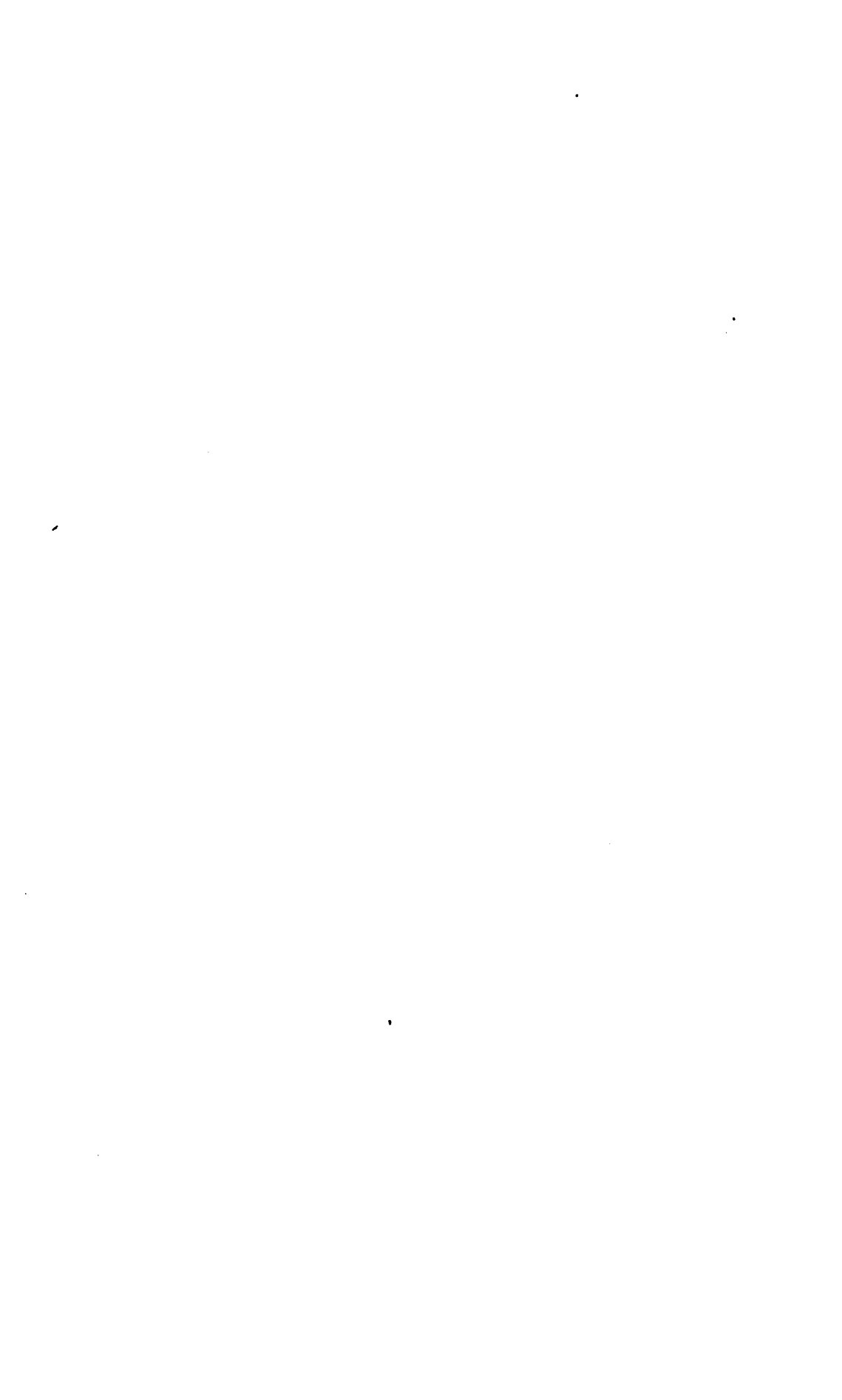
GWAED. *Beth yw yr achos o'i ddyndra.*—Oddiar ymchwiliadau diweddar, bernir mai y sur ulwin (*carbonic acid*) a ffurfir yn yr ysgyfaint yw achos twymdra y gwaed. Mae yr awyr a anadlir, pan yn myned i mewn i'r ysgyfaint, yn gynnwysedig o bedair rhan o nwy (*gas*) a elwir blorai (*nitrogen*) ac un rhan o nwy gwahanol a elwir ufelai (*oxygen*;) ond nid yw yr awyr wrth ddyfod allan o'r ysgyfaint yr un o ran cynnwys ag yr oedd wrth fyned i mewn, yn gymaint a bod rhywfaint o'r ufelai (*oxygen*) wedi ei gollu, ac y ceir nwy arall, set sur ulwin, yr hwn a gynnrychir trwy fod cyfran o'r ufelai yn ymuno â'r ulwin (*carbon*) sy yn gwneuthur rhan fawr o gyfansoddiad y gwaed yn gystal a'r corph yn gyffredinol. Y mae y cyfnewidiadau a gymer le pan y llosgir golosg (*charcoal*) yn yr awyr, yn dra thebyg i'r hyn a ddygwydd wrth chwythiad anadl, a chan y cynnyrchir gwres trwy y naill, gwneir hynny hefyd trwy y llall. Y mae wedi ei benderfynu trwy brawf, fod y golosg a gynnwysa y sur ulwin a ffurfir trwy anadl am ryw gymaint o amser, yn ddigonol, pe llosgid ef, i gynnrychu fwy na hanner holl dwymdra y corph yn y cyfamser. Bernir gan hynny fod hyn, yn nghyd â'r ufelai a sugair i'r gwaed, yn achos o naw rhan o ddeg o dwymdra y gwaed, a bod sbugledd (*friction*) gwahanol ranau y corph, yn nghyd â'r amrywiol gyfnewidiadau yn mheirianwaith y cyfansoddiad, yn achos o'r ddegfed ran.—*O barth i liw coch y gwaed.*—Mae y gwelliant mawr sydd wedi cymerid lle yn ngwneuthuriad chwydd-wydrau (*microscopes*) yn ein galluogi i ganfod fod y cryngnau bychain sydd yn aneirif yn nasio yn y *serum* dyfrllyd, yn goch eu lliw, a thylbia y Dr. Ure fod cochni y cryngnau hyn yn tarddu oddiar bresenoldeb *sulphocyanate of iron*, yr hwn sydd o liw coch, ac yn ffurfio rhan o gyfansoddiad y gwaed. Gwel Brande's *Chemistry*; Ure's *Chemistry*; Dr. Roget's *Bridgewater Treatise*.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.